

BELGİ

DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

BELGİ

Sayı/Number 22

Yaz/Summer 2021

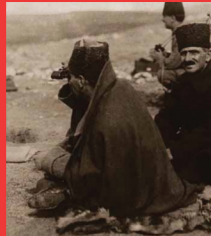

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ

DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

SAKARYA ZAFERİNİN 100.YILI ANISINA
"HATTI MÜDAFAA YOKTUR. SATHI MÜDAFAA VARDIR. O SATH BÜTÜN VATANDIR."
BAŞKOMUTAN GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA

Sayı/Number 22

Yaz/Summer 2021

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Sayı/Number 22

Yaz/Summer 2021

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN
Öğr. Gör. Cengiz AKSEKİ

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih
ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel
Kurmay Basımevi, Ankara 2011

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover
Design**
Cansu EKİNCİ

İngilizce Redaktör/ Copy Editing
Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Basım Yeri ve Tarihi/Place and Date of Printing
Denizli- 01.07.2021

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

BELGİ DERGİSİ, Ulakbim, Asosindex ve Sobiad
tarafından taranmakta ve Dergipark'ta yer almaktadır.

Bu Dergi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı
ile lisanslanmıştır

Belgi (ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün.-Eğitim Fakültesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün.-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün.- Eğitim Fakültesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Ün.- Fen Edebiyat Fakültesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hilary COOPER (Un. of Cumbria / İNGİLTERE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün.-Edebiyat Fakültesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI (Sapienza Università di Roma / İTALYA)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün.-Fen Edebiyat Fakültesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün.-Eğitim Fakültesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün.-Eğitim Fakültesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Catriona PENNEL (Un. of Exeter / İNGİLTERE)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Ün. - Fen-Edebiyat Fakültesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Violeta Petrova GEORGİEVA (Un. of Veliko Turnovo St Cyril and St. Methodius / BULGARİSTAN)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün.-Fen Edebiyat Fakültesi / TÜRKİYE)
Dr. Armand SAG (Instituut voor Turkse Studies- HOLLANDA)

ALAN EDİTÖRLERİ/ SECTION EDITORS

- Prof. Dr. Bayram AKÇA, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ, (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Durmuş AKALIN, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nejdet BİLGİ, (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. İbrahim BOZKURT, (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Umut KARABULUT, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zafer TANGÜLÜ, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /TÜRKİYE)

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Prof. Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mepe Ün./GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Associate Professor Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Gavriil PREDÄ (ROMANYA)
Doç. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)
Associate Professor Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Prof.Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Sezai BALCI (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Alpaslan DEMİR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Önder DUMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Konuralp ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mehmet Yavuz ERLER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Zafer GÖLEN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ (Manisa Celâl Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Selahattin KAYMAKÇI (Kastamonu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mustafa Orkun MÜFTÜOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Nuray ÖZDEMİR (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Sadık SARISAMAN Afyon (Kocatepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mustafa ŞAHİN (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Melih TINAL (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. İsmail TÜRKÖĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Fatma ŞAYAN ULUSAN (Manisa Celâl Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Hakkı UYAR (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Bursa Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof.Dr. Özgür YILDIZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Durmuş AKALIN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Deniz AKPINAR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Nimet Ayşe AKSOY (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Fuat AKSU (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Gül AKTAŞ (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Resul BABAOĞLU (Siirt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Çağatay BENHÜR (Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Doç.Dr. Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Neslihan Bolat BOZASLAN (Gaziantep Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. İbrahim BOZKURT (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Birol BULUT (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Yasin COŞKUN (Siirt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Sıddık ÇALIK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Şerif DEMİR (Siirt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Bahattin DEMİRTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /TÜRKİYE)
Doç.Dr. Doğan DUMAN (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Nilüfer ERDEM (İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Alev GÖZCÜ (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Yavuz HAYKIR (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hidayet KARA (Muş Alparslan üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Sezen KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Murat KARATAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Murat KILIÇ (Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Erol KOÇOĞLU (İnönü Üniversitesi /TÜRKİYE)
Doç.Dr. Mustafa MÜJDECİ (Kırıkkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Cihan ÖZGÜN (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Gülsüm POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /TÜRKİYE)
Doç.Dr. Kemal SAYLAN (Ordu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Efe SIVIŞ (Fenerbahçe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Cengiz ŞAVKILI (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Ayşegül ŞENTÜRK (Süleyman Demirel Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Zafer TANGÜLÜ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Süleyman TEKİR (Sinop Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Bilal TUNÇ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Şahin YEDEK (Munzur Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Yahya YEŞİLYURT (Kastamonu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Seyfi YILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç.Dr. Nadir YURTOĞLU (Kastamonu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Esat AKTAŞ (Bayburt Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mustafa ALBAYRAK (Kırıkkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mithat ATABAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

Dr. Barış BOZOK (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Okan CEYLAN (Ege Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Adem ÇALIŞKAN (Gaziantep Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Mehmet KORKMAZ (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Kenan ÖZKAN (Altınbaş Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Merve ÜNER (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaleler üzerinde düzeltme yapabilir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Mevlüt Çelebi	1
Atatürk'ün Çocuk Sevgisine Bir Örnek: Altan'a Hediye Ettiği Saat	
Şaduman Halıcı	25
Yüzellilik Osman Nuri (Balkanlı) Bey'in Gazeteci Kimliği ile Türkiye Cumhuriyeti'ne Bakışı	
Hazal Papuççular	57
Birinci Meclis'te Dış Politika Yapım Süreçleri (1920-1923)	
Ercan Çelebi	75
1921 Anayasası'nın Uygulanmasına İlişkin Değerlendirme ve Tespitler	
Yasin Coşkun	95
İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme	
Ahmet Asker	
Yeni Türkiye'de Demokrasi Okumaları	123
Nadir Yurtoğlu	151
Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği ve Politikası (1923-1938)	
Okan Ceylan	195
Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)	
Sinan Demirağ-Bilal Tunç	219
Relations Between Turkey and Poland in The First Era of The Republic (1923-1950)	
Umut Bekcan	241
Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye	

Recep Arslan	255
Türk Elçilik Raporlarına Göre Küçük Antant	
Gürbüz Aslan	283
Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)	
Semih Çınar	331
Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdat-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri	
Hasan Yapıcı	353
Dünya'da Konjonktürel Değişimler ve CHP: 3. ve 7. Kurultayların Türkiye'ye Yansımaları	
Resul Köse	377
Cumhuriyet Dönemi'nde Maraş'ın Bazı Sosyal Sorunları ve Çözüm Yolları (1939-1950)	
Özlem Yıldırım Kırış	399
Türk Siyasi Tarihinde 1950 Seçimleri Sürecinde Söylem ve Tartışmalar	
Ali Ulvi Özdemir	425
Demokrat Parti'nin 1950'ye Kadar Devlet Kurumlarınca İzlenmesi	
Beral Alacı	453
İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhalif Basına Yansıması: Akis Dergisi Örneği	
Murat Soysal	481
Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme	
Aymelek Şenel	507
İzmir Amerikan Konsolos Yardımcısı John William Haigh'in Anadolu Gezisi	

- Meryem Orakçı** 531
Türk Yunan İlişkilerinde Kısa Ömürlü Bir Girişim: Türk-Ellen
Dostluk Derneği (1952)
- Asil Kaya** 555
Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik
Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları
- Tuğba Belenli-Togay Seçkin Birbudak** 589
Papa II. John Paul'un Türkiye Ziyareti (28-30 Kasım 1979)
- Ercan Haytoğlu** 623
Denizli'de Basına Adanan Bir Hayat: Erol Özbal
- Veysi Akın** 657
Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî
Okul İdareci ve Öğrencileri
- Erdal Aydoğan-Umut Akcakaya** 675
I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden
Bir Değerlendirme
- Ali Bilgenoğlu** 709
Ahmet Ağaoğlu'na Göre Birinci Dünya Savaşı Öncesinde
Uluslararası Siyaset, Osmanlı Devleti Ve İslam Dünyası
- Esat Aktaş** 723
20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden
Beklentileri: Yardımlar ve Krediler
- Mustafa Mesut Özkmekçi** 747
1830'ların Nüfus Defterlerinden Hareketle Osmanlı'da Askere
Alınacakların
- Durmuş Akalın** 771
Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: "Hükûmet-i Seniyye
Âciz Değildir. Biraderimin Katilini İsterim"
- H.Aliyar Demirci-Enes Özkan** 803
Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul:
Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

Zafer Çakmak-İsmail Hakan Akgün-Murat Salur 825
8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin
İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Hilal Demirezer-Yasin Doğan845
Ortaokulda Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli
Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkililiği Üzerine Deneysel Bir Araştırma

Halil Özyiğit879
İlk Devir Türk Ressamlarından Bir Kesit ve Resim Sanatına Katkıları

Yazım Kuralları

906

ATATÜRK'ÜN ÇOCUK SEVGİSİNE BİR ÖRNEK: ALTAN'A HEDİYE ETTİĞİ SAAT

AN EXAMPLE OF ATATÜRK'S LOVE OF CHILDREN: WATCH GIVEN A GIFT TO ALTAN

Mevlüt ÇELEBİ*

Geliş Tarihi/Received:09.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted:26.06.2021

ÇELEBİ, Mevlüt, (2021), "Atatürk'ün Çocuk Sevgisine Bir Örnek: Altan'a Hediye Ettiği Saat", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 1-23.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün özelliklerinden biri de, halkla iç içe olmasıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak Atatürk, muhatap olduğu insanlara ve resmi görevlilere maddi ya da manevi hediyeler vermekten de çok hoşnut kalırdı. Bu hediyeler arasında saatlerin özel bir yeri vardı. Atatürk'ün hediye ettiği saatlerden en çok bilinen ve tekrarlanan iki saat vardır. Bunlar, Alman generali Liman von Sanders'e ve küçük bir çocuk olan Altan'a hediye ettiği saatlerdir. İlki, Atatürk'ü Çanakkale Muharebeleri'nde bir şarapnel parçasından kendisini kurtaran saattir. Hayatını kurtaran bu saati Alman generaline hediye etmesi ast üst ilişkisi kapsamında verilmiş bir hediyedir. Oysa Altan'a hediye ettiği saat farklı özellikler taşımaktadır. Atatürk, ölümünden birkaç yıl önce İstanbul'da gittiği bir otelde Altan'ı görür. Yanına çağırdığı Altan ile uzun uzun sohbet eder. Babası bir subay olan Altan'ın verdiği cevaplardan memnun kalan Atatürk, o gecenin bir anısı olmak üzere küçük çocuğa bir saat hediye eder. Saat uzunca bir süre Altan'ın ailesi tarafından kıymetli bir emanet olarak özenle saklanır. Ne var ki, genç yaşta kanser hastalığına yakalanan Altan'ın tedavisi için bir bankaya rehin bırakılır. O saatin hâlâ emanet edilen bankada olup olmadığı konusunda yaptığımız girişimlerden sonuç alamadık. Atatürk'ün Altan'a hediye ettiği saat o günün koşullarında bir servet değerindedir. Atatürk, hiç tanımadığı halde sevgisini göstermek için kıymetli bir saatini bir çocuğa hediye etmiştir. Bu, Atatürk'ün çocuklara olan sevgisini de gösteren etkileyici bir örnektir. Kurduğu cumhuriyeti gelecek nesillere emanet eden Atatürk, çocukların eğitimine verdiği önem ve destekle de bilinmektedir. Bu yazıda Atatürk'ün bir çocuğa verdiği saatin serüvenini, dönemin kaynaklarından istifade ederek inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Atatürk ve Çocuk, Atatürk'ün Hediyeleri, Atatürk'ün Saatleri, Atatürk ve Altan Gediz.

*Prof. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bornova/İzmir. mevlutcelebi@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8244-661X>)

Abstract

One of Atatürk's characteristics is that he is intertwined with the people. As a natural consequence of this, Atatürk would also be very pleased to give gifts or moral gifts to the people and officials he was dealing with. Among these gifts, watches had a special place. Among the watches that Atatürk gave as a gift, there are two most known and repeated watches. These are the watches he gave to the German general Liman von Sanders and to a little boy Altan. The first is the clock that saved Atatürk from a piece of shrapnel in the Battles of Çanakkale. The gift of this watch, which saved his life, to the German general, is a gift made among the soldiers. However, the watch that Atatürk gave to Altan has different features. Atatürk saw Altan in a hotel he went to in Istanbul a few years before his death. He has a long conversation with Altan. Atatürk is very pleased with Altan's answers and gives the little boy a watch as a memory of that night. The watch was carefully kept by Altman's family as a precious trust for a long time. However, Altan, who caught cancer at a young age, is left hostage to a bank for his treatment. We could not get results from our attempts to determine whether that watch is still in the deposited bank or not. The watch that Atatürk gave to Altan is worth a fortune under the conditions of that day. This incident shows Atatürk's love for children. In this article, we will examine the adventure of a clock that Atatürk gave to a child, using the resources of the period.

Keywords: *Atatürk, Atatürk and Child, Gifts of Atatürk, Atatürk's watches, Atatürk and Altan Gediz.*

GİRİŞ

Atatürk'ün, çocuklara olan sevgisi, yetenekli fakat imkânları sınırlı çocukların eğitimi konusundaki destekleri ve fırsat buldukça çevresindeki insanlara yaptığı yardımlar ve verdiği hediyeler bilinmektedir. İnsani özelliğinin yanı sıra, Türk devlet geleneğine de uygun olarak, devlet başkanı sıfatıyla, yönetimindeki insanların dertlerine çözüm bulmak, başarılarını taltif etmek ve hediyeler vermek, Atatürk'ün takdire değer vasıflarındandır. Tarihsel kökeni çok eskilere gitmekle beraber saat, geçtiğimiz yüzyılda insanlar için ayrılmaz bir aksesuar ve hediyeelik eşya özelliği kazandı. Devlet başkanları arasındaki hediyeleşmelerde olduğu gibi kişilerin birbirine hediye ettiği kıymetli eşyalar arasında da saat başta gelmekteydi. Günümüzün iletişim ve haberleşme araçlarının fazlalığı nedeniyle saatin zamanı gösterme açısından önemi azalmış olsa da, şık bir aksesuar olma özelliği devam etmektedir.

Atatürk'ün "cimri" olmadığı konusunda pek çok örnek bulunduğu gibi, çevresindekiler de bunu sıkça vurgulamaktadırlar. Taltif etmek ve memnuniyetini ifade etmek için kullandığı eşyaları, kıyafetleri ve saat gibi aksesuarları yakınındaki insanlarla paylaşmaktan zevk almıştır. Gerçi, Falih Rıfkı Atay, saat hediye etme konusunda Atatürk ile yaşadığı şöyle hoş bir olay anlatmaktadır:

"Umut: Fırsat düştükçe yazdığım gibi hasis denemez, çünkü ikramları pek yerinde idi. Fakat elinin bir hayli sıkıca da olduğunu söylemekten geçemem. Çünkü içimde pek lâtif bir acısı vardır. Ara sıra kravat gibi ufak tefek şeyler alırdık. Bunun için meclisi iyice tenha olmalı, pek sevmedikleri aramızda bulunmamalı idi. Bir akşam üç kişi kalmıştık: Şükrü Kaya, Ruşen Eşref ve ben. Aramızda bir tertip yaptık. Atatürk'e hediye gelmiş olan saatlerden birer tane almak istiyorduk. Eski köşkte idi. Konuştuk, neşelendik. Ve meseleyi açtık. Pek ciddi:

- Ha bu akşam başka, dedi, üç arkadaşsınız. Ne çıkar birer saatten. Fakat insaf ediniz, kalabalık olduğumuz zamanlar herkese nasıl saat bulabilirim?

Müjde üçümüzün de ilhamlarımızı açtı. Atatürk'ü keyiflendirmek için elimizden geleni yapıyorduk. Bir müddet geçti, saatleri hatırlattık. Zili çaldı, Nesip Efendiyi çağırdı, bu Nesip Efendi simsiyah, yaşlı ve güler yüzlü bir Sudanlı idi. Akli ve nutku birbirinden kıttı. Dört beş kelimele bir cümlesini bile hatırlamıyorum. Bir gün evdekilere:

- Çocuklar aklınızı başınıza alınız, der.

Pek ehemmiyet verdiği bir mesele üzerine olduğu için, uzun müddet düşündükten sonra, nutkuna devam eder:

- Çocuklar başınızı aklınıza alınız.

İşte bu Nesip Efendi geldi, Atatürk:

- Yukarıda camekânda saatler var ya... Al getir, dedi.

Nesip Efendi gitti gelmez. İdareye bakanlar tarafından böyle şeylere pek dikkat etmesi için tembihli idi. Biz ha geliyor, coştuk, ha gelecek, kaynaştık. Zaman hayli geçince de yine hatırlattık. Atatürk zili kuvvetle vurdu. Nesip Efendi görününce bir hayli payladı:

- Ben sana söyleneni biliyorum. Beyler onlardan değil. Ne diyorsam yap.

Nesip Efendi gitti gelmez. Biz nükteler savurup birimiz bir şiir, birimiz bir şarkı tutturup Atatürk'ü keyifli tutmağa çalışıyoruz. Nihayet bir zil daha, bu defa Nesip Efendi elinde birkaç saatle geldi. Atatürk:

- Getir bakayım, dedi.

İnadına gözüne kötü görünenleri seçmiş olmakla beraber pek de fena şeyler değildi:

- Bu arkadaşlarıma bunları mı lâıyk görüyorsun? Götür, çabuk daha iyileri vardır, onları getir, emrini verdi.

Nesip Efendi yine gitti gelmez. Biz hep aynı şevk içindeyiz. Atatürk çok defa gülmekten gözleri yaşarıyordu. İsmarlama böyle bir meclis eğlencesi bulamazdı. Zamanlar geçti, hafifçe hatırlattık. Tekrar zile bastı. Nesip Efendi bu defa iki üç başka saatle geldi. Atatürk bunları da beğenmedi. Biz kendimize pek lâıyk bulmakla beraber, daha iyisinden mahrum olmamak için, onun fikrine katılmış görünüyorduk. Nesip Efendi gitti gelmez. Gelir gider. Böylece saatler geçti. Çankaya sabahı ağarmak üzere idi. Pek güzel bir gece geçiren Atatürk:

- Vakit geç, sizin de benim de yarın işlerimiz var, saat meselesini başka zamana bırakalım, demesin mi?

Biz onu eğlendirdiğimiz kadar o da bizi oyalamıştı.”¹

Bu gibi tekil olay ve örnekleri bir yana bırakarak, Alman generali Liman von Sanders'e hediye ettiği saatten söz edeceğiz. Bu olayın ayrıntılarını daha önce bir yazımızda incelediğimiz için² burada sadece özetlemekle ve o yayından sonra rastladığımız birkaç belgeye dikkat çekmekle yetineceğiz.

A- ATATÜRK'ÜN LİMAN VON SANDERS'E HEDİYE ETTİĞİ SAAT

Atatürk'ün hayatında saatin yeri ve önemiyle ilgili ilk akla gelecek olay, Çanakkale Muharebeleri'nde yaşanan bir yaralanma olayıdır. Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale Muharebelerine ait hatıralarını ilk olarak Ruşen Eşref Ünaydın'a anlattı. Bu görüşme Mustafa Kemal Paşa'nın Akaretler'deki evinde, Ruşen Eşref Bey tarafından 24-28 Mart 1918 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu mülakat, aynı yıl Yeni Mecmua'nın Çanakkale Zaferi için hazırlanan özel sayısında “Mülakatlar” kısmında “Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat” başlığı ile yayınlanmıştır.³ Ruşen Eşref, sohbetin 10 Ağustos 1915 Conkbayırı Muharebeleri kısmını şöyle anlatır:

“Mustafa Kemal Bey, derhal oradaki kumandanlarla beraber hücum saflarının önüne geçmiş. Askere düşmanın kaçmaya hazırlandığını fakat buna müsaade etmeyeceğimizi söylemiş. ‘Bunun için benim ileriden kırbaç sallayarak vereceğim işaret üzerine hepiniz

1 Falih Rifki Atay, (1980), Çankaya, İstanbul, s.527-528.

2 Mevlüt Çelebi, (2018), “Conkbayırı'nda Atatürk'ün Hayatını Kurtaran Saat”, *Belgi*, C. 2, S. 16 (Yaz. Halil İnalçık Özel Sayısı), ss.744-759.

3 Ruşen Eşref, (1918) “Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat”, Çanakkale, 5/18 Mart 331/1915, *Yeni Mecmua'nın Fevkalade Nüshası*, (18 Mart 1918), Hilal Matbaası, İstanbul, ss.130-143.

düşmana atılacaksınız' demiş. Beş on adım ileriye yürüdüktan sonra işaretini verince zabitan ve efradın tereddütsüz bir aslan savletiyle düşmana saldırdıklarını görmüş. Bu hücumun karşısında düşmanın kâmilten ezildiğini, hiç silah kullanma fırsatına vakit bulamamış olduğunu anlamış.

- Ortalık açıldıktan sonra idi ki, diyor, düşman Conkbayırı'nı gerçekten cehenneme çevirmişti. Denizden, karadan büyük çaplı topların muhtelif cinste mermileri Conkbayırı semasında bitmez tükenmez yıldırımlar vücuda getiriyordu.

Buraya kadar muhaveremizi, sakın bir vaziyette dinleyen Yüzbaşı Cevat Bey, Paşa'nın yaveri, kalın, sertliği hoşça giden bir sesle: 'Bu şarapnel misketlerinden bir tanesi de Paşa'nın göğsünü okşamıştır' dedi.

- Nasıl? dedim.

Paşa tespihi ile oynuyordu. Cevat Bey, parlak çizmelerindeki mahmuzlar şıkırtı yaparak, göğsünün sol tarafındaki nişan kurdeleleri sırası ve ipek kordonu kabara ine şöyle anlatıyordu:

- Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan zabıt:

- Efendim vuruldunuz! dedi. Ben böyle bir söz şüyu bulursa askerimizin kuvve-i maneviyesi üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimle zabitin ağzını kapadım, 'Sus!' dedim.

Cevat Bey devamla:

- Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına tamam saatinin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe Paşa'nın göğsünde hafif bir leke bırakmaktan başka ileri geçmemiştir, dedi.

- O saat sizin için tarihi bir saattir. Görebilir miyim efendim? dedim.

Paşa:

- O saatin enkazını bu muharebeden sonra Liman Paşa Hazretleri⁴ hatıra olarak aldılar. Bana da kendilerini aile asalet armasını havi bulunan saatlerini verdiler.

4 Liman von Sanders: (1855-1929): Bugün Polonya toprakları içinde kalan Slupsk (eski adı Stolp) kentinde doğdu. 1878-1881'de Harp Akademisinde okudu. Hafif süvari alayında, Genelkurmayda ve süvari tugayında görev yaptı. 1904'te albay, 1908'de tuğgeneral, 1911'de tümgeneral oldu. Sanders, Balkan Savaşı bozgunundan sonra, Türk ordusunda ıslahat yapmak amacıyla Türkiye'ye gönderilen Alman İslah Heyeti'nin başkanı olarak 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi. Birinci Dünya Savaşı'nda 1915 baharında Çanakkale'deki Beşinci Ordu komutanı oldu. 1917 ve 1918 yıllarında Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci Orduların bir araya getirilmesi ile oluşan Yıldırım Orduları komutanlığına getirildi. Bu ordu, Filistin ve Suriye'nin İngilizlere karşı savunulmasında görev yaptı. Bu cephenin İngilizler tarafından yarılması sonucu, 1918 Eylülünde Halep'e çekilerek ordunun komutasını Mustafa Kemal Paşa'ya bıraktı ve Almanya'ya gitmek üzere İstanbul'a döndü. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından bir süre İstanbul'da gözaltında tutuldu. Ardından Alman askerlerini Almanya'ya geri götürmek üzere görevlendirildi. Gemiyle gittiği Malta'da Şubat 1919'da savaş suçlusu olarak tutuklandı ve bir süre orada kaldı. 1929'da Almanya'nın Münih kentinde öldü. Türkiye'de görev yaptığı yıllara ait hatıralarını ilk olarak 1919'da Berlin'de yayınladı. (Liman von Sanders, Fünf Jahre Türkei, Verlag von August Scherl, Berlin 1919, 408 s.) Kitap, yayınlandıktan hemen sonra Türkçeye tercüme edilerek "Türkiye'de Beş Sene/Türkiye'de Beş Yıl" başlıklarıyla pek çok defa yayımlandı. İsmet Görgülü, "Liman von Sanders", *Atatürk Ansiklopedisi*, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Liman_Von_Sanders_\(1855-1929\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Liman_Von_Sanders_(1855-1929)) (Erişim: 07. 03. 2021)

Cevat Bey saati gösterdi. Omega markalı siyah bir saat. Arkasında bir taç ve L.Z. markaları. Paşa'nın kırılan saati Mekteb-i Harbiye'den beri sakladığı Omega markalı kuvvetlice bir talebe saati imiş.”⁵

Mustafa Kemal Paşa, Conkbayırı'nda 10 Ağustos 1915 günü yaşanan çatışmaları anlattığı bölümde, “şayan-ı endişe bir an” alt başlığıyla saatin parçalanmasını ve yaralanmasını özetle şöyle anlatıyor:

“Gecenin perde-i zalâmı tamamen kalkmıştı. Artık hücum ânı idi. Saatime baktım, dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman askerlerimizi görebilecekti. Düşmanın piyade, mitralyöz ateşi başlarsa ve kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı nizamda duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa, hücumun adem-i imkanına şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Fırka kumandanına tesadüf ettim. O da ve her ikimizin refakatimizde bulunanlar beraber olduğu halde hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selam verdim ve dedim ki: ‘Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız!’

Kumandan ve zabıtlere de işaretime askerlerin nazar-ı dikkatini celb etmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar gidildi ve oradan kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim... Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılınçları ellerinde zabıtllerimiz kırbacımın aşağı inmesiyle ahenin bir kitle halinde şîrâne bir savletle ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde âsumâni bir gulguleden başka bir şey işitilmiyordu: Allah Allah Allah!

Düşman silah istimaline vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman kâmilin imha edildi... Conkbayırı tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden tevcih ettiği seri ve kesif topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Semadan şarapnel, demir parçaları yağmuru yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içine girdikten sonra patlıyor, yanımızda, kenarımızda büyük lağımlar açıyordu. Bütün Conkbayırı kesif dumanlar ve ateşler içinde kaldı. Herkes mütevekkilâne akıbete muntazır duruyordu. Etrafımız şüheda ve mecruhin ile doldu.

Muharebe meydanında cereyan eden hali temaşa ederken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücutuma nüfuz edemedi. Yalnız kalınca derin bir kan lekesi bıraktı. (Bu saat enkazını bilâhare, bugünün hatırası olmak üzere, Liman Paşa'ya verdim. O da, aile asalet armasını hâvi, kendi saatini bana verdi.)”⁶

5 Ruşen Eşref,(1918), “Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat”, Çanakkale, 5/18 Mart 331/1915, *Yeni Mecmua'nın Fevkalade Nüshası*, (18 Mart 1918), Hilal Matbaası, İstanbul, s.141. Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bu mülakattaki bu yaralanma olayını daha sonra da yayınladı: Ruşen Eşref, (1930) *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, Devlet Matbaası, İstanbul, s.43-45. Bu olay başka pek çok yerde tekrarlanmıştır. Sadece birkaç örnek için bakınız; *Tan*, 31 Temmuz 1936; Enver Behnan Şapolyo, (1958), *Kemâl Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul, s.150-152.

6 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muhârebâtına Ait Tarihçe*, Yayınlayan: Uluğ İğdemir, (1990), TTK Basımevi, Ankara, s.54-56.

Atatürk'ün Liman von Sanders'e hediye ettiği bu tarihi saatin kendisine kimin tarafından verildiği hakkında bir mutabakat bulunmamaktadır. Atatürk ve olaya tanık olanlar bu konuyu aydınlatacak bilgi vermemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı mülakatında Ruşen Eşref, "Paşa'nın kırılan saati Mekteb-i Harbiye'den beri sakladığı Omega markalı kuvvetlice bir talebe saati imiş" ifadesini kullanıyor. 1939'da bu saati bulmaya çalışan Omega firmasının yetkilisi Fazlı Balkan, saatten "ana yadigârı"⁷ olarak bahsetmektedir. Atatürk'ün hep yanında yer alan Afetinan ise, "babasından kalma"⁸ şeklinde söz eder. Atatürk için manevi değeri olan bu saati kendisine kimin hediye ettiğinden ya da miras kaldığından söz etmeyişi de dikkat çekicidir. Çocukluğuna ait hatıralarını fırsat buldukça yakınındakilere anlatmaktan zevk alan Atatürk, saat hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Bütün bu varsayımlar bir yana, Ruşen Eşref'in verdiği bilgiyi en sağlıklı bilgi olarak kabul edecek olursak, en az 10 yıldır kullanmakta olduğu saatini Liman von Sanders'e hatıra olarak vermesi gerçeğiyle karşı karşıyayız.⁹

Bu saatin Türk kamuoyunun gündemine gelmesi, Liman von Sanders'in 1929'da vefatından sonra olmuştur. Abidin Daver, Cumhuriyet gazetesindeki "Hem Nalına Hem Mihına" köşesinde "Bir Milleti Kurtaran Saat" başlıklı yazısında bu saatin Türkiye'ye getirilmesiyle ilgili ilk arzuyu dile getirdi.

"Yazımın başlığı, bilmem söylemek istediğimi anlatıyor mu? Bazen bir ulusun ordusu veya donanması çetin bir savaşa tutuşur. Saatlerce, hatta günlerce süren meydan muharebesi, kaybedilmek üzereyken son saatte, birden bire harbin talihi değişir; mağlup galip vaziyete geçer. Napoleon zaferi, dolu bir bardağa konulan son damlaya benzetir. Suyu taşıran zaferi kazanır, dermiş. Benim söylemek istediğim saat, günün 24'te biri olan zaman ölçüsü değil, bu zamanı ölçmeye yarayan alettir. 1915 senesi ağustosunun onuncu günü, bir Türk kumandanının kalbine saplanmak üzere gelen bir düşman misketini, bir sıyanet meleği gibi karşılayarak o kumandanı koruyan saatten, Anafartalar'ın kahraman kumandanı Mustafa Kemal'in saatinden bahsetmek istiyorum..." Mustafa Kemal Paşa'nın yaralanma anını bildiğimiz şekliyle anlatan yazar, yazısını şöyle tamamlıyor: "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'in kalbi üstündeki saat, bu milleti kurtaranı ölümden korumakla ulusun kurtulmasına yardım etmiş, kutlu ve tarihi bir saattir. Atatürk o zaman bu saati Liman von Sanders'e hediye etmişti. Liman von Sanders öldü ve Anafartalar kahramanının saati ailesine miras kaldı. Bir Alman generalinin ailesi için dahi kıymetli olsa bile, bu saatin Türk ulusu için, değeri paha biçilemeyecek kadar büyüktür. İnkılâp Müzesi'ne konulmak üzere, başka bir hatıra ve hediye mukabilinde, General Liman von Sanders'in ailesinden bir milleti kurtaran saati, istesek iyi olmaz mı?"¹⁰

7 Salâhaddin Güngör, "Umumi Harb'de Conkbayırında Atatürk'ün Hayatını Kurtaran Saat", *Cumhuriyet*, 24 İnkincânun 1939.

8 A. Afetinan, (1999), *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, İstanbul, s.10.

9 Atatürk'ün, kendisine ait bu saati Alman generali Liman von Sanders'e hediye ettiği konusunda en küçük bir kuşku olmadığı halde Cemil Koçak, bir televizyon programında yanlış bilgiler vererek şöyle konuştu: "O saati Atatürk'e Alman Paşa Liman Von Sanders hediye etmişti. Bu saat Çanakkale çarpışmaları esnasında Atatürk'ün hayatını kurtarmıştı. Atatürk de bir zaman sonra o saati yeniden Alman Paşa'ya iade etmişti. Hayat kurtaran o saat daha sonra Alman Paşa'nın evine giren hırsız tarafından çalındı." <http://www.internethaber.com/ataturku-kurtaran-saati-hirsiz-calmis-321898h.htm>. Eklenme tarihi: 17/01/2011, 18:12; Güncelleme: 29/10/2015, 10:34. (Erişim: 07. 03. 2021)

10 "Bir Milleti Kurtaran Saat", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1935.

Bu yazıdan hareketle, söz konusu saatin Türkiye'ye getirilmesi konusunda herhangi bir girişimde bulunulduğu hakkında bilgi sahibi değiliz. Saatin bulunması ve bulana 75 bin Liralık bir mükafat verileceğinin duyurulması Ocak 1939'da yaşandı. Yapılan çeşitli girişimlerden de bir sonuç alınamadı. Çünkü saatin, çalındığı veya Amerikalı bir koleksiyoncu tarafından satın alındığı ihtimalinin yarattığı bir belirsizlik söz konusudur. Konu, bir süre sonra gündemden düştü. Tekrar hatırlanması, İzmir'de Atatürk Müzesi'nin açılması münasebetiyle oldu. Müze olarak açılan bina İzmir, 1. Kordon (Atatürk Caddesi) üzerinde 1875-1880 yıllarında halı tüccarı Takfor tarafından yaptırılmıştır. 9 Eylül 1922'de sahibi tarafından terk edilmiş ve hazinenin mülkiyetine geçirilmiştir. İzmir'e giren Türk ordusu burasını karargâh olarak kullanmıştır. 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplandığında Atatürk şahsi çalışmalarını burada yürütmüştür. Kongre bitiminde karargâh bu binadan taşınmış ve hazine binayı Naim Bey'e otel olarak kullanmak üzere kiralamıştır. 16 Haziran 1926'da İzmir'e gelen Atatürk, İsmet Paşa ile birlikte Naim Palas'ta kalmıştır. 13 Ekim 1926'da bina İzmir Belediyesi tarafından satın alınmış ve bazı yeni eşyalar da konularak Atatürk'e hediye edilmiştir. Bina, Atatürk'ün vefatından sonra kız kardeşi Makbule Hanım'a veraset yoluyla intikal etmiştir.¹¹

1940'ta İzmir Belediyesi burayı istimlak ederek satın almaya ve müze haline getirmeye karar verdi. İzmir gazetesi Halkın Sesi, konu hakkında şu bilgiyi verdi: "Belediyemiz Birinci Kordon'da Atatürk köşkünü istimlak ederek müze yapmaya karar vermiş ve derhal faaliyete geçmiştir. Belediyenin istimlak hakkındaki kararı vilayetçe de tasdik edilmiştir.¹² İzmir Belediyesi, satın alma işlemlerini 25 Eylül 1940'ta tamamladı.¹³ İzmir Kordon'daki Atatürk Müzesi, 11 Eylül 1941 günü, Atatürk'ün, Milli Mücadele'de kazanılan zaferden sonra İzmir'e girişinin 19. Yıldönümünde yapılan bir törenle açıldı. Açılışa İzmir valisi, belediye başkanı, Cumhuriyet Halk Partisi heyeti ve diğer erkân ve halk katıldı. Kurdeleyi kesen Belediye Başkanı Behçet Uz, bir de konuşma yaptı. Vali de kısa bir konuşma yaptı.¹⁴

Açılan bu müzeyi Atatürk objeleriyle zenginleştirmek amacıyla başlatılan girişim akla yine, Atatürk'ün Liman von Sanders'e hediye ettiği meçhul saati getirdi. Dikkat çekici olan, bu yeni girişimin bazı Avrupa gazetelerinde yer bulmasıdır. Devamı gelmeyen bir haberinde İtalyan Corriere della Sera gazetesi, Zürih kaynaklı ve "Atatürk'ün saatine on bin Sterlin teklif" başlıklı bir haberinde şunları yazdı:

"Atatürk'ün vefatına kadar İzmir'de ikamet ettiği köşkün milli müzeye dönüştürülmesi çalışmaları uzun zamandır devam ediyor. İçerisinde Türk lidere ait pek çok nesne sergilenecek. Müze müdürü, Çanakkale'deki savaşta Türkiye'nin yeniden kurucusunun hayatını kurtaran saatin izini sürmek için yola çıktı. Başta bir kurmay subayın elinde olan bu tarihi saat, çatışmaların sonunda Atlantik ötesine geçerek milyarder Amerikalı bir koleksiyoncunun eline geçmişti. Araştırmaların sonunda saatin sahibini tespit etmek mümkün oldu ve satın alınması için girişimler başlatıldı. İlk teklif 10 Bin Pound idi."¹⁵

Belirttiğimiz gibi, adı geçen İtalyan gazetesinin sonraki sayılarında başka bir habere rastlanmadı. Türk basınında da ancak 1950'lerde yeni ve yine sonuçsuz bir girişime

11 <https://www.ktb.gov.tr/TR-96374/izmir---ataturk-muzesi.html> (Erişim: 07. 03. 2021)

12 *Halkın Sesi*, 13 Eylül 1940.

13 *Tan*, 27 Eylül 1940.

14 *Halkın Sesi*, 11 Eylül 1941; *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1941; *Akşam*, 12 Eylül 1941.

15 *Corriere della Sera*, 31 Luglio-1 Agosto 1942.

rastladık. Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğunu düşündüğümüz saatin günün birinde ortaya çıkmasını ve alınarak Türkiye'ye getirilmesini umuyor ve arzu ediyoruz.

B- ATATÜRK'ÜN KÜÇÜK ALTAN'A HEDİYE ETTİĞİ SAAT

Yukarıda anlattığımız saatin üretici firması Omega tarafından arandığının gazetelerde haber yapıldığı günlerde Atatürk'ün hediye ettiği başka bir saat gündeme geldi. Atatürk'ün Küçük Altan Gediz'e de kıymetli bir saat hediye ettiği haberi, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Salâhaddin Güngör'ün aşağıdaki mülakatıyla öğrenildi.

(Cumhuriyet, 21 Ocak 1939)

“Ebedî Şef, 1937 Haziran’ında küçük Altan’a çok kıymetli bir saat vermişti.

- Çocuğum, bilir misin, seni niçin çağırttım?

Ortaköy’deki küçük Galatasaraylılardan Altan Gediz, gözlerinin en cesaretsiz bakışıyla beni tepeden tırnağa süzdükten sonra, cevap verdi:

- Hayır!

Kendisini ürkütmeyecek kelimeler icat etmeye çalışarak, ağır ağır:

- Hele bir düşün bakalım, dedim. Bir yaz gecesi. Park Otel’de...

O susuyordu. Ben devam ettim:

- Hani canım. Gece yarısı, seni uykudan uyandırmışlar. ‘Kalk, Atatürk’ü göreceksin’ müjdesini vermişler. Yatağınla fırlayıp ağabeyinle birlikte koşa koşa Park Otel’e gelmişsin. Sonra da...’

Belli ki, her şeyden evvel, bu tafsilatı nereden öğrendiğimiz merak ediyordu. Fakat sözümü kesmemeyi tercih etti. Ben bitirince, o da yavaş yavaş, dağılan hafızasının kırıntılarını birbirine ekleyerek anlatmaya başladı:

- O gece erkenden yatmıştım. Annem, teyzesinin oğlu ile eve dönerken Park Otel'in önünde bir kalabalık görmüşler. Atatürk'ün orada olduğunu anlayınca içeri girmişler. Derken, annemin aklına ben gelmişim: Ağabeyime:

- Altan'ı çağıralım. Aman Altan'ı çağıralım, demiş.

Gece yarısı, karyolamı birisi sarsıyordu. Gözlerimi açtım. Baş ucumda Ethem ağabeyim:

- Çabuk Altan.

- Ne var?

- Seni Atatürk'e götüreceğim!

Rüya görüyorum sandım.

- Atatürk'e mi? Ağabey beni aldatıyorsun. Atatürk gözle görülür mü hiç?

Daha o zaman altı yaşındayım. Mektebe bile gitmiyorum. Anneme, bazen sorardım: 'Anne, Atatürk Allah mıdır?'

'Allah değildir, oğlum.'

'Ya, nedir?' 'Büyük adamdır.' 'Büyük adamlar, bizim gibi yer içerler mi? Bizim gibi konuşurlar mı?'

Ağabeyim, böyle gece yarısı, 'seni Atatürk'e götüreceğim' deyince, anneme sorduğum şeyler, birer birer aklıma geldi de, onun için inanmadım: Hiç Atatürk gözle görülür mü?

Fakat ağabeyim:

- Vallahi aldatmıyorum, kalk!' deyince, fırladım:

- Şimdi Atatürk'ü görecek miyim?

- Göreceksin!

Artık iyice inanmıştım. Çabucak giyindim. Park Otel'e gittik. Gittik amma, Atatürk'ü hemence göremedim. Birçok adamlar etrafını sarmışlardı. Annem, beni kucağına alarak, kalabalık arasında, onu bana göstermeye çalışıyordu.

En nihayet, iki kişinin omuzları arasından başımı uzatarak baktım. Bakar bakmaz da:

- A. Anne, işte Atatürk' diye bağırdım.

Derken, Atatürk, eliyle bir işaret yaptı. Bu işareti yaparken, anneme doğru bakıyordu. Fakat annem dalmıştı. Farkında olmadı. Atatürk, bir daha, bir daha işaret etti. Annem, bu işaretleri de göremeyince yüksek sesle yaverlerine emir verdi:

Atatürk'ün Çocuk Sevgisine Bir Örnek: Altan'a Hediye Ettiği Saat

- Hanıma söyleyin. Lütfen yanındaki çocuğu, buraya göndersin!

Gösterdiği çocuk bendim. Atatürk, beni çağırıyordu. Annem, ne yapacağını şaşırmişti. Her tarafım titriyordu. Bana:

- Hadi Altan, koş, Atatürk'e git! dedi. Ama onunla nasıl konuşacağımı bana öğretmedi. Zaten vakit de yoktu ki! Ben, büyük bir adam gibi, Ata'mın huzuruna çıktım ve hemen sarılıp iki elini birden öptüm. O, sordu:

- En çok kimi seviyorsun bakayım. Anneni mi, babanı mı?

Hemen atıldım:

- Ben en çok seni severim.
- Atatürk olduğum için mi?
- Evet!
- Ne yaptım ki bu kadar çok seviyorsun?
- Düşmanları denize sen döktün! Memleketi sen kurtardın! dedim.

Beni masanın üzerine çıkartarak etrafındakilere gösterdi:

- Ne sevimli çocuk değil mi?

Sonra, beni sevip okşadı:

- Büyüdüğün zaman ne olmak istersin? diye sordu.

Amcam Mualla tayyareci idi. Aklıma geldi:

- Tayyareci olacağım! dedim.

Atatürk, o zaman kulağıma eğilerek şu sözleri söyledi:

- Çocuğum. Sen ne tayyareci, ne mühendis, ne de hekim olma! Büyük adam ol! Söyle bakayım: 'Ben büyük adam olacağım!' de.

Ben de tekrar ettim:

- Büyük adam olacağım!
- Aferin çocuğum.

Atatürk, o gece hep benimle meşgul oldu. Bilmem böyle ne kadar yanında kalmışım. Galiba, sabah oluyordu. Bir aralık:

- Dur, dedi. Sana bir hediye vereyim!

Annemin, 'kimseden bir şey alma!' diye sıkı sıkıya ettiği tembih aklıma geldi.

- Teşekkür ederim. Ben bir şey istemem, sonra annem darılır, dedim. Ben bunu söylerken Atatürk de elini cebine sokmuştu. Oradan çıkardığı bir saati, kordonundan tutarak boynuma geçirdi:

- İleride büyüdüğün zaman kullanır, beni hatırlarsın! dedi.

Ayrılırken, tekrar alımdan öptü:

- Bugünden sonra, sen benim çocuğumsun, verdiğin sözü unutma: Çalışıp çabalayacak, büyük adam olacaksın ha!

Küçük Altan, Park Otel’de geçen bir ‘Atatürk gecesi’ni ballandıra ballandıra anlatıyordu. Kalın, beyaz bir kordonu varmış. Kordonun ucunda mini mini bir kalem sarkıyormuş. Onu, büyüdüğü zaman, annesinden alıp kullanacakmış!

Sordum:

- Atatürk’e verdiğin sözü unutuyorsun değil mi?

- Unutmuyorum. Mutlaka büyük adam olacağım. Karnemde, hiç kırık numaram yok!

Hem saati ziyaret etme, hem de mümkünse fotoğrafını gazeteye yetiştirmek için küçük Altan’ın Taksim’de, Kanarya Apartmanı’nın 9 numaralı dairesinde oturan annesi Bayan Bidar ile görüşmem lâzımdı.

Genç kadın beni çok nazik karşıladı. Park Otel gecesini bir de onun ağzından dinledim. Bayan Bidar diyor ki:

- Atatürk’ün hediyesini o geceden beri canımız gibi saklıyoruz. İlk zamanlar, maddi kıymeti hakkında bir fikrimiz yoktu. Sonra, onu bir kuyumcuya gösterdik. On beş bin lira paha biçti.

- Saat burada mı?

- Hayır! Ziraat Bankası kasasındadır. Akşama doğru onu size gösterebilirim!

Geç vakit Bayan Bidar’ın apartmanına bir daha uğradım. Saat, masanın üzerinde duruyordu. İki buçuk milimetre kalınlığında, som platin bir saati bu. Gene platinden yapılmış kordona takılı iki ucu mor yakutla kaplanmış platin bir kalemi de vardı. Saatin üzerinde gayet ince bir yazı ile şu ibare okunuyordu: “Turhal Şeker Fabrikası.” Arkasında da, Gazi Mustafa Kemal’in ilk harfleri, G.M.K.

Saatin markası: Audemars Piguet ve Atatürk’e hediye edildiği tarih: 19/10/1934.

Bayan Bidar izahat verdi:

- Fabrikası, bu saatin bir eşini daha vücuda getirmemeyi kabul ederek yapmıştır. Makine aksamına yerleştirilmiş olan 19 pırlanta, saatin hassasiyetini garanti ediyormuş. Fakat bizce onun en büyük kıymeti, Atatürk’ün yadigarı oluşudur. Altan’ın üstüne nasıl titrediğini bir görseniz. Geçenlerde bir gece için saati evde alıkoymuştuk. Çocuğumun

Atatürk'ün Çocuk Sevgisine Bir Örnek: Altan'a Hediye Ettiği Saat

âdeta uykusu kaçtı. 'Ya birisi gelirse, ya saati çalarsa' diye, sabahlara kadar, yatağında sıçradı, durdu. Bazan onunla şakalaşırım:

- Altan, senin tahsil masrafın pek ağırlaştı. Şu saati satalım bari, derim. Hemen ağlamaya başlar:

- Ben ölürüm de, Atatürk'ün saatini satmam!

Apartmandan ayrılırken Altan'ın annesi, on beş bin liralık tarihi saate göz ucuyla baktı:

- Aman, dedi, vakit geçiyor. Ben de bir otomobile atlayıp bankaya kadar gideyim! Neredeyse kasa dairesi kapanır!"¹⁶

Bu olayın biraz farklı bir anlatımına başka bir kaynakta da rastlıyoruz: Dönemin tanınmış gazeteci ve siyasetçilerinden İsmail Müştak Mayakon, tarih belirtmeden, Park Otel'de tanık olduğu bu olayı şöyle anlatıyor:

"Atatürk dün gece refakatlerinde ilk kadın tayyareci, Atatürk kızı Sabiha Gökçen olduğu halde Park Otel'i ni şereflendirdiler. Diğer birkaç arkadaşla beraber ben de Büyük Şef'in maiyetlerinde bulunmak bahtiyarlığına nail olmuştum... Ulu Önder'imiz otelin salonuna girer girmez sonsuz bir sevinç heyecanı ile herkes ayağa kalktı ve coşkun alkışlarla 'Yaşa!' sesleriyle bütün halk, Atatürk'e meserretlerini ve kalplerinin tahassürünü bildirdi... Atatürk ilk dansı kahraman kızı Sabiha Gökçen ile yaptı. Gökçen'in arkasında mensup olduğu tayyare alayının koyu lacivert renkli üniforması ve göğsünde vatana kahramanca hizmetinin mükâfâtı olarak verilmiş murassa madalyası vardı... Vakit geçtikçe neşe ve inşirah artıyordu... Sabah yaklaşıyordu. Salon tenhalaşmaya başladı. Yalnız ta karşıda bir ufak masa etrafında bir aile, genç bir subay, bir kadın ve bir çocuk, bir mıknaatsın cazibesine tutulmuş gibi tazimkâr bir gaşy içinde Atatürk'e bakıyorlardı. Erkek edip ve hürmetkâr, kadın vakur ve kibar, çocuk sakit ve hayran idi.

Atatürk'ün Altan'a Hediye Ettiği Saat

¹⁶ Salâhaddin Güngör, "Atatürk'ün Yadigârı", *Cumhuriyet*, 21 İnkincânun 1939. Bu mülakatın geniş bir özeti: *Atatürk, Anekdotlar-Anılar*, Derleyen: Kemal Arıburnu, (1960), Ankara, s.54-56.

Bu nezih aile tablosu Atatürk'ün dikkatini celp etti. Bir aralık çocuğu alıp getirmemi bana emir buyurdular. Emri ifa ettim. Atatürk'ün huzuruna getirdiğim bu çocuk esmer renkli, çetin bakışlı, sağlam yürüyürlü gürbüz bir Türk yavrusu idi. Atatürk'ün elini öptü. Atatürk ona ismini ve yaşını sordu. Adı..., (hatırada isim boş bırakılmış) yaşı yedi olduğunu söyledi. Çocuk, en büyüğümüze cevap verirken ananevi Türk terbiyesinin tesiriyle önüne bakıyordu..."

Atatürk ile Altan arasındaki konuşmayı Salâhaddin Güngör'ün mülakatıyla büyük oranda benzerlik gösterir şekilde nakleden Mayakon, sohbetin sonunu şöyle anlatır:

"Bundan sonra Atatürk, çocuğa hitap ederek:

- Çocuğum, sana bir hatıra vereceğim, bunu saklayacaksın ve beni daima hatırlayacaksın! dedi ve daima taşıdıkları ve pek sevdikleri fevkalâde kıymetli bir platin saat ve kordonu ve buna takılı platin kurşun kalemini yeleklerinden çıkararak çocuğun boynuna taktı.

Manzara, değil tasvir, hatta tasavvur olunamayacak kadar bedî bir yükseklikteydi. Hepimiz heyecan içinde, sakit ve hayran bakıyorduk. Çocuk, istikbal ve istikbalin tılsımı gibi boynunda duran saati mini mini eliyle bir defa okşadı ve derhal Atatürk'ün elini tutarak öptü.

Bir soru:

- Çalışacaksın, büyük adam olacaksın, değil mi?

Genç ve taze bir sesle cevap verdi:

- Evet, çalışacağım ve büyük adam olacağım!

Şimdi Atatürk, selam ve tazim vaziyetinde duran subaya emir veriyordu:

- Bu saati saklayacaksınız, çocuk büyüyünceye kadar onu itina ile muhafaza edeceksiniz; büyüdüğü zaman bu gecenin hatırasını tazeleyerek kendisine vereceksiniz!

Genç subay, aldığı emri tekrarladı..."¹⁷

Altan Gediz (1939)

17 Şaduman Halıcı, (2005), "İsmail Müştak Mayakon'dan Yayınlanmamış Bir Anı: Atatürk'ün Bir Çocukla Söyleşi ve Ona Armağanı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXI, S. 63 (Kasım), s. 964-967.

Atatürk ile Altan arasındaki bu görüşmeyi anlatan başka bir kaynak da, Altan'ın ilkokul ve Hukuk Fakültesinden sınıf arkadaşı olan gazeteci Orhan Karaveli'dir. Birkaç değişik kaynakta olayı anlatan Karaveli, 1954'te Altan ve annesiyle bir mülakat yapar. Karaveli, "Haziran 1936'da" Atatürk ile Altan arasındaki görüşmeyi, Altan'ın annesi Bidar Hanım'ın, cephesinden şöyle anlatır:

"İşte Bidar Hanım'ın akli bunun için evinde, Altan'dadır. İstiyor ki, bu fırsat kaçmasın ve oğlu, hayalinde yarattığı insanı gözleriyle görsün. Lakin saat gece yarısından sonra birdir ve Altan, uykunun büyüttüğü yaşadadır. Böylece, bir müddet kararsızlık geçirdikten sonra genç kadın nihayet kararını veriyor: 10 dakika sonra geniş salona, uykusu açılan gözlerle cin gibi bakan sevimli bir çocuk girmektedir. Bu, Altan'dır. Altan, annesinin yanına oturmuş, kalabalık arasından bir zaviye bularak bakışlarını Atatürk'e adeta yapıştırmıştır.

Burada sözü Bidar Hanım'a bırakalım: 'Atatürk'ün nazarları, birden bire üzerimize çevrildi. Tuhaf bir hisle irkildiğimi hatırlıyorum. Hiç şüphesiz, ufacak bir çocuğu gece yarısı burada bulduğumuz için bizleri ikaz ve tenkit edecekti. Başyaveriyle, bizim tarafa bakarak bir şeyler konuştular. Celal Bey ağır adımlarla masamıza doğru yürüdü. Heyecandan boğulacak gibiydim.

- Çocuk sizin mi?
- Evet efendim.
- Gazi Hazretleri istiyorlar da.

Heyecanım, yerini sevince terk etmişti. Bu sözleri alâkayla dinleyen Altan, yerinden fırlayarak emin adımlarla yürüdü. Atatürk ayakta, kollarını açmış onu bekliyordu.

- Gözlerini bir lahza üzerimden ayırmayan delikanlı! Gel bakalım, ben kimim ki böyle bakıyorsun?
- Sen bu vatanın kurtarıcısın. Sen, Atatürk'sün!
- Peki, nereden tanıyorsun beni?
- Resimlerinden. Hem seni kim tanımaz?

Ve bu şekilde başlayan konuşma, sabahın altısına kadar devam etti. Henüz mektebe bile başlamamış olan küçücük Altan, hiç kekelemeden, düşünmeden 5 saat müddetle Atatürk'ün bütün suallerine herkesi hayrette bırakan cevaplar yetiştirdi. Gazi, bu cevaplar karşısında zaman zaman heyecanlanıyor, kucağında tuttuğu, mütemadiyen öpüp sevdiği Altan'ı masanın üzerine çıkarıyor ve salondakileri içmeye davet ediyordu.

Artık horozlar ötmeye, gün ağarmaya başlamıştı. Atatürk:

- Altan, oğlum, dedi. Sana, öyle bir şey vermek istiyorum ki, beni hiç unutmayasın, hep hatırlayasın.

Bir an sessizlik oldu, sonra:

- Buldum, diyen berrak bir ses, çıt çıkmayan salonu doldurdu. Etrafındakiler, bir takım işaretlerle onu bu kararından vaz geçirmeye çalışırken, göz kamaştırıcı bir şey yanıp söndü. Atatürk, çok sevdiğini, üzerinde titrediğini bildiğimiz saatini çıkarmıştı.

Altan, geri geri çekiliyor:

- İstemem, annem darılır sonra, diye yalvarıyordu.

Lakin Atatürk, bu kıymet biçilmez hediye onun boynuna takmıştı bile:

- Altan, diye konuştu. Bu saati iyi muhafaza et ve 18 yaşına gelmeden kullanma. Sonra, beni sakın unutma Altan! Ve ilave etti:

- Senden özür dilerim, uykusuz bıraktım. Her zaman beni aramanı bekleyeceğim.

Burada göz yaşartıcı bir sahne oldu. Atatürk ve Altan, sımsıkı sarılmışlar, ağlıyorlardı. Böylece tam 10 dakika akıp gitti.

Çocuk sevgisini her şeyin üstünde tutan, çocuk kadar hassas kalpli büyük insanın bir lahza tereddüt etmeden çıkarıp hediye ettiği eşsiz saati, Sandıkçıoğlu ailesi, bankadaki kasadan alıp, görebilmemiz için eve getirmişti. Turhal Şeker Fabrikası'nın açılışı münasebetiyle, fabrika müdürlüğüne Atatürk'e hediye edilmek üzere İsviçre'deki Audemars Piguet & Co. firmasına hususi surette yaptırılan ve arkasında G.M.K. harfleri okunan saat, cidden bir teknik ve sanat şaheseridir. Öylesine ince yapılmış ki, içinde bir makine ve bir çok kıymetli taş bulunduğu inanmak zor oluyor. Saate, altın kordonla -iki ucu zafır taşlarla süslü- yine altından bir de kalem eklenmiş. Atatürk'ün yüzlerce imza attığı meşhur kalemi.

Maddi değeri, belki de yüz bin liranın çok üstünde, fakat manevi kıymeti ölçülmez saatin sahibini elbette merak etmişsinizdir. Galatasaray'ın ilk kısmını bitirdikten sonra öğretmen tayin edilen babası ve annesiyle birlikte Afganistan'a giden ve liseyi orada bitiren Altan, hâlen İstanbul Hukuk Fakültesi'nin son sınıfında öğrenci ve bu büyük armağana en az aldığı günkü kadar layıktır. Öylesine mütevazi bir tabiatı vardır ki, bu röportaja bile Galatasaray'ın ilk sınıfında başlayan 17 senelik arkadaşlığımızın hatırı için razı oldu. Kendisine:

- Altan, diyorum, bir gün darda kalırsan...

Ne demek istediğimi anlamıştı:

- Neler söylüyorsun, diye konuştu. Bu saat benim hayatımın rengi ve manâsıdır. Ölürüm de ondan ayrılmam. Sonra, bir gün çocuğum olursa, karakterini 20 yaşına kadar devamlı bir imtihana tâbi tutacağım. Bu hediyeye layık görürsem kendisine terk edeceğim. Aksi halde, saatimin yeri Atatürk Müzesi olacaktır.

Biz ayrılırken bütün aile, büyük insanın hatırasına gömülmüştü. O günü tekrar yaşıyor gibiydiler."¹⁸

¹⁸ Orhan Karaveli, "Atatürk'ün Yüzbin Lira'lık Saatini Hediye Ettiği Çocuk", Milliyet, 10 Kasım 1954.

C- ALTAN'IN SAATİNİN AKİBETİ

Atatürk'ün kıymetli saatini Altan'a hediye ettiği tarih hakkında bazı değerlendirmeler yapmamız faydalı olacaktır. Görüldüğü gibi Salâhaddin Güngör'ün yazısında görüşme tarihi olarak "Haziran 1937" geçerken, İsmail Müştak Mayakon'ın anısı tarih belirtmeden "Atatürk dün gece..." şeklinde başlıyor. Orhan Karaveli'nin mülakatında da "Haziran 1936" tarihi geçmektedir. Bu olaydan söz eden kaynakların farklı tarihler vermesi, Atatürk'ün Altan'a saati hediye ettiği tarihi tespit etmemizi zorlaştırmaktadır. Birazdan ele alacağımız akademik bir çalışmada verilen tarih ve Orhan Karaveli'nin, neredeyse görüşmeden söz ettiği her kaynakta farklı bir tarih zikretmesi, işi içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Karaveli, aile tarihini anlattığı bir kitabında Ekim 1937'deki bir olaydan söz ederken, "Atatürk, bundan iki yıl önce" diye başlayarak Altan ile görüşmeye atıfta bulunuyor.¹⁹ Orhan Karaveli, Atatürk-Altan görüşmesinden söz ettiği bir köşe yazısında 1936-1937 yıllarını veriyor.²⁰ Orhan Karaveli, birkaç yıl önce yayınladığı Atatürk, Babam ve Ben başlıklı anı kitabında da Atatürk'ün Altan'a hediye ettiği kıymetli saatten ve görüşmeden bahsediyor. Kitaptaki bu olaya göndermede bulunan gazetecilerin de belirttiği gibi Orhan Karaveli, bu kitabında görüşme tarihi olarak 1935 yılını veriyor.²¹

Kendimizin ulaştığı sonucu izah etmeden önce, Atatürk'ün Altan'a saat hediye ettiği geceyi anlatan İsmail Müştak Mayakon'ın anısını yayınlayan bir meslektaşımızın değerlendirmesini vereceğiz. Bu anıyı yayınlayan meslektaşımız, Mayakon'un anısında tarih vermediğine dikkat çektikten sonra dipnotta şu tespitte bulunuyor: "İsmail Müştak Mayakon, yazısında tarih belirtmemiştir. Bu tarih muhtemelen 6 Şubat 1938 olacaktır"²² Meslektaşımız bu tarihi nasıl tespit ettiği konusunda açıklama yapmıyor. Fakat dipnotunda Özel Şahingiray tarafından toplanan Atatürk'ün Nöbet Defteri kitabına atıfta bulunuyor. Adı geçen kitabın ilgili sayfasında Atatürk'ün Altan ile görüşmesi hakkında herhangi bir bilgi söz konusu edilmeden şu not düşülmüş: "6-2-938: Atatürk saat 13.30'da uyandılar. Gezmeye çıkmadılar. Gece 10.00'da Park Otel'i teşrif ve 4.00'te Saray'a avdet buyurdular ve yattılar." Kabul edilenler arasında İsmail Müştak Mayakon isminin de geçmesi²³ ve Park Otel'e gidilmiş olması, zannımızca meslektaşımızın bu tarihi tespitindeki temel veriler. Biz, bu tespitin sorgulanması gerektiği kanaatindeyiz.

Görüşme hakkında fazrlık tarihlerden söz edilmekle birlikte, bütün kaynakların ortak olduğu nokta, Atatürk'ün saati Altan'a Park Otel'de hediye ettiğidir. Bizim, Atatürk'ün Nöbet Defteri'ndeki tespitlerimize göre Atatürk, Park Otel'i şu tarihlerde ziyaret etmiştir: 20 Temmuz 1936, 21 Ağustos 1936, 1 Eylül 1936, 4 Eylül 1936, 7 Eylül 1936, 6 Haziran 1937, 6 Şubat 1938. Bizce, tarihin tespitinde dikkate alınması gereken esas çıkış noktası; Atatürk'ün İsmail Müştak Mayakon'ı kabulü ve Mayakon'un anısında geçtiği şekliyle, Sabiha Gökçen'in Atatürk ile görüşmesi ve Park Otel'in ziyaret edilmesi olmalıdır. Eğer sadece İsmail Müştak Mayakon'ın Atatürk tarafından kabulü, bunun Atatürk'ün Nöbet Defteri'nde yer alması ve Park Otel' gidilmesinden hareket edilirse, yanlış bir yargıya varma ihtimali bir hayli yüksektir. Çünkü meslektaşımızın yöntemiyle gidecek olursak;

19 Orhan Karaveli, (1999), Bir Ankara Ailesinin Öyküsü, İstanbul, s.166-167.

20 Önce Vatan, 7 Mart 2011.

21 Yalçın Bayer, "Atatürk O Saati Kime Armağan Ettiği", Hürriyet, 10 Ocak 2006.

22 Şaduman Halıcı, a.g.m., s.964, dipnot: 15.

23 Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938, Toplayan: Özel Şahingiray, (1955), Türk İnkılap Tarihi Yayınları, Ankara, s.700.

aynı verilerle karşılaştığımız başka tarihler de söz konusu. Mesela: “20-7-936: Atatürk saat 15.30’da uyandılar, Gece 2.00’de Park Otel’i teşrif ettiler ve 6.15’te Florya’ya avdet ettiler.” Kabul edilenler arasında İsmail Müştak Mayakon ismi de geçiyor.²⁴ Aynı yöntemle göre şu kaydı dikkate almak zorunda değil miyiz? “6-6-937: Atatürk... Saat 21.30’da Park Otel’ini teşrif ettiler, 4.30’da Saray’a avdet buyurdular, saat 5.00’de yattılar.” Kabul edilenler arasında yine İsmail Müştak Mayakon ismi de geçiyor.²⁵

İsmail Müştak Mayakon’un Atatürk tarafından kabul edildiği 20 Temmuz 1936, 6 Haziran 1937 ve 6 Şubat 1938’de, kabul edilenler listesinde Sabiha Gökçen’in ismi yer almıyor. Fakat Mayakon’un şu ifadeleri, tarihi tespitimize ışık tutacak mahiyettedir: “...Atatürk ilk dansı kahraman kızı Sabiha Gökçen ile yaptı. Gökçen’in arkasında mensup olduğu tayyare alayının koyu lacivert renkli üniforması ve göğsünde vatana kahramanca hizmetinin mükâfati olarak verilmiş murassa madalyası vardı...” Biz, Sabiha Gökçen’e murassa madalyanın ne zaman verildiğini biliyoruz: Ankara’da 28 Mayıs 1937 günü Türk Hava Kurumu’nda Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı M. Abdülhalık Renda, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Başvekil İsmet Paşa ve vekillerle milletvekillerinin katılımıyla yapılan törenle Sabiha Gökçen’e murassa madalya verildi.²⁶ Bu bilgiye ek olarak, Atatürk’ün İstanbul’a geldiği 5 Haziran 1937’de, kendisini Haydarpaşa istasyonunda karşılayanlar arasında Sabiha Gökçe de bulunuyordu.²⁷

Bu bilgidен hareketle; Atatürk’ün Park Otel’i ziyaret ettiği 20 Temmuz 1936, 21 Ağustos 1936, 1 Eylül 1936, 4 Eylül 1936, 7 Eylül 1936 tarihlerinde Sabiha Gökçen, madalya almış değildi. Madalya aldıktan sonra iki tarih kalıyor. 6 Haziran 1937, 6 Şubat 1938. Salâhaddin Güngör’ün mülakatında geçen ifade ve olayın yazın meydana geldiği kaydı, 6 Haziran 1937 tarihini ön plana çıkartıyor. Biz, Salâhaddin Güngör’ün mülakatında verdiği tarih başta olmak üzere; Atatürk’ün Nöbet Defteri’nde Park Otel’i ziyaret ettiği notu düşülen tarihler ve Altan’ın sınıf arkadaşı Orhan Karaveli’nin verdiği çeşitli tarihlerle ilgili dönemin kaynaklarında ayrıntılı bir araştırma yaptık. Atatürk’ün Altan’a saati verdiğini düşündüğümüz 6 Haziran 1937 başta olmak üzere, söz konusu diğer tarihlere ait dönemin gazetelerini ve Atatürk ile ilgili çeşitli hatıraları incelediğimiz halde; basında, Atatürk’ün Park Otel’i ziyareti ve Altan’a bir saat hediye ettiğine dair hiçbir habere rastlamadık.

Atatürk ile Altan Gediz arasında 6 Haziran 1937 gecesi yaşanan bu olaydan sonra, ikili arasında herhangi bir görüşme olup olmadığı hakkında da Orhan Karaveli, dikkat çekici bilgiler vermiştir. Kendi anlatımına göre şöyle bir gelişme yaşanıyor:

“Atatürk, 1937 yılı Ekim ayının bir Salı akşamı beraberindekilerle gene Park Otel’e gelip yemeğini yemiş, biraz müzik dinlemiş ve Dolmabahçe Sarayı’na dönmek üzere yerinden kalktığına birden durup yanındakilere şu soruyu sorar:

- Altan ne yapıyor? Okula başladı mı?
- Hangi Altan efendim?

- Ne çabuk unuttunuz? Altan Sandıkçıoğlu! Hani iki yaz önce gözleriyle beni âdeta

24 Atatürk’ün Nöbet Defteri 1931-1938, s.518-519

25 Atatürk’ün Nöbet Defteri 1931-1938, s.619-620.

26 “Bir Türk Kızının Kazandığı Muvaffakiyet”, Cumhuriyet, 29 Mayıs 1937.

27 Son Posta, 6 Haziran 1937; Cumhuriyet, 6 Haziran 1937.

esir alan. Yanıma çağırdığım. Sabahın ilk ışıklarına kadar inanılmaz derecede zeki sözleri ve cevaplarıyla hepimizi meşgul eden küçük Altan!

- Hatırladık efendim. Siz de kendisini çok sevip yanınızdan hiç eksik etmediğiniz altın saatinizle altın kaleminizi vermişsiniz.

- Doğru bildiniz. Evet, işte o Altan! Nerelerde olduğunu, okula başlayıp başlamadığını, başlamışsa hangisine gittiğini öğrenip bana bildirmenizi istiyorum. Gelip benimle bir çay içerse ayrıca memnun olurum.

Atatürk'ün söylediği bu sözler üzerine bütün gazeteler Altan'ı bulmaya koyulurlar. Ertesi gün öğleye doğru izini bulurlar. Küçük Altan, Galatasaray Lisesi ilkokul birinci sınıfına devam etmektedir. İşte aynı gün bir gazeteci ordusu bizim sınıfı bu nedenle 'basar!' Ertesi gün de İstanbul gazetelerinde Altan'ın ve arkadaşları olarak bizlerin okulda çekilmiş resimlerimiz çıkar boy boy."²⁸

Karaveli'nin bu bilgilerinden hareketle, Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde Altan ile ilişkisi hakkında bir bilgiye ulaşma çabasına giriştik. Karaveli'nin, gazetecilerin Galatasaray Lisesi'ni ziyareti ve Altan ve sınıf arkadaşlarının gazetelerde boy boy resimlerinin çıktığı iddiasının peşinden giderek dönemin Cumhuriyet, Ulus, Akşam, Haber, Son Telgraf gibi çeşitli gazetelerinde yaptığımız araştırmada da hiçbir bilgiye rastlamadık. Atatürk'ün saatini hediye ettiği bir çocuğun gazeteciler tarafından ziyareti mutlaka haber olurdu. Kaldı ki, Karaveli tarafından verilen bilgide de çelişkiler olduğu görülüyor. 3 Ekim 1937 günü İstanbul'dan Ankara'ya hareket eden Atatürk 9 Ekim 1937'de Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışını yaptıktan sonra Ege Manevralarına katıldı. (10-11 Ekim 1937) Ankara'da, 19 Ekim 1937 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Yunanistan Başbakanı Ioannis Metakxas'ı kabul eden Atatürk, 12 Kasım'da Doğu seyahatine çıkarak Sivas, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Adana, Mersin, Konya ve Afyon üzerinden 20 Kasım'da Ankara'ya döndü. Dolayısıyla Karaveli'nin ileri sürdüğü gibi böyle bir olayın yaşandığı şüpheli. Öyle anlaşılıyor ki, Karaveli, tarihleri yanlış hatırlıyor ya da olayları karıştırıyor.

Şu anki bilgilerimize göre Altan'ı yeniden kamuoyu gündemine getiren, sınıf arkadaşı Orhan Karaveli oldu. 10 Kasım 1954'te Milliyet gazetesinde yayınlanan mülakatla artık Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Altan, Atatürk'ün kendisine hediye ettiği saate gözü gibi baktığını tekrar etti. Ne yazık ki bu mülakattan bir süre sonra, çok genç yaşta kanserin pençesine düştü.²⁹ Tüm çabalara rağmen kurtarılamayan Altan Gediz Sandıkçioğlu, 2 Ocak 1966 günü genç yaşta vefat etti. Ailesi gazetelere verdiği şu ilanla Altan'ın vefatını duyurdu:

"Acı Bir Kayıp. Aziz oğlumuz, biricik varlığımız Altan Gediz Sandıkçioğlu, uzun zamandan beri çektiği amansız hastalıktan kurtulamayarak genç yaşında 2 Ocak 1966 Pazar günü Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi 3 Ocak Pazar günü (bugün) saat 11'de Galatasaray Lisesi'nden alınarak Fatih Cami'ne nakledilecek, öğle namazını müteakip Merkezefendi'deki aile kabristanına defnedilecektir. Gediz ve Sandıkçioğlu Aileleri."³⁰

28 Orhan Karaveli, a.g.e., s.167-168.

29 Orhan Karaveli, a.g.e., s.168.

30 Milliyet, 3 Ocak 1966; Cumhuriyet, 3 Ocak 1966.

Altan Gediz, Atatürk'ün Kendisine Hediye Ettiği Saat ile. (Milliyet, 10 Kasım 1954)

Atatürk'ün hediye ettiği saat ve Altan Gediz, sınıf arkadaşı Orhan Karaveli'nin 1999'da yayınlanan "Bir Ankara Ailesinin Öyküsü" ve 2006'da yayınlanan "Atatürk, Babam ve Ben" başlıklı kitaplarıyla tekrar gündeme geldi. Karaveli'nin kitaplarında Atatürk'ün Altan'a saat hediye ettiğini yazması, bazı gazetelerde haber oldu³¹ ve kimi gazeteciler tarafından kamuoyuna aktarıldı.³²

Orhan Karaveli'nin söz konusu kitaplarından öğrendiğimiz önemli bir husus da, Atatürk'ün Altan'a hediye ettiği saatin akıbetidir. Ailesi, genç yaşında kanserin pençesine düşen Altan'ı kurtarmak için ellerindeki her şeyi satmak zorunda kalır. Sonunda sıra, Atatürk'ün hediye ettiği saate gelir ve aile, 'Atatürk'ün yadigarı' saati Yapı Kredi Bankası'na rehin koyarak borç alır.³³ Altan'ın annesi Bidar Hanım, saatin akıbeti konusunda şu bilgiyi verir: "Ata'mızın yüce anısının yanı sıra biricik yavrumuz Altan'ın da her şeyi olan ailemizin bu en değerli varlığı halen Yapı Kredi Bankası'nın elindedir. Bankanın bunu Anıtkabir Müzesi'ne intikal ettirmesi bizleri çok sevindirecektir. Çocuğu olmayan Altan'ın vasiyeti de budur."³⁴

Sonuç

Türk devlet geleneğinde de önemli bir yere sahip olan yöneticilerin hediyeler vermesi anlayışı Atatürk tarafından da sürdürülmüştür. Atatürk'ün imzalı bir fotoğrafını vermekten muhtaç öğrencilere destek sağlamaya kadar maddi-manevi geniş bir hediye yelpazesi olduğu görülmektedir. Ancak, yaşanan dönem itibarıyla gündelik hayata yeni girmekte olan önemli bir aksesuar olarak saat, Atatürk'ün en çok tercih ettiği hediyelerden birisidir. Belirttiğimiz gibi bunun en iz bırakan iki örneği 1915'te Alman generali Liman von Sanders'e

31 Cumhuriyet, 11 Kasım 2006.

32 Bu yazılardan iki tanesi için bakınız: Yalçın Bayer, "Atatürk O Saati Kime Armağan Etmmişti", Hürriyet, 10 Ocak 2006; Abbas Güçlü, "Atatürk'ün Altan'a Armağan Ettiği Saat", Milliyet, 5 Aralık 2015.

33 Yalçın Bayer, "Atatürk O Saati Kime Armağan Etmmişti", Hürriyet, 10 Ocak 2006.

34 Orhan Karaveli, a.g.e., s.169.

Çanakkale Muharebelerinde verdiği saati ve 1937'de aralarında herhangi bir akrabalık bağı olmadığı halde küçük Altan Gediz Sandıkçioğlu'na verdiği saattir. Ancak, şurası da dikkate değer ki, Atatürk bunu bir reklam ya da modern ifadesiyle gösteriş içerisinde yapmamıştır. İçinden geldiği gibi yaşayan Atatürk için bir çocuğu sevindirmekten daha büyük bir mutluluk tasavvur edilemezdi. Bunun içindir ki, servet değerindeki saatini hiç düşünmeden Altan'a hediye etmiştir.

Atatürk'ün hediye olarak saati tercih ettiği başka kişi ve olaylar hakkında da bilgi sahibiyiz. Birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Atatürk'ün 1935'te Avrupa'daki binicilik yarışlarında başarılı olan binicilere saat hediye ettiğine dair bir gazete haberi şöyledir: "Atatürk, değerli süvarilerimizi birer kol saatıyla taltif buyurdular. Haber aldığımızı göre, Avrupa'da birçok binicilik müsabakalarına girerek büyük muvaffakiyetler kazanmış olan süvari subaylarımızdan Yüzbaşı Cevat Kula, Teğmen Saim Polatkan, Eyüp Öncü, Cevad Gürkan'a Atatürk tarafından imzalı birer kol saati verilmiştir. Saatlerin birer köşesinde değerli subaylarımızın adları da yazılıdır. Saatleri dün Dolmabahçe Sarayı'nda Cumhurbaşkanlığı Başyaveri tarafından tevdi edilmiştir."³⁵

Bir diğer örnek, bundan birkaç yıl sonra, 1937'de Atatürk'ün de bulunduğu Ege manevralarına katılan üst rütbeli subaylara verilen saatlerdir. Başvekil İsmet İnönü'den Cenevre'de bulunmakta olan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a 28 Eylül 1937'de gönderilen yazı şöyledir: "Trakya manevralarında olduğu gibi Ege manevralarında vazife alacak generallere Atatürk'ün imzasını havi hatıra olarak birer saat verilmesi tensip buyrulmuştur. Saatlerin buraca tedariki müşkil olduğundan sizin orada bulunmanızdan istifade ederek tarafınızdan alınmasını rica ediyorum. Saatler 10 tane olacaktır, bunlardan biri Orgeneral İzzettin'e verileceğinden bunun kıymetli ve kullanışlı bir kronometre olması münasip görülmüştür. Saatlerin hepsine Atatürk'ün imzası konulacaktır. Parası derhal telgrafla takdim edilmek üzere işarını saygılarımla dilerim."³⁶

İsmet Paşa'nın yazısından anlaşıldığına göre daha önce yapılan Trakya Manevralarına (17-20 Ağustos 1937) katılan subaylar da Atatürk adına saat hediye edilmiştir. Dolayısıyla saat, Atatürk tarafından sıkça tercih edilen bir hediyedir.

Atatürk'ün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü çocuk bayramı olarak ilan etmesi ve manevi evlatlar edinerek eğitimlerine destek olması çocuklara verdiği önemi gösteren çarpıcı örneklerdir. Yurt gezilerinde de en çok çocuklarla ilgilendiği, okumaları için maddi destek verdiği bilinmektedir. Falih Rifki Atay'ın anlattığı anekdota göre Atatürk, en yakınındakilere saat armağan etmede isteksiz davranırken, hiç tanımadığı, akrabalık bağı olmayan ve ilk kez gördüğü bir çocuğa, o günü koşullarında servet kabul edilecek değerinde bir saat hediye etmesi, her türlü takdirin üzerindedir. Yaptığı tek evliliği uzun sürmediği için çocuk sahibi olamayan Atatürk'ün, İsmet Paşa'yı örnek göstererek evlilikleri teşvik etmesi de hatırlanmalıdır. Kendi çocuğu olmamasına rağmen, bütün bir milletin çocuklarını kendi çocuğu gibi sevmiş ve sahip çıkmıştır. Dolayısıyla Altan'a olan ilgisini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

³⁵ Cumhuriyet, 30 Temmuz 1935.

³⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0-197-349-6.

Atatürk'ün Altan'a hediye ettiği saatin, Yapı Kredi Bankası tarafından Anıtkabir Müzesi'ne bağışlanmasının, Atatürk'e ve genç yaşta vefat eden Altan'a karşı ödenecek bir minnet borcu olduğunu düşünüyoruz. Bunun aynı zamanda bir vasiyetin yerine getirilmesi gibi manevi yönü büyük bir hizmet olacaktır. Bu noktada, Mustafa Kemal Atatürk'ün Altan'a hediye ettiği saati Anıtkabir Müzesi'ne verme görevi, Yapı Kredi Bankası'na düşmektedir. Bu fikirden hareketle, saatin şu anki durumunu öğrenmek ve saati Anıtkabir Müzesi'ne bağışlama önerimiz hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla yapı Kredi Bankası Genel Müdürlüğü ile irtibata geçtik. Arzuları üzerine, durumu anlatan bir elektronik posta gönderdik. Ancak şu ana kadar herhangi bir cevap verilmedi.

Aslında Atatürk'ün kimlere hangi hediyeleri verdiği, kimlerden Atatürk'e ne tür hediyeler verildiği/gönderildiğinin tam bir envanteri yoktur. Bu eksikliği gidermek amacıyla danışmanlığında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İbrahim Çoban tarafından hazırlanmakta olan doktora tezi tamamlanmak üzeredir. Bu tez çalışması münasebetiyle bir kez daha gördük ki, Atatürk'ün protokol işleri nedeniyle olduğu kadar, sıradan insanlara çeşitli zamanlarda ve çeşitli vesilelerle verdiği hediyelerin tam bir envanterini çıkartmak hayli meşakkatli bir iştir. Çünkü diğer devlet yöneticilerinin gönderdiği ve milletin verdiği hediyelerin çokluğu fazlalığı kadar önemli bir husus da, bunların layıkıyla korunamamış olmasıdır. Bun rağmen şu gerçeği tekrar etmek gerekir ki, Atatürk kadar çok sevilen ve bunun sembolik bir göstergesi olarak, herhangi bir zorlama ve beklenti olmadan, milleti tarafından çok hediye verilen başka bir lider olduğunu sanmıyoruz.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV BELGESİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II- GAZETELER

Akşam, 12 Eylül 1941.

Corriere della Sera, 31 Luglio-1 Agosto 1942.

Cumhuriyet; 30 Temmuz 1935; 6 Haziran 1937; 12 Eylül 1941; 3 Ocak 1966; 11 Kasım 2006.

Halkın Sesi, 13 Eylül 1940; 11 Eylül 1941.

Milliyet, 3 Ocak 1966.

Önce Vatan, 7 Mart 2011.

Son Posta; 6 Haziran 1937.

Tan, 31 Temmuz 1936; 27 Eylül 1940.

III- KİTAP VE MAKALELER

Atatürk, Anekdötler-Anılar, Derleyen: Kemal Arıburnu, (1960), Ankara.

Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938, Toplayan: Özel Şahingiray, (1955), Türk İnkılap Tarihi Yayınları, Ankara.

Atay, Falih Rıfkı, (1980), Çankaya, İstanbul.

Bayer, Yalçın, "Atatürk O Saati Kime Armağan Etmisti", Hürriyet, 10 Ocak 2006.

"Bir Milleti Kurtaran Saat", Cumhuriyet, 13 Ağustos 1935.

- “Bir Türk Kızının Kazandığı Muvaffakiyet”, Cumhuriyet, 29 Mayıs 1937.
- Çelebi, Mevlüt, (2018), “Conkbayırı’nda Atatürk’ün Hayatını Kurtaran Saat”Belgi, C. 2, S. 16 (Yaz. Halil İnalçık Özel Sayısı), ss.744-759.
- Görgülü, İsmet, “Liman von Sanders”, Atatürk Ansiklopedisi, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Liman_Von_Sanders_\(1855-1929\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Liman_Von_Sanders_(1855-1929))
- Güçlü, Abbas, “Atatürk’ün Altan’a Armağan Ettiği Saat”, Milliyet, 5 Aralık 2015.
- Halıcı, Şaduman, (2005), “İsmail Müştak Mayakon’dan Yayınlanmamış Bir Anı: Atatürk’ün Bir Çocukla Söyleşi ve Ona Armağanı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXI, S. 63 (Kasım), ss.961-967.
- Karaveli, Orhan, “Atatürk’ün Yüzbin Lira’lık Saatini Hediye Ettiği Çocuk”, Milliyet, 10 Kasım 1954.
- _____, Bir Ankara Ailesinin Öyküsü, (1999), İstanbul.
- Mustafa Kemal, Anafartalar Muhârebâtı’na Ait Tarihçe, Yayınlayan: Uluğ İğdemir, (1990), TTK Basımevi, Ankara.
- Ruşen Eşref, (1918), “Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat”, Çanakkale, 5/18 Mart 331/1915, Yeni Mecmua’nın Fevkalade Nüshası, (18 Mart 1918), Hilal Matbaası, İstanbul, ss.130-143.
- Ruşen Eşref, (1930), Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Salâhaddin Güngör, “Atatürk’ün Yadigârı”, Cumhuriyet, 21 İkindikânun 1939.
- Şapolyo, Enver Behnan, (1958), Kemâl Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, İstanbul.
- IV- İNTERNET KAYNAKLARI
- <http://www.internethaber.com/ataturku-kurtaran-saati-hirsiz-calmis-321898h.htm>. (Erişim: 07. 03. 2021)
- <https://www.ktb.gov.tr/TR-96374/izmir---ataturk-muzesi.html> (Erişim: 07. 03. 2021)

YÜZELLİLİK OSMAN NURİ (BALKANLI) BEY'İN GAZETECİ KİMLİĞİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE BAKIŞI

YUZELLILIK (150 PERSONAE NON-GRATAE) OSMAN NURI'S (BALKANLI) OUTLOOK ON TURKEY AS A JOURNALIST

Şaduman HALICI*

Geliş Tarihi/Received:24.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted:29.06.2021

HALICI, Şaduman, (2021), "Yüzellilik Osman Nuri (Balkanlı) Bey'in Gazeteci Kimliği ile Türkiye Cumhuriyeti'ne Bakışı", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 25-56.

Öz

Millî Mücadele sırasında Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk hareketine ve ardından açılan TBMM yönetimine kimi sivil-asker aydınlar karşıt bir tavır takınmışlardır. Bu isimlerden bir kısmı daha Millî Mücadele sonuçlanmadan ülkeden ayrılırken bir kısmı da Büyük Taarruz'un ardından ülkeden ayrılmışlar, daha sonra Yüzellilik liste içerisinde yer almışlardır. Bunlardan biri de Osman Nuri (Balkanlı)'dir. Bulgaristan'ın Tırnova [Kilifarevo] kasabasında doğan Osman Nuri, hukuk eğitimi aldıktan sonra bir süre serbest avukatlık yapmış, gazeteciliğe de bu dönemde başlamıştır. Yunan işgali öncesinde Ayvalık kaymakamlığı yapmış, işgalin ardından İstanbul hükümetince Balıkesir mutasarrıflığına atanmıştır. Balıkesir'de halkın direnişi ile karşılaşınca İstanbul'a geri dönmüş, bu kez Dersim mutasarrıflığına atanmıştır. Bu ataması da Heyet-i Temsiliye'nin direnişi ile karşılaşınca bu kez Bolu mutasarrıflığı görevini üstlenmiştir. Bu görevi sırasında Millî Mücadele'ye karşıt tavrını sürdürmüştür. Bolu'nun Heyet-i Temsiliye yönetimine geçişi ile kentten ayrılarak İstanbul'a gelmiş ardından da 1920 Eylül ayında Bulgaristan'a geçmiştir. Şumnu'da yerleşen Osman Nuri Bey Nüvvab Medresesi'nde hocalık yapmasının yanı sıra gazeteciliği de sürdürmüştür. Mustafa Sabri'nin İskeçe'de çıkardığı Yarın gazetesinde; Şumnu'da yayınlanan İntibah, Sofya'da Açık Söz ve Dostluk gazetelerinde yazılar yazmıştır. 1938 yılına değin Bulgaristan'da yaşayan ve bu tarihte Türkiye'ye dönen Osman Nuri (Balkanlı), Balkan Türkleri arasında oldukça etkin olan gazetelerde yazdığı yazılarla öne çıkan isimlerden biridir. Gerek bu gazeteler, gerekse Osman Nuri'nin bu dönemde yaptığı çalışmalar ve savunduğu görüşler bu güne değin ortaya konmamıştır. Oysa bu yazılar Millî Mücadele karşıtlığının nedenlerini ortaya koyduğu gibi 1923 sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne Balkan Türklerinin bakışını da açıklayacak niteliktedir. Bu çalışmada Osman Nuri'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne bakışının yanı sıra Balkanlardaki muhafazakâr Türklerin, Türkiye'deki siyasal rejime bakışı ve devrimler konusundaki algı, düşünce ve savunuları da ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osman Nuri, Millî Mücadele, Yüzellilikler, anti-Kemalistler, Örgütlenme

* Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, ESKİŞEHİR, shalici@anadolu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7575-7516>).

Abstract

Some civilian-military intellectuals came out against the Countrywide Resistance Organization in Anatolia, and the governance of the Grand National Assembly of Turkey during the War of Independence. While some of these intellectuals left the country before the end of the War of Independence, others left the country following the Battle of Dumlupınar, and they were then listed among the Yuzellilik (150 Personae non Gratae) group. Osman Nuri (Balkanlı) was one of these intellectuals. Osman Nuri, who was born in Tirnova [Kilifarevo] village of Bulgaria, worked as a self-employed lawyer after completing his law degree, and he also began to work as a journalist in the same period. He also worked as the governor of Ayvalık before the Greek Invasion, and then he was appointed as the governor of Balıkesir by the Government of Istanbul. He came back to Istanbul when he found out about the civil resistance in Balıkesir, and then he was appointed as the governor of Dersim. After the Representative Committee protested this appointment, he was then appointed as the governor of Bolu. He continued to come out against the War of Independence. He came back to Istanbul after the Representative Committee took over the governance of Bolu, and then he left for Bulgaria in September 1920. He settled in Şumnu and worked as a teacher/hodja in Nuvvab Madrasah and continued to work as a journalist. He wrote in Yarin (Tomorrow) Newspaper published by Mustafa Sabri in İskeçe (Xanthi); in Intibah (Renaissance) newspaper published in Şumnu; and Acik Soz (Honest Words) and Dostluk (Friendship) newspapers in Sofia. Osman Nuri (Balkanlı), who lived in Bulgaria until 1938 and returned to Turkey in the same year, was one of the most important persons with his columns in newspapers popular among the Turks in the Balkans. Both these newspapers and Osman Nuri's other works and opinions have not yet been revealed. Whereas these articles both reveal the reasons of the opposition for the War of Independence, and they have the potential to explain the Balkan Turks' outlook on the Turkish Republic after 1923. Besides Osman Nuri's outlook on the Turkish Republic, in this study, the authors will try to present the conservative Balkan Turks' outlook on the political regime in Turkey, and their perceptions, thoughts and arguments regarding the reforms.

Keywords: *Osman Nuri, the War of Independence, 150 Personae non-Gratae, anti-Kemalists, Organization*

GİRİŞ: TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Millî Mücadele Dönemi bürokratlarından biri olan Osman Nuri, Bulgaristan'ın Tırnova [Kilifarevo] kasabasında doğmuş, burada hukuk eğitimi aldıktan sonra bir süre serbest avukatlık yapmıştır. II. Abdülhamid döneminde, istibdat yönetimine karşı Hocasade Rıza Paşa tarafından 1895'te Filibe'de çıkarılan *Gayret* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlenerek gazetecik mesleğine adım atmış, *Gayret*'te yazı da kaleme almıştır.¹ Bu yazıları nedeniyle İstanbul'da sekiz ay hapis yatan Osman Nuri, tutukluluk hali sona erince 20 Ağustos 1896'da Filibe'de yayın hayatına giren *Muvazene* gazetesinin sahibi Ali Fehmi Bey'in kız kardeşi ile evlenmiştir. 1902/1903 yılında Makedonya'da milliyetçi isyanlar başladığında Osmanlı hükümeti adına Makedonya Komitesi'nin ileri gelenleri ile yapılan görüşmeleri yürütmekle görevlendirilen Osman Nuri, isyanların nedeninin devletin uyguladığı zulüm ve esaret olduğu kanısına varmıştır. 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra İstanbul'a gelmiş, Peşte'ye gönderilen Heyet-i Temsiliye'ye başkanlığında bulunmuştur. Dâhiliye Nezaret'i'nde dava vekilliği, Mülkiye Mektebi'nde ve Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapan Osman Nuri, Dünya Savaşı sırasında 1915 yılında Ereğli'de, 1916-1917 yılları arasında Düzce'de kaymakamlık görevlerini yürütmüş, bu görevleri sırasında ek olarak Bolu mutasarrıflığı vekâletini de yürütmüştür.² Ağustos 1917'de Karesi [Balıkesir] sancağına bağlı olan Ayvalık'a kaymakam olarak atanan,³ Mondros Mütarekesi'nden sonra da bu görevini sürdüren Osman Nuri bu tarihten itibaren Millî Mücadele'nin yanında değıl karşısında yer almıştır.

A-MİLLİ MÜCADELE GÜNLERİNDE TAKINDIĞI TAVIR

1-Ayvalık Kaymakamlığı Dönemi

Osman Nuri'nin kaymakamlığını üstlendiğı Ayvalık, bu dönemde asayiş sorunlarının yoğun olarak yaşandığı kasabalardan biriydi. Kasabada 1914 ve 1917 yıllarında karşılıklı olarak büyük göç yaşanmış, Rumlar giderken Balkanlardan gelen pek çok göçmen Rum evlerine yerleştirilmişti.⁴ Mütareke'nin ardından Rum göçmenlerin geri dönmesi ve gerek yerli gerek adalardan gelen Rum çetelerin faaliyetini artırması ile kasabada asayiş iyice bozulmuştu. Rumlar, aslen İzmirli olan, Yunan taraftarlığı ile ünlenen ve Ayvalık'ta İngiltere temsilcisi olarak bulunan Hadkinson'un varlığından cesaret bulurken, Osmanlı zabıtası kasabada son derece yetersiz kalmıştı.⁵

1 İbrahim Hakkı Tefik Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., Tarihsiz, s. 76-77.

2 İ. H. T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 76-77; Tirnova Osman Nuri, "Osmanlı Devleti Nasıl Bir Hükümete Muhtaçtır", Alemdar, 29 Mart 1920, No: 467-2767, s. 1.

3 Bayram Bayraktar, Ayvalık Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 82-83.

4 Balkan Savaşı sonrası imzaladığı Atina Antlaşması'ndaki yükümlülüklerini yerine getirmeyen ve Türklere baskı uygulayan Yunanistan'ın bu politikası nedeniyle pek çok göçmen Anadolu'ya gelmişti. Sayıları 250 bine ulaşan bu göçmenlere karşılık yaklaşık 150 bin de Rum Adalara ve Yunanistan'a göçmüştü. 1914 yılı boyunca mübadele konusunu görüşmüş bu çerçevede 5 Temmuz 1914'te Mübadele Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma Osmanlı Devleti Dünya Savaşı'na girince uygulanamamış, Yunanistan'ın Türkiye ile resmen savaşa girdiğı 29 Haziran 1917'ye kadar yürürlükte kalmış, bu tarihten sonra İttihatçı hükümetler de Rumları göçe zorlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 24, Konya, 2010, s. 149-172

5 A. Hilmi Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", (Düzenleyen: Adnan Ergeneli), Belleten, C. XLVIII, S. 189-190, Ocak-Nisan 1984, s. 172.

Osman Nuri bu dönemde ve bu ortamda kaymakam olarak alması gereken önlemleri almak konusunda çekimser, hatta kayıtsız davranışlar sergileyerek tavrını işgalcilere karşı teslimiyetçi bir politika benimseyen İstanbul'dan yana koydu. Rumların Türklere yaptığı saldırılara ve bölgedeki İngilizlerin Türklere hakaretlerine de ses çıkarmadı. Şöyle ki; 17 Şubat 1919'da Ayvalık'ın işgalinin öncü ve habercisi kabul edilebilecek olan Yunan Kızılhaç Kurulu bir torpido ile kasabaya gelmişti. Aslında gelenler Yunan subaylarıydı. Gayrimüslimler *Zito Venizelos* naraları ile torpidodan inenleri karşılarken, belediye civarına, gazinolar arasına, köprübaşlarına *ilhak* işareti olarak Yunan bayrakları asarken Osman Nuri mülki amir olarak hiçbir müdahalede bulunmadı.⁶ Üstelik şehirde bulunan kilisede yapılan ayine de katılarak Yunanlara destek verdi.⁷ Kurulla birlikte gelen Yarbay Schimit [Şimit]'in kaymakamlık odasına yerleşmesine de ses çıkarmadı. Ayvalık'tan bildirilen şikâyetleri soruşturmak üzere kasabaya geldiğini iddia eden Yarbay Schimit, civar kazalardaki eşrafın tamamının makamına getirilmesini istediğinde Osman Nuri bu emre de uydu: Bergama ve Ayazmend [Altınova] eşrafını ve memurlarını Yarbay'ın yeni odasında topladı. Yarbay, *Ey hırsız ve namussuz Türkler* diye başladığı konuşmasını gözdağı vererek sürdürürken⁸ Osman Nuri, *Dünya savaşında Ayvalık'tan göç eden Rumlara aittir* iddiasıyla Türk mallarının yağmalanmasına zemin hazırlayan ve Türklüğü aşağılayan bu konuşmayı da Schimit'in yanında sadece dinledi. Ses ve Köylü gazetelerinin muhabiri olan ve Ayvalık Postanesi'nde görev yapan Sansür lakaplı Ali Bey yaşananları daha o gün her iki gazeteye şöyle aktardı:

Mumaileyh hazmedilemeyecek ve pekağır bir nutuk ile Müslüman ve Türk kalplerini delik deşik etmişti. Kaza kaymakamı (Osman Nuri) Bey bu nutuk karşısında hiçbir şey demeyerek hatta merciini bile haberdar etmeyerek derhal verilen emirleri infaza kıyam etmişti. Evvelce Yunanistan'a hicret edip de malları emval-i metrukeden addedilen Ayvalıklı Yunanlar esasen Osman Bey'in müsaadesiyle hemen kâmilen Ayvalık'a gelmiş, müthiş bir hadise çıkarmak üzere muntazır-ı fırsat bir vaziyet almışlardı. Şimdiye kadar bir hayli Müslümanı canavarca tahkir, darp ettikleri ve kestikleri halde bunlar bir türlü görünmüyor, görülemiyordu. [...] Kaymakam Bey zavallı İslâm muhacirlerini evlerinden çıkarmaya teşebbüs ve hatta Ayvalık'a İstanbul'dan ve sair yerlerden gelen Müslüman tüccarın bütün kış Rum ve Müslümanlardan satın aldıkları yağların ihracını da nutuk mucibince men etti. [...] Müslüman malları gasp ve yağma ediliyordu. Bu meyanda tahsildarların birinin hanesinden henüz miktarı anlaşılmayan emval-i mîriye de gasb olundu. Meseleden haberdar olan (Osman Nuri) Bey metropolithaneye müracaat etti. Fakat galeyanın meninin kabul olamayacağı cevabını aldı, fazla olarak da yağmacıların yanına resmen birer polis terfik edildi [verildi]. (Yani Hacı Kuntu)

6 B. Bayraktar, Ayvalık Tarihi, s. 82.

7 B. Bayraktar, Ayvalık Tarihi, s. 52.

8“Ey hırsız ve namussuz Türkler biz sizi evvelce kabahatsiz sanıyorduk. Hâlbuki başta Enverleriniz, Talatlarınız olmak üzere Almanya ile birleşerek medeniyeti kana boyadınız. Artık buralarda hakk-ı hayat ve bekanız kalmamıştır. Burada bir alakanız yoktur. Bir haftaya kadar işler yoluna konacaktır. Enverler, Talatlar öldü. Onlara peyrev olanların da başı kesildi. Burada bir Rum'un burnu kanayacak olursa cezanız pek ağırdır. Herkese malları, mülkleri derhal iade edilecektir. Veleve ki müzayedede para ile almış olunuz. Bunları mal sahiplerine vereceksiniz. Aksi takdirde cebr kuvvetiyle teslim ettireceğim. Yağlarınız mağsubdur. Bunları da Hıristiyanlara tevzi edeceğim. Yağlar katiyen harice çıkmayacaktır”. Balıkesir'de yayınlanan 6 Mart 1919 tarihli Ses gazetesinden naklen B. Bayraktar, Ayvalık Tarihi, s. 85-86.

asıp kesiyor, Yunan hükümetini temsil ediyor, ilan-ı istiklâl eyliyordu. Bunun hakkında hiç, hiçbir şey yapılmadı. [...].⁹

Osman Nuri, Kızılhaç görüntüsü ile gelen kurulun kasabayı silah deposu haline getirmesine, Rum tutukluların serbest bırakılmasına, jandarmaların firar etmesine de göz yumdu. İzmir'in işgali ise Osman Nuri'nin işbirlikçi kimliğini belirginleştirdi. O günlerde Balıkesir mutasarrıfı olan Hilmi [Ergeneli] Bey¹⁰, İzmir'in işgalinin ardından İzmir ve Ayvalık'taki durumu öğrenmek istediğinde Osman Nuri, 15 Mayıs günü yaşananları iki beyinsiz adamın yüzünden meydana gelmiş olaylar olarak tanımladı ve bir hayli maktul ve mecruh vukua gelmiştir dedi. Ayvalık'ta asayişin de tam olduğunu iddia etti; Bizim Rumlarda şimdilik her vakitten ziyade bir sükûn görülüyor. Hükümete riayet ve itaatte kusur etmiyorlar dedi. Telgraf başındaki konuşması, özellikle Hadkinson'u sürekli övmesi Hilmi Bey'de İngilizlerle iş birliği yaptığı kanaati uyandırdı.¹¹ Postane memuru Sansür Ali Bey'in verdiği bilgiler de Hilmi Bey'in şüphesini doğrular nitelikteydi. Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey'e 16 Mayıs'ta gönderdiği mektupta Kaymakam İngiliz mümessilinin eteğinden ayrılmıyor. Rumlar adam akıllı gemiyi azıya aldılar, kudurdular diyordu.¹²

Osman Nuri'nin o güne değin izlediği iki tarafa da yaranma siyaseti Ayvalık'ın işgal edileceği haberleri ile son buldu. Ayvalık Mıntıkası Askerî Sorumlusu olarak Mayıs 1919'da bölgeye gönderilen 172. Alay Komutanı Yarbay Ali [Çetinkaya] ile başlangıçta ortak çalışmalar yürütüyor gibi görünse de söylemleriyle onu direnişten alıkoymaya çalıştı. Osman Nuri, İstanbul'un taraftar olmayacağı silahlı bir çatışmadan yana değildi. Yunan işgalinin mütareke hukukuna uygun olduğunu, karşı çıkmanın Padişah'a isyan anlamına geleceğini söyleyerek Yarbay Ali'den İngilizlere teslim olmasını bile istedi. Hilmi Bey'le yaptığı konuşmalarda ise gereksiz masum kanı döküleceğinden dem vuruyor, Rumlara merhametle bakıyordu. Ali Bey'i teslim olmaya ikna edemeyince onu Damat Ferit'e ve Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'e şikâyet etti. Ayvalık köylerindeki Türk ve Boşnakları Yarbay Ali'ye karşı cephe almaya çağırırdı. Kuva-yı Milliye'yi Padişah'a, dine, devlete karşı gelen, Mütareke hukukunu çiğneyen asiler, İttihatçılar, Bolşevikler diye tanımladı. Yunan askerinin kasabaya güvenle çıkarma yapabilmesi için Hadkinson'a yol da gösterdi. Ona Ayvalık'a asker ihracının tehlikeli olduğunu, Ayvalık'taki kuvvetin karşılık vereceğini, bunun için kasabının arkasından, örneğin Burhaniye iskelesinden ihraç yapılmasının daha uygun olacağını söyledi. Ayvalık işgal edilmeden önce de kasabayı terk eden Türklerle

9 Ses, 27 Şubat 1919'dan naklen B. Bayraktar, Ayvalık Tarihi, s. 82-83.

10 1889 Edirne-Ortaköy doğumlu olan Hilmi [Ergeneli] Bey Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. Beylerbeyi'nde bulunan İhtiyat Zabıt Mektebi'ne de devam ederek 1911'de teğmen rütbesi ile mezun oldu. Trablusgarp Savaşına katıldı. 1913'te Edirne nüfus müdürü oldu. Dünya savaşı sırasında Enez, Foça, Gemlik, Kartal kaymakamlıkları yaptı. 1919 yılı Nisan ayında Karesi [Balıkesir] sancağı mutasarrıflığına atandı. Millî Mücadeleyi desteklediği için İstanbul'a çağırılmış, İzmit mutasarrıflığına atanması kararlaştırılmışken Ali Kemal'in istifası ile vekâleten görevi yürüten Ethem Bey tarafından yeniden Balıkesir'e gönderildi. Ancak çok geçmeden Kırklareli mutasarrıflığına atandı. Refi' Cevad Alemdar'da 23 Nisan 1920'de "Kırkkilise Mutasarrıflığı" başlığı ile yayınlanan makalesinde Hilmi Bey'in bu görevinden de alınmasını istedi. Trakya'nın Yunan işgaline uğraması Anadolu'ya geçmiş. Eskişehir mutasarrıflığına atanmış, Anadolu'da Yeni Gün 1 Nisan 1921'de "Eskişehir Mutasarrıfı" başlıklı makaleyle kendisinden övgüyle bahsetti. 1921 Eylül'ünde Yozgat mutasarrıflığına, Eylül 1922'de Kütahya mutasarrıflığına atandı. Mart 1923'te Bursa valisi oldu. 1927 yılında Danıştay üyeliğine seçildi. Yılsonunda İçişleri Bakanlığı Müsteşarı oldu. 1933'te Diyarbakır'da bulunan Birinci Genel Müfettişlik görevini üstlendi. 1935'te Çanakkale'den milletvekili seçildi. 6. ve 7. dönemlerde de bu görevini sürdürdükten sonra emekli oldu. 1955 yılı başında vefat etti. Bkz. A. H. Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", s. 167-170.

11 A. H. Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", s. 174-176.

12 B. Bayraktar, Ayvalık Tarihi, s. 108.

birlikte Gömeç'e çekildi. 29 Mayıs'ta gelen işgalle birlikte Mıntıka Kumandanı Yarbay Ali Bey'in başkanlığında Yunan'la savaş başladığında Osman Nuri çevre kazalardan bu savaşa katılmak isteyenleri başka taraflara yönlendirdi. Cepheye gidip savaşa katılmak gibi bir düşüncesi hiç olmadı. O, civar köylerle Gömeç arasında gidip gelirken aynı gece Dâhiliye Nazırı Ali Kemal imzası ile Meclis-i Vükelâ kararı geldi. Özetle denilen şuydu: İşgal protesto edildi, müsademededen kaçının.¹³ Osman Nuri yalnızca müsademededen kaçınmadı, İstanbul'a adeta kaçtı.

2-İstanbul ve Anadolu Günleri: Yeni Görevler ve Damat Ferit Savunusu

Ayvalık'ta tüm Batı Anadolu'ya örnek olacak direniş sürerken Osman Nuri haziran ayında İstanbul'a geldi.¹⁴ O'nun da etkisi ile Ali Kemal, Karesi [Balıkesir] mutasarrıfı Hilmi Bey'i İstanbul'a çağırdı. Hilmi Bey Karesi'den çekilip İzmit mutasarrıflığına atanırken yerine İngilizlerin desteği ile Osman Nuri getirilmek istendi. Ne var ki ertesi gün Ali Kemal istifa edince, Osman Nuri de halk tarafından kente sokulmayınca, atama yeri İngilizlerin isteği üzerine Dersim olarak değiştirildi. Ağustos ayında ataması yapılan Osman Nuri, 8 Eylül 1919'da Dersim'e gitmek üzere Sivas'a geldi. Kentte, kongre çalışmalarını yürüten Mustafa Kemal Paşa, Osman Nuri'nin alıkonulmasını istedi ve o gün amacının ne olduğunu, kime hizmet ettiğini anlamaya dönük sorular sordu. Osman Nuri, Millî Mücadele için çalışacağını, Sivas Kongresi çalışmalarına destek vereceğini, her zaman Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olacağını söyledi. Mustafa Kemal Paşa onun Dersim'e gitmesine izin vermedi, Millî Mücadele'ye karşı çıkmayacağına dair söz verince İstanbul'a geri yollandı.¹⁵ Osman Nuri ise bu süreci şöyle anlatacaktı:

[...]Karesi mutasarrıflığına tayin olunduğum zaman o havalide Kuva-yı Milliye sekavetlerine nihayet vermek üzere beraberimde ahval-i cariye ile alakası olmayıp hükümetten başka hiçbir kuvvetin taht-ı nüfuzunda olmayacak olan iki yüz kadar Boşnak jandarma göndermek hususunda o vakit Dâhiliye Nazırı Adil Beyefendi ile vaki olan kararımızda Müsteşar Keşfi ve Heyet-i Teftişiyeye Müdürü Fethi [Okyar] beylerden başka yanımızda kimse olmadığı halde hemen ertesi gün meselenin Balıkesir'e aks etmiş ve bu tarihten bir ay kadar sonra Dersim'e giderken Sivas'ta Mustafa Kemal tarafından tevkif edilerek bu mesele hakkında suret-i mahsusada isticvab edilmiş olduğumu zikr etmek kâfidir. [...] ¹⁶

Osman Nuri hemen İstanbul'a dönmedi. Anadolu'da epey gezdi. Malatya'da Mevlanzâde Rifat, Bedirhâniler ve İngiliz ajanlarıyla toplantılar da yaptı. İstanbul'a dönüşünde Anadolu'daki gezi ve gözlemlerini şöyle anlattı:

[...] son zamanlarda Trabzon-Erzincan-Dersim-Harpüt-Malatya-Sivas-Kayseri-Niğde-Ulukışla-Konya-Eskişehir ve Ankara havalisinde icra-yı seyahat ederek her sınıf halk ile temasta bulundum. Bu havalideki bütün ahali Mustafa Kemal

13 Ali Çetinkaya, Askerlik Hayatım 1916-1922, (Yay. Haz. O. Şimsek-Z. Dilek), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 438-443; A. Hilmi Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", s. 185-200; Baki Öz, Kurtuluş Savaşı'nda Alevi Bektaşiler, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, 46-47.

14 A. Hilmi Ergeneli, "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", s. 229.

15 Kâmil Erdaha, Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 141; Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s. XVII.

16 Tirnova'lı Osman Nuri, "İslahata Nereden Başlamak Lazımdır", Alemdar, 10 Nisan 1920, No: 479-1779, s. 2. Altı çizili olan bölüm orijinalde vardır.

teşkilatının kudret ve mahiyetini anlamış, ânın mezalim ve taaddiyatından [zulüm/adaletsizliğinden] giryân ve nâlân [ağlayan, inleyen] bir hale gelmiştir. Teşkilat-ı mezkûrenin İttihad'ın adı bir istihalesi [benzeri] olduğunu bilmeyen hemen hiçbir kimse kalmamıştır. İttihat ve Terakki'nin nazar-ı millette mazhar olduğu derece-i nefretin en bariz delili ise bizzat Mustafa Kemal'in halka tevcih eylediği her sözünde İttihad'ı ve İttihatçıları telkin etmek hususunda hisseylediği ıztırar [ihtiyaç] ve mecburiyette görülüyor. [...] Zira Anadolu içerisinde âsarı daima göz önünde bulunan İttihat ve Terakki tahribatından ve âni istihlaf eden teşilât-ı mezaliminden mutazarrır olmamış tek bir fert, bu uğurda kurban vermemiş tek bir aile yoktur. Fakir, zengin, Müslim, gayr-ı müslim bütün millet; Mustafa Kemal çetelerinin tarh ettiği vergilerden, talep ettiği askerlerden bu maksatla icra edilen tehdidât ve tazyikâttan, katl ve tahrip ve gasb ve garatlardan derece-i nihayette bıkmış usanmıştır. İttihat ve Terakki çılgınlığının memleketi sürüklediği Harb-i Umumî sebebiyle yalnız benim görmüş olduğum Trabzon ve Erzurum vilayetlerinin vaktiyle dördüncü ordunun en güzide efradını yetiştiren o cennet-âsâ gerilerinde şimdi taş taş üstünde kalmamış, teşkilatın cinayât-ı şekavetkâranesi ise İzmir vilayeti ile Karesi, Biga livalarını ve kısmen Bursa vilayetini de aynı hale koymuştur. Anadolumuzun sağlam kalan diğer vilayâtında dahi bu teşkilat çeteleri yüzünden ne memurin-i hükümet ve ne de efrâd-ı millet rahat yüzü görmektedirler.

İstifade cihetine gelince: İzmir'in Yunanlardan istirdâd edileceği [kurtarılacağı] hakkında millet muayyen birtakım vaatler ile bunlartarafından o kadar aldatılmıştır ki, yalnız bu sayede, artık bunlara inanabilecek hiçbir kimse kalmamıştır. Zaten bunların maiyetlerinde bulunan kuvvetin gerek hamiyet gerekse keyfiyet itibarıyla ancak bu biçare müdafaasız milleti asıp, kesip, mahvetmekten başka bir şeye kadir olamayacağını Anadolu Türk'ü çoktan anlamıştır.¹⁷

Osman Nuri, İstanbul'a dönünce işgalin gölgesinde, Alemdar'da ardı ardına üç yazı kaleme aldı. İlkinde Osmanlı Devleti nasıl bir hükümete muhtaçtır, sorusunu sorarak Salih Paşa kabinesini hedef aldı. Osmanlılık düşüncesini vurguladı. Milliyetçilik kavramı üzerinde durdu. Soy, dil, din farklılıklarının milleti oluşturmak için yeterli olmadığına, amaç birliğinin önemine dikkati çekti. Gayrimüslimleri övdü. Devletin yükselmesinde büyük payları olduğunu vurguladı. Osmanlı Devleti'nin izlediği baskıcı siyasetin bunların isyanı ve bağımsızlık istekleri ile sonuçlandığını belirtti. Aynı baskıcı rejimin Müslüman Arnavut ve Arapların bağımsızlık isteklerini de kamçıldığını, hatta o gün Kürtleri de harekete geçirdiğini iddia etti. Gerçi Avrupa'da da nasyonalistlik varmış ama bu iç siyasette değil, dış siyasette belirleyici bir düşünceymiş. Devleti cins ve mezhep ayrımı yapmadan ayakta tutabilecek güç Osmanlılıkmış. Türk de dâhil devleti oluşturan Tüm milletler eşitmiş. Zaten bunların kanı da birbirine karışmış. Saf kalan tek bir ırk varmış o da dönmelermiş. Bunlar da Anadolu'da milliyetçi hareketi başlatmış. Şöyle diyor Tırnovalı Osman Nuri:

Şu halde Türkçülük, Turancılık, milliyetperverlik fikirleri kadar fikr-i idareye münafi [zıt] ve bilhassa bu devletin bekasına muzır hiçbir zihniyet tasavvur olunamaz. Zira bugün bir Türk'ün devleti benimseyerek umumun mesai-i müşterekesi neticesi olan hukuktan fazla bir şey iddiaya kalkışması bir Arap'ın, bir Kürt'ün, bir

17 Tırnovalı Osman Nuri, "Efkâr-ı Umumiye-Ferit Paşa ve Hürriyet ve itilaf Fırkası", Alemdar, 8 Nisan 1920, No: 477-2777, s. 2.

Ermeni'nin, bir Rum'un da hususi birtakım emellere sapmasını intaç eder, ki bunu kuvvet ile men'e kalkışacak istibdattır. [...]. Fakat bu hal karşısında bile halen birtakım kimselerin milliyetperverlik namı altında bu zihniyette devam ve ırsar etmekte olmalarına acaba ne mana verilmek lazımdır?

Ezcümle bugün "ilm'ül ensâb [soybilimi]" noktai nazarından Anadolumuzun pek az mahalleri istisna edilecek olur ise hâlis Türk, hatta hâlis Rum, Ermeni Kürt kanı nerede mevcuttur? Belki hariçten hiçbir anasır ile ihtilat etmedikleri [karışmadıkları] için bu memlekette Selanik dönmelerinden başka hâlis-üd dem [safkan] Yahudi bile bulmak kabil değildir. Lakin maalesef, bugün milliyetperverlik taslayanlar da bunlardır, ki bu tufeylilerin maksatları asırlardan beri kanları birbirine kaynaşmış [...] bir ırk-ı mahsus şekline almış olan anasır-ı Osmaniye arasına nifak ve şikak sokarak hepsinden daha saf olan biçare Türkleri hulul sayesinde [gizlice içine girerek] hasîren [zarara uğratarak] kendi menfaatlerine alet etmek olduğuna asla şüphe caiz değildir. [...].¹⁸

İkinci yazısını 3 Nisan'da Alemdar'a gönderdi. Ancak yazı 5 Nisan 1920'de Damat Ferit IV. kabinesini kurduktan sonra yayınlandı. Yazıya yeryüzünde; bilmekle bilmemek gibi zıtlıklar olduğunu, birini kabul etmenin diğerini reddetmek anlamına geleceğini söyleyerek giriş yaptı. Mustafa Kemal Paşa ile Ferit Paşa, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasında böyle bir zıtlık bulunduğunu söyledi. Sebep sonuç ilişkisinin varlığına dikkati çekti. İntikam çığlıkları attı.

Vakti ile Mustafa Kemal teşkilatı sadr-ı esbak Ferit Paşa hazretlerini nazar-ı milletten düşürmek hususunda her türlü vesait müracaat ile o derece sarf-ı gayret etti, İttihat ve Terakki kendisinin hasm-ı canı bildiği Hürriyet ve İtilafı ezmek için, havas-ı kiramından ta efrad-ı avamına varıncaya kadar, o mertebe takibatta bulundu, ki bu gün tabiatın bu aks'ül amal kanunları iktizasınca İttihat ve Terakki'den ve teşkilatından tamamen nefret etmiş olan bütün millet, necatını [kurtuluşunu], pek tabii olarak müşarünileyh Ferit Paşa hazretleri ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan beklemektedir.¹⁹

Sonra az önce işaret ettiğimiz Anadolu'daki gezi ve gözlemlerini hatırlattı, halkın çareyi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Damat Ferit hükümetinde gördüğünü bir kez daha vurguladı:

Bunun içindir, ki bugün millet ne bidayette az çok rabt-ı ümit eylemek istediği Mustafa Kemal'den ne de onunla hafî veya celf [gizli açık] surette teşrik-i mesai edebilecek olan resmî ve gayr-ı resmî kuvvetlerden zarardan başka hiçbir şey ümit etmemekte ve necatını yalnız Damat Ferit Paşa ile mezkûr teşkilatın muhaliflerinden beklemektedir. [...] Gerek umumen devlet mefhumunu gerekse hususen devlet-i Osmaniye'nin tarz-ı teşekkül ve hal-i hazırını en asrî ve binaenaleyh en salim bir zihniyet ile ihata ederek ânın muhtaç olduğu programa malik bizde yegâne fırka Hürriyet ve İtilaf Fırkası olduğu gibi bu programı mevki-i fiile vaz' ve tatbik edebilmek için bütün muhalif, mağdur ve hatta bitaraf kuvvetleri bir

¹⁸ Tirnovalı Osman Nuri, "Osmanlı Devleti Nasıl Bir Hükümete Muhtaçtır", Alemdar, 29 Mart 1920, No: 467-2767, s. 1.

¹⁹ Tirnovalı Osman Nuri, "Efkâr-ı Umumiye- Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası", Alemdar, 8 Nisan 1920, No: 477-2777, s. 2.

*araya toplamak kudret ve meziyet-i siyasiyesini hâiz bir rical-i devlet de ancak müşarünileyh Ferit Paşa hazretleridir.*²⁰

Osman Nuri üçüncü yazısını da Damat Ferit iktidara geldikten sonra kaleme aldı. *Islahata nereden başlamak lazımdır*, diye sordu ve yanıtladı: İşe Meclis-i Mebusan ve Bâbiâli'den başlamak gerekiyormuş. Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasını savundu. Meclis çoğunluğunun Müdafaa-i Hukukçulardan oluştuğuna işaret ederek onları meclise taşıyan seçimi anayasaya ve şeriata uygun bulmadı, seçilenleri ahlaki açıdan yetersiz gördü, bu nedenle meclisin milleti temsil etmediğine ve yine aynı nedenle İtilaf devletlerinin güvenini yitirdiğine işaret etti:

*[...] ekseriyetinin gerek suret-i intihab, gerekse hüviyet-i ahlakiye ve kanuniyelerine nazaran dâhilen milletin mümessili olabilmek şöyle dursun, ekser azası iğtişaat-ı haziranın ikainda [yani Kuva-yı Milliye kargaşalığını yaratan] veya hiç olmazsa istihzar esbabında [hazırlamak konusunda] aslen veya fer'an methaldar olmakla maznun bulunduğundan haricen dahi haiz-i vüsuk ve itimad olmadığı cihetle bunun bir meclis-i mebusan olarak kabul ve telakkisi imkânı yoktur.*²¹

Meclis-i Mebusan'ı yenileyecek yeni seçimlerin ise Anadolu'daki *kargaşa ve fenaliğe* son verildikten sonra yapılmasını istedi. Bâbiâli'de istediği ise geniş çaplı bir temizlikti! *Bu tathirat: aynı zamanda hem bir hak, hem de bir vazifedir*, diyordu. Temizlenmesini istedikleri İttihatçı/Milliciler, yerlerine geçmesini istedikleri Hürriyet ve İtilafçılardı. *Efrada merhametten umuma ihanet çıkar*, dedi.²² En küçük memurundan en büyüğüne tümünün değiştirilmesini, Anadolu'ya İtilafçı mutasarrıflar, kaymakamlar atanması gerektiğini savundu. Anadolu'daki memurların ise sırf Mustafa Kemal'in cinayetlerine katılmadıkları için görevden alındıklarını, aynı zamanda maaşlarının kesilip aşağılandıklarını da iddia etti. Son noktayı da şu cümleyle koydu: *Tathirata evvel emirde Bâbiâli'den başlamak tabii, çünkü yılanı başından ezmek zarurîdir.*²³

Alemdar, Osman Nuri'nin bu yazısının hemen yanında, *pek haklı ve doğru bir kararla Ahmet Anzavur Paşa'ya mîr-i mîran* [beylerbeyi]²⁴ rütbesi verilerek Karesi mutasarrıflığına atandığını ve o havalideki *Kuva-yı gayri milliye çetelerini* dağıtmakla görevlendirildiğini koca bir boy fotoğrafını ekleyerek haber veriyordu. Ertesi gün ise Kuva-yı Milliye'yi asi ilan ve öldürülmelerini şer'an caiz gören Dürrişâde'nin fetvası ve Padişah'ın Meclis-i Mebusan'ı kapattığına dair iradesi gazete sütunlarında boy verdi.²⁵ Osman Nuri'ye de Anzavur'un işini kolaylaştırma görevi biçildi.

1-Bolu Mutasarrıflığı Günleri

Osman Nuri, 13 Nisan 1920'de Düzce'de başlayan ayaklanmayı desteklemek ve yaygınlaştırmak amacıyla 26 Nisan 1920'de Bolu mutasarrıflığına birinci sınıf maaşla

20 y.a.g.m.. s. 2.

21 Tirnovalı Osman Nuri, "Islahata Nereden Başlamak Lazımdır", Alemdar, 10 Nisan 1920, No: 479-1779, s. 1.

22 y.a.g.m., s. 1

23 y.a.g.m., s. 2.

24 Osmanlı taşra teşkilatında en büyük idari birim olan eyaletin askerî ve idarî âmiri.

25 "Fetva-yı Şerife Sureti", "Veladet-i Hümayun Hazret-i Hilafetpenahi", "Suret-i Hatt-ı Hümayun", "Hükümetin Pek Büyük ve Tarihi Beyannamesi", Alemdar, 11 Nisan 1920, No: 480-2780, s. 1.

atandı.²⁶ 4 Mayıs'ta Düzce'ye geldi. Ayaklanmanın başını çeken Abhaz ve Çerkes beyleriyle görüştü. Koç Ali ve Maan Ali [Yüzellilik listede 74. sırada]'nın yardımcılarıyla köylerden iki bin kişilik birlik toplayarak 13 Mayıs 1920'de Mudurnu üzerinden Kuva-yı Milliye'ye saldırıya geçmelerini sağladı. Mudurnu-Abant cephesindeki iç çatışmayı bizzat yönetti. Başarılı olamayınca Bolu'ya mutasarrıflık görevine döndü. Kente gelişi ile Anadolu hareketini destekleyen Bolu gazetesi de yayınına ara vermek zorunda kaldı.²⁷ 17 Mayıs 1920'de Bolu hükümet konağı önünde Osmanlı Nuri'nin mutasarrıflık fermanı okundu. Bolulular yaptığı konuşmada Kuva-yı Milliye'yi *ehemmiyetsiz eşkiya çetesi* olarak tanımladı, *eğer biz tepeleyemezsek, sonra Yunan orduları hem onları tepeler, hem sonra bizi ezer!*, dedi. Aynı gün Bolu'da Kuva-yı İnzibâtiye/Hilafet Ordusu'nu kurdu, Damat Ferit tarafından gönderilen para ve silahları onlara dağıttı.²⁸ 19 Mayıs 1920'de de ünlü beyannamesini yayınladı. Kutsal değerlerin nasıl sömürüldüğünün en parlak örneği olması nedeniyle beyanname aynen alınmayı hak ediyor. Anadolu halkına şöyle sesleniyor Osman Nuri:

Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki Müslümanlar:

Bolşevik namı altında, dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış, şeriata muhalif, kanunlara karşı olan bir adete kapılan birtakım eşkiya, vatani kurtaracağım diye Anadolu'nun siz saf ve namuskar ahalisini aldatarak Padişahına, Müslümanların halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlak ve arazinin ayak takımı yersiz, yurtsuz birtakım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek, anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evladın ana ve babasını tanıması demektir. Bu, dinimiz olan din-i mübin-i İslâm'a aykırı olduğu gibi aile hayatına, insanlığa, her şeye aykırı olduğundan Müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gâvur icadı olan bu âdete uyarak malını, karısını fedâ edip Rusya'da sokak ortasında hayvan misali yaşayan adamlar gibi serseriyâne bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimiz öteden beri haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunlar üzerinde bir âmir gibi buldukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat yaşamayı, içki ve safahat rezaletini âdet edinmiş bir takım zabitan ile hapishaneden firar etmiş ve her nasılsa yakasını kanun pençesine vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim kaldığını düşünmek istemezler. Maksatları her ne isimle olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektir. Namuslu adamların sığındığı kanunu, hükümeti, padişahı tanımıyorlar. Vatani kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız esirdir, kurtaracağız diye zorla para ve asker topluyorlar.

²⁶ Takvim-i Vekayi, 1 Mayıs 1920, No: 3841, s. 1.

²⁷ 1913 yılından itibaren yayınına kesintisiz devam eden Bolu gazetesi 22 Nisan 1920'de 303 numaralı sayısını çıkarmış, Osman Nuri kentten ayrıldıktan sonra 3 Haziran 1920'de 304 sayı ile yayınına devam etmiştir.

²⁸ Mehmet Zekâi Konrapa, Bolu Tarihi, Vilayet Matbaası, Tarihsiz, s. 725; Mehmet Zekâi Konrapa, Hâtrâtı Hayâtî-yeden Mevkûfiyet Zamanları İsyân Günlerinde Bolu, (Haz. Hamdi Birgören), Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu, 2009, s. 40.

Bir seneden beri Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Hâlbuki Yunanları İzmir'den çıkaracağız dediler, aksine işgalin genişlemesine sebep oldular, sulh koşullarını hafifleteceğiz dediler, daha fazla şiddetlenmesine neden oldular. Din kardeşiniz diyorlar, köylerimizi soyuyorlar. Zorla asker yapıp din kardeşlerinize, hem de Halife-i Müslimin efendimizin meşru olan hükümetine karşı silah kullanmaya mecbur ediyorlar.

Bu, hükümete, kanuna karşı isyandır. Meşru olan hükümetlere karşı hiçbir kanunsuz kuvvetin dayanabildiği yoktur ki, bunlar da dayanabilsin. Şayet hükümetin, sözgelişi, bu isyanı bastırmaya muvaffak olamayacağı kabul edilse bile o zaman Anadolu'ya dehşetli bir Yunan ordusunu sokacaklardır ki, onlar tabiatıyla bizler gibi dökülen kanların din, kardeş kanı olduğunu düşünerek hareket etmeyecekler. Anadolu'nun sağlam kalan birkaç vilayetinde diğerleri gibi taş üstünde taş kalmayacak, aldatılmış olanlarla aldatanlar ayırt edilmeksizin asayişsizliğe müsait görünen memleketimiz, milletimiz asırlarca başını doğrultamayacak surette ezilecektir. Düşman düşmana mevlid okumaz. Bundan dolayı bütün bu halleri düşünün, davranışları ile gözünüzün önüne hakiki yüzleri çıkmış olan bu cani, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız banları asın diye ilân etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta harekete geçmek üzere ordular hareket ettirilmiştir. Bunları tanıyan, gece gündüz içkiyle, soygunculukla, karılarla, oğlanlarla vakit geçirdiklerini gören yakın yerler, kendilerine hiçbir yardımda bulunmadığı için kendilerinin rezaletini göz önünde görmeyen siz uzak yerler ahalisini aldatıp, efrâd toplamaya çalışıyorlar. Hükümet kuvvetleri muntazam kollar ile üç noktadan hareket edecek, bunları Allah'ın yardımı ile tepeleyecektir. Bunların hepsi günahkâr değildir. Aldatılmış olanların kanına girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımız, Halife-i Müslimin Efendimiz de kandırılmış olanları mâzur görerek affı şahanelerini ilan ettiler. Emrimdeki kuvvetler düzenli kuvvetlerdir. Çerkes, Abhaz, Türk, Gürcü, Laz bunların hepsi din kardeşliği hissiyle birleşmiştir. Teslim olacak ahalinin, askerin, malı, canı, namusu, benim ve hükümetin garantisi altındadır. Hatta karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı da garanti ediyorum. Bütün Çerkes ve Abhazların en namlı ve en nüfuzlu ve en vicdanlı reisleri benimle beraberdir. Şehri, Bolulu süvariler ile polislerim koruyacaktır. Bir tek din kardeşinin burnunun kanamasına bile (vallah ve billah) müsaade olunmayacaktır. Bunu cümlemiz garanti ediyoruz. Hatta şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan zabitanı dahi kandırılmış bir din kardeşi, bir kan kardeş tanıdığımız için ne canlarına ne de mallarına dokunulacaktır. Divan-ı Harbe de gönderilmeyeceklerdir. Bunun için memleket eşrafı gizlice toplanınız. Sizlere silah dağıttıkları anlaşılıyor.

Tabii bu subayları hemen tutuklar ve askere teslim olmalarını o vakit teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için ittifak edemediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi, verdiğimiz garanti üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükümet namına yazıyoruz ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağını gene

meşru hükümet adına yükümleniyor ve kefil oluyorum. Aksi takdirde pek şiddetli bir surette kanun hükümlerini ve şeriatın gereklerini istemeyerek, vicdanım arzu etmeyerek tatbiki mecbur olacağım. Herhangi bir vasıta ile cevabınızı bekliyorum. Cevap yirmi dört saate kadar ulaşmadığı takdirde kazanızı ve bilhassa kasaba halkını isyancı kuvvetlere katılmış addedeceğimi maalesef beyan ederim.²⁹

Padişah iradesi ve fetvalarla desteklenen bu beyanname bölgede oldukça etkili oldu. Bolu-Düzce bölgesinde yaşanan acı günlere ancak Ethem, Çolak İbrahim, [Ayıcı] Arif ve Kurmay Binbaşı Nazım ile Albay Refet'in ortaklaşa yürüttükleri karşı harekâtla ve güçlkle son verildi.³⁰ Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi Düzce'ye, Binbaşı Nazım komutasındaki birlikler de Bolu'ya girdiğinde, Osman Nuri can korkusu ile çoktan Bolu'dan kaçmış, 24 Mayıs 1920'de İstanbul'a gelmişti. Eylül ayında da emlak işlerini bahane ederek Bulgaristan'a gitti.³¹

B-SÜRGÜN YILLARI

1-Yüzellilik Listeye Alınması

Bilindiği gibi Yüzellilik Liste Lozan Antlaşması gereğince genel af kapsamı dışında tutulan kişileri içermekteydi. Her ne kadar liste 1924 yılında hazırlanmışsa da listenin oluşum öyküsü 1919 yılında başlamıştı. Heyet-i Temsiliye 3 Ekim 1919 günü yaptığı toplantıda Kâzım Karabekir Paşa tarafından yapılan öneriyi dikkate alarak ileride yargılanmak üzere tutuklanması gereken eski bakanların ve üst düzey yöneticilerin saptanmasına karar vermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla 3 Şubat 1921 tarihinde İstiklâl Mahkemesi Başkanı İhsan [Eryavuz] Bey'in evinde yapılan toplantıda ise zaferden sonra memlekette kalması, vatanın huzuru itibarıyla mucib-i endişe olacak kişilerin listesinden bahsedilmiş, İhsan Bey de bu kişilerin isimlerinin belirlenmesini istemişti. Ancak o gün kesin bir karar alınmamıştı. Millî Mücadele zaferle sonuçlandıktan ve Müttefiklerin mütareke önerisi TBMM'ye iletdikten sonra da Mustafa Kemal Paşa İzmir'de; İsmet [İnönü], Fevzi [Çakmak] ve Kâzım Karabekir Paşalar ile Ali Fethi [Okyar], Yusuf Kemal [Tengirşenk], İhsan [Eryavuz] ve Seyyit beylerin katılımıyla bir toplantı yapmıştı. Toplantıda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in her uluslararası barış antlaşmasında bir genel affın yer alacağı hükmünü hatırlatması üzerine katılımcılar kimlerin af kapsamı dışında tutulacağını görüşüp yurt dışına çıkarılan ülkeye girişlerine engel olunmasını karara bağlamıştı. Aynı günlerde İtilaf Devletleri temsilcileri de Lozan'da başlayan barış görüşmelerinde işbirlikçilerini kurtarma çabasına girmişti. Lord Curzon'un 12 Aralık 1922'de Türkiye ve Yunanistan'a çok geniş bir af ilan etme önerisini İsmet Paşa 14 Aralık günü Türkiye genel bir af ilan edecektir diyerek yanıtlamıştı. Başbakan Rauf Bey'e de 15 Aralık'ta genel affı kabul ettiğini bildirmişti. Batılı devletler genel affın Müslümanları da kapsamı konusunda ısrarcı olmuştu. İsmet Paşa; 3 Ocak 1923'te Rauf Bey'e bu görüşü iletirken Müslümanlardan 150 kişinin ülkeye girmemek ve emvali tasfiye edilmek şartıyla genel affın Müslümanlara teşmilini kabul edebileceklerini bildirdi. 4 Ocak'ta 150 kişiyi af dışı bırakacaklarını yineledi ve 19 Ocak'ta Rauf Bey'den bu kişilerin isimlerinin belirlenmesini istedi. Lozan'da müttefik temsilcileri

29 Sabahattin Selek, Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 805-807.

30 Bu arada Ethem'in ve Kuva-yı Seyyaresi'nin bastırma harekâtının ardından uyguladığı talanın da Osman Nuri gibilerin Kuva-yı Milliyeyi yağmacı gösteren söylemlerine yağ sağ sürdürdüğünü de hatırlatalım.

31 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/G 8.

ile Türk temsilciler arasında yapılan görüşmeler sonucunda genel affa ilişkin kararın bir protokol şeklinde açıklanması, 150 kişinin af dışı bırakılacağına da bir beyanname ile duyurulması kararlaştırıldı. Konferans Azınlıklar Alt Komitesi de 16 Mayıs 1923'te yayınladığı bildiriye; *Şurası kararlaştırılmıştır ki genel affa ilişkin bildirin 1. maddesi yürürlükte kalmakla birlikte Türk Hükümeti söz konusu maddede öngörülen kimseler kategorisine giren 150 kişinin Türkiye'de oturmalarını ve Türkiye'ye girmelerini yasaklama hakkını saklı tutmaktadır*, denildi. 31 Mayıs'ta hazırlanan metinde ise Türk Hükümeti'nin söz konusu kişilerden Türkiye'de bulunanları yurt dışına çıkarabileceği, yabancı ülkede bulunanların Türkiye'ye dönüşlerini yasaklayabileceği de hükme bağlandı. 24 Temmuz 1923'te yayınlanan protokol de bu gelişmeleri belgeledi. TBMM, Lozan Antlaşması'nı onayladıktan sonra, anlaşma gereğince ilan etmesi gereken genel affı 16 Nisan 1924'te Meclis gündemine taşıdı.³²

Osman Nuri'nin 16 Nisan 1924'te Meclis'e sunulan hükümet listesinde adı yoktu. 22 Nisan'da yapılan tartışmalarda Hacim Muhittin [Giresun], Şükrü [Bolu], Halil [Zonguldak] ve Mehmet Cavit [Karasi] beylerin ısrarlı istekleri ve sundukları önerge ile listeye alındı. Meclis'te Millî Mücadele günlerindeki ihaneti konusunda en ayrıntılı bilgi verilen isim de o oldu. Hacim Muhittin onu, bu memlekette bir dakika yaşatılması caiz olmayan kişi olarak andı. Kendisi Balıkesir mutasarrıfı iken onun Ayvalık Kaymakamı olduğunu, İngilizlerle iş birliği yapıp onlara casusluk yaptığını, Bolu'yu berbat ettiğini vurguladı. Biz Balıkesir'de uğraşırken ve tırnaklarımızla siper kazmağa uğraşırken bu hain İstanbul'dan Balıkesir mutasarrıflığını taahhüt ve kabul etmiştir ve 300 gönüllü Arnavut jandarma ile gelmek istedi. Fakat gelemedi. Çünkü ölüm vardı orada dedi. Sonra Bolu mutasarrıfı olduğuna, yapmadık kötülük bırakmadığına işaret etti. Dersim'e atandığı sırada Heyet-i Temsiliye tarafından tutuklandığına, her nasılsa yakasını kurtardığına, bunlar yetmiyormuş gibi şimdi de Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelip valilik yapmak için başvurularında bulunduğu dikkati çekti. Şükrü Bey de bize mübtezel [değersiz/ucuz] efendiler demıştır. Listeye girmedi ise bu listenin hiçbir kıymeti yoktur diyerek Hacim Muhittin Bey'i destekledi, listenin haricinde bırakmak dünyada olacak şey değildir, Ankara'yı tehdit etmiş bir adamdır, dedi.³³ Osman Nuri, listede Mülkiyeden ve Askeriyeden Olanlar başlığı altında ve 56. sırada yer aldığı anda çoktan sürgün hayatını yaşamaya başlamıştı.

2-Gazeteci Kimliği ile Türkiye Cumhuriyeti'ne Bakışı

1920 yılının Eylül ayında Şumnu'da yerleşen Osman Nuri Bulgar vatandaşlığına geçti.³⁴ İstihbaratın *muhelif yatağı* olarak tanımladığı Nüvvab Medresesi'nde³⁵ hocalık, ayrıca avukatlık yaptı. Eski Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin önce İskeçe'de sonra Gümölcine'de

32 Ayrıntılı bilgi için bkz. Şaduman Halıcı, "Yüzellilikler", Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Araştırma Merkezi e-yayını, 2020.

33 TBMM GCZ, C. IV, s. 458-459, 461.

34 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 5, Bt: 2.2.1933.

35 Medresetün-Nüvvab müftü vekilleri ve kadı yetiştirmek üzere Şumnu'da 1922/1923 ders yılında açılmıştı. Başmüftülüğe bağlıydı. Şimşir şöyle diyor: "Başmüftülüğe ve müftülüklerle zaman zaman tutucu hocalar geldi veya getirildi. Bu sarıklı hocalar Atatürk devrimlerini içlerine pek sindiremediler ve zaman zaman Türkiye'ye cephe aldılar. Nüvvap Okulunu da tutucu bir medrese haline getirmeye çalıştılar. Bu çabalarında Bulgar hükümetinden de destek gördüler. Bulgar makamları, Bulgaristan Türklerini anavatan Türkiye'den uzaklaştırmak çabasıyla tutuculara arka çıktılar ve aydın Türklere karşı 'Kemalist' diye cephe aldılar. Kimi hocalar, bu Bulgar politikasının aleti oldular. ... Ama Nüvvap Okulu, tutucu ve gerici sarıklı hocaların istedikleri veya özledikleri bizim de bir medrese olmadı". Bkz. Bilâl N. Şimşir, Bulgaristan Türkleri, s. 63-64.

çıkardığı Yarın, Şumnu'da yayınlanan İntibah³⁶, Sofya'da yayınlanan Açık Söz³⁷ ve Dostluk³⁸ gazetelerindeki yazılarıyla hem Türkiye aleyhindeki duygularını dillendirdi, hem de geçimini sağladı.³⁹

Mustafa Sabri ve oğlu Yarın gazetesinde Türkiye'deki devrimleri hedef alıp bu devrimlerin Türkiye'yi dinsizleştirdiği propagandası yaparken Osman Nuri'de Şumnu'dan gönderdiği *Dinsiz Bir Millet Yaşayabilir mi?* başlıklı dizi yazısı ile onlara destek çıktı. Devletlerin ortaya çıkışında, yaşamını sürdürmesinde ve çöküşünde din ve ahlak olmak üzere iki önemli etken olduğuna dikkati çekti. Din ve ahlak olmayanlarda vicdan dahi olmayacağını savundu. Dinsizlerin tercihinin bile dindarlardan yana olacağını şu örnekle açıkladı:

Farz edelim ki sizler katiyen dindar bir adam değilsiniz. Şimdi bu vaziyet karşısında bu iki sınıf hizmetkâr, satıcı ve askerden hangilerini intihap ve tercih edeceksiniz. Kendiniz gibi dinsizleri mi? Hayır! Bilakis berikileri tercih edeceksiniz. Çünkü düşünceceksiniz, ki dindar hizmetçi hissiyat-ı diniyesinin tesiri ile sadık ve kanaatkardır. [...] Cenâb-ı Allah'tan korktuğu için ne malınıza, ne canınıza ve ne de ırz ve namusunuzaya hıyanet etmez. Öteki ise sizinle kendisi arasında bir fark

36 İntibah, 23 Aralık 1927'de Osmanpazarı'nda yayın hayatına girdi. Basri Hasanof'un sahibi ve sorumlu müdür, H. Yusuf Şinasi'nin başyazar olduğu gazete Arap harfleriyle "On beş günde bir neşrolunur müstakil Müslüman gazetesidir" alt başlığı ile çıktı. 2 Mart 1930'da Şumnu'da yayınlanmaya başladı. Kimi zaman 2, kimi zaman 4 ya da 6 sayfadan oluşan gazetenin ebadı 30x50'dir. Paris'teki Mehmet Ali ve Necati Rifat'tan direktif alan gazetenin 1 Nisan 1931'den itibaren başyazarı Necib Asım tarafından kaleme alınmaya başlandı. Necib Asım istihbarata göre uslanmaz bir muhalifti. Şumnu'da fesat kaynağı olan Nüvvap'ta öğretmenlik yapan Necib Asım gazetede Müttekif, Derviş, Yed-i Beyza, Müfti-i Ahar-ı Zaman, Sina, Tur ve Yed-i Beyza" takma adlarını kullandı. Kardeşi Hüsnü Fuat Bey o dönemde İstanbul Teyyare Cemiyeti Müdürlüğü'nde memurdu. Gazetenin en değerli yazarı Osman Nuri, muhabirleri; Mustafa Reşit, Şeyh Yusuf Ziyaettin [başkasına yazdırır, notu düşülmüştür], Süleyman Sırrı, Ahmet Kemal ve İslam Rüştü'dür. 1930'lu yıllarda tanesi dört leva olan gazetenin abone şartları Bulgaristan için yıllık yüz altı, aylık altmış, dışarı için senelik iki yüz altı, aylık yüz Leva'dır. İlan şartları pazarlıklardır. EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 3-4, Bt: 19.11.1931; İ.H.T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 94-95.

37 Açık Söz gazetesi, Sofya'da Cemaat-ı İslâmiye başkanı Kadri Hoca'nın sermayesi ile 1931 yılından yayınlanmaya başlamıştır. Sahibi ve başyazarı Filibe'de oturan Arif Hikmet'tir. Arif Hikmet Edirne'nin işgali sırasında Yunanlarla iş birliği yaptığı için 16 Ocak 1924'te Türkiye'den sınır dışı edilmişmiş, vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Dedeagaç milletvekili olarak Yunan meclisine girmiştir. Gazete 14 Eylül 1931'e kadar Mehmet Ali'nin kurduğu Demokrat Parti'nin yayın organıdır. Gazetenin Türkiye'ye girişi 7 Haziran 1931'de yasaklanmıştır. Aynı yıl Sofya Sefiri Tevfik Kâmil Bey'in protestosu ile kapatılmış ve Ahmet Hikmet Bey Şumnu'ya gönderilmiştir. 1932'de Filibe'ye dönerek Cemaat-ı İslâmiye Başkanı olmuştur. Yüzelliliklerin ve Medreset'ün Nüvvab taraftarlarının yazı yazdığı, Filibe'ye yakın ve sınır bulunan İskeçe ve Gümölcine'ye düzenli olarak gönderilen Açık Söz Gazetesi Bulgaristan'dan Türkiye'ye giden yolcular aracılığıyla ülkeye sokulmuştur. EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 3, Bt: 5.11.1931; İ.H.T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 27-28. Gazete 1936'da Filibe'de yeniden yayınlamıştır. 1937 Mart ayına kadar çıktı. Arşivimizde bulunan 14 Mayıs 1936 tarihli 3. Sayısında kuruluş tarihi 1931'dir. Sahibi ve Müdürü Hacı Mehmet Ahmedov olan gazete logosunun iki yanında Ziya Paşa'dan "İnsana sadakat yakışır görse de ikrah/Yardımcısıdır doğruların Hz. Allah", Namık Kemal'den "Eğer ölürsem görmeden millette ümit ettiğim feyzi/Yazılınsın seng-i kabirime vatan mahzun ben mahzun" beyitlerine yer vermiştir.

38 Dostluk gazetesinin sahibi Tahir Nuri'dir. 1925 yılında Sofya'da "On günden bir çıkar müstakil'ül fikr halk gazetesidir" alt başlığı ile yayınlanmaya başlamıştır. Üç sene kadar aleyhte yayın yaptıktan sonra Türkiye'den aldığı ödenek karşılığı lehte yazılar yazmaya başlamıştır. 1925-27 arasında haftada bir yayınlanmıştır. 31 Aralık 1931'e kadar lehte yayınlarını sürdürmüş, Türkiye bir mali seneden diğerine geçildiği zamana rastlayan bu tarihte ödeneksizlik yüzünden kendisine ödeme yapamayınca ve Cemaat-ı İslâmiyet bütçesinden kendisine yardım yapılmasını sağladıktan sonra şantajı, geçim aracı yapan bu adam, tekrar aleyhte yazılar yazmaya başlamıştır. Gazete 1931'den sonra önce on günde bir sonra on beş günde bir yayınlanmıştır. 14 Mart 1935'te 277. sayısında çıkan yazı nedeniyle Türkiye'nin girişimi ile kapatılmıştır. 18 Eylül 1935'te Sofya'da yayınlanan Yıldırım bu gazetenin devamı niteliğindedir. EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 5, Bt: 2.2.1933. İ.H.T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 73.

39 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 1, Bt: 24 K.S. 1933.

görmediği için vaziyetinden memnun değildir. Sizin servet ve saadetinizi kıskanır, kendisini harekâtında takyid eden hiçbir kayd-ı manevi mevcut olmadığından [...] sizin malınıza, canınıza ve ırz ve namusunuzda ihanet edebilir. Dindar satıcı sizi sattığı malın ne cinsinde, ne miktarında ve ne de fiyatında aldatmaz. [...] Kezalik dindar askerleriniz düşman ateşi karşısında ölürse şehit, kalırsa gazi olacağı itikadı ile sebat edecek, o yalnız toprağını değil, dinini, kitabını ve ecdadının mukaddesatını müdafaa ederek Allah'ın emrini ifa ettiğini bilerek ölecektir. [...] Dinsiz askerleriniz bu fedakârlığı ne için yapacaktır? Onun toprağı cephe-i harpten çok uzaktadır. Orada fakir bir kulübeden başka bir şeyi yoktur. Zenginlerin, ekâbir-i rical-i devletin servetlerine, saraylarına öteden beri nazar-ı rekabet ve husumetle bakan bu adamların cephe-i harbi terk etmekle canlarını kurtardıkları gibi aynı kendileri gibi et ve kemikten müteşekkil oldukları halde onlar gece gündüz çalışırken zevk ve sefa içinde yaşayan bir takım menfur kimselerden intikam almış olduklarından mütehasıl [dolayı] bir de zevk-i deruni duymayacaklarından emin olabilir misiniz?

Osman Nuri benzer karşılaştırmaları yapmayı sürdürdü. Din ve ahlak hissinden yoksun olan toplumlarda can, mal, namus, ırz güvencesi olmadığını savundu. Dindarları, dinsizleri köylerinden kasabalarından atmaları gerektiğine inandırmaya çalıştı. Sonra sözü Türkiye'ye getirdi. Dinsiz yaşayabileceğini zanneden *Anadolu mütereddileri[soysuzları]* pek ziyade yanılıyormuş. Bir milletin vicdanında ebedi olan din duygusunun bir kalem darbesi ile hemen söndürebileceğini zannediyorlarmış. İntiharlar, cinayetler din duygusunun yok oluşu ile eş zamanlı olarak artıyormuş. Türkiye *memleketin her yerinde kurmuş oldukları darağaçları* ile din hislerini kendi eliyle imha ettiği için cinayetleri de önleyemiyormuş... Osman Nuri şöyle devam etti:

Bu zavallılar dinsiz yaşayabildiklerine hükmedebilsinler. Yaşamak kabiliyetini kaybetmeyen uzviyetler ancak fırtınadan sonra belli olur. Kanun-ı hilkat [yaradılış kanunu] ve uzv-u münfesihin [bozulan/çöken organlarının] bakiyesine mütehammül olan hissiyat-i diniyenin metaneti sayesinde pek çok müthiş fırtınalar atlatmış olan Türk milleti bakalım dinsiz bir hükümet ile bunlardan kaç tanesine mukavemet gösterebilecektir. Cihanda en kati hakikatler, zamanın gösterdiği derslerdir.⁴⁰

Osman Nuri'nin fakir, hırsız, savaş kaçkını olarak gösterdiği dinsizlere karşı, namus timsali diye andığı dindarlara yine Yarın sütunlarından, üstelik Osman Nuri'nin yazısı ile aynı gün yayınlanan bir haberle yanıt verelim.

Pazaryeri Camii imam ve hatibi olup, Pazaryeri medresesinde müderris ve tedris ile iştiğal ve medrese-i mezkûrda ikamet etmekte bulunan Sabri Efendi, son günlerde şenî [çok çirkin] bir iftiranın kurbanı olarak vazife-i memuriyetinden azledilmiştir. [...] Talebesinden birine tasallut gibi, mumaileyhin mazisi ve ahlakı ile telafi imkânı görülmeyen şenî bir cürümdür. [...] Müftülüğün; Sabri Efendiyi bir namus mahkûmu imiş gibi, azle kıyam etmesi çok cüretkâranedir....⁴¹

40 Osman Nuri, "Dinsiz Bir Millet Yaşayabilir mi?", Yarın, 16 Eylül 1927, No: 6, s. 2; Yarın, 28 Eylül 1927, No: 7, s. 2-3; Yarın, 25 Ekim 1927, No: 9, s. 3-4.

41 "Şayan-ı Nefret Bir İftira", Yarın, 16 Eylül 1926, No: 6, s. 4.

Sabri Efendi bir iftiraya mı uğramıştı, bilmiyoruz. Eğer uğramadıysa o zaman da Osman Nuri'nin makalesinde bahsettiği bazen dindar yerlerde de görülen rezail örneği olsa gerekti!.

Osman Nuri, İntibah'daki yazılarını Şimal Yıldızı nâm-ı diğer Demir Kazık⁴² takma adı ile yazdı.⁴³ Yüzelliliklerle Türkiye firarilerinin yazı desteği, Sofya Başmüftülüğü'nün maddi yardımı, Paris'te eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Necati Rifat [Albert Avram Hayon] ve Başmüftü Hüseyin Hüsnü'den alınan direktiflerle yayınlanan⁴⁴ İntibah'ta belirleyebildiğimiz kadarıyla ilk yazısını 14 Aralık 1928'de kaleme aldı.⁴⁵ Milliyet gazetesinin Filibe'deki özel muhabirinden alarak yayınladığı yazıya Avukat Osman Nuri ismiyle yanıt verdi. Milliyet'te Bulgaristan Türkleri Ne Haldedir? başlığı ile yayınlanan yazıda; Bulgaristan'daki Türklerin çağdaş yaşamın gereklerini benimsediği, ancak buraya gelen hain firarilerin yerli halkın dinsel tutuculuklarını kışkırtarak gençliğin yenileşme akımlarını baltalamaya çalıştıkları vurgulanmıştı. Yunanistan-Gümölcine'de meşhur gayr-i Türk hoca⁴⁶ Mustafa Sabri'nin başını çektiği bu hainlerin Bulgaristan'daki elebaşlarının ise iki kişi olduğu, Bulgaristan'ın güneyinde, Mustafa Sabri'nin şeyhüislâmlığı döneminde onun müdürlüğünü yapan Sağır Mehmet Emin Hoca'nın, kuzeyinde ise münkariz Osmanlı İmparatorluğu'nun Bolu mutasarrıflığında bulunmuş ve türlü türlü denaet ve şenaat irtikâp etmiş Yüzelliliklerden Osman Nuri denilen hain olduğunu belirtmişti. İntibah adıyla din maskesine bürünmüş ve daima Türk inkılâbı aleyhinde hezeyanlar savuran bir gazete çıkarmaya başlayan, bu isimlerin tıpkı Şeyh Sait gibi halkın dinsel duygularına dokunan yazılar kaleme aldıklarına, yanlarına çektikleri çoğu öğretmenlik ve Cemaat-i İslâmiye memurluğunda bulunan Türkiye firarisi hocalarla birlikte, Bulgar hükümetinden himaye gördüklerine, güneyde Kırcaali, kuzeyde Şumnu'yu merkez edindiklerine, Mestanlı da dahil olmak üzere bazı müftü ve Bulgar eğitim müfettişleriyle ortak hareket ettiklerine, yerli zenginlerden maddi destek bulduklarına dikkat çekilmişti. Osman Nuri'nin de aralarında bulunduğu bu grup Mestanlı Müftüsü Hasan Hilmi başkanlığında kongre yaparak bir dizi karar da almıştı. Okullarda şapka aleyhinde propaganda yapılması, şapka giyen öğretmen ve öğrencilerin okullara alınmaması, yeni Türk harflerinin okullarda okutulmamasına var güçle çalışılması, yerli halkın Türkiye'ye göç etmesinin önlenmesi hatta mümkün ise Türkiye'ye gidip devrimin önderlerine suikast yapılması ve bunu başaran fedaiye büyük bir maddi ödül verilmesi konusunda da uzlaşmıştı.⁴⁷

Osman Nuri, iddiaları tek tek yanıtladı. Öncelikle mektup yazarını hedef aldı. Vaktiyle beslediğimiz köpeğin sesi ne kadar uzaktan gelse de tanırız diyerek muhabirin Filibe'den değil, Kırcaali'den olduğunu söyledi, ama isim vermedi. Yalnızca Balkan Savaşları sırasında Edirne Yunan işgaline girdiğinde tabur kâtibi bulunduğunu, emanet paraları olarak Bulgaristan'a kaçtığını iddia etti. Onu, jurnalci, onun gibi kendisine saldıranları bir araba arkasına takılıp koşan, havlayan, bir alay köpek diye tanımladı. İt ürür kervan geçer, akrebin

42 Osman Nuri bir yazısında bu ismi şöyle açıklıyor: "Şimal Yıldızı mihver-i âlemin [dünya ekseninin] nokta-i re'sinde [başında] bulunan yegâne sabit bir cirm-i semavi [cansız cisim/yıldız] olduğu için ona mecazen Demir Kazık nâmını vermişlerdir". Bkz. Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Mehmet Celil Hem Kaçıyor Hem Davul Çalıyor", İntibah, 9 Şubat 1929, No: 26, s. 2.

43 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A4, Bt: 19.11.1931.

44 İ.H.T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 94

45 Arşivimizde gazetenin koleksiyonu 2 Mart 1928 günlü 6. sayısından başlamaktadır.

46 Mustafa Sabri'nin Türklükten İstifa mektubuna atf yapıyor.

47 "Bulgaristan Mektupları-Bulgaristan Türkleri Ne Haldedir?", Milliyet, 13 Kasım 1928, No: 989, s. 5.

soktuğu hıyanetinden değil, tabiatı iktizasındandır dedi. Bu tür yazılara yanıt vermediğini, alıştığını, hatta eğlendiğini belirtti. İkinci olarak Bolu mutasarrıflığı günlerine döndü, kendisinin hain olmadığını savundu, bırakın suçlanmayı ödüllendirilmesi gerektiğini şu sözlerle iddia etti:

Ben Bolu mutasarrıflığında bulunduğum esnada hiçbir denaet ve şenaat irtikâp etmedim [kötülük ve alçaklık yapmadım]. Sadece kanunun ve henüz o zamanlar meşru bir hükümetin mümessili sıfatıyla maksat ve mahiyetleri meçhul ve hele netice-i faaliyetleri tamamen meşkûk [şüpheli] bulunan gayr-ı muntazam birtakım kuvvetlere karşı Müslüman ve Hristiyan tebaanın mal ve can ve ırz ve namuslarını vikaye [korudum] ve emniyet ve asayiş-i memleketi müdafaa ettim. Bunlar hep kuyud-u resmiye ile sabittir. Fakat bunlar denaet ve şenaat değil, fazilettir. Düşman olduğu halde bu fazileti takdir edip Rusya İmparatoru İkinci Aleksandır 93 Harbi'nde esir sıfatıyla huzuruna çıkarılan Gazi Osman Paşa'nın kendi devletine ve vazife-i mevduasına [görevine] karşı sadakat ve merbutiyetten dolayı kılıcını iade etmek sureti ile hürmet göstermiş idi. Cumhuriyet hükümeti de, eğer kendi menfaat ve mazarratını müdrük bir hükümet ise, bir gün gelip de benim bu yaptığımı yapabilecek olan bir memurunu altın madalya ile taltif ve aksini yapanı yani öyle bir yol çatırığında [ayrımında?] mensup olduğu hükümetini terk ediverip de herhangi bir türedi kuvvete serfüru edeni [boyun eğeni] asmak sureti ile tecziye eylemesi lazım gelir. Memurin-i devlette ahlak ve fazilet böyle muhafaza edilir.⁴⁸

İlk bakışta, evet ya adam doğru söylüyor, İstanbul'da meşru bir hükümete bağlı olarak gerekeni yapmıştır, dedirtebilecek olan bu cümleler hemen tüm Yüzellilik ve firarilerin sığındığı ana noktaydı. Oysa Osman Nuri'nin Bolu'ya mutasarrıf olarak atandığı, mutasarrıflık görevini devralmadan Düzce ayaklanmasını organize ettiği tarih, İstanbul'un işgalinden sonraydı. İstanbul'daki iki hükümet, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetleri *Kuva-yı Milliyeyi ve Kemalistleri* isyancı olarak görmediği için düşürülmüş, halkın temsilcilerinin yer aldığı Meclis dağıtılmış, hükümet İngilizlerin isteği ile Damat Ferit'e teslim edilmiş, İstanbul'da Milliciler birer birer tutuklanıp Malta'ya sürgüne gönderilmeye başlanmıştı. Hangi birini sayalım. Mutasarrıflık ilanı okunduğın da ise TBMM açılmış, milletin gerçek temsilcileri bu meclisin üzerinde hiçbir güç olmadığını ilan etmiş, o ise ünlü beyannamesini yayınlamıştı. Müslüman ve Hristiyan halkın canını ve malını koruduğunu iddia eden Osman Nuri'nin düzenlediği ayaklanmada ölenler de Müslümandı. 93 Harbi'ndeki gibi savaş iki farklı devlet arasında da değildi. İngiliz'in; Müslüman'ı Müslüman'a kırdırma savaşı, taktığıydı. İşte Osman Nuri'nin fazilet olarak andığı, altın madalya istediği hizmeti bunlardı. Söz konusu olan da onun iddia ettiği gibi meşru hükümetle gayri meşru varlığın mücadelesi değil, Türk'ün varlık yokluk meselesiydi.

Osman Nuri, yazısının devamında Kuva-yı Milliye'yi tufeyli/asalak olarak anmayı sürdürdü. Bulgaristan'da avukatlık mesleğini Bulgar adliyesinin oldukça sıkı kuralları çerçevesinde yaptığını, geçimini bu şekilde sağladığına dikkati çekerek kimsenin korumasına ya da maddi yardımına gerek duymadığını belirtti. Bulgar devlet sistemine

48 Avukat Osman Nuri, "Çömeliç Uranlardan Geç Kalmış Biri Daha", İntibah, 13 Aralık 1928, No: 24, s. 1-2.

övgü yağdırdı. Kongre toplandığını, fedaiye ödül verildiğini yalanlarken şapka ve Latin harfleri konusuna o gün girmedi.

Latin harflerini ertesi gün takma adla yazdığı baş makale ile ele aldı. Aslında bu yazı Mehmet Celil'in⁴⁹ Rehber gazetesinde *Yeni Yazı Meselesi* başlığı ile kaleme aldığı makaleye yanıtı. Mehmet Celil özetle Arap alfabesinin Türklükle, yazı konusunun da dinle ilgisi olmadığını savunuyordu.⁵⁰ Mehmet Celil'i *kara cahil* olarak niteleyen Osman Nuri, yazı konusunun akademik/bilimsel olarak ele alınması gerektiğini, başmüftülük makamı dururken görüşlerine başvurulana milletvekillerinin bile konu hakkında söz ya da yorum yapma yetkisi bulunmadığını, karar verecek olanın millet olduğunu belirtti. Milletin, ilgili kurumları ve uzmanları dinledikten sonra yapacağı oylama ile kararını vereceğini savundu. Sonra milleti aydınlatmak için olsa gerek görüşlerini ortaya koydu. Osman Nuri'ye göre yazı konusu dinle doğrudan ilgiliymiş. Kur'an-ı Kerim'in yazıldığı harfler Süryanilerden alınmış olan harflerin Arap lisanına uyarlanmasıyla meydana gelmiş. Kökeni ne olursa olsun Arap yazısı ile Arap dili Kur'an ayetleri ile indiğine göre dinsel bir değeri ve kutsallığı varmış, kimse bunu inkâr edemezmiş. Arap harfleri ile dilinin Hz. Muhammed'in gönderilişinden önce müşrik Arapların kullandıkları harf ve dil olması da Müslümanlar nazarında onun saygınlığını azaltmazmış.

Biz Arap harflerine Kur'an-ı Kerim onlar ile yazılmış olduğu için, nazm-ı celil-i Kur'an'ın⁵¹ ancak onlar ile ifade edilebildiği için, onlar kaldırılırsa evlatlarımızın bir Müslüman için dinen tilaveti mecburi olan Kur'an-ı okuyamayacaklarını ve bunun ne suret-i hususiyede ne de öyle haftada bir dört saat okutulmak sureti ile öğrenilemeyeceğini bildiğimiz için dini bir hürmet ve merbutiyet gösteriyoruz. Bugün bu harfler ile okuyup yazanlar mürur-ı zaman ile ortadan kalkarsa Kur'an'ın da, Müslümanlığın da ortadan kalkacağını söylüyoruz. [...] Biz Arap harflerinin mekteplerde muhafazası ile kimseyi Latince, Slavca, hatta Çince ve Japonca okuyup yazmaktan men etmiyoruz. Daha doğrusunu söylemek lazım gelirse bugün Bulgar vatanının evlatları olmamız hissiyatıyla Slav harf-i ile olan alaka ve irtibatımız Türkiye'den ve Türk harf-i fundan fazladır.⁵²

Osman Nuri'ye göre Arap harfleriyle yazmak hızlı ve kolaymış, Arap dili dünyanın en ahenkli, en geniş, açık ve güzel diliymiş, böyle olduğunu *Piyer Lotiler, Kont Kavurlar*

49 Mehmet Celil Kalgay [Celiloğlu/Celilof] Rehber'i 14 Ocak 1928'de yayın hayatına soktu. Önce Romanya'ya sonra Bulgaristan'a bağlanan Dobric [Hacıoğlu Pazarcığı] kasabasında doğmuştu. Bulgaristan'da sekiz yıl Umum İslâm Vakıfları müdürlüğünü yaptıktan sonra Sofya'da Rehber'i çıkardı. Üç sayfasını Arap harfleriyle, bir sayfasını Latin harfleriyle yayınladı. 1929'da Çiçek, 1934'te Yeni Gün gazetelerinin başyazarlığını yaptı. 1934'teki Bulgar Askerî hükümetince önce Radomir'e ardından Gabrova'ya sürgün edildi. 1937'de Sofya'da yayınlanan Doğru Yol'u çıkardı ve başyazarlığını yaptı. Sonra hapsedildi. 30 Ağustos 1939'da Sofya hapishanesinde ıstırap içinde feci bir şekilde öldü. Bkz. İ.H.T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 127-128.

50 Mehmet Celil, "Yeni Yazı Meselesi", Rehber, 29 Aralık 1928. Osman Nuri Bulgaristan'da uzun yıllar Evkaf Müdürlüğü de yapan Mehmet Celil'i 19 yıl hırsızlık yapmakla suçlamış, görevinden azledildiğini, hakkında dava açıldığını söylemiştir. Rehber gazetesi, suçlamaların asılsız olduğunu, Filibe'de aleyhinde düzenlenen sahte bir raporla mahkemeye verildiğini, gıyaben yapılan mahkemede beraat kararı aldığını yazsa da Osman Nuri bunu da yalanlamıştır. Bkz. Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Mehmet Celil'e Son Sözü", İntibah, 17 Mart 1929, No: 28, s. 3.

51 Nazm-ı celil: Pek büyük kıymetli nazm edilmiş güzel söz, Kur'an-ı Kerim'in bir vâsi, Celil olan Cenâb-ı Hakk'ın nazmı.

52 Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Yeni Yazı Meselesi", İntibah, 13 Ocak 1929, No: 25, s. 1-2.

bile itiraf etmiş, Latin harfleri ise Mehmet Celil'in iddia ettiği gibi Türk edebiyatından yararlanmanın kapılarını açacak olan bir anahtar değil, var olan *milyonlarca* ciltlik eserin yok olması demekmiş.

Osman Nuri'nin bu makalesine Rehber gazetesinde dört milletvekili *Yeni Yazı Lazım* diyerek yanıt verdi. Milletten vekillerinde söz söyleme yetkisi görmeyen Osman Nuri'nin kendisinin kimden aldığı yetkiyle Latin harflerini tartıştığı sorgulandı.⁵³ Osman Nuri, milletvekillerini de cahillikle suçladı. Hırsız olduğunu iddia ettiği Mehmet Celil'in yazdığı metni okumadan imzaladıklarını ve Bolşevik propagandalarına alet olduklarını iddia etti. Milletvekillerinin sorgusunu ise eğip bükerek yanıtladı. *Biz bu mesele hakkında dinî veya ilmî hiçbir mütalaada bulunmadık* diyerek konu hakkında görüş bildirecek makamın başmüftülük, karar verecek olanın ise vereceği oylarla millet olduğuna, Mehmet Celil'in hatalarını düzeltmek için de tarihsel açıklamalar yaptığını işaret etti. Böylece yeni harfler konusunun dinsel bir mesele olduğunda ısrarcı olurken yine kendince derin analizler yaptı, Arap harfleri ile okumanın kolay ve anlaşılır olduğunu savunmayı sürdürdü. Ecnebi matbuatının, Türkiye'nin Latin harfleri propagandası için basına yüz elli bin lira ödül dağıttığı iddiasına yer verdi. Mehmet Celil'in bu paradan ya almış, ya da almak istediği için yazı yazdığını iddia etti. Milletvekillerini de üstü kapalı olarak suçladı.⁵⁴ Dilde Türkçeleşme çalışmaları başladığında ise oğlu Ali Kemal'e⁵⁵ Mustafa Kemal şimdi de Türk dilini Yunanca kelimelerle dolduruyor, diyecekti.⁵⁶

Osman Nuri, Latin harfleri ile ilgili İntibah'taki yazılarının ardından bir buçuk yılı aşkın süre gazeteye yazı yazmadı. 14 ve 25 Kasım 1930'da ardı ardına kaleme aldığı Kızıl Kuvvet Hal-i Taarruzda başlıklı yazıları ile dönüş yaptı. Bu günlerde Bulgaristan'da Kemalistlerle anti-Kemalistler arasında yaşanan mücadele hız kazanmıştı. Kemalistler ve tabii ki Kemalist basın; Türkiye'deki devrimlerin Bulgaristan'daki Türkler arasında yayılmasına çalışıyor, bu çabalara muhafazakâr Türklerin din duygularını kışkırtarak ve vakıf gelirlerini kullanarak karşı koyan kurum ve kişilerle mücadele ediyordu. Dostluk, Deliorman, Rodop gibi Türkçe

53 "Yeni Yazı Lazım", Rehber, 9 Şubat 1929, No: 56, s. 1.

54 Şimal Yıldızı, "Yeni Yazı Kimlere ve Ne İçin Lazımdır", İntibah, 25 Şubat 1929, No: 27, s. 2.

55 Ali Kemal [Balkanlı 1900-1992] ilkokulu babası tarafında gönderildiği dedesinin yanında Filibe'de, orta öğrenimini İstanbul ve Anadolu'da tamamladı. İstanbul'da Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra İtalya'da Victorio Alfieri'de İtalyan Dili ve Edebiyatı okudu. Aynı zamanda Roma Büyükelçiliği'nde memurluk yaptı. 1922 yılında Bulgaristan'a gitti. Filibe'de yerleşti. Türk okullarında öğretmenlik ve müdürlük, Dostluk ve Çiftçi Kurtuluşu gazetelerinde başyazarlık yaptı. 1934-1936 arasında Balkan Postası gazetesini çıkardı ve başyazarlığını üstlendi. 1932'de Filibe'de Yeni Türk Lügati aldı eserini yayınladı. Başlığın altında şu ibare vardı: "Türkçede kullanılan öz ve yabancı kelimeleri havî mükemmel lügat kitabıdır". Bu eser yıllar boyu Bulgaristan Türk aydınlarının temel kılavuzu olacaktı. Sonraki eserleriyle de Türk ve Müslüman kültürüne hizmet etmeyi sürdürecektir olan Ali Kemal, 1936'de Türkiye'ye döndü. Maliye Bakanlığı'nda Milli Emlak Müdürlüğü, Hazine Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu. İslâm dergisini çıkardı. 1955'te emekli oldu. Ali Kemal Bey'in tavrı ile ilgili dönemsel olarak iki bilgi vardır. MAH, 1935'te onu da babasının eylemlerine ortak eden bir rapor sunarken Ali Kemal bu günlerde Türkiye lehine yayın yapan Dostluk gazetesinin başyazarıdır. Dostluk'un 69. sayısından, 195. sayısına kadar başyazarlığını yapmıştır. Acaroğlu bu dönemle ilgili şöyle diyor: "Osman Nuri'nin oğlu Ali Kemal'in başyazarlığı döneminde milliyetçi yazarlar bu gazeteye [Dostluk] yazı yazmaz olmuştu". Ancak, Oktay da "Türkiye Hükümetinin direktiflerine göre Bulgaristan'daki Müslüman Türklerinin kültürlerinin yükselmelerine ve inkişaflarına hizmet etmiş ve bu işte tamamen muvaffak olmuştur. Çıkardığı Balkan Postası gazetesi Bulgar Hükümeti tarafından kapatıldıktan sonra [...] 1936'da Türkiye'ye dön[müştür]" diyor. Bu durumda Ali Kemal Balkanlı'nın 1930'ların başına kadar babası ile aynı düşüncede olduğunu sonra Kemalist olmasa bile devrimleri benimsediğini söyleyebiliriz. Bkz. M. Türker Acaroğlu, Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği (1865-1985), Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Erdini Basım ve Yayınevi, 1990, s. 15. İ.H.T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 74; "Filibedeki Türk Varlığı Nasıl Yok Edildi?", Balkanlar'ın Sesi, S. 3, 1989, s. 40-43; Ali Kemal, Yeni Türk Lügati, Temeyyüz Matbaa ve Kitaphanesi, Filibe, 1932.

56 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/B 1, Bt: 25.10.1932.

gazeteler de Türkçe ve Bulgarca yaptığı yayınlarla başmüftüyü, Nüvvab Medresesi'ni, Cemaat-i İslâmiye ve encümenlerini, evkaf müdüriyetini eleştiriyor, onlara karşı Türk devrimlerini savunuyordu. Eleştirileri de özellikle tüm bu kurumlarda söz sahibi olan Başmüftü Hüseyin Hüsnü Efendi'ye yöneliyor⁵⁷, şöyle deniyordu.

*Başmüftülük Bulgaristan Türklerinin daha adilâne, daha ahrarâne [özgürce], daha hakcuyâne [hakça] hukukuna nail olmaması için ahkâmî [hükümleri] eskimiş Mecelle'nin Kurun-u Vustâî [Orta Çağ'a özgü] düsturlarından hâlâ ayrılmıyor; dinleri, ırkları ve mazileri müşterek olan Türkiyeli Türk'le, Bulgaristanlı Türk'ün haklarını ihkak [hakkını yerine getirmek] hususunda ikiliğe sebebiyet veriyor.*⁵⁸

Osman Nuri bu mücadelede anti-Kemalistlerin sesi oldu. Türkiye'yi Bolşevizm'in yolundan gitmekle suçladı. Bulgaristan Türklerinin de o yola çekilmeye çalışıldığını iddia etti. Ona göre Bulgaristan'ı kolay yutulur bir lokma haline getirmek isteyen Rusya, Türkiye'de yaptığı gibi Bulgaristan'da da Müslümanları dininden, millî ve dinî adet ve geleneklerinden yoksun bırakmak için şiddetli bir din aleyhtarlığı akımı uyandırmış, bu akımı idare edenlerin yüzlerine taktıkları maske ise güya dünya çapında olan Türk İnkılâbı'ymış. Bu inkılâbın kökünün Moskova'da olduğunu anlamayan tek bir kişi bile yokmuş. Propagandaya önem veren Ruslar, Bulgaristan'da Komünizm propagandasını Kemalizm adı altında yürütüyormuş. Osman Nuri'nin mantık çerçevesini daha iyi kavrayabilmek için sözü ona bırakalım. Şöyle diyor:

Yakın zamanlarda Bolşevikler ile münasebetlerini kat' ederek Cemiyet-i Akvam'a duhul ile Avrupa manzume-i düveliyesine iltihak etmek hususunda Türkiye'de de mütereddit bir vaziyet hadis olmuş ve hatta bu vaziyeti takviye için velev mahiyeten bir danışık döğüşü olmak üzere de Fethi Bey tarafından Serbest Cumhuriyet fırkası altında güya muhalif siyasi fırka teşkiline çalışılmıştı. Lakin Ruslar böyle bir vaziyet karşısında bu kadar fedakârlıkla elde etmiş oldukları Türk inkılâpçılarının yakasını bırakmadıkları gibi böyle reis-i cumhurdan ruhsat talep edilmek suretiyle muhalif fırka teşkili dünyanın hiçbir memleketinde görülüş ve işitilmiş olmadığından bu komedyaya Avrupa'nın da aldanmasına

57 Bilâl Şimşir şöyle yazıyor: "Türkiye'de harf devriminin yapıldığı 1928 yılında Bulgaristan Başmüftülüğü'nün başına Naip sıfatı ile Hüseyin Hüsnü Efendi adlı pek tutucu bir molla getirilmişti. Hüseyin Hüsnü (1882-1940) Efendi, Şumnu'nun Kurfallar köyünde doğmuş, [...] Şumnu medresesinde [...] İstanbul medreselerinde okumuş [...] Hürriyet ve İtilaf yanlısı bir tutucuydu. İttihat ve Terakkinin her şeyine düşmandı. Atatürkçülüğü de bir çeşit İttihatçılık gibi görüyordu. Kör partizanlığına gericiliğini de ekleyince Atatürk devrimlerine kökten karşı çıkıyordu. Bulgarlar onun bu tarafını keşfetmişlerdi ve onu Bulgaristan Türk azınlığına karşı sonuna kadar maşa gibi kullanıyorlardı. [...] seçimle değil, Bulgar hükümetinin tepeden inme kararıyla bu makama getirilmişti. Seçimle işbaşına gelmiş Türk okul encümenleri dağıtılınca, Bulgaristan Türk okulları Hüseyin Hüsnü Efendi ve yandaşlarının kontrolüne geçti. Hüseyin Hüsnü Efendiye 'Dini İslâm Müdafileri Cemiyeti' adlı bir de örgüt kurdurdu. Onun da kıskırtmasıyla 1935'te Türk okullarında yeniden eski yazıya dönüş başladı" Şimşir, Türkiye elçisinin defalarca şikâyet etmesine, Dışişleri Bakanlığının tüm müdahalelerine karşın Hüseyin Hüsnü'nün bu makama bırakıldığı, 1936'da görevden alındığında ise ödüllendirilerek Türk azınlık okulları Başmüftülüğüne atandığını da ekliyor. Bkz. Bkz. Bilâl N. Şimşir, Bulgaristan Türkleri, s. 153-156. Pravadi-Kuştepeli öğretmen Fikri Yalçınar de anılarında "İnkılapçı kültürü baltalamak ve Türk gençliğini susturmak yolunda Bulgar hükümeti ile iş birliği eden o devrin Başmüftüsü Kurfalarlı Hüseyin Hoca, elinden geleni yapmaktan çekinmiyordu. Kemalizm inkılaplarına uyan, bu inkılapların yayılmasına çalışan gençliğe dinsiz damgası vuruyordu" diyor. Bkz. Osman Keskiöglü, Bulgaristan'da Türkler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1985, s. 22.

58 "Altın Ordu", İntibah, 12 Aralık 1930, No: 68, s. 1. Osman Nuri, daha sonra kendi gazetesinde de yayınlanan bu alıntıyı değiştirerek kullanmayı tercih etmiş, hakcuyâne hukukuna nail olmaması yerine hakcuyâne şer'i hukukuna nail olması şeklinde vermiştir. Bkz. "Kızıl Kuvvet Hal-i Taarruzda", İntibah, 14 Kasım 1930, No: 66, s. 3.

ihhtimal verilemezdi. Ezcümle ihtilal [yani Bolşevizm] âlim[bilim insanlarının] fikri ile propagandanın devamına karar verildikten sonra İstanbul gibi mevki-i coğrafiyesi itibarıyla Avrupa, Asya ve Afrika'nın kilidi mesabesinde bulunan bir merkezi elden kaçırmamak onlar için zaruri idi. Ne yaptılar, ne yaptılarsa Türkiye'yi bir daha tamamen kendi kucaklarına atılmağa mecbur ettiler. Tevfik Rüştü Bey Moskova'ya gitti. Eski dostluk evvelkisinden daha sağlam bir kazığa bağlanmak sureti ile teyit edildi. Bunun üzerine pek tabiidir ki Bulgaristan'a başka yoldan girmeğe muvaffak olamayan Komünizm propagandalarına Türk gençliği arasında Kemalizm etiketi altında revaç verildi.⁵⁹

Osman Nuri'ye göre bu kızıl propaganda Bulgaristan'da oluşturulan Altın Ordu Cemiyeti⁶⁰ aracılığı ile yapıyormuş, cemiyetin yardım amacı güttüğü söylenilerek asıl niyeti gizleniyormuş. Rodop, Deli Orman ve Dostluk gibi ancak yılda birkaç kez çıkarılabilen gazeteler Türkiye tarafından satın alınıp sahiplerine bol paralar verilerek düzenli olarak çikmaları sağlanmış ve şimdi bu gazeteler hep bir ağızdan Bulgaristan Müslümanlarının din ve kutsallarına saldırıyor, namus ve onurlarına leke sürmeye çalışılıyor. Hainlerin hedefinde din ve fen bilimlerinde birçok genç aydın yetiştiren Nüvvab Medresesi ile başmüftünün yardımcısı Hüseyin Hüsnu Efendi varmış. Onu düşürüp cahil bir ajanı yerine getirmek istiyorlarmış. Bu hainlerin Müslümanlıkla ilişkisi de yokmuş. Onları Müslümanların başına bir bela gibi musallat eden Bolşevizm maşalarının amacı da zaten Müslümanlığı yok etmekmiş. Şu cümlelerin hedefi de sanırım Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'di Yahudi gibi hem vuruyorlar, hem de ne vuruyorsun diye bağırıyorlar. Çünkü meşhur Selanik Yahudilerinden ders-i melanet alıyorlar.⁶¹

Osman Nuri, Altın Ordu Cemiyeti'nden H. Ahmet'in söylemlerini de uzun uzun eleştirdi. H. Ahmet'i Türkiye'nin ajanı ve beslemesi olarak tanımladı. Bulgaristan Türklerinin Türk Medeni Yasası'nı benimseme isteğine karşı çıktı. Bulgaristan'da Bulgar yasalarının geçerli olduğuna işaret etti. Türklerin azınlık muamelesi görmediğini, cins, mezhep ayırt etmeksizin yasanın kendilerine bahsettiği her türlü hukuka sahip olduklarını vurgulayarak Bulgar hükümetine destek verdi H. Ahmet'in Latin harflerine karşı çıktığı için eleştirdiği başmüftüyü, Türkiye'de üç yıldır bilime, insanlığa dair tek bir eser verilmediğini iddia ederek savundu.⁶² Latin harflerini de Rus propagandasının bir ürünü olarak gördü. Rusların Asya Türklerine, Tatarlara, Gürcülere, Ermenilere, Azerbaycanlılara zorla bu harfleri kullandırdığı, şimdi de Bulgaristan Müslümanlarını hedef aldığı gibi bir iddia ortaya attı.⁶³

59 "Kızıl Kuvvet Hal-i Taarruzda", İntibah, 14 Kasım 1930, No: 66, s. 3.

60 Bu cemiyet Şumnu eşrafından Hacı Ali Topuz'un oğlu Hüseyin'in Almanya'da tıp eğitimini tamamlayıp 1927 yılında Şumnu'ya dönmesi üzerine kurulmuştur. Almanya'da gençlerin nasıl çalıştıklarını, millete nasıl hizmet ettiklerini gören Hüseyin Bey, Bulgaristan Türkleri arasında milli kültürü geliştirip yaşatacak bir dernek kurmayı düşünmüş, lise ve yüksel öğrenim gören kişilerle konuşup anlaşıp ve Altın Ordu Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Derneğin siyasi hiçbir amacı yoktu. Ancak İntibah'ta Osman Nuri'nin yazıları nedeniyle dernek gözden düşmüş, adının Altın Ordu olması suç olmuş, doğmasıyla ölmesi bir olmuş, şube açamadan kapanmıştı. Dr. Hüseyin Bey şöyle diyordu: Resmi makamlara derneği Altın ordu adıyla takdim şekli yüzünden daha başlangıçta takibata maruz kaldık. Derneğin amacı Bulgaristan Türk'ünün milli, dini, tarihi varlığını korumaktır. Bunun için gerekli tarihi, etnografik belgeleri arayıp bulmak ve muhafazasına çalışmak. Milli ve dini abidelerimizin, camii, mektep, terbiye ocağı, türbe [...] incelenip tespiti, korunmasını sağlamak, mahalli dil ve lehçeleri toplamak, masal ve atasözleri derlemek, gelenek ve adetleri incelemek, folklor araştırmaları yapmak... Bizi yanlış gösterdiler. Bkz. Osman Kesioğlu, Bulgaristan'da Türkler, s. 124.

61 "Kızıl Kuvvet Hal-i Taarruzda", İntibah, 14 Kasım 1930, No: 66, s. 3.

62 Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Kızıl Kuvvet Hal-i Taarruzda", İntibah, 28 Kasım 1930, No: 67, s. 4

63 Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Çizgisiz Bir Karikatür Daha", İntibah, 15 Ekim 1930, No: 64, s. 2.

H. Ahmet'in *Kara Kuvvet* adlı bir cemiyetten bahsetmesi, bununla mücadele edeceğini ilan etmesi ise Osman Nuri'yi adeta çileden çıkardı. Milli Âmale Hizmet [MAH]'in raporlarına göre Kara Kuvvet adlı cemiyet, Bulgar ve fanatik Müslümanlar tarafından kurulmuştu. Osman Nuri ile oğlu Ali Kemal'in de üyesi bulunduğu bu cemiyet, Kemalist Türk gençlerini Bulgar hükümetine ağır suçlamalarla ihbar ediyordu. Bulgaristan Hükümeti'nce son derece serbestlik ve yetki ile donatılan cemiyet üyeleri ondan aldıkları güçle doğrudan doğruya ve açıkça Türkiye aleyhinde çalışıyor, okullarda Arapça öğretimini destekleyip, Türkçe okumak isteyenleri cezalandırıyorlardı.⁶⁴ H. Ahmet de makalesinde bu gerçeklere dikkati çekmişti. Osman Nuri ise *Kara Kuvvet* diye anılan anti-Kemalistleri, *din taraftarânı* olarak andı. Din taraftarlarının her zaman var olacağını, zira davasının hak, dayandığı gücün hakikat olduğunu, saldırgan değil, herkesin hukukuna ve inancına hürmetkâr bulunduğunu belirtti. Ardından da tecavüze tecavüzle karşılık verileceğini vurgulayarak Serbest Cumhuriyet Partisi'ni andı ve İzmir'de yaşanan olayları hatırlattı.

*Din taraftarânı [...] tecavüze tecavüzle mukabele eder. Mukabele-i bilmisil hem kanunun, hem de şeriatın mesag gösterdiği [izin verdiği] ahvaldendir. Halkı dininden, an'anât ve mukaddesatından öyle hemen vaz geçireceklerini zannedenlerin İzmir vukuatı açık havada yıldırım gibi tepelerine inmiştir. Bu biçare beyinsizin hiç olmazsa Türkiye'de cereyan eden bu son hadisattan ders-i ibret alması icab ederdi.*⁶⁵

Sonra hakaretlerini sıralayarak bilindik suçlamaları yineledi.

Sen öyle bir beyinsizsin ki Bulgaristan'da din-i İslâm'ın mümessili bulunan bir baş müftünün dinsizler ile el ele vererek dinsizlik inkılabına taraftarlık edebileceğine aklınca ihtimal veriyorsun. Sen öyle tepesinden vurulmuş bir hastasın ki gözlerin hemen her yerde bir sultan, bir halife görüyor, kendi jurnalciliğini hasta dimağının aksi tesiri ile hâsıl olan bir galat-ı rüyet halinde haşa müftüler tarafından irtikâp edilmekte olduğunu zannediyorsun...

Osman Nuri, H. Ahmet'i ve üyesi bulunduğu Altın Ordu Cemiyeti'ni de cemiyetin ismi ile vurmak istedi. Ortaya attığı şu iddia ile cemiyetin saygınlığını hedef aldı.

*Söz aramızda kalsın ama sen bu Atın ordu adının nereden ve ne için geldiğini acaba biliyor musun? Altın Ordu Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'ın İran'ı, Turan'ı, Çin'i, Horasan'ı ve Rusya'yı yağma ederek oradan gasp ettiği azîm servet ile Rusya'da kurduğu kaçak devletin ismidir. Bu asırda sizler de acaba hangi memleketi yağma etmek suretiyle bu nama kesb-i ihtikak etmeği [hak kazanmayı] kuruyorsunuz? Bulgaristan'daki evkaf-ı İslâmiyeyi değil mi? Lakin avucunuzu yalayınız!*⁶⁶

Osman Nuri, İntibah Türkiye'nin girişimleriyle 1 Kasım 1931'de kapatılınca mücadelesine Dostluk gazetesinde devam etti. Zira 1925'te anti-Kemalist olarak yayın hayatına giren Dostluk, üç yıl sonra Türkiye'den aldığı ödenekle Kemalist olmuş, 1931 yılı sonunda Türkiye bir mali yıldan diğerine geçerken ödeneksizlik yüzünden haracını veremeyince Cemaat-i

64 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 2/C 7, Bt: 5.6.1935.

65 Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Çizgisiz Bir Karikatür Daha", İntibah, 15 Ekim 1930, No: 64, s. 2

66 Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Kızıl Kuvvet Hal-i Taarruzda", İntibah, 28 Kasım 1930, No: 67, s. 4.

İslâmiye'den beslenmiş, 1932 yılından itibaren yeniden anti-Kemalist olmuş, Osman Nuri'yi de yazı kadrosuna eklemişti.⁶⁷ Ancak Türkiye de gazetenin peşini bırakmamıştı. Kasım 1932 tarih ve 209 numaralı sayısında Osman Nuri, Türk'ü, Türklüğe Satan Kim? başlığı ile bir makale yayınlayınca Türkiye'nin müdahalesi geldi. Bir yıl önce benimsedikleri saldırgan tutum nedeniyle Açık Söz'ün ve İntibah'ın kapatılmasını sağlayan İçişleri Bakanlığı aynı gerekçe ve rejimin güvenliği için Dışişleri Bakanlığı'ndan ilgililerin dikkatinin çekilmesini ve gazetenin kapatırılması için gerekli girişimlerin yapılmasını istedi.⁶⁸ Sofya Elçiliği Bulgar Hükümeti nezdinde girişimleri başlatırken Osman Nuri, Rodop gazetesine verdiği yanıtla yazmayı sürdürdü. Zira Rodop, Filibe'deki Muallimler Birliği'ni hedef almıştı. Osman Nuri'nin oğlu Ali Kemal de Muallimler Birliği üyesiydi. Rodop, Birliğin okullarda Türk devriminin yankı bulmasına engel olduğunu iddia edince, Anti-Kemalist Dostluk, Birliğin merkez heyetini savunmuş, buna karşı Rodop da Türk Muallimi başlıklı yazı ile ona yanıt vermişti.⁶⁹ Duman⁷⁰ takma adı ile kaleme alınan bu yazıda pedagojiden ve gereklerinden bahsedilmiş, ardından bugünün Türk muallimi yalnız talim, terbiye muallimi değil, evvela mefkûre ve inkılâp muallimi, ondan sonra tâli derecede terbiye ve tedris muallimidir. Bugünün Türk muallimi Türk'ün muazzam inkılâplarını, saiklerini [nedenlerini], esbâbı mucibesini [gerekçesini] söylemeden, anlatmadan geçemez denilmişti. Duman, aynı zamanda okullarda okutulması gereken kitapların Türk devrimini ve Kemalizm'in ruhunu temsil etmesini, aksi düşünceleri savunan kitapların ya da yazarların okullara sokulmamasını da istemiş, bu arada Osman Nuri'yi yanlış olarak Sevri imzalamakla suçlamıştı. Osman Nuri de işte bu makaleye uzun bir başmakale ile yanıt verdi.⁷¹ Millî ve dinî terbiyeyi kaldırıp atarak okulların birer komünist propaganda ocağı haline getirilmek istendiğini, böylece Bolşevik propagandası yapıldığını savundu. Bahsedilen pedagoji yönteminin Rusya'yı baştanbaşa insan kanına boğduğunu iddia etmekle kalmadı, Türkiye'yi de işaret etti. Duman'ın, aldığı beş on bin leva karşılığında Bulgaristan'daki Müslüman okullarını Kemalizm etiketli Bolşevizm harsına cevelangâh yapabilmek ümidiyle çabaladığını söyledi. Hiçbir ülkenin kendi sınırları içinde yabancı kültürlerin yerleşmesine ve gelişmesine izin vermeyeceğini söyleyerek Bulgaristan'ın güttüğü azınlık politikasına destek verdi. Bulgar hükümetinin azınlık okulları üzerinde denetim hakkının a'zamî olduğunu ve Kemalizm'in Türk okullarına giremeyeceğini savundu. Şöyle diyordu:

Takanoğlu, Bulgaristan Müslümanlarının evlatlarına hangi mefkûreyi, hangi inkılâpçılığı aşılamak için Türk muallimini vazifeten mecbur addediyor? Türk'ün dinini, devletini, tarihini, yaşayışını, yazısını ilh. an'anât ve mukaddesatını ta temelinden yıkıp yok ederek onu bugün Nasrettin Hoca'nın leyleğine⁷² çeviren

67 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 5, Bt: 2.2.1933.

68 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/B3, Bt: 19.11.1932; Bn: 1/B 14, Bt: 18.12.1933.

69 Osman Nuri, yer yer alıntı yaptığı bu makalenin 110 nolu Rodop gazetesinde yayınlandığını belirtiyor. Bkz. Osman Nuri (150), "Beyaz A'faklarda Kırmızı Duman-Takanoğlu'nun Asıl Maksadı Meydana Çıkdı", Dostluk, 16 Aralık 1932, No: 213, s. 1.

70 Duman, Filibe'de yayınlanan Rodop gazetesinin sahibi Mehmet Lütfü Takanoğlu'dur. Gazetesini 1 Nisan 1929'da Kırcaali'de çıkarmıştır. 26 Aralık 1931-31 Mayıs 1934 tarihleri arasında Filibe'de yayınlanmıştır. Türkiye'yi yılmadan savunmuş, Türklerin haklarını müdafaa etmek pahasına Bulgar Hükümeti'ne karşı da cesur yazılar yazmış, gazete Bulgar Hükümeti'nin baskısıyla kapatılmıştır. Mehmet Lütfü Takanoğlu daha sonra Edirne'ye gelerek yaşamını burada geçirmiştir. Bkz. İ. H. T. Oktay, Bulgaristan'da Türk Basını, s. 138.

71 Osman Nuri (150), "Beyaz A'faklarda Kırmızı Duman-Takanoğlu'nun Asıl Maksadı Meydana Çıkdı", Dostluk, 16 Aralık 1932, No: 213, s. 1.

72 Nasrettin Hoca'nın leylek fıkrası şöyle: Hocaya yolda buldukları bir leylek getirmişler. Daha önce hiç leylek görmemiş olan Hoca, uzun gagası ve bacaklarını çok yadırgamış. Tutup bir güzel kesivermiş onları. Sonra da yüksekçe

kızıl inkılâbı mı? Takanoğlu Bulgaristan'daki Müslüman mekteplerinin bir ecnebî harsına propaganda ocağı haline konmasına hangi hükümetin müsaade edeceğini zannediyor? O, sarhoşlukla Bulgaristan'ı Ankara'ya tâbi yahut da böyle bir muallimi yakasından tutup hududun öte tarafına atmaktan aciz mi sanıyor? Bilhassa Bulgaristan'daki Türk mekteplerinin Türk mektebi sıfatıyla değil, Müslüman mektebi namı ile hakk-ı beka-yı kanuniye malik olduklarını ve bunun netayicini düşünebilir mi?

Osman Nuri, Takanoğlu'na meydan okudu: *Sen bu makale ile bana, oğlum Ali Kemal'e ve Filibe'deki Muallimler Birliği Heyet-i Merkeziyesine saldırdığın asıl maksadını ortaya koydun. [...] Fikrinin eri isen meydana çık! Öyle topal köpek gibi uzaklarda, dumanlar arkasında çömeliş de oradan havlama!!!*. Haklı olarak Sevr'i kendisinin imzalamadığına işaret ederken de Ankara'yı anmadan edemedi. Sevr'in, hatta Lozan'ın imzalanmasına neden olanlar, *gözleri kör olasıca* Ankara yaranıymış. Sevr ile Lozan arasında da fark yokmuş, Lozan Antlaşması kötünün iyisiymiş. İki antlaşmayı madde madde karşılaştırmak gerekiyormuş. Millet ancak o zaman *kendisine yıldızlı bir hap gibi yutturulmuş olan Lozan Muahedenamesi'nin* gerçek yüzünü anlayabilecekmış.

Osman Nuri bu çıkışları ile Bulgaristan'ı savunup Türkiye'ye saldırırken, Bulgar hükümeti onu korudu. Türkiye'nin; Dostluk gazetesinin Mehmet Ali'nin Demokrat Fırkası'nın yayın organı olduğuna ve Osman Nuri'nin yazılılarıyla onu desteklediğine dair suçlamalarına Bulgar Hükümeti, 27 Aralık 1932 ve 10 Ocak 1933 tarihlerinde Sofya Elçiliği'ne verdiği iki yanıtla itiraz etti. *Dostluk gazetesinin Demokrat Fırkasının nâşir-i efkârı süsünü takınmasının doğru olmak şöyle dursun, gülünç olduğunu, bahsedilen Osman Nuri imzalı yazının varlığını yeni haber aldıklarını, durumun tekrar etmemesine özen göstereceklerini söyledi, dolayısıyla Türkiye'nin kapatma isteğini geçiştirdi. Dostluk da yayın politikasını değiştirmede. Bunun üzerine Türkiye ikinci bir girişim daha yaptı. Bulgarlar bu başvuruya da gazetenin sahibinin [yani Tahir Nuri'nin] Bulgar tebaası olması dolayısıyla (Açık Söz) Gazetesine yapıldığı gibi cezri harekette bulunamamakta iseler de, önceden yaptıkları gibi tekrar tembihte bulunacaklarını söylemekle yetindiler.*⁷³ Osman Nuri saldırmayı sürdürünce Türkiye bir kez daha müdahale etti. Gazete yine kapatılmadı ama Osman Nuri'ye on beş gün hapis cezası verildi.⁷⁴

Osman Nuri yıllar sonra İskenderiye'de yaşayan firari Dr. Selahattin Ali'ye yazdığı bir mektupla on beş yıldan beri yaşadığı Şumnu'da *Hocalar Birliğini* Kemalizm'e karşı nasıl desteklediğini açıkladı. Mücadelesini başarıya ulaştırabilmek için hükümet nezdinde maddi ve manevi kuvvet ve nüfuzunu kullanarak *Din-i İslâm Müdafileri Cemiyeti* adında bir cemiyet kurduğunu, hocaların haklarını *ateş makaleleri* ile savunduğunu ve Kemalizm'in zararlı tutumlarını Bulgar ileri gelenlerine kalemi ile anlattığını vurguladı.⁷⁵ Bulgarların, Türk okullarını Kemalizm'in etkisinden kurtarmak amacıyla Başmüftü Hüseyin Hüsnü Efendi'ye kurdurttuğu Dini İslâm Müdafileri Cemiyeti'ni sahiplenerek bu cemiyetle bağıni da ortaya koymuş oldu.

bir yere koymuş. Karşısına geçmiş. Yaptığı işten memnun, seslenmiş: -Bak şimdi kuşa benzedin.

73 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 5, Bt: 2.2.1933.

74 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 7, Bt: 17.7.1933.

75 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 6-1/E 7.

1-Sürgünde Örgütsel Çalışmaları

Balkanlardaki muhaliflerin önde gelenlerinden olan Osman Nuri, yalnızca yazıları ile Türkiye'yi hedef almadı. Balkanlar'da, Avrupa ve Ortadoğu'da Türkiye muhaliflerinin kurduğu cemiyetlere, örgütlere, toplantılara da katıldı. Bu nedenle Yunanistan'a özellikle Batı Trakya'ya sık sık seyahatler yaptı. Milletler Cemiyeti'nin 17 Ocak 1930'da ülkeleri dışında yaşayan siyasi göçmenleri destekleme kararı almasının ardından Yüzellilik Yeşilizâde Aziz Nuri'yi de yanına alarak Paris'teki arkadaşları ile birlikte yani Mehmet Ali grubuyla örgütlenmeye gittiler. Yunanistan'daki *Terk-i Siyasi Milletçileri* adına merkezi Selanik'te olmak üzere bir kongre düzenleyip, idare heyeti üyelerini belirlediler. Ardından da Atina'daki Milletler Cemiyeti temsilciliğine resmi başvuru yaptılar. Cemiyet, bir heyet oluşturdukları takdirde kendilerine mali yardımda bulunulabileceğini söyleyince harekete geçtiler. Dr. Max Haber ve Marsel Pion'dan aldıkları yardımla Commission Consultative adı ile bir *Milletçiler Heyeti* oluşturuldu. Paris'te bir kongre düzenleme kararı alarak hazırlıklara başladılar. İşte tam bu sırada Paris'te bulunan Mehmet Ali eşit koşullarda çıktıkları bu yolda lider olduğunu iddia etti, maddi yardımın onun aracılığı ile dağıtılması gerektiğini dillendirdi. Çetin bir kavga başladı. Osman Nuri ve arkadaşları, Mehmet Ali'nin *mali yardımı* duyunca liderliğe soyunduğunu söyleyerek Paris'teki mültecileri temsil eden Nansen Ofisi yetkililerine ardı ardına telgraflar çekti. Mehmet Ali'nin dolandırıcı olduğu, muhaliflerin onu başkan ya da temsilci olarak görmedikleri vurgulandı. Ardından da Mehmet Ali'nin hamleleri geldi. Paris'te onları karalamakla yetinmedi, Romanya, Batı Trakya ve Bulgaristan'da çıkan gazetelerle onlara savaş da açtı. Osman Nuri ve arkadaşlarına verilecek yardım suya düşerken, Mehmet Ali'nin Paris'teki bağlantıları güçlü çıktı, yardımı o aldı.⁷⁶

Osman Nuri'nin, Taşnak Ermenileri ve Bulgaristan'daki Faşist örgüt Trakya Teşkilatı ile de sıkı bağları vardı. 1932 yılı Mart ya da Nisan ayında Türkiye firarilerinin de katılımıyla Yunanistan'da yapılan genel kongreye o da katıldı. Dikkat çekmemek için Makedonya Komitesi binasında düzenlenen kongrede Taşnak delegesi Profesör Tutamyantz ile Jeneral adını kullanan Taşnakların Bulgaristan başkanı Kirkoryan da hazır bulundu. Hedef Türkiye idi. Türkiye'ye karşı ortak bir hareket yapmak ve idare etmek konusunda görüş birliğine varıldı.⁷⁷

Osman Nuri, Balkanlardaki hemen tüm Türkiye karşıtları gibi Türkiye'nin ancak kurulacak güçlü örgütlerle ortadan kaldırılabilmesine inanıyor, ancak bu örgütlenmeyi yapacak mali destek bulmakta sıkıntı çekiyordu. Bu nedenle devrik Hanedan üyelerine de kızgındı. Aziz Nuri'ye gönderdiği mektubunda onlardan kimseyi tanımadığını ve vatan için bir şey beklemediğini söyledi. *Para verip teşkilat halinde bizi yaşatması gerekirken kendi keyif ve sefahatleri için milyarlar feda ediyorlar dedi. Vatan için tek bir girişimde bulunmadıkları için eleştirdi. Öfkesi yalnız Hanedan üyelerine değildi. Türkiye'den kaçıp Bulgaristan'a geldiğinde uzun süre dostluk ettiği Arif Oruç'a da komünistlerle ittifak yaptığı için kızgındı. Gazetesi Yarın'ın Türkiye Amele Fırkası adı altında gizlenen komünist teşkilatın yaygın aracı olduğunu anladıktan sonra tüm ilişkisini kesmişti. Kuşkusuz bunda Arif Oruç'un*

76 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 6-7-8-9, Bt: 7.8.1932. [Osman Nuri, İşkenceci Adil, Tarikatı Salâhiye-i İslâmiye bendelerinden Enmansur Eskişehirli Hoca Mehmet imzalarıyla Kiraz Hamdi'ye yazılan, Kiraz Hamdi'nin de 686 kod adı ile Türkiye'ye gönderdiği mektup]

77 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 5, Bt: 2.8.1932.

Mehmet Ali'nin gazetesinde bazyazar olmasının da etkisi vardı. Arif Oruç gibileri vatan için Mustafa Kemal kadar tehlikeli diyordu. Ciddi iş görecekti kimseyi bulamadığını söyleyen Osman Nuri, yararlanmak için ufak tefek Çerkeslerden başka kimseyi bulamadığından yakınıyor, parasızlıktan dolayı onlarla da ilişkiye geçip bir iş yapamadığından şikâyet ediyordu.⁷⁸

1933 yılı içinde *Kurtuluş* adı ile bir parti kurduğunu, Burgaz'dan Ziya Efendi adlı bir dostuna gönderdiği mektuptan anladığımız Osman Nuri, partisinin İttihatçı, İtilafçı, Kemalist ayrımı gütmediği gibi, din ve milliyet *esirliği* de yapmadığını belirtti. İntikam siyasetinden de uzakmış. *Gelen gideni ezmeye kalkarsa, zaten memleketimizde nadir bulunan kıymetli adamları mahvederek vatani kendi elimizle yıkmış oluruz ki, o vakit bizim de bugünkü Kemalistlerden bir farkımız kalmaz* diyen Osman Nuri ve partidaşları; geçmiş tarihini hükümüne bırakmış, zarara uğrayanların haklarını mahkemelerde aramasını istemiş, kendilerine yapılan her şeyi unutarak geçmişin üzerine sünger çekmiş. Bu nasıl bir süngerse artık Türkiye'ye, Mustafa Kemal'e karşı duyduğu kini ve bu kinle savurduğu uydurmacaları emememiş. Şöyle diyor Osman Nuri:

Bugünkü Kemalist hükümeti artık devam edemez. Bugün memleketin fikren, ahlaken, iktisaden iflas etmiş olduğunu orada yaşayan bütün halk anlamıştır. Bundan başka Dörtlü İttifakı oluşturan İtalya tarafından takip olunan saf Anadolu'nun derece derece bir İtalya sömürgesi haline konulması için İzmir ve Antalya işgal edilmiştir. Bu havalı İtalya'nın genel savaşa katılması için vaktiyle İtilaf Devletleri tarafından İtalya'ya arz edilmiştir. Yunanlıların işgali, İtalya'nın büyüyüp zenginleşmesini kendi zararına olarak gören Fransa ve İngiltere tarafından düşünülmüş bir önlemdir. [...]

Mustafa Kemal bu işgale de razıdır. O'nun zaten Akdeniz'de, Adalar denizinden, sahilden içeriye doğru yüz mil mesafede bulunan kasabalara yüz bin İtalyan göçmeninin işgalini destekleyen bir anlaşması da vardır. Bu anlaşma imzalandığı ve karşılıklı olarak verildiği halde ordunun karşı koyması nedeniyle kuvveden fiile çıkarılmamıştır. [...]

Mustafa Kemal Hükümeti Anadolu hareketinde [...] ne dinî ne de vatanî hiçbir dayanağa sahip değildir. Dinî hayatı mahvedilmiş birinden, vatan hayatı adına hiçbir şey oluşturamamış olan bir halktan hiçbir direniş beklenemez. Bundan dolayıdır ki, Mustafa Kemal bugün hükümet mevkiinden çekilse de, o mevki bizlere bıraksa, tarih önünde sorumluluk korkusu bizi, hükümeti ele almaktan men eder. Zira Balkan Savaşı'nda da böyle olmuştu...

Ancak [...] uyanık ve teşkilatlı bulunmamız gerekir ki, memlekette gerçek bir hürriyet ve demokrasi esaslarına sahip kuvvetli ve milli bir hükümet kurulabilsin. Çıkaracağımız gazete ile amacımız halka, nereye gidildiğini anlayabilecek olana, doğru yolu göstermektir.⁷⁹

Bu son cümleden de anlaşıldığı gibi amacı çıkarmayı planladığı yeni gazeteye sermaye bulmak olan, bu nedenle de *mutaassıp* Ziya Efendi'nin duygularına hitap eden Osman

78 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 11-1/E 12, Bt: 15.8.1936.

79 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/D 2-1/D 3, Bt: 28.7.1933.

Nuri, Kemalist hükümetin kendiliğinden devrilmeye mahkûm olduğunu iddia etti. Şeyh Sait ve Menemen isyanlarını da kanıt olarak sundu. Bu isyanların *kesinlikle dışarıdan gelen bir etki ile yapılmadığını, doğrudan doğruya Türkiye'deki istibdadın doğurduğu bir sonuç* olduğunu iddia etti. Şöyle diyordu:

Her memleket suçluları hakkında ceza kanunları uygular. Fakat dört beş cahil dervişin yaptığı hareketi vesile sayarak birçok ruhani kimseleri cezalandırmak, Rusya'daki Bolşeviklerin ruhani sınıfı söndürmek ve imha etmek için aldığı önlemlerden başka bir şey değildir.⁸⁰

Dr. Selahattin Ali'ye yazdığı mektupta ise derme çatma milliyetlerden bir Fransız milleti yaratan Fransa krallarının tüm eziyet ve keyfi tutumlarını hoş gördüğünü, Mustafa Kemal rejimi de Türkiye'de bunu başarabilseydi, kendi adına uğradığı tüm maddi ve manevi zararlara rağmen O'nu affedebileceğini söyledi. *Kim bilir talih belki de Türk milletini islah için Mustafa Kemal'i meydana getirmiş ve eylem yaşatıyor* dedi. Türkiye'nin sürgün ettiği muhaliflerden de içerde kalanlardan da hoşnut değildi. *Sanki muhalif diye Mustafa Kemal hükümetinin hudud-u millî haricine çıkarmış olduğu bu adamları kavun gibi (Haşa minhuzur) koklayarak seçmişler de dışarıya atmışlar. Bunlar hakikaten ele alınacak kimseler değil. [...] Belki de bu milletin içeride kalanları da aynı derecede ahlaken tefessüh etmiş olsa gerekir,⁸¹* diyordu. Bulgaristan'daki Kemalistlerden de hâlâ son derece rahatsızdı. Hatta onları Bulgar Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Gaspodin Muşanof'a da jurnalledi. Osmanlı zamanında Bulgaristan'a göç eden *sekiz yüz aileyi* dinsiz Kemalist diye tanımlayıp Bulgaristan için zararlı olduklarını savundu. Geri kalan Müslümanların ise *temiz Bulgar kanlı* olduğunu vurguladı.⁸² Deliorman'daki Türklere de rahatsızdı. Kırcaaliler'den umutluydu ama.. Kırcaali Mektebi müdürü olan oğlu Ali Kemal'e yazdığı mektupta; *onları muhakkak ele almaya çalış. Hüsnü hizmetinle kendini tanıttır. Halkın takdirini kazan. İleride o muhitten bir ümidimiz olabilir... Yoksa Deliormanlılar daima eti ile tegaddi ettikleri manda gibi herifler. Onlara asla istinat edilemez.⁸³* diyordu.

Osman Nuri yazılarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlık yolunda attığı adımları 1938 yılına değin kıyasıya eleştirdi. Kurduğu ya da katıldığı örgütlerle dinsiz olarak andığı Kemalist Türkiye'yi yok etmek için var gücüyle çalıştı. Af söylentileri ile bocalamaya başladı. Kısa süre sonra da affedilmenin yollarını aradı.

2-1938 AFFI VE ÜLKEYE DÖNÜŞÜ

Osman Nuri, Yüzelliliklerin affını öngören 1938 Af Yasası'ndan yararlanarak Türkiye'ye dönmüştü. Afla ilgili tasarı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün arzusu üzerine Celal Bayar Hükümeti tarafından hazırlanmış, Haziran'ın ilk haftasında Münir Çağıl'ın [Çorum] başkanlığındaki Adliye Encümeni'nce incelenmeye başlanmıştı. Gerekli gördüğünde İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya ile Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun görüşlerini de alan Encümen, esası değiştirmeyecek küçük değişikliklerin ardından tasarayı onayladı.⁸⁴

80 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1 /C 12.

81 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 6.

82 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 8; Bt: 9.2.1931.

83 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/B 1; Bt: 25.10.1932.

84 "Af Projesi Meclise Gidiyor", Cumhuriyet, 2 Haziran 1938, s. 1-7

27 Haziran 1938’de milletvekillerine dağıtılan tasarının⁸⁵ TBMM’deki görüşmelerine 29 Haziran’da başlandı. Tasarının geneliyle ilgili pek çok milletvekili söz aldı. Karşı çıkanlar olduğu gibi, Türk rejiminin artık yerleşmiş olduğu vurgusu ile affı destekleyenler de oldu.⁸⁶ Son sözü alan Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu Yüzelliliklerin ihanetlerini sıralayan milletvekillerine hak vermekle birlikte, onların çocuklarını düşündükleri için tasarımı hazırladıklarına işaret etti.⁸⁷ Bakanın açıklamalarının ardından o gün yapılan oylamada yasa tasarısı 324 milletvekilinin oyları ile kabul edildi.⁸⁸ Böylece Lozan’da imzalanan 24.7.1923 tarihli Genel Af Beyanname ve Protokolü’nde bahsedilen yüzelli kişilik listede isimleri yazılmış kişiler affedilmiş oldu. Bununla birlikte yasa, ülkeye dönen Yüzellilikleri sekiz yıl süresince kamu haklarından yoksun bıraktı.⁸⁹ Af Yasası 16 Temmuz 1938 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.⁹⁰

Osman Nuri, daha kamuoyunda af söylentileri yayılmaya başladığında İskenderiye’de yaşayan sırdaşı Dr. Selahattin Ali’ye başvurdu. Yazdığı mektupla af hakkındaki düşüncelerini almak istedi. Zira endişeleri vardı.

*Affin umumî olacağı uzaktan uzağa işitiliyor. Olursa şayet, siz ne düşünüyorsunuz? Bu adamlara güvenip gitmek uygun olur mu? Ben kendi hesabıma bunlara güvenemeyeceğim. Çünkü Ruslar da böyle yaptı. Gidenleri ıstıragadan [ustura?] geçirdiler. Berikiler de Rusların yaptıklarını taklit etmekten başka bir şey yapmıyorlar.*⁹¹

Bu olumsuz düşüncelerine karşın Osman Nuri aften hemen sonra ülkeye dönmek için Varna Konsolosluğu’na başvuru yaptı. Konsolosluktan verilen 16 Ağustos 1938 tarihli pasaportla eşi Lütfiye, kızları Hüsniye ve Bedia ile 11 Eylül 1938 günü İstanbul’a geldi, Sirkeci’de Karesi Oteli’ne yerleşti.⁹²

Ülkeye döner dönmez gerçeklerle de yüzleşti; geçim sıkıntısı, düşündüğü başlıca konu oldu. Bu nedenle İçişleri ve Adalet bakanlıklarına yazdığı mektuplarla yirmi beş yıllık memur olduğunu hatırlatarak affın kendisini sekiz yıl boyunca devlet memuriyetinden ve emeklilik hakkından yoksun bırakmasını eleştirdi. Geçmişe dönüp, kendini aklamaya çalıştı: Memuriyet hayatı boyunca lekelenmemiş, siyasetle uğraşmamış. Ayrıcalık kaymakamı iken Millî Mücadele’de ilk kurşunu kendisi atmış, dönemin hükümeti ateşkes emri vermesine karşın ateşi kesmemiş, bu nedenle görevden alınmış. Bolu’da meydana gelen olaylar, aslında kendisinden önceki yönetimden kalmış, çıkan karışıklıkların nedeni Ethem’miş. Düzce’yi basan Ethem kuvvetlerinin birçok kişiyi asması üzerine daha fazla görevini koruyamayacağını anlayarak İstanbul’a gelmiş. Hükümetin kendisini Yunanlara teslim edeceği haberini alınca da bazı emlak işlerini halletmek bahanesi ile 1920 yılı Eylül’ünde

85 Son Posta, 28 Haziran 1938, s. 1.

86 TBMM ZC, D. V, C. 26, s. 473-476.

87 TBMM ZC, D. V, C. 26, s. 481-482.

88 Ancak 399 milletvekilinden 69’u oy vermemek için Meclis’e gelmemiştir. 6 oy da boş atılmıştır. Ali Çetinkaya, Salih Bozok, Cevad Abbas Güre, Kâzım Özalp, Hacim Muhittin Çarıklı, Kâzım İnanç, Mahmut Esat Bozkurt, İsmet İnönü, Refik Şevket İnce, Şeref Aykut, Damar Arıkoğlu gibi Millî Mücadele’ye cephede tanıklık etmiş isimler oy kullanmamayı tercih etmiştir. Bkz. TBMM ZC, D. V, C. 26, s. 483-484; İsmail Soysal, 150’likler, Gür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 145.

89 TBMM ZC, D. V, C. 26, s. 483.

90 Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938, EGM Arşivi, Dn. 12221-1, Bn: 1/A 3.

91 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 8, Bt: 1936.

92 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/G 1, Bt: 16.9.1938.

Bulgaristan'a gitmiş. Yüzellilik listeye neden alındığını bir türlü anlayamadığını belirten Osman Nuri, İçişleri ve Adalet bakanlarından vatan hasretine son verdiği bu günlerde *adil Cumhuriyet hükümetinden Af Yasası*'ndaki kayıtların kaldırılmasını, bu mümkün değilse yargılanmasını, belirlenecek sonuca göre beraat veya mahkûmiyetine karar verilmesini de istedi.⁹³

Ülkeye döndükten sonra Balkanlı soyadını alan Osman Nuri, Fener'e yerleşti. O da ülkeye dönen tüm Yüzellilikler gibi istihbarat tarafından izlendi. 1940 yılında verilen rapora göre *hariçle muhaberesi* görülmedi.⁹⁴ Kazancıyef'ten tercüme ettiği Harp Psikolojisi kitabı 1944 yılında 133 sayılı askeri mecmuanın eki olarak yayınlandı, İstanbul Askeri Matbaası'nda basıldı. Ömrünün son yıllarını Bolu'da geçirdiğini bildiğimiz Osman Nuri'nin ölümü ile ilgili kayda ulaşılamadı.⁹⁵

SONUÇ

Osmanlı Nuri Balkanlı iyi eğitim almış bir Osmanlı aydını olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Gerek aldığı ilk görevlerle gerekse gazeteci kimliği ile istibdat yönetimine karşı durmuş, bu nedenle hapis de yatmıştır. Ne var ki bu duruşunu Osmanlı Devleti'nin toprakları işgal edilirken, Türk milleti yok sayılırken, işgal güçlerince Müslümanlık hor görülürken gösterememiştir. Ayvalık'ta Türk-Müslüman halk mücadele bayrağını açarken o işgalcilere yol göstermeyi, onlarla iş birliği yapmayı tercih etmiştir. İngilizlerin her politikasını benimseyen ve uygulamaya dökmek için var gücü ile çabalayan Damat Ferit'i ve hükümetini hem Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetlerine hem de Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye tercih etmiştir. Bu dönemde Alemdar'da kaleme aldığı yazılarla da bu tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Mutasarrıf olarak atandığı Balıkesir'de Balıkesirlilerin tepkisi nedeniyle barınamamış, Dersim'e ise Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile gidememiş, ancak Damat Ferit bu kez de onu Bolu'ya göndermiştir. Bolu-Düzce ayaklanmalarının baş tertipçilerinden biri olmakla kalmamış, Hilafet Ordusunu bu kentte de kurarak Bolu halkını sindirmiş, yayınladığı beyanname ile Müslümanın Müslümanı öldürmesine zemin hazırlamıştır. Millicilerin ayaklanmaları bastırması, ardından TBMM'yi açarak siyasal gücünü perçinlemesi ile Bolu'dan ayrılmış, önce İstanbul'a ardından Bulgaristan'a giderek yaşamını orada sürdürmeye başlamıştır.

Gönüllü başladığı bu sürgün hayatı 1924 yılında Yüzellilik Liste'ye alınması ile resmileşmiştir. Bulgar vatandaşlığını kabul eden Osman Nuri bu ülkede İntibah, Açık Söz, Dostluk gazetelerinde, Yunanistan'da ise Yarın gazetesinde yazdığı yazılarla hem Kemalist Türkiye ile hem de Bulgaristan ve Yunanistan'da yaşayan Kemalist Türklerle mücadeleye girişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni, kurucu kadrosunu ve Kemalist Türkleri dinsizlikle, Bolşeviklikle, Rusya'nın uydusu olmakla suçlamıştır. Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda attığı devrim adımlarına karşı çıktığı gibi bu adımların Bulgaristan'da benimsenmesine var gücü ile karşı koymuş, Kemalist Türklere yapılan haksızlıklara karşı Bulgar hükümetini

93 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/G 8-9, Bt: 2.9.1942.

94 EGM Arşivi, Dn: 12221-1/4, Bn: 9/E 5, Bt: 28.11.1940.

95 Osman Nuri Balkanlı'nın İstanbul'da vefat ettiğine yönelik kimi yayınlarda yer alan bilgileri Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi doğrulamamaktadır. İstihbarat belgeleri son yıllarını Bolu'da geçirdiğini söylemekle yetinmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Arşivi'nde yapılan araştırmada İstanbul'da vefat ettiğine dair kayıt bulunamamıştır. Bolu Belediyesi ise konuya yeterli ilgiyi göstermemiştir. Ne yazık ki nadiren de olsa kimi bürokratlar bilgi vermek konusunda sıkıntı yaşıyor!

desteklemiştir. Osman Nuri yalnızca gazeteci kimliği ile değil örgütsel çalışmalarıyla da Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef almıştır. Batı Trakya'da Mustafa Sabri ile oğlu İbrahim Sabri nasıl Yunan hükümeti ile iş birliği yaparak Batı Trakya'nın Kemalist Türklerini hukuki haklarından yoksun bırakmak için çaba sarf etti ise bu tavrın Bulgaristan'daki temsilcisi de Osman Nuri Balkanlı olmuştur. MAH'ın raporlarına göre sürgünde İslâmcı ve hilafetçi çalışmalarıyla kendini tanıtan, Türk yerine Müslüman tanımlamasını tercih ederek *Türklük tabirini alçakça sövmek için kullanan*⁹⁶ Osman Nuri Balkanlı 1938 Affından yararlanarak ülkeye döndükten sonra uslanmış, çeviri faaliyetleri ile yaşamını sürdürmüş, siyasete bulaşmamış, gazetecilik de yapmamıştır.

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

Emniyet Genel Müdürlüğü [EGM] Arşivi

Dosya No (Dn): 12222-56, Belge No (Bn): 1/G 8.

Dn: 12222-56, Bn: 1/E 6-1/E 7.

Dn: 12222-56, Bn: 1 /C 12.

Dn: 12222-56, Bn: 1/E 6.

Dn. 12221-1, Bn: 1/A 3.

Dn: 12222-56, Bn: 1/A 3-4, Bt: 19.11.1931.

Dn: 12222-56, Bn: 1/C 8; Bt: 9.2.1931.

Dn: 12222-56, Bn: 1/A 5, Bt: 2.8.1932.

Dn: 12222-56, Bn: 1/B 1, Bt: 25.10.1932.

Dn: 12222-56, Bn: 1/B3, Bt: 19.11.1932

Dn: 12222-56, Bn: 1/C 1, Bt: 24 Ocak 1933.

Dn: 12222-56, Bn: 1/C 5, Bt: 2.2.1933.

Dn: 12222-56, Bn: 1/C 7, Bt: 17.7.1933.

Dn: 12222-56, Bn: 1/D 2-1/D 3, Bt: 28.7.1933.

Dn: 12222-56, Bn: 1/B 14, Bt: 18.12.1933.

Dn: 12222-56, Bn: 2/C 7, Bt: 5.6.1935.

Dn: 12222-56, Bn: 1/E 8, Bt: 1936.

Dn: 12222-56, Bn: 1/E 11-1/E 12, Bt: 15.8.1936.

Dn: 12222-56, Bn: 1/G 1, Bt: 16.9.1938.

Dn: 12221-1/4, Bn: 9/E 5, Bt: 28.11.1940.

Dn: 12222-56, Bn: 1/G 8-9, Bt: 2.9.1942.

B-GAZETELER

Açık Söz(Sofya), Alemdar, Balkanlar'ın Sesi (Filibe), Cumhuriyet, Dostluk (Sofya), Rodop (Filibe), İntibah (Şumnu), Milliyet, Rehber (Sofya), Resmi Gazete, Son Posta, Takvim-i Vekayi, Yarın (İskeçe-Gümölcine),

C- BELGESEL YAYINLAR

96 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 4, Bt: 6.1.1936.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (1989), C. IV, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

TBMM Zabıt Ceridesi (1988), Devre (D) V, Cilt (C). 26, TBMM Basımevi, Ankara.

D-KİTAP VE MAKALELER

Acaroğlu, M. Türker (1990), *Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği (1865-1985)*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul.

[Balkanlı], Ali Kemal (1932), *Yeni Türk Lûgatı*, Temeyyüz Matbaa ve Kitaphanesi, Filibe.

Bayraktar, Bayram (1998), *Ayvalık Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Çetin, Nurten (2010), "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, Konya, s. 149-172.

Çetinkaya, Ali (2012), *Askerlik Hayatım 1916-1922*, (Yay. Haz. O. Şimsek-Z. Dilek), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Erdaha, Kâmil (2001), *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 141; Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul.

Ergeneli, A. Hilmi (1984), "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", (Düzenleyen: Adnan Ergeneli), *Bellekten*, C. XLVIII, S. 189-190, Ocak-Nisan, s. 172.

Halıcı, Şaduman (2020), "Yüzellilikler", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi e-yayını.

Keskioğlu, Osman (1985), *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Konrapa, Mehmet Zekâi (Tarihsiz), *Bolu Tarihi*, Vilayet Matbaası, Bolu.

.....(2009), *Hâtîrâtı Hayâtıyeden Mevkûfiyet Zamanları İsyân Günlerinde Bolu*, (Haz. Hamdi Birgören), Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu.

Oktay, İbrahim Hakkı Tevfik (Tarihsiz), *Bulgaristan'da Türk Basını*, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik, İstanbul.

Osman Nuri, "Çömeliç Uranlardan Geç Kalmış Biri Daha", *İntibah*, 13 Aralık 1928, No: 24, s. 1-2.

Osman Nuri, "Dinsiz Bir Millet Yaşayabilir mi?", *Yarın*, 16 Eylül 1927, No: 6, s. 2.

Osman Nuri, "Dinsiz Bir Millet Yaşayabilir mi?", *Yarın*, 28 Eylül 1927, No: 7, s. 2-3.

Osman Nuri, "Dinsiz Bir Millet Yaşayabilir mi?", *Yarın*, 25 Ekim 1927, No: 9, s. 3-4.

Osman Nuri, "Beyaz A'faklarda Kırmızı Duman-Takanoğlu'nun Asıl Maksudı Meydana Çıkdı", *Dostluk*, 16 Aralık 1932, No: 213, s. 1.

Öz, Baki (1997), *Kurtuluş Savaşı'nda Alevi Bektaşiler*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Selek, Sabahattin (2002), *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Örgün Yayınevi, İstanbul.

Soysal, İsmail (1985), *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul.

Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Yeni Yazı Meselesi", *İntibah*, 13 Ocak 1929, No: 25, s. 1-2.

Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, "Mehmet Celil Hem Kaçıyor Hem Davul Çalıyor", *İntibah*, 9 Şubat 1929, No: 26, s. 2.

- Şimal Yıldızı, “Yeni Yazı Kimlere ve Ne İçin Lazımdır”, İntibah, 25 Şubat 1929, No: 27, s. 2.
- Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, “Mehmet Celil’e Son Sözümüz”, İntibah, 17 Mart 1929, No: 28, s. 3.
- Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, “Çizgisiz Bir Karikatür Daha”, İntibah, 15 Ekim 1930, No: 64, s. 2.
- Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, “Çizgisiz Bir Karikatür Daha”, İntibah, 15 Ekim 1930, No: 64, s. 2.
- Şimal Yıldızı Nâm-ı Diğer Demir Kazık, “Kızıl Kuvvet Hal-i Taarruzda”, İntibah, 28 Kasım 1930, No: 67, s. 4.
- Şimşir, Bilâl N. (1986), *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tırnovalı Osman Nuri, “Osmanlı Devleti Nasıl Bir Hükümete Muhtaçtır”, *Alemdar*, 29 Mart 1920, No: 467-2767, s. 1.
- Tırnovalı Osman Nuri, “Efkâr-ı Umumiye-Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *Alemdar*, 8 Nisan 1920, No: 477-2777, s. 2.
- Tırnovalı Osman Nuri, “İslahata Nereden Başlamak Lazımdır”, *Alemdar*, 10 Nisan 1920, No: 479-1779, s. 2.

BİRİNCİ MECLİS’TE DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜREÇLERİ (1920-1923)

FOREIGN POLICY MAKING PROCESS IN THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY (1920-1923)

Hazal PAPUÇÇULAR*

Geliş Tarihi/Received: 17.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 02.06.2021

PAPUÇÇULAR, Hazal, (2021), “Birinci Meclis’te Dış Politika Yapım Süreçleri (1920-1923)”, Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 57-73.

Öz

Bu çalışma, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Nisan 1920 - Nisan 1923 arasındaki süreyi kapsayan birinci dönemindeki dış politika yapım süreçlerine odaklanmaktadır. Türk tarihyazımında çoğunlukla Birinci Meclis olarak anılan bu meclisin kuruluş amacı ve en önemli görevi kuşkusuz Millî Mücadele’yi yönetip zafere taşımaktır. Bu bağlamda dış politika da meclisin amaçları açısından önemli bir alanı oluşturmaktaydı. Buradan hareketle bu makale, Birinci Meclis çatısı altında İcra Vekilleri Heyeti’nin yürüttüğü dış politikanın mecliste ne şekilde tartışıldığını analiz edip meclisin hangi noktalara özellikle önem atfettiğini ortaya koymaktadır. İlgili literatürde Birinci Meclis, milletvekillerinin kompozisyonu ve meclis hükümeti sisteminin yapısı itibarıyla dinamik ve aynı zamanda içinde birçok tartışmanın yaşandığı bir meclis olarak ortaya koyulmaktadır. Bu çalışma da dış politika alanının bu tartışmalardan azade olmadığını, aksine bu alanın meclis içi tartışmalarda önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu noktada araştırmanın özellikle ortaya koymak istediği üç husus bulunmaktadır. Birincisi, Birinci Meclis’te milletvekillerinin dış politika meselelerini ciddi bir biçimde tartıştığı ve genel olarak siyasette daha küçük bir grup tarafından yönlendirildiği düşünülen dış politika alanında meclisin tamamının aktif görüş bildirdiğidir. Makalenin ortaya koyduğu ikinci husus, meclisin dış politikaya bu denli aktif katılımının dönemin olağan dışı şartlarına ek olarak siyasal sistemin kendisi ile yakından ilgili olduğudur. Bir başka deyişle, meclis hükümeti sistemi yasamayı diğer erklerin üzerinde tuttuğundan dış politika yapımı da – diğer alanlara benzer bir biçimde – milletvekilleri ve İcra Vekilleri Heyeti arasında bir yetki mücadelesine dönüşmüştür. Makalenin altını çizdiği üçüncü husus da dış politikanın meclis içinde bulunan farklı gruplar arasındaki güç mücadelesinden ayrı tutulamayacağıdır. Tartışmaların içeriği ve tarafları meclis içi siyaseti ve muhalefeti özetler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Meclis, Türk Dış Politikası, Dış Politika Yapımı, İkinci Grup, Kurtuluş Savaşı, Lozan*

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, h.papucular@iku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2035-133X>).

Abstract

This study focuses on foreign policy making process in the Turkish Grand National Assembly between April 1920 and 1923, namely, during its first period. The foremost aim of this assembly, which has been called the First Parliament in Turkish historiography, was undoubtedly to lead the National Struggle to victory. Therefore, foreign policy constituted one of the most important realms of the Turkish National Struggle. This study, in this respect, shows the foreign policy related issues that the parliament paid attention to, and the debates around them. In Turkish historiography, the First Parliament has been associated with dynamism and democracy mostly because of its convention system (meclis hükümeti sistemi) and of its political composition. This presentation displays that foreign policy was not an exception regarding the vivid discussions taking place in the parliament. This study has three main assumptions. First, it suggests that the First Parliament actively engaged with foreign policy making, which is usually regarded as the realm of the executive body. Second, it argues that this active involvement stemmed not only from the extraordinary circumstances of the day, but also from the political system itself. In other words, since the convention system formulated the legislative body superior to the executive, the relationship between these two powers turned into a struggle about authority in the Turkish Grand National Assembly, not excluding the area of foreign policy. Third, it emphasizes that all these conflicts inside the parliament cannot be separated from the ordinary politics of the day. The content and specifically the parties of these debates explain this situation well.

Keywords: *Turkish Grand National Assembly, Turkish Foreign Policy, Foreign Policy Making, Second Group, Turkish War of Independence, Lausanne*

Giriş

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı hem Millî Mücadele'nin hem de Türk Devrim Tarihi'nin en önemli dönüm noktalarından bir tanesidir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da başlayan işgallere karşı gelişen Millî Mücadele, kongreler sürecinde giderek artan şekilde ulusal egemenlik kavramını vurgulamış ve bu kavram daha sonra TBMM'nin de temel dinamiğini oluşturmuştur. Anadolu hareketinin baskısıyla İstanbul'da yeniden açılan Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak-ı Millî gibi Millî Mücadele'nin amaçlarını ortaya koyan önemli bir belgeyi ilan edebilmişse de kısa bir süre içinde dağıtılmıştır. İstanbul'un resmî olarak işgal edildiği Mart 1920'de, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin açılacağını bildirmiş ve yapılan hazırlıklar sonrasında da TBMM 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Bu noktadan itibaren Meclis, Millî Mücadele'yi yöneten ve aynı zamanda harekete hukuki bir meşruiyet de sağlayan en önemli kurum olmuştur.

TBMM'deki milletvekilleri hem yeni bir seçimle iş başına gelmiş mebuslardan hem de kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin Ankara'ya gelebilen bir kısmından oluşmuştur. Mecliste kaç milletvekilinin olduğu sorusuna yazında farkı cevaplar verilse de toplam milletvekili sayısının 300'ün üzerinde olduğunu söylemek mümkündür.¹ Farklı meslek gruplarına, sosyo-ekonomik arka plana ve siyasal ideolojiye sahip bu milletvekillerinin çoğunluğunun dönemin standartlarına göre oldukça eğitilmiş olduğu da söylenmelidir.² Belirtilen farklı ideoloji ve görüşler mecliste çok sesli bir ortam yaratmış ancak meclise genel anlamda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-î Hukuk Cemiyeti hâkim olmuştur.³

TBMM Meclis Hükümeti sistemini benimsemiştir. Kuvvetler birliğine dayanan bu sistemde meclis tüm erkleri kendi bünyesinde toplamıştır. Bu sistemin benimsenmesi dönemin olağanüstü koşullarıyla yakından ilişkilidir. Zira özellikle Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'nin gerektirdiği birliği sunabilecek yegâne sistemin bu olduğunu düşünmüştür.⁴ TBMM Millî Mücadele sürecinde ortaya çıkmış ve milletin egemenliğini temsil eden kurum olmuştur. Dolayısıyla meclisin ancak kuvvetler birliği ile ulusal egemenliğin tam anlamıyla temsilcisi olabileceği düşüncesi o dönem baskın çıkmış ve bu sistem ulus devletin kurulması ve saltanatın kaldırılması açısından da elzem görülmüştür.⁵ Bu makalenin de göstereceği üzere, teoride tamamen meclise ait olan yürütme erkinin pratikte İcra Vekilleri Heyeti yardımıyla kullanılması mecliste dönem dönem bazı tartışmalara sebep olmuştur.

Literatürde Birinci Meclis olarak analiz edilen ve 1920-1923 yılları arasını kapsayan TBMM'nin birinci yasama dönemi, bir taraftan askerî mücadeleyi zafere ulaştırmaya çalışırken diğer taraftan hem iç hem de dış siyasete yön vermiştir. Tüm bunların

1 Tarık Zafer Tunaya'nın verdiği sayıya göre TBMM'ye 337 vekil, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu'na göreyse 362 vekil seçilmiş, bu sayı daha sonra 348'e inmiştir. Rıdvan Akın'a göre, kaynaklardaki farklı sayıların sebebi meclisin açılış şartları ile yakından ilgili olup mebus seçilmelerine rağmen meclise katılmayanlar ve daha sonra mebusluktan istifa edenlerle yakından ilişkilidir. Daha fazla bilgi için bkz. Rıdvan Akın, Türk Siyasal Tarihi, 1908-2000, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 106-107.

2 Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 147.

3 Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasal Karakteri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: 23, Sayı: 3-4, 1958, s. 237.

4 Zafer Toprak, Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 30.

5 A.g.e, s. 32.

yanında bu meclis, aldığı kararlar ile imparatorluktan cumhuriyete giden süreç için de anahtar bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda yukarıda da belirtildiği gibi Birinci Meclis, Millî Mücadele döneminin askerî, siyasi ve iktisadi anlatısının içindeki rolü çerçevesinde analiz edilebileceği gibi, hâkimiyet-i milliye gibi Türk modernleşmesi açısından kilit önemi haiz kavramlar üzerinden de incelenebilir. Bu çalışmanın amacı ise, Birinci Meclis'i, özellikle askerî ve iç siyasi gelişmeleri ilgilendiren yazınla kıyaslandığında nispeten arka planda kalmış bir alan olan dış politika açısından değerlendirmektir.

Ancak bu çalışmanın odak noktasını dış politikadaki gelişmeler, Ankara'nın çeşitli ülkelerle olan temasları, katıldığı konferanslar ya da akdettiği antlaşmaların tarihsel anlatısından daha ziyade, meclisteki dış politika yapım süreçleri oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, dış politikaya konu olan olayların mecliste hangi dinamikler üzerinden konuşulduğu ve tartışıldığı, dış siyaseti oluşturmada İcra Vekilleri Heyeti ile meclisteki milletvekilleri arasındaki ilişkinin niteliği bu makalenin temel konusunu teşkil etmektedir. Birinci Meclis'te dış politika yapım ve yönetimine dair çokça yapılan tartışmaları inceleyen bu çalışma büyük ölçüde TBMM zabıtlarına dayanılarak yazılmıştır. Bu bağlamda, Birinci Meclis'te dış politika alanında hem içerik hem de usule dair yapılan tartışmalar bu çalışmada iki çerçevede analiz edilmektedir. Birinci çerçeve, milletvekilleri ve İcra Vekilleri Heyeti arasında dış politika yapımı ve icrasına dair yaşanan yetki çatışmasının incelenmesidir. Bu inceleme, özellikle meclis hükümeti sisteminde meclis ve İcra Vekilleri Heyeti'nin sahip olduğu hak ve görevler bağlamında yapılmaktadır. İkincisi ise dış politika alanında yapılan tartışmaların mecliste yaşanan siyasi çekişmelerle olan ilişkisinin araştırılmasıdır. Bu kısım da özellikle Lozan süreci ele alınarak ortaya koyulmaktadır. TBMM'nin dış siyasetin yapımı ve yönetimindeki yerinin incelenmesi sadece bu makalede ele alınan Millî Mücadele dönemi yazını için değil, dış politikanın aktörleri ya da yapım süreçleri gibi konuların daha geri planda kaldığı Türk dış politikası tarihinin genel literatürü açısından da önemlidir.

Yasamanın Dış Politikadaki Rolü ve Birinci Meclis'in Durumu

Devlet kurum ve erklerinin dış siyasetteki – ve ayrıca güvenlik politikalarındaki – rolü çoğunlukla siyaset bilimciler tarafından farklı açılardan araştırılmaktadır. Bu bağlamda literatürde en fazla incelenen ülkelerden bir tanesi Amerika Birleşik Devletleri'dir. ABD'de dış politika alanındaki yetki ve görevler anayasal olarak kongre ile başkanlık arasında, yani yasama ve yürütme arasında paylaşıldığı için dönem dönem yaşanan rekabet ve sorunlar ilgili literatürde tartışılmaktadır.⁶ Amerikan Kongresi'nin bu durumu istisnai olmak üzere, yasama ve yürütmenin dış politika yapımındaki ilişkisi ve özellikle parlamentoların dış politikadaki rolü ise literatürde genel olarak az çalışılmıştır.⁷ Zira, Raunio ve Wagner'e göre, dış politika çoğunlukla yürütmenin, bir başka deyişle daha küçük ve elit bir grubun kontrolündeki bir alan olarak kabul edilmektedir.⁸ Bu grubun da rasyonel bir biçimde devletin çıkarlarını temsil ettiği düşünülmektedir.⁹ Aynı zamanda, dış politika üzerindeki

6 Örnek olarak bakınız: Robert Zoellick, "Congress and the Making of US Foreign Policy", *Survival*, 1999, Cilt: 41 Sayı: 4, s. 20-41; David Leyton-Brown, "The Role of Congress in the Making of Foreign Policy", *International Journal*, Cilt: 38, Sayı: 1, 1983, s. 59-76; James M. Scott ve Ralph G. Carter, "Acting on the Hill: Congressional Assertiveness in U.S. Foreign Policy", *Congress & the Presidency*, Cilt: 29 Sayı:2, 2002, s. 151-169.

7 Tapio Raunio ve Wolfgang Wagner, "Towards Parliamentarisation of Foreign and Security Policy?", *West European Politics*, Cilt: 40, Sayı: 1, 2017, s. 1.

8 A.g.e., s. 3.

9 Yapılan çalışmalar, dış politika yapımında etkin olan aktörlerin hem devlet hem de kurumsal çıkarları temsil ettiğini belirtmektedir. Peter Shearman ve Matthew Sussex, "Foreign Policy-Making and Institutions", *Institutions*

bu kontrol hızlı karar alma sürecini beraberinde getirmekte ve bunun da ulusların yararına olduğu varsayılmaktadır.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok demokraside dış politikanın giderek artan bir biçimde parlamentolarda tartışıldığı söylenebilir,¹¹ genel kanı hâlâ dış politika alanının yürütmenin ve yürütmenin yetkilendirdiği eğitimli-elit küçük bir gruba ait olduğu şeklindedir.

Türkiye'de siyaset bilimi, siyasi tarih ve dış politika alanında eser veren araştırmacılar da alanı genel olarak yürütme erki açısından incelemektedir. Zaten diğer birçok ülkedeki duruma paralel olarak Türkiye'de de dış politika konusunda en etkili aktörlerin yürütmeye bağlı kurum ve kişiler olduğu düşünüldüğünde bu yönelim çok da şaşırtıcı görünmemektedir. Bu yaklaşımın önemli bir istisnası Mümtaz Soysal'ın 1964 yılında yayımlanan çalışması *Dış Politika ve Parlamento*'dur.¹² Dış politika alanında yasama ve yürütme arasındaki ilişkileri inceleyen bu eserin dış politikanın parlamentoda farklı partiler tarafından sıkça tartışıldığı bir başka dönem olan 1960'larda yayımlanmış olması da anlamlıdır. Bu konunun devlet erkleri arasındaki ilişkiden daha ziyade dış politikada karar alma mekanizmaları bağlamında ve daha güncel şekilde tartışıldığı bir başka istisnai eser de Kesgin ve Kaarbo'nun yazdığı ve parlamentoların dış politikayı ne zaman ve nasıl etkilediklerini TBMM'nin 2003'te reddettiği Irak tezkeresi örneği üzerinden incelediği makedir.¹³

Bu iki alandaki az sayıdaki esere ek olarak meclisin dış politikadaki rolü Türkiye'de literatürde anayasa hukuku bağlamında da incelenmiştir. Örneğin, Seha L. Meray, 1964'te yazdığı "Türk Anayasa Sisteminde Andlaşmaların Görüşülmesi" başlıklı makalesinde, 1961 Anayasası'nı 1921 ve 1924 Anayasaları ile kıyaslayarak yasama ve yürütmenin antlaşmaların görüşülmesi ve imzalanması bağlamındaki yetkilerini incelemiştir.¹⁴ Meray'ın çalışması 1924 Anayasası'nın da aynı 1921 Anayasası gibi antlaşmaların görüşülmesi ve imzalanması yetkisini TBMM'ye verdiğini ancak özellikle de Lozan'dan sonra bu alandaki hâkimiyetin pratikte tamamen yürütmeye geçtiğini belirtmektedir.¹⁵ Eser, Türk dış politikasının ve buna bağlı olarak uluslararası antlaşmaların oluşturulmasında anayasal olarak sorumlu aktörlerin zaman içinde hem teoride hem de pratikte değiştiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Bu makale, "teori" ve "pratik"teki bu ayrımların Birinci Meclis'teki yansımaları gösterecektir. Zaten, konunun tarihsel anlamda en verimli şekilde incelenebileceği dönem, Birinci Meclis'tir. TBMM'nin kuruluş dinamikleri, hedefleri ve şekli hükümeti yaşamayı harici siyasetin yasal bir parçası yapmıştır. Zira, 1920 yılında Ankara'da kurulan meclisin temel dinamiğini ülkeyi kurtarmak oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonucunda oluşan konjonktür, milleti kendi

and Political Change in Russia, derleyen Neil Robinson, Palgrave Macmillan, Londra, 2000, s. 152.

10 Raunio ve Wagner, a.g.e., s.3.

11 Pasi Ihalainen ve Satu Matikainen, "The British Parliament and Foreign Policy in the 20th Century: Towards Increasing Parliamentarisation?", *Parliamentary History*, Cilt: 35, Sayı: 1, 2016, s. 2-3.

12 Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento: Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964.

13 Barış Kesgin ve Juliet Kaarbo, "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision", *International Studies Perspectives*, Cilt: 11, Sayı:1, 2010, s. 19-36.

14 Seha L. Meray, "Türk Anayasa Sisteminde Andlaşmaların Görüşülmesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1964, Cilt: 19, Sayı: 1, ss. 75-88.

15 A.g.e., s. 80-84,

kaderini çizmeye zorlamış ve Türkler geleceği ciddi bir tehlike altında olan toprakları milletin seçilmiş temsilcileri vasıtasıyla kurtarmaya karar vermiştir.¹⁶ Bir başka deyişle TBMM, milletin temsilcisi bir organ olarak Millî Mücadele'yi yönetmiştir. Bu mücadelenin içindeyse hem savaş hem de diplomasi bulunmaktadır. Meclisi diplomasi alanında önemli bir aktör yapan durum ise hem bu olağanüstü süreç hem de yukarıda da belirtildiği gibi anayasal durumdur.

Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu kabul eden 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na göre, hem yasama hem de yürütme yetkisi TBMM bünyesinde toplanmaktaydı. Kanunun ikinci maddesi, "icra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder"¹⁷ demektedir. Güçler birliğine dayanan ve hem yasama hem de yürütme yetkisini bir parlamentoda toplayan bu sistem, yazında genel olarak Fransız Devrimi konvansiyonuna atıfla tartışılmış olup meclis hükümeti sistemi olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Yürütme erkinin pratikte tüm meclis tarafından uygulanamayacak olması ortaya İcra Vekilleri Heyeti'ni çıkarmış olsa da, milletvekilleri genel olarak yürütmenin yasamaya bağımlı ve kudret olarak yasamayla eşit olmadığını altını çizmiştir.¹⁹ Tarık Zafer Tunaya'ya göre, meclis hükümeti sisteminde teorik olarak yasamanın yürütmeye üstünlüğü olsa da pratikte mutlaka bir hükümet yasamadan bağımsızlaşmanın yollarını aramaktadır ve özellikle dış politika sorunları ağır bastığında bu durum belirginleşebilmektedir.²⁰ Tunaya'nın bu önermesi TBMM'nin birinci dönemindeki durumunu iyi bir biçimde yansıtmaktadır. Zira, dönemin özellikleri gereği mecliste bu konuda çok kapsamlı tartışmaların yapıldığı görülmekte, ancak İcra Vekilleri Heyeti'nin ve özellikle de TBMM Reisi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın şahsi ağırlığı dış politika yapımında önemli rol oynamaktaydı.²¹ Bu durum ise, meclisteki milletvekilleri tarafından zaman zaman tartışılmakta ve eleştirilmekteydi. Aşağıda önemli örnekler üzerinden analiz edilecek bu eleştiriler ise hem içerik hem de usule ilişkindi.

Birinci Meclis ve Dış Politika Tartışmaları

Millî Mücadele'yi nihai hedefine ulaştıran askerî zafer olsa da TBMM devleti diplomasiyi asla göz ardı etmemiş, hedeflerine ulaşmak için orduya ek olarak çeşitli diplomasi araçlarını kullanmıştır. Söylemezoğlu'nun da belirttiği gibi, Anadolu'nun işgal altında olması ulusal konuların ve dış politika meselelerinin birbirinden ayrılmasını imkânsız kılmıştır.²² Kısacası, siyasi, idari, askerî ve diplomatik tüm meseleler TBMM'de hararetle bir biçimde tartışılmıştır. Dış politika açısından bakıldığında, kararlar aleni celsede alınırken bu çalışma kapsamında incelenen gizli celselerde her konunun inceliklerle tartışıldığı görülmektedir. Tüm tutanaklarda mecliste dış politika yapımına dair en önemli tartışmaların hem içerik

16 Ridvan Akın, TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 23-24.

17 Anayasa Mahkemesi, 1921 Anayasası: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> (Erişim Tarihi 1.3.2021).

18 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız.: Mehmet Turhan, "Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XLVI, Sayı: .1-2, 1991, s. 453-464.

19 Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürklük, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 268.

20 A.g.e, s.272.

21 Ömer Kürçüoğlu, "'Dış Politika' Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 1, 1980, s. 321.

22 Faruk Söylemezoğlu, İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 96.

hem de meclisin bu süreçteki yerini sorgulayan usule dair olduğu söylenmelidir. Usule dair tartışmalar ise yürütme kuvvetinin de mecliste bulunması ve bunun İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve yetkileriyle çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamdaki en önemli tartışmalardan bir tanesi 1920'nin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Doğu cephesinde Ermenilerle savaştan Türk birlikleri Ekim sonunda Kars'ı da ele geçirerek ilerlemiş ve bunun sonucunda da Ermeniler ateşkes talep etmiştir.²³ Bunun üzerine Doğu Cephesi Komutanlığı birkaç maddeden oluşan mütareke koşullarını 6 Ekim'de Ermeni hükümetine bildirmiştir. Ermeniler bu koşulları kabul etse de 8 Kasım'da TBMM hükümetinin ayrıca gönderdiği barış koşullarını ağır bulmuştur.²⁴ Bunun sonucunda Türk ordusu yeniden taarruz etmiş ve sonrasında Ermeni hükümetiyle tekrardan mütareke yapılarak Gümrü'de barış müzakereleri gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.²⁵

Mütareke ve sulh koşullarının konuşulduğu ve yeniden taarruz durumunun yaşandığı bu dönemde mecliste de bir grup vekil önerge vermiş; savaş ve barışın sadece meclisin kararı dahilinde olduğunu ancak Ermenilerle olan savaş ve barış görüşmelerinde bu durumdan farklı olarak meclisin ikincil konuma düştüğünü belirtmiştir.²⁶ Hariciye Vekaleti Vekili Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) Bey,²⁷ meclise son gelişmelerle ilgili yaptığı açıklamaların ardından İcra Vekilleri Heyeti'nin yaşanan durumla ilgili meclisten bir onay almasına gerek olmadığını söylemiştir. Zira Ahmet Muhtar Bey'e göre, Ermenistan ile şimdiye kadar herhangi bir barış antlaşması imzalanmamıştır. Dolayısıyla da bir harp ilanından ziyade yeniden bir taarruz söz konusudur ve bu sebeple de meclisten bir onay gerekmemektedir.²⁸ Vekile göre hükümet, "*Meclis-i Âli'nin hukukuna bir taarruz değil onun bir emir ve kararını infaz ve vazifesini ifa eylemiştir*".²⁹ Harple ilgili bu açıklamasına ek olarak, sulh teklifi konusunda da meclisin sulh akdetmediğini ancak sulh için bir takım siyasi teşebbüslerde bulunduğu altını çizmiştir.³⁰ Burada önemli görünen bir husus, Muhtar Bey'in vekillere sulhu kabul ya da red edecek kurumun meclis olduğunu ve meclisin de tüm haklarının saklı olduğunu belirtmesidir.³¹

Muhtar Bey'in açıklamaları bazı milletvekilleri tarafından kabullenilirken bazıları tarafından yeterli görülmemiştir. Bu noktada, ortaya çıkan tartışmanın, taarruz, mütareke ya da sulh durumunun içeriğinden daha ziyade meclisin bu politikayı oluşturmadaki hak ve sorumluluğuyla ilgili olduğu söylenebilir. Karahisar mebusu Mehmet Şükrü Bey'in cevaben yaptığı konuşmada meclisin milletin mukadderatına el koyduğunu ve icra kuvvetinin mecliste olması dolayısıyla bu gibi durumlarda herkesin tek tek sorumlu olduğunu belirtmesi de³² meclis ve İcra Vekilleri Heyeti'nin yetki ve sorumluluk çatışmasını göstermektedir.

23 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya, Temel Yayınları, İstanbul, 2017, s. 140.

24 Ömer Erden, "Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:3, 2015, s. 96-97.

25 A.g.e.

26 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İçtima:1, 18.11.1336 (1920), s. 419.

27 Ahmet Muhtar Bey, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in Ankara'da olmadığı dönemde kendisine vekalet etmiştir.

28 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İçtima:1, 18.11.1336 (1920), s. 422.

29 A.g.e.

30 A.g.e, s. 422-423.

31 A.g.e., s. 423.

32 A.g.e., s. 426.

İcra Vekilleri Heyeti bu konuda meclisin yürütme yetkisine karşı çıkmamıştır. Ancak aynı önergedeki bir başka mesele, heyetin bu konudaki görüşlerini ortaya koymak adına oldukça önemlidir. Zira, önergenin eleştirdiği bir başka mesele de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın meclisin onayı alınmadan ve bir açıklama yapılmadan Moskova gibi önemli bir yere elçi olarak atanması olmuştur.³³ Burada Hariciye Vekili, bu konuda meclise bir açıklama yapılmasına gerek olmadığını, zira meclisin memur atama yetkilerini İcra Vekilleri Heyeti'ne verdiğini ve sefirin de nihayetinde bir memur olduğunu belirtmiştir.³⁴ Fakat, bazı vekiller, bu kişinin mebus olması dolayısıyla sefirliğinin meclise bağlı olduğunu iddia etmiştir.³⁵ Maliye Vekili Ferit Bey'in İcra Vekilleri Heyeti'nin de bazı hak ve görevlere sahip olduğunu belirterek eğer bu sorumluluklar heyetin elinden alınırsa bir "anarşi" durumunun ortaya çıkacağını söylemesi,³⁶ yürütmenin kendisini yasamadan ayırıştırma çabasının bir sonucu olarak görülebilir. Bu çatışma, dış politika konularında Birinci Meclis'in seçim kararı aldığı 1923'e kadar artarak sürecektir.

Fakat bu dönemde dış politika alanındaki tek tartışma konusu yürütme erkini kimin ne şekilde uygulayacağı ile ilgili de değildi. Dış politikanın içeriğine dair de birçok tartışma mecliste görülmüştür. Bilindiği üzere, TBMM'nin dış politikada koyduğu en önemli hedefler, işgalleri sona erdirip son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Millî sınırları içerisinde egemenlik sağlamak ve bu egemenliği tam bağımsızlıkla uygulamak olarak özetlenebilir. Bu bağlamda, bu hedeflerle çelişecek bazı gelişmeler olduğunda, mecliste İcra Vekilleri Heyeti'ne yöneltilen eleştiriler de dahil olmak üzere birçok tartışma gerçekleşmiştir. Bunun belki de en önemli örneği aşağıda da görülebileceği gibi Bekir Sami (Kunduh) Bey'in 1921 yılında imzaladığı antlaşmalar olmuştur. Bu antlaşmaların oluşum safhası da yine TBMM'nin çokça tartıştığı Londra Konferansı ile yakından ilişkilidir.

Millî Mücadele süresince, TBMM ordularının aldığı her galibiyet diplomatik müzakereleri beraberinde getirmiştir. Ocak 1921'da Türk kuvvetlerinin kazandığı 1. İnönü Savaşı da bu bağlamda istisnai değildir, zira birçok diplomatik süreci başlatmıştır. Örneğin, bu savaştan sonra Sovyet Rusya ile mevcut diplomatik görüşmeler hızlandığı gibi İtilâf güçleri de Sevr Antlaşması'nın yeniden ele alınması için yeni bir konferans yapılmasına gerek duymuştur.³⁷ Londra Konferansı'nın davet aşaması da TBMM açısından oldukça önemlidir. Bir taraftan, İstanbul'un TBMM'yi Türkiye'nin gerçek temsilci olarak tanınması gerektiği hararetle tartışılmış, diğer taraftan ise mebuslar konferansa katılıp katılmama konusunda görüşlerini beyan etmiştir.³⁸ Sonuç olarak, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in önderliğinde bir heyetin Londra'ya gidip görüşmelere katılması kararı alınmıştır.

Bekir Sami Bey hem bir dizi konferansa katılmış hem de İngiltere, Fransa ve İtalya ile çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalar Türkler ve söz konusu devletler arasında eşitsiz bir ilişki kurarken, bu devletlere iktisadi birtakım ayrıcalıklar da öngörmüştür.³⁹

33 A.g.e., s. 419.

34 A.g.e., s. 423.

35 A.g.e., s. 428.

36 A.g.e., s. 426.

37 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-I: 1919-1980, derleyen Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 187.

38 Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", Gazi Akademik Bakış, Cilt: 3, Sayı: 5, 2009, s. 151-157.

39 Söylemezoğlu, a.g.e., s. 163-164.

Örneğin, Fransa ve İtalya ile yapılan antlaşmalarda, bu iki ülke kuvvetlerinin boşalttıkları yerlerde o ülke vatandaşlarının ekonomik faaliyetlerde üstünlük kazanması söz konusudur.⁴⁰ Atatürk'ün *Nutuk*'ta "*hükümetimizce reddedilen başka bir işlem göremezdi*" dediği bu antlaşmalar TBMM'de de çok sert bir tepki almıştır. Vekiller bu antlaşmaları Misak-ı Millî ve bağımsızlık temelinde tartışmış; Londra'ya giden heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ve İcra Vekilleri Heyeti eleştirilerin hedefi olmuştur. 17 Mart 1921 tarihli meclis gizli oturumunda yapılan tartışmalar milletvekillerinin Millî Mücadele'nin hedefleri ve dolayısıyla da harici siyaset konusunda dikkatli ve kararlı olduklarını gösterir niteliktedir.⁴¹ Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi'nin söyledikleri bu bağlamda iyi bir örnektir:

"Bizim içimizden giden arkadaşlarımız bu mücadeleye niçin atıldık, neye azmettik, bunu tamamen hazmetmeden gitmişler...Yoksa bu memleket millî istiklalini, malî ve askerî istiklalini muhafaza etmeyerek İngilizlerin onurunu, haysiyetini düşünerek bu kadar fedakârlığı ne için ihtiyar etsin?... Fransızlarla akdedilen ahidname o suretle yazılmıştır ki, eğer hakikaten bizim aramızdan giden arkadaşlar ona vaz'ı imza etmişlerse oraya kadar gitmeye hacet yoktu, onu kabul ederlerdi. Bu gürültülere hiç hacet kalmazdı. Dün yalnız bu noktanın tenvirini Hariciye Vekili Beyefendi'den rica etmiştim...Yazdıkları telgraflar, gerekse Adana hakkında aktettikleri muahede memleketin siyasi ve iktisadi ve askeri istiklalini tamamiyle ihlal edecek şekildedir. Hiçbir vakit bu memleket ve millet ve bu meclis bu suretle münakit bir muahedenameyi kabul edemez."⁴²

Söz alan mebusların hemen hepsi, Londra'ya gönderilen heyetin Misak-ı Millî'nin ve aynı zamanda 2 senedir yapılan mücadelenin önemini kavrayamadığının altını çizmiştir. Birinci Meclis'in siyaseten çok parçalı yapısı göz önünde tutulduğunda, Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmaların mebusları yekvücut davranmaya iten ender meselelerden biri olduğu görülmektedir. Hatta Tunalı Hilmi Bey oturumun bir kısmında bu antlaşmaların kabul edilmesini teklif eden biri varsa çıkıp asıl onun konuşması gerektiğini belirterek aslında bu duruma atıfta bulunmuştur.⁴³

Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmalar örneğinde, milletvekilleri bu belgelerin TBMM'nin temel gayeleriyle çelişmesi kadar yapılış şeklini de tenkit etmiştir ki bu durum da yine sistemin meclise verdiği hak ve ödevlerle ilgilidir. Örneğin, aynı oturumda Kırşehir Mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey de bu antlaşmaların kendilerine danışılmadan yapılmasını kürsüye taşımış ve gönderilen delegasyon için "*kendilerini salâhiyeti fevkalâde sahibi olmak üzere âdeta millete hâkim bir vaziyette görmüşler ve kendi zihin ve fikirlerinin kabul ettiğini hiç buradan sormadan, kabul etmek haksızlığını irtikâp etmişlerdir*" demiştir.⁴⁴ Daha sonra konuşan Müfit (Kurutluoğlu) Efendi'nin "*Heyeti Celilenizin Heyeti Vekileden teminat istemesine ihtiyaç yoktur. Meclis kendi ruhundan iktibasen vereceği emri verir*"⁴⁵ demesi ise, yasamanın kendisini yukarıda da bahsedilen yürütmeden üstün tutma anlayışının dış politika alanına yansıyan sadece bir örneğini oluşturmaktadır.

40 Antlaşmaların özeti için bakınız, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 417.

41 Bakınız, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:2, İçtima:2, İnkıat:8, Celse:3, 17 Mart 1337 (1921).

42 A.g.e., s. 5

43 A.g.e., s. 6.

44 A.g.e., s. 5.

45 A.g.e., s. 6.

Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmalar meclisi uzun süre meşgul etmiştir. TBMM'nin 12 Mayıs 1921 tarihli gizli oturumunda, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa hem meclisin hem de İcra Vekilleri Heyeti'nin mutabık kalarak bu antlaşmaları reddettiğini ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in de istifa ettiğini söylemiş;⁴⁶ bu denli tartışma yaratan bir meselede yasama ve yürütme arasında herhangi bir düşünce farklılığı olmadığını vurgulamıştır. Fransızlar için ayrıca bir mukabil teklif hazırlandığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa'dan sonra İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa meclise, eğer ki bu projede meclis ile İcra Vekilleri Heyeti arasında mutabık kalınmayan noktalar olursa bunun da yapılacak tetkikler ile halledileceğini belirtmiştir.⁴⁷ Kısacası Fevzi Paşa, Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmaların ortaya çıkardığı rahatsızlığa benzer bir durumun yaşanmaması için çaba sarf etmiştir. Bekir Sami Bey'den sonra Hariciye Vekili olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in de meclis konuşmalarında çok dikkatli olduğu görülmektedir. Bunun hem Millî Mücadele'nin içinde bulunduğu zorlu dönemeç hem meclisteki kırılğan siyasi dengeler hem de selefinin yaşadıkları ile ilişkili olduğu rahatlıkla öne sürülebilir.

1921'in koşullarında Fransız siyaseti ve kamuoyu Ankara'nın Anadolu'daki savaşta elini giderek güçlendirdiğini, dolayısıyla da Türklerle anlaşmak gerektiğini düşünüyordu.⁴⁸ Bu nedenle de aynı yılın bahar aylarında Fransız politikacı ve diplomat Franklin-Boullion yeni bir antlaşmaya varmak için Türkiye'ye gönderilmişti. Birkaç ay süren müzakereler Sakarya Savaşı'ndan sonra sonuç vermiş ve Fransızlarla Kilikya'da yapılan savaş sona erecek olan Ankara Antlaşması Ekim 1921'e imzalanmıştı.

Türkiye'nin güney sınırını belirleyen bu antlaşma imzalanmadan evvel İcra Vekilleri Heyeti tarafından mecliste tartışmaya açılmıştır. Nitekim, 13 Ekim 1921'de yapılan gizli celse oturumunda Mustafa Kemal Paşa Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmaları hatırlatarak, yeniden aynı durumun yaşanmaması için Fransızlara imza için müspet ya da menfi bir cevap vermeden evvel meclisin antlaşma taslağını müzakere etmesinin doğru olduğunu söylemiştir.⁴⁹ Bu duruş, hem Bekir Sami Bey'in imzaladığı antlaşmaların mecliste oluşturduğu gergin ortamın hem de bu sebeple TBMM hükümetinin dış politika imajının zarar görmesinin bir sonucu olmuştur. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de yukarıda belirtilen ihtiyatlı tavrını bu tartışmalar sırasında da ortaya koymuştur. Ankara Antlaşması'nın taslağının tartışmaya açıldığı meclis oturumunda milletvekillerine hitap ederken antlaşmanın eksiklerinin farkında olduğunu, ancak Millî Mücadele'nin hedefine ulaşması için dostluklara da ihtiyaç duyulduğunu söyleyip sorumluluğun tüm mecliste olması gerektiğinin altını çizmiştir: "*Hariciye Vekaletinin bütün dosyalarının muhteviyatını bilirsiniz. Bilmiyoruz diyenlere karşı gelsinler dosyalar açıktır, her şeyi görsünler. Rica ederim mesuliyeti tarihe karşı, millete karşı yalnız benim üzerime vermeyiniz. Rica ederim arkadaşlar, mesuliyeti hepimiz üzerimize alalım. Karar verelim, ileriye doğru gidelim. Evet veyahut hayır diyelim.*"⁵⁰

Ancak Yusuf Kemal Bey'in meclisteki bu dikkatli tavrı, antlaşmanın mecliste sert bir şekilde tartışılmasının önüne geçememiştir. Milletvekillerinin üzerinde en çok durduğu

46 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:2, İçtima:2, İn'ikat:32, Celse:2, 12 Mayıs 1337 (1921), s. 73.

47 A.g.e., s. 75.

48 Yücel Güçlü, "The Struggle for Mastery in Cilicia: Turkey, France, and the Ankara Agreement of 1921", The International History Review, Cilt: 23, Sayı: 3, 2001, s. 593.

49 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:2, İçtima:2, İn'ikat: 92, Celse:2, 13 Ekim 1337 (1921), s. 313.

50 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:2, İçtima:2, İn'ikat: 91, Celse:2, 12 Ekim 1337 (1921), s. 295.

meselenin sınır olduğu görülmektedir. Sınır müzakere edilirken de ya İskenderun Sancağı'nın Suriye'de kalışı eleştirilmiş ya da çizilen sınırla Türkiye'nin ticarî olarak zarara uğrayabileceği belirtilmiştir.⁵¹ Gizli celsede bu konuda yapılan tartışmalar günlerce sürmüş ve sonunda Mustafa Kemal Paşa duruma ağırlığını koymuştur.⁵² Nihayetinde antlaşma kabul edilmiş ve sonrasında da imzalanmıştır. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın ağırlığı gerekse de Türkiye'nin bir İtilaf devleti tarafından tanınması ve Güney Cephesi'nden Batı Cephesi'ne asker kaydırılabilme imkânı⁵³ meclisteki antlaşma karşıtı tutuma galip gelmiştir.

Yasama ve yürütme arasındaki ilişki özellikle 1922'den sonra daha da çatışmalı bir hale bürünmüştür. Bunun sebepleri meclisin içindeki siyasetle de yakından ilişkilidir ki, bu durum özellikle Lozan Konferansı üzerinden ayrıca bir bölümde ele alınacaktır. Sebepleri ne olursa olsun, 1922'de de bu çatışma kendisini yine dış politikanın hedefleri ve usul üzerinden göstermiştir. Bunlardan bir tanesi 1922 yılında Paris'te toplanan İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye bir mütareke için gönderdiği notaya ilişkindir. Sakarya Savaşı'ndan sonra yeniden hızlanan diplomatik adımlar sonucunda İtilaf Devletleri önce Türk ve Yunan tarafına ateşkes teklifinde bulunmuş, daha sonra da Türkiye'nin yanıtını beklemeden barış şartlarını sıralamıştır.⁵⁴ TBMM hükümeti de buna karşılık kendi şartlarını belirlemiştir. Sonuç olarak bu nota, mütareke ve tahliyenin birlikte incelenmemesi ve teklifin taarruz hazırlığı içinde olan orduyu gevşetme gayesi taşıyan diplomatik bir oyun olarak yorumlanması gibi sebeplerle reddedilmiştir.⁵⁵

Ancak bu karara varılmadan evvel teklifle ilgili meclise bilgi verildiği vakit İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa mütarekenin direkt olarak orduyu ilgilendirdiğini belirtmiştir.⁵⁶ Fevzi Paşa'nın bu sebepten ötürü hükümetin mecliste yapılan müzakereden sonra Başkumandanlık makamının da mütalaasını alacağını söylemesi usul tartışmalarını yeniden alevlendirmiştir.⁵⁷ Bunun üzerine Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, son karar alma merciinin ordu değil meclis olduğunu ve bu sebeple hem hükümetten hem de başkomutanlıktan malumat beklediklerini belirtmiştir:

"Efendim, Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin ifadatından anladığıma göre, bu nota bize tevdi ediliyor ve bunun hakkında müzakerat yapacağız. Bu müzakerattan ordu kumandanlığı, yani ciheti askeriye haberdar edilecek. Bunun üzerine bir formül hazırlayacaklar, bize getirecekler. Şimdi bendeniz anlıyorum ki, iş ters tarafından yapılıyor. Bizim burada iş görebilmemiz ve mütalaa beyan edebilmemiz iş görüp hakkıyla bir karar verebilmekliğimiz için asıl oranın mütalaatını almak lazımdır. Tersinden başlamak lazım değildir. Çünkü mademki kararı katîyi verecek burasıdır... Verebilmesi için her türlü vaziyetten askerî, siyasi her şeyi bilmek lazım gelir."⁵⁸

51 A.g.e., s. 305-310.

52 Güçlü, a.g.e, s. 597.

53 A.g.e., s. 598.

54 Tekin Önal, "İşgalden İhtilale Millî Mücadele Hareketinin Diplomatik Boyutu", Türkiyat Mecmuası, Cilt: 29, Millî Mücadele Özel Sayısı, 2019, s. 116.

55 İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa ile İlişkiler," Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980, derleyen Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 146.

56 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt:3, İçtima:3, Birleşim:14, Celse:2, 24 Mart 1338 (1922), s. 117.

57 A.g.e, s. 117.

58 A.g.e., s. 122.

Mecliste dış politika alanında yaşanan tartışmalarda usulün öne çıkışı siyasal sistemdeki kuvvetler birliği ve bu birliğin içinde yasamanın üstün konumlanması ile yürütmenin zaman içinde güçlenmesinin doğal bir yansımasıdır. Erkler arasındaki bu yetki çatışması zaman içerisinde giderek artmıştır. Ancak, dış politikadaki tartışmalar ve yetki çatışması tamamen siyasi sistemin doğal ve mekanik bir sonucu olarak da açıklanamaz. Aksine, dış politika yapımındaki tartışmalar aynı zamanda mecliste siyaseten yaşanan güç mücadelesi ve siyasi muhalefetle de yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, aşağıdaki bölümde, dış politika yapım sürecinde meclisin konumu özellikle Lozan Konferansı ve siyasi muhalefet üzerinden incelenecektir.

TBMM’de Muhalefet ve Dış Politika Tartışmaları: Lozan Örneği

Birinci Meclis’in dış politika yapımındaki rolü, yasama ve yürütme arasındaki güç çekişmesini gösterdiği gibi, meclis içindeki siyasi çatışmayı anlayabilmek için de önemli bir örnek sunmaktadır. 23 Nisan 1920’de açılan TBMM’yi oluşturan koşullar, farklı sınıflardan gelen ve farklı dünya görüşüne sahip insanların bir arada toplanmasını gerektirmiştir. Kemalistlerin, İttihatçıların, Liberallerin, İslamcılarının ve Sosyalistlerin bir arada bulunduğu parlamentoda birçok meselede farklı sesler yükselmiştir.⁵⁹ Bu sebeple genel kanı Birinci Meclis’in tarihimizin en demokratik meclislerinden biri olduğudur.

Bu siyasi farklılıklar 1921’den itibaren mecliste Birinci ve İkinci olmak üzere iki grubun oluşmasına sebep olmuş ve mecliste siyaset bu iki grup arasında şekillenmiştir. Ahmet Demirel’in de belirttiği gibi, meclisteki iki grubun da hedefi Millî Mücadele’yi başarıya ulaştırmaktı ancak bu iki grubu ayıran temel mesele Mustafa Kemal Paşa’nın başarıya ulaştıkça artan gücü ve otoritesiydi.⁶⁰ Birinci ve İkinci Grup olarak ayrılan TBMM’de, dış politika tartışmaları da giderek bu çerçevenin içine girmiştir. Örneğin 1921’in ilk yarısında Rasih Efendi ve Yahya Galip Bey gibi daha sonraki dönemlerde de Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan milletvekili olacak kişilerin eleştirilerine rastlanmaktadır. Ancak 1922’den sonra, yaşanan sert tartışmalarda yer alan milletvekilleri neredeyse hep İkinci Grup’a mensuptur. Bu bağlamda da en önemli dönüm noktası savaşın kazanılması olmuştur. Zira, 1922’de Büyük Taarruz’un kazanılmasıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa’nın daha da artan gücü ve karizması İkinci Grup milletvekillerinin meclisteki muhalefetini sertleştirmiştir.⁶¹ 1922’den sonra dış politikada izlenen yol üzerine yapılan tartışmalarda bu gruplaşma ve sertleşme ciddi anlamda kendisini göstermiştir. Kısacası dış politika, siyasi gruplaşmaların netleşmesiyle beraber siyasetin bir parçasına dönüşmüş ve siyasal muhalefet de bu süreçte en az sistem kadar önemli bir etmen haline gelmiştir.

Tartışmaların sertliği açısından özellikle Lozan süreci bir dönüm noktasına işaret etmiştir. Konferansa dair ilk tartışma gönderilecek delegelerin seçimine dair yaşanmıştır. İkinci Grup, delegelerin doğrudan meclis tarafından seçilmesi gerektiğini beyan ederken Birinci Grup bu görevin hükümet tarafından ifa edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁶² İkinci Grup’tan Salâhattin (Köseoğlu) Bey’in “gönderilecek murahhaslar kimin murahhaslarıdır”

59 İhsan Güneş, Atatürk Türkiye’sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 127-131.

60 Ahmet Demirel, a.g.e., s. 233-235.

61 Erik Jan Zürcher, The Unionist Factor, The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Assembly, Brill, Leiden, 1984, s. 132

62 Demirel, a.g.e., s. 506.

sorusuna İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in "*Büyük Millet Meclisimizin emniyet ve itimadını haiz Hükümetimiz namına gidiyor*" şeklinde verdiği cevabı büyük bir tartışmayı ateşlemiş ve uzun süren sert bir yetki müzakeresi yaşanmıştır.⁶³ Hatta Salâhattin Bey, hükümet tarafından seçilip meclisin sadece oyunu alarak gidecek delegasyona tam bir biçimde itimat edilemeyeceğini iddia etmiştir.⁶⁴ Bu sebeple de meclisin tamamını temsil edecek bir delegasyonun meclis tarafından seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sonunda heyetin seçilmesi işi hükümete bırakılmışsa da muhalefet vekilleri bu kez de seçilen delegasyonun onaylanması konusunda bir müzakere başlatmıştır. Bu konudaki en şiddetli tartışma ise Rıza Nur'un delegeliği ile ortaya çıkmıştır. Zira kendisinin delegeliği kabul edilmiş olsa da verilen ret oylarının sayıca yüksek olması, muhalefetin delegasyonun kuvvetine dair imalarını beraberinde getirmiştir.⁶⁵

Delegasyonun seçimi ve onaylanmasına dair yaşanan kriz çözüldükten sonra heyetin Lozan'daki hareket tarzına dair beklentiler müzakere edilmiş ve genel olarak Misak-ı Millî, kapitülasyonlar, azınlıklar gibi konularda benzer noktalara atıfta bulunulmuştur. Ancak müzakerelerin tıkanması yeni bir krizi de beraberinde getirmiştir. Konferansın kesintiye uğradığı şubat ayında İtilaf Devletleri Türk delegasyonuna kabul edilemeyecek bir barış taslağı sunmuş ve delegasyon bu taslağa bir karşı-öneri getirerek konferanstan ayrılmıştır.⁶⁶ Konferansa ara verilen dönemde cereyan eden tartışmalarda delegasyon başkanı İsmet (İnönü) Paşa'nın verdiği bu karşı-öneri de meclisin bir bölümü tarafından Misak-ı Millî'ye uygun bulunmamıştır. Rauf Bey'in konferansın zaten kesintiye uğradığına, dolayısıyla bu teklifin de bir bağlayıcılığının olmadığına dair yaptığı açıklamayı yeterli görmeyen İkinci Grup vekilleri, Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in konuşmasında görülebileceği gibi, İcra Vekilleri Heyeti'ni eleştirirken bir taraftan da delegasyonun istifasını istemiştir:

"Arkadaşlarımızın endişesi Heyet-i Vekile'nin dikkatini çekmiş midir? Anlaşılan mesele budur. İsmet Paşa kesinti muhakkaktır dedikten sonra, Meclisçe kabul edilmesi mümkün olmayan mukabil teklifte bulunduğunu evvelki gün zatıalınızın okuduğu Rasih Efendi ile Hüseyin Avni Bey tarafından tekrar edilen bir telgraftan anlaşılmıştır. Meclisçe kabulü şimdye kadar amaçlanan gayeye muhalif bulunan şu teklifleri vermiş olan delegasyonun bu vazifeyi ikmal etmesi imkân haricinde olduğunu dikkate alarak vazifelerine son verilmiş midir? Hükümet ne düşünmüştür? Mesele budur."⁶⁷

Delegasyonun verdiği teklif ve hükümetin bu konudaki duruşu uzun bir süre daha tartışılmıştır. Rauf Bey'in hükümete ve delegasyona karşı yöneltilen bu eleştirilere her şeyin meclisin tasdikine bağlı olduğunu hatırlatması⁶⁸ da İkinci Grup vekillerini yatıştırılamamıştır. Sonunda 6 Mart 1923'te yapılan gizli oturumda Gazi Mustafa Kemal Paşa Lozan'a dair tartışmalara "*...beyefendi diyor ki, delegasyon Heyet-i Vekile'nin vermiş olduğu talimatın*

63 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi: 3, İnikat: 131., Celse:2-3, 2 Teşrinisani (Kasım) 1338 (1922), s.980.

64 A.g.e., s. 988.

65 Taha Akyol ve Sefa Kaplan, Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları, TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanaqları, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 112.

66 Söylemezoğlu, a.g.e., s. 206-207.

67 Akyol ve Kaplan, a.g.e., s. 344. Ayrıca bakınız, TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:3, İçtima: 3, Birleşim: 188, Celse:3, 7 Şubat 1339 (1923).

68 A.g.e.

*aksine hareket etti veyahut dahilinde hareket etti. Bunu söyleyecek siz değil, Heyet-i Vekiledir. Bunu en çok iddia etmek vaziyetinde bulunan zatıalınız değil, Heyet-i Vekiledir*⁶⁹ şeklinde cevap vermiştir. Bu noktada heyetin hükümete olan sorumluluğunun altını çizen bu açıklama yürütmenin pratikteki ayırımına da atıfta bulunmuştur. Dış politikadaki tıkanıklık ve gruplar arası keskin ayırımın sistemin pratikteki evriminde rol oynadığının altı çizilmelidir.

İkinci grubun mecliste hükümeti kıyasıya eleştirdiği bir başka konu ise yeni bir savaş ihtimali olmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nin müzakere olasılığını ortadan kaldıracak herhangi bir adımın sonucunun büyük ihtimal savaş anlamına geleceğini söylemesi bu kez İkinci Grup'tan Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in tepkisiyle karşılaşmıştır. Mehmet Şükrü Bey, daha önce gerekirse savaşılacağını söyleyen hükümetin içinde bulunulan böylesi önemli bir dönemde neden savaş düşüncesinden bu kadar çekindiğini sormuştur.⁷⁰ Mehmet Şükrü Bey örneği, İkinci Grup açısından bakıldığında istisnai bir örnek teşkil etmemektedir. Aksine, Lozan'da müzakereye karşı çıkıp konunun askerî yöntemlerle çözülmesi gerektiği daha sonra Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tarafından da dile getirilmiştir. Ancak konu sadece savaş ya da barış değil, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yapılan muhalefet, bir başka deyişle Ankara'daki siyasettir. Zira, Hüseyin Avni Bey Mustafa Kemal Paşa'dan ordunun başına geçip sınırlara bayrağını dikmesini isterken *Paşa ordunun başına otur, başka işin yoktur*⁷¹ diyerek muhalefetin aslında çokça bilinen Atatürk'ün siyaseten geri çekilmesi gerektiğine dair arzusunu açıklamıştır. Yani 1923 itibarıyla mecliste dış politika yapımı siyasi kamplaşmanın direkt olarak yansıdığı bir başka alana dönüşmüştür.

Lozan konusu mecliste uzun uzadıya tartışılmış ve sonrasında İkinci Grup milletvekilleri seçimlerin yenilenmesini istemiştir.⁷² İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, bunun orduyu zayıflatacağını söylese de⁷³ tartışmalar giderek daha da sertleşmiş, İkinci Grup'tan Ali Şükrü Bey tam da bu dönemde bir cinayete kurban gitmiştir. Hükümet önce güven oyu istemiş sonra ise seçim kararı almıştır. Lozan Konferansı bu bağlamda Birinci Meclis'in son dönemine damgasını vurmuş ve dolayısıyla meclisteki dış politika yapım süreci ve bu sürecin etrafında gelişen tartışmalar da meclis seçimlerinin yenilenmesinde önemli rol oynamıştır. Sonuç olarak, konferansın nihayete erishi ve meclis tarafından onanması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemine kalırken, bu süreçte yaşanan siyasi deneyim bir sonraki dönemin dış politika yapım sürecine de etki etmiştir. Zira, 1923'ten itibaren yürütmenin dış politikadaki yetkileri de artmıştır.⁷⁴ Bu bağlamda Birinci Meclis, özgün koşulları gereği dış politika yapım süreçlerinin içinde aktif olarak yer almış istisnai bir örnek olarak Türk dış politikası tarihinde yerini almıştır.

69 A.g.e., s.675, Ayrıca bakınız, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:4, İçtima:3, Birleşim:6, Celse:3, 6 Mart 1339 (1923).

70 A.g.e., s. 456, Ayrıca bakınız, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:4, İçtima:3, Birleşim:3, Celse:1, 3 Mart 1339 (1923).

71 A.g.e., s. 552, Ayrıca bakınız, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:4, İçtima:3, Birleşim:4, Celse:2, 4 Mart 1339 (1923).

72 A.g.e., s. 587. Ayrıca bakınız, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:4, İçtima:3, Birleşim:5, Celse:2, 5 Mart 1339 (1923).

73 A.g.e., s. 600.

74 Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 321.

Sonuç

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anadolu'nun birçok bölümünün ve başkent İstanbul'un işgal altında olduğu olağan dışı koşullarda kurulmuştur. Millî Mücadele'yi ulusal egemenlik kavramına dayandırarak yöneten bu kurum, içine doğduğu olağan dışı koşulları da yansıtan meclis hükümeti sistemiyle işlemiştir. Yasamayı önem sırasında yürütmeden üstün gören ve erkleri mecliste toplayan bu sistemde, TBMM'nin temel amacı olan Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırma kapsamında her konu mecliste hararetle tartışılmıştır. Ülkenin geleceği konusunda büyük önemi haiz dış politika da TBMM'de en çok tartışılan alanlardan bir tanesini oluşturmuştur. Bu bağlamda bu makale meclisteki bu tartışmalara bakarak Birinci Meclis'teki dış politika yapım süreçlerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Dış politika alanının genel olarak yürütme ve yürütmeye bağlı küçük ve elit bir grubun sorumluluğu altında olduğu ilgili literatürde sıkça tartışılmıştır. Türkiye'deki dış politika yapım ve yönetim süreçleri de bu durumu yansıtmaktadır. Ancak bu makalenin ele aldığı dönem, Türkiye'nin 20. yüzyıl tarihi açısından irdelendiğinde ortaya istisnai bir durum çıkmaktadır. Bu çalışma, bu istisnai durumun sebeplerini analiz edip meclise nasıl yansıdığını aktarmıştır. Çalışmada bu istisnai durumun en önemli sebebi olarak yukarıda da bahsedilen meclisin anayasal sistemi gösterilmiştir. Meclis hükümeti sistemi dönemin olağanüstü ruhuna uygun görünse de teori ve pratikteki ayrım yetki çatışmasını beraberinde getirmiştir. Bu çatışmanın taraflarını diğer her şeyde olduğu gibi dış politika yapım süreçlerinde de yetkili olan meclis ve yasamadan giderek ayrıışan hükümet ile birlikte fiiliyatta çoğunlukla son sözü söyleyen Mustafa Kemal Paşa oluşturmuştur. Bu çatışma, dış politikanın hem özüne hem de usulüne dair yapılan tartışmalarda gözlemlenmektedir.

Bu tartışmaları analiz eden bu makale ayrıca bu çatışmanın basit bir yetki mücadelesi çerçevesinde kalmadığını da göstermiştir. Özellikle 1922'den itibaren mecliste dış politika yapım süreçlerini en çok etkileyen faktör meclisteki siyasal kamplaşma olmuştur. Bir başka deyişle yetki mücadelesi mecliste artan siyasi güç mücadelesi ile beraber ilerlemiştir. Özellikle Büyük Zafer sonrası ve Lozan sürecindeki dış politika tartışmalarının çoğunluğu, Birinci ve İkinci Grup arasında keskinleşen bu ayrımı ve güncel siyaseti birebir yansıtmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi: 18.11.1336

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları: 17 Mart 1921, 12 Mayıs 1921, 12 Ekim 1921, 13 Ekim 1921, 24 Mart 1922, 2 Kasım 1922, 7 Şubat 1922, 3 Mart 1923, 4 Mart 1923, 5 Mart 1923, 6 Mart 1923.

Kitap ve Makaleler

Akın, Rıdvan (2014), *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akın, Rıdvan (2015), *Türk Siyasal Tarihi, 1908-2000*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

Akyol, Taha, Kaplan, Sefa (2014), *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları, TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları*, Doğan Kitap, İstanbul.

- Atatürk, Mustafa Kemal (2005), *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat (2017), *Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Ahmet (2015), *Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erden, Ömer (2015), "Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, s. 93-115.
- Fırat, Melek (2002), "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-I: 1919-1980*, derleyen Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Güçlü, Yücel (2001), "The Struggle for Mastery in Cilicia: Turkey, France, and the Ankara Agreement of 1921", *The International History Review*, Cilt: 23, Sayı: 3, s. 580-603,
- Güneş, İhsan (2017), *Atatürk Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ihalainen, Pasi, Matikainen, Satu (2016), "The British Parliament and Foreign Policy in the 20th Century: Towards Increasing Parliamentarisation?", *Parliamentary History*, Cilt: 35, Sayı: 1, s. 1-14.
- Kara, Bülent (2009), "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 143-170.
- Kesgin, Barış, Kaarbo, Juliet (2010), "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision" *International Studies Perspectives*, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 19–36.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1980), "'Dış Politika' Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: 35, Sayı: 1, s. 309-335.
- Leyton-Brown, David (1983), "The Role of Congress in the Making of Foreign Policy", *International Journal*, Cilt: 38, Sayı: 1, s. 59–76.
- Meray, Seha L. (1964), "Türk Anayasa Sisteminde Andlaşmaların Görüşülmesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: I, ss. 75—88
- Önal, Tekin (2019), "İşgalden İhtilale Millî Mücadele Hareketinin Diplomatik Boyutu", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 29, Milli Mücadele Özel Sayısı, s. 88-126.
- Raunio, Tapio, Wagner, Wolfgang (2017), "Towards Parliamentarisation of Foreign and Security Policy?", *West European Politics*, Cilt: 40, Sayı: 1, s. 1-19.
- Scott, James M., Carter Ralph G. (2002), "Acting on the Hill: Congressional Assertiveness in U.S. Foreign Policy", *Congress & the Presidency*, Cilt: 29, Sayı: 2, s. 151-169.
- Shearman, Peter, Sussex, Matthew (2000), "Foreign Policy-Making and Institutions", *Institutions and Political Change in Russia*, derleyen Neil Robinson, Palgrave Macmillan, Londra.
- Soysal, Mümtaz (1964), *Dış Politika ve Parlamento: Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Söylemezoğlu, Faruk (2011), *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul.

- Toprak, Zafer (2020), *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (2007), *Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1958), "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 23, Sayı: 3-4, s. 227-247.
- Turhan, Mehmet (1991), "Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLVI, Sayı: 1-2, s. 453-464.
- Uzgel, İlhan, Kürkçüoğlu, Ömer (2002), "Batı Avrupa ile İlişkiler," *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1: 1919-1980, derleyen Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zoellick Robert (1999), "Congress and the Making of US Foreign Policy", *Survival*, Sayı: 41, Cilt: 4, s. 20-41.
- Zürcher, Erik Jan, (1984), *The Unionist Factor, The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Assembly*, Brill, Leiden.

1921 ANAYASASI'NIN UYGULANMASINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME VE TESPİTLER

EVALUATION AND FINDINGS ON THE IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTION OF 1921

Ercan ÇELEBİ*

Geliş Tarihi/Received:05.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted:27.06.2021

ÇELEBİ, Ercan, (2021), "1921 Anayasası'nın Uygulanmasına İlişkin Değerlendirme ve Tespitler", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 75-93.

Öz

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme süreci ya da anayasacılık hareketleri Sened-i İttifakla başlamış, fasilalarla Tanzimat, Islahat, I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde devam etmiştir. Kanun-i Esasi ile devletin kuruluşu düzenlenmiş, temel hak ve özgürlüklere yer verilmiş; bununla birlikte Padişahın yetkileri tam anlamıyla kısıtlanamamıştır. Anayasal gelişmeler II. Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmiş; yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri Padişahın müdahale alanından çıkarılmıştır. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan ve Misak-ı Milli'yi kabul eden Osmanlı Mebusan Meclisi, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalini müteakip dağıtılmış ve üyelerinin bir kısmı Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihinde bir beyanname yayımlayarak, yapılacak seçimlerden sonra "salâhiyat-ı fevkalâdeye malik bir meclisin" Ankara'da toplanacağını duyurmuştur. Bu çağrı üzerine gerçekleştirilen seçimlerden sonra 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yerine getirdiği en önemli görevlerden bir tanesi de, 20 Ocak 1921 tarihinde 1921 Anayasası'nı kabul etmiş olmasıdır. 1921 Anayasası ise temel hak ve özgürlükler, yargı kuvveti ve anayasa değişikliği hususunda izlenecek usuller gibi bölümlere yer vermemiş, 23 maddeden oluşan çerçeve bir Anayasa'dır. 1921 Anayasası, Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin kuruluşunu hukukî bir zemine oturtması ve egemenliği millete vermesi bakımlarından önemlidir. Ancak 1921 Anayasası'nın ilgili maddelerinin hemen uygulanması, dönemin şartlarına göre mümkün olmamıştır. Bu durum Canik (Samsun) Mebusu Ahmet Nafiz Bey tarafından 18 Haziran 1921 tarihinde, 1921 Anayasası'nın bazı maddelerinin neden tatbik edilmediğine dair bir soru takririni Meclis Riyaseti'ne vermesine neden olmuştur. Bu çalışmada 1921 Anayasası'nın uygulanması/uygulanabilirliği sorunu, Anayasa'da yer alan milli egemenlik ve mülkî idareye ilişkin maddeleri göz önünde bulundurularak irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de Anayasal Hareketler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası, Milli Mücadele.

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu/Türkiye (ecelebi@kastamonu.edu.tr), ((https://orcid.org/0000-0003-0524-2757)).

Abstract

As it is known, the democratization process or constitutional movements in the Ottoman Empire period started with the Charter of Alliance. This process continued in the Tanzimat (1839), Reform Edicts (1856), and the First and Second Constitutional Periods. The foundation of the state was regulated with Kanun-i Esasi, and fundamental rights and freedoms were included; however, the sultan's powers were not fully restricted. Legislative, executive and judicial powers were removed from the intervention area of the Sultan with the arrangements made in the Constitution in the Second Constitutional Period. The Ottoman Parliamentary Assembly, which gathered in Istanbul on January 12, 1920 and accepted the National Pact, was dissolved on March 16, 1920 following the occupation of Istanbul and some of its members were exiled to Malta. In the face of this situation, Mustafa Kemal Pasha published a declaration on March 19, 1920, and announced that after the elections to be held, "a parliament with extraordinary powers" would convene in Ankara. After the elections held on this call, the Turkish Grand National Assembly was opened in Ankara on April 23, 1920. One of the most important duties of the Turkish Grand National Assembly was the adoption of the 1921 Constitution on January 20, 1921. The 1921 Constitution, on the other hand, is a short Constitution consisting of 23 articles, which did not include sections such as fundamental rights and freedoms, judicial power and the procedures to be followed regarding constitutional amendment. The 1921 Constitution is important in terms of placing the establishment of the Republic of Turkey on a legal basis and giving sovereignty to the nation. But the implementation of the 1921 Constitution seemed difficult given the conditions of the time it was adopted. This situation caused Canik (Samsun) Deputy Ahmet Nafiz Bey to submit a question statement to the Parliamentary Presidency on 16 June 1921 about why some articles of the 1921 Constitution were not implemented. In this study, the problem of the implementation/applicability of the 1921 Constitution has been tried to be examined by taking into account the articles on national sovereignty and civil administration in the Constitution.

Keywords: *Constitutional Movements in Turkey, Grand National Assembly of Turkey, 1921 Constitution, National Struggle.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde demokratikleşme süreci ya da anayasacılık hareketlerinin Sened-i İttifakla başladığı genel kabul gören görüştür. Nitekim Gözler Türkiye'de anayasacılık hareketlerinin, “devlet iktidarının sınırlandırılması ve temel hak ve hürriyetlerin korunması düşüncesi(nden)” hareketle, 1808 tarihli Sened-i İttifakla başlatılması gerektiğini savunur.¹ Bu haliyle Sened-i İttifak, aynı zamanda ilk anayasal belge olarak kabul edilir. Nitekim İttifakta kişi hak ve özgürlüklerine ve insan haklarına atıfta bulunulmuştur. Zulüm ve işkence yasaklanmış, kimseye haksızlık yapılmaması, suçun önceden teyidi, hazine ve devlet gelirlerinin korunması, vergilerin adaletli olması ve yoksulun korunması hususlarına temas edilmiştir.² Bununla birlikte Sened-i İttifak'ta yer alan hükümlerin tarafların (âyanlar ve merkezi otorite) taahhüt ve güvencesine bağlı kalması, hükümlerin uygulanmasını denetleyecek bir mekanizmanın ön görülmemiş olması, Özbudun'un ifadesiyle Sened-i İttifak'ı “ölü doğmuş bir belge” haline getirmiştir. Diğer taraftan Tanör'e göre metnin hukuk diliyle ele alınmaması, belgeyi ortaya koyan Meşveret-i Amme'nin bir yasama organı olmaması, Senet'in bir siyasî bunalımı aşmak amacıyla yapılması ve belirtilen hususların devamlılık arz etmemesi Sened-i İttifak'ın zayıf yanlarını oluşturmuştur.³

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ise 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir. XIX. yüzyıl başlarından itibaren kendisini gösteren Liberalizm, Nasyonalizm ve Sosyalizm gibi fikirler toplumlari derinden etkileyen, ayrıca çalkantı ve karışıklıklara sebep olan fikir akımları olmuştur. Fransız İhtilali sonrasında kendisini gösteren eşitlik, adalet, özgürlük ve milliyetçilik gibi kavramlar ise dönemin toplumlarını etkisi altına almıştır. Şüphesiz bu sayılan fikir akımları ve kavramlar, Tanzimat Fermanı'nın muhteviyatını da direk ya da dolaylı olarak etkilemiştir.⁴ Ferman'da hazırlanacak kanunlara esas olmak üzere can güvenliği, mal, ırz ve namusun korunması, vergilerin ve asker alımının düzenlenmesi, iltizamın kaldırılması, rüşvetin önlenmesi; bu çerçevede hiç kimseye yargılanmadan ölüm cezasının verilmemesi, herkesin malına mülküne istediği gibi tasarruf edebilmesi, bu haklardan Müslim-gayrimüslim bütün tebaanın aynı şekilde yararlanması konularına temas edilmiştir.⁵ Tanzimat Dönemi aynı zamanda kanunlaştırma hareketlerinin de başlangıç noktası olmuştur. Nitekim İslahat Dönemini de kapsayacak şekilde 1880 yılına kadar Yerli (Tedvin) Kanunlar, İktibas (Kodifikasyon) Kanunlar ve Karma Usulü Kanunlar olmak üzere pek çok kanun çıkarılmıştır.⁶

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın muhteviyatını etkileyen Liberalizm, Nasyonalizm ve Fransız İhtilâli sonrasında ortaya çıkan eşitlik, özgürlük, adalet ve milliyetçilik fikirleri, İslahat Fermanı'nın içeriğini de yakından etkilemiştir. Diğer yandan

1 Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Yayın Dağıtım, Bursa, 2018, s. 9.

2 Sina Akşin, “Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt. 16, Sayı: 27, 1992, s. 115-119; Ali Akyıldız, “Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni”, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, 1998, s. 215-220; Zehra Aslan, “Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, International Journal of Social Science, Volume 6, Issue 8, p. 86-89.

3 Aybars Pamir, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt. 53, Sayı: 2, s. 78-79.

4 Yavuz Özdemir-Erol Çiydem-Elif Aktaş, “Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt. 22, No:1, 2014, s. 325-330.

5 Ali Akyıldız, “Tanzimat”, TDV, Cilt. 40, 2011, s. 2-3.

6 Musa Gümüş, “Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, Tarih Okulu, Sayı: XIV, 2013, s. 166-188.

büyük devletlerle olan münasebetler, ekonomik sebepler, 1848 İhtilâli'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri ve Kırım Savaşı, Islahat Fermanı'nın ilan edilme sebepleri arasında sayılabilir.⁷ Gayrimüslim tebaaya yeni haklar verilerek Müslüman tebaa ile eşit seviyeye getirilmesi, böylece batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına engel olmak ve Kırım Savaşı sonrası Paris'te toplanacak olan barış konferansında Osmanlı Devleti lehine kararların alınmasına etkide bulunmak gibi sebepler ise Islahat Fermanı'ndan amaçlanan beklentiler arasındadır. Tanzimat gibi anayasal bir belge olan Islahat Fermanı ile temsil hakkı, yeni ibadethanelerin açılması ve tamiri hususunda gösterilen kolaylıklar, kendi okullarını açma, ekonomik yükümlülük, mülk dokunulmazlığı, devlet dairelerinde memur olma hakkı ve ruhanî reislerin özlük hakları konularında gayrimüslimlere pek çok yeni haklar verilmiş, böylece eşitlik ilkesine dayalı bir devlet yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Islahat Fermanı aynı zamanda bu sayılan özellikleri bakımından Tanzimat Fermanı'nın eksiklerini tamamlayan bir belge olmuştur. Islahat Fermanı başka bir yönüyle de Tanzimat ile Kanun-i Esasi'yi birbirine bağlayan önemli bir görevi de üstlenmiştir.⁸

I. Meşrutiyet'in ilanı (1876) ve ilk Meclis-i Mebûsân'ın toplanması (20 Mart 1876) ve yine II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile 25 Temmuz 1908 de Meclis-i Mebûsân'ın yeniden açılışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve dünyada anayasacılık hareketleri yönünden büyük olaylar olarak tanımlanmıştır.⁹ Kanun-ı Esasi'nin kabulü, Tanzimat Dönemi'yle başlatılan modernleşme sürecinin bir devamı olmuştur. Kanunun hazırlanmasında bir kurucu meclis veya halk temsilcilerinden oluşan bir yasama meclisi rol almadığından, Kanun-i Esasi'nin biçimsel olarak bir anayasa sayılmayacağı ifade edilmişse de, maddî hukuk açısından anayasa kabul edilmemesi için de bir sebep bulunmamaktadır. Kanun-i Esasi, on iki başlık ve 119 maddeden oluşmaktadır.¹⁰ Osmanlı Devleti Memleketleri, Osmanlı Devleti Tebaasının Genel Hukuku, Devlet Vekilleri, Memurlar, Meclis-i Umumî, Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan, Muhakeme, Yüce Divan, Vilayetler ve Çeşitli Maddeler Kanun-i Esasi'nin bölümlerini oluşturmuştur.¹¹ Osmanlı'da Meşrutiyet yönetiminin temelini oluşturan Kanun-i Esasi, kişi hak ve özgürlüklerini de düzenlemiştir. Anayasa, meclisi açma ve kapama, çıkarılacak yasaları onaylama veya veto etme, yasaları yürürlüğe koyma, hükümeti göreve getirme ve görevden alma yetkisini padişaha tanımıştır. Bu durum Padişahın yetkilerinin sınırlandırılmadığını göstermektedir. Uygulama imkânı bulamayan bu anayasa, sadece padişahın var olan yetkilerini yazılı hale getirilmiştir.¹² Kanun-ı Esasi yedi defa değişikliğe uğramış, en köklü değişiklik 21 Ağustos 1909'da yapılmıştır.¹³

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, Sened-i İttifak'tan 1921 Anayasası'nın kabul edildiği döneme kadar padişahın yetkilerinin sınırlandırılması, anayasal ve parlamenter

7 Gül Bülbül, "Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt. 2, Sayı: 2, 1989, s. 159.

8 Musa Gümüş, "Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", Bilig, Sayı: 48, 2008, s. 216, 230.

9 Yücel Özkaya, "Birinci Kanun-i Esasi Ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Layiha", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt. 31, Sayı: 1-2, 1987, s. 397.

10 Mehmet Akif Aydın, "Kanun-i Esasi: 1876 Yılında Kabul Edilen Osmanlı Devleti Anayasası", TDV, Cilt. 24, 2001, s. 329.

11 Mehmet Kayıran-Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt. 1, Sayı: 1, 2017, s. 22.

12 Müzehher Yamaç, "İlk Anayasa (1876 Kanun-ı Esasi)", Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 3, Sayı: 5, 2014, s. 59.

13 Aydın, Kanun-i Esasi, s. 330.

düzene geçiş, temsil, kişi hak ve özgürlüklerinin ve muhalefetin gelişimi gibi hususlarda yaşanan tarihî süreç, Türkiye'de anayasacılık hareketleri bakımından önemli deneyim ve tecrübeler kazandırmıştır.

A-1921 Anayasası: Anayasa'nın Kabulüne Giden Süreç

1-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

1921 Anayasası'nın kabulüne temas etmeden önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş süreci hakkında bilgi vermek, konu bütünlüğü açısından uygun olacaktır. İstanbul ilk olarak 13 Kasım 1918'de, ikinci kez ve resmî olarak 16 Mart 1920'de Müttefiklerce işgal edilmiştir. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan ve Misâk-ı Millî'yi kabul eden Osmanlı Mebusan Meclisi, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalini müteakip dağıtılmış ve üyelerinin bir kısmı Malta'ya sürgün edilmiştir.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa gelişen bu olaylar üzerine 19 Mart 1920'de Vilâyetlere, Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlıklarına bir beyanname yayımlayarak Hilâfet ve saltanatın merkezi olan İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgaliyle birlikte Devletin teşrî, icra ve kaza organlarının işleyemez hale geldiğini, Meclisi Mebusan'ın bu şartlar içinde çalışamayacağını, bu sebeple Saltanat ve Hilâfetin dokunulmazlığını ve bağımsızlığını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek üzere "*salâhiyat-ı fevkalâdeye malik bir meclisin*"¹⁵ Ankara'da toplanacağını bildirmiştir. Bu bildiride aynı zamanda milletvekili intihabı için yapılacak seçimin esaslarını da belirtmiştir.¹⁶ Buna göre seçimlerde livalar esas alınacak, her livadan beş üye seçilecek; her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilebilecek, seçimlere her bölgenin en büyük mülkî memuru başkanlık edecek, seçim gizli oy ve salt çoğunluk esasına göre olacak ve seçimler on beş gün içinde tamamlanacaktı.¹⁷

Mustafa Kemal Paşa yine "*gayet müstaceldir*" kaydıyla Kolordulara, 61. Fırka Kumandanlığına, Refet Beye, Bilûmum Vilâyata, Müstakil Livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri'ne ve Belediye Riyasetleri'ne gönderdiği 21 Nisan 1920 tarihli telgrafıyla, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış programını ortaya koymuştur. Diğer taraftan 22 Nisan 1920'de Umûm Vilâyetlerle Elviye-i Müstakille'ye, Kolordulara, Nazilli'de Miralay Refet Beye, Bursa'da 20. Kolordu

14 Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1920), Cilt. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 408-421; Bilâl N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 160-175; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 428; Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", Belleten, Cilt. LXII, Sayı: 234, 1998, s. 467-494; Tülay Duran, "İstanbul'un İşgali", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt. XI, Sayı: 66, 1973, s. 11-20; Mehmet Okur, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt. XIX, Sayı: 57, 2003, s. 1133-1156; Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt. XVIII, Sayı: 53, 2002, s. 319-372; Can Erdem, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt. XXI, Sayı: 62, 2005, s. 677-693.

15 Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihli beyannamesinin ilk müsveddelerinde "meclis-i müessisan" tabirini kullanmıştı. Bundan amacı "toplanacak meclisin rejimi değiştirmek salâhiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi". Bununla birlikte kendisi bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediği ya da izah etmek istemediği için, halkın yabancı olduğu bir tabirdir diye Erzurum ve Sivas'tan uyarıldığından bu tabirden vaz geçmiştir. Bkz. Atatürk, a.g.e., Cilt. I, s. 421.

16 Gerçekte İstanbul Hükümeti Ankara'da yeni bir meclisin açılmasını bir isyan olarak görmekteydi. İtilaf Devletleri ise Ankara'da açılacak olan meclise sıcak bakıyorlardı. Bkz. Cemal Fedayi, "1920 Seçimleri ve I. Meclis (1920-1923)", 100. Yılında TBMM (Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri), Cilt. I, Ankara 2020, s. 102.

17 Atatürk, a.g.e., Cilt. I, s. 420-422; BCA, 490.1.0.0/34.141.2; Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt. 23, Sayı: 3-4, 1958, s. 229.

Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya, Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beye ve Balıkesir'de 61. Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Beye yayımladığı tebliğde ise 23 Nisan 1920'de Meclis çalışmalarına başlayacağından bu tarihten itibaren “*bilumum makamât-ı mülkîye ve askeriyenin ve umum milletın mercii*” nin Türkiye Büyük Millet Meclisi olacağını bildirmiştir.¹⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü toplanmıştır. En yaşlı mebus sıfatıyla Meclis Başkanlığına seçilen Şerif Bey'in (Sinop) Meclis'i açılış konuşmasından sonra,¹⁹ Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in hangi üyelerden teşekkül edeceğine dair beyanatı dinlenmiş ve daha sonra, Mazbataları Tetkik Encümeni'nin seçimi yapılmıştır. Meclis, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen 92 mebus; biri Yunanistan'dan, diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus ve 19 Mart 1920 tarihli beyannameye göre seçilmiş 232 mebusan oluşmuştur. Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan toplam 337 mebus, 66 seçim çevresinden seçilmişlerdir.²⁰ Meclis'in 24 Nisan 1920 tarihli oturumunda Meclis Başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, daha sonra hükümet teşkili hususunda bir takriri Meclis'e sunmuştur.²¹ 2 Mayıs 1920 tarihli Kanun ile Erkân-ı Harbiye işleri de dâhil olmak üzere 11 vekilden oluşan İcra Vekilleri Heyeti'nin kuruluşu kabul edilmiştir.²²

2. 1921 Anayasası'nın Kabulü

Milli Mücadele yıllarında Batılı emperyalist devletlere karşı Anadolu'da verilen mücadelede, Sovyet Rusya'nın siyasi ve askerî yardımına başvurulmuş ve bu durum Sovyet Rusya ile dostane münasebetlerin kurulmasını sağlamıştır.²³ Buna bağlı olarak Yeşil Ordu, Halk Zümresi, Türkiye Komünist Fırkası, Halk İştirakiyun Fırkası gibi sol akımlar meydana çıkmıştır.²⁴ Yine 1920 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Halk Zümresi'nin de bir üyesi olan Yunus Nadi tarafından *Yeniğün* gazetesinde halkın “*kendi kendisini idare edebilmesine kâfil bir usulün vaz edilmesi*” ve halk idaresi üzerine bir dizi yazı neşredilmiştir. Daha sonra Halk Zümresi, 3 Eylül 1920'de bir Halkçılık Programı yapmış ve bu Program, 8 Eylül 1920'de *Yeniğün* gazetesinde yayımlanmıştır.²⁵ Tesanüt, İstiklâl, Müdafaa-i Hukuk, Halk ve İslahat Gurubuna mensup üyelerin bulunduğu bir komisyonun dört aylık çalışması sonucunda,

18 Atatürk, a.g.e., Cilt. I, s. 431-432; Tunaya, a.g.e., s. 229. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ülkenin işgale uğradığı bu feci şartlarda dahi her şey meşru olmalıydı. Nitekim bu konuda kendisi şu açıklamayı yapmaktaydı: “şimdi, her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara, milletin temayüllerine dayanmakla elde edilir. Türk milleti, esaret ve zilleti kabul etmez. Millet tehlikeyi açıkça görünce en doğru kararı verecektir. Meclis, nazariye değil, bir gerçektir. Gerçeklerin en büyüğüdür. Önce meclis, sonra ordu! Milletin azim ve kararlı yüzbinlerce insan, milyonlarca para demek olan orduyu yaratacaktır”. Bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, Belleten, Cilt. XXIV, Sayı: 96, 1960, s. 646.

19 Konuşma metni için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. I, s. 2.

20 Tunaya, a.g.e., s. 229-230.

21 Bu telifte şu maddeler yer almaktaydı: 1- Hükümet teşkili zaruridir, 2- Muvakkat kaydıyla bir Hükümet Reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kâbil-i tecviz değildir, 3- Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vâzî'ül-yed tanımak umde-i esasıyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi fevkinde bir kuvvet mevcut değildir, 4- Türkiye Büyük Millet Meclisi teşri ve icraî salâhiyetleri câmidir. Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umuru hükümeti rüyet eder. Meclis reisi, bu heyetinde reisidir. Bkz. Kemal Atatürk, Nutuk (1920-1927), Cilt. II, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, s. 438-439; TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. I, s. 38.

22 Atatürk, a.g.e., Cilt. II, s. 439-441; TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. I, s. 184-90.

23 Mehmet Gönübol vd., Olaylarla, Türk Dış Politikası (1919-1973), Cilt. I, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 29.

24 Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925), İletişim Yayınları, 2009, s. 74.

25 İhsan Güneş, “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 20, 2020, Sayı: 2, s. 237.

18 Ağustos 1920'de "*Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye*" başlıklı dokuz maddelik bir tasarı Meclis'e sunulmuş, fakat bu tasarı reddedilmiştir.²⁶

Büyük ölçüde Halk Zümresi Programı'ndan yararlanılarak hazırlanan ikinci bir tasarı, 13 Eylül 1920'de Meclis'e sunulmuştur. Aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin siyasi, içtimaî, idarî ve askerî görüşlerini de içeren ve tarihimizde "*Halkçılık Beyannamesi*" olarak da bilinen bu beyanname, Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis'te okunmuş ve konuyla ilgili bir de takrir vermiştir.²⁷ Meclis'in 18 Eylül 1920 tarihli toplantısında okunan bu beyannamenin, yapılan tartışmalardan sonra her şubeden seçilecek üçer kişiden oluşacak özel bir encümenine gönderilmesi kabul edilmiştir.²⁸ Muvakkat Encümen ise Meclis'in 25 Eylül 1920 tarihli toplantısında belirlenmiştir.²⁹ Karahisar-ı Şarkî Mebusu Memduh Bey ile arkadaşlarının Halkçılık Programı (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası) üzerindeki incelemelerin ne durumda olduğuna ilişkin vermiş oldukları takrire, aynı zamanda Encümen üyesi bulunan Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Beyin vermiş olduğu cevaptan, Encümen'in Hükümet'in teklif ettiği Programı yeterli görmediği, Encümen'in "*Meclis'in malî ve Programı olacak*" şekilde Program üzerindeki incelemesini tamamladığı, bununla birlikte Konya hadiseleri münasebetiyle tasarının Meclis'e intikal ettirilemediği anlaşılmaktadır.³⁰ 18 Kasım 1920 tarihinde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası ve Encümen-i Mahsus Mazbatası'nın müzakeresine geçilmeden önce, mazbata muharriri Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanış süreci ve amaçlarını içeren geniş bir açıklama yapmış, diğer taraftan hazırlanan 21 Ekim 1920 tarihli ve "*Büyük Millet Meclisinin Beyannamesi*" başlığını taşıyan bir bildirin yayımlanmasına karar verilmiştir.³¹ Bu bildiri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş ve görevleriyle ilgili bilgiler, tüm dünya kamuoyuna ilan edilmiştir.

Encümen-i Mahsus tarafından Meclis'e sunulan yasa tasarısı, Mevaddı Esasiye ve İdariye olarak iki bölüm ve 23 maddeden oluşuyordu. Hükümetin Programı'nda yer alan bir kısım maddeler tasarıda yer almazken, bazı maddelerde ise değişiklik yapılmıştır.

26 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 3, s. 313-316.

27 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 4, s. 201.

28 Atatürk, a.g.e., Cilt. II, s. 564. Teşkilâtı Esasiye Kanunu Lâyihası hakkında Meclis'te yaşanan tartışmalar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 4, s. 201-209.

29 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 4, s. 322.

30 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 5, s. 72.

31 "*Büyük Millet Meclisinin Beyanname*Emperyalist devletlerin, Devlet ve milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri neticesinde müdafaa-i meşru'a için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiki kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnen ilan ettiği maksat ve meslekini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi neşr eylemeye lüzum görmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî hudutlar dâhilinde hayat ve istiklalini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklalini yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı kanaatinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklaline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda salâhiyeti Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti manevîyesindedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilat ile kaldırmak yerine refah ve saadet ikame etmeyi başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh, toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesaide, içtimai uhuvvet ve teavünü hâkim kılarak, halkın ihtiyacatına göre teceddüdat ve tesisatı vücuda getirmeye çalışacaktır. Bunun için de siyasi ve içtimai umdelerini milletin ruhundan almak ve tatbikatta milletin temayülât ve ananatını gözetmek fikrindedir. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi, memleketin idarî, iktisadî, içtimai umum ihtiyacatına müteallik ahkâmı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vaz eylemeye başlamıştır. Veminallahütevfiik". (TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 5, s. 414-415).

Müzakereler esnasında Kanun-ı Esasî'nin, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ruhuna aykırı olmayan maddelerinin yürürlükte kalması teklifi ise kabul görmemiştir. Böylece Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, Kanun-ı Esasi ile arasındaki ilişki kesilmiştir.³² Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Ocak 1921 tarihinde 85 Numaralı Kanun ile kabul edilmiştir.³³

Mustafa Kemal Paşa'ya göre Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: *"Meclis'in ve hükümet-i millîyenin vaziyet ve salâhiyetini ve şekl-i mahiyetini tespit ve ifade eden ilk kanundu(r)"*.³⁴ Anayasanın *"Hâkimiyet bila kaydü şart milletindir"* ibaresiyle başlayan 1. maddesi, egemenliği bir şekilde millete vermesi bakımından önemlidir ve anayasa tarihimizde bir dönüm noktasını teşkil eder.³⁵ 1921 Anayasası ile *"Meclis Hükümeti Sistemini"* tercih edilmiştir. Bu durum Kurtuluş Savaşı yıllarının olağanüstü şartlarında hızlı kararlar alabilmek açısından önemlidir. 2. madde ile yasama ve yürütme yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bırakılarak, güçler birliği ilkesi benimsenmiştir. Diğer taraftan bu madde ile temsili demokrasi anlayışı kabul edilmiştir.³⁶ 3. maddede Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti"* unvanını taşıyır hükmü ile kuvvetler birliği ilkesi vurgulanmıştır. Bu madde ile aynı zamanda yeni Türk devleti ilân olunmuş, Osmanlı Devleti yok sayılmıştır.³⁷ 4. madde ile yasa tasarısında milletvekili seçimiyle ilgili reddedilen meslekî temsil yerine, mebusların vilâyetler halkı tarafından seçileceği belirtilmiştir. 5. maddede Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin iki yılda bir yapılacağı, seçilen milletvekillerinin tekrar seçilebileceği ve yeni seçim yapılamaması durumunda ise mevcut heyetin bir yıl daha görev yapabileceği belirtilmiştir.³⁸ 6. maddede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her yıl kasım ayı başında toplanacağı belirtilmiş, 7. maddede ise Meclis'in görevleri sayılmıştır. 8. madde ile hükümetin oluş biçimi düzenlenmiştir. 9. madde Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanına Meclis adına imza atma, İcra Vekilleri Heyeti'nin kararlarını onaylama yetkisini vermiştir. Meclis başkanının aynı zamanda Vekiller Heyeti'nin de doğal başkanı olduğu ifade edilmiştir.³⁹ Kanun'un İdare başlığı altında 10-21. maddeler arasında vilâyetler, kaza ve nahiyelerin tanımı yapılmış ve idareleri hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁰ 22. maddede vilâyetlerin ekonomik ve sosyal ilişkileri bakımından birleştirilerek genel müfettişliklere bağlandığı belirtilmiştir. 23. maddede ise bu müfettişlik bölgelerinin emniyetlerinin sağlanması, işlem ve eylemlerinin denetlenmesi işinin Umum Müfettişlere ait olduğu bildirilmiştir. Anayasaya bir de ayrı bir yürürlük maddesi (madde-i münferide) eklenmiştir.⁴¹

B. 1921 Anayasası'nın Uygulanmasına/Uygulanabilirliğine Etkide bulunan Faktörler

1. Meclis'in Anayasa'nın Uygulanmasındaki Denetim ve Kontrolü

1921 Anayasası'nın uzun tartışmalar ve müzakereler sonrasında 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmesinden sonra, Anayasa'nın ilgili maddelerinin uygulanması hususunun

32 Güneş, a.g.m., s. 241-243; Gözler 1921 Anayasası'nın Kanun'ı Esasiyi yürürlükten kaldırmadığını belirtir. Bkz. Gözler, a.g.e, s. 24.

33 Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337, s. 89-91.

34 Atatürk, a.g.e., Cilt. II, s. 564.

35 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 5, s. 417.

36 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 2, s. 321-324.

37 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 2, s. 439.

38 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 5, s. 433-438.

39 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 5, s. 415.

40 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 6, s. 359-362.

41 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 5, s. 369; TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 7, s. 249-337.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerince de yakından takip edildiği ve bu konuda hassas davranıldığı görülmektedir. Bunun bir örneği, Canik Mebusu Ahmet Nafiz (Özalp) Bey'in,⁴² Meclis Riyaseti'ne vermiş olduğu bir sul takririnde görülmektedir. Nitekim Ahmet Nafiz Bey, 1921 Anayasası'nın 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmesinden yaklaşık beş ay sonra, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tatbik edilmemesinin sebepleriyle, tatbiki için şimdiki kadar ne tür bir muamelâta başvurulduğuna dair bir sul takririni Meclis Riyaseti'ne vermiştir. Sul takriri şu şekildedir:⁴³

“Riyaset-i Celileye

Heyet-i Celilece uzun müzakereden sonra kabul edilmiş Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun şimdiki kadar tatbik edilmemesi esbabını ve tatbiki için şimdiki kadar ne gibi muamelâta tevessül edilmiş olduğunu Heyet-i Vekile'den şifahen sul ederim.

Canik Mebusu

18Haziran1337

Ahmed Nafiz”

Ahmet Nafiz Beyin sul takriri Meclis'in 30 Haziran 1921 tarihli 41. içtima'nda cevaplanması için Heyet-i Vekile'ye sevk edilerek,⁴⁴ verilecek cevabın Nizamnâme-i Dâhili'nin 110. maddesi gereğince ilk ruznâmeye dâhil edileceği bildirilmiştir.⁴⁵ Daha sonra İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden Vekâletlere çıkarılan bir yazı ile Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun “şimdiki kadar tatbik edilen kısmıyla, tatbik edilemeyen mevadının ve esbabının sür'at-i iş'arı”⁴⁶ talep edilmiştir.

İcra Vekilleri Heyeti, 7 Aralık 1921 tarihinde Vekâletlerden gelen cevapları Meclis Riyaseti'ne göndermiştir. Bu süre zarfında biri 30 Ekim 1921 ve ikincisi 9 Kasım 1921 tarihinde olmak üzere ilgili Vekâletler cevap vermeleri hususunda iki defa uyarılmıştır.

Dâhiliye Vekâleti 18 Temmuz 1921 tarihli cevabî yazısında Teşkilât- Esasiye Kanunu'nun tatbikinin “bu kanun ile kabul olunan esasata tevfikân şua'bat-ı muhtelifeye ait kavaninin peyderpey tanzim ve tatbikine mütevakkıf olduğu(nu)” belirttiği gibi, vilâyetler idaresine dair tanzim edilen kanunun 18 Aralık 1920 tarih ve 9293/1071 ve 22 Aralık 1920 tarih ve 9817/1149 numaralı tezkereyle takdim olunduğunu ve Büyük Millet Meclisi'nde müzakere edilmeye başlandığını, 11 Temmuz 1921 tarih ve 6/914 numaralı tezkere ile iade

42 Ahmet Nafiz (Özalp) Bey 1889'da Konya'nın Ilgın ilçesinde doğdu. Konya Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Farklı tarihlere Konya ili Muhasebe Kalemi Kâtipliği, Sanayi Mektebi Kâtipliği, Nevşehir İdadisi Resim Öğretmenliği, Yıldızeli ve Canik Bidâyet Mahkemesi Müdde-i Umûmîliği ve Samsun 32. Fırka Adli Müşavirliği görevlerinde bulundu. Daha sonra I. Dönem Canik Milletvekili seçildi. Memurin Muhâkemâti Tetkik Heyeti Reisliği yapmış, Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi Üyeliği'ne seçilmişse de gitmemiştir. Bkz. TBMM Albümü, Cilt. I (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 19. 1921 yılı Mayıs ayında Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulunca muhalefette kalarak II. Grup'ta yer alan Ahmet Nafiz Bey, milletvekilliği döneminde 12'si gizli oturumda olmak üzere toplam 90 konuşma yapmış, 5 soru ve 2 gensoru önergesi vermiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kemal Arslan, I. ve II. Dönem TBMM'de Samsun (Canik) Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1927), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 122. Ahmet Nazif Bey ayrıca İzmir Suikastı ile ilgili olarak yargılanmışsa da daha sonra berat etmiştir. Bkz. Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, Cilt. I-II, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s. 446-450.

43 BCA, 30.10.0.0/5.28.20.

44 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 2, C. 11, s. 65.

45 BCA, 30.10.0.0/5.28.20.

46 BCA, 30.10.0.0/5.28.20.

olunan Müfettiş-i Umûmilikler Kanun Layihası'nın ise yeniden tanzime muhtaç olduğunu bildirmiştir. Adliye Vekâleti ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kendiliğinden tatbikinin mümkün olmadığını, bu sebeple her bir maddesi için ayrı ayrı kanun neşri lâzım geldiğini, Müfettiş-i Umûmilik ve Nevahi Kanunları'nın Meclis'te müzakere edilmekte olduğunu, bu sebeple “şimdilik yeni bir teklifte bulunmanın *münasip görülmediğini*” ifade etmiştir. Nafia Vekâleti ise mahalli hizmetlerin Meclis-i Umûmîlerle, Vilâyat Şuraları tarafından seçilen bir reis ile üyelerden oluşan Encümen-i Daimîler tarafından yerine getirildiğini, Müfettiş-i Umûmilikler henüz oluşmadığından, Nafia Müfettişliği'nin ise Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından kaldırılmış bulunmasından dolayı, teftiş işlerinin şube müdürleri vasıtasıyla icra ettirilmekte olduğunu bildirmiştir. Diğer taraftan Hariciye Vekâleti 25 Temmuz 1921, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği 3 Kasım 1921, Maarif Vekâleti 3 Kasım 1921, Müdafaa-i Milliye Vekilliği 4 Kasım 1921, Maliye Vekâleti 5 Kasım 1921, Şer'îye ve Evkâf Vekâleti 15 Kasım 1921 ve İktisat Vekâleti ise 15 Kasım 1921 tarihli cevabî yazılarında “*Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kendi Vekâletlerini doğrudan ilgilendiren herhangi bir maddesinin bulunmadığını*” ifade etmişlerdir.⁴⁷

Ahmet Nafiz Beyin 1921 Anayasası'nın uygulanmasına ilişkin Meclis Riyaseti'ne vermiş olduğu yukarıda bahis konusu edilen sual tavrı bize, Anayasası'nın uygulanması sürecinin Meclis üyelerince de yakından takip edildiğini göstermektedir.

2. Meclis'in Yapısı ve Kanun Çıkarmada Yaşanan Zorluklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel yapısı, istenilen kanunların çıkarılmasında bir takım sorunların yaşanmakta olduğunu göstermektedir. Nitekim o döneme göre hayli kabarık sayılabilecek ve toplam 337 mebustan oluşan Meclis'ten kanunların çıkarılmasında pek çok zorluklar yaşanmıştır. Her şeyden önce Meclis Meşrutiyet döneminin çeşitli siyasî parti ve cemiyetlerinin mensuplarını bir araya toplamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yurdun düşman işgalinden kurtarılması gibi geniş bir amaç etrafında birleşmiş olmakla birlikte, bu durum Meclis'te çeşitli telâkkilerin ortaya atılmasına ve hiziplerin kurulmasına da engel olmamıştır.⁴⁸ 1921 Anayasası'nın kabulü ve yorumlanması sürecinde Meclis içerisinde Tesanüt, İstiklâl, Müdafaa-i Hukuk, Halk ve İslahat Zümresi gibi bir takım gruplar ortaya çıkmıştır. Bu grupların dışında bazı küçük grupların da faaliyet gösterdikleri görülmüştür.⁴⁹

1921 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra, Meclis'teki hizipleşmeler yoğunlaştığı için, bu durum aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yasa çıkarmayı da güçleştirmiştir. Bu durum ancak 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu ile çözülmeye çalışılmıştır.⁵⁰ Diğer taraftan Meclis'in çalışmalarına bir düzen vermek amacıyla 10 Mayıs 1921'de Müdafaa-i Hukuk Gurubu kurulmuş, Temmuz 1922'den itibaren ise II. Grup örgütlü bir şekilde Meclis'teki yerini almıştır.⁵¹ Bu sebeple 1921 Anayasası'nın

47 BCA, 30.10.0.0/5.28.20.

48 Tunaya, a.g.e., s. 237-238.

49 Atatürk, a.g.e., Cilt. II, s. 593-595.

50 Kanun'a göre her livadan 5 temsilci hesabıyla milletvekili toplamının yarısından bir fazlası olan 166 sayısı, yeter sayısı olarak kabul edilmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, Cilt. 3, s. 555-557.

51 Fatma Yurttaş Özcan, “Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefet: İkinci Grup”, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, 2011, s. 43.

uygulanması sürecinde Anayasa'nın ilgili maddelerini destekleyen ek kanun maddelerinin çıkarılmasında sorunlar yaşanmıştır.

3. Askerî ve Siyasî Olaylar

1921 Anayasası'nın kabul edildiği dönemde Millî Mücadele bütün hızıyla devam etmekteydi. Ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve askerî şartlar, gerçekte 1921 Anayasası'nın genel anlamda uygulanmasına da imkân vermemekteydi. I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en önemli görevi her şeyden önce yurdun düşman işgalinden kurtarılmasını sağlamaktı.⁵² Anayasa'nın kabul edildiği dönemde her ne kadar I. İnönü Savaşı'nda elde edilen zafer ve Çerkez Ethem olayının son bulması, Anayasa'nın kabulünü kolaylaştırmışsa da,⁵³ Batı Cephesi'nde Yunan, Güney Cephesi'nde ise Fransız kuvvetleriyle olan mücadeleler devam etmekteydi. 6 Ocak 1921'de Yunan ileri harekâtıyla başlayan ve Köprühisarı, İnegöl, Bozöyük ve İnönü'de cereyan eden I. İnönü Savaşı, Türk kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlanmıştı.⁵⁴ İnönü'de elde edilen Türk zaferi Müttefiklerin Sevr üzerinde yeni bir takım düzenlemeler yapması zorunluluğunu ortaya çıkarmış, bununla birlikte 23 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'ndan her hangi bir sonuç çıkmamıştır. Londra Konferansı'nın perde arkası görüşmelerinde ise yeni bir Yunan taarruzunun kararı alınmıştır.⁵⁵

II. İnönü Savaşı öncesi 9 Mart 1921'de Rusya'da bulunan Afgan Heyeti'yle bir dostluk anlaşması, 16 Mart 1921'de ise Rusya ile Moskova Anlaşması imzalanmıştır.⁵⁶ Her iki anlaşma, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin itibarını artırmıştır. 23 Mart 1921'de Yunan kuvvetlerinin taarruzuyla başlayan II. İnönü Savaşı, 27 Marttan itibaren şiddetli çarpışmalara sahne olmuş, 1 Nisan 1921'de ise Türk kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁵⁷ Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ise 25 Temmuz'da Türk kuvvetlerinin Sakarya gerisine çekilmesiyle sona ermiştir.⁵⁸ Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetlerinin tamamen sökülüp atılması için ise daha geniş çapta askerî hazırlıkların yapılması gerekmiştir.⁵⁹ Sakarya Muharebeleri, 12 Eylül'de Yunan kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Millî Mücadele'yi sonuçlandıran Büyük Taarruz ise 26 Ağustos 1922 günü başlamış, iki günde kuvvetlerinin yarısı savaş dışı bırakılarak Yunan ordusu kuşatma altına alınmış, 30 Ağustos'ta bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Başkumandanlık Muharebesi'yle tamamlanmıştır.⁶⁰ Güney Cephesi'nde ise 20 Ekim 1921'de Ankara İtilâfnamesi imzalanıncaya kadar Fransızlarla olan mücadeleler devam etmiştir.⁶¹ Yukarıda bahsedilen askerî ve siyasî olaylar, Meclis'in mesaisini daha çok cephelelerde gelişen hadiselerle ayırdığını göstermektedir.

52 Atatürk, a.g.e., Cilt. I, s. 420-422; BCA, 490.1.0.0/34.141.2; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 644; Tunaya, a.g.e., s. 239.

53 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 659.

54 İzzet Öztoprak, "Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu", Belleten, Cilt. LXIV, Sayı: 240, s. 523-540.

55 Sebahattin Selek, Millî Mücadele II, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 63-73.

56 Sarıhan, a.g.e., s. 427.

57 Ercan Çelebi, "II. İnönü Muharebesi: Askerî, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme", Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt. 11, No: 1, 2003, s. 199-214.

58 Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", Türkler, Cilt. 16, 2002, s. 176.

59 Murat Köylü, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması", Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 3, Sayı: 5, 2016, s. 65-90

60 Cevdet Küçük, "Millî Mücadele", TDV, Cilt. 30, 2005, s. 81.

61 Türk İstiklâl Harbi (Güney Cephesi), Cilt. IV, T.C Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 2009, s. 257-274.

4. Millî Egemenlik İlkesinin Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler

1921 Anayasası'nın en önemli özelliği, millî egemenlik ilkesini siyasî ve hukukî olarak temel edinmiş olmasıdır. Her şeyden önce 22 Nisan 1920'de yayımlanan beyannamede *"bütün mülkî ve askerî makamların ve bütün milletin merciinin Büyük Millet Meclisinin"* olduğunun vurgulanması, Osmanlı hükümetinin karşısında bütün siyasî ve hukukî yetkileri kendisinde toplamış yeni bir Meclis'in ve yeni bir devletin yer aldığını göstermektedir. İstanbul'un resmen işgali, Mustafa Kemal Paşaya millî mücadeleyi, Padişah adına yürütmek imkânını vermiştir. Bunu Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in 23 Nisan 1920'de açılacağını bildiren 21 Nisan 1920 tarihli beyannamesinde yer alan *"vatanın istiklâli, hilafet ve saltanat makamının kurtarılması"* ifadelerinde de görmek mümkündür. Diğer yandan Ankara Hükümeti, 1920'de verdiği bütün emir ve aldığı kararlarda Padişaha olan sadakati ısrarla vurgulamıştır. 1921 Anayasası'nın millî egemenlik ve kuvvetler birliği ilkeleri, Meclis'te yer alan I. ve II. Grup tarafından benimsenmiştir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun ilân edilmesi ise saltanatında reddi demektir.⁶²

1921 Anayasası hâkimiyeti millete vermiş olmakla birlikte, saltanat ve hilâfetin varlığı da bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Bu durumu yakından bilen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılmasından önce İstanbul'dan gelen mebuslarla yaptığı görüşmelerde bu tür konular üzerinde fazla durulmasını, bu problemin vakitsiz tartışılmasını ve anlaşmazlık çıkmasını da uygun bulmamıştır.⁶³ Nitekim Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920 tarihinde Meclis'te vermiş olduğu nutkundaki *"Hilâfet ve saltanat makamı kurtarıldıktan sonra, padişah ve halife, hür ve müstakil olarak kendini milletin sinesinde gördüğü gün, meclisin düzenleyeceği esaslara göre muhterem durumunu alacaktır"*⁶⁴ sözleriyle bu meseleyi sonraya bırakmış; şartlar olgunlaşınca kadar saltanat ve hilâfetin kaldırılması hususu tehir ettirilmiş ve 1921 Anayasası'nın kabulünden sonra da bu konuda herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştır.

30 Ekim 1922 tarihine gelindiğinde ise şartların olgunlaştığı kabul edilerek, alınan 307 sayılı *"Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup, TBMM Hükümetinin Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı"* ile Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulunduğu ve onun yerine Türkiye Hükümeti'nin geçtiği dünyaya ilan edilmiştir.⁶⁵ Yine 308 sayılı *"Heyet-i Umumiye Kararı"* ile saltanat ve hilafet makamları birbirlerinden ayrılmıştır.⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin almış olduğu 27 Kasım 1922 tarih ve 9787/1611 sayılı karar suretiyle ise Saltanat-ı millîye ifadesinin resmî dairelerce kullanılmaması gerektiği bildirilmiştir.⁶⁷ 31 Mayıs 1925 tarihinde ise Dâhiliye Vekâleti'nin 22 Ekim 1925 tarih ve 3516 numaralı

62 Mehmet Okur, "Millî Egemenlik ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu", Atatürk Dergisi, Cilt. 3, Sayı: 1, 2000, s. 300.

63 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 644-649.

64 TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 1, s. 31

65 Meclis'te cereyan eden müzakereler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 3, C. 24, s. 269-298.

66 Konuyla ilgili müzakereler Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının; Hilâfetin Hanedan-ı Âli Osman'a ait olduğuna ve Halifenin bu hanedandan Büyük Millet Meclisince intihap olunacağına dair takriri üzerine başlamıştır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 3, C. 24, s. 305-316. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderilen bir yazıda ise "Hukuk-u Saltanatın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde temerküz ettiğine ve Halifenin Meclisçe intihap edileceğine dair 1/11/1338 (1 Kasım 1922) tarihli ve 130'uncu içtımının ikinci celsesinde müttefikân kabul edilen karar ve beyannâme suret-i musadıkası icabı ifa buyrulmak üzere leffen takdim kılındı efendim" denilmektedir. Bkz. BCA, 30.0.0/202.379.3.

67 BCA, 51.0.0.0/7.64.47

tezkeresi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 31 Mayıs 1925 tarihli kararıyla bütün hükümet binalarında, resmî daireler ile mekteplerde bulunan arma, tuğra ve saltanat resimlerinin kaldırılması istenilmiştir.⁶⁸ Dâhiliye Vekâleti'nin 19 Kasım 1922 tarihli tamimi ile makam-ı mualla-i hilâfete Büyük Millet Meclisi'nce Abdülmecit Efendi'nin seçildiği bildirilmiştir.⁶⁹ 3 Mart 1924'te 431 sayılı "*Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*" ile de hilâfet hukuken kaldırılmış ve hanedan mensupları ve halife yurt dışına çıkarılmıştır.⁷⁰ 6 Mart 1924 tarihli bir yazıda ise "*Halife ve Hilâfetin âdem-i mevcudiyetine binaen hutbelerde millet ve cumhuriyetin selâmet ve saadetine dua edileceğinin ilgililere tebliği*" istenilmiştir.⁷¹

Görüldüğü üzere her ne kadar 1921 Anayasası ile egemenliğin millete ait olduğu vurgulanmışsa da, varlığını devam ettiren ve millî egemenlik ilkesi ile çelişki gösteren Saltanat ve Hilâfetin kaldırılması konusunda acele edilmemiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve 1921 Anayasası'nda bununla ilgili yapılan değişikliklerden⁷² sonra millî egemenlik ilkesi daha da kuvvetlendirilecektir.

5. Mevcut İdarî Yapının Elverişsizliği

1921 Anayasası'nın 10 ve 23. maddelerini kapsayan mülkî idareye ilişkin maddeleri ile yeni bir idarî sistemin inşasına yönelik uygulamalara yer verildiği, yine halka yönetimin her kademesinde söz ve yetki imkânının sunulduğu ve bu kapsamda yerel yönetimlere geniş mahalli idarî özerkliğin tanındığına ilişkin değerlendirmeler yapıldığı görülmekte, bu durum güçlü bir yerel demokrasi anlayışının varlığına delil sayılmaktadır.

Bununla birlikte 1921 Anayasası'nın idarî yapıya ilişkin 14 maddesinin (10-23. maddeler) uygulanması, Millî Mücadele yıllarında mümkün olmamıştır. Bununla ilgili yasal zemininde oluşturulamadığı görülmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde taşra yönetiminin modernleştirilmesi hususunda atılan en önemli adım, 1864 Vilâyet Nizamnamesi ve sonrasında kabul edilen 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi'dir.⁷³ I. Meşrutiyet döneminde vilâyet yönetimi ile ilgili Kanun-i Esasî'de yer alan maddeler esas alınarak yeni bir vilâyet kanunu yapmak için çalışmalar başlatılmışsa da, hazırlanan yasa Padişah II. Abdülhamit tarafından veto edilmiştir. 1908'de yeniden gündeme gelen Vilâyet Kanunu ile ilgili çalışmalar 1910 yılında başlamış, geçici kanunun yayınlaması ise 13 Mart 1913 tarihinde olmuştur.⁷⁴

68 BCA, 30.18.1.1/14.37.17.

69 BCA, 51.0.0.0/13.113.62.

70 Resmî Ceride, 6 Mart 1340, Numara: 63, s. 6-7. Ayrıca ilgili kanunun sureti için bkz. BCA, 51.0.0.0/2.12.7.

71 BCA, 51.0.0.0/2.12.8.

72 Kanunu Esasi Encümeni'nin, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı mevaddının tadiline dair kanun teklifi, Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası ve Meclis'te cereyan eden müzakereler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, İ. 1, C. 3, s. 89-98.

73 Kemal Gözler, "Osmanlı Mülkî İdare Sistemi Üzerinde Fransız Etkisi: 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri Fransa'dan mı İktibas Edilmiştir?", Amme İdaresi Dergisi, Cilt. 52, Sayı: 1, 2019, s.1-32; Selda Kılıç, "1864 Vilâyet Nizamnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt. 24, Sayı: 37, 2005, s. 99-109; Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 2, Sayı: 1, 2011, s. 34-47; Nazım Kartal, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülkî İdare", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt. 4, Sayı: 1, 2013, s. 1-23;

74 Osman Kubilay Gül, "Tek Parti Dönemi Mülkî İdarede Yapılanma Çalışmaları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 20, Sayı: 1, 2016, s. 135-138.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 1920 yılında 15 vilâyet, 53 liva (17'si müstakil, 36'sı mühlak) ve 392 kaza bulunmaktaydı.⁷⁵ 1921 Anayasası'nın kabulünden sonra "halka doğru" yönetim arayışı, idarî ölçek olarak küçülme ve güvenliği sağlama çabası, resmî işlerde yaşanan zorluklar, vilâyet gelirlerinin gerektiği gibi kullanılamaması, nüfus ve düşman işgaline uğrayan yerlerde idarenin elde tutulmasını sağlamak gibi sebeplerle bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler İcra Vekilleri Heyeti kararı ya da kanunlar yolu ile olmuştur. İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Tokat, Amasya, Malatya, Denizli, Lazistan, Isparta, Burdur, Zonguldak, Mardin, Bilecik, Karahisar-ı Şarkî, Gümüşhane, Muş, Aydın, Bayazıt, Cebel-i Bereket, Kozan, Mersin ve Adana müstakil liva haline getirilmiştir. Diğer taraftan kanun yoluyla Siirt, Aksaray, Giresun, Ordu, Genç, Artvin, Ardahan ve Kars müstakil liva; Çubukabat, Zir, Ilısu, Devecidağı, Artıkova, Hekimhan, Zeylenderesi ve Sarısu'nun idarî statüsü değiştirilerek kaza haline getirilmiştir.⁷⁶

Her şeyden önce 1922 yılına kadar Misâk-ı Millî sınırları içerisinde İstanbul ve Ankara Hükümetleri ile Müttelifler birbirine rakip ve bağımsız merkezleri teşkil etmekteydiler. Diğer taraftan pek çok vilâyet, kaza ve nahiye merkezi de halâ işgal birliklerinin denetimi altındaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ise asayiş ve düzeni sağlamak için henüz yeterli teşkilâtı bulunmuyordu.⁷⁷ İşgal bölgelerindeki pek çok yerleşim birimi ise yıkılmış, yıkılmış ve harabeye dönmüştü. İsmet Paşa'nın Lozan'da ifade ettiği üzere Yunanlar, Anadolu'da 27 büyük şehir, 1.400 köy ve 98.000 evi yakıp, yıkıp ve tahrip etmişlerdi.⁷⁸ Diğer taraftan pek çok köye ait sınırlamalar, hudutnameler ve sınırları belirleyen ferman suretleri kaybolmuş ya da yanmıştı.⁷⁹

Mülkî idareye ilişkin düzenlemeler 1922 yılında yeniden başlamış ve Meclis tarafından hükümete mülkî teşkilatta değişiklik yapması yetkisi verilmiştir. Bu konuda Dâhiliye Encümeni tarafından yapılan çalışmalar, 4 Eylül 1922'de Meclis gündemine taşınmıştır. Mülkî teşkilatın yeniden düzenlenmesine ilişkin çalışmalar 1926 yılına kadar devam etmişse de, Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu 13 Mayıs 1926 tarihinde Meclis'e gönderilmiş, 29 Mayıs'ta gündeme alınarak kabul edilmiştir. 1426 sayılı Vilâyet İdaresi Kanunu ise 18 Nisan 1929 tarihinde, günümüzde yürürlükte olan 5442 numaralı İl İdaresi Kanunu ise 10 Haziran 1949 tarihinde kabul edilmiştir.⁸⁰ Umumi Müfettişlikler ise I. ve II. Meşrutiyet

75 Durmuş Yalçın, "Millî Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdarecileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 21, 1991, 408.

76 İbrahim Tavukçu, "Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümetlerinin İdari Taksimat Alanında Yaptığı Düzenlemeler", Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt. 6, Sayı: 2, 2020, s. 728-742.

77 Engin Çağdaş Bulut, "Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 11, Sayı: 21, 2015, s. 87.

78 Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Cilt. I, Takım I, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 209.

79 Örneğin Çankırı Mondros Mütarekesi sonrasında işgale uğramasına rağmen kimi köylerinin otlak, yaylak, mera, orman ve sınırlarını belirleyen hudutname ve fermanlar çeşitli sebeplerle yanmış ya da kaybolmuştu. Nitekim Çankırı Vilâyetinin Kızılın Köyü'ne ait yaylak ve arazi kayıtları yanmış olduğundan köy ahali adına 14.08.1929 tarihinde Arapgirli Hüseyin tarafından Baş Vekâlete bir dilekçe verilmiştir. Dilekçede İstanbul Tapu Müdüriyeti'ne müracaatla kuyûd-ı kadîmeden köye ait kayıt suretlerinin çıkartılmakla birlikte, köye ait hudutname ve fermanlar bulunamadığından bahisle, hudutname ve fermanların yenisi talep edilmiştir. Maliye Vekâleti'ne havale olunan dilekçeye 30.01.1930 tarihinde verilen cevapta, ferman suretinin kuyûd-u umûmiyeden buldurulamadığı, bu sebeple mülga Divan-ı Hümayun mahzeninde taharriyat icra ettirilmesi istenilmekte idi. 08.02.1930 tarihinde Hazine-i Evrak'tan verilen cevapta ise Kızılın karyesi ve yaylası hududunu gösteren bir kaydın Hazine-i Evrakta mevcut olmadığı bildirilmiştir. Bkz. BCA, 30.10.0.0/18.102.24.

80 Gül, a.g.e., s. 135-138.

Dönemlerinde olduğu gibi Milli Mücadele Dönemi'nde de tartışılmıştır. Özellikle 1921 Anayasası'nın 22. ve 23. maddelerinde Umumi Müfettişlik teşkilatlarının kurulması hususunda kanuni alt yapı hazırlanmış olmasına rağmen, o günkü şartlar altında herhangi bir sonuç alınamamış ve uygulama alanı bulamamıştır.⁸¹ Yukarıda belirtilen vilâyet idarelerine ilişkin yasal düzenlemelerde yaşanan tarihî süreçten de anlaşıldığı kadarıyla, 1921 Anayasası'nın vilâyet, kaza ve nahiye idarelerine ilişkin maddelerinin dönemin şartları gereği uygulanamadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her ne kadar "*salâhiyat-ı fevkalâdeye malik*" bir Meclis olduğu ifade edilmişse de, kurucu bir meclis olarak çalışmış; ilk aşamada 1921 Anayasası'nın kabulünü sağlamış, arkasından Kurtuluş Savaşını yürüterek iki önemli görevi yerine getirmiştir. Kanun'un vermiş olduğu en önemli mesaj: millet egemenliği/millî hâkimiyet ilkesi olmuştur. Diğer yandan Meclis'in çalışma esasları ortaya konulmuş ve Meclis Hükümet Sistemi benimsenmiştir. İdare başlığı altında ise vilâyet, kaza ve nahiye yönetimlerine yer verilmiştir. Günün şartlarına göre oldukça kısa bir anayasa olan 1921 Anayasası, kişi hak ve özgürlüklerine ve hatta yargı erkine yer vermemiştir. Geçiş dönemi olarak kabul edilen Millî Mücadele yıllarında yürürlükte kalmaya devam eden 1921 Anayasası'nın genel anlamda uygulanamadığı kabul edilmektedir.

Bu çerçevede elde edilen sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920'de Meclis'e sunmuş olduğu tasarı, bir strateji ve siyasî bir manevra olarak görülmelidir. Nitekim Meclis'te bulunan Halk Zümresi'nin gittikçe güçlenmesi ve öncesinde bir tasarıyı Meclis'e sunmuş olduğu göz önüne alınırsa, Mustafa Kemal Atatürk'ün Halk Zümresi'ni zayıflatmak ve Halk Zümresi'nin bazı üyelerini yanına çekmek amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.⁸²

2- 1921 Anayasası, Millî egemenlik/hâkimiyet-i millîye ilkesine vurgu yapmakla birlikte, bu ilkenin güçlendirilmesi ve sağlam esaslara oturtulması işi, Kurtuluş Savaşı sonrasında bırakılmış; Saltanat ve hilâfetin kaldırılması konusunda acele edilmemiştir.

3- Olağanüstü şartlarda çalışan Birinci Meclis'in asıl görevi, yurdun düşman işgalinden kurtarılmasıdır. Unutulmamalıdır ki 1921 Anayasası'nın kabul edildiği tarihte ve sonrasında halâ Batı ve Güney Cepheleri'nde mücadeleler devam etmektedir.

4- Birinci Meclis'in üye sayısının fazlalığı ve Meclis'te yer alan gruplar, 1921 Anayasası'nın ilgili maddelerini destekleyen ek yasaların çıkarılmasını zorlaştırmıştır.

5- Meclis'in 1921 Anayasası'nın İdare başlığı altında yer verdiği, yerel yönetimler ve mahalli muhtariyet fikri ve şuralar anlayışı ile Sovyet modeli arasındaki benzerlikler,

81 Umumi Müfettişlik konusundaki tartışmalara katılan Kazım Karabekir bu hususta şöyle demektedir: "Geçen yıl hazırlandığı halde, hala meclise sevk olunmadığını öğrendiğim Müfettiş-i Umumilik Kanunu'nun bir an önce çıkarılması lüzumunu Müdafaa-i Milliye Vekâleti'yle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne yazdım. Şifahen de bu makamlara bunun ve diğer şûraların lüzumunu anlattım. Bana hak veriyorlar. Fakat işler yürümüyor". Bkz. Erdal Aydoğan, "Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 33-34, 2004, s. 3.

82 Serdar Narin, "1921 Anayasası'nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi", İzmir Barosu Dergisi, 2018, s. 91.

bu hususta da bir stratejinin uygulanmış olduğunu düşündürmektedir. Millî Mücadele yıllarında her şeyden önce Batılı emperyalist devletlere karşı Sovyet Rusya'nın desteğinin alınması gerekmekteydi. Bu sebeple zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı devam ederken, Sovyet Rusya'nın gururunu okşayıcı beyanatlarda bulunduğu da bilinmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 2.1.1922 tarihinde Türk-Ukrayna Dostluk Antlaşmasının imzalanması dolayısıyla, Ankara'da bulunan General Frunze şerefine verilen bir ziyafette bu hususta şu beyanatta bulunmuştur: *"Milletimizin şu günkü idaresi aslında bir halk idaresidir. Bu da Şura İdaresi'nden başka bir şey değildir. Ruslar buna Sovyet idaresi diyorlar. Bu idarenin hedefi ve gayesi Türk milletinin mevcudiyetini, bağımsızlığını ve refahını garanti altına almaktır. Bu candan temenniyi ilk defa Ruslar izhar etmiştir"*.⁸³ Atatürk'ün Bolşevik olmadığı bilinen bir gerçek olduğuna göre, 1921 Anayasası'nda yer alan vilâyet, kaza ve nahiye idareleriyle ilgili düzenlemelerin Sovyet modeline yakın bir tarzda düzenlenmesi, şüphesiz Sovyet Rusya'nın desteğini almaya dönük bir hareket izlenimini vermektedir.⁸⁴ Diğer taraftan Cumhuriyetin ilânı ve 1924 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra 1921 Anayasası'nın mülkî idareye damgasını vuran âdem-i merkezîyetçilik ve şuralar modelinden vaz geçilerek üniter, merkezi bir devlet modelinin benimsediği de gözden kaçırılmamalıdır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.1.0.0/34.141.

BCA, 30.10.0.0/5.28.20.

BCA, 51.0.0.0/7.64.47.

BCA, 30.18.1.1/14.37.17.

BCA, 51.0.0.0/13.113.62.

BCA, 51.0.0.0/2.12.7.

BCA, 51.0.0.0/2.12.8.

2-Resmî Yayınlar

Resmî Ceride, 6 Mart 1340, Numara: 63.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. I.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 2.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 5.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 6.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 1, C. 7.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 2, C. 11.

⁸³ Gotthard Jaeschke, "1919-1939 Yılları Arasındaki Türk - Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)", (Çev. Hüseyin Zamantılı), Sosyoloji Konferansları, Sayı: 19, s. 167-168.

⁸⁴ Narin, a.g.e., s. 96-97.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. I, İ. 3, C. 24.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. II, İ. 1, C. 3.

3-Kitaplar

Armaoğlu, Fahir (1975), *Siyasi Tarih*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Atatürk, Kemal (1971), *Nutuk*, Cilt. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Atatürk, Kemal (1960), *Nutuk*, Cilt. II, Maarif Basımevi, İstanbul.

Aybars, Ergün (1995), *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt. I-II, İleri Kitabevi.

Gönlübol, Mehmet vd. (1982), *Olaylarla, Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt. I, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Gözler, Kemal (2018), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yayım Dağıtım, Bursa, 2018.

Meray, Seha L. (1969), *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, Cilt. I, Takım I, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Sarıhan, Zeki (1994), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Selek, Sebahattin (1966), *Millî Mücadele II*, Burçak Yayınevi, İstanbul.

Şimşir, Bilâl N. (1985), *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

TBMM Albümü (2010), Cilt. I (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Tunçay, Mete (2009), *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*, İletişim Yayınevi, İstanbul.

Türk İstiklâl Harbi (Güney Cephesi) 2009, Cilt. IV, T.C Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara.

4-Makaleler

Akşin, Sina (1992), "Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 16, Sayı: 27, 1992, s. 115-123.

Akyıldız, Ali (1998), "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, s. 209-222.

Akyıldız, Ali (2011), "Tanzimat", *TDV*, Cilt. 40, 2011, s. 1-10.

Armaoğlu Fahir (1998), "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", *Bellekten*, Cilt. LXII, Sayı: 234, s. 467-494.

Aslan, Zehra (2013), "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", *International Journal of Social Science*, Volume 6, Issue 8, p. 77-91.

Aydın, Mehmet Akif (2001), "Kanun-i Esasi: 1876 Yılında Kabul Edilen Osmanlı Devleti Anayasası", *TDV*, Cilt. 24, 2001, s. 328-330.

Aydoğan, Erdal (2004), "Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 33-34, s. 1-14.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (1960), "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri", *Bellekten*, Cilt. XXIV, Sayı: 96, s. 637-663.

Bulut, Engin Çağdaş (2015), "Devletin Taşradaki Eli: Umumî Müfettişlikler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı: 21, s. 83-110.

- Bülbül, Gül (1989), "İslahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve İslahat Fermanı", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt. 2, Sayı: 2, s. 157-179.
- Çelebi, Ercan (2003), "II. İnönü Muharebesi: Askerî, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme", Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt. 11, No: 1, s. 199-214.
- Duran, Tülay (1973), "İstanbul'un İşgali", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt. XI, Sayı: 66, s. 11-20.
- Erdem, Can (2005), "İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt. XXI, Sayı: 62, s. 677-693.
- Fedayi, Cemal (2020), "1920 Seçimleri ve I. Meclis (1920-1923)", 100. Yılında TBMM (Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri), Cilt. I, s. 99-121.
- Gençoğlu, Mustafa (2011), "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 2, Sayı: 1, s. 34-47.
- Gözler, Kemal (2019), "Osmanlı Mülkî İdare Sistemi Üzerinde Fransız Etkisi: 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri Fransa'dan mı İktibas Edilmiştir?", Amme İdaresi Dergisi, Cilt. 52, Sayı: 1, s.1-32.
- Gül, Osman Kubilay (2016), "Tek Parti Dönemi Mülkî İdarede Yapılanma Çalışmaları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 20, Sayı: 1, s. 133-151.
- Gümüş, Musa (2013), "Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları", Tarih Okulu, Sayı: XIV, s. 163-200.
- Gümüş, Musa (2018), "Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 İslahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", Bilig, Sayı: 48, s. 215-240.
- Güneş, İhsan (2020), "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 20, Sayı: 2, s. 233-256.
- Jaeschke, Gotthard , "1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)", (Çev. Hüseyin Zamantılı), Sosyoloji Konferansları, Sayı: 19, s. 159-174.
- Kartal, Nazım (2013), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt. 4, Sayı: 1, s. 1-23.
- Kayıran, Mehmet-Mustafa Yahya Metintaş (2017), "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt. 1, Sayı: 1, 2017, s. 14-41.
- Kılıç, Selda (2005), "1864 Vilâyet Nizamnamesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt. 24, Sayı: 37, s. 99-109.
- Köstüklü, Nuri (2002), "Millî Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", Türkler, Cilt. 16, s. 176.
- Köylü, Murat (2016), "Millî Mücadele Döneminde Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması", Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 3, Sayı: 5, s. 65-90.
- Küçük, Cevdet (2005), "Millî Mücadele", TDV, Cilt. 30, 2005, s. 76-83.

- Narin, Serdar (2018), "1921 Anayasası'nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi", İzmir Barosu Dergisi, s. 79-110.
- Okur, Mehmet (2003), "İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt. XIX, Sayı: 57, s. 1133-1156.
- Okur, Mehmet (2000), "Millî Egemenlik ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu", Atatürk Dergisi, Cilt. 3, Sayı: 1, s. 289-315.
- Özcan, Fatma Yurttaş (2011), "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefet: İkinci Grup", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, s. 33-54.
- Özdemir, Yavuz-Erol Çiydem-Elif Aktaş (2014), "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt. 22, No:1, s. 321-338.
- Özkaya, Yücel (1987), "Birinci Kanun-i Esasi Ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Layiha", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt. 31, Sayı: 1-2, 1987, s. 397-415.
- Öztoprak, İzzet (2000), "Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu", Belleten, Cilt. LXIV, Sayı: 240, s. 523-540.
- Pamir, Aybars (2004), "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt. 53, Sayı: 2, s. 61-82.
- Tavukçu, İbrahim (2020), "Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümetlerinin İdari Taksimat Alanında Yaptığı Düzenlemeler", Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt. 6, Sayı: 2, s. 728-742.
- Türkmen, Zekeriya (2002), "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt. XVIII, Sayı: 53, s. 319-372.
- Tunaya, Tarık Zafer (1958), "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt. 23, Sayı: 3-4, s. 227-247.
- Yalçın, Durmuş (1991), "Milli Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdarecileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 21, s. 407-477.
- Yamaç, Müzehher (2014), "İlk Anayasa (1876 Kanun-ı Esasisi)", Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 3, Sayı: 5, 2014, s. 54-68.
- Tezler
- Arslan, Kemal (2018), I. ve II. Dönem TBMM'de Samsun (Canik) Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1927), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2018.

İTALYAN LA STAMPA GAZETESİNİN YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE 1921 LONDRA KONFERANSI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE 1921 LONDON CONFERENCE IN THE
FRAMEWORK OF THE APPROACH OF THE ITALIAN LA STAMPA
NEWSPAPER

YASİN COŞKUN*

Geliş Tarihi/Received:21.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted:08.03.2021

COŞKUN, Yasin, (2021), "İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 95-122.

Öz

Bu çalışma Birinci İnönü Savaşı'nın ardından 1921 yılında İtilaf Devletleri tarafından toplanan Londra Konferansı'nı İtalyan La Stampa gazetesinde çıkan yazılar üzerinden değerlendirmektedir. Bu Konferans'ta İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nda küçük değişiklikler yaparak bu Antlaşma'nın uygulanmasını planlamışlardır. İlk olarak yalnızca Osmanlı hükümeti Konferans'a davet edilmiştir. Bu duruma TBMM'nin tepki göstermesi üzerine ayrı resmi bir davet gönderilerek Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara heyetinin Konferans'a katılması sağlanmıştır. La Stampa gazetesinde Konferans'ın başlamasından sona ermesine kadar olan süreçte yaşanan gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İstanbul ve Ankara heyetlerinin Konferans'taki tutumları yakından izlenmiştir. Ankara heyetinin gerçek gücü elinde tuttuğu belirtilmiştir. Bu çalışma bir İtalyan gazetesi gözünden Londra Konferansı'nı ele alırken aynı zamanda İtilaf Devletleri arasındaki ilişki ve İtalya'nın Ankara hükümetine yaklaşımı hakkında bilgi sunmaktadır. Yunan heyetinin Konferans'ta sergilemiş olduğu tutuma yönelik de değerlendirmeler gazetede yer almıştır. Özellikle Türk tarafının Trakya ve İzmir'de bağımsız bir komisyon vasıtasıyla nüfus oranlarının araştırılmasını istemesine karşılık Yunanistan'ın bu öneriye olumsuz yaklaşmasının söz konusu bölgeler için Türk heyeti tarafından dile getirilen iddiaların haklılık payına işaret ettiğine gazetede değinilmiştir. Ayrıca, Konferans'ın son gününde Ankara heyeti ile İtalyan heyeti arasında imzalanan antlaşmaya yönelik de La Stampa gazetesinde önemli yorumlara yer verilmiştir. Her ne kadar Londra Konferansı başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da gazetede Türk ve İtalyan heyetleri arasında yapılan antlaşma sayesinde İtalya'nın Londra Konferansı'ndan kendisi için çok iyi bir netice ile döndüğü yorumu yapılmıştır. İtalya'nın Türk topraklarında ekonomik imtiyazlar elde ettiğinin altı çizilmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın bu antlaşmaya yönelik açıklamalarına geniş yer verilmiştir. Ankara'da TBMM'nin onayından geçemediği için uygulamaya konmayan bu antlaşma İtilaf bloğu tarafından İtalya'nın Ankara hükümeti ile yakınlaşması olarak görülmüş ve tepki gösterilmiştir. Tüm bu gelişmeler La Stampa gazetesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İtalya, Londra Konferansı, Ankara Heyeti, Kont Carlo Sforza, Bekir Sami Bey, La Stampa

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kezer Yerleşkesi, Merkez/Siirt, tarihli@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8151-7874>).

Abstract

This study evaluates the London Conference, which was held by the Entente States in 1921 after the First İnönü War, through the articles published in the Italian newspaper La Stampa. In this Conference, the Entente States planned the implementation of the Treaty of Sevres by making minor changes in the Treaty. First, they only sent an official invitation to the Ottoman government for the Conference. However, upon the reaction of the Grand National Assembly of Turkey, a separate official invitation was sent and the Ankara delegation headed by Bekir Sami Bey attended the Conference. In La Stampa newspaper, detailed information was given about the developments in the period from the beginning to the end of the Conference. The attitudes of the Istanbul and Ankara delegations at the Conference were closely followed. In the comments made in the newspaper, it was stated that the Ankara delegation was the party holding the real power. While this study deals with the London Conference through the eyes of an Italian newspaper, it also provides information about the relationship between the Entente States and Italy's approach to the Ankara government. The newspaper also included evaluations of the Greek delegation's attitude at the Conference. Especially, it was mentioned that the Greek side's opposition to the request of an independent commission to examine the population rates in Thrace and Izmir demonstrates the fairness of the Turkish delegation's claims about these regions. In addition, important comments were made in La Stampa newspaper regarding the agreement signed between the Ankara delegation and the Italian delegation on the last day of the Conference. Although the London Conference was unsuccessful, it was commented in the newspaper that Italy returned from the London Conference with a very good result for itself, thanks to the agreement signed between the Turkish and Italian delegations. It was highlighted that Italy gained economic concessions in the Turkish lands. The statements of Count Sforza, the Minister of Foreign Affairs of Italy, regarding this agreement were included. This agreement, which was not implemented because it could not get the approval of the parliament in Ankara, were seen by the Entente States as the rapprochement of Italy with the Ankara government and reaction was shown. All these developments were discussed in La Stampa newspaper.

Keywords: *Italy, London Conference, Ankara Delegation, Count Carlo Sforza, Bekir Sami Bey, La Stampa*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olmasının ardından 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanma süreci kolay olmamıştır. Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'ni ateşkes masasına oturmaya ikna edebilmek için Kut'ül-Amâre Muharebelerinde esir düşen İngiliz General Townshend dahil¹ birçok kişiyi devreye sokmuştur. Limni adasının Mondros Limanı'nda yapılan görüşmelerde İtilaf Devletleri temsilcisi Amiral Calthorpe ateşkes antlaşmasının şartlarını Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı heyetine dikte etmiş ve müzakere yapılmasına imkân tanımamıştır.² Ağır şartları olan ateşkes antlaşmasını imzalamak zorunda kalan heyet İstanbul'a dönmüştür. Antlaşma ilk etapta İstanbul'da iyimser bir şekilde karşılanmış ve çok ağır şartlar içermediği dillendirilmeye başlanmıştır.³ Ancak bu iyimser hava fazla uzun sürmemiştir. İtilaf Devletleri tarafından yurttan işgaller başlamıştır. Özellikle antlaşmanın yedinci ve yirmi dördüncü maddeleri⁴ doğrudan Osmanlı toprak bütünlüğünü hedef almıştır. 15 Mayıs 1919'da İngilizlerin desteğiyle İzmir'in Yunanlar tarafından işgali tüm yurttan infial oluşturmuş⁵ ve işgallere karşı direnme gücünü artırmıştır.⁶ Diğer taraftan İzmir'in işgali İtilaf Devletleri arasındaki işbirliğini olumsuz etkileyen bir durum olmuştur. İtalya daha önce kendisine verilmesi planlanan bu bölgenin⁷ Yunanistan'a bırakılmasından rahatsızlık duymuştur.⁸

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması işgallere karşı ulusal bir mücadelenin başlatılması açısından dönüm noktası olmuştur.⁹ Havza ve Amasya Genelgeleri¹⁰ ile başlayan süreç Erzurum ve Sivas Kongreleri ile devam etmiş ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açılmıştır. İtilaf Devletleri yaşanan bu gelişmeler karşısında Türk yurdunu paylaşma planını devreye sokmuş ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmıştır. TBMM bu antlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir. Ankara hükümetinin her geçen gün etkinliğini artırmasının ardından Yunanlar harekete geçmiştir. 6 Ocak 1921'de başlayan Yunan ordusunun harekâtı 11 Ocak tarihine kadar sürmüştür. İsmet İnönü komutasındaki düzenli ordu birlikleri¹¹ Yunan saldırısını durdurmuş ve Yunanlar mevzilerine çekilmeye mecbur kalmıştır. Türk ordusu tarafından kazanılan bu zafer tüm

1 Bkz. Osman Akandere, "Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngiliz Generali Townshend'in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 40, s. 5-23.

2 Selahattin Tansel (1977), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, s. 23-27.

3 Hasan Dinçer (2014), "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 73.

4 İsmail Soysal (2000), *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 12-14.

5 M. Tayyib Gökbilgin (2011), *Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 94-95.

6 Tefik Çavdar (2013), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 175-180., Yücel Özkaya (1998), "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri" *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 70-74.

7 Mevlüt Çelebi (1998), "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Batı Anadolu'da İtalyan Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 146.

8 Nurettin Gülmez (2012), "Yeni Gün'de İtalya-Yunanistan Gerginliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 24, s. 111.

9 Ercan Haytoğlu (2017), "Misak-ı Milliye Giden Yolda Yaşanan Sürece Bir Bakış", *Yeni Türkiye*, Misak-ı Milli özel Sayısı, Y. 23, S. 93, s. 231.

10 Hakkı Uyar (2011), "Atatürk Dönemi İç Politikası", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ed. Süleyman İnan – Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, s. 44.

11 Düzenli ordunun kurulmasına giden süreç ile yayımlanmış bir çalışma için bkz. Ayfer Özçelik (1991), "Gediz Taarruzu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 21, s. 581-589.

yurtta büyük bir sevinçle karşılanmıştır.¹² Ayrıca bu zafer Meclis'e olan güveni artırmış ve Ankara hükümetinin gücünü İtilaf Devletleri'ne de göstermiştir. Yunanistan'ın askeri başarısından kuşku duymaya başlayan İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yaparak bu antlaşmanın uygulanmasına imkân sağlamak istemişlerdir.¹³ Bu çerçevede Osmanlı Devleti ve Yunanistan temsilcilerini Londra'da görüşme yapmak üzere çağırmışlardır.¹⁴ İtilaf Devletleri Ankara hükümeti temsilcilerinin Osmanlı heyeti içinde yer almasını öngörerek¹⁵ ayrı bir davet göndermemişler ve Ankara hükümetini tanımama çabalarını sürdürmeyi planlamışlardır.¹⁶ Ancak bu durum Ankara tarafından kabul edilmemiş ve TBMM'nin kendi heyetini Londra'ya göndermesine yönelik bir kararname Bakanlar Kurulu'nda onaylanmıştır.¹⁷ Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa, 29 Ocak 1921 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada İtilaf Devletleri'nden davetlerini doğrudan doğruya TBMM'ye tevcih etmelerinin isteneceğini vekillere bildirmiştir.¹⁸ Ankara hükümetinin Londra Konferansı'nda temsil edilmemesi bu Konferans'ta Türkiye üzerinde alınacak muhtemel kararların uygulanma olasılığını oldukça zayıflatacağı bir gerçektir.¹⁹ Çünkü Ankara hükümeti Anadolu'da gerçek gücü elinde tutmaktadır. Bu çerçevede İtilaf Devletleri Ankara'nın Londra'da temsil edilmesini istemişlerdir. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza "millicilerin" kesinlikle Konferans'a katılması taraftarı olmuş²⁰ ve bu yönde çaba sarf etmiştir. Bu süreçte Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyetin Londra'ya gitmesini öngören Bakanlar Kurulu Kararı, 6 Şubat 1921 tarihinde imzalanmıştır.²¹ Ankara heyeti ilk olarak Antalya üzerinden İtalya'ya ulaşmıştır. İtalya'da bulunduğu sırada resmi davetin gelmesi üzerine Ankara heyeti Londra'ya geçerek Konferans'a katılmıştır.²²

21 Şubat-12 Mart tarihleri arasında gerçekleşen Londra Konferansı herhangi bir uzlaşya varılmadan dağılmıştır. Ancak Konferans'ın Ankara hükümeti için önemi; uluslararası arenada tanınırlık kazanması olmuştur. Konferans görüşmelerinde İstanbul heyeti adına

12 Nuri Köstüklü (1991), "Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 7, S. 21, s. 604-605.

13 Selçuk Ural ve Nebahat Oran Arslan (2002), "Gizli Zabıt Ceridelerine Göre TBMM'nin Tanınma Çabaları: Londra Konferansı'na Katılma Meselesi", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 19, s. 282.

14 Nurten Çetin (2012), "Londra Konferansı'nda Ahmet Tevfik Paşa", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 4, s. 108.

15 İzzet Öztoprak (1995), "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 11, S. 33, s. 578.

16 Hamza Eroğlu (1985), "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, S. 4, s. 76.

17 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 2-33-9, 29.01.1921, söz konusu belgede geçen ilgili ifade "Londra Konferansına (...) kendi hükümetimiz namına bir heyet-i murahhasa gönderilmesi karar altına alınmıştır." şeklindedir.

18 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), D. 1, C. 7, B. 139, 29.01.1921, s. 411.

19 Necati Fahri Taş (1997), "Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.13, S. 39, s. 748.

20 Erkin Akan (2018), "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (12 Şubat 1921-12 Mart 1921)", Çanakale Araştırmaları Türk Yılığ, C. 16, S. 24, s. 252.

21 BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 2-33-14, 06.02.1921, ilgili belgeye göre Kararname 3 maddeden oluşmaktadır: "Madde-1: Londra'da 21 Şubat'ta in'ikad edecek olan konferansa Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına baş murahhas olarak Hariciye Vekili Bekir Sami Beyle Aydın mebusu ve İtalya'da mümessilimiz Cami (Bey) ve Trabzon mebusu Hüseyin (Bey) ve İzmir mebusu Yunus Nadi (Bey) ve Adana mebusu Zekai Beylerden mürekkep bir heyet-i murahhasa tayin ve intihab edilmiştir. Madde-2: Bu heyetin refakatine lüzumu kadar müşavirler ve kâtipler verilecektir. Madde-3: Bu kararın icrasına Hariciye Vekâleti memurdur."

22 Muhammet Güçlü (2016), "Antalya'da Anadolu Gazetesine Göre Londra Konferansı'na Katılan Ankara Heyeti'nin Avrupa'ya Yolculuğu", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 33, s. 88.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

konuşan Tevfik Paşa daha sonra sözü Ankara heyetine devretmiştir.²³ Bu durum iki Türk heyetinin kendi aralarında çatışacağı düşüncesini boşa çıkarmıştır.²⁴ İtilaf Devletleri gerçek gücün Ankara hükümetinde olduğunu kavramış ve Türkiye ile barış yapmak istiyorlarsa Ankara hükümeti ile anlaşmaları gerektiğine ikna olmuşlardır. Konferans'ın ardından İtilaf Devletleri temsilcileri Bekir Sami Bey ile ayrı ikili antlaşmalar imzalamışlardır.²⁵ Her ne kadar bu antlaşmalar Ankara'da Meclis'in onayından geçmemiş²⁶ olsa da İtilaf Devletleri arasında Sevr konusundaki işbirliğini olumsuz etkilemiştir. Konferans'ın sonlanmasını takiben askeri kapasite ve gücünü İtilaf Devletleri'ne ispatlamak isteyen Yunan kuvvetleri tekrar saldırıya geçmişlerdir.²⁷ Böylece başarısızlıkla sonuçlanan Londra Konferansı'nın ardından Türk-Yunan çatışması yeniden başlamıştır.²⁸

1921 Londra Konferansı'na dair birçok araştırma yapılmıştır. Adnan Sofuoğlu ve Seyfi Yıldırım'ın kaleme aldığı *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler* kitabı²⁹ konuyu arşiv belgeleri çerçevesinde incelemektedir. İzzet Öztoprak tarafından yazılan "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı"³⁰ başlıklı makale de Konferans'ta yapılan görüşmelere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Konu ile ilgili yayınlanmış diğer kıymetli tetkik eserlere de bu çalışmada başvurulmuştur. Bu makalenin literatüre katkısı ise Birinci İnönü Zaferi'nin ardından toplanan Londra Konferansı'nı İtalyan *La Stampa* gazetesinde çıkan yazılar üzerinden değerlendirmesidir. Kuruluşu 1868 yılına kadar uzanan ve 1895 yılında *La Stampa* adıyla yayın hayatına devam eden gazete³¹ İtalya'nın köklü yayın organları arasında yer almaktadır. *La Stampa* gazetesi Londra Konferansı'nın ilk gününden itibaren gelişmeleri yakından takip etmiştir. Konferans'ın son günü Ankara heyeti ile İtalyan heyeti arasında imzalanan antlaşmaya gazete tarafından özel ilgi gösterilmiştir. *La Stampa*'da yer alan haberlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi sonucu ortaya çıkan bu çalışma, Londra Konferansı'nı bir İtalyan gazetesinin değerlendirmeleri ışığında tahlil etmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi Birinci Dünya Savaşı sırasında kendisine verileceği vaat edilen bölgenin³² daha sonra elinden alınması İtalya'nın tepkisine neden olmuştur.³³ Çalışma *La Stampa* gazetesi örneği üzerinden bu tepkinin İtalyan basınındaki yansımalarını da araştırmaktadır. Tüm bu bilgiler çerçevesinde çalışmanın alana katkı sunması amaçlanmıştır.

23 İstanbul heyetinin Ankara heyetine söz devri hakkında bkz. Adnan Sofuoğlu ve Seyfi Yıldırım (2015), "1921 Londra Konferansı'nda Türk Diplomasi: Sadrazam A. Tevfik Paşa'nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine Bırakması Meselesi", *Belleten*, C. LXXIX, S. 284, s. 351-382., *Türk İstiklal Harbi* (1999), C. 3, 3. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları., TBMM ZC, D. 1, C. 8, B. 157, 26.02.1921, s. 450.

24 Sofuoğlu ve Yıldırım, a.g.m., s. 376

25 Gazi Mustafa Kemal Atatürk (2016), *Nutuk*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 416.

26 Utkan Kocatürk (2000), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 243.

27 Şerafettin Turan (2012), *Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 247.

28 Salahi R. Sonyel (1973), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 140.

29 Adnan Sofuoğlu ve Seyfi Yıldırım (2018), *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

30 Öztoprak (1995), a.g.m., s. 565-612.

31 <https://www.britannica.com/topic/La-Stampa> (erişim tarihi: 02.11.2020).

32 Ayşegül Şentürk ve Bayram Ali Yavuz (2019), "İtalyan Basınında İzmir'in İşgali", *Researcher: Social Science Studies*, C. 7, S. 3, s. 130.

33 Mevlüt Çelebi (1993), "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 9, S. 26, s. 395.

A-) Londra Konferansı'ndan Beklentiler

İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, 20 Şubat 1921 tarihinde Londra'ya gelmiştir. Victoria İstasyonu'nda kendisini İngiliz Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, İtalya Büyükelçisi Giacomo De Martino, İtalyan Büyükelçilik ve Konsolosluk personeli karşılamıştır. Ayrıca İngiltere'de yaşayan İtalyan vatandaşları da coşkulu bir şekilde İtalyan Bakanı karşılama töreninde hazır bulunmuşlardır.³⁴ *La Stampa* gazetesi tarafından yapılan değerlendirmede Konferans için her şeyin hazır olduğu ifade edilmiştir. Sevr Antlaşması'nın yanı sıra Almanya ile ilgili konuların da ele alınacağı belirtilerek Konferans'ın zorlu geçeceği ifade edilmiştir. Buna göre Sevr Antlaşması'nın durumu tehlikededir. Konferans'ta becerikli diplomatik çalışmalar ve ince ayarlarla antlaşmaya yönelik itirazların ortadan kaldırılıp Sevr'in de Versay Antlaşması gibi hayatta kalmaya devam etmesi sağlanmaya çalışılacaktır. *La Stampa* gazetesi Londra Konferansı'na Osmanlı heyeti başkanı olarak katılan Ahmet Tevfik Paşa'nın sağlık durumuna ayrı bir parantez açmıştır. Tevfik Paşa'nın ciddi bir gribe yakalandığından bahsedilmiş ve Konferans'taki yerinin başka bir delegasyon üyesi tarafından alınmasına yönelik fikrin gündeme geldiği ifade edilmiştir. Bu hastalık zaten zorlu geçeceği düşünülen Londra Konferansı için başka bir olumsuzluk olarak yansıtılmıştır.³⁵

La Stampa gazetesine göre Londra'da siyasi çevrelerde Sevr Antlaşması'nı Türkiye'ye zorla kabul ettirme görüşü hâkim olmaya devam etmiştir. Diğer bir konu Birinci Dünya Savaşı sırasında izlediği Alman yanlısı tutum nedeniyle İtilaf Devletleri'nin tepkisini çeken Kral Konstantin'in 1920'de Yunanistan'da yeniden iktidara dönmesi³⁶ meselesi olmuştur. Konstantin'in dönüşü Atina'nın İtilaf Devletleri ile arasını bozmuştur. Ancak *La Stampa* gazetesi Londra'daki siyasi çevrelerce artık bu konunun farklı bir şekilde değerlendirildiğini belirtmiştir. Buna göre, sabık Başbakan Venizelos ile Yunanistan Başbakanı Nikolaos Kalogeropoulos arasında bir uzlaşma sağlanmış ve böylece İtilaf Devletleri'ni Konstantin Yunanistan'ına karşı sergiledikleri olumsuz tavırdan vazgeçirmeye yönelik bir adım atılmıştır. Tüm bu diplomatik manevraların Venizelos'un Londra'da gerçekleştirdiği girişimlerin sonucu olduğu gazetede vurgulanmış ve Venizelos'un en yetenekli Avrupalı diplomatlardan birisi olduğu iddia edilmiştir.³⁷ Buradan anlaşılacağı üzere Venizelos, Kral Konstantin'in yeniden tahta çıkmasının ardından İtilaf Devletleri nezdinde Yunanistan'a yönelik oluşan tepkileri azaltmaya çalışmıştır. Nitekim Venizelos 29 Ocak'ta Lloyd George'la görüşmüş ve Yunanistan'a İngiliz yardımının devam etmesine yönelik teminat almıştır.³⁸

La Stampa gazetesine göre Londra'daki Yunan çevrelerince, herhangi bir netice alınmadan sona ereceği düşünülen Londra Konferansı'ndan çok az şey beklenmiştir. Yunan heyetinin bir üyesi, İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'ın İzmir'i terk etmesini talep edemeyeceğini iddia etmiştir. Ayrıca Yunanistan'ın, İzmir'i Türklerin eline bırakmamak için sonuna kadar mücadele edeceğini söylemiştir. Ancak aynı delege, Yunanlı ve Türkleri kendi aralarında baş başa bırakma tezinin kabul edilmesi halinde

34 "La Conferenza interalleata di Londra", *La Stampa*, 21 febbraio 1921, s. 1

35 *La Stampa*, 21 febbraio 1921, s. 1.

36 Ali Fuat Cebesoy (2011), *Siyasi Hatıralar. C. I-II*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, s. 84-85.

37 *La Stampa*, 21 febbraio 1921, s. 1.

38 Çağla D. Tağmat (2013), "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 18, s. 36.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

bir şeyler başarılabilceğine inandığını ifade etmiştir.³⁹ Görüldüğü üzere Yunan heyeti İtilaf Devletleri'nin müdahil olarak Londra Konferansı'nı toplamalarından rahatsızlık duymuşlardır. Yunanların bu tavrı bir bakıma daha başından bu Konferans'ın olumsuz sonuçlanacağına göstergesi olmuştur.

La Stampa gazetesi Konferans'ın kaderini elinde tuttuğunu belirttiği Ankara heyetinin (*delegazione kemalista*) görüşmelerde hangi konumda olacağı üzerine konuşulmadığını ve şimdilik İngiltere'nin, Ankara heyetini, İstanbul heyetine bir tür ek teşkil eder pozisyonda görmeyi tercih ettiğini aktarmıştır. İtilaf temsilcileri arasında Londra'da Saint James Sarayı'nda Konferans'ın resmi açılışından önce çeşitli görüşmeler yapıldığı hakkında gazetede bilgi verilmiştir. Ayrıca, İtalyan, İngiliz, Fransız ve Belçikalı delegasyonların başkanları arasında ön görüşmelerin Londra'da Downing Street'te gerçekleştirileceği bildirilmiştir. Bu görüşmelerde, Konferans'ta İstanbul ve Ankara heyetleri tarafından kabul edilebilecek aynı zamanda İtilaf Devletleri'nin temel çıkarlarını da koruyacak bir formülün araştırılacağı belirtilmiştir.⁴⁰

B-) Londra Konferansı'nın Açılışı

21 Şubat 1921 tarihinde Downing Street'de Konferans'ın ön toplantısı başlamıştır. Büyük güçlerin temsilcileri, Türk ve Yunan delegelerini kabul etmeden önce kendi aralarında bir ön görüşme yapmışlardır. Sabah başlayan toplantı öğleden sonra 2'ye kadar sürmüştür. Öğleden sonra, resmi bir bildiriyle İtilaf hükümetlerinin liderlerinin “doğu sorunu”yla⁴¹ gecikmeden ilgilenmeye ve ilk genel toplantıyı öğleden sonra Saint James Sarayı'nda düzenlemeye karar verdikleri bildirilmiştir. Bu amaçla Yunan heyeti Saint James Sarayı'ndaki Konferans toplantısına davet edilmiştir.⁴²

Yunan heyetinin ilk olarak toplantıya davet edilmesine yönelik *La Stampa* gazetesinde yapılan değerlendirmeye göre İtilaf güçleri delegasyon başkanlarının, oturum açılır açılmaz, “doğu sorunu”nun derhal tartışılmasının imkânsız olduğuna inanmaktaydılar. Dahası, Yunanistan'daki durumu ilk etapta hem siyasi hem de askeri açıdan tartışmadan ve sağlamlaştırmadan yapılacak toplantıların pek işe yaramayacağı görüşüne sahiptiler. Bu çerçevede Yunan heyetinin 21 Şubat günü öğleden sonra toplantıya katılmasına karar verilmiştir.⁴³ Görüldüğü üzere Türk heyeti ile görüşme yapmadan önce Yunan temsilcileri ile toplanarak Konferans'ta nasıl bir yol izleneceği kararlaştırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca *La Stampa* gazetesi tarafından yapılan diğer bir değerlendirmede İtilaf güçlerinin Türk heyetini tam olarak hazır olmadığı için oturuma davet etmedikleri yazılmıştır. İstanbul heyeti önceden gelmiş olsa da Ankara heyeti Londra'ya 21 Şubat akşamı ulaşmıştır.⁴⁴ Bu nedenle tam olarak hazır olamadığı düşünülen Türk heyetleri o günkü toplantıya davet edilmemiştir.⁴⁵ *La Stampa* gazetesinde yer alan yazıda İstanbul ve Ankara temsilcilerinin aralarında anlaşarak Konferans'ta ortak hareket etme olasılığına değinilmiştir. Bazı

39 *La Stampa*, 21 febbraio 1921, s. 1.

40 *La Stampa*, 21 febbraio 1921, s. 1.

41 Bkz. Şayan Ulusan (2009), “Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 18, s. 229-256.

42 “La Conferenza di Londra si è aperta”, *La Stampa*, 22 febbraio 1921, s. 4.

43 *La Stampa*, 22 febbraio 1921, s. 4.

44 *La Stampa*, 22 febbraio 1921, s. 4.

45 Cemil Bilsel (1998), *Lozan*, C. I, İstanbul: Sosyal Yayınları, s. 404.

“iyimser” görüşlerin aynı otelde konaklayan iki rakip Türk heyetinin temsilcileri arasında karşılıklı bir anlayış oluşabileceğini tahmin ettikleri belirtilmiştir. Gazete tarafından Ankara heyeti gerçek gücün temsilcisi, İstanbul heyeti ise geçici egemenliğin temsilcisi olarak tanımlanmıştır. Bu değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere *La Stampa* gazetesi rakip olması beklenen İstanbul ve Ankara heyetlerinin ortak hareket edebilecekleri ihtimalini göz ardı etmemiştir. Ancak yine *La Stampa* gazetesine göre İtilaf Devletleri temsilcileri bu durumu yani iki rakip heyetin ortak hareket etmesi olasılığını “mucize” olarak görmüşler ve pek ihtimal vermemişlerdir.⁴⁶

Yunanistan Başbakanı Kalogeropoulos’u dinlemek için 21 Şubat günü öğleden sonra başlayan toplantı sakin bir ortamda geçmiştir. Lloyd George, oturumu hemen açmış ve Başbakan Kalogeropoulos’u kapsamlı bir “sorgudan” geçirmiştir. Lloyd George’un gündeme getirdiği sorular Yunan askeri birliklerinin moralinin nasıl olduğu, Yunanistan’ın büyük bir saldırı eylemi gerçekleştirme durumu, Yunan yetkililer tarafından oluşturulan eylem planlarının neler olduğu ve ne zaman yapabileceklerine dair olmuştur. Kalogeropoulos, her seferinde, Yunan birliklerinin etkinliği ve onların “eşsiz” savaşma ruhları hakkında güvence vermiştir.⁴⁷ Bu bilgilerden ortaya çıkan husus Birinci İnönü Savaşı’nda Yunan birliklerinin mağlubiyeti İtilaf güçleri arasında Yunanistan’ın askeri kapasitesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Nitekim İngiltere Başbakanı Lloyd George yönelttiği sorularla Yunanistan’ın askeri durumu ve kapasitesi hakkında kesin bir fikir sahibi olmayı hedeflemiştir.

C-) Ankara ve İstanbul Heyetleri Hakkında Değerlendirmeler

23 Şubat 1921 tarihli *La Stampa* gazetesinde Tefvik Paşa’nın Konferans’ta açıklamalarda bulunacağı bildirilmiştir. Ayrıca iki Türk heyetinin uzlaşamayacağı yönünde görüş bildirenlerin şimdilik haklı oldukları belirtilmiştir. Buna göre Ankara ve İstanbul heyetleri tek bir çatı altında olmayı henüz kabul etmemişlerdir. 22 Şubat günü öğleden sonra Saint James Sarayı’nda genel kurul toplantısı yapılarak Türk delegelerin görüşlerinin dinlenmesi planlanmıştır. Ancak görüşme ertelenmek zorunda kalmıştır çünkü Türk heyetleri görüşmeye katılamamıştır. İki heyetten hangisinin Türk halkı adına en fazla konuşma hakkına sahip olduğunu belirleme konusunda bir anlaşmaya varılamamıştır.⁴⁸

La Stampa gazetesi Londra’da iki Türk heyetinin kendi arasında yürüttüğü müzakerelere ayrı bir parantez açmıştır. Buna göre Ankara ve İstanbul heyetleri arasındaki görüşmeler 22 Şubat’ta bütün gün sürmüştür. İki heyet üyeleri de karşılıklı nezaket ve saygı ile düşüncelerini ifade etmişlerdir. Ancak saygı çerçevesinde gerçekleştirilen bu görüşmelerde iki taraf da birbirlerinin tutumlarını değiştirmeyi başaramamış ve uzun süren tartışmalara rağmen Konferans’ta ortak hareket etme noktasında uzlaşmaya varılamamıştır. Böylece iki heyet arasındaki müzakereler çözüme ulaşmadan sona ermiştir.⁴⁹

Ancak daha sonra tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Saint James Sarayı’nda 23 Şubat’ta saat 11:30’da yapılacak genel kurul toplantısı öncesi Tefvik Paşa ile Bekir Sami

46 *La Stampa*, 22 febbraio 1921, s. 4.

47 *La Stampa*, 22 febbraio 1921, s. 4.

48 “Tentativi di accordo tra le due delegazioni turche a Londra.”, *La Stampa*, 23 febbraio 1921, s. 4.

49 *La Stampa*, 23 febbraio 1921, s. 4.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

Bey arasında bir anlaşmaya varılmıştır. *La Stampa*'ya göre her ne kadar iki Türk heyeti ortak bir zemin bulmakta zorlansa da Türkiye'nin Konferans'ta isteklerini ifade etmek için İtilaf Devletleri temsilcilerinin önünde anlaşmazlıklarını bir kenara bırakmaya karar vermişlerdir. Varılan uzlaşya göre Konferans görüşmelerinde Tefik Paşa kendi hükümetinin iddialarını ortaya koyacak ve Bekir Sami Bey de Ankara ile İstanbul arasındaki ilişki sorununu gündeme getirmekten kaçınarak Ankara'nın iddialarından söz edecektir.⁵⁰

Yaşanan bu gelişmeler karşısında İtilaf Devletleri temsilcilerinin nasıl bir yol izleyeceği *La Stampa* tarafından irdelenmiştir. Buna göre İtilaf Devletleri temsilcilerinin iki Türk heyetinin delegeleri ile ilk görüşmelerinde, sanki İstanbul ve Ankara arasındaki anlaşmazlıklar Türk iç politikasının basit bir meselesiymiş gibi davranarak kendilerini yalnızca tek bir Türkiye'den konuşmakla sınırlandırma politikası izlemeyi tercih edecekleri ifade edilmiştir. Diğer taraftan İtilaf güçlerinin Türk topraklarında yaşanan fiili durumu görmezden gelmeye devam edemeyecekleri de gazete tarafından belirtilmiştir. Buna göre bir tarafta İtilaf Devletleri'nin yasal olarak tanıdığı İstanbul hükümeti, diğer tarafta vatanseverlik duygusu ile hareket ederek gerçek gücü elinde bulunduran ve aynı zamanda Sevr Antlaşması'yla Türkiye'ye bırakılması öngörülen topraklar üzerinde hâkimiyete sahip olan Ankara hükümeti vardır.⁵¹

Londra'da Türk heyetlerinin nasıl bir politika izleyeceklerine dair birtakım söylentiler de ortaya çıkmıştır. Buna göre İstanbul delegasyonunun Türk halkının gözünde iyi görünmek için İtilaf Devletleri'nin karşısına Ankara temsilcileriyle benzer isteklerle çıkabileceği ifade edilmiştir. Bu çerçevede Tefik Paşa'nın İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini isteyebileceği ifade edilmiştir. Yunanistan Başbakanı Kalogeropoulos ise İtilaf Devletleri ile yapmış olduğu görüşmede kendilerinin Türk kuvvetlerini zorlanmadan yenebileceğini ifade etmiştir. Ancak İtilaf Devletleri'nin kıdemli askeri teknisyenlerinin görüşleri Yunan Başbakanın bu ifadeleri ile çelişmiştir. Bilhassa Fransız General Gouraud'un Kilikya'daki askeri durum ve Türk birliklerinin etkinliği hakkında yapmış olduğu açıklamalar görüşmelerde derin bir etki bırakmıştır. *La Stampa* gazetesinin ifadesiyle askeri uzmanların görüşleri Yunanistan Başbakanı tarafından dile getirilen "süslü" sözlerden çok daha ikna edici görünmüştür. Nitekim Yunan Genelkurmay Başkanlığı'nın Mustafa Kemal'i kesin bir şekilde "yenebilecekleri"ne dair dile getirdiği "iyimser" iddialara şüpheyle yaklaşmıştır. İtilaf Devletleri askeri uzmanları Türkiye'nin İzmir'den vazgeçmeyeceğini dile getirmişler ve İzmir'in Türkiye'ye geri verilmesinden yana tavır takınmışlardır. Özellikle Mustafa Kemal'in Anadolu platosunun savaş kuvvetlerine sunduğu sayısız askeri ve stratejik kaynaklardan yararlanarak, Yunanistan'ı maddi olarak "mahvedecek" uzun soluklu bir gerilla taktiği uygulayacağından korkmuşlardır.⁵²

Görüldüğü üzere İzmir'in geri verilmesi seçeneği dillendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda *La Stampa*, Londra'da çıkan bir gazetenin Ankara heyetinin İngiliz başkentinde kendileri için pek de olumsuz olmayan bir atmosfer bularak şaşırabileceğine dair bir yazı yazdığını aktarmıştır. Bu süreçte iki rakip Türk heyeti Londra'daki İtilaf delegasyonlarının çeşitli üyeleriyle özel görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca, Downing Street'de Lord Curzon, Yunanistan Başbakanı ile uzun bir görüşme yapmıştır. Bu arada İstanbul heyetinin üyesi ve

50 *La Stampa*, 23 febbraio 1921, s. 4.

51 *La Stampa*, 23 febbraio 1921, s. 4.

52 *La Stampa*, 23 febbraio 1921, s. 4.

Roma Büyükelçisi Osman Nizami Paşa, İstanbul heyeti adına Ankara heyeti ile görüşmeler dizisini başlatma görevini üstlenmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza iki heyet arasında gerçekleşen ilk temasın ardından Ankara heyetini İtilaf temsilcilerine karşı uzlaşmacı bir tavır benimsemeye ikna etmek için formül geliştirmeye çalışmıştır.⁵³

D-) Ankara ve İstanbul Heyetlerinin Konferans'taki Tutumları

23 Şubat 1921'de Londra Konferansı'nda yapılan görüşmeleri *La Stampa* gazetesi Türk diplomasisi için büyük bir zafer olarak tanımlamıştır. İtilaf Devletleri'nin yöneticileri 23 Şubat günü Saint James Sarayı'nda Türk heyetinin temsilcileriyle buluşmuştur. Gazetede yer alan değerlendirmeye göre İtilaf bloğu, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden diğer devletlerin temsilcileriyle barış koşullarını tartışmayı reddederken ve onlara neredeyse uygulanamaz koşullar dayatırken, bugün "düşman" Türkiye, İtilaf Devletleri ile eşit bir şekilde müzakere gerçekleştirmiştir.⁵⁴ Diğer taraftan Türk delegasyonundan önce görüşülen Yunan delegasyonuna ise İtilaf temsilcileri Lloyd George, Kont Sforza ve Aristide Briand tarafından Anadolu'daki durum hakkında bilgi almak için katı bir sorgulamaya maruz kalan bir "sanık" gibi muamele edilmiştir. Yunanistan Başbakanı Kalogeropoulos'un yanıtlarının neredeyse tamamı aynı temele dayanmıştır. Kalogeropoulos, Sevr Antlaşması'nın koşullarını tam olarak uygulamayı taahhüt etmiştir. İtilaf devlet adamları ona karşı saygılı, ancak soğuk bir tutum almışlardır. Diğer taraftan İstanbul heyetinin yaşlı başkanı Tevfik Paşa, hastalığı nedeniyle yorgun bir halde heyet üyeleri eşliğinde Saint James Sarayı'nın büyük salonuna girdiğinde İtilaf temsilcileri, hükümet başkanları, bakanlar, üst düzey yetkililer ayağa kalkmışlar ve neredeyse dostça bir jestle eğilmişlerdir.⁵⁵ Tabii ki bu durumun oluşmasında İstanbul hükümetinin İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına uygun hareket etmesinin de etkisi olmuştur. İstanbul heyetinden kısa bir süre sonra Ankara heyeti toplantı salonuna girmiştir. İki heyet, Saint James Sarayı'na ayrı ayrı gelmiştir. Tevfik Paşa'nın başkanlığını yaptığı üç üye ve iki kâtipten oluşan İstanbul heyeti İtilaf temsilcilerinin bulunduğu büyük masanın yanındaki bir masaya oturmuştur. Yaklaşık beş dakika sonra salona giren Bekir Sami Bey, heyetinin diğer dört üyesiyle birlikte İstanbul heyeti delegeleri için ayrılan masanın yanındaki başka bir masaya oturmuştur.⁵⁶

La Stampa gazetesi, İtilaf temsilcileri adına Türk delegasyonuna yönelik "ölçülü" bir konuşma yapan Lloyd George'un, Tevfik Paşa'yı samimi bir şekilde selamladığını ve Tevfik Paşa'nın sağlığına kavuşmasından dolayı memnuniyetini dile getirdiğini yazmıştır. Lloyd George'a göre Tevfik Paşa'nın toplantıya katılması sayesinde İtilaf temsilcileri Müslüman dünyası ile kesin olarak uzlaşmak için görüşme yapma imkânı elde etmiştir. Lloyd George daha sonra Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki savaş durumuna son vermek amacıyla barış antlaşmasının geçen Ağustos ayında imzalandığını hatırlatmıştır. Ancak, ardından "Sevr Antlaşması'nın büyük güçlerin arzuladığı tam barışa yol açmadığını" sözlerine eklemiştir. Lloyd George tüm dünyanın barış istediğine değinmiştir. Bunun aynı zamanda Türkiye'nin de derin bir arzusu olduğuna inandığını bu nedenle doğuda istikrarlı ve kalıcı bir barışı sağlamak için böyle bir konferans düzenlediklerini ifade etmiştir. İngiltere

53 *La Stampa*, 23 febbraio 1921, s. 4.

54 "Il solenne ingresso e le dichiarazioni delle due delegazioni turche alla Conferenza di Londra", *La Stampa*, 24 febbraio 1921, s. 5.

55 *La Stampa*, 24 febbraio 1921, s. 5.

56 *La Stampa*, 24 febbraio 1921, s. 5.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

Başbakanı daha sonra Türk delegelerinden 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ile ilgili görüşlerini bildirmelerini istemiştir.⁵⁷

Lloyd George'un iki farklı Türk heyetinin varlığına değinmeden yaptığı bu kısa açıklamalarının ardından, Tefvik Paşa söz almıştır. İlk olarak iyi karşılandıkları için Konferans başkanına teşekkür eden Tefvik Paşa daha sonra heyette bulunan Osman Nizami Paşa'dan İstanbul hükümetinin görüşlerini dile getirmesini istemiştir. Osman Nizami Paşa ayağa kalkmış barış koşullarını içeren kısa bir açıklama okumuştur. *La Stampa* gazetesi İstanbul heyeti adına konuşan Osman Nizami Paşa ile Ankara heyeti adına konuşan Bekir Sami Bey tarafından dile getirilen hususların neredeyse aynı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Nitekim daha sonra söz alan Bekir Sami Bey Anadolu'daki durum hakkında kısa ve öz bir açıklamanın ardından, TBMM'nin taleplerini içeren bir belgeyi okumuştur. Bekir Sami Bey, tüm Türk halkının, adil ve kalıcı bir barışı umut ettiğini belirterek Sevr Antlaşması'nın Türkiye'nin sonu anlamına geldiğinin altını çizmiştir. Bekir Sami Bey, İzmir'in kanlı işgalinin ve kendi başkenti İstanbul'da Türk hükümetinden yetkinin devralınmasının, Anadolu'da halkın egemenliğine dayalı büyük bir ulusal meclisin toplanmasına yol açtığını vurgulamıştır. Böylece, bağımsızlığını tehdit eden olayların baskısı altında, Türk halkı, meşru müdafaa hakkını kullanmıştır. Türk halkının tek yasal temsilcisi olan TBMM, doğuda barışçıl ve normal bir yaşamın yeniden tesis edildiğini görmek istemektedir. Bu amaçla Londra Konferansı'na katılma kararı almış ve bir heyet göndermiştir.⁵⁹ Bekir Sami Bey bu açıklamaların ardından Türk milletinin meşru hakları olarak nitelendirdiği asgari barış ilkelerini okumuştur:

“1. İtilaf Devletleri'nin beyanlarına göre kendi kaderini tayin haklarını kullanmaya çağrılacak olan Arap çoğunluğun yaşadığı bölgeler hariç olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu toprakları bölünmez bir bütün oluşturmalıdır. Türkiye, herhangi bir bağımsız ulusun varlığı ve gelişmesi için bir ön koşul olan kendi topraklarında egemenlik hakkına sahip olmalıdır.

2 TBMM, İtilaf Devletleri ile muhalifleri ve ortakları arasında akdedilen sözleşmelerde öngörülen tüm hakları, Türkiye'de yerleşik azınlıklar lehine tanımaya hazırdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkelerde Müslümanlar lehine aynı hakların ilgili güçler tarafından etkin bir şekilde onaylanmasını bu tanımının vazgeçilmez bir sonucu olarak görmektedir.

3. Türkiye kendi egemenliğini ve İstanbul'un güvenliğini etkilemeksizin, eşit şartlarda herhangi bir ülkenin bayrağını taşıyan gemilere Boğazlarda seyrüsefer özgürlüğünü sağlamak için ilgili devletlerin kendisiyle mutabık kalınacak her türlü kararı kabul etmeye isteklidir.”⁶⁰

Bekir Sami Bey bu genel ilkelerin İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesinin Ankara heyetinin İtilaf Devletleri ile kesin bir barış için işbirliği yapma sürecini hızlandıracağını söylemiştir. *La Stampa* gazetesinde belirtildiği üzere Bekir Sami Bey'in ilkeleri okumasının ardından Lloyd George, Konferans'ın sadece Sevr Antlaşması'nın revizyonu için genel ilkeleri açıklayan ancak bunların nasıl uygulanması gerektiğini hiçbir şekilde ortaya

57 La Stampa, 24 febbraio 1921, s. 5

58 La Stampa, 24 febbraio 1921, s. 5.

59 La Stampa, 24 febbraio 1921, s. 5.

60 La Stampa, 24 febbraio 1921, s. 5.

koymayan “genel” beyannamelerle yetinemeyeceğini söylemiştir. Diğer taraftan, hem Lloyd George hem de İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza, kendilerinin Bekir Sami Bey’in dile getirdiği hükümleri kabul edemeyeceğine işaret etmişlerdir. Onlara göre bu konular daha sonra tartışılmalıdır. Lloyd George, genel ilkelerin her zaman mükemmel gözüktüğünü söylemiş ancak kaçınılmaz tutarsızlıkları nedeniyle, savaşın getirdiği karmaşık sorunların çözümünü asla kolaylaştırmadığını da sözlerine eklemiştir. Bu nedenle Türk delegelerin, Sevr Antlaşması ile ilgili görüşlerinin özünü somut bir biçimde sunmasını istemiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza da Ankara delegelerinden genel ilkeleri bir kenara bırakıp, gecikmeden ayrıntılı ve somut önerilerde bulunmalarını talep etmiştir. Bunun üzerine Bekir Sami Bey barış antlaşmasına yönelik taleplerin yeniden düzenlenmesi için üç günlük süre verilmesini istemiştir. Lloyd George ise bu taleplerin Konferans’ın yarınki oturumunda sunulması konusunda ısrar etmiştir. *La Stampa* gazetesinde ifade edildiği üzere İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza bu konuda Lloyd George’a destek vermiştir. Ayrıca İstanbul heyeti delegelerinin görüşmelerde pasif kaldığı ve izleyici olarak takip ettiğine dair gazetede bilgi verilmiştir. Görüşmelerin sonunda Bekir Sami Bey, ertesi gün 11.30’da Saint James Sarayı’nda yapılacak oturuma kadar yeni bir taslak hazırlamayı kabul etmiştir.⁶¹

23 Şubat günü yapılan bu görüşmeler yaklaşık bir saat sürmüştür. *La Stampa* gazetesinde yer alan değerlendirmeye göre Bekir Sami Bey dolayısıyla Ankara heyeti görüşmelere damga vurmuş ve Türkiye’nin gerçek bir temsilcisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle İtilaf Devletleri TBMM’nin taleplerinin ayrıntılı bir açıklamasını istemek için Ankara heyeti temsilcilerini muhatap almak zorunda kalmışlardır. Gazetede dikkat çekilen bir başka nokta İstanbul heyetinden Osman Nizami Paşa’nın açıklamalarında Bekir Sami Bey’in ileri sürdüğü koşullara benzer şartlar ortaya koyması olmuştur. Bu durum İstanbul heyetinin Ankara heyetinden geri kalmamak ve Türk halkının gözünde yeniden güven kazanmak için atmış olduğu bir adım olarak görülmüştür. Sonuç olarak *La Stampa* gazetesine göre 23 Şubat’taki görüşmeler Türk halkının kaderinin öncelikle Bekir Sami Bey ve temsil ettiği TBMM ile tartışılması gerektiğini göstermiştir.⁶²

İstanbul heyeti başkanı Tevfik Paşa, İngiltere’ye gelişinde kendisini yatağa bağlayan hastalığından tam olarak iyileşememiş ve 24 Şubat’taki görüşmelere katılamamıştır. *La Stampa* gazetesi 24 Şubat’taki görüşmeleri Ankara heyeti ve özellikle lideri Bekir Sami Bey için yeni ve önemli bir zafer olarak aktarmıştır. 24 Şubat’taki görüşmeler Saint James Sarayı’nda sabah 11’den kısa bir süre sonra açılmıştır. Mustafa Reşid Paşa, İstanbul heyetinin başkanlığını üstlenmiştir. Daha sonra, iki heyetin aralarında anlaşmaya vardıkları açıklanmıştır. Ankara heyeti, Lloyd George’un talep ettiği gibi ayrıntılı olarak bir temel görüşler bir planı hazırlandığını duyurmuştur. Ardından Bekir Sami Bey, Türkiye’nin İtilaf Devletleri ile kesin ve kalıcı bir barışa varması için gerekli koşulları okumuştur⁶³:

“1. Türkiye, Avrupa’da sınır olarak, Türkiye ile Bulgaristan arasında 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile belirlenen hat çerçevesinde tüm Doğu Trakya’nın tahliyesi ve Türkiye’ye dönüşünü talep etmektedir.

2. Türkiye’nin güney sınırı etnik Arap çoğunluğun yaşadığı topraklardan ayıran

61 *La Stampa*, 24 febbraio 1921, s. 5.

62 *La Stampa*, 24 febbraio 1921, s. 5.

63 “Turchi e Greci in contraddittorio alla conferenza di Londra”, *La Stampa*, 25 febbraio 1921, s. 4.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

çizgi ile belirlenebilir. Bu şekilde oluşturulan hattın Türkler ve ilgili taraflarca ortaklaşa belirlenmesi gerekecektir. Kilikya ve bu hattın kuzeyinde yer alan Türklerin yaşadığı yerler boşaltılacaktır.

3. Türkiye'nin doğu sınırı, Türk-İran sınır çizgisini takip etmeli, ardından Türkiye ile Ermenistan arasında milliyet ilkesine dayalı olarak imzalanan antlaşma ile çizilmelidir. Türkiye, bu şekilde belirlenen topraklar üzerinde hiçbir çekince veya kısıtlama olmaksızın tam egemenliğini sürdürmek niyetindedir.

4. İzmir ve Anadolu'da Yunanların işgal ettiği tüm topraklar boşaltılmalı ve Türkiye'nin tam ve mutlak egemenliği altına geri dönmelidir.

5. Boğazlarda geçiş serbestliği ilkesi İstanbul'un güvenliğine tehdit oluşturmaksızın, tam Türk egemenliğine saygı gösterilerek, herhangi bir ülkenin bayrağını taşıyan tüm gemilere eşitlik esasına göre uygulanır. Türkiye, Boğazların askersizleştirilmesini kabul etmektedir.

6. Etnik ve dinsel azınlıkların korunması Saint Germain, Neuilly ve Trianon Antlaşmalarında belirtilen ilke ve normlara göre sağlanacaktır.

7. Yargı meselelerinde Osmanlı egemenliğine saygı duyulacak ve modern bir temelde bir yargı reformu projesini detaylandırmak için yabancı ve Türk hukukçulardan oluşan bir komisyon kurulacaktır.

8. Kara ve deniz kuvvetlerinin kapsamı; kıyıların ve sınırların güvenliğini sağlama ihtiyacı ve komşu devletlerin siyasi durumu dikkate alınarak belirlenecektir.

9. Jandarma, tüm Osmanlı toprakları için tek tip ve tek bir merkezi yönetim ile yabancı subaylarla işbirliği içinde yeniden düzenlenecektir.

10. Türkiye, başkentinde ve topraklarının bir kısmında ateşkesten sonra yabancı askerlerin gerçekleştirdikleri geçici işgallerin, yeni antlaşma onaylandığında sona ereceğine inanmaktadır.”⁶⁴

Ekonomi ile ilgili konularda ise Türkiye'nin tam bir mali ve iktisadi bağımsızlık talep ettiği dile getirilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin alacağı mali tedbirlerden dolayı yabancı uyrukluların uğrayabileceği zararı karşılamaya hazır olduğu da belirtilmiştir. Söz konusu zararların belirlenmesi için karma komisyonlar kurulması gündeme getirilmiştir. Öte yandan, taraflar arasındaki düşmanlığın sona ermesinin ardından aynı komisyonların, milletler hukukuna aykırı hareket eden İtilaf kuvvetleri ve özellikle Yunan kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen saldırılar nedeniyle Türk halkının uğradığı zararların tazminini sağlamakla da görevlendirilmesi istenmiştir. Türkiye borcunun Birinci Dünya Savaşı ve Balkan Savaşları'nda kendisinden ayrılan bölgeler arasında paylaşılmasını talep etmiştir. Ayrıca ekonomik ve mali bağımsızlığını tam olarak sağladıktan sonra, doğal zenginliklerini en iyi şekilde değerlendirmeye ve ekonomik durumunu geliştirmeye kararlı olan Türkiye'nin, İtilaf Devletleri sermayesinin ve teknisyenlerinin işbirliğini memnuniyetle karşılayacağı belirtilmiştir.⁶⁵

64 La Stampa, 25 febbraio 1921, s. 4.

65 La Stampa, 25 febbraio 1921, s. 4.

Türk tarafının önerileri okunduktan sonra Konferans başkanı Lloyd George, Bekir Sami Bey'den Türkiye'deki ekonomik durumu kısaca açıklamasını ve Trakya ile İzmir'in Türkiye'ye bırakılmasına yönelik iddialarını desteklemek için somut istatistiksel veriler sağlamasını istemiştir. Bekir Sami Bey, daha sonra Yunanistan'a atfedilen bölgelerin Türkiye için sahip olduğu ekonomik değer hakkında açıklama yapmış ve zikredilen bölgelerin Türkiye'ye bırakılmasını öngören bir dizi etnik istatistiksel veri sunmuştur. *La Stampa* gazetesi, Bekir Sami Bey'in etnik rakamları verirken yabancı yayınlardan ve bazı istatistiksel araştırmalardan alıntı yaptığını bildirmiştir. Bu verilerin bilgi sağlamadığı yerlerde ise sadece Türk istatistiklerine atıfta bulunmuştur.⁶⁶ *La Stampa* gazetesi tarafından yapılan değerlendirmede Türk tarafının mümkün olduğunca tarafsız istatistiklere başvurmaya çalıştığına vurgu yapılmıştır. Ancak Yunan tarafının iddiaları için *La Stampa* gazetesi aynı değerlendirmede bulunmamış ve Yunan heyetinin savunmasını eleştirmiştir. Buna göre Yunanistan Başbakanı Kalogeropoulos, uzmanlardan oluşan bir heyet eşliğinde 24 Şubat günü öğleden sonra Yunanistan'ın işgali altında olan topraklarda Türk ve Rum nüfusun dağılımı üzerine Yunan delegasyonu tarafından hazırlanan bildiriye açıklamıştır. Ancak *La Stampa* gazetesi Başbakan Kalogeropoulos'un açıklamasında sunmuş olduğu verilerde titiz davranmadığını aktarmıştır. Çünkü sunulan veriler bazı noktalarda yetersiz, bazı noktalarda da çok az ikna edici ve genellikle yanlış görünmüştür. Örneğin, Anadolu'daki Rum nüfusuna alıntı yapılan istatistiklerin bazılarında, Yunan delegasyonu başkanı, belki de farkında olmadan, ölüleri de dahil etmiş ve saymıştır. Bu durum Yunan tarafının istatistiksel verilerde titiz davranmadığını ortaya koymuştur. Hatta Kalogeropoulos, konuşmasının sonunda Yunan iddialarını tarihin değişen zeminine oturtmak istemiş ve sonuç olarak: "Otuz asır önce İzmir Yunandı!" demiştir. Bu ifadenin ardından *La Stampa* gazetesinde belirtildiği üzere İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza gülümseyerek araya girmiş ve Kalogeropoulos'a çok uzak tarihe kadar gitmemesini tavsiye etmiştir.⁶⁷

Yapılan görüşmelerin ardından Konferans Yüksek Kurulu gizli oturumda toplanmıştır. Türk ve Rum nüfusunun Trakya ve İzmir bölgesindeki dağılımını hızlı ve tarafsız bir şekilde soruşturmak ve aynı zamanda Bekir Sami Bey'in bu bölgelerin ekonomik anlamda Türkiye'nin geleceği için hayati önem taşıdığına ilişkin yaptığı açıklamaları kontrol etmek için özel bir uluslararası tahkikat komisyonu atanması kararlaştırılmıştır. Bir sonraki toplantıda Türk ve Yunan delegelerin İtilaf Devletleri temsilcilerinin bu kararından haberdar edilecekleri gazetede yazılmıştır.⁶⁸

E-) *La Stampa* Gazetesinin İngiliz Basınının Londra Konferansı'na Yaklaşımı Hakkında Analizi

La Stampa gazetesi kendi analizlerinin yanı sıra İngiliz basınının⁶⁹ Konferans'a yönelik yaklaşımlarına ilişkin de bilgiler sunmuştur. Buna göre İngiliz gazeteleri genel olarak Konferans'taki gelişmelerden memnun olmamıştır. Hatta bazı basın kanadı Londra Konferansı'nı hiçbir şeyi çözemeyen, sorunları ortadan kaldırmak yerine yeni zorluklar çıkaran bir konferans olarak görmüşlerdir. Bu çerçevede *La Stampa*, İngiliz *The Times*

66 *La Stampa*, 25 febbraio 1921, s. 4.

67 *La Stampa*, 25 febbraio 1921, s. 4.

68 *La Stampa*, 25 febbraio 1921, s. 4.

69 Dönemin İngiliz basını hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Yılmaz (1994), "1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.10, S. 28, s. 157-207.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

gazetesinin şimdiye kadar Konferans'ta hiçbir şey yapılmadığını savunduğunu bildirmiştir. Ayrıca *The Times*'da Sevr Antlaşması'nın, milletlerin kutsal hakları dikkate alınmadan hazırlandığına dair görüş dile getirildiği de aktarılmıştır.⁷⁰

İtilaf Devletleri temsilcilerinin Türkiye ile karşı karşıya geldiği konumu inceleyen diğer bir İngiliz gazetesi *The Morning Post*, "Türk dostlarımıza kibar bir biçimde Türkiye'nin savaşı kaybettiğini hatırlatmalıyız" demiştir. *La Stampa*'ya göre İngiliz basınında çıkan bu yazılar Ankara heyetinin Konferansı yönlendiren bir tutum içinde olmasından duyulan rahatsızlığın yansımasıdır. Bekir Sami Bey'in tüm argümanını Türkiye'nin haklarıyla ilgili olarak Sevr Antlaşması'nın revizyonu üzerine kurduğu belirtilmiştir. Hatta bölgeye soruşturma komisyonunun gönderilmesini öneren kişinin de Bekir Sami Bey olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷¹

Yunan heyetinin Trakya ve İzmir'de nüfus oranlarının belirlenmesi için oluşturulması planlanan uluslararası tahkikat komisyonuna olan tavrı da *La Stampa* gazetesi tarafından yakın mercek altına alınmıştır. Bekir Sami Bey bağımsız bir tahkikat heyetinin kurulması durumunda kendilerinin çıkacak neticeyi kabul edeceklerini beyan etmesine rağmen Yunan Başbakan Kalogeropoulos çekimser kalmış Atina'ya danışmaları gerektiğini ifade etmiştir. *La Stampa* gazetesinde yapılan değerlendirmeye göre Kalogeropoulos'un bu tavrı, dolaylı olarak Trakya ve İzmir'de Türk hak ve iddialarının en yüksek Yunan temsilcisi tarafından tanınması anlamına gelmiştir. Çünkü Yunanlar soruşturmanın kendi lehlerine olacağına gerçekten ikna olmuş olsalardı bu soruşturmaya karşı çıkmayacakları vurgulanmıştır. Bu arada Lloyd George'un sahibi olduğu *Daily Chronicle*, Trakya ve İzmir'in Yunanlara verilmesinin bu bölgelerin Rum etnik çoğunluğunu barındırdığı gerekçesiyle yapılmadığını kabul etmiştir. *Daily Chronicle*'a göre bu bölgeler, yalnızca Sevr Antlaşması'nın Türkler tarafından uygulanmasını sağlamak amacıyla Yunanistan'a "tahsis" edilmiştir.⁷²

F-) Konferans'ın Çözumsuzlikle Sonuçlanması

25 Şubat'ta yapılan oturumlar, genel olarak Bekir Sami Bey'in Türk delegasyonu adına, Kalogeropoulos'un da Yunan delegasyonu adına yaptığı açıklamaların okunmasıyla geçmiştir. Oturuma Tevfik Paşa da katılmıştır. Tevfik Paşa kendisine söz sırası geldiğinde ayağa kalkmış ve Bekir Sami Bey'in Türk delegasyonunun tamamı adına açıklama yapacağını söylemiştir. Bu şekilde İstanbul ve Ankara heyetlerinin birlikte hareket ettiklerini vurgulamıştır. Lloyd George, İzmir'in gelecekteki statüsü için Yüksek Kurul tarafından alınan kararı açıklamıştır. Buna göre kurulması planlanan uluslararası tahkikat komisyonunun Türkiye ve Yunanistan'ın nüfusla ilgili verdiği bilgilerin doğruluğunu yerinde araştırıp kendi gözlemlerine dayanarak uygun sonuçları çıkaracağını söylemiştir. Böyle bir durumda Türklerin ve Yunanların İtilaf Devletleri'nin hakemliğini kabul etmek zorunda oldukları ifade edilmiştir. Bu süre zarfında Sevr Antlaşması'nın diğer maddelerinin değişmeden kalacağına Türkler ve Yunanlar tarafından kabul edilmesi şartı koşulmuştur. Ayrıca iki taraf arasındaki düşmanlığın derhal sona ermesi istenmiştir. Bekir Sami Bey, Yüksek Kurul'un tahkikat komisyonu ile ilgili önerisini kabul ettiğini belirtmiş ve Türk milletinin

70 "L'Arbitrato proposto dall'Intesa a Greci e Turchi per la pace in Tracia ed a Smirne", *La Stampa*, 26 febbraio 1921, s. 4.

71 *La Stampa*, 26 febbraio 1921, s. 4

72 *La Stampa*, 26 febbraio 1921, s. 4.

haklarına ilişkin iddiaların dikkate alınmasından memnuniyet duyduğunu söylemiştir. Bağımsız bir uluslararası tahkikat komisyonunun soruşturmasının sonuçlarını büyük bir güvenle beklediklerini açıklayan Bekir Sami Bey, bununla birlikte, komisyonun serbestçe çalışması için tarafsız bir yönetimin bahsi geçen bölgelerdeki Yunan yönetiminin yerini alması gerektiğini vurgulamıştır.⁷³

Yunan Başbakan Kalogeropoulos ise Yunanistan ulusal meclisine danıştıktan sonra Atina hükümeti tarafından uluslararası tahkikat komisyonu oluşturma fikri için alınan karar hakkında açıklamada bulunmuştur. Kalogeropoulos, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'ne değişmeyen minnettarlığını ifade ettiğini; ancak soruşturma teklifini reddettiğini bildirmiştir. Kalogeropoulos, "Yunan ulusunun müttefikleri ile ortak olarak oluşturduğu ve Sevr Antlaşması ile tesis edilen haklardan tamamen vazgeçilmesi anlamına gelen bir teklifi kesinlikle kabul edemeyeceğini" açıklamıştır.⁷⁴ Böylelikle Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara heyetinin kabul etmesine rağmen Yunan tarafı tahkikat komisyonu oluşturulması fikrine karşı çıkmıştır.

La Stampa gazetesinde belirtildiği üzere Bekir Sami Bey, görüşmelerde Trakya ve İzmir'de Yunan makamlarınca işlenen suçlara atıfta bulunarak, bölgedeki Türklerin evlerini terk etmeye zorlandığını söylemiştir. Yunan kuvvetlerinin işgal ettikleri bölgelerde kalıcı olmak için Türk halkını dilekçe imzalamaya mecbur ettikleri de vurgulanmıştır. Bu konular ile ilgili kendisine sunulan belgeleri inceleyen Lloyd George, söz konusu belgeleri Yunan delegasyonuna iletceklerini ve eğer cevap tatmin edici olmazsa bir ulusun onurunu bozan bu eylemleri kınayacaklarını açıklamıştır. Konferans'ın 4 Mart oturumunun sona ermesinin ardından tüm heyet üyeleri konferans salonunun yanındaki küçük bir odaya çay içmek için gitmişlerdir. *La Stampa* gazetesinde aktarıldığı üzere bu vesileyle ilk kez Türk ve Yunan temsilcileri aynı salonda bulunmuş ve bu durum ilgi ve merakla takip edilmiştir.⁷⁵

11 Mart'taki görüşmeler "doğu sorunu"nun tartışılmasına ayrılmıştır. Sabah oturumunda Türklerle ve Yunanlarla özel görüşmeler yapılmıştır. İtilaf Devletleri sonuç olarak Sevr Antlaşması üzerinde bazı değişiklikler yapmayı planlamışlardır. Buna göre Türkiye'ye ekonomik tavizler verilmesi, İtilaf birliklerinin geri çekilerek İstanbul'u terk etmeleri, Türklerin Çanakkale Boğazı Kontrol Komisyonu'na katılmalarına izin verilmesi, İzmir için Hıristiyan bir valinin atanması ile özel bir rejim oluşturulması gibi birtakım kararlar alınmıştır.⁷⁶

İtilaf Devletleri bu kararları taraflara bildirmiştir. Türk heyeti Ankara'ya danışmak istediğini beyan etmiştir. *La Stampa* gazetesine göre bu kararlar İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın Sevr Antlaşması'nda revizyon yapma politikasıyla örtüşmüştür.⁷⁷ Mustafa Kemal'in "Sevr tasarısında değişiklikler yapılmasını ümit ettirecek bazı belirsiz vaatler" olarak nitelediği bu öneriler⁷⁸ Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Konferans'ın son gününde de taraflar arasında herhangi bir uzlaşma olmamıştır. *La Stampa* gazetesi bu

73 *La Stampa*, 26 febbraio 1921, s. 4.

74 "I Turchi accettano e i Greci respingono la proposta interalleata della Commissione d'inchiesta per la Tracia e Smirne", *La Stampa*, 5 marzo 1921, s. 4.

75 *La Stampa*, 5 marzo 1921, s. 4.

76 "Le deliberazioni di Londra", *La Stampa*, 12 marzo 1921, s. 1.

77 *La Stampa*, 12 marzo 1921, s. 1.

78 Atatürk, Nutuk, s. 409.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

durumu Türkler ve Yunanlar arasında barış sağlanamadığı şeklinde aktarmıştır.⁷⁹ Böylece 21 Şubat'ta başlayan Londra Konferansı 12 Mart tarihinde elle tutulur bir sonuç alınmadan dağılmıştır.⁸⁰

G-) Ankara Heyeti ile İtalyan Heyeti Arasında Antlaşma

Londra Konferansı'nın sona erdiği 12 Mart günü Bekir Sami Bey ile Kont Sforza arasında bir antlaşma imzalanmıştır.⁸¹ *La Stampa* gazetesi bu gelişmeyi Türk heyeti ile İtalyan heyeti arasında Anadolu'yu kapsayan ekonomik temelli yapılan özel görüşmelerin sonuçlandığı ve iki heyet arasında bir antlaşmanın imzalandığı şeklinde duyurmuştur.⁸² Böylece Edremit Körfezi'nden Antalya'ya uzanan ve Konya'nın da dahil olduğu geniş bir bölgede madencilik, tarım gibi alanlarda İtalya'ya ekonomik ayrıcalıklar tanındığı bildirilmiştir. *La Stampa*'ya göre Kont Sforza, Londra'da kaldığı süre boyunca karşılaştığı birçok zorluğa rağmen kendisi ve iş arkadaşları çok yoğun ve aktif bir çalışma gerçekleştirerek böyle bir antlaşmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁸³ İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'ndan ayrı imzalanan ve Osmanlı Devleti'ne bırakılan topraklar üzerinde ekonomik çıkar bölgeleri saptayan Üçlü Antlaşmayı⁸⁴ Türklerin ülke bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak gördükleri için şimdiki yeni antlaşmanın yapıldığı ifade edilmiştir. *La Stampa* gazetesine göre İtalya, Türkiye coğrafyasındaki ekonomik çıkarlarına mükemmel bir şekilde cevap veren bir antlaşmayla Londra Konferansı'ndan ayrılmıştır. Ayrıca İtalya'nın başından beri tek başına desteklediği Sevr Antlaşması'nda revizyon yapılması fikrinin de Londra Konferansı'nda kabul gördüğünün altı çizilmiştir.⁸⁵

Böylece İtalya'nın sürekli savunduğu taraflar arasında yumuşama ortamının sağlanmasına yönelik bir adım atıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması için teklif edilen revizyonun İtalya'nın dilediği ölçüde radikal olmadığı da vurgulanmıştır. İtalya'nın özellikle Boğazlar rejiminin yeniden düzenlemesine ihtiyaç duyulduğuna inandığı söylenmiştir. Ancak Rusya'nın dışarıda tutulması haricinde bu yeni düzenlemenin nasıl olması konusunda ayrıntı verilmemiştir. Zaten *La Stampa* gazetesi Konferans ve sonucundan ziyade artık Türk ve İtalyan heyetleri arasında yapılan antlaşmaya odaklanmış ve Londra Konferansı'nın sonuçlarını, özellikle İtalyan dış politikasıyla olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirmiştir. Ağustos 1920'deki İtalyan-Fransız-İngiliz Üçlü Antlaşması'nın tamamlayıcısı olarak lanse edilen Türk-İtalyan antlaşması gazetede ön plana çıkarılmış ve Londra Konferansı'ndan İtalya'nın tatmin edici bir netice elde ettiği belirtilmiştir. Türk-İtalyan antlaşması sayesinde İtalya'nın ekonomik faaliyetini Türk hükümeti ile tam bir mutabakat içinde antlaşmada öngörülen imtiyaz bölgelerinde yürüteceğinin altı çizilmiştir.⁸⁶

79 "La chiusura della Conferenza", *La Stampa*, 13 marzo 1921, s. 5.

80 Durmuş Yalçın (vd.) (2014), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 273.

81 Fabio L. Grassi (2003), *İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923: Kamuoyu ve Dış Politika*, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 142., Mevlüt Çelebi (2009), "Turco-Italian Relations Between 1919-1922", *Italia e Turchia tra passato e futuro Un impegno comune, una sfida culturale*, eds. Esra Danacıoğlu Tamur - Fabio L. Grassi, Roma: Edizione Nuova Cultura, s. 140.

82 "Un completo accordo italo-turco firmato da Sforza a Londra.", *La Stampa*, 13 marzo 1921, s. 5.

83 "I vantaggi dell'accordo italo-turco", *La Stampa*, 14 marzo 1921, s. 1.

84 Çağla D. Tağmat (2016), "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 325

85 "I vantaggi dell'accordo italo-turco", *La Stampa*, 14 marzo 1921, s. 1.

86 "L'Italia e la sua politica estera", *La Stampa*, 17 marzo 1921, s. 1.

Londra Konferansı'nın ardından İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Mecliste yapmış olduğu konuşmada ülkesinin doğu politikası hakkında bilgiler vermiştir. İtalya'nın siyasi alanda gücünü göstererek Türkiye için adil barış görüşmelerinin başlatılmasında önemli bir rol oynadığını iddia etmiştir. Londra Konferansı'nın İtalyan siyasetinin sürekli izlediği Sevr Antlaşması'nın revizyonu ilkesini kesin olarak ortaya koyduğunun altını çizmiştir. Kont Sforza, Anadolu'da güvenli bir ekonomik genişleme hakkı elde ettiklerini belirterek Londra'daki müzakerelerin faydalı olduğunu söylemiştir. Kont Sforza, İtalya ile Ankara heyeti arasında yapılan antlaşmanın ortaya çıkışında kendisinin çok önceden beri izlediği politikaların önemli etkisi olduğunu dile getirmiştir. Buna göre Birinci Dünya Savaşı sonrası tüm taraflarca dile getirilen intikam ve cezalandırma düşünceleri arasında kendisinin Yüksek Komiser olarak İtalya'dan İstanbul'a giderken Türkiye'ye duyulan ihtiyacı belirttiğini ve Kemalist hareketin önemini de çok önceden kavradığını açıklamıştır.⁸⁷ Nitekim Kont Sforza, İstanbul'da Mustafa Kemal'le de iyi ilişkiler kurmuştur.⁸⁸ Kont Sforza kendisinin Londra Konferansı'ndan çok önce sahip olduğu bu yaklaşımın Londra'da imzalanan Türk-İtalyan antlaşmasının doğmasında önemli etken olduğunu bildirmiştir. Konferans'ta Ankara heyetinin ılımlılık ve denge için İtalyan heyetinin tavsiyelerini sık sık dinlediğini de ileri sürmüştür.⁸⁹

Kont Sforza, İtalyan Meclisinde yapmış olduğu konuşmasında Londra Konferansı'nda yaşanan gelişmeler hakkında bilgiler sunmuştur. Türklerin Trakya ve İzmir'deki nüfusu araştırma önerisinin Yunanlar tarafından reddedildiğini ve bu nedenle uygulamaya konulmadığını ifade etmiştir. Konferans'ın 12 Mart oturumunda Türk ve Yunan delegasyonuna Sevr Antlaşması'nın revizyonuna yönelik bir planın teslim edildiğini hatırlatmıştır. Planın ana noktalarını Kont Sforza, Mecliste okumuştur. Daha önce değinildiği gibi bu plan İstanbul'un İtilaf birlikleri tarafından tahliyesi, askerden arındırılmış bölgelerin azaltılması, Boğazlar Komisyonu'nda Türkiye'ye söz hakkı tanınması, İzmir bölgesinde düzenlemeler yapılması gibi önerileri içermiştir.⁹⁰

Kont Sforza konuşmasının devamında doğuda yapılacak yeni bir barış antlaşmasının alacağı kesin biçimin İtalya'nın uygulanamaz olduğunu beyan ettiği Sevr Antlaşması'ndan çok farklı olacağını söylemiştir. Kont Sforza Türk ve Yunan halkının koşulları sakın bir şekilde incelenmesiyle bir antlaşmaya ulaşacaklarını umut ettiğini söylemiştir. İtalya olarak kendilerinin gösterdiği her türlü çabaya rağmen Türk-Yunan tarafları arasında çatışmanın tekrar başlaması durumunda İtalya hükümetinin herhangi bir şekilde çatışmadan sorumlu tutulamayacağını duyurmuştur.⁹¹ Daha sonra Ankara ile yapılan antlaşmaya tekrar değinen Kont Sforza, İtalya'nın doğuda güçlü, güvenli ve müreffeh bir Türkiye görmekten⁹² başka bir niyetinin olmadığını Türk hükümeti tarafından anlaşıldığını aktarmıştır. Bunun sonucu olarak da İtalya'nın özel ekonomik faaliyetlerine izin veren antlaşmanın Ankara heyeti ile imzalandığını yinelemiştir.⁹³ Görüldüğü üzere İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza

87 "In Oriente e in Adriatico", La Stampa, 20 marzo 1921, s. 1.

88 Mevlüt Çelebi (1999), "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 15, S. 45, s. 795.

89 "In Oriente e in Adriatico", La Stampa, 20 marzo 1921, s. 1.

90 La Stampa, 20 marzo 1921, s. 1.

91 La Stampa, 20 marzo 1921, s. 1.

92 Bülent Kara (2009), "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", Akademik Bakış, C. 3, S. 5, s. 148.

93 La Stampa, 20 marzo 1921, s. 1.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

Londra'da imzalanan Türk-İtalyan antlaşmasını kendi diplomatik çabalarının bir sonucu olarak sunmuştur.

H-) Türk Heyetlerinin Geri Dönüş Yolculuğu ve Türk-İtalyan Antlaşmasının İtilaf Devletleri Arasında Oluşturduğu Kriz

La Stampa gazetesi Türk heyetlerinin Londra'dan Türkiye'ye dönüş yolculuğu sırasında gerçekleştirmiş olduğu görüşmeler hakkında da birtakım bilgiler vermiştir. Buna göre Fransız hükümeti Ankara heyetini en iyi şekilde karşılamıştır. Paris'te bir süre kalan heyet daha sonra İtalya'ya geçmiştir. Londra Konferansı'nda Ankara heyetinin İstanbul heyetinden daha fazla yetkiye sahip olduğunun farkına varılmasıyla birlikte Paris'te Ankara heyetine büyük ilgi gösterilmiştir. Gazetede belirtildiği üzere iki Türk heyeti aynı otelde kalmıştır. Ancak İstanbul heyeti üyeleri ile görüşmeye çok az kişi gelirken Ankara heyeti Paris'te önemli görüşmeler yapmış, milletvekilleri ve senatörle bir araya gelmiştir. Türk heyetine gösterilen bu ilgi *La Stampa* gazetesinin dikkatinden kaçmamış ve Fransa'da Türkiye lehine bir havanın hüküm sürdüğü değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Heyet başkanı Bekir Sami Bey'in İtalya'nın Türkiye'ye desteğinden ötürü minnettarlığını ifade etmek için İtalyan gazetecileri Paris'ten ayrılmadan önce kabul ettiğine de değinilmiştir. Bekir Sami Bey, Kont Sforza için «başka hiçbir diplomatın başaramayacağı şeyi başardı» demiştir. *La Stampa* gazetesine göre Bekir Sami Bey, bu ifadesiyle İtalya ile imzalanan antlaşmadan memnun olduğunu göstermiştir. Bekir Sami Bey, iki milleti etkileyen karşılıklı meselelerde İtalya'nın desteğinin devam etmesini umduğunu belirtmiştir. İtalya'nın Anadolu'da toprak veya sömürgeleştirme hırsı olmadığını söyleyerek bu durumdan memnuniyetini dile getirmiştir. Ayrıca, İstanbul'da İtilaf kuvvetlerinin işgalinin devam etmesi halinde, işgal kuvvetleri arasında asker sayısı bakımından en azı olan İtalyan birliğinin, Boğazlarda daha fazla kuvvete sahip diğer ülkelerin birlikleriyle dengelenmesi için asker sayısının artırılmasına taraftar olduğunu açıklamıştır.⁹⁴

Bekir Sami Bey, Londra'da barış olması beklenirken savaşın çıktığını söylemiş ve Konferans'ın sonucundan memnun olmamıştır. Kendisinin de onaylamadığı Sevr Antlaşması'na yönelik İtilaf Devletleri tarafından yapılan değişiklik önerilerinin TBMM'de blok halinde reddedileceğinden emin olduğunun altını çizmiştir.⁹⁵ Nitekim *La Stampa* gazetesinde 14 Mart tarihinde çıkan bir haberde TBMM'nin Londra Konferansı'nda Sevr için dile getirilen tekliflere olumsuz yaklaştığına dikkat çekilmiştir.⁹⁶ Bekir Sami Bey ayrıca Trakya ve İzmir için kurulması teklif edilen tahkikat komisyonunun Yunanistan'ın karşı çıkması üzerine geri çekilmesinden üzüntü duyduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Türk tarafının tahkikatın tüm sonuçlarını önceden kabul ettiğini belirten Bekir Sami Bey, Yunanistan'ın tahkikatın yapılacağı bölgelerde Türklerin çoğunluğa sahip olduğunu en parlak şekilde gösterecek olan bir sınavla yüzleşmekten kaçtığını sözlerine eklemiştir.⁹⁷

La Stampa gazetesi Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransız ve İtalyanlarla imzaladığı antlaşmaların İtilaf Devletleri arasında kriz oluşturduğunu ifade etmiştir. Bir Fransız gazetesinin Türk-İtalyan antlaşma metnini yayınlamasının ardından özellikle de Londra'da

94 "La Delegazione turca di Angora", *La Stampa*, 26 marzo 1921, s. 4.

95 *La Stampa*, 26 marzo 1921, s. 4.

96 "L'assemblea nazionale di Angora rifiuterebbe i patti di Londra", *La Stampa*, 14 marzo 1921, s. 1.

97 *La Stampa*, 26 marzo 1921, s. 4.

Yunan hayranı kesim tarafından bu antlaşmanın tepkiyle karşılandığı ifade edilmiştir. *La Stampa* gazetesindeki değerlendirmeye göre ilk etapta Londra'daki basın Türk-Fransız antlaşmasına yönelik olumsuz yayın yapmış ve Türk-İtalyan antlaşması fazla tepki çekmemiş gözükmuştür. Ancak bir Fransız gazetesinin Türk-İtalyan antlaşmasının metnini yayınlamasının ardından oklar İtalya'ya çevrilmiştir. Ortaya çıkan bu durum, kendisine yönelik tepkileri dağıtmak için Fransa'nın diplomatik bir manevrası olarak algılanmıştır. İtalyan hükümeti Fransa ve İngiltere hükümetlerine önceden ilettiği antlaşma metninden farklı olduğunu ileri sürdüğü antlaşma metnini Fransız gazetesine kimin sağladığını araştırmaya başlamıştır.⁹⁸

Yaşanan bu gelişmeler üzerine doğu meselelerinde uzman kişilerce Türk-İtalyan antlaşmasının ayrıntıları araştırılmaya başlanmıştır. *La Stampa*'ya göre uzmanlar bu yeni antlaşmanın İtalyan ekonomik ayrıcalıklarını Sevri'de Üçlü Antlaşma ile İtalya için öngörülen etki alanının ötesine genişletmeyi hedeflemediğini kabul etmişlerdir. Ancak Türk-Fransız antlaşması için durum farklı olmuştur. İngiliz basınında Londra Konferansı sonrası Ankara heyeti ile yapılan ikili antlaşmalar üzerine çıkan yorumlar *La Stampa* gazetesinden analiz edilmiştir. Buna göre İngiliz *the Daily Telegraph* gazetesinin, Türk-Fransız antlaşmasının Sevri'de öngörülen sınırların ötesine geçtiğine dair bir yazı yayınladığı aktarılmıştır. Fransa, Sevri'de ekonomik ayrıcalığının kabul edildiği bölgeye yeni bölgeler dahil etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, İngiliz gazetesi *the Observer*, İtalya'nın Kemalistlerin "tüm sorunlarını" ve özellikle "İzmir ve Trakya'nın iadesini" destekleyeceğini ima eden bir yazı yayınlamıştır. Hatta İngiliz hükümetinin Türk-İtalyan antlaşmasının Fransız gazetesinde yer alan versiyonu hakkında İtalyan hükümetinden açıklama isteyeceği bildirilmiştir.⁹⁹ Nitekim İngiltere yalnızca İtalya'dan değil Fransa'dan da Ankara ile yapılan antlaşmalar ile ilgili detaylı bilgi istemiştir.¹⁰⁰

İngiliz basınında İtalya'ya yönelik eleştiri yazıları yayınlanmaya devam etmiştir.¹⁰¹ *La Stampa* tarafından aktarıldığı üzere İngiliz *the Daily Telegraph* gazetesi Sevri'nin temel ilkesinin Hıristiyan nüfusun Türk "boyunduruğundan" kurtuluşu olduğunu yazmıştır. Ayrıca Yunanistan veya Türkiye'deki hiçbir siyasi olayın İngiliz hükümetini bu ilkeyi terk etmeye asla teşvik edemeyeceğini iddia etmiştir. İtalya'nın Ankara hükümeti ile yakınlaşmasının tam olarak bu ilkeyle bağdaşmadığı savunularak İtalyan politikası eleştirilmiştir. Sonuç olarak *La Stampa* gazetesi Türk-İtalyan antlaşmasına yönelik İngiliz basınında çıkan tüm bu haberlerin Sevri Antlaşması üzerinde yaşanan anlaşmazlığı daha fazla gün yüzüne çıkardığı yorumunda bulunmuştur.¹⁰²

İtalya'nın Ankara heyeti ile antlaşma imzalamasının yankıları bir süre daha devam etmiştir. *La Stampa* gazetesi bu süreci yakından takip etmiştir. Özellikle İtalyan hükümetinin Mustafa Kemal'le gizli antlaşma yaptığına dair iddialar dillendirilmeye başlanmıştır. İtalya tarafından bu iddialar kabul edilmemiştir. Nitekim ABD'deki İtalya Büyükelçisi Vittorio Rolandi Ricciile bir Amerikan gazetesine verdiği röportajda İtalya ile Mustafa Kemal arasında gizli bir antlaşmanın varlığını inkâr etmiştir. Büyükelçi Ricciile, İtalya ile Mustafa

98 "L'accordo italo-turco variamente discusso a Londra", *La Stampa*, 19 aprile 1921, s. 5.

99 *La Stampa*, 19 aprile 1921, s. 5.

100 Esat Arslan (1995), "1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 11, S. 31, s. 188.

101 Grassi (2003), a.g.e., s. 149.

102 *La Stampa*, 19 aprile 1921, s. 5.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

Kemal arasındaki tek mevcut antlaşmanın Londra'da müzakere edilmiş bir "ticaret" antlaşması olduğunu ve 14 Mart'ta tümüyle kamuoyuna açıklandığını söylemiştir. Bu antlaşmanın sadece Anadolu'da bazı tarımsal, ekonomik ve ticari imtiyazları kapsadığının altını çizmiştir. Röportajın devamında Büyükelçi Ricciile, ülkesinin Türk milliyetçilerine Yunanlara karşı silah ve mühimmat sağlandığını reddetmiş ve İtalya'nın bu iddialardan duyduğu hoşnutsuzluğu belirtmiştir. İtalya'nın Ankara heyeti ile müzakerelerde sadece kendi ticari çıkarlarını sağlamaya çalıştığını ve kamuoyuna açıklanandan farklı bir adım atılmadığını vurgulamıştır.¹⁰³

Sonuç

Londra Konferansı *La Stampa* gazetesi tarafından yakından takip edilmiş ve Konferans'ın her aşaması hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Konferans öncesi tarafların beklentilerine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Özellikle iki ayrı Türk heyetinin Konferans'a katılacak olması gazetesinin ilgisini çekmiştir. İstanbul ve Ankara heyetlerinin Londra'da konakladıkları otelden başlayarak iki heyet arasındaki temaslara ilişkin kulis bilgilerine kadar birçok habere gazetede yer verilmiştir. Ayrıca iki Türk heyeti arasında beklenenin aksine çatışma değil işbirliği olabileceğine dair görüşler gazetede aktarılmıştır.

La Stampa gazetesinin Londra Konferansı üzerine yapmış olduğu haberlerde mümkün olduğunca tarafsız bir tutum aldığı söylenebilir. Aslında İtalya'nın İtilaf bloğunun bir üyesi olduğu göz önüne alındığında, Sevr Antlaşması'na şiddetle karşı çıkan Ankara hükümetine yönelik gazetesinin olumsuz bir tutum takınması çok da garip karşılanmazdı. Ancak *La Stampa* gazetesi özellikle Ankara heyetinin Konferans'taki tutumunu tarafsız bir şekilde ele almıştır. Hatta zaman zaman Ankara heyetinin Konferans'taki görüşmelerde "zafer" kazandığını bile belirtmiştir. Trakya ve İzmir bölgeleri için tahkikat komisyonu kurulması önerisine Yunanistan'ın karşı çıkmasının bu bölgeler hakkında Türk iddialarının doğruluk payını gösterdiğine dair gazetede değerlendirmelerde bulunulmuştur. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza da *La Stampa* gazetesi gibi Ankara heyetine karşı önyargılı bir tutum izlememiştir. Bu durumun oluşmasında Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya'ya verilmesi öngörülen yerlerin Yunanistan'a bırakılmasının rolü de yadsınamaz bir gerçektir.

Konferans boyunca tarafların başta İzmir olmak üzere birçok konuda sahip olduğu farklı görüşler Konferans'ın neticesiz sonuçlanacağını bir göstergesi olmuştur. Bu nedenle *La Stampa* gazetesinin Konferans'ın son günü İtalyan heyeti ile Ankara heyeti arasında yapılan antlaşmaya dikkatini verdiği görülmektedir. Bu antlaşma ile İtalyan heyetinin Londra'dan iyi bir sonuçla döndüğü aktarılmıştır. Gazetesinin bu tutumu İtilaf Devletleri arasındaki işbirliğinin çözülmeye başladığının ve blok politikası yerine her devletin kendi çıkarına yönelik bir politika izlemeye başladığının göstergelerinden birisi olmuştur. Londra Konferansı ile ilgili kendi analizlerinin yanı sıra İngiliz basınının da nabzını tutan *La Stampa* gazetesi Konferans'a dair önemli ayrıntılar sunmuş ve İtalya'nın Ankara hükümetine bakış açısı hakkında kayda değer bilgiler aktarmıştır.

103 "L'ambasciatore d'Italia ai Stati Uniti nega l'esistenza di un trattato segreto tra l'Italia e Kemal pascià", *La Stampa*, 19 aprile 1921, s. 5.

Kaynakça**A-)Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

- Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 2-33-9, 29.01.1921.
- Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 2-33-14, 06.02.1921

B-) Resmi Yayınlar:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

C-) La Stampa:

- “La Conferenza interalleata di Londra”, La Stampa, 21 febbraio 1921, s. 1.
- “La Conferenza di Londra si è aperta”, La Stampa, 22 febbraio 1921, s. 4.
- “Tentativi di accordo tra le due delegazioni turche a Londra.”, La Stampa, 23 febbraio 1921, s. 4.
- “Il solenne ingresso e le dichiarazioni delle due delegazioni turche alla Conferenza di Londra”, La Stampa, 24 febbraio 1921, s. 5.
- “Turchi e Greci in contraddittorio alla conferenza di Londra”, La Stampa, 25 febbraio 1921, s. 4.
- “L’arbitrato proposto dall’Intesa a Greci e Turchi per la pace in Tracia ed a Smirne”, La Stampa, 26 febbraio 1921, s. 4.
- “I Turchi accettano e i Greci respingono la proposta interalleata della Commissione d’inchiesta per la Tracia e Smirne”, La Stampa, 5 marzo 1921, s. 4.
- “Le deliberazioni di Londra”, La Stampa, 12 marzo 1921, s. 1.
- “Un completo accordo italo-turco firmato da Sforza a Londra.”, La Stampa, 13 marzo 1921, s. 5.
- “La chiusura della Conferenza”, La Stampa, 13 marzo 1921, s. 5.
- “I vantaggi dell’accordo italo-turco”, La Stampa, 14 marzo 1921, s. 1.
- “L’assemblea nazionale di Angora rifiuterebbe i patti di Londra”, La Stampa, 14 marzo 1921, s. 1.
- “L’Italia e la sua politica estera”, La Stampa, 17 marzo 1921, s. 1.
- “In Oriente e in Adriatico”, La Stampa, 20 marzo 1921, s. 1.
- “La Delegazione turca di Angora”, La Stampa, 26 marzo 1921, s. 4.
- “L’accordo italo-turco variamente discusso a Londra”, La Stampa, 19 aprile 1921, s. 5.
- “L’ambasciatore d’Italia ai Stati Uniti nega l’esistenza di un trattato segreto tra l’Italia e Kemal pascià”, La Stampa, 19 aprile 1921, s. 5.

D-) Kitaplar ve Makaleler:

- Akan, Erkin (2018), “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (12 Şubat 1921-12 Mart 1921)”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, C. 16, S. 24, s. 245-267.
- Akandere, Osman (2020), “Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngiliz Generali Townshend’in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 40, s. 5-23.

İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme

- Arslan, Esat (1995), “1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 11, S. 31, s. 187-222.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal (2016), Nutuk, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bilsel, Cemil (1998), Lozan, C. I, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Cebesoy, Ali Fuat (2011), Siyasi Hatıralar. C. I-II, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.
- Çavdar, Tefik (2013), Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çelebi, Mevlüt (1993), “Milli Mücadele’de İtalyan İşgalleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 9, S. 26, s. 395-416.
- Çelebi, Mevlüt (1998), “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Batı Anadolu’da İtalyan Faaliyetleri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 13, S. 1, s. 143-162.
- Çelebi, Mevlüt (1999), “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 15, S. 45, s. 791-800.
- Çelebi, Mevlüt (2009), “Turco-Italian Relations Between 1919-1922”, Italia e Turchia tra passato e futuro Un impegno comune, una sfida culturale, eds. Esra Danacıoğlu Tamur - Fabio L. Grassi, Roma: Edizione Nuova Cultura, s. 133-144.
- Çetin, Nurten (2012), “Londra Konferansı’nda Ahmet Tefik Paşa”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 4, s. 107-127.
- Dinçer, Hasan (2014), “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler”, Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 71-110.
- Durmuş, Yalçın (vd.) (2014), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Eroğlu, Hamza (1985), “İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, S. 4, s. 65-83.
- Gökbilgin, M. Tayyib (2011), Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Grassi, Fabio L. (2003), İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923: Kamuoyu ve Dış Politika, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güçlü, Muhammet (2016), “Antalya’da Anadolu Gazetesine Göre Londra Konferansı’na Katılan Ankara Heyeti’nin Avrupa’ya Yolculuğu”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 33, s. 71-91.
- Gülmez, Nurettin (2012), “Yeni Gün’de İtalya-Yunanistan Gerginliği”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 12, S. 24, s. 109-122.
- Haytoğlu, Ercan (2017), “Misak-ı Milliye Giden Yolda Yaşanan Sürece Bir Bakış”, Yeni Türkiye, Misak-ı Milli özel Sayısı, Y. 23, S. 93, s. 229-238.
- <https://www.britannica.com/topic/La-Stampa> (erişim tarihi: 02.11.2020).
- Kara, Bülent (2009), “Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı”, Akademik Bakış, C. 3, S. 5, s. 143-170.

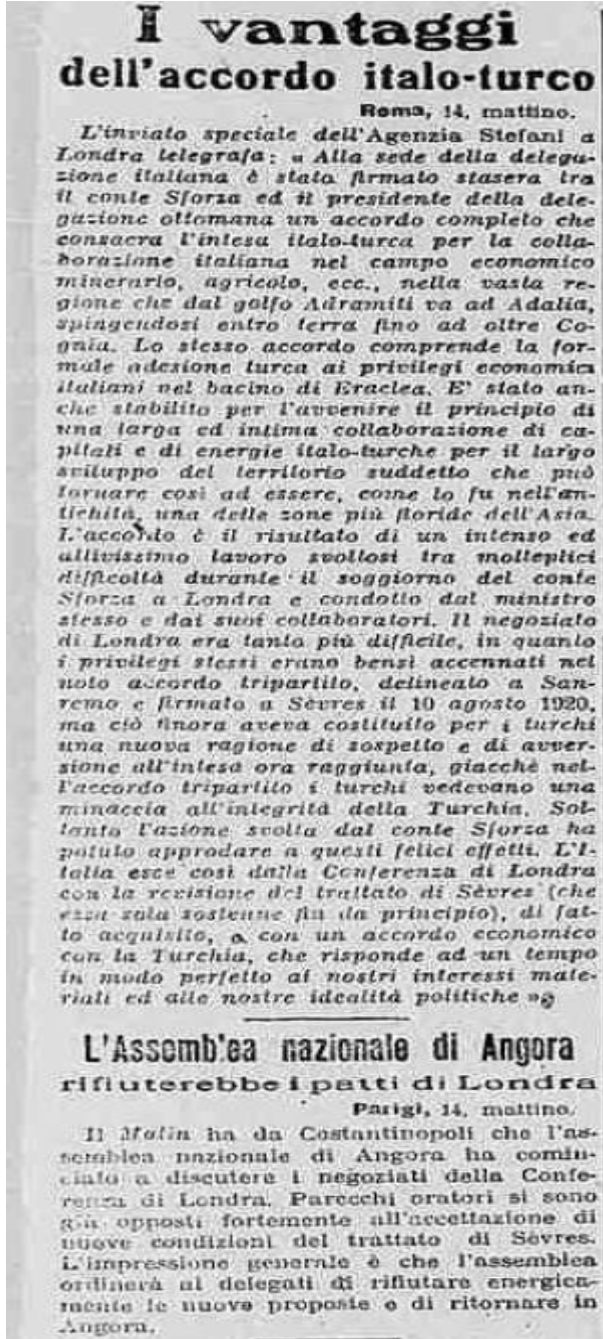
- Kocatürk, Utkan (2000), Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köstüklü, Nuri (1991), "Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 7, S. 21, s. 603-607.
- Özçelik, Ayfer (1991), "Gediz Taarruzu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 7, S. 21, s. 581-589.
- Özkaya, Yücel (1998), "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri" Atatürk Yolu Dergisi, C. 1, S. 1, s. 65-74.
- Öztoprak, İzzet (1995), "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 11, S. 33, s. 565-612.
- Sofuoğlu, Adnan ve Yıldırım, Seyfi (2015), "1921 Londra Konferansı'nda Türk Diploması: Sadrazam A. Tevfik Paşa'nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine Bırakması Meselesi", Belleten, C. LXXIX, S. 284, s. 351-382.
- Sofuoğlu, Adnan ve Yıldırım, Seyfi (2018), Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sonyel, Salahi R. (1973), Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Soysal, İsmail (2000), Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şentürk, Aşegül ve Yavuz, Bayram Ali (2019), "İtalyan Basınında İzmir'in İşgali", Researcher: Social Science Studies, C. 7, S. 3, s. 118-130.
- Tağmat, Çağla D. (2013), "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri," Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 18, s. 29-54.
- Tağmat, Çağla D. (2016), "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", Avrasya İncelemeleri Dergisi, C. 5, S. 2, s. 307-339.
- Tansel, Selahattin (1977), Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Taş, Necati Fahri (1997), "Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.13, S. 39, s. 725-757.
- Turan, Şerafettin (2012), Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türk İstiklal Harbi (1999), C. 3, 3. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Ulusan, Şayan (2009), "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 18, s. 229-256.
- Ural, Selçuk ve Oran Arslan, Nebahat (2002), "Gizli Zabıt Ceridelerine Göre TBMM'nin Tanınma Çabaları: Londra Konferansı'na Katılma Meselesi", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 19, s. 281-295.
- Uyar, Hakkı (2011), "Atatürk Dönemi İç Politikası", Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Ed. Süleyman İnan – Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, s. 43-76.

- Yılmaz, Mustafa (1994), "1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.10, S. 28, s. 157-207.

Ekler

(Londra Konferansı'nda yapılan görüşmelerde Türk ve Yunan taraflarının yaklaşımlarına dair bilgi sunan bir yazı) (05.03.1921)

(İtalya heyeti ile Ankara heyeti arasında yapılan antlaşmanın İtalya için sağladığı avantajlardan bahseden bir yazı) (Alt kısımda ise; Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması'na yönelik İtilaf Devletleri tarafından yapılan önerilere TBMM'nin olumsuz yaklaşığı belirtilmektedir) (14.03.1921)

L'accordo italo-turco variamente discusso a Londra

(Servizio speciale della Stampa)

Londra, 18. luglio.
Qualche giornale riferisce le impressioni dettate nei circoli politici e diplomatici londinesi dalla recente pubblicazione fatta da un giornale francese, forse come interpretazione autorizzata ed autorevole del pensiero, o della direttiva del Quai d'Orsay, e cioè del « Temps », circa l'accordo concluso a Londra fra il conte di Sforza ed il rappresentante del Governo di Ankara, Bekir Sami bey. In verità, la discussione sulle relazioni stabilitesi fra le Potenze dell'Intesa ed il Governo kemalista fu iniziata, in forma non priva di vivacità, quando furono noti i termini dell'accordo franco-turco: e allora alcuni giornali, anche quelli per il loro orientamento francofilo, non mancarono di esprimere un vivo malumore ed una aperta disapprovazione. E' da notarsi che invece, per lo più, il Trattato italo-kemalista sfuggiva alle critiche che negli ambienti più ostentati di Londra venivano rivolte a quello concluso da Briand. Ora la pubblicazione del « Temps » ha prodotto una impressione indubbiamente profonda. Vi è chi si indugia a ricercare quali motivi recandoti abbiano indotto il grave organo francese a pubblicare il trattato italo-turco proprio nel momento in cui i diplomatici ed i politici non risparmiavano le critiche all'accordo franco-turco. E vi è chi si sforza di trascinare la questione sul terreno della cosiddetta etichetta diplomatica: e vorrebbe sapere chi abbia fornito al giornale francese il testo dell'accordo che a quanto si riporta, differisce dal riassunto consegnato dalle nostre Ambasciate ai Governi di Francia e di Inghilterra.

Intanto i diplomatici e gli specialisti di questioni orientali si addentrano nei dettagli dell'accordo italo-turco. In genere, si riconosce qui con esperto compiacimento che esso non mira ad estendere i privilegi economici italiani in Asia Minore al di là della zona di influenza attribuita al nostro Governo dal cosiddetto accordo tripartito, mentre lo stesso francofilo « Daily Telegraph » riconosceva giorni sono che il trattato franco-kemalista estendeva i limiti di quell'accordo, tentandoci di includere nuovi territori nella zona in cui è riconosciuta la priorità economica della Francia. Non dimeno, secondo l'« Observer », prevalebbe qui una certa ansietà per il fatto che la versione ufficiale dell'accordo italo-turco differirebbe in una clausola vitale dalla versione del « Temps » (cui anche l'« Observer » è quella in cui è detto che l'Italia « sospende tutte le domande » del kemalismo) e precisamente « la restituzione di Smirne e della Tracia ». A questo riguardo, alcuni informatori diplomatici pubblicano qui che il Governo inglese avrebbe incaricato il suo ambasciatore a Roma di chiedere al nostro Governo elucidazioni circa la versione che del trattato è uscita sul giornale francese.

Tra le discussioni di contorno, alle quali partecipa con notevole animazione il militarista « Observer », sono degne di rilievo alcune frasi pubblicate giorni sono dal « Daily Telegraph », il quale osserva che il principio fondamentale del trattato di Sevres, resta quello che stabilisce la liberazione delle popolazioni cristiane dal giogo turco, e aggiunge che nessun evento politico in Grecia o in Turchia indurrà mai il Governo inglese ad abbandonare tale principio. Inghardosi infine che esso non venga valutato pienamente in Italia. Sussora lo stesso « Daily Telegraph » torna sull'argomento, asserendo inoltre che Bekir Sami non solo recò il singolo fra Briand e Costantinopoli a bordo d'una nave da guerra italiana, ma che appena giunto nella capitale del Sultanato, consentì all'essere ospite di quelle autorità italiane. Il corrispondente ateneo dello stesso giornale telegrafò poi stasera che il signor Montagna, ministro d'Italia ad Atene, è partito per Roma la settimana scorsa, o che un giornale greco annunzia che egli fu richiamato dal Governo italiano per essere informato dei risultati dei colloqui avvenuti fra il conte Sforza e il Gran Visir Tewfik Pascià. Il ministro italiano prima di imbarcarsi — sempre a detta del corrispondente — prese piena conoscenza delle decisioni del Governo greco circa i limiti estremi delle concessioni che quest'ultimo intenderebbe fare in caso di eventuali negoziati con la Turchia. Il signor Montagna fu così informato che la Grecia non accetterebbe mai la proposta di armistizio, sia soltanto a fronte alla Turchia, il tempo ed i mezzi per continuare le sue operazioni militari.

Questi apprezzamenti sul trattato italo-turco e le notizie riferite a loro sostegno vanno riportati in quanto servono a mettere in luce l'azione che alcuni organi della pubblica opinione britannica intendono esercitare presso il Governo inglese in via diretta, e presso gli Alleati in via indiretta, a favore dell'intangibilità del trattato di Sevres. Non è poi privo di importanza rilevare che la pubblicazione del « Temps » e le discussioni invadute vengono intraprese nel momento stesso in cui i Governi alleati si accingono a concertarsi in vista di un eventuale azione comune nei rapporti della Germania.

(Londra'da İtalya heyeti ile Ankara heyeti arasında yapılan anlaşmanın yankıları hakkında bir yazı) (19.04.1921)

(İtalya ile Ankara hükümeti arasında gizli bir antlaşmanın olmadığına dair bir haber)
(19.04.1921)

YENİ TÜRKİYE’DE DEMOKRASİ OKUMALARI*

THE EVALUATION OF DEMOCRACY IN THE NEW TURKEY

Ahmet ASKER*

Geliş Tarihi/Received:11.12.2020

Kabul Tarihi/Accepted:19.03.2021

ASKER, Ahmet, (2021), “Yeni Türkiye’de Demokrasi Okumaları”, Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 123-149.

Öz

Yeni Türkiye söylemi, saltanatın kaldırılarak cumhuriyetin ilan edildiği ve Türk inkılabının uygulandığı iki dünya savaşı arası zaman dilimine işaret eder. Batılı ve ulusal basında bu söyleme sık sık rastlamak mümkündür. Atatürk ise Yeni Türkiye’nin mimarı olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Yeni Türkiye ile Atatürk’ün iktidar dönemi iç içe geçmiş, özdeşleşmiştir. Yeni Türkiye’nin inşası sürecinde demokrasi gözden düşmüş, otoriter ve totaliter eğilimli faşist ve komünist ideolojiler iktidara gelmişlerdir. Atatürk devrimlerinin kararlılıkla uygulandığı Yeni Türkiye, dönemin siyasal atmosferinden etkilenmiştir. 1929’da yaşanan dünya ölçeğindeki ekonomik buhran sonrasında, genç cumhuriyetin siyaset ve ekonomisine istikrar kazandırma arayışı yoğunlaşmıştır. Kemalizm prensipleri bu süreçte şekillenmiş, parti devlet bütünlüğü sağlanmış, ancak demokrasi arayışları sonlanmamıştır. Demokratik değerlerin gözden düştüğü 1930’lu yıllarda ulusal ve yabancı basında milli egemenlik, liberalizm, parlamentarizm ve demokrasiyi değerlendiren yazılar kaleme alınmıştır. Dünya tarihinin çalkantılı bu dönemine tezat bir şekilde, Türkiye’de demokrasiyi öven birçok yazı kaleme alınmıştır. Tek parti yönetimine rağmen, Türkiye’nin demokratik bir ülke olduğu ve Atatürk’ün demokrasiye bağlılığı takdir edilmiştir. Yeni Türkiye’de demokrasinin varlığı, tek parti içinde muhalefete izin verildiği söylemi ile açıklanmıştır. Bizzat Atatürk, demokrasinin ayrıntılı analizini yapmış, Türkiye’de demokratik bilincin gelişmesini arzulamış, hatta kız kardeşini yeni bir partinin kuruluşunda görevlendirerek muhalefeti cesaretlendirmiştir. Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Şükrü Kaya gibi önemli görevlerde bulunanlar, Atatürk’ün demokrasi hakkındaki görüşlerini paylaşmışlar, onlar da Atatürk gibi demokraside bireysel özgürlüğün sınırını milli çıkarlar ile çizmişlerdir. Bu yazının amacı, Atatürk’ün hedef olarak belirlediği Muasır Medeniyetin ibresinin keskin bir kırılma ile en sağa ve sola kaydığı iki dünya savaşı arası dönemde, kendine istikrarlı bir yön arayan Yeni Türkiye’de demokrasi kavrayışını 1930’lu yılların ulusal ve yabancı basınında yer alan demokrasi okumaları ışığında anlamaya çalışmaktır.

Anahtar Sözcükler: *Demokrasi, Parlamentarizm, Liberalizm, Faşizm, Kemalizm, Atatürk.*

*Bu makale, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılı, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı / Trakya Üniversitesi, 11-14 Mart 2020, Edirne’de sözlü olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, ahmet_asker@mersin.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8795-5261>).

Abstract

New Turkey rhetoric falls into the time period when the republic was declared by abolishing the sultanate and the Turkish revolution occurred between the two world wars. It is possible to come across this discourse frequently in the Western and national press. Ataturk has been regarded as the architect of the new Turkey. Thus, the new Turkey and Atatürk's ruling period have been identified as closely interrelated. The notion of democracy was overlooked during the process of founding the new Turkey, fascist and communist ideologies which were leaning towards authoritarianism and totalitarianism came to power. The new Turkey where Ataturk's reforms were implemented decisively was influenced by the political atmosphere of the era. After the world-wide economic crisis in 1929, the quest to stabilize the politics and economy of the young republic was intensified. The principles of Kemalism were shaped in this process, party state integrity was achieved, but the search for democracy was not finalised. In the 1930s, when democratic values were overlooked, articles evaluating national sovereignty, liberalism, parliamentarism and democracy in national and foreign press were published. As a stark contrast to the turbulent period in the history of the world, many articles that praised democracy were published in Turkey. Despite the one-party state, the commitment to democracy by Turkey and Ataturk was praised. The existence of democracy in the new Turkey is explained by the rhetoric that opposition is allowed within one party. Atatürk himself made a detailed analysis of democracy, desired the development of democratic consciousness in Turkey, and even encouraged the opposition by appointing his sister in the establishment of a new party. Those in important offices such as Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Şükrü Kaya shared Atatürk's views on democracy and drew the boundary of individual freedom with national expediency. The purpose of this article is to try to understand the implementation of democracy attempts of the new Turkey which was seeking a stable direction during a period when the target set by Ataturk to raise to the level of civilised nations was shifted to far right and far left sharply between the two world wars.

Keywords: *Democracy, Parliamentarism, Liberalism, Fascism, Kemalism, Atatürk.*

GİRİŞ

29 Ekim 1923’te cumhuriyetin ilan edilmesi, Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Henüz 1921’de Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun; 1. *Hakimiyet bilâkaydû şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.* 2. *İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.* 3. *Türkiye Devleti, Büyük Milleti Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti “Büyük Millet Meclisi Hükûmeti” unvanını taşır* maddeleri ile egemenliğin sadece millete ait olduğu ve milletin üstünde bir güç tanınmadığı net bir şekilde ifade edilmiştir. Saltanatın (1 Kasım 1922) ve halifeliğin (3 Mart 1924) ilgası, muhalif seslere rağmen Atatürk’ün kararlı liderliği sayesinde gerçekleşmiştir. Lozan antlaşmasının imzalanmasıyla (24 Temmuz 1923) milli mücadele dönemi sonlanmış, hemen sonrasında fiili durumun adı konularak cumhuriyet ilan edilmiş ve devletin yönetim şekli 1924 anayasasının I. maddesinde resmen yerini almıştır: *Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.*

Cumhuriyeti kuran aydınlanmacı kadro, *yeni Türkiye’yi* çağdaş-batı uygarlığı seviyesine yükseltebilmek, diğer bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti’ni *asri, binaenaleyh garbi* bir devlet haline getirebilmek için çok çalışmıştır. Anti emperyalist milli mücadeleyi başarıyla sonuçlandırdıktan sonra, 600 yıllık Osmanlı hanedanlığına son vererek millet egemenliğine dayalı cumhuriyet rejimini ilan eden kurucu kadro, bundan sonra çağdaş, modern bir devletin inşası için çalışacak, savaşlarla on yıllardır yıkılmış-yıkılmış, yüzyıllardır ihmal edilmiş Anadolu’yu maddi-manevi kalkındırmak için neredeyse toplumsal bir seferberlik başlatacaktır. Devlet kurumlarını seküler bir yapıya kavuşturmak, vatandaşların demokratik bilince sahip özgür bireyler olarak gelişmelerini sağlamak amacıyla ardı ardına reformlar gerçekleştirilecektir. Zira, bağınaz, taassup sahibi, yüzyıllardır cemaat kültürüyle yoğrulmuş bir kitleden, kadın-erkek ayırmadan, demokratik bilince sahip, özgür düşünebilen bireylerden oluşan modern bir toplum yaratmak işi, *“Muallimler, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür, nesiller ister”* sözünden de anlaşılacağı üzere, Atatürk’ün en büyük idealidir. Bu amaçla 1920’li yıllarda Atatürk devrimleri süratle hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1929 ekonomik buhranı sonrası dünya siyasetinde çalkantılı bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde Türkiye’nin istikrara olan ihtiyacından dolayı, Türk inkılabını tanımlama, bir ideoloji etrafında formüle etme arayışları başlamıştır. Bu arayıştan, 6 temel ilke ile tarif edilen Kemalizm doğacaktır. Bu ilkelerin arasında yer almamış olsa da demokrasi çoğu zaman halkçılık ilkesiyle eş anlamlı kullanılmış, demokratik bir toplum yaratma hayali kuran Atatürk baş öğretmen sıfatıyla vatandaşları bu yönde eğitmeği kendine vazife bilmıştır.

1930’larda Avrupa üzerinde dolaşan kara bulutlar, millet egemenliği temelinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkilemiştir. Türkiye iç ve dış tehditlerden dolayı Fransız veya İngiliz tipi liberal bir demokrasiye evirilememiştir. Bir yandan, dış cephede özellikle İtalya’nın Roma İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmayı amaçlayan yayılmacı dış politikası, diğer yandan iç cephede karşı devrim tehlikesi ve isyanlar genç cumhuriyetin varlığını tehdit eden iki önemli faktör olmuştur. Birkaç denemeden sonra muhalefetin Atatürk devrimlerinin kökleşmesine karşı tehditkâr varlığı anlaşılmalı, cumhuriyet karşıtı grupların muhalif partilerde toplanması, Atatürk’ün demokrasiye verdiği öneme rağmen,

çok partili düzene geçilmesini engellemiştir. Çok partili hayata geçiş denemeleri, bu yüzden başarısızlıkla sonuçlanmış ve otoriter karakterli tek parti rejimi savaş sonuna kadar Türkiye’de kalıcı hale gelmiştir. Tek parti döneminin basını, siyasi atmosferden etkilenmiş, ancak Atatürk devrimlerine muhalif olmamak şartıyla, güncel tartışmalara platform teşkil etmiştir.

Yeni Türkiye’de, özellikle 1930’lu yıllarda *Türk inkılabını*, çeşitli yönleriyle değerlendiren yerli-yabancı birçok yayın olmasına rağmen, Türkiye’de demokrasinin kapsamlı analizini yapan yayınlar çok değildir. Kanlı bir savaşa doğru sürüklenen Avrupa’da demokrasi, yayılcı totaliter rejimler tarafından tehdit edilirken ve faşist yönetimlerin popülaritesi artmakta iken, dış siyasetinde *yurtta sulh-cihanda sulh* şiarını benimseyen Türkiye’de, demokrasiye bağlılığı savunan yazılar kaleme alınmıştır. Türkiye’de tek parti rejimine rağmen, demokrasiden övgüyle söz edilmiş, birçok siyasetçi-yazar Türkiye’nin demokratik değerlere bağlı olduğunu, hatta bu anlamda dünyaya örnek olabilecek gerçek bir demokrasiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Recep Peker gibi tek parti otoritesinin en ateşli savunucuları dahi demokrasi aleyhtarlığı yapmamış, Türkiye’de var olan sistemi demokrasi çerçevesinde değerlendirmiştir. Yabancı basından da aynı yöndeki değerlendirmeleri okumak mümkündür.

A. Demokrasi ve Yeni Türkiye

Türk Dil Kurumu sözlüğünde, *halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi* olarak tanımlanan demokrasi Latince kökenli bir deyimdir. Halk anlamına gelen *Demos* ile iktidar anlamına gelen *Kratos* sözcüklerinin birleşiminden oluşur. Antik çağdaki Atina kent devletlerinden modern zamanlara kadar çeşitli uygulama örneklerini görmek mümkündür. Demokrasi, söylemde herkesin arzu ettiği bir yönetim biçimi olmasına rağmen, pratikte demokratik olmayan yönetimlerin kendilerini demokratik olarak tanıtmaya çabaları, farklı demokrasi tanımlarının doğmasına sebep olmaktadır. Günümüzün modern dünyasında demokrasiyi, demokratik değerler bütününden bağımsız şekilde tanımlamak mümkün değildir. Söz konusu değerlerin başında; insan hakları, laiklik, kuvvetler ayrılığı, inanç ve ifade özgürlüğü, siyasal muhalefet, özgür medya, yönetim şeffaflığı, sosyal eşitsizlikle mücadele, fırsat eşitliği, hukukun üstünlüğü gibi olgular gelmektedir.

Türkiye’de ilk defa 1876’da meşrutiyetin ilanı ile meclis açılmış ancak II. Abdülhamit’in yetkisini kullanarak parlamentoyu kapatmasından 1908’e kadar bir istibdat dönemi yaşanmıştır. II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908’de özgür bir siyasi atmosfer yaşanmışsa da savaş ve işgaller yüzünden çok uzun ömürlü olamamıştır. Ancak her iki mecliste de Padişahlık kurumu millet egemenliğinin önünde duran bir engel olarak kalmıştır. İlk Büyük Millet Meclisi, İstanbul’da Meclis-i Mebusan’ın 16 Mart 1920’de dağıtılmasından sonra 23 Nisan 1920’de Ankara’da toplanmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, 19 Mart 1920’de Mustafa Kemal’in illere ve kolordu komutanlıklarına göndermiş olduğu seçim tebliğine göre, her ilden 5 temsilci seçilerek Ankara’ya gönderilmiştir. Ankara’da toplanan meclis, iki dereceli seçim sistemine göre düzenlenen seçimle gelen yeni üyeler ile eski Osmanlı Meclis-i Mebusanı’ndan katılan toplam 437 üyeden oluşmuştur. Meclis’in açılışına, seçim bölgelerinden gelebilen 115 mebus katılabilmektedir. Böyle bir ortamda kurulan ilk Meclis, seçimlerin 1 Nisan 1923’te yenilenmesi kararını alarak, 16 Nisan 1923’te

çalışmalarına son vermiştir. Meclis’in aldığı seçimlerin yenilenmesi kararının ardından, Haziran-Temmuz 1923’te ikinci dönem milletvekili seçimleri yapılmıştır. 29 Ekim 1923’te, Anayasa’nın birinci maddesinde yapılan değişiklikle, *Türkiye Devleti’nin hükümet biçimi, Cumhuriyet’tir* hükmü yer almıştır. Aynı gün Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiş, ölümüne kadar toplam 15 yıl cumhurbaşkanlığı yapmıştır.¹

Söz konusu dönem için; *Atatürk dönemi, erken cumhuriyet dönemi* gibi çelişti adlandırmalar yapılmaktadır. Cumhuriyetin ilanından ikinci dünya savaşının sonuna kadar (1923-1943) dörder yıl arayla 6 genel seçim yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi tek başına iktidar olduğu için, söz konusu dönem, *tek parti dönemi* olarak da adlandırılır. *Yeni Türkiye* nitelendirmesi ise Atatürk’ün iktidar yıllarında Türkiye’nin köklü dönüşümünü anlatmak için kullanılmıştır.

Yeni Türkiye, cumhuriyetin kurulduğu ve *Türk inkılabının* uygulandığı iki savaş arası dönemi kapsar. Çağdaş bir ulus devlet kurma sürecinde harcanan çabalar, Atatürk’e ve lideri olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ne bakışı kökten değiştirmiştir. Batılıların gözünde Türkiye artık eski Türkiye değildir. Osmanlı’nın küllerinden doğan bu yeni ülkenin mimarı Atatürk olduğu için *Yeni Türkiye* ile Atatürk birbirinden ayrılamayacak, iç içe geçmiş iki tarihi olgu haline gelmiştir. Fransız yazar Gérard Tongas, *La Européen* gazetesindeki bir yazısında bunu net bir şekilde ifade eder: “*Yeni Türkiyenin tarihi Atatürkün şahsî tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Cumhuriyeti yaratmış olan odur, onu kudretli nefesile canlandıran odur.*”²

Fransa’nın eski başbakanı Heriot, 29 Kasım 1933’te Türkiye üzerine verdiği bir konferansta cumhuriyet öncesi ziyaret ettiği İstanbul’u anlattıktan sonra, milli mücadele sonrasında büyük güçlüklerle kurulan cumhuriyet Türkiye’sinin hukuk, eğitim, kültür alanlarındaki dönüşümlerinden bahsederken şu yargıya varır: *Yeni bir Türkiye doğdu.*³ Fransız gazete *La République*’de yayınlanan bir haberde *Yeni Türkiye’nin iktisadi siyaseti*⁴; Fransız milletvekili Marice Roland’ın makalesinde, *Yeni Türkiye’nin görünüşü*⁵ başlığını kullanılmıştır. *Yeni Türkiye* söylemine diğer batılı ülkelerin basınında da sıkça rastlanabilmektedir.⁶ Aynı söylem ulusal basında da sıkça kullanılmıştır.⁷ Atatürksüz bir Türkiye artık yeni değildir, dolayısıyla onun ölümüyle beraber *Yeni Türkiye* söylemi gözden düşecektir.

1 Milletvekili genel seçimleri, 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s.7-9.

2 Gérard Tongas, “Türk yenileşmesinin sembolü Ankara”, *Aydın Tarihi*, Sayı 29, 1-30 Nisan 1936, s. 326.

3 M.E.Heriot, “Eski Türkiye’den yeni Türkiye’ye. Sabık Fransa Başvekili M.E. Herriot’un 29 ikinci teşrin 1933’de verdiği konferans”, *Aydın Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, 15 II. Teşrin- 31 I. Kanun 1933, s. 277.

4 “Yeni Türkiye’nin iktisadî siyaseti”, *La République*, 9 Birinciteşrin, 1934’den aktaran: *Aydın tarihi*, 1-31 I. Teşrin 1934, sayı 11, Matbuat Umum Müdürlüğü, 1934, s.488-9;

5 “Yeni Türkiye’nin görünüşü”, Maurice Roland’dan aktaran: *Aydın Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, Sayı 12, 1-30 2. Teşrin 1934, s. 462-3.

6 Neues Wiener Tageblatt, Viyana, 25 ikincikanun 1935’ten aktaran: *Aydın Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, Sayı 15, 1-28 Şubat 1935, s. 500-504; “Yeni Türkiye. Birleşik Amerikadan parlamentolar konferansına iştirak eden grup umum kâtibi A.D. Gall tarafından tanzim edilen rapor”dan aktaran: *Aydın Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, Sayı 15, 1-28 Şubat 1935, s. 504-506; “Türkiye’nin yeni bünyesi”, 26 ikincikanun 1935 tarihli Times (Londra) dan aktaran: a.g.e. s.508- 512, “Yeni Türkiyeye dair”, 26 Teşrinevvel 1935 tarihli L’Indépendance Roumanile “Bükreş”-ten ve “Yeni Türkiye’nin uyanışı”, 9 Kanunuevvel 1936 tarihli Elmuttakam “Elkahire”den aktaran: *Aydın Tarihi*, 1-31 Birincikanun 1935, Sayı 25, s. 354-356. Yeni Türkiye başlığı taşıyan örnekler daha da çoğaltılabilir.

7 Falih Rıfkı Atay, “Yeni Türkiye ve rolü”, *Ulus*, 22.07.1936.

B. Demokrasinin Düşüşü

Dünya literatüründe *iki savaş arası* dönem olarak nitelendirilen 20 yıllık (1919-1939) barış döneminde Avrupa’da totaliter rejimler iktidara gelmiştir. Tarihçi Eric Hobsbawm’a göre diktatörlüklere kapı aralayan sebepler, kapitalizmin krizinden kaynaklanmaktadır. İki savaş arası dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi koşulları liberal, demokrasilerle yönetilen kapitalist ülkeleri krize sürüklemiş, 1929 ekonomik buhranı ise kapitalist dünyanın karşı karşıya kaldığı krizi derinleştirmiştir: *“1929–33 dönemi 1913’e dönüşü sadece imkânsız değil, düşünülemez hale getiren bir kanyondur. Eski tarz liberalizm öldü ya da ölüme mahkûm olduğu anlaşıldı. Artık entelektüel-politik hegemonya için birbiriyle yarışan üç seçenek vardı.” Bunlar; henüz oluşum evresindeki Keynesçi teori, Marksist komünizm ve faşizm (ile onun Alman versiyonu Nasyonal Sosyalizm) idi.”*⁸

Liberal kapitalist sistemin krizi ve Avrupa’da iki savaş arası dönemde parlamenter demokratik rejimlere alternatif güçlerin iktidara gelmesi demokrasiyi, siyasi sorunların çözümü için yetersiz bir sistem olarak gözden düşürmüştür. Demokrasinin düşüşü, iki savaş arası dönemde dikkatlerden kaçmamış, bu konu üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmasının gereğine işaret edilmiştir. İngiltere dışişleri bakanı Chamberlain 1936’daki bir söyleşisinde bu duruma dikkat çekmiştir: *“Devrimiz diktatörlük devridir. Müstakil, kendini hürriyet ve sulh içinde idare eden milletlerden teşkil edilmiş bir Avrupa kurulması hakkında vaktile hepimizin beslediğimiz ümidin ne sebeple boşa gittiğini iyice araştırmak parlâmentarizm idealini, liberal ve demokratik anayasayı henüz yüksek tutan bizler için ehemmiyeti inkâr edilmeyecek bir keyfiyettir.”*⁹

I. Dünya Savaşı’nın galipleri, İngiltere ve Fransa anti-revizyonist blokta demokrasi cephesinin, savaşın sonuçlarından memnun olmayan İtalya ve Almanya ise revizyonist blokta faşizm cephesinin başını çekmiştir. Özellikle Nazilerin 1933’te Almanya’da iktidara gelmesiyle bu kamplaşma Avrupa’da daha da belirginleşmiş ve 1936 İspanya iç savaşı örneğinde olduğu gibi çevre ülkelerin iç siyasetlerine sıçramıştır.

C. Türkiye’de Demokrasiye Dışardan Bakış

İki savaş arası dönemde *Yeni Türkiye* batı basınında takdir görürken, Avrupa’nın savaş sonrası durumu pek iç açıcı değildir. Özellikle 20’lerde İtalya’da ve 30’larda Almanya’da iktidara gelen Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm, Avrupa’da demokrasi cephesi ve faşist cephe olarak iki kutuplu bir kamplaşmayı beraberinde getirmiştir. Türkiye’yi bu kamplaşmada nereye yerleştirmek daha doğru olur? Nazi Almanyası Türkiye’yi kendi safına çekmeye çalışmaktadır. Alman basınında özellikle I. Dünya Savaşı yıllarındaki silah kardeşliğine (*Waffenbrüderschaft*) sık sık vurgu yapılmıştır.¹⁰ Demokratik cephe de Türkiye’yi kendi yanında görmek istemektedir. İdeolojik saflaşma sürerken Türkiye’deki yaklaşım ise, *biz bize benzeriz* sözüyle ifade edilmiş, savaş öncesi ve süresince başarılı bir denge siyaseti yürütülmüştür.

8 Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl – Aşırılıklar Çağı 1914–1991, çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 2006, İstanbul, s. 142-143.

9 Sir Osten Çemberleyn, “Avrupa demokrasinin yıkılışı”, *Aydın Tarihi*, Sayı 36, 1-30 Son Teşrin 1936, s. 452.

10 Ahmet Asker, *Kemalist Türkiye’den Nazi Almanyası’na karşılaştırmalı bakışlar ve algınlar 1929-1939*, Libra Yayınevi, İstanbul, 2014, s.25-26.

İç siyasette, çok partili hayata geçiş denemeleri demokrasinin önemsendiğini ve samimiyetle arzu edildiğini göstermektedir. Atatürk, demokrasiye verdiği değeri birçok fırsatta dile getirmiş, okullu çocuklara demokratik bir bilinç kazandırmak amacıyla, *Türk çocuklarına yurt bilgisi notları* kitabının okullarda okutulmasını sağlamıştır. Dönemin diktatörlerinin toplumlarını demokratik değerler etrafında bilinçlendirmeye çalıştıklarını görmek olası değildir. Bu açıdan bakıldığında Atatürk’ün diğer liderlerden farkı ortaya çıkmaktadır. Nazi Almanyası ile ilgili bir kitap kaleme alan Arnold Reisman kitabının girişinde bu durumu şu cümlelerle açıklamaktadır: “Türkiye, toplumunu modernleştirme ihtiyacını kabul etmişken, Almanya ve Avusturya ise faşizme doğru geriliyordu”¹¹. Parti-devlet bütünlüğünden dolayı Türkiye’nin totaliter eğilimlere sahip olduğunu ileri sürenler bulunmakla beraber Reisman’ın altını çizdiği husus, büyük oranda 30’lu yıllarda demokratik dünyanın *yeni Türkiye’de demokrasi* okumalarınca desteklemektedir.

Söz konusu okumalara muhalif yazılar da kaleme alınmıştır. Ancak bu yazılar dahi Türkiye’yi faşist cepheden farklı bir konumda değerlendirmektedir. Fransa’da yayınlanan *Dépêche De Toulouse* gazetesinde yer alan *Yeni bir totalitarisme* başlıklı yazıda, Avrupa’nın totaliter rejimleri ile Türkiye karşılaştırılmıştır. Makalenin yazarına göre batılı demokrasileri örnek alarak kurulmuş olan cumhuriyet, parti-devlet birliğinin sağlanmasıyla diktatörlüğe doğru evrilmiştir: “Garp demokrasileri gibi serbest seçim ve bakanların parlâmentoya karşı mesuliyetleri prensipleri üzerine konulmuş olan Türk cumhuriyeti Kamâl Atatürkün etrafında toplanmış olan kuvvetli Cumuriyet Halk Fırkasının bilfiil bir diktatörlüğüne çarçabuk munkalip olmuştur.” Demokrasi ve özgürlüklerden uzaklaşarak daha otoriter bir rejime doğru kaymanın arka planında ise Türk inkılabının korunması amacı vardır: “Memleketin, içinde çırpındığı ihtilâl vaziyeti ve cumuriyetin ilk kazanımlarını korumak zarureti, şüphe yok ki bunu böyle icap ettiriyordu. Fakat hiç değilse bir müddet için liberalizme benzer bir şey devam etti. Müteazzi bir muhalefet, ulusal asamblede yer buluyor, basın ise reaksiyon olmamak şartıyla iktidar mevkiindeki partininkilerden ayrı olan görüşler serdetmekte tamamen serbestti.” Ancak partinin devletle birleşmesi kararının alınmasıyla beraber Türkiye de totaliter devletler grubuna katılmış olmaktadır:

Türk siyasal statüsünü derin surette değiştiren büyük bir hadise olmuştur. Yaptığı hizmetler, elde ettiği muvaffakiyetler ve aynı zamanda da dağılmış bulunan muhaliflerin sükûtundan aldığı kuvvetle, C.H.P. si, ulusal parti olup artık devletle birleşmeğe karar verdi. Şimdiye kadar hükûmete tatbik ettiği prensipler, Teşkilâtı Esasiyece resmen kabul edilmiştir. Bir partinin böyle bütün bir memleketin duyu ve iştiyaklarının kâffesini temsil etmek hususundaki iddiası, partinin programı ile devletinki arasındaki bu birlik, her türlü kontrol dışında olmak şartıyla, tahakkümü tam ve mutlak olan tek bir teşkilât içersinde ulusal hayatın böylece temerküzü, işe bu Rusya, İtalya, Almanyada bu memkeletlerin şimdiki başlarının ihdas ettiği şekliyle, Totalitarisme’dir.

Yazara göre, bundan böyle Kemalizm’i de diğer faşist ideolojilerin arasında anmak yanlış olmayacaktır: “İşte Kemalizmi de Leninizm, Faşizm, nasyonal-sosyalizm gibi Avrupanın

¹¹ Arnold Reisman, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk Vizyonu, çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 2.

mühim bir kısmının siyasal hayatını idare eden doktrinlerin sırasına ilâve edelim.” Yazara göre bu totaliterleşme; “Teokratik bir monarşi yerine sırf sivil bir hükûmetin geçmesi Kurunu Vüstadan muasır devre atlamak gibi asırların içinde başarılabilmiş harikûlade bir sıçrayış teşkil” etmek için zorunlu bir önlemdir: “Türkiye, demekki yeni statüsü mucibince, inkılâpçı, cumuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi ve lâiktir. Hilâfetin ilgası, cumuriyetin ilânı, kurana müstenit olan bütün hukuki ve tedrisi cihazın ortadan kaldırılması, din ile devletin ayrılması, medenî kanunun kabulü, kadının sosyal hürleşmesi, yazı ile dinin reformu, işte Osmanlı imparatorluğunun Asyai teokrasi yerine Garp menşeli laik bir demokrasi kaynağı istihdaf eden prensiplerden mülhem olan devrimleridir.” Bu olağan üstü şartlardan dolayıdır ki; “...Fransa veya İngilterede yer bulabilen liberal parlamentarizmin burada mevcut olması mümkün değildir. Keza partiye taraftar olmanın veya partinin direktiflerini saymayan hiçbir gazete çıkamaz, zira yalnız reaksiyon olan bir içtihat fakat aynı zamanda aykırı addedilebilen her türlü tefekkür susturulmuştur.” Siyasal liberalizme izin verilmediği gibi ekonomik liberalizm de yasaklıdır: “Anarşi ve istismar kaynağı olan ekonomik liberalizme gelince, o da siyasal liberalizmin maruz kaldığı aynı mahkûmiyet altındadır.” Yazara öre Türkiye’de uygulanan bu katı siyaset cumhuriyet ile idare edilen Türkiye’yi demokrasiden uzaklaştırarak totaliter rejimler sınıfına sokmaktadır: “Bu siyasal, kültürel ve ekonomik ‘totalitarisme’in neticeleri, pek tabii olarak buna mümasil bir rejime tâbi bulunan memleketlerdekinin aynidir... Elhasıl her sahada kat’i bir disiplinin hüküm sürmesi lâzımdır ki bu disipline karşı gösterilen en ufak bir intibaksızlık ağır bir müeyyide ile karşılaşır. Bu suretle yeni yapının bünyesinde yeni yarıklar açmaya meydan verebilecek olan ‘demokratik bir yürek yufkallığına’ yer vermenin asla caiz olmadığı aşikârdır.” Ancak yazar, totaliter karakterine rağmen, barışçıl bir iç ve dış siyaset izleyen Türkiye’yi İtalya ve Almanya’dan ayıran temel farkları ortaya koymaktadır: “İşte aradaki benzerlik bu kadarla kalıyor. Nitekim bir partinin mutlak iktidarına tabi bulunmakla beraber, Türkiye, İtalya veya Almanyanın başını yiyen felâketlere maruz değildir. Türkiyede amansız bir répression [baskı] kuvveti ve bir nevi yurttaşlara karşı bazı ifrat muameleler olmadığı gibi hele katliâmlar hiç yoktur; keza ne gasplar ne prestij ve blöf siyasası ne savaşa hazırlık ne de taarruz edici mahiyette istekler yoktur; blâkis varolan şeyler, ihtiyatlı ve yapıcı bir idare ve komşu uluslarla bir yaklaşma ve herkesle iyi geçinmeği güden bir barış siyasası vardır... Keşke İtalya ve Almanya gibi ‘totalitaire’ olan diğer devletler de kendileri için bunu söyletebilselerdi!”¹²

Bosna Hersek’ten Nazır Dr. Şevki Behmen, Türkiye ziyareti sonrasında *Pravda* gazetesine verdiği bir röportajda yukarıdaki yazının aksine görüşler beyan etmiştir. Behmen’e göre, tek parti rejimine rağmen Türkiye’de, Atatürk sayesinde ileri bir demokrasi vardır:

Türkiye son derece demokratik bir memlekettir. Anayasa ve bütün kanunlar demokratik esaslara, bütün yurttaşların istisnasız olarak müsavi haklara malik olması, devlet idaresinde de bütün yurttaşların aynı suretle vazife alması esaslarına dayanmaktadır. Biliyorum ki Türkiyede yalnız bir tek partinin mevcut bulunması intihabatta umumiyetle bir tek listenin teklif edilmesi dikkati celbetmektedir. Fakat bu partinin başında Kamâl Atatürk’ün bulunduğunu bilenler bu vaziyete hayret etmezler. Çok büyük sempatilerden başka derin bir milli itimat kazanmış olan bu adam o kadar büyüktür ki

12 “Yeni bir ‘totalitarisme”, Ayın Tarihi, Sayı 25, 1-31 I. Kânun 1935, s. 358-360.

yurtta ve onun haricinde Atatürk’le mukayese edilebilecek başka bir otorite mevcut değildir.

Behmen’e göre Atatürk’ün liderliği herhangi bir partinin seçimleri kazanma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla ikinci bir partinin varlığı anlamını yitirmektedir: “*Bunun içindirki başka bir partinin ihdası için yapılacak bütün gayretler boştur ve neticesiz kalmağa mahkûmdurlar.*” Behmen, parti programına demokrasi ilkesinin de yerleştirilmiş olmasının, demokrasiye olan bağlılığın ispatı olduğunu belirtmektedir: “*Partinin başlıca altı prensipi vardır, bunlar da: Cumhuriyet, nasyonalizm, demokrasi, devletçilik (herşeyin fevkinde devlet), lâiklik (dinin devlet işlerinden ayrılması), ve inkılâp (eskinin ortadan kaldırılması ve yeni şeylerin devamlı surette ikamesi) prensipleridir. Esasen şimdi bu prensiplerin devlet anayasasına temel olarak kabul edilmesine de çalışılmaktadır. Bu suretle demokrasi Türk politik hayatında en esaslı prensiplerden biri olarak göze çarpmaktadır.*”¹³

Belgrad’tan *Vreme* gazetesinde yayınlanan *Türk parlâmentosu elit idaresi* başlıklı bir yazıda, Türkiye’de elitokraziye dayanan özgün bir parlamenter sistemin varlığından bahsedilmektedir: “*Türk dostlarımız parlâmantarizm hakkındaki telâküklerinde diğer milletlerin teşkil ettikleri numuneye hiç de imtisal etmiş değillerdir. Hele İngilizleri kat’iyyen taklit etmemişlerdir. Türkler, her milletin parlâmanter hayatı ön tarihi inkişafına ve içtimai bünyesine intibak ettirmesi lâzım geldiği faraziyesini esas ittihaz etmişlerdir. Ve Türkler, Elitokrati [elitokrazi] diye tavsifi kabil olan bir parlâmento vücude getirmişlerdir.*” Yazar, parlamentoya seçilen millet vekillerinin vatan sevgisiyle dolu, yüksek niteliklere sahip üstün bir kadro oluşturduğunu ve bu kadronun bütün enerjisini memleketin ilerlemesi için sarf ettiğini belirtmektedir:

1935-36 devresi için intihap olunan 403 meb’usun büyük bir kısmı Türk milletinin en iyi dimağlarından mürekkeptir. En iyi hukukçular, vatana hizmetleriyle tanınmış generaller, meşhur üniversite profesörleri, başları zafer tacile tetviç olunmuş şairler, muasır en iyi nesirciler ve gazeteciler, güzide hizmetlerde bulunmuş müstakim valiler meb’us intihap edilmişlerdir. Hattâ, eğer, bir teşrii devrede büyük ekonomik meslelerle karşılaşmak memul ise ekonomistlerin kamutaya akın ettikleri görülmektedir; yoğ eğer halli mevzuubahs olan mesele dil meselesi ise dil mütehasısları meb’us intihap edilmektedirler.

Atatürk’ün gözetimi altında çalışan elit parlamenterler, meclisteki olası kısır tartışmalarla zaman kaybetmeden, kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili çalışmalarda aktif görev alarak ülkenin kalkınmasına hizmet etmektedirler: “*Herhalde meclisi meb’usan sıralarında yer alanlar muhtelif meleklerle mensup otoritelerdir. Kamutayda her mesleğin mümessili vardır. Mümessili olmıyan yalnız demagoji’dir. Türk milletinin en iyi unsurlarını sinesinde toplıyan ve hâkim bir gözün şefkatli murakabesi altında bulunan böyle bir parlâmentoda demagojiye yer yoktur.*” Böylece batı demokrasilerinde sıkça görüldüğü gibi, Türkiye’de parlamentoya faydasız insanların seçilmesinin önüne geçilmekte, bu da Türk demokrasisini batılı örneklerinden daha üstün bir konuma getirmektedir:

13 “Behmenin Türkiye hakkındaki beyanatı”, *Ayın Tarihi*, Sayı 33, 1-31 Ağustos 1936, s. 225.

Türk kamutayını tetkik eden bir müşahit bu seçim sisteminin, parlâmentoya mevzii ehemmiyeti haiz şahsiyetleri gönderip milli kıymetleri ayakları altına alan garp sisteminden daha iyi olup olmadığı suali ile, gayri iradi bir surette, karşı karşıya gelinmektedir. Meselâ bir Victor Hugo Fransa parlâmentosuna girememişti. Nitekim ona benzeyen şahsiyetler de bugünkü Fransız parlâmentosuna girememektedirler! Yalnız Türklerdir ki, 'millet istiyor' diye ve 'demokrasi' kisvesi altında parlâmentolarını köylü kabadayılar, kasabalı muharabacılar ve türlü türlü hocalarla doldurmak olmayacağı kanaatini hâsıl eylemiş bulunmaktadır.

Yazara göre durumun böyle olması, parlamentoda muhalefetin olmadığı anlamına gelmemektedir. Her demokratik parlamenter sistemde olması gerektiği gibi Türkiye parlamentosunda da aktif bir muhalefet bulunmaktadır:

Bu suretle intihap edilen meb'usun yalnız 'amin' demek hakkını ihraz ettiğini zannetmek yanlışlık olur. Hazır bulunduğum kamutay celselerinden birinde maliye vekilinin izahat üzere üç defa hitabet kürsüsüne koştuğunu gördüm. Bu münakaşa, anlıyamadığım bir düello idi. Fakat maliye vekilinin ikinci teşrin ayında buram buram ter döktüğü pek güzel görünüyordu. Tenkitler ekseriya çok şiddetlidir ve meb'uslar, vekiller heyeti arasında şunun veyahut bunun yaptığı teklifi reddetmekte serbesttir. Hele beğenmedikleri bir teklif olur ise..

Bütün sert tartışmalar sonrasında ülkenin hayrına bir karar alınması söz konusu olduğunda ise, millet vekilleri, meclis duvarında asılı olan "Hakimiyet milletindir" prensibi uyarınca askeri bir disiplin içerisinde yasanın lehinde oy kullanırlar:

Fakat vekiller heyeti, kabulünü behemehal istediği kanun lâyhaları olunca, bu lâyhaları, evvelâ dört duvar arasında dövülmek, tenkit edilmek ve hattâ icabında tamamen tadil olunmak üzere fırkanın parlâmentodaki meb'uslar grupuna arzeder. Ancak bir proje buradan heyeti umumiyeye sevk edilince rey verme ameliyesi askeri bir inzibat içinde icra olunmaktadır. Evet, ihanetten uzak bir askeri inzibat, her meb'us memleketinin yenilenme ve ihyasındaki rolünün ehemmiyetini takdir eder. Bunların gözlerinin önünde ve riyaset makamının üstünde altın harflerle 'Hakimiyet milletindir' ibaresi yazılıdır. Meb'uslar vazifelerinin ifasına safdilâne bir ritüel mistik katmaktadırlar. Mesela reis ve reisvekilleri içtima riyaset etmek için meclise orkestra virijanları gibi frakla gelmektedirler. Reis silindirini çıkardı mı celse başladı demektir.

Atatürk'ün demokrasiye olan saygısı, eline birçok imkân geçmişken, hiçbir zaman parlamentoyu kapatarak tek adam olma yoluna gitmemiş olmasından da anlaşılmalıdır: "Parlâmentoya hürmet işi ile bizzat devlet reisi Kamâl Atatürk meşgul olmaktadır. Kamâl Atatürk kalkınma devam ettiği müddet zarfında memleketi birgün bile parlâmentosuz bırakmak istememiştir. Kamâl Atatürk'ün noktai nazarı Fransızların bir 'meclisi meb'usan=chambre' 'en iyi bir antichambre' dan daha iyidir' şeklinde darbı meseline benzetmektedir. Yani Kamâl Atatürk meclisi meb'usanı şahsi rejime tercih etmektedir ve

kendisi, sadece Ankara meb’usu bulunması sıfatı ile, diğer meb’usların doğrudan doğruya arkadaşıdır.” Ancak buradaki kırmızı çizgi, Cumhuriyetin temel prensipleridir. Atatürk, söz konusu prensiplerin aleyhine olabilecek bir durum söz konusu olduğu zaman hiçbir hoşgörü gösterilemez anlayışına sahiptir: *“Cumhuriyetin esas prensipleri hakkında münakaşa yapılamaz. Bunun için başlarımızı veririz. Fakat neden millete bütün idarî işlerde hükümler olmak fırsatı verilmesin? Onun nokta-i nazarı işte budur.”* Dolayısıyla cumhuriyetin prensiplerine karşı olan herhangi birinin millet vekili olması söz konusu olmamaktadır. Burada aranan temel koşul, Atatürk’ün önderliğinde yürütülen milli devrime olan bağlılıktır: *“Yalnız Türkiyededir ki, şerefli meb’usluk vekâleti memleketin en iyi operatörüne, şöhrat sahibi bir milli tarihçiye, meşhur bir hukukçuya ve hattâ bi arkeolog’a verilmektedir. Yüksek tahsil sahibi olan bu zevattan her şeyden evvel, milli inkılâbın ilk anlarından beri Atatürk’ü takip etmiş olmaları vasfı aranmaktadır. Bu vasfı gerek erkek ve gerek kadın meb’uslardan talep olunmaktadır.”* Yazar, mecliste tek parti olmasına rağmen eleştirinin hiç eksik olmadığını hatta kimi zaman bağımsız vekillerin muhalefetine partili vekillerin de katıldığını belirtmekte ve haklı bir soru sormaktadır: *“Böyle bir parlâmentoda muhalif yok ise de tenkit mevcut olduğunu söylemiştik. Filhakika Türkiye Meclisi Meb’uslarında bitaraf meb’us olarak intihap edilmiş olan, hükümet fırkasının da aza olmayan ve olmak bile istemiyen yirmi otuz meb’us vardır. Fakat bunların tenkitlerine iştirak etmektedirler. Bu tenkitlerden niçin bir muhalefet fırkası doğmamış?”*¹⁴

Demokrasinin beşiği olarak bilinen İngiltere’den Herbert Sidebotham, Scrutator takma adı ile *Sunday Times* gazetesinde Türkiye üzerine bir yazı kaleme almıştır. Ona göre, büyük ölçüde diktatörlüklerle idare edilen Avrupa’nın yanı başında, Türkiye’nin lideri Atatürk, örnek alınması gereken gerçek bir demokrattır:

Atatürk’ün siyasetinde sert ve halis bir öz vardır. Bunsuz da hiçbir hükümet, Türkiyede uzun zaman tutunamaz. Onun isminin etrafında birtakım hikâyeler toplanmıştır. Eğer demokrat diye bir şey varsa, Atatürk demokrattır. Haremin kaldırılmasına, kadın hürriyetine, fesin kaldırılmasına ekonomik şartlar yardım etmiştir; fakat Atatürk idaresinin ruhu gerçekten demokrat olmasa ve bu ruh bütün halka nüfuz etmemiş bulunsaydı, bütün bunlar imkânsız olurdu.

Sidebotham, Atatürk Türkiye’sinde sınıfsal ve sosyal çatışmaların önüne geçildiğinden, eskiden İngiltere’nin Türkiye’yi bir türlü benimsememesine neden olan koşulların artık ortadan kalktığından söz etmektedir:

Türkiye’de sınıf mücadelesi yoktur; eski aristokrasi gitmiştir ve orada bizim memlekette çok daha az sınıf farkı gözetildiği göze çarpar...İki misal verilebilir. Türk ana kanununun ilk prensipi, bütün Türklerin nasyonalist olmasıdır. Bu bizim memleketle Türkiye arasındaki eski ahenksizliği, ihtilâli ortadan kaldırmıştır. Loyd Corç gibi ihtilâlciler liberallerin kanaat ettikleri, Glastone’in ‘bag and baggage’ [baggage] politikasına göre Türkler, kendi tebaalarına daima zulmederlerdi. Artık zulüm yoktur. Herhangi bir tebaa ister hıristiyan, ister müslüman, ister rum, ister ermeni olsun, nasyonalist olmak suretiyle Türk olur.

14 Svetovski, “Türk Parlâmentosu elit idaresi”, Ulus, 13 İllkanun 1936.

Zazar Türk ve İngiliz demokrasilerinin karşılaştırılmayacağını, ancak bunun Türkiye’de demokrasi olmadığı anlamına gelmediğini ileri sürmektedir. Ona göre Türkiye’de birçok batı demokrasisini kışkırtmaya yetecek bir demokrasi vardır:

Hiç kimse, Türkiye hükûmetinin bizim mânada demokrat olduğunu iddia edemez. Fakat tahsil görmüş bir Türk, konuşurken muayyen hükûmet şekillerine inanmaktan ibaret olan demokrasi ile halkın faydası ve iyiliği için çalışmak demek olan demokrasiyi birbirinden ayırt eder. Onlar, halkın iyiliği için çalışan bu nevi demokrasiyi ‘halkçılık’ diye vasıflandırıyorlar ki, Bentham’ın ‘en büyük sayıya en büyük iyilik’ diye anlatmak istediği şeyin güzel bir ifadesidir ve bu hususta Atatürk’ün hükûmeti, bazı garp demokrasilerini utandırabilir.

Gerçek demokrasinin, eğitilmiş toplum bireylerine dayanan bir rejim olduğunun farkında olan Atatürk, devletin bütün imkanlarını kullanarak bir eğitim seferberliği başlatmıştır:

O, hakiki demokrasinin talim terbiyeden başka bir temeli olmayacağını bilir. Bu da biraz zaman ve tecrübe, biraz da mektep meselesidir. Zaman kendi kendisinin efendisidir. Fakat talim ve terbiyede Türkiye’nin siyaseti bizimkinden daha cesurudur. On üç yaşına kadar olan bütün çocuklar için tahsil umumî ve mecburî olduğu gibi ilk mektepten üniversiteye kadar bütün devlet mekteplerinde tahsil meccanidir. Bütün tahsilin yüzde doksan dokuzu da devlet tarafından verilmektedir.

Zazara göre İngiltere, siyaseten geri kalmış, tecrübesiz ülkelere, köklü bir geçmişe ve birikime sahip toplumsal tabana dayanan İngiliz demokrasisi yerine, Türkiye modelini tavsiye etmelidir:

Kendi kendini idare etmek hususunda uzun tecrübe ve pratiği olan bizim gibi memleketlerde demokratik hürriyet, <kaide> den başlayıp <re’s> doğru çıkar. Tecrübesiz memleketlerde ise demokrasi tohumu <res> den verip, zemini de talim ve terbiye vasıtasıyla hazırlamak çok akıllıca bir harekettir. Bugünkü sistem, Türkiye’de işleyecek demokrasiye en uygun usuldür. Politika bakımından geri ve tecrübesiz olan memleketlere ne türlü muamele etmemiz lâzım geldiği hususunda Atatürk bize bir model olabilir ve kendisinden birçok şeyler öğrenebiliriz.

Zazar, hiçbir çıkar ve beklenti içinde olmadan İngiltere’nin dostluğunu arzulayan Türkiye’nin, demokrat kimliğine vurgu yapmakta ve iyi ilişkiler geliştirilmesini savunmaktadır: “Türkiye, bizden bir çıkar beklemiyor; bize bir şey verecek değildir. Fakat demokrat ve ileri bir memleket sıfatıyla yalnız resmî İngilterenin değil, politika sahasında İngiliz milletinin sempatisini arzu etmektedir.”¹⁵

Türkiye’de batılı anlamda bir demokrasinin işlemediği, ancak İtalya, Almanya veya Sovyet Rusya gibi totaliter bir rejime de sahip olmadığı batılı gözlemcilerin yaygın kanısıdır. Görüntüde tek parti rejimi ile idare edilmesine ve Atatürk’ün tek adam olmasına rağmen Türkiye’yi totaliter rejimlerden ayıran temel özellikler nelerdir? Yukarıdaki 15 Herbert Side Bothan, “Atatürk bize bir model olabilir”, Ayın Tarihi, 1-30 Sonkânun 1938, s. 306.

yazılardan anlaşıldığına göre, bu sorunun cevabı, Türkiye’de seçimlerin ve parlamentonun varlığı, parti içi muhalefetin güçlü oluşu ve Atatürk’ün toplumu demokratik değerler doğrultusunda eğitmek misyonuna sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Türkiye’yi totaliter bir rejim olarak okuyan Fransız *Dépêche De Toulouse* gazetesi dahi, Türkiye’nin Avrupalı totaliter rejimlerle kıyaslanamayacak olumlu yönlerini teslim etmiş, Türkiye’yi farklı bir kategoride değerlendirmiştir.

Bu manzaranın, 2. Dünya Savaşı sonlarında değişmediği çeşitli yayınlarda dile getirilmiştir. Jön Türk döneminde Türkiye’de bulunmuş, Almanya’nın gayri resmi elçisi sayılan, I. Dünya Savaşı yıllarında Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesi için çalışmış, Türkiye’yi çok yakından tanıyan bir kişi olan Ernst Jäckh, 2. Dünya Savaşı’nın sonlarında yayınlanan kitabında Türkiye’deki muazzam dönüşümleri anlatırken, 1924 anayasasına atıf yaparak, anayasada yazılan hakların, Hitler Almanya’sı veya Faşist İtalya’da okumanın imkânsız olduğuna işaret etmiştir. Yeni doğan bir bebeğe benzettiği Türk demokrasisinin, bütün sıkıntılara rağmen işlediğini savunur: “... *Bunlar Türk Anayasası’nın sözleri. İşin asıl özü, Türk demokrasisini gözlemleyen herkesin bu bölümlerde bahsedilen haklar ve hükümlerin, yeni kurulmuş bir demokrasinin ilk hallerinde olduğunu gösterecek bir şekilde olsa da, gerçekten hayata geçirildiğini kabul etmesidir.*”¹⁶ Jäckh, cumhuriyete ve Atatürk’e yönelik saldırılar (Atatürk’e karşı düzenlenen suikast girişimleri ile devrimlere karşı direnen bağnazların çıkardığı isyanlar) karşısında alınan tedbirler yüzünden Türkiye’deki rejimin diktatörlük olarak yorumlanmasının hatalı olduğunu Amerikalı bir araştırmacının sözüne atıf yaparak açıklamaya çalışır: “*Demokratik cumhuriyetin, doğum sancısı iki küçük saldırıya maruz kaldığı doğrudur. Deneyimli bir ABD’li araştırmacı tarafında şöyle özetlenir bu hadiseler: ‘Terör diktatörlüğün karakteridir. Modern Türkiye gelişiminin istikrarsız dönemi esnasında İstiklal Mahkemeleri kurmuş olsa da hiçbir zaman propaganda duruşmaları yapmamış, kanıt olmadan kimseyi idam etmemiştir.*”¹⁷ Türkiye’nin bir ulusa dönüştürmenin sancılarını yaşadığını hatırlatarak, demokrasinin beşiği olan Amerika’da dahi Amerikan ulusunun oluşumundaki zorlu ve uzun süreci hatırlatır: “*Amerika topraklarında yerleşen Avrupalı kolonicilerin, liberal ve demokratik düşüncelerle eğitilmiş olmalarına rağmen ABD ulusuna dönüşmeleri için kaç nesil geçmesi gerektiğini hatırlayın.*”¹⁸ Jäckh, iki savaş arasında dünyada diktatörlüklerin iktidarına rağmen Türkiye’nin ve Türk halkının demokrasiye bağlı kalmak arzusunu görmüştür:

Sözde diktatörlüğün Kemalizm’den İnönü’ye kalıcı bir aktarımı demokratik anayasanın ve hem liderlerin hem de Türk halkının demokratik bilincinin küresel savaşın krizi sırasında bile süregeldiğini tasdik ediyor. Türkiye, diktatörlüklerin katliamlarla, tahttan indirmelerle veya sürgünlerle sonlandığı Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan gibi komşularından, İran’dan tabii ki Mussolini’nin çöküşünden sonra dağılan İtalya’dan ve Hitler’in totaliter tiranlığı sonrası Almanya’dan büyük farklılık gösteriyor. Türkiye’nin demokratik diktatörlüğü Madrid’den Ankara’ya

16 Ernest Jackh, Yükselen hilal. Türkiye’nin dünü, bugünü, yarını, İkarus Yayınları, Çev. Sakıp Murat Yalçın, İstanbul, 2008, s. 208.

17 Jackh, a.g.e., s. 209.

18 Jackh, a.g.e., s. 209.

*Akdeniz ülkelerindeki, hatta Portekiz ile Çin arasındaki tüm ülkelerdeki en güçlü ve istikrarlı cumhuriyeti kurup garantiye almış gibi görünüyor.*¹⁹

D. Ulusal Basında Demokrasi Okumaları

Ulusal basında yer alan değerlendirmeler, Türkiye’de gerçek bir demokrasinin işlediği yönündedir. Ancak ulusal basına geçmeden önce Atatürk’ün demokrasi hakkındaki düşüncelerine göz atmak faydalı olacaktır. Öncelikle, Atatürk’ün elinde her türlü imkân varken, faşist liderler gibi yayılcı amaçlarla, parlamento devre dışı bırakarak devleti bir savaş aygıtına dönüştürmemiş olmasını, onun devlet geleneğine olan saygısıyla, barışçıl siyasetiyle ve demokratik değerlere olan bağlılığıyla açıklamak doğru olur.

Atatürk’ün demokrasiye verdiği değeri anlamak için Afet İnan’a dikte ettirdiği *Medeni Bilgiler* kitabına bakılabilir. Zira Atatürk kitabın birçok yerinde millet egemenliğine dayanan demokrasinin en ileri yönetim tarzı olduğunu savunmuştur: “Artık bugün demokrasi düşüncesi sürekli yükselen bir denizi andırmaktadır. 20’inci yüzyıl birçok zorba hükümetlerin bu denizde boğulduğunu göstermiştir. Demokrasi ilkesi egemenliği kullanan araç ne olursa olsun esas olarak milletin egemenliğe sahip olmasını ve sahip kılmasını gerektirir.”²⁰ Atatürk’e göre demokrasinin, toplum bireylerine karşı bir sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk bireylere özgür bir yaşamın koşullarını hazırlamaktır: “Demokrasi, vatandaşın hayatını yaşamasını ve her türlü kişisel ve toplumsal görevlerini yapması hürriyet ve imkânlarını hazır hale getirir.”²¹ Demokrasi ekonomiye dayalı bir toplumsal refah meselesi değildir. Demokrasi devleti yönetenlerin denetlendiği bir siyasi özgürlük rejimidir: “Demokrasi, bir toplumsal yardım veya bir ekonomik örgüt sistemi değildir. Demokrasi maddi refah meselesi değildir. Böyle bir görüş vatandaşların siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı hedef alır. Bizim bildiğimiz demokrasi, özellikle siyasidir; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki kontrolü sayesinde, siyasi hürriyeti sağlamaktır.”²²

Ancak bu hürriyet, toplumun en yüksek ifadesi olan devlet çıkarlarının önüne geçemez. Diğer bir deyişle, demokrasinin sağladığı özgürlükler milletin ortak menfaatleri aleyhinde olamaz. Böylesi bir özgürlüğü sınırlamak ise devletin asli görevlerindedir:

Çağdaş demokraside, bireysel hürriyetler, özel bir değer ve önem almıştır; artık bireysel hürriyetlere devletin ve hiç kimsenin karışması söz konusu değildir. Ancak bu kadar yüksek ve değerli olan bireysel hürriyetin medeni ve demokrat bir millette, neyi ifade ettiği, hürriyet kelimesinin kesin bir şekilde düşünülebilen ifadesiyle anlaşılmaz. ‘söz konusu olan hürriyet, sosyal ve medeni insan hürriyetidir.’ Bu sebeple, bireysel hürriyeti düşünürken, her bireyin ve elbette ki bütün milletin ortak menfaati ve devletin varlığı göz önünde bulundurulması zorunludur. Anlaşıyor ki, bireysel hürriyet yalnız olamaz. Diğerinin hak ve hürriyeti ve milletin ortak menfaati bireysel hürriyeti sınırlar. Bireysel hürriyeti sınırlama, devletin de adeta esasî ve görevidir. Çünkü devlet bireysel hürriyeti sağlayan bir örgüt olmakla

19 Jackh, a.g.e., s. 212-213.

20 Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

21 Atatürk, a.g.e., s.30.

22 Atatürk, a.g.e., s. 55.

birlikte, aynı zamanda, bütün özel çalışmaları, tüm ve milli amaçlar için, birleştirmekle yükümlüdür.”²³

Atatürk demokratik yönetim şekillerini, a. *Doğrudan*, b. *Yarı doğrudan*, c. *Temsili hükümet* olarak 3 gruba ayırmakta ve bu maddeleri ayrıntılarıyla açıklamaktadır.²⁴

Bu cümlelerden anlaşılıyor ki, Atatürk demokrasi hakkında sadece yüzeysel değil, kapsamlı analiz yapabilecek bir bilgiye sahiptir. Türkiye’de demokratik kültürün gelişmesi için çaba sarf etmesi, halkı bu yönde eğitmek istemesi, onun demokrasi konusundaki samimiyetinin bir göstergesidir. Ona göre aydınlanmış bilince sahip insanlar demokratik bir ülkenin ana unsurudur.

Tek parti döneminin en etkili isimlerinden biri Recep Peker’dir. 1924 ve 1925 yılları arasında dahiliye vekili olarak görev yapan Peker, 1925-1927 yılları arasında Müdafaa-i Milliye Vekilliği ve 1928-1930 yılları arasında Nafia Vekilliği yapmıştır. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası genel sekreterliğine atanan Peker, 1933 yılındaki üniversite reformu sonrasında İstanbul Üniversitesi ve halk evlerinde İnkılap dersleri vermiştir. 1931-1936 yılları arasında Atatürk ve İnönü ile birlikte tek parti rejiminin en güçlü isimlerinden biri olarak anılmaktadır. 1936 yılında faşizmi incelemek üzere İtalya’ya gönderilmiş, dönüşünde yazdığı ve TBMM üzerinde bir “Faşist Konsey” kurulmasını öneren raporu, Atatürk tarafından reddedilmiş ve hemen sonrasında fırka genel sekreterlik görevinden affedilmiştir. Peker’in seminerleri ve kaleme aldığı yazılar çeşitli gazetelerde yayınlanmıştır. Demokrasi, Peker için ihtilalin meyvesi anlamına gelmektedir. Ona göre, İngiliz ve sonrasında Fransız ihtilallerinin insanlığa kazandırdığı evrensel hak ve hürriyetler bütün dünyada yaygınlaşmıştır. İnsanlar öncelikle malları, canları ve namuslarını korumak için isyan etmişler, daha sonra ise demokratik haklar için ayaklanmışlardır:

Bu ayaklanmaların verdiği netice hak olarak saydığım can, mal, ırz vasıflarile bir takım faydalı kurtuluş neticeleri temin etti ki, bunlar bugün mevcudiyetimizden ayrılmaz vasıflar halini almıştır. Bunlarda konuşma dediğimiz kelâm hürriyeti, yazma dediğimiz matbuat hürriyeti, yazışma dediğimiz muharebe hürriyeti, toplama dediğimiz cemiyet ve toplanma hürriyeti, gezme dediğimiz sehayat hürriyeti, alışveriş dediğimiz ticaret ve kazanma serbestliğidir. Bütün bunlar büyük galeyanlı hareketler yapılarak kazanıldı. Zulüm ve aristokrasi yıkıldı. Bunun ilk tarihini bilirsiniz. İngiliz ihtilâlinde başlar. Nihayet on altıncı asırda başlayan yazı ve fikir hareketi bunu kuvvetlendirdi, umumileştirdi. Bunun arkasından Fransız ihtilâli geldi. Bunun tesirleri yeryüzünün birçok sahalarına sirayet etti. Netice olarak, sarayların ve din müesseselerinin mukavemet derecelerine göre zamanla mukayyet olarak, muvaffak oldu. Bu hürriyet ihtilâli yeryüzüne bir takım anlama ve yaşama neticeleri verdi. İlk heyecanlarla ve idealist insanların iyi netice almaları ile bu iş kazanılmış sanıldı. İdealist insanların bu mücadelesinden yani demokrasi denilen hürriyet ihtilâlinin yerine göre biraz az, biraz çok emekle elde edilen semereleri sayesinde insanlık nefes alır hale kavuştu.

²³ Atatürk, a.g.e., s. 82-83.

²⁴ Atatürk, a.g.e., s. 117-128.

Peker'e göre ihtilaller sonrasında kazanılan hak ve özgürlükler, beraberinde zararlı yan etkilerini de doğurmuştur. Bu zararlı yan etkilerin başında ticaret özgürlüğü anlamına gelen liberalizm gelmektedir:

Yeni devrin demokrasisi, genişleme hareketi siyasası içinde zamanla, birtakım hastalıklar, arızalar, çöküntüler doğurdu. Bir defa bu hürriyet ihtilâlinin verdiği neticeler arasında liberal, liberte ve liberalizmle ifade edilen ticaret serbestliği de vardır. Bilhassa bu ticaret serbestliği bakımından liberalizm saffet ve kudretini kaybetti...O halde liberal kelimesinin manası, bir insanın bulunduğu sınırlar içerisinde her bakımdan mes'ut olmasını isteyen saflar arasında serbest ticaretin yurttaşlar tarafından suiistimal edilmesi bu fena neticeleri vermiştir. Hürriyet inkılâbının getirdiği neticelerden birisi de parlamantarizmdir. Halk inkılâbında hür insanlar evvelâ toplanıp devletin gelir ve masrafı üzerinde ulusal murakabenin tesisini ana iş edindiler. Çünkü sarayın en büyük günahı vergiyi milleti tazyikle, miktarla mukayyet olmayarak toplaması ve keyfine göre sarfedip devlet gelirini israf etmesi idi. Binaenaleyh hürriyet inkılâbının başlıca neticelerinden birisi devlet geliri üzerinde ulusal murakabeyi tesis, vergi kanunlarını ve bütçeyi tanzim etmesidir. Bu ilk vaziyet, hürriyetin tatbiki esnasında türlü türlü ihtilâflar, karışıklıklar meydana getirdi. Aynı noktai nazarı besliyenler siyasi fırkalar yaptılar. Muhtelif fırkalar meclisi teşkil etti. Bu da hürriyet inkılâbının getirdiği tabî neticelerdendir. Birçok fırkalardan mürekkep idareler çoğaldıkça politikayı kendine meslek edinmiş türedi insanlar belirmeğe başladı ve parlâmento devletlerin, milletlerin haklarını muayyen prensipler üzerinde ileriye götürecek yerden gayesiz çalışmalarla kısa olan yolları uzattı. İç dedikodular aldı yürüdü. Parlâmentarizm, hatta demokrasiyi böylelikle bir düşman gibi telâkki edici otoriteler devletlerine yol açtı.

Peker, muhalefet yoluyla demokrasinin nasıl suiistimal edildiğini anlattıktan sonra, tezinin doğruluğunu ispatlamak için dünyanın güncel siyasi durumundan örnekler vermiştir:

Bunların neticesinde bugün dünyanın nasıl bir vaziyet içine girdiğini görüyorsunuz. Parlâmentarizmin birçok fırkalı hayatı devir devir o hale geldi ki, millet namına iş başına gelen çeşitli fırkalar bir ekseriyet vücuda getiremiyorlardı. Nihayet anlaşmalar, koalisyonlar yapıldı. Bu şekilde muayyen ve istikrarlı bir devlete imkân yoktu. Koalisyonlar tam bir ekseriyete dayanmıyor, inhilâl ediyorlardı. Bunlar, değil mecliste, bakanlar heyetinde bile anlaşamıyorlardı. Herkes kendi noktai nazarına göre yürüyor ve asıl maksat bozuluyordu. Maksatlara gidişte en ziyade sür'at isteyen bir devirde siyasî ve idarî noksanlıklar doğuyor, her partinin mümessili olan bakan, herhangi bir kanunun bir maddesinde kendi fırkasının noktai nazarını ileri sürüyor, öteki maddesinde de başka bir parti kendi noktai nazarını kabul ettirmeğe çalışıyordu. Bu suretle de maksada gidiş güçleşiyordu.

Böylece demokrasiyi suiistimal eden muhalefet demokratik amaçlara erişmeyi güçleştirmiş olmaktadır. Peker'e göre, demokrasinin olmazsa olmazı, çok partinin olduğu

bir parlamento değildir. Olması gereken demokratik değerleri koruyup ileri taşıyacak, devrim değerlerine bağlı bir tek partidir. Türkiye’de ise bu partinin karşılığı, cumhuriyetin kurucusu, Türk inkılabının savunucu ve koruyucusu Cumhuriyet Halk Partisi’dir. İktisadi ve siyasi liberalizmin zararlı etkilerinden korunan, demokratik hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı özgün bir rejime sahip Türkiye’nin vatandaşları böyle bir ülkede yaşadıklarından dolayı mutlu sayılmalıdır:

İktisadi liberalizmin bizim memlekette tahribat yapmıyacağı formülleri kabul ettik. Parlâmentarizmin bu çarpışmada muhtelif fırkaların herbiri bir tarafa çeken tatbikatından Türkiyeye has olan hususiyeti ve birlik çalışma tarzındaki mesai ile yeni devleti bu kötü şekilden uzak bıraktık. Binaenaleyh bizim inkılâbımız hiçbir bakımdan kopya değildir; orjinaldir. Her türlü hürriyetler vardır. Bizim memlekette hiçbir yurttaşa istediği gibi çalışmaktan hiçbir suretle menedilemez. Sermaye normal olmak, yani istismarcı olmamak şartile çalışabilir. Matbuat, gezme, yazma, yazışma, mülkiyet bütün bu masuniyetlerin hepsi vardır. Bütün bunlara rağmen yaşadığımız devrin mecbur kıldığı vaziyet içinde dikkatliyiz ve gözlerimiz açıktır. Memleket, ulusal birlik dediğimiz sıcak havanın hergün biraz daha sıcaklaşan buharı içersinde istikbale doğru bakıyor. Bütün bu ana inkılâp ve istiklâlin kat’i himayesi altında vatandaşlar mes’ut sayılabilirler.²⁵

Peker’in demokrasiye bakışını yansıtan bu yöndeki düşünceleri, dönemin ulusal basınında daha birçok kez yer bulmuştur.²⁶

Erken cumhuriyet döneminin diğer bir önemli şahsiyeti, iktisat (1922-1923) ve adliye (1924-1930) vekillikleri gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Mahmut Esat Bozkurt’tur. Özellikle, çağdaş hukukun yerleştirilmesinde oynadığı rol, onu *Yeni Türkiye*’nin önemli siyasi aktörlerinden biri haline getirmiştir. Bu yönüyle ona Türk inkılabının mimarlarından biri demek yanlış olmayacaktır. Avrupa’da tahsil görmüş biri olarak Bozkurt, demokrasiyi tanıyan bir kişidir. Onun dünyasında demokrasi, faşizmin karşısında olan bir rejimdir. Faşist rejimlerin en ayırt edici özelliği demokrasi karşıtlığıdır. Oysa Kemalizm, ulus egemenliği prensibi üzerine inşa edildiğinden dolayı demokrasiye büyük değer vermektedir. Peker gibi o da Kemalizm prensiplerine göre yönetilen *Yeni Türkiye*’nin rejimini, komünizm veya faşizme benzetmenin yanlış olduğunu düşünmektedir. Ona göre Kemalizm ne komünist ne de faşisttir, ancak özgün ve modern bir ideolojidir. Zira Kemalizm, Komünizm gibi evrensel değil ulusaldır ve Komünizm’in aksine ferdi teşebbüse imkân tanımaktadır. Dolayısıyla proletarya diktatörlüğüne izin vermez. Kemalizm diğer ideolojilerdeki gibi diktatörlüğe değil, milletin iradesine önem verdiği için demokrasiye bağlıdır:

O diktatörlükler yerine ulus egemenliğini benimser. Kamâlizmde eski deyimle millet hakimiyeti vardır. Bütün millet hakimdir. Herhangi bir sınıf değil.” Diktatörlüğe karşı duruşu Kemalizm’i faşist ideolojilerden ayıran en önemli özelliklerinden biridir: *“Bazıları Kamâlizmi faşistlikle izaha çalıştılar. Bazıları da bunu Hitler’ciliğe benzetmeğe yeltendiler. Bu da imkânsızdır.*

²⁵ Recep Peker, “Bay Recep Peker tarafından ana inkılâp hakkında verilen ders”, *Aydın Tarihi*, Sayı 13, 1-31 I. Kânun 1934, s. 532-539.

²⁶ Recep Peker, “Uluslaşma, devletleşme”, *Ulus*, 3 Temmuz 1936;

Önce façistlik: Bunun belli başlı görümü: a-Salgıncılık, istilacılıktır. b-Dincilik. c-Diktatörlüktür. Kamâlizm bunların hepsini reddeder... Façizm demokrasiyi, millet hakimiyetini açıkça reddeder. Kamâlizm ise ulus egemenliğini baş prensip olarak iler sürer.

Bozkurt, bir yönetim biçimi olarak Kemalizm'in bu yönüyle modern dünyanın geleceği olduğundan emindir: *"Şu hâlde: Biz neyiz? kimiz? ve kime benzeriz? Biz modern hayatın anlamıyız. Biz modern hayatın ilimlerle anlatılabiliriz. Ve Atatürkün Birinci Kamutayda, bizi anlamayanlara dediği gibi: Biz, bize benzeriz. Yarın Kamâlizmindir. Mutlaka!"*²⁷

Bozkurt, demokrasinin Kemalist rejimin temel değerlerinden biri olduğu yönündeki fikrini korumuş, yıllar sonra, 1939 seçimleri sırasında kaleme aldığı *"Kemalist demokrasi.."* başlıklı bir yazısında bu yöndeki düşüncelerini tekrarlamıştır: *"Biz demokratiz. Ve bu, bizim devlet sisteminin temel taşıdır. Atatürk her gün böyle söyledi. Ve İnönü, üniversitede, Türk gençliği önünde ısrarla tekrarladı. Bu güzel hakikati, büyük seçim günlerinde belirtmeği çok zevkli bir ödev sayıyorum."* Bozkurt, bin yıllık köhne bir rejimi kısa sürede tasfiye eden Atatürk demokrasisinin dünyada bir örneği olmadığını düşünmektedir:

Sarsılmaz bir inançla söylüyorum: demokrasinin en güzeli, en doğrusu bizdedir.. Ve bu, tatbikat bakımından böyledir. Tatbikat görünümünden, Atatürk demokrasisinin on sekiz yıllık verimi ortadadır. Bu verim, bin yılın tasfiyesini on sekiz yıla sığdırmak olmuştur! Bu kadar da değil.. Tasfiyeden sonra, Türk ulusunu, modern millet haline koymak olmuştur!. Sistemimiz tam bir demokrasidir. Türk cumhuriyeti ulus egemenliğine dayanıyor. Yapılan bütün işler milletin iradesinin şekillenmiş birer formülü, birer ifadesidir. Ve bundan başka bir şey değildir.

Bozkurt, çok partili demokrasilere özenenleri eleştirmektedir. Ona göre muhalif partilerin varlığını demokrasi ile değil, ancak partizanlık ile açıklanabilir: *"Demokratik milletlerin siyasî teşkileri bakımından, imreneceğimiz, kıskanacağımız bir şey göremiyorum. Vaktiyle onlardaki muhtelif partiler usulüne, bizde ağızlarının suyu akanlar oldu. Belki bunlardan şurada burada hâlâ bulunanlar da vardır. Bu gibiler, demokrasiyi ancak muhtelif partilerle anlayabiliyorlar. Böyle anlatabiliyorlar. Fakat bence bu, demokrasi değil, partizanlık ilmidir!"* Bozkurt, demokrasiyi muhalefete kurban edilemeyecek kadar değerli bulmaktadır. Atatürk demokrasisi, bütün toplumu ayırsız kucaklayan, özgün bir demokrasi olduğundan Türkiye'de muhalif partilerin varlığına ihtiyaç bulunmamaktadır: *"Demokrasi, kendini partiler uğruna kurban veren bir müessese demek değildir. Atatürk demokrasisi, insanlar arasında sınıf, imtiyaz, fark tanımayan bir sistemdir. Ve bu sosyal olsun, ekonomik olsun, siyasal olsun her yönden böyledir. Bu alanlarda, müsavilik [eşitlik] tanıyan bir demokraside muhtelif partilerin anlamı ne ile ifade olunabilir? Akılsızlıkla, mantıksızlıkla değil mi? Yahut sadece entrikacılıkla değil mi?"* Bozkurt, %95 katılımın sağlandığı seçimlerin, Türk demokrasisinin gücünü dünya gösterdiğini ve Atatürk'ün bu mirasına böylece sahip çıktığını belirtmektedir: *"Türk milleti, bu dakikada, yüzde (95) i ayaklanmış olarak mukadderatını tayin ediyor. Yarını sabahları buna göre açılacaktır. Bundan daha güzel bir tarzda, millet hakimiyeti nasıl ve ne suretle kendini anlatabilir? İmrenilen hangi demokraside, millet eğemenliğinin bundan daha büyük bir yolda*

27 Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in ideolojisi", Tan, 28 Mayıs 1935.

tecellisine tarih şahit olabildi? Türk demokrasisi yaşıyor... Ve yaşatıyor. Atatürk! Senin eserlerini yaşıyor ve yaşatıyoruz”²⁸

Şükrü Kaya *Yeni Türkiye’de*, ziraat (1924), dışişleri (1924-1925) ve içişleri (1927-1938) gibi önemli bakanlıklarda bulunmuş, bir süre de Cumhuriyet Halk Fırkası umumi katipliği görevini yürütmüştür. Türk inkılabının mimarlarından biri olan Kaya’ya göre sultanların keyfi ve zorba idaresi altında büyük sıkıntılar çeken Türk milleti, en zor anında kendi içinden bir Atatürk çıkararak bu zorbalığa son vermiştir. Buna göre “*Halk için halkla beraber yürümek*” şiarını benimseyen Atatürk, demokrasi yolunu açmış ve bu yolda yürümüştür: “*Şükrü Kayanın izahına göre Türk milleti, sultanların keyfi istibdadına ve dini taassubuna dayanan idare şeklinin tam bir tecrübesini kendi nefsinde yapmıştır. Bu iradenin memleketi ölüme sürüklediğini gözile görmüştür. Aleyhteki kat’î hükmü en acı ve hazin tecrübeler neticesinde vermiştir. Bunun yerine tutulacak kurtuluş yolunu, Türk tarihinin en müşkül dakikasında Atatürk göstermiştir. Halk için halkla beraber yürümek... Bu yolda bir gidişin umumî adı demokrasidir.*” Kaya, demokrasinin, kısıtlı bir süre için seçimle iş başına gelmiş bir hükümet modeline dayandığını bilmekte, ancak seçimle iş başına gelmeyi demokrasi için yeterli görmemektedir. Ona göre seçimle iş başına gelmiş olsa dahi, Atatürk devrimlerinde meknuz demokratik değerleri hiçe sayacak bir hükümet, bir diktatörlüğe yol açacaktır: “*Ancak demokrasi rejimlerinde, milletin ekseriyetinin reyini kazanan insanlar, memleketi muayyen bir müddet idare ederler. Bu suretle şekil itibarile idare, milletin ekseriyeti namına döner. Fakat demokrasi mefhumunun tahakkuku için bu kâfi değildir. Bu nevi bir rejim hakikatte bir diktatörlüktür. Atatürk inkılâbı ise her nevi diktatörlüğü reddeden bir rejimdir.*” Demokrasi demek, halkın belirli sürelerle seçimlere katılıp parlamentoya vekil göndermesi demek değildir. Demokrasi, seçim hakkının yanı sıra, aynı zamanda halkın hükümet işlerini takip ve tenkit hakkının korunması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla gerçek bir demokrasi, en ücra köydeki bir vatandaşın dahi eleştiri ve tavsiyelerini merkeze gönderebildiği bir rejimdir ki, *Atatürk rejimi* işte bunu başarmıştır:

Atatürk rejimi, demokrasinin mânası, mefhumu, tatbiki hakkında yepyeni bir ideal kurmuştur. Bu ideale göre halkın umumî hayata karışması, yalnız bir mebus seçmek ve ona muayyen bir müddet için vekâlet vermek suretile olmayacaktır. Halk, işleri her zaman bizzat mürakebe ve tenkit mevkiinde bulunacaktır. İsmi bilinmeyen en hücre köyler ve bunların halkı dahil olduğu halde bütün millet, memleket işlerine ait düşüncelerini, dertlerini, âtiye ait arzularını, ideallerini, görülmekte olan işlere ait tenkitlerini ve mülâhazalarını merkeze bildirmek imkânına malik olacaktır.

Kaya’ya göre demokratik bilincin gelişmesi için Cumhuriyet Halk Partisi’ne büyük görev düşmektedir. Halk en aşağı tabakadan başlayarak eğitilmeli, demokratik değerler doğrultusunda bilinçlendirilmelidir. Parti ocakları, bu misyonu üstlenmiştir: “*Bunun için partinin köy ocaklarından başlayarak nahiye, kaza, vilâyet toplantılarında her sual sorulur ve her fikir söylenir. İdare âmirleri ve partinin memurları izahat verirler. Tatmin edilmiş izahat karara geçer. Tatmin edilmemiş olanlar merkeze gelir. Orada tahkik edilir. İcabına göre hükûmete, Büyük Millet Meclisine ve icap ederse Büyük Kurultaya arz olunur.*”²⁹

²⁸ Mahmut Esat Bozkurt, “Kemalist demokrasi.”, *Ulus*, 20 Mart 1939.

²⁹ Şükrü Kaya, “Atatürk rejimi”, Aktaran: Ahmet Emin Yalman, *Tan*, 29 İllkânun 1936.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yanlısı yazıları dolayısıyla yargılanan, gazeteci Ahmet Emin Yalman, Şükrü Kaya'nın anlattığı sistemin "ideal bir demokrasi mekanizması" olduğunu düşünmektedir: "Parti Umumî Kâtibinin tarif ve izah ettiği bu mekanizma -tatbikat meseleleri bir tarafa bırakılmak şartile- Hiç şüphesiz ideal bir demokrasi mekanizmasıdır. Millet'in fertlerini, Şükrü Kayanın güzel teşbihi mucibince, ayrı ayrı kum taneleri halinde kalmaktan ve rüzgâr tarafından dağıtılmak tehlikesine maruz bulunmaktan kurtarır; aynı müşterek maksat için akıp giden bir ırmağın birbirine katışmış zerrelere haline koyar." Bu mekanizma sayesinde, taşradan merkeze doğru kesintisiz bir bilgi akışı sağlanmakta, böylece bazı ülkelerde demokrasi adına yapılan çirkinliklerin de önüne geçilmiş olmaktadır: "Şükrü Kayanın dediği gibi, bu tarzda bir rejimde devamlı bir referandum mahiyeti de vardır. Yani yapılan işler hakkında halktan mütemadiyen rey ve hüküm toplanıyor, aynı zamanda da kanunî teşebbüs esası muhafaza olunuyor. Demokrasi namına bazı memleketlerde çok çirkin manzaralar görüyoruz. Husuî menfaat, siyâsî hırs ve taassup sevkile birbirine saldıran vatandaşlar, İspanyada bütün bir milletin intiharı manzarasını arz ediyor, başka bazı memleketlerde üstü kapalı bir çete muharebesi devam edip gidiyor." Yalman, bu tür çirkinliklerin yaşandığı demokrasiler karşısında, Atatürk rejiminin sahip olduğu üstün niteliklerin hemen fark edileceğini belirtmektedir: "Şükrü Kayanın izah ettiği Atatürk rejimi, bu nevi demokrasi tezahürleriyle karşılaştırılacak olursa bilhassa seri inkişafa muhtaç olan bir memlekete temin edeceği fayda ve menfaatler derhal farkedilir." Yalman'a göre Türkiye'de demokrasinin meyvelerinin toplanması için yapılacak daha çok iş vardır. Ancak bu işler tamamlandığı zaman demokrasinin kamusal faydaları hissedilecektir: "Yalnız benzer vaziyetleri tasfiye etmek, vatandaşları umumî hayata tamaile bağlamak, serbest tenkitlere müsait şartları tahakkuk ettirmek için halli lâzımgelen birtakım mühim tatbikat meseleleri vardır. Ancak o zaman demokratik rejimimizin amelî faydaları bütün millet tarafından tamamile duyulur ve umumî hayatımızın umumî verimi artar."³⁰

Yalman, Kaya'nın savunduğu demokrasi sistemini doğru bulmakla beraber, uygulamada sıkıntılar bulunduğunu, bunları aşmak için daha çok çalışmak gerektiğini belirtmektedir:

Dahiliye Vekili Şükrü Kakanın demokrasi rejimi hakkındaki nutku üzerine tatbikat bakımından kendi kendime düşünürken bu nokta üzerinde durdum. Şükrü Kayanın bahsettiği şekil, nazarî ölçü ile demokrasi idealine muvafiktir. Fakat acaba umumî hayatımız içinde yerini bulmuş mudur? Tam ayar olmuş, ahenk temin etmiş midir? Milletimiz varlığa ve bakaya taallûk eden millî meseleler hakkında çok uyanık ve hassastır. Fakat umumî hayatın her günkü deveranı hakkında ortada çok alakasızlık vardır. Başlıca sebep memlekette içtimaî hayatın ve millî işler hakkında münakaşaların azlığıdır. Şükrü Kayanın işaret ettiği kum tanesi vaziyeti bazı bakımlardan mevcuttur. Devası bulunmak lâzımgelen her dert gibi bunu açıkça görmek ve itiraf etmek lâzımdır. Milleti, bütün zerrelere birbirine karışarak ahenkle akan bir ırmak haline getirmek için çok çalışmak, menfî ruha karşı tamamile açık bir münakaşa açmak icap eder.

Yalman, Türkiye'de üç çeşit zararlı sayılabilecek muhalefetten söz etmektedir:

³⁰ Ahmet Emin Yalman, "Atatürk Rejimi", Tan, 29 İllkânun 1936.

Şahsi sebeplerle hoşnutsuz olanlar bir tarafa bırakılırsa menfi mukavemet üç kısım vatandaş zümresinden geliyor. Birinci zümre dünün tesirinden kurtulamayanlardır. Bunlar nefsimizi küçük görmekten kendilerini alamazlar. Artık taklit ihtiyacından kurtulan ve gideceği yolu kendi ihtiyaçlarına göre tayin etmek olgunluğuna varan milletimizin iddialarını mubalâgalı bulurlar ve hariçte istihfaf uyandıracak diye titrerler. İkinci kısım, zekânın ölçüsünü her şeyi fena görmekte ve kusur bulmakta arıyan iptidâî düşünceli, menfi ruhlu vatandaşlardır. Müspet ve muvazeneli tenkide kudretleri kâfi gelmediği için beğenmemek sayesinde kendilerini yükselttiklerini zannederler. Asıl mühim zümre üçüncü kısımdır. Bunlar da şahsî ufuklarındaki tecrübelerle göre hüküm verenlerdir. Hükûmetin yüksek ve orta memur tabakasındaki ruh tamamen değişmiş düne nispetle çok iyilik elde edilmiştir. Fakat asıl halkla temas eden küçük memurlar çok değişmiştir. Bir de dar kırtasiyecilik usulleri hemen hemen olduğu gibi duruyor. Halkın hergünkü işleri için hükûmet makinesile temasları çok zahmetli ve ıstıraplıdır. Pek çoklarının hükümlerini, kendi şahsî ufuklarındaki her günlük tecrübelerle göre vermelerine ve menfi bir ruh beslemelerine hayret etmemek lâzımdır.

Yalman’a göre demokrasinin sağlıklı işleme için yapılması gereken, yerelden merkeze bilgi akışı sağlayan demokrasi mekanizmasını işler kılmak ve özgür düşüncenin yeşermesi için sosyal hayattaki tartışma ortamlarını çoğaltmaktır: “Demokrasi rejimimiz etrafında tam bir ahenk kurmak için ilk iş, halkın idare makinesile hegünkü temaslarına ait ıstırapı görüp anlamak ve buna çare bulmaktır. İkinci iş te memlekette içtimaî hayatı ve münakaşa imkânlarını çoğaltmaktır. Başka memleketlerle kıyas edecek olursak görürüz ki, içtimaî faaliyet bakımından umumî hayatımızda çok büyük boşluklar vardır.”³¹

Siyasetçi ve yazar Sadri Ertem, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun değiştirilmesi vesilesiyle parti-devlet bütünlüğünün sağlanması gündeme gelince, düşüncelerini *Kurun* gazetesinde ifade etmiştir. Ertem’e göre liberal değerlere dayanan Fransız devriminin gerçekleştiği 1789’dan bu yana dünyada çok şeyler değişmiştir ve artık liberal değerlerle Türkiye’yi sağlıklı idare etmek imkânı kalmamıştır:

Mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzda “amme hukuku” bahsi membalarını tamamen 1789 ‘insan hukuku’ esasından almıştır. Halbuki yaşayan devlet prensibi ile 1789 ruhu arasında gerçekten bir tezat hâsil olmuştur. Ne hukuk ne ekonomi ne iş, ne kültür bakımından bugünü düne irca etmeğe imkân yoktur. Feodalitenin gübrelüğünde ve Aleti kullanan insanın hürriyet temayülleri üstüne kurulmuş olan 1789 liberal ruhu bugün tatbik edilen sahalarda aksaklıklar, ıstıraplar, tehlikeler ve hulâsa reaksiyonlar doğurmaktadır. Teşkilâtı Esasiye Kanununun bu bakımdan tadili devlet prensipile prensipi ifade eden kanun arasındaki tezadı kaldıracaktır.

Devlet otoritesine zarar veren kişisel özgürlüklerin kaldırılması sonucunda devlet ile anayasa arasındaki tezat kaldırılmış olacak ve böylece “sınıfsız ve tezatsız” bir Türk Devleti doğacaktır:

³¹ Ahmet Emin Yalman, “Rejim ve menfi ruh”, Tan, 30 İkkânun 1936.

Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili bir sürü kanunların ve hukuk telâkkimizin değişmesine sebep olacaktır. Çünkü Türk devletinin davası 'sınıfsız ve tezatsız' bir sosyete halketmektir. Bu sosyetenin vasıfları Partinin altı prensibi ile izah edilmiştir. Bu vasıflar bir tarafta ruhlarda yer eder ve yeni bir inan vücuda getirirken beri tarafta liberal esaslara göre konmuş olan kanunlar, bünyeler icabı tezatlar halketmekte, devletin otoritesini ferdi salâhiyetler önünde tahdit etmekte idi. Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili ile bu liberal esaslara göre, yani memlekette tezatlar doğurmağa veyahut tezatları hak bakımından meşru göstermeğe çalışan esasları da tadili bir zarurettir.. Bu zaruretin hududu, devlet prensipleri ile gündelik hayat faaliyetleri arasındaki tezatların kalkınması ve prensiplerle pratik faaliyetleri idare eden kanunların bir hizaya gelmesidir.

Ertem, liberal devletlerdeki demokratik kazanımlar olan kişi hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasının kolay bir iş olmadığını farkındadır ancak bunun mutlaka yapılması gerektiğine inanmaktadır: *"Yapılacak iş küçük değildir. Bu liberalizm ehramının kaidesini tersine çevirmek davasıdır. Güçtür, fakat zarurî bir hamledir."*³²

Ertem, 1939 seçimleri sonrasındaki bir yazısında liberal demokrasinin Türkiye'ye fayda getirmediğini, öncelikli işin milli devletin korunması olduğunu ileri sürmüştür: *"Memleketimizin bünyesi bizi liberal demokrasinin eseri olan partiler nizamına terketmiyor. Memleketin tarihi şartları, sosyal kuruluşu bunu senelerden beri bir türlü benimsemiş değildir. Tecrübeler herkesin malûmudur. İttihat ve Terakki devrinden başlayarak vücuda getirilen liberal demokrasi örnekleri bir türlü memlekete faydalı olmadı. Memleketin bünyesi 'Milli adalet'i korumak esasına dayanan bir realiteye sahiptir."* Ertem, çok partili liberal demokrasileri kişilerin çıkarlarını toplum çıkarlarının önünde tuttuğu için eleştirmekte ve bu sistemin Türkiye'de uygulanamayacağını belirtmektedir: *"Bu realiteye liberal borjuva rejimin fertleri her şeyin üstüne çıkarak, ferdin hukuku namına devlet hukukunu tahdit etmek gayelerin ifadesi olan müteaddit partiler rejimini tatbik etmek mümkün değildir. Çünkü bugünkü Türkiyenin bünyesi ile müteaddit partilere yaşamak imkânı veren şartlar arasında bir münasebet yoktur."* Ancak Ertem'e göre, buna rağmen Türkiye dünyanın en demokratik ülkesidir. Aydınlarla düşen görev, Türk demokrasisini korumaktır:

*Fakat Türkiye bünyesi itibariyle liberal borjuva rejimine tâbi olmadığı halde en demokrat bir memlekettir. Biz memlekette demokrasinin sarsılmadan tatbiki imkânını elde etmek mecburiyetindeyiz." Zira, bir inkılap partisi olarak CHP, demokrasinin işleyişindeki zaafalarını tespit ederek, önlemleri almış bulunmaktadır: "Türk demokrasisini zaaftan kurtaracak iki unsuru da bugün kazanmış bulunuyoruz: İntihaplarımıza halk yüzde yüze yakın bir ekseriyetle iştirâk ediyor. Hükûmet mürakabesini Millet Meclisi daha iyi görebilmesi için inkılâp partisi kendi organları arasına bir otokritik grupu vücuda getiriyor."*³³

Bir diğer Kurun yazarı ve siyasetçi Mehmet Asım Us, tek partili bir sistemin, muhalefetin önünü kesmediğini, parti içi muhalefetin her zaman var olduğunu belirttikten sonra,

³² Sadri Ertem, "Liberalizm ehramı tersine çevriliyor", Kurun, 12 Mayıs 1936.

³³ Sadri Ertem, "Demokrasinin zaferleri", Vakıf, 7 Haziran 1939.

buna karşı olanların farklı, gizli bir gündemi olduğunu ileri sürmektedir: “Cümhuriyet Halk Partisinin büyük kongresi toplandıktan sonra ortaya çıkan (Tek Parti) sözü, bazılarını sinirlendirmiştir. Sebep olarak da (Tek Parti) rejimi ulu işlerinde yurtdaşların reylerini almadan idare demek olduğu ileri sürülmektedir. Bize öyle geliyor ki (Tek Parti) usulünü beğenmeyenlerin itirazlarına daha derin sebepler vardır. Fakat bu sebepler üzerine açık konuşulacak yerde dolambaçlı yollardan çevirme hareketleri yapılıyor. Böylelikle (Tek Parti) rejiminin yanlışlığı isbata çalışılıyor.” Us, tek partili sisteme karşı çıkanların, cumhuriyet döneminde mecliste her zaman muhalefetin olduğunu görmezlikten geldiğini savunmaktadır. Bu itirazların aslında demokrasiye özleminden çok, cumhuriyete ve onun prensiplerine karşı beslenen düşmanlıktan ileri geldiğini belirtmektedir:

Acaba (Tek Parti) rejiminin konuşulmasından hoşlanmayanlar gerçekten böyle mi düşünüyorlar? Böyle bir iddiada mı bulunuyorlar? Hepimiz biliyoruz ki Türkiye Kamutayında müstakil mebusların bulunmadığı zamanlar da oldu. O zamanlarda devlet işleri hiç münakaşa olunmadan mı yürüyordu? Eğer böyle düşünenler varsa pek çok yanıldıklarını söylemek lâzımdır. Çünkü Büyük Millet Meclisinde bugün olduğu gibi geçmişte de hiçbir vakit münakaşasız bir mesele geçmemiştir. Her meselede bütün mebuslara fikirlerini açık söylemek imkânı verilmiştir. Demek istiyoruz ki Kamutayda müstakil mebusların bulunması ve bulunmaması ile bugünkü idaremizin mahiyeti değişmiş olmaz. Meselenin esası Cümhuriyet Halk Partisinden başka esaslar üzerine yeni birtakım partilerin kurulup kurulamayacağı noktasıdır.

Ulusal bağımsızlığın tek parti sayesinde kazanıldığını, kurulan diğer partilerin ise ulusa devamlı zarar verdiğini belirten Us’a göre tek partili sistem hem demokrasiye yer vermesi hem de cumhuriyet düşmanlarına fırsat tanımaması dolayısıyla Türkiye için en iyi sistemdir:

Millî mücadele yıllarında bir (Tek Parti) vardı. Bu da Cümhuriyet Halk Partisinin ilk şekli olan (Müdafaa-i Hukuk Cemiyet) idi. Millî mücadele böylelikle başarıldı. Ondan aykırı yollarda kurulan partiler yerlerinde bir türlü tutunamadı. Hem de hepsi ulusa zararlı oldu. Bugüne kadar yapılan tecrübeler göstermiştir ki devletimizin işlerini ulus için en iyi yolda yürütmek için (Tek Parti) rejimi çok faydalı olmuştur. Bu rejimi kanunlaştırabiliriz. Bununla beraber bu rejim yukarıda dediğimiz gibi Kamutayda müstakil mebuslar bulunmasına asla engel değildir. Böylelikle Parti dışında kalmış olan samimî yurtdaşların fikirlerinden istifade edilmiş olur.³⁴

Bir dönem İstanbul halk evi başkanlığı görevini de yürüten, uzun dönem Cumhuriyet Halk Fırkasında millet vekilliği yapan Ali Rıza Erem (1883-1969), *Tan* gazetesinde kaleme aldığı bir yazısında Kemalizm’in 6 okundan biri olan devletçiliğin demokrasi ile ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Erem’e göre demokrasi ve devletçilik birbiriyle çelişen değil, birbirini destekleyen iki ilkedir ve Türkiye bütün dünyaya bu iki ilkenin nasıl birleşeceğini gösteren örnek bir model sunmaktadır:

34 Asım Us, “Tek Parti”, Kurun, 12 Mayıs 1935.

Son zamanlarda devletçiliğin (demokrasi) ile nasıl uyuşturulabileceğinden şüphelenenler de olmuş... İlk önce şunu söylemek istiyoruz ki: Eğer, (devletçilik) ile (demokrasi) birleşmeseydi, bugün sosyal dünya üzerinde bir tek demokratik devlet kalmamıştır. Demek doğru olurdu. Çünkü bugün ekonomi alanında (devletçi) olmıyan, yeryüzünde tek bir devlet kalmamıştır. Hem de en başta, bugün (liberalizm) in beşiği ve demokrasinin kaynağı sayılan batı devletlerinden İngiltere, Fransa ve Amerika olduğu halde... Kaldı ki, yeryüzünde demokrasi ile devletçiliği uyumlu bir surette birleştirmiş tek bir devlet olmasaydı bile, ATATÜTK devriminin kurduğu bugünkü devletçi ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti böyle bir devlet için bütün dünyaca örnek alınmağa değer biricik bir devlet olabilirdi.

Millet iradesi anlamına gelen demokrasinin her toplumda farklı anlamlar kazanabileceğini savunan Erem'e göre Türk demokrasisi tarihsel gelişimine ve sosyal durumuna göre son şeklini kazanmıştır:

Şüphesiz ki, demokrasi, ulusun egemenliği demektir. Ancak her ülkede demokrasinin taplanma yolları, o ülkenin tarihsel gelişimine, sosyal yaşayışına, sosyal durumuna ve ulusal ırasına (karakter) göre birbirinden ayrılmıştır (farklıdır). Nitekim taplama alanında: Ne Fransa'nın demokrasi ve devletçiliği İngiltere ve Amerika'ninkinin ayıdır, ne de Amerika'nın demokrasi ve devletçiliği Fransa ve İngiltere'ninkine benzer. Ancak hepsinde ortak olan şey ulus egemenliğidir.

Türk demokrasisini diğer demokrasilerden ayıran temel özellik kuvvetler ayrılığı yerine kuvvetler birliği esasına göre bütün gücün kamutayda toplanmasıdır:

Türk demokrasisi: -'Egemenlik birdir. Bağımsız, şartsız ulusundur' esasına dayanıyor. 'Egemenlik hakkını, ulus adına Kamutaya veriyor. 'Törütken (tesri) ve yürütken (icra) yetkileri Kamutayda topluyor. Çünkü: Türk ulusunun yönetim şeklini (kuvvet birdir) esasına dayatıyor. O (bir) olan (kuvvet) te (Kamutay) dir. Ve onun üstünde başka hiçbir kuvvet yoktur. Kamutayı da ulus seçiyor. Kamutay törütüm yetkesini (tesri salâhiyeti), doğrudan doğruya kendisi kullanıyor. Yürütüm yetkesini (icra salâhiyetini) de kendi arasından seçtiği (cumhur başkanı) ile onun orunliyaçağı hükûmete bırakıyor.

Yönetimin tek elde toplanmasının yanı sıra, Türk demokrasisi, dünyadaki diğer demokrasilerde olduğu gibi en temel insanlık haklarını korumaktadır:

Türk demokrasisi, 'yurddaşların ferdî ve sosyal (özgenlik), eşitlik (müsavat), dokunulmazlık (masuniyet) ve mülkiyet hakları' gibi bugünkü modern insan sosyetelerinin üstünde yaşadığı kamusal hakları barımayı (himaye) esas tutuyor. Ancak 'bu hakları, devletin varlık ve otorite sınırı ile' buclandırıyor. Ferdî ve hükmi şahsiyetlerin kınavlarını (faaliyetlerini) kolluyor ve koruyor. Ancak bu kınavların 'kabuğasıya (amme menfaatlerine) aykırı olmasını istiyor. Onun için ulusal 'ırde ve egemenliğin, devletin yurddaş ve yurddaşın da devlete karşı olan (ödev) ve (yükümlerini) tamamile yerine getirmek için kullanılması' esasını güdüyor.

Bunlara ek olarak Erem, sınıfsız toplum tasavvurunu, Türk demokrasisinin sahip olduğu özgün nitelikler arasında saymaktadır: “*Türk demokrasisi, (klas) da tanımıyor. Kanun karşısında saltık bir eşitlik kabul ediyor; hiçbir ferde; hiçbir ayleye, hiçbir klasa, hiçbir ömeğe (cemaate) ayırt (imtiyaz) ve ayralık (istisnaiyet) tanımıyor. Türkiye Cumhuriyeti halkını yalnız iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete sayıyor.*”³⁵

Sonuç

Yeni Türkiye’de çok partili hayata geçiş denemeleri, kurulan partilerin Atatürk devrimlerine muhalif hareketlerin merkezine dönüşmesinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Böylece Atatürk döneminde, Türkiye tek partili bir yönetim sistemi ile idare edilmiştir. Yönetici kadronun toplumu eğitime ve dönüştürme misyonunu üstlendiği ve uygulamada zaman zaman otoriter yöntemlerin kullandığı bir gerçektir. Zira yönetici kadro, toplumun aydınlanma yolundaki ilerleyişini evrimsel bir çizgide yavaş yavaş beklemek yerine, *Atatürk devrimleri* veya *Türki inkılabı* nitelendirmelerinden de anlaşılacağı üzere devrimci bir yöntemi tercih etmiştir. Saltanatın kaldırılarak -çoğunlukla demokrasi ile eş anlamlı kullanılan- millet egemenliğine dayalı cumhuriyete geçilmesi bir devrimle olmuştur. Bundan sonra yapılacak olan, zaten nihai hedefi demokrasi olan Atatürk devrimlerinin korunması, geliştirilmesi ve toplumda kök salmasının sağlanmasıdır. Devrimci, aydınlanmacı kadroya göre bunu sağlamanın yolu, toplumu bağınazlıktan kurtararak demokratik kültürün gelişmesini sağlamaktır.

Yeni Türkiye’de demokrasinin varlığı, tek parti içinde muhalefete izin verildiği söylemi ile açıklanmıştır. Bu dönemde, demokrasi aleyhine bir görüş ileri sürülmemiş, aksine, demokrasiyi öven birçok yazı kaleme alınmıştır. Bizzat Atatürk, demokrasinin ayrıntılı analizini yapmış, Türkiye’de demokratik bilincin gelişmesini arzulamış, hatta kız kardeşini yeni bir partinin kuruluş aşamasında görevlendirerek muhalefeti cesaretlendirmiştir. Recep Peker, Mamut Esat Bozkurt, Şükrü Kaya gibi önemli görevlerde bulunanlar, Atatürk’ün demokrasi hakkındaki görüşlerini paylaşmışlar, onlar da Atatürk gibi demokrasiye karşı olduğunu düşündükleri bireysel özgürlüğün sınırını milli çıkarlar ile çizmişlerdir. Milli çıkarların bireysel çıkarlardan daha üstün tutulduğu bir demokrasiyi savunmuşlardır. Atatürk devrimlerini korumak ve güçlendirmek amacı taşıyan tek parti rejimini Türkiye’de demokrasinin garantisi olarak görmüşlerdir. Diğer yandan parti içi muhalefetin varlığı, demokrasinin varlığının bir diğer göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Muhalif bir gelenekten gelen Ahmet Emin Yalman, Şükrü Kaya’nın Türkiye’de demokrasinin işletilmesi hakkındaki görüşlerini paylaşmakla beraber, uygulamada bazı pürüzler olabileceğini belirterek, daha yapılacak çok iş olduğunu ifade etmiştir.

Dış basından yazılarda ise *Yeni Türkiye’yi* demokrasi konusunda övgüye değer gören değerlendirmeler okumak mümkün olmuştur. Bu değerlendirmelerde, tek parti iktidarının, iki savaş arası yükselişe geçen otoriter rejimlerle kıyaslanamayacak derecede demokrasiye bağlı olduğu ve Atatürk devrimlerinin demokrasiyi geliştirmek yönündeki samimi çabaları teslim edilmiştir. Demokrasi konusunda kaleme alınan eleştirel yazılar dahi, Türkiye’deki totaliter eğilimlerin sebebini, demokrasi düşmanlığı ile değil, Türkiye’ye yönelik iç ve dış tehditler karşısındaki defansif tutumla açıklamışlardır. Sonuç itibarıyla bu

35 Ali Rıza Erem, “Kamâlizm’de devletçilik”, Tan, 12 Ağustos 1935.

çalışmada yer alan yazarların genel kanısı, *yeni Türkiye'nin* demokratik bir devlet olduğu yönündedir.

Kaynakça

- “Behmenin Türkiye hakkındaki beyanati”, *Ayin Tarihi*, Sayı 33, 1-31 Ağustos 1936.
- “*Neues Wiener Tageblatt*”, *Ayin Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, Sayı 15, 1-28 Şubat 1935.
- “Türkiye'nin yeni bünyesi”, 26 ikincikanun 1935 tarihli *Times* (Londra) dan aktaran: *Ayin Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, Sayı 15, 1-28 Şubat 1935.
- “Yeni bir ‘totalitarisme’”, *Ayin Tarihi*, Sayı 25, 1-31 I. Kânun 1935.
- “Yeni Türkiye. Birleşik Amerikadan parlamentolar konferansına iştirak eden grup umum kâtibi A.D. Gall tarafından tanzim edilen rapor” dan aktaran: *Ayin Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, Sayı 15, 1-28 Şubat 1935.
- “Yeni Türkiye'nin görünüşü”, Maurice Roland'dan aktaran: *Ayin Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, Sayı 12, 1-30 2. Teşrin 1934.
- “Yeni Türkiye'nin iktisadî siyaseti”, *La République*, 9 Birinciteşrin, 1934'den aktaran: *Ayin Tarihi*, 1-31 1. Teşrin 1934, sayı 11, Matbuat Umum Müdürlüğü, 1934.
- “Yeni Türkiye'nin uyanışı”, 9 Kanunuevvel 1936 tarihli Elmuttakam “Elkahire” den aktaran: *Ayin Tarihi*, Sayı 25, I.-31 Birincikanun 1935.
- “Yeni Türkiye'ye dair”, 26 Teşrinevvel 1935 tarihli L'Indépendance Roumanile, Bükreş” ten aktaran: *Ayin Tarihi*, Sayı 25, I.-31 Birincikanun 1935.
- Asker, Ahmet (2014), *Kemalist Türkiye'den Nazi Almanyası'na karşılaştırmalı bakışlar ve alginlar 1929-1939*, İstanbul: Libra Yayınevi.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2010), *Medeni Bilgiler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Atay, Falih Rıfkı, “Yeni Türkiye ve rolü”, *Ulus*, 22.07.1936.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Kamâlizm'in ideolojisi”, *Tan*, 28 Mayıs 1935.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Kemalist demokrasi”, *Ulus*, 20 Mart 1939.
- Çemberleyn, Sir Osten, “Avrupa demokrasisinin yıkılışı”, *Ayin Tarihi*, Sayı 36, 1-30 Son Teşrin 1936.
- Erem, Ali Rıza, “Kamâlizm'de devletçilik”, *Tan*, 12 Ağustos 1935.
- Ertem, Sadri “Demokrasinin zaferleri”, *Vakit*, 7 Haziran 1939.
- Ertem, Sadri, “Liberalizm ehramı tersine çevriliyor”, *Kurun*, 12 Mayıs 1936.
- Herbert Side, Bothan, “Atatürk bize bir model olabilir”, *Ayin Tarihi*, 1-30 Sonkânun 1938.
- Heriot, M.E., “Eski Türkiye'den yeni Türkiye'ye. Sabık Fransa Başvekili M.E. Herriot'un 29 ikinci teşrin 1933'de verdiği konferans”, aktaran: *Ayin Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü, 15 II. Teşrin- 31 I. Kanun 1933.
- Hobsbawm, Eric (2006), *Kısa 20. Yüzyıl – Aşırılikler Çağı 1914–1991*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları.
- Jackh, Ernest (2008), *Yükselen hilal. Türkiye'nin dünü, bugünü, yarını*, Çev. Sakıp Murat Yalçın, İstanbul: İkarus Yayınları.

- Kaya, Şükrü, “Atatürk rejimi”, Aktaran: Ahmet Emin Yalman, *Tan*, 29 İlkânun 1936.
Milletvekili genel seçimleri 1923-2011 (2012), Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Peker, Recep “Uluslaşma, devletleşme”, *Ulus*, 3 Temmuz 1936.
- Peker, Recep, “Bay Recep Peker tarafından ana inkılâp hakkında verilen ders”, *Ayın Tarihi*, Sayı 13, 1-31 I. Kânun 1934.
- Reisman, Arnold (2011), *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk Vizyonu*, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Svetovski, “Türk Parlâmentosu elit idaresi”, *Ulus*, 13 İlkânun 1936.
- Tongas, Gérard, “Türk yenileşmesinin sembolü Ankara”, *Ayın Tarihi*, Sayı 29, 1-30 Nisan 1936.
- Us, Asım “Tek Parti”, *Kurun*, 12 Mayıs 1935.
- Yalman, Ahmet Emin, “Atatürk Rejimi”, *Tan*, 29 İlkânun 1936.
- Yalman, Ahmet Emin, “Rejim ve menfi ruh”, *Tan*, 30 İlkânun 1936.

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'DE TÜTÜN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE POLİTİKASI (1923-1938)

TOBACCO PRODUCTION AND POLICY DURING ATATURK ERA IN
TURKEY (1923-1938)

Nadir YURTOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:04.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:07.06.2021

YURTOĞLU, Nadir, (2021), "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği ve Politikası (1923-1938)", Belge Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 151-194.

Öz

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından 1938'e kadar olan dönemde Türkiye'de tütün yetiştiriciliği ve politikasıyla bunun ekonomiye olan yansımaları makalenin konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de tarım politikası (1923-1938) başlığı altında; Atatürk Döneminde tütünle ilgili yapılan yasal düzenlemeler, Tütünle ilgili kurumsal yapılanmalar, Tütün tohumu çalışmaları, Tütün üretimi, Tütün ticareti, Tütün hastalık ve zararlılarıyla mücadele ile sınırlandırılarak altı dönem dâhilinde ele alınmıştır. Atatürk Dönemi'nde tütün yetiştiriciliği ve politikasının ekonomiye olan yansımaları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, resmi yayınlardan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi ve Kanunlar Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, istatistik yıllıkları ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan tarım ve ekonomi dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Konu incelenirken, dönemin Türkiye'si ile dünyanın tütün yetiştiriciliği alanında yaşanan gelişmeleri göz önüne getirilerek gerekli değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Makaleden elde edilen sonuçlar şunlardır: Cumhuriyetin ilanından sonra tütüncülüğün geliştirilmesi ve kaçakçılığın önlenmesine dair yapılan çalışmalar semerelerini vermeye başladığı sıralarda, Dünyada yaşanan 1929 krizinin tütün fiyat ve rekoltesini düşürmesi, bu mahsulün gelişimini sekteye uğratmıştır. Buhranın tütün fiyatıyla veriminde gerilemeler meydana getirmesi, aynı zamanda ihracatın da azalmasının önünü açmıştır. Bu durum tütün tarımıyla geçimini sağlayan başta çiftçi ve tüccar olmak üzere birçok kesimi de zarara sokarak maddi darlığa düşmesine yol açmıştır. Ekonomik bunalımın etkilerini kaybedip üretim ile ticaretinin geliştirilmesine yönelik çabalar, 1936 yılından sonra meyvelerini vermeye başlamıştır. Aynı yıldan sonra ekonomik değerlerin normal seviyeye gelmeye başlaması, ülkenin ekim alanı ve çiftçi sayısında gözle görülür iyileşmeler yaşanması sonucunu ortaya koymuştur. Dahası tütünle ilgili gerçekleştirilen tohum çalışmaları, kurumsal yapılanmalar, hastalık ve zararlılarla yapılan mücadele ve atılımlar sayesinde üretim kapasitesi ve ihracat artırılarak milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tütün Yetiştiriciliği, Tütün Ticareti, Akhisar Tütüncüler Bankası, Maltepe Tütün Enstitüsü, Türk Tütün Limited Şirketi*

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7478-3149>).

Abstract

This study addressed tobacco production and policies and their repercussions on Turkish economy in the Republican period between 1923 and 1938 in the light of numerical data. The study covered the subject matter within six periods under the title of the agricultural policy in Turkey in the Republic Period (1923-1938) as (1) legal regulations regarding tobacco during the Ataturk era (2) tobacco-related institutionalization, (3) tobacco seed breeding, (4) tobacco production activities, (5) tobacco trade, (6) combat against tobacco pests and diseases. Tobacco production and the effect of policy on economy during the Ataturk era were investigated in the light of numerical data. Data were collected from the Presidency Republican Archive Documents, official publications, Memorandum Diary of the Grand National Assembly of Turkey, laws and minute books, Official Gazette of the Republic of Turkey, annual statistics and articles in the journals of agriculture and economics of the era. The study also took into account global developments in tobacco production. The results are as follows: Although there were considerable efforts for the production of tobacco and prevention of smuggling after the declaration of the Republic, the Great Depression (1929-1939) reduced the price and yield of tobacco. The decline in tobacco prices and yield of the tobacco caused the crisis, which paved the way for a decrease in exports. This situation caused many people, especially the farmers and traders, who earn their living from tobacco farming to suffer financial difficulties. Efforts to improve production and trade after losing the effects of the economic crisis began to bear fruit after 1936. The normalization of economic values after the same year revealed the result of visible improvements in the country's cultivation area and a number of farmers. Moreover, tobacco seed breeding, institutionalization, combat against tobacco pests and diseases, and tobacco-related institutionalization led to an expansion in production and export volume, which, in turn, made significant contributions to the national economy.

Keywords: *Tobacco Breeding, Tobacco Trade, Akhisar Tütüncüler Bank, Maltepe Tobacco Institute, Turkish Tobacco Limited Company*

GİRİŞ

Tütün, patlıcangiller familyasından ve Nicotiana cinsinden yaprakları sigara yapımında kullanılan yıllık bir otsu bitki türüdür.¹ Tohumunun yetiştirilmesinden hasadına kadar olan süreçte ziraî bir ürün niteliği taşıdığı için tarım sektörü içinde değerlendirilmiştir. Mahsul haline geldikten sonra işlenmiş yaprak tütüne dönüştürülünceye kadar sanayi hammaddesi özelliği taşımış, depolama, bakım, fermentasyon, işleme, ihraç, gibi aşamalar bu dönemin belli başlı uygulamaları arasında yer almıştır.²

Bir ülke için vergi gelir kaynağı olarak iktisadi faaliyetlerde önemli yer işgal eden tütünün, ihracatın da önemli bir bölümünü teşkil ettiği gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra döviz kaynaklarının başında yer alarak milli ekonomide milyonlarca insanın geleceğini tayin etmesi, tütünü önemli bir mahsul haline getiren diğer nedenlerden birisi olarak kabul edilmektedir.³

Sekiz bin yıl önce Güney Amerika'da ortaya çıkan ve oradan kıtanın kuzeyine doğru yayılan tütün, 15. yüzyıl sonuna kadar bu coğrafyada yerliler tarafından kendilerine yetecek miktarda üretimi yapıp tüketilen bir ürün olmuş, 1492 yılında Christopher Columbus'un Amerika'ya gelmesiyle de kıta dışına intikal etmiştir. Yeni kıtadaki yerliler, birçok keyif verici maddeyi mukaddes sayarak bunları dinsel törenlerde kullanırken, bilhassa üretimi yaygın hale gelen ve rahatlatıcı gücü ve hayatî tehlikesi az görülen tütünü tercih etmiştir. Columbus, Amerika kıtasına geldikten sonra mürettebatından bir kısmını keşif yapması amacıyla Küba'nın iç kesimlerine gönderdiğinde kurutulmuş yaprakları yakarak dumanını içine çeken yerlilerle karşılaşmıştır. Yeni kıtanın keşfini takip eden 50-60 yıl içerisinde başta İspanya ve Portekiz olmak üzere, Belçika, İsviçre, İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelere giren tütünün, küçük çapta üretimine de geçilmiştir. 16. yüzyılın sonunda, Avrupa'nın tamamı, Uzak Doğu, İç Asya, Sibiryaya, Hindistan ve Afrika'ya kadar yayılan bu bitkinin, üretim ve tüketimiyle birlikte ticaretine de önem verildiği gözlemlenmektedir.⁴

Tütünün Osmanlı topraklarına girişinde, tedavi edici rolünün etkili olduğu bilinmektedir. İbrahim Peçevi, 17. yüzyılın başlarında rutubetten kaynaklanan bazı hastalıkları tedavi ettiği gerekçesiyle tütünün, İngiliz tüccarlar tarafından getirildiğini iddia edip, giriş tarihi olarak ta 1607'yi göstermişse de, bu bitkinin Osmanlı Devleti'ne 1570'lerin sonunda intikal ettiği anlaşılmaktadır. Keyif verici özelliği dışında şifası nedeniyle Osmanlı topraklarına giren ve kısa sürede ekim, alım, satım ve içimi yaygınlaşan tütünün I. Ahmet (1590-1617)

1 [https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20\(T%C3%BCt-%C3%BCn%20Teknolojisi\).pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20(T%C3%BCt-%C3%BCn%20Teknolojisi).pdf); Erişim Tarihi: 18.01.2020.

2 DPT, Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Altıncı Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, Ankara, 1990, s. 1; Tütünün işleme ve bakımıyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. Ekrem Üzümeri, "Tütün İşleme ve Bakımı", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 57-59.

3 Ekrem Üzümeri, "Tütüncülük", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 59; http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30641&tipi=17&sube=0; Erişim Tarihi: 18.01.2020; Tarım Davaları, S. 12-13, Yıl: 2, Nisan Mayıs 1953, s. 9; "Yeni Kanunun Gereçesi", İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 237, Yıl: 10, 20 Kasım 1949, s. 12.

4 Fehmi Yılmaz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 2-3; İ. Coşkun Ceylan, Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 8-9; Ahmet Hamdi Gümüş, Türkiye'de Tütün Üretiminde Pazarlama Durumu, Sorunları ve Alternatif Pazarlama Model Önerileri Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 1; Ekrem Üzümeri, "Tütün", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 55.

ve IV. Murad (1612-1640) dönemlerinde ekim ve içimine yönelik cezayı yaptırımlar ve yasaklamalar getirilmiştir. Bu mahsulün yasaklanmasında, kullanımından kaynaklanan yangınların da etkili olduğu bilinmektedir. 1633 yılının eylül ayında İstanbul'da çıkan büyük yangında yaklaşık 20 bin evin tahrip olması, bu yasaklanmanın gerekçelerinden birini teşkil etmiştir. IV. Murat'ın ölümünün ardından kendisi de tiryaki bulunan Şeyhülislam Mehmet Bahâi Efendinin tütünün mubah olduğuna dair 1649'da verdiği fetva, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti içerisinde bu bitkinin kullanımının hızla yayılmasının önünü açmıştır.⁵ Tütün kullanımının artması ilerleyen süreçte tütüncülük, enfiyecilik, tömbekicilik, harmancılık, kıyıcılık, gibi mesleklerin yanı sıra çubukçuluk, kavcılık, lücelilik, marpuççuluk, mangıralık, tabakacılık gibi sanatları da ortaya koymuştur.⁶

17. yüzyılın başlarında tütün tarımı Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Asya topraklarında yayılmaya başlanmış, Rumeli'de Makedonya bölgesindeki Yenice-i Karasu ve Yenice-i Vardar ile Bulgaristan'daki Kırcaali, üretimin yoğun olarak yapıldığı yerler haline gelmiştir. Aynı dönemde Milas'ın yanı sıra Halep ve çevresinde de tütün tarımı yaygınlaştırılmıştır. 17. yüzyıl sonunda ülkede 180'e ulaşan tütün tarımı yapılan kazaların sayısı toplam kazaların yaklaşık %20'sine karşılık gelirken, 19. yüzyılın ikinci yarısında 400'ü bulan bu tarımın yapıldığı kazaların sayısı toplam kazalarının %38'ine tekabül etmiştir. Bu gelişme, aynı zamanda çiftçi sayısı, üretim yapılan topraklar ve istihsal miktarı bakımından da aynı özellikleri göstermiştir. Dahası 18. yüzyılın başlarında 180 kazada 50.000 civarında tütün tarımıyla uğraşan çiftçinin 19. yüzyılın ikinci yarısında 150.000'e yükseldiği bilinmektedir.⁷

Balkan Savaşlarına kadar Bulgaristan ve Yunanistan, belli başlı tütün üreticisi ülkeler arasında yer almasına rağmen Dünya Şark Tütünleri piyasasında Osmanlı Devleti'nin rakipsiz olduğu söylenebilir. Bu rakipsizlikte Batı Trakya topraklarının elden çıkmaması ve verimi yüksek Samsun ve İzmir çevrelerinin üretim faaliyetini sürdürmesi etkili olmuş, Türk tütününü kalite ve miktar bakımından iyi bir düzeyde yer almıştır. Ancak Balkan ve I. Dünya savaşlarında Osmanlı Devleti'nin toprak kaybederek tütün çevrelerinin bir kısmının Yunanistan ve Bulgaristan'ın eline geçmesi, bu ülkelerin tütüncülükte söz sahibi olmasının önünü açmıştır.⁸

I. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'ye yılda 2-3, Mısır'a da 3-4 milyon kilogram civarında tütün satılırken, savaşın başlaması nakil ve başka sorunlar nedeniyle Türk tütünlerinin bu ülkelere olan pazarının büyük ölçüde kaybedilmesine yol açmıştır. İngiliz fabrikaları kalitesizliğine rağmen ucuzluğu nedeniyle ABD kökenli Virginia tütünlerini tercih etmiş, koku ve renk eksikliğini de suni yollardan gidermeye çalışmıştır. Mısır piyasası da sigara randımanı yüksek ve ucuz olması hasebiyle Çin ve Japon tütünlerine rağbet etmiştir. 5 Fevzi Çakmak, İ. Eren Akçiçek, "Sağlık Tarihinde Tütün", Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün, Tarihçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 495-496; Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı, 29 Ekim 1983, s. 96.

6 "Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 69.

7 Yılmaz a.g.e., s. 250; Abdülmecid Dönemi'nde (1823-1861) Suriye tütünleriyle rekabet edebilecek Manisa, Bergama, Antalya ve Samsun tütünlerinden bahsedilmektedir. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VI, Islahat Fermanı Devri (1856-1861), 4. Basım, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 237.

8 "Cihan Piyasasında Türk Tütününü", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 16; Türk tütününün nitelik ve değer bakımından farklılığı için Bk. "Türkiye'de Tütün ve Tütüncülük", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 13; Sait Coşkun, "Türk Tütününün Kalitesini Yükseltmek ve Maliyet Fiyatını Düşürmek Neye Bağlıdır", Türk Tütünü, C. 9, S. 192, Yıl: 1 Haziran 1947, s. 4.

Böylece Mısırlıların Türk tütünlerini harmanlarından çıkarmaları, Avrupa'da aranan sigaralarının namını kaybedip, ihracatlarının önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur.⁹

1. Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarım Politikası (1923-1938)

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım politikasına önem verilerek bu alanla ilgili çalışmalar yürütüldüğü bilinmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, kırsal kesimin kalkındırılmasını öncelikli bir hedef olarak görerek, Türk ekonomisinin temelini ziraata dayandığını kabul etmiştir.¹⁰ Ancak bu husus, siyasi ve ekonomik bir bağımsızlıkla amacına ulaşabilirdi.¹¹

Lozan Konferansı'na ara verildiği bir süreçte ülkenin iktisadi ihtiyaçlarını temin etmek ve bağımsız ekonomi için gerekli önlemleri almak maksadıyla, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un teşebbüsü ve Atatürk'ün de yardımıyla sanayi, ziraat, ticaret ve işçi gruplarından müteşekkil 1.135 katılımcının iştirakiyle 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de I. İktisat Kongresi düzenlenmiştir.¹² 4 Mart 1923'e kadar süren çalışmalar sırasında çiftçi grubunun iktisadi esasları da ortaya konulmuştur. Bunlar: reji, ziraatta maarif, aşar, Ziraat Bankası ve itibar-ı zirai, yollar, orman, ziraatta hayvanat ve ziraatta makine meselelerinin yanı sıra çiftçiliğe ait bazı hususlardır.¹³

Bu dönemde, kırsal kesimin kalkındırılması, güvenlik ve düzeninin temin edilmesi maksadıyla 18 Mart 1924 tarihinde 97 maddeden oluşan 442 sayılı Köy Kanununun da kabul edildiği görülmektedir.¹⁴

Ayrıca 17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı Kanunla da köylülere ağır yük teşkil eden aşar vergisi yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁵ Devlet varidatının %20'sinin üzerine çıkan ve ilk bütçeye 27 milyon lira gelir temin eden bu verginin lağvedilmesiyle toplam gelir içinde tarımın hissesi, %33'ten %10'a indirilerek bunalan köylüde bir rahatlama meydana getirilmiştir.¹⁶

9 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, Ziraat Vekâleti, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, A Serisi, Takım 8, Ankara, 1938, s. 13; 1913-1914 yıllarında tütün ekilen alan 1913/1914, 1914/1915 yıllarında alınan mahsul ve mahsul değerleri için Bk. Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 32; Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 33; Tütün tarımı ve tütüncülüğün eski yıllardaki durumu için Bk. Selim Cavid Yazman, "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 6.

10 Nadir Yurtoğlu, Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 17; Arif Akman, "Atatürk ve Tarımsal Öğretim", Atatürk ve Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 43.

11 Aşer Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, TTK Yayınları, 2. Bs. Ankara, 1989, s. 12.

12 A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 3. bs. Ankara, 1981, s. 238-243; Kazım Karabekir, İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 31; Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005), İmge Yayınları, 10. bs. Ankara, 2006, s. 45; Afetinan, a.g.e., s. 12.

13 Ökçün, a.g.e., s. 390-405; Karabekir, a.g.e., s. 35-56; Afetinan, a.g.e. s. 21-32; Semen Aralov, Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye, Kum Saati Yayınları, Yayına Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul, 2005, s. 210-211; Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs. Ankara, 1984, s. 84.

14 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 2, 18.03.1340, s. 258-273; Köy Postası, S. 24, Yıl: Mart 1946, s. 6.

15 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 3, 17.02.1341, s. 62; Resmi Gazete, S. 84, 23 Şubat 1341; Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. bs. İstanbul, 2005, s. 195.

16 Ülken, a.g.e., s. 90; Erdinç Tokgöz, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 41; İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 16.

Dahası üreticinin mahsulünü değerinde satışa sunması ve daha fazla kazanabilmesi amacıyla da tarım kooperatifleri teşkil edilmiştir. Buna ilave olarak ziraî hastalık ve zararlılarıyla mücadelede bilimsel yollara müracaat edildiği gibi ormancılık ve hayvancılık konularına da ağırlık verilmiştir.¹⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında yaşanan gelişmelerin 1929 Dünya Ekonomik Buhranıyla sekteye uğradığı kabul edilmektedir. Aynı yıl içerisinde, tarım mahsullerindeki verim artış beklentisi ve gümrük vergilerinin yükseltilme imkânının ortaya çıkış avantajı, buhran nedeniyle değerlendirilememiştir.¹⁸ Krizin ilk iki yılında, tiftik ve pamuk fiyatları yarı yarıya; arpa, buğday, mısır ve fasulye gibi ürünlerin fiyatlarının da sonradan üçte bir oranında değer kaybettiği görülmektedir. Buhranın tarım üzerindeki artan etkisi, 1930 yılların sonundan II. Dünya Savaşı'na kadar azalarak devam etmiştir.¹⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan tarım çalışmalarından biri de, 5-14 Ocak 1931'de Birinci Ziraat Kongresi'nin toplanmış olmasıdır.²⁰ 1929 Buhranının Türk tarımında meydana getirdiği travmanın etkilerini ortadan kaldırmak ve kırsal kesimde yaşanan yoksulluğu gidermek maksadıyla düzenlenen bu kongrede ziraî sorunlar halledilmeye çalışılmıştır. Ancak kongrenin Menemen olayları akabinde yapılması ve çalışmalarında tarım politikasından çok tekniğine yönelik konulara ağırlık vermesi, kamuoyunun bu kongreye olan ilgisinin azalmasına yol açmıştır.²¹

Bu dönemde, çiftçiyi topraklandırma çalışmalarına önem verilip 1923-1934 Döneminde ülke dışından gelip iskâna tabi tutulan göçmenler dışında, bazı bölgelerde 22.000 kadar köylü aileye 73.000 hektar devlet arazisi dağıtılmışsa da yetersiz kalmıştır.²²

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında uzmanlar yetiştirmek amacıyla çeşitli okullar da hizmete sokulmuştur. Bu eğitim yuvalarında, çiftçilere Batı'nın tarım tekniğine yönelik bilgilerin verilmesinin yanı sıra ülkenin üretim sorunlarının halledilmesiyle ilgili araştırmalar da yürütülmüştür.²³

10 Haziran 1933 tarihinde 2291 sayılı Kanunla teşkil edilen Yüksek Ziraat Enstitüsü, bu eğitim kurumları arasında en önemlisi olarak kabul görmüştür.²⁴ Ayrıca tarımsal gelişmenin kilometre taşlarından biri olan ve Devlet Üretme Çiftliklerinin esasını meydana getiren Zirai Kombinalar da 1937 yılının şubat ayında tesis edilmiştir.²⁵

17 Münif Akmanoğlu, "Cumhuriyet Tarımı", Tarım ve Ticaret, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973, s. 3; Nur Sözen; Mustafa Arlı, "Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım", Atatürk ve Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 63-64.

18 Krizin ortaya çıkış ve Türk ekonomisine etkileri için Bk. İlhan Tekeli; Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1977, s. 75-78; Avni Zarakolu, "1929/1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 90-91; Tunçay, a.g.e., s. 193.

19 Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 85-86; Kuruç, a.g.e., s. 164.

20 Açıksoz, 17 Kânûn-ı Sâni 1931, No: 2634.

21 Tekeli; İlkin, a.g.e., s. 190-191.

22 Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 345; Akman, a.g.m., s. 45.

23 Arnold J. Toynbee, Türkiye, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 237.

24 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 12, 10.06.1933, s. 951; Resmi Gazete, S. 2432, 20 Haziran 1933.

25 Remzi Ayözger, "Zirai Kombinalar", Tarım Bakanlığı Dergisi, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 4-5.

1.1. Atatürk Döneminde Tütünle İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarıma yönelik yürütülen politikalar arasında tütüne de önem verildiğini, bu alanda yapılan yasal düzenlemelerden anlıyoruz. 22 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen 653 sayılı Öksüz Yurtları Müdüriyet-i *Umumiyesinin 1341 Senesi Bütçe Kanunu* bu yasal düzenlemelerden biridir. Bu kanunun üçüncü maddesine göre: Tütün Geçici İdaresinin imal ve satışından yirmi gram tütün ve yirmi adet sigara bulunan her bir paketten öksüzlerin talim ve terbiyesine harcanmak üzere hazine adına yirmi para vergi alınmıştır.²⁶

Bu dönemde tütün tohumu ile ilgili kanunlar da yürürlüğe girmiştir. 7 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen 803 sayılı *Tütün Tohumu İhracının Meni Hakkında Kanun* ile Türkiye'den dış ülkelere tütün tohumu satışı yasaklanmıştır. Yasağa aykırı hareket edenlerin tohumlarına el konulmasının yanı sıra bu kişilere yirmi beş liradan iki yüz liraya kadar para cezası verilmiş; tekrarı halinde ise iki aydan bir yıla kadar hapis müeyyidesi uygulanmıştır.²⁷

Ayrıca 26 Mayıs 1927 tarihinde yürürlüğe giren 1049 sayılı *Tütün Alım ve Satım Muamelâtının Kantariye Resminden İstisnası Hakkında Kanun* ile de İnhisarı Duhan Kanunu hükümleri gereğince tüccar ve Tekel İdaresi tarafından alım ve satımı yapılan tütünler kantariye vergisinden muaf tutulmuştur.²⁸

Atatürk Döneminde tütünle ilgili yapılan yasal düzenlemelerin sürdürüldüğü görülmektedir. 7 Ocak 1932 tarih ve 1918 sayılı *Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanunun Birinci Maddesinin (C) Fıkrasının Beşince Bendine* göre; Devlet tekeli altında bulunan tütün ve sigara kâğıdıyla ithali yasak kopya kâğıdının yetkisiz kişilerce satın alım, kullanım ve tüketilmesi kaçakçılık olarak kabul edilmiştir.²⁹

Bu dönemde tütünün depo ve ambarlarıyla ilgili yasaların da çıkarıldığı bilinmektedir. İnhisarlar İdaresince *Muhtelif Yerlerde Yaptırılacak Ambar ve Depo Binaları Hakkındaki*

26 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 3, 22.04.1925, s. 272; Resmi Gazete, S. 99, 2 Mayıs 1925; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1341 Öksüz Yurtları Bütçe Kanunu, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 22.04.1925, s. 40.

27 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 4, 07.04.1926, s. 554; Resmi Gazete, S. 353, 22 Nisan 1926; TBMM, Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, s. 273; Tütün Tohumu İhracının Meni Hakkında Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 23, 77. Birleşim, 25. 03.1926, s. 340; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 81. Birleşim, 01.04.1926, s. 8; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 84. Birleşim, 07.04.1926, s. 72; Tekel İdaresi, Seydiköy ve Sivrihisar'daki onar dönümlük tarlalarda deneme tarımı yapmağa karar vermiştir. Yetiştirilecek tütün mahsulünün bütün aşamaları üzerinde yapılacak teknik incelemelerden ekiciler için önemli sonuçların çıkması öngörülmüştür. "Tecrübe Vaziyeti", Yarınl, 30 Aralık 1929, No: 17, s. 2.

28 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C. 5, 26.05.1927, s. 247; Resmi Gazete, S. 606, 9 Haziran 1927; 1049 sayılı Kanunun TBMM yapılan görüşmeleri için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 31, 48. Birleşim, 09.04.1927, s. 4; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 68. Birleşim, 16.05.1927, s. 161-167; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 71. Birleşim, 23.05.1927, s. 457-459; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 72. Birleşim, 26.05.1927, s. 578-580.

29 1918 sayılı Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 11, 07.01.1932, s. 49-63; Resmi Gazete, S. 2000, 12 Ocak 1932; Aynı Kanunun 23. Maddesinin İkinci Fıkrasıyla 25. Maddesi tütün, sigara kâğıdı ve tütün tekeli ile ilgilidir;

1918 sayılı Kanun, 30 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2550 sayılı Kanunla değişikliğe uğramıştır. Bu Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 30.06.1934, s. 917-918; Resmi Gazete, S. 2748, 10 Temmuz 1934; Kaçakçılığın Meni ve Takibi Hakkında 1/262 Numaralı Kanun Lâyihası Maliye Encümeni Mazbatası için Bk. Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932) , C. 1, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988, s. 399.

1/654 Numaralı Kanun Tasarısı, 20 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2188 sayılı İnhisarlar İdaresince Yaptırılacak Tütün Ambar ve Depoları Hakkında Kanun'a dönüştürülmüştür. Bu kanuna göre: Tekel İdaresince yapılacak tütün ambar ve depoları için her yıl ödenecek miktarı o yılın bütçesine konulmak ve en fazla altı yıla kadar ödenmek ve inşaatı da üç yıl zarfında bitirmek üzere 3.500.000 liraya kadar taahhütlere girişmeğe, Gümrük ve Tekel Bakanı yetkili kılınmıştır.³⁰

Atatürk Döneminde 11 Haziran 1934 tarih ve 2506 sayılı *Ekiciden Tütün Alma Kanununun* da kabul edildiği görülmektedir. Bu kanunun birinci maddesiyle ekici ile alıcı arasında tütün alım satımı, ancak denk halinde yapılmıştır. Denk haline getirilmeden, dizi, demet gibi durumlarda alım, satım yasaklanmıştır. Kanunun ikinci maddesiyle de tütün ekicisi, mahsulünü denk yaparken, kısıntı, yanık, yeşil, çürük, basık, ezik ve hastalıklı, olanlarını ayrı denklere koymağa zorunlu kılınmıştır. Bunların çürük, yanık, yeşil ve kısıntı şeklinde olanlarının Tekel İdaresine bedelsiz teslim edilmesi zaruri hale getirilmiş, tekeli konusu dışında tarım veya sanayi için üretimlerde kullanılma imkânı elde edilinceye kadar da usulünce imha edilmiştir.³¹

1.2. Tütün ile İlgili Kurumsal Yapılanmalar

1.2.1. Tütün Kooperatif ve Şirketleri

Atatürk Döneminde tütün ile ilgili yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra bu mahsulle ilgili kooperatif ve şirketlerinin tesis çalışmaları da yürütülmüştür. 1925 yılında tütün ticaretiyle uğraşmak amacıyla kurucu hissedar ve idare meclisi üyeleri arasında yabancıların da yer aldığı *Tütün Türk Anonim Şirketi*, 100.000 lira sermaye ile İstanbul'da teşkil edilmiştir.³²

Bu şirketin hizmete girmesinden takriben üç yıl sonra 24 Ocak 1928 tarihinde yine İstanbul'da tütün komisyonculuğu yapmak amacıyla 50.000 lira sermaye ile *Astro-Türk Limited: Tütün Komisyonu Şirketi* kurulmuştur. Bu ortaklığın tesisinde Viyana'daki *Einkaufsorganisation Österreicher Tabak-Regie Im Orient N.M.B.H.* müessesesi ile İstanbul'da bulunan *Monsieur Adolph Solnei (Zolnay)* önemli rol oynamıştır. Astro-Türk'ün ödenmiş sermayesinin %60'ı Tabak-Regie, %40'ı ise Monsieur tarafından karşılanmıştır.³³

Benzer şekilde, tütün ticaretiyle uğraşmak amacıyla İstanbul merkezde 25 yıl süre ve 5.000 lira sermaye ile teşkiline başlanan *Türk Tütün Anonim Şirketinin* Ekonomi Bakanlığı tarafından gönderilen sözleşme tasarısı ve sermayesinin dörtte birinin tedarik edildiğini gösteren banka mektubu, Bakanlar Kurulunun 13 Mart 1932 tarihli toplantısında onaylanmıştır.³⁴

30 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 12, 20.05.1933, s. 321; Resmi Gazete, S. 2410, 25 Mayıs 1933; 2188 sayılı Kanunun TBMM görüşmeleri için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 54. Birleşim, 20.05.1933, s. 210.

31 TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 11.06.1934, s. 774; Resmi Gazete, S. 2729, 17 Haziran 1934.

32 A. Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, 2. Basım, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 99-100.

33 Ökçün, a.g.e., s. 151.

34 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 26-17-6, Tarih: 13.03.1932; 21 Ekim 1928 tarihinde teşkil edilen Samsun Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketinin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 30-62-9, Tarih: 21.10.1928.

Tütün şirketleri, İstanbul'un yanı sıra Anadolu şehirlerinde de tesis edilmeye başlanmıştır. Gaziantep çiftçileri tarafından tütünleri teknik bir surette yetiştirmek ve üretimi artırmak amacıyla 3.000 lira sermaye ve 40 yıl süre ile teşkiline başlanan *Gaziantep Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketinin* sözleşmesi, 17 Temmuz 1933'te Bakanlar Kurulu tarafından tasdik edilmiştir.³⁵

Öte yandan Türk Tütün Anonim Şirketi sözleşmesinin üçüncü ve dördüncü maddesinin değiştirilmesi, Ekonomi Bakanlığının 28 Ağustos 1933 tarih ve 7899/125 sayılı tezkeresi üzerine, 4 Eylül 1933'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.³⁶

Tütün ortaklıklarının kuruluş çalışmalarına *Akhisar Tütün Müstahsilleri Alım ve Satım Kooperatif Şirketinin* teşkiliyle bir yenisı daha eklenmiştir. Üretim, alım satım işlerini artırmak ve bunlara bağlı faaliyetleri yürütmek amacıyla 31 yıl süre ve 1.000 lira sermaye ile tesisine başlanan *Akhisar Tütün Müstahsilleri Alım ve Satım Kooperatif Şirketinin* Ekonomi Bakanlığından gönderilen sözleşmesi, 8 Mayıs 1934'te Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır.³⁷

Yine ihracatın gelişimini sağlamak amacıyla Ziraat ve İş Bankalarının müşterek çalışmaları neticesinde *Türk Tütün Limited Şirketi* ihdas edilmiştir. 1934 yılından itibaren piyasalarda görülen ve stok çalışmalarında da bulunan bu şirketin tütüne alıcılar bulmasının yanı sıra dış ülkelere sevkiyata da başladığı bilinmektedir.³⁸

2359 sayılı Kanun uyarınca kurulan *Türk Tütün Limited Şirketinin* 1.000.000 lira olan sermayesi, adı geçen kanunun ikinci maddesi uyarınca 2 Kasım 1937 'de Bakanlar Kurulu tarafından bir kat daha artırılmıştır.³⁹ Bu şirket faaliyete geçtiği yıl sınırlı bir çerçevede ve dar finansman imkânlarıyla yürüttüğü tütün ve ürünlerini satış çalışmalarında kazanç temin edebilmiştir. 1937 yılı bütçe gelirleri arasında yer almayı da başarıp 70 bin liralık bir kâr sağlayan bu kuruluş, fazla kazanç elde etmek yerine fiyatları düşürmemek ve kaliteli tütünlere rağbetin artmasını sağlamak amacıyla yoğun bir çaba içerisine girmiştir.⁴⁰

35 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-51-17, Tarih: 15.07.1933.

36 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-60-19, Tarih: 04.09.1933.

37 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-28-13, Tarih: 08.05.1934.

38 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 10; Tütünlerin dış satışının ilerlemesi için bir limitet şirket kurulması hakkında kanun tasarısı çalışmaları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-72-19, Tarih: 16.10.1933; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 17, 76. Birleşim, 26.10.1933, s. 42; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 13. Birleşim, 14.12.1933, s. 64; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 15. Birleşim, 18.12.1933, s. 74-78; TBMM, Zabıt Ceridesi, Enebi Memleketlerde Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirket Teşkilı Hakkında 1/783 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18.12.1933, S. No: 28, s. 1-7; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18. Birleşim, 25.12.1933, s. 139-140; Enebi Memleketlerde Sigara ve Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirketi Teşkilı Hakkında Kanun Tasarısı 25 Aralık 1933 tarihinde 2359 sayı ile yasalâşmıştır; Kuruluşunun hemen akabinde Türk Tütün Limited Şirketi tarafından dış ülkelere yapılan tütün satış rakamları için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 57. Birleşim, 26.05.1934, s. 251.

39 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-16, Tarih: 02.11.1937; 2359 sayılı Enebi Memleketlerde Sigara ve Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirketi Teşkilı Hakkında Kanunun ikinci maddesine göre Tütün Limitet Şirketinin sermayesi bir milyon liradır. Ancak bu miktar Bakanlar Kurulu Kararıyla bir kat artırılabilir. Bir milyon liranın beş yüz elli bin lirası İnhisarlar İdaresinin döner sermayesinden kalanı da diğer ortaklardan temin edilir. Sermaye artırıldığı takdirde bu oran muhafaza edilir. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 25.12.1933, s. 42; Resmi Gazete, S. 2593, 1 Ocak 1934.

40 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 59. Birleşim, 11.05.1938, s. 30-31.

Tütün ortaklıklarının kuruluş çalışmaları 1938'de de sürdürülmüştür. Gaziantep'teki Hasankeyf tütünlerinin ticaretiyle uğraşmak ve Doğu ve Güney Vilayetleri Canlı Hayvan İhracatçıları Birliğine benzemek amacıyla bir *Tacirler Birliği*'nin teşkil edilip buna ait statünün hazırlanması amacıyla Ekonomi Bakanlığına yetki verilmesi, 3018 sayılı Kanunun yedinci maddesi uyarınca 21 Nisan 1938'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁴¹

1.2.2. Akhisar Tütüncüler Bankası

Atatürk Döneminde tütün faaliyetlerinde bulunan müesseselerden biri de Akhisar Tütüncüler Bankasıdır. Bu kuruluşun oluşum çabaları Cumhuriyet öncesi devirlere kadar gitmektedir. 1881 yılından itibaren tütün ticaretini elinde tutmaya başlayan Duyun-ı Umumiye İdaresine bağlı reji şirketinin, katı uygulamalarına karşı geniş tabanlı bir birliklilik teşkil etmek ve üreticilere finansman desteği sağlamak amacıyla Ege çiftçileri tarafından Cumhuriyetin ilk yılında Akhisar Tütüncüler Bankasının tesis edildiği gözlemlenmektedir.⁴² Kuruluş Kararnamesi 7 Eylül 1924'te Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan bankanın teşkilinin amacında ise; üreticilere uygun şartlarda kredi sağlanması, teminat mektubu verilmesi, poliçe çek ve her çeşit senedin iskonto edilmesi, tütün tarımının gelişim ve islahının gerçekleştirilmesi faaliyetleri bulunmaktadır. 250 üye tarafından Akhisar merkezde ihdas edilen bankanın kurucuları arasında Cumhurbaşkanlarından Celal Bayar, TBMM Başkanlarından Abdülhalik Renda, eski Başbakanlardan Şükrü Saraçoğlu ve Şükrü Kaya, Adalet Bakanlarından Mahmut Esat Bozkurt ve Mustafa Necati gibi önemli simalar yer almıştır. Akhisar Tütüncüler Bankası'nın kuruluş sermayesi 500.000 Türk Lirası olup, her biri 20 Türk Lirası değerinde 25 bin hisseye bölünmüştür.⁴³ 1936 yılına gelindiğinde bankanın itibari sermayesi 1.000.000 lira, tesviye edilen sermayesi 625.000 lira, ihtiyat akçası 57.347 lira, mevduatı 138.822 lira, ikrazatı 350.682 lira ve kârı da 45.454 lira olmuştur.⁴⁴ Akhisar Tütüncüler Bankası Türk Anonim Şirketinin esas sözleşmesinin 11, 29 ve 35. maddeleri 8 Ekim 1936'da Bakanlar Kurulu tarafından değiştirilmiştir.⁴⁵ Bankanın İzmir'de bir şube açmasına, 2999 sayılı Kanunun 4. maddesi uyarınca 2 Kasım 1937'de Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir.⁴⁶ Yine Bankanın esas sözleşmesi içerisinde bulunan 11, 15, 23, 36 ve 37. maddeleri, 10 Aralık 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında değiştirilmiştir.⁴⁷ Ayrıca 1935 yılında 33.076 lira olan bu finansman kuruluşun elde ettiği kârın 1938'de 41.071 liraya yükseldiği bilinmektedir.⁴⁸ 16 Eylül 1938 tarihine gelindiğinde

41 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-34-20, Tarih: 21.04.1938; Servet Bergin, "İhracat Birlikleri", İktisadi Yürüyüş, S. 2, Yıl: 1, 1 İkinci Kanun 1940, s. 9; 9 Haziran 1936 tarih ve 3018 sayılı Ticarete Tağışın Meni ve İhracatın Mura-kabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 Numaralı Kanuna Ek Kanunun yedinci maddesi için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 16, 09.06.1936, s. 918-919; Resmi Gazete, S. 3330, 15 Haziran 1936.

42 Akhisar Tütüncüler Bankasının iç tüzük onayı için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 10-42-17, Tarih: 07.09.1924.

43 Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Yerel Bankacılık: Akhisar Tütüncüler Bankası Örneği", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 9, S. 18, Yıl: 2012, s. 403-404; Ayrıca bankanın 1925-1929 yılları arasındaki bilançoları için Bk. İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 279.

44 İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 269.

45 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 68-80-4, Tarih: 08.10.1937.

46 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-14, Tarih: 02.11.1937; 2999 sayılı Bankalar Kanununun sekizinci maddesi için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 16, 01.06.1936, s. 787; Resmi Gazete, S. 3325, 9 Haziran 1936.

47 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-99-4, Tarih: 10.12.1937.

48 İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 321; İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 284.

Akhisar Tütüncüler Bankası Türk Anonim Şirketinin esas sözleşmesinin, Bakanlar Kurulu tarafından değiştirildiği görülmektedir.⁴⁹

1.2.3. Maltepe Tütün Enstitüsü

Atatürk Dönemi'nde tütünle ilgili meydana getirilen kurumsal yapılanmalardan biri de *Maltepe Tütün Enstitüsü* olmuştur. Bu Enstitüsünün tesisinden önce tütüncülüğün teknik konularıyla uğraşmak ve eksper yetiştirmek amacıyla 1927'de Tarım Bakanlığı bünyesinde *Ziraat Fen Şubesi* teşkil edilmiştir. Bu şubenin 1931 yılına kadar olan çalışması *Birinci Ziraat Kongresi* raporları arasında yer almıştır. Aynı tarihten itibaren bir deneme tarlası üzerinde faaliyetini yürüten Ziraat Fen Şubesi, eleman ve araç bakımından da takviye edilmiştir. Tütünlerin ıslah işleriyle ilgilenmek için 1931'de Samsun'da bir deneme istasyonu ihdas edilmiştir. Bu istasyona ilave olarak aynı ilin Dere, Evkaf ve Maden oymaklarıyla, Bafra ve Gümüşhacıköy'de birer deneme tarlası daha teşkil edilmiştir. 1934 yılına gelindiğinde laboratuvar ve diğer binalarıyla birlikte bu şubenin tam donanımlı modern bir Enstitü haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Kuruluşunun hemen ardından tohum ıslah işleriyle daha fazla ilgilenmeye başlayan bu Enstitü, hastalık, haşere, toprak tahlil ve tetkik çalışmalarının kapsam ve esasını genişletmiştir. Tütüncülüğün adeta bir kültür ve araştırma merkezi haline gelen Enstitünün, zamanla daha rasyonel ve ilmi esasları ihtiva eden bir program dâhilinde genişletilmesiyle takviye edildiği gözlemlenmektedir. Maltepe Cevizlik mevkiinde geniş bir araziye içerisine alan bu kuruluşun, modern bir yapı olan merkez binasına ilaveten malzeme hangarı, kurutma yeri, gübrelik, meteoroloji istasyonu, sera, gaz laboratuvarı, işçi ve tütün işleme evi inşa edilmiştir. Enstitünün tütüncülüğü teknik şartlar altında iyileştirme de olarak bilinen çalışma programı şu konulardan müteşekkildir:⁵⁰

1. Tütün ıslahı
2. Ekim, toplama, kurutma ve denkleme yöntemlerinin tespit ve iyileştirilmesi
3. Muhtelif türde tütünlerin fermantasyon özelliklerinin tetkik ve tespiti
4. Tütün hastalık ve haşereleriyle mücadele yöntemlerinin tetkik ve tespiti
5. Kaliteli tohum üretim ve dağıtımı
6. Teknik çalışma ve araştırmalardan elde edilecek sonuçların yayınlanması
7. Tütün uzmanlarının yetiştirilmesi

49 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-83-19, Tarih: 16.09.1938.

50 Türk Tütün ve Tütüncülüğü, s. 28-29; Haluk Durukal, "Maltepe Tütün Enstitüsü", İktisadi Yürüyüş, C. 5, S. 110, Yıl: 5, 17 Temmuz 1944, s. 12; İhsan Arif Gökpınar, "Tütün Enstitüsü Ne Yapar", Türk Tütünü, C. 9, S. 194, Yıl: 1 Ağustos 1947, s. 3; Tekel Genel Müdürlüğünün Maltepe Tütün Enstitüsü bina inşaatı hakkında açtığı ihale ilanı için Bk. Hâkimiyet-i Milliye, 6 Temmuz 1934, No: 4652, s. 2 ;Tütün ve alkollü içkilerden alınacak müdafaa vergisiyle ilgili kanun çalışmaları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 45-33-9, Tarih: 21.05.1934; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 55. Birleşim, 23.05.1934, s. 221; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 59. Birleşim, 28.05.1934, s. 376; Tütün ve alkollü içkilerden alınacak müdafaa vergisiyle ilgili kanun tasarısı, 28 Mayıs 1934 tarihinde 2460 sayılı yasalamaştır. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C. 13, 28.05.1934, s. 370; Resmi Gazete, S. 2714, 30 Mayıs 1934; 2460 sayılı Tütün ve Müskirattan Alınacak Müdafaa Vergisi Hakkında Kanun çıktığı tarihten itibaren bir yıllık süreçte tütün satışları kg bazında %4 oranında bir düşüş kaydetmiştir. Ancak tütün gelirleri düşmediği gibi millî müdafaa vergisinden beklenen miktar da azalmamıştır. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 23. Birleşim, 04.05.1935, s. 43.

8. Ülke tütüncülüğüne ait ilmi araştırmalar yapılması

9. Malatya, Bitlis ve Pertek başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli çevrelerinde kurulan ışlah ve deneme tarlalarının idare edilmesi ve teknik faaliyetlerin kontrolünün sağlanması

10. Elde edilen sonuçlardan üreticilerin yararlanmasının temin edilmesi

1937 yılına gelindiğinde Ege tütünleri için Akhisar ve Çamaltı oymağıyla Düzce'de deneme tarlalarının teşkil edildiği bilinmektedir.⁵¹ Maltepe Tütün Enstitüsü, eksperleri yetiştirmek için adaylarda: genel bilgi, hızlı ve doğru hesap becerisi, yabancı dil bilme ve ağır işleri yapabilecek sağlam bir vücuda sahip olma, koku ve renkleri ayırt edebilme ve bir cismin türünü el ile anlama şartları aramıştır.⁵²

Bu kuruluş, ışlah, biyoloji ve kimya olmak üzere üç şubeden meydana gelmiştir:⁵³

1. Enstitünün merkezi yükünü teşkil eden ışlah şubesi: tohumların iyileştirilip, standartlaşmasını sağlamış, tütünün tarım, işleme, bakım ve fermentasyonuna ait ilmi çalışmalarda bulunarak elde edilen sonuçları uygulayıp, üreticiyi sözlü bilgi ve yayın yoluyla aydınlatabilmiştir.

2. Biyoloji şubesi: üretim ve fabrikasyonla ilgili bitki ve hayvan konularında çiftçiyi bilgilendirip bunu ülke şartlarıyla karşılaştırarak sonuçlarını uygulama alanına intikal ettirme görevini üstlenmiştir. Bu şube uygulamalı botanik ve tütün hastalıklarıyla mücadele olmak üzere iki ihtisas alanına ayrılmıştır.

3. Kimya şubesi: Türk tütününün ilmi bakımından gelişimini sağlamak ve karakterini ortaya koyabilmek amacıyla teşkil edilmiştir. Bu şube ayrıca harmanlardaki tütün mıntıklarının tayin etme ve fabrikasyon çalışmaları için gerekli nitelikli elemanı yetiştirme görevini de üstlenmiştir. Bunlara ilaveten önceki yıllarla mukayese amacıyla her yıl tütün rekoltesindeki nikotin değerleri incelenerek deneme harmanları oluşturulmuş, toprağın tahlil edilmesi suretiyle de suni gübre vasıtasıyla beslenme imkânı sağlanabilmiştir.

1.3. Tütün Tohumu Çalışmaları

Atatürk Döneminde tütün ile ilgili gerçekleştirilen kurumsal yapılanmaların yanı sıra tohum faaliyetlerine de önem verilmiştir. Bu dönemde verim ve kaliteyi artırmak amacıyla yabancı türde tütün tohumu deneme çalışmaları planlanmıştır. Başbakan Celal Bayar 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programında: Yurt içinde rasyonalizasyon ve piyasa tekniği bakımından yapılacak işler haricinde, kaliteden ödün vermeme politikasını koruma ve bu politikaya uygun miktar siyaseti izleyerek Virginia ve Sumatra tohumlarını deneme kararındayız demiştir.⁵⁴

51 Selim Cavid Yazman, "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 6; Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 30; Samsunda tesis edilip genişletilmesi gerekli görülen Tütün Ayıklama Tecrübeğahı için ülkesine dönen M. Prenin'in yerine bir tohum ayıklama uzmanının getirilmesi, 20 Şubat 1932'de Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 25-10-17, Tarih: 20.02.1932.

52 Durukal, a.g.m., s. 12.

53 Durukal, a.g.m., s. 13, 16.

54 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 31-32.

Bu düşünceden hareketle tütüncülük hakkında ilmi incelemelerde bulunmak ve Virginia türünün iklim, ekim ve işleme konularını ele almak amacıyla Tekel İdaresi tarafından Amerika'ya uzmanlar gönderilmiştir. Bu suretle Virginia tütünlerinin ülkede iklim ve toprak itibarıyla hangi çevrede yetişebileceği araştırılmış, yerli türlerin yabancı olanlarla karışmaması için denemelerin farklı çevrelerde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Antalya'nın Serik ilçesi Kebis nahiyesine bağlı Karanlık Sokak köyü, yine Serik'e bağlı Cumali köyü; Burdur'un Bucak ilçesiyle Konya'nın Hâdim ilçesine bağlı Aladağ vadisi çevrelerinin iklim ve arazi bakımından bu tür tütünleri yetiştirmeye elverişli olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵

Ayrıca uzun araştırmalar neticesinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınan değerli bazı tütün tohumlarının kurtarılması ve çoğaltılması yönünde çalışmalar da yürütülmüş, birçok bölgede karışık ve bozuk olanlarla yapılan tarımın önüne geçilerek kaliteli cinslerin ekimine önem verilmiştir. Bunlara ilaveten laboratuvar tahlilleriyle tütünlerin köken, özellik ve kimyevi terkiplerinin tespitine başlanmıştır.⁵⁶

Atatürk Döneminde tütün tohumları için temizleme makineleri de imal ettirilerek üretim çevrelerine verildiği bilinmektedir. Buna ilaveten ıslah edilmiş tohumların Samsun yöresine ücretsiz dağıtımına devam edilmiş, iyileştirme amacıyla sürdürülen deneme çalışmalarından olumlu sonuçlar alınmasıyla, diğer çevrelere de sevkiyatın yapılması kararlaştırılmıştır. Doğu ve Güneydoğu ürünlerinin kalitesiz oluşu, Trabzon, Taşova ve Hendek yörelerinden iyi türde tohumların getirilerek adı geçen bölgelere ücretsiz dağıtımına ve bu dağıtımdan da olumlu sonuçlar alınmasına yol açmıştır. Ayrıca Pamukova'ya Gümüşhacı köyünden torbalanmış saf ve iyi türde Basma Tipi tohum getirilerek üreticilere dağıtılmıştır.⁵⁷

Tütün tohum çalışmalarının yürütüldüğü sıralarda Tarım Bakanlığı, Akhisar merkezde yetiştirdiği numune fideleri üreticilere ücretsiz halde vermiştir. Ayrıca Karamürsel-Merdivgöz (Avcı Köyü) ile Geyve'de Kokulu Basma Tütünleri üzerinde denemelere başlanmış, yabancı pazarların beğendiği bu cinsi geliştirmek için gerekli tedbirler alınmıştır. Dahası Adana'nın Bahçe köyünde yetiştirilen ancak çok da iyi olmayan bir tütün türünü ıslah etmek için yörenin hava ve toprağına uygun tohumlar getirilerek üreticilere dağıtılmıştır.⁵⁸

1.4. Atatürk Döneminde Tütün Üretimi

Atatürk Döneminde tütün üretimine gereken önemin verilmesi, ilk etapta bu mahsulün sorunlarının halledilmesini zorunlu hale getirmiştir. Tütün meselelerine çözüm yolları aranması, 1926 yılı ve sonrası TBMM görüşmelerinde ele alınmıştır. Şarkıkarahisar Milletvekili Ali Şuuri Bey, 1926 yılı Tarım Bakanlığının bütçe görüşmeleri esnasında şu açıklamalarda bulunmuştur: Suşehri ve Karahisar gibi bazı çevrelerde tütün tarımı yasaklanmıştır. Ortada bir olay vardır. Bu tütünler yetişmeye başlamıştır. Bunları men etmek, ekimi ortadan kaldırmak, şahsi zarardan başka ülke ekonomisine de aykırıdır. Bu nedenle bu yıl için üretime müsaade edilsin ve mahsuller yetişinceye kadar da sökülmemesi

55 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 33; Türkiye'de Virginia Tütünü", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 72-73.

56 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 30-31.

57 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 34.

58 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 34-35.

konusunda emir verilsin. Çünkü Suşehri'nden alınan habere göre söküm işi başlamıştır. Ali Şuuri Beyin bu açıklamalarına cevap veren Tarım Bakanı Sabri Bey, konu ile ilgili Maliye Bakanlığına müracaat edip durumu müzakerede bulunduğunu söyleyerek soruna ilgisi nedeniyle Bakanın açıklama yapmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Maliye Bakanı ise meseleyi şöyle izah etmiştir: Efendim, yürürlükte bulunan ekim nizamnamesine göre tütün tarımının gerçekleştirilebilmesi için öncelikle izin almak gerekir. Suşehri'ndeki yapılan ekim izinsizdir. Buna rağmen ruhsatsız ekim alanları ortadan kaldırılmamış, ürünün tüccar tarafından alınmasına müsaade edilmiştir.⁵⁹

Bu arada tütün tarımı yasaklanan mahallerden Palu kazasında 1930 yılı ekiminin söktürülmeyerek kaçağa sarf edilmemesi için 15 Ekim 1930 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla değer yazımına izin verilmiştir.⁶⁰

Tütün kaçakçılığı sorunu bütçe görüşmeleri sırasında TBMM gündemine de taşınmıştır. Bursa Milletvekili Rüştü Bey, 1931 yılı bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak tütün kaçakçılığıyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur. Biliyoruz ki, memleketimizde, hatta bütün dünyada ufak tefek kaçakçılık vardır. Eğer kaçakçılığın önüne geçmek mümkün olsaydı hiç bir memleket bu konu ile ilgili kanun yapmazdı. Bu nedenle Hükümeti haddinden fazla eleştirmenin anlamı yoktur. Memlekette kaçakçılık neden ileri geliyor? Halk malî sıkıntı içindedir. Halkın malının fiyatı düşmüştür. Bu gün 30 kuruşa bir kile arpa satılırken, altı kuruşa tütünün elden çıkarılamaması kaçakçılığa yol açmaktadır. Eğer Tekel İdaresi kaçakçılığın önüne geçmek istiyorsa sigarayı altı kuruş yerine, iki kuruşa indirmelidir. Bu uygulamayla hem ekonomi gelişecek, hem de kaçakçılığın önünü almak suretiyle milletin ahlâkî ve toplumsal terbiyesi artarak ülkeye karşı bağlılığı güçlendirilecektir.⁶¹

Kaçakçılığının devam ettiği süreçte farklı sorunların da ortaya çıkması, Türk tütüncülüğü üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bilhassa 1929 Dünya Ekonomik Krizi etkisini daha da artırdığından 1932 yılında tütün üretim rekoru 18 milyon kilograma kadar düşmüştür. Aynı yıldan 1935'e kadar olan dönemde havalanın uygun gitmemesi ve buhran etkilerinin ortadan kalkmaması gibi olumsuz nedenlere rağmen, alınan önlemler sayesinde tütüncülük bir kalkınma hareketi içerisine girmiş, 1936 yılına gelindiğinde ise üretim normal seyrine dönmüştür. Bu dönemde tütün kalitesinin yükseltilerek üretim ve taleplerinin artırılması için Tarım Bakanlığı tarafından izlenen politikalara ek olarak dört yeni hedef belirlenmiştir.⁶²

59 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 25, 101. Birleşim, 17.05.1926, s. 223-224.

60 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 14-68-4, Tarih: 15.10.1930; Tekel İdaresinin tütün yerine sigara çıkararak düşük fiyatla piyasaya sürmeyi düşünmesinde sigara kağıdı kaçakçılığının artması etkili olmuştur. "Kaçakçılığa Karşı Tütün Yerine Ucuz Sigara Satılması Düşünüyor", Son Saat, 8 Ocak 1929, No: 1368, s. 1; Tüccarın posta ile göndereceği numunelik tütün paketlerinin en az yarım, en fazla beş kg'dan fazla olamayacağı hakkındaki 1701 sayılı Tütün İhisarı Kanununun 49. maddesinin değişiklik ihtiyacı ile ilgili Maliye Bakanlığından Başbakanlığa gönderilen yazının ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-28, Tarih: 29.09.1931.

61 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 94; Tütün kaçakçılığıyla ilgili haberler için Bk. Hâkimiyet-i Milliye, 16 Ağustos 1934, No: 4692, s. 4; Hakkın Sesi, 8 Ocak 1936, No: 524, s. 1; Doğu, 15 Aralık 1937, No: 11, s. 2; Tütün kaçakçılığın önlenmesi hakkında alınan tedbirlerle ilgili bilgiler için Bk. "Kaçakçılıkla Mücadele Lâyhaları Hazırlanıyor", Vakıf, 18 Aralık 1931, No: 5008, s. 1.

62 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 17-18; Zarakolu, a.g.m., s. 91; 1930 yılı içerisinde Türkiye'de birkaç üretim çevresinde yaşanan rekor düşüklüğüne rağmen 1929 Dünya Ekonomik Krizi henüz etkisini göstermemiştir. Bu durum Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından 1930 yılı bütçe görüşmeleri esnasında dile getirilmiştir. Saraçoğlu'na göre: 1930 yılı içerisinde yerel bir buhran geçiren Giresun'da tütün hasılatı azaldığı gibi bazı darlık çevrelerinde de gelirler düşmüştür. Buna rağmen ülkenin genel durumunu gösteren rakamlara göre, memleket iyileşme ve genişliğe doğru yürümektedir. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 59. Birleşim,

1. Orantılı bir rekolte siyasetinin benimsenmesi
2. Tütünlerin cins ve tohum olarak ıslah edilmesi
3. Tütün tarımına uygun olmayan alanlarda sınırlamaya gidilmesi
4. Ekim, bakım, denkleme ve işleme yöntemlerinde dış piyasaların istediği rasyonel usullerin uygulanması.

Atatürk Dönemi'nde tütün tarımının geliştirilmesine yönelik yapılan yeniliklerin yanı sıra şu tedbirlere de müracaat edilmiştir:⁶³

1. 1701 sayılı Kanunun⁶⁴ uygulanmasından sonra köylü ve tüccarı ilgilendiren işlerde görülen bazı zorlukları giderip, çiftçi hukukunu korumanın yanı sıra ekim durumunun ıslah ve gelişimine yarayacak yeni esasları ihtiva eden bir kanun yayınlanmıştır.

2. Tütünlerin standardize edilmesini sağlamak ve çiftçi tüccar arasındaki alım-satım ilişkilerini düzenlemek amacıyla 2506 sayılı Kanunun 1934 yılından itibaren uygulamaya konulmasıyla denkleme ve temizlik gibi işlerde gelişme kaydedilip yabancı alıcılar memnun hale getirilmiştir.

3. Üretim-tüketim dengesini sağlamak amacıyla kaliteli mahsul yetiştirilemeyen ve fazla ürün elde edilen çevrelerde, tütün tarımının sınırlandırılması için yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

4. Teknik tütüncülük konusunda her yıl tarım teşkilatı tarafından tarla hazırlanması, tohum seçimi, fide yetiştirilmesi, dikim, çapa, kırılma, kurutulma ve denkleme gibi konularda çiftçilere uygulamalı bilgiler verilmiştir. Buna tütünlere musallat olan hastalıkları ortadan kaldırmak amacıyla öğretilen bilgilerin de ilave edilmesiyle köylüler kaliteli ve verimli bir üretim sürecine girmiştir.

5. Tütünlerin denk haline getirilmesinden önce, bıçak, görmez ve yakmalık kısımlarını tasnife tabi tutan 2506 sayılı Kanunun hükümleri daha düzenli bir şekilde uygulanmıştır.

6. Tütün tarımı konusunda yetersiz bilgiye sahip olan Doğu ve Güneydoğu çevresindeki çiftçilerin aydınlatılmasına yönelik yapılan çalışmalar, uzmanlar tarafından titiz bir şekilde yerine getirilmiştir.⁶⁵

17.05.1930, s. 81; Ancak 1932 yılına gelindiğinde 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkisini göstermeye başladığı, Kütahya Milletvekili Sırrı Beyin TBMM kürsüsünden yaptığı şu açıklamalardan anlaşılmaktadır: Bir zamanlar Türk tütününü 300-400 kuruşa alıpta kullanan yerlerde bu gün karın doyuracak kadar ekme bulmak sorunu ortaya çıkmaktadır. O ekonomik şartlar içinde yer alan insanlar Türkiye tütününü 7-8 yıl önce olduğu gibi bu gün de kokulu ve baharlıdır diye yüksek fiyatlarla alıp kullanırlar mı? Bunu böyle düşünmezsek, bu renk körlüğü bizi hayal kırıklığına uğratabacaktır. Bu nedenle sanayi ülkelerindeki buhran ülkemizdekini aynı şekilde bulunmamakla birlikte, Türkiye kriz etkisi altında değildir demek doğru olmaz. Elbette tütün gibi ihracat mallarımız, alıcılarının ekonomik yönden zayıflıkları yüzünden değerini kaybedecektir. Bu durum Türkiye'nin, ekonomik kriz içerisinde bulunan birçok ülke arasında yerini sağlamlaştırmıştır. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 21.06.1932, s. 212-213.

63 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 27-28.

64 1701 Sayılı Tütün İhisarı Kanunu hakkında bilgi almak için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 8, 21.06.1930, s. 814-826; Resmi Gazete, S. 1531, 28 Haziran 1930; Nadir Yurtoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 5, S. 17, Yıl: Ekim, 2018, s. 91-92; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayii, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s. 54. 65 Tekel Genel Müdürlüğü, tütün eksperlerinin yetiştirilmesi için zaman zaman kurslar düzenlemiştir. Bu kurslara

7. Yürürlükte bulunan kanun kapsamında, tütün tarımı ile uğraşanlar denk yapma yöntemleri üzerinde de aydınlatılmış; köylerde işçi bulamayan üreticilere kasabalarda bu görevi yerine getirebilme izni verilmiştir.

8. Tütünün tarladan kalkmadan zimmete kaydedilmesi, kaçakçılığın önlenmesi bakımından gerekli görüldüğünden, tahrir çalışmalarının kısa sürede tamamlanması için yeni esaslar konup uygulanmaya başlanmıştır.

9. Türkiye’de tüketilen tömbekinin tedariki için her yıl dış ülkelere yüzbinlerce liralık döviz ödenmiştir. Bu nedenle yerli tömbeki tarımının geliştirilmesine yönelik yapılacak çalışmalarda tercih edilen Hadim ve Alanya yörelerinden, Hadim’de bir deneme tarlası kurulmuştur.

Atatürk Döneminde tütün ziraatının geliştirilmesi için gerçekleştirilen faaliyetlere ek olarak çeşitli toplantıların da tertip edildiği görülmektedir. Ülkenin yüksek menfaatlerini sarsan iskonto ve iskarta uygulamasındaki yolsuzluklara son verecek tedbirleri almak üzere çeşitli kuruluş temsilcilerinin katılımıyla Ankara’da 15 Nisan 1934’te Tütün Kongresi toplanmıştır.⁶⁶

Öte yandan 1928 yılında 43.035 ton olan üretim 31.024 ton artışla 1936 yılında 74.059 tona yükselmiştir.⁶⁷ Türkiye’de mevcut tütün cinsleri: yaprak sayısı, yükseklik, çiçek gibi dış özellik ve şekil itibarıyla tespit edilemediğinden ne gibi türlerin mevcut ve hangilerinin zayı olduğu tam bilinmemiştir. Yunan ve İtalyanların yaptığı gibi bunların bir monografisinin düzenlenip şekilleriyle belirlenip basılması icap etmiştir. Daha önce Uzman Mösyö Perrin tarafından İzmir, Düzce, Çilimli ve Samsun’un bir kısım fotoğraflar tespit edilirken, kalanların belirlenmesi ve renkli basımına ise ihtiyaç duyulmuştur. 1934’te tütün çevrelerinin küçük ölçekte bir haritası yapılmasına rağmen köylerin ayrı ve hangi vasıfta ürün yetiştirdiğini gösteren detaylı bir harita yapımına iki yıldır devam edilmiştir. Akdeniz, Ege ve Marmara çevreleri tamamlanırken, Karadeniz yöresinin bitirilip basılması kararlaştırılmıştır. Bu çalışmalar için 1934’te, bir önceki yılda olduğu gibi 37.500 liralık bir ödenek tahsis edilmiştir.⁶⁸

Ayrıca Gümrük ve Tekel Bakanlığınca hazırlanan *Tütün Eksperleri Nizamnamesi*, 30 Mart 1936 tarihinde Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁶⁹

Tablo 1’de Atatürk Dönemi’nde tütün üretim çalışmaları gösterilmiştir.

ortaokulu tamamlamış, sabıka kaydı bulunmayan sağlıklı Türk gençleri katlabilmiştir. Konu ile ayrıntılı bilgi almak için Bk. Son Posta, 11 Ağustos 1930, No: 16, s. 7.

66 Tütün Kongresinin Başkanlığını yürüten Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın Başbakan İsmet Paşaya toplanma amaçlarıyla ilgili gönderdiği yazı ve Başbakan’ın da başarılar dilemesiyle ilgili temennisi için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-1, Tarih: 15.04.1934.

67 Mehmet Ali Kâğıtçı, “Kâğıt Artıkları-II”, İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci Kanun 1940, s. 6.

68 TBMM, Zabıt Ceridesi, İnhisarlar İdaresi 1934 Senesi Bütçesi Hakkında 1/870 Numaralı Kanun Lâyhası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 26.05.1934, Sıra No: 161, s. 5.

69 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 63-24-5, Tarih: 30.03.1936.

TABLO: 1. Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Üretimi (1923-1938)*

Yıllar	Üretim (Kg)	Verim (Dönüm-Kg)	Ekim Alanı (Dönüm)	Köy Sayısı	Çiftçi Sayısı	Her Bir Köye Düşen Ekim Alanı (Dönüm)	Her Bir Çiftçinin Ektiği Alan (Dönüm)	Her Bir Çiftçinin Üretimi (Kg)
1923	26.090.033	74	351.521	12.108	125.542	29.00	2.80	207.81
1924	51.869.959	80	644.021	13.321	175.962	48.35	3.66	294.77
1925	56.293.901	84	662.876	11.361	179.651	49.54	3.68	313.35
1926	54.319.118	77	700.888	9.288	169.266	75.44	4.14	320.89
1927	69.603.894	78	886.052	9.261	178.496	95.66	4.96	389.94
1928	43.034.745	64	662.100	4.661	110.782	142.05	5.97	388.46
1929	36.503.307	69	526.474	3.998	81.550	131.68	6.45	447.61
1930	47.210.890	66	708.559	5.083	99.704	139.29	7.00	473.51
1931	51.111.051	68	746.833	6.565	119.756	113.75	6.23	426.79
1932	18.040.212	64	279.745	3.034	48.875	92.20	5.80	369.10
1933	40.148.007	78	510.368	4.360	84.589	117.05	6.03	474.62
1934	35.678.127	79	447.006	4.148	86.522	107.80	5.20	412.36
1935	36.004.322	66	540.026	4.333	101.709	124.70	5.30	353.99
1936	74.059.311	87	840.083	5.356	132.357	158.30	6.40	559.54
1937	63.904.689	67	944.065	5.198	151.950	181.70	6.20	420.56
1938	53.162.003	63	840.000	4.734	132.163	177.40	6.30	444.90

*1934 yılından itibaren istatistik yıllıklarında hektar olarak verilen değerler tablo içerisindeki uyum için dönüme çevrilmiştir.

Kaynak: İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 177; İGM, İstatistik Yıllığı 1930-1931, Yayın No: 14, Ankara, 1931, 189; İGM, İstatistik Yıllığı 1931-1932, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 197; İGM, İstatistik Yıllığı 1932-1933, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 206; İGM, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 332; İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 232; İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 169; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 73; İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 178; İGM, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 212; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 127; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 106; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s.190-191; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 186-187; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2005, Yayın No: 3047, Ankara, 2006, s. 191-192; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 184-185; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2012, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 170-171; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Yayın No: 4361, Ankara, 2014, s. 179-180.

Tablo 1'e göre, 1923 yılından 1938 yılına kadar olan süreçte Türkiye'de tütün üretimi, dönüm başına alınan verim, ekim alanı, köy ve çiftçi sayısı, her bir köye düşen ekim sahası ve her bir çiftçinin ektiği araziyle üretimi yıldan yıla istikrarsızlık göstermektedir.

Buna göre, 1923'te 26.090.033 kg olan üretim 27.071.970 kg artışla 1938'de 53.162.003 kg'a; 351.521 dönüm olan ekim alanı 488.479 dönüm artışla 1938'de 840.000 dönüme; 125.542 olan çiftçi sayısı 6.621 artışla 132.163'e; 29 dönüm olan her bir köye düşen ekim alanı 148.4 dönüm artışla 177.40 dönüme; 2.80 dönüm olan her bir çiftçinin ektiği alan 3.5 dönüm artışla 6.30 dönüme; 207.81 kg olan her bir çiftçinin üretimi 237.09 kg artışla 1938'de 444.90 kg'a çıkmıştır. Buna rağmen 74 kg olan dönüm başına alınan verim 63 kg'a; 12.108 olan ekimi yapılan köy sayısı 4.734'e düşmüştür.

1932 yılında 18.040.212 kg'la üretimde en düşük rakam elde edilirken bunu 35.678.127 kg ile 1934 yılı, 36.004.322 kg ile 1935 yılı, 40.148.007 kg ile 1933 yılı rekoltesi sırayla takip etmiştir. 1923 yılı dışında 1932, 1934, 1935 ve 1933 yıllarında tütün üretim rakamlarının diğer yıllara göre düşük görülmesi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisini hâlâ sürdürüyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de tütün yetiştiriciliği Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu olmak üzere dört bölgede gerçekleştirilmiştir.

1.4.1. Ege Çevresi Tütüncülüğü

Bu dönemde İzmir Tütünü adıyla bilinen Dünyaca ünlü, güzel kokulu, hafif ve kendine has bir içimi bulunan, mahsulün bölgede yetişmesi, çevre tütüncülüğünün ülkede birinci derecede rol oynamasını sağlamıştır. 1933 yılı ve sonrasında İzmir tütünlerinin daha iyi üretilerek denklenmesi, yabancı ülke müşterilerinin rağbetini artırmıştır.⁷⁰ Ege tütünlerinin nefasetini artıran özelliklerden biri de tohumların yıldan yıla daha da standart hale getirilmesidir. Tütünün geliştirilmesi ve kalkındırılmasına yardım edilmesi amacıyla 1936'da Akhisar'da bir deneme istasyonu açılmıştır.⁷¹ İstasyon, numune fidelikleri üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırıp başarı sağlamasının yanı sıra tütün tarımıyla uğraşanların talepleri doğrultusunda fide dağıtımını da gerçekleştirmiştir.⁷²

Tablo 2'de 1932 ile 1937 yılları arasında Ege çevresinde tütün üretimi, ekilen alan miktarı, ekici sayısı ve ortalama fiyatlar verilmiştir.

TABLO: 2. Ege Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Kırş)
1932	7.700.946	12.753	15.388	75
1933	18.183.881	22.158	22.538	32
1934	14.906.276	20.392	23.773	69
1935	15.890.691	28.499	31.391	76
1936	39.193.963	47.654	42.901	44
1937	41.758.753	57.938	60.019	55

Kaynak: *Türk Tütünü ve Tütüncülüğü*, s. 19.

70 25 Kasım 1934 tarihine kadar Ege çevresinde satılan tütün miktarı 11.500.000 kg'ı bulmuştur. Bunun 1.900.000 kg'ını Tekel İdaresi alırken, 1.000.000 kg'ı da üreticinin elinde kalmıştır. Aynı yılın ortalama tütün fiyatı 60 kuruş olduğuna göre, 12.500.000 kg toplam rekolte tutarının 7.500.000 liraya ulaşacağı öngörülmüştür. "Ege Mıntkasında Tütün Satışı", Türk Dili, 26 Kasım 1934, No: 4360, s. 1; Ege çevresinin 1936 yılı üretim ve satış rakamlarıyla ilgili bilgi almak için Bk. "Tütün Satışları", Ulusal Birlik, 2 Ocak 1937, No: 891, s. 2.

71 Yeni kabul edilen 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun, Akhisar tütüncülerini memnun etmiştir. Bu münasebetle mevcudu 500'ü bulan kooperatif üyeleri Tayyare sinemasında bir toplantı yaparak çalışmalarına başlamıştır. "Akhisar Tütüncülerinin Kararı", Tan, 24 Kasım 1935, No: 216-3519, s. 10.

72 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 14; Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Bahçeköy kırsal kesimine 26 Ağustos 1938 tarihinde yağın dolu nedeniyle 25 dekarlık tütün mahsulü tamamen zarar görmüştür. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/118-825-12, Tarih: 07.09.1938.

Tablo 2'ye göre, 1932 yılında 7.700.946 kg olan Ege çevresi tütün üretimi 34.057.807 kg artışla 1937'de 41.758.753 kg'a; 12.753 hektar olan ekim alanı 45.185 hektar artışla 1937'de 57.938 hektara; 15.388 olan ekici sayısı 44.631 artışla 1937'de 60.019'a yükselmiştir. Buna karşın 75 kuruş olan ortalama tütün fiyatı 1937'de 55 kuruşa düşmüştür.

Böylece 1932'den 1937 yılına tadar olan dönemde tütün üretiminde %442,25; ekim alanında %354,30 ve ekici sayısında %290,03 oranında artış sağlanırken ortalama fiyatlarda %26,6 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

1936 ve 1937 yıllarında Ege çevresinin tütün üretim, ekim alanı ve ekici sayısında 1932, 1933, 1934 ve 1935 yıllarına göre belirgin artışlar meydana gelmesi, 1929 krizinin etkisini kaybetmeye başlaması olarak değerlendirilebilir.

1.4.2. Marmara Çevresi Tütüncülüğü

Ekim alanlarının genişliği ile iklim ve toprak şartlarının her tarafta aynı olmaması Marmara çevresine ait tütünlerin birçok türe ayrılması sonucunu ortaya koymuştur. Bu nedenle adı geçen yöre, orta randımanlı, dayanıklı ve ucuz mahsul yetiştirilebilen bir yer olarak bilinmektedir. Bölgede tütün tarımının gelişmesi satışının artırılmasıyla ilişkilendirilmiş, 1936'da 15 milyon kg'ı aşan üretimin tamamı müşteriye ulaşmıştır. Marmara çevresinde yetişen Trakya tütünleri, özellik ve fiyat bakımından Yunan ve Bulgar tütünleriyle rekabet edebilecek bir seviyede yer almıştır. Geçmişte Trakya tütünlerinin Mısır piyasalarına geniş ölçüde ihracatının yapılması, bölgenin kalkındırılması bakımından bu imkânın yeniden elde edilmesini zorunlu kılmıştır. Gönen⁷³, İnegöl ve Hendek tütünlerinin Alman ve Merkezi Avrupa fabrika harmanları için özellik ve maliyet bakımından uygun olması, adı geçen yerlere ihracatın yapılması sonucunu ortaya koymuştur. Bu nedenle Marmara çevresinde Kliring (takas) imkânlarının genişletilerek tütün satış rekoltesinin artırılması beklentisi içerisine girilmiştir.⁷⁴

Öte yandan Taşova dışındaki Karadeniz çevresinde üretim alanları engebeli ve dar, Ege Bölgesinde ise geniş olmasına rağmen bu bölgede işçi temini sıkıntısı içerisine girildiği görülmektedir. Buna karşın Marmara çevresi arazi ve nüfus bakımından tütün tarımına oldukça elverişli durumda yer almıştır. Ayrıca bu çevrede olumsuz hava şartları diğer bölgelere kıyasla tütünde kalite ve miktar düşüklüğüne yol açabilecek şekilde görülmediği gibi belirgin bir hastalığa da rastlanmamıştır. Buna ilave olarak karışık tohumların ıslahı konusunda yapılan faaliyetler ve tütün ekicilerinin bilgilerini artırıcı yönde gerçekleştirilen çalışmalar özellikle Bursa yöresinde ilerleme kaydedilmesini sağlamıştır.⁷⁵

1933 yılının Bursa tütünlerinin gelişimi bakımından bir dönüm noktası olduğu, Tekel İdaresinin Başeksperti Mustafa Kemal Taylan ve Cemal Mardin'in, Samsun Canik tohumlarından getirerek meraklı ekicilerden Şerif Ağa'ya deneme yaptırmışından anlaşılmaktadır. Kısa sürede yeni tohumların iyi neticeler vermesi, bu türün her yerde yayılması sonucunu ortaya koymuştur. İlerleyen süreçte ise Bursa çevresine gelen

73 Gönen üreticisinin 1934'te 10 kuruşa satıp zarar ettiği tütünün elden ele devredilmesiyle 35 kuruşa kadar çıktığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili Bk. "Tütüncülük", Savaş, 13 Ocak 1935, No: 351, s. 2.

74 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 20.

75 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 20; 1929 yılında tütünün kozadan fazla para ettiğini gören Bursa çiftçileri dut ağaçlarının sökerek yerlerine tütün ekmişlerse de birkaç yıl sonra hata ettiklerini anlamışlardır. Celal Akyürek, "Başvekilimizin Direktifleri Karşısında Ziraî Seferberlik", İktisadi Yürüyüş, C. 5, S. 55, Yıl: 3, 18 Mart 1942, s. 11.

Başeksper Ali Saim Esen'in, üç yıl zarfında tüm tohumları değiştirerek Bursa Tütünü adı verilen tek tipi elde ettiği gözlemlenmektedir.⁷⁶

Tablo 3'te 1932-1937 yıllarında Marmara çevresinin yıllık tütün üretim miktarı, ekim alanı, ekici sayısı ve ortalama fiyatları gösterilmiştir.

TABLO: 3. Marmara Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Krş)
1932	3.684.153	3.910	11.815	40
1933	9.325.981	9.644	26.932	26
1934	7.444.496	7.879	22.879	34
1935	8.621.269	10.205	29.530	37
1936	15.727.193	14.835	37.886	31
1937	12.736.758	13.781	35.670	31

Kaynak: *Türk Tütünü ve Tütüncülüğü*, s. 21.

Tablo 3'e göre, 1932 yılında 3.684.153 kg olan Marmara çevresi üretimi 9.052.605 kg artışla 1937'de 12.736.758 kg'a; 3.910 hektar olan tütün ekim alanı 9.871 hektar artışla 1937'de 13.781 hektara; 11.815 olan ekici sayısı 23.855 artışla 35.670'a yükselmiştir. Buna karşın 40 kuruş olan tütün ortalama fiyatı 1937'de 31 kuruşa gerilemiştir.

Böylece 1932'den 1937 yılına tadar olan dönemde tütün üretiminde %245,71; ekim alanında %252,45 ve ekici sayısında %201,90 oranında artış sağlanırken, ortalama fiyatlarda %22,5 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

1932, 1933, 1934 ve 1935 yıllarına göre 1936 ve 1937'de üretimin 15.727.193 kg, 12.736.758 kg; ekim alanının 14.835, 13.781 hektar; ekici sayısının da 37.886 ve 35.670'e ulaşması krizin etkilerini kaybetmeye başladığını ortaya koymaktadır.

1.4.3. Karadeniz Çevresi Tütüncülüğü

Atatürk Döneminde koku, renk ve verim bakımından kaliteli tütünlerin Karadeniz bölgesinde yetiştirildiği bilinmektedir.⁷⁷ Samsun-Bafra kokulu tütünlerini üreten ve temiz bir şekilde işleyip denklilikle satışa sunan bu çevrede, Trabzon havalisi de önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bölgede Pulatana (Akçaabat) kazasının yıllık tütün geliri 700.000, Bafra kazasının ise 1.500.000 lira civarında olmuştur. Samsun, Bafra ve Taşova'dan, Almanya, İsveç, ABD ve merkezi Avrupa ülkelerine ihracat yapılırken, Trabzon ve Artvin de de önemli alıcı idareleri yer almıştır. Bilhassa tütün tüccarlarını bölgeye çekmek ve bunların faaliyetlerini sekteye uğratmamak için gerekli tedbirlere başvurulup ihracatın artırılması yönünde çaba sarf edilmiştir. Japon tütünleri kadar sigara randımanı yüksek

⁷⁶ Ekmel Azmi Selcen, "Bursa Tütünleri", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 61.

⁷⁷ Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, Met/Er Matbaası, İstanbul, 1978, s. 168; FAO Türkiye Raporu, TC Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1962, s. 49; Bafra'da 50 bin lira sermaye ile kurulmaya başlayan Bafra Tütüncüler Türk Anonim Şirketi bu sermayenin %10'unu İş Bankasına yatırarak sözleşmesini Bakanlar Kurulunun onaylaması için Ekonomi Bakanlığına göndermiştir. "Bafra'da Yeni Bir Tütün Şirketi Kuruluyor", *Yeni Asır*, 25 Aralık 1934, No: 8834, s. 3.

mahsul yetiştirmeye elverişli Trabzon'da, üretimi artırmak için yapılan teşvikler kısa sürede semeresini vermiştir. Benzer şekilde Samsun Gümüşhacıköy yöresinde yetiştirilen Basma cinsi tütünler de yüksek harmanlarda aranan bir ürün olduğu için, kilogramı 600 kuruşun üzerine çıkmıştır. Karadeniz çevresinin Taşova bölümündeki geniş arazide yetiştirilen tütünler ise rengi ve yanma kabiliyeti nedeniyle harmanlarda aranan önemli bir mahsul haline gelmiştir.⁷⁸

Tablo 4'te 1932 ile 1937 yılları arasında Karadeniz çevresinde tütün üretim, ekim alanı, üretici sayısı ve ortalama fiyatları gösterilmiştir.

TABLO: 4. Karadeniz Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Kırş)
1932	5.325.774	7.914	16.795	69
1933	11.416.179	14.164	31.076	50
1934	12.375.333	14.745	33.674	69
1935	10.339.345	13.759	34.515	67
1936	19.330.190	20.927	45.710	65
1937	15.511.595	20.828	47.754	65

Kaynak: Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 22.

Tablo 4'e göre, 1932 yılında 5.325.774 kg olan tütün üretimi 10.185.821 kg artışla 1937'de 15.511.595 kg'a; 7.914 hektar olan ekim alanı 12.914 hektar artışla 1937'de 20.828 hektara; 16.795 olan ekici sayısı 30.959 artışla 47.754 'a yükselmiştir. Buna rağmen 1932'de 69 kuruş olan ortalama tütün fiyatı 4 kuruş düşüşle 1937'de 65 kuruşa gerilemiştir.

Böylece 1932'den 1937 yılına tadar olan süreçte üretimde %191,25; ekim alanında %163,17 ve ekici sayısında %184,33 oranında artış sağlanırken tütün ortalama fiyatlarında %5,79 oranında bir düşüş yaşanmıştır.

Karadeniz çevresinin 1936 ve 1937 yılındaki 19.330.190 ve 15.511.595 kg olan üretiminin 1932, 1933, 1934 ve 1935 yılları rekoltesinden yüksek oluşu, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ilk dört yıldaki etkisini ortaya koymaktadır. Yine tablodaki rakamlara bakarak ekim alanı ve ekici sayısında da durumun farklı olmadığı görülmektedir.

1.4.4. Doğu ve Güney Anadolu Çevresi Tütüncülüğü

Diğer üretim çevrelerine göre tütün tarımı, Doğu ve Güney Anadolu'da, eski yöntemlerle yürütülmeye çalışılmıştır. Bölge halkı, yaprakları birer birer kırıp dizdikten sonra kurutulması

78 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 21-22; Çetin İsbaha, "Tütün ve Meraklı Macerası", Köy Postası, S. 43, Yıl: Aralık 1947, s. 19; 1934 yılı itibarıyla kalitesi ve yıllık 2.500.000 kg'lık rekoltesiyle Tokat Erbaa tütünlerinin ülke üretiminde önemli bir payı olduğu gözlemlenmektedir. Cevdet Baykal, "En Güzel Tütün Yetiştiren Yerimiz: Erbaa", Ulus, 28 Aralık 1934, No: 4824, s. 5; Üçüncü Umumi Müfettişlik tarafından Trabzon ve havalisi tütüncülüğüyle uğraşan çiftçilere biri ekim ve çapa dönemine düşen mayıs başından sonuna kadar, diğeri ağustosta olmak üzere iki defa da avans verilmesi hakkında tütüncülerin talebi, dönemin Başbakanı İnönü'ye yazı ile bildirilmiştir. Bu yazışmanın ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 70-463-26, Tarih: 01.05.1936.

gerekli tütün fidaniyla birlikte söküp kurumaya terk etmeyi ve sonradan işe yaramayan kısımlarını da ayırmaksızın hepsini bir çuvala koyarak satmayı adet edinmiştir. Bu nedenle yöre, az miktarda tütün yetiştiren bir çevre olmuştur. Son yıllarda bir kısım uzmanlar bölgede istihdam edilerek tohum ve ıslah çalışmalarına girişmiş, üreticiye tütünün nasıl kurutulup denkleneceği konusunda bilgiler vermiştir. Havalide, şark tütünlerinin ıslahında Tarım Bakanlığı tarafından açılan örnek tarlaların önemli rolü olmuştur. Hendek, Artvin ve Taşova'dan getirilip bölge üreticilerine dağıtılan tohumlardan iyi sonuçlar alınmış, kaçakçılığın önlenmesi için de kaliteli tütünlere uygun fiyatlar verilmeye başlanmıştır. Bu suretle ortalama 500.000 kg olan yıllık üretim artarak 2.500.000 kg'a ulaşmıştır. Ayrıca tütünün özellik ve değeri arttıkça kaçakçılık azalmış, üretimin tamamını depolama imkânı elde edilmiştir. Doğu ve Güneydoğu çevresi tütünlerinin ihracat için değeri, tohum ıslahıyla ilgili yapılan çalışmaların sonucuna bağlanmıştır. Bu dönemde Hasankeyf adıyla bilinen Gaziantep yöresi tütünleri Mısır'a ihraç edilmesine rağmen, Malatya, Diyarbakır, Bitlis yöresi ürünlerinin devletten başka alıcısı olmamıştır.⁷⁹

Bu arada, Muş'un Mutki ilçesi halkı için tütün tarımının önemli bir geçim vasıtası olarak görülmesi, 1701 sayılı Kanunun dokuzuncu maddesi uyarınca adı geçen yörede 19 Ağustos 1936 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında tütün ekimine izin verilmesine yol açmıştır.⁸⁰

Tablo 5'de 1932 ile 1937 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tütünün üretim, yakmalık ve fire yüzdesi, ekim alanı, ekici sayısı ve ortalama fiyatları gösterilmiştir.

TABLO: 5. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Çevresi Tütün Üretimi (1932-1937)

Yıllar	Üretim (Kg)	Yakmalık ve Fire (%)	Ekilen Alan (Hektar)	Ekici Sayısı	Ortalama Fiyat (Krs)
1932	958.585	61.58	1.130	4.877	31
1933	716.830	43.14	935	4.043	32
1934	1.163.668	37.22	1.710	6.196	31
1935	1.498.425	17.75	1.463	6.273	23
1936	1.452.173	8.92	1.367	5.860	37
1937	2.229.966	10.42	1.919	8.507	38

Kaynak: *Türk Tütünü ve Tütüncülüğü*, s. 23.

Tablo 5'e göre, 1932 yılında 958.585 kg olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu çevresi tütün üretimi 1.271.381 kg artışla 1937'de 2.229.966 kg'a; 1.130 hektar olan aynı çevrenin

⁷⁹ Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 22-23; 1936 yılında Kahire de 15. si düzenlenen büyük ziraat ve sanayi sergisinde Türk tütünleri ile ilgili yapılan tanıtım çalışmaları için Bk. Feyza Kurnaz Şahin, "Türkiye'nin Orta Doğu'da Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Çabaları; Tel Aviv, Şam, Kahire Sergi ve Panayırlarına Katılımı (1932-1936)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 49, Ağustos 2020, s. 332; Tekel İdaresi, Mısır'da faaliyete geçireceği fabrikaya ait makineleri bu ülkeye göndermeyi kararlaştırmıştır. Makinaların monte edilmesi ve fabrikanın faaliyete geçmesiyle birlikte Türk sigaraları satışı başlayacaktır. "Türk Tütünleri Mısırda", Haberm, 24 Aralık 1934, No: 956, s. 1; Türkiye'nin Kahire Elçiliğinden Türk Ofis Müdürlüğüne gelen bir mektupta; Kahire'de bir sigara fabrikası müdürünün, Türk tütününü hakkında inceleme yapmak üzere İstanbul ve İzmir'e geleceği bildirilmiştir. Bu kişi İzmir'den de önemli miktarda tütün almayı kararlaştırılmıştır. İzmir Postası, 5 Temmuz 1934, No: 3945, s. 4; 1701 sayılı Tütün İhbarı Kanuna bağlı I numaralı tütün ekimi yasak çevreler arasında bulunan Malatya merkez ilçesinde bu ekime izin verilmesi, Bakanlar Kurulunun 18 Şubat 1931 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 18-11-12, Tarih:18.02.1931

⁸⁰ BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 67-70-1, Tarih:19.08.1936.

tütün ekim alanı 789 hektar artışla 1937'de 1.919 hektara; 4.877 olan ekici sayısı 3.630 artışla 8.507'ye ve 31 kuruş olan ortalama tütün fiyatı 7 kuruş artışla 1937'de 38 kuruşa yükselmiştir.

Böylece 1932'den 1937 yılına kadar olan dönemde tütün üretiminde %132,63; ekim alanında %69,82, ekici sayısında %74,43 ve tütün ortalama fiyatlarında %22,58 oranında bir artış sağlanmıştır. Buna karşın 1932'de %61.58 olan yakmalık ve fire tütün miktarı %51.16 düşüşle %10.42'ye gerilemiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu çevresinin 1.675.415 kg olan 1932, 1933 yılları toplam rekoltesinin 1934, 1935, 1936 ve 1937 döneminin 6.344.232 kg'ına göre oldukça düşük seyretmesi, bu çevrede ilk iki yılda 1929 Krizinin derinleştiğini ortaya koymaktadır.

1.5. Tütün Ticareti

Milli Mücadele yıllarında ülkenin düşman işgalinden kurtulması için topyekûn bir mücadeleye girilip savaş ekonomisinin yaşandığı süreçte, tütün ticaretini geliştirmek amacıyla çaba sarf edildiği, TBMM'de yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Çorum Milletvekili Dursun Bey, Ekonomi Bakanlığının 1921 yılı bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak tütünün satış sorunlarıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Dursun Bey'e göre: Memleketin çiftçiliğe ait kısımlarından biri de tütündür. Samsun ve Bafra'da yaşanan bu mahsulün buhranı nedeniyle tüccar iflâsın eşğine gelmiş, ihracat imkânı kalmamıştır. Buna karşın ülke içerisindeki Reji İdaresi, tütünün fiyatını artırdıkça artırmıştır. Bu nedenle bu ürünün islahı ve ihracatı hakkında Tarım Bakanı ne gibi çalışmalar yapmaktadır?⁸¹

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanıp düşmanın Anadolu'dan atılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ülke tütüncülüğüne verilen önem daha da artmıştır. 1923 yılından itibaren tütün işleme ve ticaret merkezi haline gelen İstanbul'un, Boğaziçi sahillerindeki yalı, konak ve binalarının kullanılma ihtiyacı, 20 binden fazla işçinin depolarda çalışma imkânı elde etme sonucunu ortaya koymuştur. Ancak bu mekânların sonradan harap hale gelmesi nedeniyle yıktırılarak faaliyetlerinin sonlandırılması, çalışan işçi sayısının 7.000'e kadar gerilemesine yol açmıştır.⁸²

81 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s. 406; Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Beyin 1920 yılı bütçe görüşmeleri esnasında Devlete ait birtakım tütünlerin mevcut bulunduğu ve bütçeye yazılmadığı ile ilgili sözlerine karşı Maliye Bakanı Ferit Beyin verdiği cevabın ayrıntıları için Bk. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 142. Birleşim, 01.02.1921, s. 43; İzmit Milletvekili Abdullah Bey, Düzce tütünlerinin Tekâlif-i Milliye adına alınıp alınmadığını Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey'e sormuştur. Hasan Fehmi Bey'de; tütünler üzerindeki yüzde on beş tahsilatının bazı yerlerde devam ettiğini, bunun da sonraki mahsuller dışında tüccar ve çiftçi adına Tekâlif-i Milliye emri verildiği yılda gerçekleşen tütünleri kapsadığını belirtmiştir. O yıl Tekâlif-i Milliye'ye tâbi tutulup da henüz işlemi tamamlanıp, teslim alınmamış tütünlerin bu kanun çıkıncaya kadar tahsiliyle birlikte, bitmeyenlerin de aynı şekilde tahsili zaruretinin bulunduğunu ileri sürmüştür. TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 28, 9. Birleşim, 22.03.1923, s. 129.

82 Nurettin Esat Ulusoy, "Tütün Ambarları İhtiyacı", Türk Tütünü, C. 9, S. 190, Yıl: 1 Nisan 1947, s. 3; Tütünlerin depo sorunu Ekonomi Bakanlığının 1932 yılı bütçe görüşmeleri esnasında İstanbul Milletvekili Hamdi Bey tarafından da şöyle dile getirilmiştir: İzmir'de 4-5 yıl önce tütün depo ve mağazalarında 120.000 Türk işçisi altı ay süre ile çalışmakta idi. Bu miktar bu gün üç aylık süreçte 6-7 bine inmiştir. Bunun nedeni: bizden tütün alan meselâ Di Amerikan ve Oliston gibi büyük şirketler tütünlerini balya halinde Triyeste, Kavala ve Selanik'e sevk ederek işletmiştir. İtalyan Hükümeti Triyeste, Yunan Hükümeti de Kavala ve Selanik'te tütün işlemek için depolar yaparak kira ve vergi dışında adı geçen şirketlere vermiştir. Kira ve vergiler işçi birlikleri yevmiyelerinden kesilen bir miktar ücretle Hükümete ödenmektedir. Bu duruma bizim işçilerimiz de çoktan razıdır. Memlekete yabancı

Tütünün ÷lke ekonomisinde edindiği yer Hükümet programlarında da gündeme getirilmiştir. Başbakan Ali Fethi Okyar'ın 27 Kasım 1924'te TBMM'de açıkladığı II. Hükümet Programına göre: Ülkenin iç ve dış borçları düzenli bir biçimde ödenecektir. Gerek bu suretle gerekse alınan diğer tedbirlerle malî saygınlık yüksek seviyeye çıkarılmaya çalışılacaktır. Rejinin kaldırılması bir olupbittiye baktığından 1925 yılının şubat ayı sonunda bu yapılanmanın işlemlerine son verilecektir. Malî yılın bitiminden önce tütün sorunu, üretim ve ekonomiyle Devletin menfaatlerini uzlaştıracak şekilde halledilmeye çalışılacaktır.⁸³

Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Bey, Başbakan Ali Fethi Okyar'ın 27 Kasım 1924'te TBMM'de okuduğu II. Hükümet Programına verdiği cevapta tütün ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Bu mahsulün sorunu milletin üretim ve ekonomisi ile ilgilidir diyorlar. Burada durup bir milletvekili olarak söylüyorum ki; muhterem Fethi Beyefendi ve arkadaşları, tütün meselesini öncelikle, üreticilerin menfaatini göz önüne getirerek halledeceğiz ve hallettikten sonra da diyeceğiz ki, evet bunun tüketimine bir vergi koyalım. Arkadaşların birçokları da ümit ediyorum ki buna inanmakta ve benimle beraberdir. Ülkenin yararını ararken, üretici faaliyetlerinin sınırlandırılmasından da daima kaçınalım.⁸⁴

Bu arada Ekonomi Bakanı Mustafa Rahmi Bey tarım sanayisinin geliştirilmesi bakımından tütüncülüğe önem verilmesi gerektiğini, Bakanlığının 1928 yılı bütçe görüşmeleri esnasında TBMM kürsüsünden şöyle dile getirmiştir: Türkiye'de üzerinde durulması gereken konulardan biri de tütün, pamuk, afyon ve kendir gibi tarım sanayisine elverişli maddelerin artırılmasıdır. Tütüncülük, eskiden beri elde ettiği namını korumakla kalmamış, daha ileriye taşınacak bir düzeye gelmiştir. Batı Trakya'dan gelen çiftçiler ülkenin çeşitli çevrelerinde daha fazla ve bilinçli halde tütün yetiştirmeye çalıştığından, bu ürünle ilgili, tohum, fide, toprağı hazırlama ve işleme gibi çeşitli konularda deneyim ve bilgi sahibi olunması gerektiği bilincine ulaşılmıştır. Buna rağmen bazı kafalarda tütüncülük ölmüştür ve bu ölüm tabiidir. Öyle uygun olmayan mahallerde tütünün para etmemesi de onun fenalığındandır. İyi bir tütün hiçbir zaman köylülerin elinde kalmaz. Onun mutlak müşterisi vardır. Nitekim Amerikalılar eskiye göre Türkiye'den daha fazla tütün almaya başlamıştır. Eğer Samsun ve İzmir havalisiyle Marmara havzasının bazı kısımlarında kaliteli tohum ve

sermayesi gelmesi ve birçok vatandaşımızın geçimini ve ekonominin gelişmesini temin için İzmir, İstanbul ve Samsun gibi yerlerde bu gibi depolar yapıtılamaz mı? Bu soruya Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Bey şöyle cevap vermiştir: Hamdi Bey, tütün depolarının bizim memleketimizde niçin yapılmadığından bahsederek, İzmir'de vaktiyle mevcut yirmi bin işçinin bu gün altı bine indiğini ve bunun da Yunanistan'ın gösterdiği kolaylıktan ileri geldiğini söyledi. Biz de aynı kolaylığı yapıyoruz ve hatta son aylarda Triyeste'de tesis edilen bir kumpanya, işletme tesislerini İzmir ve Samsuna nakletmiştir. Biz bu hususta her türlü kolaylığı sağladığımız gibi bundan böyle de sağlamaya da devam edeceğiz. Yeter ki müracaat olsun. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 69. Birleşim, 23.06.1932, s. 277, 280.

83 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 10, 13. Birleşim, 27.11.1924, s. 398; İsmail Arar, Hükümet Programları 1920-1965, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 41; Gerçekten de Reji Şirketinin imtiyaz sözleşmesinin feshedilmesi ve akabinde 558 Sayılı Kanun'un kabul edilmesiyle 1925 yılı Mart ayı başlarından itibaren tütünde Hükümet Tekeli tesis edilmiştir. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 26.02.1925, s. 69; Resmi Gazete, S. 86, 2 Mart 1925; Adnan Taşpınar, "Tütün İşlerimiz", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 5; Ekrem Üzümeri, "Tekel", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 89.

84 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 10, 13. Birleşim, 27.11.1924, s. 403; Denizli Milletvekili Doktor Kâzım Bey, TBMM'de Maliye Bakanlığına, ruhsatsız tütün ekenlerden tahsil edilen para cezaları ile ilgili bir soru sormuş, Bakan Hasan Bey'de konu ile ilgili Genel Müdürlükten bilgi aldığında bu soruya cevap vereceğini söylemiştir. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 102. Birleşim, 14.04.1925, s. 3-4.

tıtız çalışma ile tütün yetiştirilmeye devam edilirse, her yıl 50-60 milyon kg mahsul kolayca ve iyi bir fiyatla elden çıkarılabilecektir.⁸⁵

Atatürk Döneminde tütünün ticareti kadar muhafazasına da önem verildiğinden ambar ve depo çalışmaları yürütülmüştür. Ödemiş'te yapılacak tütün ambarları için dış ülkelerden temin edilecek 25.000 liralık yabancı malzemenin kambiyo kararından ayrı olarak satın alınmasına izin verilmesi, 27 Temmuz 1930 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.⁸⁶

Tütün ambarlarının inşa hazırlıklarının yapıldığı sıralarda ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizinin satışları olumsuz etkilemesi, TBMM gündemine taşınmıştır. İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, fiyatların düşüklüğü ve köylülerin durumu ile ilgili Meclis Başkanlığına verdiği dilekçede şöyle demiştir: Üreticilerin ekonomik durumları tahammül edilemeyecek bir dereceye geldiği malûmdur. İzmir, Aydın ve Manisa havalisinde tütünün okkasının on kuruşa satıldığı haberleri doğru mudur? Bu hal karşısında ne gibi tedbirler düşünüldüğünü Maliye ve Ekonomi Bakanlıklarından sorar, bilgi verilmesini rica ederim.⁸⁷

Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Beyin bu sorulara verdiği cevaba göre, 1929 yılında İzmir havalisinin ortalama tütün fiyatları 40-200 kuruş, Manisa'nın 60-180 kuruş ve Muğla çevresinin ise 60-200 kuruş arasındadır. 1930 yılı ortalama fiyatları: İzmir havalisinde 90-180, Manisa'da 110-220, Muğla ve çevresinde 130-215 kuruştur. 1931 yılına gelindiğinde ortalama fiyatlar İzmir'de 40-130, Manisa'da 40-135, Muğla'da 50-135 kuruş arasında seyretmiş, tütünlerin değer kaybedişinde ülkenin iç ve dış ekonomik şartları etkili olmuştur. Sözlerinin devamında Mustafa Şeref Bey şöyle demiştir: *"Onları izaha girmeden evvel bir noktayı arz edeyim ki asıl Mahmut Esat Beyefendi on kuruşa tütün satılmaktadır diyorlar. Bu da doğrudur. Fakat bu satılan tütün, diğer tütünlerin iskartasıdır. İhraç edilmek üzere mevcut kumpanyalar tarafından alınmış tütünlerden iskartaya çıkarılanların dengi 4-6 liraya kadar satılmaktadır ki bir denk 40-45 okka olduğuna nazaran 10-15 kuruş arasında satılıyor demektir."*⁸⁸

Ekonomi Bakanının ardından söz alan Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Bey ise İzmir çevresinde 1931 yılında 40 kuruşun altında tütün almadıklarını ileri sürmüştür.⁸⁹

Bu dönemde tütün ticaretinin geliştirilmesine yönelik üretici ve tüccarlara idari yönden şu kolaylıklar sağlanmıştır:⁹⁰

1. Üreticilere, mahsullerini çeşitli mâlî kurumlara emanet bırakma ve kredi kullanma imkânı tanınmıştır.

85 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 65. Birleşim, 24.04.1928, s. 246.

86 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 13-52-10, Tarih: 24.07.1930.

87 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 8-48-16, Tarih: 09.12.1931.

88 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 5, 12. Birleşim, 10.12.1931, s. 29; Üreticilerden alınan tütünlerden belirli bir kısmının tüccar tarafından hile ile iskartaya çıkarılıp, malın satış bedelinin düşürülmesi, köylünün belini bükerek onu mağdur etmiştir. Bu konu ile ilgili bilgi almak için Bk. İsmail Hüsrev Tokin, Türkiye'de Köy İktisadiyatı, Haz. Korkut Boratav, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1990, s. 149-150.

89 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 5, 12. Birleşim, 10.12.1931, s. 30.

90 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 35-36; Aslen Selanikli olan ve Alman vatandaşlığına geçen tütün tüccarlarından Emin Kazım Beyin tekrar Türk vatandaşlığına alınması yönündeki talebi, 1312 sayılı Kanununun 14. maddesi uyarınca, 3 Nisan 1932 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 27-23-12, Tarih: 03.04.1932; 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 14. maddesi için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 3, C. 6, 28.05.1928, s. 331; Resmi Gazete, S. 904, 4 Haziran 1928.

2. Tüccara, dış ülkelere sevk ettiği mahsulün Türk ürünü olduğunu gösteren belge verilmek suretiyle yabancı piyasalarda müşteri bulmasına yardım edilmiştir.

3. Bazı yabancı rejilerin ülkeden satın alacakları ürünler için açtıkları ihalelere iştirak eden tüccarlara, mevcut mahsullerin mahal ve miktarı hakkında onaylı belge verilmek suretiyle Türk tütünlerinin dış ülkelerde ticari bakımdan sürümünün artırılmasına çalışılmıştır.

4. iftcinin yanı sıra tüccara da alım ve transfer işlemlerinde azami kolaylıklar sağlanmıştır.

5. Çeşitli çevrelerden satın aldığı tütünü İstanbul'dan ihraç edecek tüccara gerekli durumlarda başka bir tüccarın deposunu kullanma izni verilmifitir.

Bunlara ilave olarak piyasayı kontrol etmek amacıyla tedbirler alındığı gibi üreticiyi zarara sokan köy satışlarından kaçınılıp alıcının ambarlarda malı görerek fiyat vermesi şeklinde bir alışverişin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca tütünün iyi yetiştirilmesi ve üreticinin kalkındırılarak tefecilerin eline düşmesine önlemek amacıyla 1932 ile 1938 yılları arasında 3.438.089 liralık faizsiz avans verilmiştir. Yine çiftçilerin denk yapması için gerekli malzemeler temiz ve fenni biçimde hazırlanıp dağıtılmıştır.⁹¹

Öte yandan Gümrük ve Tekel Bakanlığından yazılan 12 Nisan 1932 tarih ve 1307/38 Numaralı Tezkereye göre, yaprak tütünlerinin önemli bir takas konusu olacağı göz önüne getirilerek yapılan incelemelerde, elde ihracat partisi halinde üç dört milyon kg civarında mahsul yer almaktadır. Bu mahsuller müşterinin arzusuna göre hazırlanabileceği, ancak önceki yıllarda satın alınanların yapılan masraflar nedeniyle maliyetinin artması ve alıcısının da olmaması bunların düşük piyasa koşullarına göre satılmasını zorunlu kılmıştır. Aksi halde tütünlerin ya elde kalarak ileride daha büyük farkla satılması; ya da hiç satılmayarak ryp mahvolma ihtimali görülmektedir. Bu nedenle piyasayı günü gününe takip edip ona göre tedbir alması gereken Tütün Tekeli İdaresinin bu durumu hesaba katarak satış işleminin gerçekleştirilmesine izin verilmesi konusunda bir karara varması teklif edilmiştir. Maliye Bakanlığından yazılan görüşte ise tütünlerin satış fiyatından indirimle gidilerek gerçekleştirilecek ihracatın, devlet menfaatine uygun bulunduğu ve teklifin kabul edileceği bildirilmiştir. Bakanlar Kurulu da 1 Mayıs 1932 tarihli toplantısında yapılacak satışı onaylamıştır.⁹²

Tütünün işleme ve bakım çalışmalarını rasyonel hale getirmek için gerçekleştirilen uygulamalar ise şoyledir:⁹³

1. İşlenmiş denkleri ihtiva eden tütünlerin tamamen aynı tür olmak suretiyle standardizasyonu sağlanmıştır.

2. Denklerin işleme tarzlarına göre belirli bir ağırlıkta yapılması temin edilmiştir.

3. İşlemede harman bakımından önemli olan tür ve iim nitelikleri göz önüne getirilerek denk içerisindeki tütünlerin tekdüzeliği sağlanmıştır.

91 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 36-37.

92 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 28-35-12, Tarih: 01.05.1932.

93 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 37-39.

4. Uzman işçi yetiştirilmesine özen gösterilmiştir.

5. Yerde oturur durumda faaliyette bulunan işçilerin 1935-1936 yıllarından itibaren tütün işleme evlerinde masalarda çalışmaya başlaması, işleri daha rasyonel hale getirmiştir.⁹⁴

6. Gündoğdu, Uzunköprü, Kırklareli, Gönen, Balıkesir, Akhisar, Ödemiş, Urla, Tire, Milas ve Üsküdar Şemsipaşa gibi önemli merkezlerde modern birer bakım evi hizmete sokulmuş, Malatya ile Pulatana'da (Akçaabat) ise bakım evi çalışmaları sürdürülmüştür. Ayrıca Hopa, Gümüşhacıköy, Gerze, Hendek, Düzce, Bursa, İnegöl, Bandırma, İzmir, Kuruçeşme ve Adıyaman'da da birer işleme ve bakımevinin faaliyete geçirilmesi yolunda plan ve projeler hazırlanmıştır. Buna ilaveten 17 merkezde 9.910.000 kg kapasitede depo faaliyete geçirilmiş, 21 yerde ise 12.300.000 kg hacminde depo inşa çalışmalarına devam edilmiştir.

Tekel İdaresinin, mahallinde yetişen yaprak tütünleri düzgün bir şekilde muhafaza altına almak için bu depo ve ambarlarda topladığı bilinmektedir.⁹⁵ Ancak kuruma ait ambarların yetersizliği yüzünden her yıl ortalama 250.000 liralık bir masrafla muhtelif yerlerde binalar kiralanmıştır. Bu binaların çoğunun depo tarzında yapılamaması ve depo durumundakilerinin de gerekli donanıma sahip bulunamaması, tütünlerin fire vermesinin yanı sıra özelliklerini kaybedip haşere ve hastalıkların yayılmasına yol açmıştır. Tekel İdaresinin, üreticilerin emanet tütünlerini 1701 sayılı Kanun gereğince korumak zorunda olması, ülkenin çeşitli yörelerinde modern ve donanımlı 96 adet depo ve ambarın yapılmasını gerekli kılmıştır. Devlet ve üreticiye ait ürünleri ihtiva edecek, bu ambarların tahmini bedeli 5.844.019 lira ve kapasitesi de 27.915.250 kg olarak tespit edilmiştir. 3.752.125 lira masrafla inşa edilecek 19.330.500 kg kapasiteye sahip 29 ambarın iki yıl içerisinde; 525.436 lira tutara ve 2.319.000 kg'lık hacme sahip 17 depo ve ambarın üç yıl içerisinde; 1.566.458 liralık harcama ve 6.265.750 kg'lık kapasiteye sahip 50 depo ve ambarın ise beş yıl içerisinde tamamlanması kararlaştırılmıştır. Ambarların inşası için temin edilecek kredinin 15 yıla kadar taksitle ödenmesi planlanmış, ihalenin de bir veya birden fazla yüklenici firmaya verilmesi tasarlanmıştır. İşte bu şartlar altında İnhisarlar İdaresince *Muhtelif Yerlerde Yapıtırlacak Ambar ve Depo Binaları Hakkındaki I/654 Numaralı Kanun Tasarısı* hazırlanmıştır.⁹⁶

Bu arada Avusturya Rejisinin satın alacağı tütün için Ekonomi Bakanlığı ile Viyana'da bulunan "Austria Einkaufsorganisation der Österreichische Tabakregie im Orient G.m.b.H" kurumu arasında tespit edilen sözleşmenin onaylanması, Bakanlar Kurulunun 21 Kasım 1932 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.⁹⁷

Adı geçen reji tarafından Türkiye'den satın alınan tütünlerin yine Avusturya'ya ihracını temin ve eski satış durumunu korumak amacıyla Viyana'daki "Austria Einkaufsorganisation der Österreichische Tabakregie im Orient G.m.b.H" müessesesiyle 17 Kasım 1932 tarihinde

94 Tütünün işleme ve ihrac zamanlarında İstanbul'un muhtelif semlerindeki mağazalarda çalışan 40 bin civarında işçi, diğer aylarda 9 bine düşmüştür. Son Telgraf, 23 Aralık 1937, No: 287, s. 3.

95 Tekel Genel Müdürlüğü hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. Ekrem Üzümeri, "Tekel Umum Müdürlüğü", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 99-106.

96 TBMM, Zabıt Ceridesi, İnhisarlar İdaresince Muhtelif Yerlerde Yapıtırlacak Ambar ve Depo Binaları Hakkında I/654 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 20.05.1933, s. 1. 97 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 32-72-2, Tarih: 21.11.1932.

imzalanmış olan Kliring sözleşmesine ek halde hazırlanan proje, Bakanlar Kurulu'nun 5 Kasım 1933 tarihli toplantısında incelenerek onaylanmıştır.⁹⁸

Bu gelişmenin yanı sıra aynı rejimin Türkiye'den tütün alması imkânlarını genişletmek amacıyla "Austria Einkaufsorganisation Der Österreichische Tabakregie im Orient G.m.b.H." kurumuyla hazırlanan ve Ekonomi Bakanlığının 20 Mart 1934 tarih ve 1195/12 sayılı tezkeresiyle gönderilen sözleşme projesi, 22 Mart 1934'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁹⁹

Atatürk Döneminde uluslararası piyasalarda değerli bir ticaret malı olan tütününün satışı, genel ihracata oranla ortalama %25 civarında seyretmesi, bu mahsulün Türkiye için ne kadar önemli bir gelir kaynağı haline geldiğini ortaya koymuştur. Ancak 1933 ile 1937 yılları arasında ihracatın değişken bir durum arz ettiği görülmektedir. 1929 yılında baş gösteren Dünya Ekonomik Krizinin 1933'te tütün piyasa ve rekoltesine etkisi altına alması, 1934'te ihracatın hissedilir derecede gerilemesine yol açmıştır. 1935'den sonra başlayan yükselme 1936'da da devam etmiştir. 1937 yılına gelindiğinde ise dış satışın 39 milyon kilogramı aşacağı tahmin edilmiştir. Türk tütünlerinin ABD, Almanya, Çekoslovakya, Avusturya, Polonya, İsveç, Macaristan, İtalya, Fransa, Romanya ve Hollanda gibi ülkelere yapılan ihracatında, Amerikalılar yılda ortalama 18, Almanlar ise 15 milyon kg ile başta yer almıştır.¹⁰⁰

1934 ile 1936 yılları arasında Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslovakya gibi ülkelerde, ihtiyacı iç üretimden karşılamak ve tütünü himaye etmek amacıyla yerli tarıma önem verilmeye başlanmıştır. Ancak mahsullerin kalitece düşük olmasına rağmen, harmanlarda dörtte üç oranında kullanılması, Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiştir.¹⁰¹

Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle tütün ticaretinin Avrupa'da da sıkıntılı bir hale gelmesi, Hollanda, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerde küçük sermayelerin birleşerek ortak hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde büyük ve modern teşkilatlı kurumlar krize direnirken, küçük sermayeli ve teknik şartları geri teşekküllerin ortadan kaybolduğu görülmektedir. Birlikler, karşılaştıkları ağır şartları atlatmak için pratik deneyimlerle ticareti basitleştirip, ucuzlaştırarak her keseye uygun hale getirmeye çalışmıştır. Neticede pazarlara alıcı bulabilmek amacıyla standart tipli ucuz malları piyasaya süren kuruluşlar ayakta kalabilmiştir. Buna Rus tütüncülüğüyle şöyle örnek verilebilir:¹⁰²

1. Ruslar öncelikle ilk tip olarak Türk tütününü satın alıp Avrupa piyasalarına uygun mahalli ve asil tipler haline getirmiştir.

98 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-79-4, Tarih: 05.11.1933.

99 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 43-17-2, Tarih: 22.03.1934.

100 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 10-11; Çekoslovakya rejisi İzmir'de beş tütün firmasından 101 ile 127 kuruş arasında değişen fiyatlarda 200.000 kg tütün satın almıştır. Aynı rejii Türkiye'nin değişik çevrelerinden 1.069.000 kg tütün alımı daha gerçekleştirmiştir. "Çekler Tütün Aldı", Halkın Sesi, 2 Ocak 1935, No: 2362, s. 4; "Çekoslovaklar Tütün Aldılar", Milliyet, 6 Ocak 1935, No: 3202, s. 3; 1923'den itibaren normal ve artan bir düzeyde seyreden tütün ihracatı 1929 yılına gelindiğinde Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle düşüşe geçmiştir. "Cihan Piyasasında Türk Tütününü", İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül 1942, s. 16.

101 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 14; 17 Aralık 1934 tarihi itibarıyla Muğla tütünlerinin tamamına yakını satılmış, iskarta olanları da 20 kuruştan piyasaya sürülmüştür. Yeni Yol, 17 Aralık 1934, No: 1992, s. 3.

102 Orhan Köseraif, Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1938, s. 142-143.

2. Tütünler tek bir şekilde işlenerek maliyet düşürülmüştür. Bu iki durum ürünlerin aynı zamanda harmanlardaki yerini sabit kılarak ticari tedbirlerin de alınmasını zaruri hale getirmiştir.

3. Ruslar, Avrupa piyasalarına istenilen miktar ve kalitede tütün sürmesinin yanı sıra, bilhassa Anvers, Hollanda gibi ülkelerde önemli stoklar teşkil etmiştir.

Bu dönemde Türk tütünlerinin belirli bir kalıp dışında işlenip lüks ihracat maddesi olarak görülmesi, yüksek fiyatlarla alıcıya ulaştırılmasına yol açmıştır. Ancak aynı dönemde lüks sigara ve tütünlere rağbet edilmemesi, bunların kendi sınıfının altında ihracata maruz kalmasına neden olmuştur. Türk tütünlerinin dış piyasalara sürülmesinde programlı ve yüksek sermayeli bir ihracat kuruluşunun bulunmayışı, malların pazarlara temsil edilebilir bir durumda sunulamaması sonucunu ortaya koymuştur. Ürünlerin yüksek vasıflarını bilen birkaç tekel ve güçlü firmadan oluşan alıcılar, bunları harmanlarına katmayı ihmal etmemişlerdir. Böylece Türk tütünleri yerini, Türk Tipi diye de bilinen ve daha düşük fiyatlarla satılan Yunan, Bulgar, Macar ve Rus tütünlerine bırakmış, Dünyaca tanınan bu marka, ucuz ve her keseye uygun mallar yüzünden sürümünü kaybetmiştir.¹⁰³

Öte yandan tütünlerin sürümünü artırmak ve ihracatını geliştirmek amacıyla alınması gereken tedbirler şöyle tespit edilmiştir:¹⁰⁴

1. Türk tütünlerini çeşitli ülkelerde belirli bir marka altında tanıtarak taklitlerinden ayırt edilmesini sağlamak,
2. Ucuz ve kaliteli sigara çıkarmak,
3. Standart bir şeklin kabul ve uygulaması temin edilerek maliyet fiyatlarını düşürmek,
4. Tütünün üretim ve ticaretinde ayırt edici niteliği bulunmayan türlerine yüksek bir değer kazandırmak,
5. Korsan ve rakip tütünlerle güçlü bir mücadeleye girişmek,
6. Tütün ve mamullerine ilgi gösterenlere kolaylık sağlayıp taleplerini yerine getirmek,
7. Ülkenin yetiştirdiği orijinal tip ve kaliteli ürünlerin her yıl dış piyasalarda bulundurulmasını temin etmek,
8. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla fen memurlarından müteşekkil bir *ihracatı artırma komisyonu* teşkil edilerek belli bir program dâhilinde çalışmasını sağlamak,
9. Tütün harmanlarının nasıl ıslah edileceğini tespit etmek amacıyla büyük işletme sahiplerine numuneler göndermek,
10. Gerekli durumlarda bir *Tütün İhracat Ortaklığı* tesis edilerek bu ortaklığa tüccar ve fabrikatörleri dâhil etmek,

103 Köseraif, a.g.e., s. 144-145.

104 Köseraif, a.g.e., s. 145-146.

11. Avrupa piyasalarını yakından takip ederek Türk tütüncülüğüne bir yön vermek.

Atatürk Döneminde Dünyada yaşanan ekonomik krizin Türkiye’de yıkıcı boyutlara ulaşması, 1931’de tütünlerin arabalarla yok pahasına satılmasına neden olmuştur. 1932 yılı ekimi azaldığından üretim 18 milyon kg’a kadar gerilemiştir. Aynı yılda depolarda 1931 yılı mahsulünün de yer aldığı tütünler iyi fiyatlarda alıcıya ulaştırılmıştır. Bu gelişmenin çiftçileri bir miktar toparlaması, 1933’te üretimin 40 milyon kg’a çıkmasına yol açmıştır. Kuraklık nedeniyle 35 milyon kg olan 1934 yılı mahsulü ihtiyacı karşılayamadığı için yüksek fiyatlarla alıcıya ulaşmıştır. Bu yıldan sonra ekonomik krizin etkilerini yavaş yavaş kaybedip ekim alanlarının artması ve üreticilerin gördüğü himaye ve talep yükselişlerine rağmen, havaların kurak gitmesi, üretimin yine 35 milyon kg’da kalmasını sağlamıştır. 1936 yılına gelindiğinde bir kat artarak 74 milyon kg’a ulaşan tütün rekoltesinin tamamen müşteriye ulaştığı gözlemlenmektedir.¹⁰⁵

Krizin etkilerini sürdürdüğü yıllarda fiyatlarda da değişiklik yaşanmıştır. 1932-1933 sezonunda 33.06 kuruş olan tütün 1933-1934’te 28.75 kuruş; 1934-1935’te 42.92 kuruş; 1935-1936’da 53.56 kuruş; 1936-1937’de 52.77 kuruş ve 10 Ekim 1938 tarihine kadar devam eden 1937-1938 sezonunda ise 51 kuruş düzeylerinde yer almıştır.¹⁰⁶

Bu dönemde yerli firmaların yanı sıra Di Amerikan Ekspor Tobako, Geri ve Gilen ile Almanlar adına faaliyette bulunan Herman İspirer kumpanyaları ve Felemenk Şirketi, Ege çevresinden tütün alımına gitmiştir. Her yıl bu çevreden ABD’liler 16, Almanlar ise 10-12 milyon kg civarında mahsul alırken, fiyatlar dalgalanma ve düşme eğilimi içerisinde girmemiştir. Ege yöresinde Di Amerikan ve Herman ile kısmen de Trieste Gilan gibi kumpanyalar tütünleri yaklaşık 15-18 bin işçinin çalıştığı İzmir’de işlemiştir.¹⁰⁷

Marmara çevresinde ise Geri Amerikan Kumpanyası, Türk Tütün Limited, Nemli Mithat, Felemenk Şirketi, Ali Galip ve Şeriki, Herman İspirer Kumpanyası, Ostro Türk ve yerli firmalar belli başlı alıcılar arasında göze çarpmaktadır. Bunlar da çoğunlukla Alman ve merkezi Avrupa fabrikaları için satın alımda bulunmuşlardır.¹⁰⁸ Karadeniz bölgesinin başlıca alıcıları ise Geri Taboko, Di Amerikan, Mithat Nemli, Ostro Türk, Türk Tütün Limited ve sair yerli firmalar olarak bilinmektedir.¹⁰⁹

Öte yandan İstanbul gümrüklerine gelen İngiliz menşeli 500 ton küp şekerin kontenjan dışında geçirilmesi karşılığında önceden ihraç edilen 1930 yılı ve öncesi Türk tütünlerinin, ithal edilecek şekerlerin Sif değerine¹¹⁰ eşit belirli bir kısmının, sözleşme tarihinden 105 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 23-24; 1934 yılı tütün rekoltesi 1933’e göre düşük, ürün fiyat değeri ise yüksek olmuştur. Türk Sözü, 14 Aralık 1934, No: 3098, s. 2.

106 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 25; Çoruh Valisi Refik Koraltan’ın Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer’e çektiği tütün rekolte ve fiyatları ile ilgili telgrafın ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 71-466-2, Tarih: 27.01.1937.

107 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 19; Türkiye’de tütün müesseseleri hakkında geniş bilgi almak için Bk. Ekrem Üzümeri, “Tekel Müesseseleri”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, 1954, s. 92-93.

108 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 21.

109 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 22; Ekiciden Tütün Alma Hakkındaki Kanun Tasarısı çalışmaları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-30-1, Tarih: 12.05.1934; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 51. Birleşim, 14.05.1934, s. 114; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 65. Birleşim, 07.06.1934, s. 66; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 67. Birleşim, 11.06.1934, s. 128-130; TBMM, Zabıt Ceridesi, Ekiciden Tütün Alma Hakkında 1/996 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Adliye Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 11.06.1934, Sıra No: 215, s. 1-17.

110 İthalatta bir malın bedeli, sigortası ve navlun giderleriyle birlikte maliyeti.

İtibaren altı ay süresince satılması taahhüt edilmiştir. Bu taahhüt kapsamında Ekonomi Bakanlığı ile Ziraat Bankası arasında imzalanan 25 Haziran 1933 tarihli mukavelenin tütün satışına ait hükümlerinin yerine getirilemediği anlaşıldığından, bu mukavelenin süresi bittiği tarihten itibaren dokuz ay daha uzatılması için adı geçen Bakanlığa, 26 Haziran 1934 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yetki verilmiştir.¹¹¹

Ayrıca Çekoslovak Rejisinin Türkiye'den tütün ithal etme çabası neticesinde çoğunluğu Taşova, bir kısmı da İzmir'den olmak üzere 1.269.000 kg'lık bir mahsul satın alınmıştır.¹¹²

Dış ülkelerin Türkiye'den tütün ithal etme girişimleri ilerleyen süreçte de devam etmiştir. Londra'da bulunan British Amerikan Tobacco Şirketinin Doğu Temsilcisi İlva Zalzman'ın tütün almak üzere Türkiye'ye gelmesi için verilen bir aylık vizeyi zamanında kullanamaması, kendisine 10 Şubat 1936 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yeni bir vizenin tevdi edilmesine yol açmıştır.¹¹³

Bu arada Türkiye ile Almanya arasında imzalanan 30 Ağustos 1937 tarihli anlaşma ile öngörülen 11.005.200 marklık tütün kontenjanına, 7 milyon marklık yeni bir kontenjan ilave edilmesi ve adı geçen ülke ile yapılan mutabakatın nota teatisi şeklinde gerçekleştirilmesi amacıyla 27 Aralık 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Dışişleri Bakanlığına yetki verilmiştir.¹¹⁴

Türkiye'nin dış ülkelere tütün ihracına önem vermesinin yanı sıra ekim denemesi amacıyla bazı türleri ABD gibi ülkelere sipariş girişimlerinde bulunduğu da gözlemlenmektedir. Tekel İdaresince zorunlu bazı denemelerde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan ve ABD'den getirilmek kaydıyla Paris 'deki G. R. Anspach kuruluşuna sipariş edilecek yaklaşık 400 lira değerindeki 200 kg Virginia tütünü bedelinin dolar bazında ticari ödemeler kaleminden karşılanması için döviz müsaadesine, 9 Aralık 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında izin verilmiştir.¹¹⁵

Atatürk Döneminde tütün ticaretine gereken özenin gösterildiği, 1936-1938 yılları arasındaki satış rakamlarından anlaşılmaktadır. Bu rakamlara göre: 1936'da Ege, Marmara, Karadeniz, Güney ve Güneydoğu bölgelerinin 74.100.000 kg olan üretiminin 50.881.556 kg'ı; 1937'nin 71.300.000 kg olan rekoltesinin, 48.017.187 kg'ının satışı yapılmıştır.¹¹⁶ Ege yöresinde 3 Kasım 1937'de açılan piyasa döneminden, 30 Nisan 1938'e kadar olan süreçte 37.500.000 kg tütün satılmıştır. 1938 yılının mart ayında başlayan Marmara çevresi satışlarında nisan sonuna kadar 3.776.564 kg mahsul elden çıkarılmıştır. Karadeniz bölgesinde ise nisan sonuna kadar 6.740.623 kg'lık tütün satışı gerçekleştirilmiştir.¹¹⁷

111 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 46-45-6, Tarih: 26.06.1934.

112 Zaman, 1 Ocak 1935, No: 195, s. 3.

113 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-10-13, Tarih: 10.02.1936.

114 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 81-106-6, Tarih: 27.12.1937; 3570 sayılı Türkiye ile Almanya Arasındaki Mübadele ve Tedyata Müteallik Olup 30 Ağustos 1937 Tarihinde Berlin'de İmzalanmış Olan Anlaşmanın Tasdikine Ait Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C. 19, 21.01.1939, s. 139; Resmi Gazete, S. 4124, 30 Ocak 1939.

115 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-100-11, Tarih: 09.12.1937.

116 İstatistik yıllıklarında 1936 yılının tütün üretim rakamı 74.059.311 kg, 1937 yılının ise 63.904.689 kg olarak verilmiştir. Bu rakamlar için Tablo 1'e Bk.

117 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-6, Tarih: 18.05.1938.

Tütün satışlarında yetişmiş eleman ihtiyacıyla planlı bir politikanın zorunluluğu, Celal Bayar'ın 8 Kasım 1937 tarihinde TBMM'de açıkladığı 1. Hükümet Programında gündeme getirilmiştir. Bayar'a göre: Türk eksper ve harmancılarının dış ülkelerde yabancı sanat arkadaşları arasında yer edinmelerine önem verilecektir. Tekelin bu esasları da dikkate almak üzere satış politikası planlaştırılacaktır. Tütün Limitet Şirketinin faaliyetlerine bu politikaya uygun olarak bir yön ve genişlik verilecektir.¹¹⁸

Başbakan Celal Bayar, 1 Kasım 1938'de Atatürk adına yaptığı TBMM'nin açılış konuşmasında da tütün tarımı ile ilgili bilgiler vermiştir. Bayar'a göre: Değerli ve önemli mahsullerden olan tütünün tarım yöntemlerini geliştirip ürünlerin değer fiyatla satılması için çiftçileri aydınlatarak koruma ve mahsulleri dünya piyasalarına tanıtarak ihracatı en yüksek düzeye çıkarma yolundaki çabalar iyi sonuçlar vermektedir.¹¹⁹

Tablo 6'da Atatürk Döneminde Türkiye'den dış ülkelere yapılan yaprak tütün ihracatı gösterilmiştir.

TABLO: 6. Atatürk Dönemi'nde Yaprak Tütün İhracatı (1923-1938)

Yıllar	İhracat Miktarı (Ton)	İhracat Tutarı (Lira)	Genel İhracat (Lira)	Yaprak Tütün İhracatının Genel İhracat Tutarına Oranı (%)
1923	24.428	20.339.000	84.651.190	24
1924	26.782	46.354.000	158.867.958	29
1925	33.723	60.244.000	192.428.196	31
1926	41.445	67.457.000	186.422.755	36
1927	29.331	43.837.000	158.420.998	27
1928	39.809	54.028.000	173.537.489	31
1929	32.646	40.687.000	155.214.071	26
1930	32.750	42.981.000	151.454.371	28
1931	22.212	28.752.000	127.274.807	22
1932	28.844	26.940.000	101.301.355	26
1933	25.932	21.086.000	96.161.855	21
1934	18.081	12.729.000	92.149.094	13
1935	21.858	18.676.000	95.861.137	19
1936	23.253	24.240.000	117.733.153	20
1937	39.690	43.894.000	137.983.551	31
1938	42.066	39.280.000	144.946.511	27

Kaynak: İGM, İstatistik Yıllığı 1932-1933, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 268; İGM, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 409; İGM, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 291; İGM, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 231; İGM, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 244; İGM, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 265, 278.

118 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 32.

119 TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, 1. Birleşim, 01.11.1938, s. 6; Bayar'ın bu ifadeleri 1938 yılı rakamlarıyla da uyumaktadır. 1938 yılının Ağustos ayında 138.233.000 lira olan toplam ihracatın 46.832.000 lirası tütün satışına ayrılarak ilk sırada yer almıştır. Yeni Sabah, 26 Ekim 1938, No: 174, s. 4; Ancak İstatistik yıllıklarında 1938 yılı satış rakamı 39.280.000 lira olarak gösterilmiştir. Bu durum için Bk. Tablo 6.

Tablo 6'ya göre 1923'te 24.428 ton olan tütün ihracatı 17.638 ton artışla 1938 yılında 42.066 tona, 20.339.000 lira olan ihracat tutarı 18.941.000 lira artışla 1938'de 39.280.000 liraya çıkarılmıştır. Ayrıca 1923'te 84.651.190 lira olan Türkiye'nin genel ihracat tutarı 60.295.321 lira artışla 1938'de 144.946.511 liraya yükselmiştir.

Böylece 1923'ten 1938'e kadar olan süreçte tütün ihracat miktarında %72,20; ihracat tutarında %93,12 ve genel ihracat tutarında ise % 71,22 oranında bir artış sağlanmıştır.

Aynı yıllar arasında yaprak tütün ihracatının genel ihracat tutarına oranı 1934' te en düşük rakamla %13'ü gösterirken 1935' de %19 ve 1936'da da %20 düzeylerinde yer almıştır. 1926'te en yüksek rakamla genel ihracat tutarının %36'sını teşkil eden yaprak tütünü, 1925, 1928 ve 1937 yıllarında %31 ile bu oranın altında kalmıştır. 1934 ve 1935'de tütün ihracat miktarıyla tutarının düşüş göstermesinin en büyük nedeni, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkisini derinleştirilmesindedir.

1.6. Tütün Hastalık ve Zararlılarıyla Mücadele

Atatürk Döneminde tütün ticaretinin yanı sıra hastalık ve zararlılarıyla da mücadele yoluna gidilmiştir. İzmir'in meşhur tütünlerini yetiştiren Akhisar ve Gâvurköy havalisinde görülen Akdamar hastalığına karşı mücadelenin halka bırakılması uygun bulunmadığından çalışmaların verimli hale gelmesi için iyi bir teşkilatlanmanın gerekli olduğu inancı ortaya konmuştur. Bütçedeki ödeneğin azlığı nedeniyle milyonlarca liralık servetin korunması için Tekel İdaresince 84.000 liranın harcanmasına izin verilmiş ise de, hastalık çevresinde aynı anda mücadeleye girişilmesi ve bu mücadelenin de tek elden yürütülmesi, teknik bakımdan zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle Akdamar hastalığıyla savaşta yetki, 26 Aralık 1928 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Tekel İdaresine verilmiştir.¹²⁰

İzmir tütünlerine bulaşan Akdamar hastalığına karşı yapılacak mücadelede 4.841 lirası sülfat nikotin, 4.774 lirası Olein sabunu ve 3.500 lirası da petrol alımında kullanılmak üzere toplam da 13.115 liranın, 4 Aralık 1929 tarihli Kararname dışında harcanmasına, 30 Nisan 1930'da Bakanlar Kurulu tarafından onay verilmiştir.¹²¹

Akdamar'la mücadele çalışmalarının ardından Samsun'da da küf hastalığı endişesi ortaya çıkmıştır. Bafra'da bir tütün üreticisi olan Çuhacı Hacı Paşazade İzzettin Kamil, 10 Temmuz 1933 tarihinde Samsun'dan Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektupta: devamlı yağın yağmurlardan dolayı Canik ve havalisi tütünlerinin küf hastalığına yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını belirterek konuyla ilgili tedbirlerin alınmasını istemiştir. Adı geçen şahsın bu talebi üzerine Tarım Bakanlığı, Samsun Ziraat Müdürlüğünden durumu sorduğunda, Bafra tütünlerinde küf hastalığına rastlanmadığı bildirilmiştir.¹²²

Atatürk Döneminde tütün hastalık ve zararlılarıyla yapılan savaş, 1932-1937 yılları arasında hız kazanmış, Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu çevrelerindeki mücadeleler fidelik ve tarlalar da ifa edilmiştir. Aynı dönemde Ege yöresinde kök çürüklüğü hastalığının yanı sıra solucan, danaburnu ve sümüklü böcek gibi zararlılara rastlanmıştır. 1931-1935 yılları arasında yapılan mücadelelerde kullanılan ilaçlar devlet tarafından

120 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 1-10-33, Tarih: 26.12.1928.

121 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 10-27-5, Tarih: 30.04.1930.

122 Bu konu ile ilgili yazışma ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-29, Tarih: 05.09.1933.

çiftçilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. 1931'de Ege, Marmara ve Samsun çevrelerinde Opatrum; 1932'de de Bursa'nın, Gündoğdu, İsmetiye ve Demirtaş köylerinde Tarım Bakanlığı uzmanlarının gözetiminde çiftçiler tarafından Akdamar ve Thrips mücadelesi yapılmıştır. 1934 yılında aynı bakanlığın denetimi altında İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Kocaeli ve diğer bazı yörelerde Akdamar ve Vahşi Ateş hastalıklarıyla mücadeleye girilmiştir. 1935'de yine Bursa'nın Demirtaş ve Gündoğdu köylerinde Akdamar'la; İzmir, Aydın, Manisa, Muğla ve Kocaeli'nde Tarım Bakanlığı Mücadele Teşkilatı tarafından Vahşi Ateş'le ve Gümüşhacıköy'de de yine Akdamar'la mücadele çalışmaları yürütülmüştür. Hastalık ve haşerelerle yapılan bu mücadelelerde 1931'de 25.000, 1932'de 16.000, 1933'de 16.000, 1934'te 10.000, 1935'de 10.000, 1936'da 10.000 ve 1937'de de 10.000 lira olmak üzere toplamda 97.000 liralık bir harcama gerçekleştirilmiştir.¹²³

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından Anadolu'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ele aldığı konulardan biri de tütün tarımının geliştirilip ihracatının artırılması olmuştur. Bu nedenle Ege, Marmara, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu çevrelerinde yıldan yıla ekim alanlarıyla birlikte üretimin artırılması, adı geçen bölgelerin sosyal kalkınmalarına destek sağladığı gibi ekonomilerinde de canlanmalar meydana getirmiştir.

Atatürk Döneminde Türkiye'de tarım sanayisinin geliştirilmesi için pamuk, kendir ve afyonun yanı sıra tütün üretimine de önem verilmiştir. Bunun için bir yandan üretici faaliyetlerinin sınırlandırılmasının önündeki engeller kaldırılırken öbür yandan izinsiz ekim ve kaçakçılık girişimleri önlenmeye çalışılmıştır. Bu suretle rekolte artışının temin edilmesinin yanı sıra nitelsiz ve kayıt dışı üretimin önüne geçilebilmiştir. Ayrıca Devlete gelir sağlanması amacıyla tütünden vergi alımı yoluna da gidilmesi, ülkenin kalkındırılması ve yatırımlarını gerçekleştirilmesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Türkiye'de mühim bir ticaret metal haline gelen tütünün pazarlanması ve satışında haşere ve hastalıkların yayılmasına mani olmak ve ürünlerin zarar görmesini engellemek amacıyla ülkenin çeşitli yörelerinde ambar ve depolar inşa edilmiştir. Bu durum bir yandan malın ivedilikle elden çıkarılma zorunluluğunu ortadan kaldırıp pazar taleplerine göre tütünlerin değerinde alıcıya ulaşmasını sağlarken öbür yandan fiyatların kontrolü ve piyasa dengesi temin edilebilmiştir.

Atatürk Döneminde ABD'den Virginia tütünleri getirilerek ülkenin çeşitli yörelerinde yetiştirme çabasına girilirken, kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınan bazı tohum türleri koruma altına alınmış, ıslah edilmiş olanların ise çiftçilere dağıtımına özen gösterilmiştir. Bu suretle ülkenin çeşitli yörelerinde kaliteli ve verimli bir üretimin gerçekleştirilmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır. Bunlara ilave olarak tütün ticaretini daha da ileriye taşımak için başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli şehirlerinde şirketler ihdas edilmesi, bu mahsulün iç ve dış piyasalara kolayca erişimini sağlamasının yanı sıra ihracını da tetiklemiştir. Ayrıca üreticilere finansman desteği sağlamak için Ege çiftçileri tarafından Akhisar'da Tütüncüler Bankasının kurulmasıyla da köylülerin malını düşük fiyattan pazara sürmesi ve tefecinin eline düşerek borç batağına sürüklenmesinin önüne geçilebilmiştir.

123 Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, s. 31-32; TBMM, Zabıt Ceridesi, İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1938 Malî Yılı Bütçe Kanunu Lâyhası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/942), Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 11.05.1938, s. 6.

Atatürk Döneminde kurumsal yapılanmalara devam edilerek islah, hastalık ve haşerelerle mücadele çalışmalarının yürütülüp uzmanların yetiştirilmesi amacıyla Maltepe Tütün Enstitüsünün teşkil edilmesi, tütün tarımının üreticiler tarafından rasyonel ve teknik yöntemlerle gerçekleştirilmesinin önünü açmıştır. Dahası, rekoltenin düşmemesi ve çiftçilerin ekonomik kayıp yaşanmaması için Akdamar, Thrips ve Vahşi Ateş gibi hastalık ve zararlılarla mücadeleye girilmesi, bir yandan ülkenin üretim ve ihracat gelirlerinin artırılmasına yardımcı olurken öbür yandan yatırımların kesintiye uğramasını engellemiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'yi de etkisi altına alması, tütün faaliyetlerini akamete uğratmıştır. Krizle birlikte tütünün fiyat ve rekoltesinde düşüşler yaşanması, ihracatın da azalmasının önünü açmıştır. Kriz aynı zamanda tarımın yanı sıra sanayi ve ticaret alanında elde edilen kazanımları da ortadan kaldırmıştır. Bu durum tütün tarımıyla ilgilenen çiftçi ve tüccarla birlikte bütün kesimleri zarara uğratıp ekonomik bakımdan sıkıntıya düşürmüştür.

Cumhuriyet hükümetlerinin krizi ortadan kaldırıp üretim ve ticaretin artırılmasına yönelik gayretleri, 1936 yılından sonra semerelerini vermeye başlamıştır. Aynı yıldan itibaren ekonomik değerlerin normale dönmeye başlaması, üretim, ekim alanı, çiftçi sayısı, her bir köye düşen ekim sahası ve her bir çiftçinin ektiği arazi miktarında belirgin iyileşmeler meydana getirmiştir. Bu gelişme aynı zamanda iç ve dış piyasalardaki satışları tetikleyip Türk tütününün yabancı ülkelerdeki popülaritesinin artırılmasının önündeki engelleri de ortadan kaldırmıştır.

Tütünün üretim ve ihracatının artırılması; başta sigara olmak üzere pipo, puro, enfiye, çiğneme ve nargile gibi mamullerin Türk insanının hayatına girerek tüketiminin yükseltilmesini temin etmiştir. Ayrıca bu mahsulün çiçeklerinden esans elde edilmesiyle esans sektörüne, saplarından selüloz üretilmesiyle selüloz sektörüne, tohumlarından yağ elde edilmesiyle yağ sektörüne, yapraklarından nikotin üretilmesiyle adı geçen sektöre ve küllerinden potasyum karbonat gibi maddeler elde edilmesiyle de kimya sektörüne destek sağlanmıştır.

Netice itibarıyla üretim ve ticaretiyle birçok sektöre destek temin eden tütün ve mamullerinin birçok ailenin geçim kaynağı haline gelip dış ülkelere ihraç edilmesi, milli ekonomiye katkılar sağlanmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 10-42-17, Tarih: 07.09.1924.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-1/ 30-62-9, Tarih: 21.10.1928.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 1-10-33, Tarih: 26.12.1928.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 10-27-5, Tarih: 30.04.1930.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 13-52-10, Tarih: 24.07.1930.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 14-68-4, Tarih: 15.10.1930.

- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 18-11-12, Tarih:18.02.1931.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-28, Tarih: 29.09.1931.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 8-48-16, Tarih: 09.12.1931.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 25-10-17, Tarih: 20.02.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 26-17-6, Tarih: 13.03.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 27-23-12, Tarih: 03.04.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 28-35-12, Tarih: 01.05.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 32-72-2, Tarih: 21.11.1932.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-51-17, Tarih: 15.07.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 38-60-19, Tarih: 04.09.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 181-251-29, Tarih: 05.09.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-72-19, Tarih: 16.10.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 40-79-4, Tarih: 05.11.1933.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 43-17-2, Tarih: 22.03.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-1, Tarih: 15.04.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-28-13, Tarih: 08.05.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 44-30-1, Tarih: 12.05.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 45-33-9, Tarih: 21.05.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 46-45-6, Tarih: 26.06.1934.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 61-10-13, Tarih: 10.02.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 63-24-5, Tarih: 30.03.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 70-463-26, Tarih: 01.05.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 67-70-1, Tarih: 19.08.1936.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 71-466-2, Tarih: 27.01.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 68-80-4, Tarih: 08.10.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-16, Tarih: 02.11.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 79-88-14, Tarih: 02.11.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-100-11, Tarih: 09.12.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 80-99-4, Tarih: 10.12.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 81-106-6, Tarih: 27.12.1937.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 83-34-20, Tarih: 21.04.1938.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 182-253-6, Tarih: 18.05.1938.
- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 118-825-12, Tarih: 07.09.1938.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 84-83-19, Tarih: 16.09.1938.

II. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi ve Zabıt Ceridesi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 2, 18.03.1340, s. 258-273.

- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 17.02.1341, s. 62.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 26.02.1925, s. 69.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 22.04.1925, s. 272.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 07.04.1926, s. 554.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 26.05.1927, s. 247.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 6, 28.05.1928, s. 331.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 8, 21.06.1930, s. 814-826.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 11, 07.01.1932, s. 49-63.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 20.05.1933, s. 321.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 10.06.1933, s. 951.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 25.12.1933, s. 42.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 28.05.1934, s. 370.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 11.06.1934, s. 774.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 30.06.1934, s. 917-918.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 01.06.1936, s. 787.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 09.06.1936, s. 918-919.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 19, 21.01.1939, s. 139.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 142. Birleşim, 01.02.1921, s. 43.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s. 406.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 28, 9. Birleşim, 22.03.1923, s. 129.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 10, 13. Birleşim, 27.11.1924, s. 398, 403.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 102. Birleşim, 14.04.1925, s. 3-4.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1341 Öksüz Yurtları Bütçe Kanunu, Dönem: 2, Toplantı: 2, C. 18, 22.04.1925, s. 40.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 23, 77. Birleşim, 25.03.1926, s. 340.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 81. Birleşim, 01.04.1926, s. 8.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 24, 84. Birleşim, 07.04.1926, s. 72.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 3, C. 25, 101. Birleşim, 17.05.1926, s. 223-224.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 31, 48. Birleşim, 09.04.1927, s. 4.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 68. Birleşim, 16.05.1927, s. 161-167.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 71. Birleşim, 23.05.1927, s. 457-459.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, C. 32, 72. Birleşim, 26.05.1927, s. 578-580.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 1, C. 3, 65. Birleşim, 24.04.1928, s. 246.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 3, Toplantı: 3, C. 19, 59. Birleşim, 17.05.1930, s. 81.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 27. Birleşim, 14.07.1931, s. 94.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 5, 12. Birleşim, 10.12.1931, s. 29-30.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 21.06.1932, s. 212-213.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 1, C. 9, 69. Birleşim, 23.06.1932, s. 277, 280.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 54. Birleşim, 20.05.1933, s. 210.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, İnhisarlar İdaresince Muhtelif Yerlerde Yapıtırılacak Ambar ve Depo Binaları Hakkında 1/654 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 20.05.1933, s. 1.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 17, 76. Birleşim, 26.10.1933, s. 42.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 13. Birleşim, 14.12.1933, s. 64.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 15. Birleşim, 18.12.1933, s. 74-78.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Ecnebi Memleketlerde Tütün Satmak İçin Bir Limitet Şirket Teşkili Hakkında 1/783 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18.12.1933, S. No: 28, s. 1-7.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 19, 18. Birleşim, 25.12.1933, s. 139-140.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 51. Birleşim, 14.05.1934, s. 114.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 55. Birleşim, 23.05.1934, s. 221.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 57. Birleşim, 26.05.1934, s. 251.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, İnhisarlar İdaresi 1934 Senesi Bütçesi Hakkında 1/870 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 26.05.1934, Sıra No: 161, s. 5.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 27.05.1934, s. 273.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 22, 59. Birleşim, 28.05.1934, s. 376.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 65. Birleşim, 07.06.1934, s. 66.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 67. Birleşim, 11.06.1934, s. 128-130.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Ekiciden Tutun Alma Hakkında 1/996 Numaralı Kanun Lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar, İktisat ve Adliye Encümenleri Mazbataları, Dönem: 4, Toplantı: 3, C. 23, 11.06.1934, Sıra No: 215, s. 1-17.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: Fevkalade, C. 3, 23. Birleşim, 04.05.1935, s. 43.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 3. Birleşim, 08.11.1937, s. 31-32.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 59. Birleşim, 11.05.1938, s. 30-31.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1938 Malî Yılı Bütçe Kanunu

Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/942), Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 25, 11.05.1938, s. 6.

_____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, 1. Birleşim, 01.11.1938, s. 6.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, S. 84, 23 Şubat 1341.

_____, S. 86, 2 Mart 1925.

_____, S. 99, 2 Mayıs 1925.

_____, S. 353, 22 Nisan 1926.

_____, S. 606, 9 Haziran 1927.

_____, S. 904, 4 Haziran 1928.

_____, S. 1531, 28 Haziran 1930.

_____, S. 2000, 12 Ocak 1932.

_____, S. 2410, 25 Mayıs 1933.

_____, S. 2432, 20 Haziran 1933.

_____, S. 2593, 1 Ocak 1934.

_____, S. 2714, 30 Mayıs 1934.

_____, S. 2729, 17 Haziran 1934.

_____, S. 2748, 10 Temmuz 1934.

_____, S. 3325, 9 Haziran 1936.

_____, S. 3330, 15 Haziran 1936.

_____, S. 4124, 30 Ocak 1939.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yayınları

İGM, İstatistik Yıllığı 1930, Ankara, 1930, s. 177, 279.

_____, İstatistik Yıllığı 1930-1931, Yayın No: 14, Ankara, 1931, 189.

_____, İstatistik Yıllığı 1931-1932, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 197.

_____, İstatistik Yıllığı 1932-1933, Yayın No: 34, Ankara, 1933, s. 206, 268.

_____, İstatistik Yıllığı 1934-1935, Ankara, 1935, s. 332, 409.

_____, İstatistik Yıllığı 1935-1936, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 232, 291, 321.

_____, İstatistik Yıllığı 1936-1937, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 169, 231, 269.

_____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 73.

_____, İstatistik Yıllığı 1938-1939, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 178, 244, 284.

_____, İstatistik Yıllığı 1939-1940, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 212, 265, 278.

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 127.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 106.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s. 190-191.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 186-187.

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2005, Yayın No: 3047, Ankara, 2006, s. 191-192.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2011, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 184-185.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2012, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 170-171.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Yayın No: 4361, Ankara, 2014, s. 179-180.

III. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (2018)

Gümrük ve Tekel Bakanlığı Dergisi Özel Sayısı (1983)

İktisadi Yürüyüş (1940-1949)

Köy Postası (1946-1947)

Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2012)

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (2020)

Tarım Bakanlığı Dergisi (1947)

Tarım Davaları (1953)

Tarım ve Ticaret (1973)

Türk Tütünü (1947)

B. Gazeteler

Açıksöz (17 Ocak 1931)

Doğu (15 Aralık 1937)

Haber (24 Aralık 1934)

Hakkın Sesi (8 Ocak 1936)

Halkın Sesi (2 Ocak 1935)

Hâkimiyet-i Milliye (6 Temmuz 1934-16 Ağustos 1934)

İzmir Postası (5 Temmuz 1934)

Milliyet (6 Ocak 1935)

Savaş (13 Ocak 1935)

Son Posta (11 Ağustos 1930)

Son Saat (8 Ocak 1929)

Son Telgraf (23 Aralık 1937)

Tan (24 Kasım 1935)

Türk Dili (26 Kasım 1934)

Türk Sözü (14 Aralık 1934)

Ulus (28 Aralık 1934)

Ulusal Birlik (2 Ocak 1937)

Vakit (18 Aralık 1931)

Yarın (30 Aralık 1929)

Yeni Asır (25 Aralık 1934)

Yeni Sabah (26 Ekim 1938)

Yeniyol (17 Aralık 1934)

Zaman (1 Ocak 1935)

IV. Kitaplar

Afetinan, Ayşe (1989), İzmir İktisat Kongresi, 2. Basım, Ankara: TTK Yayınları.

Aralov, Semen (2005), *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Boratav, Korkut (2006), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, 10. bs. Ankara: İmge Yayınları.

DPT, *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (1990), Altıncı Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, Ankara.

Eldem, Vedat (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk TTK Basımevi.

_____ (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: TTK Yayınları.

FAO Türkiye Raporu (1962), Ankara: TC Ziraat Bankası Yayınları.

Karabekir, Kazım (2001), İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Emre Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1988), *Osmanlı Tarihi VI, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, 4. bs. Ankara: TTK Yayınları.

Köseraif, Orhan (1938), *Türk Tütününü ve Tütüncülüğü*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya.

Kuruç, Bilsay (1988), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Ökçün, A. Gündüz (1981), *Türkiye İktisat Kongresi*, Haberler, Belgeler, Yorumlar, 3. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları.

_____ (1997), *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, 2. bs. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), *50 Yılda Türk Sanayii*, Ankara: Mars Matbaası.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Tezel, Yahya S. (1982), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Toynbee, Arnold J. (1971) *Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Tökin, İsmail Hüsrev (1990), *Türkiye'de Köy İktisadiyatı*, Haz. Korkut Boratav, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçay, Mete (2005), *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 4. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türk Tütününü ve Tütüncülüğü (1938), Ankara: Ziraat Vekâleti, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, A Serisi, Takım 8.

Ülken, Yüksel (1984), *Atatürk ve İktisat*, 2.bs. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Yurtoğlu, Nadir (2017), *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Zeytinoğlu, Erol (1978), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Met/Er Matbaası.

V. Makaleler

“Akhisar Tütüncülerinin Kararı”, (1935), *Tan*, 24 Kasım, No: 216-3519, s. 10.

Akman, Arif (1981), “Atatürk ve Tarımsal Öğretim”, *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 37-49.

Akmanoğlu, Münif (1973), “Cumhuriyet Tarımı”, *Tarım ve Ticaret*, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim, s. 3

Akyürek, Celal (1942), “Başvekilimizin Direktifleri Karşısında Ziraî Seferberlik”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 55, Yıl: 3, 18 Mart, s. 11, 23.

Aruoba, Çelik (1982), “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 79-87.

Ayözger, Remzi (1947), “Zirai Kombinalar”, *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 3, Yıl: 1, Aralık, s. 4-5.

“Bafra’da Yeni Bir Tütün Şirketi Kuruluyor”, (1934), *Yeni Asır*, 25 Aralık, No: 8834, s. 3.

Baykal, Cevdet (1934), “En Güzel Tütün Yetiştiren Yerimiz: Erbaa”, *Ulus*, 28 Aralık, No: 4824, s. 5.

Bergin, Servet (1940), “İhracat Birlikleri”, *İktisadi Yürüyüş*, S. 2, Yıl: 1, 1 İkinci Kanun, s. 9, 12.

“Cihan Piyasasında Türk Tütünü”, (1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 16.

Coşkun, Sait (1947), “Türk Tütününün Kalitesini Yükseltmek ve Maliyet Fiyatını Düşürmek Neye Bağlıdır”, *Türk Tütünü*, C. 9, S. 192, 1 Haziran, s. 4.

Çakmak, Fevzi, AKÇİÇEK, İ. Eren (2014), “Sağlık Tarihinde Tütün”, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, Tarihiçi Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 487-512.

“Çekler Tütün Aldı”, (1935), *Halkın Sesi*, 2 Ocak, No: 2362, s. 4.

“Çekoslovaklar Tütün Aldılar”, (1935), *Milliyet*, 6 Ocak, No: 3202, s. 3.

Doğan, Hamdi (2012), “Cumhuriyet Döneminde Yerel Bankacılık: Akhisar Tütüncüler Bankası Örneği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 18, s. 397-416.

Durukal, Haluk (1944), “Maltepe Tütün Enstitüsü”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 110, Yıl: 5, 17 Temmuz, s. 12-13, 16.

“Ege Mintikasında Tütün Satışı”, (1934), *Türk Dili*, 26 Kasım 1934, No: 4360, s. 1.

Gökpinar, İhsan Arif (1947), “Tütün Enstitüsü Ne Yapar”, *Türk Tütünü*, C. 9, S. 194, 1 Ağustos, s. 3.

İsbana, Çetin (1947), “Tütün ve Meraklı Macerası”, *Köy Postası*, S. 43, Aralık, s. 19.

- "Kaçakçılığa Karşı Tütün Yerine Ucuz Sigara Satılması Düşünüyor", (1929), *Son Saat*, 8 Ocak, No: 1368, s. 1.
- "Kaçakçılıkla Mücadele Lâyhaları Hazırlanıyor", (1931), *Vakit*, 18 Aralık, No: 5008, s. 1.
- Kâğıtçı, Mehmet Ali (1940), "Kâğıt Artıkları-II", *İktisadi Yürüyüş*, C. 2, S. 24, Yıl: 1, 1 Birinci Kanun, s. 6-7.
- Kurnaz Şahin, Feyza (2020), "Türkiye'nin Orta Doğu'da Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Çabaları; Tel Aviv, Şam, Kahire Sergi ve Panayırlarına Katılımı (1932-1936)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Ağustos, s. 313-345.
- "Meraklı Bir Tarihi Olan Tütün"(1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 12, 69, 74.
- Selcen, Ekmel Azmi (1944), "Bursa Tütünleri", *İktisadi Yürüyüş*, C. 5, S. 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan, s. 61.
- Sözen, Nur; Arlı, Mustafa (1981), "Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım", *Atatürk ve Tarım, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları*, Ankara, s. 53-77.
- Taşpınar, Adnan (1942), "Tütün İşlerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 5, 77-78.
- "Tecrübe Vaziyeti", (1929), *Yarın*, 30 Aralık, No: 17, s. 2.
- Tokgöz, Erdinç (1982), "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 35-43.
- Türk, İsmail (1982), "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 7-21.
- "Türkiye'de Tütün ve Tütüncülük", (1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 13-14, 70.
- "Türkiye'de Virginia Tütünü", (1942), *İktisadi Yürüyüş*, C. 6, S. 66-67, Yıl: 3, 16 Eylül, s. 15, 72-73.
- "Türk Tütünleri Mısırdadır", (1934), *Haber*, 24 Aralık, No: 956, s. 1, 3.
- "Tütüncülük", (1935), *Savaş*, 13 Ocak, No: 351, s. 2.
- "Tütün Satışları", (1937), *Ulusal Birlik*, 2 Ocak, No: 891, s. 2.
- Ulusoy, Nurettin Esat (1947), "Tütün Ambarları İhtiyacı", *Türk Tütünü*, C. 9, S. 190, 1 Nisan, s. 3.
- Üzümeri, Ekrem (1954), "Tütün", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 55-57.
- _____ (1954), "Tütün İşleme ve Bakımı", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 57-59.
- _____ (1954), "Tütüncülük", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 59-60.
- _____ (1954), "Tekel", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 88-91.
- _____ (1954), "Tekel Müesseseleri", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 91-99.

- _____ (1954), "Tekel Umum Müdürlüğü", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul, s. 99-106.
- Yazman, Selim Cavid (1940), "İnhisarlar İdaresinin Cibali Tütün Fabrikası", İktisadi Yürüyüş, C. 2, S. 23, Yıl: 1, 16 İkinci Teşrin, s. 6-7, 10.
- "Yeni Kanunun Gerekçesi", (1949), İktisadi Yürüyüş, C. 10, S. 237, Yıl. 10, 20 Kasım, s. 12.
- Yurtoğlu, Nadir (2018), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 5, S. 17, Ekim, s. 81-116.
- Zarakolu, Avni (1982), "1929/1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, s. 89-103.

VI. Tezler

- Ceylan, İ. Coşkun (1995), Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gümüş, Ahmet Hamdi (2009), Türkiye'de Tütün Üretiminde Pazarlama Durumu, Sorunları ve Alternatif Pazarlama Model Önerileri Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Yılmaz, Fehmi (2005), Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

VII. Dijital Kaynaklar

- [https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20\(T%C3%BCt%C3%BCn%20Teknolojisi\).pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/PERGEM/Lists/KutuMenu/Attachments/124/Muhendis%20(T%C3%BCt%C3%BCn%20Teknolojisi).pdf): Erişim Tarihi: 18.01.2021.
- http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30641&tipi=17&sube=0, Erişim Tarihi: 18.01.2021.

CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNDE GELENEKSEL BİR ÜRÜN: KASTAMONU KENDİRİNİN (KENEVİR) TARİHSEL GELİŞİMİ (1923-1950)

A TRADITIONAL CROP IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLICAN PERIOD: A HISTORICAL DEVELOPMENT OF KASTAMONU CANNABIS (1923-1950)

Okan CEYLAN*

Geliş Tarihi/Received:24.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:24.03.2021

CEYLAN, Okan, (2021), "Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 195-218.

Öz

Kendir, lif bitkileri, endüstri bitkileri ve tıbbi aromatik bitkileri grubundadır. Kastamonu, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de en çok kendir üretiminin olduğu ildir. Kastamonu ilinin coğrafi şartları kendir üretimi için oldukça uygundur. Ancak, 1950 yılına kadar Kastamonu’da kendirin ekiminden hasadına ve işlenmesine kadar oldukça iptidai bir üretim tarzı vardı. Kastamonu’daki tarımın ilkel ve geleneksel özelliklerinden dolayı kendir üretim potansiyeli düşük düzeydedir. Kastamonu’da kendir küçük aile işletmeleri tarafından hane halkının ortak emeği ile üretilen bir tarım ürünüdür. Ancak bu ürün geleneksel köy sanatı olmaktan ve el dokuma tezgâhlarında dokunmaktan öte gidememiştir. Bu yüzden kendir katma değerli bir üretimden mahrum kalmıştır. Kastamonu’da üretilen kendirin pazar yeri Kastamonu, Germeç ve Taşköprü’dür. Kastamonu kendir lifi çok kaliteliydi. Bu yüzden 1946 yılında Taşköprü Kendir Sanayi kuruldu. Hatta kuruluşunda hammadde, enerji ve ulaşım sıkıntılarının olmayacağı da düşünülmüştür. Ancak, bölge halkının yetersiz sermayesi ve nakliyat sıkıntıları yüzünden fabrika kapasitesinin altında çalışmıştır. Bu durum kendir üretimi ve işlenmesinin modern tekniklerle yapılmasını engellemiştir. Hatta Taşköprü Kendir Sanayi devletçilik politikaları kapsamında kendir ürünlerinin üretimi açısından önemli bir girişimcilik kabul edilse de uzun ömürlü olmamıştır. Hatta bu çalışma Kastamonu ilindeki kendir tarımı özelinde ve kendirin endüstrileşme sürecinde Türkiye’nin siyasi, iktisadi ve toplumsal yapısını da yansıtmaktadır. Diğer bir ifade ile 1930’larda Türkiye’nin kırsal alanlarını, toplumu ve sanayileşme dinamiklerini incelemektedir. Bu çalışma Kastamonu’daki kendir üretiminin ve endüstrileşmesini uluslararası ilişkiler açısından da ele almaktadır. Bu bağlamda hem Birinci Sanayi Devrimi’nin hem de Birinci Dünya Savaşı’nın kendir üretimindeki olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır. Sonuç olarak, Kastamonu kendiri ulusal ve uluslararası pazarlara yönelik bir meta olamamıştır. Bu ürün Kastamonu’daki yerel pazarlarla sınırlı kalmıştır.

Anhtar Kelimeler: *Kastamonu, Lif Bitkileri, Taşköprü Kendir Sanayi, Kendir.*

*Dr. Öğr. Gör., Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İzmir, okan.ceylan@ege.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6867-6726>).

Abstract

Cannabis is in the groups of fiber plants, cash crops and medicinal -aromatic plants. Kastamonu is the province where there had been the highest levels of cannabis production in the first years of the Republic of Turkey. The geographical conditions of Kastamonu are quite suitable for cannabis production. However, from the cultivation of cannabis to the harvest, and processing of cannabis, there had been quite primarily modes of production until 1950. Due to the primary and traditional characteristics of the agriculture in Kastamonu, cannabis production capacity was at low level. Cannabis was an agricultural product that had been produced by small sized family business through the common labor of household. However, the crop could not be more than traditional village art and having been weaved in hand loom. Thus, cannabis lacked a value-added production. The marketplaces of the cannabis produced in Kastamonu are Kastamonu, Germeç, and Taşköprü. The hemp fiber of Kastamonu was very qualified. Thus, Taşköprü Cannabis Industry was founded in 1946. Furthermore, it was thought that there would not be the problems of raw material, energy, and transportation in the foundation of the plant. However, since there had been an insufficient capital of the local people and transportation problems, the plant worked under the capacity. This situation prevented the production and the processing of cannabis by means of modern techniques. Furthermore, although Taşköprü Cannabis Industry was accepted as an important enterprise within the scope of statism to produce hemp products, it could not be long lived. Furthermore, this study reflects the political, economic, and social structure of Turkey specific to the cannabis farming, and the industrialization process of cannabis in Kastamonu province. In other words, it examines the rural areas, the society, and the industrialization dynamics of Turkey in the 1930s. This study also deals with the cannabis production and the industrialization in Kastamonu with regards to international relations. In this context, it elaborates on the negative influence of the First Industrial Revolution and the First World War in cannabis production. Consequently, Kastamonu cannabis could not be a market-oriented commodity in national and international markets. This crop was limited to the local markets of Kastamonu.

Keywords: *Kastamonu, Fiber Plants, Taşköprü Cannabis Industry, Cannabis.*

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1950'lere kadar olan dönemi erken Cumhuriyet dönemi ve Tek Parti Dönemi olarak tanımlamak mümkündür. Bu dönemin siyaset kültürünü 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyetle değişime uğrasa da Tek Parti İktidarının iktisat politikalarının temeli Birinci Dünya Savaşı başlarında toplumun somut ekonomik gündemine cevap verebilecek Alman modeli bir ekonomi politiği olan Milli İktisat politikalarına dayanmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte siyasi bir kesintinin ve iktisadi bir devamlılığın olduğu görülmektedir.¹ Türkiye'de 1920'lerin ekonomisinin ve planlı sanayileşmeye yönelik ilk adım 17 Şubat -4 Mart 1923 tarihleri arasında Lozan Görüşmelerine ara verildiği bir dönemde Türkiye Birinci İktisat Kongresi'nde atılmıştır. 1923-1930 arası dönem özel sektör öncülüğünde devlet destekli bir kalkınma modeli olsa da 1929 Dünya İktisadi Buhranından 1948 yılına kadarki süreç ise devlet öncülüğünde planlı bir sanayileşme dönemidir.² Ancak, 22-27 Kasım'da İstanbul Tüccar Derneği ve bazı bilimsel kuruluşların desteğiyle liberal ekonomiye geçiş sürecinde İstanbul'da düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi ve ardından uygulanan Marshall Planı liberal bir düzene işaret etmektedir.³

1930'lu yıllarda devletçilik politikaları kapsamında Türkiye'de uygulanan Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planları ile katma değeri yüksek pamuk, kendir ve şekerpancarı gibi sanayi bitkilerinin üretiminin artırılması ve modern tekniklerle işlenmesine yönelik faaliyetler görülmektedir. Ancak tarım tekniğinin modernleşmesi bütün mahsullerde eşit derecede olmamıştır. Bu çalışma kendirin gelenekselliği yansıtan bir tarım ürünü olduğu iddiasını taşımaktadır. Nitekim, zirai ve biyolojik özellikleriyle kendir, 1940'lardan sonra görülen ve tarımsal üretimi arttırmayı hedefleyen Yeşil Devrimin⁴ teşvik ettiği zirai ilaç ve gübre gibi yoğun girdi kullanımı gerektirmeyen bir üründür. Ayrıca, Kastamonu'da kurulan kendir endüstrisinin yöre eşrafı tarafından talep edildiği ama yöre halkının sermaye darlığı ve nakliyat sıkıntısından da kaynaklı olarak fabrika ile ilişki kurmadığı görülmektedir. Böylece 1950'ye kadar olan süreçte Kastamonu kendirinde hem potansiyelinin altında bir üretim yapılmış hem de üzerine emek sarf edilerek tam anlamıyla yeni ve çeşitli ürünlere dönüştürülemediği yani katma değer yaratılamamıştır. Dönemsel olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarından 1950'lerin başına kadar geçen bir süreci içeren bu çalışma, günümüzde neredeyse unutulmaya yüz tutmuş kendirin Kastamonu'daki kadim tarihini, yetiştirme koşullarını, üretim sürecini, işlenip pazarlanmasını ve sınırlı oranda kısa bir süre yaşayan endüstrisini devletçilik politikası bağlamında incelemektedir.

Anadolu ve Kastamonu Özelinde Kendirinin Kısa Tarihi

Çin'de tarım kültürüne alınan kenevirin anayurdunun ise Horasan, Hazar Denizi Kuzeyi ve günümüzde bu ülke sınırları içinde bulunan Yunnan kentinin olduğuna dair değişik

1 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 163-165; Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 145.

2 T.C Kalkınma Bakanlığı, *11. Kalkınma Planı (2019-2023) İmalat Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Ankara, 2018, s. 62.

3 Arda Baş, "1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Liberalizm Hakkında Görüşler," *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 44, 2019, s.352.

4 Peter B. R. Hazell, *The Asian Green Revolution*, IFPR Discussion Paper, International Food Policy Research Institute, Washington D.C. 2009, s. 25.

görüşler olup Anadolu'ya ve Sibirya'ya da Orta Asya'dan gelen Türk göçleri vasıtasıyla yayıldığı düşünülmektedir. Anadolu'da kendir olarak adlandırılan kenevire Sibirya'daki Türkler yitin adını vermişlerdir.⁵ Anadolu'da kendirin tohumuna çedene,⁶yaprağına ise gonca adı verilmiştir.⁷ Ayrıca, hem Arap-Fars hem de Osmanlı-Türk kültürlerinde esrarın hammaddesi olan kendire haşış denmiştir.⁸ Gemilerinde kendirden yapılmış yelken, ip, halat ve organları kullanan Romalılar bu bitkinin Anadolu'dan Avrupa'ya taşınmasını da sağlamışlardır.⁹ Buna karşın, kendirin Türklere önce de Anadolu'da bilindiğine dair bir diğer görüş ise Herodotos tarafından dile getirilmiş ve Trakların bu bitkiden elbiseler yaptıklarını belirtmiştir.¹⁰ Kendir, Hititlerin ilaçlar ürettikleri ve Friglerin de organları yaptıkları bir bitkidir.¹¹ Öyle ki çok tanrılı inanca sahip Sümerlerin inancına göre, kendir tıpkı buğday, arpa ve keten gibi tanrılar tarafından dünyaya gönderilen dört kutsal tohumdan biridir.¹²

15. ve 16. yüzyılda Osmanlı tarımında hububatın yanı sıra kendir daha çok lifinden yararlanmak amacıyla üretilmiştir.¹³ Devlet nezdinde donanmada kullanılan bu ürün halk arasında ise giysi, çadır bezi ve yorgan yapımında kullanılmıştır. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde kullanılan gemi halatları kendirdir.¹⁴ Kendir lif ve tohum amacıyla imparatorluğun birçok bölgesinde yetiştirilse de 12. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında kendirin uyuşturucu özelliği bilindiğinden Bursa, İzmit ve Musul'da esrar amacıyla üretim yapılmıştır. 17. yüzyılda Venedikli tüccarlar tarafından tütünün Anadolu'ya gelişiyle esrar kullanımında bir gerileme olsa da esrar kullanımını ne tütün ne de kanunlar tam anlamıyla önleyebilmiştir. 19. yüzyıl ortalarında Süleymaniye Darüşşifasının başhekimi İtalyan asıllı Dr. Luigi Mongeri'ye göre Osmanlı'da görülen ruh sağlığı problemlerinin nedenlerinden biri de esrar kullanımındır.¹⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kastamonu bir kendir memleketi olarak tabir edilmektedir. Ancak, Kastamonu'ya kendirin ne zaman ve nasıl geldiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Geniş bir coğrafyada çok derin bir tarihi geçmişi bulunan kendirin Kastamonu'ya gelişi de toplumsal, iktisadi ve siyasi süreçlerin neticesinde olmuştur. Kendirin Kastamonu özelinde Anadolu'ya gelişine dair bir diğer görüş ise bu şehir üzerine çalışmaları bulunan tarihçi Ata Erdoğan'a aittir. Erdoğan, Kastamonu'ya kendirin 13. asırda yaşamış bir İslam alimi olan Abdul Fettah Veli ve yanındaki 200 kadar kişi tarafından Bağdat'tan getirildiğini

5 Erdem Ulaş, *Mucize Bitki Kenevir*, Hiper Yayınları, İstanbul, 2019, s. 28; Nuran Taşlıgil & Güven Şahin, "Türk Tarım Hayatında Kenevir Yetiştiriciliğinin Yeniden Başlaması ve Yaşanan Gelişmeler," *I. İstanbul Üniversitesi Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 2019, s. 457.

6 Taşlıgil & Şahin, a.g.m., s. 457.

7 Neşet Arslan, "Tartışmalar Işığında Kenevire Bakış," *TURKTOB*, Sayı: 28, 2018, s. 23

8 Ulaş, a.g.e., s. 31.

9 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, I. Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 167; Ali Rıza Seyfi, "Türkiye'de Kendir, Kenevir ve İplikçilik," *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, S. 6, 1928, s. 372.

10 "Denizcilikte Halat," *Zaman*, 5 Temmuz 1935.

11 Taşlıgil & Şahin, a.g.m., s. 464.

12 Ayten Altıntaş, "Kenevir Tohumunun Osmanlı Tıbbındaki Yeri," *Endüstriyel Kenevir Formu I-II*, (Ed) Şükrü Karataş, İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018-2019, s. 100.

13 Mehmet Öz, "Osmanlılar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 534.

14 "Çevreye Dost Mucize Bitki Kenevir," TRT Haber, 24 Aralık 2020.

15 Turhan Baytop, "Esrar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 1995, s. 432; Fatih Artvinli, "Pinel of İstanbul: Dr. Luigi Mongeri (1815-82) and the Birth of Modern Psychiatry in the Ottoman Empire," *History of Psychiatry* C.29, S.4, 2018, s. 424-425.

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

belirtmiştir.¹⁶ Böylece, Kastamonu civarında kendir üretimi 14 ve 15. asırlarda bölgede hüküm süren Candaroğulları döneminde çok artmıştır. Hatta, Kastamonu'da o dönemde kendir ve ürünleri ticaretinin yapıldığı Kendir ve Urgan hanlarının günümüze dek varlığını sürdürmesinden anlaşılmaktadır.¹⁷ Öyle ki Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde 17. yüzyılda yoğun olarak, Kastamonu'ya yakın Canik (Samsun) sancağında askeri ihtiyaçlar dolayısıyla önemli miktarda kendir üretildiğinden ve İstanbul ve Karadeniz'in diğer tersanelerinin ip, halat ve urgan ihtiyacını karşıladığından bahsetmektedir.¹⁸ Evliya Çelebi, kendir üretiminin merkezi olarak tarif ettiği Samsun ve Kastamonu civarının halkı için de bir meslek tabiri olarak kendirciyan demiştir.¹⁹

Tarih boyunca kendirin kullanım amaçları incelendiğinde 11. yüzyılda daha çok tohumundan yağ elde etmek için üretilen bu bitkinin daha sonraları elyafı için üretildiği görülmektedir.²⁰ Örneğin, Osmanlı Devleti'nde kendir Tersane-i Amire açısından önemli bir üründür. Bu yüzden de Aydın, Ordu, Samsun ve Trabzon'un yanı sıra²¹ donanmanın ip, halat, urgan ve yelken için kendir ihtiyacı özellikle de Kastamonu ve İzmir çevresinden karşılanmıştır.²² Nitekim kendir kadar hiçbir lif bitkisi halat yapımına uygun değildir.²³ Ayrıca, 19. yüzyılda dahi dokunan tekstil ürünlerinin %80'ni kendirdendir.²⁴ Ancak 19. yüzyıl İngiltere'de gerçekleşen Birinci Sanayi Devrimi daha kolay dokunabilen pamuğu ön plana çıkartmış buharlı gemiler de yelkenlileri geride bırakmıştır.

A. Ulusal ve Uluslararası Ölçekte Kastamonu Kendiri

20. yüzyılın ilk yarısında Kastamonu ilindeki kendir üretimi uluslararası ve ulusal ölçekte yaşanan siyasi, iktisadi ve toplumsal koşullarla yakından ilintilidir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşından önce 10.000 hektar olan kendir ekim alanları savaş başladığında önce 5000 hektara gerilese de ilerleyen süreçte artan askeri ihtiyaçlarla tekrardan 14.000 hektara yükselmiştir.²⁵ Ancak, bu yükseliş istikrarlı olmamış ve Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında 1916 hektar alanda kendir ekilmiştir.²⁶ Neticede, Birinci Dünya Savaşı sonrasında keten ve kendir gibi lif bitkilerinin pamuk ekim alanları karşısında azaldığı görülmektedir. Bu durum, artan hububat ekim alanlarının yanı sıra keten ve kendirdeki dış pazarların kaybolmasıyla düşen ihracat²⁷ fenni üretim konusunda bilgisizlik, sermaye darlığı ve

16 Ata Erdoğan & Mehmet Tekeci, "Kenevir (Kendir) ve Kastamonu," *Çanakkale Türküsü*, 18 Ocak 2019.

17 Deniz Akpınar ve Ahmet Nizamoglu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi," *Turkish Studies- Social Sciences*, C. 14, 2019, s. 1229.

18 Osman Köse, "XVIII Yüzyılda Çarşamba," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S. 19, 2011, s. 170-171.

19 İrfan Özfatura, "Cilalı Kenevir Devri," *Türkiye Gazetesi*, 23 Ocak 2019.

20 Talat Mümtaz Yaman, "Kastamonu Kendirleri," *Ulus*, 13 Mayıs 1935; "Kendircilik," *Son Posta*, 24 Ocak 1938; Ulaş, a.g.e., s. 28.

21 Akpınar & Nizamoglu, a.g.m., s. 1226-1227.

22 "Kastamonu'da Bir Kendir Fabrikası Kuruluyor," *Son Posta*, 16 Temmuz 1939; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Tire ve Çevresinin Başkent Ekonomisindeki Rolü," *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 2018, s. 194-195.

23 "Denizcilikte Halat," *Zaman*, 5 Temmuz 1935.

24 Taşlıgil & Şahin, a.g.m., s. 464.

25 "Kenevirçiliğimiz ve Kenevir Endüstrimiz," *Çiftçi*, S. 2, 1945, s. 4; Talat Mümtaz Yaman, "Kastamonu Kendirciliği II," *Ulus*, 17 Mayıs 1935.

26 Yaman, "Kastamonu Kendirciliği II"

27 Yaman, a.g.m; Şahane Funda Arslanoğlu, Selim Aytaç ve Ali Kemal Ayan, "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki," *Ziraat Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar*, Nurhan Keskin (Ed), İpe, Cetinje, Montenegro, 2018, s. 438.

lifin sapından ayrılmasındaki zorluklar ile yakından ilgilidir.²⁸ Kendir karşısında pamuk üretimindeki artışın ise 1950'lerin başında da sürdüğü görülmektedir. Örneğin, Marshall Yardımından sonra Türkiye'de pazara yönelik üretimin arttığı kapitalist üretim sürecinde üç beyaz olarak tanımlanan buğday ve şekerpancarı ve pamuk üretiminin revaçta olduğu görülmektedir. Bu dönemde bu mahsullerin hem üretimi hem de endüstriyel gelişimleri ön plana çıkmıştır.²⁹

Birinci Dünya Savaşı döneminden beri izlenen Milli İktisat Politikası hem savaş döneminde yerli ve milli bir burjuva sınıfının inşasını hem de savaş ekonomisinin idaresini hedeflemiştir. Devlet müdahaleciliğini öngören Milli İktisat Politikasının Atatürk Dönemi Türkiye'sinde ise 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında Devletçilik olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.³⁰ Devlet destekli iktisadi kalkınma anlamına gelen devletçilik, iktisadi yaşamda, mali disiplin, sağlam para ve denk bütçe uygulamalarıyla korumacılık ve kendine yeterlilik olarak hayata geçirilmiştir.³¹ Bu bağlamda Tek Parti Döneminde Türkiye'de lif nebatlarının ekim alanı toplam ekili alanların % 1-3 arasındadır. Hatta lif nebatları içinde pamuk ekim alanları kendirin 20 katı kadardır.³² Bu yüzden de çağın ihtiyaçları doğrultusunda Türkiye'de lif bitkilerinin yetiştirilmesi, bitki çeşitlerinin tetkik edilmesi ve sanayi altyapısının geliştirilmesi için yurt dışından uzmanlar davet edilmiştir.³³

Küresel ölçekte, 1930'larda %66'lık ekim alanı ve %42'lik üretimle dünya kendir üretiminde ilk sırada Sovyetler Birliği yer alırken bu ülkeyi %20 üretim payı ile İtalya takip etmiştir. İtalyan kendiri Aşağı Po ve Napoli ovalarında yetiştirilmekte ve Türkiye'dekine benzer olarak daha çok küçük aile işletmeleri tarafından yapılmaktaydı. İtalyan kendir mamullerinin ticaretini ise milli bir teşekkül olan Consorzio Nazionale Canapa Şirketi yapmaktaydı.³⁴ O dönemin dünya piyasalarında İtalyan kendiri ince işçilik için en iyisi olarak görülürken Rus kendiri ise katranlanarak denizcilikte urgan yapımı için kullanılmaktadır.³⁵ Türk kendiri ise Rus kendirine oranla yumuşak olduğu için daha çok eğrilebildiğinden çuval yapımına uygun görülmüştür.³⁶ Türkiye'de Kastamonu ve İzmir kendir yetiştiriciliği ve lifinin işlenmesi konularında beşerî sermaye açısından daha iyi düzeydeydi ve bu bölgelerde çok eskilere dayanan bir üretim kültürü mevcuttu. Dolayısıyla, ihracata en uygun bölgelerden biri Kastamonu'ydu.³⁷ Ancak, 1930'larda Türkiye'de kendir iptidai yöntemlerle üretilip işlendiğinden, Almanya'da kurutulan bataklıklara bu ürünün ekilmesi teşvik edildiğinden ve Almanya'nın İtalya, Yugoslavya ve Macaristan'dan daha ucuza ve daha kaliteli kendir ithal ettiğinden Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı azalmıştır.³⁸

28 "Kastamonu'da Bir Kendir Fabrikası Kuruluyor," *Son Posta*, 16 Temmuz 1939.

29 Kerem Karabulut & Hikmet Akyol, "Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)," *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C.6, S.11, 2017, s. 76.

30 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 145-147.

31 Pamuk, *a.g.e.*, s. 185-198.

32 Suphi Rıza Doğukan, "Türkiye'nin Kendir Varlığı," *İktisadi Yürüyüş*, S. 14, 1940, s. 15.

33 Akpınar & Nizamoglu, *a.g.m.*, s. 1226-1227.

34 Mustafa Harmancıoğlu, *Kastamonu'da Kenevir Ziraatı ve Bugünkü Durumu*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1959, s. 5.

35 Ali Rıza Seyfi, "Türkiye'de Kendir, Kenevir ve İplikçilik," *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, S. 6, 1928, s. 374.

36 Prof. Orloff, *Türkiye Pamuk, Ketten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi Hakkında Sovyet Mühendisler Tarafından Verilen Raporlar*, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1933, s. 136.

37 Mustafa Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

38 *Ketten, Kenevir, Ziraat Vekaleti*, Ankara, 1939, s. 5.

B. Kastamonu'da Kendir Ziraatı ve Lif Üretimi

1934-1938 arası dönemde hububat, bakliyat, sanayi bitkileri ve bağ alanları bazında Kastamonu ilinde yaklaşık 183.970 hektar ekili alanda toplam 155.790 ton üretim yapılmışken aynı ürün grupları bazında 1949 yılında ise yaklaşık 143.287 hektar alandan 142.778 ton mahsul elde edilmiştir. Dolayısıyla, 1934 yılından 1949'a kadar geçen 15 yıl içerisinde hem ekili alanlarda %20 oranında hem de üretim genel düzeyinde %10 oranında bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Buna karşın aynı zaman aralığında Türkiye genelinde ekim alanlarında %20 ve üretimde ise bir artış %30 bir artış vardır. Kastamonu'da yetişen ürünlerin ekim alanları ve üretim miktarları düşünüldüğünde ilk beş sırada buğday, arpa, kaplıca, mısır ve çavdar yer almıştır. Kendir ise bu bağlamda 10. sırada bulunmaktadır. 1940'ların başından itibaren kendir ekim alanlarında ve lif üretiminde yarı yarıya bir düşüşün olduğu görülmektedir. Türkiye genelindeki kendir ekim alanlarındaki ve üretimdeki dalgalanmalar Kastamonu'daki durumla paralel olmakla birlikte daha sınırlı kalmıştır. Bu düşüşün en net görüldüğü dönem ise 1939-1945 arası İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır.³⁹ Bu durum savaş ekonomisi koşullarıyla açıklanabileceği gibi genel üretim düzeyindeki düşüşler ise toprakların nadasa bırakılması, tarımsal üretimde en yetkin işgücü olan genç erkek nüfusun silah altına alınması ve tarımsal mekanizasyondaki geri kalmışlık ile açıklanabilir. Örneğin, modern tarımın simgelerinden olan traktör ve selektör sayıları ile geleneksel tarımın simgesi olarak karasabanın 1949 yılında ülke genelindeki toplam sayılarının il sayısı olan 63'e bölünmesi sonucu il başına ortalama 25.910 karasaban düşerken bu sayı Kastamonu'da 72.631'dir. Buna karşın il başına düşen ortalama traktör sayısı 43'ken bu sayı Kastamonu'da 9'dur. Son olarak il başına düşen selektör sayısı 1.886'ken bu sayı Kastamonu'da 79'dur.⁴⁰ Bu durum Kastamonu ilindeki tarımsal modernleşmenin Türkiye ortalamalarının çok altında bir seviyede olduğunu göstermektedir. Bu durumda ekim alanlarındaki düşüşün bir nedenidir.

39 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950, DiE Matbaası, Ankara, 1951, s. 12-102.

40 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Tarım İstatistikleri 1928-1934, s. 19-109.

Tablo 1: Türkiye ve Kastamonu'da Kendir Ekim Alanları ve Lif-Tohum Üretimi (1928-1950)

Yıllar	Toplam Kendir Ekim Alanı (Hektar)	Kastamonu Kendir Ekim Alanı (Hektar)	Toplam Kendir Lif Üretimi (Ton)	Kastamonu Kendir Lifi (Ton)	Toplam Kendir Tohumu (Ton)	Kastamonu Kendir Tohumu (Ton)
1928	11.300	3.000	-	-	-	-
1931	-		-		-	
1934	10.994	2.215	7.856	1.572	5.519	-
1937	14.800	2.685	8.800	1.960	4.400	387
1941	12.474	3.215	5.340	5.000	3.960	-
1943	8.975	1.660	6.604	1.492	2.830	-
1945	10.217	1.850	8.819	5.215	2.829	1
1949	12.400	1.525	7.700	2.946	4.300	-
1950	11.100	1.945	10.000	1.892	4.000	5

Kaynak: T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1936), *Tarım İstatistikleri 1928-1934*, Ankara: Ulus Basımevi, s. 102; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1947), *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945*, Ankara: DİE Matbaası, 45; T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1951), *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, Ankara: DİE Matbaası, s. 103; T.C Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1954), *Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953*, Ankara: DİE Matbaası, s. 102.

1928-1950 arası istatistiki verilerin ışığında Kastamonu'da kendir ekim alanlarının ortalama 2.000 hektara yakın olduğu ve üretimin de genellikle lif amaçlı yapıldığını göstermektedir. Ancak, yıllara göre hem ülke genelinde hem de Kastamonu özelinde ekim alanları ve üretimde dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bu durum, üretim süreçlerinde insan emeğine, çeki hayvanlarına ve iklim koşullarına dayalı iptidai tarım metotlarından kaynaklanmaktadır. Nitekim, 1928 yılında 3.000 hektar alanda ekim yapılsa da 1930'larda üretim düzeyinde bir artış ya da istikrar tutturulamamış ve düşüş yaşanmıştır. 1940-1945 arası Millî Korunma Kanunu kapsamında genç nüfusun silah altına alınması 1941 sonrası üretim düzeyinin düşüşüyle kendisini göstermiştir. Savaştan sonra biraz yükselme olsa da 1928'deki alanların ancak yarısı kadarında ekim yapıldığı görülmektedir. Üretim düzeyinin sınırlı kalmasında asıl dikkat çeken konu ise 1946 yılında İlde kendir sanayinin kurulmasına rağmen geleneksel tarım yöntemlerine dayalı bir üretim olduğundan dolayı ciddi bir üretim artışı sağlanamamasıdır.

1928 yılında Türkiye'de toplam 11.300 hektar alanda ekilen kendirin %37'sine karşılık gelen 3.000 hektarı Kastamonu'ya aittir. Böylece, Kastamonu en geniş kendir ekim alanına sahipken⁴¹ 1949 yılında ise İzmir ve Şanlıurfa'nın ardından üçüncü sıradadır. Kastamonu'daki ekim alanları toplam alanların %9'u kadardır.⁴² Kastamonu il sınırları içinde ekime elverişli 22.000 hektar alan bulunsa da nadas uygulaması, ilkel üretim metotları ve farklı ürün tercihleri sonucunda kendir ekim potansiyelin ancak %10'unda ekim yapılmaktadır.⁴³ Aslında Kastamonu'da kendir ekimine müsait toprakların toplam

41 T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Tarım İstatistikleri 1928-1934*, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, s. 101-104.

42 T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, s.7.

43 Yaman, a.g.m; "Bir Fabrika Daha Kuruluyor," *Son Posta*, 12 Ağustos 1935.

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

tarım alanlarına oranının %15 olduğu ancak kendir ekilen arazilerin ise genel ekili arazilere oranının %1,5 gibi çok sınırlı kaldığı da görülmektedir.⁴⁴

Yetiştirilme sahaları bakımından incelediğinde ise Türkiye’de kendir ekim alanlarının daha çok sulanabilir sekiz farklı bölgede toplandığı görülmektedir. Bu bölgeler Kastamonu, İzmir, Amasya, Ordu, Şanlıurfa, Isparta, Edirne ve Bursa’dır.⁴⁵ Bu bölgelerin üretiminin önemli bir kısmı da Kastamonu ilinde yapılan lif amaçlı kendir oluşturmuştur. ⁴⁶ Yüksek dağlar ve yaylalarla çevrili olan Kastamonu topraklarında bu dağların ve yaylaların geçit verdiği vadiler kendir ekim sahalarıdır.⁴⁷ Örneğin, Kızılırmak’ın kolu Gökırmak Vadisi başta olmak üzere Karasu, Karadere, İğdir, Daday, Alama Çayı, Araç Çayı ve Devrez Vadisi boyunca uzanan sulanabilir tarım alanlarında kendir ekilmektedir.⁴⁸ Bir diğer ifade ile Kastamonu’da ilkim, toprak yapısı ve kendirin sulanmasına elverişli derelerin varlığı kendir yetiştiriciliğini mümkün kılmıştır. Yağmurların yeteri oranda düşmediği durumlarda kendir ikişer hafta arayla dört kez sulanmaktaydı.⁴⁹ Yerleşim birimi bazında da Daday, Araç, Taşköprü, Tosya, Kastamonu ve Devrekani kırsalı kendir ekiminin yoğunlaştığı yerlerdir.⁵⁰

Kendir, uzun ve yumuşak lifin yanı sıra tohum üretimi amacıyla da yetiştirilen bir kültür bitkisidir.⁵¹ 1930’ların ve 1940’ların üretim şartlarında 4-5 kg tohumun serpmeye olarak ekildiği bir dekar kendir tarlasından ortalama 80-125 kg arasında elyaf üretilmektedir.⁵² Sıralı ekimde ise 8-10 kg tohum kullanılmaktadır. Ancak, ülkemizde o yıllarda daha çok serpmeye ekim yaygındır.⁵³ 500-800 metre arası rakımda ve ılıman iklim koşullarında yetişip beş metreye kadar boylanabilen kendirin yetiştirme dönemi nisan ve ağustos ayları arasındaki süreçtir. Toprak bakımından ise kendir nem tutma kapasitesi yüksek alüvyonlu, kireçli, kumlu, humuslu ve killi topraklar için uygun bir tıbbi aromatik, lif ve endüstri bitkisidir.⁵⁴ Hatta, 1932’de Sovyetler Birliğinden ülkemize gelen lif bitkileri uzmanı P. M. Zhukovsky’ye göre alüvyon topraklar nemini kaybetmediğinden kendir ekimi için tercih edilmektedir.⁵⁵ Nitekim topraktaki nem tutma kapasitesi ve toprağın iyice sürülerek kabartılması kendirin daha çok kök salıp boylanmasını sağlamaktadır.⁵⁶ Zhukovsky ayrıca, Türkiye’nin kuzey ve batı bölgelerindeki kendirlerin uzun boylu olduklarını belirtmektedir.⁵⁷ Kastamonu’da 5 metre yetişen kendirler Alman uzmanlar tarafından da birinci sınıf kalite kendirler olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın aynı dönemde dünya piyasalarının bildiği İtalyan kendirlerinin boyları ise 4 metre kadardır.⁵⁸ Ayrıca, toprak kadar ekim aralığı da

44 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950, s. 108

45 *Keten Kenevir*, s. 3-4.

46 Fethi İncekara, “Kenevir Bölgelerimize Toplu Bakış,” *Çiftçi*, C.8, S. 88, 1953, s. 77.

47 “Kastamonu’da Bir Kendir Fabrikası Kuruluyor,” *Son Posta*, 16 Temmuz 1939.

48 Yaman, “Kastamonu Kendirleri,” “Bir Fabrika Daha Kuruluyor,” *Son Posta*, 12 Ağustos 1935.

49 Yaman, “Kastamonu Kendirleri,”; Ali Satı Ekinci, “Kendirciliğimiz,” *Son Posta*, 29 Şubat 1944.

50 “Kastamonu Belediye Reisiyle Bir Konuşma,” *Vakit*, 9 Eylül 1941; “Kastamonu’da Kendir Fabrikası Kuruluyor,” *Ulus*, 15 Nisan 1945.

51 Mustafa Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 3.

52 Talat Mümtaz Yaman, “Taşköprü’de Dünyanın En İyi Kendirleri Yetiştiriyor,” *Akşam*, 13 Temmuz 1934.

53 Ali Satı Ekinci, “Kendirciliğimiz,” *Son Posta*, 29 Şubat 1944.

54 Yaman, “Kastamonu Kendirleri,”

55 P. M. Zhukovsky, *Türkiye’nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, Çev. Celal Kıpçak, Haydar Novruzhan ve Sabir Turkistanlı, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara, 1951, s. 594.

56 Kendir Ziraatı,” *Son Posta*, 1 Şubat 1938; Ulaş, *a.g.e.*, s. 88; Taşlıgil & Şahin, *a.g.m.*, s. 458.

57 Zhukovsky, *a.g.e.*, s. 596.

58 “Yeni Bir Panayır,” *Son Posta*, 5 Eylül 1936; “Kastamonu Kendiri,” *Zaman*, 18 Temmuz 1935; *Kastamonu Kendiri*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1935; Suphi Rıza Doğan, “Türkiye’nin Kendir Varlığı,” *İktisadi Yürüyüş*, s. 14, 1940, s. 15.

lif kalitesinde önem arz etmektedir. Seyrek ekilen kendirlerin saplarının kalın olması ve gereğinden fazla sulanmaları da lif kalitesini düşürmektedir.⁵⁹

Taşköprü’de yetişen kendirin kalitesini elyaf uzunluğu, beyazlığı ve sağlamlığı belirlemiştir. Bu tarz ürünlerin daha da geliştirilmesi için 1930’larda Ziraat ve İktisat Vekaletinin davetleriyle ülkemize Sovyetler Birliği’nin yanı sıra Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nden de keten kenevir uzmanları gelmişler ve ekim bölgelerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Taşköprü kendiri Amerikalı uzmanların da takdirini kazanmıştır. Buna karşın, 1930’larda Kastamonu kendirinin üretim, hasat ve kendir elyafını işleme metotları oldukça iptidaidir. Bu da hem kendir elyafından ip, halat, urgan ve sicim dışında çok daha fazla katma değerli ürünlerin yapımını engellemekte hem de kendirin kalitesini düşürdüğünden dış pazarlarda olan talebi azaltmaktadır. Bu yüzden de el tezgâhları yerine makinelik dokuma sisteminin Kastamonu’ya getirilmesi önerilmiştir.⁶⁰ Üretimde makineleşme, kaliteli tohum kullanımı ve sık ekim yöntemi, iyi bir havuzlama ve iyi bir fabrikasyon ile lif kalitesinin artırılmasını gerekli kılmıştır.⁶¹

C. Kendirin Ekiminden İşlenmesine İnsan Emeği

Genel olarak, ekilecek toprağın hazırlanmasından lifin iplik haline getirilmesine kadar kendirin üretim süreçlerinde 17 farklı emek vardır. Örneğin tarlanın 5 ya da 6 defa aktarılması, 2 defa çapalanması, 3 defa sulanması, demetlenmesi, arabalara yüklenip ıslatmaya götürülmesi, liflerinin soyularak ip haline getirilmesi bu uzun sürecin içinde yapılmaktadır.⁶² Kendir sulandığı için de toprak tesviyesi yapılmış olması gerekmektedir.⁶³ Öncelikle, Kastamonu’da kendir üretimi ve işlenmesinde küçük aile işletmeciliği tarzında emek yoğun bir üretim görülmektedir.⁶⁴ Bu da kendir ekiminin 2-15 dekar arası küçük alanlarda ekimine yol açmıştır.⁶⁵ Kastamonu’da kendir tarlalarının 3-9 defa arası sürüldüğü, tohumu tarlaya saçılarak ekildiği ve ardından da sürgü ile kapatıldığı bilinmektedir. Kendir topraktan fazla miktarda besin ve azot kaldıran bir mahsuldür. Bu yüzden de toprağı yormakta gübreye ve münavebeye ihtiyaç duymaktadır.⁶⁶ Kendir, buğday ve özellikle de toprağı azot bırakan baklagillerle veya mısırla münavebeye uygundur. Ancak aynı tarlanın iki seneden fazla üst üste kendir ekimi verim açısından olumlu sonuç vermemektedir.⁶⁷ Ayrıca, 1960’larda da Kastamonu Şeker Fabrikası’nın kuruluşu ile şekerpancarı da kendir için bir münavebe oluşturmuştur.⁶⁸ Buna karşın Taşköprü’de her yıl ortalama 70-75 köyde ekilen kendir Kastamonu’daki toplam üretimin %75’ini oluşturmaktaydı. Ancak, il genelinde aynı tarlayı 4 ya da 5 yıl ardi ardına kendir ekildiği görülmüştür.⁶⁹

59 Keten Kenevir, s. 6.

60 Talat Mümtaz Yaman, “Taşköprü’de Dünyanın En İyi Kendirleri Yetiştiriyor,” *Akşam*, 13 Temmuz 1934; “Kastamonu’da Kendircilik,” *Son Posta*, 22 Aralık 1936.

61 Tarıman, Celal ve İncekara, Fethi. “Memleketimizde Keten ve Kenevir İstihsalinin Arttırılması İmkânları,” *Çiftçi*, C. 9, S. 102, 1954, s. 226-227.

62 Cemal Bardakçı, “Taşköprü ve Kendir,” *Vatan*, 20 Eylül 1941.

63 Kendir Ziraatı,” *Son Posta*, 1 Şubat 1938; Ulaş, a.g.e., s. 88; Taşlıgil & Şahin, a.g.m., s. 458.

64 Ulaş, a.g.e., s. 92.

65 Harmancıoğlu, a.g.e., s. 4-11; Hüseyin Öner, “Kendir,” *Pancar* (Eylül 1969), s. 11.

66 Türkiye’nin Umumi Bakımdan İktisadi Tetkiki (1933-1934), C. II, Köyöğretmeni Basımevi, Ankara, 1936, s. 257-258; Harmancıoğlu, a.g.e., s. 29; Sebahattin Çakır, “Kenevir Ziraatı,” *İzmir’de Köycülük*, S. 47, 1948, s. 20.

67 “Kendir Ziraatı,” *Son Posta*, 1 Şubat 1938; Ulaş, a.g.e., s. 88; Taşlıgil & Şahin, a.g.m., s. 458.

68 Harmancıoğlu, a.g.e., s. 25.

69 Bardakçı, “Taşköprü ve Kendir,”

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

Kastamonu'da kendir hasadı lif üretim amacıyla yapılmakta ve erkek-dişi kendirler birlikte hasat edilmekteydi.⁷⁰ Kendir hasadında ise saplar kökleriyle söküldüğünden hasattan iki hafta evvel tarlalarda son sulama yapılmaktaydı. 3-5 gün kadar sökülen sapların tarlada bekletilmesi ardından da Kastamonu Gölveren'de Ziraat Vekaleti ve Sulukese'de Sümerbank tarafından inşa ettirilen beton havuzların kükürlü sularında 15-18 gün kadar bekletilen sapların ıslatılması temiz lifler alınması açısından önemliydi. Yalnız, Gölveren'deki beton havuzlarda ıslatma işlemi ücretli olup köy sandığına para ödenmekteydi.⁷¹ Hatta bu havuzlar yurtdışına gönderilecek elyafların kalitesini arttırmayı da amaçladığından Prof. Ötey Tobler, yeni havuzların inşasında danışman olarak Dresden Ziraat Üniversitesinden asistan Ulbricht'i önermiştir.⁷² Ancak, bu havuzlardan ıslak demetleri çıkaracak vinçler 1939 yılına kadar yapılmadığı için iki hafta suda kaldıktan sonra çok ağırlaşan kendir demetlerinin sudan çıkartılmasında köylüler imece yoluyla çalışmışlardır.⁷³ Ayrıca, kendir demetleri sudan erken çıkarıldığında soyma esnasında lif kaybı olurken sudan geç çıkarılma durumunda ise kısa ve kopuk lif sorunu ile karşılaşmıştır.⁷⁴

Nitekim, kendir yetiştiriciliğinde asıl uzmanlık hasat ve işleme sürecinde görülmektedir. Bu konuda kendirin sökülmesi, demetlenmesi ve ıslatılmasındaki süreler ve işçilik lif kalitesi bakımından elzemdir. Örneğin, büyük demetler halinde kendir demetlerini ıslatmak saplara homojen bir su dağılımı sağlamadığından lif kalitesi düşmektedir.⁷⁵ Nitekim, kendirdeki pektin adı verilen zamlı maddenin suda çürümesi hem su sıcaklığına hem de kendir demetlerinin nizami bir şekilde bağlanmasına bağlıdır.⁷⁶ ıslatma sonrasında ise bir tecrübe ve bilgi isteyen soyma işinde kadınların emeği ön plana çıkmakta ve bir işçi günde ancak bir demet kendir lifini ayırmaktadır.⁷⁷ Ortalama 10-12°C sıcaklığa sahip derelerin kükürlü suları lifin, kendirin odunsu kısmından soyulmasını kolaylaştırmaktadır.⁷⁸ Ancak, bulanık dere suları kendir lifin kalitesini düşmektedir.⁷⁹

Kendir üretiminden dekar başına ortalama 150 kg lif elde ediliyordu.⁸⁰ Hatta, 100 kg kendirden 25 kg ham iplik elde edilmekteydi.⁸¹ Kendir işçiliği hem kadın erkek iş bölümünü hem de kadın emeğinden yoğun olarak yararlanılmasına yol açan bir mahsuldür. Erkeklerin kendiri tarlaya ektikten sonra tarlanın çapalanmasından, sulanmasına, hasadına, ıslatılmasına ve taşınmasına kadar kadınların da erkeklerle birlikte çalıştıkları görülmektedir.⁸² Özellikle en çok emek gerektiren lifin soyulması işi de çiftçinin tarla işlerinin bitiminden

70 Özer Kolsarıcı, "Kenevir Bitkisinin Kullanım Alanları, Tarımı ve Değerlendirilmesi," *Endüstriyel Kenevir Formu I-II*. Şükrü Karataş (Ed), İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018-2019, s. 34.

71 Yaman, "Kastamonu Kendirleri,"; İkinci, "Kendirciliğimiz,"; Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 30-33.

72 Ötey Tobler, *Kenevir, Keten, Jut Mühassısı Sifatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*, T.C Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1938, s. 3-4.

73 Emine Pür, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Kastamonu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu (1939-1948)," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S. 21, 2021, s. 91; Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 32-33; Öner, *a.g.m.*, s. 12.

74 Ulaş, *a.g.e.*, s. 93.

75 *Keten Kenevir*, s. 6.

76 Öner, *a.g.e.*, s. 11.

77 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 35.

78 "Kendir Memleketi Kastamonu," *Akşam*, 17 Temmuz 1935.

79 "Kendir Elyafını Kıymetlendirmek Meselesi," *Anadolu*, 6 Mayıs 1937.

80 Bardakçı, "Taşkoprü ve Kendir,"

81 İkinci, "Kendirciliğimiz,"

82 "Taşkoprü'de Nazar Değmesin Diye Evler Tamamlanıyor," *Son Posta*, 14 Ocak 1935.

sonra sonbahar ve kış aylarında yapılmaktadır.⁸³ Kastamonu’da kendir hasadı ve soyma işlemi emek yoğun bir şekilde yapıldığından işçi ücretleri de Bursa ve İzmir’e oranla daha düşüktür. Buna karşın çiftçi gelirinin daha yüksek olduğu Bursa ve İzmir’de daha pahalı olan işçilik makineleşmeyi de beraberinde getirmiştir.⁸⁴ Nitekim, insan emeğiyle bir demet kendirin lifinin çıkartılması ortalama 8-10 saat kadar sürmektedir. Kendir soyma işinde başta kadınlar olmak üzere tüm hane halkının çalıştığı görülmektedir. Dışarıdan temin edilen işçiler de daha çok kadınlar olup işçi ücretleri de demet başına hesaplanmaktadır. Mengenezler yardımıyla çıkartılan lifler serilip kurulus, madeni el tarağı ile taranır ve 20-50 kg arası ağırlığında balyalar haline getirilerek satışa çıkartılmaktadır.⁸⁵

D. Kastamonu’da Kendirin Pazarlanması

Kastamonu kendir lifleri üç farklı grup tarafından talep edilmektedir. Bunlardan ilki mahalli urgancılar, tüccar, esnaf, çikrik sahipleri ve kendir sanayi müessesidir. İkincisi üreticilerin kendi ihtiyaçları için ayırdıkları ve son olarak da dışarıya pazarlanan kendir elyaflarıdır.⁸⁶ Fabrikanın açıldığı 1946 yılına kadar Kastamonu halkı için kendir en çok urgan yapımında kullanılan ev ve köy sanatı olarak kalmış ve daha çok yerel pazarlarda satılmıştır.⁸⁷ İl genelinde bulunan 400 ev tezgâhının sayısı da 1937’de 600’e çıkmıştır. Bu tezgâhlarda ortalama 4000 işçi tarafından urgan, halat ve kınnaplar üretilmiştir.⁸⁸ 1950’lerde ise ortalama 5-10 kişinin çalıştığı ev tezgâhlarının il genelindeki sayısı 2000’ne yükselmiştir.⁸⁹ Çeşitli siparişler üzerine kendirin evlerde dokunmasından sonra pazarlanmasını ise aile reisi yapmakta ve ek gelir sağlanmaktadır. Nitekim kendir dokumacılığın geliştiği köyler diğerlerine oranla daha zengindir.⁹⁰ Bölgedeki kendir üretimiyle urgancılık faaliyetinin birbirini tamamladığı ve Kastamonu’nun Türkiye’de urgancılığın merkezi olduğu bilinmektedir.⁹¹ Kendir lifi üretimi Taşköprü’de görülürken bu liflerden urgan yapımı ise daha çok Taşköprü kırsalı ve Kastamonu kent merkezinde görülmüştür. Örneğin Kastamonu’nun Aktekke, Abdülcebbar ve Kırıkçeşme mahalleleri ile Taşköprü’nün Çetmi, Ersil, Çaycafer ve Boyundurcak köylerinde urgan üretimi görülmektedir.⁹² 1940 nüfus sayımına göre Kastamonu’nun merkez ile toplam 9 ilçe, 10 belde ve 1129 köyü bulunmaktadır.⁹³ Ancak, Kastamonu ilinin genelinde toplam 153 köyde kendir tarımı yapılmaktadır.⁹⁴

Bu yerleşim yerleri içinde Taşköprü ilçesi Hanönü nahiyesine bağlı Gökçe ağaç köyünde yetiştirilen kendir lifleri yöre kadınlarının tezgâhlarında dokunarak hem ünü ülkemize yayılmış Gökçe ağaç Kilimi’ne dönüştürülmüş hem de yöre folklorunda Gökçe ağaç’ın Kilimi isimli türkünün bu bölgede yakılmasını sağlamıştır. Nitekim, TRT İstanbul Radyosu

83 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 4-11; Öner, *a.g.m.*, s. 11.

84 *Keten Kenevir*, s.8.

85 Öner, *a.g.m.*, s. 13.

86 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 6; Öner, *a.g.m.*, s. 13.

87 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 36; Suphi Rıza Doğukan, *a.g.m.*, s. 15.

88 “Kendir Memleketi Kastamonu,”; “Kendir İstihsalatımız Seneden Seneye Artıyor,” *Son Posta*, 3 Şubat 1937.

89 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 37.

90 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 38-39.

91 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

92 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 25-38.

93 T.C Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940: Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarıyla Nüfus ve Yüz ölçü, DİE Matbaası, Ankara, 1941, s. 359-376.

94 “Kastamonu’da Kendircilik,” *Son Posta*, 22 Aralık 1936.

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

ses sanatçılarından Nursaç Doğanışık ve Suat İnce'nin derleyip Nursaç Doğanışık'ın notaya aldığı "Gökçeaağacın Kilimi" adlı türkü de Kastamonu Hanönü İlçesi Gökçeaağaç Köyü'ne aittir. Türkü de bahsi geçen Gökçaağaç Kiliminin hammaddesi bölgede yetişen kendirdir.⁹⁵

Kastamonu il sınırlarında üç adet kendir pazarı bulunmaktaydı. Bunlar ilki cumartesi günleri Taşköprü'de açılırken, diğerleri ise çarşamba günleri Kastamonu'da ve perşembe günleri Germeç'te açılan pazarlardır. Haftalık bu pazarlarda her biri ortalama 30 kg ağırlığında 1500 demet kendir satılmaktaydı. Kastamonu dışına ise en çok İstanbul'a satış yapılmaktaydı.⁹⁶ Öyle ki Kastamonu her yıl ortalama bir milyon kg kendir ve bir buçuk milyon kg de urgan satışı yapmaktadır.⁹⁷ Satışlarda hile yapılmaması için de ahilik öğretileri doğrultusunda ticaret ahlakıyla Kastamonu Ticaret Odasının sıkı bir denetimi vardı. Örneğin, kendir liflerinin daha pazara gelmezden evvel taranması.⁹⁸ kendir liflerinde renk uyumu, nem oranı ve liflerin içinde taş ve toprak gibi yabancı maddelerin olmaması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁹

1930'larda Taşköprü ilçesi Germeç Köyü (Alatarla) Kastamonu'da kendiri en ünlü yerlerden biriydi.¹⁰⁰ Kendir, günümüzde sarımsağı ile meşhur Taşköprü'nün en önemli tarım ürünüydü. Bu yüzden de Ziraat Vekaleti ilçede bir kendir çeşit islah istasyonu ve 200 dönümlük bir numune tarlası kurmuştur. Kastamonu kendirinin yurtdışına tanıtımında Cumhuriyetin ilk¹⁰¹ ve Anadolu'nun önde gelen panayırlarından birine en sahipliği yapan Taşköprü'nün önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu panayıra Avrupa ülkelerinden gelen uzmanlar ve iş adamları kendir liflerinden ve ürünlerinden satın almaktaydılar.¹⁰² Bu konuda Kastamonu Ticaret Odası, çıkartmış olduğu risaleler, üretimi teşvik edici faaliyetler ve kendirin kalitesini ve üreticinin sorunlarını içeren kitapçıklar ve broşürler halinde bu bitkiyi tanıtan çalışmalar ile aktif rol oynamıştır.¹⁰³ Kastamonu Ticaret Odası, bölgenin kendir tarımına uygunluğuna dair Beş Yıllık Sanayi Planlarıyla ilgilenen İktisat Vekaleti ve Sümerbank'a bir rapor sunmuştur.¹⁰⁴

Üreticinin birlik ve kooperatifleşme yoluyla bir araya gelerek örgütlenmesindeki eksiklik ve teşkilatlanmış bir kendir piyasasının gelişmemesi sonucu arz talep ilişkisine bağlı oluşan fiyat dalgalanmalarından olumsuz etkilendiği görülmektedir.¹⁰⁵ Ancak, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Lif Teknolojisi ve Ev Ekonomisi Kürsüsü Profesörü Mustafa Harmancıoğlu'na¹⁰⁶ göre Kastamonu'da büyük endüstri kuruluşlarından ziyade canlı ama

95 "Gökçeaağaç Kilimi (Asker Yarım)" Der. Nursaç Doğanışık & Suat İnce, (http://www.turkuler.com/nota/ezgi_gokce_agacin_kilimi_asker_yarim.html); TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Hanönü," (<https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-63818/hanonu.html>)

96 "Kastamonu Kendirleri," *Akşam*, 9 Nisan 1933.

97 "Kastamonu'da Urgancılık," *Milliyet*, 28 Şubat 1933; "Kastamonu'da Kendir ve Keten Fabrikası," *Vakit*, 1933

98 "Kastamonu Kendirleri,"; Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 46.

99 Öner, *a.g.m.*, s. 13.

100 "Kendir Satışı Devam Ediyor," *Ulus*, 15 Eylül 1935.

101 Ata Erdoğan ve Mehmet Tekeci, "Kenevir (Kendir) ve Kastamonu,"

102 "Taşköprü'de Bir Kendir Fabrikasına İhtiyaç Var," *Son Posta*, 3 Eylül 1936; "Taşköprü'nün Bir Kendir Fabrikasına İhtiyacı Var," *Son Posta*, 14 Ocak 1938.

103 "Kendir Memleketi Kastamonu,"; Yaman, "Kastamonu Kendirciliği III," *Ulus*, 24 Mayıs 1935; "Kastamonu Bir Kendir Fabrikası İstiyor," *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1935.

104 "Kendir Fabrikası," *Akşam*, 26 Temmuz 1935.

105 Macit Pirhasoğlu, "Türkiye'nin Sınai Bitki Potansiyeli ve Kendir (Kenevir) Üretimi," *İktisat*, C. 10, S. 60, 1969, s. 7-8; Öner, *a.g.m.*, s. 13.

106 Prof. Dr. Mustafa Harmancıoğlu, 1918 yılında Edirne İli Uzunköprü Harmanlı Köyünde doğmuştur. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesindeki eğitimin ardından Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesinde Öğretim Üyeliği

sınırlı düzeyde urgancılığa ve dokumacılığa dair zanaat faaliyetleri bulunmaktadır. Bu alanlara dair ticaret ise Kastamonu il merkezinde yoğunlaşmıştır. Ancak, kentteki Ziraat Bankası ve Halk Sandığı ticareti geliştirebilecek derecede kredi verme ve sermayeyi güçlendirebilecek faaliyetlerde bulunmamıştır. Bu yüzden de kentteki ticari faaliyetler, daha çok dar ve küçük bir burjuva ile sınırlı kalmıştır.¹⁰⁷

Yurtiçi ve yurtdışı ticari faaliyetleri yanı sıra Kastamonu, Taşköprü ve Germeç'te kurulan pazarlar kendir alışverişinin yapıldığı bir iktisadi işlevin ötesinde sosyo-kültürel bir öneme de haizdir. Nitekim, senenin ilk kendirini pazara götüren köylüler bayraklarla donattıkları arabalarıyla kasaba içinde bir tur atarlar ve halkın kendilerine olan teveccühü, alkışları ve tüccarın da onlara katılmasıyla hep birlikte pazar alanına geçilirdi. Burada kendir elyafı yarışması için çubuklar seçilir ve ilk üçe girenlere armağanlar verilir.¹⁰⁸ Nitekim, mahsulü soyma ya da havuzlama imkânı olmayanlar kendirlerini çubuk halinde de pazarlamaktaydılar.¹⁰⁹ Türk Bayraklarıyla donatılan bu arabalar hafızalarda Kurtuluş Savaşı'na büyük destek veren, İnebolu Ankara arasındaki İstiklal Yolu güzergahında bulunan Kastamonu'da devletçilik olarak adlandırılan milliyetçi iktisadiyatın yürütüldüğü 1930'larda bir ölçüde geleneğin yeniden icadı olarak da görülebilir.

G. Taşköprü Kendir Sanayi

Kastamonu kendirinin endüstrileşmesinde ilk girişim 19. yüzyılın son çeyreğinde Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa tarafından Gölveren'de inşa ettirilen ıslatma havuzu ile başlamıştır.¹¹⁰ Bir diğer adım ise 1900 yılında Maliye Nezareti Hukuk Müşaviri Muavini olan Hüsnü Bey'in Kastamonu'da üretilen kendirlerin ip, halat, kanaviçe ve çuval gibi üretimlerde kullanılması için imtiyaz talebinde bulunmasıyla atılmıştır. Aynı dönemde Kastamonu Valisi Enis Paşa'nın da girişimleriyle bir endüstrinin kuruluşu ile hem kendir ticareti geliştirilip ülke servetinin korunması hem de sermayedarların devlet tarafından desteklenmesi amaçlanmıştır. Ancak bu girişim başarısız olmuştur.¹¹¹ Osmanlı döneminde kendir endüstrisinin kurulmasına yönelik bir diğer girişim ise 1913 yılında olmuştur. Bu bağlamda da Macaristan'dan makineler alınmış ancak Birinci Dünya Savaşı yüzünden bu proje de hayata geçirilememiştir.¹¹² Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Munir ve Mehmet Bey başta olmak üzere bir grup müteşebbis 75.000 liralık bir sermaye ile 30 yıllığına "Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi" adıyla bir endüstri kuruluşu açmak amacıyla Şuray-ı Devlet ve Meclis-i Vükela'dan ruhsat almışlardır.¹¹³

Cumhuriyetin ilanından sonra ise Kastamonu'da bir kendir sanayinin kurulmasına dair ilk resmi talep Kastamonu Milletvekili Halit Akmansü tarafından 1 Kasım 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme getirilmiştir. Buna göre Akmansü il genelinde kendir ekiminin arttığını ve organ-kınnap gibi maddelerin üretimi için Kastamonu'da

görevinde bulunmuş ve 1969-1973 tarihleri arasında Adalet Partisi'nden 16. Dönem Edirne Milletvekilliği yapmıştır.

107 Harmancıoğlu, *a.g.e.*, s. 20.

108 "Kendir Satışı Devam Ediyor," *Ulus*, 15 Eylül 1935; "Kendir Ürün ve Endüstrisi," *Halkın Sesi*, 12 Eylül 1935.

109 Öner, *a.g.m.*, s. 11.

110 Erdoğan & Tekeci, "Kenevir (Kendir) ve Kastamonu,"

111 Akpınar & Nizamoglu, *a.g.m.*, s. 1229; Erdoğan & Tekeci, "Kenevir (Kendir) ve Kastamonu,"

112 Bardakçı, "Taşköprü ve Kendir,"

113 Akpınar & Nizamoglu, *a.g.m.*, s. 1229.

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

mahalli düzeyde bir endüstrinin kurulmasını talep etmiştir.¹¹⁴ 1931 yılında CHP Büyük Kongresinde de Kastamonu'nun kendir tarımındaki yeri ve önemi hasebiyle buraya bir fabrikanın kurulması talep edilmiştir.¹¹⁵ 1932 yılında da Kastamonu'da bir kendir sanayinin kurulması gerektiğine dair hem yerel hem de ulusal basında çeşitli makaleler yayınlanmıştır.¹¹⁶ Hatta 1933 yılında Mühendis Asım Bey ve arkadaşları ip, sicim, urgan ve halat üretmek amacıyla yaklaşık 90 işçiye de istihdam eden İstanbul'da "Keten ve Kendir Sanayi Türk Anonim Şirketi" adıyla bir firma kurduktan sonra kendir hammaddesinin önemli bir kısmını Kastamonu'dan temin etmişlerdir.¹¹⁷

1932'de sanayileşme planına dair ülkemize gelen Rus Makine Mühendisi Galavinin Türkiye'de olduğu zamanda Türk dokuma uzmanlarından Şevket Bey ve Fazıl Bey ile görüşmüş ve hem İzmir'in hem de Kastamonu'nun kendir üreten ilçelerini ziyaret etmiştir. Nitekim, biri 24 Ekim diğeri 31 Ekim 1932 tarihli iki rapor hazırlamıştır. Birinci rapor Türkiye'de Kendir Sanayi'nin inkişafı hakkındayken ikinci rapor Türkiye'de kendir mamulatına mahsus fabrikaların inşası ile ilgilidir.¹¹⁸ O dönem Sovyetler Birliği'nde yetiştirilen kendirler, Türkiye'ye oranla daha fenni koşullarda işlenebildiği için Ruslar, daha yüksek kalitede katma değerli ürünler ortaya koyabilmektedir. M. Galavinin bu gezisiyle kendirin nasıl üretildiğini, urgancılık sanayisini, enerji membarlarını, fabrika kurulması için uygun arazilerin coğrafi şartları ve bu bölgelerdeki sosyo-ekonomik koşulları incelemiştir. Fabrikanın, 1000 tonu halat, 1000 tonu ip, 2100 tonu çuval ve 900 tonu ambalaj dokuması olmak üzere toplam 5000 ton üretim kapasitesiyle kurulması hedeflenmiştir. İpin satış piyasası ise İstanbul'dur.¹¹⁹

160 köyünün 70 ten fazlasında kendir tarımının yapıldığı Taşköprü'de halk, üretmiş olduğu kendir elyafını daha çok kıymetlendirmek ve katma değer yaratabilmek için ilçelerinde bir çuval fabrikası açılmasını istemiştir.¹²⁰ Hatta, Rus uzmanlarında belirttiği gibi ince, güzel ve ipek kadar yumuşak olan Kastamonu kendiri evlerde kullanılabilecek sicim ve kanaviçe gibi bir çok dokuma eşyaya da dönüştürülebileceği bir gerçektir.¹²¹ Bu yüzden de hem katma değerli üretim yaparak yeni ürünler elde etmek hem de ihracat talebini ve üretimi arttırmak için kendir endüstrisi bir zorunluluk halini almıştır.¹²²

Amerikalı uzmanlar ve Kastamonu Ticaret Odası, kendirin tohumunun ve elyafının yanı sıra odunsu kısmının da kâğıt üretimi için oldukça önemli olduğu görüşüne sahipti.¹²³ Ayrıca sabun yapımında, adi bezir yağı üretiminde ve hayvan yemi olarak küspe üretiminde kendir tohumundan faydalanılmıştır.¹²⁴ Bunun üzerine kendir uzmanı Prof. Ötey Tobler, Tosya'dan başladığı inceleme gezisine Araç, Daday ve İnebolu ilçeleri ile

114 BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü 30-10-0-0/ 8-46-13; T.C TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C. 27, 4. Birleşim, 1 Kasım 1926, s. 32.

115 Akpınar & Nizamoğlu, a.g.m., s. 1231.

116 "Kastamonu'da Bir Kendir Fabrikası Yapılacak," *Akşam*, 22 Temmuz 1932.

117 BCA Kararlar Daire Başkanlığı 30-18-1-1/33-5-9; Akpınar & Nizamoğlu, a.g.m., s. 1232.

118 Hıdır Bozkurt, "Türkiye Cumhuriyeti-SSCB Ticari İlişkiler (1923-1938)," Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019, s. 188-189.

119 Prof. Orloff, a.g.e., s. 133-142.

120 Yaman, "Taşköprü'de Dünyanın En İyi Kendirleri Yetiştiriyor," "Taşköprü'de Bir Kendir Fabrikasına İhtiyaç Var," *Son Posta*, 3 Eylül 1936.

121 Prof. Orloff, a.g.e., s. 133.

122 Yaman, "Kastamonu Kendirciliği III,"

123 "Kendir Memleketi Kastamonu," *Akşam*, 17 Temmuz 1935.

124 Ekinci, "Kendirciliğimiz,"

devam etmiş hem kendir tohumlarını hem de elyaflarını incelemiştir. Oradan da Türkiye kendirleri için önemli bir tohum üretim merkezi olarak bilinen Amasya Gümüşhacıköy ilçesine gitmiştir.¹²⁵ Ayrıca, Ziraat Vekaleti ve İktisat Vekaleti tarafından Almanya Dresden Ziraat Üniversitesi'nden ülkemize davet edilen kendir ve keten uzmanı Prof. Ötey Tobler ve Ankara Bölge Uzmanı Ekrem Uzumer Kastamonu'ya gelerek hem Gölveren'in kükürtlü suyunda ıslatılan hem de Germeç pazarında satılan kendirler üzerinde incelemelerde bulunmuştur.¹²⁶ ABD'de ziraat eğitimi almış olan Ziraat Vekaleti kendir uzmanı Fuat Bey, 1937 yılında hazırladığı raporda keten, kendir, pamuk, buğday, üzüm ve inciri köylüğü kalkındırmada rol oynayacak ürünler olarak belirtmiştir.¹²⁷

Katma değerli üretimin yanı sıra endüstrileşmenin, bölge demografisi üzerinde etkili olması bekleniyordu. Örneğin, arazisinin sarp, dağlık ve kayalık yapısı yüzünden Kastamonu'nun kuzey bölgelerindeki halk yiyeceklerini tedarik etmekte dahi zorlandıkları için her yıl binlerce genç maaşlı bir iş bulma ümidiyle il dışına göç etmiştir.¹²⁸ Halbuki fabrikanın kurulması halinde Kastamonu'ya yıllık 5-6 milyon liralık bir gelir sağlanması ve Cide ile İnebolu kırsalındaki topraksız köylülerin de kendir endüstrisi sayesinde istihdamı düşünülmüştür. Kastamonu'da bir kendir endüstrisinin kurulması ve yaşaması noktasında ilin ulaşım, hammadde ve enerji sorunu da yoktu. Nitekim demiryolu olmasa da il merkezi hem Safranbolu ve Çankırı istasyonlarına yakın hem de İnebolu limanına da 90 km'dir.¹²⁹ Nitekim, İnebolu Limanı Kastamonu'nun dünyaya açılma noktasıdır.¹³⁰

1934-1938 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planında yatırımlarla ilgili kararlar, başında P. Zhukovsky'nin bulunduğu Rus uzmanlar heyetinde Orloff, Galavinin ve Yuşkeviç'nin yanı sıra Türk uzmanların da birlikte hazırladığı raporlar sonucunda oluşturulmuştur. Buradaki amaç ise Türkiye'nin yurtdışından ithal ettiği ürünlerden hammaddesi yurtiçinde üretilenlere sanayileşme yoluyla katma değer sağlayabilmektir.¹³¹ Keyder'e göre 1929'daki para krizinden sonra ilk tedbir ise ekonomiyi dışarıya kapatmak ve dış pazarlara olan bağımlılığı en az düzeye indirmektedir.¹³² Örneğin, demir çelik, kendiri de ilgilendiren tekstil ve seramik sanayi bu kapsamda kurulmuştur.¹³³ Devletçilik bir öğretiyi olmaktan ziyade Cumhuriyetin ekonomi anlayışının pragmatik bir tarafını simgelemektedir. Bu projelerin uygulanmasında Sovyet Birliğinden uzmanlar yer alsa da Türk Devletçiliği ile Bolşevizm arasında bir ilişkinin bulunmadığı da vurgulanmaktaydı.¹³⁴ Kendir Sanayisinin Kastamonu'da kurulması yönünde Tek Parti iktidarının bir projesinin olmadığı görülünce kendirin burası için önemine dikkat çekilmiştir.

125 "Kendircilerin Bayramı," *Anadolu*, 12 Eylül 1935; "Kendir Umum Profesörü," *Halkın Sesi*, 12 Eylül 1935.

126 "Kendir ve Keten Mühassısı," *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1935; Ali Asgar Eren, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)," İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 110.

127 "Zirai Kalkınma Planı," *Son Posta*, 29 Ocak 1937.

128 "Kastamonu'da Kendir Elyaf Fabrikası Kuruluyor," *Akşam*, 22 Ocak 1939.

129 Yaman, "Kastamonu Kendirciliği III,"

130 "Kastamonu'da Kendircilik," *Son Posta*, 22 Aralık 1936.

131 T.C Kalkınma Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 63; İlhan Tekeli & Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Araştırmaları*, ODTÜ, Ankara, 1977.

132 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 124.

133 T.C Kalkınma Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 63; Tekeli & İlkin, *a.g.e.*

134 Ayşe Buğra, *Devlet ve İş adamları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 159.

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

Böylece sık sık bir kendir memleketi olarak nitelendirilerek, Kastamonu Ticaret Odasının sergilerinde kendirden dokunmuş ürünlere ait bir köşe de daima yer almıştır.¹³⁵

Kastamonu'da yeni bir fabrikanın kurulması sadece Kastamonu için değil aynı zamanda Batı ve Orta Karadeniz'de kendir tarımının yapıldığı Tokat, Amasya, Samsun, Ünye ve Fatsa gibi farklı şehirler için de son derece önemliydi. Endüstrileşmenin olmayışı fenni usullere uygun bir lif işleme tekniğini mümkün kılmadığından kendir balyalarında hem çeşit hem de uzunluk olarak bir standart yoktu.¹³⁶ Fabrikanın açılışı ile hem katma değerli üretim yapılabilmesi hem de ihracatın artırılması hedeflenmiştir.¹³⁷

Bu yüzden de 1930'ların başlarından beri yöre halkı ama özellikle de eşraf kendir fabrikasının Taşköprü'ye inşa edilmesini talep etmiştir.¹³⁸ Hatta, Kastamonular haklı çıkaran ve iktidardan taleplerini meşrulaştıracak olay ise 5-26 Eylül 1937 tarihinde düzenlenen 12. Uluslararası Selanik Sergisinde Kastamonu Kendirini altın madalya alan tek ürün olmasıdır. Bunun üzerine aynı yıl Kastamonu Belediye Başkanı Tevfik Eşmeli, Ticaret Odası Başkanı M. R. Saltuk ve Ziraat Odası Başkanı Ziyaeddin Alıç, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında Taşköprü'de bir kendir fabrikasının kurulmasını talep etmişlerdir.¹³⁹ Bu ödül, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin endüstri siyaseti nezdinde bir farkındalık yarattığından 11 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü 6-9 Aralık 1938 tarihinde ilk yurt gezisini Kastamonu'ya yapmıştır.¹⁴⁰ Böylece kendir endüstrisinin kurulmasındaki ilk girişim başlamıştır. İnönü, Kastamonu Belediye Başkanı Mehmet Türkmen ve Ticaret Odası Başkanı Rıza Saltuk'tan bölge tarımı hakkında bilgiler almış ve Gölveren civarındaki kendir ıslatma havuzlarını incelemiştir. Ticaret Odası Başkanı Rıza Saltuk Bey'in İnönü'ye vermiş olduğu demeçte kendirin buğdaya oranla daha kazançlı olduğunu, bölgelerini kalkındırdığını, ürünün ıslatılması ve soyulması işlemlerindeki zorluklar yüzünden Taşköprü, Gölveren, Şekerköprü ve Daday'da kendir soyma fabrikalarının kurulmasını talep etmiştir. Bu da Türkiye'nin ithal ettiği bazı kendir ürünlerinin Kastamonu'da üretilebileceğini de sözlerine eklemiştir. Ocak 1939 tarihinde de Kastamonu Kendir Sanayisinin ve İplik Boya Santralinin kuruluşu için ilk çalışma başlamıştır.¹⁴¹

İlk etapta fabrikaların Taşköprü'nün Gölveren ve Sulukese olmak üzere iki yere kurulması düşünülmüştür. Sümer Bank'ın girişimleriyle 1930'ların sonunda fabrikanın kurulacağı arazilerin incelenmesi için mühendis Osman İrtem ve B. Mehmet Ali Kastamonu'ya gelmiş ve hammadde açısından kendir işleme işini bu şehirde faydalı bulmuşlardır.¹⁴² Bu bağlamda tohum üretmek ve çiftçilere dağıtmak üzere Kendir Ziraat İstasyonu da düşünülmüştür.¹⁴³ Kastamonu'nun dar bir vadide olması nedeniyle fabrikanın şehir dışına inşa edilmesi gerektiği ilk olarak M. Galavinin tarafından belirtilmiştir.¹⁴⁴

135 Yaman, "Taşköprü'de Dünyanın En İyi Kendirleri Yetiştiriyor,"

136 "Samsun Mıntıkasının İktisadi Dertleri," *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1934

137 "Yeni Baştan Kurulan Asri Kasaba," *Tan*, 8 Ekim 1936.

138 "Türkiye'nin Kendir Merkezi Taşköprü," *Akşam*, 26 Nisan 1934

139 "Selanik Sergisi," *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1937; Erdoğan & Tekeci, "Kenevir (Kendir) ve Kastamonu,"

140 Mustafa Eski, "İsmet İnönü'nün İlk Yurt Gezisi," *Kastamonu*, 6 Aralık 2019.

141 Melih Tinal, "İsmet İnönü'nün Kuzey Anadolu Ziyaretine İlişkin Gözlemler," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 52, 2017, s. 438-439; Bardakçı, "Taşköprü ve Kendir," *Vatan*, 20 Eylül 1941.

142 "Kastamonu'da Kendir Elyaf Fabrikası Kuruluyor," *Akşam*, 22 Ocak 1939; "Kastamonu'da Sicim Fabrikası," *Haber*, 2 Temmuz 1938; Pür, a.g.m., s. 91.

143 İkinci, "Kendirciliğimiz,"

144 Prof. Orloff, a.g.e., s. 149-150.

1940'ların başlarında etüt çalışmaları yapılarak 2 Haziran 1945 yılında dönemin Sümerbank Genel Müdürü, Dahiliye Vekaleti Mahalli İdareler Müdürü, Kastamonu Valisi ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından temelleri atılan ve kamu tarafından kendirin işlenmesine yönelik ilk yatırım olan Taşköprü Kendir Sanayi 1946 yılında açılmıştır.¹⁴⁵ Taşköprü'nün seçilme nedenleri arasında Sulukese Gölü'nün kükürtlü suyunun lifler üzerinde olumlu etkisi ve ilçe civarında bulunan Yaralığöz, Elekdağ ve Saraycık yaylalarında yoğun kendir üretiminin yapılması etkili olmuştur.¹⁴⁶ Bir diğer neden ise enerjiyle ilgili olarak bölgedeki taş kömürü yataklarının varlığıdır.¹⁴⁷ Hatta, fabrikanın kuruluşundan evvel kendir endüstrisinin enerji ihtiyacının karşılanması kapsamında Siemens Kchuckert Şirketi tarafından yapılan projelerde şehre 15 km uzaklığında Karasu Nehri üzerine 600 BK kuvvetinde bir elektrik santrali düşünülmüş olsa da nehrin su kuvvetinin yeterli olmadığı görülmüştür.¹⁴⁸ Üçüncü bir sebep ise geçen Karasu Çayı boyunca bulunan Ömerli, Kayalı ve Hatip köylerindeki arazilerin adeta kendir denizini anımsatmasıdır.¹⁴⁹ Bu fabrikanın her yıl ortalama 4000 ton kendir sapı işlenmesi düşünülmüştür.¹⁵⁰ Kısacası, hammadde, enerji ve coğrafi konum fabrikanın yerinin tespitinde önemli rol oynamıştır.

Ancak, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer almasına rağmen Taşköprü Kendir Fabrikasının kuruluş tarihi ve etüt çalışmalarındaki gecikme, İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan savaş ekonomisi politikaları, mali güçlükler ve fabrikanın teknik kuruluşu için görüşülen ülkelerin savaşa girmesinden kaynaklanmaktadır. Fabrikanın makineleri de ancak 1939 yılında başlatılan görüşmeler sonucunda 1942 yılında Bulgaristan'dan sipariş edilmiştir.¹⁵¹ Ayrıca bu dönemde hem kendir ekiminin nasıl yapıldığı hem de kurulacak endüstriye dair makinelerin kurulması noktasında başta İtalya ve Fransa sanayisi yakından takip edilmiştir. Bu bağlamda 1940 yılında İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti üyesi mensucat mühendisi Mieyyet Kerimol önce İtalya'ya ardından da Fransa'nın Lyon şehrinde bulunan Etablissements de Construction Mécaniques Brondel şirketine gönderilirken¹⁵² İbrahim Akçura da 1942 yılında Filibe Sergisinde bulunan kendir soyma, ev ve köy dokumacılığı malzemelerini incelemek üzere Bulgaristan'a gönderilmiştir.¹⁵³ Hatta İkinci Dünya Savaşı döneminde kendir elyafından yapılan dayanıklı dokumalar askeri malzeme olarak kullanılınca Avrupa'da kendir üretiminin önemi artmıştır. Bu yüzden Avrupa'dan ülkemize incelemeler amacıyla davet edilen bilim insanları kadar Türkiye Cumhuriyeti de kendir alanında eğitim almak üzere Avrupa'ya öğrenciler göndermiştir.¹⁵⁴

Kastamonu iyi kalitede kendir yetiştirse de tesisat eksikliğinin olduğu ilde iplik dahi yapılamıyordu. Bu işi bilen Kastamonulu ustalar da 1946 yılına kadar İstanbul'a

145 "Kastamonu Belediye Reisiyle Bir Konuşma," *Vakit*, 9 Eylül 1941; "Türkiye'nin Kenevir Üretim Üssü Kastamonu'ydü," *Kastamonu*, 25 Ocak 2019; Eren, a.g.t., s. 112; Nadir Yurtoğlu & Mustafa Eğilmez, "Tarihi Gelişim Süreci İçinde Taşköprü Kendir Sanayi," *Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Ed. Mustafa Eğilmez & Serap Balcı, 2017, Kastamonu, s. 1206.

146 "Taşköprülüler Bir Kendir Fabrikası İstiyor," *Son Posta*, 24 Ağustos 1937.

147 Prof. Orloff, a.g.e., s. 159-150.

148 Prof. Orloff, a.g.e., s. 159-150.

149 "Kastamonu'da Kendircilik," *Son Posta*, 22 Aralık 1936.

150 "Kastamonu'da Kendir Fabrikasının Temelleri Törenle Atıldı," *Ulus*, 4 Haziran 1945.

151 Eren, Birinci, a.g.t., 111.

152 BCA Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/91-42-7.

153 BCA Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/98-33-13.

154 Harmancıoğlu, a.g.e., s. 9

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

göç etmiştir.¹⁵⁵ 1920'lerden beri kurulması talep edilen fabrika tam çeyrek asır sonra Taşköprü'de açılabilmiştir.¹⁵⁶ Taşköprü Kendir Sanayi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planları kapsamında Nazilli, Bursa, Kayseri, Ereğli ve Malatya gibi farklı şehirlerde kurulan pamuk, yün ve ipek fabrikaları arasındadır.¹⁵⁷ Ancak, 4000 ton kendir işleme kapasitesine sahip olan Taşköprü Kendir Sanayi yeterli hammadde tedarik edemediği ve bölge ekonomisine tesir edebilecek derecede bir etkide bulunamadığı için 1951 yılında kapanmıştır.¹⁵⁸ Bu fabrika kendiri hem fenni yöntemlerle havuzluyor hem de makineleri vasıtasıyla soyuyordu. Ancak, halk dar sermayesi yüzünden ücret ödemek yerine aile emeği ile çalışarak havuzlama ve soyma işlemlerini yaptığından fabrika hammadde temin etmekte sıkıntılar yaşamıştır.¹⁵⁹ Yurtoğlu'na göre ise üretim alanlarının fabrikaya uzaklığının neden olduğu nakliye zorlukları, çiftçilerin havuzlarda ıslatma işlerini tarlada iş yükünün bulunmadığı sonbahar ve kış döneminde yapmaları, kendirin odunsu kısmının köylerde yakacak halde kullanılması, bu ürünün fiyatlarının yükselmesi beklentisiyle ürünü toptan elden çıkartmak istemeyişleri dolayısıyla fabrika kapasitesinin altında çalışmış ve zarar etmiştir.¹⁶⁰

Ayrıca, kendir elyafından sicim ve kanaviçe üretmek amacıyla 1945 yılında sanayi planına dahil edilerek temelleri 1949 yılında atılan Kendir Sanayi Müessesesi 1953 yılına kadar Toprak Mahsulleri Ofisinin çuval ihtiyacını karşılamıştır. Ancak, azalan kendir üretimi ve kazancı sonucunda Hindistan'dan daha ucuza ithal edilen jüt, kendirin gelişimini ve döviz kaybını engellemiştir.¹⁶¹ Nitekim Türkiye kırsalı 1948 yılında uygulanmaya başlanan Marshall Planından itibaren adım adım pazara yönelik üretime başladığı bir dönemde buğday, çeltik ve arpa gibi çeşitli tahıl ürünlerini çuvalayıp pazara nakletmek de önem kazandığından bu çuvalara olan talebin de artması normaldir.

Kendir Fabrikasının Taşköprü'nün toplumsal ve iktisadi yaşamına katkıları da olmuştur. Fabrikanın kuruluşu ilçenin kendir üreticileri ürünlerini pazarlamış ve daha çok para kazanmışlardır. Fabrika uzun yıllardır eksikliği hissedilen katma değerli üretimi mümkün kılmış ve birçok kişiye istihdam olanağı sağlayarak göçü bir ölçüde azaltmıştır. Ayrıca, bu fabrika ile Taşköprü elektriğe kavuşmuş ve ilçeye iktisadi canlılık gelmiştir. 21 Nisan 1949'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ilçeyi ve fabrikayı yeniden ziyaret etmiştir.¹⁶² Hatta işletmenin açılışı ile urgan ustaları ile fabrika arasında kendir lifine olan talebin yarattığı rekabet bir süre mahsul fiyatlarını da yükseltmiştir. Ancak bu durum kendir çuvallarının fiyatlarının yükselmesine yansınca köylüler daha ucuz olan Pakistan'dan ithal edilen jüt çuvaları tercih etmiştir.¹⁶³ Hatta, 1970'lerin başına dek kendir yetiştiriciliğinin, ıslatma ve soyma işlemlerinin tamamen modernize edilemediğini, iptidai metotların ve emek yoğun üretim faaliyetlerinin devam ettiği meclis tutanaklarına yansımıştır.¹⁶⁴

155 Pür, a.g.m., s. 91.

156 "Kastamonu'da Kendir Fabrikası Kuruluyor," *Ulus*, 15 Nisan 1945.

157 Eren, a.g.t., s. 47.

158 Harmancıoğlu, a.g.e., s. 19; Ulaş, a.g.e., s. 33-34.

159 Öner, a.g.m., s. 13.

160 Yurtoğlu & Eğilmez, a.g.m., s. 1207.

161 Harmancıoğlu, a.g.e., s. 19; Ulaş, a.g.e., s. 33-34.

162 Eren, a.g.t., s. 113.

163 Harmancıoğlu, a.g.e., s. 26-27.

164 T.C TBMM Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, C. 7, 105. Birleşim, 4 Temmuz 1966, s. 451-453.

SONUÇ

Sağlam lif yapısı sayesinde urgan, kınnap, sicim, çuval ve halat gibi katma değerli ürünlere dönüşebilen kendire hem kırsaldaki tarım faaliyetlerinde hem de denizcilikte ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Kastamonu ilindeki iklim ve toprak yapısı yöre halkında kendir kültürünün gelişimini sağlamıştır. Kendirin zirai ve biyolojik özellikleri dolayısıyla yetiştirme sürecinde gerektirdiği işgücü ihtiyacı yöre halkının üretim sürecindeki emeğini de yönlendirmiştir. Tarihsel olarak, Kastamonu'da en az 6 asırlık bir kendir kültürü bulunmaktadır. Ancak Kendirin İpek Yolu güzergahında bulunan Kastamonu'ya ticaretle mi geldiği, Orta Asya'dan Türk göçleriyle mi geçtiği, Bağdat üzerinden mi intikal ettiği yoksa Sümerler ya da Hititler gibi Anadolu ve Akdeniz medeniyetlerinden beri mi var olduğu henüz net değildir. Kastamonu'da üretilen kendirler Osmanlı donanmasının yelken, ip, halat ve urgan ihtiyacının karşılanmasında önemli bir hammaddeydi. Ancak, 19. yüzyılda gerçekleştirilen Sanayi Devrimi pamuk tarımını ve pamuğun endüstriyel işlenmesini ön plana çıkartmış ve kendiri geri plana itmiştir. 19 yüzyılın sonunda Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendir pazarlarının kaybolmasından dolayı üretim gerilemiştir.

1950 yılına kadar, ildeki düşük makineleşme düzeyi ve nadas uygulamasından dolayı Kastamonu'nun tarım alanları içinde %15 kendir ekim potansiyeli mevcutken tarım alanlarının en fazla %2'sinde bu ürün yetiştirilmektedir. Ayrıca, Kastamonu'da kendirin ekiminden ve yetiştiriciliğinden hasadına ve işlenmesine kadar tüm süreçlerde yöre halkının derin bir geleneksel bilgi ve tecrübesi vardır. Kastamonu'da lif amaçlı üretilen kendir, emek yoğun bir üretim tarzı içinde tüm hane halkının çalıştığı ve kadın erkek iş bölümünün geliştiği bir sektördür. Ancak, Kastamonu tarımının iptidai özelliği kendir tarımının da üretim, hasat ve işleme gibi tüm süreçlerinde görülmektedir. Bir diğer ifadeyle Kastamonu'daki kendir üretimi ev tipi üretim ve bir köy sanatı olmaktan öte gidememiştir. Bu yüzden 1946'da fabrikanın kuruluşuna kadar kendir lifleri modern fabrikasyon sisteminde işlenmediğinden Kastamonu kendirciliği geleneksel ve durağandır. Hatta, 1880'lerden beri endüstrileşme gayretlerine rağmen, Birinci Dünya Savaşı Türkiye'de kendir sanayisini ve pazarını sekteye uğratmıştır. Benzer şekilde, İkinci Dünya Savaşı ise kendirin endüstrileşmesini geciktirmiştir. Bu da kendirin hem potansiyelin altında bir üretimine hem de katma değerli üretimden yoksun kalmasına neden olmuştur.

Kastamonu kendirinin bu geleneksel yapıdan çıkarak modern çağa uyum sağlamasındaki zorluklar il genelindeki ulaşım imkanlarına bağlı nakliyat sorunlarından, çiftçinin sermaye darlığından ve dönemin genel iktisadi koşullarından kaynaklanmaktadır. Halkın bu içe kapalı iktisadi tutumuna karşın Kastamonu'daki eşrafın ildeki enerji, ulaşım, işgücü ve hammadde potansiyeli üzerinden kendir üretimi modernleştirme gayretleri de görülmektedir. Hatta Kastamonu kendirini Tek Parti Yönetimi nezdinde artık vazgeçilmez kılan Eylül 1937'de Uluslararası Selanik Sergisinde kazandığı altın madalyadır. Ancak fabrikanın kuruluşuyla bu hedeflerine ulaşmış olsalar da kendir üreticilerinin bu mahsulü eski usullerle işlemeye devam etmeleri yüzünden 1950'lerin başında bu işletme hammadde sıkıntısı çekmiş ve istikrar sağlanamamıştır. Her ne kadar 1948'den sonra pazara yönelik üretim ve Yeşil Devrimle birlikte tarımsal girdi kullanımı artsa da kendir tıpkı ketende olduğu gibi liberal kapitalist ekonomiye ayak uydurabilen bir mahsul olmamıştır. Lif bitkileri ve endüstri bitkileri içinde bu şartlara en uygun bitki pamuktur. Kısacası

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

kendir, pamuk ve jüt kadar ulusal ve uluslararası pazar ekonomisine açılmamıştır. Tıp, tekstil kağıt, otomotiv ve yem sanayi başta olmak üzere birçok sanayinin hammaddesi olan kendir yeterince değerlendirilememiştir. Potansiyelin altında bir üretim ve işlenmesi sonucu Kastamonu kendiri, Kastamonu, Taşköprü ve Germeç'te bulunan yerel pazarlarla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla, bu ürün hem üretimi devletçilik politikasının geleneksel sınırları dahilinde kalıp kabuğunu kıramamış hem de katma değerli üretim faaliyetleriyle çeşitlendirilemediğinden büyük ölçüde pazara yönelik bir meta olamamıştır.

Kaynakça

1. Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. Muamelat Genel Müdürlüğü 30-10-0-0/ 8-46-13.

BCA Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/91-42-7.

BCA Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/98-33-13.

BCA Kararlar Daire Başkanlığı 30-18-1-1/33-5-9.

II. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem 2, C. 27, 4. Birleşim, 1 Kasım 1926.

T.C TBMM Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 2, C. 7, 105. Birleşim, 4 Temmuz 1966.

B. Bakanlık Yayınları

T.C Kalkınma Bakanlığı, *11. Kalkınma Planı (2019-2023) İmalat Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Ankara, 2018.

TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Hanönü," (<https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-63818/hanonu.html>)

C. Türkiye İstatistik Kurumu

T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1936), Tarım İstatistikleri 1928-1934, Ankara: Ulus Basımevi.

T.C Devlet İstatistik Enstitüsü (1941), Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1940: Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüz ölçü, Ankara: DİE Matbaası.

T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1947), Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945, Ankara: DİE Matbaası.

T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1951), Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950, Ankara: DİE Matbaası.

T.C Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1954), Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953, Ankara: DİE Matbaası.

III. Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

Halkın Sesi

Kastamonu

Milliyet

Son Posta

Tan

TRT Haber

Türkiye

Ulus

Vakit

Zaman

IV. Kitaplar

Buğra, Ayşe (2013), *Devlet ve İş adamları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Harmancıoğlu, Mustafa (1959), *Kastamonu'da Kenevir Ziraatı ve Bugünkü Durumu*, İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Hazell, Peter B. R. (2009), *The Asian Green Revolution*, IFPR Discussion Paper, Washington D.C: International Food Policy Research Institute.

(1935), *Kastamonu Kendiri*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.

(1939), *Keten Kenevir*, Ankara: Ziraat Vekaleti.

Keyder, Çağlar (2014), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Şevket (2015), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Orloff (1933), *Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi Hakkında Sovyet Mühassıslar Tarafından Verilen Raporlar*, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası.

Tekeli, İlhan & İlkin, Selim (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ.

Tobler, Ötey (1938), *Kenevir, Keten, Jut Mühassısı Sıfatıyla 1937 Eylülünden Teşrinisanisine Kadar Yapılan Seyahate Ait Rapor*, T.C Ziraat Vekaleti Neşriyatı, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Toprak, Zafer (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

(1936), *Türkiye'nin Umumi Bakımdan İktisadi Tetkiki (1933-1934)*, C. III, Ankara: Köyöğretmeni Basımevi.

(1938). *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, I. Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, İstanbul: Devlet Basımevi.

Ulaş, Erdem (2019), *Mucize Bitki Kenevir*, İstanbul: Hiper Yayınları.

Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir)
Tarihsel Gelişimi (1923-1950)

Zhukovsky, P. M (1951), *Türkiye'nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, Çev. Celal Kıpçak, Haydar Novruzhan ve Sabir Turkistanlı, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Neşriyatı.

V. Makaleler ve Bildiriler

Akpınar, Deniz & Nizamoglu (2019), Ahmet "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi," *Turkish Studies- Social Sciences*, C. 14, s. 1223-1236.

Arslan, Neşet (2018), "Tartışmalar Işığında Kenevire Bakış," *TURKTOB*, Sayı: 28, s. 23-28.

Arslanoğlu, Şahane Funda. Aytaç Selim ve Ayan, Ali Kemal (2018), "Keten: Anadolu Coğrafyasında Küllerinden Yeniden Doğan Bitki," Ziraat Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar, Nurhan Keskin (Ed), Ivpe, Cetinje, Montenegro, s. 437-443.

Artvinli, Fatih. (2018), "Pinel of İstanbul: Dr. Luigi Mongeri (1815-82) and the Birth of Modern Psychiatry in the Ottoman Empire, *History of Psychiatry*" C.29, S.4, 2018, s. 424-437.

Baş, Arda (2019), "1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Liberalizm Hakkında Görüşler," *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 44, s. 347-365.

Baytop, Turhan. (1995), "Esrar," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, s. 431-432.

Çakır, Sebahattin (1948), "Kenevir Ziraatı," *İzmir'de Köycülük*, S. 47, s. 20.

Doğukan, Suphi Rıza (1940), "Türkiye'nin Kendir Varlığı," *İktisadi Yürüyüş*, S. 14, s. 15.

İncekara, Fethi (1953), "Kenevir Bölgelerimize Toplu Bakış," *Çiftçi*, C.8, S. 88, s. 76-78.

Karabulut, Kerem & Akyol, Hikmet (2017) "Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950), *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C.6, S.11, s. 70-84.

(1945) "Kenevirciliğimiz ve Kenevir Endüstrimiz," *Çiftçi*, S. 2, s. 4-6.

Kolsarıcı, Özer (2019), "Kenevir Bitkisinin Kullanım Alanları, Tarımı ve Değerlendirilmesi," *Endüstriyel Kenevir Formu I-II*. Şükrü Karataş (Ed), İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 31-42.

Köse, Osman (2011), "XVIII Yüzyılda Çarşamba," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S. 19, s. 167-175.

Öner, Hüseyin (1969) "Kendir," *Pancar*, s. 10-14.

Öz. Mehmet (2007), "Osmanlılar," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, s. 532-538.

Pirhasoğlu, Macit (1969), "Türkiye'nin Sınai Bitki Potansiyeli ve Kendir (Kenevir) Üretimi," *İktisat*, C. 10, S. 60, s. 3-9.

Pür, Emine (2021), CHP Teftiş Raporlarına Göre Kastamonu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu (1939-1948), *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S. 21, s. 81-96.

Seyfi, Ali Rıza (1928), "Türkiye'de Kendir, Kenevir ve İplikçilik," *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, S. 6, s. 369-376.

Tarıman, Celal ve İncekara, Fethi (1954), "Memleketimizde Keten ve Kenevir İstihsalinin Arttırılması İmkanları," *Çiftçi*, C. 9, Sayı: 102, s. 224-227.

- Taşlıgil, Nuran ve Şahin, Güven (2019) "Türk Tarım Hayatında Kenevir Yetiştiriciliğinin Yeniden Başlaması ve Yaşanan Gelişmeler," *I. İstanbul Üniversitesi Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, s. 457-478.
- Tinal, Melih (2017) "İsmet İnönü'nün Kuzey Anadolu Ziyaretine İlişkin Gözlemler," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 52, s. 436-442.
- Yapucu Pullukçuoğlu, Olcay (2018), "Tire ve Çevresinin Başkent Ekonomisindeki Rolü," *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, s.191-198.
- Yurtoğlu, Nadir & Eğilmez (2017), Mustafa "Tarihi Gelişim Süreci İçinde Taşköprü Kendir Sanayi," *Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Ed. Mustafa Eğilmez & Serap Balcı, Kastamonu, s. 1204-1219.

VI. Tezler

- Bozkurt, Hıdır (2019), *Türkiye Cumhuriyeti-SSCB Ticari İlişkiler (1923-1938)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Eren, Ali Asgar (2019), *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

VII. Dijital Kaynaklar

- Erdoğan, Ata ve Tekeci, Mehmet. "Kenevir (Kendir) ve Kastamonu," *Çanakkale Türküsü*, 18 Ocak 2019.
- "Gökçeabağaç Kilimi (Asker Yarım)" Der. Nursaç Doğanışık & Suat İnce, (http://www.turkuler.com/nota/ezgi_gokce_agacin_kilimi_asker_yarim.html) (Erişim Tarihi 17 Şubat 2021)

RELATIONS BETWEEN TURKEY AND POLAND IN THE FIRST ERA OF THE REPUBLIC (1923-1950)

CUMHURİYET'İN İLK DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE İLE POLONYA ARASINDAKİ İLİŞKİLER (1923-1950)

Sinan DEMİRAĞ*, Bilal TUNÇ**

Geliş Tarihi/Received:25.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:22.06.2021

DEMİRAĞ, Sinan - TUNÇ, Bilal, (2021), "Relations Between Turkey and Poland In The First Era Of The Republic (1923-1950)", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 219-239.

Abstract

The Republic of Turkey, which was established on the Anatolian Peninsula with the disintegration of the Ottoman Empire as a result of the First World War, adopted the aim of developing good relations with all states at the center of its foreign policy from the first times. It is possible to say that the Republic of Turkey, following a foreign policy in harmony with the policy of "Peace at Home, Peace in the World", has always positioned itself around a policy of peace in the face of developing world conditions. Thanks to this friendly foreign policy, cooperation with many states in political, cultural and military fields has been made, and the international connections of the state have been strengthened. In this direction, the mutual friendly relations developed with the Polish State continued even under the devastating conditions of the Second World War. It is proven in historical documents that the relations between Poland, which started with the Ottoman Empire, mostly continued in a friendly framework. In Turkish political history, the period between 1923 and 1938 is called as the Atatürk period, and the period between 1938 and 1950 is called as the İsmet İnönü period. During this era, important events took place in Turkish foreign policy. It is aimed to reveal the political, commercial and social relations between Turkey and Poland within the scope of the important events in the foreign policy of the new state named Turkish Republic, in the light of archive documents. In this article, it is aimed to explain how the developments in the Second World War affected the relations between the two countries and to prove it with documents showing that the Turkey stood by them during this war by supporting the Poles who were in trouble. This study has been created by making use of archival documents, national newspapers and copyrighted studies. Finally, this article named as Relationships Between Turkey and Poland in the First Era of the Republic (1923-1950) is a qualitative study and it was prepared by using the document analysis technique.

Keywords: *Diplomacy, İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk, Poland, Turkey.*

*PhD student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, demiragsinan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-7837-9987>).

**Assoc. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Literature, btunc@agri.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5361-8494>).

Öz

Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ile Anadolu Yarımadası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti ilk zamanlardan itibaren dış politikasının merkezinde bütün devletler ile iyi ilişkiler geliştirme amacını düstur edinmiştir. "Yurta Sulh, Cihanda Sulh" politikasıyla barışık bir dış siyaset izleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin, gelişen dünya koşulları karşısında da kendisini daima barış politikası etrafında konumlandığını söylemek mümkündür. Bu dostane dış siyaset sayesinde birçok devlet ile politik, kültürel ve askeri alanlarda iş birliğine gidilerek, devletin uluslararası bağlantıları güçlendirilmiştir. Bu doğrultuda Polonya Devleti ile geliştirilen karşılıklı dostane ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı koşulları altında dahi devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile başlayan Polonya münasebetlerinin çoğunlukta dostane bir çerçevede devam ettiği tarihi vesikalar ile sabittir. Türk Siyasi Tarihi'nde Atatürk Dönemi olarak bilinen 1923-1938 yılları arasında daha da gelişen Türkiye ile Polonya Devleti arasındaki siyasi, ticari ve toplumsal münasebetler, İsmet İnönü Dönemi'nde de (1938-1950) devam ettirilmiştir. İlk dönemlerde siyasi ve askeri alandaki iş birliği ile başlayan münasebetler, savaş döneminde daha çok insani yardımlar çerçevesinde sosyal alanlarda devam etmiştir. Polonya halkına ve devletine her fırsatta desteğini esirgemeyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, birçok Polonyalı vatandaşın kendi topraklarında istihdam edilmesine dahi imkân sağlamıştır. Bu ilişkilerin seyrine yönelik gelişmelerin Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri belgeleri ışığında ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu makalede iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğu ve devam ettirildiğini, özellikle İkinci Dünya Savaşı sürecindeki olayların, devletlerarası münasebetleri nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, arşiv belgelerinden, ulusal gazetelerden ve telif eserlerden istifade edilerek oluşturulmuştur. Son olarak, Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Türkiye ile Polonya Arasındaki Münasebetler (1923-1950) adlı bu makale, nitel bir çalışma olup; doküman analizi tekniği kullanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Diplomasi, İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk, Polonya, Türkiye.*

Introduction

The new state Turkish Republic established with the Lausanne Peace made after the success of the National Struggle, after 1923, it could not immediately enter into normal relations with Western countries. This is because Westerners did not accept the reality of the New Turkey easily and therefore relations especially with Britain and France went through severe stages from time to time until 1930. Soviet Russia continued to be the mainstay of Turkish foreign policy as long as Turkish relations with Westerners went so distorted, However from 1936, the situation started to change.¹ In fact, although only 3 percent of Turkish land is located in Europe, there is a tremendous Western influence in the country. Turkey is the closest and most westernized democratic country of the Middle East to the West in all respects. The main reason for this is that the founding layer that founded the Turkish Republic pays close attention to Western and Western institutions in order to ensure the modernization of the country. For this reason, Turkey has always paid attention to be in good relations with European countries.²

Relations between Turks and Poles dating back to ancient times, have always been good. Especially during the Ottoman Empire, Turks and Poles got to know each other more closely and the Ottoman Empire helped most of the Polish people in trouble. In this context, the Polish state has been fragmented many times in the historical process. The Ottoman Empire which was an extremely powerful state during this period, protected and helped the Polish people. This situation has prepared a ground for the relations between the two nations to be always good.

After the end of the First World War, the Republic of Poland gained its independence in 1918 and emerged as a new independent state. One of the first states to recognize the Republic of Poland was the Turkish Republic founded by Mustafa Kemal Atatürk in 1923. Having carefully followed the negotiations of the Lausanne Peace Treaty which played an important role in the emergence of the new state Turkey as an independent political power, Poland appreciated the independence of Atatürk and the revolutions he made afterwards.³

The date of 19 May 1919 is very important for the political, social and cultural life of Turkey. Because this date is considered as the process of a new beginning for Turkey. This begins when Mustafa Kemal Atatürk who started the Turkish Independence War and was the leader of this movement, arrived Samsun on 19 May 1919, and it continues until his death on 10 November 1938. In Turkish political history, this process is called as the "Atatürk Era".⁴ It is understood that serious relations were established in this period between Turkey and Poland, especially diplomatic and economical matters.

1 Fahir Armaoğlu, *20. Century Political History (1914-1995)*, Alkim Publications, Istanbul, 1999, p. 47.

2 Baskın Oran, *Turkish Foreign Policy (Facts, Documents, Comments since the War of Independence)*, (1919-1980), volume I, issue 15, İletişim Publications, Istanbul, p.21.

3 Basri Alp Akıncı, "Turkey-Poland Relations from the date of the historical temperature", *Mavi Elma: Turkey-EU Relations*. (Ed. Ozan Hüseyin Örmeci and Hüseyin Işıksal). Gazi Bookstore, Ankara, 2016, p.777-786; Resul Köse, "An Assessment for the Border Relations of Turkey with the Eastern and Southern Neighbors (1923-1940)", *Recent Period Turkish Studies*, N.38, 2020, p.59.

4 Öztürk Emiroğlu, "Turkey in the Polish Press in the Atatürk Era (19 May 1919-1 September 1939)", *Turkish World Journal of Language and Literature*, 1999, V. 8, p.469.

Political relations between the two countries started with the Friendship Treaty between Turkey and Poland immediately after the signing of the Lausanne Peace Treaty. After a short while, it was decided to increase the number of copies of friendship, trade and residence agreements between the two countries with an agreement made on 11 October 1923. Poland approved this treaty on 6 December 1923.⁵

This study is analyzed in two parts. In the first part, the relations between Turkey and Poland between 1923 and 1938, the period of Mustafa Kemal Atatürk who was the founder of the Turkish Republic were examined. Especially their relations of the new Turkish state called the Turkish Republic, are examined in detail in the light of the information obtained from the Presidential Republic Archive. In the second part, it was tried to reveal the diplomatic, social and economic relations between Turks and Poles in the period of İsmet İnönü, who was elected President after the death of Mustafa Kemal Atatürk in 1938 and remained in office until 1950.

With the study titled Relations between Turkey and Poland in the first Era of the Republic (1923-1950), it is aimed to contribute to the scientific studies previously conducted on the relations between the two countries. Especially in the first years of the Republic, there are many articles, books and theses on the relations between the two countries. However, it has been determined that there are little studies specifically on the relations between the two countries in the first periods of the Republic. With this article, it is aimed to overcome this deficiency and to contribute to scientists studying in this field.

1. Relations between Turkey and Poland during the era of Mustafa Kemal Atatürk (1923-1938)

Mustafa Kemal Atatürk, who played a very important role in winning the National Independence War and the emergence of the Turkish Republic as an independent state, is the first president of the country. Important developments took place in Turkish foreign policy during the era of Atatürk, who served for 15 years without interruption from 1923 to 1938. In this period, the understanding of "Peace at home, peace abroad" is dominant in the basis of Turkish foreign policy. During the period in question, emphasis was placed on friendly relations with the Poles who are the subject of the study.

In 1923, the first year of the Mustafa Kemal Atatürk era, Poland was one of the first countries that Turkey opened an embassy. In this context, an ambassador was appointed to Poland on 22 May 1924. The person appointed by the Turkish Republic as ambassador to Warsaw was İbrahim Ethem Tali, one of the counsellor of the Ministry of Foreign Affairs⁶. The fact that Poland was one of the countries where the embassy of the newly established state Turkey was established, can be thought as Turkey attaches importance to the Polish people and wants to establish strong diplomatic relations with this state.

Following Turkey, Poland opened also an embassy in Turkey. The first permanent ambassador of the Polish Government in Turkey was Roman Knool, who was appointed

⁵ Yüksel Kaştan, "Analytical Perspective on Turkey-Poland Relations Established during the Foundation of the Republic in the Light of Turkish Grand Assembly Minutes", *Journal of Ottoman Civilization Studies*, V.2, N.3, 2016, p.53.

⁶ Prime Ministry Republic Archive, (PMRA), Code: 30.18.1.1, Place No: 9.24.18.

in 1924.⁷ Knool, who was appointed to Ankara on 25 June 1924, started his work and started to play an active role in establishing strong relations between Turkey and Poland. It should be noted that İbrahim Ethem Tali, who is the Turkish ambassador to Warsaw, has made a serious contribution to the establishment of good relations between the two countries like the Polish ambassador.

During the period of Mustafa Kemal Atatürk who made a serious effort to establish a modern Turkish state, two constitutions were made. The 1921 Constitution was made first and followed by the 1924 Constitution.⁸ The 1924 Constitution which is one of these constitutions, is important in terms of Turkish-Polish relations. Because, while preparing the 1924 Constitution of Turkey, one of the constitutions taken as an example is the 1921 Polish Constitution. In the meetings held in the parliament for this constitution, the Presidential powers in the Polish Constitution were examined and taken as an example. In addition, in the parliamentary negotiations for the new constitution, in the debate whether the Republic is a form of state or a form of government, reference has been made to Poland. In addition, before the constitutional negotiations started, a motion was made to ensure at least two-thirds of the meeting quorum in order to ensure a constant majority in the Assembly, and the proposer claimed that the regulations in the Polish constitution are in this direction.⁹ The fact that Turkey, who prepared a new constitution, took Poland's constitution of 1921 as an example, can be thought that this state closely follows the constitutional developments in Poland.

After the Lausanne Treaty, some of the problems between Turkish and Western powers continued to remain on the agenda for a while. As such, the aim of Poland in the first years when diplomatic relations were established between Poland and Turkey was to have a privileged position next to Turkey, which has not yet fully solved their problems with other states. As stated above, Poland took the first step by signing three agreements with Turkey one day before the Lausanne Treaty. This step was actually considered a delayed step, as the Polish rulers had so much to do with building the newly established structure of the Polish state after World War I and solving their problems with their neighbors.¹⁰ Nevertheless, with the realization of this delay and attempts to compensate, it was possible to establish brand new bridges between the two countries.

The years 1923-1926 correspond to a period when bilateral relations between Turkey and Poland were resumed. Relations based on friendship from history, offered both these two countries and their peoples the opportunity to get closer to each other in the post-war period. As we mentioned, although Poland could not attract Turkey politically, the main factor that determined the course of the relations during this period was the

7 Hacer Topaktaş, "The Establishment Process of Poland's First Permanent Embassy in Turkey: Historical Dynamics", *Journal of International Relations*, V.11, N.43, 2014, p.117.

8 Bülent Tanör, *Ottoman Turkish Constitutional Developments (1789-1980)*, (26th Edition), Yapı Kredi Publications. Istanbul, 2016, p.225,290; Bilal Tunç, "The status and importance of the 1961 Constitution in the History of the Turkish Constitution" *Journal of Black Sea Studies*, V.17, N.67,2020, p.662-664.

9 H. Aliyar Demirci, "The Effects of the 1921 Polish Constitution on the 1924 Turkish Constitution", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, V. 26, 2017, p. 6-7.

10 Hediye Yılmaz Odabaşı, "The Function of Major External Dynamics in the Establishment of Turkish-Polish Relations", *Journal of Universal History Studies*, V.2, N.2, 2019, p. 313.

activities carried out in the field of trade and the relations developed especially in this lane.¹¹

In 1926, both the Polish ambassador to Ankara and the Turkish ambassador to Warsaw were changed. In this context, on 1 May 1926, Yahya Kemal Bey (Beyatlı), one of the deputies of Urfa was appointed to replace the present ambassador.¹² Likewise, on 21 October 1926, a person named Józef Wierusz-Kowalski was appointed to the Polish embassy in Ankara.¹³ Yahya Kemal, who was appointed as the envoy extraordinary to Poland, is above all a man of culture.¹⁴ This feature of him can be considered as contributing to the development of relations in the cultural field, as well as the political and cultural relations between Turkey and Poland.

On 1 June 1926, when Yahya Kemal (Beyatlı) was appointed as the ambassador to Poland, the president of Poland changed and Ignace Moscicki was elected as the new president. On the same dates, on 15 June 1926, an assassination was carried out against Turkish President Mustafa Kemal Pasha (Atatürk). Due to this situation, the President of Poland officially notified Mustafa Kemal Pasha that he was elected as the President and he also sent a get well soon telegram to Atatürk who was saved from the assassination. Thus, a friendly closeness immediately began between Atatürk and the new President of Poland. Meanwhile, President Moscicki accepted the Turkish envoy extraordinary Yahya Kemal Bey on 19 June and Yahya Kemal Bey presented the Letter of Trust to Moscicki with a ceremony.¹⁵

Elected as Poland's Minister of Foreign Affairs in 1926, August Zaleski attached great importance to the opening of new Polish representations abroad. In this respect, Turkey either did not escape from Zaleski's attention. It was thought that opening more diplomatic representations in Turkey which is an important country in terms of the Polish economy, would have positive results. In this direction, in order to further develop both diplomatic relations and trade, the Polish Ministry of Foreign Affairs decided to open consulates in Izmir and Trabzon in 1926. Thus, studies has begun to conclude a consular agreement. As a result, the consular agreement was signed in Ankara on 25 March 1927. The agreement was signed by the Polish ambassador Józef Wierusz Kowalski and the embassy staff Karol Poznański, and by A. Şevki Bey from the Turkish side. However, this agreement has not been approved by the parliament in the recent past. Thus, it was not possible to open consulates in Izmir and Trabzon.¹⁶

The Litvinov Protocol is important for the development of relations between Turkey and Poland. As it is known, with the Locarno Treaty of 1925, the borders of Poland were endangered. Therefore, the search for the security of Poland's borders has

11 Emrah Adalı, *Turkish-Polish Relations in the Republic Era*, (Unpublished Master Thesis), Kocaeli University Institute of Social Sciences, Kocaeli, 2013, p.83-83.

12 PMRA, Code: 30.18.1.1, Place No: 18.26.15.

13 Adalı, *Turkish-Polish Relations in the Republic Era*, p.83-86.

14 Nezahat Özcan, Özcan, "Yahya Kemal Beyatlı's Ambassador Years and his other Official Duties", *Bilig Journal*, N.1, 1996, p. 36.

15 Bilal N. Şimşir, "The Ministerial envoy and Ambassador duty of the Poet Yahya Kemal Beyatlı", *Atatürk Research Center Journal*, V.23, N.67, 2007, p. 43.

16 Adalı, *Turkish-Polish Relations in the Republic Era*, s.87.

begun.¹⁷ Therefore, in the interwar period, Poland took part in the initiatives to ensure international security. Accordingly, the Kellogg-Briand Pact, which prohibits the use of war as a national policy tool, was signed on 27 August 1928 with the participation of Poland. Again for this pact, at the request of the Soviet Foreign Minister Litvinov, Turkey was also invited and Turkey joined this pact in January 1929. Thus, Turkey and Poland have entered into international cooperation for the first time in the arena. In addition, both Turkey and Poland signed the Litvinov Protocol which was prepared by Litvinov's initiative, on 9 February 1929, for the pact to enter into force as soon as possible between Russia and its neighbors, without waiting for the ratification process¹⁸. This development has proven that both countries are determined to cooperate in the international arena in line with common interests.

In 1928 and 1929, the ambassadors of both countries changed. As a result of the death of the current ambassador of Poland as a result of a brain hemorrhage in Ankara, a new ambassador was appointed to Ankara by the Polish Government. Moreover, 2 new ambassadors were appointed within a year. First, Kazimierz Papée, who was appointed as the ambassador to Ankara on 1 January 1928, lasted a very short time, and on 25 October 1928, 9 months after this appointment, Kazimierz Olszowski took office in Ankara as the new ambassador of Poland.¹⁹ Later in 1929, the Turkish ambassador to Warsaw was changed and İbrahim Hasan Vasfi Bey (Menteş), the Turkish Ambassador to Rome was appointed to replace Yahya Kemal Bey.²⁰

In 1931, a study was initiated to sign a trade agreement with the aim of developing commercial relations between Turkey and Poland and Zekai Bey (Apaydın), who was the Minister of National Defense, was authorized to follow these process.²¹ On 17 August 1931, when Zekai Bey was authorized, the Turkish ambassador to Warsaw also changed and Cevat Bey (Ezine), the Turkish Ambassador to Tokyo, was appointed as the Polish ambassador.²² With the Trade Agreement signed between the two countries on 29 August 1931, it was aimed to further increase the existing commercial structure.²³ This agreement was ratified by the Turkish parliament on 13 March 1932.²⁴ It is extremely important to take steps for a trade agreement between the two countries. Because the trade agreement entered into force in 1933, it was an extremely important situation in terms of increasing the trade potential in addition to diplomatic relations between the two countries.

A new agreement was made in 1933 in order to develop commercial relations between Turkey and Poland. With the Trade and Navigation Agreement dated 28 May 1933, customs duties were reduced and the number of import and export products

17 İsmail Şahin and Erşin Müezzinoğlu, "Turkish Foreign Policy under the Clamp of Locarno and Mosul", *Journal of Human and Social Sciences Research*, V.5, N.4, 2016, p. 647.

18 Adalı, Turkish-Polish Relations in the Republic Era, p.89-90.

19 Hacer Topaktaş Üstüner, "Restoring Turkish-Polish Relations after World War I (1918-1928)", 600th Anniversary of Turkish-Polish Relations Symposium (27-28 September 2014)", Istanbul, 2014, p. 99-100.

20 PMRA, Code: 30.11.1.0, Place No: 46.8.9

21 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 22.58.17.

22 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 23.70.6.

23 Official Gazette, 18 February 1949, Issue: 7135, p. 15.526.

24 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 26.18.3.

increased in order to increase and facilitate trade between the two countries.²⁵ With the aforementioned agreement, there has been an increase in the trade revenues of Turkey and Poland. Because after this agreement, the current trade amount has increased even more and this can be evaluated as bringing the two countries closer to each other.

Although serious studies were done for the development of political, commercial, and social relations between Turkey and Poland during the Atatürk era, some newspapers published in Poland were not allowed to enter Turkey. In this context, as it was understood that the newspaper "Vatan Sesi", published by Harabi Baytugan in Warsaw in 1935 was articles that would touch Turkish foreign policy, this newspaper was forbidden to be brought into Turkey. Likewise, the newspaper named "Millet Bayrağı" published by Canbey Havjoko is prohibited from entering Turkey and selling it in Turkey on the grounds that it has written articles against the friendship between the Turkey and the Soviet Union.²⁶

With a decision taken on 29 August 1936 for the prohibition stated above, sales here have been suspended by preventing the entry to Turkey of Bayrak, a magazine published by Canbey Havjoko in Warsaw, which is understood to be a harmful publication for Turkish foreign policy.²⁷ Later, with a decision taken by the Council of Ministers on 2 November 1937, the publication of the magazine named İleri, published by Ali Mirza, was banned from entering Turkey.²⁸ Finally, in 1938, the last year of Atatürk's era, two newspapers published in Poland were banned from entering Turkey. These publications are magazines called Ülkemiz and Çağırış and they are prevented from entering the Turkish borders by stating that they are harmful publications.²⁹

The person who made the Turkish ambassador to Poland in the mid-1930s was Ferit Tek. Likewise, the person who is Poland's ambassador to Ankara is Jerzy Potocki. During this period, Polish diplomacy thought that if there was good cooperation with Turkey, favorable conditions would be created for Turkey to stop pursuing a foreign policy on the axis of Russia. In this respect, the Poles were especially interested in the changes that might occur in Atatürk's foreign policy, considering that Turkey would not sign important agreements without the permission of Russia. As a result of developments such as Turkey joining the League of Nations in 1932, the formation of the Balkan Pact with Greece in 1934, and the rapprochement of Italy with Britain after attacking Abyssinia, a noticeable change began to occur in Turkish foreign policy in the mid-1930s. However, Turkey did not turn its back to Russia completely and tried to maintain its security by following a balanced policy. This change in Turkish foreign policy has also been followed with interest in Poland.³⁰

In the first years of the Republic, it is seen that some warplanes were bought by Turkey from Poland. In this context, it was decided by the Ministry of National Defense to purchase fighter jets for the Air Force Command and a serious investigation was carried

25 Official Gazette, 7 June 1933, Issue: 2421, p. 2637.

26 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 57.63.16.

27 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 68.72.12.

28 PMRA, Code: Code: 30.18.1.2, Place No: 79.89.14.

29 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 85.100.13; PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 84.65.19.

30 Adalı, Turkish-Polish Relations in the Republic Era, p. 94.

out in this respect. As a result of the researches, it was understood that the aircraft belonging to Poland were superior to the aircraft of other countries in many respects, and therefore, it was decided to purchase aircraft from Poland on 30 March 1936.³¹ The fact that Turkey preferred Poland for the purchase of warplanes among many countries can be thought that, it attaches importance to the development of relations with the mentioned country in the military field.

As explained above, great importance was attached to the development of commercial relations especially with Poland during the Atatürk era and some agreements were made. One of the agreements made in this sense is the Clearing Agreement between the Central Bank of the Turkish Republic and the Polish Clearing House.³² With the clearing agreement, countries that have bilateral trade agreements with each other, pay with a fundamentally different good for the goods they buy.³³ This agreement too can be thought of as contributing to the further development of the trade potential between Turkey and Poland, as in others.

Polish aircraft engineers were employed at the Kayseri Aircraft Factory, which started its operations in 1931, such as the purchase of military aircraft from Poland.³⁴ In this context, with a decision taken on 7 December 1936, it was decided to employ Wilhem Gibelka, a Polish Aircraft Engineer, on "pazatel" aircraft at the Kayseri Aircraft Factory.³⁵ Like Wilhem Gibelka, Polish experts appointed employed in various businesses in Turkey in the republican era. One of them is the appointment of Pol Biyaloblosk, who was a Water Engineer, who was assigned to the Malaria Public Control Organization in 1937.³⁶ These appointments make it clear that Turkey brought experts from Poland as well as from Hungary and benefited from them.

In 1936, both Turkish and Polish ambassadors were changed. As of 1936, Basri Reşit was appointed as the Undersecretary of the Warsaw Embassy instead of Kadri Rıza, the Undersecretary of the Turkish Embassy in Warsaw.³⁷ In 1935, Prof. Dr. Michal Sokolnicki was appointed to Ankara as the ambassador of Poland. He served as Poland's Ambassador to Ankara between 1935 and 1945 and did not return to his country after the war and continued his academic life at Ankara University. In the words of Michal Sokolnicki, Although many of the countries that remained neutral during World War II took a cold attitude towards occupied Poland, Turkey showed a great affinity with Poland.³⁸ This situation can be considered as another evidence showing the love of the Poles for the Turkish people and the Turkish state.

31 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 63.24.4.

32 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 63.27.13.

33 Cüneyt Dirican, "Applicability of Clearing and Payment Transactions in Foreign Trade in National (Domestic) Currency: Situation and Requirements for its Application in Turkey", *Journal of Yasar University*, N.14, 2019, p. 48.

34 Osman Yalçın, "The First Initiative in the Struggle of the State of the Turkish Republic to Establish an Airplane Factory: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) and the Kayseri Airplane Factory", *Journal of Atatürk Research Center*, V.26, N.78, 2010, p.561.

35 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 70.94.8.

36 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 72.12.15.

37 PMRA, Code: 30.11.1.0, Place No: 101.2.17.

38 Togay Seçkin Birbudak ve Bülent Akbaba, "Poles in Turkey during World War II", *Ankara University Turkish Revolution History Institute Atatürk Yolu Journal*, N.62, 2018, p.5.

At the beginning of the period when Sokolnicki was an ambassador in Turkey, an unpleasant incident occurred in terms of relations between the two countries. However, this incident was resolved due to the common sense of the Polish and Turkish diplomatic representatives. The reason for such an issue is that the Poles living in Polonezköy acquired Polish citizenship. According to the Turkish authorities, it was illegal for those living in Polonezköy to acquire Polish citizenship. When the matter arose, the Turkish authorities took action to convert the residents of Polonezköy to Turkish citizenship again. Upon this, the Polish government decided to protect the Polish citizens of Polonezköy and as a sanction, decided to deport the Turks working in various bakeries in Poland in August 1937. This decision was taken while the Turkish Ambassador to Poland Ahmet Ferit Tek was on vacation.

The ambassador who suspended his vacation as soon as he heard the matter, came to Warsaw to meet with Polish Foreign Minister Józef Beck. The Ambassador conveyed to the Minister Beck the assurance of the Turkish government that no harm would be done to the people of Polonezköy. Minister Beck, on the other hand, stated that he believed that the Turkish government would solve the Polonezköy issue and assured that the deportation decision of Turkish citizens would be withdrawn and those who were deported would be given a re-entry visa. Thereupon, the Polish government withdrew its decision to deport Turkish citizens.³⁹ Thus, upon the prudent approach of both states, the problems were resolved without growing and friendly relations between the two countries continued.

On 12 January 1937, an official letter to Turkey was written by the Polish Minister of Foreign Affairs, Józef Beck, and it was asked whether Polish warships could pass through the Turkish straits in accordance with the 1936 Montreux Straits Convention on the Straits Regime as of 1937. In the official letter written to Poland by the Turkish Ministry of Foreign Affairs, it was stated that war and merchant ships from the Straits are allowed according to the terms of the agreement, regardless of the country, and that the same conditions will apply to Poland.⁴⁰

In 1937, martyrdom was planned for Turkish soldiers in Poland. Especially, a study was initiated by the Turkish Government to collect the graves of 2,262 Turkish soldiers who were martyred during the First World War and who were in different cities in Poland, to gather them in the city of Lemberg and to make a martyrdom there. For this, 12,100 Liras was allocated in 1936 and later additions were made to this Money.⁴¹ Although it was not possible to make this martyrdom immediately, today there is a Turkish martyrdom in the city of Krakow.⁴² Because of the martyrdom in question, many Turks visit Poland every year. This can be interpreted as bringing the two peoples closer together.

It is understood that in the last periods of Atatürk, especially new commercial agreements were made between Turkey and Poland and the terms of the existing agreements were extended. In this context, on 2 April 1937, the duration of the Clearing

39 Adalı, *Turkish-Polish Relations in the Republic Era*, p.94-95.

40 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 246.664.2.

41 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 193.325.7.

42 Cengiz Dönmez, "Turkish Martyrs Abroad Due to World War I", *Journal of Academic*, V.7, N.14, 2014, p.155.

Agreement with Turkey and Poland for Secret Trade was extended.⁴³ Likewise, with a decision taken on 9 April 1937, the duration of the Turkish-Polish Trade and Clearing Agreement, which was signed in 1937, was extended.⁴⁴ Later, on 2 August 1937, a new trade agreement was made between Turkey and Poland, and it was put into effect by being published in the Official Gazette on 9 August 1937.⁴⁵ With these trade agreements made in the last era of Atatürk, it can be evaluated that the trade volume between Turkey and Poland has expanded further and the relations between the two countries have become stronger.

During the period of Mustafa Kemal Atatürk, serious studies were carried out in order to improve Turkish agriculture and many experts were benefited. Agricultural experts, specially brought from Hungary and Poland, have been assigned in various fields⁴⁶. In this context, Polish Hans Bremerr came to Turkey as a plant diseases specialist in 1937 upon the invitation of the Ministry of Agriculture and he first worked at the Institute of Plant Protection in Bornova district of Izmir province, and later worked at the Institute of Plant Protection in Ankara.⁴⁷ It is very important to benefit from Poles, Germans, and Hungarians in order to increase productivity in Turkish agriculture and to do agriculture with more modern methods. These have made significant contributions to the development of Turkish agriculture.

Mustafa Kemal Atatürk, who was one of the most important actors of Turkish political history and who established strong relations between Turkey and Poland in political, commercial, social, and cultural fields, passed away on 10 November 1938. The death of Atatürk was welcomed with sorrow in Poland as in many countries, and this situation can be clearly seen in the Polish press of the time. In this context, upon the death of Atatürk, many Polish statesmen and soldiers sent a telegram to their Turkish counterparts and conveyed their condolences. Michał Sokolnicki Ambassador in Turkey representing President Ignacy Mościcki from Poland and General Zygmunt Podchorski representing the Polish army attended Atatürk's funeral ceremony held in Ankara on November 21.⁴⁸ This situation, as stated above, can be considered important in terms of showing the importance given to Atatürk and therefore to Turkey in Poland.

2. Turkish and Polish Relations in the era of İsmet İnönü (1938-1950)

İsmet İnönü was elected President of the Republic after Mustafa Kemal Atatürk. İsmet İnönü is the person who became the second president after Atatürk. During the period of İsmet İnönü, who served as president between 1938 and 1950, significant developments

43 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 76.56.9.

44 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 73.28.15.

45 Official Gazette, 10 August 1937, Issue: 3679, p. 8570.

46 Resul Köse, *The Compassionate Face of the State in Eastern and Southeastern Anatolia, (1923-1960)*, Gazi Bookstore, Ankara 2021, p.135.

47 Alev Gözcü, "German Influence on the Development of Turkish Agriculture in Atatürk Era", *Journal of Contemporary Turkish History Research*, V.18, N.36, 2018, p.129.

48 Adalı, *Turkish-Polish Relations in the Republic Era*, p.87.

took place in Turkish foreign policy.⁴⁹ This situation naturally affected the diplomatic relations between Turkey and Poland.

In the first years of İsmet İnönü's Presidency, the Second World War was experienced. The Second World War started with Germany's attack on Poland on 1 September 1939, and Poland was defeated in a short time with the attack of Soviet Russia from the east on 17 September 1939.⁵⁰ Poland went through a very difficult period during this era. Turkey which did not participate in the Second World War and followed a neutral policy did follow this event closely and the Turkish press often brought the developments in Poland to the agenda.⁵¹ According to the documents and information obtained from the Presidential Republic Archive, Turkey which was with Poland during this difficult period, tried to continue its existing relations with this country during the Second World War. This situation is explained below in the light of archive documents.

In the early years of İsmet İnönü's Presidency, weapons were purchased from Poland to be used in warplanes. In this context, the principles of the existing clearance agreement were used to purchase 400 light machine guns planned to be purchased from the PWU State Equipment Factory on 31 May 1939.⁵² After this commercial exchange, a new trade agreement was made in 1939 and this agreement and its annexes were approved on 19 July 1939.⁵³

In 1939, the Turkish ambassador to Hungary also changed. In place of the current ambassador Ferit Tek, the Brussels ambassador Cemal Hüsnü Taray has been appointed as Ambassador to Warsaw.⁵⁴ Thus, the Turkish Republic has started to follow the developments in Poland since this date in line with the information given by the new Ambassador Cemal Hüsnü Taray. Also, the date the new ambassador took office is the period when the Second World War started. This situation can be thought as Cemal Hüsnü Taray was serving under extremely difficult conditions.

Some people who had to leave their country due to the situation in Poland in 1940, were accepted as refugees in Turkey. In this context, Polish refugees, who started to work in various business areas in Turkey, requested support from the Turkish Government in order to send aid to their relatives and families staying in their native country.⁵⁵ This request has been accepted by the Turkish Government. Likewise, the Government of Poland, one of the former ministers Dr. Felicja Skladows and Witold Grabowski is permitted to remain as refugees in Turkey. On the same dates Antoni Roma, Julijusz Poniatoes, Bronislav Nakonicezniloow, Kulowski Nakoniceznikow and Kulkows in Romania, were allowed to come to Turkey as refugees. In addition, their spouses and children have also

49 Tefrik Çavdar, *History of Turkish Democracy (1839-1950)*, (3rd Edition), İmage Publications, Ankara, 2014, p. 353; Bernard Lewis, *The Birth of Modern Turkey*, (5th Edition), (Trans. Metin Kıratlı), Turkish Historical Society Publications, Ankara, 1993, p. 293.

50 Oral Sander, *Political History (1918-1994)*, (5th Edition), İmage Publications, Ankara, 1996, p.112; Rifat Uçarol, *Political History (1789-2014)*, (10th Edition), Der Publications. Istanbul, 2015, p.853.

51 Bülent Bakar, "The Katyn Incident in the Turkish Press: The Lost Polish Officers in the Second World War", *Marmara Turkic Studies Journal*, V.11, N.1, 2015, p.51.

52 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 87.49.17.

53 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 87.70.8.

54 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 87.71.12.

55 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 178.234.7.

been recognized as refugees.⁵⁶ This situation is important in terms of showing that Turkey helped the Polish people with whom they were in good relations during the war.

It is understood that people who came as refugees to Turkey in 1940 and 1941 from Poland who were in an extremely difficult situation due to the Second World War, were employed in various business areas. In this context, on 17 April 1941, Teodor Brys, a Geodesy and Photogrammetry Engineer, was employed for 2 years at the Mineral Research and Exploration Institute in Ankara.⁵⁷ After that, it was found appropriate to employ an expert named Henry Latour in Turkish Iron and Steel Factories in Karabük on 21 April 1941.⁵⁸ Likewise, with a decision taken on 7 August 1941, a Polish Agricultural Engineer Eugenius Grosser was employed in Eskişehir Factory owned by Turkish Sugar Factories Inc.⁵⁹ Likewise, there are also Polish experts who were employed in various business lines in Turkey in 1941. This can be thought of as showing the extent to which Turkey is helping the Polish refugees.

According to the documents obtained from the Prime Ministry Republic Archives, it is understood that the Turkish side sent packages containing various foodstuffs to Poland for aid purposes. In this context, it was decided to send 200 aid packages every month by the Turkish Red Crescent to Poland, where the people are in a difficult situation due to the war conditions.⁶⁰ On the same dates, it was decided to increase the 150 boxes of aid sent to Polish prisoners of war in Germany to 300 boxes.⁶¹ The aid packages in question reveal the fact that Turkey extended a helping hand and supported the Poles who were in a difficult situation due to the conditions of the Second World War.

Turkey demonstrated at every opportunity that it was in full solidarity with Poland during the war years. However, there have been also problems during these years. During this period, the only problem in Turkish-Polish relations arose due to the Wealth Tax Law dated 11 November 1942. 15 Poles living in Polonezköy are covered by this tax. In general, about 500 Polish citizens living in Turkey were obliged to pay the wealth tax. Although there is no detailed information about the attitude of the Polish Embassy in the face of this problem and the solution of the issue, Turkey being in full solidarity with Poland as of the period prevented this problem from creating a serious crisis between the two countries.⁶² Although there were small problems between the two countries during the Second World War, attention was paid to the establishment of friendly relations between Turkey and Poland.

During the Second World War, numerous Poles were allowed to be employed in Turkey. In this context, the decision was taken on 1 April 1943, Engineer David Alleweil, the brother of Leon Alleweil Polish Jew working in the Turkish State Port Enterprises, his wife Ruth, and their children Victor, were allowed to come to Turkey.⁶³ Likewise,

56 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 92.76.9.

57 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 94.33.6.

58 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 94.34.7.

59 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 95.69.7.

60 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 179.235.11.

61 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 178.234.30; Nurgün Koç, "Aids by Turkey to German Occupied Countries in World War II", *Bilig Journal*, N. 84, 2018, p. 105.

62 Adalı, Turkish-Polish Relations in the Republic Era, p.106.

63 PMRA, 30.18.1.2, Place No: 101.25.12.

Polish Montor Roman Çekoviç was allowed to be employed within Sümer Bank.⁶⁴ Polish experts Ander Wactx İgnacy, Rawcz Czerski Hastausz and Josef Cubulski were appointed to organize the Sumer Bank.⁶⁵ These people, who left Poland and took refuge status in Turkey, made serious contributions to the development of Turkish public institutions and organizations.

The Embassy of Poland aware of the Turkish aid to Poland during the Second World War, made a request from Turkey. In 1943, the Polish Embassy demanded an increase in the aid packages it sends to Poland every month to be sent to poor professors, scientists, and artists in their countries. By accepting this request, Turkey accepted the sending of 5,000 boxes of five kilograms each containing dried figs and raisins to French prisoners in Poland and Germany.⁶⁶ Turkey helps scientists in Poland who are considered to be struggling for life in difficult conditions, which reveals the importance given by the Turkish people to the world of science.

In the 1940s, Poland faced serious problems in the field of foreign policy, where it was in the war. Therefore, diplomatic relations were extremely limited in relations between Turkey and Poland during the period in question. Due to the aforementioned situation, it tried to help Polish people and accepted those who could come to Turkey and employed them in various business fields. In this sense, Herbert Motsek, who is from Poland, has been allowed to work in the Municipality of Ankara department of Bus Operations.⁶⁷ Another Polish citizen Josef Cybulski, has been found appropriate to be employed in Cement Factories in Kocaeli and Eskişehir. In addition, Josef Cybulski was allowed to enter the 2nd Forbidden Zone in Eskişehir in order to ensure the transportation of the machines to be dismantled in the cement factory in Kocaeli Eskişehir.⁶⁸ In 1944, it was approved by the Ministry to employ one of the Polish experts named Roman Çekoviç as Electrical Foreman for one year at the Sümer Bank Survey and Installation Committee.⁶⁹ This person was also allowed to enter the forbidden zones to work in Eskişehir Cement Factory, Hereke Weaving Factory, İzmit Chlorine and Alkali Factory and Isparta Yarn Factory.⁷⁰

The years of the second war were the years when cooperation between Poland and Turkey was established, which is perhaps not the first in the aviation field, but which yielded much more lasting fruit than the first. "Kayseri Aircraft Factory is one of the important places where numerous Polish engineers work in a large Turkish Aeronautical Association workshops where the Poles worked in Turkey during World War II, and that the Turks themselves call the "Polish factory in Turkey".⁷¹ As seen in the examples, Poles were employed in important Turkish workplaces. This clearly reveals that Turkey both trust and give importance to the Poles.

64 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 101.25.14.

65 PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 101.32.16; PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 101.32.17.

66 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 179.236.3.

67 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 105.27.11.

68 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 106.56.16.

69 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 107.87.11.

70 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 107.80.16.

71 Osman Fırat Baş, "The Katyn Incident in the Turkish Press: The Lost Polish Officers in the Second World War", Marmara Turcic Studies Journal, V.11, N.1, 2014, p.37.

Relations Between Turkey and Poland in The First Era of The Republic (1923-1950)

Supporting the Polish government in exile, who first settled in Angers in France and then in London during the Second World War years, on 17 August 1945 Turkey announced that it recognized the Provisional National Unity Government. Thereupon, Ambassador Michał Sokolnicki, who was the representative of the government in London, left the embassy building in Ankara on 28 August 1945. Thus, the Polish government sent the charge d'affaires Romuald Buczyński to Turkey as its first representative after the war. Immediately after Romuald Buczyński, who took office in Turkey on 16 January 1946, Turkey appointed a new ambassador to Warsaw. The Turkish new ambassador to Warsaw was Şevki Berker, who was appointed from the Government on 28 September 1946.⁷²

Turkey which wants to maintain good relations with the Republic of Poland after the Second World War stated that it was uncomfortable with some articles published against Poland in the press. In this sense, in the first years of 1947, applications were made to the Turkish Embassy in Warsaw by the Polish Ministry of Foreign Affairs and to the Turkish Ministry of Foreign Affairs by the Polish Embassy due to the articles against the Polish Government in the Turkish press, and these articles which could cause problems between the two countries were asked to be terminated. Turkey which found this demand justified requested the press to stop these articles. It was stated that the reason for this was to prevent the deterioration of the existing good relations between Turkey and Poland.⁷³ In fact, there is freedom of the press in Turkey and newspapers can write their ideas in a free environment. However, Turkey had to intervene in the press at the request of Poland. Because if it had continued these articles against Poland in the newspapers, this would have caused the relations between the two countries to be damaged. Therefore, Turkey which does not want to spoil strong diplomatic relations with the Polish Government, prohibited from writing such articles in the press.

Entering the normalization process after the Second World War, Poland became active again in its foreign policy. The most obvious examples of this are the trade agreements made by Poland. In this context, a Trade and Payment Agreement was signed between Turkey and Poland on 18 October 1948.⁷⁴ Thus, it can be interpreted as the commercial and diplomatic relations between the two countries which had stopped due to the Second World War, started again with this agreement.

After the Trade and Payment Agreement signed between Turkey and Poland, a new trade agreement was signed in 1949. Within the scope of this agreement, a trade and payment agreement was signed between the two countries on 15 February 1949 and the annexes of these agreements were also approved. With this trade agreement, the Turkish Government and the Polish Government will apply a mutually favorable treatment as far as possible in order to facilitate trade exchanges between the two countries within the framework of general import and export regimes in the submission of import and export permits and licenses.⁷⁵

72 PMRA, Code: 30.18.1.2; Place No: 111.62.8; Turkish-Polish Relations in the Republic Era, p. 108.

73 PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 246.664.19.

74 PMRA, Code: 30.18.1.2; Place No: 117.65.15.

75 Official Gazette, 13 February 1949, Issue: 7135, p. 15.528.

According to the documents obtained from the Presidential Republic Archive, in 1950, the last period of our study, two important developments took place in the context of Turkish-Polish relations. The developments in question are the acquisition of Turkish citizenship of some Polish people. In this context, the Polish Viktor Miklesko and his wife Meri Simon, and his daughter Luis Miklesko, were granted Turkish citizenship for the first time on 23 February 1950.⁷⁶ Likewise, in 1950, Elvina Godmirska was taken into Turkish citizenship and allowed to settle in Turkey.⁷⁷ It can be interpreted that the relations between the two countries, which have improved with the previous political and commercial agreements, have enabled progress in the social field, as well as the incident described above.

CONCLUSION

The history of relations between Turkey and Poland goes back to very old times. Relations between the two countries have been very good until the start of the second world war. Although there has been a decrease in the relations between the two countries due to the Second World War, the relations have entered a normalization period again in the Cold War Period.

Mustafa Kemal Atatürk, the founder and first President of the Turkish Republic, served from 1923 to 1938. During this period, extremely important developments took place in Turkish foreign policy. Peace lies at the heart of Atatürk's Turkish foreign policy. Trying to establish strong relations with Western states, it is seen that one of the places where Turkey paid close attention to Poland and opened an embassy, was Poland. This can be interpreted as that Turkey wants to establish good relations with the Polish Government, especially in diplomacy, economic, social, and cultural fields, and that they want to get to know these people more closely.

The first years of Mustafa Kemal Atatürk's rule are regarded as the beginning of a period in which bilateral relations between Turkey and Poles were resumed. Relations based on friendship from history offered both these two countries and their peoples the opportunity to get closer to each other in the post-war period. During this period, serious steps were taken between the two countries, especially in the field of trade, and attention was paid to further increasing the existing commercial potential. In this, Turkish Ambassador to Warsaw Ibrahim Ethem Tali and Polish Ambassador to Ankara Roman Knool had serious contributions.

In the context of establishing strong relations between Turkey and Poles, the Litvinov Protocol is extremely important. The borders of Poland, which tried to preserve its existence before the Second World War, became vulnerable with the Locarno Treaty signed in 1925. Recognizing this situation, the Polish Government started to look for some solutions in order to protect its borders. Accordingly, the Kellogg-Briand Pact, which prohibits the use of war as a national policy tool, was signed on 27 August 1928 with the participation of Poland. At the request of Poland, Turkey also participated in the Kellogg-Briand Pact negotiations. Thus, it is seen that Turkey and Poles started to act together in

⁷⁶ PMRA, Code:30.18.1.2, Place No: 121.112.16.

⁷⁷ PMRA, Code:30.18.1.2; Place No: 123.74.20.

the international arena. This makes it clear that the two nations are getting closer to each other in the field of diplomacy.

Since the 1930s, trade and payment agreements have been made one after the other in order to increase the trade potential between the two countries. In these agreements, guarantees were given by the two countries that the necessary facilities would be provided in order to increase the import and export rates. Especially before the Second World War, there was a relative increase in the Turkish trade volume with Poland. These agreements had a serious contribution to this increase.

Except for a few incidents during the Atatürk period, attention was paid to establishing very friendly relations with Poland in general. However, during this period, some adverse events occurred for both countries. One of them is the events of Polonezköy and the other is that some newspapers in Poland write articles against Turkish foreign policy. In this context, some newspapers published in Poland were banned from entering Turkey on the grounds that they wrote articles contrary to Turkish foreign policy. During the Atatürk period, many newspapers published in Poland were allowed to enter Turkey. However, as stated above, some newspapers are strictly prohibited from entering Turkey. Although this situation did not cause the deterioration of diplomatic relations between the two countries, it can still be thought that there may be a change in the view of some Turkish citizens towards Poland due to these newspapers.

In the mid-1930s, the era of Atatürk, the Polish government wanted to establish good and strong diplomacy with Turkey, so they thought that favorable conditions would be created for Turkey to stop pursuing a foreign policy on the Russian axis. Due to the aforementioned situation, the Polish Government, considering that Turkey would not sign important agreements without the permission of Russia, was especially interested in the changes that might occur in Atatürk's foreign policy. Since 1932, Turkey's close interest in the developments in the world and its membership in many international institutions and organizations have been followed with the deal by Poland.

During the Atatürk era, new institutions were opened and existing ones were renewed in order to ensure the modernization of the country. In this context, many experts have been brought from abroad and employed in important fields. In this context, many experts were brought to Turkey from Poland and Hungary which are among the Central European countries. Especially those from Poland have worked in agriculture, machinery and aircraft fields. These people have contributed to the development of the country by carrying out serious studies in these fields.

After the death of Mustafa Kemal Atatürk in 1938, İsmet İnönü was appointed as the head of state and İnönü continued this duty until 1950. During the new President's term, good and strong diplomatic relations with Poland continued. Although this situation was interrupted for a short time due to the Second World War, the relations between the two countries started to return to normal after the end of the war.

From the very beginning, the Turkish Republic extended a helping hand to the Poles, who were struggling for existence under extremely difficult conditions due to the Second

World War, and tried to help the people here. In this context, during the period of İsmet İnönü, many Polish refugees were accepted, and they were allowed to reside in Turkey with their families. These refugees were also provided with job opportunities and allowed to work in various business lines. In addition, various aids and aid packages were sent to the Poles in Poland and Germany by the Turkish side. In this way, this attitude of Turkey which tries to show that it is with the Polish people, has prepared the environment for the two peoples to approach each other with even more sympathy.

After the end of the Second World War, life in Poland started to return to normal again. The Polish Government has started to pursue an active policy in the field of foreign policy. In this context, a number of agreements were made in order to restore diplomatic and economic relations between Turkey and Poland which had considerably reduced during the war years. Especially the trade agreements made during the period of İsmet İnönü, prepared the environment for the re-development of the trade volume between the two countries. Diplomatic relations between the two countries which became active again after the Second World War, still continue very well today.

REFERENCES

ARCHIVE DOCUMENTS

Prime Ministry Republic Archive (PMRA)

- PMRA, Code: 30.18.1.1, Place No: 9.24.18.
- PMRA, Code: 30.18.1.1, Place No: 18.26.15.
- PMRA, Code: 30.11.1.0, Place No: 46.8.9.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 22.58.17.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 23.70.6.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 26.18.3.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 57.63.16.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 68.72.12.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 79.89.14.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 85.100.13.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 84.65.19.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 63.24.4.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 63.27.13.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 70.94.8.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 72.12.15.
- PMRA, Code: 30.11.1.0, Place No: 101.2.17.
- PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 246.664.2
- PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 193.325.7.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 76.56.9.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 73.28.15.
- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 87.49.17.

- PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 87.70.8.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 87.71.12.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 178.234.7.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 92.76.9.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 94.33.6.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 94.34.7.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 95.69.7.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 179.235.11.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 178.234.30.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 101.25.12.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 101.25.14.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 101.32.16.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 101.32.17.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 179.236.3.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 105.27.11.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 106.56.16.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 107.87.11.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 107.80.16.
PMRA, Code: 30.18.1.2; Place No: 111.62.8.
PMRA, Code: 30.10.0.0, Place No: 246.664.19.
PMRA, Code: 30.18.1.2; Place No: 117.65.15.
PMRA, Code: 30.18.1.2, Place No: 121.112.16.
PMRA, Code: 30.18.1.2; Place No: 123.74.20.

TURKISH OFFICIAL GAZETTES FROM TURKEY

- Official Gazette, 18 February 1949, Issue: 7135, p. 15.526.
Official Gazette, 7 June 1933, Issue: 2421, s. 2637.
Official Gazette, 10 August 1937, Issue: 3679, p. 8570.
Official Gazette, 13 February 1949, Issue: 7135, p. 15.528.

COPYRIGHT WORKS

- Adalı, Emrah (2013), *Turkish-Polish Relations in the Republic Era*, (Unpublished Master Thesis), Kocaeli University Institute of Social Sciences, Kocaeli.
- Akinci, Basri Alp (2016), Turkey-Poland Relations from the date of the historical temperature. Mavi Elma: Turkey-EU Relations, (Ed. Ozan Hussein Örmeci and Hüseyin Işıksal), Gazi Bookstore, Ankara, p.774-807.
- Armaoğlu, Fahir (1999), *20. Century Political History (1914-1995)*, Alkim Publications, İstanbul.
- Bakar, Bülent (2015), "The Katyn Incident in the Turkish Press: The Lost Polish Officers in the Second World War", *Marmara Turkic Studies Journal*, V.11, N.1, p.37-60.

- Baş, Osman Fırat (2014), "TAA Aircraft Factory and the Role of Polish Engineers", *Journal of Engineers and Machinery*, V.55, N.659, 36-42.
- Birbudak, Togay Seçkin, Akbaba, Bülent, (2018), "Poles in Turkey during World War II", *Ankara University Turkish Revolution History Institute Atatürk Yolu Journal*, N. 62, p.1-22.
- Çavdar, Tevfik (2014), *History of Turkish Democracy (1839-1950)*, (3rd Edition), Image Publications. Ankara.
- Demirci, H. Aliyar (2017), The Effects of the 1921 Polish Constitution on the 1924 Turkish Constitution, Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, issue: 26, (2017), p. 6-7.
- Dirican, Cüneyt (2019), "Applicability of Clearing and Payment Transactions in Foreign Trade in National (Domestic) Currency: Situation and Requirements for its Application in Turkey", *Journal of Yasar University Journal*, N. 14, p. 48-61.
- Dönmez, Cengiz (2014), "Turkish Martyrs Abroad Due to World War I", *Journal of Academic*, V.7, N.14, p. 137-162.
- Emiroğlu, Öztürk (1999), "Turkey in the Polish Press in the Atatürk Era (19 May 1919-1 September 1939)", *Turkish World Journal of Language and Literature*, N. 8, p. 469-471.
- Gözcü, Alev (2018), "German Influence on the Development of Turkish Agriculture in Atatürk Era", *Journal of Contemporary Turkish History Research.*, V.18, N. 36, p. 107-137.
- Kaştan, Yüksel (2016), "Analytical Perspective on Turkey-Poland Relations Established during the Foundation of the Republic in the Light of Turkish Grand Assembly Minutes", *Journal of Ottoman Civilization Studies.*, V. 2, N. 3, p. 48-73.
- Koç, Nurgün (2018), "Aids by Turkey to German Occupied Countries in World War II", *Bilig Journal*, N. 84, p. 95-121.
- Köse, Resul (2020), "An Assessment for the Border Relations of Turkey with the Eastern and Southern Neighbors (1923-1940)", *Recent Period Turkish Studies*, N. 38, pp.59-86.
- Köse, Resul (2021), *The Compassionate Face of the State in Eastern and Southeastern Anatolia, (1923-1960)*, Gazi Bookstore, Ankara
- Lewis, Bernard, (1993), *The Birth of Modern Turkey*, (5th Edition). (Trans. Metin Kıratlı), Turkish Historical Society Publications, Ankara.
- Oran, Baskın (2009), *Turkish Foreign Policy (Facts, Documents, Comments since the War of Independence), (1919-1980)*. Volume I, Issue 15. İletişim Publications, İstanbul.
- Özcan, Nezahat (1996), "Yahya Kemal Beyatlı's Ambassador Years and his other Official Duties", *Bilig Journal*, N. 1, p. 31-38.
- Sander, Oral (1996), *Political History (1918-1994)*, (5th Edition), Image Publications, Ankara.
- Şahin, İsmail ve Müezzinoğlu, Ersin (2016), "Turkish Foreign Policy under the Clamp of Locarno and Mosul", *Journal of Human and Social Sciences Research*, V. 5, N. 4, p. 641-676.

- Şimşir, Bilal N. (2007), "The Ministerial envoy and Ambassador duty of the Poet Yahya Kemal Beyatlı", *Atatürk Research Center Journal*, V. 23, N. 67, p. 11-88.
- Tanör, B. (2016). *Ottoman Turkish Constitutional Developments (1789-1980)*. (26th Edition) Yapı Kredi Publications. Istanbul.
- Topaktaş, Hacer (2014), "The Establishment Process of Poland's First Permanent Embassy in Turkey: Historical Dynamics", *Journal of International Relations*, V. 11, N. 43, p. 105-125.
- Topaktaş Üstüner, Hacer (2014), Restoring Turkish-Polish Relations after World War I (1918-1928), 600th Anniversary of Turkish-Polish Relations Symposium (27-28 September 2014), İstanbul, p. 94-104.
- Tunç, Bilal (2020), "The status and importance of the 1961 Constitution in the History of the Turkish Constitution", *Journal of Black Sea Studies*, V. 17, N. 67, p. 657-692.
- Uçarol, Rifat (2015), *Political History (1789-2014)*, (10th Edition). Der Publications, İstanbul 2015.
- Yalçın, Osman (2010), "The First Initiative in the Struggle of the State of the Turkish Republic to Establish an Airplane Factory: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) and the Kayseri Airplane Factory", *Journal of Atatürk Research Center*, V.26, N. 8, p.561-588.
- Yılmaz Odabaşı, Hediye (2019), "The Function of Major External Dynamics in the Establishment of Turkish-Polish Relations", *Journal of Universal History Studies*, V. 2, N. 2, p. 308-316.

SOVYETLER BİRLİĞİ, LOZAN ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE*

SOVIET UNION, TREATY OF LAUSANNE AND TURKEY

Umut BEKCAN**

Geliş Tarihi/Received:16.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted:18.06.2021

BEKCAN, Umut, (2021), "Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 241-253.

Öz

Sovyetler Birliği (SSCB), Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Türkiye, SSCB gibi Marksizm-Leninizm temelinde sosyalist bir ideolojiye sahip değildi. Emperyalist devletlerle mücadele ortak paydası Türkiye'ye yurt savunmasında SSCB'den antiemperyalizm ideolojik desteği ile silah ve cephane yardımı almasını sağladı. Emperyalist devletlerin hakim olmadığı Türkiye, SSCB için tampon görevi gördü ve kuşatılmaktan kurtardı. Kuşkusuz, SSCB'nin bu politikasının ideolojik temeli/sebebi vardı. Doğu halklarının, ezilen/yoksul halkların kendilerini sömüren güçlü, emperyalist devletlere karşı uyanmasını/ayaklanmasını, ilk aşamada ulusal devrimlerini gerçekleştirmelerini istiyordu. Savaşın sonunda imzalanan Lozan Antlaşması, Türkiye için bir zaferdi. Türkiye'nin topraklarını düşmanlardan temizlemesi SSCB için de memnuniyet vericiydi. Hatta SSCB, Lozan'ı egemen bir devletin kurulmasını sağlayan, Türkiye halkının ulusal direniş ve manevi canlanma yolunu açan bir antlaşma olarak değerlendiriyor, geçmişteki Türk (Osmanlı) hükümetlerinin hayal bile edemeyeceği büyük bir kazanım olarak görüyordu. Bu bağlamda, bu çalışmada iki temel varsayım ortaya kondu. Birincisi, SSCB'ye göre Lozan Antlaşması, Türkiye için büyük bir başarı olsa da antlaşma aynı zamanda batılı ülkelere bir taviz anlamına geliyordu. Ayrıca, konferans süreci anti-Sovyet bir ortama sahipti. Türkiye'nin batılı ülkelerle uzlaşması/uzlaşma süreci SSCB'yi dışlamayı da beraberinde getirmişti. İlkiyle bağlantılı ikinci varsayım ise; savaştan yorgun düşen Türkiye, ülkenin ve yeni sistemin/rejimin inşası için en kısa sürede barışı sağlamayı amaçlıyordu. Bir başka deyişle, SSCB'nin taviz içerdiğini düşündüğü antlaşma ve öncesi süreç, Türkiye'nin barış mücadelesini ve gerçekçi bir dış politikayı yansıtıyordu. Çalışmada öncelikle, Büyük Taarruz'un sona ermesinden Lozan Antlaşması'nın imzalanması kadar olan süreçte SSCB'nin taviz olarak görüp eleştirdiği noktalar ve anti-Sovyet hava üzerinde duruldu. Ardından SSCB'nin bu eleştirel bakışına adeta cevap niteliğindeki Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı politikanın nedenleri ortaya kondu.

Anahtar Kelimeler: Kurtuluş Savaşı, Sovyetler Birliği, Türkiye, Lozan Konferansı, Boğazlar, Lozan Antlaşması

* Bu çalışma, 17-18 Ekim 2019 tarihlerinde Birinci Dünya Savaşı ve Yirminci Yüzyıla Etkileri ana başlığıyla düzenlenen III. Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde "Lozan Antlaşması'nın Sovyet Yorumu" başlığıyla sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş tam metnidir.

** Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Denizli, ubekcan@pau.edu.tr, (<http://orcid.org/0000-0002-6016-5021>)

Abstract

Soviet Union supported Turkey's War of Independence. Turkey, unlike the USSR did not have a socialist ideology based on Marxism-Leninism. Common denominator of struggle against imperialist states provided anti-imperialism ideological support with weapon and ammunition aid to Turkey in the war. Turkey which was not dominated by the imperialist states, acted as a buffer for the USSR and saved from being surrounded. Undoubtedly, this policy of the USSR had an ideological basis/reason. The USSR wanted the oppressed/poor peoples of the East to awaken/revolt against the powerful, imperialist states to realize their national revolution at the first stage. The Treaty of Lausanne signed at the end of the war, was a victory for Turkey. Turkey's liberating its territory from the enemies was gratifying for the USSR. Even the Soviet Union considered the Treaty of Lausanne as which enabled the establishment of a sovereign state and paved the way national resistance and spiritual revival of the people and saw it as a great achievement that the Turkish (Ottoman) governments of the past could not have imagined. In this context, two basic assumptions were put forward in this study. First, according to the USSR, the Treaty of Lausanne, though a great success for Turkey, but also meant a concession to Western countries. Also, the conference process had an anti-Soviet environment. Turkey's rapprochement with Western countries/reconciliation process had brought about the exclusion of the USSR. The second assumption related to the first is; Turkey which fell tired of war aimed to make peace as soon as possible to construct the country and the new system/ regime. The treaty and its pre-period that the USSR thought contained compromises, reflected Turkey's struggle for peace and a realistic foreign policy. In the study first, in the period from the end of the Great Offensive to the signing of the Treaty of Lausanne, the points that the USSR regarded as compromises and the anti-Soviet atmosphere were focused on. Then, as a response to this critical view of the USSR, reasons of Turkey's policy implemented during this period were put forward.

Keywords: *War of Independence, Soviet Union, Turkey, Lausanne Conference, Turkish Straits, Treaty of Lausanne*

Giriş

Lozan Antlaşması, Türkiye'nin (TBMM Hükümeti) bağımsızlık mücadelesi verdiği devletler tarafından tanınmasını sağlayan, uluslararası sisteme dahil eden bir tescil belgesidir. Antlaşma Birinci Dünya Savaşı (BDS) sonunda oluşan duruma/statükoya, yenik Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda bırakıldığı Sevr Antlaşması'na karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki hareketin verdiği mücadele (Kurtuluş Savaşı) sonunda imzalandı ve Sevr'in yerini aldı. Böylece Anadolu topraklarını paylaşmayı amaçlayan BDS'nin galip devletleri başarısız oldular ve Lozan ile yeni Türk devletinin varlığını kabullenmek zorunda kaldılar. Galip devletler aynı dönemde bir başka devletin varlığını ise kabullenmemek için çaba gösteriyorlardı. Bu devletin adı BDS sırasında Rusya'da gerçekleşen devrim sonrasında kurulan Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ydi. Sosyalist cumhuriyet, varolan alışılmış/bilinen toplumsal-ekonomik düzene toptan bir başkaldırıyı ifade ediyordu. Antiemperyalistti, sermayenin/burjuvazinin karşısında emeğin/işçi sınıfının iktidarını savunuyordu. Emperyalist müdahale ve işgal içeren bir iç savaşa rağmen ayakta kalmayı başarmış ve 1922'nin sonundan itibaren Sovyetler Birliği adını almıştı.

Sovyetler Birliği (SSCB/Sovyetler), Türkiye'nin emperyalist devletlere, onların taşeron ve işbirlikçilerine karşı verdiği Kurtuluş Savaşı'nın yanında yer aldı. Türkiye, SSCB gibi Marksizm-Leninizm temelinde sosyalist bir ideolojiye sahip değildi. Emperyalist devletlerle mücadele ortak paydası Türkiye'ye yurt savunmasında Sovyetler'den antiemperyalizm¹ ideolojik desteği ile silah ve cephane yardımı almasını sağladı. Emperyalist devletlerin hakim ol(a)madığı Türkiye, SSCB için tampon görevi gördü ve kuşatılmaktan kurtardı. Kuşkusuz, SSCB'nin bu politikasının ideolojik temeli/sebebi vardı. Doğu halklarının, ezilen/yoksul halkların kendilerini sömüren güçlü, emperyalist devletlere karşı uyanmasını/ayaklanmasını ilk aşamada ulusal devrimlerini gerçekleştirmelerini istiyordu. Lozan, Türkiye için bir zaferdi. Türkiye'nin topraklarını düşmanlardan temizlemesi SSCB için de memnuniyet vericiydi. Hatta SSCB, Lozan'ı egemen bir devletin kurulmasını sağlayan Türkiye halkının ulusal direniş ve manevi canlanma yolunu açan bir antlaşma olarak değerlendiriyor, geçmişteki Türk (Osmanlı) hükümetlerinin hayal bile edemeyeceği büyük bir kazanım olarak görüyordu.²

Bu çalışmada iki temel varsayım ortaya kondu. Birincisi, Sovyetler Birliği'ne göre Lozan, Türkiye için büyük bir başarı olsa da antlaşma aynı zamanda batılı ülkelere bir taviz anlamına geliyordu. Ayrıca, konferans süreci anti-Sovyet bir ortama sahipti. Türkiye'nin batılı ülkelerle uzlaşması/uzlaşma süreci SSCB'yi dışlamayı da beraberinde getirmişti. İlkiyle bağlantılı ikinci varsayım ise; savaşlardan yorgun düşen Türkiye, ülkenin ve yeni sistemin/rejimin inşası için en kısa sürede barışı sağlamayı amaçlıyordu. Bir başka deyişle, SSCB'nin taviz içerdiğini düşündüğü antlaşma ve öncesi süreç Türkiye'nin barış mücadelesini ve gerçekçi bir dış politikayı yansıtıyordu.

1 Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın antiemperyalist olup olmadığı tartışması bu çalışmanın amacı ve sınırı dışında kalmaktadır. Ama şurası kesindir ki Kurtuluş Savaşı, emperyalist devletlere karşı anti-ilhakçı bir niteliğe sahipti. Bu bağlamda, Sovyetler'in antiemperyalizm ideolojisini, pratikte Türkiye'nin kurtuluş mücadelesine rahatlıkla tahvil etmek mümkündür.

2 SSCB Bilimler Akademisi (1978), Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul: Bilim Yayınları, s. 100.

Çalışmada öncelikle ilk varsayım; Büyük Taarruz'un sona ermesinden Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan süreçte SSCB'nin taviz olarak görüp eleştirdiği noktalar ve anti-Sovyet hava üzerinde duruldu. Ardından SSCB'nin bu eleştirel bakışına adeta cevap niteliğindeki Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı politikanın nedenleri ortaya kondu.

SSCB'nin Lozan Sürecine ve Antlaşmaya Bakışı

SSCB, Lozan Antlaşması'na giden sürecin emperyalistlere verilen bir tavizle başladığını düşünüyordu. Türkiye, Büyük Taarruz'u sonuna kadar sürdürmeliydi. Türk ordusu Yunan cephesini yarıp Ege Denizi'yle Marmara Denizi'ne ve boğazlara doğru ilerlerken, Sovyetler'in beklentisi, ordunun İstanbul'a girmesi ve boğazın Anadolu yakasını ve Doğu Trakya'yı işgal etmesiydi.³ Fransa ve İtalya, Çanakkale'den çekilmişti. İngiltere panik halindeydi. Boğazlar çevresi ve İstanbul'da konumunu güçlendirmeyi ve böylelikle Türk ordusunu taarruzdan caydırmayı amaçlıyordu. İngiltere hükümetinin dominyonlarına gönderdiği telgrafta, cesareti kırılmış Yunan ordusundan ciddi bir direniş görmeyen 60-70 bin kişilik Türk ordusuna karşı zamanında önlem alınması gerektiği aksi takdirde alınacak küçük düşürücü bir yenilginin Hindistan ve Müslüman halk arasında olumsuz sonuçlar yaratabileceği ifade ediliyordu.⁴ Sovyetler'e göre Türkiye boğazları zorlayabilirdi, İngilizlere kıyasla daha güçlü bir kara ordusuna sahipti.⁵ Komintern'de de aynı beklenti vardı. Hintli komünist Roy'a göre, Yunan silahlı kuvvetlerinin moralinin tamamen bozulduğu, boğazdaki İngiliz birliklerinin Türk hücumunu durduramayacak kadar zayıf olduğu ve İstanbul yolu Ankara ordularına tamamen açık olduğu bir durumda savaşın durdurulması düşman güçlerini toparlanabilmeleri için zaman kazandırmış ve İstanbul'un alınmasını engellemişti.⁶ Yunanları yenilgiye uğrattıktan sonra İstanbul'a ilerlemek yerine 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın yapılması, Doğu Trakya'yı savaş yapmadan kurtarsa da müttefik devletlere barış antlaşması imzalanana dek İstanbul ve boğazlar bölgesinde bulunma hakkı tanıyordu. Mudanya müzakereleri sırasında Türkiye'deki İngiliz orduları başkomutanı General Charles Harington, İsmet Paşa'ya *"gideceğiz ekselansları, ama onurumuzla gitmek istiyoruz"* demişti.⁷ 23 Ekim'de 1922'de İngiltere başbakanı olan Muhafazakar Parti milletvekili Andrew Bonar Law, 6 Ekim'de Times gazetesine verdiği demeçte Türklere böylesine kesin bir ihtar çekilmesinin⁸ yerinde olduğunu, aksi takdirde elde ettikleri zaferin heyecanıyla İstanbul'a bile girmeye çalışabileceklerini söylemişti. Ona göre, İstanbul ve Balkanlar'da büyük çaplı bir kıyımın önüne geçilmişti.⁹ Artık şimdi İstanbul'un ve boğazların Türkiye'ye verilmesi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin

3 S. İ. Aralov (1997), Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2, Çev. H. A. Ediz, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, s. 185.

4 Winston Churchill (1929), The World Crisis, The Aftermath, London: Thornton Butterworth Limited, s. 425.

5 A. M. Şamsutdinov (1999), Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923, Çev. A. Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitap, s. 294.

6 M. N. Roy (1985), "Türk Zaferi ve Doğu", Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, Der. E. Adıgüzel, Çev. F. Mercan, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 62.

7 İ. İ. Mints (1945), "Uglubleniye Protivoreçiy Versalskoy Sistemı, Otmena Sevrskogo Dogovora", İstoriya Diplomatii, Tom 3, red. V. P. Potemkina, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, s. 208.

8 23 Eylül 1922'de Türkiye'ye İtilaf devletleri dışişleri bakanları imzasıyla gönderilen ateşkes ve yakın zamanda barış konferansı toplama önerisi içeren nota kastediliyor. Gazi Mustafa Kemal (2015), Nutuk, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 517.

9 Ravesteyn (1985), "Doğu Meselesi Üzerine Tartışma", Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, age, s. 73-74.

etkisinde olup olmamasına bağlıydı.¹⁰ Türkiye, Mudanya’da İtilaf devletleriyle görüşme kararı aldığını SSCB’ye bildirmemi. Kurtuluş Savaşı’nın en önemli dış destekçisi olan SSCB bu durumu şaşkınlıkla karşılamıştı. Böyle bir ortamda, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferin istenilen sonuca ulaşmama riskinin arttığı ve Türkiye topraklarında yabancı askerlerin varlığının Lozan’daki görüşmelerde bir dezavantaj oluşturacağı fikrine sahipti.¹¹

Savaşın durduğu bu süreçte Türkiye-SSCB ilişkilerinde soğuk rüzgarlar esmeye başladı. Türkiye Ankara’daki Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği’ni kapatmak istedi. Buna karşılık SSCB, Batum’a gitmek isteyen Türk vatandaşlarına vize vermedi. SSCB’nin saltanatın kaldırılması dolayısıyla gönderdiği kutlama mesajına Türkiye üç hafta gecikmeli cevap verdi.¹² Ayrıca Türkiye’de komünistlere karşı bir baskı kampanyası başladı. Halka açık toplantı yapmalarına izin verilmedi, birçok komünist tutuklandı, işçi örgütleri kapatıldı.¹³ Kasım ayı içinde gerçekleşen bu olaylar, Lozan Konferansı öncesi Türkiye’nin batılı ülkelere siyasi duruşunu/pozisyonunu hatırlatması açısından dikkat çekiciydi.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922’de başladı. SSCB, Lozan Konferansı’nın bütününe değil sadece boğazlara ilişkin görüşmelere davet edildi.¹⁴ Devrimin lideri Vladimir Lenin konferanstan önce Observer ve Manchester Guardian gazetelerine verdiği röportajda; boğazların her durumda savaş gemilerinin geçişine kapatılması ve ticaret gemilerinin geçişine serbest bırakılması fikrinde olduklarını söyledi. Konferans sürecinde de Sovyet heyeti bu doğrultuda boğazlarda Türkiye’nin tam egemenliğini savundu.¹⁵ Boğazlar, Sovyetler için sadece ihracat amacıyla kullanılan bir su yolu değildi. Boğazlardan geçiş rejimi Sovyetler’in güvenliğini yakından ilgilendiriyordu. Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri boğazlardan geçerek Sovyetler’e saldırabilirdi. Öyle ki, Sovyet Dışişleri Komiseri Georgiy Çiçerin, konferansta İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi’nin her türlü güvenlik bozucu tehlikeden uzak tutulmasından söz etti ve Misak-ı Milli’nin 4. maddesini okudu.¹⁶ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Çiçerin’i Türkiye’nin savunucusu olmakla ve İsmet Paşa’nın rolüne girmekle eleştirirken, Çiçerin de benzer şekilde Curzon’un “Karadeniz ülkelerinin savunucusu” gibi konuştuğunu söylemişti.¹⁷ Türkiye

10 Webb (1985), “Doğu Meselesi Üzerine Tartışma”, Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, age., s. 144.

11 Aralov, age, s. 189; SSCB Bilimler Akademisi, age, s. 80.

12 Stefanos Yerasimos (2000), Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923, İstanbul: Boyut Kitapları, s. 477.

13 Bülent Gökay (1998), Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye 1918-1923, Çev. S. Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 184; Mihail Serefimoviç Meyer (2009), “Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri”, Çev. F. Yapıcı, Gazi Akademik Bakış, Cilt 3 Sayı 5, s. 261.

14 İ. F. İvaşin (1957), “Naçalo Polosı Mirnogo Sosuşestvovaniya Dvuh Sistem, Borba Sovetskogo Gosudarstva za Ustanovleniye Ekonomičeskih i Diplomatičeskih Otoşeniy s Kapitalističeskimi Stranami”, İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy i Vneşney Politiki SSSR 1870-1957, Moskva: Vişşaya Partiyneya Şkola Pri Tsk KPSS, s. 164.

15 Vladimir Lenin (1970), Polnoye Sobraniye Soçineniy. Tom 45, Moskva: İzdatelstvo Političeskoy Literaturı, s. 240-241.

16 Çiçerin şöyle demişti: “Ticaret gemilerinin ve barışçı nitelikteki deniz ulaşım araçlarının İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı’nda tam ve sürekli özgürlük içinde hareket edebilmeleri, mutlak şekilde ve hiçbir kısıntıyla uğratılmaksızın sağlanmalıdır. Gerek Karadeniz kıyılarında, gerekse tüm Yakın Dođu’da ve İstanbul’da barış ve güvenliğin korunup sürdürüleceği kesin ve açık biçimde garanti edilmelidir. Bir başka deyişle bu, savaş zamanında da Boğazların, Türkiye hariç tüm ülkelerin savaş gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak kapatılması anlamına gelir” Dokümenti Vneşney Politiki SSSR (1962), Tom 6, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoy Literaturı, s. 36; Mints, age, s. 216-217. Misak-ı Milli’nin 4. maddesi ise şöyledir: İstanbul şehri ile Marmara denizinin her türlü güvenliği sağlanmalıdır. Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının yabancı devletlerin ticaret ve ulaştırmasına açılması, ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karara bağlıdır. “Misak-ı Mili Beyannamesi”, <http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/misak-i-milli-beyannamesi/> (15.03.2021). (İlgili kaynaktan sadeleştirilmiştir).

17 Dokümenti Vneşney Politiki SSSR (1962), age, s. 288.

ilkesel olarak Sovyet görüşünü paylaşıyordu ama boğazların silahsızlandırılması hususunda İngiltere'nin baskısını hissediyordu. Başta Fransa ve İtalya olmak üzere Çiçerin tarafından suskun kaldıkları için eleştirilen diğer devletler İngiltere'yi destekliyordu.¹⁸ Müttefikler, Türkiye'ye karşı tek diplomatik cephe oluşturmuşlardı.¹⁹ Curzon, Türkiye'nin SSCB'yle aynı görüşü savunmasını Türkiye açısından doğru bulmuyordu. Zira ona göre, iki halk arasında kısa zamanda ortaya çıkacak ölü ve çıkar farklılıkları Türkiye'yi Batı'ya yönelmeye zorlayabilirdi ve bu düşüncesini İnönü'ye de iletmişti.²⁰ İnönü de SSCB görüşüne uygun hareket etmenin Türkiye'yi yalnız bırakacağını ve çözümü güçleştireceğini düşünüyordu.²¹ 8 Aralık'ta Türkiye'nin boğazların silahsızlandırılmasını kabul ettiğini açıklamaları İngilizleri memnun etti.²² Böylece, boğazlarla ilgili bir anlaşma zemini ortaya çıkmıştı. Türk ve İtilaf devletleri uzmanları alt komisyon oluşturdu ve SSCB konunun dışında kaldı.²³ Türkiye İngiltere'ye yaklaşmıştı.²⁴ Sovyetler 18 Aralık'ta ticaret gemilerinin boğazlardan geçişine serbestlik, Türkiye haricindeki ülkelerin savaş gemilerinin ve savaş uçaklarının geçişine tam yasak getirilmesini içeren önerisini yaptı. Boğazların savaş gemilerinin geçişine kapatılmasını önerirken doğal olarak Sovyet savaş gemilerinin de Karadeniz'den Akdeniz'e geçemeyeceğini kabul etmiş oluyordu.²⁵ Fakat bu öneri ertesi gün Curzon tarafından katılımcı ülkeler adına, tartışmaya bile gerek duyulmadan reddedildi.²⁶

1 Şubat 1923'te boğazlar sözleşmesinin taslak metni onaylandı. Fakat Çiçerin, SSCB ile görüşmeden ve bir anlaşmaya varılmadan boğazlarla ilgili bir karar alınamayacağını, SSCB olmadan imzalanacak bir anlaşmanın sorunu çözümsüz bırakacağını ve SSCB'nin serbest hareket edeceğini söylüyordu.²⁷ Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşması, SSCB'den uzaklaşması anlamına geliyordu. SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Semyon Aralov 4 Şubat'ta Moskova'ya yazdığı mektupta; Türklerle ilişkilerin günden güne kötüleştiğini hatta bazen düşmanca bir karakter kazandığından bahsetmiş ve şöyle demişti:

"Elçilik yaşamının gündelik en küçük ayrıntılarından başlayıp, yüksek politikaya kadar (biz) mukavemet görüyoruz ve ne Dışişleri Komiserliği ne de Türk yönetimi hiçbir konuda karşılık vermiyorlar ve küçük işleme ve mukavemetlerle çileden çıkarmaya çalışıyorlar.. Birkaç aydır tek bir resmi görevli bile görmüyoruz. Hem kendi, hem de sizin verdiğiniz görevler gereği sık sık Rauf Bey'e uğramam gerekiyor ve Lozan Konferansı boyunca Rauf Bey bana sadece bir defa geldi. Sanki biz Türklere dalkavukluk ediyormuşuz gibi görünüyor,

18 İsmet İnönü (1998), İsmet İnönü'nün Hatıraları I, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, s. 94-98.

19 Sovetskaya İstoriçeskaya Ensiklopediya (1965), Tom 8, Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Ensiklopediya, s. 758-759.

20 Yerasimos, age, s. 480.

21 Bilal N. Şimşir (1990), Lozan Telgrafları I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 159.

22 ae, s. 184.

23 Yerasimos, age, s. 485-486; Diplomatıçeskiy Slovar (1971), Tom 2, Moskva: İzdatelstvo Politıçeskiy Literaturı, s. 203.

24 Lozan'da Türk heyetinde yer alan Dr. Rıza Nur'un anılarında bu durumu destekleyen şöyle bir anekdot vardır: "Musul için Lord Curzon ile hususi temas ettim.. Ama siz Ruslarla berabersiniz. Nasıl olur? dedi. Bu iyi bir ışıktı. Dedim ki: Biz daima İngilizler ile dost olmak fikrindeyiz. Türk milleti sizi sever. Rus'u sevmez. Rus Türk'ün tabii düşmanıdır. Bu vaziyet eskidir ve bugün de değişmemiştir. Harbi umumi bunu bozmamıştır... Yerinden kalkıp yanıma geldi. Demek ki en hassas tele dokunmuşum. Eğer dost olursak Ruslar'ı terk eder misiniz? dedi. Derhal dedim..." Rıza Nur, Hayat ve Hatıralarım III, s. 1029-1032'den aktaran Bilal N. Şimşir (1994), Lozan Telgrafları II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 634-635.

25 Dokumenti Vneşney Politiki SSSR (1962), age, s. 92-96.

26 Diplomatıçeskiy Slovar, age, s. 203.

27 Dokumenti Vneşney Politiki SSSR (1962), age, s. 173-178.

Türkler bunu çok iyi hissediyorlar, anlıyorlar ve Lozan'da tartışılan sorunlara bizim bakış açımızı hiç sormadılar.”²⁸

Konferans sonunda imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi (LBS) Türkiye'nin boğazlardaki egemenlik hakkından feragat ettiği manasına geliyordu. Zira, boğazlar askerden arındırılacaktı, uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecekti, savaşta ve barışta Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri belli şartlar altında Karadeniz'e girebilecekti. Sovyetler'e göre Türkiye emperyalist devletlere önemli bir taviz vermişti. Çünkü LBS, Misak-ı Milli'ye ve Türkiye ile SSCB arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın boğazlarda Türk egemenliğini savunan 5. maddesine aykırıydı. Türkiye ise ekonomi ve diğer konularda ödünler alabilmek için boğazlar konusunda İngiltere'nin planına yakın durmuştu.²⁹ Hatta İngiliz delegasyonu özel görüşmeler yapmış ve Sovyetler de bunu protesto etmişti.³⁰ Sovyetler'e göre her halükarda SSCB tarafından sonuna kadar destekleneceklerinin bilinciyle hareket ediyorlardı.³¹ Aralov'un da belirttiği gibi, Türk heyeti Lozan'da mevzilerini iyi bir şekilde savunmuş ama boğazlar meselesi istisna teşkil etmişti. Bu konuda mevziler çabucak teslim edilmiş, bu fedakarlık Sovyetler'in ve Türkiye'nin çıkarları aleyhine gerçekleşmişti.³² Bunun yanında Aralov, Türkiye'nin sömürgeci yırtıcıların karşısına tek başına çıksaydı, onu iyice sıkıştıracaklarını ve Türkiye'nin o harikulade zaferinin meyvesini toplama imkanını bulamayacağını düşünüyordu. Ya İtilaf devletlerinin merhametine sığınacaktı ya da onlarla savaşmak zorunda kalacaktı. Lozan'da SSCB'nin sadece varlığı bile emperyalistlerin iştahını azaltmıştı.³³ Çiçerin, Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin gerildiği ve özellikle konferansın yarıda kaldığı dönemde İngiltere'nin Türkiye'ye SSCB'nin varlığından dolayı saldıramadığını öne sürüyordu.³⁴ İnönü de İngilizlerin tazyikine karşı Çiçerin'den epey destek gördüklerini söylemişti.³⁵ Sovyetler, sözleşmenin içeriğinden pek memnun kalmasa da barış, güvenlik ve diğer ülkelerle olumlu ilişkiler kurmak adına LBS'yi imzaladı ve onayladı.³⁶

Antlaşma anti-Sovyet unsurlar da içeriyordu. Aslında emperyalist ülkelerdeki anti-Sovyet bakış Sovyet devriminden itibaren başladı. Kendi rejimlerini bir tehdit olarak gördükleri Sovyet devletini uluslararası sistemden dışlamayı ve “parya devlet” muamelesi yapmayı uygun gördüler. Bu durum Lozan sürecinde de değişmedi. Henüz 24 Eylül 1922'de Sovyet hükümetinin yaptığı uluslararası konferans çağrısı kabul edilmedi.³⁷ Lozan Konferansı'na çağırılmamıştı ve konuyla alakasız ülkeler çağrılırken kendisinin çağırılmamasını keyfi bir davranış olarak görüyor ve eleştiriyordu. Bu hareketin Türkiye'nin

28 Meyer, age, s. 262

29 SSCB Bilimler Akademisi, age, s. 97

30 Sovyet tarafı, konferans başkanlığına gönderdiği 7, 13 ve 20 Ocak tarihli üç notayla bu özel görüşmeleri protesto etmiştir. Dokumenti Vneşney Politikı SSSR (1962), age, s. 137-138, 152-153, 160-161. Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Mihail Kalinin'in Lozan Konferansı'nda boğazlar sorunuyla ilgili olarak 1923'te yaptığı bir konuşmada “Bu sorunu biz Türk heyetinden daha kararlı ve daha güçlü bir şekilde savunduk. Belli ki Türk yönetiminin bu sorun hakkında Antant tarafıyla daha önceden bir takım antlaşmaları vardı” demiştir. Meyer, age, s.252.

31 Mints, age, s. 225.

32 Aralov, age, s. 221.

33 ae, s. 262.

34 V. A. Gurko-Kryajin (1925), Blijniy Vostok i Derjavı, Moskva: Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya, s. 125.

35 İnönü, İsmet İnönü'nün Hatıraları I, age s. 99.

36 İvaşin, age, s. 168. Sovyet Hükümeti sözleşmeyi, Sovyet cumhuriyetlerinin ve tüm dünyanın ticari çıkarları yeterli ölçüde garanti edilemezse sözleşmeden çekilme kaydıyla imzaladı. Gurko-Kryajin, age, s. 66.

37 Dokumenti Vneşney Politikı SSSR (1961), Tom 5, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, s. s. 593-595.

hayati çıkarlarının tam anlamıyla karşılanmasını engellediğini ve egemenlik haklarının geri verilmesini tehlikeye düşürdüğünü iddia ediyordu.³⁸ Türkiye ise SSCB'nin sadece boğazlarla ilgili görüşmelere davet edilmesini uygun buluyordu.³⁹

1915'te İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki gizli antlaşmada Rusya'ya bırakılan boğazlar ve Karadeniz çıkışı,⁴⁰ şimdi muhtemel bir Sovyet yayılması/tehdidi dikkate alınarak fiilen İngiltere'nin etkisine bırakılıyordu. Konferansın diplomatik hazırlığını yapan Lord Curzon bizzat anti-Sovyet bir diplomattı. Hindistan'a, İran ve Afganistan'a yaptığı gezilerde edindiği fikirleri kaleme almış ve Yakın Doğu'da İngiltere'yi tehdit eden bir "Rus tehlikesi"nden söz etmişti. SSCB'ye göre, 1921 Moskova Antlaşması'nın boğazlarla ilgili hükmünü geçersiz sayıp, SSCB ile Türkiye'nin arasını bozmak istiyordu.⁴¹ Çiçerin konferansta açıkça İngilizlerin boğazlarda SSCB'ye karşı bir sistem kurmaya çalıştığını söyledi.⁴² Bunların haricinde, Nisan 1923'te yeniden başlayan müzakerelerden Sovyetler haberdar edilmemişti. Ayrıca Sovyet heyetinde yer alan İtalya/Roma Büyükelçisi Vatslav Vorovskiy 10 Mayıs'ta suikast sonucu öldürülmüştü.⁴³ Suikastçı, Moris Konradi adında Beyaz Rus bir devrim karşıtı idi. Geçmişinden kaynaklanan şartların baskısı altında hareket ettiği gerekçesiyle mahkemede beraat etti. Vorovski öldürülmeden bir gün önce, kendisine yönelik bir saldırı tasarlandığını, Lozan'daki Sovyet heyetinin dokunulmazlığından İsviçre hükümetinin sorumlu olduğunu zira hiçbir güvenlik önleminin alınmadığını bildirmişti.⁴⁴

SSCB, boğazlar sözleşmesinin haricinde de Türkiye'nin batılılara taviz verdiğini düşünüyordu. Türkiye, küçük bir toprak parçası karşılığında (Karaağaç) savaş tazminatı almaktan vazgeçmişti. İçeride Osmanlı'dan kopuş manasına gelen ciddi bir dönüşüm içinde olmasına rağmen ondan kalan borçları ödemeyi kabul etti. Yine antlaşmaya göre beş yıl süreyle gümrük vergilerini düzenleme hakkına sahip değildi. Türkiye'nin bu ödünleri vermesi ulusal kurtuluş savaşından sonra zayıf düşmesi nedeniyle zorunlu olmuştu.

38 ae, s. 650-654.

39 İnönü, bunu sebebini, Büyükelçi Aralov'a resmi olarak şöyle ifade etmişti: Türkiye kendisi ile harp halinde bulunan devletlerle bir sulh muahedesi yapmak üzeredir. Rusya ile aramızda imzalanmış Moskova Antlaşması vardır. Lozan Konferansı'na hasım bulunduğumuz devletlerle beraber Rusya'nın da katılmasını istemeyiz. Aksi takdirde, Osmanlı idaresinin politikasını benimsemiş bir duruma düşeriz. Lozan Konferansı'nın bütün safhalarına Rusya'nın katılması teklifi bizim eskiden büyük devletlerle yaptığımız muahedeleri hatırlatacak bir durum yaratabilir. İnönü, İsmet İnönü'nün Hatıraları I, age s. 61.

40 İstanbul, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyıları, Enez-Midye hattının güneyi, İstanbul Boğazı'yla Sakarya nehri ve ileride belirlenecek İzmit Körfezi arasındaki kıyılar, Marmara Denizi adaları ile İmroz ve Bozcaada, 1915'teki gizli antlaşmaya göre Rusya'ya bırakılıyordu. Gurko-Kryajin, age, s. 59.

41 Mints, age, s. 209-210.

42 Çiçerin bu durumu şöyle ifade etmişti: "Bay Başkanı dinlerken, açıklamasının temel tezi Rusya'ya karşı yönelecek bir sistemin kurulmasıdır, izlenimini edindim. Biz size barış sunuyoruz; siz ise, bize karşı yürüttüğünüz mücadeleyi sonsuza dek yayma çabasındasınız. Rusya bugün yepyeni bir çağın eşğinde bulunmaktadır. Ve biz bu çağa, çevremizde sürekli ve sağlam barış koşulları yaratarak başlamak istiyoruz. Siz ise, bizi mücadele zorunda bırakacak koşullar içine atmak istiyorsunuz. Rus Devrimi, bütün enerjisini, tarihte henüz eşi görülmemiş bir güçle hükümetinde yoğunlaştıran bir ulus haline getirmiştir. Rus halkı, mücadele etmek durumunda kalırsa boyun eğmeyecektir. Atlılarımız yeniden Pamir yaylalarında belirdiği için ve karşınızda artık, size 1895'te Hindikuş doruklarını bırakmış olan yarı deli bir Çar bulunmadığı için telaştasınız belki de. Ama biz size savaş değil, barış sunuyoruz. Bu barış, eğer olacaksa, Türkiye'nin özgürlük ve egemenliğine dayanan bir barış olacaktır" Mints, age, s. 219.

43 İvaşin, age, s. 167. Vorovski'nin cenaze töreninde itilaf devletlerinden temsilci yoktu. Basit ve sönük geçen törene konferanstaki ülkelerden sadece Türk delegasyonunun ve birkaç basın mensubunun katılması SSCB'nin uluslararası alandaki yalnızlığını ortaya koyuyordu. Ayrıca İnönü, Çiçerin'e bir başsağlığı mesajı gönderdi. Resul Babaoğlu (2019), "Lozan'da Kanlı Bir Hadise: Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovskiy Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları", Toplumsal Tarih, Sayı 307, s. 48; Yerasimos, age, s. 497.

44 Dokumenti Vneşney Politiki SSSR (1962), age, s. 285-286.

Devrimin burjuva karakteri ve ekonomik kalkınma için yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç da bunda etkili oldu. Lozan'daki görüşmelerin kesildiği dönemde, Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi, liberal politikalarla kapitalist bir sanayileşme ve kalkınma anlayışının tercih edildiğini ortaya koymuştu. SSCB'ye göre Türkiye'nin Lozan'daki tavrı batılı ülkelerle sınıfsal bir yakınlık/işbirliği de içeriyordu. Türkiye ulusal burjuvazisi antiemperyalist devrimin derinleşmesinden ve sınıf savaşının keskinleşmesinden çekiniyordu. Devrimin burjuva niteliği, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yaşamında büyük değişiklikler yaratmamış, emperyalist devletlere olan mali-ekonomik bağımlılık ortadan kaldırılmamıştı.⁴⁵

Türkiye'nin Barış Mücadelesi/Politikası

Sovyetler Birliği'nin Lozan sürecinde taviz olarak değerlendirdiği şey Türkiye perspektifinden yeni bir devlet olarak savaş ortamından kurtulup barışı sağlama mücadelesi veya politikasıydı. Yunanların yenilgiye uğratılmasının ardından ateşkesin sağlanması tabii ki İstanbul, boğazlar ve Doğu Trakya'dan feragat edildiği anlamına gelmiyordu. Mustafa Kemal Paşa 12 Eylül 1922'de bir İngiliz gazeteciye, "Anadolu'yu, Meriç nehrine kadar Trakya'yı ve İstanbul'u istiyoruz. Başkentimiz bizim olmalı. Eğer Batılı güçler onu vermezse İstanbul üzerine yürümek zorunda kalacağız" demişti.⁴⁶ Hatta Mudanya sürecinde, görüşmelerin kesilme ihtimaline karşı 6 Ekim'de İsmet Paşa'ya 1. ve 2. orduların Marmara bölgesinin güneyinde kalan askeri birliklerinin Kocaeli ve Çanakkale bölgesine harekete geçirilmesi emrini vermişti.⁴⁷ Türkiye, yurdunu düşmandan kurtarma konusunda ciddi ve kararlı olduğunu gösteriyordu. Tercih edilen, tabii ki bunun barış yoluyla gerçekleşmesiydi. Ülke ve halk savaş yorgunuydu. Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren on yılı aşkın bir süredir savaş hali devam etmekteydi. İmzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla Türkiye, İnönü'ye göre "askeri hareketle elde edebileceğini bir damla kan akıtmaksızın, bir taşı yerinden oynatmaksızın tamamen elde etmişti."⁴⁸ Ama İstanbul ve boğazlar dışarıda kalmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'yı hem stratejik hem de politik bakımdan başarı olarak görüyordu. Sovyet Büyükelçisi Aralov'a, harekate devam edildiği takdirde İngiltere, Fransa ve İtalya'yı hatta tüm Avrupa'yı karşılarına alma riskinin, bir savaş halinin söz konusu olabileceğini söylemişti. Ayrıca ona göre, orduyu boğazlardan İstanbul ve Trakya tarafına geçirmek çılgınlık olurdu zira ordunun Anadolu'yla bağlantısı kesilecekti. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında yaptıkları manevralarla Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den kopardıklarını, tekrar birleştirmek istemediklerini ifade etmişti.⁴⁹

Türkiye, İngiliz kamuoyunun ve dominyonlarının savaş konusunda isteksiz olduğunu, Lloyd George hükümetinin politikasının çıkmaza sürüklendiğinin, ardından yeni kurulan hükümetin barışı birinci plana aldığı ve İstanbul'daki İngiliz askeri heyetinin de barış yanlısı olduğunu farkındaydı. Bu ortamda İngilizlerin de yeni bir savaşı göze alamayacağını

45 SSCB Bilimler Akademisi, age, s. 99-100; Bu durum, (SSCB'ye göre) burjuva devriminin tutarsızlığından kaynaklanıyordu. Lenin'in belirttiği gibi burjuva devriminin eskinin artıklarının bir kısmını olduğu gibi bırakması burjuvazinin işine geliyordu. Lozan ile uluslararası alanda kabul gören Kemalist devrim de buna örnek teşkil ediyordu. Vladimir Lenin (1960), Polnoye Sobraniye. Soçineniy. Tom 11, Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, s. 37-38. 46 Gökay, age, s. 172.

47 İnönü, İsmet İnönü'nün Hatıraları I, age, s. 40

48 İsmet İnönü (1998), İsmet İnönü'nün Hatıraları II, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, s. 68.

49 Aralov, age, s. 186.

düşünüyordu.⁵⁰ Lozan Konferansı'nda da bu anlayışla hareket etti. SSCB'nin Türkiye'nin ulusal egemenliğine vurgu yaparak titizlikle üzerinde durduğu boğazlar meselesini kalıcı bir barışa ulaşmak için anahtar bir konu olarak gördü. Bir başka deyişle, boğazlar konusunda maksimum bir talepte bulunmak antlaşmanın tamamını ve dolayısıyla barışı riske atmak manasına gelecekti. Barış için öncelikle ve kesinlikle konferansın yönlendiricisi ve en güçlü devleti İngiltere ile boğazlar hususunda anlaşmak gerekiyordu. Diğer sorunlar buna bağlı olarak olumlu ya da olumsuz bir sürece girecekti. SSCB ise bu konuda farklı düşünüyor, İstanbul ve boğazlarda Türkiye'nin mutlak egemenliğini Türkiye'den daha fazla ve hararetli bir şekilde savunuyordu.

Türkiye, bu mesele yüzünden konferans sonuçsuz kalır ve savaş çıkarsa SSCB'nin kendisini destekleyeceğinden emin değildi. İnönü, Lozan'da bu konuyla ilgili Çiçerin'le yaptığı konuşmayı şöyle aktarmıştı:

“Şimdi biz muharebe ile buraya geldik. Ordularımız İngiliz orduları ile temastadır ve huduttur. Mudanya Mütarekesi'nde kararlaştırıldı, konferans esnasında ordular karşı karşıya bulunacak ve hareket etmeyecekler. Konferans inkıta uğradığı zaman hareket serbesttir. Ben yarın, Boğazlar Konferansı'nda söylediklerimin hepsini reddederim ve öbür gün harp başlar. Hazır mısınız? Çiçerin bana derhal cevap verdi. Moskova'ya gelirsın, bunun mabadını (sonrasını) orada görüşürüz, dedi”⁵¹

Bu cevaptan ikna olmayan İnönü durumu gayet açık bir şekilde şöyle izah etmişti:

“Ben harbi patlatacağım, sonra görüşeceğiz. Böyle şey olmaz. Hazır değilsiniz. Sulh yapmak için her şeyi göze aldınız. Biz de sulh yapmak kararındayız. Boğazlar meselesi için, zamanla hallolunacak bir mesele için bugün harp çıkarma niyetinde değiliz. Bundan dolayı boğazlar meselesinde bir inkıta yapmayacağım. Burada evvela münasebeti keserim, harbi emrivaki haline getiririm ve ondan sonra sizinle görüşürüm. Böyle bir görüşmenin ciddiyeti olmaz. Benden bunu isteyemezsiniz. Dost kalacağız ve aramızdaki münasebet iyi olduğu, emniyetli olduğu zaman, boğazlar açık olsa da Sovyet Rusya aleyhine bizi arkada bırakıp bir askeri hareket yapmak mümkün değildir. Mesele, aramızdaki münasebetlerin emniyetli ve devamlı olmasına bağlı. Kanaatim bu. Bu politikayı takip edeceğiz ve yürüteceğiz”⁵²

SSCB'nin boğazlarla ilgili politikası kuşkusuz Türkiye'nin de son tahlilde ulaşmak istediği noktaydı. Ne var ki, günün şartları itibariyle gerçekçi bir politikayla çözüme/barışa ulaşmak gerekiyordu.

SSCB her halükarda, Türkiye'nin Lozan'da başarılı bir sınav verdiğinin farkındaydı. Müttefikler de Türkiye'ye taviz vermişti. Örneğin, işgal rejimi fiilen ortadan kalkmış, İstanbul ve boğazların güvenliğine garanti verilmiş, silahsızlanma kontrolü olmamış, Milletler Cemiyeti, azınlıkların durumunu kontrol etmek amacıyla özel temsilci atamamıştı.⁵³ Çiçerin'e göre bu tavizlerin sebebi, emperyalist devletlerin Sovyet

50 İnönü, İsmet İnönü'nün Hatıraları I, age, s. 100-101. Ayrıca, İngiliz basınında çıkan savaşın durdurulmasına yönelik haberler için bkz: Gurko-Kryajin, age, s. 113.

51 İnönü, İsmet İnönü'nün Hatıraları I, age, s. 109.

52 ae. S. 109.

53 Cemil Hasanlı (2015), “Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansından Beklentileri”, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, Cilt I, der. D. Türker, M. Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 12.

korucusuydu.⁵⁴ Ona göre, Türkiye'yle 1920'de anlaşma imzalayıp İngiltere'ye adeta "ihane" eden Fransa, konferansta İngiltere'ye bağlıydı. İngiltere'yi destekliyor karşılığında Almanya'yla yaşadığı Ruhr sorununda İngiltere'den destek bekliyordu. İngiltere ise Fransa ile boğazlar meselesinde anlaştığı Türkiye arasında Türkiye lehine uzlaştırıcı bir rol oynadı. Musul'un çözümsüz kalması ise İngiltere tarafından verilen bir başka tavizdi.⁵⁵ Çiçerin, Lozan'ın sadece muazzam bir diplomatik zafer değil, emperyalistlerin geri çekilmesinin eği görölmemiş ilk örneği olduğunu düşünüyordu.⁵⁶ Bununla birlikte, boğazların yabancı savaş gemilerine açılması, Türkiye'nin en önemli bölgelerini sürekli tehdit altında bırakıyordu. Türk halkı henüz bağımsızlığını ve kendi kaderini tayin hakkını tam olarak güvence altına alamamıştı. Türkiye'nin mücadelesine devam edeceğini ve şimdiiye kadar olduğu gibi SSCB'nin tek değişmeyen ve tutarlı dostu olarak kalacağını söylüyordu.⁵⁷

Sonuç

SSCB; Türkiye'nin, İtilaf devletlerinin ateşkes çağrısına uyup taarruzu durdurmasını, ardından Lozan Konferansı'nda da özellikle boğazlar konusunda uzlaşmacı bir tutum takınarak egemenlik hakkından feragat etmesini müttefiklere verilen büyük bir taviz olarak değerlendirdi. Kendi güvenliği ile Türkiye'nin güvenliğini örtüştürüyordu ve boğazların savaş gemilerine kesinlikle kapatılması gerektiğini savunuyordu. Ne var ki, imzalanan antlaşma başta SSCB olmak üzere Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere tehdit oluşturabilecek ülkelerin çıkarlarını gözetiyordu. Bu durum savaş tehlikesini artırdığı için SSCB açısından ekonomik kalkınmaya ayrılacak kaynakların güvenlik yatırımlarına kaydırılması manasına geliyordu.

Türkiye ise, yeni devletin kurulma sürecinde topraklarını ve egemenliğini mümkünse barış yoluyla elde etmeye çalışıyordu. Emperyalist ülkelerle SSCB arasındaki zıtlıktan faydalanmayı bildi. İdeolojik olarak Batı'nın siyasi ve ekonomik değerlerini benimsediğinden barış için SSCB ile işbirliği içerisinde olmadığını gösterme kaygısı güdüyordu. Zaten Türk devriminin burjuva karakteri bu süreçte SSCB'den uzaklaşıp Batı'yla yakınlaşmayı kaçınılmaz kılıyordu. Bunu aynı zamanda sınıf temelinde bir işbirliği olarak okumak da mümkündü. Lozan Antlaşması, küçük düşürücü Sevr Antlaşması'nın çöpe atıldığının ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın zafere ulaştığının tescili manasına geliyordu. Antlaşma, eski Osmanlı hükümetlerinin hayal bile edemeyeceği bir başarıydı ve emperyalist devletlere karşı ulusal kurtuluş hareketlerini her zaman destekleyen SSCB için de memnuniyet vericiydi.

Kaynakça

Aralov, S. İ. (1997), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2*, Çev. H. A. Ediz, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Babaoğlu, R. (2019), "Lozan'da Kanlı Bir Hadise: Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları", *Toplumsal Tarih*, Sayı 307, s. 44-50.

54 G. V. Çiçerin (1961), *Stati i Reçi po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskva, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomičeskoj Literaturı, s. 246.

55 ae, s. 246-247.

56 ae, s. 249.

57 ae, s. 250.

- Churchill, Winston (1929), *The World Crisis, The Aftermath*, London: Thornton Butterworth Limited.
- Çiçerin, G. V. (1961), *Stati i Reçi po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskva: İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoj Literaturı.
- Diplomatiçeskiy Slovar (1971), Tom 2, Moskva: İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı.*
- Dokumenti Vneşney Politiki SSSR (1961), Tom 5, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı.*
- Dokumenti Vneşney Politiki SSSR (1962), Tom 6, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı.*
- Gazi Mustafa Kemal (2015), *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gökay, Bülent (1998), *Boşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye 1918-1923*, Çev. S. Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gurko-Kryajin, V. A. (1925), *Blijniy Vostok i Derjavı*, Moskva: Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya.
- Hasanlı, Cemil (2015), "Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansından Beklentileri", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, Cilt I, der. D. Türker, M. Saygın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 3-14.
- İnönü, İsmet (1998), *İsmet İnönü'nün Hatıraları I*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- İnönü, İsmet (1998), *İsmet İnönü'nün Hatıraları II*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- İvaşin, İ. F. (1957), "Naçalo Polosi Mirnogo Sosuşestvovaniya Dvuh Sistem, Borba Sovetskogo Gosudarstva za Ustanovleniye Ekonomiçeskih i Diplomatiçeskih Otoşeniy s Kapitalistiçeskimi Stranami", *İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy i Vneşney Politiki SSSR 1870-1957*, Moskva: Vişşaya Partiynaya Şkola Pri TsK KPSS, s. 145-174.
- Lenin, Vladimir (1960), *Polnoye Sobraniye. Soçineniy. Tom 11*, Moskva: İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı.
- Lenin, Vladimir (1970), *Polnoye Sobraniye. Soçineniy. Tom 45*, Moskva, İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı.
- Meyer, Mihail Serefimoviç (2009), "Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri", Çev. F. Yapıcı, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3 Sayı 5, s. 251-264.
- Mints, İ. İ. (1945), "Uglubleniye Protivoreçiy Versalskoj Sistemi, Otmena Sevrskogo Dogovora", *İstoriya Diplomatii*, Tom 3, red. V. P. Potemkina, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı, s. 204-236.
- "Misak-ı Mili Beyannamesi", <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/misak-i-milli-beyannamesi/> (Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- Ravesteyn (1985), "Doğu Meselesi Üzerine Tartışma", *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, der. E. Adıgüzel, Çev. F. Mercan, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 73-125.
- Roy, M. N. (1985), "Türk Zaferi ve Doğu", *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, der. E. Adıgüzel, Çev. F. Mercan, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 60-67.

- Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya* (1965), Tom 8, Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.
- SSCB Bilimler Akademisi (1978), *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I*, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul: Bilim Yayınları.
- Şamsutdinov, A. M. (1999), *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923*, Çev. A. Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitap.
- Şimşir, Bilal N. (1990), *Lozan Telgrafları I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şimşir, Bilal N. (1994), *Lozan Telgrafları II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Webb (1985), "Doğu Meselesi Üzerine Tartışma", *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, der. E. Adıgüzel, Çev. F. Mercan, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 141-145.
- Yerasimos, Stefanos (2000), *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, İstanbul: Boyut Kitapları.

TÜRK ELÇİLİK RAPORLARINA GÖRE KÜÇÜK ANTANT

THE LITTLE ENTENTE ACCORDING TO TURKISH EMBASSY REPORTS

Recep ARSLAN*

Geliş Tarihi/Received:17.01.2021

Kabul Tarihi/Accepted:03.04.2021

ARSLAN, Recep, (2021), "Türk Elçilik Raporlarına Göre Küçük Antant", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 255-281.

Öz

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni statüko ne mağlup devletleri ne de galip devletleri memnun etmiştir. Uluslararası alandaki hoşnutsuzluk kısa zamanda sahada kendini göstermiştir. Bazı devletler Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra statükoyu değiştirme yönünde politikalara yönelmişlerdir. Fransa'nın başını çektiği devletler ise, mevcut durumu koruma yönünde politikalar yürütmüşlerdir. Cumhuriyet Dönemi kayıtlarında "Küçük İtilaf" olarak geçen Küçük Antant da bu politikanın Balkanlardaki önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük Antant'ın ilk adımı 1920'li yılların başlarında atılmıştır. Küçük Antant devletleri, 1920'li yılların sonlarından itibaren Fransa'nın etkisi altına girmiştir. Fransa 25 Ocak 1924'te Çekoslovakya, 10 Haziran 1926'da Romanya ve 11 Kasım 1927'de Yugoslavya'yla imzaladığı ittifak anlaşmalarıyla Küçük Antant'ı adeta kendine bağlamıştır. Küçük Antant ittifakı Yugoslavya'yı İtalya'dan, Romanya'yı Rusya'dan ve Çekoslovakya'yı Almanya'dan koruyamamıştır. İttifaka dâhil devletleri statükonun korunması fikri bir arada tutabilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de kuruluşundan itibaren özellikle coğrafyasında barışın devam etmesini hedefleyen politikalar izlemiştir. Dolayısıyla Türkiye ile Küçük Antant devletlerinin politikaları büyük ölçüde örtüşmüştür. Türkiye bu ülkelerin politikalarını yakından izlemiştir. Türkiye, Küçük Antant devletlerinin politikalarını bilhassa elçilik raporları vasıtasıyla takip etmiştir. Elçilik raporlarının temel kaygısı ise bölge barışının sürdürülmesi olmuştur. Türkiye'nin barışın sürdürülmesi politikasını söz edilen dönemdeki siyasi temaslar da doğrulamaktadır. Küçük Antant ve Balkan Paketi devletleri arasındaki sıcak ilişkilere rağmen Türkiye ve Yunanistan iki paktın birleşmesine yanaşmamışlardır. Çünkü iki paktın birleşmesi uluslararası gerginliğin arttığı bir dönemde Türkiye ve Yunanistan'a yeni yükümlülükler getirecekti. 2 Ekim 1938'de Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi üzerine Küçük Antant birliği pratikte son bulmuştur. Bu çalışma ile iki savaş arasındaki dönemde statükonun sürdürülmesini hedefleyen Küçük Antant devletlerinin izledikleri ortak politikalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Küçük Antant, Statüko, Türkiye, Dış Politika, Elçilikler.*

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, receparslan@karabuk.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4389-692X>)

Abstract

The new status quo that emerged after the First World War neither the defeated states nor the victorious states were satisfied with. The displeasure in the international arena in short time showed itself on the field. Some states have turned to policies towards changing the status quo a few years after the end of the First World War. The states led by France have implemented policies to protect the current situation. The Little Entente, referred to as the "Küçük İtilaf" in the records of the Republic Period, appears as one of the important element of status quo in the Balkans. The first step of Little Entente was taken in the early 1920's. Little Entente states have been under the influence of France since the late 1920's. French almost bound the Little Entente to itself with the alliance agreements that signed with Czechoslovakia on January 25, 1924; Romania on June 10, 1926; and Yugoslavia on November 11, 1927. The Little Entente alliances could not protect Yugoslavia from Italy, Romania from Russia and Czechoslovakia from Germany. The common side of allied states was that they wanted to be preserved the status quo. Republic of Turkey since its establishment has pursued policies aimed at the continuation of the peace especially in the region. Thus, Turkey and Little Entente states policies largely overlap and Turkey followed closely these countries policies. Turkey, was followed Little Entente states policies by especially embassies reports. The main concern of embassies reports has been to maintain peace in the region. Turkey's policy of maintaining peace are also confirmed political contacts at that time. Despite Little Entente and Balkan Pact states has warm relations Turkey and Greece did not approach to merger two pact. Because the merger of the two pacts would bring new obligations to Turkey and Greece at the period increased international tensions. After the on October 2, 1938 Germany invaded Czechoslovakia The Little Entente union practically ended. With this study, were tried to be put forward the common policy pursued by the Little Entente states aiming to maintain the status quo the period between two wars.

Keywords: *Little Entente, Status que, Turkey, Foreign Policy, Embassies.*

Giriş

1920'lerde Türk dış politikası Misak-ı Milli'yi amil kılmak, Ankara yönetiminin Türkiye'nin temsilcisi olduğunu ispatlamak ve ülke masuniyetine saygı doğrultusunda her devlet ile ilişki kurmak olmuştur¹. Yeni Türk devleti, İslam dünyasına öncülük iddiasından vazgeçmiş ve milli bir devlet inşa edilmiştir². Diğer taraftan Türkiye'yi yönetenler ülkenin Osmanlı Devleti ile bağı olmadığını iddia etseler de, Türkiye Cumhuriyeti neredeyse her alanda Osmanlı Devleti'nin varisiydi³. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasında da Osmanlı Devleti etkisi devam etmiştir. Dış politikada Osmanlı Devleti etkisinin yanı sıra ülkenin jeopolitik konumu, ekonomik durumu, askeri gücü ve uluslararası güç dengesi de etkili olmuştur⁴. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile İstanbul'da ikamet eden yabancı elçilikler güven mektuplarını sorunsuz bir şekilde Cumhurbaşkanı'na sunabilmişlerdir. Böylelikle dış ilişkilerde yeni bir evreye girilmiştir⁵. Atatürk Dönemi Türk dış politikasında millilik, bağımsızlık ve eşitlik vazgeçilmez unsurlardır⁶. Askeri ve siyasi kazanımlardan sonra Gazi Paşa, İzmir İktisat Kongresi açılışında ulusal egemenliğin ekonomik yönüne dikkat çekiyordu⁷. Türkiye, I. Dünya Savaşı sonrasında rotasını Batıya çevirmiştir⁸. Batıdaki ve bölgesindeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra, Türkiye Balkanlar ve Orta Doğu'da statükonun devamını amaçlamıştır. Bu da, statükonun devamını arzulayan ve dengeleme politikası takip eden devletlerin siyasetiyle örtüşmüştür⁹. Baskın bir gücün tehdidine karşı başka güçlerle bir arada hareketi olan dengeleme politikası¹⁰, ilkağlardan itibaren uygulanmıştır. Öyle ki; M.Ö. beşinci yüzyılda yaşayan Thucydides'in eserinde dönemin güçleri arasında böyle bir dengeleme politikasından bahsedilmiştir¹¹. I. Dünya Savaşı öncesinde dengeleme açısından İngiltere önemli bir devlet olarak karşımıza çıkarken, savaş sonrası dönemde dengelemenin önemli gücü ABD olmuştur. İtalya'nın özellikle 1930'lu yılların başlarında başlattığı yayılcı yaklaşım Balkanlar'da Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın bir dengeleme sistemi kurmasına neden olmuştur¹².

Cihan Harbi'nden sonra Balkanlarda kurulan ilk önemli ittifak dönemin kaynaklarında Küçük İtilaf olarak da adlandırılan Küçük Antant'tır. Bilindiği üzere Çekoslovakya,

1 Ahmet Özgiray, "Türkiye Mısır Siyasi İlişkileri (1920- 1938)", Tarih İncelemeleri Dergisi, S. 11, 1996, s. 1.

2 Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919- 1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara,1997, s. 9.

3 Kemal Karpat, Türk Dış Politikası, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 161.

4 Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri Ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 1996, C. 51, S. 1, s. 353- 355; Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", Türk Dış Politikası, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 20- 43.

5 Bilal N. Şimşir, Atatürk Dönemi İncelemeler (Atatürk'ün 125. Doğum Yıldönümü'ne Armağan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 111.

6 Ali Satan, "Atatürk ve Uluslararası- Uluslarüstü Siyasi Birlikler", Atatürkçü Düşünce El Kitabı II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 266.

7 Erdinç Tokgöz, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s. 321.

8 Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 16, S. 48, Ankara, Kasım 2000, s. 857- 858.

9 Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 29, 2010, s. 254.

10 Stephen M. Walt, The Origins of Alliances, Cornell University Press, Ithaca, 1987, s. 17.

11 Thucydides, History of the Peloponnesian War, Çev: Charles Forster Smith, Harvard University Press, Cambridge, 1956 s. 79.

12 Fatma Aslı Keltikli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 72, S. 2, 2017, s. 431.

Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması ile ortaya çıkmış, Yugoslavya ve Romanya da söz edilen imparatorluktan büyük topraklar elde etmiştir. Bu devletlerin statükoyu¹³ korumada büyük menfaatleri vardı. Bu bağlamda Çekoslovakya Hariciye Vekili Beneş Aralık 1919 ve Ocak 1920'de Yugoslavya ve Romanya'ya birer ittifak anlaşması teklif etmiştir. Görüşmeler sürerken Rusya ile Polonya arasında savaş patlak verince Fransa Macaristan üzerinden Polonya'ya silah yardımı yapmaya başlamıştır. Macaristan, topraklarından geçiş izni vermiş, Polonya'ya askeri destek sağlamıştı ve bu hizmetleri karşılığında toprak beklentisi içine girmişti. Çekoslovakya ve Yugoslavya Macaristan'ın bu beklentisinden çekindikleri için 14 Ağustos 1920'de bir ittifak anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya göre taraftardan birisi Macar saldırısına uğrarsa, diğer taraf yardıma gelecekti. Romanya ise bu ittifakın Bulgar ve Rus saldırılarını kapsamasını istemiş, fakat kabul edilmeyince ittifaka hemen dâhil olmamıştır. Nihayet, Romanya- Çekoslovakya arasında 23 Nisan 1921'de imzalanan ittifaka göre taraflar Macar saldırısında birbirlerine yardım edecek ve Macaristan'a dair bütün gelişmelerde birbirlerine danışacaklardı. Bu ittifakı 7 Haziran 1921'de Romanya- Yugoslavya ittifakı takip etmiştir. Takip eden 8 ay içerisinde üç devlet arasında askeri işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır¹⁴.

Bu anlaşmalarla Tuna bölgesinde antirevizyonist bir blok oluşmuştur. Fransa bu ittifakın oluşmasını lehinde değerlendirerek, Almanya'ya karşı statükonun devamında Küçük Antant'a dayanmıştır. Fransa 25 Ocak 1924'te Çekoslovakya, 10 Haziran 1926'da Romanya ve 11 Kasım 1927'de Yugoslavya'yla imzaladığı ittifak anlaşmalarıyla Küçük Antant'ı kendine bağlamıştır. Böylelikle Küçük Antant, uluslararası gelişmelerde Fransa'nın nüfuzunda kalmıştır. Küçük Antant ittifakları üç devlet arasında 21 Mayıs 1929'da yapılan bir anlaşma ile süresiz bir yapıya ve 16 Şubat 1933'teki anlaşma ile de devamlı bir statüye kavuşmuştur. Küçük Antant Misakı Avrupa'da büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. İngilizler, misaka zaruri bir müdafaa nazarı ile bakarken, Macaristan ve İtalya'dan şiddetli eleştiriler gelmiştir¹⁵. Hatta İtalya, Küçük Antant devletlerine karşı Yunanistan ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak karşı ittifak sistemi oluşturmaya çalışmıştır¹⁶. Avusturya ve Almanya'daki tenkitler daha hafif olmuştur. İtalya, misakı Cemiyet-i Akvam fikir ve ruhuna uymayan askeri bir ittifak olarak görmüştür¹⁷.

Küçük Antant, Tuna bölgesi için önemli bir ittifak olsa da üye devletler açısından bazı açıklara sahipti. Örneğin bu ittifaklar Yugoslavya'yı İtalya'dan, Romanya'yı Rusya'dan ve Çekoslovakya'yı Almanya'dan korumamıştır. Diğer taraftan Balkan Antantı'nın sınırları karşılıklı güvenceye alması dolayısıyla Romanya ve Yugoslavya'nın eksiklikleri belli ölçüde giderilmiştir. Diğer taraftan Küçük Antant'ın zaman zaman genişlemesi yönünde girişimler olmuştur. Örneğin 1925'te Yunanistan'ın Küçük Antant'a girmesi söz konusu olmuş, fakat Yugoslavya ile aralarındaki sorunlardan dolayı Yunanistan Küçük Antant'a girmemiştir¹⁸.

13 Statüko: Uluslararası politika literatüründe, belirli bir anda devletler arasında var olan durumu anlatmak için kullanılan Latince deyim. Bakınız: Arıboğan, Ü, G. Ayman, B. Dedeoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Derleyen: Faruk Sönemzoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 634.

14 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA),30.10.0.0.244.647.139,5-6; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 16. Baskı, Alkim Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 188-189.

15 BCA,30.10.0.0.244.647.139,5-6.

16 Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789- 2014), 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 821.

17 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 189.

18 Armaoğlu, a.g.e., s. 189-190.

1. Türk Elçilik Raporlarına Göre Küçük Antant Kongreleri Ve Diğer Faaliyetler

Belgrad, Bükreş ve Prag elçilikleri başta olmak üzere Türk dış temsilcilikleri Küçük Antant'a dair özellikle 1930 yılından itibaren Hariciye Vekâleti'ne sık sık raporlar göndermişlerdir. 1930 öncesine dair rapor sayısı ise oldukça kısıtlıdır. Rapor sayısının az olmasının temel nedeni ise Küçük Antant devletlerinin revizyonist saldırıları daha tam olarak doğrudan hissetmemiş olmaları olmalıdır. Bu sayılı raporlardan birisi, Mart 1926'da Roma Büyükelçisi Nusret Bey'in, Kont Arini ile görüşmesi sonrasında gönderdiği belgedir. Nusret Bey, bu buluşmada Küçük Antant ve diğer konularda yaptıkları değerlendirmeleri bir rapor halinde Hariciye Vekâleti'ne göndermiştir¹⁹. Kısa bir süre sonra, 17 Haziran 1926'da Bükreş ve Atina elçilikleri Yeled'de toplanan Küçük Antant Kongresi'ne dair raporlar hazırlayarak Hariciye Vekâleti'ne göndermiştir. Bu raporlarda Küçük Antant'ın Balkanlarda sulhun sağlanması açısından Türkiye'ye önemli bir devlet olarak bakmasından söz edilirken, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki sorunlara da dikkat çekilmiştir²⁰. Bu raporun ardından muhtemelen önemli gelişmeler olmadığı için 1929'a kadar yeni bir rapor gönderilmemiştir.

Hariciye Vekâleti, 1929 Küçük Antant Belgrad Kongresi hakkında 5 Haziran 1929'da Başvekâlet'e bir yazı gönderilmiştir. Bu belgede Küçük Antant olağan kongresinin 20 Nisan 1929'da gerçekleştiği ve kongreye öncekilerden fazla önem verildiği, böylelikle birliğin güçlü olduğunun gösterilmek istendiği vurgulanmıştır. Raporla statüko taraftarı Küçük Antant'ın Rusya, Macaristan ve Bulgaristan'a karşı güçlü görünme siyasetini sürdürdüğü belirtilmiştir. Belgede Küçük Antant'ın Fransa'nın etkisinden sıyrılıp, istiklal gayesinde olduğu vurgulanırken, yapılan kongrede ittifakın durumu, üye devletlerin komşuları ile ilişkileri, Cemiyet-i Akvam bünyesinde görüşülecek azınlıklar meselesi ve ekonomik işbirliği yapılması konularının ele alındığı aktarılmıştır. Küçük Antant devletleri Madrid'de toplanacak Cemiyet-i Akvam Konferansı'na azınlıklar meselesi için Polonya ve Yunanistan ile ortak bir tavrı vermiştir. Belgrad'daki Küçük Antant kongresinde iktisadi meseleler de konuşulmuştur. Şubat 1928'de Bükreş'te toplanmış olan konferansta kabul edilen prensiplere bağlı olduğu deklare edilirken, bazı konularda kat'i bir neticeye ulaşamamıştır. Konferansta her bir temsilci, ülkesinin politikasını izah etmiş ve bu doğrultuda bir program hazırlanmıştır. Temsilcilerin bu program dairesinde çalışması için Eylül 1930'da Prag'da toplanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Eylül 1929'da yapılacak olan Cemiyet-i Akvam Meclisi seçimlerinde Yugoslavya adayının önerilmesi kararlaştırılmıştır²¹.

1930 yılı başında Prag Maslahatgüzarı, Romanya Hariciye Vekili'nin Prag ziyareti sırasında Çekoslovakya'nın Romanya- Polonya ittifakına girmesinin görüşüldüğü, fakat Beneş'in Polonya'nın Çekoslovakya- Romanya ittifakına girmesini önerdiği yönünde bir raporu Hariciye Vekâleti'ne göndermiştir²². 1930 başlarında Küçük Antant konferansı Tatra'da yeniden toplanmıştır. Bükreş Elçiliği, konferansta uluslararası konferanslara Küçük Antant üyesi üç devletin ortak bir heyet oluşturulmasında uzlaşıldığı bildirilmiştir. Diğer taraftan Avrupa federasyonu oluşturulması için Fransız temsilcisinin Berlin ve Peşte'de muahedelerin tadili konusunda ümit vermesi üzerine Küçük Antant devletleri federasyon

19 BCA,030.10.00.00.12.71.31,1-3.

20 BCA,030.10.00.00.226.523.5.1,1-3.

21 BCA,30.10.0.0.226.523.7,1-2.

22 BCA,30.10.0.0.244.647.49,1-2.

fikrini engellemek için ortak çalışma yürütmüştür. Bu bağlamda Macaristan, Avusturya ve Polonya'nın Küçük Antant'a bağlanmaları için çalışılmıştır. Yugoslavya Hariciye Vekili, Bükreş ziyaretinde Romanya Kralı'na giderek iki memleketin ortak çalışmasının arttırılması için teşebbüste bulunmuştur²³.

Dış temsilcilikler, Küçük Antant bürokratlarının yanı sıra askeri erkânını da yakından takip etmiştir. 18 Eylül 1931'de Bükreş Elçiliği, Polonya ve Çekoslovakya erkânıharbiyesi arasında gizli bir anlaşma yapıldığını bildirmiştir. Buna göre Almanya, Polonya ve Fransa ile savaşacak olursa Çekoslovakya Alman sınırını kontrol altında tutarak, Almanya'nın taarruzunu zayıflatmaya çalışacaktır. Bu itilaf kat'î bir ahitname olmayıp, iki erkânıharbiye arasında teknik bir anlaşmadır. Bükreş Elçisi'ne göre anlaşma Fransa'nın Çekoslovakya'yı yönlendirmesi ile yapılmıştır²⁴.

Elçiliklerin yakından takip ettiği bir diğer unsur basındı. Ekim 1931'de Belgrad Elçiliği, Belgrad'da bir gazetede yazıyla ilgili olarak Hariciye Vekâleti'ne rapor göndermiştir. Bu yazıda Cihan Harbi'ne Avusturya- Macaristan ordularında katılıp, sonra firar edip Rusya yayında çarpışan ve kendilerini "Gönüllüler Küçük İtilafı" olarak tanımlayan bir grup Sırp ve Romen'in Başvekil İsmet İnönü'nün Atina ve Peşte ziyareti sonrasında Belgrad'da toplandığı ve 4 Ekim 1931 tarihli Politika gazetesine düşüncelerini açıkladıkları belirtilmiştir. İlgili yazıda Cihan Harbi sonrası oluşan statükonun ortadan kaldırılması için oluşabilecek hareketlenmelere karşı "Gönüllüler Küçük İtilafı"nın mücadele edeceği belirtilmiştir²⁵.

Küçük Antant hariciye vekilleri 1 Şubat 1932'de Montreux'de düzenlenecek Silahların Sınırlandırılması Konferansı öncesinde Belgrad'da çıkan Politika gazetesine açıklamalarda bulunmuşlardır. Belgrad Elçiliği'nce 17 Şubat 1932'de Hariciye Vekâleti'ne gönderilen belgeye göre Küçük Antant vekilleri konferansta genel durum ve kendilerini ilgilendiren meselelerin tartışılması üzerinde duracaklardır. Küçük Antant vekilleri, konferansta sulhun temini için önceden alınan kararlarda mutabık kalmışlardır. Bunun yanında Yugoslavya Hariciye Vekili *Marinkoviç*, *Politika* gazetesine şu beyanatta bulunmuştur²⁶:

Silahların Sınırlandırılması Konferansı'nın ertelenmemesinde müttefikiz. Uluslararası vaziyetin vahameti bu ertelemeye uygun olmayıp, bilakis mümkün olduğu kadar yapıcı neticelere varmaya çalışmaya amirdir. Bu hususta Küçük Antant elinden geleni yapacaktır. Kabul edilemez öneriler olursa konferans akim kalır. Takip edilmesi gereken gaye seri ve ameli çözümler bulmaktır. Bütün memleketler hüsnü niyet gösterdiği takdirde bu gayelere varabiliriz²⁷.

Beneş ise, üç hariciye vekilinin konferansa dair konularda mutabık olduklarını söylemiştir. *Prens Gika* da devletlerinin Avrupa'da yürürlükte olan anlaşmalara istinaden sulhun temini hususunu teyit etmiş olduklarını belirtmiştir. Diğer taraftan *Avala Ajansı*, görüşmeler esnasında Küçük Antant devletleri ile Polonya arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekmiştir²⁸.

23 BCA,30.10.0.0.226.523.9,1.

24 BCA,30.10.0.0.245.657.19,1-2.

25 BCA,30.10.0.0.251.692.13,1-4.

26 BCA,30.10.0.0.226.523.23,1-2.

27 BCA,30.10.0.0.226.523.23,1-2.

28 BCA,30.10.0.0.226.523.23,2.

Belgrad Elçiliği, Küçük Antant devletlerinin Belgrad'da 13- 15 Mayıs 1932 tarihleri arasında yapacağı konferansa dair 10 Mayıs 1932'de Hariciye Vekâleti'ne bir rapor göndermiştir. Raporda konferansta silahların sınırlandırılması meselesinin görüşülmesi ve tamirat meselesi için Lozan'da yapılacak olan toplantı için şimdiden ortak karar alınması ihtimali üzerinde durulmuştur. Rapora göre Küçük Antant Konferansı'nın bir diğer meselesi de Tuna havzası ekonomisinin durumu olacaktır. Bu meselede müzakerelerin tardiyö teklifi etrafında cereyan edeceği beklenmektedir²⁹.

Belgrad Elçisi *Ali Haydar Bey*, Küçük Antant Konferansı'nın ardından 23 Mayıs 1932'de Hariciye Vekâleti'ne daha detaylı bir rapor göndermiştir. Elçi, 1932'de toplanan konferansa dair günlük bilgi alamadığını ve müzakerelerin içeriğinin gizli tutulduğunu ifade etmiştir. *Haydar Bey*, yeterli bilgi alınamamasına rağmen konferansta silahların sınırlandırılması, tamirat borçları ve iktisadi işbirliği konularının görüşüldüğünü bildirmiştir. Elçinin güvenilir kaynaklardan edindiğini söylediği bilgilere göre; silahların sınırlandırılması konusunda Küçük Antant devletleri Montrö'deki uzlaştıkları fikirlerle hareket etmeyi kararlaştırmışlardır. Dolayısıyla bu konuda Fransa'nın tezini savunmaya devam edeceklerdir. Tamirat meselesinde 1929 Lahey ve 1930 Paris konferanslarında açığa çıkan fikir ayrılıkları devam etmekle beraber, ortak hareket edilmesi ve devletlerin birbirini desteklemesinde anlaşılmıştır. Bu konuda uzun tartışmalar yaşanmış ve Almanya'nın tamirat borçlarını ödememesi durumunda atılacak adımlar kararlaştırılmıştır. Küçük Antant'a üye olan devletlerden birinin elçisi konferanstan bir iki gün sonra *Haydar Bey*'i ziyaret etmiştir. Söz edilen elçi konferans sonrasında Avrupa'nın durumunun çok kötüye gitmeye başladığını daha iyi anladığını, etrafa saldırmak isteyen Almanya'nın durdurulması gerektiğini ve bu gelişmelerin genel bir savaşa dönüşebileceğini *Haydar Bey*'e izah etmiştir. *Ali Haydar*, ismini vermediği elçinin, *Prens Kığa*'nın da aynı fikirlere sahip olduğunu söylediğini rapor etmiştir. *Haydar Bey*'in tespitine göre Fransa ve Küçük Antant Almanya'nın tamirat borçlarını ödemesi için gerekirse kuvvet kullanmaya karar vermiştir. Öyle ki, Fransa ve İngiltere basınında da bu yönde üstü kapalı yazılar kaleme alınmıştır. *Haydar Bey*'in naklettiğine göre iktisadi alanda ortak hareket edilmesinin yanı sıra Romanya ve Yugoslavya gibi tarım memleketlerinin zirai faaliyetlerinin kriz nedeniyle kötüleşmesi konferansta tetkik edilmiştir. Elçinin tespitine göre 1927'den itibaren iktisadi alanda işbirliği yapılamaması hususunda ilerleme sağlanamamış olması bu alandaki başarısızlıklarını göstermektedir. *Haydar Bey*, 1932 Küçük Antant Belgrad Konferansı'na dair şu genel değerlendirmeyi yapmıştır: "*Hassas durum dolayısıyla Küçük Antant etrafında büyük bir propaganda yapıldıysa da Paris'in arzularını teyit ve takviye edici fikir alışverişinden başka netice alınmamıştır*³⁰."

Prag Elçiliği, 19 Kasım 1932'de Küçük Antant devletleri genelkurmay başkanlarının 2 Kasım 1932'deki Belgrad toplantısı hakkında Hariciye Vekâleti'ne rapor göndermiştir. Raporda genelkurmay başkanlarının erken toplanmalarının Fransa'nın etkisiyle olduğu belirtilmiştir. Fransa, Silahları Bırakma Konferansı'ndan önce Küçük Antant devletlerinin bazı konularda müzakerede bulunmasını istemiştir. Fransa, silahları bırakma hakkındaki yeni projesinin değerlendirilmesi ve duruma göre Küçük Antant devletlerinin askeri açıdan hareketlerinin belirlemelerini istemiştir. Fransa bunun yanında bir Fransız- Alman

29 BCA,30.10.0.0.228.532.22,1-3.

30 BCA,30.10.0.0.251.694.9,1-6.

çatışması çıkması durumunda Küçük Antant ordularının Almanya'ya karşı koyabilecek kuvvetlerinin miktarının tespit edilmesini talep etmiştir. Fransa bunların yanında İtalya'nın dış siyasetinin ve Macaristan Başvekili *Gömbös*'ün Roma ziyaretinin askeri açıdan değerlendirilmesini istemiştir³¹.

24 Kasım 1932'de Prag Elçiliği'nden merkeze gönderilen raporda Çekoslovakya'nın Almanya karşısında müşterek siyaset izleme politikasının son zamanlarda meyve vermeye başladığı bildirilmiştir. Koridor meselesinde Fransa'nın teşviki ile Çekoslovakya Polonya'yı desteklemeye başlamış, hatta Çekoslovak Hariciye Müsteşarı *Krofta* tarihte Çek-Leh dostluğu adına Krakow'da bir konferans vermiştir. Çekoslovakya Hariciye Nazırı *Beneş* de Oxford Üniversitesi'nde konferans vermiştir. *Beneş*, bu ziyaretinde silahların bırakılması meselesinde İngiliz Hükümeti'ne Fransız projesini benimsetmeye çalışmıştır³².

Küçük Antant Genelkurmay Başkanları 2 Kasım'daki toplantının ardından mutlak yıllık toplantılarını 15 Aralık 1932'de Belgrad'da gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmeye dair Hariciye Vekâleti'nden 31 Aralık 1932'de Başvekâlet'e yazılmıştır. Bu toplantıda Küçük Antant genelkurmay başkanlarını çok telaşlandıran siyasi bir hadise meydana geldiği vesikaya dayanan bir kaynaktan alınan bilgiye atfen Belgrad Elçiliğinden şu şekilde bildirilmiştir³³:

Belgrad'daki Fransız Ataşemiliteri General Löpöti, Fransa'nın bundan böyle İtalya ile Küçük Antant devletleri arasında baş gösterecek herhangi bir silahlı ihtilafta daha önceden söz verdiği yardımları tamamen yerine getiremeyeceğini, Küçük Antant devletlerinin kendi savunmalarını sağmalarını bildirmiştir. Romanya Genelkurmay Başkanı da İtalya ile diğer Küçük Antant devletlerinin silahlı bir mücadelesine taraf olmadıklarını dile getirmiştir. Bu beyanat Çekoslovakya ve Yugoslavya genelkurmay başkanlarının şiddetli itirazlarına neden olmuştur. Fransa Ateşemiliteri aldığı ikinci bir talimat üzerine Küçük Antant devletlerinin Fransa ile yeni bir askeri anlaşma yapmalarını teklif ederek, buna Polonya'nın da katılması gerektiğini ileri sürmüştür. Küçük Antant genelkurmay başkanları, anlaşma için hükümetlerinin olurunun alınması gerektiğini söylemişlerdir³⁴.

Aralık 1932 ortalarında Belgrad Elçiliği, Küçük Antant hariciye vekillerinin Belgrad'da yapacakları toplantıya dair bir raporu Hariciye Vekâleti'ne göndermiştir. Bu rapora göre Küçük Antant temsilcilerinin yapacağı olağanüstü toplantıda şu hususlar üzerinde durulması öngörülmüştür³⁵:

Yeni bir askeri anlaşma imzalanması hususunda Fransa'nın teklifi ve ittifaka Polonya'nın da dâhil edilmesi meselesi. İtalya'nın teşviki ile revizyonistlerin anlaşmaların tadili propagandalarına karşı önlem alınması. Son zamanlarda İtalya- Yugoslavya gerginliğine ve Yugoslavya'nın çevrelenmiş bulunmasından dolayı Belgrad'da mevcut olan endişeye dair Yugoslavya Hariciye Vekili tarafından izahat verilmesi ve alınacak tedbirlerin müzakeresi. Statükonun değişmesine karşı Küçük Antant'ın Fransa ile birlik olunduğunun ilanı³⁶.

31 BCA,30.10.0.0.220.484.10,1-2.

32 BCA,30.10.0.0.244.647.8,1-4.

33 BCA,30.10.0.0.226.523.35,1-2.

34 BCA,30.10.0.0.226.523.35,1-2.

35 BCA,30.10.0.0.226.523.35,3-4.

36 BCA,30.10.0.0.226.523.35,3-4.

Küçük Antant hariciye vekillerinin Belgrad'da olağanüstü toplantısında görüşülecek konulara dair 17 Aralık 1932 tarihli *Manchester Guardian* ile 19 Aralık 1932 tarihli *Daily Telegraph*'da benzer içerikli haberler yayınlanmıştır³⁷. Yugoslavya Hariciye Vekili'nin talebi üzerine Aralık 1932 sonlarında Küçük Antant hariciye vekilleri Belgrad'da toplanmışlar ve toplantının içeriği gizli tutulmuştur. Belgrad Elçiliği 24 Aralık 1932'de Hariciye Vekâleti'ne toplantıda neler görüşülmüş olabileceğini aktarmıştır. Elçiye göre Trogir Hadisesi İtalya- Yugoslavya ilişkilerini germiş ve bunun üzerine Yugoslavya bir toplantı girişiminde bulunmuştur. Toplantıda silahların sınırlandırılması gelişmeleri, İtalya'nın teşviki ile anlaşmaların tadili için yapılan toplantılar ve harp borçları meselesi görüşülmüş olmalıdır³⁸. Belgrad'da alınan kararlar ile Küçük Antant'ın teşkilat misakı belirlenmiş ve Küçük Antant'ın tek bir uluslararası teşekkül olarak hareket etmesi kabul edilmiştir³⁹. 1930'lı yılların başlarından itibaren sahada meydana gelen gelişmeler de Küçük Antant devletlerini endişeye sevk etmiştir.

İtalya'dan kaçak yollarla Macaristan'a sevk edilen ve Avusturya'nın Hinterberg şehrinde 14 Ocak 1933'te yakalanan 80 bin tüfek ve 200 torpil atar Küçük Antant devletlerini dehşete düşürmüş ve Çekoslovakya, Viyana hükümeti nezdinde teşebbüse geçmiştir. Diğer yandan 3 Şubat 1933'te Fransız ve İngiliz hükümetleri Hinterberg meselesi hakkında Küçük Antant devletlerini bilgilendirmiştir⁴⁰. Küçük Antant devletleri revizyonist hareketle ideolojik olarak da mücadele etmiştir. *Beneş*'in "*Sulh Ümitleri Nelerdir*" başlıklı makalesi Ocak 1933'te Çesko *Slovo*'da yayınlanmıştır. Makalede uluslararası genel durum değerlendirilmiş, Çekoslovakya'nın Silahların Bırakılması Konferansı'na verdiği önem vurgulanmıştır. Konferansın 10 aylık çalışmasından sonra Almanya'ya silahlanmada eşit hakların tanınması eleştirilmiştir. Diğer taraftan *Beneş*, revizyonizmin Küçük Antant'a dikte edilmesi durumunda mücadele edeceklerini belirtmiştir⁴¹.

1933'te Silahları Bırakma Konferansı'nın Avrupa devletlerini iki bloğa ayırması, gerginliğe neden olmuştur. Bu durum, Küçük Antant devletlerini birbirlerine yaklaştırmıştır. 14 Şubat 1933'te Cenevre'de toplanan Küçük Antant Meclisi'nde Küçük Antant'ın statüsü tanzim edilmiştir. Almanya'nın tavrı üzerine Silahları Bırakma Konferansı'nın neticesinden korkan Küçük Antant devletleri arasında 16 Şubat 1933'te Cenevre'de yeni esaslara dayanan bir teşkilat misakı imzalanmıştır. Bu yeni misak ile Macar revizyonunun kuvvetlenmesi karşısında sağlam bir bütünlük meydana getirilmek istenmiştir. Yeni teşkilat misakı ile Küçük Antant'ın siyasi kuvveti arttırılmak istenmiş ve iktisadi hayatta üç ülke arasında ahenk amaçlanmıştır⁴².

1933 yılında Almanya'nın Silahları Bırakma Konferansı'ndan çekilmesi, Cemiyet-i Akvam'dan ayrılması, dörtler misakı projesinin ortaya atılması ve Almanya'nın tekrar silahlanmaya başlaması Çekoslovakya'da tepkiye neden olmuştur. Küçük Antant'ın yeniden teşkilatlanmaya gitmesi de bunun delilidir. *Beneş* ile *Titulescu* arasındaki Koşice'deki görüşme sonrasında *Titulescu* "*biz sulhu müdafaa için birleştik. Kuvvetle beyan edebilirim ki harp hususunda da birleşmiş ve hazırlanmışız. Biz Rumenler Slovakya'yı sanki bizimmiş*

37 BCA,30.10.0.0.226.523.36,1-3.

38 BCA,30.10.0.0.220.485.17,1.

39 BCA,30.10.0.0.244.647.139,1-2.

40 BCA,30.10.0.0.244.647.139,1.

41 BCA,30.10.0.0.244.647.10,1-4.

42 BCA,30.10.0.0.244.647.139,4-5.

gibi savunacağız. Gayelerimiz müşterektir” demiştir. Slovakya’daki bu görüşmeler üzerine *Beneş* Slovaklarca alkışlanmış ve Slovakya’nın Çekoslovakya’nın ayrılmaz bir parça olduğu imajı çizilmiştir. Macar gazeteleri *Beneş*’i alkışlayanların tutulmuş adamlar olduğu iddiasını ortaya atmış ve bunun gerçek olduğu Prag Elçiliği tarafından da teyit edilmiştir⁴³.

15 Şubat 1933’te Hariciye Vekaleti’nden Başvekâlet’e Çekoslovakya Hariciye Vekaleti Müsteşarı *Krofta*’nın Çek hariciye hizmetine dair vermiş olduğu konferansa dair bir rapor göndermiştir. *Krofta*, anlaşmaların tadili için İtalya ve Almanya’nın propagandaya büyük paralar aktardığını, anti revizyonist devletlerin ise bu alanda eksik kaldıklarını ve tadilinin engellenmesi için iyi organize olunması gerektiğini dile getirmiştir⁴⁴.

Küçük Antant devletleri arasında Ocak 1933’te imzalanan pakt hakkında 16 Şubat 1933 tarihli *Daily Herald* ve 17 Ağustos 1933 tarihli *Morning Post*’ta yayınlanmış yazıların tercümeleri Londra Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekaleti’ne gönderilmiştir⁴⁵. Yine Belgrad Elçiliği, 1933 yılı başlarında Belgrad’daki *Esprit de Belgrade*’deki bir makaleyi Hariciye Vekâleti’ne göndermiştir. Bu makalede Ocak 1933’teki yeni Küçük Antant Anlaşması’nın komşulara açık olduğu söylenerek, Yunanistan’ın eski dostluk bağlarını hatırlayarak gruba dâhil olması işaret edilmiştir. Elçiliğe göre Yunanistan’ın bu şekilde davet edilmesi, Yunanistan’ın aleyhimizde kıskırılmasıdır⁴⁶. Mart 1933’te Paris Büyükelçiliği, Küçük Antant devletlerinin aralarında yapmış oldukları son mukavelenin Fransız basını tarafından çoğunlukla iyi karşılandığını rapor etmiştir⁴⁷.

Küçük Antant devletleri 25 Mart 1933’te Cenevre’de yeni bir toplantı düzenlemiş ve bu buluşma sonrasında Küçük Antant Daimi Meclisi tarafından bir bildiri yayınlanmıştır. İlgili bildirin bir sureti Belgrad Elçiliği’nce Hariciye Vekâleti’ne gönderilmiştir⁴⁸. Küçük Antant devletleri kendi aralarındaki işbirliğinin yanında zaman zaman genişleme girişimlerinde de bulunmuşlardır. 18 Nisan 1933’te Sofya Elçiliği, Bulgaristan’ın 16 Şubat 1933 tarihli Küçük Antant Paktı’na katılması için Çekoslovak Hükümeti’nce Prag Bulgar Sefiri nezdinde girişim yapıldığını, fakat Bulgarların teklife olumlu yaklaşmadığını bildirmiştir⁴⁹.

Küçük Antant Misakı’na dair Bükreş Büyükelçisi *Hamdullah Suphi Bey* tarafından 7 Nisan 1933’te Hariciye Vekâleti’ne bir rapor gönderilmiştir. *Suphi Bey*, bizzat Romanya Dışişleri Bakanı *Titulescu* ile görüşmelerinden edindiği malumatı aktarmıştır. *Suphi Bey*, *Titulescu*’nun Bükreş’ten ayrılmadan önce Balkan Konseyi Azası şerefine verdiği ziyafette bir araya gelme fırsatı bulduğunu belirtmiş ve kendisiyle *Titulescu* arasında geçen konuşmayı şu şekilde aktarmıştır⁵⁰:

Suphi Bey: “İtalya’yla Yugoslavya savaşırsa Romanya yardıma gider mi?”

Titulescu: “Asla. Suale verdiğim cevaptan şüphe edilmemelidir. Romanya’yı kendi elimle böyle bir harbin ateşine atmak asla aklımdan geçmemiştir.”

43 BCA,30.10.0.0.244.647.139,9.

44 BCA,30.10.0.0.244.647.11,1-3.

45 BCA,30.10.0.0.226.523.44,1-4.

46 BCA,30.10.0.0.251.695.16,1.

47 BCA,30.10.0.0.226.523.45,1.

48 BCA,30.10.0.0.251.695.29,1.

49 BCA,30.10.0.0.241.627.25,1.

50 BCA,30.10.0.0.246.667.16,2.

Suphi Bey: “Sovyetlerle Romanya arasında bir savaş çıkarsa, Çekoslovakya ve Yugoslavya’nın yardımınıza geleceğini tasavvur eder misiniz?”

Titulescu: “Bunu tek bir defa düşünmedim, hatta istemedim. Bu ihtimalleri düşünmek yeni ittifakın programından tamamı ile hariç kalmıştır. Küçük Antant Misakı’na verdiğimiz mahiyet yalnız iktisadi ve siyasi dir. Biz bu iki geniş sahada yekdiğërimize son derece faydalı olabiliriz.”

Suphi Bey: İttifak teşebbüsü nereden ortaya çıktı?

Titulescu: İttifakın özellikle 6. maddesi benim eserimdir⁵¹.

Suphi Bey, *Titulescu* ile aralarında geçen sohbeti aktardıktan sonra kendi değerlendirmelerine geçmiştir. *Suphi Bey*’e göre *Titulescu*, *Beneş*’in Sovyetleri tanıma yaklaşımında olduğunun ve Belgrad’ı etkileyeceğinin farkındaydı. Yine Fransa ve Polonya’nın Sovyetlerle misaklarıyla Romanya yalnız kalacaktı. Bunun siyasi günahının üzerine kalacağını bilen *Titulescu*, kendini kurtarmak için Boncour- Beneş Projesi’nin taraftarı oldu. *Titulescu*’nun anlaşmaya dikte ettirdiği 6. madde Küçük Antant devletlerinden herhangi birinin başka bir devlet ile siyasi ve ekonomik bir anlaşma yapmasını, Küçük Antant Konseyi’nin onayına bağlamaktaydı. Bu madenin Romanya açısından önemi; Çekoslovakya ve Yugoslavya’nın Sovyetler ile anlaşarak Romanya’yı yalnızlığa itmelerinin önlenmesiydi. *Titulescu* bu madde ile Sovyetlerle sorun olan Besarabya Meselesi’ni halledebilmeyi ümit etmiştir. *Suphi Bey*’in tespitine göre Macaristan Başvekili *Gömbös*’ün Roma seyahati, Küçük Antant devletlerini korkutmuş, Cenevre’de ittifaklarına yeniden şekil vermiştir. *Gömbös*’ün Roma seyahati sırasındaki *Muslini*’nin konuşmalarında tadil cereyanının tehlikelere yol açabileceği anlaşılmıştır. Fransa, bağları gevşemiş olan Küçük Antant devletlerini *Beneş* vasıtası ile söz konusu ittifaka davet etmiştir. *Suphi Bey*, Varşova’dan birkaç günlüğüne ülkesine dönen Romanya Sefiri *Cadere*’nin, Polonya siyasetini Küçük Antant’a bağlamak maksadı ile buraya geldiğini dostlarına aktardığını işitmiştir. *Suphi Bey*’in, edindiği bilgilere göre Polonya doğrudan Küçük Antant’a katılmayacaktır. Polonya, Küçük Antant ile anlaşma yapmasa da paralel siyaset izleyerek, Küçük Antant’ın İtalya karşısında önemli bir güç olarak görülmesini sağlayacaktır. Bu dönemde İngiliz ve Fransız gazetelerinin *Titulescu*’nun Paris ziyareti dolayısıyla yaptıkları yayınlar içinde Polonya’nın Küçük Antant’ı takviye edeceği fikirleri dile getirilerek, *Cadere*’nin beyanati güçlendirmiştir. *Suphi Bey*’e göre zaten Prag, Belgrad ve Varşova arasında görüşmeler yapılmaktaydı. Ayrıca *Bek*’in Prag ve Belgrad’ı ziyaret edeceğine dair alınan bilgiler, basın tarafından da teyit edilmiştir. *Suphi Bey*’e göre Küçük Antant büyük devletlerin tasavvurunun ötesinde tazelenmiş büyük bir ittifaka dönüşmeye başlamıştır. Almanya ise Polonya ile oluşturulmak istenen yeni ittifakın karşısındadır. *Suphi Bey*, oluşturulan yeni Küçük Antant Misakı’nın askeri arka planının da olduğunu düşünmekte ve ülkelerinin topraklarını beraberce savunacaklarını söylemektedir. Mareşal *Averescu*’nun 3 Nisan 1933’te *Adeverul* gazetesine verdiği röportajda bu fikir açıkça ortaya konmuştur. *Averescu*, beyanatında “Cenevre’de tedafüi ve taaruzi bir ittifak imzaladığımız günlerde, Skoda Meselesi gibi bir işin meydana çıkması çok hazindir” diyordu⁵².

51 BCA,30.10.0.0.246.667.16,2.

52 BCA,30.10.0.0.246.667.16,2-5.

Suphi Bey, Gömbös'ün Roma ziyaretinin oluşturduğu korkunun Cenevre Misaki'nin oluşmasına ve Makdonald- Mussolini mülakatının da üç devletin son günlerde yeni müşterek faaliyetlerine neden olduğunu aktarmıştır. Suphi Bey'e göre "düşmanları bir olmayan ve maksatları farklı olan Küçük Antant devletlerinin halkları tarafından bu ittifak tabandan destek görecek mi?" diye sormakta fayda vardır. Suphi Bey, Bükreş'te geçirdiği 20 ay sürecinde Yugoslavya'dan nefretle söz etmeyen bir Romen ile karşılaşmadığını, Romen entelektüellerinden herhangi birine "Yugoslavya İtalya ile savaşa tutuşursanız yardıma gider misiniz?" diye sorsanız, "Zaten Slav denizinde bir ada gibiyiz. Askerlerimizi de İtalya'ya karşı gönderirsek bu denizde boşuluruz" cevabını alırsınız demiştir. Suphi Bey'e göre, Çeklerin ve Yugoslavyalıların Ruslara karşı Romenlerin yayında savaşıacağına inanmak mümkün değildir. 6 Nisan 1933'te Belgrad Meclisi Ayan Azası bir Romen Makdonald- Mussolini görüşmeleri hakkında "200 milyonluk Slav milletleri ihmal edilemez" derken Slav birliği fikrinin eski öneminden bir şey kaybetmediğini ispatlamıştır. Hamdullah Suphi'nin raporunun sonunda şu ana fikir yer almıştır: "Üç Küçük Antant üyesinin endişe merkezleri, özel maksatları ve tehlike cepheleleri farklı olduğu için ittifakın çatışma halinde kıymetinden şüphe etmek gerekir. Fakat Polonya'nın ittifaka dâhil olması, ittifaka büyük katkı yapabilir"⁵³.

Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Beneş, İtalya'nın revizyonist siyasetine cevap vermek için 25 Nisan 1933'te bir konuşma yapmıştır. Beneş'in Küçük Antant politikası hakkındaki konuşması şu şekildedir⁵⁴:

Biz Avrupa'da herhangi bir direktuar projesinin karşısındayız. Umumi Harb'in başlıca neticesi küçük ve büyük devletlerarasında eşitliksizdi. Bugün anlaşmazlıklar sadece Cemiyet-i Akvam bünyesinde çözülmelidir. Biz bütün revizyon temayüllerinin aleyhindeyiz. İtalya için revizyon, Avrupa haritasını menfaatine değiştirmek için vasıttır. İtalya, Küçük Antant'ın vaziyetini yanlış yorumluyor. Uluslararası son gelişmeler Polonya ve Küçük Antant devletlerinde aynı tepkiye neden oldu ve karşılıklı bir yakınlaşma gerçekleşti. Polonya'da da Avrupa dengesinin tadili ve diğer hükümetler zararına büyük devletlerin doğrudan doğruya anlaşması dikkatle takip olunmaktadır. Milli ananeleri ve gelecekte Avrupa'da oynayacağı rolle iftihar eden Polonya, bu meselede Küçük Antant'tan hassas görünüyor. Özellikle Dörtler İtilafı Planı Polonya sınırlarını tehdit ettiği için, Polonya'nın bütün meselelerde Küçük Antant görüş açısını kabul ettiği anlaşılır. Polonya ile ortak menfaatlerimiz anlaşılmalı ve özel menfaatlere karşılıklı hürmet edilmektedir, ilişkilerimiz daima bir dostluğa dönüşecektir. Küçük Antant, Sovyet Rusya'ya karşı aynı duyguları taşımakta ve yakında normal münasebetlerin kurulacağına inanmaktadır⁵⁵.

Belgrad Elçiliği, 8 Mayıs 1933'te Hariciye Vekâleti'ne Bulgar Başbakanı Mouchanoff'un Cenevre'ye giderken Belgrad'da Vreme gazetesine Bulgaristan'ın Küçük Antant'a katılma ihtimaline dair verdiği iddia edilen beyanat hakkında bir rapor göndermiştir. Rapora göre Mouchanoff'un Vreme'ye Bulgaristan'ın Küçük Antant'a dâhil olabileceği yönünde demeç verdiği ortaya atılmıştır. Mouchanoff, bu haberi tezip ettirerek karmaşayı da ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan Mouchanoff'un seyahati sırasında Yugoslavya Hariciye Vekili Yevtiç'le uzunca görüşmesi İtalyan Elçisi'nin şüphesini çekmiştir. Vreme, Mouchanoff'a

53 BCA,30.10.0.0.246.667.16,5-6.

54 BCA,30.10.0.0.245.658.11,1-3.

55 BCA,30.10.0.0.245.658.11,1-3.

atfen yaptığı yeni bir haberde *Mouchanoff*'un kendisinin aslen Yugoslav olduğu ve Küçük Antant'ın dostu olduğunu dile getirdiği ifade edilmiştir. Bulgar Başbakanı bu haberi de yalanlamıştır⁵⁶. Küçük Antant Daimi Meclisi, 31 Mayıs ve 1 Haziran 1933 tarihlerinde toplanmıştır. Bükreş Elçisi *Hamdullah Suphi*'nin meclise dair 17 Haziran 1933'te göndermiş olduğu rapor şöyledir⁵⁷:

Prag'da toplanan Küçük Antant Konferansı, şimdiye kadarki konferansların en ehemmiyetlisidir. Her üç devleti dış ve iktisadi siyaset açısından tek devlet vaziyetine koyan yeni anlaşma önemlidir. Devletlerinin silahlarını aynı türden kullanma kararı dikkat çekicidir. Dörtler misakinin ilk müzakereleri sırasında *Titulescu*'nun üç devlet namına giriştiği teşebbüslerle Fransa'nın anlaşmaların tadilini kabul etmeyeceğine dair yazılı taahhütte bulunması yeni ittifakın dış siyasetteki gücünü göstermiştir. Roma'da imzalanan dörtler misakinin şekli bu kanaati teyide müsaittir. Çekoslovakya, Almanya'ya karşı ve Yugoslavya da İtalya'ya karşı yalnız olmadıklarını hissetmiştir. Romanya da komşularından korunduğunu hissetmiştir. Bükreş'te Rusya'nın Besarabya'dan zamanla vazgeçtiği kanaati oluşmuştur. *Titulescu*, Rusya ile olan ihtilafın kısa zamanda çözüleceğinden ümitlidir. Özellikle yeni ittifak anlaşmasının 6'ncı maddesi olarak kabul ettirdiği fikir, bir gün Küçük Antant üyelerinin Rusya ile anlaşacakları, Rusya'yı tanıyacakları ve Rusların Besarabya'dan vazgeçeceklerini ummaktadır. Diğer yandan *Beneş*, Prag'da Sovyetler ile münasebeti iyi bir seyre sokma emelini basına açıklamıştır. İktisadi sahada Küçük Antant'ın siyaseti belirsizdir. Her üç devletin Tuna memleketleri itilafının çekirdeğini teşkil etmeleri arzulanmaktadır. *Titulescu* gazetelere biz borçlarımızı ancak aynen erteleyebiliriz, fakat bunun için hububatımız şimdiki düşük fiyatların üstünde bir fiyatla satın alınmalı demiştir. Kim değerinden fazla para öder? Bu mesele Küçük Antant'ın kendi başına aciz olduğu bir davadır. Küçük Antant, eskisinden daha kuvvetli bir topluluk oluşturmuş gibi görünüyor. Londra Konferansı ise bunun emniyet ve tesiri hakkında yeni deliller verecektir⁵⁸.

31 Mayıs- 1 Haziran 1933 tarihlerinde Prag'da Küçük Antant Daimi Meclisi toplanmıştır⁵⁹. Küçük Antant Daimi Meclisi'ne bağlı diğer yapılanmaları da Küçük Antant bünyesinde çalışmalar yapmıştır. Bunlardan birisi Küçük Antant Talebe Kongresi'dir. Belgrad Elçiliği'nin Üçüncü Küçük Antant Talebe Kongresi hakkında gönderdiği raporda kongreye Yugoslavya Maarif Müsteşarı, Romanya ve Çekoslovakya temsilcilerinin katıldığı belirtilmiştir. Kongrenin çeşitli komisyonlarından biri olan Anti- revizyonist Komisyon'da revizyonizm ile mücadele üzerinde durulmuştur. Yugoslavya'nın diğer darülfünunlarında öğrenim gören talebeler ise, birer mektup ile Belgrad Talebe Küçük Antant Komitesi'nin kendilerini temsil etmediğini bildirmişlerdir⁶⁰. Dolayısıyla Küçük Antant devletlerinin eğitim camiası içinde de bir birlik sağlanmadığı söylenebilir.

Belgrad Elçiliği 22 Haziran 1933'te Hariciyeye dikkat çekici bir rapor göndermiştir. Bu raporda Belgrad Alman Sefiri'ne dayanan bilgilere göre Polonya Almanya'ya karşı bir önleme savaşı açmak üzereyken, alınan istihbarat üzerine Hitler'in Polonya'ya güvence vermesiyle saldırı atlatılmıştır. Diğer taraftan Fransa Genelkurmayı, Polonya'yı önleme savaşına

56 BCA,30.10.0.0.226.524.9,1-2.

57 BCA,30.10.0.0.226.525.14,1-5.

58 BCA,30.10.0.0.226.525.14,1-5.

59 BCA,30.10.0.0.244.647.139,2.

60 BCA,30.10.0.0.226.524.8,1.

sürüklemek isterken, *Daladiyer* bunu istememiştir. Alman Sefiri, Almanya'nın büyük bir tehlike atlattığını nakletmiştir. Diğer taraftan Polonya'nın Belgrad Sefiri, Yugoslavya'da 15 günde bir seyahate çıkarak toplumlarını kardeş ve müttefik gösterecek beyanatlarda bulunmuş, gazetecilere nişanlar dağıtmıştır. Yugoslavya, durumdan rahatsız olsa da, tedbir de almamıştır. Yine Polonya'ya giden Yugoslav Parlamenterler iyi ağırlanmışlar, siyasi ve askeri cephede iki tarafın müttefik oldukları söylemleri ön plana çıkmıştır. Son zamanlarda Yugoslavya'ya gelen birkaç Polonya zabiti, Yugoslavya Erkânıharbiyesiyle temasa geçmiştir. Bükreş Elçisi'nin aktardığına göre Fransa'nın teşvikiyle Polonya- Yugoslavya arasında askeri bir ittifak yapılmak üzere olduğu söylenmektedir. Alman Sefiri bizzat böyle bir anlaşmanın müzakere edildiğini belirtmiştir. Başka diplomatlar da bunun doğru olabileceğini teyit etmiştir. Diğer yandan son zamanlarda 150 kadar Çek zabiti de aileleri ile birlikte Belgrad'a gelmiş ve Yugoslavya Harbiye Nazırı tarafından karşılanmışlardır. Çek zabitleri Sırbistan'ı gezdikten sonra, Kotor civarında bir askeri tatbikat yapacakları haber alınmıştır. Belgrad Elçisi'ne göre Leh, Çek ve Yugoslav milletleri arasında var olan dostluk bağları arttırılmak istenmiştir⁶¹.

13 Haziran 1933'te Hariciye Vekâleti *Mouchanoff*'un Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın birleşmesinin söz konusu olmadığına dair verdiği beyanat hakkında Başvekâlet'i bilgilendirmiştir. *Mouchanoff*'un bu konuda Cenevre'de bir Fransız muhabirine vermiş olduğu demeç ise şu şekildedir⁶²:

İtalya delegesi, Türkiye ve Yunanistan nazırları ile görüşmelerim siyasi mahiyete haiz değildir. Bulgaristan'ın politikası Balkanlarda barış için çalışmak, memleketlerimizin istiklalidir ve değişmeyecektir. Bulgaristan, büyük devletlerle iyi ilişkilere sahiptir, devlet zümrelerinden birine bağlanmak niyetinde değildir. Makedonya'daki Bulgarların haklarını Yugoslavya tanırsa tek sorunumuz ortadan kalkacaktır⁶³.

24 Haziran 1933'te Türkiye'nin Sofya Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Bulgaristan'ın Küçük Antant'a katılma isteğinin gerçekleşmediği, fakat Bulgaristan'ın Yugoslavya ile olan münasebetlerine önem verdiği belirtilmiştir. Elçiliğe göre iktisadi ve fikri alandaki bu yaklaşımın arkasında başka hedefler vardır. Öyle ki; Fransız uyruklu bazı kimselerin Doğu Trakya'nın Bulgaristan'a geçmesi gerektiği yönünde propagandaları vardır. Hatta 1932'de Türkiye'nin Bulgaristan'a sınırların masuniyeti konusundaki teklif üzerine Bulgaristan'da bulunan batılı bir sefir bu süreçte *Mouchanoff*'un Ankara seyahatini engellemeye çalışmıştır. Rapora göre, Bulgarlar Yugoslavlar ile iyi ilişki kurmak istemekle beraber, akılcı bir dış siyaset ile Yugoslavya'yla birlikteliğe rıza göstermeyeceklerdir⁶⁴.

Hariciye Vekâleti 4 Temmuz 1933'te Selanik'te neşredilen *Progres*'te yayınlanan bir makalenin bir nüshasını Başvekâlet'e sunmuştur. Bu nüshada Fransa'yı Küçük Antant'a bağlayan siyasi ve askeri sistemde Yunanistan'ın esaslı bir amil teşkil ettiği ve Yunanistan'ı Küçük Antant'a dâhil etmenin zaruri olacağı değerlendirilmiştir⁶⁵.

61 BCA,30.10.0.0.245.658.16,1-3.

62 BCA,30.10.0.0.226.524.16,1.

63 BCA,30.10.0.0.226.524.16,1.

64 BCA,30.10.0.0.241.629.21,1-2.

65 BCA,30.10.0.0.226.524.18,1.

Politika gazetesi 12 Eylül 1933 sayısında *Gazi Paşa'nın* kabul ettiği Yunan Hariciye Nazırı *Maximos'un* Atina'yı ziyaret davetine, *Gazi Paşa'nın* bu ziyareti yapmak için istekli olduğunu söylediği belirtilmiştir. Hatta aynı gazetenin 13 Eylül 1933 nüshasında bazı gazetelerin *Gazi Paşa'nın* Atina'yı ziyarete edeceği yönünde haber yaptığını aktarılmıştır. Yine *Vreme gazetesinin* 13 Eylül 1933 sayısında Ankara'da Yunan Başvekiline verilen ziyafette İsmet Paşa'nın Balkanlarla devamlı bir barışın taraftarı olduklarını söylediği aktarılmıştır⁶⁶.

Ekim 1933 başlarında Yunanistan'ın eski Ankara Sefiri *Pericles Argyropoulos'un* Küçük Antant ve Balkan Birliği hakkındaki makalesi *Etnos* gazetesinde yayınlanmıştır. Makalede Küçük Antant'ın 16 Şubat 1933 misakı ile üyelerinin diğer bir topluluğa dâhil olmasının imkânsız olduğunu izah edilmiştir. Bu zümreye dâhil bir devletin Balkan Antantı'na dâhil olmasının kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Küçük Antant'a karşı dostane hislerle Balkanlarda teşekkül edecek birliğin özel bazı sahalarda Romanya ve Yugoslavya ile anlaşmalar tesis edebileceği vurgulanmıştır. *Argyropoulos*, Balkan teşebbüsü kuvvetli olursa, Romanya ve Yugoslavya üzerindeki çekimin de çok olacağı, böylelikle genel bir anlaşma ihtimalinin de artacağı görüşünü vurgulamıştır⁶⁷. Bu doğrultuda 17 Ekim 1933'te Ankara'da Türkiye- Romanya arasında dostluk, saldırmazlık, hakemlik ve uzlaşma anlaşması imzalanmıştır⁶⁸. Yine 27 Kasım 1933'te Türkiye ile Yugoslavya arasında benzer bir anlaşma Belgrad'da imzalanmıştır⁶⁹.

Ekim 1933'te eski Yunan Başvekili *Papanastasiu* Küçük Antant Paktı'na bağlı ülkelerin Balkan Paktı'nda yer alıp almayacağına dair bir makale yazmıştır. 25 Ekim 1933'te Hariciye Vekâleti, söz konusu makale ve Yugoslavya'daki akisleri hakkında Başvekâlet'e bir yazı göndermiştir. Bu yazıya göre Küçük Antant ülkelerinin birbirini sımsıkı bağlı oldukları ve dolayısıyla bu ülkelerin Balkan Paktı'nda yer alıp almayacağı eski Yunan Başvekili ve aynı zamanda Balkan Konferansı Milli Grubu Reisi olan *Papanastasiu* tarafından Yunan basınında bir tartışma olarak ortaya atılmıştır. Bu yayın üzerine Sırp gazetelerinden *Politika'da* "*Balkan Paktı Hakkında Mr. Papanastasiu'nun Yeni Bir Nazariyesi*" başlıklı bir makale yayınlanmıştır⁷⁰.

9 Aralık 1933'te *Beneş* ve *Titulescu* Slovakya'ya bağlı Koşice'de bir araya gelmiş her hususta ittifaklarını yinelemişler ve revizyonizmin kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir⁷¹. Küçük Antant devletleri bürokratları ittifaklarını sürekli deklare ederken, Küçük Antant'ın iktisadi alanda yapmak istediği anlaşmaları hazırlamak için Aralık 1933 başlarında Belgrad'da toplanacak olan tali komisyonun faaliyetleri hakkında *Politika* gazetesinde bir makale yayınlanmıştır⁷².

Beneş'in 1933 sonlarındaki Paris ziyaretine dair Paris Büyükelçiliği 20 Aralık 1933'te Hariciye Vekâleti'ne rapor göndermiştir. Rapora göre *Beneş'in* Paris ziyareti; Almanya'nın

66 BCA,30.10.0.0.226.524.20,1.

67 BCA,30.10.0.0.226.525.4,1.

68 Barış Ertem, "Atatürk'ün Balkan Politikası Ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri", Akademik Bakış Dergisi, S. 21, Celalabat 2010, s. 12.

69 İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920- 1945), C. 1, TTK Basımevi, Ankara, 1983, s. 438- 442.

70 BCA,30.10.0.0.226.525.6,1.

71 BCA,30.10.0.0.244.647.139,3)

72 BCA,30.10.0.0.226.525.12,1.

Cemiyet-i Akvam'dan ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesi, İtalya'nın Cemiyet-i Akvam'ın tadilini savunan görüşü ve diğer yandan da İngiltere'nin Fransa'nın politikasına çekingen kalması noktasında oldukça önemli bir gelişmedir. *Beneş*, Paris'e Küçük Antant mümessili sıfatı ile davet edilmiştir. Bu ziyaret ile Fransa ile müttefikleri arasındaki bağların sağlamlığı gösterilmek istenmiştir. Paris Büyükelçisi'nin gerek Fransa Hariciye Vekili *Boncour* ile görüşmesinden ve gerek Yugoslavya ve Almanya sefirleri ile görüşmelerinden edindiği düşüncesine göre Fransa kendini yalnız hissetmiş ve buna çare olarak Küçük Antant ve Polonya'yla daha sıkı işbirliği temin etmek istemiştir. Fransa ile Küçük Antant temsilcileri görüşmelerinde Almanya ve Japonya'dan boşalan Cemiyet-i Akvam üyeliğine Sovyet Rusya'nın getirilmesinde uzlaşmıştır. Revizyonist Almanya, Macaristan ve İtalya'ya karşı içinde Fransa, Küçük Antant, Rusya ve Türkiye'nin bulunduğu bir blok hayal edilmiştir. Paris Büyükelçisi'ne göre *Boncour*'un *Beneş*'in Paris ziyaretinin hemen sonrasında Varşova ve Prag seyahatlerine çıkması da bunu teyit etmektedir⁷³.

Independance Roumania adlı Romen gazetesinin 14 Ocak 1934 tarihli nüshasında "*Balkan Paktı*" başlığı altında baş makale yayınlanmıştır. Makalede Cemiyet-i Akvam'ın buhran geçirdiği bir zamanda Cenevre ruhuna paralel Balkan Paktı'nın Şubat ayına doğru imzalanacağı yazılmakta ve *Titulescu*'nun müspet neticelerle dolu Balkan seyahati münasebetiyle de daha o zaman, dünya barışı için Balkan sulhunun ne kadar büyük ehemmiyetine gazetede vurgu yapıldığı dile getirilmiştir. Makalede onca zaman harplere sahne olan Balkanların barışa kavuşmasını ilk Romanya'nın selamlayacağı ve Balkan birliğinin Küçük Antant ile beraber Avrupa barışının ikinci dayanağı olacağı zikredilmiştir. Ayrıca bu iki grubun ortak çalışmasının savaşa karşı sağlam bir garanti teşkil edeceği kaydedilmiştir⁷⁴.

Hariciye Vekâleti 24 Ocak 1934'te Belgrad'da yayınlanmakta olan *Politika* gazetesinin 6 Ocak 1934'teki sayısındaki Küçük Antant Konferansı'nın Zagreb'de yapılacağına dair makaleyi Başvekâlet'e göndermiştir. Makalede konferansın Zagreb'de yapılmasının planlanması tesadüf olmayıp, bunun uluslararası gelişmelerin bir neticesi olduğu kaydedilmiştir. Makalenin devamında Batı'da mücadelelerin sulhu tehdit edecek mahiyet arz ettiği bir zamanda Balkanlarda itilaflar akdinin önemine vurgu yapılmıştır⁷⁵.

9 Şubat 1934'te Türkiye Yunanistan Balkan Paktı'nın kuruluşuna öncülük etmiştir⁷⁶. Türkiye ve Yunanistan'ın yanı sıra Yugoslavya ve Romanya'nın da üyesi olduğu Balkan Paktı, amacı bakımından Küçük Antant ruhu ile örtüşmekteydi⁷⁷. İttifaklar denkleminde bazen sürpriz gelişmeler de olmuştur. 14 Nisan 1934'te Prag Elçiliği'nden Çekoslovakya- İtalya yaklaşması hakkında gelmiş olan bir rapor, Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlet'e gönderilmiştir. Raporda şunlar aktarmıştır⁷⁸:

Beneş'in parlamentonun hariciye encümeninde Avusturya Meselesi hakkında beyanatından birkaç gün sonra Romanya'nın Prag Sefiri ile görüştüm. Görüşmede söz,

73 BCA,30.10.0.0.244.652.1,1-2.

74 BCA,30.10.0.0.226.525.20,3.

75 BCA,30.10.0.0.227.526,1.

76 Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürkçü Düşünce El Kitabı I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2004, s. 149.

77 Soysal, a.g.e., s. 447.

78 BCA,30.10.0.0.244.647.14,1.

bu beyanata intikal etti. Sefir, *Beneş*'in kendine hitaben “Orta Avrupa politikasında İtalya ile aramızda bir yakınlık hâsıl olması üzerine beyanatımda İtalya’ya çok daha dostane bir kısım ayırmıştım. Mussolini’ye emniyet ve heyecanla el uzatıyordum. Fakat Duçe’nin nutkunu duyunca hazırladığım sayfaları çizdim.” dediğini söyledi. Sonuçta *Beneş* daha önce de bir Amerikan gazetesine Avusturya *Hitler*’in eline geçerse İtalya’nın göstereceği yönde bir politika izleyecekleri söyleyerek Orta Avrupa politikasında İtalya- Çekoslovakya yakınlaşmasına işaret etmişti. *Beneş*’in daha sonradan İtalya’ya yakın olma politikasından uzaklaştığı görülmektedir⁷⁹.

19 Mayıs 1934’te Tiran Elçiliği’nden gönderilen belgede Türkiye’nin Tiran Elçiliği’nin Arnavutluk’u Balkan Paktı’na sokmaya çalıştığı yönünde söylenti çıktığı ifade edilmiştir⁸⁰. Diğer taraftan Hariciye Vekâleti’nden Başvekâlet’e 21 Mayıs 1934’te Belgrad’da çıkan *Pravda*’da yayınlanan makaleye dair bir belge gönderilmiştir. Belgede Tuna Havzası’nda İtalya’nın faaliyeti ve buna iyi nazarla bakan Çekoslovakya’nın Avusturya ve Macaristan ile iktisadi bir anlaşma hususunda görüşmelerde bulunduğu dikkat çekilmiştir. Sovyet Rusya Cemiyet-i Akvam’a girip konseyde daimi azalık istediği takdirde, Küçük Antant’ın da konseyde daimi bir azalık talep edeceği vurgulanmıştır. Makalede 50 milyonluk nüfusu temsil eden Küçük Antant’ın buna hakkı olduğu ve meselenin en iyi çözümünün muhtelif azalıkların ortadan kaldırarak daimi azalık adedinin 16 veya 18’e ulaştırılması ile çözüleceği vurgulanmıştır. Azalıkların ise ya her hükümetin ya da muhtelif devletlerden oluşan grupların temsil edilmesi olduğuna dair *Beneş*’in bir beyanatına da atıfta bulunulmuştur⁸¹.

23 Haziran 1934’te Prag Maslahatgüzarı, son bir hafta içerisinde Çekoslovak gazetelerinde Balkan siyasetine dair çıkan yazıları bir rapor halinde Hariciye Vekâleti’ne göndermiştir. Rapora göre Çekoslovak yarı resmi *Europe Centrale* mecmuasının 14 Haziran 1934 nüshasında “*Küçük Antant ve Sovyet Rusya*” başlıklı makale yayınlanmıştır. Makalede 9 Haziran’da *Litvinov*, *Beneş* ve *Titulescu* arasında teati edilen notalarla bir taraftan SSCB birliği, Çekoslovakya ve Romanya arasında normal diplomatik münasebetlerin kurulmasının dünyada büyük etki yaptığı belirtilmiştir. Makaleye göre bu durum uluslararası gelişmelerin etkisiyle üç ülkenin yakınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Makaleye göre Almanya ve Japonya’nın tehditkâr politikaları SSCB’yi dünya ihtilali fikrinden vazgeçirmiş, yeni politika üretmek zorunda bırakmıştır. Amerika’yla diplomatik münasebetlerin kurulması, Fransa ve Polonya’yla saldırmazlık paktının akdi, komşuları ile Mütcevazın Tarifi Mukavelenamesi’ni imzalaması SSCB’nin uluslararası konferanslara daha fazla katılması ve SSCB’nin Cemiyet-i Akvam’a girmesi bu politikayı ispat etmektedir. Sovyet Rusya’nın batı komşularından sadece Romanya ile sorunu vardı. Yugoslavya da hanedan meseleleri ve Belgrad’daki Rus muhacirlerinin tesiri ile Rusya’yı tanımak istemiyordu. Çekoslovakya ise iç siyasetinin etkisi ile Sovyet Rusya’yla ilişki kurmamıştı. Fakat 19 Temmuz’da Londra’da Sovyet Rusya’nın doğu ve güney Avrupa’daki komşuları ile imzaladığı Mütcevazın Tarifi Mukavelenamesi’yle ilişkiler bir nebze başlamıştır. Çekoslovakya’nın tarihi geçmişinde Rusya’ya yakın durma potansiyeli yüksekti. Küçük Antant’ın diğer üyelerinin de SSCB’yle yaklaşması ve Çekoslovakya’daki Rus karşıtlarının iktidardan düşmesiyle ilişkiler ivme kazanmıştır. Makaleye göre SSCB, anlaşmaların yürürlüğü tarafında olması ve Cemiyet-i Akvam’a üyelik girişimiyle tarafını belirlemiştir. Çekoslovak *Europe Centrale* mecmuasının

79 BCA,30.10.0.0.244.647.14,1.

80 Soysal, a.g.e., s. 330- 331.

81 BCA,30.10.0.0.252.697.11,1.

14 Haziran 1934 nüshasında “*Balkan Devletlerinin Avrupa’da Diplomatik Faaliyeti*” adlı bir makale yayınlanmıştır. Makalede Cenevre’de *Tevfik Rüştü Bey, Titulescu, Yefiç ve Maksimos* arasında yapılan toplantıda siyasi vaziyetin görüşüldüğü, Balkan İtilafı meclisinin senede iki defa toplanmasına ve Atina Pakti’nin Cemiyet-i Akvam tarafından tescilinin kararlaştırıldığı aktarılmıştır. Cenevre görüşmelerinde Küçük Antant ve Balkan Pakti ülkeleri beraber hareket etmiştir. Bu bağlamda *Rüştü Bey* tarafından umumi komisyona sunulan projeye *Maksimos ve Titulescu* arka çıkmıştır. Bu projeyi Fransa açıktan ve SSCB dolaylı desteklemiştir. Makaleye göre Balkan Pakti ve Küçük Antant’a mensup devletlerin büyük devletlerin tesirlerinden kurtulduğu görülmekte ve Arnavutluk da muhtemelen yakın zamanda Balkan birliği içinde yerini alacaktır denilmekteydi. Yine makaleye göre Fransa, I. Dünya Savaşı’ndan sonra yanında duran Doğu Avrupa’nın gücünü en fazla Cenevre görüşmelerinde hissetmiştir⁸².

1 Ekim 1934’te Yugoslavya Hariciye Nazırı *Yefiç* başkanlığında toplanan Küçük Antant İktisadi Meclisi hakkında Belgrad Elçiliği 5 Ekim 1934’te Hariciye Vekaleti’ne rapor göndermiştir. Rapora göre İktisat Meclisi’nde mübadeleler meselesi incelendikten sonra, üç hükümet arasındaki ticaretin arttırılması için üç memleket meclis azalarından oluşan komisyon oluşturulmuştur. Prag Elçisi’nin bildirdiğine göre toplantıda ayrıca şu kararlar alınmıştır⁸³:

Çift verginin kaldırılması için Çekoslovakya-Yugoslavya protokolü; demiryollarında ortak çalışma protokolü; Tuna’da seyrüsefer için daimi komisyon protokolü; Tuna’da seyrüsefer şirketleri tarifelerinde sınır tesisi mukavelesi; Tuna’da ulaştırma ve işletmenin islah ve tanzimi hakkında mukavele projesi; Daimi hava ulaştırma hatları tesisi ve işletmesi için Yugoslavya- Çekoslovakya itilafı; taksi uçaklarla hava ulaştırmasına dair Yugoslavya- Çekoslovakya itilafı; Uçuş memurlarının tıbbi kontrolüne dair Yugoslavya- Çekoslovakya itilafı; Hava hatlarının işletilmesi için Yugoslavya- Romanya mukavelesi; Belgrad- Bükreş gidiş- geliş hattı hava sahasının uzatılmasına dair bir itilaf akdi için Yugoslavya- Romanya protokolü; Taksi uçaklara dair Yugoslavya- Romanya itilafı; Uçak memurlarının tıbbi muayenesi için Yugoslavya- Romanya itilafı; Posta ve telefon münasebeti sahasında ortak mesai için üç Küçük Antant devleti posta, telgraf ve telefon idareleri arasında özel anlaşma; Yolcu ve turist seyahatlerinin arttırılması için üç taraflı bir itilaf projesi; Sanayi faaliyet sahasında daha sıkı ortak çalışma için sinai komisyon protokolü; Yolcu servislerine dair posta tasarruf sandıkları arasında anlaşma⁸⁴.

Yukarıda alınan kararlar ve imzalanan protokollerinin takibinden elde edilecek neticelerin 28 Kasım 1935’te Prag’da toplanacak olan konferansta tetkik edilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁵.

30 Ekim 1934’te Selanik Konsolosluğu tarafından Hariciye’ye Ankara’da toplanan Balkan Pakti konferansı hakkında Selanik’teki Venizelist gazetelerden *Makedonia*’nın 28 Ekim 1934 tarihli sayısında çıkan “*Ankara’da Olup Bitenler*” başlıklı başyazı hakkında rapor gönderilmiştir. Makalede Ankara’da düzenlenecek olan konferans için Hariciye ve

82 BCA,30.10.0.0.244.647.15,1-8.

83 BCA,30.10.0.0.227.527.17,1-4.

84 BCA,30.10.0.0.227.527.17,1-4.

85 BCA,30.10.0.0.227.527.17,4.

İktisat nazırları *Maximos* ile *Pazmazoğlu*'nun 27 Ekim 1934'te Selanik'ten geçtikleri ve Ankara'daki mesai hakkında açık bilgi vermediklerine değinilmiştir. Makalede söz edilen ihtiyatlılığın usta siyasetçilik olmayacağına vurgu yapılmıştır. Daha önce *Tevfik Rüştü Bey*'le *Titulosku*'nun Ankara'daki görüşmesinden sonra TBMM'nin gizli oturumla Balkan Misaki'na eklenecek bazı protokolleri kabul ettiği, fakat Yunanistan'ın bu konuda açıklama yapmadığı belirtilmiştir. Yunan hariciyesi bu bilgileri tekzip ettiğinden, Yunan Başbakanı da Türkiye'yle Romanya'nın Rusya tehdidinde karşı istişarede bulunduğunu söylemiştir. Gazeteye göre bu bir tahmindir. Türk-Romen yakınlaşmasının arkasından başka neticeler çıkabilir. Ayrıca Fransa'nın teşvikiyle Yugoslavya, Ankara görüşmelerinde iki gurubun birleşmesi için resmi bir teklif yapabilir. Yunan Hükümeti ise bu konuda kendilerine bir bilgi gelmediğini açıklamıştır. Diğer taraftan *Maximos*, Balkan Pakti'nin sağlam temellere dayandığını ve Ankara'da mali ilişkiler konusunda müspet kararlar alınmasını beklediğini belirtmiştir. Makalede gizli görüşmelerde alınan kararların Yunanistan'ın kabul etmesi, ya da Yunanistan'ın paktan ihracı söz konusu olabileceği, hatta Yunanistan'ın ihracı sonrasında pakta Bulgaristan'ın dâhil olabileceği değerlendirilmiştir. Makalede, Balkan Misaki'na dâhil olan üç devletin kendilerine Balkanlar dışından gelebilecek saldırılara karşı bir mukaveleyle Yunanistan'ı ortak etmeye kalkabileceklerine de işaret edilmiştir. Makalede *Maximos*'un Ankara'da Yunanistan'ın menfaatlerini koruyamayacağı yönünde bir değerlendirmeye de yer verilmiştir⁸⁶.

Tiran'da yayınlanan *Vatra* gazetesinin 4 Kasım 1934 tarihli sayısında yer alan Balkan Pakti'nin Küçük Antant ile birleşmesi düşüncesini içeren yazı ile ilgili olarak 19 Aralık 1934'te Hariciye Vekâlet'i'nden Başvekâlet'e şu şekilde bir rapor gönderilmiştir⁸⁷:

Balkan İtilafı Küçük Antant ile birleşecek mi? Ne politikacılar ne de gazeteciler doğru bir cevap verebiliyor. *Venizelos*, ise *Maximos*'a gönderdiği mektupta birleşmenin aleyhinde olduğunu anlattı. Yunan hükümeti taraftarı gazeteler, hükümetin birleşmeden çekinmesi gerektiğini söylüyor. *Titulesku* ise Anakara gazetelerinde çıkan beyanatında Küçük Antant ile Balkan Pakti'nin gayelerinin bir olduğunu, iki grubun birleşmesinin gayet tabii olduğunu belirtmiştir. *Titulesku*'nun açıklamaları iki grubun birleşmeyeceğini, beraber hareket edeceğini gösteriyor. Ankara müzakerelerinin altında mühim şeyler gizlenmektedir. *Titulesku* neden Bulgaristan üzerinden geçti ve Bulgar ricaliyle ne görüştü? Belgrad müzakerelerinde iki itilafın birleşmesi Yugoslavya Hariciye Nazırı tarafından teklif edilmiş ve teklif *Beneş* tarafından da önerilmişti. Bu teklife Yunanistan ve Türkiye çekingen kalmış, *Titulesku* kabul etmişti. Bulgaristan'ın da Balkan İtilafı'na alınmasının söz konusu olduğu sırada Yunanistan ve Türkiye bazı şartlar ileri sürmüştü. O zaman Bulgaristan'ın Küçük Antant'a alınması sonra da iki grubun birleşmesi fikri ortaya atılmıştı. Bu çerçevede *Titulesku* müzakerede bulunmak için Bulgaristan'a gitmişti. Ankara'ya giderken Sofya'ya uğraması bu yüzdendi. *Titulesku*'nun Bulgaristan ziyareti ve Ankara müzakerelerinde ne netice aldığı bilinmiyor. Bu müzakerelerde bazı iktisadi neticelere ulaşıldığı neşredilmiştir. Neticede iki grubun birleşmesini Almanya'ya karşı güvenliğini sağlamak isteyen Fransa önermiştir⁸⁸.

86 BCA,30.10.0.0.227.527.19,1-5.

87 BCA,30.10.0.0.227.527.24,1.

88 BCA,30.10.0.0.227.527.24,1.

9 Haziran 1936'da Prag Elçiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Beneş'in Bükreş'te düzenlenecek Küçük Antant Konferansı için ülkesinden ayrılması hakkında yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Beneş, 4 Haziran 1936'da gece yarısına doğru ülkesinden ayrılırken kendisini yolcu etmeye gelen Başvekil Hodzn, Beneş'e hitaben şunları söylemiştir: “Cumhuriyetin topraklarını birkaç gün için terk edeceğinizden dolayı müteessiriz. Fakat Bükreş Konferansı'nı sevinçle karşılıyoruz. Çünkü bu konferans, Küçük Antant'ın kuvvet ve birliğinin bugüne kadar görülmemiş derecede mutantan bir tezahürüdür.” Beneş de Başvekil'e şu sözlerle karşılık vermiştir: “Bükreş tezahüratı Avrupa'nın sulh politikası için fevkalade büyük ehemmiyete haiz olacaktır.” Diğer taraftan Prag Elçiliği'nce Bükreş'te askeri bir ittifakın temelini atılabileceği öngörülmüştür⁸⁹.

Çekoslovakya Matbuat Cemiyeti tarafından Çekoslovakya Hariciye Vekili Krofta'nın doğumunun 60. yıl dönümü vesilesiyle şerefine verilen ziyafette Krofta, Almanya ve Avusturya yaklaşması karşısında revizyonizmle mücadele edileceği yönünde konuşma yapmıştır. Bu konuşma Prag Elçiliği'nce 5 Temmuz 1936'da Hariciye Vekâleti'ne gönderilmiştir⁹⁰.

Yugoslav *Glas Matice Srpake* dergisinin 4 Temmuz 1937 sayısında Nikola Milutinoviç imzalı “Orta Avrupa Cemiyetleri Teşkil Edelim” başlıklı bir yazı neşredilmiştir. Belgrad Elçiliği'nce Hariciyeye intikal eden yazı, 25 Temmuz 1937'de Başvekil'e sunulmuştur. Yazıda Polonya'nın merkezi Avrupa birliği teşkili fikrine uygun düşünceler dile getirilmiştir. Cihan Harbi sonrasında ulus devletlerden oluşan Tuna Havzası'nın öneminin arttığı ve büyük devletlerin odak noktası olduğu vurgulanmıştır. Yazara göre dünya ekonomisi ve politikasında fevkalade önemli olan Tuna Havzası'nın Balkanların bir parçası olduğu, fakat Tuna limanlarının layık olduğu düzeye getirilemediği belirtilmiştir. Yazara göre Orta Avrupa devletlerin yanında Baltık devletleri, Türkiye ve Polonya'nın da dâhil olmasıyla Orta Avrupa Birliği teşkil edilmelidir. Devletler bir arada hareket ederek batı Avrupa'daki büyük devletlere bağımlılıktan kurtulacaktır. Nicola'ya göre aslında bu yolun dörtte üçü kat edilmiştir. Balkan Antlaşması, Küçük Antant, Baltık Antantı, Yugoslavya-Bulgaristan ittifakı ve Polonya- Romanya ittifakı yürürlükte olan birlikteliklerdir. Nicola, geriye kalan işin tamamlanmasının çok daha kolay olduğunu, bunun için coğrafyada yer alan devletlerin bizzat sorumluluk almaları gerektiğini vurgulamıştır⁹¹.

2. Türk Elçilik Raporlarına Göre Revizyonist Ülkelerde Küçük Antant'tı Hedef Alan Değerlendirmeler

Almanya, Bulgaristan, İtalya ve Macaristan'ın başını çektiği revizyonist hareketin hedefi Küçük Antant gibi anti revizyonist girişimler olmuştur. Fakat Türk arşiv belgelerinde Küçük Antant'a birliğine karşı daha çok Bulgaristan, Macaristan ve İtalya'nın yaklaşımına dair belgeler yer almıştır. İtalya, Fransa'nın bilhassa Küçük Antant ittifakı bağlamında Avrupa'da edindiği nüfuzlu konumu kabullenememekteydi. Ayrıca İtalya'nın Yugoslavya coğrafyasında çıkarları vardı. İtalyanlarca Yugoslavya'nın varlığı ve bu devlet üzerindeki

89 BCA,30.10.0.0.244.647.21,1-2.

90 BCA,30.10.0.0.244.647.24,1-5.

91 BCA,30.10.0.0.227.530.10,1-4.

Fransız etkisi kabul edilemiyordu⁹². İtalya'nın Balkanlarda en çok çektiği devlet doğal olarak Yugoslavya'ydı⁹³.

Bu bağlamda 1933'te Küçük Antant'ı parçalamak için Yugoslavya'yı küçültme siyaseti izleyen İtalya'nın yanında Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nu yeniden tesis etmek isteyen bir başka düşünce Küçük Antant'ın varlığını hedef almıştır⁹⁴. 1933 yılında Sabık Macar Başvekili *Bethlen* Macaristan'ın eski hâkimiyet sahasında yeniden ihya edilmesi gerektiği yönünde Almanya ve İngiltere'de konferanslar vererek Macar revizyonizmine destek sağlamaya çalışmıştır. Hatta kendisi bazı İngiliz politikacılarını da etkilemiştir⁹⁵.

1933 yılı başlarında Bulgar Hariciye Vekâleti'nin yayın organı *La Bulgarie* isimli gazetede Küçük Antant devletleri arasında son olarak imza edilen pakt hakkında yayınlanan yazıda Küçük Antant birliğinin sadece Fransa tarafından iyi karşılandığı ve itilafın harp tecavüzlerini engellemek için kurulduğunu, fakat bunun sahada gerçekçi olamayacağı değerlendirilmiştir. Örneğin Küçük Antant devletlerinden birisi komşusu ile çatışmak durumunda kalırsa, diğerlerinin yardıma gelemeyeceği ifade edilmiştir. Gazeteye göre revizyonizm her geçen gün güçlenmektedir. Küçük Antant'ın revizyonizmin karşısında bir güç olarak durması imkânsızdır. Belki Çekoslovakya Macaristan Cumhurbaşkanı *Mazarik*'in birkaç sene evvel talep ettiği sınır değişikliklerini kabul ederek, barışın kapısını aralayabilir. Yazının sonunda Küçük Antant devletlerinin sonuna kadar birlikteliklerini sürdüremeyecekleri ve revizyonizmin zafere ulaşacağı değerlendirilmiştir⁹⁶.

Budapeşte'de yayımlanan *Pester Lloyd* gazetesinin 11 Nisan 1933 tarihli sayısında *Benito Mussolini*'nin "*Muahedeler Dahi Fanidir*" isimli makalesi yayınlanmıştır. *Mussolini*, üç Küçük Antant üyesinin kendi aralarında sıkıntıları olduğunu, elde ettikleri ganimeti korumak için önemli meselelerde ortak hareket ettiklerini, fakat müspet ilişkileri iyi komşuluktan öteye gitmediğini ifade etmiştir. *Mussolini*'ye göre siyasi, iktisadi ve sınır meseleleri bu ülkeleri birbirinden ayırmaktadır. *Mussolini*'ye göre üç devlet arasında siyasi bir misak, büyük bir devlet oluşturmak için yeterli değildir. Bu üç devletin irki, lisani ve iktisadi ortak menfaatleri yoktur. Her üçü de azınlıklara sahiptir. Çekoslovakya'da Çekler %50, Romanya'da Romenler %75, Yugoslavya'da Sırlar %52 oranındadır. Askeri açıdan da Küçük Antant'ın kuvveti abartılmamalıdır. Üç devlette yaşayan 10 ırktan mozaik orduda da görülecektir. Üç devlet bünyesindeki azınlıkların çoğunluğunun yönetimlere karşı mücadeleleri de dikkate alınmalıdır. Bu devletlerin kendi meseleleri vardır. Romanya Besararbya meselesinde Rusya'dan zorlama görecektir. Romanya bu hususta Yugoslavya'nın dayanışmasını görecektir midir? Romanya, Yugoslavya'nın İtalya aleyhtarı siyasetine sonuna kadar iştirak edecek midir? Çekoslovakya'da Almanya ile ilişkilerde dikkate alınması gereken kuvvetli bir Alman azınlığı vardır. Fakat Romanya'yla Almanya arasında halledilecek meseleler yoktur. Her devletin kendi komşularıyla ilgili sıkıntıları vardır, bu sorunlar müşterek değildir. Siyasi yönünü bir tarafa bırakarak, iktisadi açıdan tetkik edilecek olursa, üç devlet arasındaki iktisadi çıkar uyumsuzlukları daha açık görülür.

92 Aydın Beden, "Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi", *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 8, S. 2, 2018, s. 118.

93 Ahmet Eyicil, "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 59, 2004, s. 341.

94 BCA,30.10.0.0.244.647.139,6-7.

95 BCA,30.10.0.0.244.647.139,8-9.

96 BCA,30.10.0.0.241.626.16,1-3.

Mussolini'ye göre Küçük Antant devletlerinde bir iktisat meclisi teşkiline dair misakın 7. maddesi hiçbir zaman uygulamayacaktır. Üç devlet iktisadi komşuları Almanya ve İtalya'nın iktisadından ayrılamaz. Üç devlet arasında gümrük birliği olanaksızdır. O halde yeni misakın sebepleri ve maksadı nedir? Sebepler ve maksatlar birbirine çapraşıktır. Statüko muhafaza edilmek ve muahedelerin tetkikine ilişkin her teşebbüse karşı konulmak isteniyor. Milyonlarca Macar memleketlerinden ayrı olmalıdır, çünkü Macaristan bu üç devletin başlıca ganimetidir. Avrupa ve diğer memleketlerdeki revizyonist siyasete karşı Küçük Antant Tuna sahasında "*yeni devletler*" birliğini teşkile çalıştı. Revizyon fikri gittikçe kuvvetlenmektedir. Barış adaletli değilse, o zaman bu büyük arzu yerine getirilmeyecektir. *Mussolini*, 1928'de İtalya Senatosu'ndaki bir konuşmasında barış anlaşmalarının tetkiki hakkında şunları söylediğini hatırlatmıştır⁹⁷:

Ben daha evvel de söyledim ki, barış anlaşmaları ebedi değildir. Bunu ilk defa mebus, sonra hükümet şefi sıfatıyla söyledim. Hiçbir anlaşma ebedi olmamıştır. Milletler vücut buluyorlar, gelişiyorlar, düşüyorlar ve yok oluyorlar. Barış anlaşmalarının ebedi olmadığını tespit için 19. yüzyıla dikkat edilmesi yeterlidir. Bize çok yakın olan bir zamanda kısa bir hayata sahip olmuş Sevres Anlaşması'nı buluyoruz. Cemiyet-i Akvam Misakı'nda bile, olağanüstü hallerde bir tetkik imkânı kabul edilmektedir. Tetkik fikrini reddedenler, Cemiyet-i Akvam ruhunu yanlış anlıyorlar. Cemiyet-i Akvam'ın vazifesi 1919 anlaşmalarının bekçiliği değil, milletler arasında adaleti sağlamaktır. Cemiyet-i Akvam görevinin gerektirdiği bütün ihtiyat tedbirleriyle belli bir müddet zarfında meselelerle ilgilenmezse, Cenevre Gölü kıyısında inşa edilmekte olan heybetli binasının son taşına kadar tamamlanmasına rağmen yok olacaktır⁹⁸.

Mussolini'nin Küçük Antant hakkındaki makalesinin Yugoslavya'da yaptığı tesire ilişkin Belgrad Elçiliği'nden gelen rapor üzerine Hariciye, 20 Mayıs 1933'te Başvekâlet'i bilgilendirmiştir. Bu raporun bir benzeri de Prag Elçiliği'nden gelmiş ve 23 Mayıs 1933'te Başvekâlet'e sunulmuştur. Bu raporda Çek Hariciye Nazırı *Beneş*'in sahibi olduğu söylenen *Prager Presse* adlı gazetede yer alan bir makalenin çok mu'tedil olduğu ve hatta İtalya'nın vakti zamanında Çekler için yapmış oldukları iyiliklerden şükranla bahsedildiği belirtilmiştir. Prag Maslahatgüzarı bu durumu şöyle açıklamıştır: "*Duce'nin makalesi resmi çevrelerde son derece hiddet ve infiale sebep olduğu halde Prager Presse'nin Mussolini'nin Küçük Antant hakkındaki hücumlarına yumuşak bir dille cevap vermiş olması Çekoslovakya'nın bu aralık İtalya ile bozuşmaya sebebiyet verebilecek her hangi bir tartışmadan imtina ettiğini göstermektedir*"⁹⁹. Diğer taraftan söz konusu makale hakkında Çekoslovakya'nın kurucularından Ayan Azası *Kramaş*'in başkanı olduğu Nasyonal Demokrat Fırkası'nın gazetesi *Narodni Listy*'de yazdığı makalede ve Sosyalist *Montagsblatt* gazetesindeki başka bir makalede *Mussolini*'ye hücum edilmiştir. Ayrıca bu makalelerde İtalyan askeri korkak olarak tanımlanmıştır¹⁰⁰.

Budapeşte Elçiliği'nin 25 Mayıs 1933'te Hariciyeye gönderdiği raporda anlaşmaların tadili yönünde artan eğilim yüzünden Macaristan- Küçük Antant ilişkilerinin gerginleştiği belirtilmiştir. Yarı resmi olan *Pesti Hirlop* gazetesi, Çek ve Yugoslav hükümetleri tarafından

97 BCA,30.10.0.0.226.524.5, 4.

98 BCA,30.10.0.0.226.524.5, 4.

99 BCA,30.10.0.0.226.524.12,1-2.

100 BCA,30.10.0.0.226.524.12,1-2.

Macar Radyosu'nun bazı yayınlarının bu memleketlerde durdurulduğundan şikâyet etmekte ve bazı Macar basınının Çek ve Yugoslav sınırlarına girmesini yasaklayan karara hücumla adı geçen memleketleri, Macaristan'dan korkmakla itham etmiştir. Bununla beraber 20 Nisan 1933 gecesi Romanya Elçiliği'nde Başvekil *Gömbös* şerefine mükellef bir ziyafet verilmiş ve bu münasebetle ertesi gün bir makale neşreden *Magyarorazag* gazetesi bu hadiseyi önemli bir mesele gibi en ince ayrıntısına kadar tasvir etmiştir. Bu yazıyı yazdıran Romen Basın Ataşesinin eski Macar vatandaşı Transilvanyalı *M. Balta* olduğu, Budapeşte basını ile yakın ilişkisi olan bu kişinin Romen elçinin emriyle hareket ettiği düşünülmüştür. Elçiye göre Budapeşte'de çok dikkat çeken bu gelişmenin Macaristan-Küçük Antant ilişkilerini iyi göstermek maksadıyla basında yer aldığı kesindir¹⁰¹.

İtalya'nın teşebbüsüyle Küçük Antant'a karşı bir Balkan ittifakı akdi hususunda Cenevre'de olan temaslardan bahisle 4 Mayıs 1933 tarihli *Daily Herald*'da bir makale yer almıştır. Bu makalenin içeriği hakkında Londra Büyükelçiliği'nden Hariciyeye belge gönderilmiştir¹⁰². Diğer yandan Roma Büyükelçisi 12 Ocak 1934'te Hariciye Vekâleti'ne İtalya'nın Küçük Antant'a bakışı ile ilgili yeni bir rapor göndermiştir. Büyükelçi, Adliye Nazırı'nın eşinin bir çay davetinde Polonya Sefiri'nin yanına geldiğini, Balkan Paktı hususunda memnuniyetini ifade ettikten sonra "*Küçük Antant, Balkan Bloku, Polonya ve yakında Baltık devletleri bloku... ve bütün bunların başında Fransa... Bu muazzam kuvvet karşısında İtalya ve Almanya eğilmeye mecburdur.*" demiştir. Roma Büyükelçisi ise "*Biz İtalya'yla dostuz. Balkan siyasetimiz, barışın teminine yöneliktir.*" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Polonya Sefiri Balkan faaliyetinden İtalya'nın kırgın olduğunu ve İtalya ile ilişkilerimizin bozulduğunu işittiğini söylemiştir. Roma Büyükelçisi, "*Katiyen yanlıştır. İtalya ile dostluğumuzda hiçbir sarsıntı yoktur. Bizzat Mussolini şahsen bana ve Yunan Hariciye Nazırı Maksimos'a Balkan politikamızı anladiğini ve bir itirazı olmadığını söylemiştir*" cevabını vermiştir¹⁰³.

Roma Büyükelçisi 12 Ocak 1934'te gönderdiği raporda İtalya'nın süresi bitecek olan İtalya- Romanya Dostluk Muahedesi'nin yenilenmesine taraftar olmadığını belirtmiştir. Roma Büyükelçisi Ankara'dayken *Mussolini* Bulgar sefiri *Velkof*'u davet ederek Bulgaristan-Sırbistan yakınlaşmanın mahiyetini sormuş ve tenkit eder bir lisan kullanmıştır¹⁰⁴.

Balkanlarda statükoyu devam ettirmek için kurulmuş olan önemli bir ittifak da 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Atina'da imzalanmış olan Balkan Antantı'dır¹⁰⁵. Şubat 1937'de Küçük Antant ve Balkan Paktı temsilcileri Atina'da bir araya gelmişler. Hatta Türkiye'yi temsil eden *Tevfik Rüştü Aras*, Küçük Antant elçileriyle Fransız Elçisi tarafından uğurlanmıştır. Bu sıcak ilişkilere rağmen Türkiye ve Yunanistan Balkan Paktı ve Küçük Antant'ın birleşmesine yanaşmamışlardır. Çünkü iki paktın birleşmesi Türkiye ve Yunanistan'a yeni yükümlülükler getirecektir¹⁰⁶.

101 BCA,30.10.0.0.232.565.18,1-2.

102 BCA,30.10.0.0.226.524.13,1.

103 BCA,30.10.0.0.226.525.20,1.

104 BCA,30.10.0.0.226.525.20,2.

105 Şayan Ulusan, "Arşiv Belgelerine Göre Yabancı Basının 1934 Balkan Antantı İzlenimleri", Türk Tarihinde Balkanlar (Balkans In The Turkish History), C. II, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 1253.

106 Yeni Asır, 20 Şubat 1937, s. 1, 5.

Sağlam temeller üzerine inşa edilmeyen Küçük Antant'ın parçalanması da hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Çekoslovakya'nın önce kısmen, sonra da tamamen Almanya'nın kontrolüne geçmesi süreci bunu göstermektedir. Nitekim 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine Çekoslovakya'da bulunan Südet Almanları da harekete geçmiştir. Çekoslovakya'daki Südet Almanları Partisi Karlsbad Programı adı altında Çek Hükümetinden sekiz maddeden oluşan isteklerini yayımlamışlardır. Talepler temel olarak Çekoslovakya'nın Almanya denetiminde bir ülke olmasında toplanmaktaydı. Çekoslovakya Hükümeti talepleri olumlu karşılamamıştır. Ortam gerginleşince Almanya ile Çekoslovakya arasında olası bir çatışmayı önlemek için İngiltere Başbakanı Chamberlain Hitler ile görüşerek Südetland'ın Almanya tarafından ilhak edilmesi konusunda Fransa ve Çekoslovakya'yı ikna edeceğine söz vermiştir. Devam eden süreçte Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin katılımı ile Münih Konferansı toplanmış ve burada Südetland görüşülmüştür. Görüşmeler neticesinde Südetland'ın Almanya'ya bırakılmasında 30 Eylül 1938'de uzlaşmıştır. Bu anlaşmadan sonra Polonya ve Macaristan gibi ülkeler de Çekoslovakya'nın bir kısım toprağını ele geçirmişlerdir. Çekoslovakya'nın unsurlarından biri olan Slovaklar Almanların denetiminde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu süreçte Hitler Çekoslovakya Cumhurbaşkanı'nı Berlin'e davet etmiş ve Çekoslovakya'nın Almanya'nın himayesine girdiği belgeyi 15 Mart 1939'da imzalatmıştır. Diğer taraftan Almanya tarafından Çekoslovakya'nın fiili olarak işgali de gerçekleşmiştir. Böylelikle Küçük Antant birliği de pratikte son bulmuştur. Öyle ki ittifakın diğer üyeleri bu gelişmelere seyirci kalmışlardır¹⁰⁷. Çekoslovakya'nın işgali sonrasında Prag Elçisi'nin gönderdiği raporda Beneş'in fikirlerini neşreden gazetede Çeklerin *Atatürk* gibi bir lideri olsaydı bu işgalden kurtulabilecekleri ifade edilmiştir¹⁰⁸.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da oluşan yeni siyasi haritalar etnik unsurlara göre belirlenmişti, fakat buna rağmen Çekoslovakya, Yugoslavya ve diğer bazı devletlerin bünyesinde farklı etnik ve dini unsurlar bulunmaktaydı. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından yeni oluşan statükoyu kabul etmek istemeyen Almanya, İtalya, Macaristan gibi devletler de söz konusuydu. Bu ortam içinde Doğu Avrupa ve Balkanlardaki statükoyu korumayı hedefleyen devletler vardı. 1920'li yıllarda Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya'nın iç ve dış güvenliğinin sağlanması amacıyla oluşturulan Küçük Antant bu açıdan önemlidir. Fakat bu ittifak birlik içinde bulunan her ülke için ayı bir anlam ifade etmiştir. Küçük Antant birliği Çekoslovakya için Alman tehlikesinden, Yugoslavya için İtalya tehdidinden ve Romanya için Rusya yayılmasından korunmak için değere sahipti. Fransa için Küçük Antant statükonun devamının sağlanması açısından ve aynı zamanda Alman saldırganlığının azaltılması için bir dayanak durumundaydı. 1920'li yılların sonlarına doğru örgütlenmesini tamamlayan Küçük Antant, 1930'lu yılların başlarından itibaren revizyonist hareketin güçlenmesiyle dikkat çekici ve hatta önemli bir organizasyon olarak göze çarpmıştır. 1930'lu yıllarda Balkan Antantı'nın da parçası olan Küçük Antant devletlerinden Yugoslavya ve Romanya kendilerini daha fazla güvende hissetmişlerdir. Türkiye'nin Atina, Belgrad, Bükreş, Londra, Paris, Prag, Sofya ve Tiran gibi büyükelçiliklerinin raporlarında da görüldüğü üzere Küçük Antant devletleri arasında ne irki, ne kültürel ne de mezhepsel bağlar vardı. Bu devletleri

107 Armaoplu, a.g.e., s. 283- 288; Uçaral, a.g.e., s. 707- 709.

108 Şimşir, a.g.e., s. 612.

bir arada tutan şey ülkelerinin tehdit altında olması ve ittifaka ihtiyaç duymalarıydı. Sahada büyük devletlerin sürekli desteği olmadan bunun gerçekleşmesi imkânsızdı. Nitekim Almanya'nın Çekoslovakya'yı önce kısmen, sonra da tamamen işgal etmesi sürecinde dışarıdan yardım alamayan Küçük Antant devletleri kaderlerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Böylelikle de Küçük Antant birliği de sona ermiştir.

Bu makaleye yön veren elçilik raporlarında Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya devletlerinin Küçük Antant birliği bağlamında neredeyse her yıl birkaç kez toplandığı, fakat genel olarak bir arada duruş sergilemekten öteye gidemedikleri, etkin bir politika üretemedikleri görülmektedir. Başta Belgrad, Bükreş ve Prag olmak üzere Türk elçilikleri sadece Küçük Antant devletlerinin siyasi, askeri ve ekonomik işbirliklerini takip etmemiş, aynı zamanda bu ülkelerin ve büyük Avrupa devletlerinin basınlarını da yakından takip etmiştir. Büyük devletlerin basınlarında çıkan yazılar, büyük devletlerin birliğe nasıl baktığının tespiti açısından değerli malzemeler içermektedir. Türk diplomatik temsilciliklerinin basını da yakından takip etmesi, diplomatların işlerini çok yönlü bir şekilde yaptıklarını göstermektedir. Diğer taraftan Türk dış temsilcilik raporlarının içerikleri iki savaş arası dönemde Türkiye'nin barışı korumaya yönelik politikasının ayrı bir delili olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),030.10.0.0.12.71.31,1-3.

BCA,030.10.0.0.226.523.5.1,1-3.

BCA,30.10.0.0.220.484.10,1-2.

BCA,30.10.0.0.220.485.17,1.

BCA,30.10.0.0.226.523.7,1-2.

BCA,30.10.0.0.226.523.9,1.

BCA,30.10.0.0.226.523.23,1-2.

BCA,30.10.0.0.226.523.35,1-4.

BCA,30.10.0.0.226.523.36,1-3.

BCA,30.10.0.0.226.523.44,1-4.

BCA,30.10.0.0.226.523.45,1.

BCA,30.10.0.0.226.524.5,1-4.

BCA,30.10.0.0.226.524.8,1.

BCA,30.10.0.0.226.524.9,1-2.

BCA,30.10.0.0.226.524.12,1-2.

BCA,30.10.0.0.226.524.13,1.

BCA,30.10.0.0.226.524.16,1.

BCA,30.10.0.0.226.524.18,1.

BCA,30.10.0.0.226.524.20,1.

BCA,30.10.0.0.226.525.4,1.

BCA,30.10.0.0.226.525.6,1.

BCA,30.10.0.0.226.525.12,1.

BCA,30.10.0.0.226.525.14,1-5.

BCA,30.10.0.0.226.525.20,1-3.

BCA,30.10.0.0.227.526,1.
BCA,30.10.0.0.227.527.17,1-4.
BCA,30.10.0.0.227.527.19,1-5.
BCA,30.10.0.0.227.527.24,1.
BCA,30.10.0.0.227.530.10,1-4.
BCA,30.10.0.0.228.532.22,1-3.
BCA,30.10.0.0.232.565.18,1-2.
BCA,30.10.0.0.241.626.16,1-3.
BCA,30.10.0.0.241.627.25,1.
BCA,30.10.0.0.241.629.21,1-2.
BCA,30.10.0.0.244.647.8,1-4.
BCA,30.10.0.0.244.647.10,1-4.
BCA,30.10.0.0.244.647.11,1-3.
BCA,30.10.0.0.244.647.14,1.
BCA,30.10.0.0.244.647.15,1-8.
BCA,30.10.0.0.244.647.21,1-2.
BCA,30.10.0.0.244.647.24,1-5.
BCA,30.10.0.0.244.647.49,1-2.
BCA,30.10.0.0.244.647.139,1-9.
BCA,30.10.0.0.244.652.1,1-2.
BCA,30.10.0.0.245.657.19,1-2.
BCA,30.10.0.0.245.658.11,1-3.
BCA,30.10.0.0.245.658.16,1-3.
BCA,30.10.0.0.246.667.16,1-6.
BCA,30.10.0.0.251.692.13,1-4.
BCA,30.10.0.0.251.694.9,1-6.
BCA,30.10.0.0.251.695.16,1.
BCA,30.10.0.0.251.695.29,1.
BCA,30.10.0.0.252.697.11,1.

Tetkik Eserler ve Süreli Yayınlar

- Arıboğan, Ü, G. Ayman, B. Dedeoğlu. (2000). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Derleyen: Faruk Sönemezoğlu, İstanbul: Der Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1995)*, 16. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Beden, A. (2018). "Kral I. Aleksander Suikastı ve Türkiye-Yugoslavya İlişkilerine Etkisi", *Mediterranean Journal of Humanities*, C. 8, S. 2, s. 115- 144.
- Ertem, B. (2010). "Atatürk'ün Balkan Politikası Ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat: S. 21, s. 1- 24.
- Eyicil, A. (2004). "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 59, s. 335- 367.
- Gönlübol, M., C. Sar (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919- 1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Gönlübol, M., Ö. Kürkçüoğlu. (2004). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

- Karpat, K. (2017). *Türk Dış Politikası*, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keltikli, F. A. (2017). "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 72, s. 423 – 443.
- Oran, B. (2018). "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", *Türk Dış Politikası*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 20- 45.
- Oran, B. (1996). "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri Ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, C. 51, S. 1, s. 353- 370.
- Özçelik, M. (2010). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29, s. 253-269.
- Özgiray, A. (1996). "Türkiye Mısır Siyasi İlişkileri (1920- 1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 11, s. 1- 8, İzmir.
- Sarınay, Y. (Kasım 2000). "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 48, Ankara: s. 857- 886.
- Satan, A. (2005). "Atatürk ve Uluslararası- Uluslarüstü Siyasi Birlikler", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 261- 274.
- Soysal, İ. (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920- 1945)*, C. 1, Ankara: TTK Basımevi.
- Şimşir, B. N. (2006). *Atatürk Dönemi İncelemeler (Atatürk'ün 125. Doğum Yıldönümü'ne Armağan)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1993). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I. Ankara: TTK Basımevi.
- Thucydides. (1956), *History of the Peloponnesian War*, Çev: Charles Forster Smith Cambridge, Harvard University Press.
- Tokgöz, E. (2002). "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara: s. 319- 368.
- Uluslan, Ş. (2013). "Arşiv Belgelerine Göre Yabancı Basının 1934 Balkan Antantı İzlenimleri", *Türk Tarihinde Balkanlar (Balkans In The Turkish History)*, C. II, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, s. 1251- 1275.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789- 2014)*, 10. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Yeni Asır, (20 Şubat 1937). "Atina'da Bir Resmi Tebliğ Neşredildi", Yıl: 42, S. 9480, s. 1, 5.
- Walt, Stephen M. (1987), *The Origins of Alliances*, Ithaca, Cornell University Press.

ULUSAL VE DIŞ BASINDA BAŞVEKİL İSMET PAŞA'NIN SOVYET RUSYA SEYAHATI (26 NİSAN-9 MAYIS 1932)

PRIME MINISTER ISMET PASHA'S TRAVEL TO SOVIET RUSSIA IN
NATIONAL AND FOREIGN PRESS (APRIL 26-MAY 9, 1932)

Gürbüz ARSLAN*

Geliş Tarihi/Received:01.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted:23.06.2021

ARSLAN, Gürbüz, (2021), "Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 283-329 .

Öz

Başvekil İsmet Paşa, Sovyet Hariciye Komiseri Litvinov'un daveti üzerine 26 Nisan-9 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyet Rusya'ya bir seyahat gerçekleştirmiştir. İki ülke arasında Sovyet topraklarında ilk kez üst düzeyde yüz yüze görüşmeler yapıldığı ve rejim farkının ikili ilişkilerin gelişmesine engel olmaması gerektiği üzerinde durulduğu bu seyahat aynı zamanda siyasi, ticari ve iktisadi alanlarda da önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu bakımdan İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahati Milli Mücadele döneminde başlayan ve 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'yla iyice gelişen Türk-Sovyet dostluğu açısından da önemli bir eşik özelliği taşımıştır. İsmet Paşa'nın ifadesiyle iyi bir aydınlanma, karşılıklı itimadın kuvvetlenmesi ve Sovyet Rusya'nın şartlarının görülmesi bakımından olumlu bir gezi niteliği taşıyan ve bölgede ses getiren bu seyahat ulusal ve dış basın tarafından da yakından takip edilmiştir. Çalışmanın amacı İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatinin ulusal ve dış basına nasıl yansıdığını, hangi hususların ön plana çıkarıldığını ve kamuoyuna nasıl aktarıldığını ortaya koymak suretiyle bu alanda yapılmış olan araştırmalara katkı sağlamaktır. Çünkü şimdiye kadar konuyla ilgili ele alınan çalışmalarda genellikle seyahat esnasında yaşanan gelişmeler üzerinde durulmuştur. Fakat basın, yaşanan olayların ve gelişmelerin topluma ve dünyaya ne şekilde yansıtıldığını görme açısından çok önemli bir veri kaynağı teşkil etmektedir. Bu nedenle makalede seyahatin ulusal ve dış basında nasıl ele alındığı irdelenmiş ve çalışmanın oluşturulmasında basında yer alan yazılardan faydalanılmıştır. Nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi tekniğinin kullanıldığı çalışmada Türk, İngiliz ve Amerikan basınında yer alan haberlere doğrudan ulaşılmıştır. Sovyet basınındaki haberlere Türk basını ve arşiv belgeleri üzerinden, Yunan ve Bulgar basınında kaleme alınan yazılara ise Sofya ve Atina büyükelçilerinin, seyahatle ilgili görev yaptıkları ülkelerin basın bültenlerinde yer alan haberlere yönelik göndermiş oldukları raporlar aracılığıyla ulaşım sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Sovyet Rusya, Türk-Sovyet İlişkileri, İsmet İnönü, Basın*

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, arslan-gurbuz@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9973-8755>).

Abstract

Prime Minister Ismet Pasha took a trip to Soviet Russia between April 26 and May 9, 1932, upon the invitation of the Soviet Foreign Commissioner, Litvinov. This trip included high-level face-to-face meetings which were held for the first time between the two countries in Soviet lands, and it was emphasized that the regime difference should not prevent the development of bilateral relations while witnessing important developments in political, commercial, and economic fields. In this respect, Ismet Pasha's trip to Soviet Russia was an important threshold for the Turkish-Soviet friendship that started during the National Struggle and developed with the Turkish-Soviet Friendship and Neutrality Treaty dated 17 December 1925. This trip, which was a positive trip in terms of good enlightenment, strengthening of mutual trust and seeing the conditions of Soviet Russia as in the words of Ismet Pasha, was followed closely by the national and foreign press. The aim of the study was to contribute to the research conducted in this field by revealing how Ismet Pasha's trip to Soviet Russia was reflected in the national and foreign press, which issues were highlighted, and how they were conveyed to the public. This is because so far, the studies on the subject have generally focused on the developments experienced during the trip. However, the press constitutes a very important data source in terms of seeing how the events and developments were reflected to society and the world. For this reason, in the article, how travel was handled in the national and foreign press was examined, and the articles in the press were used in the creation of the study. In this study, in which one of the qualitative research techniques of document analysis was used, the news in the Turkish, British and American press were directly accessed. The news in the Soviet press was accessed through the Turkish press and archive documents, and the articles in the Greek and Bulgarian press were accessed through the reports sent by the Sofia and Athens Ambassadors for the news in the press releases of the countries they served.

Keywords: *Turkey, Soviet Russia, Turkish-Soviet Relations, Ismet Inonu, Press*

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

GİRİŞ

Sovyet Rusya ile Millî Mücadele döneminde kurulan yakın ilişkiler Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiş, başta 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması olmak üzere yapılan antlaşmalar ve karşılıklı ziyaretlerle giderek güçlenmiş, 1930'lara gelindiğinde ise uluslararası ortamdaki gelişmelerin de etkisiyle iş birliğine dönüşmüştür.¹ Lakin bu tarihten itibaren Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirme çabaları Sovyet Rusya'da, Türkiye'nin Batı cephesinde kesin olarak yer alabileceği veya Batılıların Türkiye'yi kendi saflarına çekebileceği yönünde bir endişeye sebebiyet vermiştir.² Nitekim Sovyetler, Uzakdoğu'da Japonya ile gerginlik yaşadığı, Almanya'da Hitlerin güçlendiği ve Batılı devletlerin saldırgan politikalarından endişe ettiği böyle bir dönemde, yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu Türkiye'yi de kaybetmek istememiştir.³ İşte bu nedenle Sovyet Hariciye Komiseri Litvinov, ikili ilişkileri güçlendirmek adına Başvekil İsmet Paşa'yı Moskova'ya davet etmiş ve İsmet Paşa da bu daveti geri çevirmemiştir.

Zira İsmet Paşa bu sayede, Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini düzelttiği bir dönemde, Sovyet Rusya'yla dostluk münasebetlerinin zarar görmesine mâni olmak, Türkiye'deki komünist propagandaların engellemesi hususunda Sovyet yöneticilerinin dikkatini çekmek,⁴ Dünya ekonomik krizinden etkilenmeyen Sovyet Rusya'nın bunu nasıl başardığını öğrenmek niyetindedir. Ayrıca gerçekleştirilmesi düşünülen sanayileşme programı için teknik ve mali yardım almayı, Milletler Cemiyeti'ne üyelik ve Balkan Pakti'nin hayata geçirilmesi gibi konularda Sovyetlerin endişelerini gidermeyi ummaktadır.⁵

İsmet Paşa, bu beklentiler altında sanayi, maliye, tarım, eğitim ve sağlık gibi alanlarda uzmanların da yer aldığı kalabalık bir heyetle yola çıkmıştır. 26 Nisan-9 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyet Rusya'da bulunan İsmet Paşa, söz konusu zaman zarfında, bir taraftan Türkiye'nin inkılapçı ve milliyetçi kimliğinden bahsetmiş, kendi inkılabının çizmiş olduğu prensipler çerçevesinde gelişmeye devam edeceğinin altını çizmiştir. Diğer taraftan da iki ülke arasındaki rejim farklılığının Türk-Sovyet ilişkilerinin güçlenmesi yolunda engel teşkil etmeyeceğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Türk heyetinde yer alan kişilere uzmanlık alanlarına göre çeşitli kurumları inceleme görevi vermiş ve bu sayede Sovyetlerin başarı sağladığı alanlardan istifade etmeyi düşünmüştür.⁶

İsmet Paşa, Sovyet yetkililerle yaptığı toplantılarda da milliyetçilik ve komünizm arasındaki bütün teorik çelişkilere rağmen, Milliyetçi Türkiye ile Bolşevik Rusya'nın

1 Oral Sander, *Siyasi Tarihi: Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar*, İmge Kitapevi, Ankara, 1989, s. 70-71.; *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, I, Edt: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 314-319.

2 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1994, s. 330.

3 Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Güney Matbaacılık, Ankara, 1953, s. 217.; Raşid Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksime Siyasete, Kültürde ve Sanatta Türk Sovyet İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 79-80.

4 Gürbüz Arslan, "Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyetlerle İş Birliğine Evet, Komünizme Hayır Seyahati ve Neticeleri (26 Nisan-9 Mayıs 1932)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 68, Bahar 2021, s. 9-10.

5 Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 106.; Temuçin Faik Ertan, "İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi", *Atatürk'ten Soğuk Savaşa Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri* (Ankara 14-15 Mayıs 2010), *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, 2011, s. 213-214.; Ersin Müezzinoğlu, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Eylül 2018, s. 252.

6 BCA, 30-18-01-02 / 27-25-01.; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1932, s. 1.; *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1932, s. 6.; 29 Nisan 1932, s. 3.; 30 Nisan 1932, s. 4.; Tacibayev, a.g.e., s. 90-91.

dayanışma halinde kalabileceğini savunmuştur. Bu kapsamda İsmet Paşa, birinci toplantıda, Sovyet Rusya'ya tekstil endüstrisi, şeker endüstrisi ve halk eğitimi gibi farklı alanlarda çalışan büyük bir uzman ekibiyle geldiğini, bu nedenle çeşitli alanlarda inceleme yaparak iş birliği imkânlarını araştırmak istediğini belirtmiştir.⁷ İsmet Paşa, ikinci toplantıda, Mustafa Kemal Paşa'ya, kendisine ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na yönelik ağır eleştirilerde bulunan ve komünist propaganda yapan gizli yayınlara dikkati çekmiştir. Türkiye dışında basılan bu yayınlardaki Türkiye karşıtı propagandaların kötü bir izlenime yol açtığını, devletler ve parti örgütleri üzerinde son derece olumsuz psikolojik sonuçlar doğurduğunu dile getirmiştir. Söz konusu yayınların engellenmesi konusunda Sovyet yönetiminin gerekli güce sahip olduğunu belirtmiş ve Türkiye'ye zarar veren bu propagandaları engellemesi halinde, iki ülke ilişkilerinin daha da gelişeceğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne üye olma niyetinden bahsederek söz konusu üyeliğin ikili ilişkiler açısından sorun teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin nereye giderse gitsin Sovyet dostluğunu da yanında götüreceğini, üyeliğin Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yapılan antlaşmaların ruhuna uygun olduğunu ve uluslararası meselelere bakıştaki ortaklığı güçlendireceğini söylemiştir. İsmet Paşa, üçüncü toplantıda ise savaş malzemesi, dokuma ve diğer ihtiyaçlar için alınacak fabrika makineleri için 8 milyon dolarlık bir krediye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Son toplantıda da Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle imzalamak istediği savunma paktını gündeme getirerek bu paktın, Sovyetlerin aleyhine herhangi bir oluşum içerisinde yer almayacağı konusunda güvence vermiştir.⁸

Buna karşılık Sovyet Rusya ise yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu Türkiye'yi kaybetmemek ve Türkiye'nin Batı'ya ihtiyacı olmadığını göstermek yönünde bir politika izlemiştir. Bu sayede Türkiye'nin Batı'yla yaklaşım Sovyetlerden uzaklaşmasının önüne geçmeyi hedeflemiştir. Sovyet yetkililer bu kapsamda, Türk yetkilere; sanayi, sağlık ve eğitim gibi alanlarda faaliyet gösteren bütün kurumlarının kapılarını açmış ve inceleme yapma imkânı sunmuştur. Bu alanlarda takip ettiği program ve yöntemleri göstermiştir.⁹ Türkiye'nin, komünist propagandalar nedeniyle iç güvenlikle ilgili yaşadığı kaygı konusunda ise Sovyet kurum ve örgütlerinin gizli veya açık bir biçimde bir rolü olmadığını ortaya koymuştur. Türk yönetimine ve liderliğine karşı yapılan olumsuz propagandaların bir parçası olmayacaklarını, Türkiye ile olan dostluklarına zarar verecek girişimlere müsaade etmeyeceklerini net bir şekilde ifade etmiştir. Türkiye'ye karşı yapılan olumsuz propagandaların izlerini ortadan kaldırmanın en iyi yolunun, şu an olduğu gibi buluşmalar ve ziyaretler olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Sovyet yetkililer, Türkiye'ye iktisadi yardım konusunda da bir kardeş ülke gibi her türlü yardımı yapmak istediklerine vurgu yapmıştır. Bu meyanda, samimiyetlerinin ve dostluklarının bir göstergesi olarak, imkânları çerçevesinde fabrika ürünlerinden birer numune olarak 5 tanker, 2 tank, 2 kamyon, 1 otobüs, 10 traktör ve 1 ziraat grubu hediye etmiştir. Ayrıca Türkiye'ye, savaş malzemesi, dokuma ve diğer alanlardaki sanayileşme programını hayata geçirebilmesi için ihtiyaç duyduğu 8 milyon dolarlık bir kredi açılmıştır.

7 RGASPI, 82-2-1328 / 123.

8 RGASPI, 82-2-1328 / 125-126, 135.; BCA, 30-10-00-00 / 248-677-8.; İsmet İnönü, Hatıralar, II, Yay Haz: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.247-248.

9 Cumhuriyet, 28-30 Nisan 1932, s. 1, 3.; 1 Mayıs 1932, s. 6.; 5 Mayıs 1932, s. 4.; 7 Mayıs 1932, s. 1, 4.; 10 Mayıs 1932, s. 3.; 11 Mayıs 1932, s. 6.

10 RGASPI, 82-2-1328 / 127.; BCA, 30-10-00-00 / 248-677-8.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)

Üstelik bu kredi faizsiz olacak ve geri ödemesi 20 sene boyunca ürün olarak yapılacaktır. Sovyet yetkililer son olarak da Türkiye'nin dış politikada atacağı adımlara müdahale etmeyerek ilişkilerin dostluk ve uyum içerisinde devam etmesini sağlamıştır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına ve Balkan Paktı'nı kurmaya yönelik çabalarına olumlu yaklaşmıştır.¹¹

Nihayetinde İsmet Paşa'nın bu seyahati, Tass Ajansı'nın da belirttiği gibi her iki ülke adına olumlu geçmiştir. Seyahat esnasında, iki memleketi alakadar eden birçok mesele samimi bir şekilde ele alınmış, şimdiye kadar takip edilen iş birliği siyasetinin devamı konusunda mutabık kalınmıştır. İki ülkenin dostluk ilişkilerinin zarar görmemesi ve güçlenerek devam etmesi için birbirlerinin rejimleri aleyhine hiçbir çalışma yapılmaması gerektiği net bir şekilde ortaya konulmuştur. Türk heyeti, Sovyet Rusya'nın iktisat, bayındırlık ve bilim sahasındaki faaliyetlerini yakından görmüş ve bu alanlarda iş birliği yapılması yönünde prensip olarak anlaşmaya varmıştır. İki memleket arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesi, özellikle ilim müesseseleri arasında bilim adamı değişiminin yapılmasının faydalı olacağı konusunda fikir birliği oluşmuştur.¹²

Bunların dışında İsmet Paşa, dış politikada atılacak adımlar konusunda Sovyet yöneticilerin kaygılarını gidererek Türkiye'nin, Sovyet Rusya'nın dostluğunu kaybetme endişesi olmadan hareket etme imkânına kavuşmasını sağlamıştır. Sanayileşme programını hayata geçirmek için ihtiyaç duyulan kredi ve teknoloji meselesini en uygun şartlarda çözmeyi başarmıştır.¹³ Sovyet Rusya ise bu süreçte; Türk yetkilere bütün kurumlarının kapılarını açmak, uyguladığı yöntemlerini göstermek, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu krediyi vermek ve dış politikada atacağı adımlara müdahalede bulunmamak suretiyle en önemli müttefiki konumundaki Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmiştir.¹⁴

Konuyla ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalar¹⁵ İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatinin içeriği ve sonuçları üzerine odaklandığı için bu makalenin ana eksenini seyahatin ulusal ve dış basınındaki yansımaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye ile Sovyet Rusya arasında siyasi, ticari ve iktisadi alanlarda önemli gelişmelere sahne olan, ilişkilerin iş birliği çerçevesinde devam etmesini sağlayan seyahatle ilgili ulusal ve dış basının nasıl bir yaklaşım sergilediğini ve seyahatin hangi yönü üzerinde durduğunu ortaya koymaktır.

Ulusal Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati

Ulusal basın, İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya yolculuğu kapsamında Ankara'dan İstanbul'a hareket ettiği 23 Nisan 1932 tarihinden itibaren "Başvekilimiz Bu Akşam Gidiyor", "Başvekilimiz Dün Akşam Şehrimizden Hareket Etti", "Başvekil Paşa Bu Sabah Şehrimize Geldi", "Başvekil Geliyor" gibi manşetler¹⁶ altında seyahatle ilgili gelişmeleri okuyucularına dakika dakika aktarma gayreti içerisinde olmuştur. Bunu yaparken de seyahatin özellikle iki ülke ilişkilerini güçlendirmek adına yapıldığı üzerinde durmuştur.

11 RGASPI, 82-2-1328 / 135.; BCA, 30-10-00-00 / 248-677-8.; İnönü, a.g.e., s.246-248

12 RGASPI, 82-2-1328 / 130.; Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932, s. 3.

13 BCA, 30-10-00-00 / 248-677-8.; RGASPI, 82-2-1328 / 130.; İnönü, a.g.e., s. 246-251.;

14 Tacibayev, a.g.e., s. 85-95.

15 Çalışmalar için bkz. Temuçin, a.g.m., s. 211-222.; Müezzinoğlu, a.g.m., 249-260.; Arslan, a.g.m., s. 1-53.

16 Akşam, 24 Nisan 1932, s. 1.; Cumhuriyet, 24 Nisan 1932, s. 1.; Hakimiyeti Milliye, 24 Nisan 1932, s. 1.; Milliyet, 24 Nisan 1932, s. 1.; Vakit, 24 Nisan 1932, s. 1.

Yine İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin İstanbul'dan Sovyet Rusya'ya doğru hareketini de "İsmet Paşa'nın Bindiği Vapur Bu Sabah Boğazdan Çıktı", "İsmet Paşa Hz. Bu Sabah Grusia Vapuru İle Odesa'ya Hareket Etti", Başvekilimiz Dün Rusya'ya Hareket Etti", "Başvekilin Rusya Seyahati Başladı" manşetleri¹⁷ altında aktarmıştır. Hemen akabinde İsmet Paşa'nın,

"Rusya'ya seyahatte dost Sovyetlere Millî Türkiye'nin muhabbetli selamlarını götüreceğim. Senelerden beri ciddi tecrübelerden geçmiş olan iki memleket dostluğunun esası Bolşevik Rusya ile Milliyetçi Türkiye'nin yüksek menfaatleri arasında ahenk ve büyük inkılâplar geçirmiş iki memleket evlâtlarında birbirinin sözüne ve niyetine itimadın mevcudiyetidir. Dostlarımız ile yakından temas ve tanışmak fırsatından ben ve arkadaşlarım çok memnun olacağız. Sevinç ve memnuniyetle yola çıkıyorum"¹⁸

sözlerine yer vererek seyahatin iki ülke arasındaki dostluğu takviye edeceğini bir kez daha vurgulamıştır.

Ayrıca ulusal basın, gezinin Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluğun tezahüründen başka bir şey olmadığını ve söz konusu dostluğu güçlendireceğini yazmıştır. İki ülke arasındaki rejim farkının altını çizerek her devletin ihtiyaçları doğrultusunda kendisine has bir idari sisteme sahip olduğunu ve bu prensipler dâhilinde halkını refaha kavuşturma çalışmalarını yürüttüğünü söylemiştir. Rejim farkının ikili ilişkilerin gelişmesi önünde hiçbir engel teşkil etmeyeceğini belirterek rejimler arası bir yakınlaşmaya ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir. Her iki tarafın şimdiye kadar birbirlerinin rejimlerine hürmet ettiğini ve bu durumun aradaki dostluğu daha da güçlendirdiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın kalabalık bir heyetle yola çıkması hususunda da özel bir mana aranmaması gerektiğini söylemiş ve heyetin kalabalık olmasını Sovyet Rusya'nın sanayi alanında attığı adımların incelenmesi ve bunlardan faydalanmak istenmesiyle ilişkilendirmiştir.¹⁹ Böylece ulusal basın, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ideolojik bir yakınlaşma beklenmemesi gerektiğine dikkati çekmek suretiyle adeta Sovyetlere ve iç kamuoyuna mesaj vermiştir.

Ulusal basın, İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya'ya adım atmasını "İsmet Paşa Rus Toprağına Ayak Bastı, Başvekilin İlk Beyanatı: Türkiye'den Rusya'ya Selam ve Muhabbet", "Başvekilimiz Hazretleri Odesa'da Merasimler Karşılandı" "Başvekil Paşa Bugün Moskova Yolundadır", Türkiye'den Rusya'ya Selâm Ve Muhabbet" manşetleriyle²⁰ duyurarak yine Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapmıştır. Bu tarihten sonra da İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin Sovyet Rusya'daki temaslarını gerek Anadolu Ajansı gerekse kendi yazarlarının gönderdiği telgraf ve mektuplar sayesinde günü gününe kamuoyuyla paylaşmıştır. Nitekim İsmet Paşa'yla birlikte Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, Kadro Dergisi, Milliyet, Son Posta ve Vakit gibi dönemin önde gelen gazete ve dergilerinin başyazarları da Sovyet Rusya'da bulunmuşlardır.

Bu meyanda ulusal basın genellikle ilk sayfadan kamuoyuna iletmiş haberlerde İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin Odesa, Moskova ve Leningrad gezilerini, yaptıkları

17 Akşam, 25 Nisan 1932, s. 1.; Cumhuriyet, 25 Nisan 1932, s. 1.; Hakimiyeti Milliye, 25 Nisan 1932, s. 1.; Milliyet, 25 Nisan 1932, s. 1.; Vakit, 25 Nisan 1932, s. 1.

18 Akşam, 25 Nisan 1932, s. 2.; Cumhuriyet, 25 Nisan 1932, s. 1.; Hakimiyeti Milliye, 25 Nisan 1932, s. 1, 3.; Milliyet, 25 Nisan 1932, s. 5.; Vakit, 25 Nisan 1932, s. 2.

19 Akşam, 25 Nisan 1932, s. 1, 2.; Milliyet, 25 Nisan 1932, s. 1.

20 Cumhuriyet, 27 Nisan 1932, s. 1.; Hakimiyeti Milliye, 27 Nisan 1932, s. 1.; Vakit, 27 Nisan 1932, s. 1.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

konuşmaları, ziyaret edilen fabrikalar ve kurumları, Sovyet yetkililer ile yapılan görüşmeleri dakika dakika aktarmıştır. İsmet Paşa başta olmak üzere Türk heyetine karşı gösterilen misafirperverlikten bahsederek bunun iki ülkenin birbirlerine karşı duydukları samimi hislerin bir tezahürü olduğuna değinmiştir. Temaslar esnasında Türk ve Sovyet yetkililerin sarf ettiği, "Karadeniz Bizi Ayırmıyor, Bilakis Birleştiriyor", "Türk-Rus Dostluğunun Zeval Bulacağını Zannedenler İnkisara Uğrayacaklardır"²¹ şeklindeki sözleri manşetten vererek seyahatin iki ülke dostluğunu güçlendireceği üzerinde durmuştur.

Diğer gazetelerden farklı olarak hükümetin yarı resmî yayın organı sayılan Hâkimiyeti Milliye, İsmet Paşa'nın seyahat esnasında Sovyet basın mensuplarına söylemiş olduğu, "Memleketim bir köylü ekseriyetinden müteşekkildir. Türkiye, yarının ihyayı iktisadisini bunların ihtiyaç ve arzularından mülhem olarak bina edecektir",²² "Hepimiz, benden başlamak ve en basit Türk işçisiyle, en küçük Türk askerinde bitmek üzere, yeni Türkiye'nin ihyası için yorulmaz bir sây ile çalışan Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin idaresi altında bulunan Kemalistler"²³ gibi ifadelerini büyük puntolarla manşetten vermiştir. Yine İsmet Paşa'nın, Sovyet Rusya Ticaret Odası'nın kabul merasiminde yapmış olduğu konuşmanın bir bölümü olan "Ben ve arkadaşlarım Sovyet Rusya ile Milliyetperver Türkiye arasındaki teşriki mesainin inkişafa mazhar olmasının her iki memleketin menfaati namına pek âlâ mümkün olduğu kanaatindeyiz. Biz buradan dostluk rabitalarımızın istikbalde daha ziyade resanet bulacağına dair kuvvetli bir kanaatle ayrılacağız"²⁴ tarzındaki ifadelerini ilk sayfadan kalın puntolarla paylaşmıştır. Bu meyanda Hâkimiyeti Milliye, Türkiye'nin kendi inkılabının ve Mustafa Kemal Paşa'nın çizmiş olduğu prensiplerin çerçevesi dâhilinde ilerlemeye devam etmek istediğine ve Türkiye ile Sovyet Rusya'nın aralarındaki rejim farkına rağmen ilişkilerini güçlendirebileceğine dikkati çekmek suretiyle iç ve dış kamuoyuna mesaj vermeye devam etmiştir.

Ulusal basının seyahatle ilgili ön plana çıkardığı bir diğer konu ise Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan kredi anlaşması olmuştur. Bu kapsamda anlaşma "Sovyetler Bize 16 milyon Liralık Makine Veriyorlar", "Rusya Bize 16 Milyon Liralık Kredi Açıyor", "Milli Sanayimizi İnkişaf Ettirmek İçin Moskova'da Bir İtilaf", "Rusya İle Mali Bir İtilaf Yaptık", "Sovyetlerle Yeni Bir İtilaf Yapıldı" manşetleri altında duyurulmuştur. Yapılan anlaşma sayesinde Sovyetlerin Türkiye'ye 16 milyon liralık mensucat makineleri vereceği, bu makinelerin bedelinin yirmi senede taksitler halinde ve ticari mal verilerek ödeneceği belirtilmiştir. Bunun dışında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye üç ufak, iki büyük tank, on traktör, iki kamyon ve bir otobüs hediye ettiğini yazılmıştır.²⁵ Böylece en başından itibaren İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya gezisini Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirme yolunda bir adım olarak gören ve ziyaretin rejimler arasında bir yakınlaşmaya sebebiyet vermeyeceği üzerinde duran ulusal basın, bu seyahatin en önemli sonucu olarak da iki ülke arasında imzalanan kredi anlaşmasını gördüğünü ortaya koymuştur.

21 Akşam, 28 Nisan-7 Mayıs 1932, s. 1, 2.; Cumhuriyet, 28 Nisan-8 Mayıs 1932, s. 1, 3-6.; Hakimiyeti Milliye, 28 Nisan-8 Mayıs 1932, s. 1, 3.; Milliyet, 28 Nisan- 8 Mayıs 1932, s. 1, 5, 6.; Vakit, 28 Nisan-8 Mayıs 1932, s. 1, 2.

22 Hakimiyeti Milliye, 30 Nisan 1932, s. 1.

23 Hakimiyeti Milliye, 1 Mayıs 1932, s. 1.

24 Hakimiyeti Milliye, 4 Mayıs 1932, s. 1.

25 Akşam, 8 Mayıs 1932, s. 1, 2.; Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932, s. 1.; Hakimiyeti Milliye, 9 Mayıs 1932, s. 1.; Milliyet, 9 Mayıs 1932, s. 1.; Vakit, 9 Mayıs 1932, s. 1.

Seyahatin diğer sonuçlarını ise ulusal basın, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in Moskova'da gazetecilerle yaptığı beyanat üzerinden aktarmıştır. Buna göre Türkiye, Sovyet yetkililerle yapılan toplantılarda gizli bir şey konuşmamış, iki ülke arasındaki temasların devam etmesi kararı alınmış ve Milletler Cemiyeti konusunda da kürsü pazarlığı yapılmamıştır. Bu arada ulusal basın, Tevfik Rüştü Bey'in "*On iki yıldır kimseden borç almayan Türkiye bu politikasına devam edecektir ve Sovyetlerin Türkiye'ye açtığı sekiz milyon dolarlık krediyi Türkiye tespit etmiştir*"²⁶ şeklindeki sözlerinin altını çizerek alınan kredinin dış borç olarak değerlendirilmemesi gerektiğine ve Türkiye'nin dış borç alma konusunda tutum değişikliğine gitmediğine dikkati çekmiştir.

İsmet Paşa'yla birlikte Sovyet Rusya'ya giden ve çeşitli temaslarda bulunan gazete yazarları da seyahatle ilgili kendi köşelerinde kaleme aldıkları yazılarda ilk olarak, Sovyetlerin, İsmet Paşa başta olmak üzere Türk heyetine gösterdiği misafirperverlikten bahsetmişlerdir. Örneğin *Akşam* gazetesinden Vala Nurettin, gerek Odesa'da gerekse Moskova'da Türk heyetini Sovyet yetkililerin dışında binlerce kişinin karşılamaya geldiğini, şehir merkezi ve sokaklara Türk bayrakları ile "Hoş Geldiniz, Sovyet Rusya'sından Cumhuriyet Türkiye'sine Selâmlar" yazılı afişlerin asıldığını yazmıştır. Sovyetlerin İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'i eski devirlerde imparatorların karşılandığı gibi karşıladıklarını, hariciye konağı olan bir malikânede konakladıklarını dile getirmiştir. Vala Nurettin ayrıca Sovyetlerin ikramlar esnasında, siyah havyar gibi en kıymetli yemekleri sunduğunu da belirtmiş ve "*Aradaki kahvaltılar da hesaba katacak olursanız ve eğer ziyafetlerin bir buçuk iki saat sürdüğünü nazarı itibare alırsanız, günümüzün büyük bir kısmı sofraya başında geçiyor denebilir....Cigaramıza kadar her şeyi ikram ediyorlar. Doğrusu biz kendi hesabımıza sosyalizm cennetinde yaşıyoruz*"²⁷ şeklindeki ifadeyle ikramların birer ziyafet niteliğinde olduğuna vurgu yapmıştır.

Cumhuriyet gazetesinden Alaettin Cemil, Sovyetlerin misafirperverliği konusunda benzer ifadeler kullanmış ve "*Kremlin Sarayının muhteşem salonları ilk kez dost Türklere açıldı*" demiştir.²⁸ Yine *Cumhuriyet* gazetesinden Yunus Nadi, Sovyet Rusya'da gezilen her yerde dost kalplerin yeni Türkiye'nin temsilcilerini kucakladığını ifade etmiştir. "*Yakın tarihin hükümdarları şeklinde olsun hiçbir memleket baş mümessilinin diğer hiçbir memlekette bu kadar yüksek samimiyet gösterileri içinde istikbal ve izzet edilebilmiş olduğunu bizim hafızamız kaydetmiyor. İsmet Paşa bu memlekette el üstünde tutulacak dostluk itina ve ihtimamların azami halleriyle misafirperverlik gördü*"²⁹ sözleriyle İsmet Paşa'ya gösterilen misafirperverliğin normalin çok ötesinde olduğunu göstermek istemiştir.

Milliyet gazetesinden Mahmut Nedim, Odesa'da İsmet Paşa'nın muazzam bir şekilde karşılandığını dile getirmiş,³⁰ Türk heyetine karşı gösterilen misafirperverliğin tamamen içten gelen duygularla yapıldığına değinmiştir.³¹ *Son Posta* gazetesinden Selim Ragıp, İsmet

26 *Akşam*, 8 Mayıs 1932, s. 1.; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1932, s. 1, 3.; *Hakimiyeti Milliye*, 9 Mayıs 1932, s. 4.; *Milliyet*, 9 Mayıs 1932, s. 5.; *Vakit*, 9 Mayıs 1932, s. 2.

27 Vala Nureddin, "Rusya İntibaları: Odesa", *Akşam*, 7 Mayıs 1932, s. 6.; "Rusya İntibaları: Rus Misafirperverliği", 9 Mayıs 1932, s. 7.

28 Alaettin Cemil, "Moskova'ya Doğru", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1932, s. 1, 6.; "Rusya Mektupları: Rusya'yı Bir Cümle ile Tarif; Yepyeni Bir Alem", 9 Mayıs 1932, s. 1, 4.

29 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 1", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1932, s. 1, 4.

30 Mahmut Nedim, "Millîci Türkiye Komünist Rusya İle Nasıl Dost Olabiliyor?", *Milliyet*, 6 Mayıs 1932, s. 1.

31 Mahmut Nedim, "Rusya'ya Türk Gözü ve Gözlüğü İle Bakmalıdır", *Milliyet*, 8 Mayıs 1932, s. 1.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

Paşa'nın Kremlin sarayındaki kabul törenine bütün Sovyet icra komiserlerinin katılmasını büyük bir misafirperverlik olarak değerlendirmiştir.³² *Vakit* gazetesinden Hakkı Tarık, Türk heyetine karşı gösterilen misafirperverlikten dolayı Sovyetlere şükranlarını belirtmiştir.³³ Verilen ziyafetlerde İsmet Paşa'nın resimlerinin, "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti, Yaşasın Türkiye Cumhuriyetinin Reisi Mustafa Kemal" ifadesinin bulunduğu afişlerin asıldığını yazmıştır.³⁴ Nihayetinde köşe yazarlarının seyahatle ilgili ilk izlenimleri olan Sovyet misafirperverliğini, Sovyet yetkililerinin Türk heyetini etkilemek için yoğun bir çaba içerisinde girdiği ve bunda da başarılı olduğu şeklinde görmek mümkündür.

Gazete yazarları, seyahatle ilgili ikinci olarak, Sovyet kurumlarının gösterdiği gelişmeye yer vermiş ve bu gelişmeleri övmüştür. Örneğin Selim Ragıp, bir zamanlar yabancı bir şirket tarafından işletilen ve hammaddesini dışarıdan temin eden Odesa'daki Linoleom Fabrikası'nın artık Sovyet Hükümeti tarafından işletildiğini, hammaddesini yurt içinden temin ettiğini ve her türlü muşambayı üretebildiğini anlatmıştır.³⁵ Alaettin Cemil ve Mahmut Nedim, Odesa Milli Kütüphanesi'nde 500 bin civarında kitap bulunduğunu, her sene devletin 80 bin yeni yayın gönderdiğini, şehirde okuryazar oranının yüksek olduğunu, abonelik sistemi sayesinde evde okunması için kitap verildiğini bildirmişlerdir. Kütüphanenin bir arı kovana gibi işlediğini de ifade etmişlerdir.³⁶ Vala Nureddin, Kiev Akademisi'nin yeni kurulmasına rağmen özellikle fen bilimlerinde birçok çalışma yürüttüğünü ve içerisinde mamut iskeletinin de yer aldığı bir hayvan müzesi barındırdığını anlatmıştır.³⁷ Mahmut Nedim de Kiev Akademisi'nin bir şehrin eğitimi ve kültürü için kıymeti ölçülemez bir hazine olduğuna değinmiştir.³⁸

Alaettin Cemil, Sovyet Rusya'nın sanayide yakaladığı gelişmeden bahsederken Moskova'daki otomobil fabrikasını örnek göstermiştir. Temeli, Çarlık zamanında küçük bir otomobil atölyesi olarak atılan fabrikanın, Sovyet Hükümeti zamanında muazzam bir yapıya kavuşturulduğunu, fabrikada 16 bin işçinin çalıştığını, günde 60 kamyon ve otobüs yapıldığını anlatmıştır. Fabrikanın, 1932 senesi için planlama gereği yılda 19.700 araç üreteceğinden, bütün ihtiyaçlarını ülke içerisinden tedarik ettiğinden, sadece tekerlek kauçuklarından bir miktarın dışarıdan geldiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya'da günde 2 milyon adet basılan gazetelerin ve 100 bin öğrenciye sahip üniversitelerin olduğunu belirtmiştir.³⁹ Yunus Nadi, Sovyet Rusya'nın kamyon, traktör, otomobil, tayyare üretimiyle, Avrupa'nın en büyük elektrikli santralleriyle Türkiye'nin yanı başında yeni bir Amerika inşa ettiğinden bahsetmiştir.⁴⁰

Selim Ragıp, Ukrayna ve Moskova takımları arasında Türk heyeti şerefine yapılan futbol maçını izlemek için gittiği Dinamo stadyumuyla ilgili olarak, Türkiye'nin böyle bir stadyuma sahip olmamasından dolayı büyük bir üzüntüye kapıldığını aktarmıştır. Stadyumun

32 Selim Ragıp, "Rusya İntibaları: Muhteşem Resmî Kabulde Neler Gördüm ve Kimlerle Karşılaştım", *Son Posta*, 9 Mayıs 1932, s. 4.

33 Hakkı Tarık, "Sovyetleri Ziyaret: 4", *Vakit*, 9 Mayıs 1932, s. 5.

34 Hakkı Tarık, "Sovyetleri Ziyaret: 6", *Vakit*, 11 Mayıs 1932, s. 6.

35 Selim Ragıp, "Rusya Mektubu: Hiç Dilencisi Bulunmayan Bir Şehir Odesa", *Son Posta*, 4 Mayıs 1932, s. 1, 11.

36 Alaettin Cemil, "Moskova'ya....", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1932, s. 1, 6.; Mahmut Nedim, "Rusya'nın Rejimini Değil, Onun Metotlarını Almalıyız", *Milliyet*, 7 Mayıs 1932, s. 1.

37 Vala Nureddin, "Rusya İntibaları: Kiev", *Akşam*, 8 Mayıs 1932, s. 7.

38 Mahmut Nedim, "Rusya'ya Türk....", *Milliyet*, 8 Mayıs 1932, s. 1.

39 Alaettin Cemil, "Rusya Mektupları....", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1932, s. 4.

40 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 3", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1932, s. 1.

tamamen betondan yapıldığını, binlerce insanın aynı anda giriş-çıkış yapabilmesine imkân verecek şekilde planlandığını, içerisinde bisiklet ve motosiklet yarışları için beton pistlerin olduğunu belirtmiştir.⁴¹ İnkılâp müzeleri hakkındaki görüşlerini aktarırken de Türkiye’de böyle bir müze kurmakla görevli memurların mutlaka Sovyet Rusya’daki müzeleri incelemesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü Sovyetlerin bu müzelerde ihtilalin bütün aşamalarını, verilen mücadeleyi, kullandıkları cebir veya sulh vasıtalarını, vesikaları bir araya getirerek başarılı bir eser ortaya koyduklarını anlatmıştır.⁴² *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinden Falih Rifki ise 12 Mayıs günü Tass Ajansı’nın hususi muhabiriyle yaptığı mülakatta, Türkiye’ye döndükten sonra Sovyetlerin zafer yolunda bulunduğunu herkese söylediğini, Sovyet Rusya’nın yalnızca fabrika, sokak ve tarla yapmayı aynı zamanda yeni bir halk yarattığını da aktarmıştır.⁴³

Sovyet kurumlarının gösterdiği gelişmeyle alakalı yukarıdaki söylemleri, Türk heyetinde yer alan gazetecilerin Sovyet Rusya’nın başta sanayi olmak üzere bilim, eğitim ve kültür alanında katettiği duruma hayran kaldıkları ve hatta bazı alanlarda Türkiye’nin geri kalmış olduğu hissine kapıldıkları şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Gazete yazarları, seyahatle ilgili üçüncü olarak, Sovyet Rusya’nın giderek büyümesinden ve buna paralel olarak iki ülke ilişkilerinin güçlenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Örneğin Vala Nureddin, Bolşevik rejimin, şimdiki neslin rahat ve refahından feragat etmesini sağlayarak gelecek nesiller için yeni bir ülke inşa ettiğini dile getirmiştir. Binalarını tamir eden, sokaklarını asfaltlayan, sürekli fabrika açan, dışarıdan sadece makine satın alan, adımlarını beş-on sene sonrasını planlayarak atan Sovyet Rusya’nın hesaplarında hata yapmazsa geleceğin Amerika’sı olacağına vurgu yapmış,⁴⁴ dünyanın en gelişmiş bir iktisat müessesesi haline geleceğini belirtmiştir.⁴⁵ Nihayetinde “*Zengin komşu, fakir komşudan iyidir*”⁴⁶ diyerek Türkiye’nin bundan faydalanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Sovyet Rusya’nın çalışmalarını “Türkiye’nin yanı başında yeni bir Amerika inşa ediliyor”⁴⁷ şeklinde aktaran Yunus Nadi, Sovyetlerin her sahada başarmakta olduğu işlerin hiçbirisini Türkiye’den saklamadığına ve olduğu gibi gösterdiğine değinmiştir. Sovyet Rusya’nın, Türkiye’nin ihtiyaçlarının temini konusunda kapılarını her zaman açık bırakmak niyetinde olduğu söyleyerek⁴⁸ Türkiye’nin bu fırsatı kaçırmaması gerektiği mesajını vermiştir.

Selim Ragıp, Sovyetlerin toprak üstündeki ve altındaki servetlerini, milletin kabiliyetini, eldeki vasıtaları ve bunların kıymetini tayin ettikten sonra hayata geçirdiği 5 yıllık kalkınma planı sayesinde sanayi, ziraat, fikir ve inşaat sahalarında büyük bir atılım yaptığı üzerinde durmuştur.⁴⁹ Bu atılım sayesinde bir zamanlar bütün ihtiyaçlarını dışardan temin eden ve bu ihtiyaç maddelerinin parasını verebilmek için ağır şartlarda borç alan Sovyetlerin, artık

41 Selim Ragıp, “Rusya Mektubu: Bu Sene 82 Milyon Rus Mektebe Sevk Edilecek”, Son Posta, 6 Mayıs 1932, s. 8.

42 Selim Ragıp, “Rusya’da Spor: Moskova ve Ukrayna Müsabakası”, Son Posta, 11 Mayıs 1932, s. 6.

43 “Moskova Herkül’ün 12 İmtihanından Altsını Geçirmiştir”, Hakimiyeti Milliye, 13 Mayıs 1932, s. 1.

44 Vala Nureddin, “Bolşevik Rejimine Dair Bir Tefelsüf”, Akşam, 10 Mayıs 1932, s. 3.

45 Vala Nureddin, “Rusya İntibaları: Rus Misafirperverliği”, Akşam, 9 Mayıs 1932, s. 7.; “Sovyet Vatanının Kuş Bakışı Üç Manzarası”, Akşam, 14 Mayıs 1932, s. 3.

46 Vala Nureddin, “Bolşevik Rejimine...”, Akşam, 10 Mayıs 1932, s. 3.

47 Yunus Nadi, “İsmet Paşa’nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 3”, Cumhuriyet, 13 Mayıs 1932, s. 1.

48 Yunus Nadi, “İsmet Paşa’nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 4”, Cumhuriyet, 13 Mayıs 1932, s. 2.

49 Selim Ragıp, “Rusya İntibaları: Sovyet Rusya Bugün Vardığı Seviyeyi Plana Borçludur”, Son Posta, 14 Mayıs 1932, s. 6.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

bütün ihtiyaçlarını kendisinin karşıladığını belirtmiştir.⁵⁰ Bolşevik rejimin iktidara geçeli 15 sene olmasına rağmen, bilim ve fenni esas alarak büyük bir azimle ilerlediğinden, çok çalıştığından, çalıştıkça kazandığından bahsetmiş⁵¹ ve bu anlamda Sovyet Rusya'yı örnek alınması gereken bir ülke olarak takdim etmiştir.

Kadro Dergisi yazarlarından Yakup Kadri, Türkiye'nin inkılapçı bir memleket olan Sovyet Rusya gibi akıl almaz neticelere varamamış olmasının iki nedenden kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu nedenleri ise plansızlık ve memleketin genel verim kabiliyetini kullanamamak olarak göstermiştir. Türk inkılapçılarınin geniş manada ekonomik meselelerdeki acemiliğinin bugüne kadar planlı ve sistemli bir inşa devresine girilmesine mani olduğunu söylemiştir.⁵² Bu meyanda Yakup Kadri, Sovyet Rusya'nın tecrübelerinden faydalanmanın Türk toplumuna ve bürokrasına katkı sağlayacağını düşündüğünü göstermiştir.

Mahmut Nedim, Sovyet Rusya ile ilişki kurulmasının dostluk veya rejim meselesinin çok daha ötesinde bir konu olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Sovyetlerin büyük bir sanayi, kültür ve çalışma atılımı gerçekleştirdiğini, bütün faaliyetlerini sıkı bir disiplin ve teknik esaslar dâhilinde yaptığı için başarılı olacağını dile getirmiştir. Ülkesinin ziraat ve sanayi alanındaki ihtiyaçlarını üretmek yolunda ilerleyen Sovyetlerin bu yolda attığı adımları gizlemediği ifade etmiştir.⁵³ Falih Rıfkı ise Sovyet Rusya'nın yeni bir insan ve yeni bir ekonomiyi birkaç hamlede inşa etmek için ihtilalci ve ilmî metotlar bulup tecrübe ettiği üzerinde durmuştur.⁵⁴

Açıkcısı köşe yazarları yukarıdaki söylemleriyle Sovyet Rusya'nın birçok alanda gösterdiği başarıyı övmeye devam ederken özellikle Sovyetlerin her sahada başarmakta olduğu işleri Türkiye'den saklamadığının altını çizmek suretiyle Türkiye'nin güçlü bir ekonomi ve sanayi inşa yolunda Sovyet Rusya'nın tecrübelerinden istifade etmesi gerektiğine dikkati çekmiştir. Zira Türkiye'nin yanı başında geleceğin Amerika'sı inşa edilmektedir ve bu nedenle Türkiye komşusunun deneyimlerinden ve metotlarından istifade etmekte geç kalmamalıdır.

Gazete yazarları, seyahatle ilgili dördüncü olarak, iki ülkedeki rejim farkının ilişkilerin gelişmesine engel olmadığı veya ilişkilerin güçlenmesiyle Türkiye'ye komünizm bulaşmayacağı üzerinde durmuştur. Örneğin Yunus Nadi, *"Sovyet Rusya'yı sevmek ve onunla çok sıkı dost olmak meselesi asla komşu ve dost memleketin rejim şeraitinden herhangi bir zerreyi kabul edip etmemekle alakadar bir mesele değildir"* şeklinde ifadeler kullanmıştır. Türkiye'nin niyetinin Bolşevik rejimini topraklarında uygulamak değil, Sovyetlerin olumlu neticeler elde ettiği alanlardan faydalanmak olduğunu altını çizmiştir. Çünkü Sovyetlerin bilim ve fen temeline dayanan çok güzel çalışma usulleri uyguladığını ve bu usullerden az zamanda çok büyük neticeler çıkardıklarını söylemiştir. Bu hakikati

50 Selim Ragıp, "Sovyet Rusya'da Neler Gördüm: 1", Son Posta, 15 Mayıs 1932, s. 3, 11.

51 Selim Ragıp, "Sovyet Rusya'da Neler Gördüm: 3", Son Posta, 17 Mayıs 1932, s. 11.; "Sovyet Rusya'da Neler Gördüm: 5", Son Posta, 19 Mayıs 1932, s. 12.

52 Yakup Kadri, "Ankara, Moskova, Roma", *Kadro Dergisi*, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 1932, s. 33-35.; "Ankara, Moskova, Roma", *Kadro Dergisi*, Cilt 2, Sayı 13, Ocak 1933, s. 29-31.;

53 Mahmut Nedim, "Millici Türkiye....", *Milliyet*, 6 Mayıs 1932, s. 1.; "Yeni Rus İdaresinin Her Şubesinde Sıkı Bir Disiplin Var!", *Milliyet*, 9 Mayıs 1932, s. 1.; "Bolşevik mi Olalım, Faşist mi?. Ne bu, Ne de o.", *Milliyet*, 11 Mayıs 1932, s. 1.

54 "Matbuat Erkanının Rusya İntibahları", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1932, s. 3.

öğrenmenin ve bu yolda ilerlemenin Türkiye içinde faydalı olacağından bahsetmiştir.⁵⁵ Rejim taklidi gibi çocukça düşünceleri akları başında olan iki büyük milletin bir an bile aklından geçirmedigini, herkesin rejiminin kendisine ait olduğunu ve kendi rejimleri altında kuvvetlenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶ Bu noktada İsmet Paşa'nın, "*Filen sabit olmuş bir hakikattir ki Bolşevik Rusya ile Nasyonalist Türkiye pekâlâ dost olarak yaşayabilirler ve yürüeyebilirler*"⁵⁷ ifadesine yer vererek Türkiye ile Sovyet Rusya'nın birbirlerine rejim ihracı yapmadan yani kendi rejimlerini korumak suretiyle de ilişkilerini kuvvetlendirebileceği tezini güçlendirmek istemiştir.

Mahmut Nedim, Türkiye'nin milliyetçi bir politika sayesinde memleketin ihtiyaçlarını karşılayacağı kanaatinde olduğunu, Sovyet Rusya'nın ise memleketinin menfaatini komünizmde bulduğunu ifade ettikten sonra, "*İdare sistemlerinin ayrılığı samimi bir dostluk tesisine niçin mani olsun*" demiştir.⁵⁸ Türkiye'nin Sovyetlerin rejimini değil, onun başarılı olduğu alanlarda takip ettiği metotları almak istediğinin altını çizmiştir.⁵⁹ Türk-Sovyet dostluğunun esaslı şartlarından birinin de her iki tarafın karşılıklı olarak birbirlerinin rejimlerine karşı duyduğu saygıdan kaynaklandığı üzerinde durarak⁶⁰ bir anlamda ilişkilerin güçlenmesinin Türkiye'de rejim değişikliğine yol açmayacağına dikkati çekmiştir. Buna benzer bir yaklaşımla Selim Ragıp da Türkiye'de komünist bir ihtilalin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağından bahsetmiştir. Zira komünist bir ihtilal için her türlü insanlık hakkından mahrum bırakılan büyük bir işçi kitlesiyle, kötü şartlar altında yaşayan ve çalıştığı toprağa sahip olmayan köylü kitlesine ihtiyaç vardır. Bu bileşenler Sovyet Rusya'da bir araya geldiği için orada bir komünist ihtilal yaşanmış ve başka bir ülkede de yaşanmamıştır.⁶¹

Akşam gazetesinden Cevat Nazmi, Türkiye'nin siyasi yapısı, toplumsal alanda aile ve çocuğa yaklaşımı bakımından Sovyet Rusya'dan ayrıldığına değinmiştir. Bu farklardan dolayı Türkiye'nin sadece Sovyetlerin sanayi, bilim ve ekonomi alanlarındaki uygulamalarını kendine örnek alabileceğini, bunu yapmanın katiben komünizme doğru bir gidiş anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Sözlerinin sonunda da "*Birbirine hiç benzemeyen, insanlar ve milletler arasında, menfaatlerin birleştiği bazı noktalar vardır. Maharet bu noktaları bulup bağlamak, siyaset, her tarafın şahsiyet ve hususiyetini muhafaza ederek müşterek, mütekebil faydalar temin etmektir*"⁶² demiştir. Böylece Cevat Nazmi, iki ülke arasındaki rejim farkının ilişkilerin güçlenmesi yolunda engel oluşturmayacağı ve rejimler arası bir yakınlaşmaya ihtiyaç olmadığı fikrinde olduğunu ortaya koymuştur.

Yukarıdaki söylemleri köşe yazarlarının Sovyet Rusya'ya ve onun rejiminin başarısına duydukları hayranlıkları söyledikten ve Türkiye'nin bu ülkeyi örnek alması gerektiği gibi tavsiyelerinden sonra iki ülke arasındaki rejim farklılığını vurgulamak ihtiyacı hissettikleri şeklinde değerlendirmek mümkündür. Nihayetinde Türkiye, rejimleri farklı olan bu iki ülkenin işbirliği yapabileceği ve yapılacak işbirliğinin de Sovyet Rusya ile arasında rejim

55 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 2", Cumhuriyet, 12 Mayıs 1932, s. 1, 2.

56 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın.....: 4", Cumhuriyet, 13 Mayıs 1932, s. 2.

57 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın.....: 2", Cumhuriyet, 12 Mayıs 1932, s. 1.

58 Mahmut Nedim, "Millîci Türkiye.....", Milliyet, 6 Mayıs 1932, s. 1.

59 Mahmut Nedim, "Rusya'nın Rejimini.....", Milliyet, 7 Mayıs 1932, s. 1.

60 Mahmut Nedim, "Hakiki Dostluk; Açık Söylemeyi, Dürüst Yürümeyi Emreder", Milliyet, 10 Mayıs 1932, s. 1.

61 Selim Ragıp, "Sovyet Rusya'da.....: 5", Son Posta, 19 Mayıs 1932, s. 3.

62 Cevat Nizami, "Rusya ve Biz", Akşam, 19 Mayıs 1932, s. 1, 2.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)

bakımından herhangi bir yakınlaşmaya vesile olmaması gerektiği düşüncesindedir. Bu kapsamda gazeteciler hükümetin görüşüyle paralel bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Gazete yazarları, seyahatle ilgili son olarak, Sovyet Rusya'dan alınan 8 milyon dolarlık krediden ve bu seyahatin Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirdiğinden bahsetmişlerdir. Bu konuda Yunus Nadi, hiçbir zaman sömürge durumuna düşmek istemeyen Türkiye'nin bunun için kendi sanayisini kurmak istediğini belirtmiş ve bu yolda Türkiye'ye kredi vererek ihtiyaç duyduğu makineleri almasına yardımcı olan Sovyetlerin kıymetli bir dost olduğunu ifade etmiştir.⁶³ Kredinin içeriğine bakıldığında, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı gösterdiği iyiliğin manasının daha iyi anlaşılacağını söylemiştir.⁶⁴ Seyahat sayesinde, iki milletin birbirini daha iyi tanıdığını, aradaki dostluğun ne kadar güçlü olduğunu gösterdiğini ve hatta takviye ettiğini bildirmiştir.⁶⁵ Ayrıca "Sovyet yöneticiler İsmet Paşa'nın şahsında yeni Türkiye'nin kati bir emniyet ve itimat telkin eden samimiyetini yakından görmeye fırsat bulmuş olmakla cidden memnun oldular"⁶⁶ ifadelerini kullanmıştır. Falih Rıfkı ise "Türkiye Başvekilinin dost memlekete seyahati Ankara-Moskova dostluğunu, büsbütün samimileştirmek ve bundan başka daha maddeleştirmek, daha menfaatleştirmek ve kıymetlendirmek hususunda esaslı bir aşama olacaktır"⁶⁷ sözleriyle bu seyahatin iki ülke ilişkilerini güçlendirmek yolunda amacına ulaştığını göstermek istemiştir.

Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati

Sovyet Basınında

İsmet Paşa'nın ülkelerine yaptığı ziyaretle ilgili *İzvestiya* gazetesi kaleme aldığı ilk yazısına, Falih Rıfkı'nın "Yeni Rusya" isimli kitabını överek başlamıştır. Falih Rıfkı'nın kitabında, Sovyet Rusya'nın durumunu, yabancı ajansların aksine doğru bir şekilde aktardığından bahsetmiştir. Ayrıca Yunus Nadi'nin "Türklerle Ruslar tarihin her sayfasında birbirlerini tanımalıdırlar" şeklindeki görüşlerine yer vermiş ve yapılacak ziyaret sayesinde Türklerin, Sovyet Rusya'yı daha iyi tanıyacağına altını çizmiştir.⁶⁸ "Sovyet Münasebetinin Aşamaları" başlıklı makalesinde ise Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin tarihi hakkında bilgi vermiştir. Türkiye'den siyaset, ziraat, iktisat ve basın âlemine mensup önemli kişilerin Sovyet Rusya'ya seyahat etmesinin, Türk-Sovyet dostluğu sahasında yeni bir gelişme sağlayacağından ve zayıf durumdaki ekonomik ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunacağından bahsetmiştir.⁶⁹ Bu kapsamda Sovyet basını da tıpkı Türk basını gibi daha ilk dakikadan itibaren bu seyahati Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri güçlendirmeye yönelik bir adım olarak görmektedir.

Moskova'da yayımlanan *Le Journal Pour l'industrialisation* gazetesi "Dumlupınar'da Mücadele Eden Türk" isimli makalesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin askerî ve siyasi başarılarından sonra iktisadi sahada da bağımsızlığını kazanmak için uğraş verdiğine

63 Yunus Nadi, "Rusya Tarafından Bize Açılan Kredi Meselesi", Cumhuriyet, 16 Mayıs 1932, s. 1.; "İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 6", Cumhuriyet, 16 Mayıs 1932, s. 1.

64 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın.....: 6", Cumhuriyet, 16 Mayıs 1932, s. 1.

65 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın.....: 1", Cumhuriyet, 11 Mayıs 1932, s. 1, 4.

66 Yunus Nadi, "İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 5", Cumhuriyet, 15 Mayıs 1932, s. 1.

67 Falih Rıfkı, "Moskova'dan", Hakimiyeti Milliyet, 11 Mayıs 1932, s. 1.

68 Hakimiyeti Milliyet, 26 Nisan 1932, s. 5.

69 BCA, 30-10-00-00 / 13-74-04.; Akşam, 27 Nisan 1932, s. 5.; Cumhuriyet, 27 Nisan 1932, s. 4.; Hakimiyeti Milliyet, 27 Nisan 1932, s. 2.; Milliyet, 27 Nisan 1932, s. 5.; Son Posta, 27 Nisan 1932, s. 8.; Vakit, 27 Nisan 1932, s. 2.

değirmiştir. Türkiye'nin Batı'ya karşı ekonomik bağımsızlığını eline almak için mücadele ettiği bu dönemde yabancı sermayedarların Türkiye'nin milli çıkarlarıyla bağdaşmayan istekleri kabul etmeyeceğini bir türlü anlamadığına dikkat çekmiştir. Sovyetlerin, Türkiye'nin Batı emperyalizminin hücumlarına karşı iktisadi alanda yeni bir Dumlupınar Zaferi kazanmak için yaptığı mücadeleyi desteklediğini ortaya koymuştur.⁷⁰ Gazetenin bu tavrını ekonomik bağımsızlık yolunda ilerleyen Türkiye için en iyi partnerin Sovyet Rusya olabileceği şeklinde bir mesaj iletme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Zira gazeteye göre Türkiye, bu süreçte Batı emperyalizminin baskına maruz kalmaktadır ve bundan en iyi çıkış yolu da emperyalizme karşı olan Sovyetlerle işbirliği yapmasıdır.

İzvestiya gazetesi, "Sovyetler Memleketi, Türk Cumhuriyetinin Mümessillerini Hararetle Selamlıyor" başlığı altında neşrettiği makalede, Emperyalist devletlerin Türk-Sovyet dostluğunu ortadan kaldırmak ve Dünya iktisadi buhranı neticesinde Türkiye'nin ağır vaziyetinden istifade ederek, türlü vaatlerle Türkiye'yi kendi yanına çekmek istediğinden bahsetmiştir. Emperyalist diplomasisinin, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile sıkı münasebatta bulunmaması hâlinde istedikleri planları kabul ettirebileceğine inandığını söylemiştir. İşte bu noktada İsmet Paşa'nın seyahatinin, Türk-Sovyet dostluğunu ortadan kaldırmak için çaba gösteren Emperyalist devletlerin girişimlerini boşa çıkaracak bir mahiyette olduğuna vurgu yapmıştır. Seyahatin tesadüfen değil, Türklerin istilacılarla mücadele ettiği bir dönemde Sovyetlerle kurmuş olduğu dostluğunun mantıklı bir sonucu olduğunun altını çizmiştir. Bu kapsamda, Anadolu köylüsünün Sevr Antlaşması'na karşı giriştiği mücadele esnasında Türk milletine yardım eden biricik kuvvetin Sovyet Rusya olduğunu, iki ülkenin kendi istiklalleri uğrunda emperyalizmin saldırısına karşı mücadele ettiğini ve emperyalist devletlerin kendi planlarını tatbik etmesine engel olduğunu belirtmiştir. Sovyet Rusya ve Türkiye'nin emperyalist zümrelerin siyasetine karşı tarafsızlık, dostluk ve düşman zümrelere katılmamak hususunda antlaşmalar imzalayarak ilişkilerini güçlendirdiğini, bir sulh vasıtası olmak üzere Türk-Sovyet dostluğunun ehemmiyetinin arttığını ifade etmiştir.⁷¹ Ayrıca bu ziyaretin diğerlerinden farkını da şu cümlelerle belirtmiştir:

*"Türkiye Hükümeti azalarının ve parlamento mümessillerinin Sovyet İttihadının bu ziyareti emperyalist devletlerarasındaki karşılıklı ziyaretlere asla benzemez. Emperyalistlerin yeni bir cihan harbi hazırlamak ve Sovyet İttihadına hücum etmek yolunda muayyen merhaleleri teşkil ederler. Sovyet Rusya ile Türkiye Devlet adamlarının görüşmeleri ise iki memleket arasında dostluk münasebetlerinin sağlamaştırılması ve inkişafı hakkında maksadını takip ve aynı zamanda sulhu müsalemet için mücadele merhalelerini teşkil ederler."*⁷²

Görüldüğü gibi *İzvestiya*, Sovyetlerin Millî Mücadele döneminde Türkiye'ye yaptıkları yardımları hatırlamak ve Batılı devletleri de Dünya İktisadi Buhranı neticesinde Türkiye'nin ağır vaziyetinden istifade etmekle itham suretiyle Türkiye'ye asıl dostlarının kendisi oldukları mesajını vermiştir. Ayrıca hiçbir ülkenin Türk-Sovyet dostluğunu bozmayacağı üzerinde durmuş ve İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatini iki ülke ilişkilerini güçlendirme yolunda bir adım olarak gördüğünü yinelemiştir.

70 Hakimiyeti Milliye, 28 Nisan 1932, s. 3.; Milliyet, 28 Nisan 1932, s. 6.; Son Posta, 28 Nisan 1932, s. 12.

71 BCA, 30-10-00-00 / 248-677-09.; 30-10-00-00 / 13-74-04.; Akşam, 29 Nisan 1932, s. 1, 2.; Hakimiyeti Milliye, 29 Nisan 1932, s. 1.; Milliyet, 29 Nisan 1932, s. 4.; Vakit, 29 Nisan 1932, s. 2.

72 BCA, 30-10-00-00 / 248-677-09.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

İzvestiya, "Hali Hazırdaki Türkiye'nin Çehresi" başlığı altında yayımladığı başka bir makalede ise Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve edebî gelişimi konusunda bilgiler vermiştir. Türkiye'nin siyasi ve fikri alanda en mümtaz temsilcilerinin yapacakları şahsi temaslara Sovyet imkânlarından layıkıyla istifade edeceğini söylemiştir. Yapılacak temaslara geçici olmaması ve iki memleketin sadece sanayi ve ekonomi alanında değil, ilmî ve edebî alanda da yakınlaşması gerektiği üzerinde durmuştur. Ziyaretin bu anlamda iyi bir başlangıç olmasını temenni ettiğini belirtmiştir.⁷³ Nitekim *İzvestiya* da tıpkı Türk basını gibi Türkiye'nin güçlü bir ekonomi ve sanayi inşa yolunda Sovyet Rusya'nın tecrübelerinden istifade etmesi gerektiği düşüncesindedir ve hatta Türkiye'yi de buna inandırma çabasıdadır. Zira Sovyetler başarılı oldukları alanlardaki deneyimlerini Türkiye'nin önüne sunmuştur ve Türkiye bunu değerlendirmelidir.

Pravda gazetesi ise "Türkiye ve Sovyetler" başlıklı makalesinde, Türk devlet adamlarının Moskova'ya gelmesinden duyduğu memnuniyeti yazmıştır. Bu ziyaretin, Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendireceğine ve barışın takviyesine hizmet edeceğine değinmiştir. Sovyetlerin, Türkiye'ye karşı sergilediği dostluktan bahsetmiş, emperyalist oyunlar karşısında Türkiye'nin istilacılara karşı bağımsızlık ve hürriyet için kahramanca mücadele ettiğine vurgu yapmıştır. Makalenin sonunda da Yakın Doğu'da barışın hâkim olmasının nedeni olarak Türk-Sovyet dostluğunu göstermek suretiyle⁷⁴ bu dostluğun sadece iki millet için değil, dünya barışı için de büyük bir önem taşıdığına dikkati çekmiştir.

Pravda başka bir makalesinde de Sovyet Rusya'nın, İstanbul'u ele geçirmek isteyen Çar'ın gizli planlarını açıklamasından, Türk milletinin Sevri geçersiz hale getirmek için yaptığı mücadeleden, Türkler ile Sovyetler arasında kurulan dostluktan bahsetmiştir. Emperyalistlerin planlarını uygulamaktan vazgeçmediği bu dönemde, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin kendileri aleyhine beslenen fena maksatları çok güzel bir şekilde tespit ettiğine, buna göre tedbir aldığına ve birbirini çok iyi anladığına değinmiştir. Bu kapsamda *Pravda* da Millî Mücadele'ye atıfta bulunarak Türkiye'nin asıl dostunun Sovyet Rusya olduğu ve Türkiye'nin emperyalist batıyla değil kendisiyle iş birliği içerisinde olması gerektiği mesajını vermiştir. Makaleyi ise şu şekilde bitirmiştir: "Türkiye'yi Çarlık Rusya'sı senelerce tehdit etti. Fakat şimdi bu tehlike maziye karışmıştır. İsmet Paşanın riyaseti altında Moskova'ya bir heyet gelmesi, Rus-Türk dostluğunu bir kat daha kuvvetlendirmiştir."⁷⁵

Nihayetinde seyahatle ilgili Sovyet basını, ilk olarak Türkiye ile Sovyet Rusya arasında kurulan dostluğun tarihsel gelişimini aktarmıştır. Emperyalist devletlerin, Türk-Sovyet yakınlaşmasını ortadan kaldırmak ve Dünya İktisadi Buhranı dolayısıyla sıkıntılı günler yaşayan Türkiye'yi kendi yanına çekmek istediğinden bahsetmiştir. Daha sonra da Sovyet Rusya ile Türkiye'nin kendileri aleyhine beslenen kötü niyetlerin farkında olduğuna, İsmet Paşa'nın yaptığı bu seyahatin, zayıf durumdaki ekonomik ilişkileri arttıracığına, Türk-Sovyet dostluğu sahasında yeni gelişmelere yol açacağına ve Emperyalist devletlerin planlarını bozacağına vurgu yapılmıştır. Türk yetkililerin, Sovyet imkânlarından layıkıyla istifade edeceklerinin altı çizilmiş ve Türk-Sovyet ilişkilerinin güçlü olmasının hem kendi

73 Akşam, 29 Nisan 1932, s. 2.; Cumhuriyet, 29 Nisan 1932, s. 3.; Hakimiyeti Milliye, 29 Nisan 1932, s. 2.; Milliyet, 29 Nisan 1932, s. 4.; Vakit, 29 Nisan 1932, s. 2.

74 Akşam, 29 Nisan 1932, s. 2.; Hakimiyeti Milliye, 29 Nisan 1932, s. 2.; Milliyet, 29 Nisan 1932, s. 4.; Vakit, 29 Nisan 1932, s. 2.

75 Son Posta, 10 Mayıs 1932, s. 1, 8.

çıkarları hem de dünya barışı için önemli olduğu ifade edilmiştir. Son olarak da tarafların ilmî ve edebî alanlarda da yakınlaşması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Yunan Basınında

Türkiye'nin 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Antlaşması ile siyasal, ekonomik ve hukuksal alanda yaşadığı sorunları çözüme kavuşturmaya başladığı ve bu tarihten itibaren de ilişkilerini giderek güçlendirdiği komşusu Yunanistan'ın⁷⁶ basını da İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatini yakından takip etmiştir. Bu kapsamda *Athinaika Nea* gazetesi, 26 Nisan 1932 tarihli nüshasında, İsmet Paşa'nın kalabalık bir heyetle Moskova'yı ziyaret etmek için yola çıktığını, ancak bu ziyaretin diğerleri gibi sıradan bir ziyaret olmadığını yazmıştır. Türkiye'nin dostane ilişkilere sahip komşusunu daha yakından tanımak, Moskova'nın da katettiği ilerlemeyi Türkiye'ye göstermek istediğini belirtmiştir. Bu kapsamda Türk ziyaretçiler için görkemli törenler, Sovyet yapımı uçak gösterileri ve sanayi merkezlerine geziler planlandığına vurgu yapmıştır. *Proia* gazetesi ise 27 Nisan 1932 tarihli nüshasında, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde başlayan ilişkilerin yenilenen dostluk antlaşmalarıyla daha da pekiştirildiğinden bahsetmiştir. Türklerin Sovyet ülkesine yaptığı bu ziyaretin Doğu'daki barışı güçlendirmek amacı taşıdığını ifade etmiştir.⁷⁷

28 Nisan 1932 tarihli Yunan gazeteleri, İsmet Paşa'nın Odesa ve Kiev'deki temaslarına ait fotoğrafları yayımlamış; Sovyet yetkililerinin, "*Karadeniz'in an itibarıyla Türkiye'yi Rusya'ya yaklaştırdığı*" sözlerine yer vermiş ve *İzvestiya* gazetesinin zayıf durumdaki Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin güçleneceği yönündeki tespitini aktarmıştır. Ertesi günkü gazeteler ise *İzvestiya*'nın, "*Sovyetler, Dostları Türkiye Cumhuriyeti'nin Temsilcilerini Sıcak Karşıladi*" başlıklı makalesini yayımlamışlardır. Bu ziyaretin, iki ülke halkının da öngördüğü gibi Türk-Sovyet dostluğunun pekiştirilmesiyle sonuçlanacağından da bahsedilmiştir.⁷⁸

Ethnos gazetesi, 30 Nisan 1932 tarihli nüshasında, Sovyet medyasının, Türk-Sovyet dostluğunun Türklerin Yunanlılara karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinden beri devam ettiği ve giderek güçlendiği yönündeki sözlerini aktarmıştır. Daha sonra da Yunanistan'ın, Türk-Sovyet ilişkilerinde meydana gelen ilerlemeler karşısında kıskançlık duymadığı üzerinde durmuş; Yunanistan'ın tek isteğinin "*Türk-Sovyet ilişkilerinin bu samimiyetinin, Türkiye'nin varlığıyla Doğu devletlerine yeni bir prestij ve güç katacağı Milletler Cemiyeti'ne girmesine engel olmamasıdır*" ifadelerini kullanmıştır. *Politia* gazetesi de aynı tarihli nüshasında Türk heyetine Moskova'da düzenlenen kabul töreninin her zamankinden farklı olduğuna dikkat çekmiş; fakat asıl önemli olan şeyin İsmet Paşa'nın, Moskova'ya Türkiye'nin en önemli ekonomi uzmanlarıyla birlikte gitmesi olduğunu söylemiştir. Böyle bir ziyaretin doğal sonucunun büyük ekonomik ölçekli anlaşmalar olacağına vurgu yapmış, bu nedenle Yunanistan'ın da Sovyet Rusya ile ekonomik ilişkilerini sürdürmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Diğer gazeteler ise genel olarak İsmet Paşa'nın seyahat kapsamında yaptığı ziyaretlere, katıldığı törenlere ve yemeklere yer vermiştir. Türk heyetinin Sovyet Rusya'ya geldiği ilk günden itibaren çeşitli gruplara ayrılarak Sovyet kurum ve müesseselerine gidip incelemelerde bulunduğu da altı çizilmiştir.⁷⁹

76 Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2006, Sayı 15, 249-250.

77 BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-04.

78 BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-04.

79 BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-04.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

Proia gazetesi, 1-3 Mayıs 1932 tarihli nüshalarında, millî bir burjuva devleti olarak nitelendirdiği Türkiye Cumhuriyeti'nin aynı zamanda oldukça milliyetçi olduğundan ve Sovyetlerin, Türkleri 1921 yılından itibaren bu şekilde tanıdığından bahsetmiştir. Türkiye'nin yöneticileri komünizmin kalbi olan Moskova'dayken bile kendi ülkesinde komünist gösterilere izin vermediğine değinmiştir. *Athinaika Nea* gazetesi ise aynı tarihli nüshalarında, bir burjuva ülkesi olduğunu söylediği Türkiye'nin, siyasi ve ekonomik alanlarda sağlam bir iş birliği arayışında bulunduğu kızıl komşusuna yüz çevirmediğini yazmıştır. "Ancak bu iş birliği ne kadar sağlam olursa olsun Ankara'nın sosyal direktifleri üzerinde bir etkiye sahip olamaz" demiştir.⁸⁰

Kathemerini gazetesi, 19 Mayıs 1932 tarihli nüshasında "Konstantinopolis" başlığı altında kaleme aldığı yazıda ilk olarak, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetine gittikleri her yerde abartılı coşku gösterileri sergilendiği üzerinde durmuştur. Ziyaret esnasında gizlenen bazı gelişmelerin yaşanıp yaşanmadığının akla geldiğini; ama bu düşüncenin Tevfik Rüştü Bey tarafından, "İki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin arkasında hiçbir gizem bulunmadığı" şeklinde bir açıklamayla kesin bir dille reddedildiğini söylemiştir. Kimsenin buna karşı çıkmamakla beraber asıl konunun Türk-Sovyet dostluğunun boyutu, gücü ve niteliği olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada, Türkiye'nin kalkınması için ihtiyaç duyduğu sermayeyi bulmak amacıyla yüzünü Londra bankerleri yerine, kendisine uygun şartlarda kredi veren büyük komşusuna çevirdiğinden bahsetmiştir. Tüm dikkatini bütün dünyanın kendisine karşı düzenlediği savaş planlarına veren, 5 yıllık kalkınma planlarıyla büyümeyi hedefleyen ve bütün dış etkilere karşı kendini korumayı düşünen Sovyet Rusya'nın ise Türkiye'yi harika bir kalkan ve gelecek vaat eden bir güç olarak gördüğünün altını çizmiştir. Türk ordusu ve Kızıl ordu temsilcileri arasındaki övgülerin bunun net bir göstergesi olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca 3. Kafkas Tümen Komutanı Rüştü Paşa'nın İstanbul'da Rus generalleri adına kadeh kaldırdığı ve Kızıl orduya selamlarını ilettiği bu sürecin, Avrupa basını tarafından yeni bir Türk-Sovyet ordu ittifakı kurulduğu şeklinde yorumladığını, haklı olup olmadıklarını ise zaman göstereceğini söylemiştir.⁸¹

Görüldüğü gibi seyahatle ilgili Yunan basını, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği yolunda bir engel teşkil edip etmeyeceği kaygısı dışında olumlu bir tavır sergilemiştir. Kaleme alınan yazılarda, bu seyahatin sıradan bir nezaket ziyareti olmadığı, iki ülkeyi bir arada tutan bağları ve bölgedeki barışı daha da güçlendirmek adına atılmış bir adım olduğu üzerinde durulmuştur. İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya'yı daha yakından tanımak istediği bu süreçte, Sovyetlerin de amacının komşusuna katettiği ilerlemeyi göstermek olduğu söylenmiştir. Türkiye'nin kalkınması için ihtiyaç duyduğu sermayeyi bulmak amacıyla yüzünü Londra bankerleri yerine, kendisine uygun şartlarda kredi veren büyük komşusuna çevirmesine dikkat çekerek seyahatin Türkiye açısından en önemli sonucu olarak Sovyetlerle yaptığı kredi anlaşmasını göstermiştir. Sovyet Rusya açısından seyahatin en büyük kazanımı olarak kendisine karşı yapılacak saldırılarda Türkiye'yi kalkan olarak kullanma yolunda önemli bir avantaj elde etmesi gösterilmiştir. Son olarak da Ankara ile Moskova arasındaki yakınlaşmanın, milliyetçi Türkiye'nin takip ettiği siyasi ve sosyal politikalarda herhangi bir değişikliğe sebep olmayacağı belirtilmiştir.

80 BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-04.

81 BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-05.

Bulgar Basınında

Türkiye'nin 1925 yılında Dostluk Antlaşması, 1929 yılında da Tarafsızlık, Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması imzalamak suretiyle ilişkilerini güçlendirdiği bir diğer komşusu olan Bulgaristan⁸² basını da İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatini yakından takip etmiştir. Örneğin Bulgar basınından *Dnevnik* gazetesi, 4 Mayıs 1932 tarihli nüshasında, Türk heyetinin Moskova'ya yapmış olduğu seyahatle ilgili gelişmeleri aktarmıştır. Gazete, İsmet Paşa'nın yaptığı ziyaretlere, katıldığı ziyafetlere, törenlere ve yapılan konuşmalara yer vermiştir. *Mir* gazetesi, 4 Mayıs 1932 tarihli nüshasında, seyahat esnasında Türkiye'nin ticari ilişkiler konusunda Bulgaristan ile Sovyet Rusya arasında arabulucu olması hususunda herhangi bir gelişmenin yaşanmadığına değinmiştir. Haftalık olarak çıkan *Sofia* gazetesi ise 7 Mayıs 1932 tarihli sayısında "Rus ve Türk Ordusu Arasındaki İttifak" başlığıyla bir makale yayımlamıştır. Söz konusu makalede, Harbiye Komiseri Vorosilov'un İsmet Paşa'nın şerefine düzenlediği yemekte, "Özellikle tehditlerin Sovyetlere karşı yöneltildiği bu zamanda Sovyet Rusya ve Türkiye arasında kuvvetli bir ittifak bulunduğunu" şeklindeki sözlerine yer vermiştir. İsmet Paşa'nın cevap olarak, "İttifak halinde olan iki ordunun, Kızıl ordu ve Türk ordusu, iki ülkede de katı reformlara sebebiyet veren devrimler sonucu kazanılmış hak ve özgürlükleri birlikte savunacaklarını" dile getirerek, iki ordu arasında yeni bir ittifak kurulmasına onay verdiğini söylemiştir.⁸³ Netice itibarıyla Bulgar basını, seyahatin Türkiye ile Sovyet Rusya arasında askeri alanda iş birliğine vesile olabileceği görüşünü ön plana çıkarmıştır.

ABD Basınında

İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatine yer veren diğer bir ülke; Türkiye'nin 1927 yılından itibaren diplomatik ilişkilerini başlattığı, 1929 tarihli Ticaret ve Seyri Sefain Antlaşması'yla birlikte ticari faaliyetlerini resmi bir çerçevede yürüttüğü, 1931 yılında da iktisadi ve mali konularda iş birliği yapmak için temas kurduğu lakin istediği neticeyi alamadığı ABD olmuştur.⁸⁴ Bu bağlamda Amerikan basınından *The New York Times* gazetesi, 24 Nisan 1932 sayılı nüshasında "Sovyetler İsmet Paşa'yı Eski Çarlık Sarayı'nda Misafir Edecek" başlığıyla kaleme aldığı yazıda, Kremlin'deki İmparatorluk Sarayı'nın, devrimden bu yana ilk kez büyük bir resepsiyona sahne olacağı üzerinde durmuştur. Sovyet Hükümeti'nin, Türk misafirlerini en iyi şekilde ağırlamak için muazzam bir hazırlık yaptığından bahsetmiş, İsmet Paşa'nın seyahat programı hakkında bilgi vermiş ve bu seyahatin Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendireceğini ifade etmiştir.⁸⁵ 25 Nisan'da, İsmet Paşa'nın Sovyet yöntemlerini inceleyecek birçok mebus, gazeteci, eğitim ve sanayi örgütü temsilcisiyle birlikte Odesa'ya doğru yola çıktığını ve Sovyet Rusya'da yaklaşık 17 gün kalacağını yazmıştır.⁸⁶ 27 Nisan'da, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetinin, Odesa'ya ayak bastığını ve kendilerini Sovyet yetkililerle birlikte Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'nin karşıladığını haber vermiştir. Gerek Hariciye Komiseri Litvinov'un Türkiye'ye yaptığı ziyaretin iade edilmesi gerekse iki hükümet arasındaki dostluğun güçlendirilmesi amacıyla

82 İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 261-262.

83 BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-04.

84 Gürbüz Arslan, "Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Stratejik Ortaklığa Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri (1917-1945)", Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, 2018, s. 13-16.

85 The New York Times, 24 Nisan 1932, s. 7.

86 The New York Times, 25 Nisan 1932, s. 6.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

düzenlenen seyahatte İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin mali ve ekonomik sorunlarını çözmek amacıyla bazı Sovyet sistemlerini inceleyeceği de söylenmiştir.⁸⁷

Aynı gazete 29 Nisan'da, "Sovyetler Türkleri İhtişamla Ağırladı" başlıklı makalesinde, İsmet Paşa'nın Moskova tren istasyonunda, tıpkı zafer kazanmış Romalı bir generalin ülkesine dönmesinin kutlandığı bir şölen havası içerisinde karşılandığına vurgu yapmıştır. Karşılamanın 1928 yılında Moskova'yı ziyaret eden Afganistan Kralı Amanullah'a yapılan törene kıyasla daha fazla ihtişamlı ve coşkulu olduğunu belirtmiştir. Üst düzey birçok Sovyet yetkilisinin İsmet Paşa'yı karşılamak için tren istasyonunda yerini aldığını, halkın da istasyona bakan evlerin pencerelerine ve çatılarına çıkarak İsmet Paşa'yı selamladığını ifade etmiştir. Kremlin'deki İmparatorluk Sarayı'nın devrimden bu yana ilk kez sosyal bir resepsiyona açılmasını, Sovyet Rusya'nın iki ülkenin dostluğuna dikkati çekmek için attığı bir adım olarak değerlendirmiştir. Sovyet Rusya'ya yapılan bu seyahatin, iki ülke arasındaki mevcut dostluğun devamı niteliğinde olduğu üzerinde durmuştur.⁸⁸ 30 Nisan'da ise İsmet Paşa'nın, Moskova'da iki gün boyunca yaptığı incelemeler, ziyaretler ve katıldığı ziyafetlerden bahsetmiştir.⁸⁹ 2 Mayıs'ta, Sovyet Rusya'nın şimdiye kadar görülen en büyük askerî ve sivil katılımlı 1 Mayıs törenlerini gerçekleştirdiğine ve İsmet Paşa'nın da törenleri kendisine tahsis edilen tribünden izlediğine değinmiştir.⁹⁰

8 Mayıs'ta, "Rusya Türklere 8 Milyon Dolar Kredi Verdi" başlığı altında *The New York Times*, bu krediyle iki ülke arasında yeni bir ekonomik ittifak kurulduğunu açıklamıştır. Kredi kapsamında Sovyet Rusya'nın, Türkiye'ye endüstriyel araçlar, tarım makineleri ve gübre satacağını, karşılığında da Türkiye'den tütün, yün ve meyve gibi ürünler alacağını söylemiştir. Tevfik Rüştü Bey'in, Sovyet Rusya'ya yapılan seyahatin sonuçlarına dair basına yaptığı açıklamaları aktarmış ve on iki yıldır devam eden Türk-Sovyet dostluğunun bu kredi sayesinde daha da güçleneceğine vurgu yapmıştır.⁹¹ 9 Mayıs 1932 sayılı nüshasında ise "Türkler Sovyet Antlaşmasını Selamlıyor" isimli bir makale yayımlamıştır. Söz konusu makalede, Moskova'nın, İsmet Paşa'yı Türk sanayisini başlatmak için kullanılacağı belirtilen 8 milyon dolarlık bir krediyle uğurladığı üzerinde durmuştur. Bazı ticaret çevrelerinin, Sovyet Rusya'nın bu krediyi Türkiye üzerinde ekonomik baskı kurmak için bir araç olarak kullanacağı şeklinde yorumlar yaptığından bahsetmiştir. Oysa alınan kredinin 20 yıl boyunca faizsiz olarak geri ödenmesi ve ödemenin de ürün olarak yapılacağı düşünüldüğünde yapılan yorumların doğru olmadığına vurgu yapmıştır.⁹²

The Evening Star gazetesi, 29 Nisan 1932 tarihli sayısında, İsmet Paşa'nın kalabalık bir heyetle, iki ulus arasındaki iş birliği imkânlarını geliştirmek için Moskova'yı ziyaret ettiğini ve kendisinin çok samimi bir şekilde karşılandığını yazmıştır.⁹³ 8 Mayıs'ta, Sovyet Rusya'nın, Müslüman komşusuna uzun vadeli bir kredi vererek ekonomik alanda ittifak yaptığını duyurmuştur. Ayrıca Sovyet Rusya'nın ilk kez bir ülkeye bu şekilde kredi vererek dünya pazarına giriş yaptığından bahsetmiştir. Anlaşmaya göre Sovyet Rusya'nın, Türkiye'ye endüstriyel aletler satacağını, bunun karşılığında da Türkiye'den tütün, meyve ve yün gibi

87 The New York Times, 27 Nisan 1932, s. 5.

88 The New York Times, 29 Nisan 1932, s. 4.

89 The New York Times, 30 Nisan 1932, s. 32.

90 The New York Times, 2 Mayıs 1932, s. 1, 3.

91 The New York Times, 8 Mayıs 1932, s. 3.

92 The New York Times, 9 Mayıs 1932, s. 9.

93 The Evening Star, 29 Nisan 1932, s. 6.

ürünler alacağını söylemiştir. ⁹⁴ 10 Mayıs'ta ise "Yeni Dış Ticaret Planları" başlığı altında kaleme aldığı yazıda, Sovyet Hükümeti'nin, Müslüman bir ülkeyle ekonomi alanında ittifak yaparak uluslararası ticarete dâhil olmak isteğini ortaya koyduğunu yazmıştır. Sovyetlerin uyguladığı devlet tekeli sisteminin hem ithalat hem de ihracatta yavaş yavaş komşu ülkelere yayıldığından bahsetmiştir. Yapılan bu anlaşmadan verimli sonuçlar alınması halinde benzer nitelikte anlaşmalar yapılabileceği üzerinde durmuştur. ⁹⁵

Rochester Democrat And Chronicle gazetesi, 8 Mayıs 1932 tarihli nüshasında, "Türkiye, Sovyetlerle Ticaret Antlaşmasını İmzaladı" başlığı altında neşrettiği yazıda, Tefik Rüştü Bey'in kredi anlaşması dolayısıyla yaptığı açıklamayı okuyucularına aktarmıştır. Bu meyanda, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 8 milyon dolarlık uzun vadeli bir ekonomik ittifak anlaşması yapıldığını yazmıştır. Anlaşmaya göre Sovyetlerin, Türkiye'ye sanayi aletleri, tarım makineleri ve gübre satacağını, bunun karşılığında da ödeme olarak Türkiye'den tütün, yün, meyve ve mineral gibi doğal kaynaklar alacağını belirtmiştir. Görüşmeler esnasında Sovyet Rusya'nın daha fazla kredi vermeyi teklif ettiğini, lakin Türkiye'nin daha fazla krediye ihtiyaç duymaması nedeniyle bu teklifi kabul etmediğini söylemiştir. Ayrıca kredi anlaşmasının başarılı olması halinde bunu benzer anlaşmaların izleyebileceğini ifade etmiştir. Son olarak da yapılan kredi anlaşmasının dünya pazarına girmek için arayış içerisinde olan Sovyet Rusya'nın bu yolda attığı ilk adım olduğuna dikkati çekmiştir. ⁹⁶ 9 Mayıs'ta ise Türkiye'nin, İsmet Paşa'yı, Türk sanayi hamlesini başlatmak için ihtiyaç duyulan krediyi uygun şartlarda bularak ülkenin ekonomisini kurtaran biri olarak selamladığını yazmıştır. Oysa yabancı ticaret çevrelerinin, alınan bu kredi sayesinde Sovyet Rusya'nın, Türk ekonomisi üzerinde hâkimiyet kurabileceğine vurgu yaptığını belirtmiştir. Kredi sayesinde Türk ekonomisinin güçleneceği mi yoksa Sovyetlerin hâkimiyetine mi gireceği konusundaki belirsizliğe dikkati çekmiştir. ⁹⁷

Brooklyn Daily Eagle gazetesi, 28 Nisan 1932 tarihli sayısında, İsmet Paşa'nın 34 kişilik bir heyet eşliğinde dostluk ve iyi niyet ziyareti kapsamında Sovyet Rusya'ya geldiğini yazmıştır. Molotov'un misafirlerini Kremlin Sarayı'nda resepsiyon vererek ağırladığını ifade etmiştir. ⁹⁸ 8 Mayıs'ta "Sovyetlerin İlk Kredi Hibesi Türklere Verildi" başlığı altında neşrettiği yazıda, Sovyet Rusya ile Müslüman komşusu arasında ekonomi alanında 8 milyon dolarlık ittifak anlaşması yapıldığını duyurmuştur. Kredinin, şimdiki kadar dünya pazarında bir kredi verme arayışı içinde olan Sovyet Hükümeti tarafından verilen ilk kredi olduğunun altını çizmiştir. Kredinin gerçek parasal ödemeler olmaksızın aynı mal değişimine dayandığı üzerinde durmuştur. Ayrıca Tefik Rüştü Bey'in, anlaşmanın bir deney niteliğinde olacağı ve başarılı olursa aynı çizgide başka anlaşmaların yapılabileceği şeklindeki ifadesine yer vermiştir. Türk heyetinin, Sovyet Rusya'daki temasları sırasında sanayi ve tarımsal işletmelerde inceleme yaptığı, Sovyet sisteminden yararlanabilecek çok şey bulunduğu, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk ve iş birliği çerçevesinde ilerlemeye devam edeceği şeklindeki sözlerini aktarmıştır. ⁹⁹

94 The Evening Star, 8 Mayıs 1932, s. 1.

95 The Evening Star, 10 Mayıs 1932, s. 8.

96 Rochester Democrat And Chronicle, 8 Mayıs 1932, s. 2.

97 Rochester Democrat And Chronicle, 9 Mayıs 1932, s. 3.

98 Brooklyn Daily Eagle, 28 Nisan 1932, s. 3.

99 Brooklyn Daily Eagle, 8 Mayıs 1932, s. 2.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)

Brooklyn Daily Eagle, 9 Mayıs'ta ise "Rusya, Türkiye'nin Kreditorü Oluyor" başlığı altında neşrettiği yazıda, şimdiye kadar dışarıdan aldığı kredi ve endüstriyel aletleri fabrika yapmak için kullanan Sovyetlerin, ilk kez başka bir millete uzun vadeli kredi verdiğine dikkati çekmiştir. Batı dünyasında birçok ulusun ihtiyacı olan makineleri ihraç etmeye başlayacağından bahsetmiştir. Yapılan bu hamlenin, Sovyet Rusya'nın sanayi alanında yakaladığı gelişmenin bir kanıtı mı yoksa maliyetine bakılmaksızın aldığı siyasi bir karar mı olduğu sorusunu sormuştur. Nitekim 8 milyon dolarlık bu kredinin, İsmet Paşa'nın yaptığı ziyaretin sonucu olarak verildiğini, hatta Sovyetlerin daha fazlasını vermeye hazır olduğunu belirtmiştir. Sovyet Rusya'nın aynı olarak geri ödemenin yapılacağı böyle bir kredi anlaşmasına hazır olmamasına rağmen bu miktarda bir krediyi ve makineyi gözden çıkarmasının endüstriyel ilerleyişine katkıda bulunacağını söylemiştir. Türkiye'nin Sovyet sisteminden örnek alacağı ve ondan faydalanabileceği birçok husus olduğu yönündeki açıklamaların çok önemli olduğunun altını çizmiştir. Sovyet Rusya'nın uzun süre Milletler Cemiyeti'nin dışında tutulması durumunda kendi ligini kurabileceğini de dile getirmiştir.¹⁰⁰

The Brownsville Herald gazetesi de 8 Mayıs 1932 tarihli nüshasında, Sovyet Rusya'nın, Müslüman komşusu olan Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi verdiği ve bu girişimin dünya pazarına girmek isteyen Sovyetlerin bu yöndeki ilk adımı olduğu üzerinde durmuştur.¹⁰¹

Nihayetinde seyahatle ilgili ABD basınında kaleme alınan yazılarda genel olarak İsmet Paşa'nın Türkiye'nin mali ve ekonomik sorunlarını çözmeye hususunda Sovyetlerle iş birliği imkânlarını geliştirmek için Moskova'yı ziyaret ettiğine vurgu yapılmıştır. Türk heyetinin burada çok samimi bir şekilde karşılandığına dikkat çekilerek bu durum Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye verdiği değeri gösterme ve aradaki dostluğu güçlendirme yolunda yapılan bir hamle olarak değerlendirilmiştir. ABD basını açısından seyahatin en önemli sonucu ise Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye 8 milyon dolar tutarında, uzun vadeli bir kredi vermesi olmuştur. Zira Türkiye'nin ABD ile iktisadi ve mali konularda işbirliği konusunda istediği sonuçları alamadığı bu dönemde, şimdiye kadar dışarıdan aldığı kredi ve endüstriyel aletleri fabrika yapmak için kullanan Sovyetler, ilk kez başka bir millete yani Türkiye'ye uzun vadeli kredi vermiştir. Verilen bu kredi ABD basını açısından Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirmesinin yanı sıra dünya pazarına girmek için arayış içerisinde olan Sovyet Rusya'nın bu yolda attığı ilk adımdır ve bunun devamı gelecektir. Yine ABD basınına göre Türkiye'nin Sovyetlerle işbirliğini geliştirme arzusunu ortaya koyduğu böyle bir dönemde Sovyet Rusya'nın uzun süre Milletler Cemiyeti'nin dışında tutulması doğru bir yaklaşım değildir ve aksi halde Sovyetler kendi ligini kurabilecektir.

İngiliz Basınında

İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya gezisini yakından takip eden diğer bir ülke ise Türkiye'nin, Musul meselesinin çözüme kavuşmasıyla birlikte yavaş yavaş münasebetlerinde düzelme ve 1929 yılında bir İngiliz filusunun İstanbul'u resmen ziyaret etmesiyle gelişme yaşadığı İngiltere olmuştur.¹⁰² Bu meyanda İngiliz basınından *The Times* gazetesi, 25 Nisan 1932 tarihli sayısında, İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'in Sovyet Hükümeti'ne ait bir vapurla Odesa'ya hareket ettiğini, kendilerine gazeteci, mebus, sanayi ve eğitim alanında

100 Brooklyn Daily Eagle, 9 Mayıs 1932, s. 17.

101 The Brownsville Herald, 8 Mayıs 1932, s. 1.

102 Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası:1919-1973*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 76-77.

uzmanlardan oluşan 36 kişilik bir heyetin eşlik ettiğini bildirmiştir. Türk basınında yer alan, Türk-Sovyet dostluğunun Türkiye'nin başka ülkelerle ilişki kurması önünde bir engel teşkil etmeyeceği şeklindeki haberleri aktarmıştır.¹⁰³ 9 Mayıs'ta, Sovyetlerin, Türkiye'ye sanayi makineleri satın alması için 8 milyon dolarlık bir kredi verdiğinden ve bu kredinin 20 yıl boyunca faizsiz bir şekilde geri ödeneceğinden bahsetmiştir.¹⁰⁴ 11 Mayıs'ta ise İsmet Paşa'nın Türkiye'ye dönüş yolculuğunun başladığını yazmıştır.¹⁰⁵

The Guardian gazetesi, 29 Nisan 1932 tarihli sayısında, İsmet Paşa'nın Sovyet başkentini ziyaret eden ilk yabancı başvekil olduğuna vurgu yapmıştır. İsmet Paşa'nın kalabalık bir heyetle Sovyet Rusya'ya geldiğine, sokakların Türk-Sovyet bayraklarıyla donatıldığına, Türk heyetinin büyük bir törenle karşılandığına değinmiştir. Sovyet tarihinde ilk kez yabancı bir heyet için Kremlin Sarayı'nda resepsiyon düzenlediğinin altını çizmiştir. Türk heyetinin Sovyet Rusya'da kaldığı süre boyunca birçok kurum ve fabrikayı gezeceğini, Sovyetlerin uyguladığı ekonomi programı inceleyeceğini ve iki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri geliştirme yönünde çalışma yapacağını bildirmiştir. Ayrıca Sovyet basınında yer alan, Türk-Sovyet ilişkilerinin tutarlı bir şekilde devam ettiği, iki ülke münasebetlerinin iş birliği ve dostluk çerçevesinde ilerleyeceği yolundaki haberleri aktarmıştır.¹⁰⁶

The Guardian, 9 Mayıs'ta ise Türk heyetinin Moskova'dan ayrıldığını yazmış; Tevfik Rüştü Bey'in, Sovyetlerden alınan 8 milyon dolarlık krediyle ilgili yaptığı açıklamaya yer vermiştir. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın imzalanan anlaşma uyarınca, Türkiye'ye tekstil endüstrisinde kullanılmak üzere makine tedarik edeceğini ifade etmiştir. Geri ödemenin, 20 yıllık bir zaman zarfında taksitlere bölünerek herhangi bir faiz uygulanmadan ve tarımsal ürünlerle yapılacağını belirtmiştir. Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye'ye on traktör, beş tank, iki kamyon ve diğer bazı araçları hediye ettiğinden bahsetmiştir. Yapılan anlaşmayı, Türkiye açısından yabancı sermayeye karşı bir tavır değişikliği olarak gördüğünü ifade etmiştir. Nitekim Türkiye'nin kurulduğu günden bu yana, kredi veya avans şeklinde de olsa yabancı sermayeden titizlikle kaçındığını, lakin takas niteliği taşısa da bu anlaşmayla tutum değişikliğine gittiğini belirtmiştir.¹⁰⁷

The Northern Whigh And Belfast Post gazetesi, 27 Nisan 1932 tarihli nüshasında, İsmet Paşa'nın kalabalık bir heyetle Moskova'yı ziyaret ettiğini yazmıştır.¹⁰⁸ 9 ve 10 Mayıs tarihlerinde ise Türkiye'nin, Sovyetlerden aldığı kredi üzerinde durmuştur. Bu kapsamda Sovyet Rusya'nın, Türkiye'ye tekstil ve tarım başta olmak üzere birçok alanda ihtiyaç duyduğu makineleri satın alabilmesi için faizsiz olarak 8 milyon dolar tutarında bir kredi verdiğini söylemiştir. Alınan kredinin geri ödemesinin uzun vadeli ve para olarak değil, tütün, taze meyve ve bazı tahıl türleri gibi ürünlerle yapılacağını ifade etmiştir. Daha sonra da Sovyet Rusya'nın böyle bir kredi vermesinde taşıdığı siyasi kaygıların payı olduğuna dikkati çekmiştir. Bu meyanda Sovyetlerin, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nin dışında tutmak için uygun şartlar altında kredi verdiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Sovyetlerin kurulacak

103 *The Times*, 25 Nisan 1932, s. 13.

104 *The Times*, 9 Mayıs 1932, s. 13.

105 *The Times*, 11 Mayıs 1932, s. 13.

106 *The Guardian*, 29 Nisan 1932, s. 13.

107 *The Guardian*, 9 Mayıs 1932, s. 12.

108 *The Northern Whigh And Belfast Post*, 27 Nisan 1932, s. 10.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)

yakın ilişkiler sayesinde, Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan tarafından yapılan ittifak tekliflerini geri çevireceği ve bağımsız dış politikasını sürdüreceğini umduğunu yazmıştır.¹⁰⁹

Aberdeen Press And Journal gazetesi, 27 Nisan 1932 tarihli sayısında, Türkiye Başvekilinin kalabalık bir heyetle Odesa'ya geldiğini bildirmiştir.¹¹⁰ 9 Mayıs'ta da Sovyet makinelerinin satın alınması için Türkiye'ye uzun vadeli kredi verildiğinden bahsetmiştir. Kredinin geri ödemesinin yıllık taksitler şeklinde ve ürün olarak yapılacağına altını çizmiştir. Seyahat vesilesiyle, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında kültürel ve bilimsel alanlarda iş birliğinin önünün açıldığına da değinilmiştir.¹¹¹

The Yorkshire Post gazetesi, 9 Mayıs 1932 tarihli nüshasında, Türk Başvekili İsmet Paşa ve Dışişleri Vekili Tevfik Rüştü Bey'in Moskova'ya yaptığı ziyaretin bir sonucu olarak Sovyetler tarafından Türkiye'ye 8 milyon dolarlık uzun vadeli kredi verildiğini ifade etmiştir. Kredinin, özellikle tekstil alanındaki en son model Sovyet makinelerinin satın alınması için kullanılacağını, yıllık taksitler halinde ve aynı olarak geri ödeneceğini belirtmiştir. İki ülkenin, bilim enstitüleri arasında yapılacak iş birliği sayesinde kültürel temaslarını da attırmaya karar verdiğini açıklamıştır.¹¹²

Görüldüğü gibi İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahati konusunda İngiliz basını, özellikle seyahatin farklı konularda uzmanlardan oluşan kalabalık bir heyetle yapıldığı ve Sovyetlerin Türkiye'ye vermiş olduğu kredi üzerinde durmuştur. Kredinin hangi şartlarda verildiğinden, nasıl kullanılacağından bahsetmiş ve Türkiye'nin Sovyetlerden kredi almasını, yabancı sermayeye karşı tavır değişikliği olarak görmüştür. Türkiye'nin kurulduğu günden bu yana, kredi veya avans şeklinde de olsa yabancı sermayeden titizlikle kaçındığını, lakin takas niteliği taşısa da bu anlayışla tutum değişikliğine gittiğini belirtmiştir. Bazı yorumlarda ise Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye çok uygun koşullarda kredi vermesinde taşıdığı siyasi kaygıların payı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu meyanda Sovyetlerin, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nin dışında tutmak, Yunanistan ve Bulgaristan ile ittifak yapmasına mâni olmak için uygun şartlarda kredi vermeye razı olduğu yazılmıştır. Lakin bu tespit tam olarak doğru değildir. Her ne kadar Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye kredi vermesinde Türkiye'yi kendi yanında tutmak gibi bir gayesi olsa da kredi karşılığında Türkiye'den Milletler Cemiyeti'ne üye olmaması ve Balkan ülkeleriyle bir pakt kurmaması konusunda herhangi bir şart ileri sürmemiştir. Nihayetinde İngiliz basını açısından da bu ziyaret Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirmiştir. Zira seyahat sayesinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında sadece ekonomik ilişkilerde değil, kültürel ve bilimsel alanlarda da iş birliğinin önü açılmıştır.

Sonuç

Türk ve Sovyet yetkililer arasında, Sovyet topraklarında üst düzeyde ve yüz yüze görüşmelerin ilk kez yapılmasına vesile olan İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahati, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve dostluğu takviye etmek yolunda atılan önemli bir adımdır. Bahsi geçen bu önemli ziyaretin, ulusal ve dış basın tarafından ilgiyle ve yakından takip edildiği görülmektedir.

109 The Northern Whigh And Belfast Post, 10 Mayıs 1932, s. 3.

110 Aberdeen Press And Journal, 27 Nisan 1932, s. 7.

111 Aberdeen Press And Journal, 9 Mayıs 1932, s. 7.

112 The Yorkshire Post, 9 Mayıs 1932, s. 9.

Ulusal basın, İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyarete ilişkin yaklaşımı, bu ülkenin rejimini örnek almak amacıyla değil, esasen Sovyetleri daha yakından tanımak, yapılan çalışmalarını yerinde görmek, başta sanayi ve ekonomi alanlarında olmak üzere başarılı oldukları alanlardaki uygulamaları inceleyerek bunlardan faydalanmak maksadını taşıdığına dikkat çekmek şeklinde olmuştur. Ulusal basının bu bağlamda, İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin Odesa, Moskova ve Leningrad'ı kapsayan gezilerini, bu şehirlerde yaptıkları konuşmaları, ziyaret ettikleri fabrika ve kurumları, Sovyet yetkililer ile yaptıkları görüşmeleri günü gününe Türk okuyucusuna aktararak seyahate farklı anlamlar yüklenilmesinin önüne geçmeye çalıştığı görülmektedir. Yine bir taraftan Sovyet kurumlarının yaptığı çalışmaları anlatıp Türkiye'nin güçlü bir ekonomi ve sanayi inşa yolunda Sovyet Rusya'nın tecrübelerinden istifade etmesi gerektiğini dile getirirken bir taraftan da ikili ilişkilerin güçlenmesinin Türkiye ve Sovyet Rusya arasında ideolojik bir yakınlaşmaya sebebiyet vermeyeceği ve Türkiye'nin "komünizm tehdidi" ile karşı karşıya kalmak gibi bir durumunun olmayacağı şeklinde bir mesaj verme çabası içerisinde olmuştur. Bu kapsamda ulusal basının, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile kurmaya çalıştığı münasebetin, rejim meselesinin çok daha ötesinde bir konu olması gerektiğine vurgu yaptığı söylenebilir. Seyahatin sonuçlarını da gerek iki milletin birbirini daha iyi tanınmasına ve aralarındaki itimadı kuvvetlendirmesine gerekse Sovyetlerden çok uygun koşullarda kredi alınmasına vesile olması sebebiyle faydalı bulmuştur.

Diğer taraftan Sovyet basını, İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya gezisini Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri güçlendirmeye yönelik bir adım olarak görmekle beraber öncelikle seyahatin Türk-Sovyet yakınlaşmasını ortadan kaldırmak için çaba gösteren emperyalist devletlerin girişimlerini boşa çıkaracağı üzerinde durmuştur. Zira Sovyet basınının, İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya'ya yaptığı ziyareti Türk-Sovyet dostluğu sahasında evvela zayıf durumdaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek gibi birtakım yeni gelişmelerin önünü açacağı ve bu yeni durumun iki ülkenin dostluğunu bozmak isteyen ülkelere de iyi bir ders olacağı yönünde bir beklenti içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Sovyet basını için bu seyahat ikili ilişkileri geliştirmenin ötesinde başka bir anlam da ifade etmektedir. Sovyet basınının üzerinde durduğu ikinci önemli hususun ise Türkiye'ye güçlü bir ülke yaratma yolunda bütün kapılarını açtıklarını dile getirmek suretiyle asıl dostlarının kendileri olduğu mesajını vermek ve bu suretle Türkiye'yi, Batı'ya ihtiyacı olmadığı konusunda ikna etmeye çalışmak olduğu görülmektedir. Her ne kadar bu teşebbüsler Türkiye'nin Batı'ya yaklaşımını değiştirmese de nihayetinde İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya ziyareti, Sovyet basını açısından da iki ülkenin birbirini daha iyi tanınmasına ve aradaki dostluğun bir kat daha kuvvetlenmesine vesile olmuştur.

Seyahati yakından takip eden Bulgaristan basınındaki yansımalarda, gezinin Sovyet Rusya ile Türkiye arasında askeri bir ittifak kurulması yolundaki safahat için önemli bir başlangıç olarak yorumlandığı görülmektedir. Yunanistan basınının seyahate yaklaşımı ise gezinin iki ülkeyi bir arada tutan bağları güçlendirmek adına atılmış bir adım olduğu şeklindedir. Türkiye'nin kalkınması için ihtiyaç duyduğu sermayeyi bulmak maksadıyla yönünü Sovyet Rusya'ya çevirdiği bu süreçte, Sovyetlerin amacının katettiği ilerlemeyi göstermek suretiyle Türkiye'yi etkisi altına almak ve onu kendisi için emperyalist devletlere karşı bir kalkan olarak kullanmak istediği şeklindeki niyetinden bahsedilmiştir. Son olarak da Yunanistan basınının Ankara ile Moskova arasındaki yakınlaşmanın Türkiye'nin

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

rejiminde herhangi bir değişikliğe sebep olmayacağı düşüncesinde olduğu ve bu seyahatin her iki devletin faydasına olacağı yönünde görüş bildirdiği görülmektedir.

İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatine yer veren diğer bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde basın, Sovyet Rusya'nın ilk kez bir ülkeye uzun vadeli ve parasal ödemeler olmaksızın ürün değişimine dayalı büyük çapta bir kredi verdiğinin altını çizerek seyahatin ekseriyetle iktisadi boyutunu ön plana çıkarmıştır. Verilen bu krediyi Sovyetlerin dünya pazarına girme yolunda attığı bir adım olarak görmüştür. Türkiye'nin başta sanayi ve ekonomi olmak üzere birçok alanda Sovyet sisteminden yararlanabileceği yönündeki görüşlerinden ötürü Amerikan basınında Sovyet Rusya'nın uzun süre Milletler Cemiyeti'nin dışında tutulmasının yanlış bir tutum olacağı ve böyle bir durumda Sovyetlerin kendi cemiyetlerini kurabileceği gibi bir izlenim oluşmuştur. Bu meyanda Amerikan basını, Türk heyetinin yaptığı seyahatin sonuçlarına farklı bir açıdan yaklaşmıştır. İngiltere'de de basının gezinin daha çok ekonomik boyutuyla ilgilendiği, Sovyetlerin Türkiye'ye uygun koşullarda verdiği kredinin, esasen taşıdıkları siyasi kaygıların bir ürünü olduğu şeklinde bir izlenime sahip oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya seyahatinin ulusal ve dış basında nasıl karşılık bulduğunu ve kamuoyuna nasıl aktarıldığını ortaya koymak için ele aldığımız çalışmada, seyahatin genel itibarıyla Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirme yolunda atılan bir adım olarak ele alındığı tespit edilmiştir. Gerek ulusal basının gerekse dış basının, Türk heyeti tarafından gerçekleştirilen seyahat vesilesiyle Türkiye ile Sovyet Rusya rejimleri arasında bir yakınlaşma beklemediği anlaşılırken Sovyet Rusya'nın, Türkiye'ye uygun şartlarda kredi vermesini, yapılan bu seyahatin kayda değer en önemli sonucu olarak gördüğü saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-04.

BCA, 30-10- 00-00 / 13-74-05.

BCA, 30-10-00-00 / 248-677-08.

BCA, 30-10-00-00 / 248-677-09.

BCA, 30-18-01-02 / 27-25-01.

Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarih Arşivi (RGASPI)

RGASPI, 82-2-1328 / 123.

RGASPI, 82-2-1328 / 125-130.

RGASPI, 82-2-1328 / 127.

RGASPI, 82-2-1328 / 135.

RGASPI, 82-2-1328 / 138.

Sürelî Yayınlar

Aberdeen Press and Journal

Akşam

Brooklyn Daily Eagle

Cumhuriyet
Hâkimiyeti Milliye
Kadro
Milliyet
Rochester Democrat And Chronicle
Son Posta
The Brownsville Herald
The Evening Star
The Guardian
The New York Times
The Northern Whig And Belfast Post
The Times
The Yorkshire Post
Vakit

Kitaplar

Armaoğlu, Fahir (1994), *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
 Bilge, Suat (1992), *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
 Esmer, Ahmet Şükrü (1953), *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Ankara: Güney Matbaacılık.
 Gönlübol, Mehmet vd (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
 İnönü, İsmet (1987), *Hatıralar*, II, Yay Haz: Sebahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınevi.
 Sander, Oral (1989), *Siyasi Tarihi: Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar*, Ankara: İmge Kitapevi.
 Soysal, İsmail (2000), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
 Tacibayev, Raşid (2004), *Kızıl Meydan'dan Taksime Siyasette, Kültürde ve Sanatta Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Truva Yayınları.
Türk Dış Politikası 1919-1980, (2009), I, Edt: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler

Alaettin Cemil (1932), Moskova'ya Doğru, *Cumhuriyet*, 5 Mayıs.
 Alaettin Cemil (1932), Rusya Mektupları: Rusya'yı Bir Cümle ile Tarif; Yepyeni Bir Âlem, *Cumhuriyet*, 9 Mayıs.
 Arslan, Gürbüz (2018), "Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Stratejik Ortaklığa Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri (1917-1945)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, s. 1-50.
 Arslan, Gürbüz (2021), "Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyetlerle İş Birliğine Evet, Komünizme Hayır Seyahati ve Neticeleri (26 Nisan-9 Mayıs 1932)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 68, Bahar 2021, s. 1-53.
 Cevat Nizami (1932), Rusya ve Biz, *Akşam*, 19 Mayıs.
 Faliş Rıfki (1932), Moskova'dan, *Hâkimiyeti Milliye*, 11 Mayıs.
 Hakkı Tarık (1932), Sovyetleri Ziyaret: 4, *Vakit*, 9 Mayıs.
 Hakkı Tarık (1932), Sovyetleri Ziyaret: 6, *Vakit*, 11 Mayıs.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

- Mahmut Nedim (1932), Millici Türkiye Komünist Rusya İle Nasıl Dost Olabiliyor?, *Milliyet*, 6 Mayıs.
- Mahmut Nedim (1932), Rusya'nın Rejimini Değil, Onun Metotlarını Almalıyız, *Milliyet*, 7 Mayıs.
- Mahmut Nedim (1932), Rusya'ya Türk Gözü ve Gözlüğü İle Bakmalıdır, *Milliyet*, 8 Mayıs.
- Mahmut Nedim (1932), Yeni Rus İdaresinin Her Şubesinde Sıkı Bir Disiplin Var!, *Milliyet*, 9 Mayıs.
- Mahmut Nedim (1932) Hakiki Dostluk; Açık Söylemeyi, Dürüst Yürümeyi Emreder, *Milliyet*, 10 Mayıs.
- Mahmut Nedim (1932), Bolşevik mi Olalım, Faşist mi?. Ne bu, Ne de o., *Milliyet*, 11 Mayıs.
- Matbuat Erkânının Rusya İntibahları (1932), *Cumhuriyet*, 11 Mayıs.
- Moskova Herkül'ün 12 İmtihanından Altısını Geçirmiştir (1932), *Hâkimiyeti Milliye*, 13 Mayıs.
- Müezzinoğlu, Ersin (2018), "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2 (Eylül), s. 249-260.
- Sarıkoyuncu Değerli, Esra (2006), "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos, Sayı 15, 239-261.
- Selim Ragıp (1932), Rusya Mektubu: Hiç Dilencisi Bulunmayan Bir Şehir Odesa, *Son Posta*, 4 Mayıs.
- Selim Ragıp (1932), Rusya Mektubu: Bu Sene 82 Milyon Rus Mektebe Sevk Edilecek, *Son Posta*, 6 Mayıs.
- Selim Ragıp (1932), Rusya İntibaları: Muhteşem Resmî Kabulde Neler Gördüm ve Kimlerle Karşılaştım, *Son Posta*, 9 Mayıs.
- Selim Ragıp (1932), Rusya'da Spor: Moskova ve Ukrayna Müsabakası, *Son Posta*, 11 Mayıs.
- Selim Ragıp (1932), Rusya İntibahları: Sovyet Rusya Bugün Vardığı Seviyeyi Plana Borçludur, *Son Posta*, 14 Mayıs.
- Selim Ragıp (1932), Sovyet Rusya'da Neler Gördüm: 1, *Son Posta*, 15 Mayıs.
- Selim Ragıp (1932), Sovyet Rusya'da Neler Gördüm: 3, *Son Posta*, 17 Mayıs.
- Selim Ragıp (1932), Sovyet Rusya'da Neler Gördüm: 5, *Son Posta*, 19 Mayıs.
- Temuçin, Faik Ertan (2011), "İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi", *Atatürk'ten Soğuk Savaşa Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 211-222.
- Vala Nureddin (1932), Rusya İntibaları: Odesa", *Akşam*, 7 Mayıs.
- Vala Nureddin (1932), Rusya İntibaları: Kiev, *Akşam*, 8 Mayıs.
- Vala Nureddin (1932), Rusya İntibaları: Rus Misafirperverliği, *Akşam*, 9 Mayıs.
- Vala Nureddin (1932), Bolşevik Rejimine Dair Bir Tefelsüf, *Akşam*, 10 Mayıs.
- Vala Nureddin (1932), Sovyet Vatanının Kuş Bakışı Üç Manzarası", *Akşam*, 14 Mayıs.
- Yakup Kadri (1932), Ankara, Moskova, Roma", *Kadro Dergisi*, Cilt 1, Sayı 12 (Aralık), s. 33-35.
- Yakup Kadri (1933), Ankara, Moskova, Roma", *Kadro Dergisi*, Cilt 2, Sayı 13 (Ocak), s. 29-31.
- Yunus Nadi (1932), İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 1, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs.
- Yunus Nadi (1932), İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 2, *Cumhuriyet*, 12 Mayıs.
- Yunus Nadi (1932), İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 3, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs.

Yunus Nadi (1932), İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 4, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs.
Yunus Nadi (1932), İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 5, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs.
Yunus Nadi (1932), İsmet Paşa'nın Rusya Seyahati ve Neticeleri: 6, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs.
Yunus Nadi (1932), Rusya Tarafından Bize Açılan Kredi Meselesi, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs.

Ekler

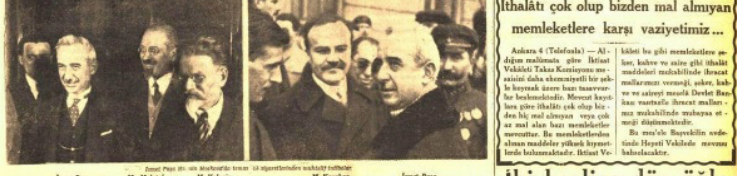

Ek 1: Akşam, 7 Mayıs 1932.

Cumhuriyet

Romanya Ve Yugoslavya Kraliçeleri Geldiler

Rusya seyahatine ait ilk resimler geldi

İsmet Paşa ile beraber Moskova'da bulunan diğer devlet başkanları. İsmet Paşa ortada.

Başvekilimizin Rusya seyahati

Heyetimiz şerefine Leningrat'ta ve Moskova'da yapılan büyük merasim

Moskova'da yarışlarında birincilik kazanan «Rüzgâr» isimli meşhur at İsmet Pş. Hz. ne hediye edildi

İsmet Paşa ile beraber Moskova'da bulunan diğer devlet başkanları. İsmet Paşa ortada.

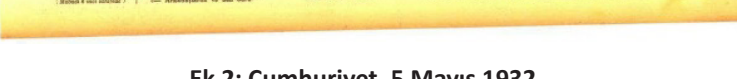
Yeni bazı tasavvurlar

İthalatı çok olup bizden mal almayan memleketlere karşı vaziyetimiz...

Adana 4 (Talefata) — Adana'da bulunan bazı memleketlerimizin, bizden mal almayan memleketlere karşı vaziyetimiz hakkında bazı tasavvurlar... (The text continues with a discussion on trade and economic relations with neighboring countries.)

İki kraliçe dün öğle treni ile geldiler!

Kraliçer Vali ve hükümet, sefaretler erkânı tarafından karşılandılar

Kraliçer Vali ve hükümet, sefaretler erkânı tarafından karşılandılar.

Başvekilimizin Rusya seyahati

Heyecanı Temadi ettirmek Meraki!

Son faciasın kapalı tarafı kalmamıştır

İki valinin bir arada... (The text discusses the public excitement and speculation surrounding the Prime Minister's trip to Russia.)

Askerî liseler mezunları

Dün iki yerde merasim yapıldı

Dün iki yerde merasim yapıldı.

13 MAYIS GÜNA 1932

Hakimiyeti Milliye

Sayısı 17 İktisat 6 sayılı 9 8 sayılı 5 4

Başvekil Hz. Geldi. Ankara İsmet Paşa Hazretlerinin Dün Hararetle Karşıladı.

Başvekil İsmet Paşa Hz. gaza, tebessümle Teğmen Yücel, Düzgün, Çiftlikçi, Hüseyin ve Çiğdemler ile Ankara'da karşıladı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa, Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

Kemalettin Sami Paşa Tehlikeli Bir Kazaya Geçirdi.

PAZANAN GÖTÜRÜLDÜ İ DİYARLIKLI KAFA TASTI ÇATLADI. Paşanın Sırtı Fakiriyinde Sıkıldı

Fakir, Yalınca Temennesi İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

Kemalettin Sami Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

Gayri Mübahlul Bonoların Kıymetlenilmesi.

Gayri mübahlul bonoların kıymetlenmesi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

YAPIL BÜNDÜC

Yapıl bündüncü, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

Türk Tarihi Cemiyetinde.

Türk tarihi cemiyetinde, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

B. M. Meclisinde.

MECLİS ÜNTERKİTİ KANUN VE TAYYİN KANUNİYETİ BİRİNDEN AYRILTILAN DANIŞMANKA DEĞİŞTİRİLENDİ. SUNARAK AYLIK İHSANİYE TİSKİKLATİ ESASINDA İNCELENDİ. YERİLE.

Meclis ünlerteki kanun ve tayyin kanuniyeti birinden ayırıldı. Danışmanlık değiştirildi. Sunarak aylık ihvaniyeye tiskiklatı esasında incelendi. Yerile.

Moskova Bergü'ün 19 mülhanında Altının Geçirilmesi.

Moskova Bergü'ün 19 mülhanında altının geçirilmesi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

FALHİ BİRİN BİR ALANINA İSYANATI.

Falhi birin bir alanına isyanatı, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelişi, Ankara'da büyük bir hararetle karşılandı.

Tayyare Piyangosu

Table with columns for lottery numbers and amounts, including '15.000 LİRA 227 NÖ MARIYAY', 'İSMARİ ETTEL', and various prize amounts.

3:Hâkimiyeti Milliye, 13 Mayıs 1932.

Ek

Millîci Türkiye komünist Rusya ile nasıl dost olabilir?

Bu suali sorulara aynı şekilde mukabele etmek lâzımdır: İdare sistemlerinin ayrışığı arada samimi bir dostluk tesisine niçin mani olsun?

İki türlü devletçilik, iki türlü devletçilik, iki türlü devletçilik... İsmet Paşa'nın Rusya'ya gidişi, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli bir dönüm noktasıdır. Komünist Rusya ile Türkiye'nin dost olması, her iki tarafın da çıkarlarına uygundur. İsmet Paşa'nın Rusya'ya gidişi, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli bir dönüm noktasıdır.

İsmet Paşa'nın Rusya'ya gidişi, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli bir dönüm noktasıdır. Komünist Rusya ile Türkiye'nin dost olması, her iki tarafın da çıkarlarına uygundur. İsmet Paşa'nın Rusya'ya gidişi, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli bir dönüm noktasıdır.

İsmet Paşa'nın Rusya'ya gidişi, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli bir dönüm noktasıdır. Komünist Rusya ile Türkiye'nin dost olması, her iki tarafın da çıkarlarına uygundur. İsmet Paşa'nın Rusya'ya gidişi, Türkiye'nin dış politikasındaki önemli bir dönüm noktasıdır.

Mecliste vekiller izahat verdiler

Genç Cümhuriyet ordularında yeni genç zabıtlar.

Genç Cümhuriyet ordularında yeni genç zabıtlar.

İlk kumanda mertebesine geçen bu gençlere dün diplomatlar verdiler.

Genç zabıtlarımız Cümhuriyet abidesinde celenk koydular ve yemin ettiler.

Genç zabıtlarımız Cümhuriyet abidesinde celenk koydular ve yemin ettiler.

Dün M. Meclisinde münakaşalar oldu

Bursa meb'usu Rüstü B. Doktorlara hücum etti, Sıhhiye vekilli cevap verdi

Doktorların mecburi hizmetlerinin işleri haklandı kanunun birinci maddesini iptal ettiler.

Fransızın Akdeniz filosu

Yeni moda teklifleri...

Şeker, kahveye Karşı tüten

Mitochondri münazası ve gruplardan teklifler var

Şeker ve kahve tüketimi, Türkiye'nin ekonomik durumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Meclis üyeleri bu konuyu tartışarak, tüketimi azaltmaya yönelik teklifler sundu.

Cam gözlü canavaram ölümünde son perde!

Polis müdürü Ali Rıza Beyle münakaşası bir mülakatımız.

Polis müdürü Ali Rıza Bey, cam gözlü canavaramın ölümünde son perdeyi çekti. Mülakatımızda, olayın detayları ve soruşturmanın durumu hakkında bilgi verildi.

Tabditi Teslihat

Konferansın mürakaatının beyanları

Tabditi Teslihat konferansının mürakaatı, katılımcıların beyanları ve alınan kararlar hakkında detaylı olarak sunuldu.

İzmir -İstanbul bugün karşılaşıyor

Antrenörleri Her (Şevket) "Yeni den ve kombine bir oyun oynanarak muvaffak olabiliriz. İhsan ve Nazmi gelmiş olsalardı, galibiyetimiz muhakkaktı", diyor

İzmir ve İstanbul arasında düzenlenen karşılaşma, her iki takımın da yetenekli oyuncularıyla ilgi çekti.

Hiikal garibesini Kevazozedli

Hiikal garibesini Kevazozedli, hikayesini ve karakterini detaylı olarak anlattı.

Yeni moda teklifleri...

Sol: İsmet Paşa, rahatsız ve Sovyet Hükümeti Başkanı Mikoyan'ın gözetiminde. Sağ: İsmet Paşa bir ziyafet masasında oturuyor.

RUSYA İNTİBALARI

Muhteşem Resmî Kabulde Neler Gördüm, Ve Kimlerle Karşılaştım? Som Altın Salonun, Göz Kamaştran Dekorü Arasında...

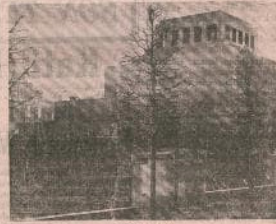
Moskova 28 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
Saldırı bu mecliste...
Kırmızı Ordu...
Bu meclis...
İçerisinde...
Kırmızı Ordu...
Bu meclis...
İçerisinde...
Kırmızı Ordu...

İçerisinde...
Kırmızı Ordu...
Bu meclis...
İçerisinde...
Kırmızı Ordu...

İçerisinde...
Kırmızı Ordu...
Bu meclis...
İçerisinde...
Kırmızı Ordu...

Bu emblemin...
Kırmızı Ordu...
Bu emblemin...
Kırmızı Ordu...

Lenin'in mezarı

Leninin Mezarında

İnkılap Müzesi Canlı Bir Tarihçir

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

İsmet Paşa ve Türk Halkı Birlik Başkanı Mikoyan'ın Moskova'daki ziyafetinde.

Kırmızı Ordu Başkanı Mikoyan'ın ziyafetinde.

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

İsmet Paşa ve Türk Halkı Birlik Başkanı Mikoyan'ın Moskova'daki ziyafetinde.

Kırmızı Ordu Başkanı Mikoyan'ın ziyafetinde.

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

Moskova 30 (Hırsız) günü arkadaşlarımla...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...
İnkılap Müzesi...
Bu müze...

İsmet Paşa ve Türk Halkı Birlik Başkanı Mikoyan'ın Moskova'daki ziyafetinde.

Kırmızı Ordu Başkanı Mikoyan'ın ziyafetinde.

İsmet Paşa ve Türk Halkı Birlik Başkanı Mikoyan'ın Moskova'daki ziyafetinde.

Kırmızı Ordu Başkanı Mikoyan'ın ziyafetinde.

Ek 5: Son Posta, 9 Mayıs 1932.

Sovyetler Memleketini Ziyaret : 6 Sivastopoldan Istanbula dönüş .. "Türkiyeden dostluk getirildim, Türkiyeye dostluk götürüyorum. Ne zevkili, ne şerefli vazife!" Karadeniz donanmasının saatlerce süren haşmetli bir teşyi hareketi..

Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Bunun beyin laboratuvarı, bir beyin... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

İstanbuldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

İstanbuldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Özellikle bu haşmetli bir seyir... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Özellikle bu haşmetli bir seyir... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Özellikle bu haşmetli bir seyir... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Özellikle bu haşmetli bir seyir... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Özellikle bu haşmetli bir seyir... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Sovyet Karadeniz Donanması amiral gemisi! Parke Komutanı

Yeni cerez vakti... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Yeni cerez vakti... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Yeni cerez vakti... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Yeni cerez vakti... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Yeni cerez vakti... Sivastopoldan bu görüşleri... Sivastopoldan bu görüşleri...

Ek 6: Vakit, 11 Mayıs 1932.

Meyers Urges End of State Bank Control

Federal Reserve Chief For One Regulatory Unit—His Remedy Again

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Bank of New York today urged the Federal Reserve Board to take steps to end the present system of state bank control, and to place all banks under a single Federal regulatory system.

The chief of the Federal Reserve Bank of New York, James H. Doolittle, in a report to the Federal Reserve Board, today urged the Federal Reserve Board to take steps to end the present system of state bank control, and to place all banks under a single Federal regulatory system.

Mr. Doolittle's report, which is being considered by the Federal Reserve Board, today urged the Federal Reserve Board to take steps to end the present system of state bank control, and to place all banks under a single Federal regulatory system.

8 Planes Burn In Hangar Fire

When a hangar at Stewart Field, an airport near Newburgh, N. Y., was destroyed by fire today, eight planes were destroyed.

Wheat Market A. Stewart Field, an airport near Newburgh, N. Y., was destroyed by fire today, eight planes were destroyed.

Broderick Put O. K. on Bank Lines Halted

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

The board's decision, which is being considered by the Federal Reserve Board, today urged the Federal Reserve Board to take steps to end the present system of state bank control, and to place all banks under a single Federal regulatory system.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

Edwards' Aids Follow Lead Here, in Manhattan and Hartford

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

The clues, which were discovered by the police, today urged the Federal Reserve Board to take steps to end the present system of state bank control, and to place all banks under a single Federal regulatory system.

Testifies Champagne Sold at \$100 a Bottle

Buy Agents' Story Falls to Governor Judge That Henry's at Rose Rockaway in Nantuxton News—Pallock, Deated for Each Time

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

The clues, which were discovered by the police, today urged the Federal Reserve Board to take steps to end the present system of state bank control, and to place all banks under a single Federal regulatory system.

Roosevelt Lead Over Smith in Penn. Mounts

8 Delegates Are Listed as Was by Both Sides—Hoover's Remonstrance

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

The clues, which were discovered by the police, today urged the Federal Reserve Board to take steps to end the present system of state bank control, and to place all banks under a single Federal regulatory system.

8 Planes Burn In Hangar Fire

When a hangar at Stewart Field, an airport near Newburgh, N. Y., was destroyed by fire today, eight planes were destroyed.

Broderick Put O. K. on Bank Lines Halted

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Testifies Champagne Sold at \$100 a Bottle

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Roosevelt Lead Over Smith in Penn. Mounts

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Across and Director Face \$100,000 Suit

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

Referee Resigns Sale of Bankrupt Furniture Store

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

2 Long Island Men Are Held for Theft Of Plane in Maine

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

Stimson Delays Leaving Geneva

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

Parade May Day Held in Park Sunday

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Testifies Champagne Sold at \$100 a Bottle

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Roosevelt Lead Over Smith in Penn. Mounts

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Parade May Day Held in Park Sunday

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Testifies Champagne Sold at \$100 a Bottle

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Roosevelt Lead Over Smith in Penn. Mounts

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Parade May Day Held in Park Sunday

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Testifies Champagne Sold at \$100 a Bottle

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Roosevelt Lead Over Smith in Penn. Mounts

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Parade May Day Held in Park Sunday

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Testifies Champagne Sold at \$100 a Bottle

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Roosevelt Lead Over Smith in Penn. Mounts

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

Parade May Day Held in Park Sunday

WASHINGTON, April 25.—The Federal Reserve Board today announced that it had approved the plan of the Federal Reserve Bank of New York to place all banks under a single Federal regulatory system.

3 Mystery Clues Sifted In Dual Killing

The search for the man who shot and killed two men in New York City today was being aided by the discovery of three clues.

THE WEATHER
Clouds with occasional rain.
Temp. 60 to 70. Wind light
and variable.

The Brownsville Herald

**FINAL
SUNDAY EDITION**

BROWNSVILLE, TEXAS, SUNDAY, MAY 8, 1932. 10 PAGES TODAY. 10 CENTS

TEXAS DEMOCRATS ENDORSE GARNER

IN OUR VALLEY

SATISFACTION OF THE DEMOCRATS
The county Democrats of the valley are very satisfied with the endorsement of Garner for the gubernatorial nomination. They believe that his election will bring about a change in the administration of the state which is long overdue.

THE DEMOCRATS OF THE VALLEY
The county Democrats of the valley are very satisfied with the endorsement of Garner for the gubernatorial nomination. They believe that his election will bring about a change in the administration of the state which is long overdue.

FEDERAL JURY WILL CONVENE HERE MONDAY

A federal jury will convene here Monday to hear the case of the state against the defendant. The case involves a charge of conspiracy against the defendant.

Semotional Mothers Will Be Probed, Initiated

The state will probe the emotional mothers who have initiated the case against the defendant. The state believes that these mothers are being manipulated by the defendant.

A MOTHER'S LOVE

A mother's love is the strongest of all loves. It is the love that makes a mother willing to sacrifice everything for her children.

Counties Demos Favor Garner For Nominee

The county Democrats favor Garner for the gubernatorial nomination. They believe that he is the best candidate for the office.

County Demos Harmony Is Key Note of Conventions

Harmony is the key note of the county Democrats' conventions. The delegates are united in their support of Garner for the gubernatorial nomination.

Cameroon Republicans Endorse Hoover In Precincts

The Cameroon Republicans endorse Hoover for the presidential nomination. They believe that he is the best candidate for the office.

Cameroon Endorsements Emphatic In Many Meetings

The Cameroon endorsements are emphatic in many meetings. The delegates are united in their support of Hoover for the presidential nomination.

HERALD EDITOR MAY BE CITED FOR CONTEMPT

The Herald editor may be cited for contempt for publishing a story that was defamatory to the plaintiff. The plaintiff is seeking damages for the injury to his reputation.

Final Drive For Eaglet's Return Gets Under Way

The final drive for the return of the Eaglet has gotten under way. The committee is working hard to raise the necessary funds for the return of the Eaglet.

MRS. MASSIE IS MISSING; BEGIN SEARCH

Mrs. Massie is missing and a search is being conducted for her. She was last seen on the day before yesterday.

Subpoena Servers Fail To Find Victim Of Assault

The subpoena servers failed to find the victim of the assault. The victim is still missing and a search is being conducted for her.

'DOUGHER KILLER' IS BOLSHEVIST

The 'Dougher killer' is a Bolshevik. He is a dangerous man and should be arrested immediately.

Association Is Likely To Condemn Hellman-Frank Election

The association is likely to condemn the Hellman-Frank election. They believe that the election was unfair and should be annulled.

Salon of French Artists' Featured

A salon of French artists is featured in the gallery. The artists are from France and are exhibiting their latest works.

School Girl TAKES LIFE

A school girl has taken her own life. She was found dead in her room on the day before yesterday.

High School Senior Writes Poem and Dies, Then Dishes Felony

A high school senior wrote a poem and then died. He was found dead in his room on the day before yesterday.

Ann Harding and Husband, Divorced, Part With Kiss

Ann Harding and her husband have divorced and are parting with a kiss. They were once a very happy couple.

Kingville College Names New President

Kingville College has named a new president. The new president will take office on the first of next month.

Missing Public Defender Found

The missing public defender has been found. He was found in a nearby town on the day before yesterday.

School Exercises Will Begin May 22

School exercises will begin on May 22. The exercises will be held in the school gymnasium.

Ann Harding and Husband, Divorced, Part With Kiss

Ann Harding and her husband have divorced and are parting with a kiss. They were once a very happy couple.

Kingville College Names New President

Kingville College has named a new president. The new president will take office on the first of next month.

Missing Public Defender Found

The missing public defender has been found. He was found in a nearby town on the day before yesterday.

Silver Conference Quotation Raised

The silver conference quotation has been raised. This is due to the increase in the price of silver.

Bank Closes Issues Request to Signers

The bank has closed its issues and is requesting the signers to sign the documents.

Russia and Turkey Announce Alliance

Russia and Turkey have announced an alliance. This is a significant development in the world.

Grain Cullation in Russia Altered

The grain cullation in Russia has been altered. This is due to the change in the government's policy.

2A

ROCHESTER DEMOCRAT AND CHRONICLE SUNDAY, MAY 8, 1932

Today is the Day to Give Mother Rose Bushes—Shrubs—Ferns—Evergreen Bargains, Bargains, Bargains

Evening- ing Ferns 20¢ each	Flowering Shrubs 20¢ each	California Privet 50¢
Peace Strong Ferns 15¢ each	Barberry Thunbergii 10 to \$1.00	Cherry Elm Hardy Shrubs 35¢ each

OPEN TODAY 8 TO 5
Beechwood Nursery & Bulb Co.
1788 Main St. East

SHRUBS
Beechwood Green House Quality

Great variety of
Syringa, Magnolia,
Forsythia,
Gibber, Red
Dogwood

19
CENTS
Bulbety dish

ROSES, 29c to 49c
PERENNIALS 19c

Nursery Belt Stores
1847-1849 East Avenue

J. E. Thompson

WALK IN STYLE AND COMFORT

Treadeasy SHOES

MUNSON
Black, tan, white, blue

PRINCESS
Calf, black, tan, white, blue

BAES
Black, tan, white, blue

IRVING
Black, tan, white, blue

J. E. Thompson
110 Clinton Ave., South-11 Corbett Bldg.

STUDENT STORY OF ABDUCTION NOW HELD TRUE

Kit Demands Probe at Minnesota, Blaming School Politics

Minneapolis, May 7.—The story of the abduction of a young woman from a Minnesota school, which was held to be a hoax, is now being held true by a young man who demands a probe at the school politics.

Kidnapers Release of Joliet Man

Young Miller, Back Home—Reason Payment Denied

Joliet, Ill., May 7.—A young man who was held captive for several weeks by kidnapers, and who was released yesterday, is back home in Joliet.

TURKEY SIGNS TRADE TREATY WITH SOVIETS

Russians Assume New Role, Grant Eight Millions Credit

Ankara, Turkey, May 7.—Turkey has signed a trade treaty with the Soviet Union, which grants the Russians a credit of eight million dollars.

Smallest Tanker Conquers Mishaps

Smaller Company, First Among Midwestern

Chicago, May 7.—The smallest tanker in the world, the "Mishap," has been built by a small company in the Midwest.

It Costs No More to Be Fitted Right

No extra cost for the best fitting

Waldert COMPANY

HOOPER GAINS APPROVAL FOR HOUSE REBUKE

House Committee Approves

Washington, May 7.—The House of Representatives has approved a resolution to rebuke the administration of the Secretary of War.

Noted Outboard Race Driver Ends His Life

Accident on Lake Michigan

Chicago, May 7.—A noted outboard race driver has ended his life after an accident on Lake Michigan.

Noted Outboard Race Driver Ends His Life

Accident on Lake Michigan

Chicago, May 7.—A noted outboard race driver has ended his life after an accident on Lake Michigan.

NOW! Homes Without City Gas Can Have

Pyrofax Gas Service

Reduced from \$85.00 to

\$36.50
INSTALLED

KENNEDY-CLARK, INC.
22 South Ave.

There is no better fuel than SEMET-SOLVAY

The Year's Best News!

\$7.80 per ton

CITY COAL & COKE CO.
226 Kent St. Office & Ford Glen, 5995
De Cuff Transfer Branch

Not a single worry!

Mother, a queen among women. Today she is holding court, but the only tribute she asks is love, devotion, and attentiveness.

The FIRST NATIONAL BANK & Trust Co. of Rochester, 45 State St.

The Sunday Star.

WASHINGTON, D. C., SUNDAY MORNING, MAY 8, 1932. PRICE 10 CENTS

HOOPER AND MILLS SPEED ECONOMY AT SURPRISE PARLEY WITH PARTY CHIEFS

House "Warrior" Notified of Cooperation in Legislative Program

Speaker Hoover and Senate Chief Miller met in a surprise parley today to discuss the legislative program for the coming year. The two leaders agreed to cooperate in the handling of the budget and to speed up the passage of the tax bill.

CITY HEADS PLAN FIGHT TO SAVE DISTRICT BILL

Will Strive to Have Senate Repeal Items Eliminated by House—Crippled Capital Threatened.

City officials are planning a fight to save the district bill from repeal in the Senate. They are concerned that the bill, which would eliminate certain items from the budget, would cripple the capital and threaten the city's financial stability.

OUTSIDE CONCERNS FORBIDDEN TO VOTE LOCAL GAS STOCK

Commission Moves to End Control of Company and Refuse to Vote.

The commission has moved to end the control of the company and to refuse to vote on the local gas stock. This move is expected to have significant implications for the local gas market.

SALES TAX FIGHT WILL BE RENEWED ON SENATE FLOOR

Watch of Massachusetts Will Offer Plan on Saturday for Many Special Levies.

The fight over the sales tax will be renewed on the Senate floor. Massachusetts is expected to offer a plan on Saturday for many special levies, which could significantly impact the state's revenue.

BONUS SUPPORTERS BURGEO KING WINS LAUNCH MOVE FOR KENTUCKY DERBY TO SUMMER SESSION PLAUDITS OF 40,000

House King in Opposition's Action on Palace St. Says Fares, Third Victory.

Supporters of the bonus bill have launched a move to bring the Kentucky Derby to the summer session. The move has received the plaudits of 40,000 people. House King is in opposition to this action, but has won a third victory in the process.

ACTIONS OF MEANS ARE CHECKED BACK

Federal Agents Seek Information Connections—Denies Suspect's Claim.

The actions of the means are being checked back. Federal agents are seeking information on the connections between the suspect and the actions. The suspect has denied the claim.

TWO HURT IN NEW BLAST

Explosion in Washington, D. C., Causes Damage to Property.

A new blast occurred in Washington, D. C., causing damage to property and injuring two people. The explosion was caused by a gas leak in a building.

MRS. MASSIE BALKS PROCESS SERVERS

Elderly Court Order to Stay for Assault Petition—Exposed to Suit Today.

Mrs. Massie balks at the process servers. She has an elderly court order to stay for an assault petition, which is exposed to a suit today.

WARDEN WINS FALL ARGUMENT; LEGAL EXPERTS GO TO COURT

Justice Department Gets Order to Release Former Member of Cabinet.

The warden has won the fall argument. Legal experts have gone to court. The Justice Department has received an order to release a former member of the cabinet.

FLOCK OF GENES CORNERED IN LILY CELL AND COUNTED

Dr. Belling of Carnegie Institution Proves Existence of Hereditary Bodies Known Only in Tarsus of Insect.

A flock of genes has been cornered in a lily cell and counted. Dr. Belling of the Carnegie Institution has proven the existence of hereditary bodies known only in the tarsus of an insect.

FOREIGN WHEAT PORTS IN FRENCH FLOUR IS CUT

Restriction in Imports from 15 to 10 of Total Demand.

The foreign wheat ports in French flour have been cut. The restriction in imports is from 15 to 10 of the total demand.

RUSSIA GIVES TURKEY CREDIT OF \$8,000,000

Approval, Russian State as Its Partner, Will Enable Only Turkey of World.

Russia has given Turkey a credit of \$8,000,000. The approval, Russian state as its partner, will enable only Turkey of the world.

WINE PAY CUT DENIED

California Legislature Rejection of Proposal to Reduce Wages.

The wine pay cut has been denied. The California legislature has rejected the proposal to reduce wages.

PERSONS AGAIN FACED

Justice Department Charges with Obstruction of Justice.

Persons are again faced with charges. The Justice Department has charged them with obstruction of justice.

PASSENGER FLIGHT OVER SEA PLANNED

First Service to Start Next Fall Between San Francisco and Honolulu.

A passenger flight over the sea is planned. The first service is to start next fall between San Francisco and Honolulu.

PEOPLE'S PARTY

Party Holds Meeting in Washington, D. C., to Discuss Platform.

The People's Party held a meeting in Washington, D. C., to discuss their platform.

WARDEN WINS FALL ARGUMENT; LEGAL EXPERTS GO TO COURT

Justice Department Gets Order to Release Former Member of Cabinet.

The warden has won the fall argument. Legal experts have gone to court. The Justice Department has received an order to release a former member of the cabinet.

FOREIGN WHEAT PORTS IN FRENCH FLOUR IS CUT

Restriction in Imports from 15 to 10 of Total Demand.

The foreign wheat ports in French flour have been cut. The restriction in imports is from 15 to 10 of the total demand.

Ek 11: The Sunday Star, 8 Mayıs 1932.

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

Ek 12: Aberdeen Press-Journal, 9 Mayıs 1932.

News from Abroad

M. DOUMER'S ASSASSIN

An Anti-Bolshevik Fantic

POLITICAL CRIME

Founder of a Fascist Party

(From our Constantinople Correspondent)

THE ASSASSINATION of M. Doumer, the French Minister of Finance, is a political crime of the first order.

It is a crime which has shocked the world, and which has raised the question of the responsibility of the Government.

The assassin, a young man named... has been identified as a member of the Fascist Party.

The Government has taken steps to ensure the safety of its officials, and has also taken steps to identify and punish the assassin.

The assassin's motives are believed to be political, and are believed to be connected with the Fascist movement in Turkey.

The Government has also taken steps to ensure the safety of its officials, and has also taken steps to identify and punish the assassin.

The assassin's motives are believed to be political, and are believed to be connected with the Fascist movement in Turkey.

The Government has also taken steps to ensure the safety of its officials, and has also taken steps to identify and punish the assassin.

The assassin's motives are believed to be political, and are believed to be connected with the Fascist movement in Turkey.

The Government has also taken steps to ensure the safety of its officials, and has also taken steps to identify and punish the assassin.

The assassin's motives are believed to be political, and are believed to be connected with the Fascist movement in Turkey.

TRIBUTES TO LATE M. DOUMER

Sir J. Simon

A BROADCAST APPRECIATION

THE DEATH of M. Doumer, the French Minister of Finance, is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

M. LEBRUN

W. Allen, Editor of the Daily News

BRITISH COURT IN MOURNING

THE DEATH of M. Doumer, the French Minister of Finance, is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

REICHTAG AND IMMUNITY

Alleged Offences of Nazis and Communists

GERMANY'S FINANCES

THE DEATH of M. Doumer, the French Minister of Finance, is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

PAPAL COMMISSION ON SPIRITUALISM

Phenomena Created by the Devil?

FIRST AID AT ROAD-SIDE

Motor cyclist and Million-naire Hurt

THE DEATH of M. Doumer, the French Minister of Finance, is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

WORKING FOR WORLD CONFIDENCE

Prince George and Task for Rotarians

CONFERENCE OPENED

THE DEATH of M. Doumer, the French Minister of Finance, is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

He was a man of high character and high ability, and his death is a great loss to the world.

WILL'S CUT GOLDEN BAR TOBACCO per 1/- or

THE POUND SLIGHTLY EASIER

THE TIMES, MONDAY, MAY 9, 1932.

Special and Foreign News

MIL HOOPER'S ACTION

GROTTI EJECTS ON CONGRESS

ROME, May 8.—The Italian Chamber of Deputies today elected Mr. Mil Hooper as its president for the current session. The election was a surprise, as Hooper was not expected to be elected. He received 317 votes, while the other candidates received between 100 and 200 votes. Hooper is a member of the Christian Democracy party. His election is seen as a sign of the party's growing influence in the Italian government.

GARIBOLDI AND THE WHITE GUARDS

ROME, May 8.—The Italian Chamber of Deputies today elected Mr. Garibaldi as its president for the current session. The election was a surprise, as Garibaldi was not expected to be elected. He received 317 votes, while the other candidates received between 100 and 200 votes. Garibaldi is a member of the Christian Democracy party. His election is seen as a sign of the party's growing influence in the Italian government.

INDIAN IN DEBATE

NEW DELHI, May 8.—The Indian National Congress today elected Mr. Nehru as its president for the current session. The election was a surprise, as Nehru was not expected to be elected. He received 317 votes, while the other candidates received between 100 and 200 votes. Nehru is a member of the Indian National Congress party. His election is seen as a sign of the party's growing influence in the Indian government.

RUSSIAN PROTESTS

MOSCOW, May 8.—The Russian government today announced that it had received a protest from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The protest was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The Russian government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

PARLIAMENTS APPOINT

PARIS, May 8.—The French Chamber of Deputies today elected Mr. Laval as its president for the current session. The election was a surprise, as Laval was not expected to be elected. He received 317 votes, while the other candidates received between 100 and 200 votes. Laval is a member of the Radical Party. His election is seen as a sign of the party's growing influence in the French government.

TELEGRAMS IN DIST

PARIS, May 8.—The French Chamber of Deputies today received a telegram from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The telegram was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The French government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

BRITISH TRADE

LONDON, May 8.—The British government today announced that it had received a report from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The report was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The British government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

RUSSIAN PROTESTS

MOSCOW, May 8.—The Russian government today announced that it had received a protest from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The protest was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The Russian government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

PARLIAMENTS APPOINT

PARIS, May 8.—The French Chamber of Deputies today elected Mr. Laval as its president for the current session. The election was a surprise, as Laval was not expected to be elected. He received 317 votes, while the other candidates received between 100 and 200 votes. Laval is a member of the Radical Party. His election is seen as a sign of the party's growing influence in the French government.

TELEGRAMS IN DIST

PARIS, May 8.—The French Chamber of Deputies today received a telegram from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The telegram was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The French government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

BRITISH TRADE

LONDON, May 8.—The British government today announced that it had received a report from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The report was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The British government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

RUSSIAN PROTESTS

MOSCOW, May 8.—The Russian government today announced that it had received a protest from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The protest was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The Russian government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

PARLIAMENTS APPOINT

PARIS, May 8.—The French Chamber of Deputies today elected Mr. Laval as its president for the current session. The election was a surprise, as Laval was not expected to be elected. He received 317 votes, while the other candidates received between 100 and 200 votes. Laval is a member of the Radical Party. His election is seen as a sign of the party's growing influence in the French government.

TELEGRAMS IN DIST

PARIS, May 8.—The French Chamber of Deputies today received a telegram from the League of Nations regarding the situation in the Baltic states. The telegram was signed by the governments of Estonia, Latvia, and Lithuania. The French government has responded by stating that it is committed to the League of Nations and will work to resolve the situation peacefully.

BRADLEYS

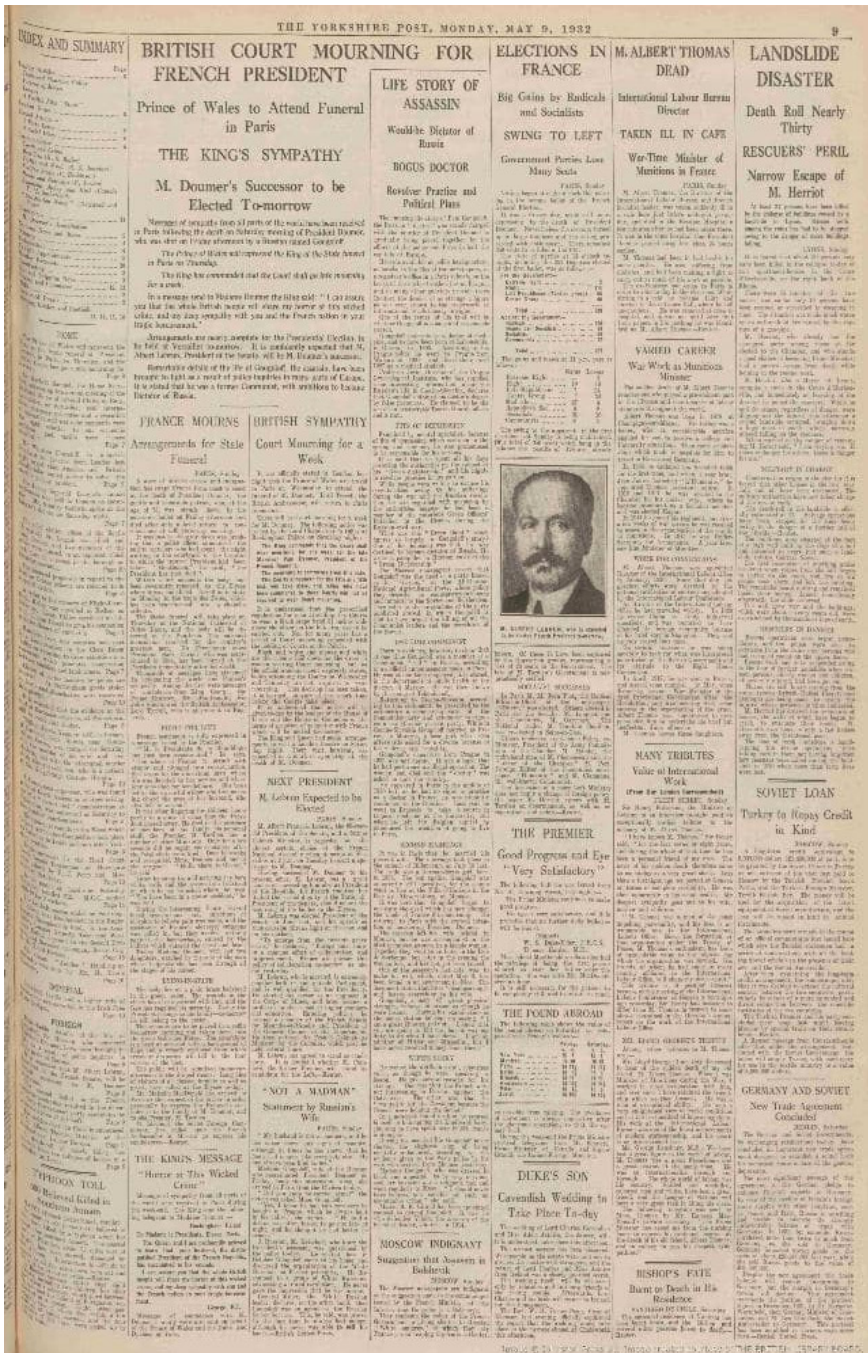
NEW MODEL FURS
AT SUMMER PRICES

Satisfying
Style & Fit

Bradleys
Fur Coats

Ek 15: The Times, 9 Mayıs 1932.

BRITISH COURT MOURNING FOR FRENCH PRESIDENT

Prince of Wales to Attend Funeral in Paris

THE KING'S SYMPATHY

M. Doumer's Successor to be Elected To-morrow

Statement of sympathy from 500 persons of the royal household made in Paris to-day by the death of M. Doumer, President of the French Republic, who was shot in a flying aeroplane by a Russian agent in Paris on Thursday.

The Prince of Wales expressed the belief that the death of M. Doumer is a tragedy for the French people and for the world. He said that the death of M. Doumer is a tragedy for the French people and for the world. He said that the death of M. Doumer is a tragedy for the French people and for the world. He said that the death of M. Doumer is a tragedy for the French people and for the world.

Mr. Doumer's successor to be elected to-morrow. The election will take place in the afternoon of the 10th inst. in the Chamber of Deputies. The President of the Republic will be elected for a term of five years.

FRANCE MOURNS

Arrangements for State Funeral

Paris, May 9.—The death of M. Doumer, President of the French Republic, has caused a profound mourning in France. The arrangements for a state funeral will be completed to-morrow. The funeral will take place in the Chamber of Deputies on the 10th inst. The President of the Republic will be elected for a term of five years.

BRITISH SYMPATHY

Court Mourning for a Week

London, May 9.—The British Government has announced that it will observe a week of court mourning for the late President of the French Republic, M. Doumer. The mourning will last from the 10th to the 16th inst. The King and the Queen will wear black mourning for the week.

NEXT PRESIDENT

M. Lohin Expected to be Elected

Paris, May 9.—M. Lohin, Minister of the Interior, is expected to be elected President of the French Republic on the 10th inst. He is a member of the Radical Party and has been a member of the Chamber of Deputies for many years.

THE KING'S MESSAGE

"Henceforth the Wicked Cease"

The King's message to the House of Commons on the 10th inst. was a message of sympathy for the French people and for the world. He said that the death of M. Doumer is a tragedy for the French people and for the world. He said that the death of M. Doumer is a tragedy for the French people and for the world.

ELECTIONS IN FRANCE

Big Gains by Radicals and Socialists

SWING TO LEFT

Government Parties Lose Many Seats. The results of the elections in France show a clear swing to the left. The Radical Party and the Socialist Party have gained many seats, while the Government parties have lost many seats.

M. ALBERT THOMAS DEAD

International Labour Bureau Director

TAKEN ILL IN CAPE

Was Time Minister of Munition in France. M. Albert Thomas, Director of the International Labour Bureau, died in Cape Town on the 8th inst. He was taken ill while on a visit to South Africa.

LANDSLIDE DISASTER

Death Roll Nearly Thirty

RESCUERS' PERIL

Narrow Escape of M. Herriot. A landslide in the Alps has caused a disaster of unprecedented proportions. The death toll is nearly thirty. The rescuers are in a perilous situation.

MANY TRIBUTES

Value of International Work. The death of M. Doumer has caused many tributes to be paid to him. The value of his international work is highly appreciated.

THE PREMIER

Good Progress and Eye of Very Satisfactory. The Premier has announced that the Government is making good progress in its work. The eye of the Government is very satisfactory.

THE FOUND ABROAD

The Founding of the League of Nations. The League of Nations was founded in 1919. It has since then been a major international organization.

DUKE'S SON

Cavalry Wedding in Triplice To-day. The Duke's son is getting married in the cavalry today. The wedding is being celebrated in Triplice.

MOSCOW INDIGNANT

Suggesting Hit System in Bolshevism. The Soviet Government is indignant at suggestions that Bolshevism is a hit system.

SHERIFFS' FINE

Banned to Death in His Residence. The Sheriff has been fined for banning a man to death in his residence.

SOCIETY LOAN

Turkey to Supply Credit in Kind. Turkey is to supply credit in kind for a society loan.

GERMANY AND SOVIET

New Trade Agreement Concluded. A new trade agreement has been concluded between Germany and the Soviet Union.

NOT A MADMAN

Scoutmaster by Russian Wife. The man who shot M. Doumer is not a madman, according to his Russian wife.

THE POISON TOLL

Believed killed in Northern Hunan. The poison toll in Northern Hunan is believed to be high.

MANY TRIBUTES

Value of International Work. The death of M. Doumer has caused many tributes to be paid to him. The value of his international work is highly appreciated.

THE PREMIER

Good Progress and Eye of Very Satisfactory. The Premier has announced that the Government is making good progress in its work. The eye of the Government is very satisfactory.

THE FOUND ABROAD

The Founding of the League of Nations. The League of Nations was founded in 1919. It has since then been a major international organization.

DUKE'S SON

Cavalry Wedding in Triplice To-day. The Duke's son is getting married in the cavalry today. The wedding is being celebrated in Triplice.

MOSCOW INDIGNANT

Suggesting Hit System in Bolshevism. The Soviet Government is indignant at suggestions that Bolshevism is a hit system.

SHERIFFS' FINE

Banned to Death in His Residence. The Sheriff has been fined for banning a man to death in his residence.

M. DOUMER, President of the French Republic, who was shot in a flying aeroplane by a Russian agent in Paris on Thursday.

M. Doumer was shot in a flying aeroplane by a Russian agent in Paris on Thursday. He was the President of the French Republic.

THE PREMIER

Good Progress and Eye of Very Satisfactory. The Premier has announced that the Government is making good progress in its work. The eye of the Government is very satisfactory.

THE FOUND ABROAD

The Founding of the League of Nations. The League of Nations was founded in 1919. It has since then been a major international organization.

DUKE'S SON

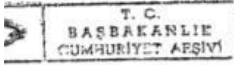
Cavalry Wedding in Triplice To-day. The Duke's son is getting married in the cavalry today. The wedding is being celebrated in Triplice.

MOSCOW INDIGNANT

Suggesting Hit System in Bolshevism. The Soviet Government is indignant at suggestions that Bolshevism is a hit system.

SHERIFFS' FINE

Banned to Death in His Residence. The Sheriff has been fined for banning a man to death in his residence.

Bağvekil Paşa hazretlerinin Moskova seyahatları hakkında
Yunan ve Bulgar matbuatının neşriyatı.

"Athinaika Néa" (gouv.)

26 Avril 1932

Le Président du Conseil turc et le Ministre des Affaires Etrangères Nevfik Rüştü Fey accompagnés d'un état-major de hauts fonctionnaires, journalistes, intellectuels et représentants des classes productrices, sont partis pour Moscou à bord d'un yacht que le Gouvernement soviétique a mis à leur disposition. Il s'agit de rendre la visite faite l'an dernier par le commissaire russe aux affaires extérieures, à la capitale turque. Mais les nombreux membres de la délégation turque prouvent que la visite rendue n'est pas de celles qui sont purement typiques et froides. La nouvelle Turquie désire connaître de près sa voisine avec laquelle elle est liée par un sentiment d'amitié et de reconnaissance même? Mais Moscou aussi ambitionne de démontrer ses progrès. De grandes fêtes s'organisent en l'honneur des visiteurs turcs. Des excursions aux centres industriels, des parades militaires, des démonstrations d'aéroplanes de fabrication russe. Pendant 15 jours les personnages officiels turcs resteront à Moscou, la capitale soviétique. Une visite officielle qui dure deux semaines ne peut être considérée comme un simple acte de politesse dictée par le protocole mort. C'est une manifestation de plus de l'amitié russo-turque, un pas encore vers le resserrement des liens qui unissent les deux pays.

Proia
"Vestnik" (oppos.)

27 Avril 1932

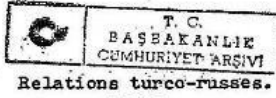
Dimanche passé, sont partis de Constantinople pour Odessa, où ils se rendront à Moscou, le Président et le Ministre des Affaires Etrangères de Turquie. Et les gouvernements turcs se trouveront à Moscou le 1er Mai, pour prendre part à la solennité de l'anniversaire communis-

03 | 10 | | | 13 | 24 | 4

- 2 -

Ek 17: Athinaika Nea gazetesinin Fransızca tercümesi (26 Nisan 1932)

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

1 - 3 Mai 1932

"Proia" (oppos)

Le Président u conseil İsmet Paşa et le Ministre des Affaires Etrangères İevfik Rûştü Bey, qui ont été reçus à Moscou avec une cordialité inusitée, assisteront aujourd'hui à la grande revue de l'armée rouge dans la capitale soviétique, à l'occasion du premier mai communiste; Cependant, en Turquie on a défendu toute manifestation communiste à l'occasion de ce même anniversaire et certains journaux, comme l'"Akcham" ont souligné le caractère bourgeois très clair de la République Turque. En effet, la République Turque est un Etat nationaliste bourgeois, et même très nationaliste, et c'est comme tel que les soviets l'ont reconnu en 1921. Et dans son pays elle ne permet pas de tenir des manifestations communistes, même au moment où ses dirigeants se trouvent au coeur du pays communiste, à Moscou.

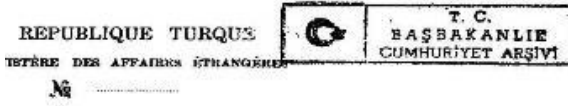
"Athinaika Néa" (gouv)

L'allocution du Président des commissaires du peuple, c. Melotof, et la réponse d'İsmet Paşa, au dîner qui a été offert à Moscou, en l'honneur de la représentation turque, ne permettent aucun doute sur la signification du voyage des officiels Turcs dans la capitale soviétique. Des liens d'amitié forgés depuis l'époque des luttes pour l'indépendance; trouvent leur ratification solennelle dans les assurances catégoriques des gouvernants d'Ankara et de Moscou. La nouvelle Turquie, bien que pays bourgeois, n'éprouve pas de difficultés à se tourner vers sa voisine rouge en recherchant une étroite collaboration avec elle sur le terrain politique et économique. Mais cette collaboration, aussi étroite qu'elle soit, ne peut avoir de contre coup sur les directives sociales d'Ankara. Ses gouvernants conséquents et la politique très réaliste qu'ils ont appliquée jusqu'ici, ne peuvent justifier aucune inquiétude relativement à l'étendue et aux conséquences des liens rattachant la Turquie aux Soviets.

03 10 13 74 4

18: Politia gazetesinin Fransızca tercümesi (1-3 Mayıs 1932)

Ek

19 Mai 1932

Turquie

" Kathemerini "

publie une correspondance de Conspire).- Après 17 jours de séjour en Russie soviétique, le Président du Conseil turc Ismet Pacha et le Ministre des Affaires Etrangères Ruchdi Bey et leur suite, sont rentrés à bord du navire " Grouzia " qu'à mis à leur disposition la Russie soviétique. La première chose qu'on aurait à remarquer pour ce voyage, c'est la grandiose réception que les Ministres Turcs ont été l'objet à Moscou en violation absolue du protocole bolchevik. Parce qu'en effet le voyage des hôtes turcs était une marche triomphale à travers l'URSS. Ismet Pcha et Ruchdi bey ont été l'objet de manifestations frénétiques d'enthousiasme, à Moscou, Leningrad, Odessa, Kiew, partout, enfin, où ils se sont rendus. Leur visite, reliée à la récente visite du Commissaire russe c. Litvinoff à Ankara, et le bruit qui court d'une prochaine visite du c. Molotoff à la capitale turque, toutes ces visites répétées, ont créé facilement l'impression que derrière cela, se cache quelque chose. Mais quoi?

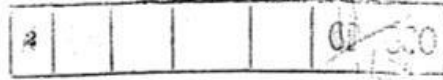
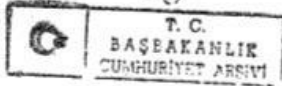
o o
o

Tevfik Ruchdi bey, ayant probablement en vue cette question a proclamé, par des déclarations catégoriques faites par lui aux représentants de la presse étrangères à Leningrad, qu'il n'existe aucune mystère dans ces relations-là. " Ce contact direct, a-t-il ajouté, sera poursuivi de même manière dans l'avenir aussi. " Comme seule raison des chaleureuses manifestations de part et d'autre, on abjete l'amitié russo-turque.

030	10			13	74	5
-----	----	--	--	----	----	---

Ek 19: Kathemerini gazetesinin Fransızca tercümesi (19 Mayıs 1932)

Ulusal ve Dış Basında Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati
(26 Nisan-9 Mayıs 1932)

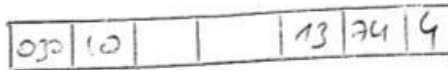

" DNEVNIK" prend, il ne dit pas d'où, des détails sur les premiers faits du séjour des ministres turcs à Moscou: Leurs premières visites et contrevisites, les discours tenus au banquet par Molotov et Ismet Pacha sur l'origine et les principes de l'amitié russo-turque, le bal au Kreml (le premier dans ses bâtiments depuis la chute du tsarisme) avec tout son luxe.

7 Mai 1932

L'alliance entre les armées rouge et turque.

Sous ce titre, l'hebdomadaire " SOFIA" rend une communication de Berlin transmise par le radio: " On mande de Moscou qu'au banquet offert hier par vorochiloff en l'honneur des hôtes turcs, vorozhiloff a bu à la santé de Kemal pacha et Ismet pacha à de Celle de Staline. Dans son discours vorochiloff a dit qu'entre la Russie et la Turquie existe une alliance inébranlable qui est particulièrement précieuse en ce moment où des menaces sont dirigées contre les Soviets. Répondant, Ismet pacha a dit que les deux armées alliées la rouge et celle de la nouvelle Turquie, défendront unies les droits et les libertés conquises par les révolutions qui ont radicalement réformé les deux pays."

20: Sofia gazetesinin Fransızca tercümesi (7 Mayıs 1932)

Ek

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ'NDE HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİ'NİN GİRİT'TE GÖREVLENDİRDİĞİ İMDAD-I SİHHİ HEYETLERİ VE FAALİYETLERİ

HELP COMMITTEES AND THEIR ACTIVITIES IN CRETE APPOINTED BY RED CRESCENT DURING TURKISH-GREEK POPULATION EXCHANGE

Semih ÇINAR*

Geliş Tarihi/Received:17.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:18.03.2021

ÇINAR, Semih, (2021), "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdad-ı Sihhi Heyetleri ve Faaliyetleri", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 331-352.

Öz

Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi, savaştan yeni çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin henüz yeni kurulduğu ve birçok sorunla uğraşmak zorunda olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan kitlesel göçlerin yakın tanıkları olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucuları, mübadele işine ziyadesiyle önem vermişlerdir. Mübadele işlerini yürütmek üzere geniş bir kadroya ve hatırı sayılır bir bütçeye sahip olan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuştur. Mübadillerin karşılaşacağı sorunları asgariye indirmek için geçmiş yıllarda yaşanan savaşlarda ve göçlerde gösterdiği yararlılıklarla takdir kazanan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de yardımına başvurulmuştur. Hükümet ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir işbirliği programı hazırlanarak cemiyetin mübadelede üstleneceği hizmetlerin sınırları tespit edilmiştir. Belirlenen işbirliği programına göre, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bindirme ve indirme iskelelerinde sağlık heyetleri görevlendirmesine, yolculuk sırasında vapurlarda sağlık heyetleri bulundurmasına, mübadillerin geçici barınmaları için çadır ve barakalar kurmasına, mübadillere eşya ve erzak yardımları yapmasına karar verilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hükümet ile yaptığı işbirliği programına bağlı kalarak sağlık heyetleri görevlendirdiği yerlerden biri de Girit adası olmuştur. 1923 yılı Ekim ayında kurulan 28. Hanya İmdad-ı Sihhi Heyeti ve 29. Kandiye İmdad-ı Sihhi Heyeti, 10 Kasım'da İstanbul'dan ayrılarak Atina üzerinden Girit'e varmak üzere yola koyulmuştur. 15 Kasım'da Girit adasına varan heyetler, birkaç günlük hazırlığın ardından 17 Kasım'da fiilen göreve başlamışlardır. Bu çalışmada Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan belgeler çerçevesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Hanya ve Kandiye şehirlerinde görevlendirdiği imdad-ı sihhi heyetlerinin faaliyetleri incelenmiş, heyetlerin kimlerden oluştuğu, görev süreleri boyunca üstlendikleri sağlık hizmetleri, mübadillerin Türkiye'ye sevkleri sırasında üstlendikleri görevler, muhtaç durumda olan mübadiller için yaptıkları erzak ve eşya yardımları tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mübadele, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kızılay, Girit, Hanya İmdad-ı Sihhi Heyeti, Kandiye İmdad-ı Sihhi Heyeti

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova/İZMİR, semihcinar59@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0127-2599>).

Abstract

Turkish – Greek Population Exchange was took place in a period when State of Turkish Republic was just out of war and newly established, and aslo had to deal with many problems. The founders of Turkish Republic, who were close witnesses of the mass migration occured in the last period of Ottoman Empire, gave excessive importance to exchange issue. To carry out the exchange affairs, Exchange, Construction and Settlement Ministry, which had a large staff and remarkable amount of budget, was established. In order to minimize the problems that the immigrans would encounter, they applied the help of the Red Crescent which had been appreciated for its usefulness in wars and migrations in the past years. As a result of the negatiations between Goverment and Red Crescent, having prepared a cooperaiton program, the limits of the services that the society would undertake during the exchange were determined. According to the cooperation program, it is decided that the Red Crescent would assign health delegations at loading and landing docks, keep delegates on the ferries during the journey, set up tents and barracks for temporary shelter, and provide goods and supplies for refugees. The island of Crete was one of the places where the Red Crescent appointed health committees in accordance with the cooperation program it made with the goverment. Established in October 1923, the 28th Chania Help Committee and 29th Candia Help Committee left Istanbul on November 10 and set out to arrive in Crete via Athens. Arrived on the island of Crete on November 15, the delegations started to work on November 17 after a few days of preparation. In this study, it is examined the activities of help committees charged by the Red Crescent in Chania and Candia within the frame of the documents in the Red Crescent Association and evaluated of whom the delegations consist, medical services undertaken during their period, tasks taken on during shipping refugees to Turkey, and food aids for need needful refugees.

Keywords: *Population Exchange, The Red Crescent, Crete, Chania Help Committee, Candia Help Committee*

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren göç terminolojisindeki anlamıyla öne çıkan mübadele kelimesi, iki devlet arasında sözleşmelere bağlı olarak yapılan karşılıklı nüfus değişimlerini tanımlamak için kullanılmaktadır¹. Mübadele fikri ilk kez 1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi sonrasında yapılan barış görüşmeleri sırasında Osmanlı Devleti temsilcisi Saffet Paşa tarafından ortaya atılmış, Balkan sıradağlarının kuzeyinde kalan Türklerin güneye, sıradağların güneyinde kalan Bulgarların ise kuzeye göç ettirilmesi ve mülklerin karşılıklı olarak tasfiyesi teklif edilmiştir. Ancak Saffet Paşa'nın bu teklifi Rus delegeler tarafından reddetmiştir². Türk ve Bulgar halklarının mübadelesi Balkan Savaşlarının ardından tekrar gündeme gelmiş, Bulgar temsilcileri ile Osmanlı temsilcilerinin Edirne'de yürüttüğü müzakereler sonunda 15 Kasım 1913'de Türk - Bulgar Mübadele Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmede, Bulgar hâkimiyetinde kalan bölgelerdeki Türklerin Edirne ve Kırklareli'ye, Edirne ve Kırklareli'deki Bulgarların ise Bulgaristan'a göç ettirilmelerine karar verilmiştir³. 1914 yılı Haziran ayında başlayan mübadele, Ekim ayında son bulmuş, 48.570 Türk ile 46.764 Bulgar karşılıklı olarak yer değiştirmiştir⁴. Balkan Savaşları sonrasında mübadele görüşmeleri yapılan bir diğer devlet de Yunanistan olmuştur. 1 Temmuz 1914 tarihinde varılan mutabakata göre, Doğu Trakya ve İzmir ve çevresi Rumları ile Makedonya ve Epir bölgeleri Müslümanlarının isteğe bağlı olmak şartıyla karşılıklı göç ettirilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle mübadeleye başlanamamış, 14 Aralık 1914 tarihinde iki devlet arasındaki mübadele görüşmeleri son bulmuştur⁵.

Türkiye ile Yunanistan devletleri arasında mübadele konusu Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından tekrar gündeme gelmiştir. 1919-1922 yıllarında iki devlet arasında devam eden savaş, Türk ordularının 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girmesiyle son bulmuştu. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile savaş durumuna son verilmiş, Kasım 1922'de toplanan Lozan Konferansı'nda kalıcı bir barış düzeni tesis etmek üzere görüşmelere başlanmıştır. Lozan Konferansı'nda azınlık meselelerinin görüşüldüğü oturumlarda ele alınan Türkiye ile Yunanistan arasında karşılıklı nüfus değişimi konusu, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan *Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* ile bir anlaşmaya bağlanarak mübadelenin kapsam ve kuralları belirlenmiştir⁶. Lozan Antlaşması'na ek bir protokol olarak hazırlanan on dokuz maddelik sözleşmeye göre, Türk topraklarında yerleşik Rum-Ortodokslar ile Yunanistan'da yerleşik Müslümanların

1 Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 4; Cumhuriyet döneminde yaygın olarak göç terminolojisindeki anlamıyla kullanılan mübadele kelimesi, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Ekonomik bir kavram olarak kullanıldığında mal değişimini, diplomatik bir kavram olarak kullanıldığında iki devletin karşılıklı elçi değişimini, askeri bir kavram olarak kullanıldığında ise karşılıklı esir değişimini ifade etmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, "Mübadele", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 31, Ankara, 2006, s. 424.

2 Bilâl N. Şimşir, Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 202.

3 Serdar Sarısrı, "1913 Türk-Bulgar Sözleşmesi", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 7, (Şubat 2006), s. 57.

4 Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, (1991), s. 207-208.

5 Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 24, (2010), s. 158-159; Hasan Taner Kerimoğlu, "Mübadele Girişimi: 1914 Mübadele Girişimi ve Tarihsel Önemi", Mübadele Kitabı, (Editörler Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 183-185.

6 İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 185-191.

zorunlu mübadelesine karar verilmiş, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri mübadele kapsamının dışında tutulmuştur. Mübadelenin işleyişini takip etmek ve denetlemek üzere karma bir mübadele komisyonu - Muhtelit Mübadele Komisyonu - kurulmasına karar verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış tarafsız bir ülkeye mensup bir başkanın yöneteceği komisyonda üç tarafsız üye bulunacak, Türkiye ve Yunanistan da dörder üye ile komisyonda yer alacaktı. Bu komisyon gerekli gördüğü durumlarda alt komisyonlar kurma yetkisine sahip olacaktı. Mübadillerin her türlü taşınır ve taşınmaz mallarının değeri Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından belirlenecek, bu konudaki itirazlar da komisyonca kesin hükme bağlanacaktı. Sözleşmede mübadelenin tarafları olan devletlerin mübadele edilecek halklara gidişleri için belirlenen tarih gelmeden yurtlarını terk etmeleri ya da mallarını ellerinden çıkarmaları için baskı yapmamaları kararı alınmıştı. Sözleşmenin 1. maddesinde mübadele işine 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlanmasına karar verilmiş, 19. Maddede ise sözleşmenin Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının bir parçası olduğu belirtilerek yürürlüğe girmesi için bağıtlı tarafların barış antlaşmasını onaylamaları şartı konmuştur⁷. Lozan Konferansındaki görüşmelerin kesintiye uğraması nedeniyle antlaşmanın imzalanması 1923 yılı Temmuz ayını bulmuş, mübadeleye taraf devletler Ağustos ayında antlaşmayı onaylamışlardır⁸.

Mübadele hazırlıklarına başlayan Türk hükümeti, 17 Temmuz 1923 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında mübadillerin iskân edilecekleri bölgeleri belirlemiştir. İcra Vekilleri Heyeti toplantısında sekiz iskân bölgesi belirlenmiş ancak Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasından sonra iskân bölgelerinin sayısı 10'a çıkarılmıştır⁹. 8 Ağustos'ta ise Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk azalarının seçimi yapılmış, Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in başkanlık ettiği yedi kişilik heyette Dr. Ömer Lütfi (Eti) Bey de Hilal-i Ahmer Cemiyeti¹⁰ delegesi olarak yer almıştır. İlk etapta yedi kişiden oluşan Türk heyetine işlerin yoğunlaşması ve alt komisyonların kurulmasıyla yeni üyeler de eklenmiştir¹¹. Mübadele hazırlıkları konusundaki en önemli gelişme 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulması olmuş, TBMM'nin 20 Ekim 1923 tarihli toplantısında yapılan oylamada Mustafa Necati (Uğural) Bey Mübadele, İmar ve

7 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Takım I, Cilt I, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969, s. 17-22.

8 Onur Yıldırım, Diploması ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 176.

9 İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 17.

10 Uluslararası Kızılhaç Komitesi örnek alınarak kurulan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin temelleri, 11 Haziran 1868 tarihinde kurulan Mecruhîn ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti'ne (Hasta ve Yaralı Askerlere İmdat ve Yardım Cemiyeti) kadar uzanmaktadır. Savaş alanlarındaki yaralı askerlere yardım etmek amacıyla kurulan cemiyet, 14 Nisan 1877 tarihinde beyaz zemin üzerine kırmızı ayı amblem olarak kabul etmiş ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını almıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin girdiği tüm savaşlarda ve göç hareketlerinde muhtaç durumda bulunanlara yardım eli uzatan cemiyet, 2 Kasım 1922 tarihinde adını Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirmiştir. 1935 yılında Türkiye Kızılay Cemiyeti adını alan cemiyet, 1945 yılında Türkiye Kızılay Derneği, 2014 yılında ise Türk Kızılayı adını almış ve günümüze kadar uzanan süreçte faaliyetlerine kesintisiz olarak devam etmiştir. Bkz. Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Cilt-1, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2020, s. 64; Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Cilt-2, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2020, s. 22; Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerini inceleyen bazı telif ve tetkik eserler için bkz. Mesut Çapa, Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010; Mustafa Sarı, İzmî'te Hilal-i Ahmer (1911-1925), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016; Cemal Sezer - Ömer Metin, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2016.

11 Ercan Çelebi, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s. 99-100.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

İskân Vekili seçilmiştir¹². Vekâletin 1923 yılı bütçesi için 6.095.183 lira, 1924 yılı bütçesi için ise 10.022.535 lira tahsis edilmiştir¹³. Mübadelenin planlanandan daha masraflı bir iş olacağına bilincinde olan hükümet, bu işi organize edecek kurum ve kuruluşların tesisi ile meşgul olurken bir yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne başvurarak yardım talep etmiştir.

Bu çalışmada Türkiye Kızılay Derneği Arşivi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadele sırasında Girit adasında görevlendirdiği imdad-ı sıhhi heyetlerinin faaliyetleri incelenecektir. Heyetlerin kimlerden oluştukları, yürüttükleri sağlık hizmetleri, muhtaç durumda olan kişilere yaptıkları yardımlar ve mübadillerin sevkleri sırasında üstlendikleri görevler tespit edilecek, görev yaptıkları süreler zarfında gösterdikleri yararlılıkların yeterliliği irdelenerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

A- Mübadelenin Başlamasından Önce Girit Türklerinin Durumu

Girit adasının Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçişi çeyrek asır boyunca devam eden bir dizi savaşlar sonunda gerçekleşmiştir. 26 Haziran 1645 tarihinde Girit adasına çıkan Osmanlı ordusu, Hanya Kalesi'ni kuşatmış, 54 gün süren kuşatma sonunda 22 Ağustos 1645'te kaleyi teslim almıştır¹⁴. 1646-1647 yıllarında Ada'nın fethine devam edilmiş, Apokoron, Resmo, Milopotamu, Yerapetra ve Mirabelo gibi kaleler ele geçirilmiştir. 1648 yılında 20 yıldan fazla sürecek olan Kandiye kuşatması başlamış, 1669 yılına kadar devam eden kuşatma 6 Eylül 1669 tarihinde imzalanan barış antlaşmasıyla son bulmuştur. Kandiye Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra Kandiye merkezli Girit Eyaleti kurulmuş, Girit üzerindeki Osmanlı idaresi tesis edilmiştir¹⁵. Uzun yıllar devam eden Girit savaşlarına katılan askeri ve dini görevlilerin Ada'ya yerleşmeleriyle Girit'teki Müslüman-Türk varlığı başlamıştır. Fethin tamamlanmasının ardından Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Türkler Girit'e göç ettirilmiştir ve Ada'da yaşayan Türklerin nüfusu arttırılmıştır¹⁶. XIX. yüzyılın başlarına kadar Girit'teki Müslüman-Türk nüfusu artmaya devam etmiş, Girit'te yaşayan Hıristiyanların da destek verdiği Mora isyanından sonra ise azalmaya başlamıştır¹⁷. Girit'in Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkış sürecinin başladığı 1897 yılına gelindiğinde 300.000 nüfusa sahip olan Girit'te yaşayan Müslüman nüfus 70.000 kişidir. 1900 yılında 33.496 kişiye düşen Müslüman nüfusu, 1911 yılında 27.852 kişiye düşmüştür¹⁸. Mübadelenin gerçekleştiği 1923 yılı sonbaharına gelindiğinde ise Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin

12 Kemal Arı, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 28-29; Mustafa Necati Bey'in 6 Mart 1924 tarihindeki istifasından sonra İzmir mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey Mübadele İmar ve İskân Vekilliğine getirilmiştir. Celal Bey'in istifasının ardından, 17 Temmuz 1924 tarihinde Bursa mebusu Refet (Canitez) Bey Mübadele İmar ve İskân Vekilliği görevine getirilmiş ve vekaletin lağv edildiği 11 Aralık 1924 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür. Bkz. Cahide Zengin Aghatabay, Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 99.

13 İskân Tarihçesi, s. 135.

14 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III ncü Cilt, III ncü Kısım Eki, Girit Seferi (1645-1669), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1977, s. 24-29.

15 Ayşe Nükhet Adıyeke - Nuri Adıyeke, Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 50-51; Ersin Gülsoy, Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 226.

16 Nuri Adıyeke, "Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması, Gündelik Yaşam, Toplumsal İlişkiler ve Kimlik Şekillenmesi", Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları, Editör: Ali İbrahim Berraki - Wassim İbrahim Berraki, Ulinnoha Derneği Yayınları, Trablus, 2014, s. 25; Ayşe Nükhet Adıyeke, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 79.

17 Adıyeke - Adıyeke, a.g.e., s. 273-274.

18 Adıyeke, a.g.e., s. 267-268.

yaptığı hesaba göre, Hanya'da 8.000, Kandiye'de 12.000, Resmo'da 5.000 olmak üzere toplam 25.000 Girit Türkü mübadele edilmeyi bekliyordu¹⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasından sonra Yunanistan'ın Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı işgal etmesi Girit Türkleri için zor günlerin başlamasına neden olmuştur. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıkan Yunan ordusu 1920 yazından itibaren Batı Anadolu ve Doğu Trakya üzerindeki işgal sahasını genişletmiş, 1921 yılı yazında Ankara önlerine kadar ilerlemiştir. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordularının ilerleyişi durdurulmuş, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan Büyük Taarruz'un sonunda 9 Eylül 1922 tarihinde Türk orduları İzmir'e girmiştir. Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlandırılması, Yunan ordularının Anadolu ve Doğu Trakya'dan geri çekilme sürecini başlatmıştır. Yunan işgali sırasında Batı Anadolu ve Doğu Trakya'da oluşan idari boşluktan yararlanan birçok Rum, kendi bölgesinde yaşayan Türklere kötü davrandığından Yunan ordusunun mağlubiyetinden sonra paniğe kapılarak adalara ve Yunan anakarasına göç etmeye başlamış, toprak genişletme hedefiyle başlatılan Küçük Asya Harekâtı, plansız bir nüfus artışıyla son bulmuştur. 1922 yılı sonuna gelindiğinde Yunanistan'a iltica eden Rumların sayısı 1.000.000'u aşmıştır²⁰. Yunan hükümetinin sayıları milyonu aşan mültecileri iskân edememesi Yunanistan'da yaşayan Türkler üzerindeki baskıları arttırmış, bu baskıların arttığı yerlerden biri de Girit adası olmuştur. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, 23 Ekim 1922 tarihinde Ankara hükümeti İstanbul temsilcisi Hamit (Hasancan) Bey'e gönderdiği bir telgrafta Yunanistan'ın Makedonya, Girit ve Ege Adalarındaki mezalimlerinin İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Fevkalade Komiserlikleri ile İstanbul'da temsilci bulunduran diğer devletler nezdinde protesto edilmesini istemiştir²¹. 1922 yılı Kasım-Aralık aylarında Girit'ten Mersin'e kaçan Ahmet Bedevîzade Saffet Bedihî isimli bir Girit Türkünün verdiği bilgilere göre, gerek Giritli Rumlar gerekse Anadolu'dan Girit'e göç eden Rumlar, Hanya, Resmo ve Kandiye'nin köylerinde katliamlara başlamışlardır. Hanya'da Mustafa isimli bir Türk ile eşi ve iki çocuğu katledilmiş, bir çiftlik ateşe verilerek içinde bulunan Recebaki isimli bir Türk ve eşi ile üç çocuğu diri diri yakılmıştır. Kandiye'de Bektaşî tarikatına ait İbrahim Baba Tekkesi'nde bulunan Kazım isimli bir Türk ile eşi sofrada yemek yedikleri sırada yedi Yunan askeri tarafından üzerlerine hücum edilerek bıçakla katledilmiş; kadının üzerindeki yüzük, küpe ve bilezikler askerler tarafından çalınmıştır. Yine Kandiye'de Süleyman isimli bir Türk kahvehaneden evine döndüğü sırada Rumlar tarafından sokak ortasında öldürülmüş ve cesedi maktulün kardeşi Mazlum'un önünde sokak köpeğinin önüne bırakılmıştır. İşledikleri cinayetin ardından karakola giden Rumlar, Süleyman'ı kardeşi Mazlum'un öldürdüğünü söylemişler ve Mazlum'u 15 yıl hapse mahkûm ettirmişlerdir. Bu olaylara benzer birçok örnek aktaran Ahmet Bedevîzade Saffet Bedihî'ye göre, bu olayların tamamı Yunan hükümetinin - mahalli idareler - telkin ve teşvikleriyle yapılmıştır²². Lozan Konferansı'nda bulunan Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa'ya 10 Ocak 1923 tarihinde bir telgraf gönderen Başvekil Rauf (Orbay) Bey, Hanya'nın Pepovle köyünde mukim Havva isminde 20 yaşında bir kızın Yunanlılar tarafından kaçırıldığını, Mustafa Ağa Ahmedaki

19 THAM (Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası), III/27, 15 Teşrin-i sâni 1923, s. 65.

20 Arı, a.g.e., s. 7-8.

21 BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), HR. İM. (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 61/43.

22 BOA, HR. İM., 42/1.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

Ali Bey isimli bir Girit Türkünün ise Yunanlılarca öldürüldüğünü haber vererek Girit'teki durumun konferansta gündeme getirilmesini istemiştir²³.

Mübadele sözleşmesinde mübadeleye tabi halklara baskı yapılmaması yönünde bir madde bulunduğu halde Yunanistan bu maddeye bağlı kalmamış, gerek Yunanistan ankarasında gerekse Yunanistan hâkimiyetindeki adalarda yaşayan Türklere uygulanan baskı ve mezalim artarak devam etmiştir. 9 Nisan 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti İstanbul Temsilciğine gönderilen bir yazıda, Rumların Girit ve Rumeli'deki Türkleri katletmeye devam ettikleri belirtilmiş, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri nezdinde gerekli protestoların yapılması istenmiştir²⁴. Girit Türklerinin mübadele öncesindeki durumu dönemin Türk basınında da genişçe yer bulmuştur. Örneğin, *Vatan* gazetesinin 17 Ağustos 1923 tarihli nüshasında “*Girit Müslümanları Tahammülsüz Bir Haldedir*” başlığıyla paylaşılan bir haberde köylerde yaşayan Türklerin şehirlere göç etmeye mecbur bırakıldıkları ve evlerinin Giritli yerli Rumlar ile Anadolu'dan göç eden Rumlar ve Ermeniler tarafından işgal edildiği duyurulmuştur²⁵. Girit Genel Valisi'nin 15 Eylül'den itibaren Türklerin mallarının Rum ve Ermeni muhacirlere dağıtılacağı yönünde bir beyanatta bulunması, Ada'da yaşayan Türkler üzerindeki baskıyı daha da arttırmış, yağma ve katliama meyyal Rumları cesaretlendirmiştir²⁶. Baskı ve mezalime dayanamayarak köylerden liman şehirlerine göç eden Türklerin çoğu yolda saldırılara uğramış, yanlarına aldıkları değerli eşyaları kaybetmişlerdir²⁷. Evleri ellerinden alınan Türklerin, kiraladıkları mağaza ve tarlalara da el konulmuş, geçimini sağlayamayan birçok Türk açlık ve sefaletle burun buruna kalmıştır²⁸. 15 Eylül 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti İstanbul Temsilcilğine bir yazı gönderen Hariciye Vekili İsmet Paşa, Girit'teki Türkler için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım talep edilmesini istemiştir²⁹. İsmet Paşa'nın talebi 18 Eylül'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne iletilmiş, 19 Eylül'de gerçekleşen toplantıda meseleyi görüşen cemiyet, Girit Türklerine 2.000 liralık maddi yardımda bulunma kararı almıştır³⁰. Osmanlı Bankası vasıtasıyla Atina Bankası'nın Hanya şubesine gönderilen para drahmiye çevrildiğinde 79.174 drahmi tutmuştur. Hanya Cemaat-i İslamiye İdaresi tarafından teslim alınan para muhtaç durumdaki Türklere dağıtılmıştır³¹. Mübadelenin henüz başlamadığı bir dönemde nakdî yardımlarla Girit Türklerinin imdadına koşan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, mübadelenin başlamasından sonra hükümet ile yaptığı işbirliği programına bağlı kalarak fiili yardımlara da başlamıştır.

B- Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Hükümet Arasında Yapılan İşbirliği Programı

Mübadele hem Türk hükümetini hem de Yunan hükümetini maddi yönden zorlayacak

23 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 357-358.

24 BOA, HR. İM., 18/24.

25 *Vatan*, 17, Ağustos 1923.

26 BOA, HR. İM., 48/99.

27 *Adıyeye - Adıyeye*, a.g.e., s. 368.

28 BOA, HR. İM., 21/40; Muhammet Sarı - Ayşegül Can, “Lozan Antlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36, (2018/Bahar), s. 43-44.

29 BOA, HR. İM., 47/63.

30 BOA, HR. İM., 42/34.

31 Salt Araştırma, ACCEVSC00009; THAM, III/27, 15 Teşrin-i sâni 1923, s. 65; Ayşe Nühket Adıyeye, “Mübadele Öncesi Hanya'da Türk Giritliler (Turkokrites)”, 90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular, (Yayına Hazırlayan: Hakan Uzbek, Sefer Güvenç), Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 226.

bir işti. Savaştan yeni çıkmış olan Türk ve Yunan devletlerinin bu işe ayırabilecekleri bütçeler son derece sınırlı olduğundan her iki devlet de mübadiller için yardım arayışlarına girişmişlerdir. Türkiye’de yaşayan birçok Rum’un 1922 yılı Eylül’ünden itibaren Yunanistan’a göç etmeye başlaması Yunanistan’da bir mülteci krizine yol açmıştır. Birçok uluslararası kuruluş ve devlet bu mültecilere kayıtsız kalmayarak yardım eli uzatmıştır. Kızılhaç ve Çocukları Koruma Fonu (Save The Children Fund) Yunanistan’daki mültecilerin yardımına koşan ilk uluslararası kuruluşlar olmuştur³². Yedi ayrı Amerikan hayır kurumu, mültecilere gıda yardımı yapmış, geçici barınmalarını sağlayacak çadırlar kurmuş, kimsesiz çocuklar için yetimhaneler açmış, salgın hastalıklarla mücadelede gerekli ilaçları vererek karantina istasyonları oluşturmuştur³³. Amerikan Kızılhaçı ve Yakın Doğu Yardım Örgütü bu hayır kurumlarının en bilinenleriydi³⁴. Eylül 1922’den Ağustos 1923’e kadar geçen dönemde Amerika’nın Rum mülteciler için yaptığı yardımların maddi tutarı sekiz milyon doları bulmuştur. Yunanistan’a uzun vadeli borç verme konusunu görüşen Milletler Cemiyeti, Yunan Milli Bankası’nı davet ederek altı milyon sterline kadar borç verebileceğini belirtmiştir³⁵. İngiliz hükümeti, Yunanistan’daki mülteciler adına kullanılmak üzere Amerika Birleşik Devletleri’nden aldığı 52.000 poundu ve Yunanistan’daki İngiliz iş adamlarından tedarik ettiği 10.000 poundu 1922 yılı Aralık ayında Yunan hükümetine vermiştir. Milletler Cemiyeti de Yunanistan’daki mülteciler için 19.600 pound yardımda bulunmuştur³⁶.

Yunanistan’daki mültecilere birçok devlet ve uluslararası kuruluş yardımlarda bulunurken Yunanistan’dan Türkiye’ye getirilecek Türkler için yapılan uluslararası yardımlar son derece sınırlı kalmıştır³⁷. Bu durum dönemin Türk basınında şikâyet konusu haline gelmiştir. *Vatan* gazetesi yazarı Ahmet Emin (Yalman) Bey, Amerikan Kızılhaçı’nın Rum mülteciler için 6.000.000 İngiliz lirası harcadığını, ayrıca Cemiyeti-i Akvam’ın da Rum mültecilere yardımlarda bulunduğunu belirterek, Türk hükümetinin de bu gibi uluslararası yardım kuruluşlarının yardımına başvurarak Yunanistan’daki Türklerin uluslararası kuruluşların koruması altına alınması gerektiğini yazmıştır. Ahmet Emin Bey’in yazısında vurguladığı bir diğer husus ise mübadillerin Türkiye’ye sevki sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden yardım alınması konusu olmuştur³⁸. Mübadelenin mali yükünün farkında olan Türk hükümeti de mübadele işi için destek arayışlarına girişmiştir. Muavenet-i İçtimaiye Encümeni toplantısında konuşan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Rıza Nur Bey, Kızılhaç, Amerika Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti ve Hindistan Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin yardımlarına başvurulacağını beyan etmiştir³⁹.

Hükümet, dış yardım arayışlarına giriştiği bu günlerde bir yandan da Hilal-i Ahmer Cemiyeti yetkilileri ile görüşmelere başlamıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Umum Müfettişi Dr. Celal Muhtar (Özden) Bey ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi azasından Dr.

32 Renée Hirschon, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33.

33 Seçil Akgün, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sorunu”, III. Askeri Tarih Semineri: Türk Yunan İlişkileri, Genel Kurmay Yayınları, Ankara, 1986, s. 255.

34 Yıldırım, a.g.e., s. 135-137.

35 Akgün, a.g.m., s. 255.

36 İbrahim Erdal, *Mübadele Ulus Devlet Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1930)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 112.

37 Oya Dağlar Macar, “Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin Müslümanlara Yaptığı Yardım Çalışmaları ve Mübadele Dönemi Sağlık”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu (27-28 Nisan 2017)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2018, s. 243-244.

38 *Vatan*, 2 Ağustos 1923.

39 *Vatan*, 2 Eylül 1923.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te
Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

Hakkı Şinasi (Erel) Paşa, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadele sırasında yapacağı yardımları görüşmek üzere 29 Ağustos 1923 tarihinde Ankara'ya gelmişlerdir⁴⁰. Birkaç günlük görüşmenin ardından 1 Eylül'de Ankara'dan ayrılan Celal Muhtar Bey İstanbul'a dönmüş, Hakkı Şinasi Paşa Yunanistan'daki Türk esirlere dair hususları görüşmek üzere bir süre daha Ankara'da kalmıştır⁴¹. İstanbul'a dönüşü sırasında *Tevhid-i Efkâr* gazetesi Ankara muhabiri Ekrem Bey'e beyanat veren Celal Muhtar Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hükümete yardım edeceğini beyan etmiş ancak yardımların içeriği konusunda bilgi vermemiştir⁴². İstanbul'a dönüşünden birkaç gün sonra *Akşam* gazetesine izahat veren Celal Muhtar Bey, hükümetin taleplerinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin altından kalkamayacağı derecede fazla olduğunu ifade etmiştir. Gelecek 400.000 mübadilin işçileri 10 gün gibi kısa bir süreliğine bile üstlenilecek olsa en az 400.000 lira sarf edilmesi gerektiğini, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin elinde bu paranın yarısı kadarının bile olmadığını belirtmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bindirme ve indirme iskelelerine birer sağlık heyeti göndermeyi, yardıma muhtaç olanlara çamaşır ve ilaç yardımında bulunmayı ve İngilizlerden satın alınan kamyonlarla mübadillerin eşyalarını taşımaya vaat etmiştir. Hükümet ise yardımların daha fazla genişletilmesini ve aşhaneler tesis edilmesini istemiştir⁴³. Neticede Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kabul ettiği hususları içeren altı maddelik bir çalışma programı hazırlanmış, Hilal-i Ahmer Cemiyeti azalarından Hakkı Şinasi Paşa ile İsmail Besim Paşa'nın imzalarını taşıyan program 5 Eylül 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne takdim edilmiştir. Hazırlanan programa göre:

1. Yunanistan'daki ihraç kapılarının her birinde tam teçhizatlı birer sağlık heyeti bulundurulacaktır.

2. Yolculuk esnasında ortaya çıkacak hastalıkların tedavileri ve yolcuların işçileri gemilerde bulunacak sağlık heyetleri tarafından sağlanacaktır.

3. İskân bölgesi iskelelerinin her birinde onar yataklı dispanserler açılarak sağlık heyetleri bulundurulacak, iskelelere çıkan mübadele ahalisinden hasta olanlar tedavi edilecek ve yardıma muhtaç olanlara çamaşır, fanila, çorap ve ayakkabı dağıtılacaktır.

4. Hasta, ihtiyar, çocuk ve malullerin, iskelelerden iskân bölgelerine sevkleri İngilizlerden satın alınan kamyonlarla sağlanacak, bu kamyonlardan her iskelede iki ile beş adet arasında bulundurulacak, her türlü levazım ve masrafı Hilal-i Ahmer'e ait olacaktır.

5. Ahalinin geçici iskânı için Hilal-i Ahmer'in İngilizlerden aldığı çeşitli büyüklükteki çadır ve barakalardan istifade edilecektir.

6. İngilizlerden satın alınan ve Çanakkale'de bulunan barakalar istifade edilmek üzere hükümete bırakılacaktır⁴⁴.

Belirlenen çalışma programının birinci maddesine göre, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadil sevki yapılacak şehirlerin her birine tam teçhizatlı birer sağlık heyeti göndermeyi kabul etmiştir. Yunanistan'a gönderilen ilk heyet 18 Ekim

40 Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ağustos 1923.

41 Akşam, 5 Eylül 1923.

42 Tevhid-i Efkâr, 3 Eylül 1923.

43 Akşam, 6 Eylül 1923.

44 BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 30/10-123-873-3; TKDA (Türkiye Kızılay Derneği Arşivi), Kutu No: 1296, Belge No: 151; THAM, III/26, 15 Teşrin-i evvel 1923, s. 385.

1923 tarihinde yola çıkan 27. Selanik İmdat-ı Sıhhi Heyeti olmuştur. Dr. Mahir Bey'in başhekimliğindeki heyette, üç doktor, bir eczacı, bir idare memuru, bir ambar memuru, bir sevk memuru, altı hastabakıcı ve dört hademe görev almıştır⁴⁵. Selanik'e varır varmaz işe koyulan heyet, biri Alacaimaret'te diğeri İslahane'de olmak üzere iki dispanser açarak mübadillerin sağlık durumlarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Mübadele edilecek Türklerin Selanik'e akın etmeleri ve mevsimin kış başlangıcı olması gibi etkenler dispanserlerin yetersiz kalmasına neden olmuş, 17 Kasım 1923 tarihinde Selanik'te bir de hastane açılmıştır⁴⁶.

Yunanistan'a gönderilen ikinci ve üçüncü heyetler Girit adasında görevlendirilen heyetler olmuştur. 1923 yılı Kasım ayında Girit Türklerinin Türkiye'ye sevkine başlanacak olması üzerine harekete geçen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Ekim ayının son günlerinde 28. Hanya ve 29. Kandiye İmdat-ı Sıhhi Heyetlerini kurmuştur⁴⁷. 10 Kasım 1923 tarihinde Adarya vapuru ile İstanbul'dan ayrılan heyetler, 12 Kasım Pazartesi günü Atina'nın Pire limanına varmışlar, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti Temsilcisi olarak görev yapan Dr. Ömer Lütfi Bey tarafından karşılanarak bir otele yerleştirilmişlerdir. 13 Kasım'da Girit'e gidecek bir vapura binmek için biletler alınmış ancak vapurun yarısı bile dolmadığından hareketi bir gün ertelenmiştir. 14 Kasım Çarşamba günü hareket eden vapurla Atina'dan ayrılan heyetler, 15 Kasım'da Girit'e varmışlardır⁴⁸.

C- Hanya İmdat-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri

15 Kasım 1923 tarihinde Hanya'ya ayak basan Hanya İmdat-ı Sıhhi Heyeti, Hanya eşrafından Ali Bey tarafından karşılanarak kira ödemeyecekleri bir eve yerleştirilmişlerdir⁴⁹. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Kasım 1923 tarihinde yayımlanan 27. sayısında Hanya İmdat-ı Sıhhi Heyeti'nde 2 doktor, 1 eczacı ve 11 memur olmak üzere toplam 14 kişi bulunduğu belirtilse de Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan bir belgeden edindiğimiz bilgilere göre heyet çalışanları 16 kişiden oluşmaktadır. Dr. Hacı Osman Bey'in başkanlık ettiği heyet çalışanlarının isimleri ve görevleri Tablo 1'de gösterilmiştir⁵⁰:

Tablo 1: Hanya İmdat-ı Sıhhi Heyeti Üyelerinin İsimleri ve Görevleri

Adı	Görevi
Osman Bey	Başhekim
Hüseyin Remzi Bey	Vapur Tabibi
Nihat Bey	Vapur Tabibi
Serveri Bey	İdare Memuru
Ahmet Efendi	Eczacı
İsmail Hakkı Bey	Ambar Memuru
Talat Süreyya Hanım	Hastabakıcı

45 Hüseyin Çavdar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdat-ı Sıhhi Heyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924), Vakanüvis, Yıl: 3, Sayı: 1, (Bahar 2018), s. 118.

46 Çapa, a.g.e., s. 171.

47 Vatan, 30 Teşrin-i evvel 1923; Tanin, 30 Teşrin-i evvel 1923.

48 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 136; İkdâm, 11 Teşrin-i sâni 1923; Tanin, 11 Teşrin-i sâni 1923; Vatan, Teşrin-i sâni 1923.

49 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.7.

50 THAM, III/27, 15 Teşrin-i sâni 1923, s. 66; TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 6.9.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te
Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

Rıza Efendi	Hastabakıcı
Nigar Hanım	Hastabakıcı
Zeki Efendi	Hastabakıcı
Mehmet Ali Efendi	Hastabakıcı
Mehmet Refik Bey	Hastabakıcı
Mustafa Efendi	Başhademe
Hasan Fahri Efendi	Aşçı ve Hademe
Ahmet Efendi	Aşçı ve Hademe
Şevket Hanım	Hademe

83 sandık çamaşır, erzak ve ecza malzemesi, 29 balya çamaşır, 3 bağ çadır ve 11 çuval erzak ile donatılarak Hanya'ya gönderilen heyet, ikamet için yerleşilen evin yakınında yer alan bir binada dispanser tesis ederek 17 Kasım'dan itibaren hasta kabulüne başlamıştır⁵¹. Açılan dispanserin yanı sıra Hanya Cemaat-i İslamiye İdaresi'nin binasında bir de muayenehane açılarak mübadillerin sağlık kontrolleri iki noktadan yürütülmüştür. 20 Kasım 1923 tarihinde faaliyete geçen muayenehanede, Hanya doğumlu olması ve dil bilmesi nedeniyle heyet doktorlarından Nihat Bey görevlendirilmiştir. Hasta kabulü için belirlenen günler ve saatler; perşembe, cumartesi ve pazartesi günleri öğleden evvel 9.00 ile 12.00 arası olarak ilan edilmiştir⁵². Heyetin göreve başladığı 17 Kasım'dan 30 Kasım'a kadar geçen sürede imdad-ı sıhhi heyeti dispanserine başvuran hastaların sayısı Tablo 2'de verilmiştir⁵³:

Tablo 2: Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti Dispanserinde 17-30 Kasım 1923 Tarihleri Arasında Günlük Muayene Edilen Hastaların Sayıları

Tarih	Dispansere başvuran ve tedavileri yapılan hasta sayısı
17 Kasım 1923	38
18 Kasım 1923	35
19 Kasım 1923	74
20 Kasım 1923	70
21 Kasım 1923	60
22 Kasım 1923	70
23 Kasım 1923	0
24 Kasım 1923	61
25 Kasım 1923	24
26 Kasım 1923	39
27 Kasım 1923	45
28 Kasım 1923	37
29 Kasım 1923	29
30 Kasım 1923	48
Toplam	630

51 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4; THAM, III/28, 15 Kânûn-ı evvel 1923, s. 105.

52 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.7; Salt Araştırma, ACCEVJ00072.

53 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 20.1; TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 24; TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 21.

Kuruluşundan Kasım ayı sonuna kadar geçen 14 günlük süre zarfında 630 hasta dispansere başvurarak muayene ve tedavi edilmiştir. 7 Aralık 1923'e gelindiğinde muayene ve tedavi edilenlerin sayısı 763'e yükselmiştir⁵⁴. Heyet başhekimisi Hacı Osman Bey'in tuttuğu raporlardan edindiğimiz bilgilere göre, Hanya Müslümanlarının çoğu hasta vaziyettedir. Özellikle köylerde yaşayanlar sağlığa elverişsiz koşullarda ikamet ettiklerinden çoğu romatizma hastası olmuştur. Dispansere gelemeyecek durumda olan hastaların evlerine gidilerek gerekli tedavileri yapılmıştır. Muayene edilen hastalar arasında herhangi bir bulaşıcı hastalığa rastlanmamıştır⁵⁵. Heyetin göreve başladığı tarihten 2 Aralık 1923'e kadar geçen sürede 3.394 nüfusa çiçek aşısı tatbik edilmiştir⁵⁶. Hanya'daki mübadillerin yanı sıra Resmo'ya da bir doktor ve iki hastabakıcı gönderilerek oradaki mübadillere de çiçek aşısı yapılmıştır⁵⁷. 8 Aralık 1923 tarihine gelindiğinde Hanya İmdad-ı Sihi Heyeti'nin yaptığı aşıların sayısı 4.000'e ulaşmıştır⁵⁸. Heyetin yaptığı önemli hizmetlerden bir diğeri de fakir ve muhtaç durumda olan mübadillere iâşe ve eşya yardımlarında bulunmak olmuştur. İlk günlerde bir aşhane tesis edilememiş, muhtaç durumda olan mübadillere ancak gıda yardımıyla bulunulabilmiştir. 25 Kasım'dan itibaren günde 100 mübadile gıda yardımı yapılmış, iâşe edilen her nüfusa bir kiyye (1280 gram) ekmek verilmiştir⁵⁹. Aşhanenin tesisinden sonra ise muhtaç durumdaki mübadillere sıcak yemek dağıtımına başlanmış, günlük iâşe edilenlerin sayısı 200'e kadar yükselmiştir⁶⁰. Türkiye'ye mübadil sevkiyatının başlamasından sonra yardıma muhtaç durumda olanların sayısı azalmaya başlamış, 4 Aralık'ta günlük iâşe edilen kişi sayısı 50'ye kadar düşmüştür⁶¹. Yapılan yardımlardan bir diğeri de eşya yardımı olmuştur. 8 Aralık 1923 tarihli bir raporda belirtildiğine göre havaların iyi olmasının da etkisiyle mübadiller arasında eşya yardımına muhtaç olanların sayısı yok denecek kadar az olup, heyetin görev süresi boyunca yalnızca 25 garibana eşya yardımında bulunulmuştur⁶².

Hanya İmdad-ı Sihi Heyeti'nin görev yaptığı süre zarfında Hanya'dan iki mübadil kafilesi Türkiye'ye sevk edilmiştir. Mübadillerin vapurlara bindirilmeleri sırasında hastalara ve hamilelere yardım etmek üzere görevlendirilen hastabakıcılar, gruplar halinde vapurlara bindirilen mübadillere refakat edilmiştir⁶³. Hanya'dan ayrılan ilk kafiye Bahr-ı Cedid vapuruyla Ayvalık'a nakledilen 347 erkek, 296 kadın, 384 çocuk - toplam 1.027 mübadil - olmuştur. Mübadillere ait 300 ton eşya, 10 sandal, 2 araba ve 2 beygiri de alan vapur, 30 Kasım 1923 tarihinde öğleden sonra saat 14.00 sıralarında hareket etmiştir. Yolculuk sırasında yaşanabilecek sağlık problemlerine müdahalede bulunmak üzere Hanya İmdad-ı Sihi Heyeti doktorlarından Hüseyin Remzi Bey ile hastabakıcı Mehmet Refik Bey, beraberlerinde yeteri kadar ilaç, bir sandık süt ve et suyu ile vapurda görevli olarak yer almışlardır⁶⁴. Yolculuk sırasında bir doğum gerçekleşmiş, mübadillerin

54 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4.

55 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.7; TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4.

56 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 21.

57 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.5.

58 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4.

59 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.7.

60 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4. Hanya İmdad-ı Sihi Heyeti'nin tesis ettiği aşhanenin önünde iâşe edilenlerle birlikte çekilen fotoğraflar için bkz. Fotoğraf I, Fotoğraf II.

61 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 22.

62 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4.

63 A.g.b.; Fahriye Emgili, Yunanistan'dan Mersin'e Köklerinden Koparılmış Hayatlar, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 74.

64 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 21.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

sayısı 1.028'e yükselmiştir. 3 Aralık 1923 tarihinde İzmir'e varan mübadiller Klazomen (Urla) Tahaffuzhanesi'nde⁶⁵ sağlık kontrolünden geçirilmişler, kontrolleri tamamlananlar misafirhanelere alınmışlardır⁶⁶. İzmir'de yapılan kontrollerin ve birkaç günlük istirahatın ardından tekrar vapura yüklenen mübadiller 6 Aralık'ta Ayvalık'a varmışlardır⁶⁷. Hanya'dan ayrılan ikinci kabile, Girit'ten Ayvalık ve Edremit'e mübadil taşıyan Giresun vapuru ile Türkiye'ye sevk edilen mübadiller olmuştur. Vapura Hanya mübadillerinden 306 erkek, 456 kadın, 401 çocuk ile yaklaşık 300 ton eşya, 12 sandal, 1 yük arabası, 31 koyun ve keçi yüklenmiştir. Resmo mübadillerinden de 270 erkek, 300 kadın, 460 çocuk, tahminen 300 ton eşya, 2 sandal, 13 koyun ve keçi yüklenen vapur, 5 Aralık'ta Girit'ten ayrılmıştır. Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti doktorlarından Nihat Bey Hanya'daki işlerini ileri sürerek vapurda görev almayı reddettiğinden vapur sağlık heyetinden yoksun bir şekilde hareket etmiştir⁶⁸. Hanya'dan hareket eden ikinci kabile de sağlık kontrolleri için önce Klazomen Tahaffuzhanesi'ne götürülmüştür⁶⁹. Sağlık kontrollerinin ardından tekrar vapura bindirilerek iskân bölgelerine sevk edilen mübadillerden Resmolular Ayvalık'a, Hanyalılar ise Edremit'e çıkarılmışlardır⁷⁰.

Giresun vapurunun hareketinden sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bir rapor sunan Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti Başhekimi Hacı Osman Bey, Hanya'da kalan mübadiller arasında muhtaç durumda olanların sayısının çok azaldığını bildirerek yakın zamanda gelmesi beklenen Ümit vapurunun bu mübadilleri almasından sonra heyetin Hanya'da yapacağı bir iş kalmayacağını belirtmiştir⁷¹. Bu bilgilendirmenin ardından heyetin Hanya'daki görevine son verilerek Drama'ya hareket etmesi emredilmiş, Selanik üzerinden Drama'ya gidecek olan heyet, 9 Aralık 1923 tarihinde Hanya'dan ayrılmıştır. Hanya'daki görevi sırasında yanında getirdiği tıbbi malzeme, erzak ve eşyanın yarısını tüketen heyet, kalan yarısını beraberine almış, 23 Aralık'ta yeni görev yeri olan Drama'ya varmıştır⁷². Mübadelenin başlamasından hemen önce Hanya'dan 8.000, Resmo'dan ise 5.000 mübadilin Türkiye göç edeceği hesaplanmıştı. Heyetin Hanya'da bulunduğu 24 gün zarfında 2.190 Hanyalı - mübadele edilecek Hanyalıların dörtte birinden biraz fazlası - ve 1.030 Resmolu - mübadele edilecek Resmoluların beşte birinden biraz fazlası - Türkiye'ye sevk edilmiştir.

D- Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri

Girit adasında görevlendirilen ikinci heyet, 80 sandık çamaşır, ecza malzemesi ve erzak, 31 balya çamaşır, 3 bağ çadır ve 10 çuval erzak ile donatılarak Kandiye'ye gönderilen 29.

65 Klazomen Tahaffuzhanesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Pelin Böke, "İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz), s. 137-159; Burcu Yılan, *Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Karantina Teşkilatının Yaygınlaşması: İzmir Klazomen Tahaffuzhanesi Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2020.

66 Ahenk, 4 Kânûn-ı evvel 1339.

67 Vatan, 6 Kânûn-ı evvel 1923.

68 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4; TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.14; TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 207.

69 THAM, III/28, 15 Kânûn-ı evvel 1923, s. 109.

70 Vatan, 11 Kânûn-ı evvel 1923.

71 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4.

72 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.5; TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 4; THAM, III/29, 15 Kânûn-ı sâni 1924, s. 143.

Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti olmuştur⁷³. 15 Kasım 1923 tarihinde saat 15.00 sularında Kandiye'ye varan heyet, 17 Kasım'dan itibaren faaliyete geçmiştir⁷⁴. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Kasım 1923 tarihinde yayımlanan 27. sayısında Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin 2 doktor, 1 eczacı ve 10 memur olmak üzere toplam 13 kişiden oluştuğu haberine yer verilmiştir⁷⁵. Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan bir belgeden edindiğimiz bilgilere göre ise heyet çalışanlarının sayısı 12 olup, Başhekim Kamil Bey'in başkanlık ettiği heyet çalışanlarının isimleri ve görevleri Tablo 3'te verilmiştir⁷⁶:

Tablo 3: Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti Üyelerinin İsimleri ve Görevleri

Adı	Görevi
Kamil Bey	Başhekim
Sadettin Bey	Tabip
Aziz Bey	İdare Memuru
Bekir Sırrı Bey	Eczacı
Tevfik Efendi	Ambar Memuru
Ahmet Hamdi Efendi	Hastabakıcı
Emine Hanım	Hastabakıcı
Sedat Efendi	Hastabakıcı
Saib Efendi	Başhademe
Ahmet Efendi	Hademe
Ahmet Şakir Efendi	Hademe
Mehmet Efendi	Aşçı

Heyet başkanı Kamil Bey'in, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti temsilcisi olarak görev yapan Dr. Ömer Lütfi Bey'e 21 Kasım'da gönderdiği bir yazıdan anlaşıldığına göre, heyetin Kandiye'ye varışından evvel hiçbir hazırlık yapılmamış, heyetin yerleşebileceği uygun bir yer ayarlanmamıştır. Kandiye'ye varan heyet, uygun bir bina temini için mahalli idarelere başvurmuş ancak hiçbir cevap alamamıştır. Dispanser ve diğer işler için evkaf dairesinde kullanıma uygun 3-4 oda ayarlanmış, heyet üyeleri ise ikamete uygun olmayan bir haneye yerleşmiştir. Heyetin yanında getirdiği eşyalardan 700 drahmi vergi alınmış, eşyalar 48 saat sonra teslim edilmiştir⁷⁷. 17 Kasım'da hasta kabulüne başlayan dispansere 1 Ocak 1924 tarihine kadar 1.250 hasta müracaat etmiş, muayene ve tedavileri yapılan hastalara gerekli ilaçlar verilmiştir⁷⁸. 1 Ocak'tan 4 Ocak'a kadar geçen dört gün zarfında 19 hasta daha dispansere müracaat etmiş, muayene ve tedavi edilenlerin sayısı 1.269'a yükselmiştir⁷⁹. Heyetin görevinin son bulduğu 7 Ocak'ta ise dispanserde muayene ve tedavi edilen hastaların sayısı 1.300'e ulaşmıştır⁸⁰. Zengin, fakir her tabakadan Müslüman hastanın başvurduğu dispansere Gayrimüslim fakirlerden de başvuranlar olmuş; dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin başvuran herkes muayene ve tedavi

73 THAM, III/28, 15 Kânûn-ı evvel 1923, s. 105.

74 TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

75 THAM, III/27, 15 Teşrîn-i sâni 1923, s. 66

76 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 107.

77 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 156.

78 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 113.

79 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.2.

80 TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te
Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

edilmiştir⁸¹. Heyet Başhekimi Kamil Bey'in muhtelif tarihlerde tuttuğu haftalık sağlık raporlarından edindiğimiz bilgilere göre, Kandiye'deki Müslümanlar arasında görülen hastalıklar, mübadillerin maruz kaldıkları sefaletten kaynaklanan, malarya (sıtma), mide ve akciğer iltihabı (bronşit), ishal ve göz hastalıkları gibi mevsimsel hastalıklardır⁸². 25 Kasım'dan 30 Kasım'a geçen altı günlük hasta cetvelini gösteren 1 Aralık 1923 tarihli raporda dizanteri hastalığına rastlanıldığı belirtilse de hastalık salgın halini almamıştır⁸³. Salgın hastalıkların önüne geçmek için mübadillerin temizliğine dikkat edilmiş, sevk sırası gelen mübadiller, Kandiye'de bulunan sabit etüv⁸⁴ makinesinde temizlenerek vapurlara bindirilmişlerdir. Salgın hastalıklar için alınan bir diğer önlem ise mübadillerin aşılınması olmuş, Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından 7.000 kişiye çiçek aşısı tatbik edilmiştir⁸⁵.

Heyetin Kandiye'de görev yaptığı sırada Kandiye'den ayrılan ilk kafile Kırzade vapuruyla sevk edilen mübadiller olmuştur. Vapur 12 Aralık 1923 tarihinde Kandiye'ye gelmiştir⁸⁶. 3.250 Kandiye'li, Erdek ve Bandırma civarına sevk edilmek üzere vapura bindirilmiş, sefer sırasında dört vefat, yedi doğum gerçekleşmiştir⁸⁷. 19 Aralık'ta Tuzla'ya varan mübadillerin Tuzla Tahaffuzhanesi'nde⁸⁸ temizlik işlemleri yapılmış, işlemlerin ardından tekrar yola koyulan vapur, 26 Aralık'ta Mudanya'ya ulaşmıştır. Bandırma ve Erdek'e iskân edilmeleri planlanan mübadiller, planlanandan farklı olarak, Gemlik ve Mudanya'ya iskân edilmişlerdir⁸⁹. Kandiye'den ayrılan ikinci kafile Rize vapuruyla Mudanya'ya sevk edilen 706 mübadil olmuş, yolculuk sırasında üç doğum gerçekleşmiştir. Türkiye vapuru ile Kandiye'den ayrılan 1.070 mübadil ise üçüncü kafileyi oluşturmuştur. Yolculuk sırasında bir vefat, üç doğum gerçekleşmiştir⁹⁰. Bodrum'a varmak üzere yola koyulan Türkiye vapuru yanlış bir yol takip ederek önce Çanakkale'ye gitmiş, oradan güneye hareket ederek 12 Ocak'ta İzmir'e varmıştır. İzmir'de karaya çıkarılarak misafirhanelere alınan mübadillere sıcak yemek ve çay ikram edilmiştir⁹¹. Birkaç gün dinlenmeleri sağlanan mübadillerden 976 kişi tekrar vapura bindirilerek 15 Ocak 1924 tarihinde Bodrum'a çıkarılmıştır⁹².

Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin önemli hizmetlerinden biri de muhtaç durumda bulunan mübadillerin işlerini temin etmek olmuştur. 17 Kasım'da görev başı yapan heyet, Kandiye'deki Türk evlerini hane hane gezerek yardıma muhtaç olan mübadilleri tespit etme işine girişmiştir. İlk etapta işe muhtaç 90 kişi tespit edilmiş, 24 Kasım'dan

81 THAM, III/30, 15 Şubat 1924, s. 198.

82 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70; TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.1; TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.2; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.

83 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.5; THAM, III/29, 15 Kânûn-ı sâni 1924, s. 143.

84 Etüv makinesi, yüksek ısının öldürücü etkisinden yararlanarak eşyalar üzerindeki mikropları öldürmek için kullanılan bir sterilasyon cihazıdır. İki tarafı kapaklı silindirik şeklinde bir kazandan oluşan etüv makinesinin içinde eşyaların konulacağı raflar bulunuyordu. Kirli taraftaki kapaktan kazanın içindeki raflara konulan eşyalar, 20 dakika 110°C ısıda bekletilerek diğer taraftaki kapaktan dezenfekte olmuş bir şekilde çıkarılıyordu. Bkz. Nuran Yıldırım, 14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 438-439.

85 TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

86 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.10.

87 TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

88 Tuzla Tahaffuzhanesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağlık Hayatı", <https://istanbul tarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbulda-saglik-hayati-107.pdf> (Erişim: 11.03.2021).

89 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.11; Hâkimiyet-i Milliye, 3 Kânûn-ı sâni 1924.

90 TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

91 BCA, 272/11-17-72-4.

92 BCA, 272/11-19-90-17.

itibaren işlerine başlanmıştır⁹³. 28 Kasım'a gelindiğinde işe edilen mübadillerin sayısı 130'a çıkmıştır⁹⁴. 1 Aralık'ta günlük işe edilenlerin sayısı 183'e ulaşmış, heyetin elinde yeteri kadar erzak kalmadığından dışarıdan erzak satın alınmaya başlanmıştır⁹⁵. Erzak sıkıntısına düşen Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne erzak alımında kullanılması için 10.050 drahmi ek tahsisat gönderilmiştir. Kandiye'deki Atina Bankası'ndan teslim alınan bu para ile mübadillerin işlerine devam edilmiştir⁹⁶. Aralık ayında mübadillerin Türkiye'ye sevkine başlanmasıyla işe edilen mübadil sayısında düşüş yaşanmış, günlük işe edilenlerin sayısı 22 Aralık'ta 91'e düşmüştür⁹⁷. 29 Aralık'a kadar geçen süre zarfında işe edilenlerin sayısı tekrar artarak 110'a yükselmiş⁹⁸, 1 Ocak'ta ise günlük işe edilenlerin sayısı 100'e düşmüştür⁹⁹. Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti Başkanlığı Kamil Bey'in bir raporundan edindiğimiz bilgilere göre işe edilenlerin sayısının 206'ya çıktığı günler dahi olmuştur¹⁰⁰.

Girit'e gönderdiği imdad-ı sıhhi heyetleri ile muhtaç durumdaki mübadillerin yardımına koşan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bir yandan da Girit'teki Cemaat-i İslamiye İdareleri'ne nakdî yardımlarda bulunmuştur. Aralık ayı başlarında Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne gönderilen 23.450 drahminin 16.250'si Kandiye'deki fakir ve muhtaçlara dağıtılmak üzere Kandiye Cemaat-i İslamiye İdaresi'ne teslim edilmiştir. Kalan 7.200 drahmi ise Resmo'daki fakirler için harcanmak üzere Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne gönderilmiştir¹⁰¹. 17 Kasım'da göreve başlayan Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin görevi 7 Ocak 1924 tarihinde son bulmuştur¹⁰². Türkiye Kızılay Derneği Arşivi belgelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla heyetin görev yaptığı süre zarfında Kandiye'den Türkiye'ye 5.026 mübadil sevk edilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bir belgeden anlaşıldığına göre ise 9 Ocak 1924 tarihinde 9.000 Kandiye'li halen mübadele edilmeyi beklemektedir¹⁰³.

Sonuç

Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi sırasında zorunlu mübadeleye tabi tutulan halklardan biri de Girit adasında yaşayan Türkler olmuştur. Yunanistan'ın Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı topraklarına katmak hedefiyle başlattığı askeri harekâtın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Anadolu'dan Girit'e göç eden Rumlar, Girit'te yaşayan Türklere karşı saldırganca bir tutum takınmışlardır. Mübadelenin başlamasına kadar geçen süreçte birçok Türk Rumlar tarafından katledilmiş, malları yağma edilerek açlık ve sefaletle mahkûm edilmiştir. Girit adasındaki yerel idaricilerin Türklere yönelik bu mezalime sessiz kalmaları, hatta mezalime girenleri cesaretlendirecek açıklamalarda bulunmaları Girit Türkleri için zor günlerin başlamasına neden olmuştur. Yunan hâkimiyeti altında yaşayan Türklerin zor duruma düştüklerini gören Türk hükümeti, bir yandan mübadele hazırlıklarına devam ederken bir yandan da Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile bir işbirliği programı yaparak cemiyetin

93 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 136.3.

94 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.3.

95 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.5.

96 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.4.

97 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.

98 TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.1; TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.2.

99 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 113.

100 TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

101 TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.8; TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.9; TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.10.

102 TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3; TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

103 BCA, 272/11-17-72-1.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

zor duruma düşen Türklere yardım eli uzatmasını sağlamıştır. Hükümet ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında varılan mutabakata göre, Yunanistan'da mübadil sevki yapılacak liman şehirlerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı sağlık heyetleri gönderilmesine karar verilmiş, Girit'in Hanya ve Kandiye şehirleri de imdad-ı sıhhi heyeti adı verilen bu sağlık heyetlerinin gönderildiği şehirlerden olmuştur.

Mübadil sevkياتının başlamasından evvel Girit adasına giden heyetler görev bölgelerinde birer dispanser tesis ederek mübadillerin sağlık durumlarını kontrol etmişlerdir. Heyet başhekimlerinin tuttuğu icraat raporlarından tespit edebildiğimiz kadariyle 2.063 Girit Türkü açılan dispanserde muayene ve tedavi edilmiş, karşılaşılan hastalıkların tedavisi için gerekli olan ilaçlar ücretsiz bir şekilde dağıtılmıştır. Bulaşıcı hastalıkların salgın haline dönüşmesini önlemek için 11.000 kişiye çiçek aşısı yapılmış, bu sayede heyetlerin görev yaptıkları süreler zarfında Girit'te herhangi bir salgın hastalık ortaya çıkmamıştır. Kırsal kesimde yaşayan Türkler liman şehirlerine göç ettiğinden birçok Türk hayatını ikame ettirecek gelirlerden mahrum kalmış, açlık ve sefaletin pençesine düşmüştür. Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin açtığı aşhane sayesinde muhtaç durumdaki Türklerin ücretsiz sıcak yemeğe ulaşmaları sağlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadariyle Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti bir aşhane açamamış ancak muhtaç durumdaki Türkleri tespit ederek erzak yardımlarında bulunmak suretiyle işlerini temin etmiştir. Kandiye'de işe muhtaç kişilerin sayısının fazlalığı heyetin beraberinde getirdiği erzakın zamanla yetersiz kalmasına neden olmuş, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'nden alınan ek tahsisatla dışarıdan erzak satın alınması yoluna gidilerek muhtaç durumdaki kişilerin işlerine devam edilmiştir. Muhtaç durumda bulunan kişilerin eşya ve nakit ihtiyaçları da imdad-ı sıhhi heyetleri tarafından karşılanmış, bu noktada yerel Cemaat-i İslamiye idareleriyle ortak hareket edilmiştir. Mübadillerin vapurlara bindirilmeleri sırasında da aktif görev alan heyetler, bazı vapurlarda sağlık personeli görevlendirerek yolculuk sırasında ortaya çıkabilecek sağlık problemlerinin önünü almaya çalışmışlardır. Girit'te buldukları süre zarfında mübadillerin her türlü ihtiyacına cevap vermeye çalışan heyetlerden Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin 9 Aralık 1923 tarihinde, Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin ise 7 Ocak 1924 tarihinde Girit adasındaki görevleri son bulmuştur. Heyetlerin adaya hareketinden evvel Girit'ten Türkiye'ye sevk edilecek mübadil sayısı 25.000 kişi olarak hesaplanmıştır. Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Hanya'dan ayrıldığı tarihte yaklaşık 6.000, Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Ada'daki görevinin son bulduğu tarihte ise 9.000 Kandiye halen mübadele edilmemiştir. Mübadele edilmeyi bekleyen yaklaşık 4.000 Resmolu da hesaba katıldığında 20.000 Girit Türkü halen mübadele edilmeyi beklemektedir. Türkiye Kızılay Derneği Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgelerden anlaşıldığı kadariyle Girit'ten Türkiye'ye göç edecek mübadillerin sayısı ilk etapta hesaplanan 25.000 kişinin üzerindedir. Heyetlerin görev yaptıkları süre zarfında Girit mübadillerinin yaklaşık beşte biri Türkiye'ye sevk edilmiş, yaklaşık beşte dördü ise mübadele edilmeyi beklemektedir. Heyet başhekimlerinin tuttuğu raporlardan anlaşıldığına göre, Türkiye'ye sevk edilen ilk kabilelerin fakir ve muhtaç durumdaki Türkler olmasına özen gösterilmiş, muhtaç durumda olanların sevkinden sonra heyetlerin yapacakları çok bir iş kalmadığı belirtilmiştir. Ancak mübadele edilmeyi bekleyen Türklerin sayısı göz önünde tutulduğunda heyetlerin görev sürelerinin erken bittiğini söylemek güç değildir. Buna rağmen, imdad-ı sıhhi heyetleri görev yaptıkları kısa süreler zarfında mübadillerin sağlık, eşya ve erzak gibi

birçok ihtiyacını karşılamışlar, Girit mübadillerinin Türkiye'ye sevkleri sırasında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri:

(Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 30/10-123-873-3.

BCA, 272/11-17-72-4.

BCA, 272/11-19-90-17.

BCA, 272/11-17-72-1.

(Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

BOA, HR. İM. (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 61/43.

BOA, HR. İM., 42/1.

BOA, HR. İM., 18/24.

BOA, HR. İM., 48/99.

BOA, HR. İM., 21/40.

BOA, HR. İM., 47/63.

BOA, HR. İM., 42/34.

(Türkiye Kızılay Derneği Arşivi)

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 151.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 6.9.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.4.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.7.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 20.1.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 24.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 21.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.5.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 22.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.14.

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 207.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 4.

TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.

TKDA, Kutu No: 859, Belge No: 3.1.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 107.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 156.

TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 113.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.2.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te
Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

- TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.1.
TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.5.
TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 1.10.
TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.11.
TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 136.3.
TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.3.
TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 70.4.
TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.8.
TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.9.
TKDA, Kutu No: 1270, Belge No: 106.10.
TKDA, Kutu No: 1270, Belge No:1.8.

(Salt Araştırma)

Salt Araştırma, ACCEVSC00009.

Salt Araştırma, ACCEVJ00072.

2. Süreli Yayınlar**

Ahenk

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

Vatan

3. Araştırma Eserler, Makaleler ve Tezler

Adıyeye, Ayşe Nükhet, "Mübadele Öncesi Hanya'da Türk Giritliler (Turkokrites)", *90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular*, (Yayına Hazırlayan: Hakan Uzbek, Sefer Güvenç), Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 216-231.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Adıyeye, Nuri, "Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması, Gündelik Yaşam, Toplumsal İlişkiler ve Kimlik Şekillenmesi", *Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları*, Editör: Ali İbrahim Berraki - Wassim İbrahim Berraki, Ulinnoha Derneği Yayınları, Trablus, 2014, ss. 19-30.

Adıyeye, Ayşe Nükhet - Adıyeye, Nuri, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Akgün, Seçil Karal - Uluğtekin, Murat, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-1, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020.

**Süreli yayınların nüsha tarihleri kullanıldıkları dipnotlarda verilmiştir.

- _____, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-2, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2020
- Akgün, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sorunu", *III. Askeri Tarih Semineri: Türk Yunan İlişkileri*, Genel Kurmay Yayınları, Ankara, 1986, ss. 241-277.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Böke, Pelin, "İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz), ss. 137-159.
- Çapa, Mesut, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010.
- Çavdar, Hüseyin, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924)", *Vakanüvis*, Yıl: 3, Sayı: 1, (Bahar 2018), ss. 113-135.
- Çelebi, Ercan, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.
- Çetin, Nurten, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, (2010), ss. 149-172.
- Dağlar Macar, Oya, "Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Müslümanlara Yaptığı Yardım Çalışmaları ve Mübadele Dönemi Sağlık", *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu (27-28 Nisan 2017)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2018, ss. 241-252.
- Emgili, Fahriye, *Yunanistan'dan Mersin'e Köklerinden Koparılmış Hayatlar*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Erdal, İbrahim, *Mübadele Ulus Devlet Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1930)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hirschon, Renée, *Mübadele Çocukları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, "Mübadele Girişimi: 1914 Mübadele Girişimi ve Tarihsel Önemi", *Mübadele Kitabı*, (Editörler Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, ss. 181-186.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, (Çev. Seha L. Meray), Takım I, Cilt I, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969.
- Ortaylı, İlber, "Mübadele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 424-425.
- Önder, Selahattin, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, (1991), ss. 207-225.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te
Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri

- Sarı, Muhammeti - Can, Ayşegül, "Lozan Antlaşması Gereğince Girit'ten Türkiye'ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36, (2018/Bahar), ss. 29-54.
- Sarı, Mustafa, İzmit'te Hilal-i Ahmer (1911-1925), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016.
- Sarısır, Serdar, "1913 Türk-Bulgar Sözleşmesi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, (Şubat 2006), ss. 55-60.
- Sezer, Cemal - Metin, Ömer, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2016.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Şimşir, Bilâl N., *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- _____, *Lozan Telgrafları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III ncü Cilt, III ncü Kısım Eki*, Girit Seferi (1645-1669), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1977.
- Yılan, Burcu, *Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Karantina Teşkilatının Yaygınlaşması: İzmir Klazomen Tahaffuzhanesi Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2020.
- Yıldırım, Nuran, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yıldırım, Onur, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Zengin Aghatabay, Cahide, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009.

4. Dijital Kaynaklar

- Yıldırım, Nuran, "İstanbul'da Sağlık Hayatı", <https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbulda-saglik-hayati-107.pdf> (Erişim: 11.03.2021).

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I: Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti muhtaç durumdaki çocuklara yemek dağıtıyor (Kazanla çocukların arasındaki kalpaklı kişi Cevdet Bey), (Kaynak: *THAM*, III/34, 15 Haziran 1924, s. 318)

Fotoğraf II: İaşe edilen yoksullar ve Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti üyeleri Hanya İmdad-ı Sıhhi Heyeti Aşhanesi önünde (Kaynak: *TKDA*, Kutu No: 1270, Belge No:1.8)

DÜNYA'DA KONJONKTÜREL DEĞİŞİMLER VE CHP: 3. VE 7. KURULTAYLARIN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

CONJUNCTURAL CHANGES IN THE WORLD AND THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY: IMPLICATIONS OF THE THIRD AND SEVENTH CONGRESSES FOR TURKEY

Hasan YAPICI*

Geliş Tarihi/Received:07.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:02.06.2021

YAPICI, Hasan, (2021), "Dünya'da Konjonktürel Değişimler ve CHP: 3. ve 7. Kurultayların Türkiye'ye Yansımaları", Belge Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 353-375.

Öz

Milli Mücadelede ülkeyi kurtuluşa götüren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleri ile 1923 yılında yapılan seçimlerin ardından Halk Fırkasına dönüşmüş ve 1924'te isminin başına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir. Ülkenin kurtuluşunda aktif rol oynayan kadronun çoğu bu sefer Cumhuriyet Halk Fırkası çatısı altında birleşmiştir. Devlet kuran parti sıfatıyla CHF tarafından 1927 yılında düzenlenen 2. Kurultay Atatürk'ün büyük nutkunun okunduğu ve partinin sistematik hale getirildiği bir kurultay olmuştur. 1927 yılında Cumhuriyet döneminde yapılan ilk kurultay olan İkinci Kurultay, partinin ve ülkenin liderinin ülkeye hesap vermesi nedeniyle Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılından başlamak üzere 1950'ye kadar yaptığı kurultaylar düşünüldüğünde bunlar içerisinde en dikkat çekenleri 3. ve 7. Kurultaylardır. 3. ve 7. Kurultayların diğerlerine nazaran daha fazla dikkat çekici olmasının nedeni dünya konjonktürünün değişmesi ve bu konjonktüre göre kurultaylarda alınan kararların beklenmeden uygulanmaya konmasından kaynaklanmaktadır. İlk olarak 1931 yılında toplanan kurultay için aslında hayaller çok büyüktür. Nitekim Lozan'dan kalma bazı ticari sınırlılıklar 1929 yılında biteceği için yönetici kadro 1929 yılını sabırsızlıkla beklemiştir. Fakat 1929 yılında dünya ekonomik buhranının patlak vermesi hayalleri suya düşürmüştür. Ağır ekonomik baskı altında toparlanan 3. Kurultay, almış olduğu kararlarla dünyada yaşanacak yeni bir dönüşüme kadar Türkiye'yi bu minvalde şekillendirmiştir. Yeni dönüşüm ise II. Dünya Savaşı olacaktır. II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar kapsamında Türkiye batı bloğunda yer almak zorunda kalacaktır. Bu ortamda artık çok partili hayata geçilmiştir. 1947 yılında iktidardayken yedinci Kongre olan son kurultayını toplayan Cumhuriyet Halk Partisi almış olduğu kararlarla tekrardan Türk siyasal yaşamına bir iz düşüm bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi, 3. ve 7. Kurultay.

* Araş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kütahya, hasan.yapici@dpu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3308-9024>).

Abstract

The Group for the Defense of National Rights in Anatolia and Rumelia that brought liberation to the country in the Turkish War of Independence was transformed into the People's Party upon Mustafa Kemal Atatürk's initiatives following the elections held in 1923 and later, the word, 'Republican', was added to its name in 1924. Most cadres that played active roles in the liberation of the country gathered this time under the roof of the Republican People's Party. The Second Congress that was held in 1927 by the Republican People's Party as the party establishing the Turkish state became the occasion when Atatürk delivered the Great Speech (Nutuk) and the party was systematically organized. The Second Congress that was the first congress held in the period of the Turkish Republic in 1927 has a significant place in Turkish political life as the party and the leader of the country accounted for their acts to the country on this occasion. Besides, considering the party congresses organized by the Republican People's Party until 1950 starting from 1931, the most noteworthy ones were the Third Congress and the Seventh Congress. The reason for the Third Congress and the Seventh Congress to capture more attention than other party congresses stems from the fact that the changes took place in the world conjuncture and the decisions that were taken in these two congresses in parallel to the world conjuncture were immediately implemented. Firstly, the dreams held for the Third Congress that was organized in 1931 were actually very big. As a matter of fact, since certain commercial restrictions that continued to be in effect as per the Treaty of Lausanne were supposed to be eliminated in 1929, the administrative cadre waited impatiently for 1929. However, all dreams collapsed as the Great Depression started in 1929. Until a new transformation took place in the world, the Third Congress that was held under heavy economic pressures shaped Turkey with decisions taken in this respect. World War II would serve as the new transformation. In the context of the circumstances coming into being as a consequence of World War II, Turkey would have to join the Western bloc. Under these circumstances, the multi-party system was put in place in Turkey. The Republican People's Party that held its last congress, the Seventh Congress, in 1947 while still in power left its imprint once again on the Turkish political life with its decisions.

Keywords: Turkey, One-Party Period, Republican People's Party, Third and Seventh Congress.

Giriş

Mondros Mütarekesi’nin imza edilmesinin ardından vatan topraklarının emperyalist güçlerce işgal edilmesiyle Anadolu’da kurtuluşu sağlayabilmek için çeşitli çareler aranmıştır. Kurtuluş fikirleri başlangıçta bölgesel olarak şekillenmiştir.¹ Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın 30.04.1919 tarihinde² 9. Ordu Kitaatı Müfettişliğine dair tayin kararının çıkmasının ardından işler değişecektir. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da yakmış olduğu özgürlük meşalesini böylelikle Anadolu’ya taşıyabilmiştir.

Amasya Tamimi ve akabinde gerçekleştirilen Erzurum Kongresi ile birlikte kurtuluşa ulaşabilmek için ilk örgütlenme adımı burada atılmıştır. 23 Temmuzda başlayan ve 7 Ağustos’ta sona erdirilen Erzurum kongresinde özetle *Vatan bir bütündür parçalanamaz*³ kararı Milli Mücadelenin yol haritası bağlamında değerli ipuçları vermektedir. Nitekim Sivas kongresi ile birlikte artık her şey berrak bir şekilde görülmeye başlanacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi, kökenlerini Sivas Kongresine kadar geriye götürmektedir. Kongre aslında çetrefilli bir süreçte şekillenmiş ve gerçekleşmiştir. Erzurum Kongresi gibi Sivas Kongresi de emperyalistler ve yerli işbirlikçiler tarafından engellenmek istenmiştir. Bu amaçla Elazığ Valiliğine Ali Seydi Bey’in yerine atanan Ali Galip, İngiliz subay Noel ve Bedirhanilerden olan birkaç kişi Sivas Kongresini basmak üzere Malatya’ya geçmişlerdir. Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın almış olduğu tedbir doğrultusunda kaçmışlardır.⁴ Bütün engellere rağmen kongre 4 Eylül 1919’da başlamış ve ortaya çıkan ilk problem de başkanlık meselesi olmuştur. Daha kongre açılmadan Mustafa Kemal Paşa’ya, kongreye başkan seçtirmeyecekleri bildirilmiştir. Usule göre de en yaşlı üyenin geçici başkan olarak toplantıyı açması gerekmektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın kendi deyişimiyle çok da ehemmiyet *vermediği riyaset meselesi*⁵ kendiliğinden çözülmüş ve böylelikle de 1923 yılında kuracağı partinin temellerini dayandırdığı Sivas Kongresi/1. CHP Kurultayı açılmıştır.

Sivas Kongresi/1. CHP Kurultayı’nın ilk üç gününde, kurultayda bulunanlar ittihatçı olmadıklarına dair yemin etmişler ve padişaha bağlılıklarını bildirmişlerdir. Kurultayı’nın dördüncü günü artık asıl meseleyle uğraşmaya başlamışlardır. Özellikle manda meselesi burada tam manasıyla gün yüzüne çıkmış ve uzun bir tartışma yaşanarak kurultayı meşgul etmiştir. Bunun temel sebebi ise tam bağımsızlığa olan inancın zayıf olmasından başka bir şey değildir. Nitekim Kara Vasıf *“Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bile bırakacaklarını söyleseler, yine müzaherete muhtacız... Dört yüz ila beş yüz milyon lira borcumuz var. Bize bunu ödeyiniz diyecekler; hâlbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkül bir vaziyette kalacağız. Bunun için, bağımsız yaşamaya mali vaziyetimiz müsait değildir. Sonra, yanı başımızda bizi taksim etmeyi emel edinmiş*

1 Örneğin Trakya’nın Yunanlılar tarafından işgalini engellemek için daha 1918’de ilk olarak Mondros’tan sonra Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurulmuştur. Bunun dışında Ege Bölgesi’nin yine Yunanlıların eline geçmemesi için Hareket-i Milliye-Reddi İlhak Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin kuruluşu ile birlikte bölgede yaşayan Türkler cemiyetin etrafında birleşmiş ve gerilla harekâtı yürüterek Yunan ordularının önüne bir set çekmeye çalışmışlardır. Bkz. Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi, 1982, s.30.

2 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, çev., Cemal Köprülü, Ankara: TTK, 2011, s.109.

3 Sina Akşin, Türkiye Tarihi, C.4, İstanbul: Cem Yayınevi, 2008, s.79.

4 İlhami Soysal, Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler, İstanbul: Gür Yayınları, 1985, s.135-136

5 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015, s.86.

*hükümetler var; onların ihtiraslarına karşı mahvoluruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz?”*⁶ derken aslında bu durumu tam olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla bunu bir anlamda güven eksikliği ile açıklamak da mümkündür. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın parolası tam bağımsızlıktır. Bu nedenle konuyu kapatabilmek için Amerikan Kongresinden Türkiye'yi incelemek üzere bir heyeti davet etme teklifi kabul edilmiştir.⁷ Böylelikle esasen manda fikri açıkça reddedilerek bu sorun çözüme kavuşturulmuştur.

Sivas Kongresi kapanırken bildiri ve tüzük olmak üzere iki farklı belgeyle Türk tarihine derin bir iz düşüm bırakmıştır. Buradan çıkan sonuçlar bağlamında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulurken, Temsil Heyeti'nin bütün vatanı kapsadığı ve her türlü işgale karşı vatanının savunulacağı, son olarak da herhangi bir bölge Osmanlı hükümeti tarafından terk edilirse geçici hükümetin kurulacağı noktasında kararlar alınmıştır.⁸ Dolayısıyla bölgesel olan kurtuluş çareleri CHP'nin 1. Kurultay olarak addettiği Sivas Kongresinde tek çatı altında yani A-RMHC de birleşmiştir. Bütün bu zorluklara rağmen ilk kurultay vatanı kurtarmak adına yapılmıştır. Ayrıca A-RMC'nin Milli Mücadele'nin kazanılmasında etkin rol üstlenmesi hasebiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyeti partiye çevirmesi, ileriki yıllarda parti devlet bütünleşmesinin gerçekleşmesi ve hatta CHP'nin 1. Kurultayı olarak görmesinin nedeni buradan kaynaklanmaktadır.⁹ Nitekim bütün bunların çıkış noktası ise *“Fihhakika yaratıcı Şef, vatanı kurtarmak için bütün bir milleti tek maksat etrafında toplayarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurduğu zaman C. H. Partisinin temellerini de atmış bulunuyordu.”*¹⁰ şeklinde tek cümle ile açıklanmıştır. Dolayısıyla A-RMHC'nin tek hedefinin vatanın kurtuluşu olduğu düşünülürse, teşkilatın İstanbul'dan bağımsız hareket ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açması, tam bağımsızlık parolası ile hareket ederek milletin kendi kendisini idare eden yeni bir yönetim sistemini temellerini atarak, Milli Mücadele'den zaferle ayrılması nedeniyle CHP'nin meşruiyet kaynağı olduğunu söylemek gerekir. Kurtuluş Mücadelesinin sona ermesi akabinde partinin kuruluş süreci de bu durumu ortaya koymaktadır.

Milli Mücadelenin zaferle taçlandırılmasının ardından Lozan görüşmelerinin çetrefilli bir şekilde sürdüğü dönemde Büyük Millet Meclisi içerisinde de kutuplaşmalar derin birer fay hatlarına dönüşmüştür. Bu fay hatlarının ortaya çıkışı Büyük Millet Meclisinin hemen açılışının ardından görülmektedir. Özellikle Sakarya Savaşı öncesi¹¹ Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık verilmesi ile meclis içerisindeki muhalefet derinleşmeye başlamıştır. Aslında örgütlü muhalefetin ortaya çıkışının sağlanması bir nevi yine Mustafa Kemal Paşa'nın kendi tasarısı olarak söylenebilir. Nitekim 10.05.1921 tarihinde mecliste ortaya çıkan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu bu minvalde kuruluşunu gerçekleştirmiştir.¹² Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşunun ardından buna karşılık olarak 1922 yılının Temmuz ayında Hüseyin Avni Ulaş'ın liderliğinde ikinci grup kurulmuştur. İkinci grubun içerisinde daha önce birinci grupta çalışmış olan Vasıf, Rifat ve Emin Beyler

6 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s.106.

7 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s.108., Ayrıca bkz. Hikmet Bila, CHP 1919-2009, İstanbul: Doğan Kitap, 2008, s.20.

8 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları, 2010, s.232.

9 Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1999, s.67.

10 Cumhuriyet Halk Partisi, On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara: 1938, s.3.

11 Başkumandanlık Kanunu 5 Ağustos 1921 tarihinde yapılan iki gizli oturumdan sonra kabul edilmiştir. Bkz. Ahmet Emin Yaman, “Başkumandanlık Kanunu”, Atatürk Yolu, 3/9, (1992), s.85.

12 Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.212.

de yer almıştır. İkinci gruptakilerin temel eleştirisi konuları ise kişisel yönetime karşı olmuştur. Bu açıdan meclis yetkilerinin başkumandana devredilmesi, meclis başkanının bakanlar kurulu başkanı olması gibi durumları eleştirmişlerdir.¹³ Meclis içi muhalefet ve tartışmalar Lozan Görüşmelerinin başlamasının ardından daha da karmaşık bir hale bürünmüştür. Görüşmelere gidecek heyet konusunda bile tartışmalar yaşanmıştır. Rauf Bey’in görüşmelere katılacak olan heyetin hükümet tarafından belirleneceğini belirtmesi üzerine tartışmalar şiddetlenmiştir. Oylama neticesinde neredeyse iki kat bir oy farkı ile hükümetin düşüncesi lehinde sorun çözülmüştür.¹⁴

Meclis içerisindeki örgütlü muhalefet, gerilimi bir yandan tırmandırırken bir yandan da bu gerilimden ötürü Meclis içerisinde işleyiş yavaşlamıştır. Dolayısıyla artık Mustafa Kemal Paşa’nın parti kurma fikri daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte ikinci grubun en etkin üyelerinden biri olan Ali Şükrü Bey, Topal Osman tarafından öldürülmüştür.¹⁵ Dolayısıyla artık meclis içerisindeki gerginlik hat safhaya çıkmıştır.

Bütün bu gerginliklerin yaşanmasının ardından 06.12.1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa gazetelere verdiği demeçte barışın sağlanmasının akabinde bir Halk Fırkası kurulacağını belirtmiştir.¹⁶ Ardından Paşa, yurt gezisine çıkmış ve bu gezide kurulacak olan partinin programı için halkın da fikirlerini almıştır. Bir yandan dış konjonktürdeki gelişmeler bir yandan da iç politikada yaşanan gelişmeler bağlamında meclis 1923 Nisan’ının başında seçim kararı almıştır. Bundan yaklaşık bir hafta sonra ise Türkiye Cumhuriyeti tarihine bir iz düşüm bırakmış olan ve adeta CHP’nin ilk programını teşkil eden *9 Umde* yayınlanmıştır.¹⁷ Bu beyanname ile seçime giren A-RMHG rakiplerini bertaraf ederek seçimi kazanmış ve ileride kurulacak olan parti bu minvalde güç kazanmıştır.

Seçimlerin kazanılmasının ardından partinin kurulması hız kazanmıştır. İlk olarak tüzüğün belirlenmesi için milletvekillerinin çoğunluğu Ankara’ya gelmiş, 07.08.1923’de ilk toplantı yapılmış ve bu toplantılar 11.09.1923 tarihine kadar devam etmiştir. Bu arada 9 Eylül’de yapılan toplantıda nizamname kabul edilmiş ve 11 Eylül’de partinin genel başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilirken başkan vekilliğine İsmet Paşa, genel sekreterliğe ise Kütahya Milletvekili Recep (Peker) Bey gelmiştir. 23.10.1923 tarihinde ise partinin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı’na verilmiştir. Bundan yaklaşık on üç ay sonra ise Halk Fırkasının başına *Cumhuriyet* kelimesi eklenmiştir.¹⁸

Cumhuriyet Halk Fırkası bir yandan 1923 sonrası devrimleri gerçekleştirirken bir yandan da kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda yapılan 2. Kurultay’da yine ayrıca bir önem arz etmektedir. 1927 yılında toplanan kurultayda açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa söylevini okumuş, nutkun kurultayca onaylanması ardından kurultay normal

13 Ahmet Demirel, Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup, s.380,394.

14 Yapılan oylamada 67 oya karşılık 121 oyla delegelerin hükümet tarafından belirleneceği mecliste kabul edilmiştir. Bengül Salman Bolat, Tekin Demirarslan, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Meclis’te Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansımaları”, Atatürk Yolu, 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), s.33.

15 Ali Şükrü Bey’in ölümü için bkz. Alpay Kabacalı, Tanzimat’tan 12 Marta Türkiye’de Siyasal Cinayetler, İstanbul: Güner Yayınları, 2007, s.281.

16 Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, İstanbul: Tarih Vakfı Yurtları 1999, s.40.

17 9 Umde için bkz. Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: ATAM, 2006, s.516.

18 Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.75., Bila, CHP 1919-2009, s.36-37, Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.49-50.

işleyişine dönmüştür. Bu kurultayda önemli olan esas mesele tüzüktür. Nitekim CHF tüzüğüne cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik eklenmiştir. Bilindiği üzere halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri zaten Milli Mücadele sürecinde oluşmuştur. Önemli olan cumhuriyetçilik ve laikliktir. Bu iki ok kapsamında bir yandan uhrevi olan işlerin devlet bünyesinden ayrılması kararlaştırılırken diğer taraftan yönetim sistemi adeta diğer ok ile muhafaza edilip bunların değişmeyeceğinin de sinyali verilmiştir. Ayrıca kurultayda önemli olan konulardan bir diğeri de değişmez genel başkanlık meselesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı ve görevleri de değiştirilemez şekilde kabul edilmiştir.¹⁹ Nitekim 1927 sonrasında da devrimlerin tamamlanması için CHF, bu minvalde siyasi ve sosyo-ekonomik hamlelerini gerçekleştirmiş ve 1929 yılında patlak verecek olan kapitalist buhrana kadar da ülkeyi her açıdan kalkındırmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın amacı dünyada ortaya çıkan büyük olaylar karşılığında gerçekleşen iki CHP kurultayını tartışmak ve bu kurultaylarda alınan kararların Türkiye'ye etkisini ortaya koymaktır.

3. ve 7. Kurultaylar ve Türkiye'ye Yansımaları

Kapitalist dünyanın yaşadığı ilk büyük buhran 1929 yılında gerçekleşmiştir. 1929 yılına gelinceye değin kapitalist dünya iktisadi açıdan çeşitli gelişmeler göstermiş ve bu gelişmelerin neticesinde kriz patlak vermiştir. I. Dünya Savaşı'nın ertesinde 1929 yılına kadar geçen süreyi 1919-1921, 1922-1925, 1926-1929 olmak üzere üç dönemde değerlendirmek mümkündür. İlk dönemin hemen savaş sonrası olması hasebiyle kapitalist ülkelerde hızlı bir iktisadi gelişme yaşanmıştır. Savaş nedeniyle eksilen tüketim malları yerlerine konulmaya çalışılmış fakat stokların karşılansının ardından fiyatlarda doğal olarak hızlı bir düşüş yaşanmıştır. İkinci dönemde iktisadi yapıda tekrar bir canlanma görülmüştür. Bu noktada endüstriyel gelişmeler hızlanmıştır. Fakat 1929 yılına geldiğinde işler değişmiştir.²⁰

Genel olarak krizin çıkış sebeplerinden biri Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa ülkelerine kredi sağlaması ve bunları geri alma konusunda sıkıntılar yaşamasıdır. Sadece 1924-1929 döneminde 6.4 milyon dolar Avrupa'ya, ABD tarafından para akışı sağlanmıştır. Bu kapsamda batılı banka müdürleri daha 1927 yılında kolay para politikası uygulanması için New York Federal Reserve Bankası'ndan faiz hadlerini düşürmesini istemiş, bunu da sağlayabilmişlerdir. ²¹ Spekülasyonlar bu düşüşün ardından hız kazanmış ve krizin patlak vermesinin nedenlerinden birisi olmuştur.

1928 yılında Florida'da ortaya çıkan Kasırga ise adeta sonun başlangıcı olmuştur. Yaşanan doğal afet neticesinde emlak fiyatlarında kayda değer şekilde düşüş gerçekleşmiştir. Fiyatlardaki düşüşün yanı sıra inşaat sektöründeki arz talep dengesinin bozulması neticesinde sektörde gerileme gerçekleşerek fabrikalar birer birer kapanmaya

19 Tahir Kodal, "Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarının Yurt Dışı Yankılarına Bir Örnek: CHP'nin V. Olağan Kurultayının Suriye'deki Yankıları", Belgî, 20, (2020), s.2617., Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.80., Bila, CHP 1919-2009, s.49.

20 İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara: ODTÜ, 1977, s.3. Ayrıca bkz. Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23, (2016), s.38.

21 İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s.11., Kredi verme açısından ayrıca bkz. Tuna Oran, 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009, s.2,

başlamıştır. Üretim ve ekonomik ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde o dönem için ABD iktisadiyatının oransal olarak neredeyse yarısının holdinglerin oluşturduğu düşünülürse durumun vahameti ortaya çıkmaktadır. Nitekim bunlardan biri bile iflas etse ekonomi derinden etkilenebilirdi. Bununla birlikte ABD’de ki banka sistemi de o dönem içerisinde kötü yapılanmış birer teşkilat görüntüsü sergilemektedir. Bankaların sermaye esaslarını ve yapısını belirleyen yasalar bu süreçte yoktur. Yatırımcılar da bu konu hakkında fikir sahibi olamamışlardır. Dolayısıyla bankacılık sektöründeki çarpıklık da krizi etkileyen diğer sebeplerden birisi olmuştur.²²

1928 yılındaki doğal afet, Amerikan ekonomisinin dinamik unsurları ve en nihayetinde yaşanan spekülasyon girişimleri²³ neticesinde 1929’un son baharında Wall Street Borsası çökmüştür. ABD’de 1933 yılına kadar sürecek olan bu buhran ancak Roosevelt’in ekonomiye müdahaleci yaklaşımıyla yavaş yavaş etkisini kaybedecektir.

1929 yılında kapitalizmin merkezi olarak tasavvur edilen ABD’de çıkan bu buhran bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Savaş sonrası ekonomik anlamda toparlanma sürecine giren ülkeler kırılğan ekonomiye sahip olmaları nedeniyle bu durumu şiddetle hissetmişlerdir. Nitekim bu şiddetli sancıları hisseden ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti’dir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde aslında ekonomik açıdan 1929 yılı büyük umutlar taşıyan yıl olarak hayal edilmiştir. Lozan antlaşmasına bağlı olarak 1929 yılına kadar sürecek olan çeşitli kısıtlamalar vardır. Antlaşmanın şekillenmeye başladığı süreçte adeta kapitülasyonların devamı anlamına gelen gümrük politikalarının %15’lik bir oran üzerinden alınmasının Batı tarafından talep edilmesi, işleri biraz daha zorlaştırmıştır. Bu talep reddedilirken mecburiyetten bazı sınırlılıkların getirildiği görülmektedir. Nitekim Lozan’a ek olarak imza edilen ve beş yıl yürürlükte kalacak olan Ticaret Sözleşmesi böyle bir ortamda dünyaya gelmiştir. Sözleşmeye göre 1916 yılının spesifik tarifesine²⁴ göre vergi oranı belirlenmiştir. Daha sonradan ise yine 1918 yılında bu kanunda da tadilat yapılacaktır. Dolayısıyla gümrüklerde 1929’a kadar tam bağımsız bir politika izlenememiştir.

Dönemin yönetici kadrosu Ticaret Sözleşmesi’nin tam bağımsızlığın önüne çeken bir set olduğunun farkındadır. Bu nedenle sözleşmenin sona ereceği tarihten yaklaşık olarak dört yıl önce ulusal gümrük politikalarının belirlenmesi için ekonomi ile ilintili olan kurumlarda konu ile alakalı olarak çalışmalar yürütülmüştür. 1925 yılında Âli İktisat Meclis’inde Tarife Komisyonu kurulmuştur. 1926 yılında ise İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında Gümrük Tarife Tetkik Komisyonu oluşturulmuştur. Her iki komisyonda da gümrük vergilerinin

22 Doğan Duman, “1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiyi Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”, Turkish Studies, 8/5, (2013), s.214.

23 Spekülasyon o dönem için dehşet verici boyutlara ulaşmıştır. Tekeli ve İlkin’in aktardığına göre ABD’deki birçok girişimci parasını o dönem için hisse senedine yatırmıştır. Yapılan spekülasyonlar neticesinde New York borsasında milyonlarca hisse senedi el değiştirmiştir. Bunun her gün olduğu düşünülürse durum çok ciddi boyutlara ulaşmış ve hisse senetlerinin değerleri de artmıştır. Fakat takvimler 24.10.1929’u gösterdiğinde yine milyonlarca hisse senedi en az yarı yarıya değer kaybetmiş ve dolayısıyla buhran patlak vermiştir. İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, s.12.

24 Osmanlı imparatorluğunda özellikle kapitülasyonların dayatmasıyla değer esaslı vergi (ad valorem) uygulanmıştır. Bu sistemde vergilendirme oranı %11’dir. I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı koşullarda kapitülasyonların kaldırılışı ile vergilendirme oranı ilk olarak %15’e daha sonra %30’a yükseltilmiştir. Fakat 1916 yılında gümrüklerde bu sistem terk edilerek spesifik tarifeye geçirilerek getirilen malların ağırlıkları cinsinden vergilendirme yapılmıştır. Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminde İttifak Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918-1922)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 15/30, (2016), s.60-62.

yükseltilmesi yani gümrük duvarlarının yüksek olması konusunda karara varılmıştır. Bu süreçten sonra her iki komisyonun vermiş olduğu raporlar doğrultusunda, hükümet de yeni bir düzenleme hazırlamış ve bunu 1929'da yine uygulamaya koymuştur.²⁵ Hatta bu düzenleme dönemin başında da sıklıkla tartışılmıştır.²⁶ Dolayısıyla sınırlılıkların kalkması bağlamında gümrüklerden gelecek verginin ekonomi üzerinde oluşturacağı katkı nedeniyle de bu açıdan 1929 yılı büyük umutlar beslenen bir yıl olmuştur. Fakat genel kriz bu hayalleri suya düşürmüştü diğer Batılı ülkelerde olduğu gibi Türk ekonomisinde de ağır tahribatlar meydana getirmiştir.

Kriz Türk Lirası, dış ve iç ticaret ve tarım ile sanayi sektöründe etkisini derinden hissettirmiştir. İlk olarak TL, Sterlin karşısında hızlıca değer kaybetmeye başlamıştır. Hızlıca değer kaybı başlangıçta bankalardan veya ithalattan doğan bir sıkıntı olarak algılanmıştır. Dönemin borsa meclisi başkanı vermiş olduğu izahatta *"Bankaların paramızın kıymetini düşürmekte amil olmalarına ihtimal vermiyorum. Bilhassa bu günlerde piyasalarda Türk parası azdır... Vaziyet böyle iken bankaların enflasyona sebebiyet verdiğini iddia etmek doğru değildir. Paramızın düşmesine sebep gümrükten geçen resimsiz eşyadır"*²⁷ derken durumu gümrüklere bağlamıştır. Nitekim Tablo 1 TL'nin değer kaybını daha iyi ifade etmektedir.

Tablo 1: TL'nin Yıllara Göre Diğer Para Birimlerine Oranla Değeri²⁸

YIL	1 Sterlin (TL Olarak)	20 Fransız Frangı (TL Olarak)	1 ABD Doları (TL Olarak)	1 Türk Altını (TL Olarak)	Tedavüldeki Banknot (Milyon TL Olarak)
1923	7.62 ⁹⁴	2.21 ¹²	1.67 ⁸³		
1924	8.72 ⁷⁴	2.03 ¹⁶	1.88 ²⁴	8.15	161
1925	8.90 ⁸⁷	1.72 ⁸⁶	1.83 ³⁴	8.13	165
1926	9.29 ⁹⁹	12.5 ¹⁶	1.90 ³⁸	8.9	153
1927	9.46 ⁶⁸	15.2 ⁴¹	1.93 ⁷⁸	8.26	153
1928	9.56 ¹⁹	15.3 ⁸⁸	1.95 ²⁵	8.30	153
1929	10.08	16.2 ⁰⁵	2.06 ⁸⁷	8.74	159

Tablo 1'de ifade edildiği üzere 1923 yılından başlamak üzere 1929 yılına kadar geçen süre zarfında Sterlin bazında TL yaklaşık olarak % 32.28 değer kaybetmiştir. Buradaki en büyük kayıp 1923 yılından 1924'e geçişte yaşanan yaklaşık olarak %14'lük kayıptır. Fakat ülkenin savaştan çıkması, yeni kurulması, alt yapı eksikleri ve üretim hadlerinde düşüş olması bu durumun temel nedenidir. Buradaki esas mesele ise kriz ortamının ortaya çıkardığı değer kaybıdır. 1927'den 1928'e geçerken TL %1.05 değer kaybederken

25 Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.162.

26 Birkaç örnek haber için bkz. "Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu", Cumhuriyet, 18 Şubat 1929, s.3., "Yeni Gümrük Tarifesi Etrafındaki Temenniler", Cumhuriyet, 24 Şubat 1929, s.3., "Yeni Gümrük Tarifesi Niçin Kağıt Para Üzerine?", Cumhuriyet, 1 Mart 1929, s.3., Habib Edip, "Siyaseti İktisadiye: Gümrükler", Cumhuriyet, 22 Nisan 1929, s.1-2.

27 "İstanbul'daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?", Cumhuriyet, 11 Eylül 1929, s.2.

28 Tablo için bkz. Yaşar Semiz, Osman Akandere, "1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9/1-2, (2001), s.305.

1928’den 1929’a gelindiğinde bu oran %5.43 olmuştur. Dolayısıyla değer kaybındaki bant bir önceki yıla göre 5 kat derinleşmiştir. Bu bağlamda iktisadi buhran başlangıçta yeterince algılanamamıştır. Para dengesinde bozulma yaşanmasının yanı sıra buna bağlı olarak iç ve dış ticari dengeler de alt üst olmuş ve zirai açıdan üretim noktasındaki tutum değişmiştir.²⁹

Krizin bu şekilde Türk ekonomisinin bütün unsurlarında şiddetle kendini hissettirmesinin ardından artık Türkiye yeni bir iktisadi politika arayışı içerisine girilmiştir. Devlet kapitalizmi bu politika arayışlarının bir tezahürü olarak Türk siyasasına damgasını vurmuştur. Net bir tarih verilemese de 1930’lu yılların başında tartışılmaya başlanan bu politika 1931 yılında gerçekleştirilen CHF’nin 3. Kurultayı sonrası uygulama alanı bulacaktır.³⁰

CHF’nin 3. Kurultayı 10 Mayıs 1931 tarihinde açılmıştır. Açılış konuşmasını değişmez reis Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) yapmıştır. Konuşmasında Sivas Kongresi’ni yine yapılan 1. Kurultay olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa bu kongrede kabul edilecek olan devletçilik ile alakalı hiçbir söylemde bulunmamıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa “*Her biriniz vatanın bir bucağından, halkın içinden geliyorsunuz. Memleketin ihtiyaçlarına, halkın yeni dertlerine yakından vakıf bulunuyorsunuz... Bu müzakere ve münakaşaların feyizli neticeler verebilmesi için arkadaşların kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, tenkidi icap eden noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları lüzumu tabiidir.*”³¹ derken krizin getirmiş olduğu ağır baskıyı ve esasında kurultay sonunda yeni kararların alınacağı hissettirmiştir. Tartışmalar esnasında üyelerin rahatça eleştiri yapmalarını istemesi de bu nedenden kaynaklanmaktadır.

3. Kurultay’ın CHF açısından getirmiş olduğu en somut yansıma altı okun resmileşmesidir. Fakat bu kurultaydan daha öncesinde Nisan ayında (Atatürk)’ün Millete Beyannamesinde “*Cumhuriyet Halk Fırkasının cumhuriyetçi, milliyet halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı vasıfları*” diyerek CHF’nin ilkelerinin hepsini belirtmiştir. Fakat ilkelerin sistematize edilişi bu kurultay ile birlikte gerçekleşecektir.³² Mustafa Kemal (Atatürk)’ün konuşmasının ardından sözü İsmet (İnönü) devralmış ve yaptığı uzun konuşmasında memlekete dair iç ve dış siyaset, eğitim, sağlık, ekonomi ve imar alanında dört sene zarfında gerçekleşen olayları anlatmıştır. Konuşmasını bitirirken “*...Geçen kongreden beri başlıca icraatımız bunlardır, Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı Fırkamız geçen devrede müspet eserli ve muvaffakiyetli olarak çalışmıştır. Bunu açık alınla ve itimadî nefisle ifade ederiz*”³³ cümleleriyle partinin temel ilkelerini saymıştır. Dolayısıyla kurultayda devletçilik kabul edilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) ve İsmet (İnönü)’nün konuşmaları aslında resmen kurultay kararını belirtmiştir.

Kurultayda temelde parti programı, parti nizamnamesinin değiştirilmesi ve temennilerin dinlenmesi bağlamında üç ayrı konu hakkında görüşülmüştür. İlk olarak programın genelinde tartışmalar yaşanırken partinin ana vasıfları kısmında bunun olmadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk)’ün bu noktadaki hassasiyeti de göz

29 Yaşar Semiz, Osman Akandere, “1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye”, s.303.

30 Nesrin Akkor, “1929 Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Devletçilik Politikasına Geçiş”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2/1, (2018), s.135.

31 “Gazi’nin Küşat Nutku”, Cumhuriyet, 11 Mayıs 1931, s.1,5.

32 Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, 5/2, (2016), s.282., İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, s.207.

33 C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.10.

önünde bulundurulsa, delegelerin bu konuda hem fikir görünme çabalarının nedeni anlaşılacaktır. Nitekim ikinci kısımda ilkeler de net bir şekilde ifade edilmiştir. İkinci kısımda partinin sırasıyla A, B ve C bentlerinde cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık vasıflarının ifade edilmesinin ardından D bendinde “*milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bil hassa iktisadi sahada devleti filen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır*”³⁴ şeklinde devlet kapitalizmi/devletçilik ifade edilmiştir.

Kurultayda CHF'nin kabul edilen ilkelerden devletçilik ve inkılapçılık ilk kez fırka nizamnamesi içerisine girmiştir. Devletçiliğin yanı sıra inkılapçılığın CHF'nin ana vasıfları içerisinde yer almasının temel nedeni ise o güne değin yapılmış olanların korunması ve o gündən sonra yapılacak olanların kapsam açısından nasıl ilerleyeceğinin bir ifadesidir. Nizamnamede “*Fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar*”³⁵ şeklinde vurgulanan inkılapçılık, aslında yapılan ve yapılacak olanları bir koruma misyonunu taşıdığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda tamamlayıcı ilke olarak nitelendirilebilir.

Yeni ilkelerin partinin ana vasıflarına eklenmesinin yanı sıra buradaki en önemli meselelerden biri krizin getirmiş olduğu ağır baskı neticesinde iktisadi yapılanma, bir diğeri ise doktrin arayışıdır. Parti programının üçüncü kısmında yer alan *normal sermayenin membaı* ve çiftçi kooperatifleri bentleri önemlidir. Normal sermayenin membaı başlığı “*İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegâne membaı milli say ve tasarruftur.*” şeklinde açıklanırken esas olarak 1923 yılından başlamak üzere bu süreçte gelinceye değin karma ekonomik yapılanma³⁶ içerisinde yabancı sermayenin rolünün, önemini yavaş yavaş kaybetmeye başladığı ifade edilmeye çalışılmıştır. İzmir İktisat Kongresi sonrası ortaya çıkartılan yeni ekonomik sistemde yabancı sermayeye büyük umutlar bağlanmıştır. Sadece 1926-1929 sürecinde yabancı sermaye yatırımlarının toplamda 31.8 milyon TL³⁷ olduğu düşünülürse yabancı sermayeye süreç içerisinde verilen önem daha iyi anlaşılacaktır. Fakat ifade edilenle artık bu bakış açısının yavaş yavaş değişeceği anlaşılacaktır.³⁸ Çiftçi kooperatifleri ise “Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekâmül ettirmek gayedir”³⁹ şekliyle tanımlanırken zirai durumla alakalı tek madde olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu madde ve açıklamaları dikkatle irdelendiğinde kooperatiflerin kurulması ile birlikte küçük çiftçilere kredi verilmesi ve zirai faaliyetlerin bu minvalde canlandırılacağı hedeflenmiştir. Aslında bu hedef yeni ortaya çıkmış değildir. İzmir İktisat kongresi bağlamında daha 1923 yılında alınan kararlar arasında yer almaktadır.⁴⁰ Bu açıdan yokluğun hat safhada olması nedeniyle ekonomi ile ilintili olarak dönem içerisinde oluşturulan kurumların tam randımanlı bir şekilde işlevlerini yerine getiremediğini de göstermektedir.

34 C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, s.28.

35 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara: TBMM Matbaası, 1931, s.31.

36 Karma ekonomik yapıdan kasıt hem liberal hem devletçi oluşudur.

37 Yayha Sezai Tezel Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), s.195.

38 Hikmet Bila, CHP 1919-2009, s.58.

39 C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, s.31

40 Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, Ankara: TTK, 1989, s.21-32., Kazım Karabekir, İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, İstanbul: Emre Yayınları, 2001, s.35-54., Gündüz Ökçün, İktisat Tarihi Yazıları, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 58, 1997, s.290-299.

İktisadi meselelerin yanı sıra partinin doktrin arayış çabaları da 3. Kurultay ile birlikte sona erecek adeta *evreka* haykırıları kurultaydan sonra yapılan düzenlemelerle yansımaları bulacaktır; *Kemalizm*. 1927 yılındaki CHF kurultayında belirlemeye başlayan doktrin 1931 yılında biçimlenmiştir.⁴¹ Özellikle 3. Kurultay sırasında kendini fesh eden Türk Ocakları her şeyiyle birlikte CHF’ye devredilmiş ve akabinde kurulan Halk Evleri de bu doktrini yayma ve halkı her konuda bilinçlendirme noktasında faaliyetler yürütmüştür. Bununla birlikte 1934’ten itibaren Üniversitelerde inkılap tarihi derslerinin okutulması da hem bu durumu hem de ulus devlet olmanın gereği olarak bilinçlenme konusunu destekler nitelikteki faaliyetler olmuştur.⁴²

CHF’nin 3. Kurultayı yeni bir parti programı kabul etmesiyle 18.05.1931’de sona ermiştir. Kurultayın sonu ile birlikte bir program ve nizamname kabul edilmiştir. Böylelikle parti yeni bir kimliğe bürünürken aynı zamanda da ülkeye derin bir iz düşün bırakacak olacak yapılanmasının kararlarını da almıştır. Ekonomik buhranın etkilerini törpülemek ve ülkeyi refaha kavuşturmak için devlet kapitalizmini benimsemiş ve yaklaşık olarak on beş yıl boyunca (II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar) bu idea ile iktisadi yapıyı şekillendirmiştir. Bunun dışında Kemalist felsefe ile ülkenin modernizasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim 3. Kurultay’ın akabinde devletin ekonomik sahaya inşi ve halkevlerinin kuruluşu bunun göstergesidir.

Kurultayın ardından alınmış olan kararlar açısından yapılan ilk iş Halkevlerinin açılışı olmuştur. Aslında halkçılık Türkiye’de Osmanlı’nın son zamanlarından itibaren kurtuluş fikirleri arasında filizlenmeye başlayan bir ideoloji olarak dünyaya gelmiştir. İttihatçılar istibdat rejimini sınırlandırırken,⁴³ halkçılık kapsamında meşruti rejime geçmiştir. Milli Mücadele sürecinde ise Mustafa Kemal Paşa tarafından halkçılık ideolojisine farklı bir boyut kazandırılmıştır. İmtiyazsız-ulusalci algılayış, cumhuriyetin kurucu partisi olan CHF’de yansımaları bulmuştur.⁴⁴ Bu bağlamda yapılan devrimlerin halk tabanında karşılığını bulması için 1932 tarihinde halkevleri açılmıştır. Açılış konuşmasını yapan CHF genel sekreteri Recep (Peker) Bey “*Arkadaşlar; Halkevlerinin samimi ve bütün Türk vatandaşlarını müsavî şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamaya ve itinalı bir kültür çalışması içinde milli birliğe yükseltmeye azmetmiş bulunuyoruz.*”⁴⁵ derken halkevlerinin aslında toplumu bilinçlendirme açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Özellikle yapılan devrimlerin anlaşılması ve halkın eğitilmesi açısından gerekli çalışmaların bu kuruluştan yükseleceği de genel sekreterin konuşmasının satır aralarından anlaşılmaktadır. Halkevleri kapanan kadar da bu amaçla faaliyetlerini yürütmüştür. Dolayısıyla Kemalist ideolojinin yayılım alanı da halkevlerinde gerçekleşmiştir.

3. Kurultay’ın almış olduğu kararlar doğrultusunda halkevlerinin yanı sıra ekonomik durum, partinin ve dolayısıyla ülkenin asıl meselesidir. Bu konuda yapılan hamlelerden ilki yabancı sermayeli şirketlerin millileştirilmesi olmuştur. Aslında 1929 buhranının ortaya

41 Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s.116.

42 Hikmet Bila, CHP 1919-2009, 59., İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, s.214., Halk Evlerinin kuruluşu için ayrıca bkz. Anıl Çeçen, Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990, s.13.

43 Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.33.

44 Kemal Karpat, Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.59.

45“Recep Bey’in Nutku”, Hakimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1932, s.1.

çıkarmış olduğu zorlamalardan doğan en önemli girişimlerden biri de budur. Çünkü millileştirme harekâtı demiryolları, maden ve altyapı çerçevesinde şekillenmiştir.⁴⁶ O dönem için ülke iktisadiyatını kalkındıracak önemli unsurlar olması hasebiyle millileştirilmelerinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak demir yolları açısından Samsun ve Çarşamba hattı 1933 yılında millileştirilirken, 1934 yılında İzmir ve Kasaba, 1935'te ise İzmir ve Aydın hatları millileştirilmiştir. Son olarak Şark Demir yolları 1936 yılında bu kapsama dâhil edilmiştir.⁴⁷ Demir yollarının yanı sıra millileştirme kapsamına alınan ikinci husus madenlerdir. İlk olarak Fransız kökenli Ereğli Kömür Şirketi 1937 yılında satın alınmıştır.⁴⁸ Bunun dışında 1930'dan başlamak üzere 1939 yılına kadar Ergani Bakır Madeni, Keçiözümlü Kükürt Madeni ve Kuvarşan Bakır Madeni de millileştirilmiştir. Son olarak alt yapı bağlamında Rihtım şirketleri (İzmir-İstanbul), telefon, elektrik, havagazı, su ve tramvay gibi hizmet veren şirketler de satın alınmıştır.⁴⁹ Dolayısıyla millileştirmelerin yapılması ile birlikte devlet kapitalizmi de artık bu süreçte etkinliğini hissettirmiştir.

Millileştirmelerin yapılmasının yanı sıra piyasaları olumlu yönde etkileyebilmek ve TL'nin değer kaybını en aza indirmek/engellemek için daha 3. Kurultay öncesinde 1929 yılında Menkul Kıymetler Kambiyo Kanunu, 1930 yılında ise Türk Parasının Kıymetini Koruma kanunu çıkartılmıştır. Kurultayın akabinde bu kanunlara ek olarak 1933 yılında Mevduatı Koruma Kanunu, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ve son olarak 1936 yılında da Bankalar Kanunu çıkartılmıştır.⁵⁰ Dolayısıyla para politikaları da dönem içerisinde çıkartılan kanunlarla ülkenin lehinde düzenlenmeye çalışılmıştır. Nitekim Merkez Bankasının kuruluşu da bu minvalde 1930 yılında gerçekleşmiştir. Merkez bankasının yanı sıra devlet kapitalizminin etkililiği açısından dönem içerisinde vücuda getirilen Devlet Sanayi Ofisi, Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası, Sümerbank, Etibank ve Halk Bankası arasından en önemlisi Sümerbank'tır. Sümerbank devletin ön görmüş olduğu yatırım alanlarında bizzat devlet sermayesi ile katılım sağlamıştır.

Alan yazında *devletçi* olarak ifade edilen süreçte Sümerbank, kurulan bütün fabrikaların neredeyse hepsine katkı sağlamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın lağıvı ile başlayan sürecin ardından meydana getirilen Sümerbank⁵¹, kuruluş yılı olan 1933'ün ardından sanayileşme

46 Mehmet Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları", *Social Sciences*, 10/1, (2015), s.25.

47 Arif Kolay, *İzmir Kasaba ve Uzantsız Demiryolu Hatları (1863-1897)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, s.235. Bu dönemde konu ile alakalı olarak basında da demir yollarının devri ile alakalı olarak haberler çıkmıştır. Hatta Atay 1936 yılında Ulus'ta kaleme aldığı makalesinde Şark demir yolları için "... Bu suretle 1937 yılında sınırlarımız içinde devlet malı olmayan hiçbir ray parçası kalmayacaktır" demiştir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, "Şark Hattı", *Ulus*, 22 Aralık 1936, s.1. Bunun dışında örnek birkaç haber için bkz. Yunus Nadi, "Türk Şimendiferine Türk Sermayesi", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1933, s.1., "Ecnebi Sermayeli Son Şimendifer de Satın Alınıyor", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1936, s.1.

48 "Ereğli Şirketi'nin Satın Alınması", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1937, s.1.

49 Mehmet Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları", s.26-32.

50 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982, s.298. 1929 ve 1930 yıllarında çıkartılan iki kanun amacı sırasıyla yabancı para alımını ve satımını engellemek, spekülasyonların önüne geçmektir. Bununla birlikte Ödünç Para Verme Kanunu ile banka ve özel kuruluşlar dışındaki kişilerin faiz alabilmesi hükümet iznine bağlanırken 1936'da çıkan kanun ile düşük faizli finansman sağlanmaya çalışılmıştır. Bkz. Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28/1, (2010), s.27. Ayrıca Mevduatı Koruma Kanunu ile bankalardaki mevduat devlet güvenceli altına alınmıştır. Bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982, s.298.

51 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s.264.

işinde başrolü üsteleneceği, açık açık ifade edilmiştir.⁵² Bankanın kuruluşunun hemen ertesinde bile bankaya büyük önem addedilmesi, sanayileşme hızının bu banka eli ile ivme kazanacağını göstergesi olmuştur. Nitekim özel anlamlar yüklenen bankanın da işleri için özel izinler de verilmiştir. Bankanın, Devlet Sanayi Ofisinden devraldığı işletmelerden biri olan Bakırköy Bez Fabrikası için o süreçte lazım olan yedi bin işçi, iki yüz yirmi dokuma tezgâhı ve makineler için kontenjana bakılmaksızın yurda ithalleri için İktisat Vekaleti 695 sayılı tezkereyi çıkartmış ve yine 04.12.1933 tarihinde bu durum İcra Vekilleri Heyetince onaylanmıştır.⁵³ Dolayısıyla alınacak malzemelerin kontenjan haricinde tutulması da durumu ispat etmektedir. Bu kapsamda devletin ekonomi politikasının uygulayıcısı olan Sümerbank, başlangıçta belirlenen sermaye miktarını yakalayamasa da yıllar içerisinde yine de sermayesi arttırılmış⁵⁴ ve dokuma, selüloz, maden, kimya, kendir ve seramik alanlarında yatırımlarını gerçekleştirerek sanayileşmeye ivme kazandırmıştır.⁵⁵

Ekonomiden siyasete, ideolojiden sosyolojik yapıya kadar bu süreçte atılmış olan adımlar partinin 3. Kurultayında alınmış olan kararlar neticesinde hayat bulmuştur. Bu kapsamda yapılan kurultayın ardından alınan kararların süratle uygulanması, Türkiye üzerinde derinden bir etki yaratmış ve her alanda değişim kendisini göstermiştir. Nitekim parti 1935 yılındaki 4. Kurultayını bu atmosferde gerçekleştirecektir.

4. Kurultay başlamadan önce önemli kararların alınacağı ve bu kurultaydan büyük işler beklendiği anlaşılmaktadır. Kurultaydan bir gün önce basında “Ulusça bir bayrama gidiyoruz”, “Ankara şenlik içinde”⁵⁶ gibi başlıklar atılırken, Atay “*Dördüncü kurultay iyi günlerde geliyor; beşinci kurultay daha iyi günlerde gelecektir*”⁵⁷ derken aslında devlet kapitalizminin en etkin, en sert yıllarında toplanacak bu kongrenin öncesinde ülke ekonomisindeki işlerin bir anlamda iyileşmeye başlamasından ötürü bu cümleleri kurduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Recep (Peker)’in 8 Mayıs gecesi yapmış olduğu konuşmanın satır aralarında vurguladığı “*Amme haklarında anarşiyi besliyen, ekonomide ulusal çalışmayı ve ulus yiğini istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıkılaştırıyoruz... Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, nısf kavgası yollarını sımsıkı kapatıyoruz*”⁵⁸ sözleri aslında devletin ekonomik anlamda bizzat liberal yapılanmaya açtığı savaşın ilanı gibi gözükmektedir. Ayrıca cumhuriyetin kuruluş felsefesi olan sınıfsız yapılanmanın tercih edilmesini de ortaya koymaktadır. Fakat devletçilik tartışmaları, yönetimin çeşitli kademelerinde hatta devlet kapitalizminin sona erdiği 7. Kurultaydan sonra bile devam

52 Şükrü, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının yürütülmesinin koordinatörü olarak Sümerbank’ı işaret etmiştir. Bkz. Hayrettin Şükrü, “Sümerbank Sanayimizin Hamisi ve Pişdarıdır”, Cumhuriyet, 29 Temmuz 1933, s.1,6.

53 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (04.12.1933), Bakırköy Bez Fabrikası İçin Sümerbank Tarafından Dokuma Tezgâhı ve Makinaların Kontenjan Harici Yurda Sokulması, 30-18-1-2/41-85-13, s.1.

54 Yıllar içerisindeki Sümerbank’ın sermaye miktarları için bkz. Vehbi Emre Yıldırım, “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”, Turkish Studies, 9/7, 2014, s.571.

55 Sümerbank’ın kendi sermayesi ile yaptığı fabrikalar için bkz. Janset Özen Aytemur, 1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2007, s.53. Bu süreçte Sümerbank’ın yapmış olduğu fabrikalar basında da gündeme gelmiştir. Birkaç örnek haber için bkz. “Kayseri Kombinasi”, Ulus, 16 Eylül 1935, s.1., İsmail Müştak Mayakon, “Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı”, Cumhuriyet, 10 Ekim 1937, s.1., “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”, Cumhuriyet, 6 Nisan 1937, s.1,5.,

56 “Ulusça Bir Bayrama Gidiyoruz”, “Ankara Şenlik İçinde”, Cumhuriyet, 8 Mayıs 1935, s.1.

57 Falih Rıfık Atay, “Kurultay”, Ulus, 8 Mayıs 1935, s.1.

58 “Recep Peker’in Söylevi”, Cumhuriyet, 9 Mayıs 1935, s.12., “R. Peker Radyoda Yeni Parti Programı Taslağı Üzerinde Önemli Bir Konuşma Yaptı”, Ulus, 9 Mayıs 1935, s.1.

etmiştir. Dolayısıyla burada (Peker)'in iktisadi yapılanmadaki felsefeye katı bir şekilde bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

CHF'nin 4. Kurultayı bu atmosfer içerisinde 9 Mayıs 1935 tarihinde açılmıştır. Mustafa Kemal (Atatürk) konuşmasında “*Ekonomi ve endüstri tedbirlerimiz muvaffak olmuştur*”⁵⁹ derken yine devletçi ekonominin başarısından söz etmektedir. Kurultay da aslında bu konuda önemli tartışmalar da yaşanmıştır. Fakat sonucunda devlet kapitalizmi daha katı hale bürünmüştür. Bu kurultayın üç önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mustafa Kemal (Atatürk)'ün katıldığı son kurultay oluşudur. İkincisi Cumhuriyet *Halk Fırkası* adı *Cumhuriyet Halk Partisi*'ne dönüşmüştür. Üçüncüsü ise parti devlet bütünleşmesinin sağlanmasıdır. Özellikle kongrelere mülkiye amirlerinin davet edilebilmesi hatta bu kişilerin açıklamalarda bulunması da serbest bırakılmıştır.⁶⁰

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. Kurultayının ardından, 7. Kurultay yapılana kadar geçen süre içerisinde bir olağanüstü kurultay toplanmış (Atatürk'ün vefatı hasebi ile) iki tane de normal kurultay yapılmıştır. İlk olarak olağanüstü kurultay yapılana kadar geçen süre zarfında yine ekonomik yapı düzenlemeye çalışılmış ve bu süreçte CHP içerisindeki hizipleşmeler derin bir uçuruma dönüşmüştür; *Bayar-İnönü çatışması*. Aslında bu iki lider arasındaki çatışma yine ekonomik yapılanma paralelinde yani devlet kapitalizmi etrafında şekillenmiştir. Bu hizipleşmenin ilk safhası 1931-1935 sürecinde (4. Kurultay Öncesi) gerçekleşirken ikinci safhası ise 1935-1938 sürecinde yaşanmıştır ki aynı dönemde İnönü'nün Atatürk ile çekişmesi de mevcuttur.⁶¹ Nihayetinde İnönü bu çekişmelerden mağlup ayrılmış ve Bayar, Başbakan olmuştur. Bütün bu çekişmelere rağmen Atatürk'ün vefatının ardından İnönü, 1. Olağanüstü Kurultayda CHP'nin değişmez genel başkanı olmuş ve aynı zamanda da Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁶² Dolayısıyla genel olarak hizipleşmelerin sonucunda kazanan İnönü'dür.

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından partinin 5. Kurultayı II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir dönemde 1939 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilmiştir. Nitekim savaşın çıkacağı artık o kadar aşikârdır ki Cumhurbaşkanı İnönü konuşmasının “...*Milletlerarasındaki bu emniyetsizlik bugünkü hali ile devam edemez. Bu hal, ya milletlerin şursuz bir surette birbirinin boğazına atılmalarına sebep olabilir yahut da nihayet akıselim galebe ederek milletlerin huzur içinde müşterek bir insanlık hayatı yaşamaları için yol bulunabilir.*”⁶³ satır aralarında bu cümleleri vurgularken, aslında savaşın getireceği yükün ne kadar ağır olacağını da farkındadır. 5. Kurultaya sadece savaşın korkusu değil parti içerisindeki tüzük değişiklikleri de damga vurmuştur. Parti Genel Sekreterliği ile İçişleri Bakanlığı'nın birbirinden ayrılması, müstakil grubun kurulması ve parti üyelik yaşının 22'ye yükseltilmesi şiddetli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte yine de partinin ideolojisini yaymak ve halkı eğitmek amacıyla

59 “Ulu Önderin Söylevi”, Cumhuriyet, 10 Mayıs 1935, s.1.

60 Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.61. Parti devlet bütünleşmesinin hız kazandığını kurultayın toplanmasından önce söylemek mümkündür. Nitekim 4. Kurultay öncesi Genel Sekreter Peker tarafından parti umumi heyetine hazırlanan programın gönderildiğine dair bilgi bulunan evrakta “Bir tanesini de valilere gönderdim.” demektedir. Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (14.04.1935), 9 Mayıs 1935'te Toplanacak 4. Kurultay İçin Parti Umumi İdare Heyeti'nce Hazırlanan Programın Gönderildiği, 490-1-0-0/3-10-5, s.1.

61 Hizipleşmelere detaylı olarak bkz. Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.328-335.

62 Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.142., Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.76.

63 “Milli Şefin Büyük Nutku”, Cumhuriyet, 30 Mayıs 1939, s.7.

halkodalarının kuruluşu da kararlaştırılmıştır.⁶⁴ Dolayısıyla Partinin kurultayı bu şekilde kapanmıştır.

5. Kurultayın ardından yaklaşık olarak beş ay sonra beklenen savaş ortaya çıkmıştır; *II. Dünya Savaşı*. Türkiye, savaşa katılmamasına rağmen CHP ve devlet bu savaştan çok fazla yara alarak çıkmıştır. Savaşın başlamasının akabinde Türkiye’deki ekonomik yapının savaş vurguncuları tarafından sabote edilmesi bunun en temel nedenidir. II. Dünya Savaşı yıllarında ülke içerisinde yürütülen karaborsa faaliyetleri ekonomik yapının dinamiklerini derinden etkilemiştir. Bu kapsamda 6. Kurultaya kadar ekonominin üzerindeki ağır baskıyı törpülemek için çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Saydam hükümeti Milli Korunma Kanunu, Ticaret Ofisi ve İşe müsteşarlığı⁶⁵ ile tamamen kontrolcü bir mekanizma kurarken Saraçoğlu hükümeti ise bunun tam tersi bir politika (üretimi teşvik eden açık enflasyonist) izlemiştir. Dolayısıyla bu buhrandan çıkış için iki formül vardır; *ekonomide tam kontrol veya gevşeme*. Her ikisi de CHP tarafından denenmiş fakat başarısız olunmuştur. Hatta Milli Korunma Kanununun getirmiş olduğu ağır yükümlülüklerle rağmen savaş vurguncuları engellenememiştir.⁶⁶ Dolayısıyla 6. Kurultay ağır koşulların gölgesi altında toplanmıştır.

08.06.1943 tarihinde toplanan kurultay⁶⁷ yine adet olduğu üzere parti başkanının konuşmasıyla açılmıştır. İnönü konuşmasında geçen dört sene de yapılan işlere çok fazla değinmeden mecliste oluşturulan müstakil grup üyelerine teşekkür etmiş ve “... *Harici emniyetin muhafazası, memleketin müdafaası esas istihsal meseleleri ve bize çok ıstırap veren geçim zorluğuyla iktisadi ve idari yollarda uğraşma ve şimdide kadar gördüklerimizin en ağırı şeklinde bir hazne ihtiyacını giderme, hükümet işlerinin başlıcalarıdır.*”⁶⁸ derken esas meselelerin milli güvenlik ve iktisadi şartlar olduğu üzerinde durmuştur. Daha öncesinden böyle bir ağır iktisadi vaziyetin olmadığını belirtirken savaşın getirmiş olduğu buhranı en net bir biçimde ifade etmiştir. Kurultayda yapılan tartışmalar neticesinde yeni bir program ortaya çıkmıştır. Programın beşinci kısmı cihan harbi içinde idare başlıklardır. Bu başlık altında genel ekonomik meseleler de tartışılmış ve “*Bütün istihsal, ekonomi, geçim, ticaret ve imar işleri cihan harbi icaplarına göre şartlarını değiştirmişlerdir*”⁶⁹ denilirken bu kapsamda alınacak tedbirlerden bahsedilmiştir. Programın yanı sıra bu kurultayın iki önemli özelliği de mevcuttur. Bunlardan birincisi program dikkatlice okunduğunda devlet kapitalizminin, şartların zorlamasından dolayı yumuşatılması, ikincisi ise tek partili dönemin son tek partili kurultayı olmasıdır.⁷⁰ Dolayısıyla CHP’nin 6. Kurultayında savaş koşullarının getirmiş olduğu zor şartları minimize etmeye yönelik olarak çareler arandığı ve bu kapsamda kararların alındığı söylenebilir. Fakat II. Dünya Savaşı’nın ertesinde gelişen olaylarla yapılan 2. Olağanüstü kurultay ve 7. Kurultay tamamen farklı bir yapılanma içerisinde yer alacaktır.

64 Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.83-85.

65 Tefik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.311.

66 Milli Korunma Kanunu için bkz. Hasan Yapıcı, Türkiye’de Milli Burjuvazi: Tek Parti Dönemi, Doktora Tezi, Kültür ve Dil Bilimleri Enstitüsü, 2019, s.176-182. Bu kanuna rağmen 1941 yılından başlamak üzere ihtikâr olaylarının tırmanışa geçtiği basından gözlemlenmektedir. Örnek birkaç haber için bkz. “İhtikar Davaları”, Cumhuriyet, 6 Nisan 1941, s.2., “Sürgün Cezasına Mahkûm Olan İhtikar Suçluları”, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1941, s.2., “İhtikar Mücadelesi”, Cumhuriyet, 18 Mart 1944, s.1,2.

67 “Milli Şefimiz İsmet İnönü tarafından VI. Büyük Kurultay Bu Gün Açılıyor”, Ulus, 8 Haziran 1943, s.1.

68 “Milli Şefimiz Dün VI ncı C.H.P. Büyük Kurultayını Tarihi Bir Nutukla Açtı”, Ulus, 9 Haziran 1943, s.3.

69 “C.H.P. Büyük Kurultayına Sunulup Program ve Nizamname Encümenince Kabul Edilen Program Metni” Ulus, 16 Haziran 1943, s.4.

70 Hikmet Bila, CHP 1919-2019, s.92-93.

Savaş ertesinde dünyada oluşan yeni konjonktürden Türkiye de nasibini almıştır. Bilindiği üzere toplanan konferanslarda Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerini⁷¹ açıkça dışa vurması nedeniyle Türkiye iki kutuplu siyasi coğrafyada Batı bloğunun yanında yer almaya zorlanmıştır. Fakat Batı bloğunun yanında yer almanın da bazı şartları vardır; *liberalizm*. Buradaki liberalizmi özgürlük bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla sadece ekonomik anlamda değil siyaseten de liberal politikaların uygulanması gerekmektedir. Ekonomik açıdan devletçi felsefe/devlet kapitalizmi zaten 6. Kurultaydan sonra yavaş yavaş katı halini kaybetmeye başlamıştır. Fakat tamamen devletin bundan vazgeçmesi ancak 7. Kurultayda gerçekleşecektir. Sırada çok partili demokrasiye geçme ve bunu kabullenmek vardır.

Türkiye'de çok partili yaşama geçişin işaret fişeği, tarihe mal olan *dörtlü takrir* ile atılmıştır. 07.06.1945 tarihinde CHP içerisindeki muhalefetten doğan bu belgeye Celal Bayar (İzmir Milletvekili), Adnan Menderes (Aydın Milletvekili), Fuat Köprülü (Kars Milletvekili) ve Refik Koraltan (İçel Milletvekili) imzalarını koymuştur. 12.06.1945'te okunan bu belgede meclis denetiminin ve özgürlüklerin tamamen sağlanması istenmiştir.⁷² Yapılan tartışmaların ardından bu takrir reddedilmiş ve daha sonra takrire imza koyan iki isim partiden ihraç edilmiştir. Menderes ve Köprülü'nün partiden ihraç kararındaki "*Parti Divanı Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün hareketlerini, Tüzük hükümleri bakımından inceleyerek... partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek partiye çalışmak mahiyetinde görülmüş.*"⁷³ bu cümleler dikkatle okunduğunda aslında parti içi muhalefetin partiyi yıkmakla eş değer tutulduğu ve bu nedenle de ihraçlarına karar verildiği anlaşılmaktadır. Bundan sonraki süreçte Bayar da partiden istifa etmiş ve 07.01.1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur.⁷⁴ Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi tarihinde çok partili yaşama geçilmiştir.

Çok partili siyasi yaşamda CHP'nin ilk kurultayı ikinci olağanüstü kurultayı olarak 1946 yılının Mayıs ayında yani DP'nin kuruluşundan yaklaşık dört ay sonra gerçekleşmiştir.⁷⁵ Milli Şef'in konuşmasının⁷⁶ ardından yapılan tartışmalar neticesinde tüzük değişikliği yapılarak değişmez genel başkanlık, genel başkanlık olarak değiştirilmiş ve müstakil grup uygulaması kaldırılmıştır. Bununla birlikte olağanüstü kurultayın en önemli çıktısı ise parti programında değiştirilmiş olan iki dereceli seçim sistemidir.⁷⁷ Bu değişiklik ile 21.07.1946 yılında yapılan seçimler tek dereceli sisteme göre gerçekleştirilmiştir.⁷⁸ Seçimleri ezici çoğunlukla CHP kazanmış ve seçim süresince propaganda faaliyetleri yürütürken sarf edilen sözlerden dolayı da İnönü "*Seçim zamanının sınırlı sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur ve çalışma devresinin açılması ilk vazifedir*"⁷⁹ derken seçim

71 İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 10/19, (2015), s.249.

72 Nasrullah Uzman, "Adnan Menderes ve M. Fuat Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhraçları", Tarih Araştırmaları Dergisi, 36/62, (2017), s.209.

73 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (22.09.1945), Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den İlişğinin Kesilmesi, 490-1-0-0/5-27-17, s.4.

74 "Yeni Parti Kurulurken", Cumhuriyet, 7 Ocak 1946, s.1. Ayrıca bkz. "Demokrat Parti Dün Resmen Teessüs Etti", Cumhuriyet, 8 Ocak 1946, s.1., Falih Rıfki Atay, "Yeni Parti Kuruldu", Ulus, 8 Ocak 1946, s.1.

75 "Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Açılıyor", Cumhuriyet, 10 Mayıs 1946, s.1.

76 İnönü'nün konuşması için bkz. "Milli Şefin Tarihi Nutku", Cumhuriyet, 11 Mayıs 1946, s.2.

77 C.H.P., Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, 10.05.1946, s.7.

78 "Türk Demokrasisi Bu gün İmtihan Veriyor", Cumhuriyet, 21 Temmuz 1946, s.1.

79 "İnönü'nün Beyannamesi", Cumhuriyet, 25 Temmuz 1946, s.1.

sonucunun vermiş olduğu güvenle yola devam etmek istediğini en açık şekilde ifade etmiştir. Fakat ekonomideki kötü gidişat seçim sonucuna rağmen durdurulamayacaktır ve 1946 yılında yapılan devalüasyon adeta sonun başlangıcı olacaktır. Kur ayarlaması ile birlikte dış ticaret hacminde genişleme düşünülmüştür. Ancak üretim hadlerinin istenilen seviyeye ulaşamaması nedeniyle ekonomi daha fazla bozulmuştur. Bu konu hakkında birtakım önlemler alınmıştır, ancak durumu düzeltmede yeterli olmamıştır.⁸⁰ Nitekim CHP’nin 7. Kurultayı da bu şartlar altında gerçekleştirilecektir.

Yaklaşık 19 gün süren 7. Kurultay 17.10.1947 tarihinde toplanmıştır. Bu kadar uzun sürmesinin nedeni temelde ülkenin ekonomik açıdan git gide daha kötü bir vaziyet almasından ve kurultaydaki bazı tüzük maddelerinin şiddetli tartışılmasından kaynaklanmaktadır. Kurultaya gelen delegelerden bazıları sadece program ve tüzük değil hayat pahalılığının da tartışılmasını istemiştir.⁸¹ Yeni tüzükte yapılması beklenen değişikliklerden bir tanesi genel başkanlık divanının kaldırılıp yerine parti divanının getirilmesidir. Bununla birlikte İnönü “*Partinin iktidarda bulunduğu halde idare mekanizmasını siyasi partililere karşı tarafsız bir surette işler kabul ederek çalışması, bazı husularda bir güçlük gibi görülebilir... Bizde Cumhurbaşkanı tabii şeklinde çokluk partisinin başkanı olarak düşünülmüştür... Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe kurultayın seçeceği bir zatın, bütün yetkilerle, parti genel başkanlığı yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır*”⁸² diyerek Cumhurbaşkanının tarafsız olmasını bizzat Cumhurbaşkanı olarak söylemiştir. Bu sözler İnönü’nün rejime olan inancını da ifade etmektedir. Fakat İnönü’nün isteği tam olarak yerine getirilmeyecek partiye Cumhurbaşkanının dışında bir tane daha genel başkan seçilecektir. Alınan önemli kararlardan biri de parti milletvekili adaylarının gizli oyla seçilmesidir ve yine partiye girme yaşı 18 olarak belirlenmiştir.

7. kurultayın beklide alınan en önemli kararı devletin ekonomi felsefesi üzerinde olacaktır. Başlangıçta “*Bizim devletçiliğimizin hudutlarını hedefler ve prensiplerimiz belli eder. Gözettiğimiz hedeflere ulaşmak için devlet gerekli gördüğü müdahaleleri gerekli gördüğü sahalarda ve konularda yapabilmelidir. Bu hususta dikkat edilecek nokta devletin bir hedef göstermeden teşebbüs için teşebbüs zihniyetiyle lüzumsuz işlere girişmemesidir*”⁸³ şeklinde devletçiliğin hudutları tanımlanmışken, “*Devlet özel sektörün karlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacaktır*”⁸⁴ maddesiyle bu felsefenin tasfiye edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1932’den başlamak üzere Türkiye’de iktisadi yaşam ile alakalı olan bütün unsurlara derinden tesir eden ve bütün yapılanmayı dizayn ederek o günün şartlarında sanayileşme dâhil bütün atılımların uygulayıcısı olan devlet kapitalizmi de böylelikle son bulmuştur.

4 Aralık 1947 tarihinde 7. Kurultay son bulurken Peker’in de sonu hızlanmıştır. Aslında Peker’in sonunu hızlandıran sebepler 1946 sonrasında başlayacaktır. 1946 seçimlerinin kazanılmasının ardından İnönü, hükümeti kurma görevini Peker’e vermiştir. Fakat meclis

80 Alınan önlemler için bkz. Perihan Ünlü Soylu, Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015, s.217-220.

81 “CHP Kurultayına Gelen Delegelerin İstekleri”, Cumhuriyet, 16 Kasım 1947, s.1.

82 C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, s.20., “İnönü’nün Dünkü Nutku”, Cumhuriyet, 18 Kasım 1947, s.2.

83 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, CHP Programı’nın Devletçilik ve Ekonomi İle İlgili Kısımlarında Yapılan Değişiklikler, 490-1-0-0 / 226-894-1, s.25.

84 Hikmet Bila, CHP 1919-2009, s.113.

içerisinde sert muhalefetin olması ve tansiyonun yükselmesinin akabinde⁸⁵ ilişkilerin çok fazla gerildiği bir anda İnönü Türk siyasal tarihine *12 Temmuz Beyannamesi* adı ile bir iz düşün bırakacak olan bildiri yayımlamıştır. Böylelikle İnönü daha 7. Kurultaydan önce muhalefete de hükümete de eşit mesafede olacağını açıklamıştır. Nitekim bu beyannamenin yankıları DP'liler tarafından bir anlamda olumlu karşılanmıştır. Hatta basın *Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığının Akisleri* diye başlık atarken "Demokratlar: İnönü'nün beyannamesi memlekette yeni bir hayat neşesi yaratacaktır"⁸⁶ demiştir. Bu beyannamenin ardından Peker ve İnönü arasındaki ilişki gerilmiş, dolayısıyla Peker, Başbakanlıktan çekilmiş ve daha sonraki süreçte de parti divan üyeliğinden istifa etmiştir.⁸⁷

CHP'nin 7. Kurultayı sona ererken yapılan değişiklikler bağlamında devletçilik tasfiye edilmiş, halkevleri yeniden dizayn edilmiş, partili olma yaşı değiştirilmiş ve parti içerisindeki muhalefet de şiddetlenerek yaprak dökümleri başlamıştır. 1950 yılında iktidarı Demokrat Parti'ye devredecek olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu süreçte iktidarda olarak yaptığı son kurultay da, alınan kararlar doğrultusunda bitmiştir. Nihayetinde bu kararlar hemen uygulanmaya başlamış ve 1950 yılına kadar liberalizm Türk siyasasına yine buna devletçi dönemde karşı çıkan CHP tarafından uygulanarak bir iz düşün bırakmıştır. Fakat tek parti döneminin getirmiş olduğu yıpranmışlık, ekonomik, sosyal ve siyasal sebeplerle CHP iktidarını kaybetmiştir.

Sonuç

1919 yılında İlk kurultayını (Sivas Kongresi) gerçekleştiren Cumhuriyet Halk Partisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk tabanından gelerek Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından partileşme sürecini gerçekleştirmiştir. 1927 yılında ikinci kongresini toplayan CHP bu sürecin ardından parti devlet bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. İkinci kongrenin ardından 1950 yılına kadar sırasıyla 1931, 1935, 1938, 1939, 1943, 1946 ve 1947 yıllarında kurultaylarını yapmıştır. Bu kurultayların hepsinin Türkiye üzerinde büyük yansımaları olmuştur. Fakat 1931 yılında gerçekleştirilen 3. ve 1947 yılındaki 7. Kurultay ayrı bir önem arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından genç devletin karşılaştığı sosyal, ekonomik ve siyasi problemleri çözülmesi kolay olmamıştır. Özellikle ekonomik anlamda Lozan'dan kalma sınırlılıkların 1929'da çözümleneceği ümidi nedeniyle 1929 yılı için büyük beklentiler beslenilmiştir. Fakat bu yılda çıkan büyük ekonomik buhran bu beklentileri suya düşürmüştü ve ekonominin derin bir darbe alışının ardından iktisadi sistematiği belirlemek için politika arayışları başlamıştır. Bu politika ve yine partinin doktrin arayışları nihayetinde 3. Kurultay sona ermiştir; *Devletçilik/ve Kemalizm*.

1931'den sonra hayat bulan *devletçi felsefe* temelinde iktisadi sahada devlet sanayileşme sürecini ortaya koymuş olduğu planlarla hızlı bir şekilde hayata geçirmiş ve iktisadi sahadaki yürütülen bütün faaliyetler bu kapsamda tamamlanmıştır. Bununla

85 Buradaki tartışmaların bir kısmı Cumhurbaşkanının tarafsızlığı üzerinde yapılmıştır. Nitekim Demokrat Parti-liler Cumhurbaşkanlığı ve parti genel başkanlığının tek bir kişide birleşmesini istememişlerdir. Bkz. Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Parti'nin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/25, (2012), s.105-106.

86 "Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığının Akisleri", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1947, s.1.

87 Hikmet Bila, *CHP 1919-2009*, s.116.

birlikte halkevlerinin kuruluş süreciyle de parti doktrini ve yapılan devrimler hem halka anlatılmaya çalışılmış hem de yine halkevleri ile halk eğitilmiştir. Yine bu süre içerisinde devletçilik konusunda da çeşitli tartışmalar yaşanmış ancak 1929’un etkilerinin törpülenmesi ile devletçilik katı durumdan biraz yumuşama haline geçmiştir. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatı ve II. Dünya Savaşı’nın çıkışı devletçi felsefenin de sonu getirmiştir. Savaş boyunca özel sermayenin yürütmüş olduğu karaborsa faaliyeti nedeniyle hükümet ve özel sermaye arasındaki ilişkiler gerilmiş ve bu gerilimin neticesinde devletçilik daha katı hale bürünmüştür. II. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı krizi aşmak ve sermaye çevreleri ile olan ilişkileri düzeltmek için hükümetin değişmesi beklenmiştir. Yeni hükümetin kurulmasıyla açık enflasyonist politikalar bağlamında devletçilik zafiyete uğramış ve nihayetinde savaşın sona ermesiyle birlikte işler tamamen değişmiştir.

Savaşın sona erişinin ardından Rus tehdidi karşısında Türkiye iki kutuplu dünyada batı bloğunda zorlamadan dolayı yer almak durumunda kalmıştır. Fakat bu blokta yer almanın da belirli şartları vardır. Bu şartlardan en önemlisi liberalizmdir. Savaş sonrasında Türk siyasal yaşamında çok partili hayata geçilmesi ve devletçiliğin yavaş yavaş gevşetilmesi bu durumun bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 7. Kurultay toplandığında yapılan bütün eleştiriler bu kapsam çerçevesinde değerlendirilmeleridir. Sonucunda 7. Kurultay ile birlikte devletçilik rafa kaldırılmıştır. CHP’nin iktidar olduğu son kurultayda alınan kararlar hızlı bir biçimde uygulanmış fakat iktidar yine de 1950 yılında el değiştirmiştir. Dolayısıyla 3. Kurultayda alınmış olan kararların bir kısmı burada değiştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi ise iktisadi politik çerçevesinde yaklaşık olarak 15 yıl etkinliğini sürdüren devletçiliktir. Nitekim 3. Kurultay uzun bir süre ülke politikalarını belirlerken, 7. Kurultay da aynı şekilde iktidar el değiştirene kadar ülke politikalarını etkilemiştir. Böylelikle 1923-1950 sürecinde yapılan son kurultay da, alınan kararlarla Türk siyasasına bir iz düşüm bırakmıştır.

Kaynakça

- “Ankara şenlik içinde”, (08.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığının Akisleri”, (13.07.1947), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “C.H.P. Büyük Kurultayına Sunulup Program ve Nizamname Encümenince Kabul Edilen Program Metni”, (16.06.1943), Ankara: *Ulus*.
- “CHP Kurultayına Gelen Delegelerin İstekleri”, (16.11.1947), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Demokrat Parti Dün Resmen Teessüs Etti”, (08.01.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Enebi Sermayeli Son Şimendifer de Satın Alınıyor”, (30.01.1936), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”, (06.04.1937), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ereğli Şirketi’nin Satın Alınması”, (01.04.1937), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Gazi’nin Küşat Nutku”, (11.05.1931), *Cumhuriyet*.
- “Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Açılıyor”, (10.05.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İhtikâr Davaları”, (06.04.1941), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İhtikâr Mücadelesi”, (18.03.1944), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İnönü’nün Beyanamesi”, (25.07.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “İnönü’nün Dünkü Nutku”, (18.11.1947), İstanbul: *Cumhuriyet*.

- “İstanbul’daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?”, (11.09.1929), *Cumhuriyet*.
- “Kayseri Kombinası”, (16.09.1935), Ankara: *Ulus*.
- “Milli Şefimiz Dün VI ncı C.H.P. Büyük Kurultayını Tarihi Bir Nutukla Açtılar”, (09.06.1943), Ankara: *Ulus*.
- “Milli Şefimiz İsmet İnönü tarafından VI. Büyük Kurultay Bu Gün Açılıyor”, (08.06.1943), Ankara: *Ulus*.
- “Milli Şefin Büyük Nutku”, (30.05.1939), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Milli Şefin Tarihi Nutku”, (11.05.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “R. Peker Radyoda Yeni Parti Programı Taslağı Üzerinde Önemli Bir Konuşma Yaptı”, (09.05.1935), İstanbul: *Ulus*.
- “Recep Bey’in Nutku”, (20.02.1932), Ankara: *Hâkimiyet-i Milliye*.
- “Recep Peker’in Söylevi”, (09.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Sürgün Cezasına Mahkûm Olan İhtikâr Suçluları”, (24.05.1941), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Türk Demokrasisi Bu gün İmtihan Veriyor”, (21.07.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ulu Önderin Söylevi”, (10.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Ulusça bir bayrama gidiyoruz”, (08.05.1935), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Etrafındaki Temenniler”, (24.02.1929), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu”, (18.02.1929), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Niçin Kâğıt Para Üzerine?”, (01.03.1929), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- “Yeni Parti Kurulurken”, (07.01.1946), İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Akkor, Nesrin (2018), “1929 Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Devletçilik Politikasına Geçiş”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/ 1, s.133-139.
- Akşin, Sina (2008), *Türkiye Tarihi*, C.4. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Atatürk Araştırma Merkezi (2006), *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: ATAM.
- Atatürk, Mustafa Kemal (2015), *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atay, Falih Rıfkı (08.05.1935), “Kurultay”, Ankara: *Ulus*.
- Atay, Falih Rıfkı (22.12.1936), “Şark Hattı”, Ankara: *Ulus*.
- Atay, Falih Rıfkı (08.01.1946), “Yeni Parti Kuruldu”, Ankara: *Ulus*.
- Aydoğdu, Murat (2016), “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918-1922)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15/30, s.59-88.
- Aytemur, Janset Özen (2007), *1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (04.12.1933), Bakırköy Bez Fabrikası İçin Sümerbank Tarafından Dokuma Tezgâhı ve Makinaların Kontenjan Harici Yurda Sokulması, 30-18-1-2/41-85-13.

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (14.04.1935), 9 Mayıs 1935’te Toplanacak 4. Kurultay İçin Parti Umumi İdare Heyeti’nce Hazırlanan Programın Gönderildiği, 490-1-0-0/3-10-5.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (22.09.1945), Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün CHP’den İlişğinin Kesilmesi. 490-1-0-0/5-27-17.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Tarih Yok), CHP Programı’nın Devletçilik ve Ekonomi İle İlgili Kısımlarında Yapılan Değişiklikler. 490-1-0-0 / 226-894-1.
- Bila, Hikmet (2008), CHP 1919-2009, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- Bolat, Bengül Salman, Demirarslan, Tekin (2013), “Lozan Görüşmeleri Sırasında Meclis’te Ortaya Çıkan İI. Grup Muhalefeti ve Basına Yansımaları”. Atatürk Yolu, 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), s.29-60.
- Boratav, Korkut (2006), Türkiye’de Devletçilik, Ankara: İmge Kitabevi.
- C.H.F. Nizamnamesi ve Programı (1931), Ankara: TBMM Matbaası.
- C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931 (1931), İstanbul: Devlet Matbaası.
- C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı (10.05.1946), (Basım Yeri Yok).
- C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı (Tarih Yok), TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi.
- Cebesoy, Ali Fuat (2010), Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1938), On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara.
- Çavdar, Tevfik (2003), Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çeçen, Anıl (1990), Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2003), Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, Doğan (2013), “1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”. Turkish Studies. 8/5, s.211-224.
- Edip, Habib (22.04.1929), “Siyaseti İktisadiye: Gümrükler”, İstanbul: Cumhuriyet.
- Eroğlu, Nadir (2010), “Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 28/1, s.23-36.
- İnan, Afet (1989), İzmir İktisat Kongresi, Ankara: TTK.
- Jaeschke, Gotthard (2011), Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, çev., Cemal Köprülü. Ankara: TTK.
- Kabacalı, Alpay (2007), Tanzimat’tan 12 Marta Türkiye’de Siyasal Cinayetler, İstanbul: Gürer Yayınları.
- Karabekir, Kazım (2001), İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, İstanbul: Emre Yayınları.
- Karpat, Kemal (2013), Türk Siyasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, Cemil (2012), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kodal, Tahir (2020), “Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarının Yurt Dışı Yankılarına Bir Örnek: CHP’nin V. Olağan Kurultayının Suriye’deki Yankıları”. *Belgi*, 20, s.2613-2625.

- Kolay, Arif (2011), *İzmir Kasaba ve Uzantısı Demiryolu Hatları (1863-1897)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Kongar, Emre (2001), *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- Köse, İsmail (2015), "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10/19, s.241-276.
- Mardin, Şerif (2014), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mayakon, İsmail Müştak (10.10.1937), "Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı", İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Metintaş, Mustafa Yahya, Kayıran, Mehmet (2016), "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, s.33-82.
- Mumcu, Ahmet (1982), *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- Nadi, Yunus (07.01.1933), "Türk Şimendiferine Türk Sermayesi", İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Oran, Tuna (2009), *1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Ökçün, Gündüz (1997), *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 58.
- Özer, Mehmet (2015), "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları". *Social Sciences*, 10/1, s.20-36.
- Semiz, Yaşar, Akandere, Osman (2001), "1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9/1-2, s.301-313.
- Soylu, Perihan Ünlü (2015), *Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Soysal, İlhami (1985), *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul: Gür Yayınları.
- Şükrü, Hayrettin (29.07.1933), "Sümerbank Sanayimizin Hamisi ve Pişdarıdır", İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim (1982), *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tezel, Yahya Sezai (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, Mete (1999), *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurtları.
- Uyar, Hakkı (1999), *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Uzman, Nasrullah (2017), "Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhraçları". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36/62, s.205-228.

- Uzun, Hakan (2012), “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Parti’nin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/25, s.101-139.
- Uzun, Hakan (2016), “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5/2, s.273-305.
- Yaman, Ahmet Emin (1992), “Başkumandanlık Kanunu”, *Atatürk Yolu*, 3/9, s.85-110.
- Yapıcı, Hasan (2019), Türkiye’de Milli Burjuvazi: Tek Parti Dönemi, Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Yıldırım, Vehbi Emre (2014), “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”. *Turkish Studies*, 9/7, s.561-575.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MARAŞ'IN BAZI SOSYAL SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI (1939-1950)

SOME SOCIAL PROBLEMS OF MARAŞ AND SOLUTIONS IN THE REPUBLIC PERIOD (1939-1950)

Resul KÖSE*

Geliş Tarihi/Received:03.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted:23.06.2021

KÖSE, Resul, (2021), "Cumhuriyet Dönemi'nde Maraş'ın Bazı Sosyal Sorunları ve Çözüm Yolları (1939-1950)", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 377-398.

Öz

I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'ndan en çok olumsuz etkilenen vilayetlerden biri de şüphesiz Maraş'tı. Şehir, İstiklal Savaşı'nda önce İngiliz ardından da Fransız işgali altına girmişti. Savaşlar ve işgallerin şehir ve sakinleri üzerinde bıraktığı tahribatın izleri yıllarca silinemedi. Bu olumsuz etkilerin yanı sıra Cumhuriyet Dönemi'nde devletin bazı politik tercihleri ya da vilayetin istenirse de ihtiyaçlarına yeterince cevap verilememesi, Maraş vilayetini diğer vilayetlere kıyasla geri duruma düşürmüştü. Devrin şartlarında bütçe imkânlarının kısıtlı olması, ekonomik krizler ve II. Dünya Savaşı koşulları yatırımların önündeki en büyük engellerdi. İşte bu çalışmada Cumhuriyet'in ilanından epey bir süre geçtikten sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin de (CHP) iktidarda olduğu, II. Dünya Savaşı yıllarından 1950 yılına kadar Maraş'ın bazı sosyal sorunlarına ve çözüm yollarına bakılmıştır. Sorunlar, genelde Maraş milletvekilleri ya da Cumhuriyet Halk Partisi'nin Maraş'a teftiş amaçlı gönderdiği müfettişler tarafından tespit edilmişti. Çalışma sonunda görülmüştür ki bu yıllarda Maraş'ın en büyük sosyal sorunları; salgın hastalıklar, bataklıkların kurutulması, çeltik sulama meselesi, güçlü ailelerin halk üzerinde kurduğu tahakküm, topraksız çiftçilere toprak verilmesi, göçebelerin iskânı şeklinde sıralanmaktadır. Bu sorunların hepsi eskiden beri süregelen sorunlardı. Sorunlara gerek Cumhuriyet Halk Partisi gerek Hükümet gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Maraş vilayetinin sosyal sorunlarına karşı merkezi idare duyarsız kalmamıştı. Dönemin sonuna gelindiğinde salgın hastalıklar ve güçlü ailelerin halk üzerindeki hâkimiyetine dair bazı sorunların çözümünde önemli başarılar elde edilse de diğer sorunlar üzerinde büyük ölçüde bir başarının sağlanabildiği pek söylenemez. Gerçi bu başarısızlıklar Maraş'a özgü değil, ülkenin diğer vilayetlerinde de elde edilen sonuçlardı. Çalışmada arşiv belgeleri Meclis tutanakları ve literatürdeki diğer kaynaklardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi'nde Maraş, Sosyal sorunlar, Salgın hastalıklar, Bataklıkların kurutulması, Güçlü ailelerin baskısı.

*Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü/İstanbul. resul_kose80@hotmail.com, (<http://orcid.org/0000-0002-4658-6778>).

Abstract

One of the most adversely affected provinces by World War I and the War of Independence was undoubtedly Maraş. The city was occupied first by the British and then by the French during the War of Independence. The traces of the destruction caused by wars and occupations on the city and its residents could not be erased for years. In addition to these negative effects, some political preferences of the state during the Republic Period or the lack of adequate response to the needs of the province even if they were requested, put the province of Maraş in a backward position compared to other provinces. Limited budgetary possibilities under the conditions of the period, economic crises and II. World War conditions were the biggest obstacles to investments. In this study, after a long time after the proclamation of the Republic, İsmet İnönü was the President and the Republican Peoples' Party was in power from the years of World War II to 1950, some social problems of Maraş and their solutions were examined. The problems were usually identified by deputies of Maraş or inspectors sent by the Republican People's Party to Maraş for inspection purposes. At the end of the study, it was seen that the biggest social problems of Maraş in these years; epidemic diseases, drying of marshes, rice irrigation issue, the domination of strong families on the people, giving land to landless farmers, settling of nomads. All of these problems have been ongoing from time immemorial. Both the Republican People's Party, the Government and the Turkish Grand National Assembly tried to find solutions to the problems. In this context, the central administration was not insensitive to the social problems of Maraş province. By the end of the period, we cannot say that although significant achievements were achieved in solving some problems related to epidemic diseases and the dominance of strong families over the people, it cannot be said that a great deal of success was achieved on other problems. However, these failures were not just those specific to Maraş, but the results achieved in other provinces of the country. Archive documents, Assembly minutes and other sources in the literature were used in the study.

Keywords: *Maraş in the Republic Period, Social Problems, epidemics, drying of the swamps, Pressure from strong families.*

GİRİŞ

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Maraş'ta önce İngiliz, ardından da Fransız işgali dönemi yaşandı. Şehir halkının emperyalizme karşı göstermiş olduğu üstün mücadele sayesinde Maraş, 11 Şubat 1920 tarihinde işgalden kurtuldu¹.

Maraş, Cumhuriyet Dönemi'ne Pazarcık, Elbistan, Göksun ve Andırın kazalarından müteşekkil bir vilayet statüsünde başladı². Ancak daha sonra 1933 yılında Pazarcık kazası Maraş'tan alınarak Gaziantep'e bağlandı.

Bu çalışmada, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu, II. Dünya Savaşı yıllarından Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi'nin sonuna kadar Maraş'ta görülen bazı önemli sosyal sorunlar ve bu sorunlara karşı ortaya konan çözümler ele alınmıştır. Çalışma ile yerel tarih çalışmalarına katkı sunmanın yanında dönemin hükümetlerinin sosyal sorunlara yaklaşımı ile savaş şartlarının Türk halkını nasıl etkilediğine dair Maraş özelinde bazı bilgiler ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Maraş, uzun yıllar süren savaşların yarattığı tahribatın izlerini yıllarca üzerinden atamamıştı. 12 Ocak 1938 tarihinde Maraş Milletvekilleri Alaattin Tiritöğlü, Hasan Reşit Tankut, Mehmet Erten ve Mehmet Kusun'un seçim bölgelerine dair hazırlayıp Parti Genel Sekreterliğine sundukları bir rapora göre bu tarihte Maraş, diğer vilayetlere kıyasla zorunlu ihtiyaçları çok fazla olan bir vilayetti. Buna karşılık vilayetin gelirleri çok azdı. Göksun ve Andırın kazalarının gelirleri mahalli masraflarını bile karşılamıyordu. Halk ve bilhassa köylü fakir olduğundan nakdi yol vergisi tahsil edilemiyordu. Vilayette yol, maarif, ziraat, baytar ve sıhhat işlerine ait çok fazla ihtiyaç vardı. Pazarcık kazasının Maraş'tan alınıp Gaziantep'e bağlanması Maraş vilayetinin mali dengesini bozmuştu. Çünkü Pazarcık kazası, gelirleri giderinden fazla olduğundan Maraş vilayetine malî katkı sağlamaktaydı³.

Cumhuriyet Halk Partisi, taşradaki örgütlerini teftiş etmek için parti müfettişliği teşkilatını kurmuştu. Teşkilat mensubu müfettişler, gönderildikleri vilayetlerde sadece parti örgütlerine dair bilgiler vermemiş aynı zamanda o vilayetin sosyo-ekonomik, kültürel hayatına dair de çok önemli bilgiler edinip bunları Parti merkezine rapor etmişlerdi. İşte bu müfettişlerden biri de Trabzon Milletvekili Mitat Aydın idi. Aydın'ın bu teftişlerden birinin ardından hazırladığı 12 Haziran 1940 tarihli bir rapora göre Maraş merkez kazası, o yıllarda sosyal ve gelişmişlik noktasında çok geri durumdaydı. Büyüklük olarak batıdaki herhangi bir kazadan farksızdı. Elbistan harap bir nahiye hâlindeydi. Göksun ve Andırın ise tamamıyla harap bir köyden başka bir şey değildi. Memlekette tahsil görmüş yerli halk çok azdı. Olanlar da çoğunluğun âdetleri arasında kültürel mevkisini kaybetmekteydi. Göksun kazasında ilk tahsil görmüş kişi sayısı azdı. Andırın da yine aynı vaziyetteydi⁴.

Maraş'ın o yıllarda bu denli geri kalmasının elbette ki birçok sebebi vardı. Bu sebepleri Maraş Milletvekili Kemali Bayizit, 17.11.1943 tarihli bir raporunda tek tek sıralamıştı.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Akbıyık, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atam Yay., Ankara, 1999.

2 T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), 1926, s.830-831.

3 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 328 1, s.134-137.

4 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 330 1, s.39.

Rapora göre Maraş, Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel her türlü ihtiyacını karşılayan, Orta Anadolu'dan Halep ve İskenderun'a giden kervan yolu üzerinde bulunan için bir ticaret merkezi idi. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nın ardından yavaş yavaş fakir duruma düşmüştü. Bunun başlıca sebepleri şu şekilde sıralanmıştır:⁵

1. Güney pazarlarının ortadan kalkması,
2. Anadolu'yu refah ve medeniyete kavuşturan demir yollarının kervan yolunu Maraş'tan kaldırması ve bu yüzden Maraş'ın kendine bağlı kazaların bile iktisadi cephelerini başka yerlere çevirmeleri,
3. 28 km yakınından geçtiği hâlde Fevzipaşa-Diyarbakır hattının Maraş'a uğramaması,
4. İdari ve politik bazı sebeplerle Pazarcık kazasının Maraş'tan alınarak Gaziantep'e bağlanması, böylece zirai üretimin tüketimi karşılamaz hâle gelişi,
5. Küçük sanayi ürünlerinin eski vasıf ve kaliteyi muhafaza ederek günün ihtiyaçlarını karşılayamaması yüzünden pazar bulamaması ve sanayi erbabının teşkilat ve kredi yokluğu,
6. Güney'i Orta Anadolu'ya bağlayan ve Maraş'tan geçmesi gereken Maraş-Kayseri yolunun henüz yapılmamış olmasından dolayı ticari ilerlemenin bu yönde gelişmemesi.

İşte sayılan bu sebepler Maraş'ta eskiden beri var olan bazı sosyal sorunlara yenilerini eklemiştir. Bu çalışmada ele alınan ilk sosyal sorun, salgın hastalıklardır.

1. Salgın Hastalıklarla Mücadele

1.1. Sıtma

Maraş bölgesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de sıtmanın en çok görüldüğü yerlerden biri idi. 1925 yılında toplanan Birinci Millî Tıp Kongresi'nde sıtmanın en çok görüldüğü yerler: Trabzon, Ordu, Samsun, İzmir, Mersin, Adana, Maraş, Diyarbakır ve Mardin olarak tespit edilmişti⁶. Bu duruma yol açan en önemli etken, Maraş bölgesinin bataklıklar ve göller mintikası olmasıydı. Bölgede Pazarcık'ta İnekli, Azaplı, Gölbaşı, Mizmili, Maraş Merkez'de Gâvur Gölü, Abbaslı ve Çakallı Gökınarları, Kumaşır; Göksun'da Turna bucağı; Elbistan'da Ceyhan Nehri kaynağının civarındaki bataklıklar, Kodalı; İslahiye'de Emen Gölü, Fevzipaşa'da sellerin meydana getirdiği geniş birikintiler ve Karabüke bataklığı ile Hatay'a kadar uzanan Karasu Havzası'nda, toplam 500.000 dönümü aşan büyük bir bataklıklar zinciri vardı. Buna ilaveten, bölgede eskiden beri fenni ve sıhhi şartlara dikkat edilmeden yapılan çeltik ziraatı; Maraş, Pazarcık, İslahiye, Andırın ve son zamanlarda Göksun, Elbistan ve Gaziantep köylerine kadar yayılmıştı. Mevcut sahalara bir de "nüfuza istinad ettirilerek açılan çeltik sahaları" da eklenince bölge, ülkedeki en önemli tehlikeli sıtma sahalarından biri hâline gelmişti⁷. 1937 yılında Maraş CHP İl Teşkilatı, giderek büyüyen sıtma salgınına karşı Gâvur Gölü'nün kurutulması, sıtmayla mücadele teşkilatının meydana getirilmesi ve

5 BCA, Fon Kodu: 490 1 0, Yer No: 687 335 1, s.37-38.

6 Ayten Arıkan, Milli Türk Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s.16-17.

7 Yusuf Tombul, Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını Ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2019. s.90-91

Maraş merkez için halka ücretsiz bol kinin dağıtılması talebinde bulunmuştu⁸.

12 Ocak 1938 tarihinde Maraş milletvekillerinin ortaklaşa hazırlayıp Parti yönetimine verdikleri rapora göre “Maraş'ta sıtma salgını tüyleri ürpertecek bir fecaat” arz etmekteydi. Pirinç Kanunu zamanla sıtma kaynaklarını kurutmaya kısmen yardım edecekse de köylerin kuruldukları mevkiler ve başıboş suların çokluğu bölgeyi yine ve daima bir sıtma merkezi olarak bırakacaktı. Vekiller, sıtma salgınının sebeplerinden birinin de Gâvur Gölü ve Mizmili denilen bataklıklar olduğunu, bunların civarındaki insanların “tüyler ürpertici” hâlleri için “acil bir kurutma tedbiri”nin alınması gerektiğini belirtmişlerdi⁹.

Vekillerin raporu, Parti tarafından dikkate alınmış olmalı ki 1938 yılında Maraş, 1925 yılından beri var olan Sıtma Mücadele Teşkilatının¹⁰ içerisine dâhil edilmişti. 1938 yılında Çukurova'da incelemelerde bulunan Sıtma ile Mücadele Teşkilatı Başkanı Rüştü Erinçler, Seyhan Sıtma Mücadele Mıntıkasını İçel ve Maraş olmak üzere ikiye ayırmıştı. Kadırlı, Kozan, Osmaniye, İslâhiye, Göksun, Pazarcık ve Maraş bir mıntıkaydı. Maraş mıntıkanın merkezi idi. Bu teşkilatta görev alacak kişiler, 2 Kasım 1938'den itibaren çalışmalarına başlamıştı. Görevliler 15 günde bir mıntıklarındaki köylere gidip sağlık taraması yapmışlar ve hastalara ücretsiz ilaç vermişlerdi¹¹.

1941 yılına gelindiğinde Vilayet İdare Kongresinde alınan kararlar, dilek olarak Parti yönetimine bildirilmişti. Bu dileklerden biri de Andırın kazasına bir hükümet tabibi tayin edilmesiydi. Yine Andırın kazasında halka parasız kinin dağıtılması ve Andırın'ın sıtma mücadele mıntıkasına dâhil edilmesi de istenmekteydi¹². Bu arada evvelki senelerde Göksun için istenenler 1941 yılında hayata geçmişti. Göksun kazasının 28 köyü sıtma mücadele teşkilatına dâhil edilmişti¹³.

Savaş yıllarının sıkıntıları sıtma salgınında artışa neden olmuştu. Maraş Milletvekili Abdullah Yayıoğlu'nun 27 Kasım 1943 tarihli raporuna göre her tarafta olduğu gibi 1943'te Maraş'ta sıtma hastalığı önceki yıla göre fazlaydı. Hastalar serbest piyasadan kinin bulamamıştı. Hükümet ise yeterli tedariki sağlayamamıştı. Raporda bu “afetin” önüne geçebilmek için sıtma amillerine karşı topyekûn mücadele etmek mecburiyetinin olduğu belirtilmekte köy ve şehirlerde yer yer göze çarpan su birikintilerinin ortadan kaldırılması, köy sınırları içerisindeki bataklıkların kurutulması istenmekteydi. Bu bağlamda idari makamlarla sıhhi teşkilatın birlikte çalışması iyi neticeler verebilirdi¹⁴.

Rapora göre Maraş'ta hastane binası yoktu. Hastane bir kilise köşesine sığınmıştı. Fenni malzeme ve araç gereçten mahrumdu. Vilayet Hususi İdare bütçesi bina yapmaya muktedir değildi. Sıhhat Vekâletinin bu işi ele alarak ideal bir hastane binası yapması “hayati” önem arz ediyordu.

8 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 496 1997 3, 2,4.

9 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 328 1, s.138-139.

10 İstatistik Yıllığı, C: 2, DiE, Ankara, 1929, s. 86.

11 Maraş, 29 Eylül 1938, S. 259, s. 3; Süreyya Çetin, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2018.

12 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 331 1, s.87.

13 Aynı yer, s.88.

14 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 Yer No: 687 335 1, s.33.

Raporda kazaların eksikliklerine de değinilmişti. Göksun ve Andırın kazalarında hükümet doktorları vardı. Ancak buralarda dispanser açılmıyordu. Ayrıca Andırın kazasının sıtma mücadele sahasına alınması buradaki sıtmaya karşı mühim bir tedbir olacaktı.

Raporda Gâvur Gölü bataklığının kurutulması da istenmişti. Bu sayede çok önemli bir sıtma kaynağı ortadan kaldırılacağı gibi aynı zamanda çok geniş bir arazi de kazanılmış olacaktı. Bataklığın yerinde büyük bir zirai istasyonun kurulması ve halkın bir kısmının da topraklandırılması mümkündür¹⁵.

27 Aralık 1943 tarihinde Maraş Milletvekili Kemali Bayazit, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilinin cevaplandırması isteği ile Meclise verdiği soru önergesinde, son zamanlarda yayıfladığı görülen sıtma mücadele teşkilatının kuvvetlenmesi, tam bir randımanla çalışması, yurdun farklı yerlerinde beliren mücadele ihtiyaçlarının karşılanma derecesinin artırılması için Vekâletin ne gibi tedbirler aldığını öğrenmek istemişti. Bayazit aynı zamanda sıtma kaynağı olan bataklıkların kurutulması için Vekâletin Nafia Vekâleti ile işbirliği yapıp yapmadığını, yine bu mücadelede çok önemli bir yere sahip olan mahalli makamların kanunlarla belirlenmiş olan görev ve sorumlulukları tam olarak yerine getirmediklerini, bunlara karşı alınan tedbirlerin neler olduğunu, doktor olmayan yerlerde ve özellikle köylerde kinin ve atebrin dağıtımını sağlamak için Vekâletin ne gibi tedbirler aldığını sorarak bu konulara dikkat çekmişti¹⁶. Vekâletten 29 Mart 1944 tarihinde Parti Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda, sıtma hastalığı ile ilgili olarak çeşitli sebeplerin de etkisiyle özellikle Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunlar karşısında ülkenin birçok noktasında sıtma ilacının temin edilemediği belirtilmişti. Bununla birlikte Maraş sıtma mücadele mıntikasının ihtiyaçları tamamen karşılanmış ve bu suretle adı geçen mıntıkaya 1943 yılı zarfında 215 kilo parasız kinin, 22 kilo parasız atebrin, 250 kutu kilo kinin ampülü, 50 kutu kuvvet hapi, 3 kilo tatlı kinin drajesi gönderilmişti. Sıtma mücadele mıntıkları haricinde kalan halkın sıtma ilâcına olan ihtiyacını karşılamak üzere de Maraş Sıhhat Müdürlüğüne 24 kilo devlet kinini, 1.866 kutu devlet atebrini, 60 kutu da kinin ampulü sevk olunmuştu. Kızılay tarafından her ay eczanelere muntazaman gönderilen atebrin ve diğer sıtma ilâçları bu hesaba dâhil değildi. Sıtmanın önlenmesinde mühim bir rol oynayan bataklık ve durgun suların kurutulması konusunda da Savaş'ın zorluklarına rağmen gayret sarf edilerek 1943 yıl zarfında 6.000 metre kanal, 7.800 metre ark açılmış, 23.750 metre kanal, 40.900 metre ark temizlettirilmiş, 11.065 metre genişliğinde bataklık kurutulmuştu. Yine arazi ıslahı işleri ile mücadelenin gerektirdiği diğer işlerde devlet teşkilâtının iş birliği yapması için Vekâletçe tüm devlet teşkilâtına ve valiliklere genelgeler gönderilmişti. Andırın kazasının sıtma mücadelesine alınmasına ise o tarih itibarıyla tahsisat ve personel yetersizliğinden dolayı olumsuz cevap verilmişti. Ancak Andırın'ın en fazla sıtmalı yerleri olan aşağı Andırın köylerinin "şimdilik Kadirli Sıtma Mücadele Şubesi tarafından kontrol altına alınması için" gereken tedbirlerin alınacağı belirtilmişti.

Yeni hazırlanan çeltik ekimi kanunu projesi kanunlaşınca kadar kesik sulama ekiminin doğurduğu sıhhi mahzurları ortadan kaldırmak maksadıyla Ziraat Vekâletiyle ortaklaşa olarak muhtelif vilayetlerde kesik sulama çeltik ziraatı kaldırılmıştı. Bu uygulama arasında Maraş'ın merkez ve Andırın kazaları da vardı.

15 BCA, Fon Kodu: 490 1 0, Yer No: 687 335 1, s.33.

16 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 8 50 14.

Göksun ve Andırın kaza merkezlerinde birer muayene ve tedavi evi açılması kararlaştırılmıştı. Tahsisat alındığı takdirde gereği yapılacaktı¹⁷.

1948 yılında Maraş'taki sıtmanın en önemli müsebbibi olan bataklıkların kurutulması işi, ilk on yıllık programa alınmıştı¹⁸ 1948'de Sıtma Savaş Başkanlığı bölgede sivrisinek ve diğer haşerati imha edici gazlı, mazotlu ve kreolonil DDT (dikloro difenil trikloroetan) karışımını mınıtkada uygulamaya başlamıştı. 25 kişilik bir ekip, kamyonla köylere kadar giderek DDT ile ilaçlama yapmıştı¹⁹.

Meclisin 23 Şubat 1950 tarihli oturumunda Maraş Milletvekili Emin Soysal, Maraş'ta yürütülen sıtma mücadelesinden dolayı Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletini takdir ederek konuşmasına başlamış ve mücadeleye dair şu rakamları vermişti:

“Maraş'ın Elbistan, Afşin sıtma mücadele doktoru bir senede 22.163 sıtmalıyı muayene ediyor. 1948 senesinde. Bunlardan dalaklı olanları 4.524 kişi olarak tespit ediyor. 1949 senesinde nüfus artıyor, 36.000 binden 40.000 e çıkıyor, aynı bölge dâhilinde 31.018 kişiyi muayene ediyor. (...) Bu suretle; % 20'den bir sene zarfında endeksi % 2'ye indiriyor ve bir sene zarfında bu kadar tedavi etmiş oluyor ve tedavi nispeti bu şekilde hallediliyor. Tedavi ettiği insan 1948'de 8.924 ve 1949'da da 10.467'dir”²⁰.

Maraş Milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemali Bayizit de aynı tarihli oturumda sıtma mücadelesinde gelinen son durumu paylaşmıştı. Bayizit, sıtma ile mücadele teşkilâtının vatandaşların ve tüm dünyanın takdirini kazanacak şekilde faaliyetlerine devam ettiğini ifade ile 1949 yılında ulaşılan rakamları vermişti. Ona göre 54 il, 301 ilçe ve 11.447 köyde sıtma ile mücadele devam etmekteydi. 6.103.475 nüfus köyde, 3.213.201 nüfus da şehirde olmak üzere toplam 9.316.676 vatandaş sıtma bakımından kontrol altındaydı. 1949 senesinde 2.927.837 kişi muayene olmuştu. Mücadeleye dâhil bölgelerde 1939 senesinde muayene olan nüfusa göre yüzde 28,7 olan dalak endeksi daha sonraki senelerde harp dolayısıyla yüzde 37,4 ile 41,5'e kadar yükselmiş ve 1945'te başlanan olağanüstü sıtma savaşını takiben de 1946'da yüzde 25, 1948'de yüzde 14, 1949'da yüzde 10,5'e düşmüştü²¹. Bu konuda en yetkili ismin, Bakan'ın verdiği bilgiler Türkiye Sıtma Savaş Genel Müdürlüğünün yayınları aracılığıyla da kamuoyuyla paylaşılmaktaydı. Ancak verilen bu bilgilerin mahallinde çok da kabul gören bilgiler olmadığını o yılların bir yerel gazetesinden anlamaktayız. Genel Müdürlük, 1953 yılında ülkedeki sıtma çalışmalarına dair bir eser yayınlamıştı. Eserde Maraş bölgesindeki sıtmalı nüfus oranı yüzde 2,1 olarak verilmişti. Ancak bu durum o yılların yerel gazetelerinden Engizek gazetesi tarafından doğru bulunmamış, bölgenin iyi taranmamış ve iyi bir istatistik çıkarılmamış olduğu iddia edilmişti²².

1.2. Trahom

Bir göz hastalığı olan trahomun Anadolu'ya Mısır'dan geldiği bilinmektedir. I. Dünya Savaşı yıllarında güney ve güneydoğu vilayetlerinde tek tük görülen bu hastalık savaşın

17 BCA, Fon Kodu: 490 1 0, Yer No: 687 335 1, s.15.

18 Maraş Postası, 4 Ekim 1948, S. 173, s. 1; Çetin, a.g.t., s.129.

19 Maraş Postası, 4 Haziran 1948, S. 127, s. 2. Çetin, a.g.t., s.128-129.

20 TBMM Tutanak Dergisi (TBMMTD), D.8. C.24. T.4, TBMM Matbaası, Ankara, 1950, s.1078.

21 Aynı yer, s.1082-1083.

22 Tombul, a.g.t, s.90-91.

getirdiği göçlerle birlikte İç Anadolu'ya kadar yayılmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede 3 milyon trahomlu vardı. 1925'te Güney ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayanların %70'i trahomluymdu. Trahom mücadelesine ilk kez 1925 yılında "körler memleketi" diye tabir olunan Adıyaman ve Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispanserinin açılmasıyla başlandı²³.

Hükûmet, trahomla mücadele teşkilatını genişletme hedefi doğrultusunda 26 Ocak 1933'te Urfa'da 15, Maraş ve Siverek'te 10'ar yataklı trahom hastane ve dispanseri kurulmasına karar verdi²⁴. Karar gereğince aynı yıl Maraş'ta bir mücadele teşkilatı faaliyete başladı. Ayrıca bu hastalığa mahsus on yataklı bir hastanenin yanında hastalıkla mücadele için Halkevi delaletiyle de bir cemiyet kuruldu²⁵.

Maraş Halkevi, "sosyal yardımın en lüzumlu olan trahom mücadelesinde" hükûmet teşkilatına yardım maksadıyla kurulmasına karar verilerek tüzüğü hazırlanan *Trahomdan Korunma Cemiyetinin* faaliyete geçmesi için vilayetteki doktor ve sıhhi heyet üyelerinin bu şubeye ilgi göstermelerini temin etmişti²⁶. Ancak Maraş için bu teşkilatlar yeterli gelmiyordu. Maraş CHP vilayet örgütü, 23 Şubat 1935 tarihinde Parti Genel Sekreterliğine ilettiği dilekler arasında vilayetteki trahom teşkilatına bir doktor ilâvesi, hastanedeki yatak adedinin arttırılması, Maraş merkezde trahom oranı yüksek olan mahallerde 1-2 poliklinik açılması ve trahomun yayılmasına imkân tanıyan karasineklerin çoğalmasına mâni olmak için "şiddetle mücadele edilmesi"ni öncelikli sıraya almıştı²⁷.

Trahom Mücadele Teşkilatı hastalıkla her ne kadar yoğun bir mücadele verse de ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktı. 1938 yılına gelindiğinde dört Maraş milletvekilinin seçim bölgelerine dair ortaklaşa hazırlayıp Parti yönetimine sundukları rapora göre vilayette trahom hastalığı günden güne artmaktaydı. Maraş'taki mücadele merkezinin faaliyeti ancak kendi muhitine kadar genişleyebildiği için kazalar bu faaliyetten mahrum kalıyordu. Büyük bir kaza olan Elbistan'da ve köylerinde de trahom hastalığı başlamıştı. Bu kazada da trahom mücadele istasyonu tesis etmek zarureti vardı²⁸. Esasına bakılırsa mücadelenin yetersiz olduğu eleştirileri sadece Maraş için değil tüm trahomlu sahalar için de geçerliydi. Bu durum Mecliste de gündem konusu olmaktaydı. Sıhhat Vekili Refik Saydam, 25 Mayıs 1937 tarihinde Mecliste, trahomla mücadelede başarısız olunduğu eleştirileri için hastalığa karşı muvaffak olmak için 10 seneye daha ihtiyaç olduğunu söylüyordu. Bu söylem, tarama yapılan vilayetlerdeki oranlara dayandırılmıştı. Saydam'ın verdiği bilgilere göre Kilis'te trahomlu nüfus oranı %86, Adıyaman'da %80, Siverek'te %74, Nizip'te %73, Gaziantep'te %71, Malatya'da %53, Maraş'ta %36,7 ve Adana'da %31 idi²⁹.

3 Mart 1938 tarihinde Maraş'ta vilayet merkezinin dağılık olmasından dolayı halka kolaylık sağlamak maksadıyla Devecili, Karamanlı, Mağaralı, Yörükselim ve Yusufklar mahallelerinin ortasında bir trahom dispanseri açıldı³⁰. Açılan hastane ve dispanserde

23 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 176 218 11 lef 48-49.

24 BCA, Fon No: 30 18 1 27, Yer No: 33 7 11.

25 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 496 1997 3, s.40.

26 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 989 830 1, s.10.

27 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 496 1997 3, s.40.

28 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 328 1, s.138.

29 TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC), D.5. C.18. İ.2. TBMM Matbaası, Ankara, 1937, s.236-237.

30 Maraş, 3 Mart 1938; Nermin Gümüşalan, XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya. 2012, s.208.

muayene, ameliyat ve genel tarama faaliyetleri icra edilirken aynı zamanda bu yıllarda, hastalık kolayca bulaştığı için tedavi çağrısına cevap vermeyenler belediye tarafından takip edilmiş ve cezai işlem uygulanmıştı. Yine belediye bu bağlamda sokakların temizliğine daha fazla önem vermiş, şehir içindeki derelerin üzerlerini kapatmış, sebze ve meyve bahçelerinin temiz sularla sulanmasını sağlamıştı. Tüm bu yapılanlar olumlu sonuçlar verse de³¹ CHP iktidarının sonuna gelindiğinde verilen onca mücadeleye rağmen hem ülkede hem de Maraş'ta trahom hastalığının ortadan kaldırıldığını söyleyemiyoruz.

Meclis'in 23 Şubat 1950 tarihli oturumunda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı ve aynı zamanda Maraş Milletvekili olan Dr. Kemali Bayizit, trahom hastalığına dair son bilgileri paylaşmıştı. O tarihte ülkede trahom bölgelerinde 2.301.769 nüfus kontrol altında olup bunlardan muayene edilenlerin sayısı yüz bini aşmıştı. 9.362 trahomluya da ameliyat yapılmıştı³² Bununla birlikte tüm trahom sahalarında dönemin sonunda 16 hastane, 40 dispanser ve 99 köy tedavi evi ile mücadele yürütülmekteydi³³.

1.3. Çiçek

II. Dünya Savaşı yıllarında, özellikle Suriye kaynaklı çiçek hastalığı Türkiye'de artış kaydetmişti. 1942 yılında Mardin, Siirt, Urfa ve Diyarbakır mıntıklarında köy köy yapılan taramalar neticesinde 796 vaka, bu iller haricinde de 45 vaka görülmüştü³⁴. Hastalığa yakalanan kişi sayısı tüm ülke çapında 1945'te 309, 1946'da 8, 1947'de 2, 1948'de 39, 1949'da 73 olarak kayda geçmişti³⁵. Vaka sayılarındaki bu düşüş şüphesiz Hükümetin verdiği etkin mücadelenin sonucuydu. Bu hastalık Maraş'ta özellikle 1948 yılında yetkilileri telaşlandırmıştı. Komşu vilayetlerde çıkan hastalığın yayılmaması için halka, Maraş Memleket Hastanesi, Doğum Evi, Trahom Hastanesi, hükümet ve belediye içerisinde bulunan polikliniklerde çiçek aşısı yapılmıştı³⁶.

1.4. Verem

Maraş'ta mücadele edilen salgın hastalıklardan biri de verem idi. Hükümet, verem ile mücadele için 20 Mart 1947'de Maraş'ta Maraş Verem Savaş Derneğini kurdu. O yıl bir aylık bir tarama sonrasında vilayette 20 verem hastası olduğu anlaşılmıştı³⁷.

1.5. Frengi

O yıllarda Maraş'ta zührevi hastalıklardan frengi görülmüştü. 1939 yılında Göksun'da 81 frengili hasta mevcuttu. Hükümet tabibine verilen tarama emrinin ardından köylerde 1940 yılında yirmi, 1941'de de dört frengili hastanın daha olduğu anlaşılmıştı. Bu doğrultuda Göksun'da 211 frengili kayıt altına alınmıştı. Bu kaza nüfusunun % 09,38'i idi³⁸.

31 Çetin, a.g.t. s.129-130.

32 TBMMTD, 23 Şubat 1950.

33 Türkiye İstatistik Yıllığı 1950. C.18. DİE, Ankara, s. 84.

34 BCA, Fon No: 30 10 0 0, Yer No: 177 223 16.

35 Türkiye İstatistik Yıllığı 1950, s. 86.

36 Maraş Postası, 4 Şubat 1948, S. 77, s. 2; Çetin, a.g.t., s.131.

37 Çetin, a.g.t., s.131.

38 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 177 707 1, s.130.

2. Bataklıkların Kurutulması Meselesi

Maraş'taki sıtma hastalığının en büyük sebebi vilayetteki bataklıklar idi. Bu konuda Maraş valiliği 17 Şubat 1932 tarihinde Nafia Vekâletine bataklıkların kurutulması talebini iletmişti. Ardından Umum Müdürlük hemen harekete geçmiş ve 5 Mart 1932'de gerekli emirleri vererek uzmanlar görevlendirmişti. Yapılan ilk inceleme sonrası Sular Fen Heyeti Reisi Muavini Mühendis Necip Bey tarafından 6 Nisan 1932 tarihinde bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre vilayetteki en büyük bataklık, Gâvur Gölü bataklığı, Maraş kasabasının 27 km güneybatısında ve Fevzipaşa-Malatya demiryolu güzergâhının Keçiler ve Eloğlu istasyonları arasında genişliği 7, uzunluğu 18 km ve 150.000 dönümlük bir alandı. Bu bataklığın kurutulmasının birçok faydası vardı. Özellikle muhitten sıtmanın sonlanmasına yardımcı olacaktı. Raporda ayrıca Maraş halkının araziye ve sulamaya "fevkalade" ihtiyaç duyduğu özellikle vurgulanmıştı³⁹.

Rapora göre bu bataklığın kurutulması için Vilayet Hususi İdare bütçesine yıllık 50.000 liralık bir ödenek konulmuştu. Ancak bu şekilde bir politika bataklığın yedi sene gibi uzun bir sürede kurutulması anlamına gelmekteydi ki bu da müteşebbislerin mevkisini terk etmesi ihtimalinden dolayı işin yarıda kalmasına yol açabilirdi. Bu sebeple buna mani olmak için sudan kurtarılacak araziye istimlak edecek şahıslardan taahhüt senedi alınarak bir borçlanma yapılması tavsiyesinde bulunulmuştu⁴⁰.

Maraş'taki bir diğer büyük bataklık Mizmili bataklığıydı. Mizmili bataklığı, Maraş'ın güneydoğusunda Aksu'nun sol sahilinde ve Fevzipaşa-Malatya hattı üzerinde Narlı istasyonunun güney ve Maraş-Antep şosesinin batısında 3.500 metre genişliğinde ve 15.000 metre uzunluğunda yaklaşık 60.000 dönümlük bir alandı. Bataklığın kurutulmasıyla 60 bin dönüm arazi sudan kurtulacağı gibi 120 bin dönüm arazinin de sulanması sağlanacaktı. Raporda bu bataklığın kurutulması işinin de vilayet hususi idaresinin eline bırakılmaması istenmişti⁴¹.

1940 yılına gelindiğinde konu hakkında bu tarihe kadar hiçbir şey yapılmamış olacak ki CHP Maraş Vilayet İdare Kongresinden Parti yönetimine gönderilen dilekler arasında Gâvur Gölü ve Humasır bataklığının kurutulması talebi de vardı⁴².

Gâvur Gölü bataklığının kurutulması sadece Maraşlıların değil aynı zamanda Maraş'a inceleme için dışarıdan gelen bazı isimlerin de talepleri arasında ilk sırada yer almaktaydı. Bu isimlerden birisi Parti Müfettişi Trabzon Milletvekili Mitat Aydın idi. Aydın, 29 Mayıs 1941 tarihli raporunda bu bataklığın kurutulması meselesinin Maraşlılar için ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştı⁴³.

Konuyu kendine dert edinen isimlerden biri de Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut idi. Tankut, Ziraat Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Maraş gezisine katıldıktan sonra 1 Ocak 1945 tarihinde bir rapor hazırlamıştı. Rapora göre Tankut, milletvekili olarak Gâvur Gölü'nün kurutulması için başvurmadıkları makam kalmadığından yakınmaktaydı. Tankut,

39 BCA, Fon Kodu: 490 1 00, Yer No: 686 328 1, s.115, 120.

40 Aynı yer, s.120.

41 BCA, Fon Kodu: 490 1 00, Yer No: 686 328 1, s.122-123, 128.

42 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 331 1, s.85.

43 Aynı yer, s.18.

Hatipoğlu'nun bataklıkları bizzat yerinde görerek bu işin halledilebilmesi için Bakanlık olarak ellerinden geleni yapacağını söylediğini belirterek Parti yönetiminin de bu konuda Bakanlığı desteklemesini istemişti⁴⁴.

27 Aralık 1946 tarihinde konuyu Meclis gündemine taşıyan isim ise Maraş Milletvekili Abdullah Yaycıoğlu olmuştur. Ancak bu tarihte Ziraat Bakanı değişmiş Faik Kurdoğlu yeni Ziraat Bakanı olmuştur. Yaycıoğlu, Ziraat eski bakanı döneminde bu meselenin ele alınarak Gâvur Gölü bataklığının kurutulması ve burada bir tohum ve hayvan ıslah müessesesinin tesisinin düşünüldüğünü, keşfin yapılmış, arazinin hazine namına tescil edildiğini ayrıca Sular İdaresince de etüdünün yapıldığını belirterek bataklığın bir an önce kurutulmasını istemişti⁴⁵. Bu isteğe Tarım Bakanı Kurdoğlu, "Gâvur Gölü, Bayındırlıkça kurutulup teslim edilecekti, ona intizaren bir şey yapabilmemize maddi imkân yoktur." diyerek bu konuda henüz bir şey yapılamayacağını söylemişti⁴⁶.

15 Nisan 1947'de Maraş Milletvekili Emin Soysal, Maraş ili içindeki Aman, Gâvur, Humaşır ve Gölbaşı bataklıklarının kurutulması işine ne zaman başlanacağı hakkında Tarım, Sağlık ve Sosyal Yardım ve Bayındırlık Bakanlıklarına gensoru verdi⁴⁷. Soruyu 30 Nisan'da Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı cevaplandırdı. İncedayı, 1944 yılında Ziraat ve Bayındırlık Bakanlığı uzmanlarının mıntıkada ön inceleme yaptığını, Tarım Bakanlığının kendi Bakanlığından buranın esaslı keşfini ve projeleri hazırlatıp kurutulma işine kendisi tarafından geçilmek üzere raporlar istediğini belirtmişti. Bayındırlık uzmanları, mıntıkada bir sene çalışmış Humaşır ve Gölbaşı bataklıkları haricindeki diğer büyük bataklıkların keşfini yapmış ve keşif sonuçlarını Tarım Bakanlığına vermişti. O günlerde maliyet hesaplamaları bitirilmek üzereydi. İncedayı, bu süreçte arazinin tapu muamelesinin de tamamlandığını ve mülkiyetinin hükümete geçirildiğini belirtmişti. İncedayı, zikredilen bataklıkların kurutulması işinin yaklaşık 5-6 milyon liralık bir iş olduğunu, o tarihte Bakanlığın elinde devam etmekte olan büyük projelerin bitirilemeden bütçe imkânları sebebiyle bu bataklıkların kurutulması işine başlanamayacağını söylemişti⁴⁸.

Bu cevap sonrasında soru sahibi Soysal, bataklıkların Maraş'a verdiği zararları sıralamıştı. Ona göre bataklıklar, yüzbinlerce dönüm araziden mahrum bırakmaktaydı. Ayrıca "barındırdığı sivrisinekler, sazlıkların arasında sakladığı domuz sürüleri, ara sıra yol kesiciler ve kaçakçılar vasıtasıyla ova üzerindeki köylerin zirai asayişini, işletme kudretini, hatta sosyal ahengini, nüfus artışını ehemmiyetle ihlâl ediyor ve çekilmez bir hâle getiriyor"du. Sivrisinekler aynı zamanda sadece yöre sakinlerini değil trenle buradan geçenleri de rahatsız ediyor hatta o vasıta ile uzak yerlere kadar gidiyordu. Yöredeki göçebe Aydınlı aşiretlerinin çadırları ve hayvanları vasıtasıyla yayla yerlere kadar gidiyordu. Soysal, sıtmanın yöredeki sosyal hayatı ne derece etkilediğini şu sözlerle anlatmaya çalışmıştı:

"Ceciler köyüne uğradım orada köylüleri topladım en yaşlılarını sordum bir tane 65'lik çıktı. Bundan daha yaşlısı yok mu dedim hayır dediler. İki kişi gösterdiler onlarda 45'şer yaşında idiler. Yani köyde insanlar 45 yaştan öteye geçemiyorlar. Nasıl geçebilirler. Daha

44 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No: 687 336 1, s.73.

45 TBMMZC, D.8, C.3, s.606.

46 TBMMZC, D.8, C.3, s.645; Erhan Alpaslan, 1923–1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Maraş Milletvekilleri Ve Siyasî Faaliyetleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2013, s.275.

47 TBMMTD, D.8, C.5, s.50.

48 Aynı yer, s.63-64.

doğarken veya doğar doğmaz sıtma mikrobunu alan insan kolay kolay gelişip yaşayabilir mi? Bu ovada bilhassa göllerin yakınındaki köyler yaz aylarında, bulabilenler yemeklerini cibinlik altında yiyorlar. Orak biçerken, harmanda çalışırken yüzlerini birer çift göz deliği açarak mendille kapatıp çalışabiliyorlar. Buralardaki köylüler yaz aylarında evlerini ve köylerini terk ederler. Civarda az da olsa hafif rüzgâr alan tepenin üzerine göçebe hâlinde kurdukları kamış haymalarda yaşayabilirler.”

Sosyal, bu bilgileri verdikten sonra Hükûmete için çözülmesi için ricada bulunmuştu⁴⁹.

29 Aralık 1947 tarihinde Hükûmete bu konuda sitem eden isim Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut'tu. Tankut, çaresizce şu sözleri sarf etmişti:

“Bu bataklık kurutulursa sıtmadan kırılan 20'den fazla köyün kurtulacağı, yine bataklık yüzünden dağ içlerine çekilerek dağılmış 100 kadar köyün yeniden insan hayatına kavuşacağı tahakkuk etti. Bazı vekiller oraya kadar giderek bu kanaati edindiler. Sağlık Bakanı, Tarım Bakanıyla bunu üzerlerine aldılar ve halkımıza söz verdiler. 15 yıl biz rica ettik, 10 yıl onlar vait etti, ümit verdi fakat sonunu işte görüyorsunuz. Huzurunuzda, yine tekrar ricacı vaziyete geçmemizden başka bir sonuç vermedi. Hepinizin başındadır. Bu kadar ümitlendirilen halk kabahati bizde buluyor. İhmalimize ve beceriksizliğimize veriyor⁵⁰.”

CHP Dönemi sonlanırken Maraşlıların yıllardan beri beklentisi nihayet kısmen karşılanmıştı. Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan'ın 21 Aralık 1949 tarihinde verdiği bilgiye göre bütçe imkânları doğrultusunda en önemli bataklık, Gâvur Gölü bataklığı, 840 bin lira bedelle müteahhite ihale edilmişti. Bu olumlu gelişmeye rağmen Maraş'taki tüm bataklıkların kurutulması için o tarihlerde yaklaşık 3,5 milyon liralık bir paraya ihtiyaç vardı⁵¹.

3. Çeltik Sulama Sorunu

Maraş'taki sosyal kavgaların en önemli sebebi çeltik sulama sorunuydu. Maraş CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi Burdur Mebusu Halit Onaran, 20 Eylül 1933'te Parti Genel Sekreterliğine bir rapor sunmuştu. Rapora göre sorun, çok önceden beri süre gelmekteydi. Maraş'ta çeltik ekilebilir arazileri sulamak için iki çeşit su vardı. Biri tapulu memba suları, diğeri de millî sular, harklar idi. Tapulu harkların tasarrufu sahiplerine aitti. Bunların sahipleri suyun geçtiği diğeri sahipli araziye âdet üzere su vermek mecburiyetinde idi. Bu hususta su sahibi tarla sahipleriyle aralarında uzlaşıyorlardı. Milli harklara gelince, bunların idaresi şu safhaları geçirmişti. 1852 yılından 1910 yılına kadar Maliye Nezareti bu harkları bir mültezimle idare etmişti. Mültezim akıl ve hayale gelmedik uygulamalarla çiftçilere zulmetmişti. Halkın feryadını gören Hükûmet, 1910'da Maraş halkının hakkı olan harkların idaresini serbest bırakmıştı. İki sene süren bu şekildeki idare, çeltikçiler arasında bir anarşi çıkardığından serbest idare kaldırılmış ve 1913'ten 1921 senesine kadar zaman zaman Vilayet Hususi İdare ve Belediye İdaresine verilmişti. Fakat bu iki idare de tıpkı Maliye gibi işi bir mültezime verdiği için zulüm yine baş göstermiş ve harklar bu iki idareden alınmıştı.

49 Aynı yer, s.65-66.

50 TBMMZC, D.8, C.8, s.634.

51 TBMMTD, D.8, C.22, s.348-349.

1922 senesinden rapor tarihine kadar tatbik edilen usul: Ziraat Odası tarafından nöbet usulü ile ruhsatnameye dayanan ve örfi âdet dikkate alınarak tatbik edilen usuldü. Bu usulde her çeltikçi tarlasına kaç senede bir ve hangi tarihte nöbet geleceğini, nöbetinde ne miktar tohum ekeceğini ve ne kadar sulayacağını bilmekteydi. Ancak bu usulde bir çeltik tarlasını sulama nöbeti bazen on beş hatta yirmi senede bir geliyordu. Bu sebeple “Maraş'ta başlıca vesile-i niza olan ve bazen Maraş'ın asayişini ihlal eden bu çeltik ziraatı işinin bir kanun ile çok salim bir usule raptı elzemdi”⁵².

Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın 12 Haziran 1940 tarihli raporuna göre Maraş'ın yegâne para eden ziraatı pirinç işi idi. Pirinç ziraatı çok fazla suya ihtiyaç duyduğundan su yetersizliğinden dolayı Maraşlıların aralarında daima ihtilaf vardı. “Halkı biraz arazi sahibi yaparak bu pirinç ekmek meselesi tevzi ve tevzin olunmaz ve fazla olarak vatandaşlara başka sanayi ve ziraat meselesi gösterilmez ise bu şehir hiçbir zaman içtimaiyat ve iktisadiyat itibarıyla yükselmeyecek ve daima halk Kadı oğlu, Beyazıt oğlu, Şişman oğlu, Müftü oğulları gibi beş altı aile arasında kavrulup ezilecek”ti. Rapora göre benzeri durumlar kazalarda da geçerli idi. “Ekim ve istihsal zamanında Hükümetin yegâne işi bu çeltik kavgalarıyla” uğraşmaktı⁵³.

Maraş Milletvekili Rasih Kaplan da 10 Kasım 1943 tarihli raporunda çeltik ziraatı ve sulama meselesine değinmişti. Kaplan, iptidai şekilde yapılan çeltik sulama işinin mıntıkada bataklıkları doğurduğunu ardından da buraların sıtma kaynağı olup köylerin boşaldığını belirtmişti. Bu sebeple Parti ve Hükümet bu işe el atmalıydı. Ona göre zaten çeltik ziraatıyla tüm ülke çapında iştigal eden tüccar sayısı 300'ü geçmezdi. Çeltik ziraatı yerine gelir getirecek başka ziraat çeşitleri düşünülmeliydi. Çünkü çeltik ekilen yerde vatandaş köyünde barınmıyordu. Ya sıtmadan dolayı köyünü terk ediyor ya da büyük tüccarların elindeki su kaynağından dolayı çiftçi arazisini onlara kiraya vermek zorunda kalıyor, bir müddet sonra da kendisi işsiz kalarak yerini yurdunu terk ediyordu. Kaplan, bu meselenin üzerinde önemle durulması gerektiğini, aksi takdirde Maraş merkez kazasına bağlı 160'a yakın köy olduğu hâlde kısa bir süre sonra köy denecek bir yerin kalmayacağını, toprak kanununun bir an evvel Meclisten çıkacak olursa kısmen bu işin hallinde mühim bir rol oynayacağını belirterek meselenin ciddiyetini anlatmaya çalışmıştı⁵⁴.

CHP Malatya Bölgesi Müfettişi ve Samsun Milletvekili Naşit Fırat da 24 Ekim 1949 tarihli raporunda “Maraş'ın içtimai, siyasî, zirai huzurunu ihlal ederek vatandaşları mütemadi bir didişmeye sevk etmekte ve bu yüzden mahkemelerde yüzlerce dava” açılmasına sebep olan birkaç kişinin elindeki su meselesinin Çeltik Kanunu'nda çözülmesini ve akarsuların idaresinin devlete ait olduğunun belirtilmesi ve sınırlı birkaç kişinin elinde bir istismar vasıtası olmaktan “mutlaka” çıkarılması gerektiğini ifade etmişti⁵⁵.

Nitekim 16 Aralık 1949'da Tarım Bakanı Cavit Oral 3039 sayılı Çeltik Ekim Kanunu'nun uygulanmasında rastlanan zorluk ve aksaklıklar göz önünde bulundurularak o tarihe kadar edinilmiş tecrübe ve müşahedelere dayanılarak günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde hazırlanan yeni çeltik ekim kanunu tasarısının Başbakanlığa arz edildiğini Parti

52 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:686 328 1, s.45-47.

53 BCA, Fon Kodu: 4901 0 0 Yer No: 686 330 1, s.40, 60.

54 BCA, Fon Kodu: 490 1 0, Yer No: 687 335 1, s.45-47.

55 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 687 336 1, s.12-13.

Genel Sekreterliğine bildirmişti⁵⁶. Böylelikle sorunun çözümüne dair nihayet bir adım atılabilmişti.

4. Yerel Güçlerle Mücadele

Maraş'ta çalışma dönemimizdeki en önemli sosyal sorunlardan biri kanaatimizce şehrin ileri gelen ailelerinin halk üzerinde kurduğu baskıydı. Maraş milletvekillerinin 1938 yılında ortaklaşa hazırladıkları rapora göre bu tarihte "Maraş'ta çok zengin bir kaç aile ve çok fakir koca bir kitle vardı"⁵⁷. Bu aileler arasında, Kadızadeler, Bayezitzadeler, Kısakürekzadeler, Öksüzadeler, Şişmanzadeler, Nazıfzadeler, İşbahzadeler, Sarıfakızadeler, Şirikçizadeler ve Çiftçizadeler ön sıralarda yer almaktaydı⁵⁸.

Bu ailelerin sebep olduğu sosyal sorunlara çeltik ekiminden⁵⁹ ya da sulamadan kaynaklı yaşanan kavgalar örnek olarak verilebilir. 1932 yılında Sular Fen Heyeti Reisi Muavini Mühendis Necip Bey tarafından hazırlanan raporda Maraş'ın büyük dertlerinden biri olarak Pazarcık ile Gâvur Gölü arasındaki Aksu Vadisi'ndeki mevcut sulama tesisatının fenni esaslar dâhilinde kullanılmamasının ortaya çıkardığı sorunlara değinilirken bu sorunlardan biri olarak da bölgedeki mütegalibe baskısı gösterilmişti. Rapora göre sulama kanalları vaktiyle mütegalibeler marifetiyle güzergâhtaki tarla sahiplerinin şahsi mülkiyetlerine ehemmiyet verilmeyerek zorla ellerinden alınıp tapuya kaydettirilmiş, bazı tarla sahiplerinin ise sulama hakları resmi kayıtlarla tasdik edilmiş olduğu halde babadan evlada intikal eden bu hak da o günlerde bizzat mevcut mütegalibeler elinde "oyuncak olmuştu." Bu mütegalibeler istedikleri tarlalara su veriyorlar, istemediklerine vermiyorlardı. Hükümet güçleri ise sulama devrinde köylü ile mütegalibeler arasındaki "kanlı arbedelerin" halline çalışıyordu. Bir de o dönemde su ihtiyacı çok fazla olan artan pirinç üretimi, köylü ile mütegalibe arasındaki husumeti daha da arttırmıştı. Köylü resmi kayıtlarla hakkı olan ve tarlasından geçen suyu alamayınca mütegalibe cüzi bir ücret karşılığında bu arazinin işletmesini köylüden "bin bir hile ile almakta" idi. Bu da köylüyü sefalete sürüklüyordu. Sulama devrinde mütegalibeden çekinmeyen köylünün şikâyeti ile mahalli hükümet, su başına bir jandarma göndererek sorunu çözebilirdi. Ancak bunun tatbiki pek mümkün olmamıştır. Çünkü jandarma daha uzaklaşmadan mütegalibe suyu kesmekteydi. Rapor sahibi Necip Bey, bu sorunun çözülmesi için buradaki sulamaya Hükümetin vaziyet etmesi, bu gibi mahallerde bir sulama idaresinin kurulması ve buna gerekli kanunlar konulmak suretiyle su kullanımının mütegalibeler elinden alınarak Hükümete ve köylüye mal edilmesinin lazım geldiğini ifade etmişti⁶⁰.

Bu aileler arasında en etkili olanı Kadızadeler idi. Aileler arasında çatışmanın ana merkezinde vilayet parti örgütüne hâkim olma çabası vardı. Kadızadeler hem parti

56 Aynı yer, s.9.

57 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 328 1, s.9.

58 Aynı yer, s.92.

59 Örneğin Meşrutiyet'in ilanından sonra 15 Eylül 1908'de Maraş'a mutasarrıf olarak atanan Mustafa Hayri Bey, sıtma hastalığına karşı halkın sağlık sorunlarını düşünüp şehirde modern tarım yöntemlerini geliştirmeye çalıştığı için yerel eşraftan bazılarının tepkisini çekmişti. Bu kişilerin halkın dini duygularını istismar ederek Maraş'ta çıkardığı büyük çaplı karışıklıklar Hayri Bey'in görevinden azledilip yerine 5 Ocak 1909'da Ali Haydar Bey'in atanmasına sebep olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla, Günay, "II. Meşrutiyet'in Maraş'ta Algılanışı", Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu 4-6 Ekim 2021, C.III, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2013, s.236-244.

60 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 328 1, s.128-131.

yönetimi hem belediye başkanlığı hem de milletvekilliği gibi önemli siyasi ve idari görevleri ellerinde bulunduruyordu. Kadızade ailesinin CHP Maraş il teşkilatındaki etkinliği 1933 yılında başlamış, 1936 yılına, parti-devlet bütünleşmesinin ilan edildiği tarihe kadar sürmüştü. Partide Kadızade ailesinden Ziya Bey il başkanı iken belediye başkanı kardeşi Tevfik Bey idi. Yine Maraş Milletvekili Abdülkadir Bey de bu aileye mensuptu⁶¹.

Parti Müfettişi Konya Milletvekili Hamdi Bey tarafından 30 Mart 1933 tarihli rapora göre bu aile hakkındaki en önemli şikâyet konularından biri devlet tarafından halka tahsis edilen hakların ele geçirilmesi ve halka kullanılmamasıydı. Yine emval-i metruke malları satışa çıktığında halk bu aile korkusundan satışa dâhil olamamış ve birçok arazi bu aile tarafından düşük bir bedelle satın alınmıştı⁶².

Bu aile, o yıllarda Maraş'ın idari yapısında değişiklik yapılmasına dahi sebep olmuştu. Pazarcık, her ne kadar coğrafi ve iktisadi gerekçelerle 20 Mayıs 1933 tarih ve 2197 sayılı kanunla Maraş'tan alınmış ve Gaziantep'e bağlanmış olsa da⁶³ Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut'un hazırladığı 10 Kasım 1943 tarihli bir rapora göre Pazarcık'ın Gaziantep'e verilmesinde "umumi idare heyetince görülen o günkü sebep, yine bu aileler zıddiyeti ve Parti nüfuzunu kötüye kullanmak idi. Pazarcık'ta büyük ölçüde pirinç ziraatı yapan Kadızadelerin bu yüzden nüfuz kazandıkları sanılıyordu." Yine 24 Ocak 1944 tarihinde Maraş Milletvekili Rasih Kaplan, Pazarcık kazasının tekrardan Maraş'a bağlanmasının gerekçelerini anlatırken Tokat Milletvekili Nazım Poroy'un araya girerek "niye Gaziantep'e bağlamışlar" şeklinde sorduğu soruya Kaplan şu cevabı vermişti: "Allah bilir, sebebini iyi bilmiyorum. Fakat diyorlar ki; orada bir çiftlik sahibi varmış, zulmedermiş. Devlet zulmedenin zulmünü menedemez mi? Niçin onun zulmüne mâni olamamış? Sebep bu imiş." diyerek Tankut'un raporunu teyit etmektedir⁶⁴.

Kadızade ailesinin Maraş'taki nüfuzunu kırmak için Maraş Parti Müfettişi Hamdi Bey, 1933 tarihli raporunda Maraş Parti başkanı Ziya Bey'in yerine dışarıdan birinin parti başkanı olarak atanmasını önermişti⁶⁵. Bu raporun ardından iddiaları yerinde incelemek üzere Maraş Milletvekilleri Mehmet ve Nuri Beyler ile Mülkiye, Adliye ve Maliye müfettişlerinden oluşan bir heyet Maraş'a geldi⁶⁶. Kısa süre sonra Ziya Bey'in yerine Burdur Milletvekili Halit Bey (Onaran) tayin edildi⁶⁷.

Hamdi Bey raporunda ayrıca Kadızade ailesine mensup Tevfik Bey'in görevini suiistimal ettiği gerekçesiyle Maraş'a dışarıdan bir ismin belediye başkanı olarak atanmasını da istemişti⁶⁸. Nitekim çok geçmeden 24.05.1933'te Maraş Belediye Başkanlığı görevi Hükümet kararnamesi ile valiyeye verildi⁶⁹.

61 Aynı yer, s.92; Tülay Aydın, T. Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez- Taşra İlişkileri (1935-1945), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş, 2018, s.260-261.

62 BCA, Fon Kodu: 490 10 0 Yer No: 686 328 1, s.86-87, 93.

63 Resmî Gazete, 27.05.1933, S.2411.

64 TBMMZC, 7.D, 7.C, s.109.

65 BCA, Fon Kodu: 490 10 0, Yer No: 686 328 1, s.93.

66 Aydın, a.g.t., s.262-265.

67 BCA, Fon Kodu: 490 10 0, Yer No: 686 328 1, s.10.

68 Aynı yer, s.94.

69 BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 110.20.10; Resul Köse, "Tek Parti Döneminde Kayyım Uygulamaları", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 9 (2).2020, s.1541.

Maraş Parti Müfettişi Kırklareli Milletvekili Şevket Ödül tarafından 28 Ekim 1936 tarihinde hazırlanan rapora göre bu tarihte artık Maraş Valiliği ve Belediyesi üzerinde Kadioğlu ailesinin etkinliği sona erse de⁷⁰ 1943 yılına gelindiğinde Maraş'ta hâlâ nüfuzlu ailelerin halk üzerinde tahakkümü vardı. Ancak bu durum artık çok fazla uzun sürmeyecekti. Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut 10 Kasım 1943 tarihli raporunda halkı bu tahakkümden kurtarmak için bazı önerilerde bulunmuştu. Tankut'a göre vatandaş paraya ihtiyaç duyduğu zaman kendi isteğiyle gidip nüfuzlu aileden borç alıyor, daha sonra da bu ailenin kontrolü altına giriyordu. Tankut, vatandaşın bu mecburiyetten kurtarılabilmesi için önerilerini şu şekilde sıralamıştı:⁷¹

- “1. Maraş'a mahsus bir itina ile esnafı teşkilatlandırmak,
2. Halk Bankasını sermayesini arttırmak,
3. Ziraat Bankası kredisini genişletmek,
4. Büyük, cazip ve donatımlı bir Halkevi kurmak.”

Tankut, Maraş merkezdeki aile nüfuzlarını kırmak için bu önerileri sıralarken aynı zamanda Maraş'ın ilçeleri için de birtakım tespit ve önerilerde bulunmuştu. Tankut, bu aile nüfuzlarını hükümet teşkilatına devrettirebilmek için Elbistan ve Göksun'da idare teşkilatının artırılmasının gerekliliğine inanmaktaydı. Bu bağlamda Efsus nahiyesinin kazaya çevrilmesini ve burada da nahiyeler kurulmasını istemişti⁷². Tankut'un bu isteği kısa bir süre sonra gerçekleşmişti. Efsus nahiyesi, Afşin adıyla 02.08.1944 tarih ve 4642 sayılı kanunla Elbistan'dan ayrılıp kaza haline getirildi⁷³.

Pazarcık kazası da 6 Mart 1944 tarih ve 4529 sayılı Kanun'la tekrardan Maraş vilayetine bağlandı⁷⁴. Belediye üzerindeki vali idaresi de 15.03.1946'da yürürlükten kaldırıldı⁷⁵.

5. Toprak ve İskân Meselesi

Cumhuriyet'in ilanından beri topraksız ya da toprağı az olan çiftçiler tarafından esaslı bir toprak reformu dört gözle beklenmekteydi. “Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi” 01.11.1937-11.11.1938 tarihleri arasında görev yapan I. Celâl Bayar Hükûmetinin programında benimsenmişti⁷⁶. Atatürk'ün de üzerinde defalarca durduğu⁷⁷ “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu” 4753 sıra numarası ile 11.06.1945 tarihinde ancak kabul edilecekti⁷⁸. Bu Kanun'un çıkmasından sonra Hükûmet, devlete ait araziden birçok vilayette 1950 yılına kadar toprak dağıtımına başladı⁷⁹. Ancak bu vilayetler arasında Maraş yer almamıştı. Gerçi Kanun'un uygulandığı sahalarda da halkı tam olarak memnun edecek

70 BCA, Fon Kodu: 490 10 0 Yer No: 686 328 1, s.10.

71 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 Yer No: 687 335 1, s.26.

72 Aynı yer, s.27-28.

73 Resmî Gazete, 08.08.1944, No:5777.

74 Resmî Gazete, 11.03.1944, S.5652.

75 Köse, a.g.m., s.1541.

76 TBMMZC, D.5, C.20, s.19-42.

77 Cezmi Eraslan, Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı. Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007) Bildiriler, C.II. Atam Yay. Ankara, 2007, s.1999-2008.

78 T.C. Resmî Gazete, 15.06.1945, S.6632.

79 T.C. Resmî Gazete, 21.11.1946, S.6460; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 115 75 4; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 115 85 13; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 122 20 3.

derecede uygulandığını söyleyemeyiz⁸⁰.

1937 yılında Parti kongre dilekleri arasında Maraş merkez için topraksız ve çiftçi halka devlet arazilerinden toprak verilmesi istenmekteydi. Yine Andırın ilçesi için köylerde dağınık hâlde bulunan millî toprakların aynı köydeki topraksız halka dağıtılarak topraklandırılması istenmişti⁸¹.

Trabzon Milletvekili Mitat Aydın'ın 12 Haziran 1940 tarihli raporuna göre rapor tarihinde Maraş ve civarındaki arazi halen büyük zenginlerin elindeydi. Halk bunların elinde gündelik işlerde çalışmaktaydı⁸².

Dönemin sonuna gelindiğinde 1949 yılının son ayında ihale edilen Gâvur Gölü bataklığının kurutulduktan sonra elde edilecek yaklaşık 100 bin dekarlık arazinin 90 bin dekarının Toprak Kanunu'na uygun olarak civardaki topraksız köylülere verilmesi kararlaştırılmıştı⁸³.

Tüm bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere CHP Dönemi'nde Maraş'ta topraksız çiftçilere toprak dağıtımı gerçekleştirilememiştir.

Çalışma dönemimizde Maraş'taki sosyal sorunlardan biri de yöredeki göçebelerin yerleştirilmesi meselesi idi. 31 Mayıs 1926'da 885 sayılı İskân Kanunu çıkartılmıştı. Kanunla seyyar aşiretlerin yerleştirilmesi vazifesi Hükûmete verilmişti⁸⁴. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündem yoğunluğundan bu aşiretlerle pek ilgilenilemedi. 1933 yılına gelindiğinde ülkede resmi tahminlere göre toplamda 168.056 nüfuslu 98 aşiret vardı⁸⁵. 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu'nda da göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi devletin öncelikli hedefi idi⁸⁶.

Göçebe aşiretlerin yaşadığı yerlerden biri de Maraş'tı. 23 Şubat 1935 tarihli CHP Maraş İl Kongre dilekleri arasında Pazarcık kazası için seyyar aşiretlerin iskânı talep edilmişti⁸⁷.

Mitat Aydın, 1940 yılına ait hazırladığı bir raporda Maraş yöresinde sayısı 25-30 bin civarında olan Aydınlı aşireti hakkında bilgi vermişti. Bu göçebe aşiret mensupları Adana, Gaziantep ve Maraş vilayeti arasında sürekli seyyar haldeydi. Aydın, bu aşiret mensuplarının da seyyar halde olmaktan artık şikâyetçi olduklarından bahisle onlara iskân olup olmama arzularını sorduğunda şu cevabı almıştı:

"On sene evvel bir kısım arkadaşlarımızı Hükûmet Ceyhan civarına yerleştirdi. Çiftçi oldu şimdi bu zavallılar. Biz gelip geçtikçe birer koyun hediye ederek bununla geçindirmeye uğraşıyoruz. Biz zengin insanlarız. Bir çadırda en fukaramızda yüz altın lira bulunur. Bu iskân işinde hem koyunculüğümüz ve hem de çiftçiliğimizi yapabilecek bir yer aramamız lazımdır."

80 Resul Köse, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Devletin Şefkatli Yüzü (1923-1960), Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, s.52.

81 BCA, Fon Kodu: Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 496 1997 3, s 3-4.

82 BCA, Fon Kodu: 4901 0 0, Yer No: 686 330 1, s.60.

83 TBMMZC, D.8, C.24, s.1127-1128.

84 Resmî Cerîde, 01.07.1926, S.409; TBMMZC, D.2, C.25, s.649-652.

85 İdare Dergisi, Yıl.6. S.67. İstanbul, 1933, s. 158-160.

86 T.C. Resmî Gazete, 21.06.1934, S.2733; TBMMZC, D.IV, C.23, 1934, s.67-77, 140-160.

87 BCA, Fon Kodu: Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 496 1997 3, 42.

Aydın, bu dileklerin iskân işinde göz önünde bulundurulmasını istemişti⁸⁸. Mîtat Aydın'ın 29 Mayıs 1941 tarihli bir başka raporuna göre Aydınlı aşiretleri bölgeye yayılmıştı. Bunların lehçeleri, isimleri, birçok köy isimleri, âdetleri tamamıyla Aydın köylüleri ve orada bulunan aşiretlerle aynıydı. Bu itibarla Asya'dan gelen Aydın aşireti Maraş vilayetinden geçerken burada bir müddet durmuş, nehirlerine Seyhun, Ceyhun isimlerini vermiş; burada bir miktar yerleştikten sonra arkadan gelen kabileler daha ileri geçerek Toros Dağları eteklerinden, Antalya taraflarından Aydın vilayetine geçmişler, orada yerleşmişler ve en son gelen kabileler eski Aydın vilayeti içerisine dağılmışlarsa da Aydın vilayetinde kalan seyfar aşiretler Tanzimat devrinin bilhassa Mithat Paşa'nın İzmir valiliği zamanında gösterdiği şiddetli iskân siyaseti üzerine geldikleri yolu takiben tâ Maraş'a kadar geri dönmüşlerdi⁸⁹. Aydın'ın bu isteği hayata geçirilememiştir. 1948 yılına gelindiğinde Maraş Milletvekili Emin Soysal, 12.11.1948 tarihinde Maraş'ta "göçebe hayatı süren ve çeşitli namlar altında idari ve zirai asayiş" bozan göçebelerin ne zaman iskân edileceğini İçişleri Bakanına sormuştu. Bakan Münir Hüsrev Göle: "Bu gibilerin elverişli merkezlerde iskân edilerek müstahsil duruma sokulmaları ele alınmış bulunmakta ve işin bir programa bağlanarak kati halli yoluna gidilmekte ve esasen bir kısmı da iskân edilmiş bulunmaktadır." cevabını vermişti⁹⁰. İşte bu cevap da bize CHP Dönemi'nin sonunda Maraş'ta hâlâ bu sosyal meselelerin çözüme kavuşmadığını göstermektedir.

6. Kültür Farklılığının Ortaya Çıkardığı Sosyal Meseleler

Çalışma dönemimize ait Maraş'taki kültürel farklılıklar, o yıllarda hazırlanan raporlarda sorun olarak görülmektedir. 12 Haziran 1940 tarihli raporunda Mitat Aydın, Maraş vilayetinde, "Gaziantep ve Malatya vilayetlerinde olduğu gibi Kürt meselesi vardır ve bu mesele Parti ve Hükümetimizin ehemmiyetli olarak üzerinde duracağı bir nokta mütalaasındayım"⁹¹ ifadesine yer vermişti. Aydın'ın "Kürt meselesi" ile kastettiği esasında Kürtler arasında ayrılıkçı zümrelerin varlığı idi. Rapora göre vilayetin Doğu ve Kuzey tarafları Kürtlerle meskundu. "Kürtlerin bir kısmı Türkçe bildiği halde bir kısmı tamamıyla Kürtçe biliyor ve Türkçe" konuşuyorlardı⁹².

Aydın'ın bu değerlendirmelerini dönemin koşullarına bakarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Zira Cumhuriyet'in hemen başında 1925 yılında Doğu vilayetlerinde Şeyh Sait İsyanı çıkmıştı. Devleti aylarca uğraştıran bu isyanın lideri Şeyh Sait, her ne kadar isyanı dini gerekçelerle çıkardığını savunsa da devlette o günlerde oluşan kanaat isyanın, önceden planlanan⁹³ ve bağımsız bir Kürt devleti kurma hedefiyle çıkarıldığı yönündeydi⁹⁴. Bu isyandan sonra bölgede Kürtçülük hedefiyle 1926-1930 yılları arasında Ağrı isyanları görüldü⁹⁵.

88 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 682 310 1 lef 12.

89 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 331 1, s.7-8.

90 TBMMTD, D.8, C.13, s.200-202; Alpaslan, a.g.t., s.334-335.

91 BCA, Fon Kodu: 4901 0 0, Yer No: 686 330 1, s.59.

92 Aynı yer, s.61

93 Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, Sel Yay, t.y., s.24-25.

94 Yaşar Kalafat, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait İsyanı Olayı, Karakteri, Dönemi'ndeki İç ve Dış Olaylar, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992, s. 164; Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyet I-II, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul 2007, s. 571-572.

95 Reşat Halli, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Basımevi Ankara, 1972, s.46; İhsan Nuri Paşa, Ağrı Dağı İsyanı, Med Yay İstanbul, 1992.

İşte bu isyanların ardından bölgede yaşayan Kürt nüfusun içerideki ve dışarıdaki Kürtçü unsurların etkisine kapılarak istenmeyen asayiş olaylarına dâhil olmamaları için 1934 yılında İskân Kanunu çıkarılmıştı. Kanunla millî üretimi arttırmak, ülkenin coğrafi ve iktisadi şartlarına göre nüfusun dağılışı düzenlenmek istenmişti. Bu bağlamda dışarıdan ırkdaşlar ülkeye kabul edileceği gibi aynı zamanda “temdin” (medenileştirme) ve “temsil” (benzetme) politikası takip edilecekti. Temdin politikası ile daha çok yörüklerin ve aşiretlerin seyyar hâlden çıkarılıp yerleşik hayata geçirilmeleri böylelikle zirai ve sınai üretimi arttırmak istenmişti. Temsil politikası ile de ulus devlet olmanın gereği olarak yurt sathında tüm vatandaşların Türkçe öğrenmesi ve konuşması hedeflenmişti. Kanunla millî kültür ve medeniyete benzetilmek istenen nüfusla temsil kudretine sahip olan nüfusun dağılışı ve iskânı için iskân mıntıkları belirlenmişti⁹⁶.

İskân Kanunu'nun hemen ardından Başvekil İsmet İnönü 1935 yılında, Doğu gezisine çıktı. İnönü, gezi sonrası hazırladığı raporunda Doğu'nun bazı bölgelerinde Türk nüfusunun arttırılmasını istiyordu⁹⁷. İşte bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda Aydın'ın isteklerinin gerekçesi daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Aydın, Maraş'ta ayrıca 1877-1878 Harbi muhacirleri olup Kayseri Aziziye'den gelip Elbistan'a yerleşen Çerkeslerin olduğunu kaydetmişti⁹⁸.

Aydın, 1 Şubat 1941 tarihli bir diğer raporunda, “Burada en mühim mesele kendilerine Kürt namı verilen bir zümre ile Kafkas muhacirleri (Çerkes, Abaza) ve bir de Alevilerin bulunmasıdır. Bunlar vilayette mühim bir yekûn teşkil ediyorlar. Bunların içerisinde Aleviler Türk olduğu hâlde mezhebin tesiri bizim ile adeta dargın vaziyettedirler.” tespitlerine yer vermişti. Aydın, Kafkas muhacirleriyle yaptığı görüşmelerde onların kendisine “milliyetçiliğin kendilerine iyi gelmeyeceği”ni ifadeyle zaten aslen de Türk olduklarını iddia ile bunlar için “Şimdi bizim yapacağımız iş bunları bir himmet edip Türkler ile karıştırmaktır.” değerlendirmesinde bulunmuştu. Aydın, Kürtler için “Kürtler böyle değildir. Bunlar biz Kürt kabilesiyiz diyorlar ve elan bu fikirde sebat etmektedirler. Bunların geçen raporumda arz ettiğim veçhiyle azami üç dört milyon lira sarfiyla Malatya ve Maraş vilayeti Kürtlerini Türkler ile karıştırmak mümkündür kanaatindeyim.”⁹⁹ demişti.

Maraş'ın dil ve kültür durumuna ilişkin bir diğer değerlendirme, Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut'un 1 Ocak 1945 tarihli raporunda yapılmıştı. Rapora göre Pazarcık halkının 102 köyünden 68'i Alevi idi. Bu Alevilerin pek azı Türkçe bilmekteydi. Türkçe bilenlerin bazıları aynı zamanda Kürtçe de biliyorlardı. Kürtçe konuşan Aleviler Pazarcık'tan sonra Besni'nin Belviran bucağından Şambayat bucağına oradan da Adıyaman ve Kâhta'ya kadar uzanıyordu. Elbistan'da ve Akçadağ'da Kürtçe konuşan Aleviler vardı. Bu Kürtler Alevi olmakla beraber Karikan, Çelikan Mahikan gibi Kürtçe ad taşıyan aşiretlere bağlılığı devam ettiriyordu. Tankut, raporuna şu şekilde devam etmişti:

“Böylece güneyde İslâhiye üzerinden Suriye Kürtleriyle de etnografik ilgisi bulunmak düşünülebilir. Bu Kürt dillilerin bugünkü dillerine, mezheplerine, geleneklerine somatolojik vasıflarına bakarak Türkmenden azma olduklarına hükmedebiliriz. Birçoklarıyla görüşükten sonra bu kanaatim kuvvetlendi. Bu hâlde bunları Türkleştirmek, onları

96 T.C. Resmî Gazete, 21.06.1934, S.2733.

97 Saygı Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.54-58.

98 BCA, Fon Kodu: 4901 0 0, Yer No: 686 330 1, s.61.

99 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 686 331 1, s.104-105.

eski hallerine çevirmekten başka bir şey olmayacaktır. Maamafih Kürtçeyi tamamıyla bırakmaları Alevilikteki taassuplarının tamamıyla gevşemesine bağlıdır. Çünkü onlar şimdi Kürtçe ile mezhep hususiyetlerini gizlemek imkânları bulmaktadırlar.”

Tankut, bu konuda Pazarcık'taki halkodalarına ve ilkokullara özel bir görev düştüğünü ifade etmişti¹⁰⁰.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı yıllarından CHP Dönemi'nin sonuna kadar Maraş'ta görülen en önemli sosyal sorunlar; salgın hastalıklar, bataklıkların kurutulması, çeltik sulama meselesinden kaynaklı sürekli kavgaların yaşanması, güçlü ailelerin halk üzerinde kurduğu tahakküm, topraksız çiftçilerin geçimlerini sağlayamaması, göçebelerin iskân ve kültür farklılığının kimi çevrelerce istismar edilmesi şeklinde sıralanmaktadır.

Çalışma yıllarımızda CHP hükümetlerinin ellerindeki imkânlar ölçüsünde sıtma, trahom gibi en çok görülen salgın hastalıklara karşı başarılı bir mücadele verdiğini söyleyebiliriz. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında tüm ülke çapında olduğu gibi Maraş'ta da mücadele konusunda bir zafiyet yaşanmıştı. Bu sebeple mücadelede, dönemin hükümetlerinin bir kusurunu aramak doğru olmayacaktır. Bu hastalıklardan özellikle sıtma, Maraş vilayetinin bir bataklık bölgesi olması dolayısıyla bölge halkının hem sağlığını hem de sosyo-ekonomik hayatını etkilemişti. Trahom hastalığı da ülkede en çok görüldüğü yer olan Güneydoğu Anadolu bölgesine yakın olması hasebiyle Maraş'ta oldukça yaygındı. Dönemin sonunda bu hastalıklar Maraş'ta tamamen son bulmasa da önemli ölçüde azalmıştı.

Dönem boyunca bataklıkların kurutulması, çeltik sulama meselesinden kaynaklanan kavgalara son verilmesi, göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi, topraksız çiftçilere toprak dağıtımı gibi sosyal sorunlara karşı bir şeyler yapılmaya çalışılsa da iyi bir imtihan verildiğini söyleyemeyiz. Yine dönemin sonuna gelindiğinde halk üzerinde büyük bir baskı unsuru olan güçlü ailelerin nüfuzu kısmen kırılrsa da hala devam etmekteydi.

Bu sorunlardan bataklıkların kurutulması meselesi yerel idarenin bütçe sınırlarına takıldığı için merkezi idareden bu anlamda destek beklenmişti. Ancak hem bütçe imkânları hem de devletin daha öncelikli projeleri hayata geçirme isteği o dönem Maraş'taki bataklıkların kurutulması meselesini askıda bırakmıştır. Maraş'taki sulama sorununun da özelde vilayetteki güçlü ailelerin nüfuzu, genelde ise bu konuda merkezi idarenin bir düzenleme yapamamasından kaynaklı olarak çözülemediğini görüyoruz. Cumhuriyet Hükümetlerinin yıllarca arzuladığı, topraksız köylülere toprak verip bunları yerel eşrafın tahakkümünden kurtarma düşüncesi de Maraş vilayetinde hayata geçememişti. Diğer bazı vilayetlerde bu konuda önemli adımlar atılsa da o yıllarda ülkenin büyük bir kısmında devam eden bir sorun olarak kalmıştı. Bu sonucu, bütçe ve personel yetersizliğinin yanı sıra merkezi idarenin ilk yıllarda var olan heyecanının sonraki yıllarda devam etmemesine bağlayabiliriz. Göçebelerin iskân edilmesine dair istekler de o yıllarda hayata geçirilememişti. Maraş'ta kültür farklılığından kaynaklı olarak bazı unsurlar üzerinde iskân ve dil çalışmaları önerilerinin de devletin kurulduğundan beri hem ulus devlet olma hedefi doğrultusunda hem de geçmişte yaşanan bazı istenmeyen olaylardan dolayı bir nevi tedbir

100 BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0, Yer No: 687 336 1, s.77.

mahiyetinde ortaya atıldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda öneriler dönemin koşulları ve merkezi politikalar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Dönem boyunca Maraş'ta görülen sosyal sorunlar hep birlikte değerlendirildiğinde CHP Hükümetlerinin Maraş'ın sosyal sorunlarına karşı duyarsız kaldığını söylememiz mümkün değildir. Çözülemeyen sorunlar konusunda da Maraş özelinde bir başarısızlıktan ziyade sorunların tüm ülkede devam ettiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2.Süreli Yayınlar

Maraş

Maraş Postası

Resmî Cerîde

T.C. Resmî Gazete

3. Diğer Kaynaklar

Akbiyık, Y. (1999), *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara: Atam Yay.,

Alpaslan, E. (2013). *1923–1950 Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisinde Maraş Milletvekilleri Ve Siyasî Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Kahramanmaraş.

Alpaslan, E.- Aydın, T. (2015). “CHP Parti Müfettişi Mitat Aydın'ın Teftiş Raporlarına Göre Maraş (1940-1942)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 11. Sayı 22.

Arikan, A. (2005). *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Aydın, T. (2018), *Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez- Taşra İlişkileri (1935-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş.

Behçet Cemal (t.y.), *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yay.

Cebesoy, A.F. (2007), *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul.

Çetin, S. (2018), *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Kahramanmaraş.

Eraslan, C. (12-16 Kasım 2007), “Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, C.II. Ankara: Atam Yay.

Gümüshalan, N. (2012), *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Günay, N. (2013), “II. Meşrutiyet'in Maraş'ta Algılanışı”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu 4-6 Ekim 2021*, C.III, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.

- Hallı, R. (1972), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- İdare Dergisi* (1933), Yıl.6. S.67, İstanbul.
- İhsan Nuri Paşa (1992), *Ağrı Dağı İsyanı*, İstanbul: Med Yay.
- İstatistik Yıllığı*, (1929), C: 2, DİE, Ankara.
- Kalafat, Y. (1992), *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait İsyanı Olayı, Karakteri, Dönemi'ndeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Köse, R. (2021), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Devletin Şefkatli Yüzü (1923-1960)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Köse, R. (2020), Tek Parti Döneminde Kayyım Uygulamaları, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (2). ss.1520-1547.
- Öztürk, S. (2008), *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul: Doğan Kitap.
- T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926)*. (1926).
- TBMM Tutanak Dergisi*, (1950), D.8. C.24. T.4. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, (1934), D.IV. C.23. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, (1937), D.5. C.18. İ.2, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, D.2. C.25, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, D.5. C.20. İ.3.
- Tombul, Y. (2019), *Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını Ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*. C.18, Ankara: DİE.

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE 1950 SEÇİMLERİ SÜRECİNDE SÖYLEM VE TARTIŞMALAR

DISCOURSE AND DISCUSSIONS DURING THE 1950 ELECTIONS IN TURKISH POLITICAL HISTORY

Özlem YILDIRIM KIRIŞ*

Geliş Tarihi/Received:27.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:12.06.2021

YILDIRIM KIRIŞ, Özlem, (2021), "Türk Siyasi Tarihinde 1950 Seçimleri Sürecinde Söylem ve Tartışmalar", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 399-424.

Öz

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Türk siyasetinde bazı değişiklikler yaşandı. 1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışında başka partilerin kurulması için mevcut ortam hazır hale gelmiştir. Türkiye'de çok partili hayata geçişte ilk adımlar 1945'de Milli Kalkınma Partisi ve hemen ardından 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla atılmıştır. 1950 seçimleri öncesi partilerce verilen mücadele seçimin seyrinin belirlenmesi açısından önem arz etmiştir. Seçimler öncesi seçim kampanyalarının önemli bir bölümü CHP iktidarı ile DP muhalefetinin görüşleri ekseninde şekillendi. Seçim hazırlıkları devresinde partilerin söylemleri, seçimin sonuçlarını etkileyecek en etkili güç unsuru olmuştur. DP iktidar olma yolunda 1950 seçimlerini kazanmak için seçim öncesi sürece büyük önem vermiştir. CHP'si ise iktidarını korumak ve seçimi kaybetmemek için mücadele etmiştir. Ülkede seçimlerin güven içerisinde ve adil yapılması tüm partilerin ortak isteği olmuştur. Seçim söylemlerinde eğitim, dış politika, ekonomik sorunlar başta olmak üzere ülkeyi ilgilendiren pek çok konu ve mesele ele alınmıştır. Parti söylemlerinde eleştirilere ve yapılması planlanan vaatlere geniş yer verilmiştir. Her parti kendisine rakip olarak gördüğü partiyi eleştirmiş, iktidara geldikleri takdirde gerçekleştirecekleri vaatlerini dile getirmiştir. Tüm partiler beyanlarıyla halka ulaşmak ve halka yakın olduklarını göstermek istemiştir. 1950 seçimlerine gidilen süreçte ulusal basında seçimle ilgili haberler geniş yer bulmuştur. Bu bakımdan kampanya ya da propagandaları en geniş sahalara ve halka ulaştırılan iletişim aracı basın olmuştur. Bu çalışmada Türk siyasi tarihinde çok partili hayatın ve demokrasinin tesisi açısından önemli bir yere sahip olan 1950 seçimleri öncesi partilerin, özellikle CHP'si ve DP'nin seçim öncesi tutumları ve seçim söylemleri değerlendirilmeye çalışıldı. Çalışmada BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) belgelerinden, Akşam, Zafer, Tan, Ulus gazetelerinden, kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: CHP, DP, 1950 Seçimleri, Propaganda, Basın.

Abstract

*Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozlem.yildirim@erdogan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8901-4190>).

With the end of the Second World War, some changes took place in Turkish politics. In 1945, the current environment was ready for the establishment of other parties besides the Republican People's Party. The first steps in the transition to a multi-party system in Turkey were taken with the establishment of the National Development Party in 1945 and the Democrat Party in 1946. The struggle of the parties before the 1950 elections was important in terms of determining the course of the elections. Before the election, an important part of the election campaigns was shaped around the views of the CHP government and DP, the opposition party. During the election preparation period, the discourses of the parties became the most effective power factor to affect the results of the election. DP attached great importance to the pre-election process in order to win the 1950 elections on its way to power. CHP, on the other hand, struggled to maintain its power and not to lose the election. All parties had a desire for the elections to be held safely and fairly in the country. In the election discourses, many issues and matters that concern the country, including especially education, foreign policy, and economic problems, were mentioned. Criticisms and promises were given wide coverage in the party discourses. Each party criticized the party they saw as their rival, and expressed their promises that they would fulfill if they came to power. All parties wanted to reach the public with their statements and to show that they were close to the public. In the process leading up to the 1950 elections, the news about the election was widely covered in the national press. In this respect, the media was the communication tool that conveyed the campaign or propaganda to the widest areas and to the public. In this study, it was tried to evaluate the pre-election attitudes and election discourses of the parties, especially CHP and DP, before the 1950 elections, which had an important place in the establishment of multi-party life and democracy in Turkish political history. In the study, BCA (Prime Ministry Republic Archive) documents, newspapers named Aksam, Zafer, Tan, Ulus, books, and articles were used.

Keywords: *Republican People's Party, Democrat Party, 1950 Elections, Propaganda, Press.*

GİRİŞ

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı üzerine, TBMM'si İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında İsmet İnönü'nün Milli Şef unvanını almasına karar verilmiştir.¹ CHP iktidarı 1939 yılında başlayan tek parti yönetimiyle beraber Milli Şef anlayışını benimsemişti. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru değişen dış koşullar ile birlikte Türk siyasal yaşamında yer alan CHP' de birtakım değişikliklerin yapılması durumu ortaya çıktı. 1945'de başka siyasi partilerin kurulması için mevcut şartlar oluşmuştu.² İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni çok partili yaşama götüren süreç 1945 yılında netleşti. San Francisco konferansı sırasında liberalleşmenin ilk belirtileri görülmeye başlanmış ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs nutkuyla bu husustaki ilk resmi işaret verilmişti. Nutkunda ihtiyatlı bir dil kullanan İsmet İnönü, demokrasi yolunda ilerlenebileceğini belirterek bu doğrultudaki çaba ve girişimlere ilk adım atılmıştı.³ Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçişi üzerinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelerle birlikte savaş sürecinde izlediği siyaset ve bu siyasetin sonuçları etkili rol oynamıştı.⁴

Savaş yıllarında alınan bazı kararlar CHP'ne karşı muhalefetin oluşmasında etkili oldu. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen savaşın getirdiği sorunlar ve tehditlerden payını almıştı. Ülke savaşa hazır olmanın gerekliliğine inandığı için, bilhassa geniş ve yoksul halk kesimlerini ilgilendiren tedbirler alma yoluna gitti. Milli Korunma Yasası, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi halkta CHP'ne karşı bir tepkinin oluşmasına yol açtı. Bunların dışında savaş sırasında fiyatların aşırı yükselmesi, mal darlıkları ve parti nüfuzundan faydalanarak karaborsacılık yapan bazı kişilerin haksız kazanç elde etmeleri, halk nezdinde yaşanan tüm bu olaylardaki sorumluluğun CHP'ne yüklenmesine neden oldu.⁵ 9 Kasım 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunuyla hükümet, ikinci dünya savaşı yıllarında savaşın ülkede ortaya çıkardığı ekonomik durumdan faydalanarak aşırı kazanç ve servet birikimine kavuşan savaş zenginlerini vergilendirmeyi ve onların sahip oldukları haksız kazançların bir kısmını almayı hedeflemişti. Varlık vergisi Türk siyasal ve toplumsal yaşamında olumsuz izler bırakan bir vergi oldu. Bu vergi ortaya çıkardığı siyasi ve sosyal sonuçlar nedeniyle iç siyasette CHP'ye ve ona bağlı tek parti yönetimine karşı büyük bir tepkinin oluşmasına yol açtı.⁶ Yasaya yönelik eleştiriler ve dış baskılar artınca, 15 Mart 1944 de çıkartılan başka bir kanunla yürürlükten kaldırıldı.⁷ CHP'si içerisinde tartışmalara neden olan bir diğer gelişme Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. CHP içindeki görüşler Ocak 1945'te Meclisin gündemine gelen Toprak Reformu Tasarısı nedeniyle çatışmaya başladı. Bu yasa ile toprak sahiplerinin ve savaş zenginlerinin gücü azaltılmak istenmişti. Uzun süren tartışmaların ardından Çiftçiyi Topraklandırma Kanun

1 Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.17.

2 Necdet Ekinci, İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Yaşama Düzene Geçişte Dış Etmenler, Toplumsal Dönüşüm Yay. , İstanbul, 1997, s.309.

3 Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi Yay. , Ankara, 1998, s. 23.

4 Ahmet Makal, Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999, S.456.

5 Albayrak, a.g.e., s.24.

6 Osman Akandere, Milli Şef Dönemi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.173.

7 Albayrak, a.g.e., s.27.

tasarısı, 11 Haziran 1945'te Meclis'te oy çokluğuyla kabul edilerek kanunlaştı.⁸ Toprak Yasası üzerinden yapılan tartışmalar, CHP içindeki oluşmaya başlayan muhalefete belli bir güç kazandırdı. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak, Cemal Tunca, Hikmet Bayur gibi isimler oylamaya katılmayarak CHP'si içindeki potansiyel muhalefetin öncülüğünü yaptılar. Toprak Reformu Yasası Demokrat Partinin kuruluşuna giden süreçte etkili bir neden olmakla beraber, tek ve en önemli neden değildi. Nitekim çok partili hayata geçişte diğer pek çok nedenin katkısı vardı.⁹

Çağdaş olma taraftarı İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk döneminde iki kez denenen ancak bazı sebeplerle vazgeçilen çok partili yaşamı İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte uygulamaya koyma adına girişimlere başlamıştı.¹⁰ Muhalefet partisi kurulması düşüncesini İsmet İnönü'nün desteklemesinin farklı sebepleri vardı. Türkiye'nin demokratik ve liberal bir ülke olduğunu vurgulamanın dışında, savaş yıllarının devletçi politikasının, savaşın sonlanmasıyla etkinliğini yitirmeye başlaması da bu duruma etki etmişti. Bunun dışında ABD gibi yabancı kredi kaynakları liberal yapıda bir ekonomi ve siyaseti takip ediyordu. Savaşta demokratik ülkelere destek veren ve Birleşmiş Milletler'in üyesi olan Türkiye'de, mevcut iktidar CHP'nin siyasi liberalleşmeye müsaade etmesi bekleniyordu.¹¹

Milli Kalkınma Partisi, İsmet İnönü döneminde CHP'ye karşı kurulan ilk siyasi parti oldu.¹² Nuri Demirağ tarafından 6 Haziran 1945'te bu yeni siyasi partinin kurulması için başvuru yapılmış, 18 Haziranda ise gereken onay alınarak harpten sonra Türkiye'nin ilk muhalif partisi olan Milli Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuştur.¹³ MKP'nin diğer kurucuları Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan idi. Partinin kurulmasından kısa bir süre sonra parti içinde anlaşmazlıklar başlamıştır. Öyle ki parti lideri Nuri Demirağ, 1946 seçimlerinden sonra, partisinden ihraç edilmiş daha sonra mahkeme kararıyla partisine dönmüştü. Tutucu ve İslamcı bir görüntü veren parti devletçiliğe karşı çıkmıştı.¹⁴ İstanbul'da ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde şubeler açan MKP, 1946 seçimlerinden başlayarak katıldığı sonraki seçimlerde başarı gösterememişti.¹⁵ 7 Haziran 1945'te CHP milletvekillerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından parti grup başkanlığına ortak bir önerge sunulmuştu. Önergede parti tüzüğü ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması ve rejimin demokratikleşmesi yönünde birtakım istekler dile getirildi.¹⁶ Ancak Dörtlülük ismini alan bu önerge, CHP Meclis Grubunun 12 Haziran 1945'te yaptığı oturumda okundu ve ret edildi.¹⁷ Ardından Dörtlülük Takririn sahipleri bir muhalefet partisi kurmak için karar vermişler ve 7 Ocak 1946'da Demokrat

8 Ensar Yılmaz, *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları (1945-1950)*, Birey Yay., İstanbul, 2008, s.122.

9 Albayrak, a.g.e., s.23, 24.

10 Ali Rıza Cihan, Abdullah Tekin, *Çağdaş Devlet Adami İsmet İnönü*, Tekin Yay., İstanbul, 1989, s.104, Bkz. 1923-1945 yılları arasında devamlı bir şekilde Türk siyasi hayatında yer alan tek parti, iktidarını 1950 genel seçimlerine kadar sürdürmüş olan CHP'dir, Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Tesav Yay., Ankara, 2003, s.261.

11 Ayşe Güneş Ayata, *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Gündoğan Yay., Ankara, 1992, s.75.

12 Akandere, a.g.e., s.408.

13 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.132.

14 Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi Ve Türkiye'de Partiler)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s.254.

15 Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s.167.

16 Ali Rıza Akbıyıklıoğlu, *Demokrasi ve İsmet Paşa*, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1986, S.17.

17 Kabasakal, a.g.e., s.164.

Parti Celal Bayar'ın liderliğinde resmen kurulmuştu.¹⁸ CHP, parti döneminin sağladığı alışkanlık ve prensipleri zaman içinde bırakmaya, mevcut muhalefetle iyi ilişkiler kurmak üzere bir takım ödünler vererek, DP'nin muhalefet çizgisinin de etkisiyle birtakım kararlar almaya başlayacaktır.¹⁹

1947'nin sonlarına doğru İsmet İnönü iktidar ve muhalefet arasında eşit mesafede durduğu göstermek adına 14 Eylül'de başlayan gezisine bir DP'li vekili de davet etmişti. İsmet İnönü, gittiği bölgelerdeki idare amirlerinden muhalefete eşit davranılmasını istemişti. Demokrat Parti örgütü bu süreçte muhalefet partisi olarak izlenecek politika hususunda fikir ayrılıkları yaşıyordu. İktidara doğru ilerlemek istenirken farklı taktik ve stratejiler meydana çıkıyordu. 1948 yılı başlarında Demokrat Parti içerisinde Kenan Öner partiden istifa etmiş aynı yıl Demokrat Partiden 11 milletvekili ihraç edilmişti. Müstakil Demokratlar Grubu adı verilen ve partiden ihraç edilen ya da ayrılanlardan oluşan grup 10 Mayıs'ta partilerini ilan etmişlerdi. Demokrat Partinin dışında 20 Temmuz'da bir muhalif grup meydana gelmiş ve Millet Partisi kurulmuştu. Sonrasında bu iki parti birleşme kararı aldı.²⁰ DP ile birlikte Millet Partisi 17 Ekim 1947'de yapılan ara seçimlerine seçim sistemine güven duymadıkları gerekçesiyle katılmamıştı.²¹ 1946 seçimlerinde büyük oranda oy alan Demokrat Parti için iktidar olma yolundaki aşamalardan birisi de 1950 seçimleriydi. Yeni partinin savunduğu tez, farklı ve vatandaşlar nezdinde ilgi çekici görünmekteydi. Vatandaşların çoğu özellikle köylü vatandaşları demokrasi kelimesinden haberdar dahi değildi. Demokrat Parti seçim söylemlerinde idare edenlerin, idare edilenlerin emrinde olduklarını belirterek kendilerine verilecek her vazifeyi yerine getirmekle vazifeli bulduklarını ifade etmişlerdi. Kendilerinin de iktidara geldiklerinde bu şekilde bir idare tesis edeceklerini dile getiren parti bu sözleriyle geniş halk kitlesi üzerinde büyük bir etki uyandırmış bu durum yeni partiye olan güveni artırmıştı.²² 1950 yılının başında seçimlerin güven içinde yapılması amacıyla bir koalisyon hükümeti kurulması ihtimaline yönelik söylentiler basında yer buldu. DP temsilcileri ile CHP temsilcileri Anadolu Kulübünde bir araya gelerek gizli görüşme yapılmıştı. Bu görüşmede DP ve CHP temsilcileri seçimlerin güven içerisinde ve adil yapılması hususunda anlaşmışlardı.²³ 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesi bir koalisyon kabinesinin kurulup kurulmayacağı hakkında fikri sorulan Celal Bayar, koalisyon fikrinin ilk ortaya atıldığı andan itibaren sempati ile karşıladıklarını seçimler sırasında bir koalisyon kabinesi iktidarda olursa halkın emniyet ve güveninin artacağını belirtti. Bayar, bu hususta ne kendilerinden iktidara yönelik ne de iktidardan kendilerine karşı bir teklifin söz konusu olmadığını ifade etti.²⁴

1950 seçim hazırlıkları devresinde CHP memleketin menfaatlerini ön planda tutan bir davranış içerisinde kalmıştı. Partinin genel başkanı İsmet İnönü iki kez yurt gezisine çıkmış, ilk gezisi Orta Anadolu'da ikinci gezisi Ege ve Marmara çevresinde olmuştu. İsmet İnönü bu geziler sırasında yapmış olduğu konuşmalarında partilerin ortak mevzuları üzerinde

18 Karpaz, a.g.e., s.135.

19 Ülkü Varlık, Banu Ören, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler, Der Yay., İstanbul, 2001, s.86.

20 Rıdvan Akın, Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.62.

21 İbrahim Sertkaya, Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes, Yağmur Yay., 2008, s. 81, 82. 16 Ekim 1949'da gerçekleşen ara seçimlerde de aynı gerekçe ile iki parti katılmadı, bkz. Sertkaya, a.g.e., s. 81, 82.

22 Arif Hikmet Pamukoğlu, Türkiye'de Demokrasi, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1961, s.30.

23 Süleyman İnan, Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes, Liberte Yay., Ankara, 2006, s.426.

24 Haz. Nazmi Sevgen, Celal Bayar Diyor ki.. (1920-1950), İstanbul Tan Matbaası, İstanbul, 1951, s.400.

durmuştu. Demokratik rejimin normal ilişkiler içerisinde devam edebilmesi için gereken şartları açıklamaya gayret eden İsmet İnönü yumuşak bir üslupla yükselen siyasi tansiyonu mümkün olduğunca düşürmeye çalıştı.²⁵ İktidarda bulunan Başbakan Şemseddin Günaltay'ın üstlendiği hükümet yeni bir seçim kanunu hazırlamak üzere çalışmalarına başladı.²⁶ Bu kanun tasarısı alanında uzman olan bir bilim kurulunca hazırlanmıştı. Tasarı da yer alan temel ilkeler olabildiğince demokratik idi.²⁷ Uzun bir çalışma dönemi sonucu tamamlanan 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Seçim Kanunu, tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif, her ilin bir seçim çevresi olarak kabul edildiği kanun kabul edildi. Çoğunluk sistemi ilkelerine dayalı yargının denetim ve yönetiminde seçimlerde yeni bir düzenleme yapıldı.²⁸ Meclisten geçen yeni seçim kanunu 21 Şubat 1950 tarihli resmi gazetede yayımlandı. Böylelikle adli teminat ile seçim müessesesi güvence altına alınıyordu. Kanun ile demokrasinin teminatı olan seçim müessesesi açık ve sağlam esaslara bağlanıyordu. Demokrasi açısından ilk kez ciddi bir adım atılıyordu.²⁹ Bu kanun ilk kez 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen genel seçimde uygulandı. 1950 seçimlerine diğer partilerde katılmasına karşın seçim kampanyasının önemli bir bölümünde CHP iktidarı ile DP muhalefetinin görüşleri yer buldu.³⁰

1. Partilerin Seçim Öncesi Çalışmaları

1950 seçimlerine doğru gidilirken Demokrat Parti içinde müfrit milletvekilleri ayrılmış, parti; halka, özgürlük başta olmak üzere çeşitli vaatlerle DP'nin hizmet etmek istediğini ilan etmişti.³¹ Demokrat Parti milletvekili Nuri Özsan, 1950 seçimleri öncesi TBMM'nde "Milletvekilleri Seçim Kanunu Tasarısı" ile ilgili görüşmeler sırasında seçim ve propaganda hususunda görüşlerini şu sözlerle ifade etmişti: *"Arkadaşlar propaganda, seçimin ruhudur. Propagandasız seçim olmaz. Dünyanın her tarafında propaganda serbesttir. Partiler kendi nokta-i nazarlarını izhar edecektir, adaylar kendi görüşlerini ve yapılacak işleri ortaya koyacaktır. Bu itibarla dünyanın her tarafında propaganda kayıtlanamamıştır. Ben Hükümetin hazırladığı seçim kanunları mecmuasında hiçbir Devlet görmedim ki bizde olduğu gibi propaganda işi bu kadar kayıt altına alınmış bulunsun."* Nuri Özsan, genel kurallar çerçevesinde her vatandaşın propaganda yapma hakkına haiz olduğunu belirtmişti. Mecliste Seçim Kanunu Tasarısındaki 41.nci maddede belirtilen kısıtlamalar nedeniyle seçimlerde propaganda yapılmasının imkânsız hale geldiği ifade edilmişti.³² Nuri Özsan'ın eleştirisine Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, cevap vermişti. Erim, tasarıda seçim propagandasının hiçbir memlekette olmadığı kadar kayıt altına alındığının belirtildiği ve buna neden lüzum görüldüğü sorusuna cevaben: *"Bu hususta şunu arz etmeliyim ki, tasarının seçim propagandasına mütaallik bölümü doğrudan doğruya İlim Heyeti tarafından*

25 Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, Ayyıldız Matbaası: Ankara, 1965, s.238.

26 Sertkaya, a.g.e., s. 81, 82. 16 Şubat 1950'de 5545 sayılı yeni seçim yasası TBMM'ce kabul edildi. Bu kanuna göre, Danıştay üyelerinden meydana gelen bir Yüksek Seçim Kurulu denetimi oluşturulacak ve gizli oy ile açık tasnif sistemi uygulanacaktı. Seçimlerin hâkim güvencesinde yapılması, memur ve askerlerin seçim kurullarında olmamaları sağlanacaktı. Bu kanun DP'lilerce de desteklendi. Seçim tarihi 14 Mayıs 1950 tarihi belirlenerek kabul edildi, bkz. Sertkaya, a.g.e., s. 81, 82.

27 Saim Sezen, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yay.: İstanbul, 2010, s.241.

28 Süleyman Güngör, Muhalefette CHP, Alternatif Yay., Ankara, 2004, s. 41.

29 Yılmaz, a.g.e., s.335.

30 Suna Kili, Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, Boğaziçi Üniversitesi Yay. : İstanbul, 1976, s.103.

31 Sertkaya, a.g.e., s. 81, 82.

32 TBMM Tutanak Dergisi,(1950). VIII. Dönem, C.24, TBMM Basımevi, Ankara, s.267.

düşünölmüş, onun tarafından tanzim edilmiştir. Hükümet buna hiç dokunmamıştır; *hiçbir noktasına dokunmamıştır*” şeklinde yanıtlamıştı. Nihat Erim, İngiltere ve Yunanistan gibi ölkeleri örnek vererek oralarda da seçim zamanlarında birtakım kısıtlamaların yapıldığını aktarmıştı. Nihat Erim, propagandanın belediyelerce belirlenen yerlerde yapılmasının propagandanın men edildiği anlamına gelmediğini ifade etmişti. Belediyelerce tayin ve tespit olunan yerlerde mitinglerin yapılmasının istenmesinin nedenini zabıta kuvvetleri ve zabıta memurlarının şehrin hangi mahallerinde toplantı yapıldığını bilmesi ve tedbirli olması olarak açıklamıştı.³³ Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Nihat Erim seçim propagandası hakkındaki hükümlerin İlim Heyeti tarafından düzenlendiğini, hükümet tarafından, sırf muhalefetin seçim propagandası yapmasını önlemek için düşünölmüş birtakım tedbirler veya tertipler olarak gösterilemeyeceğini söyledi. ‘İlim Heyeti düşünölmüş, ilim heyeti koymuştur’ diyerek hükümetin buna hiçbir suretle müdahale etmediğini belirtti. Yurt dışından örnekler veren Nihat Erim; *“Demokratik usulleri benimsemiş olan memleketler, âdeta müşterek bir kayıt olarak, seçim zamanı propagandalarının bazı usul ve şartlara uygun olarak yapılmasını kabul etmişlerdir. Demek ki biz de, bazı usul ve şartları istemekle demokratik bir rejimin icaplarını yerine getirmekten başka bir şey yapmıyoruz”* dedi.³⁴

1950 seçimleri yaklaşırken ulusal basında seçimle ilgili haberler geniş yer buldu. Hüseyin Cahit Yalçın *“Seçimleri Beklerken”* başlıklı haberinde hükümet ve parti adamlarının vilayetleri dolaşarak siyasi nutuk vermeleri ve bu politikalarına devam etmelerinin muhalefet çevrelerinde tenkit edilmesinin hayret uyandırdığını ifade etti. Yalçın, bakanlar ve iktidar partisi erkânı ile halkın temaslarının yakın olmasının değil uzak olunmasının kendileri için bir endişe ve üzüntü sebebi teşkil ettiğini belirtti. Hükümetteki partinin muhaliflere meydanı boş bırakması ve onlardan gelecek darbeleri aciz bir şekilde kabullenerek sükût etmesinin beklenilmesinin mümkün olmadığını dile getirdi.³⁵ Muhalefete dair Peyami Safa ise *“Yaşını Unutan Muhalefet”* yazısında; *“Muhalefetin başında üstün adamlar yok değil. Fakat sayıları ne kadar az! Bayar’dan Bayur’a on parmağınız ya kapanır ya kapanmaz. Sonra birkaç derece aşağıda amatörler kalabalığına girersiniz. Hepsi politika ve muhalefet okulunun yeni öğrencileridir”* demişti. Muhaliflerin profesyonelleriyle hükümet kadrosunu zor dolduracaklarını ifade eden Safa, muhalefeti her makama talip politika bebekleri olarak değerlendirmişti. Yazar yazısının devamında *“Karşı tarafın en büyük hatası yaşını unutmasıdır. Bunu çok söylüyoruz ama anlatamadığımız için tekrarlıyoruz”* demişti.³⁶ Vatan gazetesinin 2 Mart 1950 tarihli *“Meclis Mart sonunda Yenileme Kararı Verecek Yeni Seçimler 15 Mayıs’ta Yapılacak”* başlıklı haberinde Demokratların, idare amirlerinin CHP hesabına baskı yaptıklarından şikâyet ettiklerine yer verildi. Haberde Meclisin mevcut layihaların görüşmelerini kısa zamanda tamamlayacağı ve ardından yenileme kararı alacağı belirtildi.³⁷ CHP başkan vekili Hilmi Uran’ın *“Vatan Gazetesinde”* 1950 seçimi ile ilgili sualleri cevaplandırdı. Uran açıklamasında seçim tarihi hakkında şimdiden bir tahmin yapmaya imkân olmadığını belirterek DP İstanbul teşkilatındaki son yaşanan ihtilafların partinin bir iç meselesi olduğu değerlendirmesinde bulundu.³⁸ DP genel seçimler öncesi bir taraftan il kongrelerini yaparken diğer taraftan iktidarla mücadelesini sürdürdü.

33 TBMM Tutanak Dergisi,(1950). VIII. Dönem, C.24, TBMM Basımevi, Ankara, s.268, 269.

34 TBMM Tutanak Dergisi,(1950). VIII. Dönem, C.24, TBMM Basımevi, Ankara, s.287.

35 Hüseyin Cahit Yalçın, *“Seçimleri Beklerken”*, Ulus, 2 Ocak 1950, s.1.

36 Peyami Safa, *“Bakışlar, Yaşını Unutan Muhalefet”*, Ulus, 7 Ocak 1950, s.1.

37 *“Meclis Mart sonunda Yenileme Kararı Verecek Yeni Seçimler 15 Mayıs’ta Yapılacak”*, Vatan, 2 Mart 1950, s.1.

38 *“CHP Başkan Vekilinin Beyanati”*, 5 Mart 1950, Vatan, s.1

Bunların dışında parti içinde yeniden gündeme gelen anlaşmazlıklar ve Millet Partisinin DP'ye yönelik muvazaa suçlamalarına karşı, parti savunulmaya çalışıldı.³⁹ Demokrat Parti başkanı Celal Bayar'ın Adana'da verdiği nutukta zaferin DP de olduğunu ifade etti. DP genel başkanının beraberinde Fevzi Lutfi Karaosmanoğlu ve Adnan Menderes ile Ankara'dan Adana'ya uçakla geldiği ifade edildi. Bayar daha sonra bölgede yapmış olduğu konuşmada şu sözlere yer verdi: *"Biliyorsunuz seçimlerin yakında başlayacağı her manzaradan kendini göstermektedir. Diyebiliriz ki seçimlerin arifesindeyiz. Kampanya resmen başlamadığı için burada bir seçim nutku da verecek değilim. Fakat size soruyorum, o büyük güne hazır mısınız? (Hazırız sesleri) Size bu sualim asla yersiz değildir. Çünkü seçim Türk milletinin kendi mukadderatına sahip olmasını sağlayacaktır. Bu suretle yeni ve çok mesut bir devir açılacaktır. Siz reylerinizle ya bugünkü halin devamını istemiş olacaksınız yahut yeni bir devrin açılmasına hizmet edeceksiniz."*⁴⁰ İktidara gelmek yolunda seçim hazırlıkları yapan Demokrat Parti kurucuları milleti refah ve saadete ulaştırmak için tek çarenin hak ve hürriyet teminatı sağlamak olduğu tezini savunurken tek isteklerinin milleti refah ve saadete ulaştırmak olduklarını belirtmişlerdi. Türk vatandaşının, Türk milletinin dünyadaki en ileri insan ve milletler gibi hak ve hürriyet teminatına hak kazanmış olduğunu ve iktidara geldikleri takdirde bütün bu ihtiyaçların en iyi tedbirlerle karşılayacaklarını her yerde her fırsatta millete vaat etmişlerdi.⁴¹

Adnan Menderes seçimler öncesi vermiş olduğu bir beyanatta Türk milletinin 1950 seçimlerinde milli hâkimiyeti ne olursa olsun elde etme azminde olduğunu ve 1946 seçimini vatana baskın şekilde getirenlerin bu defa yenileceklerini ifade etmişti. Menderes demokratik idareyi yalnız siyasi ve şahsi özgürlükler için değil, ülkeyi refaha eriştirecek en kısa yol olarak kabul ettiklerini belirtmişti.⁴² CHP'li Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas, CHP İzmir İl Kongresinde bir konuşma yapmıştı. Barlas, 1946 seçimlerinden muhalefetin şikâyet ettiğini belirterek kendisinin de şikâyetçi olduğunu söyledi. Kan dökülerek elde edilen inkılapları tehlikeye düşüren propagandaların yapıldığını belirtti. Muhalefete yönelik olarak *"askerlik kalkacak dediler, eski harfler dönecek dediler"* diyen Barlas muhalefetten 1950 seçimlerine doğru giderken artık bu yola girmeyeceklerine dair söz vermelerini beklediğini ifade etti.⁴³ CHP'nin seçime yönelik çalışmaları içerisinde; Genel Başkan ve diğer parti üyelerinin yurt içi gezileri ve radyo konuşmaları, yayınlanan seçim beyannamesi, Ulus Gazetesi aracılığıyla yürütülen propaganda gibi unsurlar yer almıştı.⁴⁴ Ulus Gazetesi sütun ve köşe yazılarında seçime yönelik bir kampanya tarzında yayın yürütüyordu. Genel Başkan olmak üzere partinin önde gelenlerinin çalışmaları, gezi ve konuşmaları haber yapılarak okuyucuya iletiliyor ve bu sayede düşüncelerin yayılması sağlanıyordu. Çoğu CHP'den aday ve milletvekili olan köşe yazarları CHP'nin seçimleri kazanacağına dair güven duygusunu pekiştirirken diğer yandan böyle bir sonuç alınmasının memleket menfaatleri için ne kadar gerekli olduğuna değiniyorlardı. Sadece CHP iktidarı tarafında olan gazeteler değil muhalif partilerin sesini duyuran ve açık bir şekilde olmasa da muhalefet partilerine destek veren gazeteler de bu dönemde mevcuttu.⁴⁵

39 Albayrak, a.g.e., s.161.

40 "DP Başkanının Adana'da Mühim Bir Nutku"; "Bayar Zaferin DP'de Olduğunu Söyledi", Vatan, 6 Mart 1950, s.1

41 Pamukoğlu, a.g.e., s.31.

42 Şükrü Esirci, Menderes Diyor ki, Demokrasi Yayınları: İstanbul,1967, s. 223.

43 "Cemil Sait Barlas'ın İzmir İl Kongresindeki Mühim Konuşması", 8 Ocak 1950, Ulus, s.1.

44 Güngör, a.g.e., s.48, 49.

45 Güngör, a.g.e., s.53.

“Ulus Gazetesinde” Peyami Safa “Muhalefet ve Kültür” adlı köşe yazısında yaklaşan seçimleri değerlendirirken muhalefeti tenkit etmişti. Yazıda seçime altı ay kaldığını belirterek seçim kampanyasının çoktan başlaması gerektiği ifade edildi. Safa, meselelerin oldukça fazla olduğunu, seçmenin muhalefetten boş yere izah beklediğini ve iktidarın her memleket davası hakkında görüşünün demec, tasarı, kanun ve iş halinde kendisini açıkça gösterdiğini dile getirdi. Geçen zamana rağmen muhalefetin ana davalar hakkındaki düşüncesinin öğrenilemediğini belirtti. Yazının devamında; “Kültür arkadaşlar kültür! Bu kavramı gerçek ölçüsünde değerlendirmek için de kültür lazım. Kültürsüz muhalefet, kültürsüz tenkit, kültürsüz demokrasi olmaz. Muhalif arkadaşlar, bu memlekete ilaç için bir damla fikir getirin. Yığın yığın meselelerimiz için birer damla fikir” sözleriyle konuya olan bakışını dile getirdi.⁴⁶ “Tan Gazetesinde” “İki parti liderinin konuşmaları” başlıklı yazıda Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar’ın İzmir’de, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekil’inin Manisa’da yapmış oldukları konuşmalara temas edildi. CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran Manisa’da yapmış olduğu konuşmada, kendilerinin iktidar partisi olduklarını ancak güçlerini sadece halkın sempatisini elde edebilmiş olmakta aradıklarını, tahrik ve tehdide başvurmadıklarını, yurt davası peşinde gittiklerini söyledi. Uran, millet menfaatine uygun gelen muhalefet telkinini olumlu karşılamaya hazır olduklarını ifade ederek muhalefetten böyle bir telkini ve bu telkinlerde ele alınabilecek bir fikri bulamadıklarını belirtti. Celal Bayar İzmir’de vermiş olduğu beyanatta “yakında seçime giriyoruz” diyerek başarılı imtihan zamanının geldiğini ve ekip halinde muvaffakiyete ihtiyaç olduğunu belirtti. Seçimlerin her partinin hayatında önemli bir dönüm noktası olduğunu ve alınan neticelerle demokrasinin temellerinin atıldığını ifade etti. Daha sonra Fuat Köprülü ve Refik Koraltan birer konuşma gerçekleştirdi. Fuat Köprülü grev meselesine değinerek DP’ye karşı yapılan ithamları tekrarladı ve grevin Türk işçisinin hakkı olduğunu söyledi.⁴⁷ “Zafer Gazetesinde” Muhip Dıranas, 1950 seçimlerine her geçen gün yaklaşılmakta olduğunu belirterek 1950 seçimlerinin ülkenin siyasi ve sosyal hayatında, Türk tarihinin sayılı dönüm noktalarından birisi olacağını ifade etti. Herhangi bir demokrasideki fikir ve prensip mücadelesi içinde olunmadığını belirten yazar milli bir insanın yapıldığını dile getirdi. Yazının devamında: “Demokrasinin ana kaidesinin temelini atmak durumundayız. Milli hayatımız, geleceğimiz hatta istiklalimiz için bu kadar hayati olan bir mevzuda, sanıyoruz ki şu yâda bu parti değil, topyekûn bir millet olarak aramızda esastan bir ayrılık bulunsun.” Muhip Dıranas iktidara yönelik olarak: “Neticede kazanır ya da kaybeder. Kaybederse kaybedeceği sadece iktidar mevkiidir. Buna karşılık muhalifliği kazanır. İktidarda yıpranmış bir partiye en büyük deva muhalefete geçmektir. Kaybetmedi ve her şeye rağmen kazandı. O zaman daha güzel! Bu şekilde milletin gerçek ve gilluğsuz itimadına mazhar olmuş olmakla kendisini el atı seçimleriyle yakaladığı iktidar mevkiinin ruhunda yarattığı aşağılık duygusundan kurtarır. Bir kelimeyle bu memlekette demokrasinin varlığı tıpkı İngiltere’deki gibi bir seçimle ve dolayısıyla da Halk Partisinin muhalefet safında yer almayı göze yedirmesiyle başlayacaktır. Bizim kanaatimiz bu” sözleriyle iktidar partisinin seçim sonuçları ne şekilde olursa olsun takınacağı tavrın ve duruşun önemine değindi.⁴⁸

“Vatan Gazetesinde” Osman Nuri Bayman, “1950 seçimleri arifesinde partilerin programlarındaki iktisadi ve mali esaslar nelerdir?” Sorusuna yer vererek bazı

46 Peyami Safa, “Bakışlar, Muhalefet ve Kültür”, Ulus, 12 Ocak 1950, s.1.

47 “İki Parti Liderinin Konuşmaları”, “Celal Bayar ile Hilmi Uran’ın Nutukları”, Tan, 30 Ocak 1950, s.1.

48 Muhip Dıranas, “İktidarın Tek Çıkarı”, Zafer, 5 Mart 1950, s.1,2.

değerlendirmelerde bulundu. Bayman, bu yoldaki esasları, seçimlerde sandık başına gelecek vatandaşların açıkça bilmek isteyeceklerini belirterek ancak bu yolla vatandaşın sonraki süreçte sözüne güvendiği ve programını beğendiği tarafı benimseyerek tercihini yapacağını aktardı. Yazısının devamında iktisadi meselelerin dönemin bütün davalarını kendilerine düğümlediğini, tesir sahalarını da genişleterek devletin genel siyasetine dâhil olacak bir ehemmiyet aldığına temas etti. Yazının devamında vatandaşın şahsi refah ve aile saadetini, ıstırap ve sefaletini iktisadi meselelerin memleket dâhilinde başarılı ya da başarısız uygulamalarına bağlı görüldüğünü belirtti. Bayman, fert kadar devletinde bu meseleler ile ilgili olduğuna değinerek devletin yarınki idaresini ele almak veya devamlı surette uhdesinde bulundurmamak isteyenlerin ne yol takip ettikleri, memleketin dertlerine ne gibi çareler düşündüklerine yönelikte sualler yöneltmişti. Halk Partisinin ve Demokrat Partinin programlarındaki iktisadi ve mali bakış açısına değinen yazar CHP'nin programındaki devletçilik ilkesine de değinmişti. Demokrat Partinin mali ve iktisadi programıyla ilgili olarak parti programının 17.nci ve 43.üncü maddelerine temas etmişti. Tarım politikasına da değinen yazar ziraatın milli gelirin en geniş kaynağı sayıldığına vurgu yapmıştı.⁴⁹ 1950 seçimleri öncesinde CHP genel sekreteri ve aynı zamanda Konya milletvekili olan Fikret Sılay tarafından CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına yazılan bir yazıda seçim hazırlıkları sırasında CHP muhalifi partilerin propagandaları hususunda görüşlerini ifade etmişti. Fikret Sılay; bazı il, ilçe ve bucaklarda yapılan seçimlerde karşı partilerin dini alet ederek propaganda yaptıkları, daha ileri boyutta bazı eli bıçaklılardan yararlanmak üzere imkân aradıkları, seçimleri kazanmak için bu tür yollardan faydalanmak istedikleri şeklindeki bilgilerin müfettiş raporlarıyla anlaşıldığını belirtmişti.⁵⁰

Bu gelişmeler yaşanırken “Millet Partisinin Ankara Kongresi “ başlığıyla *Akşam Gazetesi'nde* yer alan haberde, Millet Partisinin İl kongresinin Ankara Gar Gazinosunda gerçekleştiği bilgisi verildi. Toplantıya katılan Sadık Aldoğan, Ahmet Tahtakılıç, Hikmet Bayur ve Ahmet Oğuz gibi isimler iktidar partisini yoğun bir şekilde eleştirdi. General Sadık Aldoğan insan hakları beyannamesinden maddeler okuyarak Türkiye’de bunun uygulamada olmadığından şikâyet etti. Hikmet Bayur ise, iktidarın mevcut baskının artmasını telaşına verdiği belirterek “Bizim için en büyük ümit delili işte bu baskıdır. İktidara bizi takip ettiğinden, bizi düşman bildiğinden dolayı şükran borcumuz vardır. Bu hal korktuğunu gösterir. Korkmak yıkılmanın arifesidir” dedi.⁵¹ 8 Nisan 1950’de Millet Partisi seçim bildirisini ilan etti. Mareşal Fevzi Çakmak’ın bildirmede imzası vardı. Millet Partisi aday listesini 23 Nisan 1950’de duyurdu. 22 ilden 205 aday gösterdi.⁵² 1950 seçimleri öncesi CHP yirmi altı maddelik bir beyanname yayınlamıştı. Köylü ve çiftçi ile ilgili konuların ilk sırada yer aldığı beyanname; köyde ilköğretim, köy yayınları, köyde radyo, köy yolları, köyde su, köylüye toprak, iş-iskân, köylüye daha faydalı ziraat usul ve vasıtaları, tarım sigortaları şeklinde sıralanmıştı.⁵³ Köylü sorunları ve özel teşebbüsün desteklenmesi bildiride üzerinde durulan en geniş konular olmuştu.⁵⁴ CHP 1950 seçim bildirgesinde

49 Osman Nuri Bayman, “1950 seçimleri arifesinde partilerin programlarındaki iktisadi ve mali meseleler nelerdir?”, *Vatan*, 6 Mart 1950, s.2.

50 BCA, 490-1-0-0-95-373-6.

51 “Millet partisinin Ankara kongresi”, *Akşam*, 27 Şubat 1950, s.1.

52 Yılmaz, a.g.e., s.353.

53 Giritlioğlu, a.g.e., s.240.

54 Güngör, a.g.e., s.53. Bkz. 1950 genel seçimleri öncesinde, CHP iktidarı, muhalefetin savunma silahlarını etkisiz hale getirme çabalarına devam etti. Bu amaçla daha demokratik ve güvenilir bir seçim yasası yapıldı. Sınırlı da olsa bir af yasası çıkarıldı ve Toprak Yasası’nda büyük çiftçiler lehine önemli değişiklikler kabul edildi. Memurlara

başlıca köylüyle ilgili sorunlar olmak üzere orman davasını, eğitim konusunu, devletçilik ilkesi ile özel girişim arasındaki ilişkileri, yabancı sermaye, milli savunma ve dış politika konuları bildirdiği yer almıştı.⁵⁵ CHP'nin propaganda metinlerindeki bazı örneklerde şu ifadeler yer verilmişti: *“Arkanda harpler, ölümler, harabeler, haydutlarla dolu dağlar, açlık ve sefalet o karanlık geçmişten uzaklaştık. Durmaktan ve gerilemekten kork. CHP ile beraber daha mesut, daha aydınlık bir geleceğe yürü. Oyunu Cumhuriyet Halk Partisi'ne ver.”* Bir başka propaganda söyleminde; *“Sana henüz yapılmamış olanlardan bahsedene bakma, yapılmış olanlara bak. Bu vatana bu halka asırlardan beri bakılmamış olduğunu unutma. Geleceği, geçmişten gör. Oyunu Cumhuriyet Halk Partisine ver.”* *“Ne dediler ne yaptılar? Hürriyet istediler, hürriyeti kendi içlerinden kovdular. Millet bizimdir dediler, millete husumet aşıladılar. Kendi aralarında bile düzen kuramadılar. Bu kadar tecrübe yetmez mi? Oyunu Cumhuriyet Halk Partisi'ne ver.”*⁵⁶ Ayrıca CHP'nin Atatürk'ün kurmuş olduğu bir parti olduğu, partinin Atatürk devrimlerini uygulayıp savunduğu ve öteden beri demokrasi yolunda büyük adımlarla ilerlediği, zamanı gelince de ülkeye demokrasiyi getirdiği savunuluyordu.⁵⁷

Seçim bildirgeleri değerlendirilip karşılaştırıldığında, CHP ve DP arasında düşünsel olarak ve temel ilkeler bakımından farklılıklar yok denilebilecek seviyede olmuştur. Demokratlar liberalizmi düşüncesini daha kesin ifade ederken, Halkçılar 1945 - 1950 arası siyasetlerinin ekseninde bir liberalizmi uygulamaya koymuşlardır.⁵⁸ Yaklaşan seçimlerle birlikte partiler propaganda faaliyetlerine hız verdi. 20'den fazla seçim mıntikasında aday gösterecek olan üç büyük partinin günde onar dakika müddetle ikişer defa radyoda konuşabilecekleri bildirildi. Seçim Kanununa istinaden konuşmaların seçimlerden on gün önce başlayıp seçime üç gün kala bitirileceği söylendi. Yapılan konuşmalarda suç unsuru bulunup bulunmadığı savcılıkça tetkik edildikten sonra gereken propagandanın yapılabileceği ifade edildi. Seçim propaganda faaliyetleriyle ilgili olarak Cumhuriyet Halk Partisi tarafından daha önce ismarlanmış olan otuz tane jeep otomobilin parti genel merkezince teslim alındığı belirtildi. Bunların seçim propagandasında kullanılmak üzere parti müfettişlerinin emrine verildiği duyuruldu.⁵⁹ DP'nin seçim bildirgesi CHP'nin seçim bildirgesinden daha geç bir zamanda duyurulmuştu. DP kendi seçim bildirgesinde CHP'nin seçim bildirgesinde ifade ettiklerinin gerçekçi olmadığına değinerek, CHP'nin devletçilik ilkesinin uygulanış şekli açısından siyasi ve ekonomik bakımlardan otoriterciliğe neden olduğu ifade etmişti. DP iktidara geldiğinde daha gerçekçi bir kalkınma hareketine girişileceği ve bunu gerçekleştirmek için daha fazla yabancı sermaye kabul edileceği belirtilmişti.⁶⁰ DP seçim bildirgesinde:

“Daima müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet telakkisinin tazyik ve külfetini iktisadi bünye üzerine gitgide ağırlaşan bir surette yüklemek yollarında yürüdüğü

ikramiye ve vergi indirimi konusunda yeni düzenlemelere gidildi, aşırı sağ ve sol gruplar arasında bazı tutuklamalar yapılarak, halkın sempatisi kazanılmaya çalışıldı, Albayrak, a.g.e., s.164.

55 Kili, a.g.e., s.103.

56 BCA, 490-1-0-0-10-54-16.

57 Yılmaz, a.g.e., s.343.

58 Yeşim Karadeniz, “Çok Partili Siyasal Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri”, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, S. 6, 2018, s.644.

59 “Seçim hazırlıklarına her tarafa hız verildi”, Üç parti radyodan günde yirmişer dakika istifade edecek”, Akşam, 28 Şubat 1950, s.1

60 Kili, a.g.e., s.105.

belirilerek, özel girişimin iş alanının daraltıldığı, köy ekonomisi ve ziraat sahasının adeta iştiğal dairesi dışında bırakıldığı, devlet bütçesinin ekonomik yapı ile uygun bir hale getirilmediği, vergi siteminin yetersiz olduğu, üretimin artırılmadığı, iş hayatının engelleyen bürokratik sınırların devam ettiği ileri sürülüyordu ” sözleriyle CHP’ye karşılık vererek, iktidara geldikleri takdirde bu olumsuzlukların giderileceği ifade edildi. DP’nin seçim bildirgesinde; bütçede tasarruf politikasına uyumlu hareket edileceği, vergilerin düşürüleceği, iş hayatını engelleyen bürokratik sınırlamaların ortadan kalkacağı, devlet müdahalelerinin en aza indirileceği, özel girişimin hızlı bir şekilde geliştirileceği, yabancı sermaye ve teknolojinin hızlı bir biçimde ülkeye getirileceği, işçi ve köylüleri ilgilendiren meselelerin Batı demokrasilerindeki örneklerine uygun bir şekilde çözümleneceği, siyasi rejimin demokratik bir anlayışla yeniden düzenleneceği belirtildi. Ayrıca iktidarın değişmesinden dolayı vatandaşların sıkıntıya düşmeyecekleri, millete mal olmuş devrimlerin korunacağı, memurların yasal güvence altına alınacağı, devlet hizmetlerinin rasyonel bir bakış açısıyla düzenleneceği, dış siyasette ise barışçı bir politika izleneceği dile getirildi.⁶¹ DP, 17 Nisan 1949’dan başlayarak kendi propaganda stratejilerini değiştirmeye başladı.⁶² DP’liler idarenin baskısını ‘bürokrasi halk karşıtlığı’ şeklinde işlemiş ancak daha sonra bundan vazgeçmişti. DP, CHP ile bürokrasiyi birbirinden ayrı tutarak eleştirilerini gittikçe daha az bürokrasiye bağlamaya başladı.⁶³ Bu durum yaklaşan 1950 seçimlerine doğru atılan önemli bir strateji değişikliğiydi. Artık DP bürokrasiyi karşısına almak yerine asker ve sivil bürokrasiden kişileri de içlerine alıyordu.⁶⁴ Seçimlere dair değerlendirmelerde bulunan Celal Bayar, milletin hükümet karşı karşıya geldiği zaman milletin hükümete itimat etmesi, hükümetinde millete güvenmesi lazım geldiğini ifade etti. Bunun gerçekleşmesi için tek yolun ise seçimlerin dürüst yapılması olduğunu belirtti. Bayar, DP dürüst yapılan seçimde başarılı olamadığı ve başka bir partinin millet ekseriyetinin oyunu alarak iktidara gelmesi durumunda o partiye yardım etmeyi kendilerine vazife bildiklerini açıkladı. Hemen devamında Bayar bu sözlerinin bazı arkadaşlarda şüpheye neden olabileceğini acaba başkan DP’nin zaferinden şüphemi ediyor? şeklinde algılanabileceğini ifade ederek “asla; millet ile daimi temas halindeyiz” demiş ve zaferin Demokrat Partide olduğunu ifade etmişti. Bayar, milletin hükümetten icraat beklediğine değinerek kendilerinin memleketin ihmal olunmuş tüm ihtiyaçlarına cevap vermek mecburiyetinde olduklarını belirtmişti.

Bayar; “DP milletin nabzını bizzat elinde tutmaktadır. Eğer büyük milletin bize göstereceği itimat ve iktidarı ele alırsak bir zümre ve klik halinde hareket etmemize imkân yoktur. Demokrat Parti hiç kimseyi, hiçbir şahsı husumete hedef tutmayacaktır. Biz seçimlere emniyet havası içinde girmek istiyoruz” sözleriyle tamamlamıştı.⁶⁵ Peyami Safa “Ulus Gazetesinde” “Bakışlar” başlıklı köşesinde Celal Bayar’ı tenkit eden sözlerle yer verdi. Safa: “Celal Bayar’a göre vergiler ağırmış. Anladık beyefendi! Beş yıldır bunu beş bin defa söylediniz. Fakat şu bir milyondan fazla bütçe giderini yarıya veya dörtte üçe nasıl indireceğinizi söylemediniz. Hesapsız bütçemi yapacaksınız? Hani rakam? Velhasıl iki muhalif partinin kongrelerinde de görülüyor ki esaslı davaları yoktur” sözleriyle muhalefeti sadece eleştiren ancak çözüm üretmeyen siyaseti nedeniyle eleştirdi.⁶⁶ Peyami Safa’ya

61 Albayrak, a.g.e., s.162,163.

62 Yılmaz, a.g.e., s.351.

63 Yılmaz, a.g.e., s.342.

64 Yılmaz, a.g.e., s.351.

65 “Bayar, zaferin DP’de olduğunu söyledi”, 6 Mart 1950, Vatan, s.3.

66 Peyami Safa, “Bir diyecekleri kaldı mı?”, Ulus, 22 Mart 1950,s.1.

göre bir gün CHP seçimler yoluyla iktidar olmayacaktı, CHP bunun yolunu açan çok partili düzeni ve demokrasi düzenini kurarak bu düşüncesini samimi bir şekilde ifade etmişti. Ancak 1950 seçimleri bu değişikliğin gerçekleşmesi için doğru zaman değildi. Çünkü O'na göre CHP'nin yapacağı Anayasa değişiklikleri ve demokrasiyi kökleştirmek gibi çok önemli işler vardı.⁶⁷

Adnan Menderes, Adana'da yapmış olduğu konuşmasında yaklaşan seçimlere ilişkin olarak iktidara yönelik birtakım eleştirilerde bulunmuştu. Seçimlerin arifesinde bulunduğu ve oyların sandıklara atılma gününün yaklaştığını ifade eden Menderes, memleketin maddi ve manevi bir huzur içerisinde olduğunu belirtmişti. Seçim havasının bu şekilde sükûn bir havada geçmesinin temenni edildiğini belirterek bu havayı bozacak tek unsurun hükümet ve iktidar olacağını ifade etti. Menderes, son dönemde iktidarın düşüncelerine dair birtakım bilgiler aldıklarına değinerek bunların doğru olduklarına inanmak istemediklerini belirtti. Bu bilgilere örnek olarak iktidarın seçim günlerinde yer yer benzin bulundurmayarak motorlu taşıtların çalışmasına imkân verilmeyeceği ve böylelikle kendilerinin vasıtasız bırakılacağı şeklinde bazı bilgilerin ulaştığını söyleyen Menderes, bunlara inanmak istemediklerini ifade etti.⁶⁸ Adnan Adivar "*Vatan Gazetesinde*" "*Partilerin Seçim Beyannameleri*" başlıklı yazısında halktan beklentinin oyunu kullanırken kime ve niçin verdiğini düşünmesidir demiştir. Adivar'a göre öncelikle her siyasi partinin Anayasayı tadil etme kaygısının olması gerektiğine değinmişti. Burada kast edilenin Anayasanın antidemokratik ve fikir hürriyetini tehdit edici maddeleri olduğu ifade edilmişti.⁶⁹ "*Ulus Gazetesinde*" Yavuz Abadan "*Seçim ve Propaganda*" başlıklı köşe yazısında, her geçen günle birlikte ülkenin 1950 seçimlerine yaklaştığını ve gelecek aylarda partiler arasında hararetli bir seçim mücadelesine tanıklık edileceğini söyledi. Bu gelişmelerin ülkenin demokrasi tarihinde önemli bir yer teşkil edeceğine değinerek Türk vatandaşlarının yeni seçim kanununun sağladığı teminat altında serbest iradeleriyle yakın bir zaman zarfında dört yıllık iktidarı tayin edeceğini ifade etti.⁷⁰

Seçimlerin erken bir tarihe çekilmesi gündeme gelmiş ve bir muhabir tarafından Celal Bayar'a seçimin öne alınması haberleri karşısında Demokrat Partinin ne düşündüğü sorulmuştu. Celal Bayar bu soruya cevaben; seçimler meselesi üzerinde hükümetçe bir emri vaki yapılmayacağını kendilerine söylendiğini ancak meclisin çalışma tarzına bakıldığında bugünlerde yeni seçimlere gitme kararı verileceğinin anlaşıldığını belirtti. Bu şekilde olursa seçimlerin mayıs ortalarına rastlayan bir günde olmasının beklendiğini ve partilerin adaylarını seçim gününden yirmi gün evvel ilan etmeleri düşünüldüğünde nisan ayının asıl faaliyet zamanı olacağını ifade etti. Bayar, birçok vilayette özellikle Doğu'da kar ve çamurdan dolayı bunun gerçekleşmesinin zor olacağını belirtti. Bayar, kendilerinin seçim ayı olarak Haziran'ı istediklerini hükümetin eğer seçim yapmayı istiyorsa iyi niyetinin delili olarak bu isteklerini kabul edeceklerinden emin olmak istediklerini dile getirdi.⁷¹ Samed Ağaoğlu yaklaşmakta olan seçimlere dair kaleme aldığı yazısında; seçimlere çok az zaman kaldığını belirterek yapılacak olan seçimin sonuçlarının kamuoyunu meşgul ettiğini, iktidar ve muhalefet saflarında hareketli hazırlıkların yapıldığını belirtti. Seçim

67 Güngör, a.g.e., s.54.

68 Esirci, a.g.e., s.225.

69 "Partilerin seçim beyannameleri", 7 Mart 1950, Vatan, s.1.

70 Yavuz Abadan, "Seçim ve Propaganda", Ulus, 4 Mart 1950, s.1.

71 "Demokrat Parti seçimlerin haziran ayında yapılmasını istiyor", 8 Mart 1950, Vatan, s.1.

mücadelesinin pek çok parti arasında olacağını söyleyen Ağaoğlu, asıl mücadelenin CHP ile DP arasında olacağını ifade etti. İki partinin durumlarını mukayese ederek, memlekette hür vatandaş reyine dayanan, vatandaş hak ve hürriyetlerini korumakla mükellef demokratik bir idare kurulması fikrinin Demokrat Partinin ilk derecede kuvvetini temsil eden ana fikir olduğunu söyledi. Sebep ve zaruretleri üzerine münakaşa etmeden Halk Partisinin iktidarı boyunca bu fikrin partide daima sönük kaldığını, mutlak ve kayıtsız şartsız bir devlet otoritesi fikrinin milli hayatın her cephesinde hâkim olduğunu belirtti. Demokrat Parti ile ilgili olarak kurulduğu günden daha altı ay sonra memleketin her tarafında on binlerce vatandaş saflarına katıldığı partinin bütün fikir ve ilhamını milletin arzu ve ihtiyaçlarından aldığını ifade etti. İktidarsız bir Halk Partisi düşüncesinin bu partinin bir kısım idareci ve mensuplarının dimağlarına tam olarak sığmaktan henüz hayli uzak olduğu değerlendirmesiyle iktidar partisini tenkit etti. Ağaoğlu, DP'nin istikbali kavrayan bir teşekkül oluşturduğunu ve yaklaşan seçimleri 'DP'nin kazanmasını beklemek kadar tabii bir şey olmadığını söylemekte hata etmiş olmayız' diyerek DP'ye olan desteğini belirtti.⁷²

Osman Nuri Bayman tarafından "*Vatan Gazetesinde*" kaleme alınan "*Üç partinin devlet müdahalesi bahsindeki düşünceleri nasıldır?*" başlıklı yazıda partilerin emek sahiplerine ve bunlardan bilhassa işçi sınıfına karşı ne düşündükleri konusunu değerlendirmiştir. Bayman, başlıca iki mevzuya dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki grev hakkı meselesi diğeri de milli korunma kanununun işçi ve diğer emek erbabı için getirdiği hükümlerdir. Yazar, grevle onun karşılığı olan lokavtın iş kanunu ile yasak edildiğine değinerek gerçekte grevin pasif bir korunma tedbirinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Bunun işçinin patrona derdini anlatmadığı ve hakkını alamadığı hallerde müracaat edeceği başlıca bir vasıta olduğunu cebir ve şiddet ile tanımlanmaması gerektiğini söylemiştir. Yazar, grevi bir komünist tezahürü saymak ve sabotajcı maksatlara imkân tanıyor saymanın hata olduğunu ifade etmiştir. İşçilerin memleket duygularından ve akliseliminkilerinden şüpheye düşmek için ortada bir neden olmadığına değinerek ihanet ve suikasta hazırlanmış fena ruhlu insanların düşünce ve hareketlerini önlemek açısından grev yasağının bir tedbir sayılmayacağı vurgulanmıştır. Bayman, grev hadisesinin ülke açısından bir diğer önemli noktasının da milletlerarası durumumuzla olan ilgisine temas etmiştir. Yasağın bir hukuk devleti olduğumuz yolundaki iddialara zarar verdiğini belirterek grev hakkını dünyada tanıyan ve tanımayan devletlerin, demokrat devletler totaliter devletler gibi düşünüldüğünü ifade etmiştir.⁷³ Adnan Menderes seçimlere dair verdiği beyanatta iktidarın seçimlerde DP'ye

72 Samed Ağaoğlu, "Seçimlerin Arifesinde", Zafer, 9 Mart 1950, s.2. Halk Parti programında yer alan bu anlayışın Demokrat Parti kurulduktan sonra parti programından çıkarıldığını ancak bu değişimin bilinç ve kalplere kadar etki ettiğini iddia etmenin güç olduğunu belirtti. Uzun zaman hüküm sürmüş bu zihniyetin kolay kolay bırakılmayacağını aşikâr olduğunu ifade etti. Demokrat Partinin ikinci büyük kuvvetini memleketin en uzak köşelerine kadar teşkilatını tamamlamış, kadrolarını sıklaştırmış olması teşkil etmiştir diyerek bu teşkilatın dört seneden beri maruz kaldığı çeşitli baskılara rağmen sürekli geliştiğini ve sayısı birkaç milyonu geçen kayıtlı üye ile seçim mücadelesine hazırlanmış bulunduğunu söyledi. Demokrat Partinin üçüncü büyük kuvvetini milletin sinesinde doğmuş bir teşekkül olmasına bağlamıştır. Demokrat Partinin dördüncü büyük kuvvetinin büyük bir kısmı yeni adamlardan, memleket için yeni simalardan oluşan bir siyasi şekil almasında aranması gerektiğini belirtmiştir. Samed Ağaoğlu, "Seçimlerin Arifesinde", Zafer, 9 Mart 1950, s.2.

73 Osman Nuri Bayman, "Üç partinin devlet müdahalesi bahsindeki düşünceleri nasıldır? , Vatan, 18 Mart 1950,s.2, Bkz. Yazar, komünist, faşist devletlerde grev hakkının kaldırıldığını buna karşılık demokrat memleketlerin hemen hemen hepsinde bu hakkın bütün mahsurlarına rağmen egemen bulunduğunun görüldüğünü aktarmıştır. Halk partisinin programında yasak olan grevin Demokrat parti programında nasıl yer aldığını partinin programının 7.nci maddesine değinerek açıklamıştır. Maddeye açıklama getirdikten sonra şöyle devam etmiştir: "Bütün meslek ve tesanüt teşekküllerin manevi şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalma-

karşı sabotaj hareketi hazırladığını söyledi. Adnan Menderes Demokrat parti başkanı Celal Bayar ve Genel İdare Kurulu üyeleriyle birlikte Adana'dan Gaziantep'e hareket etmiştir. Ceyhan da karşılan Demokrat parti başkanı bir konuşma yapmıştır. Celal Bayar konuşmasında seçimlerin yaklaştığını belirttikten sonra seçimlerin geleceği tayin edeceğini ifade etmiştir. Seçim sandığı başına giden vatandaşların reylerinin memleketin istikbali ile alakalı bulunduğunu daima hatırlamaları gerektiğini belirtmiştir. Eğer kullanılan oyların istikameti memleket için zararlı olursa bunun mesuliyetinin doğrudan doğruya vatandaşa ait olacağını dile getirmiştir.⁷⁴ Daha sonra sözü alan Köprülü ise seçim kanunu meselesine temas ederek elde bulunan yeni seçim kanunun mükemmel bir kanun olmakla beraber elde böyle bir kanun vardır diye tedbirsiz bulunmanın doğru olmadığını ve seçim günlerinin yaklaştığı bir sırada bütün partili arkadaşların el ele vererek dikkatle çalışmalarının icap ettiğini ifade etmiştir. Köprülü, 1946 ve 1950 yılları arasında dört sene geçmiş olduğunu ancak bu dört yıl içinde milletin seçim tecrübesinin oldukça arttığını söylemiş ve 1946 da yapılan bütün milletçe bilinen şeylerin bu defa asla yapılamayacağını belirtmiştir.⁷⁵

22 Mart 1950 tarihli "Vatan Gazetesinde" Meclisin Cuma günü feshedileceği ve CHP Meclis Grubunun kararı ile seçimin 14 Mayıs günü yapılacağı bildirilmiştir.⁷⁶ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Beypazarı'na gitmiş ve halkevinde Beypazarı, Ayaş, Nallıhan ilçe ve bucaklarından gelen heyetleri kabul etmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü konuşmasında Türkiye'nin öncelikli olan meselesi olarak varlık meselesini her vatandaşın zihnine yerleştirmek istediğini dile getirmiştir. İnönü'nün varlık meselesi olarak tanımladığı sorun Türkiye'nin dış emniyet meselesiydi. İnönü tarafından, Türkiye'nin dış politikasının kendi hakları ve bütünlüğünü koruma meselesi olduğu aktarılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin hudutları dışında hiçbir toprakta gözünün olmadığına değinerek başka devletlerin haklarına karşı saygısızlık ve haksız bir emel taşınmadığını ifade etmiştir. Devamında Türkiye'nin haklarının ve bütünlüğünün her koşulda müdafaa etmek kararında olduğunu belirterek bazı haksız istekler ve talepler karşısında kalındığını söylemiştir.⁷⁷ İktidar partisi CHP, seçim kampanyaları müddetince İsmet İnönü'nün dış siyasetteki başarılarına vurgu yapıyordu. Ülkenin karşı karşıya kaldığı dış sorunları sadece İnönü ve onun deneyimli kadrosunun çözebileceği ifade ediliyordu.⁷⁸ DP'nin sıklıkla tenkit ettiği Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nu, seçim kampanyası süresince CHP savundu. Söz konusu kanunu savunan CHP, köylünün yanında olduğunu göstermiş olmasının dışında, DP'yi varlıklı kişilerin partisi olmakla itham ederek CHP'nin ülkeyi kurtardığı, Cumhuriyeti inşa ettiği, halka sıklıkla hatırlatıldı.⁷⁹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü iç ve dış politikaya dair yapmış olduğu beyanatta: *"1950 yeni seçimine demokratik rejimin hali ve istikbali için, memleketimizde milletçe karar vereceğiz.*

ları şartıyla işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz" şeklinde Demokrat partinin konuya ilişkin düşüncesini açıklamıştır. Millet partisinin konuya dair düşüncesini ise parti programının 121. Maddesine dayanarak açıklamıştır. Madde: "İşçinin grev yapmak hakkını kabul ediyoruz. Ancak bu hak, işçi ile işveren arasındaki mukaveleleri ve diğer işçilerin çalışma hakkını ihlal edemez. Grevler hususi bir kanunla tanzim edilmelidir" şeklinde açıklanmıştır, Osman Nuri Bayman, "Üç partinin devlet müdahalesi bahsindeki düşünceleri nasıldır? , Vatan, 18 Mart 1950,s.2.

74 "DP'lilere karşı baskı başladı", 20 Mart 1950, Vatan, s.1.

75 "DP'lilere karşı baskı başladı", 20 Mart 1950, Vatan, s.3.

76 "Meclis Cuma günü feshediliyor", 22 Mart 1950, Vatan, s.1.

77 "İnönü'nün iç ve dış politikaya dair nutku", 28 Mart 1950, Vatan, s.1.

78 Yılmaz, a.g.e., s.343.

79 Pervin Demirci, "1946 ve 1950 Seçimleri: Siyaset, Bürokrasi, Propaganda ve Demokrasiye Geçiş Eğilimleri", ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.9, S.1, 2021,s.125, 126.

Bu karar imtihanından vatandaşlarımızın tek tek mesuliyet hisleri düşünerek soğukkanlı, ağırbaşlı ve isabetli neticeler alacağını ümit ediyoruz. İç politikada demokratik rejimi, huzur ve istikrar içinde tekâmüle götürmek en mühim vazifemizdir. İç münakaşalarımız hiçbir sebep ve suretle vatandaşlar arasında düşmanlık olmasına mahal vermemelidir. Vatandaşlar arasında düşmanlık uyandıracak prensipler, tahrikler ve gayretler bizi hiçbir felaket karşısında birleşemeyecek hale getirir” dedi.⁸⁰ İnönü konuşmasında hudutları dışında Türkiye’nin hiçbir ülkenin toprağında gözü olmadığını ve hiçbir milletin haklarına karşı saygısızlık ve haksız bir istek taşımadıklarını ifade etti. Ülkenin kendi hak ve hayatını her ne pahasına olursa olsun müdafaa etmek kararında olduğunu dile getirdi. İnönü, Türkiye’nin dış politikasının kendi haklarının bütünlüğünü koruması meselesi olduğunu belirtti.⁸¹ Genel Başkan İsmet İnönü’nün seçim miting takvimi; 25 Mart Kırıkkale, 27 Mart Beypazarı, 30 Mart Malatya, 31 Mart Diyarbakır ve Elazığ, 1 Nisan Gaziantep ve Maraş, 2 Nisan Adana ve Mersin, 4 Nisan Konya, 4 Mayıs İzmir, 5 Mayıs Manisa ve Balıkesir, 6 Mayıs Biga, 7 Mayıs Bursa, 8 Mayıs İzmit, 9 Mayıs İstanbul şeklinde belirlenmişti. Bu gezilerinde İsmet İnönü yerel teşkilat ve vatandaşlarla temaslarda bulundu. İnönü’nün karşılanmaları büyük oranda CHP’lileri memnun edecek bir coşku ve kalabalık ile karşılanmıştı.⁸² Seçimlere hazırlanırken CHP’nin en büyük kozu bir dönem Milli Şef unvanını taşıyan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü oldu. 1950 seçim kampanyaları süresince İsmet İnönü, CHP genel başkanı olduğunu ifade etmekten çekinmemiş aksine bunu özellikle belirtmişti.⁸³ Kurumsal olarak yansız olması gereken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1950 seçim kampanyasına katılmıştı. Anayasa İsmet İnönü’ye göre Cumhurbaşkanı’nın tarafsızlığı bakımından gereken açıklığa sahip değildi. Daha sonraki yıllarda yapılan seçimlerde aynı savı Celal Bayar da ileri sürerek Demokrat Parti lehine kampanyaya katılmıştı.⁸⁴ İsmet İnönü’nün tarihi kimliğinden istifade ederek Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim propagandası yapmasını engellemek amacıyla Demokrat Parti, Atatürk’ü, İnönü isminin karşısında ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Celal Bayar, bilhassa bu yöntemi etkili bir biçimde kullanmıştır.⁸⁵ İsmet İnönü 23 Martta Ankara Polatlı da partisi adına ilk seçim kampanyasını başlatmış oldu.⁸⁶ Ankara Polatlı da ortaokul açılışına katılan İnönü vatandaşlara hitaben bir konuşma yapmış ve Ankara milletvekilliğine adaylığını koyacağı için seçmenlere yaklaşan devrede üzerinde çalışacağı konular hakkında bilgi vermiştir. Haberde Cumhurbaşkanı’nın beyanatının büyük bir alaka uyandırdığına değinilmiştir. İnönü’nün bu ziyaretinde kendisine Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Ankara milletvekilleri, Ankara valisi Avni Doğan ve CHP Ankara il idare kurulu üyeleri refakat etmiştir. İsmet İnönü konuşmasında; Aziz vatandaşlarımız diyerek söze başlayan İnönü yeni seçimlerde milletvekilliği adaylığını koyacağını ifade etmiştir. İktidara büyük sorumluluklar düştüğünü belirten İnönü, muhalefette bulunan siyasi partilerin emniyet içinde çalışmalarını için son derece tahammüllü olmaları gerektiğini söyledi. Yaşanılan topraklarda yüzlerce seneden beri demokratik rejimin oluşturulamamasının başlıca iki sebebi olduğunu ifade eden İnönü bu sebepleri iktidarda bulunanların sabır ve tahammül gösterememeleri ve iktidarda olmayanın şiddet yoluna sapması şeklinde açıkladı. İktidarda

80 “İnönü’nün iç ve dış politikaya dair nutku”, 28 Mart 1950, Vatan, s.4.

81 “İnönü’nün Üçüncü Nutku”, 28 Mart 1950, Ulus, s.1.

82 Güngör, a.g.e., s.51.

83 Çağatay Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi, S.17, 2007, s.68.

84 Tefik Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950), İmge Kitapevi Yay., Ankara, 1995, s.464.

85 Demirci, a.g.m., s.127.

86 Güngör, a.g.e., s.48.

olarak kendilerine düşen vazifeyi yapmaya çalıştıklarını, iktidarda olmayan partilerin şiddet usullerini değiştirmenin kendi ellerinde olmadıklarını belirtti. ⁸⁷ Adnan Menderes, İsmet İnönü'nün nutkuna İzmir Demokrat Parti İl merkezinde yapmış olduğu konuşma ile cevap vermişti. Memleketin hürriyet nizamına kavuşmamasının asla muhaliflerin şiddet politikasının bir sonucu olmadığını söyleyen Menderes konuşmasında: *"Hakikat şudur ki geri kalmış bütün memleketler gibi, memleketimizde tek idarenin hâkimiyetini mazinin derinliklerinden alan otokratik bir idare zihniyetinin tabii bir neticesinden ibarettir Yoksa bu memleketin şimdiye kadar hürriyet nizamına kavuşmaması asla muhaliflerin şiddet politikasının bir neticesi değildir"* demişti.⁸⁸

Geçen dört senede başlıca uğraştığı meselelerin vatandaşın arasında dirlik, düzeni korumak ve Türkiye'nin dış güvenliği hususunda çalışmak olduğunu aktarmıştır. Malatya'da da bir konuşma gerçekleştiren İsmet İnönü konuşmasında politik münakaşaların içinden mümkün olduğunca sıyrılmaya gayret ederek çalışma gücünün memleketin imarına, eğitimine, ekonomisine ve sağlık alanına verilmesini, büyük hamleler yapmaya bu yolla ulaşılacağını ifade etmiştir. Dış emniyet ve içeride ilerlemenin tek temel şartının memlekette huzur ve istikrarı temin edecek şartların meydana getirilmesi olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ İsmet İnönü'nün Adana'da yapmış olduğu konuşmasında muhalefetin şiddet taraftarı olduğu sözlerine karşılık Celal Bayar bunun bir taktik olduğu cevabını aktarmıştır. Demokrat Partinin Kasımpaşa, Gecekonular ve Eyüp'te ayrı ayrı üç siyasi toplantı yaparak seçim mücadelesine resmen başlamış buldukları aktarılmıştır. Bu toplantılarda Celal Bayar başta olmak üzere söz alan demokratların muhtelif memleket meselelerine temasla vatandaşları kendi partilerine oy vermeye davet ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca Celal Bayar'ın adaylığını İstanbul'dan koyacağı aktarılmıştır.⁹⁰ İsmet İnönü, 5 Nisan da Konya'da yaptığı konuşmasında DP'lilerden Milli Husumet Andı gibi şiddet kararlarından vazgeçmelerini istedi.⁹¹ Demokrat Parti çeşitli semtlerde yaptığı toplantılarda, seçim mücadelesine devam etmişti. Toplantılarda konuşan DP'li hatipler memleket ve yerel sorunlar üzerinde durarak CHP iktidarını tenkit etmişlerdi.⁹² DP seçimlere kısa bir süre kala yaptığı mitinglerde; iktidarı dini siyasete alet etmek, muhalefete baskı yapmak ve plansızlıkla suçladı. DP'nin sözcüleri 4-10 Mayıs tarihleri arasında yaptıkları radyo konuşmalarında parti bildirgesindeki başlıklar üzerinde durarak vaatlerini dile getirdiler.⁹³ Demokrat Parti yalnızca halkın geçmişe dair şikâyetlerini gündeme getiriyordu. Halka İsmet İnönü'nün ülkenin başında kalması durumunda ülkede hiç bir şeyin değişmeyeceğini anlatmaya çalışıyorlardı. Bu propagandanın etkili olmaya başlamasıyla birlikte İsmet İnönü tek parti rejiminin simgesi haline gelmişti.⁹⁴ Millet Partisi seçim zamanı yaklaştıkça asabileşiyor ve parti asabileştikçe de CHP'liler sertleşiyordu. Millet Partililer en verimli çalışmalarını yapacakları dönemde bazı sıkıntılara uğradı. Bağımsız Milletvekili ve Millet Partisi Onursal

87 "İnönü'nün Polatlı'da ilk seçim nutku", 24 Mart 1950, Ulus, s.1.

88 Esirci, a.g.e., s.231, 232.

89 "İnönü Malatya'da muhalefeti tenkit etti", 31 Mart 1950, Vatan, s.4.

90 "Şiddet siyasetine dair Bayar'ın sözleri", 3 Nisan 1950, Vatan, s.1.

91 Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1946-1950), Kaynak Yay., 1982, İstanbul, s. 305.

92 "Dün yapılan toplantılarda Demokratlar CHP'ye şiddetle hücum etti", 17 Nisan 1950, Vatan, s.1.

93 Albayrak, a.g.e., s.163. Bkz. Seçim propagandaları sırasında bazı yöneticilerin kişisel tutumlarından kaynaklanan engellemeler dışında, önemli bir olayla karşılaşılması. DP seçim propagandasının son günü 10 Mayıs'ta İstanbul ve İzmir'de iki büyük miting yaparak, seçim gününü beklemeye başladı, Albayrak, a.g.e., s.163.

94 Yılmaz, a.g.e., s.343.

Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile DP İstanbul İl Başkanı iken daha sonra istifa ederek Millet Partisi kurucularından olan Avukat Kenan Öner vefat etmişlerdi. Millet Partisi kurucularından Emekli General Sadık Aldoğan'ın yasama dokunulmazlığı kaldırılmış ve tutuklanmıştı. Bu nedenle Millet Partisinde bütün yük Genel Başkan Hikmet Bayur ile Genel Sekreter Ahmet Tahtakılıç 'ın üzerinde toplanmış görüntüsü veriyordu.⁹⁵ CHP adaylarını henüz resmi olarak ilan etmeden parti adına olumsuz bir gelişme yaşanmıştır. Millet Partisi Genel Başkanı sıfatına da sahip olan Mareşal Fevzi Çakmak, 10 Nisan 1950 tarihinde vefat etmiştir. Paşa'nın vefat haberinin bildirilmesine rağmen radyonun normal müzik yayınına devam etmesi ve hükümetin tutumu yasta olan halk üzerinde hükümete karşı derin etkiler bırakmıştı. Halk tepkisini bazı gösteriler yaparak ifade etmiştir.⁹⁶

Ahmet Emin Yalman "sayılı günler" başlığıyla kaleme aldığı yazısında memleketin geleceğine ait esaslı kararları vermek mevkiinde bulunan milyonlarca vatandaşın bu sayılı günleri boş geçirmemeleri ve ülke geleceğinin eğri yollara kaymaması mesuliyetinin vatandaşın kendi omuzlarında bulunduğunu hatırlatmıştır. Yalman yazısına şu şekilde devam etmiştir: "Önümüzdeki seçim hangi partinin diğerinden fazla milletvekili kazanacağını ve iktidarı ele alacağını tayin edecek bir seçim değildir. Bütün milletimizin insanlık huzurunda geçireceği bir imtihandır. Bunun neticesinde ya namuslu bir seçimle ekseriyetin temsilcileri iş başına gelecek ve Türkiye'de iktidarın zorla alındığı, zorla muhafaza edildiği ve şiddet karşısında terk edildiği tahakküm ve gerilik devri her zaman kapanacak veya hileli bir seçimle meşrutiyet yolu tekrar tıkanacak, iktidarı hakkı olmayarak ele geçirecek taraf, bizzat yığın ve korkak halde kalacak ve yerinde kalmak için ortalığı yıldırım ihtiyacını duyacaktır" dedi.⁹⁷ İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı sıfatıyla son konuşmasını İzmir'de Demir konağı salonunda gerçekleştirmişti. Seçimlerin muhtemel sonuçları hakkında basınla karşılıklı fikir tartışmaları yapmıştı. Seçimleri yarış atına benzeten İnönü: "İnsan bazen kaybeder üzülür. Kabahati atına bulacağı yerde şurada burada arar. Seçimlerin neticesi ne olursa olsun, kadere boyun eğmek vatandaşlık vazifemiz olacaktır. Sandık başlarına emniyetle gideceğiz. Şansımız olur da kazanırsak, yeni bir hamle yapacağız. Oturmak devri geçti artık" demişti.⁹⁸ İsmet İnönü İzmir'de yapmış olduğu bu konuşmada CHP'nin icraatlarını övmüş ve yapacağı işlerden bahsetmişti. İnönü, ayrıca yirmi yedi yıl zarfında iktidarın bir şey yapmadığını iddia etmenin insafsız bir iftira olduğunu ifade etmişti.⁹⁹ 1950 seçimlerinde İnönü kampanya sürecinde büyük kitlelere karşı konuştu. Bu konuşmaların birinde: "Bütün vatandaşların bilmesini isterim ki CHP seçimde çokluğu kaybederse, İsmet İnönü tabiatıyla ve elbette Cumhurbaşkanlığından çekilecektir" sözlerine yer vermişti.¹⁰⁰ İnönü, 10 Mayıs 1954'de genel seçimlerden dört gün önce, İstanbul'da bir konuşma yapmayı programına dâhil etti. Herkes İsmet İnönü'nün partisine oy isteyeceğini beklerken kendisi Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde

95 Goloğlu, a.g.e., s.308.

96 Benhür,a.g.m., s.69, Bkz. Fevzi Çakmak, toplum nazarında Millet Partisi lideri olmasından ziyade Milli Mücadele de yer alan bir kahraman olarak görülmüştür. Halk tarafından Milli Mücadele yıllarındaki başarılarından dolayı da çok sevilmetedir, Benhür,a.g.m., s.69.

97 Ahmet Emin Yalman, "Sayılı günler", Vatan, 25 Nisan 1950, s.1.

98 Giritlioğlu, a.g.e., s.242.

99 "İnönü'nün İzmir'de söylediği nutuk", 5 Mayıs 1950, Vatan, s.1.

100 Çavdar, a.g.e., s.464. Bkz. İsmet İnönü, propaganda çalışmalarının son günü olan 10 Mayıs 1950'de son seçim konuşmasını İstanbul'da Taksim Meydanı'nda yaptı. Haydarpaşa Garında ve Taksim Meydanı'nda büyük kalabalıklar toplanmıştı. İsmet İnönü buradaki konuşmasında Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde gösteri yapanları eleştirdi, Goloğlu, a.g.e., s. 305,306.

gövde gösterisinde bulunanlara yer vermiş ve onlara yüklenmişti. Aynı konuşmasında öğrencileri sert bir üslupla eleştirerek, onlara siyasetle uğraşmak yerine dersleriyle ilgilenmelerini söyledi.¹⁰¹ CHP adayları tespit edilerek, 1950 seçimlerinde belirlenen aday listesi 23 Nisan 1950 de açıklandı.¹⁰² Demokrat Parti başkanı Celal Bayar Diyarbakır'da bir konuşma gerçekleştirmişti. Bayar, Diyarbakır'ın tarihte ve kültür hayatımızdaki önemini belirterek memleket evlatları arasında şarklı ve garplı farkı bulunmadığını ifade etmişti. Diyarbakır'ın kültür sahasında geri kaldığını belirten Bayar, Atatürk'ün son arzuları arasında Doğu'da bir üniversite kurulması olduğunu ve DP'nin şarkta bir üniversite kurmak kararında olduğunu dile getirmişti.¹⁰³ İktidar olabilmek, iktidarda bulunanları yıpratmak, seçimleri yönlendirmek, bir fikri yayabilmek ya da demokrasiyi kesintiye uğratabilmek gibi çok farklı şekillerde kitle iletişim araçları kullanılmıştır. Bu dönemde hem iktidar hem de muhalefet bu kitle iletişim araçlarından birisi olan radyodan yararlandı.¹⁰⁴ Başbakan Şemsettin Günaltay radyoda yaptığı konuşmada; seçim gününde memleket asayiş ve emniyetini koruyacak tüm tedbirlerin alındığını vatandaşların huzur ve emniyet içinde sandık başlarına giderek oylarını istediklerine verebileceklerini söyledi. Vatandaş'ın huzurunu ve oy atma özgürlüğünü ihlal edeceklerin kanunen cezalandırılacaklarını ifade etti.¹⁰⁵ DP 24 Nisan 1950'de aday listesi ilan edildi.¹⁰⁶ CHP ve DP 1950 seçimlerine tüm illerde katılırken, MP 22 ilde, MKP ise 3 ilde katılmıştır. Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi ile Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, yalnızca İstanbul'da seçimlere katılmışlardır.¹⁰⁷ 14 Mayıs 1950 Pazar günü gerçekleştirilecek milletvekili seçimi için Büyük Millet Meclisinin tatile girmesiyle seçime yönelik hazırlık çalışmaları, parti içi çabalar ve partiler arası mücadele hızlanarak yurt geneline yayıldı. Bilhassa iki büyük parti CHP ve DP arasında kıyasıya bir mücadele vardı. Her iki partide milli birliğe zarar gelmeden bu yarış kazanmak istiyordu. CHP'nin maddi gücü avantajlı, araç ve gereç eksikliği yoktu. Ayrıca hükümet imkânlarına da sahipti. DP de ise sınırlı imkânlar dâhilinde demokrasiyi getirmeye çalışan belli bir çoğunluğun fedakârlık gösterdiği desteğe sahipti. Bunun dışında basının büyük çoğunluğu ve İstanbul Gazeteleri DP'ye destek vermekteydi.¹⁰⁸

2. 1950 Seçimleri ve Sonuçları

Seçimler öncesi her iki parti de birbirlerinin şiddet politikasından şikâyet ediyordu.¹⁰⁹ 1950 seçimleri öncesi muhalefet süregelen konuları gündeme getirdi. Bilhassa halkın büyük çoğunluğunun yakındığı pahalılık ve yoksulluk konuları ilk sırada gelenlerdi. Pahalılık

101 Metin Heper, İsmet İnönü, Çev: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, İstanbul, s.168.

102 Benhür, a.g.m., s.70, Bkz. Cumhuriyet Halk Partisi adaylarının meslekleri sayısal veri olarak 54'ü avukat, 51'i idareci, 46'sı maliyeci ve iktisatçı, 44'ü doktor, 41'i tüccar, 40'i profesör, 39'u çiftçi, 36'sı yarıgıç, 25'i gazeteci, 18'i belediyeçi, 16'sı mühendis, 14'ü general, 14'ü ziraat uzmanı, 13'ü subay, 13'ü eczacı, 6'sı fabrikatör, 4'ü dış doktoru, 4'ü ilahiyatçı, 3'ü hariciyeci, 3'ü işçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam aday sayısı 479 kişidir ve bunların sadece 5 kişisi kadındır, Karadeniz, a.g.m., s.644.

103 "Celal Bayar dün Diyarbakır ve Elazığ'da konuştu", 7 Mayıs 1950, Vatan, s.1.

104 Ayşe Eryaman, "Darbe Girişimleri Esnasında Kitle İletişim Araçlarının Rolüne Bir Örnek: Talat Aydemir Olayı ve Radyo", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 67, Güz 2020, s. 216.

105 "Başbakan'ın radyodaki konuşması, vatandaş sandık başına huzur içinde gidebilir", 11 Mayıs 1950, Ulus, s.1.

106 Benhür, a.g.m., s.70, Bkz. Buna göre DP adaylarının mesleki dağılımları şu şekilde idi: 88 Avukat, 69 Bürokrat, 56 Çiftçi, 55 Tüccar, 52 Doktor, 37 Milletvekili, 23 Subay, 20 Mühendis, 19 Öğretmen (öğretim üyesi), 18 Gazeteci, 12 iktisatçı, 12 Eski Milletvekili, 5 Eczacı, 4 Fabrikatör, 3 İşçi, 1 Müftü, 1 Vaiz, 1 Şair, 1 Veteriner, 1 Kimyager. Sekiz adaysa bu listeden bağımsız olarak adaylığını koymuştu, Benhür, a.g.m., s.70.

107 Karadeniz, a.g.m., s.644.

108 Goloğlu, a.g.e., s. 304.

109 Goloğlu, a.g.e., s.304.

ve yoksulluğun tüm sorumluluğu iktidara yüklenmiş, ucuzluk vaatleriyle konuşmalar sonlanmıştı. Demokrasi ise tanımı açık bir şekilde yapılmayan soyut özgürlüklerin ifade edildiği bir biçimde her konuşmanın temel noktası olarak ifade edildi. Muhalefetin özellikle de DP'nin bayrağı olarak eklemek ve özgürlük kavramları gündemde yer aldı. İktidar cephesinde ise DP'nin tüm siyasi propagandasını kişiler ekseninde parlak isimlere aday listelerini açması iktidarın en fazla eleştirdiği konulardan birisi oldu.¹¹⁰ Seçimlere çok az bir zaman kala CHP içerisindeki bazı isimler partiden ayrılma kararı aldı ve daha sonra bu isimler DP'ye geçtiklerini duyurdu. Emekli General Ali Fuat Cebesoy CHP'den istifa etti ve daha sonra DP listesinde bağımsız adaylık kabul etti. Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, görevinden ayrıldı ve DP'den milletvekili adayı olacağını duyurdu. Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu ile İstanbul Milletvekili Refet Bele de CHP'den ayrılan isimler arasındaydı.¹¹¹ Demokrat Partide ise yaklaşan seçimlere doğru sık sık sarsıntılar yaşanıyordu. Seçimin çok yaklaştığı günlerde İstanbul İl Başkanı Esat Çağa ile Yönetim Kurulu Üyesi Kazım Yurdakul, Selahattin Güvendiren istifa etmişlerdi.¹¹² "Seçimler bugün yapılıyor" başlıklı haberde hazırlıkların bir gün öncesinden sona erdiği ve bütün yurtta seçmen sayısının dokuz milyona yaklaştığı ifade edildi. Seçimlerin sabah sekiz de başlayıp akşam on yedi de sona ereceği ve neticelerin akşam on dokuzdan itibaren ilan edileceği aktarıldı.¹¹³ 1950 seçimlerine katılım 89,3 ile yüksek oranda oldu.¹¹⁴ 14 Mayıs 1950 seçimleri bütün yurtta büyük seçmen kitlesinin katılımıyla huzur ve güven ortamında gerçekleşti. Pazar gecesi saat on ikiye doğru Ankara parti merkezinde Bayar ve Fuat Köprülü'nün seçimi kazandıkları ve DP'nin iktidara geldiği duyuruldu. Ertesi gün bütün gazeteler Demokrat Partinin iktidarı ele aldığını yazdı. İlk defa kansız ve beyaz bir ihtilal yapılmıştı.¹¹⁵ 1950 seçimleri İsmet İnönü'nün yenilgisiyle sonuçlandı. Seçimi kazananlar İsmet İnönü'nün görevi devredebileceğine kuşkuyla bakmaktaydı. Ancak deneyimli ve çağdaş düşünce anlayışıyla İnönü tarafından yönetim kazanan partiye devredildi. İsmet İnönü artık milli şef olarak anılmaması gerektiğini bizzat kendisi açıkladı.¹¹⁶ 1950 seçimleri sükûnet ve kurallar dâhilinde gerçekleşmiş seçimlere ilişkin şikâyet konusu resmîyette vuku bulmamıştı. Seçilecek olan 477 milletvekilinin on üç tanesi seçimlere iki yerden adaylığını koyduğu ve bir kişi de seçim günü vefat etmiş olduğundan Millet Meclisi 22 Mayıs 1950 günü, 463 milletvekili olmak üzere toplanmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi seçimlerde 69 milletvekili, Demokrat Parti 393 milletvekili ile Millet Meclisine girmişti. Millet Partisi yalnızca Osman Bölükbaşı'nı Kırşehir'den Meclise kazandırmıştı.¹¹⁷ 1950 yılında kayıtlı seçmen sayısı 8.905.743, oy kullanan seçmen sayısı 7.953.085, seçime katılım oranı 89,3 idi. Seçim sonucunda CHP 69, DP 416, MP 1 ve BĞMZ 1 milletvekili kazanarak toplam seçilen milletvekili sayısı 487 olmuştur.¹¹⁸ Seçim cumhuriyet tarihinin ilk tek dereceli, genel oy, gizli oy, yargı denetimine açık tasnif, basit çoğunluk kuralları şeklinde ki uygulamalarıyla Demokrat Partisini iktidara getirdi.¹¹⁹ Ana muhalefet partisi konumundaki DP, Seçim Yasasının da tesiriyle, kurucularının dahi beklemediği bir

110 Çavdar, , a.g.e., s.463,464.

111 Goloğlu, a.g.e., s.304

112 Goloğlu, a.g.e., s.306.

113 " Seçimler bugün yapılıyor", 14 Mayıs 1950, Vatan, s.1.

114 Sezen, a.g.e., s.243.

115 Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaları, Ticaret Borsası Matbaası, 1963, İstanbul, s.269.

116 Cihan, Tekin, a.g.e., s. 108.

117 Giritlioğlu, a.g.e., s.244.

118 TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, 2012, s.25.

119 Rıdvan Akın, Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.63.

başarı göstererek iktidara geldi.¹²⁰ DP'ye eğitilmiş ve aydın sınıflar tarafından bir yönelme olduğu görülmektedir. Konya, Kayseri, Afyon ve Erzurum gibi muhafazakâr yönüyle ön plana çıkan illerde DP'nin oy oranını yükseltmesi ise dikkat çekici bir husus olmuştur. CHP muhafazakâr kimliğiyle öne çıkan illerin haricinde Batı bölgesinde ki illerde de oy kaybetmişti. Büyük kent merkezlerinde de CHP'si seçimi kaybetmiştir.¹²¹ 1950 seçim sonuçlarına göre oy dağılımı şu şekildedir: CHP 3.148.626, DP 4.391.694, MP 368.537 BĞMZ 44.537.¹²² Yapılan seçimin sonuçları hem CHP hem de DP için şaşırtıcı olmuştur. Seçimlere büyük bir iyimserlik havasında katılan CHP'de, seçimlerin kaybedileceğini düşünen çok az kişi vardı ve bu nedenle sonuçlar CHP'de şaşkınlıkla karşılandı. DP de ise başka bir telaş oluştu. İktidara tam hazırlıklı olduğu söylenemeyen partinin belirli bir kadrosu yoktu ve parti hiyerarşisi kurulmamıştı.¹²³ TBMM'de 1950 seçimlerinin ardından, iktidar-muhalefet arasında sert bir çatışma yaşanacaktır.¹²⁴

“Seçim şuur ve olgunluk içinde cereyan etti” başlıklı haberde halkın o güne kadar görülmeyen bir alaka ile oy sandıklarının başında vatandaşlık vazifesini sevinçle yaptığı aktarılmıştır. Haberde gizli oy açık tasnifin verdiği haz ve emniyetle vicdan ve akılla baş başa kalarak vatandaşın oyunu kullandığı ifade edildi. Halkın sabahın erken saatlerinden itibaren oy sandıklarının başına koştuğu belirtilerek ihtiyar nineler, gebe kadınlar ve hastaların dahi oylarını kullandığına değinildi. Seçmenlerin vatandaşlık vazifesini yapmak için bazı kalabalık sandıkların başında yarım saat, bir saat dahi beklemeyi göze aldığı belirtildi. Bütün sokak ve caddelerde bir bayram havası yaşandığına dair izlenimler aktarıldı.¹²⁵ 1950 seçimlerinde, Demokrat Parti'nin başarılı sonuç almasına neden olan toplumsal desteğin temeli, genel olarak sanayi ve ticaret burjuvazisi ile birlikte köylü kesimin varlığına dayanmaktaydı.¹²⁶ Kars Milletvekili olan Hüseyin Cahit Yalçın, Mecliste en yaşlı üye olarak Mecliste ilk oturuma başkanlık etmişti. Yalçın, Meclisteki üyelere “hoş geldiniz” diyerek ve hayırlı hizmetler temennisinde bulunarak Dokuzuncu dönem Büyük Millet Meclisi'ni açmıştı. Bu oturumda ilk olarak Meclis Başkanlığı seçimi yapılmıştı.¹²⁷ DP, 22 Mayıs 1950'de iktidarı resmen devraldı.¹²⁸ Seçimlerin sonucunda gerçekleşen görev dağılımına göre; Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan, Refik Koraltan Meclis Başkanı ve Fuat Köprülü Başbakan yardımcısı oldu.¹²⁹ Basında, DP'yi destekleyen ve Halk Partisinin muhalefette kalmasını hoş karşılayan bir duruş vardı. Gazetelerde ki başyazarların büyük çoğunluğu Menderes hükümetine destek veriyordu. Başbakanlığa

120 Mustafa Albayrak, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, Ankara Barosu Dergisi, 1, 2014, s.300, Bkz. 1950 seçimlerine genel katılım oranı % 80,6 olmuş, verilen oyların % 54,91’ni alan DP, 416 milletvekili kazanmış, CHP ise verilen oyların % 41,05’ni almış milletvekilliklerinden de 67 milletvekili kazanmıştır. Geriye kalan bir milletvekilini de CMP çıkarmıştır. Diğer partiler ve Bağımsızların çıkardıkları milletvekili sayısı ise 3 idi, Servet Armağan, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, İÜHFD, C.33, S.3-4, ss.45-100, 1967,s.78.

121 Demirci, a.g.m., s. 135, 136.

122 TÜİK, a.g.e. ,s.25.

123 Kabasakal, a.g.e., s.179.

124 Teziç, a.g.e. ,s. 241.

125 “Seçim şuur ve olgunluk içinde cereyan etti”, 15 Mayıs 1950, Vatan, s.1.

126 Karadeniz, a.g.m., s.646.

127 Giritlioğlu, a.g.e., s.244.

128 Kabasakal, a.g.e., s.180.

129 Recep Şükrü Apaydın, Öteki Menderes, Timaş Yay.: İstanbul, 1996, s.89. Bkz. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde büyük bir çoğunlukla iktidara gelen DP'nin ilk kabinesini kurmakla görevlendirilen Adnan Menderes'in bu göreve atanması, daha sonra da, 9 Haziran 1950 tarihinde, DP Genel Başkanlığı'na seçilmesi, Parti içinde bazı tepkilere neden olmuştu Mustafa Albayrak, “Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, 7. Türk Sosyal Bilimler Kongresi, 21-23 Kasım 2011, s.342.

Menderes'in getirilmesi ile ilgili olarak Hürriyet gazetesinde Sedat Simavi tarafından yapılan değerlendirmede; yepyeni bir zihniyete, taptaze şahsiyetlere ve fedakâr bir Cumhurbaşkanına sahip olunduğu belirtilerek, tüm bunların geleceğe emniyetle bakmak adına güzel bir vesile olduğu ifade edildi.¹³⁰ 16 Mayıs 1950 tarihli "*Vatan Gazetesinde*" DP'nin kahir ekseriyetle kazandığı yazıldı. Aynı tarihli gazetede "*Millet ne istiyor?*" başlıklı yazıyı kaleme alan Ahmet Emin Yalman memleket için yeni bir güneş doğduğunu ve ilk defa halkın iradesinin serbestçe ifade bulduğu belirtildi. Yalman, iktidar mevkiinin cebir ve zor olmadan bir elden diğer ele geçtiği ifade edildi. Yalman yazısının devamında: "*Memleketin en küçük bir sarsıntıya maruz kalmadan istikrar ve emniyeti tehlikeye düşmeden vakarlı necip ve itidalli bir hak ve hürriyet mücadelesi sayesinde varmış ve bütün insanlığın huzurunda, tarihte hiç eşi görülmemiş bir olgunluk imtihanı geçirmiştir*" dedi. Yalman ayrıca bu zaferde bütün milletle beraber İnönü'nün, Şemsettin Günaltay hükümetinin ve halk partisinin de geniş bir şeref hissesi olduğunu belirtmiştir. Türk milletinin seçim sandığı başında iradesini belli ederken hiçbir zümre ve şahsa karşı kin, nefret ve intikam hislerine tabi olmadığı aktarılmıştı.¹³¹ 1950 seçimleri yabancı basında da yer bulmuş ve Türkiye'de ki seçimleri öven yazılar kaleme alınmıştı. *Aurore Gazetesi*; Türkiye'deki partilerin ve Anayasanın tarihçesine değindikten sonra iktidar partisinin örnek olacak şekilde davrandığını belirterek Türk halkı açısından yeni bir tarihi devrenin yaşandığı ifade edilmişti. *New York Times Gazetesi* ise "Türkiye Demokrasiye oy verdi" başlığı ile seçimlerin şaşırtıcı sonuçlarının yalnız sadece Türkler için değil batı demokrasileri içinde gurur olduğu belirtildi. Seçimi kaybetmiş olmasına rağmen Türkiye'ye demokrasi yolunda büyük bir adım attıran İsmet İnönü'nün bu başarıda büyük pay sahibi olduğuna değinilmişti. *Dally Mail* de Atatürk'ün memleketin demokrasi hedefinde bütün yolları hazırlayan bir lider olduğu ve bu seçimlerin Atatürk politikasının zaferinin mahiyetinden olduğuna vurgu yapılmıştı. *Washington Star*, baş makalesinde Türkiye'deki 1950 seçimlerinin herhangi bir batı demokrasisinde daha serbest, daha mükemmel ve adilane gerçekleşmeyeceğine değinilmişti.¹³² 1950 seçimlerinin temel özelliği, yapılış tarzının da etkisiyle dürüst ve baskısız bir şekilde yapılmış olmasıdır. Bunun yansıması olarak ortaya çıkan durumu çok partili hayata geçişin neticesi ve demokratik yaşamda yol alınan ilerlemenin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Ayrıca 1950 tarihli seçim kanununun maddeleri de söz konusu seçimlere katkı sağlayan bir etkendi.¹³³ 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda ülkenin çok partili hayata geçişinde iktidar ve muhalefet olarak Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Partinin tutumları takdirle karşılandı. Ancak gerçek pay sahibi Türk Milleti, halkı olmuştu.¹³⁴

Sonuç

Türkiye'de iç ve dış faktörlerin tesiriyle 1945 yılında çok partili yaşama geçişe dair önemli adımlar atılmış, mevcut tek parti iktidarına karşı muhalefet partileri kurulmaya başlanmıştı. Kurulan bu muhalefet partileri içerisinde ön plana çıkan ve 1946 seçimlerinde almış oldukları oy oranıyla dikkatleri üzerine çeken Demokrat Parti idi. Demokrat Parti, CHP içerisinde ayrılan dört milletvekili; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü

130 Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1966, s.42.

131 Ahmet Emin Yalman, "Millet ne istiyor?", *Vatan*, 16 Mayıs 1950, s.1.

132 Giritlioğlu, a.g.e., s.254, 255.

133 Armağan, a.g.m., s.79.

134 Sertkaya, a.g.e., s. 83.

ve Refik Koraltan tarafından kurulmuş bir partiydi. Dolayısıyla bu isimlerin geçmişten gelen bilgi ve tecrübeleri ile birlikte, CHP'de buldukları süre zarfında kazandıkları siyasi deneyimler, muhalefet partisi olarak DP'yi kurduklarında yapılan siyasette kendilerine büyük katkı sağlamıştı. 1946 yılında yapılan seçimlerin ardından iktidar ve muhalefet partileri için en önemli kritik eşiklerden birisi 1950 seçimleri oldu. Uzun süreli tek parti iktidarının ardından Cumhuriyet Halk Partisi, 1950 seçimleri sonucunda iktidarını demokratik yollarla ve halkın çoğunluğunun iradesi doğrultusunda Demokrat Partiye devretti. Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte hem iktidar-muhalefet denge ve ilişkileri açısından hem de halk iradesinin yansımaları ve sonuçları bakımından seçimler dikkatle takip edilmiştir. 1950 seçimleri öncesi kabul edilen, 16 Şubat 1950 tarihli Seçim Kanunu tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif gibi özellikleriyle seçimlerin daha şeffaf ve güvenilir yapılması açısından önemli bir gelişmeydi. 1950 seçimlerine katılan partiler arasında en büyük rekabet CHP ile DP arasında yaşanmıştır. 1950 seçimlerinde mevcut iktidar yani CHP, iktidarını devam ettirmek üzere mücadele ederken DP başta olmak üzere muhalefet partileri ise iktidara gelebilmek için mücadele vermişlerdi. Partilerin seçimlerdeki başarılarında yürütmüş oldukları kampanya ve yaptıkları propagandalar belirleyici idi. Bu nedenle de kampanyalara, söylemlere, propagandaya ayrı bir yer ayrıldı. 1950 seçimleri öncesinde iktidar ve muhalefet açısından yapılan söylemler partilerin halk nazarında kabul görmelerinde ve iktidara giden süreçte önemli bir basamaktı. Seçimlere hazırlık döneminde iktidar ve muhalefet partileri içerisinde yaşanan bazı gelişmeler hem partileri hem de seçimin seyrini etkiledi. Örneğin Demokrat Parti içerisinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve parti içi tartışmalar, seçim öncesi gündemi meşgul etti. CHP de ise seçimlere az bir zaman kala tanınmış önemli bazı isimlerin partiden ayrılarak DP'ye geçmeleri siyasi dengeler açısından dikkat çeken gelişmeler oldu. Seçime katılacak olan tüm partilerde yoğun bir çalışma başlatılmış, parti ve parti ileri gelenleri seçim yaklaştıkça söylemlerini daha yüksek tondan ifade etmeye başlamıştı. Bu durum ise zaman zaman partiler arası gerginliklerin artmasına neden oldu. Cumhuriyet Halk Partisi kendisinin köklü ve tecrübeli bir parti geçmişine sahip olduğunu belirtirken, muhalif partileri yeni ve tecrübesiz olmakla tenkit ediyordu. Demokrat Parti ise iktidarın baskıcı tutumundan ve mevcut iktisadi yapının durumundan yola çıkarak parti olarak en büyük vaatlerinin özgürlükler olduğunu ilan etmişti. Seçime doğru tüm partiler seçim beyannameleriyle halk arzusu ile yönetime geldikleri takdirde meseleleri nasıl ve ne şekilde çözeceklerini bildirdi. Hemen hemen tüm partilerin beyannamesinde yer alan konular eğitim, köylünün sorunları, yabancı sermaye, dış politika, milli savunma ve iktisadi meselelerdi. Tüm siyasi partilerin seçime yönelik çalışmaları içerisinde; Genel Başkan ve parti üyelerinin yurt içerisindeki gezileri, radyo konuşmaları, yayınlanan seçim beyannameleri ve gazeteler yoluyla yapılan propagandalar yer almıştı. Seçimler öncesi basındaki manşetler, köşe yazıları ve değerlendirmelerde, iktidar yâda muhalefete yakın duruş sergileyen gazeteler çıktıktan ya da dolaylı yollarla kendilerine yakın buldukları siyasi partileri desteklemişlerdi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin düşünce ve görüşlerine geniş yer veren gazetelerin başında Ulus gazetesi gelirken, muhalefeti çok açık bir şekilde desteklemese de DP'ye yakın duruş sergileyen Vatan gazetesi gibi gazeteler mevcuttu. Bu gazetelerde ki köşe yazıları da seçimin nabzını belirleyen önemli bir güç oldu. Partiler arası suçlamalar ve bu suçlamalara verilen cevaplar seçim süresince gündemi meşgul etti. Tüm partilerin 1950 seçimlerine dair ortak söylemleri ve ayrıştıkları noktalar vardı. Partilerin ortak söylemi

iktidara geldiklerinde milletin refah ve saadetini sağlayacakları teziydi. İki parti ekseninde gerçekleşen seçim mücadelesi sonucunda ortaya çıkan sonuç, hem iç siyasette hem de dış siyasette geniş yankı buldu. Cumhuriyet Halk Partisi, uzun süren iktidarını 1950 seçim sonuçlarıyla birlikte Demokrat Partiye devretti. Demokrat Parti açısından bakıldığında ise iktidarı ele almakla birlikte ülke yönetiminin bütün sorumluluğunu da üzerine aldı. Türk siyasi tarihinde halk iradesiyle seçimlerin gerçekleşmesi, demokratik bir seçimin tecrübe edilmesi, halkın siyasete ve demokrasiye olan tutumunun kökleşmesi bakımından 1950 seçimleri öncesi yapılan hazırlıklar ve seçim söylemleri, seçimin seyrini etkileyen önemli bir devre oldu.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 95-373-6.

BCA, 10-54-16.

2. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

Dönem: 8, Birleşim: 41, 8.2.1950.

Dönem: 8, Birleşim:42, 9.2.1950.

3. Süreli Yayınlar

Akşam

Tan

Ulus

Vatan

Zafer

4. Kitaplar ve Makaleler

Abadan, Yavuz , “Seçim ve Propaganda”, *Ulus*, 4 Mart 1950.

Ağaoğlu, Samed “Seçimlerin Arifesinde”, *Zafer*, 9 Mart 1950.

Akandere, Osman (1998), *Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Akbıyıklıoğlu, Ali Rıza (1986), *Demokrasi ve İsmet Paşa*, Ankara: Filiz Matbaacılık.

Akın, Rıdvan (2009), *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Albayrak, Mustafa, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 2014, ss.297-312.

Albayrak, Mustafa (2004) , *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

Albayrak, Mustafa, “Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, 7. *Türk Sosyal Bilimler Kongresi*, 21-23 Kasım 2011, ss.342-379.

Apaydın, Recep Şükrü (1996), *Öteki Menderes*, İstanbul: Timaş Yay.

- Armağan, Servet , “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, İÜHFD, C.33, S.3-4, 1967,ss.45-100.
- Ayata, Ayşe Güneş (1992), *CHP (Örgüt ve İdeoloji)*, Ankara: Gündoğan Yay.
- Bayman, Osman Nuri , “Üç partinin devlet müdahalesi bahsindeki düşünceleri nasıldır? , *Vatan*, 18 Mart 1950.
- Bayman, Osman Nuri , “1950 seçimleri arifesinde partilerin programlarındaki iktisadi ve mali meseleler nelerdir?”, *Vatan*, 6 Mart 1950.
- Benhür, Çağatay, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Edebiyat Dergisi*, S.17, 2007, ss.61-75.
- Cihan, Ali Rıza, Tekin, Abdullah (1989) , *Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü*, İstanbul: Tekin Yay.
- Çavdar, Tevfik (1995) ,*Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950)*, Ankara: İmge Kitapevi Yay.
- Demirci, Pervin, “1946 ve 1950 Seçimleri: Siyaset, Bürokrasi, Propaganda ve Demokrasiye Geçiş Eğilimleri”, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.9, S.1, 2021, ss. 119-142.
- Dıranas, “ Muhip, İktidarın Tek Çıkarı”, *Zafer*, 5 Mart 1950.
- Ekinci, Necdet (1997) , İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Yaşama Düzene Geçişte Dış Etmenler, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay.
- Erer, Tekin (1963), *Türkiye’de Parti Kavgaları*, İstanbul: Ticaret Borsası Matbaası.
- Erer, Tekin (1966), *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.
- Eroğul, Cem (1998), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi Yay.
- Eryaman, Ayşe, “Darbe Girişimleri Esnasında Kitle İletişim Araçlarının Rolüne Bir Örnek: Talat Aydemir Olayı ve Radyo”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:67, Güz 2020, ss.215-239.
- Esirci, Şükrü (1967), *Menderes Diyor ki*, İstanbul: Demokrasi Yayınları.
- Giritlioğlu, Fahir, (1965), *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Goloğlu, Mahmut, (1982), *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, İstanbul: Kaynak Yay.
- Güngör, Süleyman (2004), *Muhalefette CHP*, Ankara: Alternatif Yay.
- Heper, Metin (1999), İsmet İnönü, Çev: Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnan, Süleyman (2006), *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Ankara: Liberte Yay.
- Kabasakal, Mehmet (1991), *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Karadeniz, Yeşim, “Çok Partili Siyasal Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri”, Bingöl Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S. 6, Güz 2018, ss.637-648.
- Karpat, Kemal H. (1967), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Kili, Suna (1976), *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Makal, Ahmet (1999), *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946)*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

- Pamukoğlu, Arif Hikmet (1961), *Türkiye’de Demokrasi*, İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Safa, Peyami , “Bakışlar, Muhalefet ve Kültür”, *Ulus*, 12 Ocak 1950.
- Safa, Peyami, “Bir diyecekleri kaldı mı?”, *Ulus*, 22 Mart 1950.
- Safa, Peyami, “Bakışlar, Yaşını Unutan Muhalefet”, *Ulus*, 7 Ocak 1950.
- Saim, Sezen (2010), *Seçim ve Demokrasi*, İstanbul: Gündoğan Yay.
- Sertkaya, İbrahim (2008), *Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes*, Yağmur Yay.
- Sevgen, Nazmi (1951), *Celal Bayar Diyor ki.. (1920-1950)*, İstanbul: İstanbul Tan Matbaası.
- Teziç, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi Ve Türkiye’de Partiler)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- TÜİK, (2012) Milletvekili *Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Tuncer, Erol (2003), *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara: Tesav Yay.
- Varlık, Ülkü; Ören, Banu (2001), *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, İstanbul: Der Yay.
- Yalçın, Hüseyin Cahit , “Seçimleri Beklerken”, *Ulus*, 2 Ocak 1950.
- Yalman, Ahmet Emin , “Millet ne istiyor?”, *Vatan*, 16 Mayıs 1950.
- Yalman, Ahmet Emin, “Sayılı günler”, *Vatan*, 25 Nisan 1950.
- Yılmaz, Ensar (2008), *Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları (1945-1950)* , İstanbul: Bire Yay.

DEMOKRAT PARTİ'NİN 1950'YE KADAR DEVLET KURUMLARINCA İZLENMESİ

SURVEILLANCE OF THE DEMOCRAT PARTY BY STATE INSTITUTIONS UP TO 1950

Ali Ulvi ÖZDEMİR*

Geliş Tarihi/Received:22.12.2020

Kabul Tarihi/Accepted:14.03.2021

ÖZDEMİR, Ali Ulvi, (2021), "Demokrat Parti'nin 1950'ye Kadar Devlet Kurumlarınınca İzlenmesi", Belge Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 425-452.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'te kurulduğunda siyasal partilere dayalı bir parlamenter sistem yoktu. CHP'den ayrılan bir grup aydın ve asker tarafından 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Sait Ayaklanması ile ilişkilendirilerek Haziran 1925'te kapatıldı. 1930'da çok partili hayata geçiş adına yeni bir deneme daha yapıldı ve Serbest Fırka adında bir muhalefet partisi kuruldu. Ancak bu çok partili hayata geçiş denemesi de kısa ömürlü oldu. Türkiye 2. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar bu kısa aralıklar dışında CHP tarafından "Tek Parti" yönetimi ile yönetilmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın bitiminde iç ve dış gelişmelerin etkisiyle yeniden çok partili hayata geçiş denemesi içinde en önemli parti Demokrat Parti (DP) Olmuştur. DP, 7 Ocak 1946 tarihinde daha önce CHP bünyesinde faaliyet gösteren Celal Bayar ve Adnan Menderes öncülüğünde CHP'den ayrılan milletvekillerinin öncülüğünde kurulmuştur. Bu dönem Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçiş süreci olarak, oldukça sancılı ve bunalımlı bir dönemdir. Bu süreçte Türkiye yepyeni bir siyasal hayatı tecrübe etmiştir. 1946'da yapılan ilk çok partili genel seçim, siyasal hayatın bu yeni döneminde açık oy gizli sayım gibi birçok usulsüzlüğün de görüldüğü seçim olmuştur. 1946 -1950 arası dönemde de DP'nin karşılaştığı zorluklar ve devlet takibi devam etmiştir. Buna rağmen 1950'de demokratik bir genel seçimle CHP, iktidarı kansız bir biçimde DP'ye devretmiştir. DP'nin kuruluş ve iktidarı alış dönemleri arasında daha önce tecrübe edilmemiş gelişmeler, tek parti yönetimini bu geçiş sürecini yönetmekte zorlamıştır. Bir taraftan da Tan Olayı gibi hükümet organlarının denetiminde düzenlenen saldırılarla aşırı solun DP içinde olması engellenirken DP'nin her hareketi devlet tarafından izlenmiştir. Bu takibe ilişkin belgeler, sürecin CHP tarafından kontrollü bir geçiş dönemi olması için çaba harcadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Devlet Takibi, Çok Partili Hayat, Demokrasiye Geçiş*

* Doç.Dr, Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kırşehir, Türkiye, ulvi68@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9078-0423>)

Abstract

When Turkish Republic was proclaimed on 29 October 1923 there was no parliamentary system based on political parties. The Terakkiperver Republican Party, founded in 1924 by a group of intellectuals and military officials who left the CHP, was closed in June 1925, associated with the Sheikh Sait Rebellion. In 1930, another attempt was made to transition to multi-party life, and an opposition party called the Free Party was formed. However, this attempt to transition to multi-party life was also short-lived. Except for such short intervals Turkey was governed under 'one-party rule' by Republican People's Party until the end of Second World War. Democrat Party was the most important political party during the new attempt for multi-party political life with the influence of domestic and external developments by the end of Second World War. DP was established on 7 January 1946 by leadership of Celal Bayar and Adnan Menderes who used to be members of Republican People's Party. This era as the transition to multi-party political life in Turkey was very difficult and stressful. During this period Turkey experienced a new political life. The first multi-party general election in 1946 was the election in which many irregularities such as open vote secret counting were seen in this new period of political life. Between 1946 and 1950, the DP's challenges and state surveillance continued. However, Republican People's Party handed over the power to DP after a democratic general election in 1950. Developments not experienced before in the period between the establishment of DP and its taking over power put one-party rule in trouble to manage the transition process. On the other hand, while extreme left's intrusion into DP was prevented by attacks orchestrated by government bodies as in the case of Tan Incident, every move of DP was monitored by the state. The documents concerning this surveillance presented in this paper show that Republican People's Party aimed for a controlled transition period.

Keywords: *Democrat Party, Republican People's Party, State Surveillance, Multiparty Life, Transition to Democracy.*

Giriş

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Türkiye'nin 1946'yılında çok partili hayata geçişine kadar çok uzun süre tek parti olarak Türk siyasal hayatında temel bir rol oynadı. Kökeni 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ne dayanan CHP, aslında 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM'de) "Birinci Grup" adını alan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün görüş ve hedeflerini paylaşan bir kesimin örgütlenmesiyle ortaya çıkmıştır.¹ Önceleri Halk Partisi adıyla anılan bu parti daha sonra, 1924 yılında, adına "Cumhuriyet" kelimesini eklemiştir.

İlk muhalefet partisi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adı ile 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir'in genel başkanlığında, Dr. Adnan Adıvar, Ruf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi Mili Mücadele döneminin önemli isimlerinin öncülüğünde kuruldu.² Ancak TCF, Şubat 1925 başında gelişen Şeyh Sait isyanı yüzünden, 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükun (Huzuru yeniden kurma) yasasına dayanılarak 4 Haziran 1925'te kapatılınca yeniden tek partili yaşama dönmüş oldu.

Bu ilk başarısızlığın ardından Ali Fethi Okyar başkanlığında 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adı altında yeni bir muhalefet partisi daha kuruldu. Ancak bu parti "güdümlü" bir partiydi.³ Bu partinin danışıklı bir parti olduğu ve "yumuşak bir muhalefet yaparak" CHP'ye muhalefet etmesi öngürülmüştü.⁴ Bu parti de uzun ömürlü olamadı. SCF, 17 Kasım 1930'da kendini feshetti.⁵ Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasında 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına kadar Türkiye'de tek parti rejimi yerleşmiş oldu.⁶ Ancak bu parti siyasal ömründe hiçbir varlık gösteremedi. Türkiye'de 1946'nın hemen başında kurulan Demokrat Parti (DP) ise yeni başlayan çok partili demokratik sürecin en önemli parçalarından biri oldu.

1-Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasal ortamda yeni bir dönem başladı. Savaşın sonuna doğru Müttefik Devletler bloğunun kazanacağını anlaşılmaması, Batı'nın desteğini almak için görüntüde de olsa liberal-demokratik adımlar atmak gereği yüzünden ve toplum içindeki gelişmelerin zorlaması sonucu⁷ Türkiye'de yeniden çok partili bir sistemin önü açıldı. Ancak bu geçiş sürecinin kontrollü, hatta muvazaalı⁸ bir yapı ile olması isteniyordu. Bu süreç "denetimli" ve "adım adım" gerçekleştirilecekti.⁹ Dolayısıyla "sınırlı

1 "Sonraki adıyla Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), başlangıçtaki adıyla Halk Fırkası Türkiye siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Halk Fırkası'nın kökeni Müdafai Hukuk'a dayanır. Birinci TBMM'deki Birinci Grup onun ilk çekirdeğini oluşturmuştur." Tefvik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Eylül 2008, s.282.

2 Çavdar, age., s. 296.

3 Çavdar, age., s. 328-330.

4 Ahmet Demirel, Tek Parti İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018, s.108.

5 Demirel, age., s. 109.

6 Demirel, age., s. 311.

7 "Diğer yandan savaş yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik tedbirlerin memleket içinde doğurduğu hoşnutsuzluk o derece ciddi bir hal almıştı ki genel bir karışıklığa meydan vermemek için bir emniyet supabının açılması zaruri görülüyordu." Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013, s. 229.

8 Çavdar, age., s.459.

9 Nihal Kara İncioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunu", Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar

bir demokrasi”¹⁰ isteniyordu. Bu dönem için “Demokrasiye Geçiş” ten değil, “Çok Partili Siyasal Hayat” a geçişten söz etmek daha doğrudur.

2-Demokrat Parti Kurucularının CHP’den Ayrılış Süreci

DP’nin kurucusu olacak kişilerin CHP’den ayrılış sürecini Nisan-Mayıs 1945 dönemine kadar geri götürmek mümkündür.¹¹ Bu dönemde Fuat Köprülü parti içi muhalefet adına öne çıkan isimdi.¹² Toprak Kanunu Tasarısı¹³ görüşülürken Adnan Menderes’in tavrı da sadece kanun çerçevesinde dile getirilen bir eleştiri olmaktan çıkmış görülmektedir. 16 Mayıs 1945’te tasarımı eleştiren bir konuşma yapan Menderes, eğilimini belli etmiş, başbakan Saraçoğlu ile ters düşmüştü¹⁴. Adnan Menderes’in 16 Mayıs 1945’te¹⁵ yaptığı bu konuşma dikkatle incelendiğinde sadece kanunun teknik yönden eleştirilmediği, geçmişe yönelik olarak daha derin bir eleştirel bakışın ortaya konulduğu görülür. Menderes kanun tasarısında belirtildiğinin aksine “Türkiye’de ziraatın ve iktisadın geriliğini ve Türk çiftçisinin perişanlığını daha derin ve esaslı sebeplerde aramak icap eder.”¹⁶ diyerek hafif de olsa parti ve hükümet politikalarına karşı daha köklü bir duruşu olduğunu sezdirmektedir. Kanımızca bu noktada ilk kez Menderes’in CHP ile bağlarının zayıflığı dışı vurulmuş olmaktadır.¹⁷

Menderes yine bu konuşmasında Aşar Vergisi’nin kaldırılmasının çiftçinin yükünü azalttığını ama bunun doğurduğu vergi açığının yine çiftçiye yüklenen diğer dolaylı ve dolaysız vergilerle doldurulduğunu belirterek geçmiş yıllarda uygulanan tarım ve vergi politikalarına karşı genel bir eleştiri getirmektedir¹⁸. Adnan Menderes bu konuşmasında bir anlamda uzun süre bekleyen birinin nihayet içini dökmesi olarak niteleyebileceğimiz bir tavır takınmaktadır. Menderes konuşmasında geçmişe yönelik toptancı bir eleştiri getirmektedir: “Esefle kaydedelim arkadaşlar, yirmi senedir kara sapanla kağrı mücadelesine, muvaffak olmak şöyle dursun başlıyamadık bile.”¹⁹

Menderes konuşmasının devamında şunları da ekler:

Sarıbay (Editör), Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Dora Yayınları, 4. Baskı, Ekim 2009, s. 307.

10 Karpat, age., s. 235.

11 Şevket Süreyya Aydemir, Menderesin Dramı, Remzi Kitabevi, 7.Baskı, 2000, s.125.

12 Aydemir, age., s.125; Cemil Koçak, Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti, Cilt 1, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2010, s.153.

13 Kanunun tam adı 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’dur. Bkz. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, 4.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.207. Kanunun içeriği hakkında bkz. age., s. 207-215. Bu süreçte Türk siyasi hayatındaki gelişmelerin çok geniş bir değerlendirmesi için ise bkz. Koçak, Türkiye’de İki Partili... Cilt.1., s. 171-228.

14 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı, Temmuz 1976, s.13. Adnan Menderes’in bu kanun üzerine yaptığı konuşmanın metni için bkz. EK.1

15 14. Dipnotta belirtilen belgenin üzerinde, Menderes’in Başbakan olduğu dönemde el yazısıyla yazıldığı anlaşılan not şöyledir: “Sayın Başvekilimizin B.M.M’de Toprak İslan Kanunu Layihası hakkında 16.5.945 tarihli konuşması.” Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Belge no: 030/01/11/64/2, Bkz. EK.1

16 (BCA) 030/01/11/64/2., s. 7.

17 Cemil Koçak Menderes’in konuşmasında “ilk kez, önemli olduğunu sandığım siyasi bir vurgu ile rejimin zaafına da işaret ediyor” diyerek Menderes’in İkinci Dünya Savaşı sonrası demokrasiye geçiş talebi olarak yorumlanacak duruşuna vurgu yapar (Bkz. Koçak, Türkiye’de İki Partili... Cilt.1, s. 216), ama kanımızca söz konusu meclis konuşması, sadece ileriye dönük bir beklenti açısından değil, CHP’nin geçmişine yönelik eleştirel bir tutum almanın ilk kez açığa vurulması ile asıl Menderes’in CHP’den “uzaklaşmaya” başlaması açısından önemlidir.

18 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Arşivi (BCA) 030/01/11/64/2., s. 8.

19 (BCA) 030/01/11/64/2, s. 8.

“Arkadaşlar, memleketimizin asırlarca geri akışının ziraat ve iktisadi geriliğimizde baş önemde bir faktör olduğunda hiç şüphe yoktur. Bunun yanında yukarıda da kısaca dokunduğum mevzuların belagati da Devlet ve Hükümet olarak elverişli ve planlı bir ziraat ve iktisadi politikası takip etmemiş olduğumuzu açıkça göstermektedir. Binaenaleyh, fikrimce zirai ve iktisadi gelirimizin Hükümet gerekçesinde gösterilmek istendiği gibi, toprak mülkiyet rejimi ile toprak tararruf ve işletme rejimlerinin elverişsizliğinde değil, yukarıda arzolunan dertlerde düğülenmiş bulunmaktadır.”²⁰

Burada görüşülmekte olan kanun tasarısını aşan eleştiriler söz konusudur. Menderes, her ne kadar konuşmasının geri kalanında özel olarak görüşülmekte olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu eleştiren bir çizgi tutursa da genel olarak konuşmasının bütününde sanki yıllardır söylenmek isteyip de söylenemeyen, saklı tutulan sözlerin artık susulamayacak bir noktada dile getirilmesi havası sezilmektedir. Satır aralarında Menderes, CHP'nin neredeyse başından itibaren eksik bıraktığı noktalara hatta CHP'nin yapısal olarak değiştiremeyeceği yönetim kusurlarına dokunmakta ve daha genel bir eleştiri getirmektedir

Bunlar parti içi muhalefeti aşan sözlerdir. Bu noktada Mendres'in CHP'den zihinsel olarak bir kopuş gerçekleştirdiğinden söz edebiliriz. Ancak bu aşamada henüz CHP içinde ortaya çıkan farklı görüşlerin bir grup tavrı olarak belirdiğini söyleyemeyiz.²¹

3-Demokrat Parti Kuruluşu ve 1946 Seçimlerine Kadar Olan Süreçte Devlet Takibi

19 Mayıs 1945'te İsmet İnönü, “ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir.”²² diyerek sanki yeni siyasi oluşumların önünü açmak isteyen bir duruş sergilemiştir.

29 Mayıs 1945'te, 7 CHP milletvekili, bütçe aleyhinde oy verince²³ Menderes ve Köprülü gibi milletvekillerinin muhalif tavrının ve parti içinde beliren görüş farklılıklarının, sıradan bir parti içi tartışma olmadığı, CHP'den bir kopuşun ilk sancıları olduğu anlaşılmıştır²⁴. Bu gelişme yeni bir süreci başlatmıştır. Henüz yeni bir parti konusu açıkça dile getirilmeden bu kişiler devlet organları tarafından adım adım izlenmeye başlanmıştır.

Aslında muhalif her düşüncüyü adım adım izlemek tek parti idaresinin kurulmasından beri bir devlet tavrı olarak ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin daha DP kurulmadan muhalefet edebilecek her potansiyel kişi için işletildiği bir gerçektir²⁵. Devlet SCF deneyiminden sonra bu konuda özellikle dikkatlidir.

20 (BCA) 030/01/11/64/2, s. 8.

21 Koçak, Türkiye'de İki Partili... Cilt.1, s. 155.

22 Koçak, Türkiye'de İki Partili... Cilt.1, s. 228.

23 Ahmad, age., s. 13. Cemil Koçak 5 üye red oyu verdi demektedir. Her iki yazar da red oyu veren milletvekillerini saymaktadır. Cemil Koçak'a göre bu milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak'tır. Bkz. Koçak, Türkiye'de İki Partili... Cilt.1, s. 243. Faroz ve Bedia Turgay Ahmad ise bu milletvekillerine Hikmet Bayur ve Recep Peker'i de eklemektedir. Bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 13.

24 Karpat, age., s. 232.

25 Bu noktada hemen akla gelen örneklerden biri Kazım Karabekir'in devletçe “muhalif” sıfatıyla damgalanıp sürekli takip altında tutuluşudur. Kazım Karabekir'in devletçe takibi için bkz. Ali Ulvi Özdemir, “Kazım Karabekir'in Muhalefete Geçiş ve Bu Süreçte Devlet Tarafından İzlenmesi”, Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), Yıl.15, Sayı.30, Güz 2019, s.135-167. Dolayısıyla Türkiye'de devletin tüm muhalif unsurları ve hatta potansiyel muhalefeti çok yakından ve adım adım izlediği, bunun DP kuruluş sürecine özgü olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

4 Haziran 1945 günü İçişleri Bakanı Hilmi Uran²⁶ tarafından Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na gönderilen bir yazıda Demokrat Parti'nin kurulması sürecinde öne çıkan isimlerin adım adım izlendikleri anlaşılmaktadır. Burada dikkati çeken nokta henüz "Dörtlü Takrir" olarak adlandırılan muhtıranın verilmediği bir zamanda²⁷ bu kişilerin ikinci bir parti kuracağından söz edilmesidir.

Yazının "Genel Sayı" ifadesiyle verilen numarası 1038'dir. Bu yazının ilk sayfasından da anlaşıldığı üzere yazı İçişleri Bakanı'na o zamanki örgütlenme şemasına göre Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı "Önemli İşler" adını taşıyan bir bölüm tarafından gönderilmiştir.

Belgenin ilk sayfasında İçişleri Bakanı'nın Başbakanlığa bu yazıyı şu sözlerle sunduğu okunmaktadır: *"İkinci bir parti kurmak üzere Dr. Rüştü Aras, Dr Adnan Adıvar, M. Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Sabahattin Celal ve Esat Adil'in toplantı yaptıkları hakkında İstanbul'dan alınan bir yazı örneği ilişik olarak sunulmuştur. Yüksek bilgilerinize saygılarımla arz ederim."*²⁸

İçişleri Bakanı Hilmi Uran tarafından Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na gönderilen ve belgenin 2. sayfası oluşturan bu yazı şöyledir:

"Birkaç günden beri bazı gazeteler tarafından kurulacağı haber verilen Demokrat partisi hakkında şu malumatı aldık

Bu partinin müteşebbis ve kurucularının son haftalar içinde (Tan) matbaasında sürekli toplantılar yaparak partinin program ve esaslarını hazırladıkları ve bu toplantıda Dr. Tevfik Hüştü Aras, Dr. Adnan Adıvar, H. Zekeriya, Sabiha Zekeriya Sertel, Sadrettin Celâl, Esat Adil ile isimleri öğrenilememiş olan bazı zevatın iştirak ettikleri haber verilmektedir.

Dört beş gün evvelki toplantıdan sonra bu zatların Tan matbaasından otomobillere binerek Park Oteline gittikleri ve birlikte yemek yedikleri bildirilmektedir.

*Tan Muharrirlerinden ve Anadolu Ajansı memurlarından (Hikmet Bil) in almış olduğu bir gazete imtiyazını (Parti) adına kullanacaklar ve Tan Matbaasında ikinci bir gazete neşrecekleri de öğrenilmiştir. Diğer taraftan eski Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç'un da günlük bir gazete çıkarmak için Tasvir Matbaasından izahat istediği haber alınmıştır. Bu konular etrafında tamamlayıcı bilgi alındığında arz edilecektir."*²⁹

Görülüyor ki devlet yönetimi çok partili hayata geçiş sürecinin daha ilk aşamasında, toplumda 2. Dünya Savaşı yılları içinde beliren basıncın³⁰ farklı alanlara taşması konusunda

26 Cafer Demiral (Haz.), Türkiye'nin 42 Hükümeti, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 78.

27 "Dörtlü Takrir" diye adlandırılan muhtıranın verilmiş tarihi 7 Haziran'dır. Bkz. Ahmad, age., s. 13. "Dörtlü Takrir" in tam metni için bkz. Ercan Haytoğlu, "İnönü Döneminde Türkiye'de Siyasal Yaşam", Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Editörler: Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, Anı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011, s.108-109.

28 (BCA) 030/10/79/524/18, s. 1. Bkz. EK.2. Bu belge, büyük olasılıkla daha sonra Demokrat Parti adını alacak oluşumdan "ikinci bir parti" diye söz eden ilk belgedir.

29 (BCA) 030/10/79/524/18., s. 2.

30 Bu süreçte CHP iktidarından memnun olmayan tarafların ve bu ters düşüşün nedenlerinin dökümü için bkz. Çavdar, age., s. 447-448. Halkın bu dönemdeki memnuniyetsizliğini "halk ayaklanması" riski görece derecede ağır bir memnuniyetsizlik olarak değerlendiren yaklaşım için bkz. Selahattin Bakan, Hakan Özdemir, "Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)'ye Karşı", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2003, s. 377. İfade şöyledir: "Bu nedenle DP

hassastır. Aslında devlet bu basıncın belirli ve kontrol edilebilir bir kalıpta (bir siyasi partide) toplanmasını tercih etmekteydi.³¹

Nitekim siyasi tarihimize *Tan Olayı* olarak geçen ve Tan Gazetesi matbaasının 4 Aralık 1945'te basılması olayı, Demokrat Parti'nin daha kurulurken sol etkilerden arındırılması çabasının son halkasıdır.³²

Yukarda içeriği verilen belgenin bir diğer önemi de tarihidir. Dikkat edilirse bu belge "Dörtlü Takrir" in verilmesinden (7 Haziran 1945) 3 gün öncesinin tarihini (4 Haziran 1945) taşımaktadır. Dolayısıyla "Dörtlü Takrir" in verilmesi ile yeni bir partinin kurulmasına giden yolun görünür hale gelmesi ya da siyaseten açığa vurulması öncesinde yeni bir partiye doğru giden bir sürecin varlığı devlet tarafından saptanmıştır. Belgenin ilk cümlesi olan "ikinci bir parti kurmak üzere" ifadesi bunun en önemli göstergesidir. Demek oluyor ki devlet daha resmiyet kazanmadan çok önce böyle bir partinin kurulacağını öngörmüş ve bu aşamada bu yeni parti için yola çıkanları takip etmeye başlamıştır.

Demokrat Parti'nin kuruluşuna giden yolda 7 Haziran 1945 günü verilen ve siyasi tarihimize "Dörtlü Takrir" diye geçen teklifin verilmesi ve bu bildirin 12 Haziran 1945'de CHP parti grubunda okunarak reddi de önemli aşamalardır³³. Bazı kaynaklar bu önerenin TBMM'de tartışıldığını ve reddedildiğini söylese de doğrusu CHP meclis grubunda konuşulduğu ve reddedildiğidir.³⁴

ilk başlarda, CHP'yi halktan gelen düşmanca duyguları giderecek ve halk ayaklanmasını engellenecek bir emniyet vanası olarak görülmüştür." Bu cümle kanımızca iki açıdan sorunludur; birincisi 2. Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntının doğurduğu tepkinin boyutları için "halk ayaklanması" deyimini abartılı ve Türkiye gerçekleriyle bağdaşmaz niteliktedir. İkincisi, halkın iktidara yönelttiği tepki hiçbir zaman "düşmanca" bir duygu olarak nitelenemez.

31 Demokrat Parti'nin kuruluşunda toplumun özellikle sol kesimin (Tan Gazetesi ekibi ve Serteller başta olmak üzere) etkili olmasının önlenmesi için çaba harcanması ve Demokrat Parti'nin bir anlamda muvazaalı bir muhalefet olarak belirlediği tezinin işlendiği bir çalışma için bkz. Ali Ulvi Özdemir, "Çok Partili Hayat Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet İle İlişkileri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı. 55, Güz 2014, s. 177-242. Konuya Serteller açısından yaklaşan bir çalışma için ise ayrıca bkz. Ali Ulvi Özdemir "İkinci Dünya Savaşında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı.49, Bahar 2012, s. s.210-212.

32 Bkz. Özdemir, "Çok Partili..", s.204-215. Tan Olayı ile devletin en çok korktuğu sol/komünist bir rejim isteğinin ve bu yöndeki muhalefetin 2. Dünya Savaşı yıllarında halkın bir bölümünde beliren tepkiyi kullanma potansiyeli önlenmiştir. Tan Olayı'na kadar olan gelişmelerin daha ayrıntılı bir aktarımı için bkz. Koçak, age., s. 740I-815. Tan Olayı'nın bir gün öncesinden başlayarak adım adım nasıl geliştiğine ilişkin Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na yazdığı 10 Ocak 1946 tarihli rapor için ise bkz. (BCA) 030/10/85/563/4, s.2-4. Tan Olayı ile Demokrat Parti'nin Sol muhalefet rasındaki bağın kopartılması yolunda bizim düşüncemizle benzer bir yorum da şöyledir: "Gerçekten de, Tan Olayları ile başlayan bu büyük sağ terör, burjuva muhalefet ile sol arasındaki bütün ilişkileri koparmıştır; bu tarihten itibaren, 1950 yılında iktidarı alacak olan, m Demokrat Parti'nin sola ve zaman içinde aydınlara kapandığını görüyoruz." Yalçın Küçük, "Gazi", Sırlar, Salyangoz Yayınları, Birinci Baskı, Aralık 2006, s.386. Ahmet Yeşil ise Tan Olayı'nı hükümetin "beğenmediği" bir muhaleferi susturması olarak nitelemektedir. Bkz. Ahmet Yeşil, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, 1988, s. 52.

33 Aydemir, age., s. 126; Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 15; Çavdar, age., s. 455., Koçak, Türkiye'de İki Partili... Cilt.1, s. 404. DP'nin kuruluş sürecinin ayrıntılı hikayesi için bkz. Özdemir, "Çok Partili..", s.194-215. Dış politika gelişmeleriyle kesintili olarak verilse de sürecin 1945 yılı gelişmeleri için en geniş anlatım metni olarak bkz. Koçak, Türkiye'de İki Partili... Cilt.1, s. 768 ve sonrası. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, Türkiye'de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar Cilt 2, İletişim Yayınları, 1.Baskı, 2012, s. 15-46.

34 "Dörtlü Takrir" in CHP Meclis grubunda tartışılıp reddedilmesine karşılık bu önerenin TBMM'de tartışıldığı ve reddedildiğine ilişkin yanlış bir ifade için ayrıca bkz. Enis Şahin, Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasal Mücadelesi (1945-1947)", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies) Cilt/Volume:1, Sayı/Issue:2, Yıl/Year:2015, s.40. "Dörtlü Takrir" in TBMM'de değil CHP grup toplantısında "saatlerce tartışıldığı" na ilişkin tanıklıklardan biri de olan Altan Öymen'e aittir. Bkz. Altan Öymen, Bir Dönem Bir Çocuk, Doğan Yayıncılık, 7.Baskı, Aralık 2002. Anılarında bu önerenin CHP grubunda tartışıldığı ve reddedildiğine

Dörtlü Takrir metni incelendiğinde DP'nin hangi esaslar çerçevesinde kurulduğu büyük ölçüde anlaşılmaktadır.

Öncelikle bu bildiri CHP parti meclisine karşı bir "teklif" niteliğindedir³⁵. "Dörtlü Takrir" olarak adlandırılan bu "teklif"de esas olarak demokrasi vurgusu yapılmakta ve gerek SCF sonrası gerekse İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla siyasi hürriyetlerin "tahdidi", yani kısıtlanması söz konusu olduğu ve anayasanın "demokratik ruhundan biraz daha uzaklaştırıldığı" vurgulanmaktadır³⁶. İnönü'nün yukarıda da belirttiğimiz 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasını bir dayanak olarak kullanan bu teklif, sık sık Atatürk'ün gerçek demokrasi kurma isteğini de arkasına almaya özen göstermektedir.

Dörtlü Takrir'in ardından 22 Eylül 1945'te Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den ihraç edildiler³⁷. İhraçların gerekçesi CHP'nin o zamanki genel sekreter vekili Kırklareli Millitvekili Nafi Atuf Kansu imzasıyla parti örgütüne gönderilen bir genelgede şöyle belirtilmiştir:

"Diğer taraftan Parti Grubu Azası olan Milletvekilleri Grup toplantılarında görüşülen meselelerde tamamiyle serbest oy içtihad sahibi olup ancak bu müzakereler sonucunda çokluğun kararına katılmak mecburiyetindedirler. Genel İdare Kurulunun kararında açıklandığı üzere, Adnan Menderes'le Fuat Köprülü'nün hareketleri bu esasın gösterdiği istikametinde dışında, memlekette gerçek demokrasi olmadığı iddiasının dil ve kalemlerine dolamak suretiyle tenkide koyuldukları Partiye karşı sistemli bir siyasi mücadeleye girişmek şeklinde kendini göstermiştir.

Memlekette Parti idaresini 'menfaatlerine bağlı inhisarcı [tekelci] bir zümrenin vasilik idaresi' olarak gösteren ve Partiye karşı güveni sarsmak rolünü üzerine alan bir gazetenin sütunlarında yayılan yazılar onunla bir fikir ve içtihad ve cephe birliğinin açık ifade ve delilleridir.

Bu durum karşısında Parti Divanı Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'nün hareketlerini, Tüzük hükümleri bakımından inceleyerek, bir taraftan Parti içinde ayrılık cereyanları uyandırmak suretile Partinin memleketteki varlığını zaafa uğratmak ve diğer taraftan

ilişkin Vatan Gazetesinin manşeti de vardır: "C.H.P. Grupunda, 7 Saat Tartışma Dört Milletvekilinin, Parti tüzüğü ve bazı kanunlarda değişikliği hedef tutan önergesi reddedildi." Öymen, age., s. 486-487. Cemil Koçak önergenin CHP grubunda tartışılıp reddine ilişkin kaynakları eserinin 1. Cildinde genişçe saymıştır. Bkz. Koçak, Türkiye'de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), Cilt 1, s. 404, 319 nolu dipnot. Dörtlü Takrir'in CHP grubunda tartışılıp reddedildiğine ilişkin diğer bir ifade için ayrıca bkz. Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, Baha Matbaası, Aralık 1972, s. 85; Aydemir, age., s. 126 ve Karpat, age., s. 233. Aynı yönde bilgi için ayrıca bkz. Sabit Dokuyan, "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Asos Journal, The Journal Of Academic Social Science, Yıl:2, Sayı:2/1, Haziran 2014 s. 152 ve Yeşil, age., s. 43. Dörtlü Takrir'in "TBMM tarafından reddedildiği" gibi yanlış bilgi için Enis Şahin, Bilal Tunç'a ait, Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasal Mücadelesi (1945-1947) adlı makalenin 25. ve 26. Dipnotlarında dayanak olarak verilen BCA, Fon Kodu:30.1.0.0.Yer no:65.403.16. numaralı belge sorgulandığında Dörtlü Takrir'in TBMM'de reddedildiğine ilişkin bir bilgi çıkmamaktadır. Kaldı ki anılan makalenin 39. Sayfasında "dört milletvekili, partilerinin parlamentodaki grubuna bir takrir sunmuşlardır" ifadesi vardır. Bkz. Enis Şahin, Bilal Tunç, agm., s. 39. Ancak CHP grubuna verilen bu önerge aynı makalenin 40. Sayfasındaki "Dörtlü Takrir TBMM tarafından reddedilmiştir" ifadesine göre birdenbire TMBB'ye gitmiştir. Bkz. Enis Şahin, Bilal Tunç, agm., s.40.

(BCA) 030/01/53/315/4.

35 (BCA) 030/01/53/315/4.

36 (BCA) 030/01/53/315/4, s.1-2.

37 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 15; Çavdar, age., s. 454.

Partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek Partiyi yıkmaya çalışmak mahiyetinde görmüş ve Tüzüğü'nün 147, 148 ve 149 uncu maddeleri gereğince her ikisinin Partiden tard edilmeleri lüzumlu olduğu kanaat ve kararına oybirliğiyle varmıştır.”³⁸

Refik Koraltan'ın da akıbeti 27 Kasım 1945 de aynı oldu³⁹. Celal Bayar ise önce 28 Eylül 1945'te milletvekilliğinden, 3 Aralık 1945'te ise CHP'den istifa etti⁴⁰.

Bütün bu gelişmelerden sonra ise *Tan Olayı*'nın hemen ardından , 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu⁴¹.

Ancak DP'nin siyasal yaşamda meşru, legal bir muhalefet partisi olarak yer alması ve kuruluş aşamasında “Sol Etkiler” den arındırılması ve partinin Cumhuriyetin temel değerlerine bağlı kalacaklarının belli olması⁴², kurucu ve yöneticilerinin devlet katında yakından takip edilmelerine son vermeye yetmemiştir.

DP'nin kurucu, yönetici ve üyelerinin devlet tarafından takibi DP'nin iktidar olduğu 1950'ye kadar sürmüştür. Bunun nedeni kanımızca daha başlangıçta DP kurulurken de olduğu gibi ülkedeki toplumsal basıncın bir anlamda “istenmeyen” ellerin kontrolüne girebileceği korkusudur. Tekrar belirtmek gerekirse, devlet siyasi çerçevesi belirlenmiş bir muhalefet partisi ile toplumsal basıncı güvenilir ellerle kontrol edebilmenin peşindedir. Böylelikle hem iç faktörlerin zorlaması ile bir sibop deliği oluşturacak bir “kontrolü”⁴³, yani rejimin temel ilkelerini tartışmayacak bir muhalefet partisi oluşturulmuş olacaktır⁴⁴ hem de dış dünyaya karşı çok partli rejime sahip, demokrasiye geçmeye doğru adım atmakta olan bir devlet görüntüsü sunulabilecektir. Bu durumda da devletin kapitalist gelişme yolunu seçmiş olma niteliği ile bütünleşik olarak Batı bloğuna katılması ve rejimin bu niteliğinden yararlanan toplumsal sınıfların en iyi korunma biçimi için bir destek sağlanmış olmaktadır. Özellikle *Tan Olayı*'nin ülkede bir sol tehdit var havasıyla sunulması ve bu dönemde yine Sovyetler Birliği'nin toprak istekleri konusunun öne çıkarılması, Batı bloğuna bu açıdan (“Türkiye'yi kanatlarınızın altına alın, kaybediyoruz!”) mesajı verme olarak da nitelendirilebilir. (Aslında içerde hep bir “komünizm” tehdidinin vurgulanması yoluyla Batı'ya Türkiye'nin komünist bloğa kaybedilebilir olma korkusu doğrultusunda mesaj verilmesi olgusu Soğuk Savaş'ın bitimine kadar bir devlet politikası olacaktır.)

Dolayısıyla hem iç hem de dış faktörler açısından DP en uygun çözüm olarak ortaya çıkmış oluyordu⁴⁵. Ancak değindiğimiz gibi DP'nin istenilen sınırlarda ortaya çıkmış olması

38 (BCA) 490/01/5/27/17.

39 Koçak, Türkiye'de İki Partili... Cilt.1, s. 757.

40 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 15-16, Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, Birinci Bölüm, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım, 1938-14 Mayıs 1950), Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Aralık 2019, s. 219. Bayar'ın önce milletvekilliğinden daha sonra CHP'den istifa ederek ayrılmasına rağmen “Celal Bayar hem parti üyeliğinden, hem de milletvekilliğinden istifa ederek tepkisini göstermiştir.” gibi, iki istifanın art arda ve sanki parti üyeliğinden istifasının daha önce olduğuna ilişkin yanıltıcı bir ifadeyi de yine Enis Şahin ve Bilal Tunç'un makalelerinde buluyoruz. Şahin, Tunç, agm., s. 40-41.

41 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s. 16.

42 Dokuyan, agm., s. 162.

43 Bizce de doğru olan “Kontrollü” sözcüğünün bu aşamada kullanılışı için bkz. Çavdar, age.,s. 456.

44 Kanımızca rejim, DP'ye kuruluş aşamasında iki kalın çizgi çizmiştir. Bunlardan birincisi laikliktir. İkincisi ise Kapitalist gelişme yolunu tartışmamak ya da sol etkilere kapalıdır.

45 DP'nin kuruluşundaki iç ve dış faktörlerin bir tartışması için bkz. Koçak, Koçak, Türkiye'de İki Partili... Cilt.1, s.914-935.

hep bu sınırlar içinde kalacağı konusunda garanti vermiyordu bu açıdan DP üzerindeki devlet takibi ya da kontrolü DP iktidar olana kadar sürmüştür.

DP mensupları kuruluşunun hemen ardından partiye yönelik baskılardan şikayet etmeye başlamıştı⁴⁶. 10 Haziran 1946'da da seçimlerin Ekim 1947 yerine 21 Temmuz 1946'da yapılmasına karar verildi⁴⁷. Bu değişikliğin Demokrat Parti'nin seçimlere yeteri kadar hazırlık yapamadan gidip sonuç almak çabasının ürünü olduğu düşünülebilir. Metin Toker bu konuyu şöyle belirtmektedir: *"Hedef, genel seçimleri bir an önce yapmak ve DP devleşmeden bir dört yıllık zaman kazanmaktı."*⁴⁸

Seçim tarihinin netleşmesinden hemen sonra DP'ye yönelik izleme faaliyetlerinin başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim 4 Temmuz 1946'da Afyon Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda DP mensuplarının ve özellikle kurucularının DP kurulduktan sonra da devlet tarafından izlendiğine ilişkin bilgiyi bulabiliyoruz. Bu raporda Demokrat Parti mensubu Adnan Menderes'in ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün 2 Temmuz 1946 gecesi İzmir Treni ile Afyon'a geldikleri bildirilmekte ve bir otele yerleştikleri belirtilmektedir. Dönemin Afyon Valisi tarafından İç İşleri Bakanlığına iletilen bu raporda Adnan Menderes'in rahatsız olup otelde kaldığı ancak Fuat Köprülü'nün Afyon'daki parti mensuplarıyla görüştüğü bilgisi verilmektedir. Raporun içeriğinden Fuat Köprülü'nün faaliyetlerinin neredeyse saat saat izlendiği, nerede ve kimlerle bereber olduğunun ve hangi konularda konuştuğunun kaydedildiği anlaşılmaktadır. Örneğin şu ifadeler izlemenin ne kadar yakından ve titizlikle yapıldığını göstermektedir:

*"...saat 18'de Yukarıpazar mıntıkasında Belediye kahvesinin bahçesinde Demokrat parti mensupları ile toplanan halka bir söylev vermekte iken açık yerlerde bu kabil toplantı ve söylevlerin önceden Vilayet makamına bildirilmesi icab edeceği Demokrat Parti Afyon Müteşebbis Heyeti Reisi Halil Hilmi Besca'ya ihtar edilmesi ile söylevden vazgeçildiği, akşam saat 22'de Parti binasına toplanan Parti mensupları ve halka Fuat Köprülü'nün bir konuşma yaptığı, 3/7/946 günü saat 14 de Fuat Köprülü'nün emekli general Sadık Aldoğan, Hazım Besen ile Bolvadin ilçesine giderek Parti binalarında bir konuşma yaptığı ve bugün saat birde yanlarında Sadık Aldoğan olduğu halde Ankara'ya gitmek üzere trenle şehrimizden ayrıldıkları, konuşma konularının postada olduğu arz. [edilir.]"*⁴⁹

DP'nin 1946 seçimleri öncesi devletçe takibine ilişkin başka belgeler de vardır. Erzurum Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na (Dahiliye Vekalaeti'ne) gönderilen 10 Temmuz 1946 tarihli bir telgraf metni, yine bu kez DP'nin diğer bir kurucusu Refik Koraltan'ın faaliyetlerinin izlenmesine yöneliktir. Bu belgeye göre yanında yirmi kişilik bir heyet olmak üzere Demokrat Parti'nin kurucularından olan Refik Koraktan'ın Ankara'dan uçakla, Erzurum'a geleceği önceden DP Erzurum İl Başkanı tarafından Erzurum Valiliğine bildirilmiş ve davul zurna ile karşılama yapma izni istenmiştir. Ancak Erzurum Valiliği "bu gibi karşılamalarda halka heyecan verici ve istirahatini selbedici" [ortadan kaldıracığı, bozacağı] nitelikte bulunarak reddedilmiştir. Belgeye göre 9 Temmuz 1946 günü Refik

46 Bkz.Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s.19, 8 Mayıs 1946'daki Celal Bayar'ın bildirisi. Ayrıca Bkz. Karpat, age.,s. 248.

47 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, age., s.21.

48 Metin Toker, Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Eylül 1990, s.109.

49 (BCA) 030/01/65/402/2.

Koraltan ve yanındakiler beklendiği üzere şehre gelmişler ve on iki DP'li tarafından karşılanmışlardır⁵⁰.

Bu belgenin de gösterdiği gibi DP'nin 1946 seçimleri öncesi özellikle tepe kadrolarının tüm Türkiye'de yakından izlendiği ve en ufak ayrıntılara da dikkat edildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak belge incelendiğinde bu eylemin sadece bir gözleme ve yukarı makamlara bildirmeden ibaret olmadığı, DP'nin siyasi faaliyetlerini sınırlamaya yönelik tavır ve turumları da içerdiği anlaşılmaktadır. Nitekim DP'liler bu süreçte, yani 1946 seçimlerine giden günlerde uğradıkları baskı ve engellemelerden şikayet etmişlerdir. Bu şikayetlerin ortak özelliği onlara göre "siyasi faaliyeti önleme girişimi" idi⁵¹. Bu süreçte DP'li politikacıların komünist faaliyetlerin önüne geçilmesi gibi ilgisiz gerekçelerle bile köylere gidip siyasi faaliyette bulunmaları engellenebiliyordu⁵².

Demokrat Parti'nin kuruluşunun hemen ardından başlayan genel takibin daha kolay yapılması için Hükümet'in yeni tedbirlere başvurduğu anlaşılmaktadır. Özellikle kırsal kesimde başlayan parti mensubu-halk buluşmalarının hem izlenmesi hem de bir anlamda zorlaştırılması için köylere gidecek heyette bulunacakların İçişleri Bakanlığına başvurarak bir belge almaları gerektiği konusunda yeni bir yönetmelik yayımlandığı basına yansımından anlaşılmaktadır. Bu yönetmeliğe göre köylülerle konuşan herkes hangi partinin mensubu olarak konuştuğuna ilişkin partisinden alacağı bir kimlik beyan etme zorunluluğuna tabii tutulmaktadır. Ulus Gazetesi'nin 8 Temmuz 1946 tarihli nüshasındaki habere göre bu belgenin istenme gerekçesi de parti mensupları arasına karışan "bazı muzır" kişilerin "saf köylüler"e "rejim aleyhinde ulu orta zehirli telkinler" yapması olarak belirtilmektedir⁵³.

Özellikle seçimlerin yaklaşması üzerine DP'ye yönelik baskıların yoğunlaştığı birçok kaynak tarafından da kabul edilmektedir⁵⁴. Bu belgenin de bunu kanıtladığı söylenebilir. Diğer şikayetler arasında ise kırsal kesimde "Jandarma baskısı" ve "kötü muamele" sayılmaktadır⁵⁵. Buna karşılık CHP ise kendi üyelerini seçim sürecinde zor kullanmamaları yolunda uyardı⁵⁶.

Bu gelişmeler üzerine DP, yukarıda sözü edilen belgenin istenmesinin 21 Temmuz 1946'da yapılacak⁵⁷ seçimler öncesi DP'nin propaganda faaliyetlerinin önlenmesi ve zorlaştırılmasına yönelik olduğunu bir beyanname ile kamuoyuna duyurdu. Bu beyanname, sözü edilen belgeyi almak ve belirtilen köylere gidebilmek yurttaşların 48 saat önceden bir dilekçe ile idari makamlara müracaatta bulunmaları ve bir inceleme sonucunda uygun görülenlere bu belgenin verileceği biçiminde bir yöntemin uygulamaya sokulduğunu belirtmektedir.⁵⁸ Bu işleyiş ile açıkça DP mensuplarının ve taraftarlarının bir tür fişlenmesinin amaçlandığı ve bu kişilerin faaliyetlerin daha rahat izlenmeye çalışıldığı

50 (BCA) 030/01/65/402/3.

51 Karpat, age., s.248.

52 Yaşar Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1417.

53 (BCA) 030/01/44/257/1, s.4. (Ulus Gazetesi, 6/7/1946, s.1).

54 Çavdar, age., s.457; Haytoğlu, age., s.89.

55 Karpat, age., s.248.

56 Karpat, age., s.248.

57 Çavdar, age., s.457; Karpat, age., s.250.

58 (BCA) 030/01/44/257/1, s.1.

anlaşılmaktadır. Doğal olarak bu işleyişin DP'nin seçim faaliyetlerini ve propaganda çalışmalarını büyük ölçüde zorlaştıracığı açıktır. DP tarafından bu işleyişi eleştiren ve 11 Temmuz 1946 tarihli Vatan Gazetesi'nde yayınlanan açıklamada da bu durum ve yönetmeliğin neden olacağı kısıtlılıklar şöyle belirtilmektedir:

“Bundan maksat Millet Vekili Seçimleri arifesinde muhalif partilerin halkla ve köylerdeki teşkilatları ile her türlü temas ve irtibatlarını kesmek olacağı şeklinde anlaşılmaktadır. Bilhassa seçim arifesinde bir parti teşkilatı kademeleri ve mensupları arasında ve halkla her türlü irtibatın kesilmesi halinde hasıl olacak durum meydandadır. Her köyün tamamıyla tecrit etmek ve teker teker baskı altına alınarak ve muhalif partilerdeki şahısları teker teker dağılmaya ve istifaya mecbur etmek, halkı tehdit etmek, habaerleşmeyi imkansız kılmak, hatta Millet Vekili aday listelerinin ve seçimlerde sandık başlarında bulundurulacak parti temsilcilerinin bile köylere gönderilmelerine mani olmak, İç İşleri Bakanlığınca verilmiş olan bu emrin tabii bir neticesi şeklinde kendisini gösterecektir.”⁵⁹

Bu belgede ilginç olan bir nokta da DP'nin söz konusu İçişleri Bakanlığı genelgesinin 1924 Anayasası'nın 70., 78. ve 108. maddelerine aykırı olduğunu ve partilerinin seçimlere eşit koşullarla girme hakkını ellerinden alındığını düşünmesi ve anayasaya aykırılık iddiasını uzun uzun ve gerekçelendirerek dile getirmesidir⁶⁰. Henüz Anayasa Mahkemesinin olmadığı bu dönemde DP'nin bir konuda anayasaya aykırılık iddiasını kuruluşunun hemen sonrasında dile getirmesi ancak iktidar olduğu 1950 yılından 1960 yılına kadar olan sürede Anayasa Mahkemesi kurumunu oluşturmayı düşünmemesi ilginç bir nokta olarak kaydedilmelidir.

Vatan Gazetesi'nin 11 Temmuz 1946 tarihli sayısında yayınlanan bu DP bildirisini, partinin kuruluşundan itibaren karşılaştığı engelleri ve faaliyetlerinin devlet tarafından izlenmesi üzerine de şöyle değinmektedir:

“Demokrat Parti bugün uğramak bulunduğu sair haksız ve kanunsuz muameleleri de bu münasebetle umumi efkara kısaca arz etmeyi bir vazife bilir.

Bir çok idare amirleri ve zabıta kuvvetleri çok defa birlikte hareket ederek Partimiz mensuplarını istifaya ve C.H.P. ye rey vermeye mecbur etmek için her türlü tehditlere, tazyiklere, hatta dayak atmalara kadar gitmekte, sebepsiz tevkifler yapılmaktadır. Sabıkalı şahsiyetler tarafından partimiz mensuplarına karşı yapılan kanunsuz tecavüzlerin de zabitanın gözü önünde vuku bulduğu görülmüştür. Bu gibi birçok hadiselerin tutulmuş zabıtları dosyamızda mevcuttur. Bu hadiselerin bir sistem dahilinde bütün memlekette cereyan etmiş olması aynı merkezden verilmiş emir ve direktiflerin mevcudiyetine hükmetmektedir. Bu hal iktidar partisinin her ne pahasına olursa olsun muhalefete hürriyet vermemek kararını da almış olduğu kanaatinin yerinde olduğunu teyit etmektedir.”⁶¹

Görülüyor ki, DP partiler arası çekişmelerden çok devlet örgütünün müdahaleleriyle karşı karşıya kaldığının farkındadır.

59 (BCA) 030/01/44/257/1, s.1. Bkz. EK.3.

60 (BCA) 030/01/44/257/1, s.2.

61 (BCA) 030/01/44/257/1, s.2.

Bildirinin sonunda ise DP bu koşullar devam ettiği taktirde seçimlerden çekilmeyi düşündüğünü vurgulayarak şöyle denilmektedir:

*Bütün bu "kanun dışı hareketlerin meydana getirdiği ciddi durum karşısında tazyiklerden ve bunların doğuracağı neticelerden korunmak maksadiyle seçimlerden çekilmek hatıra gelebilirse de memlekette demokrasinin mütevazî ölçüde dahi tatbiki imkan olmadığı kanaatine yer vermemek suretile durumu daha ağırlaştırarak olan böyle bir karardan iştinabı mülli menfaate daha uygun buluyoruz."*⁶²

Anlaşıldığı üzere DP, "seçimlerden çekilme"⁶³ ihtimalini değerlendirmiş bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktürü ve hükümetin dış dünyaya "demokrasiye geçiş" görüntüsü vermesinin önemi düşünüldüğünde bu imanın boş bir tehdit sayılamayacağı açıktır.

CHP ise DP'ye karşı ağır suçlamalarda bulunuyordu. Bunlar arasında Arap harflerinin tekrar geri getirileceği, Ezan'ın tekrar Arapça okunacağı ve dinin siyasete alet edilmesi yönünde iddialar bulunmaktadır⁶⁴.

Gerçi DP, yukarıda yayınladığı beyannameden önce 16 Haziran 1946'da Ankara'da Celal Bayar'ın başkanlığını yaptığı bir toplantıda seçimlere katılma kararını vermişti⁶⁵. Ancak 11 Temmuz beyannamesi bu konuda tedirginlik yaratmamış değildi. CHP, bu beyannamedeki "seçimlere katılmama" imasının, tam tersine seçimlerde DP'nin "kendine acındırarak" daha çok oy almak için bir manevra olduğunu belirtti⁶⁶. Oysa DP'ye bu dönemde yapılan baskılar ve Devlet görevlilerinin CHP adına müdahaleleri bizzat İsmet İnönü'nin damadı tarafından da kabul görmektedir. Metin Toker 11 Temmuz beyannamesi sonrası CHP tepkisini yorumlarken şöyle demektedir:

*"CHP ateş püskürdü : 'Beyanname, halkı kendilerine acındırarak daha fazla oy toplamak arzusundan doğan bir pronaganda beyannamesidir.' Evet, belki. Ama CHP'den, DP'ye gelen hücumlar ortadayken ve valiler kaymakamlarına baskı yapıp dayak atın, DP'yi sureti katiyede kazandırmayın diye tamimler gönderirken, kaymakamlar da DP'li köylülere meydan dayakları çekerken DP'ye acındırmak için beyannameye mi ihtiyaç vardı?"*⁶⁷

Bizim kanımızca da 1946 seçimleri öncesinde DP'ye yapılan baskıları yadsımak olanaksızdır.

Seçimler 21 Temmuz 1946 tarihinde yapıldı. 456 milletvekilliğinden 395'ini CHP, 64'ünü DP aldı ve 6 milletvekilliği de bağımsızların oldu⁶⁸.

62 (BCA) 030/01/44/257/1, s.2.

63 Çavdar'ın bildiriye aktardığı cümleleri orijinal belgeye göre biraz farklıdır. Bildirinin sonunda Çavdar'ın belirttiği gibi "iktidar partisi, ne pahasına olursa olsun, muhalafete yer vermemek kararındadır." cümlesi ise orijinal metinde yoktur. Bkz. Çavdar, age., s.458.

64 Karpat, age., s.249.

65 Toker, age., s.111.

66 Toker, age., s.114.

67 Toker, age., s.114-115.

68 Karpat, age., s.250-251. Bu seçimler sırasında da açık oy gizli tasnif gibi demokratik olmayan seçim usüllerinin görülmesi ve seçim sonrasında oy pusulalarının imhası gibi uygulamalar genel olarak DP'nin yaşadığı baskılara ek olarak sayılabilir. Bkz. Alpaslan Öztürkci, "Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi", The Journal of Mediterranean Civilisations Studies (CEDRUS The Journal Of MCRI), 2019(VII), s. 750.

4-1946 Seçimleri Sonrasında Demokrat Parti'ye Yönelik Devlet Takibi

Artık TBMM'de bir grup olarak varlığını hissettiren DP, burada da hükümeti eleştirme fırsatını yakalamıştı. 7 Eylül 1946'da yapılan devalüasyon⁶⁹ ise zaten geride kalan 2. Dünya Savaşı koşullarında çok sıkıntılı bir hayat yaşamaya zorlanmış dar gelirliileri daha zor duruma soktu⁷⁰ ve toplumdaki genel memnuniyetsizlik daha da arttı. Bu durumda özellikle TMBB'de hükümet ile DP arasındaki ilişkiler gerildi. Başbakan Recep Peker'in muhalefete karşı sert tutumu⁷¹ bu durumu daha da keskinleştirdi. DP ise TMBB' de hükümeti tek parti dönemindeki alışkanlıklarını sürdürmekle ve demokrasiyi gerçek manada işletmek için gerekli düzenlemeleri yapmamakla eleştirdi⁷².

1946 seçimlerinin yapılması DP'nin siyasi faaliyetlerine yönelik takibi ve ilgiyi azaltmadı. Recep Peker gibi muhalefete daha sert davranılmasını isteyen bir ismin başbakan olduğu dönemde, 28 Kasım 1946'da, CHP Genel Sekreteri adına Tranzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu tarafından CHP'nin bütün il yönetimlerine ayrı ayrı gönderildiği anlaşılan bir yazıda, muhalif partilerin (yazıdaki ifade ile "Karşı Partilerin") o il çerçevesindeki Ocak, Bucak, İlçe ve İl yönetimlerinin kimlerden oluştuğuna ilişkin son bilgi istenmektedir. Yine bu yazıda o il çerçevesinde "karşı partilerin" propaganda faaliyetlerinin izlenmesi ve buna karşılık CHP'nin o ildeki örgüt ve partililerinin nasıl karşılık verdiğine ilişkin aylık raporlar istenmekte, rutin dışı bir faaliyet ya da gelişme olduğunda ise aylık rapor beklenilmeden derhal bildirilmesi gerektiği bildirilmektedir. Yine bu belgede "Karşı Partilerin" o il çevresinde çıkardıkları ve çıkaracakları her türlü yayının da "takip edilerek" parti merkezine bildirilmesi talep edilmektedir.⁷³

Görülüyor ki 1946 seçimlerinden sonra da DP'nin faaliyetleri çok yakından takip edilmeye devam edilmektedir.

7 Aralık 1946 tarihli bir belgede de DP'nin bu kez İstanbul'daki faaliyetlerinin devlet örgütü tarafından, İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından, izlendiği ve raporlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla DP'nin tüm Türkiye'deki faaliyetlerinin hem CHP parti örgütü hem de devletin resmi kurumları eliyle çift kanaldan izlendiği görülmektedir.

İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün İstanbul Valiliği'ne ve İstanbul Valiliği'nin de İç İşleri Bakanlığı'na gönderdiği rapor, 23 Kasım 1946 tarihinde İstanbul Taksim'de gerçekleşen DP'nin merkez ilçe yıllık kongresi hakkındadır. Rapor, bu toplantıya Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak gibi DP'nin bütün ileri gelenlerinin katıldığını belirterek başlamaktadır.⁷⁴ Belgede kongrenin her aşaması, DP'nin önde gelen kadrolarının ne yaptığı ve söylediği ayrıntıyla raporlanmıştır. Kongre katipliğine seçilen Hüseyin Pala'nın İsmet İnönü'nün CHP başkanlığından istifasını isteyen bir konuşma 69 Eylül 1946 Devalüasyonu ile 1 Amerikan Doları 2,81 TL olurken İngiliz Sterlini 11,31 TL oldu. Buna göre Devalüasyon oranı ortalama %50 oluyordu. Bkz. Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Türkiye İş Bankası Yayınları, 1.Baskı, İstanbul Ağustos 2015, s.219.

70 Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, Nisan 2015, s.225.

71 Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, 19.Baskı, İstanbul Ocak 2015, s.245; Çavdar, age., s.460-461; Karpas, age., s.258-259.

72 Bkz.14 Ağustos 1946 günkü Meclis oturumunda Menderes'in beyanati, TBMM 8.Dönem 1.oturum tutanağı. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001003.pdf>, s.59-60.

73 (BCA) 490/01/6/34/9. Bkz. EK.4.

74 (BCA) 030/01/65/404/6. Bkz. EK.5/1.

yaptığını belirten bu raporda ilginç bir ara bölüm olarak Hüseyin Pala'nın kimlik ve kişilik özellikleri bilgisine de yer verilmiştir. Hüseyin Pala'nın ayrıntılı hayat öyküsüne yer veren ve aile içi ilişkilerindeki durumuna kadar bilgiler içeren bu rapor bize bu dönemde devlet takibinin DP'nin faaliyetleri sırasında karşılaşılan her yeni isme yönelik olarak büyük bir titizlikle bilgi derlemeyi içerdiğini de göstermektedir. Raporda Hüseyin Pala'nın komünist düşünceyle ilgisi konusunda da hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır⁷⁵.

1946 Seçimleri sonrası DP'ye yönelik bilgi talepleri ve takip faaliyetleri, CHP'nin kendi iç kurumları arasında da önemli bir yer kaplamaktadır. Bu açıdan 9 Nisan 1947 tarihli bir belge dikkat çekicidir. Bu belgeye göre CHP'nin o dönem parti sekreteri olan Faik Ahmet Barutçu, Ağrı, Bilecik, Çorum, Eskişehir, Gümüşhane, Isparta, İstanbul, Kastamonu, Kütahya, Ordu, Samsun ve Trabzon illerinin il idare kurumlarından o illerdeki "*Demokrat Parti'nin İl İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri ile, İlçe İdare Kurulları Başkanlarının adları ve meslekleri hakkında istenen belgelerin bir an evvel gönderilmelerini*" rica etmektedir⁷⁶.

DP'nin politik faaliyetlerinin ve mensuplarının ve bunlarla ilgili bilgilerinin, CHP örgütü tarafından izlenmesine 1950 yılına kadar devam edilmiş olduğu anlaşılıyor. Bu kapsamda 1950 seçimlerinden önceki en son belge 5 Eylül 1949 tarihlidir. Bu belgeden anlaşıldığına göre CHP Genel Sekreterliği 11 Temmuz 1949'da 3146 sayılı bir iç yazışma metni ile Sinop İli CHP örgütünden Sinop'ta DP'nin il ve ilçe faaliyetlerini sormuş, Sinop CHP örgütü de genel merkeze 27 Ağustos 1949 tarihi notu düşülen bir metin ile "*Demokrat Parti'nin 21 Temmuz tarihinde ne il merkezinde ve ne de ilçe merkezlerinde miting yapmadığını bilgi olarak saygı ile arz ederim*" şeklinde yanıt vermiştir⁷⁷.

Bu belge ve gelişmelerden CHP'nin ve CHP yönetimindeki devlet organlarının 1950 seçimlerine kadar DP'nin faaliyetleri ve üyeleri hakkındaki bilgileri çok yakından ve detaylı bir biçimde izledikleri anlaşılmaktadır. 1950 seçimlerinden sonra devlet aygıtının DP yönetimine girmesi ile birlikte DP, Devlet organları tarafından "izlenilen" parti olma niteliğini doğal olarak kaybetmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde gerçekleştirilen çok partili hayata geçiş denemeleri başarısızlıkla sonuçlandı. Hemen ardından başlayan İkinci Dünya Savaşı da yeniden çok partili hayata ve demokrasiye tam anlamıyla geçiş için bir gecikme yarattı. Bu süreçte CHP Türkiye'de tek parti yönetimini kurmuş oldu. Savaş sonrası iç ve dış dinamiklerin zorlamasıyla tekrar yeni partilerin kurulması yeni bir dönemi başlattı. Kurulan partiler arasında CHP'den kopan ve Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koralan'ın başı çektiği bir grup tarafından kurulan DP en ciddi iktidar adayı olarak sıvıldı.

1946 yılında yapılacak genel seçimlere yaklaşırken bu sürecin sancılığı olacağını ortaya koyan gelişmeler yaşandı. Özellikle Türkiye'deki sol muhalefetin en büyük muhalafet partisi olacağı beklenen ve kamuoyunda ilgiyle karşılanan DP içinde etkili olma çabaları ve olasılığı, yönetim kadrolarında belirgin bir ürküntü yarattı. Tan Gazetesi'nin basılması

75 (BCA) 030/01/65/404/6, s.2.

76 (BCA) 490/01/7/35/7, s.2 ve 3.

77 (BCA) 490/01/9/48/19.

olayı sonrasında sol muhalefet hem DP'den uzaklaştırıldı hem de dış dünyaya Türkiye'de etkili olabilecek bir "sol" siyasetin var olduğu gösterildi. Böylelikle Batı bloğuna katılmak isteyen Türkiye için potansiyel olarak komünizmin yayılacağı bir ülke imajı (korkusu) yaratılmış ve kullanılmış oldu. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Batı bloğuna katılması için bir gereklilik olarak beliren çok partili hayata ve sonrasında tam manasıyla demokrasiye geçişin, bilinen kadrolarla ve cumhuriyetin temel ilkelerini çizen sınırları aşmayacak bir muhalefet ile olması sağlandı.

1946 genel seçimlerine giden yolda yürüttüğü muhalefet düşünüldüğünde DP'nin ve Cumhuriyetin kurulduğundan beri çok büyük ölçüde tek parti olarak devlet aygıtı ile özdeşleşmiş olan CHP'nin birbirlerine karşı olan tavırları, esasen Türkiye'de demokrasinin doğal bir tarihsel gelişim süreci yaşayamaması yüzünden kabaca "acemilik" diyeceğimiz, demokrasi geleneğinin ve kültürünün yerleşmemiş olmasının bolca örneğini içerir. 2. Abdülhamit dönemindeki kesinti, izleyen İttihat Terakki yönetimi süreci ve sonrasında Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süre birlikte düşünüldüğünde, hem topluma hem de siyasi kadrolara demokrasi içinde yönetmenin ve demokrasiyi içselleştirmenin gereklerini aşılacak bir tecrübe fırsatı vermemiştir. Terakkiper Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka denemelerinin çok kısa sürmesi de bu eksikliği giderememiştir. Bu bakımdan 2. Dünya Savaşı sonrası başlayan çok partili hayata geçiş dönemi, özellikle CHP yönetim kadrolarının uzun süren parti-devlet bütünleşmesi ve değişmez liderlik sürecinde geliştirdikleri davranış kalıpları, bu alışkanlıkların yerini demokratik bir geleneğe terk etmesini hemen sağlayamadı. Devlet yöneticilerinin parti kimlikleriyle devlet aygıtı içindeki rollerinin tekleşmesi olgusu, bir tarafsızlık ve eşit uzaklık yaklaşımına hemen geçilmesini engellemiştir. Daha sonra DP iktidarı dönemini de katabileceğimiz "Demokrasiyi yaşayarak öğrenme" ve siyasal geleneğinin sistem değişikliğine anında ayak uyduramaması biçiminde tarif edebileceğimiz olgular, aslında bu acemiliğin ve demokratik bir düzende biçimlenmiş bir tecrübeyi yaşama fırsatı bulamamış, demokrasi kültürünü içselleştirecek tarihsel gelişmenin uzağında kalmış siyasi kadroların varlığının sonuçlarıdır. Bu gelenek eksikliği, devlet gücünün parti gücü olarak kullanılmasının doğal karşılayan kadrolar üretmiştir. Zaten gelenek ve kültür, siyasal, sistemsel ve kanuni düzenlemelerin hızına hiçbir toplumda yetişemez. Düzenlemeler hızlı olsa bile gelenek ve kültür ağır ve evrimsel bir süreçte gelişir ve yenileşir. Hatta tam tersine 1960 askeri darbesiyle başlayan süreçte darbeler ve darbe niteliğinde müdahaleler ile demokrasiye ara vermenin daha baskın bir gelenek oluşturması Türk siyasal hayatında önemli bir eksiklik olarak belirmiştir. Yani zaten oluşması, toplum ve siyasal ve siyasetin dışında kalması gereken aktörler tarafından içselleştirilmesi için epeyce bir zaman geçmesi gereken demokrasi geleneği, tam ters yönde bir gelenek tarafından yeteri kadar zaman tanınmadan engellenmiştir.

Siyasal aktörlerin demokrasiye adapte olamaması olgusunun 1945-1950 dönemindeki en belirgin sonuçları bu makalede gösterdiğimiz biçiminde muhalefetin kontrol edilmesi, izlenmesi, ayıklanması ve neredeyse muvazaalı ilişkilere zorlanması olmuştur. Demokratik siyasal hayata yabancı ve dolayısıyla demokrasiyi, demokratik yaklaşımı öğrenme, demokrasiyle yaşama pratiği edinme fırsatı bulamamış, kanunlar dışında asıl gerekli olan demokratik kültür ve demokratik ahlak gibi dış sınırlayıcılardan ziyade iç sınırlayıcı bireysel nitelikler geliştirememiş kadrolar, bu eksikliklerini bu süreçte ortaya koymuşlardır. Demokrasilerde teorik olarak iktidara talip olanla, iktidarda olan partilerin eşit bir

mücadele içinde olmaları gerekliliğine karşın, 1946'da DP'nin henüz daha kurulmasından bile önce başlayan süreçte özellikle devlet aygıtının rekabetteki partilerden olan CHP tarafından elde tutulmasının yarattığı eşitsizliğin sınırlandırılmaması, sınırlandırılması gerekliliği bilincinin henüz bir gelenek olmaması, iktidardaki CHP'nin devlet gücünü DP üzerinde kullanması sonucunu doğurmuştur. Bu kullanımın en görünür yüzü, DP'nin muhalefette kaldığı ve iktidarın en büyük olduğu dönemde tüm siyasal faaliyetlerinin hem devlet aygıtı ve hem de bu aygıt ile neredeyse iç içe girmiş CHP örgütü tarafından çok yakından izlenmesine, sınırlandırılmasına ve tacizlere uğramasına neden olmuştur. Özellikle daha sonra Türk siyasal hayatında ne yazık ki olumsuz anlamda bir gelenek oluşturacak olan "bizden", "onlardan" ayrımı ve kişilerin siyasal taraftarlığı bakımından fişlenmesi olguları bu dönemde çok sık karşımıza çıkmıştır. Bunun hem, bir tecrübesizlik hem de yeni kurulmuş bir cumhuriyetin sosyal ve siyasal yönelimin bozulacağı korkusunun eseri olduğunu söyleyebiliriz. Esasen "onlardan" duyulan korku, Türk siyasal hayatının bu döneminde belirgin biçimde ortaya çıkmış ve demokratik işleyişten ayıklanması gereken olumsuz bir parça niteliğini bu dönemde kazanmaya başlamıştır.

Kaynakça

Belgeler:

(BCA) 030/01/11/64/2.

(BCA) 121/10/2/8/1.

(BCA) 030/10/ 79/524/18.

(BCA) 030/10/85/563/4.

(BCA) 030/01/53/315/4.

(BCA) 490/01/5/27/17.

(BCA) 030/01/65/402/2.

(BCA) 030/01/65/402/3.

(BCA) 030/01/44/257/1.

(BCA) 490/01/6/34/9.

(BCA) 030/01/65/404/6.

(BCA) 490/01/7/35/7.

(BCA) 490/01/9/48/19.

Kitaplar ve Kitap Bölümleri:

AĞAOĞLU Samet (1972) *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası.

AHMAD Feroz ve Bedia Turgay (1976) *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Birinci Baskı.

AKŞİN Sina (2015) *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 19.Baskı, İstanbul.

AYDEMİR Şevket Süreyya (2000) *Menderesin Dramı*, Remzi Kitabevi, 7.Baskı.

ÇAVDAR Tevfik (2008) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı.

- DEMİRAL Cafer (Hazırlayan) (1973) *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- DEMİREL Ahmet (2018) *Tek Parti İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- HAYTOĞLU Ercan (2011)“İnönü Dönemimde Türkiye’de Siyasal Yaşam”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Editörler: Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, Anı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s.77-115.
- İNCİOĞLU Nihal Kara (2009) Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunu, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (Editör), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* Dora Yayınları, 4. Baskı.
- KARPAT Kemal H.(2013) *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- KOÇAK Cemil (2010) *Türkiye’de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti, Cilt 1*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- KÜÇÜK Yalçın (2006) *Gazi, Sırlar*, Salyangoz Yayınları, Birinci Baskı, Aralık , s.361-393.
- _____ (2012) *Türkiye’de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar Cilt 2*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- TEZEL Yahya Sezai (2015) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- TOKER Metin (1990) *Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı.
- TURAN Şerafettin (2019) *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, Birinci Bölüm, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım, 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı.
- YEŞİL Ahmet (1988) *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı.

Makaleler

- BAKAN Selahattin- ÖZDEMİR Hakan (2003) Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, s.373-397.
- DOKUYAN Sabit (2014) Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Asos Journal, The Journal Of Academic Social Science*, Yıl:2, Sayı:2/1, s. 151-169.
- ÖZDEMİR Ali Ulvi (2012) İkinci Dünya Savaşında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı.49, Bahar, s.179-216.
- _____ (2014) Çok Partili Hayat Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet İle İlişkileri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 55, Güz, s. 177-242.

_____ (2019) Kazım Karabekir'in Muhalefete Geçişi ve Bu Süreçte Devlet Tarafından İzlenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl.15, Sayı.30, Güz, s.135-167.

ÖZTÜRKÇİ Alpaslan (2019) Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi, *The Journal of Mediterranean Civilisations Studies (CEDRUS The Journal Of MCRI)*, VII, s. 741-755.

ÖZÜÇETİN Yaşar (2002) Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri, *Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16*, (Editör Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.1408-1426.

ŞAHİN Enis- TUNÇ Bilal (2015) Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947), *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* Cilt/Volume:1, Sayı/Issue:2, s.31-69.

Dijital Kaynaklar

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001003.pdf>
(28.Şubat 2021)

EKLER

EK.1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Başbakanlığın, B.M. Madde Toprak Kanunu / 16
Kanununun Lâzımları hakkında 16.5.945 tarihli kanununu

A. MENDERES (Aydın) - Arkadaşlar; Türkiye Büyük Millet Meclisinin, bugüne kadar yaptığı kanunların, derinliğine ve genişliğine tesirleri bakımından, belki de önemlisinin üzerinde bulunuyoruz. Benden evvel söz alan kıymetli arkadaşlarımızın emek, dikkat ve bilgi mehsullü olan fikir ve mütalâalarından, bu konuda atılacak yanlış bir adımla esasen teketoz olan ziraî ve iktisadî bünyemizi büsbütün sarstığımız oluruz endişesi açıkça sezilmektedir. Böyle düşünmekte çok haklıdırler. Çünkü Toprak Kanunu ihtiva edeceği hükümler itibarıyla ve tatbik edeceklerin zihniyet, görüş ve kabiliyetlerine göre, çok faydalı olabileceği gibi memleketi ziraî iktisadî perişanlığa düşürecek bir kanun da olabilir. Bizim toprak kanunumuz; ne başka memleketlerin kendi türlü ekonomik, sosyal ve politik realite ve temayülleri ne göre şekillenmiş olan kanunlarının bir teklidi, ne de yabancı ideolojilerin bir me'kesi ve ne de tek taraflı ve inatlı görüşlerin mehsullü olması. Yüksek Heyetinizin selim aklı, kudretli şuru bu konuna en faydalı ve cheyi verecektir. Buna imanım vardır.

Arkadaşlar; Bu çapta bir kanunun müzakeresinde, huzurunuzda her şeyin açık olarak konuşulmasının memlekete ancak fayda verebileceği kanaatinden hareket ederek asıl mevzuatı girmeden önce Yüksek Heyetinizin aydınlatılması gerekli bulunduğu komisyon müzakerelerinden bir sayfayı arz etmeğe müsaade buyurmanızı istirham edeceğim.

Bu çok önemli vazife ile görevlendirdiğiniz komisyonunuz, konunun büyük önemi nispetinde tasarruflarıyla iftiharla ne emek, gayret ve zaman vermiştir. Üç ay fessalsız olarak çalışılmış, tasarı bir defa değil, iki defa müzakere olunmuş, birçok hükümler de Sukomisyonlarda ayrıca incelenmiş, Hükümet ve mütahhasisler dinlenmiş ve komisyona dâhil bulunmayan pek çok arkadaşların kıymetli fikirlerinden de faydalanılmıştır. Bu suretle meselesini sona erdirmiş bulunan komisyonunuz için, Hükümetçe teklif edilip Sokomisyonu havale edilmiş bulunan muvazzaların önlenmesine dair bir fıkranın müzakere ve kabulünden başka yapılacak bir iş kalmamış iken komisyonun bu son toplantısına Sayın Başbakan, gelecek bazı tekliflerde bulunmuştur.

Bu teklifler, komisyonun üç aydır üzerinde hassasiyetle durduğu ve hatta Hükümet tasarruflarında da yer almış bulunan bazı prensiplerin değiştirilmesini tezammun etmekte idi. Komisyonda söz olarak iki defa müzakeresini yapmış bulunduğumuz madde ve hükümler üzerinde bir üçüncü müzakeresinin açılması içtüzük hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürdüm, ve Başbakanın "komisyona gelmeden önce Hususî Kalem Müdürlüğüne not ettirdiğim bazı esşalar" diye vasıflandırdığı teklifin, Hükümetçe yazılmış ve formülé edilmiş bir teklif olup olmadığı cihetinin dehi incelenmeğe muhtaç bir mesele olduğunu ilâve ettim. Verilen cevaplarda Hükümetle komisyonun, yüksek huzurunuzda her nekteki kelime ve onlaşmış olarak gelmeleri müzamu üzerinde duruluyordu. B nezerami muhafaza ettim, ve bazı maddelerin üçüncü müzakeresi nenası değişikliklere müvazir kaldım. Komisyon, bu görüşüme iştirak etmedi

15

030	01			11	64	2
-----	----	--	--	----	----	---

EK.2/1

T. C. T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI 4 Haziran 1945

İçişleri Bakanlığı
Emniyet Genel Müdürlüğü
Önemli İşler

Özel sayı :
Genel sayı : 10.38

Özü:

Sayın Şükrü Saracoglu

Başbakan

İlişigi :

İkinci bir parti kurmak üzere Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Adnan Adıvar, M. Zekeriya Sertel, Sabiha Zekeriya Sertel, Sabahattin Celâl ve Esat Adil'in toplantı yaptıkları hakkında İstanbul'dan alınan bir yazı örneği ilişik olarak sunulmuştur .

Yüksek bilgilerine saygılarımla arz ederim

İçişleri Bakanı
Halim İbrahim

BAŞBAKANLIK
Hususi Kalem Müdürlüğü

Tarih	Numara	Ek
10.6.45	628	

Karşılıklarda: Dosya sayısıyla numara ve tarihin zikri rica olunur.

EK.2/2

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
Emniyet Genel Müdürlüğü
Özel İşler

V. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Özel sayı: _____
Gözet sayı: _____

Özet: _____

Ö R N E K

Özet:

Birkaç gündüzeri bazı gazeteler tarafından kurulacağı haber verilen Demokrat partisi hakkında şu malumatı aldık :

Bu partinin müteebbis ve kurucularının son haftalar içinde (Tan) matbaasında sürekli toplantılar yaparak partinin program ve esaslarını hazırladıkları ve bu toplantıda Dr. Tevfik Hıfzı Arso, Dr. Adnan Adıvar, M.Şekeriye, Sabiha Şekeriye Çertel, Sadrettin Celâlî, Esat Adil ile isimleri öğrenilememiş olan bazı zevatın iştirak ettikleri haber verilmektedir .

Dörtbeş gün evvelki toplantıdan sonra bu zatların Tan matbaasından otomobillere binerek Park Oteline gittikleri ve birlikte yemek yedikleri bildirilmektedir .

Tan Muhabirlerinden ve Anadolu Ajansı muhabirlerinden(Hikmet Hil)in almış olduğu bir gazete intizamını (Parti) adına kullanacaklar ve Tan Matbaasında ikinci bir gazete neşredebcekleri de öğrenilmiştir. Diğer taraftan eski Yarın gazetesi sahibi Arif Çuğ'un da günlük bir gazete çıkarmak için Tevzir Matbaasından iznabet istediği haber alınmıştır . Bu konular etrafında tamenayıcı bilgi alındığında arz edilecektir .

İstisna dışında

830 10 22 23 724 18 2

EK.3/1

DEVLET KİŞİLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET KİŞİLERİ

Vatan Gazetesi 11.7.1946

DEMOKRAT PARTİNİN BİYANAMESİ

İç İşleri Bakanlığı Anayasaya aykırı
emir vermiştir.

Ankara 10 (Telefona) - Demokrat Parti'nin seçimler münasebetiyle neğrettiği beyannamedir:

Ulus Gazetesinin 6.7.1946 tarihli sayısında İç İşleri Bakanlığının illere bir tamir gönderdiği bildirilmektedir. Bu tamine göre; İç İşleri Bakanlığının köylere yapılmakta olan zehirleyici propagandaları önlemek üzere partiler adına gönderilen kimselerden hangi parti adına hareket ettiklerini gösterir vesika istemektedirler.

İç İşleri Bakanlığının bu emri üzerine bir çok yerlerde köylere gitmekte olanlara idare amirlerinden alınmış vesikaları olup olmadığı sorulmakta ve arzedenler geldikleri yerlere işe edilmektedir. Bu gibi sevicî tedbirlere maruz kalan yurttaşlar, idari makamlara müracaat ettikleri takdirde köylere gidebilmek müessesesi almak için hareketle 48 saat evvel arzuhalde müracaat edilmesi ve bu müracaat üzerine yapılacak tahkikat sonunda müsaade ve vesika verilip verilmeyeceğinin tayin olunacağı kendilerine bildirilmektedir. Bundan maksat Millet Vekili Seçimleri arifesinde muhalif partilerin halkla ve köylereki teşkilatları ile her türlü temas ve irtibatlarını kesmek olacağı şeklinde anlaşılmaktadır. Bilhassa seçim arifesinde bir parti teşkilatı kademeleri ve mensupları arasında ve halkla her türlü irtibatın kesilmesi halinde hasıl olacak durum meydandadır. Her köyde tamamen tecrit etmek ve teker teker başka altına alarak ve muhalif partilerdeki şahısları teker teker dağıtmayı ve istifaya mecbur etmek, halkı tedhiş etmek, haberleşmeyi imkansıza kılmak, hatta Millet Vekili aday listelerinin ve seçimlerde sandık başları da bulundurulacak parti temsilcilerinin bile köylere gönderilmelerine mani olmak, İç İşleri Bakanlığınca verilmiş olan bu emrin tabii bir neticesi şeklinde kendisini gösterecektir.

İç İşleri Bakanlığının böyle bir kararı vermeye selâhiyeti yoktur. Çünkü Anayasamızın (78)inci Maddesi (Seferberlik ve sıkı yönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı gerekince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiç bir kayıt altına alınmaz.) denilmektedir. Halbuki 78 inci Maddede zikredilen haller yani ne seferberlik, ne sıkı yönetim, ne de salgın hastalık halleri mevcut değil iken İç İşleri Bakanlığının bahsi geçen emri ile Yurttaşın tabii haklarından olan seyahat hürriyetini Anayasada beyan edilen haller dışında olarak ortadan kaldırıyor demektir.

Binaenaleyh, gayet açıktır ki, İç İşleri Bakanlığının bu emri Anayasamızın Seyahat Hürriyetini, Türklerin tabii haklarından kabul eden 70 inci Maddesi ile, bu hakkın ne gibi hallerde tahdid edileceğini bildiren 78 inci maddesine muhaliftir. Çok gariptir ki, İç İşleri Bakanlığının bu emri vermek için zehirleyici propagandaları önlemek bahanesini ileri sürmektedir. Herhangi bir vatandaşın, istediği yerde fikrini, kanaatlerini serbestçe söyleyebilmesi, yine Anayasamızın 70.inci maddesi ile temin olunan tabii haklarından biridir. Düşünce ve söz hürriyetinin hududu ise kamunlarla tayin olmuştur. Bir vatandaş, fikir ve kanaatlerini söyleyirken, suç işlemi hudutları içine girerse, bu hal ancak ceza kamunlarının şumulüne girer ve mahkemelerce usulüne göre cezalandırılması gereken bir hal tahaddüs etmiş olur.

030 01 44 257

EK.3/2

- 2 -

Yoksa bir vatandaşa "zehirleyici propagandalar yapması ihtimali vardır. Onun için sen seyahatten men ediliyorsun." demek hiç bir makam ve hiç bir vazifelinin selâhiyet hududu içinde değildir. Zehirleyici propagandalar tabiri üzerinde de kısaca durarak cevap verelim: Bu tabir tamamiyle nisbidir. Telâkkiye ve kensatlere göre değişir. Bilhassa parti mücahedelerinde muhalif partiye mensup olanların yaptığı propagandalar karşılıklı olarak zehirleyici olarak vasıflandırılabilir. Netekim iktidar Partisi mensupları tarafından yapılan objektif ölçülere göre vaki zehirleyici vasfına uygun olan propagandaları hiç bir yerde en küçük bir maniye rastlanmamaktadır. Bu gibi propagandalar iktidar partisine mensuplar tarafından köylerde, kasabalarda, Jandarma, polis ve valinin himayesi altında ve hatta devletin himayesi altında yapılmaktadır. Ve bütün bu hareketler herhesin gözü önünde cereyan ediyor.

Yukarıdan beri izah olunduğu üzere Anayasa hükümleri üzerine muhalif bulunduğu sula şüphce bulunmayan iç işleri Bakanlığının bu emri yine Anayasanın 103 ncu Maddesinde (Anayasanın hiç bir maddesi, hiç bir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alınmaması) şeklinde ifade olunan hükmüne göre de meqrur bir emir de değildir. Onun içindir ki Anayasa hükümlerinin ihlâl eden ve işlerlikten alınmayan böyle bir emri tatbik etmek de meqrur olmayan ve cezaya icabettiren bir harekettir.

Demokrat Parti bugün uğranmaktadır. Bu harekate ve kanunsuz muameleleri de bu münasebetle umumî efkâra kısaca arz etmeyi bir vazife bilir.

Bir çok idare amirleri ve zabıta kuvvetleri çok defa birlikte hareket ederek Partimiz mensuplarını istifaya ve C.R.P.ne rey vermeye mecbur etmek için her türlü tehditlere, tazyiklere, hatta dayak etmalara kadar gitmekte, sebepsiz tevdifler yapılmaktadır. Sabakalın şahsiyetler tarafından Partimiz mensuplarına karşı yapılan kanunsuz tecavüzlerin de zabıtanın gözü önünde vuku bulduğu görülmüştür. Bu gibi birçok hadise lerin tutulmuş zabıtları dosyamızda mevcuttur. Bu hadise'lerin bir sistem dahilinde bütün memleketinde cereyan etmiş olması aynı merkezden verilmiş emir ve direktiflerin mevcudiyetine hükmettirmektedirler. Bu hal iktidar partisinin her ne pahasına olursa olsun muhalefete hürriyet verememek kararını da almış olduğu kanaatinin yerinde olduğunu teyid etmektedir.

Partimiz bu meseleler üzerinde de iç işleri Bakanı ile müteaddit defa temasa geçmiş ve milletin serbest seçim hakkının verilmesine ve bu hakkı kullanmak hususunda göstermekte olduğu iradeyi anlamaya matuf bulunan bütün bux tedbir ve hareketlerim ve bunlardan doğacak aksülmelelerin mes'uliyet ve neticeleri hakkında ehemmiyetle dikkatini çekmiş bulunmaktadır. Bu müracaatlardan hiç bir netice alınmaması üzerinedir ki, en nihayet bu durumun umumî efkâra arzı zamanı gelmiştir. Memleketimizde demokratik bir inkişafın tahakkuku yolunda yürürken ve seçim faaliyetleri en nazik ve buhranlı günlerinde Anayasa hükümlerini aşıktan açığa muhalif emirler çıkarmak ve Yurdun her yerinde korku, haksızlık ve kanunsuz hareketlere bir sistem dahilinde tatbik etmek suretile meydana getirilen ciddi durum Türk Mevzuatına da hassasiyetli bir alkâ ile takip olunması hakiki vaziyeti bütün açıklığı ile umumî efkâra bildirmek ve vakialarla ve mes'uliyeti tesbite medar olmak bakımından, vazifolilerin kanun hükümlerini icraya mecbur edecek bir müeyyide olarak mütalaa olunabilir.

Diğer taraftan bu ciddi durum Partimizi Belediye Seçimlerine iştirak etmemekte, Millet Vekili Seçimlerine iştirak hususunda endişe duymaktan ne kadar haklı olduğum da teyid etmektedir.

Bütün bu kanun dışı hareketlerin meydana getirdiği ciddi durum karşısında tazyiklerden ve bunların doğuracağı neticelerden korunmak maksadiyle seçimlerden çekilmek hatıra gelebilirse de memleketinde demokrasinin mütevazi ölçüde dahi tatbikine imkân olmadığı kanaatine yer verememek suretile durumu daha ağırlaştırıca k olan böyle bir karardan iştirakî milli menfate deha uygun buluyoruz.

030	01			442571
-----	----	--	--	--------

2

EK.4

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
Sayı
7/2899

Ankara : 28/XI/946

C.H.P.İl İdare Kurulu
Başkanlığına

Karşı Partilerin İliniz çevresi içinde kurdukları Ocak, Bucak, İlçe ve İl İdare Kurullarının son durumlarını gösterir yeni bir cetvel tertipleyip Genel Sekreterliğe yollamanızı .

2 - İliniz çevresi içindeki bu karşı Partilerin faaliyetleri ve propagandaları ile buna karşı bizim Parti teşkilâtımızın ve Partili arkadaşlarımızın faaliyet ve propaganda dereceleri hakkında Genel Sekreterliğe aydınlatıcı, muntazam aylık raporlar yollamayı usul edinmenizi ancak aynı konuda, önemli ve bir an önce Genel Sekreterliğe ulaştırılmasında fayda ve zaruret gördüğünüz hal ve vaziyetler olursa, onları aylık raporu bekletmeden derhal bildirmeniz behemehal lâzımdır :

3 - Karşı Partilerin, İliniz çevresi içinde çıkardıkları ve çıkacakları "Gazete" ve "Dergi" gibi siyasi cereyanları gözeterek basını da takip ederek bildirmekte devam etmenizi, önemle rica eder, hopinize başarılar dilerim.

C.H.P.Genel Sekreteri A.
Trabzon Milletvekili

F.A. Barutcu

490	01				6	24	9
-----	----	--	--	--	---	----	---

EK.5/1

CUMHURİYET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün 7/12/1946 Gün ve Ka.I, 28113/20462
sayılı yazısı örneğidir.

İçişleri Bakanlığına

Demokrat partinin ilçe merkez şubesinin senelik kongresi 23/II/1946 günü saat 18 de mezkur Partinin İl idare merkezi olan Taksim Ayaşpaşa Saraykası sokak 30 sayılı yerde yapılmıştır.

Demokrat parti erkanından Celal Bayar, Refik Keraltan, Adnan Menderes, Fust Köprülü ve Emin Sazak'ın da hazır buldukları bu kongrede ilk önce idare kurulunun yıllık mesai raporu okunduktan sonra Kongre başkanlığına (Necdi Aras), Başkan vekilliğine Rahmi ve katipliğe de (Hüseyin Pala) ismali şahıslar seçilmişlerdir. Haki başkanlık raporunda eşcümle ilçe seçimlerinde karşılaştıkları haksızlık ve sandık bağlarına adgehit olarak günd rdikleri 20 kişinin polisler tarafından yakalanarak Emniyet Müdürlüğü Y.inci şubesinde gece yarısına kadar mevkuf kaldıkları ve partilerine Cumhuriyet Halk partisi tarafından komünistlik atfedildiği, Ruslardan para almak suretille teğekkül ettiği yolunda girkin iftiralara marus kaldıkları, fakat halkın bu ismatları reddederek demokrat partiye layik olduğu mevkii verdiği, Hükümetin tasvıkına ve birçok yolsuzluklara rağmen seçimi kahir bir ekseriyetle kazandıkları halde sandık reislerinin sabitleri teslim etmek için ilçe seçim kuruluna gittikleri zaman bu heyetin biltimesi yerlerinde bulunmaması yüzünden sabitler evlere götürülmek suretille istenildiği gibi değiştirilmiş olduğu ve seçime tekaddüm olan günlerde Cumhuriyet Halk partisi adamları tarafından tabettirilen partilerine karşı ismatları hevi ilanların halka dağıtıldığı ve seçim günü akşamı sabitlerin değiştirildiği bir halde edrümüşgüt tertip edilmek ve müşebbihleri hakkında kasımi takibete girilmek üzere evinde bulunan nöbetçi

-3.

030 01 1 65 404 6

EK.5/2

DEMOKRAT PARTİ
CUMHURİYET

- 2 -

sevici Şüeyyibe yapılan müessesinin kayıtsızlıkla kargılanarak için erte-
si güne bırakılmak suretile vekifetini yapmadığı bahis mevzuu edilmiştir.

Müteakiben ilcinin varidat ve masraf raporu okunurken eski idare
heyetinden bazılarınca söz istemesi üzerine parti ama tüzüğüne kendile-
rinin konuşmasına müsaade olmadığından Üyeler arasında vukubulan bir tertibi
şuadan sonra kongrede hazır bulunan parti genel başkanı Celal Bayar'ın,
İstanbuldaki teşkilatın diğerlerine nümune olacak durumda bulunduğunu ve
elde mevcut ama nispeten kısa bir zamanda yapıldığından bazı noksan-
lar mevcut ise de bu nispeten tedilina kadar hükümlerine riayet etmek
lazımgeldiğini söylemesi üzerine seminin dileklerden goyri hususlar hak-
kında sos alamamaları karar altına alınmıştır.

Bilhare kongre katipliğine seçilen (Hüseyin Pala) söz alarak es-
kime (Sayın Cumhuriyetçilerimiz İncem parti başkanlığından çekilmelidir,
İncem Türk Tarihinin bir kahramanıdır. Çok emek verdiği Cumhuriyet Halk
partisinden artık yine millet namına veda etmelidir. İncem, ya hedefimiz
ya babemiz olacaktır. Bu kendi hareketine bağlıdır) demiş ve bundan sonra
bazı Üyelerin muhtelif mevzular üzerinde kısa konuşmalar ile kongreye da-
ğılmıştır.

Sözleri dikkate değer görülen Hüseyin Pala'nın hâliyet ve durumu
etrafında derlenen malumat aşağıya yazılmıştır:

Bu şahsın asıl adı Hüseyin Cevdet'tir. Soyadı Tecmen'dir. 1386 yı-
linda Hopca Vasfiye'den doğmuştur. Babası Hopca'nın orta mahallesinde et-
ken Osman ağa oğullarından Mehmet'tir. Maltepe askeri lisesinin 9 uncu
sınıfında 3765 sicil sayısında kayıtlı talebe iken bir yaralama mesele-
sinden dolayı 1929 yılında kaydı terkin edilmiştir. Mektep masrafları öde-
memek için bir süre İstanbulda akrabaları yanında saki kalmışsa da bila-
hare Sirkeci'de mayınat yanında komisyonculuk yapan kardeşi Şeref tara-
fından bu paralar mektep idaresine ödemiştir. Bundan sonra başka oku-
llara girmeğe uğramış, muvaffak olamayınca Hopcadaki ilâsinin yanına dö-
müştür. Oradan da gılcice Busyaya geçmiş ve Batum civarında Ruslar tara-
fından yakalanarak Tiflis'te 17 ay kadar mevkuft kaldıktan sonra Rusların

030 01 65 404 6

2

EK.5/3

EKİLEMEK ÜZERE
GÖRÜLMÜŞTÜR

- 3 -

Türkiye'ye şâde etmek istemelerine rağmen kendisinin komünist mefkûreli bir kişi olduğuna ve bu mefkûre uğrunda çalıştığını ve Türkiye'ye gönderildiği takdirde Türkiye tarafından öldürüleceğini ileri sürerek bu teklifi kabul etmemiş ve Betonda oturan ve Çaka nesninde sahibi müfessir Mustafa Kemal'in akrabalarından Gülizar'ın oğlu Celal ve e. sırada Türkiye'den pasaport almak suretiyle hosts bakıcılıkla Rusya'ya gitmiş olan Gülizar'ın kızı kardeşi Saadet'in yardımlarıyla Rusya'da kalmasına müsaade edilmiştir. Rusya'da bir rivayete göre de Çakanın teşebbüsüne komünist mektebinde de okutulmuş olan Mustafa Pala, 1934 yılında Fesaf hududundan gizlice yurda girerken yakalanmış ve Erzurum Emniyet müfettişliğince durumu incelendikten sonra Rusya'ya gönderilmiştir. Şüpheli vaziyetinden dolayı Çoruh İlince B. İhtiyat defterine alınıp durumu demetlenmişse de fiili şahada müsbet bir kâğıda görülmüş olduğundan tasvir herici bırakılmıştır.

1940 yılında İstanbul'a gelerek bir süre Tahtakalede kardeşi Eşref'i yanında şekerçilik yapmış ve daha sonra da Vesmecilerde kirledığı bir Apartmanda Üniversite kızı talebe yurduna açmıştır. Burada bulunduğu müddet Komünistlik bakımından bir kâğıda görülmüş olduğundan durumunun takibinden saklanması edilmiştir. Halen Sirkede Memlûze yanında bir yazıhanesi olup Komünistlik namı altında kara borsada ticaretle iştigal etmektedir. Şevket isiminde bir kardeşi halen Fatih Sulh cema hakimidir. Eşref isimli diğer kardeşi de İstanbul'da ticaret yapmaktadır.

Mustafa Pala (Teoman) kardeşleri tarafından sevilmemektedir. Memlûze'ye bağlı ve fenalık umulan bir karakter taşımaktadır. Kayfiyeti Yüksek tahdirlarına arz ederim;

İstanbul Valisi

İsli gibidir:

İ.K.

030	Q1			65	404	6
-----	----	--	--	----	-----	---

3

İKTİDARININ İKİNCİ DÖNEMİNDE (1954-1957) DEMOKRAT PARTİ POLİTİKALARININ MUHALİF BAŞINA YANSIMASI: AKİS DERGİSİ ÖRNEĞİ

THE IMPACTS OF PARTY POLICIES ON THE OPPONENT MEDIA OUTLETS IN THE SECOND ADMINISTRATION PERIOD OF THE DEMOCRAT PARTY (1954-1957): THE CASE OF AKIS MAGAZINE

Beral ALACI*

Geliş Tarihi/Received:31.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:30.06.2021

ALACI, Beral, (2021), "İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhالیf Başına Yansımaları : Akis Dergisi Örneği", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 453-480.

Öz

II. Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya şartları savaşa dahil olan olmayan birçok ülkeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye de bu durumdan etkilenen devletler arasında yer alır. İç ve dış politikada oldukça hareketli geçen 1945 yılı Türkiye'yi uluslararası platformda önemli kararlar almaya; iç politikada da tek partili yönetiminden çok partili sisteme geçişin zeminini hazırlamaya yöneltmiştir. İsmet İnönü'nün çok partili hayatı destekler açıklamalarını takiben 1945-1950 yılları arasında pek çok parti kurulmuş ve böylece Türk siyaseti "çok partili hayat"a sahne olmaya başlamıştır. Bu süreçte 07 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti kısa sürede ön plana çıkmış, 1950 yılındaki seçimlerdeki başarısı ile de on yıl sürecek iktidar serüvenine başlamıştır. Bu süreçte üç genel seçim yaşanmış, bu seçimler Demokrat Parti'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Demokrat Parti ile basın arasında ilişkiler ilk yıllarda olumlu bir atmosferde şekillenmiştir. Demokrat Parti'nin iktidarının ilk aylarında çıkardığı Basın Kanunu ile yaptığı özgürlükçü düzenlemelerin bunda büyük etkisi olmuştur. Ancak 1954 seçimlerine doğru alınan sert tedbirler ile basın kontrol altına alınmış, Demokrat Parti ile basın arasındaki ilişkiler gerilmiştir. 1954 tarihindeki seçimler ile Demokrat Parti'nin iktidarının ikinci dönemi başlar. 1957 yılındaki seçimlere kadar sürecek olan bu ikinci dönem Demokrat Parti'nin en fazla oy aldığı, gücünün zirvesine eriştiği süreçtir. Demokrat Parti iktidarının gücüne mukabil iktidar-muhalefet ilişkisinin en keskinleştiği dönem de bu ikinci dönem olacaktır. Bu dönemde yayın hayatına başlayan Akis dergisi, ilk sayısından itibaren yüksek tirajlara ulaşmıştır. Demokrat Parti'nin ilk dönemine oranla değişen siyasi tavrı ile şekillenen muhalif söylemleri ve buna karşılık Demokrat Parti'nin aldığı önlemler Akis dergisini dönemin dikkat çeken dergilerinden biri haline getiren en önemli etkenler olmuştur. Bu çalışma ile Demokrat Parti'nin iktidarının ikinci dönemine Akis dergisi penceresinden ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Demokrat Parti, Akis Dergisi, Basın, Muhalefet, 1954-1957.*

* Dr. Öğr. Üyesi. İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, beral.alaci@idu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9339-0903>)

Abstract

Changing world conditions after World War II have significantly affected many countries involved in the war or not. Turkey was also among the states that have been affected by this situation. The year 1945, which was very active in domestic and foreign policy, led Turkey to make important decisions on an international platform and led Turkey to lay the groundwork for the transition from one-party rule to multiparty system in domestic politics. After İsmet İnönü's statements supporting multi-party system, new parties were founded between the years 1945 and 1950, and thus Turkish politics has witnessed the rise of the "multi-party life". In this process, the Democrat Party, which was founded on January 7, 1946, strengthened its position in a short while, and with the win in the 1950 elections, the ten-year long control of power has been gained. During this period, three general elections have taken place. These elections resulted in the victory of the Democrat Party. Positive relations between the Democrat Party and the press have been established in the first couple of years. It is argued that this has been affected by The Press Law and the liberal regulations issued by the Democrat Party over the first months of the party administration. However, the media outlets in the country have been taken under control with the strict measures implemented during the 1954 elections. It's made the relationship between the Party and the press tense. The second period of the Democrat Party rule started after winning the elections that took place in 1954. The second term of the Democrat Party, which have lasted until the 1957 elections, is the period where the party has received the most votes and reached its ultimate power. During these years, the opposition was considerably sharp against the Democrat Party government. Akis magazine, which had started its publication life in this period, has reached its highest circulation. The discourse by the opposition side has been shaped by the changing political attitude of the Democrat Party compared to the party's first period and the decisions taken by the party administration were the most important factors in making Akis magazine one of the most remarkable publications of that time. This study aims to shed light on the second period of the Democrat Party government from the lenses of Akis magazine.

Keywords: *Democratic Party, Akis Journal, Press, Opposition, 1954-1957.*

GİRİŞ

Demokrat Parti'nin 1950'de iktidarı ele geçirmesi Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.¹ Demokrat Parti kurulduğu 1946 tarihinden iktidarı ele geçirdiği 1950 seçimlerine kadar basının yoğun desteğini görmüştür.² Yani Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren desteklenen basın Türkiye'nin bu yeni döneme geçişinin en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Basının Demokrat Parti'yi desteklemesinin en büyük nedeni yıllardır süren tek parti yönetiminin yarattığı bazı sıkıntılardır. Öyle ki, bu sıkıntılar Cumhuriyet Halk Partisi'ni destekleyen gazetecilerin bile Demokrat Parti'yi destekler hale gelmesine yol açacaktı.³

Basının da desteğini alarak iktidara gelen Demokrat Parti'nin ele aldığı ilk konulardan biri yine basın olacak ve 1950 yılında çıkardığı Basın Kanunu⁴ ile basın organlarına önemli derecede özgürlükler sunacaktır. Bu da Demokrat Parti'nin ilk yıllarında basın ile iyi ilişkiler kurmasını sağlayacaktır. Öyle ki, dönemin önde gelen gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman bu süreci "Basının Altın Devri" olarak nitelendirecektir.⁵ Ancak bu "altın devir" Demokrat Parti'nin basına karşı ılımlı politikayı sonlandırması ile gölgelenir. Yerine Demokrat Parti'nin baskı yasaları devreye girecek ve bu durum basın dünyasında iktidara karşı bir cephe oluşmasına neden olur. Demokrat Parti icraatlarının çeşitli toplantı ve parti kongrelerinde sert bir dille eleştirilmesi ve bu sert eleştirilerin toplantıları izleyen muhabirler tarafından gazete sütunlarına taşınması iktidar ile basın arasındaki iplerin iyice gerilmesine sebep oldu. Bu gergin ortam Demokrat Partililer tarafından basının elde ettiği özgürlükleri kötüye kullandığı şeklinde yorumlandı.⁶ Demokrat Parti Hükümeti'nin basın ile ilgili yeni kararlar alması kaçınılmaz hale gelmişti.

1954 seçimlerine hazırlık sürecinde Demokrat Parti Basın Kanunu'nda değişikliğe gitti. Bu değişiklik basın hürriyetinin büyük oranda kısıtlanması anlamına geliyordu. Şubat 1954'te Meclis'e sunulan tasarı, yayın yoluyla ve radyo ile işlenecek bazı yeni suçlar tanımlıyor ve bu suçların karşılığında ağır cezalar uygulanmasını içeriyordu. Basın-yayın yolu ile itibar zedeleyici yayın yapılması halinde altı aydan üç seneye kadar hapis ve 1.000 liradan 10.000 liraya kadar ağır para cezası öngörülüyordu. Ayrıca bu suçların, "resmi sıfatı haiz olanlara" yönelik işlenmesi durumunda cezalar üçte birden yarıya kadar arttırılacaktı.⁷ Devletin basın yoluyla zarara uğratılması durumunda da ağır cezalar

1 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix yay., Ankara, 2004, ss. 148-174; Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1981, s. 38.

2 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi kitabevi, İstanbul, 2003, s. 188.

3 Basının Demokrat Parti'ye verdiği desteği dönemin ünlü gazetecilerinden Sadun Tanju şu sözlerle anlatmaktadır: "1946-50 yıllarında basının manzarası şuydu: Zaman ilerledikçe muhalefeti destekleyen gazetelerin sayısı gittikçe artıyordu. Artmamasına da sebep yoktu. Zira muhalefet, düşüncede ve eylemde her şeyin en mükemmelini öne sürüyordu. Genellikle aydınlar demokrasinin bütün nimetlerinin elde edileceği hayali ile etkilenmişlerdi. Halk ise adalet ve eşitlik çığlıkları arasında, sigaranın beş kuruşa içileceği, şekerin ucuza yeneceği günleri düşünmeye başlamıştı. Muhalefete çok geniş bir kredi açılmıştı. İktidara ise o ölçüde hasis davranılıyordu...Basın, halkı coşturuyor, düşünmeye değil, bilmeye, habere önem veriyordu. İki seçim dönemi arasındaki dört yıl, bitmez tükenmez bir seçim kampanyası olarak devam etti. Basın halkın heyecanını daima taze tuttu..." Sadun Tanju, "Türk Basını", *Vatan*, 19 Aralık 1959.

4 *Resmî Gazete*, 24 Temmuz 1950, S. 7564, s. 18809-18811.

5 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1945-1970)*, C.IV, Rey yay., İstanbul, 1971, s.258

6 Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul, s.204.

7 Yalman, *a.g.e.*, s.85; Topuz, *a.g.e.*, s.196 .

uygulanacağı hükmünün yer aldığı kanunda, suçlandırılan gazeteciye iddiasını ispat etme hakkı tanınmaması pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir.⁸

Tüm bu tepkilere rağmen Demokrat Parti, Basın Kanunu'nun yanı sıra; daha pek çok yeni düzenlemeye giderek 2 Mayıs 1954 seçimlerine hazırlanmıştır. 2 Mayıs'ta yapılan seçimlerin galibi yine Demokrat Parti olacaktır. Kazanılan bu seçim ile Demokrat Parti'nin üç yıl sürecek olan ikinci iktidar dönemi başlamıştır. 1954-1957 tarihleri arasında yaşanan bu dönemde yine D.P. iktidarının yanında ve karşısında olan pek çok basın organı faaliyetlerini sürdürecektir. Dönemin gazetelerine örnek olarak Milliyet, Vatan, Hürriyet, Akşam, Zafer, Cumhuriyet, Yeni İstanbul, Dünya, İstanbul Ekspres, Tercüman, Son Havadis, Ulus, Dünya, Yeni Sabah⁹ sıralanabilir. Bu yerel ve ulusal gazetelerin yanı sıra; 1950'li yıllarda çıkan ve dönemin siyasi ortamı ile ilgili önemli rol oynayan dergilerde basın dünyasında adından söz ettirmektedir. Bu dergilere örnek olarak, Yücel, Pazar Postası, Yeni Ufuklar, Devir, Akis, Kim¹⁰ sayılabilir. Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca çıkan dergilere bakıldığında muhalif siyasi dergiler anlamında ön plana "Akis" dergisinin çıktığı görülmektedir. 2 Mayıs 1954 seçimlerinin sonrasında yayın hayatına başlayan Akis son sayısını çıkardığı 1967 Aralık ayına kadar basın dünyasının en çok tiraj yapan dergilerinden olacaktır. Bu açıdan bakıldığında Akis'in gerek basın dünyasındaki gerek de D.P.'ye muhalefet anlamındaki önemi ve değeri büyüktür. Demokrat Parti ile Akis'in yayın hayatı örtüştürüldüğünde en dikkat çekici dönem olarak D.P. iktidarının II. dönemi olan 1954 -1957 yılları arasında karşımıza çıkmaktadır.

A. Akis Dergisi'nin Oluşumu-İçeriği-Kadrosu

2 Mayıs 1954 seçimlerinde alınan galibiyet ile Demokrat Parti iktidarının ikinci dönemi başlar. İkinci dönem 1954-1957 yılları arasında yaşanmış, Demokrat Parti'nin en fırtınalı ve en tartışmalı dönemi olarak hafızalara kazınmıştır. Demokrat Parti iktidarının "6-7 Eylül Olayları"¹¹, "İspat Hakkı"¹², "Hürriyet Partisi"¹³ ve "29 Kasım 1955 D.P. Grubu Toplantısı" gibi, birçok önemli olayı bu dönemde yaşanmıştır.¹⁴ Celal Bayar'ın "İnce Demokrasiye Paydos"¹⁵ sözleri ile başlattığı bu dönem, bazı gazeteciler tarafından "kalın demokrasi"¹⁶ yılları, bazı tarihçiler tarafından da "En fırtınalı süreç"¹⁷ olarak nitelendirilmiştir. Bu süreç hükümetin politikasını sertleştirdiği bir dönemdir. Demokrat Parti sertleşen bu politikası çerçevesinde muhalefet partilerine karşı ağır kararlar veriyor¹⁸ (parti mallarına el koymak v.s.), muhalefet partilerine oy veren illeri ilçe haline getirmek gibi anti demokratik kararlar

8 Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Der.: İsmet Bozdağ), Tercüman yay., İstanbul, 1986, s. 156 .

9 Topuz, *a.g.e.*, s.s.209-225 .

10 Topuz, *a.g.e.*, s.s.394-400 .

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam yay., İstanbul, 1993; Dilek Güven, *6-7 Eylül 1955 Olayları*, İletişim yay., İstanbul, 2009.

12 Selma Göktürk Çetinkaya, "Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35/1, 2020, ss.133-165.

13 Ertuğrul Günay, *Bir "Hürriyet" Hikayesi – Çok-Partili Dönemde Özgürlükçü Bir Siyaset Girişimi (1955-1958)*, İletişim yay., İstanbul, 2020, s. 65-72; Beral Alacı, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri (1955-1958)", *Türk Yurdu*, 2011, C.31, S.290, ss.134-144.

14 M. Serhan Yücel, "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Genel Türk Tarihi*, C.9, Ankara, 2002, s.31.

15 Metin Toker, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi yay., 3.basım, İstanbul, 1991, s.11.

16 Toker, *a.g.e.*, s.12 .

17 Yücel, *a.g.m.*, s.30 .

18 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge kitabevi, Ankara, 1990, s. 104 .

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhafız Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

alıyor¹⁹, üniversitelerin özerkliğini yok eden²⁰ yeni düzenlemelere gidiyordu. Basın da Demokrat Parti'nin sertleşen politikasından nasibini alıyordu. Bu doğrultuda 1954 yılı birçok gazetecinin tutuklandığı, gazetelerin haklarının kısıtlandığı bir yıl olacaktı. İşte basına karşı izlenen baskının had safhaya ulaştığı bu yıl yeni bir derginin doğuşuna da sahne oluyordu bu dergi Akis Dergisi idi.

Akis 1954 yılında başladığı basın serüvenini 1967 yılına kadar sürdüren Türkiye'nin en uzun soluklu dergilerindendir. Dergi 1954 yılının Mayıs ayında çıkan ilk sayısından itibaren gerek siyasi gerek sosyal hayatta yaptığı yayınlarla toplumun ilgisini üzerinde toplayacak kısa sürede önemli satış rakamlarına ulaşacaktı. Akis "*Haftalık Aktüalite Mecmuası*"²¹ sıfatı ile yayınlanmaya başladı. İçerik olarak incelendiğinde siyasi, kültürel, tıbbi, askeri birçok konu Akis'in sayfalarında yer buluyordu. Derginin kısa sürede çok ilgi görmesinde bu geniş konu yelpazesinin büyük etkisi vardı. Böylesine dikkat çeken bir derginin nasıl ortaya çıktığı Akis'in son sayısında yer alan "*Akis'in Hikayesi*"²² adlı makalede anlatılmıştır.

Akis, 1953 yılının kış aylarında Ankara'da üç kişinin ortak düşüncesi ile planlanmıştır. Bu üç kişinin ilki dönemin tecrübeli ve ünlü gazetecilerinden Metin Toker'dir.²³ İkinci kişi ise Metin Toker'in Galatasaray Lisesi döneminden arkadaşı olan avukat ve iş adamı Oktay Türegün; derginin üçüncü planlayıcı ise Toker'in arkadaşı Meclis'te Mütercimlik yapan Tülya Nemluk'dur.²⁴ Dergi çıkarma fikrini ilk ortaya atan ve diğer iki kişi ile paylaşan Metin Toker olmuştur. 1950'li yıllarda Türkiye'de siyasi aktüalite dergisi anlamında bir çalışma yapılmamıştır. Toker, Türk basının da Amerika'daki Time benzeri siyasi aktüalite dergisi eksikliği olduğunun farkındadır. Ancak o dönemde bu yapıda çıkarılacak olan bir derginin kamuoyu tarafından destek görüp görmeyeceği hususunda endişeleri vardır. Bu endişelerini bertaraf etmesindeki en büyük etken Akis'in fikir babası Metin Toker'in iyi bir çalışma yaparlarsa bu çalışmaların bir gün hak ettiği yere geleceğine olan inancı olmuştur. Derginin çıkarılması konusundaki diğer önemli sorun da "*sermaye meselesi*"²⁵dir. Metin Toker ve beraberindekiler kendi birikimlerinin yanı sıra tanıdıkları aracılığıyla aldıkları banka kredileri ile 1954 yılı başında gerekli parayı sağlayarak Akis'in bir an önce yayınlanması için çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışmaların ilki dergi ile ilgili ilanların verilmesi olur. Metin Toker'in başında bulunduğu ekip, ilanların verilmesinin ardından kapak ve iç sayfalar için kağıtları alarak, bayilerle anlaşmışlardır.

Derginin teknik hazırlıklarının ardından içeriği ile ilgili çalışmalara geçilmiştir. Şubat 1954'te yayınlanması planlanan derginin yazılarının büyük bir kısmını Metin Toker kaleme alır. Diğer yazılar ise telif bedelleri sonradan ödenmek üzere Toker'in dostlarından sağlanır.²⁶ Ayrıca derginin ilk sayısında yayınlanmak üzere derginin tarafsızlığını da destekler bir tavır sergilenerek dönemin iki büyük liderinden yani Adnan Menderes ve İsmet İnönü'den birer makale istenmiştir. Akis'in bu isteğine İsmet İnönü, derginin yapısını bilmediği

19 "C.M.P.'ye oy veren Kırşehir ili ilçe yapılarak cezalandırıldı."; Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara, 1979, s.187.; Eroğul, a.g.e., s.101 .

20 Gevgilili, a.g.e., s.110 .

21 "Kendi Aramızda", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.1, S.1, s.3 .

22 "Akis'in Hikayesi", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.16-20 .

23 Metin Toker ile ilgili olarak bkz. Onur Çelebi, "Gazeteciliğe Adanmış Bir Ömür: Metin Toker", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13/26, Güz 2017, ss.91-124.

24 "Akis'in Hikayesi", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.16.

25 "Akis'in Hikayesi", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.16.

26 "Telif bedelleri 5 lirayla 15 lira arasında değişecekti."; "Akis'in Hikayesi", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.17 .

için olumsuz yanıt verirken, Menderes, Metin Toker'in D.P.'ye yakın Zafer gazetesinde çalışmış olmasının rahatlığı ile yazısının yayınlanmasına izin vermiştir. Hatta yazının da danışmanları ile Metin Toker tarafından birlikte hazırlanmasını kendisinin daha sonradan makaleyi okuyup onaylayacağını belirtmiştir. Menderes'in bu cevabının ardından Metin Toker ve Zafer gazetesi yazı işleri müdürü birlikte bir yazı yazarak Menderes'in onayına sunmuş, böylece Adnan Menderes'in Akis'in ilk sayısında yayınlanması planlanan makalesi hazırlanmıştır.²⁷

Bütün bu hazırlıkların ardından derginin ortaklarından olan Oktay Türegün ve Tülya Nemlük tüm yükünü Metin Toker'in üstlendiği derginin ilk sayısını heyecanla beklediklerini, ancak hazırlanan ilk sayı ile ilgili Toker'in önemli kaygıları olduğunu "*Akis'in Hikayesi*" adlı makalede aktarmışlardır. Hazırlanan ilk sayı Toker tarafından beğenilmemiş, derginin bu hali ile yayınlanamayacağını savunulmuştur. Metin Toker'in "*Olmadı... Bu yavrukurt gibi bir şey olmuş. Yeniden başlamalıyız...*" sözleri ile hazırlanan ilk sayı rafa kaldırılmış, yenisi için çalışmalara başlanmıştır.²⁸ Metin Toker'in bu hoşnutsuzluğunun ardından derginin çıkması yaklaşık üç ay ertelenmiştir. Ana amaç ise dergiyi 14 Mayıs'ta yapılacak olan seçimlere kadar yetiştirmek, istenen seviyeye getirmektir. Yapılan tüm çalışmaların ardından "*Akis*" adını taşıyan dergi 1954 yılının Mayıs ayının 15. gününde piyasaya çıkmıştır. Akis'in ortaya çıktığı ortama bakıldığında tüm yurttaki seçim sonrası bir heyecan hakimdir. Oy oranlarından da anlaşılacağı üzere büyük bir çoğunluk Demokrat Parti iktidarı ile Türkiye'nin istikrarlı ve demokratik bir döneme gireceğini düşünmektedir.²⁹ Ancak Demokrat Parti'nin kısa sürede sertleşen politikası 1954 tarihinde başlayan ikinci dönem iktidarının bazı kesimler için hiç de toz pembe geçmeyeceğini göstermiştir. İktidar sertleştikçe muhalefet sesini yükseltmiş; muhalefetin sesi yükseldikçe de iktidar sertleşmiştir. Bu birbirini etkileyen ve sonuçta ülke politikasında fırtınalar esmesine sebep olan dinamikler, "*Akis*" i yaratanların tabiri ile "*Akis'i Akis yapan ortam*"³⁰ yaratmıştır.

Akis bu ortam içinde tam bir tarafsızlık parolası ile yola çıkar. Böyle bir anlayışla yayınlanan ilk sayısı altı bin basılmıştır.³¹ Kapağında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın resminin bulunduğu ilk sayı³² basıldığı rakamın yarısı kadar bir satış tirajına ulaşmıştır. İkinci sayısında satış rakamlarını biraz daha yükselten Akis mali bir bunalım yaşamaktan kurtulamamıştır. Alınan kredilerin bitmesi, ilanlardan ve bayilerden elde edilen gelirlerin düzensiz ve yetersiz oluşu Akis'in ortaklarını maddi anlamda zorlamıştır.³³ Dergi bu gibi maddi sıkıntılarla uğraşırken derginin Metin Toker dışındaki gazeteci olmayan iki ortağı Oktay Türegün ve Tülya Nemlük kendi hisselerini Toker'e devretmek sureti ile dergiyi çıkışının ikinci ayında O'nun idaresine bırakmışlardır. Böylece Akis yayın hayatının ikinci ayından başlamak üzere son sayısına kadar Metin Toker'in tam idaresine girmiştir.

27 "*Akis'in Hikayesi*", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.16.

28 "*Akis'in Hikayesi*", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.16.

29 Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998, s. 216 .; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul, 1998, s.325 .

30 "*Akis'in Hikayesi*", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.18.

31 "*Akis'in Hikayesi*", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.18.

32 "*Kendi Aramızda*", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.1, S.1, s.3 .

33 Bu zorluk derginin son sayısında yer alan Akis'in Hikayesi adlı makalede şu sözlerle aktarılmıştır: "*Akis'in her bir sayısı oradan buradan para denkleştirilerek çıkıyor, bazen matbaa para getirilmezse dergiyi vermeyeceğini söylüyor, matbaa sahibine yüzü suyu dökülüyor, zaman zaman da matbaa değiştiriliyordu.*" "*Akis'in Hikayesi*", *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.18.

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhafif Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

Akis Dergisi yayın hayatına atılma amacı olarak bir haftada yurtda ve dünyada olan tüm olayları yenilik ve gelişmeleri halka duyurmak kabul edilmiş ve bu amaç uğrunda derginin ilk sayısından başlayarak birçok alanda geniş bir perspektifle araştırmalar yapılmış, makaleler kaleme alınmıştır. Derginin amacı Akis'in ilk sayısında "Gayemiz nedir?" başlığı altında anlatılmıştır. Bu soruya amaçlarının bir aktüalite dergisi meydana getirmek olduğunu belirten dergi sahipleri, buradan hareketle okuyucunun Akis'i eline aldığı anda o hafta içinde olup biten tüm güncel bilgilere ulaşabilmesi hedeflendiklerini vurgular.³⁴ Özetle derginin ilk sayısında da belirtildiği gibi yansız bir tavırla o hafta içinde yaşanan siyasi, sosyal tüm olaylar okuyucuya yansıtılmaya çalışılması amacıyla yola çıkılmıştır. Ayrıca bu yapılmaya çalışılırken de hiçbir kurum ya da kuruluşun etkisi altında kalmadan objektif ve bilimsel bir bakış açısı yakalama gayesinde oldukları vurgulanan esaslardan olmuştur. Akis yazarları derginin ilk sayısında bu amaçlarını belirtirken, bunu diğer gazete ve mecmualarda olduğu gibi "kuru" bir dille yapmayacaklarını, kendine has bir tarzda yayın yapacaklarını vurgulamışlardır³⁵ Ayrıca Akis'in sayfalarında dönemin önemli şahsiyetleri tarafından kaleme alınmış makalelere de yer verileceği, makaleleri yayınlanan kişilerin fikirleri ne olursa olsun değiştirilmeden aktetirebileceği belirtilmiştir.³⁶

Bu amaçları yerine getirmek üzere yola çıkan Akis sayfaları içinde iç, dış politika haberlerinin yanı sıra iktisadi, mali, tıbbi, askeri konuları ayrıca kadınlara özel sayfaları³⁷, spor, sanat, sinema, kitap, karikatür gibi kültürel konuları ele almıştır. ³⁸ Akis yazarları derginin ilk sayısından itibaren okuyucudan gelen mektuplara dergi bünyesinde yer vermeye özen göstermişlerdir. Derginin basın hayatına yeni bir soluk getirdiği okuyuculardan gelen olumsuz mektupları da çekinmeden yayımlamalarından anlaşılmaktadır. Öyle ki, Akis'in ilk sayısında daha önce ilan verilmiş olmasına rağmen derginin iki aylık bir gecikme ile yayınlanmasına gelen olumsuz tepkilere yer verilmiştir.³⁹ Okuyucu mektupları arasında şüphesiz yergiler kadar övgülerde bulunuyordu. Bu övgüler incelendiğinde okuyucuların Akis'te pek çok farklı alandan haberlere yer verilmesinin takdir edildiği görülmektedir.⁴⁰ Akis'i Akis yapan en önemli unsurlardan biri de fotoğraflardır. Akis'in sayfalarında işlenen hemen hemen her konu ile ilgili ilgi çekici nitelikte yerleştirilmiş özgün fotoğraflar yer almıştır. Bu fotoğrafların altında birkaç kelime ile yapılan derin anlamlı yorumlar dergiye olan merakın artmasında önemli bir faktör olmuştur.

Akis oluşturduğu bu başarılı içerik ile kısa sürede önemli satış rakamlarına ulaşmış, tüm Türkiye'de ilgi ve merak ile beklenen bir dergi haline gelmiştir. Beğenilerin yoğunluğu "Akis" in uzun süre aynı formda yayınlanmasında önemli bir etken olmuştur. Ancak bir süre sonra gelişen gazetecilik ve matbaa teknikleri ile derginin geliştirilmesi, bir anlamda kabuk değiştirmesi gündeme gelir. Yapılan araştırmalar sonucunda 1967 yılında dergi çalışanları bir dizi yeniliği dergiye uygulamayı yani "Akis'i yenilemeyi" uygun görmüşlerdir. Yeniliklerin ne yönde olacağı 1967 yılında derginin Genel Yayın Müdürü Kurtul Altuğ tarafından

34 "Kendi Aramızda", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.1, S.1, s.3 .

35 "Kendi Aramızda", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.1, S.1, s.3 .

36 "Kendi Aramızda", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.1, S.1, s.3 .

37 Akis dergisinin kadın konusundaki yaklaşımına dair örnek bir makale için bkz. Seyran Efendi Atay-Hilal Karavar, "Akis Dergisi "Kadınlar Arasında" Bölümünde Kadın Algısı", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 45,2021, ss.355-374.

38 *Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973*, Kaynak Kitaplar yay., C.1, İstanbul, 1974, s.87.

39 "Okuyuculardan Mektuplar", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.1, S.1, s.33 .

40 "Okuyuculardan Mektuplar", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.1, S.1, s.33 .

açıklanmıştır. Altuğ, Akis'in on dört yıl önce başlayan basın macerasında ilk günden beri çığır açan bir dergi olduğundan bahsetmiş, sadece metin içeriklerinin değil aynı zamanda basım şekli ve düzeni ile de fark yarattığını vurgulamıştır. Akis ile başlayan bu yeni bakış açısının on dört yılın sonunda değişen sosyal, kültürel, ekonomik şartlar çerçevesinde değiştirileceğini belirtmiştir.⁴¹ Altuğ'un belirttiği gibi Akis bazı teknik konularda 14.yılında kendini yenileme ihtiyacı hissetmiştir. Bu yeniliğin en önemli sebebi de Akis'i taklit eden diğer dergilerle aynı çizgide olmaktansa onlardan bir adım öne çıkarak, dergicilikte yine çıtayı yükseltmektir. Akis'in bu yenilik hamlesi yayın hayatına attığı ilk adım kadar olmasa da önemli ses getirecek, derginin satışlarında –kemikleşmiş okur kitlesi dışında- dikkate değer artışlar olacaktır. Akis'te yapılan yenilikler sadece basım ve şekil yenilikleri ile sınırlı kalmamıştır. İçerik anlamında da 1967 yılında birtakım yeniliklere gidilmiştir. Dergideki bu içeriksel yeniliği derginin sahibi ve başyazarı Metin Toker kaleme almıştır. Toker, “*Yepyeni Bir Akis*” başlığı altında anlattığı yeniliklerde Akis'in yapılacak yeniliklerden sonra uzun yazılar yerine tek sütunluk kısa ama konunun içeriğini öz bir şekilde anlatan yazıların kullanılacağını, ünlü kişilerle röportajlar yapılacağını, dergide anonim şekilde kaleme alınan “*imzasız*” yazılar yerine yazarları belli yazıların yayınlanacağını belirtmiştir.⁴²

Akis on dört yıllık basın hayatı boyunca içerik açısından okuyucularına geniş bir bakış açısı sağlayacak birçok alt başlıktan seslenmiştir. Bu anlamda da Akis'in Türk Basın Tarihi içinde farklı ve önemli bir konumda olduğu kabul edilmektedir. Akis, on dört yıllık yayın hayatı boyunca hemen hemen her sayısında Metin Toker'in imzasını taşımıştır. Metin Toker derginin başyazarlığı dışında imtiyaz sahipliğini de yapmıştır. Derginin bünyesinde Metin Toker'in dışında pek çok önemli gazeteci, siyasetçi, yazar, bilim adamı ve sanatçı çeşitli konulardaki yazılarıyla yer alır. Derginin sürekli yazar grubunun dışında konusunda uzman olan kişiler konuk yazar olarak kendilerine ayrılan sütunlarda fikirlerini beyan etmişlerdir. Dergide dönem dönem görev alan bu isimler arasında Yusuf Hikmet Bayur, Faik Ahmet Barutçu, Cemil Sait Barlas, Mükerrerem Sarol, Fatin Rüstü Zorlu, Server Somuncuoğlu vs...⁴³ sayılabilir. Ayrıca dergide devamlı görev alan isimler arasında Cüneyt Arcayürek, Cumhur Ferman, Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Selik, Turhan Dilligil, Çoşkun Kırca, Mümtaz Soysal, Jale Candan, Turhan Selçuk gibi isimler görülmektedir.⁴⁴ Cüneyt Arcayürek Akis dergisinde 14 Ağustos 1954 tarihinde “*teknik sekreter*” olarak başladığı görevini 27 Kasım 1954'ten itibaren “*yazı işleri müdürü*” olarak sürdürmüştür. Cüneyt Arcayürek uzun yıllar sürecek olan gazetecilik hayatının ilk günlerini Akis'te geçirmiştir. Yurtdışında tıp eğitimi görürken⁴⁵ yurda gelip Akis'te göreve başlayan Arcayürek, kısa süre içinde yazılarıyla ülkenin en önemli gazetecileri arasına girecektir. Akis'teki yazıları nedeni ile iktidar partisi yöneticileriyle ters düşen Arcayürek 1956 yılında tutuklanmıştır. Cüneyt Arcayürek'ten sonra yazı işleri müdürlüğünü Yusuf Ziya Ademhan yapmıştır. 28 Mayıs 1955'te Yusuf Ziya Ademhan yönetimine geçen derginin yazı işleri müdürlüğü 1958 yılında Kurtul Altuğ'a verilmiştir. Kurtul Altuğ da –Akis'te görev yapan pek çok gazeteci

41 Kurtul Altuğ, “Kendi Aramızda”, *Akis*, 13 Eylül 1967, C.XXXIX, S.691, s.3 .

42 Metin Toker, “Yepyeni Bir Akis”, *Akis*, 16 Eylül 1967, C.XXXIX, S.691, s.5 .

43 Gülsün Bilgehan, *Mevhibe II*, Ankara, 1998, s.20 .

44 “Akis'in Hikayesi”, *Akis*, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.20 .

45 Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973, s.87 .

gibi- Akis'te görev yaptığı yıllarda yazdığı yazılardan dolayı mahkûm olmuş, hapis cezası ile cezalandırılmıştır.⁴⁶

Derginin veda niteliğindeki son sayısında Akis'in "mutfak" tabir edilen kısmından da bahsedilmiştir. "Mutfak" diye adlandırılan kısım derginin istihbarat ve redaksiyon kadrosudur. Akis'i en zor şartlarda bile hazırlayan ve okuyuculara sunan bu ekibin içinde Akis'in bütün yazılarını tek tek okuyan, tashihlerini yapan Hüseyin Korkmazgil, haber araştırma, bulma işini yürütüp ve onları Akis okuyucularına sunan Teoman Erel, Güneri Cıvaoğlu, Yılmaz Gümüşbaş gibi isimler bulunmaktadır.⁴⁷ Derginin çalışanları kimi zaman çok zor şartlarda kötü muamelelerle mücadele etmek durumunda olsalar da genellikle derginin tüm çalışanlarını iş alanlarında yükselten, bir anlamda "ünlü" yapan bir uğuru da vardır. Akis'in iktisat sayfalarını kaleme almaya başladığında genç bir doçent olan Cumhuriyet Ferman bir süre sonra Ankara Üniversitesi'nin Rektörü Profesör Cumhuriyet Ferman olacaktır. Cumhuriyet Ferman'dan iktisat sayfalarını devralan Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Selik, İsmail Türk de kısa sürede alanlarında önemli ve tanınmış isimler haline geleceklerdir.⁴⁸ Doğan Avcıoğlu da bu tanınmış ve Akis ile ünlenmiş isimler arasında sayılabilir.⁴⁹ "Akis'in Hikayesi" adlı makalede dergide görev alan kişilerle ilgili önemli bir saptamada bulunmaktadır. Akis'in on dört yıllık yayın hayatının sonunda sol yazının en önemli isimlerinin ilk gazetecilik deneyimleri Akis sayfalarında olmuştur.⁵⁰ Bu saptamaya örnek olarak İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, Kurtul Altuğ, Çetin Altan, Turhan Feyzioğlu, Coşkun Kırca, Yusuf Ziya Ademhan gibi isimler verilebilir. İlhan Selçuk Akis'in iç politika; Mümtaz Soysal ve Coşkun Kırca ise dış politika sayfalarını yöneten isimlerdir. İlhami Soysal, Kurtul Altuğ, Turhan Feyzioğlu için mesleğin inceliklerini öğrendikleri Akis'ten sonra Türk basın tarihine adlarını yazdıran gazeteciler olmuşlardır.

Akis içerisinde yer alan bölümler konularında başarılı isimler tarafından yönetilmiştir. Örneğin tiyatro sayfaları Turhan Dilligil'in yönetiminde okuyucu ile buluşmuştur. Türk karikatüründe müstesna bir yeri olan Turhan Selçuk da Akis sayfalarında uzun yıllar okuyucu ile buluşan isimlerden olmuştur. Derginin en önemli özelliklerinden biri olan fotoğraflar da Hüseyin Ezer'in objektifinden yansıtılmıştır. Akis'in kadın sayfalarını Jale Candan, tıp sayfalarını Doktor Esat Eğilmez hazırlamıştır.⁵¹ Akis geniş bir yazar kadrosunun eseri olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Tüm bu isimlerin Türk basın tarihindeki konumları göz önüne alındığında Akis'in "uğurlu" olduğu kadar bir okul niteliği de taşıdığını ortaya koyar. Akis on dört yıllık yayın hayatı boyunca birçok yazara ev sahipliği yapmış onlar için çok önemli birer basamak olmuştur. Öyle denilebilir ki "Akis şöhret ve kıymet imal eden bir basının fabrikası vafını"⁵² on dört yıl boyunca en iyi şekilde korumuştur.

46 Akis'in son sayısında Kurtul Altuğ'un kaleme aldığı "...Gençliğimin en verimli yıllarını verdiğim Akis'in son sayısına son yazıyı yazmak, bana cidden zor geliyor. Akis'te geçen dokuz buçuk yıldan sonra yazı makinesinin başına oturmak ve sevgili Akis okuyucularına veda mektubu yazmak meğer ne kadar da zormuş!.." sözleri O'nun Akis'e verdiği önemi vurgulamamaktadır. Kurtul Altuğ, "Akis'ten Size", Akis, 31 Aralık 1967, s.3.

47 Kurtul Altuğ, "Akis'ten Size", Akis, 31 Aralık 1967, s.3.

48 "Akis'in Hikayesi", Akis, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.20 .

49 "Akis'in Hikayesi", Akis, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.20 .

50 "Akis'in Hikayesi", Akis, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.20 .

51 "Akis'in Hikayesi", Akis, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.20 .

52 "Akis'in Hikayesi", Akis, 31 Aralık 1967, C.1, S.12, s.20 .

B. Akis'in Yayın Hayatı

Akis, 15 Mayıs 1954 – 31 Aralık 1967 tarihleri arasında yayınlanan haftalık aktüalite, siyaset dergisidir. Dergi Ankara güzel sanatlar matbaasında basılmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda da matbaalar değişse bile derginin çıktığı il politik rüzgarların şiddetli bir şekilde estiği Başkent Ankara olacaktır. Dergi Türk basın hayatına gerek üslubu gerekse bakış açısı ile büyük bir yenilik getirecektir. Öyle ki derginin getirdiği bu yenilik Amerika'nın ünlü "Time" dergisine benzetilmektedir. Akis dergisi siyasi olayları tarafsız bir tutumla ve ayrıntılı olarak ortaya koymak, dış basınla ilgili haberler vermek; yetkili kişiler tarafından hazırlanan iktisat, tıp, askerlik, spor, sanat, sinema ve kadın sayfalarıyla her çeşit okuyucuya seslenmek amacını gütmüştür. Dergi kısa sürede amacına ulaşır. Türkiye'de çıkarılan bu tür dergilerin ilki olması nedeniyle büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Dergi yayın hayatının ilk günlerinde idari anlamda bir değişiklik yaşasa da bunu tirajlarına yansıtılmayı başarmıştır.

Dergi yansız yayın parolası ile yola çıksa da zamanla Demokrat Parti'nin sertleşen politikasına aynı sertlikle muhalefet yapan en önemli basın organlarından biri haline gelmiştir. Akis'in, yayın hayatına başladığı 1954 yılında Devlet Bakanı Mükerrer Sarol ve Türk Sesi gazetesine karşı başlattığı kampanya, Akis – Sarol Davası'na yol açmıştır. Bu dava sonucunda Akis'in imtiyaz sahibi ve başyazarı Metin Toker başta olmak üzere Cüneyt Arcayürek, Kurtul Altuğ, Süleyman Ege gibi derginin önde gelen yazar ve yöneticileri birkaç kez tutuklanmıştır. Suçları ise devlet büyüklerini küçük düşürücü yazılar yazmaktır. Derginin birçok elemanı memleketin değişik hapishanelerinde de olsa Akis yayını sürdürmüştür. Tutuklu da olsa Metin Toker, "... meslektaşlarının davaları ile ilgileniyor, Kemaliye'de yatan Akis yazı işleri müdürü Yusuf Ziya Ademhan ve Kurtul Altuğ'un sorunlarına eğiliyordu. (...) içeride kaldığı bir yıl boyunca dergisini yönetmeye de -kendi yöntemleriyle- devam"⁵³ etmiştir. Gazetecilere uygulanan bu baskı politikası "İspat Hakkı" gibi bazı konuları da gündeme getirmiştir. Ayrıca Demokrat Parti'nin içindeki bazı milletvekilleri 1954 seçimlerinden bir süre sonra muhalefet yapmaya başlayarak, partiden ayrılma sürecine girmişlerdir. Akis'in bütün bu iktidar karşıtı olayları desteklemesi hatta bazılarına fikir babalığı yapması Akis-İktidar ilişkilerinin iyice gerginleşmesine neden olmuştur.

Tüm bu gerginliğe ek olarak Akis dergisinin sahibi gazeteci Metin Toker'in dönemin muhalefet partisi lideri İsmet İnönü'nün kızı Özden İnönü ile evlenmesi Demokrat Parti ile Akis'i iki karşı taraf haline getiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu olaydan sonra Akis için Cumhuriyet Halk Partisi'nin basın organı olduğu yolunda bazı tabirler de kullanılmıştır.⁵⁴ Akis dergisi 1950'li yıllar boyunca Demokrat Parti yönetimi ile ilgili pek çok olayla bire bir taraf olarak ilgilenecektir. Yaşanan olaylardan biri de 27 Nisan 1960 tarihinde Demokrat Parti'nin meclise getirdiği "*Salahiyetler Kanunu*" tasarısı ile ilgilidir. 18 Nisan 1960' da kurulan Tahkikat Encümeni'nin yetkilerini belirleyen bu Salahiyetler Kanunu'nun kabulü ile "*Encümen bir "Sivil Cunta" halinde doğuyordu. Ona kazai yetkiler dahil, bütün yetkiler tanınıyordu. Artık devlet demek, Tahkikat encümeni demek olacaktı.*

53 Bilgehan, a.g.e., s.223 .

54 Özden Toker ve Kurtul Altuğ'un birlikte yayınladıkları "Metin Toker'den Akisler" adlı kitabın giriş kısmında Özden Toker'in Akis ve Metin Toker ile ilgili anlatımı yaşananlar hakkında bir özet niteliğindedir. Özden Toker-Kurtul Altuğ, *Metin Toker'den "Akis"ler*, Bilgi yay. Ankara, 2007, s.9-14.

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhafız Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

Encümen; savcı, hakim ve askeri hakimlerin bütün yetkilerini elinde tutacaktı.(...) Gazeteleri toplatabilecek, matbaaları ile beraber kapatabilecekti.”⁵⁵ Tahkikat Encümeni'nin yaptığı ilk işlerden biri Akis'i kapatmak olmuştur. 29 Nisan 1960' da Akis ve basımevi Tahkikat Encümeni'nin ilk icraatlarından biri olarak kapatılmıştır.

3 Mayıs 1960' da yeniden yayımlanmaya başlayan Akis, 27 Mayıs'tan üç gün sonra ihtilal özel sayısını çıkarmıştır. Bazı çevrelerde ihtilalin yapılmasında Akis'in yayınlarının etkili olduğu yönünde söylentiler yayılmıştır. Metin Toker bir röportaj sırasında kendisine bu söylenti doğrultusunda sorulan soruya devrik iktidarın gericiliği temsil eder hale geldiğini, buna mukabil Akis'in de bu gericiliğin karşısındakilerin yayın organı olarak durduğu söylenmek isteniyorsa da bu söylentilerin haklı olduğunu beyan etmiştir. Metin Toker'in bu gericilik temelli cevabı üzerine muhabir “Akis dergisinin 27 Mayıs'ı teşvik ettiğini söylüyorsunuz öyle mi?” şeklinde sorusunu yinelemiş, Toker, Akis'in 27 Mayıs'ı teşvik etmediğini, ancak 27 Mayıs'ın gelebileceği noktasında iktidarı defalarca uyardıklarını belirtmiştir. Tüm bu uyarılara rağmen iktidarın tavrını tutumunu değiştirmemiş olmasının 27 Mayıs'ın gerçekleşmesine sebep olduğunu vurgulamıştır. Metin Toker cevabını yaşananları bir nevi Nasreddin Hoca hikayesine benzeterek bitirir: “*Dalı kesen adama, Nasreddin Hoca'nın arkadaşı sen bu kafayla gidersen, düşersin demesi gibi. Biz sadece ikazda bulunduk*” demiştir.⁵⁶

Darbe sonrasında başlayan Milli Birlik Komitesi döneminde Akis, askeri idarenin bir an önce sivil yönetime ve demokratik rejime geçmesini savunmuştur. İktidarın sivil idareye devredilmesinden sonra dergi, kapanıncaya kadar, C.H.P.'nin politikasını desteklemeye devam eder. 31 Aralık 1967 tarihine kadar yayın hayatına devam eden Akis, 706. Sayısı ile yayın hayatına veda eder. Akis'in yayınına son vermesi ile çeşitli spekülasyonlar ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki günlük basılan gazetelerdeki siyaset haberlerinin haftalık dergilere oranla daha çok tercih edilmesi gösterilmektedir. Diğer sebepler ise daha siyasi içeriklerden oluşan sebeplerdir. Akis'in tirajının on binin altına düşmesi, bazılarının göre Metin Toker'in daha karlı bir geçim kaynağı araması, bazılarının göre de Kim ve Ant dergilerinin Akis'in okur kitlesine derin bir şekilde nüfuz etmiş olmaları Akis'in sonunu hazırlamıştır. Dergi 1967 yılının sonunda yayınına son vermiştir.

C. İktidarının İkinci Döneminde Demokrat Parti Politikaları ve Akis'e Aksedenler

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerle başlayan ve 1957 yılına dek uzanan üç yıllık dönem Demokrat Parti iktidarı için birçok önemli olayın yaşandığı hareketli bir süreç olmuştur. Demokrat Parti'yi bu yoğun ortamda yalnız bırakmayan en önemli unsurlardan biri de basın organlarıdır. Demokrat Parti'nin yanında veya karşısında olsun birçok dergi ve gazete dönemin ağır siyasi tablosunda etkin rol oynamıştır. Bu basın organlarından biri de 1954 yılında yayımlanmaya başlayan Akis dergisidir. Bazı tarihçiler tarafından Demokrat Parti'nin “*Duraklama Devri*”⁵⁷ olarak adlandırılan, bazı tarihçiler içinse “*D.P. iktidarının hem zafer hem de yenilgisinin başlangıcı*”⁵⁸ olan 1954-1957 yılları Demokrat Parti kadar Akis için de önem taşır. Yeni çıkan bir dergi olması sıfatıyla Akis, hem rakipleri arasından

55 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.III, Remzi kitabevi, İstanbul, 1968, s.413 .

56 Ilıcak, *a.g.e.*, s.21 .

57 Eroğul, *a.g.e.*, s.129.

58 Aydemir, *a.g.e.*, s.163 .

sıyrılmaya hem de okuyuculara kendisini kabul ettirmeye uğraşmış ve her ikisinde de başarıya ulaşmıştır. Akis'in bu başarısı satış rakamlarında kısa sürede yakaladığı artış ile kendini gösterir. Akis'in çabuk gelen bu şöhretinde hiç şüphe yoktur ki Demokrat Parti iktidarı ile yaptığı çetin münakaşalar çok etkindir. Demokrat Parti 1954-1957 döneminde ister kendi bünyesinde olsun ister memleket içi ve memleket dışı politikasında olsun, önemli sarsıntılara uğramıştır. İşte partinin yaşadığı tüm bu sarsıntılarda Akis dergisinin D.P.'ye karşı takındığı tavır, izlediği sert eleştiri politikası dönemin olayları incelenirken hiç de göz ardı edilmemesi gereken ayrıntıları içinde barındırır.

Akis'in ilk sayısının çıktığı 15 Mayıs 1954 tarihinde Türkiye'nin siyasi tablosuna genel olarak bakıldığında ana konunun seçimler sonrası "Yeni Kabine"nin kuruluşu olduğu görülmektedir. Kurulacak olan yeni kabine aynı zamanda Menderes'in üçüncü kabinesi olacaktır. Genel seçimlerin ardından 14 Mayıs 1954'te ilk toplantısını yapan T.B.M.M.'de Cumhurbaşkanlığı'na Celal Bayar, Meclis Başkanlığı'na Refik Koraltan, Başbakanlık görevine ise Adnan Menderes getirilir. Böylece "Üçüncü Menderes Kabinesi" nin kuruluş aşaması başlamıştır. Meclis'te yapılan toplantıdan bir gün sonra yayınlanan Akis dergisinin ilk sayısında Menderes tarafından açıklanacak olan kabine ile ilgili tahminler yapılıyordu.⁵⁹ Derginin yayınlanmasından iki gün sonra açıklanan yeni kabineye bakıldığında Akis'in oldukça yerinde tahminler yaptığı görülmektedir. Açıklanan yeni kabinede kesin yer alacak isimler ve kabineye yeni eklenecek isimler Akis'te doğruya çok yakın bir şekilde tahmin edilmiştir. Menderes'in 17 Mayıs 1954'te açıkladığı bu yeni kabinede yedi yeni bakan yer almış, yedi bakan eski bakanlıklarında kalmış ve dört bakanın yerleri değiştirilmiştir.⁶⁰ Akis'in kabinenin açıklanmasından sonra yayınlanan 22 Mayıs 1954 tarihli ikinci sayısında, yeni kabine ile ilgili yaptığı en ilginç yorum Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na getiren Dr. Behçet Uz hakkında olandır. Akis, Uz'un bakanlığı ile ilgili "...yeni tayinler arasında en ziyade hayret uyandıran, Demokrat Parti tarafından bu kadar sert bir şekilde tenkit edilen Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının, hem de muvaffak olamamış bir vekilinin, Dr. Behçet Uz'un, o zaman oturduğu sandalyeye yeniden getirilmiş bulunmasıdır..."⁶¹ sözleri ile başlayıp devam eden bir eleştiri metni kaleme alarak Demokrat Parti iktidarı ile ileriki yıllarda gireceği münakaşaların ilk sinyalini ikinci sayısından itibaren vermeye başlamıştır. Metin Toker, Behçet Uz'un Demokrat Parti'ye olan transferini Adnan Menderes'in C.H.P.'yi dolayısıyla da İsmet İnönü'yü sıkıntıya düşürmek için yaptığı bir taktik olarak kabul etmiş, bu transfer için "Dr. Behçet Uz, bir "İnönü adamı" diye D.P. büyüklerince değerlendirilmiştir. Onu bir Menderes kabinesinde gördü mü, İsmet Paşa'nın yüreğine ineceği sanılmıştır."⁶² sözlerini kullanarak iktidar-muhalefet çekişmesine dikkat çekmiştir.⁶³

Üçüncü Menderes Hükümeti 24 Mayıs 1954 tarihinde programını okumuştur. Program okunmadan önce yayınlanan Akis dergisinin ikinci sayısında yayınlanacak olan programla ilgili olarak bazı bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler verilirken dört yıldır sürmekte olan Demokrat Parti iktidarının başlatmış olduğu kalkınma hamlesinde önemli mesafeler alındığı, başlanılan yatırımların sonuçlandığı gün Türkiye'nin büyük ilerleme kaydetmiş

59 "Kabine Tahminler Temenniler", *Akis*, 15 Mayıs 1954, C.I, S.1, s.5 .

60 Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi yay., İstanbul, 1976, s.123 .

61 "Kabine Nasıl Kuruldu?", *Akis*, 22 Mayıs 1954, C.I, S.2, s.6 .

62 Toker, a.g.e., s.23; "Kabine Sıhhiye Bakanlığı", *Akis*, 29 Mayıs 1954, C.I, S.3, s.7 .

63 Ahmad, a.g.e., s.123 .

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhalif Basına Yansımaları : Akis Dergisi Örneği

olacağı belirtilmiştir. Akis'in Demokrat Parti'nin icraatları destekleyen bu tavrı derginin çıktığı ilk dönemlerde tamamen "yansız" bir dergi olduğunun örneği olarak kabul edilebilir. Dergiyi çıkaranlar eksik ve aksayan yönlerini sertçe eleştirdikleri iktidarın, düzenli ve yapıcı yönlerini de görmezden gelmemişlerdir. Adnan Menderes kabinesinin kurulup, yeni hükümetin programının açıklanmasının ardından 31 Mayıs 1954 tarihinde Amerika'ya giderek 6 Haziranda sona erecek olan siyasi temaslarına başlamıştır.⁶⁴ Amerika'ya yapılan bu diplomatik gezinin ana amacı, Amerika'dan alınan dış yardımın arttırılmasını sağlamaktır.⁶⁵ Akis, Adnan Menderes'in bu gezisini, altında "*Başvekil Amerika'ya uğurlanıyor*" yazan bir fotoğrafla duyurur.⁶⁶ Gezi ile ilgili ayrıntılı yorum ve eleştiriler derginin 12 Haziran 1954 tarihli beşinci sayısında yer almıştır. Menderes'in gezi sonunda yaptığı açıklamalar gibi Akis de Amerika gezisinin başarılı olarak tamamlandığı yolunda yazılar yayınlamıştır. Dergiye göre Amerika'nın Türkiye'nin iktisaden kuvvetlenmesini "*müşterek menfaat*"⁶⁷ olarak adlandırması hükümetin aldığı önemli başarılarından biridir. Menderes de Amerika'dan ayrılmadan önce verdiği demeçte, soğuk savaşta Amerika'nın siyasetini desteklediğini ve bütün dünya sorunları üzerinde, Türkiye ile Amerika'nın görüş birliğine vardıklarını söylemiştir.⁶⁸ Sonrasında, Menderes yapacağı Almanya ziyareti öncesinde Yunanistan ve Yugoslavya ile de bazı diplomatik çalışmalarda bulunmuştur. Bu doğrultuda 8 Ağustos 1954 tarihinde Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya arasında üçlü dostluk anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca bu ülkelerle olan ilişkilerin geliştirilmesi yolunda Celal Bayar'ın ve Adnan Menderes'in çeşitli ziyaretlerde buldukları görülmektedir.⁶⁹ Batı ile bu türden iyi ilişkiler kurulmaya çalışılırken doğu ülkeleri ile de dostluk anlamında önemli temaslarda bulunulmuştur. 9-15 Haziran 1954 tarihleri süresince Türkiye'de resmi ziyaretlerde bulunan Pakistan Başbakanı Muhammed Ali Türkiye ile doğu devletlerinin kurduğu dostluk ilişkilerinin en önemli örneklerindedir. Akis, Pakistan Başbakanı'nın bu resmi ziyaretinden "*Pakistan Başvekili Ankara'da*" başlığı altında söz etmiştir.⁷⁰ Bölgesel bir savunma kuruluşu üzerinde görüşmelerde bulunmak amacıyla Türkiye'ye geldiğini söyleyen Pakistan Başbakanı Muhammed Ali Bogra'nın fotoğrafı Akis'in altıncı sayısında kapak resmi olarak kullanılmıştır. Akis, "*mümtaz ziyaretçi*" olarak sıfatlandığı konuk başbakanın dostluk anlamında attığı olumlu temellere geniş yer vermiştir.⁷¹ Yapılan ikili görüşmeler sonucu 11 Haziran 1954 tarihinde Türkiye-Pakistan anlaşması onaylanmış, 24 Şubat 1955'de imzalanacak olan Bağdat Pakti'nin temelleri atılmıştır.⁷²

Demokrat Parti dış politikada Türkiye adına olumlu adımlar atarken iç siyasette vaatlerinin aksine hızla "demokratik" uygulamalardan uzaklaşıyor, bir anlamda gittikçe yükselecek olan muhalefetin temellerini atıyordu. D.P.'nin iç politikada 1954 seçimlerinde kazandığı meclis çoğunluğunun da etkisi ile bir "iktidar sarhoşluğu"⁷³ içinde hareket ettiğinin en açık ispatı olan Malatya ve Kırşehir illeri ile ilgili yaptığı düzenlemeler,

64 Ahmad, *a.g.e.*, s.124.

65 Eroğul, *a.g.e.*, s.99 .

66 Akis, 5 Haziran 1954, C.I, S.4, s.5 .

67 Akis, 12 Haziran 1954, C.I, S.5, s.7 .

68 Ahmad, *a.g.e.*, s.124 .

69 Eroğul, *a.g.e.*, s.100 .

70 "Pakistan Başvekili Ankara'da", Akis, 12 Haziran 1954, C.I, S.5, s.7 .

71 "Diplomasi Türkiye-Pakistan", Akis, 19 Haziran 1954, C.I, S.6, s.11 .

72 Eroğul, *a.g.e.*, s.101.

73 Eroğul, *a.g.e.*, s.102.

“Akis” sayfalarındaki yerini almıştır.⁷⁴ 1954 seçimlerinden kısa süre önce, “C.H.P.’nin kazanacağına kesin gözü ile bakılan”⁷⁵ Malatya ikiye bölünür. “Malatya’nın Adıyaman, Besni, Kahta ve Gerker kazaları Adıyaman ismi altında, ayrı bir vilayet”⁷⁶ haline getirilir. Seçimlerden sonra da aynı akıbete hatta daha da ağırına Kırşehir ili uğrayacaktır. Kırşehir ili 30 Haziran 1954 tarihinde “ilçe” haline getirilecektir.⁷⁷ Kırşehir’in bu şekilde cezalandırılmasının sebebi Cumhuriyetçi Millet Partisi’nin ve bu parti lideri Osman Bölükbaşı’nın başında bulunduğu listenin seçilmesidir. Bir başka ifade ile muhalefete oy veren il, ilçe haline getirilerek cezalandırılmıştır. Akis, bu haberi “İdarede Küçük Politika Oyunları” başlığı altında ele almış Demokrat Parti’nin anti-demokratik bir tutum içerisinde olması üzerinde durmuştur.⁷⁸

Demokrat Parti’nin iç politikada estirdiği sert rüzgarlar sadece bu iki ilin cezalandırılması ile dinmemiştir. Seçimlerin ardından peş peşe çıkardıkları üç yeni kanun ile hem muhalif kuruluşlara hem de memurlara karşı yeni tedbirler almışlardır.⁷⁹ Bunlardan ilki 30 Haziran 1954 tarihinde kabul edilen kanunla, seçim kanununda yapılan düzenlemeler olmuştur. Bu yeni kanun ile mevcut seçim kanununa bazı kısıtlamalar getirilmiştir.⁸⁰ Seçim kanununda yapılan düzenlemeler ile artı bir siyasal partiye adaylık için başvurup adaylığı reddedilen bir kişinin o seçim döneminde tekrar aday olması engellenir. Bu kararın alınmasındaki amaç Demokrat Parti’ye başvurup adaylık başvurusu reddedilen kişinin muhalif bir partide yer alıp, mücadele etmesini engellemek olarak yorumlanmıştır. Kanunda değişikliğe gidilen bir diğer madde memurların seçimlerde aday olabilmek için en az altı ay önceden istifa etme zorunluluğu idi. Akis bu maddenin muhalif partilerden aday olmak için memuriyetten istifa eden kişiler için uygulanacağını vurgulamıştır. Bir diğer maddede siyasi partilerin karma liste yapmalarını engellemeye yöneliktir. Seçim öncesi birkaç parti birleşip karma liste çıkaramayacaktır. Bu madde de Akis’te Demokrat Parti’nin muhalefet partileri arasında doğması muhtemel iş birliklerinin önünün kapatılması olarak yorumlanmıştır. Öte yandan yeni kanun uyarınca radyonun siyasi partiler tarafından kullanılması engellenmiştir. Bu madde de dönemin muhalif kesimi ve Akis tarafından radyonun muhalefete kapatılması olarak değerlendirilmiştir. İktidardaki Demokrat Parti mensuplarının hükümet adına yaptıkları konuşmalar için radyoda yer alabilecek olması bu yorumları da beraberinde getiriyordu.⁸¹ Akis’in sekizinci sayısında “Seçim Kanununda Tadilat” başlığı altında verdiği bu yasal düzenlemenin yanı sıra aynı sayıda “Memurlara Karşı Savaş” başlığı altında memurlar hakkında yapılan kısıtlamalardan da söz edilmiştir.⁸² 21 Haziran 1954’te kabul edilen kanunla tüm memurların yirmi beş yıldan sonra emekliye sevk edilmeleri kabul edilir. Bu kanun ile 25 sene görev yapmış ya da 60 yaşını doldurmuş yargıç ve profesörler de diğer memurlar gibi emekliye ayrılacaktır.⁸³ Kanun Yargıtay, Sayıştay, Danıştay üyelerini de kapsamıştır.⁸⁴ Demokrat Parti’nin çıkardığı bu ağır kanunlar birçok basın organında

74 “İdare Küçük Politika Oyunları”, *Akis*, 5 Haziran 1954, C.I, S.4, s.6 .

75 Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”*, İstanbul, 2000, s. 65 .

76 “İdare Küçük Politika Oyunları”, *Akis*, 5 Haziran 1954, C.I, S.4, s.6 .

77 Ahmad, *a.g.e.*, s.125 .

78 “İdare Küçük Politika Oyunları”, *Akis*, 5 Haziran 1954, C.I, S.4, s.6 .

79 Eroğul, *a.g.e.*, s.102 .

80 “Demokrasi Seçim Kanununda Tadilat”, *Akis*, 3 Temmuz 1954, C.I, S.8, s.4 .

81 Eroğul, *a.g.e.*, s.102 .

82 “Demokrasi Seçim Kanununda Tadilat”, *Akis*, 3 Temmuz 1954, C.I, S.8, s.9 .

83 Ahmad, *a.g.e.*, s.125 .

84 Eroğul, *a.g.e.*, s.103 .

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhafız Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

olduğu gibi Akis'te de ağır eleştiriler ile karşılanmıştır. Akis Demokrat Parti'nin ağırlaşan baskı politikası ile paralel olarak üslubunu ağırlaştırmaya başlamıştır.

Demokrat Parti, seçim kanununda yaptığı düzenlemelerin, memurlarla ilgili uygulamaların, üniversitelerin özerkliğinin kaldırılmasına ilişkin yeniliklerin ardından aldığı tüm tepkileri göz ardı ederek yeni baskı tedbirleri almaya, kendisine karşı yükselen sesleri susturmaya devam etmiştir. İktidar partisinin aldığı en önemli tedbir gazetecileri susturmaya yönelik olmuştur. Demokrat Parti 23 Eylül 1954 tarihinde dört gazeteciyi ağır cezalara çarptırarak "*gazeteci kıyımı*" olarak adlandırılan dönemi başlatır.⁸⁵ Gazeteci oldukları için cezalandırılan bu dört isim Hüseyin Cahit Yalçın, Cemal Sağlam, İbrahim Cüceoğlu, Nihat Erim olmuştur.⁸⁶ İlk üç isim hapis cezası da alırken, Yeni Ulus gazetesinin sahibi Nihat Erim sadece ağır para cezası ile cezalandırılmıştır. D.P. iktidarının gazetecilere karşı başlattığı savaş bu kadarla da sona ermemiştir. 17 Kasım 1954'de Fuat Arna⁸⁷, 24 Kasım 1954'de Akis'te de yazıları yayınlanan Bedii Faik tutuklanmıştır. Bedii Faik hakkında verilen tutuklama kararına Akis sayfalarında geniş yer verilmişti. Akis Bedii Faik tutuklanması ile ilgili "*Kabahati: Güzel Yazmak*" hicvini kullanarak iktidarın gazetecilere karşı takındığı bu sert tavrı eleştirmiştir.⁸⁸

1954 yılının son olayı da Kasım ayında sonuçları açıklanan muhtarlık seçimleri ile ilgili yaşanan iktidar-muhalefet çekişmesidir. Demokrat Parti muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimlerini büyük bir üstünlükle kazanmıştır.⁸⁹ Demokrat Parti'nin muhtarlık seçimlerindeki bu galibiyeti gerek basın organlarında gerek de Cumhuriyet Halk Partisi saflarında geniş yankı uyandırmıştır.⁹⁰ Demokrat Parti ile Akis'i 1954 yılında karşı karşıya getiren olaylardan önemlileri bu şekilde sıralanabilir. Bu ilk yılda yaşananlar daha sonraki yaşanacakların habercisi olarak kabul edilmektedir. Çünkü 1955 yılı ile birlikte D.P. ile Akis'i birebir muhatap olarak karşımıza çıkaran çeşitli olaylar yaşanacaktır.

1955 yılı Demokrat Parti açısından iktidar döneminin en zorlu yıllarından biri olacaktır. Öyle ki iktidar bu yıl içinde Kıbrıs'ta yaşanan gerginlikler ve bu gerginliklerin yurttaki yankıları olan 6-7 Eylül olaylarının yanı sıra parti içinde görülen parçalanmalar, yeni kabine kurma çalışmaları, ispat hakkı tartışmaları, yenilenen baskı tedbirleri ve tedbirlere gelen tepkiler gibi birçok önemli olay yaşamıştır.

Adnan Menderes'in üçüncü kabinesinde Devlet Bakanı olarak görev alan aynı zamanda da Türk Sesi gazetesinin sahibi olan Mükerrrem Sarol ile ilgili Akis'teki ilk yazı kabinenin kurulmaya çalışıldığı günlerde çıkan Akis'in birinci sayısında yer alır. "*Kabine Tahminler Temenniler*" başlıklı bu yazıda Mükerrrem Sarol'un kabinede görev alıp alamayacağı ile

85Eroğul, a.g.e., s.104 .

86 "Basın", Akis, 2 Ekim 1954, C.II, S.21, s.6 .

87 "Millet gazetesi sahibi Fuat Arna'dır."; Eroğul, a.g.e., s.104 .

88 "*Basın Hürriyetini, bir memlekette herkesten çok ve herkesten fazla basın müdafaa eder. Bir gazeteci, ama Hüseyin Yalçın veya Bedii Faik gibi bu meslekte hakikaten bir kıymet olan ve "Kapkaççı", "Sansasyon meraklısı" hüviyet taşımayan bir gazeteci mahkum olunca evvela meslektaşları üzülmürler. Sonra da oturup vaziyeti her türlü partçilik mülahazasının üstünde düşünürler. Kanunun manasını daha iyi anlamaya çalışırlar her meslekte bir meslek tesanüdü vardır. Unutulmamalı ki mesleğin menfaatine olan şey nihayet aslında o meslek erbabının menfaatinedir. Bunu hatırdan çıkarmamak lazımdır. Muvafakat, Muhalefet... bunlar gelip geçici şeylerdir.."* "Basın İçeridekiler – Dışarıdakiler", Akis, 9 Ekim 1954, C.II, S.22, s.6 .

89 Ahmad, a.g.e., s.130 .

90 Eroğul, a.g.e., s.105; "Seçimler Fırtına Koparan Başlık", Akis, 13 Kasım 1954, C.II, S.27, s.5 .

ilgili tahminler öne sürülüyordu.⁹¹ Yapılan tahminler “*Sarol’un yerli veya yersiz üzerine fazla şimşek çeken bir paratoner*”⁹² olduğu için bakanlığa seçilmeyeceği yolundaydı. Akis’in bu tahminleri Akis ile Sarol arasındaki gerginliğin tohumları anlamında kabul edilebilir. Ancak bu türden bir eleştiri Sarol’un Akis’e cephe almasına neden olmayacaktı. Akis ile Sarol’un ilişkilerinin normal bir boyutta devam ettiğine en açık örnek, Sarol’un, Akis’in 19 Haziran 1954 tarihinde yayınlanan altıncı sayısında “*Basın ve Turizm Davamız*”⁹³ adlı bir makalesinin yayınlanmasıdır. Akis ile Sarol’u davalık edecek olan asıl mesele 30 Ekim 1954 tarihinde yayınlanan “*Bu vekil istifa etmelidir*”⁹⁴ başlıklı makaleden sonra ortaya çıkacaktır. Bu makalede bir milletvekilinin hem bakanlık hem de gazete sahipliği yapması ve bu iki sıfatı kendi menfaatleri yönünde kullanması eleştiriliyordu. Bu eleştirinin muhatabı Türk Sesi gazetesi sahibi ve basın işleri ile ilgilenen Devlet Bakanı olan Mükerrer Sarol’dur. Akis, Sarol’un bu sıfatları bir arada kullanmasından duyduğu rahatsızlığı sütunlarına taşıyordu. Akis bir gazete sahibinin vekil olmasının kabul edilebilir olduğunu ancak “*basın işlerini tedvire memur edilen*” vekil olmasının sorun olduğunu vurgulamıştır. Akis, Mükerrer Sarol’un sahip olduğu Türk Sesi gazetesinin düşük tirajına rağmen Sarol’un mevkiinin etkisi ile pek çok firmadan özel ilanlar aldığını, devlet dairelerinin hatta ilkokulların bu gazeteye abone edildiğini belirtmiştir.⁹⁵ Yazı Sarol’u gazetesi ve bu gazete üzerinden resmi kimliğini kullanarak elde ettiği kazançtan dolayı suçlar niteliktedir. Akis, Mükerrer Sarol ile ilgili eleştirel yazılarına farklı nüshalarında da devam etmiş, konu nihayetinde mahkemeye taşınmıştır. Mükerrer Sarol, 25 Kasım 1954 tarihli bir iddianame ile Metin Toker hakkında bir dava açmıştır. Sarol’un iddianamesinde Akis dergisinin 1954 yılının Ekim ve Kasım aylarında yayınlanan 21., 24., 25., 27. ve 28. Sayılarında, ilkokulların sahibi olduğu Türk Sesi gazetesine “*abone kaydolunması hadisesini vesile edip*” itibarını zedeleyecek ve şöhretine zarar verebilecek şekilde yayın yapıldığı sözlerini kullanmıştır.⁹⁶ Bu iddialarla başlayan dava süreci kısaca şu tarihlerde yaşanmıştır:

24 Kasım 1954: Metin Toker konu ile ilgili ifadesi alınmak üzere Ankara Savcılığı’na çağırılmıştır.

9 Aralık 1954 : Davanın ilk celsesi bu tarihte görülmüştür.

3 Şubat 1955: Suç unsuru olduğu iddia edilen yazılar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden bir, Edebiyat Fakültesi’nden bir, Gazetecilik Enstitüsü’nden bir hocadan oluşan bilirkişi heyetinin incelemesi altına alınmıştır.

17 Mart 1955: İlk celsedeki hakimler heyeti tamamen değiştirilmiştir. Ayrıca üniversite hocalarından oluşan bilirkişi heyeti yaptığı incelemeler sonucu yazılarda suç unsuru bulunmadığına dair karara varmıştır.

7 Nisan 1955: Hakimler heyeti başkanı ikinci kez değiştirilmiştir. Yeni heyet Metin Toker’in mahkumiyetine karar vermiştir.⁹⁷

91 “Seçimler Fırtına Koparan Başlık”, Akis, 13 Kasım 1954, C.II, S.27, s.5 .

92 “Seçimler Fırtına Koparan Başlık”, Akis, 13 Kasım 1954, C.II, S.27, s.5 .

93 Mükerrer Sarol, “Basın ve Turizm Davamız”, Akis, 19 Haziran 1954, C.I, S.6, s.4-5 .

94 “Bu Vekil İstifa Etmelidir”, Akis, 30 Ekim 1954, C.II, S.25, s.7 .

95 “Bu Vekil İstifa Etmelidir”, Akis, 30 Ekim 1954, C.II, S.25, s.7 .

96 “Sarol Davasında Müdafaamız”, Akis, 15 Ocak 1955, C.III, S.36, s.19 .

97 “Davamızın Tarihçesi”, Akis, 16 Nisan 1955, C.III, S.49, s.4 .

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhafif Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

Bu dava 7 Nisan 1955 tarihinde Metin Toker'in aleyhinde sonuçlanmıştır. Kamuoyunda ilgi ile izlenen dava, Metin Toker'in dokuz ay mahkumiyetiyle sonuçlanır.⁹⁸ Yargıtay bu süreyi fazla uzun bularak kararı bozmuştur. Metin Toker kendisine ispat hakkının verilmesini istemiş ve olayı belgeleriyle açıklamıştır. 1957 yılına kadar süren yargılama süreci sonunda, Yargıtay ispat hakkının bakanlar için kullanılamayacağına karar vermiştir. Metin Toker bu kararın ardından 7 ay 23 gün hapis cezasına mahkum edilmiştir.⁹⁹ Akis ile Dr. Mükerrerem Sarol'u karşı karşıya getiren ve Akis'in aleyhine sonuçlanan bu dava bir anlamda Demokrat Parti'nin basına karşı takındığı sert tavrını da ortaya koymuştur. Her ne kadar Dr. Mükerrerem Sarol ile Metin Toker arasındaki kişisel bir sorun gibi görülsede dava, gerek seyri gerekse de sonuçları bakımından iktidar-muhalefet sorunlarının da esintisini taşımaktadır. Akis her ne kadar yansız yayın politikası söylemleri ile ortaya çıksa da zamanla Demokrat Parti'nin yaptıklarını acımasızca eleştirmiş ve bu eleştiriler de Akis ile iktidar partisini iki karşı taraf haline getirmiştir. Akis'in Demokrat Parti'ye karşı kabul edilmesinde Akis'in imtiyaz sahibi olan Metin Toker'in Ana Muhalefet Partisi lideri olan İsmet İnönü'nün damadı olmasının da etkisi vardır. Bu etki Akis'in yayın hayatı boyunca yoğun olarak kendini hissettirecektir.

1955 yılı boyunca iktidarı meşgul eden en önemli sorunlardan biri de "Kıbrıs Bunalımı"dır. Kıbrıs adası ile ilgili olarak başlayan Yunan propagandası 1954 yılının yaz aylarında yeniden gündeme gelmiştir. Yunanistan adanın Yunanistan'a bağlanması amacı ile konuyu Birleşmiş Milletlere taşımış, konu ile ilgili kamuoyu oluşturmak için de pek çok propaganda faaliyetine girişmiştir. Akis Yunanistan'ın bu faaliyetleri karşısında Türk Hükümeti'nin sessiz kaldığını belirterek, eleştirel bir yazıya yer vermiştir.¹⁰⁰ Konunun Birleşmiş Milletlere taşınması ile İngiltere Osmanlı Devleti dönemindekine benzer bir hamle ile konuyu görüşmek üzere tarafları Londra'ya davet etmiş, burada düzenlenecek olan bir konferans ile konunun ele alınmasını teklif etmiştir. İngiltere'nin bu arabulucu teklifine Demokrat Parti Hükümeti olumlu yaklaşarak teklifi kabul etmiştir. Menderes konferansa gitmeyi kabul etmesinin yanı sıra Yunanistan'ı da konu ile ilgili uyarıcı bir açıklama yapmıştır.¹⁰¹

Kıbrıs konusunun ele alındığı konferans Londra'da 27 Ağustos 1955 tarihinde başlamıştır. Konferansa ev sahipliği yapan İngiltere ve Türkiye ile Yunanistan katılır. Akis'in de ısrarla gidilmesi ve Kıbrıs'ın savunulması yolunda yayınlar yaptığı konferansta, Türkiye'yi Dışişleri Bakan Vekili Fatin Rüştü Zorlu temsil etmiştir. Zorlu konuşmasında Kıbrıs adasındaki Türk hakimiyetini Lozan Barış Antlaşması hükümleri dahilinde ele alır ve tarihi örneklerle Kıbrıs adasının Türklere ait olduğu tezinde Türk Hükümeti'nin haklı olduğunu vurgular.¹⁰² Akis'in "Kıbrıs Meselesi İmtihan Arefesinde"¹⁰³ başlığı ile ele aldığı konferansta Yunanistan Türkiye'nin tutumu karşısında geri adım atar, ancak iki ülke arasında başlayan gerginlik bazı olayların da fitilini ateşler. İki ülke arasındaki gerginlik 5 Eylül 1955 Pazartesi günü Atatürk'ün Selanik'teki evi ile Türk konsolosluğu arasında

98 Eroğul, a.g.e., s.105 .

99 Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973, s.87 .

100 "Dış Politika Kıbrıs Hakkında Korkunç Sükut", *Akis*, 7 Ağustos 1954, C.I, S.13, s.4 .

101 Derya Sevinç, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.60, Bahar 2017, s.181.

102 "Kıbrıs Meselesi İmtihan Arefesinde", *Akis*, 27 Ağustos 1955, C.IV, S.68, s.7 .

103 "Kıbrıs Meselesi İmtihan Arefesinde", *Akis*, 27 Ağustos 1955, C.IV, S.68, s.7 .

patlatılan bomba ile birlikte alevlerin.¹⁰⁴ Selanik'ten gelen bu haber üzerine İstanbul'da gençler toplanarak olayı protesto eden yürüyüş düzenlerler, ancak olaylar bu kadarla kalmaz. Provokatörlerin de etkisi ile kısa sürede büyüyen olaylar İstanbul'da yaşayan Rumlara karşı saldırı faaliyetine dönüşür. Kısa sürede Rumlara ait olan pek çok ev, işyeri, ibadethane, okul, mezarlık tahrip edilir. Rum vatandaşlara karşı saldırılarda bulunulur, yangınlar çıkarılır. Olaylar sadece İstanbul ile de sınırlı kalmayacak Ankara ve İzmir'de de benzeri hadiseler yaşanacaktır.¹⁰⁵

Menderes Hükümeti kısa sürede büyüyen olayları bastırabilmek için yayınladığı bir bildiri ile 6-7 Eylül gecesi İzmir ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Ancak Hükümet 7 Eylül günü yayınladığı yeni bir bildiri ile sıkıyönetimi kaldırır. Sıkıyönetimin kaldırılması sonrasında olaylar yeniden alevlenir ve toplumun huzurunu tehdit edecek boyuta gelir. Bunun üzerine İstanbul, Ankara ve İzmir'de 7 Eylül gecesi sıkıyönetim tekrar ilan edilmiştir.¹⁰⁶

Tarihe 6-7 Eylül olayları olarak geçecek olan bu hadiseler Demokrat Parti iktidarında önemli sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Olayların bastırılması sırasında yaşanan kargaşa muhalefet tarafından başarısızlık olarak görülmüş ve bu noktadan hareketle Demokrat Parti yöneticileri pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece İstanbul'da bulunmaktadır. Akşam saatlerinde Ankara'ya gitmek için yola çıkarlar, ancak olaydan haberdar olunca İzmir'ten geri dönerek İstanbul'a gelirler ve isyancıları sakinleştirmeye çalışırlar. Ayrıca İçişleri Bakanı Namık Gedik ve Emniyet Müdürü Ethem Yetkiner de o gün İstanbul'dadır. Ancak devlet idaresinin başında yer alan bu isimler isyanı önlemeyi başaramamışlardır.¹⁰⁷ İsyanı bastırmada gösterilen bu başarısızlık devletin zirvesinde önemli bir sarsıntıya neden olmuştur. 1954 seçimlerinden sonra muhalefet kesimde birçok konuda ortaya çıkan memnuniyetsizlik bu olayla biraz daha artmıştır. İç siyasette muhalif söylemin tırmanmasına neden olan olaylar uluslararası mecrada da Londra Konferansı'nda tarihsel temeller üzerinde yapılan savunma ile kazanılan başarının etkisinin yok ortadan kaldırmıştır. Londra'da savunduğu tez ile Yunanistan'ın geri adım atmasını sağlayan Dışişleri Bakan Vekili Fatin Rüştü Zorlu isyanın sonuçları ile ilgili olarak "*Bütün çabalarımız, Londra'da elde ettiğimiz başarı bir gecede heba olup gitti.*"¹⁰⁸ sözlerini sarf edecektir.

İsyan sonrası siyasi ortamın şekillenmesine baktığımızda Demokrat Parti ile muhalefet arasındaki gerginliğin daha da tırmandığı, Demokrat Parti içindeki bazı isimlerin de yaşananlardan sonra muhalif bir söylem geliştirdikleri hatta Demokrat Parti'den kopmaya başladığı görülür. Yükselen muhalefet karşı Demokrat Parti yöneticileri sıkıyönetim kozunu kullanma yoluna gitmişlerdir. Olaylar sırasında ilan edilen sıkıyönetimin süresi uzatılmış ve Meclis tatil edilmiştir. Bu kararın ardından 19 Eylül 1955 tarihinde sıkıyönetim kararları çerçevesinde bazı gazeteler kapatılmaya başlanılmıştır. Sıkıyönetim komutanlarının emri

104 "Asayiş Hazin Hadiseler", *Akis*, 10 Eylül 1955, C.V, S.70, s.8 .

105 Ahmad, *a.g.e.*, s. 140 .

106 Ahmad, *a.g.e.*, s.141 .

107 "Asayiş Hazin Hadiseler", *Akis*, 10 Eylül 1955, C.V, S.70, s.8 .

108 Yücel, *a.g.m.*, s.34 .

ile muhalif yayınlar yapan Ulus süresiz olarak, Hürriyet ve Her Gün ise on beşer gün süre ile kapatılmışlardır.¹⁰⁹

Menderes 1954 yılında kazandığı büyük seçim zaferinden sonra aydınların iki kalesi olan basından ve üniversitelerden uzaklaşmış ve bu iki kurum ile yaşanan çatışmalar parti içinde de bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demokrat Parti içindeki liberal görüşlü akademisyen partililerden Fethi Çelikbaş, Feridun Ergin ve Turan Güneş gibi isimler, 1954'ten seçimlerinde sonra Menderes idaresinde Demokrat Parti'nin sertleşen siyasetine karşılık partiden uzaklaşmaya başlamışlardır.¹¹⁰ Fethi Çelikbaş'ın önderliğinde 2 Mayıs 1955 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne "*İspat Hakkı Önergesi*"ni vermişlerdir. Önerge'de imzası olan isimler arasında Fethi Çelikbaş'ın dışında, Ekrem Alican, Enver Güreli, Raif Aybar, Seyfi Kurtbek gibi Demokrat Parti içerisinde sevilen, önemli isimler bulunuyordu. Menderes Hükümetlerinde görev almış olan bu isimler "11'ler" sıfatı ile anılmakta idiler sonradan aralarına eklenen isimler ile sayıları 19'a ulaşmış "19'lar" olarak anılır olmuşlardır. Bir önerge olarak Meclis'e sunulan ispat hakkı kanun teklifi Akis'te "*İspat Hakkı Lüzumludur*" adlı makalede şu sözlerle açıklanmıştır:

"İspat hakkı, bambaşka bir husus için isteniyor. Bir bakan için "hırsızdır" demek bugün o bakan hırsız da olsa hırsız olmasa da suçtur. Zira bu fiil 6334 Sayılı kanunun birinci maddesinin birinci fıkrasına girmektedir. Birinci fıkra ise şudur: "Namus, şeref ve haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması..." isnat diye bir şey bahis mevzuu olmadığına göre, bu günkü mevzuat çerçevesinde mahkeme hiçbir araştırma yapmaya yetkili değildir. 19'lar istiyorlar ki eğer bakan hakikaten hırsızsa, ithamı yapan bunu ispat edebilmek hakkına sahip bulunsun, ispat ederse beraat etsin, yok ispat edemezse o zaman cezalandırılsın. Bunun, hırsız olmayanlar için kötü tarafı ne? Bilakis çok iyi tarafları var bakınız nasıl: Başbakan Adnan Menderes aynı konuşmasında "Benim için tembeldir diyemiyorlar, dirayetsizdir diyemiyorlar, hırsızdır diyemiyorlar, bula bula diktatörlük isnat ediyorlar" demiştir. Doğrudur; kendisi için tembeldir, dirayetsizdir, hırsızdır diyemiyorlar. Ama hükümetin başında hakikaten dirayetsiz, hakikaten hırsız bir başkan olsa ona da tembel, dirayetsiz veya hırsız denilemeyecektir; zira bunu kanun menetmektedir. İspat hakkını tanımayan kanun. (...) Başbakan'ın yerinde biz olsaydık, ilk yapacağımız iş ispat hakkını kabul etmektir...Hiçbir şey için olmasa şöyle göğsümüzü rahat rahat gerebilmek için..."¹¹¹

Akis dergisinde "*ispat hakkı lüzumludur*" başlığı altında ele alınan ve basına yaptığı haberi ispat hakkı tanımayan düzenlemenin ortadan kaldırılması için Başbakan Menderes'e yapılan çağrışı içeren makalede sözü geçen husus, Demokrat Parti'ye karşı birikmiş olan muhalefetin birleştiği nokta olmuştur. İspat hakkı meselesi etrafında birleşen muhaliflerin başında Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu lider sıfatı ile yer almış, muhalifler kısa sürede Menderes'e meydan okuyacak güce ulaşmıştır.¹¹² Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun yanı sıra Demokrat Parti'nin kuruluşunda büyük emekleri olan Ekrem Hayri Üstündağ gibi önemli isimler de "*15 Eylül 1955 günü Meclis Başkanlığına müracaatla ispat hakkı kanun teklifine imza koyarak 11'ler hareketine*"¹¹³ dahil olmuşlardır.

109 Eroğul, a.g.e., s.112 .

110 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 1992, s.70-71.

111 "*İspat Hakkı Lüzumludur*", Akis, 12 Kasım 1955, C.V, S.79, s.6-7 .

112 Ahmad, a.g.e., s.139 .

113 Burçak, a.g.e., s.331 .

1955 yılında ardı ardına yaşanan olaylar Adnan Menderes tarafından tepki ile karşılanmıştır. Demokrat Parti iç ve dış siyasette fırtınalı bir dönemden geçerken Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi önemli bir ismin ispat hakkı söylemi ile muhaliflere katılması ile Demokrat Parti içinde ve özellikle Adnan Menderes cephesinde kabul edilemezdi. 7 Ekim 1955 tarihinde toplanan Genel Kurul toplantısı bu bağlamda bir anlamda parti içi hesaplaşma şekline dönüşmüştür. Genel Kurul toplantılarına zaten bir müddettir katılmayan Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun bu Genel Kurul'a katılmak arzusu reddedilmiştir. Adnan Menderes parti içinde meydana gelen muhalefetin müsebbibi olarak Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nu görmüş ve Genel Kurul'da Karaosmanoğlu'na bunların hesabını sormak için destek arayışına girmiştir. Karaosmanoğlu'nun Genel Kurul'a katılmasının engellenmesinin ardından 15 Ekim 1955 tarihli Demokrat Parti'nin Dördüncü Büyük Kongresi'ne de katılması da engellenmiştir. Ayrıca kısa süre içerisinde Haysiyet Divanına sevk edilen 19'ların partiden ihraçları da gündeme gelmiştir.¹¹⁴

Akis tüm yaşananlarla ilgili haberlere sütunlarında geniş yer veriyordu. Akis'e göre: Demokrat Parti yöneticileri ispatçılar ile Büyük Kongre'de karşılaşmaktan çekinmişlerdir. Bu sebeple de ispat hakkı savunusu adı altında muhalefet eden DP delegelerinin delegelik vasfını ortadan kaldırarak onları bertaraf etme yoluna gitmişlerdir. Akis'e göre: genel başkanlık ve kurul seçimlerinde Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Fethi Çelikbaş, Ekrem Hayri Üstündağ gibi isimler önemli oylar alabilirlerdi. Bu durum da Demokrat Parti içinde muhalif kesime sempati duyan isimlerin daha da cesaretlenmesi anlamına gelirdi. Bu sebeple öncelikle Genel Başkanlığa aday olabilecek Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Ekrem Hayri Üstündağ ihraç edilmişlerdir.¹¹⁵ Akis parti içindeki rekabeti aktarırken Haysiyet Divanı'nda çıkan ihraç kararının detayları ile ilgili önemli bir tespit de bulunmuştur. Akis'in tespitine göre Genel İdare Kurulu'nda planlanan ve "Menderes'in şahane manevrası" olarak adlandırılan plana göre ispat hakkı için önergeyi verenler ile sonradan bu ekibe katılanlar ayrılmıştır. Bu ayrımın yapılma sebebi Akis'e göre ispat hakkı teklifini ilk verenler partide muhafaza edilerek ispat hakkına ters bir tutumda olmadıklarını; sadece parti içinde ikilik çıkarmak sureti ile partiyi bölmeye çalışanların partiden atıldığını ortaya koymaktır.¹¹⁶ Akis Demokrat Parti yöneticilerinin böylesine ince planlar peşinde olduğunu yazmaktan çekinmiyor, yayın hayatının ikinci yılında eleştiri oklarını daha da sivrileştiriyordu.

İnce hesaplar ile şekillenen Genel Kurul ve Kongrenin esas amacını anlayan "19'lar kendi içlerindeki birliği bozmayarak partiden ayrılma kararı vermişlerdir. Ve henüz ihraç edilmemiş on milletvekili de partiden istifa etmiştir."¹¹⁷ 19'lar Haysiyet Divanı'nda alınan bu karar karşısında da birliklerini bozmayarak tam bir bütünlük içerisinde yollarına devam edeceklerini ispatlamışlardır.¹¹⁸ Yaptıkları basın toplantısı ile halka Demokrat Parti'den ayrıldıklarını açıklamışlardır. İstifa metinlerinde "hakiki Demokrat Parti yani Demokrat Parti'nin baştaki fikir ve programına sadık Demokrat Parti Adnan Menderes'in Genel Başkanlığı'ndaki parti değildir. Hakiki Demokrat Parti'yi yani onun fikir ve programını 19'lar ve onların arkasındaki büyük kütle temsil etmektedir"¹¹⁹ hususu Akis'te de yer aldığı

114 Mustafa Albayrak, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXIV, S. 71, Temmuz 2008, s.351-352.

115 "D.P. İspatçıların Toplantıları", Akis, 22.Ekim 1955, C.V, S.76, s.4 .

116 "D.P. İspatçıların Toplantıları", Akis, 22.Ekim 1955, C.V, S.76, s.4 .

117 Eroğul, a.g.e., s.113 .

118 Alacı, a.g.m., s. 135.

119 "D.P. İspatçıların Toplantıları", Akis, 22.Ekim 1955, C.V, S.76, s.5.

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhalif Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

gibi önemle belirtilmekteydi. Yapılan bu açıklama ile birlikte 19'lar Demokrat Parti'den ayrılmıştır. 1954 yılında başlayan ikinci iktidar döneminin ilk iki yılında hem yükselişi hem düşüşü ard arda yaşayan Demokrat Parti bundan sonra içerisinde filizlenmiş yeni muhalefet grubu ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Demokrat Parti'den ayrılan bu muhalif grup 1955 yılı Aralık ayında "*Hürriyet Partisi*" adında bir parti kurarak iktidarın en önemli rakiplerinden biri haline gelmiştir. Hürriyet Partisi'nin bir lider etrafında şekillenmek yerine fikir ve inançlar etrafında toplanan bir kadro partisi görünümünde olması kısa sürede dikkat çekmiştir. Akis dergisinin sahibi ve baş muharriri olan Metin Toker de Hürriyet Partisi'ni savunan bir tavır izlemiştir. Yeni partiye yöneltilen kitlelerden uzak bir siyasi ilimler akademisi olduğu yönündeki eleştirilerin haksız olduğunu belirterek, partinin güçleneceğine olan inancını "*bir zamanların Demir Kıratı'nın yerini alacağı...*" öngörüsü ile vurgulamıştır.¹²⁰

1955 yılı içerisinde yaşanan diğer bir önemli gelişimde Dördüncü Menderes Hükümeti'nin kurulmasıdır. Menderes Hükümeti, 29 Kasım 1955 akşamı Cumhurbaşkanı'na istifasını sunduktan sonra yine Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Yaşanan iç ve dış politik bunalımlardan sonra kabinenin kurulması çok kolay ve çabuk olmadı. Yapılan on bir günlük çalışmalar sonucunda dördüncü Menderes Kabinesi kuruldu. Hükümet üyeleri 8 Aralık 1955 tarihinde açıklandı.¹²¹ 13 Aralık 1955'te açıklanan hükümet programı başta Muammer Alakant olmak üzere, pek çok milletvekili tarafından sunulduğu Meclis Grubunda şiddetle eleştirildi. Program 398 lehte 58 aleyhte oy ile güvenoyu aldı. Program ile ilgili yorumlar Akis'in 17 Aralık 1955 tarihli 84. sayısında yapılmıştır. Akis'in yaptığı en ilginç yorum Menderes'in "*bir melek gibi*"¹²² davrandığı yolundaydı. D.P. Hükümeti'nin bu programı büyük ölçüde demokratikti, ancak muhalefet buna rağmen yaşanan sorunların sorumlusu olarak Başbakan Adnan Menderes'i görüyordu. 16 Aralık'ta Meclis'te yapılan program görüşmelerinde İnönü, Menderes'e çok sert bir dille çattı ve istifa etmesini istemiştir. D.P. grubundaki isyandan sonra C.H.P.'ye yepyeni bir güven gelmiş, 1946'dan beri her tedbirde geç kalan Halk Partisi, 1955 yılının sonunda, muhalefet meşalesini ciddi bir şekilde ele almıştır. Diğer taraftan, bütün vaatlere rağmen Demokrat Parti milletvekillerini hemen yatıştırmak mümkün olmamıştır. Henüz hükümet güven oyu almadan üç milletvekili daha D.P.'den ayrılır. 17 Aralık'ta diğerlerinin ardından D.P.'den ayrılan dördüncü milletvekili de Hürriyet Partisi'ne katılmıştır.¹²³

Akis 87. sayısını yayınladığı 7 Ocak 1956 tarihinde yeni yıla merhaba derken Demokrat Parti'yi eleştiren tavrından hiçbir şey kaybetmemiştir. Derginin çıktığı "7 Ocak" tarihi aynı zamanda Demokrat Parti'nin doğum günüdür. Akis de bugünün önemine istinaden Demokrat Parti'nin 10 yıllık süreç içerisinde yaşadığı olaylarla ilgili genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Ancak Akis'in önemle üzerinde durduğu ve Demokrat Parti'yi eleştiri yağmuruna tuttuğu husus "Kıbrıs" konusu olmuştur. Akis'in Demokrat Parti'ye karşı kullandığı en ağır sözlerden bir bölümü bahsi geçen 87. sayıda yer almaktadır. "*Kıbrıs Meselesinin Mesulü Menderes Hükümetleridir*" başlığı altında 1954 Ağustos'undan itibaren sürekli bir tırmanışta olan ve 6-7 Eylül olayları ile hat safhaya ulaşan Kıbrıs

120 Albayrak, a.g.m., 365.

121 Ahmad, *Kronoloji...*, s.144-145 .

122 "Program Grupta", *Akis*, 17 Aralık 1955, C.V, S.84, s. 7 .

123 Eroğul, a.g.e., s.117-118 .

Buhranı'nda gelinen noktanın tek sorumlusunun Menderes Hükümetleri'nin izlediği yanlış siyaset olduğu anlatılmaktadır.¹²⁴

Akis 1956 yılında takındığı sert tavrını 14 Ocak 1956 tarihli sayısında da sürdürmüştür. *"...Hiç kimsenin sizin şahsınızla bir alıp veremediği yoktur. Görmüyor musunuz, anlamıyor musunuz ki muvaffak olmadınız. Hissetmiyor musunuz ki herkes sizin çekilmeniz için dualar edecek hale gelmiştir. Memleketin menfaati, partinin menfaati, hatta kendi menfaatiniz hükümetin başından ayrılmanızı gerektiriyor. Bu millet D.P.'ye rey vermiştir, size değil. Siz D.P. değilsiniz. Hiç kimse D.P. değildir. D.P. bir idealdir. Siz onu yıktınız. Hala mı çekilmeyeceksiniz, Adnan Bey?..."*¹²⁵ sözlerini içinde barındıran bir makale ile Akis, Menderes'e ve O'nun şahsında yönetime olan muhalefetini açıkça dile getirilmiştir.

Menderes tüm eleştirilere karşı Dördüncü Kabinesi'nin açıklanması ve programın okunması sürecinde takındığı ılımlı tavrını sürdürmektedir. Ana muhalefet partisinin yanı sıra basın ve üniversite gibi etkili kesimler iktidara karşı cephe almaya devam ederken Demokrat Partililer de olumlu tutumları ile bir anlamda muhalefete karşı safları sıklaştırmaya çalışmıştır.¹²⁶ Ayrıca 1956 yılının ilk ayları Meclis sıralarında hararetli tartışmaların yaşandığı, iktidar partisi ve muhalefet partilerinin işi birbirlerine hakaret dolu sözler sarf etmeye kadar götürdüğü günler oluyordu. Mücadelenin böylesine alevlenmesi, Menderes'i taktik değiştirmeye yönlendirmiştir. Menderes, 1955 yılının sonunda beliren büyük bunalımdan sonra mevkiini korumak endişesiyle taviz politikasını seçmiştir. Ancak aradan geçen olaylar, ne yaparsa yapsın muhalefetin boy hedefi olmaktan kurtulamayacağını kendisine göstermiştir. Bu sürekli hücumlar D.P. Grubu'nun lideri etrafında kenetlenmesine yol açmış, bu durumda *"gerilerinden emin olan"* Menderes'in *"bir an iltifat ettiği ricat politikasını tamamen terk ederek açık taarruza geçmeye karar"* vermesine yol açmıştır.¹²⁷

Menderes'in değişen politikası sonucunda 1956 yılının Mart ile Mayıs ayları boyunca iktidar ile muhalif kuruluşlar arasında yoğun çekişmeler, önemli söz düelloları yaşanmaktaydı. Akis de bu gergin ortamdaki yerini alıyor, başta Menderes olmak üzere iktidarın icraatlarını sert bir dille eleştirmekten geri kalmıyordu.

Demokrat Parti yönetimi sertleştirdiği politikası doğrultusunda adalet, basın, üniversite, sendikalar ve muhalefet partilerine karşı yeni baskı tedbirleri almaya başladı. İlk tedbir adalete karşı geldi. 3 Mayıs 1956 yılında on altı yargıç emekli edildi. Bu yargıçlardan üçü Yargıtay üyesiydi. Akis *"...Adalet Bakanı beğenmediği - ehliyetleri bakımından değil vicdanları bakımından – temyiz azalarını, hakimleri bir kalemde tasfiye etti mi, siz susup oturacaksınız. Tabii susup oturmanız, yapılacak en iyi şey değildir. Mesela bu hareketi alkışlasanız ve Adalet Bakanı'nı takdir etseniz daha makbule geçersiniz..."*¹²⁸ sözleri ile yapılan uygulamadan duyulan rahatsızlığı dile getirmiş, iktidarın kendine muhalif hiçbir ses duymak istemediğine dikkati çekmiştir. Demokrat Parti iktidarının adli görevlilere karşı uyguladığı emekliye sevk etme işlemi 1956 yılının Haziran ayında da devam edecektir. D.P.'nin adaletten başka basına da aynı sert tavırla yaklaştığı bir yıl olmuştur 1956 yılı.

124 "Kıbrıs Meselesinin Mesulü Menderes Hükümetleridir", *Akis*, 7 Ocak 1956, C.VI, S.87, s.5 .

125 "Adnan Bey Hala Mı Çekilmeyeceksiniz?", *Akis*, 14 Ocak 1956, C.VI, S.88, s.5 .

126 Eroğul, *a.g.e.*, s.118 .

127 Eroğul, *a.g.e.*, s.118 .

128 "Kendi Aramızda", *Akis*, 19 Mayıs 1956, C.VII, S.106, s.3 .

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhalif Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

Demokratlar basını susturmaya yönelik bir dizi yeni karar almış ve bu kararlarını vakit geçirmeden uygulamaya başlamıştır. Mart 1954'te basın aleyhine alınan tedbirleri çok ağırlaştırılan iki yeni kanun çıkarılmıştır. *"...Bu kanunlar baştan aşağı anti demokratik hükümlerle doluydu. Gazete sahibi ve sorumlu müdür olmak yeni şartlara bağlanmıştı. Gazetecilerin kolaylıkla hapse atıldığı bir dönemde, altı aylık mahkumiyet, bu mesleklerin icrasına engel kabul edilmişti. Muhabirlerde dahi aynı şartlar aranılıyordu. Sorumlu müdürler, gazetelerinde imzasız olarak çıkan her yazının sahibini, sorulduğu takdirde, 24 saat içinde savcıya bildirmek zorunda bırakılıyordu. "Memleket ahlakını bozmak", "resmi sıfatı haiz olanlar aleyhine istihfaf hissi telkin edebilecek mahiyette neşriyatta bulunmak", "maksadı mahsusa müstenit neşriyatta bulunmak" gibi, ceza hukukuna aykırı, kaypak ifadelerle yeni yayın yasakları getiriliyor ve bunlara uymayanlar için ağır hapis ve para cezaları öngörülüyordu..."*¹²⁹

Yapılan bu yeni değişikliklerle 1950'de vaat edilen ve kurulmuş olan basın özgürlüğü rejimi anlamını yitirmiş oluyordu. Yeniliklere yerli basın organlarından olduğu kadar yabancı basın kuruluşlarından da büyük tepkiler gelmiştir.¹³⁰ Akis de çıkarılan bu yeni kanunlarla basın haklarının sınırlanmasına tepki göstermiştir.¹³¹ Demokrat Parti çıkardığı yasalar doğrultusunda hemen icraatlara da başlamıştı. Bu doğrultuda Akis'in "Adalet" başlığı altında Menderes'i ve adalet sistemini eleştirdiği 110. sayısı toplattırılmıştır.¹³² Akis'in toplattırılmasının akisleri çok büyük olmuştur. Akis 111. sayısında "Bir Mecmua Toplattırıldı" başlığı altında yayınladığı makede iktidarın bu uygulamasını ağır sözlerle eleştirmiştir.¹³³

Demokrat Parti adalete ve basına uyguladığı baskıyı aynı oranda üniversitelere ve muhalif partilere de uygulamıştır. Örneğin Aralık 1956 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı olan Turhan Feyzioğlu ders yılı açılış konuşması dolayısı ile siyaset yapmakla suçlanarak, bakanlık emrine alındı. Feyzioğlu'na karşı yapılan bu hareket diğer birçok üniversite görevlisinin ve öğrencilerinin infialine neden olsa da bu durumdan hiç rahatsız olmayan grup Demokrat Partililer olacaktır.¹³⁴

Muhalefet partileri de Demokrat Parti'nin bu hırçın siyasetinden paylarına düşeni alacaktır. D.P. 27 Haziran 1956'da kabul ettiği bir kanunla siyasal partilerin seçim propaganda devresi dışında açık hava toplantısı yapmasını yasaklıyordu. Bu gibi kararları protesto eden muhalefet parti liderleri Meclis'i terk ettiler. Akis'in "Bir Cephe Kuruldu"¹³⁵ başlığı ile verdiği haberde İsmet İnönü'nün, Osman Bölükbaşı ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun Meclis'i terk ederek iktidara karşı olan tepkilerini gösterdiklerinden bahsediliyordu. Ancak bu gibi tepkiler de D.P.'nin baskı tedbirleri almasını engellemeyecekti. C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülek çıktığı Karadeniz gezisinde birçok engelleme ile karşılaşır. Gülek bu gezi sırasında gösteri yürüyüşü yaptığı gerekçesi ile altı ay hapse mahkum edilir. Ağustos ayında C.H.P.'lilerden Kasım Gülek'in dışında C.M.P. lideri Osman Bölükbaşı'nın da Giresun'da düzenlenen parti kongresinde olaylar yaşanmıştır. Diğer muhalefet partisi olan

129 Eroğul, a.g.e., s.120 .

130 Ayrıntılı bilgi için bkz.; Topuz, a.g.e., s. 201.

131 "Yel Değirmenlerine Saldırıyor Görünmekten Sakalım", Akis, 23 Haziran 1956, C.VII, S.111, s.12-13 .

132 "Adalet", Akis, 16 Haziran 1956, C.VII, S.110, s. 6 .

133 "Bir Mecmua Toplattırıldı", Akis, 23 Haziran 1956, C.VII, S.111, s. 5 .

134 Eroğul, a.g.e., s.121 .

135 "Muhalefet Bir Cephe Kuruldu", Akis, 7 Temmuz 1956, C.VII, S.113, s.4 .

Hürriyet Partisi de benzer engellemelerle karşılaşmıştır. Bu ve benzeri baskılar sonucunda muhalefet partileri bir iş birliği içine girmişlerdir. 8 Temmuz 1956'da üç muhalif parti bir bildiri yayınlayarak demokrasi için mücadele etmek amacı ile birleştiklerini açıklamışlardır. Ancak bu ilke anlaşmasından sonra muhaliflerin ayrıntılarda anlaşmaları mümkün olmamış ve iş birliği konusu rafa kaldırılmıştır.¹³⁶ Türkiye 1956'da bu karmaşa ortamını yaşayarak yeni bir seçimin yaşanacağı 1957 yılına ilerlemiştir.

1957 yılının ikinci ayında 1955 yılından beri süregelen Akis-Sarol davasında karar aşamasına gelindi. Dava, Akis'in yani Metin Toker'in aleyhine sonuçlanmıştır. 11 Şubat 1957 tarihinde Metin Toker cezasının Yargıtay tarafından onanması üzerine tutuklanır. Akis bu tutuklanma haberini Metin Toker'in resmini kapağında yayınlayarak vermiştir. Derginin içinde de bu olaya geniş yer ayrılmıştır.¹³⁷ Akis 7 aylık cezası süresince Metin Toker olmadan yayınlanmıştır. Akis Metin Toker'in yokluğunda da yayın politikasını değiştirmeyeceğini şu sözlerle ilan edilir: "...*Son hadise yüzünden Metin Toker'in Akis'teki masası ve sütunlardaki yeri bir müddet için boş kalacaktır. Ama Akis okuyucuları, mecmuanın her satırında gene de Metin Toker'i ararlarsa, onu bulmakta zorluk çekmeyeceklerdir. Çünkü Akis'in ilk çıktığı gündün bu yana tam 145 hafta geçmiştir ve Metin Toker bu 145 hafta zarfında bütün zekasını, bütün enerjisini Akis'i istediği şekle sokmak için harcamış ve onu bir heykeltıraş azmi ve mahareti ile yoğurmuş, yoğurmuş ve yoğurmuştur. Bu emekler boşa gitmemiş, heykel şeklini almıştır. Artık Akis'in yolu bellidir ve onun bu yoldan ayrılmasını bekleyenler boşuna bekleyeceklerdir. Bu yoldan ayrılmak Akis için güçlüklerin en büyüğüdür...*"¹³⁸

Akis için üzücü bir olayla başlayan 1957 yılının Türkiye için en önemli yanı yapılacak olan genel seçimlerdir. C.M.P. Lideri Osman Bölükbaşı, 17 Mayıs 1957 tarihinde yaptığı bir konuşmasında seçim kampanyasını başlattığını ilan etmiştir.¹³⁹ Bölükbaşı'nın bu sözleri Menderes'in tepkisine yol açtı. Ve D.P.'nin ilk hedefi Bölükbaşı oldu. Menderes, Bölükbaşı'ya karşı ilk tedbir olarak Kırşehir'i yeniden il haline getirilmiştir. Ayrıca 2 Temmuz 1957 'de Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırılmış ve Meclis 2 Eylül'e kadar tatile girmiştir. Tatil kararından birkaç gün sonra da 2 Temmuz 1957'de Osman Bölükbaşı meclise hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır.¹⁴⁰ Gazetecilere karşı da sert tavrını devam ettiren D.P. tarafından Metin Toker'in ardından Ziya Hanhan, Ratıp Tahir Burak, Yusuf Ziya Ademhan, Şinasi Nahit Berker, Nihat Subaşı gibi önemli gazeteciler yazıları nedeniyle mahkum ettirilmiştir.¹⁴¹

İktidar partisi saflarında Orhan Köprülü ve Fuat Köprülü peş peşe istifa ederken muhalefet saflarında üçlü ittifak gündeme gelmiştir. Adnan Menderes'in İnebolu'da verdiği bir nutukta seçim tarihini 27 Ekim olarak ilan etmesi üzerine muhalefet "güç birliği" ne gitmeye karar verir. Böylece siyasal hayattaki kutuplaşma hareketi iyice hızlanmıştır. Güç birliği hareketi, esas itibarıyla Menderes'e "hayır" diyenlerin bir koalisyonu maiyetindedir. Üç muhalif parti temsilcileri 12 Ağustos 1957'de İnönü'nün Heybeliada'daki evinde ilk toplantılarını yapmışlardır. Muhalif basın bu harekete olağanüstü önem vermiş ve ittifak

136 Eroğul, a.g.e., s.123 .

137 Akis, 16 Şubat 1957, C.IX, S.145, s.4-7 .

138 "Metin Toker", Akis, 16 Şubat 1957, C.IX, S.145, s.5 .

139 Eroğul, a.g.e., s.123 .

140 Eroğul, a.g.e., s.124 .

141 "Manzara", Akis, 11 Mayıs 1957, C.X, S.157, s.5 .

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhalif Basına Yansımaları : Akis Dergisi Örneği

girişimini var gücü ile desteklemiştir.¹⁴² Şüphesiz bu ittifakın en büyük destekçilerinden biri de Akis dergisi olmuştur. Akis özgün fotoğraflarla desteklediği yazısına “*Muhalefet Hepimiz ve Birimiz*” başlığını atıyordu.¹⁴³ Muhalefet saflarındaki işbirliği Demokrat Parti’yi bu oluşumu engelleyecek kararlar almaya sevk etmiştir. Ve bu doğrultuda 13 Eylül 1957’de yeni bir seçim kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun ile partiler bütün seçim çevrelerinde tam aday listesi yapmaya mecbur tutulmuş, bir partinin diğer bir parti tarafından aday gösterilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca altı ay önce bir partiden istifa etmiş bir kişinin başka bir partiden aday olması engellenmiştir. Başka bir ifade ile bu kanunla güç birliğinin gerçekleştirilmesi güçleştirilmiştir. Tek çözüm tek bir parti çatısı altında toplanılmasıydı. Ancak bu da muhalif partiler arasında anlaşmazlıklara neden oldu. Bunun üzerine C.H.P. 19 Eylül 1957’de resmen iş birliği yapılmasına imkan kalmadığını, ancak seçimlerde muhaliflerin fiilen birbirlerine yardım edebileceklerini bildirdi. Böylece Demokrat Parti’nin yenilenen seçim kanunu gayesine ulaşmış ve muhalefetin güç birliği girişimi suya düşürülmüş olmuştur.¹⁴⁴

Seçimin 27 Ekim’de yapılması kararlaştırıldıktan sonra tüm partiler seçim kampanyaları için yurdun dört bir yanında faaliyetlere girişmişlerdir. Yapılan seçim kampanyaları süresince D.P. ile muhalefet partileri arasında birçok problemin yaşandığı görülmekteydi.¹⁴⁵ Yaşanan tüm bu olayların ardından yapılan 27 Ekim 1957 seçimlerinde kazanan taraf yine Demokrat Parti olmuştur. Böylece Demokrat Parti kendini bir ihtilale sürükleyecek olan son viraja girmiş oluyordu.

Akis seçimlerden kısa süre önce hapisten çıkan baş yazarı Metin Toker’in de desteği ile seçimlerle ilgili çarpıcı yazılar kaleme almıştır. Metin Toker “Mahkum Edilen Sistem” başlığı altında D.P.’nin seçim galibiyetini eleştirdiği yazısında “*1957 seçimlerinin neticesi Türk milletine sadece şeref, sadece itibar sağlayacaktır. Demokratik rejim bu topraklar üzerinde benimsenmiştir. O rejimin aşıkları ekseriyettedir. Üstelik millet çok partili sistemin dejenere olmaması için de son derece dikkatlidir. O işaretini vermiştir... O iktidara, takip etmesi gereken yolu göstermiştir. 1954-1957 metotlarının bir iktidarı ancak zayıflattığı hakikatini en ufak münakaşayı kaldırmayacak şekilde gözlerin önüne sermiştir. İnce demokrasiyi yok etme yolundaki bütün teşebbüsler seçmenin şamarı ile yere yıkılmıştır. Halkın sesi hakkın sesi olduğuna göre iş başındakiler önünde sonunda ona uymaya mutlaka mecbur kalacaklardır...*”¹⁴⁶ sözlerini kullanarak eleştirilerini yeni iktidar döneminde de sürdürüleceğinin ilk sinyallerini vermiştir.

SONUÇ

1954 tarihindeki seçimler ile Demokrat Parti’nin iktidarının ikinci dönemi başlar. 1957 yılındaki seçimlere kadar sürecek olan bu ikinci dönem Demokrat Parti’nin en fazla oy aldığı, gücünün zirvesine eriştiği süreçtir. Demokrat Parti iktidarının gücüne mukabil iktidar-muhalefet ilişkisinin en keskinleştiği dönem de bu ikinci dönem olacaktır. Bu dönemde yayın hayatına başlayan Akis dergisi, ilk sayısından itibaren yüksek tirajlara ulaşmıştır. Demokrat Parti’nin ilk dönemine oranla değişen siyasi tavrı ile şekillenen

142 Eroğul, a.g.e., s.124.

143 “Muhalefet Hepimiz ve Birimiz”, Akis, C.X, S.171, s.4 .

144 Eroğul, a.g.e., s.124.

145 Ayrıntılı bilgi için bkz.; a.g.e., s.126 .

146 Metin Toker, “Mahkum Edilen Sistem”, Akis, C.XI, S.182, s.5 .

muhafif söylemleri ve buna karşılık Demokrat Parti'nin aldığı önlemler Akis dergisini dönemin dikkat çeken dergilerinden biri haline getiren en önemli etkenler olmuştur. Akis, 15 Mayıs 1954 – 31 Aralık 1967 tarihleri arasında yayınlanan haftalık aktüalite, siyaset dergisidir. Ankara'da yayınlanan dergi, Türk basın hayatına gerek üslubu gerekse bakış açısı ile büyük bir yenilik getirmiştir. Akis dergisi siyasi olayları tarafsız bir tutumla ve ayrıntılı olarak ortaya koymak, dış basınla ilgili haberler vermek; yetkili kişiler tarafından hazırlanan iktisat, tıp, askerlik, spor, sanat, sinema ve kadın sayfalarıyla her çeşit okuyucuya seslenmek amacı ile başlayan yayın hayatı Demokrat Parti'nin İkinci İktidar Dönemi ile birlikte başlamış ve yayın politikaları da parti ile aralarında gelişen ilişkiye paralel olarak şekillenmiştir. Demokrat Parti'nin sertleşen politikasına aynı sertlikle muhalefet yapan en önemli basın organlarından biri haline gelmiştir. Akis'in, yayın hayatının ilk üç yılını kapsayan Demokrat Parti iktidarının ikinci dönemi DP politikalarının netleştiği safların en belirgin hale geldiği dönem olarak göze çarpmaktadır. İç ve dış siyasette pek çok olayın iç içe geçtiği bir dönemde zaman zaman sertleşen iktidara karşı izlenen tutum ve bu tutum beraberinde getirdiği sonuçla Akis ile Demokrat Parti arasındaki ilişkinin ana başlıkları olmuştur. Akis dergisi yaptığı yayıncılık ile iktidar partisinin bu en yoğun dönemlerinin daha da hararetli hale gelme sebeplerinden biri olmuştur.

KAYNAKÇA

- (1954), “Kabine Nasıl Kuruldu?”, Akis, 22 Mayıs, C.I, S.2, s.6 .
- (1954), “Kabine Tahminler Temenniler”, Akis, 15 Mayıs, C.I, S.I, s.5 .
- (1954), “Kendi Aramızda”, Akis, 15 Mayıs, C.1, S.1, s.3 .
- (1954), “Bu Vekil İstifa Etmelidir”, Akis, 30 Ekim, C.II, S.25, s.7 .
- (1954), “Dış Politika Kıbrıs Hakkında Korkunç Sükut”, Akis, 7 Ağustos, C.I, S.13, s.4 .
- (1954), “Basın İçeridekiler – Dışarıdakiler”, Akis, 9 Ekim, C.II, S.22, s.6 .
- (1954), “Basın”, Akis, 2 Ekim, C.II, S.21, s.6 .
- (1954), “Demokrasi Seçim Kanununda Tadilat”, Akis, 3 Temmuz, C.I, S.8, s.4 .
- (1954), “Diplomasi Türkiye-Pakistan”, Akis, 19 Haziran, C.I, S.6, s.11 .
- (1954), “İdare Küçük Politika Oyunları”, Akis, 5 Haziran, C.I, S.4, s.6 .
- (1954), “Kabine Sıhhiye Bakanlığı”, Akis, 29 Mayıs, C.I, S.3, s.7 .
- (1954), “Okuyuculardan Mektuplar”, Akis, 15 Mayıs, C.I, S.I, s.33 .
- (1954), “Pakistan Başvekili Ankara'da”, Akis, 12 Haziran, C.I, S.5, s.7 .
- (1954), “Seçimler Fırtına Koparan Başlık”, Akis, 13 Kasım 1954, C.II, S.27, s.5 .
- (1954), Akis, 12 Haziran, C.I, S.5, s.7 .
- (1954), Akis, 5 Haziran, C.I, S.4, s.5 .
- (1955), “Asayiş Hazin Hadiseler”, Akis, 10 Eylül, C.V, S.70, s.8 .
- (1955), “D.P. İspatçıların Toplantıları”, Akis, 22.Ekim, C.V, S.76, s.4 .
- (1955), “Davamızın Tarihçesi”, Akis, 16 Nisan, C.III, S.49, s.4 .
- (1955), “Kıbrıs Meselesi İmtihan Arefesinde”, Akis, 27 Ağustos, C.IV, S.68, s.7 .
- (1955), “Program Grupta”, Akis, 17 Aralık, C.V, S.84, s. 7 .
- (1956) “Adalet”, Akis, 16 Haziran , C.VII, S.110, s. 6 .

İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhafif Basına Yansıması : Akis Dergisi Örneği

- (1956) “Adnan Bey Hala Mı Çekilmeyeceksiniz?”, *Akis*, 14 Ocak, C.VI, S.88, s.5 .
- (1956) “Bir Mecmua Toplattırıldı”, *Akis*, 23 Haziran, C.VII, S.111, s. 5 .
- (1956) “Muhalefet Bir Cephe Kuruldu”, *Akis*, 7 Temmuz, C.VII, S.113, s.4 .
- (1956) “Kendi Aramızda”, *Akis*, 19 Mayıs, C.VII, S.106, s.3 .
- (1956) “Yel Değirmenlerine Saldırıyor Görünmekten Sakıyalım”, *Akis*, 23 Haziran, C.VII, S.111, s.12-13.
- (1956), “Kıbrıs Meselesinin Mesulü Menderes Hükümetleridir”, *Akis*, 7 Ocak, C.VI, S.87, s.5 .
- (1957) “Manzara”, *Akis*, 11 Mayıs, C.X, S.157, s.5 .
- (1957) “Metin Toker”, *Akis*, 16 Şubat, C.IX, S.145, s.5 .
- (1957) “Muhalefet Hepimiz ve Birimiz”, *Akis*, 12 Ağustos, C.X, S.171, s.4 .
- (1957) *Akis*, 16 Şubat, C.IX, S.145, s.4-7 .
- (1967), “Akis’in Hikayesi” , *Akis*, 31 Aralık, C.1, S.12, s.16-20 .
- (1974), *Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973*, C.1, İstanbul: Kaynak Kitaplar Yay.
- Ahmad, Feroz (1992), *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay (1976), *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, İstanbul: Bilgi Yay.
- Akalın, Cüneyt (2000), *Askerler ve Dış Güçler “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”*, İstanbul.
- Alacı, Beral (2011), “Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri (1955-1958)”, *Türk Yurdu*, C.31, S.290, ss.134-144.
- Albayrak, Mustafa (2008), “Hürriyet Partisi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXIV, S. 71, Temmuz, ss.341-380.
- Albayrak, Mustafa (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yay.
- Altuğ, Kurtul (1967), “Akis’ten Size”, *Akis*, 31 Aralık, s.3.
- Altuğ, Kurtul (1967), “Kendi Aramızda”, *Akis*, 13 Eylül, C.XXXIX, S.691, s.3 .
- Atay, Seyran Efiltili- Karavar, Hilal (2021), “Akis Dergisi “Kadınlar Arasında” Bölümünde Kadın Algısı”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 45, ss.355-374.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1968), *İkinci Adam*, C.III, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayar, Celal (1986), *Başvekilim Adnan Menderes*, (Der.: İsmet Bozdağ), İstanbul: Tercüman Yay.
- Bilgehan, Gülsün (1998), *Mevhibe II*, Ankara.
- Burçak, Rıfık Salim (1998), *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara.
- Çelebi, Onur (2017), “Gazeteciliğe Adanmış Bir Ömür: Metin Toker”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13/26, Güz, ss.91-124.
- Dosdoğru, M. Hulusi (1993), *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul: Bağlam Yay.
- Erer, Tekin (ty), *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul.
- Eroğul, Cem (1990), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.

- Gevgilili, Ali (1981), *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Göktürk Çetinkaya, Selma (2020), "Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35/1, ss.133-165.
- Günay, Ertuğrul (2020), *Bir "Hürriyet" Hikayesi – Çok-Partili Dönemde Özgürlükçü Bir Siyaset Girişimi (1955-1958)*, İstanbul: İletişim Yay.
- Güven, Dilek (2009), *6-7 Eylül 1955 Olayları*, İstanbul: İletişim Yay.
- Ilıcak, Nazlı (1975), *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, C.I, İstanbul: Kervan Yay.
- Kongar, Emre (1979), *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara. *Resmî Gazete* (1950), 24 Temmuz, S. 7564.
- Sarol, Mükerrerem (1954), "Basın ve Turizm Davamız", *Akis*, 19 Haziran, C.I, S.6, s.4-5 .
- Sevinç, Derya (2017), "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.60, Bahar, ss.171-206.
- Tanju, Sadun (1959), "Türk Basını", *Vatan*, 19 Aralık.
- Toker, Metin (1967), "Yepyeni Bir Akis", *Akis*, 16 Eylül, C.XXXIX, S.691, s.5 .
- Toker, Metin (1991), *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, 3.basım, İstanbul: Bilgi Yay.
- Toker, Özden – Altuğ, Kurtul (2007), *Metin Toker'den "Akis"ler*, Ankara: Bilgi Yay.
- Topuz, Hıfzı (2003), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yalman, Ahmet Emin (1971), *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1945-1970)*, C.IV, İstanbul: Rey Yay.
- Yücel, M. Serhan (2002), "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Genel Türk Tarihi*, C.9, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan (1998), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul.

HAKİKAT ÖTESİ, YALAN HABER VE KOLEKTİF BELLEĞİ ÇARPITMA DİNAMİKLERİ BAĞLAMINDA 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE EVENTS OF SEPTEMBER 6-7,1955 IN THE
CONTEXT OF THE POST-TRUTH, FAKE NEWS AND THE DYNAMICS OF
DISTORTION IN COLLECTIVE MEMORY

Murat SOYSAL*

Geliş Tarihi/Received:31.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:30.06.2021

SOYSAL, Murat, (2021), "Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 481-507.

Öz

II. Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya şartları savaşa dahil olan olmayan birçok ülkeyi önemli Hakikat ötesi, hakikatin anlamını yitirdiği, belirsizleştiği ve bu doğrultuda politikaların belirlendiği bir dönemi ifade etmektedir. Hakikat ötesinin kullanım araçlarından biri olan yalan haber ise bilginin eksik ve kasıtlı bir biçimde aktarılmasıdır. Bu iki yaklaşım veya kavram sosyal bilimlerde yapılan çalışmaların konuları arasında yer almaya başlamıştır. Hakikat ötesi ve yine bunun bir aracı olarak kabul edilen yalan haber konusunda çeşitli disiplinlerde tarihsel ve toplumsal olay örnekleri üzerinden çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak tarih alanında aynı sıklıkta çalışmalara yer verilmemiştir. Kolektif bellek ve kolektif belleği çarpıtma dinamikleri ise toplum, siyaset, basın ve tarihi olaylar üzerine yapılan araştırmalarda ele alınan, ilişkilendirilen kuram ve yaklaşımlardır. Yunanistan'ın 1940'lı yıllarda başlattığı faaliyetlerle ortaya çıkan Kıbrıs sorunu, sonraki yıllarda Türkiye, Yunanistan ve ada halkının gündemini oluşturan önemli bir konu haline gelmiştir. 6-7 Eylül 1955 Olayları ise Kıbrıs sorununun çözümü konusunda Türkiye ve Yunanistan arasında sürdürülen diplomatik görüşmelerin devam ettiği esnada yaşanmıştır. Bu olaylar, yakın döneme dair tarih araştırmalarının konusu haline gelmiş ve yine farklı disiplinlerde bu konuyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada 6-7 Eylül 1955 Olayları; hakikat ötesi, yalan haber ve kolektif belleği çarpıtma dinamikleri bağlamında incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu dönemin basın faaliyetleri, olayların öncesi ve sonrasında yapılan haberler, çalışmanın temel inceleme konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada son dönemlerde sosyal bilimlerde çok daha fazla ele alınan yeni yaklaşımlar bağlamında tarihi ve toplumsal bir olayın nasıl değerlendirilebileceği ve yorumlanabileceği konusunda bir yöntem çalışması elde edilmeye çalışılmıştır. Çok daha ayrıntılı çalışmaları gerektiren 6-7 Eylül Olaylarının faillerinin tespiti ve olayların ideolojik nedensellikleri çerçevesinde yapılan tartışmalar ise bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye- Yunanistan ilişkileri, 6-7 Eylül 1955 Olayları, Basın, Hakikat Ötesi, Yalan Haber, Kolektif Bellek, Çarpıtma Dinamikleri.*

* Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, murat.soysal@usak.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2725-2681>).

Abstract

Post-truth refers to a period in which truth loses its meaning, becomes ambiguous and policies are determined accordingly. Fake news, one of the uses of post-truth, is the missing and intentional transfer of information. These two approaches or concepts have started to take place among the subjects of studies in the field of social sciences. Various studies have been conducted on fake news, which is accepted as a device of and post-truth, in various disciplines on historical and social events. However, this subject has not occupied historians agenda. Collective memory and dynamics of distortion in collective memory are the theories and approaches that have been addressed and associated in studies on society, politics, the press, and historical events. The Cyprus problem, which emerged with the activities that Greece started in the 1940s, has become an important issue that constitutes the agenda of Turkey, Greece, and the people of the island in the following years. The Events of September 6-7, 1955 took place during the diplomatic negotiations between Turkey and Greece regarding the solution to the Cyprus problem. These events have become the subject of recent historical research and many studies have been conducted on this subject in different disciplines. In this study, the Events of September 6-7,1955; has been studied and discussed in the context of the dynamics of post-truth, fake news, and dynamics of distortion in collective memory. The press activities of this period and the news made before and after the events constitute the main subject of the study. In this study, it is tried to obtain a method study on how to evaluate and interpret a historical and social event in the context of new approaches that have been handled much more recently in the field of social sciences. The determination of the perpetrators of the Events of September 6-7, which require much more detailed studies, and the discussions made within the context of the ideological causality of the events are exclude from the scope of this study.

Keywords: *Turkey- Greece Relations, The Events of September 6-7 1955, Press, Post-truth, Fake News, Collective Memory, Dynamics of Distortion.*

GİRİŞ

Toplumların ve yaşam alanlarının kurgulandığı, iktidar alanlarının denetim ve disipline edici rollerinin hemen her koşulda açığa çıktığı süreçler yaşanmaktadır. Her geçen gün neoliberalizmin örgütlediği toplum ve mekânda, popülist politikaların varlığını borçlu olduğu hakikat ötesi söylemlere ve bu söylemlerin ürettiği güce, baskıya sürekli ve yeni biçimlerde maruz kalılabilmektedir.¹ Bu maruz kalma hali, siyaset ve basın bilimsel, nesnel, rasyonel olmayan ve çoğu zaman dayanaksız yönlendirme gayretleriyle toplumsal ve kamusal alanın hemen her alanında gözlemlenebilmektedir. Teknolojinin ve iletişim araçlarının zayıf olduğu dönemlerde toplum; bilme, aydınlanma, bilgiye ulaşma ve haber alma arzusunu sözlü aktarımın yanı sıra çoğu zaman basılı yayın organlarından sağlamıştır. Basının bir aktarım kaynağı olan enformasyon, düşünce (bilgi verme) ve bilmek istemek (bilgi alma) tutum ve davranışlarını içine alan geniş bir tanım içerisine girer. Gazetelerin topluma bilgi aktarma eylemi olan enformasyon ise, *“kişinin, bir durum karşısında vaziyet alacağı ortam hakkında koşulları kurup düzenlemesine yarayan herhangi bir içeriktir”*.² Gazetecilik, enformasyonun dağıtımı, yayılması ve dağılımı açısından önemli bir yere sahiptir. Ancak burada öne çıkan husus, haberin objektif bir biçimde aktarılmasıdır. Objektif anlamda haber vermenin temelinde ise haberin taraf tutmadan, dengeli bir şekilde sunulması yatmaktadır.³ Tokgöz haber ve yorumun birbirinden ayrılması gerektiği konusunda Samuel Bowles’in şu görüşüne dikkat çekmiştir; *“Haberini yazan gazeteci, kendi fikrini çelişen kaynakların görüşlerinden ayrı tutmalıdır. Zaten, temel olan haber (news of fact) ile fikrin (news opinion) birbirinden ayrılmasıdır”*.⁴ Burada öne çıkan husus haberin aktarımı esnasında kişisel yorumların ve algıların etkisinde kalma halidir. Çünkü bilginin aktarımında bir bilginin kasıtlı veya kasıtsız bir biçimde yanlış sunulması, deforme edilmesi söz konusu olabilmektedir. Kitle iletişim araçları açısından düşünüldüğünde dezenformasyon; enformasyonun değiştirilmesi, çevrilmesi, saptırılması, çarpıtılması ve suistimal edilmesi yoluyla politik amaçlar doğrultusunda kamuoyu düşüncesinin manipüle (yönlendirilmesi) edilmesi anlamını içermektedir.⁵

Tarihsel ve toplum güç ilişkileri, haberlerin söylemleri ve metinleri şeklinde açığa çıkabilmektedir. Kuramsal ve kavramsal temelde ele alındığında, M. Ayşe İnal’ın vurguladığı bazı hususlara değinmek gerekir. Haberın üretimi, haber metinlerinin üretildiği somut tarihsel koşullar ve üretim anı ile belirlenir. Sonuç olarak toplumsal formasyon içinde kesitsel olarak oluşan siyasal, ekonomik güç/iktidar ilişkileri metinlere yansır. Bir başka boyutta değerlendirildiğinde, haberın söylemi aynı zamanda medyanın ekonomi politikası içinde yapılır. Diğer bir ifadeyle karlılık kaygısı, daha fazla kişiye yönelik içeriklerin hazırlanmasını gerektirir. Bu durum çeşitliliği sınırlandırırken, benzeşmeye yol açan ve aynı zamanda daha fazla satan konuların seçilmesine yol açabilmektedir.⁶ Belirtilen yaklaşımlar çerçevesinde ilişkisel boyutta ele alındığında; politik, ekonomik ve toplumsal güç/iktidar koşullarının, haberın üretilme ve aktarılma sürecini somut açıdan etkilediğini söylemek mümkündür.

1 Ezgi Tuncer, “Yalanın İfşası: İnci Eviner’in Parlamento’su”, Panorama Khas, Yaz, Sayı: 24, 2017, s. 43

2 Oya Tokgöz, Temel Gazetecilik, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 17.

3 Nurhayat Yoloğlu, “Küresel Medya ve İletişim Anlayışında Aktüel Enformasyondan Dezenformasyona Yöneliş”, Middle Black Sea Journal of Communication Studies, 2(1), 2017, s. 10.

4 Tokgöz, a.g.e., s. 134

5 Yoloğlu, a.g.e., s. 10- 11.

6 M. Ayşe İnal, Haber Okumak, Temuçin Yayınları, İstanbul, 1996, s. 95-96.

Haberlerin üretilme sürecinin aynı zamanda bir inşa süreci mi olduğu sorusu, değinilmesi gereken bir diğer bir konudur. Televizyon-radyo-gazete gibi geleneksel medya türlerinin sağladığı dolayımına dahil bütün medya türleri, günümüz insanların gerçeklikle olan bağlantısını kuvvetli bir biçimde yapılandırır. Böylelikle kişiler, hiç yaşamadığı deneyim alanlarına, parçası olmadığı ve olamayacağı yaşanmışlıklara sadece tanıklık etmekle kalmaz, bunlarla ilgili durmaksızın anlamlar üreterek toplumsal gerçekliğin yapılandırılmasına katkıda bulur. Medyanın gerçeklikle ilişkisinin aynı zamanda emek-sermaye arasındaki çetin ve tarihsel çelişkiyi sürdüren kapitalist üretim ilişkilerinin zemininde gerçekleştiğini ifade eden Çiler Dursun, gerçekliğin -medyanın da içinde bulunduğu bir süreçte- nasıl meydana getirildiği ve bu gerçekliğin insanı nasıl konumlandığına, sömürü dinamiklerinin göz ardı edilerek anlaşılamayacağını ileri sürer.⁷ Haber ve habercilik konusunda yapılan analizler ve incelemelerin içerisinde sıkça kullanılan “Haber toplumsal gerçekliği inşa eder (kurar)” ifadesi dikkat çekmektedir. Bu ifade üzerinden haber-toplumsal gerçeklik ve inşa ilişkisini kuramsal temelde tartışan Dursun, “haber gerçek dünyayı olduğu gibi yansıtmadığı, gerçekliği kuran/inşa eden (construct) bir metin olduğu”dur ifadesinden yola çıkarak bu önermenin gerçeklik ile haber arasında sorunlu bir bağlantı olduğunu öngördüğünü belirtir. İfade edilen sorundan kasıt ise gerçekliğin, orada bir yerlerde olması gazetecinin/habercinin bunu bir türlü yakalayamama durumu değildir. Buradaki kasıt, haber üretimin kurumsallaşmış bir yapıya sahip olması ve bu kurumsallaşmış yapının işleyiş mantığının ise dünyaya dair bilgi türü olan haberi, dolayısıyla da dünyamızı belirlemesidir.⁸

Tarih, geçmişe dair kaynakların belli metotlarla çalışılarak bilgi üretilmesi olarak tanımlandığında kaynaklar ise geçmişe dair izleri muhafaza eden materyaller olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede ele alındığında tarihçiler, geçmişe dair izleri muhafaza eden bu kaynakları kullanarak bilgi üretmektedir.⁹ Bilgi üretimi konusunda yararlanılan uzak ve yakın dönemlere ait bu kaynakların olayları ele alma biçimi, dili ve okuyuculara sunma biçimi ise çeşitlilik arz etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde uzmanların ve okuyucuların yararlandığı kaynaklarda yer alan bilgileri dönemin koşulları içinde ve olayların gerçekliği çerçevesinde değerlendirilmesi bazı zorlukları da içinde barındırmaktadır.

İbn Haldun’un da belirttiği üzere görünüşte olayların haber verilmesinden ibaret olduğu düşünülen tarih, asıl manada tarihi olayları nedenleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde ele alan ve inceleyen bir ilim alanıdır.¹⁰ Ancak zaman içinde olayların aktarımına konu olan haberlere yalan ve uydurmanın dahil olabileceğinin belirten düşünür, tarihçilerin olayların aktarımı aşamasında bireysel tutum ve yöntemsel eksikliklerinin, tarihe karışan yalan konusunun ana sebepleri arasında görmüştür. İbn Haldun, bir bireyin düşünce, yaklaşım ve mezheplere taraftar olmasının haberlere yalanın karışmasına yol açabileceğini savunmuştur. Kişiler, haberleri işitme ve kabul etme aşamasında dengeli, temkinli bir tutum sergilediğinde haberi hakkıyla inceler, düşünür ve doğrusunu yalanından ayırabilir.

7 Çiler Dursun, İletişim Kuram Kritik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 33-34.

8 Bu bilgiler ve daha ayrıntılı tartışma için bkz. Çiler Dursun, “Haberde ‘Gerçekliğin İnşa Edilmesi’ Ne Demektir?“, Haber, Hakikat ve İktidar ilişkisi, Der. Çiler Dursun, Elips Kitap, Ankara, 2004, s. 40-41.

9 Fatma Acun, “Tarihin Kaynakları”, Tarih Nasıl Yazılır Tarih yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji, Editör: Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 119

10 İbn Haldun Mukaddime, Cilt: 1, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 5.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

Ancak haberi kabul etme aşamasında işin içine fikir, mezhep ve inanç taraftarlığı karışırsa kişi, ilk ağızda kendisine uygun olan haberleri kabul eder. Bu fikir ve taraftarlık durumu ise kişinin dikkatle düşünerek haberin eleştirilmesine ve incelemesine mâni olur, yalanı kabul eder ve nakleder.¹¹

Tarih alanında çalışmalar yapan araştırmacılar için de yalan ve uydurma olan kaynağı/ haberin aktarılması sürecindeki rolü aynı şekilde yine tarihin ana kaynakları arasında olan yazılı basının haberi aktarma biçimi için de geçerli olabilmektedir. Bir habere/ kaynağa yalan karışmasının bir diğer nedeni ise kaynak konumunda olan kişinin, vakaları/ yaşanan gerçek olayları, genel durumlara uyarlamayı bilememesi ve sonuç olarak yaşanan gerçekliğin içine bazı uydurma ve giydirmelerde bulunmasıdır. Bir tarihçi/haberci de bu haberi olduğu gibi kabul ederek gerçek olup olmadığını araştırmadan aktarabilmektedir. Böylece uydurma haber veya şekli değiştirilmiş hakikati olmayan olay da tarihteki yerini alabilmektedir.¹²

1. Amaç ve Yöntem

Hakikat ötesi (Post-truth) ve yalan haber (Fake news) kavramları her ne kadar yeni bir kullanım gibi görünse de aslında geçmişteki uygulamalarının ve kullanımların yeni olmadığını belirtmek gerekir. 6-7 Eylül 1955 Olaylarının yaşandığı dönemde ve öncesinde dünyada ve Türkiye’de hakikat ötesi ve yalan haber örneklerini görmek mümkündür. Son yıllarda Avrupalı araştırmacılar tarafından ele alınan hakikat ötesi ve yalan haber, Türkiye’de de siyaset, iletişim ve folklor alanlarında yapılan çalışmalarda kullanılmaya başlamıştır.

Bu çalışma 6-7 Eylül 1955 Olaylarının, bilimsel çalışmalar ve politik gelişmelerle daha fazla ön plana çıkan hakikat ötesi, yalan haber ve Michael Schudson ileri sürdüğü kolektif belleği çarpıtma dinamikleri¹³ adlı yaklaşım ve kuramlar çerçevesinde ele alınmasını ve incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle temel inceleme konusu olan çeşitli gazetelerin 6-7 Eylül Olayları öncesi ve sonrasında yaptığı haberlere yer verilmiştir. Devamında hakikat ötesi, yalan haber, kolektif bellek ve kolektif belleği çarpıtma dinamiklerine (uzaklaştırma, araçsallaştırma, öyküleştirme, uzlaşısallaştırma) dair bir tanımlama çerçevesi oluşturulmuş ve bunlara dair tartışmalar üzerinde durulmuştur. Basının/gazetelerin 6-7 Eylül Olayları öncesi ve sonrasındaki tutumu, haberlerinde kullandıkları dil ve yöntemler; hakikat ötesi, yalan haber, kolektif belleği çarpıtma dinamikleri çerçevesinde söylem ve içerik bakımından çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bütünsellik oluşturma açısından 6-7 Eylül Olayları öncesinde yaşanan siyasal gelişmeler ve DP iktidarının yaşanan olaylara tepkisi de ele alınmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında Yassıada yargılamaları konuları arasında yer alan 6-7 Eylül Olaylarının faillerinin tespitine ve olayların ideolojik nedenselliklerine yönelik tartışmalar ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.¹⁴

11 İbn Haldun, a.g.e., s. 83

12 Abdullah Duman, “İbn Haldun’a Göre Haberlere Yalan Karışma Sebepleri ve Bunları Ortaya Çıkarma Metotları” EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 42, 2010, s. 169-170.

13 Michael Schudson kolektif belleği çarpıtma dinamikleri teorisi çerçevesinde İstanbul Ekspres, Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinin 6-7 Eylül 1955 tarihinde gerçekleşen olaylarla ilgili olarak yayımlandıkları haberleri inceleyen bir çalışma için bkz. Duygu Onar Çöker, “Kurgulanmış Gerçekliğin Sorgulanması: Türk Toplumsal Belleğinde 6-7 Eylül Olayları”, İletişim: araştırmaları, 10 (1-2), 2012, 111-136.

14 6-7 Eylül Olaylarının faillerinin tespitine ve değerlendirilmesine dair yapılan kapsamlı çalışmalardan birkaçı

2. Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkış Nedenleri ve Gelişimi

Türkiye'nin yakın tarihine dair yapılan çalışmaların konusu haline gelen 6-7 Eylül 1955 Olayları, gerçekleştiği dönem açısından siyasal ve toplumsal kırılmalara neden olmuştur. Bu olayların temel nedenleri arasında yer alan Kıbrıs'ın geleceği konusundaki gelişmeler ayrı tutulduğunda bir gazete haberinin, olayların başlaması açısından bir kıvılcım etkisi yarattığını belirtmek gerekir. 6-7 Eylül Olayları öncesinde Kıbrıs sorunu Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in Başbakan olduğu Demokrat Parti iktidarı döneminde gündemin en önemli konusu haline gelmiştir. Kıbrıs adası konusunda Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan gerginliğin nedenleri, 1940'lı yıllarda yaşanan gelişmelere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Enosis'e karşı çıkan Kıbrıslı Türklerin varlığına vurgu yapan İngiliz Hükümeti, 23 Ekim 1946'da Kıbrıs'ta siyasal ve ekonomik reformlar gerçekleştireceğini açıklamıştır. Yunan parlamentosu ise 28 Şubat 1947'de Kıbrıs'tan gelen baskılar sonrasında, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi gerektiğine dair bir karar almıştır. Ancak İngiltere'nin tutumunda bir değişiklik olmamıştır. AKEL, Enosis doğrultusundaki çabalarına hız vererek önce BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'ne bir andiç sunmuş, ardından da Kilise'yi harekete geçirerek 15 Ocak 1950'de bir halk oylamasının yapılmasını sağlamıştır. Kıbrıslı Türklerin yer almadığı ve kilisenin örgütlediği bu oylamaya katılanların yüzde 96'sı Enosis'i istemiştir. III. Makarios'un (M. Muskos) başpiskoposluğu üstlenmesi sonrasında Kilise'nin siyasal faaliyetleri artarken, Papagos'un da 1952 seçimlerinde Yunanistan'da iktidara gelmesi, Enosis konusunda umutların artmasına yol açmıştır.¹⁵

DP iktidarının bir süre göz ardı ettiği Kıbrıs sorunu, Rumların adada gösterilerek yaparak Yunanistan'a katılma konusunda karışıklıklar çıkarması, Enosis seslerinin yükselmesi ve son olarak Yunanistan'ın Mayıs 1954'te İngiltere'den ağustos ayına kadar adayı kendilerine teslim etmesini istemesi üzerine iyice tırmanmaya başlamıştır. Yunanistan, adanın kendisine teslim edilmemesi durumunda ise bu konuyu uluslararası bir sorun haline getirerek Birleşmiş Milletlere taşıyacağını ilan etmiştir.¹⁶ Tüm bu gelişmelerden sonra Kıbrıs uyuşmazlığı, milletlerarası bir uyuşmazlık olarak ilk defa 16 Ağustos 1954 tarihinde Yunanistan Hükümeti tarafından şikâyetinin, Birleşmiş Milletler Kurulu önüne getirilmesiyle yaşanmıştır. Şikâyetin konusu ise Kıbrıs halkının kendi mukadderatını kendilerinin tayin etmesi (self-determination) prensibinin uygulanmasıydı.¹⁷ Bunun anlamı ise adanın Rum halkına, kendilerini Yunanistan'a katma yetkisinin verilmesiydi. Sonuç olarak Birleşmiş Milletler 1954 yılının Eylül ayında meseleyi ele almış ancak meseleyi ele alıp bir karar vermeyi reddetmiştir.¹⁸

Diplomaside bu gelişmeler yaşanırken adada şiddet olayları öne çıkmıştır. Başpiskopos Makarios'un davetiyle adaya gelen Yunan Albayı Grivas'ın da çalışmalarıyla tedhiş ve silahlı mücadele teşkilatı olarak kurulan EOKA, harekete geçmiş ve adada baskınlar,

inçin bkz. Dilek Güven, Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, Çeviri: Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005; Resul Babaoğlu, 6/7 Eylül 1955 Olayları'nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Değerlendirme", The Journal of Academic Social Science Studies, Vol: 6, Issue: 2, February 2013, s. 1349- 1371; M. Hulusi Dosdoğru, 6/7 Eylül Olayları, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.

15 Melek Fırat, Türk Dış Politikası, Cilt: 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, (2009), s. 596- 597.

16 Kadri Unat, Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 395.

17 Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 338.

18 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasal Tarihi 1914- 1980, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993, s. 530.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

bombalar ve cinayetlerin yaşandığı bir ortam meydana gelmiştir. 1955 yılının Nisan ayında mücadelesinin Türklere karşı tevcih ettiğini açıkça ifade eden EOKA'nın hedefi sadece Türk yerleşkeleri olmamış, öldürme ve yaralama olayları, İngiliz ve Enosis aleyhtarı Rum toplumlarına yönelik de gelişmiştir. Türk kamuoyunda ise özellikle öğrenci dernekleri, adanın Yunanistan'a verilme ihtimaline karşı hareketlenmiş ve "Ya ilhak ya ölüm" ve "Ya taksim ya ölüm" sloganları yükselmiştir.¹⁹ Bu arada bazı gazeteciler de Kıbrıs konusunu gündemde tutmak için yoğun çaba sarf etmiştir. *Hürriyet*'in sahibi Sedat Simavi, Kıbrıs konusunun kamuoyunda tartışılmasını ve sorunun hükümet üyeleri tarafından daha fazla ciddiye alınmasını sağlayan isimlerden biri olmuştur. Simavi, 1948 yılından başlayarak Kıbrıs meselesini milli bir dava ekseninde ele almış ve yıllar içinde yazdığı "Milli Davamız", "Mareşal Papagos'a Açık Mektup", "Kıbrıs Türktür", "Kıbrıs Türklerinin Cephesi", "Kıbrıs ve Muhalefet" başlıklı makaleleriyle Kıbrıs konusunu kamuoyu gündeminde tutmuştur. Simavi, genel anlamda yazılarında hükümetin Kıbrıs ile ilgilenmediğini iddia ederek onları eleştirmiştir. Kıbrıs'ın Anavatan'ın bir parçası olduğunu savunan Simavi, Kıbrıs Türklerini adada Yunanlılara karşı cephe oluşturmaya çağırarak okuyucuların ulusal duygularını harekete geçirmeye ve hükümeti bir Kıbrıs politikası izlemeye çağırmıştır.²⁰ DP hükümetinin Kıbrıs konusuyla ilgili tutumundan rahatsız olan Simavi, son olarak "Gaflet" başlıklı haberinde sert bir şekilde eleştirdiği Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile karşı karşıya gelmiş ve bu tartışma mahkemeye kadar taşınmıştır. Türk kamuoyunda bu gelişmeler yaşanırken Kıbrıs sorunu konusunda tarafların anlaşamaması üzerine İngiliz hükümeti, 20 Haziran 1955'te Yunan ve Türk hükümetlerine Doğu Akdeniz'in siyasi ve savunmaya ilişkin sorunlarının görüşüleceği bir konferansın Londra'da toplanması konusunda çağrıda bulunmuştur. 29 Ağustos 1955'te toplanan konferansta Yunanistan ada halkına self determinasyon hakkının tanınmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Türkiye adına konferansa katılan Dışişleri Bakanı Vekili Fatin Rüştü Zorlu ise coğrafi yakınlık, Türkiye'nin varlığı, adanın Türkiye ile tarihsel, ekonomik ve kültürel bağlarına dikkat çekmiştir. Zorlu, güvenlik meselesi hakkında konuşmasını sürdürerek var olan statükodan memnun olduklarını ancak bir değişiklik olacaksa da adanın eski sahibi olan Türkiye'ye geri verilmesinin doğru olacağını belirtmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Macmillan yeni bir reform tasarısını açıklayarak, yeni bir anayasayla Kıbrıs'ın kendini yönetme aşamasına geçebileceğini ifade etmiştir. Türkiye ve Yunanistan ise bu önerilere karşı çıkmış ve konferans açmaza girmiştir. Ancak konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasının asıl nedeni ise 6-7 Eylül Olayları olmuştur.²¹

19 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, 3. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 210-211.

20 Esra Oğuzhan, Sedat Simavi'nin Türk Basın ve Basım Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 100; Fahir H. Armaoğlu, "1955 Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamuoyu", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, 1959, s. 59.

21 Firat, a.g.e., s. 601-602.

3. 6-7 Eylül 1955 Olayları Öncesi ve Sonrasında Basın

Mithat Perin'in²² sahibi olduğu İstanbul Ekspres adlı gazetesinin 6 Eylül akşamı çıkardığı ikinci baskısında Selanik'te "Atamızın Evi Bomba ile Hasara uğradı"²³ başlığıyla yer verdiği haber, toplum içinde yerleşik olan gerilimin ve huzursuzluğun açığa çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca siyasilere tarafından verilen demeçler, diğer bazı ulusal ve yerel ölçekli gazetelerin yaptığı haberler ve toplumsal hareketlilikler, olayların çıkışında etkili olan diğer hususlardır. Nitekim Türk Heyeti, Londra konferansına gitmeden önce Türk kamuoyunda hareketlenmeler başlamış ve Milli Türk Talebe Birliği üyelerinden bir grup, Kıbrıs Türktür Derneği'ni kurmuştu. Selanik'te Atatürk'ün evinin bombalandığına dair gazete haberinden sonra ise Kıbrıs Türktür Derneği, İstanbul'da bir miting düzenlemiştir. Bu miting kısa süre içerisinde lümpen bir²⁴ nitelik kazanmış ve polisin seyirci kaldığı bir ortamda çoğunluğu Rumlara ait azınlıkların mallarının, kiliselerin ve okulların hedef alındığı yağma ve yakma eylemleri yaşanmış, benzer olaylar İzmir ve Ankara'ya sıçramıştır.²⁵

Bu olayların yaşanmasının öne çıkan nedenlerinden biri, Rumların toplumsal bellek içerisindeki konumun ve biçiminin tekrar inşa edilmeye, kurgulanmaya çalışılmasıdır. Bu kurgu ve toplumsal belleği saptırma süreçleri ise gazeteler tarafından oluşturulmuştur.

22 1947 yılında İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanı, 1950'de Yeni İstanbul Gazetesi'nin Yazı İşleri Müdürü, 1951'de İstanbul Ekspres Gazetesi'nin sahibi, 1952'de İstanbul Gazeteciler Cemiyeti İkinci Başkanı olan Mithat Perin, bunların yanı sıra siyasi bir kimliğe de sahipti. 1954 yılında DP İstanbul Şehir Meclisi Üyesi olan Perin, DP'nin İstanbul adayı olarak katıldığı 1957 genel seçimlerinde milletvekili seçilmiştir. Zühtü Arslan, Selma Tarakçı, Türk Parlamento Tarihi TBMM- XI. Dönem (1957-1960), Cilt: 3, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 535.

23 İstanbul Ekspres, 6 Eylül 1955.

24 6-7 Eylül Olaylarının arka planında aslında bir sınıf çatışması olduğuna dair bir tartışma vardır. Bu çerçevede ileri sürülen bir görüşe göre olayların yaşandığı gecenin ilerleyen saatlerinde mesele Kıbrıs sorunu ve Rum düşmanlığından çıkmış ve tepkiler, etnik kökeni ayırt etmeksizin "zenginlik ve refah" içinde yaşayan tüm kesimlere ve tüm kesimlerin mallarına yönelmiştir. Ayşe Elif Emre Kaya, "Bir Tragediye İktidar ve Muhalefet Cephesinden Bakışlar: 6-7 Eylül Olaylarının Ulus ve Zafer Gazetelerinde Temsili", iletişim: araştırmaları, 12 (1), 2014, s. 91. Hüseyin Cahit Yalçın, 6-7 Eylül Olaylarından sonra kaleme aldığı bir yazıda meselenin sosyo-ekonomik yönüne ve kaynağına dikkat çekerek, olayların sınıfsal bir tepkinin yansıması olduğuna dair ifadeler yer vermiştir. Yalçın, meydana gelen olaylarda mallara ve evlere saldıranların yalnız çapulculuk değil yıkıcılık ve her yeri yangına verenlerin, içlerinde varlığa, zenginliğe karşı birikmiş olan kin ve nefretlerini dışa vurduklarını, söz konusu düşmanlığın bombalama olayından ötürü Yunanlılara karşı değil, zengin olan ve bolluk içinde yaşayanları kıskanarak, bütün kesimlere saldırdıklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan olayların ve düşmanlığın, siyasi değil aslında toplumsal olduğuna dikkat çeken Yalçın, söz konusu durumu darlığın, varlığa ve bolluğa köpürmesi şeklinde açıklamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, "En Tehlikeli Cephe", Ulus, 14 Eylül 1955. Resul Babaoğlu ise 6-7 Eylül Olaylarına katılan kalabalık grupların sosyo-ekonomik açıdan alt tabakalardan insanlardan teşkil olmalarından ileri gelen bir servet düşmanlığıyla, olayların başlamasından kısa bir süre sonra yalnızca Rumların değil aynı zamanda Türklerin ve diğer azınlıkların sahip olduğu taşınmazlara da saldırdıklarını belirtmiştir. Babaoğlu, DP iktidarının yürüttüğü liberal politikaları sonucunda kendilerine vaat edilen refah ve mutluluğu elde edemeyen geniş insan kalabalıklarının, toplum içindeki zengin kesimlere karşı içlerinde besledikleri sevgisizliğin ve düşmanlığın bu olaylar sırasında açığa çıktığını ifade etmiştir. Resul Babaoğlu, 6/7 Eylül Olaylarının Türkiye Rumları Üzerindeki Etkileri (1955-1959), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Diyarbakır, 2012, 63. Bir diğer görüşe göre olayların arkasında göç hareketiyle ortaya çıkan toplumsal, ekonomik ve kültürel çatışmalar vardır. Bu dönem için tahminlere göre 1955 yılında İstanbul'da 50.000 gece kondu vardır ve bu evlerde yaşayan nüfus ise 250.000 civarındadır. O zaman orta halli sayılabilecek gayrimüslim vatandaşlar dahi şehre yeni göç eden bu kesimlerin gözünde çok zengin görünmektedir. Bu bakımdan Rum mallarına ve iş yerlerine yapılan saldırıların arka planında taşra muhafazakarlığının göç ile İstanbul'a taşınmasının izlerini aramak gerekmektedir. Saltuk Tarhan, 1950'den Günümüze Rum azınlık Sorunları ve Fener Rum Patrikhanesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 37. Hıfzı Topuz da olaylar esnasında Rum olmayanların mağazalarının saldırıya uğradığını ve gösterilerin "varlıklılara", "sömürücülere" karşı aşırı bir tepki havasına girdiğini belirtmiştir. Hıfzı Topuz, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 195.

25 Fırat, a.g.e., s. 601.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

Londra konferansı öncesinde İstanbul'da Rumların huzursuzluğu artmaya başlamıştı. 26 Ağustos'ta malul gaziler günü dolayısıyla yapılan törenden sonra kalabalığın Beyoğlu'na doğru yürüyüşü başlayınca, Kıbrıs davasında Yunanistan'ı desteklemekte olan *Embros*'un Suriye pasajındaki merkezinde telaş yaşanmıştır. Bu telaş İstiklal caddesine uzanmış ve buradaki dükkân sahibi Rumlar, iş yerlerini kapatmışlardır. Bunun üzerine şehir meclisi üyelerinden Dr. Fedon, Taksim nahiye müdürlüğüne başvurarak üniversite öğrencilerinin Rumların gazetelerini basacağını söyleyerek emniyet makamlarının önlem almalarını istemiştir. Emniyet makamları önlem almışsa da sonrasında ortada böyle bir hareket olmadığından birkaç saat içinde tedbirleri kaldırmıştır.²⁶ Yaşanan bu gelişmeler Kıbrıs sorunu ile ilgili yaşanabilecek gelişmelerin hem Rumlar hem de emniyet birimleri açısından olasılık dahilinde olduğunu göstermektedir. Gazetelerde yer alan bir diğer iddia ise yine Rumların ihbarı sonucunda şehirdeki bazı metropolitlerin son bir ay içinde kapı kapı dolaşarak Kıbrıs'taki nümayişçilere yardım ve dünya çapındaki propagandaları için Rum vatandaşlardan para topladığı yönündeydi.²⁷ Ancak İstanbul'daki Patrikhane bir gün sonra bir açıklama yaparak Rumların, Türkiye'ye karşı olan sevgi, sadakatini belirterek bu haberleri yalanlamıştır.²⁸ Büyük adada ise Kıbrıs sorunu konusunda bir Rum ve bir Türk vatandaşın kavga ettiği ve her iki tarafın arkadaşlarının karışmasıyla olayın büyüdüğü ve polislin müdahalesiyle kavganın ciddi bir hal amasının önlendiği ifade edilmiştir.²⁹ Sokak olaylarının ve gerginliğinin artarak devam ettiği bu günlerde Eskişehir'de de yansıyacaktır. Eleni isimli bir Rum kadını Türklüğe hakaretimiz sözler sarf ettiği gerekçesiyle yaşadığı mahalle sakinleri tarafından dövülmüştür.³⁰ Yine yüksek sesle Rumca konuştuğu için iki kişinin, bir yüzbaşı tarafından dövülmesi, yine vapurda Rumca şarkı söyleyen genç grubun diğer yolcular tarafından susturulması gibi hadiseler yaşanmıştır.³¹

Toplumsal zeminde bu olaylar yaşanırken İstanbul *Ekspres*'in 6 Eylül akşamı Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bombalandığı yönündeki haberi üzerine toplumsal şiddetin ortaya çıktığı bir gece yaşanmıştır. *Hürriyet* 7 Eylül tarihli haberinde Kıbrıs sorunu etrafında cereyan eden hadiseler nedeniyle aylardan beri kamuoyunda şiddetli heyecanın yaşandığı bu dönemde, Selanik'te Atatürk'ün evinin ve Türk konsoloslğunun suikasta uğradığını yazmıştır. Habere göre bu gelişmeler, kısmen maksatlı ve hainane kısmen de idrak ve şuurdan mahrum tahrikçilerin de tesiriyle büyük kitlelerin vücuda getirdikleri nümayiş hareketlerine sebep olmuş, olaylar İstanbul'da gecenin geç saatlerine kadar devam etmiş ve büyük çoğunluğu Rum vatandaşlara ait dükkân ve mağazalar tahrip edilmiştir. Ayrıca gazete, 6 Eylül gecesi İstanbul ve memleketin ağır bir komünist tertip, tahrikine ve ağır bir darbeye maruz kaldığını yazmıştır.³² *Ulus*, yaşanan olayların nedenini, "Yunanlılar Atatürk'ün Evine Bomba Attılar"³³ şeklinde aktarırken, *Zafer* ise "Selanik'te tecavüz hadisesi yüzünden" ifadesinin altını çizerek İstanbul ve İzmir'de önceki gece çok müessif kargaşalıklar olduğunu belirtmiş, aynı sayfada "Selanik'te Menfur bir tethiş hadisesi" başlığının altında "Atatürk'ün doğduğu evin yanındaki bahçede gece yarısı patlayan bir

26 Akşam, 27 Ağustos 1955.

27 Akşam, 27 Ağustos 1955.

28 Akşam, 27 Ağustos 1955.

29 Akşam, 29 Ağustos 1955.

30 Vatan, 4 Eylül 1955.

31 Hürriyet, 6 Eylül 1955.

32 Akşam, 7 Eylül 1955.

33 Ulus, 7 Eylül 1955.

bombanın evin pencerelerini ve konsoloshane camlarını hasara uğrattı” şeklinde olayın ayrıntılarını içeren bilgilere yer vermiştir.³⁴

Demokrat İzmir “Atatürk’ün Selanik’teki evine yapılan menfur suikast üzerine Türk Milleti Hakareti Hazmetmedi”³⁵ manşetiyle yaşanan olayları gerekçelendirirken *Ege Ekspres*, “Atatürk’ün Doğduğu Evde Patlıyan Bomba Üzerine” ifadelerinden sonran büyük puntolarla “Türk Gençliğinin BÜYÜK HEYECANI” şeklinde bir manşet ile haberi duyurmuş ve altında ise “Şehrimizdeki Yunan Konsoloshanesi ve Fuardaki Yunan Pavyonu Yakıldı” haberini yapmıştır.³⁶ *Milliyet* haberinde, sokakta yaşanan şiddetin gerekçeleri arasında gayrimüslimlerin evlerine, iş yerlerine Türk bayrağı asmayı reddetmiş olduğuna dair bilgilere yer vermiştir.³⁷ Gazeteler genel anlamda, gençliğin elleri bayraklı ve Atatürk posterleriyle bu yığınsal hareketi gerçekleştirmiş olduğuna dair vurgularda bulunmuştur.³⁸

Gazeteler, vatanseverlikten ötürü değil de kendilerini yağmacılardan korumak adına son dakika bayrak asmak isteyenler konusunda “Villi, bayrak asarak dükkanını kurtarmak istiyor. Fakat bu hileye inanan kim?” sorularıyla bir anlamda “foyalarını” ortaya çıkarıyordu.³⁹ Yığınsal yağma ve şiddet olayları gerçekleşirken bazı gazeteler, “iftiharla kaydedebiliriz ki hiçbir yerde yağma yapılmıyor”⁴⁰, “olaylarda takdire şayan olan, göstericilerin meskene tecavüz etmemiş olmalarıdır”⁴¹ şeklinde bilgilere yer veriyordu. Bir diğer dikkat çekici konu ise yaşanan olayların ve yağma girişimlerinin temel gerekçeleri arasında Rumların gösterilmesidir. Arnavutköy’de beş yüz Rum’un toplu bir şekilde misilleme yapmak amacıyla Türk mahallelerine saldırdığı ancak polisin müdahale ederek taşkın Rumları dağıttı belirtilmiştir. Ancak bu taşkın hareket üzerine galeyana gelen gençlerin Arnavutköy’de bulunan Rumlara ait iş yerlerini tahrip ettiği ifade edilmiştir.⁴²

Gazetelerin olayların faili, tahrikçi ve tahripçisi olarak komünistleri sorumlu gösterme nedeninin kendi inisiyatiflerinin yanı sıra hükümetin telkinleriyle de ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Olayların yaşandığı gecenin sabahı gazete patronları ve yazı işleri müdürleri aceleyle vilayet binasında yapılacak olan basın toplantısına davet edilmiştir. Başbakan Adnan Menderes ve valinin de hazır bulunduğu bu toplantıda Cumhurbaşkanı Celal Bayar, suçlunun basın olduğunu, komünistleri izlediklerini ve hepsini yakaladıklarını belirterek, toplantıya katılanları hükümetin çevresinde birleşmeye, dayanışmaya davet etmiştir.⁴³ Olayların yaşandığı günün devamında *Zafer* “... dün gece İstanbul ve memleket esas itibarıyla bir komünist tertip ve tahrikine ve ağır darbeye maruz kalmıştır” şeklinde haber yapacaktı.⁴⁴ *Cumhuriyet*’in sayfasında tahrik edici gizli kuvvetler vurgusuyla bombanın acaba komünistler tarafından konulup Yakındoğu’da kargaşa çıkarılmak istendiğine dair sorular sorulurken⁴⁵, bir köşe yazısında ise Türk tarafının Kıbrıs davasında

34 Zafer, 7 Eylül 1955.

35 Demokrat İzmir, 7 Eylül 1955.

36 Ege Ekspres, 7 Eylül 1955.

37 Milliyet, 7 Eylül 1955, s. 7.

38 Hürriyet, 7 Eylül 1955; Milliyet, 7 Eylül 1955; Cumhuriyet, 7 Eylül 1955.

39 Güven, a.g.e., s. 137; Milliyet, 7 Eylül 1955.

40 Milliyet, 7 Eylül 1955,

41 Gece Postası, 7 Eylül 1955.

42 Milliyet, 7 Eylül 1955.

43 Hıfzı Topuz, “6/ 7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşanın Yasakları”, Toplumsal Tarih, Sayı: 81, Eylül 2000, s. 40.

44 Zafer, 8 Eylül 1955.

45 Cumhuriyet, 8 Eylül 1955.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

menfaat çerçevesinde hareket ettiği esnada “vukua gelen müessif hadiselerde komünist parmağını aşikâr bir surette görmek mümkündür” ifadelerine yer verilmiştir.⁴⁶ *Hürriyet* ise “nümayiş gecesi tahrikat yapan otuzdan fazla komünist yakalandı” şeklinde haber yapmıştır.⁴⁷ İzmir gazetelerinde de durum benzer şekilde yansıtılmıştır. *Gece Postası*, *Yeni Asır* gibi gazeteler ortak bir dil kullanarak olayların gelişimini “coşku dolu kitleler” ve “coşkulu kalabalıklar” şeklinde tanımlamıştır. Bu gazeteler “duygusal tepki”, “Türk’ün cevabı” şeklinde manşetler atarken, hükümetin olayların sorumlusu olarak komünistleri işaret etmesi sonrasında “çapulcu yağması”, “komünist parmağı” şeklinde ifadelerin yer aldığı haberlerle olayları kınama yönünde bir tavır sergilemiştir.⁴⁸

Örfi İdare Kumandanı Nurettin Aknoz da olaylardan üç gün sonra kentteki tüm gazetelerin editörlerini davet ederek, 6-7 Eylül olaylarının sorumluları ile ilgili tüm tartışmalarda komünistlere işaret edilmesini, sözlü olarak kendilerine bildirmiştir. Saldırıların aydınlatılmasına yönelik başka bir tezin ileri sürülmesi ise gazetenin kapanması için neden teşkil edecekti.⁴⁹ Aknoz, gazete sahiplerine sadece bu uyarılarda bulunmamış aynı zamanda yokluk ve kıtlık haberlerinin yapılmasını, hükümetin tenkit edilmesini ve hükümetin icraatını etkileyecek türde yazı yazılması gibi bir çok konuda yasak getirdiğini belirterek, bunlara uyulmadığı takdirde gazetelerini kapatacağını iletmiştir.⁵⁰ Nitekim bir süre sonra *Ulus*, kumandanlığın bu yasaklamalarına riayet etmediği gerekçesiyle kapatılırken, diğer bazı gazetelerin yayınları ise bir süreliğine durdurulmuştur. Örfi İdare Komutanlığı’nın uyarısından sonra azınlıklar aleyhine geliştirilen haberler son bulurken basın, 6-7 Eylül Olayları ile ilgili hükümetin resmi söylemini üstlenmiş ve olaylar, Türkiye’nin aleyhine düzenlenmiş bir komplonun parçası olarak gösterilmeye başlanmıştır.⁵¹

10 Eylül tarihinde ise olaylar nedeniyle tahrikçi olarak değerlendirilen 87 komünistin tevkif edildiği duyurulmuştur. Haberin devamında ise nümayiş, tahrip ve yağma hadisesinde kızıl ajanların parmağı ve tahriki bulunması fikrinin kuvveden fiile döndüğü, Selimiye kışlasında nezarete alınan 2059 kişiden 33 ünün müseccel komünist olduğu ve yapılan tahkikatlar sonrasında, hadiselerde rolü olan komünistlerin sayısının 87’ye çıktığı belirtilmiştir.⁵² Diğer bir gazetenin köşe yazısında, İstanbul’da yaşanan olayların başlangıçta gençliğin Atatürk’e karşı sevgisini gösterir bir manzara taşırken, münevver gençliğin dışında bir takım unsurların araya karışmasıyla gözü kapalı bir tahripkarlığın ortaya çıktığını ileri sürülmüştür.⁵³ *Cumhuriyet* ise ana sayfasında “siyasi polis, kızıl şebekenin unsurlarını meydana çıkarmak için faaliyete geçti...” haberini yapmıştır.⁵⁴

6-7 Eylül Olayları konusunda TBMM’de yapılan görüşmelerde DP milletvekili Aleksandros Hacopulos, Türk milletinin bütünlüğünü bozan galeyana bazı gazetelerin sebep olduğunu ve basının sorumluluğunun olduğunu ifade etmiştir. Hacopulos, bu konuda 8 Eylül’de *Ulus*, kiliseleri Rum papazlarının yaktığına dair haberini örnek

46 Cumhuriyet, 8 Eylül 1955, s. 3.

47 Hürriyet, 9 Eylül 1955.

48 Arzu Kılıçdere, “İzmir’de 6/ 7 Eylül Olayları, Toplumsal Tarih, Sayı: 74, Şubat 2000, s. 36.

49 Güven, a.g.e., s. 155.

50 Topuz, a.g.e., s. 195-196.

51 Güven, a.g.e., s. 137.

52 Milliyet, 10 Eylül 1955

53 Akşam, 10 Eylül 1955, s. 3.

54 Cumhuriyet, 10 Eylül 1955.

göstermiştir. Konuşmasının devamında ise İstanbul'da bulunan 74 kilisenin 70'inin yakılıp, yıkıldığı bilgisini vermiştir.⁵⁵ Başvekil Yardımcısı Fuat Köprülü,⁵⁶ Türkiye'de ve Türk tarihinde mabet yakılması gibi bir olayın olmadığını ve mabetlerin yakılmasının bütünüyle bir komünist taktiği olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁷ Bir diğer milletvekili Mehmet Özbey de yaşanan felaketin yalnız ve yalnız komünistlerin plan ve programları sonucunda yaşandığını, hakikatte İzmir ve İstanbul sokaklarına dökülen idrak ve şurudan mahrum bu yıkıcı selin, Kıbrıs davası ile asla alakasının olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Özbey, komünistleri kastederek bu gizli kuvvetin ajanlarının, olayların yaşandığı gece sokakları ele geçirerek tahrip, yağma ve yangınlarla Türk gençliğinin haklı asabiyet ve heyecanını, protesto mahiyetindeki toplantısını, istismar ettiğini savunmuştur. Özbey, planlı bir hareketin sonucunda oluşan bu fecaatin ancak ve ancak "kanı bozuk komünistlerin" eseri olduğunu iddia etmiştir.⁵⁸ Meclis görüşmelerinden de anlaşılacağı üzere iktidar partisi üyeleri, 6-7 Eylül Olayları konusunda nesnel verilere dayanmadan fail olarak komünistleri hedef tahtasına oturtmuştur. Nitekim DP hükümetinin bu dönemdeki ulusal politikaları çerçevesinde düşünüldüğünde komünist grupların suçlanması sürpriz olmamıştır.⁵⁹

4. Hakikat ötesi (Post- Truth) ve Yalan Haber (Fake News) Nedir?

Çalışmamızın temel kavramlarından biri olan ve Türkçeye hakikat ötesi, hakikat sonrası şeklinde çevrilen Post-truth, dijital çağda yine bu dönemin en çok kullanılan haber alma ve iletişim kaynağı olan sosyal medyanın birçok farklı bilimsel çalışmanın çıkış konusu haline gelmiştir. Ralph Keyes'in 2004 yılında yayınlanan "The Post Truth Era: "Dishonesty and Deception in Contemporary Life" adlı kitabıyla post-truth kavramının anlamı ve kullanımı daha da kuvvetlenmiştir. Post-truth kavramı, Brexit referandumu süreci ve ABD başkanlık seçimleri esnasında Trump'ın ortaya koyduğu politikalar nedeniyle daha fazla tartışılır hale gelmiştir. ABD'de yalan haber ve alternatif gerçek kullanımına sahip şok ve inanmama/kuşku ve yanlış bilgilendirme (misinformation), dezenformasyon gibi benzer kavramlar hem medyayı hem de gündelik konuşmaları baskın bir şekilde meşgul etmeye başlamıştır.⁶⁰ Nitekim bu kavramın yoğun bir şekilde işlenmesi sonrasında Oxford Dictionary'da 2016 yılının sözcüğü olarak kabul edilmiştir. Post truth kavramı üzerine tartışmalar, araştırmalar yapılmaya devam ederken bu kavramın tanımı konusunda tam anlamıyla ortak bir yorumu oluşmamıştır.

55 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 7, 12.9.1955, s. 676-677.

56 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Demokrat Parti'nin dört büyük isminden biri olarak bilinen M. Fuat Köprülü, 6-7 Eylül Olayları hakkında Alparslan Türkeş'in belirttiği şekilde şu ifadeleri kullanmıştır: "Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba koyduranlar Celal Bayar'la, Adnan Menderes'tir. İstanbul'da patlak veren 6-7 Eylül olaylarını, hazırlatan ve yaptırnanlar, yine bunlardır". Köprülü'nün bu ifadelerinden sonra Yunan Hükümeti, Türkiye'ye nota vermiştir. Mehmet Arif Demirel, 6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası Dezinformatiya, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 101. Köprülü'nün bu ifadelerinin yer aldığı demeci, gazetede "Fuad Köprülü, 6-7 Eylül olaylarını açıkladı, Köprülü 'Hadiseler Fatin Rüştü Zorlunun ilhamı ile Menderes ve Gedik tarafından tertip edilmiştir" başlığıyla verilecekti. Yeni Sabah, 5 Haziran 1960. Ancak Fuat Köprülü'nün 1957 yılında DP'den istifa ettiğini, sonrasında aynı yıl Hürriyet Partisi'ne katıldığını ve devamında ise Adnan Menderes ile ilişkilerinin çok iyi gelişmediğini belirtmek gerekir.

57 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 7, 12.9.1955, s. 685.

58 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 7, 12.9.1955, s. 671- 672.

59 Babaoğlu, a.g.m., s. 135

60 James W. Cortada- William Aspray, Fake News Nation The Long History of Lies and Misinterpretations in America, Rowman & Littlefield, US, 2019, s. V.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

Oxford Dictionary, 2016 yılının kelimesi olarak kabul ettiği “post truth”un (hakikat ötesi) anlamını “*Nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygu ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumlara ilgili veya bunları ifade etmek*” şeklinde açıklamıştır.⁶¹ Kullanımının ötesinde içeriği ve kullanım biçimi tarihin eski zamanlarından günümüze form değiştirerek ulaştığı düşünülen post-truth kavramı ilk kez Sırp Amerikan oyun yazarı olan Steve Tesich tarafından 6 Ocak 1992 tarihinde yayımlanan “Government Lies” başlıklı makalesinde kullanılmıştır. Tesich, Basra Körfezi’ndeki savaş başladığında Amerikan halkının, bu savaşı kabul etmekle kalmadığını aynı zamanda vatansever bir basın sansürüyle de kucaklaştığını, sadece hükümetin görmelerini istediği şeyi görebildiklerini, bunda yanlış bir şey görmediklerini ve bu şekilde hoşlandıklarını belirtmektedir. Örneğin, Başkan Reagan’ın halkın gerçekten gerçeği bilmek istemediğini doğru bir şekilde algıladığını ve bu nedenle halka yalan söylediğini ancak bunun üzerinde çok çalışması gerektiğini çünkü hafıza kaybını bir mazeret olarak memnuniyetle kabul edeceklerini hissettiğini, ifade etmiştir. Sonuç olarak Tesich, önüne sunulan saf bilgilerin hakikati sorgulanmadan halk tarafından kabul edildiğini ifade ederek eleştirmiştir.⁶²

Hakikat ötesi kavramının olgunlaşması konusunda öne çıkan isimlerden biri olan Ralph Keyes, yalancıların her zaman olduğunu ancak bu yalanların genel olarak tereddütle, çok fazla miktarda kaygıyla, biraz suçluluk ve utanç ve bir nebze de mahcubiyetle söylendiğini belirtirken, şimdi ise zeki insanlar olarak “suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler” bulduğumuzu, bu durumu hakikat sonrası olarak adlandırdığını ve hakikat sonrası bir çağda yaşadığımızı savunmaktadır.⁶³ Keyes, hakikat ötesini yaratan koşullar açısından teknoloji araçlarının gelişimi, çeşitliliği ve kullanımı üzerinde durmuştur.⁶⁴ Tezlerini özellikle internet teknolojileri ve diğer haberleşme araçları üzerinden açıklamaya çalışan Keyes, internetin hakikat sonrasının tohumlarının yeşermesi için mükemmel bir sera olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Yalın Alpay, Post-truth kavramını “hakikatin önemsizleşmesi” şeklinde açıklamıştır. Alpay’a göre hakikatin önemsizleşmesi, gerçek ile ona dair yargılar arasındaki uygunluğun ortadan kalkmasıdır. Diğer bir ifadeyle hakikatin düşüşüdür. Hakikatin önemsizleşmesinin getirdiği yenilik ise kitlelerin, kendi ön yargılarına, görüş veya kanaatlerine uyumlu olduğu sürece, yalanların yalan olduğunu bilmesine rağmen onları hakikatmiş gibi kabul etmesidir.⁶⁶ McIntery Lee, Post-truth adlı çalışmasında, hakikat sonrası kavramının “sonrası” ekinin hakikati zamansal bakımdan “geçmiş”e işaret etmekten öte hakikatin gözden düştüğüne, önemini yitirdiğine işaret etmek amacıyla kullanıldığını dikkat çekmiştir.⁶⁷ Hakikatin önemsiz hale gelmesi her ne kadar siyasetçilerin politik, bireysel kaygı ve çıkarları doğrultusunda kitleleri yönlendirdiği bir eylem gibi görünse de başta gazeteciler, iş adamları, dini liderler ve akademik görevliler gibi toplumun farklı kesimlerinden bireylerin, hakikat ötesi döneminin devamlılığına katkılarının olduğunu gözlemek mümkündür.⁶⁸

61 Oxford Dictionary, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>, (Erişim Tarihi: 03.09.2020).

62 Steve Tesich, “A Government of Lies”, The Nation, 1992, s. 12-13.

63 Ralph Keyes, Hakikat Sonrası Çağ Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma, Türkçeleştiren: Deniz Özçetin, Delidolu, Ankara, 2019, s. 22.

64 Keyes, a.g.e., s. 255.

65 Keyes, a.g.e., s. 259.

66 Yalın Alpay, Yalanın Siyaseti, Destek Yayınları, İstanbul, 2021, s. 29.

67 Lee McIntyre, Hakikat- Sonrası, Çeviri: Mehmet Fahrettin Biçici, Tellekt, İstanbul, 2019, s. 27.

68 Elif Başak Sarioğlu, “Yalan Haber, ‘Post-Truth’ Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (1), 2020, s. 387.

Hakikat ötesi dönem her ne kadar teknolojinin gelişimi ve sosyal medyanın kullanımı ile ilişkilendirilse de siyaset, uydurma haber/yalan haber ve basın ilişkisi çerçevesinde düşünüldüğünde tarihsel olarak köklerinin çok eskilere dayandığını belirtmek gerekir. Nitekim Lee Macintyre, uydurma haberlerin ne 2016 ABD başkanlık seçimleriyle ne de sosyal medyanın icadıyla başladığını kimi yaklaşımlara göre uydurma haberlerin icadının “haber” mefhumuna kadar uzandığına dikkat çekmiştir. Macintyre’nin de işaret ettiği gibi Jacob Soll’a göre uydurma haberler 1439’da matbaa makinesinin icat edilmesinin ardından yaygın bir biçimde dolaşıma girmiştir. Hatta teyitli “nesnel” haberlerden çok önce ortalıkta dolanmaktaydı.⁶⁹ Soll, 1755 yılında yaşanan Lizbon Depremi sırasında insanların dini duygularını etkileme, yönlendirmeye yönelik çıkan yalan haberlere dikkat çekmiştir.⁷⁰ Macintyre ise Amerikan Devrimi sürecinde İngilizler ve Amerikalılar tarafından üretilen uydurma haberler konusunda örnekler verirken, asparagas gazeteciliğin İspanyol-Amerikan Savaşı’na yol açan etkisine yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Belli bakış açılarını ortaya koyan Lee, tarihe bakıldığında zengin ve güçlülerin, menfaatleri doğrultusunda “alt tabakadaki insanları” dilediklerince yönlendirdiklerini ifade etmiştir.⁷¹ Hakikatin önemsizleştiği dönemde yalan haber örneklerini Türkiye özelinde de görmek mümkündür.⁷²

Hakikat ötesi dönemin öne çıkan ve yine bu dönemle birlikte düşünülmesi gereken araçlarından biri de yalan haberdur. Collins Dictionary tarafından 2017 yılının kelimesi olarak ilan edilen⁷³ ve Türkçeye yalan haber olarak çevrilen fake news, ana hatlarıyla sözlü kültür ortamında teşekkül eden kurmaca içerikli dedikodulardan kaynağını alan, resmi veya kurumsal haber aktarım kaynaklarında veya sosyal paylaşım sitelerinde paylaşılan haber içerikli metinler olarak tanımlanabilir. Ayrıca bu kurgusal metinlerin yalan haber olarak değerlendirilmesi için, kasıtlı olması şarttır.⁷⁴ Çünkü bir haberin kasti olup olmaması durumu, o haberin “yalan” ve “yanlış” olarak nitelendirilmesinde etkilidir.⁷⁵ David A. Marty’e göre genel çerçevede değerlendirildiğinde gazetelerin amacının okuyucuları açısından önemli olan konularda ayrıntılı, doğru ve nesnel bilgi vermek olmasına rağmen, çoğu gazete bu ideale ulaşamazlar. Nitekim, editörler ve yayıncılar, her ne kadar 20. yüzyıldan önce olduğu gibi siyasi tercihlerini açık bir biçimde ortaya koymasalar da çoğu zaman görüşleri, öykülerini oluşturma biçimlerini ve derecesini etkilemeye devam etmektedir. Bunun yanı sıra her sayıyı baskıya yetiştirme telaşı ise bazı bilgilerin atlanmasına, çarpıtılmasına ya da hatalara yol açabilmektedir.⁷⁶ Ancak bir haber günlerce incelenip doğruluğu ölçülerek okuyuculara aktarılacağı gibi gece baskısı ile yukarıda belirtildiği gibi habere konu olan olayın hatalı ve eksik bir şekilde sunulmasına da neden olabilmektedir.

69 Macintyre, a.g.e., 97; Jacob Sool, “The Long and Brutal History of Fake News”, Politico, 18 Aralık 2016, <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535/>, (Erişim Tarihi: 16.03.2021).

70 Soll, aynı yer.

71 Macintyre, a.g.e., s. 98-101.

72 Sarioğlu, a.g.m., s. 388-389.

73 Collins Dictionary, <https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/collins-2017-word-of-the-year-shortlist,396,HCb.html>, (Erişim Tarihi: 03.09.2020).

74 Tom Mould, “Introduction to the Special Issue on Fake News: Definitions and Approaches”, JAF, (131), 2018, s. 371-378.

75 Mustafa Duman, “Geleneksellik- Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Bilginin Niteliği ve Folklorlarda Yalan Haber- I”, Folklor/edebiyat, Cilt: 25, Sayı: 100, 2019, s. 973.

76 David A. Marty, Yanıbaşımızdaki Tarih, Çeviren: Nalan Özsoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 45.

5. Hakikat Ötesi ve Yalan Haber Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları

Araştırmalar, gazetecilerin yaşadıkları toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal bakış açılarını yeniden ürettiklerini göstermiştir. Nitekim Herman ve Chomsky, gazetecilerin kendilerini olayları objektif bir biçimde raporladıklarını düşünürken, kendileri ve çalıştıkları kuruluşların haber medyasının kurumsal mülkiyeti, hükümet ve kurumsal bilgilere kaynak olarak güven, ulusal değerler ve Batı'daki medyanın reklam destekli doğası nedeniyle bir "sistem destekleyici propaganda işlevi" gerçekleştirdiklerini iddia etmektedir. Bu nedenle bilginin birbirini izleyen filtrelerden geçtiğini ve sabahın sayfalarında sadece "temizlenmiş bir kalıntı"nın kaldığını savunmuşlardır.⁷⁷ Haberlerin okuyucu kitlesine ulaşımı açısından dönemine göre etkin ve belirleyici iletişim aracı olan gazetelerin de dönemin koşullarına göre algı çerçevesinde gerçekleşmesi muhtemel veya gerçeğe yakın bir üretim aracına dönüşebilmektedir. Bu çerçevede ele alındığında yalan haber tam olarak böylesi bir üretim-aktarım ortamından kaynaklanır ve gerçeklik ilkesinin belirsizleştiği hakikat ötesi çağda kendisine sağlam bir yer edinir.⁷⁸

Hakikat ötesi ve yalan haber konusunda bazı tespitlere geçmeden 6-7 Eylül Olaylarının içinde yer alan kitlenin özelliklerini kavramsal açıdan tartışmak gerekir. Emile Durkheim'ın toplumsal olgu konusunda geliştirdiği tanım, 6-7 Eylül Olayları esnasında yaşanan galeyanın daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Durkheim, normal koşullar altında tamamen zararsız olan bireylerin dahi bir topluluğun parçası olarak akıl almaz ölçüde eylemlere sürüklenebileceğini belirtir. Geçici olan bu galeyanlar, toplumun tümünü etkisi altına alan ve sınırlı bir toplumsal alanda etkili olan diğer eğilim ve tezahürler oranla daha uzun süreli olmakta ve etrafımızda sürekli yeniden üretilebilen dinsel, siyasi edebi ve sanatsal eğilimler için de geçerli olabilmektedir.⁷⁹ Belli bir birikimin sonucu ortaya çıkan toplumsal olgular da istisna hali olarak galeyan veya infial yeni bir toplumsal olguyu meydana getirir. Bu bakımdan bireyler, tek başında sergileyemediği tutum ve davranışların topluluk halinde bir aradayken sergileme durumunu kolektif galeyan şekline dönüşebilmektedir. 6-7 Eylül Olaylarına sebep olan kitlenin özellikleri bu çerçevede değerlendirildiğinde bireyler; siyasi ve toplumsal birikimin, yönlendirmelerin sonucunda ötekine, kendi gibi olmayana karşı bir topluluğun parçası olarak galeyana gelmiştir. Bu galeyanın açığa çıkması ve şiddetinin artması açısından kitleleri yönlendiren basın rolü önemlidir.

6-7 Eylül Olaylarının yaşanmasında basının rolünü "ahlaki panik" kavramıyla da açıklamak mümkündür. Buna göre bir durum, olay, kişi ve grup toplumsal değerlere ve çıkarlara karşı bir tehdit olarak tanımlanır. Söz konusu öznenin doğası ise medya tarafından stereotipleştirilerek belirli bir tarzda sunulur. Ahlaki barikatlar; yazarlar, din adamları, politikacılar ve diğer sağ duyulu kişiler tarafından tahkim edilir. Toplumda itibar sahibi uzmanlar teşhis ve çözüm önerilerinde bulunur. Sonuç olarak yeni veya uzun süredir var olan ancak birdenbire ilgi odağı haline gelen bir şey, panik konusu olabilir. Bu panik hali bazen toplumun ortak bilincinde unutulabileceği gibi kimi zaman daha uzun süreli tepki ve yankıları olur.⁸⁰ Ahlaki panik yaklaşımı çerçevesinde düşünüldüğünde 6-7

77 Maria Haigh– Thomas Haigh, Nadine I. Kozak, "Stopping Fake News: The Work Practices of Peer-to-Peer Counter Propaganda", *Journalism Studies*, 19 (1), 2017, s. 18.

78 Duman M., a.g.m, s. 980.

79 Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Türkçesi: Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55.

80 Stanley Cohen, *Folk Devils And Moral Panics*, Routledge, London- Newyork, 2002, s. 1.

Eylül Olayları döneminde basın; panik ve endişe duygularını tetikleme, arttırma; bunlara neden olabilecek konuları belirleme, işaret ettiği kişilere ve gruplara karşı yönelimi, baskıyı arttırma hususunda belirleyici bir öneme sahip olmuştur.

6-7 Eylül Olaylarının ortaya çıkışına neden olan İstanbul *Ekspres* haberi nesnel ölçütlere ve bilginin doğrulanabilirlik ilkesine aykırı bir tutum sonrasında ortaya çıkmıştır. Kıbrıs sorununun gündemde olduğu ve geleneksel medya koşulların hâkim olduğu bir dönemde bu gazete haberi, gayrimüslimlerin hedef alınmasında önemli bir yere sahiptir. Kıbrıs sorunu etrafında kamuoyunun duygularının yönlendirildiği, kargaşa ve belirsizliğe yol açtığı bir ortamda söz konusu gazete haberi/haberleri durumu daha da derinleştirmiştir. Gazete haberleri sonrasında toplum, hakikati sorgulamadan kolektif bellekte yer alan, kurgulanan tarihsel önyargıların da etkisiyle davranış, tutum ve tepkilerini belirleme yolunu seçmiştir. Olaylara sebebiyet veren İstanbul *Ekspres*'in yalan haberi, diğer gazeteler tarafından da hakikat sorgulanmadan manşetlere taşınmıştır.

6-7 Eylül Olaylarının hemen sonrasında Örfi İdare Kumandanı Nurettin Aknoz tarafından gazete sahiplerine verilen uyarılar sonrasında bazı gazeteler, daha önce “haklı” olarak değerlendirdiği toplumsal tepkilere dair manşetleri geride bırakarak, olayların sorumlusu olarak komünistleri göstermiştir. Basın olayların kışkırtıcıları ve faili olarak fişli listesinde yer alan komünistlerin gösterilmesi konusunda adeta kalem birliği yapmıştır.⁸¹ Olaylara karışan vatandaşlar, hakikatin ne olduğuna yönelik herhangi bir sorgulamazken, gazeteler de hakikatin ne olduğunu konusunda ilkesel bir duruş içine girmemiştir. Hakikatin önemsizleştiği olaylar esnasında inanılmak istenen ve duygusal arka plana dayanan tepkilerin yoğunluk kazandığı gelişmeler yaşanmıştır.

Hakikat ötesinin en önemli kaynaklarından biri de siyasal otoritenin görülmesi istenen şeyin görülebilmesi yönündeki eğilimi ve buna yönelik hamleleridir. Olayların yaşandığı günü takip eden günlerde yaşanan tahribat üzerine yapılması gereken tespitlerin kısa zaman içinde geçiştirilmesi ve aynı zamanda olayların toplum tarafından nasıl algılanması gerektiğine dair yönlendirmeler, hakikatin askıya alınması veya hakikatin önemsizleştirilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örfi İdare Kumandanı Nurettin Aknoz'un, olayların yaşandığı günün devamında gazete yöneticilerini toplayarak yaptığı uyarılar arasında 6-7 Eylül olaylarını, komünistlerin dışında başkasının yaptığına dair haberlerin yapılmasının yasaklanması ve aksi durum da ise bu gazetelerin kapatılacağı yönündeydi.⁸² Nurettin Aknoz'un bu emri hakikat ötesi çerçevesinde değerlendirildiğinde, gazetelerin otorite söylemi çerçevesinde haber yapmasıyla nesnel olguların önemsizleştiği, hakikatin üstünün örtüldüğü ve gündemin yeniden inşa edildiği bir durumun ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim hakikatin önemsizleşmesi siyasetinde inandırma veya ikna etme sürecinde dinleyicilerin zihinlerinden ziyade kalplerine hitap etmek öne çıkan husustur. Doğrudan duyguları harekete geçirecek kavramlar çerçevesinde arasında öfke ve nefret kavramları arasında yer alan “şer odakları”, “ülkeyi ele geçirmeye çalışan kötüler”, “gizli gündemleri olan dış güçler”, “kıskanan ve kuyu kazan ötekiler” gibi yaklaşımlar, hakikatin önemsizleştirilmesi konusunda başvuru araçları arasındadır.⁸³

81 Dosdoğru, a.g.e., s. 49.

82 Topuz, a.g.m., s. 40.

83 Alpay, a.g.e., s. 30.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

6-7 Eylül Olayları konusunda genel anlamda gazeteler, nesnel veriler üzerinden hakikate ulaşma yerine işaret edildiği şekilde hakikatin önemsizleşmesini sağlayacak araçları sıkça kullanma yolunu tercih etmiştir. “Kızıl ajan”, “tahrik edici gizli kuvvetler”, “komünist parmağı”, “kızıl şebekenin unsurları” vb. birçok söylemin yer aldığı haber ve yazılarla “öteki” üzerinden bir kurmaca hakikat çemberi oluşturulmak istenmiştir. Böylece hitap edilen kitleler ve kamuoyunun zihninde gerçek ve hakikat arasında bir kopuş sağlanmaya çalışılmıştır. Aslında hükümet sözcüleri ve Örfi İdare Kumandanı Nurettin Aknoz’un, olayların faillerinin komünisteler olduğuna dair görüşleri doğrultusunda basını yönlendirmesi ve bu iddiayı yazmaları konusunda onları uyarılarından önce bazı gazeteler, olayların ilk anından itibaren komünistleri suçlu göstermeye başlamıştı. Bu bakımdan hükümet üyeleri, Nurettin Aknoz ve gazetelerin olay ve durum tanımlamaları örtüşmüştür. Ancak basın, kendilerine yapılan uyarılardan sonra olayların faillerinin komünist olduğuna dair haber ve makale sayısını bu kez zorunlu olarak arttırmıştır.

6. Kolektif Bellek ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri

Maurice Halbwachs’a göre, insan geçmişini hatırlayabilmek için ötekilerin hatırlarına başvurmaya ihtiyaç duyar ve kendisi dışında var olan ve içinde yaşadığı toplum tarafından onaylanmış referans noktalarına geri gider. Bireyler toplum içerisinde hafızalarını fark eder. Hafızamız uzamda ve zamanda dar bir şekilde sınırlı haldedir.⁸⁴ Bu bağlamda bireyin tek başına öznel veya bağımsız bir hafızası şeklinde olmayıp, içinde bulunduğu toplumun etkisine maruz kalan bellek durumu söz konusudur. Bireysel belleğin kendi deneyimleri olsa da dış etkenlerin varlığıyla açığa çıkan hafıza özelliğini taşır. Halbwachs, bireylerin, içinde buldukları grupların belirlediği bağlam dışında, tutarlı ve sürekli bir yolla hatırlamalarının mümkün görünmediğini savunur.⁸⁵

Bireyin, içinde bulunduğu grupta, yaşam alanları içerisinde olan ötekilerle olan etkileşimi, ilişkisi boyutunda hafızası şekillenir, etkilenir. Yani bireyin hafızası içinde yaşadığı toplumun etkisine açıktır ve bağımsız değildir. Halbwachs bu konuda, insanların kendi hafızalarını toplum içinde edindiklerini ve aynı zamanda onların, hafızalarını geri çağdırdıkları, onun farkına vardıkları ve mekansallaştırdıkları yerin de toplum olduğu belirtmektedir. Bu bakımdan kolektif bir bellek ve kolektif belleğin çerçeveleri vardır ve bireysel düşüncemiz, kendisini bu çerçevelere yerleştirdiği ve bu hafızaya katıldığı ölçüde hatırlama eylemini gerçekleştirebilir.⁸⁶

Jan Assmann, bellek ve hatırlamanın öznesinin tek tek bireyler olduğunu, onların anıları kurgulayan çerçeveye bağımlı olduğunu, bu teorinin iyi tarafının ise hatırlayabilmenin yanı sıra unutmayı da açıklayabilmesi olduğunu ifade eder. Bir insan, bir toplum geçmişini bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabiliyorsa bu ilişki çerçevesinde kalan her şeyi unutacaktır. Bu bakımdan bireysel bellek, bir kişide onun iletişim sürecine katılımı sayesinde gelişir ve bu olgu ise kişinin, aileden dini ve ulusal topluluklara kadar çeşitli sosyal gruplara dahil oluşunun bir sonucudur.⁸⁷ Burada ön plana çıkan anlam, hatırlamanın

84 Maurice Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*, Türkçe Söyleyen: Büşra Uçar, Heretik Yayınları, Ankara, 2016, s. 46.

85 Jeffrey K Olick, “Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür”, Çeviren: Meral Güneşdoğmuş, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 1(2), 2014, s. 178.

86 Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, s. 38.

87 Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, Almanca’dan Çeviren: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 45.

bireylerin tek başına öznel olarak geçmişi tekrar yaşaması, içinde bulunduğu toplumun ve grupların oluşturduğu etkiyle yeniden üretim veya yeniden inşa sürecidir. Thomas Hirsch, Halbwachs'ın iddiasının hafızanın, geçmişe ait dönemlerin bireysel muhafazası değil, bunların yeniden üretimi olduğunu belirtmektedir. Hirsch'e göre Halbwachs geçmişin, yaşanan zaman içerisinde, bireyin ait olduğu gruplar ve çerçevelerin yardımıyla yeniden üretildiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bakımdan toplumsal olan, bireyselliği oluşturan şeyin kalbine kadar izini bırakmaktadır.⁸⁸

Assmann, belleğin yeniden kurma işlemine dayandığını ve geçmişin, bellekte olduğu gibi kalmadığını, ilerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli bir biçimde yeniden örgütlendiğini ileri sürer. Yeni ise sadece yeniden kurulan geçmiş biçiminde ortaya çıkabilir. Aynı zamanda bellek sadece geçmişi kurgulamakla yetinmez, şimdi ve geleceğin deneyimlerini de organize eder.⁸⁹ Halbwachs, geçmiş ve şimdi konusunda geçmişin, bütünüyle olmasa da bugünün endişeleriyle şekillenen sosyal bir yapı olduğunu belirtir. Halbwachs'ın çeşitli çalışmalarında da kullandığı "presentist yaklaşım"ına göre şimdinin inanis, bilgi ve arzuları, tarihin her devrinde farklı olarak açığa çıkmış görüşleri şekillendirir.⁹⁰ Bu yönüyle belleğin, şimdinin kurgulanması konusunda taşıdığı anlam ve önem daha belirgin hale gelmektedir. Yani toplumsal bellek hem geriye hem ileriye doğru iki yönde gelişme kaydeder ve bellek, sadece geçmişi kurgulamakla kalmıyor, aynı zamanda şimdi ve geleceğin deneyimlerini de organize eder.⁹¹

Geçmiş, bugün, bellek ve çarpıtma ilişkisi bakımından Paul Connerton'un görüşlerini hatırlamak gerekir. Connerton, belleğin kendisiyle ilgili olarak, bugüne ilişkin deneyimimizin, büyük oranda geçmiş hakkındaki bilgimize dayandığını ifade etmektedir. Ona göre; *"günümüz dünyasını, geçmişin olaylarıyla ve nesnelere nedensellik bağlantıları içindeki bir bağlamda, yani geçmişin, o anda yaşamadığımız olayları ve o anda algılamadığımız nesnelere bağlamında yaşarız. Bu da şimdiki zamanı, çeşitli geçmiş yaşantılarımızdan hangisiyle bağlantısını kurabilirsek ona göre yaşayacağımızı gösterir"*.⁹² Öyleyse bugünü yaşarken ve kurgularken geçmişin bağlamından, nesnelere, yaşanmışlıklarından kopamayız. Bugünü geçmişin getirdikleri, taşıdıkları ve bizim belleğimizde yarattığı anlamlarla yaşarız. Bu durum da geçmişin taşıyıcılığının her türlü etkisine açık olma anlamına da gelebilmektedir. Connerton, geçmişin günümüzden süzerek çıkarma gücüyle karşı karşıya kalılabileceğini belirterek, bugünün etmenlerinin geçmişe dair anımsamalarımızı etkilemeye-çarpıtmaya-yatkın olmasından doğan güçlüklerin olmasının yanı sıra geçmiş etmenlerin, günümüzle ilgili deneyimlerimizi etkileme veya çarpıtma eğiliminden kaynaklanan güçlüklerin de varlığına dikkat çekmiştir.⁹³ Geçmişe dair birikimlerin, deneyimlerin günümüzün her anına, yaşamamızın tüm seyrine kadar yayılma ihtimali vardır.

Geçmişim günümüze kadar uzanan ve belleğimizden bağımsız olmayan hatırlama sürecine dair dış etkenlerin/yönlendirmelerin varlığı söz konusudur. Nitekim

88 Halbwachs, Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri, s. 13.

89 Assmann, a.g.e., s. 50.

90 Halbwachs, On Collective Memory, s. 38.

91 Assmann, a.g.e., s. 50.

92 Paul Connerton, Toplumlar Nasıl Anımsar?, İngilizceden Çeviren: Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9.

93 Connerton, a.g.e., s. 9.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

anımsamalarımızın günümüze veya şimdiye dair çarpıtmalar, zaman içerisinde toplumsal belleğin yeniden düzenlenmesine veya diğer bir ifadeyle yeniden inşasına zemin hazırlayabilmektedir. Bireysel bellek diye bir şey olmadığını ve belleğin toplumsal olduğunu belirten Michael Schudson, kolektif bellekte dört önemli çarpıtma mekanizması olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁴ Bunlardan ilki uzaklaştırma: geçmişin geri çekilmesidir. Burada zaman akışı, belleği en az iki açıdan yeniden biçimlendirir. İlk olarak detaylar yitirilir ve anı daha belirsiz, silik bir duruma gelir. İkinci olarak da zaman içinde genellikle duygusal yoğunluk kaybı yaşanır.⁹⁵ İkinci çarpıtma mekanizması ise araçsallaştırma. Buna göre bellek seçme ve tahrif etme sürecinde güncel çıkarılara hizmet eder. Güncel çıkarın manası ise anılar, güncel stratejik değil de semiyotik olabilir. Diğer bir ifadeyle hatırlama eyleminde bulunan kişi geçmişini tahrif ederek, kendi çıkarları doğrultusunda dünyayı fethetmek değil de dünyayı- özellikle şimdiki zamanı- daha iyi anlamak ve kavrayabilmek için geçmişten faydalanma amacını güder.⁹⁶ Üçüncü mekanizma öykülemedir. Burada öne çıkan geçmişin, ilginçleştirilmesi ve daha ilgi çekici bir duruma getirilmesi, süslenmesidir.⁹⁷ Son araç ise bilişselleştirme-uzlaşım sallaştırma mekanizmasıdır. Bilinen geçmiş her daim öyküleştirilmiş değildir, inşa edilmeden, düzenlenmeden yaşanan çok, düzenlenmiş, yapılmış olandır. Bir şeyin bir abide veya anıta dönüştürme sürecinde aynı zamanda geçmiş de dönüştürülür.⁹⁸

7. 6-7 Eylül 1955 Olaylarının Belleği ve Çarpıtma Dinamikleri

Bellek, tarihsel/toplumsal yeniden inşa sürecinde hatırlatma veya unutturmaya sağlama amacıyla kullanılabilir. Bu inşa sürecinde ise geçmişini yaşanan an ile buluşturmak, bugün üzerinden geçmişini kurgulamak anlamında diğerlerinin belleğine ihtiyaç duyulur. Yukarıda da belirtildiği üzere Halbwachs, geçmişe ait dönemlerin bireysel muhafazası değil, bunların yeniden üretimi olduğunu belirtir. Bugünü yaşarken ve kurgularken geçmişini bağlamından, nesnelere, yaşanmışlıklarından kopamayız. Bugünü geçmişini getirdikleri, taşıdıkları ve bizim belleğimizde yarattığı anlamlarla yaşarız. Bu bakımdan 6-7 Eylül Olayları yalnızca Kıbrıs sorununun yoğun atmosferi üzerinden açıklanabilecek veya çözümlenebilecek bir konu değildir. Toplumların siyasal, ekonomik ve tarihin eski dönemlerinden gelen çatışma ve rekabet kültürü; bugünü, belleği etkileyen ve şekillendiren hususlardır.

Türkiye’de yaşayan Rumlar, Lozan Anlaşması ve sonraki seyrinde Türk vatandaşlığı statüsü geçerli olsa da bu olayların yaşandığı dönemde basın da etkisiyle “öteki”, “vatandaş dışı” şeklinde yorumlanmış ve konumlandırılmıştır. Pierre Nora’nın da ifade ettiği gibi “*Bellek her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Bu amaçla bellek, anımsama ve unutmaya diyalektiğine açık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı çok duyarlı, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir ve devamlı bir gelişim halindedir*”.⁹⁹ Nitekim

94 Michael Schudson, “Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri”, Bellek: Öncersiz, Sonrasız, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 179, 181.

95 Schudson, a.g.m., s. 182.

96 Schudson, a.g.m., s. 184.

97 Schudson, a.g.m., s. 190.

98 Schudson, a.g.m., s. 193.

99 Pierre Nora, Hafıza Mekânları, Fransızcadan Çeviren: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 19.

bireysel bellek ve içinde yaşadığı toplum veya öteki ile iletişimi sonucunda ortaya çıkan kolektif bellek, geçmişin birikimlerine açık ve taşıyıcı bir role sahiptir. Bu bakımdan 6-7 Eylül Olayları sürecinde basının yönlendirdiği toplulukların, gayrimüslim ve özelde ise Rumlara karşı geliştirdiği anımsamanın kaynağını ulus devletin kuruluş sürecinde yaşanan Türk-Yunan mücadelesinde yaşanan pratiklere dayandığını belirtmek gerekir.

Geçmişin bugüne taşınması konusunda kolektif bellek, devletlerin siyasal ilişkileri ve çatışmaları sonucunda açığa çıkabileceği gibi bu durum, basının yönlendirici tutumuyla da gerçekleşebilir. Kolektif bellek, bireysel anıları içine alan özelliğe sahiptir. Bireyler içerisinde bulunduğu toplumsal küme içerisinde düşünsel bir ilişki içindedir. Kolektif belleğin açığa çıkması yaşanmışlık, mekan, anıt ve sembol vb. bir çok maddi ve manevi değerın tekrar üretilmesiyle alakalıdır. Bu sembol ve değerler Atatürk portresi, bayrak veya geçmişe dair bir söylem olacağı gibi, geleceğe dair kaygıların neden olduğu gereksinimlerden de doğabilir. Toplumsal olaylar esnasında yaşanan tikel davranış, tutum veya kararların toplamı sonucunda bir genel yargıya veya tümel değerlendirmelere varmak yetersiz görülebilir. Ancak 6- 7 Eylül Olayları öncesi gazete ve köşe yazılarında yer alan haberlerin oluşturulma biçimi ve amacı, belleğin yeniden inşası veya üretimi konusunda bir fikir vermektedir. Bireysel bellek, birden ve kendiliğinden yüzeye çıkamamaktadır. Dış müdahalelere açık ve içinde bulunduğu toplumun çerçevesi içine girmeye müsaittir.

Son yıllarda birey üzerine yapılan araştırmaların en önemli bulgularından biri, hatırlama sürecinin bir muhafaza sistemi veya bilgisayar gibi çalışmadığı yönündedir. Birey, hatırlama anında basit bir biçimde geçmişteki bilgilere ulaşmaz, bellekteki veri, hatırlama anının özellikleriyle harmanlanarak yeniden oluşturulur. Bu nedenle belleği araştırma noktasında, geçmiş kadar güncel de önemlidir ve bu ikisinin arasındaki ilişkiyi de incelemek gerekir.¹⁰⁰ Aralarında sorunlar yaşayan ve çözümsüzlük içerisinde olan iki devlet arasında diplomatik görüşmelerin yaşandığı bir dönemde Türkiye’de basın, vatandaş statüsünde olan Rumları, Türkiye ile gönül bağı zayıf ve tehlike arz eden bir toplum olarak değerlendiren haberler yaparak, kolektif belleği yeniden üretme çabası içerisine girişmiştir.

Basın, kolektif belleğin yeniden inşası sürecinde geçmişin yaşanmışlıklarından, nesnelere ve yaşanan anın, güncelin değerlerinden faydalanmıştır. Türkiye’de yaşayan Rumların, Kıbrıs’taki Rumlarla aynı duygu, düşünce ve tutuma sahip olduğuna yönelik bir algı oluşturma çabasına girmiştir. Türk bayrağı, Atatürk posterleri gibi değerler üzerinden bir kimlik ve aidiyet tanımını, toplum nezdinde baskılayıcı bir obje olarak kullanmıştır. Yaşanılan ana dair toplumsal atmosferi ve duygusal etmenleri, geçmişin anımsanması konusunda kullanan basın, toplumsal travmanın ve kolektif bir şiddetin ortaya çıkışına zemin hazırladığını belirtmek gerekir. Nitekim olayın yaşandığı gün ve devamında DP hükümeti temsilcileri de şiddet olaylarının asıl sorumlularından biri olarak basını işaret etmiştir. Olayların çıkışına neden olan haberi yapan gazete, bir sonraki gün yayımladığı bir haberde olaylar esnasında bir vatandaşın, kalabalığın şiddetinden güçlükle kurtulduğunu ve bu yaralanmanın gerekçesi olarak da “fizyonomi itibarıyla Türk’e benzemediğinden linç tehlikesiyle karşılaştığı”nı belirtmiştir.¹⁰¹ Bu durum bireysel belleğin

100 Leyla Neyzi, Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları, Yay. Haz. Leyla Neyzi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1.

101 İstanbul Ekspres, 7 Eylül 1955.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

ötekilerle, toplumsal çevrelerle ilişkisi sonucunda ortaya çıkan kolektif belleğin, geçmişin yaşanılan anda tekrar üretiminin, kolektif şiddete dönüşmesinin bir örneğidir. Aslında 6-7 Eylül Olayları iki ülke arasında başlayan ve devam eden, basın da desteklediği siyasi ve toplumsal diyalogun bir kırılma anıdır. Yunanistan ile Türkiye arasında 1919-1922 yılları arasında yaşanan savaştan sonra Atatürk ve Venizelos'un gayretleriyle iki toplum arasında hoşgörü ve barışın sağlandığı bir döneme girilmişti. Aynı zamanda Türkiye, İkinci Dünya Savaşı döneminde abluka altında olan ve açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan Yunanistan'a 1940 yılının sonlarından başlayarak gıda yardımı yapmaya başlamıştı.¹⁰² Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya girmesinden sonra da karşılıklı gerçekleştirilen ziyaretler sonrasında ikili ilişkiler daha iyi bir seviyeye ulaşmış, 25 Şubat 1953'te imzalanan Balkan Paketi'nde yer alması iyi komşuluk diyalogunu çok daha üst seviyeye taşımıştı.¹⁰³ Ancak değişen koşullarla birlikte 6-7 Eylül Olayları, toplumun tarihsel belleğinde bir kırılma yaratırken, belleğin yeniden inşası sürecine örnek gösterilen bir tarihi ve toplumsal olay haline gelmiştir.

6-7 Eylül Olayları Michael Schudson'un belleği çarpıtma mekanizmaları çerçevesinde değerlendirildiğinde gazetelerin olayların öncesinde ve sonrasında ortaya koydukları tutum benzerlik göstermektedir. 6-7 Eylül Olayları esnasında Rumlara yönelik yağma, şiddet ve tahribatlar, basın tarafından olaylarının geri plana çekilerek toplumda oluşan öfkenin nedensellikleri, biçimi ve ifadesi ön plana çıkarılmıştır. Kısa süre içerisinde gerçekleşen olayların ertesinde ve devam eden günlerde yaşananlara, geçmişe olan ilgi zayıflatırken ve sonuç olarak bir uzaklaştırma gerçekleştirilirken, olayların nedenselliği "duygusal tepki", "coşku dolu kitleler" şeklinde betimlemelerle tanımlanmıştır. Ortaya konulan tutum ve amaç anın, yaşanılanın geçmiş olarak yorumlanması ve silikleştirilmesidir. Diğer bir ifadeyle sorumlulara ve yaşanılan ana ilgi ve dikkat azaltılırken, anılarla olan mesafe açılır. Bu tutum Schudson'un ileri sürdüğü belleği çarpıtma mekanizmalarından biri olan uzaklaştırmaya- geçmişin geri çekilmesine denk düşmektedir. Schudson'un belirttiği gibi olayların yıl dönümleri ve anmaları özellikle önem kazanırken, yaşayan hatıranın olasılığı giderek sönükleşiyor ve geriye kültürel açıdan kurumsallaştırılmış anılar kalıyor.¹⁰⁴

Bir diğer çarpıtma mekanizması ise araçsallaştırma. Bu aşamada ise güncel ve stratejik amaç doğrultusunda tahrifte bulunma ve yine aynı doğrultuda bir biçimlendirme sürecidir.¹⁰⁵ Bu durum bastırma, sansür veya örtbas etme yöntemiyle geçmişin, yaşanılan anın veya güncelin gereklerine göre kullanılması ve araçsallaştırılmasıdır.¹⁰⁶ Araçsallaştırma konusunda verilebilecek örneklerden biri 6-7 Eylül Olayları ve toplumsal karmaşanın önüne geçemeyen hükümetin, basını sorumlu olarak göstermesi ve hangi haberlerin yapılacağı konusunda basına uyguladığı sansür ve baskıdır. Gazete yöneticilerine uyarılar arasında olayların sorumlusu olarak komünistlerin gösterilmesinin istenmesi ve sonuç olarak gazetelerin ardi ardına bu yönde haberler yapmaya başlamasıdır. Örfi İdare Kumandanlığının yaptığı uyarılarla olaylarla ilgili haberlerin sınırları belirlenirken, aynı zamanda var olan hükümetin faaliyetlerinin eleştirilmesi ve yorumlanması da yasaklanmıştır. Böylece olayların yaşanmasında sorumlu tutulan basının özgürlüğünün

102 Çağla Derya Tağmat, Açlık İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunanistan'a Yardımları, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 172-173.

103 Fırat, a.g.e., s. 587, 589.

104 Schudson, a.g.m., s. 183.

105 Schudson, a.g.m., s. 184.

106 Schudson, a.g.m., s. 184-189; Nuri Bilgin, Kimlik İnşası, Aşına Kitaplar, İzmir, 2007, s. 235.

kısıtlanması da haklı çıkarılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda mabetlerin yakıldığı ve ancak bunun komünistler tarafından yapılabileceği görüşü ve bu doğrultuda ortaya konulan politik söylem, olayların ve sorumlularının üstünü örtme, sansürleme ve geçmişin yaşanılan ana göre kullanılması, araçsallaştırılması yöntemine girmektedir. Onay Çöker'e göre İstanbul Ekspres'te yer alan "aşk salonlarında çalışan kadınlar" olarak ifade edilen kadınların, bu olaylardan ötürü suçlu tutularak tutuklanması da bu kategoride ele alınmalıdır.¹⁰⁷

Bir diğer çarpıtma mekanizması ise öyküleme, geçmişin ilginç hale getirilmesidir. Burada geçmişin bir kültürel biçimle sarmalanması ve anlatı sürecinin öyküleştirmesidir. Öyküleme sadece geçmiş anlatma değil aynı zamanda bunu süsleme ve ilginç hale getirme çabasını içerir ve anlatılan olayı basitleştirir.¹⁰⁸ Gazetelerin yaşanan olayları, "Türk Gençliğinin Büyük Heyecanı", "Olaylarda takdire şayan olan, göstericilerin meskene tecavüz etmemiş olmaları" şeklinde betimlenmesi ve yorumlaması, şiddet olaylarının basitleştirilmesi ve ilginç hale getirilmesi çabasını yansıtırken, "Türk bayraklı" ve "Atatürk Posterli" vatansever gençliğin vurgusu ise yaşanan olayların kültürel ve tarihsel değerler üzerinden süslenmesinin bir yansımasıdır. Schudson'un belirttiği bir diğer öyküleştirmeye yöntemi ise geçmişin bugüne ilişkisi hakkında bir öykü anlatmaktır. Schudson'a göre daha geniş bir anlatı çerçevesini oluşturun bu öyküleştirmede geçmiş anlamak, kendi zamanımızın insanlık tarihi geçidine nasıl uyum sağladığını gösteren baskın bir öykünün anlatımı altındadır.¹⁰⁹ Bu konuda 6-7 Eylül Olayları üzerinden örnek verecek olursak gazetelerin temel yaklaşımı, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili iyi ilişkiler dönemi atlanarak, genellikle iki ülke arasında 1919-1922 yılları arasında yaşanan mücadelenin, olumsuzlukların iskeletine ve baskın anlatısı üzerine kurulması yönündedir.

Schudson'un belirttiği son çarpıtma mekanizma bilişselleştirme ve uzlaşısallaştırma ise toplum içinde tekrarlanan eylem ve davranışları anımsama sürecidir. Öne çıkan yönü geçmişin bilinebilir kılınması ve üzerinde uzlaşılan bir geçmiştir. Uzlaşısallaştırmanın özel bir yöntemi de anıtaştırma. Buna göre bir şeyin abide veya anıta dönüştürme sürecinde, geçmiş de dönüştürülür.¹¹⁰ Burada bellek öğelerinin aşına ve bilinir kılınması anıtlar, ritüeller aracılığıyla gelenekselleştirme öne çıkar.¹¹¹ En iyi bilinen geçmiş, her zaman öyküleştirelmiş olan değil, inşa edilmeden, düzenlenmeden yaşanandan çok, düzenlenmiş ve yapılmış olandır.¹¹² 6-7 Eylül Olayları bağlamında değerlendirildiğinde basın, olayları düzenlenmemiş olduğu haliyle, diğer bir ifadeyle yaşanmış şekliyle değil toplumun belleğinde oluşturulması istenen hususlar çerçevesinde ortak bir doğrultuda aktarmıştır. Gazeteler, aslında yaşanan olaylarla ilgili tüm detayları kayda geçirmesine rağmen, Örfi İdare Kumandanlığı ve hükümetin uyarıları sonrasında -aynı zamanda yaşanan olayların ortaya çıkardığı şiddet manzarası nedeniyle- haberlerinin dilini ve içeriği konusunda ortak hareket etmiştir. Olayların nedenselliği ve faillerinin kim olduğu konusunda ortak bir söylem inşa eden gazeteler, komünistleri hedef tahtasına oturtmuştur. Olayın ilk günlerinde elleri bayraklı gençlerin heyecanı ve duygusal tepkisi şeklinde olayların nedenselliği aktarılırken, devam eden günlerde komünistler, fail olarak

107 Onar Çöker, a.g.m., s. 123.

108 Schudson, a.g.m., s. 189, 190.

109 Schudson, a.g.m., s. 192.

110 Schudson, a.g.m., s. 195.

111 Bilgin, a.g.e., s. 235.

112 Schudson, a.g.m., s. 193.

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

kabul edilmiş ve tahripçi, çapulcu, tertipçi ve tahrikçi olarak suçlanmıştır. Bu anlamda gazeteler, kamuya ait olan bir alanda yaşanan geçmişi elden geçirerek, siyasetçilerin de destek ve yönlendirmeleriyle üzerinde uzlaşılan bir geçmişin kurgulanması ve aktarılması sürecini sağlamıştır. Sonuç olarak gazetelerin, geçmişi ve gerçekte olanı aktarma biçimi, ele alınan son çarpıtma mekanizmasının örneklerini barındırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada dönemin basını temel alınarak 6-7 Eylül 1955 Olayları hakikat ötesi, yalan haber ve kolektif belleği çarpıtma mekanizmaları çerçevesinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. 1950 yılından başlayarak Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs konusunda anlaşmazlığın uluslararası diplomasiyle çözülmeye çalışıldığı günlerde İstanbul Ekspres adlı gazetenin yalan haberi sonrasında Türkiye'nin bazı illerinde toplumsal olaylar yaşanmıştır. İstanbul Ekspres yaptığı ikinci baskısıyla duyurduğu haberle sadece kamuoyunu bilgilendirmemiş aynı zamanda Kıbrıs adasında yaşanan gelişmelerden ötürü oluşan toplumsal öfkenin harekete geçmesine neden olmuştur. Gazetenin yaptığı bu yalan haber, diğer ulusal ve yerel ölçekli gazeteler aracılığıyla topluma serpilme ve yayılma imkanı bulmuştur. Gazeteler aynı zamanda ikinci baskı yaparak da olayların toplumun zihninde canlı kalmasını sağlamıştır. Yalan haberin topluma aktarılmasının yanı sıra 6-7 Eylül Olayları sonrası günlerde hakikatin önemsizleşmesi ve üzerinin örtülmesinde büyük rol oynamıştır. 6-7 Eylül Olaylarının failini belirleme konusunda Örfi İdare Kumandanlığının baskısıyla ortak bir dil kullanan basın, gözaltına alınan komünist görüşlü vatandaşları, olayların faili olarak göstermiştir.

Tarihsel söylem, toplumsal ve siyasal etkileşimler, deneyimler ve ön yargılar kolektif belleği biçimleyerek ve parçalayarak yeni bir belleğin açığa çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu açığa çıkma durumu darmadağın olan ortak yaşam ülküsünden dışlamaya evirilen bir kurgulamış gerçekliğe dönüşebilmektedir. Gazeteler 6-7 Eylül Olayları öncesinde ve devam eden günlerde, toplumun kolektif bellek çerçevesini belirlemeye ve yeniden inşa etmeye çalışırken, kolektif belleği çarpıtma mekanizmalarını sıkça kullanmıştır. Çarpıtma mekanizmaları çerçevesinde simgeler, kimlik ve etnik tanımlamalar, tarihsel açıdan toplumların yaşanmışlıkları, duygusal tepkiler ve öfkeler, tahribatları haklı gösterme eğilimleri ve toplumsal değerler sıkça kullanılan araçlar arasındadır.

Tarihi ve toplumsal olayların, yeni kavram ve yaklaşımlarla bilimsel açıdan tekrar ele alınması ve incelenmesi, yöntem açısından bizlere geniş bir imkan sunmaktadır. Tarih çalışmalarında güncel olanın takip edilmesi ve bunun tarihsel olaylar ve olguların tekrar değerlendirilmesinde kullanılması, disiplinlerin kendilerini güncellediği bir çağda önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimlerdeki ayırımın kalktığı ve disiplinlerarası çalışmaların arttığı günümüzde, birçok bilim alanında kullanılan veya kullanılmaya başlanan hakikat ötesi, yalan haber, kolektif bellek/kolektif belleği çarpıtma mekanizmaları, tarihi olayların tahlil edilmesi konusunda kaynaklık etmektedir.

Kaynakça**I. Resmi Yayınlar**

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 7, 12.9.1955.

II. Kitaplar, Makaleler

Acun, Fatma (2011), "Tarihin Kaynaklar", *Tarih Nasıl Yazılır Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Editör: Ahmet Şimşek, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Alpay, Yalın (2021), *Yalanın Siyaseti*, İstanbul: Destek Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (1993), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1980*, Cilt: 1, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Armaoğlu, Fahir H. (1959), "1955 Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamu oyu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 1959, 57-86.

Arslan, Zühtü- Tarakçı, Selma (2013), *Türk Parlamento Tarihi TBMM- XI. Dönem (1957-1960)*, Cilt: 3, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Assmann, Jan (2015), *Kültürel Bellek*, Almanca'dan Çeviren: Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya (1968), *İkinci Adam*, 3. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Babaoğlu, Resul (2013), "6/7 Eylül 1955 Olayları'nın Muhtemel Failleri Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol: 6, Issue: 2, February.

Bilge, Suat (1996), "Kıbrıs Uyuşmazlığı Ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bilgin, Nuri (2007), *Kimlik İnşası*, İzmir: Aşina Kitaplar.

Cohen, Stanley (2002), *Folk Devils And Moral Panics*, London- Newyork: Routledge.

Connerton, Paul (2014), *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, İngilizceden Çeviren: Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cortada, James W.- ASPRAY William (2019), *Fake News Nation The Long History of Lies and Misinterpretations in America*, US: Rowman & Littlefield.

Demirer, Mehmet Arif (1995), *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası Dezinformatsiya*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Dosdoğru, M. Hulusi (1993), *6/ 7 Eylül Olayları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Duman, Abdullah (2010), "İbn Haldun'a Göre Haberlere Yalan Karışma Sebepleri ve Bunları Ortaya Çıkarma Metotları" *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 42, 163-188.

Duman, Mustafa (2019), "Geleneksellik- Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Bilginin Niteliği ve Folklorlarda Yalan Haber- I", *Folklor/edebiyat*, Cilt: 25, Sayı: 100, 971-984.

Durkheim, Emile (2004), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.

Dursun, Çiler (2013), *İletişim Kuram Kritik*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

_____ (2004), "Haberde 'Gerçekliğin İnşa Edilmesi' Ne Demektir? ", *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi*, Der. Çiler Dursun, Ankara: Elips Kitap, 37-65.

- Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme
- Emre Kaya, Ayşe Elif (2014), "Bir Trajediye İktidar ve Muhalefet Cephesinden Bakışlar: 6-7 Eylül Olaylarının Ulus ve Zafer Gazetelerinde Temsili", *İletişim: araştırmaları*, 12 (1), 75-123.
- Fırat, Melek (2009), *Türk Dış Politikası*, Cilt: 1, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, Dilek (2005), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Çeviri: Bahar Şahin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Haigh, Maria – Haigh, Thomas – Kozak, Nadine I. (2017), "Stopping Fake News: The Work Practices of Peer-to-Peer Counter Propaganda", *Journalism Studies*, 19(1), 1-26.
- Halbwachs, Maurice (2016), *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, Türkçe Söyleyen: Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayınları.
- _____ (1992), *On Collective Memory*, Chicago: The University of Chicago Press.
- _____ (2017), *Kolektif Hafıza*, Türkçe Söyleyen: Banu Barış, Ankara: Heretik Yayınları.
- İbn Haldun (1997), *Mukaddime*, Cilt: 1, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnal, M. Ayşe (1996), *Haber Okumak*, İstanbul: Temuçin Yayınları, 1996.
- Keyes, Ralph (2019), *Hakikat Sonrası Çağ Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*, Türkçeleyen: Deniz Özçetin, Ankara: Delidolu.
- Kılıçdere, Arzu (2000), "İzmir'de 6/ 7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 74, Şubat, 34-41.
- Mcintyre, Lee (2019), *Hakikat- Sonrası*, Çeviri: Mehmet Fahrettin Biçici, İstanbul: Tellekt.
- Mould, Tom (2018), "Introduction to the Special Issue on Fake News: Definitions and Approaches", *JAF*, (131), 371-378.
- Marty, David A. (2016), *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Çeviren: Nalan Özsoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Neyzi, Leyla (2011), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, Yay. Haz. Leyla Neyzi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,
- Nora, Pierre (2006), *Hafıza Mekânları*, Fransızcadan Çeviren: Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Olick, Jeffrey K. (2014), "Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür", Çeviren: Meral Güneşdoğmuş, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 175-211.
- Onar Çöker, Duygu (2012), "Kurgulanmış Gerçekliğin Sorgulanması: Türk Toplumsal Belleğinde 6-7 Eylül Olayları", *İletişim: araştırmaları*, 10 (1-2), 111-136.
- Sarioğlu, Elif Başak (2020), "Yalan Haber, 'Post-Truth' Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 377-397.
- Schudson, Michael (2007), "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", Bellek: Öncesiz, Sonrasız, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 50, Bahar 2007, 179- 199.

- Sool, Jacob (2016), "The Long and Brutal History of Fake News", *Politico*, 18 Aralık 2016, <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535/>, (Erişim Tarihi: 16.03.2021).
- Tağmat, Çağla Derya (2016), *Açlık İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yunanistan'a Yardımları*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tesich, Steve (1992), "A Government of Lies", *The Nation*, 6/13.
- Hıfzı Topuz (1973), *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- _____ (2000), "6/ 7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşanın Yasakları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 81, Eylül, 39- 41.
- Tokgöz, Oya (1981), *Temel Gazetecilik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tuncer, Ezgi (2017), "Yalanın İfşası: İnci Eviner'in Parlamento'su", *Panorama Khas*, Yaz, Sayı: 24, 42-44.
- Unat, Kadri (2016), *Durmuyalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, "En Tehlikeli Cephe", *Ulus*, 14 Eylül 1955.
- Yoloğlu, Nurhayat (2017), "Küresel Medya ve İletişim Anlayışında Aktüel Enformasyondan Dezenformasyona Yöneliş", *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 2(1), 8-15.

III. Tezler

- Babaoğlu, Resul (2012), *6/7 Eylül Olaylarının Türkiye Rumları Üzerindeki Etkileri (1955-1959)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Oğuzhan, Esra (2011), *Sedat Simavi'nin Türk Basın ve Basım Faaliyetleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Saltuk, Tarhan (2006), *1950'den Günümüze Rum azınlık Sorunları ve Fener Rum Patrikhanesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

IV. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Ege Ekspres

Gece Postası

Hürriyet

İstanbul Ekspres

Milliyet

The Nation

Ulus

Vatan

Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği arpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül
1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme

Yeni Sabah

Zafer

V. Dijital Kaynaklar

Collins Dictionary, <https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/collins-2017-word-of-the-year-shortlist,396,HCb.html>, (Erişim Tarihi: 03.09.2020).

Oxford Dictionary, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>, (Erişim Tarihi: 03.09.2020).

<https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>, (Erişim Tarihi: 23.8.2020).

İZMİR AMERİKAN KONSOLOS YARDIMCISI JOHN WILLIAM HAIGH'İN ANADOLU GEZİSİ

THE IZMIR AMERICAN DEPUTY CONSUL JOHN WILLIAM HAIGH'S ANATOLIAN TRIP

Aymelek ŞENEL*

Geliş Tarihi/Received:25.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:15.06.2021

ŞENEL, Aymelek, (2021), "İzmir Amerikan Konsolos Yardımcısı John William Haigh'in Anadolu Gezisi", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 507-530.

Öz

Bu çalışmada 1951 yılında İzmir Amerikan Konsolosluğu'nda Konsolos Yardımcısı olarak görev yapan John William Haigh'in 20 Haziran 1951 tarihli bir raporu incelenmiştir. Konsolos yardımcısı, 5 Nisan 1951-25 Nisan 1951 tarihleri arasında İzmir'den başlayarak Gaziantep'e uzanan bir geziye çıkmış ve bu gezi ile ilgili gözlemlerini söz konusu rapor ile ABD Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Haigh, gezisinde özellikle Türkiye'de bulunan Amerikalılarla iletişim kurmaya çalışmıştır. Konsolos yardımcısı çıktığı gezide Türkiye'nin büyük bir kısmını ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Haigh gezisine İzmir'den başlamış; karayoluyla Manisa, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Ankara, Kırşehir'den geçerek Kayseri'ye ulaşmıştır. Daha sonra Kayseri-Talas, Çiftahan, Adana, Tarsus, Mersin, İskenderun, Antakya ve Gaziantep'i ziyaret etmiş, İskenderun'dan İzmir'e deniz yolu ile geri dönmüştür. Konsolos yardımcısı söz konusu raporunda ziyaret ettiği bölgelerde karşılaştığı Amerikalılarla ilgili izlenimlerini aktarmış; ayrıca gezi rotasında yer alan şehirlerdeki hastane ve okul gibi Amerikalıların kurduğu veya görev aldığı kurumların durumları hakkında bilgi vermiştir. John William Haigh'in gezi boyunca ziyaret ettiği Amerikan kurumlarının, Protestan bir misyoner örgütü olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABC FM) ya da daha yaygın kullanımıyla Amerikan Board tarafından kurulduğu ve desteklendiği görülmektedir. Rapor, söz konusu dönemde Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan kurumlarının durumu hakkında bilgi vermesi açısından dikkate değerdir. Haigh'in raporu, Türkiye'de bulunan Amerikalılara odaklanması açısından da ciddi bir önem arz etmekte ve söz konusu dönemde kaleme alınan diğer raporlardan ayrılmaktadır. Çalışmada; okul, klinik veya hastane gibi Amerikan kurumlarında görev yapan ve konsolos yardımcısı ile görüştüğü belirtilen kişilerin Amerikan Board personel kayıtlarında yer alan kısa bilgilerine yer verilmiştir. Bununla birlikte konsolos yardımcısının raporu kaleme alırken zaman zaman subjektif değerlendirmelerde bulunduğu ve dönemin Amerikan iç siyasetinin etkisinden uzaklaşmakta zorlandığı göze çarpmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *John William Haigh, İzmir Amerikan Konsolosluğu, Mccarthyizm, Misyonerlik, Talas Amerikan Okulu, Kayseri Sümerbank, Adana Amerikan Kliniği.*

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, aymeleksenal@hotmail.com, (https://orcid.org/0000-0003-1545-2133).

Abstract

This study aims at examining the report dated 20 June 1951 of John William Haigh, who served as the Deputy Consul at Izmir American Consulate in 1951. The vice-consul made a trip from Izmir to Gaziantep between April 5, 1951 and April 25, 1951 and sent his observations about this trip to the US Department of State with the report in question. In the voyage, Haigh tried particularly to communicate with the Americans living in Turkey. The vice-consul had the opportunity to visit a large part of the country. Haigh started his journey from Izmir; reached Kayseri by road passing through Manisa, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Ankara and Kırşehir. During his trip he also visited Kayseri-Talas, Çiftehan, Adana, Tarsus, Mersin, İskenderun, Antakya and Gaziantep and returned from İskenderun to İzmir by sea. In his report Haigh, conveyed his impressions regarding the Americans he met and gave information about the status of the institutions such as school and hospitals where Americans worked. It is understood that the American institutions John William Haigh visited during his trip were established and supported by the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), a Protestant missionary organization, or generally known, the American Board. The report is noteworthy because it gives information about the state of the American institutions operating in Turkey during the period in question. The report is also of serious importance in terms of its focus on Americans lived in Turkey and separated from other reports penned in the said period. In the study; short information were given regarding the persons who worked in the American institutions such as schools, clinics or hospitals and were said to have met with the deputy consular included in the personnel records of the American Board. Moreover, it is significant to note that the deputy consul made, now and then, subjective evaluations while drafting the report and had difficulty in moving away from the influence of the American domestic politics of the period.

Keywords: *John William Haigh, Izmir American Consulate, McCarthyism, Missionary, Talas American School, Kayseri Sumerbank, American Clinic of Adana.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) iki süper güç olarak ortaya çıkmış ve dünya siyaseti bu devletler etrafında şekillenmiştir. Ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Türkiye, jeopolitik önemi ile gündeme gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB, Türkiye'den toprak ve Boğazlar'da bazı imtiyazlar talep etmiştir.¹ Bu talepler, Türk hükümetinin savaş sonrası döneme dair endişelerini artırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda aktif tarafsızlık politikası izlemesi ve savaşın sona ermesine kısa bir süre kala Almanya'ya savaş ilan etmesi, uluslararası arenada yalnız kalma tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Ancak SSCB'nin yayılmacı bir siyaset izlemesi, ABD'nin çıkarlarına ters düşmekte ve ABD tarafından endişeyle karşılanmaktadır. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD, Türkiye'nin SSCB'ye karşı desteklenmesi konusunda taraf olduğunu göstermiştir. Bu şartlar altında Türkiye-ABD arasındaki ilişkiler tarihsel süreçte görülmemiş düzeyde gelişmiştir.² Bütün bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'de bulunan Amerikalıların sayısında bir artış olmuş ve bu durum Türkiye'de görev yapmakta olan Amerikalı diplomatların da dikkatinden kaçmamıştır.

Çalışmaya konu olan raporun yazarı John William Haigh, 8 Nisan 1907'de Lawrence Massachusetts'de doğmuştur. Lawrence High School'dan mezun olmuştur. Çeşitli sektörlerde çalıştıktan sonra 1941-1945 yılları arasında ABD Savaş Bakanlığı'nda ve Amerikan ordusunda görev almıştır. 1946 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlayan Haigh, ilk olarak 4 Nisan 1946'da Moskova'ya atanmıştır. Moskova'dan sonra 3 Haziran 1947'de Şangay'da görevlendirilmiş ve 18 Ekim 1947'de burada konsolos yardımcılığı görevine terfi etmiştir. Şangay'dan sonra 1 Temmuz 1948'de Capetown'a tayin edilmiştir.³ John William Haigh, 6 Ocak 1949 tarihinde, 3.810 dolar maaşla "Konsolos Yardımcısı" sıfatıyla İzmir Amerikan Konsolosluğu'nda görevlendirilmiştir.⁴ Haigh, İzmir'den sonra Paris, Milan, Manchester ve Tokyo'da görev yapmış, 1967 yılının Nisan ayında ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden ayrılmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1975 Temmuz bültenine göre John William Haigh, 6 Haziran 1974 tarihinde İtalya, Verona'da vefat etmiştir. Aynı bültende eşinin adının Renata Haigh olduğu belirtilmektedir.⁵

John William Haigh'in 20 Haziran 1951 tarihli raporu "*İzmir Konsolosluk Bölgesinin Bölümleri Üzerinden Otomobil Gezisi*" başlığını taşımaktadır.⁶ Ancak raporun içeriğine bakıldığında konsolos yardımcısının gezisinin İzmir konsolosluk bölgesi ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Haigh gezisine İzmir'den başlamış; Manisa, Balıkesir, Bursa, Eskişehir,

1 Mehmet Gönübol, Cem Sar vd., Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, ss. 191-195; Selim Deringil, Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 259-266.

2 Söz konusu dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin kapsamlı bir incelemesi için bkz.: Nuri Karakaş, Türk-Amerikan Siyasal İlişkileri (1939-1952), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013; Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, İmge Kitabevi, Ankara 2016; Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt: I, 1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss. 522-560; Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 51, Sayı 1 (1996), ss. 275-287.

3 Biographic Register of the Department of State, April 1, 1949, U.S. Government Printing Office, Washington D.C. 1949, p. 168.

4 Foreign Service List, January 1, 1950, U.S. Government Printing Office, Washington D.C. 1950, p. 102.

5 Department of State Newsletter, July 1975, No. 170, p. 64.

6 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From İzmir to Department of State, Telegram No:60, 20 June 1951.

Ankara, Kırşehir, Kayseri, Çiftahan, Tarsus, Mersin ve Adana'yı geçerek İskenderun'a ulaşmıştır. Daha sonra Antakya, Gaziantep ve Kahramanmaraş'a gitmiştir. İzmir'e geri dönüşte ise İskenderun'dan sonra deniz yolu kullanılmıştır. Raporda Haigh'in yanında yolculuk yapan başka kimselerin olup olmadığı belirtilmemiş olsa da Talas'ta bulunduğu sırada bir kadının Haigh'in eşiyile konuştuğu ifade edilmektedir. Bu bilgi ışığında gezi sırasında konsolos yardımcısının yanında eşi Renata Haigh'in de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Gezi raporu gizli ibaresi taşımasına rağmen rapora gizli ibareli bir ek konulmuştur. Haigh, raporun söz konusu kısmında, Talas Amerikan Okulu'nda görev yapan bir öğretmenin Sovyet yanlısı eğilimlere sahip olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu kişinin adı verildiği için bu kısmın gizli ibaresi ile dışişleri bakanlığına gönderildiği düşünülmektedir.⁷ Bu kısım dışında rapora Haigh'in ziyaret ettiği şehirlerin işaretlendiği bir harita da eklenmiştir.⁸ Son sayfada, raporun dönemin İzmir Amerikan Konsolosu E. F. Rivinus tarafından onaylandığı belirtilmektedir. Ayrıca raporun orijinalinin ABD Dışişleri Bakanlığı'na, birer kopyasının ise ABD Ankara Büyükelçiliği'ne ve İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderilmiş olduğu da ifade edilmektedir.

Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi yardımlar neticesinde Türk-Amerikan ilişkilerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişmesi ile birlikte Türkiye'de bulunan Amerikalıların sayısında artış olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte söz konusu dönemde John William Haigh gibi diplomat ve benzeri uzmanlar, üst makamlarını bilgilendirmek için Türkiye'deki gelişmelerin anlatıldığı çeşitli raporlar kaleme almışlardır. Bu dönemde kaleme alınan raporların çoğunlukla Türkiye'nin ekonomik durumuna odaklandığı öne sürülebilir. Max Weston Thornburg başkanlığında Graham Spry ve George Seule'den oluşan bir heyetin hazırladığı "Thornburg Raporu", söz konusu dönemde hazırlanan raporların en bilinenlerindedir.⁹ Haigh'in gezisinin sona ermesinden bir gün önce, İzmir Amerikan Konsolosu olan Edward F. Rivinus da Batı Anadolu'da bir geziye çıkmış ve bu gezide şahit olduğu, Türkiye'deki değişime dair gözlemlerini bir rapor olarak Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir.¹⁰ Belirtmek gerekir ki John William Haigh'in raporu, büyük oranda gezinin yapıldığı dönemde Türkiye'de bulunan Amerikalılara odaklanması bakımından söz konusu diğer raporlardan ayrılmaktadır.

1. John William Haigh'in Gezi Raporu

John William Haigh'in raporu U.S. National Archives'da (ABD Ulusal Arşivleri) bulunmaktadır. U.S. National Archives verilerine Gale dijital koleksiyonundan erişim sağlanmıştır.¹¹ Rapor toplam on bir sayfadan oluşmaktadır. İlk dokuz sayfada toplam on

7 Bkz. Ek I.

8 Bkz. Ek II.

9 Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 226; Yaşar Semiz, Güngör Toplu, "Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi: Thornburg Raporu", Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt 13, Sayı 27 (2019), s.462. Thornburg raporunun yanısıra aynı dönemde hazırlanan "Hilts Raporu" ile "Barker Raporu" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Sami Güven, 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998.

10 Aymelek Şenel, "Amerikalı Bir Diplomatın Gözünden 1951 Yılında Batı Anadolu: E. F. Rivinus'un İzmir Konsolosluk Bölgesi Gezisi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı 41 (Güz 2020), ss. 729-761.

11 www.gale.com/intl/c/democracy-in-turkey-1950-1959-records-of-the-us-state-department-classified-files. (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018).

dört alt başlık halinde raporun esası yer almaktadır. Söz konusu alt başlıklar “Amaç, Yol güzergâhı, Yollar, Arazi, Talas-Kayseri, Politik gözlem, Çiftehan’da, Tarsus’ta, Mersin’de, Adana’da, İskenderun’da, Antakya’da, Gaziantep’te, Gemide” olarak adlandırılmıştır. Raporun son iki sayfasında ise daha önce sözü edilen gizli ibareli ek ile gezi sırasında ziyaret edilen şehirlerin işaretlendiği harita yer almaktadır. Bu çalışmada İzmir Amerikan Konsolosluğu’nda Konsolos Yardımcısı olarak görev yapan John William Haigh’in gezdiği Anadolu şehirleri ve yol güzergâhındaki gözlemlerinin ardından görüştüğü Amerikalılar ve bunların çalışmaları hakkındaki raporu incelenecek ve konsolos yardımcısının bakış açısı değerlendirilecektir. Raporun daha iyi anlaşılabilmesi için metinde adı geçen kişi ve kurumlar hakkında kısa bilgiler verilecek, son bölümde toplu bir değerlendirme yapılacaktır.

John William Haigh, raporunun girişinde ilk olarak söz konusu raporu hazırlamasının amacını belirtmektedir. Türkiye’de “daha önce hiç olmadığı kadar çok” Amerikalı bulunduğunun altı çizilmektedir. Bu Amerikalıların birçoğunun Türkiye’de sivil veya askeri yardım işleri ile meşgul olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye’deki Amerikalıların Türkiye’nin belli bir bölgesinde bulunmadığı ve çeşitli bölgelere yayıldığı da eklenmektedir. Türkiye’de yaşayan Amerikalıların herhangi bir kişisel sorun yaşayıp yaşamadığının anlaşılması, bu sorunlar karşısında konsolosluğun Amerikalılara yardım edip edemeyeceğinin tespit edilmesinin amaçlandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca birçok Amerikalının konsolosluğa Türkiye’de bulunduğu dair bildirimde bulunmadığı, kayıt yaptırmadığı hatırlatılmaktadır. Amerikan vatandaşlarına konsolosluğa kayıt yaptırmanın avantajlarını anlatmak da gezinin yapılma amaçlarından biri olarak gösterilmektedir. Haigh, “özellikle böyle sıkıntılı zamanlarda” Amerikan vatandaşlarının huzurunun ve nerede olduklarının konsolosluğun en büyük endişesi olduğunu belirttikten sonra bu durumu onlara anlatmak için mümkün olduğu kadar çok Amerikalı ile kişisel temasta bulunmak istediğinden söz etmektedir. Söz konusu “sıkıntılı zamanlar” ile neyin kastedildiği açıklanmamaktadır. Ancak Türkiye’de çalışan Amerikalıların vatanlarından uzakta oluşu, görev yaptıkları bölgelerin fiziki şartlarındaki yetersizlikler gibi konuların birer stres kaynağı olarak görüldüğü düşünülebilir. Bununla birlikte Haigh’in raporunda, soğuk savaşın beraberinde getirdiği bir endişe ile zaman zaman bir Amerikalı olarak SSCB ile ilgili bakış açısına yer verdiği de görülmektedir. Ayrıca bazı Amerikalıların Sovyet yanlısı bakış açısına sahip olabileceği kaygısı da dile getirilmektedir. “Sıkıntılı zamanlar” ifadesi ile konsolos yardımcısının bu konulardaki kaygısının yansıtıldığı da öne sürülebilir.

John William Haigh, Türkiye’de görev yapan Amerikalılar ile yaptığı görüşmelerin memnuniyet verici olduğunu ifade etmektedir. Birçok Amerikalının, konsolosluğun kendilerinin nerede olduklarıyla ilgilenmesinden memnun kaldığını belirtmektedir. Aynı zamanda konsolos yardımcısı, bu gezinin, “milletin” doğasını ve fiziksel yönlerini daha iyi anlamak noktasında kendisine yardımcı olduğunu vurgulamaktadır.

Raporun “Yol Güzergâhı” başlıklı alt bölümünde Haigh, hangi tarihlerde yolculuk yaptığı konusunda bilgi vermektedir. Buna göre 5 Nisan 1951’de saat 08.00’da Manisa ve Balıkesir üzerinden Bursa’ya hareket ettiğini belirtmektedir. 6 Nisan’da Bursa’dan ayrıldıktan sonra Eskişehir’den geçerek Ankara’ya ulaştığı ifade edilmektedir. 8 Nisan’da Ankara’dan yola çıkmış, Kırşehir ve Kayseri üzerinden Talas’a ulaşılmıştır. 10 Nisan’da

Talas'tan Çiftehane'a, 11 Nisan'da Çiftehane'dan Tarsus ve Mersin'e geçilmiştir. 12 Nisan'da Adana'da, 13 Nisan'da İskenderun'da, 14 Nisan'da Antakya'da, 16-17 Nisan'da Gaziantep'te bulunmuştur. 18 Nisan'da İskenderun'a geri dönen Haigh, 19 Nisan'da Devlet Denizyolları ile İzmir'e doğru yola çıkmıştır.

"Yollar" başlıklı alt bölümde Türkiye'nin o dönemdeki yol durumu hakkında yorum yapılmaktadır. Haigh, Türkiye'de yol şebekesinin yavaş yavaş iyileştirildiğini ancak hâlâ zayıf ve yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Ülkenin güneyinde, batıdan doğuya direkt uzanan bir güzergâh bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu durumun büyük bir eksiklik olarak karşılandığı ve otomobille seyahat eden biri için büyük sıkıntılar yarattığı anlaşılmaktadır. Haigh, İzmir'den yola çıkan bir kişinin İskenderun'a ulaşmak için Bursa'ya doğru kuzey yolunu takip etmesi, buradan Ankara'ya doğru doğuya gitmesi ve oradan güneye ulaşması gerektiğini aktarmaktadır. Bu durumun ise yolculuğu yaklaşık 800 km (500 mil) uzattığını ifade etmektedir.

Haigh'in gezi güzergâhı boyunca geçtiği yolları yetersiz bulduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin güney-merkez bölümü hariç, kat edilen yolların genellikle toprak ve çakıllı olduğu aktarılmaktadır. Tarsus'tan Mersin'e doğru Toros dağları üzerinden geçen yolun İngiliz ve Fransız mühendisler tarafından yapıldığı ve bu yolun asfaltlanmış olduğu belirtilmektedir. Ayrıca İskenderun hattında ve Antakya havalisi boyunca yolların iyi bir durumda olduğuna da işaret edilmektedir. Bununla birlikte Haigh'e göre yolculuk boyunca geçtiği en kötü yol, Gaziantep güzergâhında bulunmaktadır. Bu yolun son 15-20 kilometresinin (yaklaşık 10-15 mil) diğer kısmına göre daha da zorlu olduğu ve yolculuğun saatte 15 kilometreye kadar düştüğünü belirtilmektedir.

Güney bölgesi haricinde Türkiye'nin batısında kat edilen yolun, Bursa-Eskişehir arası dışında iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. İzmir'den Bursa'ya kadar olan bölümün, Bursa yakınlarındaki "Apoloyont Gölü"¹² (Uluabat Gölü) kenarından geçen bozuk bir uzantı haricinde seyahat etmeye uygun olduğu belirtilmektedir. Bursa-Eskişehir arasındaki yolun dağ çıkıntıları boyunca hızla yükselen keskin virajlarla dolu olduğu ifadesinden, bu durumun tehlike yarattığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Eskişehir ve Ankara arasındaki yolun, tozlu olsa da genel olarak Ankara'ya hızlı bir şekilde ulaşılmasını sağlayan bir durumda olduğu belirtilmektedir.

John W. Haigh, yolculuğu sırasında Amerikan yol ekipmanları gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca bazı yolların yakın bir zamanda tesviye edildiğinin bariz olduğu işaret edilmektedir. Ancak konsolos yardımcısına göre yol yapımı ve tesviyesi konusunda devam eden ve tamamlanan işler, sarf edilen para ve insan gücü ile orantılı değildir. Bununla birlikte bu kanaate hangi veriler üzerinden ulaşıldığı noktasında bir açıklama yapılmamaktadır. Haigh'in bu konudaki eleştirisinin, yapılan işlerde bir devamlılık ve düzen bulunmaması ile ilgili olduğu yorumu yapılabilir. Çünkü yol boyunca şahit olduğu eksikliklere temas ederken, bazı tehlikeli virajlara uyarı işaretleri ile dikkat çekildiği ancak bu önlemin değişken olduğu ve her tehlikeli virajda uyarı işareti bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu durumun otomobil kullanıcısının her tehlikeli noktanın işaretlendiğini varsaymasına yol açabileceği belirtilmektedir. Haigh, söz konusu eksiklikleri tedbirsizlik olarak adlandırmakta ve bu tür uygulamaların ciddi tehlike yarattığına dikkat çekmektedir.

12 Gölün adı raporda "Apoloyont" yerine "Apoloyon" olarak geçmektedir.

Ayrıca raporda, Türkiye'deki karayolu gelişiminin dikkate alınmayacak bir seviyede olduğu iddia edilmektedir.

Raporun "Arazi" başlıklı bölümünde Haigh, Türkiye'nin tarım toprakları açısından zengin göründüğünü belirtmektedir. Tarım alanlarının öküz ve at gibi yük hayvanları tarafından sürülmüş olduğu gözlemlenmiştir. Ancak en azından otoyol boyunca makineleşmeye dair fazla bir belirti görülmediği de aktarılmaktadır. Türkiye'nin dağlık bir bölgede olmasına rağmen verimli vadiler, platolar, ovalar ve pek çok yaşam alanı barındırdığına dikkat çekilmektedir. Haigh, bu noktada Türkiye ve Sicilya arasında bir kıyaslamaya gitmektedir. Sicilya'da toprağın neredeyse her santiminin verimli kullanıldığını ancak Türkiye'nin geniş bir alana sahip olmasına rağmen buradaki toprakların tam kapasite ile işlenmediğinin altını çizmektedir.

2. John William Haigh'in Kayseri İzlenimleri

Haigh'in raporunda, gezi rotasında yer alan şehirler, kurumlar ya da kişilerle ilgili pek fazla ayrıntı bulunmamaktadır. Ancak Talas Amerikan Erkek Okulu konusunda olduğu gibi bazı noktalar üzerinde daha fazla durulmuş ve bu noktalarda ayrıntılı gözlemler aktarılmıştır. Raporun "Talas-Kayseri" alt başlıklı bölümünde Talas Amerikan Erkek Okulu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca "Politik Gözlem" başlığı altında atıf yapılan ve raporun sonunda yer alan gizli ibareli ekte de okul hakkında bilgi verilmektedir.

Konsolos yardımcısının, Talas Amerikan Erkek Okulu'nun konumu ve binasından oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır. Okulun, Talas'a girmeden uzun bir süre önce kayalık bir tepenin zirvesinde ve belirgin bir şekilde görülebileceği belirtilmektedir. Aynı zamanda binanın Kayseri ve Talas'a yüksekte baktığı ve "muhteşem" bir konumda bulunduğu ifade edilmektedir. Okulun bir erkek ortaokulu olduğu ve American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)¹³ ya da yaygın kullanımıyla Amerikan Board tarafından yönetildiği belirtilmektedir. Okulun ana binasının mat ve gri taştan yapıldığı, aynı görünüme sahip olan diğer binaların kayalık tepenin zirvesinin daha alt kısımlarında bulunduğu bildirilmektedir. Ana bina dışındaki binaların yurt ve konut olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Okula kayıtlı öğrenci sayısının 132 olduğu ve bu öğrencilerin birçoğunun yatılı olarak öğrenim gördüğü belirtilmektedir. Öğrencilerin bazılarının Karadeniz Bölgesi gibi daha uzak bölgelerden geldiği ancak Türkiye'nin her bölgesinden öğrenci bulunduğu vurgulanmaktadır. Okulun oldukça saygın kabul edildiği ve öğrencilerin öğrenmeye hevesli olduğunun gözlemlendiği açıklanmaktadır. Hatta diğer yüksek rütbeli devlet memurlarının çocukları gibi Kayseri Valisi'nin oğlunun da okulda eğitim gördüğünün altı çizilmektedir.

13 Metinde "American Board of Foreign Missions" ifadesi kullanıldıktan sonra parantez içinde "congregationalist" ibaresi bulunmaktadır. Bu kelime, "cemaatleri bağımsız sayan kilise yanlısı" anlamına gelmektedir. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/congregationalist> (Erişim Tarihi: 11.10.2019). 1810 yılında Boston'da kurulan Amerikan Board, Amerika'daki Protestan misyoner örgütlerin en etkililerinden biridir. Amerikan Board Osmanlı topraklarında da faaliyet göstermiş, dini çalışmaların yanı sıra sosyal yardım, eğitim ve sağlık gibi alanlarda da etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, Arba Yayınları, İstanbul 1989; Çağrı Erhan, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Kitabevi, Ankara 2015; Özgür Yıldız, Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009; İdris Yücel, Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

Okulun müdürü olan Bay Scott'un¹⁴ yakın bir zamanda müdürlük görevine getirildiği ifade edilmektedir. Bay Scott'un konsolos yardımcısına, Kayseri'de bir lise açmak için bir süredir izin almaya çalıştıklarını söylediği aktarılmaktadır. Talas'taki ortaokuldan mezun olduktan sonra çocukların İstanbul'daki Robert Kolej ya da Tarsus'taki okula girmekte zorluk çektikleri, her iki kurumun olanaklarının aşırı külfetli ve ağır geldiği belirtilmektedir. Kayseri'de bir lise açılmasının bu külfeti hafifleteceği ve çocukların "bir Amerikan okulunda" eğitimlerine devam etmelerine olanak sağlayacağını altı çizilmektedir. Amerikalı yetkililerin Talas Amerikan Okulu'ndan mezun olan öğrencilerin lise öğrenimine bir Amerikan okulunda devam etmesine yönelik arzuları ve bu yönde bir politika benimsemiş olmaları ilgi çekicidir. Kayseri'de okula ait mülklerin bir kısmının satıldığı ancak şehirde birkaç yıldır boş olan büyük bir binanın hâlâ elde tutulduğu aktarılmaktadır. Bu binanın Kayseri'deki okulun yönetim kurulu tarafından kiralanmış bulunduğu ilave edilmektedir. Bununla birlikte okulun idarecilerinin bu binayı kiralamak konusunda çekimser olduğu ancak Türk yönetimi tarafından izin verildiği takdirde bu binanın lise olarak kullanılmasının düşünüldüğü de belirtilmektedir. Kayseri'de bir Amerikan Lisesi kurulmasının Türk yetkililer tarafından reddedilmesinin "politik olmayacağı" ifadesi de raporda yer almaktadır. Buna rağmen Türk hükümetinin Kayseri'de bir Amerikan lisesi açılmasına izin vereceğine dair bir belirtinin bulunmadığı, Kayseri'deki devlet okullarının aşırı kalabalık olduğu ve kiralanın binanın değer kaybettiği ifade edilmektedir. Sonuç olarak söz konusu binanın Türk okul yetkililerine kiralandığı bildirilmektedir.

Kayseri'deki Amerikan okulunun müsait olan binalarının birine yaklaşık yirmi Bulgaristan muhacirinin bulunduğu bir grubun yerleştirildiğine ve bu kişilere barınak sağlandığına raporda yer verilmektedir. Bu muhacirlerin "şaşırtıcı bir şekilde" iyi donanımlı olarak göç ettiği bildirilmektedir. Muhacirlerin kendileri ile birlikte ev eşyaları, giysiler, araç-gereçler ve diğer kişisel eşyalarını da getirmiş olmaları Haigh tarafından ilginç bulunmuştur.

Kayseri'de, uzun yıllardan beri Türkiye'de tıbbi çalışmalarla meşgul bir doktor olan Bay Nute Sr.¹⁵ tarafından yönetilen bir Amerikan Kliniği'nin bulunduğu haber verilmektedir.

14 Raporda okul müdürünün adı Bay Scott olarak belirtile de bazı kaynaklarda 1946-1952 yılları arasında okul müdürünün Paul E. Nilson, 1952-1957 arasında ise John W. Scott olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Özgür Yıldız, Anadolu'da Amerikan Okulları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, ss. 98-99; Hasan Özsoy, Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji, Talas Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996, ss. 93-94. Bununla birlikte Haigh okul müdürü ile bizzat görüştüğünden, raporda yer alan bilgi doğru olmalıdır. Mr. Scott ve Mr. Nilson hakkındaki kayıtlar da bu durumu teyit etmektedir. John Whiting Scott, 25 Eylül 1937'de Tarsus'a misyoner olarak gelmiştir. 26 Kasım 1946'da Talas'a gitmiş, 1950 yılına kadar burada İngilizce ve Fen Bilgisi öğretmeni olarak görev almıştır. 1950-1960 yılları arasında Talas Amerikan Erkek Okulu müdürlüğü yapmıştır. Bu süre zarfında Ağustos 1951-Eylül 1952 ve 1957-1958 tarihleri arasında iki kez ülkesine tatile gitmiştir. Paul Emanuel Nilson ise Ekim 1926'da, 11 yıldır kapalı olan Talas Amerikan Erkek Okulu'nu tekrar faaliyete geçirmek için Kayseri'ye gelmiştir. Mr. Nilson'ın 1952 yılına kadar okul müdürü olarak görev yaptığı belirtile de 13 Ağustos 1950-Temmuz 1951 tarihleri arasında ülkesinde izinli bulunmaktadır. Dolayısıyla gezinin yapıldığı tarihlerde Mr. Nilson ülkesinde bulunduğundan okul müdürü Mr. Scott olmalıdır. <http://www.dlii.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15560> (Erişim Tarihi: 30.04.2021); <http://www.dlii.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17306> (Erişim Tarihi:30.04.2021).

15 Dr. William Laubach Nute Sr., 29 Aralık 1890'da Kansas City'de doğmuştur. 1907'de Phillips Andover Academy'den mezun olduktan sonra 1914'te Yale Üniversitesi'ni bitirmiştir. 1914-1917 yılları arasında Tarsus'ta öğretmen olarak görev yaptığı dönemde 29 Nisan 1915'te Mrs. Mary Christie Rogers ile evlenmiştir. Ardından 1921'de College of Physicians and Surgeons'ı tamamlamıştır. 1921-1923 yılları arasında New York Hospital'de görev almıştır. 1924-1926 yılları arasında Adana'da misyoner ve devlet okullarında öğretmenlik, 1926-1928 yılları arasında Tarsus Koleji müdürlüğü yapmıştır. 1928-1932 arasında Adana Misyon Hastanesi'nde çalışmıştır. 1933-1959 yılları arasında iki buçuk yıl hariç Talas Amerikan Kliniği'nde görev yapmış ve 9 Mayıs 1959'da ayrılmıştır. 9 Haziran 1960'ta emekli olmuştur. Kendisi 39, eşi de 52 yıl misyoner olarak Türkiye'de çalışmıştır. 10 Şubat 1979

John William Haigh'in bu kliniği ve doktoru da ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Doktor Nute Sr.'a Türk yetkililer tarafından reçete yazma ve hasta ziyaretinde bulunma yetkilerinin verildiği belirtilmektedir. Amerikalı doktorun, "Amerikan öncülerinin köy doktorları gibi" otomobil ulaşımı olmayan bölgelerdeki hastalara gerekirse at sırtında gittiğinden övgüyle söz edilmektedir.¹⁶ Kayseri'deki Amerikan Kliniği'nin küçük bir binası olmasına rağmen oldukça yoğun bir çalışma yürüttüğü, sabahın erken saatlerinden itibaren köylülerin doktorun gelişini beklediği ifade edilmektedir. Haigh'e göre iş yükü ve personel azlığı nedeniyle klinikte koruyucu hekimlik yapılamamaktadır. Bu sebeple de çoğu vakada ziyaretlerin tekrarlandığı ve tedavinin uzadığı bildirilmektedir.

Konsolos yardımcısı, Kayseri'de bulunduğu süre zarfında Kayseri valisi¹⁷ ile görüştiklerini raporda belirtmektedir. Talas Amerikan Erkek Okulu'nun yanında valinin bir yazlık evi bulunduğu bildirilmektedir. Haigh, Kayseri valisini oldukça "cana yakın" ve "ilerici" bulduğunu ve valinin Amerikan okulunu sık sık ziyaret ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca valinin ve eski bir avukat olan eşinin, okul tarafından yürütülen yetişkin sınıflarında İngilizce eğitimi aldığı da vurgulanmaktadır.

Kayseri valisiyle Bulgaristan muhacirleri meselesinin ve Kayseri ile Talas'ın su durumunun görüşüldüğü raporda yer almaktadır. Söz konusu bölgelerdeki içme suyunun, çok uzun mesafelerden ve küçük köyler arasından açık kanallar vasıtasıyla geçerek elde edilmesinden dolayı güvenli olmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla içme suyu konusunda çevresel kirlilik tehlikesinin yüksek olduğunun altı çizilmektedir. Bu noktada Kayseri valisinin, su sistemini geliştirme amaçlı bir projede muhacirlerin istihdam edilmesini önerdiği belirtilmektedir. Ayrıca valinin, muhacirleri bataklık kurutma projesi için işe almak ve ıslah edilmiş araziye tarımsal gelişmeler için bu muhacirlere devretmeye yönelik planlarının da olduğu raporda aktarılmaktadır. Haigh, bu tasarıların hayata geçmesiyle muhacirlere bir geçim yolu sağlanacağını belirtmekte ve gelecekte hayatlarını idame ettirebilmek için gerekli ihtiyaçlarını karşılayabileceklerini vurgulamaktadır.

Konsolos yardımcısı Haigh, Kayseri'de buldukları süre içerisinde Sümerbank Bez Fabrikası tesislerini de ziyaret etmiştir. Sümerbank tesislerinin Kayseri şehir merkezi sınırlarının hemen dışında bulunduğu ve Türkiye'nin en büyük pamuk fabrikası olduğu ifade edilmektedir. Haigh, fabrikayı ziyaretleri sırasında kendisine ilginç gelen bir durum yaşandığını raporunda aktarmaktadır. Valinin makamından çıktıktan sonra fabrikaya kadar kendilerine "eşlik ettiklerini varsaydıkları" bazı yetkililerin olduğu bir otomobilin fabrika girişinde durduğu, bekçiyle konuştuktan sonra içeriye girdiği belirtilmektedir. Bu durumun konsolos yardımcısında "bizim girişimize müsaade edildi" düşüncesini oluşturduğu ve ardından fabrikanın giriş kapısına yaklaşıldığı ifade edilmektedir. Ancak bu sırada kapı

tarihinde Claremont'ta hayatını kaybetmiştir. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15340> (Erişim Tarihi: 30.04.2021).

16 Doktorun bu çabaları sonucunda Kayseri'deki Amerikan Kliniği'nin "Talas Nute Kliniği" olarak anılmaya başlandığı belirtilmektedir. Ayrıca söz konusu kliniğin Talas Amerikan Erkek Okulu'nun tıbbi ihtiyaçlarını karşıladığı, kliniğin çevresinde bulunan yaklaşık 800 köye de hizmet verdiği ve yılda ortalama 7500 ila 9000 arasında hasta kabul ettiği eklenmektedir. İdris Yücel, Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, ss. 310-311. Kayseri Amerikan hastanesinin/kliniğinin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Özgür Yıldız, Kayseri Amerikan Hastanesi (1887-1967), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 25 (Güz 2010), ss. 105-116.

17 Dönemin Kayseri Valisi Kazım Arat'tır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.18.1.2.123.74.13; <http://www.kayseri.gov.tr/gorev-yapmis-valiler> (Erişim Tarihi: 11.10.2019).

görevlisi tarafından alıkonuldukları, kapıyla büro arasında birkaç dakika süren gidiş dönüş sonunda görevli tarafından içeriye girmelerine izin verildiği belirtilmektedir. İçerideki alanda zayıf ve baraka benzeri binaların bulunduğu aktarılmaktadır. Fabrika yerleşkesinde bir işçi kafeteryası, memurların restoranı, sinema, kadın çalışanların çocukları için kreş, yüzme havuzu, tenis kortları ve bir futbol sahası bulunduğu ifade edilmektedir. Yerleşke yakınlarında fabrika çalışanları için toplu konut birimlerinin bulunduğu eklenmektedir. Haigh, bu kurumun “fabrika işçilerine karşı yenilikçi bir tutum sergileyen, modern bir tesis” olarak değerlendirilebileceğini beyan etmektedir.

Konsolos yardımcısı, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası’nda iplik ve dokuma alanlarını gezdiklerini ifade etmektedir. Buradaki makinaların hepsinde üretim yeri olarak Leningrad’ın işaret edildiği tabelaların olduğunun altı çizilmektedir. Haigh, fabrikanın Ruslar tarafından kurulduğu¹⁸ ve tesisin Rus teknik personel tarafından organize edildiğinin kendilerine söylendiğini aktarmaktadır. Dokuma tezgâhlarını Amerikan fabrikalarında bulunanlara kıyasla daha küçük ve üretim bakımından daha elverişsiz bulan konsolos yardımcısı, buna rağmen makinaların iyi durumda olduğunu ifade etmektedir. Büyük iplik makinalarının da Leningrad’da üretildiği ve bu makinaların yapısının sağlam olduğu eklenmektedir. Ancak dokuma tezgâhları için çerçeve hazırlanırken, bu işin elle yapıyor oluşu olumsuz bir durum olarak görülmektedir.

John William Haigh, Kayserili kadınların giyimleri üzerinden Türk modernleşmesi ve dönemin siyasi şartları hakkında kısa bir yorum yapmaktadır. Raporla ilgili bölüm şu şekildedir:

“Kayseri’de birçok kadının yüzlerini tamamen kapatan, siyah peçe takıyor olduğu görüldü. Amerikan okulundaki birkaç personelin gözlemlerine göre, Demokrat Parti’nin seçimlerdeki zaferinden bu yana, kadın giyiminde eski usule geri dönüş çok daha belirgin bir hale geldi. Bu tür giyim kuşam, rahmetli büyük Atatürk tarafından hoş görülmemiş olsa da yaşlı kadınlar arasında modern giysilere karşı hâlâ bir tepki var gibi görünüyor.”¹⁹

Raporun devamında “Politik Gözlem” başlıklı bir alt başlık bulunmaktadır. Bu bölümde herhangi bir gözlem aktarılmamış olup “Ek 1 olarak iliştilmiş gizli metne bakınız” ibaresi yer almaktadır. Raporun sonuna eklenmiş, gizli ibaresi bulunan ve yine “politik gözlem” başlığı taşıyan ekte ise Talas Amerikan Erkek Okulu’nda görevli bir öğretmen olan Bay Dittes²⁰ hakkında bilgi verilmektedir. Konsolos yardımcısı gezi sırasında özel olarak Amerikan vatandaşlarına odaklanmış olduğundan dolayı raporda yer verilen ve aktarılan politik gözlemler, varsayılabilen aksine Türk halkına yönelik değildir. Haigh, okula yeni gelmiş bir öğretmen olarak Bay Dittes’in “Sovyet yanlısı eğilimi”ni ilk kez Talas

18 Fabrikanın kuruluş süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaşar Semiz-Güngör Toplu, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 45 (Nisan 2019), ss. 29-59.

19 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:60, 20 June 1951, pp. 4-5.

20 James Edward Dittes, 26 Aralık 1926 tarihinde Cleveland’da doğmuştur. 1948 yılında Frances M. Skinner ile evlenmiştir. 1949 yılında Oberlin College’den mezun olmuştur. Mezuniyeti sonrasında Yale Divinity School’a kaydolmuştur. 1950-1952 yılları arasında okuldan izinli olarak ayrılmış ve Talas Amerikan Erkek Okulu’nda görev yapmıştır.

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/12061>; James Edward Dittes (born December 26, 1926), https://www.globalministries.org/in_memoriam_rev_dr_james_10_10_2014_1215/ (Erişim Tarihi:30.04.2021).

Amerikan Erkek Okulu personeli ile akşam yemeği masasında sohbet ederken fark ettiğini belirtmektedir. Aşıkâr bir şekilde SSCB'yi kendi gözleriyle görme arzusu ve merakına kapılan başka bir genç öğretmenin, birkaç ay önce Sovyet Başkonsolosluğu'na SSCB'ye bir ziyaretçi vizesi almak için başvurmuş olduğu ifade edilmektedir. Bu kişinin, Haigh'in daha önce Sovyetler Birliği'nde bulunduğunu öğrendikten sonra kendisine birkaç soru sorduğu, konsolos yardımcısının ise eğer bir vize alırsa çok şaşırması olacağını söylediği aktarılmaktadır. Ayrıca söz konusu öğretmenin talebine bir cevap alamamış olduğu da belirtilmektedir. Konuşmalar sırasında Bay Dittes'in yüzünde "inanmayan bir bakışın" varlığı ve Haigh'in açıkça yalan söylediğini düşündüğünün belli olduğu öne sürülmektedir.

Konsolos yardımcısı, yorumunun tamamen kişisel bir değerlendirme olduğunu söylese de Bay Dittes'in Amerika'nın politikalarını beğenmeyen ve "Amerikan Apologistleri" olarak adlandırılan idealistlerin ekolüne mensup olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Dittes'in Amerika'nın da "mükemmellikten uzak" olduğunu belirttiği ileri sürülmektedir. Bu noktada Haigh, Bay Dittes'in Sovyetler Birliği'nde kendisine pahalıya mal olabilecek bir lüks olan, eleştirel değerlendirmelerde bulunmasına imkân tanıyacak siyasi özgürlük atmosferine sahip olduğunun farkında olmadığı görüşünü raporda belirtmektedir. Söz konusu öğretmen ile ilgili olarak konsolos yardımcısının yaptığı değerlendirmenin, daha sonra Talas Amerikan Erkek Okulu personeli bir kadınla Bayan Haigh'in yaptığı konuşmada teyit edildiği de ifade edilmektedir. Bu kadının Sovyet Rusya hakkında bazı "gerçeklerin" söylenmiş olmasından memnuniyet duyduğu, çünkü konu hakkında aydınlanmaya ihtiyaç duyan bir okul personeli olduğunu açıkladığının altı çizilmektedir. Konsolos yardımcısı Haigh'e göre Bay Dittes, aktif bir komünist partisi üyesi olmasa da "toylukla", "yapay barış cephelerine" katılması mümkün kişilerden biridir.

Konsolos yardımcısının bu görüşünü ve Bay Dittes hakkındaki izlenimlerini gizli koduyla ABD Dışişleri Bakanlığına bildirme ihtiyacı hissetmesi, dönemin Amerikan iç politikası ile ilgili olabilir. Soğuk savaşın ilk yıllarında, ABD'de Wisconsin Eyaleti Senatörü Joseph McCarthy'nin öncülüğünde başlayan ve senatörün adından yola çıkılarak "Mccarthycilik" ya da "Mccarthyizm" olarak adlandırılan "antikomünist cadı avı" denilebilecek bir dönem yaşanmıştır. Bu yıllarda Amerika'da pek çok kişi komünist olmakla suçlanmış, bu sebeple devlet dairelerindeki ya da özel sektördeki işinden çıkarılmış veya toplumsal olarak dışlanmışlardır.²¹ Haigh ise Bay Dittes'e dair izlenimlerini aktarırken söz konusu siyasi atmosferden etkilenmiş olmalıdır.

Söz konusu rapor ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderildikten sonra Bay Dittes'in işine son verilip verilmediği meselesi ilgi çekicidir. Konsolos yardımcısının Talas'ı ziyaret ettiği yıl, Talas Amerikan Erkek Okulu'nda öğrenci olarak bulunan Kâni Mutlugün Gökpinar'ın belirttiğine göre Bay ve Bayan Dittes, 1950-1951 ile 1951-1952 eğitim-öğretim yıllarında okulda öğretmen olarak görev yapmaya devam etmektedir. Gökpinar'ın aktardığına göre 1950-1951'de Bayan Dittes İngilizce, 1951-1952 döneminde ise Bay Dittes fen bilimleri dersi vermektedir. Buna göre gezinin yapıldığı yıldan bir sonraki yıl da Dittes'ler Talas'da görevlerini sürdürmektedir. Ancak aynı hatıratında 1952-1953 döneminde ve sonraki ders

21 Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, 11. Baskı, İstanbul 2014, ss. 287-296; Walter LaFeber, *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad since 1750*, W. W. Norton & Company, Newyork 1989, pp. 484-485; Ülkü Tamer (Der.), *Amerika'ya Karşı Eylemleri Araştırma Komitesi'nin Tutanakları-İhanet Yılları*, +1 Kitap, İstanbul 2007, ss. 7-9.

yılında Dittes'lerin okuldaki varlıklarından söz edilmemektedir.²² Bununla birlikte söz konusu okulun 1966-1967 dönemine kadar eğitime devam ettiği, bu dönemden sonra kapandığı ifade edilmektedir. Okulun kapanış gerekçeleri arasında çeşitli ekonomik sıkıntılar ve okulun konumu gibi coğrafi nedenlerle birlikte okulda görev alacak idari personel ve öğretmen bulunmasında zorluk yaşanmasının da etkili olduğunun altı çizilmektedir.²³ Dolayısıyla Dittes'lerin Talas'ta bulunmaması, Haigh'in raporundan kaynaklanabileceği gibi kendi tercihleri sonucunda gelişen bir durum da olabilir.

3. John William Haigh'in Gezi Rotasında Yer Alan Diğer Şehirler ve Bu Şehirlere Dair Gözlemleri

Konsolos yardımcısı Haigh'in raporunda Kayseri'den ve Kayseri'de bulunan Amerikan okulundan ayrıntılı bir şekilde söz etmesi dikkat çekicidir. Ancak aynı yaklaşımın, konsolosun ziyaret ettiği diğer şehirler için geçerli olmadığı ifade edilebilir. Rapordan anlaşıldığına göre Haigh ve eşi Kayseri'den sonra Niğde'ye uğrayarak Çiftehan'a gitmiştir. Raporda açık olarak belirtilmesi de konsolos yardımcısının Niğde Valisi ile görüştüğü anlaşılmaktadır. *"İyi görünümlü, iyi giyimli, zarif ve konuksever"* olarak betimlenen Niğde Valisi'nin²⁴, Toros Dağları'nın eteklerinde bulunan Toros Palas Otel'i arayarak Haigh çifti için rezervasyon yaptırdığı belirtilmekte ve bu yardımdan duyulan memnuniyet dile getirilmektedir. Ancak söz konusu otelin beklentileri karşılamadığı, bölgedeki doğal güzelliklerin gösterişine ters düşen bir durumda olduğu da rapora eklenmiştir. Haigh'in ifadesine göre Toros Palas, *"otel olduğu iddia edilen kasvetli bir kulübe"*dir. Ancak bölgedeki doğal mineralli sular ve ılıcaların *"uyanık girişimciler"* için bir fırsat yarattığı da ifade edilen bir diğer olgudur.

Toros Palas oteli hakkında bilgi veren Haigh, bodrum katta birkaç yatak ve otelin ana katında çift kişilik üç odanın bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca ana katın birinci sınıf konuklarının kullanımı için yaklaşık 6 metrekare²⁵ büyüklüğünde bir banyonun bulunduğu eklenmektedir. Söz konusu otelin bölgedeki en iyi konaklama şartlarına sahip olduğu, bölgedeki diğer tesislerin daha da düşük standartlara sahip olduğu vurgulanmaktadır.

John William Haigh, otelde tamirci olarak çalışan bir taşralının kendisi hakkında sorular sorduğunu raporunda belirtmektedir. Kendisinin İzmir'de Amerikan konsolos yardımcısı olduğunu öğrendikten sonra Haigh'e *"kuşuklu bir şekilde"* bunun ne tür bir iş olduğunu sorduğu, böyle bir işi hiç duymadığını belirttiği ifade edilmektedir. Otel görevlisinin İzmir'in çok uzak bir mesafede olduğunu duyduğu ancak ulaşımın mümkün olduğunu da bildiği aktarılmaktadır. Konsolos yardımcısı, söz konusu görevli ile yaptığı görüşmenin sonunda görevlinin kendisinden bir ricada bulunduğunu belirtmektedir. Rapora göre bu kişi Haigh'ten Amerika'ya döndükten sonra ABD hükümetine *"Rusların tamamen devre dışı bırakılmasını"* tavsiye etmesini rica etmiştir. Otel görevlisine göre

22 Kâni Mutlugün Gökpınar, Geçmiş Zaman Olur Ki..., Tıbyan Yayıncılık, Antalya 2017, ss. 55-187.

23 M. Emin Elmacı, Burcu İyigör, "Kuruluş Gelişim ve Değişim Süreçleriyle Talas Amerikan Koleji", Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, Sayı 23, Yıl 2018, s. 167.

24 Dönemin Niğde valisi Hasip Koylan'dır. BCA 30.18.1.2.131.3.10. <http://www.nigde.gov.tr/gorev-yapmis-valilerimiz> (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

25 Bir fit (foot, feet) yaklaşık 0.30 metredir. Bir fit kare ise yaklaşık 0.09 metrekaredir. Metinde banyonun ölçüsü *"about six feet square and two and one-half feet deep"* olarak verilmiştir. Dolayısıyla söz konusu alan ölçüsü, bir banyo olamayacak kadar küçüktür. Bu sebeple burada fit kare yerine metrekarenin kullanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte söz konusu banyonun derinliği 2.5 metre olabileceği gibi 2.5 fit, yani yaklaşık 76 cm de olabilir. Bu sebeple uzunluk ölçüsü metindeki haliyle değerlendirilebilir.

"Türkiye onlarsız *daha iyi olacağı için hiçbir [Rus] canlı kalmamalıdır*". Bu ifadenin raporda yer alması ilgi çekicidir. Daha önce belirtildiği gibi Haigh, raporunda Türkiye'de bulunan Amerikalılara odaklanmış durumdadır. Bu sebeple raporda vali gibi idarecilerle yapılan görüşmelerden kısaca söz edilmesi haricinde Türk vatandaşları ile yapılan görüşmelere yer verilmemektedir. Ancak söz konusu otel görevlisinin Ruslar hakkındaki yorumuna vurgu yapılması, Haigh'in SSCB karşıtı yönünü göstermek açısından önemlidir. Ayrıca başka hiçbir Türk vatandaşının görüşüne yer vermeden sadece otel görevlisinin yorumunu aktarmak, bütün Türk vatandaşları tarafından "bütün Rusların öldürülmesinin" talep edildiği algısını yaratmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin talepleri neticesinde Türk milleti arasında Rusya karşıtlığı artmıştır, Türkiye'nin politikası da bu yönde şekillenmiştir. Ancak bütün bir milletin katledilmesini talep etmek; politik gerçekliği yansıtmayan, oldukça radikal ve akıldışı bir ifade olarak kabul edilmelidir.

Rapora göre konsolos yardımcısı Haigh, Çiftahan'dan sonra Tarsus'a geçmiştir. Çiftahan-Tarsus arasında Toros Dağları'nı aşan yolun oldukça etkileyici bulunduğu anlaşılmaktadır. Dağların heybetli olduğu, otoyolun kayalıklar arasında keskin virajlarla daralan ancak iyi bir yol olduğu belirtilmektedir. Konsolos yardımcısı, Tarsus'ta Amerikan Koleji'ni ziyaret etmiştir. Kayseri'deki Amerikan okulundan oldukça ayrıntılı söz edilmesine rağmen Tarsus Amerikan Koleji²⁶ hakkındaki bilgiler sınırlı tutulmuştur. Okulun Bay ve Bayan Maynard²⁷ tarafından başarılı bir şekilde yönetildiği, Haigh'in Tarsus'ta bulunduğu süre zarfında bu okulda kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca okulun iyi bir şöhretinin olduğu ve öğrencilerinin oldukça hevesli bulunduğu belirtilmektedir. Okulun Kayseri'deki okula göre daha keyifli bir ortamı olduğu, binalarının ve sosyal tesislerinin daha iyi durumda olduğu ancak konumunun Kayseri'deki okul kadar uygun olmadığı da eklenmektedir. Tarsus'taki okulda 112'si yatılı olmak üzere 198 öğrencinin kayıtlı olduğu da bildirilmektedir.

Haigh'in Tarsus'tan sonra Mersin'e gittiği anlaşılmaktadır. Mersin'in portakal yetiştirme bölgesi olduğu ve en iyi portakalın Mersin'de yetiştirildiği ifade edilmektedir. Mersin'deki İş Bankası ve Halkevi binalarının dikkat çekici bulunduğu kaydedilmektedir. Banka binasını oldukça beğenen Haigh, bu binanın Türkiye'de gördüğü en modern banka binalarından bir tanesi ve klimalı olduğunu vurgulamaktadır. Halkevi binasının ise büyük ve etkileyici bulunduğu ifade edilmektedir. Mersin limanının bir iskelesi bulunmadığı, gemilerin yüklenmesi işleminin daha hafif araçlarla gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Limanın açık ve genelde dalgalı olduğu, bu sebeple liman faaliyetlerinin gerilediği ve bu bölgede İskenderun'un önemli bir liman haline geldiği aktarılmaktadır.

26 Tarsus Amerikan Koleji hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Meral Halifeoğlu, Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.
27 Misyoner bir ailenin oğlu olan Dr. Richard Ely Maynard 18 Ekim 1912'de Bitlis'te doğmuştur. 1933 yılında Oberlin College'den, 1934 yılında Winconsin Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Winconsin Üniversitesi'nde tanıştığı Georianna Mathew ile 5 Ağustos 1939'da evlenmiştir. Evlendikten sonra eşiyile birlikte Tarsus'a gitmiş ve burada öğretmen olarak göreve başlamıştır. Maynardlar çeşitli şekillerde Tarsus Amerikan Koleji'nde hizmet vermiştir. 1949-1964 yılları arasında müdür olarak görev yapan Bay Maynard'ın birçok öğretmen ve öğrenci üzerinde etki bıraktığı ifade edilmektedir. Bay Maynard 1961 yılında eğitim alanında doktora derecesi almıştır. Maynardlar Temmuz 1977'de emekli olmuştur. Bay Maynard 18 Nisan 1978, Bayan Maynard 27 Nisan 2002 tarihinde vefat etmiştir. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15220>; <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17259> (Erişim Tarihi:30.04.2021).

Mersin'den sonra ziyaret edilen şehir Adana'dır. Haigh'in, bu şehirde ilk olarak Amerikan Kliniği'ni ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu kliniğin Dr. Haas²⁸ tarafından yönetildiği, doktorun emekli olmasından sonra yerine Dr. Nute Jr.'in²⁹ geçtiği ifade edilmektedir. Dr. Nute Jr.'in Kayseri'deki Amerikan kliniğinde görev yapan Dr. Nute Sr.'in oğlu olup olmadığı metinde belirtilmemiştir. Ancak Kâni Mutlugün Gökpınar'ın hatıratında belirtildiğine göre Dr. Nute Jr. Kayseri'deki doktorun oğludur.³⁰ Dr. Nute Jr.'in Adana'ya yeni gelmiş olmasına rağmen birkaç yıldır Türkiye'de bulunduğu, bir önceki yıl Ankara'daki bir Türk hastanesinde staj yaptığı eklenmektedir. Dr. Haas emekli olduktan sonra Dr. Nute Jr. için ruhsat alınması noktasında sıkıntılarının yaşandığı belirtilmektedir. Yeni doktorun reçete yazabileceği ancak reçete hazırlama izninin olmadığı, klinik tedavileri yapabileceği fakat vaka ziyaretleri yapmasına izin verilmediği ifade edilmektedir. Rapordaki ifadelerden ruhsat konusunda sıkıntı yaşanmasının sebebinin, şehirde Amerikan Kliniği'nden rahatsızlık duyan çok sayıda doktor olduğu izlenimi oluşmaktadır. Politik açıdan etkili oldukları beyan edilen bu doktorların kliniğe karşı tepki gösterilmesinde pay sahibi oldukları iddia edilmektedir. Dr. Nute Jr.'in aslında bir çocuk doktoru olduğu ancak klinikteki çalışmaları sebebiyle bu konuda arzu ettiği kadar uzmanlaşmasının mümkün görünmediği belirtilmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyet kurulduğundan beri Türkiye'de çalışmasına izin verilen ilk yeni Amerikalı doktor olduğu için bu görevi kabul etme gerekliliği hissettiği ifade edilmektedir. Bu noktada Dr. Nute Jr.'in idealist bir bakış açısıyla ve görev bilinciyle uzmanlığını geliştirmeyi göz ardı ederek görevi kabul ettiği söylenebilir. Görevin kabul edilmemesi ile Türkiye'de çalışma ruhsatı alacak yeni Amerikalı doktorlar açısından gelecekte bir sıkıntı yaratılabileceği kaygısının da söz konusu olabileceği akla gelmektedir. Bununla birlikte Dr. Nute Jr.'in Ankara'daki bir hastanede staj yapması, uzmanlığını geliştirmekten ziyade uzun vadede Türkiye'de görev yapmayı planladığı yönünde de yorumlanabilir.

Adana'daki Amerikan Kliniği'nin "tamamen hak edilmiş" bir saygınlığının var olduğu raporda yer almaktadır. Bu klinikte vatandaşların, "halden anlamayan" bir doktora yüklü miktarda bir ücret ödeyemeyeceği için görmezden gelinmeyeceği vurgulanmaktadır. Haigh, Adana Amerikan Kliniği'nin bölgedeki itibarını göstermek için Çiftelhan'daki "tüm Sovyetlerin imha edilmesini talep eden eski dostuna" bir gönderme yapmaktadır. Çiftelhan'daki otel görevlisine göre Adana Amerikan Kliniği'nde görev yapan doktor

28 Dr. Cyrill Hubert Haas, 10 Mayıs 1876'da Pennsylvania'da doğmuştur. 1899'da Susquehanna College'dan, 1904'te Michigan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. 12 Haziran 1905'te Ruth Dietz ile evlenmiştir. 1911-1951 yılları arasında sonradan Amerikan kliniği haline gelen Adana Amerikan Hastanesi'nde görev yapmıştır. Dr. Haas'dan "has doktor" olarak söz edildiği ve Adana bölgesindeki yoksullar arasında mucizeleri gerçekleştiren doktor olarak anıldığı ifade edilmektedir. Dr. Haas 1952'de emekli olduktan sonra 1960 yılına kadar Uplands Hospital'de gönüllü olarak çalışmış, 9 Ocak 1961'de vefat etmiştir. Ayrıca Adana Tüberküloz Derneği'nin 15. yıllık toplantısında, Dr. Haas'a Adana halkına özverili hizmetlerinden dolayı bir gümüş madalya ve sertifika verilmiştir. Sertifika ve madalya Adana'daki Amerikan Konsolosluğu tarafından Haas ailesi adına kabul edilmiş ve konsolosluk bunları kabul konuşmasının bir tercümesi ile Bayan Haas'a göndermiştir. <http://www.dliir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16944> (Erişim Tarihi:30.04.2021).

29 William Laubach Nute Jr., 18 Şubat 1916'da New York City'de dünyaya gelmiştir. William Laubach Nute Sr.'nin oğludur. 1943'te Mary C. Rogers ile evlenmiştir. 1948-1950 yılları arasında gönüllü olarak Ankara Hastanesi'nde çalıştıktan sonra 1 Mart 1951'de Adana Kliniği'nde çalışmak üzere buraya gelmiş ve 11 Ağustos 1954'e kadar burada kalmıştır. İzinli olarak ülkesine gittikten sonra 5 Eylül 1956'da İstanbul'a dönmüş ve 1956-1961 yılları arasında Hacettepe Tıp Merkezi'nde çalışmıştır. 1961-1962'de ülkesinde bulunmuştur. Daha sonra Haziran 1962'de Antep Hastanesi'nde çalışmaya başlamış ve 1965'e kadar burada kalmıştır. <http://www.dliir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15338> (Erişim tarihi:30.04.2021).

30 Kâni Mutlugün Gökpınar, a.g.e., s. 86. Hastane 1934 yılında kapatılmış olsa da bu tarihten sonra dispanser faaliyetlerinin devam ettiği ifade edilmektedir. İdris Üçel, a.g.e., ss. 308-309.

“dünyanın en iyi doktoru”dur ve Haigh'in bu “muhteşem” doktoru mutlaka ziyaret etmesi gereklidir. Konsolos yardımcısı, söz konusu övgülere mazhar olan kişinin muhtemelen emekli olan Dr. Haas olduğunu da rapora eklemektedir.

Haigh, Adana'da Erciyas³¹ Otel'de konakladıklarını belirtmektedir. Aynı otelde konaklayan, Metcalf-Hamilton-Grove İnşaat Şirketi'nin bir havaalanı projesinde görev alan on yedi Amerikalı mühendis ve şirketin idari personeli bulunduğu belirtilmektedir. Konsolos yardımcısı söz konusu Amerikalılara, Amerikan vatandaşlarının yabancı bir ülkede bulunurken kayıt altına alınmasının avantajları hakkında bilgi verdiğini açıklamaktadır. Konuşma sırasında ustabaşı Bay Campbell'in, üstlenilen “işin büyük önemi”nden dolayı Adana'ya ek personel geleceğini bildirdiği ifade edilmektedir. Söz konusu Amerikalılar arasında yaşam standartlarında karşılaşılabilecek her türlü zorluğa uyum sağlayabilecek gibi görünen genç mühendislerin var olduğu ve bu kişilerle de görüşüldüğü raporda belirtilmektedir. Haigh'in ziyareti sırasında mühendislerin ve diğer idari personelin çalıştıkları yerden oldukça uzak bir mesafede olan otelde geçici olarak kaldıkları, çalışma alanına yerel yollardan araçlar ile gidip geldikleri ifade edilmektedir. Raporda belirtilmese de söz konusu kişilerin görev aldığı “büyük önemi” olan havaalanı projesinin, 1952 yılında faaliyete geçecek olan Adana Hava Üssü ya da “İncirlik Üssü”³² olması muhtemeldir.

Haigh, ziyaret ettiği bir sonraki kent olan İskenderun'un iyi bir limana sahip işlek bir liman şehri olduğunu belirttikten sonra şehrin gelişmediğini, gelişmesi yönünde herhangi bir gayret sarf edilmediğini de ifade etmektedir. Turist sayısını artırabilecek bir etken olan şehrin doğal güzelliklerinin görmezden gelindiği, işyerlerinin kapandığı, şehirde düzgün restoranların bulunmadığından şikâyet edilmektedir. Konsolos yardımcısı bu durumu, şehirde sosyal tesislerin gereksiz kabul edildiği yönünde değerlendirmektedir.

İskenderun'dan sonra Antakya'ya geçtiği anlaşılan Haigh, Antik Antakya'nın ilk Hristiyan kilisesinin inşa edildiği yer olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca bu şehirde “muhteşem mozaiklerin sergilendiği” bir müzenin var olduğunu ifade etmektedir. Konsolos yardımcısının, Daphne ya da Harbiye Şelalesi'nden de oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bölge kadınlarının parlak renkli kıyafetleri ve altın kolyeleri Haigh'in dikkatini çekmiştir. Şehirdeki evlerin ise Anadolu'da yaygın olan kerpiç evlerden ziyade örgülü kafeslerle inşa edildiği belirtilmektedir.

16 Nisan'da Gaziantep'e geçtiğini belirten Haigh, Antakya ile Gaziantep arasındaki yolun oldukça zayıf olduğunu ve beş buçuk saat sürdüğünü ifade etmektedir. Raporda Gaziantep'in kurak ve tozlu olduğu aktarılsa da buradaki evlerin diğer şehirlerdeki evlerden daha dayanıklı olacak şekilde taştan yapıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca şehirde birkaç taş ocağının da bulunduğu ve bu sektörün önemli bir iş kolu haline gelmeye başladığı belirtilmektedir. Bölge insanının koyu tenli, Araplara daha çok benzeyen bir görünümde olduğu da konsolos yardımcısının dikkatini çekmiştir. Ayrıca Haigh'e göre bölgedeki vatandaşlar, ziyaret ettiği diğer yerlerdeki kadar nazik ve yardımsever değildirler. Bölgedeki insanların rengârenk kıyafetler giydiği ve kadınların gümüşle örülmüş saçlarına tabanı fes olan yüksek başlıklar taktığı da raporda yer verilen gözlemler arasındadır.

31 Metinde Erciyas Hotel olarak belirtile de otelin adı muhtemelen Erciyas Otel'dir.

32 İncirlik Üssü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Selin M. Bölme, “Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), s. 51-71.

Gaziantep'te bulunduğu süre içerisinde Haigh'in şehirdeki Amerikan Hastanesi'ni ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Hastanenin şehrin yüksek bir noktasında bulunduğu belirtilmektedir. Gaziantep'in su şebekesinin hastane gibi büyük bir kurumun ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu ancak bol miktarda su rezervi olan ve on dört yıldan uzun süredir hastanenin ihtiyacını karşılayan bir kuyu bulunduğu da ifade edilmektedir. Hastanenin American Board tarafından desteklendiği aktarılmaktadır. Hastanede altısı Amerikalı, yedisi eğitim gören hemşire olmak üzere toplam 18 yabancı personel bulunduğu, diğer çalışanların ise toplam 40 kişi olduğu belirtilmektedir. Hastanenin oldukça iyi organize edildiği, on ikisi özel olmak üzere 49 yatağa sahip olduğu, hastanede 30 koğuş bulunduğu ve ayrıca 7 boş koğuşun olduğu vurgulanmaktadır. Hastane bünyesinde tertemiz ve tam donanımlı iki modern ameliyathanenin var olduğu da eklenmektedir. Şehir içinde sık sık elektrik kesintilerinin yaşandığı, böyle bir durumda ameliyathane lambalarına gerekli akımı sağlayabilmek için yedek bataryanın devreye girdiği ifade edilmektedir. Hastanede bir Türk cerrahın da bulunduğu eklenmektedir.

Gaziantep'teki hastanenin sorumlusunun Dr. Dewey³³ olduğu, bu kişinin hayatının uzun yıllarını tıbbi misyonerlik görevine adanmış raporda vurgulanmaktadır. Dr. Dewey'in deneyimli ve eğitilmiş bir hemşire olan karısı tarafından desteklendiği, doktorun "örnek bir Amerikalı" ve "gerçek bir iyi niyet elçisi" olduğu ifade edilmektedir. Doktorun samimiyetinin, her hastaya karşı cana yakın ilgisinin, köylülere tevekkül aşılmasının dışarıdan bakan biri tarafından bile kolayca fark edilebileceği öne sürülmektedir. Haigh, hastanenin bekleme odasına girdiklerinde burasının teşhis konulmasını bekleyen hastalarla dolu olduğunu belirtmektedir. Dr. Dewey'in, yerel doktorların hastaneyi kapatmaya teşebbüs ettiklerini açıkladığı, bu gelişme üzerine eski hastaların hastanenin amacını savunduğu birkaç örneği naklettiği de rapora eklenmektedir.

Konsolos yardımcısı Haigh, İzmir'e dönerken deniz yolu ile seyahat etmiştir. Gemiye binmek üzere Gaziantep'ten İskenderun'a dönerken, zayıf olduğunu belirttiği geliş yolunu tercih etmemiş, kendisine yapılan öneriler doğrultusunda Kahramanmaraş üzerinden İskenderun'a dönmüştür. Ancak Haigh, sarf edilen kilometre ve harcanan zaman hesaba katıldığında kendisine önerilen yolun da beklentilerini karşılamadığını ifade etmektedir. Konsolos yardımcısının SS Dumlupınar adlı bir gemiyle İzmir'e dönüş için yola çıktığı anlaşılmaktadır. Bu geminin birinci sınıf yolcuları arasında SSCB'nin bir deniz ataşesi yardımcısının da bulunduğu altı çizilmektedir. Daha sonraki ifadelerden Haigh'in söz konusu kişinin ismini öğrendiği ve kartvizitini gördüğü anlaşılıyor olsa da bu kişinin ismi raporda belirtilmemektedir. Ataşe yardımcısının gemideki boş vakitlerinde okuduğu, kıyı şeridini izlediği ve yazı yazdığı belirtilmektedir. Bu ifadelerden Haigh'in söz konusu ataşe yardımcısını dikkatli bir şekilde gözlemlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca ataşe yardımcısının gemi biletini alırken İskenderun'daki acenteden kimliğini gizlediği ve bir İngiliz olduğunu bildirdiği vurgulanmaktadır. Bu bilgiye ise satıcının raporundan ulaşıldığı

33 Dr. Albert Warner Dewey, 5 Aralık 1891'de Georgetown'da dünyaya gelmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ABD ordusuna Londra ve Fransa'da hizmet vermiştir. Savaş sonrasında Denver Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1919'da eşi Elsie Greene Dewey ile Talas ve Merzifon'da çalışmak üzere American Board misyoneri olarak Türkiye'ye gelmiştir. Sonraki altı yıl Türkiye, Suriye, Yunanistan ve Kafkasya'da görev almıştır. 1929'da Gaziantep'teki misyon hastanesinin başına geçmiştir. Eşi Elsie 1940 yılında öldükten sonra 9 Nisan 1942'de bir hemşire olan Dora F. Shank ile evlenmiştir. Deweyler 1959 yılında emekli olmuşlardır. Dr. Dewey 28 Aralık 1980'de vefat etmiştir. <https://archives.yale.edu/repositories/4/resources/116>; <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/12053> (Erişim Tarihi:01.05.2021).

ifade edilmektedir. Buna rağmen geminin kaptanına kartvizitini verdiği ve gerçek kimliğini açıklamakta bir sakınca görmediği belirtilmektedir. Ataşe yardımcısının İzmir'e varıncaya kadar ziyaret edilen limanlardan hiçbirinde gemiden inmemiş olduğu da raporda yer alan bir diğer bilgidir.

Haigh'in yolculuk yaptığı gemi olan SS Dumlupınar'ın dört kez yenilendiği ve yaklaşık 65 yıllık eski bir gemi olduğu bildirilmektedir. Buna rağmen verimli bir gelir kaynağı olduğu da rapora eklenmektedir. Geminin kargo kısmının çok çeşitli yüklerle dolu olduğu, ikinci ve üçüncü sınıf yolcu kapasitesinin de tamamen dolu olduğunun altı çizilmektedir. Kaptanın oldukça cana yakın davrandığı ve geziyi keyifli hale getirmek için elinden gelen her şeyi yaptığı belirtilmektedir. Gemideki yemeklerin bol ve güzel olduğu da ifade edilmektedir. Haigh, 2.782 kilometrelik (1.729 mil) bir otomobil gezisi ve beş gün süren bir deniz yolculuğundan sonra 25 Nisan'da İzmir'e geri döndüklerini belirtip raporuna son vermiştir.

Sonuç

İzmir Amerikan Konsolos Yardımcısı John William Haigh'in ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 20 Haziran 1951 tarihli raporunda, konsolos yardımcısının İzmir konsolosluk bölgesinin bazı bölümlerini ve Türkiye'nin birçok bölgesini kat ederek tamamladığı bir gezi hakkında bilgi verilmektedir. Bu gezi yapılırken konsolos yardımcısının öncelikli hedefleri arasında söz konusu dönemde Türkiye'de bulunan Amerikalılarla temas kurma, yaşanması olası sorunlara karşı konsoloslukun Türkiye'de bulunan Amerikalılarla ilgilendiğini gösterme ve Amerikalıları bilgilendirme amacının bulunduğu ifade edilmektedir. Raporda Amerikalılarla yapılan temaslar haricinde gezi güzergâhı boyunca kat edilen yolların durumu, gezi rotasında yer alan şehirlerin bazı fiziki özellikleri, konsolos yardımcısının konakladığı ve ziyaret ettiği turistik mekânların özellikleri hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte Haigh; Talas Amerikan Erkek Okulu, Kayseri Amerikan Kliniği (Talas Nute Kliniği), Tarsus Amerikan Koleji, Adana Amerikan Kliniği ve Gaziantep Amerikan Hastanesi'ni de ziyaret etmiştir. Haigh'in söz konusu Amerikan kurumları hakkındaki değerlendirmeleri dikkate değerdir. Raporda ayrıntılı şekilde yer verilen diğer bir kurum ise Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası'dır. Fabrikanın Haigh'in özellikle dikkatini çekmiş olmasının olası sebepleri; fabrikanın Ruslar tarafından kurulmuş olması ve fabrikaya girişte yaşanan ve konsolos yardımcısının ilginç bulunduğu durumlar olabilir.

Haigh'in gezi boyunca karşılaştığı Amerikalılarla ilgili gözlemlerini aktarırken dönemin Amerikan siyasetinin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Karşılaşılan Amerikalıların, hatta Türkiye'de bulunan SSCB'nin ataşe yardımcısı gibi diğer yabancıların Haigh'in gözüyle, sübjektif bir yaklaşımla komünizm karşıtı ve Mccartyci bir bakış açısıyla değerlendirildiği öne sürülebilir. Bununla birlikte raporda gezinin yapıldığı dönemde Türkiye'de bulunan Amerikalılara ve Amerikan kurumlarına odaklanılması, söz konusu kişi ve kurumların faaliyetleri hakkında bilgi verilmesi bakımından rapor ilgi çekicidir.

John William Haigh'in raporunda dikkat çeken bir diğer husus; konsolos yardımcısının ziyaret ettiği Amerikan kurumlarının Amerikan Board ile ilişkili kurumlar olmasıdır. Benzer şekilde, görüşülen Amerikalıların birçoğunun aynı teşkilat ile bağlantılı kişiler olduğu görülmektedir. Rapor, gezinin yapıldığı dönemde Amerikan Board teşkilatının özellikle sağlık ve eğitim alanlarında Türkiye'deki faaliyetlerinin anlaşılması açısından da

önem arz etmektedir. Haigh'in gözlemlerinde aktardığına göre söz konusu kurumlar ve bu kurumlarda görev yapan Amerikalılar özverili bir şekilde çalışmakta, yöre halkı tarafından takdir edilmekte ve başarılı işlere imza atmaktadırlar.

Raporda, ziyaret edilen kurumların merkezi ve yerel otoritelerle yaşadıkları sorunlara da kısmen yer verilmiştir. Ancak bu sorunlardan söz edilirken sadece Amerikan kurumlarındaki görevlilerin bakış açısı dikkate alınmıştır. Gezi esnasında görüşülen Amerikalıların küçük bir kısmının ise sivil veya askeri yardım işleri ile uğraştığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, konsolos yardımcısının gezisi sırasında odaklandığı grubun, Amerikan Board ile bağlantılı olan ve bir süredir Türkiye'de yaşayıp Amerikan kurumlarında görev yapan Amerikalılar olduğu öne sürülebilir. Ayrıca raporun yazılış amacında belirtildiği üzere kaç Amerikalı ile görüşüldüğü, bunlardan kaçının konsolosluğun faaliyetleri hakkında bilgilendirildiği ya da konsolosluğa kaydolmasının sağlandığına dair bir bilgi de raporda yer almamaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

1. ABD Ulusal Arşivi (U.S. National Archives)

Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:60, 20 June 1951.

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.18.1.2.123.74.13.

30.18.1.2.131.3.10.

KİTAPLAR

Biographic Register of the Department of State, April 1, 1949, U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1949.

Department of State Newsletter, July 1975, No. 170.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2015.

Foreign Service List, January 1, 1950, U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1950.

GÖKPINAR, Kâni Mutlugün, *Geçmiş Zaman Olur Ki...*, Tibyan Yayıncılık, Antalya 2017.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.

GÜVEN, Sami, *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998.

KARAKAŞ, Nuri, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yayınları, İstanbul 1989.

LAFEBER, Walter, *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad since 1750*, W. W. Norton & Company, Newyork 1989.

- ORAN, Baskın (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt: I, 1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖYMEN, Altan, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, 11. Baskı, İstanbul 2014.
- ÖZSOY, Hasan, *Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji*, Talas Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1996.
- PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitabevi, Ankara 2016.
- TAMER, Ülkü (Der.), *Amerika'ya Karşı Eylemleri Araştırma Komitesi'nin Tutanakları-İhanet Yılları*, +1 Kitap, İstanbul 2007.
- YILDIZ, Özgür, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- YILDIZ, Özgür, *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- YÜCEL, İdris, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

MAKALELER

- BÖLME, Selin M., "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik Ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), ss. 51-71.
- ELMACI, M. Emin, Burcu İYİGÖR, "Kuruluş Gelişim ve Değişim Süreçleriyle Talas Amerikan Koleji", *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, Yıl 2018, ss. 155-171.
- ERHAN, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1 (1996), ss. 275-287.
- SEMİZ, Yaşar, Güngör TOPLU, "Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi: Thornburg Raporu", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 27 (2019), ss. 455-484.
- SEMİZ, Yaşar, Güngör TOPLU, "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 45 (Nisan 2019), ss. 29-59.
- ŞENEL, Aymelek, "Amerikalı Bir Diplomatın Gözünden 1951 Yılında Batı Anadolu: E. F. Rivinis'un İzmir Konsolosluk Bölgesi Gezisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 41 (Güz 2020), ss. 729-761.
- YILDIZ, Özgür, *Kayseri Amerikan Hastanesi (1887-1967)*, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25 (Güz 2010), ss. 105-116.

TEZLER

- HALİFEOĞLU, Meral, *Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.
- YÜCEL, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

DİJİTAL KAYNAKLAR

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17306>(Erişim Tarihi:30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17259>(Erişim Tarihi:30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16944>(Erişim Tarihi:30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15560>(Erişim Tarihi: 30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15340>(Erişim Tarihi: 30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/12061>(Erişim Tarihi:30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15220>(Erişim Tarihi:30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15338>(Erişim tarihi:30.04.2021).

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/12053>(Erişim Tarihi:01.05.2021).

<http://www.kayseri.gov.tr/gorev-yapmis-valiler> (Erişim Tarihi: 11.10.2019).

<http://www.nigde.gov.tr/gorev-yapmis-valilerimiz> (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

<https://archives.yale.edu/repositories/4/resources/116> (Erişim Tarihi:01.05.2021).

<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/congregationalist> (Erişim Tarihi: 11.10.2019).

<https://www.gale.com/intl/c/democracy-in-turkey-1950-1959-records-of-the-us-state-department-classified-files> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018).

https://www.globalministries.org/in_memoriam_rev_dr_james_10_10_2014_1215/ (Erişim Tarihi:30.04.2021).

Ek I: John William Haigh'in Raporunda Yer Alan "Gizli" İbareli Ek

CONFIDENTIAL Annex
(Classification)

Enclosure 1 to Izmir
UNCLASSIFIED Despatch
No. 60, June 20, 1951.

POLITICAL OBSERVATION.

It was while at the dinner table conversing with the staff of the American School at Talas that I first noticed the pro-Soviet tendency of Mr. Dittes, newly arrived teacher. Another young teacher, evidently possessed with a curiosity and desire to see for himself, had applied to the Soviet Consulate General several months previously for a visitor's visa into the U.S.S.R. When he had heard that I had previously been in the Soviet Union he asked me several questions. I told the young teacher that I would be very surprised if he received a visa, to which he answered that he had not even gotten a reply to his request. It was obvious that during my conversations Mr. Dittes had a look of incredulity upon his face and quite openly thought I was telling untruths. This is an entirely personal evaluation, but I believe Mr. Dittes belongs to that school of idealists who are apologists for America, the clean-up-our-own-house, appeaser type. He remarked that we (America) were far from perfection. Mr. Dittes is oblivious of the political freedom which he can enjoy to make critical remarks, a luxury that would cost him dear in the Soviet Union. My evaluation of this man was later corroborated confidentially to my wife by a member of the school staff who stated that she was happy that I had spoken a few truths about Russia as there was a member of the school staff who needed a little enlightenment on the subject. I feel certain, however, that Mr. Dittes is not an active party member, but is one of those persons who might gullibly join spurious peace-fronts.

CONFIDENTIAL

Ek II: John William Haigh'in Gezi Rotasını Gösteren Harit

Enclosure No. 2 to Izmir Despatch No. 60, dated June 20, 1951.

TÜRK YUNAN İLİŞKİLERİNDE KISA ÖMÜRLÜ BİR GİRİŞİM: TÜRK-ELLEN DOSTLUK DERNEĞİ (1952)

A SHORT-TERM ATTEMPT IN TURKİSH GREEK RELATIONS: TURKISH GREEK FRIENDSHIP ASSOCIATION (1952)

Meryem ORAKÇI*

Geliş Tarihi/Received:06.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:12.06.2021

ORAKÇI, Meryem, (2021), "Türk Yunan İlişkilerinde Kısa Ömürlü Bir Girişim: Türk-Elle Dostluk Derneği (1952)", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 531-554.

Öz

Atatürk-Eleftherios Venizelos öncülüğünde Türkiye ve Yunanistan arasında kurulan iyi ilişkiler II. Dünya Savaşıyla kesintiye uğramıştır. Savaş sırasında işgal edilen, sonrasında ise iç savaş yaşayan Yunanistan Batı bloğuna yaklaşmıştır. Türkiye de Sovyet tehdidi ve ekonomik kaygılarla kendisine aynı blok içerisinde yer bulmaya çalışmıştır. Ortak kaygılar ve hedefler iki ülkeyi yaklaşık on yıl sonra tekrar birbirine yaklaştırmıştır. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığında başlayan bu yakınlaşma, Türkiye'deki iktidarın değişmesiyle birlikte ivme kazanmıştır. NATO'ya giriş için benzer çabalar gösteren iki ülke, 1950 yılında başlayan Demokrat Parti döneminin özellikle ilk yarısında iyi ilişkileri zirveye taşımıştır. Birçok alanda işbirliği içerisine girilmesinin yanı sıra, karşılıklı olarak üst düzey resmi ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Yunanistan'a giden Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye karşılık; Yunan Dışişleri Bakanı Sofoklis Venizelos ve Yunan Kralı Pavlos Türkiye'ye gelmişlerdir. Kuruluşu 1930'lara dayanan ve Atina'da bulunan Türk-Yunan Birliği bu resmi ziyaretlerde ön plana çıkmıştır. 1952 yılında Türk tarafında da bu dernekle eşgüdümlü çalışacak bir Türk Yunan Dostluk Derneği kurulması gündeme gelmiş ve hızlı bir şekilde hayata geçirilmiştir. Türk-Elle Dostluk Derneğinin başkanının İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay olması, kuruluş aşamasında bu girişime büyük bir önem verildiğini göstermektedir. Üyeleri ise siyaset, ekonomi ve sanat dünyasından Türk ve Yunan uyruklu önemli şahsiyetler olmuştur. Bu kadrosuna rağmen 1952 yılı boyunca sadece resmi ziyaretlerin karşılama-uğurlama gibi kısımlarında görünür olan dernek, Kıbrıs gerilimiyle birlikte sessiz sedasız kaybolmuştur. Yine de Türk-Elle Dostluk Derneği 1950'lerin ilk yarısındaki Türk-Yunan ilişkilerinin sembollerinden biridir. Bu makalede dernekten geriye kalan tek derli toplu kaynak olan dernek tüzüğü, dernek üyelerinin de çalıştığı dönemin gazeteleri ve devlet arşivleri kullanılarak bu kısa ömürlü dostluk derneği ve faaliyetleri anlatılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Yunanistan, Türk-Yunan İlişkileri, Demokrat Parti, Türk-Yunan Birliği, Türk-Elle Dostluk Derneği.

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, orakci@ankara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2264-6032>).

Abstract

The good relations established between Turkey and Greece under the leadership of Atatürk-Venizelos were interrupted by the Second World War. Greece, which was occupied during the war and then experienced a civil war, approached the Western block after the war. Turkey also tried to find a place in the same block due to the Soviet threat and economic concerns. Common concerns and goals have brought the two countries closer together again nearly ten years later. This rapprochement, which started during the years of İsmet İnönü's Presidency, gained momentum with the change of power in Turkey. The two countries, which made similar efforts to join NATO, brought good relations to the top, especially in the first half of the Democrat Party period that started in 1950. In addition to cooperation in many fields, mutually high-level official visits were made. In response to President Celal Bayar, Prime Minister Adnan Menderes, Foreign Minister Fuat Köprülü, who visited Greece; Greek Foreign Minister Sofoklis Venizelos and Greek King Pavlos visited Turkey. The Turkish-Greek Union, whose foundation dates back to the 1930s and was in Athens, came to the fore during these official visits. In 1952, the establishment of a Turkish-Greek Friendship Association to work in coordination with this association on the Turkish side became a current issue and was quickly implemented. The fact that the chairman of the Turkish Greek Friendship Association was Istanbul Governor and Mayor Fahrettin Kerim Gökay shows that great importance was attached to this initiative during the establishment phase. Members of the association have been important figures of Turkish and Greek nationality from the world of politics, economy and art. Despite this staff, the association, which was visible only in the welcoming-farewell parts of official visits throughout 1952, silently disappeared with the increasing tension in Cyprus. Nevertheless, the Turkish-Greek Friendship Association is one of the symbols of Turkish-Greek relations in the first half of the 1950s. In this study, this short-lived friendship association and its activities will be put forward by using the association's charter, which is the only compact source left from the association, the newspapers of the period in which the members of the association worked, and the state archives.

Keywords: *Turkey, Greece, Turkish-Greek Relations, Democrat Party, Turkish-Greek Union, Turkish Greek Friendship Association.*

GİRİŞ

Türkiye ve Yunanistan, 1930 yılına kadar Lozan Antlaşması'ndan kalan mübadele ve İstanbul Rum Patrikhanesiyle ilgili sorunlar nedeniyle zaman zaman savaşın eşğine gelmiştir. Fakat 1920'lerin sonuna gelindiğinde iki ülke önce İtalya'nın öncülüğünde daha sonra İtalyan tehdidine karşı yaklaşmaya başlamıştır. Doğu Akdeniz'de kendi çıkarlarını koruyabilmek için iyi ilişkiler kurmak gerektiğini anlayan iki taraf, karşılıklı olarak adımlar atmaya başlamıştır.¹ 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Antlaşması'yla sürüncemede kalan sorunlar halledildikten sonra Başbakanlar düzeyinde karşılıklı diplomatik ziyaretler gerçekleştirilmiştir.² II. Dünya Savaşı öncesi özellikle iki ülkenin çabalarıyla Balkan Antantı oluşturularak Türkiye ve Yunanistan ortak bir pakt içerisinde yer almıştır. Montrö Boğazlar Konferansı'nda Yunanistan'ın Türkiye'nin taleplerine olumlu yaklaşması ve 1937-1938 yıllarında karşılıklı ziyaretlerle devam eden olumlu hava, bir Türk-Yunan ittifakına gitmek üzereyken Atatürk'ün vefatı ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması ilişkiler duraklatmıştır.³

Türkiye her ne kadar II. Dünya Savaşı içerisinde fiilen yer almadıysa da sonuçlarından kaçınılmaz şekilde etkilenmiştir. Ekonomik darboğazın yanı sıra güvenlik tehdidiyle de karşı karşıya kalmış, savaşın son aylarında Sovyet Rusya'nın Boğazlar ve sınır bütünlüğünü tehdidi Türkiye'yi Batı bloğuna yaklaştırmıştır. Yunanistan ise II. Dünya Savaşı'nda İtalyan ve Alman işgalinin ardından üç yıl devam eden bir iç savaş yaşamıştır. Bu savaş Amerika'nın müdahalesiyle birlikte Komünist grupların yenilgisiyle sonlanmıştır.⁴ Sovyet eliyle komünizmin yayılmasına karşı mücadeleye başlayan Amerikan başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan'ın tehdit altında olduğu doğrultusunda demeçler vermeye başlamıştır. "Truman Doktrini" adını alacak 12 Mart 1947'de yaptığı konuşmasıyla, Türkiye ve Yunanistan'ın bu tehlide karşı desteklenmesi gerektiğini açıklamıştır. Aynı yıl Haziran ayında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın açıkladığı Marshall Planı'nda da kendine yer bulan iki ülke, "Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Antlaşmasına Katılmalarına İlişkin Protokol"un NATO üyeleri tarafından kabulünün ardından, 18 Şubat 1952'de -kuruluşunun üçüncü yılında- Kuzey Atlantik Paktı'na birlikte dâhil olmuştur.⁵ Her ne kadar Yunanistan, II. Dünya Savaşı sırasında, Atatürk döneminde imzalanan antlaşmalara uymadığı düşüncesiyle Türkiye'ye karşı başlangıçta mesafeli olsa da;⁶ Soğuk Savaş ortamı, 1930'larda başlayan ancak kesintiye uğrayan yakınlaşmanın Batı bloğu öncülüğünde hızlanmasını sağlamıştır.⁷

II. Dünya Savaşı sonrası değişen dış dinamikler Türk siyasetine de yeni bir yön vermiştir. Savaşı çok partili demokratik ülkelerin kazanması ve Türkiye'nin bu tarafta yer

1 Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.15, Ağustos 2016, s. 250.

2 Yunan Başbakan Eleftherios Venizelos 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir. Bir yıl sonra Ekim 1931'de İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras iade-i ziyarette bulunmuştur. Mehmet Gönübol-Cem Sar, "1919-1939 Dönemi", Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt:1 (1919-1973), Ankara Üniversite Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 68-69.

3 Gürhan Yellice, "İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye'nin Balkan Antantı'nı Ayakta Tutma Çabası ve Türk-Yunan İttifak Arayışı", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, Mart 2018, s. 574.

4 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980, Cilt:1, Editör: Baskın oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 581. Yunan İç Savaşı ile ilgili olarak bkz: Dominique Eudes, Kapetanios/Yunan İç Savaşı, Çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 2000.

5 Edip Çelik, 100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s.158.

6 Fırat, "a.g.m", s. 577-578.

7 Şükrü Sina Gürel, Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan İlişkileri, 1921-1993, İmge Kitabevi, Ankara, 2018, s.85.

almak istemesi üçüncü defa çok partili hayata geçişle sonuçlanmıştır.⁸ Bu doğrultuda 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, 1950 yılında yapılan seçimlerle birlikte iktidara gelmiştir. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in Başbakan olduğu bu yeni dönemde; Demokrat Parti, İnönü döneminde başlayan dış politikayı sürdürmüş, Türkiye'yi Batı tarafında konumlandırmaya devam etmiştir.⁹ Batıyla askeri olarak bütünleşebilmek için Kore Savaşına asker gönderilmesi ve ardından NATO'ya giriş Demokrat Parti döneminde gerçekleşmiştir. Bölgede öncü bir rol üstlenmeye çalışan Türkiye, Doğuda Bağdat Pakti'nin oluşturulması için mücadele etmiştir.¹⁰ Diğer tarafından Batıda bir Balkan İttifakı için girişimlerde bulunurken Yunanistan ile iyi ilişkilere büyük önem vermiştir. 1930'larda Atatürk ve Venizelos'un başlattığı döneme sık sık atıfta bulunulmuş ve kalınan yerden devamına çaba gösterilmiştir. Aslında bu yıllarda Kıbrıs ve Yunanistan'da, adanın Yunanistan'a ilhakı dillendirilmeye başlamış olmasına rağmen, bu durum birkaç yıl görmezden gelinmiş, dostluk ve kardeşlik vurgusu yapılmıştır.

Özellikle 1952 yılı her alanda ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı adeta Türk-Yunan iyi ilişkilerinin zirvesi olan bir yıldır. Birçok karşılıklı ziyaret gerçekleştirilmiş; ticaret, sanat, spor gibi alanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çabaların aktörlerinden biri Atatürk ve Eleftherios Venizelos'un imzaladığı dostluk anlaşmalarından sonra Atina'da kurulan Türk-Yunan Birliği'dir.¹¹ Bu dernek 1947 yılında Yunanistan'daki çeşitli Türk-Yunan derneklerinin katılımıyla güçlenmiştir.¹² Karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştiği ve Türk-Yunan ilişkilerinde bahar havası esen bu dönemde derneğin başkanı İzmir göçmeni eski bakan Apostolos Orfanidis'ti. Orfanidis, Demokrat Partinin iktidara gelmesinin ardından gazetelere konuşmuş ve yeni Türk hükümetinin dostane açıklamalarından memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir.¹³

Şekil 1. Türk Yunan Birliği'nin Mührü (*Ethniko Idrima Erevnon kai Meleton Eleftherios Venizelos, 226.20.335*)

8 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 147.

9 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 341.

10 Selma Göktürk Çetinkaya, Bağdat Pakti'nin Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı İle İlişkileri, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol.1, Ortadoğu Özel Sayısı, s. 1-29.

11 Anlaşılana göre bu birlik, II. Dünya Savaşı sırasında da aktif olarak devam ediyordu. Birlik, 1940 yılında Türkiye'ye bir gezi düzenlemiş ve Dışişleri Bakanlığı tarafından gelenlere bir defaya mahsus vize verilmiştir. Bkz: BCA, 30.18.1.2/91.49.4.

12 Diğer dernekler şunlardır: Türk-Yunan Ticaret Ofisi, Pire Türk-Yunan Birliği, Türk-Yunan Gençler Birliği ve Türk-Yunan Dostluk Kongresi. Bu birleşme Başbakan Yardımcısı ve Ticaret Bakanı Sofoklis Venizelos'un liderliğinde gerçekleşmiştir. BCA, 30.10.256.725.24. Türk basını bu birlik için de "Türk Yunan Dostluk Derneği" adını kullanmıştır. Türkiye'de kurulan dernekle karışmaması için metinde "Türk-Yunan Birliği" ifadesi kullanılacaktır.

13 "Yunanistan'da Türkiye Lehine Cereyanlar", *Yeni İstanbul*, 29 Mayıs 1950, s.1.

Yunanistan Başbakan yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofoklis Venizelos 30 Ocak 1952'de beraberinde Türk-Yunan Birliği üyeleri ve iki Türk azınlık milletvekiliyle Türkiye ziyaretinde bulunmuştur. Venizelos; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ziyaret etmiştir. İşte bu ziyaret esnasında, heyette yer alan Türk-Yunan Birliği üyelerinin etkisiyle İstanbul'da da eşgüdümlü olarak çalışacak bir Türk Yunan Dostluk Derneğinin kurulması gündeme gelmiştir.¹⁴

1-TÜRK-ELLEN DOSTLUK DERNEĞİ (1952)

Yunan Dışişleri Bakanı ve beraberindeki heyet 30 Ocak-5 Şubat 1952 tarihleri arasında Türkiye ziyaretinde iken, Türk basını bir Türk-Yunan derneğinin İstanbul'da kurulacağı haberini vermeye başlamıştır.¹⁵ 31 Ocak 1952 tarihinde vilayette, vali ve belediye başkanı Fahrettin Kerim Gökay'ın başkanlığında yapılan toplantıda; bilim, sanat ve ticaret dünyasından Türk ve Yunan katılımcılar hazır bulunmuş ve dernek "Türk-Ellen Dostluk Derneği" adıyla resmen kurulmuştur.¹⁶ Gökay, açılış konuşmasında Yunanistan'daki birliğe vurgu yapmış ve bir eşinin Türkiye'de kurulması için harekete geçildiğini dile getirmiştir:

Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye eden Lozan ve onun büyük yaratıcısı Atatürk'ün irşadıyla milli hudutlarımız içinde yaşayanlar anayasamızda bir millet olarak vasıflandırılmıştır. Aynı dini taşıyan insanlar arasında dahi mezhep ihtilafları vardır. Cumhuriyet Türkiyesinde mezhep mevzuu yalnız vicdanlara münhasır bir keyfiyettir. Memleket dahilindeki bu anlaşmanın Fatihin büyük kararlarıyla 500 yıl evvel tohumu atılmıştır. Yurdumuzdaki bu kardeşlik havası siyasi sahada mukadderat birliği yaptığımız ve bugün birlikte Atlantik Paktına girmiş bulunduğumuz Yunanistanla bir kardeş millet sevgisi içinde geçmişin bazan aynı aile içinde vukubulan ihtilaflar gibi acı ve tatlı hatıralarını bir tarafa bırakarak, yani ideal yolcusu olarak yola katılmış bulunuyoruz, Yunanistan'da mevcut olan Türk-Yunan Dostluğu Cemiyeti bir realitenin ifadesidir. Bunun iki memleket arasındaki kültürel, tarihi ve ekonomik münasebetler genişletilmek üzere İstanbul'da da bir cemiyet kurulmasını arzu edenlerin hissiyatına tercüman ve müteşebbis bir heyet olarak sizleri toplamış bulunuyorum.¹⁷

Gökay yaptığı konuşmanın ardından diğer üyelerin de düşüncelerini paylaşmalarını istemiştir. İzzet Akosman ve Hamit Ongünsu, Gökay'ın konuşmasını destekleyen şeyler söyledikten sonra tüm üyeler derneğin tüzüğünü düzenlemiştir.¹⁸

14 "Türk-Ellen Dostluk Derneği", Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 354

15 "Türk-Ellen Dostluk Cemiyeti Kuruluyor", Milliyet, 1 Şubat 1952, s.1.

16 "Türk-Ellen Dostluk Derneği Kuruldu", Akşam, 1 Şubat 1952, s.1. Derneğin ismi basında ve çeşitli kaynaklarda Türk-Yunan Dostluk Derneği veya Türk-Ellen Dostluk Derneği olarak da geçmektedir.

17 "Türk-Ellen Dostluk Derneği Kuruluyor", Vatan, 1 Şubat 1952, s.3.

18 "İdriti Eis Tin Polin Mas Tourkoellinikos Sindesmos", Apoyevmatini, 1 Şubat 1952, s.1.

Şekil 2. *Akşam*, 1 Şubat 1952.

Kısa ömürlü dernekten geriye kalan tek derli toplu kaynak derneğin ana tüzüğüdür. Tüzükte derneğin amaçları, üyeleri ve birtakım kararlarla ilgili maddeler yer almıştır. Derneğin geçici merkezinin İstanbul Dördüncü Vakıf Hanın üçüncü katı (İstanbul Ticaret Odasında) olduğu belirtilmiştir.¹⁹ Ancak 18 Haziran 1952 tarihinde Bakanlar Kurulu, hazineye intikal eden Şişli Halkevi binasının zemin katında bulunan bir odanın derneğe tahsis edilmesi kararını almıştır.²⁰ Tüzüğe göre derneğin amacı Türk ve Yunan vatandaşları arasında dostluk ve yakınlaşmayı geliştirmektir. Bunun için:

- Kültürel, ekonomik ve ticari, sanat, spor ve turizm ilişkilerini geliştirmek.
- Karşılıklı geliş gidişleri kolaylaştırmak.
- Dostluk ilişkilerinin gerektirdiklerini sağlamak.

Görüldüğü üzere çok yönlü amaçları olan derneğin siyasetle ilgilenmediği özellikle vurgulanmıştır. Ancak ileride belirtileceği gibi siyasi gelişmeler derneğin varlığını kaçınılmaz olarak etkileyecektir.²¹

Derneğin Kurucuları ve İdare Heyeti

Derneğin kurucuları siyaset, sanat ve ekonomi dünyasında öne çıkan isimlerden seçilmekle birlikte, neredeyse yarı yarıya Türklere ve Rumlardan oluşmuştur. İstanbul Rum topluluğunun özellikle ticaretle uğraşan tanınmış isimleri ve siyasette rol oynamış, daha evvel Cumhuriyet Halk Fırkasından meclise girmiş olan Rum milletvekilleri göze çarpmaktadır. Türk vatandaşı olan Rumlarla beraber uzun yıllardır İstanbul'da yaşayan;

¹⁹ Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1952, s. 2

²⁰ "...Zemin katının koridor nihayetinde ve sağda 4x4.70 ebadındaki bir kapı ile ayrılmış bulunan ve bir merdivenle irtibatlı olan bir odanın...", BCA, 30.18.1.2/129.56.16.

²¹ Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s.2

İstanbul Rum okullarında, hastanelerinde ve derneklerinde görev yapan Yunan vatandaşları bulunmaktadır. Türk üyelere bakıldığında yine ticaretle uğraşan tanınmış kişiler öne çıkmaktadır. Yunanistan doğumlu üniversite hocalarının yanı sıra meslek hayatı boyunca Yunanistan'da birtakım akademik faaliyetlere katılmış olan isimlere yer verilmiştir. Dolayısıyla üyelerin sadece konuları değil geçmişte Yunanistan ile olan bağları da göz önünde bulundurulmuş olmalıdır.²² Yine eski Türk milletvekilleri olmakla birlikte farklı olarak, iki sanatçı üyeye de rastlanmaktadır. Ancak özellikle Türk basınının üç önemli gazetecisi derneğin Türk üyelerindedir. Dernek tüzüğünde adı geçen kurucu üyeler şunlardır:

Nedim Akçer: Daha önce Borsa Acentaları Birliği umumi kâtipliğini yürüten Akçer,²³ 1930'larda İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası tarafından yayımlanan *Borsa* gazetesinin mesul müdürlüğünü yapmıştır. Aynı zamanda kültür-sanat dünyasında da önemli bir yeri olmuştur. Eminönü Halkevi müdürlüğü yapan Akçer, 1941 yılında Leyla Arzuman ile birlikte ilk bale okulunu açmıştır.²⁴ 1940'larda kısa adı KONTİYA olan "Konser ve Tiyatro Tertip İşleri" adlı şirketin iki ortağından biriydi.²⁵

İzzet Akosman: Tüccar olarak belirtilen İzzet Akosman, 1897 Afyonkarahisar doğumludur.²⁶ Fransız Lisesi ve Cenevre Yüksek Ticaret Mektebi mezunudur. Milli Mücadele esnasında Afyon Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliğinde bulunmuştur. İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası'nın kurucusudur. Kendi adını taşıyan Akosmanzade İzzet firmasını da kurmuş olan Akosman; III, IV, V ve VI. dönem Afyonkarahisar milletvekilliği yapmıştır.²⁷ Akosman, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde kurulmuş ve Demokrat Parti döneminde de varlığını sürdürmüş olan Fetih Cemiyetinin aktif üyelerinden biriydi.²⁸ Yine Türk-Ellen Dostluk Derneğinin Yunan misafirleri karşılama gibi faaliyetlerde görünen yüzlerinden biri olmuştur.

Aleko Ananiyadis: Türk vatandaşı olan Aleko Ananiyadis'in tüccar olduğu belirtilmiş ve tüzükteki adresi Kadıköy Bahariye caddesi olarak gösterilmiştir.²⁹

İ. Galip Arcan: 1893 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1909 yılında Ahmet Fehim Efendi'nin topluluğunda tiyatroya başlamıştır. Kuruluşundan itibaren Darülbedayi'de oyunculuk ve yöneticilik yaptıktan sonra, Avrupa'da tiyatro çalışmalarında bulunmuştur.³⁰

22 Bu analizin aksine İstanbul Rumlarının dışındaki Türk üyelerin sadece farklı alanlarda tanınmış isimler olmasına önem verilmiş olabilir. Aynı yıllarda faaliyette olan ve İstanbul'un fethinin 500. Yılı Kutlama amacıyla kurulan Fetih Cemiyetinde de İzzet Akosman, Ahmet Emin Yalman, Burhan Felek, Mithat Nemli gibi ortak isimlere rastlanmaktadır. Türk-Yunan Dostluk Derneğinde tiyatro camiasından İ. Galip Arcan yer alırken, Fetih Cemiyetinde ise muadili sayılabilecek Türk tiyatrosunun ilklerinden Vasfi Rıza Zobu bulunmaktadır. Bkz: İstanbulun Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği Ana Nizamnamesi, y.y, 1950. Ayrıca bkz: Çağla Derya Tağmat, "Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethinin 500. Yılı", Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Vol.3, No.4, December 2014, s. 52.

23 "Borsa Acentaları Dün Toplandı", Cumhuriyet, 19 Ocak 1938, s.2.

24 Zeynep Oral, "Türkiye'de İlk Bale Temsillerinden Kırk Yıl Sonra Balenin Kurucusu Arzumanova İçin Jübile Yapılıyor", Cumhuriyet Dergi Eki, 30 Kasım 1986.

25 Gökhan Akçura, "Saray Sinemasında Büyük Caz Festivali –Bir El İlanının Analizi-, <https://manifold.press/saray-sinemasinda-buyuk-caz-festivali/> (4 Şubat 2021.)

26 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 6.

27 <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=7445>, (30 Ocak 2021.)

28 Tağmat, "a.g.m", s.53.

29 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 6.

30 "İ. Galip Arcan'ın Yirmibeşinci Yılı Kutlanırken", Kurun, 4 İkinci Kanun 1936, s.7.

1939'a kadar çekilen Türk filmlerinin hemen hepsinde rol almıştır.³¹ Tiyatro dersleri vermiş olan Arcan'ın aynı zamanda tiyatro tekniğiyle ilgili kitapları ve oyun çevirileri bulunmaktadır.³²

Türk-Yunan ilişkilerinin olumlu seyri; ortak yapımların yanı sıra iki ülke oyuncularının diğer ülke sinemasında boy göstermesiyle sonuçlanmıştır.³³ Sinemadaki bu yakınlaşmanın belki de bir yansıması olarak dernek üyeleri içerisinde tiyatro-sinema dünyasından İ. Galip Arcan da yer almıştır.

Necip Aşkın: Hakkında detaylı bilgiye ulaşılamayan Aşkın'ın tüzükteki mesleği gazeteci olarak belirtilmiştir.³⁴

Aristidis Beylis: Yunan uyruklu Beylis'in mesleği tüccar olarak belirtilmiştir.³⁵

Nebil Bilhan: 1933 Üniversite reformunun ardından Vakıf Guraba hastanesinin Dâhiliye kliniğine doçent olarak atanmıştır.³⁶ Türk Diyabet Vakfı'nın başkanlarından biri olan³⁷ Bilhan'ın tıp üzerine birçok kitabı bulunmaktadır.

Niko Cavuris: Yağ tüccarı olan Niko Cavuris, Yunanistan vatandaşı olarak Türkiye'de yaşamaktaydı. 1930'larda Türk-Yunan ilişkilerindeki iyileşme döneminde İstanbul'da kurulan Helen Birliği'nin başkanıydı.³⁸ Adı, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin gerginleşmesinin ardından Türkiye'yi terk edecek Yunan vatandaşları listesinde yer almıştır.³⁹

Yorgi Değirmencioğlu: Türk vatandaşı olan Değirmencioğlu Beyoğlu Rum Cemaatinin başkanıydı.⁴⁰ Ticaretle uğraşan Değirmencioğlu'nun adı daha önce Türk Hava Kurumu bağışçıları arasında yer almaktadır.⁴¹

Şinasi Kazım Dersan: 1888'de Girit'te doğmuştur. Gazeteci olan Dersan, 1918 yılında Falih Rıfkı, Necmettin Sadak ve Ali Naci ile birlikte *Akşam* gazetesini kurmuştur. Ali Naci ve Falih Rıfkı'nın ayrılması ve Necmettin Sadak'ın ölümü üzerine gazeteyi 1957 yılına kadar tek başına idare etmiştir. Aynı zamanda uzun süre İstanbul Ticaret Odasının idari kurulunda görev yapmıştır.⁴² Dersan, İstanbul Günlük Gazete Sahipleri (1920) ve Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası'nın (1954) kurucularındandı.⁴³

31 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2003, s. 199.

32 Va-Nu, "Bu Cumartesi Akşamı İ. Galip Arcan Jübilesi Var", *Akşam*, 22 Ağustos 1951, s.3.

33 Ağâh Özgüç, "Sinemamızda Türk Yunan İlişkileri", <http://www.kameraarkasi.org/makaleler/makaleler/turkyunaniliskileri.html>, (21 Mart 2021.) Bu işbirliği Yunan Hükümeti tarafından da desteklenmiştir. Yunan Sinema Prodüktörleri Sendikası idare kurulu ile Yeni Film adlı Türk şirketi Yunan Devlet Bakanı Athanasios Novas'ı ziyaret ederek; iki ülke arasında sinema alanında işbirliği yapma kararlarını bildirmişler ve bunun için önemli miktarda sermaye yatırılacağını belirtmişlerdir. Çekilecek filmlerin senaryolarının Türk-Yunan dostluğundan esinleneceğini söylemişlerdir. Bakan Novas bu girişimi tebrik etmiş ve her konuda yardımcı olacağını ifade etmiştir. "Türk-Yunan Filmcileri İşbirliği", *Milliyet*, 11 Ağustos 1952, s.3.

34 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 6.

35 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 6.

36 Hayri Tanaçan, "Türk Ortopedisinin Tarihçesi II", *Acta Orthopaedica et Traumatologica Turcica*, 27, 1993, s. 227.

37 Emine Çaykara-Tuna Yıldırım, "1955'den Bugüne," *Diyabet*, Sayı: 45, Ağustos 2014, s. 17.

38 Sula Bozic, *İstanbul Rumlara*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.153.

39 Yorgo Kirbaki, "Bedai veya Agapi", <https://www.hurriyet.com.tr/bedia-veya-agapi-8846501>, 10 Nisan 1921. *Milliyet* gazetesinde 1954 yılında yayımlanan bir habere göre Niko Cavuris vergi kaçakçılığı nedeniyle sınır dışı edilmiştir. "Bir Vergi Kaçakçısı Hudut Dışı Edildi", *Milliyet*, 10 Haziran 1954, s.3.

40 "İdriti Eis Tin Polin Mas Tourkoellinikos Sindesmos", *Apoyevmatini*, 1 Şubat 1952, s.1.

41 "Yeni Teberrular", *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1935, s. 5.

42 Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:8, Koçu Yayınları, İstanbul, 1966, s. 4489.

43 Tahsin Yıldırım, "Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme I", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ocak-Haziran

Yorgi Kiryakidis Erman: Türk vatandaşı olan Erman'ın mesleği tacir olarak belirtilmiştir. Tekta Tekstil Sanayi Anonim Şirketi'nin kurucularındandı. 1977 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

Ermis Ermis: Türk vatandaşı olan Ermis'in tacir olduğu belirtilmiştir.⁴⁵

Niko Fakaçelli: İstanbul doğumlu çocuk doktoru Niko Fakaçelli, Paris Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Balıklı Rum Hastaneleri idaresinde görev almıştır.⁴⁶ 1946 yılında yapılan seçimlerin ardından, Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Milletvekili olarak meclise girmiştir.⁴⁷

Burhan Felek: Gazeteciliğe 1908 yılında başlayan Burhan Felek; *Vakit, Tasvir-i Efkâr, Tan* gibi gazetelerde çalıştıktan sonra 1940-1969 yılları arası *Cumhuriyet* gazetesinde yazılar yazmıştır. 1969 yılında *Milliyet* gazetesine geçmiş ve 1982'de ölene değin burada yer almıştır.⁴⁸ Aynı zamanda 1949-1952 ve 1959-1982 yılları arasında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti başkanlığını yürütmüştür. Türk basınına uzun yıllar ettiği hizmet sonunda "Şeyhül Muharririn" unvanını almıştır. Türk Sporuna için de öncü isimlerden biri olan Felek, 1929'da başlayan Balkan Oyunlarının gerçekleşmesinde etkin bir rol oynamış⁴⁹ ve kurucuları arasında yer aldığı Türkiye Olimpiyat Komitesinin yirmi yıl boyunca başkanlığını yapmıştır.⁵⁰

Fahrettin Kerim Gökay: 1900 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1922'de İstanbul Tıp Fakültesini bitirmiş, Avusturya ve Almanya'da ihtisasını tamamladıktan sonra dönerek aynı üniversitede göreve başlamıştır. Burada Ordinaryüs Profesörlüğe kadar yükselmiştir.⁵¹ Bu görevde iken 1949 yılında İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığına atanmıştır.⁵² Türk-Ellen Dostluk Derneğinin tüzüğünde belirtilmemekle birlikte, dönemin gazeteleri Gökay'ın derneğin fahri başkanı olduğunu yazmaktadır.⁵³ Özellikle 1954'e kadar Atina Belediyesi ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiştir. Gökay, 1955 yılında yaşanan 6/7 Eylül olayları esnasında yetersiz kaldığı eleştirileri üzerine istifa etmiş ancak 1957 yılına kadar görevine devam etmiştir.⁵⁴ Daha sonra Bern Büyükelçiliğine tayin edilen Gökay,⁵⁵ 1987 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

İsmail Kazım Gürkan: 1905 Trabzon doğumludur. İstanbul Tıbbiyesinden 1926 yılında mezun olan Gürkan, Paris'te ihtisasını tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul Tıp Fakültesine öğretim üyesi olarak girmiş ve 1951 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne seçilmiştir.⁵⁷

2009, s. 289.

44 "Vefat", *Milliyet*, 7 Haziran 1977, s. 10.

45 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 7.

46 Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Milletvekilleri Adayları Hal Tercümeleleri, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, 1950.

47 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:5, TBMM Basımevi, Ankara, 1947, s. 4.

48 Sezer Şimşek, *Şeyhül-Muharririn Burhan Felek*, Libra Kitap, İstanbul, 2017, s. 105.

49 L. Hilal Akgül, "Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından: Burhan Felek", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Xilt 17, Sayı 49, s. 232.

50 Şimşek, a.g.e, s. 189.

51 "Profesör Fahrettin Kerim Gökay Vakfı Kurucumuz", <http://fahrettinkerimgokayvakfi.org/kurucu.html>, 30 Mart 2021.

52 BCA, 30.128.1.2/120.72.8.

53 "Türk-Ellen Dostluk Derneğinin Atina'ya Tertib Ettiği Gezi", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1952, s. 3.

54 Ulvi Keser, "Kıbrıs Sorunu Bağlamında 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25 (2012 Güz), s. 212.

55 BCA, 30.18.1.2/147.59.4.

56 "İstanbul'un Mini Valisi Prof. Gökay Vefat Etti", *Milliyet*, 23 Temmuz 1987, s. 1.

57 Kaya A. Bekiroğlu, "Kazım İsmail Gürkan'ın Ardından", *Ölümünün Birinci Yılında Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan*, Yayınevi yok, İstanbul, 1973, s. 19.

Türk Cerrahi Derneğinin kurucularından olan Gürkan, Yunan Cerrahi Derneği de dâhil birçok yabancı derneğin asli üyelerindendi. Üniversite Rektörlüğü sırasında düzenlediği üniversite haftalarının ikincisini Atina'da gerçekleştirmiştir. 1957'de Atina ve 1959'da Selanik'teki Tıp Kongrelerine katılmıştır. Yunanistan'ın Phenix altın nişanıyla taltif edilmiştir.⁵⁸

Şekil 3. İsmail Kazım Gürkan başkanlığında Atina'ya giden üniversite heyeti. (*Milliyet*, 31 Mayıs 1952)

Niko Katanos: Yunan vatandaşı olan Niko Katanos'un tacir olduğu belirtilmiştir.⁵⁹ Katanos, 1955 yılında İstanbul'daki Helen Birliği'nin yönetim kurulu başkanıydı.⁶⁰

Kimon Kozmetos: Türk vatandaşı olan Kozmetos; değirmen sahibi, un ve zahire tüccarıydı.⁶¹ Aynı zamanda Türk-Ellas Teşebbüsat-ı Ticariye ve Sinaie Türk Anonim Şirketinin kurucu ortaklarındandı.⁶²

Kaludis Laskaris: 1884 yılında Kırklareli'nde doğmuştur. Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesinde nişancı olarak görev yaparken sol kolunu kaybetmiştir. Harp malulü olmasının ardından Hukuk Fakültesine devam etmiş ve 1919'da mezun olmuştur. Sonrasında avukatlık ve hukuk müşavirliği yapan Laskaris,⁶³ 1946 seçimlerinde İstanbul'dan Milletvekili adayı gösterilmiştir. 1948 yılında İstanbul Rumlarının sorunlarını içeren bir raporu Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine sunmuştur.⁶⁴ 1961 anayasasını hazırlamak için kurulmuş olan Kurucu Meclis'te Devlet Başkanı Temsilcisi olarak görev yapmıştır.⁶⁵

Mithat Nemli: Samsun'da doğan Mithat Nemli, Marsilya Ticaret Mektebini bitirmiştir. 1916 yılında İstanbul'da çalışmaya başlamıştır.⁶⁶ Tütün ticaretiyle uğraşan Nemli, Üsküdar

58 Turan Gürgen, "Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan'ın Ardından", Ölümünün Birinci..., s.28.

59 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 7.

60 Bozıs, a.g.e, s. 154.

61 Bozıs, a.g.e, s. 101.

62 Bu bilgiye efemera satışı yapan bir internet sitesi üzerinden ulaşılmıştır. Bkz: <https://www.modamuzayede.com/urun/2401323/hisse-senedi-turk-ellas-tesebbussati-ticariye-ve-sinaie-turk-anonim>, (13 Nisan 2021.)

63 Nihal Esen, "Kurucu Meclis Çalışmalarında Çanakkale Gazisi Bir Rum: Kaludi Laskari", Rifat Özdemir'e Armağan, Ed: Rahmi Doğanay-Ahmet Çelik-Fatih Özçelik, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s. 628.

64 Uğur Serçe, "Türkiye'de Çok partili Hayata Geçiş Döneminde Azınlık Politikaları", History Studies, 11/5, Ekim 2019, s. 1696.

65 Esen, "a.g.m", s. 628.

66 İstanbul Ticaret Odası 1982 Yılı, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1982, s. 9.

Paşalimanı'ndaki Nemlizade Tütün Deposunun sahibiydi.⁶⁷ 1929-1942 arası Ticaret Odası Başkanlığı görevini yürütmüş, 1945 yılında İngiltere'de düzenlenen Uluslararası Ticaret Odaları toplantısında ikinci başkan seçilmiştir.⁶⁸ Şehir Meclisi Azalığında bulunan Nemli aynı zamanda Danimarka Fahri Başkonsolosuydu.⁶⁹

Hamit Ongünu: Girit doğumlu olan Ongünu, Selanik'te başladığı öğretmenliğe Balkan Savaşlarından sonra İstanbul'da devam etmiştir. 1927'de Mülkiye Mektebine müdür olarak atanmıştır. 1935'te Edebiyat Fakültesi Dekanı iken Ordinaryüs olmuştur. 1955 yılına değin görevine devam etmiş,⁷⁰ 1967'de hayatını kaybetmiştir.

Agamemnon Palasof: Yunan uyruklu olan Palasof'un tacir olduğu belirtilmiştir.⁷¹

Muhiddin Sadak: 1900 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. 1922'de İstanbul Konservatuarında eğitim vermeye başlamıştır. 1946 yılında Türkiye'de orkestra eşliğinde ilk viyolonsel konserini gerçekleştirmiştir. Konservatuardaki görevinin yanı sıra İstanbul Radyosunda ses yönetmenliği yapmış ve İstanbul Şehir Tiyatrosunda opera denemelerinde bulunmuştur.⁷² 1982'de hayatını kaybetmiştir.

Tevfik Salim (Sağlam): Doktor ve akademisyen olan Tevfik Salim, 1943-1946 yılları arasında İstanbul Üniversitesi rektörlüğü görevini yürütmüştür. Derneğin kurulduğu esnada Akciğer Hastalıkları (Fitzyoloji) Kürsüsünün başkanlığını ve aynı zamanda kurucusu olduğu Türkiye Verem Savaş Derneğinin başkanlığını yapmaktaydı. Mayıs 1952'de emekli olmuştur.⁷³

Petro Sagredo: Yunan vatandaşı olan Sagredo'nun mesleği tacir olarak belirtilmiştir. 1937 tarihli bir gazete ilanına göre, Glorya Türk Limited Şirketi'nin kurucularından biriydi.⁷⁴

Fedon Skuros: Türk vatandaşı olan Skuros, çocuk hastalıkları doktoru ve Türk Pediatri Kurumu üyelerindendi.⁷⁵ Aynı zamanda Şehir Meclisi Azasıydı.⁷⁶ İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın 28 Mart-5 Nisan 1952 tarihlerinde Yunanistan'a gerçekleştirdiği ziyarette yanında bulunmuş ve Gökay'ın tercümanlığını yapmıştır.⁷⁷ 1968 yılında hayatını kaybetmiştir.⁷⁸

Hilali Soyman:⁷⁹ Girit doğumlu gazetecidir. Gazeteciliğe 1909 yılında başlamıştır. Yunanca bilen Soyman, önemli gelişmeleri izlemek üzere farklı dönemlerde Yunanistan'a gönderilmiştir. Bunlardan birini Yunan İç Savaşı sırasında (1943-1946) gerçekleştirmiş,

67 Nemlizade Tütün Deposu ile ilgili olarak bkz: Nalan Türkmen, "Nemlizade Tütün Deposu", Üsküdar Sempozyumu VI Bildiriler, Ed. Uğur Demir-Ahmet Önal, İstanbul, 2008.

68 "İngiltere ile Ticaretimiz", Cumhuriyet, 19 Eylül 1945, s. 1.

69 BCA, 516.219439.213061.3.

70 Recep Uslu, Ahmet Hamit Ongünu, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ongunu-ahmet-hamit>, (10 Nisan 2021.)

71 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 7.

72 Gökhan Akçura, "Muhittin Sadak Kendini Anlatıyor", Cumhuriyet Dergi, 20 Aralık 1992, sayı 352, s. 16-17.

73 "Tevfik Sağlam Dün Son Dersini Verdi", Milliyet, 28 Mayıs 1952, s. 3.

74 Son Posta, 5 Ocak 1937, s. 11.

75 "Türk Pediatri Kurumunun Senelik Kongresi", Akşam, 25 Ocak 1937, s. 4.

76 İller ve Belediyeler Dergisi, Nisan 1954, Sayı 102, s. 322

77 "Gökay ve Arkadaşları Her Yerde Tezahüratla Karşılandılar", Akşam, 4 Nisan 1952, s. 1.

78 Cumhuriyet, 22 Eylül 1968, s. 7.

79 Ölüm ilanında adı "Ahmet Hilali Sıyman" olarak geçmektedir. Bkz: "Hilali Vefat Etti", Milliyet, 22 Temmuz 1965, s. 3.

Yunanistan'a giderek dönemin siyasetçileri ile röportajlar yapmıştır.⁸⁰ *Akşam* gazetesini yazarlarından olan Soyman, Aralık 1952'de Celal Bayar ile Yunanistan'a giden basın heyeti içerisinde de yer almıştır. Selanik'te Celal Bayar şerefine verilen ziyafette Yunanca bir konuşma yapmıştır.⁸¹ 1965 yılında ölene değin gazetecilik görevini sürdürmüştür.⁸²

Galip Kemali Söylemezoğlu: 1873 yılında Bingazi'de doğmuştur. 1892'de Dışişleri'nde görev yapmaya başlamış ve 1911 yılında Atina Sefareti Maslahatgüzarlığına tayin edilmiştir.⁸³ 1913 yılında Atina Antlaşmasını imzalayanlar arasında yer almıştır. Mütareke döneminde Türk milletinin haklarını savunan kitaplar kaleme almıştır. Otuz yıldan fazla Dışişleri'nde görev yapmıştır.⁸⁴ 1930 yılında emekli olduktan sonra yazmaya devam ederek, dışişleri anılarını ve uluslararası ilişkilere dair konuları ele almıştır.

Burhan Toprak: Paris'te Felsefe eğitimi aldıktan sonra,⁸⁵ Milli Eğitim Müfettişliği görevinde bulunmuştur.⁸⁶ Uzun zaman Güzel Sanatlar Akademisinin müdürlüğünü yapmış, aynı zamanda burada "Sanat Tarihi" dersleri vermiştir. 1949'da Ankara'da yeni kurulmuş olan "Dinler Psikolojisi" bölümünde öğretim üyeliğinde bulunmuştur. 1967 yılında hayatını kaybetmiştir.⁸⁷

Ferid Up: Adresi Beyoğlu İstiklal Caddesi olarak verilen Up'un mesleği avukat olarak belirtilmiştir.⁸⁸ *Apoyevmatini* gazetesi, daha önce Florina Milletvekili olarak Yunan meclisinde görev yaptığını yazmaktadır.⁸⁹

Dimitri Varsamis: Yunanistan doğumlu olan Dimitri Varsamis mikrobiyoloji doktoruydu. 1905'ten itibaren İstanbul'daki çeşitli Rum Hastanelerinde çalışmıştır. 1936'da Helen Birliği'nin başkanıydı.⁹⁰

Ahmet Emin Yalman: 1888'de Selanik'te doğmuştur. 1917 yılında Mehmet Asım (Us) ile beraber *Vakit* gazetesini kurmuştur.⁹¹ 1923 yılında buradan ayrılarak *Vatan* gazetesinin kurucuları arasında yer almıştır.⁹² Şeyh Sait isyanı sırasında gazetesi kapatılmış ancak 1936'da Atatürk'ün izni ile gazeteciliğe geri dönmüştür.⁹³ 1940'ta *Vatan* gazetesini yeniden çıkarmaya başlamış ve 1960 yılına kadar başyazarlığını yapmıştır.⁹⁴ Milletlerarası

80 İlhan Sayıcı, Yunan İç Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması (1946-1949), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2011, s. 92-98.

81 "C. Bayar Bugün İstanbul'a Geliyor", Milliyet, 3 Aralık 1952, s. 3.

82 "Hilali Vefat Etti", Milliyet, 22 Temmuz 1965, s. 3.

83 Mithat Aydın, "Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in Hatıratında Atina Müsteşar ve Maslahatgüzarlığı Sırasında Balkan Sorunu", Belge, Sayı 16 (Yaz 2018/II) Prof. Dr. Halil İnalçık Özel Sayısı, s.962.

84 Bkz: Ebru Budak, Bir Diplomat Olarak Galip Kemali Söylemezoğlu (1873-1960), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2017.

85 Hilmi Ziya Ülken, Burhan Toprak, Bilgi, Sayı 245-246, 34.

86 BCA, 20.18.1.2/52.11.16.

87 Ülken, "a.g.m", s.35.

88 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 7.

89 İ İtesini Mera Tou K. Venizelos Eis Tin Polis Mas", Apoyevmatini, 5 Şubat 1952, s. 1.

90 Bozıs, a.g.e, s. 109.

91 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I (1888-1922), Yay. Haz: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm, İstanbul, 1997, s.353.

92 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim II (1922-1971), Yay. Haz: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm, İstanbul, 1997, s.834

93 Yalman, a.g.e (Cilt II), s.1064

94 Yalman, a.g.e (Cilt II), s.1117

Basın Enstitüsünün kurucularından ve icra komitesi üyelerindendi.⁹⁵ Aynı zamanda “Kıbrıs Türktür” Cemiyetinin ikinci başkanıydı.⁹⁶

Hüsnü Yaman: 1888 Sinop doğumlu olan Yaman, Orman Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.⁹⁷ Emekli olduktan sonra TBMM VI. dönem Manisa ve IX, X, XI. dönem İstanbul milletvekilliği yapmıştır.⁹⁸

Zahariadis: Türk vatandaşı olan Zahariadis’in tüzükte mesleği tacir olarak yazılmıştır.⁹⁹

Derneğin 11 kişilik ilk ve geçici idare heyeti şu kişilerden oluşuyordu: Birinci başkan Hamit Ongünsu, ikinci başkan Burhan Felek, ikinci başkan Dimitri Varsamis, genel sekreter İzzet Akosman, genel sekreter yardımcısı Kaludis Laskaris, sayman Yorgi Değirmencioğlu, veznedar Niko Cavuris, Mithat Nemli, Ahmet Yalman, Ferid Up ve Niko Fakaçelli.¹⁰⁰ Derneğin kesin olarak kuruluşunu izleyen iki ay içerisinde yeni idare heyeti seçileceği belirtilmişse de, ulaşılabilen tek heyet listesi bu olmuştur.

2-1952 YILI BOYUNCA KARŞILIKLI ZİYARETLER ve TÜRK-ELLEN DOSTLUK DERNEĞİNİN FAALİYETLERİ

Dernek tüzüğünde de görüldüğü gibi dernek içerisinde dönemin önde gelen gazetecileri yer almıştır. Ancak bu gazeteciler Yunanistan ile ilişkiler üzerine makaleler kaleme almalarına, özel haberler yapmalarına rağmen derneğe yönelik bilgi vermemişlerdir. Bu isimlerden Şinasi Kazım Dersan *Akşam* gazetesinin sahibi, Hilali Soyman ise aynı gazetenin muhabirliğini yapmaktaydı. Fakat gazetede derneğe veya faaliyetlerine yönelik diğer gazetelerden fazla habere rastlanmamaktadır. Yine Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek *Cumhuriyet* gazetesinin yazarlarından biri olmasına rağmen, bu gazetede de dernekle ilgili detaylı haberler verilmemiştir. *Vatan* gazetesi diğer gazeteler gibi derneğin kurulduğuna dair küçük bir haber verse de, başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın üyelerinden biri olduğuna dair bilgi vermemiştir. Gazetede köşesinde zaman zaman Türk-Yunan ilişkilerine değinen Yalman, derneğin kurulmasından birkaç gün sonra şu cümlelerle -doğrudan olmasa da- Türk Ellen Dostluk Derneğine atıfta bulunmuştur:

Şimdi her iki tarafın takım takım fikir ve meslek adamları, yüz yüze gelerek ve zorluktan yılmayarak, yeni işbirliği binası hakkında teşebbüse geçerlerse mutlaka netice alırlar ve siyaset adamlarının başladığı işi tamamlarlar, çünkü ortadaki zeminin çok müsait tarafları da vardır. Türklerle Yunanlılar arasında menfaat ve zevk benzerlikleri çok ayrılıklar azdır. İki taraf mahdud olan ayrılıklardan fedakarlık ederler ve alakalarını benzerliklerin üzerine toplarlarsa, gayeye varmanın yolunu mutlaka bulurlar.¹⁰¹

Türk-Ellen Dostluk Derneği siyaset, basın, ekonomi gibi alanlarda oldukça önemli üyelere sahip olsa da, faaliyetleri üye isimleri kadar göz alıcı olmamıştır. Dernek yalnızca diplomatik ziyaretlerin gerçekleştiği günlerde görünür olmuş, diğer zamanlarda herhangi

95 Yalman, a.g.e (Cilt II), s. 1585.

96 Yalman, a.g.e (Cilt II), s.1648.

97 <https://web.ogm.gov.tr/Documents/Kurulusumuz/GenelMudurlerimiz/h%C3%BCsn%C3%BCyaman.pdf>, (2 Nisan 2021.)

98 <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=7790>, (8 Nisan 2021.)

99 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s. 8. Apoyevmatini gazetesinde Ant. Zahariadis olarak geçmektedir. “İdriti Eis Tin Polin Mas Tourkoellinikos Sindesmos”, Apoyevmatini, 1 Şubat 1952.

100 Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü, s.8.

101 Ahmet Emin Yalman, “Yeni Bir Bina,” *Vatan*, 4 Şubat 1952, s. 3.

bir faaliyette bulunmamıştır.¹⁰² Bu ziyaretlerde de sadece karşılayıcı konumda kalmıştır. Oysaki eşgüdümlü çalışma iddiasıyla kurulduğu Yunanistan'daki birlik, Yunanistan'dan gelen her heyet içerisinde yer almıştır. Ancak Türkiye'den Yunanistan'a gerçekleştirilen üst düzey resmi ziyaretlerde Türk-Ellen Dostluk Derneğinin üyelerine rastlanmamaktadır.

1952 yılının ilk diplomatik ziyareti 31 Ocak-5 Şubat tarihleri arasında Yunan Dışişleri Bakanı Sofoklis Venizelos tarafından gerçekleştirilmiştir. Beraberinde Atina'daki Türk-Yunan Birliği başkanı Apostolos Orfanidis ve birlik üyesi Tekirdağ doğumlu eski Ekonomi bakanlarından Anastasios Bakalbasis¹⁰³ ile gelen Venizelos'un bu ziyareti esnasında İstanbul'da Türk-Ellen Dostluk Derneğinin kurulduğu daha önce belirtilmişti. Venizelos ve beraberindeki heyet; Celal Bayar, Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün yanı sıra TBMM'yi ziyaret etmiştir. Türk-Yunan Birliği başkanı Orfanidis ve üye Bakalbasis Ankara radyosunda Türk-Yunan dostluğuna dair birer konuşma yapmışlardır.¹⁰⁴ Ardından İstanbul'a dönen heyet, Patrikhane'yi ziyaret etmiş¹⁰⁵ ve 5 Şubat'ta İstanbul'dan ayrılmıştır. Başkan Orfanidis dönüşünde Atina'da toplanan birlik idaresine Türkiye ziyaretleri hakkında bilgi vermiştir. Henüz kurulmuş İstanbul'daki derneğin kendilerine yakın ilgi gösterdiğini dile getirmiştir.¹⁰⁶

Türk-Ellen Dostluk Derneğinde aktif olan isim, dernek başkanlığından ziyade Vali ve Belediye Başkanı sıfatıyla Fahrettin Kerim Gökay olmuştur. Gökay hem Yunanistan ziyaretinde bulunmuş hem de çeşitli düzeylerden İstanbul'a gelen Yunan misafirleri kabul etmiştir. Dernekte Gökay dışında basın, sanat, siyaset, ticaret gibi alanlarda önemli isimler yer almasına rağmen bunların üyeliklerinin kâğıt üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır.

28 Mart'ta Fahrettin Kerim Gökay ve beraberindeki İstanbul Belediyesi heyeti; Atina Belediyesinin daveti ve Türk Yunan Birliğine iade-i ziyaret gerçekleştirmek için Atina'ya gitmiştir.¹⁰⁷ Ancak heyette dernek içerisinden sadece Dr. Fedon Skuros yer almıştır.¹⁰⁸ Skuros da dernek üyesi olarak değil Şehir Meclisi üyesi ve tercüman olarak geziye katılmıştır. Heyet içerisinde olmamalarına rağmen; Galata rıhtımındaki uğurlama törenine Emniyet Müdürü, Yunan Başkonsolosu, Rum-Ortodoks Patriği Vekili ve Üniversite Talebe Birliğinin yanı sıra Türk-Ellen Dostluk Derneği üyeleri de katılmıştır.¹⁰⁹

102 Leonidas Karakatsanis, Yunanistan'da bulunan birliğin faaliyetlerinin diplomatik ziyaretler döneminde yapılan toplantılar ve konuşmalar, üyelerle çay partileri, Türkiye'ye gerçekleştirilen diplomatik ziyaretlere paralel geziler organize etmek olduğunu söylemiştir. (Bkz: Leonidas Karakatsanis, Turkish-Greek Relations: Rapprochement, Civil Society and the Politics of Friendship, London and New York: Routledge, 2014, s.227. Birliğin bu faaliyet tanımları İstanbul'daki dernekle oldukça benziyor olsa da yine de Atina'daki birliğin daha aktif olduğu anlaşılmaktadır.

103 Ahmet Emin Yalman, "Yeni Bir Bina," Vatan, 4 Şubat 1952, s. 3.

104 Apoyevmatini, 2 Şubat 1952. Orfanidis konuşmasında, Türk Yunan ilişkilerinin ileriye taşınmasının iki devletin çıkarına hizmet ettiğini ve bunun aynı zamanda bir millî güvenlik meselesi olduğunu vurgulamıştır: "...Her iki memleketin Türkiye ve Yunanistan'ı tehdit etmekte olan tehlikeyi ehemmiyetle takdir ettiklerine kanaatim vardır. Eğer bu büyük tehlikeye karşı iki dost ve kahraman millet beraberce yekvücut olarak devlet ve milletlerini müdafaa için vakit ve zamanında karar vermezlerse her ikisinin de mevcudiyetleri ve istiklalleri fena bir şekil almaktan kurtulamaz. Kemal Atatürk ve Eleftherios Venizelos bu iki büyük adamımızın tahayyül etmiş oldukları Türk-Yunan dostluğunu daha ileriye götürmek için Venizelos'un oğlu Ankara'ya gelmiştir. Yaşasın büyük ve asil Türk milleti, yaşasın Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar..." Vatan, 2 Şubat 1952.

105 "Venizelos ve Yunan Heyeti Ankara'dan Şehrimize Geldi", Vatan, 4 Şubat 1952, s. 1.

106 "Türk-Yunan Dostluğu", Akşam, 15 Mart 1952, s. 4

107 "Vali Dün Akşam Atina'ya Gitti", Akşam, 29 Mart 1952, s. 2.

108 Gökay'ın heyetinde yer alan diğer isimler; İl Genel Meclisi Başkan Vekili Ferzan Aras, Genel Meclis üyelerinden Fahamet Köprülü, Enver Kaya, Dr. Zakar Tarver, Belediye Reis muavini Suat Kutat, Neşriyat Müdürü Rakım Ziyaoğlu, İmar Müdürü Sedat Erkoğlu, Hususi Kalem Müdürü Nebi Up, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Dış Basın Temsilcisi Nazif Bölükbaşı. Bkz: "Vali Dün Atina'ya Gitti", Akşam, 29 Mart 1952, s. 2.

109 "Vali Dün Atina'ya Gitti", Akşam, 29 Mart 1952, s. 2.

Şekil 4. Atina'da Türk-Yunan Birliği lokalinde Türk heyeti için düzenlenen kabul resmi.
(Akşam, 31 Mart 1952)

Atina'daki Türk-Yunan Birliği, bu seyahatin başından sonuna dek Türk heyetinin yanında yer almıştır. Heyetin Atina'ya ulaştığı ilk gün yapılan kabul töreni Atina'daki Türk-Yunan Birliği lokalinde gerçekleştirilmiş ve Dışişleri Bakanı Venizelos, İçişleri Bakanı Konstantinos Rendis, eski Başbakanlardan Stilianos Gonatas ve tanınmış siyasi isimler de lokalde bulunmuşlardır.¹¹⁰ Türk heyeti 5 Nisan'da dönene değin Yunanistan'daki birlik tarafından çeşitli toplantılar düzenlenmiş ve Türk heyetinin yanında olunmuştur.

1952 yılının üst düzey ikinci ziyareti 22 yıl sonra Türkiye Başbakanının Yunanistan'a gidışıyle gerçekleşmiştir. 26 Nisan 1952'de Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Atina'dan başlayarak Selanik'i de kapsayan 7 günlük bir ziyarette bulunmuşlardır. Atina'da büyük bir törenle karşılanan Menderes, Atina radyosundan Yunan halkına seslenmiştir.¹¹¹

Şekil 5. *Vatan* 27 Nisan 1952

Bu ziyaret esnasında Yunan siyasetçilerinin Türkiye'ye gelişlerinde olduğu gibi, Türk-Ellen Dostluk Derneği üyeleri Başbakan'ın heyeti içerisinde yer almamıştır. Yalnızca

110 "Valinin Atina'daki Ziyaretleri", Akşam, 31 Mart 1952, s. 1.

111 Çiğdem Kılıçoğlu-Çağla Derya Tağmat, "Türk-Yunan İlişkilerinde Son Dostluk Rüzgârları: Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın Atina Ziyaretleri", Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi, Ed: Talip Kabadayı-Dilşen Ince Erdoğan, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2012, s. 177.

Akşam gazetesi temsilcisi Hilali Soyman ve *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman ziyareti baştan sona takip etmiş ve izlenimlerini gazete sayfalarından aktarmışlardır. Ancak daha önceki örnekte olduğu gibi dernek üyesi olarak değil, gazeteci olarak heyette bulunmuşlardır. Soyman, Dışişleri Bakanı Venizelos ile özel bir röportaj gerçekleştirmiştir.¹¹²

Selanik Belediye Başkanının Türk heyeti için verdiği ziyafette, Yunanistan'daki birlik üyeleri hazır bulunmuştur. Birliğe mensup Niğde göçmeni Aravanopoulos adlı kişi birlik adına Türkçe bir konuşma yapmıştır.¹¹³ Türk heyetinin Pire'den Türkiye'ye dönüşü sırasında uğurlayanlar arasında yine Türk-Yunan Birliği Başkanı Orfanidis yer almıştır.¹¹⁴

Türk-Ellen Dostluk Deneği başkanı Fahrettin Kerim Gökay; Başbakan ve Dışişleri Bakanının Yunanistan gezisinde bulunduğu günlerde, İstanbul'da Atina Üniversitesi rektörünü misafir etmiştir. Rektör Motoufis'in İstanbul Üniversitesi'nde verdiği mikropla ilgili konferansı Yunan Başkonsolosu ve Patrik vekiliyle birlikte dinlemiştir.¹¹⁵ Rektör döndükten sonra Gökay'a bir mektup kaleme alarak, kendisine ve eşine misafirperverlikleri için teşekkür etmiştir.¹¹⁶ Gökay, Mayıs 1952 boyunca makamında sık sık Yunan misafirleri ağırlamıştır. İlk olarak Amerikalı Rumlar, 9 Mayıs 1952'de Gökay'ı makamında ziyaret etmiştir. Gökay, bu kabul esnasında kendilerinin artık iki millet arasındaki kardeşliğin sembolü olduğunu söylemiştir.¹¹⁷ 20 Mayıs'ta Yunanistan'dan gelen iki belediye başkanı da vilayete misafir olmuşlardır.¹¹⁸

1952 yılında Türk-Yunan ilişkilerinde bir ilk yaşanmış, ilk defa bir Yunan Kralı Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. 1947 yılından beri tahtta olan Kral Pavlos,¹¹⁹ Kraliçeyle birlikte ilk yabancı ülke ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir.¹²⁰ Esasen Celal Bayar'ın davetiyle gerçekleşen bu ziyaretin daveti, Başbakan Menderes'in Yunanistan seyahati sırasında iletilmiştir.¹²¹ Ziyaret öncesinde Türk-Ellen Dostluk Derneği üyeleri Fahrettin Kerim Gökay başkanlığında bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda Yunan Kralının ziyaret programına dair konular görüşülmüştür.¹²²

8 Haziran 1952'de Yunan Kral ve Kraliçesini karşılayanlar arasında Türk-Ellen Dostluk Derneği üyeleri hazır bulunmuştur. İzzet Akosman, Dimitri Varsamis ve Galip Kemalî Söylemezoğlu dernekleri adına krala "hoş geldiniz" demiş ve seyahatlerinin iyi geçmesi

112 "M. Venizelos ve Menderes ile Önemli Bir Konuşma", *Akşam*, 30 Nisan 1952, s. 5.

113 "Türkiye'nin bir nevi Mekkesi olan Selanik'te sizleri aramızda görmekle ne derece bahtiyar ve müftehir olduğumuzu tarif edemem. Ziyaretiniz iki maksat ve mana ifade eder. Büyük Atatürk'ün evini ziyaret etmek ve onun büyük eserini itmam eylemek. Atatürk'le Venizelos dostluğun temelini metin olarak attılar. Fakat binayı tam olarak inşaaya yetişemediler. Bu güzel binayı ikmal sizlerin ellerinizdedir. Bunun için iki millet arasında lazım gelen malzeme mebzulen mevcuttur. Çünkü eskiden beri mevcut dostluk ve kardeşlik hiçbir zaman kaybolmamıştır. İki millet bir millet gibi meydana görülsün. Emin olunuz ki zeki ve asil olan bu iki millet sizlerin isimlerinizi müşterek tarihlerine altın harflerle yazacaklardır." "Niğdeli Hatip", *Milliyet*, 2 Mayıs 1952, s. 3.

114 "Heyetimiz Bugün İstanbul'a Geliyor", *Milliyet*, 3 Mayıs 1952, s. 3.

115 "Küçük Haberler", *Akşam*, 29 Nisan 1952, s. 3.

116 "Atina Üniversitesi Rektörünün Valiye Teşekkürü", *Akşam*, 21 Mayıs 1952, s. 4.

117 "...500 yıl biz kardeşçe yaşadık. Ara sıra bazı yanlış düşünceli insanlar arayı bozmak istediler, fakat bugün artık hakikat güneşi doğmuştur. Biz önde bulunan insanlar bu kardeşliği geliştirme yolunda yürüyoruz...", "Amerikalı Rumlardan Bir Kafile Geldi", *Akşam*, 10 Mayıs 1952, s. 7.

118 "Türk Yunan Dostluğu", *Akşam*, 21 Mayıs 1952, s. 3.

119 Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, Bahar 2016, s. 115.

120 "Dost Yunan Kral ve Kraliçesi Geldiler", *Vatan*, 9 Haziran 1952, s. 3.

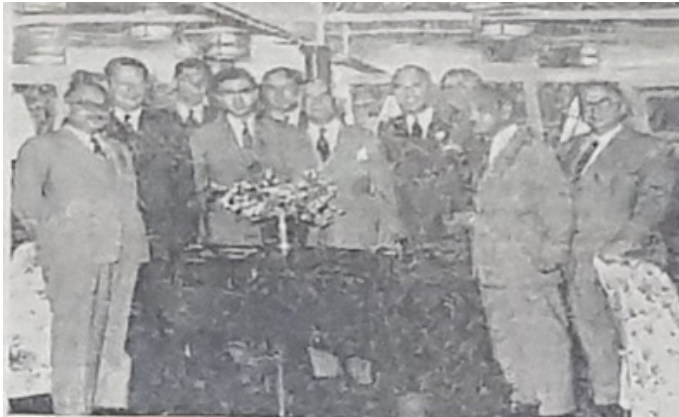
121 "Atina'daki Müzakerelerde Görüş Birliğine Varıldı", *Vatan*, 30 Nisan 1952, s.1.

122 "Küçük Haberler", *Akşam*, 9 Mayıs 1952, s. 3.

temennisinde bulunmuşlardır.¹²³ Aynı gün Ankara'ya geçen kral ve kraliçe üç gün boyunca Celal Bayar'ın misafiri olarak çeşitli kurumları ziyaret etmiştir. Kral Pavlos, Bayar'a Yunanistan'ın en büyük nişanı olan ve yalnız beş devlet adamına verilmekle sınırlandırılmış Saint Sauveur nişanını takdim etmiştir.¹²⁴

Kral ve Kraliçenin Türkiye'de bulunduğu esnada, Yunanistan'daki Türk-Yunan Birliği temsilcileri de İstanbul'a gelmiştir. 10 Haziran'da "Teti" vapuruyla kalabalık bir kafil halinde gelen üyeler, 11 Haziran'da Atina'dan getirdikleri çiçeklerle yapılmış bir çelengi Taksim abidesine koyduktan sonra dernek başkanı Fahrettin Kerim Gökay ile görüşmüşlerdir. Öğleden sonra ise dernek lokalini ve Patrikhane'yi ziyaret etmişlerdir.¹²⁵ 12 Haziran'da Türk-Ellen Dostluk Derneği misafirlerin şerefine Park Otel'de bir kokteyl düzenlemiştir.¹²⁶ Başkan Fahrettin Kerim Gökay'ın ev sahipliğindeki kokteyle; Türk-Yunan Birliği Başkanı Orfanidis, eşi ve diğer birlik üyeleri, Yunan Konsolosu, Teti gemisinin armatörü Sigalas, Dimitris Zervoudakis, Türk-Ellen Dostluk Derneği üyeleri Dimirti Varsamis, Fedon Skuros ve eşi, Mithat Nemli, Burhan Felek ve eşi, Niko Fakaçelli, Petro Sagredo, Niko Katanos eşi ve kızı, Ahmet Emin Yalman ve İstanbul Rum Cemaatinin önemli isimleri katılmıştır.¹²⁷ Muhtemelen iki derneğin en kalabalık şekilde bir araya geldiği tek organizasyon olan bu kokteyde, özellikle Pire ve İstanbul arasında düzenli gemi seferleri yapılması konusu ön plana çıkmıştır.¹²⁸

Kralın Ankara'dan İstanbul'a dönüşünde yine dernek üyeleri karşılayanların arasında yer almıştır.¹²⁹ Üç gün de İstanbul'da kalan Pavlos; Patrikhane ve Yunan Başkonsolosluğunun yanı sıra Ayasofya, Yerebatan Sarayı, Süleymaniye, Kapalı Çarşı gibi tarihi yerleri gezdikten sonra 15 Haziran'da geri dönmüştür.¹³⁰

Şekil 6. "Teti" vapuruyla gelmiş olan Türk-Yunan Birliği üyeleri, Türk-Ellen Dostluk derneğinden bazı üyelerle birlikte. (*Kiriatiiki Proi*, 15 Haziran 1952)

123 "Dost Yunan Kral ve Kraliçesi Dün Şehrimize Geldiler", Milliyet, 9 Haziran 1952, s. 3.

124 "Yunanistan'ın En Büyük Nişanı Bayar'a Verildi", Milliyet, 11 Haziran 1952, s. 3.

125 "Yunanlı Misafirler", Akşam, 12 Haziran 1952, s. 3.

126 "Kısa Haberler", Milliyet, 13 Haziran 1952, s. 2.

127 "İ İtesini Leksiois Tou Tourkoellinikou Sindesmou Filias Eis To Park Otel", Apoyevmatini, 13 Haziran 1952, s.1.

128 "İ İtesini...", Apoyevmatini, 13 Haziran 1952, s.1.

129 "İstanbul Dün Tarihi Bir Gün Yaşadı", Milliyet, 14 Haziran 1952, s. 1.

130 "Kral İle Kraliçenin Ziyaretleri", Milliyet, 15 Haziran 1952, s.1.

1952 yılının son ziyareti Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretin daveti, Ankara'da buldukları sırada Yunan Kralı Pavlos ve eşi tarafından iletilmiştir.¹³¹ 27 Kasım'da İstanbul'dan ayrılan Bayar, Atina'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bayar, üç gün kaldığı Atina'da Türk-Yunan Birliğinin başkan ve üyeleriyle bir araya gelmiştir.¹³² Derneğin üyelerini Yunanistan'da Türk-Yunan dostluğunun temsilcileri olarak gördüğünü dile getirmiştir.¹³³ Daha sonra Selanik ve Batı Trakya'ya geçen Bayar, Gümülcine'de kendi adını taşıyan Türk lisesinin açılışını yapmıştır.¹³⁴ Altı gün süren ve Yunanistan'da büyük ses getiren bu ziyarette Türk-Ellen Dostluk Derneğinden yine hiçbir temsilci yer almamıştır.

1952 yılındaki bu dostluk havası ve karşılıklı ziyaretler, iki halkın birbirine yönelik algısının değişimi yolunda birtakım kararlar alınmasıyla sonuçlanmıştır. Başbakan Menderes'in Yunanistan ziyareti sırasında, Yunan Milli Eğitim Bakanı bütün okullara ve eğitim müdürlüklerine bir tebliğ göndermiştir. Bu tebliğde, tarih derslerinde Türkiye aleyhine yorumda bulunulmaması istenmiştir. Ders kitaplarının tekrar gözden geçirilmesi ve iki ülkenin dostluğuna aykırı parçaların ayıklanması bildirilmiştir.¹³⁵ Yine aynı ziyaret esnasında Selanik'te bulunan ve Osmanlı döneminde cami olarak kullanılan Aya Yorgi kilisesinin, Türk-Yunan dostluğunun bir göstergesi olarak tekrar camiye çevrileceği Başbakan Menderes'e iletilmiştir.¹³⁶ Aynı yıl boyunca zaman zaman Türk-Yunan konfederasyonu düşüncesi bile gündeme gelmiştir.¹³⁷ Dolayısıyla 1952 Türk-Yunan ilişkilerinin zirvesi olmuş; karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra iki ülkede Türk-Yunan Dostluk Dernekleri kurulmuş veya işler hale gelmiştir. 1952 yılı Celal Bayar'ın ziyaretiyle biterken; 1953 yılı Yugoslavya'nın katılımıyla Ankara'da bir dostluk ve işbirliği antlaşmasının imzalanmasıyla devam etmiştir. Bu antlaşma 1954'te Balkan Paktı oluşturularak bir ittifaka dönüşmüştür. Ancak Stalin'in ölümüyle Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği'ne yaklaşması bu ittifakın kısa süreli olmasına neden olmuştur.¹³⁸

131 "Celal Bayar Yunanistan'a Davet Edildi", Milliyet, 11 Haziran 1952, s. 1.

132 "Bayar Atina Fahri Hemşerisi Oldu", Son Posta, 29 Kasım 1952, s. 3.

133 Celal Bayar, Türk-Yunan Birliği Başkanı Orfanidis'e hitaben şunları söylemiştir: "...Majeste Yunan Kralına cevaben dün akşam verdiğim nutukta söylediğim gibi iki memleket arasındaki dostluk ve istiklal aşığı olan iki milletimizin maksat ve gayelerine tamamen uymaktadır. Her iki milletimiz el ele vererek maksat ve gayelerini müdafaa edecekler ve sulh ile selameti sağlayacaklardır. Türk-Yunan dostluğunun bu memleketteki temsilcileri olan sizleri bir defa daha selamlamakla bahtiyarım. Buradan aldığım tatlı intibaları memleketime nakledeceğimden emin olabilirsiniz..." "Bayar'ın Konuşması", Son Posta, 29 Kasım 1952, s. 3.

134 "Bayar Gümülcine'de", Milliyet, 3 Aralık 1952, s. 1. Kral Pavlos, Batı Trakya'da bir Türk lisesi açılması kararını Türkiye gezisi sırasında almış ve adına da Cumhurbaşkanı Bayar'ın adını vereceğini bizzat söylemiştir. "Majeste Pol Bir Türk Lisesi İnşa Ettirecek", Milliyet, 15 Haziran 1952, s. 3.

135 "Yunan Kralı Mayıs Ayı İçinde Gelecek", Vatan, 30 Nisan 1952, s. 3.

136 "Aya Yorgi Kilisesi Tekrar Cami Haline Gelecek", Vatan, 1 Mayıs 1952, s. 3.

137 Eleftheros Venizelos'un özel kâtabi 1933 yılında bizzat Venizelos'un yazdığını söylediği mektubu Yunan gazetelerine göndermiştir. Türk basını da "Türk Yunan federasyonu tasavvurunun okşanması" ibaresiyle mektubun çevirisine yer vermiştir. "...Bu dostluğun verebileceği zengin meyvelerden başka on, yirmi ve otuz sene sonra iki millet bu dostluğun, kuvvetlerinin ve bekalarının ilk şartını teşkil edeceğini anladıkları gün o zamanın gençleri ve çocukları için Türk Yunan federasyonunun gerçekleşeceğini görmek tabii olacaktır..." "Elefter Venizelosun Vaktile Yazdığı Bir Mektup", Vatan, 2 Şubat 1952, s. 5. Türk-Yunan Konfederasyonu düşüncesi için ayrıca bkz: Temuçin Faik Ertan, "Türk-Yunan İlişkilerinin Uzlaşma Dönemlerinde Bir Ütopya: Konfederasyon Düşüncesi", Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi 17-22 Kasım 2011 Bildiriler, Yay. Haz: Orhan Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s. 1229-1242.

138 Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.41, Mayıs 2008, s. 55.

Aynı yıl, yani 1954'te, uzun zamandır görmezden gelinen Kıbrıs meselesi su yüzüne çıkmıştır. Bu yıla kadar iki ülke siyasetçileri dostluk mesajları verirken Kıbrıs'la ilgili kaçamak söylemlerde bulunmuşlardır. Örneğin Yunan Dışişleri Bakanı Sofoklis Venizelos, Türkiye ziyareti sırasında Türk gazetecilerin Kıbrıs'la ilgili sorularına şöyle cevap vermişti:

Kıbrıs meselesi diye Türkiye ile Yunanistan arasında bir şey yoktur. Bu İngiltere ile Kıbrıs halkı arasında bir davadır. Yunan Kralı iki devlet arasındaki dostluk ve sevgi ağlarını kuvvetlendirmek üzere bir mesaj göndermiştir.¹³⁹

Venizelos'un bu cevabına rağmen Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un açıklamaları ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhaki için uluslararası temaslarda bulunması Türk basını tarafından dikkatle takip edilmiştir.¹⁴⁰ Yunanistan'da Kıbrıs için duyulan heyecan ve düzenlenen mitingler gözden kaçırılmamıştır.¹⁴¹ Türkiye ise Kıbrıs'ı İngiltere'nin iç meselesi olarak görmüş ve daha çok mevcut durumun korunmasını savunmuştur.¹⁴² Ancak 1954 yılında Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletlere taşımasıyla birlikte Türkiye de konudan daha fazla uzak kalamamıştır. Bu yılın ardından şartların doğurduğu mecburi dostluk yerini gittikçe tırmanan bir gerginliğe bırakmıştır.

Kaynaklarda Türk-Ellen Dostluk Derneğinden bahsedilen en son tarih, bu gerginliğin başladığı 1954 yılıdır. Yunanistan'dan İstanbul'a gelen Atina Belediyesi heyeti, dernek tarafından rıhtımda karşılanmıştır. Dernek başkanı Fahrettin Kerim Gökay beraberinde hem şehir meclisi hem de dernek üyesi olan Fedon Skuros ile birlikte, Yunanistan'dan gelen bu misafirlere ev sahipliği yapmıştır.¹⁴³

Bu ziyaretten sonra adına rastlanmayan Türk-Ellen Dostluk Derneğinin feshedildiğine dair herhangi bir bilgi olmamasına rağmen, önemini yitirdiği anlaşılmaktadır. Bir yıl sonra yaşanan 6/7 Eylül olayları sırasında, Türk-Yunan dostluğunda ön plana çıkarılmış olan İstanbul Rumları, büyük bir kitlesel yağma hareketine maruz kalmıştır. Bu olaylar esnasında etkisiz kaldığı gerekçesiyle eleştirilen dernek başkanı ve Vali Fahrettin Kerim Gökay istifa etmiştir.¹⁴⁴ İstifası hemen kabul edilmese de 1957'de görevden alınmış ve Bern büyükelçiliğine atanmıştır. Dernek üyesi Fedon Skuros'un Beyoğlu'nda bulunan dispenseri bu olaylar sırasında tamamen tahrip edilmiştir.¹⁴⁵ Derneğin bir diğer üyesi Ahmet Emin Yalman'ın ikinci başkanı olduğu "Kıbrıs Türktür" Cemiyeti, olayların ardından kapatılmıştır.

6-7 Eylül olaylarından önce de zaten ilişkilerin bozulmasıyla birlikte uygulanan bazı yaptırımlar dernek üyelerini de etkilemiştir. 1952 yılında Yunan Kralını karşılayan dernek üyelerinden biri olan Niko Cavuris, 1954 yılında sınır dışı edilmiştir.¹⁴⁶ 1956 yılında ise aralarında Türk-Ellen Dostluk Derneği üyelerinin de bulunduğu, İstanbul'daki Helen Birliği kapatıldıktan sonra tüm mal varlığına el konulmuştur. 12 üyesi casusluktan yargılandıktan

139 "Dost Yunan Dışişleri Bakanı Ankara'da", Vatan, 30 Ocak 1952, s.3.

140 "Kıbrıs Başpiskoposu Yine Saçmalamağa Başladı", Vatan, 29 Mayıs 1952, s. 1.

141 "Atina'da Kıbrıs İçin Miting Yapıldı", Vatan, 8 Mayıs 1952, s. 5.

142 Fırat, "a.g.m", s. 598

143 İller ve Belediyeler Dergisi, Nisan 1954, Sayı 102, s.321.

144 Dilek Güven, Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, Çev. Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 75.

145 Aysel Tuğba Kar, 6-7 Eylül Olayları Işığında Türk Basınında Türk İmgesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 2018, s. 141.

146 "Bir Vergi Kaçakçısı Hudut Dışı Edildi", Milliyet, 10 Haziran 1954, s. 3.

sonra sınır dışı edilmiştir.¹⁴⁷ Görüldüğü gibi Türk-Ellen Dostluk Derneğinin başkanı ve bazı üyeleri gerginleşen Türk-Yunan ilişkilerinden büyük oranda etkilenmiştir. Bu ortamda zaten pek faal olmayan Türk-Ellen Dostluk Derneğinin sessiz sedasız ortadan kalkması olası muhtemeldir.

Atina'daki Türk-Yunan Birliği bu gerginlik döneminde de var olmaya devam etmiştir. Başkan Orfanidis, 1959 Şubatında imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmalarının ve Başbakan Adnan Menderes'in geçirdiği uçak kazasının ardından, Menderes'e bir telgraf göndererek Kıbrıs meselesinin çözülmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Türk-Yunan dostluğu için çalışmaya devam edeceklerini belirtmiştir:

...Mezkur muvakkat müşkülâtı meydana çıkaran mesele, şimdi sayenizde hüsn neticeye varmıştır ve dostluğumuz yeniden ileriye yürüyecektir. Bu muakese devam ettikçe her iki millete zarar vermiştir. İşbirlikse iki millet için faydalı olacaktır. Sahillerimizi aynı deniz suları kucaklıyor. Şu halde iki millet birleşik olursak dostlarımızın itimadına ve düşmanlarımızın düşüncelerine hayız olacağız. Birleşik kalırsak milletlerimize sulh ve selamet temin etmemiz muhakkaktır. Bu günlerde Londra'da vuku bulan şayan teessüf ve acı uçak kazasından kurtulduğunuzu büyük sevinçle duyduk. Türkiye'nin iyiliği için daima sıhhatle bulunmanızı Cenabı Allahtan istirham ederim...¹⁴⁸

SONUÇ

1930'lar boyunca Türkiye ve Yunanistan arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, II. Dünya Savaşıyla birlikte kesintiye uğramıştır. Savaşın ardından ortak kaygılar ve dış politik hedefler, iki ülkeyi tekrar bir araya getirmiştir. Bu dönemde temelleri Atatürk-Venizelos döneminde atılan dostluk ve işbirliği çabalarının üzerine yeni bir bina inşa edilmeye çalışılmıştır. 1954'e kadar süren bu kırılğan dostluk yıllarının ürünlerinden biri de dostluk cemiyetleridir.

Atina'da Türk-Yunan Birliği adını taşıyan bir dernek varken, bu derneğin bir eşinin Türk tarafında da olması düşüncesi doğmuştur. 31 Ocak 1952 tarihinde İstanbul'da "Türk-Ellen Dostluk Derneği"nin kurulmasıyla bu düşünce hayata geçirilmiştir. İstanbul'un tanınmış Rumları ve siyaset, ticaret, basın gibi alanlardan yine ünlü simalar derneğin üyeleri arasında yer almıştır. Türk Yunan ilişkilerini kolaylaştırmak, geliştirmek iddiasıyla güçlü bir kadroyla kurulan dernekteki birçok kişinin üyeliği sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Hiçbir varlık göstermeyen çoğunluğun dışındakiler ise ancak dar bir çerçevede görünür olmuştur. Derneğin en faal ismi olan Fahrettin Kerim Gökay'ın da, Türk Yunan ilişkilerindeki rolünün daha çok Belediye Başkanlığı ve Valiliğine dayanıp dayanmadığının ayrımını yapmak mümkün değildir. Kamuoyuna seslenme imkânına sahip gazeteci üyelerin bu girişime ne gazetelerinde ne de anılarında yer vermemiş olması da bu girişimi sahiplenmemiş olmalarının bir göstergesidir.

Türk-Ellen Dostluk Derneğinin ismi 1952 yılı boyunca resmi ziyaretlerin karşılama- uğurlama törenleri ve verilen kokteyller vesilesiyle zikredilmiştir. Bu yılın ardından dernek sessizliğe gömülmüş, Kıbrıs nedeniyle ilişkilerin gerginleşmeye başladığı dönemde ortadan kalkmıştır. Feshedildiğine dair bir bilgiye ulaşılmasa da derneğin Yunan uyruklu üyelerinin

147 Bozis, a.g.e, s. 155.

148 BCA, 30.1.7.39.12.

bazılarının sınır dışı edilmesi, bağlı buldukları diğer derneklerin kapatılması Türk-Ellen Dostluk Derneği düşüncesinin fiilen sona erdiğini göstermektedir. Dolayısıyla adı geçen dernek, Türk Yunan ilişkilerinin kaygan zemininde yapay bir girişim olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Ethniko Idrima Erevnon kai Meleton Eleftherios Venizelos

Resmi Yayınlar ve Tüzükler

İstanbul Ticaret Odası 1982 Yıllığı

TBMM Tutanak Dergisi

Türk-Ellen Dostluk Derneği Ana Tüzüğü

İstanbulun Beşyüzüncü ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği Ana Nizamnamesi.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Apoyevmatini

Cumhuriyet

Kiriatiki Proi

Kurun

Milliyet

Son Posta

Vatan

Yeni İstanbul

İller ve Belediyeler Dergisi

Kitap, Makale ve Tezler

Ahmad, Feroz, (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Akçura, Gökhan, (1952), "Muhittin Sadak Kendini Anlatıyor", *Cumhuriyet Dergi*, 20 Aralık 1992, sayı 352, s. 16-17.

Akgül, L. Hilal, (2001), "Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından: Burhan Felek", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 49, s. 203-236.

Aydın, Mithat, (2018), "Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in Hatıratında Atina Müsteşar ve Maslahatgüzarlığı Sırasında Balkan Sorunu", *Belgi*, Sayı 16 (Yaz 2018/II) Prof. Dr. Halil İnalçık Özel Sayısı, s.962-978.

Bekiroğlu, Kaya A., (1973), "Kazım İsmail Gürkan'ın Ardından", *Ölümünün Birinci Yılında Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan*, Yayınevi yok, İstanbul, s. 19-20.

Bozis, Sula, (2012), *İstanbullu Rumlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Milletvekilleri Adayları Hal Tercümeleri, (1950), Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul.

Budak, Ebru, (2017), *Bir Diplomat Olarak Galip Kemali Söylemezoğlu (1873-1960)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Bulut, Sedef, (2008), "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, Mayıs 2008, s. 35-61.

Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953, (1998), Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
Çaykara, Emine - Yıldırım, Tuna, (2014), "1955'den Bugüne," *Diyabet*, Sayı: 45, Ağustos 2014, s. 14-19.

Çelik, Edip, (1969), *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu, (2016), "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, s. 239-262.

Ertan, Temuçin Faik, (2011), "Türk-Yunan İlişkilerinin Uzlaşma Dönemlerinde Bir Ütopya: Konfederasyon Düşüncesi", *Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi 17-22 Kasım 2011 Bildiriler*, Yay. Haz: Orhan Neçare, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 1229-1242.

Esen, Nihal, (2019), "Kurucu Meclis Çalışmalarında Çanakkale Gazisi Bir Rum: Kaludi Laskari", *Rıfat Özdemir'e Armağan*, Ed: Rahmi Doğanay-Ahmet Çelik-Fatih Özçelik, Hiper Yayın, İstanbul, s. 624-636.

Eudes, Dominique, (2000), *Kapetanios/Yunan İç Savaşı*, Çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul.

Fırat, Melek, (2008), "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Cilt:1, Editör: Baskın oran, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 576-614.

Göktürk Çetinkaya, Selma, (2016), Bağdat Paktı'nın Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı İle İlişkileri, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol.1, Ortadoğu Özel Sayısı, s. 1-29.

Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem, (1986), "1919-1939 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt:1 (1919-1973)*, Ankara Üniversite Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 3-133.

Gürel, Şükrü Sina, (2018), *Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan İlişkileri, 1921-1993*, İmge Kitabevi, Ankara.

Gürgen, Turan, (1973), "Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan'ın Ardından", Ölümünün Birinci Yılında Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan, Yayınevi yok, İstanbul, s.27-30.

Güven, Dilek, (2005), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Çev. Bahar Şahin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kar, Ayşe Tuğba, (2018), *6-7 Eylül Olayları Işığında Türk Basınında Türk İmgesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul.

Karakatsanis, Leonidas, (2014), *Turkish-Greek Relations: Rapprochement, Civil Society and the Politics of Friendship*, London and Newyork: Routledge.

Keser, Ulvi, (2012), "Kıbrıs Sorunu Bağlamında 6/7 Eylül 1955 Olaylarına Kesitsel Bir Bakış",

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XII/25 (2012 Güz), s. 181-226.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, (2016), “Yunanistan’da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, Bahar 2016, s.99-121.

Kılıçoğlu, Çiğdem - Tağmat, Çağla Derya, (2012), “Türk-Yunan İlişkilerinde Son Dostluk Rüzgârları: Adnan Menderes ve Celal Bayar’ın Atina Ziyaretleri”, *Başbakan Adnan Menderes’in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, Ed: Talip Kabadayı-Dilşen İnce Erdoğan, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, s. 155-193.

Koçu, Reşad Ekrem, (1966), İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:8, Koçu Yayınları, İstanbul.

Özön, Nijat, (2003), *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, Doruk Yayınları, İstanbul.

Sayıcı, İlhan,(2011), *Yunan İç Savaşı’nın Türk Basınına Yansıması (1946-1949)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Serçe, Uğur, (2019),“Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Azınlık Politikaları”, *History Studies*, 11/5, Ekim 2019, s. 1687-1707.

Şimşek, Sezer, (2017), *Şeyhü’l-Muharririn Burhan Felek*, Libra Kitap, İstanbul.

Tağmat, Çağla Derya, (2014), “Fetih Derneği ve İstanbul’un Fethinin 500. Yılı”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol.3, No.4, December 2014, s.46-60.

Tanaçan, Hayri, (1993),“Türk Ortopedisinin Tarihçesi II”, *Acta Orthopaedica et Traumatologica Turcica*, 27, s. 227-238.

Türkmen, Nalan, (2008), “Nemlizade Tütün Deposu”, Üsküdar Sempozyumu VI Bildiriler, Ed. Uğur Demir-Ahmet Önal, İstanbul, s. 167-176.

Ülken, Hilmi Ziya, (1967), Burhan Toprak, *Bilgi*, Sayı 245-246, 34-35.

Yalman, Ahmet Emin, (1997), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I (1888-1922)*, Yay. Haz: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm, İstanbul.

Yalman, Ahmet Emin, (1997), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim II (1922-1971)*, Yay. Haz: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm, İstanbul.

Yellice, Gürhan, (2018), “İtalyan-Bulgar Revizyonist Politikaları Karşısında Türkiye’nin Balkan Antantı’nı Ayakta Tutma Çabası ve Türk-Yunan İttifak Arayışı”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, Mart 2018, s. 537-578.

Yıldırım, Tahsin,(2009), “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme I”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ocak-Haziran 2009, s. 285-324.

Zürcher, Eric Jan, (2000), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Gökhan Akçura, “Saray Sinemasında Büyük Caz Festivali –Bir El İlanının Analizi-, <https://manifold.press/saray-sinemasinda-buyuk-caz-festivali>,(4 Şubat 2021.)

<https://web.ogm.gov.tr/Documents/Kurulusumuz/GenelMudurlerimiz/h%C3%BCsn%C3%BCyaman.pdf>, (2 Nisan 2021.)

<https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=7790>, (8 Nisan 2021.)

Agah Özgüç, “Sinemamızda Türk Yunan İlişkileri”, <http://www.kameraarkasi.org/makaleler/makaleler/turkyunaniliskileri.html>, (21 Mart 2021.)

<https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=7445>, (30 Ocak 2021.)

“Profesör Fahrettin Kerim Gökay Vakfı Kurucumuz”, <http://fahrettinkerimgokayvakfi.org/kurucu.html>, (30 Mart 2021.)

<https://www.modamuzayede.com/urun/2401323/hisse-senedi-turk-ellas-tesebbusatiticiariye-ve-sinaiye-turk-anonim>, (13 Nisan 2021.)

Recep Uslu, Ahmet Hamit Ongünu, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ongunsu-ahmet-hamit>, (10 Nisan 2021.)

UZAKDOĞU'DAN ESEN RÜZGÂR (1960): GÜNEY KORE'DEKİ GENÇLİK HAREKETİNİN TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

BLOWING WIND FROM THE FAR-EAST (1960): THE REFLECTIONS IN TURKEY OF YOUTH MOVEMENT IN SOUTH KOREA

Asil KAYA*

Geliş Tarihi/Received:29.11.2020

Kabul Tarihi/Accepted:22.05.2021

KAYA, Asil, (2021), "Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 555-588.

Öz

1948 yılında Güney Kore Devlet Başkanlığı görevine Syngman Rhee'nin seçilmesiyle birlikte ülkede yeni bir siyasal süreç başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğündeki Batı Bloğu'nun desteğiyle Güney Kore Devlet Başkanı seçilen Rhee, Kuzey Kore ile girişilen savaşta bu desteği daha da sağlamlaştırdı. Nitekim bu durum bir yandan Rhee'nin diğer seçimlerden de zaferle çıkmasını sağlarken, öte yandan sağladığı aşırı özgüven nedeniyle Rhee'yi keyfi yönetime sevk etti. Rhee'nin keyfi tutumu, Güney Kore'deki rejimi totalitarizme sürüklüyordu. Ayrıca ekonomideki kötü gidişatın da etkisiyle halk nezdinde Rhee'ye yönelik tepkiler giderek artıyordu. 12 yıllık Rhee iktidarının yıprandığı bir süreçte gerçekleştirilen seçimlere "hile" karıştırıldığı iddiası, ekonomik olarak güç koşullar altında yaşarken, totaliter yönetim anlayışının keyfiliğiyle karşı karşıya kalan gençlerin protestosuna neden oldu. İktidarın protestolara yönelik sert tutumu, hareketin etkisini beklenmedik bir şekilde arttırdı ve süreç, Rhee'nin istifasıyla gençler açısından "zafer"le sonuçlandı. Güney Kore'deki hareketler, gerek siyasal gerekse ekonomik olarak benzer bir süreç yaşayan Türkiye'de büyük bir ilgiyle takip ediliyordu. Özellikle Demokrat Parti (DP) iktidarı, Güney Kore'deki hareketlere temkinli yaklaşırken, muhalifler ise açıkça destek veriyorlardı. Öyle ki İstanbul Üniversitesi Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi'nde Güney Kore'deki gençlere destek mesajları veriliyordu. Neticede Güney Kore'de Rhee iktidarının devrilmesi, Türkiye'deki gençler üzerinde "ümit verici" bir etki yaratmış olmalı ki aynı günlerde DP iktidarının sonunu getirecek yeni bir gençlik hareketinin fitili ateşleniyordu. Bu çalışmada Güney Kore'de yaşanan gençlik hareketini doğuran sebepler, hareketin gelişim süreci ve sonucunun yanı sıra söz konusu hareketin Türkiye'de uyandırdığı yankılar ve Türkiye'deki gençlik hareketleri üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Dönemin ulusal ve uluslararası çaptaki yayın organları başta olmak üzere, kitap ve makale gibi bilimsel çalışmalara ilaveten bu döneme ilişkin hatırat çalışmanın ana kaynakçasını teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güney Kore, Türkiye, Demokrat Parti, Gençlik Hareketleri.

* Dr, asilkaya@msn.com, İzmir, (<https://orcid.org/0000-0003-2593-5622>).

Abstract

With the election of Syngman Rhee as President of South Korea in 1948, a new political process began in the country. Elected President of South Korea with the support of the US led Western Bloc, Rhee reinforced this support in the war with North Korea. As a matter of fact, while this situation enabled Rhee to win the other elections, on the other hand, due to the excessive self-confidence she provided, it led Rhee to arbitrary rule. Rhee's arbitrary attitude was driving the South Korean regime into totalitarianism. In addition, with the effect of the bad course of the economy, public reactions to Rhee were increasing. The claim that "cheating" mixed in the elections during a period when the 12-year Rhee rule was worn down, led to the protest of the young people who were faced with the arbitrariness of the totalitarian rule while living under economically difficult conditions. The government's harsh stance on the protests unexpectedly increased the influence of the movement. As a matter of fact, the process resulted in a "victory" in terms of the youth with Rhee's resignation. Movements in South Korea, both political as well as economic in nature a similar process living was being followed with great interest in Turkey. Particularly, while the Democratic Party (DP) government was cautious to the movements in South Korea, the opposition was openly supporting them. In fact, support messages were given to the youth in South Korea at the Congress of the Istanbul University Medical Student Association. As a result, overthrow of Rhee government in South Korea, on young people in Turkey "promising" it must have an impact. Because, on those same days, a new youth movement that would bring the end of DP rule was ignited. In this study, the reasons for the youth movement in South Korea, the development process and result of the movementi also echoes that the movement aroused in Turkey and impact that on youth movements in Turkey were discussed. Especially the national and international media of the period, Scientific studies such as books and articles and the memoirs that related to the period in question constitute the main bibliography of the study.

Keywords: *South Korea, Turkey, Democratic Party, Youth Movement.*

GİRİŞ

Gençlik hareketleri, ortaya çıktıkları ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal durumlarına bağlı olarak gelişmektedirler. Bu nedendir ki ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal durumları hakkında önemli ipuçları vermektedirler. Üstelik “*muhaliif*” karaktere sahip olmaları sayesinde ülkelerin kompozisyonunu değiştirici etkiler de yaratmaktadır. İnsanlık tarihsel süreç içerisinde böylesi gençlik hareketlerinin birçok örneğine tanıklık etti. 1960 yılının ilk yarısında, Güney Kore'de meydana gelen ve yıllar sonra “*Bahar Taarruzu*”¹ adıyla anılacak olan hareket de bu örneklerden biridir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 3 yıl sonra bağımsızlığına kavuşan Güney Kore'nin siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelerinde ortaya çıkan aksaklıklar, 1960 yılının Mart ve Nisan aylarında özellikle genç kesim arasında güçlü bir muhalefete neden oldu. Bu muhalefet, zamanla geniş kesimlere yayılan ve sürekli hale gelen eylemlere dönüştü. Güney Kore'de iktidarın, muhalefeti bastırma yöntemi olarak “şiddet”e başvurması, gençler ile iktidar arasındaki ayrılığı daha da derinleştirdi. Zira bu ayrılık peyderpey “*direnış–teslim*” eksenine oturmaya başladı. Nihayetinde Güney Kore'deki süreç, iktidarın aleyhine işlemiş ve yaklaşık 40 gün süren mücadele, “*muhaliiflerin zaferi*”yle son bulmuştu.

Benzer siyasi, ekonomik ve sosyal süreçlerden geçmekte olan ülkelerde söz konusu alanlarda bir etkileşim meydana gelebildiği göz önüne alınırsa, Güney Kore'deki gençlik hareketinin bu hususta Türkiye için örnek teşkil ettiği söylenebilir. Türkiye'deki muhalifler tarafından yakından izlenen bu hareketin “*başarı*” sağlamaya başlaması, Türk muhalifler üzerinde güdüleyici bir rol oynadı. Nitekim Güney Kore'de iktidarın devrildiği günlerde, Türkiye'deki iktidarın sonunu getirecek benzer bir gençlik hareketi filizleniyordu. Böylece Güney Kore'deki gençlik hareketinin önemi yalnızca iktidarı devirmiş olmasıyla sınırlı kalmıyordu.

A. GÜNEY KORE'DEKİ GENÇLİK HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ

1. GÜNEY KORE'DE GENÇLİK HAREKETLERİNE YOL AÇAN SİYASİ SÜREÇ:

1948'DEN 1960'A RHEE İKTİDARI

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin kontrolü altına giren Güney Kore, 1948 yılındaki seçimle normalleşme sürecine girdi. Birleşmiş Milletler (BM) müşahitlerince yakından takip edilen ve “*demokratik nizam*” içerisinde gerçekleştirildiği rapor edilen seçimlerde,² yıllardır verdiği mücadeleyle Kore'nin bağımsızlık taleplerini dünya kamuoyunun gündeminde tutan Syngman Rhee, Devlet Başkanlığı'na seçildi.³

1 Sami Kohen, “Bahar Taarruzu”, Milliyet, S.14163, (17.04.1987), s.5.

2 Ömer Sami Coşar, “Bir Diktatör Devrildi”, Milliyet, S.3581, (28.04.1960), s.3.

3 Rhee, 1910 yılından önce Kore'de hüküm sürmüş olan bir ailenin ferdi olarak 1875 yılında doğdu. Konfüçyus öğretisiyle yetiştirilen Rhee, Amerikan misyonerleriyle ilişkileri sayesinde İngilizce öğrenmiş, böylelikle önce Batı dünyasını, ardından özgürlük ve bağımsızlık gibi Batı felsefesinin temelini oluşturan değerleri keşfetti. Batı felsefesini gün geçtikçe daha içselleştiren Rhee, 20. yüzyılın ilk yıllarında Kore'de imparatora karşı gelişen öğrenci eylemlerini tahrik ve teşvik ettiği gerekçesiyle hapis cezasına çarptırıldı. Ancak 1904 yılında Kore'nin Japonlar tarafından işgali edilmesi üzerine affedilerek serbest kaldı. Serbest kaldıktan sonra yarım kalan eğitimini tamamlamak üzere Amerika'ya giden Rhee, George – Washington, Harvard ve Princeton üniversitelerinden diploma olarak “Felsefe Doktoru” unvanı kazanmıştır. Amerika'da altı yıl kaldıktan sonra Kore'ye geri dönmüşse de bir buçuk yıl sonra Japonlar tarafından sürgün edildi. Tam otuz beş yıl sürgün hayatı yaşayan Rhee, dünyanın çeşitli coğrafyalarında Kore'nin bağımsızlığı için mücadeleye girişti. N. Selener, “Kore'nin başa çıkılmaz tek

Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950'de "38. Enlem"i aşmasıyla birlikte başlayan gerginliğin Kore Savaşı'na dönüşmesi, 1948 yılında BM'in de desteğiyle⁴ iktidara gelen Syngman Rhee için yeni sürecin başlangıcı oldu. Kore Savaşı'nda saldırgan bir tutum içerisine giren Rhee, bu nedenle uluslararası kamuoyunda "müthiş ihtiyar" mahlasıyla ün kazandı.⁵

ABD öncülüğündeki Batı Bloğu'nun Uzakdoğu'daki en önemli müttefiklerinden birisi olan Güney Kore'nin komünist tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi, Rhee'ye yönelik uluslararası desteğin artmasına neden olmuş ve bu durum Rhee'nin özgüvenini arttırmıştı. Bu özgüven, Rhee'yi iç politikada keyfi uygulamalara yöneltmişti. Bu arada 1951 yılından itibaren meclis içerisinde Rhee'ye karşı giderek güçlenen bir muhalefet hareketi filizlenmeye başlamıştı. Öyle ki Rhee'nin tekrar başkanlığa aday olmaması dahi yüksek sesle dile getirilmekteydi. Bunun üzerine Rhee, Anayasa'da yeni düzenleme yapılarak Devlet Başkanı'nı seçme yetkisinin Meclis'ten alınıp halka verilmesi talebini ortaya attı. 1952 yılının Ocak ayında Meclis'te yaptığı konuşmada "Anayasa değiştirilsin, başkanı meclis değil millet seçsin" diyen Rhee, ilk aşamada ciddi bir direnişle karşı karşıya kaldı. Kuzey Kore'yle yapılan savaşın yoğunlaştığı bir dönemde sıkıyönetim politikalarını ön plana çıkaran Rhee'nin nüfuzunu arttırması, meclisin direnişinin kırılmasına yol açtı. Özellikle ülke genelinde Rhee yanlısı gösteriler düzenleyen grupların meclisi iki gün boyunca abluka altında tutmaları ve meclise gitmekte olan 45 milletvekilini taşıyan otobüsün askerî birlikler tarafından durdurularak alıkonulması, meclis üzerinde yoğun bir psikolojik baskı oluşturmuştu. Nihayetinde tüm baskılar sonuç vermiş ve anayasada yapılan değişikliklerle Devlet Başkanı'nı halkın seçmesini öngören tasarı kabul edilmişti.⁶

5 Ağustos 1952 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde kullanılan oyların yüzde 86'sını alan Rhee, ikinci kez "Devlet Başkanı" seçildi. Bu oran, Rhee'yi ülke yönetiminde yeni bir stratejiye yöneltti. Ömer Sami Coşar, Rhee'nin yeni stratejisinin kendi taraftarlarına sokak gösterileri düzenleterek gerek iç politikada gerekse uluslararası politikada istediğini elde etme esasına dayandığını belirtiyordu.⁷ Rhee'nin iktidardaki bu tutumu, savaş sonrasında daha da belirgin bir hal aldı. Rhee, savaş sonrasında Güney Kore'nin tek hâkimi gibi hareket etmeye başladı. Nitekim Rhee'nin bu tavrı, "devlet benim" sözüyle ünlenen Fransa Kralı XIV. Louis'e benzetilmesine yol açtı.⁸

Rhee'nin tutumuna paralel olarak iktidara yönelik rahatsızlıklar da artıyordu. Öyle ki Kore Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra Güney Kore'nin önde gelen askerî yöneticilerinin ve makam sahibi memurlarının birçoğu Rhee'yi diktatörlük kurmaya çalıştığı gerekçesiyle eleştirmeye başlamışlardı.⁹ Bu dönemde Rhee'ye karşı bir ayaklanma başlaması an meselesi olarak görülüyordu.¹⁰ Rhee ise kendisi aleyhindeki bu hareketlere baskıyı arttırarak karşılık veriyordu. İlk olarak hükümetteki iki bakanı azleden Rhee, ardından orduda "temizlik" hareketine girilerek üç yüksek rütbeli subayı "ihanet" suçuyla şahsiyeti: Syngman Rhee", Milliyet, S.1130), (01.07.1953), s.3; Bu süreçte özellikle Çin, İsviçre ve Amerika'da mülteci konumunda kurulan Japon karşıtı hükümetlere öncülük etti ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından (1945 yılında Kore'ye döndü. "Kore'de mücadele bitti: Rhee istifa etti", Milliyet, S.3581, (28.04.1960), s.5.

4 Ahmet Şükrü Esmer, "Kore olayları", Ulus, S.13191, (22.04.1960), s.3.

5 Selener, a.g.m., s.3.

6 Coşar, a.g.m., s.3.

7 A.g.m., s.3.

8 Selener, a.g.m., s.3.

9 "Güney Kore'de Syngman Rhee aleyhtarlığı", Cumhuriyet, S.10462, (16.09.1953), ss.1,6..

10 A.g.m., s.6.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

tutuklatırken, son olarak iki gazete sahibi ve polis teşkilatının yöneticilerinden bazılarını da hapsedirdi.¹¹

Rhee, baskıcı politikalarını 1954 seçimleri öncesinde de uygulamaya koymuştu. Kore Savaşı'nın ardından gerçekleştirilecek ilk seçimin arifesinde harekete geçen Rhee, yayınladığı kararnameyle polis kuvvetlerini seferber ederek ülke genelinde üç günlük sıkıyönetim ilan etti.¹² Hiç kuşku yok ki bu hamle, muhaliflere yönelik bir yıldırma girişimi niteliği taşıyordu.

1954 yılının Mayıs ayında, 8 milyon seçmenin mecliste kendilerini temsil edecek 203 milletvekilini seçmek üzere oy kullandığı seçimlerde¹³ Rhee liderliğindeki Liberal Parti 109 milletvekili kazanırken, bağımsızlar 73, Milliyetçi, Demokrat ve azınlık partileri gibi muhalifler ise 21 sandalye elde etmişlerdi.¹⁴ Rhee, her kadar yeniden meclis çoğunluğunu eline almışsa da anayasa değişikliği için ihtiyaç duyduğu üçte iki çoğunluğu yakalayamadı.¹⁵ Bu durum, Rhee'nin daha da hırslanmasına yol açtı. Zira Rhee'nin hedefi, kendi iktidarını sağlamlaştırmaktı.

1956 yılındaki başkanlık seçimlerinin hemen öncesinde Demokrat Parti'nin Başkan Adayı Patrick Henry Shinicky'nin kalp krizi geçirerek ölmesi üzerine rakipsiz kalan Rhee, yeniden "*Devlet Başkanı*" seçilmişse de Başkan Yardımcılığı'na Demokrat Parti Adayı John M. Chang'ın seçilmesi,¹⁶ Rhee'ye işlerin yolunda gitmediğini göstermişti.

Rhee, Newyork Times gazetesi muhabirine verdiği demeçte "*dünyanın en kötü meclisi bizimkidir. Mebusların çoğu oportünistlerdir*"¹⁷ ifadesini kullanarak, bir yandan karşısında oluşan muhalefeti pejoratif söylemlerle tahrik ederken, öte yandan mutlak hâkimiyetini tesis edebilmek için de mücadelesini sürdürüyordu. Coşar, Rhee'nin bu yöndeki mücadelesini şu sözlerle ifade ediyordu:

"(Rhee) Daha geniş salahiyetler peşinde koşuyordu. 1956 seçimlerinden sonra da istemişti ki, meclisi kararname ile feshetmek salahiyeti kendisine verilsin. Aynı zamanda, meclisin beğenmediği kararlarını da 'halkın reyine' giderek vetolamak hakkı bana bırakılsın diyordu. Adayların dövüldüğü, esrarengiz şekilde ortadan kaybolduğu, terör rejimine doğru giden bir memlekette istediği şekilde 'halkın reyini' temin edeceğini de hesaplıyordu.

*Muhaliflerini tasfiye etmekle kalmıyor, aynı zamanda etrafındaki adamları da, ileride tehlike yaratamayacak hale sokuyordu. Yalnız bir yıl zarfında, bakan ve genel müdürler dahil ön planda bulunanlardan 80 kişiyi itibardan düşürmüş, bu şekilde tasfiyeye uğratmıştı. Sık sık personel değiştirmeye bilhassa önem vermişti"*¹⁸

Güney Kore, 1958 yılındaki parlamento seçimlerini böylesi bir ortamda gerçekleştiriyordu. Kuşkusuz Rhee'nin hedefi anayasayı değiştirebilmek için gerekli olan üçte iki çoğunluğu sağlamaktı. 1956 yılındaki Devlet Başkanlığı seçimlerinde Başkan

11 A.g.m., s.6.

12 "Güney Kore'de seçim yapılıyor", Cumhuriyet, S.10708, (20.05.1954), s.3.

13 A.g.m., s.3.

14 "Güney Kore'de seçimi iktidar partisi kazandı", Cumhuriyet, S.10710, (22.05.1954), s.7; "Güney Kore seçimleri neticeleri", Milliyet, S.1452, (22.05.1954), s.3.

15 "Güney Kore'de seçimi iktidar partisi kazandı", s.7.

16 "What Is Korea Rioting All About? When Will It End?", The Daily Herald, No.187, (20.04.1960), s.1.

17 Coşar, a.g.m., s.3.

18 A.g.m., s.3.

Yardımcılığı'na seçilen Çang Myon, Demokrat Partili idi ve mevcut anayasa hükümlerine göre bu durum Rhee'nin görev yapamayacak duruma gelmesi halinde iktidarın Demokratların eline geçmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Rhee öncülüğündeki Liberal Parti, 1958 yılında üçte iki çoğunluğu sağlayarak anayasada değişiklik yapmayı ve böylelikle Rhee Dönemi'nin ardından iktidarın Demokratların eline geçmesini engellemeyi planlamaktaydı.¹⁹

1958 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen seçimlerde Syngman Rhee'nin başında bulunduğu Liberal Parti, üçüncü kez iktidara geldi. Ancak anayasayı tadil için gerekli üçte iki çoğunluğu sağlayamadı. Üye sayısının 203'ten 233'e çıkarıldığı parlamentoda Liberal Parti 125 milletvekiliği kazanırken, muhalefet cephesinde Demokratlar 81, müstakiller ve diğer partiler ise 27 milletvekiliyle temsiliyet fırsatı yakaladılar.²⁰

Rhee liderliğindeki hükümetin 1958 seçimlerinden sonra uyguladığı politikalar, Güney Kore'de kamuoyunu daha sık meşgul etmeye başladı. İktidarın komünizmle mücadele gerekçesiyle meclise sunduğu ve "Millî Emniyet Kanunu"nda düzenleme öngören kanun teklifi, bu hususta önemli bir örnek teşkil etmektedir. Teklifin hükümete, gazetelerde çıkan ve asılsız olduğu düşünülen haberler hakkında manevî şahsiyetine hakaret suçuyla tahkikat yapma hakkı tanınması, basın hürriyetini ve insan haklarını yok edecek bir girişim olarak algılandı. Üstelik söz konusu taslakta yanlış haber veren ve halkın heyecanını tahrik edici haberler yayan gazetecilerin 6 yıla kadar hapsedilmesine imkân tanınması, kanunun basın hürriyetini tamamen yok etmeyi hedef tuttuğu iddialarına yol açtı.²¹ Basın üzerinde baskı kurulmasına imkân sağlayan bu düzenleme, "basın hürriyeti"ni yok etmekle kalmıyor, basın mensuplarının yeni bir şantaj ve tehdit usulüne maruz kalmasına yol açıyordu.²²

Güney Kore'de iktidarın "Millî Emniyet Kanunu"nu tadil etmeye yönelik meclise sunduğu taslağın görüşülmesi sırasında yoğun tartışmalar yaşanmış ve zaman zaman milletvekilleri arasında fiziki münakaşalar vuku bulmuştu. Öyle ki bir ara meclis toplantısına ara verilirken, milletvekilleri arasındaki kavgaya kolluk kuvvetleri müdahale etmek durumunda kalmışlardı. Bu arada meclisteki gerginlik meclis dışına da taşmış, muhtelif dönemlerde Liberal Parti taraftarları ile Demokrat Parti taraftarları arasında kavgalar yaşanmıştı.²³ Ülkede gerginliğe neden olan taslağın meclisten geçmemesi için direnen muhalifler, mecliste nöbet tutmaya başlamışlardı. Günlerce meclis salonunu terk etmeyen muhalif milletvekilleri 24 Aralık'ta polis tarafından dışarı çıkarılarak bir gazinoya hapsedilmişler ve söz konusu düzenleme Liberal Parti milletvekilleri tarafından süratle meclisten geçirilmişti.²⁴

İktidarın "Millî Emniyet Kanunu" yoluyla basın hürriyeti yok edeceğine yönelik algı, hem iç politikada hem dış politikada önemli gelişmelere yol açtı. Kanunun içeriği ve meclisteki görüşmeler sırasında yaşananlar, muhalefetin işbirliği yapmasında etkili oldu.

19 "Güney Kore'de seçimi Syngman Rhee kazandı", Cumhuriyet, S.12132, (05.05.1958), s.3.

20 A.g.m., s.3.

21 "Basın hürriyeti için Amerikanın teşebbüsü", Cumhuriyet, S.12339, (01.12.1958), ss.1,5; "Güney Kore'de basın hürriyeti yok ediliyor", Milliyet, S.3074, (01.12.1958), s.1.

22 Abdi İpekçi, "Kore", Milliyet, S.4030, (16.08.1961), s.3.

23 "Güney Kore Meclisinde Mebuslar Kavga Etti", Milliyet, S.3080, (07.12.1958), s.5.

24 "Basın Kanununun tādili için Kore'de muhalif meb'uslar hapsedildi", Milliyet, S.3098, (25.12.1958), s.1.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

Rhee iktidarının baskılarını bertaraf etmek amacıyla bir araya gelen muhalefet çevreleri “Birleşik Cephe”yi kurdular. Üstelik basının desteğini de arkalarına aldılar.²⁵

Bu gelişmeler, dış politikada ise Güney Kore'nin ABD ile ilişkilerini etkiledi. ABD Başkanı Eisenhower, Güney Kore Devlet Başkanı Rhee'ye bir mektup göndererek “*Milli Emniyet Kanunu*” üzerinde yapılan değişiklik hakkındaki endişelerini dile getirdi.²⁶ Hiç kuşku yok ki bu düzenleme, Batı Bloğu'nun “*Uzak Doğu'da demokrasinin yeni bir ümidi*”²⁷ olarak bakmaya başladığı Güney Kore'nin yarattığı bir hayal kırıklığı olarak algılanmıştı. Zira yalnızca iktidar milletvekillerinin oylarıyla kabul edilen yasalar demokratik teamülleri tehdit ediyor, Rhee'yi ise totaliter bir rejimin lideri konumuna getiriyordu.

Milli Emniyet Kanunu'nda yapılan düzenlemenin gerek iç politikada, gerekse dış politikada yoğun tepkilere yol açması üzerine Devlet Başkanı Syngman Rhee bir açıklama yaparak Milli Emniyet Kanunu'yla hükümete verilen yetkilerin kötü amaçla kullanılmayacağını, düzenlemenin yalnızca komünist faaliyetlere yönelik önlem almak için yapıldığını söyledi. Ancak siyasi havadaki gerginlik yumuşamadı.²⁸

Bir yandan böylesi yumuşatıcı açıklamalar yapılırken, öte yandan muhalefetin “*Milli Emniyet Kanunu*”nda yapılan değişikliği protesto etmek amacıyla sokak gösterileri düzenleme çabalarını bertaraf etmek için kolluk kuvvetlerine “*hazır ol*” emri veriliyor, hatta Seul'deki kolluk kuvvetleri 200 atlı polis ve motorize ekiplerle takviye ediliyordu.²⁹ Bu arada anayasada köklü değişiklik yapmayı hedefleyen, ancak bir türlü üçte iki çoğunluğu sağlayamayan Rhee, genel seçimlerin üzerinden henüz bir yıl bile geçmemişken yeniden genel seçim yapılmasını gündeme getiriyordu.³⁰

Basın hürriyetiyle ilgili kaygıların had safhaya çıktığı bu dönemde, siyasi alanda kaygı verici bir gelişme yaşandı. Syngman Rhee'nin rakipleri arasında yer alan ve geçmişte Meclis Başkan Yardımcılığı görevini de yürütmüş olan Cho Bong Ahm, Kuzey Kore komünistleriyle işbirliği yaptığı gerekçesiyle 1959 yılının Şubat ayında idam cezasına çarptırıldı. Ahm'in cezasının 31 Temmuz 1959'da infaz edilmesi, ülkede muhalefete yönelik baskının ulaştığı safhayı göstermesi bakımından önemlidir.³¹ Muhalefete yönelik baskı bunlarla sınırlı kalmadı. 1960 yılının Şubat ayında seçim kampanyası sırasında 2'si gazeteci olmak üzere 4 kişi meçhul kimseler tarafından dövüldüler. Yine muhalefete mensup iki politikacı da bir polis karakolundan 300 metre mesafede kimliği meçhul 10 kişi tarafından bayıltılıncaya kadar tartaklandı. Elinden makinesi alınan ve dayak yiyen Amerikalı bir fotoğrafçı, olay esnasında o bölgede bulunan polislerin, hırpalanmasına seyirci kaldıklarını söylüyordu.³² Tüm bu yaşananlar, ilerleyen süreçte Rhee'nin iktidarı boyunca yaptığı en büyük hata olarak yorumlanmıştır.³³

25 “Güney Kore'de Basın ve muhalefete karşı ‘Birleşik cephe’”, Milliyet, S.3076, (03.12.1958), s.1.

26 “Eisenhower Syngman Rhee'yi ikaz ediyor”, Cumhuriyet, S.12372, (03.01.1959), s.1; “Eisenhower, Rhee'ye Endişesini Bildirdi”, Milliyet, S.3107, (03.01.1959), s.5.

27 Sami Kohen, “Hür Olmayan ‘Hür Milletler’”, Milliyet, S.3151, (16.02.1959), s.2.

28 “Kore Başkanı Teminat Verdi”, Milliyet, S.3132, (28.01.1959), s.5.

29 “Güney Kore yeni seçime gidiyor”, Cumhuriyet, S.12376, (07.01.1959), s.3.

30 A.g.m., s.3.

31 “G. Kore muhalefet lideri asıldı”, Milliyet, S.3312, (01.08.1959), s.1.

32 “Güney Kore'de 2 Gazeteci Polislerin göz önünde dayak yedi”, Milliyet, S.3509, (14.02.1960), s.1.

33 “Kore'de mücadele bitti: Rhee istifa etti”, s.5.

1960 yılına gelindiğinde Güney Kore, yerel idareye yetki tanımayan, şüpheli ve sabit fikirli Syngman Rhee'nin³⁴ panoptik bakışla yönettiği bir ülke haline gelmişti. Bununla birlikte devletin birçok kademesinde rüşvet, suiistimal ve iltimasın doğal bir durum haline gelmiş olması,³⁵ artık ülkede Rhee iktidarının yapısal olarak çürüdüğünü ortaya koyuyor, iktidar değişikliğini savunanlar için harekete geçme zamanının geldiğini gösteriyordu.

2. GÜNEY KORE'DE 15 MART SEÇİMLERİ VE GENÇLİK HAREKETİNİN DOĞUŞU

15 Mart 1960 tarihinde gerçekleştirilen Devlet Başkanlığı ve Başkan Yardımcılığı seçimleri, gayet gergin bir havada başladı. Esasında seçimin çok çetin koşullar altında gerçekleşeceği günler öncesinden belliydi. 1956 seçimlerinden 10 gün önce Demokrat Parti'nin Başkan Adayı Patrick Henry Shinicky'nin kalp krizinden ölmesi³⁶ üzerine tek aday olarak kalan Rhee'nin Devlet Başkanlığı'nı kabullenmek zorunda kalan muhalifler, 15 Şubat 1960'da Demokrat Parti'nin Adayı Dr. Chough Pyung Ok'un Washington'da ölmesiyle³⁷ bir kez daha adaysız kalmayı tahammül edemiyorlardı. Üstelik son iki seçimde muhalif adayların esrarengiz bir şekilde ölmeleri, sıradan bir olay olarak karşılanmıyordu.

Syngman Rhee'nin tek aday olarak kalması, seçim öncesinde Liberal Parti mensuplarıyla muhalifler arasındaki gerginliklerin kavgaya dönüşmesine engel olmadı. Hatta tam aksine partililer arasındaki kavga daha sık yaşanmaya başladı. Bununla birlikte seçim arifesinde seçimler esnasında güvenlik önlemleri alınmadığı takdirde seçimlerin *"eşine rastlanmadık bir cinayet dalgası"*na dönüşeceğini öne süren muhalifler, Cumhurbaşkanlığı için aday olmak isteyen bir kişinin, Rhee taraftarlarınca dövülerek öldürüldüğünü öne sürüyorlardı.³⁸

Seçim arifesinde iktidar ile muhalefet arasında baş gösteren gerginlik seçim günü de devam etti. Oy verme işleminin devam ettiği sırada adaysız kalan Demokrat Parti, bir bildiri yayınlayarak seçimlere hile karıştırıldığını, bu nedenle sonuçları tanımayacağını, seçimin geçersiz kılınması için her türlü hukukî kanalları kullanacağını açıkladı.³⁹ Bu açıklama, muhaliflerin ayaklanması için gerekli ortamı hazırladı. Seçim günü en büyük protesto gösterisi başkent Seul'ün 400 kilometre güneyinde yer alan Masan kentinde başladı. Oy sayım ve tasnif merkezlerini basan protestocular, bazı noktalarda iktidar partisinin merkezlerini tahrip ettiler.⁴⁰ Bu sırada polislin protestoları bastırmaya çalışması üzerine muhaliflerle polis arasında çatışma çıktı. Yaklaşık 11 saat süren çatışmada resmî makamların verdikleri bilgiye göre 3 genç ölmüş, 40 genç de yaralanmıştır. Ancak resmî olmayan kaynaklara göre ölü sayısı 10–20'yi bulurken,⁴¹ yaralıların sayısı bu oranın dört katı kadardır.⁴² Bu arada basında Masan, Busan, Pohang ve Seul gibi şehirlerde de benzer

34 Yasin Gurur Sev, "Güney Kore'nin Modernleşme Sürecinin Zemini Olarak Senkretizm", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019, s.103.

35 İpekçi, a.g.m., s.3.

36 "What Is Korea Rioting All About? When Will It End?", s.1.

37 A.g.m., s.1; "Vanha Korean presidentti voitti vaalissa", Auttaja, Vol.55, No.12, (24.03.1960), s.1; "Sakin Sabahlarda Kanlı Seçimler, Milliyet, S.3541, (17.03.1960), s.1.

38 "Kore'de Bugün Seçim Yapılıyor", Milliyet, S.3539, (15.03.1960), s.1.

39 "Rhee Scores Victory in Korea Vote", The Daily Herald, No.162, (16.03.1960), s.1; "Kore'de seçime hile mi karıştı?", Ulus, S.13157, (17.03.1960), s.5; "Kore'deki seçimlerde hile yapıldığını duyan halk ayaklandı", Cumhuriyet, S.12805, (16.03.1960), s.1.

40 "Güney Kore'deki Seçim Kanlı Oldu", Milliyet, S.3540, (16.03.1960), ss.1,5.

41 "Rhee Scores Victory in Korea Vote", s.1; "Kore'deki seçimlerde hile yapıldığını duyan halk ayaklandı", s.1.

42 Türkiye'de bazı gazetelerde yaralıların sayısı 43 olarak verilirken, bazı gazetelerde 92 olarak açıklanmıştır. "G. Kore seçimlerinde kanlı hâdiseler oldu", Ulus, S.13156, (16.03.1960), s.3; "Kore'deki seçimlerde hile yapıldığını

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

gösterilerin yaşandığına dair haberlere yer veriliyordu. Seul Bölge Mahkemesi, gösteriler nedeniyle çoğunluğu öğrencilerden oluşan 25 kişiyi kamuoyunda rahatsızlığa yol açtıkları gerekçesiyle hapis cezasına çarptırdı.⁴³

Masan'da başlayan ve diğer kentlere sirayet eden olaylar üzerine İçişleri Bakanlığı, Masan Mevki Komutanı'nı derhal başkente çağırırken, kabinenin olağanüstü toplanması kararlaştırıldı.⁴⁴ Kabine toplantısında ilk aşamada olaylarla ilgili resmî açıklamaların dışında yayın yasağı getirildi.⁴⁵

11.196.490 seçmenin oy kullandığı seçimlerde, resmî sonuçlara göre Syngmann Rhee yeniden Devlet Başkanı olurken, yardımcılığına da Rhee'nin varisi olarak gösterilen Liberal Parti Adayı Lee Ki Poong seçildi.⁴⁶ Geçen seçimlerin aksine hem başkanlık hem de başkan yardımcılığı makamlarının Liberal Parti'nin eline geçmesi, "çifte zafer" olarak yorumlandı.⁴⁷ Seçim günü Masan'daki protestolar askerlerin müdahalesiyle o gün için son bulmuştu.⁴⁸ Ancak Demokrat Parti, iktidar yanlısı müşahitlerin oy kullanmaya ve oy sayımına müdahil olduklarını,⁴⁹ kolluk kuvvetlerinin ve seçimlerde görevli memurların görevlerini kötüye kullanarak bazı yerlerde muhalif seçmenlerin oy kullanmalarına engel olduklarını⁵⁰ ve muhalif seçmenlerin yüzde 60'ının kütüklere yazılmadığını⁵¹ öne sürerek seçimlerin "hileli" olduğu iddialarını yineleyerek muhalefeti diri tutmaya çalışıyordu. Buna karşın hükümet ise olaylarla ilgili olarak muhalefeti suçluyordu.⁵² Emniyet Genel Müdürü, kolluk kuvvetlerinin muhalifleri dağıtmak için göz yaşartıcı bomba kullanıldığını ve havaya ateş edildiğini açıkladıysa⁵³ da protestolar sırasında ölenlerin büyük bir çoğunluğunun polis kurşunuyla sırtlarından vuruldukları tespit edildi.⁵⁴ Bunun üzerine Demokrat Parti, olayları incelemek üzere derhal Masan'a bir heyet gönderirken, İçişleri Bakanlığı, polislerin gösteriler sırasında uyarı ateşi açtıklarını, ancak gösterilerin etkisini giderek arttırması üzerine göstericilere ateş etmek zorunda kaldıklarını itiraf etti.⁵⁵

İçişleri Bakanlığının açıklamasıyla durumun vahameti ortaya çıkarken, Rhee iktidarı gerek ülke çapında gerekse uluslararası kamuoyunda büyük tepkilerle karşı karşıya kaldı. Amerika Dışişleri Bakanı Christian A. Herter olaylar nedeniyle üzgün olduğunu söylerken,⁵⁶ Masan'da yaşanan gösterilerde hükümetin ve polislerin takındıkları tavır, büyük tepkilere yol açtı. Demokrat Parti, yaşanan olaylarda 20 kişinin ölümünden, 92 kişinin de yaralanmasından sorumlu tuttuğu polislerin derhal ciddi bir şekilde cezalandırılmalarını talep etti. Gazeteciler Sendikası ise yayınladığı bildiride hakları çiğnenmiş ve kanun

duyan halk ayaklandı", s.5; "Güney Kore'deki Seçim Kanlı Oldu", s.1; "G. Kore'deki hadiselerde yirmi lise öğrencisi öldü", Ulus, S.13161, (21.03.1960), s.3.

43 "Rhee Scores Victory in Korea Vote", s.1; "Güney Kore'deki Seçim Kanlı Oldu", s.5.

44 "Kore'deki seçimlerde hile yapıldığını duyan halk ayaklandı", s.5.

45 A.g.m., s.5; "G. Kore seçimlerinde kanlı hâdiseler oldu", s.3; "Güney Kore'deki Seçim Kanlı Oldu", s.1.

46 "Rhee Scores Victory in Korea Vote", s.1; "Vanha Korean presidentti voitti vaalissa", s.1.

47 "Yalnız başına girdiği seçimi Rhee kazandı", Milliyet, S.3541, (17.03.1960), s.1.

48 "Kore'deki seçimlerde hile yapıldığını duyan halk ayaklandı", s.5; "Güney Kore'deki Seçim Kanlı Oldu", s.5; "G. Kore seçimlerinde kanlı hâdiseler oldu", s.3.

49 A.g.m., s.3.

50 "Kore'deki seçimlerde hile yapıldığını duyan halk ayaklandı", s.1.

51 "Güney Kore'deki Seçim Kanlı Oldu", s.5.

52 Ömer Sami Coşar, "Artık Sevilmiyor", Milliyet, S.3574, (21.04.1960), s.3.

53 "Güney Kore'deki Seçim Kanlı Oldu", s.5.

54 "Kore'de seçimde ölenleri polisin vurduğu bildirildi", Milliyet, S.3544, (20.03.1960), s.5.

55 A.g.m., s.5.

56 "Yalnız başına girdiği seçimi Rhee kazandı", s.1.

himayesinden mahrum edilen kitlelerin sözcüleri olarak mukavemet ve mücadeleye devam edeceklerini açıkladı.⁵⁷

Siyasilerin ve gazetecilerin hükümetin Masan'daki olaylardaki tavrına yönelik tepkileri sonunda İçişleri Bakanı Choi İn Kyu, Bakan Yardımcısı Nee Sung-Woo ve Emniyet Genel Müdürü görevlerinden istifa ettiler.⁵⁸ Masan'da yaşanan olaylar iktidardaki Liberal Parti içinde de karışıklığa yol açtı. Hükümetin söz konusu olaylardaki tutumu nedeniyle halkın iktidara yönelik itimadının sarsıldığını öne süren bir kısım Liberal Parti üyesi, bu nedenle 1962 yılındaki parlamento seçimlerinde partilerinin iktidardan düşebileceğini belirtiyordu.⁵⁹

Hükümet karşıtı eylemler 24 Mart'ta Busan kentine sızdı. Yaklaşık 600 öğrenciden oluşan grup, bir saat boyunca hükümet aleyhine slogan atarak polis noktasını taşıladı ve Seçim Tahkikat Komisyonu üyelerine ait aracın camlarını kırdı.⁶⁰

Güney Kore'de vuku bulan eylemler, yavaş yavaş uluslararası kamuoyunda yankı bulmaya başlıyordu. Kısa adı (IPI) olan Uluslararası Basın Enstitüsü, Güney Kore'de basın durumunu incelemek üzere 35 kişilik bir heyet görevlendirdi.⁶¹ Heyetin çalışmalarına başladığı günlerde 200 Koreli gazeteciden oluşan grup, "Gazete Haftası" nedeniyle hükümete, gazeteleri kapatma yetkisi tanıyan kararın yürürlükten kaldırılması talebini iletti.⁶² Ayrıca heyet, 6 Nisan 1960'da BM Komutanı General Carter MacGruder'i ziyaret ederek Rhee'ye mesaj veriyordu. Rhee ise bu mesaja yayınladığı beyanatta ülkede basın hürriyetinin anayasa güvencesi altında olduğunu bildirerek karşılık veriyordu.⁶³

Seçim günü Masan'daki olaylarda kaybolan 17 yaşındaki bir gencin cesedinin 10 Nisan'da denizden çıkarılması, 24 Mart'tan itibaren durulmaya başlayan olayların güçlü bir şekilde alevlenmesine neden oldu.⁶⁴ Başında mermi izi bulunan gencin cesedinin polis tarafından gizlenmesi ve ailesine verilmemesi, büyük tepki topladı.⁶⁵ Tepki giderek eylem halini almaya başlıyordu. Nihayet 12 Nisan günü Masan'ın Taygu kasabasında 10.000 kişinin katıldığı kitlesel eylemde, eylemciler ellerinde taşıdıkları dövizlerle hükümeti eleştiriyor ve iktidardan otoriter önlemlere başvurulmamasını, polis şiddetinin durdurulmasını ve ülkede özgürlüğe son verilmemesini istiyorlardı. Eylemde eleştirinin muhatabı yalnızca hükümet değildi. Yeterince etkin olmayan muhalif milletvekilleri de protesto ediliyorlardı. Nitekim eylem sırasında Demokrat Parti'ye mensup iki milletvekilinin taşlanarak yaralanması, muhalif milletvekillerinden de memnun olunmadığını göstermekteydi.⁶⁶ Eylem giderek kalabalıklaşırken, polis eylemcilere müdahale etti. Böylece polisle eylemciler arasında yeni bir çatışma başladı. Polisin bazı noktalarda halkın üzerine ateş açması, olayların büyümesine neden oldu. Olaylar sırasında 2 kişi ölürken, 17 kişi de ağır yaralandı. Ayrıca

57 "G. Kore'deki hadiselerde yirmi lise öğrencisi öldü", s.3.

58 A.g.m., s.3.

59 "Rhee'yi kendi partisi şiddetle tenkit etti", Milliyet, S.3546, (22.03.1960), s.3; "Syngman Rhee'yi kendi partisi tehdit ediyor", Ulus, S.13162, (22.03.1960), s.3.

60 "G. Kore seçim hileleri tekrar protesto edildi", Ulus, S.13165, (25.03.1960), s.5.

61 "Kore'de basının durumu nedir?", Ulus, S.13166, (26.03.1960), ss.1,5.

62 "Basın Enstitüsü Kore'de Çalışmalarına Başladı", Milliyet, S.3560, (07.04.1960), s.5.

63 A.g.m., s.5.

64 "G. Kore'de Yeniden Hadiseler Oldu", Milliyet, S.3571, (18.04.1960), s.1.

65 Coşar, a.g.m., s.3.

66 "Güney Kore'de hürriyet isteyen halkın kanlı nümayişleri", Cumhuriyet, S.12831, (13.04.1960), s.1.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

30 kişi gözaltına alındı. Bunun üzerine hükümet, ülke genelinde sıkıyönetim ilan etti.⁶⁷ Ancak tüm bu önlemler eylemlerin yatıştırılmasına yetmedi. Masan'da yeniden patlak veren eylemde yaklaşık 1000 gencin seçim sonuçlarını ve baskıcı politikaları protesto etmesi, iktidara karşı hoşnutsuzluğun artık sürekli hale geldiğini göstermekteydi.⁶⁸ Giderek yaygınlaşan eylemler, Rhee'ye karşı muhalefetin sürekli güç kazandığını gözler önüne seriyordu. Masan ve Busan'ın dışında Jinju ve Sangju gibi kentlerde de eylemler gerçekleştiriliyordu.⁶⁹ Rhee ise komünistleri hükümet karşıtı eylemlerin kaynağı olarak göstererek durumu idare etmeye hazırlanıyordu. Hatta bunun için derhal bir komisyon oluşturulmasına dahi karar vermişti.⁷⁰ Bununla birlikte hemen hemen her protesto gösterisinin kanlı bir çatışmaya dönüşmesi, iktidara yönelik öfkenin büyümesine neden olunca polisler *"ateş etmeme"* emri verildi. Bu yüzden 18 Nisan'da Seul, Busan ve Chongju kentlerinde polisler, kendilerini taş yağmuruna tutan gençlere taş atarak karşılık vermişti.⁷¹

Kabine, olaylar nedeniyle neredeyse her gün olağanüstü toplantı yapmaya başlamıştı. Zira eylemler her geçen gün etkisini arttırarak devam ediyordu. 19 Nisan'a gelindiğinde Güney Kore'de yeni bir tarihi dönemecin ilk adımları atılıyordu. Seul, Busan, Daegu, Gwangju, Daejeon ve Masan'da ayaklanan 30.000'i aşkın genç,⁷² hükümeti ve 15 Mart'ta yapılan seçimleri protesto etmeye başlamıştı.⁷³ Özellikle 19 Nisan sabahında Ulusal Meclis binasının önünde toplanan binlerce gencin hükümet karşıtı sloganlar atarak Başkanlığı Konutu'na doğru yürüyüşe geçmesi, hükümetin paniklemesine neden oldu. Bir kez daha olağanüstü toplanan kabine, 15. Tümen'i göreve çağırırken, gençlerin eylemleri sokaklardaki şiddetini arttırıyor ve yaygınlaşıyordu.⁷⁴ Gençlerin bir kısmı polisler için silah depolarını bastıktan sonra radyo binasına doğru harekete geçtiler. Bu arada birçok binayı, kamyonu ve otomobili ateşe verdiler.⁷⁵ Başkent, askerî birlikler ve polisler tarafından abluka altına alınsa da eylemler bir türlü durdurulamıyordu. Göz yaşartıcı bombalar ve coplarla müdahale eden polisler, başarı sağlayamayınca eylemciler üzerine ateş açtılar. Buna karşılık gençler de kabinenin toplantı yaptığı sırada Başkanlık Konutu'nu kuşattılar.⁷⁶

Polisin sert müdahalesi nedeniyle ülke genelinde 123 genç ölürken, 400'den fazla genç de yaralandı.⁷⁷ Ölümünün 82'si, yaralanmaların da 300 kadarı Seul'de meydana gelmişti.⁷⁸ Sağlık Bakanlığının 20 Nisan'da yaptığı resmî açıklamaya göre Seul'de ölenlerin sayısı 92'ye yükseliyordu. Literatüre *"Kanlı Salı"*⁷⁹ olarak geçen 19 Nisan'daki olayların

67 A.g.m., s.1; "G. Kore'de, muhaliflerle polis arasında çatışma", Ulus, S.13182, (13.04.1960), ss.1,3.

68 "Güney Kore'de, dün bin kişi nümayişte bulundu", Ulus, S.13183, (14.04.1960), s.3.

69 "Güney Kore'de dün yeniden öğrenci nümayişleri oldu", Ulus, S.13185, (16.04.1960), s.3; "Güney Kore'de yine hadiseler çıktı", Cumhuriyet, S.12834, (16.04.1960), s.3.

70 "Güney Kore'de, dün bin kişi nümayişte bulundu", s.3.

71 "Kore'de talebe dün yine polislerle çarpıştı", Milliyet, S.3572, (19.04.1960), s.1.

72 Milliyet gazetesi eylemlere 50.000 civarında öğrencinin katıldığı belirtmektedir. "Kore'de nümayiş isyan halini aldı", Milliyet, S.3573, (20.04.1960), ss.1,5.

73 "Rhee's Palace Under Siege in Korea Riot", The Daily Herald, No.186, (19.04.1960), s.1.

74 A.g.m., s.4.

75 "Kore'de halk yine ayaklandı", Cumhuriyet, S.12838, (20.04.1960), s.5.

76 A.g.m., ss.1,5; "Kore'de binlerce öğrenci dün de nümayiş yaptı", Ulus, S.13189, (20.04.1960), s.3.

77 "Anti-Rhee Riots Spread Over Entire South Korea", The Daily Herald, No.187, (20.04.1960), s.1.

78 "Rhee's Palace Under Siege in Korea Riot", s.1; Cumhuriyet gazetesi ise ölü sayısını 81, yaralı sayısını 350 olarak açıklamıştır. "Kore'de halk yine ayaklandı", s.1; "Amerika, Güney Kore'ye dün sert bir ihtarda bulundu", Cumhuriyet, S.12839, (21.04.1960), s.5.

79 "Kore Meclisi'nde Büyük Kavga Çıktı", Milliyet, S.3576, (23.04.1960), s.7.

ağır bilançosu, hükümet tarafından öngörülemediği bir durumdu. Bu nedenle hükümet, olayları yatıştırabilmek için bir yandan radyo vasıtasıyla halkı sükûnete davet ediyor, öte yandan sıkıyönetim ilanı, sokağa çıkma yasağı ve okulların kapatılması uygulamalarını yürürlüğe koyuyordu.⁸⁰ Tüm bu önlemlere ilaveten olayların büyümesine neden olabilecek yayın yapan tüm gazetelerin toplattırılması ve muhabir telgraflarına sansür konulması kararlaştırılmıştı.⁸¹ Ne var ki Seul'deki gazetelerin hükümet karşıtı yayınlar yapmaya devam ettiği görüldü. Hatta bazı gazetelerde olayların sebebi olarak gösterilen Başkan Yardımcısı Lee'nin istifası isteniyordu.⁸²

Bilançonun ağırlığı eylemlerin kontrolden çıkmasına neden olmuştu. Liberal Parti'nin merkezini ateşe veren gençler, hükümet taraftarı bir gazeteyi basmışlar, Seul Radyoevi'ne de hasar vermişlerdi.⁸³ Ayrıca bazı bakanlıkların camları kırılmıştı. Bu arada Busan'da gençlerin üç polis karakolunu bastığı, evrakları ve araçları ateşe verdikleri duyuldu. Basın mensuplarının da şiddete maruz kaldığı olaylarda⁸⁴ yaralananların ikisinin Amerikan vatandaşı olması, ABD başta olmak üzere uluslararası kamuoyunun Güney Kore'deki olaylara odaklanmasına yol açtı. BM'nin Güney Kore'deki karargâhında tüm izinler iptal edilirken,⁸⁵ ABD'nin Güney Kore'deki birliklerine "teyakkuz" emri verildi.⁸⁶

Seul'deki olaylardan önce Beyaz Saray Sözcüsü James Hagerty'yi Güney Kore'ye gönderen ABD Başkanı Eisenhower,⁸⁷ gelişmeleri yakın takip ediyordu. Nitekim şiddete maruz kalan gençlerin hükümet karşıtı eylemleri isyana dönüştürmeleri, ABD'nin 1948'den bu yana Rhee'ye verdiği desteği geri çekmesine neden oldu.⁸⁸ Güney Kore'de bulunan ABD Büyükelçisi Walter P. McConaughy, Devlet Başkanı Syngmann Rhee ile görüşerek gençleri dağıtmak için silaha ve şiddete başvurulmasını teessürle karşıladığını belirtmiş ve asayişin temin edilerek gençlerin haklı taleplerinin dikkate alınmasını istemişti.⁸⁹ ABD Büyükelçisinin "gençlerin taleplerinin dikkate alınması" yönündeki isteği, seçimlerin yenilenmesi ve Başkan Yardımcısı'nın istifa ettirilmesi hususlarında bir uyarı niteliği taşıyordu.⁹⁰ Hiç kuşku yok ki bu söylem, ABD'nin Rhee'ye verdiği desteği artık çekmeye başladığının en önemli göstergelerinden birisiydi. Tüm bu gelişmeler, ABD'nin gençleri destekler mahiyette bir tavır takındığı şeklinde algılanmıştı.⁹¹ ABD'nin Rhee'ye verdiği desteği keserek, gençlere kol kanat germesinin sebebi doğal olarak merak konusu olmuştu. Ahmet Şükrü Esmir, ABD politikasındaki değişikliği şu ifadelerle açıklamaktaydı:

"Kendi milletiyle mücadeleye girişen bir politika adamını Amerika'nın tutması, Korelilerin sevgisini kaybetmesine varacaktı. Demokrasi düşmanı bir politika adamı ile

80 "Kore'de halk yine ayaklandı", s.5.

81 "Kore'de binlerce öğrenci dün de nümayiş yaptı", s.3.

82 "Anti-Rhee Riots Spread Over Entire South Korea", s.4.

83 "Kore'de nümayiş isyan halini aldı", s.1.

84 "Kore'de halk yine ayaklandı", s.5.

85 "Kore'de nümayiş isyan halini aldı", s.5.

86 "Rhee's Palace Under Siege in Korea Riot", s.1; "Anti-Rhee Riots Spread Over Entire South Korea", s.4.

87 "G. Kore'de Yeniden Hadiseler Oldu", s.1.

88 Coşar, a.g.m., s.3.

89 "Rhee's Palace Under Siege in Korea Riot", s.1; "Kore'de halk yine ayaklandı", s.5; "Kore'de nümayiş isyan halini aldı", s.5; "Anti-Rhee Riots Spread Over Entire South Korea", s.4.

90 "What Is Korea Rioting All About? When Will It End?", s.4.

91 "Kore'de binlerce öğrenci dün de nümayiş yaptı", s.3.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

*demokrasi aşığı bir millet arasında tercih durumunda kalınca, Amerika, milleti tercih etmiştir*⁹²

Sıkıyönetim Komutanı, alınan önlemler karşısında eylemcilerin direnişlerinin kırıldığını⁹³ ifade etse de olaylar gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam etti.⁹⁴ Bu arada eleştirilerin odağındaki isimlerden birisi olan Seul Belediye Başkanı görevinden istifa ettiğini açıkladı.⁹⁵ Böylece gençler, ilk “zaferlerini” elde etmiş oldular.⁹⁶

19 Nisan'daki olayların diplomatik sonuçları ertesi gün çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Japonya Başbakanı, yaptığı konuşmada Güney Kore'deki durumun kaygı verici olduğunu açıkladı.⁹⁷ ABD ise Başkan Yardımcısı Lee Ki Poong'un istifa ettirilmesi yönünde ciddi bir baskı uyguluyordu.⁹⁸ Ayrıca Dışişleri Bakanı Herter, Güney Kore'ye bir nota vererek söz, basın, toplanma ve seçim hürriyetlerinin temini ve muhalefet partilerine eşit muamele yapılması konusunda uyarıda bulunuyordu.⁹⁹ ABD Başkanı Eisenhower ise Haziran ayında gerçekleştireceği Güney Kore ziyaretini iptal ederek hükümeti protesto ediyordu.¹⁰⁰

Hem uluslararası arenadaki en büyük destekçisini kaybetmesi, hem de her türlü baskıya rağmen muhalif hareketi önleyememesi Rhee'yi çaresiz bırakmıştı. Artık hükümette bir değişiklik yapılacağı güçlü bir şekilde dile getirilmekteydi.¹⁰¹ Cumhurbaşkanı Rhee, 20 Nisan'da yaptığı açıklamada “Suçlu olanlar cezalarını göreceklendir. Şikayeti olanlar, şikayet sebeplerinin izale edileceğinden emin olabilirler. Fakat ilk iş asayiş iade etmek ve örfi idareye son vermek olacaktır” diyerek olayları yatıştırmayı denedi.¹⁰² Demokrat Parti Lideri Chang ise hükümetin gençleri yatıştırmasının tek yolunun seçimler olduğunu açıkladı.¹⁰³ Bu arada Rhee'nin halkı yatıştırmaya yönelik sözlerine rağmen polislerin eylemcilere ateş açmayı sürdürmelerii,¹⁰⁴ tepkilerin diri kalmasına neden oldu. Ayrıca Rhee'nin uluslararası arenadaki desteğini kaybettiğini gören muhalifler, hükümete yönelik eleştirilerin dozunu arttırlırken, meclisin olağanüstü toplantı yapması çağrısında bulundular.¹⁰⁵

Tüm bu gelişmeler, Güney Kore'nin siyasi hayatında yeni bir değişim sürecinin yaklaştığını göstermekteydi. Zira eylemlerden ve Rhee'nin tutumundan rahatsız olanlar, yalnızca muhalefetten ibaret değildi.

92 Esmer, “Kore olayları”, a.g.m., s.3.

93 “Kore'de nümayişçiler dün polise ateş açtılar”, Milliyet, S.3574, (21.04.1960), s.5.

94 “Rhee's Palace Under Siege in Korea Riot”, s.1.

95 “Kore'de nümayiş isyan halini aldı”, s.5.

96 “Kore'de halk yine ayaklandı”, s.5.

97 M. Piri, “Amerika'nın ihtarı ve tefsirler”, Cumhuriyet, S.12841, (23.04.1960), s.3.

98 “U.S. Asks Rhee Fire Veep, Hold New Korea Election”, The Daily Herald, No.188, (21.04.1960), s.1.

99 “Kore Hükümeti istifa mecburiyetinde kaldı”, Cumhuriyet, S.12840, (22.04.1960), s.1; “Kore'de nümayişçiler dün polise ateş açtılar”, s.5; “Amerika, Güney Kore'ye dün sert bir ihtarda bulundu”, s.1.

100 “Başkan Eisenhower Güney Koreye gitmekten vazgeçti”, Ulus, S.13190, (21.04.1960), s.1; “President May Cancel Visit To Korea”, The Utah Nippo, No.9571, (22.04.1960), s.4.

101 “U.S. Asks Rhee Fire Veep, Hold New Korea Election”, s.1.

102 “Kore'de nümayişçiler dün polise ateş açtılar”, ss.1,5; “Başkan Eisenhower Güney Koreye gitmekten vazgeçti”, ss.1, 4.

103 “Amerika, Güney Kore'ye dün sert bir ihtarda bulundu”, s.5.

104 “Başkan Eisenhower Güney Koreye gitmekten vazgeçti”, s.4.

105 “Kore'de nümayişçiler dün polise ateş açtılar”, s.5.

3. GENÇLİK HAREKETLERİNİN NİHAİ SONUCU: RHEE DÖNEMİ KAPANIYOR

19 Nisan'da had safhaya ulaşan ve ilk olarak Seul Belediye Başkanı'nın istifasıyla sonuçlanan eylemler, giderek 12 yıllık Rhee iktidarını sarsıcı bir hal almıştı. Gerek ulusal gerekse uluslararası arenalarda Rhee'ye karşı oluşan tepki, hükümet içerisinde de derin bir rahatsızlığa neden olmuştu. Nitekim bu rahatsızlık, 21 Nisan'da 12 bakanın Rhee'ye istifa mektubu göndermesiyle¹⁰⁶ gün yüzüne çıkmıştı. Hükümetin istifasını yetersiz bulan muhalefet ise seçimlerin yenilenmesi talebini ısrarla yineliyordu. Bu arada hükümetin istifasına rağmen protestolar sıkıyönetimin uygulanmadığı kentlere de sızdı.¹⁰⁷

Hükümetin istifası ve Rhee karşıtı eylemlerin önlemez hale gelmesi iktidardaki Liberal Parti üzerinde baskı yaratmıştı. Bu sırada Liberal Parti İcra Komitesi üyelerinin istifalarını sunmaları¹⁰⁸ söz konusu baskıyı daha da arttırmıştı. Hükümetin ve parti yönetiminin aynı gün içerisinde gerçekleşen istifası, Rhee'yi güç duruma düşürdü.¹⁰⁹ Dolayısıyla kamuoyu nezdinde Rhee'nin istifasına yönelik beklenti giderek artıyordu. Muhtelif ülkelerde ön plana çıkan Rhee algısı, uluslararası kamuoyunda da benzer bir beklentinin hakim olduğunu göstermekteydi. Örneğin; İngiltere basını Güney Kore'de eylemlerden Rhee'yi sorumlu tutuyor ve derhal istifa etmesi gerektiğini yazıyordu.¹¹⁰ Amerika'da yayınlanan Românul American gazetesi ise Rhee rejimini "terör" rejimi olarak nitelendiriyordu.¹¹¹ Rhee ise istifa beklentilerine rağmen 21 ve 22 Nisan'da Lee Ki Poong ve eski Başbakan Y.T. Pyun ile bir araya gelerek krizden çıkış yolu arıyordu.¹¹² Ancak ABD'nin baskısı Rhee'nin krizden çıkışını imkansız kılmaktaydı. Bir yandan Dışişleri Bakanı Herter'in Senato'nun Dış İlişkiler Komisyonu'nda yaptığı konuşmada Rhee'nin tutumunu "esefle karşıladığını" yineliyor,¹¹³ öte yandan Seul'deki Büyükelçi Rhee'yle görüşerek şiddetin durdurulması konusunda ısrarlarını sürdürüyordu.¹¹⁴

Bu arada ülkenin dört bir yanına yayılmış olan gerginlik, mecliste de etkisini gösteriyordu. Son yaşanan kaosu görüşmek üzere olağanüstü toplanan Güney Kore Milli Meclisi'nde konuşma yapan Milli Savunma Bakanı Kim Çung Yul'un muhalif gençlere "cani ve tedhişçi" demesi, mecliste yumruklu kavgaların yaşanmasına neden oldu. Muhalefetin seçimlerin yenilenmesi yönündeki taleplerini yeniden dile getirdiği görüşmeler sonunda meclis, kaosu sona erdirmek üzere 20 kişilik bir komisyon kurulmasına karar verdi.¹¹⁵ İlk iş olarak Polis Müdürü hakkında soruşturma başlatan¹¹⁶ komisyonun faaliyete geçmesi de gerginliğin sona ermesine yetmedi. Üstelik iktidar taraftarları arasındaki kopuşlara yenileri eklendi. 295.000 üyesiyle ülkenin en büyük kitlesel örgütü olan ve Liberal Parti'nin bileşenleri arasında yer alan Kore Sendikaları Federasyonu, Liberal Parti'den ayrıldığını

106 "Kore Hükümeti istifa mecburiyetinde kaldı", s.5; "U.S. Asks Rhee Fire Veep, Hold New Korea Election", s. 4.

107 "Kore Hükümeti istifa mecburiyetinde kaldı", s. 5.

108 M. Piri "Güney Kore'deki mücadelenin içyüzü ve beklenen netice", Cumhuriyet, S.12840, (22.04.1960), s.2.

109 "Kore'de Hükümet Dün İstifa Etti", Milliyet, S.3575, (22.04.1960), s.1.

110 "Kore Meclisi'nde Büyük Kavga Çıktı", s.7; Avrupa'daki gazetelerin birçoğunda ayaklanmaların Rhee'nin diktatörel yönetim tarzının doğal bir sonucu olduğu vurgusu yapılmaktaydı. "Kore'de Hükümet Dün İstifa Etti", s.1.

111 "Sute de Oameni Ucişi de Armata Lui Syngman Rhee", Românul American, No.17, (23.04.1960), s.1.

112 "Kore'de muhalefet yeni seçim istiyor", Cumhuriyet, S.12841, (23.04.1960), s.7.

113 "Kore Meclisi'nde Büyük Kavga Çıktı", s.7.

114 "Sute de Oameni Ucişi de Armata Lui Syngman Rhee", s.1.

115 "Kore'de muhalefet yeni seçim istiyor", s.7; "Kore Meclisi'nde Büyük Kavga Çıktı", ss.1,7.

116 "Kore Meclisi'nde Büyük Kavga Çıktı", s.7.

Uzakdoğudan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

açıkladı.¹¹⁷ Güney Kore'nin Tokyo'daki büyükelçisi Tai Ha da istifa ettiğini duyurdu.¹¹⁸ Artık ülkede oluşan yönetim boşluğunun nasıl giderileceği gündemdedi. Özellikle hükümetin istifasının ardından yeni hükümete dair yeni öngörüler dillendirilmeye başlamıştı. Buna göre;

1 – Tek başına iktidar olan Liberal Parti, kaybettiği destek nedeniyle çoğunluk partisi olacak ve Rhee de partilerüstü bir konuma gelecek.

2 – Yeni hükümet uzun zamandan beri siyasi hayatta yer almayan eski siyasetçilerden oluşacak.

3 – Rejimin muhafızı olarak ordu polisin yerini alacak.¹¹⁹

Bu öngörülerden ilki Rhee için daha uygulanabilir görünüyordu. Nitekim Rhee, bu gelişmeler karşısında muhalefetin de katılımıyla geçici bir hükümetin kurulmasını, mevcut sistemde Cumhurbaşkanlığı'na ait yetkilerin önemli bir kısmının Başbakan'a devredildiği, parlamentonun güçlendirildiği ve Cumhurbaşkanlığı makamının sembolik hale getirildiği bir anayasa düzenlemesini kabul etmek zorunda kaldı.¹²⁰ Ayrıca tepkilerin odağındaki isimler arasında yer alan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Lee Ke Poong görevinden istifa ederken,¹²¹ Rhee de Liberal Parti liderliğini bırakarak tüm çabalarını Cumhurbaşkanlığı üzerine yoğunlaştıracağını açıkladı.¹²²

Bu gelişmeler, eylemciler açısından bir "başarı" niteliği taşımaktadır. Ancak asıl başarı, 19 Nisan'da Seul'de hayatını kaybeden öğrencilerin "milli kahraman" ilan edilmesi talebinin Rhee'ye kabul ettirilmesiyle elde edilmişti. Eylemcilerin elde ettiği başarı, akademisyenleri de cesaretlendirmişti. Başkentte toplanan yaklaşık 200 profesör, tutuklu bulunan öğrencilerin serbest bırakılmaları talebiyle yürüyüş gerçekleştirmiş ve üniversite öğrencilerinin de desteğiyle yürüyüş, protesto gösterisine dönüşmüştü.¹²³ Huh Şung'a Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini veren Rhee,¹²⁴ üniversite öğrencilerini serbest bıraksa da halk nezdinde artan tepkiler nedeniyle yeni bir çözümlenmeyle karşı karşıya kalmıştı. Liberal Parti mensubu 41 milletvekili,¹²⁵ partilerinden istifa ederek Rhee iktidarını siyaseten sona erdiriyorlardı.¹²⁶

Rhee iktidarının sonunun geldiği, net bir biçimde görülebiliyordu. Hiç kuşku yok ki bu durum, muhalif gençlere büyük bir özgüven sağlıyordu. Doğal olarak eylemler daha yüksek sesle ve daha etkili bir biçimde sürdürülüyordu. Örneğin "ya özgürlük ya ölüm",¹²⁷

117 "Singman Rinin bazı yetkileri alınıyor", Ulus, S.13193, (24.04.1960), s.5.

118 "Kore'de Rhee Boyun Eğdi", Milliyet, S.3577, (24.04.1960), s.5.

119 "Güney Korede Siyasî Durum", Zafer, S.3806, (23.04.1960), s.8.

120 "Kore'de Rhee Boyun Eğdi", s.1.

121 "Kore seçimleri yenilenecek", Cumhuriyet, S.12842, (24.04.1960), s.5.

122 "Kore'de Rhee Boyun Eğdi", ss.1,5; "Rhee Agrees To Reorganize Government", The Sunday Herald, Vol.37, No.46, (24.04.1960), ss.1,4.

123 "Kore'de 200 Profesör nümayişlere katıldı", Cumhuriyet, S.12844, (26.04.1960), s.3; "Kore'de profesörler dün nümayiş yaptılar", Ulus, S.13195, (26.04.1960), ss.1,4.

124 "Kore'de profesörler dün nümayiş yaptılar", s.1.

125 "Rhee'nin partisi Meclis ekseriyetini kaybetti", Milliyet, S.3579, (26.04.1960), ss.1,5.

126 41 milletvekilinin istifasının ardından Güney Kore Meclisi'nde sandalye dağılımı şöyle şekillenmiştir: Liberal Parti 111, Demokrat Parti 71, Bağımsız 49, boş 2. "Kore'de 200 Profesör nümayişlere katıldı", s.3.

127 "Rhee's Resignation Imminent", The Daily Herald, No.191, (26.04.1960), s.1.

“Kahrolsun Rhee” ve “Yaşasın Hürriyet”¹²⁸ sloganları eylemlerde ön plana çıkarılıyordu. Buna karşın eylemcilere yönelik şiddete devam ediliyordu. 26 Nisan’daki eylemlerde polisin uyguladığı şiddet, 15 kişinin ölmesine, 173 kişinin de yaralanmasına neden oldu. Gerek eylemlerin gerekse polis şiddetinin durmaksızın sürmesi üzerine ABD Büyükelçisi ve BM Kuvvetleri Komutanı, Rhee’yle görüştüler.¹²⁹ Bu görüşmenin ardından ABD, Güney Kore halkının taleplerinin derhal karşılanması çağrısında bulundu.¹³⁰

Muhalefetin her geçen gün artan etkisine ilaveten ABD’nin sürekli hale gelen baskıları, Rhee’yi çıkmazda olduğuna ikna etti ve nihayet Rhee bir açıklama yaparak “halk istediği takdirde istifaya ve hileli olduğu söylenen 15 Mart seçimlerini yenilemeye hazırım” dedi.¹³¹ Rhee’nin “halk isterse” sözü, aslında istifa konusunda ne denli isteksiz olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu ifade aynı zamanda ufak da olsa bir umut beslediğini göstermekteydi. Ancak Rhee’nin Mansan Tepesi’nde bulunan heykelini yıkarak, bir araba arkasında sokaklarda sürükleyen¹³² halkın ne istediğini kestirmek pek de güç değildi. Muhalefet tarafından “demokrasinin zaferi” olarak nitelendirilen “istifa açıklaması”,¹³³ Güney Kore Ulusal Meclisi’nde de yankı buldu. Rhee’nin açıklamasından sonra olağanüstü toplanan mecliste oy birliğiyle alınan kararda Rhee istifaya davet edildi. Ayrıca seçimlerin yenilenmesi ve hükümetin Başbakan tarafından yönetilmesi istendi.¹³⁴ Güney Kore’nin ABD’deki büyükelçisi Yu Çang Yang da iktidarın şiddetli uygulamalarını “hata” olarak değerlendirerek görevinden istifa etti.¹³⁵

Tüm bu gelişmelerin sonunda, gençlerin öncülüğünde giderek büyüyen eylemler karşısında daha fazla direnemeyeceğini gören Rhee, “... Millet Meclisinde kabul edilen karar suretine uyarak Cumhurbaşkanlığından derhal istifa etmeğe karar verdim. Hayatımın bundan sonraki kısmını halk arasında basit bir vatandaş olarak geçireceğim”¹³⁶ diyerek Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etti. Böylece, ABD basınında “tarihin en büyük silahsız devrimlerinden biri” olarak nitelendirilen ve hatta 1789 Fransız İhtilali’ne benzetilen hareket,¹³⁷ her ne kadar son bir haftada yüzlerce gencin ölümüne ve yaralanmasına neden olmuşsa¹³⁸ da nihai sonuca ulaşmıştı. Rhee’nin istifasıyla 1948 yılından beri süre gelen bir dönem resmen kapanmış oldu. Daha sonra Güney Kore’de iktidar, geçici Başbakan Huh Çung’a geçti. Ayrıca Liberal Parti mensubu Meclis Başkan Yardımcıları da istifalarını sunarak görevlerini bıraktılar.¹³⁹

128 “Kore Meclisi Rhee’nin İstifa Etmesini İstedi”, Milliyet, S.3580, (27.04.1960), s.1.

129 “Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee dün istifa edeceğini söyledi”, Cumhuriyet, S.12845, (27.04.1960), s.1.

130 “Rhee’s Resignation Imminent”, s.1.

131 “Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee dün istifa edeceğini söyledi”, s.1; “Rhee’s Resignation Imminent”, s.5; “Kore Meclisi Rhee’nin İstifa Etmesini İstedi”, s.1; “Levottoman Korean presidentti lupaa erota”, Auttaja, Vol.55, No.17, (28.04.1960), s.1.

132 “Kore Meclisi Rhee’nin İstifa Etmesini İstedi”, s.5.

133 “Rhee’s Resignation Imminent”, s.2.

134 A.g.m., s.1; “Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee dün istifa edeceğini söyledi”, s.1; “Kore Meclisi Rhee’nin İstifa Etmesini İstedi”, s.1.

135 “Kore Meclisi Rhee’nin İstifa Etmesini İstedi”, s.5.

136 “Kore’de Mücadele Bitti: Rhee İstifa Etti”, s.1.

137 “Rhee’s Resignation Imminent”, s.1.

138 Cumhuriyet gazetesinin verdiği bilgilere göre 19–26 Nisan tarihlerinde ölenlerin sayısı 145, yaralananların sayısı ise 800’dür. “Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee dün istifa edeceğini söyledi”, s.5; Ancak Güney Kore İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada ölenlerin sayısının 138, yaralananların sayısının ise 1428 olduğu belirtilmiştir. “Kore Meclisi Rhee’nin İstifa Etmesini İstedi”, s.5.

139 “Güney Kore Olayları”, Zafer, S.3812, (29.04.1960), s.1.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

Esasında yeni dönemde “demokrasi” ve “hürriyet”in hakim olacağı ümit ediliyordu. Ancak Güney Kore’de yeni dönem beklendiği gibi sürmedi. Abdi İpekçi’nin deyimiyle Çung idaresiyle birlikte “*basın hürriyeti*” sloganı altında türlü şantaj ve tehditlere başvuran gazeteciler türemiş, menfaat ve post kavgasına girişen politikacılar ön plana çıkmış ve de rüşvet, iltimas, suiistimal de devlet mekanizmasını baştan aşağıya sarmıştı. Ayrıca “*fikir hürriyeti*” adı altında komünist ajanlara fırsat tanınmış, Rhee Dönemi’nde aklıktan kaynaklanan ölümler de aynı şekilde devam etmişti. Kısacası Güney Kore uçuruma yuvarlanıvermişti.¹⁴⁰ Yeni dönemde de devam eden ekonomik sıkıntı, siyasi istikrarsızlık ve bitmek bilmeyen toplumsal hareketlilik, mevcut durumdan rahatsız olan ordunun yönetim el koyması için kaçınılmaz bir fırsat yaratıyordu. Nitekim 16 Mayıs 1961’de gerçekleştirilen ordu darbesiyle Güney Kore,¹⁴¹ 1963 yılına kadar sürecek olan “*cunta yönetimi*”nin hakimiyeti altına giriyordu.

B. TÜRKİYE’DE GENÇLİK HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ

1. TÜRKİYE’DE GENÇLİK HAREKETLERİNE GİDEN SİYASİ SÜREÇ:

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI (1950–1960)

II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından Türkiye’de Çok Partili Sistem’e geçilirken, 1946 seçimlerinde alınan sonuçlar Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes’in “Dörtlü Takrir”i ile kurulan Demokrat Parti’nin (DP), Türk Siyasi Hayatı’nın yeni aktörü olacağına işaretlerini vermişti. “*Gizli oy, açık tasnif*” usulüyle yapılan ve bu nedenle Türk Siyasi Tarihi’nin tartışmalı seçimleri arasında yer alan 1946 seçimlerinde parlamentodaki 465 sandalyenin 395’ini Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kazanmışsa da DP 61 milletvekili çıkarmıştı.¹⁴²

1946 seçimlerinin ardından toplumun çeşitli katmanlarından yoğun bir destek görmeye başlayan DP, 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimlerde elde ettiği galibiyetle CHP iktidarına son verdi. 4.242.831 oy alan (%53,59) DP, 408 milletvekili çıkarırken, CHP ise 3.165.096 oy (%39,98) alarak 69 milletvekili kazanabilmişti.¹⁴³

DP’nin iktidara gelişi, hiç kuşku yok ki, Tek Parti Dönemi’nin ve II. Dünya Savaşı koşullarının yaratmış olduğu tahribatın bir sonucu idi. Gün Zileli, bu durumu “*ogün çevremde anımsadığım herkes, bayram sabahlarının o tazelik duygusu veren atmosferini hatırlatan bir sevinçle gidip oyunu DP’ye atmıştı. Milli Şef’in uzun yıllar süren diktatörlüğünden kurtuluyor olmanın sevinciydi bu*”¹⁴⁴ diyerek açıklıyordu. DP’nin ilk döneminde “*daha fazla demokrasi umudu*” her ne kadar etkisini sürdürse de Türkçe ezandan vazgeçilmesi ve Halkevleri’nin kapatılması, devr-i sabık anlayışının hâkim olacağını gösteriyordu.

DP, 2 Mayıs 1954’te gerçekleştirilen seçimlerde 5.151.550 (%56,7) oy oranıyla yeniden iktidar olurken, CHP 3.161.696 (%35,4), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) 434.085 (%4,9)

140 İpekçi, a.g.m., s.3.

141 Sami Kohen, “Güney Kore’de, Ordu Çang idaresini neden devirdi?”, Milliyet, S.3943, (17.05.1961), s.3.

142 Diğer 7 milletvekilliğini ise Bağımsızlar elde etmişti. Milletvekili Genel Seçimleri 1923–2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012, s.8

143 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971, 1.b., Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.66.

144 Gün Zileli, Ev (1946–1954), 1.b., İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.45.

oy olarak muhalefette kaldılar.¹⁴⁵ Buna göre 541 kişiden oluşan parlamentoda DP 503, CHP 31, CMP 5 ve Bağımsızlar 2 milletvekili ile temsil edileceklerdi.¹⁴⁶ Alınan bu sonuç DP üzerinde muazzam bir özgüven yarattı. Öyle ki bu durum, DP'nin otoriter tutuma yönelmesi hususunda cesaret veriyordu. Başbakan Adnan Menderes, 1954 seçimleri sonrasında iktidara yakın gazeteciler arasında yer alan Ahmet Emin Yalman'a "Seçimler yurttaşlarımızın ne kadarının izlediğimiz yolu benimsediğini göstermiştir. Şimdiye kadar bu konuda siz gazetecilere danışıyordum, ama halkın gösterdiği bu büyük güven artık bu türden danışmalara gerek kalmadığını ortaya koyuyor"¹⁴⁷ diyordu. Üstelik iktidara yakın gazetelerde demokratik sistemlerde parlamentonun üstünde bir güç olmadığına vurgu yapılıyor, dolayısıyla parlamentonun iradesine kimsenin engel olamayacağı yönündeki görüşler ön plana çıkarılıyordu.¹⁴⁸ DP'nin bu yönelimi partiden kopmalara neden olmuştu ki 1955 yılında istifa eden Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu öncülüğündeki bir grup, Hürriyet Partisi'ni (HP) kurarak muhalefete geçmişlerdi. Daha da önemlisi DP'nin önemli isimlerinden olan Fuat Köprülü de bu grup içinde yer almıştı.

Bu dönemde giderek derinleşen ekonomik sıkıntıların da etkisiyle sertleştirilen politik tutum,¹⁴⁹ kısa içerisinde özellikle basın mensuplarına yönelik uygulamalarla somutlaştı. Salt 1954–1958 yılları arasında 1161 gazeteci kovuşturmaya uğrarken, 238 gazeteci tutuklandı.¹⁵⁰ DP'nin politik tutumunu sertleştirmesine, muhalefet de aynı şekilde karşılık verince siyasi atmosfer gergin bir hal aldı.

Türkiye, 1957 seçimlerini bu atmosfer içerisinde gerçekleştirdi. 27 Ekim 1957 tarihindeki seçimlerde alınan sonuçlar, söz konusu gerginliğin DP'nin popülaritesini düşürdüğünü gösteriyordu. DP, her ne kadar %47,70'lik oy oranıyla 424 milletvekili kazanarak yeniden iktidara geldiyse de 188 milletvekili çıkaran CHP, CMP, HP ve Bağımsızların toplam oy oranı %52,30'a yükselmışti. Bu sonuç, DP iktidarı için bir "uyarı" niteliği taşıyordu. DP ise bu uyarıya politik tutumunu sertleştirerek cevap vermeye hazırlanıyordu.¹⁵¹ Cüneyt Arcayürek, 1957 seçimlerinde alınan sonuçların DP'nin politik tutumu üzerindeki etkisini şu sözlerle dile getiriyordu:

"1957 seçimlerinden hemen sonra, illerdeki yönetici kadroların, başlayan taşkınlıklarda yan tutması nedeniyle, olaylar, kimi yerlerde olağanüstü çapta gelişmeye başladı. Oysa DP'nin böylesine bir davranış dizisine gereksinimi yoktu: Seçimlerde DP, gene 424 milletvekilliği kazanmıştı. Ama, DP'yi korkutan sonuç, 1954'te yerle bir ettiği, 32 milletvekiline değin indirdiği CHP'nin bu kez 178 milletvekiliyle Meclis'e gelmesiydi."¹⁵²

145 Ayşe Erkmen, "Türkiye'de 1950 İle 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi", Gaziantep University Journal of Social Sciences, C.17, S.3, (2018), s.1228.

146 Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s.10.

147 Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çeviren. Yavuz Alogan, 11.b., Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, ss.136–137.

148 Emin Alper, Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri (1960–1971), Çeviren. Eylem Yenisoay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019, s.155.

149 Eric Jan Zürcher, "bir ekonomik ve siyasal liberalleşme programıyla iktidara getirilen bu hükümet, 1954'ten itibaren ekonomik liberalleşmeyi kurtarmak için siyasal liberalleşmeyi geniş ölçüde feda ediyordu" diyerek DP'nin politik tutumunun sertleşmesiyle ekonomik sıkıntılar arasında bağ kuruyordu. Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çeviren. Yasemin Saner Gönen, 21.b., İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss.334–335.

150 Cüneyt Arcayürek, Bir İktidar Bir İhtilal 1955–1960, 1.b., Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s.89.

151 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971, s.171.

152 Arcayürek, a.g.e., ss.257–259.

Uzakdoğudan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

1957 seçimlerinde alınan sonuçlarla umutlanan muhalefet ise DP iktidarına son vermek için çareyi birleşmekte arıyordu. 1958 yılının Ekim ayında CMP ile Türkiye Köylü Partisi birleşerek Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi (CKMP) adını aldı. Bu gelişmeden bir ay sonra HP, CHP'ye katıldı. DP ise 12 Ekim 1958'de "*Vatan Cephesi*"ni kurma çağrısı yaparak, muhalefetteki birleşmelere karşılık veriyordu.¹⁵³ Türk siyasetindeki bu cepheleşme, gerginliğin artmasına neden oldu. DP iktidarı, eleştirilerini ana muhalefet partisi konumundaki CHP'ye yöneltirken, CHP ise 29 Nisan 1959'da "*büyük taarruz*"¹⁵⁴ adıyla yeni bir siyasi hareketin fitilini ateşliyordu. Bu hareket, iktidar tarafından şiddetle karşılandı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Kurtuluş Savaşı sırasında Uşak'ta karargâh olarak kullandığı evi ziyaret etmesine izin verilmemesi, Topkapı'da taşlı sopalı saldırıya uğraması, 1960 Şubat'ında Yeşilhisar'a (Kayseri) girişinin askerî birliklerce engellenmesi ve nihayetinde 7 Nisan 1960 tarihli DP Grup Toplantısı'nda CHP'nin kapatılmasının önerilmesi,¹⁵⁵ söz konusu şiddetin önde gelen örneklerini teşkil etmekteydiler.

DP iktidarının politik tutumundaki sertleşme, 18 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve 27 Nisan tarihli TBMM oturumunda komisyona verilen yetkilerin genişletilmesiyle zirveye ulaştı.¹⁵⁶ Artık Tahkikat Komisyonu her türlü yayını yasaklayabilecek, bu yasağa uyulmaması halinde söz konusu yayınların basımını ve dağıtımını durdurabilecek, toplatabilecek, basımın gerçekleştiği matbaayı kapatabilecek, hatta gerekli görülen her türlü evrak, vesika veya eşyayı zapt edebilecekti. Bu yetkiler, çoğunlukla basını ilgilendiriyordu. Tahkikat Komisyona verilen yetkiler içerisinde muhalefeti ilgilendiren hususlar da mevcuttu. Siyasi içerikli toplantı, hareket, gösteri vb. faaliyetler hakkında tedbir ve karar almak, bu tedbir ve kararları uygulamak amacıyla hükümetin bütün araçlarından faydalanmak¹⁵⁷ da muhalefeti ilgilendiriyordu. 18 Nisan 1960'daki TBMM Toplantısı'nda Tahkikat Komisyonu'nun kuruluşu nedeniyle DP'lilere "*Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam*"¹⁵⁸ diye seslenen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, DP'nin "*memlekette bir dehşet idaresi*"¹⁵⁹ söyleyerek Tahkikat Komisyonu'nun kuruluşunu ve komisyona verilen yetkileri eleştiriyordu. Ne var ki DP, İnönü'nün uyarılarına rağmen politik tutumunu değiştirmezken, Türkiye adım adım yeni bir sürecin eşiğine doğru sürükleniyordu.

2. TÜRKİYE'DE İKTİDAR İÇİN SONUN BAŞLANGICI:

28–29 NİSAN ÖĞRENCİ HAREKETLERİ

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması yalnızca muhalefet partilerinin değil, yüksekokullarda öğrenim gören gençlerin de tepkisine neden oldu. 19 Nisan'da Ankara'da bir banka şubesine uğrayan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye yönelik sevgi gösterilerinin

153 Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, 1. b., Buke Kitapları, İstanbul 2001, s.21.

154 Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*, 7. b., Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.281.

155 Bahsi geçen öneri DP Bolu Milletvekili Reşat Akşemsettinioğlu tarafından gündeme getirildi. Altan Öymen, ... *Ve İhtilâl*, 1. b., Doğan Kitap, ss. 492–495.

156 "T.B.M.M. Kararı", *Resmî Gazete*, S.10484, (19.04.1960), s.1178/a.

157 "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S.10491, (28.04.1960), s.1.

158 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D:11, C:13, İ: 58, (18.04.1960), s.207.

159 Öymen, a.g.e., s.532; İsmet İnönü'nün damadı olan yazar Metin Toker ise Tahkikat Komisyonu için "Cellatlar Komisyonu" deyimini kullanmıştır. Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl (1957-1960)*, 2. Cilt, Akis Yayınları, byy. 1966, s.235.

kısa sürede gençler tarafından Tahkikat Komisyonu'na yönelik tepkisel söylemlerin dillendirildiği kitlesel bir eyleme dönüştürülmesi, söz konusu tepkiyi ortaya koymaktaydı. Öğrencilerin de içinde bulunduğu gruptan 22 kişinin polis tarafından gözaltına alınarak bastırılmaya çalışılan gösteri, Tahkikat Komisyonu'na yönelik tepkinin tek örneği değildi. Benzer bir tepki de 27 Nisan 1960 tarihinde gerçekleştirilen Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi'nde dile getirilmekteydi.

Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi'nin gerçekleştirildiği gün Tahkikat Komisyonu'na verilen yetkilerin genişletilmesi, tepkilerin artmasına yol açtı. Üstelik komisyonun yetkilerinin genişletilmesi girişimine sert söylemlerle tepki gösteren İsmet İnönü'nün sözlerinin zabıtlardan çıkarılmasının kararlaştırılması ve 12 oturum ceza verilmesi, muhalif gençler açısından harekete geçme fırsatı yaratmıştı. 27 Nisan 1960 akşamı İstanbul'daki yurtların çoğunu örgütlemeye çalışan gençler,¹⁶⁰ ertesi gün gerçekleştirilecek yeni hareketi örgütleyordular. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ilk dersin sona ermesinin ardından iktidar karşıtı söylemlerle eylemlerine başlayan gençler,¹⁶¹ kampüs bahçesindeki Atatürk heykelinin yanı başında toplanmaya başladılar. Polislerin eylemi bastırmak üzere üniversiteye gelmeleri, eylemin dozunun artmasına yol açtı. Ahmet Yıldız'ın aktarımına göre Eminönü Emniyet Amiri Zeki Şahin ve Başkomiser Bumin Yamanoğlu'nun emriyle gençlere yönelik sert muamele uygulayan polislerin zaman zaman silahla ateş açması, gençler ile polis arasında çatışma yaşanmasına yol açtı.¹⁶² Polisler ile gençler arasında arbeye sırasında İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar tartaklanarak gözaltına alınıp, emniyet bürosuna götürülürken,¹⁶³ Prof. Dr. Sulhi Dönmezer de şiddete maruz kaldı. Hocalarının tartaklandığını gören öğrenciler, tepkinin dozunu arttırdılar. Böylece eylem, iyiden iyiye kontrolden çıkmış oluyordu.

Eylemin kontrolden çıkması, Rektör Sıddık Sami Onar'ın serbest bırakılmasında etkili oldu. Kampüse geri dönen Onar'ın telkiniyle gençler eylemlerini sonlandırmaya karar verdilerse de üniversite dışında bekleyen polislerin gaz bombası atmaları, eylemin üniversite dışına taşmasına neden oldu. Beyazıt Meydanı'na doğru yürüyüşe geçen gençler, burada atlı polislerle çatıştılar. Eleveli'nin deyişiyle "Anibal'ın Kanlı Muharebesi"ni¹⁶⁴ andıran çatışmalarda Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz yaşamını yitirirken, Hukuk Fakültesi öğrencileri Hüseyin Onur, Kenan Özten, Cengiz Ballıkaya ve Vedat Boy; Tıp Fakültesi öğrencisi Mevlüt Kurtoğlu ile İktisadi Ticari İlimler Akademisi öğrencisi Hüseyin İrmak¹⁶⁵ isimli gençler yaralandılar.

Kontrolden çıkan eylemi bastırmak için takviye kuvvet olarak görevlendirilen ordu mensupları, gençler tarafından coşkuyla karşılandılar. Bu coşku sırasında tank paletleri arasında kalarak hayatını kaybeden Nedim Özpolat, 28 Nisan'daki öğrenci hareketlerinin ikinci kaybı oluyordu. Bir yandan polisin orantısız şiddeti, öte yandan iki öğrencinin yaşamını yitirmesi ve çok sayıda öğrencinin yaralanması, iktidara yönelik hıncın artmasına neden oldu. Bu hıncı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'i istifaya

160 Alpay Kabacalı, Türkiye'de Gençlik Hareketleri, 3.b., Güner Yayınları, İstanbul 2007, s.123.

161 Walter F. Weiker, 1960 Türk İhtilâli, Çeviren. Mete Ergin, Cem Yayınları, İstanbul 1967, s.26; A.Ö. Öymen, "Üniversite Bahçesinde Gözü Kanlı Bir Polis: Bumin", Ulus, S.13227, (28.06.1960), s.4.

162 Ahmet Yıldız, İhtilalin İçinden, 1.b., Alan Yayınları, İstanbul 2001, ss.124-125.

163 A.g.e., s.125.

164 Avni Eleveli, Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960, s.92.

165 Kabacalı, a.g.e., s.137.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

çağırın gençlerin iki kola ayrılarak bir yandan Atatürk Köprüsü'ne, öte yandan Vilayete doğru yürüyüşe geçmesiyle ortaya çıkmış oluyordu.¹⁶⁶ Eylemler çok sayıda öğrencinin gözaltına alınmasıyla sona ermiş görünüyordu.¹⁶⁷ Üstelik İstanbul Üniversitesi'nde eğitim-öğretime 15 günlük ara verilerek¹⁶⁸ olayların yatıştırılması umuluyordu. Ancak İstanbul'daki eylemlerde yaşananların saatler içerisinde Ankara'da duyulması, iktidar karşısı tepkilerin 29 Nisan'da Ankara Üniversitesi'ne sığramasına yol açtı. 29 Nisan sabahı saat 8.00'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı fakülte ve yüksekokulların bahçesinde toplanan gençler, önceki gün İstanbul'da meydana gelen olayları protesto etmeye başladılar. Özellikle Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara'daki eylemlerin merkez üssü haline gelmişti. Bu nedenle de iki fakültedeki güvenlik önlemleri diğerlerine nazaran çok fazla idi. Ankara Valisi Dilaver Argun, Emniyet Genel Müdürü Cemal Gökten ve Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Namık Argüç'ün yakından takip ettiği eylemlerin şiddetli geçeceği belliydi. Zira Argüç, 28-29 Nisan gecesi yayınladığı bildiride "*Nizam ve asayişin temini bakımından, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu'na aykırı davranışlar hakkında, sıfatı ne olursa olsun en şiddetli tedbirlere başvurulacaktır. Muhterem Ankara halkına bir kere daha tebliğ olunur*"¹⁶⁹ ifadelerine yer vermişti.

Polisler, Hukuk Fakültesi'ne girerek eylemi bastırmaya çalışınca Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri de harekete geçtiler. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Fehmi Yavuz, anılarında fakültede yaşananlarla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Öğrencilerimiz, Hukuk Fakültesi'nin başına gelenleri gördükten sonra, binaya girmemekte direndiler. Güvenlik kuvvetleri Fakülteyi ve çevresini sarmıştı. Çemberi yarıp çıkmak da kolay olmuyordu. Bir arkadaşımız 28 Nisan olayları nedeni ile, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'a çekmek istediğimiz telgrafı Cebeci Postanesine götürmeyi başarmıştı. Öğrenciler itfaiye arabalarını devirdiler. Hortumları kestiler; bina içinde sıralardan, sandalyelerden yararlanarak barikatlar kurdular. Bu durum birkaç saat sürdü. Akşama doğru, Fakülte giriş kapısının karşısında, yüzleri Fakülteye dönük, ayakta, piyade tüfekleri ile ateşe hazır 20 kadar asker görüldü. Biz durumu balkondan izliyoruz. Bir subayın emri ile (sonradan bunun Sıkıyönetim Komutanı General Namık Argüç olduğunu öğrendik) yayılım ateşi başladı. Önce çatının altına doğru ateş edildiği anlaşılıyordu. Ateş emri verenin, eliyle işaret ederek, ateş alanını aşağıya kaydırıldığını gördük ve hemen balkona yattık."*¹⁷⁰

Polisin şiddetini arttırması üzerine Dekan Prof. Dr. Fehmi Yavuz, öğrencilerin şiddetten zarar görmemesi için Ankara Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'le görüştü. Yavuz'un eylemlerin sessizce sona erdirileceğini taahhüt etmesi üzerine kolluk kuvvetleri fakülte binasından ayrıldı.¹⁷¹ Böylece Ankara'daki eylem sona ermiş oluyordu. İstanbul'un

166 28 Nisan'da İstanbul'da yaşananlar için bkz. Ali İsmet Gencer, Hürriyet Savaşı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1961, ss.18–25, Kabacalı, a.g.e., ss.123–136.

167 Ahmet Yıldız, 80 kamyonu dolduracak sayıda öğrencinin Davutpaşa Kışlası'nda gözaltına alındığı bilgisini vermektedir. Yıldız, a.g.e., s.127.

168 Altan Öymen, ...Ve İhtilal, s.667.

169 A.g.e., ss.679–680.

170 A.g.e., ss.82–83.

171 A.g.e., s.83.

ardından Ankara’da da iktidar karşıtı eylemlerin gerçekleşmesi üzerine üniversite eğitimi bir ay süreyle tatil edildi.¹⁷²

Gençlerin iktidara yönelik tepkisi İstanbul ve Ankara’daki eylemlerle sınırlı kalmadı. CHP Gençlik Kolları mensuplarının da etkisiyle¹⁷³ DP iktidarına yönelik tepkilerini çok daha kitlesel bir eylemle ortaya koymaya hazırlanan gençler, 5 Mayıs 1960 günü saat 17.00’da, Kızılay’da protesto mitingi düzenlemeye karar verdiler. Eylemin ilgi çekmesi için de “5’inci ayın 5’inde, saat 5’te, Kızılay’da” anlamına gelen “555K”yı parola olarak belirlediler. Ayrıca Plevne Marşı olarak da bilinen “Osman Paşa” türküsünün güftesiyle protest bir marş dillendirdiler.

Üniversite öğrencilerinin yanı sıra Ankara’daki liselerde öğrenim gören gençler ile CHP Gençlik Kolları’nın da katılımıyla Kızılay’da gerçekleştirilen eylem,¹⁷⁴ kitlesel bir mitinge dönüştü. Eylemin başlamasının ardından Kızılay’a gelen Ankara Valisi Dilaver Argun’un polisler “müdahale etme” emri vermesi, gençler ile polisler arasında arbede yaşanmasına yol açtı. Bu sırada Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes’in alana gelmesi üzerine protestoya ivme kazandırdı. “Menderes istifa” sloganlarıyla protestolarına devam eden gençler tarafından hırpalanan Menderes’in, Bayar’la birlikte güçlkle araca bindirilerek kalabalığın arasından çıkarıldı. Bu hadise nedeniyle 555K eylemi, iktidarda sarsıcı bir etki yaratmıştı. Dahası, iktidar karşıtı eylemlerin kesintiye uğramaksızın devam edeceğini göstermişti. Nitekim Mayıs 20 ve 21’inde Harp Okulu öğrencilerinin gerçekleştirdiği iktidar karşıtı “yürüyüş”, artık DP iktidarı için sona doğru yaklaşıldığının işaretini vermişti.¹⁷⁵ Zira iktidara tepki niteliği taşıyan bu yürüyüş, 27 Mayıs 1960’da DP iktidarına son verecek olan askerî darbeye giden sürecin son eylemi olmuştu.

3. TÜRKİYE’DE GENÇLİK HAREKETLERİNİN SONUCU: DP İKTİDARININ SONU

DP’nin 1950 Mayıs’ında gerçekleştirilen seçimle başlayan iktidarı, on yıl sonra yine bir Mayıs ayında sona erdi. Özellikle 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren değişmeye başlayan ve 1957 seçimlerinin ardından otoriter bir görünüme kavuşan politik tutum, yalnızca muhalefet partilerinin değil, basın mensuplarından akademisyenlere, ordu mensuplarından gençlere kadar geniş bir kitlenin tepkisini çekmeye başlamıştı. Nitekim 1960 yılının Nisan ayında üniversite öğrencileri öncülüğünde başlayan ve zamanla gençlerin kitlesel protestosuna dönüşen eylemler, iktidarı sarsıcı bir etki yaratmıştı.

Esasında ordu içerisinde DP iktidarına son vermeye yönelik çalışmalar yıllar öncesinden beri süregelmiş¹⁷⁶ olsa da gençlerin öncülüğünde başlayan eylemler, ordunun harekete geçebilmesi için muazzam bir fırsat sunmuştu. Bu arada 25 Mayıs 1960 tarihli TBMM Toplantısı’nda yaşanan kavga nedeniyle TBMM’nin tatil edilmesi, bu fırsatı perçinlemişti.¹⁷⁷ Nihayetinde 27 Mayıs 1960 günü saat 05.15’te, Albay Alparslan Türkeş

172 Firdes Temizgüney, “1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.27, (Bahar 2018), s.193.

173 Asil Kaya, Modernleşme Sürecinde Türkiye’de Gençlik Hareketleri, Libra Yayınları, İstanbul 2021, ss. 524-525.

174 A.Ö. Öymen, “Hürriyet yolundaki ilk Bulvar gösterisi”, Ulus, S.13264, (04.08.1960), s.4.

175 “Harp Okulu Yürüyüşü”ü hakkında bilgi için Bkz. Kaya, a.g.e., ss. 528–530.

176 Adnan Çelikoğlu, Bir Darbeci Subayın Anıları-27 Mayıs Öncesi Ve Sonrası, 1.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.108; Mithat Perin, Menderes’i Kim Astırdı?, 1.b., Dünya Yayınları, İstanbul 1995, s.31; Dünder Seyhan, Gölgedeki Adam, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s.46.

177 Weiker, a.g.e., s.31.

Uzakdoğudan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

tarafından Ankara Radyosu aracılığıyla okunan tebliğde ordu mensuplarının yönetime el koyduğu ilan edilmişti. Tebliğin ilk ifadelerinde *“Bugün Demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır”*¹⁷⁸ denilerek söz konusu ordu müdahalesinin gerekçesi açıklanmış oluyordu. 27 Mayıs Darbesi'nin ardından kurulan Millî Birlik Komitesi'nin (MBK) başına getirilen emekli Orgeneral Cemal Gürsel'in 24 Haziran 1960 tarihli toplantıyı açarken kullandığı ifadeler, bu gerekçeyi destekler bir nitelik taşıyordu:

“İcraatlarının hesabını vermekten korkan iktidarlar, idare ettikleri milletler için felaket müjdecisi olmaktan kurulamazlar. Bu korku içinde mesuliyetten sıyrılmanın başka çıkar yolu bulunmayan sabık ve sakıt iktidar partisinin idarecileri de asla ihlâl edilmemesi icabeden ‘Türk Anayasasını’ çiğnemekten çekinmediler. Netice; Türk milletinin insanlık hak ve hürriyetleri ortadan kaldırılmış, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilmiş, adalet bağımsızlığı, haberleşme hürriyeti, üniversite muhtariyeti tahrib edilmiş, memleket âkibeti meçhul karanlık bir uçuruma doğru hızla yuvarlanır bir duruma sokulmuş oldu.

*Ordu Dahilî Hizmet Kanununun 34 üncü maddesi ile, ‘Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak’ vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusunun bu faciaya daha fazla seyirci kalması elbette beklenilemezdi.”*¹⁷⁹

Emir-komuta zincirinin de dışına çıkılarak gerçekleştirilen bu müdahalenin DP açısından ilk sonucu DP'nin on yıldır süren iktidarına son vermesi oldu.¹⁸⁰ İkinci sonuç ise Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 29/9/1960 tarih ve 960/784 sayılı kararıyla partinin faaliyetlerine son verilmesiyle ortaya çıktı.¹⁸¹ Üçüncü, belki en önemli sonucu ise Yüksek Adalet Divanı tarafından Yassıada'da sürdürülen yargılamalar sonucunda idama mahkum edilen Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a dair kararın MBK tarafından onanarak ivedilikle infaz edilmiş olmasıydı.¹⁸²

Kısacası gençlik hareketleriyle olgunlaşan süreç, öncelikle DP iktidarının sona ermesiyle, ardından DP'nin kapatılması ve partinin önde gelen isimlerinin idamlarıyla sonuçlanmıştı. Bundan sonra da ülkenin siyasi, idari ve hukuki yörüngesinin dönüşümüyle devam edecekti.

C. GÜNEY KORE'DEN TÜRKİYE'YE KELEBEK ETKİSİ

1. Gençlik Hareketleri Arasındaki Benzerlikler

Güney Kore'de Rhee iktidarına, Türkiye'de ise DP Hükümeti'ne karşı bir tür *“başkaldırı”* niteliği taşımaları, *“muhalif”* karaktere sahip gençlik hareketlerinin en

178 B.C.A., 30.10.0.0/40.236.8, (27.05.1960), s.4.

179 Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C.1, B.1, O.1, (24.06.1960), s.2.

180 27 Mayıs 1960'ta yaşananlar hakkında bilgi için bkz. Sıtkı Ulay, Harbiye Silah Başına, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti., İstanbul 1968, ss.96–128; Salim Rıfıkı Burçak, Yassıada Ve Öncesi, Çam Matbaası, Ankara 1976, ss.64–83; Sami Küçük, Rumeli'den.27 Mayıs'a, Mikado Yayınları, İstanbul 2008, s.88.

181 Resmi Gazete, S.10676, (09.12.1960), s.2716.

182 Esasında DP Kurucu Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar da idama mahkum edilenler arasındaydı. Ancak 65 yaşını geçmiş olması nedeniyle cezası ağır müebbet hapse çevrildi. “T.C. Millî Birlik Komitesi Kararı”, Resmî Gazete, S.10908, (16.09.1961), s.5161.

belirgin benzerliklerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte her iki gençlik hareketinin ortaya çıkmasında başat rol oynayan siyasi ve sosyo-ekonomik koşullar da gözden kaçmamaktadır ki Rhee iktidarının sonunu getirecek olan gençlik hareketlerini Güney Kore için “İkinci Kurtuluş Savaşı” olarak nitelendiren Yakup Kadri Karaosmanoğlu,¹⁸³ Güney Kore ile Türkiye’nin aynı meselelere sahip olduklarına, aynı politik ve sosyal şartlar içinde bocaladıklarına vurgu yaparak iki ülke arasındaki benzerliğe dikkat çekiyordu.¹⁸⁴

Güney Kore’de seçmenlerin gözünde bir tür “kurtarıcı” olarak görülerek iktidara gelen Rhee’nin seçimlerde elde ettiği başarıların yaratmış olduğu özgüvenin de etkisiyle otoriteryanizme yönelmesi durumu, Türk seçmenin “kurtarıcı” olarak gördüğü DP Hükümeti’nin siyasi sürecinde de gözlemlenebilmektedir. Seçimlerde elde ettikleri başarılar, Güney Kore’deki Rhee iktidarını da Türkiye’deki DP iktidarını da “kendi iktidarını sağlamlaştırma ve daim kılma”ya yöneltmişti. Bu yönelim, mevcut iktidarlara karşı muhalif hareketlerin doğmasına ve söz konusu hareketlerin kısa sürede güçlenmesine yol açınca bahsi geçen “amaç”, bir tür “kayı”ya dönüşmüştü. Giderek otoriterleşen politik tutumun yanı sıra iktidarı güvence altına almaya ve güçlendirmeye yönelik tedbirler almak, söz konusu “kayı”nın birer tezahürüydü. Gerek Güney Kore’de gerekse Türkiye’de giderek otoriterleşen politik tutum özellikle muhalif siyasetçiler ile muhalif basına yönelik uygulamalarla somutlaştırılmıştır. Daha önce de değinildiği üzere Güney Kore’de Rhee’ye muhalefet eden Cho Bong Ahm idama mahkum edilirken, Türkiye’de muhalefetin önde gelen isimlerinden CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı hapse gönderiliyordu. Aynı şekilde Güney Kore’de de Türkiye’de de basına yönelik sansür, hapis vb. yaptırımlarla otoriter eğilim gözler önüne seriliyordu. Bununla birlikte Güney Kore’de Rhee “Milli Emniyet Kanunu”nu yürürlüğe koyarak, Türkiye’de ise DP iktidarı “Tahkikat Komisyonu”nu kurarak, mevcut konumlarını güçlendirmeye ve ülkede mutlak hakimiyeti tesis etme yoluna gittiler. Ne var ki bu girişimler, beklenen sonucu vermek bir yana, muhalif hareketlerin güç kazanmasına yol açmıştı.

Her iki ülkenin sosyo-ekonomik koşulları da benzer bir seyir izlemekteydi. 1949 yılında Güney Kore’de kabul edilen “Geri Alınan Mülkiyetin Tasarrufu Kanunu”nun da etkisiyle¹⁸⁵ ülkede iktidara yakın firmalara özel imtiyazlar verilmesi tepkilerin artmasına yol açarken,¹⁸⁶ politik elitler ile ekonomik elitler arasındaki girift bağlar, yolsuzluk söylemlerinin artmasına neden oluyordu.¹⁸⁷ Bu arada 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren Güney Kore’de ekonomik kriz etkisini hissettirmeye başlamıştı. Zamanla kriz ivme kazandıkça, Rhee’nin popülist ve otoriter yönetimine yönelik tepkiler de artmıştı.¹⁸⁸ Türkiye’de ise 1954 yılından itibaren bütçe açığı-borçlanma-enflasyon ekseninde giderek belirginleşmeye başlayan ekonomik sıkıntılar, halkı hayat pahalılığı, bozulmuş piyasa koşulları, adaletsiz gelir

183 Karaosmanoğlu’na göre Güney Kore, ilk kurtuluş savaşını Kore Savaşı’nda komünizme karşı vermiş ve Türkiye’nin de içinde bulunduğu altı ülkenin desteğiyle bu savaşta bağımsızlığına kavuşmuştur. Y. K. Karaosmanoğlu, “Güney Kore ikinci kurtuluş savaşında”, Ulus, S.13194, (25.04.1960), ss.1,5.

184 Y. K. Karaosmanoğlu, “Türkiye ve Güney Kore”, Ulus, S.13167, (27.03.1960), ss.1,5.

185 İşgalcilerden alınan malların ve işletmelerin 1958 yılına değin elden çıkarılacağı taahhüt ediliyordu. Bu durum ekonomik alanda Güney Kore’nin liberal bir tutum sergileyeceğini göstermenin yanı sıra imtiyaz, rüşvet ve yolsuzluk gibi manipülatif uygulamaların da önünü açıyordu. Özlem Tezer, “Güney Kore’nin Ekonomik Elitleri Ve Siyasal Sistem İçerisindeki Konumları”, Fiscoeconomia, Vol. 3 (3), 2019, s.83.

186 A.g.m., ss.83-84.

187 A.g.m., s.85.

188 Nicolas Grinberg, “From Miracle To Crisis And Back: The Political Economy Of South Korean Long-Term Development”, Journal Of Contemporary Asia, Vol.44, No.4, 2014, s.724.

Uzakdoğudan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

dağılımı, karaborsacılık ve nihayetinde kriz gerçeğiyle karşı karşıya getirmişti.¹⁸⁹ Sosyal sınıflar arasında artan dengesizlik, orta sınıfın erimesine ve köylülerin yoksullaşmasına neden olurken, “*parasız*” işe başlayan bazı sermayedarların kısa sürede zenginleşmeleri dikkat çekiyordu.¹⁹⁰ Bu durum, sosyal krizin somut bir göstergesiydi. Ekonomik gidişattaki olumsuzluğa paralel olarak artan siyasi baskılar, sosyal krizi arttırıcı bir etki yaratıyordu. Öyle ki Zürcher’e göre DP iktidarı, “*ekonomik liberalleşmeyi kurtarmak için siyasal liberalleşmeyi geniş ölçüde feda ediyordu*”¹⁹¹

Güney Kore’de Mart 1960’ta başlayan ve Nisan ayında da devam eden gençlik hareketlerinin hemen hemen aynı dönemde Türkiye’de vuku bulan gençlik hareketleriyle benzerliği, hareketlerin ortaya çıkmasına yol açan siyasal ve sosyo-ekonomik koşullardan ibaret değildi. Hareketlerin niteliği, destekleyicileri ve sonuçları açısından da her iki hareket arasında benzerlikler göze çarpmaktaydı.

Güney Kore’de Rhee iktidarına, Türkiye’de ise DP iktidarına karşı başlatılan gençlik hareketlerinin öncülüğünü üniversitelerde öğrenim gören gençler üstlenmişlerdi. Bu nedenden olsa gerek her iki harekette de öğretim üyelerinin hatırı sayılır etkisi olduğu söylenebilir.¹⁹² Üstelik “*hürriyet*” mottosunun kullanıldığı¹⁹³ her iki hareket de mevcut iktidarlar tarafından “*şiddet*” yoluyla bastırılmak istenmiş ve “*Devletin Baskı Aygıtı*”¹⁹⁴ olarak nitelendirilen kolluk kuvvetleriyle çatışmışlardı.¹⁹⁵ Bu çatışmalar sırasında öğrenciler arasında hayatını kaybedenler olmuş ve bu öğrenciler özellikle muhalifler tarafından “*kahraman*” olarak adlandırılmışlardı.

Hiç kuşku yok ki her iki gençlik hareketinin en belirgin benzerlik yarattığı sonuçlarda gizliydi. Zira her iki hareket de iktidar değişikliğiyle sonuçlanacak süreci başlatmış oluyorlardı. Güney Kore’deki gençlik hareketi Rhee iktidarının devrilmesiyle sonuçlanırken, Türkiye’deki gençlik hareketi DP iktidarının sonunu getirmemiş olsa da bu “*son*”u getirecek askeri darbeye ortam hazırlıyordu. Bu husus, aynı zamanda, her iki hareket arasındaki nüansı teşkil etmektedir. Bir başka deyişle Güney Kore’deki gençlik hareketi, Rhee iktidarının devrilmesine doğrudan etki ederken, Türkiye’deki gençlik hareketi DP iktidarının devrilmesinde “*dolaylı*” bir rol üstlenmiş oluyordu. Bu arada Güney Kore’de Rhee iktidarının ardından siyasal ve sosyo-ekonomik alanda beklentilerin karşılanamaması, orada da askeri darbeye yol açacaktı.

189 Kaya, a.g.e., s.439.

190 Orhan Erkanlı, Anılar... Sorunlar... Sorumlular, 2.b., Baha Matbaası, İstanbul 1972, s.11.

191 Zürcher, a.g.e., ss.334-335.

192 Güney Kore’de öğretim üyelerinin yaptıkları yürüyüş, Türkiye’de ise İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar ve Ankara Üniversitesi SBF Dekanı Prof. Dr. Fehmi Yavuz gibi akademisyenlerin öğrencilerden yana tavır takınmaları bu husustaki önemli kanıtlardır.

193 “NATO opens Meet in Riot-Torn Turkey”, The Daily Herald, No.195, (02.05.1960), s.1, “New Riots In Ankara”, The Sunday Herald, Vol.37, No.49, (15.05.1960), s.1.

194 Marksist düşünür Louis Althusser’in ortaya attığı teoriye göre devletin amaçları doğrultusunda kullandığı iki aygıtı vardır. Bunlar; “Devletin İdeolojik Aygıtları” ve “Devletin Baskı Aygıtları”dır. Okullar, siyasi partiler, sendikalar, basın vs. Devletin İdeolojik Aygıtlarına örnek teşkil ederken, hükümetler, ordu, polis, mahkemeler vs. Devletin Baskı Aygıtları arasında yer almaktadırlar. Louis Althusser, İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çeviren. Alp Tümertekin, 5. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 50 – 51.

195 Her iki harekette de polislerin gençlere yönelik uyguladığı şiddet, dış basının işlediği konular arasında yer almıştır. “Rioting Kills 14 in Cities Of Turkey”, The Daily Herald, No.194, (29.04.1960), s.1.

2. Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

Güney Kore'de ortaya çıkan gençlik hareketleri Türkiye'de özellikle muhalif gazeteler tarafından yakından takip ediliyordu. Hatta bazı köşe yazarları, Güney Kore'deki gençlik hareketlerini destekleyici bir üslup benimsemişlerdi. Örneğin Sami Kohen, *"diktatör kesilen Rhee, memlekette hürriyeti ortadan kaldırmakla bu büyük ideali çiğnemekte ve bu uğurda ölen bütün Korelilere ve müttetiklerine ihanet etmektedir"*¹⁹⁶ derken, M. Piri ise Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Rhee için *"Tarihe altın harflerle geçmesi muhakkak olan bu insan şimdi, aynı tarih sahifelerinde lanetle anılacaktır"*¹⁹⁷ ifadelerini kullanıyordu.

CHP'nin yayın organı konumunda olan Ulus gazetesi, Güney Kore'deki gençlik hareketlerinin 19 Nisan'dan itibaren giderek büyümesini iktidarın yeni girişimlerle memleket çapında yeni seçimlerin yapılması için muhalefetin artan taleplerini susturmaya çalışmasından kaynaklandığına vurgu yapıyordu.¹⁹⁸ DP'nin yayın organı Zafer gazetesi ise Güney Kore'deki olaylara ilişkin haberlere iç sayfalarda, bir ya da iki sütun halinde yer veriyor ve bu hususta herhangi bir yorum yapılmıyordu. Muhtemeldir ki DP iktidarı, Güney Kore'deki hareketlerin Türkiye'ye sirayet etmesinden çekiniyor ve olaylarla ilgili görüşlerini ortaya koyarak herhangi bir gerginliğe mahal vermek istemiyordu.

Güney Kore'deki gelişmelere *"taraf"* olanlar yalnızca köşe yazarlarından ibaret değildi. Örneğin CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, 22 Nisan 1960'da Güney Kore'deki gelişmeler üzerine yapmış olduğu açıklamada Güney Koreli gençlere şu sözlerle destek veriyordu:

"Güney Kore'de cereyan eden kanlı hadiseler ve sebepleri sulha, hürriyet idealine ve insan haklarına bağlı bütün milletlerin üzerinde dikkat ve hassasiyetle duracağı bir mevzudur.

*Diktatörlerin yalnız milletleri için değil, bütün insanlık için bir felaket kaynağı oldukları hakikati Hitler ve Mussolini maceralarıyla ve İkinci Dünya Harbi felaketleriyle bir kere daha anlaşılmış bulunmaktadır. Bu itibarla sulhün, hürriyet idealinin ve insan haklarının bir dostu olarak dünyada sevgi ve takdir gören Amerika Birleşik Devletlerinin Güney Kore'de cereyan eden hadiseler karşısında seyirci kalması ve bir diktatörü desteklemesi beklenemezdi"*¹⁹⁹

Güney Kore'deki gençlere verilen bu ve benzeri destekler, aynı zamanda Türkiye'deki gençlere yönelik bir mesaj niteliği de taşıyordu. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 18 Nisan 1960'ta kurulan Tahkikat Komisyonu'na verilen yetkilerin genişletilmesine yönelik teklifin görüşüldüğü 27 Nisan 1960 tarihli TBMM Toplantısı'nda söylediği sözler bu hususta önemli bir örnek teşkil etmekteydi:

"Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi,

196 Sami Kohen, "Güney Kore'de İsyan", Milliyet, S.3574, (21.04.1960), s.2.

197 Piri, "Amerika'nın ihtarı ve tefsirler", s.3.

198 "G. Kore'de nümayiş", Ulus, S.13192, (23.04.1960), s.1.

199 "Diktatörler milletleri için değil, insanlık için de bir felaket kaynağıdır", Ulus, S.13192, (23.04.1960), s.1; "Kore Meclisi'nde Büyük Kavga Çıktı", s.7.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

memuru elinde idi. Halbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var... Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi kurulduğu zaman onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Milleti Kore Milletinden daha az haysiyetli değildir."²⁰⁰

Hiç kuşku yok ki gerek basın gerekse siyasetçilerin gençlik hareketlerine yönelik ilgisi, Güney Kore'deki hareketlerin Türkiye'ye sirayet etmesinin önünü açıyordu. Hatta söz konusu ilgi, Güney Kore'den Türkiye'ye yönelen bir tür kelebek etkisinin²⁰¹ güdüleyicisi haline geliyordu. Nitekim binlerce kilometre öteden Türkiye'ye yönelen bu etki, 27 Nisan 1960 günü İstanbul'da Marmara Lokali'nde gerçekleştirilen ve polisin müdahalesiyle dağıtılan Tıp Talebe Cemiyeti Kongresi'nde varlığını hissettirmeye başlıyordu. Kongrede Güney Kore'deki gençlere hitaben bir mektup yazılması ve bu mektubun yayınlanması önerisinin kabul edilmesi²⁰² üzerine polis, kongreyi basarak dağıttı. Her ne kadar okunamamış olsa da kongrenin divan başkanlığını yürüten Dr. Memduh Eren'in yıllar sonra anılarında yer verdiği o metin, Güney Kore'deki gençlik hareketlerinin Türkiye'deki gençler üzerindeki etkisini gözler önüne seriyordu:

"Seul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanlığı'na

Korea

Zulmün tüfeğine, bombasın karşı insan haysiyeti ve ilahi adaletin çelik pençesi ile mücadele ediyorsunuz. İnsanıñ yüz karası olan ahlaksız, adaletsiz, zalim diktatörlere karşı giriştiiğiniz mücadelede kardeşlerinizin kanları akıyor. Belki siz de öleceksiniz fakat er geç milletinizin haysiyet ve şerefini kurtaracaksınız. Buna eminiz ve inanıyoruz.

Türk gençliği ve Türk milleti bu büyük mücadeleniz karşısında gurur duymaktadır. Ölen kardeşlerinizin aziz ruhları önünde hürmetle eğiliyoruz.

Atatürk gençliği olarak biz de vatan hainlerinin, zalimlerin kurduğu partizan idarenin zilleti altında yaşamaktansa ölmeyi tercih edeceğiz. Mücadelenizi anlıyor ve inanıyoruz. İcap ederse aynı gaye uğruna canlarımızı feda edeceğiz fakat asla milletimizi böyle bir idarenin eline bırakmayacağız"²⁰³

Güney Kore'deki öğrenci hareketlerini dikkatle izleyen İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin 28 Nisan 1960'daki eylemleriyle başlayan iktidar karşıtı süreç, 27 Mayıs 1960'da yaşanan darbeyle sonuçlanıyor, Türk siyaseti yeni bir yörüngeye yöneliyordu.

Bu arada dış basında Türkiye'deki gençlik hareketlerine yönelik haberlerde Güney Kore'deki gençlik hareketlerine de vurgu yapılıyordu. Amerika'da Fince yayınlanan

200 Zühtü Arslan, Türk Parlamento Tarihi – TBMM XI. Dönem (1957 – 1960), C.1., TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2009, s.29.

201 "Kelebek Etkisi Teorisi"; İlk kez Prof. Edward Norton Lorenz'in 29 Aralık 1972 tarihli bir konferansta sunduğu "Brezilya'da Bir Kelebeğin Kanat Çırpması Teksas'ta Fırtınaya Yol Açar mı?" başlıklı bildiriyle bilim dünyasına kazandırılmış bir teoridir. Bu teoriye göre kanat çırpın bir kelebeğin kanat rüzgarlarının etkisinin, başlangıç koşulları ve küçük karışıklıklara bağlı olarak daha sonraki büyük kargaşalıklar üzerinde belirleyici olabilir. Örneğin bir kelebeğin Pekin'de kanat çırpması, söz konusu belirleyicilere bağlı olarak bir ay sonra New York'ta fırtınaya yol açabilir. Erdoğan Taşkın, "Yönetimde Kelebek Etkisi", Politik Ekonomik Durum, S.200, (Mart 2014), s.6.

202 Kabacalı, a.g.e., s. 122.

203 Memduh Eren, 27–28 Nisan Gençlik Eylemi Işığında 27 Mayıs, Kardeşler Matbaası, İstanbul 1996, s.139.

Auttaja gazetesi ise Türkiye'deki öğrenci hareketlerini Güney Kore'deki gelişmelerin etkilediği yorumunda bulunuyordu.²⁰⁴ Batı Almanya'da yayınlanan Bad Godesberg gazetesi, 3 Mayıs 1960 tarihli nüshasında *"Güney Kore'deki ayaklanma, Menderes'e karşı yapılan ayaklanmanın kıvılcımını teşkil etmiş benziyor. İlk kanlar aktı. Bundan sonrası ne olacak? Syngman Rhee'nin aksine Menderes, silaha sarıldı. Zorla aşağıya inmek onun hoşuna gitmiyor"*²⁰⁵ ifadelerine yer verirken, Gellesche Zeitung gazetesi de 6 Mayıs 1960 tarihli nüshasında *"Kore'yi örnek olarak aldığı şüphe götürmeyen Türkiye'de açık bir isyan baş göstermiştir. Uzak-Doğu'da olduğu gibi, burada da, hüküm süren şartlarla memnuniyetsizliklerini en bariz şekilde belirten talebeler olmuştur"*²⁰⁶ denilerek Uzakdoğu'daki gelişmelerin Türkiye'yi etkilediği net bir biçimde ifade edilmiş oluyordu.

Bu görüşlere karşın iki hareket arasında bağlantı olduğunu reddeden görüşler de mevcuttu. Örneğin dönemin ABD Senatörü Fullbright, 1 Mayıs 1960 tarihinde CBS Televizyonu'na verdiği demeçte Güney Kore'de ve Türkiye'de meydana gelen gençlik hareketlerinin demokratik sisteme geçme arzusundan kaynaklandığını,²⁰⁷ buna karşın her iki hareket arasında bir bağlantı olmadığına dair inancını dile getiriyordu.²⁰⁸

Her iki hareketin geliştiği koşulların ve gelişim seyrinin benzerlik göstermesinin dışında, Güney Kore'deki hareketlerin *"başarılı"* sonuç vermesi, bu hareketteki söylemlerin ve mücadele yöntemlerinin Türkiye'ye taşınmasını sağladığı aşikardır. Gerek basının gerekse muhalif siyasetçilerin tutumlarının da etkisiyle Güney Kore'deki gençlik hareketleri bir anlamda *"rol model"* haline geliyordu.

SONUÇ

1948 yılındaki seçimlerle Güney Kore bağımsız bir ülke haline gelirken, Syngman Rhee önderliğinde yeni bir siyasal süreç başlıyordu. ABD'nin müttefiki olmaktan mühlhem, Batı Bloğu'nda yer alan ve *"demokrasi taraftarları"* arasında konumlanan Güney Kore, 1950–1953 yıllarında Kuzey Kore ile giriştiği savaştan sonra Rhee'nin giderek totaliterleşen yönetimine tanıklık etmeye başlıyordu.

Elde ettiği seçim başarılarından edindiği özgüvenle anayasada değişiklik yapan Rhee, zamanla ülkenin tek hâkimi oldu. Bir yandan muhalif siyasetçileri baskı ve tehditle sindirmeye çalışırken, öte yandan sansür ve hapis uygulamalarıyla basın–yayın organlarını kontrol altına almaya gayret ediyordu. Bu arada her geçen gün ağırlaşan ekonomik koşullar, siyasi iktidara karşı muhalefetin genişlemesine imkân tanıyordu. Nitekim Rhee iktidarının 12. yılında gerçekleştirilen seçimler, muhalefetin *"hile"* iddiasıyla ayaklanmasına neden oluyor ve iktidarın sonunu getirecek süreç böylece başlamış oluyordu. Rhee iktidarının *"hile"* iddialarına ve çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu eylemcilere yönelik *"şiddet"*li tutumu, hareketi bitirmek şöyle dursun daha da büyütüyordu. Özellikle genç eylemcilerin polis müdahaleleri sonucunda ölmesi, hareketi sürekli ve sarsıcı hale getiriyordu.

204 "Ylioppilaat kapinoivat Turkissa", Auttaja, Vol.55, No.18, (05.05.1960), s.1.

205 Ak Devrim, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara 1960, s.13.

206 A.g.e., s.16.

207 Amerika'da Rumence yayınlanan Românul American gazetesi Güney Kore'nin devrik hükümeti için kullandığı *"terörist rejimi"* ifadesini, Menderes Hükümeti için de kullanarak hareketlerden çok güdüleyicilerin benzerliğine dikkat çekiyordu. "Studentii Turci Demonstrea; Cer Demisia Guvernului Menderes", Românul American, No.19, (07.05.1960), s.1.

208 Ak Devrim, s.19.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

Nihayetinde geri döndürülemez bir istikamete yönelen hareket, yaklaşık 40 günlük bir mücadelenin sonunda başarıya ulaşıyor ve süreç, iktidarın devrilmesiyle sonuçlanıyordu.

Güney Kore'deki bu hareket, Türkiye'de de geniş yankı uyandırdı. 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomik ve sosyal gelişmeler nedeniyle halk nezdindeki desteğini yitirmeye başlayan DP iktidarı, bu harekete temkinli bir yaklaşım sergiliyordu. Ne var ki muhalefet, Güney Kore'deki hareketi yakından takip ediyor, DP'nin özellikle 1957 seçimlerinden sonraki uygulamalarını Rhee iktidarının uygulamalarıyla özdeşleştirerek Güney Kore'deki gençlik hareketlerinden yana tavır alıyordu. Bu tavır, muhalif gazetelerde sürekli olarak işleniyordu. Dolayısıyla Güney Kore'deki gençlik hareketleri, basın-yayın organlarının da yardımıyla Türkiye'de bir tür kelebek etkisi yaratıyordu. Öyle ki bazı öğrenci kuruluşlarının kongrelerinde Güney Kore'deki gençlere destek mesajları veriliyordu. Ancak söz konusu mesajlar, polis engeliyle karşılaşıyordu ki bu, DP iktidarının Güney Kore'deki hareketlerin yaratacağı kelebek etkisine yönelik çekinceyi ortaya koyuyordu. Fakat hiçbir engelleme bu etkinin önüne geçmeye yetmiyordu.

Nihayetinde Güney Kore'de Rhee iktidarının devrilmesinden hemen sonra, 28 Nisan 1960'da, İstanbul Üniversitesi'nde öğrenim gören gençler DP iktidarına karşı protesto eylemine başlayarak Türkiye'de iktidar değişikliğiyle sonuçlanacak bir sürecin fitilini ateşliyorlardı. Bu eylem, gerek hürriyet söylemini ön plana çıkarmasıyla gerekse benimsediği mücadele yöntemiyle Güney Kore'den Türkiye'ye yönelen kelebek etkisini de somutlaştırıyordu. Neticede Güney Kore'de bir gençlik hareketi sona ererken; binlerce kilometre uzakta, nedenleri, süreçleri ve sonuçları itibarıyla benzerlik teşkil eden yeni bir harekete örnek teşkil ediyordu.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGESİ VE TUTANAKLAR

B.C.A., 30.10.0.0/40.236.8, (27.05.1960).

Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, C.1, B.1, O.1, (24.6.1960).

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.11, C.13, İ. 58, (18 Nisan 1960).

2. RESMÎ YAYINLAR

"T.B.M.M. Kararı", (1960), Resmî Gazete, 19 Nisan, S.10484, s.1178/a.

"T.C. Milli Birlik Komitesi Kararı", (1961), Resmî Gazete, 16 Eylül, S.10908, s.5161.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanun", (1960), Resmî Gazete, 28 Nisan, S.10491, s.1.

3. SÜRELİ YAYINLAR

Auttaja,

Cumhuriyet,

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,

Gaziantep University Journal of Social Sciences,

Milliyet,

Politik Ekonomik Durum,

Românul American,

The Daily Herald,
The Sunday Herald,
The Utah Nippo,
Ulus,
Zafer,

4. KİTAPLAR

- Ahmad, Feroz (2017), Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çeviren. Yavuz Alogan, 11. bs., İstanbul: Kaynak Yay.
- Ahmad, Feroz, Ahmad, Bedia Turgay (1976), Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971, 1. bs., Ankara: Bilgi Yay.
- Ak Devrim (1960), Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi.
- Alper, Emin (2019), Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri (1960–1971), Çeviren. Eylem Yenisoay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Arcayürek, Cüneyt (1984), Bir İktidar Bir İhtilal 1955–1960, 1. bs., Ankara: Bilgi Yay.
- Arslan, Zühtü (2009), Türk Parlamento Tarihi–TBMM XI. Dönem (1957 – 1960), C.1., Ankara: TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yay.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2000), İhtilâl Mantiği ve 27 Mayıs İhtilâli, 7.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Burçak, Salim Rifki (1976), Yassıada Ve Öncesi, Ankara: Çam Matbaası.
- Çelikoğlu, Adnan (2010), Bir Darbeci Subayın Anıları-27 Mayıs Öncesi Ve Sonrası, 1.bs., İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Elevli, Avni (1960), Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi, Ankara: Yeni Desen Matbaası.
- Eren, Memduh (1996), 27–28 Nisan Gençlik Eylemi Işığında 27 Mayıs, İstanbul: Kardeşler Matbaası.
- Erkanlı, Orhan, Anılar... Sorunlar... Sorumlular, 2.bs., İstanbul: Baha Matbaası.
- Gencer, Ali İsmet (1961), Hürriyet Savaşı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yay.
- Kabacalı, Alpay (2007), Türkiye'de Gençlik Hareketleri, 3.bs., İstanbul: Güner Yay.
- Kaya, Asil (2021), Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Gençlik Hareketleri, İstanbul: Libra Yay.
- Küçük, Sami (2008), Rumeli'den.27 Mayıs'a, İstanbul: Mikado Yay.
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923–2011 (2012), Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Öymen, Altan (2013), ...Ve İhtilâl, 1.bs., İstanbul: Doğan Kitap.
- Perin, Mithat (1995), Menderes'i Kim Astırdı?, 1.bs., İstanbul: Dünya Yay.
- Seyhan, Dündar (1966), Gölgedeki Adam, İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası.
- Toker, Metin (1966), İsmet Paşayla 10 Yıl (1957-1960), C.2., byy: Akis Yay.
- Ulay, Sıtkı (1968), Harbiye Silah Başına, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

- Uyar, Hakkı (2001), Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi, 1.bs., İstanbul: Büke Kitapları.
- Weiker, Walter F. (1967), 1960 Türk İhtilâli, Çeviren. Mete Ergin, İstanbul: Cem Yay.
- Yıldız, Ahmet (2001), İhtilalin İçinden, 1.bs., İstanbul: Alan Yay.
- Zileli, Gün (2004), Ev (1946–1954), 1.bs., İstanbul: İletişim Yay.
- Zurcher, Eric Jan (2007), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çeviren. Yasemin Saner Gönen, 21.bs., İstanbul: İletişim Yay.

5. MAKALELER

- “Amerika, Güney Kore'ye dün sert bir ihtarda bulundu”, (1960), Cumhuriyet, 21 Nisan, S.12839, ss.1,5.
- “Anti-Rhee Riots Spread Over Entire South Korea”, (1960), The Daily Herald, 20 Nisan, S.187, ss.1,4.
- “Basın Enstitüsü Kore'de Çalışmalarına Başladı”, (1960), Milliyet, 7 Nisan, S.3560, s.5.
- “Basın hürriyeti için Amerikanın teşebbüsü”, (1958), Cumhuriyet, 1 Aralık, S.12339, ss. 1,5.
- “Basın Kanununun tâdili için Kore'de muhalif meb'uslar hapsedildi”, (1958), Milliyet, 25 Aralık, S.3098, s.1.
- “Başkan Eisenhower Güney Koreye gitmekten vazgeçti”, (1960), Ulus, 21 Nisan, S.13190, ss.1,4.
- Coşar, Ömer Sami, (1960), “Artık Sevilmiyor”, 21 Nisan, Milliyet, S.3574, s.3.
- _____, (1960), “Bir Diktatör Devrildi”, 28 Nisan, Milliyet, S.3581, s.3.
- “Diktatörler milletleri için değil, insanlık için de bir felaket kaynağıdır”, (1960) Ulus, 23 Nisan, S.13192, s.1.
- “Eisenhower, Rhee'ye Endişesini Bildirdi”, (1959), Milliyet, 3 Ocak, S.3107, s.5.
- “Eisenhower Syngman Rhee'yi ikaz ediyor”, (1959), Cumhuriyet, 3 Ocak, S.12372, s.1.
- Erkmen, Ayşe, (2018) “Türkiye'de 1950 İle 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, C.17, S.3, ss.1225-1247.
- Esmer, Ahmet Şükrü, (1960), “Kore olayları”, Ulus, 22 Nisan, S.13191, s.3.
- “G. Kore muhalefet lideri asıldı”, (1959), Milliyet, 1 Ağustos, S.3312, s.1.
- “G. Kore'de, muhaliflerle polis arasında çatışma”, (1960), Ulus, 13 Nisan, S.13182, ss.1,3.
- “G. Kore seçim hileleri tekrar protesto edildi”, (1960), Ulus, 25 Mart, S.13165, s.5.
- “G. Kore seçimlerinde kanlı hâdiseler oldu”, (1960), Ulus, 16 Mart, S.13156, s.3.
- “G. Kore'de nümayış”, (1960), Ulus, 23 Mart, S.13192, ss.1,5.
- “G. Kore'de Yeniden Hadiseler Oldu”, (1960), Milliyet, 18 Nisan, S.3571, s.1.
- “G. Kore'deki hadiselerde yirmi lise öğrencisi öldü”, (1960), Ulus, 21 Mart, S.13161, s.3.
- Griberg, Nicolas (2014), “From Miracle To Crisis And Back: The Political Economy Of South Korean Long-Term Development”, Journal Of Contemporary Asia, C.44, S.4, ss. 711–734.

- “Güney Kore Meclisinde Mebuslar Kavga Etti”, (1958), Milliyet, 7 Aralık, S.3080, s.5.
- “Güney Kore Olayları”, (1960), Zafer, 29 Nisan, S.3812, ss.1,4.
- “Güney Kore seçimleri neticeleri”, (1954), Milliyet, 22 Mayıs, S.1452, s.3.
- “Güney Kore yeni seçime gidiyor”, (1959), Cumhuriyet, 7 Ocak, S.12376, s.3.
- “Güney Kore’de 2 Gazeteci Polislerin göz önünde dayak yedi”, (1960), Milliyet, 14 Şubat, S.3509, s.1.
- “Güney Kore’de basın hürriyeti yok ediliyor”, (1958), Milliyet, 1 Aralık, S.3074, ss. 1,5.
- “Güney Kore’de Basın ve muhalefete karşı ‘Birleşik cephe’”, (1958), Milliyet, 3 Aralık, S.3076, s.1.
- “Güney Kore’de, dün bin kişi nümayişte bulundu”, (1960), Ulus, 14 Nisan, S.13183, s.3.
- “Güney Kore’de dün yeniden öğrenci nümayişleri oldu”, (1960), Ulus, 16 Nisan, S.13185, s.3.
- “Güney Kore’de hürriyet isteyen halkın kanlı nümayişleri”, (1960), Cumhuriyet, 13 Nisan, S.12831, s.1.
- “Güney Kore’de seçim yapılıyor”, (1954), Cumhuriyet, 20 Mayıs, S.10708, s.3.
- “Güney Kore’de seçimi iktidar partisi kazandı”, (1954), Cumhuriyet, 22 Mayıs, S.10710, s.7.
- “Güney Kore’de seçimi Syngman Rhee kazandı”, (1958), Cumhuriyet, 5 Mayıs, S.12132, s.3.
- “Güney Korede Siyasî Durum”, (1960), Zafer, 23 Nisan, S.3806, s.8.
- “Güney Kore’de Syngman Rhee aleyhtarlığı”, (1953), Cumhuriyet, 16 Eylül, S.10462, ss.1,6.
- “Güney Kore’de yine hadiseler çıktı”, (1960), Cumhuriyet, 16 Nisan, S.12834, s.3.
- “Güney Kore’deki Seçim Kanlı Oldu”, (1960), Milliyet, 16 Mart, S.3540, ss.1,5.
- İpekçi, Abdi, (1961), “Kore”, Milliyet, 16 Ağustos, S.4030, s.3.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1960), “Güney Kore ikinci kurtuluş savaşında”, 25 Nisan, Ulus, S.13194, ss.1,5.
- _____ (1960), “Türkiye ve Güney Kore”, 27 Mart, Ulus, S.13167, ss.1,5.
- Kohen, Sami (1987), “Bahar Taarruzu”, Milliyet, 17 Nisan, S.14163, s.5.
- _____ (1960), “Güney Kore’de İsyân”, Milliyet, 21 Nisan, S.3574, s.2.
- _____ (1961), “Güney Kore’de, Ordu Çang idaresini neden devirdi?”, Milliyet, 17 Mayıs, S.3943, s.3.
- _____ (1959), “Hür Olmayan ‘Hür Milletler’”, Milliyet, 16 Şubat, S.3151, s.2.
- “Kore Başkanı Teminat Verdi”, (1959), Milliyet, 28 Ocak, S.3132, s.5.
- “Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee dün istifa edeceğini söyledi”, (1960), Cumhuriyet, 27 Nisan, S.12845, ss.1,5.
- “Kore Hükümeti istifa mecburiyetinde kaldı”, (1960), Cumhuriyet, 22 Nisan, S.12840, ss.1,5.

Uzakdoğu'dan Esen Rüzgâr (1960): Güney Kore'deki Gençlik Hareketinin Türkiye'deki Yansımaları

- "Kore Meclisi Rhee'nin İstifa Etmesini İstedi", (1960), Milliyet, 27 Nisan, S.3580, ss.1,5.
- "Kore Meclisi'nde Büyük Kavga Çıktı", (1960), Milliyet, 23 Nisan, S.3576, ss.1,7.
- "Kore'de binlerce öğrenci dün de nümayiş yaptı", (1960), Ulus, 20 Nisan, S.13189, s.3.
- "Kore'de Bugün Seçim Yapılıyor", (1960), Milliyet, 15 Mart, S.3539, s.1.
- "Kore'de halk yine ayaklandı", (1960), Cumhuriyet, 20 Nisan, S.12838, ss. 1,5.
- "Kore'de Hükümet Dün İstifa Etti", (1960), Milliyet, 22 Nisan, S.3575, s.1.
- "Kore'de muhalefet yeni seçim istiyor", (1960), Cumhuriyet, 23 Nisan, S.12841, ss.1,7.
- "Kore'de mücadele bitti: Rhee istifa etti", (1960), Milliyet, 28 Nisan, S.3581, ss.1,5.
- "Kore'de nümayiş isyan halini aldı", (1960), Milliyet, 20 Nisan, S.3573, ss. 1,5.
- "Kore'de nümayişçiler dün polise ateş açtılar", (1960), Milliyet, 21 Nisan, S.3574, ss.1,5.
- "Kore'de profesörler dün nümayiş yaptılar", (1960), Ulus, 26 Nisan, S.13195, ss.1,4.
- "Kore'de Rhee Boyun Eğdi", (1960), Milliyet, 24 Nisan, S.3577, ss.1,5.
- "Kore'de seçimde ölenleri polisin vurduğu bildirildi", (1960), Milliyet, 20 Mart, S.3544, s.5.
- "Kore'de seçime hile mi karıştı?", (1960), Ulus, 17 Mart, S.13157, ss.1,5.
- "Kore'de talebe dün yine polisle çarpıştı", (1960), Milliyet, 19 Nisan, S.3572, s.1.
- "Kore'deki seçimlerde hile yapıldığını duyan halk ayaklandı", (1960), Cumhuriyet, 16 Mart, S.12805, ss.1,5.
- "Levottoman Korean presidentti lupaa erota", (1960), Auttaja, 28 Nisan, C.55, S.17, s.1.
- "NATO opens Meet in Riot-Torn Turkey", (1960), The Daily Herald, 2 Mayıs, S.195, s.1.
- "New Riots In Ankara", (1960), The Sunday Herald, 15 Mayıs, C.37, S.49, s.1.
- Öymen, A.Ö. (1960), "Hürriyet yolundaki ilk Bulvar gösterisi", Ulus, 4 Ağustos, S.13264, s.4.
- _____ (1960), "Üniversite Bahçesinde Gözü Kanlı Bir Polis: Bumin", Ulus, 28 Haziran, S13227, s.4.
- Piri, M.(1960), "Güney Kore'deki mücadelenin içyüzü ve beklenen netice", Cumhuriyet, 22 Nisan, S.12840, s.2.
- _____ (1960), "Amerika'nın ihtarı ve tefsirler", Cumhuriyet, 23 Nisan, S.12841, s.3.
- "President May Cancel Visit To Korea", (1960), The Utah Nippo, 22 Nisan, S.9571, s.4.
- "Rhee Agrees To Reorganize Government", (1960), The Sunday Herald, 24 Nisan, C.37, S.46, ss.1,4.
- "Rhee Scores Victory in Korea Vote", (1960), The Daily Herald, 16 Mart, S.162, s.1.
- "Rhee'nin partisi Meclis ekseriyetini kaybetti", (1960), Milliyet, 26 Nisan, S.3579, ss.1,5.
- "Rhee's Palace Under Siege in Korea Riot", (1960), The Daily Herald, 19 Nisan, S.186, ss.1,4.
- "Rhee's Resignation Imminent", (1960), The Daily Herald, 26 Nisan, S.191, ss.1,2.
- "Rhee'yi kendi partisi şiddetle tenkit etti", (1960), Milliyet, 22 Mart, S.3546, s.3.
- "Rioting Kills 14 in Cities Of Turkey", (1960), The Daily Herald, 29 Nisan, S.194, ss.1,4.
- "Sakin Sabahlarda Kanlı Seçimler", (1960), Milliyet, 17 Mart, S.3541, s.1.

- SELENER, N., "Kore'nin başa çıkılmaz tek şahsiyeti: Syngman Rhee", *Milliyet*, S.1130, (01.07.1953), s.3.
- "Singman Rinin bazı yetkileri alınıyor", (1960), *Ulus*, 24 Nisan, S.13193, ss.1,5.
- "Studentii Turci Demonstreaza; Cer Demisia Guvernului Menderes", (1960), *Românul American*, 7 Mayıs, S.19, s.1.
- "Sute de Oameni Ucişi de Armata Lui Syngman Rhee", (1960), *Românul American*, 23 Nisan, S.17, s.1.
- "Syngman Rhee'yi kendi partisi tehdit ediyor", (1960), *Ulus*, 22 Mart, S.13162, s.3.
- Taşkın, Erdoğan (2014), "Yönetimde Kelebek Etkisi," *Politik Ekonomik Durum*, S.200, s.6.
- Temizgüney, Firdes (2018), "1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.27, ss.181-211.
- Tezer, Özlem (2019), "Güney Kore'nin Ekonomik Elitleri Ve Siyasal Sistem İçerisindeki Konumları", *Fiscaoeconomia*, C.3, S.3, ss.80-97.
- "U.S. Asks Rhee Fire Veep, Hold New Korea Election", (1960), *The Daily Herald*, 21 Nisan, S.188, ss.1,4.
- "Vanha Korean presidentti voitti vaalissa", (1960), *Auttaja*, 24 Mart, C.55, S.12, s.1.
- "What Is Korea Rioting All About? When Will It End?", (1960), *The Daily Herald*, 20 Nisan, S.187, s.1.
- "Yalnız başına girdiği seçimi Rhee kazandı", (1960), *Milliyet*, 17 Mart, S.3541, s.1.
- "Ylioppilaat kapinoivat Turkissa", (1960), *Auttaja*, 5 Mayıs, C.55, S.18, s.1.

6. TEZ

- Sev, Yasin Gurur (2019), "Güney Kore'nin Modernleşme Sürecinin Zemini Olarak Senkretizm", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

PAPA II. JOHN PAUL'UN TÜRKİYE ZİYARETİ (28-30 Kasım 1979)

POPE JOHN PAUL II'S VISIT TO TURKEY
(NOV. 28-30, 1979)

Tuğba BELENLİ* - Togay Seçkin BİRBUDAK**

Geliş Tarihi/Received:08.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:02.06.2020

BELENLİ, Tuğba – BİRBUDAK, Togay Seçkin (2021), "PaPa II. John Paul'un Türkiye Ziyareti (28-30 Kasım 1979)", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 589-622.

Öz

Katolik ve Ortodoks kiliseleri teolojik konulardaki çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle 1054 yılında karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmişler, bu karar 1964 yılında iptal edilmiştir. Bu, iki taraf için yeni bir diyalog sürecinin başlaması demektir. Diyalog, Papa II. John Paul'un 1979 yılının Kasım ayında Türkiye'ye gelmesi ile devam etmiştir. Roma Katolik Kilisesi ile Doğu'daki Ortodoks kiliselerinin tekrar birleşmesi çabalarını daha fazla ilerletmek, Aziz Andrew onuruna İstanbul'da yapılacak törene katılmak ve ekümenik bir görevi yerine getirmek Papa'nın Türkiye ziyaretinin amacıdır. Papanın Türkiye'ye gelişinden dönüşüne kadar geçen süre hem Türk hem yabancı basın tarafından yoğun bir şekilde takip edilmiştir. Örneğin Papa'nın Türkiye'ye gelirken izlediği hava güzergâhı tartışma konusu olmuştur. En önemli tartışma konusu ise Papa'nın, 1967 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Papa VI. Paul gibi, Ayasofya'da diz çökerek dua edip etmeyeceği olmuştur. Papa II. John Paul'un ziyareti Türkiye'de yoğun terör olayları yaşandığı bir döneme denk gelmiş ve bu yüzden Papayı korumak için olağanüstü güvenlik önlemleri alınmıştır. Papa, diğer ülkelere yaptığı ziyaretlerde kalabalıklar içinde olmuştur. Türkiye'de ise, bir suikast ihtimaline karşın mümkün olduğunca gözlerden uzak tutulmuştur. Öyle ki, kimse Papaya yaklaşmamış, bu da yabancı basında Türk halkının Papa'ya sevgi gösterisinde bulunmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Papa Ankara, İstanbul ve İzmir'de yaptığı kamuya açık konuşmalarda dini fanatizmden endişeli olduğunu ifade etmiş ayrıca İslam'ın monoteist bir din olduğunu, Müslümanların Hz. İsa'yı peygamber olarak tanıdıklarını ve Hz. Meryem'e saygı gösterdiklerini vurgulamıştır. Hıristiyanlık, İslâm ve Musevilik'in tek bir Tanrı'ya inandıklarını vurgulayan Papa aslında bu söylemleriyle dinlerarası diyalogun sözcülüğünü yapmıştır. Terör saldırıları konusundaki tehditlere karşı alınan ve aşırı olduğu yönünde eleştirilen önlemler sayesinde ziyaret sırasında bir aksilik yaşanmamıştır. Papa da ziyaretinin sonunda Türkiye'den mutlu ve memnun ayrıldığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortodoks, Katolik, Papa II. John Paul, Patrik I. Dimitrios.

Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, tbelenli@gazi.edu.tr. , (https://orcid.org/0000-0002-5923-9222).

**Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, tsbirebudak@gazi.edu.tr. , (https://orcid.org/0000-0001-6750-1334).

Abstract

The Catholic and Orthodox churches mutually excommunicated each other in 1054 due to various disagreements on theological issues, this decision was annulled in 1964. This means the start of a new dialogue process for both sides. Dialogue has continued with the Pope John Paul II. to come to Turkey in November 1979. To further the reunification efforts of the Roman Catholic Church and Orthodox churches in the East, attend the ceremony to be held in Istanbul in honor of Saint Andrew and fulfill an ecumenical mission was the purpose of the pope's visit to Turkey. The period from the arrival of the Pope John Paul II. to his return has been followed intensely by both Turkish and foreign media. For example, air route the Pope took on his way to Turkey has been the subject of controversy. The most important issue of discussion was whether the pope would pray by kneeling in Hagia Sophia like Pope Paul VI. who visited Turkey in 1967. The Pope's visit coincided with a period of intense terrorist incidents in Turkey and so extraordinary security measures were taken to protect the pope. The Pope has been in crowds during his visits to other countries. In Turkey, he was kept out of sight as much as possible in case of an assassination. Such that, nobody could approach the pope, which was interpreted in the foreign press as Turkish people did not show affection for the pope. In his public speeches in Ankara, İstanbul and İzmir, the Pope stated that he was worried about religious fanaticism and emphasized that Islam was a monotheist religion, that Muslims recognized Jesus as a prophet and respected Mary. Emphasizing that Christianity, Islam and Judaism believed in one God, the Pope actually spoke of interfaith dialogue with these statements. Thanks to the measures taken against the threats of terrorist attacks, which were criticized as extreme, there was no setback during the visit. At the end of his visit, the Pope stated that he left Turkey happy and satisfied.

Keywords: *Orthodox, Catholic, Pope John Paul II., Patriarch Dimitrios I.*

Giriş

Türkiye-Vatikan ilişkilerinin tarihine bakıldığında, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Vatikan'ın İstanbul'da Papalık Vekâleti tarafından temsil edildiğini fakat bu kurumun Osmanlı Devleti tarafından resmî olarak muhatap kabul edilmediğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti döneminde kapitülasyonlar sayesinde Katoliklerin temsilcisi olan Fransa'nın Lozan Antlaşması'ndan sonra kapitülasyonların kaldırılmasına rağmen bu durumunun devam etmesi ve Papalık Vekilinin Fransız Sefaretinin bir görevlisi olarak görülmesi ise Papalığın itirazına uğramıştır.¹ Osmanlı Devleti Vatikan ile resmî ilişkilerin kurulmasından Fransız himayeciliğinden sonra muhtemel bir Papalık himayeciliği yaşama ihtimalinden dolayı çekinirken, Fransa ise Papalık ve Osmanlı Devleti arasında resmî ilişki kurulmasını dini himayecilik kisvesi altında elde ettiği ayrıcalıkları kaybetmekten korktuğu için istememiştir.² Milli Mücadele'nin başarıyla neticeleneceğinin anlaşıldığı bir noktada, 12 Mart 1337/1921 tarihinde Papa XV. Benova, yeni devletin kurucusu ve lideri Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek Kafkasya ve Anadolu'da yaşayan Hristiyan unsurlara iyi davranılmasını istemiş, Mustafa Kemal Paşa da gönderdiği cevapta zaten memleketlerindeki bütün ırk ve mezhep mensuplarının emniyet ve refahlarını temin etmenin hem insanîyetin hem de İslam dininin kendilerine emrettiği bir vecibe olduğunu ifade etmiştir.³ Milli Mücadele'nin ilk dönemlerinde, Megalo İdea düşüncesini içinde taşıyan Fener Rum Patrikhanesi ise Türk milletinin bu zor zamanında Yunanistan'a katılma ve Anadolu'nun yeniden Rumlaşması için harekete geçmiş ve Rum çetelerini desteklemiştir.⁴

1930'lardan itibaren revizyonist bir dış politika takip etmeye başlayan İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'e yönelik planları Türkiye'yi rahatsız etmiş, Türkiye bu tehdit karşısında II. Dünya Savaşı'na giden süreçte statüko taraftarı devletlerin yanında yer almıştır. Bu arada Vatikan ve İtalya arasında 11 Şubat 1929'da imzalanan ve Vatikan'ı tekrar bağımsız bir devlet statüsüne kavuşturan Laterano Antlaşması uzun zamandır kilise

1 Ramazan Erhan Güllü, "Vatikan'ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 36, 2019, ss. 1-28.

2 Rinaldo Marmara, Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye İle Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 96. Papalık görevlisi Başepiskopos Ernesto Filippi 1923 yılının Eylül ayında Vatikan Devleti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Refet Paşa ile yaptığı görüşmede Paşa'nın kendisine şunları söylediğini ifade etmiştir; "Savaş sırasında bizler, Vatikan Devleti'ne karşı pek saygılı davrandık ve Vatikan'la resmî ilişki kurma isteğimizi ifade ettik. Ancak bunu başaramadık çünkü Vatikan Fransa'dan korkuyor, ayrıca buna Vatikan'ın bu tür ilişkiler kurma ihtiyacını duymadığını da ekleyebiliriz çünkü Vatikan, talep ettiği her şeyi, yarı resmi konumda bulunan Papalık vekili aracılığıyla daima elde etmiştir. Bununla birlikte durumlar artık kökten bir değişime uğramıştır." (Marmara, a.g.e., s. 127.) Başka bir raporunda Filippi, Ankara'da görüştüğü Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmet İnönü'nün şu sözlerini iletir; "Türk Cumhuriyeti Hükümeti, Vatikan'a karşı olumlu bir tutum içindedir; kaldı ki Vatikan, yenilik, ilerleme ve sınırsız bir kurtuluş arzusuyla da ilintili olan son siyasi hareketlerimize sempatiyle bakmıştır. Ve işte bizler, Vatikan'la olan dostluk ilişkimizi bu nedenle muhafaza etme arzusundayız." (Marmara, a.g.e., s. 136.) TBMM Başkanı Fethi Okyar ile de görüşen Filippi bütün bu görüşmeler neticesinde Türk Hükümeti'nin Vatikan'la ilişki kurmaya istekli olduğu ve bunun için Fransa'nın Lozan Antlaşması'nı onaylamasının beklendiği sonucunu çıkarır. Filippi, Fransa'nın yapabileceklerinden korktuğunu ve söz konusu devletin ilişkilere engel olmak için elinden geleni yapacağı yönündeki görüşünü de raporuna yazmıştır. (Marmara, a.g.e., s. 140.) Fakat bundan kısa bir süre sonra, 1924 yılının son aylarında gönderilen bir raporda, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın hükümetin bu görüşmeleri laik bir devlet olarak artık düşünmediği ve her türlü dini olguyu uzaklaştırmak istediği şeklinde bir bilgi verilmiştir. (Marmara, a.g.e., s. 145)

3 Zeki Çevik, "Milli Mücadele'de Mustafa Kemal İle Papa Mektuplaşması", Turkish Studies, Volume 2/1, Kış 2007, ss. 219-226.

4 Mehmet Biçici, "Papa Eftim ve Milli Mücadeledeki Önemi", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16 (2), 2017, ss. 453-460.

ile İtalyan hükümeti arasında devam eden çatışmaları sonlandırırken Türkiye bunu aynı zamanda Mussolini'nin iç politikada kurmaya çalıştığı "kollektif birlikteliği" sağlamaya ve revizyonist taleplerini gündeme getirmeye yarayacak bir adımı olarak gördüğünden Vatikan'ı tanıma konusunda son derece tedbirli davranmıştır. Dolayısıyla bu antlaşma, Türkiye'nin İtalya ile ilişkilerinin Vatikan ile ilişkilerini de etkileyecek bir hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca TBMM görüşmelerinde görülen resmî ilişkilerin başlaması konusundaki olumsuz tavır, bu tür bir irtibatın yeni Türk Devleti tarafından benimsenen "laiklik" anlayışına ters düşeceği yönündeki endişelerden de kaynaklanmıştır. Resmî ilişkilerin başlamasında, II. Dünya Savaşı sonrasında İtalya'nın cumhuriyet yönetimine geçmesi, kendisini Batı bloğuna ait gören Türkiye ile ilişkilerinin iyileşmesi ve özellikle bu iki ülkenin komünizmle mücadele konusunda anlaşmış olmaları etkili olmuştur⁵. Modern devirlerde Papa ile görüşen ilk Türk Hükümet Başkanı Adnan Menderes olmuştur. Papa XII. Pius 1 Şubat 1955'de Vatikan'da Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü ile görüşmüştü⁶ ve bu ziyaret resmî ilişkilerin başlamasında etkili olmuştur.

Türkiye-Vatikan ilişkilerinden sonra Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki ayrılıktan bahsetmek gerekmektedir. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra, Roma ve Bizans kiliseleri dinsel dogma ve yetki tartışmaları ile yaşanan siyasal ve hatta kişisel sürtüşmeler sonunda birbirinden uzaklaşmış, 1054 yılında o zamanki Papa IX. Leo'nun gönderdiği aforoz belgesinin Ayasofya'nın mihrabına koyulması ve Konstantinopolis Patriği Michael Caerularius'un buna aynı şekilde karşılık vermesi ile iki kilise resmen ayrılmıştır.⁷ Bu süreçte "Papanın üstünlüğü" iddiasına dayanan Katolik doktrin, tekrar birleşmeye engel olsa da Papa VI. Paul ve ekümenik Patrik I. Athenagoras 1964 yılında karşılıklı olarak aforoz kararını iptal etmişler, böylece çok uzun zaman sonra Papa ve İstanbul Patriği arasındaki ilk görüşme gerçekleşmiş ve Kudüs'teki bu temas Papa'nın 1809'dan sonra İtalya dışına gerçekleştirdiği ilk ziyaret olmuştur. Çalışmamıza konu olan Papa II. John Paul ise 1978 yılında Papa olmasından sonra Dominik Cumhuriyeti, Meksika, Polonya, İrlanda ve ABD'ye yaptığı ziyaretlerden sonra Türkiye ziyaretini gerçekleştirmiştir. Laik ve nüfusunun neredeyse tamamına yakını Müslüman olan Türkiye bu dönemde Vatikan'da elçiliği bulunan bir ülke konumunda olup ilişkiler istikrarlı bir şekilde gelişmektedir.⁸ Ortodoks kilisesinin başı (eşitler arasında birinci) İstanbul'da olduğu için, Katolik kilisesi ile 1964 yılından itibaren başlayan diyalog sürecinde Türkiye kaçınılmaz olarak bu sürecin şahidi ve parçası olmuştur.

Papa VI. Paul, 1964 yılında Kudüs'te Patrik I. Athenagoras ile görüşerek kiliseler arasındaki Doğu-Batı klikleşmesinin fesih yolunu açmıştır. Kudüs'te başlayan bu diyalogu devam ettirmek üzere Türkiye'ye gelen ilk Papa olan VI. Paul⁹, 25-26 Temmuz 1967 tarihleri

5 Güllü, a.g.m., s. 10.

6 "Papa, Menderesle Vatikan'da Görüştü", Milliyet, 2 Şubat 1955, s. 1.

7 David Willey, "Pope Is Cautious In Bid To Heal 900 Year Breach", The Observer, 2 Aralık 1979, s. 10; Sami Kohen, "Papa Neden Geliyor?..", Milliyet, 20 Kasım 1979, s. 8; "Pope John Paul To Visit Turkey", Adirondack Daily Enterprise, 19 Kasım 1979, s. 2; "Pope To Attempt To Join Churches While In Turkey", The Journal, 19 Kasım 1979, s. 1.

8 "In Visit To Turkey- Pope To Seek Closer Ties With Orthodox Churches", International Herald Tribune, 19 Kasım 1979, s. 5.

9 Papa VI. Paul, Papalığın "Vatikan dışına çıkmama" geleneğini değiştirerek Kudüs, Birleşmiş Milletler, Hindistan ve Portekiz'den sonra Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Papanın Türkiye'ye gelişi Hristiyan âlemi için çok önemli bir olaydır, zira bu ziyaret Hristiyanlığın iki kilisesinin (Ortodokslar ile Katoliklerin) birleşmesi için atılmış bir adımdır. (Abdi İpekçi, "Durum-Papa'nın Ziyareti", Milliyet, 18 Temmuz 1967, s. 1) VI. Paul, "Papalık tarihinde

arasında İstanbul ve İzmir'i kapsayan bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Papa VI. Paul'un bu ilk ziyaretinden itibaren dört Papa Türkiye'yi ziyaret etmiştir. VI. Paul'dan sonra Türkiye'ye gelen ikinci Papa olan II. John Paul, Türkiye'ye sefeinin başlattığı Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki uzlaşma çabalarını hızlandırmak için gelmiştir. Önceki ziyaretçinin aksine İstanbul'a değil Ankara'ya inen Papa II. John Paul seyahatini, kiliselerin birleşme çabalarının bir göstergesi olarak, Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Andrew'in İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'ni kurmasının yıldönümü olduğuna inanılan 30 Kasım'a denk getirmiştir. Böylece Patrikhane'deki Aziz Andrew Yortusuna katılmıştır ki bundan sonra Türkiye'ye gelecek iki Papa da bu geleneğe uyup ziyaretlerini hep bu tarihe denk getirecek ve bu yortuya katılacaklardır. Papa II. John Paul, 28-30 Kasım 1979 tarihlerinde gerçekleştirdiği üç günlük Türkiye gezisinde Ankara, İstanbul ve İzmir'i ziyaret etmiştir.

Papa, Türkiye ziyaretini, üstlendiği ve planladığı diğer her şeyin üzerinde önem ve aciliyete sahip bir ziyaret olarak tanımlamıştır. Bu açıklama, kamuoyu tarafından daha önce ziyaret ettiği yerlerden duygusal bir bağı olduğu memleketi Polonya'ya, acil olarak şiddetin durdurulması isteğini ilettiği İrlanda ve Birleşmiş Milletler ve Amerika ziyaretleri düşünüldüğünde şaşırtıcı gelmiştir.¹⁰

Papa II. John Paul (1920-2005)

1978'de dünya, Papalığın Papa VI. Paul'den Papa I. John'a ve ardından Papa II. John Paul'a 78 gün içinde geçişini izlemiştir. Papa I. John Paul sadece 34 gün Papalık yapabilmiştir.¹¹ 1978-2005 yılları arasında 9.658 gün¹² Papalık yapan II. John Paul, Karol Józef Wojtyła¹³ adıyla 18 Mayıs 1920'de Polonya'nın Wadowice kentinde doğmuştur. 16 Ekim 1978'de Papa seçilen Kardinal Wojtyła bu tarihten itibaren kilisenin evrensel Papazı

emsalsiz hareketleri olmuş, bütün dinleri birbirine yaklaştırmak gibi yüksek teşebbüslerde bulunarak o zamana kadar âdet olmayan ve hiçbir Papanın yapmamış olduğu, Türkiye, Hindistan ve İsrail gibi Hristiyan olmayan memleketlere uzun ve yorucu seyahatler yapmıştır." (Burhan Felek, "Papa VI Paul Öldü!", Milliyet, 12 Ağustos 1978, s. 2) Raymond'a göre, VI. Paul'un asıl amacı Yunan Patriği I. Athenagoras ile görüşmektir. (Janin Raymond, "Biskupski (Prof. Dr Ludwik), L'origine et l'histoire de la représentation officielle du Saint-Siège en Turquie (1204-1067)", revue des etudes byzantines, Yıl: 1969/27, s. 338.) Milliyet gazetesine göre de, Papa VI. Paul'un Türkiye ziyaretinin asıl amacı Patrik I. Athenagoras ile özellikle Kudüs meselesini görüşmektir. Kudüs'te İsrail'in teklif ettiği ve Vatikan'ın makul bulduğu formüle göre, şehrin uluslararası bir idare altına alınmasına gerek kalmadan, şehirdeki Hristiyanlığın kutsal yerlerinin mülkiyetinin mensup oldukları kiliselere (çoğunlukla Vatikan'a ve Ortodoks kilisesine) verilmesi düşünülmüştür. Prencip olarak böyle bir statüye razı olduğu anlaşılan Papa'nın Ortodoksların ruhani reisi sayılan Patrik I. Athenagoras ile bu meseleyi konuşmak ve onun görüşünü almak için İstanbul'a geldiği ifade edilmiştir. ("Papa Patrikle Kudüs İşini Görüşecek", Milliyet, 24 Temmuz 1967, s. 3) Papa, Patrik I. Athenagoras'ın yanına Fener'e gitmiş, ayrıca Ermeni Katolik ve Gregoryen Patrikleri, Suriye cemaatinin başı ve Türkiye Hahambaşısı ile görüşmüştür. (Raymond, a.g.y.)

10 "The Pope In Turkey", The Times, 1 Aralık 1979, s. 13.

11 Papa I. John Paul, seçildikten bir ay sonra kalp krizi geçirerek ölmüştür. Bundan sonraki Papanın seçiminde yaş faktörü ve sağlık durumuna dikkat edilecektir. ("Papa İçin Törenler Devam Ediyor", Milliyet, 4 Ekim 1978, s. 3).

12 <https://www.theguardian.com/news/datablog/2013/feb/13/popes-full-list>.

13 Papa'ya Türkiye'de John Paul denilmesi hakkında Şiar Yalçın'ın eleştiri ve itirazı şöyledir; "Papalar bilindiği gibi, Papa seçildikten sonra asıl adlarını bırakırlar ve İncil'den veya kilise tarihinden mülhem Latince bir ad alırlar. Pius, Clemens, Benedictus, Johannes vs. gibi. Polonya asıllı Papa da Karol Wojtyła olan gerçek adını bırakarak sefeinin adını almış ve Papalık tarihinde bu ismi taşıyan ikinci Papa olmuştur: Johannes Paulus II. Ama Cumhuriyet her nedense Papanın adını John Paul yapmıştır. Bu anlaşılacak ve bağışlanacak bir şey değildir. Jean-Paul (veya Jan Pol) dese hadi neyse. John Paul olacak şey değil. Bir Papa'yı İngilizce bir adla anmak. Bizim nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkemizde Papa'nın adını Türkçeleştirmemize imkân olmadığı gibi, İngilizleştirmeye de hakkımız yoktur. Onun için en doğrusu Latince adını aslına uygun şekilde kullanarak Johannes Paulus demektir". (Şiar Yalçın, "Dil Köşesi-Papanın Adı", Milliyet, 16 Ekim 1994, s. 22) Fakat bu kullanım yerleşmiş ve Papa Türkiye'de bu adıyla tanınmakta olduğundan, bu çalışmada II. John Paul ismi kullanılmaya devam edilecektir.

olarak hizmetine başlamıştır.¹⁴ Papa II. John Paul'un 22 Ekim 1978 Pazar günü yapılan taç giyme törenine Türkiye'yi temsilen Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Orhan Eyüboğlu başkanlığındaki Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel ve Dışişleri Bakanlığı'nda Daire Başkanı Gündoğdu Can'dan oluşan heyet katılmıştır.¹⁵ Papa, selefi I. John Paul gibi Papalık tacını giymeyi reddetmiş, bunun sebebini ise şöyle açıklamıştır; *"Günümüz, törenler zamanı değildir, ayrıca Papalık tacı Papaların geçici bir iktidar gücüne sahip oldukları gibi yanlış bir inancın simgesi haline gelmiştir."* Papa, taç yerine Papaların giydiği yünlü harmaniye kabul etmiştir.¹⁶

Wojtyla, asker bir babanın oğludur, annesini küçük yaşta kaybetmiştir. Genç bir adamken tiyatroya hayrandır ve oyuncu olmayı düşünmüştür. Savaş başlayıp Polonya'yı yuttuğunda Solvay kimya fabrikasında işçi olarak çalışmakta ve Polonyalı milliyetçi gençlerden oluşan bir tiyatrodan yer almaktadır. 1 Kasım 1946'da rahip olarak atanan Wojtyla, Krakow ve Nowa Huyta'da rahip olarak görev yapmış, ardından Angelicum'da felsefe ve teoloji okumuş ve orada Aziz John'un ruhani yazıları üzerine doktora yapmıştır. 1958'de yardımcı piskopos, 1967'de kardinal olarak seçilmiş, 16 Ekim'de seçilmek üzere 1978'deki iki toplantıya katılmış ve 2 Nisan 2005'te ölene kadar Roma'nın Baş Rahibi ve Piskoposu olarak görev yapmıştır. Dünya; kişiliğinden, düşüncesinden, dramatik duygusundan, pastoral gezilerinden, komünizm rejimini değiştirmek için meydan okumasından ve insan hakları çalışmalarından büyülenmiştir.¹⁷

Dini bir lider oluşunun yanı sıra dünyanın sıcak bölgelerine yaptığı gezileri ve konuşmalarıyla son derece etkin bir siyaset adamı olarak da tanınan Papa'yı¹⁸ önceki Papalardan ayıran bir özelliği 450 yıldan sonra seçilen ilk "İtalyan olmayan" Papa olmasıdır. Bundan önce 1522'de Hollandalı VI. Adrian'ın Papa seçilmesinden sonra hep İtalyan din adamları Papa olarak görevlendirilmiş, II. John Paul'un seçilmesiyle bu gelenek sona

14Vatikan resmî sitesindeki biyografisi için bakınız; "Biographical Profile, John Paul II (1920-2005)", http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/biografia/documents/hf_jp-ii_spe_20190722_biografia.html. "Polonyalı kardinal, Karol Wojtyla 16 Ekim 1978'de Papa seçildiğinde dünyada çoğu insan tarafından tanınmıyordu. Sadece birkaç yıl içinde yeryüzünün en saygı duyulan liderlerinden birisi oldu, dünyanın manevi lideri olarak tanınan büyüleyici bir varlığa sahip bilgin ve filozof. Dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca insan, barış ve evrensel insan hakları arayışı için Papa'yı selamladı. Tarihte başka hiçbir Papa, her yerde özgürlüğü seven insanların umudunu ifade etmekte dünyayı bu kadar harekete geçirmedir. Bu sayede Papa II. John Paul ilham veren bir lider ve tüm inançlardan insanlar için bir güzel sözcü oldu." (Papa heykeli satan bir gazete reklamının metninden alınmıştır; "The Pope John Paul II Pewter Sculpture", Courier Express, 14 Haziran 1981, s. 297)

15 BCA 30.18.1.2/376.191.5/114.375.

16 "Yeni Papa Dün Taç Giymeden Törenle Göreve Başladı", Milliyet, 23 Ekim 1978, s. 3.

17 Bishop William Murphy, "The Diversity of Sanctity and the Unity of Holiness: Pope John XXIII and Pope John Paul II", Catholic Social Science Review, Sayı: 19, 2014, s. 281; "Memories of the First Day of a Papacy", North Country Catholic, 13 Nisan 2005, s. 9; Papa, 26 yıldan fazla Papalık makamında kaldıktan ve hastalıkla uzun süre mücadele ettikten sonra 2 Nisan 2005 tarihinde Vatikan saatiyle öğleden sonra 9:37'de ölmüştür. (John Thavis, "Pope Dies After Long Struggle With Illness", North Country Catholic, 6 Nisan 2005, s. 1)

18 "Portre-II. Jean Paul", Milliyet, 14 Eylül 1983, s. 10. Örneğin Papa II. John Paul, kilise tarihinde ilk kez geniş kapsamlı bir genelge hazırlayarak işçi sorunları üzerinde görüşlerini açıklamış; "12 bin kişiye hitaben yaptığı konuşmada, kilise tarihinde ilk kez işsizlik, işçilerin işyerlerinde temsili, işçilerin ücretlendirilmesi ve göçmen işçilerin haklarının korunması başta olmak üzere tüm işçi sorunları üzerinde durmuştur. Papa daha önce de işçi sorunları üzerinde durmuş, işçilerin haklarının sendikalar tarafından korunmasını desteklemiş, kâr amacı ile işçilerin emeğinin istismar edilmesini eleştirmiştir". ("Papa, Emek İstismarını Eleştirdi", Milliyet, 15 Eylül 1981, s. 4) Yine Kosta Rika'nın başkenti San Jose'de 66 orta Amerika piskoposunun katıldığı bir toplantıda konuşan Papa II. John Paul, Orta Amerika'ya yöredeki halkların savaş ve adaletsizlik nedeniyle duydukları sıkıntıları paylaşmak için geldiğini vurgulamıştır. ("Papa II. John Paul Orta Amerika'daki Yabancı Güçlerin Varlığını Eleştirdi", Milliyet, 4 Mart 1983, s. 5).

ermiştir.¹⁹ Polonya kökenli bir Papa'nın seçilmesiyle Papalık politikasının Doğu Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirilmesini sağlayabileceği yönünde yorumlar yapılmıştır.²⁰ II. John Paul'un bir diğer özelliği ise en çok seyahat eden Papa olmasıdır. 26 yıllık görevi sırasında çeşitli ülkeleri ziyaret ederek toplam 723 bin 723 mil (1 milyon 164 bin 665 km.) yol kat etmiştir²¹. Örneğin 1979 yılının Eylül ayının sonunda İrlanda'ya giden Papa, iki gün süren ve 9.000 mil tutan gezisine 6 şehir sığdırmıştır. Bir hafta süren ABD gezisinde ise Boston, New York, Philadelphia, Des Moines, Chicago ve Washington'a gitmiştir²².

Ziyaret Öncesi

Papa'nın Türkiye ziyareti, yolculuk başlamadan önce bile hassas bir girişim olduğunu kanıtlamış, o yıl Papa tarafından yapılan bu dördüncü gezi, *Die Zeit* gazetesi tarafından "en kısa, dini ve politik olarak en hassas yolculuk" olarak görülmüş ve milliyetçi ve dini fanatiklerin ölüm tehditlerinin ziyarete engeller koyduğu ifade edilmiştir.²³ Türkiye'ye uçuşu sırasında uçakta basın mensuplarıyla görüşen Papa, Müslüman dünyasına gelmek için niye özellikle böyle hassas bir dönemi seçtiği sorulunca, Ortodoks patriğiyle Aziz Andrew onuruna Cuma günü İstanbul'da yapılacak törene katılmakla ekümenik bir görevi yerine getireceğini ifade etmiş ve eklemiştir "Sevgi, korkudan daha güçlüdür."²⁴ İslam dünyasındaki kaynama sorulunca, "Tek tanrılı dinlere saygı duyarım. Bu doğru. Bu düşüncelerim Vatikan Meclisi tarafından oluşturulmuştur. Vatikan Meclisi İslam'ın genel bir tanımını yapmamakla birlikte, tek tanrılı dinlere saygı esasını kabul etmiştir." demiştir.²⁵

Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesinde, Türk basınının ziyaretin zamanlamasının kötü olduğuna dair resmî duygularını saklamadığı iddia edilmiştir.²⁶ Müslüman dünyasını kasıp kavuran ve Türkiye'de de rastlanan terör saldırıları nedeniyle ülkede ziyaretten önceki iki ayda 2.300 kişi hayatını kaybetmiş, bu nedenle Türk yetkililer Papa'yı olağanüstü güvenlik önlemleriyle kuşatmış ve onu görmek isteyen kalabalığa izin verilmemiştir.²⁷ Bundan önceki bütün ziyaretlerinde sürekli olarak kamuoyunun gözü önünde bulunan Papa'nın, Türk güvenlik yetkilileri tarafından bir suikast girişimine karşı mümkün olduğunca gözlerden uzak tutulması planlanmıştır. Gerçekten ziyaret sırasında Papa'yı çevreleyen güvenlik ağı çok sıkı olup Papa bütün Türkiye ziyareti boyunca Türk halkı tarafından neredeyse görülemediği.

Türkiye'de o dönemdeki hükümet yeni güvenoyu almıştır ve ülkede şiddet olaylarının yaygın olduğu bir sır değildir. Ayrıca Mehmet Ali Ağca isimli 26 yaşındaki bir sanık

19 "Yeni Papa", Milliyet, 17 Ekim 1978, s. 14.

20 "Top 1978 Religious News Stories", North Country Catholic, 3 Ocak 1979, s. 1.

21 "Son Yolculuğunda", Milliyet, 9 Nisan 2005, s. 18.

22 "Pope Considering Moscow Visit", Press-Republican, 29 Eylül 1979, s. 12.

23 "Türkei: Der Brückenschlag Des Papstes", Die Zeit, 30 Kasım 1979, s. 8. Gazetelerdeki asılsız ve önyargılı iddialar da bu seyahati kritik ve hassas görme sebeplerini açıklamaktadır; "Türkiye'de Hıristiyanlar giderek zor günler yaşıyor. Müslümanlardan artan baskı. Özellikle Türkiye'deki Müslümanlar (yüzde 98) ile Hıristiyanlar arasındaki ilişki gergin olduğu için... Papa, güvenilir raporlara göre, Hıristiyanların zulüm gördüğü bir ülkeye seyahat etti." (Wolfgang Günter Lerch, "In Der Türkei Haben Es Die Christen Immer Schwerer/Wachsender Druck Der Muslims", Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1 Aralık 1979, s. 3)

24 Peter Nichols, "Cool Welcome For The Pope In Ankara", The Times, 29 Kasım 1979, s. 1.

25 William Claiborne, "Virtually Isolated From Public: Strict Security In Force As Pope Arrives In Turkey", International Herald Tribune, 29 Kasım 1979, s. 2.

26 Wolfgang Günter Lerch, "In Der Türkei Haben Es Die Christen Immer Schwerer/Wachsender Druck Der Muslims", Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1 Aralık 1979, s. 3.

27 "Pope Begins Unification Talks", The Journal, 29 Kasım 1979, s. 3.

yüksek güvenli bir hapisneden kaçmış ve Papa'yı İstanbul'da öldürmek için kaçtığı ifade etmiştir. Bunu Milliyet gazetesine bir mektup^{28*} göndererek ilan etmekten çekinmemiştir. Dolayısıyla Papa'nın gelişinden önce güvenlik önlemleri artırılmış,²⁹ ziyaret boyunca Ankara, İstanbul ve İzmir'deki polis izinleri kaldırılmıştır.³⁰

Terörist saldırıların arttığı bu dönemde, Ermeni radikaller Papa'yı Türkiye'ye gitmemesi için uyarılmışlardır. İspanya'nın başkenti Madrid'de üç ayrı yerde patlama olmuş, olayları üstlenen "Gizli Ermeni Kurtuluş Ordusu" Papa'nın Türkiye ziyaretini protesto etmek için bu yola başvurduğunu söyleyerek Papa'dan Türkiye ziyaretinden vazgeçmesini istemiştir.³¹ Dünyanın gergin durumu da göz önünde bulundurulduğunda, Vatikan'daki bazı monsenyörler de Papa'ya geziyi ertelemesini tavsiye etmişler, İtalyan Hükümet Başkanı Cossiga da son derece dikkatli olunmasını istemiştir. Ancak Papa, kendine özgü diplomatik beceri ve karizmatik misyoner davranış karışımını Türkiye'de de gerçekleştirebileceğinden emindir.³²

Vatikan'ın bildirdiğine göre, Papa'nın Türkiye ziyareti Roma Katolik kilisesi ve Doğu Ortodoks kilisesinin tekrar birleşmesi için ciddi görüşmeleri başlatacaktır. Papa, ziyaretin öncesinde bir Pazar günü St. Peter Meydanı'nda yaptığı kutsama sırasında, ay sonunda Doğu Ortodoks kilisesi Patriği I. Dimitrios'u ziyaret etmek ve İstanbul kilisesinin koruyucu azizi St. Andrews onuruna yapılacak kutlamalara katılmak üzere Ankara ve İstanbul'a gideceğini ayrıca Batı Anadolu'da yer alan Efes'te, 431 yılında üçüncü ekümenik konseyin toplandığı ve Hz. Meryem'i Tanrı'nın annesi ilan edildiği tapınağı ziyaret edeceğini ifade etmiştir.³³

Roma'daki Leonardo da Vinci havaalanından ayrılmadan önce Papa, Türkiye ziyaretini *"tüm Hıristiyanların tam ve mükemmel birliğine doğru önemli bir adım"* olarak tanımlamıştır. Havaalanında bulunan küçük bir İtalyan hükümet yetkilisi ve diplomattan oluşan kalabalığa, Temmuz 1967'de Türkiye'yi ziyaret eden Papa VI. Paul'un izinden gittiğini söylemiş, *"O millete (Türkiye'ye), 1962-65 ikinci Vatikan Konseyinin ilan ettiği tüm Hıristiyanların birliği vaadini yenilenen çabalarla devam ettirmek için gidiyorum"* diye eklemiştir.³⁴ Papa II. John Paul Türkiye'yi, Roma Katolik kilisesi ve Doğu Ortodoks

28 Mektubun metni; "Milliyet gazetesine: Türkiye'nin kardeş İslam ülkeleri ile Ortadoğu'da yeni bir siyasi, askeri ve ekonomik güç oluşturmasından korkan batılı emperyalistler, hassas bir dönemde dini lider maskeli Haçlı kumandanı John Paul'ü acele Türkiye'ye gönderiyorlar. Bu zamansız ve anlamsız ziyaret iptal edilmezse Papayı kesinlikle vuracağım. Cezaevinden kaçmanın tek nedeni budur. Ayrıca ABD ve İsrail kaynaklı Mekke baskınının hesabı sorulmalıdır. Ayrıca kansız, sessiz ve basit bir kaçış olayını rica ederim büyütmeyin" ("Ağca'nın Gazetemize Gönderdiği Mektup: Ağca: Papa'yı da Öldürmek İçin Kaçtım", Milliyet, 27 Kasım 1979, s. 1) Ağca, suikast girişimini bu ziyaret sırasında değil ama 1981 yılında Roma'da gerçekleştirecektir. (Papa, Mehmet Ali Ağca suikastı ve Fatıma hakkında bakınız; Ali Murat Yelt, "Fatıma, The Pope And Mehmet Ali Ağca", Islamic Studies, Vol. 32, No. 4, Winter 1993, ss. 447-460)

29 Haberin devamında- batıl inançlılar için- bu ziyaretin Papa VI. Paul'un kutsal topraklara giderek resmi Papalık ziyaretlerini başlattığı Ocak 1964'den beri yapılan 13. ziyaret olduğu ve ayrıca Papa VI. Paul'un 100 kişinin öldüğü depremden önce 1967'de Türkiye'ye geldiği ve onun ayrılışıyla başka bir depremin olduğu vurgulanmıştır. (Peter Nichols, "Cool Welcome For The Pope In Ankara", The Times, 29 Kasım 1979, s. 1.) Türkiye'yi daha önce ziyaret eden Papa VI. Paul için daha zayıf güvenlik önlemleri alınmıştır. ("Papa Paul", Milliyet, 25 Temmuz 1967, s. 7)

30 "Papal Visit", The Times, 28 Kasım 1979, s. 1.

31 "Papa, Yunan Hava Sahasının Uçağına Açılmasını İstedi", Milliyet, 27 Kasım 1979, s. 12.

32 "Türkei: Der Brückenschlag Des Papstes", Die Zeit, 30 Kasım 1979, s. 8.

33 "Pope John Paul To Visit Turkey", Adirondack Daily Enterprise, 19 Kasım 1979, s. 2.

34 "Pope Journeys To Turkey", Adirondack Daily Enterprise, 28 Kasım 1979, s. 2. "11 Ekim 1962'de açılan II. Vatikan Konsili yeni bir dönemin, yeni bir üslubun başlangıcı oldu. Bu Konsil, dünyaya açılışın ökümenik, litürjik yenilenmenin başlangıcı, birliğe, dinler arası diyaloga giden kesin evre oldu." (Rinaldo Marmara, Türk Dostu Papa

kilisesi arasındaki yavaş ilerleyen uzlaşma çabalarına hız vermek için ziyaret edecektir. Roma'dan ayrıldıktan sonra ve yolculuk sırasında muhabirlerle yaptığı kısa konuşmalarda Papa, Hıristiyanlar arasında ekümenik birliğin desteklenmesini bu gezinin birincil ve belki de tek hedefi olarak gördüğünü açıkça belirtmiştir.³⁵ Dolayısıyla ziyaretin hâkim teması "ekümenizm"dir. Papa İstanbul'un ekümenik patriğinin koltuğunda, Roma'dan ayrılan Ortodoks kiliseleriyle teolojik diyalogu başlatmak istemektedir.³⁶ Papa yurtdışındaki dördüncü gezisinin en önemli amacını neredeyse 1000 yıldır çatışan Roma Katolik ve Ortodoks kiliselerini yeniden birleştirme çabası olarak tanımlamış, ekümenik konularda ilerlemek istediklerini belirterek,³⁷ "Bu ziyaret, Papa'nın Hıristiyanların birleşme sürecini ilerletme kararlılığını somut bir şekilde gösteriyor. Şimdiden büyük ilerleme kaydedildi, ancak bununla yetinemeyiz. Saygıdeğer Ortodoks kiliseleriyle teolojik bir diyaloga başlamak üzereyiz. Amaç, aramızda hâlâ var olan farklılıkların üstesinden gelmektir." demiştir. Bu görüş ayrılıkları, öncelikle Papa'nın yanılmazlığı ve evrensel kilise üzerindeki yargılama yetkisinde Papa'nın önceliğiyle ilgilidir. Her ikisi de Ortodoks kiliseleri tarafından tanınmamaktadır.³⁸

Ankara'ya Varış

Papa, ziyaretin zamanlaması yüzünden tedirgin olan Türk ev sahiplerinin fevkalade güvenlik önlemleri altında Türkiye'ye gelmiştir. Radikaller ve Ermeni milliyetçiler tarafından suikastla tehdit edildiğinden, Ankara'da 600'den fazla güvenlik gücü ziyaret karşıtlarının gerçekleştirdiği gösterilerin düzenini sağlamak için görevlendirilmiş³⁹ ve Ankara'da kendisine 100 koruma polisi eşlik etmiştir. Bu polisler özel yetiştirilmiş, keskin nişancı ve dil bilenler arasından seçilmiştir.⁴⁰ Papa'nın gelişini protesto eden 300 kişi polis tarafından gözaltına alınmıştır.⁴¹ Havaalanı Papa'nın gelişinden iki saat öncesinde hava trafiğine

XXIII. Jean, Çev.: Dominik Pamir, Anadolu Ofset, İstanbul 2005, s. 1.) Papa'nın havaalanındaki konuşmasından; "Bu yeni hac yolculuğunun ilk duyurusunda daha önce de belirttiğim gibi, 1967 Temmuz ayı sonunda Türkiye'ye giden selefim VI. Paul'un izinden giderek, tüm halkların birliği çabasına yenilenmiş bir ilgi ile devam etmek için o millete gidiyorum. Ayrıca, teolojik bir diyalogun başlangıcında Katolik kilisesinin saygıdeğer Ortodoks kiliseleri ile ilişkilere verdiği önemi göstermek ve son olarak, tüm bu kiliselere ve Patriklerine, özellikle Ekümenik Patrikliğe olan içten sevgim ve derin hayırseverliğimi ifade etmek için gidiyorum. Bununla Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti yetkililerine selamımı sunarak, Ekümenik Patrik I. Dimitrios Hazretleri ile görüşmek ve Aziz Andrew şerefine düzenlenen törenlere katılmak için İstanbul'a gideceğim." (Viaje A Turquia, Palabras De Despedida Del Santo Padre Juan Pablo II En El Aeropuerto Romano De Fiumicino, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791128_partenza-turchia.html)

35 "Pope In Turkey To Nurture Ties", Courier Express, 29 Kasım 1979, s. 21.

36 "Die Erste Ökumenische Tat Des Papstes", Die Welt, 28 Kasım 1979, s. 8.

37 "Empfang Unter Dem Halbmond", Die Welt, 29 Kasım 1979, s. 1.

38 Friedrich Meinchnsner, "Türkei-Reise: Der Papst Sucht Den Dialog Mit Den Orthodoxen", Die Welt, 20 Kasım 1979, s. 8.

39 William Claiborne, "In Speech In Ankara-Pope Issues Veiled Appeal For Restraint by Moslems", International Herald Tribune, 30 Kasım 1979, s. 1.

40 Nilüfer Yalçın, "Papa, Bugün Ankara'da Devlet Başkanı Olarak Karşılanacak", Milliyet, 30 Kasım 1979, s. 9. Papa'nın New York, Boston, Philadelphia, Des Moines, Chicago ve Washington'u kapsayan Amerika gezisinde, 5.2 milyon dolar harcanması beklenmiştir. Örneğin sadece Chicago'da en az 3.000 polis görevlendirilmiştir. Bu şehirler en az 1.000/1.500 de ulusal muhafızı polislere yardım etmek üzere görevlendireceklerdir. ("Who Will Pick Up Pope's Tour Tab?", Courier Express, 15 Eylül 1979, s. 15)

41 "Papa Geldi Her Yerde Alarm Var", Milliyet, 29 Kasım 1979, s. 1. Papa'ya yönelik benzer protesto gösterilerine başka ülkelerde de rastlanmıştır. Örneğin, İngiltere gezisine fanatik Protestanların gösterileri gölge düşürmüştür. Papanın İngiltere'yi ziyaret edeceğinin açıklanmasından itibaren çeşitli biçimlerde sürdürülen bu gösterilerin başını Kuzey İrlanda'daki katı tutum yanlısı Protestanların önderi Avrupa Parlamentosu ve Avam kamarası üyesi rahip Ian Paisley çekmiştir. Papa'nın İngiltere'ye gitmesinden itibaren her yerde gösteri yapan fanatik Protestanlardan yaklaşık 50 kişi gözaltına alınmıştır. Glasgow'da 1.200 kişi İngiltere ve Papa aleyhinde gösteri

kapatılmış, 250 kadar gazeteci ve merasim kıtası hariç herkes havaalanından çıkarılmıştır. *Die Welt* gazetesi, Papa ziyaret için geldiğinde Ankara Esenboğa Havaalanı'nın bir "*kale gibi*" olduğunu yazmış, burada çok sayıda ağır silahlı asker ve polis memurunun Papa'yı korumak için birlikte çalıştığını belirtmiştir.⁴²

Yüzlerce yerli ve yabancı gazetecinin izlediği bu ziyaret Ankara Sıkıyönetim Komutanlığınca alınan çok sıkı güvenlik önlemleriyle yürütülmüştür. 28 Kasım günü saat 13.00'de özel uçağı Ankara Esenboğa Havalimanı'na gelen Papa, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Süleyman Demirel, muhalefet lideri ve önceki Başbakan Bülent Ecevit ve diğer liderler tarafından 21 pare top atışının yapıldığı askeri törenle karşılanmış ve tören kıtasını Türkçe "*Merhaba asker*" diyerek selamlamıştır.⁴³ Korutürk de, "*Sizi Türkiye'de görmekten ve karşılamaktan mutluyuz, konduğumuz olarak bulunmanızdan şeref duymaktayız, hoş geldiniz.*" demiştir. Papa, "*Zatîâlinizin sağlığı ve Türkiye'nin refahı için*" demiş ve secde ederek Türk toprağını öpmüştür⁴⁴. Papa'nın bu beklenmedik jestiyle Türkiye'ye ve Türk milletine karşı duyduğu sevgi ve saygıyı ifade etmek istediği Vatikan temsilcileri tarafından belirtilmiştir.⁴⁵

Papa ve beraberindekiler, askeri merasimle karşılanırsa da tören güvenlik gerekçesiyle kısa kesilmiştir. Papa alışlagelen araba konvoyundan vazgeçmiş ve helikopterle havaalanından alınıp Cumhurbaşkanlığı konutuna götürülmüştür.⁴⁶ Kendisini karşılayan liderlerin dışında kimsenin olmadığı ve hatta neredeyse ıssız havaalanına inen Papa, insanlardan tamamen tecrit edilmiş, Anıtkabir ziyareti sırasında sadece bir kere 2 milyonluk başkent sokaklarında kısa bir tur atmasına izin verilmiştir. O zaman bile güvenlik kuvvetleri sokaklarda başka araba olmasına izin vermemiş, Papalık motosikletleri kendisine eşlik etmiştir. Papa'nın ziyareti, Türkiye gibi uzun zamandır sıkıyönetimle idare edilen ülkeler için bile, suikast ihbarları nedeniyle hatırlarda yüksek güvenlik önlemleriyle sarılmış olarak kalacaktır.⁴⁷

Papa'ya Ankara'da ikameti için Camlı Köşk verilmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk başkanlığındaki heyetle Vatikan heyeti arasındaki resmi görüşmeler 18.00-19.00 arasında Çankaya Köşkü'nde yapılmış buna Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Erkmen, genel

yapmış, Londra'da 6'sı Papaz 14 kişi gözüaltına alınmış, Edinburg'da 8 kişi Papa'yı yuhaladığı için toplam 490 sterlin para cezasına çarptırılmıştır. ("*Edinburg'da Papa'yı Yuhalayan 8 Kişiyeye 150 Bin Lira Para Cezası Verildi*", Milliyet, 3 Haziran 1982, s. 5)

42 "Empfang Unter Dem Halbmond", *Die Welt*, 29 Kasım 1979, s. 1.

43 "Papa Geldi Her Yerde Alarm Var", Milliyet, 29 Kasım 1979, s.1. Papa'nın uçağına asılan Türk bayrağı, Türk bayrağına benzemediği için eleştirilmiştir. ("*Papa Müslüman Toprağını Öptü*", Hürriyet, 29 Kasım 1979, s. 1)

44 "Papa, Roma'dan gelen özel Alitalia Jetliner'ından inerken uçağın rampasından askeri bir şeref muhafızına giden yolda kırmızı halıyı öptü. Ankara'daki havaalanında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen ve diğer memurlarla buluştu. Hava soğuktu ve gökyüzü kara bulutlarla kapalıydı." "Death Threat Greets Pope", *The Journal*, 28 Kasım 1979, s. 1. Ankara havalimanına gelişinde kırmızı halı zemini öpen Papa'nın, belki bilmeden Müslüman dünyasına sembolik bir saygı gösterisinde bulunmuş olduğu yazıldığı gibi (David Willey, David Willey, "Pope Is Cautious In Bid To Heal 900 Year Breach", *The Observer*, 2 Aralık 1979, s. 12), *Die Welt* gazetesinde, Papa'nın "diğer seyahatlerinde olduğu gibi" uçaktan indikten sonra yeri öptüğü belirtilmiştir. ("*Empfang Unter Dem Halbmond*", *Die Welt*, 29 Kasım 1979, s. 1)

45 William Claiborne, "Virtually Isolated From Public: Strict Security In Force As Pope Arrives In Turkey", *International Herald Tribune*, 29 Kasım 1979, s. 2.

46 "Because of Moslem Unrest-Turkey Apprehensive Over Pope's Visit", *International Herald Tribune*, 28 Kasım 1979, s. 1.

47 William Claiborne, "Virtually Isolated From Public: Strict Security In Force As Pope Arrives In Turkey", *International Herald Tribune*, 29 Kasım 1979, s. 2.

sekreterler ve Vatikan heyetinin en kıdemli 3 üyesi katılmıştır. Papa'nın, Ankara'da yabancı misyon şefleri onuruna verdiği yemekte hemen bütün yabancı temsilciler hazır bulunmuşlardır. SSCB Büyükelçisi başta olmak üzere Doğu bloğu ülkelerinin tüm Büyükelçileri, Arap ülkeleri temsilcileri, İran Maslahatgüzarı, İsrail Maslahatgüzarı ve FKÖ temsilcisi Abu Firaz resmî kabule katılmışlardır.⁴⁸

Cumhurbaşkanı ile görüşmesinde Papa, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin başkentini ziyaret eden, Anıtkabir'de Türkiye'nin kurtarıcısı ve demokratik cumhuriyetinin kurucusu önünde saygıyla eğilen ilk Papa olduğuna dikkat çekmiş ve *"Modern ve laik Türk Devleti'nin, sınırları içinde yaşayan ayrı din ve uluslara mensup cemaatlere tanıdığı özgürlükleri, vatandaşlık ve kişi hakları açısından, fırsat eşitliği açısından olsun hiçbir ayrıcalık tanımayan uygulamaları derin bir takdir ve şükran hisleriyle karşılamaktayım. Dünyada insanlar arasında barışın temeli bu hoşgörüdür, bu anlayış ve uygar davranışta yatmaktadır. Atatürk'e ve Türk Devleti'ne hayranlığımın temelinde bu gerçekler yatmaktadır."* demiştir. Papa Ankara'ya resmî ziyarete geliş arzusunda Polonya asıllı⁴⁹ olmasının da rolü olduğunu belirtmiş, geçmişte Osmanlılarla Polonyalılar arasında var olan dostluk bağlarının aynı kuvvetle devam ettiğine inandığını bildirmiştir. Korutürk konuşmasında, son yıllarda terör olaylarının, Ortadoğu'daki anlaşmazlıkların, İran'daki gelişmelerin, Kıbrıs ve Ege sorunlarının dünya barışı ve insanlığın geleceği açısından kaygı yaratan olaylar olduğunu açıklamıştır.⁵⁰

48 "Papa Ankara'da Törenle Karşılandı", Milliyet, 29 Kasım 1979, s. 12.

49 "Papa II. Jean Paul'un Türkiye'yi ziyareti son devrin mühim hadiselerinden biridir. Aslında Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirmek amacıyla yapıldığı açıklanan bu ziyaretin, Polonya asıllı S.S. II. Jean Paul tarafından yapılmış olmasının da ayrı bir tarihi sebebi vardır. Polonyalıların Türklere olan hususi muhabbeti, bir Polonyalı azizin (Katolik evliyası) Polonya istiklali hakkındaki kehanetidir. Şöyle ki, Polonya vaktiyle Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları arasında taksime uğradığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu bunu kabul etmemiş. O devirde söylediğim bu aziz demiş ki, 'Türk süvarilerinin atları Vistül nehrinden su içtiği zaman, Polonya istiklaline kavuşacaktır!' Birinci Dünya Harbi'nde de bizim hatırımızda kaldığına göre 26. Tümenimiz Galiçya gönderilmiş imiş. Vistül nehrinden de süvarilerimiz atlarını sulamışlardır. Birinci Cihan Harbi'nden sonra da Polonyalılar istiklallerine kavuştular. İşte Polonya asıllı Papanın Türkiye ziyaretinin bu verdiğim izahatın ışığı altında ayrı bir manası vardır." (Burhan Felek, "Papa'nın Türkiye'ye Ziyareti", Milliyet, 6 Aralık 1979, s. 2) Papa, Polonya'yı ziyareti sırasında Varşova Stadyumunda düzenlenen ve 90 bin kişni katıldığı dev bir ayinde Türklere Polonyalılar arasındaki dostluğun kökenlerinden söz etmiştir. 18. yüzyılda Polonya'nın komşuları tarafından paylaşılmasını tanımaya yanaşmayan tek Avrupa ülkesinin Osmanlı Devleti olduğunu söyleyen Papa, kendi çocukluğunda Polonya'daki okullarda anlatılan bir öyküyü aktarmıştır. Bu öyküye göre Osmanlı padişahı Polonya'nın haritadan silindiği dönemde ne zaman yabancı elçileri kabul edecek olsa her defasında "Lehistan elçisi nerede?" diye sorar maiyetindekiler de Lehistan elçisinin mazeretli olduğu için gelemediğini özür dilediğini söylerlermiş. Papa ziyaret ettiği ülkeler arasında Türkiye'nin de bulunduğunu belirtmek bu ziyareti zevkle hatırladığını söylemiştir. ("Papa, Ayinde Türk-Polonya Dostluğundan Söz Etti", Milliyet, 19 Haziran 1983, s. 5) Sultan Abdülmecit döneminde Papalıkla Osmanlı Devleti arasında dostluk mahiyetinde yaşanan karşılıklı mektuplaşma ve hediyeleşmeler, II. Abdülhamit döneminde önceden olduğu gibi resmî olmayan bir tarzda ama yine dostluk çerçevesinde devam eden ilişkiler ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Vatikan'la ilişkilerinin başlaması, Angelo Guiseppe Roncalli'nin XXIII. John ismiyle göreve geldiği Papalık dönemi (1958-1963), 10 Şubat 1960 tarihinde alınan resmî kararla Vatikan Büyükelçisi olan Nurettin Vergin'in Vatikan Büyükelçiliği makamına atanarak çalışmalarına başlaması hakkında bakınız; Ahmet Türkan, Bayram Akbulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye Vatikan İlişkileri", İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı: 1, Haziran 2019, s. 123-158. Papa II. John Paul, Polonya topluluğuna hitaben yaptığı konuşmasında, "Türkiye'deki Polonya kolonisi çeşitli değişimler yaşadı ve birçok zorlukla karşılaştı. Bugün burada olmamız ve atalarımızın dilinde konuşmamız, onların tutumlarının en güzel kanıtıdır. 100 yıldan fazla bir süre önce Boğaz'daki bu Polonya vahasını kuran Polonyalıların mirasçılarınızın. Ben mi? Yurttaşınız ve aynı zamanda 'Polonya soyunun ilk Papası' olarak bugün sizlerle büyük bir duyguyla tanışıyorum". demiştir. "Discurso Del Santo Padre Juan Pablo II A La Comudidad Polaca", http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791130_polacchi-istanbul-turchia.html)

50 Nilüfer Yalçın, "Papa Tedhişçiliğe Lanet Etti", Milliyet, 31 Kasım 1979, s. 9.

Papa, Ankara’da İtalyan Büyükelçiliği’ndeki küçük bir şapelde, “*Kendisinin ve Katolik kilisesinin İslam dininin değerlerine saygı duyduklarını*” ifade etmiştir. *Die Welt*, bu sözlerle Türk basınının Papa’ya karşı sergilediği buzdan tavır kırmamasını ümit ettiklerini yazmıştır.⁵¹ Papa, şapelde yaptığı konuşmada bir araya gelen Katoliklere, İslam’ın ve Hristiyanlığın dayanışma göstermesi gerektiğini ve bunun “*çağın gereği ve Tanrı’nın emri*” olduğunu, ayrıca İslam’ın monoteist bir din olduğunu, Müslümanların Hz. İsa’yı peygamber olarak tanıdıklarını ve Hz. Meryem’e saygı gösterdiklerini ifade etmiştir.⁵² Papa ayrıca, “*Bugün bu ülkede yaşayan Hristiyanlar! Kimseyi başka inanca zorlamayan modern bir ülkede yaşıyorsunuz*” demiş⁵³ ve “*İslam’ın geniş dünyası*” olarak adlandırdığı dini değerlerin anlaşılması çağrısında bulunmuştur. Türkiye’nin başkentinde konuşmasını Katolik ailesi karşısında yapmasına rağmen sözleri açıkça daha geniş bir anlam taşıyan Papa, İslam dünyasının -tıpkı Hristiyan tarihinin yeni bir döneme girmesi gibi- kendilerini birleştiren manevi bağları tanıma ve geliştirmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. İkinci Vatikan Konseyi’nin kararını alıntılararak; “*Müslümanlar, kendilerine söylendiği gibi şefkatli, her şeye kadir, cennetin ve yeryüzünün yaratıcısı ve yaşayan bir tek Tanrıya inanıyorlar. İbrahim’in yaptığı gibi boyun eğmeyi deniyorlar. İsa’yı Tanrı olarak tanımasalar da peygamber olarak tanındılar. Dualarında Meryem Ana’ya yer vererek onurlandırıldılar. Mahşer gününü bekliyorlar ve bu yüzden bu günün onuruna ahlaklı bir yaşam sürdürüyor ve sık sık Tanrıya dönerek namaz kılıyor, zekât veriyor ve oruç tutuyorlar.*” demiş ve hatta çok az Papa’nın yapacağı şekilde Kur’an’dan alıntı yaparak, Kur’an’ın Allah’ın insana nasıl ruh üflediğine dair olan suresinden bahsetmiştir. Papa, tek tanrılı inancı doğru insan davranışının temeli olarak görmekte olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir. Tanrı inancı Hristiyan, Müslüman ya da Yahudi olsun, Hz. İbrahim’in neslinden olanlar tarafından içtenlikle yaşanıp hayatın bir parçası haline geldiğinde, kardeşliğin ve insanların özgürlüğü, haysiyeti ve yaşamda ve toplumda doğru davranış ilkesi için güvenli bir temel olmuştur. Papa’nın Müslümanlar ve Müslüman ülkeleri hakkında doğrudan bir yorum yapması beklenmediği için bu söylenenler şaşırtıcı olmuş ayrıca İran’ın durumu hakkında doğrudan bir göndermede bulunmak için yapılabilecek en yakın şey olarak yorumlanmıştır.⁵⁴ Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki işbirliğinin acil olduğunu belirten Papa, Kur’an ve İncil arasındaki benzerliklerden bahsederek Hristiyanların “*Benden başka Tanrın yok*” ile Müslümanların “*Allah-u Ekber*” inançlarının aynı olduğunu belirttikten sonra iki dine mensup olanların kardeşlik ilkeleriyle işbirliği yapmalarının dini bir vecibe olduğu inancını şu sözleriyle açıklamıştır; “*Sizleri bu yola davet ediyorum. Müslüman vatandaşlarımızın Allah’a imanlarındaki derinliğe dikkatinizi çekerim.*”⁵⁵

51 “Papst: Wir Respektieren Die Werte Des Islam”, *Die Welt*, 30 Kasım 1979, s. 1.

52 “Pope Begins Unification Talks”, *The Journal*, 29 Kasım 1979, s. 3.

53 “Papa Tedhişçiliğe Lanet Etti”, *Milliyet*, 30 Kasım 1979, s. 1. “Herkes için inancın özgürce ifade edilmesini sağlayan modern bir devlet çerçevesinde yaşadığınız için şanslısınız.” Papa, kilisenin ibadet eden Müslümanlara da takdirle baktığını belirtmiş, “İbrahim’in, İslam inancının saygı duyduğu Allah’a teslim olduğu gibi, cennetin ve yerin yaratıcısı, yaşayan ve var olan, merhametli ve yüce tek Tanrı’ya, İsa’ya bir peygamber olarak saygı duyuyorlar, ancak onu Tanrı olarak tanımıyorlar; Meryem Ana’yı onurlandırıyorlar ve bazen de dindar bir şekilde onu çağırıyorlar. Ayrıca Tanrı’nın diriltilmiş tüm insanları ödüllendireceği yargı gününü bekliyorlar. Ahlakı yaşamı takdir ederler ve her şeyden önce dua, sadaka ve oruçla Tanrı’yı onurlandırır. Öyleyse yurttaşlarınıza ve aynı zamanda daha geniş İslam dünyasına yöneltilen düşünceyle, bugün Katolik kilisesinin bu dini değerlere olan saygısını bir kez daha ifade ediyorum.” demiştir. (Palabras Del Santo Padre Juan Pablo II A La Comunidad Catolica De Ankara, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791129_ankara-turchia.html.)

54 Peter Nichols, “Pope Calls For Closer With Muslims”, *The Times*, 30 Kasım 1979, s. 8.

55 “Papa Ankara’dan İstanbul’a Geldi”, *Milliyet*, 30 Kasım 1979, s. 9.

Papa'nın Türkiye'nin başkenti Ankara'daki küçük Katolik cemaatinin önünde söyledikleri İkinci Vatikan Konseyi'nin geçici olarak formüle ettiği ve dünya dinlerinin ekümenik hareketinin ruhuna derinden karşılık gelen cümlelerdir. Papa, İbrahim Peygamber'in şahsında Musevilik, Hristiyanlık ve İslam'ın ortak kökenine işaret etmiş ve Katolik kilisesinin İslam dininin değerlerine saygısını teyit etmiştir. Hristiyanları ve Müslümanları tarihte yeni bir çağ tanımaya ve ortak yönlerini daha da geliştirmeye çağırmıştır.⁵⁶ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazetesinde, Papa'nın vurguladığı Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam dini arasındaki benzerliklerin Türkiye ziyaretinin en önemli noktası olarak ele alınması gerektiğine işaret edilmiştir. Papa'nın yalnızca inanç duygularına başvurmayarak aynı zamanda rasyonel argümanlarla benzerliklere işaret etmesi de etkili olmuştur. Papa, Hristiyanlık, İslamiyet ve Musevilik'in hem Hz. İsa hem de Hz. Meryem'i tanıdığının çoğu zaman unutulduğunu, her üç dinin de tek, her şeye kadir, merhametli bir Tanrı ile ilgili olduğunu söylemiştir.⁵⁷

Papa, Ankara'daki Anıtkabir'e çelenk bırakmış ve ziyaretçiler için olan deftere Fransızca, "*Halkların yönetimi Tanrı'nın elindedir. Tanrı onlara en uygun zamanda en yararlı önderlerini ortaya çıkarır, zira bir milleti yücelten özgürlük aşkı ve insan haklarına saygıdır. Ancak geleceğin güvence kaynağı gene Tanrı'dır.*" yazmıştır.⁵⁸ Papa ilk gece Papalık Elçiliğinde kalmış,⁵⁹ ertesi gün İstanbul Patriği I. Dimitrios'un da içinde olduğu Doğu Ortodoks lideriyle buluşacağı İstanbul'a geçmiştir.

İstanbul Fener Ekümenik Patriği I. Dimitrios İle Buluşma

Ankara'dan İstanbul havaalanına varışında Papa'yı İstanbul'un ekümenik Patriği I. Dimitrios⁶⁰ liderliğindeki yarım düzine Hristiyan cemaat lideri karşılamıştır. Papa yerel

56 Wolfgang Günter Lerch, "In Der Türkei Haben Es Die Christen Immer Schwerer/Wachsender Druck Der Muslims", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1 Aralık 1979, s. 3. II. Vatikan Konseyinde alınan kararlar ve getirdikleri yenilikler hakkında bakınız; İsmail Taşpınar, "Katolik Kilisesi'nin Modern Dünyaya Uyumu: II. Vatikan Konsili ve Katoliklerin Yaklaşımı", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41 (2011/2), ss. 107-120; Bekir Zakir Çoban, "Nostra Aetate'nin Arkaplanı", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XLVI, 2017, ss. 7-34; Nazif Özdemir, Hristiyanlıkta Konsiller ve II. Vatikan Konsili'nde Müslümanlarla İlgili Kararlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.)

57 Wolfgang Pfeiffer, "Was Hat Der Papst in Bewegung Gesetzt?", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1 Aralık 1979, s. 3. Papa'nın Ankara'daki Katolik birliğine yaptığı bu konuşma, Hristiyan-Müslüman ilişkilerinin kurulmasına yönelik temel taşlardan birisi ve ilkidir. Bundan sonraki en önemli konuşmaları şunlardır; 1981: Filipinler'deki Müslüman temsilciliklere, 1985: Kazablanka'da, Morocco'daki Genç Müslümanlara, 1990: Tanzanya'da, değişik dinlerin temsilcilerine, 1991: Ramazan mesajı, 1991: Kuzey Afrika Piskoposuna, 1992: Senegal'deki liderlere, 1993: Avrupa İslam ortaklığı temsilcilerine. (Chrisitan W. Troll SJ, "Dinler Arası Diyalog Üzerine Katolik Öğretisi Son Resmî Dökümanların, Özellikle Hristiyan-Müslüman İlişkileri İtibariyle Analizi", II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998) (II), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 61)

58 William Claiborne, "Virtually Isolated From Public: Strict Security In Force As Pope Arrives In Turkey", *International Herald Tribune*, 29 Kasım 1979, s. 2; "Papa Ankara'da Törenle Karşılandı", *Milliyet*, 29 Kasım 1979, s. 12. Metnin İspanyolca versiyonu için bakınız; Ek-3. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791128_libro-oro-aturk.html.

59 "The Pope Inspects a Guard of Honour On His Arrival At Ankara Airport", *The Times*, 29 Kasım 1979, s. 10.

60* Doğu Ortodoks kilisesi (Fener Rum Patrikhanesi), Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra Bizans'ın kilisesi, sonra Osmanlı Rumlarının kilisesi, en son olarak da Türkiye Cumhuriyeti Devleti yasalarına göre idari bakımdan Eyüp Kaymaklığına, Fatih Savcılığına ve İstanbul Valiliğine bağlı olan ve Türkiye'de yaşayan Rum azınlığın kilisesi olan din kurumudur. (Tansel Topbaş, Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 63) Bu dönemde Bizans piskoposunun varisi olan İstanbul Patriği'nin oldukça az ve yerel takipçisi vardır. Yine de, bir düzine veya daha çok sayıdaki otonom Ortodoks kilisesi arasındaki onur önceliğini elinde tutmaktadır. Mevcut koşullarının alçakgönüllülüğüne ve Türk Hükümeti tarafından kontrol altında tutulmasına rağmen, Papa'nın kabul ettiği tek Ortodoks muhataptır. Patrik I. Dimitrios mülayim, gri sakallı, gözlüklü bir adamdır, üzerindeki görkemli

yetkililerle görüşmesini bitirir bitirmez din adamlarına doğru ilerlemiş ve Patrik onu sıcak bir şekilde kucaklamak için öne çıkmıştır. Papa'nın Roma Katolik kilisesinin başı olarak Doğu Ortodoks kilisesinin başı olan Başpiskopos I. Dimitrios'u kucaklayıp öpmesi, ekümenik önem açısından verimli bir günün başlangıcı olarak görülmüş,⁶¹ Hıristiyanlığın iki en büyük kolunun liderleri olarak 900 yıllık bölünmeden sonra, sembolik olarak aralarındaki diyalogu yeniden başlattıkları gün olarak tarihe geçmiştir. Papa ayrıca Ermeni Başpiskoposu Snork Khaludjan'ı da kucaklamış ve öpmüştür.⁶² İstanbul'daki 12 kişilik Ortodoks Patrikhanesi Meclisi, Papa'nın Türkiye gezisinin hazırlıklarını teşkilatlandırmak için genç piskopos Joachim von Melitini'yi görevlendirmiştir.⁶³ Papa, İstanbul'da Yıldız Şale Köşkünde kalmıştır.⁶⁴

Papa, Türkiye'ye hem Türk Hükümeti hem de İstanbul Ekümenik Patriği I. Dimitrios tarafından davet edildiğini⁶⁵ ifade etmiştir. İstanbul Ortodoks Patriklığı ziyareti "derin bir sevinçle" karşıladıklarını, Papa'nın Roma Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki samimi

kiyafetlere rağmen mütevazıdır. (Peter Nichols, "West Europe- The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity", The Times, 1 Aralık 1979, s. 4) Öncesinde Gökçeada ve Bozcaada metropoliti olan Dimitrios Papadopulos 1972 yılında Fener Rum Patriği seçilmiştir. Ortodoks kiliseleri arasındaki birliği güçlendirme çalışmalarıyla tanınmaktadır. (Topbaş, a.g.t., s. 73) Die Zeit gazetesinde, Türkiye'de o dönemde sadece 26.000 Katolik ve 130.000 Ortodoks Hıristiyan'ın yaşadığı bilgisi verilmiş ve I. Dimitrios'un Papa ile karşılaştırılabilir bir ortak olamayacağı yazılmıştır. Patrik, İstanbul'un eski kasabasındaki Fener'de neredeyse saklı yaşayan, zor tolere edilen ve İslami ortam tarafından dikkate alınmayan, "ihtişamdan yoksun" bir kişiliktir. ("Türkei: Der Brückenschlag Des Papstes", Die Zeit, 30 Kasım 1979, s. 8.) Die Welt gazetesinde verilen sayı şöyledir; 6.000 Rum Ortodoks ve 45.000 Ermeni Hıristiyan'ın yanı sıra, 4 milyon nüfuslu İstanbul'da 10.000 Katolik. (E. Antonaros, "Kleiner Empfang am Goldenen Horn", Die Welt, 27 Kasım 1979, s. 1) Dünyada, Ortodoks kilisesinin 200 milyon takipçisi varken Roma Katolik kilisesinin 600 milyon üyesi vardır. ("Pope John Paul To Visit Turkey", Adirondack Daily Enterprise, 19 Kasım 1979, s. 2) Felek'e göre, bu sayı 700 milyondur. (Burhan Felek, "Papa VI Paul Öldü!", Milliyet, 12 Ağustos 1978, s. 2) "Dünyanın çeşitli kesimlerinde yaşayan 700 milyon Katolik'in ruhani lideri" ("Papa İçin Törenler Devam Ediyor", Milliyet, 4 Ekim 1978, s. 3)

61 Peter Nichols, "Pope Calls For Closer With Muslims", The Times, 30 Kasım 1979, s. 8. Die Welt gazetesini, karşılamaya ilgili olarak "Papa İstanbul havaalanına geldiğinde, İstanbul Ortodoks ekümenik Patriği I. Dimitrios kardeşinin öpücüğüyle karşılandı. Papa II. John Paul ve Patrik I. Dimitrios'un karşılaşması Papa'nın Türkiye'ye yaptığı gezinin en önemli noktasıydı, bu da tüm Hıristiyanların birliğini, aynı zamanda Hıristiyanlığın ve İslam'ın dayanışmasını vurguladı". ("Papst: Wir Respektieren Die Werte Des Islam", Die Welt, 30 Kasım 1979, s. 1) ve "Roma ve Konstantinopolis arasında görüşmeler başlıyor. Papa ve Patrik kardeşçe bir öpücük ve sıcak bir kucaklama ile dün İstanbul'da Katolik ve Ortodokslar arasındaki müzakerelerin başlangıcını mühürlediler". ("Papst Und Patriarch Überbrücken Schisma", Die Welt, 1 Aralık 1979, s. 4) yorumunu yapmıştır.

62 "Pope Begins Unification Talks", The Journal, 29 Kasım 1979, s. 3. "Ermenilerin Yüce Patriği ve İstanbul Ermeni Patriği I. Vasken'i selamlamaya geldim." (Discurso Del Santo Padre Juan Pablo II Al Patriarca Armenio De Estambul Su Beatitud Shnork S. Kalustian, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791129_patriarca-istanbul-turchia.html) diyen Papa, Papa VI. Paul'un görüştüğü Ermeni patriği I. Vasken'i de selamlamıştır.

63 E. Antonaros, "Kleiner Empfang am Goldenen Horn", Die Welt, 27 Kasım 1979, s. 1.

64 "Papa Ankara'da Törenler Karşılandı", Milliyet, 29 Kasım 1979, s. 12.

65 Papa, hem Türk Hükümeti hem de İstanbul ekümenik Patriği tarafından davet edildiğini söylerken, Türk basınında ise bu ziyaretin Türkiye'nin çağrısı üzerine değil, Papalığın isteği üzerine gerçekleştiği ifade edilmiştir. (Mümtaz Soysal, "Açı-Çağdaş Haçlılar ve Papa", Milliyet, 28 Kasım 1979, s. 2) Papa II. John Paul, Polonya topluluğuna yaptığı konuşmasında, Profesör Ludwik Biskupski'nin birkaç yıl önce kendisini ziyarete geldiğinde, konuşma sırasında Türkiye'deki Adampol topluluğunu ziyaret etme fikrini de önerdiğini belirtmiştir. ("Discurso Del Santo Padre Juan Pablo II A La Comunidad Polaca", http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791130_polacchi-istanbul-turchia.html.) Ludwik Biskupski, 1906 doğumludur, İstanbul'da liseyi bitirmiştir. Sonra Paris Sorbonne Üniversitesi'ne gitmiş, 1931 yılında orada edebiyat dalında doktora yapmıştır. Türkiye'ye dönünce İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Yüksek Okulu ve Kuleli Askeri Lisesi'nde ders vermiş, birçok bilimsel makale ve kitap yazmıştır. Aldığı sayısız nişan arasında Polonya (Polonya Restituta, Polonya Halk Cumhuriyeti Liyakat Altın Madalyası), Vatikan ve Fransız madalyaları da bulunmaktadır. Bilimsel ve pedagojik konular ve toplumsal ilişkilerle ilgili gazete yazıları yazmış, Polonya ve Polonya-Türkiye ilişkileri konulu birkaç makale hazırlamıştır. (<http://www.polonezkoy.biz/polonezkoy-tarihten-gelen-dostluk.html>)

kardeşlik ilişkileri çerçevesinde geldiğini söylemiştir. Papa, önemli olduğunu belirttiği bu ziyaretle Hıristiyanlığın birleşmesi için açık bir şekilde destek vereceğini göstermek istemiştir. Ona göre, Hıristiyan birliği başka her şeyden daha önemlidir. O zamana kadar çok iyi ilerleme kaydedildiğini ifade eden Papa, bununla yetinmeyeceklerini ve Ortodoks kilisesiyle farklılıkların üstesinden gelmek için teolojik diyalogların başlangıç arifesinde olduklarını söylemiştir. Papa ziyaretiyle, diyalogun ikinci aşamasını (ilki Papa VI. Paul'un 1964 yılındaki girişimidir) başlatma konusundaki çabalarının öneminin görüleceğini ümit etmektedir.⁶⁶

İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi, kiliseler arasındaki ayrılığın sona erdirilmesi için iktidardaki Papa'nın kişiliğinin umut verici olduğunu düşünmektedir.⁶⁷ Papa'nın görüşeceği Doğu Ortodoks Kilisesi Patriği I. Dimitrios, 14 bağımsız ve eşit Ortodoks lider arasında çok kalabalık ve dağınık bir kitlenin lideri olup diğer Ortodoks liderlere göre öncelik sahibidir.⁶⁸ Bu 14 kiliseden biri Polonya, bir diğeri de yaklaşık 150 milyon Ortodoks Hıristiyan'dan 100 milyondan fazlasını bünyesinde topladığı söylenen Rusya'dır. Diğer beşi, komünist doğu Avrupa ülkeleri olan Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Gürcistan'dır. Kendisi de Doğu Avrupa'dan geldiği için bir Hıristiyan toplumunun komünizm altında olmasının sorunlarını iyi bilen Papa, Doğu ve Batı Hıristiyanlarının yeniden bir araya gelme ihtiyacını güçlü bir şekilde hissetmektedir. Komünist sistem, Polonya halkını anti-Hıristiyanlaştırmak için ciddi girişimde bulunmazken, Rusya'daki Ortodoks kilisesi, tarihsel olarak Roma Katolik kilisesine göre daha izole ve devlete daha bağlı olduğundan komünist manipülasyona karşı direnmesi zordur. Bütün bunlar Papa'nın gözünde yeniden birleşme ya da en azından daha güçlü bağlar kurma ihtiyacını kritik ve zorunlu kılmaktadır. Bundan önce 1976 yılında iki taraf din görevlilerinden oluşan iki ayrı komisyon kurarak bir hazırlık çalışması yapmış ve 1978 yılının ilkbaharında düzenleme kurulları buluşarak yapılacaklar üzerinde anlaşmıştır. Fakat bunun iki tarafın otoriteleri tarafından kabul edilmesi gerektiğinden sadece önemli teolojik farklılıklar hakkındaki tartışmalara başlanması planlanmıştır. Papa'nın, İstanbul kilisesinin hamisi St. Andrew bayramına denk gelen ziyaretinin zamanlaması önemli görülmele birlikte, tartışmaların ilerleme hızının yavaş olacağı öngörülmüştür.⁶⁹

Aya Yorgi (Rum Patrikhanesi) kilisesinde Ortodoks Patriği I. Dimitrios; *"Sizin bizi ziyaretiniz iki din adamının buluşmasından daha büyük bir önem taşımaktadır. Biz bu buluşmayı Doğu ile Batı kiliselerinin bir araya gelmesi olarak niteliyoruz. Bu nedendir ki, sizin tarihi ziyaretiniz sadece bu kiliseye yapılmış sayılmaz. Bizim buluşmamız dinsel anlamda tüm Doğu ile Batının bir araya gelmesidir."* demiştir. Papa da *"Modern Türkiye'yi*

66 "In Visit To Turkey- Pope To Seek Closer Ties With Orthodox Churches", International Herald Tribune, 19 Kasım 1979, s. 5; Sami Kohen, "Papa Neden Geliyor?..", Milliyet, 20 Kasım 1979, s. 8. O zamana kadar Katolik Kilisesi ile Ortodoksluk arasında, uzun süredir reform kiliselerinde yapıldığı gibi teolojik-bilimsel düzeyde herhangi bir diyalog olmamıştır. Sadece ara sıra karşılaşmalar ve uzlaşma iklimini hedefleyen daha sembolik bireysel eylemler vardır. (Friedrich Meinchner, "Türkei-Reise: Der Papst Sucht Den Dialog Mit Den Orthodoxen", Die Welt, 20 Kasım 1979, s. 8.) 14 özerk Doğu Kilisesi ile teolojik diyalog başlayacaktır fakat Die Welt'e göre Doğu Kilisesi, Roma ile konuşmak konusunda oldukça isteksizdir. Bunun en açık göstergesi, Katolik katılımcılar uzun süredir kararlıyken, Ortodoks delegasyonunu diyalog için bir araya getirmenin yaklaşık bir yıldır mümkün olmamasıdır. ("Die Erste Ökumenische Tat Des Papstes", Die Welt, 28 Kasım 1979, s. 8.)

67 "Pope John Paul To Visit Turkey", Adirondack Daily Enterprise, 19 Kasım 1979, s. 2; "Pope To Attempt To Join Churches While In Turkey", The Journal, 19 Kasım 1979, s. 1.

68 David Willey, "Pope Is Cautious In Bid To Heal 900 Year Breach", The Observer, 2 Aralık 1979, s. 12.

69 "The Pope In Turkey", The Times, 1 Aralık 1979, s. 13.

ziyaretimden kıvanç duyuyorum. Havarilerden Aziz Paul Anadolu'yu gezerek Allah'ın tek olduğunu anlatma uğraşı vermiştir. Onun için Türkiye çok büyük önemi olan bir ülkedir. Türkiye'de mevcut birçok kentler tarih boyunca önemli dinsel konseylere sahne olmuştur. İznik, Kadıköy, Efes ve İstanbul bunların arasındadır.” cevabını vermiş,⁷⁰ ayrıca “Türkiye dinsel ve tarihi önemi çok büyük bir ülkedir.”⁷¹ demiştir. İslam'ın değerlerine saygı duyduklarını ifade eden Papa İstanbul'da Hıristiyanları ve Müslümanları barış için birlikte çalışmaya çağırmıştır. Daha önce Ankara'da olduğu gibi, İstanbul'daki Katolik kilisesindeki ayin sırasında, tüm dinlerin ortak bir zemine dayandığından bahsetmiş, iki dinin sosyal adaleti, ahlaki değerleri, barışı ve özgürlüğü koruyabileceğini ve destekleyebileceğini söylemiştir. *Die Welt* gazetesi, “Hıristiyanların ve Müslümanların yeni bir tarihsel döneme girdikleri bu dönemde, Papa'nın her iki dinin de ortak zemine dayandığını ifade etmesi önemlidir” yorumunda bulunmuştur.⁷²

Saint Esprit Kilisesinde yapılan törene ise, Rum Ortodoks papaz ve rahipleri ile Ermeni din adamları katılmıştır. Papa, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi için bir konuşma yapmış bundan sonra birleşmenin bir an önce gerçekleşmesi ve Türkiye'de ve tüm dünyada barış ve dostluğun kurulması için 9 ayrı dilde dualar edilmiştir.⁷³ Papa, İstanbul Ermeni Katolik topluluğuna yaptığı konuşmada şöyle demiştir; “Kendimi bildim bileli, vatanım olan Polonya'daki Ermeni Hıristiyanları tanıyor ve saygı duyuyorum. Gençliğimden beri hem onların hem de diğer Doğu kiliselerinin cemaatlerine aşına oldum. Bu ilahi deneyim, karşılıklı saygı ve anlayış için ve Mesih'in tüm kiliselerini birleştirmesi gereken kardeşlik bağlarının güçlendirilmesi için çalışmama yardım etsin! Sizi doğulu ve Katolikler olarak bu büyük birlik hareketine katılmaya davet ediyorum. Burada Ortodoks Hıristiyan kardeşlerle doğrudan temas halinde yaşıyorsunuz; aynı şehirde yaşıyorsunuz, aynı kırsal problemlerle, aynı sosyal kaygılarla karşılaşıyorsunuz; aynı ayini kutluyorsunuz. Tüm Hristiyanlar arasında tam bir birlikteliğin gerçekleşmesi, sizin için günlük yaşamınızda karşılaştığınız acil bir sorundur. Bu alandaki İkinci Vatikan Konseyi'nin akıllıca direktiflerini yorumlamak ve uygulamak için sizden daha çok kim uygun olabilir? Özellikle birliğin mimarı olmaya çağırılıyorsunuz.”⁷⁴

“Katolik kilisesinin doğunun Ortodoks kiliselerine karşı kardeşçe dayanışmasını ve yüksek saygımı ifade etmek için burada olmaktan mutluluk duyuyorum.”⁷⁵ diyen Papa, kiliseler arasındaki birlik için sabırsızlık duyduğunu ifade etmiştir. Birleşik teolojik komisyonun, Papa'nın yanılmazlığı⁷⁶ ve boşanmanın kiliseden ayrılmayla sonuçlanması

70 Nilüfer Soner, Reha Erus, “Papa-Patrik Dinsel Diyalogu Bugün Başlıyor”, Milliyet, 30 Kasım 1979, s. 9

71 “Papa Tedhişçiliğe Lanet Etti”, Milliyet, 30 Kasım 1979, s. 1.

72 “Papst: Wir Respektieren Die Werte Des Islam”, Die Welt, 30 Kasım 1979, s. 1.

73 Nilüfer Soner, Reha Erus, “Papa-Patrik Dinsel Diyalogu Bugün Başlıyor”, Milliyet, 30 Kasım 1979, s. 9.

74 Discorso Del Santo Padre Juan Pablo II A La Comunidad Armenio-Catolica De Estambul, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791129_istanbul-turchia.html. 19. yüzyılda, Katolik Ermenilerin ayrı bir millet vasfını kazandıkları 1830 yılından sonra, Papalığın Ermeni cemaatin iç işlerine müdahale etme teşebbüsleri o dönemde Katolik Ermeniler arasında ihtilaflar meydana getirmiştir. (Ahmet Türkan, “İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy.)”, *History Studies: International Journal of History*, Cilt 4 Sayı 2, 2012, ss. 317-341.)

75 Encuentro Con Dimitrios I, En El Patriarcado De Constantinopla, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791129_dimitrios-turchia.html.

76 Papalık yanılmazlığı ya da otoritesi, genel olarak aynı inançları paylaşan ancak dini uygulamalarda farklılıklar gösteren iki kilise arasındaki tartışmanın o dönemdeki en önemli meselesidir. (“Pope John Paul To Visit Turkey”, *Adirondack Daily Enterprise*, 19 Kasım 1979, s. 2; “Pope To Attempt To Join Churches While In Turkey”, *The Journal*, 19 Kasım 1979, s. 1)

gibi konular hakkında müzakerelere yakında başlayacağına işaret etmiştir. Roma Katolik ve Doğu Ortodoksluğu birlikte bir milyar müritleri olduğunu iddia etmektedirler. Papa, kilise liderlerine ayrı kaldıkları süreçte sıkı bir şekilde takip ettikleri kilise kanunlarını yeniden düşünmekten korkmamalarını söylemiştir. *“Mükemmel bir kardeşçe barışma için adımlarımızı hızlandırmak için doğru zaman değildir”* diyen Papa 2000 yılına kadar birlik hedefine kavuşulabileceklerini öngörmektedir.⁷⁷

Dolayısıyla bu, Papa'nın birleşme çalışmalarının yaklaşık 20 yıl içinde tamamlanmasını umduğunu göstermektedir. Bu süreçte, her biri 24 üyeden oluşan iki teolojik komite, Katoliklik ve Ortodoksluk arasındaki en önemli dogmatik ve laik farklılıklarla ilgilenecektir. Diyalogun sadece iki kilise arasında tam bir iletişim kurması değil, aynı zamanda tüm Hristiyan dünyasının birliğine katkıda bulunması gerektiği konusundaki talepler de ifade edilmiştir. Katoliklerle Ortodokslar arasındaki ilerlemenin, diğer dinlerle ve iyi niyetli tüm insanlarla işbirliği için yeni fırsatlar yaratacağı ve bunun dünyadaki barışa katkıda bulunacağı umulmuştur.⁷⁸

Ayasofya Ziyareti

Yüzyıllarca önce Vatikan, Papalığın Bizans'taki temsilcisi Ortodoks kilisesini Ayasofya'da aforoz ettiği için Papa II. John Paul'den önce Türkiye'ye gelen Papa VI. Paul'un Ayasofya ziyareti, sembolik bir öneme sahip olmuştu. Papa VI. Paul, *“aforozun kalktığına bir nişanesi olarak ve bir nevi özür dileme mahiyetinde”* Ortodoks kilisesinin başının bulunduğu İstanbul'u ziyaret etmiştir.⁷⁹ Fakat Papa VI. Paul'un Ayasofya'yı ziyareti sırasında bu hareketini beklemedikleri için çok şaşırın Türklerin önünde -dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil Papa'nın hemen yanında durmaktadır- Hristiyan âdetlerine göre diz çökerek dua etmesi ertesi gün Türk basınında fırtına kopmasına neden olmuştur. Papalık bildirisinde II. John Paul'un da Ayasofya'yı mutlaka ziyaret edeceğinin belirtilerek *“İstanbul'u ziyaret eden her ziyaretçinin bu kilise mimarisini şaheserini görmek isteyeceğini söylemeye gerek yok»* denmesi aynı sahnenin yaşanacağı düşüncesiyle Türk tarafında tedirginliğe yol açmıştır. Ayrıca, Türkiye'deki az sayıdaki İslami fanatik için bu pek doğal görünmemiş,⁸⁰ birçok Türk, Papa VI. Paul'un ziyaretinde yaşanan olayı rahatsız edici olarak hatırladığından Türk devlet görevlileri Papa II. John Paul'un özellikle sağduyulu davranarak bu hareketi tekrar etmemesini umduklarını belirtmişlerdir.⁸¹

77 William Claiborne, “Pope Urges Reconciliation Of Catholicism, Orthodoxy”, International Herald Tribune, 1-2 Aralık 1979, s. 1. Gazeteci Willey, Roma'dan uçakla gelirken tam bir ittifakin sağlanabileceği konusunda ne düşündüğünü Papa'ya sorduğunda Latince “Tanrı bilir” dediğini yazmıştır (David Willey, “Pope Is Cautious In Bid To Heal 900 Year Breach”, The Observer, 2 Aralık 1979, s. 12) Papa Hristiyanlığın iki büyük kuvvetinin birliğinin tekrar sağlanması konusunda aceleci değildir. Bu yüzyılın sonunda gerçekleşmesini ümit etmektedir. (Peter Nichols, “West Europe- The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity”, The Times, 1 Aralık 1979, s. 4)

78 “Papst Und Patriarch überbrücken Schisma”, Die Welt, 1 Aralık 1979, s. 4.

79 Metin Toker, “Suya Sabuna Dokunarak-Papa İstanbul'da” Milliyet, 25 Temmuz 1967, s. 2.

80 E. Antonaros, “Kleiner Empfang am Goldenen Horn”, Die Welt, 27 Kasım 1979, s. 1.

81 “Because of Moslem Unrest-Turkey Apprehensive Over Pope's Visit”, International Herald Tribune, 28 Kasım 1979, s. 1. “Papa Ayasofya'da Dua Etti”, Milliyet, 26 Temmuz 1967, s. 1. Die Welt gazetesinde, Papa'nın Ankara'da bir gün kalarak Papa VI. Paul'un davranışının neden olduğu üzüntüyü gidermek istediği ifade edilmiştir. (E. Antonaros, “Kleiner Empfang am Goldenen Horn”, Die Welt, 27 Kasım 1979, s.1) O dönemde The Journal gazetesinde Ayasofya hakkında verilen bilgiler; “Papa'nın bugünkü seyahat planında, önceden biri harem diğeri kilise olan iki müze vardır. Bir müze Bizans mimarisinin şaheseri ve İstanbul'un Türkler tarafından 1453'te ele geçirilmesine kadar Hristiyanlığın en büyük kiliselerinden birisi olan Ayasofya müzesi olup Türkler tarafından camiye çevrilmiş, 1923 yılından itibaren ise Bizans sanatının bir parçası olarak müzeye dönüştürülmüştür.

İstanbul ekümenik Patriği I. Dimitrios ile buluşmasından sonra Papa II. John Paul, Topkapı Sarayı'nı ve Türkiye tarafından 1935 yılında müzeye çevrilen Ayasofya'yı ziyaret etmiştir.⁸² Topkapı Sarayı'na doğru yürürken ciddi bir ifadeye büründüğü gözlemlenen Papa için bütün bölge ordu tarafından kordon altına alınmış ve zırlı arabalar meraklı kalabalığı ondan uzak tutmuştur.⁸³ Papa'nın Topkapı ve Ayasofya ziyaretleri sırasında Sultanahmet Meydanı ve çevresi panzerler ve jandarma birlikleri tarafından kordon altına alınmış, trafik durdurulmuştur. Meydana gazeteciler ve diğer görevliler dışında kimse sokulmamıştır.⁸⁴

Papa II. John Paul, sıkı güvenlik önlemleri altında, bir zamanlar Hıristiyanlığın en büyük kilisesi, sonra cami ve ziyaret sırasında müze olan Ayasofya'yı ziyaret etmiş ancak dua etmemiştir. Belirtildiği gibi selefi Papa'nın dua etmesi Müslüman nüfusun hoşnutsuzluğunu uyandırmış, o dönemde Müslümanlar müzede bir Katolik'in dua etmesine izin verildiyse oradaki Müslümanların da dua etmelerine izin verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁸⁵

Belçika basınında da, Türkiye'nin artık laik bir devlet olduğu ifade edilmiş, Papa'nın Türkiye'de kaldığı sürece dikkatli bir şekilde hareket etmesi ve tahrik anlamına gelecek bir harekette bulunmaması gerektiğine ve özellikle Ayasofya'da dua etmesinin sakıncalarına dikkat çekilmiştir.⁸⁶

Papa'nın Ayasofya ziyaretinden sonra, İstanbul'da 9 banka şubesine, Vatan Partisi'nin Aksaray'daki il merkezi binasına ve bir otomobile patlayıcı maddeler atılmıştır. Patlamaları "Türk İslam Birliği" isimli bir örgüt gazetelere telefon ederek üstlenmiş ve "Papa'nın Türkiye'ye gelişini ve Ayasofya ziyaretini protesto etmek için" 20'den fazla yere patlayıcı madde attıklarını bildirmişlerdir.⁸⁷

Aziz Andrew Kutlaması

Papa'nın ziyaretinin dini kısmı İstanbul'da Ortodoks ekümenik Patrik I. Dimitrios'la buluşmasıyla başlamış, görüşme Cuma günü iki liderin Doğu kilisesinin başı ve havari Peter'in kardeşi St. Andrew'un bayramını birlikte kutlamasıyla zirveye ulaşmıştır.⁸⁸ Ekümenik görüşmelerin zirvesi, Papa'nın İstanbul'da Doğu Ortodoks patrikliğinin kilisesi St. George'a, St. Andrew şerefine yapılan cemaat törenine katılmak için gitmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece Papa 11. yüzyıldaki klikleşmeden beri Ortodoks ayiniyle ilgili bir kutlamada, ki bu kutlama özellikle Ortodoks dünyasının himayesindeki bir kutlamadır, ilk kez yer almıştır. Papa töreni patriğin tören kürsüsünün karşısında hazırlanmış bir tahtta

Ayasofya'da ibadet etmek şimdi yasaktır, Türkiye'nin en büyük gazetesi Hürriyet, Papa'yı önceki Papa VI. Paul'un 1967 yılındaki ziyaretinde yaptığı hatayı yapmaması için ikaz etmiştir. Önceki Papa'nın diz çökerek sessizce dua etmesi mütevaciz Müslümanların kızgın tepki vermelerine yol açmış, bu da Türk Hükümeti'ni zor durumda bırakmıştır." ("Pope Begins Unification Talks", The Journal, 29 Kasım 1979, s. 3.)

82 William Claiborne, "In Speech In Ankara-Pope Issues Veiled Appeal For Restraint by Moslems", International Herald Tribune, 30 Kasım 1979, s. 1.

83 Peter Nichols, "Pope Calls For Closer With Muslims", The Times, 30 Kasım 1979, s. 8.

84 Nilüfer Soner, Reha Erus, "Papa-Patrik Dinsel Diyalogu Bugün Başlıyor", Milliyet, 30 Ekim 1979, s. 9.

85 "Papst: Wir Respektieren Die Werte Des Islam", Die Welt, 30 Kasım 1979, s. 1.

86 "Dış Basın-Fransız Basınına Göre: Kardinaller, Papa'yı Türkiye Gezisinden Vazgeçirmek İstedi", Milliyet, 29 Kasım 1979, s. 12

87 "Papa'nın Türkiye'yi Ziyareti Sona Erdi", Milliyet, 1 Aralık 1979, s. 12.

88 "Pope In Turkey To Nurture Ties", Courier Express, 29 Kasım 1979, s. 21.

izlemiştir. Papa ve Patrik alkışlar arasında konuşma yapmışlar, hediyeleşip, birbirlerine barış öpücüğü vermişlerdir.⁸⁹

Öncelikle Ekümenik Patrik I. Dimitrios ve Ermeni Patriği Shnorhk Kalustian'a, kutlamaya katılan ve böylece kendilerini ve tüm yerel halkı onurlandıran saygıdeğer kardeşlere hitap eden Papa, bu geziyi mümkün kılan herkese, özellikle de kendisini bu kadar nezaketle karşılayan Türk yetkililere derin şükranlarını sunmuştur. Yaptığı konuşmada şunları söylemiştir; *"Kardeşlerim, bu kutsal ayini sizinle birlikte kutlamak isterim, özellikle de Aziz Andrew Bayramı'nın bu mutlu ortamında. Andrew, İsa'yı takip etmesi için çağrılan ilk kişiydi. Tanrı 'Gel ve gör' demişti. Ve Andrew yola çıktı, onu takip etti ve o günden sonra onunla kaldı. Ve sadece o gün değil; hayatı boyunca onu takip etti; mucizeler yaptığını, hastaları iyileştirdiğini, günahları bağışladığını biliyoruz. Son tanıklığına kadar ona inanmaya devam etti. Sizler de, bu şehirdeki ve Türkiye'nin dört bir yanındaki Katolikler, Hıristiyanlar arasında tam bir birlik arayışının önemini farkındasınız. Dua ettiğinizi ve bu proje üzerinde çalıştığınızı, Ortodoks kilisesi ve şehrinizdeki ve ülkenizdeki diğer Hıristiyanlarla kardeşçe bağlantılarınız olduğunu biliyorum. Bunun için size çok minnettarım. Ayrıca, tek Tanrı'nın adını anan diğer inananlarla dostane ilişkiler aradığınızı ve azınlık olduğunuz bu ülkenin aktif ve sadık vatandaşları olduğunuzu da biliyorum."*⁹⁰ Papa vaazında ayrıca, Hıristiyan döneminin üçüncü bin yılının şafağının Roma Katoliklerinin ve Ortodoksların "Eucharist"⁹¹i birlikte kutladığını görmesi konusundaki belirsiz umudunu dile getirirken, tam bir ittifak için başlangıç tarihi vermemiştir.⁹²

Papa'nın tören sırasında gergin olduğu gözlemlenmiş ve bu durum orada bulunanlarca fark edilmiştir. Beyaz kıyafetler içerisindeki Papa övgüleriyle Ortodoksluğa saygı göstermek ve mezhepsel farklılıklara rağmen ekümenik diyalogun devam etmesi gerektiğine vurgu yapmak istemiş ve *"Dünyanın dört bir yanındaki Hıristiyanlar bu çabaları büyük bir umutla bekliyor"* demiştir. Patriğin fildişi tahtının yanında duran Yunan piskoposlar bu özel Hıristiyan bayramında sadece özel günlerde giyilen altın süslemeli, ayak bileği uzunluğundaki elbiseler giymişlerdir. Yaklaşık bir buçuk saat süren özel toplantıda, Patrik ve Papa şekillenen ekümenik diyalogun devamından bahsetmişlerdir.⁹³

89 Peter Nichols, "West Europe- The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity", The Times, 1 Aralık 1979, s. 4. Papa Türkiye'ye yapacağı ziyareti duyurduğu konuşmasında bir jest yaparak, Ortodoksluğun koruyucu azizi St. Andrew'un kardeşi Petrus'tan önce Hz. İsa tarafından seçildiğine dikkat çekmiştir. Doğudaki tüm Ortodoks kiliseleri ve Katolikler Andrew'ı "Protocletos" olarak yani ilk adıyla anmaktadır. Öte yandan Petrus'a, Mesih tarafından seçilen havarilerin başı olarak kilisenin başlangıcından beri onursal bir öncelik verilmiş olup (Friedrich Meinchnsner, "Türkei-Reise: Der Papst Sucht Den Dialog Mit Den Orthodoxen", Die Welt, 20 Kasım 1979, s. 8), Petrus, Katolik Hıristiyanlığa göre "ilk Papa" dır. (Muammer Ulutürk, "Katolik Hıristiyanlığına Göre İsa'nın Halefi ve İlk Papa Havari Simun Petrus", Marife, Yıl 6, Sayı 1, Bahar 2006, s. 145-167.) Aziz George Patriklik kilisesindeki görevliler II. John Paul'un törende oturacağı tahtı o gelmeden hazırlamışlar ve jest olarak, Papa'nın Vatikan'daki kilisesinin tahtı mor renk kumaşla kaplı olduğundan, tören için kullanılacak ahşap podyumu Vatikan'ın geleneksel rengi olan mor renkle dekore etmişlerdir. (E. Antonaros, "Kleiner Empfang am Goldenen Horn", Die Welt, 27 Kasım 1979, s. 1)

90 Santa Misa En La Catedral Católica Del Espíritu Santo De Estambul Homilia De Su Santidad Juan Pablo II, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/homilies/1979/documents/hf_jp-ii_hom_19791129_turkey-istanbul.html; Allocucion Del Papa Juan Pablo II Durante La Liturgia En La Catedral De San Jorge, En El Fanar, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791130_istanbul-turchia.html

91 Hıristiyanlıkta İsa'nın çarmıha gerilmeden önceki gece havarileri ile yediği son akşam yemeğinin anıldığı ayın.

92 David Willey, "Pope Is Cautious In Bid To Heal 900 Year Breach", The Observer, 2 Aralık 1979, s. 12.

93 "Papst Und Patriarch überbrücken Schisma", Die Welt, 1 Aralık 1979, s. 4.

Kilisesi eskiden Bizans'ın en büyük, muhteşem ve görkemli mimari yapısı olan Ayasofya iken, I. Dimitrios'un yeni kilisesi St. George, İstanbul'un ana yollarının arka kısmına saklanmış banliyölerinde uzanmaktadır. *The Observer* gazetesi, kilisenin tavanının ve toplanma salonunun boyalarının dökülmüş ve bir milyar Hristiyan'ın ruhani liderlerinin huzurunda St. Andrew ziyafetinin ortak kutlaması gibi tarihi bir olay için bile 150'den fazla insanı alamayacak kadar küçük olduğundan bahsetmiştir.⁹⁴ İstanbul Patrikliğinin takipçilerinin sayısının az olduğu bilinmektedir fakat yine de İstanbul kıyısındaki küçük kilisede hazır bulunanlar bunun tüm insanlık için önemli bir toplantı olduğuna inanmakta zorluk çekmişlerdir çünkü gazeteci ve özel konukların dışında kilisede az sayıda insan vardır.⁹⁵

İstanbul'da St. George kilisesinde yapılan Aziz Andrew ziyaretinde alınan güvenlik önlemleri nedeniyle atmosfer pek de beklendiği gibi olmamıştır. Papa kilisenin kapısına ağır silahlı Türk askerleri tarafından getirilmiş, silahlı ve üniformalı askerler, kilisenin içinde nöbet tutmuşlardır. Papa'nın tahtının yanında omuzlarında makineli tüfek asılı ve düzgün takım elbise giyinmiş birkaç güvenlik görevlisi oturmaktadır.⁹⁶ Tören alanında yerel konsolosluk görevlileri, din adamları ve Türkiye'de nereye giderse gitsin Papa'yı koruyan büyük güvenlik gücünden oluşan kalabalık, basın görevlilerinden sayıca fazladır. Üç saat süren ayin boyunca güvenlik görevlileri Papa için hazırlanmış mihrabın arkasındaki bölmede silahlı bir şekilde oturmuşlar ve *"adeta Türkiye'de her gün ortalama 4 insanın teröristler tarafından öldürüldüğünü hatırlatmışlardır"*.⁹⁷

Papa ve Patrik I. Dimitrios iki kilise arasındaki teolojik farklılıklar üzerinde çalışacak müşterek bir komisyon kurmak üzere anlaşarak pratik değerler hakkında temel adımı attıklarını duyurmuşlardır. Uzun zamandır planlanan bu hareket, bütün dünyaya yayılmış doğu Ortodoks temsilcilerinin hepsini bir araya getirmenin zorluklarından dolayı zaman almıştır. Aynı yılın erken bir zamanında toplanması beklenen komisyon 25 ila 30 doğu Ortodoks ve aynı sayıdaki Roma Katolik kilisesi temsilcilerinden oluşmaktadır.⁹⁸ Papa II. John Paul ve Patrik I. Dimitrios yayınladıkları ortak bildiriye, *"Kiliselerimizi uzlaştırmak ve birlik içinde ilerlemelerini sağlamak için yaptıkları her şey için seleflerimiz Papa VI. Paul*

94 David Willey, "Pope Is Cautious In Bid To Heal 900 Year Breach", *The Observer*, 2 Aralık 1979, s. 12.

95 Peter Nichols, "West Europe-The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity", *The Times*, 1 Aralık 1979, s. 4. *Press-Republican*'da "Kilisede yaklaşık 150 Ortodoks ve Katolik Hristiyan mevcuttu, Papa'yı alkışladılar ve Yunanca ve İtalyanca olarak 'Çok yaşa Papa' diye seslendiler (İtalyanlar Boğaz'ın en geniş Katolik topluluğunu temsil ediyor)" denilmiştir. ("Pope Hammers At Idea of Dignity For Individuals", *Press-Republican*, 12 Ekim 1979, s. 25)

96 Peter Nichols, "West Europe- The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity", *The Times*, 1 Aralık 1979, s. 4. *Die Welt*'e göre, "Papa, kilisenin dört bir yanındaki ağır silahlı polis ve sivil güvenlik görevlilerinin gözetimi altındaydı." ("Papst Und Patriarch überbrücken Schisma", *Die Welt*, 1 Aralık 1979, s. 4.)

97 David Willey, "Pope Is Cautious In Bid To Heal 900 Year Breach", *The Observer*, 2 Aralık 1979, s. 12.

98 Peter Nichols, "West Europe-The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity", *The Times*, 1 Aralık 1979, s. 4. Son engellerin aşılmasına yardımcı olması için kalıcı bir teoloji komisyonu oluşturulsa da, Patrik I. Dimitrios güçlü bir figür olmadığından ve selefi I. Athenagoras'ın gölgesinde kaldığından komisyon çalışmalarının Papa'nın istediği kadar hızlı gitmeyebileceği gerçeği kabul edilmiştir. Buna ek olarak, Patriğin çalışmalarının dar sınırları vardır: Ortodoks Kilisesi Meclisi çok seslidir, sadece iman birliği değil kiskançlık ve rekabet de içermektedir. İstanbul Patriği gerçekten de Ortodoksluğun bir temsilcisidir, eşitler arasında birincidir; bununla birlikte, Moskova'dan Girit'e kadar diğer sinodların patrikleri ve başpiskoposları, dini iktidarın merkezini İstanbul'dan uzaklaştırmışlardır. Bu nedenle Papa'nın I. Dimitrios'la buluşması uzun bir yolda ancak ilk adım olarak görülmüştür. (Wolfgang Pfeiffer, "Was Hat Der Papst in Bewegung Gesezt?", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1 Aralık 1979, s. 3)

ve Patrik I. Athenagoras'a minnettarız. Hazırlık aşamasında kaydedilen ilerleme, teolojik diyaloga başlayacağını duyurmamıza ve söz konusu diyalogu gerçekleştirecek olan Katolik-Ortodoks karma komisyon üyelerinin listesini kamuoyuna açıklamamıza olanak tanıyacaktır. Birlikteki ilerlemenin, diğer dinlere inananlarla ve tüm iyi niyetli insanlarla diyalog ve işbirliği için yeni olanaklar açacağını umuyoruz, böylece sevgi ve kardeşlik onu nefret ve muhalefetin üstüne koyacaktır. Gerçek dünya barışının ortaya çıkmasına bu şekilde katkıda bulunmayı umuyoruz" demişlerdir.⁹⁹ Papa dini törenden sonra helikopterle İzmir'e ve oradan Efes'e geçmiştir.

İzmir/Efes Ziyareti

Papa, İzmir'e helikopterle gitmiş ve dini geleneğin söylediğine göre St. John tarafından buraya getirildikten sonra vefat eden Meryem Ana'nın Efes'teki evini ziyaret etmiştir.¹⁰⁰ Batı Anadolu'da İzmir'in güneyinde yer alan antik şehir Efes, 431'de Hz. Meryem'in "Tanrının annesi" olarak kabul edilmesi kararını veren 3. Ekümenik konsilin (1. Efes konsili) yapıldığı yerdir. Bu karar, Hz. İsa'nın insan olarak doğduğunu ve Hz. Meryem'in Tanrı olan değil insan olan İsa'nın annesi olduğunu savunan "Nesturilik" bölünmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁰¹

Papa, protokol gereği Türk Devleti'nin başındakilerle görüşse de, yabancı basında Papa'nın Türkleri değil, Hz. Meryem'in dünyadaki son günlerini geçirdiği Efes'i ziyarete gittiği vurgulanmıştır.¹⁰² Papa II. John Paul, Efes'te Meryem Ana evinde yaptığı dua ile Hıristiyanlık âleminde "Hacı" olan ilk Papa'dır. Papa burada diz çökerek dua ettikten sonra Efes'i bir kere daha hac yeri ilan etmiştir.¹⁰³

İzmir'den Papa'nın ziyaret edeceği Meryem Ana tapınağının bulunduğu yer olan Efes'e yapılan araba yolculukları Türk yetkililer tarafından iptal edilmiştir. Güvenliği temin etmek için İzmir Belediyesi yetkilileri Efes'e helikopterle gidilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Ayrıca 1.000 tane keskin nişancı polis görevlendirilmiştir.¹⁰⁴ İzmir Emniyet Müdürü Bekir Sıtkı Kutluay, "Papa'nın çevresine etten duvar öreceklerini, görevlilerden başka hiç kimsenin Papa'ya 60 metreden fazla yaklaşılmayacağını ve Efes'te her taşın arkasında bir polis memurunun görevlendirileceğini" bildirmiş ve bu önlemleri Milliyet gazetesine mektupla yapılan Papa'nın öldürüleceği ihbarı üzerine genişlettiklerini ifade etmiştir.¹⁰⁵

Efes'te Meryem Ana evine yaptığı hac ziyareti sırasında Papa, "Ortak annemiz Meryem'in ayak izlerinden yürürken, bütün Hristiyanların mükemmel birliğine liderlik eden yolu onun enerjisiyle yürüyoruz." demiştir. Papa, mabedin dışında törene katılan

99 Declaracion Comun Del Papa Juan Pablo II Y Del Patriarca Dimitrios I, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791130_dichiarazione-jpii-dimitrios.html

100 William Claiborne, "Pope Urges Reconciliation Of Catholicism, Orthodoxy", International Herald Tribune, 1-2 Aralık 1979, s. 1.

101 "In Visit To Turkey- Pope To Seek Closer Ties With Orthodox Churches", International Herald Tribune, 19 Kasım 1979, s. 5.

102 "The Pope In Turkey", The Times, 1 Aralık 1979, s. 13. Papa XIII. Leo 1896'da Efes'teki Meryem Ana evini ziyaret etmiş, bu tarihten itibaren Efes Katolikler için önemli bir hac merkezi olmuştur. Sonrasında Papa XXIII. John, Papa VI. Paul, Papa II. John Paul ve Papa XVI. Benedict Efes'teki Meryem Ana Evi'ni ziyaret etmiştir. (Bekir Zakir Çoban, Geçmişten Günümüze Papalık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 182-215).

103 "Papa Efes'te Hacı Oldu", Milliyet, 27 Temmuz 1967, s. 1.

104 "Papal Visit", The Times, 28 Kasım 1979, s. 1.

105 "Papa İçin İzmir'de Sıkı Önlemler Akındı", Milliyet, 28 Kasım 1979, s. 9.

yabancılardan oluşan karışık kalabalığa hitap etmiştir. İzmir’de NATO’yla birlikte hizmet veren Taktik Hava Kuvvetleri üssünde görevli yaklaşık 700 Amerikalı asker töreni seyretmek için aileleriyle birlikte getirilmişlerdir. Türkiye’nin güneydoğusunda elektrik santrali kuran Polonyalı bir şirketin 100 çalışanı, Papa duadan sonra Meryem ana evinden çıkınca, Polonya bayrağı sallamış ve “Stolat! Stolat!” (yüz yıl yaşa) diye şarkı söylemişlerdir. Açık havadaki dini tören Latince ve Türkçe yapılmış, vaazından sonra Papa, cemaati Polonyaca, İngilizce ve İtalyanca selamlamıştır. Töreni yönetmek için sunağın yanına geldiğinde 50-60 kişi çevresini sarmıştır. Daha öncesinde Selçuk’taki arkeolojik müzeyi ziyaret eden Papa’ya Belediye Başkanı İngilizce ve Fransızca Kur’an hediye etmiştir.¹⁰⁶ Kalabalığın ortasındaki bir olay, çevrede devriye gezen yüzlerce güvenlik gücünü alarma geçirmiş, Papa mayalı ekmek ve şarabı aldığı sırada ardi ardına üç kez silah patlaması sesi duyulmuştur. Yetkililerin söylediğine göre tökezleyen bir korumanın silahı patlamıştır. Olay, Papa’dan birkaç yüz metre uzakta yaşanmış ve Papa bu yüzden fark etmemiştir. Türk yetkililerin radikaller ve Ermeni milliyetçilerinin suikast tehditleri nedeniyle, ziyaret boyunca gergin olan sınırları bu olayla iyice gerilmiştir.¹⁰⁷

Selefi VI. Paul gibi kendisinin de Türkiye’ye barış habercisi ve bir arkadaş olarak geldiğini ifade eden Papa, İzmir’deki Türk makamlarına İzmir Askeri Havaalanı’ndaki veda töreninde şöyle seslenmiştir; *“Binlerce yıldır - Hititlere bile geri dönebiliriz - bu ülke, Asya ile Avrupa arasında bir menteşe olduğu için medeniyetlerin bir kavşak noktası ve ritme potası olmuştur. Sadece arkeolojik kalıntılarında ve saygıdeğer anıtlarında değil, ruhunda, nüfusunun az çok bilinçli hafızasında ne kadar kültürel zenginlik saklı!.. Her şeyden önce size dini bir lider olarak geldim ve bu ülkede ziyaretimi bekleyen Hıristiyan kardeşler ve çocuklarla tanışmaktan ve belirli bir şekilde gerekli hale gelen bu manevi iletişimlerden özellikle mutlu olduğumu kolayca anlayacaksınız... Evet, Havari Petrus’un halefi olarak, kalbim ve dünyadaki tüm Hıristiyanların kalbi, hacılarımızın duygu ve minnettarlıkla gelmeye devam ettiği bu ünlü yerlere çok düşkündür. Onları anlamak ve bu misafirperverliği kolaylaştırmak ülkeniz için bir onurdur.”*¹⁰⁸

Türk Hükümeti’nin Ziyarete Bakışı

Papa’nın Türkiye’ye yapacağı ziyaretin dünyanın gözlerini Türkiye’ye çevireceği bilindiğinden, bu ziyarete Türkiye’nin imajı ve itibarı bakımından büyük önem verilmiştir. Papa’nın gezisini, dünya basını, radyo ve televizyonlar yakından izlemiştir. Papa’nın gelişi nedeniyle Ankara, İzmir ve İstanbul dünyanın birçok ülkesinden gelen yabancı basın mensuplarının istilasına uğramış, İstanbul’da 150’nin üstünde gazeteci karargâh

106 Peter Nichols, “West Europe- The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity”, The Times, 1 Aralık 1979, s. 4; William Claiborne, “Pope Urges Reconciliation Of Catholicism, Orthodoxy”, International Herald Tribune, 1-2 Aralık 1979, s. 1. Başka bir kaynağa göre Papa, orada bulunanları Fransızca selamlamıştır; “Şimdi mevcut herkesi selamlamak istiyorum. Hangi dil ya da hangi milletten olduğunuzu bilmiyorum. Sanırım çoğunlukla Türk’sünüz ama maalesef sizinle bu dilde konuşamıyorum. Bu yüzden sizi daha iyi bilinen bir dilde, yani Fransızca selamlıyorum.” Santa Misa En La Casa De La Virgen Homilia De Su Santidad Juan Pablo II, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/homilies/1979/documents/hf_jp-ii_hom_19791130_turkey-efeso.html.

107 William Claiborne, “Pope Urges Reconciliation Of Catholicism, Orthodoxy”, International Herald Tribune, 1-2 Aralık 1979, s. 1.

108 Ceremonia De Despedida Discurso Del Santo Padre Juan Pablo II, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791130_smirne-turchia.html.

kurmuştur.¹⁰⁹ Gazeteci Sami Kohen bu ziyaretle dünya kamuoyunun, Ortodoksların bir numaralı merkezinin İstanbul'da, bütün Hıristiyanlık için kutsal bir yer sayılan Meryem Ana evinin de Efes'te bulunduğunu hatırlayacağını ifade etmiştir. Böylece Türkiye'nin din alanındaki hoşgörüsü, bir kez daha gözler önüne serilecek, ayrıca Papa'nın insancıl ve barışçı çabalarına Türkiye'nin de her zaman katkıda bulunmaya hazır olduğu belirtilmiş olacaktır.¹¹⁰

O dönemde Türkiye'nin en çok satan gazetelerinden Hürriyet'in yorumuna göre, "Papa Constantinople'e değil İstanbul'a geldiğini aklında tuttuğu sürece sorun çıkmayacaktır." Birçok Türk tarafından Bizans dünyasının kalıntısı ve Yunan hâkimiyetinin hatırası olarak görülen patriklik konusunda Türklerin hassasiyeti yüzünden Papa'nın Patrik ile görüşmesi basitçe "çeşitli dinlere mensup toplumların liderlerinin buluşması" olarak gösterilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve batılı diplomatlara göre, Demirel hükümetinin ana amacı Papa'nın ziyaretinin mümkün olduğunca tartışmasız -bir diplomat bunu "hasarı kontrol altına alma çabası" olarak nitelemiştir- geçmesini sağlamak ve sonrasında turist bolluğu ile bu ziyareti kazanca çevirmektir. Sıkıntılı bir bütçe açığı ödemeleri ve döviz ihtiyacı yaşanan ülkede Türkler, dünyanın siyasi terörizme gösterdiği ilginin bu ziyaret sayesinde yaşanacak turist artışıyla değişmesine yardımcı olacağını düşünmüştür. Hükümet, tüm dünyaya 45 milyon Müslüman içerisinde dini azınlıkların demokratik ve laik bir ortamda rahatsız olmadan yaşayabildiğini göstereceği için gururludur.¹¹¹

Karşılama ve Tavır Meselesi

Yabancı basında Papa II. John Paul'un Türkiye ziyaretinin sönük geçtiği ve Türkiye'de o dönemde tırmanan terör olayları ve Papa'ya yönelik tehditler nedeniyle bu ziyaretin zamanlamasının yanlış olduğu şeklinde haber ve yorumlar yapılmıştır.

Frankfurter Rundschau gazetesi henüz ziyaret başlamadan önce, "Hıristiyanların azınlık olduğu Türkiye'de Papa'nın Hıristiyan kentlerinde olduğu gibi büyük ilgi görmeyeceği, aksine halkın din adamını soğuk ve ilgisiz karşılayacağını şüphesiz olduğu"¹¹² tahmininde bulunmuştur. Papa'nın bu seyahatinde Mexico City, Varşova, Krakow, Dublin, New York, Chicago ve Washington'daki coşkulu, heyecanlı ve kalabalık sahnelerin tekrarının olmayacağı tahmin edilmiş, bunun yanında Türk nüfusunun %98'inin Müslüman olduğu vurgulanmıştır.¹¹³ Yine *Die Welt* gazetesinin haberinde, Papa'nın Türkiye gezisinin Polonya, Meksika, İrlanda ve Amerika'ya olan ziyaretlerinden farklı olacağı vurgulanmış, Papa'yı sokaklarda hiçbir kitlenin alkışlamayacağı ilan edilmiştir.¹¹⁴

109 "Papa Ankara'da Törenle Karşılandı", Milliyet, 29 Kasım 1979, s. 12.

110 Sami Kohen, "Papa Neden Geliyor?..", Milliyet, 20 Kasım 1979, s. 8.

111 "Because of Moslem Unrest-Turkey Apprehensive Over Pope's Visit", International Herald Tribune, 28 Kasım 1979, s. 1. Nitekim İzmir Selçuk Belediye Başkanı Cahit Tanman, Papa'nın ziyaretinden sonra Selçuk'ta turist patlaması yaşandığını ifade etmiştir. Ayrıca dünyanın birçok yerinden gelen mektuplarda Papa'nın nereleri gezdiği sorulmuştur. Turistler onun ziyaret ettiği yerleri gezmişlerdir. ("Papa'nın Ardından Selçuk'ta 'Turizm Patlaması' Oldu", Milliyet, 11 Aralık 1979, s. 7.

112 "Dış Basın-Fransız Basınına Göre: Kardinaller, Papa'yı Türkiye Gezisinden Vazgeçirmek İstedi", Milliyet, 29 Kasım 1979, s. 12. Papa VI. Paul'un ziyaretinde ise Türk basınının genel olarak dostça davrandığı ve Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki yerini gösteren bu gezinin ülke için öneminin farkında olduğu vurgulanmıştır. (Janin Raymond, "Biskupski (Prof. Dr Ludwik), L'origine et l'histoire de la représentation officielle du Saint-Siège en Turquie (1204-1067)", revue des etudes byzantines, s. 33)

113 "Die Erste Ökumenische Tat Des Papstes", Die Welt, 28 Kasım 1979, s. 8.

114 E. Antonaros, "Kleiner Empfang am Goldenen Horn", Die Welt, 27 Kasım 1979, s. 1. Fransız Le Soir gazetesi Papa'nın Ankara'da temkinli karşılandığını yazarken, Hollanda basını Papa için alınan geniş güvenlik

Daha sonra yapılan gazete haberleri bu tahminleri doğrular niteliktedir. Haberlerde ilk kez Müslüman bir ülkeye ziyarette bulunan Papa'nın Türk ev sahipleri yani Türk yetkililer ve halk tarafından "aşırı resmi"¹¹⁵ "yeterince coşkulu olmayan" ve hatta "soğuk" bir törenle karşılandığına dair çokça yoruma rastlanmış, hatta "halkın kayıtsızlığı, resmi soğukluk ve sıkı güvenlik önlemleri ile geçen Türkiye ziyareti mühim bir hayal kırıklığı görünümündedir" yorumu yapılmıştır.¹¹⁶ Papa'nın Türkiye ziyareti sırasında Türk basını "düşmanca" davranmakla itham edilmiş ve Papa'ya yönelik ölüm tehdidinin ardından ağır güvenlik önlemlerinin alındığı ifade edilmiştir.¹¹⁷

Courier Express'e göre, Papa'nın uçağı Ankara havaalanına indiği andan itibaren bu ziyaretin diğerlerinden dikkat çekecek şekilde farklı olacağı anlaşılmıştır. Zaten havaalanında coşkulu bir şekilde bayrak sallayan ve tezahürat yapan bir kalabalık da beklenmemektedir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk başkanlığındaki hükümet heyeti, Türk askeri kıtası ve muhabirler için boşaltılan havaalanında bu ziyaret nedeniyle geciken uçaklarını bekleyen yolcular, Papa'nın gelişini bariz bir kayıtsızlıkla izlemiştir. Papa'nın geldiği günün akşamında Türk yetkililer, Ankara şehir merkezinde Papa'ya karşı düzenlenen gösteri sonrasında yüzlerce kişinin gözaltına alındığını bildirmiştir. Görünüşe göre Papa, havaalanından 30 mil uzakta gerçekleşen bu protestolardan habersizdir. Papa'nın Türkiye'ye gelişini eleştiren bir başka protesto gösterisi de Anıtkabir ziyareti ziyareti sırasında Papa, Mustafa Kemal Atatürk'ün kabrine çelenk koyarken meydana gelmiştir.

Birçok nedenden dolayı Papa'nın Türkiye ziyareti o zamana kadarki seyahatleri içerisinde en risklisi olarak görülmüştür. Papa Türkiye'ye resmî bir lider olarak gelmemiştir, fakat Türkiye'den Roma ve Doğu Ortodoks kilisesi arasındaki teolojik müzakereleri başlatacak anlaşmalarla ayrılmak istemektedir. *The Times'a* göre, ülkelerine yapılan ziyaret nedeniyle açık bir şekilde sıkıntılı olan Türk devlet yetkilileri ne kadar kibar olsalar da hoş geldin karşılama aşırı şekilde soğuk davranmışlardır. Havaalanında Papa için 21 pare top atılsa da karşılamada -topluca sıralanmış şeref kıtası ve Türkiye'nin o an içinde bulunduğu kargaşanın hatırlatıcısı olarak çatıya ve havaalanının terasına yerleştirilmiş üniformalı askerlerin dışında- birkaç insan vardır.¹¹⁸ 21 pare top atışı ile kilisenin başı olarak değil Vatikan'ın devlet başkanı olarak karşılanan Papa, Cumhurbaşkanı Korutürk ile şeref kıtasını selamlamıştır. Karşılamada hiçbir heyecan ya da konuşma sahnesi görülmemiştir. Suikast tehdidi ve protestoların gölgesinde geçen ziyaretin, Türk halkı tarafından olduğu gibi Türk basını tarafından da soğuk karşılandığı ve Papa'nın diğer önlemlerinden bahsederek Abdi İpekçi'nin kaçan katil zanlısının Papa'yı öldüreceğine dair tehdidinden bahsetmiştir. Yunan basını da Mehmet Ali Ağca'nın tehdidine geniş yer vermiştir. Fransız basını Papa'nın soğuk karşılandığı yorumunda bulunmuş ve ziyaretin zamanlamasının yanlış olduğuna dikkat çekmiştir. ("Papa'nın Türkiye'yi Ziyareti ve Dünya..." Milliyet, 31 Kasım 1979, s. 9)

115 William Claiborne, "Virtually Isolated From Public: Strict Security In Force As Pope Arrives In Turkey", International Herald Tribune, 29 Kasım 1979, s. 2.

116 "The Pope In Turkey", The Times, 1 Aralık 1979, s. 13. Ortaylı; "Papa II. Ioannis Paulus, Mehmet Ali Ağca'ya gösterdiği yakınlık ve ilgiyi Türk toplumuna göstermemiştir." (İlber Ortaylı, "Papa'nın Ölümü", Milliyet, 10.4.2005, s. 13) yorumunda bulunarak, duyguların karşılıklı olduğuna işaret etmiştir. Ziyaretin önceki Papalık gezilerinden farklı olduğunu yazan Frankfurter Allgemeine Zeitung ise Papa'nın ziyaretini alkışlayan kalabalıkların değil büyük ölçüde dikkate almayan bir nüfusun ve kısıtlamaların olmasını öngörülebilen bulurken, öngörülemeyen şeyin Papa'nın siyaset yapması olduğunu belirtmiştir. (Wolfgang Pfeiffer, "Was Hat Der Papst in Bewegung Gesetzt?", Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1 Aralık 1979, s. 3)

117 "Death Threat Greets Pope", The Journal, 28 Kasım 1979, s. 1.

118 Peter Nichols, "Cool Welcome For The Pope In Ankara", The Times, 29 Kasım 1979, s. 1.

seyahatlerinde olduğu gibi uçaktan indikten sonra yeri öptüğü bilgisi *Die Welt* gazetesinde yer almıştır.¹¹⁹ O dönemde Papa'nın Türkiye'de halk tarafından layık olduğu şekilde karşılanmadığına dair yabancı gazetelerin bütün bu şikâyetlerine Milliyet gazetesinde Felek, şu cevabı vermiştir; “Önce şuraya işaret etmeliyiz. Türkiye Müslüman bir memlekettir. Bir Papaza, Hıristiyan memleketlerinde olduğu kadar candan karşılama yapması zaten söz konusu olamaz. Buna rağmen eğer güvenlik tedbirleri sebebiyle Papa'nın gelip geçeceği güzergâh ve ziyaret edeceği yerler tamamen vazifelilerden başkasına kapanmasaydı, gene de halkımız Polonyalı aziz pedere Türklere has misafirperverlikle hüsn-ü kabul gösterirdi. Hele gazetelerde Türk toprağını öperken alınmış fotoğrafları görünce.”¹²⁰

International Herald Tribune gazetesine göre, Papa'yı resmî törenle karşılamak için kırmızı halılar serilirken Başbakan Demirel'in bir aylık hükümeti -Türkiye'nin yanı başında İslami köktendincilik hareketleri yaşanmaktadır- Papa'nın dini mahiyete sahip ziyaretini minimize etmek için protokol manevralar yapmaya çaba harcamıştır. Türkiye'ye geliş amacı Roma Katolik kilisesi ile Doğu Ortodoks kiliselerinin tekrar birleşmesi çabalarını daha fazla ilerletmek olan Papa'ya, dini bir liderden çok *siyasi bir lider*¹²¹ olarak davranılacak, bu tefrik Ankara, İstanbul ve İzmir ziyaretleri boyunca devam edecektir.¹²² Böylece Türk tarihinde ilk defa bir Papa'nın “Vatikan Devlet Başkanı” sıfatıyla Türkiye'ye geldiği görülmüştür. Kendisinden önce Türkiye'ye gelen Papa'nın da Vatikan devlet başkanı sıfatını taşıdığı halde Ankara'ya gelmemiş olması karşısında Papa II. John Paul'un 30 kişiden oluşan bir heyetle Türkiye Cumhurbaşkanı'nın konuğu olarak Ankara'da kalması ve resmî görüşmeler yapmasına Türk kamuoyu tarafından ayrı bir anlam yüklenmiştir.¹²³

119 “Empfang Unter Dem Halbmond”, *Die Welt*, 29 Kasım 1979, s. 1.

120 Burhan Felek, “Papa'nın Türkiye'ye Ziyareti”, *Milliyet*, 6 Aralık 1979, s. 2.

121* Papa her ne kadar, Meksika'da Latin Amerika Başpiskoposları Üçüncü Konferansı'na katılan din adamlarına sosyal ya da siyasi önder olmaya çalışmalarını söylemişse de (“Papa: ‘Din Adamları, Siyasî Önder Olmamalı’”, *Milliyet*, 29 Ocak 1979, s. 3), kendisi siyasi bir lider olduğunu, dünya siyasi işlerine sık sık karışarak göstermiştir. Örneğin 1978 yılında Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel'i kabul ederek görüşen Papa, “Kıbrıs sorununun bir an önce hakça bir çözüme bağlanmasını” istemiştir. Kıbrıs'ta kısa sürede hakça bir çözüme ulaşmanın mümkün olduğunu inandığını belirten Papa, “İki kıtayı birbirine bağlayan, Orta Doğu gibi istikrarın hala sağlanmadığı bir bölgede bulunan ve büyük uygarlıkların kavşağında yer alan Türkiye için barışın güçlendirilmesi gerçekten acildir” demiştir. Türkiye'nin sadece barıştan yararlanmayı değil barışa katkıda bulunmayı düşünmesi gerektiğini de ifade eden Papa “Güçler dengesi ekonomik çıkarların zayıfların çıkarları aleyhine kullanılmaması gerekir.” demiştir. (“Papa, Kıbrıs Sorununun Hakça Çözümünü İstedi”, *Milliyet*, 5 Aralık 1978, s. 14) Meksika gezisinde verdiği bir demeçte, toprak sahiplerini ailelerin emeklerini ellerinden almakla suçlamıştır, Meksika'nın güneyindeki bir kasabada binlerce topraksız Kızılderili'yle yaptığı konuşmada, “Sömürüldüğünüzü biliyorum, ben sizden yanayım.” demiştir. (“Papa, Meksika'daki Kızılderililere, ‘Sizden Yanayım’ Dedi”, *Milliyet*, 31 Ocak 1979, s. 3) Resmî bir ziyaret için Vatikan'a giden Federal Almanya Cumhurbaşkanı Karl Carstens'e ise, “Ülkenizdeki yabancı işçilere sahip çıkınız, onlara ilgi gösteriniz, onları her türlü kötülüğe karşı koruyunuz. Onların insan gibi yaşamasını temin edin, ailelerini bölmeyin” şeklinde konuşarak, Federal Almanya'daki yabancı düşmanlığına imalı bir şekilde değinmiştir. (“Papa, Alman Cumhurbaşkanı'ndan Yabancılar Sahip Olmasını İstedi”, *Milliyet*, 31 Ekim 1982, s. 5)

122 “Because of Moslem Unrest-Turkey Apprehensive Over Pope's Visit”, *International Herald Tribune*, 28 Kasım 1979, s. 1. Bu kararı yerinde bulan Erduran köşe yazısında şunları yazmıştır; “Tepesinde oturan kişi tüm güzel sözlerine ve ‘manevi değerler’ avukatlığına karşı dünya çapındaki bir ekonomik ve siyasal gücün yöneticisidir. Attığı her adımda Doğu-Batı dengesini etkilemekten, sosyalist ülkelerdeki Katoliklerle bağları tazelemeye, Hıristiyanlığın dünyasal gücünü pekiştirmekten petrol bölgelerine seslenmeye değin, maddesel değer hesapları bulunur. Onun için şimdiki Papa'nın ülkemizde Tanrı'nın değil de batının vekili bir devlet başkanı karşılanması yerinde oldu. Bu doğru değerlendirmeyi yapıp uygulayabilenlere aferin!” (Refik Erduran, “Mercek-Bir ‘Vekil’”, *Milliyet*, 30 Kasım 1979, s. 8)

123 Nilüfer Yalçın, “Papa, Bugün Ankara'da Devlet Başkanı Olarak Karşılanacak”, *Milliyet*, 30 Kasım 1979, s. 9; “Papa Bir ‘Devlet Başkanı’ Olarak Karşılanacak”, *Milliyet*, 23 Kasım 1979, s. 12. Bundan önce Türkiye'yi ziyaret eden Papa VI. Paul'un Cumhurbaşkanı tarafından karşılanması ve Ankara'ya değil İstanbul'a gelmesi o dönemde Cumhuriyet Senatosu'nda tartışılmıştır. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, duyulan ihtiyaç üzerine Senato'da şu

Papa, diğer büyük dinlerle ilişkileri destekleyen İkinci Vatikan Konsili'nin görüşlerini desteklemektedir ve Türkiye'ye uçuşu sırasında, tek Tanrılı bir inanca sahip olan İslam'a saygı duyduğunu söylemiştir. Fakat o daha çok çözmek için geldiği karışıklığa son vererek ekümenik başarı vaadini yerine getirmeye yoğunlaşmıştır. Papa'nın ziyareti, Müslüman dünyasında İran'ın durumu nedeniyle tansiyonun yükseldiği bir döneme denk geldiği için Batı yanlısı bir hareket olarak görülmüştür.¹²⁴ Müslüman dünyasında yükselen bir gerginlik dönemine denk gelen bu ziyaret dolayısıyla Papa, yaptığı konuşmada dinleyicilerine ılımlı olmaları ve kendilerine hâkim olmaları için seslenmiş; İslam, Yahudi¹²⁵ ve Hıristiyanlığın takipçilerine “doğru ahlaki davranışın” takipçisi olmalarını tavsiye etmiştir. Gerginliğin bir sebebi de İran'daki karmaşa ve Tahran'daki Amerika Büyükelçiliği'ndeki rehinelere¹²⁶ Faktat Papa konuşmalarında direkt olarak rehinelere konusuna referans vermemiş bazı Müslüman ülkelerdeki dini köktendincilik hakkındaki kaygılarına işaret etmekle yetinmiştir. Yine de Papa'nın bu açıklamayı yapmak için 45 milyonluk Müslüman bir ülkenin başkentini seçmesi, İslam dünyasının başka yerlerinde İran'ın devrimci lideri ve dini aşırılık yanlılarının takipçilerine yönelik bir mesaj olarak yorumlanmıştır. Müslüman bir ülkeye ilk ziyaretinin

açıklamayı yapmıştır; “Sayın Papa VI. Paul memleketimizi ziyaret etmek, devlet başkanı ve hükümet üyeleriyle tanışmak ve ülkemizin kutsal yerlerini gezmek için gelmektedir.” Çağlayangil ayrıca “Papa'nın her gittiği yerde devlet başkanları tarafından karşılandığını, nitekim Amerika'yı ziyaretinde de Johnson'un kendisini karşılamak üzere New York'a kadar geldiğini” belirtmiştir. “Cumhurbaşkanı Sunay daha önceden hazırlanmış programına göre bu ziyaret sırasında İstanbul'da bulunacağı için Papa'yı karşılayacak, Papa da Cumhurbaşkanı Sunay'ı ziyaret edecektir. Bu iade-i ziyaret Papalık protokolüne göre ilk defa vaki olmaktadır.” (“Athenagoras da Vatikan'a Gidecek”, Milliyet, 21 Temmuz 1967, s. 7) Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi Mehmet Özgüneş, “Acaba topraklarımıza gelen bir devlet reisi Cumhurbaşkanımızı Ankara'da mı ziyaret edecektir, yoksa Cumhurbaşkanımız İstanbul'a mı gidecektir?” (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 6. Dönem 43. Cilt 89. Birleşim, 18 Temmuz 1967, s. 123) diye sormuştur. Yabancı basında da Papa II. John Paul'un Ankara'ya gelmesi vurgulanmıştır; “VI. Paul, 1967'de Türkiye'ye kısa bir ziyarette bulundu. Bu vesileyle o da İstanbul ve Efes'e gitmiş, ancak Ankara'ya gitmemiştir”. (Friedrich Meinsner, “Türkei-Reise: Der Papst Sucht Den Dialog Mit Den Orthodoxen”, Die Welt, 20 Kasım 1979, s. 8) Başka bir haberden; “İlk başkent ziyareti: Roma Katolik kilisesi Papa'sı II. John Paul, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentini ziyaret eden ilk Papa'dır. Ondan önce Türkiye'ye gelen VI. Paul, Ortodoks kilisesi liderleriyle ekümenik konuşmalar yapmak için İstanbul'a gelmişti.” (Pope In Turkey To Nurture Ties”, Courier Express, 29 Kasım 1979, s. 21)

124 “The Pope Inspects a Guard of Honour On His Arrival At Ankara Airport”, The Times, 29 Kasım 1979, s. 10. Nitekim Türkiye'de o dönemde Başbakan Demirel hükümet programını ilan etmiş ve Türkiye'nin Batı yanlısı bir dış politika izlemeye devam edeceğini belirtmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği lehine olacak politikalara devam edeceği anlaşılmaktadır. (“Turkey Premier Pledges Pro-West Foreign Policy”, International Herald Tribune, 20 Kasım 1979, s. 1.) Türkiye İran'daki gibi İslami bir devrim yaşayacak dini altyapıya sahip değildir. Atatürk 1920 yılında modernleştirme hareketlerine başladığında devletin bünyesine işlemiş dini hiyerarşiyi çıkarmış, böylece hükümetten maaş alan dini liderler İran'da olduğu gibi etki ve güç gösterememişlerdir. Kısmen bu nedenlerden dolayı ABD, Türkiye'yi diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi tehlikeli görmemiştir. Dışişleri Bakanlığı 11 Müslüman ülkedeki çok gerekli olmayan diplomat ve görevlilerini geri çağırırken bu listede Türkiye yoktur. (“Islam Fury Makes Turkey Jittery About Pope's Visit”, International Herald Tribune, 28 Kasım 1979, s. 2.)

125 II. John Paul, Yahudi cemaatiyle de diyaloga özel bir dikkat göstermiştir. (Jean Duhaime, « L'ancienne Alliance jamais révoquée » dans les interventions récentes des papes, Théologiques, Cilt 24, Sayı 2, 2016, s. 147-166, s. 151) Daha öncesinde 1Ekim 1966 tarihinde Papa VI. Paul bir Katolik-Yahudi ilişkileri birimi oluşturmuştur. Bu kurum 1970 yılından itibaren yılda bir kez toplanarak diyalog toplantıları yapmaya başlamıştır. (Mustafa Alıcı, “Katolik-Yahudi Diyalogu: Tarihçe ve Ana Konular”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2013, ss. 135-156, s. 137, 138.)

126* 1 Nisan 1979'da İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiş, bu durum İran kamuoyunda bölünmelere yol açmıştır. Bölünmeler 1979 yılının yaz aylarında sert mücadelelere dönüşmüş ve 4 Kasım 1979'da Humeyni'nin çağrısına uyan “İmam çizgisinin devamçıları/talebeleri” adı verilen bir grup ABD'nin Tahran Büyükelçiliği binasını basarak çalışanları rehin almıştır. (Vasib Aliyev, Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri (1979-1991), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 25) Bu rehinelere serbest bırakılması Ocak 1981'de Cezayir'in arabuluculuğuyla mümkün olmuş (Aliyev, a.g.t., s. 12), 444 gün süren rehine krizi, İran İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek makamı tarafından da onaylanmıştır. (Ferzat Sametli, İran İslam Cumhuriyeti'nde Uluslararası Hukuk Anlayışı: Rehine Krizi, Salman Rüşdi Krizi ve Çocuk İdamları Örnekleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 100)

ilk iki günü boyunca -her ne kadar programı Roma Katolikleri ve Doğu Ortodoksluğunun uzlaşmasını geliştirme arayışları hakkındaki ekümenik tartışmalar tarafından tayin edilse de- Papa direkt olarak Müslümanlarla konuşuyormuş gibi gözükmekten endişe etmiştir. Türk Hükümeti'nin bu ziyaretin dini mahiyetini minimize etmeye kalkışmasına rağmen, Papa tek Tanrıya inanan üç dinin mensuplarının evrensel ibadet temalarının tekrar tekrar altını çizmiştir. Böyle yaparak o dönemde Roma Katolik Kilisesinin Ortodoks Doğu Kilisesi ile yakınlaşma çabalarını bir çeşit modern dönem Haçlı Seferi olarak gören Müslümanların kaygılarını yatıştırmaya kararlı olduğunu göstermiştir.¹²⁷

Papa'nın Dönüşü

Papa "yerine getirdiği diğer görevlerden daha önemli" olduğunu belirttiği Türkiye ziyaretinden, çok hevesle sağlamaya çalıştığı ekümenik başarıyı elde ederek ayrıldığını ifade etmiş,¹²⁸ Türkiye gezisinden söz ederken "Türkiye'ye hacca gidişim" deyimini kullanmıştır.¹²⁹

Papa, İtalya'ya dönüşünde uçağının Yugoslavya ve Bulgaristan üzerinden dolaşmak yerine -Türkiye'den gelen uçaklara kapalı olan- Yunanistan hava sahasından geçmesini istemiştir. Papa'nın bu isteğini diplomatik yollardan Yunan hükümetine bildirdiği ve bu girişimin Türk-Yunan ilişkilerine olumlu etkide bulunacağı bildirilmiştir.¹³⁰ İtalyan havayolu Alitalia'nın verdiği bilgiye göre, Yunanistan uzun zamandır devam ettiği Türkiye'ye gidiş ve dönüşlerde uyguladığı havayollarını kullanma yasağını Papa'nın Roma'ya dönmesi için kaldırmıştır. Havayolu şirketi yetkilisi, Alitalia'nın Papa'nın üç günlük ziyaret sonrasında Yunanistan'ın üzerinde uçuş izni aldığını fakat şirketin bu rotayı kullanmasının kesin olmadığını söylemiştir. Yunanistan, Türkiye'den gelişi ve gidişlerde kendi hava sahasının kullanılmasını, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinden sonra yasaklamıştı ve o zamandan beri İtalya'dan Türkiye'ye uçuşlar Yugoslavya ve Bulgaristan üzerinden yapılıyordu. Yunanistan'ın bu kararının iki ülke arasındaki uzun süreli gergin ilişkileri geliştirme çabalarında önemli bir adım olup olmadığı kestirilemezken, bunun Papa'ya gösterilen saygının önemli bir ifadesi olduğu belirtilmiştir. Türkiye Papa'nın rotasıyla yoğun bir şekilde ilgilidir. Papa Türkiye'ye ulaştıktan ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün elini sıktıktan hemen sonra Türk lider ona "*Hangi rotayı kullandınız?*" diye sormuştur. Papa, "*Roma'dan Adriyatik Denizine, oradan Yugoslavya ve Bulgaristan'a*" diye cevap vermiştir.¹³¹

İtalya'ya dönerken özel uçağında gazetecilerle yaptığı sohbette "İrlanda ve ABD'ye yaptığınız gezilerde yüzbinlerce kişi tarafından karşılandıktan sonra Türkiye'de karşılanışınız sönük değil miydi?" sorusuna "*Hayır, Müslüman bir ülkeye gittiğimi biliyordum.*" cevabını

127 William Claiborne, "In Speech In Ankara-Pope Issues Veiled Appeal For Restraint by Moslems", International Herald Tribune, 30 Kasım 1979, s. 1.

128 Peter Nichols, "West Europe- The Pope Ends Visit To Turkey With Orthodox Support For Pursuing Path Of Christian Unity", The Times, 1 Aralık 1979, s. 4.

129 "Papa Türkiye Gezisi İçin 'Hac' Dedi", Milliyet, 3 Aralık 1979, s. 4. Bir konuşmasında da "bu hac yolculuğunda" ifadesini kullanmıştır. Discorso Del Papa Juan Pablo II Al Regresar A Roma, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791130_rientro-turchia.html.

130 "Papa, Yunan Hava Sahasının Uçağına Açılmasını İstedi", Milliyet, 27 Kasım 1979, s. 12.

131 "The Pope Inspects a Guard of Honour On His Arrival At Ankara Airport", The Times, 29 Kasım 1979, s. 10.

vermiştir. İtalya’da havaalanında halk ile konuşan Papa, ilk kez ziyaret ettiği İslam ülkesi Türkiye’de dinleri ne olursa olsun her insanın kalbinde anlayış ve kardeşlik istekleri yattığını anladığını söylemiştir.¹³²

Ülkesine döndükten sonra Korutürk’e gönderdiği mesajda Papa; *“Son üç gün zarfında bana bahşedilen pek nazik ev sahipliği için ekselanslarına ve yapmayı kalben çok arzuladığım bu seyahatimin düzenlenmesinde müessir bir şekilde yardımcı olan Türk makamlarına Vatikan’a döner dönmez içten şükranlarımı ifade etmek isterim. Bütün Türk milletinin barış ve refahı hususunda beslediğim dostane temennilerimi ekselanslarına yinelerim”* demiştir.¹³³

Vatikan’da Hıristiyan-Müslüman masasından sorumlu Thomas Michel, Papa II. John Paul için şöyle demiştir; *“Hiçbir Papa, Papa Jean Paul’ün yaptığı kadar Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkiye yeterince önem vermemiştir. Gerek, Asya, Afrika ve Orta Doğu’daki Müslümanların arasında yaşayan Hıristiyanlara ve Avrupa’dakilere yaptığı konuşmalarda ve gerekse, pek çok İslam ülkesine yaptığı seyahatlerinde yaptığı konuşmalarda, Hıristiyan-Müslüman diyalogunu esas alan bir zemin hazırlamış ve bu iki tek tanrılı dinin takipçileri arasında, bir arada yaşamaları için gereken prensipleri oluşturma girişiminde bulunmuştur.”*¹³⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde kapitülasyonlar sayesinde Katoliklerin hamiliğini yapan Fransa’nın büyükelçiliği aracılığıyla Osmanlı ile ilişki kurabilen Vatikan, Fransız himayesini aşarak Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmayı başaramamıştır. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması Türkiye-Vatikan ilişkilerinde Fransa’nın aracılığına artık gerek kalmadığını gösterse de, Vatikan Fransa’dan çekindiği için resmî ilişkilerin başlatılmasında sağlam bir irade gösterememiştir. Sonrasında Vatikan’ın İstanbul temsilcisi yeni Türk Devleti’nin başındaki yetkililerle yaptığı görüşmelerde, onları dini mahiyete sahip Vatikan devletiyle resmî ilişkilerin kurulması konusunda sahip oldukları “laiklik” anlayışının yarattığı endişeler yüzünden isteksiz bulduğunu raporunda yazmıştır. Diğer yandan II. Dünya Savaşı’na giden süreçte Türkiye’nin Mussolini liderliğindeki İtalya’nın revizyonist politikaları karşısında duyduğu endişeler Vatikan ile ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu isteksizlik ve endişelerin giderilmesi zaman alsa da sonrasında karşılıklı temasların ve ziyaretlerin başladığı görülür. Dolayısıyla Papaların Türkiye ziyaretleri Türkiye’nin bu endişelerinden sıyrılmasına karşı bir teşekkür anlamı da taşımaktadır.

Papaların Türkiye’ye yaptıkları ziyaretler, Vatikan’la ilişkilerin resmen başladığı 1960 yılı sonrasında gerçekleşmiştir. Türkiye’yi ziyaret eden ikinci Papa olan Papa II. John Paul’un bir İslam ülkesine ilk seyahatini yapmadan önce, bu gezinin anlamını sorgulamaya zorlandığı ve ziyaretinin selefi Papa VI. Paul’un Türkiye ziyaretinin gölgesinde geçtiği anlaşılmaktadır. Ziyarete karar verilen zaman dilimi hem Ortadoğu hem de Türkiye Cumhuriyeti için zor ve karışık siyasi olayların yaşandığı bir dönemdir. Bu konuda hem yakın

132 “Papa: ‘Türkiye’de Her İnsanın Kalbinde Kardeşlik ve Anlayış Yattığını Anladım’”, Milliyet, 2 Aralık 1979, s. 4.

133 “Papa Korutürk’e Teşekkür Etti”, Milliyet, 4 Aralık 1979, s. 9.

134 Troll SJ, a.g.m., s. 61.

çevresinin hem dünyadaki Katolik Hıristiyan kamuoyunun "Papa'nın İslam ile Hıristiyanlık arasındaki gerilimin arttığı bu dönemde gerçekleştirdiği Türkiye seyahati için yanlış zaman değil mi?" gibi olumsuz yorumları kendisini etkilemiş olmalıdır. Fakat Papa'nın Katolikler ile Ortodoksların birleşmesi ile Müslümanlar ve Hıristiyanların uzlaşması için bu ziyareti yapmaya karar verdiği anlaşılmaktadır.

Türk tarihinde ilk defa bir Papa'nın "Vatikan Devlet Başkanı" sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'ya geldiği görülmüştür. Bunun iki devlet arasında resmî ve siyasi görünümlü bir ziyaret olduğu anlaşılrsa da, yabancı basında Papa'nın protokol gereği devletin başındakilerle görüşmekle beraber aslında Türkleri değil, Hz. Meryem'in dünyadaki son günlerini geçirdiği Efes'i ve bütün bunların üzerinde doğuda 14 Ortodoks kilisesi tarafından tanınan ekümenik patriği I. Dimitrios'u ziyaret edeceği vurgulanmıştır. Yine yabancı basında, Türkiye'ye resmî bir lider olarak gelmesi de, ülkelerine yapılan bu ziyaret nedeniyle sıkıntılı olan Türk devlet yetkililerinin kibar olsalar da hoş geldin karşılama aşırı şekilde soğuk davrandıkları iddia edilmiştir. Bazı yorumcular ise Müslüman bir ülkede bunun normal olduğu fikrinde birleşmişlerdir

Hem Türk Hükümeti hem de İstanbul ekümenik Patriği I. Dimitrios tarafından davet edildiğini söyleyen Papa, Türkiye'ye gideceğini ve Roma Katolik ve Ortodoks kiliselerinin tekrar bir araya gelmesi için çalışacağını söylemiştir. Kendisinin yurtdışındaki dördüncü gezisi olan Türkiye ziyaretinin en önemli amacı, neredeyse 1.000 yıldır çatışan Roma Katolik ve Ortodoks kiliselerini yeniden birleştirme çabalarını devam ettirmektir. İki kilise arasındaki görüş ayrılıkları, Papa'nın yanılmazlığı ve evrensel kilise üzerindeki yargılama yetkisinde Papa'nın önceliğinin Ortodoks kiliseleri tarafından tanınmamasından kaynaklanmaktadır. Türklerin hassasiyeti yüzünden Bizans dünyasının kalıntısı ve Yunan hâkimiyetinin hatırası olarak görülen Patriklik ile Papanın görüşmesi Türk kamuoyunda basitçe "çeşitli dinlere mensup toplumların liderlerinin buluşması" olarak gösterilmeye gayret edilmiştir.

Papa II. John Paul'dan önce Türkiye'ye gelen Papa VI. Paul, Ortodoks kilisesi liderleriyle ekümenik konuşmalar yapmak için İstanbul'a gelmiş, Ortodoks kilisesinin Vatikan tarafından burada afroz edilmesinden dolayı Ayasofya'yı özellikle ziyaret etmiş ve ziyareti sırasında Hıristiyan adetlerine göre diz çökerek dua etmiştir. Fakat VI. Paul'un Türk kamuoyunda çok tepki toplayan bu davranışı nedeniyle II. John Paul'un da bu hatayı yapmaması beklenmiş ve sonuçta II. John Paul Türk yetkililerin kaygılarını dikkate alarak Ayasofya'yı sadece ziyaret etmekle yetinmiş, aynı dua sahnesi bu ziyarette yaşanmamıştır.

Bu ziyaretten önce, Ortodoks ve Katolik kiliseler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için 1976 yılında iki taraf din görevlilerinden oluşan iki ayrı komisyon kurularak bir hazırlık çalışması başlatılmış ve 1978 yılının ilkbaharında ortaklaşa kurulan düzenleme kurulu buluşarak yapılacaklar üzerinde anlaşmıştır. Fakat bunun iki tarafın otoriteleri tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Artık sadece önemli teolojik farklılıklar hakkındaki tartışmalara başlamak gerekmektedir, bu yüzden Papa'nın, İstanbul'daki kilisenin hamisi St. Andrew bayramına denk gelen ziyaretinin zamanlaması önemlidir. 11. yüzyıldaki klikleşmeden beri tarihte ilk defa Ortodoks ayiniyle ilgili bir kutlamada Katolik Papa ve Ortodoks İstanbul Patriği birlikte yer almışlardır.

Papa Ankara, İstanbul ve İzmir’de çeşitli konuşmalar yapmış, dini fanatizme dönülmesinden, din savaşlarından, insanların kendilerini ve inançlarını yok etmelerinden ve bunların her zaman Tanrı adına yapılmasından endişeli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İslâm’ın monoteist bir din olduğunu, Müslümanların Hz. İsa’yı peygamber olarak tanıdıklarını ve Hz. Meryem’e saygı gösterdiklerini vurgulamıştır. Papa, çoğu zaman unutulmuş şeyin, Hıristiyanlık, İslâm ve Museviliğin hem Hz. İsa hem de Hz. Meryem’i tanımları, her üç dinin de tek, her şeye kadir, merhametli bir Tanrı’ya inanmaları olduğunu söylemiştir.

Böylece birçok ilkin yaşandığı bu hassas ziyaret bitmiş, Türk yetkililerin terör saldırıları konusundaki tehditlere karşı aldıkları ve aşırı olduğu yönünde eleştirilen önlemler sayesinde bir aksilik yaşanmamıştır. Papa da sağlamaya çalıştığı ekümenik başarıyı elde ettiği ve yerine getirdiği diğer görevlerden daha önemli olduğunu belirttiği ziyaretinin sonunda Türkiye’den mutlu ve memnun ayrılmıştır. Kendisine soğuk karşılandığına dair sorulan sorular ise Müslüman bir ülkeyi ziyaret ettiğinin farkında olduğunu söyleyerek ustaca cevaplayarak geçiştirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BCA

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Sürelî Yayınlar

Adirondack Daily Enterprise

Catholic Social Science Review

Courier Express

Die Welt

Die Zeit

Frankfurter Allgemeine Zeitung

Hürriyet

International Herald Tribune

Milliyet

North Country Catholic

Press-Republican

The Journal

The Observer

The Times

Telif Eserler

Alıcı, Mustafa (2013), “Katolik-Yahudi Diyalogu: Tarihçe ve Ana Konular”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, ss. 135-156.

Aliyev, Vasib (2007), *Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri (1979-1991)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Biçici, Mehmet (2017), "Papa Eftim ve Milli Mücadeledeki Önemi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (2), ss. 453-460.
- Çevik, Zeki, "Milli Mücadele'de Mustafa Kemal İle Papa Mektuplaşması", *Turkish Studies*, Volume 2/1, Kış 2007, ss. 219-226.
- Çoban, Bekir Zakir (2009), *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Çoban, Bekir Zakir (2017), "Nostra Aetate'nin Arkaplanı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XLVI, ss. 7-34.
- Duhaime, Jean (2016), « L'ancienne Alliance jamais révoquée » dans les interventions récentes des papes, *Théologiques*, Cilt 24, Sayı 2, ss. 147-166.
- Güllü, Ramazan Erhan (2019), "Vatikan'ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 36, ss. 1-28.
- Marmara, Rinaldo (2005), *Türk Dostu Papa XXIII. Jean*, Çev.: Dominik Pamir, Anadolu Ofset, İstanbul.
- Marmara, Rinaldo (2012), *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye İle Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Özdemir, Nazif, *Hıristiyanlıkta Konsiller ve II. Vatikan Konsili'nde Müslümanlarla İlgili Kararlar*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.
- Raymond, Janin (1969), "Biskupski (Prof. Dr Ludwik), *L'origine et l'histoire de la représentation officielle du Saint-Siège en Turquie (1204-1067)*", *Revue Des Etudes Byzantines*, Yıl 27, ss. 338-339.
- Sametli, Ferzat (2019), İran İslam Cumhuriyeti'nde Uluslararası Hukuk Anlayışı: Rehine Krizi, Salman Rüşdi Krizi ve Çocuk İdamları Örnekleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- SJ, Chrisitan W. Troll (2003), "Dinler Arası Diyalog Üzerine Katolik Öğretisi Son Resmî Dökümanların, Özellikle Hıristiyan-Müslüman İlişkileri İtibariyle Analizi", *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998)* (II), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, ss. 54-91.
- Taşpınar, İsmail (2011), "Katolik Kilisesi'nin Modern Dünyaya Uyumu: II. Vatikan Konsili ve Katoliklerin Yaklaşımı", *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 2, ss. 107-120.
- Topbaş, Tansel (2007), *Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Türkan, Ahmet (2012), "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy.)", *History Studies: International Journal of History*, Cilt 4 Sayı 2, 2012, ss. 317-341.
- Türkan, Ahmet, Bayram Akbulut (2019), "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye Vatikan İlişkileri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 123-158.
- Ulutürk, Muammer (2006), "Katolik Hıristiyanlığına Göre İsa'nın Halefi ve İlk Papa Havari Simun Petrus", *Marife*, Yıl 6, Sayı 1, ss. 145-167.
- Yelt, Ali Murat (1993), "Fatıma, The Pope And Mehmet Ali Ağca", *Islamic Studies*, Vol. 32, No. 4, ss. 447-460.

Dijital Kaynaklar

<http://www.vatican.va> (E.T.: 9.10.2010)

www.theguardian.com (E.T.: 5.6.2020)

<https://www.persee.fr> (E.T.: 3.1.2021)

Ekler

Ek-1. Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün eşlik ettiği Papa II. John Paul üç günlük ziyaretinin başladığı Ankara Havaalanında Türk merasim kıtasının önünden geçerken.

“Virtually Isolated From Public: Strict Security In Force As Pope Arrives In Turkey”,
International Herald Tribune, 29 Kasım 1979, s. 2.

Ek-2. Die Welt gazetesinin Papa'nın Türkiye'de ziyaret edeceği yerleri gösteren haritası.

E. Antonaros, “Kleiner Empfang am Goldenen Horn”, *Die Welt*, 27 Kasım 1979, s. 1.

Papa II. John Paul'un Türkiye Ziyareti (28-30 Kasım 1979)

Ek-3. Papa II. John Paul'un Ankara ziyareti sırasında Anıtkabir ziyaretçi defterine yazdıkları.

VIAJE A TURQUÍA

LIBRO DE ORO DEL MAUSOLEO DE ATATURK

DEDICATORIA DEL SANTO PADRE JUAN PABLO II

Ankara, miércoles 28 de noviembre de 1979

El gobierno de los pueblos está en las manos del Señor. El suscita en el momento oportuno los jefes que les conviene, porque el amor a la libertad y el respeto del derecho hacen grande a una nación, pero es Dios quien garantiza el porvenir.

IOANNES PAULUS PP. II

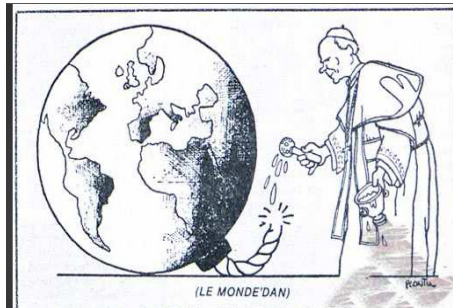
http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/es/speeches/1979/november/documents/hf_jp-ii_spe_19791128_libro-oro-ataturk.html.

Ek-4. Papa II. John Paul Esenboğa Havaalanı'na indikten sonra askeri bir şeref muhafızına giden yolda kırmızı halıyı öperken.

"Papa Geldi Her Yerde Alarm Var", *Milliyet*, 29 Kasım 1979, s. 1.

Ek-5. Le Monde'dan alınan bir karikatür.

Milliyet, 5 Ekim 1979, s. 3.

Ek-6. Papa, Türk merasim kıtasının önünden geçerken

“Empfang Unter Dem Halbmond”, *Die Welt*, 29 Kasım 1979, s. 1; “The Pope Inspects a Guard of Honour On His Arrival At Ankara Airport”, *The Times*, 29 Kasım 1979, s. 10.

Ek-7. Papa II. John Paul ve Patrik I. Dimitrios’un karşılaşması.

“Papst: Wir Respektieren Die Werte Des Islam”, *Die Welt*, 30 Kasım 1979, s. 1; William Claiborne, “In Speech In Ankara-Pope Issues Veiled Appeal For Restraint by Moslems”, *International Herald Tribune*, 30 Kasım 1979, s. 1.

Ek-8. Askerler İstanbul sokaklarını izliyorlar.

“Papal Visit”, *The Times*, 28 Kasım 1979, s. 1.

DENİZLİ'DE BASINA ADANAN BİR HAYAT: EROL ÖZBAL

A LIFE DEDICATED TO THE PRESS IN DENİZLİ: EROL ÖZBAL

Ercan HAYTOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:22.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:11.06.2021

HAYTOĞLU, Ercan, (2021), "Denizli'de Basına Adanan Bir Hayat: Erol Özbal", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 625-659

Öz

Denizli basın hayatı Cumhuriyet döneminde gazete, dergi ve bültenler açısından zengin bir birikime sahiptir. Denizli'de 1909 yılında 'Hülasa' gazetesi ile başlayan basın hayatı 1950 yılından itibaren büyük bir hareketlilik kazanmıştır. Denizli gazetecilik hayatında Mustafa Naili Küçüka ve Gıyasi Şarman'ın açtıkları yoldan birçok gazeteci ilerlemiştir. Bu gazeteciler ile başlayan süreç birçok gazetecinin yetişmesine ve farklı isimlerle birçok gazete yayınlanmasının yolunu açmıştır. Denizli basını Denizli ve çevre vilayetlerden gazetecilik mesleğine ilgi duyanları kendisine çekmiştir. Denizli basın hayatına anlam katan, gazetecilik mesleğine yarım asra yakın emek veren isimlerden biri de Erol Özbal'dır. Bu çalışmanın amacı Denizli'de 1956'dan itibaren 1996'yılına kadar etkili bir şekilde gazetecilik mesleğinde söz sahibi olan Erol Özbal'ın özellikle Denizli basın hayatı içerisindeki yerini ortaya koymaktır. 1950'li yılların başından itibaren muhabirlik ile gazetecilik mesleğine adımını atan Özbal, Denizli basın hayatının en etkili yıllarında Denizli basınının içinde yetkin bir isim olmuştur. Muhabirlikten başladığı meslek hayatına gazete patronluğu ve 1990'lı yıllarda Denizli Gazeteciler Cemiyeti kuruculuğu ve başkanlığı ile sürdürmüştür. Özbal, gazeteci kimliği yanında, yaşadığı kente duyduğu sorumluluk ile sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında Denizli'ye önemli kazanımlar sağlanmasına vesile olmuştur. Denizli merkezinde yayınlanan Denizli gazetesini düzenli bir şekilde kesintisiz yayınlayan Özbal, 1960'larda ilçelerde yayınladığı gazeteler ile ilçe gazeteciliğine de ilk öncülüğü yapmıştır. Bu çalışma ile gazeteciliğin her türlü teknolojiden yoksun olduğu bir dönemden, teknolojik zenginliğe ulaştığı bir döneme kadar Denizli basın hayatına şahitlik eden Özbal'ın Denizli basınına dair tespit edebildiğimiz katkıları ele alınmıştır. Denizli gazetesini adeta bir okul yaparak birçok gazetecinin yetişmesinde de etkili olan Özbal'ın çalışma hayatı; Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı belgeleri ile Denizli yerel basını, kitap ve makalelerden faydalanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Keywords: Erol Özbal, Denizli, Denizli gazetesi, gazetecilik, basın.

*Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5910-6617>).

Abstract

Denizli press life has a rich accumulation in terms of newspapers, magazines, and newsletters during the Republican period. The press life in Denizli, which commenced with the newspaper 'Hülasa' in 1909, has gained a great activity since 1950. In Denizli journalism, many journalists made their way which was paved by Mustafa Naili Küçüka and Gıyasi Şarman. The process that started with these journalists enabled the upbringing of many fellow journalists and the publication of many newspapers with different names. Denizli press drew people from Denizli and the surrounding provinces who were interested in the profession of journalism. Erol Özbal is one of the names who contributed Denizli press life and worked in the journalism profession for nearly half a century. This study aims to show the place of Erol Özbal, who had actively worked as a journalist in Denizli from 1956 until 1996, especially in Denizli press life. Özbal entered the profession of journalism as a reporter in early 1950s, was a skillful figure in Denizli press during the most influential years of Denizli press life. He started his career as a reporter and continued his career as a newspaper boss and then in the 1990s as a founder and president of Denizli Journalists' Association. Özbal along with his journalist identity also led significant benefits to be gained for Denizli in social, cultural, and educational fields with his responsibility to the city where he lives. Besides the Denizli newspaper that he published in Denizli city center; he was the pioneer of the journalism in the districts with the newspapers he published in the districts of Denizli in 1960s. The study also attempts to evaluate his adventure of witnessing to a period from an era when journalism lacked all kinds of technologies to that of when it reached to technological developments as well as his contributions to the Denizli Press life that we were able to determine. The career of Özbal, who had important role in the upbringing of many journalists by making Denizli newspaper as it was a school, was brought together by making use of the documents from the Archives and Documentation Department of the General Directorate of Police and Office of Chief Public Prosecutor of Denizli, as well as local press of Denizli, books and articles.

Keywords: *Erol Özbal, Denizli, Denizli newspaper, journalism, press.*

Giriş

Gazeteler haber verme özellikleri yanında tarihe veri oluşturma yönleriyle son derece değerlidirler. Gazeteciler kentin siyasi, sosyal, kültürel, idari, sağlık, eğitim ve spor tarihine dair pek çok bilgi ve birikime sahiptirler. Birçok gazeteci kentin toplumsal hafızasını kayıt altına aldığı gibi kendisi de bu hafızanın canlı parçasıdır. Yayınladıkları gazeteler ile kent tarihine hizmet ettikleri gibi kent tarihi yazımına da ışık tutabilmektedirler.

Erol Özbal 1933 yılında Muğla-Dalyan’da¹ Ahmet Rifat Bey ile Düriye Hanımın ortanca çocuğu olarak doğmuştur. Özbal, dört yaşında iken orman ürünleri ticareti yapan babası Denizli’ye taşınma kararı almıştır. Denizli’ye taşınan aile üç yıl sonra Ahmet Rifat Bey’in hayatını kaybetmesiyle zor günler geçirmeye başlamıştır. Yedi yaşında babasını kaybeden Erol Özbal eğitim hayatını kesintisiz devam etmiştir. İlk ve orta eğitiminden sonra Denizli Lisesinde öğrenim hayatını tamamlamıştır.

Liseyi bitireceği veya bitirdiği yıl 14 Mayıs 1950’de gerçekleşen genel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sona ermiş ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Seçimler sonrasında Demokrat Parti’nin İsmet İnönü’ye karşı takındığı olumsuz tutum ve sert eleştiriler Özbal’ı rahatsız etmiştir. İnönü’ye devlet adamı olarak hayranlık duyan Özbal, o günlerde gazeteciliğe ilgi duymaya başlamış ve gazeteci olmaya karar vermiştir. Bu amaçla İzmir’e giderek 29 Mayıs 1951’de Haydar Rüştü Öktem’in imtiyaz sahibi ve başyazar olduğu Anadolu gazetesinde gazeteciliğe ilk adımını atmıştır². Özbal İzmir’de bir yıl kaldıktan sonra Denizli’ye dönüş yapmıştır. Süha Sükuti Tükel tarafından 14 Mayıs 1952’de yayınlanmaya başlayan³ Denizli gazetesinde muhabir olarak işe başlamıştır.

Denizli’de basın hayatına yaklaşık yarım asır damgasını vuran Özbal, 1952’de muhabir olarak başladığı Denizli’deki gazetecilik mesleğini sağlık nedeni ile veda ettiği 1997’ye kadar sorumluluk duygusu ile yerine getirmiştir. Özbal, gazete kuruculuğu, ortaklığı, imtiyaz sahipliği ve cemiyet başkanlığı gibi birçok önemli sorumluluğu ve sıfatı bu süre içerisinde başarı ile taşımaya bilmiştir.

Özbal gazeteci kimliği yanında Denizli’ye karşı duyduğu sevgi nedeniyle birçok sosyal faaliyet içinde de yer almıştır.

Erol Özbal’ın Denizli Basınındaki Yeri

1952’de Denizli gazetesinde muhabir olarak işe başlayan Erol Özbal muhabirlik ile yetinmemiş ve 1952’de haftada bir gün Pazartesi günleri yayınlanan Olay gazetesinin kuruculuğunu yapmıştır⁴. 1953’te ise CHP il teşkilatı tarafından İnkılap gazetesini

1*Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5910-6617>).

*Belgelerin temininde ilgi ve yardımlarını esirgemeyen Emniyet Genel Müdürü Dokümantasyon Daire Başkanı Sayın Eyüp Şahin’e çok teşekkür ederim.

Bu kitapta memleketi kısmında “Köyceğiz” yazılmıştır. Doğum tarihi 1933, mesleği gazeteci, ikametgahı Talatbey Bahçesi Başkan apartmanı olarak verilmiştir. Denizli Uyarma ve Uygurlaşma Derneği, Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli 1964, (Tarihsiz), Denizli, s.125.

2 Hüdaverdi Akbeyik, Yaşayanların Gözüyle Denizli, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2019, s.113.

3 Ercan Haytoğlu, Denizli Basın Tarihi (1909-2009), Pamukkale Üniversitesi yayını, Denizli 2010, s.70.

4 Bu gazetenin kuruculuğunu Erol Özbal yapmış, imtiyaz sahipliğini Süleyman Tavaslıoğlu, yazı işleri müdürlüğünü Halil Havutçu yapmıştır. Haytoğlu, a.g.e., s.85.

yayınlamıştır⁵. Bu gazetenin yayınlanmasında Özbal'ın önemli katkısı olduğu anlaşılmıştır. Özbal 'Devrim' adlı bir gazete daha yayınlamıştır⁶.

Süha Sükuti Tükel tarafından 1952'den itibaren yayınlanan gazete "Denizli" ismi ile İzmir'de bastırılıyordu⁷. Gazetenin 1955'e gelindiğinde imtiyaz sahipliğini Hulusi Günay yapıyordu. Hulusi Günay 31 Mayıs 1955'de 413. sayısından itibaren gazeteyi İzmir gazetecilerinden Sezai Akdağ ile İsmail Yaşaroğlu'na satış yolu ile devretmiştir. Hulusi Günay Denizli gazetesinin "*İsim ve imtiyazının malik bulunduğu haklarla birlikte*" tesciline muvafakat vermiştir⁸. İsmail Yaşaroğlu ve Sezai Akdağ 1 Haziran 1955'de "*gazeteyi büyüterek daha mütekamil hale getirmek ve Denizli'ye hizmet etmek*" amacıyla gazeteyle devam edeceklerini⁹ ve gazetenin Pazar hariç her gün yayınlanacağını belirtmişlerdir¹⁰.

Gazetenin imtiyaz sahipliği ve yazı işleri müdürlüğünü İsmail Yaşaroğlu veya Sezai Akdağ'ın üzerlerine almamışlar, imtiyaz sahipliği ve yazı işleri müdürlüğünü Av. Yüksel Sezel'e vermişlerdir. Çünkü bir belge ile 23 Ocak 1956'da Denizli gazetesi imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Avukat Yüksel Sezel'in imtiyaz sahipliği ile yazı işleri müdürlüğünü İsmail Yaşaroğlu'na devrettiği ve İsmail Yaşaroğlu'nun da imtiyaz sahipliği ile yazı işleri müdürlüğünü üzerine aldığı görülmektedir¹¹. Vilayet Makamına verilen dilekçenin alt kısmında İsmail Yaşaroğlu'nun Denizli gazetesi imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü olarak "*Aslında sahiplerinden bulunduğum gazetenin yazı işleri müdürlüğünü de deruhte ediyorum.*" notu yer alması ilgi çekicidir¹².

İsmail Yaşaroğlu Denizli gazetesi imtiyaz sahibi ve yazı işlerinden sorumlu Mes'ul müdür olarak 6 Şubat 1956'da gazetenin idare yerini Hükümet Önü No:134-B'den aynı cadde üzerinde Merkez Jandarma Karakolu karşısında bulunan Cem sineması yanındaki No:168'e nakletmiştir¹³.

Özbal, 1 Eylül 1956'dan itibaren¹⁴ gazeteyi İsmail Yaşaroğlu ile birlikte devralmıştır. İmtiyaz sahipliğini de İsmail Yaşaroğlu ile birlikte yürütmüşlerdir¹⁵. İsmail Yaşaroğlu aynı zamanda Anadolu matbaasının sahibidir. O tarihlerde yerel gazetenin yaşayabilmesi ve uzun ömürlü olması için matbaaya sahip olması çok önemlidir. Bu durum Denizli gazetesi için büyük bir avantaj olmuştur.

5 Haytoğlu, a.g.e., s.86.

6 Erol Özbal 'Devrim' adlı bir gazete yayınladığını belirtmekte ise de bu gazeteyle dair başka hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır. Y.n. (Yazar notu)

7 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaletine yazdığı 8 Haziran 1955 tarih ve I/B-9/775 sayılı yazı.

8 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Hulusi Günay'ın Vilayet Makamına verdiği 31 Mayıs 1955 tarihli dilekçesi.

9 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu ve Sezai Akdağ'ın Vilayet Makamına verdiği 1 Haziran 1955 tarihli dilekçeleri.

10 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu ve Sezai Akdağ'ın 1 Haziran 1955 tarihli Basın Kanunu Mucibince Verilecek Beyannamesi.

11 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Yüksel Sezel'in Vilayet Makamına verdiği 23 Ocak 1956 tarihli dilekçesi.

12 İsim belirtilmese de "aslında sahiplerinden bulunduğum" ibaresi ile Sezai Akdağ'ı kast ediyor olmalıdır. Y.n.

13 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu'nun Vilayet Makamına verdiği 6 Şubat 1956 tarihli dilekçesi. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 9 Şubat 1956 tarih ve I/B-9/193 sayılı yazı.

14 Özbal gazetesinin devralınma tarihini 1 Eylül 1956 olarak belirtmektedir. Bu bilgi 1933 doğumlu Ahmet oğlu Erol Özbal'dan alınmıştır. (Görüşme tarihi 15.09.2009)

15 Denizli, 20 Haziran 1966, Sayı:4717.

İsmail Yaşaroğlu ile Erol Özbal gazetenin imtiyaz sahipliğini 1956’dan 1964’e kadar birlikte sürdürmüşlerdir¹⁶. Özbal 1956 yılı için Denizli’de iki gazete olduğu bilgisini paylaşarak; *“Devlet yönetimi ile olan ilişkilerimiz çok iyiydi. Gerek valiler, gerek diğer daire müdürleriyle ilişkimiz çok iyiydi. Gazetemiz tarafsız yayın yapıyordu, biz mümkün mertebe tarafsız yayın yapmaya çalışıyorduk. Hep Denizli’nin en iyi olması için çalıştık, devlete bu yönde katkıda bulunmak için çalıştık.”*¹⁷ demiştir.

Gazetenin yazı işleri müdürlüğüne 6 Haziran 1957’de İzmir İnönü Lisesi mezunu ve İzmir’de Sabah Postası gazetesinde yazarlık yapmış olan Nejat Türkeri getirilmiştir¹⁸. Nejat Türkeri görevini ancak altı ay devam ettirebilmiş, Kasım 1957’de yazı işleri müdürlüğüne lise mezunu (Denizli İdadisi) Ali Çoban getirilmiştir¹⁹. Ali Çoban, yazı işleri müdürlüğünü sadece onbir gün yapabilmiş ve yerine Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu Av. Bürhan Erkmen getirilmiştir²⁰.

Denizli gazetesi yayınlanmaya devam edilirken 1957’de yine imtiyaz sahipliğini Erol Özbal’ın, yazı işleri müdürlüğünü Tarhan Toker’in yaptığı Akşam gazetesi yayınlanmaya başlamıştır²¹. Özbal, Akşam gazetesini 1966’da İsmail Yaşaroğlu üzerine devralıncaya kadar gazeteyi yayınlamaya devam etmiştir²². Özbal girişimci kişiliği ile bütün çabasını tek bir gazeteye yönlendirmeyerek Denizli basın hayatına yeni gazeteler kazandırmaya devam etmiştir.

Denizli gazetesinde Temmuz 1959’dan itibaren M. Kemal Tartılcı “Günün İçinden” köşesinde, Av. Attila Sezener ile Ziya Gökalp de “Başyazı” köşesinde yazmaya başlamıştır²³. Özbal, 1960’dan itibaren Denizli gazetesinde köşe yazısı yazmaya başlamış ve 6 Ocak 1961’den itibaren yazıları “Başyazı” köşesinde yayınlanmıştır²⁴. Özbal, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası yapılan yargılamaları Yassı Ada’da izleme imkanı bulmuş, Celal Bayar ile Adnan Menderes’in duruşmalarını izleyerek haberleştirmiş ve Denizli’ye mahkeme safahatına dair gazetede haberler yayınlanmıştır²⁵.

16 Denizli, 20 Haziran 1966, Sayı:4717.

17 Akbeyik, a.g.e., s.114. Yayınlanan diğer gazete 1956’da yayınlanmaya başlanan Demokrat Denizli gazetesi olmalıdır. Y.n.

18 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal’ın Vilayet Makamına verdiği 5 Kasım 1957 tarihli dilekçe. 10 Haziran 1957 tarihli Mevkute Sahip ve Mes’ul Müdürlerine Ait Bilgi Çizelgesi. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü’nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 10 Haziran 1957 tarih ve I/B-9/733 sayılı yazı.

19 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal’ın Vilayet Makamına verdiği 6 Haziran 1957 tarihli dilekçe. 28 Kasım 1957 tarihli Mevkute Yazı İşleri Müdürlerine Ait Bilgi Çizelgesi.

20 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal’ın Vilayet Makamına verdiği 16 Kasım 1957 tarihli dilekçe. 28 Kasım 1957 tarihli Mevkute Yazı İşleri Müdürlerine Ait Bilgi Çizelgesi. Ali Çoban öğretmen iken bir öğrenciyi döverek ölümüne neden olmaktan üç yıl hapse mahkum edilmiş ve 1,5 yıl sonra af kanunundan faydalanarak cezaevinden çıktığı için bu görevi sürdürmesine izin verilmemiştir. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü’nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 28 Kasım 1957 tarih ve I/B-9/1706 sayılı yazı.

21 Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, Türkiye’de Gazeteler-Dergiler ve Basımevleri, s.71.

22 Denizli, 20 Haziran 1966, Sayı:4717.

23 Denizli, 1 Temmuz 1959 Sayı:1645. Daha sonra köşe adlarında değişiklikler olmuştur. Bkz. M. Kemal Tartılcı “Günün İlhamları” ve “Dikenli Gül” köşeleri gibi. Haytoğlu, a.g.e., s.70 ve 73. Denizli gazetesinde burada adını veremeyeceğimiz kadar çok kişi köşe yazısı yazmışlardır. Y.n.

24 Erol Özbal, “Vazifeye Davet Ediyoruz”, Denizli, 6 Ocak 1961, Sayı:3012.

25 Akbeyik, a.g.e., s.113.

31 Ağustos 1961'de Denizli gazetesinde Ömer Şenol haber toplama muhabiri olarak göreve başlamıştır²⁶. Gazete foto muhabirliğine resim başına 5 lira verilmek üzere Foto İybar'ın sahibi fotoğrafçı Oktay İybar görevlendirilmiştir²⁷. 27 Haziran 1961'den itibaren yazı işleri müdürlüğü görevine; 7 Şubat 1958'den itibaren gazetenin İzmir muhabirliğini yapan²⁸, İzmir Mithatpaşa Erkek Sanat Enstitüsü mezunu olan Yılmaz Biral'ın getirilmiştir²⁹.

İsmail Yaşaroğlu, 5 Haziran 1964'te Denizli gazetesi imtiyaz sahipliği ve Anadolu Matbaasındaki ortaklığından ayrılmış ve tüm haklarını Erol Özbal'a devretmiştir³⁰. 1964'te Denizli gazetesinin yazı işleri müdürlüğüne Muğla Kız Enstitüsü mezunu olan Gülseren Özbal getirilmiştir³¹.

Özbal tarafından 1965'de yayınlanmakta olan Denizli gazetesine Nuri Selamet'in Bayındır "mahalli haberler temin etmek ve değerlendirmek" üzere 180 lira maaşla muhabir olarak işe alınmıştır³².

Özbal, 1967'de Denizli'nin ilçelerinde ilçe adlarını taşıyan ilk taşra gazetelerini yayınlamıştır. İlçelerde ilçe adları ile gazeteler yayınlanmasına öncülük eden Özbal; 8 Nisan'da "Acıpayam" ve "Çivril", 9 Nisan'da "Sarayköy", 10 Nisan'da "Buldan" ve "Tavas", 11 Nisan'da "Çal", 6 Ekim'de "Çardak" ve 29 Ekim'de "Güney" gazetelerini yayın hayatlarına başlatmıştır.

Bu gazetelerin tümünün imtiyaz sahipliğini Erol Özbal, sorumlu yazı işleri müdürlüğünü İ. Hakkı Maro yapmıştır. Bu gazeteler ilçelerde yayınlanan ilk gazeteler olmuştur. Gazeteler haftanın farklı iki gününde yayınlanmıştır. Yayınlanan gazetelerde çok az sayıda haber yer almış ya da hiçbir habere yer verilmemiştir. Genel olarak gazetelerin birinci sayfasında çok sayıda fotoğrafa ve Türkiye'den birkaç habere yer verilirken, ikinci sayfasında genel olarak altın fiyatları ve resmi ilanlar yer almıştır. Gazetelerin yönetim adresleri ilçelerde

26 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Muhabir Ömer Şenol tarafından imzalanmış (tarihsiz) Mevkutelerde Çalıştırılacak Muhbir veya Muhabirlere Ait Bilgi Çizelgesi. Erol Özbal'ın Vilayet Makamına yazdığı 13 Ağustos 1961 tarihli yazı. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 25 Eylül 1961 tarih ve I/B-9/1746 sayılı yazı.

27 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 10 Temmuz 1961 tarihli İş Akdi, Foto muhabiri Oktay İybar tarafından imzalanmış 26 Temmuz 1961 tarihli Mevkutelerde Çalıştırılacak Muhbir veya Muhabirlere Ait Bilgi Çizelgesi. (Oktay İybar 24 Haziran 1961'den itibaren göreve başlamıştır.)

28 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 7 Şubat 1958 tarihli Mevkutelerde Çalıştırılacak Muhbir veya Muhabirlere Ait Bilgi Çizelgesi.

29 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Mevkute Sahip ve Mes'ul Müdürlere Ait 27 Haziran 1961 tarihli Bilgi Çizelgesi. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 8 Haziran 1961 tarih ve I/B-9/1065 sayılı yazı. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 28 Haziran 1961 tarih ve I/B-9/1219 sayılı yazı.

30 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu'nun 10 Haziran 1964 tarihli Vilayet Makamına verdiği dilekçe. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı Haziran 1964 tarih ve 1/841 sayılı yazı. (Bu yazı hisselerini diğer ortağı Erol Özbal'a devrettiğine dair "... vermiş bulunduğum 8/6/1964 tarihli bildirimim tastikli bir benzeri ile..." İçişleri Bakanlığı ve Turizm ve Tanıtma Bakanlıklarına gönderilmiştir.)

31 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Yazı işleri müdürü Gülseren Özbal tarafından imzalanmış 24 Haziran 1964 tarihli Basın Kanunu Mucibince Verilecek Beyanname. Erol Özbal ve Nuri Selamet'in Bayındır tarafından imzalanan 25 Haziran 1964 tarihli İş Akdi. (Brüt olarak ayda 150 lira ödeneceği belirtilmiştir.), Mevkute Sahip ve Mes'ul Müdürlere Ait Bilgi Çizelgesi, 9 Temmuz 1964. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 9 Temmuz 1964 tarih ve 1/914 sayılı yazı.

32 Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal ve Nuri Selamet'in Bayındır tarafından imzalanan 1 Mart 1965 tarihli İş Akdi. Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 17 Mart 1965 tarih ve 1/485 sayılı yazı.

olup, Denizli’de Anadolu matbaasında basılmışlardır. Gazetelerin o dönemde ilçelerde yayınlanması ile resmi ilan geliri elde etmek amaçlanmış olunmalıdır. Her ne sebeple olursa olsun yayınlanan bu gazeteler yayınladıkları ilçeler için basın alanında atılan ilk adımlar olmuştur.

1967’de Denizli merkezinde günlük ve dört sayfa olarak “Denizli”, “Son Haber”, “Pamukkale”, ve “Doğuş” gazeteleri olmak üzere³³ yalnız dört gazete yayınlanırken bunlara ilaveten ilçelerde yayınlanan sekiz gazete Denizli basın hayatını oldukça zenginleştirmiştir. Bu gazeteler, Denizli gazetesi yayın hayatına devam ettirirken yayınlanmıştır.

Denizli gazetesindeki imtiyaz sahipliğini de devam ettiren Özbal 1969’da Denizli gazetesinde yeni bir uygulamaya gitmiştir. Denizli gazetesinde “genel yayın müdürlüğü” oluşturarak bu müdürlüğe Gülseren Özbal’ı, Gülseren Özbal’dan boşalan sorumlu yazı işleri müdürlüğüne de İlçe ve nahiye gazeteleri yazı işleri müdürü olan İ. Hakkı Maro’yu getirmiştir³⁴.

1973’e gelindiğinde Denizli merkezinde “Denizli”, “Son Haber”, “Şafak” ve “Doğuş” olmak üzere dört gazete yayınlanmakta idi³⁵. Ancak aynı yıl bu gazetelerin birbirinden farklı gerekçelerle Denizli gazetesi etrafında birleşmesine karar verilmiştir³⁶. Denizli gazetesi alınan karar ile Erol Özbal, Erol Pamukçu, Ergun Önen ve Muhittin Şen tarafından kurulan Denizli Gazeteciler Birliği Kolektif Şirketi tarafından yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahipliğini yine Erol Özbal yapmaya devam etmiştir. Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü ise Ali İlhan yapmaya başlamıştır³⁷.

Şirket oluşturulmasının ana nedenleri arasında; resmi ilan yetersizliği, yoğunlaşan işçi sorunları ve mürettepliğe gereken özenin gösterilmemesi etkili olmuştur. Ayrıca, birleşme ile her dört gazeteğe dağılan ilanları tek gazetede toplama, kâğıt kullanımını 1/4’e indirme, kâğıttan başka mürekkep, elektrik, su ve kira maliyetleri ile işçi ücretlerini de 1/4 oranında azaltarak kârlarını artırmak da amaçlanmıştır³⁸.

Özbal’ın da içinde bulunduğu şirket, 1973’de Denizli gazetesi yanında yine günlük olarak Akşam, Yeni Ses³⁹ ve İlk Haber gazetelerini yayınlamaya başlamıştır Akşam gazetesinin imtiyaz sahipliği görünen şekli ile Erol Özbal, Ergun Önen, Erol Pamukçu ve Muhittin Şen, sorumlu yazı işleri müdürlüğü ise İlhan Pamukçu üzerinde olmuştur⁴⁰. Ancak gazetede fiili ve yasal olarak imtiyaz sahipliğini Ergun Önen, yazı işleri müdürlüğü de İlhan

33 Denizli İl Yıllığı 1967, s.197.

34 Denizli, 21 Ocak 1969, Sayı:5489. Sanayi Odası Genel Sekreterliği görevi yapmış Hakkı Maro 1963 yılı ikinci yarısında Denizli Şemsi Terakki Debagat ve Ticaret Türk Anonim Şirketi müdürlüğüne getirilmiştir. Ercan Haytoğlu, Denizli’de Tabaklık (Dünden Bugüne), Fakülte Kitapevi, Isparta 2006, s.57.

35 Cumhuriyetin 50. Yılında Denizli, 1973 İl Yıllığı, s.110. ‘Sonhaber’ yerine ‘Sonbahar’ yazılmış olmalıdır. Y.n.

36 Cevdet Şemsioğlu, 20. Yı Başlarında Denizli, Denizli 2004, s.156, Tarhan Toker, “Denizli Basınında Yeni Bir Aşama”, Denizli, 29 Ekim 1973, Sayı:6944.

37 “Denizli’de Münteşir Gazetelerin Sahip ve Mesul Müdürleri”, tarihsiz olan belge için 1973 yılına ait olduğu düşünülmüştür. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 8.

38 Denizli Gazeteciler Cemiyeti, Tarihçe “Denizli’de Basın Tarihi”, <http://www.denizligazetecilercemiyeti.com/tarihce.asp> (Erişim tarihi: 25.06.2007)

39 Denizli Gazetesi, Akşam gazetesi ve Yenises gazetelerinin yazı işleri müdürlüğünü Erol Pamukçu yapmıştır. Bu gazete 1952’de yayınlanan Yeni Ses ile karıştırılmamalıdır. Y.n.

40 Akşam, 19 Kasım 1973, Sayı:1, “Denizli’de Münteşir Gazetelerin Sahip ve Mesul Müdürleri”, tarihsiz olan belge için 1973 yılına ait olduğu düşünülmüştür. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 8. Yenises gazetesinin şirket adına imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürlerinde yıllar içinde değişiklikler olmuştur.

Pamukçu yapmıştır⁴¹. Yeni Ses gazetesi, Denizli Gazeteciler Birliği Kolektif Şirketi ortakları olan Erol Pamukçu, Erol Özbal, Ergün Önen ve Yüser İnan tarafından yayın hayatına dahil edilmiştir⁴².

İlk Haber gazetesi 27 Ağustos 1973'te Haluk Müftüler tarafından yayınlanmaya başlanmıştır. Gazete imtiyaz sahipliğini Haluk Müftüler, yazı işleri müdürlüğünü İsmail Aydın'ın yapmıştır. Ancak, İlk Haber gazetesi 3 Ocak 1976'da el değiştirmiş ve Denizli Gazeteciler Birliği Kolektif Şirketi'ne geçmiştir. Şirket adına gazetenin imtiyaz sahipliğini Ergun Önen, mesul müdürlüğünü Mehmet Yiğit yapmıştır⁴³.

Denizli Gazeteciler Birliği Kolektif Şirketi adına 1976'dan itibaren imtiyaz sahipliğini Erol Özbal, yazı işleri müdürlüğünü Güven Çıracıoğlu'nun yaptığı Denizli gazetesinin dizgi ve baskı işlemleri diğer gazeteler gibi (Akşam, Yeni Ses, İlk Haber) Denizli Gazeteciler Birliği Matbaasında yapılmıştır⁴⁴.

Erol Özbal'ın imtiyaz sahipliğini üstlendiği Denizli gazetesi şirket tarafından yedi yıl yönetilmiştir. Yedi yıl sonra şartlar değişmiş, gazetecilik alanındaki rekabet ve Denizli'de yeni gazetelerin yayınlanmaya başlamasıyla şirket dağılma sürecine girmiştir⁴⁵.

Denizli Gazetesi 1980 sonrası yine Erol Özbal'ın imtiyaz sahipliğinde yayınlanmaya devam etmiştir. Zaman zaman yazı işleri müdürü değişmiştir. 1985'te yazı işleri müdürlüğünden⁴⁶ Burhanettin Çavuşoğlu ayrıldığı için Gülseren Özbal yapmaya başlamıştır⁴⁷.

Denizli basın hayatı 1990'dan itibaren hareketlilik içerisine girmiştir. 1990'da Denizli'de onüç gazetenin yayınlanıyor olması bu durumun en somut göstergesi olmuştur. Bu gazetelerden dört gazete günlük, iki gazete aylık, dört gazete haftalık, iki gazete haftada iki, bir gazete de onbeş günde bir yayınlanmıştır. Denizli gazetesi ise yine Erol Özbal'ın imtiyaz sahipliğinde günlük yayınlanmaya devam etmiştir⁴⁸.

Denizli gazetesi yazı işleri müdürlüğünden Gülseren Özbal'ın 1992 yılı başında ayrılması ile yerine Zülal Özbal getirilmiştir⁴⁹. Her şey yolunda gidiyor görünürken 1996 yılı Denizli gazetesi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Denizli gazetesi imtiyaz sahibi Erol Özbal gazetesinin imtiyaz hakkını (sağlık nedenleri ile) 31 Aralık 1996'da 63 yaşında iken Ekrem Zingal'a devretmiştir⁵⁰. Erol Özbal ile Denizli gazetesinin yolları tamamen ayrılmış her

41 Akşam, 19 Kasım 1973, Sayı:1.

42 Haytoğlu, a.g.e., s.105.

43 Haytoğlu, a.g.e., s.102.

44 Denizli, 23 Temmuz 1976, Sayı:7890.

45 Denizli Gazeteciler Cemiyeti, Tarihçe "Denizli'de Basın Tarihi", <http://www.denizligazetecilercemiyeti.com/tarihce.asp> (Erişim tarihi: 25.06.2007)

46 T.C. Başbakanlık Basın - Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Anadolu Basını 1985, s.125.

47 Denizli Valiliği, Denizli Emniyet Müdürlüğü, Güvenlik Şubesi, Basın Bürosu 30.04.1985 tarih ve 2518 sayılı Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği yazı. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E, Gülseren Özbal'ın yazı işleri müdürlüğüne getirilmesi ile ilgili Erol Özbal ve Gülseren Özbal imzalı Valilik Makamına 01.04.1985 tarihli yazı ile bilgi verilmiştir. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E.

48 T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü "Türkiye'de Süreli Yayınlar 1990", Ankara 1990, s.152-153.

49 Denizli Valiliği, Denizli Emniyet Müdürlüğü, Güvenlik Şubesi, Basın Yayın Bürosu 13.01.1992 tarih ve 25 sayılı yazı. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E.

50 Erol Özbal'ın Valilik Makamına yazdığı 30.12.1996 tarihli yazı. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E. Macit Karaca "Yarım Asıra Merhaba" başlıklı yazısında Erol Özbal'ın sağlık nedenlerinden gazeteyi devretmek

ikisi için de yeni bir dönem başlamıştır. Özbal’ın kırk yıl aralıksız olarak Denizli gazetesini yayınlaması büyük bir gazetecilik başarısı olmuştur.

Erol Özbal teknik imkanların son derece kısıtlı olduğu bir dönemde gazeteciliğe başlamıştır. Özellikle Denizli’de gazetecilik yaparken gazetecilik alanındaki pek çok gelişmeye şahit olmuştur. Bu gelişmelerin bir bölümü baskı teknolojileri bir kısmı da haber teknolojileri yönünde olmuştur. Baskı teknolojilerinden kurşun harfler kullanılan düz baskı makinelerinden, entertipe, IBM’lerin kullanılmaya başladığı dönemden web ofsete geçildiği dönemlere şahitlik etmiştir. Haberleşmede telefona sahip olduğu için haber yazdırmak için postaneye gidip beklemek durumunda kalmamıştır. Haberleşme alanında manyetolu telefon, çevirmeli telefon, otomatik telefon, telefoto, teleks, faks, bilgisayar ve internet (dijital) teknolojisine şahitlik etmiştir.

Erol Özbal’ın Denizli Basın Örgütlenmesindeki Yeri

a)Denizli Gazeteciler Cemiyeti (1970)

Denizli Gazeteciler Cemiyeti (DGC) Erol Özbal’ın önderliğinde 1970’te kurulmuştur. Cemiyetin oluşturulması için büyük bir emek harcanmıştır. Henüz Denizli’de cemiyeti oluşturacak sayıda gazeteci bulunmadığı için Özbal’ın gayretleri ile Denizli’deki fotoğrafçılar cemiyete dahil edilmiştir. Özbal, Gazeteciler Cemiyetinin kurulduğu günlerden söz ederken; *“...O yıllarda cemiyetin organını oluşturacak sayıda gazeteci bulmak çok güçtü efendim. Dışarıda bulunan fotoğrafçıları kadromuza almak suretiyle yönetim kurulunu oluşturabildik ve bu durum uzun süre devam etti.”*⁵¹ demiştir.

İlk aşamada Denizli gazetecilerinin sorunlarına çözüm bulmak, hukuklarının korunmasına katkı yapmak için kurulan cemiyetin önce kurucu üyeleri belirlenmiştir. Genel kongreye kadar faaliyet gösterecek müteşebbis yönetim kurulu tarafından Erol Özbal cemiyet başkanlığına seçilmiştir⁵².

Tüzüğü 21 Haziran 1973’te yayınlanan⁵³ cemiyetin 1975 genel kurulunda yönetim kurulu üyeliklerine Erol Özbal, M. Kemal Tartılacı ve Mustafa Eşmen, denetim kuruluna Muhittin Şen, Ahmet Emre ve Nevzat Akbulut seçilmiştir⁵⁴. Cemiyet başkanlığına ise Erol Özbal getirilmiştir.

1979’da Yıllık Olağan Genel Kurul, Anadolu Matbaasının bürosunda yapılmıştır⁵⁵. Bu genel kurulda yeni yönetim Erol Özbal, M. Kemal Tartılacı, Mehmet Yiğit, Muharrem Aydın ve Mustafa Ali Çetin’den oluşmuştur. Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığına yine Erol Özbal seçilmiştir⁵⁶.

DGC’nin 1981’de yapılan genel kongresinde sert tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalardan biri Cemiyet Başkanı Özbal’ın, aيداتlarını yasa gereği ödemeyenlerin

zorunda kaldığını belirtmiştir. Denizli, 14 Mayıs 1999, Sayı:14968.

51 Akbeyik, a.g.e., s.114.

52 Muhittin Şen ikinci başkanlığına, Gürsel Kuşdemir genel sekreterliğe, Muhammet Çavdar muhasipliğe, Hasip Gökçe veznedarlığa, İrfan Ayhan ise yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir Denizli, 17 Ocak 1970, Sayı:5786.

53 Denizli, 21 Haziran 1973, Sayı:6840.

54 Akşam, 2 Haziran 1975, Sayı:473.

55 Hizmet, 31 Aralık 1979, Sayı:1080.

56 Hizmet, 31 Aralık 1979, Sayı:1080, Denizli, 31 Aralık 1979, Sayı:8939.

üyelikten çıkarılmalarının bir zorunluluk olduğu ve aidat konusunda yönetime yardımcı olunmadığı açıklaması ile çıkmıştır. Sonunda cemiyetin yeni katılımlarla güçleneceği yönünde olumlu ortak görüş oluşması ile ortam yumuşamıştır⁵⁷. Bu kongrede yaşanan tartışmalardan biri de Hizmet gazetesi ve Ticaret ve Ekonomi gazetesinde görev yapan muhabirlerin, bir yıl önce cemiyete üye olmak üzere yaptıkları başvuruların dikkate alınmayarak adlarına üye kayıt defterinde yer verilmemesi olmuştur. Cemiyetin genel kurul sonrasında hiçbir varlık göstermediği üzerine yönetime yönelik yoğun eleştiriler yapılmıştır. Kuruluşundan itibaren DGC başkanlığı yapan Erol Özbal'ın genel kurulu Denizli gazetesi idarehanesinde yapmış olması da muhaliflerin tepkisine neden olmuştur⁵⁸. Seçimler sonucunda yönetim kurulu üyeliklerine Erol Özbal, M. Kemal Tartılacı, Hüsnü Okumuş, Muharrem Aydın ve Ferruh Ölmez seçilmiştir. Yönetim kurulu kendi aralarından Erol Özbal'ı tekrar DGC başkanlığına seçmiştir⁵⁹.

1984'te yapılan DGC genel kurulunda, seçimler sonucunda yeni yönetim kurulu oluşmuştur. Yeni yönetim kurulunda cemiyet başkanlığına yine Erol Özbal seçilmiştir⁶⁰. 1985'te yapılan DGC genel kurulunda Erol Özbal, Ömer Yurtseven, Hüsnü Okumuş, Muzaffer Oktay ve Muharrem Aydın yönetim kuruluna seçilmişlerdir. Erol Özbal bu yönetim döneminde de yeniden başkan seçilmiştir. Bu kongrede onbeş yıldır DGC başkanlığını sürdüren Özbal'a karşı yoğun eleştiriler yapılmıştır. İsmail Aydın ve Tevfik Tortamış cemiyetin yönetim kurulunun yeterli çalışmaları yapmadığı, cemiyetin gelişmesi ve gazetecilerin sosyal ve kültürel alanlarda gelişimleri için gerekli adımları atmadığını, bütün gazetecilerin cemiyete üye kabul edilmediğini ve cemiyetin Denizli'de ağırlığını hissettiremediğini belirtmiştir⁶¹.

1986 DGC Genel Kurulu'nda yönetim değişikliği olmuş ve Erol Özbal yeni yönetimde yer almamıştır. Yeni cemiyet başkanı Hüsnü Okumuş olmuştur⁶². 1987'de DGC tarafından Pamukkale'de Tusan Motel'de yapılan 2. Basın Balosunda DGC'nin aralıksız 16 yıl başkanlığı görevini yapan Özbal'a "Onur Plaketi" verilmiştir⁶³.

Hüsnü Okumuş'un DGC başkanlığından sonra yapılan ilk genel kurulda cemiyet başkanı A. Gaffar Nemutlu olmuştur. 1993 Haziran'ında yapılan bir diğer DGC Genel Kurulunda yeni yönetim kuruluna Erol Özbal, Muharrem Aydın, Kenan Şahan, Önder Varol, Ayhan Akar, Mehmet Zeybekoğlu ve Cemil Sevinçek seçilmiştir. Yönetim kurulu tarafından Erol Özbal 1993'te bir kez daha cemiyet başkanlığına seçilmiştir⁶⁴. Erol Özbal gazeteciliği ve cemiyet başkanlığını sağlık nedenleri ile 1996'da bırakmıştır⁶⁵.

57 Denizli, 2 Mart 1981, Sayı:9299.

58 Hizmet, 2 Mart 1981, Sayı:1437. Gazetenin orijinal nüshasında 2 Şubat 1981 yazıyor. Ancak "Şubat" yazısının üstü mavi tükenmez kalemle çizilmiş ve elle "Mart" olarak değiştirilmiştir. Kanaatimiz baskı hatasının elle düzeltilmesi yoluna gidilmiştir.

59 M. Kemal Tartılacı'yı ikinci başkanlığa, Hüsnü Okumuş'u da genel sekreterlik görevine getirmiştir Denizli, 2 Mart 1981, Sayı:9299.

60 Denizli, 31 Mart 1984, Sayı:10241.

61 Denizli, 30 Aralık 1985, Sayı:10774, Gazeteciler Cemiyetinde Hizmet ve Ticaret Ekonomi gazetelerinden üye olmadığı ve genel kurulda Hizmet gazetesinden beş gazetecinin üyelik dilekçesi verdiği belirtilmiştir. Hizmet, 30 Aralık 1985, Sayı:2815.

62 Hizmet, 6 Ocak 1986, Sayı:2821.

63 Denizli, 2 Mart 1987, Sayı:11134, Denizli, 28 Şubat 1987, Sayı:11133, Tusan Motel, Pamukkale'de 1990'larda yapılan düzenlemeler esnasında yıkılmıştır. Y.n.

64 Muharrem Aydın ikinci başkanlığa, Kenan Şahan genel sekreterliğe, Önder Varol cemiyet sözcülüğüne, Ayhan Akar veznedar üyeliğe, Mehmet Zeybekoğlu muhasipliğe, Cemil Sevinçek'te üyeliğe seçilmişlerdir. Hizmet, 14 Haziran 1993, Sayı:5143.

65 Özbal mesleği bıraktığı tarihi 1997 olarak belirtmektedir. Bu nedenle "1997 yılında sanki beynimden bir parça

Erol Özbal, 2002’de Denizli Gazeteciler Derneği⁶⁶ genel kurulunda divan başkanlığı yapmıştır. Dernek genel kurulunda gazeteciliğin “Denizli’deki geçmişi” ve “nereden nereye geldiği” noktasında değerlendirmelerde bulunmuştur. Gazeteciler cemiyetinin oluşumunda yaşanan sıkıntılardan söz etmiştir⁶⁷.

Özbal, başarılı bir meslek hayatı geçmişine sahip olduğu için takdir görmüş ve birçok ödül almıştır. Erol Özbal’a Ege Basın Derneği tarafından 1991’de yapılan Olağan Genel Kurulunda Denizli basınına yaptığı hizmetler ve mesleğinde 40. yılını doldurduğu için plaket verilmiştir⁶⁸.

b) Anadolu Basın Birliği Denizli Şubesi (1976)

Mahalli basın işveren ve çalışanlarını bir araya getirmek amacıyla Denizli’de Anadolu Basın Birliği’nin bir şubesi kurulmuştur. Erol Özbal başından itibaren bu şubenin kurulması için çaba göstermiştir.

Şubenin kurucu başkanlığına M. Kemal Tartılacı getirilmiş ve şube için Anadolu Basın Birliği Genel Merkezinden Denizli Valiliğine yetki belgeleri gönderilmiştir. Yetki belgesi gönderilen gazeteciler Günaydın gazetesi Denizli muhabiri M. Kemal Tartılacı, Denizli gazetesi imtiyaz sahibi Erol Özbal, Meydan gazetesi imtiyaz sahibi İsmail Aydın, İlk Haber gazetesi imtiyaz sahibi Ergün Önen ve Hizmet gazetesi adına Ömer Albay olmuştur⁶⁹.

c) Diğer Gazetecilik Faaliyetleri

Özbal gazete imtiyaz sahipliği yanında 33 yıl TRT’nin Denizli il temsilciliğini, uzun yıllar Anadolu ve Türk Haberler Ajansı ile ulusal gazetelerin Denizli muhabirliğini yapmıştır⁷⁰. Gazetecilik hayatında 23 vali ile çalışmış⁷¹, pek çok olay ile karşılaşmıştır. Özbal basın Şeref Kartı (Sürekli Basın Kartı) sahibidir⁷².

Özbal sadece muhabirlikten gazete patronu, imtiyaz sahibi, şirket ortağı ve cemiyet yöneticisi olan bir kişi değil, aynı zamanda Denizli basın hayatında kırk yıl boyunca pek çok gazetecinin yetişmesine katkı yapan önemli bir kişidir. Denizli gazetesinin Denizli’deki gazeteciler için adeta bir okul olduğu aşikardır. Bu okuldan TRT Genel Müdürü Kerim Aydın Erdem, Tahir Kutsi Makal, Gürbüz Azak, Ömer Lütfi Yurtsever ve Selamettin Bayındır gibi birçok isim yetişmiştir.

Başbakan Adnan Menderes’in Denizli ziyareti ile ilgili süreçte yaptığı bir haber bir anda kendisini Denizli Valisi Vefki Ertür ile karşı karşıya getirmiştir. Florasan lamba

koparcasına gazetecilikten ayrıldım, noktadım ve gazeteciliği bırakınca hayatımın en acı dönemini yaşadım” demiştir. Akbeyik, a.g.e., s.113.

66 Cemiyet adı daha sonra derneğe dönüştürülmüştür. Y.n.

67 Hizmet, 4 Mart 2002, Sayı:7833.

68 Hizmet, 9 Eylül 1991, Sayı:4602.

69 Yeni Ses, 3 Kasım 1976, Sayı:903.

70 Bilgi 1933 doğumlu Ahmet oğlu Erol Özbal’dan alınmıştır. (Görüşme tarihi 15.09.2009)

71 Akbeyik, a.g.e., s.113.

72 Haluk Besen, Türkiye’de Gazetecilik, Gazeteler ve Gazeteciler, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, s.150, Basın Şeref Kartı 1 Ağustos 1954-1 Ağustos 1959 tarihleri arasında kesintisiz sarı basın kartı taşımış olan, mesleğin onuru ve gereklerini hakkıyla yerine getirenlere verilirken daha sonra ismi “ Sürekli Basın Kartına dönüştürülmüştür. En az 20 yıl gazete ve dergilerde, TRT Haber Ajansları ve ilgili kuruluşlarda çalışmış ve basın kartı almış olanlara verilmeye başlanmıştır. Besen, a.g.e., s.146.

yeni bilinmeye başlamıştır. Başbakan'ın Denizli'yi ziyaretinin hemen öncesinde İstiklal Caddesindeki tüm ampuller sökülerek caddeye florasın lambalar takılmıştır. Başbakan'ın ziyareti sonrası florasın lambalar sökülerek tekrar caddeye ampuller takılmıştır. O zaman Cumhuriyet gazetesi muhabirliği yapan Erol Özbal "Başvekil Floransı" başlığı ile yaşanan bu durumu haberleştirmiştir. Başbakan Adnan Menderes Cumhuriyet gazetesi haberinden durumu öğrendikten sonra Denizli Valisini arayarak;

-“Benim için bu kadar zahmete katlanmaya değer mi?” deyince,

Vali Ertürk;

-“Anlayamadım efendim” demiş.

Başbakan Adnan Menderes gazetedeği haberi Vali'ye okumuş. Vali bunun üzerine Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan haberi tekzip etmiş. Bu tekzip nedeniyle Cumhuriyet gazetesi nöbetçi yazı işleri müdürü Yaşar Kemal Bey, Erol Özbal'ı arayarak durumdan haberdar etmiş. Kendisine;

- “Valiyi ziyaret edin, Vali Bey haberi tekzip etti. Niçin tekzip etmiş görüşünüz” demiş.

Erol Özbal ertesi gün Vali'ye gitmiş Vali kendisine;

- “Erol Bey ben haberi tekzip ettim. Buna cevap verme yoluna gitmeyin” demiş.

Özbal;

- “Efendim buna ben söz verebilecek durumda değilim” diyerek oradan ayrılmış.

Özbal, nöbetçi yazı işleri müdürüne durumu iletmış, müdür kendisine;

- “Bu sefer olayı kapatalım. Valiyi dikkatle izlemeye alalım” demiş. Özbal'da söyleneni yapmış.

Bu yaşanan durum gazeteciliğin sadece haberin yapılması ve yayınlanması ile bitmediğini gösteren somut bir örnek olması açısından önemlidir⁷³.

Denizli'ye Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Yaptığı Katkıları

Denizli'de pek çok sosyal ve kültürel faaliyetin içinde olmuştur. Özbal, Atatürk'ün vilayetleri ziyaretlerinin önemli olduğunu ve birçok şehir için önemli bir gün olarak kutlandığını bilmektedir. Atatürk'ün 4 Şubat 1931'de gerçekleşen Denizli ziyaretinin kutlanmasına yönelik 30. yılında bir haber yapmıştır. Bu haberin ilgi görmesi ile Denizli'de 1961'den itibaren “4 Şubat Atatürk'ün Denizli Ziyareti” özel bir gün olarak hatırlanmaya ve kutlanmaya başlanmıştır.

1961 yılına kadar Denizli'de çelenkler Valilik önüne getirilir ve resmi dairelerin odacıları (hizmetlileri) tarafından yerlerine konulmuş. Bu durumun doğru olmadığına dair Özbal'ın haber yapması ile bu uygulamadan vazgeçilmiş ve çelenkler bizzat daire müdürleri tarafından konulmaya başlanmıştır.

73 Hüdaverdi Akbeyik, Yaşayanlar Gözüyle Denizli (Erol Özbal ile Söyleşi) <https://www.youtube.com/watch?v=cRnmsrPWycs> (Erişim tarihi:29.01.2021)

Özbal, Denizli için üniversite ve özellikle bir tıp fakültesi açılması amacıyla özel bir çaba sarf etmiştir. Yıllar önce bu yönde kamuoyu oluşturmak için çaba göstermiş, bu konuda Denizli gazetesinde birçok haber yapmıştır⁷⁴. Denizli valisi ve Belediye başkanının başında bulunduğu bir toplantı sonrası Ege Üniversitesinde Denizli’de Tıp Fakültesi’nin kurulması için senato üyelerine kulis yapmak için üç ekip oluşturulmuştur. Özbal, Belediye Başkanı Hasan Gönüllü, Fuat Bil, ve Dr. Yusuf B. Karaosmanoğlu’ndan oluşan üçüncü ekipte yer almıştır⁷⁵. Denizli Tıp Fakültesi’nin kurulması için bir vakıf kurulmasına ihtiyaç duyulmuş ve 3 Aralık 1979 günü vakıf kurmak için sekiz kişilik geçici kurulu oluşturulmuştur. Özbal, bu vakıf geçici kurulunda, Denizli gazetesini sahibi ve Denizli Gazeteciler Cemiyeti başkanı olarak yer almıştır⁷⁶. Bu konudaki çabaları ve haberleri ile tanınmış olan Özbal, Ege Üniversitesi yönetimi tarafından “Örnek Gazeteci” seçilmiştir⁷⁷.

Vilayetin önündeki Atatürk Anıtı’nın yapımı için çaba harcamıştır. Özbal, Atatürk Heykeli ve Abide Yaptırma Derneği’nin⁷⁸ 21 Ağustos 1960’ta yapılan yıllık genel idare heyeti toplantısında⁷⁹ oluşan yeni idare heyetinde görev almıştır. Heyette Erol Özbal ile birlikte Selahattin Akyartın, Feridun Alpat, Cahit Akay ve Hızır Cengiz yer almıştır⁸⁰. Derneğin başkanlığını Mimar Feridun Alpat yapmıştır

Denizli Uyarma ve Uygarlaşma Derneği’nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır⁸¹. 21 kurucu üyeden oluşan derneğin 11 nolu üyesi olmuştur⁸².

Özbal’ın Denizli’ye yaptığı tüm hizmetler önemlidir. Gazetecilik açısından yaptığı bir hizmet de Denizli gazetesinin kendi dönemiyle ilgili gazeteleri düzenli ciltletmiş bir arşiv haline getirmiş olmasıdır. Bu gelenek daha sonra gazeteyi devralanlar tarafından devam ettirilmiştir⁸³. Bu açıdan Denizli gazetesi Denizli’nin kent hafızası olarak çok önemli bir yere sahiptir⁸⁴.

74 Hasan Gönüllü, Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı (1973-1980 Yılları) Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2016, s.173-175.

75 Gönüllü, a.g.e., s.183.

76 Gönüllü, a.g.e., s.193-194. 9 kişi olarak bahsedilmiş, Dr. Yusuf B. Karaosmanoğlu ismine yer verilmiştir. Ancak 15.12.1979 tarihli resmi müracaatta Karaosmanolu’nun ismi yer almamıştır. Gönüllü, a.g.e., s. 196

77 Bu bilgi 1933 doğumlu Ahmet oğlu Erol Özbal’dan alınmıştır. (Görüşme tarihi 15.09.2009)

78 Denizli 22 Ağustos 1960 Sayı:992, Denizli 23 Ağustos 1960 Sayı:994, Derneğin adı Denizli gazetesinin farklı haberlerde farklı şekilde yer almıştır. Denizli Atatürk Abidesi Yaptırma Derneği Denizli, 25 Kasım1959 Sayı:1769, Atatürk Heykeli ve Milli Abideler Yaptırma Yaşatma Derneği Denizli, 2 Eylül 1963, Sayı:3873, Milli Abideler ve Atatürk Anıtı Yaptırma Derneği, Denizli 16 Ocak 1965, Sayı:4292., Denizli 27 Ağustos 1964, Sayı:4172, Denizli Milli Abide, Atatürk Heykeli Yapma ve Yaşatma Derneği, Denizli 29 Ağustos 1964, Sayı: 4174, Milli Mücadele ve Atatürk Anıtları Yaptırma ve Yaşatma Derneği Denizli 12 Ekim 1964 Sayı:4210, Atatürk ve Milli Mücadele Anıtları Yaptırma Derneği Denizli, 30 Aralık 1966 Sayı:4879 ve 25 Ocak 1968 Sayı:5191.

79 Denizli, 22 Ağustos 1960. sayı:1992.

80 Denizli, 23 Ağustos 1960, Sayı:1994.

81 Atilla Sezener, “Denizli 1964”, Deha 20, 1 Şubat 2021, Denizli Uyarma ve Uygarlaşma Derneği, a.g.e., s.125.

82 Denizli Uyarma ve Uygarlaşma Derneği, a.g.e., s.125. Derneğin Başkanlığını Dr. Cengiz Haner, Dernek II. Başkanlığını Av. Atilla Sezener yapmıştır. Y.n.

83 Denizli gazetesinin araştırmacıların doğrudan yararlanabileceği arşiv imkanları bulunmamaktadır. Ancak çok zorunlu hallerde yardımcı olmaya çalışmaktadırlar. Denizli gazetesi yetkilerine şahsım adına teşekkürü borç bilirim.

84 Günümüzde internet gazeteciliğinden önceki döneme ait gazetelerin dijital ortama aktarılarak araştırmacı ve okuyuculara sunulması üzerine somut gelişmeler yaşanmaktadır. Milli kütüphanede Denizli gazetesinin 1934,1936-1938, 1940-1942 yılları ile 1952, 1954-1957, 1962-2000, 2002-2004, 2007-2015 yılları ve yılları aralarına ait taramaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Telif hakları nedeniyle Denizli gazetesinin 1952-2015 yılları arasındaki nüshalarına erişim sağlanamamaktadır.

Özbal'ın Denizli'nin her zaman takdir uyandıran bir kişisi olduğunu göstermesi açısından Emekli Jandarma Yarbayı Daim Üftadeoğlu *"Memleketimizin ender yetiştirdiği centilmen insan Erol Öbal'a saygıyla"* diyerek aşığıdaki şiiri onun için yazmıştır⁸⁵.

"IRKIM İÇİN

Dünya tarihine çelenkler verdin,
Gücünle yükseldin göklere erdin,
İstiklal gülünü al kanla der'din,
Kuşandın onunla her zaman IRKIM...

Önlenmez volkansın Asyadan taşan,
Ad'ın marurları etti perişan,
Bilinir sendendir göçe yaklaşan,
Her an çalışanın şeref, şan IRKIM..

Eşsiz kahramanlar fıskırttı bu kan,
Hız aldı bununla Mete'n, Atila'n.
Her savaşta tekrar seni tanıtan
Sendendir her yiğit, kahraman IRKIM...

Özün tüm Irklara şahlanmış seldir.
Sözün değişmeyen bir coşkun yeldir.
İzin dünya için kutsal emeldir.
Gözün Irak görür, her bir an IRKIM."

Sonuç

Özbal, teknik imkanlardan oldukça yoksun bir dönemde gazetecilik yapmış, gelişmeleri yaşayarak ve yaparak tecrübe etmiştir. Bu gelişmelerin bir bölümü baskı teknolojilerinin değişimi üzerine olmuştur. Osmanlı döneminden kalma ilkel matbaaların hala kullanıldığı baskı sürecinden, tipo baskıya, oradan ofset baskıya geçildiği süreçleri yaşamıştır. Diğer bir gelişme haberlerin geçilmesi üzerine olmuştur. Haber aktarımlarında ilk başlarda manyetolu telefonlardan çevirmeli telefonlara, otomatik telefonlardan telefotoya,

85 Daim Üftadeoğlu, Denizli'de Üç Yıl 1964-1967 (Hatıra ve Şiirler), Akın Matbaası (Tarihsiz) Denizli.s.20.

telekslerden faksılara ve nihayetinde bilgisayar ve internet teknolojisine ulaşılması aşamalarına şahitlik etmiştir.

Özbal Denizli basınının şüphesiz en önemli isimlerinden biridir. En uzun süre Denizli’de gazete çıkaran kişidir. Belki de en önemli başarısı aralıksız kırk yıl Denizli gazetesini yayınlaması olmuştur. Kırk yıl aralıksız olarak Denizli gazetesini yayınlamış olması ile adeta Denizli gazetesi ile özdeşleşmiştir. Denizli için Erol Özbal ve Denizli gazetesi büyük bir gazetecilik hikayesi olmuştur. Özbal’ın yaptıkları Denizli gazetesi ile sınırlı kalmamış Denizli merkez ve ilçelerinde yayınladığı gazeteler ile basın alanında önemli izler bırakmıştır.

Gazeteciliğin o günlerde birçok zorluğuna ilaveten eleman sıkıntısı, kağıt kıtlığı ve mürekkep yokluğu gibi zorluklarla karşı karşıya kaldığı dikkate alındığında, Özbal’ın gazeteciliği meslek olarak çok uzun yıllar yapmış olması takdire şayan bir durumdur.

Abdullah Çalış bir yazısında bu durumu; *“Bu yarım asırlık serüvenin ilk 45 senesi Erol Özbal beyin öncülüğünde yürümüş. Ne büyük sabır... 45 yıl gibi uzun bir süreyi gazeteci olarak geçirmek... Hem de mahalli bir gazetede... Pek çok imkansızlıklarla boğuşarak... Sıkıntılara göğüs gererek... “Bayrak yerde kalmasin” diyerek hizmeti emin ellere teslim etmek”*⁸⁶ cümleleri ile çok güzel ifade etmiştir.

Gerek gördüğünde Denizli basın hayatında gazetesini var edebilmek için şirketleşmeyi dahi göze almış, şirket çatısı altında yeni gazetelerin yayınlanmasına destek vermiş, Denizli’de Gazeteciler Cemiyetini kurmuş ve en uzun süre cemiyet başkanlığı yapmıştır. Denizli sosyal hayatının aktif bir parçası olmayı başarmış, güler yüzlü ve sıcak kişiliği, dostluklara değer veren yapısı ile cemiyet hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Ali İlhan “Denizli Gazetesi” başlıklı yazısında gazetenin yirmidokuz yaşını tamamlamış olması nedeniyle bir yazı kaleme almış ve Özbal için; *“Yirmidokuz yılın sahip ve yazarlığını yapan önce Sayın Erol Özbal’ın tahammül gücünü takdir etmeden geçmek haksızlık olur kanısındayım. Çalışır, çalışır, yılmadan usanmadan, yorgunluk nedir bilmeden çalışır, yılmadan uzanmadan yorgunluk nedir bilmeden çalışır Erol Özbal...*

*Erol Özbal’ın yaşı kaç olursa olsun, kendisi yirmi dokuzu bitirdi de yenice otuz yaşına bastı. Otuz yaşın anlamı ise genç ve dinç demektir”*⁸⁷ demiştir.

Denizli gazetesi Erol Özbal ile o kadar çok özdeşleşmiştir ki gazetenin kuruluş yılı ve Erol Özbal’ın imtiyaz sahipliğini almasının tarihsel süreçleri hatırlanmaz olmuştur. Denizli gazetesinde “50. Yaşımıza Giriyoruz” başlıklı yazı da *“...14 Mayıs 1952’de Erol Özbal ağabeyimiz tarafından kuruluşu gerçekleştirilen Denizli Gazetesi günümüze kadar tek gün bile aksamadan okuruna ulaştı...”*⁸⁸ denilmiştir.

Denizli’de pek çok gazetenin yetişmesine önemli katkılar yapmıştır. Özbal, iyi bir gazetecinin üç özellik sahibi olması gerektiğini belirtmiştir: “Sürat”, “intikal” ve “zeka”. İyi bir gazetecinin ancak bu üç özellik ile iyi bir gazeteci olabileceğini söylemiştir⁸⁹.

86 Abdullah Çalış, “Yarım Asırlık Serüven”, Denizli, 14 Mayıs 2001, Sayı:15579.

87 Ali İlhan, “Denizli Gazetesi”, Denizli, 15 Mayıs 1981.

88 Denizli, 7 Mayıs 2001, Sayı:15573.

89 Hüdaverdi Akbeyik, Yaşayanlar Gözüyle Denizli (Erol Özbal ile Söyleşi) <https://www.youtube.com/watch?v=cRnmsrPWycs> (Erişim tarihi:29.01.2021)

KAYNAKÇA**a) Arşiv Belgeleri**

- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 10 Haziran 1957 tarih ve I/B-9/733 sayılı yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 28 Kasım 1957 tarihli Mevkute Yazı İşleri Müdürlerine Ait Bilgi Çizelgesi.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 28 Kasım 1957 tarihli Mevkute Yazı İşleri Müdürlerine Ait Bilgi Çizelgesi.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 28 Kasım 1957 tarih ve I/B-9/1706 sayılı yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal'ın Vilayet Makamına yazdığı 13 Ağustos 1961 tarihli yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 25 Eylül 1961 tarih ve I/B-9/1746 sayılı yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 8 Haziran 1961 tarih ve I//B-9/1065 sayılı yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 28 Haziran 1961 tarih ve I//B-9/1219 sayılı yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı Haziran 1964 tarih ve 1/841 sayılı yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal ve Nuri Selamettin Bayındır tarafından imzalanan 25 Haziran 1964 tarihli İş Akdi.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Mevkute Sahip ve Mes'ul Müdürüne Ait Bilgi Çizelgesi, 9 Temmuz 1964.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 9 Temmuz 1964 tarih ve 1/914 sayılı yazı.
 - Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 17 Mart 1965 tarih ve 1/485 sayılı yazı.
- Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 8.
- Denizli Valiliği, Denizli Emniyet Müdürlüğü, Güvenlik Şubesi, Basın Bürosu 30.04.1985 tarih ve 2518 sayılı Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği yazı. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E.

- Denizli Valiliği, Denizli Emniyet Müdürlüğü, Güvenlik Şubesi, Basın Yayın Bürosu 13.01.1992 tarih ve 25 sayılı yazı. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli Vilayeti Emniyet Müdürlüğü’nün Dahiliye Vekaletine yazdığı 8 Haziran 1955 tarih ve I/B-9/775 sayılı yazı.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Hulusi Günay’ın Vilayet Makamına verdiği 31 Mayıs 1955 tarihli dilekçesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu ve Sezai Akdağ’ın Vilayet Makamına verdiği 1 Haziran 1955 tarihli dilekçeleri.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu ve Sezai Akdağ’ın 1 Haziran 1955 tarihli Basın Kanunu Mucibince Verilecek Beyannamesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Yüksel Sezel’in Vilayet Makamına verdiği 23 Ocak 1956 tarihli dilekçesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu’nun Vilayet Makamına verdiği 6 Şubat 1956 tarihli dilekçesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Denizli İl Emniyet Müdürlüğü’nün İçişleri Bakanlığına yazdığı 9 Şubat 1956 tarih ve I/B-9/193 sayılı yazı.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal’ın Vilayet Makamına verdiği 5 Kasım 1957 tarihli dilekçe.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 10 Haziran 1957 tarihli Mevkute Sahip ve Mes’ul Müdürlerine Ait Bilgi Çizelgesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal’ın Vilayet Makamına verdiği 6 Haziran 1957 tarihli dilekçe.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal’ın Vilayet Makamına verdiği 16 Kasım 1957 tarihli dilekçe.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Muhabir Ömer Şenel tarafından imzalanmış (tarihsiz) Mevcutelerde Çalıştırılacak Muhabir veya Muhabirlere Ait Bilgi Çizelgesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 10 Temmuz 1961 tarihli İş Akdi, -Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 26 Temmuz 1961 tarihli Mevcutelerde Çalıştırılacak Muhabir veya Muhabirlere Ait Bilgi Çizelgesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) 7 Şubat 1958 tarihli Mevcutelerde Çalıştırılacak Muhabir veya Muhabirlere Ait Bilgi Çizelgesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Mevkute Sahip ve Mes’ul Müdürlerine Ait 27 Haziran 1961 tarihli Bilgi Çizelgesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) İsmail Yaşaroğlu’nun 10 Haziran 1964 tarihli Vilayet Makamına verdiği dilekçe.

- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Yazı işleri müdürü Gülseren Özbal tarafından imzalanmış 24 Haziran 1964 tarihli Basın Kanunu Mucibince Verilecek Beyanname.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Dokümantasyon Daire Başkanlığı (*91111-3964*) Erol Özbal ve Nuri Selamettin Bayındır tarafından imzalanan 1 Mart 1965 tarihli İş Akdi.
- Erol Özbal'ın Valilik Makamına yazdığı 30.12.1996 tarihli yazı. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E.
- Gülseren Özbal'ın yazı işleri müdürlüğüne getirilmesi ile ilgili Erol Özbal ve Gülseren Özbal imzalı Valilik Makamına 01.04.1985 tarihli yazı ile bilgi verilmesi. Denizli Cumhuriyet Başsavcılığı Arşivi, Dosya 1-E.

b)Gazeteler

Akşam, 19 Kasım 1973, Sayı:1,

Akşam, 2 Haziran 1975, Sayı:473.

ÇALIŞ, Abdullah, "Yarım Asırlık Serüven", *Denizli*, 14 Mayıs 2001, Sayı:15579.

Denizli, 1 Temmuz 1959, Sayı:1645.

Denizli, 12 Ekim 1964, Sayı:4210.

Denizli, 16 Ocak 1965, Sayı:4292.

Denizli, 22 Ağustos 1960, Sayı:992.

Denizli, 23 Ağustos 1960, Sayı:994.

Denizli, 27 Ağustos 1964, Sayı:4172.

Denizli, 29 Ağustos 1964, Sayı: 4174.

Denizli, gazetesi, 23 Ağustos 1960, Sayı:1994

Denizli, 17 Ocak 1970, Sayı:5786.

Denizli, 2 Eylül 1963, Sayı:3873.

Denizli, 2 Mart 1981, Sayı:9299.

Denizli, 2 Mart 1981, Sayı:9299.

Denizli, 2 Mart 1987, Sayı:11134

Denizli, 20 Haziran 1966, Sayı:4717.

Denizli, 21 Haziran 1973, Sayı:6840.

Denizli, 21 Ocak 1969, Sayı:5489.

Denizli, 22 Ağustos 1960. sayı:1992.

Denizli, 23 Temmuz 1976, Sayı:7890.

Denizli, 25 Kasım1959, Sayı:1769.

Denizli, 25 Ocak 1968, Sayı:5191.

Denizli, 28 Şubat 1987, Sayı:11133.

Denizli, 30 Aralık 1966, Sayı:4879

Denizli, 30 Aralık 1985, Sayı:10774,

Denizli, 31 Aralık 1979, Sayı:8939.

Denizli, 31 Mart 1984, Sayı:10241.

Denizli, 7 Mayıs 2001, Sayı:15573.

Hizmet, 14 Haziran 1993, Sayı:5143.

Hizmet, 2 Mart 1981, Sayı:1437.

Hizmet, 30 Aralık 1985, Sayı:2815.

Hizmet, 31 Aralık 1979, Sayı:1080

Hizmet, 4 Mart 2002, Sayı:7833.

Hizmet, 6 Ocak 1986, Sayı:2821.

Hizmet, 9 Eylül 1991, Sayı:4602.

İLHAN, Ali, “Denizli Gazetesi”, *Denizli*, 15 Mayıs 1981.

KARACA, Macit “Yarım Asıra Merhaba” *Denizli*, 14 Mayıs 1999, Sayı:14968.

ÖZBAL, Erol, “Vazifeye Davet Ediyoruz”, *Denizli*, 6 Ocak 1961, Sayı:3012.

SEZENER Atilla, “Denizli 1964”, *Deha 20*, 1 Şubat 2021.

TOKER, Tarhan, “Denizli Basınında Yeni Bir Aşama”, *Denizli*, 29 Ekim 1973, Sayı:6944.

Yeni Ses, 3 Kasım 1976, Sayı:903.

b)Kitaplar

- Daim Üftadeoğlu, Denizli’de Üç Yıl 1964-1967 (Hatıra ve Şiirler), Akın Matbaası (Tarihsiz) Denizli.

- Denizli Valiliği, *Cumhuriyetin 50. Yılında Denizli*, 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973.

- Gönüllü Hasan,(2016), Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı (1973-1980 Yılları) Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2016.

-AKBEYİK, Hüdaverdi, (2019), *Yaşayanların Gözüyle Denizli*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2019.

-BESEN, Haluk, (1997), *Türkiye’de Gazetecilik, Gazeteler ve Gazeteciler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997.

-*Denizli İl Yıllığı 1967*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.

-Denizli Uyarma ve Uygarlaşma Derneği, Tarihi-Turizmi ve Bütün Üniteleriyle Denizli 1964, (Tarihsiz), Denizli.

-HAYTOĞLU, Ercan, (2010), *Denizli Basın Tarihi (1909-2009)*, Pamukkale Üniversitesi Yayını, Denizli 2010.

-_____, (2006), *Denizli’de Tabaklık (Dünden Bugüne)*, Fakülte Kitapevi, Isparta 2006.

-ŞEMSİOĞLU, Cevdet, (2004), *20. YY Başlarında Denizli*, Denizli 2004.

-T.C. Başbakanlık Basın - Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Anadolu Basını 1985*, Ankara 1985.

-T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Süreli Yayınlar 1990*, Ankara -1990.

-Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, *Türkiye’de Gazeteler-Dergiler ve Basımevleri*, Yayın No:3, 1964.

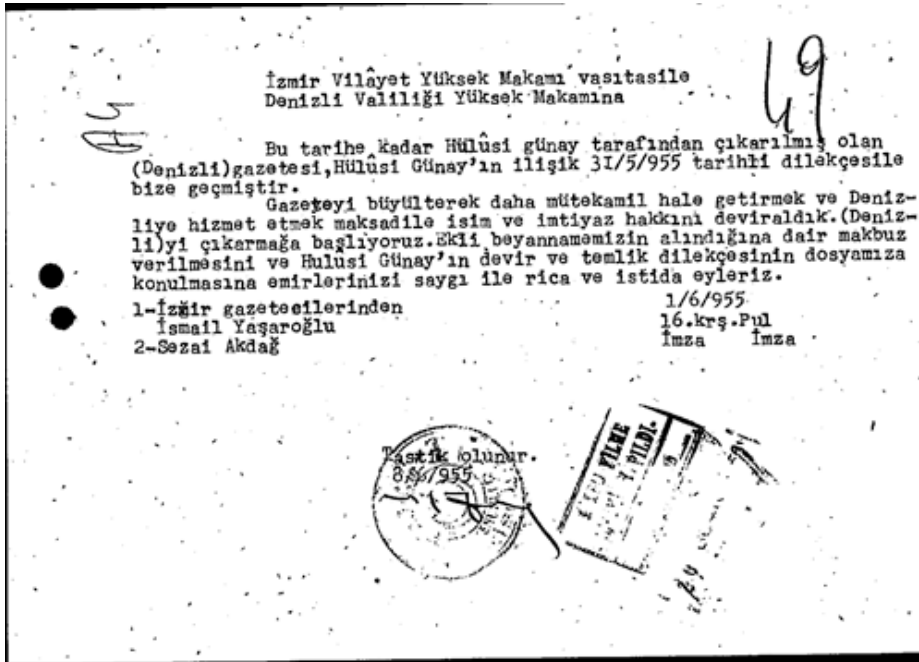
d)Sözlü Kaynaklar

-1933 doğumlu Ahmet oğlu Erol Özbal (Görüşme tarihi 15.09.2009)

e)Dijital Kaynaklar

-Denizli Gazeteciler Cemiyeti, Tarihçe “Denizli’de Basın Tarihi”, <http://www.denizligazetecilercemiyeti.com/tarihce.asp> (Erişim tarihi: 25.06.2007)

-Hüdaverdi Akbeyik, Yaşayanlar Gözüyle Denizli (Erol Özbal ile Söyleşi) <https://www.youtube.com/watch?v=cRnmsrPWycs> (Erişim tarihi:29.01.2021)

EKLER

S U R E T

29
7/Şubat/1958

Denizli

Vilâyet Yüksek Makamına

Denizli

Gazetemiz İzmir Muhabirliğini deruhte edecek olan Yılmaz Biralın'a ait Basın kanunu gereğince lüzumlu vesaik ilişik olarak sunulmuştur. Gereğini emirlerinize arz ederim, Saygılarımla.

Denizli Gazetesi sahibi
EROL ÜZBAL .

16.Kuruşluk Pul
7/2/1958
imza
Erol Özbal

Eki:Nüfus hüviyet cüzdanı sureti
Diploma sureti.
2.Nüsha Basın kartı Beyannamesi

Aslının aynıdır. 12/2/1958

SON DAKİKA

TIRE YOLUNDA FECİ BİR TRAFİK KAZASI OLDU!

ALTI OLU YIRMI ALTI YARALI VAR

Yaralılarından 18 i komada araba demir yığına haline geldi

(Yazısı Sahife 4 de)

CUMARTESİ 4 OCAK 1964

FIATİ 25 Kuruş

Denizli TİF. 1778

GÜNLÜK SİYASİ GAZETE

YIL II SAYI 22 - İZMİR - İZMİR YAKININDA

Bakanlar Kurulu Kıbrıs Mevzuunda önemli kararlar aldı

BAS YAZI

KIBRIS HADİSELERİ VE İÇ POLİTİKA

Yazısı: Kemal Özgür

Özet: TBMM, 1964 yılı için bir dizi kararlar almıştır. Bunlar arasında, Kıbrıs adasının statüsü, askerî kuvvetlerin varlığı, yerli yönetim, emniyet, adalet, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, dış ilişkiler, ticaret, turizm ve diğer konular yer almaktadır. Ayrıca, Kıbrıs adasının statüsüyle ilgili olarak, Türkiye'nin konumunu ve politikalarını belirleyen kararlar da alınmıştır.

Kıbrıs gündemleri takviye birliklerle, men sup erlerden bir kısmı hareketten önce gözetil-iyor.

Acil yardım olarak uçaklarla ilâç ve yiyecek gönderildi

Ankara (TİF) - Bakanlar Kurulu, bugün saat 16.00 ile 17.45'ne kadar millet meclisinde Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanarak Kıbrıs adasının gündemini görüşmüştür. Toplantıda, sona hükümet üslemleri, Turizm ve Turizm Bakanlığı'nda toplanarak Kıbrıs adasının gündemini görüşmüştür. Toplantıda, sona hükümet üslemleri, Turizm ve Turizm Bakanlığı'nda toplanarak Kıbrıs adasının gündemini görüşmüştür.

TİMES GAZETESİNE GÖRE Makarios Türkiye üzerine şüphe tohumları saçıyor

Londra 3 (M) Dışişleri Bakanlığı'nın bir makalesinde Makarios'un son hareketleri hayati önemde olduğu belirtilmektedir. Makarios'un bu hareketleri, İngiltere ve diğer ülkelerin dikkatini çekmektedir. Makarios'un bu hareketleri, İngiltere ve diğer ülkelerin dikkatini çekmektedir. Makarios'un bu hareketleri, İngiltere ve diğer ülkelerin dikkatini çekmektedir.

Belediye Reisi M. Candoğan işçi meselelerinde idarenin haklı olduğunu savunuyor

Başkan; «İşçimize tanıdığımız hakların yarısını, çalışmamak isteyen binlerce işsiz vatandaşımız var...» dedi

Belediye Başkanı Mehmet Candoğan, toplu sözleşme mevzuunda belediye ile işçi temsilcileri arasında çıkan tartışılarda, işçi temsilcileri yeni bir çözüm bulmasını beklemesi ve belediyenin bu konuda haklı olduğunu savunmuştur. Candoğan, bu konusundaki görüşlerini şöyle ifade etti: «İşçimize tanıdığımız hakların yarısını, çalışmamak isteyen binlerce işsiz vatandaşımız var...»

Belediye Reisi Mehmet Candoğan

C. H. P. il Gençlik kolu Kongresi dün akşam yapıldı

CHP Denizli İl Gençlik Kolu kongresi dün akşam parti il merkezinde başarıyla yapıldı.

Kıbrıs katliamına sebep olanlar lanetleniyor

Ankara 3 (TİF) - Kıbrıs Rum tedbir komisyonu, «Kıbrıs katliamına sebep olanları lanetliyoruz» dedi. Komisyonun bu kararını, Türkiye'nin dış politikası ve uluslararası ilişkileri açısından değerlendirenler, «Kıbrıs katliamına sebep olanları lanetliyoruz» dedi.

Çok olumlu bir uyarı

Denizli Uzman ve Bakan Tansu İsmailoğlu'nun, «Kıbrıs katliamına sebep olanları lanetliyoruz» dediği uyarısı, «Çok olumlu bir uyarıdır».

Gün İşigünla: Muamma!..

Birçok spekülasyonlar önce felsefi, daha sonra siyasi konulara değindi. «Felsefi konulara değindi» dedi. «Felsefi konulara değindi» dedi. «Felsefi konulara değindi» dedi.

Gün. ad. sayı... 2. IX. 1968.
Tarih

1967 90 150

SAHİBİ
EROL ÖZBAL
Muharir
HAKKI MARO
Talihi ve İdarisi için
Kamusal Kurumlar

ACIPAYAM

İDAREHANE - Çarşı Meydanı Camii altı - Acipayam
510 614300

Cumartesi
8
Nisan
1967

M 1 SAYI 1 Haftanın Çarşamba ve Cumartesi günleri çıkar Fiyatı 10 Kır.

Barajceryanı 968 geliyor

İlçemizin sını ve iktisadi kalkınmasını sağlayacak olan Etibank elektrik şebekesinin uygulanmasına önümüzdeki günlerde başlanıyor

İçmiş yıllar sonu süzgeci gelmek üzere ilçemizde barajceryanı 968 yapılmaya başlanmıştır.

İlçemizin sını ve iktisadi kalkınmasını sağlayacak olan barajceryanı 568 yıl sonuna kadar tamamlanacaktır.

Mavi Kâfe Harşı savaş başladı

Değerli Ziraatçilerimiz, kırmızı başlı mavi kâfe harşı savaşı başlamıştır. Bu savaşa okulda fideliklerle aynı tohumla gelecek gayretle gençlerimiz çalışmaları yapmaktadır.

Koşulları hükümetleri zamanında Milletvekili ve öğretmen Ercişi ve Tabii Key nakiller Bakanı Hâdî Özal'ın gayretleri ile plana alınan İlçemizde elektrik şebekesi komisyonu kurulmuş ve tatbikaata geçmiştir.

İlçemizde barajceryanı 968 yapılmaya başlanmıştır. HEDAJORAL

Acıpayam Çıkarken

Alınan barajceryanı 968 yapılmaya başlanmıştır. HEDAJORAL

Millî Eğitim Müdürü Baykara, Hasan Tekin ve Kâzım Kural'ın görevlerinde alınması için komple hazırlamış

Millî Eğitim Müdürü İlhan Tekin, Hasan Tekin ve Kâzım Kural'ın görevlerinde alınması için komple hazırlamıştır.

Millî Eğitim Müdürü İlhan Tekin, Hasan Tekin ve Kâzım Kural'ın görevlerinde alınması için komple hazırlamıştır.

Millî Eğitim Müdürü İlhan Tekin, Hasan Tekin ve Kâzım Kural'ın görevlerinde alınması için komple hazırlamıştır.

1967 sc. 161

SAHİBİ
EROL ÖZBAL
(Muh.) adına
HAKKIMARO
İstedikçe ve İhtisabın yarı:
Aşağıda Mithatlar - BULGAN

BULDAN

915-614305
İDAREHANE - Garşı İşi No. 11 - BULDAN

Pazartesi
10
Nisan
1967

Yıl 1 SAYI 1 Haftanın Pazartesi ve Cuma günleri çıkar Fiyatı 10 Krs.

BULDAN BARAJI İNŞAATI BİTİYOR

17 Milyon liraya mal olacak olan baraj Manisa ilinin Sarıgöl ovasını sulayacak

Buldan ilçesinin Derbent köyü civarında yapılmakta olan sulama barajının inşaatının önümüzdeki aylar içinde bitileceği bildirilmektedir.

Öğrendiğimize göre, 17 milyon liraya

mal olacak olan baraj hizmete girince Manisa ilinin Sarıgöl ovasını sulayacak ve böylelikle yıllardır susuzluk çeken ovada daha da verimli mahsul almak mümkün olacaktır.

Turistik ehemmiyeti haiz bulunan Süleymaniye yaylasını bu yıl bol miktarda yerli turistin ziyareti beklenmektedir.

Buldan'ın cenneti olarak vasıflandırılan bu şirin manzaralı geçce yıllarda inşa edilen 10 yataklı bir otel halen faaliyette

dedir. Turisti ağırlanması için yeni bazı imkânları yaratılması düşünülmektedir.

Süleymaniye yaylası bol turist bekliyor

Buldan'ın şehir hamamı yakında hizmete girecek

Buldan'ın belediye tarafından inşa edilmekte olan şehir hamamının yakın zamanda hizmete gireceği öğrenilmiştir.

Sokak lambaları değişti

Kasabamız saddelerinde delik baze sokak lambaları değiştirilmiş ve ampul yerlerini civre bu haris lambalar almıştır.

İmkân olursa ara sokaklardaki lambaların da değiştirilmesi düşünülmektedir.

İstihbaratımıza göre, hamamın hamamı halen mermer kaplama işleri yapılmaktadır.

Tesis Buldan'ın hamam ihtiyacını karşılayabilecek kapasitededir.

39 22 50 161

T.F.Y. 11 Haziran 1967 1967 SC 145

SAMİBİ
EROL ÖZBAL
Mevki: MÜHÜR
HAKKI MARO
İstifası ve İhtisabı yeri:
Anadoluhisari - İstanbul

ÇAL
073.561

Salı
DI
Nisan
1967

IDAREHANE - Denizli Caddesi No. 44 - B - ÇAL (Denizli)

Yıl 1 SAYI 1 Haftanın Salı ve Cuma günleri çıkar Fiyatı 10 Kuruş

TOPRAKSU, İLÇEMİZDE SEKİZ YUZBİN LİRALIK YATIRIM YAPACAK

Sulama, toprak islahı için yapılacak çalışmalar sonunda bir çok arazinin zirai verimi artacak

Denizli Topraksu Başmühendisliği bu sene ilçemizde 838 bin liralık arazi islahı ve sulama yatırımı yapacaktır.

Teşkilât Bakian ova sında 300 bin lira sarfiyle toprak muhafaza çalışması Kuyucak ve civarında 510 bin lira sarfiyle arazi islahı yapılacak ve Ortaköyde 28 bin lira sarfiyle sulama sebekesi kuracaktır.

Bekilli Belediye binası parasızlık yüzünden bitmedi

Bekilli belediye binası inşaatı parasız yüzünden yarıda kalmıştır. Bu güne kadar 288 bin lira harcanan binanın tamamlanması için 50 bin liraya ihtiyaç vardır. Bu para binanın altındaki dükkanların kiraya verilmesi suretiyle karşılanmasına çalışılacaktır.

Turdunussa, bilhassa sahil kesimimizde turistleri başlangıçta bulmaktadır. Rasında Marmaris'te sayılabilecek kadar gezgen, hem bahar güneşinden istifade eden bir turiste gibi görülmüyor.

SAHİBİ
EROL ÖZBAL
Mevki MİRAZ
HAKKI MARO
Yayıldığı ve basıldığı yeri:
Anadolü Matbaası - İZMİR

ÇARDAK

İDAREHANE Hürriyet mah. İmar Sok. N: 8-B Çardak

079.501

Cuma
6
Ekim
1967

Yıl I SAYI 1

Sayı ve Cuma günleri çıkar

Fiyatı 10 Kr

Gümrüklerdeki mallarla ilgili

TASFIYE İÇİN YENİ

Esaslar getiriyor

Kararname ile ilgili çalışmalar sona eriyor

İlgili çevrelerden verilen bilgiye göre gümrük leide bulunan da bugüne değid çekilmeyen mallara tasfiye ile ilgili çalışmalar ulhai sayfiyaya istikaf atmiş bulunmaktadıdır. Ulaştırma, Ticaret, Maliye ve Gümrük Tekeel Bakanlıkları temsilcileri ile bir siteden beri

Yapılmakta olan çalışmalar sonuqlanmış ve bir protokol hazırlanmış bulunmaktadıdır.

Bu arada tasfiye kararnameci ösümündeki günler içerisinde özel tek tür kuruluşlarına gönde riterek bu konudaki görüşlerin tesbiti istenecektir. Nişet çalışmalar doğ

rudan doğuya] Gümrük Tekeel Bakanlığı tarafından yapılmıştır.

Vatandaş Kızılay'a üye ol

Yeni ithal kotası ile ilgili ön çalışmalara başlandı

Türkiye odalar birliğı özel sektörün görüşünü tesbit edecek

4 Ocak tarihinde ilan edilecek olan 1968 yılı birinci altı aylık ithal kotası ile ilgili ön çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmaların kısa bir süre içerisinde sonuçlandırılması için

de öneme durumaktadır.

Genellikle sektörlerin bu yönlük çalışmalarını Kasım ayı içerisinde de de tamamlanacağı ve

hazırlanacak olan kota listelerinin en geç Kasım sonuna kadar Ticaret Bakanlığına istikaf edileceği tahmin olmaktadır.

SAHİBİ
EROL ÖZBAL
Müv. Müd.
HAKKI MARO

7 İhtilâf ve İhtilâfîye Yür.
Mühürü Yürüme - 1967/10/10

Denizli Nispetiyesi

ÇIVRIL

İDAREHANE - İstasyon Cad. No. 34 ÇIVRIL

1967 10 10

Cumartesi
8
Nisan
1967

Yıl 1 SAYI 12 Haftanın Sah ve Cumartesi günleri çıkar Fiyatı 10 Kır.

Geçensene ilçemizde 50bin lira tutarında 11 ev yapıldı

Tabiat afetlerine uğrayan köylüler için yapılan binaların bir kısmı bu yıl teslim olacak

Çivril kazasında geçen yıl imar yapılmaları olarak 11 konut yapılmıştır. Çeşitli tabiat afetlerinden mahsur kalan çivrilin Regadiye köylüleri için yapılan bu 11 konuta ortalama olarak 45.50 bin lira arasında para ödenmiştir. Ka

mulatıma formalı tabii tamamlandı olan bu konutların ekaki kalan konuları da 1967 yılı inşaat mevsiminde tamamlanacaktır.

Ahmet bilgileri göre; binaların köylülere teslimi 1967 yıl 5. ortalama münhün olacaktır.

Muhafazat Lideri ve CHP Genel Başkan'ın İsmet ve eşi aileye beldi Kocay'da Meriç'te ziyareti sırasında görüşüyor.

Turfanda sebzelerin fiyatları ucuzladı

Diğerden mübalekesinin turfanda sebze ve meyve fiyatları ucuzladı ve bu yıl mübaleke olarak turfanda diğereye bakılmıyor.

Çivril Birlik firmasının iş hacmi artıyor

İhtilâf ve İhtilâfîye Yür. Mühürü Yürüme - 1967/10/10

Birlik firmasının iş hacmi artıyor ve İhtilâf ve İhtilâfîye Yür. Mühürü Yürüme - 1967/10/10

Çıkarken

Muhafazat Lideri ve CHP Genel Başkan'ın İsmet ve eşi aileye beldi Kocay'da Meriç'te ziyareti sırasında görüşüyor.

İhtilâf ve İhtilâfîye Yür. Mühürü Yürüme - 1967/10/10

Birlik firmasının iş hacmi artıyor ve İhtilâf ve İhtilâfîye Yür. Mühürü Yürüme - 1967/10/10

SAHİBİ
EROL ÖZBAL

MARUL HAKKI
HAKKI MARO

İhaleliği ve İnanıldığı yer
Anadoluhisari - BEŞİKTEPE

GÜNEY

No: 7 Subat 1966

İDAREHANE Cumhuriyet Meydanı No 8/A Güney

079.541

1968 30 36

Pazar
29

Ekim
1967

Yıl I SAYI 1

Pazar ve Perşembe günleri çıkar

Fiyatı 10 Kr

Cumhuriyetimizin 44 ncü yıl Dönümündeyiz

En büyük bayramınız Türk Milletimize kutlu olsun

Cumhuriyetin Ku-
suluğunun 44'üncü yıl
dönümü bugün bütün
yurtta olduğu gibi GÜ
neyde parlak tören
lerle kutlanacaktır.

Sabahleyin Hükü-
met kongresinde yapı-
lacak resmi kabulü mü
teskipli Cumhuriyet ale-
minde muhteşem bir tö-
ren düzenlenecektir.

Bu mutlu gün deley
siyle kaseba baştan ba-
şa bayrak ve dövizlerle
dekoratiftir.

Büyük bayramını
za Büyük Türk milleti-
ne ve Güney halkına
kutlu ve mutlu olmasını
dileriz.

Güney kaymakamı görevi- ne başladı

Bir yıla yakın zaman
dan bu Kaymakamın
İsmi Kasabamız ve
özellikle idare edilmektey-
di. Bu defa yeni atanmış
Kaymakamın varlığına
Devranı soka sayfa

Filizin köşesi

Kimine Gül Kimine Diken Şami Gencer

Kutlu Günde yayına giren Gazetemizin mut-
lu olmasını dilerim.

Senelerden beri teşebbüs halinde kalan gazet-
e çıkarmış işi Sayın Erol Özbal'ın yardımı ile
filizyata girmiş olup ilk sayısını hizmete arz-
makla şeref duyuyorum.

Bundan sonra gayret hırsıyla çalışıyorum. Adı var-
sade yok bir gazete alınmasını için bir Güneyliler
ve Güneyde bilinen Aydın kişileri elimizden ge-
len gayretle çalışmaktayız.

Sayın Aydın Kişiler Öğretmen ve Öğrenciler
Bu elimizde bulunan Güney gazetesi Kasabamızın
dest ve desteklerini ilgililere ulaştırabilmemiz
için bir vasıta olmaktadır.

Gazetemizin gündelik hafızda iki gün (Perşem-
be, Pazar) çıkaracaktır. Yıllardan beri ihmal ol-
muş Kasabamız için sabahtan itibaren bir görüş ve
temennileriniz vardır. Bu görüş ve temennilerinizi
gazetemizde her anman açıklayabilmeyiz.

Güneyimizde kalkılabilmesi için ve ayrıca her
yere duyurabilmeleri için çalışmalar yap. İsmi her
an ihmal etmemiz vardır. Yazılarınızı isterseniz yazın
Yazılarınızı ve her türlü Müracaatlarınızı için
İdarehanemizi Filiz Köşesi emirlerinizdedir.

Ayrıca yazmaya son verirken, Bayramlarımızın
kutlu günlerinizde mutlu olmasını diler hepimizi
hürmetle selamlarımız.

Güney Orta okulundan iki öğretmen ayrıldı

İlgili olan Öğretmeni okulun öğretmenliğine
Hüseyin Yakar, Fao Gön-
ülün Öğretmeni M. Ali Şe-
nol'un ayrılmasıyla Güney Orta
Okulunda iki öğretmen ayrıldı.
Devranı soka sayfa

İkinci Defa Çaya ve Kahveye yapı- lan Zam Hoş Karşılanmadı

Başka fiyatların zam
yapıldığı Kasabamız-
da da çay ve kahve fiyat-
larına da beşer kurun zam
yapılmıştır. Bu defa yeni
atanan Kaymakamımız
Sayın Cevdet Kur'an GÜ-
neylilerimiz için Belediye
encümenini yaptığı çaya
ve kahveye Beş kurajlık
daha zam teklifi Belediye
encümenini normal
karşılıksızca 350 imke-
li 3 nüsha dilekçe sunmuş
dileriz. Yıllık Kayma-
kamlık ve Belediye Beş-
kurajlık gündürlü. Di-
lekteki zamın Güney
Belediyesi için iyi bir
örnek olduğu tahminimiz
teyde Kahvecilerde a-

linacak bedelin zamları
bağlayarak yavaş yavaş
azaldığı halde tahminimiz
ve işlemlerimizde
Kahveciler güdü 500
ile 1000 arası çay kahve
satışında bu işlemler
kuruyun güdü 25 ile 50
lira arasında uygulanmakta-
dır. Kahvecilerden iş-
günlük bütçelerden 8 ba-
zısından da en çok 12.14
ra alınması karşılanılmamış-
tır. Bu nedenle güdümler
yapılan zam karşılıksız
Günel 2. zam olmuş olma-
yar devranımızdır. Halkın
kayna budur, yapılan zam
min Oran oranında ge-
liştirilmeye verilmesi ge-
reklidir.

vatandaş kızılıya üye ol

13 Mart 1967 Devlet Nüshası 1949 J.C. 167

SAHTEBİ EROL ÖZBAL HAKKIMARO

SARAYKOY

370 44305 DAKİKAZINE - İHHKANI CAD. No.2/A - Sarayköy

Pazar 9 Nisan 1967

1. SAYI 1 Haftanın Pazar ve Pazarlığı günde çıkar Fiyatı 10 Ks.

Üçümüz pamuk istihsalinde bu sene rekor bekleniyor

Ekimle ilgili hazırlıklar ve Tarla temizliğine başlandı

İlçemizde pamuk ekimiyle ilgili hazırlıklara başlanmıştır. İlçe zirai teşkilatı ilçe geneliyle geçen yıl ekimden alınan pamuk hasatları ve diğer zararlı hastalıklar hakkında toplantılar yapılmaktadır. Bu şekilde pamuk hasatı hızlandırılmaktadır. İlçemiz bu sene ilçe geneliyle rekor üretim beklenmektedir.

C.H.P. İLÇE GENÇLİK KOLU KURULUYOR

Bu konuda temaslar başlandı

Yeni CHP il gençlik kolu yönetim kurulu ilçemizde parti gençlik kolu kurmak için harekete geçmiştir. Bu konuda il gençlik kolu idarecileri ile bazı müteahhidi gençler arasında temaslar yapılmaktadır.

Burhaniye ilçaları açılıyor

Bu yıl hamamlara daha çok iç ve dış turistin gelmesi bekleniyor

Havaların ısınması ve diğer şartların uygunluğu nedeniyle Burhaniye ilçe hamamları ilçe geneliyle açılmaktadır. Bu konuda hazırlıklarına başlanmıştır. Bu yıl hamamlara daha fazla ilgi olacağı beklenmektedir.

YAZIŞ

SARIBI
EROL ÖZBAL
HAKKIMARO
İDAREHANE — Mektep Yolu No 125 — Tavas
Pazartesi
10
Nisan
1967
Fiyatı 10 Kır.

TAVAS

CHP.nin DÖRT AĞIR TOPU BU AKSAM İLÇEMİZDE

Kemal Satır, İlhami Sancar, Kemal Demir ve Erkanlı akşam yapılacak toplantıdabirer konuşmayapacaklar

Eğitimi parti içi ayar konusunda açıklanmış ortamın bunu anlatmak amacıyla geziye çıkan CHP. İlçe Millî Meclisi ve eski genel Sekter Dr. Kemal Satır bu akşam ilçemize gelerek tertiplenecek bir toplantıda konuşacaktır. Kemal Satır'ın beraberinde bulunan parti meclisi üyeleri eski Sağlık Bakanı Kemal Demir, eski Savunma Bakanı İlhami Sancar ve Orhan Erkanlı'da aynı toplantıda birer konuşma yapacaklardır.

Halk eğitim yöneticileri köylerde film gösteriyor

Halk Eğitim Merkezi yöneticileri köyleri ziyaret ederek, çeşitli konularda halkla toplantılar yapmaktadır. Geziler esnasında köylülerin problemleri tespit edilmekte, bu arada kültürel filmler gösterilmektedir.

İlçemizde su ve yol yapımları için köy birlikleri kuruluyor

İlçemiz köylerinin elektrik, su ve yol problemlerinin bir an önce çözümlenmesi için köy birlikleri kurulacaktır. İlçemizle ilgili olarak geçen hafta içinde vali muavini Osman Hepdemir ile köy başkanları birliktedir.

1967 SC-163
12961 ÜRÜN 6 4

Akşam

Her gün öğleden sonra Denizli'de çıkan Milliyetçi Akşam Gazetesi

Tel. : 1778

Pazartesi
19
Kasım 1978

Baskıldığı yer
Gazeteciler Birliği Matbaası

DENİZLİ

ABONE BARTLARI
Yıllık : 150 TL
6 Aylık : 90 TL
3 Aylık : 45 TL

1 Sayı : 1

DAİREHANE : İstasyon Cad. No 51 Denizli

Fahi : 50 Kurus

Denizli'de Et Tüketimi Her Geçen Gün Azalıyor...

Şehir Halkı On Ayda 964 bin 975 Kilo Et Tüketti

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli halkının et tüketimi geçen ayda geçen aydan %10 azaldı. Şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor. İstatistiklere göre, şehir halkı, kasaplar tarafından kesilen etin kalitesine ve miktarına karşı şikâyetler ediyor.

Denizli'nin Orman kesiminde işçi sıkıntısı var

Denizli'nin orman kesiminde işçi sıkıntısı var. İşverenler, özellikle yaz aylarında, işçi bulmakta zorlanıyor. İşsizlik oranı oldukça yüksek. İşverenler, işçi bulmakta zorlanıyor. İşsizlik oranı oldukça yüksek.

Orman köylerini kalkındırma kooperatifi sayısı 10 oldu

Denizli'de orman köylerini kalkındırma kooperatifleri sayısı 10 oldu. Bu kooperatifler, köylülerin ekonomik durumunu iyileştirmeye çalışıyor. Kooperatifler, köylülerin ekonomik durumunu iyileştirmeye çalışıyor.

Trafik kontrolleri sıklaştı

Denizli'de trafik kontrolleri sıklaştı. Polis ekipleri, özellikle yaz aylarında, trafik denetimlerini sıklaştırdı. Trafik denetimleri sıklaştırdı.

Mahrukat depolarından şikâyetler artıyor

Elsik tartılı odun sattıkları ileri sürülen depoculara mücadele edilmesi isteniyor

Denizli'deki mahrukat depolarından şikâyetler artıyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor.

Denizli'deki mahrukat depolarından şikâyetler artıyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor.

Denizli'deki mahrukat depolarından şikâyetler artıyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor.

Denizli'deki mahrukat depolarından şikâyetler artıyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor.

Denizli'deki mahrukat depolarından şikâyetler artıyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor.

Denizli'deki mahrukat depolarından şikâyetler artıyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor. İşverenler, depoculara karşı şikâyet ediyor.

Mobilet çalan 2 afacan yakalandı

Denizli'de mobilet çalan 2 afacan yakalandı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı.

Denizli'de mobilet çalan 2 afacan yakalandı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı.

Denizli'de mobilet çalan 2 afacan yakalandı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı.

Denizli'de mobilet çalan 2 afacan yakalandı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı.

Denizli'de mobilet çalan 2 afacan yakalandı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı.

Denizli'de mobilet çalan 2 afacan yakalandı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı. Polis ekipleri, suçluları yakaladı.

Halk Eğitim Merkezi eğitici kurslar açıyor

Denizli Halk Eğitim Merkezi, eğitici kurslar açıyor. Kurslar, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini destekliyor. Kurslar, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini destekliyor.

Veteriner Bölge laboratuvarına malzeme yardımı yapıldı

Veteriner Bölge laboratuvarına malzeme yardımı yapıldı. Bakanlık, laboratuvarı donatıyor. Bakanlık, laboratuvarı donatıyor.

İldeki ağaçlandırma faaliyetleri filme alınacak

Denizli'deki ağaçlandırma faaliyetleri filme alınacak. Proje, başarıları belgeyor. Proje, başarıları belgeyor.

Denizli Orman Başmüdürlüğü'nün düzenlediği konferansta Köy kadınları ve kızları çeşitli konularda eğitiliyor

Denizli Orman Başmüdürlüğü'nün düzenlediği konferansta köy kadınları ve kızları çeşitli konularda eğitiliyor. Eğitimler, kadınların yaşam kalitesini artırıyor. Eğitimler, kadınların yaşam kalitesini artırıyor.

Rezalet çıkaran labelacı adliyeye verildi

Denizli'de rezalet çıkaran labelacı adliyeye verildi. Davanın sonuçları bekleniyor. Davanın sonuçları bekleniyor.

Denizli Orman Başmüdürlüğü'nün düzenlediği konferansta Köy kadınları ve kızları çeşitli konularda eğitiliyor

Denizli Orman Başmüdürlüğü'nün düzenlediği konferansta köy kadınları ve kızları çeşitli konularda eğitiliyor. Eğitimler, kadınların yaşam kalitesini artırıyor. Eğitimler, kadınların yaşam kalitesini artırıyor.

Vernik sıkıntısı arttı

Denizli'de vernik sıkıntısı arttı. İşverenler, vernik bulmakta zorlanıyor. İşverenler, vernik bulmakta zorlanıyor.

Çarşamba
21
Kasım 1973

Yeni Ses

Hergün Sabah Beşikdüzü çıkın
Turdou Spinal Gazete

ABONE SAHİTLARI
YILLIK : 150 TL
6 Aylik : 90 TL
3 Aylik : 45 TL
Müchuresi : İstanbul Cad. No: 51
DENİZLİ
Baskı yeri : Güneşler Birliği
Matbaası

Yıl : 1 Sayı : 1

Telefon : 3728

Foto : 50 Kurun

Orman Baş Müdürlüğünce Bir Yılda 322.586 Kg. Reçine üretildi

Emlâk Vergisi ikinci taksidi ödeme süresi 30 Kasım'da bitiyor

Emlâk vergisi ikinci taksidi ile ilgili vergi ödeme takvimi ödeme süresi 30 Kasım 1973 Cuma günü saat 17.00'üne kadar bitiyor. Bu tarihten itibaren yolda 15 gün akama süresi ödemek zorunda kalacaktır.

RASYUN HUKUKİ
Maliye Bakanlığınca yayımlanmış bulunan emlak vergisi, Kasım ayına kadar yitkin olan, emlak vergisi ikinci taksidi ile ilgili vergi ödeme takvimi, 30 Kasım günü saat 17.00'üne kadar bitiyor. Bu tarihten itibaren yolda 15 gün akama süresi ödemek zorunda kalacaktır.

Mükellefler, vergi daireselerine giderek tahakkuk fişi ve vergi makbuzalarını da götürmelidir. Bunlar teslimatı yapılmış takdirde yükümlülerin hesap numaraları ile başvurmaları gerekir.

Yükümlüler, vergi borçlarını istisnalarla birlikte ödemek zorunda
Mükellefler, vergi daireselerine giderek tahakkuk fişi ve vergi makbuzalarını da götürmelidir. Bunlar teslimatı yapılmış takdirde yükümlülerin hesap numaraları ile başvurmaları gerekir.

Emlâk Vergisi, gelire vergisi ve İhtisap vergisi taksitlerle 30 Kasım Cuma günü saat 17.00'üne kadar vergi daireselerine yatırılmayacak veya başka bir şekilde ödenen vergiler, vergi borçları

Köy kızlarını eğitici çalışmalar hızlandı
Büyük eğitim ve bilimden mahrum olan köy kızlarını eğitme çalışmaları hızlandırılmaktadır. Bu amaçla köylerdeki kız çocukları için eğitim merkezleri kurulmaktadır.

Orman Baş Müdürlüğünce bir yılda 322.586 kg. reçine üretilmiştir. Bu miktar geçen yılın aynı dönemine göre %15 artmıştır.

Denizli'de Serbest piyasada inşaat demiri fiyatları yeniden geriledi
Denizli'de serbest piyasada inşaat demiri fiyatları yeniden geriledi. Demirin fiyatları 450-480 kurun arasında değişmektedir.

Mahsul artışı olanlar da köylülere veriliyor

Denizli ilinde bu yıl Orman Tili Mahsulü olarak 322.586 kg. reçine üretilmiştir. Bu miktar geçen yılın aynı dönemine göre %15 artmıştır.

Orman Baş Müdürlüğünce bir yılda 322.586 kg. reçine üretilmiştir. Bu miktar geçen yılın aynı dönemine göre %15 artmıştır.

Orman Baş Müdürlüğünce bir yılda 322.586 kg. reçine üretilmiştir. Bu miktar geçen yılın aynı dönemine göre %15 artmıştır.

Beklenen ucuzluk şimdilik bahis konusu olmamakla beraber

FIYAYLAR YERİNDE

İlimizde Pamuklu tohum fiyatları düşmüştür. Bu durum üreticiler için iyi haberdir.

Denizli'de pamuklu tohum fiyatları düşmüştür. Bu durum üreticiler için iyi haberdir.

Denizli'de pamuklu tohum fiyatları düşmüştür. Bu durum üreticiler için iyi haberdir.

İlimizde orman işçisine ihliyaç var

Denizli çevresindeki orman sahalarında orman işçilerine ihliyaç vardır.

Denizli çevresindeki orman sahalarında orman işçilerine ihliyaç vardır.

Denizli çevresindeki orman sahalarında orman işçilerine ihliyaç vardır.

Kuşunlu cami önündeki çöplük şikayet konusu oldu

İhtilâf «Denizli'nin poğru olmasında bu çöplük büyük rol oynamaktadır»

Denizli'de Kuşunlu cami önündeki çöplük şikayet konusu oldu.

Denizli'de Kuşunlu cami önündeki çöplük şikayet konusu oldu.

II. Tuğay Brüksel'de düzenlenen sergiye katılıyor

Nano resimlerinin İtalya'da sergilenmesi için II. Tuğay Brüksel'e gidecektir.

Denizli'de düzenlenen sergiye II. Tuğay katılıyor.

Denizli'de düzenlenen sergiye II. Tuğay katılıyor.

Tütünde kalite tesbiti yavaş gidiyor

Tütün kalitesi ve miktarı konusunda çalışmalar hızlanıyor.

Tütünde kalite tesbiti yavaş gidiyor.

Tütünde kalite tesbiti yavaş gidiyor.

Bulgur piyasası son günlerde gevşedi

Bulgur piyasası son günlerde gevşedi. Fiyatlar düşmüştür.

Bulgur piyasası son günlerde gevşedi.

Bulgur piyasası son günlerde gevşedi.

Şehrimizde fiyatların ucuzlaması ile birlikte pirinç piyasası hareketlendi

Denizli'de pirinç piyasası hareketlendi. Fiyatlar düşmüştür.

Denizli'de pirinç piyasası hareketlendi. Fiyatlar düşmüştür.

Denizli'de pirinç piyasası hareketlendi. Fiyatlar düşmüştür.

Denizli'de pirinç piyasası hareketlendi. Fiyatlar düşmüştür.

Ehliyetsiz araba kullananlara

Ehliyetsiz araba kullananlara cezalar veriliyor.

Ehliyetsiz araba kullananlara cezalar veriliyor.

Ehliyetsiz araba kullananlara cezalar veriliyor.

Ehliyetsiz araba kullananlara cezalar veriliyor.

2 Ocak Pazartesi 1978
YIL: 4 SAYI: 1337
TELEFON: 461
FIYATI: 150 Krs.

İLK HABER

Günlük Siyasi Gazete

Bu Sayıda Yazarlarımız: Fikret İslam, Edin Aksoy, Metin Yurdal, Mustafa İbrahim, Mustafa Kemal, Devlet Hoca, Kadir Yılmaz Apt. No. 13/A - 56

Elektrige yüzde yüz oranında zam yapıldı

Meclis oturumunda alınan kararla 10.9.1977 den itibaren vatandaşın elektrik paralarının farkı alınacak

Devlet Elektrik İşleri Kurumu (DEİK) yönetimi, cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün emriyle Meclis oturumunda yapılan görüşmelerde elektrik fiyatlarında yüzde yüz artışın kabul edilmesini istedi. DEİK yönetimi, bu artışın kabul edilmesini istedi.

Demokrasi Neymiş?

Tanık DURSUN

Samet Ağaoğlu'nun "Babamın Arkadaşları" adında anlattığı o kişi ne Yokup Kadı Kurumununun 45 yaşında olduğu kadını öldürdü. Büyük Millet Meclisi kürsüsünde konuşurken bu olayı anlatarak demokrasiyi tanımladığını söyledi.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Eğitim Enstitüsü öğrencilerinden ikisi akademikli öğrencilerin saldırısında yaralandı

Vali Sabahattin Savacı, olaylarla ilgili olarak yakalananlar hakkında kanuni işlemlerin yerine getirileceğini söyledi

Söğüt'te her geçen gün biraz daha artmaya başlayan öğrencilerin saldırılarında...

Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

İdeolojisi olmaylarda... Eğitim Enstitüsü öğrencilerinden ikisi akademikli öğrencilerin saldırısında yaralandı

Vali Sabahattin Savacı, olaylarla ilgili olarak yakalananlar hakkında kanuni işlemlerin yerine getirileceğini söyledi

Söğüt'te her geçen gün biraz daha artmaya başlayan öğrencilerin saldırılarında...

Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Söğüt'te üç otomobilin çarptığı öğrenci öldü. Üçer Otunun çarptığı öğrenci öldü.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı. Çaldı bir öğretim ekibine saldırıldı.

Şirinköy'e içme suyu getirildi

Köydeki her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Şirinköy'de her eve içme suyu verilecek ve tesis 372 bin liraya mal olacak.

Veteriner Müdürlüğünün Personel lojman inşaatı tamamlandı

6 dairelik olan bina 2 milyon liraya mal oldu

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Veteriner Müdürlüğünün personel lojman inşaatı tamamlandı.

Tütün ihracatı

ZAMANIN içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı...

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Zamanın içinde her geçen gün artmaya başlayan tütün ihracatı.

Aşağıda, inşaat edilen bina, veterinerlerin oturacağı lojman olarak kullanılacaktır.

YUNAN İŞGALİ DÖNEMİNDE EDİRNE'DEN BULGARİSTAN'A SİĞİNAN ASKERÎ OKUL İDARECİ VE ÖĞRENCİLERİ

MILITARY SCHOOL ADMINISTRATORS AND STUDENTS TAKING REFUGE FROM EDİRNE TO BULGARIA DURING THE GREEK OCCUPATION

Veysi AKIN*

Geliş Tarihi/Received:12.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:15.06.2021

AKIN, Veysi, (2021), "Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul İdareci ve Öğrencileri", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 657-673.

Öz

I. Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile bitmişti. Mütareke sonrasında ülke topraklarının bir bölümü işgal edilmiş ve Müttefik Devletlerce paylaşımına açılmıştı. Bu paylaşım planına göre; Çatalca'ya kadar olan Doğu Trakya toprakları da Yunanistan'a bırakılmıştı. Yunanistan, 20-27 Temmuz 1920 tarihleri arasında Trakya topraklarını işgal etmiştir. Trakya'da konuşlanmış bulunan I. Kolordu birlikleri ve Trakya Paşaeli Müdafaa'a-i Hukuk-ı Milliye Merkez Heyeti'ne bağlı milis kuvvetleri, işgale karşı cılız bir direniş göstermişlerse de başarılı olamamışlardır. I. Kolordu birliklerinden bir kısmı bozgun sonrası Bulgaristan'a sığınmıştır. Kolordu birlikleri ile beraber Edirne Askeri okul idareci, subay ve öğrencilerinin bir kısmı da Bulgaristan'a geçerek iltica etmişlerdir. Askeri okul öğrencileri ile beraber az sayıda sivil okul öğrencisi de Bulgaristan'a geçmiştir. Bulgaristan'a sığınan öğrencilerin okulları şunlardır; Edirne Askerî Rüşdiyesi, Edirne Askerî İdadîsi, Sanayî Mektebi (Sanat Okulu), Mekteb-i Sultanî (Edirne Lisesi). Bunlardan Sanayî Mektebi ve Mekteb-i Sultanî öğrencileri sivillerdir. Askeri okul mensupları, sınırı geçtikten sonra Bulgar makamları tarafından Bulgaristan'ın Türk sınırına yakın bir bölgesinde yer alan Yanbol şehrine gönderildiler ve bir müddet burada misafir edildiler. Daha sonra da kalıcı misafirliklerini geçirecekleri Bulgaristan'ın Kuzey bölgesinde yer alan ve Türk nüfusun yoğunluklu bulunduğu Şumnu şehrine nakledildiler. Askeri okul mensupları Yanbol ve Şumnu'da hayatlarını bir süre Bulgar makamlarının yardımları ile sürdürdüler. Şumnu'ya gönderildiklerinde Bulgar makamlarının yardımı azalınca, bölgedeki Müslüman Türklerin yardımları ile hayatta kalmayı başardılar. Ancak her geçen gün hayat şartları kendileri için zorlaşmaktaydı. Hayat şartları güçlenen öğrenciler, ailelerine mektup yazarak yardım istediler. Bu çalışma; Bulgaristan'a sığınan toplamda 71 kişiden oluşan Askeri okul öğrenci ve diğer mensuplarının Edirne'den Bulgaristan'a geçişlerini, yaşadıkları sıkıntıları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Trakya, Edirne, İşgal, Askerî Öğrenci*

* Dr. Öğr. Üyesi., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, veysiakin@trakya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0089-5230>).

Abstract

First World War ended with the Armistice of Mudros, signed between the Ottoman Empire and the Entente States on October 30, 1918. After the armistice, a part of the country's territory was occupied and opened for sharing by the Allied States. According to this sharing plan; Eastern Thrace lands up to Çatalca were also left to Greece. Greece occupied Thrace between 20-27 July 1920. Although the troops of the 1st Corps and the militia forces of the Thrace - Pashaeli Defense of National Rights Central Committee deployed in Thrace showed a weak resistance against the occupation, they could not be successful. Some of the 1st Corps troops took shelter in Bulgaria after the defeat. Along with the corps units, Edirne Military School administrators, officers and some of their students took refuge in Bulgaria. Along with the military school students, a small number of civilian school students also went to Bulgaria. The schools of the students who took refuge in Bulgaria are as follows; Edirne Military Middle School, Edirne Military High School, Industry School (Art School), Mekteb-i Sultani (Edirne High School). Among them, the students of the Industrial School and the Mekteb-i Sultani are civilians. After crossing the border, the members of the military school were sent by the Bulgarian authorities to the city of Yanbol, which is located in a region of Bulgaria close to the Turkish border, and they were hosted here for a while. Afterwards, they were transferred to the city of Shumen, located in the Northern part of Bulgaria, where they will spend their permanent stay and where the Turkish population is concentrated. The students, who lived in Bulgaria for a while with the help of the Bulgarian authorities and the Muslim Turks in the region where they were settled, asked for help by writing a letter to their families when their conditions got tough. This article; It includes the transition of students and other members of the Military School, which consists of 71 people who took refuge in Bulgaria, from Edirne to Bulgaria, and the problems they experienced.

Keywords: *Thrace, Edirne, Occupation, Military Student*

Giriş: Edirne İşgali

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin bütünü işgal ve parçalanma endişesi sarmıştı. Bu endişeden mühlhem ülkenin her bölgesinde genel adı ile "Müdafa'a-i Hukuk" cemiyetleri kurulmuştu. Yunan işgali tehlikesi karşısında Trakya bölgesi için de Edirne merkez olmak üzere "Trakya-Paşaeli Müdafa'a-i Heyeti Osmaniyesi" adında bir cemiyet kurulmuştu. Cemiyetin maksadı Trakya halkını her hangi bir işgale karşı bilinçlendirmek, Trakya'nın Türklüğünü ispat edecek bilgi ve belgeleri toplayarak kamuoyu oluşturmak ve gerekirse işgale karşı silahla direnmektir¹. Cemiyetin bu konuda hazırlıklar yaptığı bir dönemde Paris Sulh Konferansı Türkiye ile ilgili kararını vermiş ve işgal bölgelerini belirlemişti. Alınan karara göre Türkiye topraklarının mühim bir kısmı müttefik devletler arasında taksim edilecekti. Taksim planına göre Doğu Trakya Yunanistan'a bırakılmıştı². Yunanistan Hükümeti alınan bu kararı uygulamaya koydu ve 20-25 Temmuz 1920 tarihleri arasında Vilayet merkezi olan Edirne dâhil Çatalca'ya kadar olan bütün Doğu Trakya toprakları Yunan kuvvetlerince işgal edildi³. Trakya'yı korumakla mükellef I. Kolordu birlikleri ve halktan oluşturulan milis kuvvetleri üstüne düşen vazifeyi yerine getiremediler, dağılarak Bulgaristan sınırına doğru geri çekildiler. Yunan kuvvetlerinin gelişini ve askerlerinin geri çekilişini durdurmak isteyen Trakya Cephesi Milli Kumandanı Cafer Tayyar Paşa da bozgunu önleyememiş; çarpışma alanına yakın bir mesafede iken atından düşerek yaralanmış ve daha sonra da esir alınarak Atina'ya sevk edilmiştir⁴. İşgali müteakip dağılarak geri çekilen ve esir olmaktan kurtulabilen I. Kolordu subay ve askerleri de Bulgaristan'a sığınmışlardı⁵. Yunan işgalinden kurtarılabilen az sayıda obüs ve dağ topu ile bir miktar makineli tüfek ve bazı hafif silahlar da Bulgaristan'a geçirilmiştir⁶. Türk askerî makamlarının verdiği bilgilere göre; ordu ile beraber Bulgaristan'a 3 bin kadar piyade tüfeği, 30 makineli tüfek, 31 muhtelif cins, çap ve modelde top, 1.147 hayvan geçirilmiştir⁷. İşte bu dönemde başta Trakya-Paşaeli Cemiyeti yöneticilerinin bir kısmı olmak üzere sivil ahali ve Edirne askerî mekteplerinden şehri terk edemeyen bazı öğrenciler de Kolordu ile beraber Bulgaristan'a geçmek zorunda kalmışlardı.

1. Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul Mensupları

Trakya ve Edirne'nin işgalinin kesinleşmesi üzerine Kolordu Komutanlığı Bulgar yetkililerle görüştüğünden sonra, dağılarak sınıra doğru çekilen birliklerinin Bulgaristan'a geçirilmesini kararlaştırdı⁸. 25 Temmuz 1920 günü Cisrimustafapaşa ve Lalapaşa

1Zekai Güner, Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918- 13 Mayıs 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s.13-15.

2 Veysi Akın, Trakya'nın Türklere Devir Teslimi, Genelkurmay Yay., Ankara 1996, s. 3-5. Abdurrahman Bozkurt, "Trakya'nın İtilaf Devletleri Tarafından Yunanistan'a Devri", Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology, C. 29, Milli Mücadele Özel Sayısı (2019), s. 25-46

3 Özgür Mert, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 15, S. 58 (Bahar 2016), s. 140-146.

4 Veysi Akın, "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", İlimi Araştırmalar, Sayı:1 (1995), s. 38-53.

5 Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Hülya Toker, «Milli Mücadele Döneminde Türk-Bulgar İlişkileri ve 1 nci Kolordunun Bulgaristan'a Sığınması», XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri Siyasi İlişkileri, Genelkurmay Yay., Ankara 2005, s. 123-141.

6 Tefrik Bıyıkloğlu, Trakya'da Milli Mücadele, C. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002, s. 368-369.

7 Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül1919- 9 Kasım 1920), II nci Cilt 2 nci Kısım, Genelkurmay Yay., Ankara 1991, s. 384.

8 Edip Başer, Mütarekeden Sonra İstanbul Hükümetleri ve Trakya Politikaları, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009, s. 103.

bölgesinden Bulgaristan'a geçen birlikler, huduttan giriş yaptıktan sonra silah ve ağırlıklarını bırakarak üç günlük bir yürüyüşü müteakip Yanbol'da toplandılar⁹. Silah ve mühimmat ile beraber Kolordu evrakı da Bulgaristan'a geçirilmişti. 60 sandık içinde saklanan ve Kolordu yazışmaları ile kasa ve muhasebe defterlerinden ibaret olan bu evrak, önce Filibe ve Burgaz'daki Osmanlı konsolosluklarına teslim edilmiş, ardından da İspanya Konsolosluğu vasıtası ile İstanbul'a ulaştırılmıştır¹⁰. Askeri makamların verdikleri bilgilere göre 40'ı üst düzey olmak üzere 640 subay ve 5.102 er Bulgaristan'a sığınmıştı¹¹. Kolordu Karargâhı İslimiye'de kuruldu, topçu birlikleri ve kolordu askerleri Yanbol'da kaldı. 49 ncu Tümen birlikleri Tatarpazarlık'a, 55 nci Tümen birlikleri Kızanlık'a ve 60 ncu Tümen birlikleri de Yeni Zağra'ya gönderildi¹². Bulgaristan'a sığınanlar arasında subay ve erlerden başka 200 kadar sivil memur ve ahaliden de 10.000 civarında insan bulunuyordu¹³. Siviller daha ziyade Babaeski, Havsa, Lalapaşa kazaları ile Edirne şehri merkez ahalisinden oluşuyordu¹⁴. Bulgaristan Hükümeti, Türk göçmenleri misafir etmek için ilk etapta 2.000.000 levalık bir bütçe ayırmış, malzeme desteği vererek muhtelif kasabalardaki çiftliklerde çalışmalarına imkân vermiştir¹⁵.

I. Kolordu askerleri ve sivil ahali ile beraber Edirne'deki askeri ve sivil okul öğrencilerinden bir kısmı da Bulgaristan'a sığınmak mecburiyetinde kalmıştı. İşgalden kısa bir süre evvel askeri okul öğrenci, öğretmen ve idarecilerinin önemli bir kısmı trenle İstanbul'a sevk edilmişlerdir. Aynı dönemde Edirne'de bulunan pek çok okulun öğretmen ve idarecisinin işgal evvelinde ve sonrasında bir yolunu bulup İstanbul'a ulaştıkları bilinmektedir. Edirne Sanayi Mektebi Müdürü Ferid Bey İstanbul'a gidenler arasında bulunmaktadır¹⁶. Ancak bu tahliyeler esnasında Sinekli'de bulunan İtilaf Devletleri demiryolu kontrol memurlarının gidenlere çeşitli bahanelerle zorluklar çıkardığı buradaki Hudut Emniyet Müfettişi'nin yazdığı günlük raporlardan anlaşılmaktadır¹⁷. Askeri okul öğrencileri, öğretmenleri ve idarecilerinin bir kısmının sevki gerçekleşmiş olmasına rağmen, 19 Temmuz 1920'de demiryolu hattında meydana gelen bir tahribat sebebi ile tamamlanamamıştır. İstanbul'a nakle hazır hale getirilen öğrencilerin bir kısmı Uzunköprü'de beklemede kalmış ve bir kısmı da Edirne'de tutulmuştur. Ekserisi 13 ila 15 yaşları arasında olan bu öğrencilerin arasında babaları cephelerde şehit olmuş yetimler de bulunmaktadır¹⁸. Demiryolu ulaşımının tahribatı sebebi ile ulaşımın durmasının hemen sonrasında Trakya'nın işgali gerçekleşmiş ve öğrencilerin buldukları bölgelerden İstanbul'a nakilleri mümkün olamamıştır. Bu durumu Edirne Askeri İdadisi okul müdürü Cemil Bey 27 Ağustos 1920 tarihinde Şumnu'dan yazdığı mektupta şöyle dile getirmektedir: "Hâl-i hazerdeki vaziyetimiz Edirne'nin 21 evvelan sukûtu ve vesaitsizlik yüzünden yarım saat zarfında ancak canlarımızı kurtara bilmek mümkün olabilmıştır"¹⁹.

9 Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, C. I, s. 370.

10 COA, HR SYS D: 2571 G: 4 B: 23, HR SYS D: 2571 D: 4 B: 29, HR SYS D: 2571 G: 4 B: 4

11 Toker, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Bulgar İlişkileri", s. 134-136.

12 Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, II/2., s. 383.

13 Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, C. I, s. 369-370. Bu sayının 30.000 olduğunu yazan araştırmacılar da mevcuttur. Bkz. Mehmet Şükrü Güzel, "Bir Savaş Suçu Olarak Doğu Trakya'da Yunanistan Tarafından Türklere Yapılan Etnik Temizlik Harekâtı", Akademik Bakış, C. VIII, S. 15 (Kış 2014), s. 155.

14 Toker, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Bulgar İlişkileri", s. 135.

15 Stefan Velikov, "Kemal Atatürk ve Bulgaristan", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 1872.

16 COA; DH UMUM 0041.021.

17 Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın Edirne'de İşgal Uygulamalarından Örnekler (1920-1922)", Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne 2012, s. 447.

18 COA; HR SYS D: 2539 G:12 B: 57.

19 COA; HR SYS D: 2539 G:12 B: 59.

Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul İdareci ve Öğrencileri

İşgal öncesi öğrencilerin büyük kısmı Edirne'yi terk etmiş bulunmaktaydı. İşgal evvelinde bir kısım okul öğrencisi ile beraber şehri terk etmeyerek Edirne'de kalan Askerî İdadî Okul Müdürü Cemil Bey, dört kişilik aile fertlerini de yanına alarak Bulgaristan'a sığınma kararı vermişti. Cemil Bey ile beraber okulda görevli subaylardan Yüzbaşı Musa Kazım Efendi ve dört okul öğrencisi de Edirne'den ayrılmıştır. İstanbul'a gitme imkânı ortadan kalkınca Askerî İdadî Müdürü Cemil Bey ve Askerî Rüşdiye Müdürü Muzaffer Bey aileleri, diğer okul idarecileri, öğretmenleri ve öğrencilerini yanlarına alarak Lalapaşa kazasının Çalıköy hudut kapısından 25 Temmuz 1920'de Kolordu ile beraber Bulgaristan'a sığınmışlardır²⁰. Kendileri ile beraber Bulgaristan'a sığınan iki Mekteb-i Sultanî ve Mekteb-i Sanayi öğrencisi ile izinli olarak memleketleri Edirne'de bulunan beş Harp Okulu öğrencisi de bulunmakta idi²¹.

1.1. Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul Öğretmen, İdareci ve Aileleri

Edirne Askerî İdadîsi Osmanlı topraklarında taşrada açılan ilkler arasında yer almaktadır. 1847 yılında Kaleiçi'nde eğitime başlayan okul, 1871'de Eski Saray'ın arazileri üzerinde inşa edilen yeni binasına taşınmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kapanmıştır. Okulun binası muhtelif sivil eğitim kurumlarına hizmet vermeye devam etmiştir²². Okul kadrosunda binbaşı rütbesinde bir okul müdürü, teğmen-kolağası arasındaki rütbelerde 12 öğretmen ile 1 imam, 1 tabip, 1 muhasebe memuru ve 1 de vekilharç olmak üzere 17 kişi bulunmakta idi²³. Ortalama 300 civarında öğrencisi ile eğitim ve öğretimi sürdüren okulun²⁴ öğrenci sayısı Balkan Harbi döneminde 167'ye kadar düşmüştü,²⁵ 1920 Yunan işgali evvelinde ise 250'ye yükselmiştir²⁶.

Tablo 1: Bulgaristan'a Sığınan Edirne Askerî İdadî Subayları

İsim	Rütbe ve Unvan	Aile Efradı Sayısı
Cemil Bey	Binbaşı - Müdür	4
Musa Kazım Efendi	Yüzbaşı	-
Toplam		6

Edirne Askerî Rüşdiyesi Sultan II. Abdülhamid döneminde 1879 yılında Abacılarbaşı'nda İdadî Mektebi bünyesinde eğitime başlayarak açılmış, bilahare bugünkü Orduevinin yerinde bulunan yeni binasında eğitim ve öğretimini sürdürmüştür. İlk açıldığı dönemde 130 civarında öğrencisi bulunan okulun öğrenci sayısı ilerleyen yıllarda 400'e kadar yükselmiş²⁷ ise de daha sonraları 200 civarına düşmüştür²⁸. Kolağası veya Binbaşı rütbesinde bir müdürü bulunan okulun asker ve sivillerden oluşan ortalama 13-14 kişilik

20 Fahri Belen, "İstiklal Harbi'nde Trakya Harekâtı", Askerî Mecmua, Yıl 54, S. 101 (Haziran 1934), s. 280-282.

21 COA; HR SYS D: 2539 G: 12 B: 63.

22 Haluk Kayıcı, Salnamelere Göre İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 2013, s. 161-162.

23 Mekatib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cedvelidir, sene 1305, s. 77.

24 Uğur Ünal, «20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri», Belleten, C. LXXIII, S. 267 (Ağustos 2009), s. 592.

25 MSB Arşivi, Arşiv Kayıt No: 166, 1328 Yılı Edirne Mektebi İdadisi Künye Defteri.

26 Tosyavizade Rifat Osman, Edirne Rehnüması, Vilayet Matbaası, Edirne 1336/1920, s. 77.

27 Ünal, "Osmanlı Askerî Mektepleri", s. 594.

28 Kayıcı, Salnamelere Göre Edirne Sancağı, s.158-159.

bir öğretmen kadrosu mevcuttu²⁹. Cumhuriyetin ilk yıllarında kapanan okulun binası, sivil eğitim kurumlarına devredilmiştir³⁰.

Tablo 2: Bulgaristan'a Sığınan Askerî Rüşdiye İdareci ve Öğretmenleri

İsim	Rütbe ve Unvan	Aile Efradı Sayısı
Muzaffer Bey	Binbaşı - Müdür	5
Mustafa Efendi	Yüzbaşı - Müdür Muavini	8
İsmail Hakkı Efendi	Kâtip	4
Sermed Efendi	Yüzbaşı	5
Süreyya Efendi	Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen)	-
Namık Efendi	Mülazım-ı Sani (Teğmen)	-
Hikmet	Muallim	-
Mahir	Muallim	-
Mazhar	Muallim	-
Toplam		31 kişi

Tablo 1 ve 2 incelendiğinde Bulgaristan'a sığınan Askerî Rüşdiye mensuplarının sayısının, Askerî İdadi mensuplarından bir hayli fazla olduğu görülür. Nitekim Askerî Rüşdiye idareci, öğretmen ve aile fertlerinin sayısı 31'dir. Bunlardan birisi Binbaşı, ikisi Yüzbaşı, birisi Üsteğmen, birisi teğmen olup, diğerleri de öğretmen ve sivil memurlar ile bunların aile fertleridir. Aile fertlerinin sayısı (22), okul görevlilerinin sayısından (9) fazladır.

Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul Öğrencileri

Askeri okul öğrencilerinin ekseriyeti işgal öncesi Edirne'den ayrılmış, ailelerin yanına veya İstanbul'a dönmüştü. Muhtelif sebeplerle okulda kalanlar ise okul idarecileri ile beraber en yakın hudut üzerinden Bulgaristan'a geçmişlerdi.

Tablo 3: Bulgaristan'a Sığınan Askerî İdadi Talebesi

İsim	Baba Adı	Şube	Memleketi	Tevellüdü
Mehmed Seyyid	İsa	2. Şube	Üsküdar	1317
Ahmed Hamdi	Abdullah	1. Şube	Edirne	1319
Şükrü	Mehmed	1. Şube	Edirne	1321
Mehmed Servet	Mustafa	1. Şube	Edirne	1316
Toplam				4

29 Ünal, "Osmanlı Askeri Mektepleri", s. 594, Mekatib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cedvelidir, sene 1305, s. 92.

30 Ratıp Kazancıgil-Nilüfer Gökçe-Ender Bilal, Edirne'nin Eğitim Tarihi 1361-2005, Edirne Valiliği Yay., Edirne 2006, s. 83.

Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul İdareci ve Öğrencileri

Tablo 4: Bulgaristan'a Sığınan Edirne Askerî Rüşdiye Talebesi

İsim	Baba Adı	Memleketi	Tevellüdü
Hasan Hüseyin	Şükrü	Manastr	1319
İsa	Hüseyin	Selanik	1321
Ahmed Tosun	Ali	Edirne	1321
Ahmed Hamdi	Hüsnü	Edirne	1321
Ahmed	Nazif	Keşan	1321
Ahmed Münir	Veysel	Dersaadet	1321
Osman Şemsi	Hüseyin	Dersaadet	1321
İbrahim	Cafer	Keşan	1320
Nureddin	Ahmed	Edirne	1320
Nureddin	Mustafa	Trablusgarp	1320
Halil Hikmet	Hasan	Edirne	1320
Halid	Hüsnü	Edirne	1321
Şükrü	İzzet	Edirne	1321
Nureddin	Ali	Keşan	1322
Ahmed Bahri	Muhiddin	Şam	1325
Mehmed Şakir	Nuri	Keşan	1321
Harun	Salim	İnöz (Enez)	1320
Ali	Hasan	Edirne	1320
Mehmed Zeki	Ziya	Dersaadet	1321
Ali	Mehmed	Edirne	1321
Hasan	Ali	Edirne	1322
Zeki	Ali	Dersaadet	322
Hasan	Said	Tekfurdağı	1320
Toplam			23

Bulgaristan'a sığınan Askerî Rüşdiye öğrencilerinin sayısı yirmi üç, Askerî İdadinin ise dördtür. Rüştiye öğrencilerin ekserisi Edirne Vilayeti ve kazalarından (14) olmakla beraber, İstanbul (4), Manastr (1), Selanik (1), Trablusgarp (1), Şam (1) vilayetleri ile Tekfurdağı/Tekirdağ Sancağı (1) nüfusuna kayıtlı olanlar da mevcuttur. Doğum tarihleri esas alındığında (1319/1903-1325/1909) öğrencilerin yaş aralığının 15-17 olduğu anlaşılır. Askeri İdadi öğrencilerin dördü de Edirnelidir, biri Edirne'nin Üsküdar nahiyesinden olup ikinci sınıfa, üçü de merkez kaza nüfusuna kayıtlı olup birinci sınıfa gitmektedirler.

Bunların dışında Bulgaristan'a sığınanlar arasında Harp Okulu talebelerinden izinlerini memleketi Edirne'de geçirirken işgal dolayısıyla İstanbul'a dönemeyenler de mevcuttu. Bizim Osmanlı Arşivinden aldığımız belgede bu öğrencilerin sayısı üç olarak verilmektedir. Ancak Genelkurmay Arşivlerinde yapılan bir çalışmadan hareketle iki öğrencinin daha ismi tespit edilerek tabloya ilave edilmiştir. Yaşları 15 ila 21 aralığında olan bu beş öğrenci muhtemelen ailelerini Edirne'de bırakarak diğer okul öğrencileri beraber hareket etmiş olmalıdır.

Tablo 5: Bulgaristan'a Sığınan Harp Okulu Talebeleri³¹(*)

Adı	Baba Adı	Bölük	Memleketi	Tevellüd
Ali Nazmi	Ahmed Hamdi	1. Bölük	Edirne	1315
Ahmed Hilmi	Mustafa	1. Bölük	Edirne	1316
Mehmed Emin	İsmail Hakkı	1. Bölük	Edirne	1317
Şakir	Mahmud	1.Sene	Edirne	1321
Mehmed Cevdet	Mustafa	1.Sene	Edirne	1316
Toplam				5

Ayrıca askeri mektep talebesi olmayıp Mekteb-i Sanayî ve Sultanî'de okuyan iki öğrenci işgalden kaçarak diğerleri ile beraber Bulgaristan'a geçmiş ve aynı kaderi paylaşmışlardır³². Bu okul öğrencileri Cavit Usta ve Yedek Subay Fuat Bey'in öncülüğünde işgal öncesi İngilizlerin el koydukları topların kamalarını yaparak savaş esnasında kullanılmalarını sağlamışlardı³³.

Tablo 6: Bulgaristan'a Sığınan Mekteb-i Sanayî ve Sultanî Öğrencileri

Adı	Baba Adı	Memleketi	Tevellüdü	Mektebi
Ahmed Vehbi	Mehmed	Edirne	1315	Sanayi
İhsan	Faik	Edirne	1310	Sultani
Toplam				2

Genel mevcudu değerlendirecek olursak I. Kolordu ile beraber Bulgaristan'a sığınan çoğunluğunu askeri okul öğrencisi, öğretmen ve idarecileri ile yakınlarının oluşturduğu kişilerin sayısının 71 olduğu görülür. Bunlardan 34'ü talebe, 11'i grevli, 26'sı da görevlilerin aile fertleridir.

Tablo 7: Genel Mevcut

Mekteb Adı	Sayı
Edirne Askerî İdadîsi Subayları ve Aile Efradı	6
Edirne Askerî İdadîsi Talebesi	4
Edirne Askerî Rüşdiyesi İdarecileri ve Aile Efradı	28
Edirne Askerî Rüşdiyesi Sivil Muallimleri	3
Edirne Askerî Rüşdiyesi Talebeleri	23
Mezunen Edirne'de Bulunan Harb Okulu Talebesi	5
Sanayî Mektebi Talebesi	1
Sultanî Mektebi Talebesi	1
Toplam	71

31 (*) Bu iki şahıs COA evrakında yer alan listede mevcut değildir. Hülya Toker'in makalesinden alınarak ilave edilmiştir.

32 Mekteb-i Sanayî, "Hamidiye Sanayi Mektebi" adı ile 1895'te açılmış, Kunduracılık, Dokumacılık, Tarım, Marangozluk ve Demircilik üzerine eğitim vermiştir. Mekteb-i Sultanî ise önce Rüşdiye olarak açılmış, sonradan Mekteb-i İdadî-i Mülkiye olarak hizmet vermiş ve 1910 yılından itibaren de Mekteb-i Sultanî'ye dönüştürülmüştür. Tosyavizade Rifat Osman, Edirne Rehnüması, s. 85-87.

33 Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, C. I, s. 200.

Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul İdareci ve Öğrencileri

Öğrenciler bir müddet Yanbol'da kaldıktan sonra Bulgar makamları tarafından Bulgaristan'ın kuzeyinde yer alan Şumnu'ya gönderilmişlerdir. Şumnu, Yanbol'a göre Edirne'ye daha uzak bir bölgede olmasına rağmen, buraya gönderilme sebebini Yanbol bölgesinde çok sayıda iltica eden asker ve sivil ahali bulunmasına bağlı olarak barınma imkânlarının yetersiz kalması ve Şumnu'nun yoğun olarak Türklerin yaşadığı bölge olması dolayısıyla daha fazla yardım alabileceklerinin ümit edilmiş olmasına bağlayabiliriz. Nitekim Yanbol'daki imkânların yetersizliği sebebi ile Kolordu birlikleri beş eşit guruba ayrılmış ve sadece bir kısmı burada bırakılmış, diğerleri Kızanlık, Yeni Zağra, Eski Zağra ve Tatar Pazarcık gibi Türk ahalinin yoğunlukla yaşadıkları yerlere taksim edilmişlerdir³⁴. Sivil ahali de iskân ve işe imkânları düşünülerek çeşitli bölgelere dağıtılmıştı. Bu göçmenler Plevne, Vidin, Varna, Lom, Rusçuk Razgrat, Kızanlık ve Gorno-Panicarevo gibi yerlere yerleştirilmiştir³⁵.

Öğrencilerden birisi daha Yanbol'da iken İstanbul'daki ailesine mektup yazarak durumu hakkında bilgi vermiş ve memlekete dönebilmeleri için yardım istemiştir. Bunun üzerine çocuklarının akıbetini öğrenmek isteyen aileler İstanbul Hükümeti'ne istidada bulunarak hem çocuklarının durumları hakkında bilgi sormuşlar ve hem de yardım istemişlerdir. Bu durum Harbiye Nezareti'nden Sadaret Makamına yazılan 18 Ağustos 1920 tarihli bir yazıda şöyle dile getirilmektedir: "Bunlardan birkaç talebenin Yanbol'da buldukları ahiren mahâll-i mezkûrdan Dersaadet'teki ebeveynine yazılmış bir talebe mektubundan anlaşılmıştır. Talebe-i mumaileyhümanın avâkıbı hakkında malûmat mevcut olmadığından müracaat etmekte olan velilerin istifsâr ve tazâllümâtına bir cevâb-i şafî i'tâ olunamamaktadır"³⁶.

Bunun üzerine Hükümet yetkilileri harekete geçerek Şumnu'da bulunan Askerî İdadi Müdürü Cemil Bey'den durumlarını ve yanlarında bulunan öğrenci listelerini istemiştir. Cemil Bey, Harbiye Nezareti Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı Askerî Okullar Genel Müdürlüğü'ne 27 Ağustos 1920 tarihli yazısında Şumnu'daki durumlarını anlatmış, acil yardım taleplerini iletmış ve bir de mevcut ile ilgili liste sunmuştur. İlgili yazıdan herhangi bir tahsisat alamayan okul idarecileri, öğretmenler ve öğrencilerin burada perişanîyet ve sefalet içerisinde günlerini geçirdikleri anlaşılmaktadır. Cemil Bey, bu durumu şöyle anlatmaktadır³⁷: "Sukûttan mukaddem Kolordu ve talebenin Dersaadet'e nakil olmaları üzerine mekteb hayatını kat ettiğinden mahsûsatımız verilmemekte ve ekser i'aşemizin tedariki mümkün olamamaktadır. Bura Cemaat-i İslâmiyesi tarafından bizlere ancak yarımşar ekmecek verilmek ve caminin mektep odasında tahtalar üzerinde yatırılmak suretiyle muavenette bulunulmakta ve bu yüzden yevmiye haftada üç dört kişi hastalanmaktadır".

Cemil Bey, bir taraftan İstanbul ile yazışmalar yaparak acil yardım taleplerini iletirken diğer taraftan da içinde buldukları sefalet ve perişanîliği bir nebze olsun iyileştirmek maksadıyla Şumnu Müftülüğü ve Yanbol'da bulunan Kolordu Komutanlığı'na istidada bulunmuştur. Bununla beraber durumlarında herhangi bir iyileşme olmamış, mektep

34 Toker, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Bulgar İlişkileri", s. 134.

35 Cengiz Hakov, "Atatürk ve Bulgaristan İle Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler", Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (5-11 Eylül, 1991), C. II, ATAM Yay., Ankara 1996, s. 1272.

36 COA; HR SYS D: 2539 G:12 B: 57

37 COA; HR SYS D:2539. G:12 B: 59

sıraları üzerinde yatmaya ve Şumnu Müslüman ahalisinin verdikleri az sayıda ekmek ve gıda ile hayatta kalmaya çalışmışlardır. Cemil Bey'in yazısı üzerine Harbiye Nezareti listeyi Sadaret Makamına arz ettiği gibi "Mumaileyhümanın cidden tahammülsüz ve eîm bulunan işbu vaziyetlerine bir nihayet verilmek üzere Dersaadet-i celîleleri esbâbına tevessül buyurulmak ve buna imkân olmadığı takdirde ya orada infak ve i'âşe ve ilbâs ve hakk-ı iskânları için Dersaaet'ten nakden irsâlatda bulunmak yahud bu husûsda Hükümet-i Senîyye nam ve hesabına icrası için Bulgaristan hükümeti nezdinde teşebbüsatta bulunmak zarûrî görülmekte bulunduğundan tahsisatı-ı acîlenin emr u ifâsı" diyerek yardım talebinde bulunulmuştur.

Bu yazışmalar sonrasında askeri öğrencilerin durumlarını ne oldu? Memleketlerine ne zaman dönebildiler, bilinmemektedir. Haklarında arşiv ve diğer yazılı kaynaklarda daha fazla bilgi bulamadık. Ancak topraklarına ve mallarına Yunanistan tarafından el konulan ve Bulgaristan'da mülteci konumunda olan sivil ahalinin Bulgar Hükümeti'nin bütün misafirperverliğine rağmen zor şartlarda yaşadıkları bilinmektedir. Bulgar Kızılhaç yetkilileri bu konuda çektikleri bir filmi 1922 Haziran ayında İsviçre'de Kızılhaç yetkililerine seyrettirmişler ve yardım talebinde bulunmuşlardır³⁸. Asker ve göçmenlerin bir kısmı gizli ve açık yollardan bir yıl içerisinde Türkiye'ye dönebilmişlerdir. Memleketine dönmek isteyen Türk sığınmacıların seyahatlerini kolaylaştırmak için Bulgaristan Hükümeti tarafından her türlü kolaylık sağlanmıştır³⁹. Kolordu Kumandanı Muhiddin Bey subay ve askerlerin dönebilmeleri için askerî ve sivil makamlarla yazışarak subayların İspanya ve Bulgaristan pasaportu almalarını ve kontrolsüz bir şekilde demiryolunu kullanarak İstanbul'a ulaşmalarını temin etmiş, 1922 yılı sonu itibarıyla çeşitli gizli faaliyetlerde çalışan az sayıda asker ve sivil dışında Bulgaristan'da mülteci kalmamıştır⁴⁰. Muhtemelen bu dönemde Askeri okul öğrencileri de memleketlerine dönmüş olmalıdırlar.

Sonuç

Edirne, Türklerin eline geçtikten sonra dört defa işgal görmüş ve acılar yaşamıştır. Bu işgallerin en sonuncusu 1920 Yunanlar tarafından yapılmış ve binlerce insan işgal öncesinde Bulgaristan'a sığınmayı tercih etmiştir. Onlar, kendilerinden önce Batı Trakya'nın işgalini ve orada yaşananları görmüşlerdi. Şimdi aynı felaketin kendi başlarına geleceğini biliyorlardı. Bu sebeple Kolordu birlikleri ile beraber işgalden hemen önce hudut boylarına gittiler ve yanlarına alabildikleri emvalleri ile hududu geçtiler. Hududu geçenler arasında bir grup askeri öğrenci de bulunuyordu. Edirne'de kalanların başlarına gelenler, mültecilerin kaçış sebeplerinin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Şehirde kalanlardan tutuklananlar, işkence görenler, sürgüne gönderilenler, öldürülenler oldu. Bulgaristan'a sığınanlar bunlardan kurtulabiliyse de zor günler yaşadılar. Bu sıkıntılarını yazdıkları mektuplarla ailelerine ve devlet yetkililerine bildirdiler. Türk devleti içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla bu insanlara gerekli yardımı yapamadı. Bulgaristan Hükümeti'nin insafına ve Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklerin vefasına muhtaç kaldılar.

38 Güzel, "Doğu Trakya'da Yunanistan", s. 153.

39 Esra S. Değerli, "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 18 (Ağustos 2007), s. 308.

40 Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, C. I, s. 371. Ayrıca bkz.: Türkan Doğruöz, "Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin Bulgaristan'daki Faaliyetleri ve S. Şevket Dingiloğlu" Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, C. V, S. 9 (Şubat 2007), s. 81-95.

KAYNAKÇA

Arşivler

1- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

COA, HR SYS 02571.0004.023

COA, HR SYS 02571.0004.029

COA, HR SYS 02571.0004.004

COA; HR SYS 2539.12.57

COA; HR SYS 2539.12.57.

COA; HR SYS 2539.12.59

COA; HR SYS 2539.12.59.

COA; HR SYS 2539.12.63.

COA; DH UMUM 041.021.

2- Milli Savunma Bakanlığı Arşivi,

Künye Defteri: Arşiv Kayıt No: 166, 1328 Yılı Edirne Mekteb-i İdadîsi Künye Defteri.

Eserler

AKIN, Veysi (1995), "Cafer Tayyar Paşa'nın Esir Alınışı ve Esaret Hayatı", İlmî Araştırmalar, S. 1, s. 38-53.

AKIN, Veysi (1996), *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara, Genelkurmay Yay.

BAŞER, Edip (2009), *Mütarekeden Sonra İstanbul Hükümetleri ve Trakya Politikaları*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay.

BELEN, Fahri (1934), "İstiklal Harbi'nde Trakya Harekâtı", *Askeri Mecmua*, Yıl 54, S. 101, s. 275-282.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik (2002), *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

BOZKURT, Abdurrahman (2012), "Yunanistan'ın Edirne'de İşgal Uygulamalarından Örnekler (1920-1922)", *Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Edirne, Trakya Üniversitesi Yay., s. 435-455.

BOZKURT, Abdurrahman (2019), "Trakya'nın İtilaf Devletleri Tarafından Yunanistan'a Devri", *Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology*, C. 29, Milli Mücadele Özel Sayısı, s. 25-46.

DEĞERLİ S., Esra (2007), "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18 (Ağustos), s. 301-319.

GÜNER, Zekai (1998), *Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918- 13 Mayıs 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

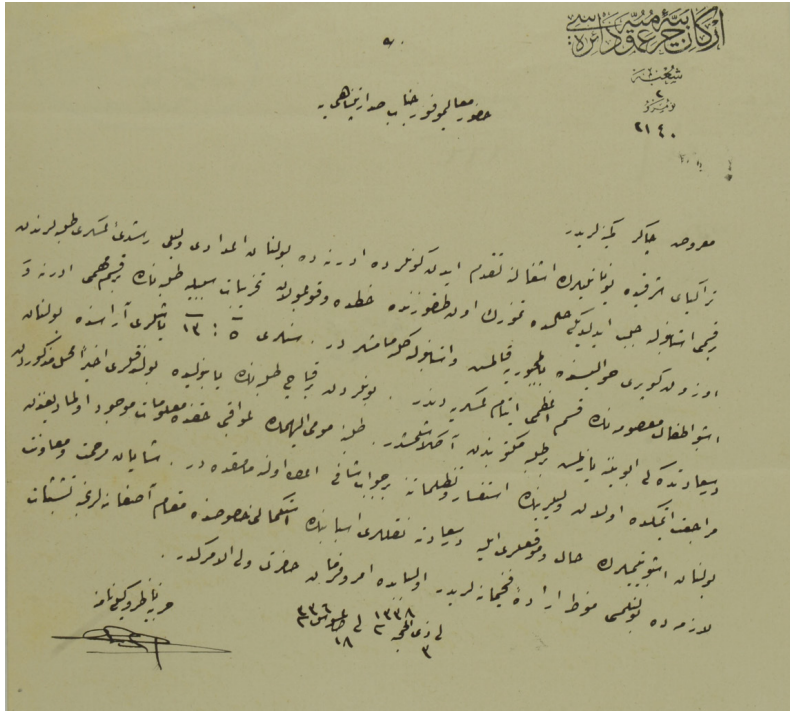
GÜZEL, Mehmet Şükrü (2014), "Bir Savaş Suçu Olarak Doğu Trakya'da Yunanistan Tarafından Türklere Yapılan Etnik Temizlik Harekâtı", *Akademik Bakış*, C. VIII, S. 15 (Kış), s. 133-155.

HAKOV, Cengiz (1996), "Atatürk ve Bulgaristan İle Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (5-11 Eylül, 1991)*, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., s. 1271-1278.

- KAYICI, Haluk (2013), *Salnamelere Göre İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, İstanbul, Edirne Valiliği Yay.
- KAZANCIGİL, Ratip - Nilüfer Gökçe - Ender Bilar (2006), *Edirne'nin Eğitim Tarihi 1361-2005*, Edirne, Edirne Valiliği Yay.
- Mekatib-i Askeriye-i Şahane Şakirdanının İmtihan-ı Umumi Cedvelidir*, sene 1305.
- MERT, Özgür (2016), "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 15, S. 58 (Bahar), s. 140-146.
- TOKER, Hülya (2005), "Milli Mücadele Döneminde Türk-Bulgar İlişkileri ve 1 nci Kolordunun Bulgaristan'a Sığınması", *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Bulgar Askeri Siyasi İlişkileri*, Ankara, Genelkurmay Yay.
- (TOSYAVİZADE), Rifat Osman (1336/1920), *Edirne Rehnüması*, Edirne, Vilayet Matbaası.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (4 Eylül 1919- 9 Kasım 1920)*, II nci Cilt 2 nci Kısım, Ankara 1991, Genelkurmay Yay.
- ÜNAL, Uğur (2009), "Osmanlı Askeri Mektepleri", *Belleten*, C. LXXIII, S. 267 (Ağustos), s. 581-604.
- VELİKOV, Stefan (1983), "Kemal Atatürk ve Bulgaristan", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., s.1865-1876.

EKLER

Belge 1: Öğrencilerin İstanbul'a Naklinde Yaşanan Sorunları Bildirir Yazı
COA; HR SYS 2539.00012.057

Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul İdareci ve Öğrencileri

Erkan-ı Harbiye Umûmîye Dairesi

Şube: 2

Numro: 2140

Bih

Huzûr-ı Malûmvüfûr Canîb-i Sadaretpenahîye

Marûz-ı çaker-i kemîneleridir.

Trakya-yı Şarkîde Yunanlıların işgaline takaddüm eden günlerde Edirne'de bulunan idadî ve leyl-i Askerî talebelerinden bir kısmı İstanbul'a celb edildiği halde Temmuz'un on dokuzunda hatta vuku bulan tahribat sebebi ile talebâtın bir kısm-ı mühîmmi Edirne ve Uzunköprü havalisinde bil-mecbûriye kalmış ve İstanbul'a gelememiştir. Sînleri 13-15 yaşları arasında bulunan işbu etfal-i masûmenin bir kısm-ı azâmîsi eytâm-ı askerîyedendir. Bunlardan birkaç talebenin Yanbol'da buldukları ahiren mahâl-i mezkûrdan Dersaadet'teki ebeveynine yazılmış bir talebe mektubundan anlaşılımıştır. Talebe-i mumailiyhümanın avâkıbı hakkında malûmat mevcut olmadığından müracaat etmekte olan velilerin istifsâr ve tazallümâtına bir cevab-i şafî i'ta olunamamaktadır. Şayân-ı merhamet ve muavenet bulunan işbu temennilerin hâl ve mevkileriyle Dersaadet'e nakilleri esbâbında istikmâli husûsunda makam-ı asâfanîlerince teşebbüsât-ı lâzîmede bulunulması menût-ı irade-i fehîmaneleridir. Olbabda emr u ferman hazret-i velîyü'l-emrindir.

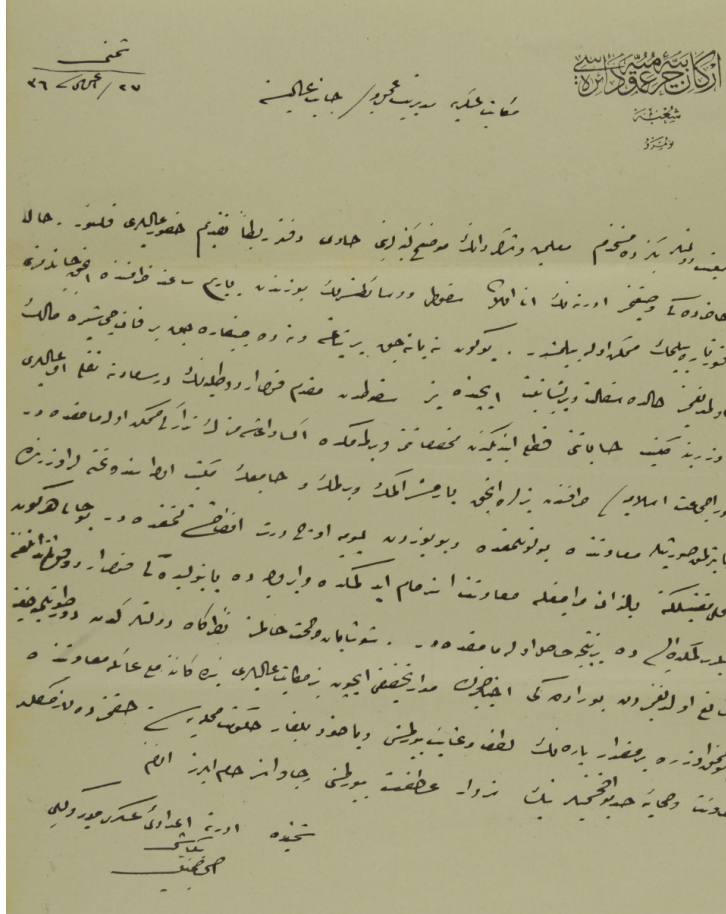
fî 3 Zilhicce sene 338 ve fî 18 Ağustos sene 336

Harbiye Nazırı Vekili Namına

(İmza)

Belge 2: Şumnu'daki Öğrencilerin Durumunu Bildiren Yazı

COA; HR SYS 2539.00012.059

Erkan-ı Harbiye Umûmiye Dairesi

Şumnu 27 Ağustos sene 336

Şube

Numro

Mekatib-i Askerî ye Müdüriyet-i Umûmiyesi Canîb-i Âlîsine

Biat-ı devletlerinde müstahdem mu'allim ve şakirdanın muvazıh künyelerini hâvî defter rabten takdim-i huzûr-ı âlîleri kılındı. Hâl-i hazerdeki vaziyetimiz Edirne'nin 21 evvelan sukûtu ve vesaitsizlik yüzünden yarım saat zarfında ancak canlarımızı kurtara bilmek mümkün olabilmıştır. Bugün ne yatacak bir yatağa ne de çıkaracak bir kat çamaşıra mâlik olmadığımız halde sefalet ve perişaniyet içerisindeyiz. Sukûttan mukaddem Kolordu ve talebenin Dersaadet'e nakil olmaları üzerine mekteb hayatını kat ettiğinden mahsûsatımız verilmemekte ve ekser i'aşemizin tedariki mümkün olamamaktadır. Bura Cemaat-i İslâmiyesi tarafından bizlere ancak yarımşar ekmecek verilmek ve caminin mektep odasında tahtalar üzerinde yatılmak suretiyle muavenette bulunulmakta ve bu yüzden

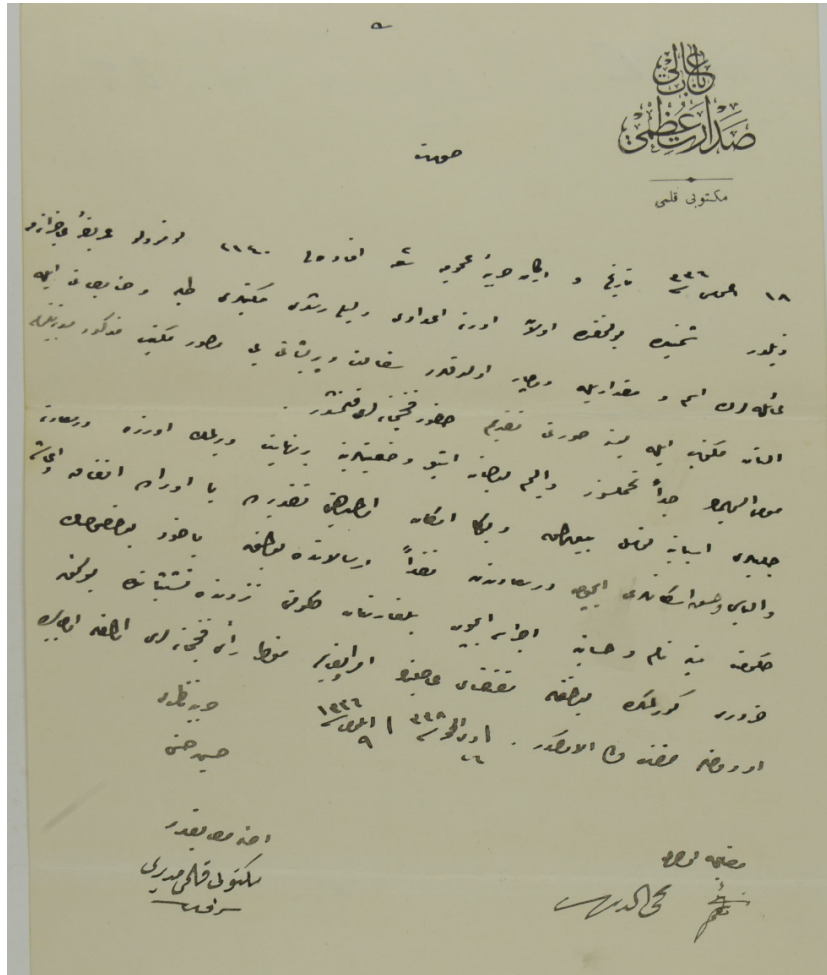
Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul İdareci ve Öğrencileri

yevmiye haftada üç dört kişi hastalanmaktadır. Bu hâl her gün mahâl müftülüğüne bizzat müracaatla muavenet istirham edilmekte ve ayrıca da Yanbol'daki Kolordu Kumandanlığı'na bildirilmekte ise de bir netice hâsıl olamamaktadır. Şu şayân-ı merhamet halimiz nazargâh-ı devletlerinden dûr tutulmayacağına kâni olduğumuzdan buradaki ihtiyacın medâr-ı tahsisi için zîr-i mekâtib-i âliyeleri bendegânına ma'aile muavenette bulunmak üzere bir miktar paranın lütûf ve inâyet buyurulmasını veyahut Bulgar hükümet-i mahallîyesine hakkımızda lâzım gelen muavenet vesâye-i hadîd-i iftihakîlerinin sezevâr-i atûfet buyurulmasını rica ve istirham eylerim efendim.

Şumnu'da Edirne İdadî-i Askerî Müdür Vekili Binbaşı İhsan Cemil (İmza)

Belge 3: Harbiye Nezareti'nden Sadarete Öğrencilerin Durumunu Bildirir Yazı

COA; HR SYS 02539.00012.061

Babiâfi

Saderetiuzma

Mektubî Kalemi

Suret

18 Ağustos sene 336 tarih ve Erkan-ı Harbiye şube ifadeli 2140 numaralı arize-i acîzâneme zeyildir. Şumnu'da bulunmakta olan Edirne İdadî ve Leyl-i Rüşdî mektepleri talebe ve zabitanı ile ailelerin isim ve miktarlarıyla duçar oldukları sefalet ve perişanîyi musavver mekteb-i mezkûr müdüriyetinden alınan mektup ile liste sureti takdîm-i huzûr-ı samîleri kılınmıştır.

Mumaileyhümanın cidden tahammülsüz ve elîm bulunan işbu vaziyetlerine bir nihayet verilmek üzere Dersaadet-i celîleleri esbâbına tevessül buyurulmak ve buna imkân olmadığı takdirde ya orada infak ve i'âşe ve ilbâs ve hakk-ı iskânları için Dersaaet'ten nakden irsâlatda bulunmak yahud bu husûsda Hükümet-i Senîyye nam ve hesabına icrası için Bulgaristan Hükümeti nezdinde teşebbüsatta bulunmak zarûrî görülmekte bulunduğundan tahsisatı-ı acîlenin emr u ifâsı menût-ı rey-i fehîmanileri olmağla olbabda emr u ferman hazret-i velîyü'l-emrindir.

fi 26 Zilhicce sene 338 ve fi 9 Eylül sene 336

Harbiye Nazırı

Mukabele olundu

Aslına mutabıktır...

Hüseyin Hüsnü

Muhiddin

Mektubî Kalemi Müdürü Şerefeddin

Yunan İşgali Döneminde Edirne'den Bulgaristan'a Sığınan Askerî Okul İdareci ve Öğrencileri

Belge 4: Bulgaristan'a İltica Eden Askerî Okul İdareci, Görevli ve Öğrencilerini Gösterir

Liste

COA, HR SYS 02539.00012.063

اداره امدادی عثمانی

ردیف	اسم و نام خانوادگی	مقام
۱
۲
۳
۴
۵
۶
۷
۸
۹
۱۰
۱۱
۱۲
۱۳
۱۴
۱۵
۱۶
۱۷
۱۸
۱۹
۲۰
۲۱
۲۲
۲۳
۲۴
۲۵
۲۶
۲۷
۲۸
۲۹
۳۰
۳۱
۳۲
۳۳
۳۴
۳۵
۳۶
۳۷
۳۸
۳۹
۴۰
۴۱
۴۲
۴۳
۴۴
۴۵
۴۶
۴۷
۴۸
۴۹
۵۰
۵۱
۵۲
۵۳
۵۴
۵۵
۵۶
۵۷
۵۸
۵۹
۶۰
۶۱
۶۲
۶۳
۶۴
۶۵
۶۶
۶۷
۶۸
۶۹
۷۰
۷۱
۷۲
۷۳
۷۴
۷۵
۷۶
۷۷
۷۸
۷۹
۸۰
۸۱
۸۲
۸۳
۸۴
۸۵
۸۶
۸۷
۸۸
۸۹
۹۰
۹۱
۹۲
۹۳
۹۴
۹۵
۹۶
۹۷
۹۸
۹۹
۱۰۰

اداره امدادی عثمانی

I.DÜNYA HARBİ VE OSMANLI KAMUOYU: GÜNLÜK VE HATIRALAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

WORLD WAR I AND PUBLIC OPINION OF OTTOMAN: AN EVALUATION THROUGH DIARY AND MEMORIES

Erdal AYDOĞAN* - Umut AKCAKAYA**

Geliş Tarihi/Received:21.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:15.06.2021

AYDOĞAN, Erdal - AKCAKAYA, Umut (2021), "I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 675-708.

Öz

Kamuoyu (efkâr-ı umûmiye) genel olarak; belli bir zamanda, tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hakim olan kanaat şeklinde tanımlanır. Bu tanıma göre kamuoyu, çoğunluk tarafından desteklenen görüşleri içermektedir. Diğer bir tanıma göre kamuoyu; hükümet dışı özel çevrelerden hükümete doğru yönelen ve hükümetçe göz önünde bulundurulması doğru olan kanaatlerdir. Yani, kamuoyu bir siyasal katılma türüdür. Osmanlı İmparatorluğu, dört yıl süren harbin sonunda dağılmış ve küllerinden yeni bir Cumhuriyet doğmuştur. İmparatorluğu yok olmaya götüren bozgunun sonu Almanya ile beraber harbe girme sorumluluğu imparatorluğun son yıllarında yönetimde bulunan bir avuç idareciye yüklenmiştir. Özellikle de Enver, Cemal ve Talat Paşalar sorumlu olarak görülmüştür. Karar verici makamlarda bulunan bu şahısların siyasî sorumluluğu inkar edilemez. Ancak bir devleti yok olmaya götüren bu kadar büyük bir kararın yalnızca birkaç kişinin eseri olduğuna inanmak mümkün müdür? Bu idarecileri Alman ittifakı ve harbe giriş yönünde etkileyen bir kamuoyu olmuş mudur? Böyle bir kamuoyu oluşmuş ise kamuoyunu şekillendiren faktörler nelerdir? Harbin başladığı döneme ait şahitlikler, yöneticilerin harp yanlısı tutumunda yalnız olmadığını ortaya koymaktadır. Yani Osmanlı kamuoyunun genel olarak harp lehinde şekillendiği söylenebilir. Osmanlı kamuoyunun şekillenmesinde II. Meşrutiyet'ten itibaren faaliyete başlayan Türk Ocağı, Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi milliyetçi örgütlerin önemli etkisi olmuştur. Balkan Harbi'yle beraber milliyetçi propaganda hız kazanmış ve etkisini artırmıştır. Balkan Harbi'nin neden olduğu felaketler Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında derin bir uçurum açmıştır. Nitekim, Balkanların kaybedilmesiyle Osmanlı siyaseti iflas etmiş, Türkçülükten Turancılığa uzanan milliyetçi akımın önü açılmıştır. Özellikle Ağustos-Kasım 1914 tarihleri arasında, Turancı-Panislamist söylemli yoğun bir savaş propagandası yürütülmüştür. Bu propaganda özellikle eğitilmiş genç kuşak üzerinde etkili olmuştur. Bu koşullarda harp haklı, meşru ve gerekli görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Harp, Kamuoyu, Basın, Türkçülük, Propaganda.

* Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, erdalaydogan@atauni.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1343-951X>).

** Dr., T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, umutakcakaya@outlook.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6285-5982>).

Abstract

In general, public opinion is defined as the prevailing opinion shared among a group or groups which dealing with a raising issue at a certain time. According to this definition, public opinion includes opinions which supported by the majority. As for other definition, public opinion is the opinions that is directed by different communities towards governments and required to be considered by those governments. So, public opinion is a sort of political participation. Ottoman Empire was destroyed after a four-years war, and then the Republic was founded. The responsibility of entering the war on the side of Germany after the defeat, which caused the end of empire, was attributed to a handful of administrators. Especially Enver, Cemal and Talat Pashas were held responsible for this rout. The responsibility of these persons, who were in the dominant position in decision-making, could not be denied. But, is it possible to believe that just the decisions of these persons caused the end of the empire? Was there any public opinion behind the decision of entering war on the side of Germany which affected these administrators? If yes, what were the factors shaping the public opinion? The witnesses from the period, when the war began, showed that the administrators were not alone in terms of their pro-war attitude. It can be said that the Ottoman public opinion was generally shaped in favor of the war. In this regard, it seems that some nationalist organizations and groups such as Türk Ocağı (Turkish Society), Donanma Cemiyeti (Armada Society), Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, were effective in shaping public opinion. Among with the Balkan War nationalist propagandas increased it's influence and the disasters, which caused by the Balkan War, have opened a deep gap between muslims and non-muslims. In fact, Ottomanism failed after the Balkan War and the nationalist movemet, which expanding from Turkism to Turanism, has gained momentum. Particularly, Turanist and Pan- Islamist war propaganda was densely carried during August- November in 1914, which had a wide impact upon the young generation at that time. Under these circumstances, war was seen as legitimate and necessary alternative.

Keywords: *War, Public Opinion, Media, Turkism, Propaganda.*

GİRİŞ

I. Dünya Harbi 28 Temmuz 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a savaş ilan etmesi ile başladı. Bu olay Avrupa'da 43 yıl süren uzun bir barış döneminin sonu olmuştu. "Avrupa Barışı" (Pax Europæana) olarak adlandırılan bu dönem 1871'de başlamıştı. Bu tarihte cereyan eden Almanya-Fransa Harbi'nden sonra Avrupalı büyük güçler İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya arasında bir silahlı çatışma yaşanmamıştı. Bu dönem boyunca yaşanan bütün gerilimlere rağmen, 1914 yılında genel bir savaşın çıkacağını kimse düşünmüyordu.¹ Zira büyük güçler arasında yaşanan bütün gerilimler diplomatik yollarla aşılabiliyordu. Ancak Temmuz 1914'de yaşanan kriz aşılamadı ve dünya, o güne değin gördüğü en büyük savaşa sürüklendi.

Osmanlı İmparatorluğu, 29 Ekim 1914'de Karadeniz'deki Rus limanlarına baskın yaparak İttifak Devletleri yanında harbe dahil olmuştu. İmparatorluğu I. Dünya Harbi'ne sürükleyen Osmanlı-Alman ittifakı 2 Ağustos 1914'de Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında imzalanmıştı. Anlaşmanın imzasından bir gün evvel, 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya savaş ilan etmiş ve büyük harp başlamıştı. Ancak bu durum anlaşmaya imza koyan Osmanlı yöneticilerini hiç tereddüde sevk etmemişti. Esasında ittifak konusu Temmuz ayında gündeme gelmişti. Bu günlerde harp çok yakın görünmüyordu. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi, Almanya ile bağlaşmayı bir savunma ittifakı olarak görmüştü. Ancak süratle gelişen olaylar neticesinde Temmuz sonunda durum değişmişti. Saray-Bosna suikastı ile başlayan kriz süratle tırmanmış ve tüm Avrupa'ya yayılmıştı. Avusturya-Macaristan, Almanya'yı arkasına alarak 28 Temmuz'da Sırbistan'a harp ilan etmişti. Buna karşı 31 Temmuz'da Rusya, 1 Ağustos'ta Fransa seferberlik ilan etmişti. İngiltere'nin durumu net değildi, ancak harbe girme ihtimali göz ardı edilemezdi. İtilaf bloğundan İtalya'nın ittifakına sadakati son derece şüpheliydi. Balkanlar'da Bulgaristan ve Romanya'nın alacağı vaziyet belirsizdi. Nitekim Almanya, 1 Ağustos'ta Rusya'ya harp ilan ederek büyük hesaplaşmayı başlatmıştı. Osmanlı yönetimini, Alman-Rus harbi başladıktan ve harbin tüm Avrupa'yı saracağı belli olduktan sonra Almanya'nın peşine takılmaya iten eden sebepler nelerdi?

Osmanlı İmparatorluğu'nu I. Dünya Harbi'ne sokma sorumluluğu imparatorluğun son yıllarında yönetimde bulunan bir avuç idareciye yüklenegelmiştir. Ancak bir devleti yok olmaya götüren bu kadar büyük bir kararın yalnızca birkaç kişinin eseri olduğuna inanmak mümkün müdür? Bu idarecileri Alman ittifakı ve harbe giriş yönünde etkileyen bir kamuoyu olmuş mudur? Böyle bir kamuoyu oluşmuş ise kamuoyunu şekillendiren faktörler nelerdir? Bu makalede yukarıdaki soruların cevapları özellikle döneme ait günlük ve hatıralar üzerinden aranacaktır.²

1 Eric Hobsbawm, İmparatorluk Çağı 1875-1914, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s.328.

2 Tarihi ve tarihte yaşanmışlıkları anlamamanın önemli kaynakları arasında günlükler ve hatıralar da yer almaktadır. Tarihçi bu kaynakların ışığında geçmiş anlamaya çalışır. Hatıralar, geçmişte yaşanmışlıkların kişisel bir hatırlama kaydı olup, diğer kaynakların aksine, geleceğe seslenmek için kaleme alınır. Yani hatıralar, yazılı kaynaklar içinde nesnellığı en zayıf olan şahitliklerdir. Olayları tamamen hatırat yazarının bakış açısından yansıtır. Günlükler hatıralara göre daha güvenilir özellikler taşır. Çünkü yazar yaşanmışlıkları olduğu gibi yazar. Buna rağmen her iki kaynağında iyi kritik edilmesi gerekir.

A- I. DÜNYA HARBI'NE GİDEN SÜREÇTE OSMANLI İMPARATORLUĞU

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun "en uzun yüz yüzyılı" olmuştur. İmparatorluğun son yüzyılının temel özelliği değişim arzusunun, en azından devlet kademelerinde, belirleyici hale gelmesi ve değişimin daha önce görülmedik bir hıza ulaşmasıydı. Yüzünü Batıya çevirmiş olan Osmanlı aydını, bir önceki yüzyıla göre daha bilinçli ve programlıydı. Nitekim Osmanlı aydını ve bürokrasisi modernleşmeyi sırtlamış ve topluma dikte etmişti. Bu koşullarda otokratik bir modernleşme hareketi ortaya çıkmış ve anayasal monarşiye giden yol açılmıştı.³

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, planlanan idari reformun manifestosuydu. Fermandaki önemli bir nokta, düzenlemelerden Müslümanlar kadar gayrimüslimlerin de yararlanacak olmasıydı. Yapılacak yasalarla kanun önünde eşitlik ilkesinin hâkim olacağı vurgulanıyordu.⁴ İmparatorluğu sarsan milliyetçilik akımlarına karşı düşünülen çare bir Osmanlı ulusu yaratmaktı. Ancak devleti kuvvetlendirmek ve parçalanmasını önlemek için girilen Tanzimat hareketi, bütün çabalara rağmen istenen sonucu vermemişti. Gayrimüslimlerin ayrılıkçı eğilimleri hız kesmemiş, yabancı devletlerin müdahaleleri engellenememiş ve hedeflenen ıslahat gerçekleştirilememişti. Bu koşullarda, Tanzimat'ın otokrotik yapısı karşısında özgürlükçü bir muhalefet hareketi ortaya çıktı.⁵ Yeni Osmanlılar olarak isimlendirilen muhalif hareket, dış gelişmelerin de etkisiyle, meşrutiyetçiliğe doğru evrilerek anayasal monarşiye geçişi sağladı. Meşrutiyet denemesi çok kısa sürse de Osmanlı aydınının zihnine bir daha çıkmayacak şekilde yerleşmişti. Nitekim II. Abdülhamit döneminin baskıcı yönetimine karşı gelişen Jön Türk muhalefetine gayesi de meşrutiyeti geri getirmektir. Böylece bir kez daha Osmanlı ulusu yaratma idealine dönüldü. Jön Türklere göre, gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerine karşı koymanın yegâne çaresi buydu. Ancak bu düşünceyle girilen II. Meşrutiyet hareketi de istenen sonucu veremeyecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması önlenemeyecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında uyguladığı dış politikanın temelinde Avrupa'daki güç dengesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanma düşüncesi vardı. Bu politikanın esası büyük güçlerden biri ve birkaçından gelebilecek tehdide karşı diğer bir büyük güce dayanmaktı.⁶ Bu güç, yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere olmuştur. Ancak 1880'den itibaren İngiltere'nin bu politikası değişmeye başladı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti konusundaki politika değişikliği ilk olarak 1878 Berlin Konferansı'nda açığa çıktı.⁷ İngiliz yönetimi, Osmanlı hükümetinin bütün gayretine rağmen konferansta gerekli desteği göstermemişti. Kıbrıs'ın 1878'de İngiliz kontrolüne geçmesi ve 1882'de Mısır'ın işgali de bu değişimin göstergeleriydi. İngiliz yönetiminin Osmanlı'nın toprak bütünlüğü konusunda kararlılığı azalmıştı.

İngiltere'nin Osmanlı politikasındaki değişim, imparatorluğun Almanya ile yakınlaşmasında etkili oldu. II. Abdülhamit, Rus tehdidinde ve İmparatorluk üzerindeki

3 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, İstanbul, 1987, s.23-25.

4 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.170-171.

5 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s.300-301.

6 William Hale, Türk Dış Politikası, 1774-2000, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.6.

7 Ali İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasinin Çaresizliği", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.52;

İngiliz-Fransız nüfuzuna karşı Alman dostluğunu kullanmayı planlıyordu.⁸ Almanya'nın Müslüman sömürgesi yoktu. Ayrıca azınlıklar konusunda diğer batılı devletler kadar baskıcı değildi. Bu durum Almanya'nın tercih edilmesinde etkili oldu. Alman sermayesinin Osmanlı devletine akışı 1880'den itibaren hızlanmıştı.⁹ Almanya, II. Abdülhamit'in İslamcılık siyasetini de desteklemiş, Alman İmparatoru II. Wilhelm 1898'de Osmanlı İmparatorluğu'nu ikinci defa ziyaret etmişti. Bu ziyaretinde Orta Doğu'ya da giden Kayzer, Şam'da yaptığı konuşmada 300 milyon Müslümanın dostu olduğunu vurgulamıştı. Salahattin Eyyübi'nin mezarını ziyaret eden Kayzer Wilhelm, Hristiyan olarak doğmasa Müslüman olmak isteyeceğini söylemişti.¹⁰ İngiltere'nin bu politikaya karşı, Osmanlı padişahı yerine bir Arap halife teziyle çıkması¹¹ Almanya'ya duyulan sempatiyi artıracaktı.

Almanya'nın Şark Meselesi'ne taraf olarak katılımı Deutsche Bank'ın faaliyetleri ile başlamış, Anadolu ve Bağdat demiryollarının yapımı ile sürmüştü. Berlin'den Basra Körfezine uzanacak demiryolu, denizde İngiliz donanması ve ticaret filoları ile rekabet edemeyen Almanya'nın kara yoluyla Yakın Doğu'ya girmesini sağlayacaktı.¹² Bir harp durumunda Alman askerleri, İtilaf orduları tarafından tehdit edilmeden bölgeye ulaşabilecekti. Almanya'nın 1899'da Bağdat Demiryolu ayrıcalığını alması, Orta Doğu'yu kendi etki alanı olarak gören İngiltere'yi çok rahatsız etti. İngilizler demiryolunun Basra'ya ulaşmasını Hindistan yolunu tehlikeye sokabilecek bir durum olarak görüyordu.¹³ Benzer kaygıları Fransa da taşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli ekonomik çıkarları olan Fransa, Suriye'yi kendi nüfuz alanı olarak kabul etmişti.

Almanya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzu, Osmanlı'ya gelmeye başlayan Alman askeri heyetlerinin etkisiyle arttı. Albay Kaehler başkanlığındaki dört kişilik heyet 1882 yılından itibaren orduda islah çalışmalarına başladı.¹⁴ Özellikle 1885'de heyet başkanı olan Von der Goltz'un Osmanlı subayları üzerinde büyük etkisi oldu.¹⁵ Harp Okulu ve Harp Akademisini Alman modeline göre düzenleyen Goltz, bu okullardan pek çok Alman hayranı subay yetişmesini sağladı.¹⁶ Ayrıca 1883'den itibaren askeri eğitim için Almanya'ya subay gönderilmesine başlandı. Goltz ve diğer Alman danışman subaylar, Osmanlı yönetimini

8 Cevdet Küçük, "II. Abdülhamit'in Dış Politikası", II. Abdülhamit Dönemi Paneli II, İstanbul, 2000, s.132; F.A.K. Yasamee, "Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamit II (1878-1908)", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.224; F.Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, 2013, s.30-31.

9 1887'de Osmanlı ticaretinin % 18'ini teşkil eden Almanya-Avusturya, bu rakamı 1910'da % 42'ye çıkarmıştı. Osmanlı dış borcunda Almanya'nın payı 1888'de % 7,5 iken 1914'de % 21 çıkmıştı. Aynı dönemde dış borçlar dışındaki yabancı sermayedeki payı ise % 1'1'den % 27,5'e yükselmişti. (Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.84.)

10 Peter Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul, 1995, s.37-40; E.Z.Karal, Osmanlı Tarihi VIII, 177.

11 İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.15.

12 P.Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun, s.12.

13 Edward Mead Earle, Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.187.

14 Jehuda L.Wallach., Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.31-42.

15 Von der Goltz 15 Haziran 1883'de Kurmay Yarbay rütbesi ile Osmanlı ordusunun hizmetine girmiştir. 23 Haziran 1886'da tümgeneralliğe, 20 Nisan 1895'de mareşalliğe terfi etmiştir. Osmanlı ordusundaki görevine Askeri Okullar Müfettişi olarak başlayan Goltz, 1886'da Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi olmuştur. 1895'de Osmanlı ordusundaki görevinden ayrılan Goltz'un Türk subayları ile irtibatı sürmüştü, 1908 yılında bir ziyarette bulunmuştur. 17 Nisan 1915'de I. Ordu Komutanı olarak Osmanlı ordusunda göreve başlayan Goltz 14 Ekim 1915'de VI. Ordu Komutanlığına atanmıştır. 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta vefat etmiştir. (Veli Yılmaz, 1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul, 1993, s.39-41.)

16 Kazım Karabekir, Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar, Emre Yayınları, İstanbul 2001, s.205.

Almanya lehine yönlendirme çabalarının yanı sıra, başta Krupp olmak üzere Alman silah fabrikalarının Türkiye'deki temsilcisi gibi çalıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti silah alımlarını büyük oranda Alman firmalarından gerçekleştirdi. Goltz'un heyet başkanı olduğu 1885-1895 yılları arasında, Almanya'ya 100 milyon Frankın üzerinde silah siparişi verildi.¹⁷

XX. yüzyıl başında imparatorluğun en acil sorunu Makedonya Meselesi'ydi. Bölgede Türkler, Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Rumlar ve Ulahlar karışık bir vaziyette yaşıyordu. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın Makedonya'da çatışan iddiaları vardı.¹⁸ 1905'e gelindiğinde İmparatorluğun bölgedeki siyasî ve malî hâkimiyeti büyük oranda ortadan kalmıştı. Makedonya Meselesi, II. Meşrutiyet'in ilanı konusunda oynadığı rol ile devletin siyasî hayatında büyük önem arz ediyordu.

Makedonya'da gelişen olaylar, Bulgar çetelerine karşı verilen mücadele ve dış devletlerin müdahalesi bölgedeki Osmanlı subay ve memurları arasında meşrutiyetçi eğilimlerin artmasına neden olmuştu.¹⁹ Bu mektepli aydınlar, okul yıllarında temas ettikleri liberal siyasal fikirlerin etkisiyle rejime muhalif olmuşlardı. Nitekim 1908'de Reval'de gerçekleşen İngiltere-Rusya görüşmesi Makedonya'nın elden gideceği korkusunu artırdı. Görüşme, Batı basınında "*Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımına karar verildiği*" şeklinde yorumlanmıştı. Bu durum Rumeli'nde büyük bir heyecana yol açmıştı. İttihatçılar bu durumdan II. Abdülhamit'i sorumlu tutuyorlardı. Onlara göre Makedonya'nın elden çıkmasını engellemek için hemen harekete geçilmeliydi.²⁰ Nitekim Temmuz 1908'de rejime karşı hareket başladı. Padişah nihayet miladi 23 Temmuz'da meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı.²¹

Meşrutiyet'in ilanı imparatorlukta coşkulu bir iyimserliğe yol açtı. Meşrutiyet'in, devletin tüm sorunlarını çözecek sihirli bir formül olduğu düşünülüyordu.²² II. Abdülhamit'in "İslamcılık" siyasetinden bir kez daha "Osmanlılık" siyasetine döndü.²³ Dış politikada İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma eğilimi hâkim oldu.²⁴ Jön Türkler, bu iki ülkenin Avrupa modelini örnek alarak meşruti bir sistem kuran yeni rejime sempatiyle bakacağını düşünüyorlardı. II. Abdülhamit ile kurduğu ilişkiden dolayı Almanya'ya şüphe ile bakıyorlardı.²⁵

17 Fahri Türk, Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti, 1871-11914, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.96-103.

18 Richard C. Hall, Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.6.

19 Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s.118-119.

20 Necdet Hayta, "I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Reval Mülakatı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.28

21 Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s.29.

22 İsmet İnönü şunları aktarır; "Meşrutiyet ve Kanuni Esasi idaresi hakkında, o zamanki bilgilerimiz şaşılacak kadar esassız ve sathidir. Bir kanaatte çok samimi sağlam duruyorduk: Kanuni Esasi, iç politika ve dış politikanın bütün aksi cereyanlarını yenecek ve hiç güçlüğü uğramadan saat gibi düzgün işleyen bir idare kurulacaktı." (İsmet İnönü, Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 1985, s.45.)

23 Selim Deringil, "II. Abdülhamit'in Dış Politikası", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.306-307.

24 Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.293.

25 Ulrich Trumpener, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, 2013, s.198.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

Ancak bu iyimser hava kısa sürede dağıldı. Nitekim II. Meşrutiyet istenen sonucu vermeyecek ve İmparatorluğun parçalanması önlenemeyecekti. İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma politikası da bu ülkelerin isteksizliği sonucu akim kalacaktı.²⁶ Bu koşullarda İttihatçılar, II. Abdülhamit'in daha önce eleştirdikleri Almanya politikasına dönmek zorunda kaldılar. Hatta bu konuda II. Abdülhamit'ten daha tutkulu davrandılar.

İmparatorluk içindeki ayrılıkçı eğilimler gayrimüslümlerle sınırlı kalmamıştı. İmparatorluk tebaası olan Araplar da gayrimüslüm azınlıklara benzer bir süreç yaşadı. XIX. yüzyılda Arap seçkinler arasında doğan ulus bilinci, gayrimüslim azınlıkların aksine, siyasal eylem ve bağımsızlık isteği aşamasına ulaşmamıştı.²⁷ II. Meşrutiyet'le beraber bu durum değişmeye ve Arapçılık akımı siyasileşmeye başladı. İttihat ve Terakki'nin izlediği merkezîyetçi politikalar karşısında, Araplar arasında yerel özerkliği korumaya ve genişletmeye yönelik hareketler geliyordu. Özellikle Balkan Harbi sonrasında "Türkçülük" akımının güçlenmesiyle, Arap ulusçuluğu reaksiyoner bir nitelik kazanmış ve siyasileşmişti.²⁸ Osmanlı yönetimi üzerinde Alman etkisi arttıkça, İngiltere'nin Arap milliyetçilerine desteği hız kazanacak ve "Arap halife" söylemi ön plana çıkacaktı.²⁹ Harp yıllarında Şerif Hüseyin liderliğinde gerçekleşecek isyanın tohumları bu dönemde atılmıştı.³⁰

Meşrutiyet'in ilanı Balkanlar'da önemli gelişmelere yol açtı. Jön Türk reformlarının yaratabileceği olumlu etkiden çekinen devletler harekete geçti. 5 Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Ertesi gün Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bosna-Hersek'in ilhaki gerek Rusya, gerekse Sırbistan açısından küçük düşürücü bir olaydı. Bu gelişmeler Balkanlar üzerindeki Avusturya-Rusya mücadelesini daha da kızıştırdı. Balkanlar'da süren bu mücadele I. Dünya Harbi'nin temel sebeplerinden biri olacaktı.

Ekim 1911'de İtalya Trablusgarp'ı işgal etti ve Osmanlı-İtalyan Harbi başladı. İtalya'yı Üçlü İttifak'tan ayırarak yanına çekmek isteyen İngiltere ve Fransa işgale tepki göstermedi. Aynı sebeple Almanya'dan da ciddi bir tepki gelmedi. Dış destekten mahrum kalan Osmanlı yönetimi savaşı gönülsüzce kabul etti. O kadar ki, yerli halkı eğitmek ve

26 Osmanlı yönetimi İngiltere'yi Üçlü İtilaf'ın temel direği olarak görüyordu. Bu ülke ile yakınlaşmanın Fransa ve Rusya ile yakınlaşmanın yolunu açacağına inanıyordu. (Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 1878-1914", Belleten, LXIX/254, 2005, s.232.)

27 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1032; Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılap Tarihi, II/3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1951, s. 207.

28 Trablusgarp ve Balkan Harpleri ile İmparatorluğun güç kaybetmesi ve Orta Doğu'da büyük devletlerin gücünün artması Arap ulusçularını harekete geçirmişti. Arap İhtilal Cemiyeti tarafından Şubat 1914'de yayınlanan bir beynamede şöyle deniyordu; "Ey Beni Kahtan! Ey sülale-i Adnan! Uyuyor musunuz ve ne zamana kadar uyuyacaksınız?... Memleketlerinizin ecnebiye satıldığını ne vakit anlayacaksınız?... Adetleri (sayıları) sizin adetlerinizden kalil (az) olduğu halde Ermeniler, Türk devletine rağmen istiklal-i idariye nail oldular, yakında kendi işlerinin idaresinde müstakil olacaklardır.... Türkler size etmedikleri hürmeti Ermenilere etti; size vermedikleri hukuku onlara verdi! Siz şu hakikatin Ermenilerde isabetini görmediniz mi?... Türkler Rusya ve Balkan muharebelerinde münhezim olan askerlerini sizi öldürmek ve cinsiyet-i arabiyenizi mahvetmek ve sizden baki kalan kuvvet de hatime çekmek için üzerinize sevk ediyor... Ey Araplar! Kıyam ediniz, Kahtaniler! Kılıçlarınızı kınından çıkarınız! Memleketlerinizde zalim ve müstebid ve sizi tahkir eden kimseyi bırakmayınız! Size ve sizin lisanınıza, cinsinize adavet edenlerden memleketinizi tathir ediniz...". (Y.H.Bayur, Türk İnkılap Tarihi, II/3, s.226-229.)

29 Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 20011, s.149-150.

30 Kemal Karpat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi", Türk Dış Politikası, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.120; S.J.Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.36-37; Y.H.Bayur, Türk İnkılap Tarihi, II/3, s.208.

teşkilatlandırmak için Trablus ve Bingazi'ye gidecek Osmanlı subaylarının resmi ataması dahi yapılmadı. Bu subaylar izinli sayılarak Mısır üzerinden gizlice bölgeye gittiler.³¹ Bununla beraber bölgeye gönderilen Enver Bey ve Mustafa Kemal (Atatürk) Bey gibi Türk subayları iyi seçilmişti ve yerel nüfusla ilişkileri gayet sağlamdı.³² Nitekim bölgede ustaca uygulanan gerilla harbi sonuç verdi.³³ Bu subayların komutasındaki Senusiler, İtalyan işgalinin kıyılardan içeriye girmesine engel oldu. Bölgedeki direnişi kıramayan İtalya, Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'na bir baskın yaptı. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi boğazı mayınlayarak kapattı. İtalya'nın boğazlara yönelik hamlesi İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etti. Bu devletlerin baskısıyla İtalyan donanması boğazlardan çekildi. Ancak işgal ettiği 12 Ada'yı elinde tutarak baskıya devam etti. Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi, Osmanlı yönetimini İtalya ile anlaşmaya mecbur etti. İki ülke arasında Ekim 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp İtalya'ya bırakıldı.

Balkanlar'da XIX. yüzyıl boyunca devam eden milliyetçilik hareketleri yüzyılın son çeyreğinde hız kazanmıştı. XX. yüzyıl başına gelindiğinde, Balkan devletlerinin yayılmacı emelleri Makedonya üzerinde kesişiyordu. Makedonya üzerindeki rekabet Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ittifak kurmasına engel olmuştu. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı, Balkan devletlerini aralarındaki sorunları çözmeğe zorladı. Bu devletler, Jön Türkler etkili reformlar uygulamadan önce harekete geçmek istiyordu. Balkan devletlerinin bu kararı, Rusya'nın bölgede daha faal bir politika izleme kararıyla aynı döneme rastlamıştı.³⁴ Balkan ittifakı Mart 1912'de Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşma ile tesis edilmeye başladı. Bunu Mayıs ayında Yunan-Bulgar anlaşması ve Ekim ayında Karadağ'ın Sırbistan ve Bulgaristan ile yaptığı anlaşmalar izledi.

Bu gelişmeler olurken Osmanlı İmparatorluğu iç meseleleri ile meşguldü. Trablusgarp Harbi, Yemen ve Arnavutluk isyanları ile zor duruma düşen İttihat ve Terakki Fırkası muhalefete çekilmek zorunda kalmıştı.³⁵ İttihatçılarla muhalifleri arasında şiddetli bir mücadele sürüyordu. Osmanlı yönetimi Balkanlar'daki gelişmeleri doğru okuyamıyordu. O kadar ki Eylül 1912'de 60-70 bin civarında yetişmiş asker terhis edilmişti.³⁶

Trablusgarp Harbi'ni ve süren isyanları fırsat olarak gören Balkan devletleri Ekim 1912'de harekete geçti. Harbin seyri Osmanlı Devleti için tam bir felaket olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, harbin sonunda Batı Trakya'daki son topraklarını kaybetmişti. Doğu Trakya'yı ise güçlükle elinde tutabilmişti. Balkan Harbi, Osmanlı yönetimine ciddi bir diplomatik yalnızlık içinde olduğunu göstermişti. Ayrıca İmparatorluğun nüfus

31 Orhan Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Dış Politikası", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.236.

32 Odile Moreau, Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.212.

33 Mesut Uyar-Edward J.Erickson, Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.448-449; Trablusgarp'ta Türk subaylarının liderliğinde yürütülen gerilla harbinin başarı göstermesi İngiliz ve Fransızlarda Mısır, Tunus ve Cezayir'de milliyetçi bir hareketin başlayabileceği kaygısı doğurmuştu. (O.Koloğlu, "İttihat ve Terakki Partisi'nin ...", s.236.)

34 R.C. Hall, Balkan Savaşları, s.11-14.

35 S.Akşin, Jön Türkler ve..., s.317.

36 Talat Paşa'ya göre Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin bu hareketinin asıl amacı İttihat ve Terakkiye darbe vurmaktı. (Talat Paşa, Hatıralarım ve Müdafaam, s.28); Ali İhsan Sabis, Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?, (Yay.Haz.Hasip Saygılı), İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.45; Fevzi Çakmak, Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?, (Yay.Haz.Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.16.

kompozisyonu büyük oranda değişerek homojenleşmişti. Bu durum, takip eden dönemde izlenecek iç ve dış politikada önemli sonuçlara yol açacaktı.

B- I. DÜNYA HARBİ'NE YÖNELİK OSMANLI KAMUOYUNUN ŞEKİLLENMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Osmanlı kamuoyunun I. Dünya Harbi'ne giriş konusundaki tutumunu ortaya koymadan önce "kamuoyu" kavramının incelenmesi faydalı olacaktır. Kamuoyu (efkar-ı umumiye) kavramının üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı yoktur. Bununla beraber kamuoyunu; belli bir zamanda, belli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hakim olan kanaattir şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu tanıma göre kamuoyu, çoğunluk tarafından desteklenen görüşleri içermektedir.³⁷

Ancak kavrama yönelik başka yaklaşımlar da mevcuttur. Diğer bir tanıma göre kamuoyu; hükümet dışı özel çevrelerden hükümete doğru yönelen ve hükümetçe göz önünde bulundurulması doğru olan kanaatlerdir. Yani kamuoyu bir siyasal katılma türüdür. Kamuoyu, bir siyasal katılma ve denetleme yolu olarak büyük halk kitlesinin veya küçük bir grubun kanaatlerini içerebilir. Bu önemli değildir. Önemli olan açıklanan kanaatlerin karar verme aşamasını etkileme gücüne sahip olmasıdır.³⁸ Belirli bir görüşün hakim kanaat haline gelebilmesinde, bu amaç doğrultusunda örgütlenmiş kişilerin yoğun çalışmasının etkisi göz ardı edilemez. Yani kamuoyunun belirlenmesindeki çoğunluk bir sayı üstünlüğü değil, kendi görüşünün doğruluğunu kabul ettirebilen "*etkili bir çoğunluk*". Buna göre kamuoyunun oluşumu için sayı çoğunluğu şart değildir.³⁹

Az gelişmiş ülkelerde kamuoyunun ulus çapında yaygın olarak duyurulamayışının nedeni, halk arasında etkenlik duygusunun zayıflığıdır. Etkenlik duygusu, bireyin çevreye egemen olma konusunda kendisini güçlü hissetmesi ya da hissetmemesidir. Bu duygu, siyasal katılmayı etkileyen psikolojik unsurlardan biridir. Az gelişmiş ülkelerde etkenlik duygusu zayıftır. Bunun nedeni, bu ülkelerde nüfus çoğunluğunun kırsal bölgede yaşamasıdır. Bu insanlar, olaylar hakkında bir kanaate sahip olmalarına rağmen, bu kanaatlerini duyurmak için daha az çaba harcarlar. Zira kendi kanaatlerinin, olayları ve kararları etkileyebileceğine inanmazlar.⁴⁰

Kamuoyu, yönetenle yönetilenler arasında karşılıklı bir ilişki olarak da tanımlanır. Buna göre rejimin demokratik niteliği arttıkça, yönetimle yönetilenler arasındaki karşılıklı etkileşim artacaktır. Aksi durumda ise etkileşim, devletten halka doğru olmak üzere tek yönlü olacaktır.⁴¹ Yani kamuoyunun oluşmasında yönetenlerin ve bunların dile getirdiği resmi söylemin etkisi baskın olacaktır.

Kamuoyu kavramıyla ilgili genel bir çerçeve çizildikten sonra Osmanlı kamuoyunun harbe yönelik tutumu incelenebilir. Dönemin birçok tanıklığına göre, Osmanlı efkar-ı umumiyesi harbe taraftardır. Bu yargıyı ortaya koyduktan sonra, "Osmanlı efkar-ı umumiyesi"nden ne anlamak gerektiğinin tartışılması uygun olacaktır. Bu dönemde varlığı

37 Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.146.

38 Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.2-3.

39 M.Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.147.

40 Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara, 1987, ss.339, 353.

41 A.T.Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s.347-349

kabul edilen kamuoyunu, modern toplumlarda olduğu gibi, toplumun geniş kesimlerinin kanaatlerini gösteren bir ölçüt olarak kabul etmek zordur. Büyük şehirlerin dışında kalan ve nüfusun büyük kısmını teşkil eden kırsal bölgelerde siyasî bilinç seviyesinin düşük olduğu bir gerçektir. Bu kitlenin gerek dünya, gerekse ülke içindeki siyasî gelişmelerden ne kadar haberdar olduğu ve bu gelişmelerden doğan cereyanlara ne kadar maruz kaldığı son derece muğlaktır. Yine bu kitlenin, genel eğilimlerini Osmanlı yönetimine duyurma ve karar alma süreçlerine katılma imkan ve isteği son derece sınırlıdır. Bu bağlamda çalışmada vurgulanan “efkârı umumiye”, karar alma süreçlerine etki edebilecek konumda olan, esas olarak kentli ve özellikle İstanbul’lu orta ve üst sınıfların eğilimlerini tanımlayacaktır. Kırsal kesimde kamuoyu oluşup oluşmadığı, oluştu ise ne yönde kanaatler taşıdığı ve bunların karar alıcılara ne kadar ulaşabildiği konularında çalışmalar yapılması aydınlatıcı olacaktır.

Osmanlı kamuoyunun harbe yönelik tutumunu ortaya koymak için öncelikle bu kamuoyunun oluşmasında etkili olan faktörleri incelemek gerekir. Zira, harbi önceleyen yıllarda Osmanlı Devleti açısından çok önemli olaylar gerçekleşmiş ve bunların travmatik etkileri olmuştur. Nitekim Kazım Karabekir’in ifade ettiği gibi; *“Her içtimai hadise gibi harbe girişimiz dahi, tek bir insan iradesinin eseri değil, bir takım girift amillerin muhassalasıdır.”*⁴²

1. Birinci Balkan Bozgunu

Osmanlı İmparatorluğu’nun Almanya ile ittifakında ve I. Dünya Harbi’ne girişinde, Balkan Harbi felaketinin önemli psikolojik etkisi olmuştur. İmparatorluk orduları birkaç hafta içinde eski tebaa milletlerin orduları tarafından bozguna uğratılmış, Bulgarların başkente girmesi zorlukla durdurulabilmiştir. Avrupalı devletler, harbin başında verdikleri sınır değişikliği olmayacağı yönündeki sözlerini unutmışlar, ata yadigarı Balkan toprakları kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa’daki topraklarının % 83’ünü ve nüfusunun % 69’unu kaybetmiştir.⁴³ Türklere göre kaybedilen topraklar Mısır veya Trablusgarp gibi uzak diyarlar değildir. Balkanlar, Anadolu ile birlikte İmparatorluğun ana yurdudur. İsmet İnönü şunları aktarır; *“Milliyet cereyanı asrında Batı Rumeli’nin kaybı, bugünkü tetkikçiler için tabii bir netice zannolunur. Bizim yetiştığımız devirde Batı Rumeli’nde biz kendimizi gitmek üzere olan bir idare mahiyetinde asla görmüyorduk. Beş yüz sene zarfında burada yerleşmemiz derin kök salmış bir varlık halindeydi. Her yerde şuurlu ve iradeli bir Türk Cemiyeti, Rumeli’nde kalmak için ruhunda kuvvet hissediyor, kendisini karışık cemiyetler içinde muvazeneyi ve adaleti temin edecek bir lüzumlu unsur telakki ediyordu.”*⁴⁴

Ahmet Emin Yalman da İsmet İnönü gibi, Balkan bozgununun Türk halkı üzerinde büyük bir şok etkisi yarattığını söyler. Osmanlı orduları kısa süre içerisinde bozguna uğrarken İmparatorluğun en gelişmiş, en ileri bölgeleri kaybedilmiş ve buralarda yaşayanlar düşmanların insafına terk edilmiştir. Bütün bunların acısıyla Türk milleti sarsıcı, uyandırıcı bir şok karşısında kalmıştır.⁴⁵ Kazım Nami Duru, Balkan felaketinin, Türk milletini bir daha uyumamak üzere uyandırdığını yazar. Duru’ya göre mağlubiyet, milletin ruhunda büyük

42 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.125.

43 Mustafa Turan, “ I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.83.

44 İsmet İnönü, Hatıralar, Bilgi Yayınevi, 1985, s.82.

45 Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s.225.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

sarsıntılar uyandırmıştır. Balkan Harbi sonrasında yazılan yazılar, şiirler, söylenen türküler bunun ifadesi olmuştur.⁴⁶

Balkanların kaybı, İmparatorluğun son sığınağı olan Anadolu'nun da tehlikede olduğunu göstermiştir. Bu ruh hali 1 Kasım 1912 tarihli *Ahenk*'te şöyle anlatılır; "*Rumeli elden gittikten sonra acaba Anadolu'yu elimizde bırakacaklar mı?.. Ey Anadolu ahali-i İslamiyesi! Ey ecdatları Viyana kapılarına kadar dayanan, bütün Avrupa devletlerini kılıçlarına boyun eğdiren Müslümanlar! Rumeli elden gidiyor? Rumeli şehit oluyor. Rumeli kefensiz çiplak musalla taşına konuyor...*"⁴⁷

Balkan bozgunu, büyük devletlerin tavrı ve Balkan Türklerinin yaşadığı felaketler hafızalardan silinmemiştir.⁴⁸ Ahmet Emin Yalman'a göre, bozgunun acı hatıraları ve kaybedilen vatan topraklarında yaşanan zulüm karşısında intikam hislerinin galeyana gelmemesi mümkün değildir. Ayrıca Müslümanlar aleyhinde taraf tutan ve mezalim karşısında ilgisiz kalan Batı alemine karşı da büyük bir hayal kırıklığı ve küskünlük ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Harp sonrasında bozgun ve felaketle ilgili pek çok kitap, makale ve şiir yazılmıştır. Bu yayınlarda öne çıkan söylemler; "lekelenmek, lekeyi kanla temizlemek, intikam, unutmamak, milli kin, ittihat ve tesanüt" ifadeleri üzerine kurulmuştur.⁵⁰ Köprülüzade Mehmet Fuad, 11 Şubat 1913 tarihli *Tasvir-i Efkâr*'da Müslüman ve Türkleri şu sözlerle intikam almaya çağırmıştır; "...Bugün, hain ve kavi (güçlü) Garp aleminin tahkirat (aşağılama) ve tecavüzatına (saldırı) maruz bulunan bilumum İslam ve Türklerin en büyük vazifesi; milliyet fikrini, haysiyet ve intikam akidelerini (inanç) , sa'y (çalışma) ve kuvvetin lüzumuna iman ihtiyacı layıkıyla anlamak ve avam kitlesinin ruhuna onları aynı kuvvetle ilka etmektir (ortaya çıkarmak)... Ben Türk ve İslam olmak haysiyetiyle iddia ediyorum ki, ak saçlı kadınların beşik başlarındaki türküsü bir nida-yı intikam, çiftçinin sabanını sürerken terennüm ettiği name (söylediği şarkı) bir heva-yı kin, vaizin camideki mevzesi (nasihatı) bir hutbe-i ikaz olsun... Ey Müslümanlar, ey Türkler, vatan için, dinü millet için ölünceye

46 Nazım H. Polat, Mûdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.12

47 Zeki Arıkan, "Balkan Savaşı ve Kamuoyu", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.181-182.

48 Fransız yazar Pierre Loti, Edirne'nin geri alınması sonrasında gördüklerini Daily Telegraph gazetesine çektiği bir telgrafta şöyle anlatmıştı; "Hıristiyan kurtarıcılar birkaç ay içinde bu kadar tahribatı yapmak için kim bilir nasıl bir vahşi hırsla çalışmışlardır. Bulgarların istilasından evvel Trakya ovalarının nüfusça kalabalık ve müreffeh hayatına malik bir vilayet olduğu malumdur. Fakat bu gün hiçbir şey yok. Beni Edirne'ye götüren otomobilde hiçbir insan yüzü görmeden kilometrelerce yol aldık. Yalnız orada burada iskeletler, taş yığınları göze çarpıyor. Bu viranelere yaklaştıkça enkaz arasından ürkek yüzlü bir zavallı meydana çıkıyor. Mesela Havsa 'da cami ve minaresi yıkılmış, mezarlar dahi açılarak kirlenmiş, köyün binden fazla ahalisinden yalnız kırkı kurtulmuştu." (H.Yıldırım Aganoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul, Kasım, 2001, s.74); Ayrıca harp süresince Balkan Müslümanlarının maruz kaldığı kıırım ve sürgünler hakkında detaylı bilgi için bakınız; Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.141-187.

49 A.E.Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim..., s.227.

50 Erol Köroğlu, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Propagandanın Milli Kimlik İnşasına, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.124; Kafkas cephesinde 30. Fırkada görev yapan Mülazım Ahmet Hilmi, 1914 Kasım'ında Köprüköy Muharebesi'nde ki galibiyet üzerine şunları yazmıştı; "Ah!.. Şu havadis uğursuz Balkan Harbi'nin benim kalbimde yarattığı yeis ve gamı bir parça olsun hafifletmeye sebep olduğu için ne kadar memnunum." (Merih Baran Erbuğ, Kaybolan Yıllar, Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s.19.)

*kadar çalışın. Ve ezanlarınızı çan sesleriyle tahkir (aşağılama) ve tezyif (küçümseme) edenlerden İslam'ın intikamını alın!*⁵¹

İntikam söylem, sıklıkla şiirlerle de işlenmiştir.⁵² Harp sonrası yazılan ders kitaplarında da bu söylem hakim olmuş, Balkan Müslümanlarına yapılan eziyetler detaylı olarak işlenmiş ve intikam duygusu ön plan çıkarılmıştır.⁵³

İntikam arzusu siyasî söyleme de yansımıştır. Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey, 1914 yasama yılı açış konuşmasında milletten Rumeli'yi unutmamasını istemiştir. Halil Bey'e göre Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya her zaman akılda tutulmalı, buralarda kurtarılmayı bekleyen Müslümanlar olduğu fikir ve sanat adamları tarafından işlenerek sürekli topluma hatırlatılmalıdır.⁵⁴

Şevket Süreyya Aydemir, bu intikam hissinin Türklük bilincinin gelişmesinde etkili olduğunu söyler. Mademki eski Osmanlı topluluğunu teşkil eden milletlerden her biri artık kendi benliğine dönmektedir, o halde bu milletler arasında Türk olan kütle için de bir milli ruh, bir milli benlik duygusu lazımdır. Bu bir kendine dönüş ve kendini buluş demektir. Aydemir'e göre Türkcülük akımı ve bundan gelişen 'Turan ideali' özellikle eğitimli kitlelerde yankı bulmuştur. Bu akımlar gençlere mağlubiyet karşısında duyulan manevi acılardan bir çıkış yolu sağlamıştır.⁵⁵

Balkan Harbi'nin neden olduğu felaketler ve yitirilen topraklar, Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında derin bir uçurum açmıştır. Rumeli'nin kaybedilmesiyle İmparatorluğun çok uluslu ve çok dinli yapısında ciddi bir değişim olmuş,

51 Köprülüzade Mehmet Fuat, "Müdafaa-i Milliye", Tasvir-i Efkâr, 11 Şubat 1913.

52 İhsan Vecihi, 20 Haziran 1913'de yayınlanan şiirinde intikam almayı öğütlemektedir;

"Kalbin bir intikam ile çarpısın senin bugün,

Göğsün şehik-i gayz ile şişsin ve daima,

Bir gün al intikamını ağlatma hep, beni,

Ayat-i infialini nakş et dimağına,

Azmeyle! Ölmez azmeden ey milletim düşün!"

(İhsan Vecihi, Büyük Duygu, 20 Haziran 1913.);

Bu dönemde söylenen bir türkünün sözleri ise şöyledir;

"Camilere haç takıldı,

Minareler hep yıkıldı,

Anne, baba, öksüz, alil,

Kahbecesine kesildi, of!

..... İntikam! Ah! İntikam." (N.H. Polat, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, s.13.);

Celal Sahir ise, Türk Yurdu'nda yayınlanan "Öc" başlıklı şiirinde mağlubiyetten duyulan öfkeyi dile getirmiştir;

"Sakin sakın Edirne'yi unutma; Öc almanın vakti gelir, sen kinini uyutma." (S.Esin Derinsu Dayı, "Türk Yurdu'nda Balkanlar ve Balkan Savaşları ile İlgili Haberler", Atatürk Dergisi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, C/1, (Temmuz-2012), s.25.)

53 "... Bu esnada bir çok Müslüman ve Türk kanı akıtıldı. Kadın, çoluk ve çocuğa bakılmadı, kesildi, biçildi. Köyler yakıldı, kavruldu. Şimdi Rumeli'de her taşın, her toprağın altında intikam bekliyen binlerce parçalanmış, gözleri oyulmuş, karınları deşilmiş cesedler var... Bizden gasbedilen hukukun iadesine çalışmak, seller gibi aktılan bigünah ve masum kanlarının istikbalde intikamını almağa hazırlanmak bizim evlad-u ahfadımızın uhdesine düşen bir vatan vazifesidir..." (Tuncer Baykara, "Birinci Dünya Savaşı'na Girişin Psikolojik Sebepleri", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.362-363.)

54 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler III, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s.465-466.

55 "Bu ses başka ve beklenmeyen bir sestir. Balkan yenilgisinden sonra, memleketin az çok okumuş genç neslinin görüş, anlayış ufunda bir uyarıcı sabah rüzgarı gibi esti... o nesil ona muhtaçtı. Çünkü bu ses bize mağlubiyetin haysiyet kırıcı ruh sefaletini unutturdu, bizi aşağılık duygularından kurtaran, günlük hayat kaygılarını hor gösteren ve kafalara ümit, hayal enginlikleri veren bir şeydi. Yeni geniş ufuklar açıyordu. Bu bir kurtuluş ümidiydi... Mağlupların derlendiği, toplandığı, yeni fütuhat için yeni yollar bulup, mızraklarını naralarla havaya kaldırdıkları bir yeni Ergenekon'du..." (Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s.59-62.)

Müslüman ve Türk nüfus baskın hale gelirken, devletin ağırlık merkezi Anadolu üzerine kaymıştır.⁵⁶ Nitekim Balkanların kaybedilmesiyle Osmanlı kimliği bir yana bırakılmış ve yeni bir kimlik olarak Türk milliyetçiliği ön plana çıkmaya başlamıştır. I. Dünya Harbi'ne giden süreçte Balkan felaketinin, buna karşı gelişen intikam hissinin ve hakim duruma gelen Türk milliyetçiliğinin önemli etkisi olmuştur.⁵⁷

2. Diplomatik Yalnızlık ve Beka Kaygısı

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı yönetimi ciddi bir travma yaşıyordu. Meşrutiyet'in ilanı ile Bulgaristan ve Bosna-Hersek elden çıkmış, Avrupalılar 1878 Berlin Anlaşması'nın ihlali karşısında kayıtsız kalmıştı. Birkaç yıl içinde önce Trablusgarp ve müteakiben Balkan toprakları kaybedilmişti. Balkan Harbi başında büyük devletler tarafından sınırların değişmesine müsaade edilmeyeceği açıklanmış, ancak İmparatorluğun mağlubiyeti ile bu söz unutulmuştu. Bu süreçte İmparatorluk, bütün gayretine rağmen dış destekten mahrum kalmıştı. Devletin toparlanabilmesi için barışa ve zamana ihtiyacı vardı. Bunun için tek çare güçlü bir devletle bağlaşılmaktı. Savaşı önceleyen aylarda Osmanlı yönetiminin temel kaygısı büyük devletlerden biri veya bir kaçıyla yapacağı bir ittifakla kendisini garanti altına almaktı.⁵⁸

Esasında dış destek bulma çabası Meşrutiyet'in ilanı ile başlamıştı. Yeni rejimin temel gayesi imparatorluğun toprak bütünlüğünü güvence altına alarak planlanan siyasî, ekonomik ve askeri reformları hayata geçirmektir. İttihatçılar bu güvencenin ancak büyük güçlerden biri veya birkaçı ile yapılacak bir ittifakla mümkün olacağına inanıyorlardı. II. Abdülhamit yönetimiyle sıkı ilişkileri nedeniyle Almanya'ya şüphe ile bakılıyordu. İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere en makul müttefik olarak görülüyordu. İngiliz ve Fransızların meşruti rejime sempatiyle bakacağı ve destek vereceği düşünülüyordu.⁵⁹ Ancak bu beklentiler doğru çıkmadı. Gerek İngiltere gerekse Fransa ve Rusya nezdinde yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmıştı. İttifak çabalarının akim kalması iki nedene dayanıyordu. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu faydalı olacak bir müttefik olarak görülüyordu.⁶⁰ Özellikle Balkan Harbinden sonra imparatorluğun uzun müddet daha yaşayabileceğine olan güven yok olmuştu. İkinci olarak, toprakları üzerinde bütün büyük güçlerin önemli çıkarları olan bu zayıf devlet, müttefiklerini arzu etmedikleri bir çatışmaya sürükleyebilirdi.

56 Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, s.186.

57 Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", Toplumsal Tarih, 104, (Ağustos-2002), s.45-46.

58 Mustafa Aksakal, Harb-i Umumi Eşiğinde, Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.4; Carl Mühlman, İmparatorluğun Sonu (1914), Osmanlı Savaşına Neden ve Nasıl Girdi?, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.60.

59 Bu konuda Cemal Paşa şunları yazar; "Bu hale göre evvela Fransızlarla, sonra da İngilizlerle hoş geçinmek ve memlekette yeni islahat yapmak emelinde olduğumuz hakkında kendilerini ikna etmek ve bu suretle bizi Rusya tecavüzünden korunmalarını sağlamak, en esaslı kararlarımız arasında bulunuyordu." (Cemal Paşa, Hatıralar, (Yay. Haz.Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.119)

60 Alman Genelkurmay Başkanı Moltke Mart 1914'de Avusturyalı mevkidaşına şunları yazıyordu; "Türkiye, askeri bakımdan sıfırdır... Ordu anlatılması imkansız bir durumdadır. Daha önce Türkiye'den hasta adam olarak söz edildiğine göre şimdi 'ölen adam' dan söz edilmesi gerekir". Moltke 18 Mayıs 1914 tarihli bir muhtırasında işe şunları söylüyordu; "Yakın bir gelecekte Türkiye'yi üçlü ittifak yararına hesaba katmak tam bir yanlıgı olacaktır." (Mustafa Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s.48-49); J.L.Wallach, Bir Askeri Yardımın..., s.134.

Bu koşullarda Osmanlı Devleti'nin ittifak tekliflerine cevap veren tek devlet Almanya oldu.⁶¹ Osmanlı-Alman ittifakının en önemli nedeni Rusya'dan duyulan kaygılardı. Petersburg'un Boğazlar ve Doğu Anadolu'ya yönelik emelleri bilinmiyor değildi. Bu konuda genel kabul gören düşünce; Osmanlı Devleti'nin ciddi bir Rus tehdidi altında olduğu, içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak için öncelikle İtilaf Devletleri'ne başvurduğu, olumsuz cevap alınca Almanya ile bağlaşmak zorunda kaldığı şeklindeydi. Trablusgarp ve Balkan harplerinde yaşananlar İmparatorluğun diplomatik bir yalnızlık içinde olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Osmanlı elitine göre ne uluslararası sistem, ne de Osmanlı askeri gücü İmparatorluğun güvenliğini sağlayabilirdi. Hayatta kalmak için bir bağlantıya girilmesi zorunluydu. Devletin güçlenmesi için yapması gereken reformlar, ancak sağlam bir ittifakın sağlayacağı garanti ortamında mümkündü. Bu düşünce dönemle ilgili pek çok tanıklıkta kendini gösterir.

Cemal Paşa'ya göre Rusya, Osmanlı Devleti'nin can düşmanıdır ve İstanbul'u almak başlıca emelidir. Rusya'yı bu emelden vazgeçirmek imkansızdır. Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa bu uğurda Rusya'yı desteklemekten geri durmayacaktır. Bu koşullarda Osmanlı Devleti'nin Almaya ile iş birliği zaruridir. Zira Almanya, Osmanlı Devleti'nin kuvvetli olmasını en ziyade arzu eden devlettir. Almanya'nın çıkarları yalnızca Türkiye'nin kuvvetli bulunmasıyla korunabilir. Almanya, Türkiye'yi bir sömürge gibi ele geçiremez. Almanya'nın ne coğrafya vaziyeti ne de vasıtaları buna uygundur.⁶²

Talat Paşa, Balkan Savaşı'ndan sonra zayıf düşen Osmanlı Devleti'nin artık hiçbir hakka sahip bulunmadığı kanaatindeydi. 'Kuvvet hakka galiptir' teorisi Osmanlı Devleti hakkında alenen tatbik edilmektedir. Rusya'nın ve onun hırslı fikirlerine ve maksatlarına razı olmak mecburiyetinde kalan İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki görüşleri açığa çıkmıştır.⁶³ Bu koşullarda, Babiali'nin siyasetinde İngiltere'den ziyade Almanya'ya yönelik bir istikamet kuvvet bulmuştur.⁶⁴

61 Kayser'in Osmanlı ile ittifak konusundaki fikirlerinin şekillenmesinde bazı asker ve uzmanların önemli rolü olmuştu. Bunlardan biri Mareşal von der Goltz'du. İmparatorlukta görev yapan Alman subaylar arasında Goltz'un özel bir yeri vardı. Goltz, Harp Akademisi'nin başında bulunarak geleceğin yüksek komuta kademesi üzerinde önemli etkiye sahip olmuş ve diğer yabancı subaylardan farklı davranışlarıyla yakın ilişkiler kurmuştu. Almanya'da önemli bir Osmanlı uzmanı olarak görülüyordu. Goltz, kaçınılmaz olarak gördüğü bir Alman-İngiliz harbinde Osmanlı ile ittifakın çok faydalı olacağına inanıyordu. Anadolu'dan Suriye ve Irak'a uzanan demiryolları birleştiğinde, Osmanlı ordusu stratejik bir güce sahip olacaktı. Zira Osmanlılar sınıra hızla birlik kaydırıp Mısır'ı ve Basra'yı tehdit edebilecekti. Goltz'a göre, bu durum İngiltere'yi Orta Doğu konusunda daha uyumlu davranmaya mecbur edecekti. (S.J.Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda... , s.12-13; M.Aksakal, Harb-i Umumi Eşiğinde, s.79; F.A.K. Yasamee; "Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire", Diplomacy and Statecraft 9, (Temmuz-1998), s.115); Kayzer üzerinde etkili olan diğer bir isim Max Freiherr von Oppenheim'di. Oppenheim, uzun süre Orta Doğu'da ki Alman diplomatik misyonlarında görev yapmıştı. Resmi görevinin yanında Alman istihbarat ajanı olarak hizmet vermişti. Oppenheim "militan İslam"ın bir savaş durumunda Alman çıkarları için önemli bir silah olacağı düşüncesindeydi. İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşayan Müslümanların isyan etmesi, bu devletlerin savaş çabalarına öldürücü bir darbe vuracaktı. Oppenheim, kendisi gibi düşünen Dışişleri Bakan Yardımcısı Arthur Zimmermann, oryantalist Ernst Jackh ve tarihçi Carl H.Becker'in desteğiyle Kayser üzerinde etkiye sahip olmuştu. Kayser'in 1898'de Orta Doğu'ya yaptığı ziyaretin arka planında yer almıştı. Nitekim, beklemediğinin aksine, İngiltere'nin harbe girmesiyle Kayser şöyle diyeccekti; "Konsoloslarımız ve temsilcilerimiz tüm İslam dünyasını bu yalancı ve vicdansız millete karşı ayaklandırmalıdır." I. Dünya Harbi'nde Alman Dışişleri Bakanlığı Şark İstihbarat Birimi'nin başı olarak görev yapan Oppenheim'in etkisi, savaş boyunca da sürecekti. (K.Karpat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci...", s.120; S.J.Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda... , s.19-20; M.Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu..., s.29-30; Selami Kılıç, "Alman İmparatorluğu'nun Kutsal Savaşı: 'Cihat' Mimarları, Söylem ve Girişimleri", On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu (20-22 Mayıs 2009) Bildirileri-I, Genkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009, s.279; P.Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun, s.11, 79-81)

62 Cemal Paşa, Hatıralarım, s.135-137.

63 Talat Paşa, Hatıralarım ve Müdafaam, s.28-29.

64 Talat Paşa, Hatıralarım ve Müdafaam, s.174-175.

Kazım Karabekir, Osmanlı kamuoyunun Rusya hakkındaki hassasiyetini şöyle açıklar; *“Cihan Harbi çıktığında halkımızın müşterek duygusu şu olmuştur: Çarlık Rusya’nın mağlup ve perişan olması, parçalanması. Asırlardan beri Çarların Türk vatanının bağrında açtığı yaraların acısını her Türk derinden duyuyordu. Anadolu ve Rumeli halkı her harpte, her evden birkaç kurban vermişti. Moskof kaygısı: ‘İlan-ı harpsiz hudutları geçer, ansızın donanmamızı yakar, ordusu geçtiği yerleri bir silindir gibi düzler’ şeklinde köylülerimizin bile ağızlarında dolaşıp dururdu. Rusya’ya karşı halkımızda, o kadar büyük itimatsızlık vardı ki onun fırsat bulunca yine bir tarafımızı koparacağına ve yine yüzbinlerce Türkün kurban gideceğine herkes kani idi... İşte halkın ruhuna sinmiş olan ‘Çarlık Rusya’ya karşı nefret ve intikam’ duygusu şu Cihan Harbi’nde bir fırsat kollayarak Almanlarla birlikte Rusya’ya karşı harbe girişmek arzusunu efkâr-ı umumiye haline getirmeye çok müsaitti.”*⁶⁵ Nitekim Alman ittifakının içeriğine ve uygulanışına dair ciddi eleştiriler getiren Karabekir de Almanya ile bağlaşmanın kaçınılmaz olduğu fikrindedir; *“... şunu da ilave edeyim ki eğer o zaman fikrimi sorsalardı ben de artık Almanlarla ittifak yapılmasına taraftar olduğum cevabını verirdim... Çünkü: Meydanda bulunan tehlikeye karşı Boğazların müdafaa kudretini ve dolayısıyla vatan müdafasını başka suretle temine imkanımız kalmamıştı...”*⁶⁶

Karabekir’in mesai arkadaşı Ali İhsan Sabis de Almanya ile ittifakı zaruri görmüştür. Sabise göre, her iki tarafın savaş sahası içine tesadüf etmesi ve özellikle Rusya’nın beslediği hasmane emeller nedeniyle Osmanlı Devleti’nin harbin dışında kalması mümkün değildir. Bu durumda üçlü ittifak lehine vaziyet almaktan başka bir çare kalmamıştır.⁶⁷

İsmet İnönü o dönemki ruh halini şöyle aktarır; *“Balkan Harbi çıktığı zaman Osmanlı idaresi Almanlara çok güvenmiştir. Fakat Almanların bize hiçbir faydası olmadı. Balkan Harbi’nde diğer büyük devletler gibi seyirci kaldılar, hiçbir şey yapmadılar. Bu durum, Türk-Alman dostluğuna soğukluk soktu. Ondan sonra uzun görüşmelerle, muhtemel bir Cihan Harbine karşı Almanlarla beraberlik tezi ortaya çıktı. Bu tezi savunanlar: ‘Başka çare yok. Diğerleri bizi tutmuyorlar ve tutmayacaklardır diyordu.’ Bu lafları çok işitmişizdir.”*⁶⁸

Halide Edip Adıvar’a göre, Osmanlı Devleti’ni Almanya’nın yanına sürükleyen iki önemli saik vardır. Birincisi Balkan hezimetinin tesir-i izâle temek arzusudur. İkinci ise muhtemel bir harpte İtilaf Devletleri galip gelirse, Osmanlı Devleti’nin İstanbul ve Boğazları kaybetmesi ihtimaline karşı bu fikre muarız olan Almanya ile beraber olarak bu tehlikenin önüne geçmek düşüncesidir.⁶⁹

Rusya aleyhinde oluşan kamuoyu, sıradan insanların hatıralarında da ifadesini bulur. Harbe yedek subay olarak katılan Faik Tonguç o dönemde sıklıkla söyledikleri bir marşı aktarır;

“Yüz sene var ki, Moskof’un derdi,

Yurdumuzun bağırını deldi.

65 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.174-175.

66 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.53, 56.

67 Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım I, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.72.

68 İ.İnönü, Hatıralar, s.145-146.

69 Halide Edip Adıvar, Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İstanbul, 1955, s.110-111.

*Marş, marş, haydi arkadaş,
Göğsünü ger, Kafkasları aş.”⁷⁰*

Bütün bu aktarılanlarda Rusya’dan duyulan kaygılar ve İngiltere tarafından yalnız bırakılmanın hayal kırıklığı öne çıkmaktadır. Bu durumda, Alman ittifakı yegane kurtuluş yolu olarak görülmüştür.

3. İngiltere Tarafından El Konulan Gemiler ve Alman Zırhlılarının Osmanlı Donanmasına Katılışı

Osmanlı kamuoyunun şekillenmesi konusunda değinilmesi gereken çok önemli bir olay da Goeben ve Breslau zırhlılarının Osmanlı donanmasına katılımıdır. Alman zırhlılarının donanmaya katılımı, Osmanlı Devleti’nin harbe sürüklenmesinde çok önemli yer işgal eder. Goeben ve Breslau’nun Osmanlı Devleti açısından önemini anlamak için öncelikle İngiltere’nin Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine el koyması süreci incelenmelidir. Osmanlı Devleti’nin donanmasını güçlendirme gayreti Sultan Abdülaziz döneminde hız kazanmış ve o günün şartlarında güçlü bir donanma kurulmuştur. Ancak II. Abdülhamit döneminde, özellikle de politik sebeplerle donanma ihmal edilmiş ve muharip bir güç olma vasfını yitirmiştir.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile donanma konusu tekrar ön plana çıkmış ve kamuoyunda yankı bulmaya başlamıştır. Yunanistan ile yaşanan Girit problemi ve Ege’deki güç mücadelesi donanma meselesini kritik hale getirmiştir.⁷¹ Ayrıca Rus-Japon Harbi’nin sonucunun belirlenmesinde önemli rol oynayan Thushima Muharebesi, Osmanlı yönetimin gözünde parlak bir örnek olarak duruyordu. Japon donanması 1905’de Thushima’da Rus donanmasını bozguna uğratarak denizdeki savaşı kazanmıştı. Nitekim kamuoyunun donanmanın önemi konusunda bilinçlendirilmesi amacıyla 10 Temmuz 1909’da “Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti” adı altında bir dernek kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasında, Alman Donanma Cemiyeti’nin başarıları örnek olmuştur.⁷² Bilindiği gibi Alman donanması kısa zamanda büyük ilerleme kaydederek İngiltere’den sonra en büyük donanma haline gelmiştir. Cemiyet, kuruluş nizamnamesinde amacını şöyle açıklamıştır; “*Donanma Cemiyeti, Osmanlı Devleti’nin büyük devletler arasındaki yerini muhafaza, umumi menfaatleri ve ticari münasebetleri temin için, ihtiyacımıza göre, bir deniz kuvveti meydana getirmek maksadıyla kurulmuştur. Bu maksadın gerçekleşmesi için maddi ve manevi her türlü tedbire ve meşru vasıtaya başvurmakla yükümlüdür.*”⁷³ XX. yüzyıl başında dretnota⁷⁴ sahip olmak, günümüzün nükleer silahları gibi bir ülkenin uluslararası güçler dengesinde önemli bir yer edinmesi anlamına geliyordu. Özellikle bir

70 Faik Tonguç, Birinci Dünya Savaşı’nda Bir Yedek Subayın Anıları, (Haz. Mürşit Balabanlılar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.19.

71 Selahattin Özçelik, Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007, s.8-9.

72 Esat Arslan, “Goben ve Breslav’ın Alınmasının Perde Arkası, ABD’nin Yunanistan’a Verdiği İki Savaş Gemisi: Mississippi ve Idaho Dretnotları”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 16, Ankara, (Ağustos-2010), s.72; Mehmet Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.50-51.

73 Serhat Güvenç, Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.22

74 Dretnot, İngiliz donanmasında 1906 yılında denize indirilen bir savaş gemisinin adıdır. Gemi, sürati, zırhı ve ateş gücü ile denizcilik tarihinde çığır açmış ve benzer özelliklere sahip gemilere dretnot adı verilmeye başlanmıştır.

ülkenin kendi kaynaklarıyla dretnot inşa etme kabiliyeti, büyük güç statüsünün ölçüsünü oluştuyordu.⁷⁵ Osmanlı yönetimi de yeni ve güçlü bir donanma ile büyük bir atılım yapacağına ve yeniden büyük güç sıfatı kazanacağına inanıyordu.

Donanma Cemiyeti'nin en önemli faaliyeti savaş ve nakliye gemileri alınabilmesi için yardım kampanyaları başlatmak olmuştur. Cemiyet ilk aşamada torpido gemileri, ikinci aşamada nakliye gemileri ve son olarak da dretnot tipi savaş gemileri almak için kampanya yürütmeyi planlamıştır. Bu kapsamda 1910 yılı içinde Almanya'dan *Yadigar-ı Millet*, *Muavenet-i Milliye*, *Numune-i Hamiyet* ve *Gayreti Vataniye* torpidoları ile *Barbaros Hayrettin* ve *Turgut Reis* zırhlıları alınmıştır. Ancak cemiyetin asıl başarısı *Sultan Osman* ve *Reşadiye* dretnotlarının alımı için düzenlediği yardım kampanyası olmuştur. Osmanlı yönetimi 1911'de İngiliz Armstrong şirketine *Reşadiye* dretnotunu sipariş vermiş, Brezilya Hükümeti tarafından yaptırılmakta olan *Riodejearo* dretnotunu ise *Sultan Osman* adıyla satın almıştır.⁷⁶

Yunanistan'ın 1909 yılında satın aldığı *Averof* zırhlısı, Yunan donanmasına tartışmasız bir üstünlük kazandırmıştır. Balkan Harbi'nde Ege'de deniz üstünlüğünün tamamen Yunanlılarda olması, Garp Ordusu'na deniz yoluyla ikmal ve bütünleme yapmayı imkânsız kılmıştır. Bu mağlubiyet Girit, Ege Adaları ve hatta bütün Balkanlara malolmuştur. Yaşanan kötü tecrübe donanma geliştirme projesinin ne kadar isabetli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Osmanlı donanmasının iki dretnotla takviye edilmesi, Yunanistan'ın Ege'deki deniz üstünlüğünün sonu anlamına gelecektir. Bu durum Atina'yı çok rahatsız etmiş⁷⁷ ve dretnot temin etme gayretine sevk etmiştir. Yunanistan yoğun bir gayret göstererek Haziran 1914'de ABD'den *Mississippi* ve *Idaho* dretnotlarını almayı başarmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti çok arzu ettiği Ege'deki deniz üstünlüğünü bir an evvel sağlamak için *Sultan Osman* ve *Reşadiye* gemilerini beklemeye başlamıştır.⁷⁸

Halil Menteşe, *Sultan Osman* ve *Reşadiye* zırhlılarına verilen önemi şöyle aktarır; "*Brezilya hükümeti İngiltere'de inşası biten zırhlısını satmak için teklifte bulunmuştu. Averof'u Yunanlılara kaptırdığımızın acısı, yüreğimizde idi. O günkü şeraite göre para bulmakta çok müşküldü. Fransız Perrier Bankası geminin bedeli olan iki buçuk milyon lirayı ikraza muvafakat etmişti. Fakat şerait çok ağırdı. Maliye nazırı Menemenlizade Rifat Bey mukaveleyi imzada tereddüt gösteriyordu. Talat mukaveleleri hazırlatmış, Heyet-i Vükela odasının yanındaki odaya bankanın represantanını da getirmiş, Heyet-i Vükela içtima halinde idi. Rifat Bey'e hitaben: - 'Beyim adam geldi' dedi. Rifat Bey; -'Canım Talat Bey nasıl imza edeyim bu mukaveleyi?' der demez Talat heyecanla kalktı, Rifat Bey*

75 Lawrence Sondhaus, "Deniz Gücü ve Deniz Savaşları", Dretnot, Tank ve Uçak, Modern Çağda Savaş Sanatı (1815-2000), (Ed.Jeremy Black), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.195.

76 E.Arslan, "Goben ve Breslav'ın Alınmasının...", s.74; S.Güvenç, Birinci Dünya Savaşı'na..., 50-51.

77 Cemal Paşa, Haziran 1914'de İngiliz Akdeniz Donanması Komutanı Amiral de Robeck'in kendisine şunları söylediğini aktarır; "Sultan Osman'ın Osmanlı sularına gelmesi Yunanlıları son derece korkutuyor. Bu istenmeyen sonucun gerçekleşmesine engel olmak için her türlü vasıtaya müracaatı arzu ediyorlar. Benim aldığım malumata göre, İngiltere'de gemi daha son tecrübelerini yapmazdan evvel birtakım fedailer vasıtasıyla gemiyi tahrip ettiremezlerse, Osmanlı sularına gelmek üzere yola çıktığı sırada Cebelitarık taraflarında bir Yunan denizaltısı vasıtasıyla batırınaya teşebbüs edecekler ve buna da muvaffak olamazlarsa, geminin Yunan sularından geçişi sırasında bütün Yunan donanmasıyla gemiye hücum etmeyi bile göze alacaklardır." Cemal Paşa, bu sözlerin kendisini korkutmak ve Sultan Osman hazır olsa bile Reşadiye bitene kadar İngiltere'de bekletmeye ikna etmek için söylendiği düşüncesindedir. (Cemal Paşa, Hatıralar, s.114.)

78 E.Arslan, "Goben ve Breslav'ın Alınmasının ...", s.80-82.

merhumun zayıf vücudunu kuvvetli bazularının arasına aldı, büyük bir heyecanla; --'Beyim adaları alacağız, santim düşüncecek halde değiliz' dedi."⁷⁹ Cemal Paşa da yakın gelecekte Yunanistan ile bir mücadeleye girişilmesinin muhakkak olduğu, buna hazır olmak için bir an evvel donanmanın güçlendirilmesi gerektiği kanaatindeydi.⁸⁰

Nitekim *Sultan Osman* dretnotunun teslim alınması için Rauf (Orbay) Bey ve gemi mürettebatı 1914 baharında İngiltere'ye gönderilmiştir. Geminin son taksiti olan 700 bin lira ödenmiş, teslim işlerini bir an önce bitirmek için tecrübelerin bir kısmında da vazgeçilerek fabrika ile 2 Ağustos 1914 günü geminin teslimi konusunda mutabık kalınmıştır. Ancak taksidin ödenmesinden sonraki gün için kararlaştırılan sancak çekme töreninden yarım saat evvel İngilizler tarafından Sultan Osman'a el konulmuştur. İngiltere Sultan Osman'dan sonra, Vickers tezgahlarında inşası tamamlanan Reşadiye zırhlısı ile daha önce pazarlığı yapılmış olan iki torpido destroyerine de el koymuştur. İngilizler tarafından yayınlanan bir beyanname ile hangi devlete ait olursa olsun, İngiliz tezgahlarında inşa edilmekte olan harp gemilerinden hiç birinin hiçbir vesile ile İngiltere kıyılarından ayrılamayacağı tebliğ edilmiştir.⁸¹

İngiltere'nin gemilere el koyma kararında, Donanma Bakanı Winston Churchill'in önemli etkisi olmuştur. İngilizler, *Sultan Osman* gibi dönemin en güçlü gemilerinden birini kaybetmek istememiştir. Ayrıca bu geminin bir şekilde Almanların eline geçmesinden korkuyorlardı.⁸² İngiliz yönetiminin gemilere el koyma kararında etkili olan düşünce Osmanlı Devleti'nin durumu için kabul ettikleri "seçeneksizlik" varsayımdır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin harbe girmesini istemiyordu. Ancak bu uğurda fedakârlıkta bulunmayı gerekli görmüyordu. Londra'ya göre Osmanlı Devleti için tarafsızlığını muhafaza etmek dışında bir seçenek mümkün değildir.⁸³ Savaşın ilk aylarında Osmanlı Devleti'ne yönelik İngiliz diplomasisi hep bu 'seçeneksizlik' varsayımından hareketle yürütülmüştür.⁸⁴ Ancak bu varsayımın geçerli olmadığı kısa zamanda ortaya çıkacaktır.

Parası büyük oranda halktan iane olarak toplanan ve heyecanla beklenen dretnotlara el konulması, ülkede büyük bir hayal kırıklığı ve İngiltere'ye karşı öfke yaratmıştır. Olay yoğun şekilde protesto edilmiş, ülkenin değişik köşelerinden gazetelere ve İngiliz elçiliğine pek çok protesto telgrafi çekilmiştir. Behice isimli bir kadın tarafından elçiliğe gönderilen bir telgrafta şunlar ifade edilmekteydi; "*Dişimizden tırnağımızdan artırarak aldığımız gemileri böyle bir zamanda almanız doğrusu bize fena dokundu... Sen bizim iki gemimizi aldın. Allah da sizin inşallah tekml gemilerinizi Alman donanmasına çığnetir, amin.*"⁸⁵

I. Dünya Harbi'ne yedek subay olarak katılan ve başından itibaren savaş aleyhinde fikirlere sahip olan İ.Hakkı Sunata, gemilere el konulmasının toplumda infial yarattığını aktarır. Sunata'ya göre İngiliz Hükümeti'nin davranışı devletler hukukuna uygundur. Ancak milletin en fakir kısmının bile yaptığı yardımlarla alınan gemilere el konması vicdanları yaralamıştır. Balkan Harbi mağlubiyetinin biraz da deniz kuvvetlerinin yokluğundan

79 "Halil Mentеше'nin Hatıraları", Cumhuriyet, 9 Kasım 1946.

80 Cemal Paşa, Hatıralar, s.100.

81 Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), (Yay. Haz. Orhan Selim Kacaoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s.5.

82 S.J Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda..., s.547; David Fromkin, Barışa Son Veren Barış, s.52.

83 Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks, 1908-1914", Middle Eastern Studies, 2/4, 1966, s.325.

84 S.Güvenç, Birinci Dünya Savaşı'na..., s.71-72.

85 M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı'nda ..., s.56.

ileri geldiğine inanıldığından bu iki zırhlıya büyük umutlar bağlanmıştır. Sunata, hukukî sebebinin bildiği halde hırsından neredeyse ağlayacağını söyler.⁸⁶

Gazeteci Ahmet Emin Yalman da bu zırhlılar sayesinde Osmanlı donanmasının Yunan donanmasına üstün geleceğine inandıklarını, bu nedenle halkın varını yoğunu vererek Donanma Cemiyeti'ne yardım ettiğini yazar. İngilizlerin bu zırhlıların önce hareketine mani olmaları, sonra tazminat vermeden bunlara el koymaları Türk milletini can yerinden vurmuş, halkın İngiltere aleyhindeki hisleri fevran haline gelmiştir.⁸⁷

Kamuoyunda gemilerin alıkonulması meselesinde Rusya'nın etkili olduğu fikri hakimdir.⁸⁸ Aynı günlerde Yunanistan'ın ABD'den aldığı *Mississippi* ve *Idaho* zırhlılarının, *Kilkis* ve *Limnos* olarak Yunan donanması katıldığı öğrenilmiştir. Bu olay kamuoyundaki hayal kırıklığı ve öfkeyi daha da arttırmıştır.⁸⁹ Bu koşullarda *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin gelişi coşkuyla karşılanacaktır. 11 Ağustos 1914 tarihli İkdam gazetesinde olay şöyle duyurulmuştur: "*Osmanlılar müjde... Almanya hükümetinin Goeben ve Breslav zırhlıları hükümet-i Osmaniye tarafından seksen milyon marka satın alınmıştır. Yeni zırhlılarımız Çanakkale'den içeri girmiştir. Bugün limanımıza geliyor.*" Aynı gazetenin 12 Ağustos tarihli sayısında ise şunlar yazıyordu; "*Hükümetimizin, bütün efrad-ı milleti sevincinden ağlatan muvaffakiyet-i fevkaladesinden olarak Almanlardan "Goeben" ve "Breslav" sefinelerinin satın alınması haberi dün sabahdan beri şehrimiz ahalisini tasvire sığmaz bir şok ve galeyan içinde yaşatmıştır.*"⁹⁰

Ahmet Ağayef 12 Ağustos 1914 tarihli yazısında; harp karşısında tüm devletler kuvvetlerini toplamaya çalışırken Osmanlı Devleti'nin bir hıyanete maruz kaldığını, bu hıyanetin yalnızca Osmanlılarda değil bütün İslam aleminde tepkiyle karşılandığını belirtmiştir. Ağayef, İngilizlerin dostluğuna güvenilemeyeceğini, yüz milyonlarca Müslüman ahaliyi tahakkümü altında bulunduran İngilizlerin "Hilafet-i Osmaniye'nin güçlü olmasını istemeyeceğini" belirterek "maskeleri düşen" İngilizlerin açıktan düşmanlığa başladığını vurgulamıştır. Ona göre; Almanya'nın deniz kuvvetlerinin iki önemli parçasını Osmanlı Devleti'ne vermesi büyük bir hayırhahlık (cömertlik) nişanesidir. Almanya'nın gemileri para karşılığı vermiş olmasının da bir önemi yoktur. Yalnızca Osmanlılar değil, üç yüz milyonluk âlem-i İslam da Almanya'ya büyük şükran duyguları içindedir.⁹¹

Bu dönemde Erkan-ı Harbiye'de görev yapan yarbay Friedrich Freiherr Kress von Kressentein'e göre seferberlik emrinin ilanı ne halkta ne de basında hiçbir coşkunluğa sebep olmamıştır. Ancak İngiltere'nin Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine el koyması basında ve İstanbul sokaklarında bir nevi harp havası ve kin galeyanı yaratmıştır. Osmanlı kamuoyunun Almanya lehine dönmesinde *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin

86 İ. Hakkı Sunata, Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anıları, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.21-22.

87 A.E.Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim..., s.245.

88 Mahmut Muhtar, Maziye Bir Nazar, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.126.

89 M.Aksakal, Harb-i Umumi Eşiğinde, s.127.

90 İkdam, 11-12 Ağustos 1914, s.1; Cemal Paşa, Alman zırhlılarının gelişiyle ilgili basında yapılan yayınları bizzat yönlendirdiğini itiraf eder; "Sultan Osman'la Reşadiye'nin İngilizler tarafından müsaderesine karşılık, işte şimdi diğer iki gemi elde etmiş olduğumuza dair pek hareketli makaleler neşretmelerini basın mensuplarından rica ettim." (Cemal Paşa, Hatıralar, s.135.)

91 Ahmet Ağayef, "Goeben ve Breslau", Tercüman-ı Hakikat, 12 Ağustos 1914.

Osmanlı donanmasına katılmasının önemli etkisi olmuştur.⁹² Yarbay Hans Kannengieser de İngilizlerin bu kararının Almanya lehine önemli sonuçlar doğurduğunu söyler. Kannengieser'e göre İngilizler gemilere el koyarak, istemeyerek de olsa Almanların lehine büyük bir propaganda yapmıştır. Alman zırhlılarının gelişi, Osmanlıların Almanlara karşı duyduğu minnetterliği çok artırmıştır.⁹³

Kazım Karabekir de Alman zırhlılarının kamuoyunda Almanya lehine yarattığı havaya değinerek şunları aktarır; *"...Buna bir de İngiltere'nin kendi tezgahlarında yaptırdığımız ve parasını da verdiğimiz dretnotlarımızı gasp etmesi ve Almanların buna karşılık yapar gibi, iki harp gemisini İstanbul'a sokmaları eklenirse, Cihan Harbi'nin ilk safhalarında Almanlara karşı gösterilen itimat ve sevginin sebebi anlaşılır."*⁹⁴ Ahmet Emin Yalman da Almanya'nın o sırada kendi hesabına bundan daha tesirli bir propaganda yapamayacağı kanaatindedir.⁹⁵

4. Kamuoyunun Şekillenmesinde Cemiyetlerin ve Basının Rolü

I. Dünya Harbi öncesinde Osmanlı kamuoyunun şekillenmesinde II. Meşrutiyetle yaygınlaşan cemiyetleşme olgusunun önemli etkisi olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, Meşrutiyetin ilk beş yılında sayılamayacak kadar cemiyet kurulduğunu, bu cemiyetlerin toplumun kendini bulma atılımını temsil ettiklerini söyler.⁹⁶ Ancak İttihat ve Terakki yönetiminin 1910'dan itibaren otoriterleşmesi ve bu eğilimin Babıali Baskını (1913) sonrasında zirveye çıkmasıyla bu durum değişmiştir. II. Meşrutiyet'le başlayan ve çok sesliliğe müsaade eden liberal iklim kısa sürede yok olmuş ve İttihatçıların düşünceleri ile uyumayan sivil toplum örgütlerine yaşam hakkı tanınmamıştır.⁹⁷

Gerek savaş öncesinde, gerekse savaş yıllarında Osmanlı "sivil" toplum alanı iki cemiyetin önemli derecede etkisi altında kalmıştır. Bunlar "Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti" (Osmanlı Donanma Cemiyeti) ve "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"dir. Daha önce değinildiği gibi Donanma Cemiyeti, kamuoyunun donanmanın önemi konusunda bilinçlendirilmesi amacıyla 1909'da kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasında, Alman Donanma Cemiyeti'nin başarıları örnek olmuştur. Cemiyetin en önemli faaliyeti, savaş ve nakliye gemileri alınabilmesi için yardım kampanyaları düzenlemektir. Cemiyetin asıl başarısı *Sultan Osman* ve *Reşadiye* dretnotlarının alımı için düzenlediği yardım kampanyası olmuştur.⁹⁸ Devlet tarafından önemli destek gören cemiyet, kapsamlı bir

92 Friedrich Freiherr Kress von Kressentein, *Son Haçlı Seferi, Kuma Gömülen İmparatorluk, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.8-9.*

93 Hans Kannengieser, *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015, s.35-36.*

94 K.Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.175.*

95 "Hele Donanma Cemiyeti'nin parasıyla Londra'da yapılan Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarına el konunca, taksitleri bile geri verilmeyince, buna karşı Almanya Goeben ve Breslau harp gemilerini 11 Ağustos'ta Çanakkale'ye yetiştirip el konan harp gemilerinin yerini almak üzere Türkiye'ye devredince, Türk umumi efkarını Almanya lehine bir coşkunluk sarmıştır. Almanya'nın o sırada kendi hesabına bundan daha tesirli bir propaganda yapması imkansızdı." (A.E.Yalman, *Yakın Tarihte...*, s.254.)

96 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.19.*

97 T.Z.Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, s.401-403; M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı'nda ..., s.49.*

98 Ahmet Emin Yalman'a göre cemiyetin faaliyetleri resmi politikanın ürünüydü; "Ondan sonra da Türk siyasetinin hedefi, Donanma Cemiyeti yoluyla umumi efkar harekete getirmek, Yunanistan'a karşı deniz üstünlüğüne kavuşmak vadisinde kaldı." (A.E.Yalman, *Yakın Tarihte...*, s.217.)

militarist-milliyetçi propaganda yürütmüştür.⁹⁹ Cemiyetin yayın organı olan “Donanma Mecmuası” bir yandan Osmanlı kamuoyunda güçlü bir donanmanın gerekliliğine dair farkındalık yaratmaya çalışırken, diğer yandan imparatorluğun parçalanması tehdidini bertaraf etmeye yönelik daha genel bir siyasî hedef için bir tür ‘forum’ işlevi de görmüştür. Donanma Mecmuası, imparatorluğun selameti açısından harbin elzem olduğuna, harbin bir “millî diriliş” fırsatı sunduğuna ve seferberliğin desteklenmesine yönelik yoğun bir yayın faaliyeti yürütmüştür.¹⁰⁰

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ise Balkan Harbi’nin sıkıntılı günlerinde, 1 Şubat 1913’de kurulmuştur. Balkan Harbi’nin yarattığı düş kırıklığı, öfke ve korku cemiyetin faaliyetlerinde belirleyici olmuştur. Kültür ve sağlık alanının yanında askeri bir amaca dayanan cemiyet, halkı savaşa hazırlamayı önemli bir hedef olarak belirlemiştir. Cemiyet nizamnamesinde bu amaç açıkça dile getirilmiştir; “...meydan-ı harbe koşabilecek kuvveti, idmanı, inşirahı verecek esbab-ı terbiyeyi tehiye ve te’min etmek ve alam ve mesaib-i harbin teskinine muavenet ve milletin refah ve saadet-i haline ala-kadr-il imkan gayret eylemeğe mükellefdir.”¹⁰¹ Cemiyet, sürdürdüğü sosyal ve kültürel çalışmalar yanında, gerek Balkan Harbi’nde gerekse I. Dünya Harbi’nde orduya gönüllü katılımı sağlamak için faaliyetler yürütmüştür.¹⁰²

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de Donanma Cemiyeti gibi, halkı savaş için mobilize etmek ve harp lehinde kamuoyu oluşturmak için faaliyet göstermiştir.¹⁰³ Bu cemiyetler, sıkıyönetim ve seferberlik dönemlerinde uygulanan kontrol ve sansür rejiminin baskısına maruz kalmadan hükümet desteğiyle faaliyetlerini yürütmüştür. Her iki cemiyet de yaptıkları yayınlar, tertipledikleri konferanslar ve dönem boyunca yapılan mitinglere verdikleri destekle Osmanlı kamuoyunun harp lehinde şekillenmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı kamuoyunun harp lehinde şekillenmesinde basın da önemli etkisi olmuştur. Basın üzerindeki kontrol iki yolla sağlanmıştır. Birincisi, harbin başlamasıyla basının Havas ve Reuters gibi İtilaf devletlerine yakın haber ajanslarıyla bağlantısı kesilmiş ve dış haberleri tamamen Alman Wolff ajansından almaya başlamıştır. Bu nedenle harp boyunca gelişmeler Alman bakış açısından tek yönlü olarak izlenebilmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca Osmanlı Hükümeti’nin yabancı posta faaliyetlerini durdurmasıyla İngiliz ve Fransız gazetelerinin ülkeye girişi büyük oranda kısıtlanmıştır. Göz ardı edilmemesi gereken bir husus Alman Büyükelçiliğinin, Alman yanlısı yayın yapılması için bazı gazetelere yaptığı yardımlardır. Hilmi Bengi, Wangenheim’ın Berlin’e *İkdam*, *Tanin* ve *Sabah* gazetelerine 1000’er lira, *Tasvir-i Efkar* ve *Tercüman-ı Hakikat’e* 500’er altın lira yardım yapıldığı yönünde bir rapor gönderdiğini aktarır. Ayrıca Alman İstihbarat Bürosu tarafından bu gazetelere

99 Nadir Özbek, iane kampanyaları sırasında hükümet çevrelerinin Donanma Cemiyeti’ne doğrudan yardım sağladığını, cemiyetin bu kampanyaları sanki Dahiliye Nezaretî’nin bir dairesiymiş gibi yürüttüğünü belirtir. (Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 297-303.)

100 M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı’nda ..., s.53.

101 T.Z.Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, s.475-477.

102 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin yürüttüğü faaliyetlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Nazım H. Polat, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

103 N.Özbek, Osmanlı İmparatorluğu’nda..., s.306; M.Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı’nda ..., s.58.

104 Hilmi Bengi, “Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 390.

haber, makale ve fotoğraflar servis edilerek, Türk basınına yönelik izlenen politika desteklenmiştir.¹⁰⁵ Ahmet Emin Yalman da Almanların bir kısım Türk gazetelerini para ile satın aldığını ve böylece Osmanlı kamuoyunu devamlı bir baskı altında tuttuklarından bahseder.¹⁰⁶

Osmanlı basınıni kontrol altında tutmanın başka bir yolu olarak da gazete kağıdı temini meselesi kullanılmıştır. Gazete kağıdı satın alma ve bunu Osmanlı İmparatorluğu'na ithal etme tekeli Alman ve Avusturya-Macaristan Büyükelçiliklerine tanınmıştır. Bu sayede bahsi geçen büyükelçilikler, gazetelerin kendi ülkelerine yönelik haber politikasına göre kağıdın fiyatını ve miktarını ayarlayarak gazeteleri baskı altına alabilmıştır. Buna karşın bir grup gazeteci kağıt teminini Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla doğrudan Almanya'dan yaparak büyükelçiliklerin baskısından kurtulmaya çalışmış ancak bunun çok az etkisi olmuştur.¹⁰⁷

Basın üzerindeki kontrol, seferberliğin ilanı ile uygulamaya geçen sıkı bir sansür rejimi ile zirveye çıkmıştır. 7 Ağustos 1914 tarihli Talimatnâme'ye göre; yeni ajans veya gazete kurulamayacak, gazeteler ek baskı yapamayacak, gazeteler dağıtımdan önce İstanbul Postanesi'ndeki sansür odasında kontrol edilecek ve sansür memurunun uygun görmesi durumunda yayınlanacaktır. Ordu ve donanma ile ilgili her türlü bilgi, iç ve dış politikayla, yabancı diplomatlarla, malî durumla, sağlıkla ilgili bilgiler sansüre tabiidir.¹⁰⁸ O kadar ki Karabekir, Dahiliye Nezareti'nin Tanin haricinde bütün gazeteleri kapatmayı düşündüğünü aktarır.¹⁰⁹

Ahmet Emin Yalman, uygulanan baskı ve sansür rejiminin harbe muhalif olan kesimlerin sesini duyurmasını engellediği kanaatindedir. Yalman'a göre harp propagandası açıkça ele alınmış, harp taraftarlığı cereyanı her tarafı sarmıştır. Bütün gazeteler bu istikamette dil kullanmaya başlamışlardır. Vatandaşların büyük çoğunluğu Balkan Harbi'nin facialarından sonra, büyük devletlere karşı harbe girişmeyi fena karşılıyordu. Fakat bunlar teşkilatsızdılar. Memleketteki bütün teşkilatlı kuvvetler, harp taraftarlarından mürekkep bir azınlığın elindedir.¹¹⁰

105 H.Bengi, "Birinci Dünya Savaşı'nın...", s. 398.

106 A.E.Yalman, Yakın Tarihte..., s.254.

107 A.E.Yalman, Yakın Tarihte..., s.366.

108 Sansür Talimatnamesi'nin matbuatla ilgili maddeleri şöyledir;

"50- Bilumum matbûatın sansür ta'limâtına riâyet etmeleri mecburidir. Aksi sûretle hareket eden gazete veya ajanslar ya derhal lağvolunur veya muvakkat müddetle tatil sûretiyle tecziye edilir. Lağvolunanlar bir daha hiçbir nâm ile intişâr edemez. Müdür-i mes'ulleri de Divan-ı Harb-i Örfî'ye tevdi' olunur.

51- Seferberliğin devamı müddetince yeniden hiçbir nâm ile hiçbir gazete veya ajans intişâr edemez.

52- Her türlü ilâveler ve addition tarzında mükerrer tab'lar memnû'dür. Her gazete evvelce olduğu gibi yevmiye bir defa intişâr edebilir.

53- Haricden gelen ve sansür elinden geçmeyen hiçbir telgrafi ajanslar neşredemez.

54- Pâyitahtda intişâr eden bi'l-cümle cerâid sabahleyin neşr olunacak nüshalarının provalarını gece zevâfî saat dokuzdan on ikiye kadar, akşam nüshalarının provalarını da gündüz on ikiden dörde kadar İstanbul Sansür Müfettişliği'ne tevdi' ederler ve gazetelerinin tamamen kontrol edildiğini müş'ir zîrine (ta'limâta mutabıkdır) kaydıyla sansür memuruna ve nöbetçi sansür zabıtine imzalattıktan sonra gazetelerini neşredebilirler. Ve intişâr eden nüshalardan birini tekrar sansür memuruna kontrol için gönderirler.

55- Sansür tarafından çözülmüş olan veya imzalanmamış bulunan mevâddin neşri o gazete veya ajansın lağvını ve müdürünün Divan-ı Harb'e tevdi'ini mücib olur." (BOA, HR. MA, 1177/15-18; Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2013, s.125-126.)

109 Karabekir şunları yazar; "Talat Bey'le yalnız makamında değil, hususi hayatında müsteşarlık yapan İsmail Canbulat Bey, bana bu kararın esbab-ı mucibesini söylemekten çekinmedi: '-Korktuğumuz, diğer gazetelerin harp aleyhtarlığı yapmasıdır.' " (K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.232.)

110 A.E.Yalman, Yakın Tarihte..., s.259-260.

Nitekim Kazım Karabekir, basının kamuoyunu harbe hazırlamak için şu konuları özellikle işlediğini belirtir; *“1.Almanların galebesi muhakkaktır. 2.İslamların kurtuluş zamanıdır. Fırsat kaçırılmamalıdır. 3.Alem-i İslam ihtilallere kalkabilmek için Halife'nin emrini belkiyor. 4.Balkan devletlerinden Romanya, Bulgarya ve Yunanlıların, Almanlar aleyhine harbe girmelerine ihtimal yoktur... 5...Rusya'daki Türkler Sultan'ın arkasından gideceklerinden Rusya parçalanacaktır.”*¹¹¹

5. Türkçülük Cereyanı ve Propaganda

Bilindiği gibi Balkan Harbi ile Osmanlılık siyaseti iflas etmiş, Türkçülükten Turancılığa uzanan milliyetçi akımın önü açılmıştır. Türk Yurdu ve Türk Ocağı gibi kuruluşlar geleceğe yönelik ideoloji ve politikaların oluşturulduğu platformlar haline gelmiştir. Bu süreçte İttihat ve Terakki liderliği, içindeki ılımlı unsurları ve azınlık temsilcilerini devre dışı bırakarak Türkçü-İslamcı unsurların kontrolüne geçmiştir.¹¹²

Ağustos-Kasım 1914 tarihleri arasında, Turancı-Panislamist söylemli yoğun bir savaş propagandası yürütülmüştür. Bu propagandaya göre, Mısır ve Kafkasların fethi için savaş fırsatı kaçırılmamalıdır. Böylece Turan'a ulaşılabilecek ve İslam birliği sağlanacaktır. Türkçü hareket bu etkinliğe kendiliğinden ve dağınık bir biçimde değil, bir emir doğrultusunda ve belirli bir merkeze bağlı olarak, sistemli bir biçimde girişmiştir.¹¹³

Karabekir, İttihat ve Terakki erkânının yürütülen savaş propagandasında önemli etkisi olduğu fikrindedir. Bu süreçte Ziya Gökalp'in etkili olduğunu söyleyen Karabekir şunları ifade etmiştir; *“Ziya Gökalp, merkez-i umumide her gün Turancılık mefkuresini işliyordu. Bu suretle merkez-i umumi, Turan mefkuresinin tahakkuku için fırsat gözlemeye başlamıştı... Merkez-i umumi bu suretle cephelede faaliyete girerek, Osmanlı Devleti'ni harbe sürüklemekte daha müessir bir rol alıyordu. Çünkü onlarca, 'Turan İmparatorluğu' kurmak için vakt-i mevud gelmişti! Bu fırsatı kaçırmak cinayetti.”*¹¹⁴ Bu eğilim, basın ve edebiyat yoluyla kamuoyuna mal edilmeye çalışılmıştır; *“Balkan Harbi felaketi, ne gariptir ki bizde yeniden 'İttihad-ı İslam'cılık ve 'Turancılık' ideallerinin münebbihi oldu! Her iki fikir de ayrı ayrı kendisine alemdarlar ve taraftarlar buldu ve envai neşriyat ve propagandalarla bu idealler, zavallı Anadolu Türkü'nün efkar-ı umumiyesi haline getirilmek için, işlendi durdu.”*¹¹⁵

Karabekir gibi Ali İhsan Sabis de, İttihat ve Terakki erkânının savaş propagandasında önemli rolü olduğunu söyler. Sabis'e göre, Tanin gazetesindeki harp taraftarı neşriyat İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in tensibiyle yapılıyordu. Tanin'deki neşriyatın ilk seferberlik günlerinden itibaren kamuoyunu harbe hazırlamak maksadına matuf olduğu aşıkardı. Hükümet resmen tarafsızlık ilan etmiş olsa da matbuatta, özellikle de Hükümetin kontrolündeki Tanin gazetesinde Turan istilasından, Turanın hakiminin sultan olacağından bahseden yazılar yazılması dikkate değer.¹¹⁶

111 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.246.

112 K.Karpat, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci...”, s.124.

113 E.Köroğlu, Türk Edebiyatı ve ..., s.169.

114 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.144-145.

115 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.171.

116 A.İ.Sabis, Harp Hatıralarım, c.1, s.200, 204.

Turancı propaganda, halkın duygularına hitap edecek şekilde şiirler ve marşlarla yürütülmüştür. 8 Ağustos 1914 tarihli *Tanın* gazetesinde Ziya Gökalp'in *Kızıl Destan* şiiri yayınlanmıştır;

"Düşmanın ülkesi viran olacak!

Türkiye büyüyüp Turan olacak!

...

İngiliz gasp etti Sultan Osman'ı.

Bununla tutacak Hint'i, Umman'ı!

İslamlık tanıdı kimdir düşmanı.

Çok geçmez ki mesut bir an olacak!

Düşmandan öc alan kuran olacak!"¹¹⁷

Şevket Süreyya Aydemir ise, talimgâhlarda askerlere Turancı marşlar söyletildiğini yazar;

"Türküz, ederiz daima iftihar,

Hilkatle başlar tarihimiz var,

Kalplerde Türklük aşk ile çarpar,

Yok bize başka yar...

Önde sancak, elde süngü, kalbde tanrı biz,

Dünya'ya hakim olmak isteriz,

Mabedimiz Türk ocağı, kabemiz de yüce parlak Turandır,

Hep ancak..."¹¹⁸

Yahya Kemal Beyatlı, bu dönemde biri menfi, diğeri müspet iki fikrin hakim olduğunu yazar. Menfi kanaate göre, Osmanlı Devleti Boğazları açamazdı, çünkü İtilaf Devletleri'ne güvenilemezdi. Boğazlardan girerlerse bir daha çıkmazlar ve İstanbul'u Rusya'ya peşkeş çekerlerdi. Müspet kanaate göre ise Kafkasya ve Mısır'ı almaksızın Osmanlı Devleti varlığını sürdüremezdi. Mısır'ın pamuğu ve Kafkasya'nın petrolünden vazgeçilemezdi. Özellikle bu ikinci kanaat işitiliyordu. Kafkasya ve Mısır fütuhati ortada en fazla tedavül eden sikke idi. Beyatlı'ya göre Osmanlı Devleti'nin başına gelen bütün belalar, iki milyon gencin ölümü, vatanın her taraftan nihayet Polatlı'ya kadar istilası hep bu fikirden çıkmıştı.¹¹⁹

Harp lehinde yürütülen propaganda faaliyeti basınla sınırlı kalmamıştır. Okuma yazma

117 "Seferberlik vardır yazdı ilanlar.

Koşunuz orduya gürbüz arslanlar!

Türkoğlu değildir evde kalanlar.

Yiğitlik vaktidir meydan olacak!

Yeryüzü korkağa zindan olacak.

Macar dedi: Sanma, kalmak isterim.

Atımı meydana salmak isterim.

Türklerin öcünü almak isterim.

Altay yurdu büyük vatan olacak!

Turan'ın hakimi Sultan olacak!" (Tanin, 26 Temmuz 1330 (8 Ağustos 1914))

118 Ş.S.Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.77.

119 Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s.132-133.

oranının düşük olduğu Osmanlı toplumunda sözlü propagandaya da önem verilmiştir. Ali İhsan Sabis, milleti harbe hazırlamak ve harp lehinde kamuoyu oluşturmak için bir yandan neşriyatla uğraşırken, diğer yandan İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin kararıyla bazı mebusların konferanslar vermek üzere memleketin değişik bölgelerine gönderildiğini yazar.¹²⁰

Kazım Karabekir, Almanların Osmanlı efkar-ı umumiyesini ustalıkla kullandıkları kanaatinde. Turancılık ve İslamcılık cereyanları Almanlar tarafından da dikkatle işlenmiştir. Almanların bu zeminde yazdıkları eserler, makaleler bazı Osmanlı muharrirleri elinde bilmeyerek millileştirilmiş ve bu suretle 'İslam Birliği' ve 'Turan Birliği' gibi iki büyük dava Anadolu Türk'ünün omuzlarına yüklenmiştir.¹²¹ Karabekir'e göre; harp başladığı zaman halkın müşterek duygusu Rusya'nın mağlup ve perişan olması, parçalanması olmuştur. İşte halkın ruhuna sinmiş olan 'Rusya'ya karşı nefret ve intikam duygusu', Almanlarla birlikte harbe girişmek arzusunu efkar-ı umumiye haline getirmeye çok müsait bir ortam yaratmıştır.¹²²

Balkan felaketiyle gelişme gösteren Turancı-Panislamist akım ve I. Dünya Harbi ile başlayan yoğun propaganda, özellikle eğitilmiş genç kuşak üzerinde etkili olmuştur. Rahmi Apak bu havayı şöyle aktarır; "*Almanlar, Müslüman Türkiye'nin İslam alemi üzerinde tesirinden maada Rusya'da yaşayan otuz kırk milyon Türk'ün maddi ve manevi yardımlarından ümit belediklerinden, Kuzey İran ve Türkistan bölgelerinde Ruslara güçlük çıkaracak hareketlerin icrasına Türkiye'yi teşvik ediyorlar. Hem Panturanizm ve hem de Panislamizm hülyaları içinde yaşayan İttihatçılar ise böyle sergüzeştlere girmek için yanıp tutuşuyorlardı. İlk olarak, bu bölgelerde kuvvetlice bir sergüzeşt seferi için Enver Paşa'nın amcası Albay Halil kumandası altında Beşinci Seferi Kuvvet adı altında kuvvetli bir tümen kuruldu, o zaman ben de heyecanlı Türkçü ve Turancı idim... Turan'a gidiyorduk. İran Azerbaycanı'na girip Azeri Türklerini ayaklandıracak, sonra Türkistan'a sızacak, oradaki Türklüğü silahlandırarak ve büyük Turan davası için çalışacaktık.*"¹²³ Ancak, Beşinci Kuvve-i Seferiye, 1915 başında 3. Ordu'nun mağlubiyeti üzerine daha İran sınırını dahi geçmeden geri çevrilerek Erzurum'a gönderilecektir.

Harbe yedek subay olarak katılan ve Kafkas Cephesi'nde esir düşen Faik Tonguç, eğitilmiş gençlerin çoğunlukla Turancılık akımının etkisi altında olduğunu söyler. Bu gençler, Türk Ocağı gibi cemiyetlerin ve Türk Yurdu gibi gazete ve dergilerin tesiri altında kalmış ve Turancılık cereyanı hemen bütün memleketi sarmıştır. Tonguç, Turancılık'ın ne olduğunu ve Turan'ın neresi olduğunu tam olarak bilmediklerini de itiraf eder. Yalnız genel olarak Türk ırkının yaşadığı tüm ülkeleri kapsadığını düşünmüşlerdir. Tonguç'a göre toplumun her kesiminden gençler bu fikirleri paylaşmıştır. Hukukçular, hariciyeciler, mülkiyeliler, medreseliler, yüksekokul öğrencileri, İstanbul ve taşranın eğitilmiş gençleri bir tek emel ve idealde birleşmişlerdir.¹²⁴

120 A.İ.Sabis, Harp Hatıralarım I, s.201, 205.

121 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.147.

122 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.174-175.

123 Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.95.

124 Faik Tonguç şunları yazar; "Turan marşları söylemek, bir ibadet haline gelmişti... O sırada savaş başlamış, resmi bildiriler Sarıkamış ve Kars'tan söz ediyorlardı. Turan'ın fethine yetişemeyeceğimizden endişe ediyorduk." (F.Tonguç, Birinci Dünya Savaşı'nda..., s.17.)

Çanakkale ve Doğu Cephesi'nde yedek subay olarak görev yapan İ.Hakkı Sunata, her ne kadar kendisi bu fikirlerin aleyhinde olsa da yoğun bir Turancı propagandanın yürütüldüğünü aktarır; *"Ben Vefa'nın dördüncü sınıfına geçtiğim sıralarda Türk Ocağı kurulmuş ve Türk Yurdu mecmuası neşre başlamıştı... Bu arada Ziya Gökalp'in muhtelif yazıları çıkıyor: Kızıl Elma'dan, Turan'dan bahsediliyor, halka bir ülkü aşılarmaya çalışılıyordu. Halkça ve milletçe bir şeyler aranıyor, ama aranan şey bilinemiyordu... Ne yapacaktık? Önümüzde bir Turan yolu ve buna sapanların bir elinde Kuran, bir elinde Turan efsanesi."* Sunata'ya göre bunlar akıl almaz hayallerdir; *"Yüz binlerle, belki milyonlarla Türk'ün oturduğu Rumeli topraklarını bir hamlede elden çıkardık. Turan hezeyanıyla Rusya'daki milyonlarca Türkü ve Tatarı, Türk topluluğuna katmak niyetindeyiz. Bu ne akıl, bu ne izan anlayıyorum."*¹²⁵

Şevket Süreyya Aydemir, Turancılık akımıyla Balkan Harbi'nden sonra okulda tanıştığını söyler. Aydemir, dershanelerin duvarlarına asılan haritaların başına toplanıp Türk vatanının sınırlarını çizmeye çalıştıklarını, Meriç Nehri'nden Çin sınırına uzanan topraklara bakıp *"Buralarını hep biz kurtaracağız. Bunlar hep bizim!"* dediklerini aktarır. Aydemir, harbin başlamasıyla bir an evvel asker olmak ve Turan yolunu açacak harbe katılmak arzusunu duyduğunu da ekler.¹²⁶

Osmanlı kamuoyunu etkilemeye yönelik çaba gösteren sadece İttihat ve Terakki erkanı değildir. Osmanlı Devleti'ndeki Alman ricalinin tamamı da harbe giriş yönünde kamuoyu oluşturmak için yoğun bir çaba harcamıştır. Kazım Karabekir'e göre Alman İstihbarat Bürosu, doğrudan doğruya gazetelere havadisler ve hatta makaleler dağıtmıştır. Hiçbir resmi makamın bunları kontrole hakkı yoktur. İş gazetelerimizin dirayetlerine kalmıştır. Onlar da yazıları ve resimleriyle daima harbe girmenin faydalı olacağını, Almanların galip geleceğini, İtilaf Devletlerinin şimdiden perişan olmuş bulunduğunu, İslam ve Türklük alemlerini kurtarmak zamanının geldiğini işlemişlerdir.¹²⁷

Alman İslah Heyeti'ndeki subaylar da bu gayrete katılmıştır. II. Ordu Harekât Şube Müdürü Ali Fuat Erden, Alman subaylarının faaliyetleri ile ilgili şunları aktarır; *"Reisi (2. Ordu kurmay başkanı von Frankenberg) ordu erkanı harbiyesinin bulunduğu büyük bir odada, bir coğrafya atlası üzerine eğilmiş Türk erkanı harp zabitleri ile beraber, Devlet-i Osmaniye'nin bu harbi umumi neticesinde kazanacağı hududun teferruatını muhakeme etmekle meşgul buldum... Alman zabitleri her gün öğleyin Limon von Sanders Paşa'yı ziyaret ederek maruzatta bulunurlar ve ondan talimat telakki ederlerdi. Bu zabitanın vazifesi Türk zabitlerinin şevk ve heyecanını inkişaf ettirmek ve mütemediyen artırmak ve orduda bu surette harp lehinde bir halet-i ruhiye ihzar etmekte ve bu vazifelerini Almanlık nokta-ı nazarından cidden hakiki bir vatanperverlikle ifa etmekte idiler."*¹²⁸

125 İ. H.Sunata, Gelibolu'dan Kafkaslara... , s.12-14; Vasfi Şenözen de, dönemin ruhunu ortaya koyan bir anısını aktarır; "Kumanda sırasında ağızından çıkan bir söz, o günün hükümetince tasarlanan, Hindistan'a kadar gidiş hülyasıyla, biraz alay eder gibi olmakla beraber, o günün genelliğini saran Türk birliği yani bugünkü anlamda Turancılık idealini de ifade ediyor gibiydi. Kumandayı şöyle verdim: 'Hazır ol! Adı adım marş! İstikamet Tibet Yaylası!' " (Vasfi Şenözen, I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları, (Haz. Saro Dayan), Okuyan Us, İstanbul, 2003, s.53.)

126 Şevket Süreyya Aydemir şunları yazar; "Mektebe döndüğüm zaman, içimden her gün bir an evvel asker olmak, bir an önce harbe katılmak ihtirası taşıyordu. Hem de yerim cephe ve cephenin en ileri hattında olmalıdır diyordum. Bu cephe, Türkiye'nin dışında kalan Türk ülkelerine varan yolların geçtiği cephe olmalıydı." (Ş.S.Aydemir, Suyu Arayan Adam, s.71.)

127 K.Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.249.

128 Ali Fuat Erden, Paris'ten Tih Sahrasına, Ulus Basımevi, Ankara, 1949, s.17

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

İsmet İnönü ve Ali İhsab Sabis de benzer gözlemlerde bulunmuştur. Osmanlı Genel Karargahındaki Almanların, Osmanlı Devleti'nin harbe girişi hususundaki baskıları gün geçtikçe artmıştır. Alman subaylar tarafından, Alman zaferinin yakın olduğu ve savaşın yakında sona ereceği, Osmanlı Devleti için harbe girerek kazançlı çıkma fırsatının kaçmakta olduğu sürekli olarak telkin edilmiştir.¹²⁹

Bütün bu aktarılanlar, Osmanlı Devleti'nde harp lehinde yoğun bir propaganda ve geniş bir kamuoyu olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre harp haklı, meşru ve gereklidir. Osmanlı Devleti için harp bir intikam ve istiklal harbi olacaktır. Meclis Reisi Halil (Menteşe) Bey, 14 Aralık 1914'de Meclis'de harple ilgili olarak şunları dile getirmiştir; Cihan Harbi, Osmanlı Devleti için kısıtlı bir amaca yönelmiş hususi ve geçici bir harp değildir. Bir var olma ya da yok olma meselesidir. Harpte bazı milletler intikamını, bazıları zaferlerini, bazıları da cezalarını bulur. Osmanlı Devleti harpte muzaffer olarak hak ve intikamını, Ruslar ve müttefikleri ise cezalarını bulacaklardır.¹³⁰ Halide Edip (Adivar) de 11 Aralık tarihli *Tanin*'de "Halas Muharebesi" başlığı altında benzer görüşler dile getirmiştir. Ona göre çocukluğundan beri beklediği intikam ve kurtuluş günü artık gelmiştir.¹³¹ Tasvir-i Efkâr'ın yazarı Yunus Nadi ise harbin her fırsatta Osmanlı Devleti'nin hayatına kasteden Avrupa tahakkümünün kökünden kesilip atılmasına fırsat sağlayacağını, İslâm âleminin varlığını kurtarmak ve yükseltmek için savaşa atılmanın bir fariza hükmünü almış olduğunu yazmıştır.¹³²

Osmanlı kamuoyuna hakim olan savaş yanlısı hava pek çok hatıratta ifadesini bulmuştur. Galip Vardar'a göre; "*Herkes bu savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidarda bulunan ittihatçı kabinesinin tasvibiyle girildiğini söylemekte müttefiklerdir. Hatta birçok kimseler bunda Talat, Enver ve Cemal Paşaların tesirinin daha büyük olduğunu iddia etmektedir. Yine bu vaziyeti dikkatle tetkik edenler, neticede en evvel bir kişiyi mesul saymaktadırlar. O da Harbiye Nazırı Enver Paşa'dır... Bu bir hakikat değildir. Hakikat, İttihat ve Terakki erkanının his itibarıyla Almanlara taraftar olmalarında, Balkan Harbi'nin hazin facialarının tesiri altında kalmalarında, Rusya'dan korkmalarında, İngiltere ve Fransa'ya asla güvenmemelerinde, para bulmak zorunda bulunmalarında ve nihayet bazı hadiselerin akıntısına kapılarak, onların da mütereddit kaldıkları Cihan Savaşı'na sürüklenmiş olmalarındadır.*"¹³³

Hüseyin Cahit Yalçın da Galip Vardar ile aynı kanaattedir. Osmanlı Devleti için savaşın hazin sonunu gördükten sonra savaşa girme kararını verenleri kabahatli görmek çok kolaydır. Ancak harpten evvelki günlerde savaşı bir felaket sayarak istemeyenlerin sayısı çok azdır. Yalçın'a göre aydın ve düşünen Türkiye'nin büyük bir bölümü, pek küçük bir ayrılıkla savaş taraftarıdır. Özellikle İttihat ve Terakki Genel Merkezi istisnasız bu

129 İ.İNÖNÜ, *Hatıralar*, s.153; Ali İhsan Sabis bu konuda şunları yazar; "İşte 1914 senesi yazında ordumuzda hizmet gören Alman zabıt ve generallerinin, Almanya'nın Fransa'yı çabuk yere sereceği hakkındaki resmi, hususi iddiaları ve propagandaları da, bazı kimselerin kafasında, Almanya'nın çabuk harbi kazanacağı ve Almanlarla ittifak ederek süratle harbe girmeliğimiz kanaatini hasıl ediyordu." (A.İ.Sabis, *Harp Hatıralarım I*, s.72.)

130 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, III/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.277-278.

131 Halide Edip şöyle yazar; "... Bunu ben ta çocukluğumdan beri evvela ırkımın bu kin ve intikam, bu halas ve hayat gününü müphem bir elemle sezmiş, sonra onu kendi senelerimle, fikrimle, kalbimle, bütün hayatımla beraber büyüterek yaşıyorum... İşte azim ve uzun bir hazırlıktan sonra yapacağımız bu halas muharebesini bugün yapmak için zaman önümüze bir fırsat açtı..." (Halide Edip (Adivar), "Halas Muharebesi", *Tanin*, 11 Aralık 1914.)

132 Yunus Nadi, "Hakiki Safha", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Kasım 1914.

133 Galip Vardar-Samih Nazif Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönemler*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1960, s. 253.

kanaattedir.¹³⁴ Cemiyet içinde harp taraftarı olmayanlara ise öfkeyle bakılmaktadır. Öyle ki Talat Paşa, Cavit Bey'in harp aleyhtarı olarak kabineden istifasından sonra, kendisine yakın koruma polisi vermek ihtiyacı hissetmiştir.¹³⁵

Mahmut Muhtar Paşa, İtilaf Devletleri'nin emellerinin kamuoyunca malum olduğu ve genel hissiyatın onların aleyhinde olduğunu söyler. İtilaf Devletleri'nin Balkan Harbi'nden itibaren Osmanlı Devleti aleyhinde izledikleri politikalar, gerçek niyetlerini belli etmiştir. Bu koşullarda Türkler de bütün ümitlerini kendilerini koruyabilecek ve her şeye kadir olduğunu düşündükleri Kayzer'e bağlamışlardır. Paşa, harpten sonra tarafsızlık yanlısı görünen çok kişinin esasında 1914'de harbe taraftar olduğunu da ekler.¹³⁶

Dönemin gazetecilerinden Ziya Şakir iki farklı İstanbul olduğunu aktarır. Birincisi hadiselerin sevk ve cereyanına sürüklenerek, hiçbir şey bilmeden ve hiçbir şey hissetmeden propagandacıların peşine takılan ve her vakayı “ -Yaşasın!” diye alkışlayan İstanbul'dur. Diğeri ise, akıl ve şuuruna sahip olan, her hareketin arkasında bir fayda ve zarar arayan, propaganda cereyanları ne kadar kuvvetli olursa olsun, hiçbir zaman o cereyana kapılmayarak daima idrak ve muhakemeye dayanan İstanbul'dur. Şakir'e göre, Almancılık cereyanı git gide güçlenmiş ve nihayetinde kamuoyuna hakim olmuştur; “*Birinci İstanbul coşmuştu. Beyoğlunun meçhul kaynaklarından taşan kuvvetli bir havaya tabi olarak, heyecan içinde Tanenberg zaferini alkışlıyordu. Daha dün, Rusların şarki Prusya'yı altüst etmesinden sebepsiz ve manasız heyecan duyarak: - Rus silindirinin tazyikine dayanılır mı hiç? diyenler, bu gün de general Hindenburg'un Tanenberg'de kazanmış olduğu parlak muvaffakiyet karşısında yine sebepsiz ve manasız heyecana kapılıyorlar: -Alman ordusunun süngülerine dağlar bile dayanamaz. Ruslar, mukavemet edebilir mi hiç? diye, mest oluyorlardı... Artık Alman zaferinin, bir an bile durmadan, bir silsile halinde devam edip gideceğine dair hararetle sözler iştiliyordu.*”¹³⁷

Ziya Şakir, İttihat ve Terakki kulüplerinde bu havanın hüküm sürdüğünü söyler. Bir kulüpte önüne bir harita açmış ve kendi savaş planını aktaran bir İttihatçının söyledikleri dönemin havasını anlamak açısından dikkate değer; “*Şurası Kafkas hududu... Şimdi buradan ileri atılacağız. Şöyle İran'ı atlayacağız. İkiye ayrılacağız. Sağ cenah kuvvetlerimiz, Afganistan'ı silip süpürecek, sol cenah kuvvetlerimiz Turan'a girecek... Turan istilası çarçabuk bitecek. Sonra kuvvetlerimiz birleşecek. Yıldırım süratiyle Himalaya dağlarından Hindistan'a inverecek.*”¹³⁸

Feroz Ahmad'a göre, Osmanlı Devleti'nin harbe girişi sırf Almanlar ile İttihat ve Terakki'nin savaş taraftarları arasındaki gizli bir anlaşmanın sonucu değildir. Ekseriyetle, İttihat ve Terakki'nin, Enver'in şahsında temsil eder hale geldiği milliyetçi hevesleriyle belirlenmiştir.¹³⁹ Harbe giriş sürecinde Sadrazam ve kabinenin bir kesiminden gelen

134 Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s.219.

135 “Cemiyetin iç tarafında, adanmışlar ve coşkunlar çevresinde Cavit'e karşı o kadar şiddetli bir kızgınlık duygusu doğdu ki Talat, geceli gündüzlü Cavit'in evinde kalmak ve sokağa çıkışında ona arkadaşlık ederek korunmasına dikkat etmek üzere iri yarı bir polis memuru atamak gereğini duydu.” (H.C.Yalçın, Siyasal Anılar, s.297)

136 Mahmut Muhtar, Maziye Bir Nazar, s.117, 125.

137 Ziya Şakir, 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?, Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.269-270.

138 Ziya Şakir, 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, Muallim Fuat Gürcüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1944, s.70.

139 Feroz Ahmad, “Ottoman Armed Neutrality and Intervetion, August-November 1914”, Studies on Ottoman Diplomatic History 4, 1990, s.60.

tepkinin zayıf kalması bu şekilde açıklanabilir. Harpten çekinenler de dahil bütün Osmanlı yöneticileri, harbin düşledikleri bağımsızlığı ve itibarı kazanmak için tarihsel bir fırsat olduğunu hissetmiş gibidir.

SONUÇ

İmparatorluğu yok olmaya götüren bozgunundan sonra, Almanya ile beraber harbe girme sorumluluğu genel olarak İttihatçılara ve özel olarak Enver, Cemal ve Talat üçlüsüne yüklenmiştir. Karar verici makamlarda bulunan bu şahısların siyasî sorumluluğu inkar edilemez. Ancak sorumluluk sadece onlara mı aittir? Harbin başladığı döneme ait şahitlikler, yöneticilerin bu fikirlerinde yalnız olmadığını ortaya koymaktadır. Osmanlı kamuoyu II. Meşrutiyet'ten itibaren Türk Ocağı, Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi milliyetçi örgütlerin etkisi altındadır. Balkan Harbi'yle beraber milliyetçi propaganda hız kazanmış ve etkisini artırmıştır. Balkan Harbi'nin neden olduğu felaketler, yitirilen topraklar, Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında derin bir uçurum açmıştır. Nitekim Balkanların kaybedilmesiyle Osmanlı siyaseti iflas etmiş, Türkcülükten Turancılığa uzanan milliyetçi akımın önü açılmıştır. Bu iklimde faaliyet gösteren cemiyetler, sıkıyönetim ve seferberlik dönemlerinde uygulanan kontrol ve sansür rejiminin baskısına maruz kalmadan, hükümet desteğiyle faaliyetlerini yürütmüştür. Bu cemiyetler, yaptıkları yayınlar, tertipledikleri konferanslar ve dönem boyunca yapılan mitinglere verdikleri destekle Osmanlı kamuoyunun harp lehinde şekillenmesinde etkili olmuştur. İttihatçı yönetimin fikirleriyle uyuşmayan sivil toplum örgütlerine ise yaşam hakkı tanınmamıştır. Bu durum, seferberliğin ilanı ile uygulanmaya başlayan sıkı bir sansür rejimi ile zirveye çıkmıştır. Özellikle Ağustos-Kasım 1914 tarihleri arasında, Turancı-Panislamist söylemli yoğun bir savaş propagandası yürütülmüştür.

Balkan felaketiyle gelişme gösteren Turancı-Panislamist akım ve büyük harp ile başlayan yoğun propaganda, özellikle eğitilmiş genç kuşak üzerinde etkili olmuştur. Bu koşullarda, harp haklı, meşru ve gerekli görülmüştür. Osmanlı Devleti için harp, bir intikam ve istiklal harbi olacaktır. Harpten çekinenler de dahil Osmanlı yöneticilerinin ekseriyeti, harbin düşledikleri bağımsızlığı ve itibarı kazanmak için tarihsel bir fırsat olduğunu hissetmiş gibidir.

Nitekim bütün bu faktörlerin şekillendirdiği kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin harbe giriş kararını olumlu karşılamıştır. Bu karara yönelik bir direnç oluştuğuna dair herhangi bir bulgu mevcut değildir. Osmanlı nüfusunun büyük kısmını oluşturan kırsal kesimin tepkisi tam olarak ortaya konulmasa bile en azından harbe giriş kararının bu kesimce pasif bir şekilde kabullenildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar ve Tutanaklar

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi(2013), I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul.

Gazeteler

İkdam

Cumhuriyet

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

Tanin

Kitap-Makale

Adivar, Halide Edip(1955), Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İstanbul.

Aganoglu, H.Yıldırım(2001), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makus Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Ahmad, Feroz(2013), İttihat ve Terakki (1908-1914), Kaynak Yayınları, İstanbul.

.....(2013), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, , s.19-56.

.....(1985), “İttihat ve Terakki’nin Dış Politikası (1908-1919)”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi II, İletişim Yayınları, İstanbul, s.293-303.

.....(1966), “Great Britain’s Relations with the Young Turks, 1908-1914”, Middle Eastern Studies, II/4, , s.302-329.

.....(1990), “Ottoman Armed Neutrality and Intervention, August-November 1914”, Studies on Ottoman Diplomatic History, 4, s.41-69.

Ahmet Ağayef, “Goeben ve Breslau”, Tercüman-ı Hakikat, 12 Ağustos 1914.

Aksakal, Mustafa(2010), Harb-i Umumi Eşiğinde, Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Akşin, Sina(2011), Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, Ankara.

Apak, Rahmi(1988), Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Arıkan, Zeki(1989), “Balkan Savaşı ve Kamuoyu”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.168-190.

Arslan, Esat(2010), “Goben ve Breslav’ın Alınmasının Perde Arkası, ABD’nin Yunanistan’a Verdiği İki Savaş Gemisi: Mississippi ve Idaho Dretnotları”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 16, s.67-88.

Aydemir, Şevket Süreyya(1967), Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Bayur, Yusuf Hikmet(1951), Türk İnkılap Tarihi, II/3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,.

.....(1983), Türk İnkılap Tarihi, III/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Bağış, Ali İhsan(1999), “İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.45-54.

Baykara, Tuncer(1989), “Birinci Dünya Savaşı’na Girişin Psikolojik Sebepleri”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.360-368.

Bengi, Hilmi(2015), “Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.387-422

Beşikçi, Mehmet(2015), Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

- Beyatlı, Yahya Kemal(1973), *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Cemal Paşa(2006), *Hatıralar*, (Yay. Haz.Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çakmak, Fevzi(2011), *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, (Yay.Haz.Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çolak, Mustafa(2006), *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Dayı, S.Esin Derinsu(2012), *"Türk Yurdu'nda Balkanlar ve Balkan Savaşları ile İlgili Haberler"*, Atatürk Dergisi, C/1, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, s.21-48.
- Deringil, Selim(1985), *"II. Abdülhamit'in Dış Politikası"*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II, İletişim Yayınları, İstanbul, s.304-307.
- Earle, Edward Mead(2003), *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Erbuğ, Merih Baran(2007), *Kaybolan Yıllar, Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış-Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Erden, Ali Fuat(1949), *Paris'ten Tih Sahrasına*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Güvenç, Serhat(2009), *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hale, William(2003), *Türk Dış Politikası, 1774-2000*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Halide Edip (Adivar), *"Halas Muharebesi"*, Tanin, 11 Aralık 1914.
- Hall, Richard C. (2003), *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Hayta, Necdet(2015), *"I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Reval Mülakatı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri"*, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.17-36.
- Hobsbawn, Eric(2005), *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Hopkirk, Peter(1995), *İstanbul'un Doğusunda Bitemeyen Oyun*, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul.
- İnönü, İsmet(1985), *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi.
- Kannengieser, Hans(2015), *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Kapani, Münci(1989), *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karabekir, Kazım(2001), *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Emre Yayınları, İstanbul.
- (2011), *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya(1983), *Osmanlı Tarihi V*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
-(1977), *Osmanlı Tarihi VII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karpat, Kemal(2012), *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi"*, Türk Dış Politikası, Timaş Yayınları, İstanbul, s.99-160.

- Kılıç, Selami(2009), “*Alman İmparatorluğu’nun Kutsal Savaşı: ‘Cihat’ Mimarları, Söylem ve Girişimleri*”, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu (20-22 Mayıs 2009) Bildirileri-I, Genkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.275-291.
- Kışlalı, Ahmet Taner (1987), *Siyaset Bilimi*, Ankara.
- Koloğlu, Orhan(1999), “*İttihat ve Terakki Partisi’nin Dış Politikası*”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.233-239.
- Köroğlu, Erol(2010), *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, Propagandadan Milli Kimlik İnşasına, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köprülüzade Mehmet Fuat, “Müdafaa-i Milliye”, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Şubat 1913.
- Kressentein, Friedrich Freiherr Kress von(2007), *Son Haçlı Seferi, Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Küçük, Cevdet(2000), “*II. Abdülhamit’in Dış Politikası*”, II. Abdülhamit Dönemi Paneli II, İstanbul, s.132.
- Mahmut Muhtar(1999), *Maziye Bir Nazar*, Genkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Moreau, Odile(2010), *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askeri “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mühlman, Carl(2009), *İmparatorluğun Sonu (1914)*, Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber(1987), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul.
- (2008), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfusu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- (1985), “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Arap Milliyetçiliği*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi IV, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1032-1036.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*(2013), I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- Özbek, Nadir(2004), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, Selahattin(2007), *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Pamuk, Şevket(2005), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Polat, Nazım H.(1991), *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Rauf Orbay’ın Hatıraları (1914-1945) (2005), (Yay. Haz. Orhan Selim Kacaoğlu), Temel Yayınları, İstanbul.
- Reyhan, Cenk(2005), “*Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 1878-1914*”, Belleten, LXIX/254, s.217-265.
- Sabis, Ali İhsan, *Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?*, (Yay.Haz.Hasip Saygılı), İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Shaw, S.J.(2014), *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

I.Dünya Harbi ve Osmanlı Kamuoyu: Günlük ve Hatıralar Üzerinden Bir Değerlendirme

- Sondhaus, Lawrence(2003), “*Deniz Gücü ve Deniz Savaşları*”, Dretnot, Tank ve Uçak, Modern Çağda Savaş Sanatı (1815-2000), (Ed.Jeremy Black), Kitap Yayınevi, İstanbul, s.185-206.
- Sunata, İ. Hakkı(2008), Gelibolu’dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anıları, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Talat Paşa(2006), Hatıralarım ve Müdafaam, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Şenözen, Vasfi(2003), I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları, (Haz. Saro Dayan), Okuyan Us, İstanbul.
- Tonguç, Faik(1999), Birinci Dünya Savaşı’nda Bir Yedek Subayın Anıları, (Haz. Mürşit Balabanlılar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer(1995), Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
-, “*Cihan Harbi’nin Provası Balkan Harbi*”, Toplumsal Tarih, 104, (Ağustos-2002), s.44-51.
- Trumpener, Ulrich, “*Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu*”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, (Ed.Marian Kent), Alfa, İstanbul, 2013, s.175-217.
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler III, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
-(2011.), Türkiye’de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Turan, Mustafa(2015), “*I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti*”, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.57-89.
- Türk, Fahri(2012), Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti, 1871-1914, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Uyar, Mesut-Erickson, Edward J. (2014), Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Vardar, Galip-Tansu, Samih Nazif(1960), İttihad ve Terakki İçinde Dönemler, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Wallach, Jehuda L.(1985), Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yalçın, Hüseyin Cahit(2000), Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yalman, Ahmet Emin(1997), Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Yasamee, F.A.K. (1999), “*Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamit II (1878-1908)*”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 223-232.
-, “*Colmar Freiherr von der Goltz and the Rebirth of the Ottoman Empire*”, Diplomacy and Statecraft 9, (Temmuz-1998), s.91-128

Yılmaz, Veli (1993), 1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul.

Yunus Nadi, "*Hakiki Safha*", Tasvir-i Efkâr, 2 Kasım 1914.

Ziya Şakir(2007), 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik?, Çatı Yayıncılık, İstanbul.

..... (1944), 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, Muallim Fuat Gürcüyener
Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul.

AHMET AĞAOĞLU'NA GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ULUSLARARASI SİYASET, OSMANLI DEVLETİ VE İSLAM DÜNYASI

THE VIEW OF AHMET AĞAOĞLU ON INTERNATIONAL POLITICS, OTTOMAN EMPIRE AND THE ISLAMIC WORLD BEFORE THE FIRST WORLD WAR

ALİ BİLGENOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:22.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:12.06.2021

BİLGENOĞLU, ALİ, (2021), "Ahmet Ağaoğlu'na Göre Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Uluslararası Siyaset, Osmanlı Devleti ve İslam Dünyası", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 709-722.

Öz

Modern dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde günümüz Ortadoğu coğrafyasının paylaşımı meselesi Büyük Güçler arasındaki ciddi ihtilaf konularının başında gelmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dünyasını doğrudan etkileyecek şekilde Doğu Sorunu olarak tanımlanıp, gündemin ilk sıralarına yerleşen bu uluslararası politik mesele sivil-asker devlet adamları kadar son dönem Osmanlı-Türk aydınlarının da en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet basınının birbirinden farklı ideolojik yaklaşımlara sahip pek çok yayın organında bu dönemde önemli makaleler yayımlanmış; siyasal yönelimleri farklı bu yayınların ortak noktalarından bir tanesini özelde Osmanlı Devleti'nin, genelde ise İslam dünyasının geleceği konusunda yaşanan endişe oluşturmuştur. Bu ortak endişeden hareketle devrin aydınları farklı bakış açıları üzerinden kaleme aldıkları yazılarla İslam Dünyası ve Müslüman toplumlar için bir kurtuluş rotası çizmeye çalışmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'na doğru ilerleyen süreçte İslam dünyasının geleceği ve Osmanlı Devleti'nin durumu konusunda değerli makaleler kaleme alan düşünürlerden bir tanesi de Ahmet Ağaoğlu'dur. Son dönem Osmanlı düşünce hayatının ve Türk milliyetçiliği fikrinin önde gelen isimlerinden biri olan Ağaoğlu bu süreçte farklı basın organlarında uluslararası siyaset ve Osmanlı Devleti hakkında yazılar kaleme almıştır. Bu çalışmada Ağaoğlu tarafından devrin önemli yayın organlarından biri olarak öne çıkan Sırat-ı Müstakim'de yayımlanmış olan iki önemli makale merkeze alınmak suretiyle, 1910-1915 yılları arasında aynı dergide yayımlanmış diğer makalelerinden de yararlanarak kendisinin Büyük Güçler, Osmanlı Devleti ve İslam dünyası hakkındaki fikirleri dönemsel olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Ağaoğlu'nun uluslararası ve bölgesel analizleri kadar İslam dünyası, Osmanlı Devleti ve hilafet kurumu merkezli durum tespitleri ve gelecek projeksiyonu hakkındaki yaklaşımı irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet, İslam Dünyası, Büyük Güçler, Sırat-ı Müstakim.

*Dr.Öğr.Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ali.bilgenoglu@adu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9097-1737>).

Abstract

The sharing of the present-day Middle East was one of the serious disputes between the Great Powers before the First World War, as one of the most important turning points in the history of the modern world. This international political issue, which had been at the top of the agenda named as the Eastern Question since the second half of the 19th century, had also been one of the leading discussions of the Ottoman-Turkish intellectuals as well as the civil-military statesmen. Within this framework, in the several different media organs during the Second Constitutional Period of the Ottoman Empire, important articles were published on this issue. Despite their different ideological approaches, nearly all these press organs reflected the concern about the future of the Empire and the Islamic World, in common. Based on this common concern the intellectuals of the period tried to draw a road map with their articles from different political perspectives, for the Islamic World and Muslim communities. Ahmet Ağaoğlu was one of the scholars who wrote significant articles about the situation of the Ottoman Empire within the framework of the future of the Islamic World during the years towards the First World War. As one of the leading names of the late Ottoman intellectual life and the idea of Turkish Nationalism. In this study, by taking two important articles of him that were published in *Sırat-ı Müstakim*, as one of the most important magazines of the period, to the center, his ideas on the international politics, Ottoman Empire and the Islamic World will try to be analyzed. Within this effort, his other articles in *Sırat-ı Müstakim* on the same issue between 1910-1915 will also taken into consideration. In this context, not only the regional and the intertational political analysis of Ağaoğlu, but also his evaluations on the state of the Ottomans and his future projection on the Islamic World will also try to be examined.

Keywords: *Ahmet Ağaoğlu, Ottoman Empire, The Second Constitutional Period, Islamic World, Great Powers, Sırat-ı Müstakim.*

Giriş

1869 yılında Rusya egemenliği altında bulunan Karabağ bölgesinin Şuşa kentinde dünyaya gelen Ahmet Ağaoğlu (Agayev), ilk ve orta öğrenimini buradaki Rus okulunda; lise eğitimini ise Tiflis'te bitirmiştir.¹ 1889 yılında üniversite eğitimi için Paris'e giden Ağaoğlu, *College de France*'ta Tarih ve Filoloji bölümünde öğrenim görmeye başladı. Eğitimi sırasında Fransa'da yayımlanan *La Nouvelle Revue* ile *Revue Bleue*² ve Tiflis'te yayımlanmakta olan Kafkas gazetesinde Doğu dünyasına ilişkin ilk yazılarını yayımlamıştır.³ Bu ilk popüler yayınlarına ek olarak akademik anlamda da yayın faaliyetlerine başlayan Ağaoğlu, 1892'de Londra'da toplanan Şarkiyat Kongresi'ne katılarak Şii mezhebinin doğuşu ve gelişmesine dair bir tebliğ sunmuştur.⁴

Paris'teki öğrenimini tamamladıktan sonra 1894'te Azerbaycan'a geri dönen Ağaoğlu, Bakü liselerinde öğretmenlik yapmış; aynı zamanda Hüseyinzade Ali ve Şahtatlı Mehmet Ağa ile birlikte dâhil olduğu Millî Uyanış Hareketi⁵ çerçevesinde çeşitli gazetelerde Türklerin haklarını savunan yazılar kaleme almıştır. Buna ek olarak yayıncılık faaliyetlerine de giren Ağaoğlu, 1905 Rus Devrimi öncesinde esen hürriyet havasından faydalanarak *Hayat* adlı gazeteyi çıkarmış; sonrasında *İrşad* (1905), *Füyuzat* (1906) ve *Terakki* (1908) adlı dergiler de yayımlamıştır.⁶ 1909 senesinde Çarlık Rusya'sının faaliyetleri üzerinde artan siyasi baskıları neticesinde İstanbul'a göç eden Ağaoğlu⁷, bir dönem Maarif Müfettişliği⁸ ve Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda 1908'de Türk Derneği, 1912'de ise Türk Ocağı'nın kuruluşlarında kurucu sıfatıyla rol oynamış⁹; Türk Yurdu'nun da yayıncılarından birisi olmuştur.¹⁰ Bu dönemde Ziya Gökalp, Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Yusuf Akçura gibi isimlerle birlikte Türk milliyetçiliği hareketinin önderleri arasında yer alan Ağaoğlu¹¹, 1915'te Meclis-i Mebusan'a Afyon mebusu olarak seçilmiş¹²; aynı yıl İttihat ve Terakki'nin genel merkez üyesi olmuştur.¹³ 1917'de Azerbaycan'a gönderilen ordunun siyasi müfettişliğine getirilen Ağaoğlu, ertesini

1 A. Holly Shissler, *Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey*, I.B. Tauris, London, 2002, ss. 43-53.

2 Ağaoğlu'nun Fransa yılları ve buradaki faaliyetleri ile gazete yazıları konusunda bkz. François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 103-117.

3 H. Ozan Özavcı, *Intellectual Origins of the Republic: Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey*, Brill, Leiden, 2015, s. 54.

4 Nuri Yüce, "Ağaoğlu Ahmet", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 1, s. 465, İstanbul, 1988. Bu tebliğ daha sonra Ağaoğlu tarafından "The Shiite Sect and its Origin" (Şii Mezhebi ve Kaynakları) adıyla Londra'da yayımlanmıştır. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 408.

5 Münir Atalar, "Ahmet Ağaoğlu (1869-1939)", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2, 2018, s. 140.

6 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Türk Kültür Yayıncılık, İstanbul, 1978, ss. 199-200; Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 170.

7 James H. Meyer, *Turks Across Empires*, Oxford University Press, 2014, s. 2.

8 Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 149.

9 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 347; Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 55.

10 David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1979, s. 18; Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, s.29; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 437.

11 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 189; Berkes, a.g.e., ss. 410-412. Ağaoğlu'nun burada ismi geçen dönemin ünlü fikir adamları ile olan kişisel ilişkilerine ve dostluğuna dair bkz. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

12 Feroz Ahmad ve Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1975-1976, s. 271.

13 Shissler, a.g.e., s. 160.

yıl İstanbul'a döndüğünde İttihat ve Terakkî'nin pek çok ileri geleni ile beraber Malta'ya sürgün edilenler arasında yer almış¹⁴; 1921'de sürgünden Ankara'ya geri dönmüştür. 22 Temmuz 1923'te yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi II. Dönem seçimlerine katılan Ağaoğlu Kars milletvekili olarak meclise seçilmiştir. Burada Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin başyazarlığını yürüten Ağaoğlu, aynı zamanda Ankara Hukuk Mektebi'nde Hukuk-u Esasiye dersleri vermiştir.¹⁵ 1930 senesinde kurulan Serbest Fırka'nın kurucuları arasında yer alan Ağaoğlu¹⁶, kısa süren Serbest Fırka tecrübesinin ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Tarihi kürsüsünde profesör olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu dönemde *Akın* adlı bir gazete çıkarmaya başlamış¹⁷; yönetimi eleştiren yazıları sebebiyle gazetesi kapatılmış ardından da 1933 Üniversite Reformu ile kadro dışı bırakılarak, emekliye ayrılmıştır.¹⁸ 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da vefat eden Ağaoğlu, ömrünün son dönemine dek farklı yayın organlarında yazılar yazmaya ve kitap yayımlamaya devam etmiştir.¹⁹

Ağaoğlu'nun düşünsel birikim ve yöneliminin ilk devresini teşkil eden Rusya yıllarında gerek yazdığı makalelerde gerekse yayımladığı gazete ve dergilerin yayın politikasında ana siyasal söylem olarak "Çarlık Rusya'sı Müslümanlarının birleşmesini ve ilerlemesini" savunduğu görülmektedir. Nitekim Ağaoğlu 1906 senesinde Hüseyinzâde Ali Bey ile birlikte Kafkasya Müslümanlarını temsil etmek üzere 13-23 Ocak 1906 tarihlerinde düzenlenen Petersburg İkinci Müslüman Kongresi'ne katılmıştır.²⁰ Bu gibi girişimleri sebebiyle Çarlık Rusya'sının kendisi hakkındaki siyasi takibatı ve artan baskıları sonrasında adeta bir çekim merkezi haline gelen II. Meşrutiyet İstanbul'una geçen Ağaoğlu²¹, devrin önde gelen İslamcı yayın organlarından Şehbenderzâde Ahmet Hilmi'nin Hikmet Gazetesi ile Eşref Edib tarafından çıkarılan Sebil'ür-reşad'a dönüşecek olan Meşrutiyet rejimi taraftarı Sırat-ı Müstakim'in kadrosu içinde yer alarak Rusya'dan getirdiği İslam'ı da içeren milliyetçi tezleri bu mecralarda işleyerek, Müslüman dünyanın durumu ve geleceği üzerine makaleler kaleme almaya başlamıştır.²²

14 Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 108. Ağaoğlu'nun sürgün dönemi hatıratı ve dönemi değerlendiren kıymetli yazılar için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2010.

15 Ülken, a.g.e., s. 409.

16 Ağaoğlu'nun Serbest Fırka tecrübesi içerisindeki rolü hakkında bilgi için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

17 *Akın* gazetesi hakkında bkz. Hakkı Uyar, "1930'larda Türkiye Basınında 'Liberal' Muhalefet: Ağaoğlu Ahmet'in *Akın* Gazetesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 41, Mayıs 1997, ss. 43-50.

18 Simten Coşar, "The State and Intellectual in Turkey: Between Liberal Ethos and the Myth of Democracy", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, 1997, s. 161.

19 *Türk Parlamento Tarihi*, (Haz. Kazım Öztürk), TBMM-II. Dönem 1923-1927, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınevi, cilt: 3, ss. 474-475.

20 Atalar, a.g.m., s. 141. 1905 senesinde Nijni-Novgorod'da toplanan Birinci Müslüman Kongresi'ni müteakip toplanan 1906 tarihli Petersburg İkinci Müslüman Kongresi'nde Bütün Rusya Müslümanlarının İttifakı adıyla yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi kararı alınmıştı. Kongreler serisinin üçüncüsü ise aynı yıl ağustos ayında yine Nijni-Novgorod'da toplanmıştır. Detay için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 396; İsmail Türkoğlu, "Müslüman Kongreleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 32, 2006, ss. 96-98.

21 Akçura, *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, s. 208. Bu dönemde Osmanlı başkentinde Ahmet Ağaoğlu'nun yanı sıra Yusuf Akçura, Mehmed Emin Resulzade, Abdürreşid İbrahimov, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki, Halim Sabit gibi önde gelen Kırımli, Tatar ve Azeri aydınlardan oluşan bir grup faaliyet göstermekteydi. Bkz. François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 61; Hakan Kırımli, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 170.

22 Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 127; Ufuk Özcan, *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, Kitabevi, İstanbul, 2010,

Ahmet Ağaoğlu'na Göre Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Uluslararası Siyaset, Osmanlı Devleti ve İslam Dünyası

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınında İslam dünyasının durumu ve geleceği ile ilgili çok sayıda makale ve haber yayımlanmıştır. Özellikle son dönem Osmanlı-Türk aydınlarının bu çerçevede son derece önemli yazılar yayımladıkları görülmektedir. Bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden İslam dünyası ve Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Abdürreşid İbrahim, Samizâde Süreyya, Mehmet Akif (Ersoy), Abdülaziz Çavuş, Eşref Edib, Şehbenderzâde Ahmet Hilmi gibi dönemin Osmanlı entelijansiyasının önemli isimleri Beyan'ül-Hak, Sırat-ı Müstakim, Hikmet ve Tearüf-i Müslimin gibi yayın organlarında makaleler neşretmişlerdir. Bu yayınlar Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı aydınlarının hem devletin durumu hem de İslam dünyasının geleceği penceresinden uluslararası siyaseti analiz etme çabaları nedeniyle son derece önemli kabul edilmektedir.²³

Son dönem Osmanlı-Türk aydın zümresinin önemli isimlerinden biri olan Ahmet Ağaoğlu'nun imzasıyla 1910 tarihinde Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde uluslararası siyaseti ve İslam dünyasının bu çerçevedeki konumunu irdeleyen iki ayrı makale neşredildiği görülmektedir. Bunlardan ilki "Âlem-i İslam ve Siyasiyyat-ı Umumiye" başlığı ile 8 Temmuz 1326 (21 Temmuz 1910) tarihinde; ilkinin devamı olarak ikinci makale ise aynı derginin takip eden sayısında 15 Temmuz 1326 (28 Temmuz 1910) tarihinde "Âlem-i İslam ve Siyasiyyat-ı Umumiye: Bizim Takib Edeceğimiz Meslek" başlığı ile yayımlanmıştır. Bu iki önemli makalenin ilkinde 1910 yılı itibarıyla Avrupalı devletlerin siyasi ve ekonomik durumları kıta siyaseti çerçevesinde birbirleri ile olan ortaklık ve rekabetleri üzerinden analiz edilmiş; ikincisinde ise İslam dünyasının uluslararası siyasetteki konumu ve sorunları ele alınmaya gayret edilmiştir. Bu çalışmada Ağaoğlu'nun burada sözü edilen makalelerinde yer verdiği yorum ve analizleri merkeze alarak, 1910-1915 yılları arasında Sırat-ı Müstakim ve Sebül'ür-reşad'da yayımlanmış konuya ilişkin diğer yazılarından da yararlanarak uluslararası siyasete ilişkin beş yıllık tespit ve yorumları mercek altına alınacaktır. Bu bağlamda bir Osmanlı-Türk aydınının Osmanlı Devleti ile İslam dünyasının durumu ve geleceğine dönük siyasi perspektifi ortaya konmaya çalışılacaktır.

A. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Uluslararası Siyaset ve İslam Dünyası

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve daha genel anlamda İslam dünyasının geleceğini kendisine dert edinen pek çok Osmanlı-Türk aydını gibi Ahmet Ağaoğlu için de dönem itibarıyla uluslararası siyasetin odaklandığı temel noktanın âlem-i İslam olduğu şüphesiz bir gerçektir: "*El-yevm beynelmilel cereyan eden siyâsiyyât-ı umumiyenin safahâtı nazar-ı dikkate alınırsa işbu safahatın yegâne medâr ve merci'i âlem-i İslam olduğu kolaylıkla anlaşılır*".²⁴ Avrupa'nın tüm 19. yüzyıl boyunca kıtaya mahsus siyasi meselelerini çözüme ulaştırdığını, bunun son noktasının ise Almanya'nın kuruluşu ile nihayete erdiğini ifade eden Ağaoğlu, 1871-1910 yılları arasında kıta Avrupası siyasetinin dönemsel bir iç barış yaşamasını buna kanıt olarak sunmaktadır: "*Almanya İmparatorluğu teşekkül ettikten sonra yani kırk senelik uzun bir müddet zarfında Avrupa'nın ânifü'z-zikr dairesinde hiçbir muhârebe zuhur etmemiştir. Şu kıt'anın tarihini*

s. 87; Meyer, a.g.e., s. 156.

²³ Bu konuda detaylı ve kronolojik bir değerlendirme için bkz. İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1405-1420.

²⁴ Ahmed Agayev, "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye", Sırat-ı Müstâkîm, cild: 4, 8 Temmuz 1326 (21 Temmuz 1910), s. 346.

bilenler nezdinde sâbıkta kat'iyen emsâli görülmemiş bir alâmet gibi telakki edilse gerek". Öyle ki "bugün bile nefsi-i Avrupa'ya ait arada münaza'un fih ve bir muharebe zuhuruna sebep olacak kadar mühim bir mes'ele" gözükmemektedir.²⁵ Bu pencereden bakıldığında kıtaya özgü siyasi ihtilaflarını çözüme ulaştıran Avrupa'nın içeride yalnızca sosyal ve ekonomik meselelerle meşgul olduğu ifade edilmektedir.

Kıta içerisinde görece bir siyasi barış ortamı yakalayan Avrupalı büyük devletlerin bu durumun aksine kıta dışında birbirlerine karşı sert bir rekabet yürüttüklerini ifade eden Ağaoğlu, bunun esas sebebinin sanayileşme süreçlerinde aranması gerektiğini belirtmektedir. Kökleri itibarıyla medeniyetinin esasını *"sırf maddiyattan ibaret"* olan Avrupa milletleri²⁶ *"ihtiyâcât-ı maddiyeye ma'rûz olduklarından ticaret, sanâyi ve iktisâdi zarûriyâtın sevki ile kendilerine başka yerlerde müstemlekât ve mahreçler bulmaya mecburdurlar"*. Durum bunu arz ettiğinden Avrupa'nın 19. yüzyıldan miras kalan sanayileşmeye bağlı hammadde ve pazar arayışı gibi yapısal meseleleri özellikle dış siyasette *"Avrupa devletleri arasında müstemlekat ve mahreç meselesi büyük bir rekâbet ve husumet-i siyâsiyye"* kapısı açmıştır. Bu bağlamda İngiltere'nin halihazırda söz konusu rekabet içerisinde diğerlerine kıyasla çok daha büyük kazanımlar elde etmiş olduğunu ifade eden Ağaoğlu, başta Almanlar olmak üzere rekabette geç ve geri kalmış olan diğer büyük devletlerin henüz sömürgeleştirilmemiş muhtelif coğrafyaları *"ıhtisâba ve yahud başkalarının ellerinden kapmaya"* çalıştıklarından söz etmektedir.²⁷

Ağaoğlu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi büyük devletlerin dış politikaları bağlamında yapmış olduğu analiz henüz jeopolitik düzeyde paylaşılmamış ve geleceği konusunda bir karar verilmemiş tek bir alana dikkatini yöneltmesine neden olduğu görülmektedir. Bu bölge *"hemen Asya'nın garb tarafında ve Afrika'nın şark tarafında vâki memalik"* olarak tanımladığı Ortadoğu coğrafyasıdır. Osmanlı Devleti'nin sınırlarını da içerisine alacak şekilde Yakınoğu coğrafyasına işaret eden Ağaoğlu, Afganistan'dan Trablusgarp'a bir hat çizmektedir ki burası kendi tespitiyle *"el-yevm siyâsiyyât-ı umûmiyyenin iştigâl ettiği mesâil-i yegâne"*dir. Çoğunlukla Müslüman toplulukların yaşadıkları bu hat Ağaoğlu tarafından *"Âlem-i İslam"* olarak tanımlanan coğrafyadır.²⁸ Bölge Avrupalı sanayileşmiş, sömürgeci güçlerin kendi aralarında egemenlik kurmak amacıyla yaptıkları *"bütün hây u hûylarının, patırtı ve gürültülerinin, her türlü ikdâmât-ı siyâsiyyelerinin ma'tûfu"* olan âlem-i İslam'dır. Öyle ki bu topraklar tıpkı *"Nasreddin Hoca merhumun yorganı gibi"*²⁹ Avrupalılar arasında çekiştirilip durmaktadır.³⁰

25 Agayev, "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye", s. 346.

26 Ahmet Ağaoğlu'nun medeniyet kavramı çerçevesinde Avrupa medeniyeti konusundaki görüşlerinin detaylı bir bütünü Malta sürgünü sırasında kaleme almış olduğu 1919 tarihli Üç Medeniyet adlı kitabında yer almaktadır. Bkz. Ahmet Ağaoğlu, Üç Medeniyet, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.

27 Agayev, "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye", s. 346.

28 Kuşkusuz ki bu bakış açısı bağlamında Ahmet Ağaoğlu yalnız değildir. Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda en büyük meselenin İslam âlemi ve Osmanlıların geleceği noktasında düğümlendiğine ilişkin yorum ve analizlere dönemin aydınlarında rastlamak mümkündür. Bu isimler arasında zikretmemiz gereken Yusuf Akçura tıpkı Ağaoğlu gibi düşünmekte, kaleme aldığı bir makalede *"Nihayet biz Türklere ma'lum oldu ki el-yevm siyaset âleme hâkim en büyük mes'ele İngiliz-Alman rekabet ve niza'idir; ve bu rekabet ve niza'n mebni aleyhlerinden biri, belki de birincisi, yakın şark ya'ni memalik-i Osmaniye ve İslamiyedir"* demektedir. Bkz. Yusuf Akçura, "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam-I", Sırât-ı Müstâkîm, cild: 4, 29 Temmuz 1326, (11 Ağustos 1910), s. 385.

29 Aynı metafor Yusuf Akçura tarafından "Osmanlı ve Müslüman yorganı" şeklinde kullanılmıştır. Bkz. Akçura, "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam-I", s. 389.

30 Agayev, "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye", s. 346.

Ahmet Ağaoğlu'na Göre Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Uluslararası Siyaset, Osmanlı Devleti ve İslam Dünyası

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Avrupalı büyük devletler arasında meydana gelen kampaşmanın temel gerekçelerinden birinin âlem-i İslam merkezli bir jeopolitik rekabet olduğuna inanan Ağaoğlu, İngiltere'nin "*târîhî düşman-ı can ü malı olan*" Rusya ile İran ve Afganistan; "*öteden beri rekabet ve husûmet ettiği*" Fransa ile ise Fas ve Mısır üzerinden uzlaşarak yan yana gelmesini buna açık bir delil olarak sunmaktadır. İtilaf devletleri adı verilen grubun bu şekilde oluştuğunu belirten Ağaoğlu, karşı cephe olarak kurgulanan İttifak güçlerinin de aynı jeopolitik rekabetten beslenerek oluşturulduğunu iddia etmektedir. Nitekim "*İtalya hükûmeti Fransa'nın Afrika'da nâil olduğu muvaffakiyâtından kuşkulananarak Avusturya ve Almanya'nın âgûş-ı muavenetine*" atılmış; İtalyanların Tunus ve Trablusgarp üzerine yürümek istediği zaman karşısında Fransa'yı bulmasıyla ise Almanların yanında saf tutması kesinleşmiştir. Öte yandan Avusturya ise Balkanlar olarak bilinen "*cenûbdaki memalik-i Osmâniyye'ye yürümek burada rakibi bulunan Rusya'ya mukabele etmek için*" Almanya'nın yardımına ihtiyaç duymuştur. Ağaoğlu böylelikle İngiltere ve Almanya'nın liderliğinde kurulan "*iki hey'et-i muazzamanın*" en büyük rekabet alanının kendisi tarafından Osmanlı Devleti'ni de içerisine alacak biçimde "*âlem-i İslam*" olarak tanımlanan coğrafya olduğunu bir kez daha teyit etmektedir.³¹

Ağaoğlu Trablusgarp ve Balkan Savaşları öncesinde yukarıda yer verilen jeopolitik ve stratejik analizin yanı sıra Avrupa basını ve devlet adamlarının söylemlerini kullanarak uluslararası siyasetin gündem maddelerinin Mısır, Girit, İran gibi bölgesel sorunlarla dolu olmasından dolayı esas meselenin âlem-i İslam olduğu iddiasını desteklemektedir: "*Vâkiâ arada İslam yorganından başka münâza'un fih mes'ele yoktur! Cümlemin matmah-ı nazarı âlem-i İslamdır! Cümlesi âlem-i İslam'a doğru yürüyüp cümlesinin maksadı bu sahipsiz maldan hisse-çîn olmaktır*". Hal böyle iken İslam âleminin bu duruma karşı ne yaptığını sormak gerektiğini söyleyen Ağaoğlu, "*üzülerek ancak tereddütsüz bir şekilde*" İslam dünyasının kendi etrafında kopan kıyametten haberdar olmadığını düşünmektedir. Buna rağmen ümitsiz olmamak gerektiğini belirten Ağaoğlu için en önemli motivasyon kaynağı Avrupalıların üzerinde rekabet ettikleri "*Şark'ın kilidinin, miftahının*" Osmanlıların elinde olmasıdır.³²

Ağaoğlu'nun Şark'ın kilidinin Osmanlıların elinde olduğu gerçeğine ne denli büyük bir jeopolitik önem atfettiği 1912 senesine ait uluslararası siyaset yorumlarında kendisini bir kez daha göstermektedir. Bu analizlerinin bir tanesinde muhtemel bir İngiliz-Alman çatışmasının "*Osmanlıların aleyhine mi yoksa lehine mi cereyan edeceği*" sorusuna pek çoklarının aksine Osmanlı lehine sonuçlanma ihtimali olduğu şeklinde cevap veren Ağaoğlu, "*bizim mahv u perişânımız ne İngiltere'nin ne de Almanya'nın îcâbât-ı menâfiinden değildir*" sözleriyle Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetinin her iki büyük devlet için elzem olduğunu iddia etmektedir. Zira Osmanlılar Rusların güney ve güneybatı yönünde Hindistan üzerine yürümelerinin önünde bir set teşkil etmesi bakımından İngilizler için bir güvenlik noktası anlamına gelmektedir.³³ Ağaoğlu'na göre, bu açıdan bakıldığında İngiltere "*menâfi-i hayatiyyesi ile*" Osmanlılara bağlıdır.³⁴ Almanya açısından ise Osmanlıların dostluğu ve varlığının devamı bu ülkenin Doğu dünyasında takip edegeldiği iktisadi hedeflerinin

31 Agayev, "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye", s. 347.

32 Agayev, "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umûmiyye", s. 347.

33 Ahmed Agayef, "Âlem-i İslâm ve İngiltere-Almanya", Sırât-ı Müstâkîm, cild: 8, 3 Mayıs 1328 (16 Mayıs 1912), ss. 202-203.

34 Ahmed Agayef, "İngiltere ve biz", Sırât-ı Müstâkîm, cild: 8, 22 Mart 1328 (4 Nisan 1912), s. 86.

gerçekleşmesi adına önem taşımaktadır. Ağaoğlu buradan hareketle “içinde bulunulan vaziyetin vahametini hatırdan çıkarmamak kaydıyla” sözü edilen jeopolitik avantajlardan hakkıyla faydalanabilmek için Osmanlı devlet adamlarının ve diplomatlarının teyakkuz halinde bulunmaları gerektiğinin de altını çizmektedir.³⁵

B. Âlem-i İslam’a Bir Çağrı

“Âlem-i İslâm ve Siyâsiyât-ı Umûmiyye” başlıklı makalesinde 1910 yılı itibarıyla uluslararası siyaseti Avrupalı büyük devletlerin iki ayrı blok halinde kamplaşmaları ile kamplar arası çekişmenin ana merkezini oluşturan Yakınoğu coğrafyası üzerinden analiz eden Ahmet Ağaoğlu, ilkinin devamı niteliğindeki “Âlem-i İslâm ve Siyâsiyât-ı Umumiye: Bizim Ta’kib Edeceğimiz Meslek” adlı ikinci makalesinde bu coğrafyanın ve İslam topluluklarının bu durum karşısında nasıl davranmaları gerektiği konusundaki fikirlerine ayırmıştır. İslam dünyasının önemli bir kısmının İtilaf devletleri tarafından ya hükümler altına alındığını ya da nüfuz bölgesi olarak paylaşıldığını belirten Ağaoğlu, İslam topluluklarının henüz idare altına alınmadığı bölge üzerinde paylaşım mücadelesinin devam ettiğini belirtmektedir. “*Şu iki hey’etten âlem-i İslâm ile en sıkı, en vâsi’ alâka-dâr olan mezkûr âlem ile dâimî bir temasta bulunan İtilâf-ı Müselles erkânıdır; zîrâ âlem-i İslâm’ın kısm-ı a’zamı bunların doğrudan doğruya taht-ı tasarruflarında ve yahud dâire-i nüfûzlarındadır! Bunlar bütün dikkat ve itinâlarını, bütün kuvvet ve mesâîlerini taht-ı tasarruflarında bulunan akvâm ve arâzî-i müslimeyi kendi ellerinde bırakmakla beraber, iyâdî-i ecânibin tecâvüzât-ı iğtisâbkârânesinden masûn kalmış nev’amâ istiklâliyet-i milliyeye ve hürriyet-i dâniyyelerini muhâfaza etmiş olan akvâm ve arâzî-i müslimeyi de elde etmeye sarf ediyorlar*” sözleriyle mevcut durumu ifade eden Ağaoğlu, bu iddiasına delil olarak ilk makalesinde çizdiği, Afganistan’dan Kuzey Afrika’ya uzanan hat üzerindeki son gelişmeleri göstermektedir. Buna göre, Rusya’nın Hive, Buhara ve İran’da; İngiltere’nin İran, Afganistan, Arabistan ve Mısır’da; Fransa’nın ise Marakeş, Tunus ve Trablus’taki tasarruflarına özellikle dikkat kesilmek gerekmektedir.³⁶

Ahmet Ağaoğlu’nun ilk makalede ve yukarıda ifade edilen İtilaf devletlerinin jeopolitik tasarrufları karşısında rakip blok olan İttifak devletlerinin bakış açılarına ve alternatif planlarına odaklanılmasını bir öneri olarak sunduğu görülmektedir. “*Şu İttifâk-ı Müselles ayn-ı tehâlûk ve sūr’atle âlem-i İslâm’a doğru şitâbândır!*” sözleriyle İslam dünyasını merkeze alan projeler yürütmek açısından İtilaf güçleri ile İttifak devletleri arasında bir fark olmadığı kaydını düşen Ağaoğlu, her ikisinin de “*gaye-i amelinin âlem-i İslam üzerinde muvaffakiyet ve sebkât kazanmak*” olduğunu vurgulamaktadır. Son derece aşikâr olan bu durumun aynı zamanda İslam dünyasının alacağı pozisyonu belirlemekte etkili olması gerektiğini düşünen yazar, alınması gereken tavır her iki blok arasındaki çekişmeden İslam dünyasının menfaatleri doğrultusunda yararlanmak ilkesi üzerine kurgulanmıştır. “*Şu iki rekabet arasında öyle mâhirâne davranmaktır ki âlem-i İslâm oldukça menfaatedâr olsun*” diyen Ağaoğlu bu noktada ilk makalesinde vurguladığı bir sabiteyi tekrar dile getirerek “*âlem-i İslâm’ın kilidi bir Osmanlıların elindedir*” sözleriyle Osmanlı Devleti’nin tüm

35 Agayef, “Âlem-i İslâm ve İngiltere-Almanya”, s. 203.

36 Ahmed Agayef, “Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umumiye: Bizim Ta’kib Edeceğimiz Meslek”, Sırât-ı Müstâkîm, cild: 4, 15 Temmuz 1326 (28 Temmuz 1910), s. 359. Ağaoğlu’nun Rusların Kafkaslar ve İran siyaseti hakkındaki görüşlerinin detaylarına ölümünün ardından oğlu Samet Ağaoğlu tarafından yayımlanan İran ve İnkılabı adlı eserinin son kısımlarında bulmak mümkündür. Bkz. Ahmet Ağaoğlu, İran ve İnkılabı, Ankara, 1941.

Müslüman toplulukları için arz ettiği kritik konuma işaret etmektedir.³⁷ İslam âlemini birçok uzvunu kaybetmiş bir yapıya benzeten Ağaoğlu, “*üç yüz elli milyonluk âlem-i İslâm’dan üç yüz milyonu ecânibin taht-ı tasarruf ve yed-i temellükünde*” olduğunu belirtmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında “*küre-i arzda mağlûb ve mahur olmuş medeniyet-i İslâmiyye*” içerisinde “*sağlam kalarak hayât-ı zâtîyyesine mâlik olan yalnız Osmanlılardır*”. Dolayısıyla Osmanlılar maddi ve manevi olarak tüm İslam âlemini temsil etmektedir. “*Eğer bilfarz âlem-i İslâm haritasından Osmanlı İmparatorluğunu çıkarırlarsa şu âlem mâbûd gibi görünür*” diyen Ağaoğlu bu sebeple Osmanlıların varlığının devamını İslamiyet’in ve Müslümanların hayatîyeti için büyük önemi haiz kabul etmektedir.³⁸

Ağaoğlu'na göre Osmanlı Devleti'ni İslam dünyası için böyle bir dönemde önemli kılan meseleyi sadece jeopolitik ile açıklamak eksik olacaktır. Zira “*bütün Avrupa'nın etrafında telaş ve ızdırab gösterdikleri cümle akvâm ve tavâif*” ya Osmanlı Devleti'nin doğrudan egemenliği altındadır ya da “*bilâ-vâsita mâ'nen ve maddeten taht-ı nüfuzundadır*”. Hiç şüphesiz ki, bunu sağlayan en büyük manevi kuvvet Hilafet kurumudur. Hilafetin merkezi olmasından dolayı Osmanlılar bu anlamda âlem-i İslâm'a dönük mezkûr saldırıları dönem itibarıyla “*def için kuvâ-yı maddiyyeye mâlik*” değilse de “*def için kuvâ-yı ma'neviyyeye mâliktir*”. Böyle olduğu için Hilafetin verdiği manevi kuvvet üzerine inşa edilecek bir savunmanın gelecek yıllarda bölgenin ve Müslümanların yaşamında çok önemli olacağına inanan Ağaoğlu, bunun Avrupalı büyükler arasındaki mücadelenin de gidişatına yön vereceğini savunmaktadır. Zira “*yek diğeriyle rekabet ve düşman-ı cân derecesinde ibrâz-ı husumet eden iki hey'et-i muazzama arasında*” Osmanlılar hangisini tercih ederse “*Asya'da feth-ü galebe onun tarafında olacaktır*”.³⁹

Ahmet Ağaoğlu'nun 1910 ve sonrasında yaşanan süreci İslam dünyası ve Müslümanlar adına en genel manada bir “dini ve millî varoluş mücadelesi” olarak gördüğü açıktır. 1912 yılında kaleme aldığı “*Âlem-i İslâm'a Umûmî Bir Nazar*” adlı makalede Müslümanların içinde bulunduğu durumu eski çağlarda Haçlıların karşısındaki durumdan çok daha vahim olduğunu ifade etmekte ve eklemektedir: “*Zîrâ o zamanlar İslâmiyet'in yalnız bir tarafına, bir noktasına hücum ediliyordu. Bugün ise İslâmiyet'in her tarafına her noktasına hücum ediliyor. Tehlike gayet azîm ve vahîmdir. Buna karşı Müslümanların üzerine düşen yegâne ve en birinci vazife, her türlü mesâil-i zâtîyye ve şahsiyyeyi unutarak ittifak ve ittihâd etmekten ibarettir*”.⁴⁰ Osmanlı Devleti'ne karşı Arnavut isyanının başladığı; Balkan Savaşı'na giden yolda ise İstanbul'a karşı tansiyonun giderek yükseldiği günlerde yayımlanan bu makale Ağaoğlu'nun bundan iki sene evvel hilafetin önemine binaen yazmış olduğu satırların isabetini ortaya koyması ve fikirlerinin tutarlılığını göstermesi bakımından kıymetlidir.

Müslümanların tüm farklı görüş ve tutumları geride bırakarak, kendilerine karşı büyüyen tehdit karşısında bir araya gelmeleri idealinin hayata geçirilmesi yolunda en önemli kriterin şahsi siyasal kavgalardan kaçınmak olduğunun altını çizen Ağaoğlu, bunun aksine davranmakla “*menâfi-i milliyye muhâfaza edilemez*” demektedir. Osmanlıların

37 Agayef, “*Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umumiye: Bizim Ta'kib Edeceğimiz Meslek*”, ss. 359-360.

38 Ahmet Agayev, “*Türkiye'de Muhâceret Mes'elesi*”, Sırât-ı Müstâkîm, cild: 4, 29 Temmuz 1326 (11 Ağustos 1910), ss. 387-388.

39 Agayef, “*Âlem-i İslâm ve Siyâsiyyât-ı Umumiye: Bizim Ta'kib Edeceğimiz Meslek*”, s. 360.

40 Ahmed Agayef, “*Âlem-i İslâm'a Umûmî Bir Nazar*”, Sırât-ı Müstâkîm, cild: 8, 8 Mart 1328 (21 Mart 1912), s. 43.

uzunca yıllardır kendisini yok etmek isteyen düşmanlarını engelleyen en büyük faktörün milletin içinde yaşamakta olan "ittihat ve ittifak" duygusu olduğuna inanan Ağaoglu, "maâzallâh bundan sonra aramıza sokulmuş olan âdem-i imtizâc ve ittifâk kesb-i şiddet ederse, eğer ordu-yı Osmânîdeki tereddüd ve tezelzül devam ederse mezkûr düşmanların vatan-ı Osmânîye tecavüz edeceklerine emin olalım" uyarısında bulunmaktadır. Kaldı ki mesele sadece Osmanlılar ile ilgili olmayıp, çok daha geniş planda tüm Müslümanları ilgilendirmektedir. Zira "bu memleketin başına bir felaket gelirse bütün İslâmiyet'i mahv ü nâbûd addetmek câiz olacaktır". Bu sebeple, bir an evvel II. Meşrutiyet dönemi siyasetini esir alan siyasi ayrışma ve çatışmalara son vermek gerekmektedir.⁴¹ Yoksa "illâ düşman-ı bî-amân gelir ne ittihâdcı, ne itilâfçı, ne hürriyet, ne de istibdâd tarafdârı koyar ve o vakit ihtilaf ve tefrika için bir saha bile bulamayız" diyerek muhtemel vahim sondan haber vermektedir.⁴²

İfade etmek gerekir ki Ağaoglu'nun şahsi tutum ve davranış meselesinden kastı sadece Osmanlı iç siyasetinin meşhur "İttihatçı-İtilafçı"; "İstibdat-Hürriyet" tartışmaları⁴³ ile sınırlı bir değerlendirme değildir. Hilafetin manevi gücüne olan vurgusu hesaba katıldığında burada daha geniş bir perspektifle tüm İslam dünyasına birlik içerisinde hareket etmek hususunda bir sesleniş söz konusudur. II. Meşrutiyet İstanbul'una adım attığı günden itibaren kaleme aldığı yazılarda özellikle mezhep ihtilafına karşı İslam dünyasını uyarın ve bunun birlik ideali üzerindeki zararlarını gündemde tutmaya gayret eden Ağaoglu⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci senesinde bunu bir kez daha hatırlatmak ihtiyacı hissetmiş; Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'nde "İslâmları maddeten halâs etmek için sell-i seyf etmiş olan Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye'den, İslâm ordularının arkasında bir de onları ma'nen halâs edecek beşâret ve uhuvvet gitmelidir. Cüz'iyât üzerinde i'tilâf ve imtizâc olunarak, külliyyât ve esâsâtı müdâfa'a ve muhafaza için bütün İslâmların livâ-yı İslâm etrafında toplanmaları vakti gelmiştir" beyanında bulunmuştur.⁴⁵

Trablusgarp ve Balkan Savaşları döneminden itibaren kaleme aldığı yazılarda ağırlıklı olarak millî birlik ve beraberlik vurgusu yapan Ağaoglu⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında da

41 Döneme dair en kıymetli çalışmalara imza atan Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet döneminin hayal kırıklığı sebepleri arasında şahsi çatışmaları göstermekte, "çekişme ve şahsi garaz tohumları büyümüş, beslenmiş, şişmiş ve nihayet uç vermişti" demektedir. Detaylı bir değerlendirme için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Hürriyet'in İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, Arba Yayınları, İstanbul, 1996.

42 Ahmed Agayef, "Vahim Günler", Sırât-ı Müstâkîm, cild: 8, 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912), ss. 410-411.

43 Ağaoglu'nun şikayetçi olduğu dönemin siyasi çatışma atmosferine detayları için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988; Sina Akşin, 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

44 Fahri Sakal, Ağaoglu Ahmed Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 73.

45 Tercümân-ı Hakikat'in 12116 numaralı sayısından aktaran: "Müslümanların Livâ-yı Kavmiyyet Değil, Livâ-yı İslâm Etrafında Toplanmaları Vakti Geldi", Sırât-ı Müstâkîm, cild: 13, 25 Kanunievvel 1330 (7 Ocak 1915), s. 72. Ağaoglu'na göre İslam'ın reddettiği kavmiyetçilikten kasıt milliyetçilik değil, İbn-i Haldun'dan mülhem olan asabiyyet anlayışıdır. Dolayısıyla milliyetçilik İslam'a mündemiç bir kavram olarak düşünülmelidir. Kendisinin bu görüşlerini içeren makalesi için bkz. Ahmed Agayef, "İslam'da Dava-yı Milliyet", Türk Yurdu, Cilt: VI, Sayı: 10, 10 Temmuz 1330 (23 Temmuz 1914), ss. 2320-2329. Türk Yurdu içerisinde İslamcılık ve Milliyetçilik arasındaki ilişkiye dair bu dönemde yapılan tartışmaları birincil kaynaklardan ele alan kıymetli bir çalışma için ayrıca bkz. Nazmi Özçelik, I. Yayın Döneminde (1911-1918) Türk Yurdu Mecmuası'nın Ortaya Koyduğu Görüşler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987. Ağaoglu bu yıllarda İslam ve milliyetçilik mevzuundaki görüşleri sebebiyle kendisiyle zıt görüşlere sahip olan Babanzade Ahmet Naim ve Süleyman Nazif gibi isimlerle fikri tartışmalar yapmış; gazete ve dergilerde karşılıklı suçlayıcı ve eleştirel makaleler neşretmişlerdir. Detay için bkz. Masami Arai, Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 107-111; Özcan, a.g.e., ss. 121-124; Mehmet Kaan Çalen, Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, ss. 152-170.

46 Fahri Sakal, a.g.e., s. 74. Bu hususta müstakil bir çalışma için ayrıca bkz. Fahri Sakal, "Ağaoglu Ahmed'in

buna devam etmiştir: “*şu mukaddes ve âlî mücâhedeye hiçbir husûsî fikir karıştırılmaz, kimse sırf kendine has olarak bir hisse-i iftihâr ve mübâhât çıkaramaz. Bu bir İslam kavgasıdır!*” diyerek, “*ben veya sen kim olursa olsun, yalnız el verir ki müşterek ve mukaddes emel için mücâhede ederken el ele ve kalb kalbe vererek o ma'nevî vahdetimizi cihâna irâe edelim!*” çağrısı yapmıştır.⁴⁷ Bir taraftan “ümme bilinciyle” birlikte hareket etmenin önemine işaret etmesi, öte yandan şahsi davranarak zarar görmesinin önlenmesinin gerekliliğine işaret eden bu sözler aynı zamanda Ağaoğlu'nun Hilafetin İslam dünyasının geleceğini belirleme noktasındaki önemine olan inancını büyük harbin yaşandığı 1915 yılında dahi koruduğunu göstermesi bakımından mühimdir.

Sonuç

Ahmet Ağaoğlu'nun Osmanlı-Türk siyasi hayatının en çalkantılı günlerinin yaşandığı 1908 sonrası süreçte uluslararası siyaseti, Osmanlı Devleti'nin durumunu ve İslam dünyasının geleceğini ele alan makalelerinin değerlendirildiği bu çalışma yazarın döneme ilişkin iç ve dış gelişmelere olan derin hakimiyetini göstermektedir. Zira Ağaoğlu bu yazılarında Avrupa iç ve dış siyasetinin 19. yüzyıldan itibaren gelişimi ve 20. yüzyıl başı itibarıyla ulaştığı nokta hakkında kapsamlı bilgiler vermekte; sahip olduğu arka plan bilgisi etrafında kendi durum tespiti ve gelecek projeksiyonunu başarıyla kurgulamaktadır. Yaşadığı dönemin pek çok önde gelen düşünürü gibi Ağaoğlu da dünyada yaşanan gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun hayatiyetini tayin etmekte ve kendi bakış açısı çerçevesinde bir kurtuluş reçetesi oluşturmaya gayret etmektedir.

Ağaoğlu'na göre sonu Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle neticelenecek olan sürecin en önemli sebebi Avrupalı büyük devletlerin yeryüzünü kendi sanayileşmelerinin muhtaç olduğu hammadde ve pazar ihtiyacı etrafında şekillenen paylaşım kavgasıdır. Bu mücadele çalışmaya konu edilen makalelerin yazıldığı tarih itibarıyla dünyanın kritik noktaları üzerinde nihayete ermiş; tek bir büyük alan üzerinde ise henüz bir sonuca ulaşamamıştır. Bu alan bizzat Ağaoğlu tarafından “âlem-i İslam” olarak tanımlanan Afganistan'dan Kuzey Afrika'ya uzanan, Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu coğrafyadır. Avrupalı büyük devletlerin millî menfaatleri çerçevesinde Balkanlardan Afganistan'a uzanan bu topraklar üzerinde kurguladıkları siyasi projelerinin İngiltere ve Almanya önderliğinde iki ayrı rakip kampa bölünmelerine sebep olduğunun savunan Ağaoğlu adeta yaklaşmakta olan Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının haberini vermektedir. Özellikle İtalyanların Kuzey Afrika üzerinde Fransızlarla; Avusturya'nın ise Balkanlarda Rusya ile girdiği jeopolitik rekabeti analiz eden Ağaoğlu bu devletlerin İngiltere ve Almanya yanında saf tutmalarının gerekçesini bu yorumu ile temellendirmektedir.

1910 yılı itibarıyla uluslararası siyasi gelişmeleri ve bloklamaı irdeleyen Ağaoğlu'nun ulaştığı en önemli sonuçlardan bir tanesi Osmanlı Devleti'nin merkezî konumu olmuştur. Osmanlılara bu konumu sağlayan jeopolitik gerekçeler olduğu kadar İslam dünyası özelinde büyük bir önem arz eden hilafet makamının varlığına da işaret eden Ağaoğlu'na göre İtilaf ve İttifak grubu olarak ikiye ayrılmış olan Avrupalı güçlerin tek bir ortak noktası vardır,

Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Harbi Esnasında Kaleme Aldığı 'Birlik ve Beraberlik' Yazıları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 10, 1995, ss. 699-707.

47 “Vahdet-i İslâmiyye”, Sirât-ı Müstâkîm, cild: 13, 5 Şubat 1330 (18 Şubat 1915), s. 118.

o da her iki grubun bu coğrafya üzerinde siyasi ve ekonomik emellere sahip olmalarıdır. Dolayısıyla içinde bulunulan dönem sadece Osmanlı Devleti'nin kendi varlığının korunması noktasını çoktan geride bırakmış gözükmektedir. Artık Osmanlıların varlığının devamı aynı zamanda Yakındoğu İslam topluluklarının da varlığının devamı anlamına gelmektedir. Eski çağlardaki örneklerinden çok daha büyük bir tehdit altında bulunan İslam dünyası için eskisinden çok daha kuvvetli bir birlik tesisine ihtiyaç olduğunu ifade eden Ağaoğlu kaleme aldığı yazılarında sıklıkla bireyler, fikirler ve gruplar arası çatışmaların terkedilmesi ve bir an önce birliğin sağlanması çağrısında bulunmaktadır. 1908 sonrası İstanbul siyasetinin karakterini belirleyen İttihatçı-İtilafçı çatışması ve benzeri her türlü ihtilafın geride bırakılması gerektiğini savunan Ağaoğlu, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemine ait yazılarında dahi bu çağrısını yinelemekten geri durmamıştır.

19. yüzyılı "bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna cevap aramaya adanmış Osmanlı-Türk aydın zümresinin bir mensubu olan Ahmet Ağaoğlu, II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte çağdaşı olan pek çok fikir adamı gibi Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının geleceği hakkında duyduğu endişenin bir yansıması olarak çok sayıda yazı, makale ve habere imza atmıştır. Türk milliyetçiliğinin kurucu ideologlarından biri olarak tanınan Ağaoğlu bu çalışmaya konu edilen makalelerinde ittihat kavramına vurgu yaparak İslam'ı milliyetçiliğe mündemiç bir bağlamda kabul etmiş; birliğin tesisi yolundaki bağlayıcı unsurların başında saymıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin varlığını sadece jeopolitik değil aynı zamanda hilafetin ve âlem-i İslam'ın ayakta kalışının bir sembolü olarak sunmuş olmasının düşünsel arka planı daha net anlaşılmaktadır. Bu da kendisinin 1908 öncesi dönemde Rusya Müslümanları hakkındaki çalışmaları ve Bakü'deki basın yayın faaliyetleri ile birlikte düşünüldüğünde Birinci Dünya Savaşı öncesinde savunduğu fikirlerin bütünlüğünü ve tutarlılığını göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Kaynakça

Ahmet Ağaoğlu'na Ait Basın Kaynakları

- Agayev, Ahmed (1326), "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyât-ı Umûmiyye", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 4, s. 345-347.
- Agayef, Ahmed (1326), "Âlem-i İslâm ve Siyâsiyât-ı Umumiye: Bizim Ta'kib Edeceğimiz Meslek", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 4, s. 359-360.
- Agayev, Ahmet (1326) "Türkiye'de Muhâceret Mes'alesi", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 4, s. 386-388.
- Agayef, Ahmed (1328), "Âlem-i İslâm ve İngiltere-Almanya", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 8, s. 201-202.
- Agayef, Ahmed (1328), "İngiltere ve biz", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 8, s. 85-86.
- Agayef, Ahmed (1328), "Âlem-i İslâm'a Umûmî Bir Nazar", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 8, s. 41-42.
- Agayef, Ahmed (1328), "Vahîm Günler", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 8, 409-410.
- Agayef, Ahmed (1330), "İslam'da Dava-yı Milliyet", *Türk Yurdu*, c: 6, s: 10, s. 2320-2329.
- "Müslümanların Livâ-yı Kavmiyyet Değil, Livâ-yı İslâm Etrafında Toplanmaları Vakti Geldi", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 13, 25 Kanunievvel 1330 (7 Ocak 1915), s. 72.
- "Vahdet-i İslâmiyye", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 13, 5 Şubat 1330 (18 Şubat 1915), s. 118.

Telif Eserler

- Ağaoğlu, Ahmet (1941), *İran ve İnkılabı*, Ankara.
- Ağaoğlu, Ahmet (1994), *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğlu, Ahmet (2010), *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, Ahmet (2013), *Üç Medeniyet*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, Samet (1969), *Babamın Arkadaşları*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Ahmad, Feroz ve Rustow, Dankwart A. (1976), "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, s. 245-284.
- Akçura, Yusuf (1326), "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam-ı", *Sırât-ı Müstâkîm*, c: 4.
- Akçura, Yusuf (1978), *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Akşin, Sina (1980), *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Arai, Masami (2008), *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atalar, Münir (2018), "Ahmet Ağaoğlu (1869-1939)", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 139-151.
- Berkes, Niyazi (2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Coşar, Simten (1997), *The State and Intellectual in Turkey: Between Liberal Ethos and the Myth of Democracy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: *The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University*.
- Çalen, Mehmet Kaan (2017), *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Georgeon, François (1986), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Georgeon, François (2006), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kara, İsmail (1985) "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1405-1420.
- Kırımlı, Hakan (1996), *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, Akdes Nimet (1987), *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kushner, David (1979), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Lewis, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Meyer, James H. (2014), *Turks Across Empires*, Oxford University Press.
- Özavcı, H. Ozan (2015), *Intellectual Origins of the Republic: Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey*, Leiden: Brill.
- Özcan, Ufuk (2010), *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, İstanbul: Kitabevi.

- Özçelik, Nazmi (1987), I. Yayın Döneminde (1911-1918) Türk Yurdu Mecmuası'nın Ortaya Koyduğu Görüşler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*.
- Sakal, Fahri (1995), "Ağaoğlu Ahmed'in Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Harbi Esnasında Kaleme Aldığı 'Birlik ve Beraberlik' Yazıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c: 10, s. 699-707.
- Sakal, Fahri (1999), *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Shissler, A. Holly (2002), *Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey*, London: I.B. Tauris.
- Şimşir, Bilal (1985), *Malta Sürgünleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taymas, Abdullah Battal (1966), *Kazan Türkleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Toprak, Zafer (1985), "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 126-132.
- Tunaya, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c: I, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (1996), *Hürriyet'in İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Türk Parlamento Tarihi*, (Haz. Kazım Öztürk), TBMM-II. Dönem 1923-1927, c: 3, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınevi.
- Türkoğlu, İsmail (1996), "Müslüman Kongreleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 32, s. 96-98.
- Uyar, Hakkı (1997), "1930'larda Türkiye Basınında 'Liberal' Muhalefet: Ağaoğlu Ahmet'in Akın Gazetesi", *Toplumsal Tarih*, s: 41, s. 43-50.
- Ülken, Hilmi Ziya (1992), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Üstel, Füsun (2004), *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (2019), *Tanıdıklarım*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yüce, Nuri (1988), "Ağaoğlu Ahmet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c: 1, s. 464-466.
- Zürcher, Erik Jan (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

20. YÜZYILIN BAŞINDA TOKAT SANCAĞININ DEVLET MERKEZİNDEN BEKLENTİLERİ: YARDIMLAR VE KREDİLER

THE EXPECTATIONS OF TOKAT SANJAK FROM THE STATE CENTER AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: AIDS AND CREDITS

Esat AKTAŞ*

Geliş Tarihi/Received:18.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:02.06.2021

AKTAŞ, Esat, (2021), "20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 723-745.

Öz

19. yüzyıl, dünya üzerinde değişimlerin yaşandığı ve merkezî imparatorlukların önem kazandığı bir dönemdi. Osmanlı padişahlarından II. Mahmud, bu değişime ayak uydurmaya çalıştı. Bu döneme kadar vakıflar üzerinden sağlanan yardımlar, yaşanan bu gelişmelerden etkilendi ve bizzat sultanın şahsında idarenin kontrol ve denetimine alındı. Bu da sultanı, halkının koruyucusu ve babası rolüne büründürmek için kullanılan vasitalardan biri oldu. Sosyal devletin de gerekliliği olan bu vasitanın tezahürü, II. Abdülhamid Dönemi'nde zirveye ulaştı. Sosyal yardımların merkezileştirilmesiyle devlet; sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda hayatın her alanına damgasını vurmaya hedefledi. Muhtaç durumda olanlar, atıyye, sadaka ve muhtacın maaşı adı altındaki karşılıksız yardımlarla ve zor duruma düşen çiftçiler de Ziraat Bankası'nın sağladığı kredilerle desteklenmeye çalışıldı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte sosyal yardım formunda değişiklik yapıldı ve sultanın şahsındaki telakki şekli dönüştürüldü. Sultan adına yapılan yardımlar, devlet kurumları üzerinden yürütülmeye çalışıldı. Bu destekleyici politikalar, halkın bir afet karşısında düştüğü zor durumda ya da bireysel başvurular sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Sosyal refah politikasından faydalanmak amacıyla yardım talebinde bulunan yerlerden biri de Sivas vilayetine bağlı olan Tokat sancağıydı. Yardım talebinde bulunanlar arasında dergâhlar ve mektepler gibi sosyal kurumlar yer alırken toplum nezdinde saygınlık kazanan ulema ve şeyhler, herhangi bir suçtan affedilenler, yine tam tersi sürgünler, muhacirler ve bireysel eğitiminin desteklenmesini isteyen kişiler de bulunmaktaydı. Diğer taraftan afetler sonucunda zor duruma düşenlerin desteklenmesi için karşılıksız ya da geri ödenmek üzere kredi talepleri de yer almaktaydı. Bu çalışmada, Tokat halkının yardım için başvuruları ve bu başvurulara verilen cevaplar ele alındı. Devlet yetkililerinin Tokat sancağından yapılan kurumsal, bireysel ya da bölgesel taleplere karşı ne yönde cevap verdiği, hangilerine ne oranda yardım ettiği ve yardım sağlama şekilleri değerlendirildi.

Anhtar Kelimeler: Tokat, Sancak, Yardım, Kredi, Sosyal Devlet.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, esataktas@bayburt.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4197-8470>)

Abstract

The 19th century was a period when changes were experienced and central empires gained importance. Mahmud II one of the Ottoman sultans tried to keep up with this change. The aids provided through foundations until that period were affected by these developments and were taken under the control and supervision of the administration in the person of the sultan. This became one of the means used to impersonate the sultan as the protector of his people and the father. The manifestation of this means, which is also a necessity of the social state, peaked in the period of Abdülhamid II. With the centralization of social welfare, the state aimed to mark every aspect of life in social, cultural and economic terms. Those in need were tried to be supported with unrequited aids under the name of donation, charity and the salary of the needy, and the farmers in difficult situations with the loans provided by Ziraat Bank. With the declaration of the Second Constitutional Monarchy, the social aid form was changed, and the form of viewpoint in the person of the sultan was changed, the aids made on behalf of the sultan were tried to be carried out through state institutions. These supportive policies emerged in a difficult situation in which the public was faced with a disaster or as a result of individual applications. One of the places that asked for help in order to benefit from the social welfare policy was Tokat sanjak, bound to Sivas province. While there were social institutions such as dervish lodges and schools among those who sought aid, there were ulema and sheikhs who gained respect in the society, those who were forgiven for any crime, and on the contrary, exiles, immigrants, and people who wanted their individual education to be supported. On the other hand, there were also loan demands for free or repayment to support those who fell into trouble as a result of disasters. In this study, the applications of the people of Tokat for aid and the answers given to these applications were discussed. How the state officials responded to institutional, individual or regional demands made from Tokat sanjak, to whom and at what rate they helped, and how they provided assistance were evaluated.

Keywords: *Tokat, Sanjak, Aid, Credit, Social State.*

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

GİRİŞ

Hayır; mal ve servet anlamlarına geldiği gibi her türlü iyi davranışın ahlâkî değerini belirtmek için de kullanılır. Bakara suresinde iki yerde bahsi geçen hayır, hem mal varlığı hem de “*mutlak olarak Allah rızası için yapılan iyilik*” anlamını taşır.¹ Müslümanlığın farzlarından biri olan zekâtın yanında Kur’ân-ı Kerîm’de birçok defa sadaka verilmesi tavsiye edilir. Hayır kelimesinden türeyen hayırseverlik, sadece İslam dininde değil diğer semavî dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlığın öğretilerinde de vardır.²

İyilik ve hoşgörü dini olan İslam, farklı kültürlerin var olduğu geniş coğrafyalara yayıldı ve Müslümanlar, inançları doğrultusunda kültürlerini yaşatmaya çalıştı. Böylece; insanlığa karşı sorumluluk hissi, yardımlaşma, iyilik ve benzeri değerler üzerinden vakıflar teşekkül etti.³ “*Bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi*” anlamına gelen vakıf,⁴ hizmetlerine 8. yüzyılın ortalarından itibaren başladı ve 19. yüzyılın sonlarına kadar sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan bütün İslam ülkelerinde etkili oldu.⁵

Hayır işleri, Osmanlı Devleti’nde daha ziyade vakıflar üzerinden yürütülürken 19. yüzyılda durum değişmeye başladı; bu hizmetler merkezîyetçilik çerçevesinde bürokrasinin kontrolüne geçti. Sosyal devlet olgusunun ortaya çıkarılmasına yönelik bir dönüşümü başlatan yardım meselesi, modern siyasetin meşruiyet kaynağı olarak da değerlendirildi. Bundan böyle halkın refahını, sağlığını ve mutluluğunu güvence altına alarak üretkenliği artırma hedefi ve gündemi, modern devletin sosyal devlet şeklindeki tezahürü olarak kendini gösterdi. Yöneticilerin hedefinde şüphesiz sosyal kontrol mekanizmasının işletilmesi isteği vardı. Bu istek, yardım formunun değişimini beraberinde getirdi ve resmi yazışmalara da yansdı. *Fakr u zarurete duçar olmak, muhtacîn, musabîn, muhtacîn-i zürrâ* ve benzeri kavramlarla zor durumun seviye ve grubu, devlet yöneticilerine anlatılmaya çalışıldı.⁶ Zamanla hem devlet hem de gelişen sivil toplum örgütleri tarafından seküler tarzda modern terimler kullanılmaya başlandı. İyilik çerçevesinde “*verme*” kavramına; *yardım, kalkınma, kurtarma, destek* ve *refah* gibi kelimeler eklendi. Birçok niyetle yapılan hayırseverlik faaliyetleri, sivil toplum kuruluşlarınca yine farklı amaçlarla meta haline getirildi.⁷

Zor durumda kalanlar ve yardım eli uzatılmasını isteyenler sadece fakara değildi, memurlar ya da üst düzey devlet görevlilerinin eşlerinden de yardım talep edenler vardı. Özellikle hediye olarak dağıtılan para ve yardımlar, *atiyye-i seniyye* ve *sadaka-i seniyye*⁸

1 Mustafa Çağrırcı, “Hayır”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 43.

2 Amy Singer, İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 17-18, 35.

3 Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 479.

4 Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 475.

5 Yediyıldız, “Vakıf”, s. 479.

6 Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 47-50.

7 Singer, İyilik Yap Denize At..., s. 21-23.

8 Sadaka; fakire hibe olarak verilen mal anlamına gelmekteyken (Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 77), *atiyye*; hediye demektir. *Seniyye* ifadesiyle padişahı işaret etmektedir (Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri..., C. I, s. 110).

şeklinde klasik devirden itibaren ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktaydı. Yardımlar, II. Mahmud Dönemi'yle birlikte padişahın popülerleşmesi amacıyla daha etkin bir şekilde kullanılmaya başlandı, II. Abdülhamid zamanında zirveye ulaştı ve iktidarın sembolleri arasında önemli bir yere taşındı.⁹ Şüphesiz bunda dönemin siyasî yapısının ve sultanın düşünce dünyasının etkisi büyüktü. Zira bütün toplum için fayda sağlayan yardımseverlik, farklı grupları bir araya getirme özelliğine sahipti. Dahası aynı kavram, *yeni yöneticilerle birlikte değişmiş bir düzeni* de tanımlamaktaydı.¹⁰

Yapılan yardımlar, Osmanlı sultanını halkının koruyucusu ve babası rolüne büründürmekteydi. Çeşitli vasıta ve şekillerde ulaştırılan bu yardımlar; sultanın, halkın saadet ve refahını düşündüğünü göstermesi açısından önemliydi. II. Abdülhamid, halkın içinde var olma eylemini seleflerinden farklı bir yöntem ile ortaya koydu. Sultan *görünmeksizin var olabilme* adına halkıyla bağlantısını simgelerle sağlamaya çalıştı.¹¹ Tabii bunda da İslamî motifleri kullandı.¹² Ancak II. Meşrutiyet'le birlikte bizzat sultan adına yapılan yardımlar, kurumsal bir hâle getirildi ve devlet kurumlarının denetimine bırakıldı.¹³

Yardımların bızatıhi *atiyye, sadaka ve muhtacîn maaşı* adıyla karşılıksız verilmesinin yanında diğer bir ulaştırma şekli de kredilerdi. 19. yüzyıldaki reformlar kapsamında vergilerin toplanması ve artırılması önemli bir hedefti. Tanzimat'la birlikte merkezî idarenin denetimi ağırlaştırıldı ve yüzyıl içinde yavaş da olsa gelirler artırılmaya başlandı.¹⁴ Devlet, tarımdan kesintisiz faydalanmaya çalışsa da iklim şartları başta olmak üzere birçok faktör, bu sürekliliği olumsuz yönde etkilemekteydi. Yeni sezonun ürününü ekecek tohumluktan dahi yoksun kalan çiftçi, geçimini temin etmek için hayvanlarını ve tarım araçlarını satmak zorunda kalıyordu.¹⁵ 19. yüzyılın zor yıllarında birçok yerde yaşanan afetlerde Anadolu çiftçisinin en önemli talebi, vergilerden affedilmeleri ve yardım elinin kendilerine uzatılmasıydı.¹⁶ Zira geçim sıkıntısıyla borçlanan köylüyü yaşanan hayvan hastalıkları da felakete sürüklüyordu. Sarraf, tefeci, tüccar gibi siyasî ve ekonomik güce sahip olan zenginlere borçlanan çiftçi, borçlarından dolayı arazisini kaybedebilmekte ve toprağında işçi ya da kiracı konumuna düşebilmekteydi. Bir sonraki aşama ise toprağın terk edilmesiydi.¹⁷ Bu durum, hem çiftçinin sosyal düzenini hem de devletin ekonomik politikasını olumsuz yönde etkilemesi anlamına gelmekteydi.

Yetkililer, bu zor dönemin atlatılabilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Ancak Tanzimat Dönemi'ne kadar çözüm yolu olarak öne sürülenler geçici mahiyetteydi. Bunun kalıcı olabilmesi ve çiftçiye ihtiyaç duyduğunda yardım yapılabilmesi için 1863'te Tuna'da Memleket Sandıkları kuruldu ve hemen akabinde de yaygınlaştırıldı. Bu kuruluşun daha iyi hizmet verebilmesi için 1883'te çeşitli düzenlemeler yapıldı, adı da Menâfi Sandıkları olarak değiştirildi. Ancak bu düzenleme de istenen başarıyı sağlayamadı. Bu alanda

9 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 49, 124-125.

10 Singer, İyilik Yap Denize At..., s. 26.

11 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 124-125.

12 Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 31.

13 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 65-66.

14 Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 200.

15 Tefvik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 131-132.

16 Mehmet Yavuz Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), Libra Yayınları, İstanbul 2010, s. 110-117.

17 Güran, ... Osmanlı Tarımı, s. 132-133, 140-141.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

yaşanan sorunları gidermek ve ihtiyaçlara geniş kapsamlı çözüm getirmek için 1888'de Ziraat Bankası kuruldu. Banka, kredi talep edenin kendi tasarrufundaki malın rehini veya mal sahibi bir kefilin gösterilmesi karşılığında ziraî amaçlı kredi sağlıyordu. Faiz oranı %6 olan kredilerin masrafıyla birlikte oranı %7'ye çıkmaktaydı.¹⁸ Sağlanan krediler bir-üç yıl arasındaki taksitlerle ya da üç ay ile bir yıl arasında toptan şekilde geri ödenebilmekteyken vadenin 10 yıla kadar uzatılmasına karar verildi.¹⁹ Kısa süre içinde bankanın taşrada şube²⁰ ve sandıkları açıldı. İstenen düzeyde kredinin sağlanamaması sebebiyle küçük üretici, eskiden olduğu gibi yine özel piyasaya başvurmak durumunda kaldı.²¹ Bunda bankanın karmaşık kredi sağlama prosedürünün ve köylünün arazinin rehin verilmesi şartından korkmasının da etkisi vardı. Her şeye rağmen banka, uzun süre tefeciden başka alternatif bulamayan çiftçilere daha ucuz kredi sağladı. Bu krediler de Anadolu'da tarımın gelişimine etki ederken çiftçinin de krizlere dayanma gücünü artırdı.²²

Osmanlı Devleti, başlatmış olduğu reform hareketlerini Tanzimat Devri'yle birlikte taşraya da yansıtmaya çalışıyordu. Yardım talep edilen yerlerden biri de Tokat'tı. Devlet, taşrayı 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleriyle yeniden düzenledi.²³ Bu düzenlemede Sivas vilayetinin²⁴ sınırlarında yer alan ve 1880 yılında sancak yapılan Tokat'a Zile, Erbaa ve Niksar kazaları bağlandı,²⁵ 1908'de Reşadiye de sancağa bağlı kaza statüsüne çıkarıldı.²⁶ 1900'lü yılların başında Tokat sancağının sınırlarında 278.555 kişi yaşamaktaydı.²⁷ Bu çalışmada, 20. yüzyılın başında yani Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan süreçte, Tokat sancağında muhtaç duruma düşenlerin yardım talepleriyle herhangi bir afet sonucunda zor duruma düşenlerin yardım ya da kredi istekleri ele alınmaktadır. Yardımların kimler tarafından hangi sebeple talep edildiği, bu isteklere verilen cevaplar, yardım şekilleri ve hükümetlerin bunlara karşı yaklaşımı değerlendirilmektedir.

A-YARDIMLAR

1-Dergâh, Şeyh ve Ulemaya Yapılan Yardımlar

Zaviye, hankâh, dergâh, gibi isimlerle de anılan tekkeler, bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekânlardır. Toplumun ahlâki yönden eğitilmesine

18 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 150-153.

19 Donald Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 124.

20 Bankanın şube olarak hızlı bir şekilde Tokat'ta bir memurla hizmet vermeye başladığı, 1890 yılına ait olan salnamede yer almasından anlaşılmaktadır (Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1308, Sivas 1308, s. 138). 20. yüzyılın başında varlığını devam ettiren bankanın çalışan sayısı arttı ve Niksar, Zile ve Erbaa kazalarında da şubeleri açılarak bütün birimlerde hizmet vermeye başladı (Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1325, Sivas 1325, s. 144, 149, 152, 156).

21 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 154, 156.

22 Quataert, Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım..., s. 135.

23 İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 61-62.

24 Mehmet Mercan, "Sivas Vilayeti'nin Teşkilî ve İdari Yapısı (1867-1920)", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007, C. 1, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sivas 2007, s. 551-553.

25 BOA., İ.DH., 797/64634. 29 Muharrem 1297 [12 Ocak 1880]; Esat Aktaş, XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2009, s. 27-31.

26 Ali Açık, "Tokat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 223.

27 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 340-341.

yönelik esaslar üzerine yoğunlaşan bu mekânların mensupları, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirirken yöneticilerle de yakın ilişki kurmuşlardı.²⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tekkelerle devlet yöneticilerinin sıkı bir bağı bulunmaktaydı. Tekkelerin sağladığı sosyo-ekonomik hizmetlere karşılık devlet de tekkelere aynî ya da nakdî yardım yapmaktaydı.²⁹ Toplumun büyük bir kesiminin üzerinde etkili olan bu zümreye II. Abdülhamid Dönemi'nde de *atiyye ve ihsanlarda* bulunuldu.³⁰ Bu ihsanlardan Tokat'ın da istifade ettiğini Rufaiyye Dergâhı örneğinde görmek mümkündür. Tokat'ta yardım yoluyla inşa edilmiş olan Rufaiyye Dergâhının gelir ve tahsisatı yoktu. Bu sebeple zarurî masraflarını tedarik etmekte zorlanan dergâh şeyhi Mehmed Efendi'ye *padişah sadakası* olarak aylık 200 kuruş maaş tahsis edilmesi 1900 yılında valilikçe talep edildi.³¹

Dergâh için 1903 yılında da yardım talebinde bulunuldu. Zira fukara ve dervişlere daima açık olan dergâhın giderlerinin karşılanmasında zorlanılıyordu. Herhangi bir geliri de olmadığından Şeyh Şükrü Efendi sıkıntı yaşamaktaydı. Bu sebeple valilik tarafından *sadaka-i seniyyeden* olmak üzere dergâha uygun bir miktar yemeklik tahsisi istendi.³² Devlet merkezindeki yetkililerce bu paranın karşılanması düşünüldü. Fakat bütçeden yana sorunlar yaşanıyordu. Zira tekkelerin yemek giderleri için bütçede ödenek kalmamıştı. Fakat o sırada bu paranın *muhtacîn maaşı* alan ve vefat eden bir hanımefendiden kalan 972 kuruştan karşılanması düşünüldü. Ancak daha önce alınan bir karara göre muhtacîn ödeneğinde her zaman 5.000 kuruşun tutulması gerekiyordu. 400 kuruşun bu karardan istisna edilerek dergâha her kim şeyh olursa ona verilmek üzere, yemek gideri adı altında ödenmesi ve o anda da Şeyh Şükrü Efendi'ye tahsis edilmesi düşünüldü.³³ Fakat bu çözüm yolu, söz konusu kararı ihlal etmek anlamına geldiğinden uygun görülmedi.³⁴

Şükrü Efendi'nin yardım konusundaki talebi devam etti. 19 Mayıs 1904'te Sadarete gönderdiği arzuhalde babasının inşa ettirdiği ve idaresi altında bulunan dergâhın sürekli açık olmasına rağmen geliri olmadığını dile getirdi. Yemeklik parası olmamasından dolayı fukara dervişlerin yiyeceği konusunda sıkıntı çekildiğini ve daha önce karşılığı bulunarak 400 kuruşun tahsis edilmesi konusunun Maliye Nezaretinden uygun bulunduğunu tekrar ifade etti. Bu gibi hayır müesseselerinin tesisindeki maksattan kaynaklı olarak müracaat ettiğini de sözlerine ekledi.³⁵ 27 Haziran'da verdiği arzuhalde de geçimini sağlamakta sorun yaşadığından valiliğin yazısından sonra bizzat İstanbul'a geldiğini ve 16 aydır bu konuyu takip ettiğini bildirdi. 400 kuruşun karşılığının Maliye tarafından bulunup konu Sadarete takdim edilmişse de bundan bir sonuç çıkmadığından bahsetti. *Hiçbir makul sebep yokken yapılan bu erteleme, dergâh dervişlerinin dağıtılmasına ve beş vakitte halifeye yapılan duanın da kesilmesine sebep olacağından sadaka olmak üzere yemek parasının tahsisini talep etti.*³⁶ Toplum nezdinde önemi haiz olan dergâh ve şeyhlere yardım yapılması, dönemin özelliklerindendi. Bu kesimin İslamî değerler yönünden muhtaç duruma

28 Mustafa Kara, "Tekke", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 368-369.

29 Rifat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 5, 1994.

30 Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, s. 162-163.

31 BOA., DH.MKT., 2420/52. 14 Teşrinievvel 1316 [27 Ekim 1900]

32 BOA., DH.MKT., 660/26. 15 Şubat 1318 [28 Şubat 1903]; BEO., 2015/151111. 22 Şubat 1318 [7 Mart 1903]

33 BOA., BEO., 2139/160414. 19 Temmuz 1319 [1 Ağustos 1903]

34 BOA., BEO., 2139/160414. 31 Temmuz 1319 [13 Ağustos 1903]

35 BOA., İ.ML., 67/68. 6 Mayıs 1320 [19 Mayıs 1904]

36 BOA., İ.ML., 67/68. 14 Haziran 1320 [27 Haziran 1904]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

düşürülmemesinin hedeflendiği akla gelmekle birlikte toplumu kontrol etme güçlerinin de göz önünde tutulduğu anlaşılmaktadır. Yani yapılan yardımın biraz da politik yönünün olduğu görülmektedir. Rufaiyye Dergâhına yardım yapılması için birkaç defa devlet merkezine talebin iletilmesi üzerine devlet yetkililerinin talebe olumlu cevap vermeye eğilimli oldukları ancak bunun ekonomik sebeplerden dolayı mümkün görülmediği aşikârdır. Bununla birlikte yapılacak yardımın sadece devlet yöneticilerince politize edilmediği aynı şekilde buradaki örnekten hareketle şeyhlerin de devlet merkezinin bu eğilimini göz önünde tuttuğu anlaşılmaktadır. Zira yardımın yapılmaması karşılığında her gün beş vakit namazda halifeye yapılan duanın kesilmesinden bahsedilmektedir. Şeyhin bu şekilde isteğini dile getirmesi, yöneticiler nezdinde etkisini gösterdi ve 1905'te paranın tahsisine irade buyruldu ya da buyrulmak zorunda kalındı.³⁷

Dergâh adına şeyhlerin birkaç defa başvurusunun görüldüğü, yerel makamların da bu konuda ısrarcı davrandığı başka bir örnek Nakşibendi tarikatı halifelerinden ve Tokadî Balak Babazâde şeyhi olan Osman Hilmi Efendi ile ilgiliydi. Hilmi Efendi'nin Ahi Evran-ı Veli Zaviyesinde *gece gündüz ibadetle geçirdiği ömrünü halifeye dua etmeye vakfetmiş olduğu Şeyhülislamlık makamına bildirildi*. Zaviyenin az miktardaki tahsisinden başka masrafını temin edecek herhangi bir geliri olmadığı da ifade edildi. Gelir yetersizliğine rağmen bütün misafirlere yemek vermeye çalışan Osman Hilmi Efendi'ye uygun bir maaş tahsis edilmesi ve bu şekilde sıkıntıdan kurtarılması talep edildi.³⁸ Tahsis işleminin uzaması üzerine tekrar başvuru yapıldı. Bunun üzerine Sadaretten Maliye Nezaretine gönderilen yazıda hangi sebeple maaş tahsis işleminin yapılamadığı soruldu. Ayrıca zaviyeye ait vakfın gelirinin yıllık ancak 35.000 kuruşa ulaşabildiğinden konunun tekrar değerlendirilmesi istendi.³⁹ Meseleyi tekrar değerlendiren Maliye Nezareti, bütçe kararının dışında karşılıksız maaş tahsisini uygun görmedi.⁴⁰ Buna rağmen konunun birçok defa gündeme getirilmesi⁴¹ sonucunda dergâha yemeklik olarak 400 kuruşun verilmesi 1905 yılında uygun görüldü.⁴²

400 kuruşun temin edilmesinden birkaç ay sonra Osman Hilmi Efendi, ödeneğin artırılması konusunda yine başvuruda bulundu. Maliye Nezareti, ödeneğin artırılmasının mümkün olamayacağını söylemekteyse de Osman Hilmi Efendi'nin ısrarla müracaata devam ettiğini bildiriyorlardı. Bu sebeple de 200 kuruşun daha padişah sadakası olarak söz konusu ödeneye eklenmesini önerdiler.⁴³ Maliye Komisyonunda ilgili artırım değerlendirildi ve 100 kuruşun eklenmesine karar verildi.⁴⁴ Birkaç ay sonra bu paranın da yetersizliğinden dolayı eklenecek miktarın 300 kuruşa çıkarılması için Osman Hilmi Efendi yine arzuhal gönderdi. Sadaretten Maliye Nezaretine gönderilen tezkirede *bu kişinin padişahın merhametine uygun görüldüğünden münasip bir karşılık bulunarak bildirilmesi* isteniyordu.⁴⁵ Şeyhin birçok girişimi ve bu girişimler sonucunda yetkililerin bir şekilde konuya çözüm yolu bulmak zorunda kaldıkları isteğin yerine getirilmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁶

37 BOA., İ.ML., 67/68. 13 Teşrinievvel 1321 [26 Ekim 1905]

38 BOA., BEO., 2496/187163. 23 Ağustos 1320 [5 Eylül 1904]; BEO., 2449/183615. 3 Teşrinisani 1320 [16 Kasım 1904]

39 BOA., BEO., 2471/185281. 14 Kanunievvel 1320 [27 Aralık 1904]

40 BOA., BEO., 2496/187163. 17 Kanunisani 1320 [30 Ocak 1905]

41 BOA., BEO., 2569/192640. 24 Nisan 1321 [7 Mayıs 1905]

42 BOA., BEO., 2698/202277. 18 Teşrinievvel 1321 [31 Ekim 1905]

43 BOA., BEO., 2784/208778. 19 Şubat 1321 [4 Mart 1906]; BEO., 2776/208148. 23 Şubat 1321 [8 Mart 1906]

44 BOA., BEO., 2784/208778. 2 Mart 1322 [15 Mart 1906]

45 BOA., BEO., 2866/214878. 24 Haziran 1322 [7 Temmuz 1906]

46 BOA., İ.ML., 74/28. 31 Teşrinievvel 1322 [13 Kasım 1906]

Dergâh dışında bireysel talepler ve bu doğrultuda yapılan yardımlar da vardı. Bunlardan birinin az önce bahsi geçen Osman Hilmi Efendi'nin olma ihtimali vardır. Zira Tokat ulemasından ve Nakşi şeyhlerinden Hacı Osman Efendi ismi zikredilmektedir. Bu kişiye, ailesinin nüfusunun kalabalık olması sebebiyle geçimini temin etmesi için hayatta olduğu sürece aylık 400 kuruş maaş bağlanması talep edildi.⁴⁷ Bunun dışında Rufaiyye tarikatına bağlı olup 20 yıldır Tokat'ta sermünadilik hizmetinde bulunan Bağdat kökenli İbrahim Hakkı Baba'ya,⁴⁸ Mekke-i Mükerrreme ahalisinden olup evlenerek Tokat'a yerleşen Mehmed Mekki'ye⁴⁹ ve Kuzalan köyü sakinlerinden olup malûliyetinden ve ilim alanındaki hizmetinden dolayı Kamzâde Ömer Lütfi Efendi'ye uygun bir miktar maaş tahsisi istendi.⁵⁰ Ancak bunların sonucuna ulaşamamakla birlikte merkezin nazarında kişisel yardımların ikinci planda tutulduğu ve bizzat dergâhların hizmetine sunulacak desteklere öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Bireysel taleplere, Nakibüleşrâf Kaymakamı Tombulzâde Arif Efendi de örnek teşkil etmektedir. Seyyid ve Şeriflerin işlemleriyle ilgilenen nakibüleşrâfların taşradaki bu temsilcilerine maaş verilmesine rağmen⁵¹ bu kişiye *muhtacîn ödeneğinden* maaş tahsis edilmesi isteği, Arif Efendi'nin o anda fiili olarak hizmette olmadığını göstermektedir. Bu kişiye maaş bağlanması için söz konusu ödenekte açık bulunmamasından dolayı istek geri çevrildiyse de⁵² iki yıl sonra Arif Efendi'nin zor durumda olmasından dolayı konuyu görüşen Tokat Sancağı İdare Meclisi, 300 kuruş maaşın bağlanmasını yine talep etti. Zor durumda olduğu valilikçe onaylandıysa da⁵³ bunun sonucuna ulaşamadı. Bireysel başvurulardan sonuç alındığı anlaşılan tek bir kişi, ulemadan Müderris Hasan Efendi'ydi. Aldığı maaşa 100 kuruş zam yapılmakla birlikte Hasan Efendi'ye ayrıca 4.000 kuruş da *atiyye-i seniyye* ihsan edildi.⁵⁴

2-İdarecilere Yapılan Yardımlar

Yardım yapılan gruplardan biri de uzun süre devlet hizmetinde bulunan ancak görevinden azledilince zor duruma düşenlerdi. Devlet memurları; kanuna aykırı olarak atanma, görevini kötüye kullanma, memuriyetin lağvı, öngörülen zorunlu durumlar, bir suçtan hüküm giyme ve mesleki olarak yetersiz görülme gibi sebepler sonucunda görevinden azledilebilmekteydi. Ancak sicili temiz olanlarla istekleri dışında azledilenlere maaşının belirli bir oranında *mazuliyet maaşı* bağlanmaktaydı.⁵⁵ 1903 yılında Tokat mutasarrıfı olan Mehmed Şevki Efendi, ilerlemiş yaşından ötürü önemli bir mevkide bulunan sancağın işlerini idare etmekte yetersiz kaldığından dolayı görevinden azledildi.⁵⁶ Eski mutasarrıf, 1904'te Sadarete gönderdiği arzuhalde 13 aydır açıkta olduğundan zor duruma düştüğünü ve geçimini temin etmekte sıkıntı yaşadığını bildirdi. 42 senelik memuriyet geçmişi olan Mehmed Şevki Efendi, yakın bir zamanda başka bir

47 BOA., DH.MKT., 2313/102. 20 Şubat 1315 [4 Mart 1900]

48 BOA., BEO., 1513/113439. 21 Haziran 1316 [4 Temmuz 1900]

49 BOA., BEO., 2193/164427. 30 Eylül 1319 [13 Ekim 1903]

50 BOA., BEO., 2578/193285. 5 Mayıs 1321 [18 Mayıs 1905]

51 Murat Sarıçık, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşrâflık Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 155.

52 BOA., BEO., 1434/107542. 15 Kanunisanı 1315 [27 Ocak 1900]; DH.MKT., 2307/72. 5 Şubat 1315 [17 Şubat 1900]

53 BOA., DH.MKT., 488/67. 13 Nisan 1318 [26 Nisan 1902]; BEO., 1838/137785. 16 Nisan 1318 [29 Nisan 1902]

54 BOA., BEO., 2575/193109. 1 Mayıs 1321 [14 Mayıs 1905]; DH.MKT., 963/18. 18 Mayıs 1321 [31 Mayıs 1905]

55 Nursel Manav, Mülkiye Tekaüd Sandığı, Kuruluş ve Faaliyetleri (1880-1890), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 141.

56 BOA., İ.DH., 1407/38. 22 Şubat 1318 [7 Mart 1903]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

mutasarrıflığa tayin edilmesine kadar iki aylık geçimini temin edebileceği oranında *atiyye-i seniyye* ödeneğinden yardım yapılmasını talep etti.⁵⁷ Şevki Efendi'nin ifadelerinden kendisine *mazuliyet maaşının* bağlanmadığı ve bir memuriyete atanacağını beklediği de anlaşılmaktadır. Başvurusunun sonucu da kendisinin beklediği gibi oldu. Kıdemli bir memur olmasından dolayı 1.500 kuruş *atiyyenin* verilmesi ve bir mutasarrıflığa atanması uygun görüldü.⁵⁸

Halk tarafından seçilmiş meclis üyeleri ile sözleşmeli, yevmiyeli ve ücretli çalışanlar hazineden maaş alamadıklarından dolayı emeklilik konusunda kapsam dışında tutulmuşlardı.⁵⁹ Görevinin sona ermesinden sonra kendi birikimlerinden başka gelire sahip olmayan bu kişilerden de yardım talep edenler oldu. Bunlardan biri, Tokat eşrafından olan eski Belediye Reisi Kadızâde Kasım Efendi'ydi. Muhacir iskânında ve yol inşasında önemli hizmetleri görülen Kasım Efendi'nin yaşlanmış olmasından dolayı uygun bir maaş tahsisi valilik tarafından talep edildi.⁶⁰ Emeklilik sisteminin bu gruba uygulanmaması sebebiyle talep edilen bu maaşın *muhtacîn maaşı* kapsamında tedarikinin istendiği tahmin edilirken bu kişi için yapılan başvurunun sonucuna ulaşamadı.

3-Eğitim Alanındaki Yardımlar

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde erkek çocuklarının okutulması kadar kız çocuklarının da eğitime önem verilmeye başlanmıştı. Kızların sıbyan okullarının üzerinde ayrı bir eğitim kurumunda öğrenimlerine devam etmelerine yönelik düşünce, Tanzimat Devri'nde ortaya atılmış ve 1859 yılında İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmıştı. Bu rüşdiyelerin vilayet merkezlerinde açılmasına dair 1874'te valiliklere yazı gönderilmişti. 1895 yılına gelindiğinde bu emir doğrultusunda açılan İnas Rüşdiyelerinin sayısı 22'ye çıkarılmıştı.⁶¹ Bu okulun açılmasının talep edildiği yerlerden biri de Tokat'tı. Bu konuda bizzat halk, 1904'te girişimde bulundu ve okulun binasını da hazırladı. Ancak okulun hizmete girebilmesi için ödenek verilmesiyle birlikte personel atanmasına ihtiyaç vardı. Bunun için ahaliden birçok kişinin imzasının yer aldığı arzuhal mutasarrıflığa takdim edildi. Arzuhal sahipleri, açılmasını istedikleri okulun binasını tedarik ettiklerini ve faaliyete geçebilmesi için gerekli tahsisatın verilmesini talep etti. Uygun görülmediği takdirde kız çocuklarının eğitimden mahrum kalmaması için Gayrimüslim İnas Mekteplerine gitmelerine izin istediler. Konu önce Sancak Maarif Komisyonu ile Vilayet Maarif Müdürlüğünde değerlendirildi. Evkaf gelirinin bir İnas Rüşdiyesi açılmasına yeterli ve uygun olmadığı ifade edildi. Müslüman çocukların, Gayrimüslim ve yabancı mekteplerine devam ettirilmesi konusu daha önce yasaklanmış,⁶² 1869 yılı Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinde de Müslim ve Gayrimüslimler için ayrı rüşdiyelerin açılmasına yer verilmişti.⁶³ Valilik, şimdiki kadar buna aykırı hareket edilmediğini ifade etti. Ancak hem bu açıdan sıkıntı yaşanacağı hem de çocukların eğitimden mahrum bırakılmasının uygun olmayacağı görüşündeydi. Ödenek verilmesinin mümkün görülmediği durumda, istenen başarının elde edilemediği Sivas

57 BOA., BEO., 2325/174374. 24 Nisan 1320 [7 Mayıs 1904].

58 BOA., BEO., 2325/174374. 24 Nisan 1320 [7 Mayıs 1904]; DH.MKT., 850/51. 29 Nisan 1320 [12 Mayıs 1904].

59 Manav, Mülkiye Tekaüd Sandığı, s. 29-30.

60 BOA., DH.MKT., 874/45. 17 Temmuz 1320 [30 Temmuz 1904]

61 Yasemin Tümer Erdem, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 166-167, 174.

62 BOA., MF.MKT., 801/65. 28 Haziran 1320 [11 Temmuz 1904]

63 Tümer Erdem, ...Kızların Eğitimi, s. 179.

İdadisi Ziraat Şubesinin kaldırılmasını ve bu şube için ayrılan ödeneğin Tokat'ta açılması istenen okula aktarılmasını önerdi.⁶⁴

Maarif Nezaretince istenen fayda sağlanamadığından dolayı Ziraat şubelerinin ülkenin her yerinde kaldırılmasına zaten karar verilmiş ve ödenekleri de bütçeden çıkarılmıştı.⁶⁵ Bundan dolayı; istenen ödeneğin Maarif bütçesinden başka şekilde tedariki düşünülmüşse de bu da mümkün görülmedi. Bu sebeple İnas Rüşdiyesinin açılması için gereken paranın Tokat'tan bulunması tavsiye edildi.⁶⁶ Eğitim-öğretim kurumlarının sayısının hızla artırılmaya çalışıldığı bir dönemde böyle bir cevap verilmesi biraz düşündürücü olmakla birlikte ödenek meselesinin devlet bütçesine ek gider oluşturmadan, Tokat'a ayrılan ödeneğin yeniden düzenlenmesiyle sağlanmasının istendiği ya da yine halkın yardımının beklendiği tahmin edilmektedir. Ancak merkezî idare tarafından desteklenmeyen okulun açılması için Tokat tarafından da bir çözüm bulunup söz konusu rüşdiyenin hizmete sokulamadığı anlaşılmaktadır. Zira 1911 yılına geldiğinde ülke genelindeki İnas Rüşdiyelerinin sayısının 72'ye çıkmış olmasına rağmen Sivas vilayeti sınırlarında sadece merkezde olmak üzere bir İnas Rüşdiyesi vardı.⁶⁷ Yani halkın binasını hazırladığı ve hizmete sunularak kız çocuklarının eğitimine destek verilmesi konusundaki girişimi sonuçsuz kaldı.

Okul açılması konusundaki ödenek isteğine olumlu cevap verilmemişse de bireysel olarak eğitiminin desteklenmesini isteyen bir kişiye yardım yapıldı. Artukabad nahiyesi ahalisinden 16 yaşındaki Eflatun, ibtidai ve rüşdiye mekteplerini bitirmişti. Güzel ahlâklı olduğu yönünde bilgi verilen bu genç, anne ve babasını kaybetmiş ve kimsesiz kalmıştı. Eğitim hayatına devam etmek istediğinden üst dereceli okullardan birine kabul edilmesi konusunda sancak idaresi tarafından talepte bulunuldu. Dâhiliye Nezareti yetkilileri, bu gencin Baytar Mektebine kabul edilmesi için konuyu Tophane-i Amireye havale etti.⁶⁸

Eğitimin desteklenmesi için olmasa da eğitim kurumunda çalışan birinin yardım isteğine olumlu cevap verildiği anlaşılmaktadır. Bu kişi 1906 yılında Tokat İdadi Mektebinde memur olarak görev yapan Tevfik Efendi'ydi. Geçindirmek zorunda olduğu aile bireylerinin kalabalık olması karşısında 120 kuruş maaşıyla ailesini geçindiremeyen Tevfik Efendi, sıkıntıya düşüp borçlanmıştı. Bu sebeple de maaşına uygun bir miktarda zam yapılmasını talep etti. Sivas Maarif Müdürü, şahsın uzun süredir kurumlarında çalıştığını bildirdi ve maaşının kesintilerden sonra 150 kuruşa çıkarılmasını önerdi.⁶⁹ Tevfik Efendi'nin çalıştığı okul idaresi, kurumlarına ayrılan ödenekten 218 kuruş tasarruf etmişti. Bu paranın 30 kuruşunun Tevfik Efendi'nin maaşına zam olarak yansıtılması uygun bulundu.⁷⁰ Yani Tevfik Efendi'nin maaşına bütçe dışında bir ekleme yapılmamış, okul idaresinin tasarruf ettiği ödenekten ayrılacak küçük bir miktarla istek yerine getirilmişti.

4-Affa Mazhar Olanlara, Sürgünlere ve Muhacirlere Yardımlar

1890'lı yıllarda Ermeni isyanlarından etkilenen yerlerden biri de Tokat'tı. Bu hadiseler karşısında şehrinin korumaya çalışanlar da dış baskılar karşısında cezalandırılmış ve

64 BOA., MF.MKT., 801/65. 28 Haziran 1320 [11 Temmuz 1904]

65 BOA., MF.MKT., 801/65. 3 Temmuz 1320 [16 Temmuz 1904]

66 BOA., MF.MKT., 801/65. 22 Temmuz 1320 [4 Ağustos 1904]

67 Tümer Erdem, ...Kızların Eğitimi, s. 176.

68 BOA., DH.MKT., 2588/134. 3 Şubat 1317 [16 Şubat 1902]

69 BOA., MF.MKT., 967/28. 10 Ağustos 1322 [23 Ağustos 1906]

70 BOA., MF.MKT., 967/28. 23 Ağustos 1322 [5 Eylül 1906]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

Trablusgarp'a sürgün edilmişti.⁷¹ Bunlardan affedilen 32 kişiye üçer kuruş yevmiye ve memlekete dönüşleri için de her birine *atiyye-i seniyye* ödeneğinden 15 lira (1.500 kuruş) verilmesine irade buyrulmuştu. Ancak 1900 yılının Nisan ayına gelinmesine rağmen bu para verilmemişti.⁷² Buna dair yapılan başvuru üzerine paranın ödenmesi konusunda yine irade çıktı.⁷³ Toplamı 48.000 kuruş tutarındaki meblağın Sivas vilayeti ödeneğine eklenmesi ve buradan karşılanması 1901 yılının Ocak ayında kararlaştırıldı.⁷⁴

Affedilenlerle birlikte sürgün olarak Tokat'a gönderilenlere de yardımda bulunuldu. İkinci Fırka-i Hümayun Alay Müfettişliğinden ilişkisi kesilen Tırnovalı (Tırnova/Kırkkilise/Edirne) Ali Osman Efendi Tokat'a sürgün edilmişti. Tokat Mutasarrıflığı, Ali Osman Efendi'nin fakir ve çok zor durumda olmasından dolayı geçimini sağlayabilmesi için uygun miktarda maaş tahsis edilmesini talep etti. Eylül 1900 tarihli yazının cevabı gelmediğinden Kasım ayında talep yineleni. Zira Ali Osman Efendi'nin yaklaşan kış şartlarında daha da zor duruma düşeceği düşünülmekteydi.⁷⁵ Yapılan inceleme üzerine bu şekildeki sürgünlere yevmiye tahsis edildiği cevabı verildi.⁷⁶ Bireysel olarak yardım yapılamayacağına anlaşılmasıyla birlikte bu tarz kişilere verilen yevmiyelerin artırılması düşünüldü.⁷⁷ Bunun kararlaştırılmasıyla da Ali Osman Efendi'nin 15 kuruş olan yevmiyesi 25 kuruşa çıkarıldı.⁷⁸ Diğer bir yardım talebi de 1911 yılının Şubat ayında muhacirler için yapıldı. Mutasarrıflık, Tokat'a yeni gelen ve medrese hücrelerinde geceleleyen muhacirlere yakacak bedeli olarak toplam 1.200 kuruşun sarfına izin istediye de⁷⁹ bu talebin sonucuna ulaşamadı.

5-Selzedelere Yapılan Yardımlar

Sel, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde zaman zaman sosyo-ekonomik olarak büyük yıkımlara sebep oldu.⁸⁰ Selden etkilenen yerlerden biri de Tokat'tı. Şehir, kurulmuş olduğu

71 Aktaş, ...Tokat Sancağı, s. 201-210; H. Baha Öztunç, "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, C. 2, S. 1, 2010.

72 BOA., İ.HUS., 81/117. 10 Nisan 1316 [23 Nisan 1900]

73 BOA., İ.HUS., 81/117. 13 Nisan 1316 [26 Nisan 1900]

74 BOA., DH.MKT., 2446/67. 14 Kanunisanı 1316 [27 Ocak 1901]; DH.MKT., 2468/65. 22 Mart 1317 [4 Nisan 1901]

75 BOA., BEO., 1607/120519. 22 Teşrinievvel 1316 [4 Kasım 1900]; DH.MKT., 2445/72. 30 Kanunievvel 1316 [12 Ocak 1901]

76 BOA., BEO., 1607/120519. 2 Kanunisanı 1316 [15 Ocak 1901]

77 BOA., DH.MKT., 2492/15. 19 Mayıs 1317 [1 Haziran 1901]

78 BOA., DH.MKT., 2544/119. 1 Teşrinievvel 1317 [14 Ekim 1901]

79 BOA., DH.MTV., 52/27. 6 Şubat 1326 [19 Şubat 1911]

80 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen sel afetleri ve etkileri için bkz. Suraiya Faroqhi, "Tarımsal Değişimin Bir Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel, 1100/1688-89", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Edt. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001; Selahattin Satılmış, *Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler (1850-1900)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2012; Selma Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013; Mehmet Yavuz Erler, "Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını-1910", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 11, 2007; Mehmet Yavuz Erler, "Hüdâvendigâr'da Sel Baskınının Sosyo-Ekonomik Tesirleri (1911)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 18, 1998; Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, 2010; Alpaslan Demir, Esat Aktaş, "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler (1888-1910)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 24, Ankara 2010; Hüseyin Muşmal, "XX. Yüzyılın Başlarında Beşşehir Gölü ve 1910-1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 2008; Selahattin Satılmış, "Aksaray'da Büyük Bir Afet: 1911 Sel Felâketi", *Turkish Studies*, C. 12, S. 26, 2017; Esat Aktaş, "Erzincan Ovası'nda Fırat (Karasu) Nehri'nin 1896 Yılı Taşkını ve İslah Projesi", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, 26-28 Eylül 2019, Bildiriler Kitabı, Edt. Kemal Taşcı-Kader Altın-Salih Kaymakçı, Erzincan Valiliği Yayınları, Erzincan 2019.

coğrafya açısından sel ve taşkınlarla açık bir durumdadır. Bundan dolayı da yaşanan sel afetleri, zaman zaman can ve mal kaybına neden oldu. 20. yüzyıl öncesinde 1862 tarihinde yaşanan sel, önlem alınmadığı takdirde gelecekte yaşanacakların da habercisiydi. Bundan 46 yıl sonra Tokat'ta, "Büyük Sel" olarak isimlendirilecek olan başka bir afet, 25 Haziran 1908 tarihinde meydana geldi ve önemli seviyede can ve mal kaybına sebep oldu. Can kayıplarıyla ilgili çeşitli kaynaklarda ve haberlerde abartılı ve gerçek dışı rakamlara yer verildiğini zikreden Öztunç, resmi kayıtlara göre kaybın 225 olduğunu bildirmektedir.⁸¹

Can kayıplarıyla birlikte özel meskenlerin ve kamu binalarının da dâhil olduğu birçok bina, cami, bağ, bahçe ve meskenin bir kısmı hasar gördü bir kısmı da tamamen yıkıldı. Evsiz kalanların yerleştirilmesi için kısmen ve tamamen yıkılan hanelerin durumuna ve selin genel zararına dair keşif yaptırıldı.⁸² Bu keşfe göre şehirdeki toplam zararın 110.000 lira (11 milyon kuruş) olduğu tespit edildi.⁸³ Afetin hemen ardından devlet tarafından 200.000 kuruş yardım yapılmasına karar verildi.⁸⁴ Paranın da Mal Sandığından ve Ziraat Bankasından verilmesi konusunda irade buyruldu.⁸⁵ Çevre yerleşimlerde de *selzedeler* için yardım toplandı. Vilayete bağlı Kangal, Bünyan-ı Hamid ve Darende kazalarıyla Karahisar-ı Şarki sancağından 20.115, Amasya sancağından 18.000, Samsun Reji Nezaretinden 5.400, Tokat'a bağlı Erbaa ve Niksar kazalarından 24.000 kuruş yardım yapıldı. Devletin desteğiyle birlikte selzedelere 270.000 kuruşa yakın yardım yapılmış oldu.⁸⁶ Ancak bu miktar, afetin yaralarının sarılmasında çok yetersiz kalmaktaydı. Zira sadece açıkta kalan selzedelerin yerlerine yerleştirilmeleri için 600'den fazla hanenin inşa ve tamiriyle bu insanlara sağlanan gıda yardımı 5.350 liraya (535.000 kuruş) ulaşmış,⁸⁷ meskenlerin tamir ve yeniden inşa masraflarıyla *aceze yevmiyesinden* 2.600 lira (260.000 kuruş) açık kalmıştı.⁸⁸

Mesken inşası için iki taksit ödenmişse de üçüncü taksit ödenemediğinden inşasına başlanılanlar yarım kaldı. Kış mevsiminden dolayı bunlar zarar görmeye başladı, halkın mağduriyeti arttı.⁸⁹ 1909 yılı Haziran ayı geldiğinde sıkıntılar hala devam etmekteydi. İkinci derecede zarar görenler için de 4.000 liraya (400.000 kuruş) ihtiyaç olduğu halde vilayet çevresinden çoğu birim taahhüt ettiği yardımı toplayıp göndermemişti. Bundan ötürü Tokat sancağı tarafından yeni yardım dağıtımı mümkün olmadığı gibi talepte bulunanların da durumları iyi değildi. Bunların meskenlerinin tamir ve inşasının hızlandırılması gerektiği vilayet makamına tekrar arz edildi. Vilayetçe giderilemeyen bu ihtiyacın yine devlet tarafından gösterilecek bir çözümle halledilmesi istendi.⁹⁰

Merkezî idare, daha önceki afetler için toplanan yardımlardan kalan paranın teferruatına dair Şehremanetinden bilgi istedi.⁹¹ Ancak burada toplanan paraların afetlerde kullanılmış olduğu ve son kalanın da Hicaz Suyolunun tamiri için gönderilmek

81 Hüseyin Baha Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 4, 2012, s. 180-181, 185, 187.

82 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 186, 191.

83 Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 193.

84 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

85 BOA., BEO., 3352/251357. 24 Haziran 1324 [7 Temmuz 1908]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 193.

86 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

87 BOA., BEO., 3352/251357. 24 Haziran 1324 [7 Temmuz 1908]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 193.

88 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

89 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Şubat 1324 [20 Şubat 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 194.

90 BOA., DH.MUİ., 13/11. 7 Haziran 1325 [20 Haziran 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

91 BOA., DH.MUİ., 13/11. 27 Haziran 1325 [10 Temmuz 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

üzere hazırlandığı cevabı verildi.⁹² Konu Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşüldü, selzedeler için hükümet tarafından mümkün olan yardımın gönderilmiş olduğu ve mevcut malî durumun uygun olmaması sebebiyle de yeni bir tahsisatın yapılamayacağı cevabı verildi.⁹³ Bu yetersizlik sadece Tokat'a özel bir durum değildi. Biraz önce de ifade edildiği üzere sel ve taşkın afetleri başka yerlerde de meydana gelmişti. Öncelikli olarak muhtaç durumda olanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik devlet, afetlerin sosyal ve ekonomik yaralarını sarmakta zorlanıyordu. Tokat'ta meydana gelen sel afetinin ardından yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir.

Sel sırasında boğularak hayatını kaybedenlerin ailelerine ya da zor duruma düşenlere maaş bağlanması talepleri de merkeze iletilmekteydi. Bunlardan biri olan Müzellefzâde Mehmed Efendi'nin kızları Adeviye ve Aişe Sıdika ile eşi Fatma Hanım'a *muhtacîn* ödeneğinden uygun miktarda maaş tahsis edilmesi istendi.⁹⁴ Görevi sırasında sele kapılarak hayatını kaybeden telgraf kavaslarından Abdülvahab Efendi'nin ailesine de maaş bağlanması talep edildi. Bunların sonucuna ulaşılamasa da yaralı kurtulan Telgraf Müdürü Edhem Efendi'ye yarım maaş bağlandı, yerel makamlar bunun ardından Edhem Efendi'ye tam maaşının verilmesi için tekrar başvuru yaptı. Eski Müftü Hacı Hasan Efendi'nin ailecek selden etkilenmesi sebebiyle oğlu Mehmed Sadık, zor durumdan kurtarılmaları için kendisinin devlet hizmetinde istihdamını istemişse de başka adayların olmasından dolayı istediği memuriyetin uygun olamayacağı cevabı verildi.⁹⁵

Şehir merkezinde yaşanan selin dışında 1910 yılında Dinar köyünde yine aynı afet meydana geldi. Selden kaynaklı beş hane zarar gördü. Selzedelere evlerini yeniden yaptırabilmeleri için hane başına 500 kuruş üzerinden toplam 2.500 kuruş yardım yapıldı.⁹⁶ 1913 yılı Eylülünde de İğdir nahiyesinde yaşanan selde altı hayvan telef oldu. Toplam maddî kayıp ise 200 lira (20.000 kuruş) civarındaydı.⁹⁷ Meselenin teferruatına ulaşılamasa da yaşanan afetin nahiyede önemli ölçüde etkili olduğu ve bu sebeple birçok insanın zor duruma düştüğü ortaya çıkan maddî hasardan anlaşılmaktadır.

B-ZOR DURUMA DÜŞEN HALKA SAĞLANAN KREDİLER

1-Dolu, Sel ve Hayvan Hastalığı İçin Verilen Krediler

Dolu yağışı, tarımla hayatını idame ettiren yerlerde meydana geldiğinde ürünlere zarar verebilir, sebep olduğu sel afetiyle aynı şekilde çiftçiyi mağdur edebilir ve yine çiftçi için çok önemli olan çift hayvanlarının telef olmasına sebep olabilir. Geçmiş yıllarda Anadolu'nun birçok yerinde tarım ekonomisini etkileyen dolu,⁹⁸ 20. yüzyılın başında Tokat'ta da yaşandı. 1900 yılında yağın dolu, Ayazmayeni köyü ürünlerine hasar verdi. Köyden 34

92 BOA., DH.MUİ., 13/11. 15 Temmuz 1325 [28 Temmuz 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 195.

93 BOA., MV., 131/49. 26 Ağustos 1325 [8 Eylül 1909]; DH.MUİ., 13/11. 1 Eylül 1325 [14 Eylül 1909]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 196.

94 BOA., DH.MKT., 2634/19. 5 Teşrinievvel 1324 [18 Ekim 1908]; Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 196.

95 Öztunç, "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", s. 197.

96 BOA., DH.MUİ., 113/53. 30 Haziran 1326 [13 Temmuz 1910]

97 BOA., DH.EUM.EMN., 34/57. 1 Eylül 1329 [14 Eylül 1913]

98 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen dolu afetleri ve etkileri için bkz. Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık..., s. 110-111; Erler, "Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını...", Satılmış, Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler...; Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler...; Demir-Aktaş, "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler..."; Gönüllü, "...Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)".

çiftçiye kefaletle 3.800 kuruş kredi verilmesi uygun bulundu.⁹⁹ Eşit yardım yapıldığı kabul edilirse hane başı desteğin 111 kuruşa denk geldiği anlaşılmaktadır.

1901 yılında Kad, Berber-i Atik [Bireb-i Atik] ve Gürcü köylerine yağın dolu, yağmurun da fazla düşmesiyle sele sebep oldu ve üzüm başta olmak üzere birçok ürünü mahvetti. Kiralık ya da benzer şekilde tarlaları işleyenler ve bu sebeple kullandığı araziye rehin gösteremeyenler kredi alma konusunda sıkıntı yaşadı.¹⁰⁰ Zira tapuya sahip olmayan çiftçi, arazisini rehin gösteremiyor ve kredi alabilmeleri için de geriye kefalet yolu kalıyordu. Ancak kefil gösterilecek kişi de kendi tasarrufunda bulunan taşınmaz gayrimenkule sahip olmalıydı.¹⁰¹ Buna karşın yeni hasat mevsiminde ürün elde edebilmek için ekim yapması gereken çiftçinin 2.180 İstanbul kilesi¹⁰² buğdaya ve 996 kile arpaya ihtiyacı vardı. Buğdayın kilesi 12 ve arpanınki de 5 kuruş hesabıyla toplam bedeli 31.140 kuruş tutmaktaydı. Zahrenin verilmesi için talepte bulunan Tokat Mutasarrıflığı, karşılığının da bir sonraki hasat mevsiminde ödeneceğini bildirdi.¹⁰³ Ancak kredinin verilme şartları kapsamında konuyu değerlendiren Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından kefaletle borç verilebileceği cevabı verildi. Başta bildirilmeyen hane sayısının da iletilmesi ve hane başı 300 kuruşu geçmeyecek bir miktarda kredinin temin edilebileceği ifade edildi.¹⁰⁴ Bunun üzerine Bireb'e 3.881 kuruş kredi sağlandı.¹⁰⁵ Diğer köylerin durumuna dair bir bilgiye ulaşılmadıysa da onlara yapılan uygulamanın da aynı olduğu tahmin edilmektedir.

1904'te dolunun etkili olduğu Kiracılık [Kiracılı] köyünde hayvan hastalığı da yaşanıyordu. Bunlardan kaynaklı uğradıkları zararı o anlık gidermek için 1.550 kuruş talep edildi. Benzer sebeple ürünleri zarar gören Arabviran [Arabören] köyü muhtaçlarına 1.500 ve Sarkı [Sarsı] köyü ahalisinden 17 şahsa da 3.400 kuruş kredi verildi.¹⁰⁶ Bu da yine kişi başı hespla 200 kuruşa denk gelmekteydi. Benzer zarardan Doğru [Zoğrı], Daduça [Daduhta], Karkıncık ve Huda köyleri de etkilendi. Bunlara da tohumluk tedariki için toplam 14.850 kuruş kredi sağlandı.¹⁰⁷ Hayvan hastalığının görüldüğü Killik köylülerine de 2.100 kuruş borç verilmesi uygun görüldü.¹⁰⁸ Şimdiye kadar yapılan taleplerin kredi verilmesine yönelik olduğu ve neredeyse tamamına olumlu cevap verildiği görülmektedir. 1910 yılında doludan etkilenen Nebi, Ahmedalanı ve Canbulad köylülerine tohumluk ve yemeklik zahire temini için ödenek istendiyse de¹⁰⁹ net bir şekilde borç ya da krediden bahsedilmeyen bu isteğin sonucuna ulaşamadı.

99 BOA., BEO., 1603/120186. 18 Kanunievvel 1316 [31 Aralık 1900]

100 BOA., BEO., 1762/132086. 8 Teşrinisani 1317 [21 Kasım 1901]; DH.MKT., 2561/80. 13 Teşrinisani 1317 [26 Kasım 1901]; BEO., 1752/131342. 15 Teşrinisani 1317 [28 Kasım 1901]

101 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 153.

102 Hububat ölççeği olarak kullanılan kile, bölgelere göre değişim gösterebilmektedir. 1 İstanbul kilesi 18-20 okka olup, bu da ortalama 25 kilogram olarak kabul edilmektedir. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri..., C. II, s. 281.

103 BOA., BEO., 1762/132086. 8 Teşrinisani 1317 [21 Kasım 1901]; DH.MKT., 2561/80. 13 Teşrinisani 1317 [26 Kasım 1901]; BEO., 1752/131342. 15 Teşrinisani 1317 [28 Kasım 1901]

104 BOA., BEO., 1762/132086. 24 Teşrinisani 1317 [7 Aralık 1901]

105 BOA., DH.MKT., 2577/78. 7 Kanunisani 1317 [20 Ocak 1902]; BEO., 1780/133484. 9 Kanunisani 1317 [22 Ocak 1902]; BEO., 1786/133915. 19 Kanunisani 1317 [1 Şubat 1902]

106 BOA., BEO., 2292/171874. 2 Mart 1320 [15 Mart 1904]

107 BOA., BEO., 2307/173002. 24 Mart 1320 [6 Nisan 1904]

108 BOA., BEO., 2319/173877. 12 Nisan 1320 [25 Nisan 1904]

109 BOA., DH.İD., 98/12. 9 Kanunievvel 1326 [22 Aralık 1910]

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

2-Kuraklık İçin Verilen Krediler

Hava sıcaklıklarının mevsim normallerinin üzerinde olması ve yağışın da normal seviyenin altına düşmesiyle oluşan kuraklık,¹¹⁰ Osmanlı Devleti'nin son döneminde Anadolu'nun birçok yerinde etkisini gösterdi.¹¹¹ 1904 ve 1907 yıllarında Tokat ve çevresindeki tarım arazileri de yaşanan genel kuraklıklardan etkilendi. Afetler karşısında çiftçiye ayakta tutmaya çalışan devlet, yaşanan kuraklıklar neticesinde muhtaç durumdaki çiftçilere kredi sağladı. 1904 yılının ilk aylarında geçmiş yılın ürünüyle zor duruma düşmüş olduğu anlaşılan çiftçiye tohumluk için yardım yapılmaya başlanmış ve Kuşçu köyünden 25 *muhtacine* 5.000 kuruş borç verilmişti.¹¹² Ancak yaz mevsiminin kurak geçmesi zor duruma düşen çiftçi sayısının artışına sebep oldu. Yaşanan kuraklığın etkisiyle tohumluk ve yemeklik olarak Kömeç köyü çiftçisine 3.530,¹¹³ Vavri köyünden 41 çiftçiye 8.550,¹¹⁴ Pozatalanı köyünden 33 çiftçiye 5.850, Çaylı köyünden 49 çiftçiye 7.600,¹¹⁵ Varazlar köyünden 28 çiftçiye 4.500,¹¹⁶ Biskencik köyünden 79 çiftçiye 13.750 kuruş olmak üzere yıl sonuna kadar toplam 43.780 kuruş, karşılığı hasat mevsiminde alınmak üzere borç verildi.¹¹⁷ Verilen bilgilerden hareketle sağlanan kredilerin ortalama hesapla hane başı 160 kuruşla 208 kuruş arasında değiştiği görülmektedir.

1904 yılındaki kuraklık, yeni hasat mevsimi gelene kadar etkisini hissettirdiğinden yılbaşından sonra da kredi sağlanmaya devam edildi. 1905 yılının Şubat'ında köy isimleri zikredilmese de Erbaa kazasının 15 köyünde muhtaç duruma düşen çiftçiye 72.680 kuruş borç verildi.¹¹⁸ Yine aynı kazanın bazı köylerindeki çiftçiler için Nisan ayında da 39.680 kuruş tedarik edildi.¹¹⁹ Mayıs ayında Kadı köylülere 4.310,¹²⁰ Gök köylülere 4.310,¹²¹ Hacıali ve Zarzara [Zazara] köylülerine 8.710,¹²² Gevrek köyünden 64 haneye 4.050 kuruş¹²³ olmak üzere yılın ilk altı ayında toplam 133.740 kuruşun borç verilmesi onaylandı. Böylece ulaşılabildiği kadarıyla 1904 kuraklığında 180 bin kuruşa yakın miktarda kredi, muhtaç çiftçilerin içinde buldukları sıkıntıyla mücadele edebilmeleri için temin edilmiş oldu.

110 Oktay Ergünay, Polat Gülkan, H. Hüseyin Güler, "Afet Yönetimi İle İlgili Terimler Açıklamalı Sözlük", Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, s. 331.

111 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen kuraklık afetleri ve etkileri için bkz. Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık...; Satılmış, Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler...; Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler...; Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıkklar", Türkler, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002; Demir-Aktaş, "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler..."; Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 2, S. 9, 2009; Yunus Özger, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Bir Kuraklık Ve Kıtık Hadisesi İle Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları", Karadeniz Araştırmaları, S. 19, 2008; Mucize Ünlü, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Çarşamba'da Kuraklık", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S. 12, 2012; Hakan Asan, "Bitlis Vilayeti'nde Yaşanan Kıtık Hadiseleri (1887-1894)", Turkish Studies, C. 13, S. 8, 2018; Esat Aktaş, "Ordu Kazasında Kıtıkklar (1891-1911)", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 66, 2019.

112 BOA., BEO., 2309/173136. 28 Mart 1320 [10 Nisan 1904]

113 BOA., BEO., 2400/179941. 17 Ağustos 1320 [30 Ağustos 1904]

114 BOA., BEO., 2426/181909. 27 Şaban 1322 [6 Kasım 1904]

115 BOA., BEO., 2430/182205. 2 Teşrinievvel 1320 [15 Ekim 1904]

116 BOA., BEO., 2436/182636. 9 Teşrinievvel 1320 [22 Ekim 1904]

117 BOA., BEO., 2439/182868. 16 Teşrinievvel 1320 [29 Ekim 1904]

118 BOA., BEO., 2516/188674. 16 Şubat 1320 [29 Şubat 1905]

119 BOA., BEO., 2565/192324. 17 Nisan 1321 [30 Nisan 1905]

120 BOA., BEO., 2572/192873. 27 Nisan 1321 [10 Mayıs 1905]

121 BOA., BEO., 2576/193177. 2 Mayıs 1321 [15 Mayıs 1905]; BEO., 2582/193645. 11 Mayıs 1321 [24 Mayıs 1905]

122 BOA., BEO., 2591/194284. 19 Mayıs 1321 [1 Haziran 1905]

123 BOA., BEO., 2603/195225. 7 Haziran 1321 [20 Haziran 1905]

Ayrıca verilen bilgilerden hareketle afetin Erbaa tarafında daha yoğun şekilde hissedildiği anlaşılmaktadır.

1905 yılının hasat mevsimi sonrasında kredi sağlanan çiftçiler varsa da bunların sayısı ancak örnek teşkil edecek şekilde birkaç aileyle sınırlıydı. Dazya köyü ahalisine 2.700¹²⁴ ve Çökellikkişla köylülerine de 4.550¹²⁵ kuruş borç verildi. 1904 yılından sonra benzer bir afet, 1907’de meydana geldi. Daha bahar aylarında kuraklığın olabileceğine dair mevsimsel sinyaller görülmüyordu. Bu da etkisini piyasalarda hissettirdi. Bir önceki yılın mahsulünden elde ürün olmasına rağmen Amasya ve Tokat’ın arazisi yağmurun azlığından dolayı kısmen zarara uğradı. Bu sebeple zahire fiyatı birden bire artış gösterdi. İstanbul ve başka yerlerden verilen fiyatlar, tahminlerin dışında tüccarı Samsun’a buğday ve un nakline sevk ettirecek kadar etkili olmamıştı. Zaten mevcut durumdan kaynaklı olarak zahirenin fazla sevkine de çok bir imkân yoktu. Ancak Haziran ayında yağmurun yağması, eldekilerin ticaretine kapı araladı.¹²⁶

Valiliğin Haziran ayında biraz daha olumlu tablo çizmesine rağmen kuraklık Sivas yöresinde etkili oldu. Ekim ayında Tokat’ın Ayazmayeni, Kayaönü ve Salu [Salur] köylerinin muhtaç çiftçilerinden 61 haneye tohumluk ve yemeklik zahire tedariki için 18.300 kuruş kredi sağlandı.¹²⁷ Ortalama hesapla her haneye 300 kuruşun temin edildiği anlaşılmakla birlikte bu rakam, önceki sağlanan kredilere göre daha yüksek bir orandaydı. Ayrıca 1901 yılında Ticaret ve Nafia Nezaretinin sağlanacak kredinin 300 kuruşla sınırlı tutulacağı bilgisini vermesiyle¹²⁸ de uyumlu ve 1907 yılında nezaretin bu yöndeki sınırının aynı şekilde geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekim ayında, ilk teminin hemen akabinde vilayetin genelinde ikinci bir kredi desteği verildi. Bu kapsamda Tokat kazasına 34.400 ve Zile kazasına da 26.800 kuruş borç verilmesi onaylandı. Bu rakamlar, sancağın genelinde Ekim ayında sağlanan kredinin 80.000 kuruşu yakın olduğunu göstermektedir. Ayrıca ikinci kredi temininde Sivas vilayetinin genelindeki rakam ise 661.000 kuruş olarak hesap edildi. Bu da vilayetin tamamında verilecek ikinci borcun %10’unun Tokat sancağı için ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu rakamın içinde Amasya sancağına ayrılan hisse 49.800 kuruştur. Sivas merkezi, Tonus ve Divriği’de durum daha da ağırdır. Zira bu üç kazadaki ihtiyaç sahiplerine sağlanacak kredinin toplam miktarı, 500.000 kuruş gibi önemli bir rakama ulaşıyordu.¹²⁹ Vilayet merkezi olan Sivas ve kazalarıyla karşılaştırıldığında Tokat ve çevresinde kuraklığın etkisinin daha hafif seyrettiği, hemen sınırında yer alan Amasya ile de kuraklıktan yakın oranda etkilendiği ortaya çıkmaktadır.

3-Yangın Afetinden Etkilenenlerin Talepleri

Şehirlerin yeniden inşa edilmesini gerekli kılabilecek kadar etkili olabilen diğer bir afet yangındır. Osmanlı Dönemi’nde başkent başta olmak üzere zaman zaman bazı yerlerde meydana gelen bu felaket, yıkıcı etkiler bırakmıştır.¹³⁰ Tokat sancağı dâhilinde

124 BOA., BEO., 2689/201654. 6 Teşrinievvel 1321 [19 Ekim 1905]

125 BOA., BEO., 2704/202763. 3 Teşrinisani 1321 [16 Kasım 1905]

126 BOA., DH.ŞFR., 381/65. 22 Mayıs 1323 [4 Haziran 1907]

127 BOA., BEO., 3166/237418. 26 Eylül 1323 [9 Ekim 1907]

128 BOA., BEO., 1762/132086. 24 Teşrinisani 1317 [7 Aralık 1901]

129 BOA., BEO., 3174/237993. 14 Teşrinievvel 1323 [27 Ekim 1907]

130 Bazı şehirler ve çevresinde meydana gelen yangın afetleri ve etkileri için bkz. Kemalettin Kuzucu, Bâbiâfî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

de incelenen yıllar arasında iki yangın afeti bilgisine ulaşılabildi. Bunlardan ilki, 1911’de Almus Nahiyesine bağlı Südeni köyünde yaşandı. 30 Ocak gecesi Doldurmaoğlu Osman’ın samanlığında çıkan yangından Osman ile Bostancıoğlu Hacı Mustafa, Bostancıoğlu Mahmud, Bostancıoğlu Emin, Abdullahoğlu Mustafa ve İmamoğlu Hüseyin’in haneleri de etkilendi. Almus Nahiye Müdürlüğü vasıtasıyla yaptırılan tahkikata göre Doldurmaoğlu Osman’ın hanesiyle bitişiğinde bulunan Bostancıoğlu Hacı Mustafa, Mahmud ve Emin’in haneleri tamamen yanmış, Abdullahoğlu Mustafa ile İmamoğlu Hüseyin’in haneleri de kısmen zarar görmüştü. Ayrıca *yangınzedelerden* Osman’ın bir baş ineği telef olmuş, ev eşyasıyla 150 ölçek zahiresi, Mustafa’nın ev eşyasıyla 240 ölçek zahiresi, Mahmud’un ev eşyasıyla 150 ölçekten fazla zahiresi, Emin’in de ev eşyasıyla 150 ölçek zahiresi tamamen kül olmuştu. Haneleri kısmî zararlarla kurtarılmış olan Abdullahoğlu Mustafa ve İmamoğlu Hüseyin’in ise eşya yönünden kayıpları olmadığı anlaşıldı. Evleri tamamen yanan dört hane sakininin başkalarının yanında kalmak mecburiyetinde buldukları ve günlük geçimlerini sağlayamayacak derecede sefalete düştükleri tahkikat raporunda belirtildi. Tokat Sancağı İdare Meclisi, sefalete düşmüş olan afetzedelerin yardıma muhtaç olduklarını ve bu dört haneye hazineinden yardım olarak biner kuruşun verilmesini talep etti.¹³¹ Valilik, istenen bu yardımın *atiyye-i seniyye* ödeneğinden karşılanmasının uygun olup olmadığını sordu.¹³² Ancak verilen cevapta söz konusu ödeneğin yetersizliğinden dolayı talebin karşılanmasının mümkün olmadığı, bu sebeple de ihtiyaçların yerelden giderilmesi gerektiği bildirildi.¹³³ Yani devlet merkezince karşılıksız yardım isteği uygun görülmemiş, konu yerel makama havale edilmişti.

1911 yılında Südeni köyündeki yangın küçük çaplıydı. Fakat Tokat merkezinde 1914 yılında can ve mal kayıplarına sebep olan büyük bir yangın çıktı. Bu yangın sırasında iki kişi hayatını kaybederken sekiz kişi de yaralandı. Yangın, 13 Mayıs’ı 14 Mayıs’a bağlayan gece Tokat’ın Mahkeme Çarşısı’nda bulunan Ali Paşa Camii yakınında başladı. Rüzgârın şiddetinden yayılan ateş, kısa sürede söndürülemedi. Yapılan tahkikata göre yangın, tuhafiyeci Vahan’ın dükkânından çıkmıştı. Bu sırada şehrin başlıca su mecrası olan aksuyun da temizlenme zamanı olmasından dolayı şehirde su yoktu ve suyun bağlanmasına kadar da bir hayli vakit geçmişti. Bu sebeple de yayılan ateş; 40 hane, 2 han, 90 mağaza ve dükkân, 2 eczahane, 1 mescit ile 2 mektebin yanmasına sebep oldu. Yanan haneler içinde Tokat Mebusu Fehmi Efendi’nin evi de bulunmaktaydı.¹³⁴

Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000; Turhan Sarıköse, XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler..., Hüseyin Muşmal, “1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi”, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. 32, S. 1, 2008; Mehmet Yavuz Erler, “1870 Yılında Doğu Karadeniz’de Çıkan Yangın ve Etkileri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 31, 2000; Biray Çakmak, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Y. 8, S. 15, 2011; Oktay Bozan, “1895 Diyarbakır Yangını ve Sonuçları”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 2, 2014; Mehmet Güneş, “XX. Yüzyıl Başlarında Afyonkarahisar’da Yaşanan Bir Felaket (1902 Yangını ve Yangınzedeler İçin Yapılan Yardımlar”, History Studies, C. 11, S. 4, 2019; Cenk Demir, “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sinop Varoş Mahallesi Yangınları ve Yapılan Sosyal Yardımlar”, Belgi Dergisi, S. 18, 2019; Hüseyin Baha Öztunç, “20. Yüzyılın Başında Biga’da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma”, Belleten, C. LXXXII, S. 293, 2018; Şerif Korkmaz, “Biga Yangınları ve Afet Yönetimi (1901-1904)”, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 18, S. 1, 2018; Talip Ayar, “Arşiv Belgelerinde Mudurnu Yangınları (1888-1906)”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 14, S. 2, 2014.

131 BOA., DH.MTV., 43/17. 30 Nisan 1327 [13 Mayıs 1911]

132 BOA., DH.MTV., 43/17. 12 Mayıs 1327 [25 Mayıs 1911]

133 BOA., DH.MTV., 43/17. 1 Haziran 1327 [14 Haziran 1911]

134 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 2 Mayıs 1330 [15 Mayıs 1914]; Mehmet Beşirli, “14 Mayıs 1914 Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını”, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, Y. 9, S. 16, 2001, s. 13.

Yangının hemen ardından meydana gelen zarar ve kaybın çok büyük olmasıyla Sivas Valiliği yangınzedelerin ihtiyaçlarının temini için ödenek talep etti.¹³⁵ Halkın da yardıma yönelik istekleri oldu. Müslim ve gayrimüslim olmak üzere 20 imzalı telgraf, 17 Mayıs'ta Sadaret ve Dâhiliye Nezaretine gönderildi. Telgrafta yangının 140'tan fazla hane, han, mağaza ve dükkânı eşyasıyla birlikte yok ettiği bildiriliyordu. Yangının ticarî mekânlar çevresinde çıkmasının yıkıcı etkiye sebep olduğu zikrediliyordu. Zira onlara göre 150.000 lira (15 milyon kuruş) gibi çok büyük bir zarar meydana gelmişti. Arzuhal sahipleri, hazinenin gerekli keresteyi ormanlardan ücretsiz vermesiyle bina vergisinden muaf tutulmalarını, gerekirse arsalarının da teminat olarak gösterilmesi karşılığında 10 yılda ödemek şartıyla 50.000 lira (5 milyon kuruş) borç verilmesini talep etti. Bunun uygun görülmediği takdirde hazinenin de önemli miktarda zararı olacağını ve kendilerinin de perişan bir duruma düşeceklerini arz ettiler.¹³⁶ Talep, Maliye Nezaretine havale edildiye de bunun kanunen uygun olmadığından kabul edilemeyeceği cevabı verildi.¹³⁷

Hükümetin, afetten etkilenenlerin borç isteğini geri çevirdiği anlaşılmaktadır. Zira bunun kanunen uygun görülmemesi, Ziraat Bankasının kredi sağladığı alanların çiftçilerle sınırlı olması¹³⁸ ve yangınzedeleri kapsamamasından ileri gelmekteydi. Ancak özellikle bu yangının şehirde büyük bir etkiye sebep olması karşısında hiçbir yardım çalışmasına yönelik bir bilgiye ulaşılamaması da dikkat çekicidir. Özellikle devlet tarafından yardım ulaştırılmamasının sebebinin döneminde yaşanan savaşların getirmiş olduğu ekonomik yükü birlikte çıkacağı anlaşılan Birinci Dünya Savaşı'yla ve doğal olarak yine savaş ekonomisi ve devletin iyi olmayan mali durumuyla ilişkili olduğu tahmin edilmektedir. Yukarıda bahsedilen diğer yerlerde yaşanan yangın felaketlerinden ve Tokat'ta etkili olan sel hadisesinden hareketle yerel makamların -belgelere ulaşılamasa da- bir yardım kampanyası yapmış olabileceği akla gelmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda dünyada değişen düzene ayak uydurmaya çalıştı ve II. Mahmud'dan itibaren merkezîyetçilik politikası çerçevesinde imparatorluğu şekillendirdi. Bu değişimin dokunduğu alanlardan biri de o döneme kadar vakıflar üzerinden yürütülen sosyal yardımlardı. Bundan sonra yardım meselesi, merkezî idare tarafından kontrol edilmeye ve yürütülmeye başlandı. II. Abdülhamid Dönemi'ne gelindiğinde sultan kendinden öncekiler gibi halkın içine karışmadı. Ancak kendini toplumda gösterebilme adına dolaylı bir yaklaşım sergiledi. Bu sebeple II. Abdülhamid Dönemi'nde simgeler daha fazla ön plana çıkarıldı. Aynı zamanda döneminde halkın refah ve saadeti daha da önemli bir hâle geldi. Yardımlar da tam bu noktada hem sultanı görünür kılma hem de sosyal devlet olduğunu gösterebilme adına daha etkin bir şekilde kullanıldı.

Devlet merkezine yardım taleplerinin iletildiği yerlerden biri de Tokat sancağıydı. Bu talepler karşısında geri dönüş vasıtalarının karşılıklı ve karşılıksız olmak üzere iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Bizzat sultanın şahsında toplanan ve sultan tarafından yapılan atıyye ve sadaka gibi yardımlarla devletin bütçe ayırdığı muhtacın maaşı ya

135 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 2 Mayıs 1330 [15 Mayıs 1914]; Beşirli, "...Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını", s. 13.

136 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 4 Mayıs 1330 [17 Mayıs 1914]; Beşirli, "...Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını", s. 13.

137 BOA., DH.İ.UM.EK., 70/16. 28 Mayıs 1330 [10 Haziran 1914]; Beşirli, "...Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını", s. 13.

138 Güran, ...Osmanlı Tarımı, s. 152.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

da afetler karşısında sağlanan destekler karşılıksız grupta yer almaktaydı. Tokat'tan yapılan taleplerde bu grubun içinde sel ve yangın afetinden etkilenenler, gıda giderini karşılayamayan dergâhlar, yeni eğitim kurumlarının açılması gibi kapsamlı ve kurumsal istekler yer alırken yine afetzede, şeyh, ulema, öğrenci, eski idareci, muhacirler ile bir suçtan mahkûm olup affedilenlerle birlikte tam aksine sürgünler gibi birçok kesimden insanların yer aldığı görülmektedir.

Karşılıksız yardım kapsamındaki taleplerin bir kısmı kabul edilirken çok azı geri çevrildi, bir kısmının da sonucuna ulaşamadı. Bunlar içinde dergâh ve zaviye için istenen yardımların birkaç defa devlet merkezine iletildiğini ve biraz da baskı uygulanması sonucunda kabul edildiğini görmek mümkündür. Dergâhların hizmetlerinin devamı için yapılan bu taleplere bir şekilde karşılık bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da söz konusu sosyal kurumların geniş kesimlere hitap eden desteği ve yine aynı şekilde toplum üzerindeki etkisinden kaynaklandığı şeklinde değerlendirilebilir. Bireysel taleplerin bir kısmına olumlu cevap verildi, bir kısmının sonucuna ulaşamazken bunların da talep düzeyinde kaldığı tahmin edilmektedir. Zira hükümetlerin bireyselden ziyade daha kapsamlı ve kurumsal istekleri ön planda tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte bir kısım yardım istekleri de halledilmesi için yerel makamlara geri gönderilmiştir. Bu da devletin merkezî bütçesinin yetersiz kaldığını, ihtiyaçlara yerel bütçeden karşılık bulunmasını ve dahası birçok konuda halkın desteğinin alınması isteğinden kaynaklı olduğunu düşündürmektedir.

Yaşanan afetler sonucunda devlet, hem karşılıksız yardım yaptı hem de karşılığı olan kredi sağladı. Bunu belirleyen ise meydana gelen afetlerden tarım arazilerinin etkilenip etkilenmemesi oldu. Tarım ürünleri ve hayvanların telef olması karşısında Ziraat Bankası vasıtasıyla kredi talep edilirken tarım arazilerinin etkilenmediği afetlerde istek karşılıksız yardım üzerinden yürütüldü. 1908'de şehir merkezinde ve 1910'da Dinar köyünde yaşanan sel afetleri karşılıksız yardıma örnektir. Şehir merkezini çok büyük oranda etkileyen selin ortaya çıkardığı zararın karşısında yetersiz kalındığı, tahsis edilen ödenekle ancak fukaraya cevap verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte kuraklık, sel ve dolu afetlerinin tarım arazilerini etkilemesi sonucunda yapılan taleplerin neredeyse tamamına olumlu cevap verilmişti. Bunun sebebi, tarım arazilerinin olumsuz etkilenmesinin devlet bütçesini de etkileyecek olması ve sosyal dengenin bozulacağı kaygısıydı. Sağlanan kredilerin oranına bakılacak olursa hane başı rakamlar, 100-300 kuruş arasında değişmekteydi. Döneminde 25 kg. (bir İstanbul kilesi) buğdayın 12 kuruşa denk geldiği dikkate alınırsa verilen kredinin ortalama 400 kg. miktarında bir buğday alabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu rakamlar yetersiz görülmeğe de devlet, mali şartları çerçevesinde sağladığı kredilerle hem çiftçisini destekledi hem de arazi düzenini devam ettirmek için çaba sarf etti. Bu sebeple krediyle verilen desteğin sınırlı olmasına rağmen ihtiyacı olup başvuruda bulunan bütün çiftçilere ulaştırıldığı tespit edilebilmektedir.

20. yüzyılın başında sultanın yardımına mazhar olmak için talepte bulunulduğu ve halifeye duacı olduklarının da bilinmesini istedikleri yapılan başvurularla ilgili belgelerdeki ifadelerde görülmektedir. Bu ve benzeri söylemlerden, yardımın sultanın şahsında şekillendiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan yardımın hayır temelinde oturmasına rağmen merkezî idarenin karşısında politize olduğu da hissedilmektedir. Buna rağmen II. Abdülhamid Dönemi'nde bireysel yardım taleplerinin daha fazla devlet merkezine

taşındığı anlaşılmaktadır. Zira II. Abdülhamid sonrasında, bireysel taleplerden bir sürgünün yevmiesi artırıldı ve Dinar köyünde yaşanan sel için yardım yapıldı. 1910 yılındaki dolunun sonucuna ulaşılamadıysa da 1911’de Südeni yangını için yapılan istek, yerel idareye havale edildi. 1914 Tokat yangını için kredi talebine bankanın kredi sağlama şartlarından dolayı olumsuz cevap verilirken karşılıksız yardım yapıldığına dair örneğe de tesadüf edilemedi. Bu dönemin belgelerinde önceki yıllarda yapılan bireysel yardım taleplerine ya da sonucuna ulaşılamamaktadır. Bundan hareketle bu tarz yardımların II. Abdülhamid Devri’nde merkeze iletiildiği, sonrasında kurumlar üzerinden yürütülmesinden dolayı yardım için eskiye oranla başvurunun azaldığı ve dahası yardımların sultanın kişiliğiyle ilişkilendirildiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-ı Âlî Evrak Odası Evrakı (BEO.): 1434/107542, 1513/113439, 1603/120186, 1607/120519, 1752/131342, 1762/132086, 1780/133484, 1786/133915, 1838/137785, 2015/151111, 2139/160414, 2193/164427, 2292/171874, 2307/173002, 2309/173136, 2319/173877, 2325/174374, 2400/179941, 2426/181909, 2430/182205, 2436/182636, 2439/182868, 2449/183615, 2471/185281, 2496/187163, 2516/188674, 2565/192324, 2569/192640, 2572/192873, 2575/193109, 2576/193177, 2578/193285, 2582/193645, 2591/194284, 2603/195225, 2689/201654, 2698/202277, 2704/202763, 2776/208148, 2784/208778, 2866/214878, 3166/237418, 3174/237993, 3352/251357.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH.EUM.EMN.): 34/57.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.): 70/16.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.): 98/12.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.): 2307/72, 2313/102, 2420/52, 2445/72, 2446/67, 2468/65, 2492/15, 2544/119, 2561/80, 2577/78, 2588/134, 2634/19, 488/67, 660/26, 850/51, 874/45, 963/18.

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH.MTV.): 43/17, 52/27.

Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.): 113/53, 13/11.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.): 381/65.

İrâde Dahiliye (İ.DH.): 1407/38, 797/64634.

İrâde Hususî (İ.HUS.): 81/117.

İrâde Maliye (İ.ML.): 67/68, 74/28.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT.): 801/65, 967/28.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 131/49.

2. Salnameler

Salname-i Vilayet-i Sivas (1308), H. 1308, Sivas.

Salname-i Vilayet-i Sivas (1325), H. 1325, Sivas.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Açıkel, Ali (2012), “Tokat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 219-223.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

- Aktaş, Esat (2009), *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, Esat (2019), “Erzincan Ovası’nda Fırat (Karasu) Nehri’nin 1896 Yılı Taşkını ve Islah Projesi”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, 26-28 Eylül 2019, Bildiriler Kitabı*, Edt. Kemal Taşçı-Kader Altın-Salih Kaymakçı, Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları, s. 1144-1160.
- Aktaş, Esat (2019), “Ordu Kazasında Kıtliklar (1891-1911)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 66, s. 663-677.
- Asan, Hakan (2018), “Bitlis Vilayeti’nde Yaşanan Kıtlik Hadiseleri (1887-1894)”, *Turkish Studies*, C. 13, S. 8, s. 1-17.
- Ayar, Talip (2014), “Arşiv Belgelerinde Mudurnu Yangınları (1888-1906)”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 2, s. 305-327.
- Beşirli, Mehmet (2001), “14 Mayıs 1914 Tokat Mahkeme Çarşısı Yangını”, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, Y. 9, S. 16, s. 11-16.
- Bozan, Oktay (2014), “1895 Diyarbakır Yangını ve Sonuçları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 327-360.
- Çağrı, Mustafa (1998), “Hayır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 43-46.
- Çakmak, Biray (2011), “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Y. 8, S. 15, s. 63-90.
- Demir, Alpaslan-Esat Aktaş (2010), “Gümüşhane Sancağı’nda Doğal Afetler (1888-1910)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 24, s. 21-53.
- Demir, Cenk (2019), “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sinop Varoş Mahallesi Yangınları ve Yapılan Sosyal Yardımlar”, *Belgi Dergisi*, S. 18, s. 2038-2067.
- Deringil, Selim (2014), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Ergünay, Oktay-Polat Gülkan, H. Hüseyin Güler (2008), “Afet Yönetimi İle İlgili Terimler Açıklamalı Sözlük”, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları, s. 301-353.
- Erlor, Mehmet Yavuz (1998), “Hüdâvendigâr’da Sel Baskınının Sosyo-Ekonomik Tesîrleri (1911)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 18, s. 143-159.
- Erlor, Mehmet Yavuz (2000), “1870 Yılında Doğu Karadeniz’de Çıkan Yangın ve Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31, s. 209-218.
- Erlor, Mehmet Yavuz (2007), “Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını-1910”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 11, s. 31-61.
- Erlor, Mehmet Yavuz (2010), *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlik Olayları (1800-1880)*, İstanbul: Libra Yayınları.

- Faroqhi, Suraiya (2001), "Tarımsal Değişimin Bir Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel, 1100/1688-89", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Edt. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 273-286.
- Gönüllü, Ali Rıza (2010), "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 351-373.
- Gül, Abdulkadir (2009), "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 9, s. 144-158.
- Günay, Hacı Mehmet (2012), "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 475-479.
- Güneş, Mehmet (2019), "XX. Yüzyıl Başlarında Afyonkarahisar'da Yaşanan Bir Felaket (1902 Yangını ve Yangınzedeler İçin Yapılan Yardımlar)", *History Studies*, C. 11, S. 4, s. 1223-1241.
- Güran, Tefik (1998), *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kara, Mustafa (2011), "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 368-370.
- Karpat, Kemal H. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, Orhan (2002), "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklıklar", *Türkler*, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 718-730.
- Korkmaz, Şerif (2018), "Biga Yangınları ve Afet Yönetimi (1901-1904)", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 1, s. 511-537.
- Kuzucu, Kemalettin (2000), *Bâbîâlî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Manav, Nursel (2017), *Mülkiye Tekaüd Sandığı, Kuruluş ve Faaliyetleri (1880-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mercan, Mehmet (2007), "Sivas Vilayeti'nin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007*, C. 1, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 549-558.
- Muşmal, Hüseyin (2008), "1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 32, S. 1, s. 97-116.
- Muşmal, Hüseyin (2008), "XX. Yüzyılın Başlarında Beyşehir Gölü ve 1910-1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, s. 219-262.
- Ortaylı, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbek, Nadir (2008), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.

20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağının Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler

- Özdemir, Rifat (1994), "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 5, s. 259-310.
- Özger, Yunus (2008), "XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Bir Kuraklık Ve Kıtlik Hadisesi İle Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 19, s. 87-96.
- Öztunç, H. Baha (2010), "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, C. 2, S. 1, s. 188-206.
- Öztunç, Hüseyin Baha (2012), "Tokat'ta 'Büyük Sel' (1908)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 179-203.
- Öztunç, Hüseyin Baha (2018), "20. Yüzyılın Başında Biga'da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma", *Bellekten*, C. LXXXII, S. 293, s. 295-324.
- Pakalın, Mehmet Zeki (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, II, III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2010), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, Donald (2008), *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarıckı, Murat (2003), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşrâfîlik Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Satılmış, Selahattin (2012), *Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler (1850-1900)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Satılmış, Selahattin (2017), "Aksaray'da Büyük Bir Afet: 1911 Sel Felâketi", *Turkish Studies*, C. 12, S. 26, s. 131-152.
- Singer, Amy (2012), *İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Turhan Sarıköse, Selma (2013), *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tümer Erdem, Yasemin (2013), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünlü, Mucize (2012), "XIX. Yüzyıl Sonlarında Çarşamba'da Kuraklık", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 12, s. 125-132.
- Yediöldüz, Bahaeddin (2012), "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 479-486.

1830'LARIN NÜFUS DEFTERLERİNDEN HAREKETLE OSMANLI'DA ASKERE ALINACAKLARIN TESPİTİ*

DETERMINATION OF THE ENLISTMENT IN THE OTTOMAN EMPIRE
BASED ON THE POPULATION REGISTERS OF THE 1830S

Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ**

Geliş Tarihi/Received:24.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:25.05.2021

ÖZEKMEKÇİ, Mustafa Mesut, (2021), "1830'ların Nüfus Defterlerinden Hareketle Osmanlı'da Askere Alınacakların Tespiti", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 747-770.

Öz

Osmanlı Devleti'nin ülke genelindeki ilk genel nüfus sayımının II. Mahmut döneminde, H. 1246-M. 1830-1831 tarihleri arasında Anadolu ve Rumeli'nin büyük bir kısmında gerçekleştirildiği bilinmektedir. Konuyla alakalı yapılmış öncü çalışmaların tamamında nüfus sayımların asli amacının Yeniçeri Ocağının ilgasından sonra yeni kurulmuş olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu için insan kaynağının belirlenmesi ile cizye mükelleflerinin tespiti olduğu noktasında görüş birliği mevcuttur. Söz konusu öncü çalışmalar şüphesiz sayımın asli amacını doğru olarak tespit etmişlerdir. Buna karşın Osmanlı'nın ilk genel sayımının ne şekilde yapılmasına dair bir talimatname halen bulunamamıştır. Bu çerçevede literatür sayımın amacına dair bu açıklamasına dayanak olarak sayıma dair merkez ve taşrada üretilen belgeler ve ayrıca sayım sonuçlarının pratiğe yansımaları olan nüfus defterlerini merkeze koymakta ve sayıma dair işleyiş ile süreci bunlar üzerinden açıklamaktadır. Bu bağlamda özellikle askerlik yapabilecek nüfusun tespiti için nüfus defterlerinde kaydedilenlerin isimlerinin altına mim (م) harfinin konulduğu ve bunun askerlik yapabilecek kimseleri gizli bir şekilde belirleyen bir şifre olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Yukarıdaki izahların doğruluğuna karşın nüfus defterleri tekil olarak incelendiğinde konuyla alakalı yapılan açıklamalarda izahı mümkün olmayan bir durum söz konusudur. Bu da nüfus defterlerinde askerlik yapmaya uygun olanlar için standart bir yaş grubunun olmamasıdır. Çünkü çalışmada değinileceği üzere Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerine ait nüfus defterlerinde farklı yaş gruplarının askerliğe elverişli olduğunu ifade eden işaretlemeler mevcuttur ve bu konuda standart bir yaş aralığı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çalışmada özellikle bu konunun üstünde durulmuş ve sayıma dair kaleme alınan eserlerin Mansûre ordunun teşekkülüne dair mevzuat ile nüfus sayımının bağlantısını göz ardı ettiklerine kanaat getirilmiştir. Bu çerçevede makale 1830-1831'de yapılan nüfus sayımlarının 1826 tarihli Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi ile bağlantıları ve söz konusu ilişkinin nüfus defterlerine olan yansımaları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmut, Nüfus Sayımı, Nüfus Defteri, Mim, Askerlik, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi.

*Bu çalışma, MCBÜ SBE'nde 02.09.2020 tarihinde kabul edilen "İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları ile Mukayesesi" başlıklı doktora tezinden uyarlanmıştır.

**Öğretim Görevlisi Dr., ÇOMÜ Gökçeada MYO, mesutozekmekci@comu.edu.tr, Çanakkale, (<https://orcid.org/0000-0001-7613-9939>).

Abstract

It is known that the first general census of the Ottoman Empire was carried out in most of Anatolia and Rumelia between H. 1246-1830-1831 during the reign of Mahmut II. In all of the pioneering studies on the subject, there is a consensus that the main purpose of the censuses is to determine the human resources for the newly established Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Army after the annexation of Yeniçeri Corps and to determine the cizye taxpayers. These pioneering studies undoubtedly correctly identified the original purpose of the census. However, no instructions have been found on how the first general census of the Ottoman Empire should be carried out. In this context, the literature puts the census documents produced in the center and the provinces as the basis for this explanation of the purpose of the census, as well as the population registers that have the reflections of the census results on the practice, and explains the process and process regarding the counting through them. Within this scope, it is stated by the researchers that the letter mim (م) is placed under the names of those recorded in the population registers specifically for the determination of the population who can serve, and that this is a password that secretly identifies those who can eligible in the military. Despite the accuracy of the above explanations, when the population registers are investigated singularly, there is an inexplicable situation in the explanations made on the subject. This means that there is no standard age group for people eligible to serve in the population registers. Because, as mentioned in the study, there are markings in the population books of various regions of the Ottoman geography stating that different age groups are suitable for military service and it is not possible to say that there is a standard age range in this regard. In particular, the study focused on this issue and concluded that the works written on the count ignored the connection between the legislation on the formation of the Mansûre army and the census. In this context, the article evaluates the links of the censuses made in 1830-1831 with the Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Codex of 1826 and the reflection of the relationship in the population registers.

Keywords: *II. Mahmut, Census, Population Registers, Mim, Enlistment, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Codex.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XV ve XVII. yüzyıllarda mali amaçlı tahrirler yapılarak hane olarak ifade edilen mali üniteler kaydedilmiştir.¹ Zikredilen tahrirler dışında her hangi bir çatışma anında –Yeniçeri Ocağı, Tımarlı Sipahi vb haricinde- savaşçı temini amacıyla hemen hemen her yüzyılda yapılmış olan ve nüfus sayımı-yazımı olarak adlandırılabilir çalışmalar da mevcut olup bunların geçmişi oldukça geriye götürülebilir.² Ayrıca XVIII. yüzyılda da zaman zaman savaş esnasında gönüllü ama aslında zorunlu ve belirli yaş gruplarından (14-60 vb.) kişiler *nefir-i amm* uygulamasına bağlı olarak defter edilmişlerdir.³ Ancak, sayım olarak tarif edilebilecek bu işlemlerin hemen hepsi belirli topluluklar ile çerçevesi nihai olarak tespit edilmiş yazımlardır. Bu nedene bağlı olarak söz konusu tahrirler yazım yapılan yerlerin nüfusunun tamamı hakkında sistematik olarak bilgi vermez. Ayrıca mevzubahis tahrirlerin bu tarz bir amacı olmadığı da aşikârdır.

Yukarıdaki açıklamalarla birlikte 1830-1831 genel sayımı ve tahrirlerin çıktısı olan nüfus defterlerinin değerlendirmesi adına ortaya konulması gereken bir soru bulunmaktadır. Bu soru imparatorlukta genel bir sayım yapılmasına dair bir kanaatin ilk kez ne zaman ve ne şekilde oluştuğudur? Buna cevap olarak Osmanlı Devleti'nin ülkedekilerin tamamının (erkeklerin) sayılması yani genel bir *nüfus sayımı* fikrinin gündeme -belki de- ilk kez I. Abdülhamit döneminde (1774-1789) ve Avrupa'daki bir örnekten hareketle girdiği iddia edilebilir. Bu çerçevede Eflak Voyvodasının 30 Aralık 1782 (H. 24 Muharrem 1197) tarihli ve Avrupa ahvaline dair bilgiler içeren tahriratında Avusturya'da yapılan bir nüfus sayımına dair çeşitli bilgiler mevcuttur ve bu bilgiler konuya dayanak olarak gösterilebilir.⁴

I. Abdülhamid'in Avusturya'da yapılan nüfus tahriri konusunda bilgilendirildiği gibi, selefi III. Selim'e de (1789-1807) yurt dışından bu minvalde gönderilmiş havadisler mevcuttur. Bu çerçevede İsveç elçisi ile Boğdan Voyvodasının, padişaha mevzu bahis konulardan da bahseden raporlarına değinilmelidir.⁵ İsveç Elçisi'nin H. 1204 (M.1789-1790) tarihli takririnde *erbab-ı ma'ariften bir kimesnenin dalebi ile 1743'de Rusya nüfusunun hesaplandığı ve ülkede kadın ile erkek olarak toplam 16 milyondan fazla insan olduğu ifade edilmektedir. Ancak, Prusya ve Osmanlı Devleti ile girdiği savaşlar sonucunda Rusya nüfusunun eskiye oranla ciddi manada azaldığı da ayrıca belirtilmiştir.⁶ Boğdan Voyvodasının 4 Ekim 1794 tarihli şukkasında da –Rusya'nın mali vaziyetine dair*

1 Mehmet Öz, "Tahrir", *DiA*, 39, 425-429

2 Klasik dönemdeki gönüllü asker toplanması ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Düzene Yansımaları* Belleten, LXXX, 289, 2016, s.773-794.

3 1768-1774 yılında Rumeli'den 14-60 yaş arasındaki nüfusun tespiti ve bunların cepheye gönderilmesi için hazırlanan bazı evraklar için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) NFS.d, nr. 6365 ve 6445. Benzer bir evrak için bkz. BOA, C.AS, nr. 523/21839

4 "Nemçe Devleti bi-t tamam kendi ve tevabini ta'dad ve tahrir ve isim ve resm ve pusat ve mahiyeti tasrihiyle deftere sebt ve kayıt emrine mezid ihtimam ve dikkat ve eâli ve iradı (?) ve ağniya ve fukara olanları on sene müddet askeri tarafında hizmet etmedikçe gayrı güna memuriyetle behredar olmamak kaidesini takrir eylemekten naşi..." BOA, C. HR, nr: 72/3557.

5 Pek çok konuda Avrupa'yı örnek alan bunun için de yabancı uzmanları istihdam etmekten çekinmeyen Osmanlı Devleti'nin genel manada bir nüfus sayımı yapılması hususunda da Avrupa'daki misallerden etkilenmediği iddia edilemez.

6 BOA, HAT, nr. 225/12560

yapılan izahlara ek olarak- *Çariçenin* ülke genelinde asker temini amacıyla bir nüfus sayımı yaptırdığı İstanbul'a iletilmektedir.⁷

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya siyasi ve askeri problemler yaşadığı ülkelerde yapılan sayımlara dair bilgileri de içeren bu istihbaratlar dışında nüfus sayımına dair bir fikrin oluşmasında önemli olan bir diğer husus III. Selim'in yeni kurduğu Nizam-ı Cedid Ordusunun asker gereksinimidir. Bu ordunun ihtiyaçları yani *matluba muvafıkların* tespiti için askerî amaçlarla ülkedeki nüfusu (erkekleri) sayma ve yazma gerekliliğinin belki de ilk kez III. Selim'in ekibinden Gürcü Yusuf Paşa tarafından dillendirildiği anlaşılmaktadır.⁸ Yusuf Paşa, 1792'de hazırladığı layihasında ülkede bir sayım (sadece erkek nüfusun) yapılmasına ve tahrir yapılan hanelerde birden fazla erkek varsa bunlardan birisinin de tüfekçi ismiyle valilerin kapısına asker olarak yazılmasını önermektedir. Sayımın temel amacı asker yazmak olsa da ülkedeki tüm *haneler ile erkeklerin* geçmişteki mali amaçlı tahrirlerden farklı olarak *vergi mükellefi olup olmamasının önemsizleştirilerek hepsinin* sayılıp, defter edilmesinin Osmanlı Devleti için yepyeni bir uygulama olduğu şüphesizdir. Bunun yanında tahriri yapılan askerlerin üç ayda bir teftiş edilmesi ve içlerinde vefat edenler varsa bunların yerine yeni askerlerin getirilmesi de tekliflerden birisidir. Bu teklif, teknik olarak demografik hareketlerin takibi manasına gelmekte ve sayımlardan sonra daimi olarak bir yoklama yapılmasının gerekliliğine işaret eder.⁹ Yusuf Paşa'nın önerdiği uygulamanın Osmanlı'da sistematik bir nüfus sayımının zaruretine dair devletin dâhili bünyesinden üretilen ilk düşünce olduğu iddia edilebilir. Ayrıca III. Selim döneminde bir nüfus sayımı yapılması gerektiğini belirten tek devlet adamının Yusuf Paşa olmadığı da belirtilmelidir.¹⁰

Dönemin padişahlarına (I. Abdülhamit-III. Selim) sunulan dış kaynaklı raporlar ve devlet adamlarının yapılması lazım gelen ıslahatlara dair fikirlerinden hareketle III. Selim'in zihninde -özellikle- yeni ordunun ihtiyaçları için genel manada nüfus sayımına dair bir fikir oluşmuş olabilir. Ayrıca, III. Selim döneminde kısmen bu örnek ve önerilerin dikkate alınmış olduğu ve hem İstanbul'da hem de taşrada II. Mahmut dönemi sayımlarına benzer ancak pragmatik amaçlara hizmet eden tahrirlerin yapıldığı da göz önünde tutulmalıdır. Bu çerçevede Rumeli'deki eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçmek adına yapılmış, tek tek bireyleri kayıt altına alan ve nüfus sayımı olarak tabir edilebilecek yazımların varlığı dikkat

7 "bu defa bilcümle memalik sekenesinin tahririni iktiza ittirilmesi tenbiye etmiş olduğuna binaen iş bu tahririn bu defa askerine tekavvüt [...] virmek zımında [...] neferat tahrir ve tedarikine alet-i müstakile olacağı Rusya tedbirinin me'mul ittiğüne istihbar olunmağla..." BOA, HAT nr: 269/15742

8 Matlub tabiri için bkz. Sipahi Çataltepe, 19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu, Göçebe Yayınları, 1997, İstanbul 1997, s.254, 261, 270

9 Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar 1792", Tarih Vesikaları Dergisi, I/VI (1942), s. 415

10 Sultan'a sunulmayan bir başka layihada ise -her ne kadar askeri amaçlarla bir bağlantısı olmasa da- gayrimüslimlerin tespiti ve hak ettikleri cizye meblağının belirlenmesi için bunların isim, şöhret ve eşkâlleriyle defter edilmeleri önerilmektedir. Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar", Belleten, LXXVI/275, (2012), 93-94; Yine -doğrudan bir nüfus sayımını işaret etmese bile- bu konuyla bağlantılı olarak 1803 tarihli olan ve İstanbul'un asayışı için başkent nüfusunun sayısının sağlıklı olarak bilinmesi, şehirdeki dükkânların bir dökümünün çıkartılması gerektiğini ifade eden Mehmet Behiç Efendi'nin eseri de dikkate alınmalıdır. Mehmet Emin Behiç Efendi'nin bazı önerileri örneğin mürur tezkiresi, şehir nazırlığı gibi teklifleri Sultan II. Mahmut döneminde uygulanmaya başlanmıştır. Detaylar için bkz. Ali Osman Çınar, Es-Seyyid Mehmed Emin Behic'in Sevanihü'l-Levayih-i ve Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi Tarih Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.33. Bunlara ek olarak Cengiz Kırılı da Mehmet Genç'ten naklen Sultan'ın kendisinin de İstanbul'da bir nüfus sayımı yaptırmayı planladığını belirtmektedir. Bkz. Cengiz Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s.187

çekicidir.¹¹ Rumeli dışında İstanbul'da da –her ne kadar asayişle alakalı olsa da– çeşitli esnaf sayımları da gerçekleştirilmiştir.¹² Ancak, Sultan'ın gerçekten de geniş manada bir nüfus sayımına dair niyeti olsa bile İstanbul'da ve ülke genelinde sayıma dair tasarılar ancak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte pratiğe dökülecektir.¹³ Bununla beraber daha önce belirtildiği üzere yurt dışından gelen bilgiler, III. Selim döneminde nüfus tahririne benzer faaliyetler öneren layihalar ve kısıtlı bir çevrede gerçekleştirilen çeşitli sayımlar padişahın ya da dönem bürokrasisinin Osmanlı Devleti için yeni bir fikir ve ıslahat olarak addedilebilecek nüfus sayımıyla bir şekilde ilgilendiğini göstermektedir. Netice olarak ülkenin büyük çoğunluğunu kapsayan askerî amaçlı nüfus tahrirleri ile pek çok reform çabaları III. Selim'le başlayan ve II. Mahmut iktidarıyla nizama oturtulmaya, yön verilmeye çalışılan zihniyet değişiminin sonuçlarından sadece birisi olmalıdır.¹⁴

II. Mahmut'la Başlayan Sayımlar

Askere alınabilecek nüfusun tespiti amacıyla II. Mahmut döneminde yapılan ve tek bireyleri saymayı hedefleyen XIX. yüzyılın (1830-1831) ilk ve sonrasında sürekli hale gelen nüfus sayımları Osmanlı Devleti'nde şüphesiz büyük bir yeniliktir.¹⁵ II. Mahmut'la başlayan sayım sürecini III. Selim'in dar kapsamlı ve faydacı sayımlarından ayıran temel özellik ise önce bütünün (*nüfusunun tamamının*) sonrasında da içindeki asıl ihtiyacın (*matluba muvafık*) tespiti ile şüphesiz tahrirlerin geniş bir coğrafyada icra edilmesine dair gösterilen azim ve iradedir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın söndürülmesinden sonra 1826 yılından itibaren benzerlerini Avrupa'da gördüğümüz mecburi askerlik uygulamasına geçişin iptidai manada temelleri atılmıştır.¹⁶ Ayrıca, yeni kurulmuş ordu için alınacak

11 Ki bu sayımlar içinde 1786 tarihli tahrirler de mevcuttur. 1786 ila 1828 yılları arasında Rumeli'de yapılmış sayımlar için bkz. Mustafa Mesut Özekmekçi, "Osmanlı Devleti'nin İlk Genel Sayımının Öncüsü Olarak Önerilen Sayımlar, Kesit Akademi Dergisi, sayı 25 (2020), s.146-160

12 BOA, NFS.d, nr. 6984, 6985. Ayrıca bkz. Kırılı, a.g.m, s.183-212

13 "II. Mahmud'un klasik eğitimi dışında devlet bilgisini ve reform zarureti, rahat bir şehzadelik dönemi geçirmesini de sağlayan amcası III. Selim'den aldığı kabul edilir." Kemal Beydilli, "II. Mahmud" DİA, XXVII, 2003, 352-357. Bu bağlamda III. Selim'in II. Mahmut'a ülkede yapılması gereken reformlar bağlamında bir nüfus sayımı yapılması yolunda her hangi bir ifadesi olup olmadığı şahsi olarak merak ettiğim hususlardan bir tanesidir.

14 "Benim kanımca, 1793 sonrası yıllar, yalnız ordunun değil, Osmanlı yönetim sisteminin bütüncül bir onarımının başlangıcı olarak görülmelidir. II. Mahmud'un hükümdarlığına dek, bu tür bir devrim yapılması bir yana pek düşünülmeyi bile; o da ancak 1830'larda akla geldi" Virginia H. Aksan, Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s.183

15 Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, T.C Başbakanlık DİE, Ankara 1995. (Karal, Nüfus Sayımı). XIX. yüzyılın ilk yarısındaki sayımlar üzerine kaleme alınan eserler için bkz. Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul, 1980, ss.109-132. Bu çalışmanın genişletilmiş hali daha sonra kitap olarak da yayınlanmıştır. Bkz. Musa Çadırcı, 1830 Sayımında Ankara, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2000; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş, İstanbul, 2010, Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, V, İstanbul, 1985, ss.1238-1248, Mübahat Kütükoğlu, Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus Ve Toplum Yapısı), TTK, Ankara, 2010, Nejdet Bilgi, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", Türk Yurdu, XVIII-XX/148-149, 1999-2000. Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu", Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIII, sayı:36 (2004), s.43-60

16 Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki pek çok devlet zorunlu askerlik uygulamalarını başlatmışlardır. Bu anlamda II. Mahmut'la başlayan zorunlu askerlik sürecinin Avrupa'nın Osmanlı'ya bir yansıması olduğu ifade edilebilir. Konuyla alakalı bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839), Kitabevi, İstanbul 2009, ss.131-138

neferleri belirlemek için –Nizam-ı Cedid ordusu benzeri- çeşitli standartlar tespit edilmiş ve bu standartlar kanun haline getirilmiştir.¹⁷ Bu kanun, Temmuz 1826’da yürürlüğe konan ve *matluba muvafıkların* sahip olması gereken özellikleri açıklayan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesidir.¹⁸

Kanunnamenin önemi, 1826 yılında yürürlüğe girmesinden sonra 1830-1831 başlatılan umumi nüfus yazımlarında dikkate alınması ve Kur’a usulünün detaylarının tespitine kadar (1843) sayımların hedef kitlesinin kanunnamede işaret edilenler olmasıdır. Fatih Yeşil’in ifadesiyle, geçmiş yüzyıllarda şahıslardan ziyade toplumu dikkate alan ve pre-modern bir devlet/cemiyet düzenine¹⁹ sahip olan Osmanlının ilk nüfus sayımları bu yenilik bağlamında XIX. yüzyıldaki reformlar ve modernlik kavramlarıyla da birlikte düşünülmelidir. Buradan hareketle özellikle II. Mahmut’la birlikte devletin artık bireyleri merkeze koyan, tek tek şahıslar hakkında bilgi toplamaya başlayan *modern* bir devlete (yavaş da olsa) dönüşmeye başladığı da ifade edilebilir.²⁰ Bu bağlamda yeni ordu için bireyleri kayıt altına almak ve sınırlı/zorunlu askerlik uygulamalarını hayata geçirmek de bu minvalde değerlendirilmelidir.

1830-1843 Yılları Arasında Askerliğe Uygun Yaşların Tespiti

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesinde bilindiği üzere yeni kurulmuş orduya alınacak neferlerin sahip olması gereken vasıflar tespit ve ifade edilmiştir. Bu nitelikler orduya alınacak olan nüfusun belirlenmesi için yapılmış sayımlarla doğrudan bağlantılıdır. Söz konusu bağlantılardan ilki kanunnamede askerlik yapacak nüfusun yaşıyla alakalı olan maddedir. Kanunnameye göre, orduya alınacak olanların yaşı en az 15 olmalıdır. İdeal üst yaş 30’dur. Ancak kişilerin fiziksel durumları askerliğe elverişli ise yaş sınırı 40’a kadar varmaktadır. Nefer olacakların yaşlarına ek olarak bir diğer önemli olan husus bu kişilerin *pak, asil ve tüvana* (güçlü-kuvvetli) yiğitler olmaları ancak *mühtedi* olmamalarıdır.²¹

Aslında 1830-1831 tarihli ilk genel sayımdan önce 1826 ila 1828 yılları arasında Rumeli’de Evlâd-ı Fâtihân gruplarına yönelik çeşitli nüfus sayımları yapılmıştır.²² Bu sayımların ilk genel sayımdan önceki pilot uygulamalar olduğu ve *matluba muvafik* olanların tespitine dönük olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu grupların yazımı ve hazırlanan defterleri incelendiğinde sayım ve kayıt metodu ile sayımların sonunda yapılan tasniflerin mezkûr kanunnamedeki maddeler esas olarak yapıldığı görülmektedir. Örneğin, zikredilen

17 “Yeni tertip edilecek asker şehir ve kasaba görmemiş köy ahalisinin, 15-25 yaşları arasındaki gençlerinden seçilmelidir. Anadolu ve Rumeli’den toplanan bu gençler, valilerin yanında yetiştikten sonra İstanbul’a takım takım getirilmelidir.” Çataltepe, a.g.e, s.81.

18 Kanunnamenin günümüz alfabesine transkripsiyon ve özeti için bkz. Hamza Keleş, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi”, Kastamonu Eğitim Dergisi, XIII/1 (2016), 227-240

19 “Yurttaşlarını bir bütün olarak gören ve fakat her biriyle şahsi olarak ilgilenen modern devletin cemiyet yapısının aksine, Osmanlı Devleti cemaati dikkate alan pre-modern bir iktidar yapısı olarak mahalle, aşiret ve millet liderleriyle/ihtiyarlar/ söz sahipleri muhatap olmaktadır. İşte bu yapı nefer tahrir sistemindeki kefalet müessesesini de şekillendirmekteydi. Nitekim defterlere genellikle neferlerin babaları ve yaşadıkları mahallenin ihtiyarları kefil olarak kaydedilmekteydi” Fatih Yeşil, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.90-91.

20 Kırılı, a.g.m., 32

21 Yıldız, a.g.e., s.143

22 Fatih Yeşil, Evlâd-ı Fâtihân neferlerinin iç güvenliği sağlanması noktasında görevlendirilerek Asâkir-i Mansûre’ye eklenişine değinmektedir. Yeşil, “Osmanlı İmparatorluğunda”, s.352. Evlâd-ı Fâtihân neferlerinden oluşturulan bir birliğe elbise ve tereyağı gönderilmesi için BOA, AESMHD. II, nr: 102/8601

1830'ların Nüfus Defterlerinden Hareketle Osmanlı'da Askere Alınacakların Tespiti

evraklardan birisinin girişinde; *Padişah emriyle sayımına memur edildiğim Evlâd-ı Fâtihân mensuplarından şu anda Karadağ kazasında bulunanların tek tek yazıldığı defterdir*" şeklinde özetlenebilecek bir girizgâh mevcuttur.²³ Defterde tahriri tamamlanan mahallerin sonunda sayılmış olan nüfus 15'den 40'a kadar tûvana, 40 yaşından yukarı ihtiyar şeklinde tefrik edilerek kanunnamede istenen yaş ve fiziki özelliklere göre özetlenmektedir. Buna ek olarak çeşitli yaşlarda olanlar ayrıca zikredilerek (12 yaşında, 13 yaşında vb.) 15 yaşına kadar sabi neferat şeklinde ayrı bir sınıflandırma da mevcuttur.²⁴ Bu usulün 1830-1831 tarihli ilk genel sayımda da geniş ölçekte uygulandığı anlaşılmaktadır.

Kanunnamenin yürürlüğe konulduğu tarih, Fâtihân gruplarının sayım zamanları ve tahrir evraklarında mevcut olan bilgiler dikkate alındığında bu sayımların amacı, çok açık şekilde Evlâd-ı Fâtihân'dan yeni orduya *devşirmek* amacıyla nefer kaynağının tespittir.²⁵ Kanunnamede her ne kadar 15 yaşından küçüklerin askerliğe alınmasının yasak olduğu belirtilmiş olsa bile 15 yaşından küçüklerin yaşlarının *özellikle* belirtilerek kaydedilmesindeki amacın hemen askere alınabilecekler dışında gelecekteki potansiyel asker adaylarının da bir şekilde kayda geçirilmesi olmalıdır.

Tablo-1: Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesine Göre Yapıldığı Düşünülen Fâtihân Sayımlarına Bazı Örnekler

Defter	Yer	Tarih (Gün, Ay, Yıl)	Yaş
NFS.d. 4544	Selanik Vilayeti	15 Aralık 1826	Bir Yaşından On Beş Yaşına kadar Sabi, On Beş Yaşından Kırk Yaşına kadar Tûvana, Kırk Yaşından Yukarı İhtiyar
NFS.d. 4881	Selanik Vilayeti, Toyran Kazası	Temmuz-Ağustos 1827	Kırkıdan Yukarı Neferat/ On beşinden Kırkına Kadar Tûvana Neferat/ On Beşe Kadar Sabi Neferat
KK. d. 3206	Zihne Kazası	14 Ağustos 1827	Kırk Yaşından Yukarı İhtiyar, On Beş Yaşından Kırk Yaşına Kadar Tûvana, On Beş Yaşına Kadar Sabi

Bilindiği üzere 1830-1831 tarihli ilk genel sayım için görevlilere detaylı talimatnameler verilmediği; bunun yerine sayımda yapılması gereken hususların memurlara şifahi iletildiği; ayrıca sayımın amacının gizli tutulduğu pek çok çalışmada ifade edilmiştir.²⁶ Söz konusu hususlardan dolayı da askerlik yapabilecek güçte olan kişilerin isimlerinin altına mim (م) harfi/şifresi konulması yani askere alınabilecek nüfusun *gizli bir şekilde işaretlenmesi* istenmektedir.²⁷ Aslında sayımla alakalı bir talimatnamenin ya da sayımın ne şekilde yapılmasının izah edildiği bir evrakın olduğu da söylenmelidir. Bu çerçevede sayım esnasında kişilerin yaşları ve eşkâllerinin yazılması planlanmıştır. Ancak Karaman'daki tahririn başlamasından önce yapılan bir toplantıda yaş ve eşkâl yazılmasının ahalide

23 BOA, NFS.d nr. 4903, s.1

24 Söz konusu defterler için bkz. Özekmekçi, "İlk Genel Sayımın Öncüsü", s.155, 156. Görselleri için bkz. s. 158 ve 159

25 "1846 tarihli Kur'a Kanunu'na kadar ihtiyaç duyulan askerler, devşirme usulü (yeniçeri devşirme usulü değildir) ile toplanmıştır" Mehmet Vurmaz, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970), T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s.15

26 M. Aydın ve D.Panzac sayım için kesin talimatlar olmadığını söylerken E.Z. Karal ve M. Çadırcı bir sayım talimatnamesi olduğunu belirtmektedirler.

27Aydın, a.g.m., s.83.

endişelere sebep olacağına karar verildiği için bunların yazılması tahrir memurlarının inisiyatifine bırakılmıştır.²⁸

Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831" isimli kitabında, 1830-1831 tarihli ilk genel nüfus sayımına ait sonuçlar günümüz alfabetine aktarılarak verilmiştir. Kitap detaylı olarak tetkik edildiğinde tahrir yapılan yerlerdeki mufassal nüfus defterlerinin bir kısmında sayımı yapılan ahalinin bu kanunnamede istenen/tercih edilen özellikler dikkate alınarak özetlendiği fark edilebilir. Örneğin, Manastır'ın nüfus tahririnden sonra kaza ahalisinin nüfusu 1-14, 15-40 ve 40 yaşından yukarı şeklinde tasnif edilmiştir ki bu tablo-1'de de görüldüğü üzere 1826'daki Selanik Sancağında yer alan Toyran Kazasının Evlâd-ı Fâtihân defterinde yapılan tasnifle aynıdır.²⁹

Benzer olarak Filibe nüfusu da tıpkı 4903 numaralı nüfus defterine çok benzer şekilde 11-14 yaş *sabi*, 15-40 yaş arası askerliğe uygun ve 40 yaş ve üzeri şeklinde ayrılmıştır.³⁰ Bir başka benzerlik de Gelibolu'ya ait bir nüfus defterindedir. Burada da nüfus "*sabi, mim vaz olunan tûvana, ihtiyar ve na-tûvan*" şeklinde tasnif edilmiştir.³¹ İlk sayıma ait defterlerdeki mevcut yaş tasniflerinin Evlâd-ı Fâtihân neferatına ait olan defterlerdeki benzerliklerine örnek olarak Tablo-2 incelenebilir.³²

Tablo-2: İlk Genel Sayımda Evlâd-ı Fâtihân Sayımlarına Benzer Olarak Mufassal Nüfus Defterlerinde Yapılan Örnek Yaş Tefrikleri

Yer	Yaş
Petriç	1-12 yaş <i>sabi</i> , 12- 40 yaş arası ve ihtiyar
İştîp, Koçona, Komonova	1-12, 13-30 ve ihtiyar
Köstendil	13-25/25-40
İstrova	14'e kadar, 15-40, 40 ve yukarısı
Filorina	14'e kadar, 15-40, 40 ve yukarısı
Hodpeşte ve Nasliç	0-12, 12-40, 40'dan yukarısı
Evreşe, Keşan, İnöz	1-12, 12-40, 40'dan yukarısı
Tikveş	0-12, 12-40, ihtiyar
Tırnava	0-14, 14-40, 40'dan yukarısı
Amasya Nefs	0-12, 12-35, 35 ve yukarısı

Konuyla alakalı örnekler arttırabilir. Nitekim başka örnekler vermek adına incelenen kimi mufassal defterlerde de benzer misallere rastlamak mümkündür.³³ Bunlar; 10 yaşına

28 BOA, HAT 305-18034.

29BOA, NFS.d, nr. 4881, Karal, Nüfus Sayımı, s.73.

30 Karal, Nüfus Sayımı, s.45.

31BOA, NFS.d, nr. 4057

32 Yer isimlerinin tamamında Karal'ın imlası kullanılmıştır. Özellikle Rumeli canibinde nüfusun bu şekilde tefrik edilmesi kanaatimce mühimdir. Şahsen ilk genel sayımda Rumeli tarafını sayan ve yazan kâtiplerin 1826-1827 yılında Evlâd-ı Fâtihân neferatını sayan ve yazanlarla aynı memurlar olduğu düşünülebilir. Nüfusun yaş gruplarına ayrımları için ayrıca bkz. Karal, Nüfus Sayımı, s.33, 42, 53,67, 69, 72, 74, 75, 76, 78, 101, 114, 123, 148, 157. Başka örnekler için bkz. BOA, NFS.d, nr. 4134; 820, 7381, 5167, 5133, 2675, 2688; 2649, 2664, 2639, 826. Yayınlanmış bazı çalışmalarda benzer misaller için bkz. Kütükoğlu, a.g.e., s.6. Ordu için bkz. Erdal Hürol, 1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017, s.20.

33Bir örnek için bkz. Ümmü Gülsüm Gülekoğlu, 3695 Numaralı ve 1832 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tarsus'un Demografik Yapısı (Kusun, Ulaş ve Elvanlı Kazaları), T.C. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler

kadar *sabi*, 10-30 ve 30'dan yukarı³⁴ 0-12, 12-30 yahut 30 ve mevcut yaşına ya da 1-11, 11-40, 1-14, 15-40 gibi hem benzer hem de ufak farklılıklarla yazılmıştır.³⁵ Daha önce zikredildiği üzere dikkat edilirse tefriklerin alt yaş sınırı değişmekle birlikte üst nokta olan 40 yaşın neredeyse hiç değişmediği görülür.³⁶

Bazı defterlerde ise bu tarz özetler yerine yazımı yapılan kişilerin kaç yaşında *tüvana* yahut *müsin* (yaşlı-geçkin) olacakları isimlerinin üzerine tarihiyle (*tüvana/müsin*)³⁷ belirtilmiştir. Ancak bu ve benzer mufassal defterlerde özellikle *tüvana* şahıslar için belirlenmiş standart bir alt yaş yoktur. Örneğin 1830-1831 tarihli ve Bandırma³⁸, Atronos³⁹ ve Midilli⁴⁰ kazaları nüfus defterlerinde çocukların *tüvana* olacakları yaş 12, 1834-1835 tarih ve 1094 numaralı Gümüşhane nüfus defterinde ise *tüvanaya* geçiş yaşı hem 13 hem de 14 olarak işaret edilmiştir.⁴¹ Özellikle defterlerdeki yaş tasniflerinin farklılığıyla alakalı bu husus Selçuk Akşin Somel'in 1830-1831 yıllarında İstanbul nüfusunun bileşenlerine dair kaleme aldığı yakın tarihli makalesinde de irdelenmekte ve yaş kategorileri ile alakalı kesin bir tutarlılık olmadığı da ifade edilmektedir.⁴²

İlk genel sayımın asli amacı bilindiği üzere Anadolu ve Rumeli'den Mansûre ordusu için devşirilecek insan kaynağının tespittir.⁴³ Daha önce değinildiği üzere 1826 tarihli kanunname uyarınca asker olabilmek için tespit edilmiş en küçük yaş 15'tir. Bununla beraber dikkat çeken husus nüfus defterlerinde bu yaşın daha aşağıya çekilmesi ve yaşları 15'ten küçük olanların da *matluba uygun* olarak işaretlenmesidir. Aslında yaşları 15'den küçük olanların askerliğe uygun olarak belirtilmesinin bu çalışmanın iddiası olan sayımların kanunnamenin yaş ve evsafa alakalı maddeleri doğrultusunda yapıldığı iddiasıyla çelişki gösterdiği de söylenmelidir. Bu çerçevede ilk sayımda pratiğe dökülen yazımların mahiyeti ve 15 yaşından küçük olanların nüfus defterlerinde neden mimlenmiş olduğu ile alakalı fikirlerin ortaya konularak tartışılması yerinde olacaktır.

Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2018, s.37.

34BOA, D.CRD.d nr. 40695. Arşiv 'de defter tarihi H. 1241 olarak yazılmıştır bununla beraber defterin içinde herhangi bir tarih yoktur.

35BOA, NFS.d, nr.5448.

36Örneğin Stanford Shaw bu şekildeki sınıflandırmalara sebep olarak sayımla alakalı olarak çok genel bir kılavuz olması ile tahriri yapan zevatın nüfusu sınıflandırırken şahsi tercihlerle bulunmaları ile açıklamış ve kâtiplerin nüfusu 16 yaş altı, 16 ve 40 yaşları arası ve 40 ve üstü şeklinde ayırdığını belirtmiştir. Stanford Shaw, "The Ottoman Census System And Population 1831-1914", International Journal of Middle East Studies, IX (1978), s. 326; Kemal Karpat da Shaw'la benzer şeyleri söylemektedir. Karpat'a göre nüfusun ayrımı 1-12 ya da 1-14, 12-40 ya da 14-40 ile 40 ve üstüydü. Karpat, a.g.e., s. 68. Mahir Aydın'da genel olarak sayımda askerliğe uygun olarak 14-40 yaş arası nüfusun mimlendiğini bununla beraber Karaman Eyaleti'nde bunun 13-40 olarak yapıldığını söylemektedir. Aydın, a.g.m., s. 87. Söke kazası nüfus defterlerinde 12 yaşındaki çocukların da mimlendiği görülmektedir. BOA, NFS.d, nr. 2903, ss.171-179,181-196

37 Gayrimüslim sabilerde ise cizyeye müstahak olacakları yıl-yıllar not olarak düşülmüştür. Bir örnek için bkz. BOA, NFS.d, nr.692 s.2.

38Ferhat Berber, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bandırma ve Çevresine Ait Defterlere Göre Bölgede Nüfus ve Yerleşim", Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı I, 2018, Bandırma, ss.41-50 39BOA, NFS.d, nr.1377

40 Metin Ünver, "Midilli Adası'nın Nüfusu (1830-1842)", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı:33 (2018-1), s.47-48

41BOA, NFS.d, nr.1094, s.1.

42 Selçuk Akşin Somel, "Vak'a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul'un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-1831 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayım Hulusa Pusulası", Osmanlı Araştırmaları, LVI (2020), s.147 43 Belki de 1881-1882 sayımına kadar Osmanlı Devletinde yapılan tüm nüfus sayım ve yoklamalarının amacının ordu için olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim H. 1254'te Arnavutluk'ta Mansûre taburları kurmak için önce bölgede bir nüfus sayımı yapılmasının gerekliliğine değinilmiştir. Bkz. BOA, HAT, nr. 1246/48336.

Kanunnamenin hükümlerinin dışına çıkarak 12 yaşındakilerin de tûvana olarak tarif ve tasnif edilmesinin ilk amacı 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yeni Osmanlı ordusunun yaşadığı kayıpların telafisi olmalıdır. Bu çerçevede zikrolunan tarihe ait bir yazışmada ordunun ihtiyacının büyüklüğüne dönük bir ipucu mevcuttur ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması üzerine 12 ila 70 yaş arasındaki Müslümanlara cihadın farz olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Savaş esnasında taşraya da bu yönlü emirler gönderilmiştir. Örneğin, İstanbul'dan Antakya'ya 1828 yılının çeşitli aylarında gönderilmiş olan fermanlarda yaşları 12-70 arasında değişen kişilerin savaşa hazır olması istenmiş, konuyla alakalı Temmuz ayında gönderilen yeni bir emirle yaş grubu 12-75 olarak güncellenmiştir.⁴⁵ 19 Haziran 1828'de ise bu sefer Dersaadet, Üsküdar, Eyüp, Galata, Boğaziçi'nde olan bütün Müslümanların *12 yaşından 40 yaşına kadar olanlarının* nüfuslarının sayıldığı ve bunlar içinde işe yarar durumda olanların tüfek ve piştoylarla talim ettirilmesi istenmektedir.⁴⁶

Açıkçası kanunnamede orduya yazılacak olan neferlerin 15 olarak belirlenen alt yaş sınırının sadece 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı yani tek bir olayla alakalı olarak 12 yahut daha aşağıya çekildiğini iddia etmek abartılı olacaktır.⁴⁷ Bununla beraber ilerleyen süreçte ordunun kuruluş esnasında hedeflenen yapısında değişikliklere gidilmesinin asker ihtiyacını arttırdığı ve bundan mütevellit ordunun insan kaynağının daha da genişletilmesi gerekliliğinin hâsıl olduğu düşünülmektedir.⁴⁸ Ayrıca 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında askere alınması istenilen kişilerin yaşlarını 12'ye kadar düşüren fetvalar ilk ve sonrasındaki sayımlara doğrudan etki etmiş olmalıdır.⁴⁹ Ezcümle 1830-1831'de başlayan sayım ve yazımlarda açık olan husus nüfusun sayım ve yazımında dolaylı olarak kanunnamenin yaş ve fiziksel durumla ilgili olan maddelerinin kâtipler tarafından bir şekilde bilindiği veyahut belirli sınırlar dâhilinde farklı farklı yorumlanarak uygulanmış olduğudur.⁵⁰ Kanunnameden bağımsız olarak düşünüldüğünde pek çok farklı yerde pek çok farklı yazım şekillerinin ve buna bağlı olarak kâtiplerin nüfusu özetlemekte yaptığı ayrımların kafa karıştırıcı olduğu açıktır.⁵¹ Bu duruma dair literatürde var olan açıklamalarda

44 BOA, C.HR., nr. 38/1864. Konuyla alakalı detaylı bir çalışma için bkz. Tuğrul Özcan, Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2010, s.20

45Nuray Bayraktar, 20 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1245-1246/ M. 1829-1831),T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2008, ss.43-44. Muhtemelen ahaliyi topyekûn seferber etmenin yaşı zaman ve savaşın durumuna göre değişmekteydi. 1810 tarihinde Osmanlı-Rus Savaşı esnasında çıkan fermanla Niğbolu'nun savunması için yaşı 7 ila 70 yaş arasında olanların seferber edilmesi istenmiştir. Bkz. Yıldız, a.g.e., s.124 ve 219

46 Bingöl, a.g.m., s.47

47 Bununla beraber 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında yeni inşa edilmiş bir ordu için hem ölü hem de yaralıları noktasında ciddi ölçüde zabıt ve nefer kaybı yaşandığı söylenebilir. Detaylar için bkz. Mesut Uyar, Edward J. Erickson, Osmanlı Askeri Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017 İstanbul, s.296

48 "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu ilk kurulduğunda hedeflenen personel sayısı 12.000 kişiden mürrekkep küçük bir ordu idi, bununla beraber 1826-1837 yılları arasında askerlik hizmeti için 161.063 kişi yazılmıştı." Bkz. Yıldız, 2009, s.139

49 H. 1255 (M.1838-39) tarihli Seferihisar nüfus defterinin giriş kısmında kazadaki erkeklerin benzer olarak sadece 12 yaşından 70 yaşına kadar olanlarının yazıldığı belirtilmiştir. BOA, NFS.d, nr. 2954, s. 1.

50 Örneğin Kemah Kazasının 1834-1835 tarihli sayımına ait mufassal nüfus defterinde nüfus 1-14, 15-40, 41-100 olarak tasnif edilmiştir. Muhtemelen bu şekilde yapılan tasnifin sebebi kazada 1834-1835 yılında ilk kez nüfus sayımı yapılması olmalıdır. Bkz. BOA, NFS.d, nr. 2619. Benzer bir örnek için bkz. BOA, NFS.d, nr. 2639.

51Musa Şaşmaz, makalesinde Stanford Shaw ve Kemal Karpat'ın yaptığı ayrıma atfıyla Osmanlı nüfusunun din ve yaşlara göre tefrik edildiğini belirtmiştir. Bunun yanında M. Şaşmaz, Shaw ve Karpat'ın yaptığı yaş ayrımlarından Shaw'inkini daha akılcı bularak Müslümanların askerlik görevinden dolayı kendi içlerinde 10-16, 16-40 ve 40 yaş ve üstü şeklinde ayrıldığını belirtmiştir. Bkz. "The Ottoman Censuses and the Registration System in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

nüfusun bu şekilde tefrikinin temel sebebinin kâtiplerin inisiyatif kullanmaları ve ek olarak sayıma dair net ve detaylı bir talimatname olmaması, sayımla alakalı hususlara dair bilgilerin yetkililere şifahen söylenmesi ile izah edilmektedir.⁵² Hâlbuki mufassal nüfus defterlerinde yapılan bu ayrımların temel nedeni kanunnamenin kişileri askere almak için belirlediği yaş ve fiziksel özelliklerdir. Taşraya gönderilen sayım sorumluları yukarıda izahı yapılmaya çalışılan sebepler ve *kendilerine verilen yetkilerle* yaş sınırının biraz daha aşağıya çekilmesi noktasında şahsi yahut zorunlu ama bilinçli ve kanunname ile 1828-1829'da çıkartılan fetvalardaki yaş hükümlerine uygun tercihler yapmışlardır.⁵³ Ayrıca bu tercihlerin bir diğer sebebinin de yaştan ziyade şahısların fiziksel durumunu ifade eden, pek çok farklı tarihsel dönemde askere alınabilecek nüfusun yaş haddini yukarıya yahut aşağıya çeken ve güçlü, kuvvetli manasına gelen *tüvana* teriminin muallaklığı ile alakalı olmalıdır. Açıkçası bu terimin tam olarak hangi yaş ya da yaşları kapsadığı belirsizdir. Bu durumu işaret eden pek çok arşiv belgesi mevcuttur ve bunlar iddiama dayanak olarak da kullanılabilir.⁵⁴

Tüvana kavramının sınırlarının kesin olarak tespit edilememesinin sayımlarla alakalı bir problem yarattığı iddia edilebilir. Belki de bu nedenden ötürü ilk genel sayımda nüfusun 0-8, 8-15, 15-40, 40-60 ile 60 yaş ve üstü şeklinde ayrılarak yazılmasının II. Mahmut'a önerildiği söylenmelidir.⁵⁵ Sultan ise bu önerilere karşı çıkmış, sayımın Karaman'da yapılan tahrir örnek alınarak yapılmasını istemiştir.⁵⁶ Ayrıca II. Mahmut'un sayım için *bunu usul-ı sabıkadan çıkarmaya gelmez* dediği de ifade edilmelidir.⁵⁷ Burada kastedilen eski usulün Balkanlardaki Evlâd-ı Fâtihân neferatı sayılırken uygulanan ve *Mansûre Kanunnamesi* ile askere alınacakların yaş ve evsafirlerini belirleyen pratikler olmalıdır.⁵⁸ Bu bağlamda aşağıdaki örnek nüfus defterinin padişahın işaret ettiği *usul-ı sabıka* olduğunu düşünmekteyim.

Dergisi, VI, (Ankara 1995, 289-305s.290. Halime Doğru'nun makalesinde de buna benzer bir tasnif yönteminden bahsedilmektedir. Bkz. Halime Doğru, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Örneği, Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı:2, Eskişehir 1989, s.246

52 İlk sayımla alakalı çeşitli evrak incelendiğinde aslında nüfus tahriri için bir talimatname hazırlandığı görülmektedir. Nitekim Arnavutluk'un tahriri çabaları sırasında yapılan bir yazışmada bölgeye gidecek olan mübaşirlerin tahrir esnasında yaş ve eşkâl kaydı yapılması vb. hususlar hakkında bilgiye sahip olduklarına değinilmektedir. BOA, HAT, nr. 335/19205.

53 Bazı bölgelerde en alt yaş sınırının 10'a kadar çekilmesinin sebebi kişilerin fiziksel durumlarına bağlı olarak muharrirlerin beyan edilen yaşlara inanmaması olabilir. Kâtipler genel olarak kanunnameye 15 olarak belirlenen alt yaş sınırını muhtemelen bu sebebe bağlı olarak da aşağı çekmiş olabilirler. İlerleyen kısımda bu konuyla alakalı merkezi otoritenin bulunduğu çareye değinilmektedir. 10 yaşında olup nüfus defterlerine göre askere alınabilecekler için bkz. Seydi Vakkas Toprak, "H. 1251 tarihli Hısnımansur Kazası Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi" Tarih Okulu Dergisi (TOD), sayı: XXVIII, 2016, s.147

54 BOA, C.AS., nr. 1157/51465, BOA, C.DH., nr. 6/281. Tüvana yaşını 18-30 olarak gösteren bir belge için bkz. BOA, NFS.d nr.3864, KK.d nr.6578. Kişinin yaşına hiç değinmeden sadece fiziksel olarak güçlendiği için tüvana olduğunu ifade eden bir belge için bkz. A.İMKT. 106/26.

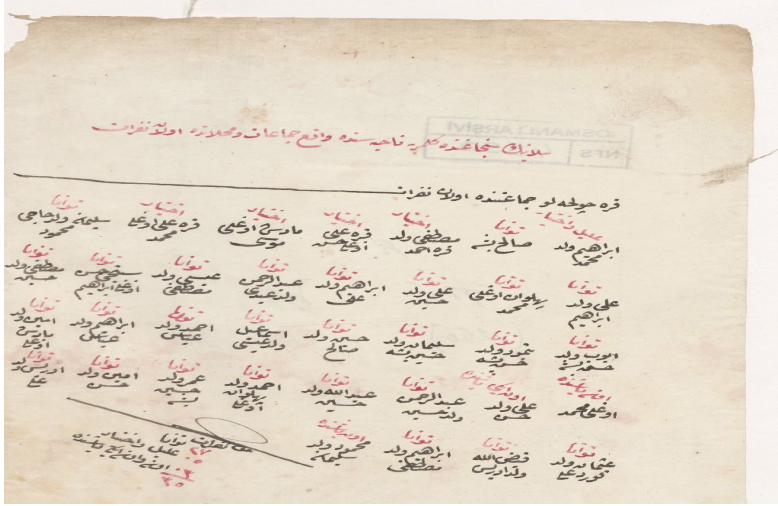
55 Karpat, a.g.e., s. 64.

56 Buradaki Karaman örneğinden kasıt yüksek ihtimalle sayımın şekli ve tahrir sonunda yapılan nüfusu özetleme şekline bir atıf olduğu düşünülebilir. Nitekim Karaman'da 13-40 yaş arası nüfus tüvana olarak tasnif edilmiştir. Bkz. Karal, "İlk Nüfus Sayımı", s.114

57 Karpat, a.g.e., s.64

58 Karpat usul-u sabıka üzerine yaptığı değerlendirmede şunu söyler. "Sonuç olarak 1830 yılında Sultan da dâhil olmak üzere herkesin, her ne idiye bu usul-u sabıkayı biliyor olması, bunun çok da uzak olmayan bir geçmişte, belli ki sayım sırasında sık sık uygulandığına işaret ediyordu". Karpat, 2010, s.64.

Görsel-1: Evlâd-ı Fâtihân Defterlerinde Tüvanaya Bir Örnek

Kâtiplerin kanunnameden hareketle mufassal nüfus defterlerinde kendi yorumlarını katarak yaptıkları farklı yaş tefriklerine karşın merkezî otoritenin kişileri askere almak için belirlediği alt yaş sınırının ise temelde 12 olduğu ifade edilebilir. Mufassal nüfus defterlerinde yapılan sınıflandırmalara dayanarak yapılan çıkarımın yanında bu konuya örnek gösterilebilecek çeşitli icmaller de bulunmaktadır.⁵⁹ Örneğin, 1831-32'ye ait olduğu düşünülen ve Rumeli, Anadolu ve Cezayir Bahr-i Sefid'den gelen yoklama defterlerinden çıkartılan sonuçlarla oluşturulan icmalde 12 ile 40 yaş arasında olan 725.948 kişinin *tüvana* olarak sınıflandırıldığı belirtilmiştir.⁶⁰

Alt yaş sınırının 1830-1831 yılından itibaren neden 12 olarak belirlendiği ise başka bir merak konusudur. Konuya anakronik bir bakış açısıyla değerlendirecek 12 yaşın askerlik yapmak için çok küçük olduğu kesindir. Bu bağlamda şüphesiz sorunun asli problemi -daha önce belirtildiği üzere- *tüvanaya* dair kesin bir yaş belirlenmemesidir.⁶¹ Söz konusu standartsızlığına bağlı olarak İstanbul'da Ceride Odası'ndaki görevlilerin mufassal defterlerdeki mevcut karışıklığı bir çözüme bağlamayı hedefledikleri ve ayrıca tek tip istatistiki bilgi oluşturmak niyetiyle mezkûr terimler için İslam Hukuku'nu⁶² ve önceki cihat uygulamalarını göz önüne aldıkları ve temize çekme işlemi de buna göre

59 İcmal (Özet) nüfus defterleri kazalardan gelen mufassal defterlerin İstanbul'daki Ceride Nezareti'nde özetlenerek temize çekilmesi ile ortaya çıkan defterlerdir. Bu defterlerde nüfus çok daha basit şekilde sınıflandırılmıştır. İcmal defterlerdeki kayıtlar mufassallar örneğinde olduğu gibi çok fazla farklılık göstermez. Bunun yerine nüfus *tüvana* (güçlü), sağır (küçük), kebir (büyük) gibi temel kavramlar vasıtasıyla özetlenmektedir.

60 Verilen *tüvana* rakamı çocuk, sakat ve ihtiyarlar dışında kalan yani güçlü kuvvetli olarak belirlenen kişilerin miktarıdır. BOA, TSMA.e nr. 4895. "Rumeli ve Anadolu Caniblerinde tahrir olunan mahallerde gayrı ez sıbyan ve ihtiyar 12 yaşından 40 yaşına kadar tefrik olunan *tüvanadan* (12) 47 senesi recep-üş-şerif gayetine değin ber mucib nizam vurud iden yoklama defatiri mucibince giden ve gelen zam ve tenzil olarak maada mevcut *tüvana* nüfusunun defteridir. Muhtemelen bu defter BOA, TSMA.e, nr. 5747 numaralı defterdeki eksiklerin tamamlanmasıyla oluşturulmuştur. Nitekim defterin sonunda daha nüfus defterleri gelemeyen yerler yazılmıştır. Ayrıca defterin sonunda verilen toplam rakam 692.303 kişidir. Detaylar için bkz. BOA, TSMA.e, nr. 5747. 12-40 yaş arasındaki nüfusu *tüvana* olarak tefrik eden başka belgeler için bkz. BOA, NFS.d, nr. 3863, 4895

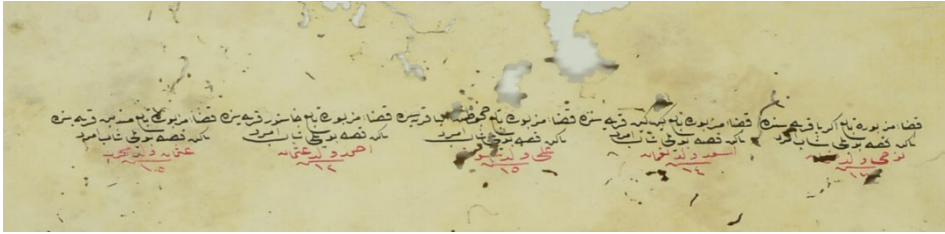
61 Bu sorunun bir diğer sebebi bazı yerlerde nüfusun sadece sağır ve kebir şeklinde tasnif ediliş olması olabilir. Bu usulün daha çok Kıpti ve çingeneler için kullanıldığı görülse de Müslümanlar için de benzer tasnifler mevcuttur. Bkz. Karal, "Nüfus Sayımı", ss-28, 29,31,36, 38, 47, 48

62 Daha önce değinilen 1828-1829 savaşındaki fetvalar da bu konuda dikkate alınmış olmalıdır.

yapmış oldukları ifade edilebilir.⁶³ Nitekim ilk sayımla benimsenen bu usulün sonrasında da yaygınlaşarak kullanıldığını gösteren misaller de bulunmaktadır. Merkezde temize çekilen başka vesikalardan örnekler vermek adına, 1834-1835 ve 1838-1839 tarihli belgeler gösterilebilir. 1834-1835 tarihli bir vesikada Hassa, Mansûre, Tophane ve Tersane neferlerinin eksikliğinin kapatılması için Hüdavendigâr, Ankara ve Edirne'nin Ceride Odası'ndaki nüfus defterleri incelenerek 12-40 yaş arası tüvana nüfustan bir kısmının mezkûr ordulara gönderilmesi istenmiştir. 1839-1840 tarihli defterde ise Rumeli, Anadolu ve Akdeniz'deki çeşitli adalardaki 12 ila 40 yaş arasındaki tüvana nüfusun toplam mevcudunun 526.000 olduğu belirtilmiştir.⁶⁴ Ayrıca icmal defterler dışında özellikle 1830-1831'den sonra oluşturulan mufassal⁶⁵ defterlerin üst kısmındaki boşluklarda da tüvana yaşının 12 ila 40 arası olduğunu belirten ifadeler de bulunmaktadır.⁶⁶

Bu örneklerden hareketle sayım için taşraya gönderilen muharrirlerin Ceride Odası'ndaki uygulamadan haberdar oldukları ve tahrirler esnasında bu usulü uyguladıkları iddia edilebilir.⁶⁷ Yahut taşradan Ceride Odası'na getirilen defterler temize çekilmeden önce de bu tarz bir tasnif de yapılıyor olabilir.⁶⁸ Bunların yanında Osmanlı Daire Başkanlığı'nın Bâb-ı Seraskerî fonundaki defterler incelendiğinde çeşitli alay ve bölüklerde yaşları 12 olan çocukların da nefer olarak hizmet ettikleri görülmektedir.

Görsel-6: Örnek Bir Seraskerlik Defteri⁶⁹

63 İslam fıkhiında kişilerin bulûğa erme yaşı genel olarak 12 kabul edilmektedir. Bkz. Ali Bardakoğlu, "Bulûğ", DİA, VI, 413-414

64 BOA, HAT., 1334/52063-A, BOA, MAD nr. 18925, BOA, TSMA.d, nr. 783.

65 İlk genel sayımdan sonra defterlerin çok büyük çoğunluğunda ilk sayımdakinin aksine mim kullanımı neredeyse görülmez. Bunun temel sebebi de iyi ya da kötü artık askere alımla alakalı standart bir yaş belirlenmiş olması gerektir. Konuyla alakalı detaylar için Mustafa Mesut Özekmekçi, İlk Osmanlı Nüfus Sayımları, 2020, ss.89-115

66 Başka örnekler vermek adına Bkz. BOA, NFS.d, nr. 922; 975, 1593,1619, 1628, 1645,1654,1983, 2313, 2532, 2548, 2589, 2603, 2610,2639, 2619, 2826, 2848,2892, 3035, 3086, 3625. Ayrıca tüvanayı 11-39 olarak belirleyen defterler için bkz. BOA, NFS.d, nr. 850; 1226, 1232, 1241, 1312, 1298, 3649,3353, 3412, 3464 ve BOA, MAD.d, nr. 168. 10-38 olarak belirleyenler için BOA, NFS.d nr. 1260,1292.

67 " Ancak redif askeri yazılanların yaş dağılımına baktığımızda 12 yaşından 40 yaşına kadar muhtelif yaşlarda asker kaydı olduğu görülmektedir" Bkz. Şerife Saat, 1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014, ss.66-67.

68 Açıkçası mufassal defterlerdeki tüvana yaş aralığının belirlenmesi işini taşraya giden kâtiplerin yaptığını düşünmekteyim. Bunun sebebi ise farklı farklı defterlerde belirlenmiş olan yaşların başka başka olmasıdır.

69 Soldan sağa topçu neferlerinin yaşı. 15, 12, 15, 14, 16, BOA, SRA.d nr. 13, s.4. Bir başka örnek defter için bkz. BOA, SRA.d, nr. 20. Redif birliklerine de 12 yaşında çocukların alındığını gösteren bir evrak için bkz. BOA, D.ASM.d nr. 38595

Tüm bunlardan hareketle ilk genel sayım tarihi olan 1830-1831'den⁷⁰ Kur'a sisteminin ilan edildiği tarih olan 1843'e kadar Osmanlı ordusuna katılmak için belirlenen en küçük yaşın 12 en büyük yaşın ise 40 olduğunu söylemekte beis yoktur.⁷¹

1843 ve Sonrası

1830'dan 1843'e kadar geçen sürede Mansûre ordusunda –muhakkak kaideyi bozmadan ancak istisnalarla birlikte- nefer olmak için belirlenen en küçük yaş 12 en büyük yaş ise 40'tır. Bununla beraber 1826 tarihli kanunnameye belirtilmiş olan bu askerlik yaşı ve ayrıca kışlada geçirilecek zamanın değişmesi ile de bağlantılı çeşitli tartışmalar mevcuttur ve bunun geçmişi 1830'ların ortalarına kadar götürülebilir.⁷² Bu bağlamda bu döneme ait olduğunu düşündüğümüz bazı –tarihsiz- evrakta askerlik yaşı, hizmet süresi ve buna bağlı olarak yapılması planlanan düzenlemelerle alakalı çeşitli bilgiler irdelenmelidir.

İlk belgede orduda tasarlanan yeni bir düzen adına Ceride Odası'ndaki nüfus defterlerinden hareketle ve redif düzenini başlatmak (*redif nizamına şuru olunmak için*) için, 20-25 yaşlarında olanlara ayrı, 25-32 yaş grubunda olanlara ayrı ve 32 yaşından 40 yaşına kadar olanlara ayrı defterler hazırlanması önerilmektedir. Defterlerin bu şekilde tefrikinden sonra taşradaki şuraların girişimiyle (*eyalet ve sancak şuraları marifetiyle tahkik olunup yoklandıktan sonra*) 20 ila 25 yaşında olanların Mansûre hizmetine verilmesi planlanmaktadır. Önerinin askerlik hizmetini 20 ila 40 yaş arasındakileri 3 farklı sınıfa ayırarak yaptırılmasına dönük olarak planlandığı söylenebilir.⁷³ Sistemin işleyişi ise şu şekilde tasarlanmıştır. İlk etapta 20-25 arasında olanlardan Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun ihtiyacı kadar olanı düzenli orduya (Sınıf-ı Evvel) alınacak, geri kalan kişiler ise redif sınıfına kaydedilecektir. 32 yaşına kadar redif-i sâni sınıfında kalanlar ise 32 yaşından 40 yaşına kadar geçen hizmet süresini ifade eden redif-i sâlis grubuna aktarılacaklardır. Yine tarihsiz bir diğer belgede 20 ila 25 yaş arasında olup Redif-i Mansûre'ye yazılmış olanların Asâkir-i Mansûre'ye geçirilip geçirilemeyeceği sorulmaktadır. Suale verilen cevapta 20-25 yaş arasında bulunanların tamamının zaten Mansûre Ordusuna mahsus oldukları ve söz konusu ordunun ihtiyacı kadar askerinin bu yaş gruplarından alınabileceği, kalanların ise Redife verilebileceği belirtilmektedir.⁷⁴

70 12 yaşın Osmanlı Devleti için bir kişinin büyük ya da küçük olduğunu belirleyen hukuki sınır olduğu söylenebilir. Bkz. "Bilad-ı Selase'de vaki müderris-i şerife ile hanelerin miktarı ve nüfus-ı İslamın on iki yaşına kadar sığar maadası kibar ve reaya...", BOA, İ.DH. 29-1360.

71 15 yaşından küçük çocukların ilk etapta Sibyan Talimhanesine alındığı ve burada eğitim gördükleri bilinmektedir. Bununla beraber seraskerlik defterindeki kayıtlardan hareketle kanuna mugayir olarak 15'den küçük çocukların da askerlik yaptıkları söylenebilir. Bununla beraber buradaki askerlik görevi belki de alayın/ taburun vb. arka planındaki hizmetlerinin görülmesi şeklinde de olabilir. Sibyan Talimhanesi için bkz. Ahmet Yaramış, "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sibyan)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, VIII, sayı:1, 2006, ss.53-62

72 Ahmet Özcan Jandarma Teşkilatının kuruluşuna dair kaleme aldığı makalesinde teşkilatının kuruluşunun ve isim olarak Jandarma'nın ilk defa 1839'da gündeme geldiğini belirtmektedir. Buna karşın teşkilatın ihdası bilindiği üzere ancak Zaptiye Nezareti adı altında 1845 yılında yapılacaktır. Bu örnekten hareketle tıpkı Jandarma gibi de askerlik yaşı için de 20-25 olarak tespit edilen yaşların Kura usulü ve 1846'da yürürlüğe giren Kura Kanunnamesinden çok daha önce düşünüldüğü iddia edilebilir. Ahmet Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)" Tarih Araştırmaları Dergisi, XXXII, sayı:53, 2013, ss.173-194. Konuya dikkatimi çeken Ali Sönmez Hoca'ma teşekkür ederim.

73 BOA, TSMA.e, nr. 643/31. Sınıfı Evvel: Asâkir-i Mansûre Sınıfı Sani Redif ve Sınıfı Salis Redif. Bunlardan Sınıfı Evvel 20-25 yaş arasındakileri kapsarken 25-32 olarak ifade edilmiş yaşlar Sınıfı Sani, 32-40 yaş grubu ise Sınıfı Salis redif grubunu ifade etmektedir. Hüsrev Paşa'nın terekesinden çıkan kitaplarda da bu tarz hususların yer aldığı tercümelerin bulunduğu G. Yıldız tarafından aktarılmaktadır. Bkz. Yıldız, a.g.e., ss.254-257

74Yazışmada sorunun sorulduğu kişi ya da kuruma dair her hangi bir bilgi yoktur. BOA, TSMA.e, nr. 699-40

Söz konusu olan evraklar arşiv personeli tarafından H. 1255 yani 1838-1839 olarak tarihlendirilmekle birlikte, iki belgenin de üzerinde tarih yoktur. Bununla beraber H. 1255'de malum olduğu üzere II. Mahmut ölmüş ve yerine Abdülmecid tahta çıkmıştır. Bu anlamda vesikalar II. Mahmut ya da Abdülmecid dönemine aittir. Belgenin içeriğindeki bilgiler ve orduda yapılan değişikliklerin ise Abdülmecid döneminde tedavüle girdiği bilinmektedir. Ancak evrakların içeriği yazışmaların II. Mahmut dönemine ait olduğunu düşündürmektedir. Bunun ilk sebebi birinci vesikada geçen *nizam-ı müstahsene* ifadesidir. Bu tanımlamanın II. Mahmut dönemi islahatları için kullanıldığı bilinmektedir. İki evrakta da geçen bir diğer anahtar kelime de *Asâkir-i Mansûre* ifadesidir. Bilindiği üzere 1834 yılında redif düzenin kurulmasıyla Asâkir-i Mansûre ifadesi değiştirilmiş ve ordunun adı *Asâkir-i Nizamiyye* olarak tesmiye edilmiştir.⁷⁵ Buradan hareketle bu evrakların II. Mahmut dönemine ait olduğu iddia edilebilir.

Kronolojik süreci takip ederek askerlik yapabilecek yaşlarla alakalı bir başka değerlendirme döneminin önemli devlet adamlarından olan Viyana sefiri Sâdık Rifat Paşa'ya aittir. Paşanın "*Avrupa Ahvaline Dair Risale*"sinde konuyla alakalı çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Sâdık Rifat Paşa'nın Osmanlı ordusuna asker olarak alınmasını önerdiği yaşların 20-25 olduğu iddia edilebilir. Nitekim bunu da Avrupa ordularından örnekle;

"*Sunuf-ı askeriyeleri dahi, pek de çoluk çocuk ma'kulesinden olmayıp, yirmi-yirmi beş yaşında adamlardan mürekkebe ve muvazzaf ve muntazam olarak on beş sene kadar aled-devam hizmet-i askeriyede kıyam edip, ba'dehu ihraç ve bazan asâkir-i redifiyeye idrac ederler.*" şeklinde izah etmektedir.⁷⁶

Söz konusu tartışmalara ek olarak 1837 tarihinde askerlik süresinin 5 yıla indirilmesinin de Dar-ı Şura'da dile getirilen hususlardan birisi olduğu belirtilmelidir.⁷⁷ Bu hususta ayrıca son olarak padişahın muhafızlığını yapan ve *Solak* olarak tabir edilen askeri sınıfa daha 1829 ve sonrasında seçilenlerin de 20-25 yaş arasında ve tûvana olanlardan alındığını da söylemek gereklidir.⁷⁸ Yukarıda yapılan izahlar 1830'ların ortasından itibaren askerlik yaşı ve de ordudaki hizmet süresi üzerine devlet içinde bazı düşüncelerin ve belirli askeri sınıflarda benzer uygulamaların olduğunu akla getirmektedir. Bununla beraber orduda görev yapacakların yaşları ile hizmet sürelerine dair yeni resmi düzen Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde hayata geçirilmiştir.⁷⁹

Tanzimat'la yeniden organize edilmeye çalıştığı bilinen Osmanlı kamu yönetimi 1843 yılında ülke coğrafyasını 5 askeri bölgeye taksim etmiştir.⁸⁰ Bu idari değişikliğe ek olarak ordunun askere alma sisteminde de önemli yenilikler söz konusudur. Bu çerçevede söz konusu dönemde *Kur'a usulü* ismiyle adlandırılan yeni bir celp uygulaması üzerine de hazırlıklar başlamıştır. Bu düzenin detaylarının ilk etapta tespit edilemediği ve ayrıca ahalinin tepkisinden çekinildiği için Kur'a sisteminin 1846 yılında uygulamaya konulmuş

75 Abdülkadir Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" DİA, III, İstanbul, 1991, s.457-458

76 Sâdık Rifat Paşa, "Avrupa Ahvâlîne Dair Risâle" haz. Ali Dadan, Marife, sayı:3, 2006, s.461-468

77 Vurmaz, s.18

78 Ahmed Lûtfi Efendi, Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, YKY, İstanbul, 1999, s.141

79 Odile Moreau, Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914, çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.13

80 Cengiz Çakaloğlu, "1843 Askeri Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu'nun Kuruluşu", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı:5, 2001, İstanbul, ss.41-54

olduğu Musa Çadırcı tarafından ifade edilmektedir.⁸¹ Bununla beraber söz konusu celp sisteminin teferruatının aslında daha Temmuz 1843 tarihinde belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁸² Bu çerçevede 1843'ten itibaren Osmanlı ordusunda nefer olabilmek için belirlenen *yeni alt yaş 20, üst yaş ise 25* olarak tespit edilmiştir.⁸³ Ayrıca *matluba muvafık* ifadesi yerine bu yaş grubunda olup askerlik yapabilecekler için *Esnan-ı Askeriye* tabiri kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁴ Bunlara ek olarak 20-25 yaş arasındakilerin –istisnalar haricinde- kura çekilişine katılması zorunlu tutulmuş, belirlenen yaşların altında ya da üstünde olanların kura çekilişine katılmak yani askere alınmak için zorlanamayacağı da ifade edilmiştir. Nitekim detayları Temmuz 1843'te tespit edilmiş Kur'a kanununa bağlı olarak asker toplama işleminin Mart 1845 tarihinden itibaren yürürlüğe gireceği de 18 Eylül 1843 tarihinde kamuoyuna ilan edilmiştir.⁸⁵ Ayrıca söz konusu 1845 yılında bazı bölgelerde kura ile askere alma çalışmaları da mevcuttur.⁸⁶

1843'ten sonra Osmanlı Devletinde asker celplerinin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesine göre yapılmadığı ve askere alınması planlanan hedef kitlenin yaş grubunun söz konusu tarihten itibaren değiştiği ifade edilebilir.⁸⁷ Ayrıca 1844 yılından itibaren askere gidebilecek nüfusunun tespiti için nüfus defterlerinden hareketle yeni evraklar oluşturulduğu, bu evraklarda tahriri yapılan yerlerdeki mevcut nüfusla askerlik çağında olanların sayısının ayrı ayrı verildiği ve bu evraklara *cetvel* dendiği de söylenmelidir.⁸⁸ Buna karşın sistemin geniş ölçüde 1846'dan itibaren uygulanmasına sebep nüfus sayımlarının ancak 1844'ten sonra başlaması, Osmanlı coğrafyasının tek bir seferde sayılamayıp tahrirlerin hemen hemen her bölgede zamana yayılması ve 1843'te tespit edilen Kur'a mevzuatının ancak 1846'da kanunlaştırılmasıyla alakalıdır.⁸⁹ Bu çerçevede kayıtlara

81 Musa Çadırcı, Tanzimat Sürecinde Türkiye-Askerlik (der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s.67-69. Çadırcı'nın ahalinin vereceği tepki konusunda haklı olduğunu gösteren yazışmalar için bkz. BOA, İ.MSM, nr. 10/206-2; 11/221-4

82 "kaza zabıt ve hâkim ve vücuh marifetiyle ol kaza ahalisinin askerliğe alınması meşruta olan sinlerde bulunan yani 20'den 25 yaşına kadar olanları" BOA, İ.MSM, nr. 10/206-2. H. 14 Cemaziyelahir 1259 (M.12 Temmuz 1843)

83 BOA, İ.MSM, nr. 10/206-2.

84 Askerlik Çağı. 1845 tarihli bir esnan defteri için bkz. BOA, NFS.d, nr. 6947.

85 "18 Eylül 1843 tarihinde Takvim-i Vekayi'de Kur'a usulü ilan edildiğinde, sadrazamın önerdiği gibi askere toplama işlemlerinin Mart 1845 tarihinden itibaren yürürlüğe gireceğine karar verildiği açıklanmıştır" Tobias Heinzelmann, Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Gene Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.136-137, 145.

86 Heinzelmann bölgeden asker toplanması için ahaliyi ikna etmeye çalışan ve Yanya, Avlonya ve Delvine Sancaklarına hareket eden Rumeli Ordusu Mehmet Reşid Paşa'nın bölgenin ileri gelenleri ile yaptığı görüşmeyi nakleder. Görüşmede Mehmet Reşid Paşa bölgedeki Müslüman hanelerin sayısı hakkında bilgi istemiş bunun üzerine eşraf 28.000 hane bulunduğunu belirtmiştir. Mehmet Reşid Paşa ise aslında yörede 40.000 hane olduğu belirtmişse de ahali buna şiddetle karşı çıkmış neticede Mehmed Reşid Paşa ahaliyi hane sayısı ve buna bağlı olarak asker temini konusunda istediği sayıya razı edememiştir. Heinzelmann, ss.172-173

87 Esnan defterleri çok yüksek ihtimalle nüfus defterleri fonunda tasnif edilmiştir. Mezkûr fonda ise 18.000'den fazla defterin tasnif edildiği görülmektedir. Açıkçası bu kadar defterin içinde bunları bulmak en basit tabirle bir şans meseledir.

88 Bi-minnet teali altmış iki senesi icra buyrulan istibdalde Asâkir-i Hassa-i Şahane Orduyu Hümayun[...]cihiyetiyle orduyu mezkûr dairesine mensup olan Tophane-i Amire alayları lazimesinden orduyu mezkûr dairesinden ahz ve istihsali lazım gelen neferatı cedidenin miktarıyla daire-i mezkûrda bulunan zükur ehl-i İslâmın ve bunların mübanesinde mevcut olan esnanı askeriye erbabının miktar ve kemiyetleri ve her bir kazada ne miktar ahali ve ne kadar esnan askeriye erbab bulunduğu ve ana göre beher kazadan ne miktar neferat cedide alınması lazım geleceği hususatına mübeyyin tanzim olunan taksim cedvelidir. BOA, TSMA.e, nr. 67/8. 1844 Nüfus Sayımının detayları için bkz. Özekmekçi, İlk Osmanlı Nüfus Sayımları, 2020, s.77-89, 168-174

89 Dersaadet ve Hassa ordu dairelerinin 1844'de yapılacak nüfus sayımı için bkz. BOA, İ.MSM. 11/221-3. Anadolu Ordu dairesi içinde yer alan bölgelerin sayımı ancak 1848'de tamamlanmıştır. Bkz. Çakaloğlu, s.48-53. Arabistan Ordu dairesi içinde yer alan bölgelerin sayımı ise 1850'de bitmiştir. Bkz. Heinzelmann, s.49-50

dayanan celplerin ancak 1844 ve sonrasındaki sayımların verileriyle bağlantılı olarak hayata geçirilip ancak 1846'da geniş ölçekte uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Asker Seçiminde Köken Tercihi

1830-1831 tarihli genel nüfus sayımının kanunnamedeki belirli maddeleri dikkate alınarak yapıldığını gösteren bir diğer ipucu nüfus defterlerinde *mühtedi* olarak kaydedilen kişilerdir. Çeşitli nüfus defterleri incelendiğinde pek çok farklı yerden pek çok farklı kişinin mufassal defterlerde *mühtedi* olarak imlendiği görülür.⁹⁰ Burada konuyla alakalı bir soru sormak durumundayız. Geçmiş dönemlerde devlete hizmet etmiş pek çok *mühtedinin* varlığı bilinmektedir ve *dönme* olmanın Osmanlı sisteminde çok büyük bir sorun teşkil etmediği de söylenmelidir. ⁹¹ Bununla beraber mufassal nüfus defterleri "tekil" olarak incelendiğinde Osmanlı gibi vergisini düzgün şekilde ödediğinde tebaasının din, dil ve etnik vb. özellikleriyle çok alakadar olmayan bir devlet, ilk genel nüfus sayımında sonradan İslam dinine geçmiş olan kişileri neden *dönme* olduklarını belirterek kayıt altına alma gereği görmüştür? Bu sorunun cevabı da tıpkı sayımın şekli, yapıldığı coğrafya gibi Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi ile alakalı olmalıdır. Kanunda askere alınacak kişilerin yaşları, fiziksel durumları ile alakalı belirli şartlar ortaya koyulurken aynı zamanda bu kişilerin *mühtedi* olmamaları gerektiği de açıkça belirtilen hususlardan bir tanesidir.⁹² Bu noktadan bakıldığında askerî amaçlara matuf olarak yapıldığı herkesçe kabul gören 1830-1831 sayımında nüfusun bir kısmı *mimlenerek* askerlik yapabilecek şartlara haiz oldukları kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte nüfusun ufak da olsa bir bölümünün *mühtedi* oldukları belirtilerek kayıtlarının yapılmış olması bu gruhun *matluba na-muvafık* şahıslar olduklarını akla getirmektedir. Hatta bu duruma kanıt olarak bir nüfus defterinin girizgâhındaki izahat örnek olarak verilebilir. Bu çerçevede baba isimleri Abdullah olanların çoğunluğun *dönme* ancak bazı Müslüman oğlu Müslümanların da babalarının adının Abdullah olduğu ve bunların dikkate alınmaması ("*Defter-i mezkûr derununda mukayyet babaları isimleri Abdullah zikr olunanların ekserisi dönme olup...*") ifade eden nüfus defteri dönmelerin tüvana olarak ayrılmaması gerektiğini gösteren bir örnek olarak gösterilebilir.⁹³ Mühtedilerin Osmanlı Devleti için hemen hemen her dönem şüpheli şahıslar olduğu, bunların tıp yahut askeri okullara girmeleri ile alakalı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Zira H. 1324 (M.1906-1907) yılında dahi bunların nüfus muamelelerinin ne şekilde yapılacağı, ana baba adlarının neler olacağı yönünde yazışmalar da bu duruma örnek olarak verilebilir.⁹⁴ Mühtedilerle alakalı benzer bir durumun Kıptiler için de var olduğu ve bunların da *matluba muvafık* olarak görülmedikleri için nüfus defterlerinde

90 Sakız Adasının sayımında nüfus tefrik edilirken mühtedilerin sayısı ayrıca yazılmıştır. Bkz. Karal, Nüfus Sayımı, s.160; Kıbrıs'a ait 1831 tarihli nüfus defterinde 62 tane mühtedinin kaydı yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Güven Dinç, "Kıbrıs'ta İhtida Hareketleri (1800-1878), Biliğ, sayı:84, 2018, s.243-271, Manisa'ya ait 1831 tarihli defterde 9 kişinin mühtedi olduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA, NFS.d., nr. 2897, s.36, başka defterler için bkz. BOA, NFS.d., nr. 1278, s.2, BOA, NFS.d., nr. 2821, s.8.

91 Önder Kaya, İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar, Kronik, 2017, İstanbul, s.61

92 Gültekin Yıldız mühtedilerin orduya alınmaması ile alakalı olarak şunları söylemektedir. : "Yeni orduya alınacak askerlerin belirli bir dinden ya da etnik kökenden olması gerektiğine dair herhangi bir şart koşulmamış olmasına rağmen, mühtedi olmamalarının istenmesi dikkat çekici bir husustur. Yıldız, a.g.e., s.141.

93 "ve bazılarının dahi an-aslı babaları ismi Abdullah olduğuna mebni kayd olunmuş ve defteri sabıklardan sarf-i manzar Dersâdet-i Aliyye'de ceride-i hümayunda müceddeden kayd olunmak üzere tahrir ve terkim ve tanzim birle" BOA, NFS.d, nr. 4187, s.1

94 BOA, BEO, nr. 2913/218428. Mühtedilerin Osmanlı sosyal hayatındaki varlıkları ve devlet hizmetinde istihdamları ile alakalı bkz. Halide Aslan, Tanzimat Döneminde İhtida, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

mimlenmedikleri de bu konuda ayrıca söylenmelidir.⁹⁵ Arşivde bol miktarda olan nüfus defterleri üzerine (18.000'den fazla defter vardır) yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler arttıkça muhtemelen bu konu üzerine daha fazla söz söyleme imkânı da doğacaktır.

Kanunnamenin hazırlandığı zamanın şartları dikkate alındığında XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan Sırp, Yunan isyanları, Yeniçeri Ocağı'nın ilgası gibi devleti zorlayan çeşitli iç ve dış kaynaklı hadiseler bilinmektedir.⁹⁶ Buna bağlı olarak yeni orduya "Müslüman/Türk" kimliklilerin dışında kimsenin sızması ve "aslı vü nesli nâ-ma'lûm-kisân"ın (aslı, nesli, kökeni bilinmeyen) nefer olarak yazılmaması G. Yıldız, V. Aksan gibi yeni ordunun kuruluşu üzerine kalem oynatmış pek çok uzman tarafından da ifade edilmektedir.⁹⁷ Ek olarak kanunnamede bu çıkarımı destekleyecek bir diğer ifade olarak *fürumaye yani sütü bozuk, soysuz* gibi anlamca kimi işaret ettiği belli olmayan söylemler de mevcuttur.⁹⁸ Kanunnameye derç edilen bu hususla alakalı devletin hassas olduğu ve sıcak çatışma esnasında bile taşradan yapılacak asker istihdamında da önemle üzerinde durduğu bir konudur.⁹⁹ Bu bağlamda askerliğe istidatları bilinen, yetenekleri ve hatta kişilikleri de takdir edilen *mühtedilerin* Osmanlı ordusunda en azından bir süre *nefer* bile olmadıkları söylenmelidir.¹⁰⁰ Bu çerçevede askere alınacak nüfusun tespiti için hazırlanmış olan nüfus defterlerinde bazı kimseleri işaret etmek amacıyla kullanılan mühtedi ifadelerinin kanunnamenin söz konusu maddesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber bu hususun da tıpkı askere alınacak yaşlar gibi zamanla değiştiği ve mühtedilerin de –dönme oldukları ifade edilerek- belirli bir süre sonra askere alınmaya başladığı da iddia edilebilir.¹⁰¹

Sonuç

Sonuç kısmında söylenmesi gereken ilk husus nüfus sayımına dair fikirlerin Osmanlı Devleti'nin radarına ilk etapta I. Abdülhamid döneminde ve Avrupalıların yaptıkları sayımlardan hareketle girdiğidir. III. Selim'in iktidarında da yurt dışındaki benzer sayım faaliyetlerine dair bilgilerin Osmanlı bürokrasi tarafından bilindiği anlaşılmaktadır. Ek olarak Nizam-ı Cedid döneminde devlet ricali içinde de nüfus sayımının gerekliliğini işaret edenler mevcuttur. Tüm bu gelişmeler neticesinde söz konusu süreçte başta İstanbul ve Rumeli'nde asayiş sağlamaya dönük olarak nüfus sayımları olarak addedebilecek tahrirler de icra edilmiştir. Bu çerçevede II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağını söndürmesiyle başlayan nüfus sayımları şüphesiz yeni ordunun ihtiyaçlarıyla bağlantılıdır ancak bu sayımlar köksüz

95 Remzi Çavuş, "Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü", Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 2018, s.55.

96 "Şüpheli grupların arasında en sık anılanları belirtmek gerekirse, dönemler, heteredoks Müslümanlar, Yunanlar, (neredeyse Bektaşî ile eşanlamlı kullanılan ve Rumlarla sınıflandırılan) Arnavutlar, Kürtler, Boşnaklar ve Araplar vardı. Dönemler askerlikten açıkça uzakta tutuluyordu". Aksan, a.g.e., s.375.

97 Yıldız, a.g.e., s.142. Burada unutmadan eklemek gereklidir; Yunan isyanı sırasında Arnavutluk ve Bosna gibi Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerde de Osmanlı merkezi yönetimine karşı başkaldırılar olmuş ve bu durum yeni ordunun sade "Türk" unsuruna dayanması fikrini sağlamlaştırmıştır. Detaylar için bkz. Aksan, a.g.e., s.376-377. İlk etapta Evlâd-ı Fâtihân nüfus sayımları ve hemen bunlardan birlikler kurulması da bu bağlamda değerlendirmekte sanırım bir beis yoktur.

98 Yıldız, a.g.e., ss.142-143

99 Evren Gökçe, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)", Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, VI, sayı:4, 2017, s.195

100Ordu yerine Serasker hizmetinde görevlendirilmesi uygun görülen bir mühtedi için Bkz. BOA, HAT, nr. 310-18324

101 Mühtedi bir onbaşıdan bahseden 1847 tarihli yazışma için bkz. BOA, A.(MKT, nr: 94/18.

değildir. Zira devletin bir tahrir yaptırmaya dair tasarıları ve dar bir çerçevede yaptığı sayım benzeri faaliyetlerin çalışmada paylaşılan verilerden hareketle en az yarım asırlık olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut'la başlayan ve sonrasında da devam eden nüfus sayımlarının temel amacı bilindiği üzere yeni teşekkül edilmiş Mansûre ordusu için askere alınabilecek nüfusun tespittir. Bu konuda yapılan yorumlara genel olarak Lütü, Enver Ziya Karal, Musa Çadircı ve Mahir Aydın'ın eserleri dayanaktır. Ayrıca sayıma dair çeşitli yazışmalar, şeriye sicilleri ve nüfus defterleri de araştırmacıların bu çıkarımlarını desteklemek için kullanılmaktadırlar. Bu bağlamda literatürün tamamını etkileyen ve sayımların askerlikle olan ilişkisi açıklanırken yapılan en temel izah defter edilen kişilerin mim harfiyle işaretlenmeleridir. Bununla beraber çalışmada gösterildiği üzere nüfus defterlerinde mimlenen kişilerin yaşları tek tip ve standart değildir. Kimi kazada 12 yaşında olanlar mimlenirken, kimi yerlerde bu 10 yaşına kadar düşmektedir. 40 yaş ve üstünün ise matluba muvafık olarak belirtildiği evrak çok azdır. Bunun sebebinin kanunnamede askerlik yapabilecek kişilerin sahip olması gereken ve başlangıç yaşı belli olmayan tûvana kavramıyla bağlantılı olduğu ve defterlerde farklı yaşların mimlenme sebebinin bu terimle alakalı olduğu düşünülmektedir. Ek olarak bu bakış açısına destek olarak neredeyse hiçbir yerde 40 yaşından yukarıdakilerin *tûvana* olarak tasnif edilmemesi de bir başka kanıttır.

Literatürdeki çalışmalar bu farklılıklara çeşitli izahlar getirmektedir. Bu izahlar yanlış olmamakla beraber eksiktir. Eksikliğin temel sebebi ise askerlik yapabilecek nüfusun tespiti için yapıldığına herkesin hemfikir olduğu sayımların yeni kurulan Mansûre Ordusu'nun mevzuatıyla olan bağlantısının/alakasının kurulamamış olmasıdır. Ek olarak ordunun ilk kurulduğu zamandan itibaren sayım tarihine kadar geçirdiği değişim ve bu bağlamda Mansûre Ordusunun sürekli artan insan ihtiyacı ve bu ordunun tesisiyle Osmanlı ülkesindeki sınırlı/zorunlu askerlik hizmetine geçilmeye çalışıldığı da göz önünde tutulmalıdır. Bu bağlamda Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesinde askere alınabilecek yaş aralığının 1826 yılında 15-40 olarak tespit edildiği, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında en küçük yaşın 12'ye çekildiği ilk genel nüfus sayımında da kanunname ile savaş döneminde çıkartılan söz konusu fetvaların göz önüne alındığı ifade edilmelidir. Nitekim taşradan gelen defterlerde farklı yaş kategorileri tûvana olarak belirlenmiş olsa da merkezde bunlardan üretilen evraklarda tûvana yaşının 12-40 olarak tespit edildiği görülmektedir.

Bu sistemin 1830-1831 yılından 1843 yılına kadar uygulandığı ve bu yılda Kur'a usulünün ilanıyla öncelikle 1845 sonrasında ise 1846'dan itibaren bu düzenin geniş ölçekte değişeceği görülmektedir. Askerlik yaşının 12-40'dan çıkartılıp yeniden belirlenmesi ve sayımların buna uygun şekilde tasarlanması konusunda kronolojik bir sıra takip etmek gerekirse, tarihsiz belgelerimizden hareketle en küçük nefer yaşının 20, en büyüğünün 25 olarak planlanmasının 1830'ların ortasında düşünüldüğü ve ayrıca hukuki bir altyapıya oturtulmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Ayrıca zikredilen yaşlarının 1839-1840'da Sâdık Rifat Paşa'nın eserinde de dile getirildiği görülmektedir. Bu yaşların *esnan-ı askeriye* olarak belirlenmesi ve sayımların bu minvalde yapılmasının ise Kur'a usulü ve 1846 tarihli Kur'a Kanunnamesi ile olduğu söylenebilir. Ki bu da ilk genel ve sonrasındaki sayımların aslında her zaman ordunun nefer ihtiyaçlarının göz önüne tutularak yapıldığı ve tahrirlerin

yürürlükteki askerlik mevzuatına paralel olarak icra edildiğini göstermektedir. Bunun yanında 1845 yılından itibaren askerlik çağında olanların sayısının ayrıca belirtilmesi adına cetvel tabir edilen ve nüfus defterlerinden hareketle vücuda getirilen yeni evrakların da ortaya çıkmaya başladığı da ifade edilmelidir.

Yaşlar dışında çalışmada üzerinde durduğumuz bir diğer husus, Kıptiler ve nüfus defterlerinde dönme oldukları belirtilen mühtedilerdir. Kıptilere ait nüfus defterlerinde askerliğe uygun olmak manasına gelen mim işaretlemesine pek rastlanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Kıptilerin ilk etapta orduda istihdam edilmedikleri ifade edilebilir.

Mühtediler ise yeni kurulan Osmanlı ordusu için sakıncalı tiplerdir ve bu durum Mansûre kanunnamesinde de ifade edilmiştir. Muhtemelen bundan dolayı nüfus defterlerinde ihtida etmiş olanların ayrıca belirtildikleri/işaret edildikleri düşünülmektedir. Mühtedi oldukları ifade edilerek defter edilmiş olan kişiler içerisinde askere alınan olup olmadığını tespit etmek ise kayıtlara dayanan bir askerlik hizmeti ilk etapta oluşmadığından takdir edilmelidir ki mümkün değildir. Ancak askerliğe, silah kullanmaya vb. hususlara yatkınlıkları II. Mahmut tarafından bile ifade edilenlerin dahi ilk etapta ordu hizmetine alınmadığı anlaşıldığından bunlar içerisinde yeni orduda istihdam edilenlerin sayısının oldukça az olduğu düşünülmektedir. Ancak, ilerleyen zamanlarda dönmelere yönelik bakış açısının değiştiği ve mühtedilerin -dönme oldukları unutulmadan- orduda görev aldıkları da anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Mahmud 2 (AE.SMHD.II.) 102/8601.

Asâkir-i Mansûre Defterleri (D.ASM.d) 38595.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 2913/218428.

Bâb-ı Âsafi Mektubi Kalemî (A. {MKT} 94/18; 106/26.

Bâb-ı Seraskeri Defterleri (SRA.d) 13; 20.

Ceride Odası Defterleri (D.CRD.d) 40736; 40695.

Ceride Defterleri (ML.CRD.d) 168.

Cevdet Askeriye (C.AS) 1157/51465, 523/21839.

Cevdet Dâhiliye (C.DH) 6/281, 64/3169.

Cevdet Hariciye (C.HR) 72/3577, 38/1864.

Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri (A. {DVN.d) 825.

Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemî (HR.MKT) 300/36.

Hatt-ı Hümayûn (HAT) 310/18234; 693/33453, 225/12560, 269/15742, 225/12560, 1246/48336, 335/19205, 1334/52063/A, 305/18034.

İrâde Dâhiliye (İ.DH) 29/1360.

Kamil Kepeci (KK.d) 6578.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 18925.

Mesâil-i Mühimme İrâdeleri (i.MSM) 10/206, 11/221, 15/326

Nüfus Defterleri (NFS.d) 692; 820, 850, 922, 975, 1094, 1226, 1232, 1241, 1260, 1278, 1292, 1298, 1312, 1377, 1378, 1416, 1496, 1504, 1593, 1619, 1628, 1645, 1983, 2313, 2532, 2548, 2589, 2603, 2610, 2619, 2639, 2649, 2664, 2675, 2688, 2821, 2826, 2848, 2897, 2892, 2903, 2954, 3035,3086, 3353, 3412, 3464, 3625, 3649, 3863, 3864, 4057, 4072, 4037, 4134, 4187, 4545, 4881, 4903, 4990, 5063, 5133, 5167, 5448, 6365, 6445, 6947, 6984, 6985, 7381.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri (TS.MA.d) 783; 4895, 5747.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 67/8; 643/31, 699/40.

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, YKY, Cilt:1, İstanbul, 1999.

Aksan, Virginia, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Akşin, Selçuk, Somel, "Vak'a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul'un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Bazı Yeni Veriler: 1830-1831 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayımı Hulusa Pusulası", *Osmanlı Araştırmaları*, LVI, 2020, s.143-224.

Aslan, Halide *Tanzimat Döneminde İhtida*, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Aydın, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990, s.81-106.

Bardakoğlu, Ali, "Bulûğ", *DİA*, XI, Ankara 1992, s. 413-414.

Bayraktar, Nuray, *20 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1245-1246/ M. 1829-1831)*, T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2008.

Berber, Ferhat, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bandırma ve Çevresine Ait Defterlere Göre Bölgede Nüfus ve Yerleşim", *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı I*, ed. Zekai Mete ve diğerleri) 2018, Bandırma, s.41-50.

Beydilli, Kemal, "II. Mahmut", *DİA*, XXVII, 2003, İstanbul, s.352-357.

Bilgi, Nejdet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu*, XIX-XX, sayı:148-149, 1999-2000, s.117-124.

Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII, sayı:36, 2004, s.43-60.

Çadırcı, Musa "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s.109-132.

_____, *1830 Sayımında Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

_____, *Tanzimat Sürecinde Türkiye-Askerlik* (der. Tülay Erçoşkun), İmge Kitapevi, Ankara, 2008.

Çakır, Yunus, Emre, *Tarih Kaynağı Olarak Jurnal Defteri ve Çankırı Jurnal Defterinin Değerlendirilmesi*, T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı, 2017.

- Çataltepe, Sipahi, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çavuş, Remzi, "Geçmişini Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c:4, sayı:1, 2018, s.52-63
- Çınar, Ali, Osman, *Es-Seyyid Mehmed Emin Behic'in Sevanihü'l-Levayih'i ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Tarih Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.
- Dinç, Güven, "Kıbrıs'ta İhtida Hareketleri (1800-1878)", *Biliğ*, Sayı:84, 2018, s.243-271.
- Doğru, Halime, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:2, 1989, s.233-285
- Gökçe, Evren, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. XI, sayı:4, 2017, s.191-213.
- Gülekoğlu, Ümmü, Gülsüm, *3695 Numaralı ve 1832 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tarsus'un Demografik Yapısı (Kusun, Ulaş ve Elvanlı Kazaları)*, T.C. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2018.
- Heinzelmann, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Hürol, Erdal, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017.
- Kalaycı, Elif, *Nüfus Sayımlarına Göre Komanat Nahiyesi H.1246-1256*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2019
- Karal, Enver, Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık DİE, Ankara, 1995.
- _____ "Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Lâyhalar 1792" *Tarih Vesikaları Dergisi*, I, sayı:6, 1942, s. 414-425.
- _____ "Tanzimat'tan Evvel Garplılışma Hareketleri", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş, İstanbul, 2010.
- Kaya, Önder, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, Kronik, İstanbul, 2017.
- Keleş, Hamza, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XIV, sayı:1, 2016, s. 227-240.
- Kırlı, Cengiz, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri İşığında III. Selim İktidarı" *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul, 2010, s.183-212.
- Mübahat Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus Ve Toplum Yapısı)*, TTK, Ankara, 2010.
- Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

- Mehmet Öz, "Tahrir" *DİA*, XXIX, İstanbul, 2010, s. 425-429.
- Özcan, Abdülkadir, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 457-458.
- Özcan, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:32, Sayı:53, 2013, s. 173-194.
- Özcan, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2010.
- Özekmekçi, Mustafa, Mesut XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Söke Kazasında Nüfus ve Yerleşim, T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2016.
- Özekmekçi, Mustafa, Mesut, "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Genel Sayımın Öncüsü Olarak Önerilen Sayımlar, *Kesit Akademi Dergisi*, sayı 25, 2020, s.148-160
- Quatert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim, İstanbul, 2011.
- Saat, Şerife, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014.
- Sâdik Rifat Paşa "Avrupa Ahvaline Dair" haz. Ali Dadan, *Marife*, VI, Sayı:3, 2007, s. 461-468.
- Shaw, Stanford, "The Ottoman Census System And Population 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, IX, 1978, pp.265-277.
- Somel, Akşin, Selçuk, "Vak'a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul'un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-1831 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayım Hulusa Pusulası", *Osmanlı Araştırmaları*, LVI (2020), s.143-224.
- Şaşmaz, Musa, "The Ottoman Censuses and the Registration System in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, VI, 1995, s. 289-305.
- Toprak, Seydi, Vakkas, "H. 1251 tarihli Hısnımansur Kazası Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi" *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı: XXVIII, 2016, s. 141-175.
- Tuğluca, Murat, "Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Düzene Yansması" *Bellekten*, LXXX, 289, 2016, s. 773-794.
- Uyar, Mesut, Edward J., Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ünver, Metin "Midilli Adası'nın Nüfusu (1830-1842)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 33, 2018-1, s. 43-77.
- Vurmaz, Mehmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970)*, T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.
- Yaramış, Ahmet "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Talimhane-i Sıbyan)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII, sayı:1, 2006, s. 53-62.

Yeşil, Fatih, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar", *Bellekten*, LXXVI, 2012, s. 75-146.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009.

YEMENLİ ABDULLAH'IN HAK ARAMA MÜCADELESİ: "HÜKÜMET-İ SENİYYE ÂCİZ DEĞİLDİR. BİRADERİMİN KATİLİNİ İSTERİM"

YEMENİ ABDULLAH'S STRUGGLE FOR JUSTICE: "OTTOMAN STATE IS
NOT INCAPABLE. I WANT MY BROTHER'S MURDERER"

Durmuş AKALIN*

Geliş Tarihi/Received:02.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:02.06.2021

AKALIN, Durmuş, (2021), "Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükümet-i Seniyye Âciz Değildir. Biraderimin Katilini İsterim'", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 771-801

Öz

Yemen Arap Yarımadası'nın güneyinde yer alır. Burası tarih boyunca önemli birçok hadisenin gerçekleştiği bir bölgedir. Bölge insanı da tarih boyunca farklı sebeplerle yarımada'nın pek çok bölgesine gitmiştir. Hint Okyanusu ile Kızıldeniz arasında yer alması nedeniyle birçok devlet Yemen'le ilgilenmiştir. Mühim bir mevkiye bulunan Yemen, tarih boyunca mücadelelerin ve çekişmelerin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti her ne kadar güçlü olduğu dönemlerde buraları kontrol etmeyi başarmışsa da bölgede her dönem sorunlar yaşanmıştır. Özellikle devletin son dönemlerini yaşadığı 19. yüzyılın sonlarında bölgedeki mevcut sorunlar daha da görünür hale gelmiştir. Bu çalışma ile bir Yemenlinin 19. yüzyıl sonunda Yemen'de başlayan ve İstanbul'a taşınan bir sorununa odaklanılacaktır. Abdullah b. Muhammed Kedeş isimli ticaretle uğraşan birisinin yaşadığı sorunlar ve bu sorunlar karşısında devletin tutumu ve bunun yanında söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti ele alınacaktır. Abdullah b. Muhammed yaşadığı yerde bir alacak-verecek meselesinde haksızlığa maruz kalmış ve bu haksızlığını gidermek için devletin en üst mercilerine kadar uzanan bir hukuk mücadelesi vermiştir. Söz konusu mücadele esnasında çıkan tartışmadan dolayı kardeşi öldürülmüş ve mesele kendisi için daha da önemli bir boyut kazanmıştır. Sadece Yemen'de mücadele ile yetinmemiş, ömrünün yaklaşık 4 yılını İstanbul'da geçirmiştir. Babıali nezdinde haksızlığını gidermek için defalarca talepte bulunmuştur. Taleplerinden bazıları karşılık bulmuş; bazıları ise bürokrasi zinciri içerisinde farklı sebeplerle ya görmezden gelinmiş ya da kendisine türlü mazeretler ileri sürülmüştür. Bu çalışma söz konusu mücadelenin seyrini bize anlatırken 19. yüzyıl sonlarında Yemen'in ve Yemen'deki Osmanlı Devleti'nin vaziyetini bir Yemenli gözüyle göstermeyi hedeflemektedir. Çalışmada Osmanlı arşiv vesikalarıyla bölgenin durumu anlatılırken, Abdullah b. Muhammed Kedeş'in mücadelesi de Babıali'ye verdiği çok sayıda arzuhalde'nin yolu çıkılarak okuyucuya aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Yemen, Kabile, Abs Kabilesi, Abdullah b. Muhammed Kedeş.*

*Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli, dakalin@pau.edu.tr. (<https://orcid.org/0000-0002-7086-465>).

Abstract

Yemen is located in the south of the Arabian Peninsula. This is a region where many important events took place throughout history. The people of the region have gone to many parts of the peninsula for different reasons. Many states have been interested in Yemen because it is situated between the Indian Ocean and the Red Sea. Yemen, situated at a remarkably important location, has been one of the important centers of struggles and conflicts throughout history. Even though the Ottoman Empire managed to control these places when it was strong, problems were always observed in the region. These problems became more evident especially in the late 19th century, when the state was experiencing its last periods. Therefore, this study aims to observe the problems in the region through the eyes of a Yemeni. The study will treat the problems experienced by a Yemeni named Abdullah b. Muhammed Kedeş and the attitude of the state towards these problems and as well as the Ottoman State's rule in the region during the period in question. Abdullah b. Muhammed was subjected to an injustice in the issue of debit and credit where he lived and engaged in a legal struggle which reached out to the highest authorities of the state to put an end to this injustice. His brother was killed due to an argument during the struggle in question, and the issue took on an even more important dimension. Not only did he struggle in Yemen, he spent about 4 years of his life in Istanbul. He has repeatedly demanded to remedy his injustice in the eyes of the sublime porte. Some of his demands were met; some of them were either ignored or he was presented with various excuses for different reasons within the bureaucratic chain. This study aims to show the situation of Yemen and the Ottoman Empire in the late 19th century through the eyes of a Yemeni while telling us about the course of the struggle in question. While the state of the region will be explained with Ottoman archival records, the struggle of Abdullah b. Muhammed Kedeş will be told to readers based on the numerous petition he submitted to the sublime porte.

Keywords: *Ottoman State, Yemen, Tribe, Abs Tribe, Abdullah b. Muhammed Kedes.*

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

Giriş

Yemen, Arap Yarımadası'nda hem coğrafi hem de siyasi açıdan kilit öneme sahip ülkelerindendir. Osmanlı Devleti bölgede hâkim olmaya başladığı andan itibaren de bu özelliğini muhafaza etmiştir. Ancak mevcut coğrafi özellikleri nedeniyle gerek Osmanlılar ve gerekse de kendisinden önceki pek çok devlet burada kontrolü sağlamakta güçlük çekmiştir. Yemen ve çevresinin daha da önem kazanmasında Avrupalı devletlerin bölgeye sokulması ve bir tehdit olarak ortaya çıkmaları önemlidir. 16. yüzyılın hemen başında Portekizliler Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerini arttırmışlar ve Hürmüz'ü zapt etmişlerdir. Hindistan'daki Gücerat Sultanı da Kansu Gavri'ye müracaat etmiştir.¹ Ancak Memlûk Devleti bu mücadelede pek de başarılı olamamıştır. Mısır'ın esaslı bir karşılık verememesi nedeniyle bölgede Portekiz nüfuzu günden güne artmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni de Yemen'i almaya zorlayan nedenlerden biri işte Portekizlilerin Kızıldeniz'deki adalara, Arap Yarımadası kıyılarına ve Hindistan'a saldırması olmuştur.² Osmanlı Devleti ilk olarak 1525'te Süveyş'te bir Mısır Kaptanlığı kurmuş ve Kızıldeniz'de kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Ardından Kamaran Adası'na kaleler yapılmış ve Zebid bu dönemde fethedilmiştir. 22 kadırga ile Aden kuşatılmış ancak alınamamıştır.³ Aden'in alınması ancak 1538'de Hadım Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleriyle olmuştur.⁴ Aden'in alınmasıyla Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Ne var ki bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin dâhili ve harici birçok meseleyle meşgul olduğu dönemde Yemen'de yeniden karışıklıklar kendisini göstermiştir. Yemen'de Osmanlı yönetimi ile Şii-Zeydiler arasında çekişmeler sürerken, izlenecek politika konusunda Osmanlı yöneticileri arasında çıkan anlaşmazlık, 1565'te Yemen'in biri San'a diğeri Zebid merkezli iki beylerbeyliğe ayrılmasına yol açmıştır. Beylerbeyleri arasındaki çekişme bu kez Zeydilerin işine yaramış ve bölgeye tekrar hâkim olmuşlardır.⁵ Uzunca bir süre bölgede doğrudan bir Osmanlı askeri varlığı olmamış, bu dönemde Yemen'de imamlar ve kabileler neredeyse bağımsız bir dönem geçirmişlerdir.

1833'te Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ümerasından Türkçe Bilmez⁶ lakabıyla bilinen biri, Mehmed Ali Paşa'ya başkaldırmış ve Cidde'de topladığı bir miktar askerle Yemen'e saldırmıştır. Fakat Yemen'in birkaç şehrini eline geçiren Türkçe Bilmez, orada tutunamayarak kaçmıştır.⁷ Bu durum Yemen'i oldukça karmaşık bir hale getirmiştir. Bu kapsamda Padişah Abdülmecid, Yemen'in yeniden kontrol altına alınması için Mekke Emiri Şerif Muhammed b. Avn'in muavini bulunan Kıbrıslı Tefik Paşa'yı bu iş için görevlendirmiştir. Paşa, bunun için Mısır'a gönderilmiş, oradan Cidde'ye hareket etmiş, karadan ve denizden bu işle görevlendirilen askerlerle Hudeyde'ye ulaşmışlardır.⁸ Bu harekât ile her ne kadar Hudeyde'de bir kontrol sağlansa da merkez San'a ve Yemen'in birçok yerinde tam bir düzen tesis edilememiştir.

1 Koloğlu 2017, s. 93.

2 Sırma 2008, s. 47.

3 Özbaran 2013, s. 44-45; Emecen 2002, s. 514; Gencer 2001, s. 141; Uzunçarşılı 1988, s. 400.

4 Özbaran, 2013, s. 44-45; Orhonlu 1996, s. 13.

5 Koloğlu 2017, s. 94.

6 Türkçe Bilmez Mehmed Ağa son derece dikkat çeken bir isim olarak 1830'lu yıllarda Hicaz ve Yemen çevresinde adından söz ettirmiştir. Kendisi benzerleri ve rakipleri arasından sıyrılarak Mehmed Ali Paşa'nın Hicaz ve Yemen üzerine olan emelleri açısından en büyük tehditlerde biri olmayı başarmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Akalın 2020, ss. 107-148.

7 Sırma 2008, s. 51-52.

8 Ahmed Raşit Paşa 2013, s. 159; Akalın 2015, s. 17-42; Yeşilyurt 2011, s. 69.

1849'da kontrol altına alınan Yemen'de tam anlamıyla bir otorite kurulamamıştır. Ancak 1861'deki Suriye ve Lübnan ayaklanmalarından tecrübe kazanan Osmanlı devlet adamları, dikkatlerini Arap Yarımadası'na çevirmiş, buradaki imamları ve şeyhleri itaat altına alarak yönetim bakımından yeniden örgütlenme yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir.⁹ 1870'e gelindiğinde Yemen'de, Asir Emiri Muhammed İbn Ayz isyan etmiş ve Zeydiye bölgesine gelerek çevreye ve halka büyük zarar vermiştir. Hudeyde'yi de istila etmesi üzerine isyanı bastırmak için Mehmed Redif Paşa bu bölgeye gönderilmiştir. Yardımcılığında Ahmed Muhtar Paşa'nın olduğu Osmanlı ordusu, bu isyanı bastırmakla kalmayıp diğer şehirleri de kontrol altına almak için harekete geçmiştir.¹⁰ Ahmed Muhtar Paşa'nın valilik dönemi Yemen için ayrı bir önem taşır. Paşanın valilik dönemi Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki hâkimiyetinin yeniden teşkilatlandırıldığı bir süreç olmuştur. Ahmed Muhtar Paşa'nın düzenlemelerinden sonra Yemen Vilayeti 4 livaya taksim edilerek yeniden teşkilatlandırılmıştır. Merkez vilayet San'a şehri olmuştur. Bunun yanında Asir Livası, Taiz Livası ve Hudeyde Livası teşkil edilmiştir.¹¹

1889'da Yemen'de yeni bir isyan dalgası daha çıkmıştır. Bu isyana karşı Ahmed Fevzi Paşa tarafından bir harekât yapılmış ve Zeydiler kontrol altına alınarak etkisiz hale getirilmiştir. 1895'te ise tekrar ayaklanan Zeydiler, Yemen'in bazı bölgelerini ele geçirmişlerdir. Merkezden yardım isteyen Ahmed Fevzi Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa komutasındaki kuvvetlerle tam iki yıl uğraşarak Zeydileri itaat altına almayı başarmıştır. 1908'de de iki kabilenin erzak taşıyan askeri birliğe saldırılarına üzerine yapılan harekâta karşılık, Şeyh İdrisi önderliğinde bir isyan patlak vermiştir.¹² Mısır'dan Asir'e geldiğinde tarikatını Sabya bölgesinde yayan İdrisi'nin şöhreti Ebha'ya kadar uzanmış ve onun başlattığı isyan nedeniyle Osmanlı Devleti bölgede hatırı sayılır bir kuvvet bulundurmak zorunda kalmıştır.¹³ Bu isyan uzun süre Osmanlı Devleti'ni uğraştırmıştır. Benzer surette sık sık patlak veren isyanlar ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nin askeri harekâtları 19. yüzyılın sonlarında Yemen'de sıradan hadiselerle dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı ortaya çıktığında da Yemen aynı hassas konumunu devam ettirmiş ve savaşın son evrelerinde 4. Ordu'nun lağvedilip, yerine Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı kurulunca Hicaz, Asir ve Yemen taraflarını da Cemal Paşa takip etmiştir.¹⁴ Söz konusu isyan ve kargaşa hali bölgeye ve bölgedeki Osmanlı hâkimiyetine ciddi zararlar vermiştir. Tüm bu gayretlerine rağmen Osmanlı Devleti bölgeyi elinde tutamamıştır.

Kuzeyinde Nüfud, güneyinde Rub'ulhali, doğusunda Dehna ve batısında Tihame gibi büyük çöller başta olmak üzere, irili ufaklı birçok çölden oluşan Arap Yarımadası, sıcak kum denizi görünümündedir. Yarımadanın üç tarafı denizlerle çevrili olmasına rağmen iç bölgelerin sıcaklık ortalaması yüksektir. Bu yarımada insanlar şartlar gereği kabile hayatına yönelmişlerdir. Öncelikle yarımadanın coğrafi yapısı, üzerinde yaşayan insanları sınırlı sayıda yaşam kaynakları etrafında toplanan yerleşik (hadarî) kabileler ve rızkını aramak için devamlı hareket halinde olmak zorunda olan göçebe (bedevî) kabileler olmak üzere iki yaşam tarzına yönlendirdi. Çöl Arabın evi ve yurduydur. Araplar burada doğar,

9 Yeşilyurt 2011, s. 70.

10 Yeşilyurt 2011, s. 71.

11 Ahmed Raşit Paşa 2013, s. 122.

12 Yeşilyurt 2011, s. 72.

13 Polat 2019, s. 158-163.

14 Artuç, 2019, s. 246.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

büyür ve geçimlerini sağlardı. Arapları çölde kalmaya iten sebeplerden biri de çölün kendileri için kalkan olmasıdır. Onlar çölde hayat bulur ve kendilerini burada güvende hissederlerdi. Ordulara set olabilen kum tepeleri, büyük devletlerin istilasını önleyen doğal korumalardı.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin bölgede tam bir hâkimiyet sağlayamamasında mevcut aşiret ve kabile güçlerinin önemli rolü olmuştur. Kimi zaman dini ve mezhepsel motivasyonlarla hareket eden bu topluluklar zaman zaman büyük sorunların patlak vermesine sebep olmuşlardır. Bu kapsamda aşiret yapısına biraz daha dikkatli bakmakta yarar vardır. Aşiret her şeyden önce aralarında bağ olduğunu iddia eden kişilerin benimsedikleri bir isimdi. Bu isim kişiler üzerinde, örneğin dışarıdan bir tehlike geldiğinde ya da büyük çaplı göç zamanlarında potansiyel bir etki yaratıyordu. Topluluk üyelerinin gerektiğinde yardımlaşmalarını sağlayan bir anonim ruh (asabiyyet) oluşabiliyordu. Bir ismi paylaşanlar aynı zamanda bir şeref hiyerarşisine inancı da paylaşıyorlardı. Çölde yaşayan ve deve besleyen göçerler kendilerini en şerefli kişiler olarak görüyorlardı, çünkü en özgür hayat onlarınkiydi, en azından dışsal bir otoriteyle sınırlanmış değillerdi.¹⁶ Göçer aşiretler önder konumundaki ailenin başarı veya başarısızlığına bağlı olarak gelişebilir ya da küçülebilirler; taraftar kazanabilirler ya da taraftarları onları terk edebilirdi.¹⁷

Yemen'de insanlar, kendilerini bağlı buldukları aşiret yahut sülaleye göre sınıflandırmışlardır. Kabile üyesi her zaman cesur bir savaşçı, misafirperver, şiiri, edebiyatı ve paylaşımcılığı seven bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda kavgacı ve savaş için kendini yetiştiren bir karaktere sahiptir. Arap Yarımadası'nın başka hiçbir bölgesinde böyle tutucu ve bireyci insan tipi görülmez. Kendi kimliklerini, kan bağını da esas alarak oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Arapların genelinde var olan kabilecilik anlayışı burada da hüküm sürmektedir.¹⁸ Asir'de sayıları 60'ı bulan kabile ve buna yakın sayıda bedevi olarak adlandırılan toplum mevcuttur. Asir'in merkezi Ebha ve çevresinde yerleşmiş kabileler bölgenin baskın topluluklarıdır.¹⁹ Bunun yanında Yemen'deki toplum hayatında imamlar önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle de toplulukların yönlendirilmesi ve yönetilmesi hususlarında iktidarı uzun bir süre ellerinde bulundurmışlardır.²⁰ Yemen'de halk genellikle Şii-Zeydi mezhebine bağlıdır. Zeydiliğin yanı sıra Hanefi, Şafi gibi mezheplere mensup olanlar da vardır.²¹

Merkezden uzak ve iletişimin sınırlı olması, devletin genel mali durumu ve bölgedeki mevcut zorluklar kimi zaman sorunların patlak vermesine sebep olmuştur. İhsan Süreyya Sırma'nın değerlendirmelerine göre, Yemen'e gönderilen yöneticiler, Yemen hakkında bilgi sahibi olmadıklarından, Yemen'e varır varmaz kimi zaman durum muhakemesi yapamamışlar ve yöneticiliğin gerektirdiği bilgileri öğreninceye kadar yıllar geçmiştir. Üstelik bu yöneticiler tam sorunları kavrama noktasına gelmişken başka yerlere atanmışlar ve gözlemlerini değerlendirme imkânını dahi bulamamışlardır. Bunun yanında Yemen'e gönderilen yöneticilerin çoğu, sürgün olarak gönderildiklerinden, bölgeyi iyi yönetmeyi

15 Temir 2020, s. 65-69.

16 Hourani 2016, s. 140.

17 Hourani 2016, s. 141.

18 Yeşilyurt 2011, s. 41.

19 Polat 2019, s. 158.

20 Yeşilyurt 2011, s. 40.

21 Yeşilyurt 2011, s. 40.

değil de ceplerini nasıl doldurup zengin olacaklarını düşünmüşler ve bunun için rüşvete başvurmuşlardır. Bu gibi yöneticiler bazen zaptiye, bazen de şeyhlerle anlaşarak, fakirlerin mallarını ellerinden almışlardır. Zulme uğrayan kimse ise valiye başvurduğunda, vali usulen kaza veya nahiyelerdeki memurlardan durumu sorar; böyle sorulara alışkın olan memurlar da her seferinde müracaatçı kimseyi yalanlar ve zavallının hakkı böylece kaybolup giderdi demektedir.²² Yine benzer suretteki değerlendirmelerine göre, gerek askeri gerek mülki idareciler tarafından zulme uğratılan halk sığınacak tek merci olarak vilayet makamını gördüğünden bu durumlarda vilayete başvuran halk aylarca hatta yıllarca müracaatının sonucunu alamamış, bu da kendisinde Osmanlı Devleti'ne karşı bir tepkinin doğmasına sebep olmuştur. Hükümet her zaman Yemen'le doğrudan doğruya temasta olmadığı için, olayları zamanında öğrenemiyor ve dolayısıyla önlemler gecikiyordu. Yemen'deki mahkemeler de iyi çalışmıyor, adaletin yerine getirilememesi isyanlara yol açıyordu. Adaletin sağlanamamasının başta gelen nedenlerinden birisi, Osmanlı kadılarının Arapça konuşamamalarıydı. Bu iş için tercümanlar aranıyor bu da zaman kaybına ve işlerin süruncemede kalmasına sebep oluyordu.²³ Bütün bu sorunlar içinde Osmanlı Devleti Yemen'i yine de ihmal etmiyor elden geldiğince ve mevcut imkânlar dâhilinde daha esaslı bir idare tesis etmek için çaba gösteriyordu.

Osmanlı Devleti, otoritesini daha iyi tesis etmek üzere zaman zaman bazı düzenlemelere gitmiştir. Bu noktada makalede konu edilen Abdullah b. Muhammed Kedeş'in yaşadığı Asir Sancağı'na komşu Abs'te²⁴ (Bkz. Ek 1) de bazı düzenlemeler yapılmıştır. 28 Aralık 1866'da Vali Ahmed Paşa açıklamalarında, Ebu Arış'e bağlı Abs, Beni Hasan, Katabe, Beni Azabi ve Beşariye adlı 5 kabilenin mezkûr kaymakamlık idaresinde olduğu vakitte bunlardan vergi alınmadığı gibi Tihame'yle dahi bağlantılarının sağlanamamasından bu kabilelerin kaymakamlık tarafından idaresinde sorun olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Beni Eslem, Beni Zeyd, Beni Neşr ve Masruh tarafları da yeniden kontrol altına alındığından kaymakamlık idaresindeki alan büyümüştür. Belirtilen sorunlardan dolayı Abs Kabilesi merkez kabul edilerek söz konusu kabilelerle yeniden bir kaza teşkilinin hem vergi hem de asayiş bakımından faydalı olacağı ifade edilmiştir. Beyan edilen mahallerin Abs'e ilhakla yeni bir kaza teşkili yanında müdür ve kâtip maaşlarının dahi daha önceden vergi vermeyip şimdi idare altına alınan Beni Neşr sahasından elde edilip ödenmesi tavsiye edilmiştir. Müdürlük için o bölgenin muhafazası daha önce kendisine verilmiş olan Sergerde Süleyman Ağa tespit edilmiş ve lüzumuna göre 300 kuruş maaşla bir kâtip tayin edilmiştir. Yapılan işler de bu şekilde İstanbul'a bildirilmiştir.²⁵ 19 Mart 1867'de söz konusu çalışmalar Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir. Burada 5 kabilenin ayrılıp yeni bir kaza teşkil edilmesi ve Abs bölgesinin merkez olması, müdürlüğe Asakir-i Muvazzafa Sergerdesi Süleyman Ağa'nın 750 kuruş ve 300 kuruş maaşla bir kâtip görevlendirilmesine onay verilmiştir.²⁶ Alınan kararları da daha sonra padişah tasdik etmiştir.²⁷

İlerleyen dönemlerde bölgeyle ilgili yeni düzenlemeler olmuştur. Bu düzenlemelerin yapılmasındaki ana sebep ise daha önce kontrol altına alınamayan yerlerin yeniden idare

22 Sırma 2008, s. 89-90.

23 Sırma 2008, s. 98-99.

24 Arşiv vesikalarında yazılışı عيب şeklindedir. Makalede Abs olarak kullanılmıştır.

25 İ.MVL. 569/25585.

26 İ.MVL. 569/25585.

27 İ.MVL. 569/25585.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

altına sokulmasıyla ilgilidir. 2 Mayıs 1874'te Yemen Valisi Ahmed Paşa, San'a Sancağı'na tabi Hâce Kazası'nın kuzey tarafında isyan halinde olup şimdi idare altına alınan Hucur taraflarının Hudeyde Sancağı'na bağlanmasını tavsiye etmiştir. Zaten buraların şimdiden Hudeyde'yle bağlantılı olduğu ve birçok yeri isyana meyletmiş olsa da yapılan askeri harekâtla teskin edildikleri ifade edilmiştir. Yine bu bölgede bağlılıkları tahkim edilen Abs Nahiyesi'nin de müdürlükle idare olunmak üzere söz konusu kazaya ilavesi gerekli gösterilmiştir. Devlete yeniden masraf çıkarmamak için idare altına alınan bu yerlerden elde edilecek gelirlerle masraflarının karşılanması tavsiye edilmiştir. Hudeyde'deki taburdan 10 süvari ve 40 piyade askerinin ayrılması düşünülmüş ama bunun sıkıntı yaratabileceği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle yeni askerlerin gönderilmesi ve bunların Luhayye'de oturmalarına karar verilmiştir.²⁸ Yemen Valiliği'nden gelen bu tahrirat, Rida Nahiyesi hakkındaki tahriratla birlikte Encümen-i Meşveret'te okunmuştur. Buna göre Hucur tarafının Abs Nahiyesi'ni dahi kapsamak üzere bir kaza haline konularak Hudeyde Sancağı'na ve Ceyn, Bilad-i Sevadi nahiyeleri Rida Nahiyesi ile birleştirilerek bir kaza halinde San'a Sancağı'na bağlanıp kaymakamlık teşkiline onay verilmiştir. Bu düzenlemeyle ortaya çıkacak masrafların ise bölgeden elde edilecek ve daha önce ödenmemiş vergilerle karşılanması da kabul edilmiştir.²⁹

1. Abdullah b. Muhammed Kedeş'in Babıali'ye İlk Şikâyetleri

Yemen'in kuzeyindeki düzenlemelerin belli bir merhale kat etmesinden sonra Yemen'den İstanbul'a giden yazılarda bir cinayetten bahsedilmeye başlanır. 31 Mart 1896'da Yemen Vilayeti'ne gönderilen tahriratta, biraderi Muhammed Sagir Kedeş'in Abs Nahiyesi'nde Muhammed Kaid adlı biri tarafından katledildiğinden bahisle katilin yakalanması ve Hudeyde Şeri Mahkemesi'ne teslim edilmesi isteğiyle Abdullah b. Muhammed Kedeş imzasıyla bir arzuhal verildiği görülmektedir. Hatta bu konuda Abdullah b. Muhammed Kedeş'in daha önce de bir arzuhal verdiği ve gereğinin yapılması için de 22 Mart 1896'da İstanbul'dan Yemen Vilayeti'ne telgraf gönderildiği hatırlatılmıştır.³⁰ Ancak Abdullah b. Muhammed bu talebinden bir sonuç elde edememiştir. Abdullah b. Muhammed Kedeş ilk teşebbüslerinden bir netice alamasa da mücadelesini bırakmış değildir. Neticede hükümdarların saltanatlarının devamı için en önemli görevi adaleti sağlamaktı. Sultanların adaleti sağlaması iki şekilde gerçekleşirdi. Birincisi sultanların saltanatlarının göstergesi ve gereği olan kazaî yetkilerinin kullanılmasıydı. Bu, hükümdarın kadılar vasıtasıyla ihtilafa düşmüş kişilerin davalarını dine ve çıkarılan kanunnamelere uygun şekilde çözümlenerek haklıyı haksızı ayırt etmesi şeklinde tezahür ediyordu. İkincisi ise devlet yetkilileriyle halk arasındaki ilişkinin adil bir şekilde düzenlenmesiydi.³¹ İşte bu hareket tarzının etkisiyle olsa gerek Abdullah b. Muhammed Kedeş, hakkını aramak için bazı çabalara girmiş ve padişahın yüksek mevkii sayesinde Yemen'de çözüm bulamadığı meselesini Babıali üzerinden halletme düşüncesine kapılmıştı.

2 Nisan 1896'da Abs Nahiyesi tüccarlarından Abdullah b. Muhammed tekrar Sadaret'e bir arzuhal vermiştir. Arzuhalinde "*biraderim Muhammed Sagir, Muhammed Kaid tarafından hançer ile şehit edilmiştir. Şeri ve nizami mahkeme icrası üzerine verdiğim*

28 i.MMS. 49/2119.

29 i.MMS. 49/2119.

30 BEO. 758/56838.

31 Tuğluca 2016, s. 20.

arzuhal üzerine Yemen Vilayeti'ne telgraf çekilmiştir. Her ne kadar telgraf çekilmişse de hükümetçe derdest ve tevkif olunmayarak merhum Muhammed Kaid'in halen ahali arasında ve hanesinde olduğu Yemen'den almış olduğum telgrafla bildirilmiştir. Söz konusu katil canib-i vilayetten himaye edilmekte olmasına mebni lütfen düçar olduğumuz sefaletle hürmeten vilayete telgraf gönderilmesiyle merkumun derdest ve mahkeme icrasıyla tebeyyün edecek hale göre kısas icrasının kati surette irade buyurulmasını niyaz ederim" demiştir.³² Bu şekilde Abdullah b. Muhammed kardeşi hakkında bir hukuk mücadelesine başlamış ancak bu süreç tahmin ettiğinden biraz uzun sürmüştür. Abdullah b. Muhammed, 4 Nisan 1896 tarihiyle mühürsüz başka bir arzuhalinde yine taleplerini ifade etmiştir. Buna göre; "8.000 riyal akçemi dolandırmış olan şeyhlerin teşvikiyle biraderim katledildi. Eğer maktul biraderimin kısas icrasıyla hakkını almaz ve alacağım tahsil kılınmaz ise Yemen'e giderek mazlum zevce, aile ve evlad-ı sagirem ile maktul biraderimin aile ve evlatlarını alıp Dersaadet'e getirerek devlete bırakacağım, başka çarem kalmamıştır. Sefalet halinde mazlum bir şekilde sürünüyoruz. Allah ve Resulü hürmetine perişan halime adalet ve şefkatle nazar buyurmanızı niyaz eylerim. Kendi nefsimi itlaf edeceğimi arz ederim" şeklindeki ifadelerle meramını en üst noktada anlatmaya çalışmıştır.³³ Bu talepler de Yemen Vilayeti'ne havale edilmişse de hemen bir cevap ulaşmamıştır. Ancak Abdullah b. Muhammed'in bu ifadeleri oldukça etki yapmış gibidir. 6 Nisan 1896'da Yemen Vilayeti'ne gönderilen telgrafla, Muhammed Sagir'in katili Muhammed Kaid'in Hudeyde Şeri Mahkemesi'ne teslimi hakkındaki 22 Mart 1896 tarihli telgraf tekrar hatırlatılmış ve gereğinin yapılması istenmiştir.³⁴

Bir ara yazışmalar yavaşlamıştır. Muhtemelen Abdullah b. Muhammed yapılacak işleri beklemiş veya başka şeylerle meşgul olmuştur. Ancak 13 Ekim 1896'da Sadaret'e tekrar arzuhal göndermiştir. Arzuhalinde, "çakerleri bundan evvel dava için İstanbul'a ikamet etmiş isem de biraderim Muhammed Sagir'in Muhammed Kaid tarafından hançerle katledildiğini ve Abs Nahiyesi'nin müdürü Yahya Ali tarafından yardım edildiğinden şimdye kadar hükümete teslim edilmemiştir. Çakerleri ise muteber tüccardan ve elyevm Ebu Ariş ahalisinden Ömer Cevki zimmetinde olan 1.700 riyal alacağım olduğundan tahsili için yine Hudeyde Livası'na gönderilmesi, gerek vali paşa tarafından ve gerek Hucur Kaymakamı'ndan istenmesi ve katilin bir güne yardım edilmemek üzere yakalanmasına dair telgrafların yazılmasını isterim" demiştir (Bkz. Ek 2). Yine Muhammed Kaid ve Ömer Cevki'nin ikametleri Hudeyde'den 4-5 gün mesafede olduğundan her ikisinin Hudeyde'ye getirildikten sonra İstanbul'a haber verilmesini ısrarla talep etmiştir.³⁵ Abdullah b. Muhammed yine aynı dönemde tekrar bir arzuhal vermiştir. Bu defa durumu hakkında daha ayrıntılı malumat vermiştir. Arzuhalinde, "çakerleri bundan evvel kahve esmanı olarak 8.000 riyalin bendenizden dolandırıcılık eden Cibaliye tüccarından Tüccar El Hac Nasır b. Hebe ve amcazadesi diğer tüccar Nasır Hebe ve Tüccar Kasap Hadi b. Ali ve Tüccar Ayd Hunumi ile Neceş aleyhlerinde davamın itası hususuna merkumlar Mehabeş sekenesinden oldukları ve Hucur Kazası'nda bulduklarından Hudeyde'ye celplerine dair 31 Mart 1896'da emirname gönderildiğini haber aldım. Hem San'a Vilayeti'ne hem de Hudeyde Livası'na başka bir tahrirat gönderilmişse de hiçbir şekilde emirnamenin ahkâmına göre

32 BEO. 761/57017.

33 BEO. 761/57017.

34 BEO. 761/57017.

35 BEO. 865/64820.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

hareket olunmadığından mecburen bir daha Sadaret'e geldim. Elyevm lütfen halime merhameten ve padişahın tasdikinden bendeniz burada iken kahveyi satın alan ve şimdi Luhayye'de bulunan Barkik oğlu Binyan nam kimsenin Hudeyde'ye celbi lazımdır. Zira aralarında ittifak bulunmuş ve bendeniz üzerine her daim toplantı etmektedirler. Bunların yakalanıp Hudeyde'ye getirilmeleri için bu uğurda yapılacak masrafları karşılamaya razıyım. Ayrıca Cibaliye tüccarı Hudeyde'ye getirildiğinde bendenizin de oraya gideceği hususunda kuvvetlice resmi bir telgrafın gönderilmesini beklemekteyim"³⁶ demiştir (Bkz. Ek 3). Bu talebin ardından 10 Kasım 1896'da, 6 Nisan 1896 tarihli telgrafa ilave olarak Yemen Vilayeti'ne yeni bir telgraf gönderilmiştir. Muhammed Kaid'in mahkemeye teslimi ve Cibaliye tüccarından Nasır b. Hebe ile rüfekaındaki alacağının ödenmesinin gerekli olduğu hatırlatarak gerekenin yapılması ve neticenin İstanbul'a bildirilmesi emredilmiştir.³⁷

Osmanlı Devleti'nde şikâyetlerin devletin en üst organına ulaşmasında herhangi bir hukuki ve idari sınırlandırma bulunmamaktaydı. Devlet, tebaasıyla bir iletişim kanalı olarak şikâyet mekanizmasını geliştirmiş ve bu kanalı her zaman açık tutmuştur. Bunu yaparken de herhangi bir ön koşul veya bir ara merci koymamıştır. Böylelikle topluma, devlete olan iletişimini kesintisiz bir şekilde devam ettirme olanağı sunulmuştur. Bu kesintisiz iletişimin hem devlet hem de tebaa açısından birçok getirisi vardı. Bir defa çevreden merkeze doğru bir bilgi akışı sağlanıyordu. Devlet, çıkardığı kanunların ve devletin temelini teşkil eden şeriatın taşrada gerektiği gibi yürütülüp yürütülmediğini bu sayede denetleme imkânına sahip olabiliyordu. Bu tür bir getiri, devletin bu iletişim kanalını sürekli açık tutması için önemli bir gerekçe idi. Tebaa ise taşrada karşılaştığı kanun dışı uygulamalarla zulme uğradığı durumlarda her zaman doğrudan başvuruda bulunabileceği açık bir kapıya sahip olabiliyordu.³⁸ Faruk Yaslıçimen'in yazdığı bir makalenin sonunda yaptığı bir değerlendirmeden yola çıkılırsa, müfret olaylar zaman ve mekânla kayıtlı olsalar da münferit değildirler. Bunları ortaya çıkmaya zorlayan bir bağlam muhakkak vardır. Diğer bir ifadeyle, bir kişinin hikâyesi diğerlerinin yaşamaları muhtemel hikâyeleri hakkında da ipuçları sunar.³⁹ Bu bağlamdan hareketle Abdullah b. Muhammed'in hak arama mücadelesi sadece kendisinin yaşadığı bir hadise olmasa gerektir. Belki mücadelesini bu mertebeye getiren kimseler sınırlıysa da muhakkak surette benzer hikâyelerin yaşandığı da akla gelebilir. Abdullah b. Muhammed Kedeş'i farklı kılan ise hakkını arama konusundaki ısrarıydı.

Önceki taleplerinden bir netice alamayan Abdullah b. Muhammed, 21 Kasım 1896'da Sadaret'e tekrar bir arzuhal vermiştir. Bu defaki ifadelerinde Luhayye, Ebu Ariş ve Cibaliye'de bulunan hasımlarının Hudeyde'ye getirilmesi için emir gönderildiği halde 11 gündür olumlu bir haber alamadığından yakınmış ve Sadaret tarafından tekrar telgraf gönderilmesi ricasında bulunmuştur.⁴⁰ Bu talebin hemen arkasından İstanbul'dan Yemen Vilayeti'ne telgraf çekilmiş ve daha önce de katil Muhammed Kaid'in yakalanmasıyla ilgili telgraf gönderildiği ama cevabının gelmediği belirtilerek bu konuda malumat verilmesi istenmiştir.⁴¹ Yemen Valisi ve Umum Kumandanı Müşir Ahmed Feyzi Paşa ise meseleyle

36 BEO. 865/64820.

37 BEO. 865/64820.

38 Tuğluca 2016, s. 49.

39 Yaslıçimen 2020, s. 263-264.

40 BEO. 754/56495.

41 BEO. 754/56495.

ilgili Sadaret'e 9 Aralık 1896'da yazı göndermiştir. Buna göre katil Muhammed Kaid'in mahkemeye teslimi ve Cibaliye tüccarından Nasır b. Hebe ile rüfekasından alacağını talep eden Abdullah b. Muhammed'in isteğinin gerçekleştirilmesi için 7 Kasım 1896'de Sadaret'ten telgraf gönderildiği ifade edilmiştir. Katilin yakalanması hakkında daha önce Hudeyde Mutasarrıflığı ile yapılan muhabere üzerine alınan cevapta bunun için askeri kuvvet sevkine lüzum gösterilmiştir. Ancak merkumun sakin olduğu Abs Nahiyesi idare dışında kalan mahallere hudut olması nedeniyle askerlerle takibe girildiğinde idare haricindeki mahallere firar etme ihtimali vardır. Bu şekilde katilin yakalanması mümkün olamayacaktır. Katilin mezkûr nahiyede oturması takip korkusundandır. Davacı olan Abdullah b. Muhammed'in şeri mahkemeye müracaat ederek usulen davasını takip etmesi ve alacağının usulü dairesinde temini için Yemen Valisi, Hudeyde Mutasarrıflığı'na tebliğde bulunduğunu haber vermiştir.⁴²

Abdullah b. Muhammed'in durumu hala belirsizliğini koruduğundan bu defa 5 Ocak 1897'de Yemen Vilayeti'ne telgraf gönderilmiş ve Muhammed Kaid hakkında ne yapılacağına hızlıca yazılıp gönderilmesi talep edilmiştir.⁴³ Bir gün sonra da Abdullah b. Muhammed Sadaret'e yeni bir arzuhal vermiştir. Arzuhalinde daha önce ifade ettiği alacaklarının tahsili meselesini ve kardeşinin katilinin yakalanması noktasında taleplerini tekrar hatırlatmış ve arzuhalinin sonunda katili, belli kimselerin koruduğunu iddia etmiştir. İfadelerinde, *"...gerek müdüriyet ve gerek kaza kaymakamı ve nahiyeye müdürü kendisini koruduklarından bir semere görülemediği gibi bir sene önce Sadaret'ten vuku bulan arz üzerine bu konuda Yemen Vilayeti'ne telgrafla ve tahriren emirler verilmiştir. Söz konusu emirler 2 ay evvel telgrafla yenilenerek yazılmışsa da yine yok hükmünde kalmıştır. Kulları 2 seneyi aşkın buralarda sürünerek maddi ve manevi zarara uğramış olduğumdan lütfen ve merhameten Allah ve Resulullah aşkına lazım gelen muhakemesinin yapılması ve gereken cezanın verilmesi noktasında Sadaret'e durumumu arz ederim"* demiştir.⁴⁴

İstanbul'dan üst üste gönderilen telgrafların ardından 9 Ocak 1897'de Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa konuyla ilgili Sadaret'e açıklamalar yapmıştır. Açıklamalarında istenen talep üzerine Hudeyde Mutasarrıflığı'na gönderilen yazılar ve icra edilen takibat üzerine katilin Hudeyde Sancağı'na tabi Abs Nahiyesi'ne firar ettiği, nahiyeye müdürü ve zaptiyelerle derdestinin kabil olamayacağı ve tazyik edildiği takdirde oradan Sada tarafına firar edeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle son olarak nizamiye müfrezelerinin o taraflarda bulunduğu sırada aranılması ihtimali kalmış olup o da şu günlerde icra edilmek üzeredir şeklinde mevcut durumu beyan etmiştir.⁴⁵ 12 Ocak 1897'de Yemen Vilayeti'ne bu açıklamalardan sonra bir telgraf daha gönderilmiştir. İstanbul'dan giden bu yeni telgrafta, katil Muhammed Kaid'in Hudeyde'ye tabi Abs Nahiyesi'ne firar ettiği 9 Ocak tarihli telgrafla bildirilmişse de katilin Abs Nahiyesi'ne firar etmediği nahiyeye ahalisinden ve orada sakin bulunduğu maktulün biraderi Abdullah b. Muhammed Kedeş tarafından öğrenilmiştir. Ayrıca Abdullah b. Muhammed'in her gün Babıali'ye müracaat ve şikâyetle memurların ve çalışanların her birini ayrı ayrı meşgul etmekte ve mahalli memurların katili himaye ve işlerini kasten ihmal ettiklerini beyan etmektedir. Bu nedenle katilin münasip surette yakalanarak mahkemeye teslimiyle adaletin yerini bulması ve durumun

42 BEO. 901/67521.

43 BEO. 891/66775.

44 BEO. 891/66775.

45 BEO. 894/67039.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükümet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

Babialı'ye bildirilerek şikâyetçinin taleplerine artık nihayet verilmesine gayret gösterilmesi istenmiştir.⁴⁶

Netice elde edemediğinden Abdullah b. Muhammed, Sadaret'e tekrar bir arzuhal vermiştir. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nde cari olan 1858 tarihli Ceza Kanunu gereğince maktulün varislerine katil tarafından diyet (kan bedeli) ödenmek durumundaydı. 10.000 dirhem olarak tayin edilen diyet⁴⁷, katilin tespit edilip yakalanmasıyla Abdullah b. Muhammed'e verilebilirdi. Ancak Abdullah b. Muhammed diyet yerine kısas konusunda ısrar etmiştir. 25 Ocak 1897 tarihli bu arzuhalinde 8.100 riyal alacağının tahsilini tekrarlamış ve kardeşinin katilinin bulunmasını istemiştir. Kardeşinin katilinin yakalanması hususunda Yemen Vilayeti'nden bahaneler gösterildiğini ve 2 seneyi aşkın bir süredir İstanbul'da sefil bir hayat sürdüğünü Sadaret'e arz etmiştir.⁴⁸ Abdullah b. Muhammed'in verdiği yeni arzuhal üzerine 26 Ocak 1897'de Yemen Vilayeti'ne tahrirat gönderilmiştir. Giden tahriratta, Muhammed Sagir'in katili Muhammed Kaid'in yakalanması ve Cibaliye tüccarından birkaç kişide olan Abdullah b. Muhammed'in alacağının iadesi için talepte bulunduğu hatırlatılmıştır. Yine söz konusu talep karşısında vilayet, 9 Aralık 1896 tarihli tahriratı göstermiş ise de İstanbul'da bulunan davacı Abdullah b. Muhammed, müracaat ve şikâyetten geri durmayıp hükümete bağlı vazifenin ifasıyla katilin mahkemeye teslim edilmesinde ısrarcı olmakta ve katilin yakalanması geciktikçe bu yönde taleplerine devam etmektedir. Bu noktada katilin hemen yakalanarak bir an evvel mahkemeye teslimi ve alacağının ödenmesi ve bu konunun bir gün evvel bitirilip Babialı'ye neticenin bildirilmesi istenmiştir.⁴⁹ Hala bir cevap gelmemesi nedeniyle İstanbul'dan 9 Mart 1897'de Yemen Vilayeti'ne tekrar bir telgraf gönderilmiş ve 26 Ocak 1897 tarihli tahrirat üzerine ne yapıldığının hızlıca yazılıp gönderilmesi ve davacının müracaatına nihayet verilmesi emredilmiştir.⁵⁰

Peş peşe verilen arzuhaller ve devamında İstanbul'dan gönderilen telgraflar bir netice vermeyince 1 Nisan 1897'de Yemen Vilayeti'ne bir telgraf daha gönderilmiştir. Telgrafta, Muhammed Sagir'in katili hakkında birçok defa tekrar eden tavsiyelerden henüz bir semere görülmediği ifade edilmiştir. Davacının her gün Babialı'ye gelerek feryatla herkesi rahatsız ettiği, memurların davacının taleplerinden şikâyet etmeye başladıkları söylenmiştir. Yazılar neticesiz kaldığından davacının taleplerini sonlandıracak bir cevap da veremedikleri bu nedenle katilin bir dakika evvel derdestiyle adaletin ifası ve davacıya ne cevap vermek lazım gelirse acilen yazılması istenmiştir.⁵¹ Bunun üzerine 3 Nisan 1897'de Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa bu yazıya hemen cevap vermiştir. Gönderdiği cevapta, katilin Abs nam mahalde olduğu iddia edilmiş ise de ıslahat için gönderilen müfreze kendisini bulamamıştır. Beni Mervan Kabilesi tarafına savuştuğunun beyan edildiğini haber vermiştir. Davacı buraya gelerek emval-i sairenin haczini talep eder ve bize korktuğunu haber verirse belki katilin derdestine çare bulunabilir. Yine bu konuda mutasarrıflığa ve müfreze amirine gerekli tebligatlar icra olunmaktadır⁵² şeklinde cevap vermiştir.

46 BEO. 894/67039.

47 Gökmen ve Özdemir 2016, s. 35-42.

48 BEO. 901/67521.

49 BEO. 901/67521.

50 BEO. 915/68612.

51 BEO. 928/69575.

52 BEO. 928/69575.

Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa'dan gelen cevabın ardından 18 Nisan 1897'de Abdullah b. Muhammed hemen bir arzuhal daha vermiştir. Arzuhalinde “*Yemen Vilayeti’nden gelen 3 Nisan 1897 tarihli cevap telgrafında biraderimin katili Muhammed Kaid nam kimsenin Beni Mervan tarafına savuştuğu beyan ile beraber eğer çakerleri oraya gidip katilin emval vesairesini haciz eder ve nerede mahfuz olduğunu haber verirsem derdest olunacağı dahi ilaveten dermiyan olduğu anlaşılıyor. Hâlbuki katil merkum Abs şeyhlerinden Yayha Ali Sevab’ın amcazadesi olmakla bir müddet onun tarafından himaye olduğu ve saklandığı gibi şimdi dahi onun tarafından gizlenmektedir. Ceza Kanunu’nun mahbus kaçırınlar hakkında olan özel faslı mucibince⁵³ bu gibi işler yaptığı kaydedilen şeyhlerin cinayeti gizlemesi ve katilin firarına fırsat vermesi cinayet demektir. Usul ve belde adetlerimiz hükmünce bu gibi canilerin derdest olunmaları mensup buldukları şeyhlerin tazyikiyle hâsıl olur. Binaenaleyh gerek ceza kanunu mucibince ve gerek örf ve adetlerimiz hükmünce şeyh merkum edna derece tazyik olduğunda katilin meydana çıkması bilinen bir şey iken böyle katilin Beni Mervan tarafına kaçmıştır, davacısı gelsin emvalini haciz ve yerini ihbar etsin demek garazkâr lakırdıdır. Çünkü katilin emval ve emlakını davacı şahsın değil genel hukuk namına hükümet-i seniyyenin haciz etmesi lazım gelir. Böyle olduğu gibi bir vilayet valisinin davacı gelsin katilin yerini haber versin demesi dahi pek açık garabettir. Davacı aciz olmasa hükümete müracaat etmezdi. Kulları vali olsam derhal tutar idim. Bununla beraber kendi işarı vechle evvelce aldığım emir üzerine San’a’ya gidip vali paşaya müracaat ve birçok ay takip etmişim. Yaveri Mehmet Haşim Efendi vasıtasıyla kullarını darp ve kovması üzerine feryadımı duyurmak için adalet merkezi olan Darü’l-Hilafe’ye geldim. Vali paşa hazretlerini orada dahi tecrübe ettim. Ben bahane vesaire bilmem hükümet-i seniyye aciz değildir. Biraderimin katilini isterim. Vali paşa hazretlerine kulları gibi bir badiye teşebbüsünü bile iltizam edemeyen garazkarane cevaplardan vazgeçip cenab-ı hakkın ve vekil-i mükellef padişahımızın emir ve adalet dairesinde ifa-yı vazife etmesi zımında kesin bir emir verilmesini dilerim”⁵⁴ demiştir (Bkz. Ek 4).*

Yemen’den gelen cevaplar İstanbul’u memnun etmemiş olacak ki 19 Nisan 1897’de vilayete yine bir telgraf gönderilmiştir. Bu defakinde katilin nerede olduğunu haber vermek davacıya ait değildir. Bulmak, tutmak hükümetin vazifesidir. Katilin Abs şeyhlerinden Ali Sevab’ın amcazadesi olduğunu ve onun tarafından saklanıldığını ve beldenin ileri gelenlerince şeyh tazyik olunursa katilin meydana çıkacağını davacı iddia ediyor. Yarattığı rahatsızlık epeyce olsa da hakkı inkâr edilemez. Hükümete düşen vazifenin ifasıyla katilin tutulup yakalanması ve davacının taleplerine bir gün evvel nihayet verilmesi gerekmektedir⁵⁵ denilmiştir. Bu sert telgraf sonrasında Yemen valisi uzunca bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Yemen Valisi ve Umum Kumandanı Ahmed Feyzi Paşa, 6 Mayıs 1897 tarihli gönderdiği tahriratında, katil Muhammed Kaid’in Abs şeyhlerinden Ali Sevab’ın amcazadesi olduğundan onun tarafından saklanıldığı ve beldenin ileri gelenleri tarafından şeyh tazyik olursa meydana çıkacağı katil tarafından daha önce ifade edilmiştir. Bunun üzerine 19 Nisan 1897’de bir telgraf gönderilmiştir. Abs Nahiyesi idare dışında kalan mahallere hudut olduğundan ve ahalisi ziyadesiyle mağrur olup, vergi toplanmasında dahi birçok sorun görülmekte ve asker sevki kabil olamamasından gerekli tedbirlerin alınıp katilin yakalanması için Hudeyde Mutasarrıflığı’na defalarca yazılmıştır. Hucur’daki nizami

53 Düstur 1289, s. 537-597.

54 BEO. 936/70186.

55 BEO. 936/70186.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

askerlerin binbaşısı Hamdi Efendi'ye dahi gerekli uyarılar yapılmıştır. Alınan cevaplarda yakalanacağını bildiğinden dolayı katilin meydana çıkmadığı bildirilmiştir. Bu nedenle başka bir suretle yakalamak da mümkün olmadığından vergi tahsilatı ve yolların asayişini temin etmek adı altında gayet gizli bir surette katili veya adet üzere akrabalarını yakalamak üzere Binbaşı Hamdi Efendi bir müfreze askerle Abs Nahiyesi'ne hareket etmiştir. Hal böyle ise de daha oraya varmadan katilin firarıyla ahalsinin galeyana geldiği ve bir taburla bu işe girişmenin caiz olamayacağı ve neticesinin büyük sorunlara sebep olacağı anlaşıldığından fenalık zuhuruna meydan vermeyerek geri dönüldüğü Binbaşı Hamdi Efendi tarafından yazılmıştır. Yine katilin yakalanması için mutasarrıflığa ve Binbaşı Hamdi Efendi'ye birçok defa tebligat yapılmıştır. Yapılan tebligatlara icabına bakılacağı şeklinde cevaplar verilmiştir. Katilin bulunduğu mevkiinin durumu ve ahalsinin mizacı nedeniyle pek büyük fenalıklara sebep olacak tedbirlerden uzak durulduğu ancak vakti geldiğinde yakalanması için çalışıldığı⁵⁶ bu haliyle vilayet tarafından Sadaret'e bildirilmiştir.

Valinin gönderdiği açıklamadan memnun olmadığından 16 Haziran 1897'de Abdullah b. Muhammed yine bir arzuhal vermiştir. Bu arzuhalinde, "*biraderim Muhammed Sagir'in katili Muhammed Kaid'in tutulup yakalanması noktasında Hucur Binbaşısı Hamdi Efendi'ye icra kılınan tavsiye üzerine Hamdi Efendi'nin bir müfreze askerle geldiğini katilin haber alarak firar ettiği gibi hareketinden dolayı bazı derece galeyan hâsıl olduğundan bahisle katilin yakalanması için bir tabur asker sevki icap edeceğine dair Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa'nın cevabı bendenize bildirildi. Memleketi Abs Nahiyesi'dir. Ahali ve seknesi tüccar ve ziraat gibi işlerle meşgul olup öyle valinin ifadesi üzerine mesele çıkaracak aşiretlerden değildir. Şu kadar var ki evvel ve ahir arz eylediğim üzere katilin amcazadesi Abs şeyhlerinden Yahya Ali Sevab ile Hucur Kaymakamı ve vali arasında bana karşı ittifak mevcut olduğundan öyle bir tabur sevki gibi gösterilen lüzum sırf bir bahaneden ibarettir. Çünkü katil kaçmakta mıdır ki? Kaçıran amcası merhum Yahya Ali Sevab'dır. Ona ceza verilmesi lazımdır. Şu lüzum kanun dairesinde merhum Ali Sevab'ın derdest olunmasıdır. Bu noktada lazım gelen mahallerden sorulduğunda ifadelerimin doğruluk üzere olduğu anlaşılacaktır. Adaletin yerini bulması noktasında Sadaret'ten bir yazı yazılarak Yemen'e gönderilmesini istirham eylerim*"⁵⁷ demiştir. 26 Haziran 1897'de bu defa Abdullah b. Muhammed, Sadaret'e Yemen Vilayeti'ne birkaç gün önce gönderilen tahriratın cevabı geldiğinden bahisle padişah II. Abdülhamid'in sadakası olmak üzere bir suretinin kendisine verilmesi için talepte bulunmuştur. Talebi üzerine gelen cevabın bir sureti kendisine verilmiştir.⁵⁸ Abdullah b. Muhammed, 16 Haziran 1897'de Sadaret'e verdiği arzuhalin aynı içerikteki bir benzerini tekrar 4 Temmuz 1897'de bir daha vermiştir. Yine aleyhinde mahalli idarecilerin ittifak halinde olduğunu iddia etmiştir. Vilayetten gelen haberlere itimat edilmeyerek doğruluk üzere gereğinin yapılmasını istemiştir.⁵⁹ Bunun üzerine 6 Temmuz 1897'de Yemen Vilayeti'ne gönderilen telgrafla katilin bir gün evvel yakalanması ve davacının şikâyetlerinden Babialî'nin kurtarılması istenmiştir.⁶⁰

Yemen Vilayeti'ne gönderilen yeni telgraftan bir gün sonra 7 Temmuz 1897'de Vali Ahmed Feyzi Paşa telgrafla son durum hakkında bilgi vermiştir. Buna göre katilin

56 BEO. 936/70186.

57 BEO. 936/70186.

58 BEO. 936/70186; BEO. 754/56495.

59 BEO. 973/72963.

60 BEO. 973/72963.

akrabasından Abs müdürü bir aydan beri tutukludur. Yine katil elde edilemeyip Abs, hududa yakın olduğundan taburlar sevk olursa daha öteye firar edecektir. Şu halde işin Arapların âdeti üzere tesviyesinden başka çare bulunmadığı arz edilir⁶¹ diye açıklamalarda bulunmuştur. Muhtemelen valinin bu son telgrafından haberdar olan Abdullah b. Muhammed 10 Temmuz 1897'de Sadaret'e başka bir arzuhal daha vermiştir. İçeriğinde kardeşinin katili Muhammed Kaid'in amcazadesi ve nahiye merkez müdürü olan Yahya b. Ali'nin yakalandığı bildirildiğinden onun Hudeyde'ye sevkini istemiştir. Bu talep de yine bir gün sonra 11 Temmuz'da Yemen Vilayeti'ne telgrafla bildirilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir.⁶² Gerekli adımların atılmaması nedeniyle 30 Temmuz 1897'de Abdullah b. Muhammed yeni bir arzuhal daha vermiştir. Arzuhalinde kardeşinin katilinin yakalanması, katilin amcazadesi Yahya b. Ali'nin Hudeyde'ye sevkini için İstanbul'dan emir gönderilmesine rağmen gereğinin yapılmamasından yakınmıştır. 2 senedir gurbette perişan olduğunu ve vilayetten sürekli oyalayıcı bahaneler gösterilmesinden şikâyet etmiştir. Kendisi İstanbul'da perişan iken kardeşinin katilinin istediği gibi gezmesinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir.⁶³ 31 Temmuz 1897'de Yemen Vilayeti'ne de gönderilen bu arzuhalin sonunda, Abdullah b. Muhammed'in istekleri son dereceye vardığından yazılan tahrirat ve telgrafların 20'ye vardığı hatırlatılıp (Bkz. Ek 5) bu işe bir an evvel nihayet verecek ve merkumun taleplerini durduracak bir cevap verilmesi istenmiştir.⁶⁴

2. Abdullah b. Muhammed'in Şikâyetlerini Arttırması

Devam eden yazışmalar üzerine 15 Ağustos 1897'de Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa gönderdiği telgrafında Abs müdürünün San'a'da tutuklu olduğunu katilin firar ettiğini ve yakalanma imkânının olmadığını Arap adetleri üzerine sulthan başka çare olmadığını bildirmiştir.⁶⁵ Yemen'den gelen valinin telgrafi üzerine çok geçmeden 17 Ağustos 1897'de Abdullah b. Muhammed bir arzuhal daha vermiştir. Bu defa, *"biraderim Muhammed Sagir Kedeş'in katili olan Muhammed Kaid'in derdest ile Hudeyde'ye celbi veya sebep olan Abs müdürü merkumun amcazadesi Yahya b. Ali'nin tutuklanmasının ve hakkaniyet ve adaletle lazım gelen cezasını çekmesini talep etmekteyim. Bunun için 2 sene zarfında gurbette avare ve sergerdan kaldığımdan bahisle bu ana kadar 21 adet arzuhal ve telgraf çekilmişken bu kere Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa'dan gelen cevapta acizlerini anlamam istenmiştir. Katilin amcazadesi Müdür Yahya Ali şimdi San'a'da mahpustur diye haber verilmiştir. Hâlbuki müdür Yahya Ali Abs'de hanesindedir. Bugün Yemen'den aldığım telgrafta katil Muhammed Kaid Mize'de Zeydiye Kazası'nda Seyyid Muhammed b. Yahya El Hedel'in hanesinde mahfuzdur. Vali bunu bildiği için katili mecburen hükümete teslim ettirsin. Zaten müdür, Seyyid Muhammed Yahya El Hedel nezdinde saklamak üzere daha önce bir vasıtayla katili merkuma göndermişti. Biraderimin katili istediği gibi gezer ve her tarafta serbest gidip gelir. Buna adalet, merhamet ve şefkat çerçevesinde padişahın rızasının olmayacağı açıktır. Bu nedenle Yemen Vilayeti'ne bir kıta resmi telgrafla çekilmesini talep etmekteyim. Eğer ki müdürün vasıtasıyla katilin Mize'de Zeydiye Kazası'nda Seyyid Muhammed b. Yahya El Hedel'in hanesinde mahfuz olduğu ortaya çıkmazsa o halde her*

61 BEO. 976/73186.

62 BEO. 976/73186.

63 BEO. 986/73912.

64 BEO. 986/73912.

65 BEO. 994/74491.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

cezaya razıyım"⁶⁶ demiştir. Bu arzuhale 28 Ağustos 1897'de Ahmed Feyzi Paşa, müdürün 2 ay önce derdest edilerek San'a'da mahpus olduğu ve katili sakladığı iddia edilen Zeydiyeli Muhammed Yahya'nın derdesti için şiddetli bir şekilde Hudeyde Mutasarrıflığı'na yazıldığını⁶⁷ bildirerek karşılık vermiştir. İsrarını arttıran Abdullah b. Muhammed ise 7 Eylül 1897'de verdiği arzuhalede, daha önce katilin bulunduğu yeri haber verdiği halde hala yakalanmadığını ve Şeyh Yahya b. Ali'nin katilin ortaya çıkması için Hudeyde'ye sevk edilmesi gerektiğini yazmıştır.⁶⁸

Bu defa yapılan teşebbüsün ardından 9 Eylül 1897'de Yemen Vilayeti'ne telgraf gönderilmiştir. Buna göre katilin hala Mize'de gizlendiğini ve amcazadesi Yahya'nın derdestiyle Hudeyde'ye gönderilmesinin davacı tarafından talep edildiği ifade edilmiştir. Bir katilin derdesti hakkında böyle defalarca tahrir ve tekrar olunan tavsiyelerin neticesiz kalması idari olarak zaafa telakki ettiği cihetle teessüfe şayan olduğu beyan edilmiştir. Hükûmete bağlı vazifelerin artık yerine getirilmesi ve bir daha söylenilmesine gerek kalmadan bu işin bitirilmesi emredilmiştir.⁶⁹ Son giden bu telgrafın ardından Abdullah b. Muhammed kani olmasa gerek ki tekrar bir arzuhal vermiştir. 28 Eylül 1897 tarihli arzuhalede, "*maktulen vefat eden biraderim Muhammed Sagir Kedeş'in katili olup Mize'de önde gelenlerden Esseyid Muhammed nezdinde istirahat eden Muhammed Kaid'in süratle derdesti hakkında Yemen Vilayeti'ne yapılan başvuru neticesinde vilayetten bu iş Hudeyde Mutasarrıflığı'na yazılmıştır. Maktulün valide, zevce ve çocukları tarafından vuku bulan müracaat neticesinde bir emir çıkmadığı gibi Mize denilen mevki merkez vilayete 5 saat mesafede yer almaktadır. Orada tutulması kolay olsa da ve bu iş için daha önce emirler verilmişse de mutasarrıf malumat talebi için durumu tekrar vilayete yazacağını ifade etmiştir. Bu haber de 25 Eylül 1897 tarihli olarak aldığım telgraftan anlaşılmıştır. Vilayetten İstanbul'a gönderilen cevaplarda Mize'de katilin derdesti için mutasarrıflığa kuvvetle yazıldığı gösterilmişse de bu haller katilin yakalanmasının istenmediğini göstermektedir. Eğer buna karşı tepki gösterilecek olursa bu da devletin kanunlarına mugayir olacaktır. Eğer katil bu şekilde yakalanmazsa daha önceki arzuhallerde ifade edildiği gibi katilin ve onun arkasında bulunan Şeyh Yahya Ali'nin herhalde derdestiyle Hudeyde'de tutuklanmasının vilayet tarafından mutasarrıflığa kesin bir şekilde yazılmasını niyaz ederim*"⁷⁰ demiştir. Art arda verilen bu arzuhaller ve Yemen'e İstanbul'dan gönderilen telgraflar Vali Ahmed Feyzi Paşa'yı rahatsız etmiş olacak ki vali de 30 Eylül 1897'de İstanbul'a bir telgraf göndermiştir. Telgrafında, katil Muhammed Kaid'in Zeydiye'nin Mize mıntıkasında olduğu ve müdürün de mahpus olduğu ifade edilerek katilin itaatte olmayan bir İslam kabilesi nezdinde olduğunun Hudeyde Mutasarrıflığı tarafından bildirilmekte olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca hemen katil ve müdür Yahya'nın derdestleri için mutasarrıflığa yazdığını ifade etmiştir.⁷¹

Esaslı bir netice almak için 1 Ekim 1897'de Abdullah b. Muhammed yeni bir arzuhal daha vermiştir. Arzuhalede, "*maktul biraderimin valide, zevce ve çocuklarından 28 Eylül 1897 tarihli aldığım telgrafta Katil Muhammed Kaid'in hükûmet merkezine 5 saat*

66 BEO. 994/74491.

67 BEO. 994/74491.

68 BEO. 1005/75303.

69 BEO. 1005/75303.

70 BEO. 1005/75303.

71 BEO. 1005/75303.

mesafede Mize’de mevcut olduğu, kendisini koruyan kimse eğer hükümet tarafından talep olursa katili teslim edeceğini söylemiştir. Başka bir yere gitmeden yakalanması için Hudeyde Mutasarrıflığı’na yazı gönderilmesi istenmişti. Bu işin bölgedeki yetkililerin sorumluluğunda olduğu ancak ne vilayetin ne de mutasarrıflığın bu işi çözmediği aksine işi birbirlerine havale ettikleri görülmektedir. Bundan babaları katledilen çocuklar meyyustur. Buna padişahın da rıza göstermeyeceği üstelik katilin bulunduğu mevki vilayet merkezine 5 saat mesafededir. Katilin yakalanması için Sadaret’ten vilayete ve mutasarrıflığa yazı gönderilmesini talep ederim”⁷² demiştir. 4 Ekim 1897’de ise bu arzuhalin ardından katilin Mize’de olduğu ihbar edildiğinden Yemen Vilayeti’ne hemen yakalanması ve İstanbul’a bilgi verilmesi emredilmiştir.⁷³ Bu gelişmelerin ardından bu defa sık sık gündeme gelen Hudeyde Mutasarrıfı Rüşdü Bey de Sadaret’e gönderdiği telgrafında, katil Muhammed Kaid hakkındaki tafsilatı posta ile arz edeceğini haber vermiştir.⁷⁴

Hudeyde Mutasarrıfı Rüşdü Bey, 16 Ekim 1897’de daha önce arz edeceğini ifade ettiği açıklamalarını Sadaret’e göndermiştir. Buna göre, katil Muhammed Kaid’in Mize seyyidi nezdinde bulunduğu istihbar edilince hemen derdesti için 4 Ekim 1897’de tarihiyle Sadaret’ten emir gelmiştir. Evvelce Yemen Vilayeti vasıtasıyla gelen emir üzerine Mize karyesi Zeydiye Kaymakamlığı marifetiyle araştırılıp, gizli ve açıktan kontrol edilip katilin orada olmadığı ve Hucur Kazası’nda Sada cihetinde yer alan Beni Eslem Kabilesi içinde olduğu anlaşılmıştı. Söz konusu kabilenin büyüklüğü ve kendilerine dehalet edenleri teslim etmemek Arap kavimlerinden her aşiretçe mutat bulunduğu cihetle Hucur Kazası zaptiye erleriyle katilin derdesti imkân haricindedir. Böyle olmakla beraber birkaç tabur asker sevk olursa bile yakınlığı cihetiyle Sada cihetine firar edeceği ve Sada havalisine iki taburun gidemeyeceğini beyan etmiştir. Yine maktul Muhammed Sagir Kedeş’in öldürülmesi şahsi bir anlaşmazlıktan ileri gelip burada kabileler arasında ve kabilelerin kendi içinde birbirlerini katletmek her gün eksik olmayan vukuattan olup ve kardeşinin öldürülmesi başka bir sebepten olmayıp İstanbul’da bulunan davacının bazen Abs Müdürüne ve bazen de Mize seyidine katili himaye ettiği iddiasında bulunması şahsi garzinden ileri gelmektedir. Ferman gereğince Abs müdürü şimdi Hudeyde Hapishanesi’nde tutuklu olup kendisi Beni Sevab Kabilesi reislerinden olduğundan katili derdest etmek iktidarına sahiptir. Ancak mahpusiyetinin devamından bir fayda elde edilemeyecektir. Katilin yakalanması için müdürün Abs’e dönmesinden başka çare olmayıp bu durum kendisine taahhüt ettirilerek müdürün tahliyesi lazımsa da ne yapılması gerektiği mutasarrıf tarafından İstanbul’a sorulmuştur (Bkz. Ek 6).⁷⁵ Bu konuda daha sonra tekrar bir tereddüt ortaya çıktığından Hudeyde Mutasarrıfı Rüşdü Bey tekrar Abs müdürünün tahliyesi noktasında İstanbul’dan görüş istemiştir.⁷⁶ Bunun üzerine çok geçmeden Yemen Vilayeti’ne çekilen telgrafla, mutasarrıflıktan gelen malumat üzerine gereğinin yapılması ve bu konuda davacının taleplerine son verilmesi istenmiştir.⁷⁷ Bu yazışmaların arasında bu defa Abs Müdürü Yahya Ali Sevab, hapishaneden durumunu anlatan bir telgrafi İstanbul’a göndermiştir. Kendisi, “*Hudeyde hapishanesinde helak olmama izin verilmemesini adalet sahibi padişah adına istirham ederim*”⁷⁸ şeklinde durumu hakkında malumat vermiştir (Bkz. Ek 7).

72 BEO. 1017/76210.

73 BEO. 1017/76210.

74 BEO. 1017/76210.

75 BEO. 1033/77442.

76 BEO. 754/56495.

77 BEO. 1033/77442.

78 BEO. 754/56495.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan gelen malumat üzerine yapılan işleri haber alan Abdullah b. Muhammed 23 Kasım 1897'de tekrar arzuhal vermiştir. Bu defa biraz daha sitemkâr bir üslupla, *"biraderimin katili bulunan Muhammed Kaid'i teşvik eden Şeyh Yahya b. Ali daha önce ele geçirilmişse de her nasılsa Şerai Paşa'nın kefaletiyle tahliyesi yapılmıştır. Kulları burada 3 seneden beri bu madde için ateş içinde çekerim"* şeklinde başka ifadelerle durumu anlatmıştır. Bu noktada Şerai Paşa'nın kefaletiyle cinayete azmettiren kimsenin kanun hilafına saliverilmesini arzuhal sahibi kabul edememektedir. Birçok müşkülâtle elde edilen böyle birisinin tahliyesindeki mananın ne olduğunun anlaşılacağı da İstanbul'un dikkatini çekmiş ve bu konuda Yemen Vilayeti'ne tahrirat yazılmıştır.⁷⁹

5 Aralık 1897'de Abdullah b. Muhammed Sadaret'e başka bir arzuhal vermiştir. Arzuhalinde, nasıl dolandırıldığını anlattıktan sonra alacaklısının Hucur Kazası'nın Mehabeş Dağı'na firar ettiğini bunun da Hucur Kaymakamı ve valinin bilgisi dâhilinde olduğunu iddia etmiştir. Yine alacaklarını tahsil edemediğinden fakirliğe düştüğünü ve derhal Muhammed Kaid ile amcazadesi Şeyh Yahya b. Ali'nin Hudeyde'de yargılanarak hak ettikleri cezayı almalarını istediğini ifade etmiştir.⁸⁰ Yine Abdullah b. Muhammed'e ait mühürsüz ve tarihsiz başka bir arzuhalde benzer ifadeler tekrarlanmıştır.⁸¹ Taleplerine devam eden Abdullah b. Muhammed, 8 Ocak 1898'de Sadaret'e yine durumunu anlatan bir dilekçe vermiştir. Bu dilekçesinde, katilin hala yakalanmadığından ve katili himaye eden Şeyh Yahya b. Ali'nin saliverilmesinin kendisine ve ailesine zorluklar çıkardığından bahsetmiştir.⁸² Bu kapsamda Abdullah b. Muhammed, Şeyh Yahya Ali'nin tutuklanıp Hudeyde'ye gönderilmesi için tekrar talepte bulunmuştur. Son yaptığı teşebbüsler de netice vermemiş olacak ki 14 Ocak 1898'de tekrar bir arzuhal vermek zorunda kalmıştır. Arzuhalinde, *"maktulen vefat eden biraderim Muhammed Sagir Kedeş'in katili bulunan Muhammed Kaid'in yakalanması için 50'yi aşkın talep (Bkz. Ek 8) üzerine katilin yakalanması için verilen emirler gereği öncesinde Şeyh Yahya b. Ali yakalanmış idi. Bunun usul gereği Hudeyde tevkifhanesine gönderilmesi gerekirken kanunlar hilafına ve Şerai Paşa'nın kefalet usulüyle iktifa edilerek tahliyesinde gidildi. Bu noktada defalarca katilin yakalanması için müracaat edildi ama netice elde edilemedi"* şeklinde şikâyetleri olmuştur. Bu şikâyet üzerine de Yahya b. Ali'nin cinayetin işlenmesine sebep olduğu ifadesiyle ne şekilde kefaletle tahliye olunduğunun tahkik edilmesi İstanbul'dan talep edilmiştir.⁸³

Abdullah b. Muhammed bu defa Şeyh Yahya b. Ali'nin serbest bırakılmasına odaklanmaya başlamıştır. Bunun için de 13 Eylül 1898'de bir arzuhal vermiştir. Arzuhalinde *"biraderim Muhammed'in katili Muhammed Kaid'in yakalanması için katili teşvik eden Hucur Kazası'nda Abs ahalisinden Şeyh Yahya Ali Sevab'ın Sadaret'ten verilen emir üzerine tutuklanması istenmişti. Hudeyde Mutasarrıfı'yla Ahmed Şerai'nin müsaadesiyle güya katili teslim etmek şartıyla 2 ay sonra merkum Yahya Ali tahliye olunmuş ise de 7 ay geçtiği halde henüz katil teslim olunmamıştır. Hâlbuki sebab-i katil yani amir-i katil olan katil gibi ceza alması lazım gelirken katilin teslimi şartıyla tahliyesi mugayir-i şeri ve kanun bulunmakla amir-i merkumun bir an evvel yakalanması için Yemen Vilayeti'ne emir ve ihtar buyurulmasını istirham ederim"*⁸⁴ demiştir. Bunun üzerine 14 Eylül 1898'de Yemen

79 BEO. 1033/77442.

80 BEO. 754/56495.

81 BEO. 754/56495.

82 BEO. 754/56495.

83 BEO. 1053/78941.

84 BEO. 1194/89550.

Vilayeti'ne gönderilen telgrafla, mevcut talep tekrar hatırlatılarak konunun araştırılması ve gereğinin yapılması emredilmiştir.⁸⁵ Muhtemelen bu telgrafa cevap alınamamış olacak ki 17 Ekim 1898'de Abdullah b. Muhammed'in arzuhal verdiği ve Şeyh Yahya b. Ali'nin daha önce yakalandığı sonra davacının talebi üzerine Hudeyde'ye gönderildiği ifade edilmiştir. Davacının bu iş hakkında farklı tarihlerde birçok defa talebi olduğu henüz bir netice hâsıl olmamasından davacı her gün müracaatla sızlanmaktadır denmiştir. Bu nedenle gerekenlerin bir an önce yapılması ve neticesinin yazılarak gönderilmesi emri verilmiştir.⁸⁶ Yine benzer surette 22 Kasım 1898'de Muhammed Kaid'in yakalanması için Abdullah b. Muhammed'in tekrar bir arzuhal verdiği ifade edilerek gereğinin yapılması hatırlatılmıştır.⁸⁷ Son yaptığı teşebbüsleri ve üst üste verdiği arzuhalleriyle Abdullah b. Muhammed hem Babialı'yi epeyce yormuş hem de Yemen valisini iyice sıkıştırmıştır.

Padişahların dini ve vicdani bir sorumlulukla Osmanlı tebaasına tanıdıkları arzuhal hakkı, anayasal bir hal olarak ilk defa hukuki bir metin olan Kanun-ı Esasi'de de yer almıştı. Arzuhal hakkıyla ilgili maddeler, Kanun-ı Esasi'nin Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi başlığı altında 8. ve 26. maddeler arasında yer almıştı. Yine bu noktada arzuhal hakkı ve kullanımı Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Nizamname-i Dâhiliye'sinde de gösterilmişti.⁸⁸ İşte burada açılan kapı Abdullah b. Muhammed ve onun gibi şikâyet sahibi kimseler için her zaman açıktı. O da bu hakkını fazlasıyla kullanmış hatta şikâyetlerini Yemen Valisi'ni zor duruma sokacak bir mertebeye getirmişti.

Üst üste verilen arzuhaller nedeniyle 24 Kasım 1898'de Yemen Valisi Sadaret'e bir tahrirat göndermek zorunda kalmıştır. 17 Ekim 1898 tarihli telgrafa cevap olarak gönderilen tahriratta, 15 Ekim tarihli arizamda arz edildiği üzere katil Muhammed Kaid adlı şahıs, henüz kontrol ve idare altına alınamayan vahşi kabileler içinde bulunduğundan şu sırada ele geçirilmesi mümkün değildir demiştir. Yine Abs Kabilesi Şeyhi Yahya b. Ali Sevab'ın dahi bu meseleden dolayı merkez vilayete celbiyle tazyikine teşebbüs edilse cemaatinin Fazılı Kabilesi'ne iltihakıyla müşkülât büyüyecek ve cesaretleri artacaktır diye ifade etmiştir. Fazılı meselesinin halliyle Abs Kabilesi'nin ıslahı esnasında katilin yakalanmasına cidden itina edileceğini⁸⁹ beyan etmiştir. Ancak validen gelen bu cevabın hemen ardından Abdullah b. Muhammed tekrar bir arzuhal vererek, pek çok defa müracaatta bulunduğunu ve bu işin henüz neticelenmediğini arzuhalinde ifade etmiştir.⁹⁰ 5 Aralık 1898'de Yemen Vilayeti'ne yine konuyla ilgili telgraf çekilmiştir. Daha önce vilayetten gelen bilgiler doğrultusunda Fazılı meselesinin halledilmesiyle bu işin üstüne gidileceği şeklinde Babialı de kendisine açıklama yapıldığı ifade edilmiştir. Ancak Abdullah b. Muhammed bunun üzerine katilin ne surette elde edilmesinin mümkün olacağına dair yeni bir arzuhal vermiştir. Babialı de gerekenlerin yapılması ve bilgi verilmesi doğrultusunda vilayete telgraf çekmiştir.⁹¹ 15 Aralık 1898'de Dâhiliye Nezareti'ne giden talepte bu defa, maktulen vefat eden biraderi Muhammed Sagir Kedeş'in çocuklarına ait işlerin halledilmesi için vekil olan Ahmed Abid Harazi'nin Hudeyde Mutasarrıflığı tarafından Tai'f'e gönderildiği ifade edilmiştir.

85 BEO. 1194/89550.

86 BEO. 1211/90816.

87 BEO. 1229/92132.

88 Sarıyıldız 2010, s. 85.

89 BEO. 1236/92640.

90 BEO. 1236/92640.

91 DH.MKT. 2144/19.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

Bu işten Ahmed Abid Harazi'nin affedilmesi ve Hudeyde Mutasarrıflığı'na bu doğrultuda İstanbul'dan yazı gönderilmesi talep edilmiştir.⁹²

Geçen zaman içinde bir türlü istediğini alamayan Abdullah b. Muhammed tekrar bir arzuhal vermiştir. 31 Ocak 1898 tarihli arzuhalinde, "*biraderim Muhammed Sagir'in katili Muhammed Kaid ve maiyeti Şeyh Yahya Ali Sevab'ın yakalanmasına dair Sadaret'e takdim edilen iki arzuhalim üzerine Yemen Vilayeti'ne 22 ve 24 Kasım 1898 tarihli emirnameler gönderilmişse de henüz cevapları gelmemiş olduğundan, cevaplarının verilmesi ve bir nüshasının da tarafıma verilmesi istirham ederim*"⁹³ demiştir. Aynı gün Yemen Vilayeti'ne gönderilen telgrafla 4 Aralık 1898'de gönderilen tahrirata cevap verilmesi istenmiştir.⁹⁴ Zaman içinde vilayette vali değişikliğine gidilmiş ve yeni vali Hüseyin Hilmi Paşa olmuştur. Konuyla ilgili olarak 1 Şubat 1899'da Hüseyin Hilmi Paşa Sadaret'e cevap mahiyetinde telgraf göndermiştir. Telgrafında, özel olarak Hucur'a gönderilen Hudeyde mutasarrıfıyla vilayete çağırılan Fazılı şeyhinin ifadesine nazaran katil henüz tedip olunmayan Tihame kabilelerinden Beni Eslem içindedir. Yakalanmasının kabil olamayacağı ve maktulün varislerinden bazıları için sulh yoluyla tesviyesine razı oldukları halde katilin bu surete yanaşmadığı ve Şeyh Yahya b. Ali Sevab'ın hapsinden fayda olmayacağını belirtmiştir. İrade olursa Yahya'nın tevkif ve hapsi mümkündür. Katil için Seraskeriye'den Hucur'da bulunan paşaya emir verilmesi sorulmuştur.⁹⁵

29 Mart 1899'da Yemen Vilayeti'ne gönderilen telgrafla, katil Muhammed Kaid'in yakalanması için Abdullah b. Muhammed tarafından vuku bulan tahrirata 23 Aralık 1897'de cevap verildiği ve buna göre de davacıya şu anda katilin yakalanmasının mümkün olmayıp Kafel/Kagel meselesinin halledilmesinden sonra icabına bakılacağı şeklinde cevap verildiği hatırlatılmıştır. Bunun üzere katilin ne şekilde yakalanacağına dair 5 Aralık 1898'de davacı bir arzuhal daha vermiştir. Henüz buna da cevap alınamamıştır. Abdullah b. Muhammed her vakit müracaatla talepte bulunmaktadır. Müracaatına nihayet verilmek üzere gereğinin acilen yapılması ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir.⁹⁶ 1 Nisan 1899'da Yemen Vilayeti'ne İstanbul'dan bir yazı daha gitmiştir. Bu yazıda daha önce istenen cevap üzerine katilin şimdilik araştırıldığı ve yakalanması mümkün olup meselenin gereğinin güzel bir şekilde yapılacağı bildirilmiştir. Gelen bu açıklamalar da Abdullah b. Muhammed'e izah edilmiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Muhammed yeni bir arzuhal vererek katilin yakalanması için Şeyh Yahya b. Ali'nin yakalandığı ve katilin açığa çıkması için Hudeyde'ye getirildiği ancak Şeraî Paşa'nın kefaletiyle katili teslim etmek şartıyla salıverildiğini ifade etmiştir. Bu defa ifadelerine ilave olarak Şeraî Paşa'nın bu işi 100 Lira mukabilinde gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Söz konusu iddia Babıali tarafından vilayete haber verilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir.⁹⁷ 2 Nisan 1899'da da durum yeniden telgrafla vilayete bildirilmiştir.⁹⁸

Devam eden yazışmalar ve telgraflar üzerine 9 Mayıs 1899'da Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa Sadaret'e tahrirat göndermiştir. Tahriratında Muhammed Kaid'in yakalanması için Sadaret emrinin geldiği beyan edilmiştir. Geçende 1 Ocak 1899 tarihli telgrafla

92 BEO. 1176/88170.

93 BEO. 1262/94614.

94 BEO. 1262/94614.

95 BEO. 1262/94614.

96 DH.MKT. 2183/69.

97 DH.MKT. 2184/36.

98 BEO. 1288/96566.

dahi arz edildiği üzere Hudeyde mutasarrıfıyla cereyan eden muhabere neticesinde ve merkez vilayete çağırılan şahsın ifadesine göre katilin şu anda şekavette olan Beni Eslem Kabilesi'nin içinde olduğu anlaşılmıştır. Yakalanmasının kabil olamayacağı ve maktulün varisleri bu işi sulh yoluyla çözmeye razılsa da katilin bu surete yanaşmadığı ve Yahya b. Ali'nin tutuklanmasından fayda olmayacağı gibi hapisten dolayı kabilesinin karışıklık çıkarması da mümkündür. Beni Eslem Kabilesi zaten Şahil ve Hucur vakalarının çıkmasına ve genişlemesine neden olan kabilelerden olduğundan bunların askeriyece tediplerine kadar Hucur ve havalisinde asayişin idamesiyle nüfuz ve hükümet emirlerinin uygulanmasında da sorunlar olduğu Sadaret'e bu minvalde bildirilmiştir.⁹⁹ 20 Nisan 1899 tarihli yazışmada ise Muhammed Sagir Kedeş'in katili ile Şeyh Yahya Ali Sevaab'ın yakalanması hakkında Seraskeriye ile yazışmaların olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Bu noktada çok geçmeden her ikisinin yakalanması için Seraskeriye'ye emir verilmiştir.¹⁰¹ Her ne kadar 9 Mayıs tarihli olarak Yemen Valisi'nden gelen açıklamalar Abdullah b. Muhammed'e açıklanmışsa da 20 Haziran 1899'da kendisi bunlardan kani olmayarak bir arzuhal daha vermiştir. Arzuhalinde önceki sorunları yine tekrarlayarak Şeyh Yahya b. Ali'nin sıkıştırılırsa katilin yakalanabileceği konusundaki görüşünde ısrar etmiştir. Bunun üzerine de Babiali tekrar bu yönde vilayete bir telgraf göndermiştir.¹⁰² 21 Mart 1900'de Yemen Vilayeti'ne gönderilen telgrafla, Abdullah b. Muhammed'in müracaatlarına karşılık katil Muhammed Kaid ve Şeyh Yahya b. Ali Sevaab'ın yakalanması için 7. Ordu'ya tebligat yapıldığı bildirilmiştir. Yakalanmaları için Beni Eslem şeyhlerinden Hüseyin İbrit ile Abs müdürü elde edilmeye çalışılmış ve gerekli tedbirleri almaları konusunda Luhayye Kumandanlığı ve Hucur Kumandanlığı'nın da gayret ettikleri ifade edilmiştir.¹⁰³ Yine 14 Haziran 1900'de Seraskeriye'ye gönderilen yazıda, Abdullah b. Muhammed'in arzuhal verdiği ifade edilerek katilin yakalanması için talepte bulunduğu ifade edilmiştir. Katil Zühre Kazası'na pek yakın olduğundan alınacak tedbirlerin Luhayye Kumandanlığı'na bildirildiği üzerinde durulmuştur. Ne var ki Abdullah b. Muhammed, Şeyh Yahya b. Ali'nin tutuklanması konusundaki ısrarını bu arzuhalinde de yinelemiştir. Bunun üzerine de Sadaret ilgili makamlara gereğinin yapılması noktasında yazılar göndermiştir.¹⁰⁴

Artık tüm bu yazışmalar ilgili makamları fazlasıyla yormuştur. Bu nedenle 17 Eylül 1900'de Zaptiye Nezareti'ne yazılan yazıda, biraderi Muhammed Sagir Kedeş'in katili Muhammed Kaid'in Abs'de amcazadesi nezdinde olması nedeniyle tevkifi halinde katilin yakalanacağından bahisle bazı ifadelere dair İstanbul'da bulunan Abdullah b. Muhammed tarafından verilen arzuhalin Seraskeriye'ye daha önce gönderildiği hatırlatılmıştır. Gelen 22 Ağustos tarihli cevapta 7. Ordu Müşirliği'nin tahririyle başka mahallere kaçan ve yakalanması için her türlü fedakârlığın yapıldığını merkur Abdullah b. Muhammed bildiği halde sürekli yüksek makamları taciz etmesinin ne gibi şeylere dayandığı dikkat çekmiştir. Kendisi 3-4 seneden beri işi takip üzere İstanbul'da olup orada beyhude ikametle sefaletle düştüğünden bu duruma meydan vermemek üzere kendisinin buldurulup idare-i mahsusa vapurlarından birine bindirilerek Yemen'e iadesi ve durumun bildirilmesi istenmiştir.¹⁰⁵ Bu

99 BEO. 1288/96566.

100 DH.MKT. 2468/5.

101 DH.MKT. 2192/141.

102 DH.MKT. 2213/76.

103 DH.MKT. 2321/100.

104 DH.MKT. 2360/58.

105 DH.MKT. 2404/44.

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir.
Biraderimin Katilini İsterim'

tarihten sonra Abdullah b. Muhammed ile ilgili yazışmalar bitmiştir. Muhtemelen kendisi tekrar Yemen'e gönderilmiş ve bundan sonraki süreç belirsiz kalmıştır. Devam eden yıllarda ise Abs Nahiyesi üzerine 4 Haziran 1902'de olduğu gibi kabileler arası çatışmalarda yer verilmiştir. Abs Kabilesi de bu evrede Beni Eslem Kabilesi ile bir çatışmaya girmiştir.¹⁰⁶ Yine benzer surette çok ileri bir tarihte 23 Mayıs 1914'te Yemen Valisi Nedim Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında Tihame bölgesi hakkında bilgi verirken Abs'i de zikretmektedir. Söz konusu yazışma ise Seyyid İdrisi'nin bölge kabilelerini kendi yanına çekmek gayretleri üzerineyken Nedim Bey Abs, Beni Hasan, Beni Eslem gibi kabilelerin şeyhlerinin devlete itaat noktasında olduklarını ifade etmiştir.¹⁰⁷

Sonuç

Yemen'de yaşanan 19. yüzyıl sonundaki siyasi ve askeri sorunlar doğrudan insanların hayatına tesir etmiştir. Abdullah b. Muhammed Kedeş örneğinde gördüğümüz gibi zaten öncesinden mevcut bazı mahalli sorunlar, başkent İstanbul'a dahi tesir edecek boyutlara ulaşmıştır. Ahmed Muhtar Paşa'nın Yemen'i kontrol altına alması ve belli bir düzen vermesinden sonra kısmen bir istikrar ortamı mevcut olmuştur da kontrolün Hudeyde ve San'a gibi büyük şehirlerden veya Osmanlı Devleti'nin kontrolünün yoğun olduğu yerlerden uzaklaşıldıkça zayıfladığı dikkat çekmektedir. Bölgedeki asayiş eksikliği ve arazi yapısından kaynaklanan kimi sorunlar da sıradan insanların hayatında Abdullah b. Muhammed üzerinden görüldüğü gibi birtakım sorunlar çıkarmış gibidir. Söz konusu olay akışı içerisinde Osmanlı Devleti'nin iyi niyetli bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. İstanbul'a giden Abdullah b. Muhammed'in vermiş olduğu tüm arzuhaller işlem görmüştür. Hatta her verdiği arzuhalin ardından hemen Yemen Vilayeti'ne telgraflar çekilmiş ve meselenin çözümü için mahalli idareciler sıkıştırılmıştır. Bunun yanında Abdullah b. Muhammed doğrudan Sadaret'e dahi ulaşabilmiştir. Hatta Yemen'den Babialı'ya gönderilen telgraf ve tahrirat suretlerini de almayı başarmıştır. Bu açıdan bakıldığında İstanbul'da kendisine yardımcı olunmaya çalışıldığı söylenebilir. Hatta Yemen'e gönderilen bir telgrafta her ne kadar Babialı'deki memurları sürekli sıkıştırdığı ve onların iş yapmasına engel olduğu söylene de buna rağmen vermiş olduğu arzuhallerinde haklı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ne var ki bu iyi niyete rağmen Yemen'den gelen cevaplarda katilin veya onu azmettiren kişinin yakalanmasına engel olacak bazı gerekçeler ve mazeretler gösterilmiştir. Bu nedenle sorunun çözülememesinde ve uzamasında İstanbul'dan ziyade Yemen'deki idareciler dikkat çekmektedir.

Meselenin mahalli idareler boyutuna bakıldığında Abdullah b. Muhammed vali, mutasarrıf ve nahiye müdürü arasında her ne kadar aleyhine bir ittifak olduğunu söylese de bu durumu ispat edecek bilgi ve belge vermemiştir. Bu iddiası daha çok tahmin ve bölgede yapılan işlerdeki düzensizlik ve ihmale dayanmaktadır. Yemen Valisi Ahmed Feyzi Paşa, Mutasarrıf Rüşdü Bey ve Binbaşı Hamdi Bey gibi mahalli idarecilerin telgraflarında ve tahriratlarında da açıkça görülebileceği üzere kabileler arasındaki dengenin gözetildiği görülmektedir. Özellikle idare altında olmayan veya idare altında olsa bile tam anlamıyla kontrolün sağlanamadığı ya da hassas dengeler ve ilişkiler üzerine kurulu olan düzenin bozulmasından endişe edildiği hissi belgelerde açıkça yer almıştır. Birçok defa Osmanlı

106 DH.ŞFR. 285/103.

107 DH.ŞFR. 427/66.

Devleti'nin bölgede gerçekleştirdiği askeri faaliyetlere rağmen her defasında kabileler arasında sürtüşmelerin olması veya bir ya da birkaç kabilenin devlet aleyhine faaliyetler içine girmesi sıklıkla gözlenen bir durum olarak ortadadır. Bu durum sürekli endişe kaynağı olmuştur ve bir veya iki tabur asker olmadan kabileler arasına girmenin veya kontrol altındaki sahanın dışına çıkmanın mümkün olmadığı sık sık ifade edilmiştir.

Meselenin insan boyutuna gelindiğinde ise bir Osmanlı vatandaşının Yemen'de hakkını araması hatta valiye kadar çıksa da vali muavini tarafından darp edilip kovulması, buradan bir netice elde edemeyince başkente gidip 4 yıla yakın burada kalması ve 50'den fazla arzuhal vermesi ilginç ve bir o kadar da takdire şayan bir gayrettir. Nitekim o tarihlerde Yemen gibi uzak bir eyaletten hükümet merkezine gitmenin maddi ve fiziki zorlukları da ortadadır. Hakkını aramak için defalarca arzuhal vermesi, bu arzuhallerinde devlet kurumlarının işleyişini çok iyi bilmesi, kanunlar konusunda malumat edinip bunu dilekçelerinde ifade etmesi gerçekten önemlidir. Ne var ki bunca uğraşına rağmen mevcut belgeler ışığında başarılı olup olmadığı meçhul kalmıştır. Kendisinin Yemen'e geri gönderilmesi muhtemelen gerçekleşmiş olsa gerektir. Yemen'de bu meselenin çözümlü çözümediği de araştırmamızda tespit edilememiştir. Ancak 4 yıl boyunca onca meşakkati ve zorluğu göğüslenen bu kimsenin başından geçenlerin, Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki idaresinin mevcut durumunu göstermesi bakımından önemli bir misal olduğu yadsınamaz. Bu kişinin daha Yemen'de çözülmesi gereken alacak-verecek davasının İstanbul'a aksetmesi, ardından kardeşinin öldürülmesi ve 4 yıl boyunca Sadaret'in dahi defalarca Yemen'e tahrirat veya telgraf göndermesine rağmen sorununun çözülememesi oldukça önemli bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki iktidarının zayıflığı ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra genel olarak bölgenin elden çıkması göz önüne alındığında, bölge insanının çok önceden kaybedildiği bir gerçektir. Her ne kadar askeri tedbirlerle bölge kontrol altına alınmaya çalışılmışsa da insanların kazanılması için yeterince gayret gösterilmediği ve bunun da neticelerinin çok vahim sonuçlar doğurduğu ortadadır. Bu nedenle sıradan insanların haklı taleplerinin görmezden gelinmemesi ve devletin bu insanlara dayandıkça güçlü olacağı ve güçlü kalacağı, bu insanlar kaybedildikçe adalete duyulan güvenin zedelendiği ve ardından iktidarların da kaybedildiği söylenebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BEO. 754/56495; 758/56838; 761/57017; 865/64820; 891/66775; 894/67039; 901/67521; 915/68612; 928/69575; 936/70186; 973/72963; 976/73186; 986/73912; 994/74491; 1005/75303; 1017/76210; 1033/77442; 1053/78941; 1176/88170; 1194/89550; 1211/90816; 1229/92132; 1236/92640; 1262/94614; 1288/96566;

DH.MKT. 2144/19; 2183/69; 2184/36; 2192/141; 2213/76; 2321/100; 2360/58; 2404/44; 2468/5;

DH.ŞFR. 285/103; 427/66;

İ.MMS. 49/2119;

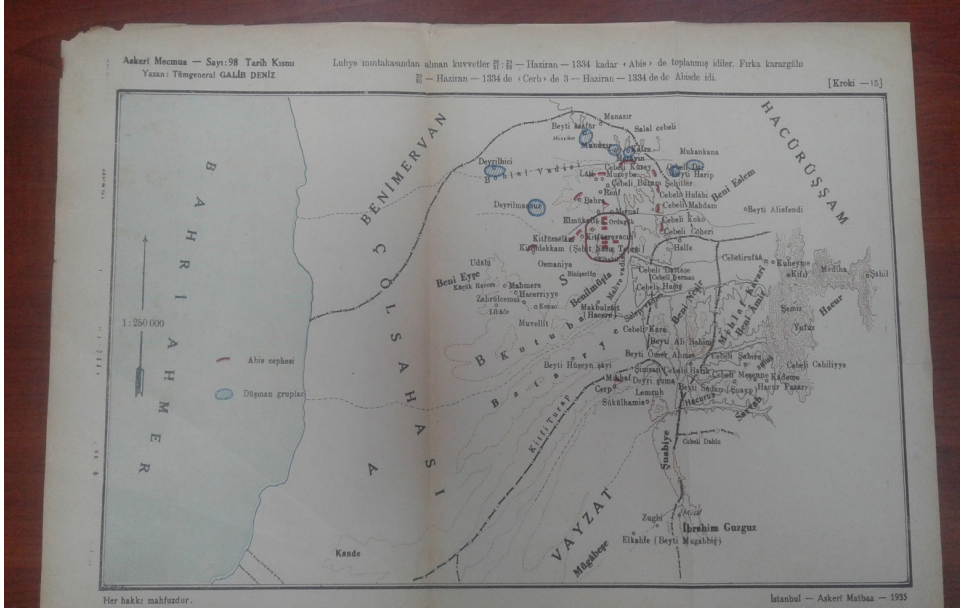
İ.MVL. 569/25585;

Araştırma-İnceleme Eserler

- Ahmed Raşit Paşa 2013 Ahmed Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, Yay. Haz. Sadettin Baştürk, Taşhan Kitap.
- Akalın 2020 Durmuş Akalın, "Türkçe Bilmez Mehmed Ağa Vakası ve Yemen'de Mısır Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/40, ss. 107-148.
- Akalın 2015 Durmuş Akalın, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)", *MJH*, V/1, s. 17-42
- Artuç 2019 Nevzat Artuç, *Cemal Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı*, TTK Basımevi, Ankara.
- Düstur 1289 Ceza Kanunname-i Hümayunu, Düstur, C. 1, Tertip 1, Matbaa-yı Amire.
- Emecen 2002 Feridun Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Türkler*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara.
- Gencer 2001 Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, TTK Basımevi, Ankara.
- Gökmen ve Özdemir Ertan Gökmen-Ömür Yazıcı Özdemir, *Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877)*, Libra Yayınları, İstanbul.
- Hourani 2016 Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev: Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.
- Koloğlu 2017 Orhan Koloğlu, *Türk-Arap İlişkileri Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Orhonlu 1996 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, İstanbul.
- Özbaran 2013 Salih Özbaran, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Polat 2019 Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Sarıyıldız 2010 Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul.
- Sırma 2008 İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Temir 2020 Hakan Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*, Siyer Yayınları, İstanbul.
- Tuğluca 2016 Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı 1988 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara.
- Yaslıçimen 2020 Faruk Yaslıçimen, "Biz Osmanlı Değil miyiz? Şii Nureddin ve İbrahim'in Sürgünden Dönüş Mücadelesi", *İmparatorluğun Öteki Yüzleri*, Der. Fırat Yaşa, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yeşilyurt 2011 Yahya Yeşilyurt, *Medeniyetler Beşiği Kadim Bir Osmanlı Ülkesi Yemen*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

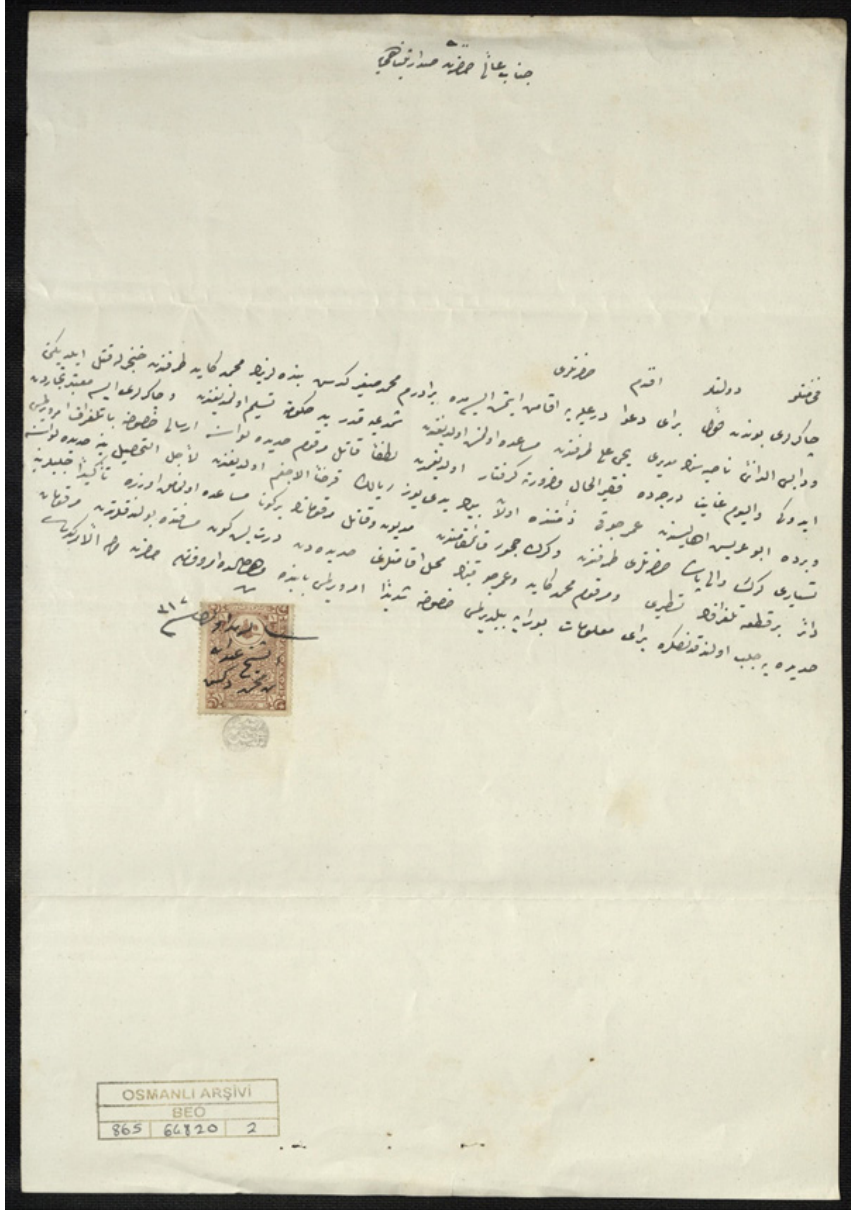
Ekler

Ek 1 Abdullah b. Muhammed'in Yaşadığı Abs Kabilesi ve Çevresi 1334/1918 (Askeri Mecmu, Sayı 98).

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir. Biraderimin Katilini İsterim'

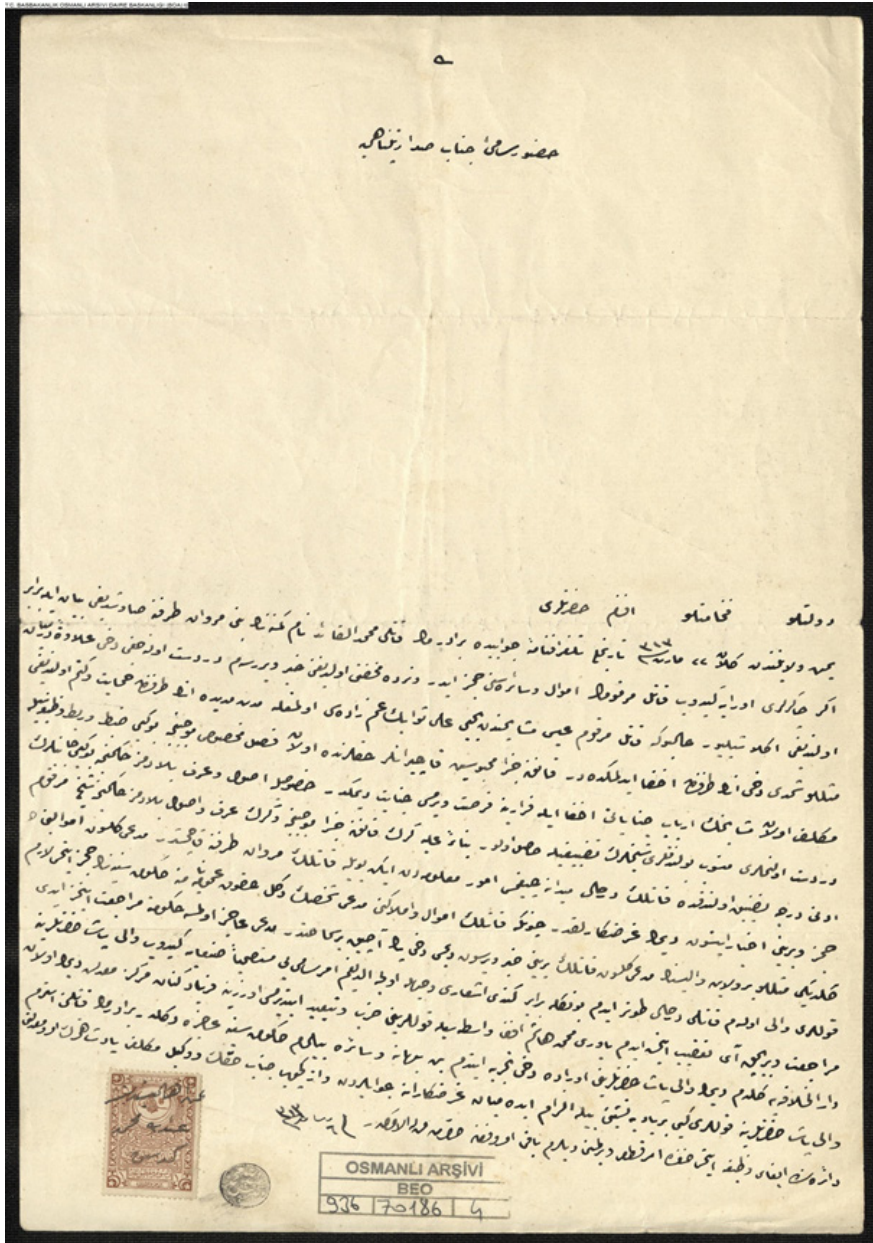
Ek 2 Abdullah b. Muhammed'in Arzuhallerinden Bir Örnek (BEO. 865/64820)

BEO.000865.064820.002

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir. Biraderimin Katilini İsterim'

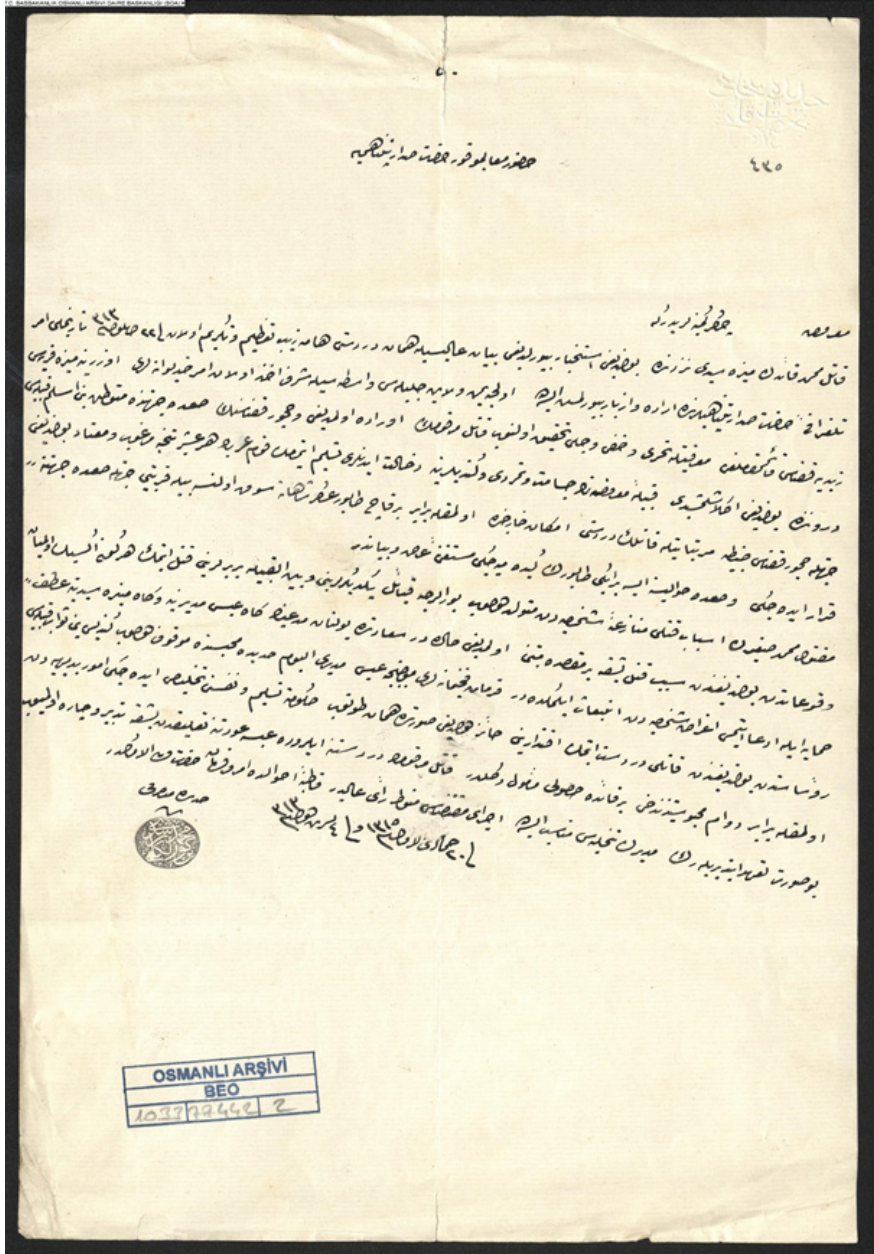
Ek 4 Abdullah b. Muhammed'in Yemen Valisi'ne Cevap Mahiyetindeki Arzuhalı (BEO. 936/70186).

BEO.000936.070186.004

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükümet-i Seniyye Âciz Değildir. Biraderimin Katilini İsterim'

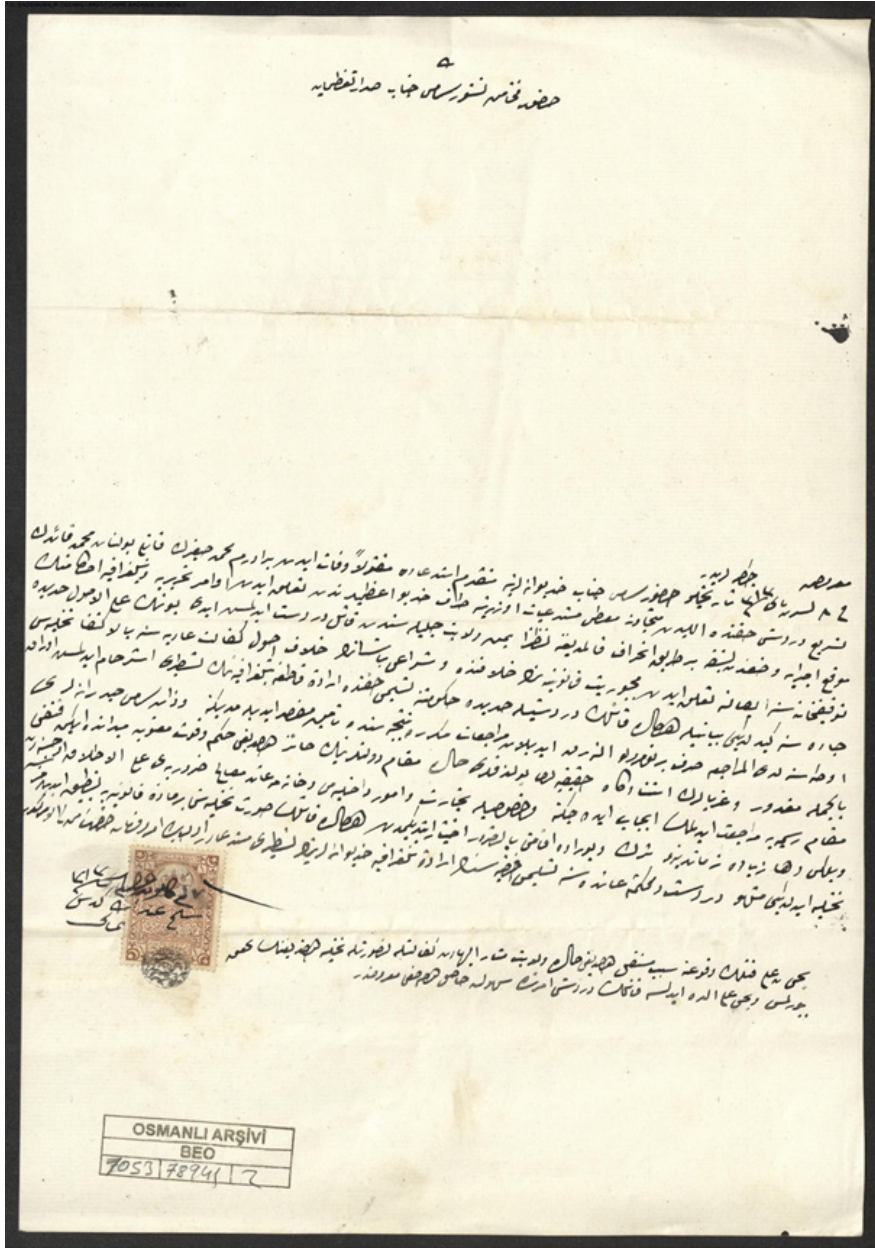
Ek 6 Hudeyde Mutasarrıfı Rüşdü Bey'in Katilin Yakalanması İçin Yaptığı Açıklamaları (BEO 1033/77442).

BEO.001033.077442.002

Yemenli Abdullah'ın Hak Arama Mücadelesi: 'Hükûmet-i Seniyye Âciz Değildir. Biraderimin Katilini İsterim'

Ek 8 Abdullah b. Muhammed 50'yi Aşan Arzuhal Verdğine Dair Bir Belge (BEO. 1053/78941).

BEO.001053.078941.002

II. ABDÜLHAMİT DEVRİNDEN MİLLİ ŞEF'Lİ YILLARA BİR ÖZEL OKUL: ŞEMSÜLMEKÂTİP'TEN OKULLAR GÜNEŞİ'NE*

A PRIVATE SCHOOL FROM THE II ABDULHAMIT PERIOD TO THE YEARS OF THE NATIONAL CHIEF: FROM ŞEMSÜLMEKÂTİP TO OKULLAR GÜNEŞİ 'THE SUN OF SCHOOLS'

H. Aliyar DEMİRCİ**, Enes ÖZKAN***

Geliş Tarihi/Received:10.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted:28.06.2021

DEMİRCİ, H. Aliyar- ÖZKAN, Enes, (2021), "Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 803-824.

Öz

Şemsülmekâtip II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde faaliyet gösteren bir özel okuldur (1891-1940). Siyasi hayatımızın en çalkantılı bu süreçlerinde üstelik üç defa da el değiştirmesine rağmen faaliyetlerini sürdürebilmiştir. İlk kurulduğu dönemde geleneksel elitlerin yönetimindeki Şemsülmekâtip git gide modern elitlerin yönetimine geçmiştir. Bu geçiş sürecinde, mevcut tarih yazımında işaret edilmeyen biçimde, geleneksel elitlerle modern elitlerin oldukça uyumlu bir şekilde çalıştığı gözlenmiştir. Tatbik ettiği pedagojik yöntemleriyle dönemin önde gelen düşünce adamlarının takdirini kazanan Şemsülmekâtip, karma eğitim, piyes, temsil, fiziki idman gibi uygulamalarıyla da eğitim tarihimizde öncü bir okul olmuştur. Şemsülmekâtip, yeni rejimin dil politikaları gereğince 1935 yılında ismini, Okullar Güneşi olarak değiştirmiştir. Okulun Osmanlı eğitim modernleşmesi içinde özel yeri ve konumu dönemin basınında ifade edilmiştir. Kurumun farklı ve yenilikçi metodları, ikinci Meşrutiyet öncesinde benimsenmiş, Meşrutiyet dönemi içinde özellikle İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu)'nun sorumluluk üstlendiği zamanda bu yönde büyük bir hamle yapmıştır. Şemsülmekâtip'te eğitim alan öğrenciler, okulun diğer okullardan ayırıcı vasıflara sahip bir özel okul olduğunu hâtıralarında dile getirmişlerdir. Makalede öncelikle Şemsülmekâtip'in tarihinden bahsedilmiş, ardından bu özel okul üzerinden Osmanlı/Türk modernleşmesinin maarif hayatındaki yansımaları araştırılmıştır. Şemsülmekâtip tarihinin, belli bir dönemde arkasına bir muhitin, siyasal toplumun desteğini alarak ayakta kalmıştır. Metinde bu ilişkiler irdelenmiştir. Şemsülmekâtip yeni rejimin sertleştiği, bürokrasinin özel teşebbüslere mesafeli yaklaştığı, devletin genişleyip sivil toplumun daraldığı bir evrede kapatılmıştır. Makalede okulun güç kaybetmesinin sebepleri de açıklanmıştır. Ayrıca okulun yöneticileri hakkında birtakım idari tedbirler alınmıştır. Kapatılma haberini veren gazetelerin tutarsız yorumları, okulun bürokratik bir kararla faaliyetini sonlandırdığını göstermektedir. Makalede Erken Cumhuriyet döneminde bir ölçüde özel okul işletmeciliğinin sınırları da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şemsülmekâtip, özel okullar, eğitim, pedagoji, merkezîyetçilik, eğitimde modernleşme.

* Bu araştırmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ademirci@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3079-8204>)

*** Enes Özkan, Pamukkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, enesozkan10@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1379-675X>)

Abstract

Şemsülmekâtip is a private school operated in the periods of II. Abdülhamid, the Second Constitutional Era and Modern Turkish Republic (1891-1940). Although the school changed owners three times in this process, it was able to continue its activities. The school, which was under the rule of traditional elites when it was first established, gradually passed to the rule of modern elites. During this transition period, it was observed that the traditional elites and modern elites worked in harmony, which is not common in official historiography. Şemsülmekâtip, who won the appreciation of the leading thinkers of the period with the pedagogical methods that it applied, has also become a pioneering school in our education history with its applications such as co-education, drama and acting. In accordance with the language policies of the new regime, it changed its name to the Okullar Güneşi -Sun of Schools- in 1935. The memories of the people who were educated in Şemsülmekâtip, showed that the school was a private school with distinctive features from other schools. In the article, first of all, the history of Şemsülmekâtip was mentioned, then the reflections of Ottoman/Turkish modernization in education life were investigated through this private school. In a certain period, Şemsülmekâtip remained standing by getting the support of a neighborhood, a political society. In all its periods, the school has strived to be an institution that is pedagogically innovative and different from other educational institutions. Şemsülmekâtip was closed at a time; when the new regime got tougher, the bureaucracy was distant to private enterprises, the state expanded and the civil society regressed. In addition, some administrative measures were taken against the administrators of the school. The inconsistent comments of the newspapers that announced the closure show that the school was closed with a bureaucratic decision. The article also aims to indicate the limits of private schooling to some extent in the Early Republican period in Turkey.

Keywords: *Şemsülmekâtip, private schools, education, pedagogy, centralization, modernization in education.*

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

Giriş

Osmanlı-Türk modernleşmesinin en önemli ayaklarından biri eğitimidir. Modernite içinde gelişen “bilgi, hukuk ve sanat anlayışı eğitim yoluyla, [Osmanlı] toplumuna girmiştir”¹. Osmanlı’da eğitimin yenilenmesi süreci, 19. yüzyılın içinde ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, dünya çapında yaygınlaşan eğitim fenomeninin bir parçasıdır. Sosyal bilimci Theodore Zeldin bu çağı “eğitim çağı” olarak adlandırmıştır. Fransa ve diğer modern Avrupa ülkeleri gibi Osmanlı Devleti de aynı dönemde bir kamu eğitimi düzeni kurmak için çabalamıştır².

Tüm toplumlarda kalıcı ve ortak unsurlar vardır, toplu yaşama imkânı bu sayede oluşur, sosyolojide bu şekilde toplumsal ve örgütlü yaşama ‘toplumsal yapı’ denir³. Eğitim kurumu, toplumsal yapının en önemli unsurlarından biridir. Özellikle 19. asırdan başlayarak eğitim-öğretim sistemini, Osmanlı Türkçesi’ndeki karşılığıyla maarifi yenilemeye dönük adımlar, toplumsal yapıya yeni girdileri sokmuş, sistem bu yönde tekrar tekrar örgütlenmiştir. Eğitimin alt yapısını kurmak, örgütlerin en büyüğü olan devlet dışında hiçbir kurumun altından kalkamayacağı kadar büyük ve pahalı bir iştir, “bu kadar elzem bir işlevin denetimi yine ancak devlet kadar güçlü bir aygıt” tarafından üstlenilebilir⁴. Weber’in tespit ettiği bürokrasi bu yolla genişler, insanlar üzerinde mutlak denetim kurmanın rasyonel mekanizması⁵ kurulmaya çalışılır. Osmanlı Devleti kendi yenileşme süreci içinde, maarifi tepeden tırnağa değiştirmeye mecbur kalmış, ancak bir sistem kurma ve buna istikrar kazandırmada hayli zorlanmıştır. Bilhassa İkinci Meşrutiyet dönemi içindeki tartışmalarda eğitimde değişimi memleketi kurtaracak tek çare olarak görmek, Meşrutiyet dönemi mektepçiliğinin özelliğidir⁶. Bu şartlarda maarif, ümit ve beklenti kaynağı, bu alanda adım atıldıkça da bir sancı merkezi, Türk modernleşmesinin çatışma meydanlarından biridir.

Niçin Şemsülmekâtip?

Şemsülmekâtip’i özellikli kılan husus, Türkler tarafından kurulan ve işletilen II. Abdülhamid, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere üç devirde de yaşayabilen bir özel okul olmasıdır. Okul, açıldığında üst orta, varlıklı sınıflara hizmet eden eğitim kurumları arasındadır⁷. İkinci Meşrutiyet’te kendisini yenileyerek ayakta kalır, daha sonra Atatürk döneminde faaliyetlerini sürdürür, rejimin daha istikrarlı hale geldiği İnönü dönemi içinde kapanır. Dolayısıyla okulun faaliyeti yaklaşık elli senelik (1891-1940) bir periyodu kapsar. Çalışmada Şemsülmekâtip üzerinden belli periyotlarda eğitimde modernleşmenin farklı meselelerini, yansımalarını irdelemek, sorgulamak, değerlendirmek amaçlanmıştır. Makalenin Şemsülmekâtip tarihini yazmak gibi iddiası yoktur. Osmanlı maarif tarihiyle ilgili bazı eserlerde⁸ ve bazı lisansüstü tezlerinde, Şemsülmekâtip kısa bölümler halinde

1 İlhan Tekeli, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.19-42.

2 Benjamin Fortna, Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim, Çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.49.

3 Sibel Kalaycıoğlu, “Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme”, Dünden Bugüne Türkiye’nin Yapısı, (Ed. M. Zincirkıran), Dora Yayıncılık, Bursa 2011, s.7.

4 Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk (Çev. G. G. Özdoğan, B. E. Behar), İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s.75-76.

5 Alan Ball, Guy Peters, Çağdaş Siyaset ve Yönetim, Çev. Nil Uzun, Yayın Odası, İstanbul 2007, s.188.

6 Osman Kafadar, Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma, Vadi Yayınları, İstanbul 1997, s.251.

7 Selçuk Akşin Somel, “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Modern Eğitim”, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C.9, 2015, ss.146-179.

8 Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. III-IV, V, İstanbul 1977, s.1025-1026.

yer almıştır⁹. Ayrıca 1918 senesine ait ders kayıt kılavuzu hakkında da bir makale¹⁰ yayımlanmıştır.

Bir “okulu düşünmek”, onun eğitim-öğretim sistemindeki temsil ettiği değerleri, prensipleri, hangi yönetici fikir etrafında faaliyetini sürdürdüğünü tespit etmek, bunun neticelerini görmek, somut tezahürlerini takip etmek, müfredat kadar okula dair öğrenci, öğretmen, idareci hâtıralarıyla mümkün olabilir. Bu kapsamda Cumhuriyet öncesi dönem için İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun (1886-1978), Cumhuriyet dönemi için de kapatılma sürecine şahit olan kültür adamı Çelik Gülersoy'un (1930-2003), okulun öğrencisi olarak basılı hâtıraları önem arz eder. Dönemin basınındaki önemli ipuçlarıyla bu hâtıralar, süreci açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır. Makalede aşağıda tespit edilen sorulara cevap aranacaktır:

Birinci problem: Osmanlı-Türk modernleşmesi içinde farklı grupların söyleminde ‘muallim-hoca’, ‘mektepli-medreseli’ ilişkisi hayli çatışmacı bir dille ve keskin bir hat üzerinden yürümüştür. Şemsülmekâtip bu düzlem içinde düşünüldüğünde nereye oturur?

İkinci problem: Okullar bir müfredata bağlı olarak akademik bilginin verildiği, olgu ve kavramların öğretildiği kurumlardır. Bu kurumlar içinde yaşadıkları toplumun yapısal özelliklerini taşır. Şemsülmekâtip farklı periyotlarda nasıl bir pedagoji takip etmiştir?

Üçüncü problem: Şemsülmekâtip sivil toplum ve siyasal toplumla nasıl bir etkileşime girmiş, nasıl ilişkiler geliştirmiştir?

Dördüncü problem: Şemsülmekâtip, Millî Şef rejiminin başında üstelik eğitim öğretim yılının ortasında nasıl ve niçin kapatılmıştır?

Eğitimde Uyum: Karma Bir Desen

Modernleşme, Tanzimat dönemi içinden başlayarak kültürel bölünmeler yaratmıştır. Pozitif bilimlerin öğretilmeye başlaması karşısında, okullarda dinî ilimlerin öğretiminin pedagoji olarak da muhteva olarak güncellenmemesi önemli krizler üretmiştir. Baltacıoğlu bu dönemi “talim ve terbiyemizin elîm (acılı) devri” olarak zikreder¹¹. Bu saflaşmalarda mektepli-medreseli, muallim-hoca ayrımları, “sarıklı” kategorisi, dönemin elitleri arasında sıkça kullanılır. Toplumsal dinamikler ve sosyal ilişkilere bakıldığında, bu saflaşmanın hayatın içinde, her zaman karşılığı olmayabilir. Esasen modernleşme sürecinin her zaman tek yönlü ve bu saflaşmaların etkisiyle yürümesi gerçeklikle de uyuzmaz. Hayatın akışı; farklı etkileşimleri, iş birliklerini, uzlaşmaları mümkün kılar. Düalist ve çatışmacı ilişkiler karşısında uzlaşmacı ve iş birliği merkezli davranış ve yaklaşımlar ortaya çıkabilir, bu yönde toplumsal birliktelikler tesis edilir. Bu, Cumhuriyet öncesinde Türkiye'nin modernleşmeye intibak evrelerinde göz ardı edilen bir süreçtir. Eğitim sistemi yenilenirken eski usullerde

9 Betül Batır, İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924), yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007, s.43-44; Songül Keçeci Kurt, Osmanlı Devleti'nde Özel İslam Mektepleri, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011, s.199-202; Derya Acar, Yeni Mektep Hareketinin Türk Eğitim Hayatı Üzerindeki Etkileri (1909-1929), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012, s.92-97; Nuri Güçtekin, İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922) yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013, s.161-163,284.

10 Habibe Kazancıoğlu, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Bir Türk Okulunun Kayıt Kılavuzu: Şems'ül-Mekâtip”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7 no. 1, 2020, ss. 26-48.

11 Akt. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi, Ankara 2019, s.190.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneş'i'ne

direnmeyen, yeni ve gerekli olanı kabullenebilen, değişime intibak eden geleneksel elitler, bu değişime direnenler kadar dikkat çekmemiştir. Şemsülmekâtip bu yönüyle farklıdır.

Okulun kurucularının, idarecilerinin sosyal statüleri, aidiyetleri, mensubiyetleri incelendiğinde dinî olanla dünyevî olanın bir araya geldiği, birbirini bütünlendiği görülür. Burada bir tür 'karma desen'in oluştuğu öne sürülebilir. Bu kişiler arasındaki okul içi iş bölümlerinin ve iş birliklerinin yönü de yukarıda zikredilen medreseli-mektepli karşılığını değil bilakis 'uyum'unu düşündürür.

Şemsülmekâtip örneğinde geleneksel kesimlere mensubiyetin, moderniteye doğru açılmaya ve bütünlüşmeye mâni olmadığı görülür. Oysa Sarıbay'ın işaret ettiği üzere modernleşme farklı reaksiyonları beraberinde getirir¹². İster sanayileşmeyle isterse sanayileşme dışı dinamiklerle modernleşme süreci yaşamış olsun, geleneksel toplumun eğitim seçkinleri zamanın ruhunu ve ihtiyacını karşılama bakımından daha donanımlı olan öğretmene, yeni bilimsel bilgiye, eğitimde pedagojik yeniliklere çoğunlukla itiraz etmiştir. Bu saflaşmalar sadece Müslümanlar arasında değil Osmanlı Yahudileri arasında da eksik olmamıştır¹³. Ancak yeni gerçekliği, ihtiyaçların mahiyetini ve boyutlarını fark eden geleneksel çevrelere mensup olanlar da eksik değildir. Onlar değişimi sadece takip ederek veya yanında yer alarak ya da bizzat içinde bulunarak bu süreçle ilişki içindedirler. Şemsülmekâtip'in farklı dönemlerinde bu elitler modern elitlerle iş birliği yapmıştır. Burada uyumlu iki çiftten söz edilebilir:

1891-1901 arasında okul üç defa el değiştirir. Her ne kadar basında kurucu olarak tek bir kişi zikredilmişse de¹⁴, Baltacıoğlu'na göre okul Rumelili Yenişehirli Mahmut Hamdi Efendi'nin yanı sıra, bacanağı Enderunlu Mahmut Bey (Lala Mahmut Bey) ve birkaç arkadaşı tarafından açılmıştır¹⁵. Mahmut Hamdi Efendi ilmiye sınıfı mensubudur, Süleymaniye Medresesinin ilk kademesini bitirmiştir¹⁶. Açıldıktan sonra okulun başarısı, ona ve öğretmenlerin gayretlerine bağlanır, ilk sene içinde (1892) müfettiş denetiminden geçmiş ve o dönem faaliyete geçen diğer okullara göre düzenli idaresi, gösterdiği ilerleme sebebiyle takdir edilmiştir¹⁷.

Çocukluk yıllarında yaklaşık bir sene bu okulda öğrenci olan Baltacıoğlu, Mahmut Hamdi Efendi'yi "gerçi bir hoca idi" diyerek hatırlar ve okulun işleyişinde etkisi olmadığını düşünür. Okulun sıbyan kısmındaki sarıklı bir hoca için "kaba yobaz" sıfatını kullanması, yaşanan deprem anında öğrencilerini arkada bırakıp kaçan bir başka dersin hocasının aynı zamanda "sarıklı" olması yukarıdaki perspektif içinde anlamlıdır¹⁸. Ama okulu dönemi için özellikli kılan ve tercih edilmesine sebep olan ve daha sonra da İsmayıl Hakkı'nın kendi eğitim geçmişini anlatırken kurumu olumlu bir şekilde hatırlamasına sebep olan "laik bir eğitimci" Lala Mahmut Bey'dir.

12 Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Siyasal Modernleşme, Toplumsal Yapı ve Laiklik," Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm, 1994, s. 46.

13 Hüseyin Şimşek, "Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitsel Etkileşim ve Sonuçları", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.14, no. 3, s.79.

14 Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. III, İstanbul 1977, s.1025.

15 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hayatım, haz: A. Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1998, s.187.

16 Habibe Kazancıoğlu, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Bir Türk Okulunun Kayıt Kılavuzu: Şems'ül-Mekâtip", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 7, 1, 2020, s.33-34.

17 Ergin, a.g.e., s.1025-1026.

18 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Hayatım, haz: A. Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1998, s.26-27.

Gelenekseli temsil eden Mahmut Hamdi Efendi müdür yardımcısı olarak Lala Mahmut Bey'le çalışmaktadır. Kendisi Enderun kökenlidir, şehzadelerden sorumlu öğretmenlik geçmişi ve okula verdiği aristokrat havayla dikkat çeker. Kıyafetine gösterdiği özen, konuşma üslubu, öğrenciyeye muamelesi takdir edilir. Disiplinle hürriyet arasında kurduğu dengeyle okulun bütün işlerinde tam bir yetki ve sorumluluk sahibidir. Aynı zamanda komik bir adamdır. "Divan" denilen ayak üzeri toplantılarda öğrencilere hem öğütler verir hem de güldürür¹⁹. Bununla birlikte kurucu müdür Mahmut Hamdi Efendi 1897'de İşkodra Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne atanır²⁰. Bir iddiaya göre öğrenci üniformalarını padişah yaverlerine benzeyecek şekilde değiştirmesi sebebiyle hafiyelerin ihbarıyla Hamdi Efendi cezalandırılmıştır²¹. Bu süreçten tedirgin olan babası, küçük İsmail Hakkı'yı bu okuldan alır. Bununla birlikte bir arşiv belgesine göre bu üniforma padişahın tüfek bölüğünün üniformasına benzer bir üniformadır. Çok daha erken bir tarihte okulun ilk senelerinde Zaptiye Nezareti bir durum tespiti yağmıştır²². Aradan iki sene geçtikten sonra Mahmut Hamdi Efendi bu göreve tekrar döner ve bir yıl süreyle bu görevini sürdürür (1899). Bununla birlikte okulu 1901'de devreder²³.

Dikkat çekicidir ki Selanik'te aynı yüzyılın ortalarında muhafazakâr hahamlar karşısında yenilikçi hahamlar açılan bazı okullarda bir değişime ön ayak olmuş, önce önleri kesilmiş, 1870'lerde hayli mesafe alacak şekilde modern eğitim kurumlarının kurulmasına vesile olmuşlardır²⁴. Dolayısıyla 'karma bir desen' doğuracak dinamikler orada da söz konusu olmuştur.

Mahmut Hamdi Efendi'yle Lala Mahmut Bey arasındaki iş birliğine benzer dinî ve lâdini kişilerin iş birliği, takip eden yıllarda bir başka ortaklıkta Şemsülmekâtip'in yeni sahipleri Mahmut Fahrettin Efendi ve Hasan Tahsin Bey ilişkisinde görülür. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce okulu satın alan bu kişilerin eğitim geçmişleri yine farklıdır:

Kendileri okulu, Hazine-i Hassa memurlarından Çerkes Hüseyin Bey'den satın alırlar²⁵. Salname bilgileri Hasan Tahsin Bey'den söz etmeden okulun sonraki sahibi olarak sadece Mahmut Fahreddin Efendi'yi zikretmekteyse de²⁶, Baltacıoğlu diğer ortak Hasan Tahsin'in de ismini verir.

Mahmut Fahrettin Efendi de ulema dandır (1872-1935), 1897-1898'de Şemsülmekâtip'te ders nazırlığı ve müdürlük de yapmıştır. Hasan Tahsin ise (doğumu: 1293/1877), 8 senelik Üsküp İdadisi mezunudur, Darülfünun tabiyat (fen) şubesinin üçüncü sınıfı bitirmiş, ancak öğretmenlerden biriyle yaşadığı meseleden dolayı eğitimini tamamlayamamıştır (1900). Mahmut Fahrettin Efendi Hasan Tahsin'le birlikte kurumu satın aldıktan bir süre sonra, Tahsin Bey, 1902-1903'te Lala Mahmut Bey yerine müdür yardımcılığına atanmıştır. 1925-1926'da Mahmut Fahrettin Efendi'nin ayrılmasıyla da okula müdür olmuştur²⁷. Hasan

19 Baltacıoğlu, a.g.e., s.26-29.

20 Kazancıoğlu, a.g.m., s.36.

21 Baltacıoğlu, a.g.e., s.29-187.

22 Yıldız Mütenevvi Maruzat, 77-98 (H.22-10-1310), 27 Nisan 1309.

23 Kazancıoğlu, a.g.m., s.36.

24 Hüseyin Şimşek, "Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitimsel Etkileşim ve Sonuçları", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.14, no. 3, s.80.

25 Baltacıoğlu, a.g.e., s.187; Kazancıoğlu, a.g.m., s.36-38.

26 Güçtekin, a.g.e., s.162; Kazancıoğlu, a.g.m., s.36.

27 Baltacıoğlu, a.g.e., s.186-187.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

Tahsin'in tahsil gördüğü Darülfünun, mutlakiyet döneminin müfredatı ve eğitici kadrosuyla "en hür ve çağdaş" yüksekokuludur²⁸. Mahmut Fahrettin Efendi sadece medrese kökenli değil bu yönünü yumuşatacak bir şekilde tasavvuf erbabıdır. Baltacıoğlu'na göre²⁹, Nakşi şeyhlerinden meşhur Küçük Hüseyin Efendi'nin³⁰ baş halifesidir. Kendisi okulun sahibiyken bir ara müfredatın tek din dersi olarak gözükten Ulûm-ı Diniyye ve Kur'ân dersini vermiştir³¹.

Onun Hasan Tahsin'le birlikteliği, geleneği temsil eden 'hoca' ile modernliğin temsilcisi 'muallim' arasındaki uyumun göstergesidir. Okulun sahipleri önemli bir karar vererek, o tarihlerde Darülmuallimat'ta görev yapan İsmail Hakkı Bey gibi Meşrutiyet'in hayli yenilikçi pedagoğlarından biriyle çalışmak isterler (1913).

İsmail Hakkı, öğretmen okulunda ilkokul öğretmenlerini yetiştirecek bölümde çalışmaktadır. Farklı öğretmen okullarında eğitimci olarak bulunmuş, verdiği konferanslarla tanınmış, pedagojik birikimi sayesinde maarif kamuoyunda bilinen bir kişidir. O ve Hasan Tahsin Darülfünun'un aynı bölümünde okumuştur. Bununla birlikte Hasan Tahsin Bey, İsmail Hakkı Bey'den dokuz yaş daha büyüktür.

İsmail Hakkı Bey görevi kabul etmek için hem idari hem de akademik olmak üzere geniş yetkiler istemiştir. Kendisine teklif, Hasan Tahsin tarafından götürülmüş son görüşmeyi müdür Mahmut Fahrettin Efendi'yle yapmıştır. İsmail Hakkı, İttihat ve Terakki iktidarının ilk senelerinde devlet tarafından Avrupa'da pedagoji alanında incelemeler yapmak üzere gönderilmiştir. Hayli reformcu görüşlerini 1913'te *Talim ve Terbiye'de İnkılap* isimli kitabında açıklamıştır³². Hasan Âli Yücel'e göre, eser Balkan Bozgunundan sonra ülkede bir silkinışı, uyanışı eğitimle sağlamaya dönük iddiasıyla, kendisi dahil yüksek tahsil gençliğinde büyük bir motivasyon yaratmıştır³³. Mahmut Fahrettin Efendi, ona hayli itibar etmiştir o da kendisini "yüksek karakterli" bir müdür olarak hatırlamıştır³⁴. İsmail Hakkı Bey iki yıl kadar okulda görev yapmış, daha sonra onun dışında cereyan eden hadiselerden dolayı ayrılmıştır³⁵.

Mahmut Fahrettin Efendi gibi geleneksel bir muhite mensup bir kişinin onun gibi İstanbul'da talim terbiyede inkılaptan söz eden bir eğitimciye geniş inisiyatif tanınması, Mahmut Fahrettin Efendi'nin takipçisi olduğu Küçük Hüseyin Efendi'den kaynaklanmış olabilir mi? Küçük Hüseyin Efendi (1832-1930), geniş meşrepli, eğitilmiş kesime hitap eden bir şeyhtir³⁶. Baltacıoğlu'nun okulun sahibi/müdürü hakkında bu özel mensubiyeti zikretme ihtiyacı hissetmesi akla bunu getirmektedir. Lâdini bir eğitim veren bu okulda önce Mahmut Hamdi Efendi-Lala Mahmut Bey'in ortak mesaisi daha sonra Mahmut Fahrettin Efendi-Hasan Tahsin-İsmail Hakkı Bey ilişkisi "*Şemsülmekâtip Ekolü*"nün³⁷ göz ardı edilen

28 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2019, s.237.

29 Baltacıoğlu, a.g.e., s.186.

30 Mustafa Kara, "Küçük Hüseyin Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, 8 Haziran 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kucuk-huseyin-efendi> ; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya C.2*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s.329.

31 Kazancıoğlu, a.g.m., s.38.

32 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiye'de İnkılap*, (haz. R. Canım, R. Y. Kınçal), MEB Yayınları, Ankara 1995.

33 Hasan Âli Yücel, *Hürriyet Gene Hürriyet C. II der. C. Y. Eronat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.28.

34 Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.186.

35 Baltacıoğlu, a.g.e., s.200.

36 Avni Özgürel, "Okuryazarların Şeyhi", *Radikal*, 2 Eylül 2001. <http://www.radikal.com.tr/yorum/okuryazarlarin-seyhi-608082/> (erişim tarihi, 8 Haziran 2021)

37 Deyim için; İrfan Erdoğan, *Cumhuriyetçi Muhafazakâr İsmail Hakkı Baltacıoğlu Bir Eğitim İnkılâpçısının Hayatı*, Alfa Yayınları. İstanbul 2018, s.97-101.

bir boyuttur. Mahmut Fahrettin Efendi'nin İsmail Hakkı Bey'in her teklifini kabul etmesi ve önünü açması, geleneksel kesim içinde bazı kişilerin tercihlerinin kategorik bir şekilde savunmacı, moderniteye karşı direniş sergileyen bir yönde olmadığını ve mekanizmanın bir başka şekilde de çalışabildiğini göstermektedir. Eğitimin sosyolojik bir kurum olarak kendi doğasındaki muhafazakârlığa rağmen Şemsülmekâtip, İkinci Meşrutiyet yıllarında Tanzimat mektepçiliğinin kitabî eğitiminin hayli ilerisine giden metodlar, uygulamalar ve modellerle Avrupa'da o dönemki yenilikçi okulların bir benzeri olacaktır.

Yenilikçi Bir Okul

Şemsülmekâtip'in öğrencisi (1894) Baltacıoğlu'nun, otobiyografisi okulun ilk seneleri hakkında birinci ağızdan fikir vermektedir. İlk tahsil döneminde birkaç okul değiştiren Baltacıoğlu; resimlendirilmiş güzel okuma kitabıyla eğitim almayı, alfabedeki harfleri geleneksel yöntemin dışında farklı ve etkili bir yöntemle öğrenme imkânı bulabilmeyi, okulun organizasyonu kır gezintilerine katılmayı, ders dışı zamanlarda öğretmenin öğrencilerle topluca bir araya geldiği sohbet toplantılarını (divan), bu okulun farklılıkları olarak açıklar³⁸. Ayrıca hayli kabiliyetli, direklere tırmanan, engelleri aşan, trapezlerden atlayan bir jimnastik öğretmenin, bu işe tahsis edilmiş özel bir alanda jimnastik elbiseleri giymiş öğrencilerle ders yapması, 30-40 gence topluca benzeri hareketleri yaptırtması da bunları tamamlamaktadır³⁹. Baltacıoğlu'na göre okul bu kapsamda zamanın en iyi, en "ilerici" ve "en özgür" okullarından biridir. Kendisi daha önce okuduğu ve daha sonra okuyacağı üç, dört kurumla mukayese ederek burada gördüğü yenilikleri diğer okullarda görmediğini belirtir⁴⁰.

Baltacıoğlu aynı okulda yöneticilik döneminde kurumun yeniye ve yenilikçiliğe dair özelliğinin sürmesini sağlar. Rumeli tamamen kaybedilmiştir. Savaş sonrasının psikolojisi içinde rejim daha değişimci bir istikamet kazanır. Tunçay'ın adlandırmasıyla bu "otokratik modernleşme" dönemidir⁴¹. Kayıpların eğitimde yeni hamlelerle telafi edilebileceği fikri, buna dair ümitler maarife eskisinden de daha fazla bel bağlanmasına yol açmıştır.

Ağustos 1913'te bir dergide okulun hedefleri açıklanırken en yeni eğitim öğretim yöntemlerinin uygulanacağı duyurulmuştur. Bu kapsamda; Avrupa'daki örnek okulların (numune mektepleri) yöntemleri dikkate alınacak, hatta birkaç senedir yeni pedagoji üzerine eğitim alan Darûlmuallimin mezunları kurumda istihdam edilecektir. Beden eğitimi, resim, müzik, el işleri, sanat ve estetik terbiyesi, ziraat, inşad ve temsile (tiyatro) okulun programında yer verilmiştir. Lisan dersi unutulmamış, ancak kitabî bir yabancı dil eğitimi değil pratiğe dayalı bir öğrenme amaçlanmıştır. Tatil günlerinde pedagoji alanında öğretmenlere konferans vermek, örnek dersler yapmak, yeni eğitim yöntemlerini eğitimcilerle tartışmak gibi hayli idealist hazırlıklar da bunlara ilavedir⁴².

19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine Batı Avrupa'da ideal eğitim yöntemlerini oluşturmak için önemli bir arayış söz konusudur⁴³. Bu çerçevede eğitimin niteliği sürekli

38 Baltacıoğlu, a.g.e., s.188.

39 Baltacıoğlu, a.g.e., s.27.

40 Baltacıoğlu, a.g.e., s.188, 29.

41 Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1908-1923", Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, 1989, s.40.

42 akt. Batır, a.g.m., s.43; akt. Acar, a.g.e., s. 92

43 Acar, a.g.e., s.7.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

tartışılmıştır. Bu devirde bizde de Batı'daki gibi öğretmenin toplumda ilk defa bir meslek adamı, bir yetiştirme uzmanı olarak kabul edilmesi, subay, doktor, hâkim, ebe gibi bir fennin uygulayıcısı olarak düşünülmesi söz konusudur⁴⁴ (Berkes 453).

Baltacıoğlu da bu "fenni" en yeni metodlarıyla okulda uygulamaya taliptir. Şemsülmekâtip Avrupa'da 'yeni mektep' akımından, eski usul eğitim anlayışına karşı bir tepkiyi içeren alternatif modellerden beslenir⁴⁵. Bu akım Avrupa'nın her köşesinde 'kışla' zihniyetiyle yönetilen derslik-kitap-öğretmen kurgusu içinde çalışan okulları ıslah etmeyi amaçlamaktadır. Okul yapılarını, sınıf dışı alanları, okul bahçelerini başka bir gözle değerlendiren, sadece sınıf ortamını kullanan, ders verilen, kitabî bir eğitime dayanan bir okul yerine, uygulamaya, harekete önem veren, öğrenciye bilgi depolamak yerine bilgiye ulaşmanın yöntemlerini öğreten, beceriler kazandırmayı hedefleyen, aktif bir eğitimi amaçlamaktadır⁴⁶.

Baltacıoğlu'nun sorumluluk aldığı ilk senede okul Fındıklı'daki bir köşkte (1913), ikinci sene kiralanan Küçük Çamlıca'daki Kamanto Köşkündedir. İlk binadan ayrılma sebebi bu yeni model için mekânın yetersizliği ve her halde en önemlisi bahçesinin küçüklüğüdür⁴⁷. Fizikî şartları itibarıyla temiz havası, güneş gören ortamı bunun yanı sıra kaynak sularıyla ve geniş alanlarıyla yeni mekân, tabiat içinde uygulamalı eğitim modelinin ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

Fındıklı'daki okulda okul ve aile gösterileri, kır gezintileri, zanaat işleri, "self education", öz tiyatro denemeleri, grup halinde kentte anıt eserleri ziyaret etme, inceleme gibi uygulamalarla çok boyutlu bir pedagojik model olarak hayata geçirilir. Açık havada, bahçede ders verme göreneği burada yerleşir, ardından taşınılan Kamanto köşkünde bu uygulama genişleyerek sürer⁴⁸. Baltacıoğlu tiyatroyu medeni cesaret, konuşma, kendini keşfetme, mantıklı, tutarlı düşünme, hitap etmeyi öğrenme gibi boyutlarıyla önemser. Bu maksatla çocuk piyesleri yazar. Bunlardan bazıları okulda sahnelenir⁴⁹. Okulun Fındıklı döneminde (Ağustos, 1913) bu kapsamda, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışını dramatize eden veya Kosova'da I. Murat'ın şehit edilmesini temsil eden oyunlar sahnelenir⁵⁰.

Osmanlı kamuoyu uzun zamandır yabancı ve gayrimüslim tebaaya ait okulların orantısız büyümesi ve yeterince denetlenememesinden muzdaripken Balkan Savaşı sonrası Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında bu alanda tam kontrolü sağlamak üzere önemli adımlar atılır. Ancak Müslümanlara ait özel okullar farklı eksiklikleriyle ağır bir şekilde eleştirilir. Falih Rıfki (Atay) eleştiri sahiplerinden (1913) biridir⁵¹. Şemsülmekâtip ise bir istisnadır. 5 Kasım 1914'te dönemin radikal Batıcı çevrelerinin önemli yayın organı İçtihad'da okul, özel bir makaleye konu olur. Dr. Abdullah Cevdet, hekim arkadaşı Esat Paşa'nın tavsiyesiyle okulu ziyaret etmiş ve hayran kalmıştır:

44 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, haz. Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.453.

45 Acar, a.g.e., s.90-97.

46 Acar, a.g.e., s.3-5.

47 Baltacıoğlu, a.g.e., s.197.

48 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Pedagojide İhtilal, 1964, s.77-78; Baltacıoğlu, İçtimai Mektep, Maarif Vekilliği, 1942, s.3.

49 Baltacıoğlu, Hayatım, s.194-195.

50 "Hayatım", Yeni Adam, 1940, 283, s.18.

51 Ersin Müezzinoğlu, Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012, s.213.

Şemsülmekâtip, Avrupa’da numune mektepleri benzeri iddialı bir okuldur, modernleşme döneminin hiçbir zaman kıymeti azalmayacak ihtiyacı yabancı dil eğitimi önemsemektedir. Bu yeni mekânında kız ve erkek çocuklar birlikte eğitim görmektedir, sıra-kürsü geleneği dışında ana bina dışında hareketli bir eğitim tercih edilmiş, bahçedeki geniş alanlar kullanılmış, mesela bahçede çim ekmek bile hareket içinde eğitimi sağlamaya boyutuyla düşünülerek eğitim sürecinin içinde alınmıştır⁵². Abdullah Cevdet’in (1869-1932) sosyal kuramı, yeni Şemsülmekâtip’e yakınlık duymasını sağlamıştır. Tıpkı Prens Sabahattin gibi Tanzimat döneminde şekillenen eğitimin, büro memurları yetiştirmeye yaradığı kanısındadır. Eğitim kurumları “cehl-ü cidal adamları” (*struggle for lifers*) yetiştirmek üzere şekillendirilmelidir⁵³.

Kamu eğitim sisteminin memur yetiştiren özelliği Prens Sabahattin’in (1879-1948) büyük meselelerinden olmuştur, Sabahattin, eğitimin kışla hayatına benzediği, nazariyelere ve kitaplara dayandığını, beden eğitiminin tamamen ihmal edildiğini savunmuştur. Tanzimat döneminde eğitim sadece kitaplara dayalı bir formasyon olarak şekillenmiş, kanun gücüyle eğitimi yönetme ve organize etme tercihinin meyvesi memur rejimi olmuştur. Avrupa karşısında devletin varlığını sürdürmek kaygısıyla Osmanlı Devleti’nin “silsile-i memurine tekabül eden bir silsile-i mekâtip” kurması çıkmaz bir yol olmuştur⁵⁴. İsmail Hakkı Bey bu ekole mensup olmamakla birlikte Şemsülmekâtip’te bir ödül töreninde yaptığı konuşmada benzeri görüşleri savunmuştur (31 Temmuz 1913):

“Zinde bir vücut kendi emeğiyle, teşebbüsüyle azmi, cesareti ve sebatıyla dünyanın her yerinde kazanabilecektir (...) hayata hazırlanmış, maişet ve saadetini memuriyetlerde değil; insanlara saadet ve servet veren bütün amal-i beşeriyede, ticarete, sanayide ve ziraatte arar.” (...) Okul, “vatani kurtaracak dinç, müteşebbis, azimperver, metin, cesur, malumatlı, terbiyeli yavrular yetiştirecek bir köşe bir ocaktır⁵⁵.”

Abdullah Cevdet mutlak Batıcılığına rağmen yabancı ülkelerin yeni nesilleri kazanmak için Osmanlı ülkesindeki okullara büyük paralar harcamasının iyi niyet eseri olmadığını düşünür, nitelikli eğitime ihtiyaç duyan velilerin bu okullara yönelmesine karşı Şemsülmekâtip’i bir alternatif olarak görür⁵⁶. İlanlarda da bu hassasiyet dile getirilmiştir. Yabancı okullar öğrencide bir birikim sağlamakla birlikte din eğitimi ve milli eğitim adına kayıplara sebep olmaktadır, millî bir eğitim için okulların yeniden yapılandırılması ve canlandırılması gerekmektedir⁵⁷. Baltacıoğlu Şemsülmekâtip’te eğitimin siyasal aşılama fonksiyonundan önce çocuğun şahsiyetinin teşekkülüne yardım etmeyi, yeteneklerini ortaya çıkarmaya çalışmayı, beceriler kazandırmayı amaçlamış, siyasal işlevini uygulanan pedagojinin içine yedirmiştir. Bununla birlikte din eğitimi için Şemsülmekâtip’in resmî müfredat dışında özel bir uygulaması olmayacaktır⁵⁸.

Şemsülmekâtip’in İstanbul’un uzak bir köşesinde kır okulu olarak hizmet vermek üzere taşınması, ulaşım imkânları düşünüldüğünde idealist bir adımdır. Nitekim, daha sonra gerçek hayatın sınırlarında son bulur. Okul maddî güçlüklerle karşı karşıya kalır, bunun

52 Abdullah Cevdet. “Şems’ül Mekâtip”, İctihat, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].

53 Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s.199.

54 Prens Sabahaddin, Türkiye Nasıl Kurtulabilir? Ve İzahlar Çev. Fahri Unan, Ayraç Yayınları, 1999, s.34.

55 “Şemsülmekâtip Mektebinin Tevzii Mükafatı”, Talebe Defteri, No.5, 18 Temmuz 1329, s.65-67

56 Abdullah Cevdet. “Şems’ül Mekâtip”, İctihat, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].

57 Baltacıoğlu, Hayatım, s.197.

58 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

yanı sıra Dünya Savaşının şartları da mekânı bırakmaya zorlar. Bahçesindeki barakalara ordu tarafından el konur. Öğrencilerin bu şartlarda askerle aynı alanları kullanmalarının uygun olmayacağı dikkate alınarak tekrar İstanbul yakasına taşınılır⁵⁹.

Baltacıoğlu dönemi pedagojisinden izler Cumhuriyet döneminde de takip edilebilir. Hasan Tahsin Bey, onun başta gelen yardımcısı olmuştur. Baltacıoğlu'na göre kendisine tamamiyle inanmış, çok çalışkan, mücadeleci, çok namuslu ve onurlu, "yüksek bir uyum ve kaynaşma becerisi"ne sahip bir insandır. Eşi Naciye Hanım'la birlikte ona "en çok inanmış ve en çok yardım eden" kişilerdir. Naciye Hanım dönemin modern bir okulundan Darülmualimat'tan mezunudur, 1904'te mezuniyeti sonrasında başöğretmen olarak 1914'e kadar bu okulda çalışmış, okulun kız bölümünün sorumlusu olmuştur⁶⁰. Hasan Tahsin Bey, 1925-1926 döneminde okulun müdürü olur. Bir süre Çelik Gülersoy'un babası Âkif Bey, okulun müdürlüğünü yapmıştır (1934-20 Kasım 1935). Tahsin Güneş ise kapanmadan önce okulun patronudur⁶¹.

Okul Yıldız'dadır, bir köşkte hizmet vermektedir, bahçesi ve çevresi öğrencinin tabiatla bütünleşmesi için geniş imkânlar sunmaktadır⁶². Gazetelerde konumu ve fizikî özelliklerini öne çıkaran ilanlar verilmiştir⁶³. Jimnastik salonu, boya çekme atölyeleri, konser ve tiyatro salonu, toplantı salonları, ekim dikim bahçeleri mevcuttur, fizikî özellikleri itibarıyla 1940'ın başı için devlet okullarının çoğundan daha avantajlıdır⁶⁴. Bakanlık görevinden önce maarif bürokratı olan Hasan Âli Yücel'in, 1930'ların sonlarında devlet okullarının derslik yetersizliğinden dolayı kültür ve sanat faaliyetlerini sürdürebilecekleri salonları sınıfa dönüştürdüklerini hayıflanarak anlatması dikkate alınır, okul bu yönüyle avantajla sahiptir⁶⁵. Müfredatında uygulamalı bir tarım dersi bulunmaktadır. Sofrada pişen nohutun nasıl ekildiğini, derlendiğini görmek, doğayı tanımak bir ilkokul çocuğu için çok etkileyicidir. Ayrıca okulun atölyelerinde ilkokul öğrencilerine aktif bir şekilde ebru sanatı eğitimi verilmektedir⁶⁶.

Gülersoy'un "Görülen her derste, yapılan her işte bir sanat kaygısının, bir güzellik katkısının olmasına özen gösterilmesi, ruhuma cevap verir, daha o yaşta içimi açardı. Bir şiir mi yazacağız? Onu resimlemek zorunluluğu vardı. Kim koymuş bu kuralları bilemiyorum. Ama her sınıfta böyle çalışılırdı⁶⁷." kelimeleri dikkat çekicidir. Okul, kapatılması öncesinde İstanbul'da fizikî ortamıyla, uygulamalı tarım dersleriyle, açık hava mektebini andırır. Tiyatro ya da ebru sanatı eğitimiyle estetik bir duyarlılık oluşturmaya çalışır. Ayrıca bir özel okuldan beklentileri karşılamak üzere ilkokul üçüncü sınıftan itibaren Fransızca dersi de mevcuttur⁶⁸. Bununla birlikte ilanlarda bu eğitimin 4. ve 5. sınıfta başladığı bilgisi yer almıştır⁶⁹.

59 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198-199; Baltacıoğlu, İçtimai Mektep, s.3-4.

60 Baltacıoğlu, Hayatım, s.186-187.

61 Çelik Gülersoy, Bir Masal, Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, İstanbul 2003, s.6.

62 Gülersoy, a.g.e., s.19.

63 Tan, 1 Eylül 1936, s.12.

64 Gülersoy, a.g.e., s.32.

65 Hasan Âli Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Kültür Bakanlığı, Ankara 1994, s.253.

66 Gülersoy, a.g.e., s.22-24.

67 Gülersoy, a.g.e., s.29.

68 Gülersoy, a.g.e., s.28.

69 Ulus, 18 Eylül 1939, s.8.

Şemsülmekâtip Siyasal Toplum İlişkisi

Osmanlı Devleti'nde Türklerin özel okul kurması devletin telkini, teşviki, bürokrasinin genişlemesi ve ticaret burjuvazisinin oluşmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir⁷⁰. Bilhassa Abdülhamid Devrinde bir artış kaydedilmiştir⁷¹, ikinci Meşrutiyet Devrinde kısa bir süre daha rakamlar artar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde de okullar açılır, cemiyetler kurulur⁷².

Şemsülmekâtip Baltacıoğlu'nun yönetimine girdiği günlerde, projesini ve taleplerini hayata geçirmek için okula yardımcı olacak bir heyete sahip olmuştur. Burada kâr amacını ikinci planda tutan bir anlayış içinde, sadece benimsenen eğitim modelinin maliyetinin karşılanmasında değil, organizasyonunda, eğitimin takibinde bu heyetin desteğini almıştır.

Bu oluşum "Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi"dir⁷³. Baltacıoğlu hâtıralarında heyeti "Koruma ve Yardım Kurulu" olarak zikreder. Kurul, ikinci Meşrutiyet'in iç içe geçmiş siyasal toplum ve sivil toplum dinamikleriyle beraber düşünülebilir. Baltacıoğlu kendisinin yanı sıra kurulun üyeleri arasında iki kişiyi zikreder; göz hekimi ve bürokrat Sağlık İşleri Genel Müdürü Esat Paşa (Işık) (1865-1936) ve Süleyman Paşazâde Sami Bey (1866-1917). Her ikisi de ondan 23-24 yaş daha küçüktür.

Başkanı göz hekimi Esat Paşa'dır. Yardımsever, hamiyetli bir kişidir, hekimliğin ve sağlık bürokrasisinde yer almanın getirdiği avantajlardan dolayı geniş bir çevresi olduğu tahmin edilebilir. İttihat Terakki mensubudur. Bununla birlikte bu aidiyetinin asıl mesleğinin önüne geçtiği söylenemez. Hatta bu vasfı Mütareke Dönemine kadar öne çıkmamıştır. Bir tespite göre gizli ve temkinli İttihatçıdır, tedbiren İttihatçı ileri gelenlerle, arkadaşlarıyla birlikte fotoğraf bile çektiği ileri sürülür. Mütareke yıllarında işgalcilere karşı İstanbul'daki işgal karşıtı çok sayıda cemiyeti birleştirmede büyük gayretleri olacak, bu maksatla sayıca hayli fazla dernekten oluşan Millî Kongre platformunun kurulmasına ön ayak olacak, bundan dolayı da İngilizler tarafından Malta Sürgünleri listesine dahil edilecektir⁷⁴. Esat Paşa, bir sağlıkçı olarak Baltacıoğlu'nun "açık hava okulu" modeli projesinden etkilenmiş, okul için "canla başla" çalışmıştır⁷⁵.

Sami Bey (1866-1917) ise, Baltacıoğlu'nun kelimeleriyle pedagoji deryasına ilk dalan ve pedagoji üzerine ilk kitap yazan kişilerden biridir. Mutlak bir ahlâkçı ve idealisttir. İsmail Hakkı'nın verdiği bütün mücadelelerde onun ifadesiyle "çok güçlü önderi"dir⁷⁶. Türk edebiyatında Süleyman Nesip adıyla bilinmektedir. Servet-i Fünun'cudur ve eğitim konusuna hayli kafa yoran Tefik Fikret'in çevresindedir⁷⁷. Edebiyat dünyasındaki şöhretinin dışında Maarif Nezareti bünyesinde çalışan bir eğitimcidir⁷⁸. Dolayısıyla hem

70 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumları," Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 657.

71 Güçtekin, a.g.e., s.38.

72 Ergin, a.g.e., s.1449; Kurt, a.g.e., s.207-220.

73 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, Külliyyat-ı Âsar ve İhtisasat. (Haz: Şevket Toker), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s.363.

74 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s.308-312.

75 Baltacıoğlu, a.g.e., s.196.

76 Baltacıoğlu, a.g.e., s.159.

77 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, Külliyyat-ı Âsar ve İhtisasat. (Haz: Şevket Toker), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s.439; Beşir Ayvazoğlu, Fikret, Everest Yayınları, İstanbul 2020, s.376-384.

78 Salim Durukoğlu, Süleyman Paşazade Sami Hayatı-Edebi Kişiliği Şiirleri- yayımlanmamış yüksek lisans tezi,

II. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

kitabî, teorik boyutlarıyla hem bir hayırsever, bir müzahir, bir hâmi olarak eğitim alanına kendini vermiş, Şemsülmekâtip projesinde de yer almıştır. Vefatından sonra hakkında dostlarının duygu ve düşüncelerini içeren bir kitapta bütün bu yönleri vurgulanmıştır⁷⁹. Yakından tanıyanlar eğitim işlerinin müzakere edildiği platformlar eğer yeniyeniliğe dair bir renk taşıyorsa Sami Bey'in de bu heyetlere dahil olduğunu belirtmişlerdir⁸⁰. Şemsülmekâtip'le ilişkisi her düzeydedir. Müfredat açısından yenice olan hendese dersi imtihanlarına İsmail Hakkı Bey'in davetiyle katılmış, öğrencilerin cesaretsizliğini eleştirmiş, öğretmeni de uyarmıştır⁸¹. Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'ne dönüştükten sonraki dönemde Sami Bey'le İsmail Hakkı'nın ilişkisi sürmüştür, Meşrutiyet maarifinin bir başka ismi Kâzım Nami, onun vefatı üzerine kaleme aldığı satırlarda, Sami Bey'in, "cemiyetin en müteşebbisi en faal uzvu olan İsmail Hakkı Bey'i" çok sevdiğini ve takdir ettiğini belirtmiştir⁸².

1913'te ülkede tek parti rejimi başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İttihatçılar, otoriter bir yönde siyasî ve toplumsal kontrolü sağlamış, Abdülhamid idaresi sonrası hiçbir müşterek fikir etrafında birleşemeyen kadroları⁸³ bir yönde birleştirmek için uğraşmışlardır. 20. yüzyılda modernleşme siyaseti içinde tek parti "bir medeniyet şeklinin ideali"dir⁸⁴. İttihatçıların tam kontrolü sağlamak için bu adımları attığı bir dönemde Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi, bir İttihatçı organizasyonu olarak kabul edilebilir mi?

İsmail Hakkı'ya göre muhalifler onu koyu bir İttihatçı olarak kabul etmiştir. Örneğin Mütareke Döneminin ilk Maarif Nazırlarından olacak Ali Kemal bu kanaattedir. İsmail Hakkı Bey'e göre ise kendisi İttihat ve Terakki'nin semtine uğramış bir kişi değildir; politika ile uğraşılmasını hiç sevmez, Hürriyet ve İtilafçı olması da mümkün değildir. Ancak kendi kelimeleriyle o devirde yeniliği İttihatçılar temsil etmektedir, kendisi de ruhen onlarla birleşmiştir⁸⁵. Bununla birlikte Cemiyet'in militanı değildir. Nitekim Mütareke döneminde de İstanbul'da Darülfünun Edebiyat bölümünde müderris ve dekan olarak çalışabilecektir.

Şemsülmekâtip projesi müstakil yürümüştür, okul İttihat ve Terakki Mektebi olmamıştır. Ancak İttihat ve Terakki'nin yenilikçiliğinden faydalanılmıştır. Heyet-i Hâmiye de bu zeminde çalışmıştır. Baltacıoğlu Şemsülmekâtip'i 'açık hava okulu modeline' göre teşkilatlandırmak için geniş alanlara ihtiyaç duyar. Küçük Çamlıca tepesi eteklerinde yerleşim yerlerine uzak bir mevkie geçer, geniş bahçesi olan Kamanto Köşkü'ne taşınır.

Bu değişiklik onun tasavvurlarını gerçekleştirmek bakımından ideal ise de işletmecilik, iktisadî rasyonalite boyutlarıyla gerçekçi değildir. Sadece İstanbul'dan değil Anadolu'dan bile velilerin bu okulu tercih edeceğini düşünürken okulun geliri yirmide bire düşer, 20-25 öğrenci kalır⁸⁶. Kasım 1914'te bu rakam 30'dur⁸⁷. Oysa öğrenci sayısı 1894'te 312'dir,

Fırat Üniversitesi, 1999, s.11,41; Cavit Binbaşıoğlu, "Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları", 75 Yılda Eğitim Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 146

79 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, Külliyyat-ı Âsar ve İhtisat. (Haz: Şevket Toker), Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.

80 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.26.

81 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.359.

82 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.343-344.

83 Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, MEB Devlet Kitapları, Ankara 1969, s.273-274.

84 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.70.

85 Baltacıoğlu, a.g.e., s.207.

86 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198.

87 Abdullah Cevdet. "Şems'ül Mekâtip", İttihat, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].

daha sonra 200'lü rakamlara düşmüştür. 1900'de 163 öğrenci, 1909-1910'da 284, 1913'te taşınmadan önce 163'ü erkek ve 74 kız toplam 237 öğrencisi bulunmaktadır⁸⁸.

Okul, yardım kurulu ve onun bir parçası olan Esat Paşa'nın desteği, irtibatlarıyla ayakta durmaya çalışır. Bu husus okula öğrenci çekmek için velilere dönük bir ilanda da dile getirilecek, masraflı bir eğitimin tek başına ücretlerle karşılanmadığı "yardımsever kişi ve kuruluşların" devrede olduğu belirtilmiştir. Mekân değişikliğiyle başlayan problemler, öğretmenlerin para alamamalarına kadar uzanır, ideal için parasız da olsa çalışmayı göze alırlar⁸⁹.

Ülkenin Dünya Savaşı'na katılmasıyla okulun bahçesindeki alanları, askerler kullanmaya başlar, eğitimi sürdürmenin şartlarının kalmadığı düşünüldüğünde, hâmilelerden Esat Paşa, İttihat Terakki Cemiyeti Kâtibi Umumisi Mithat Şükrü (Bleda)'yla irtibat kurar. O da Maarif Nazırı Şükrü Bey (bakanlığı: 24 Ocak 1913-9 Temmuz 1917) vasıtasıyla Dünya Savaşının başında İtilaf Devletlerinden birine ait boşaltılan bir okul binasını, Şemsülmekâtip'e tahsis eder⁹⁰. Baltacıoğlu'na göre Maarif Nazırı Şükrü Bey devletçidir, her işin ancak devlet eliyle olabileceğine inanmaktadır. Bu bakımdan Merkez-i Umumi üyelerinden Ziya Gökalp'in tam istediği bir bakan olduğunu söylemeden geçmez. Sami Bey kendisine başvurduğunda "Bu gibi özel derneklerin ülkeye faydalı olacağına inanmıyorum: aksine bu gibi derneklerin zararı vardır. Çünkü burada çalışan arkadaşlar aynı zamanda devlet memuru olduklarından resmi görevlerini ihmal edeceklerdir. Doğru olan herkesin resmi görevini görmesidir." karşılığını verecektir⁹¹.

Dikkat çekici olan Mithat Şükrü'nün, Sami Bey'in başkanlığını yapacağı⁹² İsmail Hakkı Bey, Esat Paşa'nın da üyeleri arasında yer alacağı Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti yönetim kurulu üyeleri arasında yer almasıdır. Mithat Şükrü Bey de eğitimcidir. Okul müdürlüğü, Selanik maarif teşkilatında muhasebecilik, öğretmenlik yapmıştır⁹³. İttihat ve Terakki'nin tam iktidar yıllarında Maarif Nazırlığı kendisine teklif edilmiştir⁹⁴. Baltacıoğlu, Şemsülmekâtip Heyet-i Hâmiyesi'nin Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin çekirdeğini teşkil ettiğini, bu kurulun daha sonra millî bir cemiyete dönüşmesine dönük teklifi Sami Bey'in hem onayladığını ve bu yönde gayret gösterdiğini yazmıştır⁹⁵. Cemiyet 21 Nisan 1916'da kurulmuştur. Cemiyet milli talim ve terbiye hakkında bilimsel ve uygulamalı teşebbüslerde bulunmak, "ahlakî sağlam, dindar, milliyetperver" bireyler yetiştirmenin yanı sıra kendi emeğiyle ayağa kalkacak ve tutunabilecek, faal, müteşebbis unsurlar yetiştirmek gibi bunun için her türlü uygun araca başvurmayı da hedeflemektedir⁹⁶. Aradan yıllar geçtikten sonra da İsmail Hakkı Bey bu Cemiyet'le Şemsülmekâtip arasında ilişkiyi tekrarlamıştır⁹⁷.

88 Güçtekin, a.g.e., s.163.

89 Baltacıoğlu, a.g.e., s.197-198.

90 Baltacıoğlu, a.g.e., s.198.

91 Baltacıoğlu, a.g.e., s.160.

92 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.359.

93 TBMM Albümü 1920-2010 (ed. S. Yıldırım, B. K. Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Yayınları, Ankara 2010, s.287.

94 Mithat Şükrü Bleda, Bir İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979, s.11.

95 Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey, a.g.e., s.359.

96 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.502.

97 İsmail Hakkı. Ziya Gökalp, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Diyarbakır 1966, s.21.

Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

Şemsülmekâtip Cumhuriyet'in ilk kesitinde de varlığını sürdürür. Resmi programlara katılır⁹⁸, şehrin maarif hayatının bir parçasıdır. Köklü ama modern bir okul olduğunu gazete ilanlarında vurgular. "Eskiliği kadar eskiciliğe düşmanlığı yeniliğe ve yeniciliğe dostluğu ile tanınmış Şemsülmekâtip" şeklinde karşımıza çıkan ifade bu cümledendir⁹⁹". Kurum, 1934 senesi de dahil olmak üzere Şemsülmekâtip adıyla ilan verir¹⁰⁰. Maarif Vekâleti'nin 7 Ekim 1935 tarihli 185 nolu kararnamesi kurumun adının Okullar Güneşi şeklinde değiştiğini gösterir, bu adla da resmi okullara denkliği onaylanmıştır¹⁰¹. İlanlarda bu yönde daha önce adım atıldığı görülür. Muhtemeldir ki Şemsülmekâtip'in 'okulların güneşi' anlamına gelmesinden ve Türkçe'nin gramerinin o yıllarda tam oturmamasından dolayı farklı bir hece ilavesiyle okulun adının "Okulalalar Güneşi" şeklinde değiştiği ve müdürünün Tahsin Güneş olduğu ilan edilmiştir¹⁰². Okulun tabelası her ne kadar öğrenciler daha sonraki yıllarda tabelacının hatası olarak görse de¹⁰³ bilinçli olarak bu şekilde yazılmış, 1936-1937'de lise bölümü için verilen bir karnede bile bu yazım sürmüştür. Bununla birlikte okul, özgün adını da ilanlarda kullanmayı sürdürmüştür¹⁰⁴.

Kurumun kapatılması okulun ücra bir köşede olması, ilk eğitimin ülkede ücretsiz olması, orta sınıf için yeterli öğrenciyi o semtte bulamamasıyla açıklanmıştır¹⁰⁵. Okul, Şubat 1940'ta Bakan Hasan Âli Yücel'in dönem ortasında İstanbul'a yaptığı bir ziyaretin ardından âni bir şekilde kapatılmıştır. 28-29 Ocak 1940'ta başlayan bu teftiş 12 gün sürmüştür. 9 Şubat günü gazetecilere bir mülakat vermiş ve şehirden ayrılmıştır. Burada İstanbul'daki okul sayısının yetersizliği kendisine soru olarak yöneltilmiştir. Yücel ise önceliklerinin yeni okul açmak değil, mevcut okullardaki talebelerin kendi mıntıklarındaki okullara gitmelerini sağlamak olduğunu, bununla birlikte belli mıntıklarda okul açılmasının da kaçınılmaz olduğunu da eklemiştir. Aynı gün İstanbul Belediye Meclisi'nde okulların sayıca yetersizliği konuşulmuş, Kartal'daki Ebulhüda Köşkü'nün yatılı okula çevrilmesi teklif edilmiştir.

13 Şubat günü şehirdeki ilk ve ortaöğretim okullarının müdür ve başmuallimlerinin katılımıyla Bakanlığın rutin yapılmasını istediği toplantılardan ilki gerçekleşmiştir. Burada ilkokul çağına geldiği halde çeşitli sebeplerle eğitime başlayamayan öğrencilerin olduğu, bunun sebepleri arasında okulsuzluğun da bulunduğu dile getirilmiştir¹⁰⁶. 15 Şubat tarihli gazetelerde ise Şemsülmekâtip'in kapatıldığı haberi verilmiştir. *Son Posta*'ya göre "Mektebin kapatılmasına sebep bazı idari yolsuzluklar ve bütçenin kifayetsizliğidir. (...) Okulun resmi okullara denkliği Maarif Vekâleti tarafından tasdik edilmemiş olduğu için, talebeler resmi mekteplere alınırken buldukları sınıfın imtihanını vermeleri icap etmektedir. Fakat Maarif Vekâleti, geçenlerde lise kısmı kapatılan Bezezyan Okulu talebelerine yapıldığı gibi, bu okulun talebelerinin de başka okullara geçerken imtihana tâbi tutulmaları meselesini tetkik etmektedir."

98 Milliyet, 16 Mayıs 1935, s.5.

99 Vakit, 1 Teşrinievvel 1932, s.12.

100 bkz. Milliyet, 30 Ağustos 1934, s.7.

101 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2020_02/21160102_fihrist_1935.pdf.

102 Milliyet, 1 Şubat 1935, s.7.

103 Gülersoy, a.g.e, s.5-6.

104 Tan, 20 Eylül 1935, s.12.

105 Ergin, a.g.e., s.1026.

106 Cumhuriyet, 14 Şubat 1940, s.2.

Gazetenin haberindeki denklik bilgisi doğrulamaya muhtaç bir bilgidir. Güçlü bir bürokrasinin olduğu ülkede okulun Bakanlık tarafından tanınmadan o tarihe kadar öğrenci kabul etmesi, resmi törenlere katılması, reklamlarının yapılması hatta bu reklamlarda da denkliğinin belirtilmiş olması¹⁰⁷ haberi bu yönüyle kuşku kılıkmaktadır. Bir başka gazetede Maarif Müdürlüğü tarafından okulda yapılan teftişler neticesinde bazı “idarî sebepler” dolayısıyla kapatılma kararı verildiği, bu kararın Bakanlık tarafından onaylandıktan sonra uygulandığı, diğer özel okulların durumlarının da incelendiği belirtilmiştir¹⁰⁸.

Cumhuriyet'e göre kapatılma sebebi yolsuzluk ve maddî imkânsızlıktır¹⁰⁹. Ertesi gün okulun müdürü ile müdür muavinine Bakanlık tarafından işten el çektilendiği, öğrencilerin tasdiknamelerinin verilmeye başlandığı; eğitimlerine devam edecek yatılıların Haydarpaşa Lisesi'ne, yatılı olmayanların ise Beşiktaş Mektebi ve Yıldız 50. İlk Mektebine nakledileceği bilgisi paylaşılmıştır. Gazetede İstanbul'da devam eden 72 okul inşaatından bahsedilmiştir¹¹⁰. Maarif Vekâleti, mektebin kurulduğu günden o güne kadar ki faaliyeti hakkında İstanbul Maarif Müdürlüğü'nden malumat istemiş, Müdürlük de bu iş için bazı müfettişlerini görevlendirmiştir¹¹¹.

Okul kapatıldığında 10 yaşında ve dördüncü sınıfta olan Gülersoy'a göre¹¹², karar onlara eğitiminin yetersizliği, bunun yanı sıra sahibiyle ilgili bir dedikoduyla açıklanmıştır. Gazetelerde yolsuzluk, maddî imkânsızlık, idarî sebepler gerekçelerine, eğitiminin yetersizliği ve bir dedikodu da eklendiğinde kapatılma sebebi muammaya dönüşmektedir. Bir taraftan son senelerde öğrenci sayısı azdır, patronun bundan dolayı rahatsız olduğu bilinmektedir, şehrin kenarında kalan özel bir okul için öğrenci bulmak kendi başına bir problemidir. Ama diğer taraftan Gülersoy'un ânî kapatma kararının önüne geçilememesini, devrin İnönü devri olduğuna bağlaması ve alınan kararları bir kalemde kestirip atan, arkası sorgulanamayan niteliğine bir deyimle işaret etmesi, ânî ve şiddetli bu kararı “darbe” olarak belirtmesi dikkat çekicidir¹¹³. Kapatmanın Bakan'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra, İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün toplantısı sonrası ve dönemin ortasında gerçekleşmiştir.

O günlerde Yücel, Bakanlıkta ikinci senesine girmiştir. Kendisi Darülmualim mezunudur, öğretmenlikten sonra, bürokrasideki görevine müfettişlikle başlamış, 1933'te Ortaöğretim Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne yükselmiştir. Bayar Hükümeti'nden itibaren (1937) Maarif Vekili olarak görev yapmaktadır¹¹⁴. Yücel Cumhuriyet döneminde daha da merkezileşme ve genişleme imkânı bulan bakanlık teşkilatı üzerinde tüm alanlarda sıkı bir kontrol kurmuş, düzene, disipline, önem vermiştir. Kendisi merkez ve taşra teşkilatına katı bürokratik bir bakışla yaklaşmış, hiyerarşiyi önemsemiştir¹¹⁵. Özel okulluluğa sempatiyle baktığına dair bir veri yoktur. Bu durum Demokrat Parti döneminde değişecek, o günlerde yabancı okullara ve Türk okullarına ilgiye dikkat çekecek, bunu ülkede yaşanan zenginleşmeye bağlayacak, bazı özel okulların ilk kısmına İngilizce ders konmasının da bu

107 Tan, 1 Eylül 1936, s.12.

108 Sabah Postası (İkdam), 15 Şubat 1940, s.2.

109 Cumhuriyet, 15 Şubat 1940, s.2.

110 Cumhuriyet, 15 Şubat 1940, s.6.

111 Son Posta, 16 Şubat 1940, s.4.

112 Gülersoy, a.g.e., s.6.

113 Gülersoy, a.g.e., s.36-37.

114 Tanıl Bora, Hasan Âli Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

115 Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Pegem Akademi, Ankara 2012, s.371; Tanıl Bora, Hasan Âli Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s.205.

I. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Semsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

okullara teveccühü artırdığını belirtecek, bu talebi karşılanması gereken bir ihtiyaç olarak görecektir¹¹⁶.

Farklı basın yayın organlarında yer alan kapatmaya dair sebeplere ve sürecin kronolojik gelişimine bakıldığında 'idarî sebepler' akla en yakın ihtimaldir. Kuvvetle muhtemel, okul mevzuata aykırı bir duruma düşmüştür. O tarihte İstanbul'da sayıları hayli azalmış özel Türk okulları arasında, Okullar Güneşi'nin Baltacıoğlu zamanından izler taşıyan pedagojisinin, fizikî imkânlarının ve konumunun, açık tutulması için lehine sebepler olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak eksikleri varsa tamamlanması için bir süre verilmesi beklenebilir bir davranışken bu da gerçekleşmemiştir. Gülersoy'un paylaştığı şekilde kurumun görsel sanatlar, tiyatro, tarım eğitimini programı içinde tutan özellikleri de kıymetlendirilmemiştir. Erken Cumhuriyet maarifinde eğitim camiasında bu derslerin gerekli takdiri görmesine engel teşkil eden bir psikoloji, meslek camiasında eksik olmamıştır¹¹⁷.

Siyaset bilimci Rustow, Türk siyasî hayatını dönemlendirirken, ülkemizdeki siyasî daralmaları ve genişlemeleri kalbin kasılma ve genişleme evrelerine benzeterek açıklamıştır¹¹⁸. Buradan mülhem olarak özel okulculuğun, İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarına ve Mütareke dönemine kıyasla Erken Cumhuriyet kesitinde daralmaya maruz kaldığı söylenebilir. Devlet genişlerken toplum geri çekilmiş, Türklerin açtığı okullar açısından da gözle görülür bir gerileme olmuştur¹¹⁹. Bu Türk modernleşmesinin, tamamen devlet merkezli otoriter bir modernleşme olmasıyla açıklanabilir. İnönü yönetimi de rejim açısından bir konsolidasyon/pekişme dönemidir. Özel teşebbüs çok önemsenen eğitim alanında bile makbul, teşvik edilebilir değildir. İkinci Meşrutiyet maarif hayatında önemli bir özel okulun, sonraki yıllarda pedagojisi içinde yaşatabildiği prensipler ve uygulamalar, muhtemel idarî kusurlarına kıyasla dikkat çekmemiş veya fark edilmemiş olmalıdır. Oysa okulun son patronu Tahsin Güneş, o dönemden intikal eden pedagojik yaklaşımın bir ölçüde sürmesini sağlamıştır. Türk eğitim sisteminde okulların pedagojiden önce politik fonksiyonu, tüm fonksiyonlarının önüne geçmiş, öğrencilerin siyasal sisteme sadakati sağlama meselesi öncelikli bir mesele olmuştur¹²⁰, böyle bir dönemde farklı bir pedagojiden izler taşıyan Okullar Güneşi yaşayamamıştır.

1924'te maarifle ilgili rapor hazırlamak için ülkemize davet edilen Dewey, eğitimde yeni yöntemleri uygulamak için en müsait kurumların özel okullar olduğunu, devlet okullarının muhafazakâr ve yeknesak eğitiminde iyileştirmeler yapmak için kullanılacak yeni metodların, buralarda denenebileceğini belirtmiş, bütçede eğitime kaynak ayırılmadığı yerde bu okulların bir nebze ihtiyacı karşılayabileceğini belirtmiştir¹²¹. Türk Maarif Cemiyeti tarafından açılan Maarif Koleji bu süreçte bir istisnadır. Ankara'da üst düzey devlet görevlilerinin çocuklarının yeterli ve kaliteli eğitimi alamamaları gerekçesiyle

116 Hasan Âli Yücel, Hürriyet Gene Hürriyet, C. II der. C. Y. Eronat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.224.

117 Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, Pegem Akademi, Ankara 2012, s.364-365.

118 Dankwart, A. Rustow, "The Development of Parties In Turkey", Political Parties and Political Development, Princeton University Press, 1969, s.112-113.

119 Ergin, a.g.e., s.2076.

120 Hikmet Yıldırım Celkan, Eğitim Sosyolojisi, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991, s.48.

121 John Dewey, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara 1939, s.29-30.

bu Cemiyet kurulmuştur (31 Ocak 1928). Tek parti rejimi içinde bir triarşinin¹²²; CHP milletvekillerinin, ordu ve bürokrasi mensuplarının üye olduğu bu Cemiyet, bu özel okulu himaye etmiştir¹²³.

Sonuç

Şemsülmekâtip ömrü kurucusunun ömrüyle sınırlı kalmayan ve yaşayabilen bir eğitim kurumudur. Kurulduktan sonra üç defa el değiştirmiştir. İktisat tarihçisi Ülgener'in işaret ettiği üzere 20. yüzyılın ortalarında bile, özel kuruluşların ömrünün kurucusunun ömrü ile ölçüldüğü, bir nesilden öbürüne unvan ve firma aktarımının parmakla gösterilecek kadar az olduğu ülkemizde¹²⁴ Şemsülmekâtip'in elli sene yaşayabilmesi hayli dikkat çekicidir.

Osmanlı-Türk modernleşmesinin eğitimde müfredat, öğretmen, pedagoji değişiklikleri bir yüzyıla yayılan bir değişim hikâyesidir. Moderniteye uyum sağlamayı çıkış yolu olarak gören kesimler, eylemler, sık sık dirençle karşılaşmıştır. Şemsülmekâtip farklı bir tecrübedir. Teorik olarak direnç göstereceği varsayılan geleneksel kesimlere mensup okul kurucuları, direnç göstermek bir yana yenileşmeye doğrudan katkıda bulunmuşlardır. İkinci Meşrutiyet öncesinde zihnen yeni eğitim usullerine yatkın öğretmenleri, İkinci Meşrutiyet sonrası modern öğretmen okullardan mezun olmuş öğretmenleri istihdam etmişler, en yeni olan uygulamalar okul bünyesine girebilmiş, pedagojik olarak İstanbul'un muhafazakâr kamuoyunda eleştirilen faaliyetler bu bünyenin bir parçası olmuştur. Okul geleneksel ve modern seçkinlerin değişimde ittifak ettikleri bir eğitim kurumudur.

Baltacıoğlu'nun okulla ilgili geniş sorumluluklar üstlendiği kısa bir süre istisna tutulursa, bir derneğin, bürokratik veya siyasî elitlerin himayesi olmadan, bir muhitin desteğini almadan da 17 senesi Cumhuriyet dönemi olmak üzere toplamda 50 seneye yakın yaşamış bu okul, bürokrasinin ânî bir kararıyla kapatılmıştır.

Türkiye'nin bütçe imkânları bu periyotta okullaşma politikalarını etkilemiştir. İlk eğitim özellikle üstüne düşülen bir alan olmasına rağmen okul binası, derslik açıkları hep hissedilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk döneminde onun kurduğu kabinelerde görev yapan Esat Sagay (27 Eylül 1930-18 Eylül 1932), probleminin çözülmesi için özel okulların desteklenmesini gündemine almıştır. Görevi bırakmadan önce bir sonraki eğitim öğretim yılı yapılacaklar listesinde, bu okullara nakdî yardım ve vergi muafiyetleri tanımak vardır¹²⁵. Atatürk de (1925) TBMM'yi açış konuşmasında söz konusu imkânsızlıklardan dolayı devletin azami fedakârlığı yaparken, zengin kişilerin çocukları hususî teşebbüslerle okuyup yetiştirmelerini telkin etmiştir¹²⁶. Ancak bunun dışında Meclis'i açış konuşmalarında konuya bir daha temas etmemiştir. Özel okulculuk ülkedeki imkânsızlıklar içinde kısmî bir çözümdür. Sagay'ın nakdî yardım önerisinin gerçekleşmesi güçtür; ama vergi muafiyeti gibi avantajlar sağlamak mümkündür. Bilindiği kadarıyla

122 Kavram için bkz. İlky Sunar ve Sabri Sayarı, "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", State, Society and Democracy in Turkey, Bahcesehir University Publication, 1986, s.70.

123 Oğuz Kalafat, Cumhuriyetin Eğitiminde Öncü Kuruluşlardan Biri: Türk Eğitim Derneği (1923-2013), yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2019, s.67,72.

124 Sabri Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yayınları, İstanbul 1991, s.206.

125 Esat Sagay, "Hocam", Maarif Vekili Esat Sagay'ın Hâtıraları, Haz. E. Sagay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.88.

126 Kâzım Öztürk, Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları, Ak Yayınları, İstanbul 1969, s.182.

II. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul:
Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

buyle bir destek politikası oluşmamıştır. Bunda dönemin zamanla güçlenen kamucu, devlet merkezli, eğitimde tam kontrolü sağlamaya dönük tercihleri belirleyici rol oynamış olabilir. Diğer taraftan yabancı ve azınlık okullarıyla Cumhuriyet öncesinde sürekli mesele yaşayan elitlerin önemli kısmının özel okulculuğa ihtiyatla yaklaşmış muhtemeldir. Yine de çocuklarının istikbalini düşünen Ankara elitlerinin Maarif Cemiyeti'ni kurmuş oldukları ve devlet okullarının yanında Ankara'da özel bir seçenek oluşturmaktan geri kalmadıkları da akıldan çıkarılmamalıdır. Okullar Güneşi, Meşrutiyet yıllarında Şemsülmekâtip'in teminatı olan hâmi kurul gibi bir vasıtaya sahip olmamıştır, ekonomik güçlüklerini hafifletecek ya da pedagojik zenginlik oluşturan farklılıklarına tahammüllü olmayan memurlara karşı, bir paratoner gibi çalışacak siyasal toplumla ilişkili destekçileri de mevcut değildir. Bütün bunların ötesinde Erken Cumhuriyet modernleşmesi, Batı modernleşmesinden farklı olarak kendi millî devletini inşa ederken aşağıdan gelen yapıları, sivil toplum örgütlerini arkasına alma, toplumsal katılımı sağlamada istekli değildir. Özel okulculuğun gerilemiş olmasına bu boyutuyla da bakılabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarla aynı periyotta diğer Türk özel okullarının maruz kaldığı süreçler ve problemlerle birlikte bu dönem biraz daha aydınlığa kavuşturulabilir ve konu bu boyutuyla da tartışılabilir. Bugünkü Türkiye'de özel okulların sivil toplumla ve siyasal toplumla ilişkisi, bunun yönü, biçimi 21. yüzyıl Türkiye'sinde kuvvetle muhtemel ileriki senelerde çokça konuşulacak ve tartışılacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Cevdet.(1914), "Şems'ül Mekâtip", **İçtihat**, no.120, 23 Teşrin-i evvel 1330 [5 Kasım 1914].
- Acar, Derya. (2012), *Yeni Mektep Hareketinin Türk Eğitim Hayatı Üzerindeki Etkileri (1909-1929)*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Akyüz, Yahya. (2012), *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmeye Etkileri (1838-1950)*, Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Akyüz, Yahya. (2019), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2019*, Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Ayvazoğlu, Beşir, (2020), *Fikret*, İstanbul: Everest Yayınları, 2020.
- Ball Alan ve Guy Peters, (2007), *Çağdaş Siyaset ve Yönetim* (çev: Nil Uzun), İstanbul: Yayın Odası, 2007.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1998), *Hayatım* (haz: A. Y. Baltacıoğlu), İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1998.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1964), *Pedagojide İhtilal*, İstanbul; 1964.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1942), *İçtimai Mektep*, Ankara: Maarif Vekilliği, 1942.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı (1966), *Ziya Gökalp*, Diyarbakır: Diyarbakir Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1966.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, (1995), *Talim ve Terbiye'de İnkılap*, (haz. R. Canım, R. Y. Kıncal), Ankara: MEB Yayınları, 1995.
- Batır, Betül, (2007), *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Berkes, Niyazi (2002), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

- Binbaşıoğlu Cavit, (1999), “Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları”, *75 Yılda Eğitim* (ed. F. Gök) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, ss.145-170.
- Bleda, Mithat Şükrü, (1979), *Bir İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1979.
- Bora, Tanıl, (2021), *Hasan Âli Yücel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Celkan, Hikmet Yıldırım, (1991), *Eğitim Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991.
- Dewey, John, (1939), *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Ankara: T.C. Maarif Vekilliği, 1939.
- Durukoğlu, Salim, (1999), *Süleyman Paşazade Sami Hayatı-Edebi Kişiliği Şiirleri*- Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi, 1999.
- Erdoğan, İrfan (2018), *Cumhuriyetçi Muhafazakâr İsmail Hakkı Baltacıoğlu Bir Eğitim İnkılâpçısının Hayatı*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Ergin, Osman Nuri, (1977), *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, V, 1977.
- Fortna, Benjamin, (2005), *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* Çev. Pelin Siral, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Gellner Ernest, (1992), *Uluslar ve Ulusçuluk* (Çev. G. G. Özdoğan, B. E. Behar), İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Güçtekin, Nuri (2013), *İstanbul’daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Gülersoy, Çelik, (2003), *Bir Masal*, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, 2003.
- Hanioğlu, Şükrü, (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- Hüseyin Vassaf, (2015), *Sefine-i Evliya C.2*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Kafadar, Osman, (1997), *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, İstanbul: Vadi Yayınları, 1997.
- Kalafat, Oğuz, (2019), *Cumhuriyetin Eğitiminde Öncü Kuruluşlardan Biri: Türk Eğitim Derneği (1923-2013)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Kalaycıoğlu, Sibel. “Toplumsal Yapı: Toplumsal Kurumlar, Gruplar ve Toplumsal Değişme”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Yapısı*, Ed. M. Zincirkıran, Bursa: Dora Yayıncılık, 2011, ss. 3-18.
- Kara, Mustafa, (2011), “Küçük Hüseyin Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1 Nisan 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kucuk-huseyin-efendi>.
- Kazancıoğlu, Habibe, (2020), “İkinci Meşrutiyet Devrinde Bir Türk Okulunun Kayıt Kılavuzu: Şems’ül-Mekâtîp”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7 no. 1, 2020 ss. 26-48.
- Kurt, Songül Keçeci, (2011), *Osmanlı Devleti’nde Özel İslam Mektepleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Külliyat-ı Âsar ve İhtisarat*. Sami Bey, Süleyman Paşa-Zâde (Haz: Şevket Toker), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Müezzinoğlu, Ersin, (2012), *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012.

İ. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul:
Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne

- Özgürel, Avni. "Okuryazarların Şeyhi", *Radikal*, 2 Eylül 2001. <http://www.radikal.com.tr/yorum/okuryazarlarin-seyhi-608082/>
- Öztürk, Kâzım, (1969), *Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları*, İstanbul: Ak Yayınları, 1969.
- Prens Sabahattin, (1999), *Türkiye Nasıl Kurtulabilir? Ve İzahlar* Çev. Fahri Unan, İstanbul: Ayraç Yayınları, 1999.
- Rustow, Dankwart, A., (1969), "The Development of Parties In Turkey", *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, 1969, ss.107-133.
- Sagay, Esat, (2012), "*Hocam*", *Maarif Vekili Esat Sagay'ın Hâtıraları*, Haz. E. Sagay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Sarıbay, Ali Yaşar, (1994), "Türkiye'de Siyasal Modernleşme, Toplumsal Yapı ve Laiklik," *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, ss. 43-70.
- Somel, Selçuk Akşin, (2010), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Somel, Selçuk Akşin. "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Modern Eğitim", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.9, 2015, ss.146-179, , <https://istanbultarihi.ist/338-tanzimat-doneminde-istanbulda-modern-musulman-egitimi>.
- Sunar, İlkay ve Sabri Sayarı, (1986), "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", *State, Society and Democracy in Turkey*, İstanbul: Bahcesehir University Publication, 1986. pp. 65-95.
- Şimşek, Hüseyin. "Osmanlı Devleti'nde Özel Okullar ve İlk Türk Özel Okulunun Tarihçesine Dair Yeni Bilgiler", *Bilig*, no. 68, ss.209-230.
- Şimşek, Hüseyin. "Bir İmparatorluk Refleksi Olarak, 19. Yüzyılda Eğitsel Etkileşim ve Sonuçları", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.14, no. 3, ss. 75-94.
- Şimşir, Bilal, (1985), *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Talebe Defteri*. "Şemsülmekâtip Mektebinin Tevzii Mükafatı", no.5, 18 Temmuz 1329, s.65-67.
- TBMM Albümü 1920-2010* ed. S. Yıldırım, B. K. Zeynel, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Yayınları, 2010.
- Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumları," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 650-672.
- Tekeli, İlhan, (2002), "Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 19-42.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi C.1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1995), *Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952*, İstanbul: Arba Yayınları, 1995.
- Tunçay, Mete (1989), "Siyasal Tarih 1908-1923", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, ss. 177-190.

Turhan, Mümtaz, (1969), *Kültür Değişmeleri*, Ankara: MEB Devlet Kitapları, 1969.

Ülgener, Sabri, (1991), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları, 1991.

Yeni Adam, "Hayatım", 1940, sayı: 283.

Yücel, Hasan Âli, (1998), *Hürriyet Gene Hürriyet* C. II der. C. Y. Eronat, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Yücel, Hasan Âli, (1994), *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994.

Arşiv Belgeleri:

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/21160102_fihrist_1935.pdf

27 Nisan 1309, Yıldız Mütenevvi Maruzat, 77-98 (H.22-10-1310).

Gazeteler:

Cumhuriyet. İkdam. *Milliyet*, *Son Posta*, Tan. Vakit.

8. SINIF T.C. İNKILAP TARİHİ ve ATATÜRKÇÜLÜK DERSİNE İLİŞKİN TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ*

INVESTIGATION OF THESES REGARDING 8TH GRADE REVOLUTION HISTORY OF TURKISH REPUBLIC (TR) AND KEMALISM COURSE BY CONTENT ANALYSIS METHOD

Zafer ÇAKMAK**, İsmail Hakan AKGÜN***, Murat SALUR****

Geliş Tarihi/Received:20.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted:22.06.2021

ÇAKMAK, Zafer- AKGÜN, İsmail Hakan, SALUR, Murat (2021), "8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle incelenmesi", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 825-843.

Öz

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi; milli ve tarihi değerlerimizi, Cumhuriyetimizin kuruluş esaslarını, Atatürk ilke ve inkılaplarını, yakın tarihimizi, milli birlik ve beraberliğimizi, ulusal bilincimizi, vatan ve millet sevgisini, çağdaş, ulusal ve demokratik değerleri konu edinen ve tüm bunları Türk gençliğine aktarmayı ve benimsetmeyi amaçlayan bir derstir. Bu araştırmanın amacı, 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezleri yöntemsel ve tematik açıdan inceleyerek bu alandaki genel eğilimleri belirlemektir. Bu amaç çerçevesinde, araştırma kapsamında yer alan tezlere YÖK tez tarama merkezi üzerinden "İnkılap tarihi", "Atatürk ilkeleri", "Atatürkçülük", "İnkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi" ve "8. Sınıf" anahtar kelimeleri ile arama yapılmış ve bunun neticesinde, 43 yüksek lisans tezi ve 7 doktora tezi olmak üzere toplam 50 adet teze ulaşılmıştır. Bu tezler; tezlerin türü, yayımlandığı yıl, araştırmacının cinsiyeti, tezlerin yapıldığı üniversite, araştırmanın yöntemi ve deseni, örneklem grubu ve büyüklüğü, veri toplama aracı, tezlerdeki konular ve yapılan analizler vs. açısından incelenmiştir. Bu araştırma kapsamına alınan tezlerin verileri öncelikle excel formatına dönüştürülerek incelenmiş ve betimsel istatistik tekniğiyle analiz edilmiştir. Ayrıca, çalışma verilerinin frekans ve yüzde hesapları da yapılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde; İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tezler içerisinde en fazla öğrencilerin akademik başarılarının ve derse yönelik tutumlarının belirlenmesi ile İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde çeşitli öğretim strateji, yöntem ve tekniklerinin kullanımını konularına ağırlık verildiği görülmüştür. Bunun yanı sıra, tezlerde genel olarak nitel araştırma yönteminin kullanıldığı ve deneysel modelin tercih edildiği, veri toplama aracı olarak görüşme formunun ilk sırada yer aldığı, nitel ve betimleyici analizlerin en fazla kullanılan analizler olduğu, ortaokul öğrencileri ile öğretmenlerin en fazla örneklem grubu olarak tercih edildikleri ve daha çok küçük örneklem grupları kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *İnkılap Tarihi, Atatürkçülük, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi, İçerik Analizi.*

*Bu araştırmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

**Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, zcakmak@firat.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0612-814X>).

***Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, hakgun@adiyaman.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0190-1866>).

****Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, murat.salur.4949@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2569-4788>).

Abstract

T.R. History of Revolution and Kemalism course; It is a course that focuses on our national and historical values, the principles of the foundation of our Republic, Atatürk's principles and reforms, our recent history, our national unity and solidarity, our national consciousness, love of the country and the nation, contemporary, national and democratic values and aims to transfer and adopt all these to Turkish youth. The aim of this research is to examine the theses made on the 8th grade Turkish Republic History of Revolution and Kemalism course from a methodological and thematic perspective and to determine the general trends in this field. Within the framework of this purpose, the theses within the scope of the research are included in the "History of Revolution", "Atatürk's Principles", "Kemalism", "History of Revolution and Kemalism course" and "8. Class "keywords" and as a result of this, a total of 50 theses including 43 master's theses and 7 doctoral dissertations were reached. These theses; the type of theses, the year they were published, the gender of the researcher, the university where the theses were made, the method and design of the research, the sample group and size, the data collection tool, the topics in the theses and the analysis, etc. It has been examined in terms of. As a result of the examination; Among the theses related to the History of Revolution and Kemalism course, it was observed that the students mostly focused on determining their academic achievements and attitudes towards the course and the use of various teaching strategies, methods and techniques in the History of Revolution and Kemalism course. In addition, in theses, the qualitative method is generally used and the experimental model is preferred, the interview form as the data collection tool is in the first place, qualitative and descriptive analyzes are the most used analyzes, middle school students and teachers are preferred as the most sampling group and more It was observed that very small sample groups were used.

Keywords: *History of Revolution, Kemalism, History of Revolution and Kemalism course, Content Analysis.*

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Giriş

Temeli Atatürk'ün ilke ve inkılaplarına dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin huzuru, selameti ve bekası, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak hatta çok ötesine geçmekle mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti çok zor koşullar altında kurulmuş ve varlığını sürdürmüştür. Milli Mücadele Dönemi'nde büyük zorluklar yaşamış ve çetin savaşlar geçirmiştir; ancak tüm bunlara rağmen milli birlik ve bütünlüğünü daima diri tutarak tüm zorluklara göğüs germiş ve tüm tehditleri bu bilinç, azim ve kararlılıkla bertaraf etmiştir. İşte, Türkiye Cumhuriyeti böyle zorluklar neticesinde kurulmuştur. Şüphesiz, tüm bu yaşanan zorluklar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci Türk gençliğine anlatılması ve aktarılması gerekmektedir. Bu misyonu üstlenen en önemli derslerin başında ise 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi gelmektedir.¹

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, demokratik değerlerle bütünleşen, modern uluslarının yapısını kavrayan, ülkemizin uluslararası bağlamda karşılaştığı problemleri bilen ve bu problemlerin çözümü için çaba sarf eden bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Ayrıca, bu ders yetişen kuşaklara Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsetmeyi, inkılapların hangi gelişim aşamalarından geçtiğini kavratmayı, milli değerlere sahip çıkıp bunları koruyan bireyler haline getirmeyi de hedefler.²

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin iki yönünün bulunduğunu vurgulamaktadır. Bunlardan birincisi, bilim yönüdür. Bu çerçevede, yakın tarihimizin öğretilmesi amaçlanmaktadır. İkinci ise politik ya da ideolojik yöndür. Bu çerçevede, Cumhuriyetimizin dayandığı Atatürk ilke ve inkılaplarının benimsetilmesi ve inkılapların gelişim aşamalarının öğretilmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle, bu ders diğer derslerden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bilhassa bu dersi diğer tarih derslerinden ayrı kılan birtakım hususiyetler de bulunmaktadır. Zira dersin temelinde Atatürk'ün düşünce yapısıyla Türk gençliğini buluşturmak ve bu anlayışı güçlendirerek ileriye taşımak vardır.³

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, cumhuriyetimizin ne gibi zorluklarla kurulduğunu izah eden, toprağımızın mukaddesatını ifade eden, Türk gençliğini içteki ve dıştaki tehditlere karşı daima uyanık tutarak vatanımızın bekasını teminat altına almayı amaçlayan bir derstir. Ayrıca, bu ders ülkemizin, milleti ve devleti ile bölünmez bir bütünlük içerisinde bulunduğunu çocuklarımıza benimseten, Atatürk ilkeleri ve Atatürk'ün düşünce yapısı ile milli hedefler etrafında bir araya gelmeyi ve bütünleşmeyi hedefleyen bir derstir.⁴

Gülmez, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin; çağın gerektiği bilgi, beceri ve değerleri edinmiş, Atatürk'ün arzuladığı değişime ve gelişime açık, sorgulayan, kendisi ve ülkesi adına hızlı ve etkili kararlar alabilen, ülkesini ve değerlerini daima seven ve

1 Sabahaddin Aslan- Kadir Şeker, "Sekizinci Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Kavramlarının Öğretiminde Bulmacaların Öğrenci Başarısına Etkisi", *Mediterranean Journal of Humanities*, C.3, S.1, 2013.

2 Bülent Akbaba, "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersinin Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar (Gazi Üniversitesi Örneği)", *Akademik Bakış*, C.1, S.2, 2008.

3 Yücel Kabapınar- Tülay Camkıran, "Bilginin Sunumu Boyutunda 1981 ve 2006 Yılı İnkılâp Tarihi Programları'na Göre Hazırlanmış Ders Kitaplarına Bakmak", *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.36, 2012.

4 Aşegül Yılmaz, Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Karşı Tutumları ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

koruyan, kendisiyle barışık, yeniliğe açık, meraklı ve araştırmacı, insan haklarına riayet, çevreye karşı duyarlı, barışçıl, bilimi ve akli önceleyen bireyler yetiştirmeyi amaçladığını vurgulamaktadır.⁵

Kısaca, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi; milli ve tarihi değerlerimizi, Cumhuriyetimizin kuruluş esaslarını, Atatürk ilke ve inkılaplarını, yakın tarihimizi, milli birlik ve beraberliğimizi, ulusal bilincimizi, vatan ve millet sevgisini, çağdaş, ulusal ve demokratik değerleri konu edinen ve tüm bunları Türk gençliğine aktarmayı ve benimsetmeyi amaçlayan bir derstir. Geçmişten aldığı derslerle bugünün sorunlarına ışık tutan bu dersin; sorumluluk sahibi, vatansever, barışçıl, etkin, aktif ve demokratik bireyler yetiştirmeyi amaçladığı söylenebilir.

T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin tarihsel süreci incelendiğinde ilk olarak yükseköğretim kademesinde okutulmaya başlandığı görülmektedir. Esasında bu dersin, yükseköğretim kurumlarında okutulma cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelmektedir. Bu dönemde, böyle bir dersin okutulması, dönemin inkılaplarının yerleşmesi, korunması ve geniş kitlelere ulaşması sebebiyledir. Bu dersin, sistemli bir şekilde üniversitelerde okutulması ise İnkılap Tarihi Enstitüsünün kurulmasıyla olmuştur. 1942 yılında İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi isimli ders, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi şeklinde değiştirilerek zorunlu ders kapsamında yükseköğretim kurumlarında okutulmaya devam etmiştir. Daha sonraki süreçte, ilköğretim programları oluşturmacılık anlayışı doğrultusunda yeniden oluşturulmuş ve 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi de yapılandırılmıştır. Aynı anlayış doğrultusunda lise programlarında da bu ders yerini almıştır.⁶

Türkiye’de tarih eğitimi, ilkokul kademesinden yükseköğretim kademesine kadar farklı isimler altında okutulmaktadır. Halihazırda, ülkemizde T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, ortaokul düzeyinde 8.sınıflarda haftada 2 ders saati şeklinde okutulmaktadır. Ayrıca, bu ders ortaöğretim düzeyinde 12. Sınıflarda da yine 2 ders saati şeklinde okutulmaktadır. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi, ortaokul düzeyinde 8. sınıflarda sosyal bilgiler öğretilmesi, ortaöğretim düzeyinde 12. sınıflarda tarih öğretmenleri ve yükseköğretim düzeyinde de öğretim görevlileri ve öğretim üyeleri tarafından verilmektedir.⁷

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi üniteleri, kazanım sayıları ve içerik yoğunluğuna göre belirlenen oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir:⁸

5 Nurettin Gülmez, “Üniversite Gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersine Bakışı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.57, S.19, 2003.

6 Cengiz Dönmez – Kubilay Yazıcı, TC. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, s.19

7 Ahmet Turan Altunpara, Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yer Alan Kavramları Anlama Düzeyleri, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

8 MEB. T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 8. Sınıf). Ankara, 2018, s.10.

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi
Yöntemiyle İncelenmesi

Tablo 1. 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Ait Kazanım Listesi

Sıra No	Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Süre / Ders Saati	Oran (%)
1	Bir Kahraman Doğuyor	4	8	11,1
2	Millî Uyanış: Bağımsızlık Yolunda Atılan Adımlar	8	18	25
3	Millî Bir Destan: Ya İstiklal Ya Ölüm!	7	17	19,5
4	Atatürkçülük ve Çağdaşlaşan Türkiye	9	12	16,7
5	Demokratikleşme Çabaları	3	6	8,3
6	Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası	3	6	8,3
7	Atatürk'ün Ölümü ve Sonrası	5	8	11,1
TOPLAM		39	72	100

8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi özel amaçları boyutu incelendiğinde, 2005 yılı öğretim programında 14, 2018’de yenilenen öğretim programında ise 12 amaca yer verildiği görülmektedir.⁹ Bu amaçlar kısaca şu şekilde özetlenebilir:¹⁰

“T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile öğrencilerin; Atatürk’ün kişilik özelliklerini bilip onu örnek almaları, Türk milletinin millî birlik ve beraberlik anlayışı içerisinde hareket edip her türlü zorluğu bertaraf edebileceğini anlamaları, Millî Mücadelenin milli ve evrensel boyutunu kavramaları, Türk İnkılabı’nın tarihî anlamını ve önemini kavramaları, İnsan hakları, ulusal egemenlik, tam bağımsızlık, milliyetçilik, demokrasi, çağdaşlık, laiklik ve cumhuriyet kavramlarının önemi kavramaları, Atatürk İlke ve İnkılaplarının esas aldığı değerleri yaşatmaya istekli olmaları, vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip, millî, manevi ve evrensel değerleri benimseyen birer vatandaş olarak yetişmeleri, Atatürk İlke ve İnkılaplarının, ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti’nin dinamik temelini oluşturduğunu kavramaları, iç ve dış tehditlere karşı duyarlı olmaları, tarih bilinci geliştirmeleri, Türkiye’yi ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri, kendilerini geleceğe hazırlayacak bilgi, beceri, değer ve tutumlar kazanmaları amaçlanmıştır.”

Millî Eğitim Temel Kanununun 2. Maddesinde yer alan *“Türk Millî Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini, Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmektir”*¹¹ şeklindeki amaçlar, esasında T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin amaçları ile benzer amaçlar taşıması bağlamında oldukça önemlidir.

9 Zafer Tangülü- Şefket Süvari, “2005 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı ile 2018 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programının Karşılaştırması”, Tarih Okulu Dergisi, S.38, 2019, s.244.

10 MEB, age., s.8

11Millî Eğitim Temel Kanunu, 1973, s. 5101.

Tüm bu amaçlardan yola çıkarak Türk gençliğine, Türk inkılabının öğretilmesinin nedeni önemli ve büyük bir iş olduğu anlaşılabilir. Bu gerekçe ile 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ayrı bir ders şeklinde hazırlanmıştır. Böylece, yeni kuşakların, bizden önceki kuşakların çektikleri zorlukları bilip elde ettikleri başarılar ile onur duymaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, bu dersin yakın tarihimize ışık tutmasını, Türk inkılabını ileriye taşımalarını, Türk gençliğinin sinesinde ve zihninde bu hissiyatların diri tutulmasını ve bu bilinç doğrultusunda hareket edilmesini sağlaması bağlamında oldukça müstesna bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Bu araştırmanın amacı 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tezleri yönetsel ve tematik açıdan incelemektir. Bu çerçevede, bu araştırmanın 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili genel eğilimleri belirlemesi ve bundan sonra bu alanda yapılacak olan çalışmalara bir kaynak teşkil etmesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir.

Yöntem

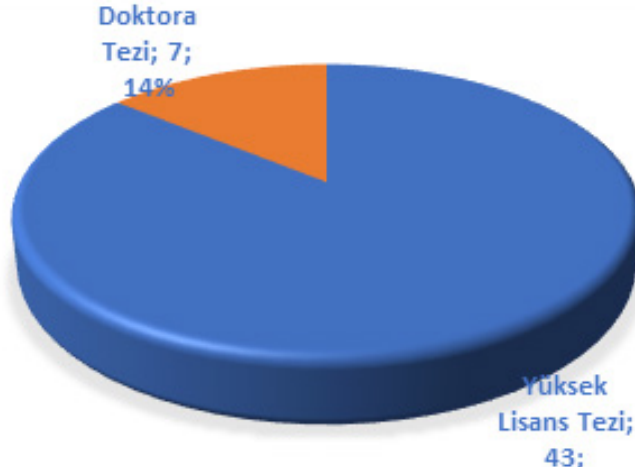
8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tezlerin genel eğilimini belirlemeye yönelik olan bu çalışmada betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Nitel araştırma kapsamı içerisinde değerlendirilen ve sistematik bir çalışma niteliğinde olan betimsel içerik analizi, belirli bir konuda yapılmış bütün çalışmaların incelenerek genel eğilimlerinin tespit edilmesi ve araştırma neticelerinin sınıflandırılarak değerlendirilmesi esasına dayanır.¹² Öncelikli amacı, çalışmalardaki genel eğilimleri belirlemek olan betimsel içerik analizinde, belirli bir konu kapsamında hazırlanmış olan gerek nitel gerekse de nicel bütün çalışmaların incelenerek ve kategorize edilerek değerlendirme yapılması sağlanır. Böylece, ilgili konu ile alakalı çalışma yapmak isteyen araştırmacıların, o konudaki genel eğilimleri daha iyi görmeleri sağlanmış olur.¹³ Araştırmanın örneklem boyutu ise amaçlı örnekleme yöntemi kapsamında oluşturulmuş olup bu doğrultuda ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde, daha önceden saptanan bütün durumların çalışılması söz konusudur. İlgili ölçütler, araştırmacılar tarafından oluşturularak kullanılabilir¹⁴. Araştırma kapsamındaki tezlere YÖK tez tarama merkezinin veri tabanından ulaşılmıştır. Bu kapsamda, 2021 yılının ilk yarısına kadar olan 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik tezler incelenmiştir. "T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine" yönelik yapılan tezlerde "İnkılap tarihi", "Atatürk ilkeleri", "Atatürkçülük", "İnkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi" ve "8. Sınıf" anahtar kelimeleri ile arama yapılmıştır. Yapılan aramalar neticesinde toplamda 50 adet teze erişim sağlanmıştır. Bu araştırma çerçevesinde; tezlerin türü, yayımlandıkları yıl, araştırmacıların cinsiyeti, tezlerin yapıldığı üniversite, araştırmanın yöntemi ve deseni, örneklem grubu ve büyüklüğü, veri toplama aracı, yapılan tezlerdeki konular ve analizler incelenmiştir.

12 Harsh Suri-David Clarke, "Advancements in Research Synthesis Methods: From A Methodologically Inclusive Perspective", Review of Educational Research, C.79, S.1, 2009; Muammer Çalık-Mustafa Sözbilir, "İçerik Analizinin Parametreleri", Eğitim ve Bilim, C.39, S.174, 2014; Tzu-Chiang Lin- Tzung-Jin Lin-Chin-Chung Tsai, "Research Trends in Science Education From 2008 To 2012: A Systematic Content Analysis of Publications in Selected Journals", International Journal of Science Education, C.36, S.8, 2014.

13 Louis Cohen- Lawrence Manion - Keith Morrison, Research Methods in Education (5th Ed.), London and New York:Routledge Falmer, 2007.

14 Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Şekil 1. Tez Türü

Şekil 1 incelendiğinde, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili ulaşılan toplam 50 adet tezin; 43'ünün (%86) yüksek lisans tezi, 7'sinin (% 14) de doktora tezi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, toplam 50 adet lisansüstü tez çalışma tek tek incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırma kapsamına alınan tezler; tezlerin türü, yayımlandığı yıl, araştırmacının cinsiyeti, tezlerin yapıldığı üniversite, araştırmacının yöntemi ve deseni, örneklem grubu ve büyüklüğü, veri toplama aracı, yapılan tezlerdeki konular ve analizler vs. bilgiler öncelikle excel formatına dönüştürülerek incelenmiş ve betimsel istatistikler ile analiz edilmiştir. Ayrıca, çalışma verilerinin frekans ve yüzde hesapları da yapılmıştır. Yapılan tüm bu analizler neticesinde, elde edilen sayısal verilerin daha net ve anlaşılır olması amacıyla tablolar ve grafikler hazırlanmış ve bunlar bulgular kısmında sunulmuştur.

Geçerlik Güvenirlik

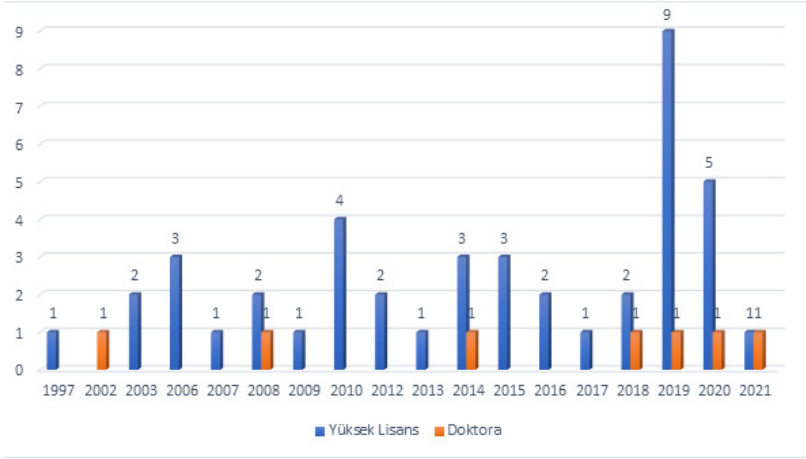
Araştırmada güvenirliliği artırmak maksadıyla araştırmacı tarafından çalışma kapsamına dahil edilen bütün tezler ayrı ayrı incelenmiş ve karşılaştırma yapılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmada güvenirlilik hesaplaması için $[(\text{görüş birliği} / (\text{görüş birliği} + \text{görüş ayrılığı})) \times 100]$ kullanılmıştır.¹⁵ Yıldırım ve Şimşek, bu gibi çalışmalarda güvenirliliği sağlamak için en az %70 düzeyinde uyumun sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁶ Bu araştırmada da karşılaştırmalar yapılarak araştırmacının uyum yüzdesi %93 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bu araştırmacının güvenirlilik seviyesinin yüksek ifade edilebilir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, çalışma kapsamına dahil edilen tezlerden elde edilen bulgular sırasıyla sunulmuştur. 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tezlerin yıllar içerisinde nasıl bir dağılım gösterdiği Şekil 2'de gösterilmiştir.

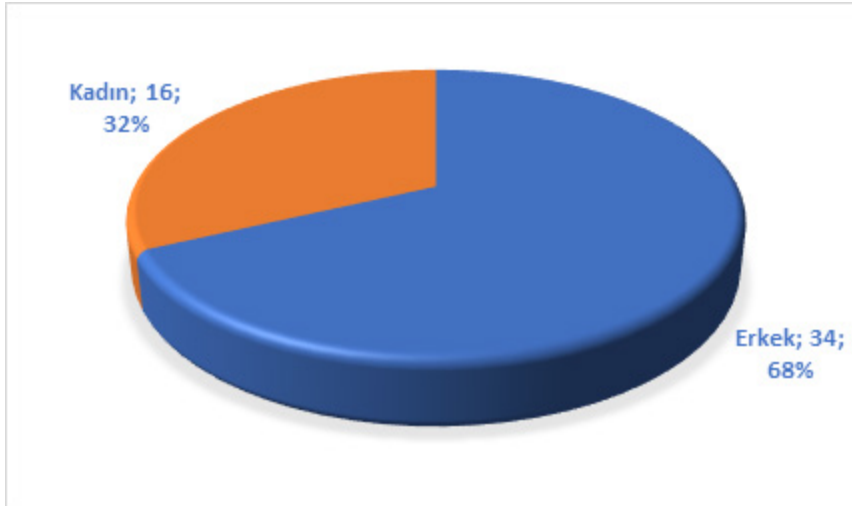
¹⁵Matthew Miles- A. Michael Huberman, "Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook", Thousand Oaks, California: Sage, 1994.

¹⁶ Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, age.

Şekil 2. Tezlerin yıllara göre dağılımı

Şekil 2’de de görüldüğü gibi İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerin yıllar içindeki dağılımında genel olarak dalgalanmalar yaşanmıştır. Ancak yapılan tezlerde özellikle 2019 yılı ve sonrasında ciddi bir artış yaşandığı söylenebilir. Araştırmacıların cinsiyet bilgileri Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Araştırmacının cinsiyeti

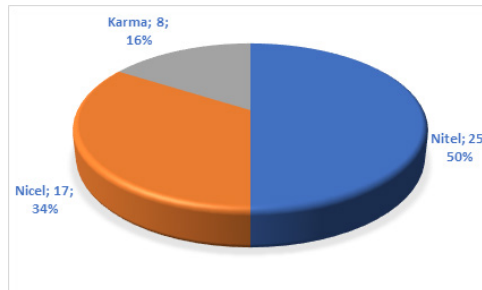
Şekil 3’te de görüldüğü gibi erkek araştırmacılar (%68) kadın araştırmacılardan (%32) ilgili alan ile alakalı olarak daha fazla tez çalışması yapmışlardır. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerin hangi üniversitelerde yapıldığı ile alakalı dağılım Tablo 2’de gösterilmiştir.

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi
Yöntemiyle İncelenmesi

Tablo 2. Tezlerin Yapıldığı Üniversitelerin Dağılımı

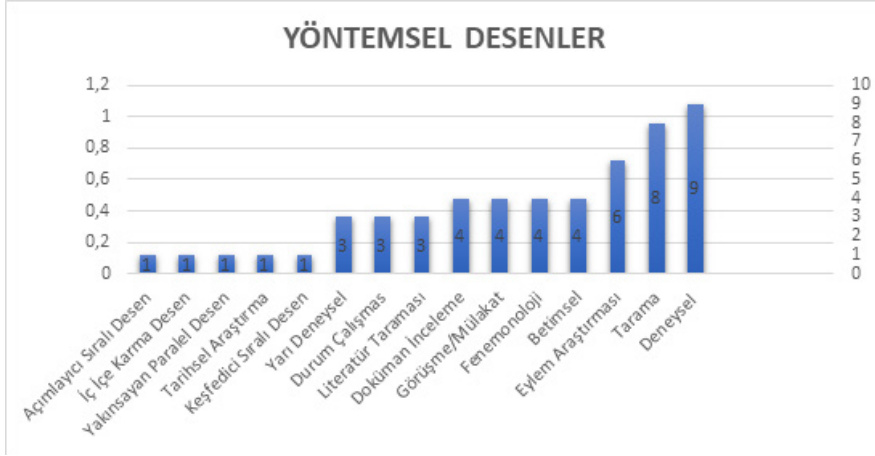
Üniversite	(f)	%
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2	4
Adnan Menderes Üniversitesi	1	2
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	1	2
Anadolu Üniversitesi	1	2
Balıkesir Üniversitesi	1	2
Celal Bayar Üniversitesi	4	8
Cumhuriyet Üniversitesi	3	6
Çukurova Üniversitesi	1	2
Dicle Üniversitesi	1	2
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	2
Erciyes Üniversitesi	2	4
Erzincan Üniversitesi	1	2
Fırat Üniversitesi	1	2
Gazi Üniversitesi	8	16
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2	4
İnönü Üniversitesi	2	4
İstanbul Üniversitesi	1	2
Marmara Üniversitesi	7	14
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2	4
Necmettin Erbakan Üniversitesi	3	6
Selçuk Üniversitesi	1	2
Trabzon Üniversitesi	1	2
Uşak Üniversitesi	3	6
Toplam	50	100

Tablo 2 incelendiğinde İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik olarak en fazla tez Gazi Üniversitesi (%16), Marmara Üniversitesi (%14) ve Celal Bayar Üniversitesi'nde (%8) yapıldığı görülmüştür. İlgili tezlerde kullanılan yöntemlere ilişkin bulgular Şekil 4'te sunulmuştur.

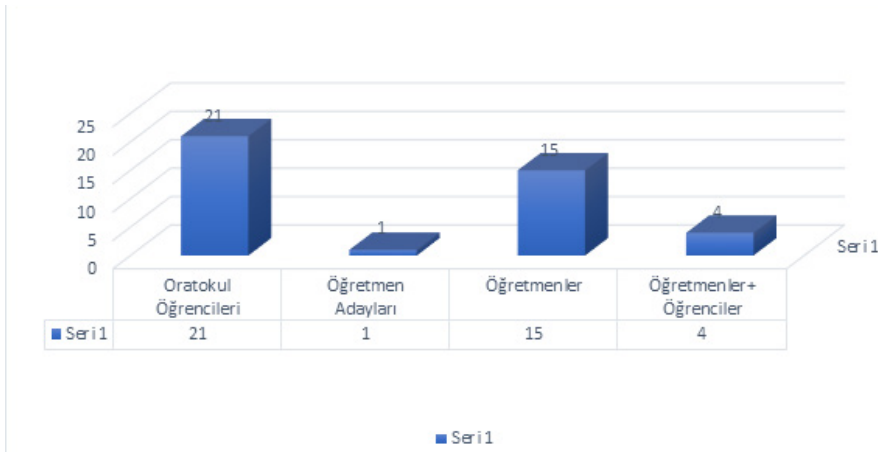
Şekil 4. İncelenen Tezlerin Yöntemsel Dağılımı

Şekil 4 incelendiğinde İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde yapılan tezlerde en fazla nitel yöntemin (%50) kullanıldığı bunu sırasıyla nicel (% 34) ve karma yöntemin (% 16) takip ettiği görülmüştür. İlgili tezlerde kullanılan yöntemsel desenlere ilişkin bulgular Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5. İncelenen tezlerin yöntemsel desenleri

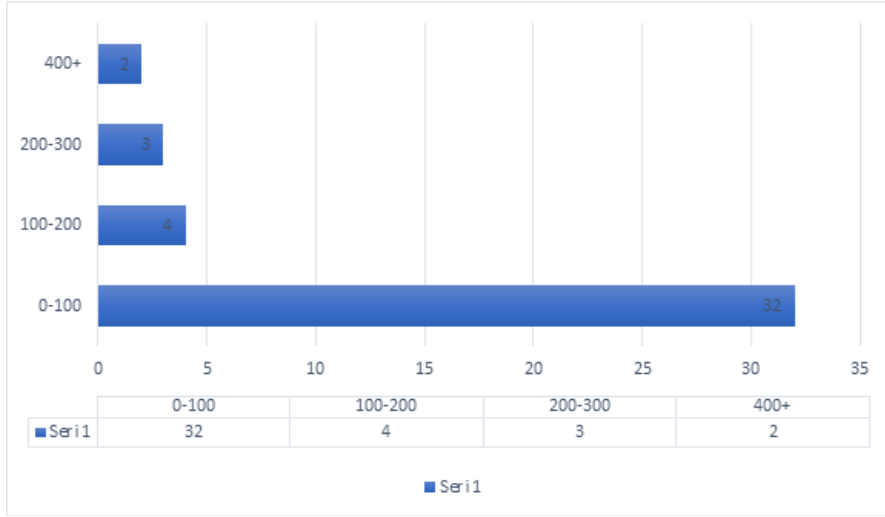
Şekil 5 incelendiğinde, 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerde en çok deneysel (%17), tarama (%15) ve eylem araştırması (%11) desenlerin kullanıldığı görülmüştür. İç iççe karma desen, açıklayıcı sıralı desen, yakınsayan paralel desen ve keşfedici sıralı desen ise çalışmalarda daha az yer verildiği görülmüştür. Çalışma kapsamında 50 adet tez bulunduğu halde 53 yöntemsel desenin kullanılmasının nedeni; araştırmacılar tarafından, bazı çalışmalarda birden fazla desen kullanımının tercih edilmesinden kaynaklanmıştır. İlgili tezlerde kullanılan örneklem grubuna ilişkin bulgular Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6. İncelenen tezlerde kullanılan örneklem grupları

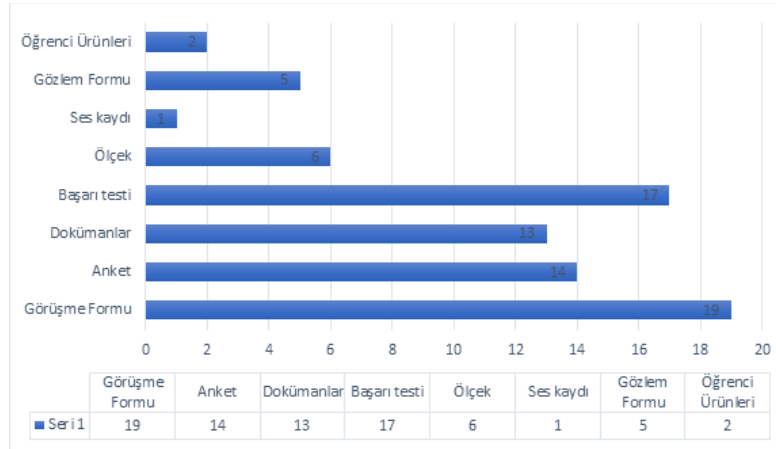
8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Şekil 6 incelendiğinde en çok ortaokul öğrencilerinin (%51) ve öğretmenlerin (%37) örneklem olarak kullanıldığı görülmüştür. Öğretmen adayları ile öğretmen ve öğrencilerin birlikte kullanıldığı örneklem grupları ise daha az tercih edilmiştir. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan bazı tezler, doküman incelemesi şeklinde yapıldığı için yukarıdaki örneklem grubu kategorisi içerisinde değerlendirilmemiştir. Bu nedenle, toplam 50 adet tez incelendiği halde 41 örneklem grubuna yer verilmiştir. İlgili tezlerde kullanılan örneklem büyüklüğüne ilişkin bulgular Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7. İncelenen tezlerde kullanılan örneklem büyüklüğü

Şekil 7’de de görüldüğü gibi, çalışma kapsamına alınan tezlerde örneklem büyüklüğü olarak en çok 0-100 aralığı (%78) tercih edilmiştir. Bu sonuçlar bağlamında, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tezlerde büyük örneklem gruplarının çok fazla kullanılmadığı söylenebilir. İlgili tezlerde hangi veri toplama araçlarının tercih edildiği ile ilgili bulgular Şekil 8’de sunulmuştur.

Şekil 8. Veri Toplama Araçları

Şekil 8 incelendiğinde, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ilgili tezlerde en fazla; görüşme formu (%25), başarı testi (%22), anket (%18) ve dokümanlar (%17) şeklindeki veri toplama araçlarının kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra ses kaydı ve öğrenci ürünleri gibi veri toplama araçlarına fazla yer verilmediği görülmektedir. Dolayısıyla, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ilgili tezlerde genellikle nitel veri toplama araçlarının kullanıldığı söylenebilir. 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerde yer alan konular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. *İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Yönelik Tezlerde Yer Alan Konular*

Üniversite	(f)	%
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik öğretmen adayı tutumları	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik öğretmen tutumları	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik öğrenci görüşleri	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik öğretmen görüşleri	10	20
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı/öğretim programı incelenmesi	7	14
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde tarihi roman kullanımı	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde çeşitli öğretim strateji, yöntem ve tekniklerinin kullanımı	9	18
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde öğrencilerin akademik başarılarının ve derse yönelik tutumlarının belirlenmesi	13	26
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Kore Savaşı	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Hatay Meselesi	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde kadının temsili	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde Kurtuluş Savaşı Dönemi	1	2
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının öğretimi	2	4
Toplam	50	100

Tablo 3 incelendiğinde, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tezler içerisinde en fazla öğrencilerin akademik başarılarının ve derse yönelik tutumlarının belirlenmesi (%26) konusuna ağırlık verildiği görülmektedir. Bunu sırasıyla, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde çeşitli öğretim strateji, yöntem ve tekniklerinin kullanımı (%18) ve İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı/öğretim programı incelenmesi (%14) şeklindeki konular takip etmiştir. Buna karşılık İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde bazı münferit tarihi konulara çok fazla yer verilmediği görülmektedir. İlgili tezlerde yapılan analizlere ilişkin bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Tablo 4. İncelenen Tezlerde Yapılan Analizler

Analizler		f	%
Betimleyici analizler	Frekans	11	9,5
	Yüzde	11	9,5
	Ortalama	8	6,9
	Standart Sapma	7	6,0
	Toplam	37	31,9
Fark Testleri	T-testi	15	12,9
	ANOVA	5	4,3
	Mann Whitney-U	2	1,7
	Kruskall Walls	2	1,7
	Kolmogorov Simirnow	4	3,4
	Toplam	28	24,1
Geçerlik Güvenirlik	Cronbach Alpha-Faktör Analizi	10	8,6
İlişki Testleri	Ki-kare	2	1,7
	Korelasyon	1	0,9
	Toplam	3	2,6
Nitel Analiz	İçerik Analizi	12	10,3
	Betimsel Analiz	16	13,8
	Doküman Analizi	9	7,8
	Konuşma ve Söylem Analizi	1	0,9
	Toplam	38	32,8
Toplam		116	100

Tablo 4 incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen tezlerde en fazla nitel analizlerin (%32,8) ve betimleyici analizlerin (%31,9) kullanıldığı görülmektedir. Buna mukabil, ilişki testleri (%2,6) ve geçerlik güvenirlik testleri (%8,6) daha az sayıda kullanılmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılmış tezlerin genel eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitekim, belirli bir konuda yapılmış olan çalışmaların genel eğilimlerinin belirlenmesi o alandaki eksiklerin daha iyi görülmesini sağlar ve bundan sonra yapılacak olan yeni çalışmalara da ışık tutar.¹⁷ Bu amaç doğrultusunda hazırlanmış bu araştırmada da YÖK tez tarama merkezi veri tabanından 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile alakalı 43 yüksek lisans tezi ve 7 doktora tezi olmak üzere toplam 50 adet teze ulaşılmış ve bu tezler tek tek incelenmiştir. 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik olarak en fazla tezin Gazi Üniversitesi (%16), Marmara Üniversitesi (%14) ve Celal Bayar Üniversitesi'nde (%8) yapıldığı görülmüştür. Çevik, Türkiye'de fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) odaklı eğitim alanında

17 Kerim Gündoğdu - Sezin Yüksel - Bertan Akyol- Ruken Akar Vural, "Hayat Boyu Öğrenme Konusunda Yayımlanan Tez ve Makalelere İlişkin Bir İçerik Analizi: 2000-2015", Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.18, S.2, 2016.

34 çalışmayı incelemiş ve en fazla çalışmanın Gazi Üniversitesinde ve çalışmaların önemli bir bölümünün de Marmara Üniversitesinde yapıldığını tespit etmiştir.¹⁸ Turan, Sevim ve Tunagür tarafından Türkçe eğitimi alanındaki 223 doktora tez çalışması incelemiştir ve yapılan tezlerin büyük bir bölümünün Gazi Üniversitesinde yapıldığı tespit edilmiştir.¹⁹ Güven ve Kılıç tarafından Hayat Bilgisi dersi ile ilgili yapılan 35 lisansüstü tez incelemiştir ve en fazla tezin Gazi Üniversitesinde yapıldığı saptanmıştır.²⁰ Tüm bu sonuç ile araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar birbiriyle paralellik arz etmektedir. Gerek sosyal bilimler alanında gerekse de fen bilimleri alanında yapılan çalışmaların önemli bir bölümün Gazi Üniversitesinde yapıldığı söylenebilir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde, 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik olarak hazırlanmış tezlerde yıllar içinde dalgalanmalar olmakla birlikte özellikle 2019 yılı ve sonrasında ciddi bir artış yaşandığı görülmüştür (Grafik 2). İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tezler içerisinde en fazla öğrencilerin akademik başarılarının ve derse yönelik tutumlarının belirlenmesi (%26) konusuna ağırlık verildiği görülmüştür. Bunu sırasıyla, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde çeşitli öğretim strateji, yöntem ve tekniklerinin kullanımı (%18) ve İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı/öğretim programı incelenmesi (% 14) şeklindeki konular takip etmiştir (Tablo 3).

Araştırma sonuçları incelendiğinde erkek araştırmacıların (%68) kadın araştırmacılardan (%32) daha fazla İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili tez çalışması yaptığı görülmüştür (Grafik 3). Akgün ve Akgün tarafından Sosyal Bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımına yönelik olarak yapılmış 113 adet lisansüstü tez çalışması incelenmiştir ve bunun sonucunda araştırmacıların %61'inin erkek ve %39'unun kadın araştırmacılardan oluştuğu tespit edilmiştir.²¹ Bu sonuç ile araştırmamızda elde ettiğimiz sonuç birbiriyle paralellik göstermektedir. Ancak, Genç tarafından yapılan çalışmada bu sonuçlardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Şöyle ki; Genç, fen bilgisi eğitimi alanında yapılmış kavram karikatürüyle ilgili 39 adet lisansüstü tezi incelemiştir ve ilgili çalışmaları yapan araştırmacıların %76,9'unun kadınlardan, %23,1'inin de erkeklerden oluştuğunu tespit etmiştir.²² Bu yönüyle bu çalışmadaki sonuçlar ile araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Bunun olası bir nedeni olarak, bu çalışmaların farklı alanlarda ve farklı konularda yapılmış olması olarak gösterilebilir.

Araştırma kapsamında ulaşılan bir diğer sonuç ise İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde yapılan tezlerde en fazla nitel yöntemin (%50) kullanıldığı bunu sırasıyla nicel (%34) ve karma yöntemin (%16) takip ettiği görülmüştür (Grafik 4). Gül ve Sözbilir, biyoloji eğitimi alanında toplam 1376 çalışmayı incelemiş ve bunun neticesinde bu çalışmaların %53'ü nitel, %43'ü nicel %4'ü ise karma yöntemler ile yapıldığını tespit etmişlerdir.²³

18 Mustafa Çevik, "Content Analysis of STEM-Focused Education Research in Turkey", Journal of Turkish Science Education, C.14, S.2, 2017.

19 Lokman Turan- Oğuzhan Sevim- Muhammed Tunagür, "Türkçe Eğitimi Alanında Hazırlanan Doktora Tez Özetlerine Yönelik Bir İçerik Analizi", Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, S.11, 2018.

20 Semra Güven- Zeynep Kılıç, "Hayat Bilgisi Dersinde Kullanılan Öğretim Yöntemlerinin Etkililiği Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C.15, S.2, 2017.

21 İsmail Akgün-Muhterem Akgün, "Sosyal Bilgiler Eğitiminde Teknoloji Kullanımına Yönelik Tezlerin İncelenmesi", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.58, 2021.

22 Hayriye Nevin Genç, "Fen Bilgisi Eğitimi Alanında Kavram Karikatürü İle İlgili Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi: Türkiye Örneği (2007-2019)", Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, C.6, S.13, 2020.

23 Şeyda Gül-Mustafa Sözbilir, "International Trends in Biology Education Research From 1997 To 2014: A

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Dolayısıyla bu sonuç ile araştırmamızda ulaştığımız sonuç birbiriyle paralellik arz etmektedir. Kula ve Sadi, fen bilimleri eğitimi alanında toplam 363 çalışmayı incelenmiş ve bu çalışmaların büyük bir bölümünün nicel yöntemlerle yapıldığını, nispeten daha az çalışmanın ise nitel yöntemlerle yapıldığını tespit etmişlerdir.²⁴ Bu sonuç ise araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar ile çelişmektedir. Baş ve Özturan Sağırılı, eğitim alanında üstbilis odaklı yapılan çalışmaları incelemiş ve bu çalışmaların %81'i nicel %16'sı nitel ve %3'ü ise karma yöntemler ile yapıldığını saptamışlardır.²⁵ Bu sonuç da araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar ile örtüşmemektedir. Ancak tüm bu çalışmaların ortak bir yönü, karma yöntemin çalışmalarda en az tercih edildiği sonucudur. Araştırma sonucuna göre, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerde en çok deneysel (%17), tarama (%15) ve eylem araştırması (% 11) desenlerin kullanıldığı görülmüştür (Grafik 5). Atıcı ve Akgün, eğitimde bulut bilişimin kullanımına yönelik olarak 69 adet çalışmayı incelemiş ve bu çalışmalarda en çok deneysel ve tarama desenlerin kullanıldığını tespit etmişlerdir.²⁶ Bu sonuç ile araştırmamızda elde ettiğimiz sonuç paralellik arz etmektedir. Ayrıca, Gülbahar ve Alper tarafından yapılan çalışmada da yine benzer sonuçlar elde edilmiştir.²⁷

Araştırma sonuçları incelendiğinde, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ilgili tezlerde en fazla kullanılan veri toplama araçlarının görüşme formu (%25), başarı testi (%22), anket (%18) ve dokümanlar (%17) olduğu görülmüştür (Grafik 8). İslamoğlu, Ursavaş ve Reisoğlu,²⁸ Selçuk vd.,²⁹ Akaydın ve Çeçen,³⁰ Bıkmaz vd.,³¹ Göktas vd.,³² ve Yalçinkaya ve Özkan³³ tarafından yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen bir diğer sonuç ise çalışmalarda kullanılan örneklem grubudur. Bu çerçevede, ilgili çalışmalarda en çok ortaokul öğrencilerinin (%51) ve öğretmenlerin (%37) örneklem olarak kullanıldığı görülmüştür (Grafik 6). Dilek, Baysan ve Öztürk tarafından Sosyal Bilgiler eğitimi alanında yapılmış 415 yüksek lisans tez çalışması incelenmiştir ve bunun sonucunda çalışmalarda örneklem grubu olarak en fazla %37 ile öğretmenler ve %23 ile ortaokul öğrencilerinin örneklem olarak

Content Analysis of Papers in Selected Journals”, Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, C.12, S.6, 2016.

24 Fulya Kula-Özlem Sadi, “Türk Fen Bilimleri Eğitiminde Araştırma ve Yönelimler: 2005–2014 Yılları Arası Bir İçerik Analizi”, İlköğretim Online, C.15, S.2, 2016.

25 Fatih Baş- Meryem Özturan Sağırılı, “Türkiye’de Eğitim Alanında Üstbilis Odaklı Yapılan Makalelere Yönelik Bir İçerik Analizi”, Eğitim ve Bilim, C.42, S.192, 2017.

26 Bünyamin Atıcı-Muhterem Akgün, “Eğitimde Bulut Bilişime İlişkin Araştırmaların İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, C.10, S.1, 2021.

27 Yasemin Gülbahar-Ayfer Alper, “A Content Analysis of The Studies in Instructional Technologies Area”, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.42, S.2, 2009.

28 Hakan İslamoğlu-Ömer Ursavaş-İlknur Reisoğlu, “FATİH Projesi Üzerine Yapılan Akademik Çalışmaların İçerik Analizi”, Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, C.5, S.1, 2015.

29 Ziya Selçuk-Mehmet Palancı-Mehmet Kandemir-Hakan Dündar, “Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayımlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi”, Eğitim ve Bilim, C.39, S.173, 2014.

30Şenol Akaydın-Mehmet Akif Çeçen, “Okuma Becerisiyle İlgili Makaleler Üzerine Bir İçerik Analizi”, Eğitim ve Bilim, C. 40, S. 178, 2015.

31 Fatma Hazır Bıkmaz-Erdem Aksoy- Özden Tatar-Canan Atak Altinyüzük, “Eğitim Programları ve Öğretim Alanında Yapılan Doktora Tezlerine Ait İçerik Çözümlemesi (1974-2009)”, Eğitim ve Bilim, C.38, S.168, 2013.

32 Yüksel Göktas-Funda Hasançebi-Behice Varisoglu-Ahmet Akçay-Naci Bayrak-Mukadder Baran-Mustafa Sözbilir, “Trends in Educational Research in Turkey: A Content Analysis”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, C.12, S.1, 2012.

33 Yüksel Yalçinkaya- Hasan Hüseyin Özkan, “2000-2011 Yılları Arasında Eğitim Fakülteleri Dergilerinde Yayımlanan Matematik Öğretimi Alternatif Yöntemleri ile İlgili Makalelerin İçerik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.16, 2012.

seçildiği tespit edilmiştir.³⁴ Yılmaz tarafından fizik eğitimi alanında yapılmış 283 adet lisansüstü tez çalışması incelenmiştir ve bunun sonucunda çalışmalarda örneklem grubu olarak en fazla öğrencilerin örneklem olarak tercih edildiği saptanmıştır.³⁵ Tüm bu sonuçlar ile araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçlar birbiriyle örtüşmektedir. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ilgili tezlerde örneklem büyüklüğü incelendiğinde en fazla 0-100 aralığında (%78) olduğu görülmüştür (Grafik 7). Bu sonuç, Güven ve Kılıç,³⁶ Dilek, Baysan ve Öztürk,³⁷ Gezer,³⁸ ve Yılmaz, Özen Uyar ve Dikici Sığirtmaç³⁹ tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Son olarak İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ilgili tezlerde yapılan analizler incelendiğinde, en fazla nitel analizlerin (%32,8) ve betimleyici analizlerin (%31,9) kullanıldığı görülmüştür (Tablo 4). Yenilmez ve Yıldız tarafından matematiksel modelleme ile alakalı 48 adet lisansüstü tez çalışması incelenmiştir ve bu çalışmaların büyük bir bölümünün nitel analiz yöntemleriyle analiz edildiği tespit edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca, Akgün ve Akgün⁴¹ ve Genç⁴² tarafından yapılan çalışmalarda da betimleyici analizlerin yapılan çalışmalarda önemli bir yer kapsadığı saptanmıştır. Dolayısıyla tüm bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlar ile araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar birbiriyle örtüşmektedir. Bu sonuç Tangülü ve Karpınar⁴³ tarafından yapılan çalışma sonuçları ile de örtüşmektedir

Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar ışığında şu öneriler sunulabilir:

- 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerin yarısının nitel yöntemler ile yapıldığı görülmüştür. Karma yöntemler ile yapılan tezler ise oldukça sınırlıdır. Bu sebeple, bundan sonra yapılacak tezlerde hem nicel yöntemlerin hem de nitel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma yöntem çalışmaları tercih edilebilir.

- 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerin örneklem büyüklüğü genel olarak 0-100 aralığında olduğu görülmüştür. Bu alanda, örneklem sayısı artırılabilir ve örneklem grupları da çeşitlendirilebilir.

- Genel olarak, 8. Sınıf T.C İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile ilgili yapılan tezlerin az sayıda olduğu görülmüştür. Özellikle bu alanda yapılmış tezlerin sadece %14'ü doktora düzeyindedir. Bu nedenle, bu alanda daha fazla tez çalışması yapılabilir ve doktora düzeyinde çalışmalar da artırılabilir.

34 Ali Dilek- Sultan Baysan- A. Adnan Öztürk, "Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitimi Üzerine Yapılan Yüksek Lisans Tezleri: Bir İçerik Analizi Çalışması", Turkish Journal of Social Research/Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.22, S.2, 2018.

35 Zeynel Abidin Yılmaz, "2000-2017 Yılları Arasında Türkiye'de Fizik Eğitimi İle İlgili Yapılan Tezlerin İçerik Analizi", Sosyal Bilimler Dergisi, C.9, S.17, 2019.

36 Semra Güven- Zeynep Kılıç, agm.

37 Ali Dilek- Sultan Baysan- A. Adnan Öztürk, agm.

38 Melehat Gezer, "Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Metafor Kullanılan Araştırmaların Tematik İçerik Analizi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.24, S.3, 2020.

39 Melek Merve Yılmaz-Rabia Özen Uyar-Ayperri Dikici Sığirtmaç, "Okul Öncesi Fen Eğitimi Alanında Yapılan Çalışmaların Tematik İçerik Analizi: 2015-2019 Yılları Arası", Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.40, S.2, 2020.

40 Kürşat Yenilmez- Şafak Yıldız, "Matematiksel Modelleme İle İlgili Lisansüstü Tezlerin Tematik İçerik Analizi", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.20, 2019.

41 İsmail Akgün-Muhterem Akgün, agm.

42 Hayriye Nevin Genç, agm.

43 Zafer Tangülü -Ozan Karpınar, "T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri", Belgi Dergisi, C.2, S.18

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

KAYNAKÇA

- Akaydın, Şenol-Çeçen, Mehmet Akif (2015), "Okuma Becerisiyle İlgili Makaleler Üzerine Bir İçerik Analizi", *Eğitim ve Bilim*, C. 40, S. 178, s. 183-198.
- Akbaba, Bülent (2008), "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersinin Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar (Gazi Üniversitesi Örneği)", *Akademik Bakış*, C.1, S.2, s.177- 197.
- Akgün, İsmail-Akgün, Muhterem (2021), "Sosyal Bilgiler Eğitiminde Teknoloji Kullanımına Yönelik Tezlerin İncelenmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.58, s. 227-247.
- Aslan, Sabahaddin-Şeker, Kadir (2013), "Sekizinci Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Kavramlarının Öğretiminde Bulmacaların Öğrenci Başarısına Etkisi", *Mediterranean Journal of Humanities*, C.3, S.1, s.29-42.
- Atıcı, Bünyamin-Akgün, Muhterem (2021), "Eğitimde Bulut Bilişime İlişkin Araştırmaların İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C.10, S.1, s.272-284.
- Baş, Fatih-Sağırılı, Meryem Özturan (2017), "Türkiye'de Eğitim Alanında Üstbiliş Odaklı Yapılan Makalelere Yönelik Bir İçerik Analizi", *Eğitim ve Bilim*, C.42, S.192, s.1-33.
- Bıkmaz, Fatma Hazır-Aksoy, Erdem-Tatar, Özden-Altınyüzük, Canan Atak (2013), "Eğitim Programları ve Öğretim Alanında Yapılan Doktora Tezlerine Ait İçerik Çözümlemesi (1974-2009)", *Eğitim ve Bilim*, C.38, S.168, s.288-303.
- Cohen, Louis-Manion, Lawrence-Morrison, Keith (2007), *Research Methods in Education* (5th Ed.), London and New York:Routledge Falmer.
- Çalık, Muammer-Sözbilir, Mustafa (2014), "İçerik Analizinin Parametreleri", *Eğitim ve Bilim*, C.39, S.174, s.33-38.
- Çevik, Mustafa (2017), "Content Analysis of STEM-Focused Education Research in Turkey", *Journal of Turkish Science Education*, C.14, S.2, s.12-26.
- Dilek, Ali-Baysan, Sultan-Öztürk, A. Adnan (2018), "Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitimi Üzerine Yapılan Yüksek Lisans Tezleri: Bir İçerik Analizi Çalışması", *Turkish Journal of Social Research/Turkiye Sosyal Arastirmalar Dergisi*, C.22, S.2, s.581-602.
- Dönmez, Cengiz-Yazıcı, Kubilay (2008), *TC. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Genç, Hayriye Nevin (2020), "Fen Bilgisi Eğitimi Alanında Kavram Karikatürü İle İlgili Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi: Türkiye Örneği (2007-2019)", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C.6, S.13, s.267-290.
- Gezer, Melehat (2020), "Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Metafor Kullanılan Araştırmaların Tematik İçerik Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.24, S.3, s.1513-1528.
- Göktas, Yüksel-Hasançebi, Funda-Varisoglu, Behice-Akçay, Ahmet-Bayrak, Naci-Baran, Mukadder-Sözbilir, Mustafa (2012), "Trends in Educational Research in Turkey: A Content Analysis", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, C.12, S.1, s. 455-460.
- Gül, Şeyda-Sözbilir, Mustafa (2016), "International Trends in Biology Education Research From 1997 To 2014: A Content Analysis of Papers in Selected Journals", *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, C.12, S.6, s.1631-1651.

- Gülbahar, Yasemin-Alper, Ayfer (2009). "A Content Analysis of The Studies in Instructional Technologies Area", *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.42, S.2, s.93-111.
- Gülmez, Nurettin (2003), "Üniversite Gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersine Bakışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.57, S.19, s.1043-1088.
- Gündoğdu, Kerim-Yüksel, Sezin-Akyol, Bertan-Vural, Ruken Akar (2016), "Hayat Boyu Öğrenme Konusunda Yayımlanan Tez ve Makalelere İlişkin Bir İçerik Analizi: 2000-2015", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.18, S.2, s.1491-1513.
- Güven, Semra-Kılıç, Zeynep (2017), "Hayat Bilgisi Dersinde Kullanılan Öğretim Yöntemlerinin Etkililiği Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.15, S.2, s.200-223.
- İslamoğlu, Hakan-Ursavaş, Ömer-Reisoğlu, İlknur (2015), "FATİH Projesi Üzerine Yapılan Akademik Çalışmaların İçerik Analizi", *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, C.5, S.1, s.161-183.
- Kabapınar, Yücel-Camkıran, Tülay (2012), "Bilginin Sunumu Boyutunda 1981 ve 2006 Yılı İnkılâp Tarihi Programları'na Göre Hazırlanmış Ders Kitaplarına Bakmak", *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.36, s.147- 168.
- Lin, Tzu-Chiang-Lin, Tzung-Jin-Tsai, Chin-Chung (2014), "Research Trends in Science Education From 2008 To 2012: A Systematic Content Analysis of Publications in Selected Journals", *International Journal of Science Education*, C.36, S.8, s.1346-1372.
- MEB. (2018), *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 8. Sınıf)*. Ankara.
- Miles, Matthew B.-Huberman, A. Michael (1994), *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Thousand Oaks, California: Sage.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> (02.05.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- Selçuk, Ziya-Palancı, Mehmet-Kandemir, Mehmet-Dündar, Hakan (2014). "Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayımlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi", *Eğitim ve Bilim*, C.39, S.173, s.430-453.
- Suri, Harsh-Clarke, David (2009), "Advancements in Research Synthesis Methods: From A Methodologically Inclusive Perspective", *Review of Educational Research*, C.79, S.1, s.395-430.
- Tangülü, Zafer-Süvari, Şefket (2019), "2005 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı ile 2018 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programının Karşılaştırması", *Tarih Okulu Dergisi*, S.38, s.235-254.
- Tangülü, Z.-Karpınar, O. (2019). "TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Konuları Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin Eğilimleri". *Belgi Dergisi*, 2(18), 1487-1506.
- Turan Altunpara, Ahmet (2019), *Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yer Alan Kavramları Anlama Düzeyleri*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine İlişkin Tezlerin İçerik Analizi
Yöntemiyle İncelenmesi

- Turan, Lokman-Sevim, Oğuzhan-Tunagür, Muhammed (2018), "Türkçe Eğitimi Alanında Hazırlanan Doktora Tez Özetlerine Yönelik Bir İçerik Analizi", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.11, s.29-44.
- Kula, Fulya-Sadi, Özlem (2016), "Türk Fen Bilimleri Eğitiminde Araştırma ve Yönelimler: 2005–2014 Yılları Arası Bir İçerik Analizi", *İlköğretim Online*, C.15, S.2, s.594-614.
- Yalçınkaya, Yüksel-Özkan, Hasan Hüseyin (2012), "2000-2011 Yılları Arasında Eğitim Fakülteleri Dergilerinde Yayımlanan Matematik Öğretimi Alternatif Yöntemleri ile İlgili Makalelerin İçerik Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, s.31-45.
- Yenilmez, Kürşat-Yıldız, Şafak (2019), "Matematiksel Modelleme İle İlgili Lisansüstü Tezlerin Tematik İçerik Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, s.1-22.
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan (2006), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Melek Merve-Özen Uyar, Rabia-Dikici Sığırtmaç, Ayperi (2020), "Okul Öncesi Fen Eğitimi Alanında Yapılan Çalışmaların Tematik İçerik Analizi: 2015-2019 Yılları Arası", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.40, S.2, s.553-589.
- Yılmaz, Zeynel Abidin (2019), "2000-2017 Yılları Arasında Türkiye'de Fizik Eğitimi İle İlgili Yapılan Tezlerin İçerik Analizi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.17, s.56-67.
- Yılmaz, Ayşegül (2016), *Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Karşı Tutumları ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNE ATATÜRK İLKELERİNİN ÖĞRETİLMESİNDE MÜZİK DESTEKLİ ETKİNLİKLERİN (KARAOKE TEKNİĞİ) ETKİSİ*

IMPACT OF MUSIC-SUPPORTED ACTIVITIES (KARAOKE TECHNIQUE)
IN TEACHING ATATURK PRINCIPLES TO MIDDLE SCHOOL STUDENTS

Hilal DEMİREZER**, YASİN DOĞAN***

Geliş Tarihi/Received:08.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted:30.06.2021

Demirezer, Hilal- DOĞAN, Yasin, (2021), "Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğrettilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 845-877.

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğrencilere Atatürk İlkeleri öğretilirken uygun koşullar sağlandığında öğrencilerin tarih derslerinde aktif olduklarını, grup çalışmasını verimli bir şekilde gerçekleştirerek eğlenerek (müzikle) öğrenmeyi kendi kendilerine başarabildiklerini ve yaptıkları çalışmalarını günlük yaşamlarına da taşıyabildiklerini ortaya koyabilmektir. Bu çalışma, nitel ve nicel araştırma yöntemi (karma yöntem) kullanılarak yürütülmüştür. Çalışmanın nicel kısmında yarı deneysel araştırma deseni kullanılmış destekleyici olarak nitel veri toplama araçlarından yansıtıcı günlükler kullanılmıştır. Karaoke tekniğinin okul dersi programına uyarlanması belli bir işlemsel düzende yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2017–2018 eğitim öğretim yılında Gaziantep'in Şahinbey ilçesinde bulunan bir devlet okulundaki 58 (29 deney grubu, 29 kontrol grubu) 8. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama araçları, başarı testi, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (TCİTA) dersine yönelik tutum ölçeği, TCİTA dersi akademik benlik kavram ölçeği ve yansıtıcı günlükler kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre deney grubu öğrencilerinin son test akademik başarı puanlarının ön test puanlarına göre anlamlı bir fark oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki grubun TCİTA dersine yönelik tutumları olumlu olmakla birlikte gruplar arasında tutumlarda kullanılan yöntemin etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak deney grubu öğrencilerinin tutum puanlarının deney öncesine göre artışı daha fazla olmuştur. Kontrol grubu öğrencilerinin akademik benlik puanlarında değişiklik olmazken son ölçümde deney grubu öğrencilerinin akademik puanlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Destekleyici veri olarak yansıtıcı günlük bulguları bu sonuçları desteklemiştir. Günlüklere dayanan öğrenci görüşlerinin yöntemin pozitif sonuçlarını daha belirgin yansıttığı söylenebilir. Öğrencilerin günlüklerine göre Karaoke tekniğinin öğrencilerin öğrendiklerini kalıcı kıldığı, derse yönelik güdülediği, tekniğin uygulandığı zamanlarda deney grubunun büyük çoğunluğunun mutluluğunu artırdığı, eğlenerek öğrendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda okuduğunu anlama konusundaki yetersizliklerin bu tekniğin akademik başarıyı arttırmaya etkisini yönlendirdiği gözlenmiş ve farklı akademik seviyedeki gruplarla yapılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karaoke tekniği, Tarih öğretimi, İnkılap Tarihi, Müzikle öğretim.

*Bu çalışma, Hilal Demirezer'in Yasin Doğan danışmanlığında yürüttüğü Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2018 yılında tamamlanan "Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğrettilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkililiği Üzerine Deneysel Bir Araştırma" başlıklı tezden türetilmiştir. Makaleye yazarların katkı oranları Hilal Demirezer: %60, Yasin Doğan: %40.

**Öğretmen, MEB, Kahraman Maraş, hilal_demirezer@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5871-8531>).

***Doç.Dr, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, yasin@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1155-2105>).

Abstract

The aim of this research is to demonstrate that students are active in history courses when appropriate conditions are met when teaching Ataturk's Principles, to demonstrate that they can achieve learning on their own by having fun (with music) by performing group work efficiently and to show that they can carry their work into their daily lives. This study was carried out using qualitative and quantitative research method (mixed method). In the quantitative part of the study, semi-experimental research patterns were used as supporting qualitative data collection tools reflective logs were used. The adaptation of the karaoke technique to the school lesson program was carried out in a certain transactional order. The study group consists of 58 (29 experimental groups, 29 control groups) 8th graders at a public school in şahinbey district of Gaziantep in the 2017-2018 academic year. Achievement test, Turkish Republic Revolution History and Kemalism (TCİTA) attitude scale, TCITA academic self-concept scale and reflective diaries were used to collect data in the research. It has been reached that there is a significant difference between the result of academic achievement pretest and post-test of the experimental group students according to the findings of the research. Although the attitudes of both groups towards the TCITA course were positive, it was concluded that the method used in the attitudes among the groups was not effective. While there was no change in the academic self-scores of the control group students, it was concluded that the academic scores of the experimental group students increased in the last measurement. Reflective diary findings supported these results as supporting data. It can be said that student opinions based on diaries reflect the positive results of the method more clearly. According to the students' diaries, it has been concluded that the Karaoke technique makes what students learn permanent and motivates students, the majority of the experimental group increases their happiness when the technique is applied and that they learn by having fun. In line with these results, it was observed that inability to understand what you are reading leads to the effect of this technique on increasing academic achievement and it was suggested to be done with groups of different academic levels.

Keywords: *Karaoke technique, Teaching History, Revolution history, History through music.*

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

A. GİRİŞ

Teknolojinin eğitim ortamlarına yansmasıyla birlikte bilgiyi almanın ve vermenin yöntemlerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Teknolojiyle birlikte akıllı tahtanın sınıf ortamlarında yer alması bireylerin birçok duyu organına hitap edilmesini ve bu da bilginin kalıcılığını artırmayı sağlamıştır. Öyle ki gelişen tüm bu teknolojiler müziğin de öğrenmenin bir parçası olarak kullanılmasına ortam hazırlamıştır. Günümüzde müzik hayatımızın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Bazen hiçbir çaba göstermeden şarkı sözlerini söyleyebildiğimizi fark ediyoruz. Bu da melodik unsurların öğrenmeyi olumlu yönde etkilediğinin göstergesidir. İsteyerek veya istemeden hayatımızın bir parçası haline gelen müzik, bize güne başlarken eşlik etmeye başlıyor. Gün içerisinde içinde bulunduğumuz çeşitli ortamlarda da müzik hayatımızın akışında bize eşlik ediyor.¹ Eskiden tedavi yöntemi olarak kullanılan müzik, olumsuz duyguları uzaklaştırarak insanların stresle başa çıkma seviyesine olumlu katkı sağlar. Çocuklar da şarkı söylemekten ve dinlemekten hoşlanırlar. Lakin müzik bir eğlence aracından çok daha fazlasıdır. Müziğin dil gelişimine katkısının yanında dil bozukluklarının tedavisinde de kullanılmaktadır.² Bunların yanında müzik, ortamı rahatlatıcı ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı gücü sebebiyle öğrenme ortamlarında özgün fikirlerin ortaya çıkmasını desteklemek amacıyla da kullanılabilir.³ Öğrenciler, okuduklarının %10'unu, işittiklerinin %20'sini, gördüklerinin %30'unu, görüp ve işittiklerinin %50'sini, söylediklerinin %70'ini ve yapıp söylediklerinin %90'ını zihinlerinde tutabilmektedirler.⁴ Bu bilgilerden hareketle en fazla zihinde tutulabilen bilgiler öğrenciler tarafından yapıp söylenilebilenlerdir. Bu durumda öğrencilerin süreçte aktif rol almaları gerekmektedir. Aktif öğrenme, öğrencinin öğrenmenin gerektirdiği sorumluluğu üzerine almakla beraber, öğrenme sürecinde öğrenciye kendi düzenini sağlama ve kendi kararlarını alma imkânı sağladığından dolayı, öğrencinin zihinsel becerilerinin aktifleştirmeye itildiği bir süreçtir.⁵ Aktif öğrenme sürecinin verimli ilerleyebilmesi ise öğrenme ortamına bağlıdır. Öğrenme ortamlarında ikiden fazla aracın kullanılması, araçlardan verimli bir şekilde faydalanılması için gereklidir. Bu durumda bizi çoklu ortam kavramına götürmektedir. Çoklu ortam ise, öğrenmede zenginliği artırmak ve öğrenmenin somutlaştırılması amacıyla çeşitli öğrenme araçlarının kullanılarak öğretim işleminin gerçekleştirilmesidir.⁶ Bilgisayar teknolojisi sayesinde, öğrenme ortamlarına uyarlanma gücüne sahip olan çeşitli yöntem ve tekniklerin öğrenme ortamlarına taşınması mümkün olmuştur. Bilgisayar destekli çoklu ortamlar sayesinde görsel ve işitsel araçların imkânlarının öğrenme ortamlarına taşınması sağlanmıştır.⁷

Toplumda ve teknolojiye zamanla meydana gelen değişimler öğrenme ortamlarına da yansımış, eğitimciler ve öğrenenlerin rolleri yeniden şekillenmiştir. Eğitimle varılmak

1 Barış Toptaş, "Türkiye'de Piyano Üzerine Yapılmış Çalışmalar" International Journal of Social Science, 2013, 6(3), 715-728.

2 Susan Sze, *Educational Benefits of Music in an Inclusive Classroom*. Niagara University, New York 2004.

3 Yücel Kabapınar, *Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Pegem Akademi, Ankara 2014.

4 M. Sait Tüzel, "Görsel okuryazarlık", TÜBAR XXVII, Bahar, 691-705

5 Kamile Ün Açıkgöz, *Aktif Öğrenme*, Eğitim Dünyası Yayınları, İzmir, 2005

6 Sertel Altınışık, Feza Orhan, "Sosyal Bilgiler Dersinde Çoklu Ortamın Öğrencilerin Akademik Başarıları ve Derse Karşı Tutumları Üzerindeki Etkisi" Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2002, 23, s.41-49.

7 Bülent Akbaba, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretiminde Çoklu Ortam Kullanmanın Akademik Başarı ve Tutumlara Etkisi, Basılmamış Doktora Tezi. Ankara 2009, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

istenen hedefler ve öğretim yöntemleri teknolojik değişimlerle yeniden güncellenmiştir.⁸ Günümüze geldiğinde öğrenme ortamları; akıllı tahtalar, mobil uygulamalar, web 2 araçları ve uzaktan eğitim yazılımları sayesinde zenginleşerek, öğrenmenin kalıcılığının artmasının önünü açmış ve farklı öğrenme tarzlarına sahip öğrencilerin çeşitli şekillerde duyularına hitap ederek, öğrenmelerinin kolaylaşmasına destek sağlamıştır. Bu değişim ve katkılar göz önünde bulundurulduğunda okul programlarının da teknolojinin imkânlarından faydalanacak şekilde güncellendiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (TCİTA) dersi öğretim programında eğitim politikasına bakıldığında, öğrencilerin teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilen, bireyler olarak da yetişmelerini sağlamaktır.⁹ Eğitimin hedefleri gözden geçirildiğinde, bireylerin mutlu ve sağlıklı yetişmesi ön plandadır. Mutlu ve sağlıklı bireyler yetişmesi ise aynı zamanda bireylerin en çok zaman geçirdiği ortam olan okul ve sınıfların çekiciliğine bağlıdır. Bu gelişmeler ışığında, TCİTA dersinin öğretilmesinde ders kitabı ve öğretmen merkezli sunuş yoluyla öğretim stratejilerinin dışına çıkarak, teknolojinin sınıf ortamına sağladığı imkanlar dahilinde öğretim tarzları geliştirilerek öğrenme ortamları zenginleştirilebilir. TCİTA dersinde, soyut içerikli kavramların yer alması, öğretimin öğretmen ve kitap çevresinde şekillenmesi, teknolojinin yaşamımıza girmesiyle beraber ezber gerektiren bilgilerin öğrencilerin dikkatini çekmemesi ve bu kavramların öğrenilmesinde güçlük yaşanması karşılaşılan sorunlardandır.¹⁰ TCİTA derslerinde düz anlatım ve soru cevap yapılıp farklı öğrenme ve zekâ türlerine sahip öğrenciler göz ardı edilerek öğrenme daha çok sözel, sosyal ve mantıksal zeka türlerine sahip bireyler çevresinde gerçekleşmektedir.¹¹ Bu geleneksel yöntemler teorik bilgilerin ezberlenmesini zorunlu kılarak ve öğrencilerin derse karşı olumsuz duygular beslemesine ve dersten sıkılmalarına da neden olmaktadır. Araştırmanın yönteminde test edilen içerik olarak Atatürk İlkeleri konusu veya ünitesi ise dersin en soyut ve doktriner özelliğinden dolayı ortaokul yaş grubunun seviyesini zorlayan ve kalıcı öğrenmeyi zorlaştıran bir boyuta sahiptir. Nitekim daha önceki 1998 programında Atatürk ilkelerinin ilkökul düzeyinde de sosyal bilgiler programlarında yer aldığı ve ilkökul öğretmenlerinin çocuklara bu içeriği öğretmekte oldukça zorlandıklarına dair araştırmacının deneyimi ve gözlemi de bu konuyu önemli kılan bir diğer husustur. Kısacası TCİTA dersinde öğrencilerin öğrenmesi ve akıllarında kalması noktasında en zayıf halka doğal olarak en soyut kavram ve ilkelerin yer aldığı Atatürkçülük (Atatürk İlkeleri) ünitesi olduğu düşünülmektedir.

Bir müzik etkinliği olarak Karaoke Tekniği, bir müzikten sözlerin çıkarılması ile elde edilen yeni müzik üzerine önümüzdeki ekrandan ya da kâğıttan sözlerini takip ederek mikrofon ile müziğe doğaçlama olarak eşlik edilen eğlenceli bir oyunun adıdır. Karaoke,

8 İsmail Acun, "T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretiminde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Etkili Kullanımı" Yasemin Doğaner (Ed.), Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretimi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları Ankara 2006, ss. 151-152

9 MEB, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Öğretim Programı*, Ankara 2017 Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yay.

10 İsmail Oğuz, Nejat İra, Şükrü Oğuz, Saadet Tekin, "Atatürkçülük Konularının Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerinde Aktif Öğrenme Yöntemleriyle İşlenişi" (Ed. Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun.), İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, ss. 163-176, s.170

11 Gülmisal Emiroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Konularının Öğretiminde Karşılaşılan Bazı Problemler ve Çözüme Yönelik Tavsiyeler". Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun (Ed.), İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, ATAM Yay. Ankara: 2005, SS. 155-162, s. 156

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

Japonca bir kelime olup anlamı boş orkestradır. Karaoke makinesini 1971'de Inoue Daisuke bir otomobil teybi ile bir madeni para kutusu ve küçük bir amfiyi birleştirerek icat etmiştir. Daha sonra bu makineler eğlence mekânları tarafından satın alınıp kullanılıncaya kadar yaygınlaşmış ve Japonya'da Karaoke çılgınlığına dönüşmüştür.¹²

Karaokede şarkı sözleri genelde şarkıcıya yol göstermek amacıyla video ekranında değişen bir simge ya da renkle veya müzikli/videolu gösterilir. Karaokede sesinizin iyi ya da kötü olması önemli değildir. Karaokede amaç eğlenmek, stres atmak, duygularını ortaya dökmek, sahnede şarkı söylemenin nasıl bir his olduğunu anlamak, kendinizi kısa bir süreliğine de olsa bir sanatçı gibi hissetmektir. Karaoke araçları ise mikrofon, ses sistemi, sözleri çıkarılmış müzik, şarkının sözlerinin geçtiği bir ekrandan oluşmaktadır. Günümüzde ses, efekt, ışık gösterisi, mikrofon ve hoparlör hatta bluetooth ile bir bütün halde üretilen ve uygun maliyetiyle pratik ve erişilebilir bir teknolojik eğitim aracı haline gelebilir.

Toplumda var olan sosyal yapıları, kültürel öğeleri, fikir ve değer yargılarını aktarırken tarih öğretmenleri tarafından çeşitli dokümanlar kullanılmaktadır. Kültürün tanıtılmasında temel taşlardan biri olan müzik, öğrencilerin dikkatini çeker ve öğrencilerde farkındalık duygusunun gelişmesini sağlamanın yanında, teori ve bilgilerin hatırlanmasında güçlü bir eğitim aracı olarak kullanılabilir. Öğretmenlerin çoğu müziği çeşitli şekillerde derslerinde kullanmaktadır. Müzik, derse giriş yapılırken kullanılabilir gibi, fikirlerin bütünleşmesinin sağlanmasında ve konuların aktif hale getirilmesinde de destek sağlamaktadır. Böylece öğrenmeyi de eğlenceli hale getirmektedir.¹³ Müziğin derste kullanılmasının olumlu etkileri üzerine yapılan araştırmalar da bize dersin verimliliğinin artırılmasına yönelik ışık tutmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarında değinecek olursak; Bölücek, deneysel desen modelinde çalıştığı "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Türkülerden Yararlanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi" tezinde türkülerle kültürel birikimin ilköğretim öğrencilerine aktarılmasının gerekliliğini ve faydasını vurgulamaktadır.¹⁴ Talşık, deney yöntemi ve tam deneysel modelde çalıştığı "İlköğretim Türkçe, Matematik ve Hayat Bilgisi Derslerinde Öğretim Materyali Olarak Şarkıların Kullanılmasının Öğrencilerin Başarı ve Tutum Gelişimleri Üzerindeki Etkisi" araştırmasında deney grubu öğrencilerinden elde ettiği verilere göre; şarkılar aracılığıyla öğrenmenin bilgiyi hatırlamayı kolaylaştırdığı, öğrenmenin daha verimli ve eğlenceli olduğu sonucuna varmıştır.¹⁵ Bunların yanında şarkılarla öğrenmenin ders saati ve okul ile sınırlanmamasının, her zaman ve her yerde devam etmesinin verimi artırdığına da ulaşılmıştır.

Sargın, nitel araştırma yöntemi ve eylem araştırması modelinde çalıştığı "Hayat Bilgisi Dersi Öğrenme Ortamlarına Çoklu Zeka Kuramının Müziksel Zeka Alanını Ekleme: Bir Eylem Araştırması" araştırmasında elde edilen sonuçlara bakıldığında; öğretmenlerin müziksel zeka temelli öğretim sürecini "dikkat/ilgi çekici" "eğlenceli"; öğrenciler ise,

12 <https://th.seagrantsatlantic.org/who-invented-karaoke-4040603-15110>

13 Alex Zukas, "Different Drummers: Using Music to Teach History." Perspectives on History 1996, 34(6) <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/september-1996/different-drummers-using-music-to-teach-history>

14 Burcu Bölücek, "Sosyal Bilgiler Dersinde Türkülerden Yararlanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi", Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2008.

15 Erkan Talşık, İlköğretim Türkçe, Matematik ve Hayat Bilgisi Derslerinde Öğretim Materyali Olarak Şarkıların Kullanılmasının Öğrencilerin Başarı ve Tutum Gelişimleri Üzerindeki Etkisi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara 20013.

“eğlenceli” ve “ öğretici olarak” değerlendirmişlerdir. Aynı zamanda öğrencilerin derse bakış açıları değişmiş ve “derse daha istekli ve ilgili oldukları” ve “dersi sevdikleri” öğretmenler tarafından belirtilmiştir. ¹⁶ Sayın ve Afyon tarafından tarama modeli kullanılarak yapılan “Sınıf Öğretmenlerinin Fen ve Teknoloji Dersinde Çoklu Zekâ Kuramı Kapsamında Tercih Ettikleri Yöntemler ve Etkinlik Düzenlerken Karşılaştıkları Güçlükler” araştırmasında öğretmenlerin yanıtlarına göre etkinlik hazırlama sürecinde en çok zorluk yaşanan alan müzikal- ritmik zekâ alanıdır. Bu alanın alışılmadık olması, öğretmenlerin kendilerini bu alanda yeterli görmemeleri ve bazı okullarda yardım alınabilecek bir müzik öğretmenin olmaması bu zorluğun sebeplerindedir.¹⁷

Güney, Aytan, Şengül, “ Müziksel- Ritmik Zekaya Yönelik Etkinliklerin Dil Bilgisi Öğretiminde Akademik Başarıya Etkisi” deneysel araştırmasında elde edilen sonuçlara bakıldığında müziksel- ritmik zekaya yönelik etkinliklerin uygulandığı deney grubu yararına anlamlı farklılıklara ulaşıldığı belirtilmiştir.¹⁸ Babacan (2015) deneysel olarak çalıştığı “Müziğin Bir Öğretim Aracı Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kullanımı” araştırmasında öğrencilerin öğrendiklerini hatırlama düzeyi ve tutum düzeyleri arasında deney grubu lehine anlamlı derecede fark olduğunu tespit etmiştir. Aynı zamanda öğretim aracı olarak müzik kullanılan deney grubunun derse karşı ilgi, katılım ve motivasyonlarında artış olduğu gözlemlenmiştir.¹⁹

Müziğin öğrenme ortamlarına dahil edilmesiyle yapılan çalışmalar da, öğrenme ortamlarına zenginlik katan müziğin, öğrenmenin kalıcılığını sağladığı, öğrenme ortamlarının motivasyonunu yükselttiği ve öğrenmeyi eğlenceli hale getirerek öğrencilerin derse daha aktif ve istekli olarak katılmalarını sağladığı görülmektedir. Soyut içeriğe sahip konuların öğrenilmesini kolaylaştırdığı ve öğrenme gerçekleştikten sonra öğrenmenin kalıcılığını da sağladığı, öğrencilerin tutumlarının derse karşı olumlu hale geldiği ulaşılan sonuçlardandır.

Hayatımızın birçok alanında varlığını sürdüren müzik, bireylerin ve toplumun bakış açılarını değiştirme, sevdirmeye, bireyler farkında olmadan onlar üzerinde olumlu etkiler bırakma amacıyla kullanılmaktadır. Başka bir deyişle bireylerin ve toplumun amaçlar doğrultusunda kanalize edilmek üzere, müzik bir araç olarak kullanılmaktadır. Müziğin kullanılma amacı ise; verilmek istenen mesajı daha kısa sürede ve kalıcı olarak bireylere aktarabilmesidir. Bu sebeple müzik bir öğretim aracı olarak da son zamanlarda ciddi ölçüde tercih edilmektedir. Bu araştırmanın başlangıç noktasını müziğin var olan bu etkilerinin yanında aynı zamanda dersleri sıkıcı olmaktan çıkarıp eğlendirerek öğretmesi ve öğrenmeyi sınıfın dışına çıkarması, öğrenmeyi hayata taşımaya oluşturmaktadır. Soyut kavramların sıkça yer aldığı, geçmişte yaşanmış olaylara yer verilen tarihin öğretiminde özellikle temel eğitimde somutlaştırılma oldukça önemlidir. Ayrıca öğrencilerin ilgi ve

16 Tuğba Sargın, Hayat Bilgisi Dersi Öğrenme Ortamlarına Çoklu Zekâ Kuramının Müziksel Zekâ Alanını Eklemlenmek: Bir Eylem Araştırması, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 2016.

17 F. Kübra Sayın ve Ahmet Afyon “ Sınıf Öğretmenlerinin Fen ve Teknoloji Dersinde Çoklu Zekâ Kuramı Kapsamında Tercih Ettikleri Yöntemler ve Etkinlik Düzenlerken Karşılaştıkları Güçlükler” Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2012, 11(2), s.161.

18 Nail Güney, Talat Aytan, Murat Şengül, “Müziksel -Ritmik Zekâya Yönelik Etkinliklerin Dil Bilgisi Öğretiminde Akademik Başarıya Etkisi” NWSA- Education Sciences, 2014, 9(2), s.120.

19 Muhammed Babacan, M. (2015). Müziğin Bir Öğretim Aracı Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kullanımı. İstanbul 2015 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

merakının artırılması için yeni yöntem teknik ve araçların teknolojinin imkânları sayesinde eğitimde kullanılabilirliği önem taşımaktadır. İlkokul ve ortaokul düzeyinde Atatürk ilkeleri konusunun öğretimi için de farklı yöntem ve tekniklerin kullanılması da soyut içeriğinin anlaşılır ve seviyeye uygunluğu açısından faydalı olacaktır. Bunlar doğrultusunda araştırmamanın amacı; “İlköğretim 8. sınıf TCİTA öğretiminde müzik destekli etkinliklerin (karaoke etkinliği) kullanılmasının öğrencilerin akademik başarısına, İnkılâp Tarihi dersiyle ilgili tutumlarına, İnkılâp Tarihi dersiyle ilgili akademik benlik algılarına etkisini ve öğrencilerin yansıtıcı günlüklerinde yöntemle ilgili görüşlerini ortaya koymaktır. Yukarıda ifade edilen amacın gerçekleştirilmesi için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin (karaoke tekniği) uygulandığı deney grubu ile öğretim programı uygulanan kontrol grubunun son test başarı puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinlik (karaoke etkinliği) uygulanan deney grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde öğretim programı uygulanan kontrol grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

4. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke etkinliği) deney grubu ile öğretim programı uygulanan kontrol grubunun ön tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

5. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinlik (karaoke etkinliği) uygulanan deney grubunun ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

6. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde öğretim programı uygulanan kontrol grubunun ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

7. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke etkinliği) deney grubu ile öğretim programı uygulanan kontrol grubunun son tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

8. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke etkinliği) deney grubu ile öğretim programı uygulanan kontrol grubunun ön akademik benlik puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

9. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinlik (karaoke etkinliği) uygulanan deney grubunun ön akademik benlik puanları ve son akademik benlik puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

10. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde öğretim

programı uygulanan kontrol grubunun ön akademik benlik puanları ve son akademik benlik puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

11. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke etkinliği) deney grubu ile öğretim programı uygulanan kontrol grubunun son akademik benlik puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

12. Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde deney grubu öğrencilerinin yansıtıcı günlüklerinde karaoke tekniğinin uygulanışı ile ilgili görüşleri nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi, nitel araştırmayla desteklenmiş yarı deneysel modelle desenlenmiş bir karma yöntemdir. Araştırmanın nicel boyutunu ölçmek için öntest-sontest kontrol gruplu deneysel desen (ÖSKD) modeli tasarlanmıştır. Yarı deneysel desen modelinde yani ön test-son test kontrol gruplu desende denekler, deneysel çalışma başlamadan önce ve sonra bağımlı değişkenle ilgili ölçüme tabi tutulur. Bu desende denekler, deney ve kontrol grubu olarak ikiye ayrılırlar.²⁰ Ayrıca araştırmanın deney sürecinin sonuçlarını daha iyi değerlendirmek için deney grubundan destekleyici veri olarak yansıtıcı günlükler tutturularak veriler elde edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Gaziantep ili Şahinbey İlçesinde MEB'e bağlı alt sosyoekonomik düzeyde yer alan bir devlet okulundaki 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Deney ve kontrol grubunu belirlemek amacıyla başarı testi, tutum ölçeği ve akademik benlik ölçeği ön test olarak uygulanmış ve benzer özellikte iki sınıf belirlenerek random olarak deney ve kontrol grubu seçilmiştir. Deney grubu öğrencilerine kendileri tarafından dersin içeriğine uygun yazılan şarkı sözleri karaoke olarak hazırlanıp uygulanmıştır. Kontrol grubu öğrencilerine ise ders kitabı ve öğretmen merkezli konu aktarımının yapıldığı öğretim programına uygun ders anlatımı yapılmıştır. 7 hafta süren uygulama süresince deney grubu öğrencilerine her hafta yansıtıcı günlükler tutturulmuş ve 7 hafta sonunda başarı testi, tutum ölçeği ve akademik benlik ölçeği son test olarak uygulanmış ve araştırma tamamlanmıştır.

Araştırmanın Deneysel Deseni

Katılımcılar, deneysel işlem öncesinde ve deneysel işlem sonrasında, bağımlı değişkenle ilgili olarak ölçüldüğünden bu desen ilişkili bir desendir. Aynı zamanda farklı deneklerden oluşan deney ve kontrol gruplarının ölçümlerinin karşılaştırılması nedeniyle de ilişkisiz bir desendir. Bu özellik nedeniyle deney ve kontrol gruplu desen karışık bir desendir.

20 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar İlkeler Teknikler*. (2. Yazım 32. Basım). Nobel Yayıncılık, Ankara 2017; Şener Büyüköztürk, *Büyüköztürk, Deneysel Desenler Ön test- Son Test Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi Kitabı*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2001,s.2

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

Tablo 1: Araştırmanın Deneysel Deseni

Gruplar	Ön Testler	Deneysel İşlem	Son Testler
Deney Grubu	<ul style="list-style-type: none">● Akademik Başarı Ölçeği● Tutum Ölçeği● Akademik Benlik Ölçeği	● Karaoke Tekniğine Dayalı Müzikle Öğretim (Bağımsız Değişken)	<ul style="list-style-type: none">● Akademik Başarı Testi● Tutum Ölçeği● Akademik Benlik Ölçeği
Kontrol Grubu	<ul style="list-style-type: none">● Akademik Başarı Ölçeği● Tutum Ölçeği● Akademik Benlik Ölçeği	● Güncel İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Programı Ders Kitabı Temelli İşleniş	<ul style="list-style-type: none">● Akademik Başarı Testi● Tutum Ölçeği● Akademik Benlik Ölçeği

Araştırmanın Örneklemini Oluşturan Deney ve Kontrol Gruplarının Seçimi

Araştırma için öğrenciler, 2016-2017 yılında, alt sosyoekonomik düzeyde ailelerin çocuklarının çoğunlukla öğrenim gördüğü bir devlet okulu olan Gaziantep ili, Şahinbey ilçesi, Can Alevli Ortaokulu'nda öğrenim gören 8. sınıf şubeleri arasından rastgele seçilmiştir. Başarı testi, tutum ölçeği ve akademik benlik ölçeği ön test olarak mevcut 10 şubeden 7'sine (8/B, 8/D, 8/E, 8/G, 8/H, 8/İ, 8/K) uygulanmıştır. Şubeler arasında üç veri toplama aracıyla ilgili ön test puanları en yakın olan gruplardan biri deney diğeri de kontrol grubu olarak gruplar arasından atanmıştır. Bu seçim rastgele atama yöntemiyle yapılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının belirlenebilmesi için uygulanan ön test başarı puanları ve istatistiksel bilgiler tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Deney ve Kontrol Grubunun Belirlenebilmesi İçin Başarı Ön Test Puanlarının Betimleme Tablosu

Sınıflar	N	\bar{X}	S	Min	Max
8-B	29	10,90	6,360	3	27
8-D	29	12,76	4,248	5	23
8-E	26	15,27	6,931	5	30
8-G	34	15,24	6,702	4	27
8-H	24	12,86	6,271	6	27
8-Ĝ	22	16,09	6,625	6	27
8-K	34	14,71	5,491	7	28

Araştırmanın uygulanmasından önce okuldaki 8. sınıfların 7 tanesine araştırmacı tarafından geliştirilen Atatürk İlkeleriyle ilgili konuları içeren akademik başarı testi ön test olarak uygulanmıştır. Bu 7 şube arasından istatistiksel olarak anlamlı farkın ortaya çıkmadığı iki şube rastgele deney ve kontrol grubu olarak atanmıştır. Şubeler arasında istatistiksel olarak anlamlı farkın oluşup oluşmadığını ortaya koyan bulgular tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Deney ve Kontrol Grubunun Ön Test Başarı Puanlarının Sınıflara Göre ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Farkın yönü
Gruplar Arası	558,190	6	93,032			8/e-8/b
Gruplar İçi	7024,681	188	37,365			8/i-8/b
TOPLAM	7582,872	194		2,490	,024	8/g-8/b 8/k-8/b

Tablo 3' teki bulgulara bakıldığında, Anlamlı farkın olmadığı sınıflar arasında sınıf mevcutlarının eşit olduğu 8/b ve 8/d (8/b, $X = 10,90$ ve 8/d, $C = 12,76$) _ubeleri rastgele deney ve kontrol grubu olarak atanm1_t1r. 8/b deney grubuna 8/d ise kontrol grubuna atanm1_t1r.

Deney ve kontrol gruplarının belirlenebilmesi için uygulanan ön tutum puanları ve istatistiksel bilgiler tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Deney ve Kontrol Grubunun Belirlenmesi İçin Ön Tutum Puanları Betimleme Tablosu

Sınıflar	N	\bar{X}	S	Min	Max
8-B	29	3,5371	,32672	2,87	4,17
8-D	29	3,7068	,27806	3,22	4,26
8-E	26	3,7881	,22426	3,35	4,17
8-G	34	3,3365	,57778	2,30	4,30
8-H	20	3,5858	,49972	2,48	4,26
8-i	22	3,8627	,36660	3,04	4,26
8-K	34	3,9234	,37547	2,54	4,48

Tablo 4 incelendiğinde araştırma öncesinde 7 adet 8. Sınıf şubesine uygulanan tutum ölçeğinin ortalama puanları birbirine yakın çıkmış olup TCİTA dersine yönelik tutumların olumlu olduğu görülmektedir.

Aşağıda tablo 5'te TCİTA dersine yönelik ön tutum ölçeklerinin uygulandığı şubeler arasında istatistiksel olarak anlamlı farkın ortaya çıkıp çıkmadığı gösterilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Ön Tutum Puanlarının Sınıflara Göre ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Farkın yönü
Gruplar Arası	5,202	5	1,040			8/i-8/g
Gruplar İçi	24,995	154	,162			8/i-8/b
TOPLAM	30,197	159		6,410	,000	8/d-8/g 8/d-8/b

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

Tablo 5'teki analiz sonuçlarına bakıldığında, sınıfların ön test başarı puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($p < 0,01$). Farkın kaynağı 8/i-8/g, 8/i-8/b, 8/d-8/g 8/d-8/b lehinedir. Deney ve kontrol grubunun belirlenebilmesi için TCİTA dersine yönelik ön akademik benlik ortalama puanları ve istatistiksel bilgiler tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Deney ve Kontrol Grubunun Belirlenmesi İçin Ön Akademik Benlik Puanlarının Betimleme Tablosu

Sınıflar	N	\bar{X}	S	Min	Max
8-B	29	4,0862	,43954	3,38	5,00
8-D	29	4,2417	,37431	3,63	5,00

Akademik başarı ön test puanları istatistiksel olarak farklı olmayan 8/b ve 8/d şubelerine akademik benlik ölçeği açısından da istatistiksel olarak farklı olup olmadığını tespit etmek için ön uygulama yapılmıştır. 8/b ve 8/d şubelerinin ön akademik benlik puanlarının ortalamaları (8/b, $C = 4,0862$, 8/d, $C = 4,2417$) verilmiştir. Şubelerin akademik benlik ön puanlarının istatistiksel olarak bulguları tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Öğrencilerin Ön Akademik Benlik Puanlarının Sınıflara Göre İlişkisiz Örneklem T-testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Deney	29	4,0862	,43954			
Kontrol	29	4,2417	,37431	56	-1,451	,153

Tablo 7'de görüldüğü gibi deney grubu olan 8/b ile kontrol grubu olan 8/d şubelerinin TCİTA dersine yönelik ön akademik benlik puanlarının birbirine yakın olduğunu deney öncesi her iki grubun akademik benlik puanları açısından da denk olduğunu göstermektedir.

Veri Toplama Araçları

Veri, bir sonuca ulaşabilmek amacıyla gerekli olan bilgi olarak tanımlanır. Veri, duyu organlarına bağlı olarak elde edilir. Araya girebilecek araçlar bu gerçeği değiştirmez. Bu nedenle veri gözlenen ve kaydedilen şeydir.²¹ Deneysel sürecin öğrencilere yansımaları ortaya koymak amacıyla destekleyici veri toplama aracı olarak yansıtıcı günlük geliştirilmiştir. Öğrencilere her hafta yaptıkları etkinliklerle ilgili araştırmacı tarafından hazırlanan; "Bu derste ne öğrendim? Uygulama işime yaradı mı? Dersi bu şekilde öğrenirken yaşadığım duygular nelerdi? Faydalı olmadıysa neden işe yaramadı? Atatürk ilkeleri işlenirken başka neler yapılabilir?" Sorularının yer aldığı öğrencilerin etkinliklerle ilgili duygu ve düşüncelerini öğrenmeye yönelik araştırmacı tarafından geliştirilen Yansıtıcı Günlükler deneysel sürecin bulgularını desteklemek için kullanılmıştır.

Başarı Testi

Araştırmadaki deneysel desenle ilgili alt problemlerin istatistiksel analizi için gerekli olan verileri toplamak için; "Atatürk İlkeleri" konusunun Karaoke tekniği kullanılarak

21 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (16.baskı), Nobel Yayıncılık Ankara 2006.

müziğe dayalı olarak öğretilmesinin öğrenci başarısına etkisini tespit etmek amacıyla Akademik Başarı Testi geliştirilmiştir. Başarı testleri, belli bir program çerçevesinde yapılan öğretim sonunda öğrencilerin, bilgi, kavram ve anlayış yönünden akademik gelişimlerini belirlemek için hazırlanan ve kullanılan testlerdir.²² Başarı testi sonunda öğrencilerden toplanacak verilerin analiziyle akademik başarının ölçülmesi hedeflenmiştir. Başarı testi hazırlanırken esas alınan nokta Atatürk ilkeleriyle ilgili TEOG sınavında çıkmış sorulardır. Bu soruların geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış sorular olması daha doğru verilere ulaşmamızı sağlamıştır. Bununla birlikte öğrencilerin bu soruları daha önce çözmemiş olmalarına dikkat edilmiştir. Böylece öğrencilerin fırsat eşitsizliğine maruz kalmaları da önlenmiş oldu. Sorular Atatürk ilkeleri konusunda yer alan 9 kazanımdan yola çıkılarak seçilmiştir. Başarı testi hazırlanırken bilişsel taksonomiye de dikkat edilmiştir. Kavrama, analiz, sentez düzeyini ölçen soruların yanında bilgi düzeyini ölçen sorulara da yer verilmiştir. “Atatürk ilkeleri” konusuyla ilgili hazırlanan başarı testinde ilk etapta 40 soru yer almıştır. 40 sorunun yer aldığı başarı testi sorularının pilot uygulaması Gaziantep merkez Can Alevli Ortaokulunda 8. Sınıflardan 198 öğrenciye uygulanmış, sonuçlara göre sorular üzerinde gerekli düzenlemeler yapılarak başarı testi soruları 30 soru şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Son halini alan bu çoktan seçmeli sorular bütün kazanımları eşit veya eşite yakın karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Başarı testin yer alan sorular dört seçenekli olup öğrencilerden bu seçeneklerden kendilerine en yakın olanı işaretlemeleri istenmiştir. Her bir kazanım için en az üç çoktan seçmeli sorunun yer aldığı bir belirtke tablosu oluşturulmuştur. Bazı sorular birden çok kazanımla ilişkili olduğu için kapsam geçerliliği sağlanmıştır.

Testin kapsam geçerliliğinin sağlanması için testte yer alan soruların tüm konu içeriğini örneklemesine ve her bir sorunun ölçmek istediği davranışı en iyi şekilde ölçmesine²³ dikkat edilmiş ve bunun için iki uzman görüşüne başvurulmuştur ve bu doğrultuda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Başarı testinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Gaziantep’in Şahinbey ilçesinde yer alan Can Alevli Ortaokulunda öğrenim görmekte olan toplam 198 öğrenciden oluşan 8. sınıf öğrencisi üzerinde ön uygulama yapılmıştır. Uygulama sonuçları elde edilen cevaplar “TAP” (Test Analysis Programme Version:16.11.13) programı ile bilgisayarda analiz edilmiştir. Başarı testinin pilot uygulaması sonucunda 1,3,6,15,19,25,27,28,32,36 numaralı maddeler madde güçlük indeksi ve madde ayırt edicilik indeksi 0.30 ve 0.75 arasında yer almadığı için testten çıkartılmışlardır. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda 30 sorudan oluşan bir başarı testi kullanılmıştır. Başarı testi ile ilgili analizlerde öğrencilerin ortalama puanları analize dahil edilmiştir. Testten alınabilecek en düşük puan 1 en yüksek puan ise 30 olarak oluşturulmuştur. Böylece başarı testi, yapılacak olan deneysel araştırma için kullanıma uygun hale getirilmiştir.

TCİTA Dersine Yönelik Tutum Ölçeği

“Atatürk İlkeleri” konusunun Karaoke tekniği kullanılarak müziğe dayalı olarak öğretilmesinin öğrenci tutumlarına etkisini tespit etmek amacıyla, Yeşiltaş ve Yılmaz tarafından geliştirilen TCİTA Tutum Ölçeği kullanılmıştır.²⁴ Ölçeğin uygulanabilmesi

22 Cemal Yıldırım, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, ÖSYM Yayınları, Ankara 1999 s.15

23 Halil Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Yargı Kitabevi, Ankara 2000

24 Erkan Yeşiltaş, Ayşegül Yılmaz, “T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Yönelik Tutum Ölçeği; Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” ZfWT, 2015, 7(3), s.253-254.

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

için ölçeği geliştiren yazarlardan e-posta aracılığıyla izin alınmıştır. Tutum, bireylerin kendilerine ya da çevrelerinde bulunan nesnelere ve olaylara karşı tecrübelerine ve bilgi birikimine dayanarak oluşturdukları bilişsel, duyuşsal ve davranışsal bir tepki eğilimidir.²⁵ Bu sebeple bireylerde olumlu tutum oluşturmak bireyleri bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak olumlu etkileyecek öğrenme süreçlerine dahil ederek olabilir.

Yeşiltaş ve Yılmaz tarafından “TCİTA Dersine Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” adlı çalışmada geliştirilen ve 23 maddeden oluşturulan ölçek kullanılmıştır. İlgili çalışmada ölçeğin bütüne ilişkin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı (0,80) düzeyinde güvenilir olduğu ortaya konmuştur. ²⁶Bu çalışmada ön tutum ölçeği 7 adet 8. sınıf şubesine uygulanmış olup SPSS 15.0 paket programıyla elde edilen verilerle kullanılan tutum ölçeğinin güvenirliliği ölçülmüş ve Alpha güvenirlik katsayısı .759 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç bu çalışmada kullanılan tutum ölçeğinin iç tutarlılık güvenirliliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Bu ölçekte öğrencilerden ölçekte yer alan maddelere yönelik düşüncelerini yansıtılmaları beklenmiştir. Her maddenin karşısında “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum”, “hiç katılmıyorum” şeklinde beş seçenek verilmiştir. Öğrencilerden bunlardan sadece bir tanesini işaretlemeleri istenmiştir. Bu şekilde olumlu tutuma sahip öğrencilerle, olumsuz tutuma sahip öğrencilerin daha iyi ayırt edilmesi hedeflenmiştir. Ölçekte likert tipinde ifadeler için “tamamen katılıyorum (5)”, “katılıyorum (4)”, “kararsızım(3)”, “katılmıyorum (2)”, “tamamen katılmıyorum (1)” puanları verilmiştir. İstatistiksel analiz dikkate alınarak olumlu cümleler tamamen katılıyordumdan başlayarak 5,4,3,2,1; olumsuz ifadeler de tamamen katılmıyorum’ dan itibaren 1,2,3,4,5 puanla değerlendirilerek SPSS programının veri dosyalarına işlenmiştir. Olumsuz ifade içeren ve ters kodlanan maddeler 4,9,21,22,23 numaralı maddelerdir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 23, en yüksek ise 115 puandır. Ortalama puan olarak bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 1 ve en yüksek puan ise 5 olarak belirlenmiştir.

TCİTA Dersi Akademik Benlik Kavram Ölçeği

“Atatürk İlkeleri” konusunun Karaoke tekniği kullanılarak müziğe dayalı öğretilmesinin öğrencilerin akademik benlik algılarına etkisini tespit etmek amacıyla Şahin ve diğerleri tarafından geliştirilen Sosyal bilgiler dersi akademik benlik ölçeği²⁷ TCİTAdersi için uyarlanmış ve TCİTA akademik Benlik Ölçeği öğrencilere araştırmaya başlamadan ve araştırma tamamlandıktan sonra uygulanmıştır. Bireylerin duyuşsal özelliklerinden biri olan ve öğrenme süreçlerini etkileyen faktörlerden birisi de akademik benlik kavramıdır. Akademik benlik kavramı, bir öğrencinin belli bir akademik uğraşı karşısında, diğer öğrencilere göre kendisini nerede ve ne kadar yetenekli gördüğü hakkında sahip olduğu düşünceleri olarak tanımlanmaktadır.²⁸

25 Nevin Akkaya, “Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 2009 (25), ss.35-42

26E. Yeşiltaş ve A. Yılmaz, a.g.m. 238

27 Tuğba Yanpar Şahin, Özlem Sıla Çakır, Baki Şahin (2000). İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerine Karşı Tutumları, Akademik Benlik Kavramları ve Bilişsel Öğrenme Düzeyleri. EARGED Ankara: 200.

28 Nuri Karasakaloğlu, Asuman Saracaloğlu, “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Türkçe Derslerine Yönelik Tutumları, Akademik Benlik Tasarımları İle Başarıları Arasındaki İlişki” . Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (2009) 6, ss. 343-362

“İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerine Karşı Tutumları, Akademik Benlik Kavramları ve Bilişsel Öğrenme Düzeyleri” adlı çalışmaları için geliştirilen ve 8 maddeden oluşturulan “Sosyal Bilgiler Dersi Akademik Benlik Kavramı Ölçeği” TCİTA dersi için uyarlanmıştır. Ölçekte 8 madde yer almaktadır. Bu ölçekte öğrencilerden ölçekte yer alan maddelere yönelik düşüncelerini yansıtılmaları beklenmiştir. Her maddenin altında maddeyle ilgili beşli derecelendirme şeklinde öğrencilerin düşüncelerini yansıtacak görüş ifadeleri yazılmıştır. Öğrencilerden bu seçeneklerden yalnızca bir tanesini işaretlemeleri istenmiştir. Böylece öğrencilerin TCİTA dersinde kendilerini nerede gördüklerini daha iyi ayırt etmek amaçlanmıştır. Akademik benlik ölçeğinin be çalışma için Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısı .802 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç kullanılan ölçeğin bu çalışma için güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Yansıtıcı Günlükler

Araştırmada deney sürecine katılan öğrencilerin yöntemin uygulanışıyla ilgili görüşlerini uygulama süresince sıcaklığı sıcaklığı toplamak için bir doküman incelemesi olan yansıtıcı günlük kullanılmıştır. Doküman incelemesi araştırmaya konu olan olgu ve olaylarla ilgili bilgilerin yer aldığı yazılı materyal ve kaynakların incelenmesi ve analiz edilmesi sürecini kapsar. Nitel araştırmalarda kullanılan bu bilgi kaynakları, araştırmacıya görüşme ve gözlem yapmadan gereken bilgiyi sağlar.²⁹ Belgesel tarama olarak da adlandırılan doküman incelemesi, araştırılan konuya dönük olarak kaynak taraması, okuma ve not alma, değerlendirme olan süreci kapsamaktadır.³⁰ Yansıtıcı günlükler, bireylerin öğrenme süreci gerçekleşirken araştırma, gözlem, deneme ve sorgulama gibi çalışmalarını sırasında meydana gelen duygu ve düşüncelerinin yazılı olarak ifade edilmesine denir.³¹ Bu günlükler bireylere bilgi edinilme sırasında yaşanan duygularla ilgili kendini değerlendirme fırsatı vermekte ve kendisiyle ilgili farkındalığı artırmaktadır.

Karaoke Müziklerinin Hazırlanma Aşaması

Her bir ilke için ayrı ayrı öğrencilerin sevdiği üç şarkı belirlendi. Ardından üç şarkıdan bir tanesine karar verilerek şarkının orijinal karaokesi bulundu ve sınıfta öğrencilerle birlikte seslendirildi. Müzik öğretmeni bir şarkı sözünün nasıl yazılacağıyla ilgili bilgilendirme yaptı. Ardından sınıftaki öğrenciler 5-6 kişilik gruplara ayrıldı. Öğrencilere ilgili ilkenin kazanımlarıyla ilgili görsel, yazılı materyal ve şarkının orijinal sözleri dağıtıldı. Her bir grup şarkının melodisi eşliğinde şarkının sözlerini ilgili ilkenin sözleriyle değiştirdi ve grupların tamamının yazdığı sözler toplanıp birleştirilerek tek bir şarkı haline getirildi. Yeni yazılan sözler bilgisayar programı aracılığıyla karaokeye yerleştirildi. Karaokeye ilgili kazanımları destekleyecek görseller yerleştirildi. Sınıf U düzeni haline getirildi. Mikrofon ve hoparlör hazırlanarak şarkının karaokesi bireysel ve grup halinde söylendi. Müzik öğretmeni eşliğinde seslendirmedeki hatalar düzeltilti. Her bir şarkıyla ilgili çalışma yapıldığı etkinliği düzenlendi ve her şarkıdan sonra öğrencilere yansıtıcı günlükler yazdırıldı. Yukarıdaki aşamalar her bir Atatürk İlkesi için ayrı ayrı uygulandı.

29 Ali Yıldırım, Hüseyin Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık Ankara 2005

30 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar İlkeler Teknikler*, Ankara 2017

31 Hasan Uslu, “Altıncı ve Yedinci Sınıf Fen ve Matematik Derslerinde Günlüklerin Kullanılmasına Yönelik Öğrenci Görüşlerinin Belirlenmesi.” Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2009

Verilerin Çözülmesi

Araştırmanın nicel verileri SPSS 15.0 program paketi aracılığıyla çözümlenmiştir. Buna göre grupların birbirlerine olan denkliliğini belirlemek için 8. sınıfın 7 şubesinde akademik başarı testi ve tutum ölçeği ön test olarak uygulanmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için normallik sınavında (-0.12) sola çarpık ve (0.34) basık çıktığı görülmüş ve bu değerlerin -1 ile +1 arasında olması normal dağılımdan aşırı bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanmıştır.³² Bu nedenle grupların belirlenmesi için elde edilen veriler Tek Faktörlü Varyans Analizine tabi tutulmuşlardır. İki den fazla grubun fark puanlarının ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiştir.³³

Grupların arasındaki akademik başarı ortalamalarının deney öncesi ve deney sonrası farklılığının anlamlı olup olmadığı ilişkili Örneklem için t- Testi ile çözümlenmiştir. İlişkili örneklem t- Testi, birbiriyle ilişkili iki ölçüm ya da puanların elde edildiği deneysel ve tarama çalışmalarında kullanılabilir. İlişkili ölçümler deseni a) aynı deneklerin tekrarlı ölçümleri ya da b) eşleştirilmiş örneklemelerden elde edilen ölçümler olduğunda söz konusu olabilir.³⁴

Gruplar arasında derse karşı tutum puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı ise ilişkisiz Örneklemeler için t- Testi ile çözümlenmiştir. Yine aynı grubun karşı tutumlarının deney öncesi ve deney sonrası farklılığının anlamlı olup olmadığı ilişkili Örneklemeler için t- Testi ile çözümlenmiştir. Ön test son test kontrol gruplu desende deneysel işlemin etkililiğini test etmek için kullanılan, hesaplama ve yorumlama açısından en kolay teknik, iki grubun ön test- son test fark puanlarına ait ortalama puanlar arasında anlamlı bir farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için kullanılan ilişkisiz gruplar için t- testidir.³⁵

Gruplar arasında derse yönelik akademik benlik puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı ise ilişkisiz Örneklem için t- Testi ile çözümlenmiştir. Yine aynı grubun derse yönelik akademik benlik ortalamalarının deney öncesi ve deney sonrası farklılığının anlamlı olup olmadığı ilişkili Örneklemeler için t- Testi ile çözümlenmiştir. Ön test son test kontrol gruplu desende deneysel işlemin etkililiğini test etmek için kullanılan, hesaplama ve yorumlama açısından en kolay olan teknik, iki grubun ön test- son test fark puanlarına ait ortalama puanlar arasında anlamlı bir farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için kullanılan ilişkili gruplar için t- testidir.

Yansıtıcı günlüklere elde edilen verilerin analizi için içerik analizi yapılmıştır. Sosyal bilimlerde çoğunlukla kullanılan içerik analizi, dolaylı yollardan insan doğasının özelliklerini belirlemeye çalışan bir tekniktir. İçerik analizi, belli kurallar çerçevesinde kodlamalara dayalı olarak bir metinde yer alan bazı kelimelerin daha küçük yapıdaki içerik kategorileri ile sistematik olarak oluşturulan ve tekrarlanabilen yapılar olarak adlandırılabilir. Buradaki amaç metinde yer alan belirli kavramları ortaya çıkarmaktır. Böylece bu kavramlardan yola çıkarak metinlerde var olan iletilerle ilgili çıkarımlarda bulunulabilir.³⁶ İçerik analizi yapılırken öncelikle kategoriler ve kodlamalar oluşturulur. Ardından oluşturulan

32 Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2004

33 Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2004

34 Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2004

35 Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Tekişik Web Ofset Tesisleri Ankara 1993.

36 Şener Büyüköztürk ve diğerleri, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara:2016

kategoriler sınıflandırılır ve temalara ayrılır. Bu durum verilerin daha iyi yansıtılmasını sağlayabilmektedir. Son olarak kategorilerin adlandırılması gelmektedir.³⁷ Bu çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen yansıtıcı günlükler içerik analizine tabi tutularak öncelikle günlüklerde sorulan sorulardan yola çıkılarak öne çıkan kavramlar belirlendi. Daha sonra birbiriyle alakalı kavramlardan kategoriler oluşturuldu. Son olarak kategoriler adlandırılarak (konu başlıkları- düşünceler- duygular vb.) tablo haline getirildi.

C.BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın alt amaçları doğrultusunda elde edilen verilerin işlenmesinde sonra bu veriler alt problemlerle ilişkilendirilerek bulgular ortaya konmuş ve bu bulguların yorumları yapılmıştır.

1.Deney ve Kontrol gruplarının Akademik Başarı Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın birinci alt probleminin analizi için deney ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi son test başarı puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Öğrencilerin bu ünite ile ilgili başarı testinden aldıkları son test ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin “Atatürk İlkeler” Konusunda Başarı Testinden Aldıkları Son Test t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Deney	29	14,34	7,360	56	-,056	,506
Kontrol	29	14,45	6,785			

Tablo 8’e bakıldığında karaoke etkinliklerin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesi aldıkları puanların ortalaması $\bar{X} = 10,90$ iken bu değer deney sonrasında $\bar{X} = 14,34$ olarak tespit edilmiştir. Ders kitabı merkezli öğretimin yapıldığı kontrol grubundaki öğrencilerin deney öncesi puanlarının ortalaması $\bar{X} = 12,76$ iken bu ortalama puan deney sonrasında $\bar{X} = 14,45$ olmuştur. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun akademik başarı test puanlarının ortalaması ile ders kitabı temelli öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ortalama puanlarında çok belirgin olmasa da bir artışın görüldüğü anlaşılmaktadır. Anlamlı bir farkın çıkmadığı görülmektedir. Anlamlı bir farkın çıkmamasının sebepleri olarak öğrencilerdeki dil problemleri, algılama ve çocuklardaki kendini ifade edememe problemleri söylenebilir. Çünkü öğretici işlemler sırasında tutulan günlüklerde öğrencilerin bizzat kendi yazdıklarından elde edilen verilerde bu derste kullanılan karaoke tekniğiyle ilgili olumlu duygulara sahip oldukları araştırmacı tarafından gözlemlenmiştir. Ancak akademik başarılarına yansımamıştır.

37 Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. (Çev. Selahattin Turan). Nobel Yayınları, Ankara 2015

2. Deney Grubu Öğrencilerinin Akademik Başarı Ön Test – Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt probleminin analizi için deney grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön test son test başarı puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Deney grubu öğrencilerinin bu üniteyle ilgili başarı testinden aldıkları ön test ve son test ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Deney Grubu Öğrencilerinin “Atatürk İlkeleri” Konusunda Ön Test ve Son Test Başarı Puanlarının Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

Başarı Testi	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Ön Test	29	10,90	6,360	28	-2,142	,041
Son Test	29	14,34	7,360			

Tablo 9’a bakıldığında karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesindeki aldıkları puanların ortalaması $\bar{X}=10,90$ iken bu değer deney sonrasında $\bar{X}=14,34$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerin uygulandığı deney grubunun akademik başarı test puanlarının ortalaması çok belirgin olmasa da bir artışın görüldüğü anlaşılmaktadır. Öğretimsel işlemler sonrasında başarı ortalamasının yükseldiği ve anlamlı bir farkın ortaya çıktığı söylenebilir. Anlamlı farkın az olmasının sebepleri ise öğrencilerin çoktan seçmeli sorulara karşı ön yargı beslemeleri olarak ifade edilebilir. Bu durumun öğrenmeye ket vurduğu söylenebilir.

3. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Akademik Başarı Ön Test – Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın ikinci alt probleminin analizi için bu kez kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön test son test başarı puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Kontrol grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili başarı testinden aldıkları ön test son test ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Kontrol Grubu Öğrencilerinin “Atatürk İlkeleri” Konusunda Ön Test ve Son Test Başarı Puanlarının Farklılığı İçin t- Testi Sonuçları

Başarı Testi	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Ön Test	29	12,76	4,248	28	-1,196	,242
Son Test	29	14,45	6,785			

Tablo 10’a bakıldığında ders kitabı merkezli öğretimin yapıldığı kontrol grubundaki öğrencilerin deney öncesi puanlarının ortalaması $\bar{X}=12,76$ iken bu ortalama puan deney sonrasında $\bar{X}=14,45$ olmuştur. Bu sonuçlara göre ders kitabı temelli öğretimin uygulandığı

kontrol grubu öğrencilerinin ortalama puanlarında artış olmakla birlikte anlamlı bir farkın çıkmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Anlamlı bir fark çıkmamakla beraber ortalama puanlarında pozitif yönde küçük bir artış gözlemlenmektedir. Bu da o sınıfta öğretimsel işlemlerin devam ettiğinin göstergesidir. Ayrıca öğrencilerin ezberci olması ve sadece TEOG sınavı odaklı çalışmaları da bu artışın nedenleri arasında gösterilebilir.

4. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın üçüncü alt probleminin analizi için deney ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön tutum puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: TCİTA Dersine Yönelik Tutum Ölçeğini Ön Tutum Ortalama Puanlarının Gruplara Göre t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Deney	29	3,5371	,32672	56	-2,130	,038
Kontrol	29	3,7068	,27806			

Tablo 11’e bakıldığında karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesindeki aldıkları ön tutum puanların ortalaması $\bar{X} = 3,5371$ iken bu ders kitabı merkezli öğretimin yapıldığı kontrol grubundaki öğrencilerin deney öncesi ön tutum puanlarının ortalaması $\bar{X} = 3,7068$ bulunmuştur. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun ön tutum puanlarının ortalaması ile ders kitabı temelli öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ön tutum puanlarının ortalaması arasında çok belirgin olmasa da fark görülmektedir. Bu durumda deney ve kontrol gruplarının ön tutum puanlarında anlamlı bir farkın olduğu ($p<0,05$) gözlemlenmektedir. Bu farkın kontrol grubu lehine olduğu ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersine yönelik tutum ölçeğine karaoke etkinliğinin başlangıcından önce verdikleri cevapların deney grubundan daha yüksek olduğu böylece kontrol grubunun tutumlarının daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır.

5. Deney ve Kontrol Gruplarının Son Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın üçüncü alt probleminin analizi için deney ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi son tutum puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili tutum ölçeğinden aldıkları son tutum ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 12’de verilmiştir.

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

Tablo 12: TCİTA Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin Son Tutum Ortalama Puanlarının Gruplara Göre Toplam t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Deney	29	3,9486	,55236	56	-,552	,583
Kontrol	29	4,0254	,50593			

Tablo 12'ye bakıldığında karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney sonrasında aldıkları son tutum puanların ortalaması $\bar{X} = 3,9486$ iken ders kitabı merkezli öğretim yapılan kontrol grubu öğrencilerinin son tutum puan ortalaması $\bar{X} = 4,0254$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun son tutum puanlarının ortalaması ile ders kitabı merkezli öğretim yapılan kontrol grubunun son tutum puanlarının ortalaması arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır ($p > 0,05$). Anlamlı bir farkın ortaya çıkmaması öğretimsel işlemleri gerçekleştiren öğretmene karşı olumlu tutum, derse seveerek girmeleri ve ön tutumlarının yüksek olması anlamlı farkın çıkmamasının göstergesidir. Bu durum son tutumda deney grubuyla kontrol grubu arasında anlamlı bir farkın çıkmamasına sebep olmuştur. Zira deney grubunun bu derste uygulanan karaoke tekniğinden olumlu açıdan etkilendikleri ve dersi daha çok sevdikleri uygulanan yansıtıcı günlüklerden elde edilen verilerdir.

6. Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Tutum- Son Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dördüncü alt probleminin analizi için deney grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön tutum ve son tutum puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Deney grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum ve son tutum ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13: TCİTA Dersine Yönelik Ön Tutum ve Son Tutum Toplam Puanlarına Göre t- Testi Sonuçları

Tutum Ölçeği	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Ön Tutum	29	3,5371	,32672	28	-3,127	,004
Son Tutum	29	3,9486	,55236			

Tablo 13'e bakıldığında karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesindeki aldıkları ön tutum puanların ortalaması $\bar{X} = 3,5371$ iken bu değer deney sonrasında $\bar{X} = 3,9486$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun ön ve son tutum puanlarının ortalaması arasında bir artışın olduğu görülmektedir. Başarı testine benzer şekilde tutum ölçeğinde de deney grubunun ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir farkın olduğu gözlemlenmiştir ($P < 0,005$). Bu durumun bize müziğin duyuşsal alana çok etki ettiğini ve tutumlarda

beklenen farklılaşmayı sağladığı söylenebilir. Kullanılan karaoke tekniğinin öğrencilerin TCİTA dersine yönelik olumlu tutumlarını daha da geliştirdikleri göstermekte olup öğretimsel işlemler sonrasında uygulanan çalışma yapıları da bu bulguyu destekler nitelikte veriler sunmaktadır.

7. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Ön Tutum- Son Tutum Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın dördüncü alt probleminin analizi için bu kez kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön tutum ve son tutum puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Kontrol grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili tutum ölçeğinden aldıkları ön tutum ve son tutum ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14: Kontrol Grubunun TCİTA Dersine Yönelik Ön Tutum ve Son Tutum Toplam Puanlarına Göre t- Testi Sonuçları

Tutum Ölçeği	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Ön Tutum	29	3,7068	,27806	28	-3,008	,006
Son Tutum	29	4,0254	,50593			

Tablo 14'e bakıldığında ders kitabı merkezli öğretim yapılan kontrol grubu öğrencilerinin deney öncesindeki aldıkları ön tutum puanların ortalaması $\bar{X} = 3,7068$ iken bu değer deney sonrasında $\bar{X} = 4,0254$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre ders kitabı merkezli öğretim uygulanan kontrol grubunun ön ve son tutum puanlarının ortalaması arasında bir artışın olduğu görülmektedir. Tutum ölçeğinde kontrol grubunun ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir ($P < 0,05$). Bu farkın son tutum lehine olduğu ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersine yönelik tutum ölçeğine karaoke etkinliğinin başlangıcından önce verdikleri cevapların deney grubundan daha yüksek olduğu böylece kontrol grubunun tutumlarının deney öncesinde daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır.

8. Deney ve Kontrol Gruplarının Ön Akademik Benlik Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın beşinci alt probleminin analizi için deney ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön akademik benlik puanlarının ve son akademik benlik puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Deney ve Kontrol grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili akademik benlik ölçeğinden aldıkları ön akademik benlik ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 15'te verilmiştir.

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

Tablo 15: TCİTA Dersine Yönelik Akademik Benlik Ölçeğinin Ön Akademik Benlik Ortalama Puanlarının Gruplara Göre İlişkisiz Örneklem t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Deney	29	4,0862	,43954	56	-1,451	,152
Kontrol	29	4,2417	,37431			

Tablo 15'e bakıldığında karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesindeki aldıkları ön akademik benlik puanlarının ortalaması $\bar{X} = 4,0862$ iken ders kitabı merkezli öğretim yapılan kontrol grubu öğrencilerinin ön akademik benlik ortalaması $\bar{X} = 4,2417$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun ön akademik benlik puanlarının ortalaması ile ders kitabı temelli öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin ön akademik benlik ortalama puanlarında anlamlı bir farkın çıkmadığı görülmektedir ($p > 0,05$). Anlamlı bir farkın çıkmaması bize kontrol grubundaki öğrencilerin sınav sorumluluğu ve stresi altında olmadıklarını ve kendilerini baskı altında hissetmediklerini böylece kendilerini bu derste yeterli gördüklerini ve öz güvenlerinin yüksek olduğunu bu durumun sonucu olarak da ön akademik benlik algılarından aldıkları puanların yüksek çıktığı sonucuna ulaşmıştır.

9. Deney ve Kontrol Gruplarının Son Akademik Benlik Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın beşinci alt probleminin analizi için deney ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi son akademik benlik puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili akademik benlik ölçeğinden aldıkları son akademik benlik ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16: TCİTA Dersine Yönelik Akademik Benlik Ölçeğinin Son Akademik Ortalama Puanlarının Gruplara Göre t- Testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Deney	29	4,3103	,68271	56	-,562	,577
Kontrol	29	4,2155	,60031			

Tablo 16'ya bakıldığında karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney sonrasında aldıkları son akademik benlik puanlarının ortalaması $\bar{X} = 4,3103$ iken ders kitabı merkezli öğretimin yapıldığı kontrol grubundaki öğrencilerin son akademik benlik puanlarının ortalaması $\bar{X} = 4,2155$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun son akademik benlik puanlarının ortalaması ile ders kitabı temelli öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin son akademik benlik ortalama puanları arasında anlamlı bir farkın çıkmadığı görülmektedir ($p > 0,05$). Fakat deney grubunda ön akademik benlik ve son akademik benlik ortalamaları arasında yükselmenin olduğu görülmektedir. Yinelemek gerekirse insan algı ve tutumlarına dair araştırmalarda sadece bir araştırma tekniği değil, birçok araştırma tekniğiyle veri toplanması gerektiği kendini göstermektedir. Bu araştırmada da nicel yöntemin

oluşturabileceği sınırlılıkları kapatmak için hem nitel hem de nicel yollarla toplanan verileri desteklemek için nitel veriler de toplanmıştır. Uygulanan başarı testi, tutum ve akademik benlik ölçekleri, yansıtıcı günlük ve çalışma yaprakları bunu kanıtlar niteliktedir.

10.Deney Grubu Öğrencilerinin Ön Akademik Benlik Son Akademik Benlik Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın altıncı alt probleminin analizi için deney grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön akademik benlik ve son akademik benlik ortalama puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Deney grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili akademik benlik ölçeğinden aldıkları ön ve son akademik benlik ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17: Deney Grubu TCİTA Dersine Yönelik Ön Akademik Benlik ve Son Akademik Benlik Ortalama Puanlarına Göre t- Testi Sonuçları

Akademik Benlik Ölçeği	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Ön Akademik Benlik	29	4,0862	,43954	28	-1,754	,090
Son Akademik Benlik	29	4,3103	,68271			

Tablo 17’ye bakıldığında etkinliklerinin uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesindeki aldıkları ön akademik benlik puanların ortalaması $\bar{X} = 4,0862$ iken bu değer deney sonrasında $\bar{X} = 4,3103$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun ön akademik benlik ve son akademik benlik puanlarının ortalaması arasında anlamlı bir farkın çıkmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Nicel araştırma sonuçlarında anlamlı bir fark olmamakla birlikte akademik benlik algılarında olumlu yönde bir artış olduğu görülmektedir. Bu durumda araştırma yönteminde değinildiği gibi insana yönelik araştırmalarda nicel tekniğin bazen yetersiz kalması gösterilebilir. Hem bu eksikliği kapatmak için hem de nicel analiz sonuçlarının güvenilirliğini tespit etmek için toplanan nitel veriler insana dair araştırma sonuçlarını daha derinlemesine değerlendirmemizi sağlar. Zira araştırmanın bu alt problemine yönelik öğrencilere uygulanan çalışma yapraklarında bunu görebiliriz. Çünkü çalışma yapraklarından elde edilen verilere ve yansıtıcı günlüklere baktığımızda olumlu yönde artışı daha net bir şekilde görmekteyiz.

11.Kontrol Grubu Öğrencilerinin Ön Akademik Benlik- Son Akademik Benlik Puanlarının Karşılaştırılmasıyla İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın altıncı alt probleminin analizi için kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersi Atatürkçülük ünitesi ön akademik benlik ve son akademik benlik puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Kontrol grubu öğrencilerinin bu ünite ile ilgili akademik benlik ölçeğinden aldıkları ön ve son akademik benlik ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo 18’de verilmiştir.

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

Tablo 18: Kontrol Grubu TCİTA Dersine Yönelik Ön Akademik Benlik ve Son Akademik Benlik Ortalama Puanlarına Göre t- Testi Sonuçları

Akademik Benlik Ölçeği	N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Ön Akademik Benlik	29	4,2417	,37431	28	-,230	,820
Son Akademik Benlik	29	4,2155	,60031			

Tablo 18'e bakıldığında ders kitabı merkezli öğretimin yapıldığı kontrol grubundaki öğrencilerinin deney öncesi ön akademik benlik puanlarının ortalaması $\bar{X} = 4, 2417$ iken bu ortalama puan deney sonrasında $\bar{X} = 4,2155$ olmuştur. Bu sonuçlara göre ders kitabı temelli öğretim uygulanan kontrol grubu öğrencilerinin ön ve son akademik benlik ortalama puanlarına bakıldığında anlamlı bir farkın çıkmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

12.Deney Grubu Öğrencilerinin Karaoke Tekniğinin Etkililiği ile İlgili Günlüklerine Yansıyan Görüşleri Hakkındaki Bulgular ve Yorumlar

Karaoke tekniğinin kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin haftalık etkinlikler sonunda yansıtıcı günlükleri doldurmaları istenmiştir. 3 hafta için yansıtıcı günlük doldurulmuş olup en sonunda ise bütün haftaları kapsayacak şekilde genel bir yansıtıcı günlük öğrenciler tarafından doldurularak teslim edilmiştir. Yansıtıcı günlüklerde verilen sorulara öğrencilerin cevaplar vermeleri istenmiştir. Bu kapsamda sorulan 5 soruyla ilgili öğrenci cevaplarının yer aldığı bilgiler aşağıda tablolar şeklinde sunulmuştur. Deney grubu öğrencilerine sunulan "Bu etkinlikte neler öğrendiniz?" sorusuyla ilgili görüşleri aşağıda tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19: Öğrenilen Konuların Günlüklere Yansıtılması

Konu Başlıkları	N	F
Aşar vergisi	8	1
Kadınlara seçme seçilme hakkı	8	2
İnkılâplar	8	2
İlkeler	8	3
Eşitlik	8	3
Soyadı kanunu	8	1
Ekonomi politikaları	5	5
Yatırım	5	1
Bankalar	5	1
Kamulaştırma	5	2
Para	5	1
Kapitülasyonlar	5	1
Kalkınma	5	2
Din ve vicdan özgürlüğü	15	8
Akıl ve bilim	15	5

Din ve devlet işleri ayrı	15	6
Medeni kanun	15	1
Tevhidi tedrisat	15	3
Şeriye ve evkaf vekaleti	15	2
Saltanat	15	3
Halifelik	15	4
Tekke ve zaviye	15	2

Tablo 19 incelendiğinde devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin karaoke tekniğiyle işlenmesinin ardından öğrenciler dağıtılan yapılandırılmış yansıtıcı günlüklerde öğrendikleri konular görülmektedir. Öğrenciler günlüklerinde 21 farklı konu başlığı veya kavramı öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin çok fazla sayıda konuyu öğrendikleri kendi görüşlerine yansımıştır.

Bu konular içerisinde frekansı en yüksek olan konular ise, din ve vicdan özgürlüğü, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve akıl ve bilimdir. Deney grubu öğrencilerinin karaoke tekniğinin öğrenme sürecine yönelik düşünceleri aşağıda tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo 20: Öğrenme Sürecine Etkisine Yönelik Düşüncelerin Günlüklere Yansıtılması

Konu Başlıkları	N	F
Kalıcı öğrenme	29	28
Anlama- kavrama	29	19
Tutum (motivasyon-güdüleme)	29	15
Öz yeterlilik (akademik benlik)	29	9
Transfer (beklenti)	29	4
Yaratıcılık	29	3

Tablo 20 incelendiğinde devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin karaoke tekniğiyle işlenmesinin ardından öğrenciler dağıtılan yapılandırılmış yansıtıcı günlüklerde öğrenme sürecine etkisine yönelik düşünceleri görülmektedir. Öğrenciler günlüklerinde 6 farklı konu başlığı veya kavramı öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin öğrenme sürecine etkisine yönelik düşünceleri kendi görüşlerine yansımıştır.

Bu düşünceler içerisinde frekansı en yüksek olan başlıklar ise, kalıcı öğrenme, anlama-kavrama, tutum (motivasyon-güdüleme) şeklindedir. Frekansı en az olan düşünce ise yaratıcılık olmuştur. Öğrencilerin bu düşüncelerine yönelik ifadeler aşağıda yer almaktadır:

Kalıcılıkla ilgili öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Söyleyiş tarzı ile ya da yapılan hareketlerle aklımda çok daha kolay bir şekilde unutmadan tutabiliyorum.”

“Halkçılığın, milliyetçiliğin ne olduğunu şarkı sözleriyle aklımda tuttum.” “Bu etkinlik çok iyi bir etkinlik böylece beynimizde kalıcı oluyor.” “Evet, uygulama işime yaradı. Şarkı sözlerini bile unutuyorum hep bizim yazdığımız sözler geliyor aklıma, faydalı oldu

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin
(Karaoke Tekniği) Etkisi

hiçbir şeye gerek kalmadı bizim yaptığımız her şey yetiyor gayet de güzel öğreniyorum.”
“Soru çözerken şarkıları aklıma getiriyorum.” “Yaptığımız bu uygulama sayesinde yapılan
inkılâpları, yapılan inkılapların amacını akılda çok daha rahat bir şekilde kalıcı olduğunu
gördüm.”

Güdüleme ile ilgili öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

*“Halkçılığı derste bu şekilde işlememiz beni daha çok derse itiyor. Akılda kalıcı oluyor.
Bu etkinlik ilgimi ve dikkatimi çekiyor.” “Keşke diğer dersleri de böyle işlesek o zaman
bence okul daha eğlenceli olurdu ve ben hep okula gelmek isterdim.” “Artık inkılâp tarihi
olduğu gün hasta dahi olsam okula gitmek istiyorum. Beni okula bağladı diyebilirim.”*

Anlama- kavrama ile ilgili öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Mutlu bir şekilde düşünerek bir şeyler bulmaya çalıştım. Bu nedenle dersi daha iyi
anladım. Konuları kavradım.”

Transfer (beklenti) ile ilgili öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir.

“Keşke diğer dersleri de böyle işlesek o zaman bence okul daha eğlenceli olurdu ve
ben hep okula gelmek isterdim.” “ Test çözerken böyle yaparken mutlu oldum.”

Yaratıcılıkla ilgili öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Bu uygulama çok işe yarıyor. Bu uygulamanın söz yazım kısmı düşünceli, söyleme
kısmı heyecanlı oluyor.”

Akademik benlikle ilgili öğrencilerin söylediği sözler aşağıda verilmiştir:

“ Önce kendimce ben bu dersi böle öğrenemem dedim ama sonra çok iyi anladım. Ben
bu dersin çok ama çok faydalı olduğunu düşünüyorum.” “Ben de bir şeyler başarmaya
yönelik durum oluşturdu.”

Deney grubu öğrencilerine sorulan “Dersi bu şekilde öğrenirken yaşadığın duygular
nelerdi? sorusuyla ilgili görüşleri aşağıda tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21: Kullanılan Tekniğin Günlükteki Duygularına Yansıtılması

Konu Başlıkları	N	F
Mutluluk	29	25
Eğlenmek	29	8
Sevinç	29	5
Heyecan	29	6
Esneklik	29	2
Enerji dolu	29	4
İsteklilik ve ilgi	29	5

Tablo 21 incelendiğinde devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin karaoke tekniğiyle
işlenmesinin ardından öğrencilere dağıtılan yapılandırılmış yansıtıcı günlüklere öğrenci

duygularının yansıdığı görülmektedir. Öğrencilerin duyguları günlüklere 7 farklı başlık şeklinde yansımıştır.

Günlüklere yansıyan bu duygular içerisinde frekansı en yüksek olan duygu ise, “mutluluk” olduğu frekansı en az olan duygunun ise esneklik olduğu dikkatleri çekmiştir.

Deney grubu öğrencilerine sorulan “Bu etkinlik faydalı olmadıysa neden işe yaramadı? sorusuyla ilgili görüşleri incelendiğinde devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin karaoke tekniğiyle işlenmesinin ardından öğrencileri dağıtılan yapılandırılmış yansıtıcı günlüklerde öğrencilerde öğrenmeye yönelik duygu ve düşüncelerinde hiçbir olumsuz ifadeye rastlanılmamıştır.

Deney grubu öğrencilerinin işbirlikli öğrenme ile ilgili düşünceleri aşağıda tablo 22’de gösterilmiştir.

Tablo 22: İşbirlikli Öğrenme ile İlgili Düşüncelerin Günlüklere Yansıtılması

Konu Başlıkları	N	F
Grup İletişimi	16	5
Birlikte çalışma isteği	16	6
Daha iyi ürün	16	7
Sorumluluğunu yerine getirememe	16	2

Tablo 22 incelendiğinde devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin karaoke tekniğiyle işlenmesinin ardından öğrenciler dağıtılan yapılandırılmış yansıtıcı günlüklerde işbirlikli öğrenmeyle ilgili düşüncelerin günlüklere farklı ifadelerle yansıdığı görülmektedir. Öğrencilerin işbirlikli öğrenmeye yönelik düşüncelerinde 4 farklı ifadeye yer verdikleri görülmektedir. Öğrencilerin ifadelerinden en fazla “daha iyi ürün” ve “birlikte çalışma isteği” gibi ifadeler daha çok vurgulanmıştır. Öğrencilerin işbirlikli öğrenmeyle ilgili kendi ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

Grupla iletişimine yönelik öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Birbirimize danışarak ve konuşarak gerçekleştirdiğimiz için güzel daha çabuk öğrendim, daha kalıcı oldu.” “Arkadaşlarımla fikir alışverişi olduğundan daha çok bilgi daha çok fikir ortaya çıkıyor.” “Uzun zamandır arkadaşlarımla iletişime geçmemiştim bunun sayesinde geçtim.”

Birlikte olma isteğine yönelik öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

“ Bu karaoke etkinliğini arkadaşlarımla birlikte yapınca daha eğlenceli ve mutlu geçiyor.” “Arkadaşlarımla grup olma isteği geldi. Onlarla mutlu olmayı öğrendim.”

Sorumluluğunu yerine getirememeye yönelik öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Çok güzel, iyi olarak etkiledi ama bazen sinir bozucu.” “Arkadaşlarımla çalışma isteğim fazla artmadı çünkü yardım etmediler ama daha çok eğlenerek öğrenmeye uyum sağladım.”

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

Deney grubu öğrencilerinin müzikle öğrenmeye yönelik düşünceleri aşağıda tablo 23'te gösterilmiştir.

Tablo 23: Müzikle Öğrenmeye Yönelik Düşüncelerin Günlüklere Yansıtılması

Konu Başlıkları	N	F
Müziğe ilgiyi artırma	10	7
Etkisiz	10	3

Tablo 23 incelendiğinde devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin karaoke tekniğiyle işlenmesinin ardından öğrenciler dağıtılan yapılandırılmış yansıtıcı günlüklerde öğrencilerin müzikle öğrenmeye yönelik düşünceleri günlüklere 2 farklı şekilde yansımıştır. İfadelerden en çok vurgulanan “müziğe ilgiyi artırma” en az vurgulanan ise “etkisiz” ifadesi olmuştur. Bu durumda öğrencilerin büyük bir kısmının yapılan etkinlik sonucunda müziğe de ilgisinin giderek arttığı ifade edilmiştir.

Müziğe ilgiyi artırmayla ilgili öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Ben gitar kursuna yazıldım. Müziğe ilgim çok, hep müzikle ilgileneceğim sonuna kadar bırakmak yok.” “Müzikle aram çok iyi oldu. Öğretmen olursam bu etkinliği bende öğrencilerime uygulayacağım.”

Etkisiz olarak öğrencilerin söylediği ifadeler aşağıda verilmiştir.

“Gelecek hayatımda müzikle ilgilenmeyi düşünmüyorum.” “Sadece dinlemeyi düşünüyorum.”

Deney grubu öğrencilerine sorulan “Atatürk ilkeleri konusunu işlerken başka ne yapılabilir? sorusuyla ilgili görüşleri aşağıda tablo 24'te gösterilmiştir.

Tablo 24: Yeni Fikirlerin Günlüklere Yansıtılması

Konu Başlıkları	N	F
Bilgi yarışması	10	2
Hikaye	10	1
Oyun kartları	10	1
Bulmaca	10	1
Yap-boz	10	1
Tiyatro	10	3
Resim	10	1
Kompozisyon	10	2
Şiir	10	2
Eşleştirme	10	1
Kısa film	10	1

Tablo 24 incelendiğinde devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinin karaoke tekniğiyle işlenmesinin ardından öğrenciler dağıtılan yapılandırılmış yansıtıcı günlüklere müzikle

öğretim tekniğinin dışında yapılabilecek “yeni fikirler” öğrenciler tarafından ifade edilmiştir. Öğrencilerin günlüklerinde en çok ön plana çıkan yeni fikirler tiyatro, kompozisyon, şiir ve bilgi yarışması olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ortaokul öğrencilerine Atatürk İlkelerinin öğretilmesinde müzik destekli (Karaoke Tekniği) etkililiği üzerine deneysel bir araştırma çalışmasının bu kısmında araştırmaya ait problemler çerçevesinde elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlar; akademik başarı, TCİTA dersine karşı tutum ve akademik benlik algısı değişkenleri ve yansıtıcı günlüklere yansıtılması açısından alto problemlere uygun şekilde sunulmuştur.

İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke etkinliği) deney grubu ile öğretim programını esas alarak öğretim uygulanan kontrol grubunun ön test başarı puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Deney grubunda bulunan 8b sınıfının ön test akademik başarı puanının 8d sınıfına nispeten daha düşük çıkması kontrol grubunun öğretimsel işlemlerin başında daha yüksek bir başarı puanı ile sürece katıldığını göstermiştir. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke tekniği) deney grubu ile öğretim programını esas alarak öğretim uygulanan kontrol grubunun son test başarı puanları arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu sonuç araştırmada deney grubuna uygulanan karaoke tekniğinin Atatürk İlkeleriyle ilgili konularda kontrol grubuyla kıyaslandığında bir fark ortaya çıkmamıştır.

Ancak ilköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke tekniği) deney grubunun ön test ve son başarı test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Ön testten sonra uygulanan müzikle öğretim karaoke tekniğinin öğrenciler üzerinde olumlu bir etki bıraktığı sonucuna varılmıştır. Zira ön test son test başarı puanları arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu sonuç araştırmada kullanılan karaoke tekniğinin akademik başarı üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucunu vermektedir. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde öğretim programını esas alarak öğretim uygulanan kontrol grubunun ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ön test uygulandıktan sonra kontrol grubuyla öğretim programını esas alarak öğretim teknikleri ile TCİTA dersi işlenmiştir. Bu sürecin sonucunda son test tekrar uygulandığında istatistiksel açıdan bir farkın ortaya çıkmaması deneysel araştırmanın kullanılan yeni tekniğin faydalılığını yansıttığı söylenebilir.

İlköğretim 8.sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinlik (karaoke tekniği) uygulanan deney grubu ile öğretim programını esas alarak öğretim uygulanan kontrol grubunun ön tutum puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farkın kontrol grubu lehine olduğu ve kontrol grubu öğrencilerinin TCİTA dersine yönelik tutum ölçeğine karaoke etkinliğinin başlangıcından önce verdikleri cevapların deney grubundan daha yüksek olduğu böylece kontrol grubunun tutumlarının daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin (karaoke tekniği) uygulanan deney grubunun ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu sonuçlara göre karaoke etkinliklerinin uygulandığı deney grubunun ön ve son tutum puanlarının ortalaması arasında bir artışın olduğu görülmektedir. Başarı testine benzer şekilde tutum ölçeğinde de deney grubunun ön tutum ve son tutum puanları arasında son tutumlar lehine anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir ($p<0,05$). Bu durumun bize müziğin duyuşsal alana daha çok etki ettiğini ve tutumlarda beklenen farklılaşmayı sağladığı söylenebilir. Kullanılan karaoke tekniğinin öğrencilerin TCİTA dersine yönelik olumlu tutumlarını daha da geliştirdiklerini göstermekte olup öğretimsel işlemler sırasında uygulanan yansıtıcı günlükler de bu bulguyu destekler nitelikte veriler sunmaktadır.

Ancak ilköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde klasik öğretim uygulanan kontrol grubunun ön tutum ve son tutum puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinlik (karaoke tekniği) uygulanan deney grubu ile öğretim programını esas alarak öğretim uygulanan kontrol grubunun son tutum puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

1. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinliklerin uygulandığı (karaoke tekniği) deney grubu ile öğretim programını esas alarak öğretim uygulanan kontrol grubunun ön akademik benlik puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinlik (karaoke tekniği) uygulanan deney grubunun ön akademik benlik puanları ve son akademik benlik puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde öğretim programını esas alarak öğretim uygulanan kontrol grubunun ön akademik benlik puanları ve son akademik benlik puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde müzik destekli etkinlik (karaoke tekniği) uygulanan deney grubu ile klasik öğretim uygulanan kontrol grubunun son akademik benlik puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Deney sonuçlarının kısaca değerlendirmesine bakıldığında müzik destekli (Karaoke Tekniği) tarih dersi işleminin öğrencilerin akademik benlik ile ilgili görüşlerini etkilemediği ancak Karaoke tekniğinin derse yönelik olumlu duygular beslemesi açısından daha etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca müziğin farklı şekillerde derste kullanılmış olmasının tek başına öğrencilerin ders başarısına etkisini gösteremediği altta yatan diğer olumsuzlukların giderilmesi halinde katkısının daha görünür olduğu söylenebilir.

İlköğretim 8. sınıf TCİTA dersi Atatürk İlkeleri konusunun öğretiminde deney grubu öğrencilerinin yansıtıcı günlüklerinde karaoke tekniğiyle ilgili görüşleri ile ilgili sonuçlara bakıldığında şarkıların derste öğretim etkinliğinin bir parçası olarak kullanılması öğrencileri güdüleme, derse aktif katılım, derse istekli gelme ve aynı istekle sürdürme, ders sonrasında şarkıların çocuklar tarafından kendi kendine tekrarlanması öğrenmenin kalıcılığına katkı sağladığı öğrenci görüşlerine dayandırılarak söylenebilir. Bununla birlikte TCİTA dersinin sözel bir ders olması ve hem soyut hem de ezber gerektiren bir ders

olması öğrencilerin derse karşı olumsuz tutum geliştirmelerine sebep olmaktadır. Derste şarkıların kullanılması bu dersin çekiciliğini artırarak zor görünen ezber kısmının daha kolay ve istekli bir şekilde öğrenilmesini sağladığı anlaşılmıştır. Şarkı sözlerinin yazımının öğrenciler tarafından gerçekleştirilmesi ve karaokeye yerleştirilmesi öğrencilerde başarıma duygusunun gelişmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte söz yazım sırasında grup çalışmalarının yapılması öğrenciler arasındaki iletişimi güçlendirdiği söylenebilir. Söz yazımında dil bilgisi kurallarının göz önünde bulundurulması da bireylerde dil becerilerinin gelişmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Yapılan bu araştırmaya benzer olarak Bölücek³⁸ tarafından çalışılan, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Türkülerden Yararlanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi” çalışmasında derste türkülerden yararlanmanın öğrenci katılımını artırdığı ve dikkatleri olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda kısmen de olsa türkülerin öğrenci motivasyonunu, konular arasında bağlantı kurmayı ve öğrenilen bilgilerin kalıcılığını sağladığına ulaşılmıştır. Talşık³⁹ tarafından gerçekleştirilen, “İlköğretim Türkçe, Matematik, Hayat Bilgisi Derslerinde Öğretim Materyali Olarak Şarkıların Kullanılmasının Öğrencilerin Başarı ve Tutum Gelişimleri Üzerindeki Etkisi” araştırmasında elde edilen sonuçlara göre, şarkıların kullanıldığı her üç derste öğrencilerin başarı ve tutumları kontrol grubuna göre yüksek çıkmıştır. Şarkılarla öğrenmenin daha verimli, hatırlamayı kolaylaştırıcı ve eğlenceli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şarkılar sayesinde öğrencilerin söz konusu derslere yönelik tutumları olumlu yönde artış göstermiştir. Tutaysalır⁴⁰ deney grubu öğrencilerine “İstanbul’un Fethi ve Sonrası” ünitesinin anlatımı görüntülü, sesli ve hareketli slaytlarla anlatılmış, kontrol grubunda ise aynı ünite geleneksel öğretim yöntemi ile yapılmıştır. Araştırma bulguları, çoklu ortam kullanılarak ders işlenen deney grubu öğrencilerinin başarıları ile geleneksel yöntemle ders işlenen kontrol grubu öğrencilerinin başarıları arasında anlamlı bir fark olduğunu ortaya koymuştur. Moore⁴¹ yaptığı araştırmada, sosyal bilgiler ve hayat bilgisi derslerinin gerçek yaşamla bağlantılı dersler olduğunu ve şarkı sözlerinin bu yaşamla ilgili sözler içermesinin öğrencilerin ilgisini uyanık tutarak artıracağını belirtmiştir. Bunun için popüler müzik kullanımının daha etkili olacağını da vurgulamıştır. Appel⁴² yaptığı araştırmada, müzik öğretim programıyla diğer disiplinlere ait programların birbiriyle bütünleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Purcell, şarkıların derslerde öğretim materyali olarak kullanılmasının sınıf ortamındaki öğrenme kaygılarını yok etmekle birlikte öğrenmeyi zevkli hale getirdiğini vurgulamıştır. Overy ve diğerleri serotonin hormonunun (mutluluk) salgılamasında müziğin önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Baker tarafından “Amerikalı uzman tarih öğretmenlerinin kullandıkları müzik temelli stratejileri” incelemek amacıyla yaptığı araştırmasında öğrencilerin okuldan ayrıldıktan sonra aradan geçen uzun zamana rağmen müzik temelli öğrenme deneyimlerini

38 Burcu Bölücek, “Sosyal Bilgiler Dersinde Türkülerden Yararlanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi”, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2008.

39 Erkan Talşık, İlköğretim Türkçe, Matematik ve Hayat Bilgisi Derslerinde Öğretim Materyali Olarak Şarkıların Kullanılmasının Öğrencilerin Başarı ve Tutum Gelişimleri Üzerindeki Etkisi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi. Ankara 20013.

40 Hikmet Tutaysalır, PowerPoint Sunu Programıyla Hazırlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Materyalinin Öğrenci Tutum ve Performanslarına Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon 2006

41 James R. Moore (2007). *Popular Music Helps Students Focus On Important Social Issues*. Middle School Journal, 38(4), 21-29.

42 M.P. Appel, *Arts integration across the curriculum*. Leadership, 18/1,2006, November/December. ss.14-17.

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin (Karaoke Tekniği) Etkisi

sık sık hatırlayabildiklerini, derse müzik dahil olduğunda öğrenmeye daha pozitif yanıtlar verdiği sonucuna ulaşmıştır.⁴³ Güney, Aytan, Şengül, yaptıkları araştırmada dil bilgisi öğretimi ezber formüllerle değil de çocuğun dünyasıyla uyumlu bir şekilde ve eğlenceli olarak verildiğinde başarılı olacağını göstermişlerdir. Bir başka çalışmada ise müzikal zekâ uygulamalarının, öğrencilerin akademik, bireysel ve sosyal gelişimlerine katkı sağladığı ortaya koyulmuştur. Sosyal bilgiler dersine karşı tutum ve davranışlarda olumlu etkiler olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Öğrenciler şarkılarla yapılan bu etkinliği çok sevdiklerini ve diğer derslerinde bu şekilde işlenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Buradan hareketle müzikal zekâ alanına yönelik etkinliklerin farklı derslerde de kullanılması önerilmektedir. TCİTA dersi yapısı itibarıyla yoğun ezber gerektiren ve soyut kavramlar barındıran bir derstir. Bu sebeple öğrencilerin sıkılmadan bu yoğunlukla baş edebilmelerinde şarkıların kullanımı oldukça etkili olmuştur. Bu sebeple öğrenilmesinde zorluk çekilen derslerde ve konularda özellikle tanımlar ve tarihlerin sık olduğu konularda şarkıların kullanılması önerilmektedir. Şarkı sözlerinin öğrenci grupları tarafından yazılmaları bireyler arası iletişimin geliştirilmesi ve iş birliğinin sağlanması açısından oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle bu tür araştırmaların grup çalışmalarına etkisinin ölçülmesi önerilmektedir. Uygulayıcı öğretmenler için dersle ilgili yazılan şarkı sözlerinin karaoke videosu şeklinde hazırlanması zahmetli bir süreç olduğundan öğretmenler yazılan şarkı sözlerini tahtaya yazıp şarkının karaokesini sınıfa getirerek ritme uygun bir şekilde şarkı sözlerini söyleyebilirler. Müzik etkinliklerinde cinsiyet faktörünün etkilerini incelemek amacıyla araştırmaya cinsiyet faktörü de eklenebilir. Öğrencilerin okula aidiyetlerini yansıtmaya yönelik çalışmalar yapılacağı gibi şarkı sözlerinin bu tür tekniklerle ne kadar uzun süre akılda kalıcı olabileceğini araştıran çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acun, İ. (2006). "T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretiminde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Etkili Kullanımı" . Yasemin Doğaner (Ed.), Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretimi (ss. 151-152). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Akbaba, B. (2009). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretiminde Çoklu Ortam Kullanmanın Akademik Başarı ve Tutumlara Etkisi. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akkaya, N. (2009). "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi". Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi. <https://dspace.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/219> (19 Mart 2018).
- Al, S. (2016). Çoklu Zekâ Kuramındaki Müzikal Zekanın Sosyal Bilgiler Dersine Uyarlanması: Bir Eylem Araştırması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Altınışık, S. ve Orhan, F. (2002). "Sosyal Bilgiler Dersinde Çoklu Ortamın Öğrencilerin Akademik Başarıları ve Derse Karşı Tutumları Üzerindeki Etkisi" Hacettepe

43 G. Baker, Strategic Uses of Music in The U.S. History Classroom. Department of Curriculum and Instruction in the Graduate School, Alabama 2011, <https://ir.ua.edu/handle/123456789/1328>

44 Serhat Al, Çoklu Zeka Kuramındaki Müzikal Zekanın Sosyal Bilgiler Dersine Uyarlanması: Bir Eylem Araştırması. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016

- Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23, 41-49.
- Appel, M.P. (2006), *Arts integration across the curriculum*. Leadership, 18/1, November/December). ss.14-17.
- Babacan, M. (2015). Müziğin Bir Öğretim Aracı Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baker G.,(2011), Strategic Uses of Music in The U.S. History Classroom. Department of Curriculum and Instruction in the Graduate School, Alabama 2011, <https://ir.ua.edu/handle/123456789/1328>
- Bölücek, B. (2008). Sosyal Bilgiler Dersinde Türkülerden Yararlanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Büyüköztürk, Ş. (2001). Deneysel Desenler Ön test- Son Test Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi Kitabı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2004). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2017). Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş. (Çev.: Mustafa Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi.
- Emiroğlu, G. (2005). “ Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Konularının Öğretiminde Karşılaşılan Bazı Problemler ve Çözümüne Yönelik Tavsiyeler”. Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun (Ed.), İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (ss. 156) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Güney, N., Aytan, T. ve Şengül, M. (2014). “Müziksel -Ritmik Zekaya Yönelik Etkinliklerin Dil Bilgisi Öğretiminde Akademik Başarıya Etkisi” NWSA- Education Sciences, 9(2), 120.
- Kabapınar, Y. (2014). Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilgiler Öğretimi. Ankara: Pegem Akademi.
- Kaptan, S. (1993). Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri. Ankara: Tekişik Web Ofset Tesisleri.
- Karasar, N. (2006). Bilimsel Araştırma Yöntemi (16.baskı), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karasar, N. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar İlkeler Teknikler. (2. Yazım 32. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- MEB. (2017). T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı. Ankara: MEB Yayınları.
- Merriam, S. B. (2015). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber. (Çev. : Selahattin Turan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Moore, J. R. (2007). Popular Music Helps Students Focus On Important Social Issues. Middle School Journal, 38(4), 21-29.
- Oğuz, İ., İra, N., Oğuz, Ş. ve Tekin, S. (2005). “Atatürkçülük Konularının Hayat Bilgisi ve

Ortaokul Öğrencilerine Atatürk İlkelerinin Öğretilmesinde Müzik Destekli Etkinliklerin
(Karaoke Tekniği) Etkisi

- Sosyal Bilgiler Derslerinde Aktif Öğrenme Yöntemleriyle İşleniş”. Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun (Ed.), İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (ss. 170) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sargın, T. (2016). Hayat Bilgisi Dersi Öğrenme Ortamlarına Çoklu Zeka Kuramının Müziksel Zeka Alanını Eklemlenmek: Bir Eylem Araştırması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sayın F. K. ve Afyon, A. (2012). “ Sınıf Öğretmenlerinin Fen ve Teknoloji Dersinde Çoklu Zeka Kuramı Kapsamında Tercih Ettikleri Yöntemler ve Etkinlik Düzenlerken Karşılaştıkları Güçlükler” Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(2), 161.
- Sze, S. (2004). Educational Benefits of Music in an Inclusive Classroom. New York U.S:A: Niagara University.
- Şahin (Yanpar), T. (2000). İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Derslerine Karşı Tutumları, Akademik Benlik Kavramları ve Bilişsel Öğrenme Düzeyleri. Ankara: EARGED.
- Talışık, E. (2013). İlköğretim Türkçe, Matematik ve Hayat Bilgisi Derslerinde Öğretim Materyali Olarak Şarkıların Kullanılmasının Öğrencilerin Başarı ve Tutum Gelişimleri Üzerindeki Etkisi. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tekin, H. (2000). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme. Ankara: Yargı Kitabevi.
- Toptaş, B. (2013). “Türkiye’de Piyano Üzerine Yapılmış Çalışmalar” International Journal of Social Science, 6(3), 715-728.
- Tutaysalgır, H. (2006). PowerPoint Sunu Programıyla Hazırlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Materyalinin Öğrenci Tutum ve Performanslarına Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uslu, H. (2009). Altıncı ve Yedinci Sınıf Fen ve Matematik Derslerinde Günlüklerin Kullanılmasına Yönelik Öğrenci Görüşlerinin Belirlenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Ün Açıkgöz, K. (2005). Aktif Öğrenme. İzmir: eğitim Dünyası Yayınları.
- Yeşiltaş, E. ve Yılmaz, A. (2015). “ T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersine Yönelik Tutum Ölçeği; Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” ZfWT, 7(3), 253-254.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, C. (1999). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme. Ankara: ÖSYM Yayınları.

İLK DEVİR TÜRK RESSAMLARINDAN BİR KESİT VE RESİM SANATINA KATKILARI

A SECTION OF THE FIRST PERIOD TURKISH PAINTERS AND THEIR CONTRIBUTIONS TO THE ART OF PAINTING

Halil ÖZYİĞİT*

Geliş Tarihi/Received:15.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted:23.06.2021

ÖZYİĞİT, Halil, (2021), "İlk Devir Türk Ressamlarından Bir Kesit ve Resim Sanatına Katkıları", Belgi Dergisi, S.22, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2021/II, ss. 879-905.

Öz

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, kaybedilen savaşların etkisiyle hızlı ve farklı oluşumların yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Askerî ve eğitim gibi alanlarda bu yenilikler en güçlü şekilde karşılık bulur. Kültürel ve sanatsal aktivitelerde de bu değişim en üst seviyede hissedilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu döneminde Batı ile kurulan yakın temaslar, sadece siyasî ve ekonomik yapıyı değil, kültür ve sanat dünyasını da etkileyerek, bir değişim ivmesi yaratır. Bu değişimin ikinci aşaması ise Cumhuriyet'in kuruluşu ve gerçekleştirilen devrimlerle siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamın yeniden düzenlenmesidir. Bu makale, Batılı anlamda Türk resminin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte anılan ilk devir Türk ressamlarından bir seçkiyi kapsamaktadır. Yaşam çizgileri, Türk resim sanatının filizlenmeye başladığı 19. yy içinde kalan, yapıtlarını ve isimlerini bildiğimiz az sayıdaki ressamımız çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca hayatları, sanatları ve eserleri hakkında bilgilere ulaşabildiğimiz 10-15 civarında olan bu dönem sanatçıları arasında öne çıkan Nami Dede, İbrahim Paşa, Hüsnü Yusuf Bey, Osman Nuri Paşa, Yusuf Ziya Paşa, Hüseyin Zekai Paşa ve Süleyman Seyyid Bey makalemizin ana karakterlerini oluşturmaktadır. Yurt dışında eğitim alan ressamların yapıtları üslup, boya kullanımı ve biçim bilgisi açısından daha etkili sonuçları içerdiği söylenebilir. Bu dönem sanatçılarının durağan/statik içeriğe sahip olan portre, tarihi yapılar ve natüromortları daha çok resmettiği de diğer bulgular arasındadır. Sanatçılar hem hayat hikâyeleri hem de sanatsal yönden tek tek ele alınmıştır. Özellikle yaşam çizgilerine yakın tarihlerde yayınlanmış gazete, mecmua, katalog ve kitapların ışığında, dönemin ressamları ve üretimlerinin resim sanatımıza nasıl yön verdiğinin tespitine çalışılmıştır. Bu isimlerin Türk resim sanatına teknik, konu ve üslup olarak katkıları irdelenmiştir. Bu gruptaki ressamların ister yurt dışında isterse yurt içinde eğitim alsın, Akademik ve Realist üslupta resimler yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Resmi, Nami Dede, İbrahim Paşa, Hüsnü Yusuf Bey, Osman Nuri Paşa, Yusuf Ziya Paşa, Hüseyin Zekai Paşa, Süleyman Seyyid Bey*

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Denizli, hozyigit@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3245-2581>).

Abstract

The last century of the Ottoman Empire prognosticate a period that rapid and different formations due to the lost wars. This innovations respond most strongly in fields like military and education. Also in cultural and artistic activities this change is felt at the highest level. In this period of the Ottoman Empire, close contacts that established with the West create a momentum of change by affecting not only the political and economic structure, but also the world of culture and art. The second stage of this change is the reorganisation of political, social, economic and cultural life through the establishment of the Republic and the revolutions made by the Republican regime. This article focuses on a few Turkish painters whose works and names are known to us; and their lifespan are within the 19th century when the Turkish art of painting began to sprout. Prominent ones among about 10-15 painters which we were able to gather information about their life, art and works; Nami Dede, İbrahim Pascha, Hüsnü Yusuf Bey, Osman Nuri Pascha, Yusuf Ziya Pascha, Hüseyin Zekai Pascha and Süleyman Seyyid Bey are the main characters of our article. It can be said that works made by the ones those who received education abroad have more effective results in sense of style, usage of paint and format. Among other findings it can be seen that painters of this period painted more of static contents like portraits, historical buildings and still-lives. Both the life stories and artistic aspects of these artists have been thoroughly examined. It is aimed to examine how the painters of the period and their productions contributed to the art of painting, especially in the lights of the newspapers, magazines, catalogues and books that were published close to their lifetime. The contributions of these artists to the art of Turkish painting in terms of technique, subject and style are tried to be scrutinized. It is extrapolated that whether if they were educated abroad or not, this group of painters created works in Academic and Realistic styles.

Keywords: *Turkish Painting, Nami Dede, İbrahim Pascha, Hüsnü Yusuf, Osman Nuri Pascha, Yusuf Ziya Pascha, Hüseyin Zekai Pascha, Süleyman Seyyid*

Giriş

“Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettireyim ki yüksek bir insan cemiyeti olan Türk Milletinin tarihi vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtrî zekasını, ilme bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini ve milli birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirle besleyerek inkişaf ettirmek milli ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, beşeriyette hakiki huzuru temin yolunda kendine düşen medenî vazifeyi mutlaka yapmakta muvaffak olacaktır.” 29 Ekim 1933, Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK

III. Ahmet (1703-1730) döneminde başlayan batıya pek çok alanda ayak uydurma çabası, halefleri tarafından neredeyse yadırganmadan sürdürülmüştür. Başlarda askeri alanlarda yoğunlaşan bu yaklaşımlar, 19. yy başından itibaren kültür ve sanatın pek çok alanında görülmeye başlar. Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) zamanında mimarlığın hem dini hem de sivil örneklerinde giderek artan Batılılaşma eyleminin, güzel sanatların diğer kollarına sıçramaması mümkün değildir. Sosyal yaşamdan askeriye, sivilden dini mimarlığa her şeyin yeniden yorumlanmaya başladığı Osmanlı topraklarında, resim ve heykel gibi plastik sanatlarda payına düşeni alacaktır. Avrupa'nın Gotik sonrası Rönesans resminde yaşadığı evrilmeyi, Osmanlı'nın yaşaması için batılı sanatçıların İstanbul'a gösterecekleri ilgiyi beklemesi gerekecektir. 19. yy başından itibaren İstanbul'a gelen Avrupalı pek çok sanatçı, batı resim tekniği ile ürettiklerini hem sarayda hem de saray dışında pazarlama imkânı bulunca, dikkatler üzerlerine çevrilir. Bu resimler içinde bulunan dünyanın gerçeklerine neredeyse birebir uymaktaydı. İzleyicinin minyatürleri anlamak için pek çoğunda zorladığı hayal gücünü kullanmasına gerek yoktur. Yabancı sanatçıların iyi bildiği ve uyguladığı bu oluşumun, Osmanlı tebaasının genç resim heveskârlarını etkilememesi elbette mümkün değildir. Bu bağlamda 19. yy başı, batı resim tekniğine ilgi duyan yetenekli gençlerin eğitime gönderilmeye başladığı, devamı ise ilk üretimleri ile Türk resim sanatında söz sahibi olmaya başladıkları döneme işaret etmektedir.

19. yy başında Osmanlı resmi, Mevlevi ressam Nami Dede'nin üç boyut yanılısama etkileri taşıyan eseriyle batı resmine öyküen hamleyi gerçekleştirir. 1830'lara gelince ilk defa sanat eğitimi için yurt dışına gönderilen (Ferik) İbrahim Paşa ismi öne çıkar. Bu isimlere kısa süre içinde Hüsnü Yusuf ve Süleyman Seyyid gibi sanat eğitimi için yurt dışına gönderilenler ile Osman Nuri ve Yusuf Ziya gibi hiç yurt dışında eğitim almamışlar eklenir. Osmanlı Devleti'nde eğitim için gönderilen ilk öğrenciler ile Sanayi-i Nefise Mektebi'nin eğitime başlayacağı 3 Mart 1883'e kadar gerçekleştirilen sanatsal etkinliklerin merkezinde Zekai Paşa hariç bu isimler yer alır. Zekai Paşa ismi ise 19. yy'ın son 15, 20. yy'ın ilk 15 yılı arasında kalan 30 yıllık süreçte açılan sergilerde karşımıza çıkar. Zekai Paşa da sanat hayatı çizgisinin belli bir dönem kesiştiği diğer 6 sanatçı ile teknik ve üslup bakımından ortak özelliklere sahiptir. Bu isimler, saray çevresinde 19. yy içinde batılı anlamda resim tekniği kullanarak resim yapan ve yetenekleri ile öne çıkan ilk devir sanatçıları arasındadır. Günümüz müze ve özel koleksiyonlarında az sayıda eserlerine rastladığımız bu isimler hakkında maalesef yeterli bilgilere ulaşmak pek mümkün olmamaktadır. Uzun süren çalışmalar neticesinde elde edilen bilgilerin ışığında, batılı anlamda Türk resminin ilk devir ressamı arasında öne çıkan Nami Dede, İbrahim Paşa, Hüsnü Yusuf Bey, Osman Nuri

Paşa, Yusuf Ziya Paşa, Hüseyin Zekai Paşa ve Süleyman Seyyid Bey'den oluşan 7 sanatçı ele alınmaktadır. Akademik ve Realist üslubun önemli temsilcileri olan bu sanatçıları, 1910 yılından itibaren Empresyonizmi benimseyen Çallı Kuşağı takip edecektir.

Makaleye konu olan ressamın arasında bulunan Nami Dede asker olmayan Mevlevi ressamdır. Geri kalan altı ressam Ferik İbrahim Paşa, Yusuf Ziya Bey, Osman Nuri Paşa, Hüsnü Yusuf Bey, Süleyman Seyyid Bey ve Hüseyin Zekai Paşa ise askerlik mesleğini icra etmişlerdir. Bu sanatçıların bir kısmı Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluş ve işleyişine tanıklık etmekle birlikte; Nami Dede ve Hüsnü Yusuf Bey gibi isimlerin bu tanıklığa ömrü vefa etmemiştir. Özellikle hem askerlik mesleğini icra eden hem de resim sanatımız içinde aktif olan bu isimler "Birinci/İlk Devir Ressamları" olarak nitelenmektedir¹.

İlk Devir ressamlarımızın hayat hikâyelerine ulaşılabilen bilgilerin ışığında değinilmeye çalışılmıştır. Daha çok sanat anlayışlarına yoğunlaşmıştır. İlk Devir sanatçıların yapıtlarını değerlendirirken, yurt dışında resim eğitim alıp almamaları, ortaya koydukları eserlerin konu dağılımı ve üslup tercihleri bağlamında da bir irdelemeye gidilmiştir.

Nami Dede (Abdülkerim Dede): (d. 18. yy'ın son çeyreği-ö. 19. yy'ın ortası)

Hayatı:

Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız Nami Dede, 19. asır Mevlevi ressamlarından biridir. Batılı anlamda Türk resminin ilk kıvılcıklarının parladığı 19. asırda, Mevlevihanelerde derviş ressam ve üretimlerinden hatırı sayılır örneklerle rastlamaktayız. Nami Dede, sanat eğitim almamış, Doğu mektebinin son öğrencilerindendir².

Nami Dede'nin hayatı hakkında maalesef son derece kısıtlı bilgiye sahibiz. Nami Dede ve büyük babası Derviş Ali, Selanik Mevlevihanesi'nde Mehmet Ali Dede zamanında çilesini çıkarmıştır. Mehmet Ali Dede, 3 Ramazan 1208 (4 Nisan 1794) vefat eden Ahmet Dede'nin yerine geçer. 40 yıla yakın şeyhlik yapan "Topal" lakaplı Şeyh Mehmet Ali Dede 1246 (1830-31) tarihinde vefat eder³. Mehmet Ali Dede'nin 1794 yılında şeyhliği alıp 40 yıl (1830-31) sürdürdüğü göz önünde bulundurulursa, Nami Dede'nin aşağı yukarı yaşam çizgisi ortaya çıkar. Yukarıdaki bilgiler ışığında Nami Dede, kanaatimizce 1775-1850 arasında denk gelebilecek bir yaşam çizgisine sahip olmalıdır.

Sanatı:

Güzel sanatların hemen hemen hepsinden anlayan Mevlevi dervişi Nami Dede'nin, hat sanatı örneklerinden ve parlak şiirlerinden söz edilmektedir. Sanatkârın son zamanlarında yaptığı kabul edilebilecek "Derviş Ali"nin⁴ (Fot.1) başında sikke ve arkasında kürk ile sulu boya tekniği ile yapılmış olan tablosu, ressamın bütün sanat kuvvetini gösterir niteliktedir. Büyük babasını konu ettiği bu tablonun onun ilk eseri olmadığı; kendisini geliştirdiği, sanatını olgunlaştırdığı ve fırçasına tamamen güvendiği bir zamanda yapılmış olma ihtimali yüksektir. Özellikle bir portre çalışmasına cesaret etmesi yani gerçek hayattan

1 Şahabeddin, "Türk Ressamları: Zekai Paşa", Millî Mecmua, 1924d, (16), s. 252.

2 Şahabeddin, "Türk Ressamları: Nami Dede", Millî Mecmua, 1924b, (11), s. 169.

3 Şahabeddin, 1924b, a.g.m. s. 169; Uzluk, Şahabeddin, Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, 70-71.

4 Eser 1924 yılı itibarıyla Abdurrahman Adil Bey'in koleksiyonundadır (Şahabeddin, 1924b, a.g.m. s. 170).

bir modeli işlemesi bu fikri kuvvetlendirmektedir. Eser koyu yeşil bir zemin üzerine, alçı karışık sulu boya ile işlenmiştir. Sanatkârın imzası, “resme Nami” olarak resmin altında yer almaktadır⁵.

Sanatçıyı elimizdeki tek eseri üzerinden değerlendirecek, Batı anlayışı bağlamında bir resim eğitimi almadığı fikri oluşmaktadır. Özellikle figürün iki boyutlu arka planı, kollar ile parmaklardaki anatomik sorunlar sanatçının resim bilgisinin sınırlı olduğuna işaret etmektedir. Sanatçının, bir Mevlevî dervişi olmakla birlikte, eserine imza koyabilmesi dönemin imzasız yapıtlarının fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda kayda değer bir yaklaşımdır. Bu durum özellikle sanatın pek çok kolunda eserler icra eden Mevlevî sanatçıların sayıca fazlalığı ve uygulamaları göz önünde bulundurulursa pek de alışık olmadığımız bir durum değildir.

(Ferik) İbrahim Paşa (d.1808 (?)/1815 (?)-ö. 7 Safer 1307 (3 Ekim 1889)

Hayatı:

İbrahim Bey (Fot. 2), Yeniçeri Yüzbaşısı Konyalı Kulaksız Mustafa Ağa'nın⁶ oğludur. Çocukluk hayatına dair ayrıntılı bir bilgiye sahip olmadığımız İbrahim Bey, İstanbul'da Savaklar'da kendi evlerinde dünyaya gelir⁷.

Daha çok yabancı ressamın evlerinde, elit ailelerin çocukları çevresinde gerçekleştirilen resim eğitimi ile üretimlerinin, bir imparatorluğun sanat üretimine yön vermesi ve yeterli gelmesi düşünülemez. Askeri okullarda gösterilen tahtit-i arazi (topografya) eğitiminin, batılı anlamda resim sanatına güçlü bir kaynak oluşturacağını beklemekte hayalperestlik olacaktır. Bu dersin, yetenekli gençlerin keşfine önayak olduğunu yadsıyamayız. Fark yaratan genç yeteneklerin değerlendirilmesinde duyarlı hocaların katkıları da not edilmelidir. Saltanatın yurt dışına resim eğitimine öğrenci göndermesinin temelinde ise ses getiren Paris salon resim sergileri ve sarayda çalıştırılan yabancı ressamın güçlü üretimleridir.

Görece iki boyut yanılısamalı, gerçekçilik çizgisinden uzak, soyut yönü ağır basan kitap sayfası ölçülerine sıkıştırılmış minyatür örneklerimizin yanında sarayın gözünün Avrupa resmine yönlenmesi doğaldır. Üç boyutluluk ile izleyiciyi içine çeken, yağlı boyanın

5 Şahabeddin, 1924b, a.g.m. s.170; Şahabeddin, 1957, a.g.e. s. 70.

6Yeniçeriler arasında çok hatırlı olan Mustafa Ağa, Yeniçeri Ocağı'ndan ayrıldıktan sonra da bu sevgisini korur. Fakat Yeniçerilerin ayaklanmasında Padişah tarafında yer alır. Bu durumu kabullenmeyen yeniçeriler, Mustafa Ağa'nın kulaklarını dibinden keserler (Şahabeddin, “Türk Ressamları: İbrahim Paşa”, Millî Mecmua, (12), 1924c, s. 184).

7 Halil Edhem, Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu, Matbua-ı Amire, İstanbul 1340/1924, s. 21; Yetik, Sami, Ressamlarımız, İstanbul 1940b, s. 11; Arseven, Celal Esad, Türk Sanatı, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1955. s. 136; İslimyeli, Nüzhet, Asker Ressamları ve Ekolleri, Doğu Lmt. Şti. Matbaası, Ankara 1965, s. 31). Şahabeddin Bey, İbrahim Paşa'nın doğumunun III. Mustafa (1757-1774) zamanında olduğunu ifade etmektedir (Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 184). Lakin sanatçının 1835 yılında Avrupa'da eğitim için gönderildiği ve ölüm tarihinin kesin olarak bilinmesi nedeniyle bu pek olası değildir. Kanaatimizce, IV. Mustafa (1807-1808) zamanında veya II. Mahmut'un (1808-1839) saltanatının ilk yıllarında doğmuş olmalıdır. Dersaadet'te eğitimini tamamlayıp 25 yaşını aşanların eğitim için yurt dışına gönderildikleri, bu yaşta öğrencilerin ise yurt dışındaki mekteplerde dil sorununu ciddi anlamda yaşadıkları bilinmektedir (Şişman, Adnan, Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 48, 52, 166). Yurt dışına gönderilen öğrencilerin yaşları ile ilgili kesin ve bağlayıcı bir rakam ifade etmek doğru değildir. Farklı yaş gruplarından öğrencilerin Fransa'ya eğitim için gönderilmesi de söz konusudur (Şişman, 2004, a.g.e. s. 49). İbrahim Paşa'nın doğum tarihi için kaynaklarda daha çok 1815 tarihi kullanılmaktadır.

tanıdığı imkânlar ile gerçekliği artmış, beğeni dünyamızı okşayan, büyük boyutlu Avrupalı resimlere kim sahip olmak istemez ki? Sözün icraata dönüşmesi için ise son derece doğru bir karar olan “Avrupa’da yerinde sanat eğitimi alma” modeli benimsenir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşma çabaları bağlamında, Türk resminin gelişimi için alınmış ve uygulanmış en doğru karardır.

Neredeyse her asır, sanatın pek çok kolunda büyük sanatkâr isimlerin varlığı, Türk toplumunun yabancı olmadığı bir durumdur. Avrupalı sanatçıların tekelinde olan üç boyutlu, perspektifin olduğu yağlıboya resim sanatı dalında, çalışkan ve yetenekli asil Türk gençlerinin kısa sürede söz sahibi olacağı yadsınamaz⁸. Bu bağlamda 1251’de (1835-36) Mühendishane-i Berrî-i Humayun’dan İngiltere’ye eğitime gönderilen ilk gençler arasında İbrahim, Derviş, Enis, Yusuf, Süleyman, Mahmud, Tahir, Arif, Ahmed ve Halil Efendi gibi isimler zikredilmektedir⁹.

Topçuluk eğitimi için gönderilen İbrahim Bey, Londra’da dört yıl kalır. Bazı kaynaklarda¹⁰ ise Viyana denmektedir. Bu zaman içinde askerî açıdan topçuluğu öğrendiği gibi, resim bilgisini de çalışarak geliştirir. Sultan II. Mahmut’un vefatı üzerine tahta çıkan Abdülmecit (1839-1861) Avrupa’daki Türk öğrencilerin memlekete dönmesini emreder. Yaklaşık dört¹¹ senedir Londra’da olan İbrahim Bey, bu çağrıya uyarak İstanbul’a döner. Abdülmecit kendisini sarayına kabul eder ve miralaylık rütbesi vererek mabeyinci yapar. Sarayda Abdülmecit’e Fransızca dersi veren İbrahim Bey¹², vakit buldukça resim de yapar. Abdülmecit’in isteği üzerine büyük boy bir portresini yine bu tarihlerde yapmıştır. Eseri görenlerin ifadesine göre¹³, portrenin ressama ait olduğu fırça izlerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Tabloda Sultan Abdülmecit’in çiçek hastalığı izlerini bile yansıtabak kadar realist davranması bir süre Bursa’ya sürülmesine neden olmuştur. İbrahim Bey, 1262’de (1845-46) İdadi-i Askerî-i Şahane Mirivalığına; 1264’te (1847-48) Dâr-ı Şurayı Askerî (yüksek askeri meclis) azalığına tayin edilir. 1277-1282 (1860/61-1865/66) tarihleri arasında paşa rütbesiyle görev yapan İbrahim Bey, bu görevinden kendi isteği ile emekli olur¹⁴.

8 Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 184.

9 Mehmed Esad, Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Karabet Matbaası, İstanbul (1312/1896), s. 62; Halil Edhem, 1340/1924, a.g.e. s. 21; Yetik 1940b, a.g.e. s. 11-12; İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 13; Terzi, İhsan, Mehmet Esad’ın Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mirat-ı Mekteb-i Harbiye Adlı Eserlerine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Bölümü, Doktora Tezi, Ankara 1988, s. 62; Şişman, 2004, a.g.e. s. 8.

10 İbrahim Paşa’nın ismi, Mehmed Esad tarafından yazılan Mirat-ı Mekteb-i Harbiye’de 1251’de (1835) Viyana’ya gönderilen öğrenciler arasında da gösterilir (Mehmet Esad, 1310/1894, a.g.e. s. 19). İbrahim Paşa’nın küçük oğlu İhsan Bey’in elinde yer alan bir belgeye göre ise sanatçı 1251’de (1835) Londra’dadır. Viyana’ya gitmesi İstanbul’a geldikten sonra Abdülmecit’in (1839-1861) saltanatı sonlarına doğrudur (Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 185). Bu bağlamda İbrahim Paşa’nın 1835’te Viyana’ya değil Londra’ya eğitim için gönderildiğini söyleyebiliriz. Londra ve Viyana arasında kararsız kalan kaynaklar da söz konusudur (Halil Edhem, 1340/1924, a.g.e. s. 21; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 11-12). Ahmet Kamil Gören, yurt dışına eğitim için ilk öğrencinin 1829 yılında gönderildiğini ifade eder. Fakat bu tarihi herhangi bir kaynakla desteklememektedir (Gören, Ahmet Kamil, “Değişen Tarihsel Süreçler, Değişen Kavramlar Bağlamında Türk Resim Sanatı Tarihi Yazımına İlişkin Oluşan Sorular Üzerine Bir Deneme”, Değişen Tarihsel süreçler değişen kavramlar, Ankara Üniversitesinin 60. D.T.C.F.’nin 70. Kuruluş Yıldönümü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008, s. 66).

11 İbrahim Paşa’nın topçuluk eğitimi için Londra’dan Paris’e 1839 gittiği ifade edilmektedir (Şişman, 2004, a.g.e. s. 126). Yukarıdaki kaynakların ışığında, sanatçının o tarihte ancak İstanbul’a dönmek için Paris’e uğradığı fikrini destekleyebiliriz.

12 Abdülmecit’e resim dersi verdiği de söylenir (Halil Edhem, 1340/1924, a.g.e. s. 21-22; Yetik 1940b, a.g.e. s. 12).

13 Şahabeddin Bey’in Keçecizade Reşat Fuat Bey’e dayandırdığı bilgilere göre bu tablo Topkapı Sarayı’ndadır (Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 185).

14 Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 185; Yetik 1940b, a.g.e. s. 12; İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 31.

İbrahim Paşa, 7 Safer 1307 (3 Ekim 1889) tarihinde Sultantepe’de köşkünde vefat eder ve Özbekler Tekkesi’ne defnedilir¹⁵.

Sanatı:

Sanatçı Londra’da bir resim mektebine mi gitti ya da bir hocadan özel resim dersi mi aldı henüz belirsizliğini korumaktadır. Lakin sarayda Sultanın resmini yapacak kadar fırçası güçlü olan İbrahim Paşa’nın en azından Londra’da bir hocadan özel dersler aldığı varsayımı güçlüdür. İbrahim Paşa memuriyet hayatını sonlandırdıktan sonra bütün dikkatini sanatı üzerine toplar. İngiltere’de aldığı eğitimin etkilerini yansıtan portre ve natürmort eserler ortaya koyar. 1287-1289 (1870-73) tarihlerinde yazdığı Farsça talik levhalarının¹⁶ yanında, yağlı boya ile yaptığı natürmortları vardır. “Kimyager Derviş Paşa” (Fot. 3) portresi, fildişi üzerine suluboya ile yapılmıştır. Derviş Paşa’nın Sultan Abdülmecit devri kıyafetinin içinde gösteren yarım portre çalışmasıdır. Fırça vuruşları klasik üsluptadır. Uzun kumral saçları üstüne, yana doğru top mavi püskülü sarkan al bir fes giymiştir. Üniformanın omuzları ve göğüs kısmında altın sirmaları ile büyük “Mecidiye Nişanı” dikkat çeker. Sanatçının tuvalde ışık ve gölge kullanımı ile çeşitli renkleri büyük bir başarı ile kaynaştırması dikkate değer bulunmaktadır. Bütün bu ışık ve renk ustalıklarına, kuvvetli bir çizgi ve ifade yetkinliği eklenmiştir. İbrahim Paşa, klasik ve realist akım etkili eğitim görmüş bir sanatçı olarak tanımlanmasına¹⁷ rağmen bu tablolarında görülen ışık ve renk erimeleri ile romantizmi çağrıştırdığını söylemek yanlış olmaz. Sanatçının “Kimyager Derviş Paşa” yapıtı, izleyici üzerinde sanki canlıymış gibi bir izlenim yaratmaktadır. Yapıtlarında çizgi, ifade ve renk kullanımı bakımından İngiltere’de aldığı sanat eğitiminin etkileri görülür¹⁸.

Hüsnü Yusuf Bey (d. 1817-ö. 1277/1860-61)

Hayatı:

Yeni fikirlerin ve sanat hareketlerinin kök saldığı Tanzimat Devri’nde sanatından söz ettiren bir başka ressam Hüsnü Yusuf Bey’dir. Hüsnü Yusuf Bey, eğitimini 1839 yılında mezun olduğu Topçu Mektebi’nde tamamlar. Bu okulda Muallim Abdurrahman Bey’den¹⁹ perspektif teknikleri (menazır ve gölge) konusunda eğitim alır²⁰.

İyi resim yapışı Tophane Müşiri Damat Ahmet Fethi Paşa’nın dikkatini çeker ve Abdülmecit’e Hüsnü Yusuf Bey’in sanata olan yeteneğinden söz eder ve sanatçının güzel tablolarından birisini takdim eder. Tebaası arasında böyle resim meraklıları bulunması Sultan Abdülmecit’i son derece memnun eder. Sultan Abdülmecit, Hüsnü Yusuf Bey’i Topçu Mektebi’nden mezun olduktan sonra (1849²¹) kendisini geliştirmesi için Avrupa’ya

15 Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 185; Halil Edhem, 1340/1924, a.g.e. s. 22; Yetik 1940b, a.g.e. s. 12; Arseven, a.g.e. s. 136; İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 31.

16Bu tarihlere eser torunu Doktor Muhyiddin Hayri Bey’dir (Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 185).

17 Yetik, 1940b, a.g.e. s. 12.

18 Şahabeddin, 1924c, a.g.m. s. 185.

191254-1265 (1838/39-1848/49) senelerine kadar eski usul üzerine eğitim veren sınıf-ı sâni hocaları arasında manzara eğitimi veren Abdurrahman Bey’in ismi de geçer. Miralay Abdurrahman Bey 1260’ta (1844-45) ölür. (Mehmed Esad, 1312/1896, a.g.e. s. 67; Terzi, 1988, a.g.e. s. 60).

20 Mehmed Esad, 1312/1896, a.g.e. s. 121; Şahabeddin, “Türk Ressamları: Hüsnü Yusuf Bey”, Millî Mecmua, 17, 1924e, s. 268; Halil Edhem, 1340/1924, a.g.e. s. 22; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 17; Uzluk, 1957, a.g.e. s. 73.

21 Adnan Şişman bu tarihi 1830 olarak verir. Fakat sanatçı 1830 tarihinde henüz 13 yaşındadır. Kanaatimizce bu tarihte Fransa’ya gönderilmesi mümkün değildir (Şişman, 2004, a.g.e. s. 10). Nüzhet İslimyeli 1848 tarihini vermektedir (İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 14).

gönderir. Hüsnü Yusuf Bey'in Avrupa'da kaç yıl eğitim gördüğü bilinmemekle beraber; Paris, Belçika, Viyana ve Berlin'deki sanat okullarında eğitim görmüştür. Sanatçı bu ülkelerde takip ettiği tüm mekteplerden diploma almıştır. Daha sonra İtalya'ya geçen sanatçı, burada ressam bir bayanın yanında eğitimini tamamlar ve İstanbul'a döner. Döndükten sonra kolağalık rütbesi ile Topçu Mektebi'ne suluboya resim hocası olarak tayin edilir. 1277 (1860-61) tarihinde kaymakam (yarbay) iken hayata veda eden sanatçının mezarı Eyüp Sultan'da Kaşgarî Tekkesi civarındadır²². Hüsnü Yusuf Bey aynı zamanda Mevlevî'dir. Devrin pek çok ressamının Mevlevî tarikatına mensup olması dikkat çekicidir.

Sanatı:

Hüsnü Yusuf, Batı resim tekniğini en iyi kullanan ilk sanatçılar arasında, Tevfik Paşa, Servili Ahmet Emin, Süleyman Seyyit ve Osman Hamdi ile birlikte anılır²³. Hüsnü Yusuf Bey, İstanbul'da askerî görevlerden daha ziyade sanatıyla uğraşır. Avrupa sanat okullarında, yeni teknikleri büyük resamlardan öğrenmiş esaslı bir bilgi ile gelmiştir. Bu sanat okullarında en çok İtalya'da aldığı eğitim onu etkiler. Hüsnü Yusuf Bey, İstanbul'da mümkün olduğu kadar bu İtalya'da aldığı eğitime sadık kalarak resim yapar. Topçu Mektebi'nin kütüphanesinde bulunan ve 1849'a tarihlenen suluboya "otoportre"si (Fot. 4) sanatçının karakteristik bir eseridir. Sultan Abdülmecit devri kıyafetiyle aynadan yaptığı bu otoportre, Hüsnü Yusuf Bey'in teknik kuvvetini göstermektedir. Sanatkâr, suluboya resimlerinde daha çok klasiğe kaçır ve konuyu bütün ayrıntısı ile tespit etmeye çalışır. Aynı kütüphanede Ayasofya konulu üç tablosundan daha bahsedilmektedir. Sanatçının "Ayasofya Camii" (Fot. 5) konulu manzara tekniğinde çalışılmış enteriyör eseri övgüye değer bir yapıttır. Bu eserlerinden başka, Sultan Ahmet Camisini²⁴ tasvir eden tablosu genel itibariyle değerli bir açık hava/plein air resmi olarak değerlendirilir. Ayrıca Mekteb-i Sultanî'nin Daire-i Hümayun'un tavanına yapmış olduğu nakışlarda, resim konusunda sahip olduğu geniş bilgisini görmek mümkündür²⁵. Bu olay bize ressamın fresk tekniği ile ilgili iyi bir eğitim aldığını ispatlamaktadır²⁶. Ressam bu tarz eğitimi büyük bir ihtimalle İtalya'da kaldığı sürede öğrenmiş olmalıdır.

Sanatçının "Mevlâna Külliyesi" (Fot. 6) isimli sulu boya yapıtı ise perspektif kurallarına uygun olmakla birlikte fotoğrafik etkinin baskın olduğu bir kompozisyonudur. Mevlevî sanatçının Anadolu seyahatleri sırasında yapmış olduğu diğer çalışmaları "Mevlâna Türbesi" içi ve "Afyonkarahisar Mevlevihane'si" isimli eskizleri ile Mevlevî ayinlerini konu edinen krokileri, tamamlanmamış eserleri arasında zikredilebilir²⁷. Taslak aşamasında kalmış bu eserleri, perspektif bilgisinin ispatı dışında, resim sanatı bağlamında pek de irdelemek olası değildir.

22 Mehmed Esad, 1312/1896, a.g.e. s. 122; Şahabeddin, 1924e, a.g.m. s. 269; Halil Edhem, 1340/1924, a.g.e. s. 22; Yetik 1940b, a.g.e. s. 17-18; Uzluk, 1957, a.g.e. s. 73; İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 33; Terzi, 1988, a.g.e. s. 63-65.

23 Berk, Nurullah, La Peinture Turque, Ankara 1950, s. 15.

240 tarihlerde ressam Hüseyin Zekai Paşa'dadır (Şahabeddin, 1924e, a.g.m. s. 269).

25 Mehmed Esad, 1312/1896, a.g.e. s. 121.

26 Şahabeddin, 1924e, a.g.m. s. 269; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 16; Uzluk, 1957, a.g.e. s. 73.

27 Uzluk, 1957, a.g.e. s. 74.

Osman Nuri Paşa (d. 1241 (1825-26)-ö. Şaban 1321 (Ekim/Kasım 1903)

Hayatı:

1241 (1825-26) tarihinde doğan Nuri Paşa için (Fot. 7), Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye'de dair şu satırlar yazılıdır:

*"Müşarileyh yetmiş üç tarihinde Harbiye dördüncü senesinde iken mabeyin-i hümayun cenab-ı mülûkâneye alınarak Firdevs-i Aşiyân-ı Mecid ve Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin yaverlik ve ressamlık hizmet-i mühimmelerinde miralaylığa kadar bulunduktan sonra bâ-irade-i seniyye mektebe i'zam buyrulmuştur"*²⁸.

Mehmet Esad Efendi kitabında Nuri Paşa'yı bu kadar anlatmaktadır. Bu anlatımından sanatçının hem Abdülmecit hem de Abdülaziz zamanında sarayda bulunduğunu ve yaverlik yaptığını öğreniyoruz. Ayrıca başarılı ressamlık hizmeti ile miralaylığa kadar yükseldiğini de yine bu anlatımdan çıkarmaktayız. Sanatçı eğitim için yurt dışına gitmemiş ve hayatını İstanbul'da geçirmiştir²⁹.

Osman Nuri Paşa uzun bir zaman askerî idadide resim hocalığı yapmıştır. Sultan Abdülmecit'e şehzadeligi sırasında resim dersi verenlerden birisidir aynı zamanda. Paşa, Abdülhamit zamanında sinir hastalığına yakalanır. Bu hastalığın etkilerini üzerinden atamaz ve resim yapmaktan uzaklaşır. Abdülhamit zamanında tedavi için Viyana'ya gönderilen Nuri Paşa, bu hastalıktan kurtulamayarak 1321 yılı Şaban ayında (Ekim/Kasım 1903) İstanbul'da vefat eder³⁰.

Sanatı:

Tablolarında fotoğrafik bir etki görülen sanatçının³¹ değişik tarihlerde yapılmış olan peyzaj (Fot. 8) ve portre çalışmaları vardır. Nuri Paşa'nın deniz ve savaş temalı kompozisyonları, manzaralarına göre daha sanatsaldır. İstanbul Deniz Müzesi'nde deniz savaşları ile seyir halindeki değişik deniz araçlarını konu aldığı yapıtlarında, daha cesur ve kendinden emin fırça vuruşları göze çarpmaktadır³².

"Preveze Deniz Savaşı" isimli tablosu geçmiş asırlardan Türk donanmasının denizlere hâkim halini göstermektedir. Sanatkâr tablosunda tarihî bir olayı canlandırmaktadır. Barbaros Hayrettin Paşa'nın komuta ettiği gemilerin, düşman üzerine saldırısının tasvir edildiği bu tabloda, adeta savaş bütün gerçekliği yansıtılmaktadır. Yine büyük bir yetkinlik ile yaptığı "Burak Reis Muharebesi" isimli yapıtında güçlü bir realizm göze çarpmaktadır. Düşman donanmaları arasında Burak Reis'in gemilerini ateşleyerek kendisi ile birlikte alevler içerisinde yanması, dramatik ama realist bir çözümlenme ile tasvir edilmektedir³³.

28 Mehmed Esad, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, (Artin Asaduryan) Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1310/1894, s. 279-280; Şahabeddin, "Türk Ressamları: Nuri Paşa", Millî Mecmua, İstanbul 1924g, 19, s. 300; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 38.

29 Şahabeddin, 1924g, a.g.m. s. 300; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 39; Arseven, 1955, a.g.e. s. 138; İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 36.

30 Şahabeddin, 1924g, a.g.m. s. 301.

31 Yetik 1940b, a.g.e. s. 39.

32 Şahabeddin, 1924g, a.g.m. s. 301.

33 Şahabeddin, 1924g, a.g.m. s. 301; İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 36.

Diğer kompozisyonları olan “Mahmudiye Kalyonu” (Fot. 9) ile “Ertuğrul Firkateyni” sanatçının bu alandaki başarılı çalışmalarıdır. Bu iki konuda Nuri Paşa kendine özgü bir deniz âlemi yaratmaktadır. Mahmudiye Kalyonu’nun bir zamanlar Türk gölü olan Akdeniz’den İstanbul’a doğru gelişi ve sahilde büyük bir kalabalığın gemiyi karşılaması tasvir edilmiştir. Tablo teknik hatalarına rağmen sanatkârın iyi bir gözlem gücüne dayanması bakımından önemlidir³⁴.

Sanatçının bir başka eserinde “Ertuğrul Firkateyni” (Fot. 10) konu edilmiştir. Gövdesi ülkemizdeki tersanemizde yapılan “Ertuğrul Firkateyni”nin İngiltere’de makineleri yerleştirildikten sonra İstanbul’a dönüşü ayrıntılı bir gözlemle betimlenmiştir³⁵. Nuri Paşa’nın yapıtlarında güçlü bir realizm egemendir.

Yusuf Ziya Paşa d. 1256-ö. 1908 (d.1840/41-ö.1908)

Hayatı:

Yusuf Ziya Paşa (Fot. 11) 1256 (1840-41) tarihinde Şehremini’de doğar. Babası Serasker müsteşarı Mehmet Abdünnâfi Efendi, Yusuf Ziya Efendi’nin eğitimine özen gösterir. 1263’te (1846-47) başladığı ilk eğitimini 13 yaşında tamamlar. Daha sonra Harbiye Mektebi’ne devam eder. İlk devir Türk ressamlarının eğitim geçmişi irdelendiği zaman, eğitim kalitesinin de etkisi ile resim meraklılarının en çok Harbiye ve Topçu Mekteplerinden çıktığı görülmektedir. Bu iki mektepte de resim eğitimi önemli hocalar tarafından verilmiştir. İlk devre ait bütün ressamların resim eğitiminin temelinde, bu usta öğretmenlerin harcı unutulmamalıdır. Yusuf Ziya Efendi’de Harbiye Mektebi’nden yetişerek bu isimler arasına katılır. Harbiye Mektebi’ni 1276’da (1860) Erkan-ı Harp (Kurmaya) yüzbaşısı olarak bitirir. İstanbul’da fazla kalmaz ve Erzurum tarafında olan 4. Ordu’ya tayin edilir. Daha sonra terfi ederek İstanbul’a döner ve ayrıca saraya yaver olur³⁶.

Bu tarihlerde sarayda önemli ressamlar vardır. Sanata son derece meraklı olan Abdülaziz, atalarının şiir, musiki ve yazı bilgisine ressamlığı da eklemekte büyük çaba sarf eder. Türk resmi ve ressamlığının tarih içindeki yolculuğunda sıçrama yapmasına, yükselmesine Abdülaziz’in önemli katkıları olmuştur. Öyle ki bir yandan Türk gençlerinden birçoğunu sanat eğitimi için Avrupa’ya gönderirken; diğer taraftan sarayında yabancı resamlara Türk tarihinden kesitlerin yaşatıldığı önemli tablolar yaptırmıştır. Sanatkârları manevi olarak teşvik ederken, yüksek fiyatlarla eserlerini satın alarak madden de desteklemiştir³⁷.

Batılı ressamlardan Jean-Léon Gérôme (1824-1904), Gustave Boulanger (1824-1888), Adolf Schreyer (1828-1899), Georges Washington (1827-1901), Emile Van Marcke (1827-1890/1891), Stefano Ussi (1822-1901), Victor Hugué (1835-1902), Henri-Joseph Harpignies (1819-1916) ve Adolphe Yvon’un (1817-1893) eserlerinden oluşan bir koleksiyonu Dolmabahçe Sarayı’nda toplar. Bunlardan başka sarayda özel olarak çalıştırılan Rus deniz ressamı İvan Ayvazovski (1817-1900) ile savaş ressamlarından Stanislaw Chelebowski (1835-1913) de vardır. Abdülaziz’in, Fransız peyzaj ressamı Jules

34 Şahabeddin, 1924g, a.g.m. s. 301.

35 Şahabeddin, 1924g, a.g.m. s. 301; İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 36.

36 Şahabeddin, “Türk Ressamları: Yusuf Ziya Paşa”, Millî Mecmua, 18, 1924f, s. 284; Uzluk, 1957, a.g.e. s. 75.

37 Şahabeddin, 1924f, a.g.m. s. 284.

Breton'a (1827-1906) (Fot. 12), Dolmabahçe Sarayı'nda kendi nezareti altında babası II. Mahmut ve kardeşi Sultan Abdülmecit'in at üzerinde büyük tablolarını yaptırması, sanatımıza bir başka büyük katkısıdır³⁸.

Saray dışında bir sanat ortamının filizlenmesi Sultan Abdülaziz döneminde hızlanır. Avrupa'dan dönen ressamlarımız ve onlarla aynı sanatsal görüşe sahip İstanbul'u mesken tutmuş Batılı ressamların, dönemin sanat anlayışı üzerinde büyük etkileri görülür. İstanbul'da yaşayan yerli ve yabancı ressamların çoğu Fransa'da sanat eğitimi alanlardan oluşmaktadır. Sadece benimsenen sanat üslubunun uygulanması açısından değil, resim sanatının geniş kitlelere ulaşması açısından da bu dönem önemlidir. Resim eğitimi, elit saray zümresinin konaklarına ve ressamların evlerine sığmamaya başlar. Giderek artan resim eğitimi görme talebi karşısında ilk özel mektepler açılmaya başlar. Bu bağlamda Sultan Abdülaziz'in başressamı Pierre Désiré Guillemet'in 1874 yılında Beyoğlu'nda Kalyoncu Kulluğu'nda eşiyle birlikte açtığı resim akademisi³⁹ en meşhurları arasında zikredilebilir.

Yusuf Ziya Bey uzun süre bu çok sevdiği sanat ortamında kalmaz. Onu önce Varna'ya kumandan yaparlar. Rus muharebesinden sonra miralaylık verilir ve Petersburg büyükelçiliğine askeri ateşe olarak gönderilir. Döndüğünde mirliva olan Ziya Paşa, 3. ve 1. Erkan-ı Harp şubelerinde müdürlük yapar. 1312 (1896-97) tarihinde ferik rütbesi alır ve 4. Orduya atanır. II. Meşrutiyet'in (1908) ilânına kadar bu görevde kalır. Emekli olup İstanbul'a gelirken yolda hastalanır ve bir hafta sonra vefat eder⁴⁰.

Sanatı:

Yusuf Ziya Bey, sarayda diğer ressamlarla beraber peyzaj resimleri yaparak, sanatını geliştirir ve kısa süre içinde olgunlaşır. Çoğunlukla deniz resimleri yapmayı seven sanatçı, kendine yakın bulduğu Ayvazovsky ile çalışmalarını sürdürür. Deniz resimlerinde üzerine olmayan Ayvazovski'nin Yusuf Ziya Paşa üzerindeki etkisi kaçınılmazdır⁴¹. Sanatçı üzerinde bu etki daha çok romantizm ağırlıklı olur⁴². Sanatçı mevlevihanede yetişmemekle birlikte, Mevlevik ile ilgili konularda çalışmaları olan bir ressamdır⁴³.

Süleyman Seyyid Bey d. 1258 (1842)-ö. 10 Eylül 1329 (23 Eylül 1913)

Hayatı:

1258 (1842) tarihinde İstanbul Maltepe'de dünyaya gelen sanatçının (Fot. 13) babası İsmail Ağa'dır. Ailede sanatla uğraşan ilk kişi ise sedef kakmacılığı yapan büyükbabası Süleyman Ağa'dır. Doğduğu zaman kendisine sanatçı büyükbabasının ismi verilir. Sanatçı, Süleyman ismini yalnızca gençliğinde "El Seyyid Süleyman" olarak yazdığında mühüründe kullanır. Daha sonra ise sadece "Seyyid" ismini kullanmayı tercih eder. İlk tahsilini Maltepe Mektebi'nde, orta eğitimini ise Maçka Harbiye Mektebi'nde tamamlar. Bu okulda ilk defa

38 Şahabeddin, 1924f, a.g.m. s. 285.

39 Ayrıntılı bilgi için bkz. Özyiğit, Halil, "Pierre Désiré Guillemet'in İlk Özel Resim Atölyesi ve Sanayi-İ Nefise Mektebi'ne Kadar Osmanlı Devleti'nde Sanat Eğitime Katkısı", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (14), 2017, 125-138.

40 Mehmed Esad, 1310/1894, a.g.e. s. 286; Şahabeddin, 1924f, a.g.m. s. 285-86; Uzluk, 1957, a.g.e. s. 75.

41 Şahabeddin, 1924f, a.g.m. s. 285.

42 Giray, Kıymet, Türk Resim Sanatının Bir Asırlık Öyküsü, Seçil Ofset, İstanbul 2007, s. 61.

43 Uzluk, 1957, a.g.e. s. 75.

resimle tanışan sanatçının, ilk resim hocaları Joseph Schranz⁴⁴ (1794-1872) ve Pierre Gués⁴⁵ (19. yy) olur. Abdülaziz (1861-76) tarafından Fransa'ya 27 Eylül 1862 tarihinde⁴⁶ gönderilen⁴⁷ sanatçı; önce Mekteb-i Osmanî⁴⁸ daha sonra Ecole Militaire de St. Cyr'de dilini geliştirir. Daha sonra Paris Sanat Mektebi, L'École des Beaux-Arts resim şubesine giren sanatçı, Robert Flori, Alexandre Cabanel (1823-1889) ve Gustav Boulanger (1824-1888) gibi dönemin ünlü resim ustalarının atölyelerinde 10 yıl etütler yapar. Bu süre zarfında paleti amatörlükten kurtulan ve ressamlığa adım atan sanatçıyı, Abdülaziz Paris seyahati (1867) sırasında Versailles'de çalışırken görür ve sanata olan yeteneğini takdir eder. Boulanger ile yakın bir dostluk kuran sanatçının, Boulanger'ın 1866 yılında sergilediği "büyük tarih kompozisyonu"na büyük katkı verdiği bilinmektedir. Tablonun konusunu Süleyman Seyyid Bey'in önerdiği, hatta Osman Hamdi Bey'inde Osmanlı kostümleri giyerek Boulanger'a modellik yaptığı anlatılmaktadır. Ressam Jean-Léon Gérôme'un (1824-1904) Seyyid Bey'in fikirlerinden etkilendiği hatta "Doğu"ya ait tablolarına Seyyid Bey ile tanıştıktan sonra başladığı kabul edilir⁴⁹.

Fransa-Prusya Savaşı'ndan (1870-71) önce Paris'ten ayrılarak Roma'ya geçen sanatçı, burada bir yıl kaldıktan sonra İstanbul'a döner⁵⁰ ve Harbiye Mektebi Fransızca öğretmenliğine getirilir. Harbiye Mektebi'nin resim öğretmeni Ressam (Ferik) İbrahim Paşa'nın⁵¹ vefatı üzerine boşalan göreve, Ressam (Şeker) Ahmet Ali Paşa (1841-1907) ile birlikte atanır. Bu dönemde büyük boyutlu "*Baltacı Mehmet Paşa'nın Prut Muharebesine Dair*" tabloyu tamamlar ve Serasker Hüseyin Avni Paşa (1820-1876) aracılığı ile Sultan Abdülaziz'e takdim eder. Yapıtı çok beğenen Sultan Abdülaziz, sanatçıyı bir nişanın yanında 500 lira ile ödüllendirir ve tablonun Seraskerlik Dairesi Zat-ı Şahane odasına asılmasını emreder. Ne yazık ki tablonun layık olduğu yere değil, Hüseyin Avni Paşa tarafından Paşa Limanı'ndaki kendi yalısına asılması Seyyid Bey'in canını çok sıkır ve bir daha saraya resim vermemeye karar verir⁵².

44 1830'da İstanbul'a gelen sanatçının, 1838 yılında Harbiye Mektebinde resim muallimi olduğu ifade edilmektedir (Vural, Didem, *Oryantalist Dönemde Avrupa'dan Türkiye'ye Gelen Yabancı Ressamlar ve Türk Resim Sanatına Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 106-107).

45 İstanbul doğumlu olan sanatçının babası, Sultan II. Mahmut döneminde topçuluk ve tersane işleri için çağrılmıştır (İslimyeli, 1965, a.g.e. s. 15). Fransız ressamın 1846-1887 yılları arasında Harbiye Mektebi'nde resim öğretmenliği yaptığı ifade edilmektedir (Vural, 1999, a.g.e. s. 93).

46 1864'te yurtdışına gönderildiği söylenir (Arslan, Necla, "Süleyman Seyyid Bey", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul 1997, s. 1713). Aynı yazara göre ressam 1865 yılında teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Arslan'ın verdiği bu iki tarihte çelişkilidir. Arslan'a göre sanatçı yurt dışına 1865'te gidip 1871'de dönmüştür. Oysa Şahabeddin Bey'e göre Seyyid Bey 10 yıl kadar kalmıştır. Şahabeddin Bey 15 yaşında (1273/1857) Abdülaziz (1861-1876) tarafından Paris'e Mekteb-i Osmanî'ye gönderildiğini söylemektedir (Şahabeddin, "Türk Ressamları: Seyyid Bey", *Millî Mecmua*, 1924a, (7), s. 106). Ancak bu tarih Abdülaziz'in tahta geçiş tarihiyle ters düşmektedir. 47 Yetik, Sami, "Süleyman Seyyid Bey (Miralay)", *Güzel Sanatlar*, 1940a, 1, s. 57; Arseven, 1955, a.g.e. s. 141; Şişman, 2004, a.g.e. s. 152.

48 Ekim 1857'de Sultan Abdülmecid (1839-1861) zamanında Fransa'da Paris'in merkezine dışında Grenelle Mahallesi Violet sokağı 53 numarada açılır (Şişman, 2004, a.g.e. s. 25; Gören, 2008, a.g.m. s. 66; <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-osmani>, Erş. Tar. 01.09.2020). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Fransa'ya eğitim için gönderilen öğrencileri, gidecekleri okullar için dil ve fen eğitimi vererek hazırlamaktadır.

49 Şahabeddin, 1924a, a.g.m. s. 106; Arseven, 1955, a.g.e. s. 142.

50 İstanbul'a dönüş tarihi olarak 1871'i bu bağlamda kabul edersek yaklaşık 9 yıl sanatçı yurt dışında kalmıştır.

51 Heykelleri ve boya takımlarının Seyyid Bey'e bırakılmasını vasiyet etmiştir.

52 Anonim (1329/1913), "Teracim-i Ahval Ressam Seyyid Bey", *Şehbal*, Sayı: 82, s. 195; Şahabeddin, 1924a, a.g.m. s. 106.

1295 (1878) senesinden sonra Kuleli İdadisi ve Askeri Hâkim Mektepleri resim öğretmenliklerine atanır. Sanatçı görev yaptığı bu okullarda ilk defa Batılı anlamda resim tekniği ile eğitim vermeye uğraşır. “Basmakalıp modeller” kullanarak resim yapmayı kaldırarak, yerine “tabiattan” çalışmayı getirmesi Türk resmi için bir ilktir. Bu tarz eğitimini eleştirenler ile daima bir mücadele içinde olan sanatçı, Osmanlı Gazetesi ve İstikbal Gazetesi’nde siyasî makaleler yazar. Bu dönemde Mülkiye Mektebi’nin ilk nizamnamesini de kaleme alan yine Seyyid Bey’dir⁵³.

Sultan Abdülaziz zamanında iyi günler geçiren sanatçı, Sultan Abdülhamit’in (1876-1909) tahta geçmesi ile sıkıntılar içine düşer. Bunun nedeni ise Abdülaziz’in bazı şehzadelerle birlikte Paris’e yaptığı ziyaretin ayrıntılarında gizlidir. Bu şehzadeler içinde Abdülhamit’te vardır. Mekteb-i Osmani’de bulunan öğrenciler şehzadelere rehberlik için görevlendirilir. Seyyid Bey de Abdülhamit’e rehberlik yapar. Bu gezi sırasında Seyyid Bey’in çekinmeden söylediği fikirleri Abdülhamit’i korkutur. Abdülhamit tahta geçtikten sonra “maiyet yaverleri” Avrupa’da eğitim görmüşlerden seçilecektir. Abdülhamit’e gönderilen isimler arasında Seyyid Bey’in de ismi yer almaktadır. Sultan listeyi incelerken Seyyid Bey’in ismini görür ve “bu adamdan korkulur” diyerek üstünü çizer. İşte bu nedendir ki Abdülhamit dönemine rastlayan yaşantısının önemli bir kısmını (1876-1890) sefalet içinde geçirir⁵⁴.

Her şeyin sanatçı için karanlık görüldüğü bu dönemin sonlarında (1890 yılından sonra), dostları ve öğrencilerinin ısrarları ile fırçasını tekrar eline alır. Ölümüne kadar bir daha fırçasını elinden bırakmayan ressamın, Alemdağı Ormanı’ndan bir kesiti tasvir ettiği tablosu öğrencisi Münir Paşa tarafından Padişaha götürülür. Bu tablo ile “Binbaşı” olan rütbesi “Kaymakamlık”a yükseltilir. Yine yaptığı büyük boyutlu bir natürmort tablosu ile son rütbesi “Miralay”lığa yükselir. Türk resminin ilk devir sanatçıları arasında önemli bir kilometre taşı olarak duran sanatçı, 10 Eylül 1329’da (23 Eylül 1913) 71 yaşında hayata gözlerini yumar⁵⁵.

Sanatı:

Türk ressamları arasında fırçasına âşık bir ressam olarak tanımlanan sanatçı; Realist üslupta ele aldığı natürmort tasvirlerinde fırçasını büyük bir ustalıklı kullanır. Leylakları, sümbülleri, zambakları, gülleri, fulyaları ve kasımpatıları bir kır manzarasından daha fazla gönüllere seslenir. Çilekleri, kirazları, incirleri, kavunları, karpuzları, portakalları ve ayvalarıyla yaptığı natürmortları (Fot.14, 15, 16), Seyyid Bey’in sendelemen yürüdüğü en uzun yol olarak tanımlanır. Bununla beraber özellikle İstanbul’un Anadolu yakası ve Üsküdar’dan seçilmiş manzaraları çoğunluktadır. Alemdağı ormanı, Büyükkada ve Fenerbahçe’den aktardığı, kırları, çamları, gurupları ve manzaraları ile Türk resminde geniş bir konu dağılımına sahiptir. Tablolarındaki düzende hocası Robert Flori etkileri görülen sanatçının; savaş, kadın ve deniz konulu resimleri daha az sayıdadır⁵⁶.

53 Anonim, 1329/1913, a.g.m. s. 195; Şahabeddin, 1924a, a.g.m. s. 107; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 64-65; Arseven, 1955, a.g.e. s. 142.

54 Şahabeddin, 1924a, a.g.m. s. 107.

55 Şahabeddin, 1924a, a.g.m. s. 107; Yetik, 1940a, a.g.e. s. 58; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 70; Arseven, 1955, a.g.m. s. 142.

56 Şahabeddin, 1924a, a.g.m. s. 107-108; Yetik, 1940a, a.g.e. s. 69-70.

Perspektif kurallarına bağlı, ışık ve renk kullanımı açısından izleyicide ışıklı ve saydam bir etki bırakan bir ölüdoğa ustasıdır⁵⁷. Özellikle kompozisyon ve desen bilgisindeki yüksek sanatsal yetisi eserlerinde bariz bir şekilde hissedilmektedir. Sanatçının perspektif kullanımı matematiksel değerlere oturmakta ve yapıtlarında güçlü bir inşacılığa kaynaklık etmektedir. Eserlerindeki detaycılık ustalığını açıkça ortaya koymaktadır.

Hüseyin Zekai Paşa d. 1860-ö. 21 Eylül 1335 (21 Eylül 1919)

Hayatı:

1860 yılında doğan Hüseyin Zekai Paşa (Fot. 17) Üsküdar'ın güzellikleri içinde büyür. İhsaniye'de Fıstıklı Mektebi'nde 1283 (1866-67) yılı baharında eğitime başlar. Sofu bir baba ve tutucu bir hocası olmasına rağmen okulda resimler yapmaktan geri durmaz. Küçük yaşından beri sanata âşık olan Zekai Paşa'nın bir gün hocası kitapları arasında bir resim defteri görür. Defteri şiddetle elinden alır ve "böyle resim yapmanın Şeriat-ı Hamdi'ye aykırı" olduğunu söyleyerek küçük ressamı falakaya çeker. Bu olay ressamın çok gücüne gider ama ondaki resim aşkını söndüremez⁵⁸.

Harbiye Mektebi'nde Seyyid Bey gibi bir ustanın öğrencisi olma şerefine nail olur. Kısa sürede kendisini bu alanda kabul ettirecek eserler ortaya koyar. Seyyid Bey'in teşvikleri de Zekai Paşa'nın resme olan merakını artırır. İkinci sınıfta yaptığı "Cülus Gecesinde Ayasofya"⁵⁹ Zekai Paşa'nın ilk başarılı olduğu eserdir. O zamanlar bir şekilde bu tablodan haberdar olan Abdülhamit'in bile dikkatini çeker. Hatta mektebi bitirmediği halde yaverlik verilir ve sarayda görevlendirilir. 1298 (1880-81) tarihinde Harbiye'den teğmen olarak mezun olur. Mabeyin başressam (Şeker) Ahmet Ali Paşa'nın yanına verilir. Sanatını (Şeker) Ahmet Ali Paşa gibi bir ustanın yanında geliştirme şansını oldukça iyi kullanır. Sadece resim yapmakla uğraşmaz sanatçı, Türk sanatının abidevi şaheserlerini yakından tetkik de eder. Bursa ve civarında birçok defalar tarihi eser araştırmalarında bulunur. Sanatçının kaleme aldığı "Mübeccel Hazine" isimli kitabı sanat tarihi için hatırı sayılır bir öneme sahiptir. 1329 (1913-14) tarihinde Şems Matbaası tarafından basılan 224 sayfalık "Mübeccel Hazine", İstanbul, Anadolu ve İslam medeniyetine ait değişik coğrafyalardaki tarihi eserlere dair bilgiler ve resimler içermektedir. Harbiyeli bir subay olan Zekai Paşa aynı zamanda Osman Hamdi Bey gibi bir arkeologdur. Tarihi eserler hakkındaki bilgisi nedeniyle Alman imparatoru II. Wilhelm'in Suriye seyahatinde⁶⁰ (1898) yanında görevlendirilir⁶¹. Sanatçının, Yıldız'da Mahmut Şevket Paşa (1856-1913) ile beraber bir "Silah Müzesi" kurma çabaları son derece önemlidir. Askerî müzedeki birçok eserin geçmişi bu müzeye dayandırılmaktadır⁶².

Şeker Ahmet Paşa vefat edince, Zekai Paşa mabeyin başressamlığına tayin edilir. Abdülhamit'in padişahlığı süresince bu vazifede kalır. Paşa daha sonra 21. Redif Liva (tugay) komutanlığına tayin edilir. 35-40 yıldır resimle uğraşan Paşa, bu vazifeyi gülünç bulur ve kabul etmeyerek emekliliğini ister. 1333 (1917) tarihinde Maarif Nezareti

57 Berk, 1950, a.g.e. s. 16; Giray, 2007, a.g.e. s. 96.

58 Şahabeddin, 1924d, a.g.m. s. 252; Yetik, 1940b, a.g.e. s. 72.

59Sami Yetik, Boğaziçi'nde bir yaz gecesi donanmanın şaşalı geçişini tasvir eden tablo demektir (Yetik, 1940b, a.g.e. s. 73).

60Eski eser memurluğu sıfatıyla katılır.

61 Şahabeddin, 1924d, a.g.m. s. 253; Arseven, 1955, a.g.e. s. 151.

62 Şahabeddin, 1924d, a.g.m. s. 253.

tarafından kurulan “Sanayi-i Nefise Encümeni” azalığına tayin edilir. Büyük umutlar bağlanan encümen, I. Dünya Savaşı’ndan sonra kısa süre Maarif Bakanlığı yapan Ali Kemal Bey (1869-1922) zamanında bütçe yetersizliği nedeniyle kaldırılır⁶³.

Avrupa’da bir sanat eğitimi almadan, Doğu etkisi altında yetişen Zekai Paşa, 21 Eylül 1335 (21 Eylül 1919) tarihinde vefat eder⁶⁴.

Sanatı:

Hüseyin Zekai Paşa, natürmort ve peyzaj resimlerinin yanı sıra Türk kültürünün abidevi yapılarından cami, türbe ve çeşmelerin resmedilmesi ile de ilgilenir⁶⁵. Sanatçının bazı yapıtları aşırı derecede realist ve fotoğrafik bulunmakla birlikte, özellikle 1914 kuşağı ile temasından sonra paletinde empresyonist etkiler gösteren ışık ve renk kullanımlarından söz edilebilir⁶⁶. Zekai Paşa’nın, türbenin restorasyon öncesi halini betimleyen “Ertuğrul Gazi Türbesi” isimli çalışması, eserin üretim tarihi ile yakın olduğunu düşündüğümüz Servet-i Fünun gazetesinde basılan fotoğraf ile neredeyse birebir benzerliği ile dikkat çekmektedir (Fot. 18, 19). 1900 yılı başlarından itibaren Pera’da/Beyoğlu’nda düzenlenen büyük çaplı sergilerde ismine rastlamamak oldukça şaşırtıcıdır. Karma sergiler bağlamında, ilki İstanbul’da 1916 yılından açılan Galatasaray Resim Sergilerinde sanatçının yapıtlarını görmekteyiz. Zekai Paşa 1916 yılında düzenlenen ilk Galatasaray Resim Sergisi’nde 4 yapıt sergiler. Bu eserlerden ikisinin konusu meyveler olan ölüdoğa çalışmasıdır. Diğerleri ise “Çamlıca Manzarası” ve “Salon” isimli resimlerden oluşmaktadır⁶⁷. 1917 yılında yapılan ikinci Galatasaray Resim Sergisi’ne “Meyveler” ve “Çamlıca”⁶⁸ isimli iki yapıtı ile katılır. Galatasaraylılar Yurdunda Aralık 1917’de açılıp 5 Şubat 1918’e kadar devam eden teşhirde “Bir Konak Dâhili” isimli yapıtı sergilenir. Aslında bu sergideki eserlerin çoğu, I. Dünya Savaşı’nda müttefik olduğumuz ülkelerde sergilenmek için üretilmiştir. Bir bakıma belli bir amacın ürünüdür. Avrupa gazetelerinde Osmanlı’nın I. Dünya Savaşı’nda yeterince varlık gösteremediği yönünde yoğun haberler çıkmaktadır. Bu haberlerin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Osmanlı ordusunun kahramanlıklarının müttefik ülkelerin halkına anlatılması elzem olmuştur. Bu bağlamda savaş süresince ordunun gösterdiği kahramanlıkların görselleştirilmesine karar verilir. Bizzat padişahın isteği ile seçkin 11 kadar Türk ressamı bu görev için çağrılır. Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın organize ettiği proje için, bakanlığın Şişli’deki bir deposu ressamlar için çalışma atölyesine dönüştürülür. Gerçek savaş araç-gereçleri (toplar, silahlar) ve askerler model olarak kullanılır. Çok sayıda resim bu atölyede 4-5 ay gibi kısa bir sürede üretilir⁶⁹. Burada üretilen resimlere, organizasyonun amacına uygun olsun ya da olmasın, dönemin önde gelen sanatçıların yapıtları da eklenerek 1917 sonunda Galatasaraylılar Yurdu’nda sergilenir. 1918 yılının şubat ayı başına kadar açık kalan sergi, daha sonra Viyana’ya götürülür ve orada da teşhir gerçekleştirilir. Bu organizasyonun Berlin ayağı ise asla gerçekleşmez⁷⁰.

63 Şahabeddin, 1924d, a.g.m. s. 253; Yetik 1940b, a.g.e. s. 76.

64 Şahabeddin, 1924d, a.g.m. s. 253.

65 Şahabeddin, 1924d, a.g.m. s. 252; Yetik 1940b, a.g.e. s. 74.

66 Berk, 1950, a.g.e. s. 16-17; Arseven, 1955, a.g.e. s. 151.

67 Anonim, Galatasaraylılar Yurdu 332 ilkbahar Resim Sergisi, Hilal Matbaası, Dersaadet 1332/1916, s. 4.

68 Anonim, Galatasaraylılar Yurdu Resim Sergisi İkinci Sene, Dersaadet Matba-i Yerardo, İstanbul 1333/1917, s. 3

69 Anonim, “Harb Resimleri Sergisi”, (21 Kânûn-u Evvel 1333/21 Kânûn-u Evvel 1917). Tasvir-i Efkâr.

70 Gören, Ahmet Kamil, Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergileri, Şişli Belediyesi-İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Derneği, İstanbul 1997, s. 52, 57.

Viyana’da açılan Türk Ressamları Sergisi’nde Zekai Paşa’nın iki eseri teşhir edilir. Matbu sergi kataloğunda İbrahim Çallı’nın eserleri arasında gösterildiği için ilk etapta gözden kaçmaktadır. Ancak katalogdaki 141 ve 142 numaralı yapıtların yanına el yazısı ile Zekai Paşa ismi not düşülmüştür. 141 sıra numarası ile yer alan “Bir Konak Dâhili” ve 142 sıra numaralı “Natürmort” sanatçının Viyana’da teşhir edilen iki eseridir⁷¹.

1919 yılında açılan Galatasaray Resim Sergisi ölümünden önceki son sergisi olur. Zekai Paşa bu sergide, “Hamidiye Sebili”, “Çamlıca Menazırından Orman”, “Üsküdar’dan İstanbul’a Nazar”, “Çamlıca’da Köşk”, “Meyveler” ve “Çamlıca’dan Adalara Doğru Nazar” isimli altı yapıt sergiler⁷². Buradan da anlaşılacağı üzere, Paşa’nın natürmort ve manzaralar en çok işlediği konulardır. Renklerdeki uyumun yanı sıra, manzara bilgisi ve kompozisyon başarısı da son derece yetkindir⁷³. Tablolarında ayrıntıya önem veren Zekai Paşa, bu özelliği ile empresyonistlerin yanında daha akademik/klasik bir ressam olarak kalmaktadır⁷⁴. Bazen fotoğraftan yararlanarak resim yapsa da (Fot. 20, 21), özellikle 1914 kuşağı ile tanıştıktan sonra daha başarılı resimler ürettiği söylenebilir.

Sonuç olarak; Nami Dede, küçük boyutlu suluboya resimler yapan Mevlevi bir sanatçıdır. Ele geçen birkaç resmini yakından inceleme fırsatı bulamamakla beraber figür kullanımı önemsenmelidir. Portresinde her ne kadar Batılı ressam kadar güçlü bir teknikten söz edemesek bile, kendi dönemi içinde resim bilgisinin yeterli olduğunu savlayabiliriz.

(Ferik) İbrahim Paşa, ilk devir Türk ressamı arasında yağlı boyayı kullanan ilk isimdir. Fildişi üzerine sulu boya eserler de yapan sanatçının, natürmortları ve fiziksel özellikleri bire bir yansıtan portre çalışmaları oldukça önemlidir.

Hüsnü Yusuf Bey, İtalya’da kaldığı sürede öğrendiğini düşündüğümüz fresk tekniği ile Mekteb-i Sultani’nin Daire-i Hümayun tavanını süsler. Değerlendirmesini yaptığımız sanatçılar arasında bu tekniği uygulayan tek isimdir. Çalışmalarında özellikle ayrıntılara önem veren sanatçı, klasik tarza sadık kalarak kuvvetli tekniği ile sulu boya eserler ortaya koyar.

Osman Nuri Paşa, büyük boyutlu peyzaj ve portre çalışmaları ile dikkat çeker. Sanatçının, özellikle tarihi olayları resmettiği deniz ressamlığı yönü ağır basar.

Yusuf Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz’in başressamı Pierre Desire Guillimet’in Beyoğlu’nda açtığı resim atölyesi ile sanat hayatının hız kazandığı bir dönemin ressamıdır. Çoğunlukla peyzaj resimleri yapan Yusuf Ziya Paşa, deniz resimleri konusunda kendisine yakın bulunduğu Ayvazovski’den ilham almıştır.

Süleyman Seyyid Bey, Robert Flori, Alexandre Cabanel ve Gustav Boulanger’ın atölyelerinde eğitim gören sanatçı, ressamlar arasında tekniği en kuvvetli isim olarak tanımlanabilir. Natürmort ustası, izleyiciye çiçekleri ve meyveleri tabiattan daha gerçekçi sunar. Çağdaşlarına göre daha az sayıda tercih ettiği manzara, savaş ve deniz konulu

71 Anonim, Katalog Der Ausstellung Türkischer Maler, Druck Der Gesellschaft Für Graphische Industrie Wien VI 1918 (sayfa numarası yok).

72 Anonim, Türk Ressamları Sergisi Kataloğu Salon 1335/1919, Ahmed İhsan ve Şürekâsi Matbaacılık Osmanî Şirketi, 1919, s. 9.

73 Yetik 1940b, a.g.e. s. 74.

74 Şahabeddin, 1924d, a.g.m. s. 253.

resimleri ile Türk resminde geniş bir konu dağılımına sahiptir. Işık, renk ve perspektif kullanımı bakımından ilk sırada ismi yazılması gereken bir Türk ressamıdır. Eserlerinde görülen güçlü ışık, izleyicide parlak ve saydam bir etki bırakmaktadır. Işık-gölge plastiği son derece yüksektir.

Hüseyin Zekai Paşa, daha çok akademik tarz etkili resimler yapar. Natürmort ve manzaralar en çok işlediği konulardır. Renkleri çok parlak olmamakla beraber tablolarında ayrıntıları özenle işler. Bazen fotoğraftan yararlanarak resim yapan sanatçının, her şeye rağmen ressamca bir göz ve hissiyata sahip olduğu söylenebilir.

Nami Dede dışında kalan sanatçıları hem eğitimleri itibariyle hem de ortaya koydukları yapıtlar bağlamında, minyatür kalıplarını kırmış, Batılı resim tekniklerini benimsemiş isimler olarak tanımlayabiliriz. Nami Dede ismini ise figür kullanımı bakımından önemsemekle birlikte, eğitiminin akademik olmaması nedeniyle, teknik olarak batılı anlamda bir resim uygulamasından farklı kaldığını söyleyebiliriz. Bu Mevlevi ressamı, muhtemelen Batılı resim tekniğine sahip ressamlar ile de temas etmemiş olmalıdır. Çalışmasında arka plan kullanımı ve figür anatomisi konusunda eksikler gözükse de portrede yer alan kişinin tipik özelliklerini vurgulaması açısından bir tür realist yaklaşımı sunması dönemi itibari ile çok önemlidir.

13. yy'ın sonuna doğru Mevlâna adına oğlu Sultan Veled tarafından teşkilatlandırılan Mevlevihaneler, zikir ve ibadet yerleri oldukları kadar, edebiyattan felsefeye, musikiden hat sanatına kadar güzel sanatların diğer kollarında da eğitim veren yerlerdir. Bir bakıma güzel sanatlar akademisi görevini üstlenmişlerdir⁷⁵. Bu bağlamda Nami Dede ve Said Efendi gibi Mevlevihanelerle bağlantısı olanların resim sanatımızın ilk örneklerini vermeleri doğaldır. Bu geleneğin, Hüsnü Yusuf Bey ve Yusuf Ziya Paşa gibi Mevlevi ressamlar ile devam ettirildiğini, buradaki örnekler bağlamında ifade edilebilir.

Malzeme kullanımında, fildişi ve tuval öne çıkmaktadır. Yağlı boya ve sulu boya bu dönem sanatçılarının en çok tercih ettiği resim malzemeleridir.

Konu seçimi manzara ağırlıklı olmakla birlikte natürmort, portre ve tematik resimler de çalışma yelpazesinde yer almaktadır.

Üslup olarak sanatçıları irdelediğimiz zaman ise, ilk ressamlarımızdan olan Nami Dede'nin portrelerinin en dikkat çekici yönü, arka planında derin bir mekân olgusunun olmayışıdır. Nami Dede'nin "Derviş Ali Portresi"nde, post formu arka plan görevi yapsa da yeterli derinlik olgusu oluşturmamaktadır. Nami Dede'nin üretimi, batılı anlamdaki resim sanatına göre biçimsel olarak daha yüzey etkisi özellikleri göstermektedir. Renk kullanımı açısından inceleme şansımız olmasa da figür kullanımını değerlendirebiliriz. Bu bağlamda figürün anatomik açıdan eksikleri hemen göze çarpmaktadır. Özellikle sol elde bu sıkıntılar bariz bir şekilde hissedilmektedir. Kalın kontur çizgileri figürü arka plana yapıştırmakta ve derinliği azaltmaktadır. Resim minyatür etkilerinden büyük oranda kurtulmuş ve basık modle kullanılmış olsa da hacim olgusu özellikle yüzde belirginleşmektedir. Figür kullanımının Türk resmine erken tarihlerde girmesine kaynaklık etmesi, kişinin özelliklerini irdelemesiyle bir tür realist yaklaşımı ortaya koyması ve ayrıca bir hacim etkisi oluşturması

75 Dayıoğlu, Server, "Osmanlı Sanatında Mevlevi Hattatları ve Divan Edebiyatı Müzesi Koleksiyonu", Kültür ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu III, İstanbul 1999, s. 321.

bakımından çok önemlidir. Türk resim sanatında büyük boyutlu figür resminin Mevlevî ressamlar tarafından sokulmasına bir başka örnek olarak da gösterilebilir.

Bu dönem sanatçıları içinde Hüseyin Zekai Paşa ve Hüsnü Yusuf gibi isimlerin çalışmaları irdelendiğinde, Akademik, Realist bir üslubu yeğledikleri hatta zaman zaman fotoğrafı mümkün olduğunca objektif bir şekilde tuvale aktarmış oldukları söylenebilir. Bu bağlamda Hüseyin Zekai Paşa'nın "Ertuğrul Gazi Türbesi", "Ayasofya Camisinin Hünkâr Dairesi Kapısı" ile Hüsnü Yusuf Bey'in "Ayasofya" ve "Mevlâna Külliyesi" gibi çalışmalarında fotoğraf etkisi baskın olarak görülür.

Osman Nuri Paşa ise yurt dışına sanat eğitimi için gitmemiş olmamakla birlikte, resim bilgisi ve tekniği yapıtlarında kendisini göstermektedir. Sanatçının özellikle geniş bir perspektif ile izleyiciye sunduğu manzaralar ve savaş temalı yapıtları, halefi olan ressamlar tarafından da tercih edilen yaklaşımlar arasında yer alır.

Akademik, realist yaklaşım ve gözlem gücünün etkilerini gördüğümüz, bireysel duyarlılıkların izlerini taşıyan, Türk resminin mihenk taşları arasında sayılabilecek bu dönem sanatçıların bir kısmı yurt dışında eğitim almışlardır. Özellikle eserlerini daha yakından tanıyabildiğimiz Ferik İbrahim ve Süleyman Seyyid gibi sanatçıların üretimleri çağdaş olan diğer isimlere göre daha yetkindir. Elbette yurt dışında aldıkları sanat eğitiminin, sanatçıların üslupları üzerinde baskın bir etkisi olduğunu açıktır. Bu ressamlarımız, Boulanger, Gérôme ve Cabanel gibi devrin Fransa'daki önemli üstatların tedrisinden azami ölçüde istifade etmişlerdir. Özellikle Süleyman Seyyid Bey'in resimlerinde, sanat eğitimi ve yeteneğinin izleri belirgindir. Avrupa'daki eğitim bilgilerine gözlem güçlerini ekleyen bu isimler, ortaya koydukları yapıtları ile Türk resim sanatının çığır açan öncü isimleri arasında hak ettikleri yeri almışlardır.

19. yy'ın ortalarından itibaren İstanbul'un Beyoğlu (Pera) semtinde yer alan mağazaların vitrinlerini, sanatçıların alıcısını bekleyen yapıtları süsler. Hem yerli hem de yabancı ressamların giderek artan sayıda resminin vitrinleri süslemesi, bir sergi salonunun açılması fikrini doğurmuştur. Sanatseverlere bir salon ortamında eserlerin sunulduğu ilk sergi, yurt dışında eğitim almış olan (Şeker) Ahmet Ali Paşa'nın girişimleri neticesinde 4-5 sanatçının 20 civarında yapıtı ile 1873 tarihinde açılır. Bu sergiyi 1875'te daha kalabalık bir grubun iştiraki ile ikincisi takip eder⁷⁶. Açılan sergiler halkın resme olan merakını artırmış ve özel resim atölyelerinde kalabalık gruplara resim eğitimi verilmesine kaynaklık etmiştir. Aslında geçmişte resim atölyesi gibi değerlendirilen irili ufaklı pek çok ressam evinin varlığı, İstanbul'un gerçeğidir. "Guillemetlerin resimhanesi" düzenli bir eğitim programına sahip olan ilk özel atölyedir. Kısa sürede yerli ressamlar tarafından açılan özel "resimhaneler" de bu oluşumu takip eder⁷⁷. Sanayi-i Nefise Mektebi ile Osmanlı Devleti'nde resim, heykel, mimarlık ve hakk (gravür) eğitimi resmi bir statü kazanır. 20 civarında öğrenci ile eğitim hayatına başlayan mektepte, yüzyıl sonuna doğru 100'e yakın öğrenci kayıtlıdır. Mektebin her yıl sonunda açtığı sergilere, Elifba Kulübü'nün açmış oldukları⁷⁸ ve 1900 yılı başından itibaren açılan Beyoğlu (Pera) sergileri de eklenince İstanbul'da bir hayli hareketli sanat ortamı oluşur. Sonuç olarak, resimlerin salonlarda teşhir edilmeye başlanması, satılabildiği

76 Cezar, 1995: 425-434; Özyiğit, 2016: 348-349.

77 Özyiğit, 2017: 133-136.

78 Cezar, 1995: 435.

bir sanat piyasasının oluşması, özel ve resmi sanat okullarının açılması, bu okullara çok sayıda öğrencinin kaydolup eğitim alması ilk devir ressamlarımız sayesinde.

KAYNAKÇA

Anonim (1329/1913), "Teracim-i Ahval Ressam Seyyid Bey", Şehbal, Sayı: 82 (195).

Anonim (1332/1916), Galatasaraylılar Yurdu 332 ilkbahar Resim Sergisi, Hilal Matbaası, Dersaadet.

Anonim (1333/1917), Galatasaraylılar Yurdu Resim Sergisi İkinci Sene, Dersaadet Matba-i Yerardo, İstanbul.

Anonim, "Harb Resimleri Sergisi", (21 Kânûn-u Evvel 1333/21 Kânûn-u Evvel 1917). *Tasvir-i Efkâr*.

Anonim (1918), Katalog Der Ausstellung Türkischer Maler, Druck Der Gesellschaft Für Graphische Industrie Wien VI.

Anonim (1919), Türk Ressamları Sergisi Kataloğu Salon 1335/1919, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanî Şirketi.

Anonim, Resim Sergisi Münasebetiyle Ressamlarımız Arasında (Şevket Bey) (5 Haziran 1928). *Hâkimiyet-i Millîye*.

Arseven, Celal Esad (1955), *Türk Sanatı, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul*.

Arslan, Necla (1997), "Süleyman Seyyid Bey", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt:3.

Berk, Nurullah (1950), La Peinture Turque, Ankara.

Cezar, Mustafa (1995), Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, Cilt:2.

Dayıoğlu, Server (1999), "Osmanlı Sanatında Mevlevi Hattatları ve Divan Edebiyatı Müzesi Koleksiyonu", Kültür ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu III, İstanbul.

Giray, Kıymet (2007), Türk Resim Sanatının Bir Asırlık Öyküsü, Seçil Ofset, İstanbul.

Gören, Ahmet Kamil (1997), Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergileri, Şişli Belediyesi-İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Derneği, İstanbul.

Gören, Ahmet Kamil (2008), "Değişen Tarihsel Süreçler, Değişen Kavramlar Bağlamında Türk Resim Sanatı Tarihi Yazımına İlişkin Oluşan Sorular Üzerine Bir Deneme", Değişen Tarihsel Süreçler Değişen Kavramlar, Ankara Üniversitesinin 60. D.T.C.F.'nin 70. Kuruluş Yıldönümü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (63-82).

Halil Edhem (1340/1924), Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu, Matbaa-ı Amire, İstanbul.

İslimyeli, Nüzhet (1965), Asker Ressamlar ve Ekolleri, Doğu Lmt. Şti. Matbaası, Ankara.

Mehmed Esad (1310/1894), Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, (Artin Asaduryan) Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul.

Mehmed Esad (1312/1896), Mi'rat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Karabet Matbaası, İstanbul.

Olca, Sema (2013), Asker Ressamlar, Mas Matbaacılık San. Ve Tic. A.Ş., İstanbul.

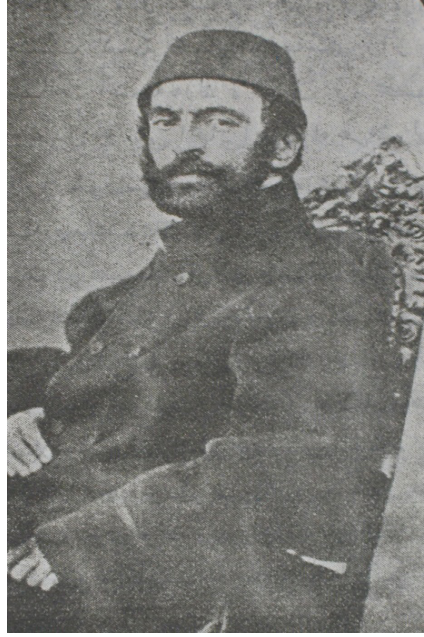
Özyiğit, Halil (2016), "(Şeker) Ahmet Ali Paşa'nın Düzenlediği İlk Sergiler ve Türk Resmine Katkıları", İsmail Çetişli Hatıra Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Özyiğit, Halil (2017), “Pierre Désiré Guillemet’nin İlk Özel Resim Atölyesi ve Sanayi-i Nefise Mektebi’ne Kadar Osmanlı Devleti’nde Sanat Eğitime Katkısı”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (14), 125-138.
- Servet-i Fünun, 16 Nisan 1308/28 Nisan 1892, Sayı: 59, s.100.
- Servet-i Fünun, Jules Breton, 22 Aralık 1893, Sayı: 145, s. 233-234.
- Şahabeddin (1924a), “Türk Ressamları: Seyyid Bey”, Millî Mecmua, Sayı: 7 (106-108).
- Şahabeddin (1924b), “Türk Ressamları: Nami Dede”, Millî Mecmua, Sayı: 11 (169-170).
- Şahabeddin (1924c), “Türk Ressamları: İbrahim Paşa”, Millî Mecmua, Sayı: 12 (184-185).
- Şahabeddin (1924d), “Türk Ressamları: Zekai Paşa”, Millî Mecmua, Sayı: 16 (252-254).
- Şahabeddin (1924e), “Türk Ressamları: Hüsnü Yusuf Bey”, Millî Mecmua, Sayı: 17 (268-270).
- Şahabeddin (1924f), “Türk Ressamları: Yusuf Ziya Paşa”, Millî Mecmua, Sayı: 18 (284-286).
- Şahabeddin (1924g), “Türk Ressamları: Nuri Paşa”, Millî Mecmua, Sayı: 19 (300-301).
- Şişman, Adnan (2004), Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839- 1876), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Terzi, İhsan (1988), Mehmet Esad’ın Mi’rat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mi’rat-ı Mekteb-i Harbiye Adlı Eserlerine Göre 19. Yüzyıl Türk Resmi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Bölümü, Doktora Tezi, Ankara.
- Uzlu, Şahabeddin (1957), Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Vural, Didem (1999), Oryantalist Dönemde Avrupa’dan Türkiye’ye Gelen Yabancı Ressamlar ve Türk Resim Sanatına Etkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yetik, Sami (1940a), “Süleyman Seyyit Bey (Miralay)”, Güzel Sanatlar, Sayı: 1 (57-58).
- Yetik, Sami (1940b), Ressamlarımız, İstanbul.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-osmani-Erişim Tarihi 01.09.2020>.

Resimler

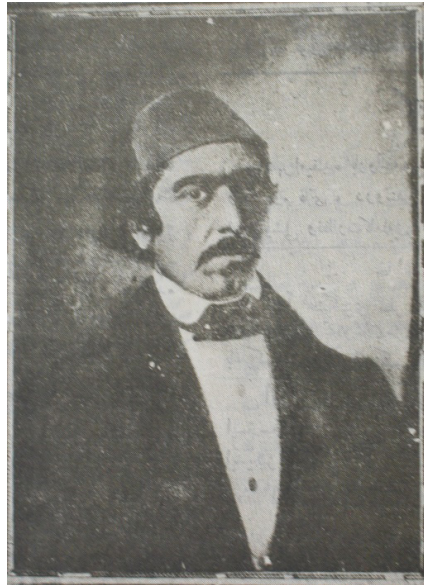
Fot. 1: Nami Dede, "Derviş Ali", 12x17 cm. Alçı Karışımı Sulu Boya, 19. yy başı (Milli Mecmua)

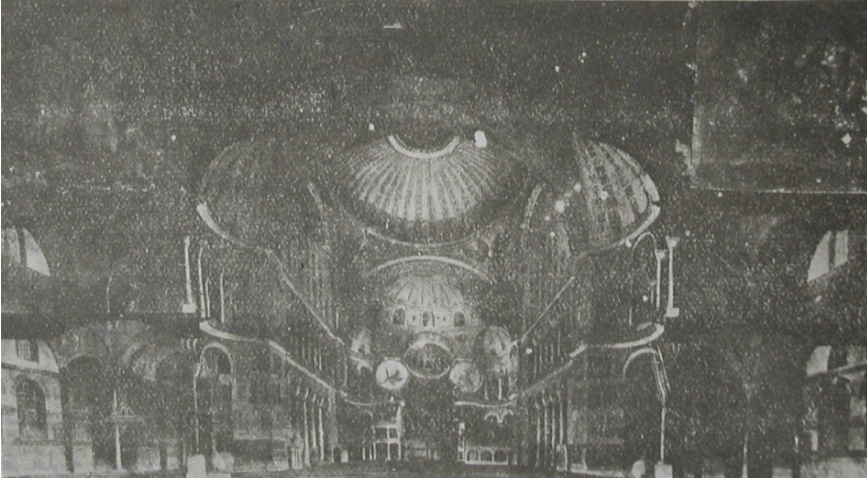
Fot. 2: Ferik İbrahim Paşa (Milli Mecmua)

Fot. 3: Ferik İbrahim Paşa, "Kimyager Derviş Bey", 12x15 cm. (Milli Mecmua)

Fot. 4: Hüsnü Yusuf Bey, "Otoportre", 51 x 68,5 cm. (Milli Mecmua)

Fot. 5: Hüsnü Yusuf Bey, "Ayasofya", 1849, 100 x 60 cm. (Milli Mecmua)

Fot. 6: Hüsnü Yusuf Bey, "Mevlâna Külliyesi", 1849 (Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler)

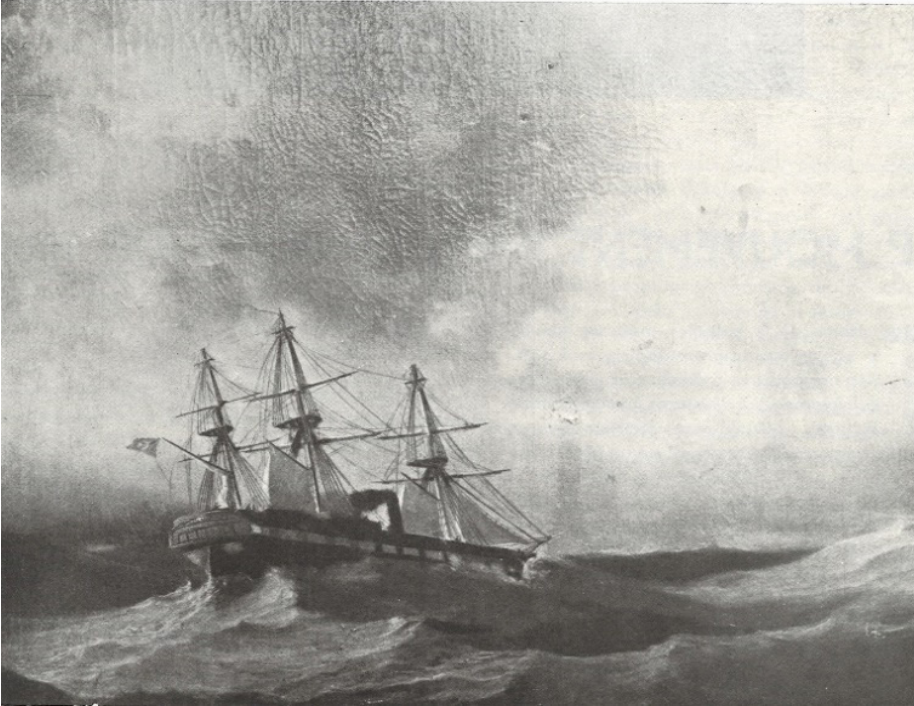
Fot. 7: Osman Nuri Paşa (Milli Mecmua)

Fot. 8: Osman Nuri Paşa, "Manzara", Duralit Üzerine Yağlı Boya, 17x28 cm., Ahu-Can Has Koleksiyonu (Asker Ressamlar Kitabı)

Fot. 9: Osman Nuri Paşa, “Mahmudiye Kalyonu’nun Akdeniz’den İstanbul’a Hareketi”, TÜYB, 81x108.5 cm., İstanbul Deniz Müzesi*, 1284 (1867-68) (Milli Mecmua)

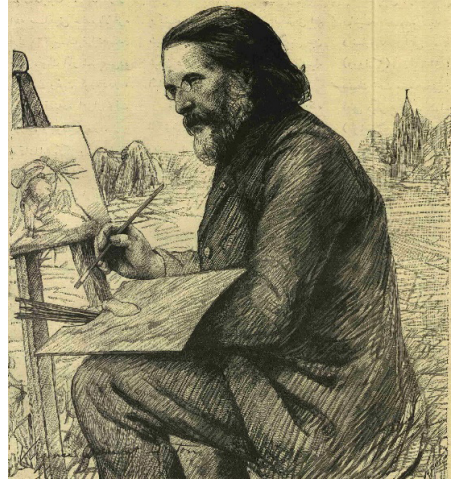

Fot. 10: Osman Nuri Paşa, “Ertuğrul Fırkateyni/Fırtına”, 1869, 66x78.5 cm., TÜYB, İstanbul Deniz Müzesi (La Peinture Turque)

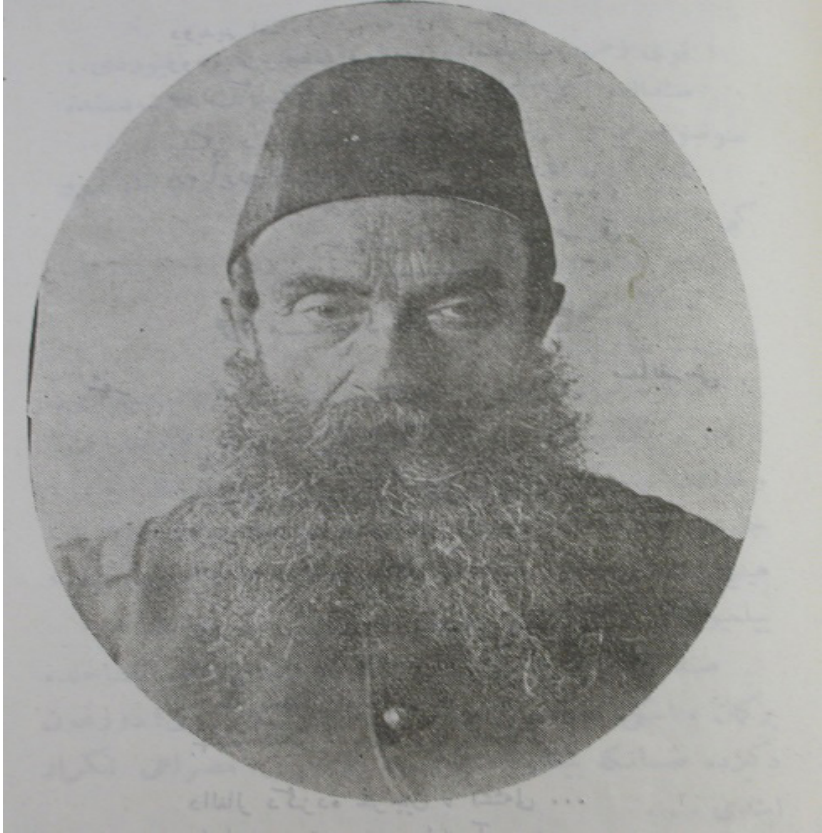
*Bilimsel çalışma için kullanılmak üzere ilgili kurumdan renkli görselleri talep edilmiştir. Lakin istedikleri ücretin yüksek olması nedeniyle renkli görsel temin edilememiştir.

Fot. 11: Yusuf Ziya Paşa, (Milli Mecmua)

Fot. 12: Jules Breton (Servet-i Fünun, Jules Breton, 22 Aralık 1893, Sayı: 145, s. 233/La Revue Illustrée'den)

Fot. 13: Süleyman Seyyit Bey, "Otoportre" (Milli Mecmua)

Fot. 14: Süleyman Seyyit, "Natürmort", TÜYB, 32.5x40.5 cm., ADRHM (19.06.2014)

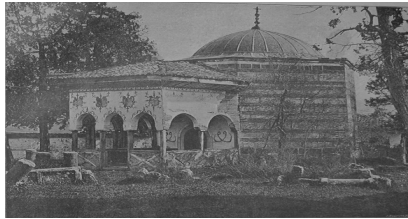
Fot. 15: Süleyman Seyyit, "Natürmort", 1320/1904, Milli Saraylar Resim Galerisi (?)* (Güzel Sanatlar Dergisi)

Fot. 16: Süleyman Seyyit, "Ayva Elmalı Natürmort", 1897, TÜYB, 81x50 cm. Ferda-İhsan İper Koleksiyonu (Asker Ressamlar Kitabı)

Fot. 17: Hüseyin Zekai Paşa, (Milli Mecmua)

Fot. 18: Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi Restorasyon Öncesi (Servet-i Fünun, 16 Nisan 1308/28 Nisan 1892, Sayı: 59, s. 100)

Fot. 19: Hüseyin Zekai Paşa, "Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi", TÜYB, 77x100 cm., ADRHM (Restorasyon Öncesi) (19.06.2014)

*Dolmabahçe Resim Koleksiyonunda bu eserin olmadığı ifade edilmiştir.

Fot. 20: Hüseyin Zekai Paşa, “Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi”, TÜYB, 77x100 cm., ADRHM (Restorasyon Sonrası) (19.06.2014)

Fot. 21: Hüseyin Zekai Paşa, “Erenköyden Manzara” 59X84.5 cm., Dolmabahçe Resim Galerisi (Güzel Sanatlar Dergisi)

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girişinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.